महाभारत
आदिपर्व
श्रीगणेशाय नमः
अथ प्रथमोऽध्यायः
ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् लोमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सूतः पौराणिको नैमिषारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशवार्षिके सत्रे १
समासीनानभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन् संशितव्रतान्
विनयावनतो भूत्वा कदाचित् सूतनन्दनः २
तमाश्रममनुप्राप्तं नैमिषारण्यवासिनः
चित्राः श्रोतुं कथास्तत्र परिवव्रुस्तपस्विनः ३
अभिवाद्य मुनींस्तांस्तु सर्वानेव कृताञ्जलि
अपृच्छत्स तपोवृद्धिं सद्भिश्चैवाभिनन्दितः ४
अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव तपस्विषु
निर्दिष्टमासनं भेजे विनयाल्लोमहर्षणिः ५
सुखासीनं ततस्तंतु विश्रान्तमुपलक्ष्य च
अथापृच्छदृषिस्तत्र कश्चित्प्रस्तावयन्कथाः ६
कुत आगम्यते सौते क्व चायं विहृतस्त्वया
कालः कमलपत्राक्ष शंसैतत्पृच्छतो मम ७
सूत उवाच
जनमेजयस्य राजर्षेः सर्पसत्रे महात्मनः
समीपे पार्थिवेन्द्रस्य सम्यक्पारिक्षितस्य च ८
कृष्णद्वैपायनप्रोक्ताः सुपुण्या विविधाः कथाः
कथिताश्चापि विधिवद्या वैशंपायनेन वै ९
श्रुत्वाहं ता विचित्रार्था महाभारतसंश्रिताः
बहूनि संपरिक्रम्य तीर्थान्यायतनानि च १०
समन्तपञ्चकं नाम पुण्यं द्विजनिषेवितम्
गतवानस्मि तं देशं युद्धं यत्राभवत्पुरा
पाण्डवानां कुरूणां च सर्वेषां च महीक्षिताम् ११
दिदृक्षुरागतस्तस्मात्समीपं भवतामिह

आयुष्मन्तः सर्व एव ब्रह्मभूता हि मे मताः १२
अस्मिन्यज्ञे महाभागाः सूर्यपावकवर्चस
कृताभिषेकाः शुचयः कृतजप्या हुताग्नयः
भवन्त आसते स्वस्था ब्रवीमि किमहं द्विजाः १३
पुराणसंश्रिताः पुण्याः कथा वा धर्मसंश्रिताः
इतिवृत्तं नरेन्द्राणामृषीणां च महात्मनाम् १४
ऋषय ऊचुः
द्वैपायनेन यत्प्रोक्तं पुराणं परमर्षिणा
सुरैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव श्रुत्वा यदभिपूजितम् १५
तस्याख्यानवरिष्ठस्य विचित्रपदपर्वणः
सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्य वेदार्थैर्भूषितस्य च १६
भारतस्येतिहासस्य पुण्यां ग्रन्थार्थसंयुताम् संस्कारोपगतां ब्राह्मीं नानाशास्त्रोपबृंहिताम्
१७
जनमेजयस्य यां राज्ञो वैशंपायन उक्तवान्
यथावत्स ऋषिस्तुष्ट्या सत्रे द्वैपायनाज्ञया १८
वेदैश्चतुर्भिः समितां व्यासस्याद्भुतकर्मणः
संहितां श्रोतुमिच्छामो धर्म्यां पापभयापहाम् १९
सूत उवाच
आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतम्
ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् २०
असच्च सच्चैव च यद्विश्वं सदसतः परम्
परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययम् २१
मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम्
नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिम् २२
महर्षेः पूजितस्येह सर्वलोके महात्मनः
प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः २३
आचख्युः कवयः केचित्संप्रत्याचक्षते परे
आख्यास्यन्ति तथैवान्ये इतिहासमिमं भुवि २४
इदं तु त्रिषु लोकेषु महज्ज्ञानं प्रतिष्ठितम्
विस्तरैश्च समासैश्च धार्यते यद्द्विजातिभिः २५
अलंकृतं शुभैः शब्दैः समयैर्दिव्यमानुषैः

छन्दोवृत्तैश्च विविधैरन्वितं विदुषां प्रियम् २६
निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्वतस्तमसावृते
बृहदण्डमभूदेकं प्रजानां बीजमक्षयम् २७
युगस्यादौ निमित्तं तन्महद्दिव्यं प्रचक्षते यस्मिंस्तच्छ्रूयते सत्य ज्योतिर्ब्रह्म सनातनम्
२८
अद्भुतं चाप्यचिन्त्यं च सर्वत्र समतां गतम्
अव्यक्तं कारणं सूक्ष्मं यत्तत्सदसदात्मकम् २९
यस्मात्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः
ब्रह्मा सुरगुरुः स्थाणुर्मनुः कः परमेष्ठ्यथ ३०
प्राचेतसस्तथा दक्षो दक्षपुत्राश्च सप्त ये
ततः प्रजानां पतयः प्राभवन्नेकविंशतिः ३१
पुरुषश्चाप्रमेयात्मा यं सर्वमृषयो विदुः
विश्वेदेवास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि ३२
यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च गुह्यकाः पितरस्तथा
ततः प्रसूता विद्वांसः शिष्टा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ३३
राजर्षयश्च बहवः सर्वैः समुदिता गुणैः
आपो द्यौः पृथिवी वायुरन्तरिक्षं दिशस्तथा ३४
संवत्सरर्तवो मासाः पक्षाहोरात्रयः क्रमात्
यच्चान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोकसाक्षिकम् ३५
यदिदं दृश्यते किंचिद्भूतं स्थावरजंगमम्
पुनः संक्षिप्यते सर्वं जगत्प्राप्ते युगक्षये ३६
यथर्तावृतुलिगानि नानारूपाणि पर्यये
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ३७
एवमेतदनाद्यन्तं भूतसंहारकारकम्
अनादिनिधनं लोके चक्रं संपरिवर्तते ३८
त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च
त्रयस्त्रिंशच्च देवानां सृष्टिः संक्षेपलक्षणा ३९
दिवस्पुत्रो बृहद्भानुश्चक्षुरात्मा विभावसुः
सविता स ऋचीकोऽको भानुराशावहो रविः ४०
पुत्रा विवस्वतः सर्वे मह्यस्तेषां तथावरः
देवभ्राट् तनयस्तस्य तस्मात्सुभ्राडिति स्मृतः ४१

सुभ्राजस्तु त्रयः पुत्राः प्रजावन्तो बहुश्रुताः
दशज्योतिः शतज्योतिः सहस्रज्योतिरात्मवान् ४२
दश पुत्रसहस्राणि दशज्योतेर्महात्मनः
ततो दशगुणाश्चान्ये शतज्योतेरिहात्मजाः ४३
भूयस्ततो दशगुणाः सहस्रज्योतिषः सुताः
तेभ्योऽय कुरुवंशश्च यदूनां भरतस्य च ४४
ययातीक्ष्वाकुवंशश्च राजर्षीणां च सर्वशः
संभूता बहवो वंशा भूतसर्गाः सविस्तराः ४५
भूतस्थानानि सर्वाणि रहस्यं विविधं च यत्
वेदयोगं सविज्ञानं धर्मोऽथ काम एव च ४६
धर्मकामार्थशास्त्राणि शास्त्राणि विविधानि च
लोकयात्राविधानं च संभूतं दृष्टवानृषिः ४७
इतिहासाः सवैयाख्या विविधाः श्रुतयोऽपि च
इह सर्वमनुक्रान्तमुक्तं ग्रन्थस्य लक्षणम् ४८
विस्तीर्यैतन्महज्ज्ञानमृषिः संक्षेपमब्रवीत्
इष्टं हि विदुषां लोके समासव्यासधारणम् ४९
मन्वादि भारतं केचिदास्तीकादि तथापरे
तथोपरिचराद्यन्ये विप्राः सम्यगधीयते ५०
विविधं संहिताज्ञानं दीपयन्ति मनीषिणः
व्याख्यातुं कुशलाः केचिद्ग्रन्थं धारयितुं परे ५१
तपसा ब्रह्मचर्येण व्यस्य वेदं सनातनम्
इतिहासमिमं चक्रे पुण्यं सत्यवतीसुतः ५२
पराशरात्मजो विद्वान्ब्रह्मर्षिः संशितव्रतः
मातुर्नियोगाद्धर्मात्मा गांगेयस्य च धीमतः ५३
क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य कृष्णद्वैपायनः पुरा
त्रीनग्नीनिव कौरव्याञ्जनयामास वीर्यवान् ५४
उत्पाद्य धृतराष्ट्रं च पाण्डुं विदुरमेव च
जगाम तपसे धीमान्पुनरेवाश्रमं प्रति ५५
तेषु जातेषु वृद्धेषु गतेषु परमां गतिम्
अब्रवीद्भारतं लोके मानुषेऽस्मिन्महानृषिः ५६
जनमेजयेन पृष्टः सन्ब्राह्मणैश्च सहस्रशः
शशास शिष्यमासीनं वैशम्पायनमन्तिके ५७

स सदस्यैः सहासीनः श्रावयामास भारतम्
कर्मान्तरेषु यज्ञस्य चोद्यमानः पुनः पुनः ५८
विस्तरं कुरुवंशस्य गान्धार्या धर्मशीलताम्
क्षत्तुः प्रज्ञां धृतिं कुन्त्याः
सम्यग्द्वैपायनोऽब्रवीत् ५९
वासुदेवस्य माहात्म्यं पाण्डवानां च सत्यताम्
दुर्वृत्तं धार्तराष्ट्राणामुक्तवान्भगवानृषिः ६०
चतुर्विंशतिसाहस्रीं चक्रे भारतसंहिताम्
उपाख्यानैर्विना तावद्भारतं प्रोच्यते बुधैः ६१
ततोऽध्यर्ध शतं भूयः संक्षेपंकृतवानृषिः
अनुक्रमणिमध्यायं वृत्तान्तानां सपर्वणाम् ६२
इदं द्वैपायनः पूर्वं पुत्रमध्यापयच्छुकम् ततोऽन्येभ्योऽनुरूपेभ्यः शिष्येभ्यः प्रददौ प्रभुः
६३
नारदोऽश्रावयद्देवानसितो देवलः पितॄन्
गन्धर्वयक्षरक्षांसि श्रावयामास वै शुकः ६४
दुर्योधनो मन्युमयो महाद्रुमः स्कन्धः कर्णः
शकुनिस्तस्य शाखाः
दुःशासनः पुष्पफले समृद्धे मूलं राजा
धृतराष्ट्रोऽमनीषी ६५
युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः स्कन्धोऽजुनो
भीमसेनोऽस्य शाखाः
माद्रीसुतौ पुष्पफले समृद्धे मूलं कृष्णो ब्रह्म च
ब्राह्मणाश्च ६६
पाण्डुर्जित्वा बहून् देशान् युधा विक्रमणेन च
अरण्ये मृगयाशीलो न्यवसत्सजनस्तदा ६७
मृगव्यवायनिधने कृच्छ्रां प्राप स आपदम्
जन्मप्रभृति पार्थानां तत्राचारविधिक्रमः ६८
मात्रोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति
धर्मस्य वायोः शक्रस्य देवयोश्च तथाश्विनोः ६९
तापसैः सह संवृद्धा मातृभ्यां परिरक्षिताः
मेध्यारण्येषु पुण्येषु महतामाश्रमेषु च ७०

ऋषिभिश्च तदानीता धार्तराष्ट्रान् प्रति स्वयम्
शिशवश्चाभिरूपाश्च जटिला ब्रह्मचारिणः ७१
पुत्राश्च भ्रातरश्चेमे शिष्याश्च सुहृदश्च वः
पाण्डवा एत इत्युक्त्वा मुनयोऽन्तर्हितास्ततः ७२
तांस्तैर्निवेदितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्
कौरवास्तदा
शिष्टाश्च वर्णाः पौरा ये ते
हर्षाच्चुक्रुशुर्भृशम् ७३
आहुः केचिन्न तस्यैते तस्यैत इति चापरे
यदा चिरमृतः पाण्डुः कथं तस्येति चापरे ७४
स्वागतं सर्वथा दिष्ट्या पाण्डोः पश्याम संततिम्
उच्यतां स्वागतमिति वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ७५
तस्मिन्नुपरते शब्दे दिशः सर्वा विनादयन्
अन्तर्हितानां भूतानां निस्वनस्तुमुलोऽभवत् ७६
पुष्पवृष्टिः शुभा गन्धाः शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनाः
आसन् प्रवेशे पार्थानां तदद्भुतमिवाभवत् ७७
तत्प्रीत्या चैव सर्वेषां पौराणां हर्षसंभवः
शब्द आसीन्महांस्तत्र दिवस्पृक्कीर्तिवर्धनः ७८
तेऽप्यधीत्याखिलान्वेदाञ्शास्त्राणि विविधानि च
न्यवसन्पाण्डवास्तत्र पूजिता अकुतोभयाः ७९
युधिष्ठिरस्य शौचेन प्रीताः प्रकृतयोऽभवन्
धृत्या च भीमसेनस्य विक्रमेणार्जुनस्य च ८०
गुरुशुश्रूषया कुन्त्या यमयोर्विनयेन च
तुतोष लोकः सकलस्तेषां शौर्यगुणेन च ८१
समवाये ततो राज्ञां कन्यां भर्तृस्वयंवराम् प्राप्तवानर्जुनः कृष्णां कृत्वा कर्म सुदुष्करम्
८२
ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्पूज्यः सर्वधनुष्मताम्
आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यः समरेष्वपि चाभवत् ८३
स सर्वान्पर्थिवाञ्जित्वा सर्वांश्च महतो गणान्
आजहारार्जुनो राज्ञे राजसूयं महाक्रतुम् ८४
अन्नवान्दक्षिणावांश्च सर्वैः समुदितो गुणैः

युधिष्ठिरेण संप्राप्तो राजसूयो महाक्रतुः ८५
सुनयाद्वासुदेवस्य भीमार्जुनबलेन च
घातयित्वा जरासंधं चैद्यं च बलगर्वितम् ८६
दुर्योधनं समागच्छन्नर्हणानि ततस्ततः
मणिकांचनरत्नानि गोहस्त्यश्वधनानि च ८७
समृद्धां तां तथा दृष्ट्वा पाण्डवानां तदा श्रियम्
ईर्ष्यासमुत्थः सुमहांस्तस्य मन्युरजायत ८८
विमानप्रतिमां चापि स येन सुकृतां सभाम्
पाण्डवानामुपहृतां स दृष्ट्वा पर्यतप्यत ८९
तत्रावहसितश्चासीत् प्रस्कन्दन्निव संभ्रमात्
प्रत्यक्षं वासुदेवस्य भीमेनानभिजातवत् ९०
स भोगान्विविधान्भुञ्जन्रत्नानि विविधानि च
कथितो धृतराष्ट्रस्य विवर्णो हरिणः कृशः ९१
अन्वजानात्ततो द्यूतं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य कोपः समभवन्महान् ९२
नातिप्रीतमनाश्चासीद्विवादांश्चान्वमोदत
द्यूतादीननयान्घोरान्प्रवृद्धांश्चाप्युपैक्षत ९३
निरस्य विदुरं द्रोणं भीष्मं शारद्वतं कृपम्
विग्रहे तुमुले तस्मिन्नहन्क्षत्रं परस्परम् ९४
जयत्सु पाण्डुपुत्रेषु श्रुत्वा सुमहदप्रियम्
दुर्योधनमतं ज्ञात्वा कर्णस्य शकुनेस्तदा
धृतराष्ट्रश्चिरं ध्यात्वा संजयं वाक्यमब्रवीत् ९५
शृणु संजय मे सर्वं न मेऽसूयितुमर्हसि
श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसम्मतः ९६
न विग्रहे मम मतिर्न च प्रीये कुरुक्षये
न मे विशेषः पुत्रेषु स्वेषु पाण्डुसुतेषु च ९७
वृद्धं मामभ्यसूयन्ति पुत्रा मन्युपरायणाः
अहं त्वचक्षुः कार्पण्यात् पुत्रप्रीत्या सहामि तत्
मुह्यन्तं चानुमुह्यामि दुर्योधनमचेतनम् ९८
राजसूये श्रियं दृष्ट्वा पाण्डवस्य महौजसः
तच्चावहसनं प्राप्य सभारोहणदर्शने ९९
अमर्षितः स्वयं जेतुमशक्तः पाण्डवान्रणे

निरुत्साहश्च सम्प्राप्तुं श्रियमक्षत्रियो यथा गान्धारराजसहितश्छद्मद्यूतममन्त्रयत् १००
तत्र यद्यद्यथा ज्ञातं मया संजय तच्छृणु
श्रुत्वा हि मम वाक्यानि बुद्ध्या युक्तानि
तत्त्वतः
ततो ज्ञास्यसि मां सौते प्रज्ञाचक्षुषमित्युत १०१
यदाश्रौषं धनुरायम्य चित्रं विद्धं लक्ष्यं पातितं
वै पृथिव्याम्
कृष्णां हृतां पश्यतां सर्वराज्ञां तदा नाशंसे
विजयाय संजय १०२
द्वारकायांसुभद्रां प्रसह्योढां माधवीमर्जुनेन

इन्द्रप्रस्थं वृष्णिवीरौ च यातौ तदा नाशंसे विजयाय
संजय १०३
यदाश्रौषं देवराजं प्रवृष्टं शरैर्दिव्यैर्वारितं चार्जुनेन
अग्निं तथातर्पितं खाण्डवे च तदा नाशंसे विजयाय संजय १०४
यदाश्रौषं हृतराज्यं युधिष्ठिरं पराजितं सौबलेनाक्षवत्याम्
अन्वागतं भ्रातृभिरप्रमेयैस्तदा नाशंसे विजयाय
संजय १०५
यदाश्रौषं द्रौपदीमश्रुकण्ठीं सभां नीतां
दुःखितामेकवस्त्राम्
रजस्वलां नाथवतीमनाथवत्तदा नाशंसे विजयाय संजय १०६
यदाश्रौषं विविधास्तात चेष्टा धर्मात्मनां
प्रस्थितानां वनाय
ज्येष्ठप्रीत्या क्लिश्यतां पाण्डवानां तदा नाशंसे
विजयाय संजय १०७
यदाश्रौषं स्नातकानां सहस्रैरन्वागतं धर्मराजं वनस्थम्
भिक्षाभुजां ब्राह्मणानां महात्मनां तदा नाशंसे

विजयाय संजय १०८
यदाश्रौषमर्जुनो देवदेवं किरातरूपं त्र्यम्बकं तोष्य युद्धे
अवाप तत् पाशुपतं महास्त्रं तदा नाशंसे विजयाय संजय १०९
यदाश्रौषं त्रिदिवस्थं धनंजयं शक्रात्साक्षाद्दिव्यमस्त्रं यथावत्
अधीयानं शंसितं सत्यसंधं तदा नाशंसे विजयाय संजय ११० यदाश्रौषं वैश्रवणेन सार्धं समागतं भीममन्यांश्च पार्थान्
तस्मिन्देशे मानुषाणामगम्ये तदा नाशंसे विजयाय संजय १११
यदाश्रौषं घोषयात्रागतानां बन्धं गन्धर्वैर्मोक्षणं चाऽजुनेन
स्वेषां सुतानां कर्णबुद्धौ रतानां तदा नाशंसे
विजयाय संजय ११२
यदाश्रौषं यक्षरूपेण धर्मं समागतं धर्मराजेन सूत
प्रश्नानुक्तान्विब्रुवन्तं च सम्यक् तदा नाशंसे
विजयाय संजय ११३
यदाश्रौषं मामकानां वरिष्ठान्धनंजयेनैकरथेन
भग्नान्
विराटराष्ट्रे वसता महात्मना तदा नाशंसे विजयाय
संजय ११४
यदाश्रौषं सत्कृतां मत्स्यराज्ञा सुतां
दत्तामुत्तरामर्जुनाय
तां चार्जुनः प्रत्यगृह्णात्सुतार्थे तदा नाशंसे
विजयाय संजय ११५
यदाश्रौषं निर्जितस्याधनस्य प्रव्राजितस्य
स्वजनात्प्रच्युतस्य
अक्षौहिणीः सप्त युधिष्ठिरस्य तदा नाशंसे विजयाय
संजय ११६
यदाश्रौषं नरनारायणौ तौ कृष्णार्जुनौ वदतो नारदस्य

अहं द्रष्टा ब्रह्मलोके सदेति तदा नाशंसे विजयाय संजय ११७
यदाश्रौषं माधवं वासुदेवं सर्वात्मना पाण्डवार्थे
निविष्टम्
यस्येमां गां विक्रममेकमाहुस्तदा नाशंसे विजयाय
संजय ११८
यदाश्रौषं कर्णदुर्योधनाभ्यां बुद्धिं कृतां निग्रहे केशवस्य
तं चात्मानं बहुधा दर्शयानं तदा नाशंसे विजयाय संजय ११९
यदाश्रौषं वासुदेवे प्रयाते रथस्यैकामग्रतस्तिष्ठमानाम्
आर्तां पृथां सान्त्वितां केशवेन तदा नाशंसे विजयाय संजय १२०
यदाश्रौषं मंत्रिणं वासुदेवं तथा भीष्मं शान्तनवं च तेषाम्
भारद्वाजं चाशिषोऽनुब्रवाणं तदा नाशंसे विजयाय संजय १२१
यदाश्रौषं कर्ण उवाच भीष्मं नाहं योत्स्ये युध्यमाने त्वयीति
हित्वा सेनामपचक्राम चैव तदा नाशंसे विजयाय संजय १२२
यदाश्रौषं वासुदेवार्जुनौ तौ तथा
धनुर्गाण्डिवमप्रमेयम्
त्रीण्युग्रवीर्याणि समागतानि तदा नाशंसे विजयाय
संजय १२३
यदाश्रौषं कश्मलेनाभिपन्ने रथोपस्थे सीदमानेऽजुने
वै
कृष्णं लोकान्दर्शयानं शरीरे तदा नाशंसे विजयाय
संजय १२४
यदाश्रौषं भीष्मममित्रकर्शनं निघ्नन्तमाजावयुतं रथानाम्
नैषां कश्चिद्वध्यते दृश्यरूपस्तदा नाशंसे विजयाय

संजय १२५
यदाश्रौषं भीष्ममत्यंतशूरं हतं
पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम्
शिखण्डिनं पुरतः स्थापयित्वा तदा नाशंसे विजयाय
संजय १२६
यदाश्रौषं शरतल्पे शयानं वृद्धं वीरं
सादितंचित्रपुङ्खैः
भीष्मं कृत्वा सोमकानल्पशेषांस्तदा नाशंसे विजयाय
संजय १२७
यदाश्रौषं शान्तनवे शयाने पानीयार्थे
चोदितेनार्जुनेन
भूमिं भित्त्वा तर्पितं तत्र भीष्मं तदा नाशंसे
विजयाय संजय १२८
यदाश्रौषं शुक्रसूर्यौ च युक्तौ कौन्तेयानामनुलोमौ
जयाय
नित्यं चास्माञ्श्वापदा व्याभषन्तस्तदा नाशंसे
विजयाय संजय १२९
यदा द्रोणो विविधानस्त्रमार्गाविदर्शयन् समरे
चित्रयोधी
न पाण्डवाञ्छ्रेष्ठतमान्निहन्ति तदा नाशंसे विजयाय
संजय १३०
यदाश्रौषं
चास्मदीयान्महारथान्व्यवस्थितानर्जुनस्यान्तकाय संशप्तकान्निहतानर्जुनेन तदा नाशंसे विजयाय संजय १३१
यदाश्रौषं
व्यूहमभेद्यमन्यैर्भारद्वाजेनात्तशस्त्रेण गुप्तम्
भित्त्वा सौभद्रं वीरमेकं प्रविष्टं तदा नाशंसे विजयाय संजय १३२
यदाभिमन्युं परिवार्य बालं सर्वे हत्वा हृष्टरूपा बभूवुः

महारथाः पार्थमशक्नुवन्त तदा नाशंसे विजयाय संजय १३३
यदाश्रौषमाभिमन्युं निहत्य हर्षान्मूढान् क्रोशतो धार्तराष्ट्रान्
क्रोधं मुक्तं सैंधवे चार्जुनेन तदा नाशंसे विजयाय संजय १३४
यदाश्रौषं सैन्धवार्थे प्रतिज्ञां प्रतिज्ञातां
तद्वधायार्जुनेन
सत्यां निस्तीर्णां शत्रुमध्ये च तेन तदा नाशंसे
विजयाय संजय १३५
यदाश्रौषं श्रान्तहये धनंजये मुक्त्वा
हयान्पाययित्वोपवृत्तान्
पुनर्युक्त्वा वासुदेवं प्रयातं तदा नाशंसे विजयाय
संजय १३६
यदाश्रौषं वाहनेष्वाश्वसत्सु रथोपस्थे तिष्ठता
गाण्डिवेन
सर्वान्योधान्वारितानर्जुनेन तदा नाशंसे विजयाय
संजय १३७
यदाश्रौषं नागबलैर्दुरुत्सहं द्रोणानीकं युयुधानं
प्रमथ्य
यातं वार्ष्णेयं यत्र तौ कृष्णपार्थौ तदा नाशंसे
विजयाय संजय १३८
यदाश्रौषं कर्णमासाद्य मुक्तं वधाद्भीमं
कुत्सयित्वा वचोभिः
धनुष्कोट्या तुद्य कर्णेन वीरं तदा नाशंसे विजयाय
संजय १३९
यदा द्रोणः कृतवर्मा कृपश्च कर्णो द्रौणिर्मद्र राजश्च शूरः
अमर्षयन्सैन्धवं वध्यमानं तदा नाशंसे विजयाय संजय १४०
यदाश्रौषं देवराजेन दत्तां दिव्यां शक्तिं व्यंसितां माधवेन

घटोत्कचे राक्षसे घोररूपे तदा नाशंसे विजयाय संजय १४१
यदाश्रौषं कर्णघटोत्कचाभ्यां युद्धे मुक्तां सूतपुत्रेण शक्तिम्
यया वध्यः समरे सव्यसाची तदा नाशंसे विजयाय संजय १४२ यदाश्रौषं द्रोणमाचार्यमेकं धृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्य धर्मम्
रथोपस्थे प्रायगतं विशस्तं तदा नाशंसे विजयाय संजय १४३
यदाश्रौषं द्रौणिना द्वैरथस्थं माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये
समं युद्धे पाण्डवं युध्यमानं तदा नाशंसे विजयाय संजय १४४
यदा द्रोणे निहते द्रोणपुत्रो नारायणं दिव्यमस्त्रं विकुर्वन्
नैषामन्तं गतवान्पाण्डवानां तदा नाशंसे विजयाय संजय १४५
यदाश्रौषं कर्णमत्यंतशूरं हतं पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम्
तस्मिन्भ्रातॄणां विग्रहे देवगुह्ये तदा नाशंसे विजयाय संजय १४६
यदाश्रौषं द्रोणपुत्रं कृपं च दुःशासनं कृतवर्माणमुग्रम्
युधिष्ठिरं शून्यमधर्षयन्तं तदा नाशंसे विजयाय संजय १४७
यदाश्रौषं निहतं मद्रराजं रणे शूरं धर्मराजेन सूत सदा स्रंगामे स्पर्धते य स कृष्णं तदा नाशंसे विजयाय संजय १४८
यदाश्रौषं कलहद्यूतमूलं मायाबलं सौबलं पाण्डवेन हतं संग्रामे सहदेवेन पापं तदा नाशंसे विजयाय संजय १४९
यदाश्रौषं श्रान्तमेकं शयानं ह्रदं गत्वा

स्तम्भयित्वा तदम्भः
दुर्योधनं विरथं भग्नदर्पं तदा नाशंसे विजयाय संजय १५०
यदाश्रौषं पांडवांस्तिष्ठमानाग्नंगाह्रदे वासुदेवेन सार्धम्
अमर्षणं धर्षयतः सुतं मे तदा नाशंसे विजयाय संजय १५१
यदाश्रौषं विविधांस्तात मार्गाग्नदायुद्धे मण्डलं
संचरन्तम्
मिथ्या हतं वासुदेवस्य बुद्ध्या तदा नाशंसे विजयाय
संजय १५२
यदाश्रौषं द्रोणपुत्रादिभिस्तैर्हतान्पांचालान्द्रौपदेयांश्च सुप्तान्
कृतं बीभत्समयशस्यं च कर्म तदा नाशंसे विजयाय संजय १५३
यदाश्रौषं भीमसेनानुयातेनाश्वत्थाम्ना परमास्त्रं प्रयुक्तम्
क्रुद्धेनैषीकमवधीद्येन गर्भं तदा नाशंसे विजयाय संजय १५४
यदाश्रौषं ब्रह्मशिरोऽजुनेन मुक्तं
स्वस्तीत्यस्त्रमस्त्रेण शान्तम्
अश्वत्थाम्ना मणिरत्नं च दत्तं तदा नाशंसे विजयाय
संजय १५५
यदाश्रौषं द्रोणपुत्रेण गर्भे वैराट्या वै
पात्यमाने महास्त्रे
द्वैपायनः केशवो द्रोणपुत्रं परस्परेणाभिशापैः
शशाप १५६
शोच्या गान्धारी पुत्रपौत्रैर्विहीना तथा वध्वः
पितृभिर्भ्रातृभिश्च
कृतं कार्यं दुष्करं पाण्डवैर्यैः प्राप्तं
राज्यमसपत्नं पुनस्तैः १५७
कष्टं युद्धे दश शेषाः श्रुता मे त्रयोऽस्माकं

पाण्डवानां च सप्त
द्व्यूना विंशतिराहताक्षौहिणीनां तस्मिन्संग्रामे
विग्रहे क्षत्रियाणाम् १५८
तमसा त्वभ्यवस्तीर्णो मोह आविशतीव माम्
संज्ञां नोपलभे सूत मनो विह्वलतीव मे १५९
इत्युक्त्वा धृतराष्ट्रोऽथ विलप्य बहु दुःखितः
मूर्च्छितः पुनराश्वस्तः संजयं वाक्यमब्रवीत् १६०
संजयैवंगते प्राणांस्त्यक्तुमिच्छामि मा चिरम्
स्तोकं ह्यपि न पश्यामि फलं जीवितधारणे १६१
तं तथा वादिनं दीनं विलपन्तं महीपतिम्
गावल्गणिरिदं धीमान् महार्थं वाक्यमब्रवीत् १६२
श्रुतवानसि वै राज्ञो महोत्साहान् महाबलान्
द्वैपायनस्य वदतो नारदस्य च धीमतः १६३
महत्सु राजवंशेषु गुणैः समुदितेषु च
जातान्दिव्यास्त्रविदुषः शक्रप्रतिमतेजसः १६४
धर्मेण पृथिवीं जित्वा यज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणैः
अस्मिँ ल्लोके यशः प्राप्य ततः कालवशं गताः १६५
वैन्यं महारथं वीरं संजयं जयतां वरम्
सुहोत्रं रन्तिदेवं च कक्षीवन्तं तथौशिजम् १६६
बाह्लीकं दमनं शैब्यं शर्यातिमजितं जितम्
विश्वामित्रममित्रघ्नमम्बरीषं महाबलम् १६७
मरुत्तं मनुमिक्ष्वाकुं गयं भरतमेव च
रामं दाशरथिं चैव शशबिन्दुं भगीरथम् १६८
ययातिं शुभकर्माणं देवैर्यो याजितः स्वयम्
चैत्ययूपांकिता भूमिर्यस्येयं सवनाकरा १६९
इति राज्ञां चतुर्विंशन्नारदेन सुरर्षिणा
पुत्रशोकाभितप्ताय पुरा शैब्याय कीर्तिताः १७०
तेभ्यश्चान्ये गताः पूर्वं राजानो बलवत्तराः
महारथा महात्मानः सर्वैः समुदिता गुणैः १७१
पूरुः कुरुर्यदुः शूरो विष्वगश्वो महाधृतिः
अनेन युवनाश्वश्च ककुत्स्थो विक्रमी रघुः १७२
विजिती वीतिहोत्रश्च भवः श्वेतो बृहद्गुरुः

उशीनरः शतरथः कङ्को दुलिदुहोऐ! द्रुमः १७३
दंभोद्भवः परो वेनः सगरः संकृतिर्निमिः
अजेयः परशुः पुण्ड्रः शम्भुर्देवावृधोऽनघः १७४
देवाह्वयः सुप्रतिमः सुप्रतीको बृहद्रथः
महोत्साहो विनीतात्मा सुक्रतुर्नैषधो नलः १७५
सत्यव्रतः शान्तभयः सुमित्रः सुबलः प्रभुः
जानुजङ्घोऽनरण्योऽक प्रिंयभृत्यः शुभव्रतः १७६
बलबन्धुर्निरामर्दः केतुशृंगो बृहद्बलः
धृष्टकेतुर्बृहत्केतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः १७७
अविक्षित्प्रबलो धूर्तः कृतवन्धुर्दृढेषुधिः
महापुराणः संभाव्यः प्रत्यंगः परहा श्रुतिः १७८
एते चान्ये च राजानः शतशोऽथ सहस्रशः
श्रूयन्तेऽयुतशश्चान्ये संख्याताश्चापि पद्मशः १७९
हित्वा सुविपुलान्भोगान्बुद्धिमन्तो महाबलाः
राजानो निधनं प्राप्तास्तव पुत्रैर्महत्तमाः १८०
येषां दिव्यानि कर्माणि विक्रमस्त्याग एव च
माहात्म्यमपि चास्तिक्यं सत्यता शौचमार्जवम् १८१
विद्वद्भिः कथ्यते लोके पुराणैः कविसत्तमैः
सर्वर्द्धिगुणसम्पन्नास्ते चापि निधनं गताः १८२
तव पुत्रा दुरात्मानः प्रतप्ताश्चैव मन्युना
लुब्धा दुर्वृत्तभूयिष्ठा न ताञ्शोचितुमर्हसि १८३
श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः येषां शास्त्रानुगा बुद्धिर्न ते मुह्यन्ति भारत
१८४
निग्रहानुग्रहौ चापि विदितौ ते नराधिप
नात्यन्तमेवानुवृत्तिः श्रूयते पुत्ररक्षणे १८५
भवितव्यं तथा तच्च नातः शोचितुमर्हसि
दैवं प्रज्ञाविशेषेण को निवर्तितुमर्हति १८६
विधातृविहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्तते
कालमूलमिदं सर्वं भावाभावौ सुखासुखे १८७
कालः पचति भूतानि कालः संहरति प्रजाः
निर्दहन्तं प्रजाः कालं कालः शमयते पुनः १८८

कालो वि कुरुते भावान्सँ र्वाल्लोके शुभाशुभान् कालः संक्षिपते सर्वाः प्रजा विसृजते पुनः
कालः सर्वेषु भूतेषु चरत्यविधृतः समः १८९ अतीतानागता भावा ये च वर्तन्ति साम्प्रतम् तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्वा न संज्ञां हातुमर्हसि १९०
सूत उवाच
अत्रोपनिषदं पुण्यां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत्
भारताध्ययनात्पुण्यादपि पादमधीयतः
श्रद्दधानस्य पूयन्ते सर्वपापान्यशेषतः १९१
देवर्षयो ह्यत्र पुण्या ब्रह्मराजर्षयस्तथा
कीर्त्यन्ते शुभकर्माणस्तथा यक्षमहोरगाः १९२
भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्यतेऽत्र सनातनः
स हि सत्यमृतं चैव पवित्रं पुण्यमेव च १९३
शाश्वतं ब्रह्म परमं ध्रुवं ज्योतिः सनातनम्
यस्य दिव्यानि कर्माणि कथयन्ति मनीषिणः १९४
असत्सत्सदसच्चैव यस्माद्देवात्प्रवर्तते
संततिश्च प्रवृत्तिश्च जन्म मृत्युः पुनर्भवः १९५
अध्यात्मं श्रूयते यच्च पञ्चभूतगुणात्मकम्
अव्यक्तादि परं यच्च स एव परिगीयते १९६
यत्तद्यतिवरा युक्ता ध्यानयोगबलान्विताः प्रतिबिम्बमिवादर्शे पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम्
१९७
श्रद्दधानः सदोद्युक्तः सत्यधर्मपरायणः
आसेवन्निममध्यायं नरः पापात्प्रमुच्यते १९८
अनुक्रमणिमध्यायं भारतस्येममादितः
आस्तिकः सततं शृण्वन्न कृच्छ्रेष्ववसीदति १९९
उभे संध्ये जपन् किंचित् सद्यो मुच्येत किल्बिषात् अनुक्रमण्या यावत्स्यादह्ना रात्र्या च संचितम् २००
भारतस्य वपुर्ह्येतत्सत्यं चामृतमेव च
नवनीतं यथा दध्नो द्विपदां ब्राह्मणो यथा २०१

ह्रदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम्
यथैतानि वरिष्ठानि तथा भारतमुच्यते २०२
यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः
अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄंस्तस्योपतिष्ठति २०३
इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति २०४
कार्ष्णं वेदमिमं विद्वाञ्श्रावयित्वार्थमश्नुते
भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यान्न संशयः २०५
य इमं शुचिरध्यायं पठेत् पर्वणि पर्वणि
अधीतं भारतं तेन कृत्स्नं स्यादिति मे मतिः २०६
यश्चैमं शृणुयान्नित्यमार्षं श्रद्धासमन्वितः
स दीर्घमायुः कीर्तिं च स्वर्गतिं चाप्नुयान्नरः २०७
चत्वार एकतो वेदा भारतं चैकमेकतः
समागतैः सुरर्षिभिस्तुलामारोपितं पुरा
महत्वे च गुरुत्वे च ध्रियमाणं ततोऽधिकम् २०८
महत्वाद्भारवत्त्वाच्च महाभारतमुच्यते
निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते २०९
तपो न कल्कोऽध्ययनं न कल्कः स्वाभाविको वेदविधिर्न
कल्कः
प्रसह्य वित्ताहरणं न कल्कस्तान्येव भावोपहतानि
कल्कः २१०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि प्रथमोऽध्यायः १

अथ द्वितीयोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
समन्तपञ्चकमिति यदुक्तं सूतनन्दन
एतत्सर्वं यथान्यायं श्रोतुमिच्छामहे वयम् १
सूत उवाच
शुश्रूषा यदि वो विप्रा ब्रुवतश्च कथाः शुभाः
समन्तपञ्चकाख्यं च श्रोतुमर्हथ सत्तमाः २
त्रेताद्वापरयोः संधौ रामः शस्त्रभृतां वरः

असकृत्पार्थिवं क्षत्रं जघानामर्षचोदितः ३
ससर्वं क्षत्रमुत्साद्य स्ववीर्येणानलद्युतिः
समन्तपञ्चके पञ्च चकार रुधिरह्रदान् ४
स तेषु रुधिराम्भस्सु ह्रदेषु क्रोधमूर्च्छितः
पितॄन्संतर्पयामास रुधिरेणेति नः श्रुतम् ५
अथर्चीकादयोऽभ्येत्य पितरो ब्राह्मणर्षभम्
तं क्षमस्वेति सिषिधुस्ततः स विरराम ह ६
तेषां समीपे यो देशो ह्रदानां रुधिराम्भसाम्
समन्तपञ्चकमिति पुण्यं तत्परिकीर्तितम् ७
येन लिङ्गेन यो देशो युक्तः समुपलक्ष्यते
तेनैव नाम्ना तं देशं वाच्यमाहुर्मनीषिणः ८
अन्तरे चैव संप्राप्ते कलिद्वापरयोरभूत्
समन्तपञ्चके युद्धं कुरु-पाण्डव-सेनयोः ९
तस्मिन्परमधर्मिष्ठे देशे भूदोषवर्जिते
अष्टादश समाजग्मुरक्षौहिण्यो युयुत्सया १०
एवं नामाभिनिर्वृत्तं तस्य देशस्य वै द्विजाः
पुण्यश्च रमणीयश्च स देशो वः प्रकीर्तितः ११
तदेतत्कथितं सर्वं मया वो मुनिसत्तमाः
यथा देशः स विख्यातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः १२
ऋषय ऊचुः
अक्षौहिण्य इति प्रोक्तं यत्त्वया सूतनन्दन
एतदिच्छामहे श्रोतुं सर्वमेव यथातथम् १३
अक्षौहिण्याः परीमाणं रथाश्वनरदन्तिनाम्
यथावच्चैव नो ब्रूहि सर्वं हि विदितं तव १४
सूत उवाच
एको रथो गजश्चैको नराः पञ्च पदातयः
त्रयश्च तुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते १५
पत्तिं तु त्रिगुणामेतामाहुः सेनामुखं बुधाः
त्रीणि सेनामुखान्येको गुल्म इत्यभिधीयते १६
त्रयो गुल्मा गणो नाम वाहिनी तु गणास्त्रयः
स्मृतास्तिस्रस्तु वाहिन्यः पृतनेति विचक्षणैः १७
चमूस्तु पृतनास्तिस्रस्तिस्रश्चम्वस्त्वनीकिनी

अनीकिनीं दशगुणां प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः १८
अक्षौहिण्याः प्रसंख्यानं रथानां द्विजसत्तमाः
संख्यागणिततत्त्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः १९
शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः
गजानां तु परीमाणमेतदेवात्र निर्दिशेत् २०
ज्ञेयं शतसहस्रं तु सहस्राणि तथा नव
नराणामपि पञ्चाशच्छतानि त्रीणि चानघाः २१
पञ्चषष्ठिसहस्राणि तथाश्वानां शतानि च
दशोत्तराणि षट् प्राहुर्यथावदिह संख्यया २२
एतामक्षौहिणीं प्राहुः संख्यातत्त्वविदो जनाः
यां वः कथितवानस्मि विस्तरेण द्विजोत्तमाः २३
एतया संख्यया ह्यासन्कुरुपाण्डवसेनयोः अक्षौहिण्यो द्विजश्रेष्ठाः पिण्डेनाष्टादशैव ताः
२४
समेतास्तत्र वै देशे तत्रैव निधनं गताः
कौरवान्कारणं कृत्वा कालेनाद्भुतकर्मणा २५
अहानि युयुधे भीष्मो दशैव परमास्त्रवित्
अहानि पञ्च द्रोणस्तु ररक्ष कुरुवाहिनीम् २६
अहनी युयुधे द्वे तु कर्णः परबलार्दनः
शल्योऽधदिवसं त्वासीत् गदायुद्धमतः परम् २७
तस्यैव तु दिनस्यान्ते हार्दिक्यद्रौणिगौतमाः प्रसुप्तं निशि विश्वस्तं जघ्नुर्यौधिष्ठिरं बलम्
२८
यत्तु शौनकसत्रे ते भारताख्यानविस्तरम्
आख्यास्ये तत्र पौलोममाख्यानं चादितः परम् २९
विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितम्
अभिपन्नं नरैः प्राज्ञैर्वैराग्यमिव मोक्षिभिः ३०
आत्मेव वेदितव्येषु प्रियेष्विव च जीवितम्
इतिहासः प्रधानार्थः श्रेष्ठः सर्वागमेष्वयम् ३१
इतिहासोत्तमे ह्यस्मिन्नर्पिता बुद्धिरुत्तमा
स्वरव्यञ्जनयोः कृत्स्ना लोकवेदाश्रयेव वाक् ३२
अस्य प्रज्ञाभिपन्नस्य विचित्रपदपर्वणः

भारतस्येतिहासस्य श्रूयतां पर्वसंग्रहः ३३
पर्वानुक्रमणी पूर्वं द्वितीयं पर्वसंग्रहः
पौष्यं पौलोममास्तीकमादिवंशावतारणम् ३४
ततः संभवपर्वोक्तमद्भुतं देवनिर्मितम्
दाहो जतुगृहस्यात्र हैंडिम्बं पर्व चोच्यते ३५
ततो बकवधः पर्व पर्व चैत्ररथं ततः
ततः स्वयंवरं देव्याः पाञ्चाल्याः पर्व चोच्यते ३६
क्षत्रधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतम्
विदुरागमनं पर्व राज्यलम्भस्तथैव च ३७
अर्जुनस्य वने वासः सुभद्राहरणं ततः
सुभद्राहरणादूर्ध्वं ज्ञेयं हरणहारिकम् ३८
ततः खाण्डवदाहाख्यं तत्रैव मयदर्शनम्
सभापर्व ततः प्रोक्तं मन्त्रपर्व ततः परम् ३९
जरासन्धवधः पर्व पर्व दिग्विजयस्तथा
पर्व दिग्विजयादूर्ध्वं राजसूयिकमुच्यते ४०
ततश्चार्घाभिहरणं शिशुपालवधस्ततः
द्यूतपर्व ततः प्रोक्तमनुद्यूतमतः परम् ४१
तत आरण्यकं पर्व किर्मीरवध एव च
ईश्वरार्जुनयोर्युद्धं पर्व कैरातसंज्ञितम् ४२
इन्द्रलोकाभिगमनं पर्व ज्ञेयमतः परम्
तीर्थयात्रा ततः पर्व कुरुराजस्य धीमतः ४३
जटासुरवधः पर्व यक्षयुद्धमतः परम्
तथैवाजगरं पर्व विज्ञेयं तदनन्तरम् ४४
मार्कण्डेयसमस्या च पर्वोक्तं तदनन्तरम्
संवादश्च ततः पर्व द्रौपदीसत्यभामयोः ४५
घोषयात्रा ततः पर्व मृगस्वप्नभयं ततः
व्रीहिद्रौणिकमाख्यानं ततोऽनन्तरमुच्यते ४६
द्रौपदीहरणं पर्व सैन्धवेन वनात्ततः
कुण्डलाहरणं पर्व ततः परमिहोच्यते ४७
आरणेयं ततः पर्व वैराटं तदनन्तरम्
कीचकानां वधः पर्व पर्व गोग्रहणं ततः ४८
अभिमन्युना च वैराट्याः पर्व वैवाहिकं स्मृतम्

उद्योगपर्व विज्ञेयमत ऊर्ध्वं महाद्भुतम् ४९
ततः संजययानाख्यं पर्व ज्ञेयमतः परम्
प्रजागरं ततः पर्व धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ५०
पर्व सानत्सुजातं च गुह्यमध्यात्मदर्शनम्
यानसंधिस्ततः पर्व भगवद्यानमेव च ५१
ज्ञेयं विवादपर्वात्र कर्णस्यापि महात्मनः
निर्याणं पर्व च ततः कुरुपाण्डवसेनयोः ५२
रथातिरथसंख्या च पर्वोक्तं तदनन्तरम्
उलूकदूतागमनं पर्वामर्षविवर्धनम् ५३
अम्बोपाख्यानमपि च पर्व ज्ञेयमतः परम्
भीष्माभिषेचनं पर्व ज्ञेयमद्भुतकारणम् ५४
जम्बूखण्डविनिर्माणं पर्वोक्तं तदनन्तरम्
भूमिपर्व ततो ज्ञेयं द्वीपविस्तरकीर्तनम् ५५
पर्वोक्तं भगवद्गीता पर्व भीष्मवधस्ततः
द्रोणाभिषेकः पर्वोक्तं संशप्तकवधस्ततः ५६
अभिमन्युवधः पर्व प्रतिज्ञापर्व चोच्यते
जयद्रथवधः पर्व घटोत्कचवधस्ततः ५७
ततो द्रोणवधः पर्व विज्ञेयं लोमहर्षणम्
मोक्षो नारायणास्त्रस्य पर्वानन्तरमुच्यते ५८
कर्णपर्व ततो ज्ञेयं शल्यपर्व ततः परम्
ह्रदप्रवेशनं पर्व गदायुद्धमतः परम् ५९
सारस्वतं ततः पर्व तीर्थवंशगुणान्वितम्
अत ऊर्ध्वं तु बीभत्सं पर्व सौप्तिकमुच्यते ६०
एषीकं पर्व निर्दिष्टमत ऊर्ध्वं सुदारुणम्
जलप्रदानिकं पर्व स्त्रीपर्व च ततः परम् ६१
श्राद्धपर्व ततो ज्ञेयं कुरूणामौर्ध्वदेहिकम्
आभिषेचनिकं पर्व धर्मराजस्य धीमतः ६२
चार्वाकनिग्रहः पर्व रक्षसो ब्रह्मरूपिणः
प्रविभागो गृहाणां च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ६३
शान्तिपर्व ततो यत्र राजधर्मानुकीर्तनम्
आपद्धर्मश्च पर्वोक्तं मोक्षधर्मस्ततः परम् ६४
ततः पर्व परिज्ञेयमानुशासनिकं परम्

स्वर्गारोहणिकं पर्व ततो भीष्मस्य धीमतः ६५
ततोऽश्वमेधिकं पर्व सर्वपापप्रणाशनम्
अनुगीता ततः पर्व ज्ञेयमध्यात्मवाचकम् ६६
पर्व चाश्रमवासाख्यं पुत्रदर्शनमेव च
नारदागमनं पर्व ततः परमिहोच्यते ६७
मौसलं पर्व च ततो घोरं समनुवर्ण्यते
महाप्रस्थानिकं पर्व स्वर्गारोहणिकं ततः ६८
हरिवंशस्ततः पर्व पुराणं खिलसंज्ञितम्
भविष्यत्पर्व चाप्युक्तं खिलेष्वेवाद्भुतं महत् ६९
एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना
यथावत्सूतपुत्रेण लोमहर्षणिना पुनः ७०
कथितं नैमिषारण्ये पर्वाण्यष्टादशैव तु
समासो भारतस्यायं तत्रोक्तः पर्वसंग्रहः ७१
पौष्ये पर्वणि माहात्म्यमुत्तङ्कस्योपवर्णितम्
पौलोमे भृगुवंशस्य विस्तारः परिकीर्तितः ७२
आस्तीके सर्वनागानां गरुडस्य च संभवः
क्षीरोदमथनं चैव जन्मोच्चैःश्रवसस्तथा ७३
यजतः सर्पसत्रेण राज्ञः पारीक्षितस्य च
कथेयमभिनिर्वृत्ता भारतानां महात्मनाम् ७४
विविधाः संभवा राज्ञामुक्ताः संभवपर्वणि
अन्येषां चैव विप्राणामृषेर्द्वैपायनस्य च ७५
अंशावतरणं चात्र देवानां परिकीर्तितम्
दैत्यानां दानवानां च यक्षाणां च महौजसाम् ७६
नागानामथ सर्पाणां गन्धर्वाणां पतत्रिणाम्
अन्येषां चैव भूतानां विविधानां समुद्भवः ७७
वसूनां पुनरुत्पत्तिर्भागीरथ्यां महात्मनाम्
शंतनोर्वेश्मनि पुनस्तेषां चारोहणं दिवि ७८
तेजॐशानां च संघाताद् भीष्मस्याप्यत्र संभवः
राज्यान्निवर्तनं चैव ब्रह्मचर्यव्रते स्थितिः ७९
प्रतिज्ञापालनं चैव रक्षा चित्राङ्गदस्य च
हते चित्रांङ्गदे चैव रक्षा भ्रातुर्यवीयसः ८०
विचित्रवीर्यस्य तथा राज्ये संप्रतिपादनम्

धर्मस्य नृषु संभूतिरणीमाण्डव्यशापजा ८१
कृष्णद्वैपायनाच्चैव प्रसूतिर्वरदानजा
धृतराष्ट्रस्य पाण्डोश्च पाण्डवानां च संभवः ८२
वारणावतयात्रा च मन्त्रो दुर्योधनस्य च
विदुरस्य च वाक्येन सुरङ्गोपक्रमक्रिया ८३
पाण्डवानां वने घोरे हिडिम्बायाश्च दर्शनम्
घटोत्कचस्य चोत्पत्तिरत्रैव परिकीर्तिता ८४
अज्ञातचर्या पाण्डूनां वासो ब्राह्मणवेश्मनि
बकस्य निधनं चैव नागराणां च विस्मयः ८५
अङ्गारपर्णं निर्जित्य गङ्गाकूलेऽजुनस्तदा
भ्रातृभिः सहितः सर्वैः पाञ्चालानभितो ययौ ८६
तापत्यमथ वासिष्ठमौर्वं चाख्यानमुत्तमम्
पञ्चेन्द्राणामुपाख्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते ८७
पञ्चानामेकपत्नीत्वे विमर्शो द्रुपदस्य च
द्रौपद्या देवविहितो विवाहश्चाप्यमानुषः ८८
विदुरस्य च संप्राप्तिर्दर्शनं केशवस्य च
खाण्डवप्रस्थवासश्च तथा राज्यार्धशासनम् ८९
नारदस्याज्ञया चैव द्रौपद्याः समयक्रिया
सुन्दोपसुन्दयोस्तत्र उपाख्यानं प्रकीर्तितम् ९०
पार्थस्य वनवासश्च उलूप्या पथि संगमः
पुण्यतीर्थानुसंयानं बभ्रुवाहनजन्म च ९१
द्वारकायां सुभद्रा च कामयानेन कामिनी
वासुदेवस्यानुमते प्राप्ता चैव किरीटिना ९२
हरणं गृह्य संप्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने
संप्राप्तिश्चक्रधनुषोः खाण्डवस्य च दाहनम् ९३
अभिमन्योः सुभद्रायां जन्म चोत्तमतेजसः
मयस्य मोक्षो ज्वलनाद्भुजंगस्य च मोक्षणम्
महर्षेर्मन्दपालस्य शार्ङ्ग्यां तनयसंभवः ९४
इत्येतदादिपर्वोक्तं प्रथमं बहुविस्तरम्
अध्यायानां शते द्वे तु संख्याते परमर्षिणा
अष्टादशैव चाध्याया व्यासेनोत्तमतेजसा ९५
सप्त श्लोकसहस्राणि तथा नव शतानि च

श्लोकाश्च चतुराशीतिर्दृष्टो ग्रन्थो महात्मना ९६
द्वितीयं तु सभापर्व बहुवृत्तान्तमुच्यते
सभाक्रिया पाण्डवानां किंकराणां च दर्शनम् ९७
लोकपालसभाख्यानं नारदाद्देवदर्शनात्
राजसूयस्य चारम्भो जरासंधवधस्तथा ९८
गिरिव्रजे निरुद्धानां राज्ञां कृष्णेन मोक्षणम्
राजसूयेऽघसंवादे शिशुपालवधस्तथा ९९
यज्ञे विभूतिं तां दृष्ट्वा दुःखामर्षान्वितस्य च
दुर्योधनस्यावहासो भीमेन च सभातले १००
यत्रास्य मन्युरुद्भूतो येन द्यूतमकारयत्
यत्र धर्मसुतं द्यूते शकुनिः कितवोऽजयत् १०१
यत्र द्यूतार्णवे मग्नान्द्रौपदी नौरिवार्णवात्
तारयामास तांस्तीर्णाञ्ज्ञात्वा दुर्योधनो नृपः
पुनरेव ततो द्यूते समाह्वयत पाण्डवान् १०२
एतत्सर्वं सभापर्व समाख्यातं महात्मना
अध्यायाः सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया १०३
श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च
श्लोकाश्चैकादश ज्ञेयाः
पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः १०४
अतः परं तृतीयं तु ज्ञेयमारण्यकं महत्
पौरानुगमनं चैव धर्मपुत्रस्य धीमतः १०५
वृष्णीनामागमो यत्र पाञ्चालानां च सर्वशः
यत्र सौभवधाख्यानं किर्मीरवध एव च
अस्त्रहेतोर्विवासश्च पार्थस्यामिततेजसः १०६
महादेवेन युद्धं च किरातवपुषा सह
दर्शनं लोकपालानां स्वर्गारोहणमेव च १०७
दर्शनं बृहदश्वस्य महर्षेर्भावितात्मनः
युधिष्ठिरस्य चार्तस्य व्यसने परिदेवनम् १०८
नलोपाख्यानमत्रैव धर्मिष्ठं करुणोदयम्
दमयन्त्याः स्थितिर्यत्र नलस्य व्यसनागमे १०९
वनवासगतानां च पाण्डवानां महात्मनाम्

स्वर्गे प्रवृत्तिराख्याता लोमशेनार्जुनस्य वै ११०
तीर्थयात्रा तथैवात्र पाण्डवानां महात्मनाम्
जटासुरस्य तत्रैव वधः समुपवर्ण्यते १११
नियुक्तो भीमसेनश्च द्रौपद्या गन्धमादने
यत्र मन्दारपुष्पार्थं नलिनीं तामधर्षयत् ११२
यत्रास्य सुमहद्युद्धमभवत्सह राक्षसैः
यक्षैश्चापि महावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तथा ११३
आगस्त्यमपि चाख्यानं यत्र वातापिभक्षणम्
लोपामुद्राभिगमनमपत्यार्थमृषेरपि ११४
ततः श्येनकपोतीयमुपाख्यानमनन्तरम्
इन्द्रोऽग्निर्यत्र धर्मश्च अजिज्ञासञ्शिबिं
नृपम् ११५
ऋश्यशृङ्गस्य चरितं कौमारब्रह्मचारिणः
जामदग्न्यस्य रामस्य चरितं भूरितेजसः ११६
कार्तवीर्यवधो यत्र हैहयानां च वर्ण्यते
सौकन्यमपि चाख्यानं च्यवनो यत्र भार्गवः ११७
शर्यातियज्ञे नासत्यौ कृतवान्सोमपीथिनौ
ताभ्यां च यत्र स मुनिर्यौवनं प्रतिपादितः ११८
जन्तूपाख्यानमत्रैव यत्र पुत्रेण सोमकः
पुत्रार्थमयजद्राजा लेभे पुत्रशतं च सः ११९
अष्टावक्रीयमत्रैव विवादे यत्र बन्दिनम्
विजित्य सागरं प्राप्तं पितरं लब्धवानृषिः १२०
अवाप्य दिव्यान्यस्त्राणि गुर्वर्थे सव्यसाचिना
निवातकवचैर्युद्धं हिरण्यपुरवासिभिः १२१
समागमश्च पार्थस्य भ्रातृभिर्गन्धमादने
घोषयात्रा च गन्धर्वैर्यत्र युद्धं किरीटिनः १२२
पुनरागमनं चैव तेषां द्वैतवनं सह
जयद्रथेनापहारो द्रौपद्याश्चाश्रमान्तरात् १२३
यत्रैनमन्वयाद्भीमो वायुवेगसमो जवे
मार्कण्डेयसमस्यायामुपाख्यानानि भागशः १२४
संदर्शनं च कृष्णस्य संवादश्चैव सत्यया
व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमैन्द्रद्युम्नं तथैव च १२५

सावित्र्यौद्दालकीयं च वैन्योपाख्यानमेव च
रामायणमुपाख्यानमत्रैव बहुविस्तरम् १२६
कर्णस्य परिमोषोऽत्र कुण्डलाभ्यां पुरन्दरात्
आरणेयमुपाख्यानं यत्र धर्मोऽन्वशात्सुतम्
जग्मुर्लब्धवरा यत्र पाण्डवाः पश्चिमां दिशम् १२७
एतदारण्यकं पर्व तृतीयं परिकीर्तितम्
अत्राध्यायशते द्वे तु संख्याते परमर्षिणा
एकोनसप्ततिश्चैव तथाध्यायाः प्रकीर्तिताः १२८
एकादश सहस्राणि श्लोकानां षट्शतानि च
चतुःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वैतत्परिकीर्तितम् १२९
अतः परं निबोधेदं वैराटं पर्वविस्तरम्
विराटनगरं गत्वा श्मशाने विपुलां शमीम्
दृष्ट्वा संनिदधुस्तत्र पाण्डवा आयुधान्युत १३०
यत्र प्रविश्य नगरं छद्मभिर्न्यवसन्त ते
दुरात्मनो वधो यत्र कीचकस्य वृकोदरात् १३१
गोग्रहे यत्र पार्थेन निर्जिताः कुरवो युधि
गोधनं च विराटस्य मोक्षितं यत्र पाण्डवैः १३२
विराटेनोत्तरा दत्ता स्नुषा यत्र किरीटिनः
अभिमन्युं समुद्दिश्य सौभद्रमरिघातिनम् १३३
चतुर्थमेतद्विपुलं वैराटं पर्व वर्णितम्
अत्रापि परिसंख्यातमध्यायानां महात्मना १३४
सप्तषष्टिरथो पूर्णा श्लोकाग्रमपि मे शृणु
श्लोकानां द्वे सहस्रे तु श्लोकाः पञ्चाशदेव तु
पर्वण्यस्मिन्समाख्याताः संख्यया परमर्षिणा १३५
उद्योगपर्व विज्ञेयं पञ्चमं शृण्वतः परम्
उपप्लव्ये निविष्टेषु पाण्डवेषु जिगीषया
दुर्योधनोऽजुनश्चैव वासुदेवमुपस्थितौ १३६
साहाय्यमस्मिन्समरे भवान्नौ कर्तुमर्हति
इत्युक्ते वचने कृष्णो यत्रोवाच महामतिः १३७
अयुध्यमानमात्मानं मन्त्रिणं पुरुषर्षभौ
अक्षौहिणीं वा सैन्यस्य कस्य वा किं ददाम्यहम् १३८
वव्रे दुर्योधनः सैन्यं मन्दात्मा यत्र दुर्मतिः

अयुध्यमानं सचिवं व्रवे कृष्णं धनंजयः १३९
संजयं प्रेषयामास शमार्थं पाण्डवान्प्रति
यत्र दूतं महाराजो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् १४०
श्रुत्वा च पाण्डवान्यत्र वासुदेवपुरोगमान्
प्रजागरः संप्रजज्ञे धृतराष्ट्रस्य चिन्तया १४१
विदुरो यत्र वाक्यानि विचित्राणि हितानि च
श्रावयामास राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् १४२
तथा सनत्सुजातेन यत्राध्यात्ममनुत्तमम्
मनस्तापान्वितो राजा श्रावितः शोकलालसः १४३
प्रभाते राजसमितौ संजयो यत्र चाभिभोः
एकात्म्यं वासुदेवस्य प्रोक्तवानर्जुनस्य च १४४
यत्र कृष्णो दयापन्नः संधिमिच्छन्महायशाः
स्वयमागाच्छमं कर्तुं नगरं नागसाह्वयम् १४५
प्रत्याख्यानं च कृष्णस्य राज्ञा दुर्योधनेन वै
शमार्थं याचमानस्य पक्षयोरुभयोर्हितम् १४६
कर्णदुर्योधनादीनां दुष्टं विज्ञाय मन्त्रितम्
योगेश्वरत्वं कृष्णेन यत्र राजसु दर्शितम् १४७
रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमन्त्रितः उपायपूर्वं शौण्डीर्यात्प्रत्याख्यातश्च तेन सः
१४८
ततश्चाप्यभिनिर्यात्रा रथाश्वनरदन्तिनाम्
नगराद्धास्तिनपुराद्बलसंख्यानमेव च १४९
यत्र राज्ञा उलूकस्य प्रेषणं पाण्डवान्प्रति
श्वोभाविनि महायुद्धे दूत्येन क्रूरवादिना
रथातिरथसंख्यानमम्बोपाख्यानमेव च १५०
एतत्सुबहुवृत्तान्तं पञ्चमं पर्व भारते
उद्योगपर्व निर्दिष्टं संधिविग्रहसंश्रितम् १५१
अध्यायाः संख्यया त्वत्र षडशीतिशतं स्मृतम्
श्लोकानां षट् सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च १५२
श्लोकाश्च नवतिः प्रोक्तास्तथैवाष्टौ महात्मना
व्यासेनोदारमतिना पर्वण्यस्मिंस्तपोधनाः १५३
अत ऊर्ध्वं विचित्रार्थं भीष्मपर्व प्रचक्षते

जम्बूखण्डविनिर्माणं यत्रोक्तं संजयेन ह १५४
यत्र युद्धमभूद्घोरं दशाहान्यतिदारुणम्
यत्र यौधिष्ठिरं सैन्यं विषादमगमत्परम् १५५
कश्मलं यत्र पार्थस्य वासुदेवो महामतिः
मोहजं नाशयामास हेतुभिर्मोक्षदर्शनैः १५६
शिखण्डिनं पुरस्कृत्य यत्र पार्थो महाधनुः
विनिघ्नन्निशितैर्बाणै रथाद्भीष्ममपातयत् १५७
षष्ठमेतन्महापर्व भारते परिकीर्तितम्
अध्यायानां शतं प्रोक्तं सप्तदश तथापरे १५८
पञ्च श्लोकसहस्राणि संख्ययाष्टौ शतानि च
श्लोकाश्च चतुराशीतिः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः
व्यासेन वेदविदुषा संख्याता भीष्मपर्वणि १५९
द्रोणपर्व ततश्चित्रं बहुवृत्तान्तमुच्यते
यत्र संशप्तकाः पार्थमपनिन्यू रणाजिरात् १६०
भगदत्तो महाराजो यत्र शक्रसमो युधि
सुप्रतीकेन नागेन सह शस्तः किरीटिना १६१
यत्राभिमन्युं बहवो जघ्नुर्लोकमहारथाः
जयद्रथमुखा बालं शूरमप्राप्तयौवनम् १६२
हतेऽभिमन्यौ क्रुद्धेन यत्र पार्थेन संयुगे
अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः
संशप्तकावशेषं च कृतं निःशेषमाहवे १६३
अलम्बुसः श्रुतायुश्च जलसंधश्च वीर्यवान्
सौमदत्तिर्विराटश्च द्रुपदश्च महारथः
घटोत्कचादयश्चान्ये निहता द्रोणपर्वणि १६४
अश्वत्थामापि चात्रैव द्रोणे युधि निपातिते
अस्त्रं प्रादुश्चकारोग्रं नारायणममर्षितः १६५
सप्तमं भारते पर्व महदेतदुदाहृतम्
अत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः १६६
अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा
अष्टौ श्लोकसहस्राणि तथा नव शतानि च १६७
श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना

पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि १६८
अतः परं कर्णपर्व प्रोच्यते परमाद्भुतम्
सारथ्ये विनियोगश्च मद्रराजस्य धीमतः
आख्यातं यत्र पौराणं त्रिपुरस्य निपातनम् १६९
प्रयाणे परुषश्चात्र संवादः कर्णशल्ययोः
हंसकाकीयमाख्यानमत्रैवाक्षेपसंहितम् १७०
अन्योन्यं प्रति च क्रोधो युधिष्ठिरकिरीटिनोः
द्वैरथे यत्र पार्थेन हतः कर्णो महारथः १७१
अष्टमं पर्व निर्दिष्टमेतद्भारतचिन्तकैः
एकोनसप्ततिः प्रोक्ता अध्यायाः कर्णपर्वणि
चत्वार्येव सहस्राणि नव श्लोकशतानि च १७२
अतः परं विचित्रार्थं शल्यपर्व प्रकीर्तितम्
हतप्रवीरे सैन्ये तु नेता मद्रेश्वरोऽभवत् १७३
वृत्तानि रथयुद्धानि कीर्त्यन्ते यत्र भागशः
विनाशः कुरुमुख्यानां शल्यपर्वणि कीर्त्यते १७४
शल्यस्य निधनं चात्र धर्मराजान्महारथात्
गदायुद्धं तु तुमुलमत्रैव परिकीर्तितम्
सरस्वत्याश्च तीर्थानां पुण्यता परिकीर्तिता १७५
नवमं पर्व निर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थवत्
एकोनषष्टिरध्यायास्तत्र संख्याविशारदैः १७६
संख्याता बहुवृत्तान्ताः श्लोकाग्रं चात्र शस्यते
त्रीणि श्लोकसहस्राणि द्वे शते विंशतिस्तथा
मुनिना संप्रणीतानि कौरवाणां यशोभृताम् १७७
अतः परं प्रवक्ष्यामि सौप्तिकं पर्व दारुणम्
भग्नोरुं यत्र राजानं दुर्योधनममर्षणम् १७८
व्यपयातेषु पार्थेषु त्रयस्तेऽभ्याययू रथाः
कृतवर्मा कृपो द्रौणिः सायाह्ने रुधिरोक्षिताः १७९
प्रतिजज्ञे दृढक्रोधो द्रौणिर्यत्र महारथः
अहत्वा सर्वपाञ्चालान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान्
पाण्डवांश्च सहामात्यान्न विमोक्ष्यामि दंशनम् १८०
प्रसुप्तान्निशि विश्वस्तान्यत्र ते पुरुषर्षभाः
पाञ्चालान्सपरीवाराञ्जघ्नुद्रौर्!णिपुरोगमाः १८१

यत्रामुच्यन्त पार्थास्ते पञ्च कृष्णबलाश्रयात्
सात्यकिश्च महेष्वासः शेषाश्च निधनं गताः १८२
द्रौपदी पुत्रशोकार्ता पितृभ्रातृवधार्दिता
कृतानशनसंकल्पा यत्र भर्तॄनुपाविशत् १८३
द्रौपदीवचनाद्यत्र भीमो भीमपराक्रमः
अन्वधावत संक्रुद्धो भारद्वाजं गुरोः सुतम् १८४
भीमसेनभयाद्यत्र दैवेनाभिप्रचोदितः
अपाण्डवायेति रुषा द्रौणिरस्त्रमवासृजत् १८५
मैवमित्यब्रवीत्कृष्णः शमयंस्तस्य तद्वचः
यत्रास्त्रमस्त्रेण च तच्छमयामास फाल्गुनः १८६
द्रौणिद्वैपायनादीनां शापाश्चान्योन्यकारिताः
तोयकर्मणि सर्वेषां राज्ञामुदकदानिके १८७
गूढोत्पन्नस्य चाख्यानं कर्णस्य पृथयात्मनः
सुतस्यैतदिह प्रोक्तं दशमं पर्व सौप्तिकम् १८८
अष्टादशास्मिन्नध्यायाः पर्वण्युक्ता महात्मना
श्लोकाग्रमत्र कथितं शतान्यष्टौ तथैव च १८९
श्लोकाश्च सप्ततिः प्रोक्ता यथावदभिसंख्यया
सौप्तिकैषीकसंबन्धे पर्वण्यमितबुद्धिना १९०
अत ऊर्ध्वमिदं प्राहुः स्त्रीपर्व करुणोदयम्
विलापो वीरपत्नीनां यत्रातिकरुणः स्मृतः
क्रोधावेशः प्रसादश्च गांधारीधृतराष्ट्रयोः १९१
यत्र तान्क्षत्रियाञ्शूरान्दिष्टान्ताननिवर्तिनः पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄंश्चैव ददृशुर्निहतान्रणे
१९२
यत्र राजा महाप्राज्ञः सर्वधर्मभृतां वरः
राज्ञां तानि शरीराणि दाहयामास शास्त्रतः १९३
एतदेकादशं प्रोक्तं पर्वातिकरुणं महत्
सप्तविंशतिरध्यायाः पर्वण्यस्मिन्नुदाहृताः १९४
श्लोकाः सप्तशतं चात्र पञ्चसप्ततिरुच्यते
संख्यया भारताख्यानं कर्त्रा ह्यत्र महात्मना
प्रणीतं सज्जनमनोवैक्लव्याश्रुप्रवर्तकम् १९५
अतः परं शान्तिपर्व द्वादशं बुद्धिवर्धनम्

यत्र निर्वेदमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः
घातयित्वा
पितॄन्भ्रातॄन्पुत्रान्संबन्धिबान्धवान् १९६
शान्तिपर्वणि धर्माश्च व्याख्याताः शरतल्पिकाः
राजभिर्वेदितव्या ये सम्यङ्नयबुभुत्सुभिः १९७
आपद्धर्माश्च तत्रैव कालहेतुप्रदर्शकाः
यान्बुद्ध्वा पुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात्
मोक्षधर्माश्च कथिता विचित्रा बहुविस्तराः १९८
द्वादशं पर्व निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम्
पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम्
त्रिंशच्चैव तथाध्याया नव चैव तपोधनाः १९९
श्लोकानां तु सहस्राणि कीर्तितानि चतुर्दश
पञ्च चैव शतान्याहुः पञ्चविंशतिसंख्यया २००
अत ऊर्ध्वं तु विज्ञेयमानुशासनमुत्तमम्
यत्र प्रकृतिमापन्नः श्रुत्वा धर्मविनिश्चयम्
भीष्माद्भागीरथीपुत्रात्कुरुराजो युधिष्ठिरः २०१
व्यवहारोऽत्र कार्त्स्न्येन धर्मार्थीयो निदर्शितः
विविधानां च दानानां फलयोगाः पृथग्विधाः २०२
तथा पात्रविशेषाश्च दानानां च परो विधिः
आचारविधियोगश्च सत्यस्य च परा गतिः २०३
एतत्सुबहुवृत्तान्तमुत्तमं चानुशासनम् भीष्मस्यात्रैव संप्राप्तिः स्वर्गस्य परिकीर्तिता २०४
एतत्त्रयोदशं पर्व धर्मनिश्चयकारकम्
अध्यायानां शतं चात्र षट्चत्वारिंशदेव च
श्लोकानां तु सहस्राणि षट् सप्तैव शतानि च २०५
ततोऽश्वमेधिकं नाम पर्व प्रोक्तं चतुर्दशम्
तत्संवर्तमरुत्तीयं यत्राख्यानमनुत्तमम् २०६
सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्म चोक्तं परीक्षितः दग्धस्यास्त्राग्निना पूर्वं कृष्णात्संजीवनं पुनः २०७
चर्यायां हयमुत्सृष्टं पाण्डवस्यानुगच्छतः

तत्र तत्र च युद्धानि राजपुत्रैरमर्षणैः २०८
चित्राङ्गदायाः पुत्रेण पुत्रिकाया धनंजयः
संग्रामे बभ्रुवाहेन संशयः चात्र दर्शितः
अश्वमेधे महायज्ञे नकुलाख्यानमेव च २०९
इत्याश्वमेधिकं पर्व प्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् अत्राध्यायशतं त्रिंशत्त्रयोऽध्यायाश्च शब्दिताः २१०
त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च विंशतिश्च यथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना २११
तत आश्रमवासाख्यं पर्व पञ्चदशं स्मृतम्
यत्र राज्यं परित्यज्य गांधारीसहितो नृपः
धृतराष्ट्राश्रमपदं विदुरश्च जगाम ह २१२
यं दृष्ट्वा प्रस्थितं साध्वी पृथाप्यनुययौ तदा
पुत्रराज्यं परित्यज्य गुरुशुश्रूषणे रता २१३
यत्र राजा हतान्पुत्रान्पौत्रानन्यांश्च
पार्थिवान्
लोकान्तरगतान्वीरानपश्यत्पुनरागतान् २१४
ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य दृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमम्
त्यक्त्वा शोकं सदारश्च सिद्धिं परमिकां गतः २१५
यत्र धर्मं समाश्रित्य विदुरः सुगतिं गतः
संजयश्च महामात्रो विद्वाग्नावल्गणिर्वशी २१६
ददर्श नारदं यत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः
नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् २१७
एतदाश्रमवासाख्यं पर्वोक्तं सुमहाद्भुतम्
द्विचत्वारिंशदध्यायाः पर्वैतदभिसंख्यया २१८
सहस्रमेकं श्लोकानां पञ्च श्लोकशतानि च
षडेव च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना २१९
अतः परं निबोधेदं मौसलं पर्व दारुणं
यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शस्त्रस्पर्शसहा युधि
ब्रह्मदण्डविनिष्पिष्टाः समीपे लवणाम्भसः २२०
आपाने पानगलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः

एरकारूपिभिर्वज्रैर्निजघ्नुरितरेतरम् २२१
यत्र सर्वक्षयं कृत्वा तावुभौ रामकेशवौ
नातिचक्रमतुः कालं प्राप्तं सर्वहरं समम् २२२
यत्रार्जुनो द्वारवतीमेत्य वृष्णिविनाकृताम्
दृष्ट्वा विषादमगमत्परां चार्तिं नरर्षभः २२३
स सत्कृत्य यदुश्रेष्ठं मातुलं शौरिमात्मनः
ददर्श यदुवीराणामापाने वैशसं महत् २२४
शरीरं वासुदेवस्य रामस्य च महात्मनः
संस्कारं लम्भयामास वृष्णीनां च प्रधानतः २२५
स वृद्धबालमादाय द्वारवत्यास्ततो जनम्
ददर्शापदि कष्टायां गाण्डीवस्य पराभवम् २२६
सर्वेषां चैव दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम्
नाशं वृष्णिकलत्राणां प्रभावानामनित्यताम् २२७
दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नो व्यासवाक्यप्रचोदितः
धर्मराजं समासाद्य संन्यासं समरोचयत् २२८
इत्येतन्मौसलं पर्व षोडशं परिकीर्तितम्
अध्यायाष्टौ समाख्याताः श्लोकानां च शतत्रयम् २२९
महाप्रस्थानिकं तस्मादूर्ध्वं सप्तदशं स्मृतम्
यत्र राज्यं परित्यज्य पाण्डवाः पुरुषर्षभाः
द्रौपद्या सहिता देव्या सिद्धिं परमिकां गताः २३०
अत्राध्यायास्त्रयः प्रोक्ताः श्लोकानां च शतं तथा विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना २३१
स्वर्गपर्व ततो ज्ञेयं दिव्यं यत्तदमानुषम्
अध्यायाः पञ्च संख्याताः पर्वैतदभिसंख्यया
श्लोकानां द्वे शते चैव प्रसंख्याते तपोधनाः २३२
अष्टादशैवमेतानि पर्वाण्युक्तान्यशेषतः
खिलेषु हरिवंशश्च भविष्यच्च प्रकीर्तितम् २३३
एतदखिलमाख्यातं भारतं पर्वसंग्रहात्
अष्टादश समाजग्मुरक्षौहिण्यो युयुत्सया
तन्महद्दारुणं युद्धमहान्यष्टादशाभवत् २३४
यो विद्याच्चतुरो वेदान्साङ्गोपनिषदान्द्विजः

न चाख्यानमिदं विद्यान्नैव स स्याद्विचक्षणः २३५
श्रुत्वा त्विदमुपाख्यानं श्राव्यमन्यन्न रोचते
पुंस्कोकिलरुतं श्रुत्वा रूक्षा ध्वाङ्क्षस्य
वागिव २३६
इतिहासोत्तमादस्माज्जायन्ते कविबुद्धयः
पञ्चभ्य इव भूतेभ्यो लोकसंविधयस्त्रयः २३७
अस्याख्यानस्य विषये पुराणं वर्तते द्विजाः
अन्तरिक्षस्य विषये प्रजा इव चतुर्विधाः २३८
क्रियागुणानां सर्वेषामिदमाख्यानमाश्रयः
इन्द्रियाणां समस्तानां चित्रा इव मनःक्रियाः २३९
अनाश्रित्यैतदाख्यानं कथा भुवि न विद्यते
आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणम् २४०
इदं सर्वैः कविवरैराख्यानमुपजीव्यते
उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः २४१
द्वैपायनौष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं पुण्यं पवित्रमथ
पापहरं शिवं च
यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य
पुष्करजलैरभिषेचनेन २४२
आख्यानं तदिदमनुत्तमं महार्थं विन्यस्तं महदिह
पर्वसंग्रहेण
श्रुत्वादौ भवति नृणां सुखावगाहं विस्तीर्णं लवणजलं
यथा प्लवेन २४३
इति श्री महाभारते आदि पर्वणि द्वितीयोऽध्यायः २४५३

अथ तृतीयोऽध्यायः
सूत उवाच
जनमेजयः पारिक्षितः सह भ्रातृभिः कुरुक्षेत्रे दीर्घसत्रमुपास्ते
तस्य भ्रातरस्त्रयः श्रुतसेन उग्रसेनो भीमसेन इति १ तेषु तत्सत्रमुपासीनेषु तत्र श्वाभ्यागच्छत्सारमेयः
स जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतो रोरूयमाणो मातुः

समीपमुपागच्छत् २
तं माता रोरूयमाणमुवाच किं रोदिषि केनास्यभिहत इति ३
स एवमुक्तो मातरं प्रत्युवाच जनमेजयस्य
भातृभिरभिहतोऽस्मीति ४
तं माता प्रत्युवाच व्यक्तं त्वया तत्रापराद्धं
येनास्यभिहत इति ५
स तां पुनरुवाच नापराध्यामि किंचित् नावेक्षे
हवींषि नावलिह इति ६
तच्छ्रुत्वा तस्य माता सरमा पुत्रशोकार्ता
तत्सत्रमुपागच्छद्यत्र स जनमेजयः सह
भ्रातृभिर्दीर्घसत्रमुपास्ते ७
स तया क्रुद्धया तत्रोक्तःअयं मे पुत्रो न
किंचिदपराध्यति किमर्थमभिहत इति
यस्माच्चायमभिहतोऽनपकारी तस्माददृष्टं त्वां
भयमागमिष्यतीति ८
स जनमेजय एवमुक्तो देवशुन्या सरमया दृढं संभ्रान्तो
विषण्णश्चासीत् ९
स तस्मिन्सत्रे समाप्ते हास्तिनपुरं प्रत्येत्य
पुरोहितमनुरूपमन्विच्छमानः परं यत्नमकरोद्यो मे
पापकृत्यां शमयेदिति १०
स कदाचिन्मृगयां यातः परिक्षितो
जनमेजयः कस्मिंश्चित्स्वविषयोद्देशे आश्रममपश्यत्
११
तत्र कश्चिदृषिरासांचक्रे श्रुतश्रवा नाम
तस्याभिमतः पुत्र आस्ते सोमश्रवा नाम १२
तस्य तं पुत्रमभिगम्य जनमेजयः पारिक्षितः
पौरोहित्याय वव्रे १३
स नमस्कृत्य तमृषिमुवाच
भगवन्नयं तव पुत्रो मम पुरोहितोऽस्त्विति १४
स एवमुक्तः प्रत्युवाच भो जनमेजय पुत्रोऽय मम सर्प्यां जातः महातपस्वी स्वाध्यायसंपन्नो

मत्तपोवीर्यसंभृतो मच्छुक्रं पीतवत्यास्तस्याः कुक्षौ संवृद्धः समर्थोयं भवतः सर्वाः पापकृत्याः शमयितुमन्तरेण महादेवकृत्याम्
अस्य त्वेकमुपांशुव्रतम् यदेनं कश्चिद्ब्राह्मणः
कंचिदर्थमभियाचेत्तं तस्मै दद्यादयम्
यद्येतदुत्सहसे ततो नयस्वैनमिति १५
तेनैवमुक्तो जनमेजयस्तं प्रत्युवाच भगवंस्तथा
भविष्यतीति १६
स तं पुरोहितमुपादायोपावृत्तो भ्रातॄनुवाच
मयायं वृतं उपाध्यायः यदयं
ब्रूयात्तत्कार्यमविचारयद्भिरिति १७
तेनैवमुक्तं भ्रातरस्तस्य तथा चक्रुः स तथा
भ्रातॄन्संदिश्य
तक्षशिलां प्रत्यभिप्रतस्थे तं च देशं वशे
स्थापयामास १८
एतस्मिन्नन्तरे कश्चिदृषिर्धौम्यो नामायोदः
तस्य शिष्यास्त्रयो
बभूवुरुपमन्युरारुणिर्वेदश्चेति १९
स एकं शिष्यमारुणिं पाञ्चाल्यं प्रेषयामास
गच्छ केदारखण्डं बधानेति २०
स उपाध्यायेन संदिष्ट आरुणिः पाञ्चाल्यस्तत्र गत्वा
तत्केदारखण्डं बद्धुं नाशक्नोत् २१
स क्लिश्यमानोऽपश्यदुपायम्
भवत्वेवं करिष्यामीति २२
स तत्र संविवेश केदारखण्डे
शयाने तस्मिंस्तदुदकं तस्थौ २३
ततः कदाचिदुपाध्याय आयोदो धौम्यः शिष्यानपृच्छत्
क्व आरुणिः पाञ्चाल्यो गत इति २४
ते प्रत्यूचुः भगवतैव प्रेषितो गच्छ केदारखण्डं
बधानेति २५
स एवमुक्तस्ताञ्शिष्यान्प्रत्युवाच
तस्मात्सर्वे तत्र गच्छामो यत्र स इति २६

स तत्र गत्वा तस्याह्वानाय शब्दं चकार
भो आरुणे पाञ्चाल्य क्वासि वत्सैहीति २७
स तच्छ्रुत्वा आरुणिरुपाध्यायवाक्यं तस्मात्केदारखण्डा-
त्सहसोत्थाय तमुपाध्यायमुपतस्थे प्रोवाच चैनम् अयमस्म्यत्र केदारखण्डे निःसरमाणमुदकमवारणीयं संरोद्धुं-
संविष्टो भगवच्छब्दं श्रुत्वैव सहसा विदार्य केदारखण्डं भवन्तमुपस्थितः
तदभिवादये भगवन्तम् आज्ञापयतु भवान् किं करवाणीति २८
तमुपाध्यायोऽब्रवीत् यस्माद्भवान्केदारखण्डमवदा- र्योत्थितस्तस्माद्भवानुद्दालक एव नाम्ना भविष्यतीति २९
स उपाध्यायेनानुगृहीतः यस्मात्त्वया
मद्वचोऽनुष्ठितं तस्माच्छ्रेयोऽवाप्स्यसीति
सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्ति सर्वाणि च
धर्मशास्त्राणीति ३०
स एवमुक्त उपाध्यायेनेष्टं देशं जगाम ३१
अथापरः शिष्यस्तस्यैवायोदस्य
धौम्यस्योपमन्युर्नाम ३२
तमुपाध्यायः प्रेषयामास वत्सोपमन्यो गा रक्षस्वेति ३३
स उपाध्यायवचनादरक्षद्गाः स चाहनि गा रक्षित्वा- दिवसक्षयेऽभ्यागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ३४
तमुपाध्यायः पीवानमपश्यत् उवाच चैनम् वत्सोपमन्यो केन वृत्तिं कल्पयसि पीवानसि दृढमिति ३५
स उपाध्यायं प्रत्युवाच भैक्षेण वृत्तिं कल्पयामीति ३६
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ममानिवेद्य भैक्षं

नोपयोक्तव्यमिति ३७
स तथेत्युक्त्वा पुनररक्षद्गाः रक्षित्वा चागम्य
तथैवोपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ३८
तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वोवाच
वत्सोपमन्यो सर्वमशेषतस्ते भैक्षं गृह्णामि
केनेदानीं वृत्तिं कल्पयसीति ३९
स एवमुक्त उपाध्यायेन प्रत्युवाच
भगवते निवेद्य पूर्वमपरं चरामि
तेन वृत्तिं कल्पयामीति ४०
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच नैषा न्याय्या गुरुवृत्तिः
अन्येषामपिवृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः
लुब्धोऽसीति ४१
स तथेत्युक्त्वा गा अरक्षत् रक्षित्वा च
पुनरुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा
नमश्चक्रे ४२
तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वा पुनरुवाच
अहं ते सर्वं भैक्षं गृह्णामि न चान्यच्चरसि
पीवानसि केन वृत्तिं कल्पयसीति ४३
स उपाध्यायं प्रत्युवाच भो एतासां गवां पयसां
वृत्तिं कल्पयामीति ४४
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच नैतन्न्याय्यं पय
उपयोक्तुं भवतो मयाननुज्ञातमिति ४५
स तथेति प्रतिज्ञाय गा रक्षित्वा
पुनरुपाध्यायगृहानेत्य
गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ४६
तमुपाध्यायः पीवानमेवापश्यत् उवाच चैनम्
भैक्षं नाश्नासि न चान्यच्चरसि पयो न पिबसि
पीवानसि केन वृत्तिं कल्पयसीति ४७
स एवमुक्त उपाध्यायं प्रत्युवाच
भोः फेनं पिबामि यमिमे वत्सा मातॄणां स्तनं पिबन्त
उद्गिरन्तीति ४८
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच

एते त्वदनुकम्पया गुणवन्तो वत्साः प्रभूततरं फेनमुद्गिरन्ति तदेवमपि वत्सानां वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः
फेनमपि भवान्न पातुमर्हतीति ४९
स तथेति प्रतिज्ञाय निराहारस्ता गा अरक्षत्
तथा प्रतिषिद्धो भैक्षं नाश्नाति न चान्यच्चरति
पयो न पिबति फेनं नोपयुंक्ते ५०
स कदाचिदरण्ये क्षुधार्तोऽकपत्राण्यभक्षयत् ५१
स तैरर्कपत्रैर्भक्षितैः
क्षारकटूष्णविपाकिभिश्चक्षुष्युपहतोऽन्धोऽभवत्
सोऽन्धोऽपि चङ्क्रम्यमाणः कूपेऽपतत् ५२
अथ तस्मिन्ननाच्छत्युपाध्यायः शिष्यानवोचत्
मयोपमन्युः सर्वतः प्रतिषिद्धः स नियतं कुपितः
ततो नागच्छति चिरगतश्चेति ५३
स एवमुक्त्वा गत्वारण्यमुपमन्योराह्वानं चक्रे
भो उपमन्योक्वासि वत्सैहीति ५४
स तदाह्वानमुपाध्यायाच्छ्रुत्वा प्रत्युवाचोच्चैः
अयमस्मि भो उपाध्याय कूपे पतित इति ५५
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच कथमसि कूपे पतित इति ५६
स तं प्रत्युवाच अर्कपत्राणि
भक्षयित्वान्धीभूतोऽस्मि
अतः कूपे पतित इति ५७
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच अश्विनौ स्तुहि तौ त्वां
चक्षुष्मन्तं करिष्यतो देवभिषजाविति ५८
स एवमुक्त उपाध्यायेन स्तोतुं प्रचक्रमे
देवावश्विनौ वाग्भिरृग्भिः ५९
प्रपूर्वगौ पूर्वजौ चित्रभानू गिरा वा शंसामि
तपनावनन्तौ
दिव्यौ सुपर्णौ विरजौ विमानावधिक्षियन्तौ भुवनानि
विश्वा ६०
हिरण्मयौ शकुनी सांपरायौ नासत्यदस्रौ सुनसौ वैजयन्तौ

शुक्रं वयन्तौ तरसा सुवेमावभि व्ययन्तावसितं विवस्वत् ६१
ग्रस्तां सुपर्णस्य बलेन वर्तिकाममुञ्चतामश्विनौ सौभगाय
तावत्सुवृत्तावनमन्त मायया सत्तमा गा अरुणा उदावहन् ६२
षष्टिश्च गावस्त्रिशताश्च धेनव एकं वत्सं सुवते तं दुहन्ति
नानागोष्ठा विहिता एकदोहनास्तावश्विनौ दुहतो घर्ममुक्थ्यम् ६३
एकां नाभिं सप्तशता अराः श्रिताः प्रधिष्वन्या
विंशतिरर्पिता अराः
अनेमि चक्रं परिवर्ततेऽजरं मायाश्विनौ समनक्ति
चर्षणी ६४
एकं चक्रं वर्तते द्वादशारं
प्रधिषण्णाभिमेकाक्षममृतस्य धारणम्
यस्मिन्देवा अधि विश्वे विषक्तास्तावश्विनौ मुञ्चत
मा विषीदतम् ६५
अश्विनाविन्द्रममृतं वृत्तभूयौ तिरोधत्तामश्विनौ
दासपत्नी
भित्त्वा गिरिमश्विनौ गामुदाचरन्तौ तद्वृष्टमह्ना
प्रथिता वलस्य ६६
युवां दिशो जनयथो दशाग्रे समानं मूर्ध्नि रथया
वियन्ति
तासां यातमृषयोऽनुप्रयान्ति देवा मनुष्याः
क्षितिमाचरन्ति ६७
युवां वर्णान्विकुरुथो
विश्वरूपांस्तेऽधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा
ते भानवोऽप्यनुसृताश्चरन्ति देवा मनुष्याः
क्षितिमाचरन्ति ६८
तौ नासत्यावश्विनावामहे वां स्रजं च यां बिभृथः पुष्करस्य

तौ नासत्यावमृतावृतावृधावृते देवास्तत्प्रपदेन
सूते ६९
मुखेन गर्भं लभतां युवानौ गतासुरेतत्प्रपदेन सूते
सद्यो जातो मातरमत्ति गर्भस्तावश्विनौ मुंचथो जीवसे
गाः ७०
एवं तेनाभिष्टुतावश्विनावाजग्मतुः आहतुश्चैनम्
प्रीतौस्वः एष तेऽपूपः अशानैममिति ७१
स एवमुक्तः प्रत्युवाच नानृतमूचतुर्भवन्तौ
न त्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहे अनिवेद्य गुरव इति ७२
ततस्तमश्विनावूचतुः आवाभ्यां पुरस्ताद्भवत
उपाध्यायेनैवमेवाभिष्टुताभ्यामपूपः प्रीताभ्यां दत्तः उपयुक्तश्च स तेनाविवेद्य गुरवे
त्वमपि तथैव कुरुष्व यथा कृतमुपाध्यायेनेति ७३
स एवमुक्तः पुनरेव प्रत्युवाचैतौ प्रत्यनुनये
भवन्तावश्विनौ
नोत्सहेऽहमनिवेद्योपाध्यायायोपयोक्तुमिति ७४
तमश्विनावाहतुः प्रीतौ स्वस्तवानया गुरुवृत्त्या
उपाध्यायस्य ते कार्ष्णायसा दन्ताः
भवतो हिरण्मया भविष्यन्ति चक्षुष्मांश्च भविष्यसि
श्रेयश्चावाप्स्यसीति ७५
स एवमुक्तोऽश्विभ्यां
लब्धचक्षुरुपाध्यायसकाशमागम्योपाध्यायमभिवाद्याचचक्षे
स चास्य प्रीतिमानभूत् ७६
आह चैनम् यथाश्विनावाहतुस्तथा त्वं
श्रेयोऽवाप्स्यसीति
सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्तीति ७७
एषा तस्यापि परीक्षोपमन्योः ७८
अथापरः शिष्यस्तस्यैवायोदस्य धौम्यस्य वेदो नाम ७९
तमुपाध्यायः संदिदेश वत्स वेद इहास्यताम्
भवता मद्गृहे कंचित्कालं शुश्रूषमाणेन भवितव्यम्

श्रेयस्ते भविष्यतीति ८०
स तथेत्युक्त्वा गुरुकुले दीर्घकालं
गुरुशुश्रूषणपरोऽवसत्
गौरिव नित्यं गुरुषु धूर्षु नियुज्यमानः
शीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहः सर्वत्राप्रतिकूलः ८१
तस्य महता कालेन गुरुः परितोषं जगाम
तत्परितोषाच्च श्रेयः सर्वज्ञतां चावाप
एषा तस्यापि परीक्षा वेदस्य ८२
स उपाध्यायेनानुज्ञातः
समावृत्तस्तस्माद्गुरुकुलवासाद्गृहाश्रमं
प्रत्यपद्यत
तस्यापि स्वगृहे वसतस्त्रयः शिष्या बभूवुः ८३
स शिष्यान्न किंचिदुवाच कर्म वा क्रियतां
गुरुशुश्रूषा वेति
दुःखाभिज्ञो हि गुरुकुलवासस्य शिष्यान्परिक्लेशेन
योजयितुं नेयेष ८४
अथ कस्यचित्कालस्य वेदं ब्राह्मणं जनमेजयः पौष्यश्च क्षत्रियावुपेत्योपाध्यायं बरयांचक्रतुः ८५
स कदाचिद्याज्यकार्येणाभिप्रस्थित उत्तङ्कं नाम
शिष्यं नियोजयामास
भो उत्तङ्क यत्किंचिदस्मद्गृहे परिहीयते
तदिच्छाम्यहमपरिहीणं भवता क्रियमाणमिति ८६
स एवं प्रतिसमादिश्योत्तङ्कं वेदः प्रवासं जगाम ८७
अथोत्तङ्को
गुरुशुश्रूषुर्गुरुनियोगमनुतिष्ठमानस्तत्र
गुरुकुले वसति स्म ८८
स वसंस्तत्रोपाध्यायस्त्रीभिः सहिताभिराहूयोक्तः
उपाध्यायिनी ते ऋतुमती उपाध्यायश्च प्रोषितः
अस्या यथायमृतुर्वन्ध्यो न भवति तथा क्रियताम्
एतद्विषीदतीति ८९
स एवमुक्तस्ताः स्त्रियः प्रत्युवाच न मया

स्त्रीणां वचनादिदमकार्यं कार्यम्
न ह्यहमुपाध्यायेन संदिष्टः अकार्यमपि त्वया
कार्यमिति ९०
तस्य पुनरुपाध्यायः कालान्तरेण गृहानुपजगाम
तस्मात्प्रवासात्
स तद्वृत्तं तस्याशेषमुपलभ्य प्रीतिमानभूत् ९१
उवाच चैनम् वत्सोत्तङ्क किं ते प्रियं करवाणीति धर्मतो हि शुश्रूषितोऽस्मि भवता तेन प्रीतिः
परस्परेण नौ संवृद्धा
तदनुजाने भवन्तम् सर्वामेव सिद्धिं प्राप्स्यसि
गम्यतामिति ९२
स एवमुक्तः प्रत्युवाच किं ते प्रियं करवाणीति एवं
ह्याहुः ९३
यश्चाधर्मेण विब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं चाधिगच्छति ९४
सोऽहमनुज्ञातो भवता इच्छामीष्टं तं
गुर्वर्थमुपहर्तुमिति ९५
तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सोत्तङ्क
उष्यतां तावदिति ९६
स कदाचित्तमुपाध्यायमाहोत्तंकः आज्ञापयतु भवान्
किं ते प्रियमुपहरामि गुर्वर्थमिति ९७
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सोत्तंक बहुशो मां
चोदयसि गुर्वर्थमुपहरेयमिति तद्गच्छ एनां
प्रविश्योपाध्यायिनीं पृच्छ किमुपहरामीति
एषा यद्ब्रवीति तदुपहरस्वेति ९८
स एवमुक्त उपाध्यायेनोपाध्यायिनीमपृच्छत्
भवत्युपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातो गृहं गन्तुम्
तदिच्छामीष्टं ते गुर्वर्थमुपहृत्यानृणो गन्तुम्
तदाज्ञापयतु भवती किमुपहरामि गुर्वर्थमिति ९९
सैवमुक्तोपाध्यायिन्युत्तङ्कं प्रत्युवाच
गच्छ पौष्यं राजानम् भिक्षस्व तस्य क्षत्रियया पिनद्धे कुण्डले

ते आनयस्व इतश्चतुर्थेऽहनि पुण्यकं भविता ताभ्यामाबद्धाभ्यां ब्राह्मणान्परिवेष्टुमिच्छामि शोभमाना यथा ताभ्यां कुण्डलाभ्यां तस्मिन्नहनि संपादयस्व
श्रेयो हि ते स्यात्क्षणं कुर्वत इति १००
स एवमुक्त उपाध्यायिन्या प्रातिष्ठतोत्तङ्कः
स पथि गच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणं तमधि रूढं च
पुरुषमतिप्रमाणमेव १०१
स पुरुष उत्तङ्कमभ्यभाषत उत्तङ्कैतत्पुरीषमस्य
ऋषभस्य भक्षयस्वेति १०२
स एवमुक्तो नैच्छत् १०३
तमाह पुरुषो भूयः भक्षयस्वोत्तङ्क मा विचारय
उपाध्यायेनापि ते भक्षितं पूर्वमिति १०४
स एवमुक्तो बाढमित्युक्त्वा तदा तदृषभस्य पुरीषं
मूत्रं
च भक्षयित्वोत्तङ्कः प्रतस्थे यत्र स क्षत्रियः
पौष्यः १०५
तमुपेत्यापश्यदुत्तङ्क आसीनम्
स तमुपेत्याशीर्भिरभिनन्द्योवाच
अर्थी भवन्तमुपगतोऽस्मीति १०६
स एनमभिवाद्योवाच
भगवन्पौष्यः खल्वहम्
किं करवाणीति १०७
तमुवाचोत्तङ्कः
गुर्वर्थे कुण्डलाभ्यामर्थ्यागतोऽस्मीति ये ते क्षत्रियया पिनद्धे कुण्डले ते भवान्दातुमर्हतीति
१०८
तं पौष्यः प्रत्युवाच प्रविश्यान्तः पुरं
क्षत्रिया याच्यतामिति १०९
स तेनैवमुक्तः प्रविश्यान्तः पुरं क्षत्रियां
नापश्यत् ११०
स पौष्यं पुनरुवाच न युक्तं भवता वयमनृतेनोपचरितुम्

न हि ते क्षत्रियान्तः पुरे संनिहिता नैनां पश्यामीति १११
स एवमुक्तः पौष्यस्तं प्रत्युवाच
संप्रति भवानुच्छिष्टः स्मर तावत्
न हि सा क्षत्रिया उच्छिष्टेनाशुचिना वा शक्या द्रष्टुम्
पतिव्रतात्वादेषा नाशुचेर्दर्शनमुपैतीति ११२
अथैवमुक्त उत्तङ्कः स्मृत्वोवाच
अस्ति खलु मयोच्छिष्टेनोपस्पृष्टं शीघ्रं गच्छता
चेति ११३
तं पौष्यः प्रत्युवाच एतत्तदेवं हि
न गच्छतोपस्पृष्टं भवति न स्थितेनेति ११४
अथोत्तङ्कस्तथेत्युक्त्वा प्राङ्मुख उपविश्य सुप्रक्षालितपाणिपाद-वदनोऽशब्दाभिहृदयंगमाभिरद्भिरुपस्पृश्य त्रिः
पीत्वा द्विः परिमृज्य
खान्यद्भिरुपस्पृश्यान्तःपुरं प्रविश्य तां
क्षत्रियामपश्यत् ११५
सा च दृष्ट्वैवोत्तंकमभ्युत्थायाभिवाद्योवाच
स्वागतं ते भगवन्
आज्ञापय किं करवाणीति ११६
स तामुवाच एते कुण्डले गुर्वर्थं मे भिक्षिते
दातुमर्हसीति ११७
सा प्रीता तेन तस्य सद्भावेन
पात्रमयमनतिक्रमणीयश्चेति
मत्वा ते कुण्डले अवमुच्यास्मै प्रायच्छत् ११८
आह चैनम् एते कुण्डले तक्षको नागराजः प्रार्थयति
अप्रमत्तो नेतुमर्हसीति ११९
स एवमुक्तस्तां क्षत्रियां प्रत्युवाच
भवति सुनिर्वृता भव न मां शक्तस्तक्षको नागराजो
धर्षयितुमिति १२०
स एवमुक्त्वा तां क्षत्रियामामन्त्र्य

पौष्यसकाशमागच्छत् १२१
स तं दृष्ट्वोवाच भो पौष्य प्रीतोऽस्मीति १२२
तं पौष्यः प्रत्युवाच भगवंश्चिरस्य पात्रमासाद्यते
भवांश्च गुणवानतिथिः तत्करिष्ये श्राद्धम् क्षणः
क्रियतामिति १२३
तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच कृतक्षण एवास्मि
शीघ्रमिच्छामि यथोपपन्नमन्नमुपहृतं भवतेति १२४
स तथेत्युक्त्वा यथोपपन्नेनान्नेनैनं भोजयामास १२५
अथोत्तङ्कः शीतमन्नं सकेशं दृष्ट्वा अशुच्येतदिति मत्वा पौष्यमुवाच
यस्मान्मे अशुच्यन्नं ददासि तस्मादन्धो भविष्यसीति १२६
तं पौष्यः प्रत्युवाच यस्मात्त्वमप्यदुष्टमन्नं
दूषयसि
तस्मादनपत्यो भविष्यसीति १२७
सोऽथ पौष्यस्तस्याशुचिभावमन्नस्यागमयामास १२८
अथ तदन्नं मुक्तकेश्या स्त्रियोपहृतं सकेशमशुचि
मत्वोत्तङ्कं प्रसादयामास भगवन्नज्ञानादेतदन्नं
सकेशमुपहृतं शीतं च तत्क्षामये भवन्तम् न भवेयमन्ध
इति १२९
तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच न मृषा ब्रवीमि
भूत्वा त्वमन्धो नचिरादनन्धो भविष्यसीति
ममापि शापो न भवेद्भवता दत्त इति १३०
तं पौष्यः प्रत्युवाच नाहं शक्तः शापं
प्रत्यादातुम्
न हि मे मन्युरद्याप्युपशमं गच्छति
किं चैतद्भवता न ज्ञायते यथा १३१
नावनीतं हृदयं ब्राह्मणस्य वाचि क्षुरो
निहितस्तीक्ष्णधारः
विपरीतमेतदुभयं क्षत्रियस्य वाङ्नावनीती हृदयं
तीक्ष्णधारम् १३२
तदेवं गते न शक्तोऽह तीक्ष्णहृदयत्वात्तं शापमन्यथा

कर्तुम् गम्यतामिति १३३
तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच भवताहमन्नस्याशुचिभागमागमय्य प्रत्यनुनीतः
प्राक्चतेऽभिहितम् यस्माददुष्टमन्नं दूषयसि
तस्मादनपत्यो भविष्यसीति
दुष्टे चान्ने नैष मम शापो भविष्यतीति १३४
साधयामस्तावदित्युक्त्वा प्रातिष्ठतोत्तङ्कस्ते
कुण्डले गृहीत्वा १३५
सोऽपश्यत्पथि नग्नं श्रमणमागच्छन्तं
मुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानं च अथोत्तङ्कस्ते
कुण्डले भूमौ निक्षिप्योदकार्थं प्रचक्रमे १३६
एतस्मिन्नन्तरे स श्रमणस्त्वरमाण उपसृत्य ते
कुण्डले गृहीत्वा प्राद्रवत् तमुत्तङ्कोऽभिसृत्य
जग्राह स तद्रूपं विहाय तक्षकरूपं कृत्वा
सहसा धरण्यां विवृतं महाबिलं विवेश १३७
प्रविश्य च नागलोकं स्वभवनमगच्छत्
तमुत्तङ्कोऽन्वाविवेश तेनैव बिलेन
प्रविश्य च नागानस्तुवदेभिः श्लोकैः १३८
य एरावतराजानः सर्पाः समितिशोभनाः
वर्षन्त इव जीमूताः सविद्युत्पवनेरिताः १३९
सुरूपाश्च विरूपाश्च तथा कल्माषकुण्डलाः
आदित्यवन्नाकपृष्ठे रेजुरैरावतोद्भवाः १४०
बहूनि नागवर्त्मानि गङ्गायास्तीर उत्तरे
इच्छेत्कोऽकाशुसेनायां चर्तुमैरावतं विना १४१
शतान्यशीतिरष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः
सर्पाणां प्रग्रहा यान्ति धृतराष्ट्रो यदेजति १४२
ये चैनमुपसर्पन्ति ये च दूरंपरं गताः
अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवं नमः १४३
यस्य वासः कुरुक्षेत्रे खाण्डवे चाभवत्सदा
तं काद्रवेयमस्तौषं कुण्डलार्थाय तक्षकम् १४४
तक्षकश्चाश्वसेनश्च नित्यं सहचरावुभौ
कुरुक्षेत्रे निवसतां नदीमिक्षुमतीमनु १४५

जघन्यजस्तक्षकस्य श्रुतसेनेति यः श्रुतः अवसद्यो महद्द्युम्नि प्रार्थयन्नागमुख्यताम्
करवाणि सदा चाहं नमस्तस्मै महात्मने १४६
एवं स्तुवन्नपि नागान्यदा ते कुण्डले
नालभत्तथापश्यत्स्त्रियौ
तन्त्रे अधिरोप्य पटं वयन्त्यौ १४७
तस्मिंश्च तन्त्रे कृष्णाः सिताश्च तन्तवः
चक्रं चापश्यद्षड्भिः कुमारैः परिवर्त्यमानम्
पुरुषं चापश्यद्दर्शनीयम् १४८
स तान्सर्वांस्तुष्टाव एभिर्मन्त्रवादश्लोकैः १४९
त्रीण्यर्पितान्यत्र शतानि मध्ये षष्टिश्च नित्यं
चरति ध्रुवेऽस्मिन्
चक्रे चतुर्विंशतिपर्वयोगे षड्यत्कुमाराः
परिवर्तयन्ति १५०
तन्त्रं चेदं विश्वरूपं युवत्यौ वयतस्तन्तून्सततं
वर्तयन्त्यौ
कृष्णान्सितांश्चैव विवर्तयन्त्यौ भूतान्यजस्रं
भुवनानि चैव १५१
वज्रस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता वृत्रस्य हन्ता
नमुचेर्निहन्ता
कृष्णे वसानो वसने महात्मा सत्यानृते यो विविनक्ति
लोके १५२
यो वाजिनं गर्भमपां पुराणं वैश्वानरं वाहनमभ्युपेतः
नमः सदास्मै जगदीश्वराय लोकत्रयेशाय पुरंदराय १५३
ततः स एनं पुरुषः प्राह प्रीतोऽस्मि तेऽहमनेन
स्तोत्रेण
किं ते प्रियं करवाणीति १५४
स तमुवाच नागा मे वशमीयुरिति १५५
स एनं पुरुषः पुनरुवाच एतमश्वमपाने धमस्वेति १५६
स तमश्वमपानेऽधमत्
अथाश्वाद्धम्यमानात्सर्वस्रोतोभ्यः
सधूमा अर्चिषोऽग्नेर्निष्पेतुः १५७

ताभिर्नागलोको धूपितः १५८
अथ ससंभ्रमस्तक्षकोऽग्नितेजोभयविषण्णस्ते कुण्डले
गृहीत्वा सहसा स्वभवनान्निष्क्रम्योत्तङ्कमुवाच
एते कुण्डले प्रतिगृह्णातु भवानिति १५९
स ते प्रतिजग्राहोत्तङ्कः कुण्डले
प्रतिगृह्याचिन्तयत्
अद्य तत्पुण्यकमुपाध्यायिन्याः दूरं चाहमभ्यागतः
कथं नु खलु संभावयेयमिति १६०
तत एनं चिन्तयानमेव स पुरुष उवाच उत्तङ्क
एनमश्वमधिरोह एष त्वां क्षणादेवोपाध्यायकुलं
प्रापयिष्यति १६१
स तथेत्युक्त्वा तमश्वमधिरुह्य
प्रत्याजगामोपाध्यायकुलम् उपाध्यायिनी च
स्नाता केशानावपयन्त्युपविष्टोत्तङ्को नागच्छतीति
शापायास्य मनो दधे १६२
अथोत्तङ्कः प्रविश्य उपाध्यायिनीमभ्यवादयत्
ते चास्यै कुंडले प्रायच्छत् १६३
सा चैनं प्रत्युवाच उत्तङ्क देशे कालेऽभ्यागतः
स्वागतं ते वत्स
मनागसि मया न शप्तः श्रेयस्तवोपस्थितम्
सिद्धिमाप्नुहीति १६४
अथोत्तङ्क उपाध्यायमभ्यवादयत् तमुपाध्यायः
प्रत्युवाच
वत्सोत्तङ्क स्वागतं ते किं चिरं कृतमिति १६५
तमुत्तङ्क उपाध्यायं प्रत्युवाच
भोस्तक्षकेण नागराजेन विघ्नः कृतोऽस्मिन्कर्मणि
तेनास्मि नागलोकं नीतः १६६
तत्र च मया दृष्टे स्त्रियौ तन्त्रेऽधिरोप्य पटं वयन्त्यौ
तस्मिंश्चतन्त्रे कृष्णाः सिताश्च तन्तवः किं तत् १६७
तत्र च मया चक्रं दृष्टं द्वादशारम्

षट्चैनं कुमाराः परिवर्तयन्ति तदपि किम् १६८
पुरुषश्चापि मया दृष्टः स पुनः कः १६९
अश्वश्चातिप्रमाणयुक्तः स चापि कः १७०
पथि गच्छता मया ऋषभो दृष्टः तं च पुरुषोऽधिरूढः तेनास्मि सोपचारमुक्तः उत्तङ्कास्य ऋषभस्य पुरीषं
भक्षय उपाध्यायेनापि ते भक्षितमिति
ततस्तद्ववचनान्मया तदृषभस्य पुरीषमुपयुक्तम्
तदिच्छामि भवतोपदिष्टं किं तदिति १७१
तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच
ये ते स्त्रियौ धाता विधाता च
ये च ते कृष्णाः सिताश्च तन्तवस्ते रात्र्यहनी १७२
यदपि तच्चक्रं द्वादशारं षट्कुमाराः परिवर्तयन्ति
ते ऋतवः षट् संवत्सरश्चक्रम्
यः पुरुषः स पर्जन्यः योऽश्व सोऽग्नि १७३
य ऋषभस्त्वया पथि गच्छता दृष्टः स एरावतो नागराजः
पुरुषः स इन्द्रः
यदपि ते पुरीषं भक्षितं तस्य ऋषभस्य तदमृतम् १७४
तेन खल्वसि न व्यापन्नस्तस्मिन्नागभवने
मम सखा इन्द्रः १७५
तदनुग्रहात्कुण्डले गृहीत्वा पुनरभ्यागतोऽसि
तत्सौम्य गम्यताम् अनुजाने भवन्तम्
श्रेयोऽवाप्स्यसीति १७६
स उपाध्यायेनानुज्ञात उत्तङ्कः क्रुद्धस्तक्षकस्य
प्रतिचिकीर्षमाणो हास्तिनपुरं प्रतस्थे १७७
स हास्तिनपुरं प्राप्य नचिराद्द्विजसत्तमः
समागच्छत राजानमुत्तङ्को जनमेजयम् १७८
पुरा तक्षशिलातस्तं निवृत्तमपराजितम् सम्यग्विजयिनं दृष्ट्वा समन्तान्मन्त्रिभिर्वृतम् १७९
तस्मै जयाशिषः पूर्वं यथान्यायं प्रयुज्य सः उवाचैनं वचः काले शब्दसंपन्नया गिरा १८० अन्यस्मिन्करणीये त्वं कार्ये पार्थिवसत्तम

बाल्यादिवान्यदेव त्वं कुरुषे नृपसत्तम १८१
एवमुक्तस्तु विप्रेण स राजा प्रत्युवाच ह
जनमेजयः प्रसन्नात्मा सम्यक्संपूज्य तं मुनिम् १८२
आसां प्रजानां परिपालनेन स्वं क्षत्रधर्मं
परिपालयामि
प्रब्रूहि वा किं क्रियतां द्विजेन्द्र
शुश्रूषुरस्म्यद्य वचस्त्वदीयम् १८३
स एवमुक्तस्तु नृपोत्तमेन द्विजोत्तमः पुण्यकृतां
वरिष्ठः
उवाच राजानमदीनसत्त्वं स्वमेव कार्यं नृपतेश्च
यत्तत् १८४
तक्षकेण नरेन्द्रेन्द्र येन ते हिंसितः पिता
तस्मै प्रतिकुरुष्व त्वं पन्नगाय दुरात्मने १८५
कार्यकालं च मन्येऽह विधिदृष्टस्य कर्मणः
तद्गच्छापचितिं राजन्पितुस्तस्य महात्मनः १८६
तेन ह्यनपराधी स दष्टो दुष्टान्तरात्मना
पञ्चत्वमगमद्राजा वज्राहत इव द्रुमः १८७
बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकः पन्नगाधमः
अकार्यं कृतवान्पापो योऽदशत्पितरं तव १८८
राजर्षिवंशगोप्तारममरप्रतिमं नृपम्
जघान काश्यपं चैव न्यवर्तयत पापकृत् १८९
दग्धुमर्हसि तं पापं ज्वलिते हव्यवाहने
सर्पसत्रे महाराज त्वयि तद्धि विधीयते १९०
एवं पितुश्चापचितिं गुतवांस्त्वं भविष्यसि
मम प्रियं च सुमहत्कृतं राजन्भविष्यति १९१
कर्मणः पृथिवीपाल मम येन दुरात्मना
विघ्नः कृतो महाराज गुर्वर्थं चरतोऽनघ १९२
एतच्छ्रुत्वा तु नृपतिस्तक्षकस्य चुकोप ह
उत्तङ्कवाक्यहविषा दीप्तोऽग्निर्हविषा यथा १९३
अपृच्छच्च तदा राजा मन्त्रिणः स्वान्सुदुःखितः उत्तङ्कस्यैव सान्निध्ये पितुः स्वर्गगतिं प्रति १९४

तदैव हि स राजेन्द्रो दुःखशोकाप्लुतोऽभवत्
यदैव पितरं वृत्तमुत्तङ्कादशृणोत्तदा १९५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ३ समाप्तं पौष्यपर्व ६४८

अथ चतुर्थोऽध्यायः
लोमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सूतः पौराणिको
नैमिषारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशवार्षिके सत्रे
ऋषीनभ्यागतानुपतस्थे १
पौराणिकः पुराणे कृतश्रमः स तान्कृताञ्जलिरुवाच
किं भवन्तः श्रोतुमिच्छन्ति किमहं ब्रवाणीति २
तमृषय ऊचुः
परमं लोमहर्षणे प्रक्ष्यामस्त्वां वक्ष्यसि च नः
शुश्रूषतां कथायोगम्
तद्भगवांस्तु तावच्छौनकोऽग्निशरणमध्यास्ते ३
योऽसौ दिव्याः कथा वेद देवतासुरसंकथाः
मनुष्योरगगन्धर्वकथा वेद च सर्वशः ४
स चाप्यस्मिन्मखे सौते विद्वान्कुलपतिर्द्बिजः
दक्षो धृतव्रतो धीमाञ्शास्त्रे चारण्यके गुरुः ५
सत्यवादी शमपरस्तपस्वी नियतव्रतः
सर्वेषामेव नो मान्यः स तावत्प्रतिपाल्यताम् ६
तस्मिन्नध्यासति गुरावासनं परमार्चितम्
ततो वक्ष्यसि यत्त्वां स प्रक्ष्यति द्विजसत्तमः ७
सूत उवाच
एवमस्तु गुरौ तस्मिन्नुपविष्टे महात्मनि
तेन पृष्टः कथाः पुण्या वक्ष्यामि विविधाश्रयाः ८
सोऽथ विप्रर्षभः कार्यं कृत्वा सर्वं यथाक्रमम्
देवान्वाग्भिः पितॄनद्भिस्तर्पयित्वाजगाम ह ९
यत्र ब्रह्मर्षयः सिद्धास्त आसीना यतव्रताः
यज्ञायतनमाश्रित्य सूतपुत्रपुरःसराः १०
ऋत्विक्ष्वथ सदस्येषु स वै गृहपतिस्ततः
उपविष्टेषूपविष्टः शौनकोऽथाब्रवीदिदम् ११

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ४

अथ पञ्चमोऽध्यायः
शौनक उवाच
पुराणमखिलं तात पिता तेऽधीतवान्पुरा कच्चित्त्वमपि तत्सर्वमधीषे लोमहर्षणे १
पुराणे हि कथा दिव्या आदिवंशाश्च धीमताम् कथ्यन्ते ताः पुरास्माभिः श्रुताः पूर्वं पितुस्तव २
तत्र वंशमहं पूर्वं श्रोतुमिच्छामि भार्गवम्
कथयस्व कथामेतां कल्याः स्म श्रवणे तव ३
सूत उवाच
यदधीतं पुरा सम्यग्द्विजश्रेष्ठ महात्मभिः
वैशंपायनविप्राद्यैस्तैश्चापि कथितं पुरा ४
यदधीतं च पित्रा मे सम्यक्चैव ततो मया
यो देवैः सेन्द्रैः साग्निमरुद्गणैः
पूजितः प्रवरो वंशो भृगूणां भृगुनन्दन ५
इमं वंशमहं ब्रह्मन्भार्गवं ते महामुने
निगदामि कथायुक्तं पुराणाश्रयसंयुतम् ६
भृगोः सुदयितः पुत्रश्च्यवनो नाम भार्गवः
च्यवनस्यापि दायादः प्रमतिर्नाम धार्मिकः
प्रमतेरप्यभूत्पुत्रो घृताच्यां रुरुरित्युत ७
रुरोरपि सुतो जज्ञे शुनको वेदपारगः
प्रमद्वरायां धर्मात्मा तव पूर्वपितामहात् ८
तपस्वी च यशस्वी च श्रुतवान्ब्रह्मवित्तमः
धर्मिष्ठः सत्यवादी च नियतो नियतेन्द्रियः ९
शौनक उवाच
सूतपुत्र यथा तस्य भार्गवस्य महात्मनः
च्यवनत्वं परिख्यातं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः १०
सूत उवाच
भृगोः सुदयिता भार्या पुलोमेत्यभिविश्रुता
तस्यां गर्भः समभवद्भृगोर्वीर्यसमुद्भवः ११

तस्मिग्नर्भे संभृतेऽथ पुलोमायां भृगूद्वह
समये समशीलिन्यां धर्मपत्न्यां यशस्विनः १२
अभिषेकाय निष्क्रान्ते भृगौ धर्मभृतां वरे
आश्रमं तस्य रक्षोऽथ पुलोमाभ्याजगाम ह १३
तं प्रविश्याश्रमं दृष्ट्वा
भृगोर्भार्यामनिन्दिताम्
हृच्छयेन समाविष्टो विचेताः समपद्यत १४
अभ्यागतं तु तद्रक्षः पुलोमा चारुदर्शना
न्यमन्त्रयत वन्येन फलमूलादिना तदा १५
तां तु रक्षस्तदा ब्रह्मन्हृच्छयेनाभिपीडितम् दृष्ट्वा हृष्टमभूत्तत्र जिहीर्षुस्तामनिन्दिताम्
१६
अथाग्निशरणेऽपश्यज्ज्वलितं जातवेदसम्
तमपृच्छत्ततो रक्षः पावकं ज्वलितं तदा १७
शंश मे कस्य भार्येयमग्ने पृष्ट ऋतेन वै
सत्यस्त्वमसि सत्यं मे वद पावक पृच्छते १८
मया हीयं पूर्ववृता भार्यार्थे वरवर्णिनी
पश्चात्त्विमां पिता प्रादाद्भृगवेऽनृतकारिणे १९
सेयं यदि वरारोहा भृगोर्भार्या रहोगता
तथा सत्यं समाख्याहि जिहीर्षाम्याश्रमादिमाम् २०
मन्युर्हि हृदयं मेऽद्य प्रदहन्निव तिष्ठति
मत्पूर्वभार्यां यदिमां भृगुः प्राप सुमध्याम् २१
तद्रक्ष एवमामन्त्र्य ज्वलितं जातवेदसम्
शङ्कमानो भृगोर्भार्यां पुनः पुनरपृच्छत २२
त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि नित्यदा
साक्षिवत्पुण्यपापेषु सत्यं ब्रूहि कवे वचः २३
मत्पूर्वभार्यापहृता भृगुणानृतकारिणा
सेयं यदि तथा मे त्वं सत्यमाख्यातुमर्हसि २४
श्रुत्वा त्वत्तो भृगोर्भार्यां
हरिष्याम्यहमाश्रमात्
जातवेदः पश्यतस्ते वद सत्यां गिरं मम २५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सप्तार्चिर्दुःखितो भृशम्

भीतोऽनृताच्च शापाच्च भृगोरित्यब्रवीच्छनैः २६ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ५

अथ षष्ठोऽध्यायः
सूत उवाच
अग्नेरथ वचः श्रुत्वा तद्रक्षः प्रजहार ताम्
ब्रह्मन्वराहरूपेण मनोमारुतरंहसा १
ततः स गर्भो निवसन्कुक्षौ भृगुकुलोद्वह
रोषान्मातुश्च्युतः कुक्षेश्च्यवनस्तेन सोऽभवत् २
तं दृष्ट्वा मातुरुदराच्च्युतमादित्यवर्चसम्
तद्रक्षो भस्मसाद्भूतं पपात परिमुच्य ताम् ३
सा तमादाय सुश्रोणी ससार भृगुनन्दनम्
च्यवनं भार्गवं ब्रह्मन्पुलोमा दुःखमूर्च्छिता ४
तां ददर्श स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः
रुदतीं बाष्पपूर्णाक्षीं भृगोर्भार्यामनिन्दिताम्
सान्त्वयामास भगवान्वधूं ब्रह्मा पितामहः ५
अश्रुबिन्दूद्भवा तस्याः प्रावर्तत महानदी
अनुवर्तती सृतिं तस्या भृगोः पत्न्या यशस्विनः ६
तस्या मार्गं सृतवतीं दृष्ट्वा तु सरितं तदा
नाम तस्यास्तदा नद्याश्चक्रे लोकपितामहः
वधूसरेति भगवांश्च्यवनस्याश्रमं प्रति ७
स एवं च्यवनो जज्ञे भृगोः पुत्रः प्रतापवान्
तं ददर्श पिता तत्र च्यवनं तां च भामिनीम् ८
स पुलोमां ततो भार्यां पप्रच्छ कुपितो भृगुः
केनासि रक्षसे तस्मै कथितेह जिहीर्षवे
न हि त्वां वेद तद्रक्षो मद्भार्यां चारुहासिनीम् ९
तत्त्वमाख्याहि तं ह्यद्य शप्तुमिच्छाम्यहं रुषा
बिभेति को न शापान्मे कस्य चायं व्यतिक्रमः १०
पुलोमोवाच
अग्निना भगवंस्तस्मै रक्षसेऽह निवेदिता
ततो मामनयद्रक्षः क्रोशन्तीं कुररीमिव ११
साहं तव सुतस्यास्य तेजसा परिमोक्षिता

भस्मीभूतं च तद्रक्षो मामुत्सृज्य पपात वै १२
सूत उवाच
इति श्रुत्वा पुलोमाया भृगुः परममन्युमान्
शशापाग्निमभिक्रुद्धः सर्वभक्षो भविष्यसि १३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ६

अथ सप्तमोऽध्यायः
सूत उवाच
शप्तस्तु भृगुणा वह्निः क्रुद्धो वाक्यमथाब्रवीत्
किमिदं साहसं ब्रह्मन्कृतवानसि सांप्रतम् १
धर्मे प्रयतमानस्य सत्यं च वदतः समम्
पृष्टो यदब्रुवं सत्यं व्यभिचारोऽत्र को मम २
पृष्टो हि साक्षी यः साक्ष्यं जानमानोऽन्यथा वदेत्
स पूर्वानात्मनः सप्त कुले हन्यात्तथा परान् ३
यश्च कार्यार्थतत्त्वज्ञो जानमानो न भाषते
सोऽपि तेनैव पापेन लिप्यते नात्र संशयः ४
शक्तोऽहमपि शप्तुं त्वां मान्यास्तु ब्राह्मणा मम
जानतोऽपि च ते व्यक्तं कथयिष्ये निबोध तत् ५
योगेन बहुधात्मानं कृत्वा तिष्ठामि मूर्तिषु
अग्निहोत्रेषु सत्रेषु क्रियास्वथ मखेषु च ६
वेदोक्तेन विधानेन मयि यद्धूयते हविः
देवताः पितरश्चैव तेन तृप्ता भवन्ति वै ७
आपो देवगणाः सर्वे आपः पितृगणास्तथा
दर्शश्च पौर्णमासश्चै देवानां पितृभिः सह ८
देवताः पितरस्तस्मात् पितरश्चापि देवताः
एकीभूताश्च पूज्यन्ते पृथक्त्वेन च पर्वसु ९
देवताः पितरश्चैव जुह्वते मयि यत्सदा
त्रिदशानां पितॄणां च मुखमेवमहं स्मृतः १०
अमावास्यां च पितरः पौर्णमास्यां च देवताः
मन्मुखेनैव हूयन्ते भुञ्जते च हुतं हविः
सर्वभक्षः कथं तेषां भविष्यामि मुखं त्वहम् ११
चिन्तयित्वा ततो वह्निश्चक्रे संहारमात्मनः

द्विजानामग्निहोत्रेषु यज्ञसत्रक्रियासु च १२
निरोङ्कारवषट्काराः स्वधास्वाहाविवर्जिताः
विनाग्निना प्रजाः सर्वास्तत आसन्सुदुःखिताः १३
अथर्षयः समुद्विग्ना देवाग्नत्वाब्रुवन्वचः
अग्निनाशात्क्रियाभ्रंशाद्भ्रान्ता
लोकास्त्रयोऽनघाः
विधध्वमत्र यत्कार्यं न स्यात्कालात्ययो यथा १४
अथर्षयश्च देवाश्च ब्रह्माणमुपगम्य तु
अग्नेरावेदयञ्शापं क्रियासंहारमेव च १५
भृगुणा वै महाभाग शप्तोऽग्नि कारणान्तरे
कथं देवमुखो भूत्वा यज्ञभागाग्रभुक्तथा
हुतभुक्सर्वलोकेषु सर्वभक्षत्वमेष्यति १६
श्रुत्वा तु तद्वचस्तेषामग्निमाहूय लोककृत्
उवाच वचनं श्लक्ष्णं भूतभावनमव्ययम् १७
लोकानामिह सर्वेषां त्वं कर्ता चान्त एव च
त्वं धारयसि लोकांस्त्रीन्क्रियाणां च प्रवर्तकः
स तथा कुरु लोकेश नोच्छिद्येरन्क्रिया यथा १८
कस्मादेवं विमूढस्त्वमीश्वरः सन्हुताशनः
त्वं पवित्रं यदा लोके सर्वभूतगतश्च ह १९
न त्वं सर्वशरीरेण सर्वभक्षत्वमेष्यसि उपादानेऽचिषो यास्ते सर्वं धक्ष्यन्ति ताः शिखिन्
२०
यथा सूर्यांशुभिः स्पृष्टं सर्वं शुचि विभाव्यते
तथा त्वदर्चिर्निर्दग्धं सर्वं शुचि भविष्यति २१
तदग्ने त्वं महत्तेजः स्वप्रभावाद्विनिर्गतम्
स्वतेजसैव तं शापं कुरु सत्यमृषेर्विभो
देवानां चात्मनो भागं गृहाण त्वं मुखे हुतम् २२
एवमस्त्विति तं वह्निः प्रत्युवाच पितामहम्
जगाम शासनं कर्तुं देवस्य परमेष्ठिनः २३
देवर्षयश्च मुदितास्ततो जग्मुर्यथागतम्
ऋषयश्च यथापूर्वं क्रियाः सर्वाः प्रचक्रिरे २४
दिवि देवा मुमुदिरे भूतसंघाश्च लौकिकाः

अग्निश्च परमां प्रीतिमवाप हतकल्मषः २५
एवमेष पुरावृत्त इतिहासोऽग्निशापजः
पुलोमस्य विनाशश्च च्यवनस्य च संभवः २६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ७

अथाष्टमोऽध्यायः
सूत उवाच
स चापि च्यवनो ब्रह्मन्भार्गवोऽजनयत्सुतम्
सुकन्यायां महात्मानं प्रमतिं दीप्ततेजसम् १
प्रमतिस्तु रुरुं नाम घृताच्यां समजीजनत्
रुरुः प्रमद्वरायां तु शुनकं समजीजनत् २
तस्या ब्रह्मन्रुरोः सर्वं चरितं भूरितेजसः
विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वमशेषतः ३
ऋषिरासीन्महान्पूर्वं तपोविद्यासमन्वितः
स्थूलकेश इति ख्यातः सर्वभूतहिते रतः ४
एतस्मिन्नेव काले तु मेनकायां प्रजज्ञिवान्
गन्धर्वराजो विप्रर्षे विश्वावसुरिति श्रुतः ५
अथाप्सरा मेनका सा तं गर्भं भृगुनन्दन
उत्ससर्ज यथाकालं स्थूलकेशाश्रमं प्रति ६
उत्सृज्य चैव तं गर्भं नद्यास्तीरे जगाम ह
कन्याममरगर्भाभां ज्वलन्तीमिव च श्रिया ७
तां ददर्श समुत्सृष्टां नदीतीरे महानृषिः
स्थूलकेशः स तेजस्वी विजने बन्धुवर्जिताम् ८
स तां दृष्ट्वा तदा कन्यां स्थूलकेशो द्विजोत्तमः
जग्राहाथ मुनिश्रेष्ठः कृपाविष्टः पुपोष च
ववृधे सा वरारोहा तस्याश्रमपदे शुभा ९
प्रमदाभ्यो वरा सा तु सत्त्वरूपगुणान्विता
ततः प्रमद्वरेत्यस्या नाम चक्रे महानृषिः १०
तामाश्रमपदे तस्य रुरुर्दृष्ट्वा प्रमद्वराम्
बभूव किल धर्मात्मा मदनानुगतात्मवान् ११
पितरं सखिभिः सोऽथ वाचयामास भार्गवः
प्रमतिश्चाभ्ययाच्छ्रुत्वा स्थूलकेशं यशस्विनम् १२

ततः प्रादात्पिता कन्यां रुरवे तां प्रमद्वराम्
विवाहं स्थापयित्वाग्रे नक्षत्रे भगदैवते १३
ततः कतिपयाहस्य विवाहे समुपस्थिते
सखीभिः क्रीडती सार्धं सा कन्या वरवर्णिनी १४
नापश्यत प्रसुप्तं वै भुजगं तिर्यगायतम्
पदा चैनं समाक्रामन्मुमूर्षुः कालचोदिता १५
स तस्याः संप्रमत्तायाश्चोदितः कालधर्मणा
विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमङ्गे न्यपातयत् १६
सा दष्टा सहसा भूमौ पतिता गतचेतना
व्यसुरप्रेक्षणीयापि प्रेक्षणीयतमाकृतिः १७
प्रसुप्तेवाभवच्चापि भुवि सर्पविषार्दिता
भूयो मनोहरतरा बभूव तनुमध्यमा १८
ददर्श तां पिता चैव ते चैवान्ये तपस्विनः
विचेष्टमानां पतितां भूतले पद्मवर्चसम् १९
ततः सर्वे द्विजवराः समाजग्मुः कृपान्विताः
स्वस्त्यात्रेयो महाजानुः कुशिकः शङ्खमेखलः २०
भारद्वाजः कौणकुत्स आर्ष्टिषेणोऽथ गौतमः
प्रमतिः सह पुत्रेण तथान्ये वनवासिनः २१
तां ते कन्यां व्यसुं दृष्ट्वा भुजङ्गस्य
विषार्दिताम्
रुरुदुः कृपयाविष्टा रुरुस्त्वार्तो बहिर्ययौ २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टमोऽध्यायः

अथ नवमोऽध्यायः
सूत उवाच
तेषु तत्रोपविष्टेषु ब्राह्मणेषु समन्ततः
रुरुश्चुक्रोश गहनं वनं गत्वा सुदुःखितः १
शोकेनाभिहतः सोऽथ विलपन्करुणं बहु
अब्रवीद्वचनं शोचन्प्रियां चिन्त्य प्रमद्वराम् २
शेते सा भुवि तन्वङ्गी मम शोकविवर्धिनी
बान्धवानां च सर्वेषां किं नु दुःखमतः परम् ३
यदि दत्तं तपस्तप्तं गुरवो वा मया यदि

सम्यगाराधितास्तेन संजीवतु मम प्रिया ४
यथा जन्मप्रभृति वै यतात्माहं धृतव्रतः
प्रमद्वरा यथाद्यैव समुत्तिष्ठतु भामिनी ५
देवदूत उवाच
अभिधत्से ह यद्वाचा रुरो दुःखेन तन्मृषा
न तु मर्त्यस्य धर्मात्मन्नायुरस्ति गतायुषः ६
गतायुरेषा कृपणा गन्धर्वाप्सरसोः सुता
तस्माच्छोके मनस्तात मा कृथास्त्वं कथंचन ७
उपायश्चात्र विहितः पूर्वं देवैर्महात्मभिः
तं यदीच्छसि कर्तुं त्वं प्राप्स्यसीमां
प्रमद्वराम् ८
रुरुरुवाच
क उपायः कृतो देवैर्ब्रूहि तत्त्वेन खेचर
करिष्ये तं तथा श्रुत्वा त्रातुमर्हति मां भवान् ९
देवदूत उवाच
आयुषोऽध प्रयच्छस्व कन्यायै भृगुनन्दन
एवमुत्थास्यति रुरो तव भार्या प्रमद्वरा १०
रुरुरुवाच
आयुषोऽध प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम
शृङ्गाररूपाभरणा उत्तिष्ठतु मम प्रिया ११
सूत उवाच
ततो गन्धर्वराजश्च देवदूतश्च सत्तमौ
धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाषताम् १२
धर्मराजायुषोऽधेन रुरोर्भार्या प्रमद्वरा
समुत्तिष्ठतु कल्याणी मृतैव यदि मन्यसे १३
धर्मराज उवाच
प्रमद्वरा रुरोर्भार्या देवदूत यदीच्छसि
उत्तिष्ठत्वायुषोऽधेन रुरोरेव समन्विता १४
सूत उवाच
एवमुक्ते ततः कन्या सोदतिष्ठत्प्रमद्वरा
रुरोस्तस्यायुषोऽधेन सुप्तेव वरवर्णिनी १५
एतद्दृष्टं भविष्ये हि रुरोरुत्तमतेजसः

आयुषोऽतिप्रवृद्धस्य भार्यार्थेऽध ह्रसत्विति १६
तत इष्टेऽहनि तयोः पितरौ चक्रतुर्मुदा
विवाहं तौ च रेमाते परस्परहितैषिणौ १७
स लब्ध्वा दुर्लभां भार्यां पद्मकिंजल्कसप्रभाम्
व्रतं चक्रे विनाशाय जिह्मगानां धृतव्रतः १८
स दृष्ट्वा जिह्मगान्सर्वांस्तीव्रकोपसमन्वितः
अभिहन्ति यथासन्नं गृह्य प्रहरणं सदा १९
स कदादिद्वनं विप्रो रुरुरभ्यगमन्महत्
शयानं तत्र चापश्यड्डुण्डुभं वयसान्वितम् २०
तत उद्यम्य दण्डं स कालदण्डोपमं तदा
अभ्यघ्नद्रुषितो विप्रस्तमुवाचाथ डुण्डुभः २१
नापराध्यामि ते किंचिदहमद्य तपोधन
संरम्भात्तत्किमर्थं मामभिहंसि रुषान्वितः २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नवमोऽध्यायः ९

अथ दशमोऽध्यायः
रुरुरुवाच
मम प्राणसमा भार्या दष्टासीद्भुजगेन ह
तत्र मे समयो घोर आत्मनोरग वै कृतः १
हन्यां सदैव भुजगं यं यं पश्येयमित्युत
ततोऽह त्वां जिघांसामि जीवितेन विमोक्ष्यसे २
डुण्डुभ उवाच
अन्ये ते भुजगा विप्र ये दशन्तीह मानवान्
डुण्डुभानहिगन्धेन न त्वं हिंसितुमर्हसि ३
एकानर्थान्पृथगर्थानेकदुःखान्पृथक्सुखान्
डुण्डुभान्धर्मविद्भूत्वा न त्वं हिंसितुमर्हसि ४
सूत उवाच
इति श्रुत्वा वचस्तस्य भुजगस्य रुरुस्तदा
नावधीद्भयसंविग्न ऋषिं मत्वाथ डुण्डुभम् ५
उवाच चैनं भगवन्रुरुः संशमयन्निव
कामया भुजग ब्रूहि कोऽसीमां विक्रियां गतः ६
डुण्डुभ उवाच

अहं पुरा रुरो नाम्ना ऋषिरासं सहस्रपात्
सोऽह शापेन विप्रस्य भुजगत्वमुपागतः ७
रुरुरुवाच
किमर्थं शप्तवान्क्रुद्धो द्विजस्त्वां भुजगोत्तम
कियन्तं चैव कालं ते वपुरेतद्भविष्यति ८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि दशमोऽध्यायः १०

अथैकादशोऽध्यायः
डुण्डुभ उवाच
सखा बभूव मे पूर्वं खगमो नाम वै द्विजः
भृशं संशितवाक्तात तपोबलसमन्वितः १
स मया क्रीडता बाल्ये कृत्वा तार्णमथोरगम्
अग्निहोत्रे प्रसक्तः सन्भीषितः प्रमुमोह वै २
लब्ध्वा च स पुनः संज्ञां मामुवाच तपोधनः
निर्दहन्निव कोपेन सत्यवाक्संशितव्रतः ३
यथावीर्यस्त्वया सर्पः कृतोऽय मद्बिभीषया
तथावीर्यो भुजङ्गस्त्वं मम कोपाद्भविष्यसि ४
तस्याहं तपसो वीर्यं जानमानस्तपोधन
भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचं वनौकसम् ५
प्रयतः संभ्रमाच्चैव प्राञ्जलि प्रणतः स्थितः
सखेति हसतेदं ते नर्मार्थं वै कृतं मया ६
क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मञ्शापोऽय विनिवर्त्यताम्
सोऽथ मामब्रवीद्दृष्ट्वा भृशमुद्विग्नचेतसम् ७
मुहुरुष्णं विनिःश्वस्य सुसंभ्रान्तस्तपोधनः
नानृतं वै मया प्रोक्तं भवितेदं कथंचन ८
यत्तु वक्ष्यामि ते वाक्यं शुणु तन्मे धृतव्रत
श्रुत्वा च हृदि ते वाक्यमिदमस्तु तपोधन ९
उत्पत्स्यति रुरुर्नाम प्रमतेरात्मजः शुचिः
तं दृष्ट्वा शापमोक्षस्ते भविता नचिरादिव १०
स त्वं रुरुरिति ख्यातः प्रमतेरात्मजः शुचिः
स्वरूपं प्रतिलभ्याहमद्य वक्ष्यामि ते हितम् ११
अहिंसा परमो धर्मः सर्वप्राणभृतां स्मृतः

तस्मात्प्राणभृतः सर्वान्न हिंस्याद्ब्राह्मणः
क्वचित् १२
ब्राह्मणः सौम्य एवेह जायतेति परा श्रुतिः
वेदवेदाङ्गवित्तात सर्वभूताभयप्रदः १३
अहिंसा सत्यवचनं क्षमा चेति विनिश्चितम्
ब्राह्मणस्य परो धर्मो वेदानां धारणादपि १४
क्षत्रियस्य तु यो धर्मः स नेहेष्यति वै तव
दण्डधारणमुग्रत्वं प्रजानां परिपालनम् १५
तदिदं क्षत्रियस्यासीत्कर्म वै शृणु मे रुरो
जनमेजयस्य धर्मात्मन्सर्पाणां हिंसनं पुरा १६
परित्राणं च भीतानां सर्पाणां ब्राह्मणादपि
तपोवीर्यबलोपेताद्वेदवेदाङ्गपारगात्
आस्तीकाद्द्विजमुख्याद्वै सर्पसत्रे द्विजोत्तम १७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकादशोऽध्यायः ११

अथद्वादशोऽध्यायः
रुरुरुवाच
कथं हिंसितवान्सर्पान्क्षत्रियो जनमेजयः
सर्पा वा हिंसितास्तात किमर्थं द्विजसत्तम १
किमर्थं मोक्षिताश्चैव पन्नगास्तेन शंस मे
आस्तीकेन तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः २
ऋषिरुवाच
श्रोष्यसि त्वं रुरो सर्वमास्तीकचरितं महत्
ब्राह्मणानां कथयतामित्युक्त्वान्तरधीयत ३
सूत उवाच
रुरुश्चापि वनं सर्वं पर्यधावत्समन्ततः
तमृषिं द्रष्टुमन्विच्छन्संश्रान्तो न्यपतद्भुवि ४
लब्धसंज्ञो रुरुश्चायात्तच्चाचख्यौ पितुस्तदा पिता चास्य तदाख्यानं पृष्टः सर्वं न्यवेदयत् ५ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वादशोऽध्यायः १२ अथत्रयोदशोऽध्यायः

शौनक उवाच
किमर्थं राजशार्दूलः स राजा जनमेजयः
सर्पसत्रेण सर्पाणां गतोऽन्त तद्वदस्व मे १
आस्तीकश्च द्विजश्रेष्ठः किमर्थं जपतां वरः
मोक्षयामास भुजगान्दीप्तात्तस्माद्धुताशनात् २
कस्य पुत्रः स राजासीत्सर्पसत्रं य आहरत्
स च द्विजातिप्रवरः कस्य पुत्रो वदस्व मे ३
सूत उवाच
महदाख्यानमास्तीकं यत्रैतत्प्रोच्यते द्विज
सर्वमेतदशेषेण शृणु मे वदतां वर ४
शौनक उवाच
श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण कथामेतां मनोरमाम्
आस्तीकस्य पुराणस्य ब्राह्मणस्य यशस्विनः ५
सूत उवाच
इतिहासमिमं वृद्धाः पुराणं परिचक्षते
कृष्णद्वैपायनप्रोक्तं नैमिषारण्यवासिनः ६
पूर्वं प्रचोदितः सूतः पिता मे लोमहर्षणः
शिष्यो व्यासस्य मेधावी ब्राह्मणैरिदमुक्तवान् ७
तस्मादहमुपश्रुत्य प्रवक्ष्यामि यथातथम्
इदमास्तीकमाख्यानं तुभ्यं शौनक पृच्छते ८
आस्तीकस्य पिता ह्यासीत्प्रजापतिसमः प्रभुः
ब्रह्मचारी यताहारस्तपस्युग्रे रतः सदा ९
जरत्कारुरिति ख्यात ऊर्ध्वरेता महानृषिः
यायावराणां धर्मज्ञः प्रवरः संशितव्रतः १०
अटमानः कदाचित्स स्वान्ददर्श पितामहान्
लम्बमानान्महागर्ते पादैरूर्ध्वैरधोमुखान् ११
तानब्रवीत्स दृष्ट्वैव जरत्कारुः पितामहान्
के भवन्तोऽवलम्बन्ते गर्तेऽस्मिन्वा अधोमुखाः १२
वीरणस्तम्बके लग्नाः सर्वतः परिभक्षिते
मूषकेन निगूढेन गर्तेऽस्मिन्नित्यवासिना १३
पितर ऊचुः
यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः

संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्नधो गच्छाम मेदिनीम् १४
अस्माकं संततिस्त्वेको जरत्कारुरिति श्रुतः
मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एव समास्थितः १५
न स पुत्राञ्जनयितुं दारान्मूढश्चिकीर्षति
तेन लम्बामहे गर्ते सन्तानप्रक्षयादिह १६
अनाथास्तेन नाथेन यथा दुष्कृतिनस्तथा
कस्त्वं बन्धुरिवास्माकमनुशोचसि सत्तम १७
ज्ञातुमिच्छामहे ब्रह्मन्को भवानिह धिष्ठितः
किमर्थं चैव नः शोच्याननुकम्पितुमर्हसि १८
जरत्कारुरुवाच
मम पूर्वे भवन्तो वै पितरः सपितामहाः
ब्रूत किं करवाण्यद्य जरत्कारुरहं स्वयम् १९
पितर ऊचुः
यतस्व यत्नवांस्तात संतानाय कुलस्य नः
आत्मनोऽथेऽस्मदर्थे च धर्म इत्येव चाभिभो २०
न हि धर्मफलैस्तात न तपोभिः सुसंचितैः
तां गतिं प्राप्नुवन्तीह पुत्रिणो यां व्रजन्ति ह २१
तद्दारग्रहणे यत्नं संतत्यां च मनः कुरु
पुत्रकास्मन्नियोगात्त्वमेतन्नः परमं हितम् २२
जरत्कारुरुवाच
न दारान्वै करिष्यामि सदा मे भावितं मनः
भवतां तु हितार्थाय करिष्ये दारसंग्रहम् २३
समयेन च कर्ताहमनेन विधिपूर्वकम्
तथा यद्युपलप्स्यामि करिष्ये नान्यथा त्वहम् २४
सनाम्नी या भवित्री मे दित्सिता चैव बन्धुमिः
भैक्ष्यवत्तामहं कन्यामुपयंस्ये विधानतः २५
दरिद्राय हि मे भार्यां को दास्यति विशेषतः प्रतिग्रहीष्ये भिक्षां तु यदि कश्चित्प्रदास्यति २६
एवं दारक्रियाहेतोः प्रयतिष्ये पितामहाः
अनेन विधिना शश्वन्न करिष्येऽहमन्यथा २७
तत्र चोत्पत्स्यते जन्तुर्भवतां तारणाय वै

शाश्वतं स्थानमासाद्य मोदन्तां पितरो मम २८
सूत उवाच
ततो निवेशाय तदा स विप्रः संशितव्रतः
महीं चचार दारार्थी न च दारानविन्दत २९
स कदाचिद्वनं गत्वा विप्रः पितृवचः स्मरन्
चुक्रोश कन्याभिक्षार्थी तिस्रो वाचः शनैरिव ३०
तं वासुकिः प्रत्यगृह्णादुद्यम्य भगिनीं तदा
न स तां प्रतिजग्राह न सनाम्नीति चिन्तयन् ३१
सनाम्नीमुद्यतां भार्यां गृह्णीयामिति तस्य हि
मनो निविष्टमभवज्जरत्कारोर्महात्मनः ३२
तमुवाच महाप्राज्ञो जरत्कारुर्महातपाः
किंनाम्नी भगिनीयं ते ब्रूहि सत्यं भुजङ्गम ३३
वासुकिरुवाच
जरत्कारो जरत्कारुः स्वसेयमनुजा मम
त्वदर्थं रक्षिता पूर्वं प्रतीच्छेम द्विजोत्तम ३४
सूत उवाच
मात्रा हि भुजगाः शप्ताः पूर्वं ब्रह्मविदां वर
जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ३५
तस्य शापस्य शान्त्यर्थं प्रददौ पन्नगोत्तमः
स्वसारमृषये तस्मै सुव्रताय तपस्विने ३६
स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा
आस्तीको नाम पुत्रश्च तस्यां जज्ञे महात्मनः ३७
तपस्वी च महात्मा च वेदवेदांगपारगः
समः सर्वस्य लोकस्य पितृमातृभयापहः ३८
अथ कालस्य महतः पाण्डवेयो नराधिपः
आजहार महायज्ञं सर्पसत्रमिति श्रुतिः ३९
तस्मिन्प्रवृत्ते सत्रे तु सर्पाणामन्तकाय वै
मोचयामास तं शापमास्तीकः सुमहायशाः ४०
नागांश्च मातुलांश्चैव तथा चान्यान्स बान्धवान्
पितॄंश्च तारयामास संतत्या तपसा यथा
व्रतैश्च
विविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चाऽनृणोऽभवत् ४१

देवांश्च तर्पयामास यज्ञैर्विविधदक्षिणैः
ऋषींश्च ब्रह्मचर्येण संतत्या च पितामहान् ४२
अपहृत्य गुरुं भारं पितॄणां संशितव्रतः
जरत्कारुर्गतः स्वर्गं सहितः स्वैः पितामहैः ४३
आस्तीकं च सुतं प्राप्य धर्मं चानुत्तमं मुनिः
जरत्कारुः सुमहता कालेन स्वर्गमीयिवान् ४४
एतदाख्यानमास्तीकं यथावत्कीर्तितं मया
प्रब्रूहि भृगुशार्दूल किं भूयः कथ्यतामिति ४५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः १३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः
शौनक उवाच
सौते कथय तामेतां विस्तरेण कथां पुनः
आस्तीकस्य कवेः साधोः शुश्रूषा परमा हि नः १
मधुरं कथ्यते सौम्य श्लक्ष्णाक्षरपदं त्वया
प्रीयामहे भृशं तात पितेवेदं प्रभाषसे २
अस्मच्छुश्रूषणे नित्यं पिता हि निरतस्तव
आचष्टैतद्यथाख्यानं पिता ते त्वं तथा वद ३
सूत उवाच
आयुष्यमिदमाख्यानमास्तीकं कथयामि ते
यथा श्रुतं कथयतः सकाशाद्वै पितुर्मया ४
पुरा देवयुगे ब्रह्मन्प्रजापतिसुते शुभे
आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेतेऽद्भुतेऽनघे ५
ते भार्ये कश्यपस्यास्तां कद्रूश्च विनता च ह
प्रादात्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिसमः पतिः ६
वरातिसर्गं श्रुत्वैव कश्यपादुत्तमं च ते
हर्षादप्रतिमां प्रीतिं प्रापतुः स्म वरस्त्रियौ ७
कद्रूः सुतान्नागान्सहस्रं तुल्यतेजसः
द्वौ पुत्रौ विनता वव्रे कद्रूपुत्राधिकौ बले
ओजसा तेजसा चैव विक्रमेणाधिकौ सुतौ ८
तस्यै भर्ता वरं प्रादादध्यर्धं पुत्रमीप्सितम्
एवमस्त्विति तं चाह कश्यपं विनता तदा ९

कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ कद्रूश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यतेजसाम् १०
धार्यौ प्रयत्नतो गर्भावित्युक्त्वा स महातपाः
ते भार्ये वरसंहृष्टे कश्यपो वनमाविशत् ११
कालेन महता कद्रूरण्डानां दशतीर्दश
जनयामास विप्रेन्द्र द्वे अण्डे विनता तदा १२
तयोरण्डानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारकाः
सोपस्वेदेषु भाण्डेषु पञ्च वर्षशतानि च १३
ततः पञ्चशते काले कद्रूपुत्रा विनिःसृताः
अण्डाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न व्यदृश्यत १४
ततः पुत्रार्थिनी देवी व्रीडिता च तपस्विनी
अण्डं बिभेद विनता तत्र पुत्रमदृक्षत १५
पूर्वार्धकायसंपन्नमितरेणाप्रकाशता
स पुत्रो रोषसंपन्नः शशापैनामिति श्रुतिः १६
योऽहमेवं कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया
शरीरेणासमग्रोऽद्य तस्माद्दासी भविष्यसि १७
पञ्च वर्षशतान्यस्या यया विस्पर्धसे सह
एष च त्वां सुतो मातर्दास्यत्वान्मोक्षयिष्यति १८
यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवाण्डविभेदनात्
न करिष्यस्यदेहं वा व्यङ्गं वापि तपस्विनम् १९
प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धीरया
विशिष्टबलमीप्सन्त्या पञ्चवर्षशतात्परः २०
एवं शप्त्वा ततः पुत्रो विनतामन्तरिक्षगः
अरुणो दृश्यते ब्रह्मन्प्रभातसमये सदा २१
गरुडोऽपि यथाकालं जज्ञे पन्नगसूदनः
स जातमात्रो विनतां परित्यज्य खमाविशत् २२
आदास्यन्नात्मनो भोज्यमन्नं विहितमस्य यत्
विधात्रा भृगुशार्दूल क्षुधितस्य बुभुक्षतः २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः १४

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

सूत उवाच
एतस्मिन्नेव काले तु भगिन्यौ ते तपोधन
अपश्यतां समायान्तमुच्चैःश्रवसमन्तिकात् १
यं तं देवगणाः सर्वे हृष्टरूपा अपूजयन्
मथ्यमानेऽमृते जातमश्वरत्नमनुत्तमम् २
महौघबलमश्वानामुत्तमं जवतां वरम्
श्रीमन्तमजरं दिव्यं सर्वलक्षणलक्षितम् ३
शौनक उवाच
कथं तदमृतं देवैर्मथितं क्व च शंस मे
यत्र जज्ञे महावीर्यः सोऽश्वराजो महाद्युतिः ४
सूत उवाच
ज्वलन्तमचलं मेरुं तेजोराशिमनुत्तमम्
आक्षिपन्तं प्रभां भानोः स्वशृङ्गैः
काञ्चनोज्ज्वलैः ५
काञ्चनाभरणं चित्रं देवगन्धर्वसेवितम्
अप्रमेयमनाधृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः ६
व्यालैराचरितं घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम्
नाकमावृत्य तिष्ठन्तमुच्छ्रयेण महागिरिम् ७
अगम्यं मनसाप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम्
नानापतगसङ्घैश्च नादितं सुमनोहरैः ८
तस्य पृष्ठमुपारुह्य बहुरत्नाचितं शुभम्
अनन्तकल्पमुद्विद्धं सुराः सर्वे महौजसः ९
ते मन्त्रयितुमारब्धास्तत्रासीना दिवौकसः
अमृतार्थे समागम्य तपोनियमसंस्थिताः १०
तत्र नारायणो देवो ब्रह्माणमिदमब्रवीत्
चिन्तयत्सु सुरेष्वेवं मन्त्रयत्सु च सर्वशः ११
देवैरसुरसङ्घैश्च मथ्यतां कलशोदधिः
भविष्यत्यमृतं तत्र मथ्यमाने महोदधौ १२
सर्वौषधीः समावाप्य सर्वरत्नानि चैव हि
मन्थध्वमुदधिं देवा वेत्स्यध्वममृतं ततः १३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः १५

अथ षोडशोऽध्यायः
सूत उवाच
ततोऽभ्रशिखराकारैर्गिरिशृङ्गैरलंकृतम्
मन्दरं पर्वतवरं लताजालसमावृतम् १
नानाविहगसंघुष्टं नानादंष्ट्रिसमाकुलम्
किंनरैरप्सरोभिश्च देवैरपि च सेवितम् २
एकादश सहस्राणि योजनानां समुच्छ्रितम्
अधो भूमेः सहस्रेषु तावत्स्वेव प्रतिष्ठितम् ३
तमुद्धर्तुं न शक्ता वै सर्वे देवगणास्तदा
विष्णुमासीनमभ्येत्य ब्रह्माणं चेदमब्रुवन् ४
भवन्तावत्र कुरुतां बुद्धिं नैःश्रेयसीं पराम्
मन्दरोद्धरणे यत्नः क्रियतां च हिताय नः ५
तथेति चाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणा सह भार्गव
ततोऽनन्तः समुत्थाय ब्रह्मणा परिचोदितः
नारायणेन चाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणि वीर्यवान् ६
अथ पर्वतराजानं तमनन्तो महाबलः
उज्जहार बलाद्ब्रह्मन्सवनं सवनौकसम् ७
ततस्तेन सुराः सार्धं समुद्रमुपतस्थिरे
तमूचुरमृतार्थाय निर्मथिष्यामहे जलम् ८
अपांपतिरथोवाच ममाप्यंशो भवेत्ततः
सोढास्मि विपुलं मर्दं मन्दरभ्रमणादिति ९
ऊचुश्च कूर्मराजानमकूपारं सुरासुराः
गिरेरधिष्ठानमस्य भवान्भवितुमर्हसि १०
कूर्मेण तु तथेत्युक्त्वा पृष्ठमस्य समर्पितम् तस्य शैलस्य चाग्रं वै यन्त्रेणेन्द्रोऽभ्यपीडयत् ११
मन्थानं मन्दरं कृत्वा तथा नेत्रं च वासुकिम्
देवा मथितुमारब्धाः समुद्रं निधिमम्भसाम्
अमृतार्थिनस्ततो ब्रह्मन्सहिता दैत्यदानवाः १२
एकमन्तमुपाश्लिष्टा नागराज्ञो महासुराः
विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः स्थिताः १३
अनन्तो भगवान्देवो यतो नारायणस्ततः

शिर उद्यम्य नागस्य पुनः पुनरवाक्षिपत् १४
वासुकेरथ नागस्य सहसाक्षिप्यतः सुरैः
सधूमाः सार्चिषो वाता निष्पेतुरसकृन्मुखात् १५
ते धूमसङ्घाः संभूता मेघसंघाः सविद्युतः
अभ्यवर्षन्सुरगणाञ्श्रमसंतापकर्शितान् १६
तस्माच्च गिरिकूटाग्रात्प्रच्युताः पुष्पवृष्टयः
सुरासुरगणान्माल्यैः सर्वतः समवाकिरन् १७
बभूवात्र महाघोषो महामेघरवोपमः
उदधेर्मथ्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः १८
तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा
विलयं समुपाजग्मुः शतशो लवणाम्भसि १९
वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः
पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् २०
तस्मिंश्च भ्राम्यमाणेऽद्रौ संघृष्यन्तः परस्परम्
न्यपतन्पतगोपेताः पर्वताग्रान्महाद्रुमाः २१
तेषां संघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिः प्रज्वलन्मुहुः
विद्युद्भिरिव नीलाभ्रमावृणोन्मन्दरं गिरिम् २२
ददाह कुञ्जरांश्चैव सिंहांश्चैव विनिःसृतान्
विगतासूनि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च २३
तमग्निममरश्रेष्ठः प्रदहन्तं ततस्ततः
मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वतः २४
ततो नानाविधास्तत्र सुस्रुवुः सागराम्भसि
महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः २५
तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसैव च
अमरत्वं सुरा जग्मुः काञ्चनस्य च निःस्रवात् २६
अथ तस्य समुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः
रसोत्तमैर्विमिश्रं च ततः क्षीरादभूद्घृतम् २७
ततो ब्रह्माणमासीनं देवा वरदमब्रुवन्
श्रान्ताः स्म सुभृशं ब्रह्मन्नोद्भवत्यमृतं च तत् २८
ऋते नारायणं देवं दैत्या नागोत्तमास्तथा चिरारब्धमिदं चापि सागरस्यापि मन्थनम् २९

ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत्
विधत्स्वैषां बलं विष्णो भवानत्र परायणम् ३०
विष्णुरुवाच
बलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्थिताः
क्षोभ्यतां कलशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् ३१
सूत उवाच
नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्ते महोदधेः
तत्पयः सहिता भूयश्चक्रिरे भृशमाकुलम् ३२
ततः शतसहस्रांशुः समान इव सागरात्
प्रसन्नभाः समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः ३३
श्रीरनन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनी
सुरा देवी समुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्तथा ३४
कौस्तुभश्च मणिर्दिव्य उत्पन्नोऽमृतसंभवः
मरीचिविकचः श्रीमान्नारायणउरोगतः ३५
श्रीः सुरा चैव सोमश्च तुरगश्च मनोजवः
यतो देवास्ततो जग्मुरादित्यपथमाश्रिताः ३६
धन्वन्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत
श्वेतं कमण्डलुं बिभ्रदमृतं यत्र तिष्ठति ३७
एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः
अमृतार्थे महान्नादो ममेदमिति जल्पताम् ३८
ततो नारायणो मायामास्थितो मोहिनीं प्रभुः
स्त्रीरूपमद्भुतं कृत्वा दानवानभिसंश्रितः ३९
ततस्तदमृतं तस्यै ददुस्ते मूढचेतसः
स्त्रियै दानवदैतेयाः सर्वे तद्गतमानसाः ४०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षोडशोऽध्यायः १६

अथ सप्तदशोऽध्यायः
सूत उवाच
अथावरणमुख्यानि नानाप्रहरणानि च
प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहिता दैत्यदानवाः १
ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान्
जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः २

ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा
विष्णोः सकाशात्संप्राप्य संभ्रमे तुमुले सति ३
ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीप्सितम्
राहुर्विबुधरूपेण दानवः प्रापिबत्तदा ४
तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यामृते तदा
आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ५
ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नमलंकृतम्
चक्रायुधेन चक्रेण पिबतोऽमृतमोजसा ६
तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत्
चक्रेणोत्कृत्तमपतच्चालयद्वसुधातलम् ७
ततो वैरविनिर्बन्धः कृतो राहुमुखेन वै
शाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां ग्रसत्यद्यापि चैव तौ ८
विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपमतुलं हरिः
नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकम्पयत् ९
ततः प्रवृत्तः संग्रामः समीपे लवणाम्भसः
सुराणामसुराणां च सर्वघोरतरो महान् १०
प्रासाः सुविपुलास्तीक्ष्णा न्यपतन्त सहस्रशः
तोमराश्च सुतीक्ष्णाग्राः शस्त्राणि विविधानि च ११
ततोऽसुराश्चक्रभिन्ना वमन्तो रुधिरं बहु
असिशक्तिगदारुग्णा निपेतुर्धरणीतले १२
छिन्नानि पट्टिशैश्चापि शिरांसि युधि दारुणे
तप्तकाञ्चनजालानि निपेतुरनिशं तदा १३
रुधिरेणावलिप्ताङ्गा निहताश्च महासुराः
अद्रीणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते १४
हाहाकारः समभवत्तत्र तत्र सहस्रशः
अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति १५
परिघैश्चायसैः पीतैः संनिकर्षे च मुष्टिभिः
निघ्नतां समरेऽन्योन्यं शब्दो दिवमिवास्पृशत् १६
छिन्धि भिन्धि प्रधावध्वं पातयाभिसरेति च
व्यश्रूयन्त महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः १७
एवं सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे
नरनारायणौ दैवौ समाजग्मतुराहवम् १८

तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि चिन्तयामास वै चक्रं विष्णुर्दानवसूदनम् १९
ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं महाप्रभं
चक्रममित्रतापनम्
विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं सुदर्शनं
भीममजय्यमुत्तमम् २०
तदागतं ज्वलितहुताशनप्रभं भयंकरं करिकरबाहुरच्युतः मुमोच वै चपलमुदग्रवेगवन्महाप्रभं परनगरावदारणम् २१
तदन्तकज्वलनसमानवर्चसं पुनः पुनर्न्यपतत वेगवत्तदा
विदारयद्दितिदनुजान्सहस्रशः करेरितं पुरुषवरेण संयुगे २२
दहत्क्वचिज्ज्वलन इवावलेलिहत्प्रसह्य
तानसुरगणान्न्यकृन्तत
प्रवेरितं वियति मुहुः क्षितौ तदा पपौ रणे रुधिरमथो
पिशाचवत् २३
अथासुरा गिरिभिरदीनचेतसो मुहुर्मुहुः
सुरगणमर्दयंस्तदा
महाबला विगलितमेघवर्चसः सहस्रशो गगनमभिप्रपद्य ह २४
अथाम्बराद्भयजननाः प्रपेदिरे सपादपा
बहुविधमेघरूपिणः
महाद्रयः प्रविगलिताग्रसानवः परस्परं
द्रुतमभिहत्य सस्वनाः २५
ततो मही प्रविचलिता सकानना महाद्रिपाताभिहता
समन्ततः
परस्परं भृशमभिगर्जतां मुहू रणाजिरे
भृशमभिसंप्रवर्तिते २६
नरस्ततो वरकनकाग्रभूषणैर्महेषुभिर्गगनपथं
समावृणोत्
विदारयग्निरिशिखराणि
पत्रिभिर्महाभयेऽसुरगणविग्रहे तदा २७
ततो महीं लवणजलं च सागरं महासुराः

प्रविविशुरर्दिताः सुरैः
वियद्गतं ज्वलितहुताशनप्रभं सुदर्शनं परिकुपितं निशाम्य च २८
ततः सुरैर्विजयमवाप्य मन्दरः स्वमेव देशं गमितः
सुपूजितः
विनाद्य खं दिवमपि चैव सर्वशस्ततो गताः सलिलधरा
यथागतम् २९
ततोऽमृतं सुनिहितमेव चक्रिरे सुराः परां मुदमभिगम्य
पुष्कलाम्
ददौ च तं निधिममृतस्य रक्षितुं किरीटिने
बलभिदथामरैः सह ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः १७

अथाष्टादशोऽध्यायः
सूत उवाच
एतत्ते सर्वमाख्यातममृतं मथितं यथा
यत्र सोऽश्व समुत्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः १
यं निशाम्य तदा कद्रूर्विनतामिदमब्रवीत्
उच्चैःश्रवा नु किंवर्णो भद्रे जानीहि माचिरम् २
विनतोवाच
श्वेत एवाश्वराजोऽय किं वा त्वं मन्यसे शुभे
ब्रूहि वर्णं त्वमप्यस्य ततोऽत्र विपणावहे ३
कद्रूरुवाच
कृष्णवालमहं मन्ये हयमेनं शुचिस्मिते
एहि सार्धं मया दीव्य दासीभावाय भामिनि ४
सूत उवाच
एवं ते समयं कृत्वा दासीभावाय वै मिथः
जग्मतुः स्वगृहानेव श्वो द्रक्ष्याव इति स्म ह ५
ततः पुत्रसहस्रं तु कद्रूर्जिह्मं चिकीर्षती
आज्ञापयामास तदा वाला भूत्वाञ्जनप्रभाः ६
आविशध्वं हयं क्षिप्रं दासी न स्यामहं यथा
तद्वाक्यं नान्वपद्यन्त ताञ्शशाप भुजङ्गमान् ७

सर्पसत्रे वर्तमाने पावको वः प्रधक्ष्यति
जनमेजयस्य राजर्षेः पाण्डवेयस्य धीमतः ८
शापमेनं तु शुश्राव स्वयमेव पितामहः
अतिक्रूरं समुद्दिष्टं कद्र् वा दैवादतीव हि ९
सार्धं देवगणैः सर्वैर्वाचं तामन्वमोदत
बहुत्वं प्रेक्ष्य सर्पाणां प्रजानां हितकाम्यया १०
तिग्मवीर्यविषा ह्येते दन्दशूका महाबलाः
तेषां तीक्ष्णविषत्वाद्धि प्रजानां च हिताय वै
प्रादाद्विषहणीं विद्यां काश्यपाय महात्मने ११
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः १८

अथैकोनविंशोऽध्यायः
सूत उवाच
ततो रजन्यां व्युष्टायां प्रभात उदिते रवौ
कद्रूश्च विनता चैव भगिन्यौ ते तपोधन १
अमर्षिते सुसंरब्धे दास्ये कृतपणे तदा
जग्मतुस्तुरगं द्रष्टुमुच्चैश्रवसमन्तिकात् २
ददृशाते तदा तत्र समुद्रं विधिमम्भसाम्
तिमिंगिलझषाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ३
सत्त्वैश्च बहुसाहस्रैर्नानारूपैः समावृतम्
उग्रैर्नित्यमनाधृष्यं कूर्मग्राहसमाकुलम् ४
आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुणस्य च
नागानामालयं रम्यमुत्तमं सरितां पतिम् ५
पातालज्वलनावासमसुराणां च बन्धनम्
भयंकरं च सत्त्वानां पयसां निधिमर्णवम् ६
शुभं दिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरं परम्
अप्रमेयमचिन्त्यं च सुपुण्यजलमद्भुतम् ७
घोरं जलचरारावरौद्रं भैरवनिस्वनम्
गम्भीरावर्तकलिलं सर्वभूतभयंकरम् ८
वेलादोलानिलचलं क्षोभोद्वेगसमुत्थितम्
वीचीहस्तैः प्रचलितैर्नृत्यन्तमिव सर्वशः ९
चन्द्रवृद्धिक्षयवशादुद्वृत्तोर्मिदुरासदम्

पाञ्चजन्यस्य जननं रत्नाकरमनुत्तमम् १०
गां विन्दता भगवता गोविन्देनामितौजसा
वराहरूपिणा चान्तर्विक्षोभितजलाविलम् ११
ब्रह्मर्षिणा च तपता वर्षाणां शतमत्रिणा
अनासादितगाधं च पातालतलमव्ययम् १२
! च पद्मनाभस्य सेवतः
युगादिकालशयनं विष्णोरमिततेजसः १३
वडवामुखदीप्ताग्नेस्तोयहव्यप्रदं शुभम्
अगाधपारं विस्तीर्णमप्रमेयं सरित्पतिम् १४
महानदीभिर्बह्वीभिः स्पर्धयेव सहस्रशः
अभिसार्यमाणमनिशं ददृशाते महार्णवम् १५
गम्भीरं तिमिमकरोग्रसंकुलं तं गर्जन्तं
जलचररावरौद्र नादैः
विस्तीर्णं ददृशतुरम्बरप्रकाशं तेऽगाधं
निधिमुरुमम्भसामनन्तम् १६
इत्येवं झषमकरोर्मिसंकुलं तं गम्भीरं
विकसितमम्बरप्रकाशम्
पातालज्वलनशिखाविदीपितं तं पश्यन्त्यौ
द्रुतमभिपेततुस्तदानीन् १७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः १९

अथविंशोऽध्यायः
सूत उवाच
तं समुद्रमतिक्रम्य कद्रूर्विनतया सह
न्यपतत्तुरगाभ्याशे नचिरादिव शीघ्रगा १
निशाम्य च बहून्वालान्कृष्णान्पुच्छं समाश्रितान्
विनतां विषण्णवदनां कद्रूर्दास्ये न्ययोजयत् २
ततः सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता
अभवद्दुःखसंतप्ता दासीभावं समास्थिता ३
एतस्मिन्नन्तरे चैव गरुडः काल आगते
विना मात्रा महातेजा विदार्याण्डमजायत ४
अग्निराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः

प्रवृद्धः सहसा पक्षी महाकायो नभोगतः ५
तं दृष्ट्वा शरणं जग्मुः प्रजाः सर्वा विभावसुम्
प्रणिपत्याब्रुवंश्चैनमासीनं विश्वरूपिणम् ६
अग्ने मा त्वं प्रवर्धिष्ठाः कच्चिन्नो न दिधक्षसि
असौ हि राशिः सुमहान्समिद्धस्तव सर्पति ७
अग्निरुवाच
नैतदेवं यथा यूयं मन्यध्वमसुरार्दनाः
गरुडो बलवानेष मम तुल्यः स्वतेजसा ८
सूत उवाच
एवमुक्तास्ततो गत्वा गरुडं वाग्भिरस्तुवन्
अदूरादभ्युपेत्यैनं देवाः सर्षिगणास्तदा ९
त्वं ऋषिस्त्वं महाभागस्त्वं देवः पतगेश्वरः
त्वं प्रभुस्तपनप्रख्यस्त्वं नस्त्राणमनुत्तमम् १०
बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्त्वः समृद्धिमान्दुष्प्रसहस्त्वमेव
तपः श्रुतं सर्वमहीनकीर्ते अनागतं चोपगतं च सर्वम् ११
त्वमुत्तमः सर्वमिदं चराचरं गभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे
समाक्षिपन्भानुमतः प्रभां मुहुस्त्वमन्तकः सर्वमिदं ध्रुवाध्रुवम् १२
दिवाकरः परिकुपितो यथा दहेत्प्रजास्तथा दहसि
हुताशनप्रभ
भयङ्करः प्रलय इवाग्निरुत्थितो
विनाशयन्युगपरिवर्तनान्तकृत् १३
खगेश्वरं शरणमुपस्थिता वयं महौजसं वितिमिरमभ्रगोचरम्
महाबलं गरुडमुपेत्य खेचरं परावरं वरदमय्यविक्रमम् १४
एवं स्तुतः सुपर्णस्तु देवैः सर्षिगणैस्तदा तेजसः प्रतिसंहारमात्मनः स चकार ह १५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विंशोऽध्यायः २०

अथैकविंशोऽध्यायः
सूत उवाच
ततः कामगमः प्रक्षी महावीर्यो महाबलः
मातुरन्तिकमागच्छत्परं तीरं महोदधेः १
यत्र सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता
अतीव दुःखसंतप्ता दासीभावमुपागता २
ततः कदाचिद्विनतां प्रवणां पुत्रसंनिधौ
काल आहूय वचनं कद्रूरिदमभाषत ३
नागानामालयं भद्रे सुरम्यं रमणीयकम्
समुद्रकुक्षावेकान्ते तत्र मां विनते वह ४
ततः सुपर्णमाता तामवहत्सर्पमातरम्
पन्नगाग्नरुडश्चापि मातुर्वचनचोदितः ५
स सूर्यस्याभितो याति वैनतेयो विहंगमः
सूर्यरश्मिपरीताश्च मूर्च्छिताः पन्नगाभवन्
कद्रूः शक्रमथास्तुवत् ६
नमस्ते देवदेवश नमस्ते बलसूदन
नमुचिघ्न नमस्तेऽस्तु सहस्राक्ष शचीपते ७
सर्पाणां सूर्यतप्तानां वारिणा त्वं प्लवो भव
त्वमेव परमं त्राणमस्माकममरोत्तम ८
ईशो ह्यसि पयः स्रष्टुं त्वमनल्पं पुरंदर
त्वमेव मेघस्त्वं वायुस्त्वमग्निर्वैद्युतोऽम्बरे
९
त्वमभ्रघनविक्षेप्ता त्वामेवाहुः पुनर्घनम्
त्वं वज्रमतुलं घोरं घोषवांस्त्वं बलाहकः १०
स्रष्टा त्वमेव लोकानां संहर्ता चापराजितः
त्वं ज्योतिः सर्वभूतानां त्वमादित्यो विभावसुः ११
त्वं महद्भूतमाश्चर्यं त्वं राजा त्वं सुरोत्तमः
त्वं विष्णुस्त्वं सहस्राक्षस्त्वं देवस्त्वं
परायणम् १२
त्वं सर्वममृतं देव त्वं सोमः परमार्चितः
त्वं मुहूर्तस्तिथिश्च त्वं लवस्त्वं वै पुनः क्षणः

१३
शुक्लस्त्वं बहुलश्चैव कला काष्ठा त्रुटिस्तथा संवत्सरर्तवो मासा रजन्यश्च दिनानि च १४
त्वमुत्तमा सगिरिवना वसुंधरा सभास्करं
वितिमिरमम्बरं तथा
महोदधिः सतिमितिमिंगिलस्तथा महोर्मिमान्बहुमकरो
झषालयः १५
महद्यशस्त्वमिति सदाभिपूज्यसे मनीषिभिर्मुदितमना
महर्षिभिः
अभिष्टुतः पिबसि च सोममध्वरे वषट्कृतान्यपि च
हवींषि भूतये १६
त्वं विप्रैः सततमिहेज्यसे फलार्थं
वेदाङ्गेष्वतुलबलौघ गीयसे च
त्वद्धेतोर्यजनपरायणा द्विजेन्द्रा
वेदाङ्गान्यभिगमयन्ति सर्ववेदैः १७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकविंशोऽध्यायः २१

अथद्वाविंशोऽध्यायः
सूत उवाच
एवं स्तुतस्तदा कद्र् वा भगवान्हरिवाहनः
नीलजीमूतसंघातैर्व्योम सर्वं समावृणोत् १
ते मेघा मुमुचुस्तोयं प्रभूतं विद्युदुज्ज्वलाः
परस्परमिवात्यर्थं गर्जन्तः सततं दिवि २
संद्यातितमिवाकाशं जलदैः सुमहाद्भुतैः
सृजद्भिरतुलं तोयमजस्रं सुमहारवैः ३
संप्रनृत्तमिवाकाशं धारोर्मिभिरनेकशः
मेघस्तनितनिर्घोषमम्बरं समपद्यत ४
नागानामुत्तमो हर्षस्तदा वर्षति वासवे
आपूर्यत मही चापि सलिलेन समन्ततः ५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः २२

त्रयोविंशोऽध्यायः

सूत उवाच
सुपर्णेनोह्यमानास्ते जग्मुस्तं देशमाशु वै
सागराम्बुपरिक्षिप्तं पक्षिसंघनिनादितम् १
विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतम्
भवनैरावृतं रम्यैस्तथा पद्माकरैरपि २
प्रसन्नसलिलैश्चापि ह्रदैश्चित्रैर्विभूषितम्
दिव्यगन्धवहैः पुण्यैर्मारुतैरुपवीजितम् ३
उपजिघ्रद्भिराकाशं वृक्षैर्मलयजैरपि
शोभितं पुष्पवर्षाणि मुञ्चद्भिर्मारुतोद्धुतैः ४
किरद्भिरिव तत्रस्थान्नागान्पुष्पाम्बुवृष्टिभिः
मनःसंहर्षणं पुण्यं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम्
नानापक्षिरुतं रम्यं कद्रुपुत्रप्रहर्षणम् ५
तत्ते वनं समासाद्य विजह्रुः पन्नगा मुदा
अब्रुवंश्च महावीर्यं सुपर्णं पतगोत्तमम् ६
वहास्मानपरं द्वीपं सुरम्यं विपुलोदकम्
त्वं हि देशान्बहून्रम्यान्न्पतन्पश्यसि खेचर ७
स विचिन्त्याब्रवीत्पक्षी मातरं विनतां तदा
किं कारणं मया मातः कर्तव्यं सर्पभाषितम् ८
विनतोवाच
दासीभूतास्म्यनार्याया भगिन्याः पतगोत्तम
पणं वितथमास्थाय सर्पैरुपधिना कृतम् ९
सूत उवाच
तस्मिंस्तु कथिते मात्रा कारणे गगनेचरः
उवाच वचनं सर्पांस्तेन दुःखेन दुःखितः १०
किमाहृत्य विदित्वा वा किं वा कृत्वेह पौरुषम्
दास्याद्वो विप्रमुच्येयं सत्यं शंसत लेलिहाः ११
श्रुत्वा तमब्रुवन्सर्पा आहरामृतमोजसा
ततो दास्याद्विप्रमोक्षो भविता तव खेचर १२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः
सूत उवाच

इत्युक्तो गरुडः सर्पैस्ततो मातरमब्रवीत्
गच्छाम्यमृतमाहर्तुं भक्ष्यमिच्छामि वेदितुम् १
विनतोवाच
समुद्रकुक्षावेकान्ते निषादालयमुत्तमम्
सहस्राणामनेकानां तान्भुक्त्वामृतमानय २
न तु ते ब्राह्मणं हन्तुं कार्या बुद्धिः कथंचन
अवध्यः सर्वभूतानां ब्राह्मणो ह्यनलोपमः ३
अग्निरर्को विषं शस्त्रं विप्रो भवति कोपितः
भूतानामग्रभुग्विप्रो वर्णश्रेष्ठः पिता गुरुः ४
गरुड उवाच
यथाहमभिजानीयां ब्राह्मणं लक्षणैः शुभैः
तन्मे कारणतो मातः पृच्छतो वक्तुमर्हसि ५
विनतोवाच
यस्ते कण्ठमनुप्राप्तो निगीर्णं बडिशं यथा
दहेदङ्गारवत्पुत्र तं विद्याद्ब्राह्मणर्षभम् ६
सूत उवाच
प्रोवाच चैनं विनता पुत्रहार्दादिदं वचः
जानन्त्यप्यतुलं वीर्यमाशीर्वादसमन्वितम् ७
ते मारुतः पातु चन्द्रः पृष्ठं तु पुत्रक
शिरस्तु पातु ते वह्निर्भास्करः सर्वमेव तु ८
अहं च ते सदा पुत्र शान्तिस्वस्तिपरायणा
अरिष्टं व्रज पन्थानं वत्स कार्यार्थसिद्धये ९
ततः स मातुर्वचनं निशम्य वितत्य पक्षौ नभ उत्पपात
ततो निषादान्बलवानुपागमद्बुभुक्षितः काल इवान्तको
महान् १०
स तान्निषादानुपसंहरंस्तदा रजः समुद्धूय नभःस्पृशं
महत्
समुद्रकुक्षौ च विशोषयन्पयः
समीपगान्भूमिधरान्विचालयन् ११
ततः स चक्रे महदाननं तदा निषादमार्गं प्रतिरुध्य पक्षिराट्
ततो निषादास्त्वरिताः प्रवव्रजुर्यतो मुखं तस्य

भुजङ्गभोजिनः १२
तदाननं विवृतमतिप्रमाणवत्समभ्ययुर्गगनमिवार्दिताः खगाः
सहस्रशः पवनरजोऽभ्रमोहिता महानिलप्रचलितपादपे वने १३
ततः खगो वदनममित्रतापनः समाहरत्परिचपलो महाबलः निषूदयन्बहुविधमत्स्यभक्षिणो बुभुक्षितो गगनचरेश्वरस्तदा १४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः २४

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः
सूत उवाच
तस्य कण्ठमनुप्राप्तो ब्राह्मणः सह भार्यया
दहन्दीप्त इवाङ्गारस्तमुवाचान्तरिक्षगः १
द्विजोत्तम विनिर्गच्छ तूर्णमास्यादपावृतात्
न हि मे ब्राह्मणो वध्यः पापेष्वपि रतः सदा २
ब्रुवाणमेवं गरुडं ब्राह्मणः समभाषत
निषादी मम भार्येयं निर्गच्छतु मया सह ३
गरुड उवाच
एतामपि निषादीं त्वं परिगृह्याशु निष्पत
तूर्णं संभावयात्मानमजीर्णं मम तेजसा ४
सूत उवाच
ततः स विप्रो निष्क्रान्तो निषादीसहितस्तदा
वर्धयित्वा च गरुडमिष्टं देशं जगाम ह ५
सहभार्ये विनिष्क्रान्ते तस्मिन्विप्रे स
पक्षिराट्
वितत्य पक्षावाकाशमुत्पपात मनोजवः ६
ततोऽपश्यत्स पितरं पृष्टश्चाख्यातबान्पितुः
अहं हि सर्पैः प्रहितः सोममाहर्तुमुद्यतः
मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्ये तमद्य वै ७
मात्रा चास्मि समादिष्टो निषादान्भक्षयेति वै
न च मे तृप्तिरभवद्भक्षयित्वा सहस्रशः ८

तस्माद्भोक्तव्यमपरं भगवन्प्रदिशस्व मे
यद्भुक्त्वामृतमाहर्तुं समर्थः स्यामहं प्रभो ९
कश्यप उवाच
आसीद्विभावसुर्नाम महर्षिः कोपनो भृशम्
भ्राता तस्यानुजश्चासीत्सुप्रतीको महातपाः १०
स नेच्छति धनं भ्रात्रा सहैकस्थं महामुनिः
विभागं कीर्तयत्येव सुप्रतीकोऽथ नित्यशः ११
अथाब्रवीच्च तं भ्राता सुप्रतीकं विभावसुः
विभागं बहवो मोहात्कर्तुमिच्छन्ति नित्यदा
ततो विभक्ता अन्योन्यं नाद्रियन्तेऽथमोहिताः १२
ततः स्वार्थपरान्मूढान्पृथग्भूतान्स्वकैर्धनैः
विदित्वा भेदयन्त्येतानमित्रा मित्ररूपिणः १३
विदित्वा चापरे भिन्नानन्तरेषु पतन्त्यथ
भिन्नानामतुलो नाशः क्षिप्रमेव प्रवर्तते १४
तस्माच्चैव विभागार्थं न प्रशंसन्ति पण्डिताः
गुरुशास्त्रे निबद्धानामन्योन्यमभिशङ्किनाम् १५
नियन्तुं न हि शक्यस्त्वं भेदतो धनमिच्छसि
यस्मात्तस्मात्सुप्रतीक हस्तित्वं समवाप्स्यसि १६
शप्तस्त्वेवं सुप्रतीको विभावसुमथाब्रवीत्
त्वमप्यन्तर्जलचरः कच्छपः संभविष्यसि १७
एवमन्योन्यशापात्तौ सुप्रतीकविभावसू
गजकच्छपतां प्राप्तावर्थार्थं मूढचेतसौ १८
रोषदोषानुषङ्गेण तिर्यग्योनिगतावपि
परस्परद्बेषरतौ प्रमाणबलदर्पितौ १९
सरस्यस्मिन्महाकायौ पूर्ववैरानुसारिणौ
तयोरेकतरः श्रीमान्समुपैति महागजः २०
तस्य बृंहितशब्देन कूर्मोऽप्यन्तर्जलेशयः
उत्थितोऽसौ महाकायः कृत्स्नं संक्षोभयन्सरः २१
तं दृष्ट्वावेष्टितकरः पतत्येष गजो जलम्
दन्तहस्ताग्रलाङ्गूलपादवेगेन वीर्यवान् २२
तं विक्षोभयमाणं तु सरो बहुझषाकुलम् कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरा युद्धायाभ्येति वीर्यवान्

२३
षडुच्छ्रितो योजनानि गजस्तद्द्विगुणायतः
कूर्मस्त्रियोजनोत्सेधो दशयोजनमण्डलः २४
तावेतौ युद्धसंमत्तौ परस्परजयैषिणौ
उपयुज्याशु कर्मेदं साधयेप्सितमात्मनः २५
सूत उवाच
तच्छ्रुत्वा तु पितुर्वाक्यं भीमवेगोऽन्तरिक्षगः
नखेन गजमेकेन कूर्ममेकेन चाक्षिपत् २६
समुत्पपात चाकाशं तत उच्चैर्विहंगमः
सोऽलम्बतीर्थमासाद्य देववृक्षानुपागमत् २७
ते भीताः समकम्पन्त तस्य पक्षानिलाहताः
न नो भञ्ज्यादिति तदा दिव्याः कनकशाखिनः २८
प्रचलाङ्गान्स तान्दृष्ट्वा मनोरथफलाङ्कुरान्
अन्यानतुलरूपाङ्गानुपचक्राम खेचरः २९
काञ्चनै राजतैश्चैव फलैर्वैडूर्यशाखिनः
सागराम्बुपरिक्षिप्तान्भ्राजमानान्महाद्रुमान् ३०
तमुवाच खगश्रेष्ठं तत्र रोहिणपादपः
अतिप्रवृद्धः सुमहानापतन्तं मनोजवम् ३१
यैषा मम महाशाखा शतयोजनमायता
एतामास्थाय शाखां त्वं खादेमौ गजकच्छपौ ३२
ततो द्रुमं पतगसहस्रसेवितं महीधरप्रतिमवपुः
प्रकम्पयन्
खगोत्तमो द्रुतमभिपत्य वेगवान्बभञ्ज
तामविरलपत्रसंवृताम् ३३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः २५

अथ षड्विंशोऽध्यायः
सूत उवाच
स्पृष्टमात्रा तु पद्भ्यां सा गरुडेन बलीयसा
अभज्यत तरोः शाखा भग्नां चैनामधारयत् १
तां भग्नां स महाशाखां स्मयन्समवलोकयन्
अथात्र लम्बतोऽपश्यद्वालखिल्यानधोमुखान् २

स तद्विनाशसंत्रासादनुपत्य खगाधिपः
शाखामास्येन जग्राह तेषामेवान्ववेक्षया
शनैः पर्यपतत्पक्षी पर्वतान्प्रविशातयन् ३
एवं सोऽभ्यपतद्देशान्बहून्सगजकच्छपः
दयार्थं बालखिल्यानां न च स्थानमविन्दत ४
स गत्वा पर्वतश्रेष्ठं गन्धमादनमव्ययम्
ददर्श कश्यपं तत्र पितरं तपसि स्थितम् ५
ददर्श तं पिता चापि दिव्यरूपं विहंगमम्
तेजोवीर्यबलोपेतं मनोमारुतरंहसम् ६
शैलशृङ्गप्रतीकाशं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम्
अचिन्त्यमनभिज्ञेयं सर्वभूतभयंकरम् ७
मायावीर्यधरं साक्षादग्निमिद्धमिवोद्यतम्
अप्रधृष्यमजेयं च देवदानवराक्षसैः ८
भेत्तारं गिरिशृङ्गाणां नदीजलविशोषणम्
लोकसंलोडनं घोरं कृतान्तसमदर्शनम् ९
तमागतमभिप्रेक्ष्य भगवान्कश्यपस्तदा
विदित्वा चास्य संकल्पमिदं वचनमब्रवीत् १०
पुत्र मा साहसं कार्षीर्मा सद्यो लप्स्यसे व्यथाम्
मा त्वा दहेयुः संक्रुद्धा वालखिल्या मरीचिपाः ११
प्रसादयामास स तान्कश्यपः पुत्रकारणात्
वालखिल्यांस्तपःसिद्धानिदमुद्दिश्य कारणम् १२
प्रजाहितार्थमारम्भो गरुडस्य तपोधनाः
चिकीर्षति महत्कर्म तदनुज्ञातुमर्हथ १३
एवमुक्ता भगवता मुनयस्ते समभ्ययुः
मुक्त्वा शाखां गिरिं पुण्यं हिमवन्तं तपोऽथिनः १४
ततस्तेष्वपयातेषु पितरं विनतात्मजः
शाखाव्याक्षिप्तवदनः पर्यपृच्छत कश्यपम् १५
भगवन्क्व विमुञ्चामि तरुशाखामिमामहम्
वर्जितं ब्राह्मणैर्देशमाख्यातु भगवान्मम १६
ततो निष्पुरुषं शैलं हिमसंरुद्धकन्दरम्
अगम्यं मनसाप्यन्यैस्तस्याचख्यौ स कश्यपः १७
तं पर्वतमहाकुक्षिमाविश्य मनसा खगः

जवेनाभ्यपतत्तार्क्ष्यः सशाखागजकच्छपः १८
न तां वध्रः परिणहेच्छतचर्मा महानणुः
शाखिनो महतीं शाखां यां प्रगृह्य ययौ खगः १९
ततः स शतसाहस्रं योजनान्तरमागतः
कालेन नातिमहता गरुडः पततां वरः २०
स तं गत्वा क्षणेनैव पर्वतं वचनात्पितुः
अमुञ्चन्महतीं शाखां सस्वनां तत्र खेचरः २१
पक्षानिलहतश्चास्य प्राकम्पत स शैलराट्
मुमोच पुष्पवर्षं च समागलितपादपः २२
शृङ्गाणि च व्यशीर्यन्त गिरेस्तस्य समन्ततः
मणिकाञ्चनचित्राणि शोभयन्ति महागिरिम् २३
शाखिनो बहवश्चापि शाखयाभिहतास्तया
काञ्चनैः कुसुमैर्भान्ति विद्युत्वन्त इवाम्बुदाः
२४
ते हेमविकचा भूतो युक्ताः पर्वतधातुभिः
व्यराजञ्शाखिनस्तत्र सूर्यांशुप्रतिरञ्जिताः २५
ततस्तस्य गिरेः शृङ्गमास्थाय स खगोत्तमः
भक्षयामास गरुडस्तावुभौ गजकच्छपौ २६
ततः पर्वतकूटाग्रादुत्पपात मनोजवः
प्रावर्तन्ताथ देवानामुत्पाता भयवेदिनः २७
इन्द्रस्य वज्रं दयितं प्रजज्वाल व्यथान्वितम्
सधूमा चापतत्सार्चिर्दिवोल्का नभसश्च्युता २८
तथा वसूनां रुद्राणामादित्यानां च सर्वशः
साध्यानां मरुतां चैव ये चान्ये देवतागणाः
स्वं स्वं प्रहरणं तेषां परस्परमुपाद्रवत् २९
अभूतपूर्वं संग्रामे तदा देवासुरेऽपि च
ववुर्वाताः सनिर्घाता पेतुरुल्काः समन्ततः ३०
निरभ्रमपि चाकाशं प्रजगर्ज महास्वनम्
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षदसृक्तदा ३१
मम्लुर्माल्यानि देवानां शेमुस्तेजांसि चैव हि
उत्पातमेघा रौद्राश्च ववर्षुः शोणितं बहु
रजांसि मुकुटान्येषामुत्थितानि व्यधर्षयन् ३२

ततस्त्राससमुद्विग्नः सह देवैः शतक्रतुः
उत्पातान्दारुणान्पश्यन्नित्युवाच बृहस्पतिम् ३३
किमर्थं भगवन्घोरा महोत्पाताः समुत्थिताः
न च शत्रुं प्रपश्यामि युधि यो नः प्रधर्षयेत् ३४
बृहस्पतिरुवाच
तवापराधाद्देवेन्द्र प्रमादाच्च शतक्रतो
तपसा वालखिल्यानां भूतमुत्पन्नमद्मुतम् ३५
कश्यपस्य मुनेः पुत्रो विनतायाश्च खेचरः
हर्तुं सोममनुप्राप्तो बलवान्कामरूपवान् ३६
समर्थो बलिनां श्रेष्ठो हर्तुं सोमं विहंगमः
सर्वं संभावयाम्यस्मिन्नसाध्यमपि साधयेत् ३७
सूत उवाच
श्रुत्वैतद्वचनं शक्रः प्रोवाचामृतरक्षिणः
महावीर्यबलः पक्षी हर्तुं सोममिहोद्यतः ३८
युष्मान्संबोधयाम्येष यथा स न हरेद्बलात्
अतुलं हि बलं तस्य बृहस्पतिरुवाच मे ३९
तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं विस्मिता यत्नमास्थिताः
तस्थुर्वज्री चेन्द्रः शतक्रतुः ४०
धारयन्तो महार्हाणि कवचानि मनस्विनः
काञ्चनानि विचित्राणि वैडूर्यविकृतानि च ४१
विविधानि च शस्त्राणि घोररूपाण्यनेकशः
शिततीक्ष्णाग्रधाराणि समुद्यम्य सहस्रशः ४२
सविस्फुलिगज्वालानि सधूमानि च सर्वशः
चक्राणि परिघांश्चैव त्रिशूलानि परश्वधान् ४३
शक्तीश्च विविधास्तीक्ष्णाः करवालांश्च निर्मलान्
स्वदेहरूपाण्यादाय गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ४४
तैः शस्त्रैर्भानुमद्भिस्ते दिव्याभरणभूषिताः
भानुमन्तः सुरगणास्तस्थुर्विगतकल्मषाः ४५
अनुपमबलवीर्यतेजसो धृतमनसः परिरक्षणेऽमृतस्य
असुरपुरविदारणाः सुरा ज्वलनसमिद्धवपुःप्रकाशिनः ४६
इति समरवरं सुरास्थितं परिघसहस्रशतैः समाकुलम्
विगलितमिव चाम्बरान्तरे तपनमरीचिविभासितं बभौ ४७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः २६

अथ सप्तविंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
कोऽपराधो महेन्द्रस्य कः प्रमादश्च सूतज
तपसा वालखिल्यानां संभूतो गरुडः कथम् १
कश्यपस्य द्विजातेश्च कथं वै पक्षिराट् सुतः
अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथम् २
कथं च कामचारी स कामवीर्यश्च खेचरः
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पुराणे यदि पठ्यते ३
सूत उवाच
विषयोऽय पुराणस्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि
शृणु मे वदतः सर्वमेतत्संक्षेपतो द्विज ४
यजतः पुत्रकामस्य कश्यपस्य प्रजापतेः
साहाय्यमृषयो देवा गन्धर्वाश्च ददुः किल ५
तत्रेध्मानयने शक्रो नियुक्तः कश्यपेन ह
मुनयो वालखिल्याश्च ये चान्ये देवतागणाः ६
शक्रस्तु वीर्यसदृशमिध्मभारं गिरिप्रभम्
समुद्यम्यानयामास नातिकृच्छ्रादिव प्रभुः ७
अथापश्यदृषीन्ह्रस्वानङ्गुष्ठोदरपर्वणः
पलाशवृन्तिकामेकां सहितान्वहतः पथि ८
प्रलीनान्स्वेष्विवाङ्गेषु निराहारांस्तपोधनान्
क्लिश्यमानान्मन्दबलाग्नोष्पदे संप्लुतोदके ९
तांश्च सर्वान्स्मयाविष्टो वीर्योन्मत्तः पुरंदरः
अवहस्यात्यगाच्छीघ्रं लङ्घयित्वावमन्य च १०
तेऽथ रोषसमाविष्टाः सुभृशं जातमन्यवः
आरेभिरे महत्कर्म तदा शक्रभयंकरम् ११
जुहुवुस्ते सुतपसो विधिवज्जातवेदसम्
मन्त्रैरुच्चावचैर्विप्रा येन कामेन तच्छृणु १२
कामवीर्यः कामगमो देवराजभयप्रदः
इन्द्रोऽन्य सर्वदेवानां भवेदिति यतव्रताः १३
इन्द्राच्छतगुणः शौर्ये वीर्ये चैव मनोजवः

तपसो नः फलेनाद्य दारुणः संभवत्विति १४
तद्वुद्ध्वा भृशसंत्तप्तो देवराजः शतक्रतुः
जगाम शरणं तत्र कश्यपं संशितव्रतम् १५
तच्छ्रुत्वा देवराजस्य कश्यपोऽथ प्रजापतिः
वालखिल्यानुपागम्य कर्मसिद्धिमपृच्छत १६
एवमस्त्विति तं चापि प्रत्यूचुः सत्यवादिनः
तान्कश्यप उवाचेदं सान्त्वपूर्वं प्रजापतिः १७
अयमिन्द्रस्त्रिभुवने नियोगाद्ब्रह्मणः कृतः
इन्द्रार्थं च भवन्तोऽपि यत्नवन्तस्तपोधनाः १८
न मिथ्या ब्रह्मणो वाक्यं कर्तुमर्हथ सत्तमाः
भवतां च न मिथ्यायं संकल्पो मे चिकीर्षितः १९
भवत्वेष पतत्रीणामिन्द्रोऽतिबलसत्त्ववान्
प्रसादः क्रियतां चैव देवराजस्य याचतः २०
एवमुक्ताः कश्यपेन वालखिल्यास्तपोधनाः
प्रत्यूचुरभिसंपूज्य मुनिश्रेष्ठं प्रजापतिम् २१
इन्द्रार्थोऽय समारम्भः सर्वेषां नः प्रजापते
अपत्यार्थं समारम्भो भवतश्चायमीप्सितः २२
तदिदं सफलं कर्म त्वया वै प्रतिगृह्यताम्
तथा चैव विधत्स्वात्र यथा श्रेयोऽनुपश्यसि २३
एतस्मिन्नेव काले तु देवी दाक्षायणी शुभा
विनता नाम कल्याणी पुत्रकामा यशस्विनी २४
तपस्तप्त्वा व्रतपरा स्नाता पुंसवने शुचिः
उपचक्राम भर्तारं तामुवाचाथ कश्यपः २५
आरम्भः सफलो देवि भवितायं तवेप्सितः
जनयिष्यसि पुत्रौ द्वौ वीरौ त्रिभुवनेश्वरौ २६
तपसा वालखिल्यानां मम संकल्पजौ तथा
भविष्यतो महाभागौ पुत्रौ ते लोकपूजितौ २७
उवाच चैनां भगवान्मारीचः पुनरेव ह
धार्यतामप्रमादेन गर्भोऽय सुमहोदयः २८
एकः सर्वपतत्रीणामिन्द्रत्वं कारयिष्यति
लोकशंभावितो वीरः कामवीर्यो विहंगमः २९
शतक्रतुमथोवाच प्रीयमाणः प्रजापतिः

त्वत्सहायौ खगावेतौ भ्रातरौ ते भविष्यतः ३०
नैताभ्यां भविता दोषः सकाशात्ते पुरंदर
व्येतु ते शक्र संतापस्त्वमेवेन्द्रो भविष्यति ३१
न चाप्येवं त्वया भूयः क्षेप्तव्या ब्रह्मवादिनः
न चावमान्या दर्पात्ते वाग्विषा भृशकोपनाः ३२
एवमुक्तो जगामेन्द्रो निर्विशङ्कस्त्रिविष्टपम्
विनता चापि सिद्धार्था बभूव मुदिता तदा ३३
जनयामास पुत्रौ द्वावरुणं गरुडं तथा
अरुणस्तयोस्तु विकल आदित्यस्य पुरःसरः ३४
पतत्रीणां तु गरुड इन्द्रत्वेनाभ्यषिच्यत
तस्यैतत्कर्म सुमहच्छ्रुयतां भृगुनन्दन ३५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः २७

अथाष्टाविंशोऽध्यायः
सूत उवाच
ततस्तस्मिन्द्विजश्रेष्ठ समुदीर्णे तथाविधे
गरुत्मान्पक्षिराट् तूर्णं संप्राप्तो
विबुधान्प्रति १
तं दृष्ट्वातिबलं चैव प्राकम्पन्त समन्ततः
परस्परं च प्रत्यघ्नन्सर्वप्रहरणान्यपि २
तत्र चासीदमेयात्मा विद्युदग्निसमप्रभः
भौवनः सुमहावीर्यः सोमस्य परिरक्षिता ३
स तेन पतगेन्द्रेण पक्षतुण्डनखैः क्षतः
मुहूर्तमतुलं युद्धं कृत्वा विनिहतो युधि ४
रजश्चोद्धूय सुमहत्पक्षवातेन खेचरः
कृत्वा लोकान्निरालोकांस्तेन देवानवाकिरत् ५
तेनावकीर्णा रजसा देवा मोहमुपागमन्
न चैनं ददृशुश्छन्ना रजसामृतरक्षिणः ६
एवं संलोडयामास गरुडस्त्रिदिवालयम्
पक्षतुण्डप्रहारैश्च देवान्स विददार ह ७
ततो देवः सहस्राक्षस्तूर्णं वायुमचोदयत्
विक्षिपेमां रजोवृष्टिं तवैतत्कर्म मारुत ८

अथ वायुरपोवाह तद्रजस्तरसा बली
ततो वितिमिरे जाते देवाः शकुनिमार्दयन् ९
ननाद चोच्चैर्बलवान्महामेघरवः खगः
वध्यमानः सुरगणैः सर्वभूतानि भीषयन्
उत्पपात महावीर्यः पक्षिराट् परवीरहा १०
तमुत्पत्यान्तरिक्षस्थं देवानामुपरि स्थितम्
वर्मिणो विबुधाः सर्वे नानाशस्त्रैरवाकिरन् ११
पट्टिशैः परिधैः शूलैर्गदाभिश्च सवासवाः क्षुरान्तैर्ज्वलितैश्चापि चक्रैरादित्यरूपिभिः
१२
नानाशस्त्रविसर्गैश्च वध्यमानः समन्ततः
कुर्वन्सुतुमुलं युद्धं पक्षिराण्न व्यकम्पत १३
विनर्दन्निव चाकाशे वैनतेयः प्रतापवान्
पक्षाभ्यामुरसा चैव समन्ताद्व्याक्षिपत्सुरान् १४
ते विक्षिप्तास्ततो देवाः प्रजग्मुर्गरुडार्दिताः
नखतुण्डक्षताश्चैव सुस्रुवुः शोणितं बहु १५
साध्याः प्राचीं सगन्धर्वा वसवो दक्षिणां दिशम्
सहिता रुद्रैः पतगेन्द्रप्रधर्षिताः १६
दिशं प्रतीचीमादित्या नासत्या उत्तरां दिशम्
मुहुर्मुहुः प्रेक्षमाणा युध्यमाना महौजसम् १७
अश्वक्रन्देन वीरेण रेणुकेन च पक्षिणा
क्रथनेन च शूरेण तपनेन च खेचरः १८
उलूकश्वसनाभ्यां च निमेषेण च पक्षिणा
प्ररुजेन च संयुद्धं चकार प्रलिहेन च १९
तान्पक्षनखतुण्डाग्रैरभिनद्विनतासुतः
युगान्तकाले संक्रुद्धः पिनाकीव महाबलः २०
महावीर्या महोत्साहास्तेन ते बहुधा क्षताः
रेजुरभ्रघनप्रख्या रुधिरौघप्रवर्षिणः २१
तान्कृत्वा पतगश्रेष्ठः सर्वानुत्क्रान्तजीवितान्
अतिक्रान्तोऽमृतस्यार्थे सर्वतोऽग्निमपश्यत २२
आवृण्वानं महाज्वालमर्चिर्भिः सर्वतोऽम्बरम्
दहन्तमिव तीक्ष्णांशुं घोरं वायुसमीरितम् २३

ततो नवत्या नवतीर्मुखानां कृत्वा तरस्वी गरुडो महात्मा
नदीः समापीय मुखैस्ततस्तैः सुशीघ्रमागम्य पुनर्जवेन २४
ज्वलन्तमग्निं तममित्रतापनः समास्तरत्पत्ररथो
नदीभिः
ततः प्रचक्रे वपुरन्यदल्पं
प्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशाम्य २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः २८

अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
जाम्बूनदमयो भूत्वा मरीचिविकचोज्ज्वलः
प्रविवेश बलात्पक्षी वारिवेग इवार्णवम् १
स चक्रं क्षुरपर्यन्तमपश्यदमृतान्तिके
परिभ्रमन्तमनिशं तीक्ष्णधारमयस्मयम् २
ज्वलनार्कप्रभं घोरं छेदनं सोमहारिणाम्
घोररूपं तदत्यर्थं यन्त्रं देवैः सुनिर्मितम् ३
तस्यान्तरं स दृष्ट्वैव पर्यवर्तत खेचरः
अरान्तरेणाभ्यपतत्संक्षिप्याङ्गं क्षणेन ह ४
अधश्चक्रस्य चैवात्र दीप्तानलसमद्युती
विद्युज्जिह्वौ महाघोरौ दीप्तास्यौ दीप्तलोचनौ ५
चक्षुर्विषौ महावीर्यौ नित्यक्रुद्धौ तरस्विनौ
रक्षार्थमेवामृतस्य ददर्श भुजगोत्तमौ ६
सदा संरब्धनयनौ सदा चानिमिषेक्षणौ
तयोरेकोऽपि यं पश्येत्स तूर्णं भस्मसाद्भवेत् ७
तयोश्चक्षूंषि रजसा सुपर्णस्तूर्णमावृणोत्
अदृष्टरूपस्तौ चापि सर्वतः पर्यकालयत् ८
तयोरङ्गे समाक्रम्य वैनतेयोऽन्तरिक्षगः
आच्छिनत्तरसा मध्ये सोममभ्यद्रवत्ततः ९
समुत्पाट्यामृतं तत्तु वैनतेयस्ततो बली
उत्पपात जवेनैव यन्त्रमुन्मथ्य वीर्यवान् १०

अपीत्वैवामृतं पक्षी परिगृह्याशु वीर्यवान्
अगच्छदपरिश्रान्त आवार्यार्कप्रभां खगः ११
विष्णुना तु तदाकाशे वैनतेयः समेयिवान्
तस्य नारायणस्तुष्टस्तेनालौल्येन कर्मणा १२
तमुवाचाव्ययो देवो वरदोऽस्मीति खेचरम्
स वव्रे तव तिष्ठेयमुपरीत्यन्तरिक्षगः १३
उवाच चैनं भूयोऽपि नारायणमिदं वचः
अजरश्चामरश्च स्याममृतेन विनाप्यहम् १४
प्रतिगृह्य वरौ तौ च गरुडो विष्णुमब्रवीत्
भवतेऽपि वरं दद्मि वृणीतां भगवानपि १५
तं वव्रे वाहनं कृष्णो गरुत्मन्तं महाबलम्
ध्वजं च चक्रे भगवानुपरि स्थास्यसीति तम् १६
अनुपत्य खगं त्विन्द्रो वज्रेणाङ्गेऽभ्यताडयत्
विहंगमं सुरामित्रं हरन्तममृतं बलात् १७
तमुवाचेन्द्रमाक्रन्दे गरुडः पततां वरः
प्रहसञ्श्लक्ष्णया वाचा तथा वज्रसमाहतः १८
ऋषेर्मानं करिष्यामि वज्रं यस्यास्थिसंभवम्
वज्रस्य च करिष्यामि तव चैव शतक्रतो १९
एष पत्रं त्यजाम्येकं यस्यान्तं नोपलप्स्यसे
न हि वज्रनिपातेन रुजा मेऽस्ति कदाचन २०
तत्र तं सर्वभूतानि विस्मितान्यब्रुवंस्तदा
सुरूपं पत्रमालक्ष्य सुपर्णोऽय भवत्विति २१
दृष्ट्वा तदद्भुतं चापि सहस्राक्षः पुरंदरः
खगो महदिदं भूतमिति मत्वाभ्यभाषत २२
बलं विज्ञातुमिच्छामि यत्ते परमनुत्तमम्
सख्यं चानन्तमिच्छामि त्वया सह खगोत्तम २३
इति श्री महाभारते आदिपर्वणि ऊनत्रिंशोऽध्यायः २९

अथ त्रिंशोऽध्यायः
गरुड उवाच
सख्यं मेऽस्तु त्वया देव यथेच्छसि पुरंदर
बलं तु मम जानीहि महच्चासह्यमेव च १

कामं नैतत्प्रशंशन्ति सन्तः स्वबलसंस्तवम्
गुणसंकीर्तनं चापि स्वयमेव शतक्रतो २
सखेति कृत्वा तु सखे पृष्टो वक्ष्याम्यहं त्वया
न ह्यात्मस्तवसंयुक्तं वक्तव्यमनिमित्ततः ३
सपर्वतवनामुर्वीं ससागरवनामिमाम्
पक्षनाड्यैकया शक्र त्वां चैवात्रावलम्बिनम् ४
सर्वान्संपिण्डितान्वापि लोकान्सस्थाणुजङ्गमान्
वहेयमपरिश्रान्तो विद्धीदं मे महद्बलम् ५
सूत उवाच
इत्युक्तवचनं वीरं किरीटी श्रीमतां वरः
शौनक देवेन्द्रः सर्वभूतहितः प्रभुः ६
प्रति गृह्यतामिदानीं मे सख्यमानन्त्यमुत्तमम्
न कार्यं तव सोमेन मम सोमः प्रदीयताम्
अस्मांस्ते हि प्रबाधेयुर्येभ्यो दद्याद्भवानिमम् ७
गरुड उवाच
किंचित्कारणमुद्दिश्य सोमोऽय नीयते मया
न दास्यामि समादातुं सोमं कस्मैचिदप्यहम् ८
यत्रेमं तु सहस्राक्ष निक्षिपेयमहं स्वयम्
त्वमादाय ततस्तूर्णं हरेथास्त्रिदशेश्वर ९
शक्र उवाच
वाक्येनानेन तुष्टोऽह यत्त्वयोक्तमिहाण्डज
यदिच्छसि वरं मत्तस्तद्गृहाण खगोत्तम १०
सूत उवाच
इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं कद्रूपुत्राननुस्मरन्
स्मृत्वा चैवोपधिकृतं मातुर्दास्यनिमित्ततः ११
ईशोऽहमपि सर्वस्य करिष्यामि तु तेऽथिताम्
भवेयुर्भुजगाः शक्र मम भक्ष्या महाबलाः १२
तथेत्युक्त्वान्वगच्छत्तं ततो दानवसूदनः
हरिष्यामि विनिक्षिप्तं सोममित्यनुभाष्य तम् १३
आजगाम ततस्तूर्णं सुपर्णो मातुरन्तिकम्
अथ सर्पानुवाचेदं सर्वान्परमहृष्टवत् १४

इदमानीतममृतं निक्षेप्स्यामि कुशेषु वः
स्नाता मङ्गलसंयुक्तास्ततः प्राश्नीत पन्नगाः १५
अदासी चैव मातेयमद्यप्रभृति चास्तु मे
यथोक्तं भवतामेतद्वचो मे प्रतिपादितम् १६
ततः स्नातुं गताः सर्पाः प्रत्युक्त्वा तं तथेत्युत
शक्रोऽप्यमृतमाक्षिप्य जगाम त्रिदिवं पुनः १७
अथागतास्तमुद्देशं सर्पाः सोमार्थिनस्तदा
स्नाताश्च कृतजप्याश्च प्रहृष्टाः कृतमङ्गलाः १८
तद्विज्ञाय हृतं सर्पाः प्रतिमायाकृतं च तत्
सोमस्थानमिदं चेति दर्भांस्ते लिलिहुस्तदा १९
ततो द्वैधीकृता जिह्वा सर्पाणां तेन कर्मणा
अभवंश्चामृतस्पर्शाद्दर्भास्तेऽथ पवित्रिणः २०
ततः सुपर्णः परमप्रहृष्टवान्विहृत्य मात्रा सह तत्र
कानने
भुजङ्गभक्षः परमार्चितः
खगैरहीनकीर्तिर्विनतामनन्दयत् २१
इमां कथां यः शृणुयान्नरः सदा पठेत वा
द्विजजनमुख्यसंसदि
असंशयं त्रिदिवमियात्स पुण्यभाङ्महात्मनः पतगपतेः
प्रकीर्तनात् २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ३०

अथैकत्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
भुजङ्गमानां शापस्य मात्रा चैव सुतेन च
विनतायास्त्वया प्रोक्तं कारणं सूतनन्दन १
वरप्रदानं भर्त्रा च कद्रूविनतयोस्तथा
नामनी चैव ते प्रोक्ते पक्षिणोर्वैनतेययोः २
पन्नगानां तु नामानि न कीर्तयसि सूतज
प्राधान्येनापि नामानि श्रोतुमिच्छामहे वयम् ३
सूत उवाच
बहुत्वान्नामधेयानि भुजगानां तपोधन

न कीर्तयिष्ये सर्वेषां प्राधान्येन तु मे शृणु ४
शेषः प्रथमतो जातो वासुकिस्तदनन्तरम्
एरावतस्तक्षकश्च कर्कोटकधनंजयौ ५
कालियो मणिनागश्च नागश्चापूरणस्तथा
नागस्तथापिञ्जरक एलापत्रोऽथ वामनः ६
नीलानीलौ तथा नागौ कल्माषशबलौ तथा
आर्यकश्चादिकश्चैव नागश्च शलपोतकः ७
सुमनोमुखो दधिमुखस्तथा विमलपिण्डकः
आप्तः कोटनकश्चैव शङ्खो वालशिखस्तथा ८
निष्ट्यूनको हेमगुहो नहुषः पिङ्गलस्तथा
बाह्यकर्णो हस्तिपदस्तथा मुद्गरपिण्डकः ९
कम्बलाश्वतरौ चापि नागः कालीयकस्तथा
वृत्तसंवर्तकौ नागौ द्वौ च पद्माविति श्रुतौ १०
नागः शङ्खनकश्चैव तथा च स्फण्डकोऽपरः
क्षेमकश्च महानागो नागः पिण्डारकस्तथा ११
करवीरः पुष्पदंष्ट्र एअको बिल्वपाण्डुकः
मूषकादः शङ्खशिराः पूर्णदंष्ट्रो हरिद्रकः १२
अपराजितो ज्योतिकश्च पन्नगः श्रीवहस्तथा
कौरव्यो धृतराष्ट्रश्च पुष्करः शल्यकस्तथा १३
विरजाश्च सुबाहुश्च शालिपिण्डश्च वीर्यवान्
! पिठरको मुखरः कोणवासनः १४
कुञ्जरः कुररश्चैव तथा नागः प्रभाकरः
कुमुदः कुमुदाक्षश्च तित्तिरिर्हलिकस्तथा
कर्कराकर्करौ चोभौ कुण्डोदरमहोदरौ १५
एते प्राधान्यतो नागाः कीर्तिता द्विजसत्तम
बहुत्वान्नामधेयानामितरे न प्रकीर्तिताः १६
एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवस्य च संततिः
असंख्येयेति मत्वा तान्न ब्रवीमि द्विजोत्तम १७
बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च
अशक्यान्येव संख्यातुं भुजगानां तपोधन १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ३१

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
जाता वै भुजगास्तात वीर्यवन्तो दुरासदाः
शापं तं त्वथ विज्ञाय कृतवन्तो नु किं परम् १
सूत उवाच
तु भगवाञ्शेषस्त्यक्त्वा कद्रूं महायशाः
तपो विपुलमातस्थे वायुभक्षो यतव्रतः २
गंधमादनमासाद्य बदर्यां च तपोरतः
गोकर्णे पुष्करारण्ये तथा हिमवतस्तटे ३
तेषु तेषु च पुण्येषु तीर्थेष्वायतनेषु च
एकान्तशीली नियतः सततं विजितेन्द्रियः ४
तप्यमानं तपो घोरं तं ददर्श पितामहः
परिशुष्कमांसत्वक्स्नायुं जटाचीरधरं प्रभुम् ५
तमब्रवीत्सत्यधृतिं तप्यमानं पितामहः
किमिदं कुरुषे शेष प्रजानां स्वस्ति वै कुरु ६
त्वं हि तीव्रेण तपसा प्रजास्तापयसेऽनघ
ब्रूहि कामं च मे शेष यत्ते हृदि चिरं स्थितम् ७
शेष उवाच
सोदर्या मम सर्वे हि भ्रातरो मन्दचेतसः
सह तैर्नोत्सहे वस्तुं तद्भवाननुमन्यताम् ८
अभ्यसूयन्ति सततं परस्परममित्रवत्
ततोऽह तप आतिष्ठे नैतान्पश्येयमित्युत ९
न मर्षयन्ति सततं विनतां ससुतां च ते
अस्माकं चापरो भ्राता वैनतेयः पितामह १०
तं च द्विषन्ति तेऽत्यर्थं स चापि सुमहाबलः
वरप्रदानात्स पितुः कश्यपस्य महात्मनः ११
सोऽह तपः समास्थाय मोक्ष्यामीदं कलेवरम्
कथं मे प्रेत्यभावेऽपि न तैः स्यात्सह संगमः १२
ब्रह्मोवाच
जानामि शेष सर्वेषां भ्रातॄणां ते विचेष्टितम्
मातुश्चाप्यपराधाद्वै भ्रातॄणां ते महद्भयम् १३

कृतोऽत्र परिहारश्च पूर्वमेव भुजङ्गम
भ्रातॄणां तव सर्वेषां न शोकं कर्तुमर्हसि १४
वृणीष्व च वरं मत्तः शेष यत्तेऽभिकाङ्क्षितम्
दित्सामि हि वरं तेऽद्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि १५
दिष्ट्या च बुद्धिर्धर्मे ते निविष्टा पन्नगोत्तम
अतो भूयश्च ते बुद्धिर्धर्मे भवतु सुस्थिरा १६
शेष उवाच
एष एव वरो मेऽद्य काङ्क्षितः प्रपितामह
धर्मे मे रमतां बुद्धिः शमे तपसि चेश्वर १७
ब्रह्मोवाच
प्रीतोऽस्म्यनेन ते शेष दमेन प्रशमेन च
त्वया त्विदं वचः कार्यं मन्नियोगात्प्रजाहितम् १८
इमां महीं शैलवनोपपन्नां ससागरां साकरपत्तनां च
त्वं शेष सम्यक्चलितां यथावत्संगृह्य तिष्ठस्व
यथाचला स्यात् १९
शेष उवाच
यथाह देवो वरदः
प्रजापतिर्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः
तथा महीं धारयितास्मि निश्चलां प्रयच्छ तां मे शिरसि
प्रजापते २०
ब्रह्मोवाच
अधो महीं गच्छ भुजङ्गमोत्तम स्वयं तवैषा विवरं
प्रदास्यति
इमां धरां धारयता त्वया हि मे महत्प्रियं शेष कृतं
भविष्यति २१
सूत उवाच
तथेति कृत्वा विवरं प्रविश्य स प्रभुर्भुवो
भुजगवराग्रजः स्थितः
बिभर्ति देवीं शिरसा महीमिमां समुद्रनेमिं
परिगृह्य सर्वतः २२
ब्रह्मोवाच
शेषोऽसि नागोत्तम धर्मदेवो महीमिमां धारयसे यदेकः

अनन्तभोगः परिगृह्य सर्वां यथाहमेवं बलभिद्यथा वा २३
सूत उवाच
अधो भूमेर्वसत्येवं नागोऽनन्तः प्रतापवान्
धारयन्वसुधामेकः शासनाद्ब्रह्मणो विभुः २४
सुपर्णं च सखायं वै भगवानमरोत्तमः
प्रादादनन्ताय तदा वैनतेयं पितामहः २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
मातुः सकाशात्तं शापं श्रुत्वा पन्नगसत्तमः
वासुकिश्चिन्तयामास शापोऽय न भवेत्कथम् १
ततः स मन्त्रयामास भ्रातृभिः सह सर्वशः
एरावतप्रभृतिभिर्ये स्म धर्मपरायणाः २
वासुकिरुवाच
अयं शापो यथोद्दिष्टो विदितं वस्तथानघाः
तस्य शापस्य मोक्षार्थं मन्त्रयित्वा यतामहे ३
सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातो हि विद्यते
न तु मात्राभिशप्तानां मोक्षो विद्येत पन्नगाः ४
अव्ययस्याप्रमेयस्य सत्यस्य च तथाग्रतः
शप्ता इत्येव मे श्रुत्वा जायते हृदि वेपथुः ५
नूनं सर्वविनाशोऽयमस्माकं समुदाहृतः
न ह्येनां सोऽव्ययो देवः शपन्तीं प्रत्यषेधयत् ६
तस्मात्संमन्त्रयामोऽत्र भुजगानामनामयम्
यथा भवेत सर्वेषां मा नः कालोऽत्यगादयम् ७
अपि मन्त्रयमाणा हि हेतुं पश्याम मोक्षणे
यथा नष्टं पुरा देवा गूढमग्निं गुहागतम् ८
यथा स यज्ञो न भवेद्यथा वापि पराभवेत्
जनमेजयस्य सर्पाणां विनाशकरणाय हि ९
सूत उवाच
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे काद्रवेयाः समागताः

समयं चक्रिरे तत्र मन्त्रबुद्धिविशारदाः १०
एके तत्राब्रुवन्नागा वयं भूत्वा द्विजर्षभाः
जनमेजयं तु भिक्षामो यज्ञस्ते न भवेदिति ११
अपरे त्वब्रुवन्नागास्तत्र पण्डितमानिनः
मन्त्रिणोऽस्य वयं सर्वे भविष्यामः सुसंमताः १२
स नः प्रक्ष्यति सर्वेषु कार्येष्वर्थविनिश्चयम्
तत्र बुद्धिं प्रवक्ष्यामो यथा यज्ञो निवर्तते १३
स नो बहुमतान्राजा बुद्ध्वा बुद्धिमतां वरः यज्ञार्थं प्रक्ष्यति व्यक्तं नेति वक्ष्यामहे वयम्
१४
दर्शयन्तो बहून्दोषान्प्रेत्य चेह च दारुणान्
हेतुभिः कारणैश्चैव यथा यज्ञो भवेन्न सः १५
अथवा य उपाध्यायः क्रतौ तस्मिन्भविष्यति
सर्पसत्रविधानज्ञो राजकार्यहिते रतः १६
तं गत्वा दशतां कश्चिद्भुजगः स मरिष्यति
तस्मिन्हते यज्ञकरे क्रतुः स न भविष्यति १७
ये चान्ये सर्पसत्रज्ञा भविष्यन्त्यस्य ऋत्विजः
तांश्च सर्वान्दशिष्यामः कृतमेवं भविष्यति १८
तत्रापरेऽमन्त्रयन्त धर्मात्मानो भुजंगमाः
अबुद्धिरेषा युष्माकं ब्रह्महत्या न शोभना १९
सम्यक्सद्धर्ममूला हि व्यसने शान्तिरुत्तमा
अधर्मोत्तरता नाम कृत्स्नं व्यापादयेज्जगत् २०
अपरे त्वब्रुवन्नागाः समिद्धं जातवेदसम्
वर्षैर्निर्वापयिष्यामो मेघा भूत्वा सविद्युतः २१
स्रुग्भाण्डं निशि गत्वा वा अपरे भुजगोत्तमाः
प्रमत्तानां हरन्त्वाशु विघ्न एवं भविष्यति २२
यज्ञे वा भुजगास्तस्मिञ्शतशोऽथ सहस्रशः
जनं दशन्तु वै सर्वमेवं त्रासो भविष्यति २३
अथवा संस्कृतं भोज्यं दूषयन्तु भुजंगमाः
स्वेन मूत्रपुरीषेण सर्वभोज्यविनाशिना २४
अपरे त्वब्रुवंस्तत्र ऋत्विजोऽस्य भवामहे यज्ञविघ्नं करिष्यामो दीयतां दक्षिणा इति

वश्यतां च गतोऽसौ नः करिष्यति यथेप्सितम् २५
अपरे त्वब्रुवंस्तत्र जले प्रक्रीडितं नृपम्
गृहमानीय बध्नीमः क्रतुरेवं भवेन्न सः २६
अपरे त्वब्रुवंस्तत्र नागाः सुकृतकारिणः
दशामैनं प्रगृह्याशु कृतमेवं भविष्यति
छिन्नं मूलमनर्थानां मृते तस्मिन्भविष्यति २७
एषा वै नैष्ठिकी बुद्धिः सर्वेषामेव संमता
यथा वा मन्यसे राजंस्तत्क्षिप्रं संविधीयताम् २८
इत्युक्त्वा समुदैक्षन्त वासुकिं पन्नगेश्वरम्
वासुकिश्चापि संचिन्त्य तानुवाच भुजङ्गमान् २९
नैषा वो नैष्ठिकी बुद्धिर्मता कर्तुं भुजङ्गमाः
सर्वेषामेव मे बुद्धिः पन्नगानां न रोचते ३०
किं त्वत्र संविधातव्यं भवतां यद्भवेद्धितम्
अनेनाहं भृशं तप्ये गुणदोषौ मदाश्रयौ ३१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
श्रुत्वा तु वचनं तेषां सर्वेषामिति चेति च
वासुकेश्च वचः श्रुत्वा एलापत्रोऽब्रवीदिदम् १
न स यज्ञो न भविता न स राजा तथाविधः
जनमेजयः पाण्डवेयो यतोऽस्माकं महाभयम् २
दैवेनोपहतो राजन्यो भवेदिह पूरुषः
स दैवमेवाश्रयते नान्यत्तत्र परायणम् ३
तदिदं दैवमस्माकं भयं पन्नगसत्तमाः
दैवमेवाश्रयामोऽत्र शृणुध्वं च वचो मम ४
अहं शापे समुत्सृष्टे समश्रौषं वचस्तदा
मातुरुत्सङ्गमारूढो भयात्पन्नगसत्तमाः ५
देवानां पन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति
प्रभो
पितामहमुपागम्य दुःखार्तानां महाद्युते ६

देवा ऊचुः
का हि लब्ध्वा प्रियान्पुत्राञ्शपेदेवं पितामह
कद्रूं तीक्ष्णरूपां देवदेव तवाग्रतः ७
तथेति च वचस्तस्यास्त्वयाप्युक्तं पितामह
एतदिच्छाम विज्ञातुं कारणं यन्न वारिता ८
ब्रह्मोवाच
बहवः पन्नगास्तीक्ष्णा भीमवीर्या विषोल्बणाः
प्रजानां हितकामोऽह न निवारितवांस्तदा ९
ये दन्दशूकाः क्षुद्राश्च पापचारा विषोल्बणाः
तेषां विनाशो भविता न तु ये धर्मचारिणः १०
यन्निमित्तं च भविता मोक्षस्तेषां महाभयात्
पन्नगानां निबोधध्वं तस्मिन्काले तथागते ११
यायावरकुले धीमान्भविष्यति महानृषिः
जरत्कारुरिति ख्यातस्तेजस्वी नियतेन्द्रियः १२
तस्य पुत्रो जरत्कारोरुत्पत्स्यति महातपाः
आस्तीको नाम यज्ञं स प्रतिषेत्स्यति तं तदा
तत्रमोक्ष्यन्तिभुजगा ये भविष्यन्ति धार्मिकाः १३
देवा ऊचुः
स मुनिप्रवरो देव जरत्कारुर्महातपाः
कस्यां पुत्रं महात्मानं जनयिष्यति वीर्यवान् १४
ब्रह्मोवाच
सनामायां सनामा स कन्यायां द्विजसत्तमः
अपत्यं वीर्यवान्देवा वीर्यवज्जनयिष्यति १५
एलापत्र उवाच
एवमस्त्विति तं देवाः पितामहमथाब्रुवन्
उक्त्वा चैवं गता देवाः स च देवः पितामहः १६
सोऽहमेवं प्रपश्यामि वासुके भगिनीं तव
जरत्कारुरिति ख्यातां तां तस्मै प्रतिपादय १७
भैक्षवद्भिक्षमाणाय नागानां भयशान्तये
ऋषये सुव्रताय त्वमेष मोक्षः श्रुतो मया १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

अथ पञ्च त्रिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
एलापत्रस्य तु वचः श्रुत्वा नागा द्विजोत्तम
सर्वे प्रहृष्टमनसः साधु साध्वित्यपूजयन् १
ततः प्रभृति तां कन्यां वासुकिः पर्यरक्षत
जरर्तकारुं स्वसारं वै परं हर्षमवाप च २
ततो नातिमहान्कालः समतीत इवाभवत्
अथ देवासुराः सर्वे ममन्थुर्वरुणालयम् ३
तत्र नेत्रमभून्नागो वासुकिर्बलिनां वरः
समाप्यैव च तत्कर्म पितामहमुपागमन् ४
देवा वासुकिना सार्धं पितामहमथाब्रुवन्
भगवञ्शापभीतोऽय वासुकिस्तप्यते भृशम् ५
तस्येदं मानसं शल्यं समुद्धर्तुं त्वमर्हसि
जनन्यां शापजं देव ज्ञातीनां हितकाङ्क्षिणः ६
हितो ह्ययं सदास्माकं प्रियकारी च नागराट्
कुरु प्रसादं देवेश शमयास्य मनोज्वरम् ७
ब्रह्मोवाच
मयैवैतद्वितीर्णं वै वचनं मनसामराः
एलापत्रेण नागेन यदस्याभिहितं पुरा ८
नागेन्द्रः प्राप्तकालं वचस्तथा
विनशिष्यन्ति ये पापा न तु ये धर्मचारिणः ९
उत्पन्नः स जरत्कारुस्तपस्युग्रे रतो द्विजः
तस्यैष भगिनीं काले जरत्कारुं प्रयच्छतु १०
यदेलापत्रेण वचस्तदोक्तं भुजगेन ह
पन्नगानां हितं देवास्तत्तथा न तदन्यथा ११
सूत उवाच
स नागेन्द्रः पितामहवचस्तदा
सर्पान्वहूञ्जरत्कारौ नित्ययुक्तान्समादधत् १२
जरत्कारुर्यदा भार्यामिच्छेद्वरयितुं प्रभुः
शीघ्रमेत्य ममाख्येयं तन्नः श्रेयो भविष्यति १३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ३५

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
जरत्कारुरिति प्रोक्तं यत्त्वया सूतनन्दन
इच्छाम्येतदहं तस्य ऋषेः श्रोतुं महात्मनः १
किं कारणं जरत्कारोर्नामैतत्प्रथितं भुवि
जरत्कारुनिरुक्तं त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि २
सूत उवाच
जरेति क्षयमाहुर्वै दारुणं कारुसंज्ञितम्
शरीरं कारु तस्यासीत्तत्स धीमाञ्शनैः शनैः ३
क्षपयामास तीव्रेण तपसेत्यत उच्यते
जरत्कारुरिति ब्रह्मन्वासुकेर्भगिनी तथा ४
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा शौनकः प्राहसत्तदा
उग्रश्रवसमामन्त्र्य उपपन्नमिति ब्रुवन् ५
सूत उवाच
अथ कालस्य महतः स मुनिः संशितव्रतः
तपस्यभिरतो धीमान्न दारानभ्यकाङ्क्षत ६
स ऊर्ध्वरेतास्तपसि प्रसक्तः
स्वाध्यायवान्वीतभयक्लमः सन्
चचार सर्वां पृथिवीं महात्मा न चापि
दारान्मनसाप्यकाङ्क्षत् ७
ततोऽपरस्मिन्संप्राप्ते काले कस्मिंश्चिदेव तु
परिक्षिदिति विख्यातो राजा कौरववंशभृत् ८
यथा पाण्डुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो भुवि
बभूव मृगयाशीलः पुरास्य प्रपितामहः ९
मृगान्विध्यन्वराहांश्च तरक्षून्महिषांस्तथा
अन्यांश्च विविधान्वन्यांश्चचार पृथिवीपतिः १०
स कदाचिन्मृगं विद्ध्वा बाणेन नतपर्वणा
पृष्ठतो धनुरादाय ससार गहने वने ११
यथा हि भगवान्रुद्रो विद्ध्वा यज्ञमृगं दिवि
अन्वगच्छद्धनुष्पाणिः पर्यन्वेषं ततस्ततः १२
न हि तेन मृगो विद्धो जीवग्नच्छति वै वनम्

पूर्वरूपं तु तन्नूनमासीत्स्वर्गगतिं प्रति
परिक्षितस्तस्य राज्ञो विद्धो यन्नष्टवान्मृगः १३
दूरं चापहृतस्तेन मृगेण स महीपतिः
परिश्रान्तः पिपासार्त आससाद मुनिं वने १४
गवां प्रचारेष्वासीनं वत्सानां मुखनिःसृतम्
भूयिष्ठमुपयुञ्जानं फेनमापिबतां पयः १५
तमभिद्रुत्य वेगेन स राजा संशितव्रतम् अपृच्छद्धनुरुद्यम्य तं मुनिं क्षुच्छ्रमान्वितः
१६
भो भो ब्रह्मन्नहं राजा परिक्षिदभिमन्युजः
मया विद्धो मृगो नष्टः कच्चित्त्वं दृष्टवानसि १७
स मुनिस्तस्य नोवाच किंचिन्मौनव्रते स्थितः
तस्य स्कन्धे मृतं सर्पं क्रुद्धो राजा समासजत् १८
धनुष्कोट्या समुत्क्षिप्य स चैनं समुदैक्षत
न स किंचिदुवाचैनं शुभं वा यदि वाशुभम् १९
स राजा क्रोधमुत्सृज्य व्यथितस्तं तथागतम्
दृष्ट्वा जगाम नगरमृषिस्त्वास्ते तथैव सः २०
तरुणस्तस्य पुत्रोऽभूत्तिग्मतेजा महातपाः
शृङ्गी नाम महाक्रोधो दुष्प्रसादो महाव्रतः २१
स देवं परमीशानं सर्वभूतहिते रतम्
ब्रह्माणमुपतस्थे वै काले काले सुसंयतः
स तेन समनुज्ञातो ब्रह्मणा गृहमीयिवान् २२
सख्योक्तः क्रीडमानेन स तत्र हसता किल
संरंभी कोपनोऽतीव विषकल्प ऋषेः सुतः
ऋषिपुत्रेण नर्मार्थं कृशेन द्विजसत्तम २३
तेजस्विनस्तव पिता तथैव च तपस्विनः
शवं स्कन्धेन वहति मा शृङ्गिग्नर्वितो भव २४
व्याहरत्स्वृषिपुत्रेषु मा स्म किंचिद्वचो वदीः
अस्मद्विधेषु सिद्धेषु ब्रह्मवित्सु तपस्विषु २५
क्व ते पुरुषमानित्वं क्व ते वाचस्तथाविधाः
दर्पजाः पितरं यस्त्वं द्रष्टा शवधरं तथा २६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ३६

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
एवमुक्तः स तेजस्वी शृङ्गी कोपसमन्वितः
मृतधारं गुरुं श्रुत्वा पर्यतप्यत मन्युना १
स तं कृशमभिप्रेक्ष्य सूनृतां वाचमुत्सृजन्
अपृच्छत कथं तातः स मेऽद्य मृतधारकः २
कृश उवाच
राज्ञा परिक्षिता तात मृगयां परिधावता
अवसक्तः पितुस्तेऽद्य मृतः स्कन्धे भुजङ्गमः ३
शृङ्ग्युवाच
किं मे पित्रा कृतं तस्य राज्ञोऽनिष्टं दुरात्मनः
ब्रूहि त्वं कृश तत्त्वेन पश्य मे तपसो बलम् ४
कृश उवाच
स राजा मृगयां यातः परिक्षिदभिमन्युजः
ससार मृगमेकाकी विद्ध्वा बाणेन पत्रिणा ५
न चापश्यन्मृगं राजा चरंस्तस्मिन्महावने
पितरं ते स दृष्ट्वैव पप्रच्छानभिभाषिणम् ६
तं स्थाणुभूतं तिष्ठन्तं क्षुत्पिपासाश्रमातुरः
पुनः पुनर्मृगं नष्टं पप्रच्छ पितरं तव ७
स च मौनव्रतोपेतो नैव तं प्रत्यभाषत
तस्य राजा धनुष्कोट्या सर्पं स्कन्धे समासृजत् ८
शृङ्गिंस्तव पिताद्यासौ तथैवास्ते यतव्रतः
सोऽपि राजा स्वनगरं प्रतियातो गजाह्वयम् ९
सूत उवाच
श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तु दिवं स्तब्ध्वेव विष्ठितः
कोपसंरक्तनयनः प्रज्वलन्निव मन्युना १०
आविष्टः स तु कोपेन शशाप नृपतिं तदा
वार्युपस्पृश्य तेजस्वी क्रोधवेगबलात्कृतः ११
शृङ्ग्युवाच
योऽसौ वृद्धस्य तातस्य तथा कृच्छ्रगतस्य च
स्कन्धे मृतमवास्राक्षीत्पन्नगं राजकिल्बिषी १२

तं पापमतिसंक्रुद्धस्तक्षकः पन्नगोत्तमः
आशीविषस्तिग्मतेजा मद्वाक्यबलचोदितः १३
सप्तरात्रादितो नेता यमस्य सदनं प्रति
द्विजानामवमन्तारं कुरूणामयशस्करम् १४
सूत उवाच
इति शप्त्वा नृपं क्रुद्धः शृङ्गी पितरमभ्ययात्
आसीनं गोचरे तस्मिन्वहन्तं शवपन्नगम् १५
स तमालक्ष्य पितरं शृङ्गी स्कन्धगतेन वै
शवेन भुजगेनासीद्भूयः क्रोधसमन्वितः १६
दुःखाच्चाश्रूणि मुमुचे पितरं चेदमब्रवीत्
श्रुत्वेमां धर्षणां तात तव तेन दुरात्मना १७
राज्ञा परिक्षिता कोपादशपं तमहं नृपम्
यथार्हति स एवोग्रं शापं कुरुकुलाधमः १८
सप्तमेऽहनि तं पापं तक्षकः पन्नगोत्तमः
वैवस्वतस्य भवनं नेता परमदारुणम् १९
तमब्रवीत्पिता ब्रह्मंस्तथा कोपसमन्वितम्
न मे प्रियं कृतं तात नैष धर्मस्तपस्विनाम् २०
वयं तस्य नरेन्द्रस्य विषये निवसामहे
न्यायतो रक्षितास्तेन तस्य पापं न रोचये २१
सर्वथा वर्तमानस्य राज्ञो ह्यस्मद्विधैः सदा
क्षन्तव्यं पुत्र धर्मो हि हतो हन्ति न संशयः २२
यदि राजा न रक्षेत पीडा वै नः परा भवेत्
न शक्नुयाम चरितुं धर्मं पुत्र यथासुखम् २३
रक्ष्यमाणा वयं तात राजभिः शास्त्रदृष्टिभिः
चरामो विपुलं धर्मं तेषां चांशोऽस्ति धर्मतः २४
परिक्षित्तु विशेषेण यथाऽस्य प्रपितामहः रक्षत्यस्मान्यथा राज्ञा रक्षितव्याः प्रजास्तथा
२५
तेनेह क्षुधितेनाद्य श्रान्तेन च तपस्विना
अजानता व्रतमिदं कृतमेतदसंशयम् २६
तस्मादिदं त्वया बाल्यात्सहसा दुष्कृतं कृतम्
न ह्यर्हति नृपः शापमस्मत्तः पुत्र सर्वथा २७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७

अथाष्टत्रिंशोऽध्यायः
शृङ्ग्युवाच
यद्येतत्साहसं तात यदि वा दुष्कृतं कृतम्
प्रियं वाप्यप्रियं वा ते वागुक्ता न मृषा मया १
नैवान्यथेदं भविता पितरेष ब्रवीमि ते
नाहं मृषा प्रब्रवीमि स्वैरेष्वपि कुतः शपन् २
शमीक उवाच
जानाम्युग्रप्रभावं त्वां पुत्र सत्यगिरं तथा
नानृतं ह्युक्तपूर्वं ते नैतन्मिथ्या भविष्यति ३
पित्रा पुत्रो वयःस्थोऽपि सततं वाच्य एव तु
यथा स्याद्गुणसंयुक्तः प्राप्नुयाच्च महद्यशः ४
किं पुनर्बाल एव त्वं तपसा भावितं प्रभो
वर्धते च प्रभवतां कोपोऽतीव महात्मनाम् ५
सोऽह पश्यामि वक्तव्यं त्वयि धर्मभृतां वर
पुत्रत्वं बालतां चैव तवावेक्ष्य च साहसम् ६
स त्वं शमयुतो भूत्वा वन्यमाहारमाहरन्
चर क्रोधमिमं त्यक्त्वा नैवं धर्मं प्रहास्यसि ७
क्रोधो हि धर्मं हरति यतीनां दुःखसंचितम्
ततो धर्मविहीनानां गतिरिष्टा न विद्यते ८
शम एव यतीनां हि क्षमिणां सिद्धिकारकः
क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ९
तस्माच्चरेथाः सततं क्षमाशीलो जितेन्द्रियः
क्षमया प्राप्स्यसे लोकान्ब्रह्मणः समनन्तरान् १०
मया तु शममास्थाय यच्छक्यं कर्तुमद्य वै
तत्करिष्येऽद्य ताताहं प्रेषयिष्ये नृपाय वै ११
मम पुत्रेण शप्तोऽसि बालेनाकृतबुद्धिना
ममेमां धर्षणां त्वत्तः प्रेक्ष्य राजन्नमर्षिणा १२
सूत उवाच
एवमादिश्य शिष्यं स प्रेषयामास सुव्रतः
परिक्षिते नृपतये दयापन्नो महातपाः १३

संदिश्य कुशलप्रश्नं कार्यवृत्तान्तमेव च
शिष्यं गौरमुखं नाम शीलवन्तं समाहितम् १४
सोऽभिगम्य ततः शीघ्रं नरेन्द्रं कुरुवर्धनम्
विवेश भवनं राज्ञः पूर्वं द्वाःस्थैर्निवेदितः १५
पूजितश्च नरेन्द्रेण द्विजो गौरमुखस्ततः
आचख्यौ परिविश्रान्तो राज्ञे सर्वमशेषतः
शमीकवचनं घोरं यथोक्तं मन्त्रिसंनिधौ १६
शमीको नाम राजेन्द्र विषये वर्तते तव
ऋषिः परमधर्मात्मा दान्तः शान्तो महातपाः १७
तस्य त्वया नरव्याघ्र सर्पः प्राणैर्वियोजितः
अवसक्तो धनुष्कोट्या स्कन्धे भरतसत्तम
क्षान्तवांस्तव तत्कर्म पुत्रस्तस्य न चक्षमे १८
तेन शप्तोऽसि राजेन्द्र पितुरज्ञातमद्य वै
तक्षकः सप्तरात्रेण मृत्युस्ते वै भविष्यति १९
तत्र रक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनरथाब्रवीत्
तदन्यथा न शक्यं च कर्तुं केनचिदप्युत २०
न हि शक्नोति संयन्तुं पुत्रं कोपसमन्वितम्
ततोऽह प्रेषितस्तेन तव राजन्हितार्थिना २१
इति श्रुत्वा वचो घोरं स राजा कुरुनन्दनः
पर्यतप्यत तत्पापं कृत्वा राजा महातपाः २२
तं च मौनव्रतधरं श्रुत्वा मुनिवरं तदा
भूय एवाभवद्राजा शोकसंतप्तमानसः २३
अनुक्रोशात्मतां तस्य शमीकस्यावधार्य तु
पर्यतप्यत भूयोऽपि कृत्वा तत्किल्विषं मुनेः २४
न हि मृत्युं तथा राजा श्रुत्वा वै सोऽन्वतप्यत
अशोचदमरप्रख्यो यथा कृत्वेह कर्म तत् २५
ततस्तं प्रेषयामास राजा गौरमुखं तदा
भूयः प्रसादं भगवान्करोत्विति ममेति वै २६
तस्मिंश्च गतमात्रे वै राजा गौरमुखे तदा
मन्त्रिभिर्मन्त्रयामास सह संविग्नमानसः २७
निश्चित्य मन्त्रिभिश्चैव सहितो मन्त्रतत्त्ववित्
प्रासादं कारयामास एकस्तम्भं सुरक्षितम् २८

रक्षां च विदधे तत्र भिषजश्चौषधानि च ब्राह्मणान्सिद्धमन्त्रांश्च सर्वतो वै न्यवेशयत् २९
राजकार्याणि तत्रस्थः सर्वाण्येवाकरोच्च सः मन्त्रिभिः सह धर्मज्ञः समन्तात्परिरक्षितः ३० प्राप्ते तु दिवसे तस्मिन्सप्तमे द्विजसत्तम काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांस्तं राजानं चिकित्सितुम् ३१
श्रुतं हि तेन तदभूदद्य तं राजसत्तमम्
तक्षकः पन्नगश्रेष्ठो नेष्यते यमसादनम् ३२
तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण करिष्येऽहमपज्वरम्
तत्र मेऽथश्च धर्मश्च भवितेति विचिन्तयन् ३३
तं ददर्श स नागेन्द्रस्तक्षकः काश्यपं पथि
गच्छन्तमेकमनसं द्विजो भूत्वा वयोऽतिगः ३४
! काश्यपं मुनिपुङ्गवम्
क्व भवांस्त्वरितो याति किं च कार्यं चिकीर्षति ३५
काश्यप उवाच
नृपं कुरुकुलोत्पन्नं परिक्षितमरिंदमम्
तक्षकः पन्नगश्रेष्ठस्तेजसाद्य प्रधक्ष्यति ३६
तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण तेनाग्निसमतेजसा
पाण्डवानां कुलकरं राजानममितौजसम्
गच्छामि सौम्य त्वरितं सद्यः कर्तुमपज्वरम् ३७
तक्षक उवाच
अहं स तक्षको ब्रह्मंस्तं धक्ष्यामि महीपतिम्
निवर्तस्व न शक्तस्त्वं मया दष्टं चिकित्सितुम् ३८
काश्यप उवाच
अहं तं नृपतिं नाग त्वया दृष्टमपज्वरम्
करिष्य इति मे बुद्धिर्विद्याबलमुपाश्रितः ३९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ३८

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः
तक्षक उवाच

दष्टं यदि मयेह त्वं शक्तः किंचिच्चिकित्सितुम्
ततो वृक्षं मया दष्टमिमं जीवय काश्यप १
परं मन्त्रबलं यत्ते तद्दर्शय यतस्व च
न्यग्रोधमेनं धक्ष्यामि पश्यतस्ते द्विजोत्तम २
काश्यप उवाच
दश नागेन्द्र वृक्षं त्वं यमेनमभिमन्यसे
अहमेनं त्वया दष्टं जीवयिष्ये भुजङ्गम ३
सूत उवाच
स नागेन्द्रः काश्यपेन महात्मना
अदशद्वृक्षमभ्येत्य न्यग्रोधं पन्नगोत्तमः ४
स वृक्षस्तेन दष्टः सन्सद्य एव महाद्युते
आशीविषविषोपेतः प्रजज्वाल समन्ततः ५
तं दग्ध्वा स नगं नागः काश्यपं पुनरब्रवीत्
कुरु यत्नं द्विजश्रेष्ठ जीवयैनं वनस्पतिम् ६
भस्मीभूतं ततो वृक्षं पन्नगेन्द्रस्य तेजसा
भस्म सर्वं समाहृत्य काश्यपो वाक्यमब्रवीत् ७
विद्याबलं पन्नगेन्द्र पश्य मेऽस्मिन्वनस्पतौ
अहं संजीवयाम्येनं पश्यतस्ते भुजङ्गम ८
ततः स भगवान्विद्वान्काश्यपो द्विजसत्तमः
भस्मराशीकृतं वृक्षं विद्यया समजीवयत् ९
अङ्कुरं तं स कृतवांस्ततः पर्णद्वयान्वितम्
पलाशिनं शाखिनं च यथा विटपिनं पुनः १०
तं दृष्ट्वा जीवितं वृक्षं काश्यपेन महात्मना
उवाच तक्षको ब्रह्मन्नेतदत्यद्भुतं त्वयि ११
विप्रेन्द्र यद्विषं हन्या मम वा मद्विधस्य वा
कं त्वमर्थमभिप्रेप्सुर्यासि तत्र तपोधन १२
यत्तेऽभिलषितं प्राप्तुं फलं तस्मान्नृपोत्तमात्
अहमेव प्रदास्यामि तत्ते यद्यपि दुर्लभम् १३
विप्रशापाभिभूते च क्षीणायुषि नराधिपे
घटमानस्य ते विप्र सिद्धिः संशयिता भवेत् १४
ततो यशः प्रदीप्तं ते त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
विरश्मिरिव घर्मांशुरन्तर्धानमितो व्रजेत् १५

काश्यप उवाच
धनार्थी याम्यहं तत्र तन्मे दित्स भुजङ्गम
ततोऽह विनिवर्तिष्ये गृहायोरगसत्तम १६
तक्षक उवाच
यावद्धनं प्रार्थयसे तस्माद्राज्ञस्ततोऽधिकम्
अहं तेऽद्य प्रदास्यामि निवर्तस्व द्विजोत्तम १७
सूत उवाच
तक्षकस्य वचः श्रुत्वा काश्यपो द्विजसत्तमः
प्रदध्यौ सुमहातेजा राजानं प्रति बुद्धिमान् १८
दिव्यज्ञानः स तेजस्वी ज्ञात्वा तं नृपतिं तदा
क्षीणायुषं पाण्डवेयमपावर्तत काश्यपः
लब्ध्वा वित्तं मुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितम् १९
निवृत्ते काश्यपे तस्मिन्समयेन महात्मनि
जगाम तक्षकस्तूर्णं नगरं नागसाह्वयम् २०
अथ शुश्राव गच्छन्स तक्षको जगतीपतिम्
मन्त्रागदैर्विषहरै रक्ष्यमाणं प्रयत्नतः २१
स चिन्तयामास तदा मायायोगेन पार्थिवः
मया वञ्चयितव्योऽसौ क उपायो भवेदिति २२
ततस्तापसरूपेण प्राहिणोत्स भुजङ्गमान्
फलपत्रोदकं गृह्य राज्ञे नागोऽथ तक्षकः २३
तक्षक उवाच
गच्छध्वं यूयमव्यग्रा राजानं कार्यवत्तया
फलपत्रोदकं नाम प्रतिग्राहयितुं नृपम् २४
सूत उवाच
ते तक्षकसमादिष्टास्तथा चक्रुर्भुजङ्गमाः
उपनिन्युस्तथा राज्ञे दर्भानापः फलानि च २५
सर्वं स राजेन्द्रः प्रतिजग्राह वीर्यवान्
कृत्वा च तेषां कार्याणि गम्यतामित्युवाच तान् २६
गतेषु तेषु नागेषु तापसच्छद्मरूपिषु
अमात्यान्सुहृदश्चैव प्रोवाच स नराधिपः २७
भक्षयन्तु भवन्तो वै स्वादूनीमानि सर्वशः
तापसैरुपनीतानि फलानि सहिता मया २८

ततो राजा ससचिवः फलान्यादातुमैच्छत
यद्गृहीतं फलं राज्ञा तत्र कृमिरभूदणुः
ह्रस्वकः कृष्णनयनस्ताम्रो वर्णेन शौनक २९
स तं गृह्य नृपश्रेष्ठः सचिवानिदमब्रवीत्
अस्तमभ्येति सविता विषादद्य न मे भयम् ३०
सत्यवागस्तु स मुनिः कृमिको मां दशत्वयम्
तक्षको नाम भूत्वा वै तथा परिहृतं भवेत् ३१
ते चैनमन्ववर्तन्त मन्त्रिणः कालचोदिताः
एवमुक्त्वा स राजेन्द्रो ग्रीवायां संन्निवेश्य ह
कृमिकं प्राहसत्तूर्णं मुमूर्षुर्नष्टचेतनः ३२
हसन्नेव च भोगेन तक्षकेणाभिवेष्टितः तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्य यत्तद्राज्ञे निवेदितम् ३३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः३९

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
तं तथा मन्त्रिणो दृष्ट्वा भोगेन परिवेष्टितम्
विवर्णवदनाः सर्वे रुरुदुर्भृशदुःखिताः १
तं तु नादं ततः श्रुत्वा मन्त्रिणस्ते प्रदुद्रुवुः
अपश्यंश्चैव ते यान्तमाकाशे नागमद्भुतम् २
सीमन्तमिव कुर्वाणं नभसः पद्मवर्चसम्
तक्षकं पन्नगश्रेष्ठं भृशं शोकपरायणाः ३
ततस्तु ते तद्गृहमग्निना वृतं प्रदीप्यमानं विषजेन
भोगिनः
भयात्परित्यज्य दिशः प्रपेदिरे पपात
तच्चाशनिताडितं यथा ४
ततो नृपे तक्षकतेजसा हते प्रयुज्य सर्वाः
परलोकसत्क्रियाः
शुचिर्द्विजो राजपुरोहितस्तदा तथैव ते तस्य नृपस्य
मन्त्रिणः ५

नृपं शिशुं तस्य सुतं प्रचक्रिरे समेत्य सर्वे पुरवासिनो जनाः
नृपं यमाहुस्तममित्रघातिनं कुरुप्रवीरं जनमेजयं जनाः ६
स बाल एवार्यमतिर्नृपोत्तमः सहैव
तैर्मन्त्रिपुरोहितैस्तदा
शशास राज्यं कुरुपुङ्गवाग्रजो यथास्य वीरः
प्रपितामहस्तथा ७
ततस्तु राजानममित्रतापनं समीक्ष्य ते तस्य नृपस्य
मन्त्रिणः
सुवर्णवर्माणमुपेत्य काशिपं वपुष्टमार्थं
वरयांप्रचक्रमुः ८
ततः स राजा प्रददौ वपुष्टमां कुरुप्रवीराय परीक्ष्य
धर्मतः
स चापि तां प्राप्य मुदा युतोऽभवन्न चान्यनारीषु मनो
दधे क्वचित् ९
सरःसु फुल्लेषु वनेषु चैव ह प्रसन्नचेता विजहार
वीर्यवान्
तथा स राजन्यवरो विजह्रिवान्यथोर्वशीं प्राप्य पुरा
पुरुरवाः १०
वपुष्टमा चापि वरं पतिं तदा प्रतीतरूपं समवाप्य भूमिपम्
भावेन रामा रमयाम्बभूव वै विहारकालेष्ववरोधसुन्दरी ११
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ४०

अथैक चत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
एतस्मिन्नेव काले तु जरत्कारुर्महातपाः
चचार पृथिवीं कृत्स्नां यत्रसायंगृहो मुनिः १
चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः
तीर्थेष्वाप्लवनं कुर्वन्पुण्येषु विचचार ह २

वायुभक्षो निराहारः शुष्यन्नहरहर्मुनिः
स ददर्श पितॄग्नर्ते लम्बमानानधोमुखान् ३
एकतन्त्ववशिष्टं वै वीरणस्तम्बमाश्रितान्
तं च तन्तुं शनैराखुमाददानं बिलाश्रयम् ४
निराहारान्कृशान्दीनाग्नर्तेऽतास्त्राणमिच्छतः
उपसृत्य स तान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ५
के भवन्तोऽवलम्बन्ते वीरणस्तम्बमाश्रिताः
दुर्बलं खादितैर्मूलैराखुना बिलवासिना ६
वीरणस्तम्बके मूलं यदप्येकमिह स्थितम्
तदप्ययं शनैराखुरादत्ते दशनैः शितैः ७
छेत्स्यतेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव
ततः स्थ पतितारोऽत्र गर्ते अस्मिन्नधोमुखाः ८
ततो मे दुःखमुत्पन्नं दृष्ट्वा युष्मानधोमुखान्
कृच्छ्रामापदमापन्नान्प्रियं किं करवाणि वः ९
तपसोऽस्य चतुर्थेन तृतीयेनापि वा पुनः
अर्धेन वापि निस्तर्तुमापदं ब्रूत माचिरम् १०
अथवापि समग्रेण तरन्तु तपसा मम
भवन्तः सर्व एवास्मात्काममेवं विधीयताम् ११
पितर ऊचुः
ऋद्धो भवान्ब्रह्मचारी यो नस्त्रातुमिहेच्छति
न तु विप्राग्र्य तपसा शक्यमेतद्व्यपोहितुम् १२
अस्ति नस्तात तपसः फलं प्रवदतां वर
संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पतामो निरयेऽशुचौ १३
लम्बतामिह नस्तात न ज्ञानं प्रतिभाति वै
येन त्वां नाभिजानीमो लोके विख्यातपौरुषम् १४
ऋद्धो भवान्महाभागो यो नः शोच्यान्सुदुःखितान्
शोचस्युपेत्य कारुण्याच्छृणु ये वै वयं द्विज १५
यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः
लोकात्पुण्यादिह भ्रष्टाः संतानप्रक्षयाद्विभो १६
प्रनष्टं नस्तपः पुण्यं न हि नस्तन्तुरस्ति वै
अस्ति त्वेकोऽद्य नस्तन्तुः सोऽपि नास्ति यथा तथा १७
मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां बन्धुः स किल नः कुले

जरत्कारुरिति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः
नियतात्मा महात्मा च सुव्रतः सुमहातपाः १८
तेन स्म तपसो लोभात्कृच्छ्रमापादिता वयम्
न तस्य भार्या पुत्रो वा बान्धवो वास्ति कश्चन १९
तस्माल्लम्बामहे गर्ते नष्टसंज्ञा ह्यनाथवत्
स वक्तव्यस्त्वया दृष्ट्वा अस्माकं नाथवत्तया २०
पितरस्तेऽवलम्बन्ते गर्ते दीना अधोमुखाः
साधु दारान्कुरुष्वेति प्रजायस्वेति चाभिभो
कुलतन्तुर्हि नः शिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन २१
यत्तु पश्यसि नो ब्रह्मन्वीरणस्तम्बमाश्रितान्
एषोऽस्माकं कुलस्तम्ब आसीत्स्वकुलवर्धनः २२
यानि पश्यसि वै ब्रह्मन्मूलानीहास्य बीरुधः
एते नस्तन्तवस्तात कालेन परिभक्षिताः २३
यत्त्वेतत्पश्यसि ब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितम्
तत्र लम्बामहे सर्वे सोऽप्येकस्तप आस्थितः २४
यमाखुं पश्यसि ब्रह्मन्काल एष महाबलः
स तं तपोरतं मन्दं शनैः क्षपयते तुदन्
जरत्कारुं तपोलुब्धं मन्दात्मानमचेतसम् २५
न हि नस्तत्तपस्तस्य तारयिष्यति सत्तम
छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः
नरकप्रतिष्ठान्पश्यास्मान्यथा दुष्कृतिनस्तथा २६
अस्मासु पतितेष्वत्र सह पूर्वैः पितामहैः
छिन्नः कालेन सोऽप्यत्र गन्ता वै नरकं ततः २७
तपो वाप्यथवा यज्ञो यच्चान्यत्पावनं महत्
तत्सर्वं न समं तात संतत्येति सतां मतम् २८
स तात दृष्ट्वा ब्रूयास्त्वं जरत्कारुं तपस्विनम्
यथादृष्टमिदं चास्मै त्वयाख्येयमशेषतः २९
यथा दारान्प्रकुर्यात्स पुत्रांश्चोत्पादयेद्यथा
तथा ब्रह्मंस्त्वया वाच्यः सोऽस्माकं नाथवत्तया ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
एतच्छ्रुत्वा जरत्कारुर्दुःखशोकपरायणः
उवाच स्वान्पितॄन्दुःखाद्बाष्पसंदिग्धया गिरा १
अहमेव जरत्कारुः किल्बिषी भवतां सुतः
तद्दण्डं धारयत मे दुष्कृतेरकृतात्मनः २
पितर ऊचुः
पुत्र दिष्ट्यासि संप्राप्त इमं देशं यदृच्छया
किमर्थं च त्वया ब्रह्मन्न कृतो दारसंग्रहः ३
जरत्कारुरुवाच
ममायं पितरो नित्यं हृद्यर्थः परिवर्तते
ऊर्ध्वरेताः शरीरं वै प्रापयेयममुत्र वै ४
एवं दृष्ट्वा तु भवतः शकुन्तानिव लम्बतः
मया निवर्तिता बुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पितामहाः ५
करिष्ये वः प्रियं कामं निवेक्ष्ये नात्र संशयः
सनाम्नीं यद्यहं कन्यामुपलप्स्ये कदाचन ६
भविष्यति च या काचिद्भैक्ष्यवत्स्वयमुद्यता
प्रतिग्रहीता तामस्मि न भरेय च यामहम् ७
एवंविधमहं कुर्यां निवेशं प्राप्नुयां यदि
अन्यथा न करिष्ये तु सत्यमेतत्पितामहाः ८
सूत उवाच
एवमुक्त्वा तु स पितॄंश्चचार पृथिवीं मुनिः
न च स्म लभते भार्यां वृद्धोऽयमिति शौनक ९
यदा निर्वेदमापन्नः पितृभिश्चोदितस्तथा
तदारण्यं स गत्वोच्चैश्चुक्रोश भृशदुःखितः १०
यानि भूतानि सन्तीह स्थावराणि चराणि च
अन्तर्हितानि वा यानि तानि शृण्वन्तु मे वचः ११
उग्रे तपसि वर्तन्तं पितरश्चोदयन्ति माम्
निविशस्वेति दुःखार्तास्तेषां प्रियचिकीर्षया १२
निवेशार्थ्यखिलां भूमिं कन्याभैक्षं चरामि भोः
दरिद्रो दुःखशीलश्च पितृभिः संनियोजितः १३
यस्य कन्यास्ति भूतस्य ये मयेह प्रकीर्तिताः

ते मे कन्यां प्रयच्छन्तु चरतं सर्वतो दिशम् १४
मम कन्या सनाम्नी या भैक्षवच्चोद्यता भवेत्
भरेयं चैव यां नाहं तां मे कन्यां प्रयच्छत १५
ततस्ते पन्नगा ये वै जरत्कारौ समाहिताः
तामादाय प्रवृत्तिं ते वासुकेः प्रत्यवेदयन् १६
श्रुत्वा स नागेन्द्रः कन्यां तां समलंकृताम्
प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपं तस्य पन्नगः १७
तत्र तां भैक्षवत्कन्यां प्रादात्तस्मै महात्मने नागेन्द्रो वासुकिर्ब्रह्मन्न स तां प्रत्यगृह्णत
१८
असनामेति वै मत्वा भरणे चाविचारिते
मोक्षभावे स्थितश्चापि द्वन्द्वीभूतः परिग्रहे १९
ततो नाम स कन्यायाः पप्रच्छ भृगुनन्दन
वासुके भरणं चास्या न कुर्यामित्युवाच ह २०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यं जरत्कारुमृषिं तदा
सनामा तव कन्येयं स्वसा मे तपसान्विता १
भरिष्यामि च ते भार्यां प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम
रक्षणं च करिष्येऽस्या सर्वशक्त्या तपोधन २
प्रतिश्रुते तु नागेन भरिष्ये भगिनीमिति
जरत्कारुस्तदा वेश्म भुजगस्य जगाम ह ३
तत्र मन्त्रविदां श्रेष्ठस्तपोवृद्धो महाव्रतः
जग्राह पाणिं धर्मात्मा विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ४
ततो वासगृहं शुभ्रं पन्नगेन्द्रस्य संमतम्
जगाम भार्यामादाय स्तूयमानो महर्षिभिः ५
शयनं तत्र वै कॢप्तं स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम्
तत्र भार्यासहायः स जरत्कारुरुवास ह ६
स तत्र समयं चक्रे भार्यया सह सत्तमः

विप्रियं मे न कर्तव्यं न च वाच्यं कदाचन ७
त्यजेयमप्रिये हि त्वां कृते वासं च ते गृहे
एतद्गृहाण वचनं मया यत्समुदीरितम् ८
ततः परमसंविग्ना स्वसा नागपतेस्तु सा
अतिदुःखान्विता वाचं तमुवाचैवमस्त्विति ९
तथैव सा च भर्तारं दुःखशीलमुपाचरत्
उपायैः श्वेतकाकीयैः प्रियकामा यशस्विनी १०
ऋतुकाले ततः स्नाता कदाचिद्वासुकेः स्वसा
भर्तारं तं यथान्यायमुपतस्थे महामुनिम् ११
तत्र तस्याः समभवद्गर्भो ज्वलनसंनिभः
अतीव तपसा युक्तो वैश्वानरसमद्युतिः
शुक्लपक्षे यथा सोमो व्यवर्धत तथैव सः १२
ततः कतिपयाहस्य जरत्कारुर्महातपाः
उत्सङ्गेऽस्या शिरः कृत्वा सुष्वाप परिखिन्नवत् १३
तस्मिंश्च सुप्ते विप्रेन्द्रे
सवितास्तमियाद्गिरिम्
अह्नः परिक्षये ब्रह्मंस्ततः साचिन्तयत्तदा
वासुकेर्भगिनी भीता धर्मलोपान्मनस्विनी १४
किं नु मे सुकृतं भूयाद्भर्तुरुत्थापनं न वा
दुःखशीलो हि धर्मात्मा कथं नास्यापराध्नुयाम् १५
कोपो वा धर्मशीलस्य धर्मलोपोऽथवा पुनः
धर्मलोपो गरीयान्वै स्यादत्रेत्यकरोन्मनः १६
उत्थापयिष्ये यद्येनं ध्रुवं कोपं करिष्यति
धर्मलोपो भवेदस्य सन्ध्यातिक्रमणे ध्रुवम् १७
इति निश्चित्य मनसा जरत्कारुर्भुजङ्गमा
तमृषिं दीप्ततपसं शयानमनलोपमम्
उवाचेदं वचः श्लक्ष्णं ततो मधुरभाषिणी १८
उत्तिष्ठ त्वं महाभाग सूर्योऽस्तमुपगच्छति
सन्ध्यामुपास्स्व भगवन्नपः स्पृष्ट्वा यतव्रतः १९
प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽय मुहूर्तो रम्यदारुणः
सन्ध्या प्रवर्तते चेयं पश्चिमायां दिशि प्रभो २०
एवमुक्तः स भगवाञ्जरत्कारुर्महातपाः

भार्यां प्रस्फुरमाणोष्ठ इदं वचनमब्रवीत् २१
अवमानः प्रयुक्तोऽय त्वया मम भुजङ्गमे
समीपे ते न वत्स्यामि गमिष्यामि यथागतम् २२
न हि तेजोऽस्ति वामोरु मयि सुप्ते विभावसोः
अस्तं गन्तुं यथाकालमिति मे हृदि वर्तते २३
न चाप्यवमतस्येह वस्तुं रोचेत कस्यचित्
किं पुनर्धर्मशीलस्य मम वा मद्विधस्य वा २४
एवमुक्ता जरत्कारुर्भर्त्रा हृदयकम्पनम्
अब्रवीद्भगिनी तत्र वासुकेः संनिवेशने २५
नावमानात्कृतवती तवाहं प्रतिबोधनम्
धर्मलोपो न ते विप्र स्यादित्येतत्कृतं मया २६
उवाच भार्यामित्युक्तो जरत्कारुर्महातपाः
ऋषिः कोपसमाविष्टस्त्यक्तुकामो भुजङ्गमाम् २७
न मे वागनृतं प्राह गमिष्येऽह भुजङ्गमे
समयो ह्येष मे पूर्वं त्वया सह मिथः कृतः २८
सुखमस्म्युषितो भद्रे ब्रूयास्त्वं भ्रातरं शुभे
इतो मयि गते भीरु गतः स भगवानिति
त्वं चापि मयि निष्क्रान्ते न शोकं कर्तुमर्हसि २९
इत्युक्ता सानवद्याङ्गी प्रत्युवाच पतिं तदा
जरत्कारुं जरत्कारुश्चिन्ताशोकपरायणा ३०
बाष्पगद्गदया वाचा मुखेन परिशुष्यता
कृताञ्जलिर्वरारोहा पर्यश्रुनयना ततः
धैर्यमालम्ब्य वामोरूर्हृदयेन प्रवेपता ३१
न मामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुमनागसम्
धर्मे स्थितां स्थितो धर्मे सदा प्रियहिते रताम् ३२
प्रदाने कारणं यच्च मम तुभ्यं द्विजोत्तम
तदलब्धवतीं मन्दां किं मां वक्ष्यति वासुकिः ३३
मातृशापाभिभूतानां ज्ञातीनां मम सत्तम
अपत्यमीप्सितं त्वत्तस्तच्च तावन्न दृश्यते ३४
त्वत्तो ह्यपत्यलाभेन ज्ञातीनां मे शिवं भवेत्
संप्रयोगो भवेन्नायं मम मोघस्त्वया द्विज ३५
ज्ञातीनां हितमिच्छन्ती भगवंस्त्वां प्रसादये

इममव्यक्तरूपं मे गर्भमाधाय सत्तम
कथं त्यक्त्वा महात्मा सग्नन्तुमिच्छस्यनागसम् ३६
एवमुक्तस्तु स मुनिर्भार्यां वचनमब्रवीत्
यद्युक्तमनुरूपं च जरत्कारुस्तपोधनः ३७
अस्त्येष गर्भः सुभगे तव वैश्वानरोपमः
ऋषिः परमधर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ३८
एवमुक्त्वा स धर्मात्मा जरत्कारुर्महानृषिः
उग्राय तपसे भूयो जगाम कृतनिश्चयः ३९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ४३

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
गतमात्रं तु भर्तारं जरत्कारुरवेदयत्
भ्रातुस्त्वरितमागम्य यथातथ्यं तपोधन १
ततः स भुजगश्रेष्ठः श्रुत्वा सुमहदप्रियम्
उवाच भगिनीं दीनां तदा दीनतरः स्वयम् २
जानासि भद्रे यत्कार्यं प्रदाने कारणं च यत्
पन्नगानां हितार्थाय पुत्रस्ते स्यात्ततो यदि ३
स सर्पसत्रात्किल नो मोक्षयिष्यति वीर्यवान्
एवं पितामहः पूर्वमुक्तवान्मां सुरैः सह ४
अप्यस्ति गर्भः सुभगे तस्मात्ते मुनिसत्तमात्
न चेच्छाम्यफलं तस्य दारकर्म मनीषिणः ५
कामं च मम न न्याय्यं प्रष्टुं त्वां कार्यमीदृशम्
किं तु कार्यगरीयस्त्वात्ततस्त्वाहमचूचुदम् ६
दुर्वासतां विदित्वा च भर्तुस्तेऽतितपस्विनः
नैनमन्वागमिष्यामि कदाचिद्धि शपेत्स माम् ७
आचक्ष्व भद्रे भर्तुस्त्वं सर्वमेव विचेष्टितम्
शल्यमुद्धर मे घोरं भद्रे हृदि चिरस्थितम् ८
जरतकारुस्ततो वाक्यमित्युक्ता प्रत्यभाषत
आश्वासयन्ती संतप्तं वासुकिं पन्नगेश्वरम् ९
पृष्टो मयापत्यहेतोः स महात्मा महातपाः

अस्तीत्युदरमुद्दिश्य ममेदं गतवांश्च सः १०
स्वैरेष्वपि न तेनाहं स्मरामि वितथं क्वचित्
उक्तपूर्वं कुतो राजन्सांपराये स वक्ष्यति ११
न संतापस्त्वया कार्यः कार्यं प्रति भुजङ्गमे
उत्पत्स्यति हि ते पुत्रो ज्वलनार्कसमद्युतिः १२
इत्युक्त्वा हि स मां भ्रातर्गतो भर्ता तपोवनम्
तस्माद्व्यतु परं दुःखं तवेदं मनसि स्थितम् १३
एतच्छ्रुत्वा स नागेन्द्रो वासुकिः परया मुदा
एवमस्त्विति तद्वाक्यं भगिन्याः प्रत्यगृह्णत १४
सान्त्वमानार्थदानैश्च पूजया चानुरूपया
सोदर्यां पूजयामास स्वसारं पन्नगोत्तमः १५
ततः स ववृधे गर्भो महातेजा रविप्रभः
यथा सोमो द्विजश्रेष्ठ शुक्लपक्षोदितो दिवि १६
यथाकालं तु सा ब्रह्मन्प्रजज्ञे भुजगस्वसा
कुमारं देवगर्भाभं पितृमातृभयापहम् १७
ववृधे स च तत्रैव नागराजनिवेशने
वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्भार्गवाच्च्यवनात्मजात्
१८
चरितव्रतो बाल एव बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः
नाम चास्याभवत्ख्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत १९
अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तम्
वनं तस्मादिदं तस्य नामास्तीकेति विश्रुतम् २०
स बाल एव तत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान्
गृहे पन्नगराजस्य प्रयत्नात्पर्यरक्ष्यत २१
भगवानिव देवेशः शूलपाणिर्हिरण्यदः
विवर्धमानः सर्वांस्तान्पन्नगानभ्यहर्षयत् २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ४४

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
यदपृच्छत्तदा राजा मन्त्रिणो जनमेजयः

पितुः स्वर्गगतिं तन्मे विस्तरेण पुनर्वद १
सूत उवाच
शृणु ब्रह्मन्यथा पृष्टा मन्त्रिणो नृपतेस्तदा
आख्यातवन्तस्ते सर्वे निधनं तत्परिक्षितः २
जनमेजय उवाच
जानन्ति तु भवन्तस्तद्यथावृत्तः पिता मम
आसीद्यथा च निधनं गतः काले महायशाः ३
श्रुत्वा भवत्सकाशाद्धि पितुर्वृत्तमशेषतः
कल्याणं प्रतिपत्स्यामि विपरीतं न जातुचित् ४
सूत उवाच
मन्त्रिणोऽथाब्रुवन्वाक्यं पृष्टास्तेन महात्मना
सर्वधर्मविदः प्राज्ञा राजानं जनमेजयम् ५
धर्मात्मा च महात्मा च प्रजापालः पिता तव
आसीदिह यथावृत्तः स महात्मा शृणुष्व तत् ६
चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मस्थं स कृत्वा पर्यरक्षत
धर्मतो धर्मविद्राजा धर्मो विग्रहवानिव ७
ररक्ष पृथिवीं देवीं श्रीमानतुलविक्रमः
द्वेष्टारस्तस्य नैवासन्स च न द्वेष्टि कंचन
समः सर्वेषुभूतेषु प्रजापतिरिवा भवत् ८
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव
स्वकर्मसु
स्थिताः सुमनसो राजंस्तेन राज्ञा स्वनुष्ठिताः ९
विधवानाथकृपणान्विकलांश्च बभार सः
सुदर्शः सर्वभूतानामासीत्सोम इवापरः १०
तुष्टपुष्टजनः श्रीमान्सत्यवाग्दृढविक्रमः
धनुर्वेदे तु शिष्योऽभून्नृपः शारद्वतस्य सः ११
गोविन्दस्य प्रियश्चासीत्पिता ते जनमेजय
लोकस्य चैव सर्वस्य प्रिय आसीन्महायशाः १२
परिक्षीणेषु कुरुषु उत्तरायामजायत
परिक्षिदभवत्तेन सौभद्रस्यात्मजो बली १३
राजधर्मार्थकुशलो युक्तः सर्वगुणैर्नृपः
जितेन्द्रियश्चात्मवांश्च मेधावी वृद्धसेवितः १४

षड्वर्गविन्महाबुद्धिर्नीतिधर्मविदुत्तमः प्रजाइमास्तवपिताषष्ठिंवर्षाण्यपालयत्
ततो दिष्टान्तमापन्नः सर्पेणानतिवर्तितम् १५
ततस्त्वं पुरुषश्रेष्ठ धर्मेण प्रतिपेदिवान्
इदं वर्षसहस्राय राज्यं कुरुकुलागतम्
बाल एवाभिजातोऽसि सर्वभूतानुपालकः १६
जनमेजय उवाच
नास्मिन्कुले जातु बभूव राजा यो न प्रजानां
हितकृत्प्रियश्च
विशेषतः प्रेक्ष्य पितामहानां वृत्तं
महद्वृत्तपरायणानाम् १७
कथं निधनमापन्नः पिता मम तथाविधः
आचक्षध्वं यथावन्मे श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः १८
सूत उवाच
एवं संचोदिता राज्ञा मन्त्रिणस्ते नराधिपम्
ऊचुः सर्वे यथावृत्तं राज्ञः प्रियहिते रताः १९
बभूव मृगयाशीलस्तव राजन्पिता सदा
यथा पाण्डुर्महाभागो धनुर्धरवरो युधिं
अस्मास्वासज्य सर्वाणि राजकार्याण्यशेषतः २०
स कदाचिद्वनचरो मृगं विव्याध पत्रिणा
विद्ध्वा चान्वसरत्तूर्णं तं मृगं गहने वने २१
पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशस्ततायुधकलापवान्
न चाससाद गहने मृगं नष्टं पिता तव २२
परिश्रान्तो वयःस्थश्च षष्टिवर्षो जरान्वितः
क्षुधितः स महारण्ये ददर्श मुनिमन्तिके २३
स तं पप्रच्छ राजेंद्रो मुनिं मौनव्रतान्वितम्
न च किंचिदुवाचैनं स मुनिः पृच्छतोऽपि सन् २४
ततो राजा क्षुच्छ्रमार्तस्तं मुनिं
स्थाणुवत्स्थितम्
मौनव्रतधरं शान्तं सद्यो मन्युवशं ययौ २५
न बुबोध हि तं राजा मौनव्रतधरं मुनिम्
स तं मन्युसमाविष्टो धर्षयामास ते पिता २६

मृतं सर्पं धनुष्कोट्या समुत्क्षिप्य धरातलात्
तस्य शुद्धात्मनः प्रादात्स्कन्धे भरतसत्तम २७
न चोवाच स मेधावी तमथो साध्वसाधु वा
तस्थौ तथैव चाक्रुध्यन्सर्पं स्कन्धेन धारयन् २८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ४५

अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः
मन्त्रिण ऊचुः
ततः स राजा राजेन्द्र स्कन्धे तस्य भुजङ्गमम्
मुनेः क्षुत्क्षाम आसज्य स्वपुरं पुनराययौ १
ऋषेस्तस्य तु पुत्रोऽभूद्गवि जातो महायशाः
शृङ्गी नाम महातेजास्तिग्मवीर्योऽतिकोपनः २
ब्रह्माणं सोऽभ्युपागम्य मुनिः पूजां चकार ह
अनुज्ञातो गतस्तत्र शृङ्गी शुश्राव तं तदा
सख्युः सकाशात्पितरं पित्रा ते धर्षितं तथा ३
मृतं सर्पं समासक्तं पित्रा ते जनमेजय
वहन्तं कुरुशार्दूल स्कन्धेनानपकारिणम् ४
तपस्विनमतीवाथ तं मुनिप्रवरं नृप
जितेन्द्रियं विशुद्धं च स्थितं कर्मण्यथाद्भुते ५
तपसा द्योतितात्मानं स्वेष्वङ्गेषु यतं तथा
शुभाचारं शुभकथं सुस्थितं तमलोलुपम् ६
अक्षुद्रमनसूयं च वृद्धं मौनव्रते स्थितम्
शरण्यं सर्वभूतानां पित्रा विप्रकृतं तव ७
शशापाथ स तच्छ्रुत्वा पितरं ते रुषान्वितः
ऋषेः पुत्रो महातेजा बालोऽपि स्थविरैर्वरः ८
स क्षिप्रमुदकं स्पृष्ट्वा रोषादिदमुवाच ह
पितरं तेऽभिसंधाय तेजसा प्रज्वलन्निव ९
अनागसि गुरौ यो मे मृतं सर्पमवासृजत्
तं नागस्तक्षकः क्रुद्धस्तेजसा सादयिष्यति
सप्तरात्रादितः पापं पश्य मे तपसो बलम् १०
इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र पिता यत्रास्य सोऽभवत्

दृष्ट्वा च पितरं तस्मै शापं तं प्रत्यवेदयत् ११
स चापि मुनिशार्दूलः प्रेषयामास ते पितुः
शप्तोऽसि मम पुत्रेण यत्तो भव महीपते
तक्षकस्त्वां महाराज तेजसा सादयिष्यति १२
श्रुत्वा तु तद्वचो घोरं पिता ते जनमेजय
यत्तोऽभवत्परित्रस्तस्तक्षकात्पन्नगोत्तमात् १३
ततस्तस्मिंस्तु दिवसे सप्तमे समुपस्थिते
राज्ञः समीपं ब्रह्मर्षिः काश्यपो गन्तुमैच्छत १४
ददर्शाथ नागेन्द्रः काश्यपं तक्षकस्तदा
! काश्यपं त्वरितं व्रजन्
क्व भवांस्त्वरितो याति किं च कार्यं चिकीर्षति १५
काश्यप उवाच
यत्र राजा कुरुश्रेष्ठः परिक्षिन्नाम वै द्विज
तक्षकेण भुजङ्गेन धक्ष्यते किल तत्र वै १६
गच्छाम्यहं तं त्वरितः सद्यः कर्तुमपज्वरम्
मयाभिपन्नं तं चापि न सर्पो धर्षयिष्यति १७
तक्षक उवाच
किमर्थं तं मया दष्टं संजीवयितुमिच्छसि
ब्रूहि काममहं तेऽद्य दद्मि स्वं वेश्म गम्यताम् १८
मन्त्रिण ऊचुः
धनलिप्सुरहं तत्र यामीत्युक्तश्च तेन सः
तमुवाच महात्मानं मानयञ्श्लक्ष्णया गिरा १९
यावद्धनं प्रार्थयसे तस्माद्राज्ञस्ततोऽधिकम्
गृहाण मत्त एव त्वं संनिवर्तस्व चानघ २०
स एवमुक्तो नागेन काश्यपो द्विपदां वरः
लब्ध्वा वित्तं निववृते तक्षकाद्यावदीप्सितम् २१
तस्मिन्प्रतिगते विप्रे छद्मनोपेत्य तक्षकः
तं नृपं नृपतिश्रेष्ठ पितरं धार्मिकं तव २२
प्रासादस्थं यत्तमपि दग्धवान्विषवह्निना
ततस्त्वं पुरुषव्याघ्र विजयायाभिषेचितः २३
एतद्दृष्टं श्रुतं चापि यथावन्नृपसत्तम
अस्माभिर्निखिलं सर्वं कथितं ते सुदारुणम् २४

श्रुत्वा चैतं नृपश्रेष्ठ पार्थिवस्य पराभवम् अस्य चर्षेरुत्तङ्कस्य विधत्स्व यदनन्तरम् २५
जनमेजय उवाच
एतत्तु श्रोतुमिच्छामि अटव्यां निर्जने वने
संवादं पन्नगेन्द्रस्य काश्यपस्य च यत्तदा २६
केन दृष्टं श्रुतं चापि भवतां श्रोत्रमागतम्
श्रुत्वा चाथ विधास्यामि पन्नगान्तकरीं मतिम् २७
मन्त्रिण ऊचुः
शृणु राजन्यथास्माकं येनैतत्कथितं पुरा
समागमं द्विजेन्द्रस्य पन्नगेन्द्रस्य चाध्वनि २८
तस्मिन्वृक्षे नरः कश्चिदिन्धनार्थाय पार्थिव
विचिन्वन्पूर्वमारूढः शुष्कशाखं वनस्पतिम्
अबुध्यमानौ तं तत्र वृक्षस्थं पन्नगद्विजौ २९
स तु तेनैव वृक्षेण भस्मीभूतोऽभवत्तदा
द्विजप्रभावाद्राजेन्द्र जीवितः सवनस्पतिः ३०
तेन गत्वा नृपश्रेष्ठ नगरेऽस्मिन्निवेदितम्
यथावृत्तं तु तत्सर्वं तक्षकस्य द्विजस्य च ३१
एतत्ते कथितं राजन्यथावृत्तं यथाश्रुतम्
श्रुत्वा तु नृपशार्दूल प्रकुरुष्व यथेप्सितम् ३२
सूत उवाच
मन्त्रिणां तु वचः श्रुत्वा स राजा जनमेजयः
पर्यतप्यत दुःखार्तः प्रत्यपिंषत्करे करम् ३३
निःश्वासमुष्णमसकृद्दीर्घं राजीवलोचनः
मुमोचाश्रूणि च तदा नेत्राभ्यां प्रततं नृपः
उवाच च महीपालो दुःखशोकसमन्वितः ३४
श्रुत्चैतद्भवतां वाक्यं पितुर्मे स्वर्गतिं प्रति
निश्चितेयं मम मतिर्या वै तां मे निबोधत ३५
अनन्तरमहं मन्ये तक्षकाय दुरात्मने
प्रतिकर्तव्यमित्येव येन मे हिंसितः पिता ३६
ऋषेर्हि शृङ्गेर्वचनं कृत्वा दग्ध्वा च पार्थिवम्
यदि गच्छदसौ पापो ननु जीवेत्पिता मम ३७
परिहीयेत किं तस्य यदि जीवेत्स पार्थिवः

काश्यपस्य प्रसादेन मन्त्रिणां सुनयेन च ३८
स तु वारितवान्मोहात्काश्यपं द्विजसत्तमम्
संजिजीवयिषुं प्राप्तं राजानमपराजितम् ३९
महानतिक्रमो ह्येष तक्षकस्य दुरात्मनः
द्विजस्य योऽददद्द्रव्यं मा नृपं जीवयेदिति ४०
उत्तङ्कस्य प्रियं कुर्वन्नात्मनश्च महत्प्रियम्
भवतां चैव सर्वेषां यास्याम्यपचितिं पितुः ४१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ४६

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
एवमुक्त्वा ततः श्रीमान्मन्त्रिभिश्चानुमोदितः
आरुरोह प्रतिज्ञां स सर्पसत्राय पार्थिवः
ब्रह्मन्भरतशार्दूलो राजा पारिक्षितस्तदा १
पुरोहितमथाहूय ऋत्विजं वसुधाधिपः
अब्रवीद्वाक्यसंपन्नः संपदर्थकरं वचः २
यो मे हिंसितवांस्तातं तक्षकः स दुरात्मवान्
प्रतिकुर्यां यथा तस्य तद्भवन्तो ब्रुवन्तु मे ३
अपि तत्कर्म विदितं भवतां येन पन्नगम्
तक्षकं संप्रदीप्तेऽग्नौ प्राप्स्येऽह सहबान्धवम्
४
यथा तेन पिता मह्यं पूर्वं दग्धो विषाग्निना
तथाहमपि तं पापं दग्धुमिच्छामि पन्नगम् ५
ऋत्विज ऊचुः
अस्ति राजन्महत्सत्रं त्वदर्थं देवनिर्मितम्
सर्पसत्रमिति ख्यातं पुराणे कथ्यते नृप ६
आहर्ता तस्य सत्रस्य त्वन्नान्योऽस्ति नराधिप
इति पौराणिकाः प्राहुरस्माकं चास्ति स क्रतुः ७
सूत उवाच
एवमुक्तः स राजर्षिर्मेने सर्पं हि तक्षकम्
हुताशनमुखं दीप्तं प्रविष्टमिति सत्तम ८

ततोऽब्रवीन्मन्त्रविदस्तान्राजा ब्राह्मणांस्तदा
आहरिष्यामि तत्सत्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे ९
ततस्ते ऋत्विजस्तस्य शास्त्रतो द्विजसत्तम
देशं तं मापयामासुर्यज्ञायतनकारणात्
यथावज्ज्ञानविदुषः सर्वे बुद्ध्या परं गताः १०
ऋद्ध्या परमया युक्तमिष्टं द्विजगणायुतम्
प्रभूतधनधान्याढ्यमृत्विग्भिः सुनिवेशितम् ११
निर्माय चापि विधिवद्यज्ञायतनमीप्सितम्
राजानं दीक्षयामासुः सर्पसत्राप्तये तदा १२
इदं चासीत्तत्र पूर्वं सर्पसत्रे भविष्यति
निमित्तं महदुत्पन्नं यज्ञविघ्नकरं तदा १३
यज्ञस्यायतने तस्मिन्क्रियमाणे वचोऽब्रवीत्
स्थपतिर्बुद्धिसंपन्नो वास्तुविद्याविशारदः १४
इत्यब्रवीत्सूत्रधारः सूतः पौराणिकस्तदा
यस्मिन्देशे च काले च मापनेयं प्रवर्तिता
ब्राह्मणं कारणं कृत्वा नायं संस्थास्यते क्रतुः १५
एतच्छ्रुत्वा तु राजा स प्राग्दीक्षाकालमब्रवीत्
क्षत्तारं नेह मे कश्चिदज्ञातः प्रविशेदिति १६
ततः कर्म प्रववृते सर्पसत्रे विधानतः
पर्यक्रामंश्च विधिवत्स्वे स्वे कर्मणि याजकाः १७
परिधाय कृष्णवासांसि धूमसंरक्तलोचनाः
जुहुवुर्मन्त्रवच्चैव समिद्धं जातवेदसम् १८
कम्पयन्तश्च सर्वेषामुरगाणां मनांसि ते
सर्पानाजुहुवुस्तत्र सर्वानग्निमुखे तदा १९
ततः सर्पाः समापेतुः प्रदीप्ते हव्यवाहने
विवेष्टमानाः कृपणा आह्वयन्तः परस्परम् २०
विस्फुरन्तः श्वसन्तश्च वेष्टयन्तस्तथा परे
पुच्छैः शिरोभिश्च भृशं चित्रभानुं प्रपेदिरे २१
श्वेताः कृष्णाश्च नीलाश्च स्थविराः शिशवस्तथा
रुवन्तो भैरवान्नादान्पेतुर्दीप्ते विभावसौ २२
एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च
अवशानि विनष्टानि पन्नगानां द्विजोत्तम २३

इन्दुरा इव तत्रान्ये हस्तिहस्ता इवापरे
मत्ता इव च मातङ्गा महाकाया महाबलाः २४
उच्चावचाश्च बहवो नानावर्णा विषोल्बणाः
घोराश्च परिघप्रख्या दन्दशूका महाबलाः
प्रपेतुरग्नावुरगा मातृवाग्दण्डपीडिताः २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
सर्पसत्रे तदा राज्ञः पाण्डवेयस्य धीमतः
जनमेजयस्य के त्वासन्नृत्विजः परमर्षयः १
के सदस्या बभूवुश्च सर्पसत्रे सुदारुणे
विषादजननेऽत्यर्थं पन्नगानां महाभये २
सर्वं विस्तरतस्तात भवाञ्शंसितुमर्हति
सर्पसत्रविधानज्ञा विज्ञेयास्ते हि सूतज ३
सूत उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि नामानीह मनीषिणाम्
ये ऋत्विजः सदस्याश्च तस्यासन्नृपतेस्तदा ४
तत्र होता बभूवाथ ब्राह्मणश्चण्डभार्गवः
च्यवनस्यान्वये जातः ख्यातो वेदविदां वरः ५
उद्गाता ब्राह्मणो वृद्धो
विद्वान्कौत्सार्यजैमिनिः
ब्रह्माभवच्छार्ङ्गरवो अध्वर्युर्बोधपिङ्गलः ६
सदस्यश्चाभवद्व्यासः पुत्रशिष्यसहायवान्
उद्दालकः शमठकः श्वेतकेतुश्च पञ्चमः ७
असितो देवलश्चैव नारदः पर्वतस्तथा
आत्रेयः कुण्डजठरो द्विजः कुटिघटस्तथा ८
वात्स्यः श्रुतश्रवा वृद्धस्तपःस्वाध्यायशीलवान्
कहोडो देवशर्मा च मौद्गल्यः शमसौभरः ९
एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणाः संशितव्रताः
सदस्या अभवंस्तत्र सत्रे पारिक्षितस्य ह १०

जुह्वत्स्वृत्विक्ष्वथ तदा सर्पसत्रे महाक्रतौ
अहयः प्रापतंस्तत्र घोराः प्राणिभयावहाः ११
वसामेदोवहाः कुल्या नागानां स्रंपवर्तिताः
ववौ गन्धश्च तुमुलो दह्यतामनिशं तदा १२
पततां चैव नागानां धिष्ठितानां तथाम्बरे
अश्रूयतानिशं शब्दः पच्यतां चाग्निना भृशम् १३
स नागेन्द्रः पुरन्दरनिवेशनम्
गतः श्रुत्वैव राजानं दीक्षितं जनमेजयम् १४
ततः सर्वं यथावृत्तमाख्याय भुजगोत्तमः
अगच्छच्छरणं भीत आगस्कृत्वा पुरन्दरम् १५
! प्राह सुप्रीतो न तवास्तीह तक्षक
भयं नागेन्द्र तस्माद्वै सर्पसत्रात्कथंचन १६
प्रसादितो मया पूर्वं तवार्थाय पितामहः
तस्मात्तव भयं नास्ति व्येतु ते मानसो ज्वरः १७
एवमाश्वासितस्तेन ततः स भुजगोत्तमः
उवास भवने तत्र शक्रस्य मुदितः सुखी १८
अजस्रं निपतत्स्वग्नौ नागेषु भृशदुःखितः
अल्पशेषपरीवारो वासुकिः पर्यतप्यत १९
कश्मलं चाविशद्घोरं वासुकिं पन्नगेश्वरम्
स घूर्णमानहृदयो भगिनीमिदमब्रवीत् २०
दह्यन्तेऽङ्गानि मे भद्रे दिशो न प्रतिभान्ति च
सीदामीव च संमोहाद्घूर्णतीव च मे मनः २१
दृष्टिर्भ्रमति मेऽतीव हृदयं दीर्यतीव च
पतिष्याम्यवशोऽद्याहं तस्मिन्दीप्ते विभावसौ २२
पारिक्षितस्य यज्ञोऽसौ वर्ततेऽस्मज्जिघांसया
व्यक्तं मयापि गन्तव्यं पितृराजनिवेशनम् २३
अयं स कालः संप्राप्तो यदर्थमसि मे स्वसः जरत्कारोः पुरा दत्ता सा त्राह्यस्मान्सबान्धवान् २४
आस्तीकः किल यज्ञं तं वर्तन्तं भुजगोत्तमे प्रतिषेत्स्यति मां पूर्वं स्वयमाह पितामहः २५ तद्वत्से ब्रूहि वत्सं स्वं कुमारं वृद्धसंमतम्

ममाद्य त्वं सभृत्यस्य मोक्षार्थं वेदवित्तमम् २६ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
सूत उवाच
तत आहूय पुत्रं स्वं जरत्कारुर्भुजङ्गमा
वासुकेर्नागराजस्य वचनादिदमब्रवीत् १
अहं तव पितुः पुत्र भ्रात्रा दत्ता निमित्ततः
कालः स चायं संप्राप्तस्तत्कुरुष्व यथातथम् २
आस्तीक उवाच
किंनिमित्तं मम पितुर्दत्ता त्वं मातुलेन मे
तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन श्रुत्वा कर्तास्मि तत्तथा ३
सूत उवाच
तत आचष्ट सा तस्मै बान्धवानां हितैषिणी
भगिनी नागराजस्य जरत्कारुरविक्लवा ४
भुजगानामशेषाणां माता कद्रूरिति श्रुतिः
तया शप्ता रुषितया सुता यस्मान्निबोध तत् ५
उच्चैःश्रवाः सोऽश्वराजो यन्मिथ्या न कृतो मम
विनतानिमित्तं पणिते दासभावाय पुत्रकाः ६
जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः
तत्र पञ्चत्वमापन्नाः प्रेतलोकं गमिष्यथ ७
तां च शप्तवतीमेवं साक्षाल्लोकपितामहः
एवमस्त्विति तद्वाक्यं प्रोवाचानुमुमोद च ८
वासुकिश्चापि तच्छ्रुत्वा पितामहवचस्तदा
अमृते मथिते तात देवाञ्शरणमीयिवान् ९
सिद्धार्थाश्च सुराः सर्वे प्राप्यामृतमनुत्तमम्
भ्रातरं मे पुरस्कृत्य प्रजापतिमुपागमन् १०
ते तं प्रसादयामासुर्देवाः सर्वे पितामहम्
राज्ञा वासुकिना सार्धं स शापो न भवेदिति ११
वासुकिर्नागराजोऽय दुःखितो ज्ञातिकारणात्
अभिशापः स मात्रास्य भगवन्न भवेदिति १२

ब्रह्मोवाच
जरर्तकारुर्जरत्कारुं यां भार्यां समवाप्स्यति तत्र जातो द्विजः शापाद्भुजगान्मोक्षयिष्यति १३
जरत्कारुरुवाच
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वासुकिः पन्नगेश्वरः
प्रादान्माममरप्रख्य तव पित्रे महात्मने
प्रागेवानागते काले तत्र त्वं मय्यजायथाः १४
अयं स कालः संप्राप्तो भयान्नस्त्रातुमर्हसि
भ्रातरं चैव मे तस्मात्त्रातुमर्हसि पावकात् १५
अमोघं नः कृतं तत्स्याद्यदहं तव धीमते
पित्रे दत्ता विमोक्षार्थं कथं वा पुत्र मन्यसे १६
सूत उवाच
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सोऽस्तीको मातरं तदा
अब्रवीद्दुःखसंतप्तं वासुकिं जीवयन्निव १७
अहं त्वां मोक्षयिष्यामि वासुके पन्नगोत्तम
तस्माच्छापान्महासत्त्व सत्यमेतद्ब्रवीमि ते १८
भव स्वस्थमना नाग न हि ते विद्यते भयम्
प्रयतिष्ये तथा सौम्य यथा श्रेयो भविष्यति
न मे वागनृतं प्राह स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा १९
तं वै नृपवरं गत्वा दीक्षितं जनमेजयम्
वाग्भिर्मङ्गलयुक्ताभिस्तोषयिष्येऽद्य मातुल
यथा स यज्ञो नृपतेर्निर्वर्तिष्यति सत्तम २०
स संभावय नागेन्द्र मयि सर्वं महामते
न ते मयि मनो जातु मिथ्या भवितुमर्हति २१
वासुकिरुवाच
आस्तीक परिघूर्णामि हृदयं मे विदीर्यते
दिशश्च न प्रजानामि ब्रह्मदण्डनिपीडितः २२
आस्तीक उवाच
न संतापस्त्वया कार्यः कथंचित्पन्नगोत्तम
दीप्तादग्नेः समुत्पन्नं नाशयिष्यामि ते भयम् २३
ब्रह्मदण्डं महाघोरं कालाग्निसमतेजसम्
नाशयिष्यामि मात्र त्वं भयं कार्षीः कथंचन २४

सूत उवाच
ततः स वासुकेर्घोरमपनीय मनोज्वरम्
आधाय चात्मनोऽङ्गेषु जगाम त्वरितो भृशम् २५
जनमेजयस्य तं यज्ञं सर्वैः समुदितं गुणैः
मोक्षाय भुजगेन्द्राणामास्तीको द्विजसत्तमः २६
स गत्वापश्यदास्तीको यज्ञायतनमुत्तमम्
वृतं सदस्यैर्बहुभिः सूर्यवह्निसमप्रभैः २७
स तत्र वारितो द्वाःस्थैः प्रविशन्द्विजसत्तमः
अभितुष्टाव तं यज्ञं प्रवेशार्थी द्विजोत्तमः २८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ४९

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः आस्तीक उवाच
सोमस्य यज्ञो वरुणस्य यज्ञः प्रजापतेर्यज्ञ आसीत्प्रयागे
तथा यज्ञोऽय तव भारताग्र्य पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः १
शक्रस्य यज्ञः शतसंख्य उक्तस्तथापरस्तुल्यसंख्यः
शतं वै
तथा यज्ञोऽय तव भारताग्र्य पारिक्षित स्वस्ति
नोऽस्तु प्रियेभ्यः २
यमस्य यज्ञो हरिमेधसश्च यथा यज्ञो रन्तिदेवस्य
राज्ञः
तथा यज्ञोऽय तव भारताग्र्य पारिक्षित स्वस्ति
नोऽस्तु प्रियेभ्यः ३
गयस्य यज्ञः शशबिन्दोश्च राज्ञो यज्ञस्तथा
वैश्रवणस्य राज्ञः
तथा यज्ञोऽय तव भारताग्र्य पारिक्षित स्वस्ति
नोऽस्तु प्रियेभ्यः ४
नृगस्य यज्ञस्त्वजमीढस्य चासीद्यथा यज्ञो दाशरथेश्च राज्ञः

तथा यज्ञोऽय तव भारताग्र्य पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ५
यज्ञः श्रुतो नो दिवि
देवसूनोर्युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः
तथा यज्ञोऽय तव भारताग्र्य पारिक्षित स्वस्ति
नोऽस्तु प्रियेभ्यः ६
कृष्णस्य यज्ञः सत्यवत्याः सुतस्य स्वयं च कर्म
प्रचकार यत्र
तथा यज्ञोऽय तव भारताग्र्य पारिक्षित स्वस्ति
नोऽस्तु प्रियेभ्यः ७
इमे हि ते सूर्यहुताशवर्चसः समासते वृत्रहणः क्रतुं
यथा
नैषां ज्ञानं विद्यते ज्ञातुमद्य दत्तं येभ्यो न
प्रणश्येत्कथंचित् ८
ऋत्विक्समो नास्ति लोकेषु चैव द्वैपायनेनेति
विनिश्चितं मे
एतस्य शिष्या हि क्षितिं चरन्ति सर्वर्त्विजः
कर्मसु स्वेषु दक्षाः ९
विभावसुश्चित्रभानुर्महात्मा हिरण्यरेता
विश्वभुक्कृष्णवर्त्मा
प्रदक्षिणावर्तशिखः प्रदीप्तो हव्यं तवेदं
हुतभुग्वष्टि देवः १०
नेह त्वदन्यो विद्यते जीवलोके समो नृपः पालयिता
प्रजानाम्
धृत्या च ते प्रीतमनाः सदाहं त्वं वा राजा धर्मराजो
यमो वा ११
शक्रः साक्षाद्वज्रपाणिर्यथेह त्राता
लोकेऽस्मिस्त्वं तथेह प्रजानाम्
मतस्त्वं नः पुरुषेन्द्रेह लोके न च त्वदन्यो
गृहपतिरस्ति यज्ञे १२
खट्वाङ्गनाभागदिलीपकल्पो ययातिमान्धातृसमप्रभावः आदित्यतेजःप्रतिमानतेजा भीष्मो यथा भ्राजसि

सुव्रतस्त्वम् १३
वाल्मीकिवत्ते निभृतं सुधैर्यं वसिष्ठवत्ते
नियतश्च कोपः
प्रभुत्वमिन्द्रेण समं मतं मे द्युतिश्च
नारायणवद्विभाति १४
यमो यथा धर्मविनिश्चयज्ञः कृष्णो यथा
सर्वगुणोपपन्नः
श्रियां निवासोऽसि यथा वसूनां निधानभूतोऽसि तथा
क्रतूनाम् १५
दम्भोद्भवेनासि समो बलेन रामो यथा
शस्त्रविदस्त्रविच्च
और्वत्रिताभ्यामसि तुल्यतेजा दुष्प्रेक्षणीयोऽसि
भगीरथो वा १६
सूत उवाच
एवं स्तुताः सर्व एव प्रसन्ना राजा सदस्या ऋत्विजो
हव्यवाहः
तेषां दृष्ट्वा भावितानीङ्गितानि प्रोवाच राजा
जनमेजयोऽथ १७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५०

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः जनमेजय उवाच
बालो वाक्यं स्थविर इव प्रभाषते नायं बालः स्थविरोऽय मतो मे
इच्छाम्यहं वरमस्मै प्रदातुं तन्मे विप्रा वितरध्वं समेताः १
सदस्या ऊचुः
बालोऽपि विप्रो मान्य एवेह राज्ञां
यश्चाविद्वान्यश्च विद्वान्यथावत्
सर्वान्कामांस्त्वत्त एषोऽहतेऽद्य यथा च नस्तक्षक
एति शीघ्रम् २
सूत उवाच

व्याहर्तुकामे वरदे नृपे द्विजं वरं वृणीष्वेति ततोऽभ्युवाच
होता वाक्यं नातिहृष्टान्तरात्मा कर्मण्यस्मिंस्तक्षको नैति तावत् ३
जनमेजय उवाच
यथा चेदं कर्म समाप्यते मे यथा च नस्तक्षक एति
शीघ्रम्
तथा भवन्तः प्रयतन्तु सर्वे परं शक्त्या स हि मे
विद्विषाणः ४
ऋत्विज उचुः
यथा शास्त्राणि नः प्राहुर्यथा शंसति पावकः
इन्द्रस्य भवने राजंस्तक्षको भयपीडितः ५
सूत उवाच
यथा सूतो लोहिताक्षो महात्मा पौराणिको
वेदितवान्पुरस्तात्
स राजानं प्राह पृष्टस्तदानीं
यथाहुर्विप्रास्तद्वदेतन्नृदेव ६
पुराणमागम्य ततो ब्रवीम्यहं दत्तं तस्मै वरमिन्द्रेण राजन्
वसेह त्वं मत्सकाशे सुगुप्तो न पावकस्त्वां
प्रदहिष्यतीति ७
एतच्छ्रुत्वा दीक्षितस्तप्यमान आस्ते होतारं चोदयन्कर्मकाले
च यत्तः स जुहाव मन्त्रैरथो इन्द्रः स्वयमेवाजगाम ८
विमानमारुह्य महानुभावः सर्वैर्देवैः परिसंस्तूयमानः
बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानो विद्याधरैरप्सरसां गणैश्च ९
तस्योत्तरीये निहितः स नागो भयोद्विग्नः शर्म नैवाभ्यगच्छत्
ततो राजा मन्त्रविदोऽब्रवीत्पुनः क्रुद्धो वाक्यं

तक्षकस्यान्तमिच्छन् १०
इन्द्रस्य भवने विप्रा यदि नागः स तक्षकः
तमिन्द्रेणैव सहितं पातयध्वं विभावसौ ११
ऋत्विज ऊचुः
अयमायाति वै तूर्णं तक्षकस्ते वशं नृप
श्रूयतेऽस्य महान्नादो रुवतो भैरवं भयात् १२
नूनं मुक्तो वज्रभृता स नागो
भ्रष्टश्चाङ्कान्मन्त्रविस्रस्तकायः
घूर्णन्नाकाशे नष्टसंज्ञोऽभ्युपैति
! १३
वर्तते तव राजेन्द्र कर्मैतद्विधिवत्प्रभो
अस्मै तु द्विजमुख्याय वरं त्वं दातुमर्हसि १४
जनमेजय उवाच
बालाभिरूपस्य तवाप्रमेय वरं प्रयच्छामि यथानुरूपम्
वृणीष्व यत्तेऽभिमतं हृदि स्थितं तत्ते
प्रदास्याम्यपि चेददेयम् १५
सूत उवाच
पतिष्यमाणे नागेन्द्रे तक्षके जातवेदसि
इदमन्तरमित्येवं तदास्तीकोऽभ्यचोदयत् १६
वरं ददासि चेन्मह्यं वृणोमि जनमेजय
सत्रं ते विरमत्वेतन्न पतेयुरिहोरगाः १७
एवमुक्तस्ततो राजा ब्रह्मन्पारिक्षितस्तदा
नातिहृष्टमना वाक्यमास्तीकमिदमब्रवीत् १८
सुवर्णं रजतं गाश्च यच्चान्यन्मन्यसे विभो
तत्ते दद्यां वरं विप्र न निवर्तेत्क्रतुर्मम १९
आस्तीक उवाच
सुवर्णं रजतं गाश्च न त्वां राजन्वृणोम्यहम्
सत्रं ते विरमत्वेतत्स्वस्ति मातृकुलस्य नः २०
सूत उवाच
आस्तीकेनैवमुक्तस्तु राजा पारिक्षितस्तदा
पुनः पुनरुवाचेदमास्तीकं वदतां वरम् २१
अन्यं वरय भद्रं ते वरं द्विजवरोत्तम

अयाचत न चाप्यन्यं वरं स भृगुनन्दन २२
ततो वेदविदस्तत्र सदस्याः सर्व एव तम्
राजानमूचुः सहिता लभतां ब्राह्मणो वरम् २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५१

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
शौनक उवाच
ये सर्पाः सर्पसत्रेऽस्मिन्पतिता हव्यवाहने
तेषां नामानि सर्वेषां श्रोतुमिच्छामि सूतज १
सूत उवाच
सहस्राणि बहून्यस्मिन्प्रयुतान्यर्वुदानि च
न शक्यं परिसंख्यातुं बहुत्वाद्वेदवित्तम २
यथास्मृति तु नामानि पन्नगानां निबोध मे
उच्यमानानि मुख्यानां हुतानां जातवेदसि ३
वासुकेः कुलजांस्तावत्प्राधान्येन निबोध मे
नीलरक्तान्सितान्घोरान्महाकायान्विषोल्बणान् ४
कोटिको मानसः पूर्णः सहः पैलो हलीसकः
पिच्छिलः कोणपश्चक्रः कोणवेगः प्रकालनः ५
हिरण्यवाहः शरणः कक्षकः कालदन्तकः
एते वासुकिजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहनम् ६
तक्षकस्य कुले जातान्प्रवक्ष्यामि निबोध तान्
पुच्छण्डको मण्डलकः पिण्डभेत्ता रभेणकः ७
उच्छिखः सुरसो द्रङ्गो बलहेडो विरोहणः
शिलीशलकरो मूकः सुकुमारः प्रवेपनः ८
मुद्गरः शशरोमा च सुमना वेगवाहनः
एते तक्षकजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहनम् ९
पारावतः पारियात्रः पाण्डरो हरिणः कृशः
विहङ्गः शरभो मोदः प्रमोदः संहताङ्गदः १०
एरावतकुलादेते प्रविष्टा हव्यवाहनम्
कौरव्यकुलजान्नागाञ्शृणु मे द्विजसत्तम ११
एण्डिलः कुण्डलो मुण्डो वेणिस्कन्धः कुमारकः

बाहुकः शृङ्गवेगश्च धूर्तकः पातपातरौ १२ धृतराष्ट्रकुले जाताञ्शृणु नागान्यथातथम् कीर्त्यमानान्मया ब्रह्मन्वातवेगान्विषोल्बणान् १३
शङ्कुकर्णः पिङ्गलकः कुठारमुखमेचकौ
पूर्णाङ्गदः पूर्णमुखः प्रहसः शकुनिर्हरिः १४
आमाहठः कोमठकः श्वसनो मानवो वटः
भैरवो मुण्डवेदाङ्गः पिशङ्गश्चोद्रपारगः १५
ऋषभो वेगवान्नाम पिण्डारकमहाहनू
रक्ताङ्गः सर्वसारङ्गः समृद्धः पाटराक्षसौ १६
वराहको वारणकः सुमित्रश्चित्रवेदिकः
पराशरस्तरुणको मणिस्कन्धस्तथारुणिः १७
इति नागा मया ब्रह्मन्कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः
प्राधान्येन बहुत्वात्तु न सर्वे परिकीर्तिताः १८
एतेषां पुत्रपौत्रास्तु प्रसवस्य च संततिः
न शक्याः परिसंख्यातुं ये दीप्तं पावकं गताः १९
सप्तशीर्षा द्विशीर्षाश्च पञ्चशीर्षास्तथापरे
कालानलविषा घोरा हुताः शतसहस्रशः २०
महाकाया महावीर्याः शैलशृङ्गसमुच्छ्रयाः
योजनायामविस्तारा द्वियोजनसमायताः २१
कामरूपाः कामगमा दीप्तानलविषोल्बणाः
दग्धास्तत्र महासत्रे ब्रह्मदण्डनिपीडिताः २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५२

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
सूत उवाच
इदमत्यद्भुतं चान्यदास्तीकस्यानुशुश्रुमः
तथा वरैश्छन्द्यमाने राज्ञा पारिक्षितेन ह १
इन्द्रहस्ताच्च्युतो नागः ख एव यदतिष्ठत
ततश्चिन्तापरो राजा बभूव जनमेजयः २
हूयमाने भृशं दीप्ते विधिवत्पावके तदा

न स्म स प्रापतद्वह्नौ तक्षको भयपीडितः ३
शौनक उवाच
किं सूत तेषां विप्राणां मन्त्रग्रामो मनीषिणाम्
न प्रत्यभात्तदाग्नौ यन्न पपात स तक्षकः ४
सूत उवाच
तमिन्द्रहस्ताद्विस्रस्तं विसंज्ञं पन्नगोत्तमम्
आस्तीकस्तिष्ठ तिष्ठेति वाचस्तिस्रोऽभ्युदैरयत् ५
वितस्थे सोऽन्तरिक्षेऽथ हृदयेन विदूयता
यथा तिष्ठेत वै कश्चिद्गोचक्रस्यान्तरा नरः ६
ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सदस्यैश्चोदितो भृशम्
काममेतद्भवत्वेवं यथास्तीकस्य भाषितम् ७
समाप्यतामिदं कर्म पन्नगाः सन्त्वनामयाः
प्रीयतामयमास्तीकः सत्यं सूतवचोऽस्तु तत् ८
ततो हलहलाशब्दः प्रीतिजः समवर्तत
आस्तीकस्य वरे दत्ते तथैवोपरराम च ९
स यज्ञः पाण्डवेयस्य राज्ञः पारिक्षितस्य ह
प्रीतिमांश्चाभवद्राजा भारतो जनमेजयः १०
ऋत्विग्भ्यः ससदस्येभ्यो ये तत्रासन्समागताः
तेभ्यश्च प्रददौ वित्तं शतशोऽथ सहस्रशः ११
लोहिताक्षाय सूताय तथा स्थपतये विभुः
येनोक्तं तत्र सत्राग्रे यज्ञस्य विनिवर्तनम् १२
निमित्तं ब्राह्मण इति तस्मै वित्तं ददौ बहु
ततश्चकारावभृथं विधिदृष्टेन कर्मणा १३
आस्तीकं प्रेषयामास गृहानेव सुसत्कृतम्
राजा प्रीतमनाः प्रीतं कृतकृत्यं मनीषिणम् १४
पुनरागमनं कार्यमिति चैनं वचोऽब्रवीत्
भविष्यसि सदस्यो मे वाजिमेधे महाक्रतौ १५
तथेत्युक्त्वा प्रदुद्राव स चास्तीको मुदा युतः
कृत्वा स्वकार्यमतुलं तोषयित्वा च पार्थिवम् १६
स गत्वा परमप्रीतो मातरं मातुलं च तम्
अभिगम्योपसंगृह्य यथावृत्तं न्यवेदयत् १७
एतच्छ्रुत्वा प्रीयमाणाः समेता ये तत्रासन्पन्नगा

वीतमोहाः
तेऽस्तीके वै प्रीतिमन्तो बभूवुरूचुश्चैनं वरमिष्टं वृणीष्व १८
भूयो भूयः सर्वशस्तेऽब्रुवंस्तं किं ते प्रियं
करवामोऽद्य विद्वन्
प्रीता वयं मोक्षिताश्चैव सर्वे कामं किं ते
करवामोऽद्य वत्स १९
आस्तीक उवाच
सायं प्रातः सुप्रसन्नात्मरूपा लोके विप्रा
मानवाश्चेतरेऽपि
धर्माख्यानं ये वदेयुर्ममेदं तेषां युष्मद्भ्यो नैव
किंचिद्भयं स्यात् २०
सूत उवाच
तैश्चाप्युक्तो भागिनेयः प्रसन्नैरेतत्सत्यं
काममेवं चरन्तः
प्रीत्या युक्ता ईप्सितं सर्वशस्ते कर्तारः स्म
प्रवणा भागिनेय २१
जरत्कारोर्जरत्कार्वां समुत्पन्नो महायशाः
आस्तीकः सत्यसंधो मां पन्नगेभ्योऽभिरक्षतु २२
असितं चार्तिमन्तं च सुनीथं चापि यः स्मरेत्
दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्य सर्पभयं भवेत् २३
सूत उवाच
मोक्षयित्वा स भुजगान्सर्पसत्राद्द्विजोत्तमः
जगाम काले धर्मात्मा दिष्टान्तं पुत्रपौत्रवान् २४
इत्याख्यानं मयास्तीकं यथावत्कीर्तितं तव
यत्कीर्तयित्वा सर्पेभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् २५
श्रुत्वा धर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकं पुण्यवर्धनम्
आस्तीकस्य कवेर्विप्र श्रीमच्चरितमादितः २६
शौनक उवाच
भृगुवंशात्प्रभृत्येव त्वया मे कथितं महत्
आख्यानमखिलं तात सौते प्रीतोऽस्मि तेन ते २७
प्रक्ष्यामि चैव भूयस्त्वां यथावत्सूतनन्दन

यां कथां व्याससंपन्नां तां च भूयः प्रचक्ष्व मे २८
तस्मिन्परमदुष्प्रापे सर्पसत्रे महात्मनाम्
कर्मान्तरेषु विधिवत्सदस्यानां महाकवे २९
या बभूवुः कथाश्चित्रा येष्वर्थेषु यथातथम्
त्वत्त इच्छामहे श्रोतुं सौते त्वं वै विचक्षणः ३०
सूत उवाच
कर्मान्तरेष्वकथयन्द्विजा वेदाश्रयाः कथाः
व्यासस्त्वकथयन्नित्यमाख्यानं भारतं महत् ३१
शौनक उवाच
महाभारतमाख्यानं पाण्डवानां यशस्करम्
जनमेजयेन यत्पृष्टः कृष्णद्वैपायनस्तदा ३२
श्रावयामास विधिवत्तदा कर्मान्तरेषु सः
तामहं विधिवत्पुण्यां श्रोतुमिच्छामि वै कथाम् ३३
मनःसागरसंभूतां महर्षेः पुण्यकर्मणः
कथयस्व सतां श्रेष्ठ न हि तृप्यामि सूतज ३४
सूत उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमम्
कृष्णद्वैपायनमतं महाभारतमादितः ३५
तज्जुषस्वोत्तम मते कथ्यमानं मयाद्विज
शंसितुं तन्मनो हर्षो ममापीह प्रवर्तते ३६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५३

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
सूत उवाच
श्रुत्वा तु सर्पसत्राय दीक्षितं जनमेजयम्
अभ्यागच्छदृषिर्विद्वान्कृष्णद्वैपायनस्तदा १
जनयामास यं काली शक्तेः पुत्रात्पराशरात्
कन्यैव यमुनाद्वीपे पाण्डवानां पितामहम् २
जातमात्रश्च यः सद्य इष्ट्या देहमवीवृधत्
वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्सेतिहासान्महायशाः ३
यं नाति तपसा कश्चिन्न वेदाध्ययनेन च

न व्रतैर्नोपवासैश्च न प्रसूत्या न मन्युना ४
विव्यासैकं चतुर्धा यो वेदं वेदविदां वरः
परावरज्ञो ब्रह्मर्षिः कविः सत्यव्रतः शुचिः ५
यः पाण्डुं धृतराष्ट्रं च विदुरं चाप्यजीजनत्
शन्तनोः सन्ततिं तन्वन्पुण्यकीर्तिर्महायशाः ६
जनमेजयस्य राजर्षेः स तद्यज्ञसदस्तदा
विवेश शिष्यैः सहितो वेदवेदाङ्गपारगैः ७
तत्र राजानमासीनं ददर्श जनमेजयम्
वृतं सदस्यैर्बहुभिर्देवैरिव पुरन्दरम् ८
तथा मूर्धावसिक्तैश्च नानाजनपदेश्वरः
ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च कुशलैर्यज्ञसंस्तरे ९
जनमेजयस्तु राजर्षिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतम्
सगणोऽभ्युद्ययौ तूर्णं प्रीत्या भरतसत्तमः १०
काञ्चनं विष्टरं तस्मै सदस्यानुमते प्रभुः
आसनं कल्पयामास यथा शक्रो बृहस्पतेः ११
तत्रोपविष्टं वरदं देवर्षिगणपूजितम्
राजेन्द्रः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा १२
पाद्यमाचमनीयं च अर्घ्यं गां च विधानतः
पितामहाय कृष्णाय तदर्हाय न्यवेदयत् १३
प्रतिगृह्य च तां पूजां पाण्डवाज्जनमेजयात्
गां चैव समनुज्ञाय व्यासः प्रीतोऽभवत्तदा १४
तथा संपूजयित्वा तं यत्नेन प्रपितामहम्
उपोपविश्य प्रीतात्मा पर्यपृच्छदनामयम् १५
भगवानपि तं दृष्ट्वा कुशलं प्रतिवेद्य च
सदस्यैः पूजितः सर्वैः सदस्यानभ्यपूजयत् १६
ततस्तं सत्कृतं सर्वैः सदस्यैर्जनमेजयः
इदं पश्चाद्द्विजश्रेष्ठं पर्यपृच्छत्कृताञ्जलि १७
कुरूणां पाण्डवानां च भवान्प्रत्यक्षदर्शिवान्
तेषां चरितमिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज १८
कथं समभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणाम्
तच्च युद्धं कथं वृत्तं भूतान्तकरणं महत् १९
पितामहानां सर्वेषां दैवेनाविष्टचेतसाम्

कार्त्स्न्येनैतत्समाचक्ष्व भगवन्कुशलो ह्यसि २०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनस्तदा
शशास शिष्यमासीनं वैशम्पायनमन्तिके २१
कुरूणां पाण्डवानां च यथा भेदोऽभवत्पुरा
तदस्मै सर्वमाचक्ष्व यन्मत्तः श्रुतवानसि २२
गुरोर्वचनमाज्ञाय स तु विप्रर्षभस्तदा
आचचक्षे ततः सर्वमितिहासं पुरातनम् २३
तस्मै राज्ञे सदस्येभ्यः क्षत्रियेभ्यश्च सर्वशः
भेदं राज्यविनाशं च कुरुपाण्डवयोस्तदा २४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५४

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
वैशपायन उवाच
गुरवे प्राङ्नमस्कृत्य मनोबुद्धिसमाधिभिः संपूज्य च द्विजान्सर्वांस्तथान्यान्विदुषो जनान् १
महर्षेः सर्वलोकेषु विश्रुतस्यास्य धीमतः
प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः २
श्रोतुं पात्रं च राजंस्त्वं प्राप्येमां भारतीं
कथाम्
गुरोर्वक्तुं परिस्पन्दो मुदा प्रोत्साहतीव माम् ३
शृणु राजन्यथा भेदः कुरुपाण्डवयोरभूत्
राज्यार्थे द्यूतसंभूतो वनवासस्तथैव च ४
यथा च युद्धमभवत्पृथिवीक्षयकारकम्
तत्तेऽह संप्रवक्ष्यामि पृच्छते भरतर्षभ ५
मृते पितरि ते वीरा वनादेत्य स्वमन्दिरम्
नचिरादिव विद्वांसो वेदे धनुषि चाभवन् ६
तांस्तथा रूपवीर्यौजःसंपन्नान्पौरसंमतान्
नामृष्यन्कुरवो दृष्ट्वा पाण्डवाञ्श्रीयशोभृतः ७
ततो दुर्योधनः क्रूरः कर्णश्च सहसौबलः
तेषां निग्रहनिर्वासान्विविधांस्ते समाचरन् ८

ददावथ विषं पापो भीमाय धृतराष्ट्रजः
जरयामास तद्वीरः सहान्नेन वृकोदरः ९
प्रमाणकोट्यां संसुप्तं पुनर्बद्ध्वा वृकोदरम्
तोयेषु भीमं गङ्गायाः प्रक्षिप्य पुरमाव्रजत् १०
यदा प्रबुद्धः कौन्तेयस्दा संछिद्य बन्धनम्
उदतिष्ठन्महाराज भीमसेनो गतव्यथः ११
आशीविषैः कृष्णसर्पैः सुप्तं चैनमदंशयत्
सर्वेष्वेवाङ्गदेशेषु न ममार च शत्रुहा १२
तेषां तु विप्रकारेषु तेषु तेषु महामतिः
मोक्षणे प्रतिघाते च विदुरोऽवहितोऽभवत् १३
स्वर्गस्थो जीवलोकस्य यथा शक्रः सुखावहः
पाण्डवानां तथा नित्यं विदुरोऽपि सुखावहः १४
यदा तु विविधोपायैः संवृतैर्विवृतैरपि
नाशक्नोद्विनिहन्तुं तान्दैवभाव्यर्थरक्षितान् १५
ततः संमन्त्र्य सचिवैर्वृषदुःशासनादिभिः
धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्य जातुषं गृहमादिशत् १६
तत्र तान्वासयामास पाण्डवानमितौजसः
अदाहयच्च विस्रब्धान्पावकेन पुनस्तदा १७
विदुरस्यैव वचनात्खनित्री विहिता ततः
मोक्षयामास योगेन ते मुक्ताः प्राद्रवन्भयात् १८
ततो महावने घोरे हिडिम्बं नाम राक्षसम्
भीमसेनोऽवधीत्क्रुद्धो भुवि भीमपराक्रमः १९
अथ संधाय ते वीरा एकचक्रां व्रजंस्तदा
ब्रह्मरूपधरा भूत्वा मात्रा सह परंतपाः २०
तत्र ते ब्राह्मणार्थाय बकं हत्वा महाबलम्
ब्राह्मणैः सहिता जग्मुः पाञ्चालानां पुरं ततः २१
ते तत्र द्रौपदीं लब्ध्वा परिसंवत्सरोषिताः
विदिता हास्तिनपुरं प्रत्याजग्मुररिन्दमाः २२
त उक्ता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च
भ्रातृभिर्विग्रहस्तात कथं वो न भवेदिति
अस्माभिः खाण्डवप्रस्थे युष्मद्वासोऽनुचिन्तितः २३
तस्माज्जनपदोपेतं सुविभक्तमहापथम्

वासाय खाण्डवप्रस्थं व्रजध्वं गतमन्यवः २४
तयोस्ते वचनाज्जग्मुः सह सर्वैः सुहृज्जनैः
नगरं खाण्डवप्रस्थं रत्नान्यादाय सर्वशः २५
तत्र ते न्यवसन्राजन्संवत्सरगणान्बहून्
वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः २६
एवं धर्मप्रधानास्ते सत्यव्रतपरायणाः अप्रमत्तोत्थिताः क्षान्ताः प्रतपन्तोऽहितांस्तदा
२७
अजयद्भीमसेनस्तु दिशं प्राचीं महाबलः
उदीचीमर्जुनो वीरः प्रतीचीं नकुलस्तथा २८
दक्षिणां सहदेवस्तु विजिग्ये परवीरहा
एवं चक्रुरिमां सर्वे वशे कृत्स्नां वसुन्धराम् २९
पञ्चभिः सूर्यसंकाशैः सूर्येण च विराजता
षट्सूर्येवाबभौ पृथ्वी पाण्डवैः सत्यविक्रमैः ३०
ततो निमित्ते कस्मिंश्चिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः
वनं प्रस्थापयामास भ्रातरं वै धनंजयम् ३१
स वै संवत्सरं पूर्णं मासं चैकं वनेऽवसत्
ततोऽगच्छद्धृषीकेशं द्वारवत्यां कदाचन ३२
लब्धवांस्तत्र बीभत्सुर्भार्यां राजीवलोचनाम्
वासुदेवस्य सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ३३
सा शचीव महेन्द्रेण श्रीः कृष्णेनेव संगता
सुभद्रा युयुजे प्रीता पाण्डवेनार्जुनेन ह ३४
अतर्पयच्च कौन्तेयः खाण्डवे हव्यवाहनम्
बीभत्सुर्वासुदेवेन सहितो नृपसत्तम ३५
नातिभारो हि पार्थस्य केशवेनाभवत्सह
व्यवसायसहायस्य विष्णोः शत्रुवधेष्विव ३६
पार्थायाग्निर्ददौ चापि गाण्डीवं धनुरुत्तमम्
इषुधी चाक्षयैर्बाणै रथं च कपिलक्षणम् ३७
मोक्षयामास बीभत्सुर्मयं तत्र महासुरम्
स चकार सभां दिव्यां सर्वरत्नसमाचिताम् ३८
तस्यां दुर्योधनो मन्दो लोभं चक्रे सुदुर्मतिः
ततोऽक्षैर्वञ्चयित्वा च सौबलेन युधिष्ठिरम् ३९

वनं प्रस्थापयामास सप्त वर्षाणि पञ्च च
अज्ञातमेकं राष्ट्रे च तथा वर्षं त्रयोदशम् ४०
ततश्चतुर्दशे वर्षे याचमानाः स्वकं वसु
नालभन्त महाराज ततो युद्धमवर्तत ४१
ततस्ते सर्वमुत्साद्य हत्वा दुर्योधनं नृपम्
राज्यं विद्रुतभूयिष्ठं प्रत्यपद्यन्त पाण्डवाः ४२
एवमेतत्पुरावृत्तं तेषामक्लिष्टकर्मणाम्
भेदो राज्यविनाशश्च जयश्च जयतां वर ४३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५५

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
कथितं वै समासेन त्वया सर्वं द्विजोत्तम
महाभारतमाख्यानं कुरूणां चरितं महत् १
कथां त्वनघ चित्रार्थामिमां कथयति त्वयि
विस्तरश्रवणे जातं कौतूहलमतीव मे २
स भवान्विस्तरेणेमां पुनराख्यातुमर्हति
न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ३
न तत्कारणमल्पं हि धर्मज्ञा यत्र पाण्डवाः
अवध्यान्सर्वशो जघ्नुः प्रशस्यन्ते च मानवैः ४
किमर्थं ते नरव्याघ्राः शक्ताः सन्तो ह्यनागसः
प्रयुज्यमानान्संक्लेशान्क्षान्तवन्तो
दुरात्मनाम् ५
कथं नागायुतप्राणो बाहुशाली वृकोदरः
परिक्लिश्यन्नपि क्रोधं धृतवान्वै द्विजोत्तम ६
कथं सा द्रौपदी कृष्णा क्लिश्यमाना दुरात्मभिः
शक्ता सती धार्तराष्ट्रान्नादहद्घोरचक्षुषा ७
कथं व्यतिक्रमन्द्यूते पार्थौ माद्रीसुतौ तथा
अनुव्रजन्नरव्याघ्रं वञ्च्यमानं दुरात्मभिः ८
कथं धर्मभृतां श्रेष्ठः सुतो धर्मस्य धर्मवित् अनर्हः परमं क्लेशं सोढवान्स युधिष्ठिरः ९

कथं च बहुलाः सेनाः पाण्डवः कृष्णसारथिः
अस्यन्नेकोऽनयत्सर्वाः पितृलोकं धनञ्जयः १०
एतदाचक्ष्व मे सर्वं यथावृत्तं तपोधन
यद्यच्च कृतवन्तस्ते तत्र तत्र महारथाः ११
वैशम्पायन उवाच
महर्षेः सर्वलोकेषु पूजितस्य महात्मनः
प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः १२
इदं शतसहस्रं हि श्लोकानां पुण्यकर्मणाम्
सत्यवत्यात्मजेनेह व्याख्यातममितौजसा १३
य इदं श्रावयेद्विद्वान्यश्चेदं शृणुयान्नरः
ते ब्रह्मणः स्थानमेत्य प्राप्नुयुर्देवतुल्यताम्
१४
इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमम्
श्राव्याणामुत्तमं चेदं पुराणमृषिसंस्तुतम् १५
अस्मिन्नर्थश्च धर्मश्च निखिलेनोपदिश्यते
इतिहासे महापुण्ये बुद्धिश्च परिनैष्ठिकी १६
अक्षुद्रान्दानशीलांश्च सत्यशीलाननास्तिकान् कार्ष्णं वेदमिमं विद्वाञ्श्रावयित्वार्थमश्नुते
१७
भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यादसंशयम्
इतिहासमिमं श्रुत्वा पुरुषोऽपि सुदारुणः १८
जयो नामेतिहासोऽय श्रोतव्यो विजिगीषुणा
महीं विजयते सर्वां शत्रूंश्चापि पराजयेत् १९
इदं पुंसवनं श्रेष्ठमिदं स्वस्त्ययनं महत्
महिषीयुवराजाभ्यां श्रोतव्यं बहुशस्तथा २०
अर्थशास्त्रमिदं पुण्यं धर्मशास्त्रमिदं परम्
मोक्षशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना २१
संप्रत्याचक्षते चैव आख्यास्यन्ति तथापरे
पुत्राः शुश्रूषवः सन्ति प्रेष्याश्च प्रियकारिणः २२
शरीरेण कृतं पापं वाचा च मनसैव च
सर्वं तत्त्यजति क्षिप्रमिदं शृण्वन्नरः सदा २३

भारतानां महज्जन्म शृण्वतामनसूयताम्
नास्ति व्याधिभयं तेषां परलोकभयं कुतः २४
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पुण्यं तथैव च
कृष्णद्वैपायनेनेदं कृतं पुण्यचिकीर्षुणा २५
कीर्तिं प्रथयता लोके पाण्डवानां महात्मनाम्
अन्येषां क्षत्रियाणां च भूरिद्रविणतेजसाम् २६
यथा समुद्रो भगवान्यथा च हिमवाग्निरिः
ख्यातावुभौ रत्ननिधी तथा भारतमुच्यते २७
य इदं श्रावयेद्विद्वान्ब्राह्मणानिह पर्वसु
धूतपाप्मा जितस्वर्गो ब्रह्मभूयं स गच्छति २८
यश्चेदं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः
अक्षय्यं तस्य तच्छ्राद्धमुपतिष्ठेत्पितॄनपि २९
अह्ना यदेनश्चाज्ञानात्प्रकरोति नरश्चरन्
तन्महाभारताख्यानं श्रुत्वैव प्रविलीयते ३०
भारतानां महज्जन्म महाभारतमुच्यते
निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ३१
त्रिभिर्वर्षैः सदोत्थायी कृष्णद्वैपायनो मुनिः
महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमुत्तमम् ३२
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् ३३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५६

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
राजोपरिचरो नाम धर्मनित्यो महीपतिः
बभूव मृगयां गन्तुं स कदाचिद्धृतव्रतः १
स चेदिविषयं रम्यं वसुः पौरवनन्दनः
इन्द्रोपदेशाज्जग्राह ग्रहणीयं महीपतिः २
तमाश्रमे न्यस्तशस्त्रं निवसन्तं तपोरतिम्
देवः साक्षात्स्वयं वज्री समुपायान्महीपतिम् ३
इन्द्रत्वमर्हो राजायं तपसेत्यनुचिन्त्य वै

तं सान्त्वेन नृपं साक्षात्तपसः संन्यवर्तयत् ४
इन्द्र उवाच
न संकीर्येत धर्मोऽय पृथिव्यां पृथिवीपते
त्वं पाहि धर्मो हि धृतः कृत्स्नं धारयते जगत् ५
लोक्यं धर्मं पालय त्वं नित्ययुक्तः समाहितः
धर्मयुक्तस्ततो लोकान्पुण्यानाप्स्यसि शाश्वतान् ६
दिविष्ठस्य भुविष्ठस्त्वं सखा भूत्वा मम प्रियः
ऊधः पृथिव्या यो देशस्तमावस नराधिप ७
पशव्यश्चैव पुण्यश्च सुस्थिरो धनधान्यवान् स्वारक्ष्यश्चैव सौम्यश्च भोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः
८
अत्यन्यानेष देशो हि धनरत्नादिभिर्युतः
वसुपूर्णा च वसुधा वस चेदिषु चेदिप ९
धर्मशीला जनपदाः सुसंतोषाश्च साधवः
न च मिथ्याप्रलापोऽत्र स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा १०
न च पित्रा विभज्यन्ते नरा गुरुहिते रताः
युञ्जते धुरि नो गाश्च कृशाः संधुक्षयन्ति च ११
सर्वे वर्णाः स्वधर्मस्थाः सदा चेदिषु मानद
न तेऽस्त्यविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु यद्भवेत् १२
देवोपभोग्यं दिव्यं च आकाशे स्फाटिकं महत्
आकाशगं त्वां मद्दत्तं विमानमुपपत्स्यते १३
त्वमेकः सर्वमर्त्येषु विमानवरमास्थितः
चरिष्यस्युपरिस्थो वै देवो विग्रहवानिव १४
ददामि ते वैजयन्तीं मालामम्लानपङ्कजाम्
धारयिष्यति संग्रामे या त्वां शस्त्रैरविक्षतम् १५
लक्षणं चैतदेवेह भविता ते नराधिप
इन्द्रमालेति विख्यातं धन्यमप्रतिमं महत् १६
वैशम्पायन उवाच
यष्टिं च वैणवीं तस्मै ददौ वृत्रनिषूदनः
इष्टप्रदानमुद्दिश्य शिष्टानां परिपालिनीम् १७
तस्याः शक्रस्य पूजार्थं भूमौ भूमिपतिस्तदा
प्रवेशं कारयामास गते संवत्सरे तदा १८

ततः प्रभृति चाद्यापि यष्ट्याः क्षितिपसत्तमैः
प्रवेशः क्रियते राजन्यथा तेन प्रवर्तितः १९
अपरेद्युस्तथा चास्याः क्रियते उच्छ्रयो नृपैः
अलंकृतायाः पिटकैर्गन्धैर्माल्यैश्च भूषणैः
माल्यदामपरिक्षिप्ता विधिवत्क्रियतेऽपि च २०
भगवान्पूज्यते चात्र हास्यरूपेण शंकरः
स्वयमेव गृहीतेन वसोः प्रीत्या महात्मनः २१
एतां पूजां महेन्द्रस्तु दृष्ट्वा देव कृतां शुभाम्
वसुना राजमुख्येन प्रीतिमानब्रवीद्विभुः २२
ये पूजयिष्यन्ति नरा राजानश्च महं मम
कारयिष्यन्ति च मुदा यथा चेदिपतिर्नृपः २३
तेषां श्रीर्विजयश्चैव सराष्ट्राणां भविष्यति
तथा स्फीतो जनपदो मुदितश्च भविष्यति २४
एवं महात्मना तेन महेन्द्रेण नराधिप
वसुः प्रीत्या मघवता महाराजोऽभिसत्कृतः २५
उत्सवं कारयिष्यन्ति सदा शक्रस्य ये नराः
भूमिदानादिभिर्दानैर्यथा पूता भवन्ति वै
वरदानमहायज्ञैस्तथा शक्रोत्सवेन ते २६
संपूजितो मघवता वसुश्चेदिपतिस्तदा
पालयामास धर्मेण चेदिस्थः पृथिवीमिमाम्
इन्द्रप्रीत्या भूमिपतिश्चकारेन्द्रमहं वसुः २७
पुत्राश्चास्य महावीर्याः पञ्चासन्नमितौजसः
नानाराज्येषु च सुतान्स सम्राडभ्यषेचयत् २८
महारथो मगधराड्विश्रुतो यो बृहद्रथः
प्रत्यग्रहः कुशाम्बश्च यमाहुर्मणिवाहनम्
मच्छिल्लश्च यदुश्चैव राजन्यश्चापराजितः २९
एते तस्य सुता राजन्राजर्षेर्भूरितेजसः
न्यवेशयन्नाममिः स्वैस्ते देशांश्च पुराणि च
वासवाः पञ्च राजानः पृथग्वंशाश्च शाश्वताः ३०
वसन्तमिन्द्रप्रासादे आकाशे स्फाटिके च तम्
उपतस्थुर्महात्मानं गन्धर्वाप्सरसो नृपम्
राजोपरिचरेत्येवं नाम तस्याथ विश्रुतम् ३१

पुरोपवाहिनीं तस्य नदीं शुक्तिमतीं गिरिः
अरौत्सीच्चेतनायुक्तः कामात्कोलाहलः किल ३२
गिरिं कोलाहलं तं तु पदा वसुरताडयत्
निश्चक्राम नदी तेन प्रहारविवरेण सा ३३
तस्यां नद्यामजनयन्मिथुनं पर्वतः स्वयम्
तस्माद्विमोक्षणात्प्रीता नदी राज्ञे न्यवेदयत् ३४
यः पुमानभवत्तत्र तं स राजर्षिसत्तमः
वसुर्वसुप्रदश्चक्रे सेनापतिमरिन्दमम्
चकार पत्नीं कन्यां तु दयितां गिरिकां नृपः ३५
वसोः पत्नी तु गिरिका कामात्काले न्यवेदयत्
ऋतुकालमनुप्राप्तं स्नाता पुंसवने शुचिः ३६
तदहः पितरश्चैनमूचुर्जहि मृगानिति
तं राजसत्तमं प्रीतास्तदा मतिमतां वरम् ३७
स पितॄणां नियोगं तमव्यतिक्रम्य पार्थिवः
चचार मृगयां कामी गिरिकामेव संस्मरन्
अतीव रूपसंपन्नां साक्षाच्छ्रियमिवापराम् ३८
तस्य रेतः प्रचस्कन्द चरतो रुचिरे वने
स्कन्नमात्रं च तद्रेतो वृक्षपत्रेण भूमिपः ३९
प्रतिजग्राह मिथ्या मे न स्कंदेद्रेत इत्युत
ऋतुश्च तस्याः पत्न्या मे न मोघः स्यादिति प्रभुः ४०
संचिन्त्यैवं तदा राजा विचार्य च पुनः पुनः
अमोघत्वं च विज्ञाय रेतसो राजसत्तमः ४१
शुक्रप्रस्थापने कालं महिष्याः प्रसमीक्ष्य सः
अभिमन्त्र्याथ तच्छुक्रमारात्तिष्ठन्तमाशुगम्
सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्वज्ञो ज्ञात्वा श्येनं
ततोऽब्रवीत् ४२
मत्प्रियार्थमिदं सौम्य शुक्रं मम गृहं नय
गिरिकायाः प्रयच्छाशु तस्या ह्यार्तवमद्य वै ४३
गृहीत्वा तत्तदा श्येनस्तूर्णमुत्पत्य वेगवान्
जवं परममास्थाय प्रदुद्राव विहंगमः ४४
तमपश्यदथायान्तं श्येनं श्येनस्तथापरः
अभ्यद्रवच्च तं सद्यो दृष्ट्वैवामिषशङ्कया ४५

तुण्डयुद्धमथाकाशे तावुभौ संप्रचक्रतुः
युध्यतोरपतद्रेतस्तच्चापि यमुनाम्भसि ४६
तत्राद्रिकेति विख्याता ब्रह्मशापाद्वराप्सराः
मीनभावमनुप्राप्ता बभूव यमुनाचरी ४७
श्येनपादपरिभ्रष्टं तद्वीर्यमथ वासवम्
जग्राह तरसोपेत्य साद्रिका मत्स्यरूपिणी ४८
कदाचिदथ मत्सीं तां बबन्धुर्मत्स्यजीविनः
मासे च दशमे प्राप्ते तदा भरतसत्तम
उज्जह्रुरुदरात्तस्याः स्त्रीपुमांसं च मानुषम् ४९
आश्चर्यभूतं मत्वा तद्राज्ञस्ते प्रत्यवेदयन्
काये मत्स्या इमौ राजन्संभूतौ मानुषाविति ५०
तयोः पुमांसं जग्राह राजोपरिचरस्तदा
स मत्स्यो नाम राजासीद्धार्मिकः सत्यसंगरः ५१
साप्सरा मुक्तशापा च क्षणेन समपद्यत
पुरोक्ता या भगवता तिर्यग्योनिगता शुभे
मानुषौ जनयित्वां त्वं शापमोक्षमवाप्स्यसि ५२
ततः सा जनयित्वा तौ विशस्ता मत्स्यघातिना
संत्यज्य मत्स्यरूपं सा दिव्यं रूपमवाप्य च
सिद्धर्षिचारणपथं जगामाथ वराप्सराः ५३
या कन्या दुहिता तस्या मत्स्या मत्स्यसगन्धिनी
राज्ञा दत्ताथ दाशाय इयं तव भवत्विति
रूपसत्त्वसमायुक्ता सर्वैः समुदिता गुणैः ५४
सा तु सत्यवती नाम मत्स्यघात्यभिसंश्रयात्
आसीन्मत्स्यसगन्धैव कंचित्कालं शुचिस्मिता ५५
शुश्रूषार्थं पितुर्नावं तां तु वाहयतीं जले
तीर्थयात्रां परिक्रामन्नपश्यद्वै पराशरः ५६
अतीव रूपसंपन्नां सिद्धानामपि काङ्क्षिताम् दृष्ट्वैव च स तान्धीमांश्चकमे चारुदर्शनाम् विद्वांस्तां वासवीं कन्यां कार्यवान्मुनिपुङ्गवः ५७
साब्रवीत्पश्य भगवन्पारावारे ऋषीन्स्थितान् आवयोर्दृश्यतोरेभिः कथं तु स्यात्समागमः ५८

एवं तयोक्तो भगवान्नीहारमसृजत्प्रभुः
येन देशः स सर्वस्तु तमोभूत इवाभवत् ५९
दृष्ट्वा सृष्टं तु नीहारं ततस्तं परमर्षिणा
विस्मिता चाब्रवीत्कन्या व्रीडिता च मनस्विनी ६०
विद्धि मां भगवन्कन्यां सदा पितृवशानुगाम्
त्वत्संयोगाच्च दुष्येत कन्याभावो ममानघ ६१
कन्यात्वे दूषिते चापि कथं शक्ष्ये द्विजोत्तम
गन्तुं गृहं गृहे चाहं धीमन्न स्थातुमुत्सहे
एतत्संचिन्त्य भगवन्विधत्स्व यदनन्तरम् ६२
एवमुक्तवतीं तां तु प्रीतिमानृषिसत्तमः
उवाच मत्प्रियं कृत्वा कन्यैव त्वं भविष्यसि ६३
वृणीष्व च वरं भीरु यं त्वमिच्छसि भामिनि
वृथा हि न प्रसादो मे भूतपूर्वः शुचिस्मिते ६४
एवमुक्ता वरं वव्रे गात्रसौगन्ध्यमुत्तमम्
स चास्यै भगवान्प्रादान्मनसः काङ्क्षितं प्रभुः ६५
ततो लब्धवरा प्रीता स्त्रीभावगुणभूषिता
जगाम सह संसर्गमृषिणाद्भुतकर्मणा ६६
तेन गन्धवतीत्येव नामास्याः प्रथितं भुवि
तस्यास्तु योजनाद्गन्धमाजिघ्रन्ति नरा भुवि ६७
ततो योजनगन्धेति तस्य नाम परिश्रुतम्
पराशरोऽपि भगवाञ्जगाम स्वं निवेशनम् ६८
इति सत्यवती हृष्टा लब्ध्वा वरमनुत्तमम्
पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुषाव सा
जज्ञे च यमुनाद्वीपे पराशर्यः स वीर्यवान् ६९
स मातरमुपस्थाय तपस्येव मनो दधे
स्मृतोऽह दर्शयिष्यामि कृत्येष्विति च सोऽब्रवीत् ७०
एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात्
द्वीपे न्यस्तः स यद्बालस्तस्माद्द्वैपायनोऽभवत् ७१
पादापसारिणं धर्मं विद्वान् स तु युगे युगे
आयुः शक्तिं च मर्त्यानां युगानुगमवेक्ष्य च ७२

ब्रह्मणो ब्राह्मणानां च यथानुग्रहकाम्यया
विव्यास वेदान्यस्माच्च तस्माद्व्यास इति स्मृतः ७३
वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान्
सुमन्तुं जैमिनिं पैलं शुकं चैव स्वमात्मजम् ७४
प्रभुर्वरिष्ठो वरदो वैशम्पायनमेव च
संहितास्तैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकाशिताः ७५
तथा भीष्मः शान्तनवो गङ्गायाममितद्युतिः
वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्यो महायशाः ७६
शूले प्रोतः पुराणर्षिरचोरश्चोरशङ्कया
अणीमाण्डव्य इति वै विख्यातः सुमहायशाः ७७
स धर्ममाहूय पुरा महर्षिरिदमुक्तवान्
इषीकया मया बाल्यादेका विद्धा शकुन्तिका ७८
तत्किल्बिषं स्मरे धर्म नान्यत्पापमहं स्मरे
तन्मे सहस्रसमितं कस्मान्नेहाजयत्तपः ७९
गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधाद्यतः तस्मात्त्वं किल्बिषादस्माच्छूद्रयोनौ जनिष्यसि
८०
तेन शापेन धर्मोऽपि शूद्रयोनावजायत
विद्वान्विदुररूपेण धार्मी तनुरकिल्बिषी ८१
सञ्जयो मुनिकल्पस्तु जज्ञे सूतो गवल्गणात्
सूर्याच्च कुन्तिकन्यायां जज्ञे कर्णो महारथः
सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्द्योतिताननः ८२
अनुग्रहार्थं लोकानां विष्णुर्लोकनमस्कृतः
वसुदेवात्तु देवक्याः प्रादुर्भूतो महायशाः ८३
अनादिनिधनो देवः स कर्ता जगतः प्रभुः
अव्यक्तमक्षरं ब्रह्म प्रधानं त्रिगुणात्मकम् ८४
आत्मानमव्ययं चैव प्रकृतिं प्रभवं परम्
पुरुषं विश्वकर्माणं सत्त्वयोगं ध्रुवाक्षरम् ८५
अनन्तमचलं देवं हंसं नारायणं प्रभुम्
धातारमजरं नित्यं तमाहुः परमव्ययम् ८६
पुरुषः स विभुः कर्ता सर्वभूतपितामहः
धर्मसंवर्धनार्थाय प्रजज्ञेऽन्धकवृष्णिषु ८७

अस्त्रज्ञौ तु महावीर्यौ सर्वशस्त्रविशारदौ
सात्यकिः कृतवर्मा च नारायणमनुव्रतौ
सत्यकाद्धृदिकाच्चैव जज्ञातेऽस्त्रविशारदौ ८८
भरद्वाजस्य च स्कन्नं द्रोण्यां शुक्रमवर्धत
महर्षेरुग्रतपसस्तस्माद्द्रोणो व्यजायत ८९
गौतमान्मिथुनं जज्ञे शरस्तम्बाच्छरद्वतः
अश्वत्थाम्नश्च जननी कृपश्चैव महाबलः
अश्वत्थामा ततो जज्ञे द्रोणादस्त्रभृतां वरः ९०
तथैव धृष्टद्युम्नोऽपि साक्षादग्निसमद्युतिः
वैताने कर्मणि तते पावकात्समजायत
वीरो द्रोणविनाशाय धनुषा सह वीर्यवान् ९१
तथैव वेद्यां कृष्णापि जज्ञे तेजस्विनी शुभा
विभ्राजमाना वपुषा बिभ्रती रूपमुत्तमम् ९२
प्रह्रादशिष्यो नग्नजित्सुबलश्चाभवत्ततः
तस्य प्रजा धर्महन्त्री जज्ञे देवप्रकोपनात् ९३
गान्धारराजपुत्रोऽभूच्छकुनिः सौबलस्तथा
दुर्योधनस्य माता च जज्ञातेऽथविदावुभौ ९४
कृष्णद्वैपायनाज्जज्ञे धृतराष्ट्रो जनेश्वरः
क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य पाण्डुश्चैव महाबलः ९५
पाण्डोस्तु जज्ञिरे पञ्च पुत्रा देवसमाः पृथक्
द्वयोः
स्त्रियोर्गुणज्येष्ठस्तेषामासीद्युधिष्ठिरः ९६
धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुतात्तु वृकोदरः
इन्द्राद्धनञ्जयः श्रीमान्सर्वशस्त्रभृतां वरः ९७
जज्ञाते रूपसंपन्नावश्विभ्यां तु यमावुभौ
नकुलः सहदेवश्च गुरुशुश्रूषणे रतौ ९८
तथा पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः
दुर्योधनप्रभृतयो युयुत्सुः करणस्तथा ९९
अभिमन्युः सुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत
स्वस्रीयो वासुदेवस्य पौत्रः पाण्डोर्महात्मनः १००
पाण्डवेभ्योऽपि पञ्चभ्यः कृष्णायां पञ्च जज्ञिरे
कुमारा रूपसम्पन्नाः सर्वशस्त्रविशारदाः १०१

प्रतिविन्ध्यो युधिष्ठिरात्सुतसोमो वृकोदरात्
अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलि १०२
तथैव सहदेवाच्च श्रुतसेनः प्रतापवान्
हिडिम्बायां च भीमेन वने जज्ञे घटोत्कचः १०३
शिखण्डी द्रुपदाज्जज्ञे कन्या पुत्रत्वमागता
यां यक्षः पुरुषं चक्रे स्थूणः प्रियचिकीर्षया १०४
कुरूणां विग्रहे तस्मिन्समागच्छन्बहून्यथ
राज्ञां शतसहस्राणि योत्स्यमानानि संयुगे १०५
तेषामपरिमेयानि नामधेयानि सर्वशः
न शक्यं परिसंख्यातुं वर्षाणामयुतैरपि
एते तु कीर्तिता मुख्या यैराख्यानमिदं ततम् १०६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५७

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
य एते कीर्तिता ब्रह्मन्ये चान्ये नानुकीर्तिताः
सम्यक्ताञ्श्रोतुमिच्छामि
राज्ञश्चान्यान्सुवर्चसः १
यदर्थमिह संभूता देवकल्पा महारथाः
भुवि तन्मे महाभाग सम्यगाख्यातुमर्हसि २
वैशम्पायन उवाच
रहस्यं खल्विदं राजन्देवानामिति नः श्रुतम्
तत्तु ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे ३
त्रिः सप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां
पुरा
जामदग्न्यस्तपस्तेपे महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ४
तदा निःक्षत्रिये लोके भार्गवेण कृते सति
ब्राह्मणान्क्षत्रिया
राजग्नर्भार्थिन्योऽभिचक्रमुः ५
ताभिः सह समापेतुर्ब्राह्मणाः संशितव्रताः
ऋतावृतौ नरव्याघ्र न कामान्नानृतौ तथा ६

तेभ्यस्तु लेभिरे गर्भान्क्षत्रियास्ताः सहस्रशः ततः सुषुविरे राजन्क्षत्रियान्वीर्यसंमतान्
कुमारांश्च कुमारीश्च पुनः क्षत्राभिवृद्धये ७
एवं तद्ब्राह्मणैः क्षत्रं क्षत्रियासु तपस्विभिः
जातमृध्यत धर्मेण सुदीर्घेणायुषान्वितम्
चत्वारोऽपि तदा वर्णा बभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ८
अभ्यगच्छन्नृतौ नारीं न कामान्नानृतौ तथा
तथैवान्यानि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि
ऋतौ दारांश्च गच्छन्ति तदा स्म भरतर्षभ ९
ततोऽवर्धन्त धर्मेण सहस्रशतजीविनः
ताः प्रजाः पृथिवीपाल धर्मव्रतपरायणाः
आधिभिर्व्याधिभिश्चैव विमुक्ताः सर्वशो नराः १०
अथेमां सागरापाङ्गां गां गजेन्द्रगताखिलाम्
अध्यतिष्ठत्पुनः क्षत्रं सशैलवनकाननाम् ११
प्रशासति पुनः क्षत्रे धर्मेणेमां वसुंधराम्
ब्राह्मणाद्यास्तदा वर्णा लेभिरे मुदमुत्तमाम् १२
कामक्रोधोद्भवान्दोषान्निरस्य च नराधिपाः
दण्डं दण्ड्येषु धर्मेण प्रणयन्तोऽन्वपालयन् १३
तथा धर्मपरे क्षत्रे सहस्राक्षः शतक्रतुः
स्वादु देशे च काले च ववर्षाप्याययन्प्रजाः १४
न बाल एव म्रियते तदा कश्चिन्नराधिप
न च स्त्रियं प्रजानाति कश्चिदप्राप्तयौवनः १५
एवमायुष्मतीभिस्तु प्रजाभिर्भरतर्षभ
इयं सागरपर्यन्ता समापूर्यत मेदिनी १६
ईजिरे च महायज्ञैः क्षत्रिया बहुदक्षिणैः
साङ्गोपनिषदान्वेदान्विप्राश्चाधीयते तदा १७
न च विक्रीणते ब्रह्म ब्राह्मणाः स्म तदा नृप
न च शूद्रसमाभ्याशे वेदानुच्चारयन्त्युत १८
कारयन्तः कृषिं गोभिस्तथा वैश्याः क्षिताविह
न गामयुञ्जन्त धुरि कृशाङ्गाश्चाप्यजीवयन् १९
फेनपांश्च तथा वत्सान्न दुहन्ति स्म मानवाः
न कूटमानैर्वणिजः पण्यं विक्रीणते तदा २०

कर्माणि च नरव्याघ्र धर्मोपेतानि मानवाः
धर्ममेवानुपश्यन्तश्चक्रुर्धर्मपरायणाः २१
स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वे वर्णा नराधिप
एवं तदा नरव्याघ्र धर्मो न ह्रसते क्वचित् २२
काले गावः प्रसूयन्ते नार्यश्च भरतर्षभ
फलन्त्यृतुषु वृक्षाश्च पुष्पाणि च फलानि च २३
एवं कृतयुगे सम्यग्वर्तमाने तदा नृप
आपूर्यत मही कृत्स्ना प्राणिभिर्बहुभिर्भृशम् २४
ततः समुदिते लोके मानुषे भरतर्षभ
असुरा जज्ञिरे क्षेत्रे राज्ञां मनुजपुंगव २५
आदित्यैर्हि तदा दैत्या बहुशो निर्जिता युधि
एश्वर्याद्भ्रंशिताश्चापि संबभूवुः क्षिताविह २६
इह देवत्वमिच्छन्तो मानुषेषु मनस्विनः
जज्ञिरे भुवि भूतेषु तेषु तेष्वसुरा विभो २७
गोष्वश्वेषु च राजेन्द्र खरोष्ट्रमहिषेषु च
क्रव्यादेषु च भूतेषु गजेषु च मृगेषु च २८
जातैरिह महीपाल जायमानैश्च तैर्मही
न शशाकात्मनात्मानमियं धारयितुं धरा २९
अथ जाता महीपालाः केचिद्बलसमन्विताः
दितेः पुत्रा दनोश्चैव तस्माल्लोकादिह च्युताः ३०
वीर्यवन्तोऽवलिप्तास्ते नानारूपधरा महीम्
इमां सागरपर्यन्तां परीयुररिमर्दनाः ३१
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्शूद्राश्चैं!
वाप्यपीडयन्
अन्यानि चैव भूतानि पीडयामासुरोजसा ३२
त्रासयन्तो विनिघ्नन्तस्तांस्तान्भूतगणांश्च ते
विचेरुः सर्वतो राजन्महीं शतसहस्रशः ३३
आश्रमस्थान्महर्षींश्च धर्षयन्तस्ततस्ततः
अब्रह्मण्या वीर्यमदा मत्ता मदबलेन च ३४
एवं बीर्यबलोत्सिक्तैर्भूरियं तैर्महासुरैः
पीड्यमाना महीपाल ब्रह्माणमुपचक्रमे ३५
न हीमां पवनो राजन्न नागा न नगा महीम्

तदा धारयितुं शेकुराक्रान्तां दानवैर्बलात् ३६
ततो मही महीपाल भारार्ता भयपीडिता
जगाम शरणं देवं सर्वभूतपितामहम् ३७
सा संवृतं महाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः
ददर्श देवं ब्रह्माणं लोककर्तारमव्ययम् ३८
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च बन्दिकर्मसु निष्ठितैः
वन्द्यमानं मुदोपेतैर्ववन्दे चैनमेत्य सा ३९
अथ विज्ञापयामास भूमिस्तं शरणार्थिनी
संनिधौ लोकपालानां सर्वेषामेव भारत ४०
तत्प्रधानात्मनस्तस्य भूमेः कृत्यं स्वयंभुवः
पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितं परमेष्ठिनः ४१
स्रष्टा हि जगतः कस्मान्न संबुध्येत भारत
सुरासुराणां लोकानामशेषेण मनोगतम् ४२
तमुवाच महाराज भूमिं भूमिपतिर्विभुः
प्रभवः सर्वभूतानामीशः शंभुः प्रजापतिः ४३
यदर्थमसि संप्राप्ता मत्सकाशं वसुंधरे
तदर्थं संनियोक्ष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ४४
इत्युक्त्वा स महीं देवो ब्रह्मा राजन्विसृज्य च
आदिदेश तदा सर्वान्विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ४५
अस्या भूमेर्निरसितुं भारं भागैः पृथक्पृथक्
अस्यामेव प्रसूयध्वं विरोधायेति चाब्रवीत् ४६
तथैव च समानीय गन्धर्वाप्सरसां गणान्
उवाच भगवान्सर्वानिदं वचनमुत्तमम्
स्वैरंशैः संप्रसूयध्वं यथेष्टं मानुषेष्विति ४७
अथ शक्रादयः सर्वे श्रुत्वा सुरगुरोर्वचः
तथ्यमर्थ्यं च पथ्यं च तस्य ते जगृहुस्तदा ४८
अथ ते सर्वशॐऽशै स्वैर्गन्तुं भूमिं कृतक्षणाः
नारायणममित्रघ्नं वैकुण्ठमुपचक्रमुः ४९
यः स चक्रगदापाणिः पीतवासासितप्रभः
पद्मनाभः सुरारिघ्नः पृथुचार्वञ्चितेक्षणः ५०
तं भुवः शोधनायेन्द्र उवाच पुरुषोत्तमम्
अंशेनावतरस्वेति तथेत्याह च तं हरिः ५१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५८

एकोनषष्टितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अथ नारायणेनेन्द्रश्चकार सह संविदम्
अवतर्तुं महीं स्वर्गादंशतः सहितः सुरैः १
आदिश्य च स्वयं शक्रः सर्वानेव दिवौकसः
निर्जगाम पुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्य ह २
तेऽमरारिविनाशाय सर्वलोकहिताय च
अवतेरुः क्रमेणेमां महीं स्वर्गाद्दिवौकसः ३
ततो ब्रह्मर्षिवंशेषु पार्थिवर्षिकुलेषु च
जज्ञिरे राजशार्दूल यथाकामं दिवौकसः ४
दानवान्राक्षसांश्चैव गन्धर्वान्पन्नगांस्तथा
पुरुषादानि चान्यानि जघ्नुः सत्त्वान्यनेकशः ५
दानवा राक्षसाश्चैव गन्धर्वाः पन्नगास्तथा
न तान्बलस्थान्बाल्येऽपि जघ्नुर्भरतसत्तम ६
जनमेजय उवाच
देवदानवसङ्घानां गन्धर्वाप्सरसां तथा
मानवानां च सर्वेषां तथा वै यक्षरक्षसाम् ७
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन संभवं कृत्स्नमादितः
प्राणिनां चैव सर्वेषां सर्वशः सर्वविद्ध्य्सि ८
वैशम्पायन उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे
सुरादीनामहं सम्यग्लोकानां प्रभवाप्ययम् ९
ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः
मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः १०
मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपात्तु इमाः प्रजाः
प्रजज्ञिरे महाभागा दक्षकन्यास्त्रयोदश ११
अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः
क्रोधा प्रावा अरिष्टा च विनता कपिला तथा १२
कद्रूश्च मनुजव्याघ्र दक्षकन्यैव भारत

एतासां वीर्यसंपन्नं पुत्रपौत्रमनन्तकम् १३
अदित्यां द्वादशादित्याः संभूता भुवनेश्वराः
ये राजन्नामतस्तांस्ते कीर्तयिष्यामि भारत १४
धाता मित्रोऽयमा शक्रो वरुणश्चांश एव च
भगो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा १५
एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते
जघन्यजः स सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः १६
एक एव दितेः पुत्रो हिरण्यकशिपुः स्मृतः
नाम्ना ख्यातास्तु तस्येमे पुत्राः पञ्च महात्मनः
१७
प्रह्रादः पूर्वजस्तेषां संह्रादस्तदनन्तरम्
अनुह्रादस्तृतीयोऽभूत्तस्माच्च शिबिबाष्कलौ १८
प्रह्रादस्य त्रयः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत
विरोचनश्च कुम्भश्च निकुम्भश्चेति विश्रुताः १९
विरोचनस्य पुत्रोऽभूद्बलिरेकः प्रतापवान्
बलेश्च प्रथितः पुत्रो बाणो नाम महासुरः २०
चत्वारिंशद्दनोः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत
तेषां प्रथमजो राजा विप्रचित्तिर्महायशाः २१
शम्बरो नमुचिश्चैव पुलोमा चेति विश्रुतः
असिलोमा च केशी च दुर्जयश्चैव दानवः २२
अयःशिरा अश्वशिरा अयःशंकुश्च वीर्यवान्
तथा गगनमूर्धा च वेगवान्केतुमांश्च यः २३
स्वर्भानुरश्वोऽश्वपतिर्वृषपर्वाजकस्तथा
अश्वग्रीवश्च सूक्ष्मश्च तुहुण्डश्च महासुरः २४
इसृपा एकचक्रश्च विरूपाक्षो हराहरौ
निचन्द्रश्च निकुम्भश्च कुपथः कापथस्तथा २५
शरभः शलभश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा
इति ख्याता दनोर्वंशे दानवाः परिकीर्तिताः
अन्यौ तु खलु देवानां सूर्याचन्द्रमसौ स्मृतौ २६
इमे च वंशे प्रथिताः सत्त्ववन्तो महाबलाः
दनुपुत्रा महाराज दश दानवपुंगवाः २७
एकाक्षो मृतपा वीरः प्रलम्बनरकावपि

वातापिः शत्रुतपनः शठश्चैव महासुरः २८
गविष्ठश्च दनायुश्च दीर्घजिह्वश्च दानवः असंख्येयाः स्मृतास्तेषां पुत्राः पौत्राश्च भारत २९
सिंहिका सुषुवे पुत्रं राहुं चन्द्रार्कमर्दनम्
सुचन्द्रं चन्द्रहन्तारं तथा चन्द्रविमर्दनम् ३०
क्रूरस्वभावं क्रूरायाः पुत्रपौत्रमनन्तकम्
गणः क्रोधवशो नाम क्रूरकर्मारिमर्दनः ३१
अनायुषः पुनः पुत्राश्चत्वारोऽसुरपुङ्गवाः
विक्षरो बलवीरौ च वृत्रश्चैव महासुरः ३२
कालायाः प्रथिताः पुत्राः कालकल्पाः प्रहारिणः
भुवि ख्याता महावीर्या दानवेषु परंतपाः ३३
विनाशनश्च क्रोधश्च हन्ता क्रोधस्य चापरः
क्रोधशत्रुस्तथैवान्यः कालेया इति विश्रुताः ३४
असुराणामुपाध्यायः शुक्रस्त्वृषिसुतोऽभवत्
ख्याताश्चोशनसः पुत्राश्चत्वारोऽसुरयाजकाः ३५
त्वष्टावरस्तथात्रिश्च द्वावन्यौ मन्त्रकर्मिणौ
तेजसा सूर्यसंकाशा ब्रह्मलोकप्रभावनाः ३६
इत्येष वंशप्रभवः कथितस्ते तरस्विनाम्
असुराणां सुराणां च पुराणे संश्रुतो मया ३७
एतेषां यदपत्यं तु न शक्यं तदशेषतः
प्रसंख्यातुं महीपाल गुणभूतमनन्तकम् ३८
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च तथैव गरुडारुणौ
आरुणिर्वारुणिश्चैव वैनतेया इति स्मृताः ३९
शेषोऽनन्तो वासुकिश्च तक्षकश्च भुजङ्गमः
कूर्मश्च कुलिकश्चैव काद्रवेया महाबलाः ४०
भीमसेनोग्रसेनौ च सुपर्णो वरुणस्तथा
गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च सप्तमः ४१
पत्रवानर्कपर्णश्च प्रयुतश्चैव विश्रुतः
भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्वविद्वशी ४२
तथा शालिशिरा राजन्प्रद्युम्नश्च चतुर्दशः कलि पञ्चदशश्चैव नारदश्चैव षोडशः

इत्येते देवगन्धर्वा मौनेयाः परिकीर्तिताः ४३
अतस्तु भूतान्यन्यानि कीर्तयिष्यामि भारत
अनवद्यामनुवशामनूनामरुणां प्रियाम्
अनूपां सुभगां भासीमिति प्रावा व्यजायत ४४
सिद्धः पूर्णश्च बर्ही च पूर्णाशश्च महायशाः
ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णश्चैव सप्तमः ४५
विश्वावसुश्च भानुश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा
इत्येते देवगन्धर्वाः प्रावेयाः परिकीर्तिताः ४६
इमं त्वप्सरसां वंशं विदितं पुण्यलक्षणम्
प्रावासूत महाभागा देवी देवर्षितः पुरा ४७
अलम्बुसा मिश्रकेशी विद्युत्पर्णा तुलानघा
अरुणा रक्षिता चैव रम्भा तद्वन्मनोरमा ४८
असिता च सुबाहुश्च सुव्रता सुभुजा तथा
सुप्रिया चातिबाहुश्च विख्यातौ च हहाहुहू
तुम्बरुश्चेति चत्वारः स्मृता गन्धर्वसत्तमाः ४९
अमृतं ब्राह्मणा गावो गन्धर्वाप्सरसस्तथा
अपत्यं कपिलायास्तु पुराणे परिकीर्तितम् ५०
इति ते सर्वभूतानां संभवः कथितो मया
यथावत्परिसंख्यातो गंधर्वाप्सरसां तथा ५१
भुजगानां सुपर्णानां रुद्राणां मरुतां तथा
गवां च ब्राह्मणानां च श्रीमतां पुण्यकर्मणाम् ५२
आयुष्यश्चैव पुण्यश्च धन्यः श्रुतिसुखावहः
श्रोतव्यश्चैव सततं श्राव्यश्चैवानसूयता ५३
इमं तु वंशं नियमेन यः पठेन्महात्मनां
ब्राह्मणदेवसंनिधौ
अपत्यलाभं लभते स पुष्कलं श्रियं यशः प्रेत्य च
शोभनां गतिम् ५४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनषष्ठितमोऽध्यायः ५९

षष्ठितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच

ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः
एकादश सुताः स्थाणोः ख्याताः परममानसाः १
मृगव्याधश्च शर्वश्च निरृतिश्च महायशाः
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परंतपः २
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च महाद्युतिः
स्थाणुर्भवश्च भगवान्रुद्रा एकादश स्मृताः ३
मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः
षडेते ब्रह्मणः पुत्रा वीर्यवन्तो महर्षयः ४
त्रयस्त्वङ्गिरसः पुत्रा लोके सर्वत्र विश्रुताः
बृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्तश्च धृतव्रताः ५
अत्रेस्तु बहवः पुत्राः श्रूयन्ते मनुजाधिप
सर्वे वेदविदः सिद्धाः शान्तात्मानो महर्षयः ६
राक्षसास्तु पुलस्त्यस्य वानराः किंनरास्तथा
पुलहस्य मृगाः सिंहा व्याघ्राः किंपुरुषास्तथा ७
क्रतोः क्रतुसमाः पुत्राः पतङ्गसहचारिणः
विश्रुतास्त्रिषु लोकेषु सत्यव्रतपरायणाः ८
दक्षस्त्वजायताङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्भगवानृषिः
ब्रह्मणः पृथिवीपाल पुत्रः पुत्रवतां वरः ९
वामादजायताङ्गुष्ठाद्भार्या तस्य महात्मनः
तस्यां पञ्चाशतं कन्याः स एवाजनयन्मुनिः १०
ताः सर्वास्त्वनवद्याङ्ग्यः कन्याः कमललोचनाः
पुत्रिकाः स्थापयामास नष्टपुत्रः प्रजापतिः ११
ददौ स दश धर्माय सप्तविंशतिमिन्दवे
दिव्येन विधिना राजन्कश्यपाय त्रयोदश १२
नामतो धर्मपत्न्यस्ताः कीर्त्यमाना निबोध मे
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया तथा १३
बुद्धिर्लज्जा मतिश्चैव पत्न्यो धर्मस्य ता दश
द्वाराण्येतानि धर्मस्य विहितानि स्वयंभुवा १४
सप्तविंशति सोमस्य पत्न्यो लोके परिश्रुताः
कालस्य नयने युक्ताः सोमपत्न्यः शुभव्रताः
सर्वा नक्षत्रयोगिन्यो लोकयात्राविधौ स्थिताः १५

पितामहो मुनिर्देवस्तस्य पुत्रः प्रजापतिः तस्याष्टौ वसवः पुत्रास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् १६
धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविति स्मृताः १७
धूम्रायाश्च धरः पुत्रो ब्रह्मविद्यो ध्रुवस्तथा
चन्द्रमास्तु मनस्विन्याः श्वसायाः श्वसनस्तथा १८
रतायाश्चाप्यहः पुत्रः शाण्डिल्याश्च हुताशनः
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च प्रभातायाः सुतौ स्मृतौ १९
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रकालनः २०
सोमस्य तु सुतो वर्चा वर्चस्वी येन जायते
मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा २१
अह्नः सुतः स्मृतो ज्योतिः श्रमः शान्तस्तथा मुनिः
अग्नेः पुत्रः कुमारस्तु श्रीमाञ्शरवणालयः २२
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेशश्च पृष्ठजः
कृत्तिकाभ्युपपत्तेश्च कार्तिकेय इति स्मृतः २३
अनिलस्य शिवा भार्या तस्याः पुत्रः पुरोजवः
अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु २४
प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाथ देवलम्
द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ २५
बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी
योगसिद्धा जगत्सर्वमसक्तं विचरत्युत
प्रभासस्य तु भार्या सा वसूनामष्टमस्य ह २६
विश्वकर्मा महाभागो जज्ञे शिल्पप्रजापतिः
कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः २७
भूषणानां च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः
यो दिव्यानि विमानानि देवतानां चकार ह २८
मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः
पूजयन्ति च यं नित्यं विश्वकर्माणमव्ययम् २९
स्तनं तु दक्षिणं भित्त्वा ब्रह्मणो नरविग्रहः
निःसृतो भगवान्धर्मः सर्वलोकसुखावहः ३०

त्रयस्तस्य वराः पुत्राः सर्वभूतमनोहराः
शमः कामश्च हर्षश्च तेजसा लोकधारिणः ३१
कामस्य तु रतिर्भार्या शमस्य प्राप्तिरङ्गना
नन्दी तु भार्या हर्षस्य यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ३२
मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपस्य सुरासुराः
जज्ञिरे नृपशार्दूल लोकानां प्रभवस्तु सः ३३
त्वाष्ट्री तु सविर्त्भार्या वडवारूपधारिणी
असूयत महाभागा सान्तरिक्षेऽश्विनावुभौ ३४
द्वादशैवादितेः पुत्राः शक्रमुख्या नराधिप
तेषामवरजो विष्णुर्यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ३५
त्रयस्त्रिंशत इत्येते देवास्तेषामहं तव
अन्वयं संप्रवक्ष्यामि पक्षैश्च कुलतो गणान् ३६
रुद्राणामपरः पक्षः साध्यानां मरुतां तथा
वसूनां भार्गवं विद्याद्विश्वेदेवांस्तथैव च ३७
वैनतेयस्तु गरुडो बलवानरुणस्तथा
बृहस्पतिश्च भगवानादित्येष्वेव गण्यते ३८
अश्विभ्यां गुह्यकान्विद्धि सर्वौषध्यस्तथा पशून्
एष देवगणो राजन्कीर्तितस्तेऽनुपूर्वशः
यं कीर्तयित्वा मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ३९
ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः
भृगोः पुत्रः कविर्विद्वाञ्शुक्रः कविसुतो ग्रहः ४०
त्रैलोक्यप्राणयात्रार्थे वर्षावर्षे भयाभये
स्वयंभुवा नियुक्तः सन्भुवनं परिधावति ४१
योगाचार्यो महाबुद्धिर्दैत्यानामभवद्गुरुः
सुराणां चापि मेधावी ब्रह्मचारी यतव्रतः ४२
तस्मिन्नियुक्ते विभुना योगक्षेमाय भार्गवे
अन्यमुत्पादयामास पुत्रं भृगुरनिन्दितम् ४३
च्यवनं दीप्ततपसं धर्मात्मानं मनीषिणम्
यः स रोषाच्च्युतो गर्भान्मातुर्मोक्षाय भारत ४४
आरुषी तु मनोः कन्या तस्य पत्नी मनीषिणः
और्वस्तस्यां समभवदूरुं भित्त्वा महायशाः
महातपा महातेजा बाल एव गुणैर्युतः ४५

ऋचीकस्तस्य पुत्रस्तु जमदग्निस्ततोऽभवत्
जमदग्नेस्तु चत्वार आसन्पुत्रा महात्मनः ४६
रामस्तेषां जघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः
सर्वशस्त्रास्त्रकुशलः क्षत्रियान्तकरो वशी ४७
और्वस्यासीत्पुत्रशतं जमदग्निपुरोगमम्
तेषां पुत्रसहस्राणि बभूवुर्भृगुविस्तरः ४८
द्वौ पुत्रौ ब्रह्मणस्त्वन्यौ ययोस्तिष्ठति
लक्षणम्
लोके धाता विधाता च यौ स्थितौ मनुना सह ४९
तयोरेव स्वसा देवी लक्ष्मीः पद्मगृहा शुभा
तस्यास्तु मानसाः पुत्रास्तुरगा व्योमचारिणः ५०
वरुणस्य भार्या ज्येष्ठा तु शुक्राद्देवी व्यजायत
तस्याः पुत्रं बलं विद्धि सुरां च सुरनन्दिनीम् ५१
प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात्
अधर्मस्तत्र संजातः सर्वभूतविनाशनः ५२
तस्यापि निरृतिर्भार्या नैरृता येन राक्षसाः
घोरास्तस्यास्त्रयः पुत्राः पापकर्मरताः सदा
भयो महाभयश्चैव मृत्युर्भूतान्तकस्तथा ५३
काकीं श्येनीं च भासीं च धृतराष्ट्रीं तथा शुकीम्
ताम्रा तु सुषुवे देवी पञ्चैता लोकविश्रुताः ५४
उलूकान्सुषुवे काकी श्येनी श्येनान्व्यजायत
भासी भासानजनयद्गृध्रांश्चैव जनाधिप ५५
धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः
चक्रवाकांश्च भद्रं ते प्रजज्ञे सा तु भामिनी ५६
शुकी विजज्ञे धर्मज्ञ शुकानेव मनस्विनी
कल्याणगुणसंपन्ना सर्वलक्षणपूजिता ५७
नव क्रोधवशा नारीः प्रजज्ञेऽप्यात्मसंभवाः
मृगीं च मृगमन्दां च हरिं भद्रमनामपि ५८
मातङ्गीमथ शार्दूलद्यं श्वेतां सुरभिमेव च
सर्वलक्षणसंपन्नां सुरसां च यशस्विनीम् ५९
अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरात्मज
ऋक्षाश्च मृगमन्दायाः सृमराश्चमरा अपि ६०

ततस्त्वैरावतं नागं जज्ञे भद्रमना सुतम्
एरावतः सुतस्तस्या देवनागो महागजः ६१
हर्याश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तरस्विनः गोलाङ्गूलांश्च भद्रं ते हर्याः पुत्रान्प्रचक्षते ६२
प्रजज्ञे त्वथ शार्दूली सिंहान्व्याघ्रांश्च भारत
द्वीपिनश्च महाभाग सर्वानेव न संशयः ६३
मातङ्ग्यास्त्वथ मातङ्गा अपत्यानि नराधिप
दिशागजं तु श्वेताख्यं श्वेताजनयदाशुगम् ६४
तथा दुहितरौ राजन्सुरभिर्वै व्यजायत
रोहिणीं चैव भद्रं ते गन्धर्वीं तु यशस्विनीम् रोहिण्यां जज्ञिरे गावो गन्धर्व्यां वाजिनः सुताः ६५
सुरसाजनयन्नागान्राजन्कद्रूश्च पन्नगान्
सप्त पिण्डफलान्वृक्षाननलापि व्यजायत
अनलायाः शुकी पुत्री कद्र् वास्तु सुरसा सुता ६६
अरुणस्य भार्या श्येनी तु वीर्यवन्तौ महाबलौ
संपातिं जनयामास तथैव च जटायुषम्
द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु विख्यातौ गरुडारुणौ ६७
इत्येष सर्वभूतानां महतां मनुजाधिप
प्रभवः कीर्तितः सम्यङ्मया मतिमतां वर ६८
यं श्रुत्वा पुरुषः सम्यक्पूतो भवति पाप्मनः
सर्वज्ञतां च लभते गतिमग्र्यां च विन्दति ६९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षष्ठितमोऽध्यायः ६०

एकषष्ठितमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
देवानां दानवानां च यक्षाणामथ रक्षसाम्
अन्येषां चैव भूतानां सर्वेषां भगवन्नहम् १
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन मानुषेषु महात्मनाम्
जन्म कर्म च भूतानामेतेषामनुपूर्वशः २
वैशम्पायन उवाच

मानुषेषु मनुष्येन्द्र संभूता ये दिवौकसः
प्रथमं दानवांश्चैव तांस्ते वक्ष्यामि सर्वशः ३
विप्रचित्तिरिति ख्यातो य आसीद्दानवर्षभः
जरासन्ध इति ख्यातः स आसीन्मनुजर्षभः ४
दितेः पुत्रस्तु यो राजन्हिरण्यकशिपुः स्मृतः
स यज्ञे मानुषे लोके शिशुपालो नरर्षभः ५
संह्राद इति विख्यातः प्रह्रादस्यानुजस्तु यः
स शल्य इति विख्यातो जज्ञे बाह्लीकपुङ्गवः ६
अनुह्रादस्तु तेजस्वी योऽभूत्ख्यातो जघन्यजः
धृष्टकेतुरिति ख्यातः स आसीन्मनुजेश्वरः ७
यस्तु राजञ्शिबिर्नाम दैतेयः परिकीर्तितः
द्रुम इत्यभिविख्यातः स आसीद्भुवि पार्थिवः ८
वाष्कलो नाम यस्तेषामासीदसुरसत्तमः
भगदत्त इति ख्यातः स आसीन्मनुजेश्वरः ९
अयःशिरा अश्वशिरा अयःशङ्कुश्च वीर्यवान्
तथा गगनमूर्धा च वेगवांश्चात्र पञ्चमः १०
पञ्चैते जज्ञिरे राजन्वीर्यवन्तो महासुराः
केकयेषु महात्मानः पार्थिवर्षभसत्तमाः ११
केतुमानिति विख्यातो यस्ततोऽन्य प्रतापवान्
अमितौजा इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः १२
स्वर्भानुरिति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः
उग्रसेन इति ख्यात उग्रकर्मा नराधिपः १३
यस्त्वश्व इति विख्यातः श्रीमानासीन्महासुरः
अशोको नाम राजासीन्महावीर्यपराक्रमः १४
तस्मादवरजो यस्तु राजन्नश्वपतिः स्मृतः
दैतेयः सोऽभवद्राजा हार्दिक्यो मनुजर्षभः १५
वृषपर्वेति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः
दीर्घप्रज्ञ इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः १६
अजकस्त्वनुजो राजन्य आसीद्वृषपर्वणः
स मल्ल इति विख्यातः पृथिव्यामभवन्नृपः १७
अश्वग्रीव इति ख्यातः सत्त्ववान्यो महासुरः
रोचमान इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः १८

सूक्ष्मस्तु मतिमान्राजन्कीर्तिमान्यः
प्रकीर्तितः
बृहन्त इति विख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः १९
तुहुण्ड इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः
सेनाबिन्दुरिति ख्यातः स बभूव नराधिपः २०
इसृपा नाम यस्तेषामसुराणां बलाधिकः
पापजिन्नाम राजासीद्भुवि विख्यातविक्रमः २१
एकचक्र इति ख्यात आसीद्यस्तु महासुरः
प्रतिविन्ध्य इति ख्यातो बभूव प्रथितः क्षितौ २२
विरूपाक्षस्तु दैतेयश्चित्रयोधी महासुरः
चित्रवर्मेति विख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः २३
हरस्त्वरिहरो वीर आसीद्यो दानवोत्तमः
सुवास्तुरिति विख्यातः स जज्ञे मनुजर्षभः २४
अहरस्तु महातेजाः शत्रुपक्षक्षयंकरः
बाह्लीको नाम राजा स बभूव प्रथितः क्षितौ २५
निचन्द्रश्चन्द्रवक्त्रश्च य आसीदसुरोत्तमः
मुञ्जकेश इति ख्यातः श्रीमानासीत्स पार्थिवः २६
निकुम्भस्त्वजितः संख्ये महामतिरजायत
भूमौ भूमिपतिः श्रेष्ठो देवाधिप इति स्मृतः २७
शरभो नाम यस्तेषां दैतेयानां महासुरः
पौरवो नाम राजर्षिः स बभूव नरेष्विह २८
द्वितीयः शलभस्तेषामसुराणां बभूव यः
प्रह्रादो नाम बाह्लीकः स बभूव नराधिपः २९
चन्द्रस्तु दितिजश्रेष्ठो लोके ताराधिपोत्तमः
ऋषिको नाम राजर्षिर्बभूव नृपसत्तमः ३०
मृतपा इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः
पश्चिमानूपकं विद्धि तं नृपं नृपसत्तम ३१
गविष्ठस्तु महातेजा यः प्रख्यातो महासुरः
द्रुमसेन इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ३२
मयूर इति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः
स विश्व इति विख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ३३
सुपर्ण इति विख्यातस्तस्मादवरजस्तु यः

कालकीर्तिरिति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ३४
चन्द्रहन्तेति यस्तेषां कीर्तितः प्रवरोऽसुरः
शुनको नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ३५
विनाशनस्तु चन्द्रस्य य आख्यातो महासुरः
जानकिर्नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ३६
दीर्घजिह्वस्तु कौरव्य य उक्तो दानवर्षभः
काशिराज इति ख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपतिः ३७
ग्रहं तु सुषुवे यं तं सिंही चन्द्रार्कमर्दनम्
क्राथ इत्यभिविख्यातः सोऽभवन्मनुजाधिपः ३८
अनायुषस्तु पुत्राणां चतुर्णां प्रवरोऽसुरः
विक्षरो नाम तेजस्वी वसुमित्रोऽभवन्नृपः ३९
द्वितीयो विक्षराद्यस्तु नराधिप महासुरः
पांसुराष्ट्राधिपइतिविश्रुतः सोऽभवन्नृपः ४०
बलवीर इति ख्यातो यस्त्वासीदसुरोत्तमः
पौण्ड्रमत्स्यक इत्येव स बभूव नराधिपः ४१
वृत्र इत्यभिविख्यातो यस्तु राजन्महासुरः
मणिमान्नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ४२
क्रोधहन्तेति यस्तस्य बभूवावरजोऽसुरः
दण्ड इत्यभिविख्यातः स आसीन्नृपतिः क्षितौ ४३
क्रोधवर्धन इत्येव यस्त्वन्यः परिकीर्तितः
दण्डधार इति ख्यातः सोऽभवन्मनुजेश्वरः ४४
कालकायास्तु ये पुत्रास्तेषामष्टौ नराधिपाः
जज्ञिरे राजशार्दूल शार्दूलसमविक्रमाः ४५
मगधेषु जयत्सेनः श्रीमानासीत्स पार्थिवः
अष्टानां प्रवरस्तेषां कालेयानां महासुरः ४६
द्वितीयस्तु ततस्तेषां श्रीमान्हरिहयोपमः
अपराजित इत्येव स बभूव नराधिपः ४७
तृतीयस्तु महाराज महाबाहुर्महासुरः
निषादाधिपतिर्जज्ञे भुवि भीमपराक्रमः ४८
तेषामन्यतमो यस्तु चतुर्थः परिकीर्तितः
श्रेणिमानिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ४९
पञ्चमस्तु बभूवैषां प्रवरो यो महासुरः

महौजा इति विख्यातो बभूवेह परंतपः ५०
षष्ठस्तु मतिमान्यो वै तेषामासीन्महासुरः
अभीरुरिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ५१
समुद्रसेनस्तु नृपस्तेषामेवाभवद्गणात् विश्रुतः सागरान्तायां क्षितौ धर्मार्थतत्त्ववित्
५२
बृहन्नामाष्टमस्तेषां कालेयानां परंतपः
बभूव राजन्धर्मात्मा सर्वभूतहिते रतः ५३
गणः क्रोधवशो नाम यस्ते राजन्प्रकीर्तितः
ततः संजज्ञिरे वीराः क्षिताविह नराधिपाः ५४
नन्दिकः कर्णवेष्टश्च सिद्धार्थः कीटकस्तथा
सुवीरश्च सुबाहुश्च महावीरोऽथ बाह्लिकः ५५
क्रोधो विचित्यः सुरसः श्रीमान्नीलश्च भूमिपः
वीरधामा च कौरव्य भूमिपालश्च नामतः ५६
दन्तवक्त्रश्च नामासीद्दुर्जयश्चैव नामतः
रुक्मी च नृपशार्दूलो राजा च जनमेजयः ५७
आषाढो वायुवेगश्च भूरितेजास्तथैव च
एकलव्यः सुमित्रश्च वाटधानोऽथ गोमुखः ५८
कारूषकाश्च राजानः क्षेमधूर्तिस्तथैव च
श्रुतायुरुद्धवश्चैव बृहत्सेनस्तथैव च ५९
क्षेमोग्रतीर्थः कुहरः कलिङ्गेषु नराधिपः
मतिमांश्च मनुष्येन्द्र ईश्वरश्चेति विश्रुतः ६०
गणात्क्रोधवशादेवं राजपूगोऽभवत्क्षितौ
जातः पुरा महाराज महाकीर्तिर्महाबलः ६१
यस्त्वासीद्देवको नाम देवराजसमद्युतिः
स गन्धर्वपतिर्मुख्यः क्षितौ जज्ञे नराधिपः ६२
बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्देवर्षेर्विद्धि भारत
अंशाद्द्रोणं समुत्पन्नं भारद्वाजमयोनिजम् ६३
धन्विनां नृपशार्दूल यः स सर्वास्त्रवित्तमः
बृहत्कीर्तिर्महातेजाः संजज्ञे मनुजेष्विह ६४
धनुर्वेदे च वेदे च यं तं वेदविदो विदुः
वरिष्ठमिन्द्रकर्माणं द्रोणं स्वकुलवर्धनम् ६५

महादेवान्तकाभ्यां च कामात्क्रोधाच्च भारत
एकत्वमुपपन्नानां जज्ञे शूरः परंतपः ६६
अश्वत्थामा महावीर्यः शत्रुपक्षक्षयंकरः
वीरः कमलपत्राक्षः क्षितावासीन्नराधिप ६७
जज्ञिरे वसवस्त्वष्टौ गङ्गायां शन्तनोः सुताः
वसिष्ठस्य च शापेन नियोगाद्वासवस्य च ६८
तेषामवरजो भीष्मः कुरूणामभयंकरः
मतिमान्वेदविद्वाग्मी शत्रुपक्षक्षयंकरः ६९
जामदग्न्येन रामेण यः स सर्वविदां वरः
अयुध्यत महातेजा भार्गवेण महात्मना ७०
यस्तु राजन्कृपो नाम ब्रह्मर्षिरभवत्क्षितौ
रुद्राणां तं गणाद्विद्धि संभूतमतिपौरुषम् ७१
शकुनिर्नाम यस्त्वासीद्राजा लोके महारथः
द्वापरं विद्धि तं राजन्संभूतमरिमर्दनम् ७२
सात्यकिः सत्यसन्धस्तु योऽसौ वृष्णिकुलोद्वहः
पक्षात्स जज्ञे मरुतां देवानामरिमर्दनः ७३
द्रुपदश्चापि राजर्षिस्तत एवाभवद्गणात्
मानुषे नृप लोकेऽस्मिन्सर्वशस्त्रभृतां वरः ७४
ततश्च कृतवर्माणं विद्धि राजञ्जनाधिपम्
जातमप्रतिकर्माणं क्षत्रियर्षभसत्तमम् ७५
मरुतां तु गणाद्विद्धि संजातमरिमर्दनम्
विराटं नाम राजर्षिं परराष्ट्रप्रतापनम् ७६
अरिष्टायास्तु यः पुत्रो हंस इत्यभिविश्रुतः
स गन्धर्वपतिर्जज्ञे कुरुवंशविवर्धनः ७७
धृतराष्ट्र इति ख्यातः कृष्णद्वैपायनादपि
दीर्घबाहुर्महातेजाः प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः
मातुर्दोषादृषेः कोपादन्ध एव व्यजायत ७८
अत्रेस्तु सुमहाभागं पुत्रं पुत्रवतां वरम्
विदुरं विद्धि लोकेऽस्मिञ्जातं बुद्धिमतां वरम् ७९
कलेरंशात्तु संजज्ञे भुवि दुर्योधनो नृपः
दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैव कुरूणामयशस्करः ८०
जगतो यः स सर्वस्य विद्विष्टः कलिपूरुषः

यः सर्वां घातयामास पृथिवीं पुरुषाधमः
येन वैरं समुद्दीप्तं भूतान्तकरणं महत् ८१
पौलस्त्या भ्रातरः सर्वे जज्ञिरे मनुजेष्विह
शतं दुःशासनादीनां सर्वेषां क्रूरकर्मणाम् ८२
दुर्मुखो दुःसहश्चैव ये चान्ये नानुशब्दिताः
दुर्योधनसहायास्ते पौलस्त्या भरतर्षभ ८३
धर्मस्यांशं तु राजानं विद्धि राजन्युधिष्ठिरम्
भीमसेनं तु वातस्य देवराजस्य चार्जुनम् ८४
अश्विनोस्तु तथैवांशौ रूपेणाप्रतिमौ भुवि
नकुलः सहदेवश्च सर्वलोकमनोहरौ ८५
यः सुवर्चा इति ख्यातः सोमपुत्रः प्रतापवान्
अभिमन्युर्बृहत्कीर्तिरर्जुनस्य सुतोऽभवत् ८६
अग्नेरंशं तु विद्धि त्वं धृष्टद्युम्नं महारथम्
शिखण्डिनमथो राजन्स्त्रीपुंसं विद्धि राक्षसम् ८७
द्रौपदेयाश्च ये पञ्च बभूवुर्भरतर्षभ
विश्वेदेवगणान्राजंस्तान्विद्धि भरतर्षभ ८८
आमुक्तकवचः कर्णो यस्तु जज्ञे महारथः
दिवाकरस्य तं विद्धि देवस्यांशमनुत्तमम् ८९
यस्तु नारायणो नाम देवदेवः सनातनः
तस्यांशो मानुषेष्वासीद्वासुदेवः प्रतापवान् ९०
शेषस्यांशस्तु नागस्य बलदेवो महाबलः
सनत्कुमारं प्रद्युम्नं विद्धि राजन्महौजसम् ९१
एवमन्ये मनुष्येन्द्र बहवॐऽशा दिवौकसाम्
जज्ञिरे वसुदेवस्य कुले कुलविवर्धनाः ९२
गणस्त्वप्सरसां यो वै मया राजन्प्रकीर्तितः
तस्य भागः क्षितौ जज्ञे नियोगाद्वासवस्य च ९३
तानि षोडश देवीनां सहस्राणि नराधिप
बभूवुर्मानुषे लोके नारायणपरिग्रहः ९४
श्रियस्तु भागः संजज्ञे रत्यर्थं पृथिवीतले
द्रुपदस्य कुले कन्या वेदिमध्यादनिन्दिता ९५
नातिह्रस्वा न महती नीलोत्पलसुगन्धिनी
पद्मायताक्षी सुश्रोणी असितायतमूर्धजा ९६

सर्वलक्षणसंपन्ना वैडूर्यमणिसंनिभा
पञ्चानां पुरुषेन्द्राणां चित्तप्रमथिनी रहः ९७
सिद्धिर्धृतिश्च ये देव्यौ पञ्चानां मातरौ तु ते
कुन्ती माद्री च जज्ञाते मतिस्तु सुबलात्मजा ९८
इति देवासुराणां ते गन्धर्वाप्सरसां तथा
अंशावतरणं राजन्राक्षसानां च कीर्तितम् ९९
ये पृथिव्यां समुद्भूता राजानो युद्धदुर्मदाः
महात्मानो यदूनां च ये जाता विपुले कुले १००
धन्यं यशस्यं पुत्रीयमायुष्यं विजयावहम्
इदमंशावतरणं श्रोतव्यमनसूयता १०१
अंशावतरणं श्रुत्वा देवगन्धर्वरक्षसाम्
प्रभवाप्ययवित्प्राज्ञो न कृच्छ्रेष्ववसीदति १०२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकषष्ठितमोऽध्यायः ६१

द्विषष्ठितमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
त्वत्तः श्रुतमिदं ब्रह्मन्देवदानवरक्षसाम्
अंशावतरणं सम्यग्गन्धर्वाप्सरसां तथा १
इमं तु भूय इच्छामि कुरूणां वंशमादितः
कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसंनिधौ २
वैशम्पायन उवाच
पौरवाणां वंशकरो दुःषन्तो नाम वीर्यवान्
पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता भरतसत्तम ३
चतुर्भागं भुवः कृत्स्नं स भुङ्क्ते मनुजेश्वरः
समुद्रावरणांश्चापि देशान्स समितिंजयः ४
आम्लेच्छाटविकान्सर्वान्स भुङ्क्ते रिपुमर्दनः
रत्नाकरसमुद्रान्तांश्चातुर्वर्ण्यजनावृतान् ५
न वर्णसंकरकरो नाकृष्यकरकृज्जनः
न पापकृत्कश्चिदासीत्तस्मिन्राजनि शासति ६
धर्म्यां रतिं सेवमाना धर्मार्थावभिपेदिरे
तदा नरा नरव्याघ्र तस्मिञ्जनपदेश्वरे ७
नासीच्चोरभयं तात न क्षुधाभयमण्वपि

नासीद्व्याधिभयं चापि तस्मिञ्जनपदेश्वर ८
स्वैर्धर्मै रेमिरे वर्णा दैवे कर्मणि निःस्पृहाः
तमाश्रित्य महीपालमासंश्चैवाकुतोभयाः ९
कालवर्षी च पर्जन्यः सस्यानि फलवन्ति च
सर्वरत्नसमृद्धा च मही वसुमती तदा १०
स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा
उद्यम्य मन्दरं दोर्भ्यां हरेत्सवनकाननम् ११
धुनष्यथ गदायुद्धे त्सरुप्रहरणेषु च
नागपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च बभूव परिनिष्ठितः १२
बले विष्णुसमश्चासीत्तेजसा भास्करोपमः
अक्षुब्धत्वेऽणवसमः सहिष्णुत्वे धरासमः १३
संमतः स महीपालः प्रसन्नपुरराष्ट्रवान्
भूयो धर्मपरैर्भावैर्विदितं जनमावसत् १४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विषष्ठितमोऽध्यायः ६२

त्रिषष्ठितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः
वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः १
खड्गशक्तिधरैर्वी रैर्गदामुसलपाणिभिः
प्रासतोमरहस्तैश्च ययौ योधशतैर्वृतः २
सिंहनादैश्च योधानां शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः
रथनेमिस्वनैश्चापि सनागवरबृंहितैः ३
हेषितस्वनमिश्रैश्च क्ष्वेडितास्फोटितस्वनैः
आसीत्किलकिलाशब्दस्तस्मिग्नच्छति पार्थिवे ४
प्रासादवरशृङ्गस्थाः परया नृपशोभया
ददृशुस्तं स्त्रियस्तत्र शूरमात्मयशस्करम् ५
शक्रोपमममित्रघ्नं परवारणवारणम्
पश्यन्तः स्त्रीगणास्तत्र शस्त्रपाणिं स्म मेनिरे ६
अयं स पुरुषव्याघ्रो रणेऽद्भुतपराक्रमः
यस्य बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यसुहृद्गणाः ७

इति वाचो ब्रुवन्त्यस्ताः स्त्रियः प्रेम्णा
नराधिपम्
तुष्टुवुः पुष्पवृष्टीश्च ससृजुस्तस्य मूर्धनि ८
तत्र च विप्रेन्द्रैः स्तूयमानः समन्ततः
निर्ययौ परया प्रीत्या वनं मृगजिघांसया ९
सुदूरमनुजग्मुस्तं पौरजानपदास्तदा
न्यवर्तन्त ततः पश्चादनुज्ञाता नृपेण ह १०
सुपर्णप्रतिमेनाथ रथेन वसुधाधिपः
महीमापूरयामास घोषेण त्रिदिवं तथा ११
स गच्छन्ददृशे धीमान्नन्दनप्रतिमं वनम्
बिल्वार्कखदिराकीर्णं कपित्थधवसंकुलम् १२
विषमं पर्वतप्रस्थैरश्मभिश्च समावृतम्
निर्जलं निर्मनुष्यं च बहुयोजनमायतम्
मृगसंघैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः १३
तद्वनं मनुजव्याघ्रः सभृत्यबलवाहनः
लोडयामास दुःषन्तः सूदयन्विविधान्मृगान् १४
बाणगोचरसंप्राप्तांस्तत्र व्याघ्रगणान्बहून्
पातयामास दुःषन्तो निर्बिभेद च सायकैः १५
दूरस्थान्सायकैः कांश्चिदभिनत्स नरर्षभः
अभ्याशमागतांश्चान्यान्खड्गेन निरकृन्तत १६
कांश्चिदेणान्स निर्जघ्ने शक्त्या शक्तिमतां वरः
गदामण्डलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः १७
तोमरैरसिभिश्चापि गदामुसलकर्षणैः
चचार स विनिघ्नन्वै वन्यांस्तत्र मृगद्विजान् १८
राज्ञा चाद्भुतवीर्येण योधैश्च समरप्रियैः
लोड्यमानं महारण्यं तत्यजुश्च महामृगाः १९
तत्र विद्रुतसंघानि हतयूथपतीनि च
मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दं चक्रुस्ततस्ततः २०
शुष्कां चापि नदीं गत्वा जलनैराश्यकर्शिताः
व्यायामक्लान्तहृदयाः पतन्ति स्म विचेतसः २१
क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च पतिता भुवि
केचित्तत्र नरव्याघ्रैरभक्ष्यन्त बुभुक्षितैः २२

केचिदग्निमथोत्पाद्य समिध्य च वनेचराः
भक्षयन्ति स्म मांसानि प्रकुट्य विधिवत्तदा २३
तत्र केचिद्गजा मत्ता बलिनः शस्त्रविक्षताः
संकोच्याग्रकरान्भीताः प्रद्रवन्ति स्म वेगिताः २४
शकृन्मूत्रं सृजन्तश्च क्षरन्तः शोणितं बहु
वन्या गजवरास्तत्र ममृदुर्मनुजान्बहून् २५
तद्वनं बलमेघेन शरधारेण संवृतम्
व्यरोचन्महिषाकीर्णं राज्ञा हतमहामृगम् २६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिषष्ठितमोऽध्यायः ६३

चतुःषष्ठितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो मृगसहस्राणि हत्वा विपुलवाहनः
राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्यद्विवेश ह १
एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासासमन्वितः
स वनस्यान्तमासाद्य महदीरिणमासदत् २
तच्चाप्यतीत्य नृपतिरुत्तमाश्रमसंयुतम्
मनःप्रह्लादजननं दृष्टिकान्तमतीव च
शीतमारुतसंयुक्तं जगामान्यन्महद्वनम् ३
पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशाद्वलम्
विपुलं मधुरारावैर्नादितं विहगैस्तथा ४
प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम्
षट्पदाघूर्णितलतं लक्ष्म्या परमयायुतम् ५
नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कण्टकी
षट्पदैर्वाप्यनाकीर्णस्तस्मिन्वै काननेऽभवत् ६
विहगैर्नादितं पुष्पैरलंकृतमतीव च
सर्वर्तुकुसुमैर्वृक्षैरतीव सुखशाद्वलम्
मनोरमं महेष्वासो विवेश वनमुत्तमम् ७
मारुतागलितास्तत्र द्रुमाः कुसुमशालिनः पुष्पवृष्टिं विचित्रां स्म व्यसृजंस्ते पुनः पुनः ८

दिवस्पृशोऽथ संघुष्टाः पक्षिभिर्मधुरस्वरैः
विरेजुः पादपास्तत्र विचित्रकुसुमाम्बराः ९
तेषां तत्र प्रवालेषु पुष्पभारावनामिषु
रुवन्ति रावं विहगाः षट्पदैः सहिता मृदु १०
तत्र प्रदेशांश्च बहून्कुसुमोत्करमण्डितान्
लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसः प्रीतिवर्धनान्
संपश्यन्स महातेजा बभूव मुदितस्तदा ११
परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैः कुसुमाचितैः
अशोभत वनं तत्तैर्महेन्द्रध्वजसंनिभैः १२
सुखशीतः सुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽनिलः
परिक्रामन्वने वृक्षानुपैतीव रिरंसया १३
एवंगुणसमायुक्तं ददर्श स वनं नृपः
नदीकच्छोद्भवं कान्तमुच्छ्रितध्वजसंनिभम् १४
प्रेक्षमाणो वनं तत्तु सुप्रहृष्टविहङ्गमम्
आश्रमप्रवरं रम्यं ददर्श च मनोरमम् १५
नानावृक्षसमाकीर्णं संप्रज्वलितपावकम्
यतिभिर्वालखिल्यैश्च वृतं मुनिगणान्वितम् १६
अग्न्यागारैश्च बहुभिः पुष्पसंस्तरसंस्तृतम्
महाकच्छैर्बृहद्भिश्च विभ्राजितमतीव च १७
मालिनीमभितो राजन्नदीं पुण्यां सुखोदकाम्
नैकपक्षिगणाकीर्णां तपोवनमनोरमाम्
तत्र व्यालमृगान्सौम्यान्पश्यन्प्रीतिमवाप सः १८
तं चाप्यतिरथः श्रीमानाश्रमं प्रत्यपद्यत
देवलोकप्रतीकाशं सर्वतः सुमनोहरम् १९
नदीमाश्रमसंश्लिष्टां पुण्यतोयां ददर्श सः
सर्वप्राणभृतां तत्र जननीमिव विष्ठिताम् २०
सचक्रवाकपुलिनां पुष्पफेनप्रवाहिनीम्
सकिंनरगणावासां वानरर्क्षनिषेविताम् २१
पुण्यस्वाध्यायसंघुष्टां पुलिनैरुपशोभिताम्
मत्तवारणशार्दूलभुजगेन्द्रनिषेविताम् २२
नदीमाश्रमसंबद्धां दृष्ट्वाश्रमपदं तथा
चकाराभिप्रवेशाय मतिं स नृपतिस्तदा २३

अलंकृतं द्वीपवत्या मालिन्या रम्यतीरया नरनारायणस्थानं गंगयेवोपशोभितम्
मत्तबर्हिणसंघुष्टं प्रविवेश महद्वनम् २४
तत्स चैत्ररथप्रख्यं समुपेत्य नरेश्वरः
अतीव गुणसंपन्नमनिर्देश्यं च वर्चसा
महर्षिं काश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनम् २५
रथिनीमश्वसंबाधां पदातिगणसंकुलाम्
अवस्थाप्य वनद्वारि सेनामिदमुवाच सः २६
मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनम्
काश्यपं स्थीयतामत्र यावदागमनं मम २७
तद्वनं नन्दनप्रख्यमासाद्य मनुजेश्वरः
क्षुत्पिपासे जहौ राजा हर्षं चावाप पुष्कलम् २८
सामात्यो राजलिङ्गानि सोऽपनीय नराधिपः
पुरोहितसहायश्च जगामाश्रममुत्तमम्
दिदृक्षुस्तत्र तमृषिं तपोराशिमथाव्ययम् २९
ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमं सोऽभिवीक्ष्य च
षट्पदोद्गीतसंघुष्टं नानाद्विजगणायुतम् ३०
ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणाः पदक्रमैः
शुश्राव मनुजव्याघ्रो विततेष्विह कर्मसु ३१
यज्ञविद्याङ्गविद्भिश्च क्रमद्भिश्च क्रमानपि
अमितात्मभिः सुनियतैः शुशुभे स तदाश्रमः ३२
अथर्ववेदप्रवराः पूगयाज्ञिकसंमताः
संहितामीरयन्ति स्म पदक्रमयुतां तु ते ३३
शब्दसंस्कारसंयुक्तं ब्रुवद्भिश्चापरैर्द्विजैः
नादितः स बभौ श्रीमान्ब्रह्मलोक इवाश्रमः ३४
यज्ञसंस्कारविद्भिश्च क्रमशिक्षाविशारदैः
न्यायतत्त्वार्थविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः ३५
नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः
विशेषकार्यविद्भिश्च मोक्षधर्मपरायणैः ३६
स्थापनाक्षेपसिद्धान्तपरमार्थज्ञतां गतैः
लोकायतिकमुख्यैश्च समन्तादनुनादितम् ३७
तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान्नियतान्संशितव्रतान्

जपहोमपरान्सिद्धान्ददर्श परवीरहा ३८
आसनानि विचित्राणि पुष्पवन्ति महीपतिः
प्रयत्नोपहितानि स्म दृष्ट्वा विस्मयमागमत् ३९
देवतायतनानां च पूजां प्रेक्ष्य कृतां द्विजैः
ब्रह्मलोकस्थमात्मानं मेने स नृपसत्तमः ४०
स काश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरं शुभम्
नातृप्यत्प्रेक्षमाणो वै तपोधनगुणैर्युतम् ४१
स काश्यपस्यायतनं महाव्रतैर्वृतं
समन्तादृषिभिस्तपोधनैः
विवेश सामात्यपुरोहितोऽरिहा विविक्तमत्यर्थमनोहरं
शिवम् ४२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःषष्ठितमोऽध्यायः ६४

पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो गच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य तान्
नापश्यदाश्रमे तस्मिंस्तमृषिं संशितव्रतम् १
सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तमाश्रमम्
उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं संनादयन्निव २
श्रुत्वाथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी
निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ३
सा तं दृष्ट्वैव राजानं दुःषन्तमसितेक्षणा
स्वागतं त इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ४
आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनार्घ्येण चैव हि
पप्रच्छानामयं राजन्कुशलं च नराधिपम् ५
यथावदर्चयित्वा सा पृष्ट्वा चानामयं तदा
उवाच स्मयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति ६
तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम्
दृष्ट्वा सर्वानवद्याङ्गीं यथावत्प्रतिपूजितः ७
आगतोऽह महाभागमृषिं कण्वमुपासितुम्
क्व गतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ८

शकुन्तलोवाच
गतः पिता मे भगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात्
मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व द्रक्षस्येनमिहागतम् ९
वैशम्पायन उवाच
अपश्यमानस्तमृषिं तया चोक्तस्तथा नृपः
तां च दृष्ट्वा वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम् १०
विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च
रूपयौवनसंपन्नामित्युवाच महीपतिः ११
कासि कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागता वनम्
एवंरूपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने १२
दर्शनादेव हि शुभे त्वया मेऽपहृतं मनः
इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्व शोभने १३
एवमुक्ता तदा कन्या तेन राज्ञा तदाश्रमे
उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम् १४
कण्वस्याहं भगवतो दुःषन्त दुहिता मता
तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य यशस्विनः १५
दुःषन्त उवाच
ऊर्ध्वरेता महाभागो भगवाँ ल्लोकपूजितः
चलेद्धि वृत्ताद्धर्मोऽपि न चलेत्संशितव्रतः १६
कथं त्वं तस्य दुहिता संभूता वरवर्णिनी
संशयो मे महानत्र तं मे छेत्तुमिहार्हसि १७
शकुन्तलोवाच
यथायमागमो मह्यं यथा चेदमभूत्पुरा
शृणु राजन्यथातत्त्वं यथास्मि दुहिता मुनेः १८
ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत्
तस्मै प्रोवाच भगवान्यथा तच्छृणु पार्थिव १९
तप्यमानः किल पुरा विश्वामित्रो महत्तपः
सुभृशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरम् २०
तपसा दीप्तवीर्योऽय स्थानान्मां च्यावयेदिति
भीतः पुरंदरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् २१
गुणैर्दिव्यैरप्सरसां मेनके त्वं विशिष्यसे श्रेयो मे कुरु कल्याणि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु

२२
असावादित्यसंकाशो विश्वामित्रो महातपाः
तप्यमानस्तपो घोरं मम कम्पयते मनः २३
मेनके तव भारोऽय विश्वामित्रः सुमध्यमे
संशितात्मा सुदुर्धर्ष उग्रे तपसि वर्तते २४
स मां न च्यावयेत्स्थानात्तं वै गत्वा प्रलोभय
चर तस्य तपोविघ्नं कुरु मे प्रियमुत्तमम् २५
रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषितैः
लोभयित्वा वरारोहे तपसः संनिवर्तय २६
मेनकोवाच
महातेजाः स भगवान्सदैव च महातपाः
कोपनश्च तथा ह्येनं जानाति भगवानपिं २७
तेजसस्तपसश्चैव कोपस्य च महात्मनः
त्वमप्युद्विजसे यस्य नोद्विजेयमहं कथम् २८
महाभागं वसिष्ठं यः पुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत्
क्षत्रे जातश्च यः पूर्वमभवद्ब्राह्मणो बलात् २९
शौचार्थं यो नदीं चक्रे दुर्गमां बहुभिर्जलैः
यां तां पुण्यतमां लोके कौशिकीति विदुर्जनाः ३०
बभार यत्रास्य पुरा काले दुर्गे महात्मनः
दारान्मतङ्गो धर्मात्मा राजर्षिर्व्याधतां गतः ३१
अतीतकाले दुर्भिक्षे यत्रैत्य पुनराश्रमम्
मुनिः पारेति नद्या वै नाम चक्रे तदा प्रभुः ३२
मतङ्गं याजयांचक्रे यत्र प्रीतमनाः स्वयम्
त्वं च सोमं भयाद्यस्य गतः पातुं सुरेश्वर ३३
अति नक्षत्रवंशांश्च क्रुद्धो नक्षत्रसम्पदा
प्रति श्रवणपूर्वाणि नक्षत्राणि ससर्ज यः ३४
एतानि यस्य कर्माणि तस्याहं भृशमुद्विजे
यथा मां न दहेत्क्रुद्धस्तथाज्ञापय मां विभो ३५
तेजसा निर्दहेल्लोकान्कम्पयेद्धरणीं पदा
संक्षिपेच्च महामेरुं तूर्णमावर्तयेत्तथा ३६
तादृशं तपसा युक्तं प्रदीप्तमिव पावकम्
कथमस्मद्विधा बाला जितेन्द्रियमभिस्पृशेत् ३७

हुताशनमुखं दीप्तं सूर्यचन्द्राक्षितारकम् कालजिह्वं सुरश्रेष्ठ कथमस्मद्विधा स्पृशेत् ३८
यमश्च सोमश्च महर्षयश्च साध्या विश्वे वालखिल्याश्च
सर्वे
एतेऽपि यस्योद्विजन्ते
प्रभावात्कस्मात्तस्मान्मादृशी नोद्विजेत ३९
त्वयैवमुक्ता च कथं समीपमृषेर्न गच्छेयमहं
सुरेन्द्र
रक्षां तु मे चिन्तय देवराज यथा त्वदर्थं रक्षिताहं
चरेयम् ४०
कामं तु मे मारुतस्तत्र वासः प्रक्रीडिताया
विवृणोतु देव
भवेच्च मे मन्मथस्तत्र कार्ये सहायभूतस्तव देव
प्रसादात् ४१
वनाच्च वायुः सुरभिः प्रवायेत्तस्मिन्काले तमृषिं
लोभयन्त्याः
तथेत्युक्त्वा विहिते चैव तस्मिंस्ततो ययौ साश्रमं
कौशिकस्य ४२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ६५

षट् षष्ठितमोऽध्यायः
शकुन्तलोवाच
एवमुक्तस्तया शक्रः संदिदेश सदागतिम्
प्रातिष्ठत तदा काले मेनका वायुना सह १
अथापश्यद्वरारोहा तपसा दग्धकिल्बिषम्
विश्वामित्रं तपस्यन्तं मेनका भीरुराश्रमे २
अभिवाद्य ततः सा तं प्राक्रीडदृषिसंनिधौ
अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः शशिसंनिभम् ३
सागच्छत्त्वरिता भूमिं वासस्तदभिलिङ्गती
उत्स्मयन्तीव सव्रीडं मारुतं वरवर्णिनी ४
गृद्धां वाससि संभ्रान्तां मेनकां मुनिसत्तमः

अनिर्देश्यवयोरूपामपश्यद्विवृतां तदा ५
तस्या रूपगुणं दृष्ट्वा स तु विप्रर्षभस्तदा
चकार भावं संसर्गे तया कामवशं गतः ६
न्यमन्त्रयत चाप्येना सा चाप्यैच्छदनिन्दिता
तौ तत्र सुचिरं कालं वने व्यहरतामुभौ
रममाणौ यथाकामं यथैकदिवसं यथा ७
जनयामास स मुनिर्मेनकायां शकुन्तलाम्
प्रस्थे हिमवतो रम्ये मालिनीमभितो नदीम् ८
जातमुत्सृज्य तं गर्भं मेनका मालिनीमनु
कृतकार्या ततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम् ९
तं वने विजने गर्भं सिंहव्याघ्रसमाकुले
दृष्ट्वा शयानं शकुनाः समन्तात्पर्यवारयन् १०
नेमां हिंस्युर्वने बालां क्रव्यादा मांसगृद्धिनः
पर्यरक्षन्त तां तत्र शकुन्ता मेनकात्मजाम् ११
उपस्प्रष्टुं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमाम्
निर्जने विपिनेऽरण्ये शकुन्तैः परिवारिताम्
आनयित्वा ततश्चैनां दुहितृत्वे न्ययोजयम् १२
शरीरकृत्प्राणदाता यस्य चान्नानि भुञ्जते
क्रमेण ते त्रयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मनिश्चये १३
निर्जने च वने यस्माच्छकुन्तैः परिरक्षिता
शकुन्तलेति नामास्याः कृतं चापि ततो मया १४
एवं दुहितरं विद्धि मम सौम्य शकुन्तलाम्
शकुन्तला च पितरं मन्यते मामनिन्दिता १५
एतदाचष्ट पृष्टः सन्मम जन्म महर्षये
सुतां कण्वस्य मामेवं विद्धि त्वं मनुजाधिप १६
कण्वं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानती
इति ते कथितं राजन्यथावृत्तं श्रुतं मया १७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्षष्ठितमोऽध्यायः ६६

सप्तषष्ठितमोऽध्यायः
दुःषन्त उवाच
सुव्यक्तं राजपुत्री त्वं यथा कल्याणि भाषसे

भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते १
सुवर्णमाला वासांसि कुण्डले परिहाटके
नानापत्तनजे शुभ्रे मणिरत्ने च शोभने २
आहरामि तवाद्याहं निष्कादीन्यजिनानि च
सर्वं राज्यं तवाद्यास्तु भार्या मे भव शोभने ३
गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुंदरि
विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ४
शकुन्तलोवाच
फलाहारो गतो राजन्पिता मे इत आश्रमात्
तं मुहूर्तं प्रतीक्षस्व स मां तुभ्यं प्रदास्यति ५
दुःषन्त उवाच
इच्छामि त्वां वरारोहे भजमानामनिन्दिते
त्वदर्थं मां स्थितं विद्धि त्वद्गतं हि मनो मम ६
आत्मनो बन्धुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः
आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ७
अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मतः स्मृताः
ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ८
गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः
तेषां धर्मान्यथापूर्वं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ९
प्रशस्तांश्चतुरः पूर्वान्ब्राह्मणस्योपधारय षडानुपूर्व्या क्षत्रस्य विद्धि धर्म्याननिन्दिते १०
राज्ञां तु राक्षसोऽप्युक्तो विट्शूद्रेष्वासुरः स्मृतः
पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ स्मृताविह ११
पैशाचश्चासुरश्चैव न कर्तव्यौ कथंचन
अनेन विधिना कार्यो धर्मस्यैषा गतिः स्मृता १२
गान्धर्वराक्षसौ क्षत्रे धर्म्यौ तौ मा विशङ्किथाः
पृथग्वा यदि वा मिश्रौ कर्तव्यौ नात्र संशयः १३
सा त्वं मम सकामस्य सकामा वरवर्णिनि
गान्धर्वेण विवाहेन भार्या भवितुमर्हसि १४

शकुन्तलोवाच
यदि धर्मपथस्त्वेष यदि चात्मा प्रभुर्मम
प्रदाने पौरवश्रेष्ठ शृणु मे समयं प्रभो १५
सत्यं मे प्रतिजानीहि यत्वां वक्ष्याम्यहं रहः
मम जायेत यः पुत्रः स भवेत्त्वदनन्तरम् १६
युवराजो महाराज सत्यमेतद्ब्रवीहि मे
यद्येतदेवं दुःषन्त अस्तु मे संगमस्त्वया १७
वैशम्पायन उवाच
एवमस्त्विति तां राजा प्रत्युवाचाविचारयन्
अपि च त्वां नयिष्यामि नगरं स्वं शुचिस्मिते १८
एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम्
जग्राह विधिवत्पाणावुवास च तया सह १९
विश्वास्य चैनां स प्रायादब्रवीच्च पुनः पुनः
प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं चतुरङ्गिणीम्
तयात्वामानयिष्यामि निवासं स्वं शुचिस्मिते २०
इति तस्याः प्रतिश्रुत्य स नृपो जनमेजय
मनसा चिन्तयन्प्रायात्काश्यपं प्रति पार्थिवः २१
भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किं नु करिष्यति
एवं संचिन्तयन्नेव प्रविवेश स्वकं पुरम् २२
मुहूर्तयाते तस्मिंस्तु कण्वोऽप्याश्रममागमत्
शकुन्तला च पितरं ह्रिया नोपजगाम तम् २३
विज्ञायाथ च तां कण्वो दिव्यज्ञानो महातपाः
उवाच भगवान्प्रीतः पश्यन्दिव्येन चक्षुषा २४
त्वयाद्य राजान्वयया मामनादृत्य यत्कृतः
पुंसा सह समायोगो न स धर्मोपघातकः २५
क्षत्रियस्य हि गान्धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते
सकामायाः सकामेन निर्मन्त्रो रहसि स्मृतः २६
धर्मात्मा च महात्मा च दुःषन्तः पुरुषोत्तमः
अभ्यगच्छः पतिं यं त्वं भजमानं शकुन्तले २७
महात्मा जनिता लोके पुत्रस्तव महाबलः
य इमां सागरापाङ्गां कृत्स्नां भोक्ष्यति मेदिनीम् २८

परं चाभिप्रयातस्य चक्रं तस्य महात्मनः
भविष्यत्यप्रतिहतं सततं चक्रवर्तिनः २९
ततः प्रक्षाल्य पादौ सा विश्रान्तं मुनिमब्रवीत्
विनिधाय ततो भारं संनिधाय फलानि च ३०
मया पतिर्वृतो योऽसौ दुःषन्तः पुरुषोत्तमः
तस्मै ससचिवाय त्वं प्रसादं कर्तुमर्हसि ३१
कण्व उवाच
प्रसन्न एव तस्याहं त्वत्कृते वरवर्णिनि
गृहाण च वरं मत्तस्तत्कृते यदभीप्सितम् ३२
वैशम्पायन उवाच
ततो धर्मिष्ठतां वव्रे राज्याच्चास्खलनं तथा
शकुन्तला पौरवाणां दुःषन्तहितकाम्यया ३३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ६७

अष्ट षष्ठितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
प्रतिज्ञाय तु दुःषन्ते प्रतियाते शकुन्तला
गर्भं सुषाव वामोरूः कुमारममितौजसम् १
त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु दीप्तानलसमद्युतिम्
रूपौदार्यगुणोपेतं दौःषन्तिं जनमेजय २
जातकर्मादिसंस्कारं कण्वः पुण्यकृतां वरः
तस्याथ कारयामास वर्धमानस्य धीमतः ३
दन्तैः शुक्लैः शिखरिभिः सिंहसंहननो युवा
चक्रांकितकरः श्रीमान्महामूर्धा महाबलः
कुमारो देवगर्भाभः स तत्राशु व्यवर्धत ४
षड्वर्ष एव बालः स कण्वाश्रमपदं प्रति
व्याघ्रानिंसहान्वराहांश्च गजांश्च महिषांस्तथा ५
बद्ध्वा वृक्षेषु बलवानाश्रमस्य समन्ततः
आरोहन्दमयंश्चैव क्रीडंश्च परिधावति ६
ततोऽस्य नाम चक्रुस्ते कण्वाश्रमनिवासिनः
अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वं हि दमयत्ययम् ७

स सर्वदमनो नाम कुमारः समपद्यत
विक्रमेणौजसा चैव बलेन च समन्वितः ८
तं कुमारमृषिर्दृष्ट्वा कर्म चास्यातिमानुषम्
समयो यौवराज्यायेत्यब्रवीच्च शकुन्तलाम् ९
तस्य तद्बलमाज्ञाय कण्वः शिष्यानुवाच ह
शकुन्तलामिमां शीघ्रं सहपुत्रामितोऽश्रमात्
भर्त्रे प्रापयताद्यैव सर्वलक्षणपूजिताम् १०
नारीणां चिरवासो हि बान्धवेषु न रोचते
कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयत माचिरम् ११
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रातिष्ठन्तामितौजसः
शकुन्तलां पुरस्कृत्य सपुत्रां गजसाह्वयम् १२
गृहीत्वामरगर्भाभं पुत्रं कमललोचनम्
आजगाम ततः शुभ्रा दुःषन्तविदिताद्वनात् १३
अभिसृत्य च राजानं विदिता सा प्रवेशिता
सह तेनैव पुत्रेण तरुणादित्यवर्चसा १४
पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीत्तं शकुन्तला
अयं पुत्रस्त्वया राजन्यौवराज्येऽभिषिच्यताम् १५
त्वया ह्ययं सुतो राजन्मय्युत्पन्नः सुरोपमः
यथासमयमेतस्मिन्वर्तस्व पुरुषोत्तम १६
यथा समागमे पूर्वं कृतः स समयस्त्वया
तं स्मरस्व महाभाग कण्वाश्रमपदं प्रति १७
सोऽथ श्रुत्वैव तद्वाक्यं तस्या राजा स्मरन्नपि
अब्रवीन्न स्मरामीति कस्य त्वं दुष्टतापसि १८
धर्मकामार्थसंबन्धं न स्मरामि त्वया सह
गच्छ वा तिष्ठ वा कामं यद्वापीच्छसि तत्कुरु १९
सैवमुक्ता वरारोहा व्रीडितेव मनस्विनी
विसंज्ञेव च दुःखेन तस्थौ स्थाणुरिवाचला २०
संरम्भामर्षताम्राक्षी स्फुरमाणोष्ठसंपुटा
कटाक्षैर्निर्दहन्तीव तिर्यग्राजानमैक्षत २१
आकारं गूहमाना च मन्युनाभिसमीरिता
तपसा संभृतं तेजो धारयामास वै तदा २२
सा मुहूर्तमिव ध्यात्वा दुःखामर्षसमन्विता

भर्तारमभिसंप्रेक्ष्य क्रुद्धा वचनमब्रवीत् २३
जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे
न जानामीति निःसङ्गं यथान्यः प्राकृतस्तथा २४
अत्र ते हृदयं वेद सत्यस्यैवानृतस्य च
कल्याण बत साक्षी त्वं मात्मानमवमन्यथाः २५
योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते
किं तेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा २६
एकोऽहमस्मीतिचमन्यसेत्वं न हृच्छयं वेत्सि मुनिं
पुराणम्
योवेदिता कर्मणः पापकस्य यस्यान्तिके त्वं वृजिनं
करोषि २७
मन्यते पापकं कृत्वा न कश्चिद्वेत्ति मामिति
विदन्ति चैनं देवाश्च स्वश्चैवान्तरपूरुषः २८
आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च द्यौर्भूमिरापो हृदयं
यमश्च
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य
वृत्तम् २९
यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतम्
हृदि स्थितः कर्मसाक्षी क्षेत्रज्ञो यस्य तुष्यति
३०
न तु तुष्यति यस्यैष पुरुषस्य दुरात्मनः
तं यमः पापकर्माणं निर्यातयति दुष्कृतम् ३१
अवमन्यात्मनात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते
देवा न तस्य श्रेयांसो यस्यात्मापि न कारणम् ३२
स्वयं प्राप्तेति मामेवं मावमंस्थाः पतिव्रताम्
अर्घ्यार्हां नार्चयसि मां स्वयं
भार्यामुपस्थिताम् ३३
किमर्थं मां प्राकृतवदुपप्रेक्षसि संसदि
न खल्वहमिदं शून्ये रौमि किं न शृणोषि मे ३४
यदि मे याचमानाया वचनं न करिष्यसि
दुःषन्त शतधा मूर्धा ततस्तेऽद्य फलिष्यति ३५
भार्यां पतिः संप्रविश्य स यस्माज्जायते पुनः

जायाया इति जायात्वं पुराणाः कवयो विदुः ३६
यदागमवतः पुंसस्तदपत्यं प्रजायते
तत्तारयति संतत्या पूर्वप्रेतान्पितामहान् ३७
पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः
तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा ३८
सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती
सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ३९
अर्धं भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सखा
भार्या मूलं त्रिवर्गस्य भार्या मित्रं मरिष्यतः ४०
भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियान्विताः
४१
सखायः प्रविविक्तेषु भवन्त्येताः प्रियंवदाः
पितरो धर्मकार्येषु भवन्त्यार्तस्य मातरः ४२
कान्तारेष्वपि विश्रामो नरस्याध्वनिकस्य वै
यः सदारः स विश्वास्यस्तस्माद्दाराः परा गतिः ४३
संसरन्तमपि प्रेतं विषमेष्वेकपातिनम्
भार्यैवान्वेति भर्तारं सततं या पतिव्रता ४४
प्रथमं संस्थिता भार्या पतिं प्रेत्य प्रतीक्षते
पूर्वं मृतं च भर्तारं पश्चात्साध्व्यनुगच्छति ४५
एतस्मात्कारणाद्राजन्पाणिग्रहणमिष्यते
यदाप्नोति पतिर्भार्यामिह लोके परत्र च ४६
आत्मात्मनैव जनितः पुत्र इत्युच्यते बुधैः
तस्माद्भार्यां नरः पश्येन्मातृवत्पुत्रमातरम् ४७
भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शे स्वमिवाननम्
ह्लादते जनिता प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव
पुण्यकृत् ४८
दह्यमाना मनोदुःखैर्व्याधिभिश्चातुरा नराः
ह्लादन्ते स्वेषु दारेषु घर्मार्ताः सलिलेष्विव ४९
सुसंरब्धोऽपि रामाणां न ब्रूयादप्रियं बुधः
रतिं प्रीतिं च धर्मं च तास्वायत्तमवेक्ष्य च ५०
आत्मनो जन्मनः क्षेत्रं पुण्यं रामाः सनातनम्

ऋषीणामपि का शक्तिः स्रष्टुं रामामृते प्रजाः ५१
परिपत्य यदा सूनुर्धरणीरेणुगुण्ठितः
पितुराश्लिष्यतेऽङ्गानि किमिवास्त्यधिकं ततः ५२
स त्वं स्वयमनुप्राप्तं साभिलाषमिमं सुतम्
प्रेक्षमाणं च कांक्षेण किमर्थमवमन्यसे ५३
अण्डानि बिभ्रति स्वानि न भिन्दन्ति पिपीलिकाः
न भरेथाः कथं नु त्वं धर्मज्ञः सन्स्वमात्मजम् ५४
न वाससां न रामाणां नापां स्पर्शस्तथा सुखः
शिशोरालिङ्ग्यमानस्य स्पर्शः सूनोर्यथा सुखः ५५
ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा
चतुष्पदाम्
गुरुर्गरीयसां श्रेष्ठः पुत्रः स्पर्शवतां वरः ५६
स्पृशतु त्वां समाश्लिष्य पुत्रोऽय प्रियदर्शनः
पुत्रस्पर्शात्सुखतरः स्पर्शो लोके न विद्यते ५७
त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्रजाताहमरिंदम
इमं कुमारं राजेन्द्र तव शोकप्रणाशनम् ५८
आहर्ता वाजिमेधस्य शतसङ्ख्यस्य पौरव
इति वागंतरिक्षे मां सूतकेऽभ्यवदत्पुरा ५९
ननु नामाङ्कमारोप्य स्नेहाद्ग्रामान्तरं गताः
मूर्ध्नि पुत्रानुपाघ्राय प्रतिनंदन्ति मानवाः ६०
वेदेष्वपि वदंतीमं मंत्रवादं द्विजातयः
जातकर्मणि पुत्राणां तवापि विदितं तथा ६१
अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादभिजायसे
आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ६२
पोषो हि त्वदधीनो मे संतानमपि चाक्षयम्
तस्मात्त्वं जीव मे पुत्र सुसुखी शरदां शतम् ६३
त्वदङ्गेभ्यः प्रसूतोऽय पुरुषात्पुरुषोऽपरः
सरसीवामलेऽत्मानं द्वितीयं पश्य मे सुतम् ६४
यथा ह्याहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यात्प्रणीयते
तथा त्वत्तः प्रसूतोऽय त्वमेकः सन्द्विधा कृतः ६५
मृगापकृष्टेन हि ते मृगयां परिधावता
अहमासादिता राजन्कुमारी पितुराश्रमे ६६

उर्वशी पूर्वचित्तिश्च सहजन्या च मेनका
विश्वाची च घृताची च षडेवाप्सरसां वराः ६७
तासां मां मेनका नाम ब्रह्मयोनिर्वराप्सराः
दिवः संप्राप्य जगतीं विश्वामित्रादजीजनत् ६८
सा मां हिमवतः पृष्ठे सुषुवे मेनकाप्सराः
अवकीर्य च मां याता परात्मजमिवासती ६९
किं नु कर्माशुभं पूर्वं कृतवत्यस्मि जन्मनि
यदहं बान्धवैस्त्यक्ता बाल्ये स्रंपति च त्वया ७०
कामं त्वया परित्यक्ता गमिष्याम्यहमाश्रमम्
इमं तु बालं संत्यक्तुं नार्हस्यात्मजमात्मना ७१
दुःषन्त उवाच
न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातं शकुन्तले
असत्यवचना नार्यः कस्ते श्रद्धास्यते वचः ७२
मेनका निरनुक्रोशा बन्धकी जननी तव
यया हिमवतः पृष्ठे निर्माल्येव प्रवेरिता ७३
स चापि निरनुक्रोशः क्षत्रयोनिः पिता तव
विश्वामित्रो ब्राह्मणत्वे लुब्धः कामपरायणः ७४
मेनकाप्सरसां श्रेष्ठा महर्षीणां च ते पिता
तयोरपत्यं कस्मात्त्वं पुंश्चलीवाभिधास्यसि ७५
अश्रद्धेयमिदं वाक्यं कथयन्ती न लज्जसे
विशेषतो मत्सकाशे दुष्टतापसि गम्यताम् ७६
क्व महर्षिः सदैवोग्रः साप्सरा क्व च मेनका
क्व च त्वमेवं कृपणा तापसीवेषधारिणी ७७
अतिकायश्च पुत्रस्ते बालोऽपि बलवानयम्
कथमल्पेन कालेन शालस्कन्ध इवोद्गतः ७८
सुनिकृष्टा च योनिस्ते पुंश्चली प्रतिभासि मे
यदृच्छया कामरागाज्जाता मेनकया ह्यसि ७९
सर्वमेतत्परोक्षं मे यत्त्वं वदसि तापसि
नाहं त्वामभिजानामि यथेष्टं गम्यतां त्वया ८०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ६८

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः
शकुन्तलोवाच
राजन्सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यसि
आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यसि १
मेनका त्रिदशेष्वेव त्रिदशाश्चानु मेनकाम्
ममैवोद्रिच्यते जन्म दुःषन्त तव जन्मतः २
क्षितावटसि राजंस्त्वमन्तरिक्षे चराम्यहम्
आवयोरन्तरं पश्य मेरुसर्षपयोरिव ३
महेन्द्रस्य कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च
भवनान्यनुसंयामि प्रभावं पश्य मे नृप ४
सत्यश्चापि प्रवादोऽय यं प्रवक्ष्यामि तेऽनघ निदर्शनार्थं न द्वेषात्तच्छ्रुत्वा क्षन्तुमर्हसि
५
विरूपो यावदादर्शे नात्मनः पश्यते मुखम्
मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरम् ६
यदा तु मुखमादर्शे विकृतं सोऽभिवीक्षते
तदेतरं विजानाति आत्मानं नेतरं जनम् ७
अतीव रूपसम्पन्नो न किंचिदवमन्यते
अतीव जल्पन्दुर्वाचो भवतीह विहेठकः ८
मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः
अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव सूकरः ९
प्राज्ञस्तु जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः
शुभाशुभाः
गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसः १०
अन्यान्परिवदन्साधुर्यथा हि परितप्यते
तथा परिवदन्नन्यांस्तुष्टो भवति दुर्जनः ११
अभिवाद्य यथा वृद्धान्सन्तो गच्छन्ति निर्वृतिम्
एवं सज्जनमाक्रुश्य मूर्खो भवति निर्वृतः १२
सुखं जीवन्त्यदोषज्ञा मूर्खा दोषानुदर्शिनः
यत्र वाच्याः परैः सन्तः परानाहुस्तथाविधान् १३
अतो हास्यतरं लोके किंचिदन्यन्न विद्यते
यत्र दुर्जन इत्याह दुर्जनः सज्जनं स्वयम् १४

सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्रुद्धादाशीविषादिव
अनास्तिकोऽप्युद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः १५
स्वयमुत्पाद्य वै पुत्रं सदृशं योऽवमन्यते
तस्य देवाः श्रियं घ्नन्ति न च लोकानुपाश्नुते १६
कुलवंशप्रतिष्ठां हि पितरः पुत्रमब्रुवन्
उत्तमं सर्वधर्माणां तस्मात्पुत्रं न संत्यजेत् १७
स्वपत्नीप्रभवान्पञ्च लब्धान्क्रीतान्विवर्धितान् कृतानन्यासु चोत्पन्नान्पुत्रान्वै मनुरब्रवीत् १८
धर्मकीर्त्यावहा नॄणां मनसः प्रीतिवर्धनाः
त्रायन्ते नरकाज्जाताः पुत्रा धर्मप्लवाः पितॄन् १९
स त्वं नृपतिशार्दूल न पुत्रं त्यक्तुमर्हसि
आत्मानं सत्यधर्मौ च पालयानो महीपते
नरेन्द्रसिंह कपटं न वोढुं त्वमिहार्हसि २०
वरं कूपशताद्वापी वरं वापीशतात्क्रतुः
वरं क्रतुशतात्पुत्रः सत्यं पुत्रशताद्वरम् २१
अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम्
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते २२
सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम्
सत्यं च वदतो राजन्समं वा स्यान्न वा समम् २३
नास्ति सत्यात्परो धर्मो न सत्याद्विद्यते परम्
न हि तीव्रतरं किंचिदनृतादिह विद्यते २४
राजन्सत्यं परं ब्रह्म सत्यं च समयः परः
मा त्याक्षीः समयं राजन्सत्यं संगतमस्तु ते २५
अनृते चेत्प्रसङ्गस्ते श्रद्दधासि न चेत्स्वयम्
आत्मनो हन्त गच्छामि त्वादृशे नास्ति संगतम् २६
ऋतेऽपि त्वयि दुःषन्त शैलराजावतंसकाम्
चतुरन्तामिमामुर्वीं पुत्रो मे पालयिष्यति २७
वैशम्पायन उवाच
एतावदुक्त्वा वचनं प्रातिष्ठत शकुन्तला
अथान्तरिक्षे दुःषन्तं वागुवाचाशरीरिणी
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मन्त्रिभिश्चावृतं तदा २८
भस्त्रा माता पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः

भरस्व पुत्रं दुःषन्त मावमंस्थाः शकुंतलाम् २९
रेतोधाः पुत्रः उन्नयति नरदेव यमक्षयात्
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ३०
जाया जनयते पुत्रमात्मनोऽङ्ग द्विधा कृतम्
तस्माद्भरस्व दुःषन्त पुत्रं शाकुन्तलं नृप ३१
अभूतिरेषा कस्त्यज्याज्जीवञ्जीवन्तमात्मजम्
शाकुन्तलं महात्मानं दौःषन्तिं भर पौरव ३२
भर्तव्योऽय त्वया यस्मादस्माकं वचनादपि
तस्माद्भवत्वयं नाम्ना भरतो नाम ते सुतः ३३
तच्छ्रुत्वा पौरवो राजा व्याहृतं वै दिवौकसाम्
पुरोहितममात्यांश्च संप्रहृष्टोऽब्रवीदिदम् ३४
शृण्वन्त्वेतद्भवन्तोऽस्य देवदूतस्य भाषितम्
अहमप्येवमेवैनं जानामि स्वयमात्मजम् ३५
यद्यहं वचनादेव गृह्णीयामिममात्मजम्
भवेद्धि शङ्का लोकस्य नैवं शुद्धो भवेदयम् ३६
तं विशोध्य तदा राजा देवदूतेन भारत
हृष्टः प्रमुदितश्चपि प्रतिजग्राह तं सुतम् ३७
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय सस्नेहं परिषस्वजे
सभाज्यमानो विप्रैश्च स्तूयमानश्च बन्दिभिः
स मुदं परमां लेभे पुत्रसंस्पर्शजां नृपः ३८
तां चैव भार्यां धर्मज्ञः पूजयामास धर्मतः
अब्रवीच्चैव तां राजा सान्त्वपूर्वमिदं वचः ३९
कृतो लोकपरोक्षोऽय सम्बन्धो वै त्वया सह तस्मादेतन्मया देवि त्वच्छुर्द्ध्य्थं विचारितम्
४०
मन्यते चैव लोकस्ते स्त्रीभावान्मयि संगतम्
पुत्रश्चायं वृतो राज्ये मया तस्माद्विचारितम् ४१
यच्च कोपितयात्यर्थं त्वयोक्तोऽस्म्यप्रियं
प्रिंये
प्रणयिन्या विशालाक्षि तत्क्षान्तं ते मया शुभे ४२
तामेवमुक्त्वा राजर्षिर्दुःषन्तो महिषीं प्रियाम्
वासोभिरन्नपानैश्च पूजयामास भारत ४३

दुःषन्तश्च ततो राजा पुत्रं शाकुन्तलं तदा
भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ४४
तस्य तत्प्रथितं चक्रं प्रावर्तत महात्मनः
भास्वरं दिव्यमजितं लोकसंनादनं महत् ४५
स विजित्य महीपालांश्चकार वशवर्तिनः
चचार च सतां धर्मं प्राप चानुत्तमं यशः ४६
स राजा चक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमः प्रतापवान्
ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्यथा शक्रो मरुत्पतिः ४७
याजयामास तं कण्वो दक्षवद्भूरिदक्षिणम्
श्रीमाग्नोविततं नाम वाजिमेधमवाप सः
यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ४८
भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम्
अपरे ये च पूर्वे च भारता इति विश्रुताः ४९
भरतस्यान्ववाये हि देवकल्पा महौजसः
बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्च बहवो राजसत्तमाः ५०
येषामपरिमेयानि नामधेयानि सर्वशः
तेषां तु ते यथामुख्यं कीर्तयिष्यामि भारत
महाभागान्देवकल्पान्सत्यार्जवपरायणान् ५१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६९
सप्ततितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
प्रजापतेस्तु दक्षस्य मनोर्वैवस्वतस्य च
भरतस्य कुरोः पूरोरजमीढस्य चान्वये १
यादवानामिमं वंशं पौरवाणां च सर्वशः
तथैव भारतानां च पुण्यं स्वस्त्ययनं महत्
धन्यं यशस्यमायुष्यं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ २
तेजोभिरुदिताः सर्वे महर्षिसमतेजसः
दश प्रचेतसः पुत्राः सन्तः पूर्वजनाः स्मृताः
मेघजेनाग्निना ये ते पूर्वं दग्धा महौजसः ३
तेभ्यः प्राचेतसो जज्ञे दक्षो दक्षादिमाः प्रजाः
संभूताः पुरुषव्याघ्र स हि लोकपितामहः ४

वीरिण्या सह संगम्य दक्षः प्राचेतसो मुनिः
आत्मतुल्यानजनयत्सहस्रं संशितव्रतान् ५
सहस्रसंख्यान्समितान्सुतान्दक्षस्य नारदः
मोक्षमध्यापयामास सांख्यज्ञानमनुत्तमम् ६
ततः पञ्चाशतं कन्याः पुत्रिका अभिसंदधे
प्रजापतिः प्रजा दक्षः सिसृक्षुर्जनमेजय ७
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश
कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे ८
त्रयोदशानां पत्नीनां या तु दाक्षायणी वरा
मारीचः कश्यपस्तस्यामादित्यान्समजीजनत्
इन्द्रादीर्न्वीर्यसंपन्नान्विवस्वन्तमथापि च ९
विवस्वतः सुतो जज्ञे यमो वैवस्वतः प्रभुः
मार्तण्डश्च यमस्यापि पुत्रो राजन्नजायत १०
मार्तण्डस्य मनुर्धीमानजायत सुतः प्रभुः
मनोर्वंशो मानवानां ततोऽय प्रथितोऽभवत्
ब्रह्मक्षत्रादयस्तस्मान्मनोर्जातास्तु मानवाः ११
तत्राभवत्तदा राजन्ब्रह्म क्षत्रेण संगतम्
ब्राह्मणा मानवास्तेषां साङ्गं वेदमदीधरन् १२
वेनं धृष्णुं नरिष्यन्तं नाभागेक्ष्वाकुमेव च
करूषमथ शर्यातिं तथैवात्राष्टमीमिलाम् १३
पृषध्रनवमानाहुः क्षत्रधर्मपरायणान्
नाभागारिष्टदशमान्मनोः पुत्रान्महाबलान् १४
पञ्चाशतं मनोः पुत्रास्तथैवान्येऽभवन्क्षितौ
अन्योन्यभेदात्ते सर्वे विनेशुरिति नः श्रुतम् १५
पूरूरवास्ततो विद्वानिलायां समपद्यत
सा वै तस्याभवन्माता पिता चेति हि नः श्रुतम् १६
त्रयोदश समुद्रस्य द्वीपानश्नन्पुरूरवाः
अमानुषैर्वृतः सत्त्वैर्मानुषः सन्महायशाः १७
विप्रैः स विग्रहं चक्रे वीर्योन्मत्तः पुरूरवाः
जहार च स विप्राणां रत्नान्युत्क्रोशतामपि १८
सनत्कुमारस्तं राजन्ब्रह्मलोकादुपेत्य ह
अनुदर्शयां ततश्चक्रे प्रत्यगृह्णान्न चाप्यसौ १९

ततो महर्षिभिः क्रुद्धैः शप्तः सद्यो व्यनश्यत लोभान्वितो मदबलान्नष्टसंज्ञो नराधिपः २०
स हि गन्धर्वलोकस्थ उर्वश्या सहितो विराट् आनिनाय क्रियार्थेऽग्नीन्यथावद्विहितांस्त्रिधा २१
षट् पुत्रा जज्ञिरेऽथैलादायुर्धीमानमावसुः
दृढायुश्च वनायुश्च श्रुतायुश्चोर्वशीसुताः २२
नहुषं वृद्धशर्माणं रजिं रम्भमनेनसम्
स्वर्भानवीसुतानेतानायोः पुत्रान्प्रचक्षते २३
आयुषो नहुषः पुत्रो धीमान्सत्यपराक्रमः
राज्यं शशास सुमहद्धर्मेण पृथिवीपतिः २४
पितॄन्देवानृषीन्विप्राग्नन्धर्वोरगराक्षसान्
नहुषः पालयामास ब्रह्मक्षत्रमथो विशः २५
स हत्वा दस्युसंघातानृषीन्करमदापयत्
पशुवच्चैव तान्पृष्ठे वाहयामास वीर्यवान् २६
कारयामास चेन्द्रत्वमभिभूय दिवौकसः
तेजसा तपसा चैव विक्रमेणौजसा तथा २७
यतिं ययातिं संयातिमायातिं पाञ्चमुद्धवम्
नहुषो जनयामास षट् पुत्रान्प्रियवाससि २८
ययातिर्नाहुषः सम्राडासीत्सत्यपराक्रमः
स पालयामास महीमीजे च विविधैः सवैः २९
अतिशक्त्या पितॄनर्चन्देवांश्च प्रयतः सदा
अन्वगृह्णात्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ३०
तस्य पुत्रा महेष्वासाः सर्वैः समुदिता गुणैः
देवयान्यां महाराज शर्मिष्ठायां च जज्ञिरे ३१
देवयान्यामजायेतां यदुस्तुर्वसुरेव च
द्रुह्युश्चानुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठायां
प्रजज्ञिरे ३२
स शाश्वतीः समा राजन्प्रजा धर्मेण पालयन्
जरामार्छन्महाघोरां नाहुषो रूपनाशिनीम् ३३
जराभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत्
यदुं पूरुं तुर्वसुं च द्रुह्युं चानुं च भारत ३४

यौवनेन चरन्कामान्युवा युवतिभिः सह
विहर्तुमहमिच्छामि साह्यं कुरुत पुत्रकाः ३५
तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो यदुरब्रवीत्
किं कार्यं भवतः कार्यमस्माभिर्यौवनेन च ३६
ययातिरब्रवीत्तं वै जरा मे प्रतिगृह्यताम्
यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ३७
यजतो दीर्घसत्रैर्मे शापाच्चोशनसो मुनेः
कामार्थः परिहीणो मे तप्येऽह तेन पुत्रकाः ३८
मामकेन शरीरेण राज्यमेकः प्रशास्तु वः
अहं तन्वाभिनवया युवा कामानवाप्नुयाम् ३९
न ते तस्य प्रत्यगृह्णन्यदुप्रभृतयो जराम्
तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः ४०
राजंश्चराभिनवया तन्वा यौवनगोचरः
अहं जरां समास्थाय राज्ये स्थास्यामि तेऽज्ञया ४१
एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात्
संचारयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ४२
पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः
यायातेनापि वयसा राज्यं पूरुरकारयत् ४३
ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः
अतृप्त एव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह ४४
त्वया दायादवानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः
पौरवो वंश इति ते ख्यातिं लोके गमिष्यति ४५
ततः स नृपशार्दूलः पूरुं राज्येऽभिषिच्य च
कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ४६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ७०

एकसप्ततितमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
ययातिः पूर्वकोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः
कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभाम् १
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण द्विजोत्तम
आनुपूर्व्या च मे शंस पूरोर्वंशकरान्पृथक् २

वैशम्पायन उवाच
ययातिरासीद्राजर्षिर्देवराजसमद्युतिः
तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वै यथा पुरा ३
तत्तेऽह सम्प्रवक्ष्यामि पृच्छतो जनमेजय
देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ४
सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः
एश्वर्यं प्रति संघर्षस्त्रैलोक्ये सचराचरे ५
जिगीषया ततो देवा वव्रिरेऽङ्गिरसं मुनिम्
पौरोहित्येन याज्यार्थे काव्यं तूशनसं परे
ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्योन्यस्पर्धिनौ भृशम् ६
तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि संगतान्
तान्पुनर्जीवयामास काव्यो विद्याबलाश्रयात्
ततस्ते पुनरुत्थाय योधयाञ्चक्रिरे सुरान् ७
असुरास्तु निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि
न तान्संजीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः ८
न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेद वीर्यवान्
संजीवनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् ९
ते तु देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुशनसस्तदा
ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं पुत्रं बृहस्पतेः १०
भजमानान्भजस्वास्मान्कुरु नः साह्यमुत्तमम्
यासौ विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि
शुक्रे तामाहर क्षिप्रं भागभाङ्नो भविष्यसि ११
वृषपर्वसमीपे स शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः
रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान् १२
तमाराधयितुं शक्तो भवान्पूर्ववयाः कविम्
देवयानीं च दयितां सुतां तस्य महात्मनः १३
त्वमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते
शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च
देवयान्यां हि तुष्टायां विद्यां तां प्राप्स्यसि
ध्रुवम् १४
तथेत्युक्त्वा ततः प्रायाद्बृहस्पतिसुतः कचः
तदाभिपूजितो देवैः समीपं वृषपर्वणः १५

स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः सम्प्रेषितः कचः
असुरेन्द्रपुरे शुक्रं दृष्ट्वा वाक्यमुवाच ह १६
ऋषेरंगिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः
नाम्ना कच इति ख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् १७
ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं गुरौ
अनुमन्यस्व मां ब्रह्मन्सहस्रं परिवत्सरान् १८
शुक्र उवाच
कच सुस्वागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः अर्चयिष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु बृहस्पतिः १९
वैशम्पायन उवाच
कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्व्रतम्
आदिष्टं कविपुत्रेण शुक्रेणोशनसा स्वयम् २०
व्रतस्य व्रतकालं स यथोक्तं प्रत्यगृह्णत
आराधयन्नुपाध्यायं देवयानीं च भारत २१
नित्यमाराधयिष्यंस्तां युवा यौवनगोऽमुखे
गायन्नृत्यन्वादयंश्च देवयानीमतोषयत् २२
संशीलयन्देवयानीं कन्यां संप्राप्तयौवनाम्
पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भारत २३
देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतचारिणम्
अनुगायमाना ललना रहः पर्यचरत्तदा २४
पञ्च वर्षशतान्येवं कचस्य चरतो व्रतम्
तत्रातीयुरथो बुद्ध्वा दानवास्तं ततः कचम् २५
गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा रहस्येकममर्षिताः
जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेव च
हत्वा शालावृकेभ्यश्च प्रायच्छंस्तिलशः कृतम् २६
ततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः स्वं निवेशनम्
ता दृष्टा रहिता गास्तु कचेनाभ्यागता वनात्
उवाच वचनं काले देवयान्यथ भारत २७
अहुतं चाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो
अगोपाश्चागता गावः कचस्तात न दृश्यते २८
व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति

तं विना न च जीवेयं कचं सत्यं ब्रवीमि ते २९
शुक्र उवाच
अयमेहीति शब्देन मृतं संजीवयाम्यहम् ३०
वैशम्पायन उवाच
ततः संजीवनीं विद्यां प्रयुज्य कचमाह्वयत्
आहूतः प्रादुरभवत्कचोऽरिष्टोऽथ विद्यया
हतोऽहमिति चाचख्यौ पृष्टो ब्राह्मणकन्यया ३१
स पुनर्देवयान्योक्तः पुष्पाहारो यदृच्छया
वनं ययौ ततो विप्रो ददृशुर्दानवाश्च तम् ३२
ततो द्वितीयं हत्वा तं दग्ध्वा कृत्वा च चूर्णशः
प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तदा ३३
देवयान्यथ भूयोऽपि वाक्यं पितरमब्रवीत्
पुष्पाहारः प्रेषणकृत्कचस्तात न दृश्यते ३४
शुक्र उवाच
बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रेतगतिं गतः
विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाणि किम् ३५
मैवं शुचो मा रुद देवयानि न त्वादृशी
मर्त्यमनुप्रशोचेत्
सुराश्च विश्वे च जगच्च सर्वमुपस्थितां
वैकृतिमानमन्ति ३६
देवयान्युवाच
यस्याङ्गिरा वृद्धतमः पितामहो बृहस्पतिश्चापि पिता
तपोधनः
ऋषेः पुत्रं तमथो वापि पौत्रं कथं न शोचेयमहं न
रुद्याम् ३७
स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च सदोत्थितः कर्मसु चैव दक्षः
कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये प्रियो हि मे
तात कचोऽभिरूपः ३८
शुक्र उवाच
असंशयं मामसुरा द्विषन्ति ये मे शिष्यं नागसं सूदयन्ति
अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रास्ते मां यथा

प्रस्तुतं दानवैर्हि
अप्यस्य पापस्य भवेदिहान्तः कं ब्रह्महत्या न
दहेदपीन्द्रम् ३९
वैशम्पायन उवाच
संचोदितो देवयान्या महर्षिः पुनराह्वयत्
संरम्भेणैव काव्यो हि बृहस्पतिसुतं कचम् ४०
गुरोर्भीतो विद्यया चोपहूतः शनैर्वाचं जठरे व्याजहार
तमब्रवीत्केन पथोपनीतो ममोदरे तिष्ठसि ब्रूहि विप्र ४१
कच उवाच
भवत्प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः स्मरे च सर्वं यच्च यथा च वृत्तम्
न त्वेवं स्यात्तपसो व्ययो मे ततः क्लेशं घोरमिमं सहामि ४२
असुरैः सुरायां भवतोऽस्मि दत्तो हत्वा दग्ध्वा
चूर्णयित्वा च काव्य
ब्राह्मीं मायामासुरी चैव माया त्वयि स्थिते
कथमेवातिवर्तेत् ४३
शुक्र उवाच
किं ते प्रियं करवाण्यद्य वत्से वधेन मे जीवितं
स्यात्कचस्य
नान्यत्र कुक्षेर्मम भेदनेन दृश्येत्कचो मद्गतो
देवयानि ४४
देवयान्युवाच
द्वौ मां शोकावग्निकल्पौ दहेतां कचस्य नाशस्तव
चैवोपघातः
कचस्य नाशे मम नास्ति शर्म तवोपघाते जीवितुं नास्मि
शक्ता ४५
शुक्र उवाच
संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत यत्त्वां भक्तं भजते देवयानी

प्राप्नुहि जीवनीं त्वं न चेदिन्द्रः कचरूपी
त्वमद्य ४६
न निवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्यो ममोदरात्
ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ४७
पुत्रो भूत्वा भावय भावितो
मामस्माद्देहादुपनिष्क्रम्य तात
समीक्षेथा धर्मवतीमवेक्षां गुरोः सकाशात्प्राप्य
विद्यां सविद्यः ४८
वैशम्पायन उवाच
गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां भित्त्वा कुक्षिं
निर्विचक्राम विप्रः
कचोऽभिरूपो दक्षिणं ब्राह्मणस्य शुक्लात्यये
पौर्णमास्यामिवेन्दुः ४९
दृष्ट्वा च तं पतितं ब्रह्मराशिमुत्थापयामास मृतं
कचोऽपि
विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाद्य ततः कचस्तं
गुरुमित्युवाच ५०
ऋतस्य दातारमनुत्तमस्य निधिं निधीनां
चतुरन्वयानाम्
ये नाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयं पापाँ ल्लोकांस्ते
व्रजन्त्यप्रतिष्ठान् ५१
वैशम्पायन उवाच
सुरापानाद्वञ्चनां प्रापयित्वा संज्ञानाशं चैव तथातिघोरम्
दृष्ट्वा कचं चापि यथाभिरूपं पीतं तदा सुरया मोहितेन ५२
समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः
काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सुरापानं प्रति वै जातशङ्कः ५३
यो ब्राह्मणोऽद्य प्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः

अपेतधर्मो ब्रह्महा चैव स स्यादस्मिँ ल्लोके गर्हितः स्यात्परे च ५४
मया चेमां विप्रधर्मोक्तिसीमां मर्यादां वै
स्थापितां सर्वलोके
सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा
लोकाश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ५५
इतीदमुक्त्वा स महानुभावस्तपोनिधीनां निधिरप्रमेयः
तान्दानवान्दैवविमूढबुद्धीनिदं समाहूय
वचोऽभ्युवाच ५६
आचक्षे वो दानवा बालिशाः स्थ सिद्धः कचो वत्स्यति
मत्सकाशे
संजीवनीं प्राप्य विद्यां महार्थां तुल्यप्रभावो
ब्रह्मणा ब्रह्मभूतः ५७
गुरोरुष्य सकाशे तु दश वर्षशतानि सः
अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशालयम् ५८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ७१

द्विसप्तितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
समावृत्तव्रतं तं तु विसृष्टं गुरुणा तदा
प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयान्यब्रवीदिदम् १
ऋषेरङ्गिरसः पौत्र वृत्तेनाभिजनेन च
भ्राजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च २
ऋषिर्यथाङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायशाः
तथा मान्यश्च पूज्यश्च भूयो मम बृहस्पतिः ३
एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ब्रवीमि तपोधन
व्रतस्थे नियमोपेते तथा वर्ताम्यहं त्वयि ४
स समावृत्तविद्यो मां भक्तां भजितुमर्हसि
गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ५
कच उवाच
पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा तव पिता मम
तथा त्वमनद्याङ्गि पूजनीयतरा मम ६

आत्मप्राणैः प्रियतमा भार्गवस्य महात्मनः
त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ७
यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव
देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ८
देवयान्युवाच
गुरुपुत्रस्य पुत्रो वै न तु त्वमसि मे पितुः
तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ९
असुरैर्हन्यमाने च कच त्वयि पुनः पुनः
तदा प्रभृति या प्रीतिस्तां त्वमेव स्मरस्व मे १०
सौहार्दे चानुरागे च वेत्थ मे भक्तिमुत्तमाम्
न मामर्हसि धर्मज्ञ त्यक्तुं भक्तामनागसम् ११
कच उवाच
अनियोज्ये नियोगे मां नियुनक्षि शुभव्रते
प्रसीद सुभ्रु त्वं मह्यं गुरोर्गुरुतरी शुभे १२
यत्रोषितं विशालाक्षि त्वया चन्द्रनिभानने
तत्राहमुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य भामिनि १३
भगिनी धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः शुभानने
सुखमस्म्युषितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम १४
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शिवमाशंस मे पथि
अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे
अप्रमत्तोत्थिता नित्यमाराधय गुरुं मम १५
देवयान्युवाच
यदि मां धर्मकामार्थे प्रत्याख्यास्यसि चोदितः
ततः कच न ते विद्या सिद्धिमेषा गमिष्यति १६
कच उवाच
गुरुपुत्रीति कृत्वाहं प्रत्याचक्षे न दोषतः
गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः काममेवं शपस्व माम् १७
आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽह देवयानि यथा त्वया
शप्तो नार्होऽस्मि शापस्य कामतोऽद्य न धर्मतः १८
तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा स भविष्यति
ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं ग्रहीष्यति १९
फलिष्यति न ते विद्या यत्त्वं मामात्थ तत्तथा

अध्यापयिष्यामि तु यं तस्य विद्या फलिष्यति २०
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा द्विजश्रेष्ठो देवयानीं कचस्तदा
त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः २१
तमागतमभिप्रेक्ष्य देवा इन्द्रपुरोगमाः
बृहस्पतिं सभाज्येदं कचमाहुर्मुदान्विताः २२
यत्त्वमस्मद्धितं कर्म चकर्थ परमाद्भुतम्
न ते यशः प्रणशिता भागभाङ् नो भविष्यसि २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवौकसः
कचादधीत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ १
सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथाब्रुवन्
कालस्ते विक्रमस्याद्य जहि शत्रून्पुरन्दर २
एवमुक्तस्तु सहितैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा
तथेत्युक्त्वोपचक्राम सोऽपश्यत वने स्त्रियः ३
क्रीडन्तीनां तु कन्यानां वने चैत्ररथोपमे
वायुभूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ४
ततो जलात्समुत्तीर्य कन्यास्ताः सहितास्तदा
वस्त्राणि जगृहुस्तानि यथासन्नान्यनेकशः ५
तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा
व्यतिमिश्रमजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः ६
ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत
देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते ७
देवयान्युवाच
कस्माद्गृह्णासि मे वस्त्रं शिष्या भूत्वा ममासुरि
समुदाचारहीनाया न ते श्रेयो भविष्यति ८
शर्मिष्ठोवाच

आसीनं च शयानं च पिता ते पितरं मम
स्तौति वन्दति चाभीक्ष्णं नीचैः स्थित्वा विनीतवत् ९
याचतस्त्वं हि दुहिता स्तुवतः प्रतिगृह्णतः
सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः १०
अनायुधा सायुधाया रिक्ता क्षुभ्यसि भिक्षुकि
लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न हि त्वां गणयाम्यहम् ११
वैशम्पायन उवाच
समुच्छ्रयं देवयानीं गतां सक्तां च वाससि
शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे ततः स्वपुरमाव्रजत् १२
हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया
अनवेक्ष्य ययौ वेश्म क्रोधवेगपरायणा १३
अथ तं देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः
श्रान्तयुग्यः श्रान्तहयो मृगलिप्सुः पिपासितः १४
स नाहुषः प्रेक्षमाण उदपानं गतोदकम्
ददर्श कन्यां तां तत्र दीप्तामग्निशिखामिव १५
तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्याममरवर्णिनीम्
सान्त्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्गुना १६
का त्वं ताम्रनखी श्यामा सुमृष्टमणिकुण्डला
दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माछ्वसिषि चातुरा १७
कथं च पतितास्यस्मिन्कूपे वीरुत्तृणावृते
दुहिता चैव कस्य त्वं वद सत्यं सुमध्यमे १८
देवयान्युवाच
योऽसौ देवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयति विद्यया
तस्य शुक्रस्य कन्याहं स मां नूनं न बुध्यते १९
एष मे दक्षिणो राजन्पाणिस्ताम्रनखाङ्गुलि
समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः २०
जानामि हि त्वां संशान्तं वीर्यवन्तं यशस्विनम्
तस्मान्मां पतितामस्मात्कूपादुद्धर्तुमर्हसि २१
वैशम्पायन उवाच
तामथ ब्राह्मणीं स्त्रीं च विज्ञाय नहुषात्मजः
गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततोऽवटात् २२

उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मात्कूपान्नराधिपः
आमन्त्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं ययौ २३
देवयान्युवाच
त्वरितं घूर्णिके गच्छ सर्वमाचक्ष्व मे पितुः
नेदानीं हि प्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः २४
वैशम्पायन उवाच
सा तु वै त्वरितं गत्वा घूर्णिकासुरमन्दिरम्
दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं सम्भ्रमाविष्टचेतना २५
आचक्षे ते महाप्राज्ञ देवयानी वने हता
शर्मिष्ठया महाभाग दुहित्रा वृषपर्वणः २६
श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तत्र शर्मिष्ठया हताम्
त्वरया निर्ययौ दुःखान्मार्गमाणः सुतां वने २७
दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं ततो वने
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् २८
आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः
मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति यस्येयं निष्कृतिः कृता २९
देवयान्युवाच
निष्कृतिर्मेऽस्तु वा मास्तु शृणुष्वावहितो मम
शर्मिष्ठया यदुक्तास्मि दुहित्रा वृषपर्वणः
सत्यं किलैतत्सा प्राह दैत्यानामसि गायनः ३०
एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी
वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणा भृशम् ३१
स्तुवतो दुहिता हि त्वं याचतः प्रतिगृह्णतः
सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः ३२
इति मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः
क्रोधसंरक्तनयना दर्पपूर्णा पुनः पुनः ३३
यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्णतः
प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता हि सखी मया ३४
शुक्र उवाच
स्तुवतो दुहिता न त्वं भद्रे न प्रतिगृह्णतः
अस्तोतुः स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ३५
वृषपर्वैव तद्वेद शक्रो राजा च नाहुषः

अचिन्त्यं ब्रह्म निर्द्वन्द्वमैश्वरं हि बलं मम ३६ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३

चतुःसप्तितमोऽध्यायः
शुक्र उवाच
यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षति
देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् १
यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा
स यन्तेत्युच्यते सद्भिर्न यो रश्मिषु लम्बते २
यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधेन निरस्यति
देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ३
यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयेह निरस्यति
यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ४
यः संधारयते मन्युं योऽतिवादांस्तितिक्षति
यश्च तप्तो न तपति दृढं सोऽथस्य भाजनम् ५
यो यजेदपरिश्रान्तो मासि मासि शतं समाः
न क्रुद्धेद्यश्च सर्वस्य तयोरक्रोधनोऽधिकः ६
यत्कुमारा कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः
न तत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीत विदुस्ते न बलाबलम् ७
देवयान्युवाच
वेदाहं तात बालापि धर्माणां यदिहान्तरम्
अक्रोधे चातिवादे च वेद चापि बलाबलम् ८
शिष्यस्याशिष्यवृत्तेर्हि न क्षन्तव्यं बुभूषता
तस्मात्संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते ९
पुमांसो ये हि निन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च
न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोऽथी पापबुद्धिषु १०
ये त्वेनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन च
तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ११
वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः
न ह्यतो दुष्करतरं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु
यः सपत्नश्रियं दीप्तां हीनश्रीः पर्युपासते १२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ७४

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः काव्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह
वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् १
नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव
पुत्रेषु वा नप्तृषु वा न चेदात्मनि पश्यति
फलत्येव ध्रुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे २
यदघातयथा विप्रं कचमांगिरसं तदा
अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्गृहे रतम् ३
वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम
वृषपर्वन्निबोधेदं त्यक्ष्यामि त्वां सबान्धवम्
स्थातुं त्वद्विषये राजन्न शक्ष्यामि त्वया सह ४
अहो मामभिजानासि दैत्य मिथ्याप्रलापिनम्
यथेममात्मनो दोषं न नियच्छस्युपेक्षसे ५
वृषपर्वोवाच
नाधर्मं न मृषावादं त्वयि जानामि भार्गव
त्वयि धर्मश्च सत्यं च तत्प्रसीदतु नो भवान् ६
यद्यस्मानपहाय त्वमितो गच्छसि भार्गव
समुद्रं संप्रवेक्ष्यामो नान्यदस्ति परायणम् ७
शुक्र उवाच
समुद्रं प्रविशध्वं वा दिशो वा द्रवतासुराः
दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽह दयिता हि मे ८
प्रसाद्यतां देवयानी जीवितं ह्यत्र मे स्थितम्
योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रस्येव बृहस्पतिः ९
वृषपर्वोवाच
यत्किंचिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव
भुवि हस्तिगवाश्वं च तस्य त्वं मम चेश्वरः १०
शुक्र उवाच
यत्किंचिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर

तस्येश्वरोऽस्मि यदि ते देवयानी प्रसाद्यताम् ११
देवयान्युवाच
यदि त्वमीश्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य भार्गव
नाभिजानामि तत्तेऽह राजा तु वदतु स्वयम् १२
वृषपर्वोवाच
यं काममभिकामासि देवयानि शुचिस्मिते
तत्तेऽह संप्रदास्यामि यदि चेदपि दुर्लभम् १३
देवयान्युवाच
दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठामभिकामये
अनु मां तत्र गच्छेत्सा यत्र दास्यति मे पिता १४
वृषपर्वोवाच
उत्तिष्ठ हे संग्रहीत्रि शर्मिष्ठां शीघ्रमानय
यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् १५
वैशम्पायन उवाच
ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठां वाक्यमब्रवीत्
उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह १६
त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः
सा यं कामयते कामं स कार्योऽद्य त्वयानघे १७
शर्मिष्ठोवाच
सा यं कामयते कामं करवाण्यहमद्य तम्
मा त्वेवापगमच्छुक्रो देवयानी च मत्कृते १८
वैशम्पायन उवाच
ततः कन्यासहस्रेण वृता शिबिकया तदा
पितुर्नियोगात्त्वरिता निश्चक्राम पुरोत्तमात् १९
शर्मिष्ठोवाच
अहं कन्यासहस्रेण दासी ते परिचारिका
अनु त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता २०
देवयान्युवाच
स्तुवतो दुहिता तेऽह बन्दिनः प्रतिगृह्णतः
स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि २१
शर्मिष्ठोवाच
येन केनचिदार्तानां ज्ञातीनां सुखमावहेत्

अतस्त्वामनुयास्यामि यत्र दास्यति ते पिता २२
वैशम्पायन उवाच
प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः
देवयानी नृपश्रेष्ठ पितरं वाक्यमब्रवीत् २३
प्रविशामि पुरं तात तुष्टास्मि द्विजसत्तम
अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते २४
एवमुक्तो दुहित्रा स द्विजश्रेष्ठो महायशाः
प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ७५

षट् सप्ततितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अथ दीर्घस्य कालस्य देवयानी नृपोत्तम
वनं तदेव निर्याता क्रीडार्थं वरवर्णिनी १
तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा
तमेव देशं संप्राप्ता यथाकामं चचार सा
ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिता भृशम् २
क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिबन्त्यो मधुमाधवीम्
खादन्त्यो विविधान्भक्ष्यान्विदशन्त्यः फलानि च ३
पुनश्च नाहुषो राजा मृगलिप्सुर्यदृच्छया
तमेव देशं संप्राप्तो जलार्थी श्रमकर्शितः ४
ददृशे देवयानीं च शर्मिष्ठां ताश्च योषितः
पिबन्तीर्ललमानाश्च दिव्याभरणभूषिताः ५
उपविष्टां च ददृशे देवयानीं शुचिस्मिताम्
रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम्
शर्मिष्ठया सेव्यमानां पादसंवाहनादिभिः ६
ययातिरुवाच
द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते
गोत्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छामि वामहम् ७
देवयान्युवाच
आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप

शुक्रो नामासुरगुरुः सुतां जानीहि तस्य माम् ८
इयं च मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी
दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा वृषपर्वणः ९
ययातिरुवाच
कथं नु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी
असुरेन्द्रसुता सुभ्रु परं कौतूहलं हि मे १०
देवयान्युवाच
सर्व एव नरव्याघ्र विधानमनुवर्तते
विधानविहितं मत्वा मा विचित्राः कथाः कृथाः ११
राजवद्रूपवेषौ ते ब्राह्मीं वाचं बिभर्षि च
किंनामा त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च शंस मे १२
ययातिरुवाच
ब्रह्मचर्येण कृत्स्नो मे वेदः श्रुतिपथं गतः
राजाहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः १३
देवयान्युवाच
केनास्यर्थेन नृपते इमं देशमुपागतः
जिघृक्षुर्वारिजं किंचिदथवा मृगलिप्सया १४
ययातिरुवाच
मृगलिप्सुरहं भद्रे पानीयार्थमुपागतः
बहु चाप्यनुयुक्तोऽस्मि तन्मानुज्ञातुमर्हसि १५
देवयान्युवाच
द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह
त्वदधीनास्मि भद्रं ते सखा भर्ता च मे भव १६
ययातिरुवाच
विद्ध्य्शौनसि भद्रं ते न त्वामर्होऽस्मि भामिनि
अविवाह्या हि राजानो देवयानि पितुस्तव १७
देवयान्युवाच
संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रं च ब्रह्मसंहितम्
ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च नाहुषाङ्ग वहस्व माम् १८
ययातिरुवाच
एकदेहोद्भवा वर्णाश्चत्वारोऽपि वराङ्गने
पृथग्धर्माः पृथक्शौचास्तेषां तु ब्राह्मणो वरः १९

देवयान्युवाच
पाणिधर्मो नाहुषायं न पुंभिः सेवितः पुरा
तं मे त्वमग्रहीरग्रे वृणोमि त्वामहं ततः २०
कथं नु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान्स्पृशेत्
गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वाप्यृषिणा त्वया २१
ययातिरुवाच
क्रुद्धादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात्
दुराधर्षतरां विप्रः पुरुषेण विजानता २२
देवयान्युवाच
कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात्
दुराधर्षतरो विप्र इत्यात्थ पुरुषर्षभ २३
ययातिरुवाच
एकमाशीविषो हन्ति शस्त्रेणैकश्च वध्यते
हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुराण्यपि हि कोपितः २४
दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मम
अतोऽदत्तां च पित्रा त्वां भद्रे न विवहाम्यहम् २५
देवयान्युवाच
दत्तां वहस्व पित्रा मां त्वं हि राजन्वृतो मया
अयाचतो भयं नास्ति दत्तां च प्रतिगृह्णतः २६
वैशम्पायन उवाच
त्वरितं देवयान्याथ प्रेषितं पितुरात्मनः
श्रुत्वैव च स राजानं दर्शयामास भार्गवः २७
दृष्ट्वैव चागतं शुक्रं ययातिः पृथिवीपतिः ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलि प्रणतः स्थितः २८
देवयान्युवाच
राजायं नाहुषस्तात दुर्गे मे पाणिमग्रहीत्
नमस्ते देहि मामस्मै नान्यं लोके पतिं वृणे २९
शुक्र उवाच
वृतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया
गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ३०
ययातिरुवाच

अधर्मो न स्पृशेदेवं महान्मामिह भार्गव
वर्णसंकरजो ब्रह्मन्निति त्वां प्रवृणोम्यहम् ३१
शुक्र उवाच
अधर्मात्त्वां विमुञ्चामि वरयस्व यथेप्सितम्
अस्मिन्विवाहे मा ग्लासीरहं पापं नुदामि ते ३२
वहस्व भार्यां धर्मेण देवयानीं सुमध्यमाम्
अनया सह संप्रीतिमतुलां समवाप्स्यसि ३३
इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी
संपूज्या सततं राजन्मा चैनां शयने ह्वयेः ३४
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तो ययातिस्तु शुक्रं कृत्वा प्रदक्षिणम्
जगाम स्वपुरं हृष्टो अनुज्ञातो महात्मना ३५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ७६

सप्त सप्ततितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसन्निभम्
प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत् १
देवयान्याश्चानुमते तां सुतां वृषपर्वणः
अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् २
वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठामासुरायणीम्
वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसत्कृताम् ३
देवयान्या तु सहितः स नृपो नहुषात्मजः
विजहार बहूनब्दान्देववन्मुदितो भृशम् ४
ऋतुकाले तु संप्राप्ते देवयानी वराङ्गना
लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारं च व्यजायत ५
गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी
ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा चान्वचिन्तयत् ६
ऋतुकालश्च संप्राप्तो न च मेऽस्ति पतिर्वृतः
किं प्राप्तं किं नु कर्तव्यं किं वा कृत्वा कृतं
भवेत् ७

देवयानी प्रजातासौ वृथाहं प्राप्तयौवना
यथा तया वृतो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तम् ८
राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः
अपीदानीं स धर्मात्मा इयान्मे दर्शनं रहः ९
अथ निष्क्रम्य राजासौ तस्मिन्काले यदृच्छया
अशोकवनिकाभ्याशे शर्मिष्ठां प्राप्य विष्ठितः १०
तमेकं रहिते दृष्ट्वा शर्मिष्ठा चारुहासिनी प्रत्युद्गम्याञ्जलि कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत्
११
सोमस्येन्द्रस्य विष्णोर्वा यमस्य वरुणस्य वा
तव वा नाहुष कुले कः स्त्रियं स्प्रष्टुमर्हति १२
रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां सदा
सा त्वां याचे प्रसाद्याहमृतुं देहि नराधिप १३
ययातिरुवाच
वेद्मि त्वां शीलसंपन्नां दैत्यकन्यामनिन्दिताम्
रूपे च ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दितम् १४
अब्रवीदुशना काव्यो देवयानीं यदावहम्
नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी १५
शर्मिष्ठोवाच
न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न
विवाहकाले
प्राणात्यये सर्वधनापहारे
पञ्चानृतान्याहुरपातकानि १६
पृष्टं तु साक्ष्ये प्रवदन्तमन्यथा वदन्ति
मिथ्योपहितं नरेन्द्र
एकार्थतायां तु समाहितायां मिथ्या वदन्तमनृतं
हिनस्ति १७
ययातिरुवाच
राजा प्रमाणं भूतानां स नश्येत मृषा वदन्
अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्सहे १८
शर्मिष्ठोवाच
समावेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः

समं विवाहमित्याहुः सख्या मेऽसि पतिर्वृतः १९
ययातिरुवाच
दातव्यं याचमानेभ्य इति मे व्रतमाहितम्
त्वं च याचसि मां कामं ब्रूहि किं करवाणि ते २०
शर्मिष्ठोवाच
अधर्मात्त्राहि मां राजन्धर्मं च प्रतिपादय
त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् २१
त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः
यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् २२
देवयान्या भुजिष्यास्मि वश्या च तव भार्गवी
सा चाहं च त्वया राजन्भरणीये भजस्व माम् २३
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु राजा स तथ्यमित्येव जज्ञिवान्
पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रत्यपादयत् २४
समागम्य च शर्मिष्ठां यथाकाममवाप्य च
अन्योन्यमभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् २५
तस्मिन्समागमे सुभ्रूः शर्मिष्ठा चारुहासिनी
लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात् २६
प्रजज्ञे च ततः काले राजन्राजीवलोचना
कुमारं देवगर्भाभं राजीवनिभलोचनम् २७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ७७

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
श्रुत्वा कुमारं जातं तु देवयानी शुचिस्मिता
चिन्तयामास दुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रति भारत १
अभिगम्य च शर्मिष्ठां देवयान्यब्रवीदिदम्
किमिदं वृजिनं शुभ्रु कृतं ते कामलुब्धया २
शर्मिष्ठोवाच
ऋषिरभ्यागतः कश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः
स मया वरदः कामं याचितो धर्मसंहितम् ३

नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते
तस्मादृषेर्ममापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ४
देवयान्युवाच
शोभनं भीरु सत्यं चेदथ स ज्ञायते द्विजः
गोत्रनामाभिजनतो वेत्तुमिच्छामि तं द्विजम् ५
शर्मिष्ठोवाच
ओजसा तेजसा चैव दीप्यमानं रविं यथा
तं दृष्ट्वा मम संप्रष्टुं
शक्तिर्नासीच्छुचिस्मिते ६
देवयान्युवाच
यद्येतदेवं शर्मिष्ठे न मन्युर्विद्यते मम
अपत्यं यदि ते लब्धं ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्च वै
द्विजात् ७
वैशम्पायन उवाच
अन्योन्यमेवमुक्त्वा तु संप्रहस्य च ते मिथः
जगाम भार्गवी वेश्म तथ्यमित्येव जज्ञुषी ८
ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयन्नृपः
यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णू इवापरौ ९
तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी
द्रुह्युं चानुं च पूरुं च त्रीन्कुमारानजीजनत् १०
ततः काले तु कस्मिंश्चिद्देवयानी शुचिस्मिता
ययातिसहिता राजन्निर्जगाम महावनम् ११
ददर्श च तदा तत्र कुमारान्देवरूपिणः
क्रीडमानान्सुविश्रब्धान्विस्मिता चेदमब्रवीत् १२
कस्यैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः
वर्चसा रूपतश्चैव सदृशा मे मतास्तव १३
एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत
किंनामधेयगोत्रो वः पुत्रका ब्राह्मणः पिता
विब्रूत मे यथातथ्यं श्रोतुमिच्छामि तं ह्यहम् १४
तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमम्
शर्मिष्ठां मातरं चैव तस्याचख्युश्च दारकाः १५
इत्युक्त्वा सहितास्ते तु राजानमुपचक्रमुः

नाभ्यनन्दत तान्राजा देवयान्यास्तदान्तिके
रुदन्तस्तेऽथ शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः १६
दृष्ट्वा तु तेषां बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति
बुद्ध्वा च तत्त्वतो देवी शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् १७
मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम
तमेवासुरधर्मं त्वमास्थिता न बिभेषि किम् १८
शर्मिष्ठोवाच
यदुक्तमृषिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि
न्यायतो धर्मतश्चैव चरन्ती न बिभेमि ते १९
यदा त्वया वृतो राजा वृत एव तदा मया
सखीभर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने २०
पूज्यासि मम मान्या च ज्येष्ठा श्रेष्ठा च ब्राह्मणी
त्वत्तोऽपि मे पूज्यतमो राजर्षिः किं न वेत्थ तत् २१
वैशम्पायन उवाच
श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम्
राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे कृतं त्वया २२
सहसोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां साश्रुलोचनाम्
त्वरितं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा २३
अनुवव्राज संभ्रान्तः पृष्ठतः सान्त्वयन्नृपः
न्यवर्तत न चैव स्म क्रोधसंरक्तलोचना २४
अविब्रुवन्ती किंचित्तु राजानं चारुलोचना
अचिरादेव संप्राप्ता काव्यस्योशनसोऽन्तिकम् २५
सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः स्थिता
अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवम् २६
देवयान्युवाच
अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम्
शर्मिष्ठयातिवृत्तास्मि दुहित्रा वृषपर्वणः २७
त्रयोऽस्या जनिताः पुत्रा राज्ञानेन ययातिना
दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ब्रवीमि ते २८
धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्वह
अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते २९
शुक्र उवाच

धर्मज्ञः सन्महाराज योऽधर्ममकृथाः प्रियम्
तस्माज्जरा त्वामचिराद्धर्षयिष्यति दुर्जया ३०
ययातिरुवाच
ऋतुं वै याचमानाया भगवन्नान्यचेतसा
दुहितुर्दानवेन्द्रस्य धर्म्यमेतत्कृतं मया ३१
ऋतुं वै याचमानाया न ददाति पुमान्वृतः
भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन्स इह ब्रह्मवादिभिः ३२
अभिकामां स्त्रियं यस्तु गम्यां रहसि याचितः
नोपैति स च धर्मेषु भ्रूणहेत्युच्यते बुधैः ३३
इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणानि भृगूद्वह
अधर्मभयसंविग्नः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ३४
शुक्र उवाच
नन्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव
मिथ्याचारस्य धर्मेषु चौर्यं भवति नाहुष ३५
वैशम्पायन उवाच
क्रुद्धेनोशनसा शप्तो ययातिर्नाहुषस्तदा
पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ३६
ययातिरुवाच
अतृप्तो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह
प्रसादं कुरु मे ब्रह्मञ्जरेयं मा विशेत माम् ३७
शुक्र उवाच
नाहं मृषा ब्रवीम्येतज्जरां प्राप्तोऽसि भूमिप
जरां त्वेतां त्वमन्यस्मै संक्रामय यदीच्छसि ३८
ययातिरुवाच
राज्यभाक्स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा
यो मे दद्याद्वयः पुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ३९
शुक्र उवाच
संक्रामयिष्यसि जरां यथेष्ठं नहुषात्मज
मामनुध्याय भावेन न च पापमवाप्स्यसि ४०
वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति
आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैव बह्वपत्यस्तथैव च ४१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः

७८

एकोनाशीतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव हि
पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्वचः १
जरा वली च मां तात पलितानि च पर्यगुः
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने २
त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह
यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ३
पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनस्ते यौवनं त्वहम्
दत्त्वा स्वं प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ४
यदुरुवाच
सितश्मश्रुशिरा दीनो जरया शिथिलीकृतः
वलीसंततगात्रश्च दुर्दर्शो दुर्बलः कृशः ५
अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवनैः
सहोपजीविभिश्चैव तां जरां नाभिकामये ६
ययातिरुवाच
यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि
तस्मादराज्यभाक्तात प्रजा ते वै भविष्यति ७
तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह
यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ८
पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम्
स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ९
तुर्वसुरुवाच
न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम्
बलरूपान्तकरणीं बुद्धिप्राणप्रणाशिनीम् १०
ययातिरुवाच
यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि
तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तुर्वसो तव यास्यति ११
संकीर्णाचारधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च
पिशिताशिषु चान्त्येषु मूढ राजा भविष्यसि १२

गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिगतेषु च
पशुधर्मिषु पापेषु म्लेच्छेषु प्रभविष्यसि १३
वैशम्पायन उवाच
एवं स तुर्वसुं शप्त्वा ययातिः सुतमात्मनः
शर्मिष्ठायाः सुतं द्रुह्युमिदं वचनमब्रवीत् १४
द्रुह्यो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम्
जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं ददस्व च १५
पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम्
स्वं चादास्यामि भूयोऽह पाप्मानं जरया सह १६
द्रुह्युरुवाच
न गजं न रथं नाश्वं जीर्णो भुंक्ते न च स्त्रियम्
वाग्भङ्गश्चास्य भवति तज्जरां नाभिकामये १७
ययातिरुवाच
यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि तस्माद्रुह्यो प्रियः कामो न ते संपत्स्यते क्वचित्
१८
उडुपप्लवसंतारो यत्र नित्यं भविष्यति
अराजा भोजशब्दं त्वं तत्रावाप्स्यसि सान्वयः १९
अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह
एकं वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते २०
अनुरुवाच
जीर्णः शिशुवदादत्तेऽकालेऽन्नमशुचिर्यथा
न जुहोति च कालेऽग्नि तां जरां नाभिकामये २१
ययातिरुवाच
यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयं स्वं न प्रयच्छसि
जरादोषस्त्वयोक्तोऽय तस्मात्त्वं प्रतिपत्स्यसे २२
प्रजाश्च यौवनप्राप्ता विनशिष्यन्त्यनो तव
अग्निप्रस्कन्दनपरस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि २३
पूरो त्वं मे प्रियः पुत्रस्त्वं वरीयान्भविष्यसि
जरा वली च मे तात पलितानि च पर्यगुः
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने २४
पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह

कंचित्कालं चरेयं वै विषयान्वयसा तव २५
पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम्
स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह २६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा
यथात्थ मां महाराज तत्करिष्यामि ते वचः २७
प्रतिपत्स्यामि ते राजन्पाप्मानं जरया सह
गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेप्सितान् २८
जरयाहं प्रतिच्छन्नो वयोरूपधरस्तव
यौवनं भवते दत्वा चरिष्यामि यथात्थ माम् २९
ययातिरुवाच
पूरो प्रीतोऽस्मि ते वत्स प्रीतश्चेदं ददामि ते
सर्वकामसमृद्धा ते प्रजा राज्ये भविष्यति ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ७९

अशीतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
पौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः
प्रीतियुक्तो नृपश्रेष्ठश्चचार विषयान्प्रियान् १
यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम्
धर्माविरुद्धान्राजेन्द्रो यथार्हति स एव हि २
देवानतर्पयद्यज्ञैः श्राद्धैस्तद्वत्पितॄनपि
दीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ३
अतिथीनन्नपानैश्च विशश्च परिपालनैः
आनृशंस्येन शूद्राश्चं! दस्यून् संनिग्रहेणन च ४
धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन्
ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ५
स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः
अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ६
स संप्राप्य शुभान्कामांस्तृप्तः खिन्नश्च पार्थिवः

कालं वर्षसहस्रान्तं सस्मार मनुजाधिपः ७
परिसंख्याय कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान्
पूर्णं मत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच ह ८
यथाकामं यथोत्साहं यथाकालमरिंदम
सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव ९
पूरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाणेदं स्वयौवनम्
राज्यं चैव गृहाणेदं त्वं हि मे प्रियकृत्सुतः १०
प्रतिपेदे जरां राजा ययातिर्नाहुषस्तदा
यौवनं प्रतिपेदे च पूरुः स्वं पुनरात्मनः ११
अभिषेक्तुकामं नृपतिं पूरुं पुत्रं कनीयसम्
ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् १२
कथं शुक्रस्य नप्तारं देवयान्याः सुतं प्रभो
ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूरोः प्रदास्यसि १३
यदुर्ज्येष्ठस्तव सुतो जातस्तमनु तुर्वसुः
शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्युस्ततोऽनु पूरुरेव च १४
कथं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयान्राज्यमर्हति
एतत्संबोधयामस्त्वां धर्मं त्वमनुपालय १५
ययातिरुवाच
ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः
ज्येष्ठं प्रति यथा राज्यं न देयं मे कथंचन १६
मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः
प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः सतां मतः १७
मातापित्रोर्वचनकृद्धितः पथ्यश्च यः सुतः
स पुत्रः पुत्रवद्यश्च वर्तते पितृमातृषु १८
यदुनाहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनापि च
द्रुह्युना चानुना चैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् १९
पूरुणा मे कृतं वाक्यं मानितश्च विशेषतः
कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम
मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्ररूपिणा २०
शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम्
पुत्रो यस्त्वानुवर्तेत स राजा पृथिवीपतिः
भवतोऽनुनयाम्येवं पुरू राज्येऽभिषिच्यताम् २१

प्रकृतय ऊचुः
यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा
सर्वमर्हति कल्याणं कनीयानपि स प्रभो २२
अर्हः पूरुरिदं राज्यं यः सुतः प्रियकृत्तव
वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् २३
वैशम्पायन उवाच
पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा
अभ्यषिञ्चत्ततः पूरुं राज्ये स्वे सुतमात्मजम् २४
दत्त्वा च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः
पुरात्स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह २५
यदोस्तु यादवा जातास्तुर्वसोर्यवनाः सुताः
द्रुह्योरपि सुता भोजा अनोस्तु म्लेच्छजातयः २६
पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव
इदं वर्षसहस्राय राज्यं कारयितुं वशी २७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ८०

एकाशीतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम्
राज्येऽभिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः १
उषित्वा च वने वासं ब्राह्मणैः सह संश्रितः
फलमूलाशनो दान्तो यथा स्वर्गमितो गतः २
स गतः सुरवासं तं निवसन्मुदितः सुखम्
कालस्य नातिमहतः पुनः शक्रेण पातितः ३
निपतन्प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनीतलम्
स्थित आसीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया ४
तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः
राज्ञा वसुमता सार्धमष्टकेन च वीर्यवान्
प्रतर्दनेन शिबिना समेत्य किल संसदि ५
जनमेजय उवाच
कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः

कथ्यमानं त्वया विप्रं विप्रर्षिगणसंनिधौ ६
देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः
वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ७
तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तेर्महात्मनः
चरितं श्रोतुमिच्छामि दिवि चेह च सर्वशः ८
वैशम्पायन उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तरां कथाम्
दिवि चेह च पुण्यार्थां सर्वपापप्रणाशिनीम् ९
ययातिर्नाहुषो राजा पूरुं पुत्रं कनीयसम्
राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवव्राज वनं तदा १०
अन्तेषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुरोगमान्
फलमूलाशनो राजा वने संन्यवसच्चिरम् ११
संशितात्मा जितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः
अग्नींश्च विधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः १२
अतिथीन्पूजयामास वन्येन हविषा विभुः
शिलोञ्छवृत्तिमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः १३
पूर्णं वर्षसहस्रं च एवंवृत्तिरभून्नृपः
अब्भक्षः शरदस्त्रिंशदासीन्नियतवाङ्मनाः १४
ततश्च वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रितः
पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे संवत्सरं नृपः १५
एकपादस्थितश्चासीत्षण्मासाननिलाशनः
पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गं जगामावृत्य रोदसी १६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ८१

द्व्यशीतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स्वर्गतः स तु राजेन्द्रो निवसन्देवसद्मनि
पूजितस्त्रिदशैः साध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा १
देवलोकाद्ब्रह्मलोकं संचरन्पुण्यकृद्वशी
अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः २
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागमत्
कथान्ते तत्र शक्रेण पृष्टः स पृथिवीपतिः ३

शक्र उवाच
यदा स पूरुस्तव रूपेण राजञ्जरां गृहीत्वा प्रचचार भूमौ
तदा राज्यं संप्रदायैव तस्मै त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ४
ययातिरुवाच
गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽय विषयस्तव
मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्त्याधिपास्तव ५
अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः
अमानुषेभ्यो मानुषाश्च प्रधाना
विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ६
आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः
आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ७
नारुन्तुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः परमभ्याददीत
ययास्य वाचा पर उद्विजेत न तां वदेद्रुशतीं
पापलोक्याम् ८
अरुन्तुदं पुरुषं रूक्षवाचं वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं
मनुष्यान्
विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां मुखे निबद्धां निरृतिं
वहन्तम् ९
सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्यात्सद्भिस्तथा पृष्ठतो
रक्षितः स्यात्
सदासतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतां वृत्तं
चाददीतार्यवृत्तः १०
वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति यैराहतः शोचति रात्र्यहानि
परस्य वा मर्मसु ये पतन्ति तान्पण्डितो
नावसृजेत्परेषु ११
न हीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु विद्यते
यथा मैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् १२

तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्न च याचेत्कदाचन १३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्व्यशीतितमोऽध्यायः ८२

त्र्यशीतितमोऽध्यायः
इन्द्र उवाच
सर्वाणि कर्माणि समाप्य राजग्नृहान्परित्यज्य वनं गतोऽसि
तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्र केनासि
तुल्यस्तपसा ययाते १
ययातिरुवाच
नाहं देवमनुष्येषु न गन्धर्वमहर्षिषु
आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्पश्यामि वासव २
इन्द्र उवाच
यदावमंस्थाः सदृशः श्रेयसश्च
पापीयसश्चाविदितप्रभावः
तस्माल्लोका अन्तवन्तस्तवेमे क्षीणे पुण्ये
पतितास्यद्य राजन् ३
ययातिरुवाच
सुरर्षिगन्धर्वनरावमानात्क्षयं गता मे यदि शक्र
लोकाः
इच्छेयं वै सुरलोकाद्विहीनः सतां मध्ये पतितुं
देवराज ४
इन्द्र उवाच
सतां सकाशे पतितासि राजंश्च्युतः प्रतिष्ठां यत्र
लब्धासि भूयः
एवं विदित्वा तु पुनर्ययाते न तेऽवमान्याः सदृशः
श्रेयसश्च ५
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रहायामरराजजुष्टान्पुण्याँ ल्लोकान्पतमानं ययातिम्

संप्रेक्ष्य राजर्षिवरोऽष्टकस्तमुवाच सद्धर्मविधानगोप्ता ६
कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः स्वतेजसा दीप्यमानो
यथाग्निः
पतस्युदीर्णाम्बुधरान्धकारात्खात्खेचराणां प्रवरो
यथार्कः ७
दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं
वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम्
किं नु स्विदेतत्पततीति सर्वे वितर्कयन्तः
परिमोहिताः स्मः ८
दृष्ट्वा च त्वां विष्ठितं देवमार्गे
शक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम्
अभ्युद्गतास्त्वां वयमद्य सर्वे तत्त्वं पाते तव
जिज्ञासमानाः ९
न चापि त्वां धृष्णुमः प्रष्टुमग्रे न च
त्वमस्मान्पृच्छसि ये वयं स्मः
तत्त्वां पृच्छामः स्पृहणीयरूपं कस्य त्वं वा
किंनिमित्तं त्वमागाः १०
भयं तु ते व्येतु विषादमोहौ त्यजाशु देवेन्द्र
समानरूप
त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे नालं प्रसोढुं बलहापि
शक्रः ११
सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां सतां
सदैवामरराजकल्प
ते संगताः स्थावरजङ्गमेशाः प्रतिष्ठितस्त्वं
सदृशेषु सत्सु १२
प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः
प्रभुः सूर्यः प्रकाशित्वे सतां चाभ्यागतः प्रभुः १३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ८३

चतुरशीतितमोऽध्यायः
ययातिरुवाच
अहं ययातिर्नहुषस्य पुत्रः पूरोः पिता सर्वभूतावमानात्
प्रभ्रंशितः सुरसिद्धर्षिलोकात्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः १
अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्यस्तेनाभिवादं भवतां न
प्रयुञ्जे
यो विद्यया तपसा जन्मना वा वृद्धः स पूज्यो भवति
द्विजानाम् २
अष्टक उवाच
अवादीश्चेद्वयसा यः स वृद्ध इति राजन्नाभ्यवदः
कथंचित्
यो वै विद्वान्वयसा सन्स्म वृद्धः स एव पूज्यो भवति
द्विजानाम् ३
ययातिरुवाच
प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुस्तद्वर्ततेऽप्रवणे
पापलोक्यम्
सन्तोऽसतां नानुवर्तन्ति चैतद्यथा
आत्मैषामनुकूलवादी ४
अभूद्धनं मे विपुलं महद्वै विचेष्टमानो नाधिगन्ता
तदस्मि
एवं प्राधार्यात्महिते निविष्टो यो वर्तते स
विजानाति जीवन् ५
नानाभावा बहवो जीवलोके दैवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः
तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो दिष्टं बलीय इति
मत्वात्मबुद्ध्या ६
सुखं हि जन्तुर्यदि वापि दुःखं दैवाधीनं विन्दते
नात्मशक्त्या
तस्माद्दिष्टं बलवन्मन्यमानो न संज्वरेन्नापि
हृष्येत्कदाचित् ७
दुःखे न तप्येन्न सुखेन हृष्येत्समेन वर्तेत सदैव

धीरः
दिष्टं बलीय इति मन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ८
भये न मुह्याम्यष्टकाहं कदाचित्संतापी मे मानसो
नास्ति कश्चित्
धाता यथा मां विदधाति लोके ध्रुवं तथाहं भवितेति
मत्वा ९
संस्वेदजा अण्डजा उद्भिदाश्च सरीसृपाः
कृमयोऽथाप्सु मत्स्याः
तथाश्मानस्तृणकाष्ठं च सर्वं दिष्टक्षये स्वां
प्रकृतिं भजन्ते १०
अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्वा
कस्मात्संतापमष्टकाहं भजेयम्
किं कुर्यां वै किं च कृत्वा न तप्ये तस्मात्संतापं
वर्जयाम्यप्रमत्तः ११
अष्टक उवाच
ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधानास्त्वया भुक्ता
यं च कालं यथा च
तन्मे राजन्ब्रूहि सर्वं यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसे
त्वं हि धर्मान् १२
ययातिरुवाच
राजाहमासमिह सार्वभौमस्ततो लोकान्महतो अजयं वै
तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं
परमस्म्यभ्युपेतः १३
ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां सहस्रद्वारां
शतयोजनायताम्
अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं
परमस्म्यभ्युपेतः १४
ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं
प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम्
तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं
परमस्म्यभ्युपेतः १५

देवस्य देवस्य निवेशने च विजित्य लोकानवसं यथेष्टम् संपूज्यमानस्त्रिदशैः
समस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् १६
तथावसं नन्दने कामरूपी संवत्सराणामयुतं शतानाम्
सहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगन्धान्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् १७
तत्रस्थं मां देवसुखेषु सक्तं कालेऽतीते महति
ततोऽतिमात्रम्
दूतो देवानामब्रवीदुग्ररूपो
ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिः प्लुतेन स्वरेण १८
एतावन्मे विदितं राजसिंह ततो भ्रष्टोऽह
नन्दनात्क्षीणपुण्यः
वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे सुराणामनुक्रोशाच्छोचतां
मानवेन्द्र १९
अहो कष्टं क्षीणपुण्यो ययातिः पतत्यसौ पुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः
तानब्रुवं पतमानस्ततोऽह सतां मध्ये निपतेयं कथं नु २०
तैराख्याता भवतां यज्ञभूमिः समीक्ष्य चैनां त्वरितमुपागतोऽस्मि
हविर्गन्धं देशिकं यज्ञभूमेर्धूमापाङ्गं प्रतिगृह्य प्रतीतः २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ८४

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः
अष्टक उवाच
यदावसो नन्दने कामरूपी संवत्सराणामयुतं शतानाम् किं कारणं कार्तयुगप्रधान हित्वा तत्त्वं वसुधामन्वपद्यः १
ययातिरुवाच
ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो यो यथेह क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हि

तथा तत्र क्षीणपुण्यं मनुष्यं त्यजन्ति सद्यः सेश्वरा देवसङ्घाः २
अष्टक उवाच
कथं तस्मिन्क्षीणपुण्या भवन्ति संमुह्यते मेऽत्र
मनोऽतिमात्रम्
किंविशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति तद्वै ब्रूहि
क्षेत्रवित्त्वं मतो मे ३
ययातिरुवाच
इमं भौमं नरकं ते पतन्ति लालप्यमाना नरदेव सर्वे
ये कङ्कगोमायुबलाशनार्थं क्षीणा विवृद्धिं बहुधा
व्रजन्ति ४
तस्मादेतद्वर्जनीयं नरेण दुष्टं लोके गर्हणीयं च
कर्म
आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेतद्भूयश्चेदानीं वद किं
ते वदामि ५
अष्टक उवाच
यदा तु तान्वितुदन्ते वयांसि तथा गृध्राः
शितिकण्ठाः पतङ्गाः
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति न भौममन्यं नरकं शृणोमि ६
ययातिरुवाच
ऊर्ध्वं देहात्कर्मणो जृम्भमाणाद्व्यक्तं
पृथिव्यामनुसंचरन्ति
इमं भौमं नरकं ते पतन्ति नावेक्षन्ते
वर्षपूगाननेकान् ७
षष्टिं सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि तथा अशीतिं
परिवत्सराणि
तान्वै तुदन्ति प्रपततः प्रपातं भीमा भौमा
राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ८
अष्टक उवाच
यदेनसस्ते पततस्तुदन्ति भीमा भौमा
राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति कथंभूता गर्भभूता भवन्ति ९

ययातिरुवाच
अस्रं रेतः पुष्पफलानुपृक्तमन्वेति तद्वै पुरुषेण सृष्टम्
स वै तस्या रज आपद्यते वै स गर्भभूतः समुपैति तत्र १०
वनस्पतींश्चौषधीश्चाविशन्ति अपो वायुं पृथिवीं
चान्तरिक्षम्
चतुष्पदं द्विपदं चापि सर्वमेवंभूता गर्भभूता
भवन्ति ११
अष्टक उवाच
अन्यद्वपुर्विदधातीह गर्भ उताहो स्वित्स्वेन कामेन
याति
आपद्यमानो नरयोनिमेतामाचक्ष्व मे
संशयात्प्रब्रवीमि १२
शरीरदेहादिसमुच्छ्रयं च चक्षुःश्रोत्रे लभते केन
संज्ञाम्
एतत्तत्त्वं सर्वमाचक्ष्व पृष्टः क्षेत्रज्ञं
त्वां तात मन्याम सर्वे १३
ययातिरुवाच
वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनिमृतौ रेतः
पुष्परसानुपृक्तम्
स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः क्रमेण संवर्धयतीह
गर्भम् १४
स जायमानो विगृहीतगात्रः षड्ज्ञाननिष्ठायतनो
मनुष्यः
स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं सर्वं रूपं पश्यति
चक्षुषा च १५
घ्राणेन गन्धं जिह्वयाथो रसं च त्वचा स्पर्शं मनसा
वेद भावम्
इत्यष्टकेहोपचितिं च विद्धि महात्मनः प्राणभृतः
शरीरे १६
अष्टक उवाच
यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा निखन्यते वापि

निघृष्यते वा
अभावभूतः स विनाशमेत्य केनात्मानं चेतयते पुरस्तात् १७
ययातिरुवाच
हित्वा सोऽसून्सुप्तवन्निष्टनित्वा पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं च
अन्यां योनिं पवनाग्रानुसारी हित्वा देहं भजते राजसिंह १८
पुण्यां योनिं पुण्यकृतो व्रजन्ति पापां योनिं
पापकृतो व्रजन्ति
कीटाः पतङ्गाश्च भवन्ति पापा न मे विवक्षास्ति
महानुभाव १९
चतुष्पदा द्विपदाः षट्पदाश्च तथाभूता गर्भभूता
भवन्ति
आख्यातमेतन्निखिलेन सर्वं भूयस्तु किं पृच्छसि
राजसिंह २०
अष्टक उवाच
किं स्वित्कृत्वा लभते तात लोकान्मर्त्यः
श्रेष्ठांस्तपसा विद्यया वा
तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथावच्छुभाँ ल्लोकान्येन
गच्छेत्क्रमेण २१
ययातिरुवाच
तपश्च दानं च शमो दमश्च ह्रीरार्जवं
सर्वभूतानुकम्पा
नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः पुंसः सदैवेति वदन्ति
सन्तः २२
अधीयानः पण्डितं मन्यमानो यो विद्यया हन्ति यशः
परेषाम्
तस्यान्तवन्तश्च भवन्ति लोका न चास्य तद्ब्रह्म फलं
ददाति २३
चत्वारि कर्माण्यभयंकराणि भयं प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि

मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं मानेनाधीतमुत मानयज्ञः २४
न मान्यमानो मुदमाददीत न संतापं प्राप्नुयाच्चावमानात्
सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके नासाधवः साधुबुद्धिं
लभन्ते २५
इति दद्यादिति यजेदित्यधीयीत मे व्रतम्
इत्यस्मिन्नभयान्याहुस्तानि वर्ज्यानि नित्यशः २६
येनाश्रयं वेदयन्ते पुराणं मनीषिणो मानसमानभक्तम्
तन्निःश्रेयस्तैजसं रूपमेत्य परां शान्तिं
प्राप्नुयुः प्रेत्य चेह २७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ८५

षडशीतितमोऽध्यायः
अष्टक उवाच
चरग्नृहस्थः कथमेति देवान्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा
वानप्रस्थः सत्पथे संनिविष्टो बहून्यस्मिन्संप्रति वेदयंति १
ययातिरुवाच
आहूताध्यायी गुरुकर्मस्वचोद्यः पूर्वोत्थायी चरमं
चोपशायी
मृदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्तः स्वाध्यायशीलः
सिध्यति ब्रह्मचारी २
धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत
दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च
अनाददानश्च परैरदत्तं सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ३
स्ववीर्यजीवी वृजिनान्निवृत्तो दाता परेभ्यो न
परोपतापी
तादृङ्मुनिः सिद्धिमुपैति मुख्यां वसन्नरण्ये
नियताहारचेष्टः ४

अशिल्पजीवी नगृहश्च नित्यं जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रमुक्तः
अनोकसारी लघुरल्पचारश्चरन्देशानेकचरः स भिक्षुः ५
रात्र्या यया चाभिजिताश्च लोका भवन्ति कामा
विजिताः सुखाश्च
तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वानरण्यसंस्थो भवितुं
यतात्मा ६
दशैव पूर्वान्दश चापरांस्तु
ज्ञातीन्सहात्मानमथैकविंशम्
अरण्यवासी सुकृते दधाति विमुच्यारण्ये
स्वशरीरधातून् ७
अष्टक उवाच
कति स्विदेव मुनयो मौनानि कति चाप्युत
भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ८
ययातिरुवाच
अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः
ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप ९
अष्टक उवाच
कथं स्विद्वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः
ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः १०
ययातिरुवाच
न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत्
तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ११
अनग्निरनिकेतश्च अगोत्रचरणो मुनिः
कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् १२
यावत्प्राणाभिसंधानं तावदिच्छेच्च भोजनम्
तथास्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः १३
यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः
आतिष्ठेत मुनिर्मौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् १४
धौतदन्तं कृत्तनखं सदा स्नातमलंकृतम्
असितं सितकर्मस्थं कस्तं नार्चितुमर्हति १५
तपसा कर्शितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः

यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्मौनं समास्थितः
अथ लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परम् १६
आस्येन तु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः
अथास्य लोकः पूर्वो यः सोऽमृतत्वाय कल्पते १७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ८६

सप्ताशीतितमोऽध्यायः
अष्टक उवाच
कतरस्त्वेतयोः पूर्वं देवानामेति सात्म्यताम्
उभयोर्धावतो राजन्सूर्याचन्द्रमसोरिव १
ययातिरुवाच
अनिकेतो गृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः
ग्राम एव वसन्भिक्षुस्तयोः पूर्वतरं गतः २
अप्राप्य दीर्घमायुस्तु यः प्राप्तो विकृतिं चरेत्
तप्येत यदि तत्कृत्वा चरेत्सोऽन्यत्ततस्तपः ३
यद्वै नृशंसं तदपथ्यमाहुर्यः सेवते
धर्ममनर्थबुद्धिः
अस्वोऽप्यनीशश्च तथैव राजंस्तदार्जवं स
समाधिस्तदार्यम् ४
अष्टक उवाच
केनासि दूतः प्रहितोऽद्य राजन्युवा स्रग्वी
दर्शनीयः सुवर्चाः
कुत आगतः कतरस्यां दिशि त्वमुताहो स्वित्पार्थिवं
स्थानमस्ति ५
ययातिरुवाच
इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः प्रवेष्टुमुर्वीं
गगनाद्विप्रकीर्णः
उक्त्वाहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं त्वरन्ति मां
ब्राह्मणा लोकपालाः ६
सतां सकाशे तु वृतः प्रपातस्ते संगता गुणवन्तश्च सर्वे
शक्राच्च लब्धो हि वरो मयैष पतिष्यता भूमितले

नरेंद्र ७
अष्टक उवाच
पृच्छामि त्वां मा प्रपत प्रपातं यदि लोकाः पार्थिव
सन्ति मेऽत्र
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं
त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ८
ययातिरुवाच
यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं सहारण्यैः पशुभिः
पर्वतैश्च
तावल्लोका दिवि ते संस्थिता वै तथा विजानीहि
नरेन्द्रसिंह ९
अष्टक उवाच
तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोका दिवि
राजेन्द्र सन्ति
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम
क्षिप्रममित्रसाह १०
ययातिरुवाच
नास्मद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच्च प्रतिग्रहे
वर्तते राजमुख्य
यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्यस्तथाददं पूर्वमहं
नरेन्द्र ११
नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीवेद्या चापि
स्याद्ब्राह्मणी वीरपत्नी
सोऽह यदैवाकृतपूर्वं चरेयं विवित्समानः किमु तत्र
साधु १२
प्रतर्दन उवाच
पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप प्रतर्दनोऽह यदि मे
सन्ति लोकाः
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं
त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये १३
ययातिरुवाच
सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र अप्येकैकः सप्त

सप्ताप्यहानि
मधुच्युतो घृतपृक्ता विशोकास्ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति १४
प्रतर्दन उवाच
तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै
भवन्तु
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम
क्षिप्रमपेतमोहः १५
ययातिरुवाच
न तुल्यतेजाः सुकृतं कामयेत योगक्षेमं पार्थिव
पार्थिवः सन्
दैवादेशादापदं प्राप्य विद्वांश्चरेन्नृशंसं न हि
जातु राजा १६
धर्म्यं मार्गं चेतयानो यशस्यं कुर्यान्नृपो धर्ममवेक्षमाणः
न मद्विधो धर्मबुद्धिः प्रजानन्कुर्यादेवं कृपणं
मां यथात्थ
कुर्यामपूर्वं न कृतं यदन्यैर्विवित्समानः किमु
तत्र साधु १७
ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं नृपोत्तमो
वसुमनाब्रवीत्तम् १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ८७

अष्टाशीतितमोऽध्यायः
वसुमना उवाच
पृच्छामि त्वां वसुमना रौशदश्विर्यद्यस्ति लोको दिवि मह्यं नरेन्द्र
यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्मन्क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये १
ययातिरुवाच
यदन्तरिक्षं पृथिवी दिशश्च यत्तेजसा तपते

भानुमांश्च
लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति २
वसुमना उवाच
तांस्ते ददामिपत मा प्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै
भवन्तु
क्रीणीष्वैनांस्तृणकेनापि राजन्प्रतिग्रहस्ते यदि
सम्यक्प्रदुष्टः ३
ययातिरुवाच
न मिथ्याहं विक्रयं वै स्मरामि वृथा गृहीतं
शिशुकाच्छङ्कमानः
कुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्यैर्विवित्समानः किमु
तत्र साधु ४
वसुमना उवाच
तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि
नेष्टः क्रयस्ते
अहं न तान्वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र सर्वे लोकास्तव
ते वै भवन्तु ५
शिबिरुवाच
पृच्छामि त्वां शिबिरौशीनरोऽह ममापि लोका यदि
सन्तीह तात
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं
त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ६
ययातिरुवाच
न त्वं वाचा हृदयेनापि
विद्वन्परीप्समानान्नावमंस्था नरेन्द्र
तेनानन्ता दिवि लोकाः श्रितास्ते विद्युद्रूपाः
स्वनवन्तो महान्तः ७
शिबिरुवाच
तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते
न चाहं तान्प्रतिपत्स्येह दत्त्वा यत्र गत्वा

त्वमुपास्से ह लोकान् ८
ययातिरुवाच
यथा त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभावस्ते चाप्यनन्ता नरदेव
लोकाः
तथाद्य लोके न रमेऽन्यदत्ते तस्माच्छिबे
नाभिनन्दामि दायम् ९
अष्टक उवाच
न चेदेकैकशो राजँ ल्लोकान्नः प्रतिनन्दसि
सर्वे प्रदाय भवते गन्तारो नरकं वयम् १०
ययातिरुवाच
यदर्हाय ददध्वं तर्तसन्तः सत्यानृशंस्यतः
अहं तु नाभिधृष्णोमि यत्कृतं न मया पुरा ११
अष्टक उवाच
कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः
उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव १२
ययातिरुवाच
युष्मानेते हि वक्ष्यन्ति रथाः पञ्च हिरण्मयाः
उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव १३
अष्टक उवाच
आतिष्ठस्व रथं राजन्विक्रमस्व विहायसा
वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति १४
ययातिरुवाच
सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सहस्वर्गजितो वयम्
एष नो विरजाः पन्था दृश्यते देवसद्मनः १५
वैशम्पायन उवाच
तेऽधिरुह्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपसत्तमाः
आक्रमन्तो दिवं भाभिर्धर्मेणावृत्य रोदसी १६
अष्टक उवाच
मन्ये पूर्वमेकोऽस्मि गन्ता सखा चेन्द्रः सर्वथा
मे महात्मा
कस्मादेवं शिबिरौशीनरोऽयमेकोऽत्यगात्सर्ववेगेन
वाहान् १७

ययातिरुवाच
अददाद्देवयानाय यावद्वित्तमविन्दत
उशीनरस्य पुत्रोऽय तस्माच्छ्रेष्ठो हि नः शिबिः १८
दानं तपः सत्यमथापि धर्मो ह्रीः श्रीः क्षमा सौम्य तथा तितिक्षा
राजन्नेतान्यप्रतिमस्य राज्ञः शिबेः
स्थितान्यनृशंसस्य बुद्ध्या
एवंवृत्तो ह्रीनिषेधश्च यस्मात्तस्माच्छिबिरत्यगाद्वै रथेन १९
वैशम्पायन उवाच
अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छन्मातामहं कौतुकादिन्द्र कल्पम्
पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं कुतश्च कस्यासि
सुतश्च कस्य
कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता लोके त्वदन्यः क्षत्रियो ब्राह्मणो वा २०
ययातिरुवाच
ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रः पूरोः पिता
सार्वभौमस्त्विहासम्
गुह्यमर्थं मामकेभ्यो ब्रवीमि मातामहोऽह भवतां
प्रकाशः २१
सर्वामिमां पृथिवीं निर्जिगाय प्रस्थे बद्ध्वा
ह्यददं ब्राह्मणेभ्यः
मेध्यानश्वानेकशफान्सुरूपांस्तदा देवाः पुण्यभाजो
भवन्ति २२
अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः पूर्णामिमामखिलां
वाहनस्य
गोभिः सुवर्णेन धनैश्च मुख्यैस्तत्रासग्नाः
शतमर्बुदानि २३
सत्येन मे द्यौश्च वसुंधरा च तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु
न मे वृथा व्याहृतमेव वाक्यं सत्यं हि सन्तः

प्रतिपूजयन्ति
सर्वे च देवा मुनयश्च लोकाः सत्येन पूज्या इति मे
मनोगतम् २४
यो नः स्वर्गजितः सर्वान्यथावृत्तं निवेदयेत्
अनसूयुर्द्विजाग्रेभ्यः स लभेन्नः सलोकताम् २५
वैशम्पायन उवाच
एवं राजा स महात्मा ह्यतीव
स्वैर्दौहित्रैस्तारितोऽमित्रसाहः
त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मा स्वर्गं गतः
कर्मभिर्व्याप्य पृथ्वीम् २६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८

एकोननवतितमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि पूरोर्वंशकरान्नृपान्
यद्वीर्या यादृशाश्चैव यावन्तो यत्पराक्रमाः १
न ह्यस्मिञ्शीलहीनो वा निर्वीर्यो वा नराधिपः
प्रजाविरहितो वापि भूतपूर्वः कदाचन २
तेषां प्रथितवृत्तानां राज्ञां विज्ञानशालिनाम्
चरितं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ३
वैशम्पायन उवाच
हंत ते कथयिष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि
पूरोर्वंशधरान्वीराञ्शक्रप्रतिमतेजसः ४
प्रवीरेश्वररौद्राश्वस्त्रयः पुत्रा महारथाः
पूरोः पौष्ट्यामजायन्त प्रवीरस्तत्र वंशकृत् ५
मनस्युरभवत्तस्माच्छूरः श्येनीसुतः प्रभुः
पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता राजीवलोचनः ६
सुभ्रूः संहननो वाग्मी सौवीरीतनयास्त्रयः
मनस्योरभवन्पुत्राः शूराः सर्वे महारथाः ७
रौद्राश्वस्य महेष्वासा दशाप्सरसि सूनवः यज्वानो जज्ञिरे शूराः प्रजावन्तो बहुश्रुताः

सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः ८
ऋचेपुरथ कक्षेपुः कृकणेपुश्च वीर्यवान्
स्थण्डिलेपुर्वनेपुश्च स्थलेपुश्च महारथः ९
तेजेपुर्बलवान्धीमान्सत्येपुश्चेन्द्रविक्रमः
धर्मेपुः संनतेपुश्च दशमो देवविक्रमः
अनाधृष्टिसुतास्तात राजसूयाश्वमेधिनः १०
मतिनारस्ततो राजा विद्वांश्चर्चेपुतोऽभवत्
मतिनारसुता राजंश्चत्वारोऽमितविक्रमाः
तंसुर्महानतिरथो द्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः ११
तेषां तंसुर्महावीर्यः पौरवं वंशमुद्वहन्
आजहार यशो दीप्तं जिगाय च वसुन्धराम् १२
इलिनं तु सुतं तंसुर्जनयामास वीर्यवान्
सोऽपि कृत्स्नामिमां भूमिं विजिग्ये जयतां वरः १३
रथन्तर्यां सुतान्पञ्च पञ्चभूतोपमांस्ततः
इलिनो जनयामास दुःषन्तप्रभृतीन्नृप १४
दुःषन्तं शूरभीमौ च प्रपूर्वं वसुमेव च
तेषां ज्येष्ठोऽभवद्राजा दुःषन्तो जनमेजय १५
दुःषन्ताद्भरतो जज्ञे विद्वाञ्शाकुन्तलो नृपः
तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्थे महद्यशः १६
भरतस्तिसृषु स्त्रीषु नव पुत्रानजीजनत्
नाभ्यनन्दत तान्राजा नानुरूपा ममेत्युत १७
ततो महद्भिः क्रतुभिरीजानो भरतस्तदा
लेभे पुत्रं भरद्वाजाद्भुमन्युं नाम भारत १८
ततः पुत्रिणमात्मानं ज्ञात्वा पौरवनन्दनः
भुमन्युं भरतश्रेष्ठ यौवराज्येऽभ्यषेचयत् १९
ततस्तस्य महीन्द्रस्य वितथः पुत्रकोऽभवत्
ततः स वितथो नाम भुमन्योरभवत्सुतः २०
सुहोत्रश्च सुहोता च सुहविः सुयजुस्तथा
पुष्करिण्यामृचीकस्य भुमन्योरभवन्सुताः २१
तेषां ज्येष्ठः सुहोत्रस्तु राज्यमाप महीक्षिताम्
राजसूयाश्वमेधाद्यैः सोऽयजद्बहुभिः सवैः २२
सुहोत्रः पृथिवीं सर्वां बुभुजे सागराम्बराम्

पूर्णां हस्तिगवाश्वस्य बहुरत्नसमाकुलाम् २३
ममज्जेव मही तस्य भूरिभारावपीडिता
हस्त्यश्वरथसंपूर्णा मनुष्यकलिला भृशम् २४
सुहोत्रे राजनि तदा धर्मतः शासति प्रजाः
चैत्ययूपाङ्किता चासीद्भूमिः शतसहस्रशः
प्रवृद्धजनसस्या च सहदेवा व्यरोचत २५
एक्ष्वाकी जनयामास सुहोत्रात्पृथिवीपतेः
अजमीढं सुमीढं च पुरुमीढं च भारत २६
अजमीढो वरस्तेषां तस्मिन्वंशः प्रतिष्ठितः
षट् पुत्रान्सोऽप्यजनयत्तिसृषु स्त्रीषु भारत २७
ऋक्षं धूमिन्यथो नीली दुःषन्तपरमेष्ठिनौ
केशिन्यजनयज्जह्नुमुभौ च जनरूपिणौ २८
तथेमे सर्वपाञ्चाला दुःषन्तपरमेष्ठिनोः
अन्वयाः कुशिका राजञ्जह्नोरमिततेजसः २९
जनरूपिणयोर्ज्येष्ठमृक्षमाहुर्जनाधिपम्
ऋक्षात्संवरणो जज्ञे राजन्वंशकरस्तव ३०
आर्क्षे संवरणे राजन्प्रशासति वसुंधराम्
संक्षयः सुमहानासीत्प्रजानामिति शुश्रुमः ३१
व्यशीर्यत ततो राष्ट्रं क्षयैर्नानाविधैस्तथा
क्षुन्मृत्युभ्यामनावृष्ट्या व्याधिभिश्च समाहतम्
अभ्यघ्नन्भारतांश्चैव सपत्नानां बलानि च ३२
चालयन्वसुधां चैव बलेन चतुरङ्गिणा
अभ्ययात्तं च पाञ्चाल्यो विजित्य तरसा महीम्
अक्षौहिणीभिर्दशभिः स एनं समरेऽजयत् ३३
ततः सदारः सामात्यः सपुत्रः ससुहृज्जनः
राजा संवरणस्तस्मात्पलायत महाभयात् ३४
सिन्धोर्नदस्य महतो निकुञ्जे न्यवसत्तदा
नदीविषयपर्यन्ते पर्वतस्य समीपतः
तत्रावसन्बहून्कालान्भारता दुर्गमाश्रिताः ३५
तेषां निवसतां तत्र सहस्रं परिवत्सरान्
अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठो भगवानृषिः ३६
तमागतं प्रयत्नेन प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च

अर्घ्यमभ्याहरंस्तस्मै ते सर्वे भारतास्तदा
निवेद्य सर्वमृषये सत्कारेण सुवर्चसे ३७
तं समामष्टमीमुष्टं राजा वव्रे स्वयं तदा
पुरोहितो भवन्नोऽस्तु राज्याय प्रयतामहे
ओमित्येवं वसिष्ठोऽपि भारतान्प्रत्यपद्यत ३८
अथाभ्यषिञ्चत्साम्राज्ये सर्वक्षत्रस्य पौरवम्
विषाणभूतं सर्वस्यां पृथिव्यामिति नः श्रुतम् ३९
भरताध्युषितं पूर्वं सोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमम्
पुनर्बलिभृतश्चैव चक्रे सर्वमहीक्षितः ४०
ततः स पृथिवीं प्राप्य पुनरीजे महाबलः
आजमीढो महायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ४१
ततः संवरणात्सौरी सुषुवे तपती कुरुम्
राजत्वे तं प्रजाः सर्वा धर्मज्ञ इति वव्रिरे ४२
तस्य नाम्नाभिविख्यातं पृथिव्यां कुरुजाङ्गलम् कुरुक्षेत्रं स तपसा पुण्यं चक्रे महातपाः ४३
अश्ववन्तमभिष्वन्तं तथा चित्ररथं मुनिम्
जनमेजयं च विख्यातं पुत्रांश्चास्यानुशुश्रुमः पञ्चैतान्वाहिनी पुत्रान्व्यजायत मनस्विनी ४४
अभिष्वतः परिक्षित्तु शबलाश्वश्च वीर्यवान्
अभिराजो विराजश्च शल्मलश्च महाबलः ४५
उच्चैःश्रवा भद्रकारो जितारिश्चाष्टमः स्मृतः
एतेषामन्ववाये तु ख्यातास्ते कर्मजैर्गुणैः ४६
जनमेजयादयः सप्त तथैवान्ये महाबलाः
परिक्षितोऽभवन्पुत्राः सर्वे धर्मार्थकोविदाः ४७
कक्षसेनोग्रसेनौ च चित्रसेनश्च वीर्यवान्
इन्द्रसेनः सुषेणश्च भीमसेनश्च नामतः ४८
जनमेजयस्य तनया भुवि ख्याता महाबलाः
धृतराष्ट्रः प्रथमजः पाण्डुर्बाह्लीक एव च ४९
निषधश्च महातेजास्तथा जाम्बूनदो बली
कुण्डोदरः पदातिश्च वसातिश्चाष्टमः स्मृतः
सर्वे धर्मार्थकुशलाः सर्वे भूतहिते रताः ५०
धृतराष्ट्रोऽथ राजासीत्तस्य पुत्रोऽथ कुण्डिकः

हस्ती वितर्कः क्राथश्च कुण्डलश्चापि पञ्चमः
हविःश्रवास्तथेन्द्राभः सुमन्युश्चापराजितः ५१
प्रतीपस्य त्रयः पुत्रा जज्ञिरे भरतर्षभ
देवापिः शन्तनुश्चैव बाह्लीकश्च महारथः ५२
देवापिस्तु प्रवव्राज तेषां धर्मपरीप्सया
शन्तनुश्च महीं लेभे बाह्लीकश्च महारथः ५३
भरतस्यान्वये जाताः सत्त्ववन्तो महारथाः
देवर्षिकल्पा नृपते बहवो राजसत्तमाः ५४
एवंविधाश्चाप्यपरे देवकल्पा महारथाः
जाता मनोरन्ववाये एलवंशविवर्धनाः ५५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोननवतितमोऽध्यायः ८९

नवतितमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
श्रुतस्त्वत्तो मया विप्र पूर्वेषां संभवो महान्
उदाराश्चापि वंशेऽस्मिन्राजानो मे परिश्रुताः १
किंतु लघ्वर्थसंयुक्तं प्रियाख्यानं न मामति
प्रीणात्यतो भवान्भूयो विस्तरेण ब्रवीतु मे २
एतामेव कथां दिव्यामा प्रजापतितो मनोः
तेषामाजननं पुण्यं कस्य न प्रीतिमावहेत् ३
सद्धर्मगुणमाहात्म्यैरभिवर्धितमुत्तमम्
विष्टभ्य लोकांस्त्रीनेषां यशः स्फीतमवस्थितम् ४
गुणप्रभाववीर्यौजःसत्त्वोत्साहवतामहम्
न तृप्यामि कथां शृण्वन्नमृतास्वादसंमिताम् ५
वैशम्पायन उवाच
शृणु राजन्पुरा सम्यङ् मया द्वैपायनाच्छ्रुतम्
प्रोच्यमानमिदं कृत्स्नं स्ववंशजननं शुभम् ६
दक्षस्यादितिः अदितेर्विवस्वान् विवस्वतो मनुः
मनोरिला इलायाः पुरूरवाः पुरूरवस आयुः
आयुषो नहुषः नहुषस्यययातिः ७
ययातेर्द्वे भार्ये बभूवतुः उशनसो दुहिता देवयानी वृषपर्वणश्च दुहिता शर्मिष्ठा नाम अत्रानुवंशो

भवति ८
यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत
द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ९
तत्र यदोर्यादवाः पूरोः पौरवाः १०
पूरोर्भार्या कौसल्या नाम तस्यामस्य जज्ञे जनमेजयो
नाम यस्त्रीनश्वमेधानाजहार विश्वजिता चेष्ट्वा
वनं प्रविवेश ११
जनमेजयः खल्वनन्तां नामोपयेमे माधवीम्
तस्यामस्य जज्ञे प्राचिन्वान्
यः प्राचीं दिशं जिगाय यावत्सूर्योदयात्
ततस्तस्य प्राचिन्वत्वम् १२
प्राचिन्वान्खल्वश्मकीमुपयेमे
तस्यामस्य जज्ञे संयातिः १३
संयातिः खलु दृषद्वतो दुहितरं वराङ्गीं नामोपयेमे
तस्यामस्य जज्ञे अहंपातिः १४
अहंपातिस्तु खलु कृतवीर्यदुहितरमुपयेमे भानुमतीं
नाम
तस्यामस्य जज्ञे सार्वभौमः १५
सार्वभौमः खलु जित्वाजहार कैकेयीं सुनन्दां नाम
तस्यामस्य जज्ञे जयत्सेनः १६
जयत्सेनः खलु वैदर्भीमुपयेमे सुषुवां नाम
तस्यामस्य जज्ञे अराचीनः १७
अराचीनोऽपि वैदर्भीमेवापरामुपयेमे मर्यादां नाम
तस्यामस्य जज्ञे महाभौमः १८
महाभौमः खलु प्रासेनजितीमुपयेमे सुयज्ञां नाम
तस्यामस्य जज्ञे अयुतनायी यः
पुरुषमेधानामयुतमानयत् तदस्यायुतनायित्वम् १९
अयुतनायी खलु पृथुश्रवसो दुहितरमुपयेमे भासां नाम
तस्यामस्य जज्ञे अक्रोधनः २०
अक्रोधनः खलु कालिङ्गीं करण्डुं नामोपयेमे
तस्यामस्य जज्ञे देवातिथिः २१
देवातिथिः खलु वैदेहीमुपयेमे मर्यादां नाम

तस्यामस्य जज्ञे ऋचः २२
ऋचः खल्वाङ्गेयीमुपयेमे सुदेवां नाम तस्यां
पुत्रमजनयदृक्षम् २३
ऋक्षः खलु तक्षकदुहितरमुपयेमे ज्वालां नाम
तस्यां पुत्रं मतिनारं नामोत्पादयामास २४
मतिनारः खलु सरस्वत्यां द्वादशवार्षिकं सत्रमाजहार २५
निवृत्ते च सत्रे सरस्वत्यभिगम्य तं भर्तारं
वरयामास
तस्यां पुत्रमजनयत्तंसुं नाम २६
अत्रानुवंशो भवति २७
तंसुं सरस्वती पुत्रं मतिनारादजीजनत्
इलिनं जनयामास कालिन्द्यां तंसुरात्मजम् २८
इलिनस्तु रथन्तर्यां दुःषन्ताद्यान्पञ्च
पुत्रानजनयत् २९
दुःषन्तः खलु विश्वामित्रदुहितरं शकुन्तलां
नामोपयेमे
तस्यामस्य जज्ञे भरतः तत्र श्लोकौ भवतः ३०
माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः
भरस्व पुत्रं दुःषन्त मावमंस्थाः शकुन्तलाम् ३१
रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात्
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ३२
ततोऽस्य भरतत्वम् ३३
भरतः खलु काशेयीमुपयेमे सार्वसेनीं सुनन्दां नाम
तस्यामस्य जज्ञे भुमन्युः ३४
भुमन्युः खलु दाशार्हीमुपयेमे जयां नाम तस्यामस्य
जज्ञे सुहोत्रः ३५
सुहोत्रः खल्विक्ष्वाकुकन्यामुपयेमे सुवर्णां नाम
तस्यामस्य जज्ञे हस्ती
य इदं हास्तिनपुरं मापयामास एतदस्य
हास्तिनपुरत्वम् ३६
हस्ती खलु त्रैगर्तीमुपयेमे यशोधरां नाम तस्यामस्य

जज्ञे विकुण्ठनः ३७
विकुण्ठनः खलु दाशार्हीमुपयेमे सुदेवां नाम
तस्यामस्य जज्ञे अजमीढः ३८
अजमीढस्य चतुर्विंशं पुत्रशतं बभूव कैकेय्यां
नागायां गान्धार्यां विमला-
यामृक्षायां चेति पृथक्पृथग्वंशकरा नृपतयः तत्र
वंशकरः संवरणः ३९
संवरणः खलु वैवस्वतीं तपतीं नामोपयेमे तस्यामस्य
जज्ञे कुरुः ४०
कुरुः खलु दाशार्हीमुपयेमे शुभाङ्गीं नाम
तस्यामस्य जज्ञे विडूरथः ४१
विडूरथस्तु मागधीमुपयेमे संप्रियां नाम तस्यामस्य
जज्ञे अरुग्वान्नाम ४२
अरुग्वान्खलु मागधीमुपयेमे अमृतां नाम तस्यामस्य
जज्ञे परिक्षित् ४३
परिक्षित्खलु बाहुदामुपयेमे सुयशां नाम तस्यामस्य जज्ञे भीमसेनः ४४
भीमसेनः खलु कैकेयीमुपयेमे सुकुमारीं नाम
तस्यामस्य जज्ञे पर्यश्रवाः यमाहुः प्रतीपं नाम ४५
प्रतीपः खलु शैब्यामुपयेमे सुनन्दां नाम
तस्यां पुत्रानुत्पादयामास देवापिं शन्तनुं
बाह्लीकं चेति ४६
देवापिः खलु बाल एवारण्यं प्रविवेश
शन्तनुस्तु महीपालोऽभवत् अत्राऽनुवंशो भवति ४७
यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं स सुखमश्नुते
पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शन्तनुं विदुः ४८
तदस्य शन्तनुत्वम् ४९
शन्तनुः खलु गङ्गां भागीरथीमुपयेमे
तस्यामस्य जज्ञे देवव्रतः यमाहुर्भीष्म इति ५०
भीष्मः खलु पितुः प्रियचिकीर्षया
सत्यवतीमुदवहन्मातरम् यामाहुर्गन्धकालीति ५१
तस्यां कानीनो गर्भः पराशराद्द्वैपायनः

तस्यामेव शन्तनोर्द्वौ पुत्रौ बभूवतुः
चित्राङ्गदो विचित्रवीर्यश्च ५२
तयोरप्राप्तयौवन एव चित्राङ्गदो गन्धर्वेण हतः
विचित्रवीर्यस्तु राजा समभवत् ५३
विचित्रवीर्यः खलु कौसल्यात्मजे अम्बिकाम्बालिके
काशिराजदुहितरावुपयेमे ५४
विचित्रवीर्यस्त्वनपत्य एव विदेहत्वं प्राप्तः ५५
ततः सत्यवती चिन्तयमास दौःषन्तो वंश उच्छिद्यते इति
५६
सा द्वैपायनमृषिं चिन्तयामास ५७
स तस्याः पुरतः स्थितः किं करवाणीति ५८
सा तमुवाच भ्राता तवानपत्य एव स्वर्यातो
विचित्रवीर्यः साध्वपत्यं तस्योत्पादयेति ५९
स परमित्युक्त्वा त्रीन्पुत्रानुत्पादयामास
धृतराष्ट्रं पाण्डुं विदुरं चेति ६०
तत्र धृतराष्ट्रस्य राज्ञः पुत्रशतं बभूव
गान्धार्यां वरदानाद्द्वैपायनस्य ६१
तेषां धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां चत्वारः प्रधाना
बभूवुर्दुर्योधनो
दुःशासनो विकर्णश्चित्रसेन इति ६२
पाण्डोस्तु द्वे भार्ये बभूवतुः कुन्ती माद्री
चेत्युभे स्त्रीरत्ने ६३
अथ पाण्डुर्मृगयां चरन्मैथुनगतमृषिमपश्यन्मृग्यां
वर्तमानम् तथैवाऽप्लुतमनासादितकामरसमतृप्तं
बाणेनाभिजघान ६४
स बाणविद्ध उवाच पाण्डुम् चरता धर्ममिमं येन त्वयाभिज्ञेन
कामरसस्याहमनवाप्तकामरसोऽभिहतस्तस्मात्त्वमप्येतामवस्थामासाद्यानवाप्त-कामरसः पञ्चत्वमाप्स्यसि
क्षिप्रमेवेति ६५
स विवर्णरूपः पाण्डुः शापं परिहरमाणो नोपासर्पत
भार्ये ६६

वाक्यं चोवाच स्वचापल्यादिदं प्राप्तवानहम्
शृणोमि च नानपत्यस्य लोकाः सन्तीति ६७
सा त्वं मदर्थे पुत्रानुत्पादयेति कुन्तीमुवाच ६८
सा तत्र पुत्रानुत्पादयामास धर्माद्युधिष्ठिरं
मारुताद्भीमसेनं शक्रादर्जुनमिति ६९
स तां हृष्टरूपः पाण्डुरुवाच इयं ते सपत्न्यनपत्या
साध्वस्यामपत्यमुत्पाद्यतामिति ७०
स एवमस्त्वित्युक्तः कुन्त्या ७१
ततो माद्रय्माश्विभ्यां नकुलसहदेवावुत्पादितौ ७२
! खल्वलंकृतां दृष्ट्वा पाण्डुर्भावं चक्रे ७३
स तां स्पृष्ट्वैव विदेहत्वं प्राप्तः ७४
तत्रैनं चितास्थं माद्री समन्वारुरोह ७५
उवाच कुन्तीम् यमयोरार्ययाप्रमत्तया भवितव्यमिति ७६
ततस्ते पञ्च पाण्डवाः कुन्त्या सहिता
हास्तिनपुरमानीय
तापसैर्भीष्मस्य विदुरस्य च निवेदिताः ७७
तत्रापि जतुगृहे दग्धुं समारब्धा न शकिता
विदुरमन्त्रितेन ७८
ततश्च हिडिम्बमन्तरा हत्वा एकचक्रां गताः ७९
तस्यामप्येकचक्रायां बकं नाम राक्षसं हत्वा
पाञ्चालनगरमभिगताः ८०
तस्माद्द्रौपदीं भार्यामविन्दन्स्वविषयं चाजग्मुः
कुशलिनः ८१
पुत्रांश्चोत्पादयामासुः प्रतिविन्ध्यं
युधिष्ठिरः सुतसोमं वृकोदरः
श्रुतकीर्तिमर्जुनः शतानीकं नकुलः श्रुतकर्माणं
सहदेव इति ८२
युधिष्ठिरस्तु गोवासनस्य शैब्यस्य देविकां नाम
कन्यां स्वयंवरे लेभे
तस्यां पुत्रं जनयामास यौधेयं नाम ८३
भीमसेनोऽपि काश्यां बलधरां नामोपयेमे

वीर्यशुल्काम्
तस्यां पुत्रं सर्वगं नामोत्पादयामास ८४
खलु द्वारवतीं गत्वा भगिनीं वासुदेवस्य सुभद्रां
नाम भार्यामुदवहत्
तस्यां पुत्रमभिमन्युं नाम जनयामास ८५
नकुलस्तु चैद्यां करेणुवतीं नाम भार्यामुदवहत्
तस्यां पुत्रं निरमित्रं नामाजनयत् ८६
सहदेवोऽपि माद्रीमेव स्वयंवरे विजयां नामोपयेमे
तस्यां पुत्रमजनयत्सुहोत्रं नाम ८७
भीमसेनस्तु पूर्वमेव हिडिम्बायां राक्षस्यां
घटोत्कचं नाम पुत्रं जनयामास ८८
इत्येते एकादश पाण्डवानां पुत्राः ८९
विराटस्य दुहितरमुत्तरां नामाभिमन्युरुपयेमे
तस्यामस्य परासुर्गर्भोऽजायत ९०
तमुत्सङ्गेन प्रतिजग्राह
पृथानियोगात्पुरुषोत्तमस्य वासुदेवस्य
षाण्मासिकं गर्भमहमेनं जीवयिष्यामीति ९१
संजीवयित्वा चैनमुवाच परिक्षीणे कुले जातो भवत्वयं
परिक्षिन्नामेति ९२
परिक्षित्तु खलु माद्रवतीं नामोपयेमे तस्यामस्य
जनमेजयः ९३
जनमेजयात्तु वपुष्टमायां द्वौ पुत्रौ शतानीकः
शङ्कुश्च ९४
शतानीकस्तु खलु वैदेहीमुपयेमे तस्यामस्य जज्ञे
पुत्रोऽश्वमेधदत्तः ९५
इत्येष पूरोर्वंशस्तु पाण्डवानां च कीर्तितः
पुरोर्वंशमिमं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ९६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ९०

एक नवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो राजासीत्पृथिवीपतिः

महाभिष इति ख्यातः सत्यवाक्सत्यविक्रमः १
सोऽश्वमेधसहस्रेण वाजपेयशतेन च
तोषयामास देवेन्द्रं स्वर्गं लेभे ततः प्रभुः २
ततः कदाचिद्ब्रह्माणमुपासाञ्चक्रिरे सुराः
तत्र राजर्षयो आसन्स च राजा महाभिषः ३
अथ गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा समुपायात्पितामहम्
तस्या वासः समुद्धूतं मारुतेन शशिप्रभम् ४
ततोऽभवन्सुरगणाः सहसावाङ्मुखास्तदा
महाभिषस्तु राजर्षिरशङ्को दृष्टवान्नदीम् ५
अपध्यातो भगवता ब्रह्मणा स महाभिषः
उक्तश्च जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्स्यसि ६
स चिन्तयित्वा नृपतिर्नृपान्सर्वांस्तपोधनान्
प्रतीपं रोचयामास पितरं भूरिवर्चसम् ७
महाभिषं तु तं दृष्ट्वा नदी धैर्याच्च्युतं नृपम्
तमेव मनसाध्यायमुपावर्तत्सरिद्वरा ८
सा तु विध्वस्तवपुषः कश्मलाभिहतौजसः
ददर्श पथि गच्छन्ती वसून्देवान्दिवौकसः ९
तथारूपांश्च तान्दृष्ट्वा पप्रच्छ सरितां वरा
किमिदं नष्टरूपाः स्थ कच्चित्क्षेमं दिवौकसाम् १०
तामूचुर्वसवो देवाः शप्ताः स्मो वै महानदि
अल्पेऽपराधे संरम्भाद्वसिष्ठेन महात्मना ११
विमूढा हि वयं सर्वे प्रच्छन्नमृषिसत्तमम्
सन्ध्यां वसिष्ठमासीनं तमत्यभिसृताः पुरा १२
तेन कोपाद्वयं शप्ता योनौ संभवतेति ह
न शक्यमन्यथा कर्तुं यदुक्तं ब्रह्मवादिना १३
त्वं तस्मान्मानुषी भूत्वा सूष्व
पुत्रान्वसून्भुवि
न मानुषीणां जठरं प्रविशेमाशुभं वयम् १४
इत्युक्ता तान्वसूग्नङ्गा
तथेत्युक्त्वाब्रवीदिदम्
मर्त्येषु पुरुषश्रेष्ठः को वः कर्ता भविष्यति १५
वसव ऊचुः

प्रतीपस्य सुतो राजा शन्तनुर्नाम धार्मिकः
भविता मानुषे लोके स नः कर्ता भविष्यति १६
गङ्गोवाच
ममाप्येवं मतं देवा यथावदत मानघाः
प्रियं तस्य करिष्यामि युष्माकं चैतदीप्सितम् १७
वसव ऊचुः
जातान्कुमारान्स्वानप्सु प्रक्षेप्तुं वै
त्वमर्हसि
यथा नचिरकालं नो निष्कृतिः स्यात्त्रिलोकगे १८
गङ्गोवाच
एवमेतत्करिष्यामि पुत्रस्तस्य विधीयताम्
नास्य मोघः संगमः स्यात्पुत्रहेतोर्मया सह १९
वसव ऊचुः
तुरीयार्धं प्रदास्यामो वीर्यस्यैकैकशो बयम्
तेन वीर्येण पुत्रस्ते भविता तस्य चेप्सितः २०
न संपत्स्यति मर्त्येषु पुनस्तस्य तु संततिः
तस्मादपुत्रः पुत्रस्ते भविष्यति स वीर्यवान् २१
वैशम्पायन उवाच
एवं ते समयं कृत्वा गङ्गया वसवः सह
जग्मुः प्रहृष्टमनसो यथासंकल्पमञ्जसा २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ९१

द्विनवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रतीपो राजा स सर्वभूतहिते रतः
निषसाद समा बह्वीर्गङ्गातीरगतो जपन् १
तस्य रूपगुणोपेता गङ्गा श्रीरिव रूपिणी
उत्तीर्य सलिलात्तस्माल्लोभनीयतमाकृतिः २
अधीयानस्य राजर्षेर्दिव्यरूपा मनस्विनी
दक्षिणं शालसङ्काशमूरुं भेजे शुभानना ३
प्रतीपस्तु महीपालस्तामुवाच मनस्विनीम्
करवाणि किं ते कल्याणि प्रियं यत्तेऽभिकांक्षितम् ४

स्त्र्युवाच
त्वामहं कामये राजन्कुरुश्रेष्ठ भजस्व माम्
त्यागः कामवतीनां हि स्त्रीणां सद्भिर्विगर्हितः ५
प्रतीप उवाच
नाहं परस्त्रियं कामाद्गच्छेयं वरवर्णिनि
न चासवर्णां कल्याणि धर्म्यं तद्विद्धि मे व्रतम् ६
स्त्र्युवाच
नाश्रेयस्यस्मि नागम्या न वक्तव्या च कर्हिचित्
भज मां भजमानां त्वं राजन्कन्यां वरस्त्रियम् ७
प्रतीप उवाच
मयातिवृत्तमेतत्ते यन्मां चोदयसि प्रियम्
अन्यथा प्रतिपन्नं मां नाशयेद्धर्मविप्लवः ८
प्राप्य दक्षिणमूरुं मे त्वमाश्लिष्टा वराङ्गने
अपत्यानां स्नुषाणां च भीरु विद्ध्य्तेदासनम् ९
सव्यतः कामिनीभागस्त्वया स च विवर्जितः
तस्मादहं नाचरिष्ये त्वयि कामं वराङ्गने १०
स्नुषा मे भव कल्याणि पुत्रार्थे त्वां वृणोम्यहम्
स्नुषापक्षं हि वामोरु त्वमागम्य समाश्रिता ११
स्त्र्युवाच
एवमप्यस्तु धर्मज्ञ संयुज्येयं सुतेन ते
त्वद्भक्त्यैव भजिष्यामि प्रख्यातं भारतं कुलम् १२
पृथिव्यां पार्थिवा ये च तेषां यूयं परायणम्
गुणा न हि मया शक्या वक्तुं वर्षशतैरपि
कुलस्य ये वः प्रस्थितास्तत्साधुत्वमनुत्तमम् १३
स मे नाभिजनज्ञः स्यादाचरेयं च यद्विभो
तत्सर्वमेव पुत्रस्ते न मीमांसेत कर्हिचित् १४
एवं वसन्ती पुत्रे ते वर्धयिष्याम्यहं प्रियम्
पुत्रैः पुण्यैः प्रियैश्चापि स्वर्गं प्राप्स्यति
ते सुतः १५
वैशम्पायन उवाच
तथेत्युक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत
पुत्रजन्म प्रतीक्षंस्तु स राजा तदधारयत् १६

एतस्मिन्नेव काले तु प्रतीपः क्षत्रियर्षभः
तपस्तेपे सुतस्यार्थे सभार्यः कुरुनन्दन १७
तयोः समभवत्पुत्रो वृद्धयोः स महाभिषः
शान्तस्य जज्ञे सन्तानस्तस्मादासीत्स शन्तनुः १८
संस्मरंश्चाक्षयाँ ल्लोकान्विजातान्स्वेन कर्मणा
पुण्यकर्मकृदेवासीच्छन्तनुः कुरुसत्तम १९
प्रतीपः शन्तनुं पुत्रं यौवनस्थं ततोऽन्वशात्
पुरा मां स्त्री समभ्यागाच्छन्तनो भूतये तव २०
त्वामाव्रजेद्यदि रहः सा पुत्र वरवर्णिनी
कामयानाभिरूपाढ्या दिव्या स्त्री पुत्रकाम्यया
सा त्वया नानुयोक्तव्या कासि कस्यासि वाङ्गने २१
यच्च कुर्यान्न तत्कार्यं प्रष्टव्या सा त्वयानघ
मन्नियोगाद्भजन्तीं तां भजेथा इत्युवाच तम् २२
एवं संदिश्य तनयं प्रतीपः शन्तनुं तदा
स्वे च राज्येऽभिषिच्यैनं वनं राजा विवेश ह २३
स राजा शन्तनुर्धीमान्ख्यातः पृथ्व्यां धनुर्धरः
बभूव मृगयाशीलः सततं वनगोचरः २४
स मृगान्महिषांश्चैव विनिघ्नन्राजसत्तमः
गङ्गामनुचचारैकः सिद्धचारणसेविताम् २५
स कदाचिन्महाराज ददर्श परमस्त्रियम्
जाज्वल्यमानां वपुषा साक्षात्पद्मामिव श्रियम् २६
सर्वानवद्यां सुदतीं दिव्याभरणभूषिताम्
सूक्ष्माम्बरधरामेकां पद्मोदरसमप्रभाम् २७
तां दृष्ट्वा हृष्टरोमाभूद्विस्मितो रूपसंपदा
पिबन्निव च नेत्राभ्यां नातृप्यत नराधिपः २८
सा च दृष्ट्वैव राजानं विचरन्तं महाद्युतिम्
स्नेहादागतसौहार्दा नातृप्यत विलासिनी २९
तामुवाच ततो राजा सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया गिरा
देवी वा दानवी वा त्वं गन्धर्वी यदि वाप्सराः ३०
यक्षी वा पन्नगी वापि मानुषी वा सुमध्यमे
या वा त्वं सुरगर्भाभे भार्या मे भव शोभने ३१
एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः सस्मितं मृदु वल्गु च

वसूनां समयं स्मृत्वा अभ्यगच्छदनिन्दिता ३२
उवाच चैव राज्ञः सा ह्लादयन्ती मनो गिरा
भविष्यामि महीपाल महिषी ते वशानुगा ३३
यत्तु कुर्यामहं राजञ्शुभं वा यदि वाशुभम्
न तद्वारयितव्यास्मि न वक्तव्या तथाप्रियम् ३४
एवं हि वर्तमानेऽह त्वयि वत्स्यामि पार्थिव
वारिता विप्रियं चोक्ता त्यजेयं त्वामसंशयम् ३५
तथेति राज्ञा सा तूक्ता तदा भरतसत्तम
प्रहर्षमतुलं लेभे प्राप्य तं पार्थिवोत्तमम् ३६
आसाद्य शन्तनुस्तां च बुभुजे कामतो वशी
न प्रष्टव्येति मन्वानो न स तां किंचिदूचिवान् ३७
स तस्याः शीलवृत्तेन रूपौदार्यगुणेन च
उपचारेण च रहस्तुतोष जगतीपतिः ३८
दिव्यरूपा हि सा देवी गङ्गा त्रिपथगा नदी
मानुषं विग्रहं श्रीमत्कृत्वा सा वरवर्णिनी ३९
भाग्योपनतकामस्य भार्येवोपस्थिता भवत्
शन्तनो राजसिंहस्य देवराजसमद्युतेः ४०
संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्यैर्मनोहरैः
राजानं रमयामास यथा रेमे तथैव सः ४१
स राजा रतिसक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः
संवत्सरानृतून्मासान्न बुबोध न बहूग्नतान् ४२
रममाणस्तया सार्धं यथाकामं जनेश्वरः
अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्याममरवर्णिनः ४३
जातं जातं च सा पुत्रं क्षिपत्यम्भसि भारत प्रीणामि त्वाहमित्युक्त्वा गङ्गास्रोतस्यमज्जयत्
४४
तस्य तन्न प्रियं राज्ञः शन्तनोरभवत्तदा
न च तां किंचनोवाच त्यागाद्भीतो महीपतिः ४५
अथ तामष्टमे पुत्रे जाते प्रहसितामिव
उवाच राजा दुःखार्तः परीप्सन्पुत्रमात्मनः ४६
मा वधीः कासि कस्यासि किं हिंससि सुतानिति
पुत्रघ्नि सुमहत्पापं मा प्रापस्तिष्ठ गर्हिते ४७

स्त्र्युवाच
पुत्रकाम न ते हन्मि पुत्रं पुत्रवतां वर
जीर्णस्तु मम वासोऽय यथा स समयः कृतः ४८
अहं गङ्गा जह्नुसुता महर्षिगणसेविता
देवकार्यार्थसिर्द्ध्य्थमुषिताहं त्वया सह ४९
अष्टेमे वसवो देवा महाभागा महौजसः
वसिष्ठशापदोषेण मानुषत्वमुपागताः ५०
तेषां जनयिता नान्यस्त्वदृते भुवि विद्यते
मद्विधा मानुषी धात्री न चैवास्तीह काचन ५१
तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता
जनयित्वा वसूनष्टौ जिता लोकास्त्वयाक्षयाः ५२
देवानां समयस्त्वेष वसूनां संश्रुतो मया
जातं जातं मोक्षयिष्ये जन्मतो मानुषादिति ५३
तत्ते शापाद्विनिर्मुक्ता आपवस्य महात्मनः स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाव्रतम् ५४
एष पर्यायवासो मे वसूनां संनिधौ कृतः
मत्प्रसूतं विजानीहि गङ्गादत्तमिमं सुतम् ५५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ९२

त्रिनवतितमोऽध्यायः
शन्तनुरुवाच
आपवो नाम को न्वेष वसूनां किं च दुष्कृतम्
यस्याभिशापात्ते सर्वे मानुषीं तनुमागताः १
अनेन च कुमारेण गङ्गादत्तेन किं कृतम्
यस्य चैव कृतेनायं मानुषेषु निवत्स्यति २
ईशानाः सर्वलोकस्य वसवस्ते च वै कथम्
मानुषेषूदपद्यन्त तन्ममाचक्ष्व जाह्नवि ३
वैशम्पायन उवाच
सैवमुक्ता ततो गङ्गा राजानमिदमब्रवीत्
भर्तारं जाह्नवी देवी शन्तनुं पुरुषर्षभम् ४
यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भरतसत्तम

वसिष्ठो नाम स मुनिः ख्यात आपव इत्युत ५
तस्याश्रमपदं पुण्यं मृगपक्षिगणान्वितम्
मेरोः पार्श्वे नगेन्द्रस्य सर्वर्तुकुसुमावृतम् ६
स वारुणिस्तपस्तेपे तस्मिन्भरतसत्तम
वने पुण्यकृतां श्रेष्ठः स्वादुमूलफलोदके ७
दक्षस्य दुहिता या तु सुरभीत्यतिगर्विता
गां प्रजाता तु सा देवी कश्यपाद्भरतर्षभ ८
अनुग्रहार्थं जगतः सर्वकामदुघां वराम्
तां लेभे गां तु धर्मात्मा होमधेनुं स वारुणिः ९
सा तस्मिंस्तापसारण्ये वसन्ती मुनिसेविते
चचार रम्ये धर्म्ये च गौरपेतभया तदा १०
अथ तद्वनमाजग्मुः कदाचिद्भरतर्षभ
पृथ्वाद्या वसवः सर्वे देवदेवर्षिसेवितम् ११
ते सदारा वनं तच्च व्यचरन्त समन्ततः
रेमिरे रमणीयेषु पर्वतेषु वनेषु च १२
तत्रैकस्य तु भार्या वै वसोर्वासवविक्रम
सा चरन्ती वने तस्मिग्नां ददर्श सुमध्यमा
या सा वसिष्ठस्य मुनेः सर्वकामधुगुत्तमा १३
सा विस्मयसमाविष्टा शीलद्रविणसंपदा
दिवे वै दर्शयामास तां गां गोवृषभेक्षण १४
स्वापीनां च सुदोग्ध्रद्यं च सुवालधिमुखां शुभाम्
उपपन्नां गुणैः सर्वैः शीलेनानुत्तमेन च १५
एवंगुणसमायुक्तां वसवे वसुनन्दिनी
दर्शयामास राजेन्द्र पुरा पौरवनन्दन १६
द्यौस्तदा तां तु दृष्ट्वैव गां गजेन्द्रेन्द्र
विक्रम
उवाच राजंस्तां देवीं तस्या रूपगुणान्वदन् १७
एषा गौरुत्तमा देवि वारुणेरसितेक्षणे
ऋषेस्तस्य वरारोहे यस्येदं वनमुत्तमम् १८
अस्याः क्षीरं पिबेन्मर्त्यः स्वादु यो वै सुमध्यमे
दश वर्षसहस्राणि स जीवेत्स्थिरयौवनः १९
एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी नृपोत्तम सुमध्यमा

तमुवाचानवद्याङ्गी भर्तारं दीप्ततेजसम् २०
अस्ति मे मानुषे लोके नरदेवात्मजा सखी
नाम्ना जिनवती नाम रूपयौवनशालिनी २१
उशीनरस्य राजर्षेः सत्यसन्धस्य धीमतः
दुहिता प्रथिता लोके मानुषे रूपसंपदा २२
तस्या हेतोर्महाभाग सवत्सां गां ममेप्सिताम्
आनयस्वामरश्रेष्ठ त्वरितं पुण्यवर्धन २३
यावदस्याः पयः पीत्वा सा सखी मम मानद
मानुषेषु भवत्वेका जरारोगविवर्जिता २४
एतन्मम महाभाग कर्तुमर्हस्यनिन्दित
प्रियं प्रियतरं ह्यस्मान्नास्ति मेऽन्यत्कथंचन २५
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या देव्याः प्रियचिकीर्षया
पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिः सार्धं द्यौस्तदा तां जहार
गाम् २६
तया कमलपत्राक्ष्या नियुक्तो द्यौस्तदा नृप
ऋषेस्तस्य तपस्तीव्रं न शशाक निरीक्षितुम्
हृता गौः सा तदा तेन प्रपातस्तु न तर्कितः २७
अथाश्रमपदं प्राप्तः फलान्यादाय वारुणिः
न चापश्यत गां तत्र सवत्सां काननोत्तमे २८
ततः स मृगयामास वने तस्मिंस्तपोधनः
नाध्यगच्छच्च मृगयंस्तां गां मुनिरुदारधीः २९
ज्ञात्वा तथापनीतां तां वसुभिर्दिव्यदर्शनः
ययौ क्रोधवशं सद्यः शशाप च वसूंस्तदा ३०
यस्मान्मे वसवो जह्रुर्गां वै दोग्ध्रद्यं
सुवालधिम्
तस्मात्सर्वे जनिष्यन्ति मानुषेषु न संशयः ३१
एवं शशाप भगवान्वसूंस्तान्मुनिसत्तमः
वशं कोपस्य संप्राप्त आपवो भरतर्षभ ३२
शप्त्वा च तान्महाभागस्तपस्येव मनो दधे
एवं स शप्तवान्राजन्वसूनष्टौ तपोधनः
महाप्रभावो ब्रह्मर्षिर्देवान्रोषसमन्वितः ३३
अथाश्रमपदं प्राप्य तं स्म भूयो महात्मनः

शप्ताः स्म इति जानन्त ऋषिं तमुपचक्रमुः ३४
प्रसादयन्तस्तमृषिं वसवः पार्थिवर्षभ
न लेभिरे च तस्मात्ते प्रसादमृषिसत्तमात्
आपवात्पुरुषव्याघ्र सर्वधर्मविशारदात् ३५
उवाच च स धर्मात्मा सप्त यूयं धरादयः
अनुसंवत्सराच्छापमोक्षं वै समवाप्स्यथ ३६
अयं तु यत्कृते यूयं मया शप्ताः स वत्स्यति
द्यौस्तदा मानुषे लोके दीर्घकालं स्वकर्मणा ३७
नानृतं तच्चिकीर्षामि युष्मान्क्रुद्धो यदब्रुवम्
न प्रजास्यति चाप्येष मानुषेषु महामनाः ३८
भविष्यति च धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदः
पितुः प्रियहिते युक्तः स्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति
एवमुक्त्वा वसून्सर्वाञ्जगाम भगवानृषिः ३९
ततो मामुपजग्मुस्ते समस्ता वसवस्तदा
अयाचन्त च मां राजन्वरं स च मया कृतः
जाताञ्जातान्प्रक्षिपास्मान्स्वयं गङ्गे
त्वमम्भसि ४०
एवं तेषामहं सम्यक् शप्तानां राजसत्तम
मोक्षार्थं मानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहम् ४१
अयं शापादृषेस्तस्य एक एव नृपोत्तम
द्यौ राजन्मानुषे लोके चिरं वत्स्यति भारत ४२
एतदाख्याय सा देवी तत्रैवान्तरधीयत
आदाय च कुमारं तं जगामाथ यथेप्सितम् ४३
स तु देवव्रतो नाम गाङ्गेय इति चाभवत्
द्विनामा शंतनोः पुत्रः शंतनोरधिको गुणैः ४४
शंतनुश्चापि शोकार्तो जगाम स्वपुरं ततः
तस्याहं कीर्तयिष्यामि शन्तनोरमिताग्नुणान् ४५
महाभाग्यं च नृपतेर्भारतस्य यशस्विनः
यस्येतिहासो द्युतिमान्महाभारतमुच्यते ४६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ९३

चतुर्नवतितमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
स एवं शन्तनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः
धर्मात्मा सर्वलोकेषु सत्यवागिति विश्रुतः १
दमो दानं क्षमा बुद्धिर्ह्रीर्धृतिस्तेज उत्तमम्
नित्यान्यासन्महासत्त्वे शन्तनौ पुरुषर्षभे २
एवं स गुणसंपन्नो धर्मार्थकुशलो नृपः
आसीद्भरतवंशस्य गोप्ता साधुजनस्य च ३
कम्बुग्रीवः पृथुव्यंसो मत्तवारणविक्रमः
धर्म एव परः कामादर्थाच्चेति व्यवस्थितः ४
एतान्यासन्महासत्त्वे शंतनौ भरतर्षभ
न चास्य सदृशः कश्चित्क्षत्रियो धर्मतोऽभवत् ५
वर्तमानं हि धर्मे स्वे सर्वधर्मविदां वरम्
तं महीपा महीपालं राजराज्येऽभ्यषेचयन् ६
वीतशोकभयाबाधाः सुखस्वप्नविबोधनाः
प्रति भारतगोप्तारं समपद्यन्त भूमिपाः ७
शंतनुप्रमुखैर्गुप्ते लोके नृपतिभिस्तदा
नियमात्सर्ववर्णानां ब्रह्मोत्तरमवर्तत ८
ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः
शूद्राः पर्यचरन्विशः ९
स हास्तिनपुरे रम्ये कुरूणां पुटभेदने
वसन्सागरपर्यन्तामन्वशाद्वै वसुंधराम् १०
स देवराजसदृशो धर्मज्ञः सत्यवागृजुः
दानधर्मतपोयोगाच्छ्रिया परमया युतः ११
अरागद्वेषसंयुक्तः सोमवत्प्रियदर्शनः
तेजसा सूर्यसंकाशो वायुवेगसमो जवे
अन्तकप्रतिमः कोपे क्षमया पृथिवीसमः १२
वधः पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम्
शंतनौ पृथिवीपाले नावर्तत वृथा नृप १३
धर्मब्रह्मोत्तरे राज्ये शंतनुर्विनयात्मवान्
समं शशास भूतानि कामरागविवर्जितः १४
देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यन्त तदा क्रियाः
न चाधर्मेण केषांचित्प्राणिनामभवद्वधः १५

असुखानामनाथानां तिर्यग्योनिषु वर्तताम्
स एव राजा भूतानां सर्वेषामभवत्पिता १६
तस्मिन्कुरुपतिश्रेष्ठे राजराजेश्वरे सति
श्रिता वागभवत्सत्यं दानधर्माश्रितं मनः १७
स समाः षोडशाष्टौ च चतस्रोऽष्टौ तथापराः
रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषु बभूव वनगोचरः १८
तथारूपस्तथाचारस्तथावृत्तस्तथाश्रुतः
गाङ्गेयस्तस्य पुत्रोऽभून्नाम्ना देवव्रतो वसुः १९
सर्वास्त्रेषु स निष्णातः पार्थिवेष्वितरेषु च
महाबलो महासत्त्वो महवीर्यो महारथः २०
स कदाचिन्मृगं विद्ध्वा गङ्गामनुसरन्नदीम्
भागीरथीमल्पजलां शंतनुर्दृष्टवान्नृपः २१
तां दृष्ट्वा चिन्तयामास शंतनुः पुरुषर्षभः स्यन्दते किं न्वियं नाद्य सरिच्छ्रेष्ठा यथा पुरा २२
ततो निमित्तमन्विच्छन्ददर्श स महामनाः
कुमारं रूपसंपन्नं बृहन्तं चारुदर्शनम् २३ दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं यथा देवं पुरन्दरम् कृत्स्नां गङ्गां समावृत्य शरस्तीक्ष्णैरवस्थितम् २४
तां शरैरावृतां दृष्ट्वा नदीं गङ्गां तदन्तिके
अभवद्विस्मितो राजा कर्म दृष्ट्वातिमानुषम् २५
जातमात्रं पुरा दृष्टं तं पुत्रं शंतनुस्तदा
नोपलेभे स्मृतिं धीमानभिज्ञातुं तमात्मजम् २६
स तु तं पितरं दृष्ट्वा मोहयामास मायया
संमोह्य तु ततः क्षिप्रं तत्रैवान्तरधीयत २७
तदद्भुतं तदा दृष्ट्वा तत्र राजा स शंतनुः
शङ्कमानः सुतं गङ्गामब्रवीद्दर्शयेति ह २८
दर्शयामास तं गङ्गा बिभ्रती रूपमुत्तमम्
गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ तं कुमारमलंकृतम् २९
अलंकृतामाभरणैररजोम्बरधारिणीम्
दृष्टपूर्वामपि सतीं नाभ्यजानात्स शंतनुः ३०

गङ्गोवाच
यं पुत्रमष्टमं राजंस्त्वं पुरा मय्यजायिथाः
स तेऽय पुरुषव्याघ्र नयस्वैनं गृहान्तिकम् ३१
वेदानधिजगे साङ्गान्वसिष्ठादेव वीर्यवान्
कृतास्त्रः परमेष्वासो देवराजसमो युधि ३२
सुराणां संमतो नित्यमसुराणां च भारत
उशना वेद यच्छास्त्रमयं तद्वेद सर्वशः ३३
तथैवाङ्गिरसः पुत्रः सुरासुरनमस्कृतः
यद्वेद शास्त्रं तच्चापि
कृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितम्
तव पुत्रे महाबाहौ साङ्गोपाङ्गं महात्मनि ३४
ऋषिः परैरनाधृष्यो जामदग्न्यः प्रतापवान्
यदस्त्रं वेद रामश्च तदप्यस्मिन्प्रतिष्ठितम् ३५
महेष्वासमिमं राजन्राजधर्मार्थकोविदम्
मया दत्तं निजं पुत्रं वीरं वीर गृहान्नय ३६
वैशम्पायन उवाच
तयैवं समनुज्ञातः पुत्रमादाय शंतनुः
भ्राजमानं यथादित्यमाययौ स्वपुरं प्रति ३७
पौरवः स्वपुरं गत्वा पुरन्दरपुरोपमम्
सर्वकामसमृद्धार्थं मेने आत्मानमात्मना
पौरवेषु ततः पुत्रं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ३८
पौरवाञ्शंतनोः पुत्रः पितरं च महायशाः
राष्ट्रं च रञ्जयामास वृत्तेन भरतर्षभ ३९
स तथा सह पुत्रेण रममाणो महीपतिः
वर्तयामास वर्षाणि चत्वार्यमितविक्रमः ४०
स कदाचिद्वनं यातो यमुनामभितो नदीम्
महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रद्गन्धमुत्तमम् ४१
तस्य प्रभवमन्विच्छन्विचचार समन्ततः
स ददर्श तदा कन्यां दाशानां देवरूपिणीम् ४२
तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्यामसितलोचनाम्
कस्य त्वमसि का चासि किं च भीरु चिकीर्षसि ४३
साब्रवीद्दाशकन्यास्मि धर्मार्थं वाहये तरीम्

पितुर्नियोगाद्भद्रं ते दाशराज्ञो महात्मनः ४४
रूपमाधुर्यगन्धैस्तां संयुक्तां देवरूपिणीम्
समीक्ष्य राजा दाशेयीं कामयामास शंतनुः ४५
स गत्वा पितरं तस्या वरयामास तां तदा
पर्यपृच्छत्ततस्तस्याः पितरं चात्मकारणात् ४६
स च तं प्रत्युवाचेदं दाशराजो महीपतिम्
जातमात्रैव मे देया वराय वरवर्णिनी
हृदि कामस्तु मे कश्चित्तं निबोध जनेश्वर ४७
यदीमां धर्मपत्नीं त्वं मत्तः प्रार्थयसेऽनघ
सत्यवागसि सत्येन समयं कुरु मे ततः ४८
समयेन प्रदद्यां ते कन्यामहमिमां नृप
न हि मे त्वत्समः कश्चिद्वरो जातु भविष्यति ४९
शंतनुरुवाच
श्रुत्वा तव वरं दाश व्यवस्येयमहं न वा
दातव्यं चेत्प्रदास्यामि न त्वदेयं कथंचन ५०
दाश उवाच
अस्यां जायेत यः पुत्रः स राजा पृथिवीपतिः
त्वदूर्ध्वमभिषेक्तव्यो नान्यः कश्चन पार्थिव ५१
वैशम्पायन उवाच
नाकामयत तं दातुं वरं दाशाय शंतनुः
शरीरजेन तीव्रेण दह्यमानोऽपि भारत ५२
स चिन्तयन्नेव तदा दाशकन्यां महीपतिः
प्रत्ययाद्धास्तिनपुरं शोकोपहतचेतनः ५३
ततः कदाचिच्छोचन्तं शंतनुं ध्यानमास्थितम्
पुत्रो देवव्रतोऽभ्येत्य पितरं वाक्यमब्रवीत् ५४
सर्वतो भवतः क्षेमं विधेयाः सर्वपार्थिवाः
तत्किमर्थमिहाभीक्ष्णं परिशोचसि दुःखितः
ध्यायन्निव च किं राजन्नाभिभाषसि किंचन ५५
एवमुक्तः स पुत्रेण शंतनुः प्रत्यभाषत
असंशयं ध्यानपरं यथा मात्थ तथास्म्युत ५६
अपत्यं नस्त्वमेवैकः कुले महति भारत
अनित्यता च मर्त्यानामतः शोचामि पुत्रक ५७

कथंचित्तव गाङ्गेय विपत्तौ नास्ति नः कुलम्
असंशयं त्वमेवैकः शतादपि वरः सुतः ५८
न चाप्यहं वृथा भूयो दारान्कर्तुमिहोत्सहे
सन्तानस्याविनाशाय कामये भद्रमस्तु ते
अनपत्यतैकपुत्रत्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ५९
अग्निहोत्रं त्रयो वेदा यज्ञाश्च सहदक्षिणाः
सर्वाण्येतान्यपत्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ६०
एवमेव मनुष्येषु स्याच्च सर्वप्रजास्वपि
यदपत्यं महाप्राज्ञ तत्र मे नास्ति संशयः
एषा त्रयी पुराणानामुत्तमानां च शाश्वती ६१
त्वं च शूरः सदामर्षी शस्त्रनित्यश्च भारत
नान्यत्र शस्त्रात्तस्मात्ते निधनं विद्यतेऽनघ ६२
सोऽस्मि संशयमापन्नस्त्वयि शान्ते कथं भवेत्
इति ते कारणं तात दुःखस्योक्तमशेषतः ६३
ततस्तत्कारणं ज्ञात्वा कृत्स्नं चैवमशेषतः
देवव्रतो महाबुद्धिः प्रययावनुचिन्तयन् ६४
अभ्यगच्छत्तदैवाशु वृद्धामात्यं पितुर्हितम्
तमपृच्छत्तदाभ्येत्य पितुस्तच्छोककारणम् ६५
तस्मै स कुरुमुख्याय यथावत्परिपृच्छते
वरं शशंस कन्यां तामुद्दिश्य भरतर्षभ ६६
ततो देवव्रतो वृद्धैः क्षत्रियैः सहितस्तदा
अभिगम्य दाशराजानं कन्यां वव्रे पितुः स्वयम् ६७
तं दाशः प्रतिजग्राह विधिवत्प्रतिपूज्य च
अब्रवीच्चैनमासीनं राजसंसदि भारत ६८
त्वमेव नाथः पर्याप्तः शंतनो पुरुषर्षभ
पुत्रः पुत्रवतां श्रेष्ठः किं नु वक्ष्यामि ते वचः
६९
को हि संबन्धकं श्लाघ्यमीप्सितं यौनमीदृशम्
अतिक्रामन्न तप्येत साक्षादपि शतक्रतुः ७०
अपत्यं चैतदार्यस्य यो युष्माकं समो गुणैः
यस्य शुक्रात्सत्यवती प्रादुर्भूता यशस्विनी ७१
तेन मे बहुशस्तात पिता ते परिकीर्तितः

अर्हः सत्यवतीं वोढुं सर्वराजसु भारत ७२
असितो ह्यपि देवर्षिः प्रत्याख्यातः पुरा मया
सत्यवत्या भृशं ह्यर्थी स आसीदृषिसत्तमः ७३
कन्यापितृत्वात्किंचित्तु वक्ष्यामि भरतर्षभ
बलवत्सपत्नतामत्र दोषं पश्यामि केवलं ७४
यस्य हि त्वं सपत्नः स्या गन्धर्वस्यासुरस्य वा
न स जातु सुखं जीवेत्त्वयि क्रुद्धे परंतप ७५
एतावानत्र दोषो हि नान्यः कश्चन पार्थिव
एतज्जानीहि भद्रं ते दानादाने परंतप ७६
एवमुक्तस्तु गाङ्गेयस्तद्युक्तं प्रत्यभाषत
शृण्वतां भूमिपालानां पितुरर्थाय भारत ७७
इदं मे मतमादत्स्व सत्यं सत्यवतां वर
नैव जातो न वाजात ईदृशं वक्तुमुत्सहेत् ७८
एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वमनुभाषसे
योऽस्या जनिष्यते पुत्रः स नो राजा भविष्यति ७९
इत्युक्तः पुनरेवाथ तं दाशः प्रत्यभाषत
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म राज्यार्थे भरतर्षभ ८०
त्वमेव नाथः पर्याप्तः शंतनोरमितद्युतेः
कन्यायाश्चैव धर्मात्मन्प्रभुर्दानाय चेश्वरः ८१
इदं तु वचनं सौम्य कार्यं चैव निबोध मे
कौमारिकाणां शीलेन वक्ष्याम्यहमरिंदम ८२
यत्त्वया सत्यवत्यर्थे सत्यधर्मपरायण
राजमध्ये प्रतिज्ञातमनुरूपं तवैव तत् ८३
नान्यथा तन्महाबाहो संशयोऽत्र न कश्चन
तवापत्यं भवेद्यत्तु तत्र नः संशयो महान् ८४
तस्य तन्मतमाज्ञाय सत्यधर्मपरायणः
प्रत्यजानात्तदा राजन्पितुः प्रियचिकीर्षया ८५
देवव्रत उवाच
दाशराज निबोधेदं वचनं मे नृपोत्तम
शृण्वतां भूमिपालानां यद्ब्रवीमि पितुः कृते ८६
राज्यं तावत्पूर्वमेव मया त्यक्तं नराधिप
अपत्यहेतोरपि च करोम्येष विनिश्चयम् ८७

अद्य प्रभृति मे दाश ब्रह्मचर्यं भविष्यति
अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यक्षया दिवि ८८
वैशम्पायन उवाच
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनूरुहः
ददानीत्येव तं दाशो धर्मात्मा प्रत्यभाषत ८९
ततोऽन्तरिक्षेऽप्सरसो देवा सर्षिगणास्तथा
अभ्यवर्षन्त कुसुमैर्भीष्मोऽयमिति चाब्रुवन् ९०
ततः स पितुरर्थाय तामुवाच यशस्विनीम्
अधिरोह रथं मातर्गच्छावः स्वगृहानिति ९१
एवमुक्त्वा तु भीष्मस्तां रथमारोप्य भामिनीम्
आगम्य हास्तिनपुरं शंतनोः संन्यवेदयत् ९२
तस्य तद्दुष्करं कर्म प्रशशंसुर्नराधिपाः
समेताश्च पृथक्चैव भीष्मोऽयमिति चाब्रुवन् ९३
तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म कृतं भीष्मेण शंतनुः
स्वच्छन्दमरणं तस्मै ददौ तुष्टः पिता स्वयम् ९४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ९४

पञ्चनवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो विवाहे निर्वृत्ते स राजा शंतनुर्नृपः
तां कन्यां रूपसंपन्नां स्वगृहे संन्यवेशयत् १
ततः शान्तनवो धीमान्सत्यवत्यामजायत
वीरश्चित्राङ्गदो नाम वीर्येण मनुजानति २
अथापरं महेष्वासं सत्यवत्यां पुनः प्रभुः
विचित्रवीर्यं राजानं जनयामास वीर्यवान् ३
अप्राप्तवति तस्मिंश्च यौवनं भरतर्षभ
स राजा शंतनुर्धीमान्कालधर्ममुपेयिवान् ४
स्वर्गते शंतनौ भीष्मश्चित्राङ्गदमरिंदमम्
स्थापयामास वै राज्ये सत्यवत्या मते स्थितः ५
स तु चित्राङ्गदः शौर्यात्सर्वांश्चिक्षेप पार्थिवान्

मनुष्यं न हि मेने स कंचित्सदृशमात्मनः ६
तं क्षिपन्तं सुरांश्चैव मनुष्यानसुरांस्तथा
गन्धर्वराजो बलवांस्तुल्यनामाभ्ययात्तदा
तेनास्य सुमहद्युद्धं कुरुक्षेत्रे बभूव ह ७
तयोर्बलवतोस्तत्र गन्धर्वकुरुमुख्ययोः
नद्यास्तीरे हिरण्वत्याः समास्तिस्रोऽभवद्रणः ८
तस्मिन्विमर्दे तुमुले शस्त्रवृष्टिसमाकुले
मायाधिकोऽवधीद्वीरं गन्धर्वः कुरुसत्तमम् ९
चित्राङ्गदं कुरुश्रेष्ठं विचित्रशरकार्मुकम्
अन्ताय कृत्वा गन्धर्वो दिवमाचक्रमे ततः १०
तस्मिन्नृपतिशार्दूले निहते भूरिवर्चसि
भीष्मः शान्तनवो राजन्प्रेतकार्याण्यकारयत् ११
विचित्रवीर्यं च तदा बालमप्राप्तयौवनम्
कुरुराज्ये महाबाहुरभ्यषिञ्चदनन्तरम् १२
विचित्रवीर्यस्तु तदा भीष्मस्य वचने स्थितः
अन्वशासन्महाराज पितृपैतामहं पदम् १३
स धर्मशास्त्रकुशलो भीष्मं शान्तनवं नृपः
पूजयामास धर्मेण स चैनं प्रत्यपालयत् १४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ९५

षण्णवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
हते चित्राङ्गदे भीष्मो बाले भ्रातरि चानघ
पालयामास तद्राज्यं सत्यवत्या मते स्थितः १
संप्राप्तयौवनं पश्यन्भ्रातरं धीमतां वरम्
भीष्मो विचित्रवीर्यस्य विवाहायाकरोन्मतिम् २
अथ काशिपतेर्भीष्मः कन्यास्तिस्रोऽप्सरःसमाः
शुश्राव सहिता राजन्वृण्वतीर्वै स्वयं वरम् ३
ततः स रथिनां श्रेष्ठो रथेनैकेन वर्मभृत्
जगामानुमते मातुः पुरीं वाराणसीं प्रति ४
तत्र राज्ञः समुदितान्सर्वतः समुपागतान्
ददर्श कन्यास्ताश्चैव भीष्मः शंतनुनन्दनः ५

कीर्त्यमानेषु राज्ञां तु नाम स्वथ सहस्रशः
भीष्मः स्वयं तदा राजन्वरयामास ताः प्रभुः ६
उवाच च महीपालान्राजञ्जलदनिःस्वनः
रथमारोप्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ७
आहूय दानं कन्यानां गुणवद्भ्यः स्मृतं बुधैः
अलंकृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ८
प्रयच्छन्त्यपरे कन्यां मिथुनेन गवामपि
वित्तेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ९
प्रमत्तामुपयान्त्यन्ये स्वयमन्ये च विन्दते
अष्टमं तमथो वित्त विवाहं कविभिः स्मृतम् १०
स्वयंवरं तु राजन्याः प्रशंसन्त्युपयान्ति च
प्रमथ्य तु हृतामाहुर्ज्यायसीं धर्मवादिनः ११
ता इमाः पृथिवीपाला जिहीर्षामि बलादितः
ते यतध्वं परं शक्त्या विजयायेतराय वा
स्थितोऽह पृथिवीपाला युद्धाय कृतनिश्चयः १२
एवमुक्त्वा महीपालान्काशिराजं च वीर्यवान्
सर्वाः कन्याः स कौरव्यो रथमारोपयत्स्वकम्
आमन्त्र्य च स तान्प्रायाच्छीघ्रं कन्याः प्रगृह्य
ताः १३
ततस्ते पार्थिवाः सर्वे समुत्पेतुरमर्षिताः
संस्पृशन्तः स्वकान्बाहून्दशंतो दशनच्छदान् १४
तेषामाभरणान्याशु त्वरितानां विमुञ्चताम्
आमुञ्चतां च वर्माणि संभ्रमः सुमहानभूत् १५
ताराणामिव संपातो बभूव जनमेजय
भूषणानां च शुभ्राणां कवचानां च सर्वशः १६
सवर्मभिर्भूषणैस्ते द्राग्भ्राजद्भिरितस्ततः
सक्रोधामर्षजिह्मभ्रूसकषायदृशस्तथा १७
सूतोपकॢप्तान्रुचिरान्सदश्वोद्यतधूर्गतान्
रथानास्थाय ते वीराः सर्वप्रहरणान्विताः
प्रयान्तमेकं कौरव्यमनुसस्रुरुदायुधाः १८
ततः समभवद्युद्धं तेषां तस्य च भारत
एकस्य च बहूनां च तुमुलं लोमहर्षणम् १९

ते त्विषून्दशसाहस्रांस्तस्मै युगपदाक्षिपन् अप्राप्तांश्चैव तानाशु भीष्मः सर्वांस्तदाच्छिनत् २०
ततस्ते पार्थिवाः सर्वे सर्वतः परिवारयन्
ववर्षुः शरवर्षेण वर्षेणेवाद्रिमम्बुदाः २१
स तद्बाणमयं वर्षं शरैरावार्य सर्वतः
ततः
सर्वान्महीपालान्प्रत्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः २२
तस्याति पुरुषानन्याल्लाँ घवं रथचारिणः
रक्षणं चात्मनः संख्ये शत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् २३
तान्विनिर्जित्य तु रणे सर्वशस्त्रविशारदः
कन्याभिः सहितः प्रायाद्भारतो भारतान्प्रति २४
ततस्तं पृष्ठतो राजञ्शाल्वराजो महारथः
अभ्याहनदमेयात्मा भीष्मं शान्तनवं रणे २५
वारणं जघने निघ्नन्दन्ताभ्यामपरो यथा
वाशितामनुसंप्राप्तो यूथपो बलिनां वरः २६
स्त्रीकाम तिष्ठ तिष्ठेति भीष्ममाह स पार्थिवः
शाल्वराजो महाबाहुरमर्षेणाभिचोदितः २७
ततः स पुरुषव्याघ्रो भीष्मः परबलार्दनः
तद्वाक्याकुलितः क्रोधाद्विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् २८
क्षत्रधर्मं समास्थाय व्यपेतभयसंभ्रमः
निवर्तयामास रथं शाल्वं प्रति महारथः २९
निवर्तमानं तं दृष्ट्वा राजानः सर्व एव ते
प्रेक्षकाः समपद्यन्त भीष्मशाल्वसमागमे ३०
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे
अन्योन्यमभिवर्तेतां बलविक्रमशालिनौ ३१
ततो भीष्मं शान्तनवं शरैः शतसहस्रशः
शाल्वराजो नरश्रेष्ठः समवाकिरदाशुगैः ३२
पूर्वमभ्यर्दितं दृष्ट्वा भीष्मं शाल्वेन ते नृपाः
विस्मिताः समपद्यन्त साधु साध्विति चाब्रुवन् ३३
लाघवं तस्य ते दृष्ट्वा संयुगे सर्वपार्थिवाः
अपूजयन्त संहृष्टा वाग्भिः शाल्वं नराधिपाः ३४

क्षत्रियाणां तदा वाचः श्रुत्वा परपुरंजयः
क्रुद्धः शान्तनवो भीष्मस्तिष्ठ तिष्ठेत्यभाषत ३५
सारथिं चाब्रवीत्क्रुद्धो याहि यत्रैष पार्थिवः
यावदेनं निहन्म्यद्य भुजङ्गमिव पक्षिराट् ३६
ततोऽस्त्र वारुणं सम्यग्योजयामास कौरवः
तेनाश्वांश्चतुरोऽमृद्गाच्छाल्वराज्ञो नराधिप ३७
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य शाल्वराज्ञः स कौरवः
भीष्मो नृपतिशार्दूल न्यवधीत्तस्य सारथिम्
अस्त्रेण चाप्यथैकेन न्यवधीत्तुरगोत्तमान् ३८
कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठ भीष्मः शांतनवस्तदा
जित्वा विसर्जयामास जीवन्तं नृपसत्तमम्
ततः शाल्वः स्वनगरं प्रययौ भरतर्षभ ३९
राजानो ये च तत्रासन्स्वयंवरदिदृक्षवः
स्वान्येव तेऽपि राष्ट्राणि जग्मुः परपुरंजय ४०
एवं विजित्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः
प्रययौ हास्तिनपुरं यत्र राजा स कौरवः ४१
सोऽचिरेणैव कालेन अत्यक्रामन्नराधिप
वनानि सरितश्चैव शैलांश्च विविधद्रुमान् ४२
अक्षतः क्षपयित्वारीन्संख्येऽसख्येयविक्रमः
आनयामास काश्यस्य सुताः सागरगासुतः ४३
स्नुषा इव स धर्मात्मा भगिन्य इव चानुजाः
यथा दुहितरश्चैव प्रतिगृह्य ययौ कुरून् ४४
ताः सर्वा गुणसंपन्ना भ्राता भ्रात्रे यवीयसे
भीष्मो विचित्रवीर्याय प्रददौ विक्रमाहृताः ४५
सतां धर्मेण धर्मज्ञः कृत्वा कर्मातिमानुषम्
भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य विवाहायोपचक्रमे
सत्यवत्यासह मिथः कृत्वा निश्चयमात्मवान् ४६
विवाहं कारयिष्यन्तं भीष्मं काशिपतेः सुता
ज्येष्ठा तासामिदं वाक्यमब्रवीद्ध सती तदा ४७
मया सौभपतिः पूर्वं मनसाभिवृतः पतिः
तेन चास्मि वृता पूर्वमेष कामश्च मे पितुः ४८
मया वरयितव्योऽभूच्छाल्वस्तस्मिन्स्वयंवरे

एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ ततस्त्वं धर्ममाचर ४९
एवमुक्तस्तया भीष्मः कन्यया विप्रसंसदि
चिन्तामभ्यगमद्वीरो युक्तां तस्यैव कर्मणः ५०
स विनिश्चित्य धर्मज्ञो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः
अनुजज्ञे तदा ज्येष्ठामम्बां काशिपतेः सुताम् ५१
अम्बिकाम्बालिके भार्ये प्रादाद्भ्रात्रे यवीयसे
भीष्मो विचित्रवीर्याय विधिदृष्टेन कर्मणा ५२
तयोः पाणिं गृहीत्वा स रूपयौवनदर्पितः
विचित्रवीर्यो धर्मात्मा कामात्मा समपद्यत ५३
ते चापि बृहती श्यामे नीलकुञ्चितमूर्धजे
रक्ततुङ्गनखोपेते पीनश्रोणिपयोधरे ५४
आत्मनः प्रतिरूपोऽसौ लब्धः पतिरिति स्थिते
विचित्रवीर्यं कल्याणं पूजयामासतुस्तु ते ५५
स चाश्विरूपसदृशो देवसत्त्वपराक्रमः
सर्वासामेव नारीणां चित्तप्रमथनोऽभवत् ५६
ताभ्यां सह समाः सप्त विहरन्पृथिवीपतिः
विचित्रवीर्यस्तरुणो यक्ष्माणं समपद्यत ५७
सुहृदां यतमानानामाप्तैः सह चिकित्सकैः
जगामास्तमिवादित्यः कौरव्यो यमसादनम् ५८
प्रेतकार्याणि सर्वाणि तस्य सम्यगकारयत्
राज्ञो विचित्रवीर्यस्य सत्यवत्या मते स्थितः
ऋत्विग्भिः सहितो भीष्मः सर्वैश्च कुरुपुङ्गवैः ५९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षण्णवतितमोऽध्यायः ९६

सप्त नवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः सत्यवती दीना कृपणा पुत्रगृद्धिनी
पुत्रस्य कृत्वा कार्याणि स्नुषाभ्यां सह भारत १
धर्मं च पितृवंशं च मातृवंश च मानिनी
प्रसमीक्ष्य महाभागा गाङ्गेयं वाक्यमब्रवीत् २
शंतनोर्धर्मनित्यस्य कौरव्यस्य यशस्विनः
त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च संतानं च प्रतिष्ठितम् ३

यथा कर्म शुभं कृत्वा स्वर्गोपगमनं ध्रुवम्
यथा चायुर्ध्रुवं सत्ये त्वयि धर्मस्तथा ध्रुवः ४ वेत्थ धर्मांश्च धर्मज्ञ समासेनेतरेण च विविधास्त्वं श्रुतीर्वेत्थवेत्थ वेदांश्च सर्वशः ५
व्यवस्थानं च ते धर्मे कुलाचारं च लक्षये
प्रतिपत्तिं च कृच्छ्रेषु शुक्राङ्गिरसयोरिव ६
तस्मात्सुभृशमाश्वस्य त्वयि धर्मभृतां वर
कार्ये त्वांविनियोक्ष्यामि तच्छ्रुत्वा
कर्तुमर्हसि ७
मम पुत्रस्तव भ्राता वीर्यवान्सुप्रियश्च ते
बाल एव गतः स्वर्गमपुत्रः पुरुषर्षभ ८
इमे महिष्यौ भ्रातुस्ते काशिराजसुते शुभे
रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च भारत ९
तयोरुत्पादयापत्यं संतानाय कुलस्य नः
मन्नियोगान्महाभाग धर्मं कर्तुमिहार्हसि १०
राज्ये चैवाभिषिच्यस्व भारताननुशाधि च
दारांश्च कुरु धर्मेण मा निमज्जीः पितामहान् ११
तथोच्यमानो मात्रा च सुहृद्भिश्च परंतपः
प्रत्युवाच स धर्मात्मा धर्म्यमेवोत्तरं वचः १२
असंशयं परो धर्मस्त्वया मातरुदाहृतः
त्वमपत्यं प्रति च मे प्रतिज्ञां वेत्थ वै पराम् १३
जानासि च यथावृत्तं शुल्कहेतोस्त्वदन्तरे
स सत्यवति सत्यं ते प्रतिजानाम्यहं पुनः १४
परित्यजेयं त्रैलोक्यं राज्यं देवेषु वा पुनः
यद्वाप्यधिकमेताभ्यां न तु सत्यं कथंचन १५
त्यजेच्च पृथिवी गन्धमापश्च रसमात्मनः ज्योतिस्तथा त्यजेद्रूपं वायुः स्पर्शगुणं त्यजेत् १६
प्रभां समुत्सृजेदर्को धूमकेतुस्तथोष्णताम् त्यजेच्छब्दं तथाकाशः सोमः शीतांशुतां त्यजेत् १७ विक्रमं वृत्रहा जह्याद्धर्मं जह्याच्च धर्मराट्

न त्वहं सत्यमुत्स्रष्टुं व्यवसेयं कथंचन १८
एवमुक्ता तु पुत्रेण भूरिद्रविणतेजसा
माता सत्यवती भीष्ममुवाच तदनन्तरम् १९
जानामि ते स्थितिं सत्ये परां सत्यपराक्रम
इच्छन्सृजेथास्त्रील्लोकानन्यांस्त्वं स्वेन
तेजसा २०
जानामि चैवं सत्यं तन्मदर्थं यदभाषथाः
आपद्धर्ममवेक्षस्व वह पैतामहीं धुरम् २१
यथा ते कुलतन्तुश्च धर्मश्च न पराभवेत्
सुहृदश्च प्रहृष्येरंस्तथा कुरु परंतप २२
लालप्यमानां तामेवं कृपणां पुत्रगृद्धिनीम्
धर्मादपेतं ब्रुवतीं भीष्मो भूयोऽब्रवीदिदम् २३
राज्ञि धर्मानवेक्षस्व मा नः सर्वान्व्यनीनशः
सत्याच्च्युतिः क्षत्रियस्य न धर्मेषु प्रशस्यते २४
शंतनोरपि संतानं यथा स्यादक्षयं भुवि
तत्ते धर्मं प्रवक्ष्यामि क्षात्रं राज्ञि सनातनम् २५
श्रुत्वा तं प्रतिपद्येथाः प्राज्ञैः सह पुरोहितैः आपद्धर्मार्थकुशलैर्लोकतन्त्रमवेक्ष्य च २६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तनवतितमोऽध्यायः ९७

अष्टनवतितमोऽध्यायः
भीष्म उवाच
जामदग्न्येन रामेण पितुर्वधममृष्यता
क्रुद्धेन च महाभागे हैहयाधिपतिर्हतः
शतानि दश बाहूनां निकृत्तान्यर्जुनस्य वै १
पुनश्च धनुरादाय महास्त्राणि प्रमुञ्चता
निर्दग्धं क्षत्रमसकृद्रथेन जयता महीम् २
एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भार्गवेण महात्मना
त्रिः सप्तकृत्वः पृथिवी कृता निः क्षत्रिया पुरा ३
ततः संभूय सर्वाभिः क्षत्रियाभिः समन्ततः
उत्पादितान्यपत्यानि ब्राह्मणैर्नियतात्मभिः ४

पाणिग्राहस्य तनय इति वेदेषु निश्चितम्
धर्मं मनसि संस्थाप्य ब्राह्मणांस्ताः समभ्ययुः
लोकेऽप्याचरितो दृष्टः क्षत्रियाणां पुनर्भवः ५
अथोतथ्य इति ख्यात आसीद्धीमानृषिः पुरा
ममता नामतस्यासीद्भार्या परम संमता ६
उतथ्यस्य यवीयांस्तु पुरोधास्त्रिदिवौकसाम्
बृहस्पतिर्बृहत्तेजा ममतां सोऽन्वपद्यत ७
उवाच ममता तं तु देवरं वदतां वरम्
अन्तर्वत्नी अहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यतामिति ८
अयं च मे महाभाग कुक्षावेव बृहस्पते
औतथ्यो वेदमत्रैव षडङ्गं प्रत्यधीयत ९
अमोघरेतास्त्वं चापि नूनं भवितुमर्हसि
तस्मादेवंगतेऽद्य त्वमुपारमितुमर्हसि १०
एवमुक्तस्तया सम्यग्बृहत्तेजा बृहस्पतिः
कामात्मानं तदात्मानं न शशाक नियच्छितुम् ११
संबभूव ततः कामी तया सार्धमकामया
उत्सृजन्तं तु तं रेतः स गर्भस्थोऽभ्यभाषत १२
भोस्तात कन्यस वदे द्वयोर्नास्त्यत्र संभवः
अमोघशुक्रश्च भवान्पूर्वं चाहमिहागतः १३
शशाप तं ततः क्रुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः
उतथ्यपुत्रं गर्भस्थं निर्भर्त्स्य भगवानृषिः १४
यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति
एवमात्थ वचस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि १५
स वै दीर्घतमा नाम शापादृषिरजायत
बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्बृहस्पतिरिवौजसा १६
स पुत्राञ्जनयामास गौतमादीन्महायशाः
ऋषेरुतथ्यस्य तदा सन्तानकुलवृद्धये १७
लोभमोहाभिभूतास्ते पुत्रास्तं गौतमादयः
काष्ठे समुद्रे प्रक्षिप्य गङ्गायां समवासृजन् १८
न स्यादन्धश्च वृद्धश्च भर्तव्योऽयमिति स्म ते
चिन्तयित्वा ततः क्रूराः प्रतिजग्मुरथो गृहान् १९
सोऽनुस्रोतस्तदा राजन्प्लवमान ऋषिस्ततः

जगाम सुबहून्देशानन्धस्तेनोडुपेन ह २०
तं तु राजा बलिर्नाम सर्वधर्मविशारदः
अपश्यन्मज्जनगतः स्नोतसाभ्याशमागतम् २१
जग्राह चैनं धर्मात्मा बलि सत्यपराक्रमः
ज्ञात्वा चैवं स वव्रेऽथ पुत्रार्थं मनुजर्षभ २२
संतानार्थं महाभाग भार्यासु मम मानद
पुत्रान्धर्मार्थकुशलानुत्पादयितुमर्हसि २३
एवमुक्तः स तेजस्वी तं तथेत्युक्तवानृषिः
तस्मै स राजा स्वां भार्यां सुदेष्णां
प्राहिणोत्तदा २४
अन्धं वृद्धं च तं मत्वा न सा देवी जगाम ह
स्वां तु धात्रेयिकां तस्मै वृद्धाय प्राहिणोत्तदा
२५
तस्यां काक्षीवदादीन्स शूद्रयोनावृषिर्वशी
जनयामास धर्मात्मा पुत्रानेकादशैव तु २६
काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वा सर्वानधीयतः
उवाच तमृषिं राजा ममैत इति वीर्यवान् २७
नेत्युवाच महर्षिस्तं ममैवैत इति ब्रुवन्
शूद्रयोनौ मया हीमे जाताः काक्षीवदादयः २८
अन्धं वृद्धं च मां मत्वा सुदेष्णा महिषी तव
ददौ मूढा शूद्रां धात्रेयिकां हि मे २९
ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिसत्तमम्
बलि सुदेष्णां भार्यां च तस्मै तां प्राहिणोत्पुनः
३०
तां स दीर्घतमाङ्गेषु स्पृष्ट्वा देवीमथाब्रवीत्
भविष्यति कुमारस्ते तेजस्वी सत्यवागिति ३१
तत्राङ्गो नाम राजर्षिः सुदेष्णायामजायत
एवमन्ये महेष्वासा ब्राह्मणैः क्षत्रिया भुवि ३२
जाताः परमधर्मज्ञा वीर्यवन्तो महाबलाः
एतच्छ्रुत्वा त्वमप्यत्र मातः कुरु यथेप्सितम् ३३
इति श्रीमहाभारते आदि पर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ९८

एकोनशततमोऽध्यायः
भीष्म उवाच
पुनर्भरतवंशस्य हेतुं सन्तानवृद्धये
वक्ष्यामि नियतं मातस्तन्मे निगदतः शृणु १
ब्राह्मणो गुणवान्कश्चिद्धनेनोपनिमन्त्र्यताम्
विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु यः समुत्पादयेत्प्रजाः २
वैशम्पायन उवाच
ततः सत्यवती भीष्मं वाचा संसज्जमानया
विहसन्तीव सव्रीडमिदं वचनमब्रवीत् ३
सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत
विश्वासात्ते प्रवक्ष्यामि सन्तानाय कुलस्य च
न ते शक्यमनाख्यातुमापद्धीयं तथाविधा ४
त्वमेव नः कुले धर्मस्त्वं सत्यं त्वं परा गतिः
तस्मान्निशम्य वाक्यं मे कुरुष्व यदनन्तरम् ५
धर्मयुक्तस्य धर्मात्मन्पितुरासीत्तरी मम
सा कदाचिदहं तत्र गता प्रथमयौवने ६
अथ धर्मभृतां श्रेष्ठः परमर्षिः पराशरः
आजगाम तरीं धीमांस्तरिष्यन्यमुनां नदीम् ७
स तार्यमाणो यमुनां मामुपेत्याब्रवीत्तदा
सान्त्वपूर्वं मुनिश्रेष्ठः कामार्तो मधुरं बहु ८
तमहं शापभीता च पितुर्भीता च भारत
वरैरसुलभैरुक्ता न प्रत्याख्यातुमुत्सहे ९
अभिभूय स मां बालां तेजसा वशमानयत्
तमसा लोकमावृत्य नौगतामेव भारत १०
मत्स्यगन्धो महानासीत्पुरा मम जुगुप्सितः
तमपास्य शुभं गन्धमिमं प्रादात्स मे मुनिः ११
ततो मामाह स मुनिर्गर्भमुत्सृज्य मामकम्
द्वीपेऽस्या एव सरितः कन्यैव त्वं भविष्यसि १२
पाराशर्यो महायोगी स बभूव महानृषिः
कन्यापुत्रो मम पुरा द्वैपायन इति स्मृतः १३
यो व्यस्य वेदांश्चतुरस्तपसा भगवानृषिः
लोके व्यासत्वमापेदे कार्ष्ण्यात्कृष्णत्वमेव च १४

सत्यवादी शमपरस्तपस्वी दग्धकिल्बिषः
स नियुक्तो मया व्यक्तं त्वया च अमितद्युते
भ्रातुः क्षेत्रेषु कल्याणमपत्यं जनयिष्यति १५
स हि मामुक्तवांस्तत्र स्मरेः कृत्येषु मामिति
तं स्मरिष्ये महाबाहो यदि भीष्म त्वमिच्छसि १६
तव ह्यनुमते भीष्म नियतं स महातपाः
विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु पुत्रानुत्पादयिष्यति १७
महर्षेः कीर्तने तस्य भीष्मः प्राञ्जलिरब्रवीत्
धर्ममर्थं च कामं च त्रीनेतान्योऽनुपश्यति १८
अर्थमर्थानुबन्धं च धर्मं धर्मानुबन्धनम्
कामं कामानुबन्धं च विपरीतान्पृथक्पृथक्
यो विचिन्त्य धिया सम्यग्व्यवस्यति स बुद्धिमान् १९
तदिदं धर्मयुक्तं च हितं चैव कुलस्य नः
उक्तं भवत्या यच्छ्रेयः परमं रोचते मम २०
ततस्तस्मिन्प्रतिज्ञाते भीष्मेण कुरुनन्दन
कृष्णद्वैपायनं काली चिन्तयामास वै मुनिम् २१
स वेदान्विब्रुवन्धीमान्मातुर्विज्ञाय चिन्तितम्
प्रादुर्बभूवाविदितः क्षणेन कुरुनन्दन २२
तस्मै पूजां तदा दत्त्वा सुताय विधिपूर्वकम्
परिष्वज्य च बाहुभ्यां प्रस्नवैरभिषिच्य च
मुमोच वाष्पं दाशेयी पुत्रं दृष्ट्वा चिरस्य तम् २३
तामद्भिः परिषिच्यार्तां महर्षिरभिवाद्य च
मातरं पूर्वजः पुत्रो व्यासो वचनमब्रवीत् २४
भवत्या यदभिप्रेतं तदहं कर्तुमागतः
शाधि मां धर्मतत्त्वज्ञे करवाणि प्रियं तव २५
तस्मै पूजां ततोऽकार्षीत्पुरोधाः परमर्षये
स च तां प्रतिजग्राह विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् २६
तमासनगतं माता पृष्ट्वा कुशलमव्ययम्
सत्यवत्यभिवीक्ष्यैनमुवाचेदमनन्तरम् २७
मातापित्रोः प्रजायन्ते पुत्राः साधारणाः कवे
तेषां पिता यथा स्वामी तथा माता न संशयः २८
विधातृविहितः स त्वं यथा मे प्रथमः सुतः

विचित्रवीर्यो ब्रह्मर्षे तथा मेऽवरजः सुतः २९
यथैव पितृतो भीष्मस्तथा त्वमपि मातृतः
भ्राता विचित्रवीर्यस्य यथा वा पुत्र मन्यसे ३०
अयं शान्तनवः सत्यं पालयन्सत्यविक्रमः
बुद्धिं न कुरुतेऽपत्ये तथा राज्यानुशासने ३१
स त्वं व्यपेक्षया भ्रातुः सन्तानाय कुलस्य च
भीष्मस्य चास्य वचनान्नियोगाच्च ममानघ ३२
अनुक्रोशाच्च भूतानां सर्वेषां रक्षणाय च
आनृशंस्येन यद्ब्रूयां तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ३३
यवीयसस्तव भ्रातुर्भार्ये सुरसुतोपमे
रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च धर्मतः ३४
तयोरुत्पादयापत्यं समर्थोह्यसि पुत्रक
अनुरुपं कुलस्यास्य संतत्याः प्रसवस्य च ३५
व्यास उवाच
वेत्थ धर्मं सत्यवति परं चापरमेव च
यथा च तव धर्मज्ञे धर्मे प्रणिहिता मतिः ३६
तस्मादहं त्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्य कारणम्
ईप्सितं ते करिष्यामि दृष्टं ह्येतत्पुरातनम् ३७
भ्रातुः पुत्रान्प्रदास्यामि मित्रावरुणयोः समान्
व्रतं चरेतां ते देव्यौ निर्दिष्टमिह यन्मया ३८
संवत्सरं यथान्यायं ततः शुद्धे भविष्यतः
न हि मामव्रतोपेता उपेयात्काचिदङ्गना ३९
सत्यवत्युवाच
यथा सद्यः प्रपद्येत देवी गर्भं तथा कुरु
अराजकेषु राष्ट्रेषु नास्ति वृष्टिर्न देवताः ४०
कथमराजकं राष्ट्रं शक्यं धारयितुं प्रभो
तस्माद्गर्भं समाधत्स्व भीष्मस्तं वर्धयिष्यति ४१
व्यास उवाच
यदि पुत्रः प्रदातव्यो मया क्षिप्रमकालिकम्
विरूपतां मे सहतामेतदस्याः परं व्रतम् ४२
यदि मेसहते गन्धं रूपं वेषं तथा वपुः
अद्यैव गर्भं कौसल्या विशिष्टं प्रतिपद्यताम् ४३

वैशम्पायन उवाच
समागमनमाकाङ्क्षन्निति सोऽन्तर्हितो मुनिः
ततोऽभिगम्य सा देवी स्नुषां रहसि संगताम्
धर्म्यमर्थसमायुक्तमुवाच वचनं हितम् ४४
कौसल्ये धर्मतन्त्रं यद्ब्रवीमि त्वां निबोध मे
भरतानां समुच्छेदो व्यक्तं मद्भाग्यसंक्षयात् ४५
व्यथितां मां च संप्रेक्ष्य पितृवंशं च पीडितम्
भीष्मो बुद्धिमदान्मेऽत्र धर्मस्य च विवृद्धये ४६
सा च बुद्धिस्तवाधीना पुत्रि ज्ञातं मयेति ह
नष्टं च भारतं वंशं पुनरेव समुद्धर ४७
पुत्रं जनय सुश्रोणि देवराजसमप्रभम्
स हि राज्यधुरं गुर्वीमुद्वक्ष्यति कुलस्य नः ४८
सा धर्मतोऽनुनीयैनां कथंचिद्धर्मचारिणीम्
भोजयामास विप्रांश्च देवर्षीनतिथींस्तथा ४९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनशततमोऽभ्यायः ९९

शततमोध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः सत्यवती काले वधूं स्नातामृतौ तदा
संवेशयन्तीशयने शनकैर्वाक्यमब्रवीत् १
कौसल्ये देवरस्तेऽस्ति सोऽद्य त्वानुप्रवेक्ष्यति
अप्रमत्ता प्रतीक्षैनं निशीथे आगमिष्यति २
श्वश्र्वास्तद्वचनं श्रुत्वा शयाना शयने शुभे
साचिन्तयत्तदा भीष्ममन्यांश्च कुरुपुङ्गवान् ३
ततोऽम्बिकायां प्रथमं नियुक्तः सत्यवागृषिः
दीप्यमानेषु दीपेषु शयनं प्रविवेश ह ४
तस्य कृष्णस्य कपिला जटा दीप्ते च लोचने
बभ्रूणि चैव श्मश्रूणि दृष्ट्वा देवी न्यमीलयत् ५
संबभूव तया रात्रौ मातुः प्रियचिकीर्षया
भयात्काशिसुता तं तु नाशक्नोदभिवीक्षितुम् ६
ततो निष्क्रान्तमासाद्य माता पुत्रमथाब्रवीत्
अप्यस्यां गुणवान्पुत्र राजपुत्रो भविष्यति ७

निशम्य तद्वचो मातुर्व्यासः परमबुद्धिमान्
प्रोवाचातीन्द्रियज्ञानो विधिना संप्रचोदितः ८
नागायुतसमप्राणो विद्वान्राजर्षिसत्तमः
महाभागो महावीर्यो महाबुद्धिर्भविष्यति ९
तस्य चापि शतं पुत्रा भविष्यन्ति महाबलाः
किं तु मातुः स वैगुण्यादन्धएव भविष्यति १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माता पुत्रमथाब्रवीत्
नान्धः कुरूणां नृपतिरनुरूपस्तपोधन ११
ज्ञातिवंशस्य गोप्तारं पितॄणां वंशवर्धनम्
द्वितीयं कुरुवंशस्य राजानं दातुमर्हसि १२
स तथेति प्रतिज्ञाय निश्चक्राम महातपाः
सापि कालेन कौसल्या सुषुवेऽन्ध तमात्मजम् १३
पुनरेव तु सा देवी परिभाष्य स्नुषां ततः
ऋषिमावाहयत्सत्या यथापूर्वमनिन्दिता १४
ततस्तेनैव विधिना महर्षिस्तामपद्यत
अम्बालिकामथाभ्यागादृषिं दृष्ट्वा च सापि तम्
विषण्णा पाण्डुसंकाशा समपद्यत भारत १५
तां भीतां पाण्डुसंकाशां विषण्णां प्रेक्ष्य
पार्थिव
व्यासः सत्यवतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् १६
यस्मात्पाण्डुत्वमापन्ना विरूपं प्रेक्ष्य मामपि
तस्मादेष सुतस्तुभ्यं पाण्डुरेव भविष्यति १७
नाम चास्य तदेवेह भविष्यति शुभानने
इत्युक्त्वा स निराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः १८
ततो निष्क्रान्तमालोक्य सत्या पुत्रमभाषत
शशंस स पुनर्मात्रे तस्य बालस्य पाण्डुताम् १९
तं माता पुनरेवान्यमेकं पुत्रमयाचत
तथेति च महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभाषत २०
ततः कुमारं सा देवी प्राप्तकालमजीजनत्
पाण्डुं लक्षणसंपन्नं दीप्यमानमिव श्रिया
तस्य पुत्रा महेष्वासा जज्ञिरे पञ्च पाण्डवाः २१
ऋतुकाले ततो ज्येष्ठां वधूं तस्मै न्ययोजयत्

सा तु रूपं च गन्धं च महर्षेः प्रविचिन्त्य तम्
नाकरोद्वचनं देव्या भयात्सुरसुतोपमा २२
ततः स्वैर्भूषणैर्दासीं भूषयित्वाप्सरोपमाम्
प्रेषयामास कृष्णाय ततः काशिपतेः सुता २३
दासी ऋषिमनुप्राप्तं प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च
संविवेशाभ्यनुज्ञाता सत्कृत्योपचचार ह २४
कामोपभोगेन तु स तस्यांतुष्टिमगादृषिः
तया सहोषितो रात्रिं महर्षिः प्रीयमाणया २५
उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामभुजिष्या भविष्यसि
अयं च ते शुभे गर्भः श्रेयानुदरमागतः
धर्मात्मा भविता लोके सर्वबुद्धिमतां वरः २६
स जज्ञे विदुरो नाम कृष्णद्वैपायनात्मजः
धृतराष्टस्य च भ्राता पाण्डोश्चामितबुद्धिमान् २७
धर्मो विदुररूपेण शापात्तस्य महात्मनः
माण्डव्यस्यार्थतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः २८
स धर्मस्यानृणो भूत्वा पुनर्मात्रा समेत्य च
तस्यै गर्भं समावेद्य तत्रैवान्तरधीयत २९
एते विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे द्बैपायनादपि
जज्ञिरे देवगर्भाभाः कुरुवंशविवर्धनाः ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि शततमोऽध्यायः १००

एकाधिक शततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
किं कृतं कर्म धर्मेण येन शापमुपेयिवान्
कस्य शापाच्च ब्रह्मर्षे शूद्रयोनावजायत १
वैशम्पायन उवाच
बभूव ब्राह्मणः कश्चिन्माण्डव्य इति विश्रुतः
धृतिमान्सर्वधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः २
स आश्रमपदद्वारि वृक्षमूले महातपाः
ऊर्ध्वबाहुर्महायोगी तस्थौ मौनव्रतान्वितः ३
तस्य कालेन महता तस्मिंस्तपसि तिष्ठतः तमाश्रमपदं प्राप्ता दस्यवो लोप्त्रहारिणः

अनुसार्यमाणा बहुभी रक्षिभिर्भरतर्षभ ४
ते तस्यावसथे लोप्त्रं निदधुः कुरुसत्तम
निधाय च भयाल्लीनास्तत्रैवान्वागते बले ५
तेषु लीनेष्वथो शीघ्रं ततस्तद्रक्षिणां बलम्
आजगाम ततोऽपश्यंस्तमृषिं तस्करानुगाः ६
तमपृच्छंस्ततो राजंस्तथावृत्तं तपोधनम्
कतरेण पथा याता दस्यवो द्विजसत्तम
तेन गच्छामहे ब्रह्मन्पथा शीघ्रतरं वयम् ७
तथा तु रक्षिणां तेषां ब्रुवतां स तपोधनः
न किंचिद्वचनं राजन्नवदत्साध्वसाधु वा ८
ततस्ते राजपुरुषा विचिन्वानास्तमाश्रमम्
ददृशुस्तत्र संलीनांस्तांश्चोरान्द्रव्यमेव च ९
ततः शङ्का समभवद्रक्षिणां तं मुनिं प्रति
संयम्यैनं ततोराज्ञे दस्यूंश्चैव न्यवेदयन् १०
तं राजा सह तैश्चौरैरन्वशाद्वध्यतामिति
स वध्यघातैरज्ञातः शूले प्रोतो महातपाः ११
ततस्ते शूलमारोप्य तं मुनिं रक्षिणस्तदा
प्रतिजग्मुर्महीपालं धनान्यादाय तान्यथ १२
शूलस्थः स तु धर्मात्मा कालेन महता ततः
निराहारोऽपि विप्रर्षिर्मरणं नाभ्युपागमत्
धारयामास च प्राणानृषींश्च समुपानयत् १३
शूलाग्रे तप्यमानेन तपस्तेन महात्मना
संतापं परमं जग्मुर्मुनयोऽथ परंतप १४
ते रात्रौ शकुना भूत्वा संन्यवर्तन्त सर्वतः
दर्शयन्तो यथाशक्ति तमपृच्छन्द्विजोत्तमम्
श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्किं पापं कृतवानसि १५
ततः स मुनिशार्दूलस्तानुवाच तपोधनान्
दोषतः कं गमिष्यामि न हि मेऽन्योऽपराध्यति १६
राजा च तमृषिं श्रुत्वा निष्क्रम्य सह मन्त्रिभिः
प्रसादयामासतदा शूलस्थमृषिसत्तमम् १७
यन्मयापकृतं मोहादज्ञानादृषिसत्तम
प्रसादये त्वां तत्राहं न मे त्वं क्रोद्धुमर्हसि १८

एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः
कृतप्रसादो राजा तं ततः समवतारयत् १९
अवतार्य च शूलाग्रात्तच्छूलं निश्चकर्ष ह
अशक्नुवंश्च निष्क्रष्टुं शूलं मूले स चिच्छिदे २०
स तथान्तर्गतेनैव शूलेन व्यचरन्मुनिः
स तेन तपसा लोकान्विजिग्ये दुर्लभान्परैः
अणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु कथ्यते २१
स गत्वा सदनं विप्रो धर्मस्य परमार्थवित्
आसनस्थं ततो धर्मं दृष्ट्वोपालभत प्रभुः २२
किं नु तद्दुष्कृतं कर्म मया कृतमजानता
यस्येयं फलनिर्वृत्तिरीदृश्यासादिता मया
शीघ्रमाचक्ष्च मे तत्त्वं पश्य मे तपसो बलम् २३
धर्म उवाच
पतंगकानां पुच्छेषु त्वयेषीका प्रवेशिता
कर्मणस्तस्य ते प्राप्तं फलमेतत्तपोधन २४
अणीमाण्डव्य उवाच
अल्पेऽपराधे विपुलो मम दण्डस्त्वया कृतः
शूद्रयोनावतो धर्म मानुषः संभविष्यसि २५
मर्यादां स्थापयाम्यद्य लोके धर्मफलोदयाम्
आ चतुर्दशकाद्वर्षान्न भविष्यति पातकम्
परेण कुर्वतामेवं दोष एव भविष्यति २६
वैशम्पायन उवाच
एतेन त्वपराधेन शापात्तस्य महात्मनः
धर्मो विदुररूपेण शूद्रयोनावजायत २७
धर्मे चार्थे च कुशलो लोभक्रोधविवर्जितः
दीर्घदर्शी शमपरः कुरूणां च हिते रतः २८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकाधिकशततमोऽध्यायः १०१

द्व्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तेषु त्रिषु कुमारेषु जातेषु कुरुजाङ्गलम्

कुरवोऽथ कुरुक्षेत्रं त्रयमेतदवर्धत १
ऊर्ध्वसस्याभवद्भूमिः सस्यानि फलवन्ति च
यथर्तुवर्षी पर्जन्यो बहुपुष्पफला द्रुमाः २
वाहनानि प्रहृष्टानि मुदिता मृगपक्षिणः
गन्धवन्ति च माल्यानि रसवन्ति फलानि च ३
वणिग्भिश्चावकीर्यन्त नगराण्यथ शिल्पिभिः
शूराश्च कृतविद्याश्च सन्तश्च सुखिनोऽभवन् ४
नाभवन्दस्यवः केचिन्नाधर्मरुचयो जनाः
प्रदेशेष्वपि राष्ट्राणां कृतं युगमवर्तत ५
दानक्रियाधर्मशीला यज्ञव्रतपरायणाः
अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ता व्यवर्धन्त प्रजास्तदा ६
कामक्रोधविहीनाश्च जना लोभविवर्जिताः
अन्योन्यमभ्यवर्धन्त धर्मोत्तरमवर्तत ७
तन्महोदधिवत्पूर्णं नगरं वै व्यरोचत
द्वारतोरणनिर्यूहैर्युक्तमभ्रचयोपमैः
प्रासादशतसंबाधं महेन्द्रपुरसंनिभम् ८
नदीषु वनखण्डेषु वापीपल्वलसानुषु
काननेषु च रम्येषु विजह्रुर्मुदिता जनाः ९
उत्तरैः कुरुभिः सार्धं दक्षिणाः कुरवस्तदा
विस्पर्धमाना व्यचरंस्तथा सिद्धर्षिचारणैः
नाभवत्कृपणः कश्चिन्नाभवन्विधवाः स्त्रियः १०
तस्मिञ्जनपदे रम्ये बहवः कुरुभिः कृताः
कूपारामसभावाप्यो ब्राह्मणावसथास्तथा
भीष्मेण शास्त्रतो राजन्सर्वतः परिरक्षिते ११
बभूव रमणीयश्च चैत्ययूपशताङ्कितः
स देशः परराष्ट्राणि प्रतिगर्ह्याभिवर्धितः
भीष्मेण विहितं राष्ट्रे धर्मचक्रमवर्तत १२
क्रियमाणेषु कृत्येषु कुमाराणां महात्मनाम्
पौरजानपदाः सर्वे बभूवुः सततोत्सवाः १३
गृहेषु कुरुमुख्यानां पौराणां च नराधिप
दीयतां भुज्यतां चेति वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः १४
धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्च महामतिः

जन्मप्रभृति भीष्मेण पुत्रवत्परिपालितः १५
संस्कारैः संस्कृतास्ते तु व्रताध्ययनसंयुताः
श्रमव्यायामकुशलाः समपद्यन्त यौवनम् १६
धनुर्वेदेऽश्वपृष्ठे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि
तथैव गजशिक्षायां नीतिशास्त्रे च पारगाः १७
इतिहासपुराणेषु नानाशिक्षासु चाभिभो
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः सर्वत्र कृतनिश्रमाः १८
पाण्डुर्धनुषि विक्रान्तो नरेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत्
अत्यन्यान्बलवानासीद्धृतराष्ट्रो महीपतिः १९
त्रिषु लोकेषु न त्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः
धर्मनित्यस्ततो राजन्धर्मे च परमं गतः २०
प्रनष्टं शन्तनोर्वंशं समीक्ष्य पुनरुद्धृतम्
ततो निर्वचनं लोकेसर्वराष्ट्रेष्ववर्तत २१
वीरसूनां काशिसुते देशानां कुरुजाङ्गलम्
सर्वधर्मविदां भीष्मः पुराणां गजसाह्वयम् २२
धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुष्ट्वाद्राज्यं न
प्रत्यपद्यत
करणत्वाच्च विदुरः पाण्डुरासीन्महीपतिः २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्व्यधिकशततमोऽध्यायः १०२

त्र्यधिकशततमोऽध्यायः
भीष्म उवाच
गुणैः समुदितं सम्यगिदं नः प्रथितं कुलम्
अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभाक् १
रक्षितं राजभिः पूवैर्धर्मविद्भिर्महात्मभिः
नोत्सादमगमच्चेदं कदाचिदिह नः कुलम् २
मया च सत्यवत्या च कृष्णेन च महात्मना
समवस्थापितं भूयो युष्मासु कुलतन्तुषु ३
वर्धते तदिदं पुत्र कुलं सागरवद्यथा
तथा मया विधातव्यं त्वया चैव विशेषतः ४
श्रूयते यादवी कन्या अनुरूपा कुलस्य नः

सुबलस्यात्मजा चैव तथा मद्रेश्वरस्य च ५
कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च सर्वशः
उचिताश्चैव संबन्धे तेऽस्माकं क्षत्रियर्षभाः ६
मन्ये वरयितव्यास्ता इत्यहं धीमतां वरः
सन्तानार्थं कुलस्यास्य यद्वा विदुर मन्यसे ७
विदुर उवाच
भवान्पिता भवान्माता भवान्नः परमो गुरुः
तस्मात्स्वयं कुलस्यास्य विचार्य कुरु यद्धितम् ८
वैशम्पायन उवाच
अथ शुश्राव विप्रेभ्यो गान्धारीं सुबलात्मजाम्
आराध्य वरदं देवं भगनेत्रहरं हरम्
गान्धारी किल पुत्राणां शतं लेभे वरं शुभा ९
इति श्रुत्वा च तत्त्वेन भीष्मः कुरुपितामहः
ततो गान्धारराजस्य प्रेषयामास भारत १०
अचक्षुरिति तत्रासीत्सुबलस्य विचारणा
कुलं ख्यातिं च वृत्तं च बुद्ध्या तु प्रसमीक्ष्य सः
ददौ तां धृतराष्ट्राय गान्धारीं धर्मचारिणीम् ११
गान्धारी त्वपि शुश्राव धृतराष्ट्रमचक्षुषम्
आत्मानं दित्सितं चास्मै पित्रा मात्रा च भारत १२
ततः सा पट्टमादाय कृत्वा बहुगुणं शुभा
बबन्ध नेत्रे स्वे राजन्पतिव्रतपरायणा
नात्यश्नीयां पतिमहमित्येवं कृतनिश्चया १३
ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरभ्ययात्
स्वसारं परया लक्ष्म्या युक्तामादाय कौरवान् १४
दत्त्वा स भगिनीं वीरो यथार्हं च परिच्छदम्
पुनरायात्स्वनगरं भीष्मेण प्रतिपूजितः १५
गान्धार्यपि वरारोहा शीलाचारविचेष्टितैः
तुष्टिं कुरूणां सर्वेषां जनयामास भारत १६
वृत्तेनाराध्य तान्सर्वान्पतिव्रतपरायणा
वाचापि पुरुषानन्यान्सुव्रता नान्वकीर्तयत् १७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः १०३

चतुरधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताभवत्
तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणासदृशी भुवि १ पैतृष्वसेयाय स तामनपत्याय वीर्यवान् अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यस्य वीर्यवान् २
अग्रजातेति तां कन्यामग्र्यानुग्रहकाङ्क्षिणे
प्रददौ कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ३
सा नियुक्ता पितुर्गेहे देवतातिथिपूजने
उग्रं पर्यचरद्घोरं ब्राह्मणं संशितव्रतम् ४
निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः
तमुग्रं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयत् ५
तस्यै स प्रददौ मन्त्रमापद्धर्मान्ववेक्षया
अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैव तां मुनिः ६
यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि
तस्य तस्य प्रभावेण पुत्रस्तव भविष्यति ७
तथोक्ता सातु विप्रेण तेन कौतूहलात्तदा
कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशस्विनी ८
सा ददर्श तमायान्तं भास्करं लोकभावनम्
विस्मिता चानवद्याङ्गी दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ९
प्रकाशकर्मा तपनः तस्यां गर्भं दधौ ततः
अजीजनत्ततो वीरं सर्वशस्त्रभृतां वरम्
आमुक्तकवचः श्रीमान्देवगर्भश्रियावृतः १०
सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्द्योतिताननः
अजायत सुतः कर्णः सर्वलोकेषु विश्रुतः ११
प्रादाच्च तस्याः कन्यात्वं पुनः स परमद्युतिः
दत्त्वा च ददतां श्रेष्ठो दिवमाचक्रमे ततः १२
गूहमानापचारं तं बन्धुपक्षभयात्तदा
उत्ससर्ज जले कुन्ती तं कुमारं सलक्षणम् १३
तमुत्सृष्टं तदा गर्भं राधाभर्ता महायशाः

पुत्रत्वे कल्पयामास सभार्यः सूतनन्दनः १४
नामधेयं च चक्राते तस्य बालस्य तावुभौ
वसुना सह जातोऽय वसुषेणो भवत्विति १५
स वर्धमानो बलवान्सर्वास्त्रेषूद्यतोऽभवत्
आ पृष्ठतापादादित्यमुपतस्थे स वीर्यवान् १६
यस्मिन्काले जपन्नास्ते स वीरः सत्यसंगरः
नादेयं ब्राह्मणेष्वासीत्तस्मिन्काले महात्मनः १७
तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा भिक्षार्थं भूतभावनः
कुण्डले प्रार्थयामास कवचं स महाद्युतिः १८
उत्कृत्य विमनाः स्वाङ्गात्कवचं रुधिरस्रवम् कर्णस्तु कुण्डले छित्त्वा प्रायच्छत्स कृताञ्जलि १९
शक्तिं तस्मै ददौ शक्रः विस्मितो वाक्यमब्रवीत्
देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम्
यस्मै क्षेप्स्यसि रुष्टः सन्सोऽनया न भविष्यति २०
पुरा नाम तु तस्यासीद्वसुषेण इति श्रुतम्
ततो वैकर्तनः कर्णः कर्मणा तेन सोऽभवत् २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः १०४

पञ्चाधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
रूपसत्त्वगुणोपेता धर्मारामा महाव्रता
दुहिता कुन्तिभोजस्य कृते पित्रा स्वयंवरे १
सिंहदंष्ट्रं गजस्कन्धमृषभाक्षं महाबलम्
भूमिपालसहस्राणां मध्ये पाण्डुमविन्दत २
स तया कुन्तिभोजस्य दुहित्रा कुरुनन्दनः
युयुजेऽमितसौभाग्यः पौलोम्या मघवानिव ३
यात्वा देवव्रतेनापि मद्राणां पुटभेदनम्
विश्रुता त्रिषु लोकेषु माद्री मद्रपतेः सुता ४
सर्वराजसु विख्याता रूपेणासदृशी भुवि
पाण्डोरर्थे परिक्रीता धनेन महता तदा ५

सिंहोरस्कं गजस्कन्धमृषभाक्षं मनस्विनम् पाण्डुं दृष्ट्वां नरव्याघ्रं व्यस्मयन्त नरा भुवि ६
कृतोद्वाहस्ततः पाण्डुर्बलोत्साहसमन्वितः
जिगीषमाणो वसुधां ययौ शत्रूननेकशः ७
पूर्वमागस्कृतो गत्वा दशार्णाः समरे जिताः
पाण्डुना नरसिंहेन कौरवाणां यशोभृता ८
ततः सेनामुपादाय पाण्डुर्नानाविधध्वजाम्
प्रभूतहस्त्यश्वरथां पदातिगणसंकुलाम् ९
आगस्कृत्सर्ववीराणां वैरी सर्वमहीभृताम्
गोप्ता मगधराष्ट्रस्य दार्वो राजगृहे हतः १०
ततः कोशं समादाय वाहनानि बलानि च
पाण्डुना मिथिलां गत्वा विदेहाः समरे जिताः ११
तथा काशिषु सुह्मेषु पुण्ड्रेषु भरतर्षभ
स्वबाहुबलवीर्येण कुरूणामकरोद्यशः १२
तं शरौघमहाज्वालमस्त्रार्चिषमरिन्दमम्
पाण्डुपावकमासाद्य व्यदह्यन्त नराधिपाः १३
ते ससेनाः ससेनेन विध्वंसितबला नृपाः
पाण्डुना वशगाः कृत्वा कुरुकर्मसु योजिताः १४
तेन ते निर्जिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः
तमेकं मेनिरे शूरं देवेष्विव पुरन्दरम् १५
तं कृताञ्जलयः सर्वे प्रणता वसुधाधिपाः
उपाजग्मुर्धनं गृह्य रत्नानि विविधानि च १६
मणिमुक्ताप्रवालं च सुवर्णं रजतं तथा
गोरत्नान्यश्वरत्नानि रथरत्नानि कुञ्जरान् १७
खरोष्ट्रमहिषांश्चैव यच्च किंचिदजाविकम्
तत्सर्वं प्रतिजग्राह राजा नागपुराधिपः १८
तदादाय ययौ पाण्डुः पुनर्मुदितवाहनः
हर्षयिष्यन्स्वराष्ट्राणि पुरं च गजसाह्वयम् १९
शंतनो राजसिंहस्य भरतस्य च धीमतः
प्रनष्टः कीर्तिजः शब्दः पाण्डुना पुनरुद्धृतः २०
ये पुरा कुरुराष्ट्राणि जह्रुः कुरुधनानि च

ते नागपुरसिंहेन पाण्डुना करदाः कृताः २१
इत्यभाषन्त राजानो राजामात्याश्च संगताः
प्रतीतमनसो हृष्टाः पौरजानपदैः सह २२
प्रत्युद्ययुस्तं संप्राप्तं सर्वे भीष्मपुरोगमाः
ते नदूरमिवाध्वानं गत्वा नागपुरालयाः
आवृतं ददृशुर्लोकं हृष्टा बहुविधैर्जनैः २३
नानायानसमानीतै रत्नैरुच्चावचैस्तथा
हस्त्यश्वरथरत्नैश्च गोभिरुष्ट्रैरथाविकैः
नान्तं ददृशुरासाद्य भीष्मेण सह कौरवाः २४
सोऽभिवाद्य पितुः पादौ कौसल्यानन्दवर्धनः
यथार्हं मानयामास पौरजानपदानपि २५
प्रमृद्य परराष्ट्राणि कृतार्थं पुनरागतम्
पुत्रमासाद्य भीष्मस्तु हर्षादश्रूण्यवर्तयत् २६
स तूर्यशतसंघानां भेरीणां च महास्वनैः
हर्षयन्सर्वशः पौरान्विवेश गजसाह्वयम् २७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः १०५

षडधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः स्वबाहुविजितं धनम्
भीष्माय सत्यवत्यै च मात्रे चोपजहार सः १
विदुराय च वै पाण्डुः प्रेषयामास तद्धनम्
सुहृदश्चापि धर्मात्मा धनेन समतर्पयत् २
ततः सत्यवतीं भीष्मः कौसल्यां च यशस्विनीम्
शुभैः पाण्डुजितै रत्नैस्तोषयामास भारत ३
ननन्द माता कौसल्या तमप्रतिमतेजसम्
जयन्तमिव पौलोमी परिष्वज्य नरर्षभम् ४
तस्य वीरस्य विक्रान्तैः सहस्रशतदक्षिणैः
अश्वमेधशतैरीजे धृतराष्ट्रो महामखैः ५
संप्रयुक्तश्च कुन्त्या च माद्रया! च भरतर्षभ
जिततन्द्रीस्तदा पाण्डुर्बभूव वनगोचरः ६

हित्वा प्रासादनिलयं शुभानि शयनानि च
अरण्यनित्यः सततं बभूव मृगयापरः ७
स चरन्दक्षिणं पार्श्वं रम्यं हिमवतो गिरेः
उवास गिरिपृष्ठेषु महाशालवनेषु च ८
रराज कुन्त्या माद्रया! च पाण्डुः सह वने वसन्
करेण्वोरिव मध्यस्थः श्रीमान्पौरन्दरो गजः ९
भारतं सह भार्याभ्यां बाणखड्गधनुर्धरम्
विचित्रकवचं वीरं परमास्त्रविदं नृपम्
देवोऽयमित्यमन्यन्त चरन्तं वनवासिनः १०
तस्य कामांश्च भोगांश्च नरा नित्यमतन्द्रिताः
उपजह्रुर्वनान्तेषु धृतराष्ट्रेण चोदिताः ११
अथ पारशवीं कन्यां देवकस्य महीपतेः
रूपयौवनसंपन्नां स शुश्रावापगासुतः १२
ततस्तु वरयित्वा तामानाय्य पुरुषर्षभः
विवाहं कारयामास विदुरस्य महामतेः १३
तस्यां चोत्पादयामास विदुरः कुरुनन्दनः
पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनः सदृशाग्नुणैः १४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षडधिकशततमोऽध्यायः १०६ सप्ताधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्यां जनमेजय
धृतराष्ट्रस्य वैश्यायामेकश्चापि शतात्परः १
पाण्डोः कुन्त्यां च माद्रयां! च पञ्च पुत्रा
महारथाः
देवेभ्यः समपद्यन्त सन्तानाय कुलस्य वै २
जनमेजय उवाच
कथं पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्यां द्विजसत्तम
कियता चैव कालेन तेषामायुश्च किं परम् ३
कथं चैकः स वैश्यायां धृतराष्ट्रसुतोऽभवत्
कथं च सदृशीं भार्यां गन्धारीं धर्मचारिणीम्
आनुकूल्ये वर्तमानां धृतराष्ट्रोऽत्यवर्तत ४
कथं च शप्तस्य सतः पाण्डोस्तेन महात्मना

समुत्पन्ना दैवतेभ्यः पुत्राः पञ्च महारथाः ५
एतद्विद्वन्यथावृत्तं विस्तरेण तपोधन
कथयस्व न मे तृप्तिः कथ्यमानेषु बन्धुषु ६
वैशम्पायन उवाच
क्षुच्छ्रमाभिपरिग्लानं द्वैपायनमुपस्थितम्
तोषयामास गान्धारी व्यासस्तस्यै वरं ददौ ७
सा वव्रे सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः
ततः कालेन सा गर्भं धृतराष्ट्रादथाग्रहीत् ८
संवत्सरद्वयं तं तु गान्धारी गर्भमाहितम्
अप्रजा धारयामास ततस्तां दुःखमाविशत् ९
श्रुत्वा कुन्तीसुतं जातं बालार्कसमतेजसम्
उदरस्यात्मनः स्थैर्यमुपलभ्यान्वचिन्तयत् १०
अज्ञातं धृतराष्ट्रस्य यत्नेन महता ततः
सोदरं पातयामास गान्धारी दुःखमूर्च्छिता ११
ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्ठीलेव संहता द्विवर्षसंभृतां कुक्षौ तामुत्स्रष्टुं प्रचक्रमे
१२
अथ द्वैपायनो ज्ञात्वा त्वरितः समुपागमत्
तां स मांसमयीं पेशीं ददर्श जपतां वरः १३
ततोऽब्रवीत्सौबलेयीं किमिदं ते चिकीर्षितम्
सा चात्मनो मतं सत्यं शशंस परमर्षये १४
ज्येष्ठं कुन्तीसुतं जातं श्रुत्वा रविसमप्रभम्
दुःखेन परमेणेदमुदरं पातितं मया १५
शतं च किल पुत्राणां वितीर्णं मे त्वया पुरा
इयं च मे मांसपेशी जाता पुत्रशताय वै १६
व्यास उवाच
एवमेतत्सौबलेयि नैतज्जात्वन्यथा भवेत्
वितथं नोक्तपूर्वं मे स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा १७
घृतपूर्णं कुण्डशतं क्षिप्रमेव विधीयताम्
शीताभिरद्भिरष्ठीलामिमां च परिषिञ्चत १८
वैशम्पायन उवाच
सा सिच्यमाना अष्ठीला अभवच्छतधा तदा

अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां गर्भाणां पृथगेव तु १९
एकाधिकशतं पूर्णं यथायोगं विशां पते
मांसपेश्यास्तदा राजन्क्रमशः कालपर्ययात् २०
ततस्तांस्तेषु कुण्डेषु गर्भानवदधे तदा
स्वनुगुप्तेषु देशेषु रक्षां च व्यदधात्ततः २१
शशास चैव भगवान्कालेनैतावता पुनः
विघट्टनीयान्येतानि कुण्डानीति स्म सौबलीम् २२
इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तथा प्रतिविधाय च
जगाम तपसे धीमान्हिमवन्तं शिलोच्चयम् २३
जज्ञे क्रमेण चैतेन तेषां दुर्योधनो नृपः
जन्मतस्तु प्रमाणेन ज्येष्ठो राजा युधिष्ठिरः २४
जातमात्रे सुते तस्मिन्धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम्
समानीय बहून्विप्रान्भीष्मं विदुरमेव च २५
युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलवर्धनः प्राप्तः स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्वाच्यमस्ति नः
२६
अयं त्वनन्तरस्तस्मादपि राजा भविष्यति
एतद्धि ब्रूत मे सत्यं यदत्र भविता ध्रुवम् २७
वाक्यस्यैतस्य निधने दिक्षु सर्वासु भारत
क्रव्यादाः प्राणदन्घोराः शिवाश्चाशिवशंसिनः २८
लक्षयित्वा निमित्तानि तानि घोराणि सर्वशः
तेऽब्रुवन्ब्राह्मणा राजन्विदुरश्च महामतिः २९
व्यक्तं कुलान्तकरणो भवितैष सुतस्तव
तस्य शान्तिः परित्यागे पुष्ट्या त्वपनयो महान् ३०
शतमेकोनमप्यस्तु पुत्राणां ते महीपते
एकेन कुरु वै क्षेमं लोकस्यच कुलस्य च ३१
त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत्
ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ३२
स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्विजोत्तमैः
न चकार तथा राजा पुत्रस्नेहसमन्वितः ३३
ततः पुत्रशतं सर्वं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव
मासमात्रेण संजज्ञे कन्या चैका शताधिका ३४

गान्धार्यां क्लिश्यमानायामुदरेण विवर्धता
धृतराष्ट्रं महाबाहुं वैश्या पर्यचरत्किल ३५
तस्मिन्संवत्सरे राजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः
जज्ञे धीमांस्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप ३६
एवं पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः
महारथानां वीराणां कन्या चैकाथ दुःशला ३७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः १०७

अष्टाधिक शततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
ज्येष्ठानुज्येष्ठतां तेषां नामधेयानि चाभिभो
धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्येण कीर्तय १
वैशम्पायन उवाच
दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा
दुःसहो दुःशलश्चैव जलसन्धः समः सहः २
विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः
दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ३
विविंशतिर्विकर्णश्च जलसंधः सुलोचनः
चित्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ४
दुर्मदो दुष्प्रगाहश्च विवित्सुर्विकटः समः
ऊर्णनाभः सुनाभश्च तथा नन्दोपनन्दकौ ५
सेनापतिः सुषेणश्च कुण्डोदरमहोदरौ
चित्रबाणश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विमोचनः ६
अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्राङ्गश्चित्रकुण्डलः
भीमवेगो भीमबलो बलाकी बलवर्धनः ७
उग्रायुधो भीमकर्मा कनकायुर्दृढायुधः
दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदरः ८
दृढसन्धो जरासन्धः सत्यसन्धः सदःसुवाक्
उग्रश्रवा अश्वसेनः सेनानीर्दुष्पराजयः ९
अपराजितः पण्डितको विशालाक्षो दुरावरः
दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ १०

आदित्यकेतुर्बह्वाशी नागदन्तोग्रयायिनौ
कवची निषङ्गी पाशी च दण्डधारो धनुर्ग्रहः ११
उग्रो भीमरथो वीरो वीरबाहुरलोलुपः
अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथस्त्रयः १२
अनाधृष्यः कुण्डभेदी विरावी दीर्घलोचनः
दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरुः कनकध्वजः १३
कुण्डाशी विरजाश्चैव दुःशला च शताधिका
एतदेकशतं राजन्कन्या चैका प्रकीर्तिता १४
नामधेयानुपूर्व्येण विद्धि जन्मक्रमं नृप
सर्वे त्वतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः १५
सर्वे वेदविदश्चैव राजशास्त्रेषु कोविदाः
सर्वे संसर्गविद्यासु विद्याभिजनशोभिनः १६
सर्वेषामनुरूपाश्च कृता दारा महीपते
धृतराष्ट्रेण समये समीक्ष्य विधिवत्तदा १७
दुःशलां समये राजा सिन्धुराजाय भारत
जयद्रथाय प्रददौ सौबलानुमते तदा १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः १०८

नवाधिकशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
कथितो धार्तराष्ट्राणामार्षः संभव उत्तमः
अमानुषो मानुषाणां भवता ब्रह्मवित्तम १
नामधेयानि चाप्येषां कथ्यमानानि भागशः
त्वत्तः श्रुतानि मे ब्रह्मन्पाण्डवानां तु कीर्तय २
ते हि सर्वे महात्मानो देवराजपराक्रमाः
त्वयैवांशावतरणे देवभागाः प्रकीर्तिताः ३
तस्मादिच्छाम्यहं श्रोतुमतिमानुषकर्मणाम्
तेषामाजननं सर्वं वैशम्पायन कीर्तय ४
वैशम्पायन उवाच
राजा पाण्डुर्महारण्ये मृगव्यालनिषेविते

वने मैथुनकालस्थं ददर्श मृगयूथपम् ५
ततस्तां च मृगीं तं च रुक्मपुङ्खैः सुपत्रिभिः
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैः पाण्डुः पञ्चभिराशुगैः ६
स च राजन्महातेजा ऋषिपुत्रस्तपोधनः
भार्यया सह तेजस्वी मृगरूपेण संगतः ७
संसक्तस्तु तया मृग्या मानुषीमीरयग्निरम्
क्षणेन पतितो भूमौ विललापाकुलेन्द्रियः ८
मृग उवाच
काममन्युपरीतापि बुद्ध्य्ङ्गरहितापि च
वर्जयन्ति नृशंसानि पापेष्वभिरता नराः ९
न विधिं ग्रसते प्रज्ञा प्रज्ञां तु ग्रसते विधिः
विधिपर्यागतानर्थान्प्रज्ञा न प्रतिपद्यते १०
शश्वद्धर्मात्मनां मुख्ये कुले जातस्य भारत
कामलोभाभिभूतस्य कथं ते चलिता मतिः ११
पाण्डुरुवाच
शत्रूणां या वधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता
राज्ञां मृग न मां मोहात्त्वं गर्हयितुमर्हसि १२
अच्छद्मनामायया च मृगाणां वध इष्यते
स एव धर्मो राज्ञां तु तद्विद्वान्किं नु गर्हसे १३
अगस्त्यः सत्रमासीनश्चचार मृगयामृषिः
आरण्यान्सर्वदैवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्य महावने १४
प्रमाणदृष्टधर्मेण कथमस्मान्विगर्हसे
अगस्त्यस्याभिचारेण युष्माकं वै वपा हुता १५
मृग उवाच
न रिपून्वै समुद्दिश्य विमुञ्चन्ति पुरा शरान्
रन्ध्र एषां विशेषेण वधकालः प्रशस्यते १६
पाण्डुरुवाच
प्रमत्तमप्रमत्तं वा विवृतं घ्नन्ति चौजसा
उपायैरिषुभिस्तीक्ष्णैः कस्मान्मृग विगर्हसे १७
मृग उवाच
नाहं घ्नन्तं मृगान्राजन्विगर्हे आत्मकारणात्
मैथुनं तु प्रतीक्ष्यं मे स्यात्त्वयेहानृशंसतः १८

सर्वभूतहिते काले सर्वभूतेप्सिते तथा
को हि विद्वान्मृगं हन्याच्चरन्तं मैथुनं वने
पुरुषार्थफलं कान्तं तु यत्त्वया वितथं कृतम् १९
पौरवाणामृषीणां च तेषामक्लिष्टकर्मणाम्
वंशे जातस्य कौरब्य नानुरूपमिदं तव २०
नृशंसं कर्म सुमहत्सर्वलोकविगर्हितम्
अस्वर्ग्यमयशस्यं च अधर्मिष्ठं च भारत २१
स्त्रीभोगानां विशेषज्ञः
शास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित्
नार्हस्त्वं सुरसंकाश कर्तुमस्वर्ग्यमीदृशम् २२
त्वया नृशंसकर्तारः पापाचाराश्च मानवाः निग्राह्याः पार्थिवश्रेष्ठ त्रिवर्गपरिवर्जिताः २३
किं कृतं ते नरश्रेष्ठ निघ्नतो मामनागसम्
मुनिं मूलफलाहारं मृगवेषधरं नृप
वसमानमरण्येषु नित्यं शमपरायणम् २४
त्वयाहं हिंसितो यस्मात्तस्मात्त्वामप्यसंशयम्
द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशं काममोहितम्
जीवितान्तकरो भाव एवमेवागमिष्यति २५
अहं हि किंदमो नाम तपसाप्रतिमो मुनिः
व्यपत्रपन्मनुष्याणां मृग्यां मैथुनमाचरम् २६
मृगो भूत्वा मृगैः सार्धं चरामि गहने वने
न तु ते ब्रह्महत्येयं भविष्यत्यविजानतः
मृगरूपधरं हत्वा मामेवं काममोहितम् २७
अस्य तु त्वं फलं मूढ प्राप्स्यसीदृशमेव हि
प्रियया सह संवासं प्राप्य कामविमोहितः
त्वमप्यस्यामवस्थायां प्रेतलोकं गमिष्यसि २८
अन्तकाले च संवासं यया गन्तासि कान्तया
प्रेतराजवशं प्राप्तं सर्वभूतदुरत्ययम्
भक्त्या मतिमतां श्रेष्ठ सैव त्वामनुयास्यति २९
वर्तमानः सुखे दुःखं यथाहं प्रापितस्त्वया
तथा सुखं त्वां संप्राप्तं दुःखमभ्यागमिष्यति ३०

वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो जीवितात्स व्ययुज्यत मृगः पाण्डुश्च शोकार्तः क्षणेन समपद्यत ३१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः १०९

दशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तं व्यतीतमतिक्रम्य राजा स्वमिव बान्धवम्
सभार्यः शोकदुःखार्तः पर्यदेवयदातुरः १
पाण्डुरुवाच
सतामपि कुले जाताः कर्मणा बत दुर्गतिम्
प्राप्नुवन्त्यकृतात्मानः कामजालविमोहिताः २
शश्वद्धर्मात्मना जातो बाल एव पिता मम
जीवितान्तमनुप्राप्तः कामात्मैवेति नः श्रुतम् ३
तस्य कामात्मनः क्षेत्रे राज्ञः संयतवागृषिः
कृष्णद्वैपायनः साक्षाद्भगवान्मामजीजनत् ४
तस्याद्य व्यसने बुद्धिः संजातेयं ममाधमा
त्यक्तस्य देवैरनयान्मृगयायां दुरात्मनः ५
मोक्षमेव व्यवस्यामि बन्धो हि व्यसनं महत्
सुवृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम्
अतीव तपसात्मानं योजयिष्याम्यसंशयम् ६
तस्मादेकोऽहमेकाहमेकैकस्मिन्वनस्पतौ
चरन्भैक्षं मुनिर्मुण्डश्चरिष्यामि महीमिमाम् ७
पांसुना समवच्छन्नः शून्यागारप्रतिश्रयः
वृक्षमूलनिकेतो वा त्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ८
न शोचन्न प्रहृष्यंश्च तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः निराशीर्निर्नमस्कारो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ९
न चाप्यवहसन्कंचिन्न कुर्वन्भ्रुकुटीं क्वचित् प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वभूतहिते रतः १० जङ्गमाजङ्गमं सर्वमविहिंसंश्चतुर्विधम्

स्वासु प्रजास्विव सदा समः प्राणभृतां प्रति ११
एककालं चरन्भैक्षं कुलानि द्वे च पञ्च च
असंभवे वा भैक्षस्य चरन्ननशनान्यपि १२
अल्पमल्पं यथाभोज्यं पूर्वलाभेन जातुचित्
नित्यं नातिचरँ ल्लाभे अलाभे सप्त पूरयन् १३
वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः
नाकल्याणं न कल्याणं प्रध्यायन्नुभयोस्तयोः १४
नजिजीविषुवत्किंचिन्न मुमूर्षुवदाचरन्
मरणं जीवितं चैव नाभिनन्दन्न च द्विषन् १५
याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः
ताः सर्वाः समतिक्रम्य निमेषादिष्ववस्थितः १६
तासु सर्वास्ववस्थासु त्यक्तसर्वेन्द्रियक्रियः
संपरित्यक्तधर्मात्मा सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः १७
निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो व्यतीतः सर्ववागुराः
न वशे कस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरिश्वनः १८
एतया सततं वृत्त्या चरन्नेवंप्रकारया
देहं संधारयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः १९
नाहं श्वाचरिते मार्गे अवीर्यकृपणोचिते
स्वधर्मात्सततापेते रमेयं वीर्यवर्जितः २०
सत्कृतोऽसत्कृतो वापि योऽन्या कृपणचक्षुषा
उपैति वृत्तिं कामात्मा स शुनां वर्तते पथि २१
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो निःश्वासपरमो नृपः
कुन्तीं च माद्रीं च समभाषत २२
कौशल्या विदुरः क्षत्ता राजा च सह बन्धुभिः
आर्या सत्यवती भीष्मस्ते च राजपुरोहिताः २३
ब्राह्मणाश्च महात्मानः सोमपाः संशितव्रताः पौरवृद्धाश्च ये तत्र निवसन्त्यस्मदाश्रयाः प्रसाद्य सर्वे वक्तव्याः पाण्डुः प्रव्रजितो वनम् २४
निशम्य वचनं भर्तुर्वनवासे धृतात्मनः
तत्समं वचनं कुन्ती माद्री च समभाषताम् २५

अन्येऽपि ह्याश्रमाः सन्ति ये शक्या भरतर्षभ
आवाभ्यां धर्मपत्नीभ्यां सह तत्प्वा तपो महत्
त्वमेव भविता सार्थः स्वर्गस्यापि न संशयः २६
प्रणिधायेन्द्रियग्रामं भर्तृलोकपरायणे
त्यक्तकामसुखे ह्यावां तप्स्यावो विपुलं तपः २७
यदि आवां महाप्राज्ञ त्यक्ष्यसि त्वं विशां पते
अद्यैवावां प्रहास्यावो जीवितं नात्र संशयः २८
पाण्डुरुवाच
यदि व्यवसितं ह्येतद्युवयोर्धर्मसंहितम्
स्ववृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् २९
त्यक्तग्राम्यसुखाचारस्तप्यमानो महत्तपः
वल्कली फलमूलाशी चरिष्यामि महावने ३०
अग्निं जुह्वन्नुभौ कालावुभौ कालावुपस्पृशन्
कृशः परिमिताहारश्चीरचर्मजटाधरः ३१
शीतवातातपसहः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः
तपसा दुश्चरेणेदं शरीरमुपशोषयन् ३२
एकान्तशीली विमृशन्पक्वापक्वेन वर्तयन्
पितॄन्देवांश्च वन्येन वाग्भिरद्भिश्च तर्पयन् ३३
वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनाम्
नाप्रियाण्याचरज्जातु किं पुनर्ग्रामवासिनाम् ३४
एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरं विधिम्
काङ्क्षमाणोऽहमासिष्ये देहस्यास्य समापनात् ३५
वैशम्पायन उवाच
इत्येवमुक्त्वा भार्ये ते राजा कौरववंशजः
ततश्चूडामणिं निष्कमङ्गदे कुण्डलानि च
वासांसि च महार्हाणि स्त्रीणामाभरणानि च ३६
प्रदाय सर्वं विप्रेभ्यः पाण्डुः पुनरभाषत
गत्वा नागपुरं वाच्यं पाण्डुः प्रव्रजितो वनम् ३७
अर्थं कामं सुखं चैव रतिं च परमात्मिकाम्
प्रतस्थे सर्वमुत्सृज्य सभार्यः कुरुपुंगवः ३८
ततस्तस्यानुयात्राणि ते चैव परिचारकाः श्रुत्वा भरतसिंहस्य विविधाः करुणा गिरः

भीममार्तस्वरं कृत्वा हाहेति परिचुक्रुशुः ३९
उष्णमश्रु विमुञ्चन्तस्तं विहाय महीपतिम्
ययुर्नागपुरं तूर्णं सर्वमादाय तद्वचः ४०
श्रुत्वा च तेभ्यस्तत्सर्वं यथावृत्तं महावने
धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठः पाण्डुमेवान्वशोचत ४१
राजपुत्रस्तु कौरव्यः पाण्डुर्मूलफलाशनः
जगाम सह भार्याभ्यां ततो नागसभं गिरिम् ४२
स चैत्ररथमासाद्य वारिषेणमतीत्य च
हिमवन्तमतिक्रम्य प्रययौ गन्धमादनम् ४३
रक्ष्यमाणो महाभूतैः सिद्धैश्च परमर्षिभिः
उवास स तदा राजा समेषु विषमेषु च ४४
इन्द्रद्युम्नसरः प्राप्य हंसकूटमतीत्य च
शतशृङ्गे महाराज तापसः समपद्यत ४५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ११०

एकादशाधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तत्रापि तपसि श्रेष्ठे वर्तमानः स वीर्यवान्
सिद्धचारणसङ्घानां बभूव प्रियदर्शनः १
शुश्रूषुरनहंवादी संयतात्मा जितेन्द्रियः
स्वर्गं गन्तुं पराक्रान्तः स्वेन वीर्येण भारत २
केषांचिदभवद्भ्राता केषांचिदभवत्सखा
ऋषयस्त्वपरे चैनं पुत्रवत्पर्यपालयन् ३
स तु कालेन महता प्राप्य निष्कल्मषं तपः
ब्रह्मर्षिसदृशः पाण्डुर्बभूव भरतर्षभ ४
स्वर्गपारं तितीर्षन्स शतशृङ्गादुदङ्मुखः
प्रतस्थे सह पत्नीभ्यामब्रुवंस्तत्र तापसाः
उपर्युपरि गच्छन्तः शैलराजमुदङ्मुखाः ५
दृष्टवन्तो गिरेरस्य दुर्गान्देशान्बहून्वयम्
आक्रीडभूतान्देवानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ६
उद्यानानि कुबेरस्य समानि विषमाणि च

महानदीनितम्बांश्च दुर्गांश्च गिरिगह्वरान् ७
सन्ति नित्यहिमा देशा निर्वृक्षमृगपक्षिणः
सन्ति केचिन्महावर्षा दुर्गाः केचिद्दुरासदाः ८
अतिक्रामेन्न पक्षी यान्कुत एवेतरे मृगाः
वायुरेकोऽतिगाद्यत्र सिद्धाश्च परमर्षयः ९
गच्छन्त्यौ शैलराजेऽस्मिन्राजपुत्र्यौ कथं त्विमे
न सीदेतामदुःखार्हे मा गमो भरतर्षभ १०
पाण्डुरुवाच
अप्रजस्य महाभागा न द्वारं परिचक्षते
स्वर्गे तेनाभितप्तोऽहमप्रजस्तद्ब्रवीमि वः ११
ऋणैश्चतुर्भिः संयुक्ता जायन्ते मनुजा भुवि
पितृदेवर्षिमनुजदेयैः शतसहस्रशः १२
एतानि तु यथाकालं यो न बुध्यति मानवः
न तस्य लोकाः सन्तीति धर्मविद्भिः प्रतिष्ठितम् १३
यज्ञैश्च देवान्प्रीणाति स्वाध्यायतपसा मुनीन् पुत्रैः श्राद्धैः पितृंश्चापि आनृशंस्येन मानवान्
१४
ऋषिदेवमनुष्याणां परिमुक्तोऽस्मि धर्मतः
पित्र्यादृणादनिर्मुक्तस्तेन तप्ये तपोधनाः १५
देहनाशे ध्रुवो नाशः पितॄणामेष निश्चयः
इह तस्मात्प्रजाहेतोः प्रजायन्ते नरोत्तमाः १६
यथैवाहं पितुः क्षेत्रे सृष्टस्तेन महात्मना
तथैवास्मिन्मम क्षेत्रे कथं वै संभवेत्प्रजा १७
तापसा ऊचुः
अस्ति वै तव धर्मात्मन्विद्म देवोपमं शुभम्
अपत्यमनघं राजन्वयं दिव्येन चक्षुषा १८
दैवदिष्टं नरव्याघ्र कर्मणेहोपपादय
अक्लिष्टं फलमव्यग्रो विन्दते बुद्धिमान्नरः १९
तस्मिन्दृष्टे फले तात प्रयत्नं कर्तुमर्हसि
अपत्यं गुणसंपन्नं लब्ध्वा प्रीतिमवाप्स्यसि २०
वैशम्पायन उवाच
तच्छ्रुत्वा तापसवचः पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत्

आत्मनो मृगशापेन जानन्नुपहतां क्रियाम् २१
सोऽब्रवीद्विजने कुन्तीं धर्मपत्नीं यशस्विनीम्
अपत्योत्पादने योगमापदि प्रसमर्थयन् २२
अपत्यं नाम लोकेषु प्रतिष्ठा धर्मसंहिता
इति कुन्ति विदुर्धीराः शाश्वतं धर्ममादितः २३
इष्टं दत्तं तपस्तप्तं नियमश्च स्वनुष्ठितः
सर्वमेवानपत्यस्य न पावनमिहोच्यते २४
सोऽहमेवं विदित्वैतत्प्रपश्यामि शुचिस्मिते
अनपत्यः शुभाँ ल्लोकान्नावाप्स्यामीति चिन्तयन् २५
मृगाभिशापान्नष्टं मे प्रजनं ह्यकृतात्मनः
नृशंसकारिणो भीरु यथैवोपहतं तथा २६
इमे वै बन्धुदायादाः षट् पुत्रा धर्मदर्शने
षडेवाबन्धुदायादाः पुत्रास्ताञ्शृणु मे पृथे २७
स्वयंजातः प्रणीतश्च परिक्रीतश्च यः सुतः
पौनर्भवश्च कानीनः स्वैरिण्यां यश्च जायते २८
दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च उपगच्छेत्स्वयं च यः
सहोढो जातरेताश्च हीनयोनिधृतश्च यः २९
पूर्वपूर्वतमाभावे मत्वा लिप्सेत वै सुतम्
उत्तमादवराः पुंसः काङ्क्षन्ते पुत्रमापदि ३०
अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठं विन्दन्ति साधवः
आत्मशुक्रादपि पृथे मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ३१
तस्मात्प्रहेष्याम्यद्य त्वां हीनः
प्रजननात्स्वयम्
सदृशाच्छ्रेयसो वा त्वं विद्ध्य्पत्यं यशस्विनि ३२
शृणु कुन्ति कथां चेमां शारदण्डायनीं प्रति
या वीरपत्नी गुरुभिर्नियुक्तापत्यजन्मनि ३३
पुष्पेण प्रयता स्नाता निशि कुन्ति चतुष्पथे
वरयित्वा द्विजं सिद्धं हुत्वा पुंसवनेऽनलम् ३४
कर्मण्यवसिते तस्मिन्सा तेनैव सहावसत्
तत्र त्रीञ्जनयामास दुर्जयादीन्महारथान् ३५
तथा त्वमपि कल्याणि ब्राह्मणात्तपसाधिकात्
मन्नियोगाद्यत क्षिप्रमपत्योत्पादनं प्रति ३६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः १११

द्वादशाधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्ता महाराज कुन्ती पाण्डुमभाषत
कुरूणामृषभं वीरं तदा भूमिपतिं पतिम् १
न मामर्हसि धर्मज्ञ वक्तुमेवं कथंचन
धर्मपत्नीमभिरतां त्वयि राजीवलोचन २
त्वमेव तु महाबाहो मय्यपत्यानि भारत
वीर वीर्योपपन्नानि धर्मतो जनयिष्यसि ३
स्वर्गं मनुजशार्दूल गच्छेयं सहिता त्वया
अपत्याय च मां गच्छ त्वमेव कुरुनन्दन ४
न ह्यहं मनसाप्यन्यं गच्छेयं त्वदृते नरम्
त्वत्तः प्रतिविशिष्टश्च कोऽन्योऽस्ति भुवि मानवः ५
इमां च तावद्धर्म्यां त्वं पौराणीं शृणु मे कथाम्
परिश्रुतां विशालाक्ष कीर्तयिष्यामि यामहम् ६
व्युषिताश्व इति ख्यातो बभूव किल पार्थिवः
पुरा परमधर्मिष्ठः पूरोर्वंशविवर्धनः ७
तस्मिंश्च यजमाने वै धर्मात्मनि महात्मनि
देवाः सेन्द्राः सह महर्षिभिः ८
! सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः
व्युषिताश्वस्य राजर्षेस्ततो यज्ञे महात्मनः ९
व्युषिताश्वस्ततो राजन्नति मर्त्यान्व्यरोचत
सर्वभूतान्यति यथा तपनः शिशिरात्यये १०
स विजित्य गृहीत्वा च नृपतीन्राजसत्तमः प्राच्यानुदीच्यान्मध्यांश्च दक्षिणात्यानकालयत् ११
अश्वमेधे महायज्ञे व्युषिताश्वः प्रतापवान्
बभूव स हि राजेन्द्रो दशनागबलान्वितः १२
अप्यत्र गाथां गायन्ति ये पुराणविदो जनाः व्युषिताश्वः समुद्रान्तां विजित्येमां

वसुन्धराम्
अपालयत्सर्ववर्णान्पिता पुत्रानिवौरसान् १३
यजमानो महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्यो ददौ धनम्
अनन्तरत्नान्यादाय आजहार महाक्रतून्
सुषाव च बहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततान च १४
आसीत्काक्षीवती चास्य भार्या परमसंमता
भद्रा नाम मनुष्येन्द्र रूपेणासदृशी भुवि १५
कामयामासतुस्तौ च परस्परमिति श्रुतिः
स तस्यां कामसंमत्तो यक्ष्माणं समपद्यत १६
तेनाचिरेण कालेन जगामास्तमिवांशुमान्
तस्मिन्प्रेते मनुष्येन्द्रे भार्यास्य
भृशदुःखिता १७
अपुत्रा पुरुषव्याघ्र विललापेति नः श्रुतम्
भद्रा परमदुःखार्ता तन्निबोध नराधिप १८
नारी परमधर्मज्ञ सर्वा पुत्रविनाकृता
पतिं विना जीवति या न सा जीवति दुःखिता १९
पतिं विना मृतं श्रेयो नार्याः क्षत्रियपुङ्गव
त्वद्गतिं गन्तुमिच्छामि प्रसीदस्व नयस्व माम् २०
त्वया हीना क्षणमपि नाहं जीवितुमुत्सहे
प्रसादं कुरु मे राजन्नितस्तूर्णं नयस्व माम् २१
पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि समेषु विषमेषु च
त्वामहं नरशार्दूल गच्छन्तमनिवर्तिनम् २२
छायेवानपगा राजन्सततं वशवर्तिनी
भविष्यामि नरव्याघ्र नित्यं प्रियहिते रता २३
अद्य प्रभृति मां राजन्कष्टा हृदयशोषणाः
आधयोऽभिभविष्यन्ति त्वदृते पुष्करेक्षण २४
अभाग्यया मया नूनं वियुक्ताः सहचारिणः
संयोगा विप्रयुक्तावा पूर्वदेहेषु पार्थिव २५
तदिदं कर्मभिः पापैः पूर्वदेहेषु संचितम्
दुःखं मामनुसंप्राप्तं राजंस्त्वद्विप्रयोगजम् २६
अद्य प्रभृत्यहं राजन्कुशप्रस्तरशायिनी
भविष्याम्यसुखाविष्टा त्वद्दर्शनपरायणा २७

दर्शयस्व नरव्याघ्र साधु मामसुखान्विताम्
दीनामनाथां कृपणां विलपन्तीं नरेश्वर २८
एवं बहुविधं तस्यांविलपन्त्यां पुनः पुनः
तं शवं संपरिष्वज्य वाक्किलान्तर्हिताब्रवीत् २९
उत्तिष्ठ भद्रे गच्छ त्वं ददानीह वरं तव
जनयिष्याम्यपत्यानि त्वय्यहं चारुहासिनि ३०
आत्मीये च वरारोहे शयनीये चतुर्दशीम्
अष्टमीं वा ऋतुस्नाता संविशेथा मया सह ३१
एवमुक्ता तु सा देवी तथा चक्रे पतिव्रता
यथोक्तमेव तद्वाक्यं भद्रा पुत्रार्थिनी तदा ३२
सा तेन सुषुवे देवी शवेन मनुजाधिप
त्रीञ्शाल्वांश्चतुरो मद्रान्सुतान्भरतसत्तम ३३
तथा त्वमपि मय्येव मनसा भरतर्षभ
शक्तो जनयितुं पुत्रांस्तपोयोगबलान्वयात् ३४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः११२

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तया राजा तां देवीं पुनरब्रवीत्
धर्मविद्धर्मसंयुक्तमिदं वचनमुत्तमम् १
एवमेतत्पुरा कुन्ति व्युषिताश्वश्चकार ह
यथा त्वयोक्तं कल्याणि स ह्यासीदमरोपमः २
अथ त्विमं प्रवक्ष्यामि धर्मं त्वेतं निबोध मे
पुराणमृषिभिर्दृष्टं धर्मविद्भिर्महात्मभिः ३
अनावृताः किल पुरा स्त्रिय आसन्वरानने
कामचारविहारिण्यः स्वतन्त्राश्चारुलोचने ४
तासां व्युच्चरमाणानां कौमारात्सुभगे पतीन्
नाधर्मोऽभूद्वरारोहे स हि धर्मः पुराभवत् ५
तं चैव धर्मं पौराणं तिर्यग्योनिगताः प्रजाः
अद्याप्यनुविधीयन्ते कामद्वेषविवर्जिताः
पुराणदृष्टो धर्मोऽय पूज्यते च महर्षिभिः ६

उत्तरेषु च रम्भोरु कुरुष्वद्यापि वर्तते
स्त्रीणामनुग्रहकरः स हि धर्मः सनातनः ७
अस्मिंस्तु लोके नचिरान्मर्यादेयं शुचिस्मिते
स्थापिता येन यस्माच्च तन्मे विस्तरतः शृणु ८
बभूवोद्दालको नाम महर्षिरिति नः श्रुतम्
श्वेतकेतुरिति ख्यातः पुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ९
मर्यादेयं कृता तेन मानुषेष्विति नः श्रुतम्
कोपात्कमलपत्राक्षि यदर्थं तन्निबोध मे १०
श्वेतकेतोः किल पुरा समक्षं मातरं पितुः
जग्राह ब्राह्मणः पाणौ गच्छाव इति चाब्रवीत् ११
ऋषिपुत्रस्ततः कोपं चकारामर्षितस्तदा
मातरं तां तथा दृष्ट्वा नीयमानां बलादिव १२
क्रुद्धं तं तु पिता दृष्ट्वा श्वेतकेतुमुवाच ह
मा तात कोपं कार्षीस्त्वमेष धर्मः सनातनः १३
अनावृता हि सर्वेषां वर्णानामङ्गना भुवि
यथा गावः स्थितास्तात स्वे स्वे वर्णे तथा प्रजाः १४
ऋषिपुत्रोऽथ तं धर्मं श्वेतकेतुर्न चक्षमे
चकार चैव मर्यादामिमां स्त्रीपुंसयोर्भुवि १५
मानुषेषु महाभागे न त्वेवान्येषु जन्तुषु
तदा प्रभृति मर्यादा स्थितेयमिति नः श्रुतम् १६
व्युच्चरन्त्याः पतिं नार्या अद्य प्रभृति पातकम्
भ्रूणहत्याकृतं पापं भविष्यत्यसुखावहम् १७
भार्यां तथा व्युच्चरतः कौमारीं ब्रह्मचारिणीम्
पतिव्रतामेतदेव भविता पातकं भुवि १८
पत्या नियुक्ता या चैव पत्न्यपत्यार्थमेव च
न करिष्यति तस्याश्च भविष्यत्येतदेव हि १९
इति तेन ऋषिणा भीरु मर्यादा स्थापिता बलात्
उद्दालकस्य पुत्रेण धर्म्या वै श्वेतकेतुना २०
सौदासेन च रम्भोरु नियुक्तापत्यजन्मनि
मदयन्ती जगामर्षिं वसिष्ठमिति नः श्रुतम् २१
तस्माल्लेभे च सा पुत्रमश्मकं नाम भामिनी
भार्या कल्माषपादस्य भर्तुः प्रियचिकीर्षया २२

अस्माकमपि ते जन्म विदितं कमलेक्षणे
कृष्णद्वैपायनाद्भीरु कुरूणां वंशवृद्धये २३
अत एतानि सर्वाणि कारणानि समीक्ष्य वै
ममैतद्वचनं धर्म्यं कर्तुमर्हस्यनिन्दिते २४
ऋतावृतौ राजपुत्रि स्त्रिया भर्ता यतव्रते
नातिवर्तव्य इत्येवं धर्मं धर्मविदो विदुः २५
शेषेष्वन्येषु कालेषु स्वातन्त्र्यं स्त्री
किलार्हति
धर्ममेतं जनाः सन्तः पुराणं परिचक्षते २६
भर्ता भार्यां राजपुत्रि धर्म्यं वाधर्म्यमेव वा
यद्ब्रूयात्तत्तथा कार्यमिति धर्मविदो विदुः २७
विशेषतः पुत्रगृद्धी हीनः प्रजननात्स्वयम्
यथाहमनवद्याङ्गि पुत्रदर्शनलालसः २८
तथा रक्ताङ्गुलितलः पद्मपत्रनिभः शुभे
प्रसादार्थं मया तेऽय शिरस्यभ्युद्यतोऽञ्जलि २९
मन्नियोगात्सुकेशान्ते द्विजातेस्तपसाधिकात्
पुत्राग्नुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि
त्वत्कृतेऽह पृथुश्रोणि गच्छेयं पुत्रिणां गतिम् ३०
एवमुक्ताः ततः कुन्ती पाण्डुं परपुरञ्जयम्
प्रत्युवाच वरारोहा भर्तुः प्रियहिते रता ३१
पितृवेश्मन्यहं बाला नियुक्तातिथिपूजने
उग्रं पर्यचरं तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ३२
निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः
तमहं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयम् ३३
स मेऽभिचारसंयुक्तमाचष्ट भगवान्वरम्
मन्त्रग्रामं च मे प्रादादब्रवीच्चैव मामिदम् ३४
यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि
अकामो वा सकामो वा स ते वशमुपैष्यति ३५
इत्युक्ताहं तदा तेन पितृवेश्मनि भारत
ब्राह्मणेन वचस्तथ्यं तस्य कालोऽयमागतः ३६
अनुज्ञाता त्वया देवामाह्वयेयमहं नृप
तेन मन्त्रेण राजर्षे यथा स्यान्नौ प्रजा विभो ३७

आवाहयामि कं देवं ब्रूहि तत्त्वविदां वर त्वत्तोऽनुज्ञाप्रतीक्षां मां
विद्ध्य्स्मिन्कर्मणि स्थिताम् ३८
पाण्डुरुवाच
अद्यैव त्वं वरारोहे प्रयतस्व यथाविधि
धर्ममावाहय शुभे स हि देवेषु पुण्यभाक् ३९
अधर्मेण न नो धर्मः संयुज्येत कथंचन
लोकश्चायं वरारोहे धर्मोऽयमिति मंस्यते ४०
धार्मिकश्च कुरूणां स भविष्यति न संशयः
दत्तस्यापि च धर्मेण नाधर्मे रंस्यते मनः ४१
तस्माद्धर्मं पुरस्कृत्य नियता त्वं शुचिस्मिते
उपचाराभिचाराभ्यां धर्ममाराधयस्व वै ४२
वैशम्पायन उवाच
सा तथोक्ता तथेत्युक्त्वा तेन भर्त्रा वराङ्गना
अभिवाद्याभ्यनुज्ञाता प्रदक्षिणमवर्तत ४३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ११३

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
संवत्सराहिते गर्भे गान्धार्या जनमेजय
आह्वयामास वै कुन्ती गर्भार्थं धर्ममच्युतम् १
सा बलि त्वरिता देवी धर्मायोपजहार ह
जजाप जप्यं विधिवद्दत्तं दुर्वाससा पुरा २
संगम्य सा तु धर्मेण योगमूर्तिधरेण वै
लेभे पुत्रं वरारोहा सर्वप्राणभृतां वरम् ३
एन्द्रे चन्द्रसमायुक्ते मुहूर्तेऽभिजितेऽष्टमे
दिवा मध्यगते सूर्ये तिथौ पुण्येऽभिपूजिते ४
समृद्धयशसं कुन्ती सुषाव समये सुतम्
जातमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ५
एष धर्मभृतां श्रेष्ठो भविष्यति न संशयः
युधिष्ठिर इति ख्यातः पाण्डोः प्रथमजः सुतः ६

भविता प्रथितो राजा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
यशसा तेजसा चैव वृत्तेन च समन्वितः ७
धार्मिकं तं सुतं लब्ध्वा पाण्डुस्तां पुनरब्रवीत्
प्राहुः क्षत्रं बलज्येष्ठं बलज्येष्ठं सुतं वृणु ८
ततस्तथोक्ता पत्या तु वायुमेवाजुहाव सा
तस्माज्जज्ञे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ९
तमप्यतिबलं जातं वागभ्यवददच्युतम्
सर्वेषां बलिनां श्रेष्ठो जातोऽयमिति भारत १०
इदमत्यद्भुतं चासीज्जातमात्रे वृकोदरे
यदङ्कात्पतितो मातुः शिलां गात्रैरचूर्णयत् ११
कुन्ती व्याघ्रभयोद्विग्ना सहसोत्पतिता किल
नान्वबुध्यत संसुप्तमुत्सङ्गे स्वे वृकोदरम् १२
ततः स वज्रसंघातः कुमारोऽभ्यपतद्गिरौ
पतता तेन शतधा शिला गात्रैर्विचूर्णिता
तां शिलां चूर्णितां दृष्ट्वा
पाण्डुर्विस्मयमागमत् १३
यस्मिन्नहनि भीमस्तु जज्ञे भरतसत्तम
दुर्योधनोऽपि तत्रैव प्रजज्ञे वसुधाधिप १४
जाते वृकोदरे पाण्डुरिदं भूयोऽन्वचिन्तयत्
कथं नु मे वरः पुत्रो लोकश्रेष्ठो भवेदिति १५
दैवे पुरुषकारे च लोकोऽय हि प्रतिष्ठितः
तत्र दैवं तु विधिना कालयुक्तेन लभ्यते १६
इन्द्रो हि राजा देवानां प्रधान इति नः श्रुतम्
अप्रमेयबलोत्साहो वीर्यवानमितद्युतिः १७
तं तोषयित्वा तपसा पुत्रं लप्स्ये महाबलम्
यं दास्यति स मे पुत्रं स वरीयान्भविष्यति
कर्मणा मनसा वाचा तस्मात्तप्स्ये महत्तपः १८
ततः पाण्डुर्महातेजा मन्त्रयित्वा महर्षिभिः
दिदेश कुन्त्याः कौरव्यो व्रतं सांवत्सरं शुभम् १९
आत्मना च महाबाहुरेकपादस्थितोऽभवत्
उग्रं स तप आतस्थे परमेण समाधिना २०
आरिराधयिषुर्देवं त्रिदशानां तमीश्वरम्

सूर्येण सह धर्मात्मा पर्यवर्तत भारत २१
तं तु कालेन महता वासवः प्रत्यभाषत
पुत्रं तव प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् २२
देवानां ब्राह्मणानां च सुहृदां चार्थसाधकम्
सुतं तेऽग्र्य प्रदास्यामि सर्वामित्रविनाशनम् २३
इत्युक्तः कौरवो राजा वासवेन महात्मना
उवाच कुन्तीं धर्मात्मा देवराजवचः स्मरन् २४
नीतिमन्तं महात्मानमादित्यसमतेजसम्
दुराधर्षं क्रियावन्तमतीवाद्भुतदर्शनम् २५
पुत्रं जनय सुश्रोणि धाम क्षत्रियतेजसाम्
लब्धः प्रसादो देवेन्द्रात्तमाह्वय शुचिस्मिते २६
एवमुक्ता ततः शक्रमाजुहाव यशस्विनी
अथाजगाम देवेन्द्रो जनयामास चार्जुनम् २७
जातमात्रे कुमारे तु वागुवाचाशरीरिणी
महागम्भीरनिर्घोषा नभो नादयती तदा २८
कार्तवीर्यसमः कुन्ति शिबितुल्यपराक्रमः
एष शक्र इवाजेयो यशस्ते प्रथयिष्यति २९
अदित्या विष्णुना प्रीतिर्यथाभूदभिवर्धिता
तथा विष्णुसमः प्रीतिं वर्धयिष्यति तेऽजुनः ३०
एष मद्रान्वशे कृत्वा कुरूंश्च सह केकयैः
चेदिकाशिकरूषांश्च कुरुलक्ष्म सुधास्यति ३१
एतस्य भुजवीर्येण खाण्डवे हव्यवाहनः
मेदसा सर्वभूतानां तृप्तिं यास्यति वै पराम् ३२
ग्रामणीश्च महीपालानेष जित्वा महाबलः
भ्रातृभिः सहितो वीरस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ३३
जामदग्न्यसमः कुन्ति विष्णुतुल्यपराक्रमः
एष वीर्यवतां श्रेष्ठो भविष्यत्यपराजितः ३४
तथा दिव्यानि चास्त्राणि निखिलान्याहरिष्यति
विप्रनष्टां श्रियं चायमाहर्ता पुरुषर्षभः ३५
एतामत्यद्भुतां वाचं कुन्तीपुत्रस्य सूतके
उक्तवान्वायुराकाशे कुन्ती शुश्राव चास्य ताम् ३६
वाचमुच्चारितामुच्चैस्तां निशम्य तपस्विनाम्

बभूव परमो हर्षः शतशृङ्गनिवासिनाम् ३७
तथा देवऋषीणां च सेन्द्राणां च दिवौकसाम्
आकाशे दुन्दुभीनां च बभूव तुमुलः स्वनः ३८
उदतिष्ठन्महाघोषः पुष्पवृष्टिभिरावृतः
समवेत्य च देवानां गणाः पार्थमपूजयन् ३९
काद्रवेया वैनतेया गन्धर्वाप्सरसस्तथा
प्रजानां पतयः सर्वे सप्त चैव महर्षयः ४०
भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो
जमदग्निर्वसिष्ठः
यश्चोदितो भास्करेऽभूत्प्रनष्टे
सोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ४१
मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः
दक्षः प्रजापतिश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा ४२
दिव्यमाल्याम्बरधराः सर्वालङ्कारभूषिताः
उपगायन्ति बीभत्सुमुपनृत्यन्ति चाप्सराः
गन्धर्वैः सहितः श्रीमान्प्रागायत च तुम्बुरुः ४३
भीमसेनोग्रसेनौ च ऊर्णायुरनघस्तथा
गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च सप्तमः ४४
युगपस्तृणपः कार्ष्णिर्नन्दिश्चित्ररथस्तथा
त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः ४५
कलि पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः
सद्वा बृहद्वा बृहकः करालश्च महायशाः ४६
ब्रह्मचारी बहुगुणः सुपर्णश्चेति विश्रुतः
विश्वावसुर्भुमन्युश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा ४७
गीतमाधुर्यसंपन्नौ विख्यातौ च हहाहुहू
इत्येते देवगन्धर्वा जगुस्तत्र नरर्षभम् ४८
तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालङ्कारभूषिताः
ननृतुर्वै महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ४९
अनूना चानवद्या च प्रियमुख्या गुणावरा
अद्रिका च तथा साची मिश्रकेशी अलम्बुसा ५०
मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा
अग्निका लक्षणा क्षेमा देवी रम्भा मनोरमा ५१

असिता च सुबाहुश्च सुप्रिया सुवपुस्तथा
पुण्डरीका सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ५२
काम्या शारद्वती चैव ननृतुस्तत्र सङ्घशः
मेनका सहजन्या च पर्णिका पुञ्जिकस्थला ५३
क्रतुस्थला घृताची च विश्वाची पूर्वचित्त्यपि
उम्लोचेत्यभिविख्याता प्रम्लोचेति च ता दश
उर्वश्येकादशीत्येता जगुरायतलोचनाः ५४
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणॐऽशो भगस्तथा
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा ५५
पर्जन्यश्चैव विष्णुश्च आदित्याः पावकार्चिषः
महिमानं पाण्डवस्य वर्धयन्तोऽम्बरे स्थिताः ५६
मृगव्याधश्च शर्वश्च निरृतिश्च महायशाः
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परन्तपः ५७
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशां पते
स्थाणुर्भवश्च भगवान्रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ५८
अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः
विश्वेदेवास्तथा साध्यास्तत्रासन्परिसंस्थिताः ५९
कर्कोटकोऽथ शेषश्च वासुकिश्च भुजङ्गमः
कच्छपश्चापकुण्डश्च तक्षकश्च महोरगः ६०
आययुस्तेजसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः
एते चान्ये च बहवस्तत्र नागा व्यवस्थिताः ६१
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्चासितध्वजः
अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया व्यवस्थिताः ६२
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मिता मुनिसत्तमाः
अधिकां स्म ततो वृत्तिमवर्तन्पाण्डवान्प्रति ६३
पाण्डुस्तु पुनरेवैनां पुत्रलोभान्महायशाः प्राहिणोद्दर्शनीयाङ्गीं कुन्ती त्वेनमथाब्रवीत्
६४
नातश्चतुर्थं प्रसवमापत्स्वपि वदन्त्युत
अतः परं चारिणी स्यात्पञ्चमे बन्धकी भवेत् ६५
स त्वं विद्वन्धर्ममिमं बुद्धिगम्यं कथं नु माम्
अपत्यार्थं समुत्क्रम्य प्रमादादिव भाषसे ६६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ११४

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
कुन्तीपुत्रेषु जातेषु धृतराष्ट्रात्मजेषु च
मद्रराजसुता पाण्डुं रहो वचनमब्रवीत् १
न मेऽस्ति त्वयि संतापो विगुणेऽपि परन्तप
नावरत्वे वरार्हायाः स्थित्वा चानघ नित्यदा २
गान्धार्याश्चैव नृपते जातं पुत्रशतं तथा
श्रुत्वा न मे तथा दुःखमभवत्कुरुनन्दन ३
इदं तु मे महद्दुःखं तुल्यतायामपुत्रता
दिष्ट्या त्विदानीं भर्तुर्मे कुन्त्यामप्यस्ति
सन्ततिः ४
यदि त्वपत्यसंतानं कुन्तिराजसुता मयि
कुर्यादनुग्रहो मे स्यात्तव चापि हितं भवेत् ५
स्तम्भो हि मे सपत्नीत्वाद्वक्तुं कुन्तिसुतां
प्रति
यदि तु त्वं प्रसन्नो मे स्वयंमेनांप्रचोदय ६
पाण्डुरुवाच
ममाप्येष सदा माद्रि हृद्यर्थः परिवर्तते
न तु त्वां प्रसहे वक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ७
तव त्विदं मतं ज्ञात्वा प्रयतिष्याम्यतः परम्
मन्ये ध्रुवं मयोक्ता सा वचो मे प्रतिपत्स्यते ८
वैशम्पायन उवाच
ततः कुन्तीं पुनः पाण्डुर्विविक्त इदमब्रवीत्
कुलस्य मम सन्तानं लोकस्य च कुरु प्रियम् ९
मम चापिण्डनाशाय पूर्वेषामपि चात्मनः
मत्प्रियार्थं च कल्याणि कुरु कल्याणमुत्तमम् १०
यशसोऽथाय चैव त्वं कुरु कर्म सुदुष्करम्
प्राप्याधिपत्यमिन्द्रेण यज्ञैरिष्टं यशोऽथिना ११
तथा मन्त्रविदो विप्रास्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम्

गुरूनभ्युपगच्छन्ति यशसोऽथाय भामिनि १२
तथा राजर्षयः सर्वे ब्राह्मणाश्च तपोधनाः
चक्रुरुच्चावचं कर्म यशसोऽथाय दुष्करम् १३
त्वं माद्रीं प्लवेनेव तारयेमामनिन्दिते
अपत्यसंविभागेन परां कीर्तिमवाप्नुहि १४
! सकृच्चिन्तय दैवतम्
तस्मात्ते भवितापत्यमनुरूपमसंशयम् १५
ततो माद्री विचार्यैव जगाम मनसाश्विनौ
तावागम्य सुतौ तस्यां जनयामासतुर्यमौ १६
नकुलं सहदेवं च रूपेणाप्रतिमौ भुवि
तथैव तावपि यमौ वागुवाचाशरीरिणी १७
रूपसत्त्वगुणोपेतावेतावन्याञ्जनानति
भासतस्तेजसात्यर्थं रूपद्रविणसम्पदा १८
नामानि चक्रिरे तेषां शतशृङ्गनिवासिनः
भक्त्या च कर्मणा चैव तथाशीर्भिर्विशां पते १९
ज्येष्ठं युधिष्ठिरेत्याहुर्भीमसेनेति मध्यमम्
अर्जुनेति तृतीयं च कुन्तीपुत्रानकल्पयन् २०
पूर्वजं नकुलेत्येवं सहदेवेति चापरम्
माद्रीपुत्रावकथयंस्ते विप्राः प्रीतमानसाः
अनुसंवत्सरं जाता अपि ते कुरुसत्तमाः २१
कुन्तीमथ पुनः पाण्डुर्माद्रर्य्थे समचोदयत्
तमुवाच पृथा राजन्रहस्युक्ता सती सदा २२
उक्ता सकृद्द्वन्द्वमेषा लेभे तेनास्मि वञ्चिता
बिभेम्यस्याः परिभवान्नारीणां गतिरीदृशी २३
नाज्ञासिषमहं मूढा द्वन्द्वाह्वाने फलद्वयम्
तस्मान्नाहं नियोक्तव्या त्वयैषोऽस्तु वरो मम २४
एवं पाण्डोः सुताः पञ्च देवदत्ता महाबलाः
संभूताः कीर्तिमन्तस्ते कुरुवंशविवर्धनाः २५
शुभलक्षणसंपन्नाः सोमवत्प्रियदर्शनाः
सिंहदर्पा महेष्वासाः सिंहविक्रान्तगामिनः
सिंहग्रीवा मनुष्येन्द्रा ववृधुर्देवविक्रमाः २६
विवर्धमानास्ते तत्र पुण्ये हैमवते गिरौ

विस्मयं जनयामासुर्महर्षीणां समेयुषाम् २७
ते च पञ्च शतं चैव कुरुवंशविवर्धनाः
सर्वे ववृधुरल्पेन कालेनाप्स्विव नीरजाः २८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ११५

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
दर्शनीयांस्ततः पुत्रान्पाण्डुः पञ्च महावने
तान्पश्यन्पर्वते रेमे स्वबाहुबलपालितान् १
सुपुष्पितवने काले कदाचिन्मधुमाधवे
भूतसंमोहने राजा सभार्यो व्यचरद्वनम् २
पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चम्पकैः पारिभद्रकैः
अन्यैश्च बहुभिर्वृक्षैः फलपुष्पसमृद्धिभिः ३
जलस्थानैश्च विविधैः पद्मिनीभिश्च शोभितम्
पाण्डोर्वनं तु संप्रेक्ष्य प्रजज्ञे हृदि मन्मथः ४
प्रहृष्टमनसं तत्र विहरन्तं यथामरम्
तं माद्रय्नुजगामैका वसनं बिभ्रती शुभम् ५
समीक्षमाणः स तु तां वयःस्थां तनुवाससम्
तस्य कामः प्रववृधे गहनेऽग्निरिवोत्थितः ६
रहस्यात्मसमां दृष्ट्वा राजा राजीवलोचनाम्
न शशाक नियन्तुं तं कामं कामबलात्कृतः ७
तत एनां बलाद्राजा निजग्राह रहोगताम्
वार्यमाणस्तया देव्या विस्फुरन्त्या यथाबलम् ८
स तु कामपरीतात्मा तं शापं नान्वबुध्यत
! मैथुनधर्मेण गच्छमानो बलादिव ९
जीवितान्ताय कौरव्यो मन्मथस्य वशं गतः
शापजं भयमुत्सृज्य जगामैव बलात्प्रियाम् १०
तस्य कामात्मनो बुद्धिः साक्षात्कालेन मोहिता
संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रनष्टा सह चेतसा ११
स तया सह संगम्य भार्यया कुरुनन्दन
पाण्डुः परमधर्मात्मा युयुजे कालधर्मणा १२

न चाप्यहं वर्तयन्ती निर्विशेषं सुतेषु ते
वृत्तिमार्ये चरिष्यामि स्पृशेदेनस्तथा हि माम् २७
तस्मान्मे सुतयोः कुन्ति वर्तितव्यं स्वपुत्रवत्
मां हि कामयमानोऽय राजा प्रेतवशं गतः २८
राज्ञः शरीरेण सह ममापीदं कलेवरम्
दग्धव्यं सुप्रतिच्छन्नमेतदार्ये प्रियं कुरु २९
दारकेष्वप्रमत्ता च भवेथाश्च हिता मम
अतोऽन्यन्न प्रपश्यामि संदेष्टव्यं हि किंचन ३०
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वा तं चिताग्निस्थं धर्मपत्नी नरर्षभम्
मद्रराजात्मजा तूर्णमन्वारोहद्यशस्विनी ३१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ११६

सप्तदशाधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
पाण्डोरवभृथं कृत्वा देवकल्पा महर्षयः
ततो मन्त्रमकुर्वन्त ते समेत्य तपस्विनः १
हित्वा राज्यं च राष्ट्रं च स महात्मा महातपाः
अस्मिन्स्थाने तपस्तप्तुं तापसाञ्शरणं गतः २
स जातमात्रान्पुत्रांश्च दारांश्च भवतामिह
प्रदायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमितो गतः ३
ते परस्परमामन्त्र्य सर्वभूतहिते रताः
पाण्डोः पुत्रान्पुरस्कृत्य नगरं नागसाह्वयम् ४
उदारमनसः सिद्धा गमने चक्रिरे मनः
भीष्माय पाण्डवान्दातुं धृतराष्ट्राय चैव हि ५
तस्मिन्नेव क्षणे सर्वे तानादाय प्रतस्थिरे
पाण्डोर्दारांश्च पुत्रांश्च शरीरं चैव तापसाः ६
सुखिनी सा पुरा भूत्वा सततं पुत्रवत्सला
प्रपन्ना दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तदमन्यत ७
सा न दीर्घेण कालेन संप्राप्ता कुरुजाङ्गलम्
वर्धमानपुरद्वारमाससाद यशस्विनी ८

तं चारणसहस्राणां मुनीनामागमं तदा
श्रुत्वा नागपुरे नॄणां विस्मयः समजायत ९
मुहूर्तोदित आदित्ये सर्वे धर्मपुरस्कृताः
सदारास्तापसान्द्रष्टुं निर्ययुः पुरवासिनः १०
स्त्रीसङ्घाः क्षत्रसङ्घाश्च यानसंघान् समास्थिताः
ब्राह्मणैः सह निर्जग्मुर्ब्राह्मणानांचयोषितः ११
तथा विट् शूद्रसङ्घानां महान् व्यतिकरोऽभवत्
न कश्चिदकरोदीर्ष्यामभवन् धर्मवुद्धयः १२
तथा भीष्मः शान्तनवः सोमदत्तोऽथ बाह्लिकः प्रज्ञाचक्षुश्च राजर्षिः क्षत्ता च विदुरः स्वयम्
१३
सा च सत्यवती देवी कौसल्या च यशस्विनी
राजदारैः परिवृता गान्धारी च विनिर्ययौ १४
धृतराष्ट्रस्य दायादा दुर्योधनपुरोगमाः
भूषिता भूषणैश्चित्रैः शतसङ्ख्या विनिर्ययुः १५
तान्महर्षिगणान्सर्वाञ्शिरोभिरभिवाद्य च
उपोपविविशुः सर्वे कौरव्याः सपुरोहिताः १६
तथैव शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च
उपोपविविशुः सर्वे पौरजानपदा अपि १७
तमकूजमिवाज्ञाय जनौघं सर्वशस्तदा
भीष्मो राज्यं च राष्ट्रं च महर्षिभ्यो न्यवेदयत् १८
तेषामथो वृद्धतमः प्रत्युत्थाय जटाजिनी
महर्षि मतमाज्ञाय महर्षिरिदमब्रवीत् १९
यः स कौरव्यदायादः पाण्डुर्नाम नराधिपः
कामभोगान्परित्यज्य शतशृङ्गमितो गतः २०
ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्य तस्य दिव्येन हेतुना
साक्षाद्धर्मादयं पुत्रस्तस्य जातो युधिष्ठिरः २१
तथेमं बलिनां श्रेष्ठं तस्य राज्ञो महात्मनः
मातरिश्वा ददौ पुत्रं भीमं नाम महाबलम् २२
पुरुहूतादयं जज्ञे कुन्त्यां सत्यपराक्रमः
यस्य कीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति २३
यौ तु माद्री महेष्वासावसूत कुरुसत्तमौ

अश्विभ्यां मनुजव्याघ्राविमौ तावपि तिष्ठतः २४
चरता धर्मनित्येन वनवासं यशस्विना
एष पैतामहो वंशः पाण्डुना पुनरुद्धृतः २५
पुत्राणां जन्म वृद्धिं च वैदिकाध्ययनानि च
पश्यतः सततं पाण्डोः शश्वत्प्रीतिरवर्धत २६
वर्तमानः सतां वृत्ते पुत्रलाभमवाप्य च
पितृलोकं गतः पाण्डुरितः सप्तदशेऽहनि २७
तं चितागतमाज्ञाय वैश्वानरमुखे हुतम्
प्रविष्टा पावकं माद्री हित्वा जीवितमात्मनः २८
सा गता सह तेनैव पतिलोकमनुव्रता
तस्यास्तस्य च यत्कार्यं क्रियतां तदनन्तरम् २९
इमे तयोः शरीरे द्वे सुताश्चेमे तयोर्वराः
क्रियाभिरनुगृह्यन्तां सह मात्रा परन्तपाः ३०
प्रेतकार्ये च निर्वृत्ते पितृमेधं महायशाः
लभतां सर्वधर्मज्ञः पाण्डुः कुरुकुलोद्वहः ३१
एवमुक्त्वा कुरून्सर्वान्कुरूणामेव पश्यताम् क्षणेनान्तर्हिताः सर्वे चारणा गुह्यकैः सह ३२
गन्धर्वनगराकारं तत्रैवान्तर्हितं पुनः
ऋषिसिद्धगणं दृष्ट्वा विस्मयं ते परं ययुः ३३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ११७

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
पाण्डोर्विदुर सर्वाणि प्रेतकार्याणि कारय
राजवद्राजसिंहस्य माद्रय्श्चौव विशेषतः १
पशून्वासांसि रत्नानि धनानि विविधानि च
पाण्डोः प्रयच्छ माद्रय्श्चा येभ्यो यावच्च
वाञ्छितम् २
यथा च कुन्ती सत्कारं कुर्यान्माद्रय्स्ताथा कुरु
यथा न वायुर्नादित्यः पश्येतां तां सुसंवृताम् ३
नः शोच्यः पाण्डुरनघः प्रशस्यः स नराधिपः

यस्य पञ्च सुता वीरा जाताः सुरसुतोपमाः ४
वैशम्पायन उवाच
विदुरस्तं तथेत्युक्त्वा भीष्मेण सह भारत
पाण्डुं संस्कारयामास देशे परमसंवृते ५
ततस्तु नगरात्तूर्णमाज्यहोमपुरस्कृताः
निर्हृताः पावका दीप्ताः पाण्डो राजन्पुरोहितैः ६
अथैनमार्तवैर्गन्धैर्माल्यैश्च विविधैर्वरैः
शिबिकां समलंचक्रुर्वाससाच्छाद्य सर्वशः ७
तां तथा शोभितां माल्यैर्वासोभिश्च महाधनैः
अमात्या ज्ञातयश्चैव सुहृदश्चोपतस्थिरे ८
नृसिंहं नरयुक्तेन परमालंकृतेन तम्
अवहन्यानमुख्येन सह माद्रया! सुसंवृतम् ९
पाण्डुरेणातपत्रेण चामरव्यजनेन च
सर्ववादित्रनादैश्च समलंचक्रिरे ततः १०
रत्नानि चाप्युपादाय बहूनि शतशो नराः
प्रददुः काङ्क्षमाणेभ्यः
पाण्डोस्तत्रौर्ध्वदेहिकम् ११
अथ छत्राणि शुभ्राणि पाण्डुराणि बृहन्ति च
आजह्रुः कौरवस्यार्थे वासांसि रुचिराणि च १२
याजकैः शुक्लवासोभिर्हूयमाना हुताशनाः
अगच्छन्नग्रतस्तस्य दीप्यमानाः स्वलंकृताः १३
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव सहस्रशः
रुदन्तः शोकसंतप्ता अनुजग्मुर्नराधिपम् १४
अयमस्मानपाहाय दुःखे चाधाय शाश्वते
कृत्वा नाथान्परोनाथः क्वयास्यति नराधिपः १५
क्रोशन्तः पाण्डवाः सर्वे भीष्मो विदुर एव च
रमणीये वनोद्देशे गङ्गातीरे समे शुभे १६
न्यासयामासुरथ तां शिबिकां सत्यवादिनः
सभार्यस्य नृसिंहस्य पाण्डोरक्लिष्टकर्मणः १७
ततस्तस्य शरीरं तत्सर्वगन्धनिषेवितम्
शुचिकालीयकादिग्धं मुख्यस्नानाधिवासितम्
पर्यषिञ्चञ्जलेनाशु शातकुम्भमयैर्घटैः १८

चन्दनेन च मुख्येन शुक्लेन समलेपयन्
कालागुरुविमिश्रेण तथा तुङ्गरसेन च १९
अथैनं देशजैः शुक्लैर्वासोभिः समयोजयन्
आच्छन्नः स तु वासोभिर्जीवन्निव नरर्षभः
शुशुभे पुरुषव्याघ्रो महार्हशयनोचियः २०
याजकैरभ्यनुज्ञातं प्रेतकर्मणि निष्ठितैः
घृतावसिक्तं राजानं सह माद्रया! स्वलंकृतम् २१
तुङ्गपद्मकमिश्रेण चन्दनेन सुगन्धिना
अन्यैश्च विविधैर्गन्धैरनल्पैः समदाहयन् २२
ततस्तयोः शरीरे ते दृष्ट्वा मोहवशं गता
हा हा पुत्रेति कौसल्या पपात सहसा भुवि २३
तां प्रेक्ष्य पतितामार्तां पौरजानपदो जनः
रुरोद सस्वनं सर्वो राजभक्त्या कृपान्वितः २४
क्लान्तानीवार्तनादेन सर्वाणि च विचुक्रुशुः
मानुषैः सह भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि २५
तथा भीष्मः शान्तनवो विदुरश्च महामतिः
सर्वशः कौरवाश्चैव प्राणदन्भृशदुःखिताः २६
ततो भीष्मोऽथ विदुरो राजा च सह बन्धुभिः
उदकं चक्रिरे तस्य सर्वाश्च कुरुयोषितः २७
कृतोदकांस्तानादाय पाण्डवाञ्शोककर्शितान्
सर्वाः प्रकृतयो राजञ्शोचन्त्यः पर्यवारयन् २८
यथैव पाण्डवा भूमौ सुषुपुः सह बान्धवैः
तथैव नागरा राजञ्शिश्यिरे ब्राह्मणादयः २९
तदनानन्दमस्वस्थमाकुमारमहृष्टवत्
बभूव पाण्डवैः सार्धं नगरं द्वादश क्षपाः ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ११८

एकोनविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः क्षत्ता च राजा च भीष्मश्च सह बन्धुभिः ददुः श्राद्धं तदा पाण्डोः स्वधामृतमयं तदा १

कुरूंश्च विप्रमुख्यांश्च भोजयित्वा सहस्रशः
रत्नौघान्द्विजमुख्येभ्यो दत्वा ग्रामवरानपि २
कृतशौचांस्ततस्तांस्तु पाण्डवान्भरतर्षभान्
आदाय विविशुः पौराः पुरं वारणसाह्वयम् ३
सततं स्मान्वतप्यन्त तमेव भरतर्षभम्
पौरजानपदाः सर्वे मृतं स्वमिव बान्धवम् ४
श्राद्धावसाने तु तदा दृष्ट्वा तं दुःखितं जनम्
संमूढां दुःखशोकार्तां व्यासो मातरमब्रवीत् ५
अतिक्रान्तसुखाः कालाः प्रत्युपस्थितदारुणाः
श्वः श्वः पापीयदिवसाः पृथिवी गतयौवना ६
बहुमायासमाकीर्णो नानादोषसमाकुलः
लुप्तधर्मक्रियाचारो घोरः कालो भविष्यति ७
गच्छ त्वं त्यागमास्थाय युक्ता वस तपोवने
मा द्रक्ष्यसि कुलस्यास्य घोरं संक्षयमात्मनः ८
तथेति समनुज्ञाय सा प्रविश्याब्रवीत्स्नुषाम्
अम्बिके तव पुत्रस्य दुर्नयात्किल भारताः
सानुबन्धा विनङ्क्ष्यन्ति पौत्राश्चैवेति नः
श्रुतम् ९
तत्कौसल्यामिमामार्तां पुत्रशोकाभिपीडिताम्
वनमादाय भद्रं ते गच्छावो यदि मन्यसे १०
तथेत्युक्ते अम्बिकया भीष्ममामन्त्र्य सुव्रता
वनं ययौ सत्यवती स्नुषाभ्यां सह भारत ११
ताः सुघोरं तपः कृत्वा देव्यो भरतसत्तम
देहं त्यक्त्वा महाराज गतिमिष्टां ययुस्तदा १२
अवाप्नुवन्त वेदोक्तान्संस्कारान्पाण्डवास्तदा
अवर्धन्त च भोगांस्ते भुञ्जानाः पितृवेश्मनि १३
धार्तराष्ट्रैश्च सहिताः क्रीडन्तः पितृवेश्मनि
बालक्रीडासु सर्वासु विशिष्टाः पाण्डवाभवन् १४
जवे लक्ष्याभिहरणे भोज्ये पांसुविकर्षणे
धार्तराष्ट्रान्भीमसेनः सर्वान्स परिमर्दति १५
हर्षादेतान्क्रीडमानाग्नृह्य काकनिलीयने
शिरःसु च निगृह्यैनान्योधयामास पाण्डवः १६

शतमेकोत्तरं तेषां कुमाराणां महौजसाम्
एक एव विमृद्नाति नातिकृच्छ्राद्वृकोदरः १७
पादेषु च निगृह्यैनान्विनिहत्य बलाद्बली
चकर्ष क्रोशतो भूमौ घृष्टजानुशिरोक्षिकान् १८
दश बालाञ्जले क्रीडन्भुजाभ्यां परिगृह्य सः
आस्ते स्म सलिले मग्नः प्रमृतांश्च विमुञ्चति १९
फलानि वृक्षमारुह्य प्रचिन्वन्ति च ते यदा
तदा पादप्रहारेण भीमः कम्पयते द्रुमम् २०
प्रहारवेगाभिहताद्द्रुमाद्व्याघूर्णितास्ततः
सफलाः प्रपतन्ति स्म द्रुतं स्रस्ताः कुमारकाः २१
न ते नियुद्धे न जवे न योग्यासु कदाचन
कुमारा उत्तरं चक्रुः स्पर्धमाना वृकोदरम् २२
एवं स धार्तराष्ट्राणां स्पर्धमानो वृकोदरः
अप्रियेऽतिष्ठदत्यन्तं बाल्यान्न द्रोहचेतसा २३
ततो बलमतिख्यातं धार्तराष्ट्रः प्रतापवान्
भीमसेनस्य तज्ज्ञात्वा दुष्टभावमदर्शयत् २४
तस्य धर्मादपेतस्य पापानि परिपश्यतः
मोहादैश्वर्यलोभाच्च पापा मतिरजायत २५
अयं बलवतां श्रेष्ठः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः
मध्यमः पाण्डुपुत्राणां निकृत्या संनिहन्यताम् २६
अथ तस्मादवरजं ज्येष्ठं चैव युधिष्ठिरम्
प्रसह्य बन्धने बद्ध्वा प्रशासिष्ये वसुन्धराम् २७
एवं स निश्चयं पापः कृत्वा दुर्योधनस्तदा
नित्यमेवान्तरप्रेक्षी भीमस्यासीन्महात्मनः २८
ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत
चेलकम्बलवेश्मानि विचित्राणि महान्ति च २९
प्रमाणकोट्यामुद्देशं स्थलं किंचिदुपेत्य च
क्रीडावसाने सर्वे ते शुचिवस्त्राः स्वलंकृताः
सर्वकामसमृद्धं तदन्नंबुभुजिरे शनैः ३०
दिवसान्ते परिश्रान्ता विहृत्य च कुरूद्वहाः
विहारावसथेष्वेव वीरा वासमरोचयन् ३१
खिन्नस्तु बलवान्भीमो व्यायामाभ्यधिकस्तदा

वाहयित्वा कुमारांस्ताञ्जलक्रीडागतान्विभुः प्रमाणकोट्यां वासार्थी सुष्वापारुह्य तत्स्थलम् ३२
शीतं वासं समासाद्य श्रान्तो मदविमोहितः
निश्चेष्टः पाण्डवो राजन्सुष्वाप मृतकल्पवत् ३३
ततो बद्ध्वा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः शनैः
गम्भीरं भीमवेगं च स्थलाज्जलमपातयत् ३४
ततः प्रबुद्धः कौन्तेयः सर्वं संछिद्य बन्धनम्
उदतिष्ठज्जलाद्भूयो भीमः प्रहरतां वरः ३५
सुप्तं चापि पुनः
सर्पैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः
कुपितैर्दंशयामास सर्वेष्वेवाङ्गमर्मसु ३६
दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां तेषां मर्मस्वपि
निपातिताः
त्वचं नैवास्य बिभिदुः सारत्वात्पृथुवक्षसः ३७
प्रतिबुद्धस्तु भीमस्तान्सर्वान्सर्पानपोथयत्
सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् ३८
भोजने भीमसेनस्य पुनः प्राक्षेपयद्विषम्
कालकूटं नवं तीक्ष्णं संभृतं लोमहर्षणम् ३९
वैश्यापुत्रस्तदाचष्ट पार्थानां हितकाम्यया
तच्चापि मुक्त्वाजरयदविकारो वृकोदरः ४०
विकारं न ह्यजनयत्सुतीक्ष्णमपि तद्विषम्
भीमसंहननो भीमस्तदप्यजरयत्ततः ४१
एवं दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः
अनेकैरभ्युपायैस्ताञ्जिघांसन्ति स्म पाण्डवान् ४२
पाण्डवाश्चापि तत्सर्वं प्रत्यजानन्नरिंदमाः
उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ४३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ११९

विंशत्यधिक शततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच

कृपस्यापि महाब्रह्मन्संभवं वक्तुमर्हसि
शरस्तम्बात्कथं जज्ञे कथं चास्त्राण्यवाप्तवान् १
वैशम्पायन उवाच
महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वान्नाम नामतः
पुत्रः किल महाराज जातः सह शरैर्विभो २
न तस्य वेदाध्ययने तथा बुद्धिरजायत
यथास्य बुद्धिरभवद्धनुर्वेदे परंतप ३
अधिजग्मुर्यथा वेदांस्तपसा ब्रह्मवादिनः
तथा स तपसोपेतः सर्वाण्यस्त्राण्यवाप ह ४
धनुर्वेदपरत्वाच्च तपसा विपुलेन च
भृशं संतापयामास देवराजं स गौतमः ५
ततो जालपदीं नाम देवकन्यां सुरेश्वरः
प्राहिणोत्तपसो विघ्नं कुरु तस्येति कौरव ६
साभिगम्याश्रमपदं रमणीयं शरद्वतः
धनुर्बाणधरं बाला लोभयामास गौतमम् ७
तामेकवसनां दृष्ट्वा गौतमोऽप्सरसं वने
लोकेऽप्रतिमसंस्थानामुत्फुल्लनयनोऽभवत् ८
धनुश्च हि शराश्चास्य कराभ्यां प्रापतन्भुवि
वेपथुश्चास्य तां दृष्ट्वा शरीरे समजायत ९
स तु ज्ञानगरीयत्वात्तपसश्च समन्वयात्
अवतस्थे महाप्राज्ञो धैर्येण परमेण ह १०
यस्त्वस्य सहसा राजन्विकारः समपद्यत
तेन सुस्राव रेतोऽस्य स च तन्नावबुध्यत ११
स विहायाश्रमं तं च तां चैवाप्सरसं मुनिः
जगाम रेतस्तत्तस्य शरस्तम्बे पपात ह १२
शरस्तम्बे च पतितं द्विधा तदभवन्नृप
तस्याथ मिथुनं जज्ञे गौतमस्य शरद्वतः १३
मृगयां चरतो राज्ञः शंतनोस्तु यदृच्छया
कश्चित्सेनाचरोऽरण्ये मिथुनं तदपश्यत १४
धनुश्च सशरं दृष्ट्वा तथा कृष्णाजिनानि च
व्यवस्य ब्राह्मणापत्यं धनुर्वेदान्तगस्य तत्
स राज्ञे दर्शयामास मिथुनं सशरं तदा १५

स तदादाय मिथुनं राजाथ कृपयान्वितः
आजगाम गृहानेव मम पुत्राविति ब्रुवन् १६
ततः संवर्धयामास संस्कारैश्चाप्ययोजयत्
गौतमोऽपि तदापेत्य धनुर्वेदपरोऽभवत् १७
कृपया यन्मया बालाविमौ संवर्धिताविति
तस्मात्तयोर्नाम चक्रे तदेव स महीपतिः १८
निहितौ गौतमस्तत्र तपसा तावविन्दत
आगम्य चास्मै गोत्रादि सर्वमाख्यातवांस्तदा १९
चतुर्विधं धनुर्वेदमस्त्राणि विविधानि च
निखिलेनास्य तत्सर्वं गुह्यमाख्यातवांस्तदा
सोऽचिरेणैव कालेन परमाचार्यतां गतः २०
ततोऽधिजग्मुः सर्वे ते धनुर्वेदं महारथाः
धृतराष्ट्रात्मजाश्चैव पाण्डवाश्च महाबलाः
वृष्णयश्च नृपाश्चान्ये नानादेशसमागताः २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२०

एकविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
विशेषार्थी ततो भीष्मः पौत्राणां विनयेप्सया इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान् १
नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानास्त्रकोविदः
नादेवसत्त्वो विनयेत्कुरूनस्त्रे महाबलान् २
महर्षिस्तु भरद्वाजो हविर्धाने चरन्पुरा
ददर्शाप्सरसं साक्षाद्घृताचीमाप्लुतामृषिः ३
तस्या वायुः समुद्धूतो वसनं व्यपकर्षत
ततोऽस्य रेतश्चस्कन्द तदृषिद्रोर्ण! आदधे ४
तस्मिन्समभवद्द्रोणः कलशे तस्य धीमतः
अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ५
अग्निवेश्यं महाभागं भरद्वाजः प्रतापवान्
प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रं धर्मभृतां वरः ६

अग्निष्टुज्जातः स मुनिस्ततो भरतसत्तम
भारद्वाजं तदाग्नेयं महास्त्रं प्रत्यपादयत् ७
भरद्वाजसखा चासीत्पृषतो नाम पार्थिवः
तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ८
स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः
चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ९
ततो व्यतीते पृषते स राजा द्रुपदोऽभवत्
पाञ्चालेषु महाबाहुरुत्तरेषु नरेश्वरः १०
भरद्वाजोऽपि भगवानारुरोह दिवं तदा
ततः पितृनियुक्तात्मा पुत्रलोभान्महायशाः
शारद्वतीं ततो द्रोणः कृपीं भार्यामविन्दत ११
अग्निहोत्रे च धर्मे च दमे च सततं रता
अलभद्गौतमी पुत्रमश्वत्थामानमेव च १२
स जातमात्रो व्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवा हयः
तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतमन्तरिक्षस्थमब्रवीत् १३
अश्वस्येवास्य यत्स्थाम नदतः प्रदिशो गतम्
अश्वत्थामैव बालोऽय तस्मान्नाम्ना भविष्यति १४
सुतेन तेन सुप्रीतो भारद्वाजस्ततोऽभवत्
तत्रैव च वसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् १५
स शुश्राव महात्मानं जामदग्न्यं परंतपम्
ब्राह्मणेभ्यस्तदा राजन्दित्सन्तं वसु सर्वशः १६
वनं तु प्रस्थितं रामं भारद्वाजस्तदाब्रवीत्
आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजर्षभम् १७
राम उवाच
हिरण्यं मम यच्चान्यद्वसु किंचन विद्यते
ब्राह्मणेभ्यो मया दत्तं सर्वमेव तपोधन १८
तथैवेयं धरा देवी सागरान्ता सपत्तना
कश्यपाय मया दत्ता कृत्स्ना नगरमालिनी १९
शरीरमात्रमेवाद्य मयेदमवशेषितम्
अस्त्राणि च महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च
वृणीष्व किं प्रयच्छामि तुभ्यं द्रोणं वदाशु तत् २०
द्रोण उवाच

अस्त्राणि मे समग्राणि ससंहाराणि भार्गव
सप्रयोगरहस्यानि दातुमर्हस्यशेषतः २१
वैशम्पायन उवाच
तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रादादस्त्राणि भार्गवः
सरहस्यव्रतं चैव धनुर्वेदमशेषतः २२
प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं कृतास्त्रो द्विजसत्तमः
प्रियं सखायं सुप्रीतो जगाम द्रुपदं प्रति २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२१

द्वाविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान्
अब्रवीत्पार्षतं राजन्सखायं विद्धि मामिति १
द्रुपद उवाच
अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसी
यन्मां ब्रवीषि प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज २
न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः क्वचित्
सख्यं भवति मन्दात्मञ्श्रिया हीनैर्धनच्युतैः ३
सौहृदान्यपि जीर्यन्ते कालेन परिजीर्यताम्
सौहृदं मे त्वया ह्यासीत्पूर्वं सामर्थ्यबन्धनम् ४
न सख्यमजरं लोके जातु दृश्येत कर्हिचित्
कामो वैनं विहरति क्रोधश्चैनं प्रवृश्चति ५
मैवं जीर्णमुपासिष्ठाः सख्यं नवमुपाकुरु
आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽथनिबन्धनम् ६
न दरिद्रो वसुमतो नाविद्वान्विदुषः सखा
शूरस्य न सखा क्लीबः सखिपूर्वं किमिष्यते ७
ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम्
तयोः सख्यं विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ८
नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा
नाराज्ञा संगतं राज्ञः सखिपूर्वं किमिष्यते ९
वैशम्पायन उवाच

द्रुपदेनैवमुक्तस्तु भारद्वाजः प्रतापवान्
मुहूर्तं चिन्तयामास मन्युनाभिपरिप्लुतः १०
स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चालं प्रति बुद्धिमान्
जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाह्वयम् ११
कुमारास्त्वथ निष्क्रम्य समेता गजसाह्वयात्
क्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा १२
पपात कूपे सा वीटा तेषां वै क्रीडतां तदा
न च ते प्रत्यपद्यन्त कर्म वीटोपलब्धये १३
अथ द्रोणः कुमारांस्तान्दृष्ट्वा कृत्यवतस्तदा
प्रहस्य मन्दं पैशल्यादभ्यभाषत वीर्यवान् १४
अहो नु धिग्बलं क्षात्रं धिगेतां वः कृतास्त्रताम्
भरतस्यान्वये जाता ये वीटां नाधिगच्छत १५
एष मुष्टिरिषीकाणां मयास्त्रेणाभिमन्त्रितः
अस्य वीर्यं निरीक्षध्वं यदन्यस्य न विद्यते १६
वेत्स्यामीषीकया वीटां तामिषीकामथान्यया
तामन्यया समायोगो वीटाया ग्रहणे मम १७
तदपश्यन्कुमारास्ते विस्मयोत्फुल्ललोचनाः
अवेक्ष्य चोद्धृतां वीटां वीटावेद्धारमब्रुवन् १८
अभिवादयामहे ब्रह्मन्नैतदन्येषु विद्यते
कोऽसि कं त्वाभिजानीमो वयं किं करवामहे १९
द्रोण उवाच
आचक्षध्वं च भीष्माय रूपेण च गुणैश्च माम्
स एव सुमहाबुद्धिः सांप्रतं प्रतिपत्स्यते २०
वैशम्पायन उवाच
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे भीष्ममूचुः पितामहम्
ब्राह्मणस्य वचस्तथ्यं तच्च कर्म विशेषवत् २१
भीष्मः श्रुत्वा कुमाराणां द्रोणं तं प्रत्यजानत
युक्तरूपः स हि गुरुरित्येवमनुचिन्त्य च २२
अथैनमानीय तदा स्वयमेव सुसत्कृतम्
परिपप्रच्छ निपुणं भीष्मः शस्त्रभृतां वरः
हेतुमागमने तस्य द्रोणः सर्वं न्यवेदयत् २३
महर्षेरग्निवेश्यस्य सकाशमहमच्युत

अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदजिघृक्षया २४
ब्रह्मचारी विनीतात्मा जटिलो बहुलाः समाः
अवसं तत्र सुचिरं धनुर्वेदचिकीर्षया २५
पाञ्चालराजपुत्रस्तु यज्ञसेनो महाबलः
मया सहाकरोद्विद्यां गुरोः श्राम्यन्समाहितः २६
स मे तत्र सखा चासीदुपकारी प्रियश्च मे
तेनाहं सह संगम्य रतवान्सुचिरं बत
बाल्यात्प्रभृति कौरव्य सहाध्ययनमेव च २७
स समासाद्य मां तत्र प्रियवादी प्रियंवदः
अब्रवीदिति मां भीष्म वचनं प्रीतिवर्धनम् २८
अहं प्रियतमः पुत्रः पितुद्रोर्ण! महात्मनः
अभिषेक्ष्यति मां राज्ये स पाञ्चाल्यो यदा तदा २९
त्वद्भोज्यं भविता राज्यं सखे सत्येन ते शपे
मम भोगाश्च वित्तं च त्वदधीनं सुखानि च ३०
एवमुक्तः प्रवव्राज कृतास्त्रोऽह धनेप्सया अभिषिक्तं च श्रुत्वैनं कृतार्थोऽस्मीति चिन्तयन्
३१
प्रियं सखायं सुप्रीतो राज्यस्थं पुनराव्रजम्
संस्मरन्संगमं चैव वचनं चैव तस्य तत् ३२
ततो द्रुपदमागम्य सखिपूर्वमहं प्रभो
अब्रुवं पुरुषव्याघ्र सखायं विद्धि मामिति ३३
उपस्थितं तु द्रुपदः सखिवच्चाभिसंगतम्
स मां निराकारमिव प्रहसन्निदमब्रवीत् ३४
अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसी
यदात्थ मां त्वं प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ३५
न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः क्वचित्
सख्यं भवति मन्दात्मञ्श्रिया हीनैर्धनच्युतैः ३६
नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा
नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ३७
द्रुपदेनैवमुक्तोऽह मन्युनाभिपरिप्लुतः अभ्यागच्छं कुरून्भीष्म शिष्यैरर्थी गुणान्वितैः ३८

प्रतिजग्राह तं भीष्मो गुरुं पाण्डुसुतैः सह
पौत्रानादाय तान्सर्वान्वसूनि विविधानि च ३९
शिष्या इति ददौ राजन्द्रोणाय विधिपूर्वकम्
स च शिष्यान्महेष्वासः प्रतिजग्राह कौरवान् ४०
प्रतिगृह्य च तान्सर्वान्द्रोणो वचनमब्रवीत्
रहस्येकः प्रतीतात्मा कृतोपसदनांस्तदा ४१
कार्यं मे काङ्क्षितं किंचिद्धृदि संपरिवर्तते
कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं मे तदृतं वदतानघाः ४२
तच्छ्रुत्वा कौरवेयास्ते तूष्णीमासन्विशां पते
अर्जुनस्तु ततः सर्वं प्रतिजज्ञे परंतपः ४३
ततोऽजुनं मूर्ध्नि तदा समाघ्राय पुनः पुनः
प्रीतिपूर्वं परिष्वज्य प्ररुरोद मुदा तदा ४४
ततो द्रोणः पाण्डुपुत्रानस्त्राणि विविधानि च
ग्राहयामास दिव्यानि मानुषाणि च वीर्यवान् ४५
राजपुत्रास्तथैवान्ये समेत्य भरतर्षभ
अभिजग्मुस्ततो द्रोणमस्त्रार्थे द्विजसत्तमम्
वृष्णयश्चान्धकाश्चैव नानादेश्याश्च पार्थिवाः ४६
सूतपुत्रश्च राधेयो गुरुं द्रोणमियात्तदा
स्पर्धमानस्तु पार्थेन सूतपुत्रोऽत्यमर्षणः
दुर्योधनमुपाश्रित्य पाण्डवानत्यमन्यत ४७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२२

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अर्जुनस्तु परं यत्नमातस्थे गुरुपूजने
अस्त्रे च परमं योगं प्रियो द्रोणस्य चाभवत् १
द्रोणेन तु तदाहूय रहस्युक्तोऽन्नसाधकः
अन्धकारेऽजुनायान्नं न देयं ते कथंचन २
ततः कदाचिद्भुञ्जाने प्रववौ वायुरर्जुने
तेन तत्र प्रदीपः स दीप्यमानो निवापितः ३
भुङ्क्त एवार्जुनो भक्तं न चास्यास्याद्व्यमुह्यत

हस्तस्तेजस्विनो नित्यमन्नग्रहणकारणात्
तदभ्यासकृतं मत्वा रात्रावभ्यस्त पाण्डवः ४
तस्य ज्यातलनिर्घोषं द्रोणः शुश्राव भारत
उपेत्य चैनमुत्थाय परिष्वज्येदमब्रवीत् ५
प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नान्यो धनुर्धरः
त्वत्समो भविता लोके सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ६
ततो द्रोणोऽजुनं भूयो रथेषु च गजेषु च
अश्वेषु भूमावपि च रणशिक्षामशिक्षयत् ७
गदायुद्धेऽसिचर्यायां तोमरप्रासशक्तिषु
द्रोणः संकीर्णयुद्धेषु शिक्षयामास पाण्डवम् ८
तस्य तत्कौशलं दृष्ट्वा धनुर्वेदजिघृक्षवः
राजानो राजपुत्राश्च समाजग्मुः सहस्रशः ९
ततो निषादराजस्य हिरण्यधनुषः सुतः
एकलव्यो महाराज द्रोणमभ्याजगाम ह १०
न स तं प्रतिजग्राह नैषादिरिति चिन्तयन्
शिष्यं धनुषि धर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया ११
स तु द्रोणस्य शिरसा पादौ गृह्य परंतपः
अरण्यमनुसंप्राप्तः कृत्वा द्रोणं महीमयम् १२
तस्मिन्नाचार्यवृत्तिं च परमामास्थितस्तदा
इष्वस्त्रे योगमातस्थे परं नियममास्थितः १३
परया श्रद्धया युक्तो योगेन परमेण च
विमोक्षादानसंधाने लघुत्वं परमाप सः १४
अथ द्रोणाभ्यनुज्ञाताः कदाचित्कुरुपाण्डवाः
रथैर्विनिर्ययुः सर्वे मृगयामरिमर्दनाः १५
तत्रोपकरणं गृह्य नरः कश्चिद्यदृच्छया
राजन्ननुजगामैकः श्वानमादाय पाण्डवान् १६
तेषां विचरतां तत्र तत्तत्कर्म चिकीर्षताम्
श्वा चरन्स वने मूढो नैषादिं प्रति जग्मिवान् १७
स कृष्णं मलदिग्धाङ्गं कृष्णाजिनधरं वने
नैषादिं श्वा समालक्ष्य भषंस्तस्थौ तदन्तिके १८
तदा तस्याथ भषतः शुनः सप्त शरान्मुखे
लाघवं दर्शयन्नस्त्रे मुमोच युगपद्यथा १९

स तु श्वा शरपूर्णास्यः पाण्डवानाजगाम ह
तं दृष्ट्वा पाण्डवा वीरा विस्मयं परमं ययुः २० लाघवं शब्दवेधित्वं दृष्ट्वा तत्परमं तदा प्रेक्ष्य तं व्रीडिताश्चासन्प्रशशंसुश्च सर्वशः २१
तं ततोऽन्वेषमाणास्ते वने वननिवासिनम्
ददृशुः पाण्डवा राजन्नस्यन्तमनिशं शरान् २२
न चैनमभिजानंस्ते तदा विकृतदर्शनम्
अथैनं परिपप्रच्छुः को भवान्कस्य वेत्युत २३
एकलव्य उवाच
निषादाधिपतेर्वीरा हिरण्यधनुषः सुतम्
द्रोणशिष्यं च मां वित्त धनुर्वेदकृतश्रमम् २४
वैशम्पायन उवाच
ते तमाज्ञाय तत्त्वेन पुनरागम्य पाण्डवाः
यथावृत्तं च ते सर्वं द्रोणायाचख्युरद्भुतम् २५
कौन्तेयस्त्वर्जुनो राजन्नेकलव्यमनुस्मरन्
रहो द्रोणं समागम्य प्रणयादिदमब्रवीत् २६
नन्वहं परिरभ्यैकः प्रीतिपूर्वमिदं वचः
भवतोक्तो न मे शिष्यस्त्वद्विशिष्टो भविष्यति २७
अथ कस्मान्मद्विशिष्टो लोकादपि च वीर्यवान्
अस्त्यन्यो भवतः शिष्यो निषादाधिपतेः सुतः २८
मुहूर्तमिव तं द्रोणश्चिन्तयित्वा विनिश्चयम्
सव्यसाचिनमादाय नैषादिं प्रति जग्मिवान् २९
ददर्श मलदिग्धाङ्गं जटिलं चीरवाससम्
एकलव्यं धनुष्पाणिमस्यन्तमनिशं शरान् ३०
एकलव्यस्तु तं दृष्ट्वा द्रोणमायान्तमन्तिकात्
अभिगम्योपसंगृह्य जगाम शिरसा महीम् ३१
पूजयित्वा ततो द्रोणं विधिवत्स निषादजः
निवेद्य शिष्यमात्मानं तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ३२
ततो द्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदं वचः
यदि शिष्योऽसि मे तूर्णं वेतनं संप्रदीयताम् ३३
एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीतमाणोऽब्रवीदिदम्

किं प्रयच्छामि भगवन्नाज्ञापयतु मां गुरुः ३४
न हि किंचिददेयं मे गुरवे ब्रह्मवित्तम
तमब्रवीत्त्वयाङ्गुष्ठो दक्षिणो दीयतां मम ३५
एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा वचो द्रोणस्य दारुणम्
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्ये च निरतः सदा ३६
तथैव हृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः
छित्त्वाविचार्य तं प्रादाद्द्रोणायाङ्गुष्ठमात्मनः ३७
ततः परं तु नैषादिरङ्गुलीभिर्व्यकर्षत
न तथा स तु शीघ्रोऽभूद्यथा पूर्वं नराधिप ३८
ततोऽजुनः प्रीतमना बभूव विगतज्वरः
द्रोणश्च सत्यवागासीन्नान्योऽभ्यभवदर्जुनम् ३९
द्रोणस्य तु तदा शिष्यौ गदायोग्यां विशेषतः
दुर्योधनश्च भीमश्च कुरूणामभ्यगच्छताम् ४०
अश्वत्थामा रहस्येषु सर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत्
तथाति पुरुषानन्यान्त्सारुकौ यमजावुभौ
युधिष्ठिरो रथश्रेष्ठः सर्वत्र तु धनञ्जयः ४१
प्रथितः सागरान्तायां रथयूथपयूथपः
बुद्धियोगबलोत्साहैः सर्वास्त्रेषु च पाण्डवः ४२
अस्त्रे गुर्वनुरागे च विशिष्टोऽभवदर्जुनः
तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषु सौष्ठवेन च वीर्यवान्
एकः सर्वकुमाराणां बभूवातिरथोऽजुनः ४३
प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनञ्जयम्
धार्तराष्ट्रा दुरात्मानो नाऽमृष्यन्त नराधिप ४४
तांस्तु सर्वान्समानीय सर्वविद्यासु निष्ठितान्
द्रोणः प्रहरणज्ञाने जिज्ञासुः पुरुषर्षभ ४५
कृत्रिमं भासमारोप्य वृक्षाग्रे शिल्पिभिः कृतम्
अविज्ञातं कुमाराणां लक्ष्यभूतमुपादिशत् ४६
द्रोण उवाच
शीघ्रं भवन्तः सर्वे वै धनूंष्यादाय सत्वराः
भासमेतं समुद्दिश्य तिष्ठन्तां संहितेषवः ४७
मद्वाक्यसमकालं च शिरोऽस्य विनिपात्यताम्

एकैकशो नियोक्ष्यामि तथा कुरुत पुत्रकाः ४८
वैशम्पायन उवाच
ततो युधिष्ठिरं पूर्वमुवाचाङ्गिरसां वरः
संधत्स्व बाणं दुर्धर्ष मद्वाक्यान्ते विमुञ्च च ४९
ततो युधिष्ठिरः पूर्वं धनुर्गृह्य महारवम्
तस्थौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ५०
ततो विततधन्वानं द्रोणस्तं कुरुनन्दनम्
स मुहूर्तादुवाचेदं वचनं भरतर्षभ ५१
पश्यस्येनं द्रुमाग्रस्थं भासं नरवरात्मज
पश्यामीत्येवमाचार्यं प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ५२
स मुहूर्तादिव पुनद्रोर्ण!स्तं प्रत्यभाषत
अथ वृक्षमिमं मां वा भ्रातॄन्वापि प्रपश्यसि ५३
तमुवाच स कौन्तेयः पश्याम्येनं वनस्पतिम्
भवन्तं च तथा भ्रातॄन्भासं चेति पुनः पुनः ५४
तमुवाचापसर्पेति द्रोणोऽप्रीतमना इव
नैतच्छक्यं त्वया वेद्धुं लक्ष्यमित्येव कुत्सयन्
५५
ततो दुर्योधनादींस्तान्धार्तराष्ट्रान्महायशाः
तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यपृच्छत ५६
अन्यांश्च शिष्यान्भीमादीन्राज्ञश्चैवान्यदेशजान्
तथा च सर्वे सर्वं तत्पश्याम इति कुत्सिताः ५७
ततो धनञ्जयं द्रोणः स्मयमानोऽभ्यभाषत
त्वयेदानीं प्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यं निशम्यताम् ५८
मद्वाक्यसमकालं ते मोक्तव्योऽत्र भवेच्छरः
वितत्य कार्मुकं पुत्र तिष्ठ तावन्मुहूर्तकम् ५९
एवमुक्तः सव्यसाची मण्डलीकृतकार्मुकः
तस्थौ लक्ष्यं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ६०
मुहूर्तादिव तं द्रोणस्तथैव समभाषत
पश्यस्येनं स्थितं भासं द्रुमं मामपि वेत्युत ६१
पश्याम्येनं भासमिति द्रोणं पार्थोऽभ्यभाषत
न तु वृक्षं भवन्तं वा पश्यामीति च भारत ६२
ततः प्रीतमना द्रोणो मुहूर्तादिव तं पुनः

प्रत्यभाषत दुर्धर्षः पाण्डवानां रथर्षभम् ६३
भासं पश्यसि यद्येनं तथा ब्रूहि पुनर्वचः
शिरः पश्यामि भासस्य न गात्रमिति सोऽब्रवीत् ६४
अर्जुनेनैवमुक्तस्तु द्रोणो हृष्टतनूरुहः
मुञ्चस्वेत्यब्रवीत्पार्थं स मुमोचाविचारयन् ६५
ततस्तस्य नगस्थस्य क्षुरेण निशितेन ह
शिर उत्कृत्य तरसा पातयामास पाण्डवः ६६
तस्मिन्कर्मणि संसिद्धे पर्यष्वजत फल्गुनम्
मेने च द्रुपदं सङ्ख्ये सानुबन्धं पराजितम् ६७
कस्यचित्त्वथ कालस्य सशिष्योऽङ्गिरसां वरः
जगाम गङ्गामभितो मज्जितुं भरतर्षभ ६८
अवगाढमथो द्रोणं सलिले सलिलेचरः
ग्राहो जग्राह बलवाञ्जङ्घान्ते कालचोदितः ६९
स समर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान्सर्वानचोदयत्
ग्राहं हत्वा मोक्षयध्वं मामिति त्वरयन्निव ७०
तद्वाक्यसमकालं तु बीभत्सुर्निशितैः शरैः
आवापैः पञ्चभिर्ग्राहं मग्नमम्भस्यताडयत्
इतरे तु विसंमूढास्तत्र तत्र प्रपेदिरे ७१
तं च दृष्ट्वा क्रियोपेतं द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम्
विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ७२
स पार्थबाणैर्बहुधा खण्डशः परिकल्पितः
ग्राहः पञ्चत्वमापेदे जङ्घां त्यक्त्वा महात्मनः ७३
अथाब्रवीन्महात्मानं भारद्वाजो महारथम्
गृहाणेदं महाबाहो विशिष्टमतिदुर्धरम्
अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम सप्रयोगनिवर्तनम् ७४
न च ते मानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यं कथंचन
जगद्विनिर्दहेदेतदल्पतेजसि पातितम् ७५
असामान्यमिदं तात लोकेष्वस्त्रं निगद्यते
तद्धारयेथाः प्रयतः शृणु चेदं वचो मम ७६
बाधेतामानुषः शत्रुर्यदा त्वां वीर कश्चन
तद्वधाय प्रयुञ्जीथास्तदास्त्रमिदमाहवे ७७
तथेति तत्प्रतिश्रुत्य बीभत्सुः स कृताञ्जलि

जग्राह परमास्त्रं तदाह चैनं पुनर्गुरुः
भविता त्वत्समो नान्यः पुमाँ ल्लोके धनुर्धरः ७८ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२३

चतुर्विंशत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
कृतास्त्रान्धार्तराष्ट्रांश्च पाण्डुपुत्रांश्च भारत
दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्राजन्धृतराष्ट्रं
जनेश्वरम् १
कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च धीमतः
गाङ्गेयस्य च सांन्निध्ये व्यासस्य विदुरस्य च २
राजन्संप्राप्तविद्यास्ते कुमाराः कुरुसत्तम
ते दर्शयेयुः स्वां शिक्षां राजन्ननुमते तव ३
ततोऽब्रवीन्महाराजः प्रहृष्टेनान्तरात्मना
भारद्वाज महत्कर्म कृतं ते द्विजसत्तम ४
यदा तु मन्यसे कालं यस्मिन्देशे यथा यथा
तथा तथा विधानाय स्वयमाज्ञापयस्व माम् ५
स्पृहयाम्यद्य निर्वेदात्पुरुषाणां सचक्षुषाम्
अस्त्रहेतोः पराक्रान्तान्ये मे द्रक्ष्यन्ति
पुत्रकान् ६
क्षत्तर्यद्गुरुराचार्यो ब्रवीति कुरु तत्तथा
न हीदृशं प्रियं मन्ये भविता धर्मवत्सल ७
ततो राजानमामन्त्र्य विदुरानुगतो बहिः
भारद्वाजो महाप्राज्ञो मापयामास मेदिनीम्
समामवृक्षां निर्गुल्मामुदक्प्रवणसंस्थिताम् ८
तस्यां भूमौ बलि चक्रे तिथौ नक्षत्रपूजिते
अवघुष्टं पुरे चापि तदर्थं वदतां वर ९
रङ्गभूमौ सुविपुलं शास्त्रदृष्टं यथाविधि प्रेक्षागारं सुविहितं चक्रुस्तत्र च शिल्पिनः

राज्ञः सर्वायुधोपेतं स्त्रीणां चैव नरर्षभ १०
मञ्चांश्च कारयामासुस्तत्र जानपदा जनाः
विपुलानुच्छ्रयोपेताञ्शिबिकाश्च महाधनाः ११
तस्मिंस्ततोऽहनि प्राप्ते राजा ससचिवस्तदा
भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा कृपं चाचार्यसत्तमम् १२
मुक्ताजालपरिक्षिप्तं वैडूर्यमणिभूषितम्
शातकुम्भमयं दिव्यं प्रेक्षागारमुपागमत् १३
गान्धारी च महाभागा कुन्ती च जयतां वर
स्त्रियश्च सर्वा या राज्ञः सप्रेष्याः सपरिच्छदाः
हर्षादारुरुहुर्मञ्चान्मेरुं देवस्त्रियो यथा १४
ब्राह्मणक्षत्रियाद्यं च चातुर्वर्ण्यं
पुराद्द्रुतम्
दर्शनेप्सु समभ्यागात्कुमाराणां कृतास्त्रताम् १५
प्रवादितैश्च वादित्रैर्जनकौतूहलेन च
महार्णव इव क्षुब्धः समाजः सोऽभवत्तदा १६
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लयज्ञोपवीतवान्
शुक्लकेशः सितश्मश्रुः शुक्लमाल्यानुलेपनः १७
रङ्गमध्यं तदाचार्यः सपुत्रः प्रविवेश ह
नभो जलधरैर्हीनं साङ्गारक इवांशुमान् १८
स यथासमयं चक्रे बलि बलवतां वरः ब्राह्मणांश्चात्र मन्त्रज्ञान्वाचयामास मङ्गलम्
१९
अथ पुण्याहघोषस्य पुण्यस्य तदनन्तरम्
विविशुर्विविधं गृह्य शस्त्रोपकरणं नराः २०
ततो बद्धतनुत्राणा बद्धकक्ष्या महाबलाः
बद्धतूणाः सधनुषो विविशुर्भरतर्षभाः २१
अनुज्येष्ठं च ते तत्र युधिष्ठिरपुरोगमाः
चक्रुरस्त्रं महावीर्याः कुमाराः परमाद्भुतम् २२
केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांस्यवननामिरे
मनुजा धृष्टमपरे वीक्षांचक्रुः सविस्मयाः २३
ते स्म लक्ष्याणि विविधुर्बाणैर्नामाङ्कशोभितैः विविधैर्लाघवोत्सृष्टैरुह्यन्तो वाजिभिर्द्रुतम्

२४
तत्कुमारबलं तत्र गृहीतशरकार्मुकम्
गन्धर्वनगराकारं प्रेक्ष्य ते विस्मिताभवन् २५
सहसा चुक्रुशुस्तत्र नराः शतसहस्रशः
विस्मयोत्फुल्लनयनाः साधु साध्विति भारत २६
कृत्वा धनुषि ते मार्गान्रथचर्यासु चासकृत्
गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च नियुद्धे च महाबलाः २७
गृहीतखड्गचर्माणस्ततो भूयः प्रहारिणः त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टांश्चेरुः सर्वासु भूमिषु
२८
लाघवं सौष्ठवं शोभां स्थिरत्वं दृढमुष्टिताम्
ददृशुस्तत्र सर्वेषां प्रयोगे खड्गचर्मणाम् २९
अथ तौ नित्यसंहृष्टौ सुयोधनवृकोदरौ
अवतीर्णौ गदाहस्तावेकशृङ्गाविवाचलौ ३०
बद्धकक्षौ महाबाहू पौरुषे पर्यवस्थितौ
बृंहन्तौ वाशिताहेतोः समदाविव कुञ्जरौ ३१
तौ प्रदक्षिणसव्यानि मण्डलानि महाबलौ
चेरतुर्निर्मलगदौ समदाविव गोवृषौ ३२
विदुरो धृतराष्ट्राय गान्धार्यै पाण्डवारणिः
न्यवेदयेतां तत्सर्वं कुमाराणां विचेष्टितम् ३३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२४

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
कुरुराजे हि रङ्गस्थे भीमे च बलिनां वरे
पक्षपातकृतस्नेहः स द्विधेवाभवज्जनः १
हा वीर कुरुराजेति हा भीमेति च नर्दताम्
पुरुषाणां सुविपुलाः प्रणादाः सहसोत्थिताः २
ततः क्षुब्धार्णवनिभं रङ्गमालोक्य बुद्धिमान्
भारद्वाजः प्रियं पुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ३
वारयैतौ महावीर्यौ कृतयोग्यावुभावपि

मा भूद्रङ्गप्रकोपोऽय भीमदुर्योधनोद्भवः ४
ततस्तावुद्यतगदौ गुरुपुत्रेण वारितौ
युगान्तानिलसंक्षुब्धौ महावेगाविवार्णवौ ५
ततो रङ्गाङ्गणगतो द्रोणो वचनमब्रवीत्
निवार्य वादित्रगणं महामेघसमस्वनम् ६
यो मे पुत्रात्प्रियतरः सर्वास्त्रविदुषां वरः
एन्द्रिरिन्द्रानुजसमः स पार्थो दृश्यतामिति ७
आचार्यवचनेनाथ कृतस्वस्त्ययनो युवा
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः पूर्णतूणः सकार्मुकः ८
काञ्चनं कवचं बिभ्रत्प्रत्यदृश्यत फल्गुनः
सार्कः सेन्द्रायुधतडित्ससंध्य इव तोयदः ९
ततः सर्वस्य रङ्गस्य समुत्पिञ्जोऽभवन्महान्
प्रावाद्यन्त च वाद्यानि सशङ्खानि समन्ततः १०
एष कुन्तीसुतः श्रीमानेष पाण्डवमध्यमः
एष पुत्रो महेन्द्रस्य कुरूणामेष रक्षिता ११
एषोऽस्त्रविदुषां श्रेष्ठ एष धर्मभृतां वरः
एष शीलवतां चापि शीलज्ञाननिधिः परः १२
इत्येवमतुला वाचः शृण्वन्त्याः प्रेक्षकेरिताः
कुन्त्याः प्रस्नवसंमिश्रैरस्रैः
क्लिन्नमुरोऽभवत् १३
तेन शब्देन महता पूर्णश्रुतिरथाब्रवीत्
धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठो विदुरं हृष्टमानसः १४
क्षत्तः क्षुब्धार्णवनिभः किमेष सुमहास्वनः
सहसैवोत्थितो रङ्गे भिन्दन्निव नभस्तलम् १५
विदुर उवाच
एष पार्थो महाराज फल्गुनः पाण्डुनन्दनः
अवतीर्णः सकवचस्तत्रैष सुमहास्वनः १६
धृतराष्ट्र उवाच
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि रक्षितोऽस्मि महामते
पृथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिः पाण्डववह्निभिः १७
वैशम्पायन उवाच
तस्मिन्समुदिते रङ्गे कथंचित्पर्यवस्थिते

दर्शयामास बीभत्सुराचार्यादस्त्रलाघवम् १८
आग्नेयेनासृजद्वह्निं वारुणेनासृजत्पयः
वायव्येनासृजद्वायुं पार्जन्येनासृजद्घनान् १९
भौमेन प्राविशद्भूमिं पार्वतेनासृजद्गिरीन्
अन्तर्धानेन चास्त्रेण पुनरन्तर्हितोऽभवत् २०
क्षणात्प्रांशुः क्षणाद्ध्रस्वः क्षणाच्च
रथधूर्गतः
क्षणेन रथमध्यस्थः क्षणेनावापतन्महीम् २१
सुकुमारं च सूक्ष्मं च गुरुं चापि गुरुप्रियः
सौष्ठवेनाभिसंयुक्तः सोऽविध्यद्विविधैः शरैः २२
भ्रमतश्च वराहस्य लोहस्य प्रमुखे समम्
पञ्च बाणानसंसक्तान्स मुमोचैकबाणवत् २३
गव्ये विषाणकोशे च चले रज्ज्ववलम्बिते
निचखान महावीर्यः सायकानेकविंशतिम् २४
इत्येवमादि सुमहत्खड्गे धनुषि चाभवत्
गदायां शस्त्रकुशलो दर्शनानि व्यदर्शयत् २५
ततः समाप्तभूयिष्ठे तस्मिन्कर्मणि भारत
मन्दीभूते समाजे च वादित्रस्य च निस्वने २६
द्वारदेशात्समुद्भूतो माहात्म्यबलसूचकः
वज्रनिष्पेषसदृशः शुश्रुवे भुजनिस्वनः २७
दीर्यन्ते किं नु गिरयः किंस्विद्भूमिर्विदीर्यते
किं स्विदापूर्यते व्योम जलभारघनैर्घनैः २८
रङ्गस्यैवं मतिरभूत्क्षणेन वसुधाधिप
द्वारं चाभिमुखाः सर्वे बभूवुः प्रेक्षकास्तदा २९
पञ्चभिर्भ्रातृभिः पार्थैद्रोर्णः! परिवृतो बभौ
पञ्चतारेण संयुक्तः सावित्रेणेव चन्द्रमाः ३०
अश्वत्थाम्ना च सहितं भ्रातॄणां शतमूर्जितम्
दुर्योधनममित्रघ्नमुत्थितं पर्यवारयत् ३१
स तैस्तदा भ्रातृभिरुद्यतायुधैर्वृतो गदापाणिरवस्थितैः स्थितः
बभौ यथा दानवसंक्षये पुरा पुरन्दरो देवगणैः समावृतः ३२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२५

षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
दत्तेऽवकाशे पुरुषैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनैः
विवेश रङ्गं विस्तीर्णं कर्णः परपुरंजयः १
सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्द्योतिताननः
सधनुर्बद्धनिस्त्रिंशः पादचारीव पर्वतः २
कन्यागर्भः पृथुयशाः पृथायाः पृथुलोचनः
तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशः कर्णोऽरिगणसूदनः ३
सिंहर्षभगजेन्द्राणां तुल्यवीर्यपराक्रमः
दीप्तिकान्तिद्युतिगुणैः सूर्येन्दुज्वलनोपमः ४
प्रांशुः कनकतालाभः सिंहसंहननो युवा
असंख्येयगुणः श्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ५
स निरीक्ष्य महाबाहुः सर्वतो रङ्गमण्डलम्
प्रणामं द्रोणकृपयोर्नात्यादृतमिवाकरोत् ६
स समाजजनः सर्वो निश्चलः स्थिरलोचनः
कोऽयमित्यागतक्षोभः कौतूहलपरोऽभवत् ७
सोऽब्रवीन्मेघधीरेण स्वरेण वदतां वरः
भ्राता भ्रातरमज्ञातं सावित्रः पाकशासनिम् ८
पार्थ यत्ते कृतं कर्म विशेषवदहं ततः
करिष्ये पश्यतां नॄणां मात्मना विस्मयं गमः ९
असमाप्ते ततस्तस्य वचने वदतां वर यन्त्रोत्क्षिप्त इव क्षिप्रमुत्तस्थौ सर्वतो जनः
१०
प्रीतिश्च पुरुषव्याघ्र दुर्योधनमथास्पृशत्
ह्रीश्च क्रोधश्च बीभत्सुं क्षणेनान्वविशच्च ह ११
ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः कर्णः प्रियरणः सदा
यत्कृतं तत्र पार्थेन तच्चकार महाबलः १२
अथ दुर्योधनस्तत्र भ्रातृभिः सह भारत
कर्णं परिष्वज्य मुदा ततो वचनमब्रवीत् १३

स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मानद
अहं च कुरुराज्यं च यथेष्टमुपभुज्यताम् १४
कर्ण उवाच
कृतं सर्वेण मेऽन्येन सखित्वं च त्वया वृणे
द्वन्द्वयुद्धं च पार्थेन कर्तुमिच्छामि भारत १५
दुर्योधन उवाच
भुङ्क्ष्व भोगान्मया सार्धं बन्धूनां प्रियकृद्भव
दुर्हृदां कुरु सर्वेषां मूर्ध्नि पादमरिन्दम १६
वैशम्पायन उवाच
ततः क्षिप्तमिवात्मानं मत्वा पार्थोऽभ्यभाषत
कर्णं भ्रातृसमूहस्य मध्येऽचलमिव स्थितम् १७
अनाहूतोपसृप्तानामनाहूतोपजल्पिनाम्
ये लोकास्तान्हतः कर्ण मया त्वं प्रतिपत्स्यसे १८
कर्ण उवाच
रङ्गोऽय सर्वसामान्यः किमत्र तव फल्गुन
वीर्यश्रेष्ठाश्च राजन्या बलं धर्मोऽनुवर्तते १९
किं क्षेपैर्दुर्बलाश्वासैः शरैः कथय भारत
गुरोः समक्षं यावत्ते हराम्यद्य शिरः शरैः २०
वैशम्पायन उवाच
ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः पार्थः परपुरञ्जयः
भ्रातृभिस्त्वरयाश्लिष्टो रणायोपजगाम तम् २१
ततो दुर्योधनेनापि सभ्रात्रा समरोद्यतः
परिष्वक्तः स्थितः कर्णः प्रगृह्य सशरं धनुः २२
ततः सविद्युत्स्तनितैः सेन्द्रायुधपुरोजवैः
आवृतं गगनं मेघैर्बलाकापङ्क्तिहासिभिः २३
ततः स्नेहाद्धरिहयं दृष्ट्वा रङ्गावलोकिनम्
भास्करोऽप्यनयन्नाशं समीपोपगतान्घनान् २४
मेघच्छायोपगूढस्तु ततोऽदृश्यत पाण्डवः
सूर्यातपपरिक्षिप्तः कर्णोऽपि समदृश्यत २५
धार्तराष्ट्रा यतः कर्णस्तस्मिन्देशे व्यवस्थिताः
भारद्वाजः कृपो भीष्मो यतः पार्थस्ततोऽभवन् २६
द्विधा रङ्गः समभवत्स्त्रीणां द्वैधमजायत

कुन्तिभोजसुता मोहं विज्ञातार्था जगाम ह २७
तां तथा मोहसंपन्नां विदुरः सर्वधर्मवित्
कुन्तीमाश्वासयामास
प्रोक्ष्याद्भिश्चन्दनोक्षितैः २८
ततः प्रत्यागतप्राणा तावुभावपि दंशितौ
पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंतप्ता नान्वपद्यत किंचन २९
तावुद्यतमहाचापौ कृपः शारद्वतोऽब्रवीत्
द्वन्द्वयुद्धसमाचारे कुशलः सर्वधर्मवित् ३०
अयं पृथायास्तनयः कनीयान्पाण्डुनन्दनः
कौरवो भवता सार्धं द्वन्द्वयुद्धं करिष्यति ३१
त्वमप्येवं महाबाहो मातरं पितरं कुलम्
कथयस्व नरेन्द्राणां येषां त्वं कुलवर्धनः
ततो विदित्वा पार्थस्त्वां प्रतियोत्स्यति वा न वा
३२
एवमुक्तस्य कर्णस्य व्रीडावनतमाननम्
बभौ वर्षाम्बुभिः क्लिन्नं पद्ममागलितं यथा ३३
दुर्योधन उवाच
आचार्य त्रिविधा योनी राज्ञां शास्त्रविनिश्चये
तत्कुलीनश्च शूरश्च सेनां यश्च प्रकर्षति ३४
यद्ययं फल्गुनो युद्धे नाराज्ञा योद्धुमिच्छति
तस्मादेषोऽङ्गविषये मया राज्येऽभिषिच्यते ३५
वैशम्पायन उवाच
ततस्तस्मिन्क्षणे कर्णः सलाजकुसुमैर्घटैः
काञ्चनैः काञ्चने पीठे मन्त्रविद्भिर्महारथः
अभिषिक्तोऽङ्गराज्ये स श्रिया युक्तो महाबलः ३६
सच्छत्रवालव्यजनो जयशब्दान्तरेण च
उवाच कौरवं राजा राजानं तं वृषस्तदा ३७
अस्य राज्यप्रदानस्य सदृशं किं ददानि ते
प्रब्रूहि राजशार्दूल कर्ता ह्यस्मि तथा नृप
अत्यन्तं सख्यमिच्छामीत्याह तं स सुयोधनः ३८
एवमुक्तस्ततः कर्णस्तथेति प्रत्यभाषत
हर्षाच्चोभौ समाश्लिष्य परां मुदमवापतुः ३९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२६

सप्तविंशत्यधिकशतमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः स्रस्तोत्तरपटः सप्रस्वेदः सवेपथुः
विवेशाधिरथो रङ्गं यष्टिप्राणो ह्वयन्निव १
तमालोक्य धनुस्त्यक्त्वा पितृगौरवयन्त्रितः
कर्णोऽभिषेकार्द्रशिराः शिरसा समवन्दत २
ततः पादाववच्छाद्य पटान्तेन ससंभ्रमः
पुत्रेति परिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिः ३
परिष्वज्य च तस्याथ मूर्धानं स्नेहविक्लवः
अङ्गराज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिः सिषिचे पुनः ४
तं दृष्ट्वा सूतपुत्रोऽयमिति निश्चित्य पाण्डवः
भीमसेनस्तदा वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ५
न त्वमर्हसि पार्थेन सूतपुत्र रणे वधम्
कुलस्य सदृशस्तूर्णं प्रतोदो गृह्यतां त्वया ६
अङ्गराज्यं च नार्हस्त्वमुपभोक्तुं नराधम
श्वा हुताशसमीपस्थं पुरोडाशमिवाध्वरे ७
एवमुक्तस्ततः कर्णः किंचित्प्रस्फुरिताधरः
गगनस्थं विनिःश्वस्य दिवाकरमुदैक्षत ८
ततो दुर्योधनः कोपादुत्पपात महाबलः
भ्रातृपद्मवनात्तस्मान्मदोत्कट इव द्विपः ९
सोऽब्रवीद्भीमकर्माणं भीमसेनमवस्थितम्
वृकोदर न युक्तं ते वचनं वक्तुमीदृशम् १०
क्षत्रियाणां बलं ज्येष्ठं योद्धव्यं
क्षत्रबन्धुना
शूराणां च नदीनां च प्रभवा दुर्विदाः किल ११
सलिलादुत्थितो वह्निर्येन व्याप्तं चराचरम्
दधीचस्यास्थितो वज्रं कृतं दानवसूदनम् १२
आग्नेयः कृत्तिकापुत्रो रौद्रो गाङ्गेय इत्यपि
श्रूयते भगवान्देवः सर्वगुह्यमयो गुहः १३

क्षत्रियाभ्यश्च ये जाता ब्राह्मणास्ते च विश्रुताः
आचार्यः कलशाज्जातः शरस्तम्बाद्गुरुः कृपः
भवतां च यथा जन्म तदप्यागमितं नृपैः १४
सकुण्डलं सकवचं दिव्यलक्षणलक्षितम्
कथमादित्यसंकाशं मृगी व्याघ्रं जनिष्यति १५
पृथिवीराज्यमर्होऽय नाङ्गराज्यं नरेश्वरः
अनेन बाहुवीर्येण मया चाज्ञानुवर्तिना १६
यस्य वा मनुजस्येदं न क्षान्तं मद्विचेष्टितम्
रथमारुह्य पद्भ्यां वा विनामयतु कार्मुकम् १७
ततः सर्वस्य रङ्गस्य हाहाकारो महानभूत्
साधुवादानुसंबद्धः सूर्यश्चास्तमुपागमत् १८
ततो दुर्योधनः कर्णमालम्ब्याथ करे नृप
दीपिकाग्निकृतालोकस्तस्माद्रङ्गाद्विनिर्ययौ १९
पाण्डवाश्च सहद्रोणाः सकृपाश्च विशां पते
भीष्मेण सहिताः सर्वे ययुः स्वं स्वं निवेशनम् २०
अर्जुनेति जनः कश्चित्कश्चित्कर्णेति भारत कश्चिद्दुर्योधनेत्येवं ब्रुवन्तः प्रस्थितास्तदा
२१
कुन्त्याश्च प्रत्यभिज्ञाय दिव्यलक्षणसूचितम्
पुत्रमङ्गेश्वरं स्नेहाच्छन्ना प्रीतिरवर्धत २२
दुर्योधनस्यापि तदा कर्णमासाद्य पार्थिव
भयमर्जुनसंजातं क्षिप्रमन्तरधीयत २३
स चापि वीरः कृतशस्त्रनिश्रमः परेण
साम्नाभ्यवदत्सुयोधनम्
युधिष्ठिरस्याप्यभवत्तदा मतिर्न कर्णतुल्योऽस्ति
धनुर्धरः क्षितौ २४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२७

अष्टाविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः शिष्यान्समानीय आचार्यार्थमचोदयत्

द्रोणः सर्वानशेषेण दक्षिणार्थं महीपते १
पाञ्चालराजं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि
पर्यानयत भद्रं वः सा स्यात्परमदक्षिणा २
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे रथैस्तूर्णं प्रहारिणः
आचार्यधनदानार्थं द्रोणेन सहिता ययुः ३
ततोऽभिजग्मुः पाञ्चालान्निघ्नन्तस्ते नरर्षभाः
ममृदुस्तस्य नगरं द्रुपदस्य महौजसः ४
ते यज्ञसेनं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि
उपाजह्रुः सहामात्यं द्रोणाय भरतर्षभाः ५
भग्नदर्पं हृतधनं तथा च वशमागतम्
स वैरं मनसा ध्यात्वा द्रोणो द्रुपदमब्रवीत् ६
प्रमृद्य तरसा राष्ट्रं पुरं ते मृदितं मया
प्राप्य जीवन्रिपुवशं सखिपूर्वं किमिष्यते ७
एवमुक्त्वा प्रहस्यैनं निश्चित्य पुनरब्रवीत्
मा भैः प्राणभयाद्राजन्क्षमिणो ब्राह्मणा वयम् ८
आश्रमे क्रीडितं यत्तु त्वया बाल्ये मया सह
तेन संवर्धितः स्नेहस्त्वया मे क्षत्रियर्षभ ९
प्रार्थयेयं त्वया सख्यं पुनरेव नरर्षभ
वरं ददामि ते राजन्राज्यस्यार्धमवाप्नुहि १०
अराजा किल नो राज्ञां सखा भवितुमर्हति
अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन मया तव ११
राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे
सखायं मां विजानीहि पाञ्चाल यदि मन्यसे १२
द्रुपद उवाच
अनाश्चर्यमिदं ब्रह्मन्विक्रान्तेषु महात्मसु
प्रीये त्वयाहं त्वत्तश्च प्रीतिमिच्छामि
शाश्वतीम् १३
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु तं द्रोणो मोक्षयामास भारत
सत्कृत्य चैनं प्रीतात्मा राज्यार्धं प्रत्यपादयत् १४
माकन्दीमथ गङ्गायास्तीरे जनपदायुताम्

सोऽध्यावसद्दीनमनाः काम्पिल्यं च पुरोत्तमम्
दक्षिणांश्चैव पाञ्चालान्यावच्चर्मण्वती नदी १५
द्रोणेन वैरं द्रुपदः संस्मरन्न शशाम ह
क्षात्रेण च बलेनास्य नापश्यत्स पराजयम् १६
हीनं विदित्वा चात्मानं ब्राह्मणेन बलेन च
पुत्रजन्म परीप्सन्वै स राजा तदधारयत्
अहिच्छत्रं च विषयं द्रोणः समभिपद्यत १७
एवं राजन्नहिच्छत्रा पुरी जनपदायुता
युधि निर्जित्य पार्थेन द्रोणाय प्रतिपादिता १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२८

एकोनत्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनञ्जयम्
दुर्योधनो लक्षयित्वा पर्यतप्यत दुर्मतिः १
ततो वैकर्तनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः
अनेकैरभ्युपायैस्तांञ्जिघांसन्ति स्म पाण्डवान् २
पाण्डवाश्चापि तत्सर्वं प्रत्यजानन्नरिंदमाः
उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ३
गुणैः समुदितान्दृष्ट्वा पौराः पाण्डुसुतांस्तदा
कथयन्ति स्म संभूय चत्वरेषु सभासु च ४
प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्वाद्धृतराष्ट्रो जनेश्वरः
राज्यमप्राप्तवान्पूर्वं स कथं नृपतिर्भवेत् ५
तथा भीष्मः शान्तनवः सत्यसन्धो महाव्रतः
प्रत्याख्याय पुरा राज्यं नाद्य जातु ग्रहीष्यति ६
ते वयं पाण्डवं ज्येष्ठं तरुणं वृद्धशीलिनम्
अभिषिञ्चाम साध्वद्य सत्यं करुणवेदिनम् ७
स हि भीष्मं शान्तनवं धृतराष्ट्रं च धर्मवित्
सपुत्रं विविधैर्भोगैर्योजयिष्यति पूजयन् ८
तेषां दुर्योधनः श्रुत्वा तानि वाक्यानि भाषताम्
युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्यतप्यत दुर्मतिः ९

स तप्यमानो दुष्टात्मा तेषां वाचो न चक्षमे
ईर्ष्यया चाभिसंतप्तो धृतराष्ट्रमुपागमत् १०
ततो विरहितं दृष्ट्वा पितरं प्रतिपूज्य सः
पौरानुरागसंतप्तः पश्चादिदमभाषत ११
श्रुता मे जल्पतां तात पौराणामशिवा गिरः
त्वामनादृत्य भीष्मं च पतिमिच्छन्ति पाण्डवम् १२
मतमेतच्च भीष्मस्य न स राज्यं बुभूषति
अस्माकं तु परां पीडां चिकीर्षन्ति पुरे जनाः १३
पितृतः प्राप्तवान्राज्यं पाण्डुरात्मगुणैः पुरा
त्वमप्यगुणसंयोगात्प्राप्तं राज्यं न लब्धवान् १४
स एष पाण्डोर्दायाद्यं यदि प्राप्नोति पाण्डवः
तस्य पुत्रो ध्रुवं प्राप्तस्तस्य तस्येति चापरः १५
ते वयं राजवंशेन हीनाः सह सुतैरपि
अवज्ञाता भविष्यामो लोकस्य जगतीपते १६
सततं निरयं प्राप्ताः परपिण्डोपजीविनः
न भवेम यथा राजंस्तथा शीघ्रं विधीयताम् १७
अभविष्यः स्थिरो राज्ये यदि हि त्वं पुरा नृप
ध्रुवं प्राप्स्याम च वयं राज्यमप्यवशे जने १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १२९

त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धृतराष्ट्रस्तु पुत्रस्य श्रुत्वा वचनमीदृशम्
मुहूर्तमिव संचिन्त्य दुर्योधनमथाब्रवीत् १
धर्मनित्यः सदा पाण्डुर्ममासीत्प्रियकृद्धितः
सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मयि त्वासीद्विशेषतः २
नास्य किंचिन्न जानामि भोजनादि चिकीर्षितम्
निवेदयति नित्यं हि मम राज्यं धृतव्रतः ३
तस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः
गुणवाँ ल्लोकविख्यातः पौराणां च सुसंमतः ४
स कथं शक्यमस्माभिरपक्रष्टुं बलादितः

पितृपैतामहाद्रा ज्यात्ससहायो विशेषतः ५
भृता हि पाण्डुनामात्या बलं च सततं भृतम्
भृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ६
ते पुरा सत्कृतास्तात पाण्डुना पौरवा जनाः
कथं युधिष्ठिरस्यार्थे न नो हन्युः सबान्धवान् ७
दुर्योधन उवाच
एवमेतन्मया तात भावितं दोषमात्मनि
दृष्ट्वा प्रकृतयः सर्वा अर्थमानेन योजिताः ८
ध्रुवमस्मत्सहायास्ते भविष्यन्ति प्रधानतः
अर्थवर्गः सहामात्यो मत्संस्थोऽद्य महीपते ९
स भवान्पाण्डवानाशु विवासयितुमर्हति
मृदुनैवाभ्युपायेन नगरं वारणावतम् १०
यदा प्रतिष्ठितं राज्यं मयि राजन्भविष्यति
तदा कुन्ती सहापत्या पुनरेष्यति भारत ११
धृतराष्ट्र उवाच
दुर्योधन ममाप्येतद्धृदि संपरिवर्तते
अभिप्रायस्य पापत्वान्नैतत्तु विवृणोम्यहम् १२
न च भीष्मो न च द्रो णो न क्षत्ता न च गौतमः
विवास्यमानान्कौन्तेयाननुमंस्यन्ति कर्हिचित् १३
समा हि कौरवेयाणां वयमेते च पुत्रक
नैते विषममिच्छेयुर्धर्मयुक्ता मनस्विनः १४
ते वयं कौरवेयाणामेतेषां च महात्मनाम्
कथं न वध्यतां तात गच्छेम जगतस्तथा १५
दुर्योधन उवाच
मध्यस्थः सततं भीष्मो द्रो णपुत्रो मयि स्थितः
यतः पुत्रस्ततो द्रो णो भविता नात्र संशयः १६
कृपः शारद्वतश्चैव यत एते त्रयस्ततः
द्रो णं च भागिनेयं च न स त्यक्ष्यति कर्हिचित् १७
क्षत्तार्थबद्धस्त्वस्माकं प्रच्छन्नं तु यतः परे
न चैकः स समर्थोऽस्मान्पाण्डवार्थे प्रबाधितुम् १८
स विश्रब्धः पाण्डुपुत्रान्सह मात्रा विवासय
वारणावतमद्यैव नात्र दोषो भविष्यति १९

विनिद्रकरणं घोरं हृदि शल्यमिवार्पितम् शोकपावकमुद्भूतं कर्मणैतेन नाशय २०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३०

एकत्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो दुर्योधनो राजा सर्वास्ताः प्रकृतीः शनैः
अर्थमानप्रदानाभ्यां संजहार सहानुजः १
धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तु केचित्कुशलमन्त्रिणः
कथयाञ्चक्रिरे रम्यं नगरं वारणावतम् २
अयं समाजः सुमहान्रमणीयतमो भुवि
उपस्थितः पशुपतेर्नगरे वारणावते ३
सर्वरत्नसमाकीर्णे पुंसां देशे मनोरमे
इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनाच्चक्रिरे कथाः ४
कथ्यमाने यथा रम्ये नगरे वारणावते
गमने पाण्डुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ५
यदा त्वमन्यत नृपो जातकौतूहला इति
उवाचैनानथ तदा पाण्डवानम्बिकासुतः ६
ममेमे पुरुषा नित्यं कथयन्ति पुनः पुनः
रमणीयतरं लोके नगरं वारणावतम् ७
ते तात यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते
सगणाः सानुयात्राश्च विहरध्वं यथामराः ८
ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गायनेभ्यश्च सर्वशः
प्रयच्छध्वं यथाकामं देवा इव सुवर्चसः ९
कंचित्कालं विहृत्यैवमनुभूय परां मुदम्
इदं वै हास्तिनपुरं सुखिनः पुनरेष्यथ १०
घृतराष्ट्रस्य तं काममनुबुद्ध्वा युधिष्ठिरः
आत्मनश्चासहायत्वं तथेति प्रत्युवाच तम् ११
ततो भीष्मं महाप्राज्ञं विदुरं च महामतिम्
द्रोणं च बाह्लिकं चैव सोमदत्तं च कौरवम् १२
कृपमाचार्यपुत्रं च गान्धारीं च यशस्विनीम्

युधिष्ठिरः शनैर्दीनमुवाचेदं वचस्तदा १३
रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते
सगणास्तात वत्स्यामो धृतराष्ट्रस्य शासनात् १४
प्रसन्नमनसः सर्वे पुण्या वाचो विमुञ्चत
आशीर्भिर्वर्धितानस्मान्न पापं प्रसहिष्यति १५
एवमुक्तास्तु ते सर्वे पाण्डुपुत्रेण कौरवाः
प्रसन्नवदना भूत्वा तेऽभ्यवर्तन्त पाण्डवान् १६
स्वस्त्यस्तु वः पथि सदा भूतेभ्यश्चैव सर्वशः
मा च वोऽस्त्वशुभं किंचित्सर्वतः पाण्डुनन्दनाः १७
ततः कृतस्वस्त्ययना राज्यलाभाय पाण्डवाः
कृत्वा सर्वाणि कार्याणि प्रययुर्वारणावतम् १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३१

द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तेषु राज्ञा तु पाण्डवेषु महात्मसु
दुर्योधनः परं हर्षमाजगाम दुरात्मवान् १
स पुरोचनमेकान्तमानीय भरतर्षभ
गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ सचिवं वाक्यमब्रवीत् २
ममेयं वसुसंपूर्णा पुरोचन वसुन्धरा
यथेयं मम तद्वत्ते स तां रक्षितुमर्हसि ३
न हि मे कश्चिदन्योऽस्ति वैश्वासिकतरस्त्वया
सहायो येन संधाय मन्त्रयेयं यथा त्वया ४
संरक्ष तात मन्त्रं च सपत्नांश्च ममोद्धर
निपुणेनाभ्युपायेन यद्ब्रवीमि तथा कुरु ५
पाण्डवा धृतराष्ट्रेण प्रेषिता वारणावतम्
उत्सवे विहरिष्यन्ति धृतराष्ट्रस्य शासनात् ६
स त्वं रासभयुक्तेन स्यन्दनेनाशुगामिना
वारणावतमद्यैव यथा यासि तथा कुरु ७
तत्र गत्वा चतुःशालं गृहं परमसंवृतम्
आयुधागारमाश्रित्य कारयेथा महाधनम् ८

शणसर्जरसादीनि यानि द्रव्याणि कानिचित् आग्नेयान्युत सन्तीह तानि सर्वाणि दापय ९ सर्पिषा च सतैलेन लाक्षया चाप्यनल्पया मृत्तिकां मिश्रयित्वा त्वं लेपं कुड्येषु दापयेः १०
शणान्वंशं घृतं दारु यन्त्राणि विविधानि च
तस्मिन्वेश्मनि सर्वाणि निक्षिपेथाः समन्ततः ११
यथा च त्वां न शङ्केरन्परीक्षन्तोऽपि पाण्डवाः
आग्नेयमिति तत्कार्यमिति चान्ये च मानवाः १२
वेश्मन्येवं कृते तत्र कृत्वा तान्परमार्चितान्
वासयेः पाण्डवेयांश्च कुन्तीं च ससुहृज्जनाम् १३
तत्रासनानि मुख्यानि यानानि शयनानि च
विधातव्यानि पाण्डूनां यथा तुष्येत मे पिता १४
यथा रमेरन्विश्रब्धा नगरे वारणावते
तथा सर्वं विधातव्यं यावत्कालस्य पर्ययः १५
ज्ञात्वा तु तान्सुविश्वस्ताञ्शयानानकुतोभयान्
अग्निस्ततस्त्वया देयो द्वारतस्तस्य वेश्मनः १६
दग्धानेवं स्वके गेहे दग्धा इति ततो जनाः
ज्ञातयो वा वदिष्यन्ति पाण्डवार्थाय कर्हिचित् १७
तत्तथेति प्रतिज्ञाय कौरवाय पुरोचनः
प्रायाद्रासभयुक्तेन नगरं वारणावतम् १८
स गत्वा त्वरितो राजन्दुर्योधनमते स्थितः
यथोक्तं राजपुत्रेण सर्वं चक्रे पुरोचनः १९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३२

त्रयस्त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
पाण्डवास्तु रथान्युक्त्वा सदश्वैरनिलोपमैः
आरोहमाणा भीष्मस्य पादौ जगृहुरार्तवत् १
राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य द्रोणस्य च महात्मनः
अन्येषां चैव वृद्धानां विदुरस्य कृपस्य च २

एवं सर्वान्कुरून्वृद्धानभिवाद्य यतव्रताः
समालिङ्ग्य समानांश्च बालैश्चाप्यभिवादिताः ३
सर्वा मातॄस्तथापृष्ट्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणम्
सर्वाः प्रकृतयश्चैव प्रययुर्वारणावतम् ४
विदुरश्च महाप्राज्ञस्तथान्ये कुरुपुङ्गवाः
पौराश्च पुरुषव्याघ्रानन्वयुः शोककर्शिताः ५
तत्र केचिद्ब्रुवन्ति स्म ब्राह्मणा निर्भयास्तदा
शोचमानाः पाण्डुपुत्रानतीव भरतर्षभ ६
विषमं पश्यते राजा सर्वथा तमसावृतः
धृतराष्ट्रः सुदुर्बुद्धिर्न च धर्मं प्रपश्यति ७
न हि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः
भीमो वा बलिनां श्रेष्ठः कौन्तेयो वा धनञ्जयः
कुत एव महाप्राज्ञौ माद्रीपुत्रौ करिष्यतः ८
तद्राज्यं पितृतः प्राप्तं धृतराष्ट्रो न मृष्यते
अधर्ममखिलं किं नु भीष्मोऽयमनुमन्यते
विवास्यमानानस्थाने कौन्तेयान्भरतर्षभान् ९
पितेव हि नृपोऽस्माकमभूच्छान्तनवः पुरा
विचित्रवीर्यो राजर्षिः पाण्डुश्च कुरुनन्दनः १०
स तस्मिन्पुरुषव्याघ्रे दिष्टभावं गते सति
राजपुत्रानिमान्बालान्धृतराष्ट्रो न मृष्यते ११
वयमेतदमृष्यन्तः सर्व एव पुरोत्तमात्
गृहान्विहाय गच्छामो यत्र याति युधिष्ठिरः १२
तांस्तथावादिनः पौरान्दुःखितान्दुःखकर्शितः
उवाच परमप्रीतो धर्मराजो युधिष्ठिरः १३
पिता मान्यो गुरुः श्रेष्ठो यदाह पृथिवीपतिः
अशङ्कमानैस्तत्कार्यमस्माभिरिति नो व्रतम् १४
भवन्तः सुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वा प्रदक्षिणम्
आशीर्भिरभिनन्द्यास्मान्निवर्तध्वं यथागृहम् १५
यदा तु कार्यमस्माकं भवद्भिरुपपत्स्यते
तदा करिष्यथ मम प्रियाणि च हितानि च १६
ते तथेति प्रतिज्ञाय कृत्वा चैतान्प्रदक्षिणम्
आशीर्भिरभिरनन्द्यैनाञ्जग्मुर्नगरमेव हि १७

पौरेषु तु निवृत्तेषु विदुरः सर्वधर्मवित् बोधयन्पाण्डवश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् प्राज्ञः प्राज्ञं प्रलापज्ञः
सम्यग्धर्मार्थदर्शिवान् १८
विज्ञायेदं तथा कुर्यादापदं निस्तरेद्यथा
अलोहं निशितं शस्त्रं शरीरपरिकर्तनम्
यो वेत्ति न तमाघ्नन्ति प्रतिघातविदं द्विषः १९
कक्षघ्नः शिशिरघ्नश्च महाकक्षे बिलौकसः
न दहेदिति चात्मानं यो रक्षति स जीवति २०
नाचक्षुर्वेत्ति पन्थानं नाचक्षुर्विन्दते दिशः
नाधृतिर्भूतिमाप्नोति बुध्यस्वैवं प्रबोधितः २१
अनाप्तैर्दत्तमादत्ते नरः शस्त्रमलोहजम्
श्वाविच्छरणमासाद्य प्रमुच्येत हुताशनात् २२
चरन्मार्गान्विजानाति नक्षत्रैर्विन्दते दिशः
आत्मना चात्मनः पञ्च पीडयन्नानुपीड्यते २३
अनुशिष्ट्वानुगत्वा च कृत्वा चैनान्प्रदक्षिणम्
पाण्डवानभ्यनुज्ञाय विदुरः प्रययौ गृहान् २४
निवृत्ते विदुरे चैव भीष्मे पौरजने तथा
अजातशत्रुमामन्त्र्य कुन्ती वचनमब्रवीत् २५
क्षत्ता यदब्रवीद्वाक्यं जनमध्येऽब्रुवन्निव
त्वया च तत्तथेत्युक्तो जानीमो न च तद्वयम् २६
यदि तच्छक्यमस्माभिः श्रोतुं न च सदोषवत्
श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं संवादं तव तस्य च २७
युधिष्ठिर उवाच
विषादग्नेश्च बोद्धव्यमिति मां विदुरोऽब्रवीत्
पन्थाश्च वो नाविदितः कश्चित्स्यादिति चाब्रवीत् २८
जितेन्द्रियश्च वसुधां प्राप्स्यसीति च माब्रवीत्
विज्ञातमिति तत्सर्वमित्युक्तो विदुरो मया २९
वैशम्पायन उवाच
अष्टमेऽहनि रोहिण्यां प्रयाताः फल्गुनस्य ते
वारणावतमासाद्य ददृशुर्नागरं जनम् ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३३

चतुस्त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः सर्वाः प्रकृतयो नगराद्वारणावतात्
सर्वमङ्गलसंयुक्ता यथाशास्त्रमतन्द्रिताः १
श्रुत्वागतान्पाण्डुपुत्रान्नानायानैः सहस्रशः
अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठाञ्श्रुत्वैव परया मुदा २
ते समासाद्य कौन्तेयान्वारणावतका जनाः
कृत्वा जयाशिषः सर्वे परिवार्योपतस्थिरे ३
तैर्वृतः पुरुषव्याघ्रो धर्मराजो युधिष्ठिरः
विबभौ देवसङ्काशो वज्रपाणिरिवामरैः ४
सत्कृतास्ते तु पौरैश्च पौरान्सत्कृत्य चानघाः
अलंकृतं जनाकीर्णं विविशुर्वारणावतम् ५
ते प्रविश्य पुरं वीरास्तूर्णं जग्मुरथो गृहान्
ब्राह्मणानां महीपाल रतानां स्वेषु कर्मसु ६
नगराधिकृतानां च गृहाणि रथिनां तथा
उपतस्थुर्नरश्रेष्ठा वैश्यशूद्रगृहानपि ७
अर्चिताश्च नरैः पौरैः पाण्डवा भरतर्षभाः
जग्मुरावसथं पश्चात्पुरोचनपुरस्कृताः ८
तेभ्यो भक्ष्यान्नपानानि शयनानि शुभानि च
आसनानि च मुख्यानि प्रददौ स पुरोचनः ९
तत्र ते सत्कृतास्तेन सुमहार्हपरिच्छदाः
उपास्यमानाः पुरुषैरूषुः पुरनिवासिभिः १०
दशरात्रोषितानां तु तत्र तेषां पुरोचनः
निवेदयामास गृहं शिवाख्यमशिवं तदा ११
तत्र ते पुरुषव्याघ्रा विविशुः सपरिच्छदाः
पुरोचनस्य वचनात्कैलासमिव गुह्यकाः १२
तत्त्वगारमभिप्रेक्ष्य सर्वधर्मविशारदः
उवाचाग्नेयमित्येवं भीमसेनं युधिष्ठिरः
जिघ्रन्सोम्य वसागन्धं सर्पिर्जतुविमिश्रितम् १३
कृतं हि व्यक्तमाग्नेयमिदं वेश्म परंतप

शणसर्जरसं व्यक्तमानीतं गृहकर्मणि
मुञ्जबल्वजवंशादि द्रव्यं सर्वं घृतोक्षितम् १४
शिल्पिभिः सुकृतं ह्याप्तैर्विनीतैर्वेश्मकर्मणि
विश्वस्तं मामयं पापो दग्धुकामः पुरोचनः १५
इमां तु तां महाबुद्धिर्विदुरो दृष्टवांस्तदा
आपदं तेन मां पार्थ स संबोधितवान्पुरा १६
ते वयं बोधितास्तेन बुद्धवन्तोऽशिवं गृहम्
आचार्यैः सुकृतं गूढैर्दुर्योधनवशानुगैः १७
भीम उवाच
यदिदं गृहमाग्नेयं विहितं मन्यते भवान्
तत्रैव साधु गच्छामो यत्र पूर्वोषिता वयम् १८
युधिष्ठिर उवाच
इह यत्तैर्निराकारैर्वस्तव्यमिति रोचते
नष्टैरिव विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टां ध्रुवामितः १९
यदि विन्देत चाकारमस्माकं हि पुरोचनः
शीघ्रकारी ततो भूत्वा प्रसह्यापि दहेत नः २०
नायं बिभेत्युपक्रोशादधर्माद्वा पुरोचनः
यथा हि वर्तते मन्दः सुयोधनमते स्थितः २१
अपि चेह प्रदग्धेषु भीष्मोऽस्मासु पितामहः
कोपं कुर्यात्किमर्थं वा कौरवान्कोपयेत सः
धर्म इत्येव कुप्येत तथान्ये कुरुपुङ्गवाः २२
वयं तु यदि दाहस्य बिभ्यतः प्रद्रवेम हि
स्पशैर्नो घातयेत्सर्वान्राज्यलुब्धः सुयोधनः २३
अपदस्थान्पदे तिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः
हीनकोशान्महाकोशः प्रयोगैर्घातयेद्ध्रुवम् २४
तदस्माभिरिमं पापं तं च पापं सुयोधनम्
वञ्चयद्भिर्निवस्तव्यं छन्नवासं क्वचित्क्वचित् २५
ते वयं मृगयाशीलाश्चराम वसुधामिमाम्
तथा नो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पलायताम् २६
भौमं च बिलमद्यैव करवाम सुसंवृतम्
गूढोच्छ्वासान्न नस्तत्र हुताशः संप्रधक्ष्यति २७
वसतोऽत्र यथा चास्मान्न बुध्येत पुरोचनः

पौरो वापि जनः कश्चित्तथा कार्यमतन्द्रितैः २८ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३४

पञ्चत्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
विदुरस्य सुहृत्कश्चित्खनकः कुशलः क्वचित्
विविक्ते पाण्डवान्राजन्निदं वचनमब्रवीत् १
प्रहितो विदुरेणास्मि खनकः कुशलो भृशम्
पाण्डवानां प्रियं कार्यमिति किं करवाणि वः २
प्रच्छन्नं विदुरेणोक्तः श्रेयस्त्वमिह पाण्डवान्
प्रतिपादय विश्वासादिति किं करवाणि वः ३
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां रात्रावस्य पुरोचनः
भवनस्य तव द्वारि प्रदास्यति हुताशनम् ४
मात्रा सह प्रदग्धव्याः पाण्डवाः पुरुषर्षभाः
इति व्यवसितं पार्थ धार्तराष्ट्रस्य मे श्रुतम् ५
किंचिच्च विदुरेणोक्तो म्लेच्छवाचासि पाण्डव
त्वया च तत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ६
उवाच तं सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
अभिजानामि सौम्य त्वां सुहृदं विदुरस्य वै ७
शुचिमाप्तं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकम्
न विद्यते कवेः किंचिदभिज्ञानप्रयोजनम् ८
यथा नः स तथा नस्त्वं निर्विशेषा वयं त्वयि
भवतः स्म यथा तस्य पालयास्मान्यथा कविः ९
इदं शरणमाग्नेयं मदर्थमिति मे मतिः
पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् १०
स पापः कोशवांश्चैव ससहायश्च दुर्मतिः
अस्मानपि च दुष्टात्मा नित्यकालं प्रबाधते ११
स भवान्मोक्षयत्वस्मान्यत्नेनास्माद्धुताशनात्
अस्मास्विह हि दग्धेषु सकामः स्यात्सुयोधनः १२
समृद्धमायुधागारमिदं तस्य दुरात्मनः
वप्रान्ते निष्प्रतीकारमाश्लिष्येदं कृतं महत् १३

इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्म चिकीर्षितम्
प्रागेव विदुरो वेद तेनास्मानन्वबोधयत् १४
सेयमापदनुप्राप्ता क्षत्ता यां दृष्टवान्पुरा
पुरोचनस्याविदितानस्मांस्त्वं विप्रमोचय १५
स तथेति प्रतिश्रुत्य खनको यत्नमास्थितः
परिखामुत्किरन्नाम चकार सुमहद्बिलम् १६
चक्रे च वेश्मनस्तस्य मध्ये नातिमहन्मुखम्
कपाटयुक्तमज्ञातं समं भूम्या च भारत १७
पुरोचनभयाच्चैव व्यदधात्संवृतं मुखम्
स तत्र च गृहद्वारि वसत्यशुभधीः सदा १८
तत्र ते सायुधाः सर्वे वसन्ति स्म क्षपां नृप
दिवा चरन्ति मृगयां पाण्डवेया वनाद्वनम् १९
विश्वस्तवदविश्वस्ता वञ्चयन्तः पुरोचनम्
अतुष्टास्तुष्टवद्राजन्नूषुः परमदुःखिताः २०
न चैनानन्वबुध्यन्त नरा नगरवासिनः
अन्यत्र विदुरामात्यात्तस्मात्खनकसत्तमात् २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३५

षट्त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तांस्तु दृष्ट्वा सुमनसः परिसंवत्सरोषितान्
विश्वस्तानिव संलक्ष्य हर्षं चक्रे पुरोचनः १
पुरोचने तथा हृष्टे कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः
भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ चोवाच धर्मवित् २
अस्मानयं सुविश्वस्तान्वेत्ति पापः पुरोचनः
वञ्चितोऽय नृशंसात्मा कालं मन्ये पलायने ३
आयुधागारमादीप्य दग्ध्वा चैव पुरोचनम्
षट् प्राणिनो निधायेह द्रवामोऽनभिलक्षिताः ४
अथ दानापदेशेन कुन्ती ब्राह्मणभोजनम्
चक्रे निशि महद्राजन्नाजग्मुस्तत्र योषितः ५
ता विहृत्य यथाकामं भुक्त्वा पीत्वा च भारत

जग्मुर्निशि गृहानेव समनुज्ञाप्य माधवीम् ६
निषादी पञ्चपुत्रा तु तस्मिन्भोज्ये यदृच्छया
अन्नार्थिनी समभ्यागात्सपुत्रा कालचोदिता ७
सा पीत्वा मदिरां मत्ता सपुत्रा मदविह्वला
सह सर्वैः सुतै राजंस्तस्मिन्नेव निवेशने
सुष्वाप विगतज्ञाना मृतकल्पा नराधिप ८
अथ प्रवाते तुमुले निशि सुप्ते जने विभो
तदुपादीपयद्भीमः शेते यत्र पुरोचनः ९
ततः प्रतापः सुमहाञ्शब्दश्चैव विभावसोः
प्रादुरासीत्तदा तेन बुबुधे स जनव्रजः १०
पौरा ऊचुः
दुर्योधनप्रयुक्तेन पापेनाकृतबुद्धिना
गृहमात्मविनाशाय कारितं दाहितं च तत् ११
अहो धिग्धृतराष्ट्रस्य बुद्धिर्नातिसमञ्जसी
यः शुचीन्पाण्डवान्बालान्दाहयामास मन्त्रिणा १२
दिष्ट्या त्विदानीं पापात्मा दग्धोऽयमतिदुर्मतिः
अनागसः सुविश्वस्तान्यो ददाह नरोत्तमान् १३
वैशम्पायन उवाच
एवं ते विलपन्ति स्म वारणावतका जनाः
परिवार्य गृहं तच्च तस्थू रात्रौ समन्ततः १४
पाण्डवाश्चापि ते राजन्मात्रा सह सुदुःखिताः
बिलेन तेन निर्गत्य जग्मुः गूढमलक्षिताः १५
तेन निद्रोपरोधेन साध्वसेन च पाण्डवाः
न शेकुः सहसा गन्तुं सह मात्रा परंतपाः १६
भीमसेनस्तु राजेन्द्र भीमवेगपराक्रमः
जगाम भ्रातॄनादाय सर्वान्मातरमेव च १७
स्कन्धमारोप्य जननीं यमावङ्केन वीर्यवान्
पार्थौ गृहीत्वा पाणिभ्यां भ्रातरौ सुमहाबलौ १८
तरसा पादपान्भञ्जन्महीं पद्भ्यां विदारयन्
स जगामाशु तेजस्वी वातरंहा वृकोदरः १९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३६

सप्तत्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अथ रात्र्यां व्यतीतायामशेषो नागरो जनः
तत्राजगाम त्वरितो दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनान् १
निर्वापयन्तो ज्वलनं ते जना ददृशुस्ततः
जातुषं तद्गृहं दग्धममात्यं च पुरोचनम् २
नूनं दुर्योधनेनेदं विहितं पापकर्मणा
पाण्डवानां विनाशाय इत्येवं चुक्रुशुर्जनाः ३
विदिते धृतराष्ट्रस्य धार्तराष्ट्रो न संशयः
दग्धवान्पाण्डुदायादान्न ह्येनं प्रतिषिद्धवान् ४
नूनं शान्तनवो भीष्मो न धर्ममनुवर्तते
द्रोणश्च विदुरश्चैव कृपश्चान्ये च कौरवाः ५
ते वयं धृतराष्ट्रस्य प्रेषयामो दुरात्मनः
संवृत्तस्ते परः कामः पाण्डवान्दग्धवानसि ६
ततो व्यपोहमानास्ते पाण्डवार्थे हुताशनम्
निषादीं ददृशुर्दग्धां पञ्चपुत्रामनागसम् ७
खनकेन तु तेनैव वेश्म शोधयता बिलम्
पांसुभिः प्रत्यपिहितं पुरुषैस्तैरलक्षितम् ८
ततस्ते प्रेषयामासुर्धृतराष्ट्रस्य नागराः
पाण्डवानग्निना दग्धानमात्यं च पुरोचनम् ९
श्रुत्वा तु धृतराष्ट्रस्तद्राजा सुमहदप्रियम्
विनाशं पाण्डुपुत्राणां विललाप सुदुःखितः १०
अद्य पाण्डुर्मृतो राजा भ्राता मम सुदुर्लभः
तेषु वीरेषु दग्धेषु मात्रा सह विशेषतः ११
गच्छन्तु पुरुषाः शीघ्रं नगरं वारणावतम्
सत्कारयन्तु तान्वीरान्कुन्तिराजसुतां च ताम् १२
कारयन्तु च कुल्यानि शुभानि च महान्ति च
ये च तत्र मृतास्तेषां सुहृदोऽचन्तु तानपि १३
एवं गते मया शक्यं यद्यत्कारयितुं हितम् पाण्डवानां च कुन्त्याश्च तत्सर्वं क्रियतां धनैः १४

एवमुक्त्वा ततश्चक्रे ज्ञातिभिः परिवारितः
उदकं पाण्डुपुत्राणां धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः १५
चुक्रुशुः कौरवः सर्वे भृशं शोकपरायणाः
विदुरस्त्वल्पशश्चक्रे शोकं वेद परं हि सः १६
पाण्डवाश्चापि निर्गत्य नगराद्वारणावतात्
जवेन प्रययू राजन्दक्षिणां दिशमाश्रिताः १७
विज्ञाय निशि पन्थानं नक्षत्रैर्दक्षिणामुखाः
यतमाना वनं राजन्गहनं प्रतिपेदिरे १८
ततः श्रान्ताः पिपासार्ता निद्रान्धाः
पाण्डुनन्दनाः
पुनरूचुर्महावीर्यं भीमसेनमिदं वचः १९
इतः कष्टतरं किं नु यद्वयं गहने वने
दिशश्च न प्रजानीमो गन्तुं चैव न शक्नुमः २०
तं च पापं न जानीमो यदि दग्धः पुरोचनः
कथं नु विप्रमुच्येम भयादस्मादलक्षिताः २१
पुनरस्मानुपादाय तथैव व्रज भारत
त्वं हि नो बलवानेको यथा सततगस्तथा २२
इत्युक्तो धर्मराजेन भीमसेनो महाबलः
आदाय कुन्तीं भ्रातॄंश्च जगामाशु महाबलः २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३७

अष्टत्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तेन विक्रमता तूर्णमूरुवेगसमीरितम्
प्रववावनिलो राजञ्शुचिशुक्रागमे यथा १
स मृद्नन्पुष्पितांश्चैव फलितांश्च वनस्पतीन्
आरुजन्दारुगुल्मांश्च पथस्तस्य समीपजान् २
तथा वृक्षान्भञ्जमानो जगामामितविक्रमः
तस्य वेगेन पाण्डूनां मूर्च्छेव समजायत ३
असकृच्चापि संतीर्य दूरपारं भुजप्लवैः
पथि प्रच्छन्नमासेदुर्धार्तराष्ट्रभयात्तदा ४

कृच्छ्रेण मातरं त्वेकां सुकुमारीं यशस्विनीम्
अवहत्तत्र पृष्ठेन रोधःसु विषमेषु च ५
आगमंस्ते वनोद्देशमल्पमूलफलोदकम्
क्रूरपक्षिमृगं घोरं सायाह्ने भरतर्षभाः ६
घोरा समभवत्सन्ध्या दारुणा मृगपक्षिणः
अप्रकाशा दिशः सर्वा वातैरासन्ननार्तवैः ७
ते श्रमेण च कौरव्यास्तृष्णया च प्रपीडिताः
नाशक्नुवंस्तदा गन्तुं निद्रया च प्रवृद्धया ८
ततो भीमो वनं घोरं प्रविश्य विजनं महत्
न्यग्रोधं विपुलच्छायं रमणीयमुपाद्रवत् ९
तत्र निक्षिप्य तान्सर्वानुवाच भरतर्षभः
पानीयं मृगयामीह विश्रमध्वमिति प्रभो १०
एते रुवन्ति मधुरं सारसा जलचारिणः
ध्रुवमत्र जलस्थायो महानिति मतिर्मम ११
अनुज्ञातः स गच्छेति भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारत
जगाम तत्र यत्र स्म रुवन्ति जलचारिणः १२
स तत्र पीत्वा पानीयं स्नात्वा च भरतर्षभ
उत्तरीयेण पानीयमाजहार तदा नृप १३
गव्यूतिमात्रादागत्य त्वरितो मातरं प्रति
स सुप्तां मातरं दृष्ट्वा भ्रातॄंश्च वसुधातले
भृशं दुःखपरीतात्मा विललाप वृकोदरः १४
शयनेषु परार्घ्येषु ये पुरा वारणावते
निद्रां तेऽद्य सुप्ता महीतले १५
स्वसारं वसुदेवस्य शत्रुसङ्घावमर्दिनः
कुन्तिभोजसुतां कुन्तीं सर्वलक्षणपूजिताम् १६
स्नुषां विचित्रवीर्यस्य भार्यां पाण्डोर्महात्मनः
प्रासादशयनां नित्यं पुण्डरीकान्तरप्रभाम् १७
सुकुमारतरां स्त्रीणां महार्हशयनोचिताम्
शयानां पश्यताद्येह पृथिव्यामतथोचिताम् १८
धर्मादिन्द्राच्च वायोश्च सुषुवे या सुतानिमान्
सेयं भूमौ परिश्रान्ता शेते ह्यद्यातथोचिता १९
किं नु दुःखतरं शक्यं मया द्रष्टुमतः परम्

योऽहमद्य नरव्याघ्रान्सुप्तान्पश्यामि भूतले २०
त्रिषु लोकेषु यद्राज्यं धर्मविद्योऽहते नृपः
सोऽय भूमौ परिश्रान्तः शेते प्राकृतवत्कथम् २१
अयं नीलाम्बुदश्यामो नरेष्वप्रतिमो भुवि
शेते प्राकृतवद्भूमावतो दुःखतरं नु किम् २२
अश्विनाविव देवानां याविमौ रूपसंपदा
तौ प्राकृतवदद्येमौ प्रसुप्तौ धरणीतले २३
ज्ञातयो यस्य नैव स्युर्विषमाः कुलपांसनाः
स जीवेत्सुसुखं लोके ग्रामे द्रुम इवैकजः २४
एको वृक्षो हि यो ग्रामे भवेत्पर्णफलान्वितः
चैत्यो भवति निर्ज्ञातिरर्चनीयः सुपूजितः २५
येषां च बहवः शूरा ज्ञातयो धर्मसंश्रिताः
ते जीवन्ति सुखं लोके भवन्ति च निरामयाः २६
बलवन्तः समृद्धार्था मित्रबान्धवनन्दनाः
जीवन्त्यन्योन्यमाश्रित्य द्रुमाः काननजा इव २७
वयं तु धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण दुरात्मना
विवासिता न दग्धाश्च कथंचित्तस्य शासनात् २८
तस्मान्मुक्ता वयं दाहादिमं वृक्षमुपाश्रिताः कां दिशं प्रतिपत्स्यामः प्राप्ताः क्लेशमनुत्तमम्
२९
नातिदूरे च नगरं वनादस्माद्धि लक्षये
जागर्तव्ये स्वपन्तीमे हन्त जागर्म्यहं स्वयम् ३०
पास्यन्तीमे जलं पश्चात्प्रतिबुद्धा जितक्लमाः
इति भीमो व्यवस्यैव जजागार स्वयं तदा ३१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३८

एकोनचत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तत्र तेषु शयानेषु हिडिम्बो नाम राक्षसः अविदूरे वनात्तस्माच्छालवृक्षमुपाश्रितः १ क्रूरो मानुषमांसादो महावीर्यो महाबलः

विरूपरूपः पिङ्गाक्षः करालो घोरदर्शनः
पिशितेप्सुः क्षुधार्तस्तानपश्यत यदृच्छया २
ऊर्ध्वाङ्गुलि स
कण्डूयन्धुन्वन्रूक्षाञ्शिरोरुहान्
जृम्भमाणो महावक्त्रः पुनः पुनरवेक्ष्य च ३
दुष्टो मानुषमांसादो महाकायो महाबलः
आघ्राय मानुषं गन्धं भगिनीमिदमब्रवीत् ४
उपपन्नश्चिरस्याद्य भक्ष्यो मम मनःप्रियः
स्नेहस्रवान्प्रस्रवति जिह्वा पर्येति मे मुखम् ५
अष्टौ दंष्ट्राः
सुतीक्ष्णाग्राश्चिरस्यापातदुःसहाः
देहेषु मज्जयिष्यामि स्निग्धेषु पिशितेषु च ६
आक्रम्य मानुषं कण्ठमाच्छिद्य धमनीमपि
उष्णं नवं प्रपास्यामि फेनिलं रुधिरं बहु ७
गच्छ जानीहि के त्वेते शेरते वनमाश्रिताः
मानुषो बलवान्गन्धो घ्राणं तर्पयतीव मे ८
हत्वैतान्मानुषान्सर्वानानयस्व ममान्तिकम्
अस्मद्विषयसुप्तेभ्यो नैतेभ्यो भयमस्ति ते ९
एषां मांसानि संस्कृत्य मानुषाणां यथेष्टतः
भक्षयिष्याव सहितौ कुरु तूर्णं वचो मम १०
भ्रातुर्वचनमाज्ञाय त्वरमाणेव राक्षसी
जगाम तत्र यत्र स्म पाण्डवा भरतर्षभ ११
ददर्श तत्र गत्वा सा पाण्डवान्पृथया सह
शयानान्भीमसेनं च जाग्रतं त्वपराजितम् १२
दृष्ट्वैव भीमसेनं सा शालस्कन्धमिवोद्गतम्
राक्षसी कामयामास रूपेणाप्रतिमं भुवि १३
अयं श्यामो महाबाहुः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः
कम्बुग्रीवः पुष्कराक्षो भर्ता युक्तो भवेन्मम १४
नाहं भ्रातुर्वचो जातु कुर्यां क्रूरोपसंहितम्
पतिस्नेहोऽतिबलवान्न तथा भ्रातृसौहृदम् १५
मुहूर्तमिव तृप्तिश्च भवेद्भ्रातुर्ममैव च
हतैरेतैरहत्वा तु मोदिष्ये शाश्वतीः समाः १६

सा कामरूपिणी रूपं कृत्वा मानुषमुत्तमम्
उपतस्थे महाबाहुं भीमसेनं शनैः शनैः १७
विलज्जमानेव लता दिव्याभरणभूषिता
स्मितपूर्वमिदं वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् १८
कुतस्त्वमसि संप्राप्तः कश्चासि पुरुषर्षभ
क इमे शेरते चेह पुरुषा देवरूपिणः १९
केयं च बृहती श्यामा सुकुमारी तवानघ
शेते वनमिदं प्राप्य विश्वस्ता स्वगृहे यथा २०
नेदं जानाति गहनं वनं राक्षससेवितम्
वसति ह्यत्र पापात्मा हिडिम्बो नाम राक्षसः २१
तेनाहं प्रेषिता भ्रात्रा दुष्टभावेन रक्षसा
बिभक्षयिषता मांसं युष्माकममरोपम २२
साहं त्वामभिसंप्रेक्ष्य देवगर्भसमप्रभम्
नान्यं भर्तारमिच्छामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते २३
एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ युक्तं मयि समाचर
कामोपहतचित्ताङ्गीं भजमानां भजस्व माम् २४
त्रास्येऽह त्वां महाबाहो राक्षसात्पुरुषादकात्
वत्स्यावो गिरिदुर्गेषु भर्ता भव ममानघ २५
अन्तरिक्षचरा ह्यस्मि कामतो विचरामि च
अतुलामाप्नुहि प्रीतिं तत्र तत्र मया सह २६
भीम उवाच
मातरं भ्रातरं ज्येष्ठं कनिष्ठानपरानिमान्
परित्यजेत को न्वद्य प्रभवन्निह राक्षसि २७
को हि सुप्तानिमान्भ्रातॄन्दत्त्वा राक्षसभोजनम्
मातरं च नरो गच्छेत्कामार्त इव मद्विधः २८
राक्षस्युवाच
यत्ते प्रियं तत्करिष्ये सर्वानेतान्प्रबोधय
मोक्षयिष्यामि वः कामं राक्षसात्पुरुषादकात् २९
भीम उवाच
सुखसुप्तान्वने भ्रातॄन्मातरं चैव राक्षसि
न भयाद्बोधयिष्यामि भ्रातुस्तव दुरात्मनः ३०
न हि मे राक्षसा भीरु सोढुं शक्ताः पराक्रमम्

न मनुष्या न गन्धर्वा न यक्षाश्चारुलोचने ३१
गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे यद्वापीच्छसि तत्कुरु
तं वा प्रेषय तन्वङ्गि भ्रातरं पुरुषादकम् ३२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३९

चत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तां विदित्वा चिरगतां हिडिम्बो राक्षसेश्वरः
अवतीर्य द्रुमात्तस्मादाजगामाथ पाण्डवान् १
लोहिताक्षो महाबाहुरूर्ध्वकेशो महाबलः
मेघसङ्घातवर्ष्मा च तीक्ष्णदंष्ट्रोज्ज्वलाननः २
तमापतन्तं दृष्ट्वैव तथा विकृतदर्शनम्
हिडिम्बोवाच वित्रस्ता भीमसेनमिदं वचः ३
आपतत्येष दुष्टात्मा संक्रुद्धः पुरुषादकः
त्वामहं भ्रातृभिः सार्धं यद्ब्रवीमि तथा कुरु ४
अहं कामगमा वीर रक्षोबलसमन्विता
आरुहेमां मम श्रोणिं नेष्यामि त्वां विहायसा ५
प्रबोधयैनान्संसुप्तान्मातरं च परंतप
सर्वानेव गमिष्यामि गृहीत्वा वो विहायसा ६
भीम उवाच
मा भैस्त्वं विपुलश्रोणि नैष कश्चिन्मयि स्थिते
अहमेनं हनिष्यामि प्रेक्षन्त्यास्ते सुमध्यमे ७
नायं प्रतिबलो भीरु राक्षसापसदो मम
सोढुं युधि परिस्पन्दमथवा सर्वराक्षसाः ८
पश्य बाहू सुवृत्तौ मे हस्तिहस्तनिभाविमौ
ऊरू परिघसङ्काशौ संहतं चाप्युरो मम ९
विक्रमं मे यथेन्द्रस्य साद्य द्रक्ष्यसि शोभने
मावमंस्थाः पृथुश्रोणि मत्वा मामिह मानुषम् १०
हिडिम्बोवाच
नावमन्ये नरव्याघ्र त्वामहं देवरूपिणम्
दृष्टापदानस्तु मया मानुषेष्वेव राक्षसः ११

वैशम्पायन उवाच
तथा संजल्पतस्तस्य भीमसेनस्य भारत
वाचः शुश्राव ताः क्रुद्धो राक्षसः पुरुषादकः १२
अवेक्षमाणस्तस्याश्च हिडिम्बो मानुषं वपुः
स्रग्दामपूरितशिखं समग्रेन्दुनिभाननम् १३
सुभ्रूनासाक्षिकेशान्तं सुकुमारनखत्वचम्
सर्वाभरणसंयुक्तं सुसूक्ष्माम्बरवाससम् १४
तां तथा मानुषं रूपं बिभ्रतीं सुमनोहरम्
पुंस्कामां शङ्कमानश्च चुक्रोध पुरुषादकः १५
संक्रुद्धो राक्षसस्तस्या भगिन्याः कुरुसत्तम
उत्फाल्य विपुले नेत्रे ततस्तामिदमब्रवीत् १६
को हि मे भोक्तुकामस्य विघ्नं चरति दुर्मतिः
न बिभेषि हिडिम्बे किं मत्कोपाद्विप्रमोहिता १७
धिक्त्वामसति पुंस्कामे मम विप्रियकारिणि
पूर्वेषां राक्षसेन्द्राणां सर्वेषामयशस्करि १८
यानिमानाश्रिताकार्षीरप्रियं सुमहन्मम
एष तानद्य वै सर्वान्हनिष्यामि त्वया सह १९
एवमुक्त्वा हिडिम्बां स हिडिम्बो लोहितेक्षणः
वधायाभिपपातैनां दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् २०
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भीमः प्रहरतां वरः
भर्त्सयामास तेजस्वी तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४०

एक चत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
भीमसेनस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं प्रहसन्निव
भगिनीं प्रति संक्रुद्धमिदं वचनमब्रवीत् १
किं ते हिडिम्ब एतैर्वा सुखसुप्तैः प्रबोधितैः
मामासादय दुर्बुद्धे तरसा त्वं नराशन २
मय्येव प्रहरैहि त्वं न स्त्रियं हन्तुमर्हसि
विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ३

न हीयं स्ववशा बाला कामयत्यद्य मामिह
चोदितैषा ह्यनङ्गेन शरीरान्तरचारिणा
भगिनी तव दुर्बुद्धे राक्षसानां यशोहर ४
त्वन्नियोगेन चैवेयं रूपं मम समीक्ष्य च
कामयत्यद्य मां भीरुर्नैषा दूषयते कुलम् ५
अनङ्गेन कृते दोषे नेमां त्वमिह राक्षस
मयि तिष्ठति दुष्टात्मन्न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ६
समागच्छ मया सार्धमेकेनैको नराशन
अहमेव नयिष्यामि त्वामद्य यमसादनम् ७
अद्य ते तलनिष्पिष्टं शिरो राक्षस दीर्यताम्
कुञ्जरस्येव पादेन विनिष्पिष्टं बलीयसः ८
अद्य गात्राणि क्रव्यादाः श्येना गोमायवश्च ते
कर्षन्तु भुवि संहृष्टा निहतस्य मया मृधे ९
क्षणेनाद्य करिष्येऽहमिदं वनमकण्टकम्
पुरस्ताद्दूषितं नित्यं त्वया भक्षयता नरान् १०
अद्य त्वां भगिनी पाप कृष्यमाणं मया भुवि
द्रक्ष्यत्यद्रिप्रतीकाशं सिंहेनेव महाद्विपम् ११
निराबाधास्त्वयि हते मया राक्षसपांसन
वनमेतच्चरिष्यन्ति पुरुषा वनचारिणः १२
हिडिम्ब उवाच
गर्जितेन वृथा किं ते कत्थितेन च मानुष
कृत्वैतत्कर्मणा सर्वं कत्थेथा मा चिरं कृथाः १३
बलिनं मन्यसे यच्च आत्मानमपराक्रमम्
ज्ञास्यस्यद्य समागम्य मयात्मानं बलाधिकम् १४
न तावदेतान्हिंसिष्ये स्वपन्त्वेते यथासुखम्
एष त्वामेव दुर्बुद्धे निहन्म्यद्याप्रियंवदम् १५
पीत्वा तवासृग्गात्रेभ्यस्ततः पश्चादिमानपि
हनिष्यामि ततः पश्चादिमां विप्रियकारिणीम् १६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा ततो बाहुं प्रगृह्य पुरुषादकः
अभ्यधावत संक्रुद्धो भीमसेनमरिन्दमम् १७
तस्याभिपततस्तूर्णं भीमो भीमपराक्रमः

वेगेन प्रहृतं बाहुं निजग्राह हसन्निव १८ निगृह्य तं बलाद्भीमो विस्फुरन्तं चकर्ष ह तस्माद्देशाद्धनूंष्यष्टौ सिंहः क्षुद्रमृगं यथा १९
ततः स राक्षसः क्रुद्धः पाण्डवेन बलाद्धृतः
भीमसेनं समालिङ्ग्य व्यनदद्भैरवं रवम् २०
पुनर्भीमो बलादेनं विचकर्ष महाबलः
मा शब्दः सुखसुप्तानां भ्रातॄणां मे भवेदिति २१
अन्योन्यं तौ समासाद्य विचकर्षतुरोजसा
राक्षसो भीमसेनश्च विक्रमं चक्रतुः परम् २२
बभञ्जतुर्महावृक्षाल्लँ ताश्चाकर्षतुस्ततः
मत्ताविव सुसंरब्धौ वारणौ षष्टिहायनौ २३
तयोः शब्देन महता विबुधास्ते नरर्षभाः
सह मात्रा च ददृशुर्हिडिम्बामग्रतः स्थिताम् २४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४१ द्विचत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
प्रबुद्धास्ते हिडिम्बाया रूपं दृष्ट्वातिमानुषम्
विस्मिताः पुरुषव्याघ्रा बभूवुः पृथया सह १
ततः कुन्ती समीक्ष्यैनां विस्मिता रूपसम्पदा
उवाच मधुरं वाक्यं सान्त्वपूर्वमिदं शनैः २
कस्य त्वं सुरगर्भाभे का चासि वरवर्णिनि
केन कार्येण सुश्रोणि कुतश्चागमनं तव ३
यदि वास्य वनस्यासि देवता यदि वाप्सराः
आचक्ष्व मम तत्सर्वं किमर्थं चेह तिष्ठसि ४
हिडिम्बोवाच
यदेतत्पश्यसि वनं नीलमेघनिभं महत्
निवासो राक्षसस्यैतद्धिडिम्बस्य ममैव च ५
तस्य मां राक्षसेन्द्रस्य भगिनीं विद्धि भामिनि
भ्रात्रा संप्रेषितामार्ये त्वां सपुत्रां
जिघांसता ६

क्रूरबुद्धेरहं तस्य वचनादागता इह
अद्राक्षं हेमवर्णाभं तव पुत्रं महौजसम् ७
ततोऽह सर्वभूतानां भावे विचरता शुभे
चोदिता तव पुत्रस्य मन्मथेन वशानुगा ८
ततो वृतो मया भर्ता तव पुत्रो महाबलः
अपनेतुं च यतितो न चैव शकितो मया ९
चिरायमाणां मां ज्ञात्वा ततः स पुरुषादकः
स्वयमेवागतो हन्तुमिमान्सर्वांस्तवात्मजान् १०
स तेन मम कान्तेन तव पुत्रेण धीमता
बलादितो विनिष्पिष्य व्यपकृष्टो महात्मना ११
विकर्षन्तौ महावेगौ गर्जमानौ परस्परम्
पश्यध्वं युधि विक्रान्तावेतौ तौ नरराक्षसौ १२
वैशम्पायन उवाच
तस्याः श्रुत्वैव वचनमुत्पपात युधिष्ठिरः
अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवश्च वीर्यवान् १३
तौ ते ददृशुरासक्तौ विकर्षन्तौ परस्परम्
काङ्क्षमाणौ जयं चैव सिंहाविव रणोत्कटौ १४
तावन्योन्यं समाश्लिष्य विकर्षन्तौ परस्परम्
दावाग्निधूमसदृशं चक्रतुः पार्थिवं रजः १५
वसुधारेणुसंवीतौ वसुधाधरसंनिभौ
विभ्राजेतां यथा शैलौ नीहारेणाभिसंवृतौ १६
राक्षसेन तदा भीमं क्लिश्यमानं निरीक्ष्य तु
उवाचेदं वचः पार्थः प्रहसञ्शनकैरिव १७
भीम मा भैर्महाबाहो न त्वां बुध्यामहे वयम्
समेतं भीमरूपेण प्रसुप्ताः श्रमकर्शिताः १८
साहाय्येऽस्मि स्थितः पार्थ योधयिष्यामि राक्षसम्
नकुलः सहदेवश्च मातरं गोपयिष्यतः १९
भीम उवाच
उदासीनो निरीक्षस्व न कार्यः संभ्रमस्त्वया
न जात्वयं पुनर्जीवेन्मद्बाह्वन्तरमागतः २०
अर्जुन उवाच
किमनेन चिरं भीम जीवता पापरक्षसा

गन्तव्यं न चिरं स्थातुमिह शक्यमरिन्दम २१
पुरा संरज्यते प्राची पुरा संध्या प्रवर्तते
रौद्रे मुहूर्ते रक्षांसि प्रबलानि भवन्ति च २२
त्वरस्व भीम मा क्रीड जहि रक्षो विभीषणम्
पुरा विकुरुते मायां भुजयोः सारमर्पय २३
वैशम्पायन उवाच
अर्जुनेनैवमुक्तस्तु भीमो भीमस्य रक्षसः
उत्क्षिप्याभ्रामयद्देहं तूर्णं गुणशताधिकम् २४
भीम उवाच
वृथामांसैर्वृथा पुष्टो वृथा वृद्धो वृथामतिः
वृथामरणमर्हस्त्वं वृथाद्य न भविष्यसि २५
अर्जुन उवाच
अथ वा मन्यसे भारं त्वमिमं राक्षसं युधि
करोमि तव साहाय्यं शीघ्रमेव निहन्यताम् २६
अथ वाप्यहमेवैनं हनिष्यामि वृकोदर
कृतकर्मा परिश्रान्तः साधु तावदुपारम २७
वैशम्पायन उवाच
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षणः
निष्पिष्यैनं बलाद्भूमौ पशुमारममारयत् २८
स मार्यमाणो भीमेन ननाद विपुलं स्वनम्
पूरयंस्तद्वनं सर्वं जलार्द्र इव दुन्दुभिः २९
भुजाभ्यां योक्त्रयित्वा तं बलवान्पाण्डुनन्दनः
मध्ये भङ्क्त्वा स बलवान्हर्षयामास पाण्डवान् ३०
हिडिम्बं निहतं दृष्ट्वा संहृष्टास्ते तरस्विनः
अपूजयन्नरव्याघ्रं भीमसेनमरिंदमम् ३१
अभिपूज्य महात्मानं भीमं भीमपराक्रमम्
पुनरेवार्जुनो वाक्यमुवाचेदं वृकोदरम् ३२
नदूरे नगरं मन्ये वनादस्मादहं प्रभो
शीघ्रं गच्छाम भद्रं ते न नो विद्यात्सुयोधनः ३३
ततः सर्वे तथेत्युक्त्वा सह मात्रा परंतपाः
प्रययुः पुरुषव्याघ्रा हिडिम्बा चैव राक्षसी ३४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि

द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४२

त्रिचत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः
भीम उवाच
स्मरन्ति वैरं रक्षांसि मायामाश्रित्य मोहिनीम्
हिडिम्बे व्रज पन्थानं त्वं वै भ्रातृनिषेवितम् १
युधिष्ठिर उवाच
क्रुद्धोऽपि पुरुषव्याघ्र भीम मा स्म स्त्रियं वधीः
शरीरगुप्त्याभ्यधिकं धर्मं गोपय पाण्डव २
वधाभिप्रायमायान्तमवधीस्त्वं महाबलम्
रक्षसस्तस्य भगिनी किं नः क्रुद्धा करिष्यति ३
वैशम्पायन उवाच
हिडिम्बा तु ततः कुन्तीमभिवाद्य कृताञ्जलि
युधिष्ठिरं तु कौन्तेयमिदं वचनमब्रवीत् ४
आर्ये जानासि यद्दुःखमिह स्त्रीणामनङ्गजम्
तदिदं मामनुप्राप्तं भीमसेनकृतं शुभे ५
सोढं तत्परमं दुःखं मया कालप्रतीक्षया
सोऽयमभ्यागतः कालो भविता मे सुखाय वै ६
मया ह्युत्सृज्य सुहृदः स्वधर्मं स्वजनं तथा
वृतोऽय पुरुषव्याघ्रस्तव पुत्रः पतिः शुभे ७
वरेणापि तथानेन त्वया चापि यशस्विनि
तथा ब्रुवन्ती हि तदा प्रत्याख्याता क्रियां प्रति ८
त्वं मां मूढेति वा मत्वा भक्ता वानुगतेति वा
भर्त्रानेन महाभागे संयोजय सुतेन ते ९
तमुपादाय गच्छेयं यथेष्टं देवरूपिणम्
पुनश्चैवागमिष्यामि विश्रम्भं कुरु मे शुभे १०
अहं हि मनसा ध्याता सर्वान्नेष्यामि वः सदा
वृजिने तारयिष्यामि दुर्गेषु च नरर्षभान् ११
पृष्ठेन वो वहिष्यामि शीघ्रां गतिमभीप्सतः
यूयं प्रसादं कुरुत भीमसेनो भजेत माम् १२
आपदस्तरणे प्राणान्धारयेद्येन येन हि
सर्वमादृत्य कर्तव्यं तद्धर्ममनुवर्तता १३

आपत्सु यो धारयति धर्मं धर्मविदुत्तमः
व्यसनं ह्येव धर्मस्य धर्मिणामापदुच्यते १४
पुण्यं प्राणान्धारयति पुण्यं प्राणदमुच्यते
येन येनाचरेद्धर्मं तस्मिन्गर्हा न विद्यते १५
युधिष्ठिर उवाच
एवमेतद्यथात्थ त्वं हिडिम्बे नात्र संशयः
स्थातव्यं तु त्वया धर्मे यथा ब्रूयां सुमध्यमे १६
स्नातं कृताह्निकं भद्रे कृतकौतुकमङ्गलम्
भीमसेनं भजेथास्त्वं प्रागस्तगमनाद्रवेः १७
अहःसु विहरानेन यथाकामं मनोजवा
अयं त्वानयितव्यस्ते भीमसेनः सदा निशि १८
वैशम्पायन उवाच
तथेति तत्प्रतिज्ञाय हिडिम्बा राक्षसी तदा
भीमसेनमुपादाय ऊर्ध्वमाचक्रमे ततः १९
शैलशृङ्गेषु रम्येषु देवतायतनेषु च
मृगपक्षिविघुष्टेषु रमणीयेषु सर्वदा २०
कृत्वा च परमं रूपं सर्वाभरणभूषिता
सञ्जल्पन्ती सुमधुरं रमयामास पाण्डवम् २१
तथैव वनदुर्गेषु पुष्पितद्रुमसानुषु
सरःसु रमणीयेषु पद्मोत्पलयुतेषु च २२
नदीद्वीपप्रदेशेषु वैडूर्यसिकतासु च
सुतीर्थवनतोयासु तथा गिरिनदीषु च २३
सागरस्य प्रदेशेषु मणिहेमचितेषु च
पत्तनेषु च रम्येषु महाशालवनेषु च २४
देवारण्येषु पुण्येषु तथा पर्वतसानुषु
गुह्यकानां निवासेषु तापसायतनेषु च २५
सर्वर्तुफलपुष्पेषु मानसेषु सरःसु च
बिभ्रती परमं रूपं रमयामास पाण्डवम् २६
रमयन्ती तथा भीमं तत्र तत्र मनोजवा
प्रजज्ञे राक्षसी पुत्रं भीमसेनान्महाबलम् २७
विरूपाक्षं महावक्त्रं शङ्कुकर्णं विभीषणम्
भीमरूपं सुताम्रोष्ठं तीक्ष्णदंष्ट्रं महाबलम् २८

महेष्वासं महावीर्यं महासत्त्वं महाभुजम्
महाजवं महाकायं महामायमरिंदमम् २९
अमानुषं मानुषजं भीमवेगं महाबलम्
यः पिशाचानतीवान्यान्बभूवाति स मानुषान् ३०
बालोऽपि यौवनं प्राप्तो मानुषेषु विशां पते
सर्वास्त्रेषु परं वीरः प्रकर्षमगमद्बली ३१
सद्यो हि गर्भं राक्षस्यो लभन्ते प्रसवन्ति च
कामरूपधराश्चैव भवन्ति बहुरूपिणः ३२
प्रणम्य विकचः पादावगृह्णात्स पितुस्तदा
मातुश्च परमेष्वासस्तौ च नामास्य चक्रतुः ३३
घटभासोत्कच इति मातरं सोऽभ्यभाषत
अभवत्तेन नामास्य घटोत्कच इति स्म ह ३४
अनुरक्तश्च तानासीत्पाण्डवान्स घटोत्कचः
तेषां च दयितो नित्यमात्मभूतो बभूव सः ३५
संवाससमयो जीर्ण इत्यभाषत तं ततः
हिडिम्बा समयं कृत्वा स्वां गतिं प्रत्यपद्यत ३६
कृत्यकाल उपस्थास्ये पितॄनिति घटोत्कचः
आमन्त्र्य राक्षसश्रेष्ठः प्रतस्थे चोत्तरां
दिशम् ३७
स हि सृष्टो मघवता शक्तिहेतोर्महात्मना
कर्णस्याप्रतिवीर्यस्य विनाशाय महात्मनः ३८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४३

चतुश्चत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ते वनेन वनं वीरा घ्नन्तो मृगगणान्बहून्
अपक्रम्य ययू राजंस्त्वरमाणा महारथाः १
मत्स्यांस्त्रिगर्तान्पञ्चालान्कीचकानन्तरेण च
रमणीयान्वनोद्देशान्प्रेक्षमाणाः सरांसि च २
जटाः कृत्वात्मनः सर्वे वल्कलाजिनवाससः
सह कुन्त्या महात्मानो बिभ्रतस्तापसं वपुः ३

क्वचिद्वहन्तो जननीं त्वरमाणा महारथाः
क्वचिच्छन्देन गच्छन्तस्ते जग्मुः प्रसभं पुनः ४
ब्राह्मं वेदमधीयाना वेदाङ्गानि च सर्वशः
नीतिशास्त्रं च धर्मज्ञा ददृशुस्ते पितामहम् ५
तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं तदा
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे सह मात्रा परंतपाः ६
व्यास उवाच
मयेदं मनसा पूर्वं विदितं भरतर्षभाः
यथा स्थितैरधर्मेण धार्तराष्ट्रैर्विवासिताः ७
तद्विदित्वास्मि संप्राप्तश्चिकीर्षुः परमं हितम्
न विषादोऽत्र कर्तव्यः सर्वमेतत्सुखाय वः ८
समास्ते चैव मे सर्वे यूयं चैव न संशयः
दीनतो बालतश्चैव स्नेहं कुर्वन्ति बान्धवाः ९
तस्मादभ्यधिकः स्नेहो युष्मासु मम सांप्रतम्
स्नेहपूर्वं चिकीर्षामि हितं वस्तन्निबोधत १०
इदं नगरमभ्याशे रमणीयं निरामयम्
वसतेह प्रतिच्छन्ना ममागमनकाङ्क्षिणः ११
वैशम्पायन उवाच
एवं स तान्समाश्वास्य व्यासः पार्थानरिंदमान्
एकचक्रामभिगतः कुन्तीमाश्वासयत्प्रभुः १२
जीव पुत्रि सुतस्तेऽय धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
पृथिव्यां पार्थिवान्सर्वान्प्रशासिष्यति
धर्मराट् १३
धर्मेण जित्वा पृथिवीमखिलां धर्मविद्वशी
भीमसेनार्जुनबलाद्भोक्ष्यत्ययमसंशयः १४
पुत्रास्तव च माद्रय्श्चा सर्व एव महारथाः
स्वराष्ट्रे विहरिष्यन्ति सुखं सुमनसस्तदा १५
यक्ष्यन्ति च नरव्याघ्रा विजित्य पृथिवीमिमाम्
राजसूयाश्वमेधाद्यैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः १६
अनुगृह्य सुहृद्वर्गं धनेन च सुखेन च
पितृपैतामहं राज्यमिह भोक्ष्यन्ति ते सुताः १७
एवमुक्त्वा निवेश्यैनान्ब्राह्मणस्य निवेशने

अब्रवीत्पार्थिवश्रेष्ठमृषिर्द्वैपायनस्तदा १८
इह मां संप्रतीक्षध्वमागमिष्याम्यहं पुनः
देशकालौ विदित्वैव वेत्स्यध्वं परमां मुदम् १९
स तैः प्राञ्जलिभिः सर्वैस्तथेत्युक्तो नराधिप
जगाम भगवान्व्यासो यथाकाममृषिः प्रभुः २०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४४

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः
अतः परं द्विजश्रेष्ठ किमकुर्वत पाण्डवाः १
वैशम्पायन उवाच
एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ऊषुर्नातिचिरं कालं ब्राह्मणस्य निवेशने २
रमणीयानि पश्यन्तो वनानि विविधानि च
पार्थिवानपि चोद्देशान्सरितश्च सरांसि च ३
चेरुर्भैक्षं तदा ते तु सर्व एव विशां पते
बभूवुर्नागराणां च स्वैर्गुणैः प्रियदर्शनाः ४
निवेदयन्ति स्म च ते भैक्षं कुन्त्याः सदा निशि
तया विभक्तान्भागांस्ते भुञ्जते स्म पृथक्पृथक् ५
अर्धं ते भुञ्जते वीराः सह मात्रा परंतपाः
अर्धं भैक्षस्य सर्वस्य भीमो भुङ्क्ते महाबलः ६
तथा तु तेषां वसतां तत्र राजन्महात्मनाम्
अतिचक्राम सुमहान्कालोऽथ भरतर्षभ ७
ततः कदाचिद्भैक्षाय गतास्ते भरतर्षभाः
संगत्या भीमसेनस्तु तत्रास्ते पृथया सह ८
अथार्तिजं महाशब्दं ब्राह्मणस्य निवेशने
भृशमुत्पतितं घोरं कुन्ती शुश्राव भारत ९
रोरूयमाणांस्तान्सर्वान्परिदेवयतश्च सा
कारुण्यात्साधुभावाच्च देवी राजन्न चक्षमे १०
मथ्यमानेव दुःखेन हृदयेन पृथा ततः

उवाच भीमं कल्याणी कृपान्वितमिदं वचः ११
वसामः सुसुखं पुत्र ब्राह्मणस्य निवेशने
अज्ञाता धार्तराष्ट्राणां सत्कृता वीतमन्यवः १२
सा चिन्तये सदा पुत्र ब्राह्मणस्यास्य किं न्वहम्
प्रियं कुर्यामिति गृहे यत्कुर्युरुषिताः सुखम् १३
एतावान्पुरुषस्तात कृतं यस्मिन्न नश्यति
यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्यादभ्यधिकं ततः १४
तदिदं ब्राह्मणस्यास्य दुःखमापतितं ध्रुवम्
तत्रास्य यदि साहाय्यं कुर्याम सुकृतं भवेत् १५
भीम उवाच
ज्ञायतामस्य यद्दुःखं यतश्चैव समुत्थितम्
विदिते व्यवसिष्यामि यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् १६
वैशम्पायन उवाच
तथा हि कथयन्तौ तौ भूयः शुश्रुवतुः स्वनम्
आर्तिजं तस्य विप्रस्य सभार्यस्य विशां पते १७
अन्तःपुरं ततस्तस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः
विवेश कुन्ती त्वरिता बद्धवत्सेव सौरभी १८
ततस्तं ब्राह्मणं तत्र भार्यया च सुतेन च
दुहित्रा चैव सहितं ददर्श विकृताननम् १९
ब्राह्मण उवाच
धिगिदं जीवितं लोकेऽलनसारमनर्थकम्
दुःखमूलं पराधीनं भृशमप्रियभागि च २०
जीविते परमं दुःखं जीविते परमो ज्वरः
जीविते वर्तमानस्य द्वन्द्वानामागमो ध्रुवः २१
एकात्मापि हि धर्मार्थौ कामं च न निषेवते
एतैश्च विप्रयोगोऽपि दुःखं परमकं मतम् २२
आहुः केचित्परं मोक्षं स च नास्ति कथंचन
अर्थप्राप्तौ च नरकः कृत्स्न एवोपपद्यते २३
अर्थेप्सुता परं दुःखमर्थप्राप्तौ ततोऽधिकम्
जातस्नेहस्य चार्थेषु विप्रयोगे महत्तरम् २४
न हि योगं प्रपश्यामि येन मुच्येयमापदः
पुत्रदारेण वा सार्धं प्राद्रवेयमनामयम् २५

यतितं वै मया पूर्वं यथा त्वं वेत्थ ब्राह्मणि
यतः क्षेमं ततो गन्तुं त्वया तु मम न श्रुतम् २६
इह जाता विवृद्धास्मि पिता चेह ममेति च
उक्तवत्यसि दुर्मेधे याच्यमाना मयासकृत् २७
स्वर्गतो हि पिता वृद्धस्तथा माता चिरं तव
बान्धवा भूतपूर्वाश्च तत्र वासे तु का रतिः २८
सोऽय ते बन्धुकामाया अशृण्वन्त्या वचो मम
बन्धुप्रणाशः संप्राप्तो भृशं दुःखकरो मम २९
अथवा मद्विनाशोऽय न हि शक्ष्यामि कंचन
परित्यक्तुमहं बन्धुं स्वयं जीवन्नृशंसवत् ३०
सहधर्मचरीं दान्तां नित्यं मातृसमां मम
सखायं विहितां देवैर्नित्यं परमिकां गतिम् ३१
मात्रा पित्रा च विहितां सदा गार्हस्थ्यभागिनीम्
वरयित्वा यथान्यायं मन्त्रवत्परिणीय च ३२
कुलीनां शीलसंपन्नामपत्यजननीं मम
त्वामहं जीवितस्यार्थे साध्वीमनपकारिणीम् परित्यक्तुं न शक्ष्यामि भार्यां नित्यमनुव्रताम्
३३
कुत एव परित्यक्तुं सुतां शक्ष्याम्यहं स्वयम्
बालामप्राप्तवयसमजातव्यञ्जनाकृतिम् ३४
भर्तुरर्थाय निक्षिप्तां न्यासं धात्रा महात्मना
यस्यां दौहित्रजाँ ल्लोकानाशंसे पितृभिः सह
स्वयमुत्पाद्य तां बालां कथमुत्स्रष्टुमुत्सहे ३५
मन्यन्ते केचिदधिकं स्नेहं पुत्रे पितुर्नराः
कन्यायां नैव तु पुनर्मम तुल्यावुभौ मतौ ३६
यस्मिँ ल्लोकाः प्रसूतिश्च स्थिता नित्यमथो सुखम्
अपापां तामहं बालां कथमुत्स्रष्टुमुत्सहे ३७
आत्मानमपि चोत्सृज्य तप्स्ये प्रेतवशं गतः
त्यक्ता ह्येते मया व्यक्तं नेह शक्ष्यन्ति
जीवितुम् ३८
एषां चान्यतमत्यागो नृशंसो गर्हितो बुधैः
आत्मत्यागे कृते चेमे मरिष्यन्ति मया विना ३९

स कृच्छ्रामहमापन्नो न शक्तस्तर्तुमापदम् अहो धिक्तां गतिं त्वद्य गमिष्यामि सबान्धवः सर्वैः सह मृतं श्रेयो न तु मे जीवितं क्षमम् ४० इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४५ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ब्राह्मण्युवाच
न संतापस्त्वया कार्यः प्राकृतेनेव कर्हिचित्
न हि संतापकालोऽप वैद्यस्य तव विद्यते १
अवश्यं निधनं सर्वैर्गन्तव्यमिह मानवैः
अवश्यभाविन्यर्थे वै संतापो नेह विद्यते २
भार्या पुत्रोऽथ दुहिता सर्वमात्मार्थमिष्यते व्यथां जहि सुबुद्ध्या त्वं स्वयं यास्यामि तत्र वै
३
एतद्धि परमं नार्याः कार्यं लोके सनातनम्
प्राणानपि परित्यज्य यद्भर्तृहितमाचरेत् ४
तच्च तत्र कृतं कर्म तवापीह सुखावहम्
भवत्यमुत्र चाक्षय्यं लोकेऽस्मिश्च यशस्करम् ५
एष चैव गुरुर्धर्मो यं प्रवक्ष्याम्यहं तव
अर्थश्च तव धर्मश्च भूयानत्र प्रदृश्यते ६
यदर्थमिष्यते भार्या प्राप्तः सोऽथस्त्वया मयि
कन्या चैव कुमारश्च कृताहमनृणा त्वया ७
समर्थः पोषणे चासि सुतयो रक्षणे तथा
न त्वहं सुतयोः शक्ता तथा रक्षणपोषणे ८
मम हि त्वद्विहीनायाः सर्वकामा न आपदः
कथं स्यातां सुतौ बालौ भवेयं च कथं त्वहम् ९
कथं हि विधवानाथा बालपुत्रा विना त्वया
मिथुनं जीवयिष्यामि स्थिता साधुगते पथि १०
अहंकृतावलिप्तैश्च प्रार्थ्यमानामिमां सुताम्
अयुक्तैस्तव संबन्धे कथं शक्ष्यामि रक्षितुम् ११
उत्सृष्टमामिषं भूमौ प्रार्थयन्ति यथा खगाः
प्रार्थयन्ति जनाः सर्वे वीरहीनां तथा स्त्रियम् १२

साहं विचाल्यमाना वै प्रार्थ्यमाना दुरात्मभिः
स्थातुं पथि न शक्ष्यामि सज्जनेष्टे द्विजोत्तम १३
कथं तव कुलस्यैकामिमां बालामसंस्कृताम्
पितृपैतामहे मार्गे नियोक्तुमहमुत्सहे १४
कथं शक्ष्यामि बालेऽस्मिन्गुणानाधातुमीप्सितान्
अनाथे सर्वतो लुप्ते यथा त्वं धर्मदर्शिवान् १५
इमामपि च ते बालामनाथां परिभूय माम्
अनर्हाः प्रार्थयिष्यन्ति शूद्रा वेदश्रुतिं यथा १६
तां चेदहं न दित्सेयं त्वद्गुणैरुपबृंहिताम् प्रमथ्यैनां हरेयुस्ते हविर्ध्वाङ्क्षा इवाध्वरात् १७
संप्रेक्षमाणा पुत्रं ते नानुरूपमिवात्मनः
अनर्हवशमापन्नामिमां चापि सुतां तव १८
अवज्ञाता च लोकस्य तथात्मानमजानती
अवलिप्तैर्नरैर्ब्रह्मन्मरिष्यामि न संशयः १९
तौ विहीनौ मया बालौ त्वया चैव ममात्मजौ
विनश्येतां न सन्देहो मत्स्याविव जलक्षये २०
त्रितयं सर्वथाप्येवं विनशिष्यत्यसंशयम्
त्वया विहीनं तस्मात्त्वं मां परित्यक्तुमर्हसि २१
व्युष्टिरेषा परा स्त्रीणां पूर्वं भर्तुः परा गतिः
न तु ब्राह्मण पुत्राणां विषये परिवर्तितुम् २२
परित्यक्तः सुतश्चायं दुहितेयं तथा मया
बान्धवाश्च परित्यक्तास्त्वदर्थं जीवितं च मे २३
यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्च विविधैस्तथा
विशिष्यते स्त्रिया भर्तुर्नित्यं प्रियहिते
स्थितिः २४
तदिदं यच्चिकीर्षामि धर्म्यं परमसंमतम्
इष्टं चैव हितं चैव तव चैव कुलस्य च २५
इष्टानि चाप्यपत्यानि द्रव्याणि सुहृदः प्रियाः
आपद्धर्मविमोक्षाय भार्या चापि सतां मतम् २६
एकतो वा कुलं कृत्स्नमात्मा वा कुलवर्धन

न समं सर्वमेवेति बुधानामेष निश्चयः २७
स कुरुष्व मया कार्यं तारयात्मानमात्मना
अनुजानीहि मामार्य सुतौ मे परिरक्ष च २८
अवध्याः स्त्रिय इत्याहुर्धर्मज्ञा धर्मनिश्चये
धर्मज्ञान्राक्षसानाहुर्न हन्यात्स च मामपि २९
निःसंशयो वधः पुंसां स्त्रीणां संशयितो वधः
अतो मामेव धर्मज्ञ प्रस्थापयितुमर्हसि ३०
भुक्तं प्रियाण्यवाप्तानि धर्मश्च चरितो मया
त्वत्प्रसूतिः प्रिया प्राप्ता न मां
तप्स्यत्यजीवितम् ३१
जातपुत्रा च वृद्धा च प्रियकामा च ते सदा
समीक्ष्यैतदहं सर्वं व्यवसायं करोम्यतः ३२
उत्सृज्यापि हि मामार्य वेत्स्यस्यन्यामपि
स्त्रियम्
ततः प्रतिष्ठितो धर्मो भविष्यति पुनस्तव ३३
न चाप्यधर्मः कल्याण बहुपत्नीकता नृणाम्
स्त्रीणामधर्मः सुमहान्भर्तुः पूर्वस्य लङ्घने ३४
एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वमात्मत्यागं च गर्हितम्
आत्मानं तारय मया कुलं चेमौ च दारकौ ३५
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तया भर्ता तां समालिङ्ग्य भारत
मुमोच बाष्पं शनकैः सभार्यो भृशदुःखितः ३६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४६

सप्तचत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः वैशम्पायन उवाच
तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रं निशम्य तत्
भृशं दुःखपरीताङ्गी कन्या तावभ्यभाषत १
किमिदं भृशदुःखार्तौ रोरवीथो अनाथवत्
ममापि श्रूयतां किंचिच्छ्रुत्वा च क्रियतां क्षमम् २

धर्मतोऽह परित्याज्या युवयोर्नात्र संशयः
त्यक्तव्यां मां परित्यज्य त्रातं सर्वं मयैकया ३
इत्यर्थमिष्यतेऽपत्यं तारयिष्यति मामिति
तस्मिन्नुपस्थिते काले तरतं प्लववन्मया ४
इह वा तारयेद्दुर्गादुत वा प्रेत्य तारयेत्
सर्वथा तारयेत्पुत्रः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ५
आकाङ्क्षन्ते च दौहित्रानपि नित्यं पितामहाः
तान्स्वयं वै परित्रास्ये रक्षन्ती जीवितं पितुः ६
भ्राता च मम बालोऽय गते लोकममुं त्वयि
अचिरेणैव कालेन विनश्येत न संशयः ७
तातेऽपि हि गते स्वर्गं विनष्टे च ममानुजे
पिण्डः पितॄणां व्युच्छिद्यत्तत्तेषामप्रियं भवेत्
८
पित्रा त्यक्ता तथा मात्रा भ्रात्रा चाहमसंशयम्
दुःखाद्दुःखतरं प्राप्य म्रियेयमतथोचिता ९
त्वयि र्त्व्गे निर्मुक्ते माता भ्राता च मे शिशुः
सन्तानश्चैव पिण्डश्च प्रतिष्ठास्यत्यसंशयम् १०
आत्मा पुत्रः सखा भार्या कृच्छ्रं तु दुहिता किल
स कृच्छ्रान्मोचयात्मानं मां च धर्मेण योजय ११
अनाथा कृपणा बाला यत्रक्वचनगामिनी
भविष्यामि त्वया तात विहीना कृपणा बत १२
अथवाहं करिष्यामि कुलस्यास्य विमोक्षणम्
फलसंस्था भविष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् १३
अथवा यास्यसे तत्र त्यक्त्वा मां द्विजसत्तम
पीडिताहं भविष्यामि तदवेक्षस्व मामपि १४
तदस्मदर्थं धर्मार्थं प्रसवार्थं च सत्तम
आत्मानं परिरक्षस्व त्यक्तव्यां मां च संत्यज १५
अवश्यकरणीयेऽथे मा त्वां कालोऽत्यगादयम्
त्वया दत्तेन तोयेन भविष्यति हितं च मे १६
किं न्वतः परमं दुःखं यद्वयं स्वर्गते त्वयि
याचमानाः परादन्नं परिधावेमहि श्ववत् १७
त्वयि त्वरोगे निर्मुक्ते क्लेशादस्मात्सबान्धवे

अमृते वसती लोके भविष्यामि सुखान्विता १८
एवं बहुविधं तस्या निशम्य परिदेवितम्
पिता माता च सा चैव कन्या प्ररुरुदुस्त्रयः १९
ततः प्ररुदितान्सर्वान्निशम्याथ सुतस्तयोः
उत्फुल्लनयनो बालः कलमव्यक्तमब्रवीत् २०
मा रोदीस्तात मा मातर्मा स्वसस्त्वमिति ब्रुवन्
प्रहसन्निव सर्वांस्तानेकैकं सोपसर्पति २१
ततः स तृणमादाय प्रहृष्टः पुनरब्रवीत्
अनेन तं हनिष्यामि राक्षसं पुरुषादकम् २२
तथापि तेषां दुःखेन परीतानां निशम्य तत्
बालस्य वाक्यमव्यक्तं हर्षः समभवन्महान् २३
अयं काल इति ज्ञात्वा कुन्ती समुपसृत्य तान्
गतासूनमृतेनेव जीवयन्तीदमब्रवीत् २४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४७

अष्टचत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः
कुन्त्युवाच
कुतोमूलमिदं दुःखं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः
विदित्वा अपकर्षेयं शक्यं चेदपकर्षितुम् १
ब्राह्मण उवाच
उपपन्नं सतामेतद्यद्ब्रवीषि तपोधने
न तु दुःखमिदं शक्यं मानुषेण व्यपोहितुम् २
समीपे नगरस्यास्य बको वसति राक्षसः
ईशो जनपदस्यास्य पुरस्य च महाबलः ३
पुष्टो मानुषमांसेन दुर्बुद्धिः पुरुषादकः
रक्षत्यसुरराण्नित्यमिमं जनपदं बली ४
नगरं चैव देशं च रक्षोबलसमन्वितः
तत्कृते परचक्राच्च भूतेभ्यश्च न नो भयम् ५
वेतनं तस्य विहितं शालिवाहस्य भोजनम्
महिषौ पुरुषश्चैको यस्तदादाय गच्छति ६
एकैकश्चैव पुरुषस्तत्प्रयच्छति भोजनम्

स वारो बहुभिर्वर्षैर्भवत्यसुतरो नरैः ७
तद्विमोक्षाय ये चापि यतन्ते पुरुषाः क्वचित्
सपुत्रदारांस्तान्हत्वा तद्रक्षो भक्षयत्युत ८
वेत्रकीयगृहे राजा नायं नयमिहास्थितः
अनामयं जनस्यास्य येन स्यादद्य शाश्वतम् ९
एतदर्हा वयं नूनं वसामो दुर्बलस्य ये
विषये नित्यमुद्विग्नाः कुराजानमुपाश्रिताः १०
ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा छन्दचारिणः
गुणैरेते हि वास्यन्ते कामगाः पक्षिणो यथा ११
राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्यां ततो धनम्
त्रयस्य संचये चास्य ज्ञातीन्पुत्रांश्च धारयेत् १२
विपरीतं मया चेदं त्रयं सर्वमुपार्जितम्
त इमामापदं प्राप्य भृशं तप्स्यामहे वयम् १३
सोऽयमस्माननुप्राप्तो वारः कुलविनाशनः
भोजनं पुरुषश्चैकः प्रदेयं वेतनं मया १४
न च मे विद्यते वित्तं संक्रेतुं पुरुषं क्वचित्
सुहृज्जनं प्रदातुं च न शक्ष्यामि कथंचन
गतिं चापि न पश्यामि तस्मान्मोक्षाय रक्षसः १५
सोऽह दुःखार्णवे मग्नो महत्यसुतरे भृशम्
सहैवैतैर्गमिष्यामि बान्धवैरद्य राक्षसम्
नः सहितान्क्षुद्रः सर्वानेवोपभोक्ष्यति १६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४८

एकोनपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
कुन्त्युवाच
न विषादस्त्वया कार्यो भयादस्मात्कथंचन
उपायः परिदृष्टोऽत्र तस्मान्मोक्षाय रक्षसः १
एकस्तव सुतो बालः कन्या चैका तपस्विनी
न ते तयोस्तथा पत्न्या गमनं तत्र रोचये २
मम पञ्च सुता ब्रह्मंस्तेषामेको गमिष्यति
त्वदर्थं बलिमादाय तस्य पापस्य रक्षसः ३

ब्राह्मण उवाच
नाहमेतत्करिष्यामि जीवितार्थी कथंचन
ब्राह्मणस्यातिथेश्चैव स्वार्थे प्राणवियोजनम् ४
न त्वेतदकुलीनासु नाधर्मिष्ठासु विद्यते
यद्ब्राह्मणार्थे विसृजेदात्मानमपि चात्मजम् ५
आत्मनस्तु मया श्रेयो बोद्धव्यमिति रोचये
ब्रह्मवध्यात्मवध्या वा श्रेयो आत्मवधो मम ६
ब्रह्मवध्या परं पापं निष्कृतिर्नात्र विद्यते
अबुद्धिपूर्वं कृत्वापि श्रेयो आत्मवधो मम ७
न त्वहं वधमाकाङ्क्षे स्वयमेवात्मनः शुभे
परैः कृते वधे पापं न किंचिन्मयि विद्यते ८
अभिसन्धिकृते तस्मिन्ब्राह्मणस्य वधे मया
निष्कृतिं न प्रपश्यामि नृशंसं क्षुद्रमेव च ९
आगतस्य गृहे त्यागस्तथैव शरणार्थिनः
याचमानस्य च वधो नृशंसं परमं मतम् १०
कुर्यान्न निन्दितं कर्म न नृशंसं कदाचन
इति पूर्वे महात्मान आपद्धर्मविदो विदुः ११
श्रेयांस्तु सहदारस्य विनाशोऽद्य मम स्वयम्
ब्राह्मणस्य वधं नाहमनुमंस्ये कथंचन १२
कुन्त्युवाच
ममाप्येषा मतिर्ब्रह्मन्विप्रा रक्ष्या इति स्थिरा
न चाप्यनिष्टः पुत्रो मे यदि पुत्रशतं भवेत् १३
न चासौ राक्षसः शक्तो मम पुत्रविनाशने
वीर्यवान्मन्त्रसिद्धश्च तेजस्वी च सुतो मम १४
राक्षसाय च तत्सर्वं प्रापयिष्यति भोजनम्
मोक्षयिष्यति चात्मानमिति मे निश्चिता मतिः १५
समागताश्च वीरेण दृष्टपूर्वाश्च राक्षसाः
बलवन्तो महाकाया निहताश्चाप्यनेकशः १६
न त्विदं केषुचिद्ब्रह्मन्व्याहर्तव्यं कथंचन
विद्यार्थिनो हि मे पुत्रान्विप्रकुर्युः
कुतूहलात् १७
गुरुणा चाननुज्ञातो ग्राहयेद्यं सुतो मम

न स कुर्यात्तया कार्यं विद्ययेति सतां मतम् १८
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु पृथया स विप्रो भार्यया सह
हृष्टः संपूजयामास तद्वाक्यममृतोपमम् १९
ततः कुन्ती च विप्रश्च सहितावनिलात्मजम्
तमब्रूतां कुरुष्वेति स तथेत्यब्रवीच्च तौ २०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १४९

पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
करिष्य इति भीमेन प्रतिज्ञाते तु भारत
आजग्मुस्ते ततः सर्वे भैक्ष्यमादाय पाण्डवाः १
आकारेणैव तं ज्ञात्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः
रहः समुपविश्यैकस्ततः पप्रच्छ मातरम् २
किं चिकीर्षत्ययं कर्म भीमो भीमपराक्रमः
भवत्यनुमते कच्चिदयं कर्तुमिहेच्छति ३
कुन्त्युवाच
ममैव वचनादेष करिष्यति परंतपः
ब्राह्मणार्थे महत्कृत्यं मोक्षाय नगरस्य च ४
युधिष्ठिर उवाच
किमिदं साहसं तीक्ष्णं भवत्या दुष्करं कृतम्
परित्यागं हि पुत्रस्य न प्रशंसन्ति साधवः ५
कथं परसुतस्यार्थे स्वसुतं त्यक्तुमिच्छसि
लोकवृत्तिविरुद्धं वै पुत्रत्यागात्कृतं त्वया ६
यस्य बाहू समाश्रित्य सुखं सर्वे स्वपामहे
राज्यं चापहृतं क्षुद्रैराजिहीर्षामहे पुनः ७
यस्य दुर्योधनो वीर्यं चिन्तयन्नमितौजसः
न शेते वसतीः सर्वा दुःखाच्छकुनिना सह ८
यस्य वीरस्य वीर्येण मुक्ता जतुगृहाद्वयम्
अन्येभ्यश्चैव पापेभ्यो निहतश्च पुरोचनः ९
यस्य वीर्यं समाश्रित्य वसुपूर्णां वसुन्धराम्

इमां मन्यामहे प्राप्तां निहत्य धृतराष्ट्रजान् १०
तस्य व्यवसितस्त्यागो बुद्धिमास्थाय कां त्वया
कच्चिन्न दुःखैर्बुद्धिस्ते विप्लुता गतचेतसः ११
कुन्त्युवाच
युधिष्ठिर न संतापः कार्यः प्रति वृकोदरम्
न चायं बुद्धिदौर्बल्याद्व्यवसायः कृतो मया १२
इह विप्रस्य भवने वयं पुत्र सुखोषिताः
तस्य प्रतिक्रिया तात मयेयं प्रसमीक्षिता
एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन्न नश्यति १३
दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तं तदा जतुगृहे महत्
हिडिम्बस्य वधाच्चैव विश्वासो मे वृकोदरे १४
बाह्वोर्बलं हि भीमस्य नागायुतसमं महत्
येन यूयं गजप्रख्या निर्व्यूढा वारणावतात् १५
वृकोदरबलो नान्यो न भूतो न भविष्यति
योऽभ्युदीयाद्युधि श्रेष्ठमपि वज्रधरं स्वयम् १६
जातमात्रः पुरा चैष ममाङ्कात्पतितो गिरौ
शरीरगौरवात्तस्य शिला गात्रैर्विचूर्णिता १७
तदहं प्रज्ञया स्मृत्वा बलं भीमस्य पाण्डव
प्रतिकारं च विप्रस्य ततः कृतवती मतिम् १८
नेदं लोभान्न चाज्ञानान्न च मोहाद्विनिश्चितम्
बुद्धिपूर्वं तु धर्मस्य व्यवसायः कृतो मया १९
अर्थौ द्वावपि निष्पन्नौ युधिष्ठिर भविष्यतः
प्रतीकारश्च वासस्य धर्मश्च चरितो महान् २०
यो ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुर्यादर्थेषु कर्हिचित्
क्षत्रियः स शुभाँ ल्लोकान्प्राप्नुयादिति मे
श्रुतम् २१
क्षत्रियः क्षत्रियस्यैव कुर्वाणो वधमोक्षणम्
विपुलां कीर्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिश्च परत्र च २२
वैश्यस्यैव तु साहाय्यं कुर्वाणः क्षत्रियो युधि
स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजा रञ्जयते ध्रुवम् २३
शूद्रं तु मोक्षयन्राजा शरणार्थिनमागतम्
प्राप्नोतीह कुले जन्म सद्रव्ये राजसत्कृते २४

एवं स भगवान्व्यासः पुरा कौरवनन्दन
प्रोवाच सुतरां प्राज्ञस्तस्मादेतच्चिकीर्षितम् २५
युधिष्ठिर उवाच
उपपन्नमिदं मातस्त्वया यद्बुद्धिपूर्वकम्
आर्तस्य ब्राह्मणस्यैवमनुक्रोशादिदं कृतम्
ध्रुवमेष्यति भीमोऽय निहत्य पुरुषादकम् २६
यथा त्विदं न विन्देयुर्नरा नगरवासिनः
तथायं ब्राह्मणो वाच्यः परिग्राह्यश्च यत्नतः २७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५०

एक पञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो रात्र्यां व्यतीतायामन्नमादाय पाण्डवः
भीमसेनो ययौ तत्र यत्रासौ पुरुषादकः १
आसाद्य तु वनं तस्य रक्षसः पाण्डवो बली
आजुहाव ततो नाम्ना तदन्नमुपयोजयन् २
ततः स राक्षसः श्रुत्वा भीमसेनस्य तद्वचः
आजगाम सुसंक्रुद्धो यत्र भीमो व्यवस्थितः ३
महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनीम्
त्रिशिखां भृकुटिं कृत्वा संदश्य दशनच्छदम् ४
भुज्जानमन्नं तं दृष्ट्वा भीमसेनं स राक्षसः
विवृत्य नयने क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ५
कोऽयमन्नमिदं भुङ्क्ते मदर्थमुपकल्पितम्
पश्यतो मम दुर्बुद्धिर्यियासुर्यमसादनम् ६
भीमसेनस्तु तच्छ्रुत्वा प्रहसन्निव भारत
राक्षसं तमनादृत्य भुङ्क्त एव पराङ्मुखः ७
ततः स भैरवं कृत्वा समुद्यम्य करावुभौ
अभ्यद्रवद्भीमसेनं जिघांसुः पुरुषादकः ८
तथापि परिभूयैनं नेक्षमाणो वृकोदरः
राक्षसं भुङ्क्त एवान्नं पाण्डवः परवीरहा ९
अमर्षेण तु संपूर्णः कुन्तीपुत्रस्य राक्षसः

जघान पृष्ठं पाणिभ्यामुभाभ्यां पृष्ठतः स्थितः १०
तथा बलवता भीमः पाणिभ्यां भृशमाहतः
नैवावलोकयामास राक्षसं भुङ्क्त एव सः ११
ततः स भूयः संक्रुद्धो वृक्षमादाय राक्षसः
ताडयिष्यंस्तदा भीमं पुनरभ्यद्रवद्बली १२
ततो भीमः शनैर्भुक्त्वा तदन्नं पुरुषर्षभः
वार्युपस्पृश्य संहृष्टस्तस्थौ युधि महाबलः १३
क्षिप्तं क्रुद्धेन तं वृक्षं प्रतिजग्राह
वीर्यवान्
सव्येन पाणिना भीमः प्रहसन्निव भारत १४
ततः स पुनरुद्यम्य वृक्षान्बहुविधान्बली
प्राहिणोद्भीमसेनाय तस्मै भीमश्च पाण्डवः १५
तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम्
घोररूपं महाराज बकपाण्डवयोर्महत् १६
नाम विश्राव्य तु बकः समभिद्रुत्य पाण्डवम्
भुजाभ्यां परिजग्राह भीमसेनं महाबलम् १७
भीमसेनोऽपि तद्रक्षः परिरभ्य महाभुजः
विस्फुरन्तं महावेगं विचकर्ष बलाद्बली १८
स कृष्यमाणो भीमेन कर्षमाणश्च पाण्डवम्
समयुज्यत तीव्रेण श्रमेण पुरुषादकः १९
तयोर्वेगेन महता पृथिवी समकम्पत
पादपांश्च महाकायांश्चूर्णयामासतुस्तदा २०
हीयमानं तु तद्रक्षः समीक्ष्य भरतर्षभ
निष्पिष्य भूमौ पाणिभ्यां समाजघ्ने वृकोदरः २१
ततोऽस्य जानुना पृष्ठमवपीड्य बलादिव
बाहुना परिजग्राह दक्षिणेन शिरोधराम् २२
सव्येन च कटीदेशे गृह्य वाससि पाण्डवः
तद्रक्षो द्विगुणं चक्रे नदन्तं भैरवान्रवान् २३
ततोऽस्य रुधिरं वक्त्रात्प्रादुरासीद्विशां पते
भज्यमानस्य भीमेन तस्य घोरस्य रक्षसः २४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५१

द्विपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तेन शब्देन वित्रस्तो जनस्तस्याथ रक्षसः
निष्पपात गृहाद्राजन्सहैव परिचारिभिः १
तान्भीतान्विगतज्ञानान्भीमः प्रहरतां वरः
सान्त्वयामास बलवान्समये च न्यवेशयत् २
न हिंस्या मानुषा भूयो युष्माभिरिह कर्हिचित्
हिंसतां हि वधः शीघ्रमेवमेव भवेदिति ३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तानि रक्षांसि भारत
एवमस्त्विति तं प्राहुर्जगृहुः समयं च तम् ४
ततः प्रभृति रक्षांसि तत्र सौम्यानि भारत
नगरे प्रत्यदृश्यन्त नरैर्नगरवासिभिः ५
ततो भीमस्तमादाय गतासुं पुरुषादकम्
द्वारदेशे विनिक्षिप्य जगामानुपलक्षितः ६
ततः स भीमस्तं हत्वा गत्वा ब्राह्मणवेश्म तत्
आचचक्षे यथावृत्तं राज्ञः सर्वमशेषतः ७
ततो नरा विनिष्क्रान्ता नगरात्काल्यमेव तु
ददृशुर्निहतं भूमौ राक्षसं रुधिरोक्षितम् ८
तमद्रिकूटसदृशं विनिकीर्णं भयावहम्
एकचक्रां ततो गत्वा प्रवृत्तिं प्रददुः पुरे ९
ततः सहस्रशो राजन्नरा नगरवासिनः
तत्राजग्मुर्बकं द्रष्टुं सस्त्रीवृद्धकुमारकाः
१०
ततस्ते विस्मिताः सर्वे कर्म दृष्ट्वातिमानुषम्
दैवतान्यर्चयांचक्रुः सर्व एव विशां पते ११
ततः प्रगणयामासुः कस्य वारोऽद्य भोजने
ज्ञात्वा चागम्य तं विप्रं पप्रच्छुः सर्व एव तत् १२
एवं पृष्टस्तु बहुशो रक्षमाणश्च पाण्डवान्
उवाच नागरान्सर्वानिदं विप्रर्षभस्तदा १३
आज्ञापितं मामशने रुदन्तं सह बन्धुभिः
ददर्श ब्राह्मणः कश्चिन्मन्त्रसिद्धो महाबलः १४
परिपृच्छ्य स मां पूर्वं परिक्लेशं पुरस्य च

अब्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठ आश्वास्य प्रहसन्निव १५
प्रापयिष्याम्यहं तस्मै इदमन्नं दुरात्मने
मन्निमित्तं भयं चापि न कार्यमिति वीर्यवान् १६
स तदन्नमुपादाय गतो बकवनं प्रति
तेन नूनं भवेदेतत्कर्म लोकहितं कृतम् १७
ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रियाश्च सुविस्मिताः वैश्याः शूद्राश्च मुदिताश्चक्रुर्ब्रह्ममहं तदा १८
ततो जानपदाः सर्वे आजग्मुर्नगरं प्रति
तदद्भुततमं दृष्ट्वा पार्थास्तत्रैव चावसन् १९ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५२

त्रिपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
ते तथा पुरुषव्याघ्रा निहत्य बकराक्षसम्
अत ऊर्ध्वं ततो ब्रह्मन्किमकुर्वत पाण्डवाः १
वैशम्पायन उवाच
तत्रैव न्यवसन्राजन्निहत्य बकराक्षसम्
अधीयानाः परं ब्रह्म ब्राह्मणस्य निवेशने २
ततः कतिपयाहस्य ब्राह्मणः संशितव्रतः
प्रतिश्रयार्थं तद्वेश्म ब्राह्मणस्याजगाम ह ३
स सम्यक्पूजयित्वा तं विद्वान्विप्रर्षभस्तदा
ददौ प्रतिश्रयं तस्मै तदा सर्वातिथिव्रती ४
ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सह कुन्त्या नरर्षभाः
उपासाञ्चक्रिरे विप्रं कथयानं कथास्तदा ५
कथयामास देशान्स तीर्थानि विविधानि च
राज्ञां च विविधाश्चर्याः पुराणि विविधानि च ६
स तत्राकथयद्विप्रः कथान्ते जनमेजय
पाञ्चालेष्वद्भुताकारं याज्ञसेन्याः स्वयंवरम् ७
धृष्टद्युम्नस्य चोत्पत्तिमुत्पत्तिं च शिखण्डिनः
अयोनिजत्वं कृष्णाया द्रुपदस्य महामखे ८

तदद्भुततमं श्रुत्वा लोके तस्य महात्मनः
विस्तरेणैव पप्रच्छुः कथां तां पुरुषर्षभाः ९
कथं द्रुपदपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य पावकात्
वेदिमध्याच्च कृष्णायाः संभवः कथमद्भुतः १०
कथं द्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत
कथं प्रियसखायौ तौ भिन्नौ कस्य कृतेन च ११
एवं तैश्चोदितो राजन्स विप्रः पुरुषर्षभैः
कथयामास तत्सर्वं द्रौपदीसंभवं तदा १२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५३

चतुः पञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
ब्राह्मण उवाच
गङ्गाद्वारं प्रति महान्बभूवर्षिर्महातपाः
भरद्वाजो महाप्राज्ञः सततं संशितव्रतः १
सोऽभिषेक्तुं गतो गङ्गां पूर्वमेवागतां सतीम्
ददर्शाप्सरसं तत्र घृताचीमाप्लुतामृषिः २
तस्या वायुर्नदीतीरे वसनं व्यहरत्तदा
अपकृष्टाम्बरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमे ततः ३
तस्यां संसक्तमनसः कौमारब्रह्मचारिणः
हृष्टस्य रेतश्चस्कन्द तदृषिद्रोर्ण! आदधे ४
ततः समभवद्द्रोणः कुमारस्तस्य धीमतः
अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ५
भरद्वाजस्य तु सखा पृषतो नाम पार्थिवः
तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ६
स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः
चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ७
ततस्तु पृषतेऽतीते स राजा द्रुपदोऽभवत्
द्रोणोऽपि रामं शुश्राव दित्सन्तं वसु सर्वशः ८
वनं तु प्रस्थितं रामं भरद्वाजसुतोऽब्रवीत्
आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजर्षभ ९
राम उवाच

शरीरमात्रमेवाद्य मयेदमवशेषितम्
अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मन्नन्यतरं वृणु १०
द्रोण उवाच
अस्त्राणि चैव सर्वाणि तेषां संहारमेव च
प्रयोगं चैव सर्वेषां दातुमर्हति मे भवान् ११
ब्राह्मण उवाच
तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रददौ भृगुनन्दनः
प्रतिगृह्य ततो द्रोणः कृतकृत्योऽभवत्तदा १२
संप्रहृष्टमनाश्चापि रामात्परमसंमतम्
ब्रह्मास्त्रं समनुप्राप्य नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् १३
ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान्
अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः सखायं विद्धि मामिति १४
द्रुपद उवाच
नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा
नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते १५
ब्राह्मण उवाच
स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चाल्यं प्रति बुद्धिमान्
जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाह्वयम् १६
तस्मै पौत्रान्समादाय वसूनि विविधानि च
प्राप्ताय प्रददौ भीष्मः शिष्यान्द्रोणाय धीमते १७
द्रोणः शिष्यांस्ततः सर्वानिदं वचनमब्रवीत्
समानीय तदा विद्वान्द्रुपदस्यासुखाय वै १८
आचार्यवेतनं किंचिद्धृदि संपरिवर्तते
कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं स्यात्तदृतं वदतानघाः १९
यदा च पाण्डवाः सर्वे कृतास्त्राः कृतनिश्रमाः
ततो द्रोणोऽब्रवीद्भूयो वेतनार्थमिदं वचः २०
पार्षतो द्रुपदो नाम छत्रवत्यां नरेश्वरः
तस्यापकृष्य तद्राज्यं मम शीघ्रं प्रदीयताम् २१
ततः पाण्डुसुताः पञ्च निर्जित्य द्रुपदं युधि
द्रोणाय दर्शयामासुर्बद्ध्वा ससचिवं तदा २२
द्रोण उवाच
प्रार्थयामि त्वया सख्यं पुनरेव नराधिप

अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति २३
अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन मया तव
राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे २४
ब्राह्मण उवाच
असत्कारः स सुमहान्मुहूर्तमपि तस्य तु
न व्येति हृदयाद्राज्ञो दुर्मनाः स कृशोऽभवत् २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५४

पञ्चपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
ब्राह्मण उवाच
अमर्षी द्रुपदो राजा कर्मसिद्धान्द्विजर्षभान्
अन्विच्छन्परिचक्राम ब्राह्मणावसथान्बहून् १
पुत्रजन्म परीप्सन्वै शोकोपहतचेतनः
नास्ति श्रेष्ठं ममापत्यमिति नित्यमचिन्तयत् २
जातान्पुत्रान्स निर्वेदाद्धिग्बन्धूनिति
चाब्रवीत्
निःश्वासपरमश्चासीद् द्रोणं प्रति चिकीर्षया ३
प्रभावं विनयं शिक्षां द्रोणस्य चरितानि च
क्षात्रेण च बलेनास्य चिन्तयन्नान्वपद्यत
प्रतिकर्तुं नृपश्रेष्ठो यतमानोऽपि भारत ४
अभितः सोऽथ कल्माषीं गङ्गाकूले परिभ्रमन्
ब्राह्मणावसथं पुण्यमाससाद महीपतिः ५
तत्र नास्नातकः कश्चिन्न चासीदव्रती द्विजः
तथैव नामहाभागः सोऽपश्यत्संशितव्रतौ ६
याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी शाम्यन्तौ पृषतात्मजः
संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ ७
तारणे युक्तरूपौ तौ ब्राह्मणावृषिसत्तमौ
स तावामन्त्रयामास सर्वकामैरतन्द्रितः ८
बुद्ध्वा तयोर्बलं बुद्धिं कनीयांसमुपह्वरे
प्रपेदे छन्दयन्कामैरुपयाजं धृतव्रतम् ९
पादशुश्रूषणे युक्तः प्रियवाक्सर्वकामदः

अर्हयित्वा यथान्यायमुपयाजमुवाच सः १०
येन मे कर्मणा ब्रह्मन्पुत्रः स्याद्द्रो णमृत्यवे
उपयाज कृते तस्मिन्गवां दातास्मि तेऽबुदम् ११
यद्वा तेऽन्यद्द्विजश्रेष्ठ मनसः सुप्रियं भवेत्
सर्वं तत्ते प्रदाताहं न हि मेऽस्त्यत्र संशयः १२
इत्युक्तो नाहमित्येवं तमृषिः प्रत्युवाच ह
आराधयिष्यन्द्रुपदः स तं पर्यचरत्पुनः १३
ततः संवत्सरस्यान्ते द्रुपदं स द्विजोत्तमः
उपयाजोऽब्रवीद्रा जन्काले मधुरया गिरा १४
ज्येष्ठो भ्राता ममागृह्णाद्विचरन्वननिर्झरे
अपरिज्ञातशौचायां भूमौ निपतितं फलम् १५
तदपश्यमहं भ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन्
विमर्शं संकरादाने नायं कुर्यात्कथंचन १६
दृष्ट्वा फलस्य नापश्यद्दोषा येऽस्यानुबन्धिकाः
विविनक्ति न शौचं यः सोऽन्यत्रापि कथं भवेत् १७
संहिताध्ययनं कुर्वन्वसन्गुरुकुले च यः
भैक्ष्यमुच्छिष्टमन्येषां भुङ्क्ते चापि सदा सदा
कीर्तयन्गुणमन्नानामघृणी च पुनः पुनः १८
तमहं फलार्थिनं मन्ये भ्रातरं तर्कचक्षुषा
तं वै गच्छस्व नृपते स त्वां संयाजयिष्यति १९
जुगुप्समानो नृपतिर्मनसेदं विचिन्तयन्
उपयाजवचः श्रुत्वा नृपतिः सर्वधर्मवित्
अभिसंपूज्य पूजार्हमृषिं याजमुवाच ह २०
अयुतानि ददान्यष्टौ गवां याजय मां विभो
द्रो णवैराभिसंतप्तं त्वं ह्लादयितुमर्हसि २१
स हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ब्रह्मास्त्रे
चाप्यनुत्तमः
तस्माद्द्रो णः पराजैषीन्मां वै स सखिविग्रहे २२
क्षत्रियो नास्ति तुल्योऽस्य पृथिव्यां
कश्चिदग्रणीः
कौरवाचार्यमुख्यस्य भारद्वाजस्य धीमतः २३
द्रो णस्य शरजालानि प्राणिदेहहराणि च

षडरत्नि धनुश्चास्य दृश्यतेऽप्रतिमं महत् २४
स हि ब्राह्मणवेगेन क्षात्रं वेगमसंशयम्
प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः २५
क्षत्रोच्छेदाय विहितो जामदग्न्य इवास्थितः
तस्य ह्यस्त्रबलं घोरमप्रसह्यं नरैर्भुवि २६
ब्राह्ममुच्चारयंस्तेजो हुताहुतिरिवानलः
समेत्य स दहत्याजौ क्षत्रं ब्रह्मपुरःसरः
ब्रह्मक्षत्रे च विहिते ब्रह्मतेजो विशिष्यते २७
सोऽह क्षत्रबलाद्धीनो ब्रह्मतेजः प्रपेदिवान्
द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवन्तं ब्रह्मवित्तमम् २८
द्रोणान्तकमहं पुत्रं लभेयं युधि दुर्जयम्
तत्कर्म कुरु मे याज निर्वपाम्यर्बुदं गवाम् २९
तथेत्युक्वा तु तं याजो याज्यार्थमुपकल्पयत्
गुर्वर्थ इति चाकाममुपयाजमचोदयत्
याजो द्रोणविनाशाय प्रतिजज्ञे तथा च सः ३०
ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः
आचख्यौ कर्म वैतानं तदा पुत्रफलाय वै ३१
स च पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः
इष्यते यद्विधो राजन्भविता ते तथाविधः ३२
भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसंधाय भूमिपः
आजह्रे तत्तथा सर्वं द्रुपदः कर्मसिद्धये ३३
याजस्तु हवनस्यान्ते देवीमाह्वापयत्तदा
प्रैहि मां राज्ञि पृषति मिथुनं त्वामुपस्थितम् ३४
देव्युवाच
अवलिप्तं मे मुखं ब्रह्मन्पुण्यान्गन्धान्बिभर्मि
च
सुतार्थेनोपरुद्धास्मि तिष्ठ याज मम प्रिये ३५
याज उवाच
याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजेन मन्त्रितम्
कथं कामं न संदध्यात्सा त्वं विप्रैहि तिष्ठ वा ३६
ब्राह्मण उवाच
एवमुक्ते तु याजेन हुते हविषि संस्कृते

उत्तस्थौ पावकात्तस्मात्कुमारो देवसंनिभः ३७
ज्वालावर्णो घोररूपः किरीटी वर्म चोत्तमम्
बिभ्रत्सखड्गः सशरो धनुष्मान्विनदन्मुहुः ३८
सोऽध्यारोहद्रथवरं तेन च प्रययौ तदा
ततः प्रणेदुः पाञ्चालाः प्रहृष्टाः साधु साध्विति ३९
भयापहो राजपुत्रः पाञ्चालानां यशस्करः
राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणवधाय वै
इत्युवाच महद्भूतमदृश्यं खेचरं तदा ४०
कुमारी चापि पाञ्चाली वेदिमध्यात्समुत्थिता
सुभगा दर्शनीयाङ्गी वेदिमध्या मनोरमा ४१
श्यामा पद्मपलाशाक्षी नीलकुञ्चितमूर्धजा
मानुषं विग्रहं कृत्वा साक्षादमरवर्णिनी ४२
नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रवायति
या बिभर्ति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ४३
तां चापि जातां सुश्रोणीं वागुवाचाशरीरिणी
सर्वयोषिद्वरा कृष्णा क्षयं क्षत्रं निनीषति ४४
सुरकार्यमियं काले करिष्यति सुमध्यमा
अस्या हेतोः क्षत्रियाणां महदुत्पत्स्यते भयम् ४५
तच्छ्रुत्वा सर्वपाञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसङ्घवत्
न चैतान्हर्षसंपूर्णानियं सेहे वसुन्धरा ४६
तौ दृष्ट्वा पृषती याजं प्रपेदे वै सुतार्थिनी
न वै मदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ४७
तथेत्युवाच तां याजो राज्ञः प्रियचिकीर्षया
तयोश्च नामनी चक्रुर्द्विजाः संपूर्णमानसाः ४८
धृष्टत्वादतिधृष्णुत्वाद्धर्माद्द्युत्संभवादपि
धृष्टद्युम्नः कुमारोऽय द्रुपदस्य भवत्विति ४९
कृष्णेत्येवाब्रुवन्कृष्णां कृष्णाभूत्सा हि
वर्णतः
तथा तन्मिथुनं जज्ञे द्रुपदस्य महामखे ५०
धृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यमानीय स्वं विवेशनम्
उपाकरोदस्त्रहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ५१

अमोक्षणीयं दैवं हि भावि मत्वा महामतिः
तथा तत्कृतवान्द्रोण आत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ५२ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५५

षट्पञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा तु कौन्तेयाः शल्यविद्धा इवाभवन्
सर्वे चास्वस्थमनसो बभूवुस्ते महारथाः १
ततः कुन्ती सुतान्दृष्ट्वा विभ्रान्तान्गतचेतसः
युधिष्ठिरमुवाचेदं वचनं सत्यवादिनी २
चिररात्रोषिताः स्मेह ब्राह्मणस्य निवेशने
रममाणाः पुरे रम्ये लब्धभैक्षा युधिष्ठिर ३
यानीह रमणीयानि वनान्युपवनानि च
सर्वाणि तानि दृष्टानि पुनः पुनररिंदम ४
पुनर्दृष्टानि तान्येव प्रीणयन्ति न नस्तथा
भैक्षं च न तथा वीर लभ्यते कुरुनन्दन ५
ते वयं साधु पाञ्चालान्गच्छाम यदि मन्यसे
अपूर्वदर्शनं तात रमणीयं भविष्यति ६
सुभिक्षाश्चैव पाञ्चालाः श्रूयन्ते शत्रुकर्शन
यज्ञसेनश्च राजासौ ब्रह्मण्य इति शुश्रुमः ७
एकत्र चिरवासो हि क्षमो न च मतो मम
ते तत्र साधु गच्छामो यदि त्वं पुत्र मन्यसे ८
युधिष्ठिर उवाच
भवत्या यन्मतं कार्यं तदस्माकं परं हितम्
अनुजांस्तु न जानामि गच्छेयुर्नेति वा पुनः ९
वैशम्पायन उवाच
ततः कुन्ती भीमसेनमर्जुनं यमजौ तथा
उवाच गमनं ते च तथेत्येवाब्रुवंस्तदा १०
तत आमन्त्र्य तं विप्रं कुन्ती राजन्सुतैः सह
प्रतस्थे नगरीं रम्यां द्रुपदस्य महात्मनः ११
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि

षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५६

सप्तपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
वसत्सु तेषु प्रच्छन्नं पाण्डवेषु महात्मसु
आजगामाथ तान्द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः १
तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युद्गम्य परंतपाः
प्रणिपत्याभिवाद्यैनं तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा २
समनुज्ञाप्य तान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत्
प्रसन्नः पूजितः पार्थैः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ३
अपि धर्मेण वर्तध्वं शास्त्रेण च परंतपाः
अपि विप्रेषु वः पूजा पूजार्हेषु न हीयते ४
अथ धर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वा स भगवानृषिः
विचित्राश्च कथास्तास्ताः पुनरेवेदमब्रवीत् ५
आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः
विलग्नमध्या सुश्रोणी सुभ्रूः सर्वगुणान्विता ६
कर्मभिः स्वकृतैः सा तु दुर्भगा समपद्यत
नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ७
तपस्तप्तुमथारेभे पत्यर्थमसुखा ततः
तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शंकरम् ८
तस्याः स भगवांस्तुष्टस्तामुवाच तपस्विनीम्
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीति भामिनी ९
अथेश्वरमुवाचेदमात्मनः सा वचो हितम्
पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः १०
तामथ प्रत्युवाचेदमीशानो वदतां वरः
पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्तीति शंकरः ११
प्रतिब्रुवन्तीमेकं मे पतिं देहीति शंकरम्
पुनरेवाब्रवीद्देव इदं वचनमुत्तमम् १२
पञ्चकृत्वस्त्वया उक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः
देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति १३
द्रुपदस्य कुले जाता कन्या सा देवरूपिणी निर्दिष्टाः भवतां पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता

१४
पाञ्चालनगरं तस्मात्प्रविशध्वं महाबलाः
सुखिनस्तामनुप्राप्य भविष्यथ न संशयः १५
एवमुक्त्वा महाभागः पाण्डवानां पितामहः
पार्थानामन्त्र्य कुन्तीं च प्रातिष्ठत महातपाः १६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५७

अष्टपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ते प्रतस्थुः पुरस्कृत्य मातरं पुरुषर्षभाः
समैरुदङ्मुखैर्मार्गैर्यथोद्दिष्टं परंतपाः १
ते गच्छन्तस्त्वहोरात्रं तीर्थं सोमश्रवायणम्
आसेदुः पुरुषव्याघ्रा गङ्गायां पाण्डुनन्दनाः २
उल्मुकं तु समुद्यम्य तेषामग्रे धनञ्जयः
प्रकाशार्थं ययौ तत्र रक्षार्थं च महायशाः ३
तत्र गङ्गाजले रम्ये विविक्ते क्रीडयन्स्त्रियः
ईर्ष्युर्गन्धर्वराजः स्म जलक्रीडामुपागतः ४
शब्दं तेषां स शुश्राव नदीं समुपसर्पताम्
तेन शब्देन चाविष्टश्चुक्रोध बलवद्बली ५
स दृष्ट्वा पाण्डवांस्तत्र सह मात्रा परन्तपान्
विस्फारयन्धनुर्घोरमिदं वचनमब्रवीत् ६
सन्ध्या संरज्यते घोरा पूर्वरात्रागमेषु या
अशीतिभिस्त्रुटैर्हीनं तं मुहूर्तं प्रचक्षते ७
विहितं कामचाराणां यक्षगन्धर्वरक्षसाम्
शेषमन्यन्मनुष्याणां कामचारमिह स्मृतम् ८
लोभात्प्रचारं चरतस्तासु वेलासु वै नरान्
उपक्रान्ता निगृह्णीमो राक्षसैः सह बालिशान् ९
ततो रात्रौ प्राप्नुवतो जलं ब्रह्मविदो जनाः
गर्हयन्ति नरान्सर्वान्बलस्थान्नृपतीनपि १०
आरात्तिष्ठत मा मह्यं समीपमुपसर्पत
कस्मान्मां नाभिजानीत प्राप्तं भागीरथीजलम् ११

अङ्गारपर्णं गन्धर्वं वित्त मां स्वबलाश्रयम्
अहं हि मानी चेर्ष्युश्च कुबेरस्य प्रियः सखा १२
अङ्गारपर्णमिति च ख्यातं वनमिदं मम
अनु गङ्गां च वाकां च चित्रं यत्र वसाम्यहम् १३
न कुणपाः शृङ्गिणो वा न देवा न च मानुषाः
इदं समुपसर्पन्ति तत्किं समुपसर्पथ १४
अर्जुन उवाच
समुद्रे हिमवत्पार्श्वे नद्यामस्यां च दुर्मते
रात्रावहनि सन्धौ च कस्य कॢप्तः परिग्रहः १५
वयं च शक्तिसंपन्ना अकाले त्वामधृष्णुमः
अशक्ता हि क्षणे क्रूरे युष्मानर्चन्ति मानवाः १६
पुरा हिमवतश्चैषा हेमशृङ्गाद्विनिःसृता
गङ्गा गत्वा समुद्राम्भः सप्तधा प्रतिपद्यते १७
इयं भूत्वा चैकवप्रा शुचिराकाशगा पुनः
देवेषु गङ्गा गन्धर्व प्राप्नोत्यलकनन्दताम् १८
तथा पितॄन्वैतरणी दुस्तरा पापकर्मभिः
गङ्गा भवति गन्धर्व यथा द्वैपायनोऽब्रवीत् १९
असंबाधा देवनदी स्वर्गसंपादनी शुभा
कथमिच्छसि तां रोद्धुं नैष धर्मः सनातनः २०
अनिवार्यमसंबाधं तव वाचा कथं वयम्
न स्पृशेम यथाकामं पुण्यं भागीरथीजलम् २१
वैशम्पायन उवाच
अङ्गारपर्णस्तच्छ्रुत्वा क्रुद्ध आनम्य कार्मुकम्
मुमोच सायकान्दीप्तानहीनाशीविषानिव २२
उल्मुकं भ्रामयंस्तूर्णं पाण्डवश्चर्म चोत्तमम्
व्यपोवाह शरांस्तस्य सर्वानेव धनञ्जयः २३
अर्जुन उवाच
बिभीषिकैषा गन्धर्व नास्त्रज्ञेषु प्रयुज्यते
अस्त्रज्ञेषु प्रयुक्तैषा फेनवत्प्रविलीयते २४
मानुषानति गन्धर्वान्सर्वान्गन्धर्व लक्षये
तस्मादस्त्रेण दिव्येन योत्स्येऽह न तु मायया २५
पुरास्त्रमिदमाग्नेयं प्रादात्किल बृहस्पतिः

भरद्वाजस्य गन्धर्व गुरुपुत्रः शतक्रतोः २६
भरद्वाजादग्निवेश्यो अग्निवेश्याद्गुरुर्मम
स त्विदं मह्यमददाद्द्रोणो ब्राह्मणसत्तमः २७
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वा पाण्डवः क्रुद्धो गन्धर्वाय मुमोच ह
प्रदीप्तमस्त्रमाग्नेयं ददाहास्य रथं तु तत् २८
विरथं विप्लुतं तं तु स गन्धर्वं महाबलम्
अस्त्रतेजःप्रमूढं च प्रपतन्तमवाङ्मुखम् २९
शिरोरुहेषु जग्राह माल्यवत्सु धनञ्जयः
भ्रातॄन्प्रति चकर्षाथ सोऽस्त्रपातादचेतसम् ३०
युधिष्ठिरं तस्य भार्या प्रपेदे शरणार्थिनी
नाम्ना कुम्भीनसी नाम पतित्राणमभीप्सती ३१
गन्धर्व्युवाच
त्राहि त्वं मां महाराज पतिं चेमं विमुञ्च मे गन्धर्वीं शरणं प्राप्तां नाम्ना कुम्भीनसीं प्रभो ३२
युधिष्ठिर उवाच
युद्धे जितं यशोहीनं स्त्रीनाथमपराक्रमम्
को नु हन्याद्रिपुं त्वादृङ् मुञ्चेमं रिपुसूदन ३३
अर्जुन उवाच
अङ्गेमं प्रतिपद्यस्व गच्छ गन्धर्व मा शुचः
प्रदिशत्यभयं तेऽद्य कुरुराजो युधिष्ठिरः ३४
गन्धर्व उवाच
जितोऽह पूर्वकं नाम मुञ्चाम्यङ्गारपर्णताम्
न च श्लाघे बलेनाद्य न नाम्ना जनसंसदि ३५
साध्विमं लब्धवाँ ल्लाभं योऽह दिव्यास्त्रधारिणम्
गान्धर्व्या मायया योद्धुमिच्छामि वयसा वरम् ३६
अस्त्राग्निना विचित्रोऽय दग्धो मे रथ उत्तमः
सोऽह चित्ररथो भूत्वा नाम्ना दग्धरथोऽभवम् ३७
संभृता चैव विद्येयं तपसेह पुरा मया
निवेदयिष्ये तामद्य प्राणदाय महात्मने ३८
संस्तम्भितं हि तरसा जितं शरणमागतम्

योऽरि संयोजयेत्प्राणैः कल्याणं किं न सोऽहति ३९
चाक्षुषी नाम विद्येयं यां सोमाय ददौ मनुः
ददौ स विश्वावसवे मह्यं विश्वावसुर्ददौ ४०
सेयं कापुरुषं प्राप्ता गुरुदत्ता प्रणश्यति
आगमोऽस्या मया प्रोक्तो वीर्यं प्रतिनिबोध मे ४१
यच्चक्षुषा द्रष्टुमिच्छेत्त्रिषु लोकेषु किंचन तत्पश्येद्यादृशं चेच्छेत्तादृशं द्रष्टुमर्हति
४२
समानपद्ये षण्मासान्स्थितो विद्यां लभेदिमाम्
अनुनेष्याम्यहं विद्यां स्वयं तुभ्यं व्रते कृते ४३
विद्यया ह्यनया राजन्वयं नृभ्यो विशेषिताः
अविशिष्टाश्च देवानामनुभावप्रवर्तिताः ४४
गन्धर्वजानामश्वानामहं पुरुषसत्तम
भ्रातृभ्यस्तव पञ्चभ्यः पृथग्दाता शतं शतम् ४५
देवगन्धर्ववाहास्ते दिव्यगन्धा मनोगमाः
क्षीणाः क्षीणा भवन्त्येते न हीयन्ते च रंहसः ४६
पुरा कृतं महेन्द्रस्य वज्रं वृत्रनिबर्हणे
दशधा शतधा चैव तच्छीर्णं वृत्रमूर्धनि ४७
ततो भागीकृतो देवैर्वज्रभाग उपास्यते
लोके यत्साधनं किंचित्सा वै वज्रतनुः स्मृता ४८
वज्रपाणिर्ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रं वज्ररथं
स्मृतम्
वैश्या वै दानवज्राश्च कर्मवज्रा यवीयसः ४९
वज्रं क्षत्रस्य वाजिनो अवध्या वाजिनः स्मृताः
रथाङ्गं वडवा सूते सूताश्चाश्वेषु ये मताः ५०
कामवर्णाः कामजवाः कामतः समुपस्थिताः
इमे गन्धर्वजाः कामं पूरयिष्यन्ति ते हयाः ५१
अर्जुन उवाच
यदि प्रीतेन वा दत्तं संशये जीवितस्य वा
विद्या वित्तं श्रुतं वापि न तद्गन्धर्व कामये ५२
गन्धर्व उवाच
संयोगो वै प्रीतिकरः संसत्सु प्रतिदृश्यते

जीवितस्य प्रदानेन प्रीतो विद्यां ददामि ते ५३
त्वत्तो ह्यहं ग्रहीष्यामि अस्त्रमाग्नेयमुत्तमम्
तथैव सख्यं बीभत्सो चिराय भरतर्षभ ५४
अर्जुन उवाच
त्वत्तोऽस्त्रेण वृणोम्यश्वान्संयोगः
शाश्वतोऽस्तु नौ
सखे तद्ब्रूहि गन्धर्व युष्मभ्यो यद्भयं त्यजेत् ५५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५८

एकोनषष्ट्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
कारणं ब्रूहि गन्धर्व किं तद्येन स्म धर्षिताः
यान्तो ब्रह्मविदः सन्तः सर्वे रात्रावरिन्दम १
गन्धर्व उवाच
अनग्नयोऽनाहुतयो न च विप्रपुरस्कृताः
यूयं ततो धर्षिताः स्थ मया पाण्डवनन्दन २
यक्षराक्षसगन्धर्वाः पिशाचोरगदानवाः
विस्तरं कुरुवंशस्य श्रीमतः कथयन्ति ते ३
नारदप्रभृतीनां च देवर्षीणां मया श्रुतम्
गुणान्कथयतां वीर पूर्वेषां तव धीमताम् ४
स्वयं चापि मया दृष्टश्चरता सागराम्बराम्
इमां वसुमतीं कृत्स्नां प्रभावः स्वकुलस्य ते ५
वेदे धनुषि चाचार्यमभिजानामि तेऽजुन
विश्रुतं त्रिषु लोकेषु भारद्वाजं यशस्विनम् ६
धर्मं वायुं च शक्रं च विजानाम्यश्विनौ तथा
पाण्डुं च कुरुशार्दूल षडेतान्कुलवर्धनान्
पितॄनेतानहं पार्थ देवमानुषसत्तमान् ७
दिव्यात्मानो महात्मानः सर्वशस्त्रभृतां वराः
भवन्तो भ्रातरः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ८
उत्तमां च मनोबुद्धिं भवतां भावितात्मनाम्
जानन्नपि च वः पार्थ कृतवानिह धर्षणाम् ९

स्त्रीसकाशे च कौरव्य न पुमान्क्षन्तुमर्हति
धर्षणामात्मनः पश्यन्बाहुद्रविणमाश्रितः १०
नक्तं च बलमस्माकं भूय एवाभिवर्धते
यतस्ततो मां कौन्तेय सादरं मन्युराविशत् ११
सोऽह त्वयेह विजितः संख्ये तापत्यवर्धन
येन तेनेह विधिना कीर्त्यमानं निबोध मे १२
ब्रह्मचर्यं परो धर्मः स चापि नियतस्त्वयि
यस्मात्तस्मादहं पार्थ रणेऽस्मिन्विजितस्त्वया १३
यस्तु स्यात्क्षत्रियः कश्चित्कामवृत्तः परन्तप
नक्तं च युधि युध्येत न स जीवेत्कथंचन १४
यस्तु स्यात्कामवृत्तोऽपि राजा तापत्य संगरे
जयेन्नक्तंचरान्सर्वान्स पुरोहितधूर्गतः १५
तस्मात्तापत्य यत्किंचिन्नृणां श्रेय इहेप्सितम् तस्मिन्कर्मणि योक्तव्या दान्तात्मानः पुरोहिताः १६
वेदे षडङ्गे निरताः शुचयः सत्यवादिनः धर्मात्मानः कृतात्मानः स्युर्नृपाणां पुरोहिताः १७
जयश्च नियतो राज्ञः स्वर्गश्च स्यादनन्तरम्
यस्य स्याद्धर्मविद्वाग्मी पुरोधाः शीलवाञ्शुचिः १८
लाभं लब्धुमलब्धं हि लब्धं च परिरक्षितुम्
पुरोहितं प्रकुर्वीत राजा गुणसमन्वितम् १९
पुरोहितमते तिष्ठेद्य इच्छेत्पृथिवीं नृपः
प्राप्तुं मेरुवरोत्तंसां सर्वशः सागराम्बराम् २०
न हि केवलशौर्येण तापत्याभिजनेन च
जयेदब्राह्मणः कश्चिद्भूमिं भूमिपतिः क्वचित् २१
तस्मादेवं विजानीहि कुरूणां वंशवर्धन
ब्राह्मणप्रमुखं राज्यं शक्यं पालयितुं चिरम् २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १५९

षष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
तापत्य इति यद्वाक्यमुक्तवानसि मामिह
तदहं ज्ञातुमिच्छामि तापत्यार्थविनिश्चयम् १
तपती नाम का चैषा तापत्या यत्कृते वयम्
कौन्तेया हि वयं साधो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् २
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तः स गन्धर्वः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम्
विश्रुतां त्रिषु लोकेषु श्रावयामास वै कथाम् ३
गन्धर्व उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि कथामेतां मनोरमाम्
यथावदखिलां पार्थ धर्म्यां धर्मभृतां वर ४
उक्तवानस्मि येन त्वां तापत्य इति यद्वचः
तत्तेऽह कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना मम ५
य एष दिवि धिष्ण्येन नाकं व्याप्नोति तेजसा
एतस्य तपती नाम बभूवासदृशी सुता ६
विवस्वतो वै कौन्तेय सावित्र्यवरजा विभो
विश्रुता त्रिषु लोकेषु तपती तपसा युता ७
न देवी नासुरी चैव न यक्षी न च राक्षसी
नाप्सरा न च गन्धर्वी तथा रूपेण काचन ८
सुविभक्तानवद्याङ्गी स्वसितायतलोचना
स्वाचारा चैव साध्वी च सुवेषा चैव भामिनी ९
न तस्याः सदृशं कंचित्त्रिषु लोकेषु भारत
भर्तारं सविता मेने रूपशीलकुलश्रुतैः १०
संप्राप्तयौवनां पश्यन्देयां दुहितरं तु ताम्
नोपलेभे ततः शान्तिं संप्रदानं विचिन्तयन् ११
अथर्क्षपुत्रः कौन्तेय कुरूणामृषभो बली
सूर्यमाराधयामास नृपः संवरणः तदा १२
अर्घ्यमाल्योपहारैश्च शश्वच्च नृपतिर्यतः
नियमैरुपवासैश्च तपोभिर्विविधैरपि १३
शुश्रूषुरनहंवादी शुचिः पौरवनन्दनः
अंशुमन्तं समुद्यन्तं पूजयामास भक्तिमान् १४

ततः कृतज्ञं धर्मज्ञं रूपेणासदृशं भुवि
तपत्याः सदृशं मेने सूर्यः संवरणं पतिम् १५
दातुमैच्छत्ततः कन्यां तस्मै संवरणाय ताम्
नृपोत्तमाय कौरव्य विश्रुताभिजनाय वै १६
यथा हि दिवि दीप्तांशुः प्रभासयति तेजसा
तथा भुवि महीपालो दीप्त्या संवरणोऽभवत् १७
यथार्चयन्ति चादित्यमुद्यन्तं ब्रह्मवादिनः
तथा संवरणं पार्थ ब्राह्मणावरजाः प्रजाः १८
स सोममति कान्तत्वादादित्यमति तेजसा
बभूव नृपतिः श्रीमान्सुहृदां दुर्हृदामपि १९
एवंगुणस्य नृपतेस्तथावृत्तस्य कौरव
तस्मै दातुं मनश्चक्रे तपतीं तपनः स्वयम् २०
स कदाचिदथो राजा श्रीमानुरुयशा भुवि
चचार मृगयां पार्थ पर्वतोपवने किल २१
चरतो मृगयां तस्य क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः
ममार राज्ञः कौन्तेय गिरावप्रतिमो हयः २२
स मृताश्वश्चरन्पार्थ पद्भ्यामेव गिरौ नृपः
ददर्शासदृशीं लोके कन्यामायतलोचनाम् २३
स एक एकामासाद्य कन्यां तामरिमर्दनः
तस्थौ नृपतिशार्दूलः पश्यन्नविचलेक्षणः २४
स हि तां तर्कयामास रूपतो नृपतिः श्रियम्
पुनः संतर्कयामास रवेर्भ्रष्टामिव प्रभाम् २५
गिरिप्रस्थे तु सा यस्मिन्स्थिता स्वसितलोचना
स सवृक्षक्षुपलतो हिरण्मय इवाभवत् २६
अवमेने च तां दृष्ट्वा सर्वप्राणभृतां वपुः
अवाप्तं चात्मनो मेने स राजा चक्षुषः फलम् २७
जन्मप्रभृति यत्किंचिद्दृष्टवान्स महीपतिः
रूपं न सदृशं तस्यास्तर्कयामास किंचन २८
तया बद्धमनश्चक्षुः पाशैर्गुणमयैस्तदा
न चचाल ततो देशाद्बुबुधे न च किंचन २९
अस्या नूनं विशालाक्ष्याः सदेवासुरमानुषम्
लोकं निर्मथ्य धात्रेदं रूपमाविष्कृतं कृतम् ३०

एवं स तर्कयामास रूपद्रविणसंपदा
कन्यामसदृशीं लोके नृपः संवरणस्तदा ३१
तां च दृष्ट्वैव कल्याणीं कल्याणाभिजनो नृपः
जगाम मनसा चिन्तां काममार्गणपीडितः ३२
दह्यमानः स तीव्रेण नृपतिर्मन्मथाग्निना
अप्रगल्भां प्रगल्भः स तामुवाच यशस्विनीम् ३३
कासि कस्यासि रम्भोरु किमर्थं चेह तिष्ठसि
कथं च निर्जनेऽरण्ये चरस्येका शुचिस्मिते ३४
त्वं हि सर्वानवद्याङ्गी सर्वाभरणभूषिता
विभूषणमिवैतेषां भूषणानामभीप्सितम् ३५
न देवीं नासुरीं चैव न यक्षीं न च राक्षसीम्
न च भोगवतीं मन्ये न गन्धर्वीं न मानुषीम् ३६
या हि दृष्ट्वा मया काश्चिच्छ्रुता वापि वराङ्गनाः
न तासां सदृशीं मन्ये त्वामहं मत्तकाशिनि ३७
एवं तां स महीपालो बभाषे न तु सा तदा
कामार्तं निर्जनेऽरण्ये प्रत्यभाषत किंचन ३८
ततो लालप्यमानस्य पार्थिवस्यायतेक्षणा
सौदामिनीव साभ्रेषु तत्रैवान्तरधीयत ३९
तामन्विच्छन्स नृपतिः परिचक्राम तत्तदा
वनं वनजपत्राक्षीं भ्रमन्नुन्मत्तवत्तदा ४०
अपश्यमानः स तु तां बहु तत्र विलप्य च
निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठो मुहूर्तं स व्यतिष्ठत ४१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६०

एक षष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
गन्धर्व उवाच
अथ तस्यामदृश्यायां नृपतिः काममोहितः
पातनः शत्रुसङ्घानां पपात धरणीतले १
तस्मिन्निपतिते भूमावथ सा चारुहासिनी
पुनः पीनायतश्रोणी दर्शयामास तं नृपम् २
अथाबभाषे कल्याणी वाचा मधुरया नृपम्

तं कुरूणां कुलकरं कामाभिहतचेतसम् ३
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते न त्वमर्हस्यरिन्दम
मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविष्कृतः क्षितौ ४
एवमुक्तोऽथ नृपतिर्वाचा मधुरया तदा
ददर्श विपुलश्रोणीं तामेवाभिमुखे स्थिताम् ५
अथ तामसितापाङ्गीमाबभाषे नराधिपः
मन्मथाग्निपरीतात्मा संदिग्धाक्षरया गिरा ६
साधु मामसितापाङ्गे कामार्तं मत्तकाशिनि
भजस्व भजमानं मां प्राणा हि प्रजहन्ति माम् ७
त्वदर्थं हि विशालाक्षि मामयं निशितैः शरैः
कामः कमलगर्भाभे प्रतिविध्यन्न शाम्यति ८
ग्रस्तमेवमनाक्रन्दे भद्रे काममहाहिना
सा त्वं पीनायतश्रोणि पर्याप्नुहि शुभानने ९
त्वय्यधीना हि मे प्राणा किंनरोद्गीतभाषिणि
चारुसर्वानवद्याङ्गि पद्मेन्दुसदृशानने १०
न ह्यहं त्वदृते भीरु शक्ष्ये जीवितुमात्मना
तस्मात्कुरु विशालाक्षि मय्यनुक्रोशमङ्गने ११
भक्तं मामसितापाङ्गे न परित्यक्तुमर्हसि
त्वं हि मां प्रीतियोगेन त्रातुमर्हसि भामिनि १२
गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुंदरि
विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते १३
तपत्युवाच
नाहमीशात्मनो राजन्कन्या पितृमती ह्यहम्
मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्याचस्व पितरं मम १४
यथा हि ते मया प्राणाः संगृहीता नरेश्वर
दर्शनादेव भूयस्त्वं तथा प्राणान्ममाहरः १५
न चाहमीशा देहस्य तस्मान्नृपतिसत्तम
समीपं नोपगच्छामि न स्वतन्त्रा हि योषितः १६
का हि सर्वेषु लोकेषु विश्रुताभिजनं नृपम्
कन्या नाभिलषेन्नाथं भर्तारं भक्तवत्सलम् १७
तस्मादेवंगते काले याचस्व पितरं मम
आदित्यं प्रणिपातेन तपसा नियमेन च १८

स चेत्कामयते दातुं तव मामरिमर्दन
भविष्याम्यथ ते राजन्सततं वशवर्तिनी १९
अहं हि तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता
अस्य लोकप्रदीपस्य सवितुः क्षत्रियर्षभ २०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६१

द्विषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः
गन्धर्व उवाच
एवमुक्त्वा ततस्तूर्णं जगामोर्ध्वमनिन्दिता
स तु राजा पुनर्भूमौ तत्रैव निपपात ह १
अमात्यः सानुयात्रस्तु तं ददर्श महावने
क्षितौ निपतितं काले शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् २
तं हि दृष्ट्वा महेष्वासं निरश्वं पतितं क्षितौ
बभूव सोऽस्य सचिवः संप्रदीप्त इवाग्निना ३
त्वरया चोपसंगम्य स्नेहादागतसंभ्रमः
तं समुत्थापयामास नृपतिं काममोहितम् ४
भूतलाद्भूमिपालेशं पितेव पतितं सुतम्
प्रज्ञया वयसा चैव वृद्धः कीर्त्या दमेन च ५
अमात्यस्तं समुत्थाप्य बभूव विगतज्वरः
उवाच चैनं कल्याण्या वाचा मधुरयोत्थितम्
मा भैर्मनुजशार्दूल भद्रं चास्तु तवानघ ६
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तं तर्कयामास तं नृपम्
पतितं पातनं संख्ये शात्रवाणां महीतले ७
वारिणाथ सुशीतेन शिरस्तस्याभ्यषेचयत्
अस्पृशन्मुकुटं राज्ञः पुण्डरीकसुगन्धिना ८
ततः प्रत्यागतप्राणस्तद्बलं बलवान्नृपः
सर्वं विसर्जयामास तमेकं सचिवं विना ९
ततस्तस्याज्ञया राज्ञो विप्रतस्थे महद्बलम्
स तु राजा गिरिप्रस्थे तस्मिन्पुनरुपाविशत् १०
ततस्तस्मिन्गिरिवरे शुचिर्भूत्वा कृताञ्जलि
आरिराधयिषुः सूर्यं तस्थावूर्ध्वभुजः क्षितौ ११

जगाम मनसा चैव वसिष्ठमृषिसत्तमम्
पुरोहितममित्रघ्नस्तदा संवरणो नृपः १२
नक्तंदिनमथैकस्थे स्थिते तस्मिञ्जनाधिपे
अथाजगाम विप्रर्षिस्तदा द्वादशमेऽहनि १३
स विदित्वैव नृपतिं तपत्या हृतमानसम्
दिव्येन विधिना ज्ञात्वा भावितात्मा महानृषिः १४
तथा तु नियतात्मानं स तं नृपतिसत्तमम्
आबभाषे स धर्मात्मा तस्यैवार्थचिकीर्षया १५
स तस्य मनुजेन्द्रस्य पश्यतो भगवानृषिः
ऊर्ध्वमाचक्रमे द्रष्टुं भास्करं भास्करद्युतिः १६
सहस्रांशुं ततो विप्रः कृताञ्जलिरुपस्थितः
वसिष्ठोऽहमिति प्रीत्या स चात्मानं न्यवेदयत् १७
तमुवाच महातेजा विवस्वान्मुनिसत्तमम्
महर्षे स्वागतं तेऽस्तु कथयस्व यथेच्छसि १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६२

त्रिषष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
वसिष्ठ उवाच
यैषा ते तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता
तां त्वां संवरणस्यार्थे वरयामि विभावसो १
स हि राजा बृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः
युक्तः संवरणो भर्ता दुहितुस्ते विहङ्गम २
गन्धर्व उवाच
इत्युक्तः सविता तेन ददानीत्येव निश्चितः
प्रत्यभाषत तं विप्रं प्रतिनन्द्य दिवाकरः ३
ततः संवरणो राज्ञां त्वमृषीणां वरो मुने
तपती योषितां श्रेष्ठा किमन्यत्रापवर्जनात् ४
ततः सर्वानवद्याङ्गीं तपतीं तपनः स्वयम्
ददौ संवरणस्यार्थे वसिष्ठाय महात्मने
प्रतिजग्राह तां कन्यां महर्षिस्तपतीं तदा ५
वसिष्ठोऽथ विसृष्टश्च पुनरेवाजगाम ह

यत्र विख्यातकीर्तिः स कुरूणामृषभोऽभवत् ६
स राजा मन्मथाविष्टस्तद्गतेनान्तरात्मना
दृष्ट्वा च देवकन्यां तां तपतीं चारुहासिनीम्
वसिष्ठेन सहायान्तीं संहृष्टोऽभ्यधिकं बभौ ७
कृच्छ्रे द्वादशरात्रे तु तस्य राज्ञः समापिते
आजगाम विशुद्धात्मा वसिष्ठो भगवानृषिः ८
तपसाराध्य वरदं देवं गोपतिमीश्वरम्
लेभे संवरणो भार्यां वसिष्ठस्यैव तेजसा ९
ततस्तस्मिन्गिरिश्रेष्ठे देवगन्धर्वसेविते
जग्राह विधिवत्पाणिं तपत्याः स नरर्षभः १०
वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेव धराधरे
सोऽकामयत राजर्षिर्विहर्तुं सह भार्यया ११
ततः पुरे च राष्ट्रे च वाहनेषु बलेषु च
आदिदेश महीपालस्तमेव सचिवं तदा १२
नृपतिं त्वभ्यनुज्ञाय वसिष्ठोऽथापचक्रमे
सोऽपि राजा गिरौ तस्मिन्विजहारामरोपमः १३
ततो द्वादश वर्षाणि काननेषु जलेषु च
रेमे तस्मिन्गिरौ राजा तयैव सह भार्यया १४
तस्य राज्ञः पुरे तस्मिन्समा द्वादश सर्वशः
न ववर्ष सहस्राक्षो राष्ट्रे चैवास्य सर्वशः १५
तत्क्षुधार्तैर्निरानन्दैः शवभूतैस्तदा नरैः
अभवत्प्रेतराजस्य पुरं प्रेतैरिवावृतम् १६
ततस्तत्तादृशं दृष्ट्वा स एव भगवानृषिः
अभ्यपद्यत धर्मात्मा वसिष्ठो राजसत्तमम् १७
तं च पार्थिवशार्दूलमानयामास तत्पुरम्
तपत्या सहितं राजन्नुषितं द्वादशीः समाः १८
ततः प्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वं सुरारिहा
तस्मिन्नृपतिशार्दूले प्रविष्टे नगरं पुनः १९
ततः सराष्ट्रं मुमुदे तत्पुरं परया मुदा
तेन पार्थिवमुख्येन भावितं भावितात्मना २०
ततो द्वादश वर्षाणि पुनरीजे नराधिपः
पत्न्या तपत्या सहितो यथा शक्रो मरुत्पतिः २१

एवमासीन्महाभागा तपती नाम पौर्विकी
तव वैवस्वती पार्थ तापत्यस्त्वं यया मतः २२
तस्यां संजनयामास कुरुं संवरणो नृपः
तपत्यां तपतां श्रेष्ठ तापत्यस्त्वं ततोऽजुन २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६३

चतुःषष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स गन्धर्ववचः श्रुत्वा तत्तदा भरतर्षभ
अर्जुनः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र इवाबभौ १
उवाच च महेष्वासो गन्धर्वं कुरुसत्तमः
जातकौतूहलोऽतीव वसिष्ठस्य तपोबलात् २
वसिष्ठ इति यस्यैतदृषेर्नाम त्वयेरितम्
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं यथावत्तद्वदस्व मे ३
य एष गन्धर्वपते पूर्वेषां नः पुरोहितः
आसीदेतन्ममाचक्ष्व क एष भगवानृषिः ४
गन्धर्व उवाच
तपसा निर्जितौ शश्वदजेयावमरैरपि
कामक्रोधावुभौ यस्य चरणौ संववाहतुः ५
यस्तु नोच्छेदनं चक्रे कुशिकानामुदारधीः
विश्वामित्रापराधेन धारयन्मन्युमुत्तमम् ६
पुत्रव्यसनसंतप्तः शक्तिमानपि यः प्रभुः
विश्वामित्रविनाशाय न मेने कर्म दारुणम् ७
मृतांश्च पुनराहर्तुं यः स पुत्रान्यमक्षयात्
कृतान्तं नातिचक्राम वेलामिव महोदधिः ८
यं प्राप्य विजितात्मानं महात्मानं नराधिपाः
इक्ष्वाकवो महीपाला लेभिरे पृथिवीमिमाम् ९
पुरोहितवरं प्राप्य वसिष्ठमृषिसत्तमम्
ईजिरे क्रतुभिश्चापि नृपास्ते कुरुनन्दन १०
स हि तान्याजयामास सर्वान्नृपतिसत्तमान्
ब्रह्मर्षिः पाण्डवश्रेष्ठ बृहस्पतिरिवामरान् ११

तस्माद्धर्मप्रधानात्मा वेदधर्मविदीप्सितः ब्राह्मणो गुणवान्कश्चित्पुरोधाः प्रविमृश्यताम् १२
क्षत्रियेण हि जातेन पृथिवीं जेतुमिच्छता
पूर्वं पुरोहितः कार्यः पार्थ राज्याभिवृद्धये १३
महीं जिगीषता राज्ञा ब्रह्म कार्यं पुरःसरम्
तस्मात्पुरोहितः कश्चिद्गुणवानस्तु वो द्विजः १४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६४

पञ्चषष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
किंनिमित्तमभूद्वैरं विश्वामित्रवसिष्ठयोः
वसतोराश्रमे पुण्ये शंस नः सर्वमेव तत् १
गन्धर्व उवाच
इदं वासिष्ठमाख्यानं पुराणं परिचक्षते
पार्थ सर्वेषु लोकेषु यथावत्तन्निबोध मे २
कन्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवो भरतर्षभ
गाधीति विश्रुतो लोके सत्यधर्मपरायणः ३
तस्य धर्मात्मनः पुत्रः समृद्धबलवाहनः
विश्वामित्र इति ख्यातो बभूव रिपुमर्दनः ४
स चचार सहामात्यो मृगयां गहने वने
मृगान्विध्यन्वराहांश्च रम्येषु मरुधन्वसु ५
व्यायामकर्शितः सोऽथ मृगलिप्सुः पिपासितः
आजगाम नरश्रेष्ठ वसिष्ठस्याश्रमं प्रति ६
तमागतमभिप्रेक्ष्य वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः
विश्वामित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजग्राह पूजया ७
पाद्यार्घ्याचमनीयेन स्वागतेन च भारत
तथैव परिजग्राह वन्येन हविषा तथा ८
तस्याथ कामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्य महात्मनः
उक्ता कामान्प्रयच्छेति सा कामान्दुदुहे ततः ९
ग्राम्यारण्या औषधीश्च दुदुहे पय एव च

षड्रसं चामृतरसं रसायनमनुत्तमम् १०
भोजनीयानि पेयानि भक्ष्याणि विविधानि च
लेह्यान्यमृतकल्पानि चोष्याणि च तथार्जुन ११
तैः कामैः सर्वसंपूर्णैः पूजितः स महीपतिः
सामात्यः सबलश्चैव तुतोष स भृशं नृपः १२
षडायतां सुपार्श्वोरुं त्रिपृथुं पञ्चसंवृताम्
मण्डूकनेत्रां स्वाकारां पीनोधसमनिन्दिताम् १३
सुवालधिं शङ्कुकर्णां चारुशृङ्गां मनोरमाम् पुष्टायतशिरोग्रीवां विस्मितः सोऽभिवीक्ष्य ताम्
१४
अभिनन्दति तां नन्दीं वसिष्ठस्य पयस्विनीम्
अब्रवीच्च भृशं तुष्टो विश्वामित्रो मुनिं तदा १५
अर्बुदेन गवां ब्रह्मन्मम राज्येन वा पुनः
नन्दिनीं संप्रयच्छस्व भुङ्क्ष्व राज्यं महामुने १६
वसिष्ठ उवाच
देवतातिथिपित्रर्थमाज्यार्थं च पयस्विनी
अदेया नन्दिनीयं मे राज्येनापि तवानघ १७
विश्वामित्र उवाच
क्षत्रियोऽह भवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः
ब्राह्मणेषु कुतो वीर्यं प्रशान्तेषु धृतात्मसु १८
अर्बुदेन गवां यस्त्वं न ददासि ममेप्सिताम्
स्वधर्मं न प्रहास्यामि नयिष्ये ते बलेन गाम् १९
वसिष्ठ उवाच
बलस्थश्चासि राजा च बाहुवीर्यश्च क्षत्रियः
यथेच्छसि तथा क्षिप्रं कुरु त्वं मा विचारय २०
गन्धर्व उवाच
एवमुक्तस्तदा पार्थ विश्वामित्रो बलादिव
हंसचन्द्रप्रतीकाशां नन्दिनीं तां जहार गाम् २१
कशादण्डप्रतिहता काल्यमाना ततस्ततः
हम्भायमाना कल्याणी वसिष्ठस्याथ नन्दिनी २२
आगम्याभिमुखी पार्थ तस्थौ भगवदुन्मुखी
भृशं च ताड्यमानापि न जगामाश्रमात्ततः २३

वसिष्ठ उवाच
शृणोमि ते रवं भद्रे विनदन्त्याः पुनः पुनः बलाद्ध्रियसि मे नन्दि क्षमावान्ब्राह्मणो ह्यहम् २४
गन्धर्व उवाच
स तु तेषां बलान्नन्दी बलानां भरतर्षभ
विश्वामित्रभयोद्विग्ना वसिष्ठं समुपागमत् २५
गौरुवाच
पाषाणदण्डाभिहतां क्रन्दन्तीं मामनाथवत्
विश्वामित्रबलैर्घोरैर्भगवन्किमुपेक्षसे २६
गन्धर्व उवाच
एवं तस्यां तदा पार्थ धर्षितायां महामुनिः
न चुक्षुभे न धैर्याच्च विचचाल धृतव्रतः २७
वसिष्ठ उवाच
क्षत्रियाणां बलं तेजो ब्राह्मणानां क्षमा बलम्
क्षमा मां भजते यस्माद्गम्यतां यदि रोचते २८
गौरुवाच
किं नु त्यक्तास्मि भगवन्यदेवं मां प्रभाषसे
अत्यक्ताहं त्वया ब्रह्मन्न शक्या नयितुं बलात् २९
वसिष्ठ उवाच
न त्वां त्यजामि कल्याणि स्थीयतां यदि शक्यते
दृढेन दाम्ना बद्ध्वैष वत्सस्ते ह्रियते बलात् ३०
गन्धर्व उवाच
स्थीयतामिति तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्य पयस्विनी
ऊर्ध्वाञ्चितशिरोग्रीवा प्रबभौ घोरदर्शना ३१
क्रोधरक्तेक्षणा सा गौर्हम्भारवघनस्वना
विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं व्यद्रावयत सर्वशः ३२
कशाग्रदण्डाभिहता काल्यमाना ततस्ततः
क्रोधदीप्तेक्षणा क्रोधं भूय एव समादधे ३३
आदित्य इव मध्याह्ने क्रोधदीप्तवपुर्बभौ
अङ्गारवर्षं मुञ्चन्ती मुहुर्वालधितो महत् ३४
असृजत्पह्लवान्पुच्छाच्छकृतः शबराञ्शकान्

मूत्रतश्चासृजच्चापि यवनान्क्रोधमूर्च्छिता ३५
पुण्ड्रान्किरातान्द्र
मिडान्सिंहलान्बर्बरांस्तथा
तथैव दरदान्म्लेच्छान्फेनतः सा ससर्ज ह ३६
तैर्विसृष्टैर्महत्सैन्यं नानाम्लेच्छगणैस्तदा
नानावरणसंछन्नैर्नानायुधधरैस्तथा
अवाकीर्यत संरब्धैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः ३७
एकैकश्च तदा योधः पंञ्चाभिः सप्तभिर्वृतः
अस्त्रवर्षेण महता काल्यमानं बलं ततः
प्रभग्नं सर्वतस्त्रस्तं विश्वामित्रस्य पश्यतः ३८
न च प्राणैर्वियुज्यन्त केचित्ते सैनिकास्तदा
विश्वामित्रस्य संक्रुद्धैर्वासिष्ठैर्भरतर्षभ ३९
विश्वामित्रस्य सैन्यं तु काल्यमानं त्रियोजनम्
क्रोशमानं भयोद्विग्नं त्रातारं नाध्यगच्छत ४०
दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं ब्रह्मतेजोभवं तदा
विश्वामित्रः क्षत्रभावान्निर्विण्णो
वाक्यमब्रवीत् ४१
धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम्
बलाबलं विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ४२
स राज्यं स्फीतमुत्सृज्य तां च दीप्तां नृपश्रियम्
भोगांश्च पृष्ठतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे ४३
स गत्वा तपसा सिद्धिं लोकान्विष्टभ्य तेजसा
तताप सर्वान्दीप्तौजा ब्राह्मणत्वमवाप च
अपिबच्च सुतं सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ४४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६५

षट्षष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
गन्धर्व उवाच
कल्माषपाद इत्यस्मिँ ल्लोके राजा बभूव ह इक्ष्वाकुवंशजः पार्थ तेजसासदृशो भुवि १ स कदाचिद्वनं राजा मृगयां निर्ययौ पुरात्

मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचार रिपुमर्दनः २
स तु राजा महात्मानं वासिष्ठमृषिसत्तमम्
तृषार्तश्च क्षुधार्तश्च एकायनगतः पथि ३
अपश्यदजितः संख्ये मुनिं प्रतिमुखागतम्
शक्तिं नाम महाभागं वसिष्ठकुलनन्दनम्
ज्येष्ठं पुत्रशतात्पुत्रं वसिष्ठस्य महात्मनः ४
अपगच्छ पथोऽस्माकमित्येवं पार्थिवोऽब्रवीत्
तथा ऋषिरुवाचैनं सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया गिरा ५
ऋषिस्तु नापचक्राम तस्मिन्धर्मपथे स्थितः
नापि राजा मुनेर्मानात्क्रोधाच्चापि जगाम ह ६
अमुञ्चन्तं तु पन्थानं तमृषिं नृपसत्तमः
जघान कशया मोहात्तदा राक्षसवन्मुनिम् ७
कशाप्रहाराभिहतस्ततः स मुनिसत्तमः
तं शशाप नृपश्रेष्ठं वासिष्ठः क्रोधमूर्च्छितः ८
हंसि राक्षसवद्यस्माद्राजापसद तापसम्
तस्मात्त्वमद्य प्रभृति पुरुषादो भविष्यसि ९
मनुष्यपिशिते सक्तश्चरिष्यसि महीमिमाम्
गच्छ राजाधमेत्युक्तः शक्तिना वीर्यशक्तिना १०
ततो याज्यनिमित्तं तु विश्वामित्रवसिष्ठयोः
वैरमासीत्तदा तं तु विश्वामित्रोऽन्वपद्यत ११
तयोर्विवदतोरेवं समीपमुपचक्रमे
ऋषिरुग्रतपाः पार्थ विश्वामित्रः प्रतापवान् १२
ततः स बुबुधे पश्चात्तमृषिं नृपसत्तमः
ऋषेः पुत्रं वसिष्ठस्य वसिष्ठमिव तेजसा १३
अन्तर्धाय तदात्मानं विश्वामित्रोऽपि भारत
तावुभावुपचक्राम चिकीर्षन्नात्मनः प्रियम् १४
स तु शप्तस्तदा तेन शक्तिना वै नृपोत्तमः
जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुमर्हयन् १५
तस्य भावं विदित्वा स नृपतेः कुरुनन्दन
विश्वामित्रस्ततो रक्ष आदिदेश नृपं प्रति १६
स शापात्तस्य विप्रर्षेर्विश्वामित्रस्य चाज्ञया
राक्षसः किंकरो नाम विवेश नृपतिं तदा १७

रक्षसा तु गृहीतं तं विदित्वा स मुनिस्तदा
विश्वामित्रोऽप्यपक्रामत्तस्माद्देशादरिन्दम १८
ततः स नृपतिर्विद्वान्रक्षन्नात्मानमात्मना
बलवत्पीड्यमानोऽपि रक्षसान्तर्गतेन ह १९
ददर्श तं द्विजः कश्चिद्राजानं प्रस्थितं पुनः
ययाचे क्षुधितश्चैनं समांसं भोजनं तदा २०
तमुवाचाथ राजर्षिर्द्विजं मित्रसहस्तदा
आस्स्व ब्रह्मंस्त्वमत्रैव मुहूर्तमिति सान्त्वयन्
२१
निवृत्तः प्रतिदास्यामि भोजनं ते यथेप्सितम्
इत्युक्त्वा प्रययौ राजा तस्थौ च द्विजसत्तमः २२
अन्तर्गतं तु तद्राज्ञस्तदा ब्राह्मणभाषितम्
सोऽन्तपुरं प्रविश्याथ संविवेश नराधिपः २३
ततोऽधरात्र उत्थाय सूदमानाय्य सत्वरम्
उवाच राजा संस्मृत्य ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुतम् २४
गच्छामुष्मिन्नसौ देशे ब्राह्मणो मां प्रतीक्षते
अन्नार्थी त्वं तमन्नेन समांसेनोपपादय २५
एवमुक्तस्तदा सूदः सोऽनासाद्यामिषं क्वचित्
निवेदयामास तदा तस्मै राज्ञे व्यथान्वितः २६
राजा तु रक्षसाविष्टः सूदमाह गतव्यथः
अप्येनं नरमांसेन भोजयेति पुनः पुनः २७
तथेत्युक्त्वा ततः सूदः संस्थानं वध्यघातिनाम्
गत्वा जहार त्वरितो नरमांसमपेतभीः २८
स तत्संस्कृत्य विधिवदन्नोपहितमाशु वै
तस्मै प्रादाद्ब्राह्मणाय क्षुधिताय तपस्विने २९
स सिद्धचक्षुषा दृष्ट्वा तदन्नं द्विजसत्तमः
अभोज्यमिदमित्याह क्रोधपर्याकुलेक्षणः ३०
यस्मादभोज्यमन्नं मे ददाति स नराधिपः
तस्मात्तस्यैव मूढस्य भविष्यत्यत्र लोलुपा ३१
सक्तो मानुषमांसेषु यथोक्तः शक्तिना पुरा
उद्वेजनीयो भूतानां चरिष्यति महीमिमाम् ३२
द्विरनुव्याहृते राज्ञः स शापो बलवानभूत्

रक्षोबलसमाविष्टो विसंज्ञश्चाभवत्तदा ३३
ततः स नृपतिश्रेष्ठो रक्षसोपहतेन्द्रियः
उवाच शक्तिं तं दृष्ट्वा नचिरादिव भारत ३४
यस्मादसदृशः शापः प्रयुक्तोऽय त्वया मयि तस्मात्त्वत्तः प्रवर्तिष्ये खादितुं मानुषानहम्
३५
एवमुक्त्वा ततः सद्यस्तं प्राणैर्विप्रयुज्य सः
शक्तिनं भक्षयामास व्याघ्रः पशुमिवेप्सितम् ३६
शक्तिनं तु हतं दृष्ट्वा विश्वामित्रस्ततः पुनः
वसिष्ठस्यैव पुत्रेषु तद्रक्षः संदिदेश ह ३७
स ताञ्शतावरान्पुत्रान्वसिष्ठस्य महात्मनः
भक्षयामास संक्रुद्धः सिंहः क्षुद्रमृगानिव ३८
वसिष्ठो घातिताञ्श्रुत्वा विश्वामित्रेण
तान्सुतान्
धारयामास तं शोकं महाद्रिरिव मेदिनीम् ३९
चक्रे चात्मविनाशाय बुद्धिं स मुनिसत्तमः
न त्वेव कुशिकोच्छेदं मेने मतिमतां वरः ४०
स मेरुकूटादात्मानं मुमोच भगवानृषिः
शिरस्तस्य शिलायां च तूलराशाविवापतत् ४१
न ममार च पातेन स यदा तेन पाण्डव
तदाग्निमिद्ध्वा भगवान्संविवेश महावने ४२
तं तदा सुसमिद्धोऽपि न ददाह हुताशनः
दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्न शीतोऽग्निरभवत्ततः ४३
स समुद्रमभिप्रेत्य शोकाविष्टो महामुनिः
बद्ध्वा कण्ठे शिलां गुर्वीं निपपात तदम्भसि ४४
स समुद्रोर्मिवेगेन स्थले न्यस्तो महामुनिः
जगाम स ततः खिन्नः पुनरेवाश्रमं प्रति ४५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६६

सप्तषष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
गन्धर्व उवाच

ततो दृष्ट्वाश्रमपदं रहितं तैः सुतैर्मुनिः
निर्जगाम सुदुःखार्तः पुनरेवाश्रमात्ततः १
सोऽपश्यत्सरितं पूर्णां प्रावृट्काले नवाम्भसा
वृक्षान्बहुविधान्पार्थ वहन्तीं तीरजान्बहून् २
अथ चिन्तां समापेदे पुनः पौरवनन्दन
अम्भस्यस्या निमज्जेयमिति दुःखसमन्वितः ३
ततः पाशैस्तदात्मानं गाढं बद्ध्वा महामुनिः
तस्या जले महानद्या निममज्ज सुदुःखितः ४
अथ छित्वा नदी पाशांस्तस्यारिबलमर्दन
समस्थं तमृषिं कृत्वा विपाशं समवासृजत् ५
उत्ततार ततः पाशैर्विमुक्तः स महानृषिः
विपाशेति च नामास्या नद्याश्चक्रे महानृषिः ६
शोके बुद्धिं ततश्चक्रे न चैकत्र व्यतिष्ठत
सोऽगच्छत्पर्वतांश्चैव सरितश्च सरांसि च ७
ततः स पुनरेवर्षिर्नदीं हैमवतीं तदा
चण्डग्राहवतीं दृष्ट्वा तस्याः स्रोतस्यवापतत् ८
सा तमग्निसमं विप्रमनुचिन्त्य सरिद्वरा
शतधा विद्रुता यस्माच्छतद्रुरिति विश्रुता ९
ततः स्थलगतं दृष्ट्वा तत्राप्यात्मानमात्मना
मर्तुं न शक्यमित्युक्त्वा पुनरेवाश्रमं ययौ १०
वध्वादृश्यन्त्यानुगत आश्रमाभिमुखो व्रजन्
अथ शुश्राव संगत्या वेदाध्ययननिःस्वनम्
पृष्ठतः परिपूर्णार्थैः षड्भिरङ्गैरलंकृतम् ११
अनुव्रजति को न्वेष मामित्येव च सोऽब्रवीत्
अहं त्वदृश्यती नाम्ना तं स्नुषा प्रत्यभाषत
शक्तेर्भार्या महाभाग तपोयुक्ता तपस्विनी १२
वसिष्ठ उवाच
पुत्रि कस्यैष साङ्गस्य वेदस्याध्ययनस्वनः
पुरा साङ्गस्य वेदस्य शक्तेरिव मया श्रुतः १३
अदृश्यन्त्युवाच
अयं कुक्षौ समुत्पन्नः शक्तेर्गर्भः सुतस्य ते
समा द्वादश तस्येह वेदानभ्यसतो मुने १४

गन्धर्व उवाच
एवमुक्तस्ततो हृष्टो वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः
अस्ति संतानमित्युक्त्वा मृत्योः पार्थ न्यवर्तत १५
ततः प्रतिनिवृत्तः स तया वध्वा सहानघ
कल्माषपादमासीनं ददर्श विजने वने १६
स तु दृष्ट्वैव तं राजा क्रुद्ध उत्थाय भारत
आविष्टो रक्षसोग्रेण इयेषात्तुं ततः स्म तम् १७
अदृश्यन्ती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमग्रतः
भयसंविग्नया वाचा वसिष्ठमिदमब्रवीत् १८
असौ मृत्युरिवोग्रेण दण्डेन भगवन्नितः
प्रगृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येति भीषणः १९
तं निवारयितुं शक्तो नान्योऽस्ति भुवि कश्चन
त्वदृतेऽद्य महाभाग सर्ववेदविदां वर २०
त्राहि मां भगवन्पापादस्माद्दारुणदर्शनात्
रक्षो अत्तुमिह ह्यावां नूनमेतच्चिकीर्षति २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६७

अष्टषष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
वसिष्ठ उवाच
मा भैः पुत्रि न भेतव्यं राक्षसस्ते कथंचन
नैतद्रक्षो भयं यस्मात्पश्यसि त्वमुपस्थितम् १
राजा कल्माषपादोऽय वीर्यवान्प्रथितो भुवि
स एषोऽस्मिन्वनोद्देशे निवसत्यतिभीषणः २
गन्धर्व उवाच
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य वसिष्ठो भगवानृषिः
वारयामास तेजस्वी हुंकारेणैव भारत ३
मन्त्रपूतेन च पुनः स तमभ्युक्ष्य वारिणा
मोक्षयामास वै घोराद्राक्षसाद्राजसत्तमम् ४
स हि द्वादश वर्षाणि वसिष्ठस्यैव तेजसा
ग्रस्त आसीद्ग्रहेणेव पर्वकाले दिवाकरः ५
रक्षसा विप्रमुक्तोऽथ स नृपस्तद्वनं महत्

तेजसा रञ्जयामास सन्ध्याभ्रमिव भास्करः ६
प्रतिलभ्य ततः संज्ञामभिवाद्य कृताञ्जलि
उवाच नृपतिः काले वसिष्ठमृषिसत्तमम् ७
सौदासोऽह महाभाग याज्यस्ते द्विजसत्तम
अस्मिन्काले यदिष्टं ते ब्रूहि किं करवाणि ते ८
वसिष्ठ उवाच
वृत्तमेतद्यथाकालं गच्छ राज्यं प्रशाधि तत्
ब्राह्मणांश्च मनुष्येन्द्र मावमंस्थाः कदाचन ९
राजोवाच
नावमंस्याम्यहं ब्रह्मन्कदाचिद्ब्राह्मणर्षभान् त्वन्निदेशे स्थितः शश्वत्पूजयिष्याम्यहं द्विजान्
१०
इक्ष्वाकूणां तु येनाहमनृणः स्यां द्विजोत्तम
तत्त्वत्तः प्राप्तुमिच्छामि वरं वेदविदां वर ११
अपत्यायेप्सितां मह्यं महिषीं गन्तुमर्हसि
शीलरूपगुणोपेतामिक्ष्वाकुकुलवृद्धये १२
गन्धर्व उवाच
ददानीत्येव तं तत्र राजानं प्रत्युवाच ह
वसिष्ठः परमेष्वासं सत्यसंधो द्विजोत्तमः १३
ततः प्रतिययौ काले वसिष्ठः सहितोऽनघ
ख्यातं पुरवरं लोकेष्वयोध्यां मनुजेश्वरः १४
तं प्रजाः प्रतिमोदन्त्यः सर्वाः
प्रत्युद्ययुस्तदा
विपाप्मानं महात्मानं दिवौकस इवेश्वरम् १५
अचिरात्स मनुष्येन्द्रो नगरीं पुण्यकर्मणाम्
विवेश सहितस्तेन वसिष्ठेन महात्मना १६
ददृशुस्तं ततो राजन्नयोध्यावासिनो जनाः
पुष्येण सहितं काले दिवाकरमिवोदितम् १७
स हि तां पूरयामास लक्ष्म्या लक्ष्मीवतां वरः
अयोध्यां व्योम शीतांशुः शरत्काल इवोदितः १८
संसिक्तमृष्टपन्थानं पताकोच्छ्रयभूषितम्
मनः प्रह्लादयामास तस्य तत्पुरमुत्तमम् १९

तुष्टपुष्टजनाकीर्णा सा पुरी कुरुनन्दन
अशोभत तदा तेन शक्रेणेवामरावती २०
ततः प्रविष्टे राजेन्द्र तस्मिन्राजनि तां पुरीम्
तस्य राज्ञोऽज्ञया देवी वसिष्ठमुपचक्रमे २१
ऋतावथ महर्षिः स संबभूव तया सह
देव्या दिव्येन विधिना वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः २२
अथ तस्यां समुत्पन्ने गर्भे स मुनिसत्तमः
राज्ञाभिवादितस्तेन जगाम पुनराश्रमम् २३
दीर्घकालधृतं गर्भं सुषाव न तु तं यदा
साथ देव्यश्मना कुक्षिं निर्बिभेद तदा स्वकम् २४
द्वाद्वशेऽथ ततो वर्षे स जज्ञे मनुजर्षभ
अश्मको नाम राजर्षिः पोतनं यो न्यवेशयत् २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६८

एकोन सप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
गन्धर्व उवाच
आश्रमस्था ततः पुत्रमदृश्यन्ती व्यजायत
शक्तेः कुलकरं राजन्द्वितीयमिव शक्तिनम् १
जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाः स मुनिपुंगवः
पौत्रस्य भरतश्रेष्ठ चकार भगवान्स्वयम् २
परासुश्च यतस्तेन वसिष्ठः स्थापितस्तदा
गर्भस्थेन ततो लोके पराशर इति स्मृतः ३
अमन्यत स धर्मात्मा वसिष्ठं पितरं तदा
जन्मप्रभृति तस्मिंश्च पितरीव व्यवर्तत ४
स तात इति विप्रर्षिं वसिष्ठं प्रत्यभाषत
मातुः समक्षं कौन्तेय अदृश्यन्त्याः परंतप ५
तातेति परिपूर्णार्थं तस्य तन्मधुरं वचः
अदृश्यन्त्यश्रुपूर्णाक्षी शृण्वन्ती तमुवाच ह ६
मा तात तात तातेति न ते तातो महामुनिः
रक्षसा भक्षितस्तात तव तातो वनान्तरे ७
मन्यसे यं तु तातेति नैष तातस्तवानघ

आर्यस्त्वेष पिता तस्य पितुस्तव महात्मनः ८
स एवमुक्तो दुःखार्तः सत्यवागृषिसत्तमः
सर्वलोकविनाशाय मतिं चक्रे महामनाः ९
तं तथा निश्चितात्मानं महात्मानं महातपाः
वसिष्ठो वारयामास हेतुना येन तच्छृणु १०
वसिष्ठ उवाच
कृतवीर्य इति ख्यातो बभूव नृपतिः क्षितौ
याज्यो वेदविदां लोके भृगूणां पार्थिवर्षभः ११
स तानग्रभुजस्तात धान्येन च धनेन च
सोमान्ते तर्पयामास विपुलेन विशां पतिः १२
तस्मिन्नृपतिशार्दूले स्वर्यातेऽथ कदाचन
बभूव तत्कुलेयानां द्रव्यकार्यमुपस्थितम् १३
ते भृगूणां धनं ज्ञात्वा राजानः सर्व एव ह
याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्तात भार्गवसत्तमान् १४
भूमौ तु निदधुः केचिद्भृगवो धनमक्षयम्
ददुः केचिद्द्विजातिभ्यो ज्ञात्वा क्षत्रियतो भयम्
१५
भृगवस्तु ददुः केचित्तेषां वित्तं यथेप्सितम्
क्षत्रियाणां तदा तात कारणान्तरदर्शनात् १६
ततो महीतलं तात क्षत्रियेण यदृच्छया
खनताधिगतं वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि
तद्वित्तं ददृशुः सर्वे समेताः क्षत्रियर्षभाः १७
अवमन्य ततः कोपाद्भृगूंस्ताञ्शरणागतान्
निजघ्नुस्ते महेष्वासाः सर्वांस्तान्निशितैः शरैः
आ गर्भादनुकृन्तन्तश्चेरुश्चैव वसुंधराम् १८
तत उच्छिद्यमानेषु भृगुष्वेवं भयात्तदा
भृगुपत्न्यो गिरिं तात हिमवन्तं प्रपेदिरे १९
तासामन्यतमा गर्भं भयाद्दाधार तैजसम्
ऊरुणैकेन वामोरुर्भर्तुः कुलविवृद्धये
ददृशुर्ब्राह्मणीं तां ते दीप्यमानां स्वतेजसा २०
अथ गर्भः स भित्त्वोरुं ब्राह्मण्या निर्जगाम ह मुष्णन्दृष्टीः क्षत्रियाणां मध्याह्न इव भास्करः

ततश्चक्षुर्वियुक्तास्ते गिरिदुर्गेषु बभ्रमुः २१ ततस्ते मोघसंकल्पा भयार्ताः क्षत्रियर्षभाः ब्राह्मणीं शरणं जग्मुर्दृष्ट्यर्थं तामनिन्दिताम् २२
ऊचुश्चैनां महाभागां क्षत्रियास्ते विचेतसः ज्योतिःप्रहीणा दुःखार्ताः शान्तार्चिष इवाग्नयः २३
भगवत्याः प्रसादेन गच्छेत्क्षत्रं सचक्षुषम्
उपारम्य च गच्छेम सहिताः पापकर्मणः २४
सपुत्रा त्वं प्रसादं नः सर्वेषां कर्तुमर्हसि
पुनर्दृष्टिप्रदानेन राज्ञः संत्रातुमर्हसि २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १६९

सप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
ब्राह्मण्युवाच
नाहं गृह्णामि वस्तात दृष्टीर्नास्मि रुषान्विता
अयं तु भार्गवो नूनमूरुजः कुपितोऽद्य वः १
तेन चक्षूंषि वस्तात नूनं कोपान्महात्मना
स्मरता निहतान्बन्धूनादत्तानि न संशयः २
गर्भानपि यदा यूयं भृगूणां घ्नत पुत्रकाः
तदायमूरुणा गर्भो मया वर्षशतं धृतः ३
षडङ्गश्चाखिलो वेद इमं गर्भस्थमेव हि
विवेश भृगुवंशस्य भूयः प्रियचिकीर्षया ४
सोऽय पितृवधान्नूनं क्रोधाद्वो हन्तुमिच्छति
तेजसा यस्य दिव्येन चक्षूंषि मुषितानि वः ५
तमिमं तात याचध्वमौर्वं मम सुतोत्तमम्
अयं वः प्रणिपातेन तुष्टो दृष्टीर्विमोक्ष्यति ६
गन्धर्व उवाच
एवमुक्तास्ततः सर्वे राजानस्ते तमूरुजम्
ऊचुः प्रसीदेति तदा प्रसादं च चकार सः ७
अनेनैव च विख्यातो नाम्ना लोकेषु सत्तमः

स और्व इति विप्रर्षिरूरुं भित्त्वा व्यजायत ८
चक्षूंषि प्रतिलभ्याथ प्रतिजग्मुस्ततो नृपाः
भार्गवस्तु मुनिर्मेने सर्वलोकपराभवम् ९
स चक्रे तात लोकानां विनाशाय महामनाः
सर्वेषामेव कार्त्स्न्येन मनः प्रवणमात्मनः १०
इच्छन्नपचितिं कर्तुं भृगूणां भृगुसत्तमः
सर्वलोकविनाशाय तपसा महतैधितः ११
तापयामास लोकान्स सदेवासुरमानुषान्
तपसोग्रेण महता नन्दयिष्यन्पितामहान् १२
ततस्तं पितरस्तात विज्ञाय भृगुसत्तमम्
पितृलोकादुपागम्य सर्व ऊचुरिदं वचः १३
और्व दृष्टः प्रभावस्ते तपसोग्रस्य पुत्रक
प्रसादं कुरु लोकानां नियच्छ क्रोधमात्मनः १४
नानीशैर्हि तदा तात भृगुभिर्भावितात्मभिः वधोऽभ्युपेक्षितः सर्वैः क्षत्रियाणां विहिंसताम् १५
आयुषा हि प्रकृष्टेन यदा नः खेद आविशत् तदास्माभिर्वधस्तात क्षत्रियैरीप्सितः स्वयम् १६ निखातं तद्धि वै वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि वैरायैव तदा न्यस्तं क्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः किं हि वित्तेन नः कार्यं स्वर्गेप्सूनां द्विजर्षभ १७
यदा तु मृत्युरादातुं न नः शक्नोति सर्वशः
तदास्माभिरयं दृष्ट उपायस्तात संमतः १८
आत्महा च पुमांस्तात न लोकाँ ल्लभते शुभान्
ततोऽस्माभिः समीक्ष्यैवं नात्मनात्मा विनाशितः १९
न चैतन्नः प्रियं तात यदिदं कर्तुमिच्छसि
नियच्छेदं मनः पापात्सर्वलोकपराभवात् २०
न हि नः क्षत्रियाः केचिन्न लोकाः सप्त पुत्रक
दूषयन्ति तपस्तेजः क्रोधमुत्पतितं जहि २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७०

एकसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
और्व उवाच
उक्तवानस्मि यां क्रोधात्प्रतिज्ञां पितरस्तदा
सर्वलोकविनाशाय न सा मे वितथा भवेत् १
वृथारोषप्रतिज्ञो हि नाहं जीवितुमुत्सहे
अनिस्तीर्णो हि मां रोषो दहेदग्निरिवारणिम् २
यो हि कारणतः क्रोधं संजातं क्षन्तुमर्हति
नालं स मनुजः सम्यक्त्रिवर्गं परिरक्षितुम् ३
अशिष्टानां नियन्ता हि शिष्टानां परिरक्षिता
स्थाने रोषः प्रयुक्तः स्यान्नृपैः सर्वजिगीषुभिः ४
अश्रौषमहमूरुस्थो गर्भशय्यागतस्तदा
आरावं मातृवर्गस्य भृगूणां क्षत्रियैर्वधे ५
सामरैर्हि यदा लोकैर्भृगूणां क्षत्रियाधमैः
आगर्भोत्सादनं क्षान्तं तदा मां मन्युराविशत् ६
आपूर्णकोशाः किल मे मातरः पितरस्तथा
भयात्सर्वेषु लोकेषु नाधिजग्मुः परायणम् ७
तान्भृगूणां यदा दारान्कश्चिन्नाभ्यवपद्यत
यदा तदा दधारेयमूरुणैकेन मां शुभा ८
प्रतिषेद्धा हि पापस्य यदा लोकेषु विद्यते
तदा सर्वेषु लोकेषु पापकृन्नोपपद्यते ९
यदा तु प्रतिषेद्धारं पापो न लभते क्वचित्
तिष्ठन्ति बहवो लोके तदा पापेषु कर्मसु १०
जानन्नपि च यः पापं शक्तिमान्न नियच्छति
ईशः सन्सोऽपि तेनैव कर्मणा संप्रयुज्यते ११
राजभिश्चेश्वरैश्चैव यदि वै पितरो मम
शक्तैर्न शकिता त्रातुमिष्टं मत्वेह जीवितम् १२
अत एषामहं क्रुद्धो लोकानामीश्वरोऽद्य सन्
भवतां तु वचो नाहमलं समतिवर्तितुम् १३
मम चापि भवेदेतदीश्वरस्य सतो महत्
उपेक्षमाणस्य पुनर्लोकानां किल्बिषाद्भयम् १४
यश्चायं मन्युजो मेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति

दहेदेष च मामेव निगृहीतः स्वतेजसा १५
भवतां च विजानामि सर्वलोकहितेप्सुताम्
तस्माद्विदध्वं यच्छ्रेयो लोकानां मम चेश्वराः १६
पितर ऊचुः
य एष मन्युजस्तेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति
अप्सु तं मुञ्च भद्रं ते लोका ह्यप्सु प्रतिष्ठिताः १७
आपोमयाः सर्वरसाः सर्वमापोमयं जगत्
तस्मादप्सु विमुञ्चेमं क्रोधाग्निं द्विजसत्तम १८ अयं तिष्ठतु ते विप्र यदीच्छसि महोदधौ मन्युजोऽग्निर्दहन्नापो लोका ह्यापोमयाः स्मृताः १९
एवं प्रतिज्ञा सत्येयं तवानघ भविष्यति
न चैव सामरा लोका गमिष्यन्ति पराभवम् २०
वसिष्ठ उवाच
ततस्तं क्रोधजं तात और्वोऽग्नि वरुणालये
उत्ससर्ज स चैवाप उपयुङ्क्ते महोदधौ २१
महद्धयशिरो भूत्वा यत्तद्वेदविदो विदुः
तमग्निमुद्गिरन्वक्त्रात्पिबत्यापो महोदधौ २२
तस्मात्त्वमपि भद्रं ते न लोकान्हन्तुमर्हसि
पराशर परान्धर्माञ्जानञ्ज्ञानवतां वर २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७१

द्विसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
गन्धर्व उवाच
एवमुक्तः स विप्रर्षिर्वसिष्ठेन महात्मना
न्ययच्छदात्मनः कोपं सर्वलोकपराभवात् १
ईजे च स महातेजाः सर्ववेदविदां वरः
ऋषी राक्षससत्रेण शाक्तेयोऽथ पराशरः २
ततो वृद्धांश्च बालांश्च राक्षसान्स महामुनिः
ददाह वितते यज्ञे शक्तेर्वधमनुस्मरन् ३

न हि तं वारयामास वसिष्ठो रक्षसां वधात् द्वितीयामस्य मा भाङ्क्षं प्रतिज्ञामिति निश्चयात् ४
त्रयाणां पावकानां स सत्रे तस्मिन्महामुनिः
आसीत्पुरस्ताद्दीप्तानां चतुर्थ इव पावकः ५
तेन यज्ञेन शुभ्रेण हूयमानेन युक्तितः
तद्विदीपितमाकाशं सूर्येणेव घनात्यये ६
तं वसिष्ठादयः सर्वे मुनयस्तत्र मेनिरे
तेजसा दिवि दीप्यन्तं द्वितीयमिव भास्करम् ७
ततः परमदुष्प्रापमन्यैरृषिरुदारधीः
समापिपयिषुः सत्रं तमत्रिः समुपागमत् ८
तथा पुलस्त्यः पुलहः क्रतुश्चैव महाक्रतुम्
उपाजग्मुरमित्रघ्न रक्षसां जीवितेप्सया ९
पुलस्त्यस्तु वधात्तेषां रक्षसां भरतर्षभ
उवाचेदं वचः पार्थ पराशरमरिन्दमम् १०
कच्चित्तातापविघ्नं ते कच्चिन्नन्दसि पुत्रक
अजानतामदोषाणां सर्वेषां रक्षसां वधात् ११
प्रजोच्छेदमिमं मह्यं सर्वं सोमपसत्तम
अधर्मिष्ठं वरिष्ठः सन्कुरुषे त्वं पराशर
राजा कल्माषपादश्च दिवमारोढुमिच्छति १२
ये च शक्त्यवराः पुत्रा वसिष्ठस्य महामुनेः
ते च सर्वे मुदा युक्ता मोदन्ते सहिताः सुरैः
सर्वमेतद्वसिष्ठस्य विदितं वै महामुने १३
रक्षसां च समुच्छेद एष तात तपस्विनाम्
निमित्तभूतस्त्वं चात्र क्रतौ वासिष्ठनन्दन
स सत्रं मुञ्च भद्रं ते समाप्तमिदमस्तु ते १४
एवमुक्तः पुलस्त्येन वसिष्ठेन च धीमता
तदा समापयामास सत्रं शाक्तिः पराशरः १५
सर्वराक्षससत्राय संभृतं पावकं मुनिः
उत्तरे हिमवत्पार्श्वे उत्ससर्ज महावने १६
स तत्राद्यापि रक्षांसि वृक्षानश्मान एव च
भक्षयन्दृश्यते वह्निः सदा पर्वणि पर्वणि १७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७२

त्रिसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
राज्ञा कल्माषपादेन गुरौ ब्रह्मविदां वरे
कारणं किं पुरस्कृत्य भार्या वै संनियोजिता १
जानता च परं धर्मं लोक्यं तेन महात्मना
अगम्यागमनं कस्माद्वसिष्ठेन महात्मना
कृतं तेन पुरा सर्वं वक्तुमर्हसि पृच्छतः २
गन्धर्व उवाच
धनञ्जय निबोधेदं यन्मां त्वं परिपृच्छसि
वसिष्ठं प्रति दुर्धर्षं तथामित्रसहं नृपम् ३
कथितं ते मया पूर्वं यथा शप्तः स पार्थिवः
शक्तिना भरतश्रेष्ठ वासिष्ठेन महात्मना ४
स तु शापवशं प्राप्तः क्रोधपर्याकुलेक्षणः
निर्जगाम पुराद्राजा सहदारः परन्तपः ५
अरण्यं निर्जनं गत्वा सदारः परिचक्रमे
नानामृगगणाकीर्णं नानासत्त्वसमाकुलम् ६
नानागुल्मलताच्छन्नं नानाद्रुमसमावृतम्
अरण्यं घोरसंनादं शापग्रस्तः परिभ्रमन् ७
स कदाचित्क्षुधाविष्टो मृगयन्भक्षमात्मनः
ददर्श सुपरिक्लिष्टः कस्मिंश्चिद्वननिर्झरे
ब्राह्मणीं ब्राह्मणं चैव मिथुनायोपसंगतौ ८
तौ समीक्ष्य तु वित्रस्तावकृतार्थौ प्रधावितौ
तयोश्च द्रवतोर्विप्रं जग्राह नृपतिर्बलात् ९
दृष्ट्वा गृहीतं भर्तारमथ ब्राह्मण्यभाषत
शृणु राजन्वचो मह्यं यत्त्वां वक्ष्यामि सुव्रत १०
आदित्यवंशप्रभवस्त्वं हि लोकपरिश्रुतः
अप्रमत्तः स्थितो धर्मे गुरुशुश्रूषणे रतः ११
शापं प्राप्तोऽसि दुर्धर्ष न पापं कर्तुमर्हसि
ऋतुकाले तु संप्राप्ते भर्त्रास्म्यद्य समागता १२

अकृतार्था ह्यहं भर्त्रा प्रसवार्थश्च मे महान्
प्रसीद नृपतिश्रेष्ठ भर्ता मेऽय विसृज्यताम् १३
एवं विक्रोशमानायास्तस्याः स सुनृशंसकृत्
भर्तारं भक्षयामास व्याघ्रो मृगमिवेप्सितम् १४
तस्याः क्रोधाभिभूताया यदश्रु न्यपतद्भुवि
सोऽग्नि समभवद्दीप्तस्तं च देशं व्यदीपयत् १५
ततः सा शोकसंतप्ता भर्तृव्यसनदुःखिता
कल्माषपादं राजर्षिमशपद्ब्राह्मणी रुषा १६
यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वया क्षुद्र नृशंसवत्
प्रेक्षन्त्या भक्षितो मेऽद्य प्रभुर्भर्ता
महायशाः १७
तस्मात्त्वमपि दुर्बुद्धे मच्छापपरिविक्षतः
पत्नीमृतावनुप्राप्य सद्यस्त्यक्षसि जीवितम् १८
यस्य चर्षेर्वसिष्ठस्य त्वया पुत्रा विनाशिताः
तेन संगम्य ते भार्या तनयं जनयिष्यति
स ते वंशकरः पुत्रो भविष्यति नृपाधम १९
एवं शप्त्वा तु राजानं सा तमाङ्गिरसी शुभा
तस्यैव संनिधौ दीप्तं प्रविवेश हुताशनम् २०
वसिष्ठश्च महाभागः सर्वमेतदपश्यत
ज्ञानयोगेन महता तपसा च परन्तप २१
मुक्तशापश्च राजर्षिः कालेन महता ततः
ऋतुकालेऽभिपतितो मदयन्त्या निवारितः २२
न हि सस्मार नृपतिस्तं शापं काममोहितः
देव्याः सोऽथ वचः श्रुत्वा स तस्या नृपसत्तमः
तं च शापमनुस्मृत्य पर्यतप्यद्भृशं तदा २३
एतस्मात्कारणाद्राजा वसिष्ठं संन्ययोजयत्
स्वदारे भरतश्रेष्ठ शापदोषसमन्वितः २४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७३

चतुः सप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच

अस्माकमनुरूपो वै यः स्याद्गन्धर्व वेदवित्
पुरोहितस्तमाचक्ष्व सर्वं हि विदितं तव १
गन्धर्व उवाच
यवीयान्देवलस्यैष वने भ्राता तपस्यति
धौम्य उत्कोचके तीर्थे तं वृणुध्वं यदीच्छथ २
वैशम्पायन उवाच
ततोऽजुनोऽस्त्रमाग्नेयं प्रददौ तद्यथाविधि
गन्धर्वाय तदा प्रीतो वचनं चेदमब्रवीत् ३
त्वय्येव तावत्तिष्ठन्तु हया गन्धर्वसत्तम
कर्मकाले ग्रहीष्यामि स्वस्ति तेऽस्त्विति
चाब्रवीत् ४
तेऽन्योन्यमभिसंपूज्य गन्धर्वः पाण्डवाश्च ह
रम्याद्भागीरथीकच्छाद्यथाकामं प्रतस्थिरे ५
ततः उत्कोचकं तीर्थं गत्वा धौम्याश्रमं तु ते
तं वव्रुः पाण्डवा धौम्यं पौरोहित्याय भारत ६
तान्धौम्यः प्रतिजग्राह सर्ववेदविदां वरः
पाद्येन फलमूलेन पौरोहित्येन चैव ह ७
ते तदाशंसिरे लब्धां श्रियं राज्यं च पाण्डवाः
तं ब्राह्मणं पुरस्कृत्य पाञ्चाल्याश्च स्वयंवरम् ८
मातृषष्ठास्तु ते तेन गुरुणा संगतास्तदा
नाथवन्तमिवात्मानं मेनिरे भरतर्षभाः ९
स हि वेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषां गुरुरुदारधीः
तेन धर्मविदा पार्था याज्याः सर्वविदा कृताः १०
वीरांस्तु स हि तान्मेने प्राप्तराज्यान्स्वधर्मतः
बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्तान्देवानिवापरान् ११
कृतस्वस्त्ययनास्तेन ततस्ते मनुजाधिपाः
मेनिरे सहिता गन्तुं पाञ्चाल्यास्तं स्वयंवरम् १२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७४

पञ्चसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच

ततस्ते नरशार्दूला भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः
प्रययुद्रौर्प!दीं द्रष्टुं तं च देवमहोत्सवम् १
ते प्रयाता नरव्याघ्रा मात्रा सह परन्तपाः
ब्राह्मणान्ददृशुर्मार्गे गच्छतः सगणान्बहून् २
तानूचुर्ब्राह्मणा राजन्पाण्डवान्ब्रह्मचारिणः
क्व भवन्तो गमिष्यन्ति कुतो वागच्छतेति ह ३
युधिष्ठिर उवाच
आगतानेकचक्रायाः सोदर्यान्देवदर्शिनः
भवन्तो हि विजानन्तु सहितान्मातृचारिणः ४
ब्राह्मणा ऊचुः
गच्छताद्यैव पाञ्चालान्द्रुपदस्य निवेशनम्
स्वयंवरो महांस्तत्र भविता सुमहाधनः ५
एकसार्थं प्रयाताः स्मो वयमप्यत्र गामिनः
तत्र ह्यद्भुतसंकाशो भविता सुमहोत्सवः ६
यज्ञसेनस्य दुहिता द्रुपदस्य महात्मनः
वेदिमध्यात्समुत्पन्ना पद्मपत्रनिभेक्षणा ७
दर्शनीयानवद्याङ्गी सुकुमारी मनस्विनी
धृष्टद्युम्नस्य भगिनी द्रोणशत्रोः प्रतापिनः ८
यो जातः कवची खड्गी सशरः सशरासनः
सुसमिद्धे महाबाहुः पावके पावकप्रभः ९
स्वसा तस्यानवद्याङ्गी द्रौपदी तनुमध्यमा
नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रवायति १०
तां यज्ञसेनस्य सुतां स्वयंवरकृतक्षणाम्
गच्छामहे वयं द्रष्टुं तं च देवमहोत्सवम् ११
राजानो राजपुत्राश्च यज्वानो भूरिदक्षिणाः
स्वाध्यायवन्तः शुचयो महात्मानो यतव्रताः १२
तरुणा दर्शनीयाश्च नानादेशसमागताः
महारथाः कृतास्त्राश्च समुपैष्यन्ति भूमिपाः १३
ते तत्र विविधान्दायान्विजयार्थं नरेश्वराः
प्रदास्यन्ति धनं गाश्च भक्ष्यं भोज्यं च सर्वशः १४
प्रतिगृह्य च तत्सर्वं दृष्ट्वा चैव स्वयंवरम्
अनुभूयोत्सवं चैव गमिष्यामो यथेप्सितम् १५

नटा वैतालिकाश्चैव नर्तकाः सूतमागधाः
नियोधकाश्च देशेभ्यः समेष्यन्ति महाबलाः १६
एवं कौतूहलं कृत्वा दृष्ट्वा च प्रतिगृह्य च
सहास्माभिर्महात्मानः पुनः प्रतिनिवर्त्स्यथ १७
दर्शनीयांश्च वः सर्वान्देवरूपानवस्थितान्
समीक्ष्य कृष्णा वरयेत्संगत्यान्यतमं वरम् १८
अयं भ्राता तव श्रीमान्दर्शनीयो महाभुजः
नियुध्यमानो विजयेत्संगत्या द्रविणं बहु १९
युधिष्ठिर उवाच
परमं भो गमिष्यामो द्रष्टुं देवमहोत्सवम्
भवद्भिः सहिताः सर्वे कन्यायास्तं स्वयंवरम् २०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७५

षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्ताः प्रयातास्ते पाण्डवा जनमेजय
राज्ञा दक्षिणपाञ्चालान्द्रुपदेनाभिरक्षितान् १
ततस्ते तं महात्मानं शुद्धात्मानमकल्मषम्
ददृशुः पाण्डवा राजन्पथि द्वैपायनं तदा २
तस्मै यथावत्सत्कारं कृत्वा तेन च सान्त्विताः
कथान्ते चाभ्यनुज्ञाताः प्रययुर्द्रुपदक्षयम् ३
पश्यन्तो रमणीयानि वनानि च सरांसि च
तत्र तत्र वसन्तश्च शनैर्जग्मुर्महारथाः ४
स्वाध्यायवन्तः शुचयो मधुराः प्रियवादिनः
आनुपूर्व्येण संप्राप्ताः पाञ्चालान्कुरुनन्दनाः ५
ते तु दृष्ट्वा पुरं तच्च स्कन्धावारं च पाण्डवाः
कुम्भकारस्य शालायां निवेशं चक्रिरे तदा ६
तत्र भैक्ष्यं समाजह्रुर्बाह्मीं वृत्तिं
समाश्रिताः
तांश्च प्राप्तांस्तदा वीराञ्जज्ञिरे न नराः
क्वचित् ७

यज्ञसेनस्य कामस्तु पाण्डवाय किरीटिने
कृष्णां दद्यामिति सदा न चैतद्विवृणोति सः ८
सोऽन्वेषमाणः कौन्तेयान्पाञ्चाल्यो जनमेजय
दृढं धनुरनायम्यं कारयामास भारत ९
यन्त्रं वैहायसं चापि कारयामास कृत्रिमम्
तेन यन्त्रेण सहितं राजा लक्ष्यं च काञ्चनम् १०
द्रुपद उवाच
इदं सज्यं धनुः कृत्वा सज्येनानेन सायकैः
अतीत्य लक्ष्यं यो वेद्धा स लब्धा मत्सुतामिति ११
वैशम्पायन उवाच
इति स द्रुपदो राजा सर्वतः समघोषयत्
तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्वे समीयुस्तत्र भारत १२
ऋषयश्च महात्मानः स्वयंवरदिदृक्षया
दुर्योधनपुरोगाश्च सकर्णाः कुरवो नृप १३
ब्राह्मणाश्च महाभागा देशेभ्यः समुपागमन्
तेऽभ्यर्चिता राजगणा द्रुपदेन महात्मना १४
ततः पौरजनाः सर्वे सागरोद्भूतनिःस्वनाः
शिशुमारपुरं प्राप्य न्यविशंस्ते च पार्थिवाः १५
प्रागुत्तरेण नगराद्भूमिभागे समे शुभे
समाजवाटः शुशुभे भवनैः सर्वतो वृतः १६
प्राकारपरिखोपेतो द्वारतोरणमण्डितः
वितानेन विचित्रेण सर्वतः समवस्तृतः १७
तूर्यौघशतसंकीर्णः परार्ध्यागुरुधूपितः
चन्दनोदकसिक्तश्च माल्यदामैश्च शोभितः १८
कैलासशिखरप्रख्यैर्नभस्तलविलेखिभिः
सर्वतः संवृतैर्नद्धः प्रासादैः सुकृतोच्छ्रितैः
१९
सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषितैः
सुखारोहणसोपानैर्महासनपरिच्छदैः २०
अग्राम्यसमवच्छन्नैरगुरूत्तमवासितैः
हंसाच्छवर्णैर्बहुभिरायोजनसुगन्धिभिः २१
असंबाधशतद्वारैः शयनासनशोभितैः

बहुधातुपिनद्धाङ्गैर्हिमवच्छिखरैरिव २२
तत्र नानाप्रकारेषु विमानेषु स्वलंकृताः
स्पर्धमानास्तदान्योन्यं निषेदुः सर्वपार्थिवाः २३
तत्रोपविष्टान्ददृशुर्महासत्त्वपराक्रमान्
राजसिंहान्महाभागान्कृष्णागुरुविभूषितान् २४
महाप्रसादान्ब्रह्मण्यान्स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः
प्रियान्सर्वस्य लोकस्य सुकृतैः कर्मभिः शुभैः २५
मञ्चेषु च परार्घ्येषु पौरजानपदा जनाः
कृष्णादर्शनतुष्ट्यर्थं सर्वतः समुपाविशन् २६
ब्राह्मणैस्ते च सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन्
ऋद्धिं पाञ्चालराजस्य पश्यन्तस्तामनुत्तमाम् २७
ततः समाजो ववृधे स राजन्दिवसान्बहून्
रत्नप्रदानबहुलः शोभितो नटनर्तकैः २८
वर्तमाने समाजे तु रमणीयेऽह्नि षोडशे
आप्लुताङ्गी सुवसना सर्वाभरणभूषिता २९
वीरकांस्यमुपादाय काञ्चनं समलंकृतम्
अवतीर्णा ततो रङ्गं द्रौपदी भरतर्षभ ३०
पुरोहितः सोमकानां मंत्रविद्ब्राह्मणः शुचिः
परिस्तीर्य जुहावाग्निमाज्येन विधिना तदा ३१
स तर्पयित्वा ज्वलनं ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च
वारयामास सर्वाणि वादित्राणि समन्ततः ३२
निःशब्दे तु कृते तस्मिन्धृष्टद्युम्नो विशां पते
रङ्गमध्यगतस्तत्र मेघगम्भीरया गिरा
वाक्यमुच्चैर्जगादेदं श्लक्ष्णमर्थवदुत्तमम् ३३
इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च बाणाः शृण्वन्तु मे
पार्थिवाः सर्व एव
यन्त्रच्छिद्रेणाभ्यतिक्रम्य लक्ष्यं समर्पयध्वं
खगमैर्दशार्धैः ३४
एतत्कर्ता कर्म सुदुष्करं यः कुलेन रूपेण बलेन
युक्तः
तस्याद्य भार्या भगिनी ममेयं कृष्णा भवित्री न मृषा
ब्रवीमि ३५

तानेवमुक्त्वा द्रुपदस्य पुत्रः पश्चादिदं द्रौपदीमभ्युवाच
नाम्ना च गोत्रेण च कर्मणा च संकीर्तयंस्तान्नृपतीन्समेतान् ३६
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७६

सप्तसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
धृष्टद्युम्न उवाच
दुर्योधनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुष्प्रधर्षणः
विविंशतिर्विकर्णश्च सहो दुःशासनः समः १
युयुत्सुर्वातवेगश्च भीमवेगधरस्तथा
उग्रायुधो बलाकी च कनकायुर्विरोचनः २
सुकुण्डलश्चित्रसेनः सुवर्चाः कनकध्वजः
नन्दको बाहुशाली च कुण्डजो विकटस्तथा ३
एते चान्ये च बहवो धार्तराष्ट्रा महाबलाः
कर्णेन सहिता वीरास्त्वदर्थं समुपागताः
शतसंख्या महात्मानः प्रथिताः क्षत्रियर्षभाः ४
शकुनिश्च बलश्चैव वृषकोऽथ बृहद्वलः
एते गान्धारराजस्य सुताः सर्वे समागताः ५
अश्वत्थामा च भोजश्च सर्वशस्त्रभृतां वरौ
समवेतौ महात्मानौ त्वदर्थेसमलंकृतौ ६
बृहन्तो मणिमांश्चैव दण्डधारश्च वीर्यवान्
सहदेवो जयत्सेनो मेघसन्धिश्च मागधः ७
विराटः सह पुत्राभ्यां शङ्खेनैवोत्तरेण च
वार्धक्षेमिः सुवर्चाश्च सेनाबिन्दुश्च पार्थिवः ८
अभिभूः सह पुत्रेण सुदाम्ना च सुवर्चसा
सुमित्रः सुकुमारश्च वृकः सत्यधृतिस्तथा ९
सूर्यध्वजो रोचमानो नीलश्चित्रायुधस्तथा
अंशुमांश्चेकितानश्च श्रेणिमांश्च महाबलः १०
समुद्रसेनपुत्रश्च चन्द्रसेनः प्रतापवान्
जलसन्धः पितापुत्रौ सुदण्डो दण्ड एव च ११

पौण्ड्रको वासुदेवश्च भगदत्तश्च वीर्यवान्
कलिङ्गस्ताम्रलिप्तश्च पत्तनाधिपतिस्तथा १२
मद्रराजस्तथा शल्यः सहपुत्रो महारथः
रुक्माङ्गदेन वीरेण तथा रुक्मरथेन च १३
कौरव्यः सोमदत्तश्च पुत्राश्चास्य महारथाः
समवेतास्त्रयः शूरा भूरिर्भूरिश्रवाः शलः १४
सुदक्षिणश्च काम्बोजो दृढधन्वा च कौरवः
बृहद्बलः सुषेणश्च शिबिरौशीनरस्तथा १५
संकर्षणो वासुदेवो रौक्मिणेयश्च वीर्यवान्
साम्बश्च चारुदेष्णश्च सारणोऽथ गदस्तथा १६
अक्रूरः सात्यकिश्चैव उद्धवश्च महाबलः
कृतवर्मा च हार्दिक्यः पृथुर्विपृथुरेव च १७
विडूरथश्च कङ्कश्च समीकः सारमेजयः
वीरो वातपतिश्चैव झिल्ली पिण्डारकस्तथा
उशीनरश्च विक्रान्तो वृष्णयस्ते प्रकीर्तिताः १८
भगीरथो बृहत्क्षत्रः सैन्धवश्च जयद्रथः
बृहद्रथो बाह्लिकश्च श्रुतायुश्च महारथः १९
उलूकः कैतवो राजा चित्राङ्गदशुभाङ्गदौ
वत्सराजश्च धृतिमान्कोसलाधिपतिस्तथा २०
एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः
त्वदर्थमागता भद्रे क्षत्रियाः प्रथिता भुवि २१
एते वेत्स्यन्ति विक्रान्तास्त्वदर्थं
लक्ष्यमुत्तमम्
विध्येत य इमं लक्ष्यं वरयेथाः शुभेऽद्य तम् २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७७

अष्ट सप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तेऽलकृताः कुण्डलिनो युवानः परस्परं स्पर्धमानाः समेताः
अस्त्रं बलं चात्मनि मन्यमानाः सर्वे

समुत्पेतुरहंकृतेन १
रूपेण वीर्येण कुलेन चैव धर्मेण चैवापि च यौवनेन
मदवेगभिन्ना मत्ता यथा हैमवता गजेन्द्राः २
परस्परं स्पर्धया प्रेक्षमाणाः संकल्पजेनापि परिप्लुताङ्गाः
कृष्णा ममैषेत्यभिभाषमाणा नृपासनेभ्यः सहसोपतस्थुः ३
ते क्षत्रिया रङ्गगताः समेता जिगीषमाणा द्रुपदात्मजां ताम्
चकाशिरे पर्वतराजकन्यामुमां यथा देवगणाः समेताः ४
कृष्णागतैस्ते हृदयैर्नरेन्द्राः
रङ्गावतीर्णा द्रुपदात्मजार्थं द्वेष्यान्हि
चक्रुः सुहृदोऽपि तत्र ५
अथाययुर्देवगणा विमानै रुद्रादित्या
वसवोऽथाश्विनौ च
साध्याश्च सर्वे मरुतस्तथैव यमं पुरस्कृत्य
धनेश्वरं च ६
दैत्याः सुपर्णाश्च महोरगाश्च देवर्षयो
गुह्यकाश्चारणाश्च
विश्वावसुर्नारदपर्वतौ च गन्धर्वमुख्याश्च
सहाप्सरोभिः ७
हलायुधस्तत्र च केशवश्च वृष्ण्यन्धकाश्चैव यथा
प्रधानाः
प्रेक्षां स्म चक्रुर्यदुपुङ्गवास्ते स्थिताश्च
कृष्णस्य मते बभूवुः ८
दृष्ट्वा हि तान्मत्तगजेन्द्र
रूपान्पञ्चाभिपद्मानिव वारणेन्द्रान्
भस्मावृताङ्गानिव हव्यवाहान्पार्थान्प्रदध्यौ स
यदुप्रवीरः ९
शशंस रामाय युधिष्ठिरं च भीमं च जिष्णुं च यमौ च वीरौ
शनैः शनैस्तांश्च निरीक्ष्य रामो जनार्दनं प्रीतमना
ददर्श १०

अन्ये तु नानानृपपुत्रपौत्राः कृष्णागतैर्नेत्रमनःस्वभावैः
व्यायच्छमाना ददृशुर्भ्रमन्तीं
संदष्टदन्तच्छदताम्रवक्त्राः ११
तथैव पार्थाः पृथुबाहवस्ते वीरौ यमौ चैव महानुभावौ
तां द्रौपदीं प्रेक्ष्य तदा स्म सर्वे
कन्दर्पबाणाभिहता बभूवुः १२
देवर्षिगन्धर्वसमाकुलं
तत्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टम्
दिव्येन गन्धेन समाकुलं च दिव्यैश्च
माल्यैरवकीर्यमाणम् १३
महास्वनैर्दुन्दुभिनादितैश्च बभूव
तत्संकुलमन्तरिक्षम्
विमानसंबाधमभूत्समन्तात्सवेणुवीणापणवानुनादम् १४
ततस्तु ते राजगणाः क्रमेण कृष्णानिमित्तं नृप
विक्रमन्तः
तत्कार्मुकं संहननोपपन्नं सज्यं न शेकुस्तरसापि
कर्तुम् १५
ते विक्रमन्तःस्फुरता दृढेन निष्कृष्यमाणा धनुषा
!
विचेष्टमाना धरणीतलस्था दीना अदृश्यन्त
विभग्नचित्ताः १६
हाहाकृतं तद्धनुषा दृढेन
निष्पिष्टभग्नाङ्गदकुण्डलं च
कृष्णानिमित्तं विनिवृत्तभावं राज्ञां तदा
मण्डलमार्तमासीत् १७
तस्मिंस्तु सम्भ्रान्तजने समाजे निक्षिप्तवादेषु
नराधिपेषु
कुन्तीसुतो जिष्णुरियेष कर्तुं सज्यं धनुस्तत्सशरं
स वीरः १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७८

एकोनाशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
यदा निवृत्ता राजानो धनुषः सज्यकर्मणि
अथोदतिष्ठद्विप्राणां मध्याज्जिष्णुरुदारधीः १
उदक्रोशन्विप्रमुख्या विधुन्वन्तोऽजिनानि च
दृष्ट्वा संप्रस्थितं पार्थमिन्द्रकेतुसमप्रभम् २
केचिदासन्विमनसः केचिदासन्मुदा युताः
आहुः परस्परं केचिन्निपुणा बुद्धिजीविनः ३
यत्कर्णशल्यप्रमुखैः पार्थिवैर्लोकविश्रुतैः
नानतं बलवद्भिर्हि धनुर्वेदपरायणैः ४
तत्कथं त्वकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्बलीयसा
बटुमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्द्विजाः ५
अवहास्या भविष्यन्ति ब्राह्मणाः सर्वराजसु
कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धे चापलादपरीक्षिते ६
यद्येष दर्पाद्धर्षाद्वा यदि वा ब्रह्मचापलात्
प्रस्थितो धनुरायन्तुं वार्यतां साधु मा गमत् ७
नावहास्या भविष्यामो न च लाघवमास्थिताः
न च विद्विष्टतां लोके गमिष्यामो महीक्षिताम् ८
केचिदाहुर्युवा श्रीमान्नागराजकरोपमः
पीनस्कन्धोरुबाहुश्च धैर्येण हिमवानिव ९
संभाव्यमस्मिन्कर्मेदमुत्साहाच्चानुमीयते
शक्तिरस्य महोत्साहा न ह्यशक्तः स्वयं व्रजेत् १०
न च तद्विद्यते किंचित्कर्म लोकेषु यद्भवेत्
ब्राह्मणानामसाध्यं च त्रिषु संस्थानचारिषु ११
अब्भक्षा वायुभक्षाश्च फलाहारा दृढव्रताः
दुर्बला हि बलीयांसो विप्रा हि ब्रह्मतेजसा १२
ब्राह्मणो नावमन्तव्यः सद्वासद्वा समाचरन्
सुखं दुःखं महद्ध्रस्वं कर्म यत्समुपागतम् १३
एवं तेषां विलपतां विप्राणां विविधा गिरः
अर्जुनो धनुषोऽभ्याशे तस्थौ गिरिरिवाचलः १४
स तद्धनुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमथाकरोत्

प्रणम्य शिरसा हृष्टो जगृहे च परंतपः १५
सज्यं च चक्रे निमिषान्तरेण शरांश्च जग्राह
दशार्धसंङ्ख्यान्
विव्याध लक्ष्यं निपपात तच्च छिद्रेण भूमौ
सहसातिविद्धम् १६
ततोऽन्तरिक्षे च बभूव नादः समाजमध्ये च महान्निनादः
पुष्पाणि दिव्यानि ववर्ष देवः पार्थस्य मूर्ध्नि
द्विषतां निहन्तुः १७
चेलावेधांस्ततश्चक्रुर्हाहाकारांश्च सर्वशः
न्यपतंश्चात्र नभसः समन्तात्पुष्पवृष्टयः १८
शताङ्गानि च तूर्याणि वादकाश्चाप्यवादयन्
सूतमागधसंघाश्च अस्तुवंस्तत्र सुस्वनाः १९
तं दृष्ट्वा द्रुपदः प्रीतो बभूवारिनिषूदनः
सहसैन्यश्च पार्थस्य साहाय्यार्थमियेष सः २०
तस्मिंस्तु शब्दे महति प्रवृत्ते युधिष्ठिरो
धर्मभृतां वरिष्ठः
आवासमेवोपजगाम शीघ्रं सार्धं यमाभ्यां
पुरुषोत्तमाभ्याम् २१
विद्धं तु लक्ष्यं प्रसमीक्ष्य कृष्णा पार्थं च
शक्रप्रतिमं निरीक्ष्य
आदाय शुक्लं वरमाल्यदाम जगाम
कुन्तीसुतमुत्स्मयन्ती २२
स तामुपादाय विजित्य रङ्गे
द्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः
रङ्गान्निरक्रामदचिन्त्यकर्मा पत्न्या तया
चाप्यनुगम्यमानः २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १७९

अशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तस्मै दित्सति कन्यां तु ब्राह्मणाय महात्मने

कोप आसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमन्तिकात् १
अस्मानयमतिक्रम्य तृणीकृत्य च संगतान्
दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योषितां वराम् २
निहन्मैनं दुरात्मानं योऽयमस्मान्न मन्यते
न ह्यर्हत्येष सत्कारं नापि वृद्धक्रमं गुणैः ३
हन्मैनं सह पुत्रेण दुराचारं नृपद्विषम्
अयं हि सर्वानाहूय सत्कृत्य च नराधिपान्
गुणवद्भोजयित्वा च ततः पश्चाद्विनिन्दति ४
अस्मिन्राजसमावाये देवानामिव संनये
किमयं सदृशं कंचिन्नृपतिं नैव दृष्टवान् ५
न च विप्रेष्वधीकारो विद्यते वरणं प्रति
स्वयंवरः क्षत्रियाणामितीयं प्रथिता श्रुतिः ६
अथवा यदि कन्येयं नेह कंचिद्बुभूषति
अग्नावेनां परिक्षिप्य याम राष्ट्राणि पार्थिवाः ७
ब्राह्मणो यदि वा बाल्याल्लोभाद्वा कृतवानिदम्
विप्रियं पार्थिवेन्द्राणां नैष वध्यः कथंचन ८
ब्राह्मणार्थं हि नो राज्यं जीवितं च वसूनि च
पुत्रपौत्रं च यच्चान्यदस्माकं विद्यते धनम् ९
अवमानभयादेतत्स्वधर्मस्य च रक्षणात्
स्वयंवराणां चान्येषां मा भूदेवंविधा गतिः १०
इत्युक्त्वा राजशार्दूला हृष्टाः परिघबाहवः
द्रुपदं संजिघृक्षन्तः सायुधाः समुपाद्रवन् ११
तान्गृहीतशराचापान्क्रुद्धानापततो नृपान्
द्रुपदो वीक्ष्य संत्रासाद्ब्राह्मणाञ्शरणं गतः १२
वेगेनापततस्तांस्तु प्रभिन्नानिव वारणान्
पाण्डुपुत्रौ महावीर्यौ प्रतीयतुररिन्दमौ १३
ततः समुत्पेतुरुदायुधास्ते महीक्षितो बद्धतलाङ्गुलित्राः
जिघांसमानाः कुरुराजपुत्रावमर्षयन्तोऽजुनभीमसेनौ १४
ततस्तु भीमोऽद्भुतवीर्यकर्मा महाबलो वज्रसमानवीर्यः

उत्पाट्य दोर्भ्यां द्रुममेकवीरो निष्पत्रयामास यथा ! १५
तं वृक्षमादाय रिपुप्रमाथी दण्डीव दण्डं पितृराज
उग्रम्
तस्थौ समीपे पुरुषर्षभस्य पार्थस्य पार्थः
पृथुदीर्घबाहुः १६
तत्प्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धेर्जिष्णोः
सहभ्रातुरचिन्त्यकर्मा
दामोदरो भ्रातरमुग्रवीर्यं हलायुधं वाक्यमिदं
बभाषे १७
य एष मत्तर्षभतुल्यगामी महद्धनुः कर्षति तालमात्रम्
एषोऽजुनो नात्र विचार्यमस्ति यद्यस्मि संकर्षण
वासुदेवः १८
य एष वृक्षं तरसावरुज्य राज्ञां विकारे सहसा
निवृत्तः
वृकोदरो नान्य इहैतदद्य कर्तुं समर्थो भुवि
मर्त्यधर्मा १९
योऽसौ
पुरस्तात्कमलायताक्षस्तनुर्महासिंहगतिर्विनीतः
गौरः प्रलम्बोज्ज्वलचारुघोणो विनिःसृतः सोऽच्युत
धर्मराजः २०
यौ तौ कुमाराविव कार्तिकेयौ द्वावश्विनेयाविति मे
प्रतर्कः
मुक्ता हि तस्माज्जतुवेश्मदाहान्मया श्रुताः
पाण्डुसुताः पृथा च २१
तमब्रवीन्निर्जलतोयदाभो हलायुधोऽनन्तरजं प्रतीतः
प्रीतोऽस्मि दिष्ट्या हि पितृष्वसा नः पृथा
विमुक्ता सह कौरवाग्र्यैः २२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८०

एकाशीत्यधिक शततमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
अजिनानि विधुन्वन्तः करकांश्च द्विजर्षभाः
ऊचुस्तं भीर्न कर्तव्या वयं योत्स्यामहे परान् १
तानेवं वदतो विप्रानर्जुनः प्रहसन्निव
उवाच प्रेक्षका भूत्वा यूयं तिष्ठत पार्श्वतः २
अहमेनानजिह्माग्रैः शतशो विकिरञ्शरैः
वारयिष्यामि संक्रुद्धान्मन्त्रैराशीविषानिव ३
इति तद्धनुरादाय शुल्कावाप्तं महारथः
भ्रात्रा भीमेन सहितस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ४
ततः
कर्णमुखान्क्रुद्धान्क्षत्रियांस्तान्रुषोत्थितान्
संपेततुरभीतौ तौ गजौ प्रतिगजानिव ५
ऊचुश्च वाचः परुषास्ते राजानो जिघांसवः
आहवे हि द्विजस्यापि वधो दृष्टो युयुत्सतः ६
ततो वैकर्तनः कर्णो जगामार्जुनमोजसा
युद्धार्थी वाशिताहेतोर्गजः प्रतिगजं यथा ७
भीमसेनं ययौ शल्यो मद्राणामीश्वरो बली
दुर्योधनादयस्त्वन्ये ब्राह्मणैः सह संगताः
मृदुपूर्वमयत्नेन प्रत्ययुध्यंस्तदाहवे ८
ततोऽजुनः प्रत्यविध्यदापतन्तं त्रिभिः शरैः
कर्णं वैकर्तनं धीमान्विकृष्य बलवद्धनुः ९
तेषां शराणां वेगेन शितानां तिग्मतेजसाम्
विमुह्यमानो राधेयो यत्नात्तमनुधावति १०
तावुभावप्यनिर्देश्यौ लाघवाज्जयतां वरौ
अयुध्येतां सुसंरब्धावन्योन्यविजयैषिणौ ११
कृते प्रतिकृतं पश्य पश्य बाहुबलं च मे
इति शूरार्थवचनैराभाषेतां परस्परम् १२
ततोऽजुनस्य भुजयोर्वीर्यमप्रतिमं भुवि
ज्ञात्वा वैकर्तनः कर्णः संरब्धः समयोधयत् १३
अर्जुनेन प्रयुक्तांस्तान्बाणान्वेगवतस्तदा प्रतिहत्य ननादोच्चैः सैन्यास्तमभिपूजयन् १४

कर्ण उवाच
तुष्यामि ते विप्रमुख्य भुजवीर्यस्य संयुगे
अविषादस्य चैवास्य शस्त्रास्त्रविनयस्य च १५
किं त्वं साक्षाद्धनुर्वेदो रामो वा विप्रसत्तम
अथ साक्षाद्धरिहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः १६
आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमुपाश्रितः
विप्ररूपं विधायेदं ततो मां प्रतियुध्यसे १७
न हि मामाहवे क्रुद्धमन्यः साक्षाच्छचीपतेः
पुमान्योधयितुं शक्तः पाण्डवाद्वा किरीटिनः १८
वैशम्पायन उवाच
तमेवंवादिनं तत्र फल्गुनः प्रत्यभाषत
नास्मि कर्ण धनुर्वेदो नास्मि रामः प्रतापवान्
ब्राह्मणोऽस्मि युधां श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां
वरः १९
ब्राह्मे पौरंदरे चास्त्रे निष्ठितो गुरुशासनात्
स्थितोऽस्म्यद्य रणे जेतुं त्वां वीराविचलो भव २०
एवमुक्तस्तु राधेयो युद्धात्कर्णो न्यवर्तत
ब्राह्मं तेजस्तदाजय्यं मन्यमानो महारथः २१
युद्धं तूपेयतुस्तत्र राजञ्शल्यवृकोदरौ
बलिनौ युगपन्मत्तौ स्पर्धया च बलेन च २२
अन्योन्यमाह्वयन्तौ तौ मत्ताविव महागजौ
मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव निघ्नन्तावितरेतरम्
मुहूर्तं तौ तथान्योन्यं समरे पर्यकर्षताम् २३
ततो भीमः समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां शल्यमाहवे
न्यवधीद्बलिनां श्रेष्ठो जहसुर्ब्राह्मणास्ततः २४
तत्राश्चर्यं भीमसेनश्चकार पुरुषर्षभः
यच्छल्यं पतितं भूमौ नाहनद्बलिनं बली २५
पातिते भीमसेनेन शल्ये कर्णे च शङ्किते
शङ्किताः सर्वराजानः परिवव्रुर्वृकोदरम् २६
ऊचुश्च सहितास्तत्र साध्विमे ब्राह्मणर्षभाः
विज्ञायन्तां क्वजन्मानः क्वनिवासास्तथैव च २७
को हि राधासुतं कर्णं शक्तो योधयितुं रणे

अन्यत्र रामाद्द्रोणाद्वा कृपाद्वापि शरद्वतः २८
कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात्फल्गुनाद्वा परंतपात्
को वा दुर्योधनं शक्तः प्रतियोधयितुं रणे २९
तथैव मद्रराजानं शल्यं बलवतां वरम्
बलदेवादृते वीरात्पाण्डवाद्वा वृकोदरात् ३०
क्रियतामवहारोऽस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसंयुतात्
अथैनानुपलभ्येह पुनर्योत्स्यामहे वयम् ३१
तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य कृष्णः कुन्तीसुतौ तौ
परिशङ्कमानः
निवारयामास महीपतींस्तान्धर्मेण लब्धेत्यनुनीय
सर्वान् ३२
त एवं संनिवृत्तास्तु युद्धाद्युद्धविशारदाः
यथावासं ययुः सर्वे विस्मिता राजसत्तमाः ३३
वृत्तो ब्रह्मोत्तरो रङ्गः पाञ्चाली
ब्राह्मणैर्वृता
इति ब्रुवन्तः प्रययुर्ये तत्रासन्समागताः ३४
ब्राह्मणैस्तु प्रतिच्छन्नौ रौरवाजिनवासिभिः
कृच्छ्रेण जग्मतुस्तत्र भीमसेनधनञ्जयौ ३५
विमुक्तौ जनसंबाधाच्छत्रुभिः परिविक्षतौ
कृष्णयानुगतौ तत्र नृवीरौ तौ विरेजतुः ३६
तेषां माता बहुविधं विनाशं पर्यचिन्तयत्
अनागच्छत्सु पुत्रेषु भैक्ष्यकालेऽतिगच्छति ३७
धार्तराष्ट्रैर्हता न स्युर्विज्ञाय कुरुपुङ्गवाः
मायान्वितैर्वा रक्षोभिः सुघोरैर्दृढवैरिभिः ३८
विपरीतं मतं जातं व्यासस्यापि महात्मनः
इत्येवं चिन्तयामास सुतस्नेहान्विता पृथा ३९
महत्यथापराह्णे तु घनैः सूर्य इवावृतः
ब्राह्मणैः प्राविशत्तत्र
जिष्णुर्ब्रह्मपुरस्कृतः ४०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८१

द्व्यशीत्यधिक शततमोऽध्यायः वैशम्पायन उवाच
गत्वा तु तां भार्गवकर्मशालां पार्थौ पृथां प्राप्य महानुभावौ
तां याज्ञसेनीं परमप्रतीतौ भिक्षेत्यथावेदयतां नराग्र्यौ १
कुटीगता सा त्वनवेक्ष्य पुत्रानुवाच भुङ्क्तेति
समेत्य सर्वे
पश्चात्तु कुन्ती प्रसमीक्ष्य कन्यां कष्टं मया
भाषितमित्युवाच २
साधर्मभीता हि विलज्जमाना तां याज्ञसेनीं
परमप्रतीताम्
पाणौ गृहीत्वोपजगाम कुन्ती युधिष्ठिरं वाक्यमुवाच
चेदम् ३
इयं हि कन्या द्रुपदस्य राज्ञस्तवानुजाभ्यां मयि
संनिसृष्टा
यथोचितं पुत्र मयापि चोक्तं समेत्य भुङ्क्तेति नृप
प्रमादात् ४
कथं मया नानृतमुक्तमद्य भवेत्कुरूणामृषभ ब्रवीहि
पाञ्चालराजस्य सुतामधर्मो न चोपवर्तेत नभूतपूर्वः ५
मुहूर्तमात्रं त्वनुचिन्त्य राजा युधिष्ठिरो
मातरमुत्तमौजाः
कुन्तीं समाश्वास्य कुरुप्रवीरो धनञ्जयं वाक्यमिदं
बभाषे ६
त्वया जिता पाण्डव याज्ञसेनी त्वया च तोषिष्यति
राजपुत्री
प्रज्वाल्यतां हूयतां चापि वहिनर्गृहाण पाणिं
विधिवत्त्वमस्याः ७
अर्जुन उवाच
मा मां नरेन्द्र त्वमधर्मभाजं कृथा न धर्मो ह्ययमीप्सितोऽन्यै
भवान्निवेश्यः प्रथमं ततोऽय भीमो

महाबाहुरचिन्त्यकर्मा ८
अहं ततो नकुलोऽनन्तरं मे माद्रीसुतः सहदेवो जघन्यः वृकोदरोऽह च यमौ च राजन्नियं च कन्या भवतः स्म सर्वे ९
एवंगते यत्करणीयमत्र धर्म्यं यशस्यं कुरु तत्प्रचिन्त्य
पाञ्चालराजस्य च यत्प्रियं स्यात्तद्ब्रूहि सर्वे स्म वशे स्थितास्ते १०
वैशम्पायन उवाच
ते दृष्ट्वा तत्र तिष्ठन्तीं सर्वे कृष्णां
यशस्विनीम्
संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीना हृदयैस्तामधारयन् ११
तेषां हि द्रौपदीं दृष्ट्वा सर्वेषाममितौजसाम्
संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रादुरासीन्मनोभवः १२
काम्यं रूपं हि पाञ्चाल्या विधात्रा विहितं स्वयम्
बभूवाधिकमन्याभ्यः सर्वभूतमनोहरम् १३
तेषामाकारभावज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
द्वैपायनवचः कृत्स्नं संस्मरन्वै नरर्षभ १४
अब्रवीत्स हि तान्भ्रातॄन्मिथोभेदभयान्नृपः
सर्वेषां द्रौपदी भार्या भविष्यति हि नः शुभा १५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८२

त्र्यशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्य सर्वे ज्येष्ठस्य पाण्डोस्तनयास्तदानीम्
तमेवार्थं ध्यायमाना मनोभिरासांचक्रुरथ तत्रामितौजाः १
वृष्णिप्रवीरस्तु कुरुप्रवीरानाशङ्कमानः सहरौहिणेयः
जगाम तां भार्गवकर्मशालां यत्रासते ते

पुरुषप्रवीराः २
तत्रोपविष्टं पृथुदीर्घबाहुं ददर्श कृष्णः
सहरौहिणेयः
अजातशत्रुं परिवार्य तांश्च
उपोपविष्टाञ्ज्वलनप्रकाशान् ३
ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्य कुन्तीसुतं धर्मभृतां
वरिष्ठम्
कृष्णोऽहमस्मीति निपीड्य पादौ
युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ४
तथैव तस्याप्यनु रौहिणेयस्तौ चापि हृष्टाः
कुरवोऽभ्यनन्दन्
पितृष्वसुश्चापि यदुप्रवीरावगृह्णतां भारतमुख्य
पादौ ५
अजातशत्रुश्च कुरुप्रवीरः पप्रच्छ कृष्णं कुशलं
निवेद्य
कथं वयं वासुदेव त्वयेह गूढा वसन्तो विदिताः स्म
सर्वे ६
तमब्रवीद्वासुदेवः प्रहस्य गूढोऽप्यग्निर्ज्ञायत
एव राजन्
तं विक्रमं पाण्डवेयानतीत्य कोऽन्य कर्ता विद्यते
मानुषेषु ७
दिष्ट्या तस्मात्पावकात्संप्रमुक्ता यूयं सर्वे
पाण्डवाः शत्रुसाहाः
दिष्ट्या पापो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः सहामात्यो न
सकामोऽभविष्यत् ८
भद्रं वोऽस्तु निहितं यद्गुहायां विवर्धध्वं ज्वलन इवेध्यमानः
मा वो विद्युः पार्थिवाः केचनेह यास्यावहे
शिबिरायैव तावत्
सोऽनुज्ञातः पाण्डवेनाव्ययश्रीः प्रायाच्छीघ्रं बलदेवेन सार्धम् ९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्र्!

यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८३

चतुरशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धृष्टद्युम्नस्तु पाञ्चाल्यः पृष्ठतः कुरुनन्दनौ
अन्वगच्छत्तदा यान्तौ भार्गवस्य निवेशनम् १
सोऽज्ञायमानः पुरुषानवधाय समन्ततः
स्वयमारान्निविष्टोऽभूद्भार्गवस्य निवेशने २
सायेऽथ भीमस्तु रिपुप्रमाथी जिष्णुर्यमौ चापि
महानुभावौ
भैक्षं चरित्वा तु युधिष्ठिराय
निवेदयाञ्चक्रुरदीनसत्त्वा ३
ततस्तु कुन्ती द्रुपदात्मजां तामुवाच काले वचनं
वदान्या
अतोऽग्रमादाय कुरुष्व भद्रे बलि च विप्राय च देहि
भिक्षाम् ४
ये चान्नमिच्छन्ति ददस्व तेभ्यः परिश्रिता ये परितो
मनुष्याः
ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्रमर्धं चतुर्णां मम
चात्मनश्च ५
अर्धं च भीमाय ददाहि भद्रे य एष मत्तर्षभतुल्यरूपः
श्यामो युवा संहननोपपन्न एषो हि वीरो बहुभुक्सदैव ६
सा हृष्टरूपैव तु राजपुत्री तस्या वचः
साध्वविशङ्कमाना
यथावदुक्तं प्रचकार साध्वी ते चापि
सर्वेऽभ्यवजह्रुरन्नम् ७
कुशैस्तु भूमौ शयनं चकार माद्रीसुतः सहदेवस्तरस्वी
यथात्मीयान्यजिनानि सर्वे संस्तीर्य वीराः
सुषुपुर्धरण्याम् ८
अगस्त्यशास्तामभितो दिशं तु शिरांसि तेषां कुरुसत्तमानाम्
कुन्ती पुरस्तात्तु बभूव तेषां कृष्णा तिरश्चैव

बभूव पत्तः ९
अशेत भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः पादोपधानेव कृता कुशेषु
न तत्र दुःखं च बभूव तस्या न चावमेने
कुरुपुङ्गवांस्तान् १०
ते तत्र शूराः कथयांबभूबुः कथा विचित्राः
पृतनाधिकाराः
अस्त्राणि दिव्यानि रथांश्च
नागान्खड्गान्गदाश्चापि परश्वधांश्च ११
तेषां कथास्ताः परिकीर्त्यमानाः पाञ्चालराजस्य
सुतस्तदानीम्
शुश्राव कृष्णां च तथा निषण्णां ते चापि सर्वे
ददृशुर्मनुष्याः १२
धृष्टद्युम्नो राजपुत्रस्तु सर्वं वृत्तं तेषां
कथितं चैव रात्रौ
सर्वं राज्ञे द्रुपदायाखिलेन निवेदयिष्यंस्त्वरितो
जगाम १३
पञ्चालराजस्तु
विषण्णरूपस्तान्पाण्डवानप्रतिविन्दमानः
धृष्टद्युम्नं पर्यपृच्छन्महात्मा क्व सा गता केन
नीता च कृष्णा १४
कच्चिन्न शूद्रेण न हीनजेन वैश्येन वा करदेनोपपन्ना
कच्चित्पदं मूर्ध्नि न मे निदिग्धं कच्चिन्माला
पतिता न श्मशाने १५
कच्चित्सवर्णप्रवरो मनुष्य उद्रिक्तवर्णोऽप्युत
वेह कच्चित्
कच्चिन्न वामो मम मूर्ध्नि पादः कृष्णाभिमर्शेन
कृतोऽद्य पुत्र १६
कच्चिच्च यक्ष्ये परमप्रतीतः संयुज्य पार्थेन
नरर्षभेण
ब्रवीहि तत्त्वेन महानुभावः कोऽसौ विजेता
दुहितुर्ममाद्य १७
विचित्रवीर्यस्य तु कच्चिदद्य कुरुप्रवीरस्य

धरन्ति पुत्राः
कच्चित्तु पार्थेन यवीयसाद्य धनुर्गृहीतं निहितं च लक्ष्यम् १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८४

पञ्चाशीत्याधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्तथोक्तः परिहृष्टरूपः पित्रे शशंसाथ स राजपुत्रः
धृष्टद्युम्नः सोमकानां प्रबर्हो वृत्तं यथा येन हृता च कृष्णा १
योऽसौ युवा स्वायतलोहिताक्षः कृष्णाजिनी
देवसमानरूपः
यः कार्मुकाग्र्यं कृतवानधिज्यं लक्ष्यं च
तत्पातितवान्पृथिव्याम् २
असज्जमानश्च गतस्तरस्वी वृतो
द्विजाग्र्यैरभिपूज्यमानः
चक्राम वज्रीव दितेः सुतेषु सर्वैश्च देवैरृषिभिश्च
जुष्टः ३
कृष्णा च गृह्याजिनमन्वयात्तं नागं यथा नागवधूः
प्रहृष्टा
अमृष्यमाणेषु नराधिपेषु क्रुद्धेषु तं तत्र
समापतत्सु ४
ततोऽपरः पार्थिवराजमध्ये प्रवृद्धमारुज्य
महीप्ररोहम्
प्रकालयन्नेव स पार्थिवौघान्क्रुद्धोऽन्तकः
प्राणभृतो यथैव ५
तौ पार्थिवानां मिषतां नरेन्द्र कृष्णामुपादाय गतौ
नराग्र्यौ
विभ्राजमानाविव चन्द्रसूर्यौ बाह्यं
पुराद्भार्गवकर्मशालाम् ६

तत्रोपविष्टार्चिरिवानलस्य तेषां जनित्रीति मम प्रतर्कः
तथाविधैरेव
नरप्रवीरैरुपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ७
तस्यास्ततस्तावभिवाद्य पादावुक्त्वा च
कृष्णामभिवादयेति
स्थितौ च तत्रैव निवेद्य कृष्णां भैक्षप्रचाराय गता
नराग्र्याः ८
तेषां तु भैक्ष्यं प्रतिगृह्य कृष्णा कृत्वा बलि
ब्राह्मणसाच्च कृत्वा
तां चैव वृद्धां परिविष्य तांश्च
नरप्रवीरान्स्वयमप्यभुङ्क्त ९
सुप्तास्तु ते पार्थिव सर्व एव कृष्णा तु तेषां
चरणोपधानम्
आसीत्पृथिव्यां शयनं च तेषां
दर्भाजिनाग्र्यास्तरणोपपन्नम् १०
ते नर्दमाना इव कालमेघाः कथा विचित्राः कथयांबभूवुः
न वैश्यशूद्रौपयिकीः कथास्ता न च द्विजातेः कथयन्ति
वीराः ११
निःसंशयं क्षत्रियपुङ्गवास्ते यथा हि युद्धं
कथयन्ति राजन्
आशा हि नो व्यक्तमियं समृद्धा मुक्तान्हि
पार्थाञ्शृणुमोऽग्निदाहात् १२
यथा हि लक्ष्यं निहितं धनुश्च सज्यं कृतं तेन तथा
प्रसह्य
यथा च भाषन्ति परस्परं ते छन्ना ध्रुवं ते प्रचरन्ति
पार्थाः १३
ततः स राजा द्रुपदः प्रहृष्टः पुरोहितं प्रेषयां
तत्र चक्रे
विद्याम युष्मानिति भाषमाणो महात्मनः पाण्डुसुताः
स्थ कच्चित् १४
गृहीतवाक्यो नृपतेः पुरोधा गत्वा प्रशंसामभिधाय

तेषाम्
वाक्यं यथावन्नृपतेः समग्रमुवाच तान्स क्रमवित्क्रमेण १५
विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरो वः पाञ्चालराजो द्रुपदो
वरार्हाः
लक्ष्यस्य वेद्धारमिमं हि दृष्ट्वा हर्षस्य नान्तं
परिपश्यते सः १६
तदाचड्ढ्वं ज्ञातिकुलानुपूर्वीं पदं शिरःसु
द्विषतां कुरुध्वम्
प्रह्लादयध्वं हृदयं ममेयं पाञ्चालराजस्य
सहानुगस्य १७
पाण्डुर्हि राजा द्रुपदस्य राज्ञः प्रियः सखा
चात्मसमो बभूव
तस्यैष कामो दुहिता ममेयं स्नुषा यदि स्यादिति
कौरवस्य १८
अयं च कामो द्रुपदस्य राज्ञो हृदि स्थितो
नित्यमनिन्दिताङ्गाः
यदर्जुनो वै पृथुदीर्घबाहुर्धर्मेण विन्देत सुतां
ममेति १९
तथोक्तवाक्यं स पुरोहितं तं स्थितं विनीतं
समुदीक्ष्य राजा
समीपस्थं भीममिदं शशास प्रदीयतां पाद्यमर्घ्यं
तथास्मै २०
मान्यः पुरोधा द्रुपदस्य राज्ञस्तस्मै
प्रयोज्याभ्यधिकैव पूजा
भीमस्तथा तत्कृतवान्नरेन्द्र तां चैव पूजां
प्रतिसंगृहीत्वा २१
सुखोपविष्टं तु पुरोहितं तं युधिष्ठिरो
ब्राह्मणमित्युवाच
पाञ्चालराजेन सुता निसृष्टा स्वधर्भदृष्टेन
यथानुकामम् २२
प्रदिष्टशुल्का द्रुपदेन राज्ञा सानेन वीरेण

तथानुवृत्ता
न तत्र वर्णेषु कृता विवक्षा न जीवशिल्पे न कुले न गोत्रे २३
कृतेन सज्येन हि कार्मुकेण विद्धेन लक्ष्येण च
संनिसृष्टा
सेयं तथानेन महात्मनेह कृष्णा जिता
पार्थिवसङ्घमध्ये २४
नैवंगते सौमकिरद्य राजा संतापमर्हत्यसुखाय कर्तुम्
कामश्च योऽसौ द्रुपदस्य राज्ञः स चापि संपत्स्यति
पार्थिवस्य २५
अप्राप्यरूपां हि नरेन्द्रकन्यामिमामहं ब्राह्मण साधु मन्ये
न तद्धनुर्मन्दबलेन शक्यं मौर्व्या समायोजयितुं तथा
हि
न चाकृतास्त्रेण न हीनजेन लक्ष्यं तथा पातयितुं हि शक्यम् २६
तस्मान्न तापं दुहितुर्निमित्तं पाञ्चालराजोऽहति कर्तुमद्य
न चापि तत्पातनमन्यथेह कर्तुं विषह्यं भुवि मानवेन २७
एवं ब्रुवत्येव युधिष्ठिरे तु पाञ्चालराजस्य समीपतोऽन्य
तत्राजगामाशु नरो द्वितीयो निवेदयिष्यन्निह सिद्धमन्नम् २८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८५

षडशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
दूत उवाच
जन्यार्थमन्नं द्रुपदेन राज्ञा विवाहहेतोरुपसंस्कृतं च
तदाप्नुवध्वं कृतसर्वकार्याः कृष्णा च तत्रैव चिरं

न कार्यम् १
इमे रथाः काञ्चनपद्मचित्राः सदश्वयुक्ता
वसुधाधिपार्हाः
एतान्समारुह्य परैत सर्वे पाञ्चालराजस्य निवेशनं
तत् २
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रयाताः कुरुपुङ्गवास्ते पुरोहितं तं प्रथमं
प्रयाप्य
आस्थाय यानानि महान्ति तानि कुन्ती च कृष्णा च सहैव
याते ३
श्रुत्वा तु वाक्यानि पुरोहितस्य
यान्युक्तवान्भारत धर्मराजः
जिज्ञासयैवाथ कुरूत्तमानां द्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ४
फलानि माल्यानि सुसंस्कृतानि चर्माणि वर्माणि
तथासनानि
गाश्चैव राजन्नथ चैव रज्जूर्द्रव्याणि चान्यानि
कृषीनिमित्तम् ५
अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः सर्वाणि
कॢप्तान्यखिलेन तत्र
क्रीडानिमित्तानि च यानि तानि सर्वाणि तत्रोपजहार
राजा ६
रथाश्ववर्माणि च भानुमन्ति खड्गा
महान्तोऽश्वरथाश्च चित्राः
धनूंषि चाग्र्याणि शराश्च मुख्याः शक्त्यृष्टयः
काञ्चनभूषिताश्च ७
प्रासा भुशुण्ड्यश्च परश्वधाश्च सांग्रामिकं चैव
तथैव सर्वम्
शय्यासनान्युत्तमसंस्कृतानि तथैव चासन्विविधानि
तत्र ८
कुन्ती तु कृष्णां परिगृह्य साध्वीमन्तःपुरं द्रुपदस्याविवेश

स्त्रियश्च तां कौरवराजपत्नीं प्रत्यर्चयांचक्रुरदीनसत्त्वाः ९
तान्सिंहविक्रान्तगतीनवेक्ष्य
महर्षभाक्षानजिनोत्तरीयान्
गूढोत्तरांसान्भुजगेन्द्र
भोगप्रलम्बबाहून्पुरुषप्रवीरान् १०
राजा च राज्ञः सचिवाश्च सर्वे पुत्राश्च राज्ञः
सुहृदस्तथैव
प्रेष्याश्च सर्वे निखिलेन राजन्हर्षं समापेतुरतीव
तत्र ११
ते तत्र वीराः परमासनेषु सपादपीठेष्वविशङ्कमानाः
यथानुपूर्व्या विविशुर्नराग्र्यास्तदा महार्हेषु न
विस्मयन्तः १२
उच्चावचं पार्थिवभोजनीयं पात्रीषु जाम्बूनदराजतीषु
दासाश्च दास्यश्च सुमृष्टवेषाः
भोजापकाश्चाप्युपजह्रुरन्नम् १३
ते तत्र भुक्त्वा पुरुषप्रवीरा यथानुकामं सुभृशं
प्रतीताः
उत्क्रम्य सर्वाणि वसूनि तत्र
साङ्ग्रामिकान्याविविशुर्नृवीराः १४
तल्लक्षयित्वा द्रुपदस्य पुत्रो राजा च सर्वैः सह
मन्त्रिमुख्यैः
समर्चयामासुरुपेत्य हृष्टाः
कुन्तीसुतान्पार्थिवपुत्रपौत्रान् १५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८६

सप्ताशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तत आहूय पाञ्चाल्यो राजपुत्रं युधिष्ठिरम् परिग्रहेण ब्राह्मेण परिगृह्य महाद्युतिः १ पर्यपृच्छददीनात्मा कुन्तीपुत्रं सुवर्चसम्

कथं जानीम भवतः क्षत्रियान्ब्राह्मणानुत २
वैश्यान्वा गुणसंपन्नानुत वा शूद्रयोनिजान्
मायामास्थाय वा सिद्धांश्चरतः सर्वतोदिशम् ३
कृष्णाहेतोरनुप्राप्तान्दिवः सन्दर्शनार्थिनः
ब्रवीतु नो भवान्सत्यं संदेहो ह्यत्र नो महान् ४
अपि नः संशयस्यान्ते मनस्तुष्टिरिहाविशेत्
अपि नो भागधेयानि शुभानि स्युः परंतप ५
कामया ब्रूहि सत्यं त्वं सत्यं राजसु शोभते
इष्टापूर्तेन च तथा वक्तव्यमनृतं न तु ६
श्रुत्वा ह्यमरसंकाश तव वाक्यमरिंदम
ध्रुवं विवाहकरणमास्थास्यामि विधानतः ७
युधिष्ठिर उवाच
मा राजन्विमना भूस्त्वं पाञ्चाल्य प्रीतिरस्तु ते
ईप्सितस्ते ध्रुवः कामः संवृत्तोऽयमसंशयम् ८
वयं हि क्षत्रिया राजन्पाण्डोः पुत्रा महात्मनः
ज्येष्ठं मां विद्धि कौन्तेयं भीमसेनार्जुनाविमौ
याभ्यां तव सुता राजन्निर्जिता राजसंसदि ९
यमौ तु तत्र राजेन्द्र यत्र कृष्णा प्रतिष्ठिता
व्येतु ते मानसं दुःखं क्षत्रियाः स्मो नरर्षभ
पद्मिनीव सुतेयं ते ह्रदादन्यं ह्रदं गता १०
इति तथ्यं महाराज सर्वमेतद्ब्रवीमि ते
भवान्हि गुरुरस्माकं परमं च परायणम् ११
वैशम्पायन उवाच
ततः स द्रुपदो राजा हर्षव्याकुललोचनः
प्रतिवक्तुं तदा युक्तं नाशकत्तं युधिष्ठिरम् १२
यत्नेन तु स तं हर्षं संनिगृह्य परंतपः
अनुरूपं तदा राजा प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् १३
पप्रच्छ चैनं धर्मात्मा यथा ते प्रद्रुताः पुरा
स तस्मै सर्वमाचख्यावानुपूर्व्येण पाण्डवः १४
तच्छ्रुत्वा द्रुपदो राजा कुन्तीपुत्रस्य भाषितम्
विगर्हयामास तदा धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् १५
आश्वासयामास च तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम्

प्रतिजज्ञे च राज्याय द्रुपदो वदतां वरः १६
ततः कुन्ती च कृष्णा च भीमसेनार्जुनावपि
यमौ च राज्ञा संदिष्टौ विविशुर्भवनं महत् १७
तत्र ते न्यवसन्राजन्यज्ञसेनेन पूजिताः
प्रत्याश्वस्तांस्ततो राजा सह पुत्रैरुवाच तान् १८
गृह्णातु विधिवत्पाणिमद्यैव कुरुनन्दनः
पुण्येऽहनि महाबाहुरर्जुनः कुरुतां क्षणम् १९
ततस्तमब्रवीद्राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
ममापि दारसम्बन्धः कार्यस्तावद्विशां पते २०
द्रुपद उवाच
भवान्वा विधिवत्पाणिं गृह्णातु दुहितुर्मम
यस्य वा मन्यसे वीर तस्य कृष्णामुपादिश २१
युधिष्ठिर उवाच
सर्वेषां द्रौपदी राजन्महिषी नो भविष्यति
एवं हि व्याहृतं पूर्वं मम मात्रा विशां पते २२
अहं चाप्यनिविष्टो वै भीमसेनश्च पाण्डवः
पार्थेन विजिता चैषा रत्नभूता च ते सुता २३
एष नः समयो राजन्रत्नस्य सहभोजनम्
न च तं हातुमिच्छामः समयं राजसत्तम २४
सर्वेषां धर्मतः कृष्णा महिषी नो भविष्यति
आनुपूर्व्येण सर्वेषां गृह्णातु ज्वलने करम् २५
द्रुपद उवाच
एकस्य बह्व्यो विहिता महिष्यः कुरुनन्दन
नैकस्या बहवः पुंसो विधीयन्ते कदाचन २६
लोकवेदविरुद्धं त्वं नाधर्मं धार्मिकः शुचिः
कर्तुमर्हसि कौन्तेय कस्मात्ते बुद्धिरीदृशी २७
युधिष्ठिर उवाच
सूक्ष्मो धर्मो महाराज नास्य विद्मो वयं गतिम्
पूर्वेषामानुपूर्व्येण यातं वर्त्मानुयामहे २८
न मे वागनृतं प्राह नाधर्मे धीयते मतिः
एवं चैव वदत्यम्बा मम चैव मनोगतम् २९
एष धर्मो ध्रुवो राजंश्चरैनमविचारयन्

मा च तेऽत्र विशङ्का भूत्कथंचिदपि पार्थिव ३०
द्रुपद उवाच
त्वं च कुन्ती च कौन्तेय धृष्टद्युम्नश्च मे सुतः
कथयन्त्वितिकर्तव्यं श्वः काले करवामहे ३१
वैशम्पायन उवाच
ते समेत्य ततः सर्वे कथयन्ति स्म भारत
अथ द्वैपायनो राजन्नभ्यागच्छद्यदृच्छया ३२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८७

अष्टाशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्ते पाण्डवाः सर्वे पाञ्चाल्यश्च महायशाः प्रत्युत्थाय महात्मानं कृष्णं दृष्ट्वाभ्यपूजयन् १
प्रतिनन्द्य स तान्सर्वान्पृष्ट्वा कुशलमन्ततः
आसने काञ्चने शुभ्रे निषसाद महामनाः २
अनुज्ञातास्तु ते सर्वे कृष्णेनामिततेजसा
आसनेषु महार्हेषु निषेदुर्द्विपदां वराः ३
ततो मुहूर्तान्मधुरां वाणीमुच्चार्य पार्षतः
पप्रच्छ तं महात्मानं द्रौपद्यर्थे विशां पतिः ४
कथमेका बहूनां स्यान्न च स्याद्धर्मसंकरः
एतन्नो भगवान्सर्वं प्रब्रवीतु यथातथम् ५
व्यास उवाच
अस्मिन्धर्मे विप्रलब्धे लोकवेदविरोधके
यस्य यस्य मतं यद्यच्छ्रोतुमिच्छामि तस्य तत् ६
द्रुपद उवाच
अधर्मोऽय मम मतो विरुद्धो लोकवेदयोः
न ह्येका विद्यते पत्नी बहूनां द्विजसत्तम ७
न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मो महात्मभिः
न च धर्मोऽप्यनेकस्थश्चरितव्यः सनातनः ८
अतो नाहं करोम्येवं व्यवसायं क्रियां प्रति

धर्मसंदेहसंदिग्धं प्रतिभाति हि मामिदम् ९
धृष्टद्युम्न उवाच
यवीयसः कथं भार्यां ज्येष्ठो भ्राता द्विजर्षभ
ब्रह्मन्समभिवर्तेत सद्वृत्तः संस्तपोधन १०
न तु धर्मस्य सूक्ष्मत्वाद्गतिं विद्मः कथंचन
अधर्मो धर्म इति वा व्यवसायो न शक्यते ११
कर्तुमस्मद्विधैर्ब्रह्मंस्ततो न व्यवसाम्यहम्
पञ्चानां महिषी कृष्णा भवत्विति कथंचन १२
युधिष्ठिर उवाच
न मे वागनृतं प्राह नाधर्मे धीयते मतिः
वर्तते हि मनो मेऽत्र नैषोऽधर्मः कथंचन १३
श्रूयते हि पुराणेऽपि जटिला नाम गौतमी
ऋषीनध्यासितवती सप्त धर्मभृतां वर १४
गुरोश्च वचनं प्राहुर्धर्मं धर्मज्ञसत्तम
गुरूणां चैव सर्वेषां जनित्री परमो गुरुः १५
सा चाप्युक्तवती वाचं भैक्षवद्भुज्यतामिति
तस्मादेतदहं मन्ये धर्मं द्विजवरोत्तम १६
कुन्त्युवाच
एवमेतद्यथाहायं धर्मचारी युधिष्ठिरः
अनृतान्मे भयं तीव्रं मुच्येयमनृतात्कथम् १७
व्यास उवाच
अनृतान्मोक्षसे भद्रे धर्मश्चैष सनातनः
न तु वक्ष्यामि सर्वेषां पाञ्चाल शृणु मे स्वयम् १८
यथायं विहितो धर्मो यतश्चायं सनातनः
यथा च प्राह कौन्तेयस्तथा धर्मो न संशयः १९
वैशम्पायन उवाच
तत उत्थाय भगवान्व्यासो द्वैपायनः प्रभुः
करे गृहीत्वा राजानं राजवेश्म समाविशत् २०
पाण्डवाश्चापि कुन्ती च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः
विचेतसस्ते तत्रैव प्रतीक्षन्ते स्म तावुभौ २१
ततो द्वैपायनस्तस्मै नरेन्द्राय महात्मने
आचख्यौ तद्यथा धर्मो बहूनामेकपत्निता २२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८८

एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
व्यास उवाच
पुरा वै नैमिषारण्ये देवाः सत्रमुपासते
तत्र वैवस्वतो राजञ्शामित्रमकरोत्तदा १
ततो यमो दीक्षितस्तत्र राजन्नामारयत्किंचिदपि
प्रजाभ्यः
ततः प्रजास्ता बहुला बभूवुः
कालातिपातान्मरणात्प्रहीणाः २
ततस्तु शक्रो वरुणः कुबेरः साध्या रुद्रा
वसवश्चाश्विनौ च
प्रणेतारं भुवनस्य प्रजापतिं समाजग्मुस्तत्र
देवास्तथान्ये ३
ततोऽब्रुवँ ल्लोकगुरुं समेता भयं नस्तीव्रं
मानुषाणां विवृद्ध्या
तस्माद्भयादुद्विजन्तः सुखेप्सवः प्रयाम सर्वे
शरणं भवन्तम् ४
ब्रह्मोवाच
किं वो भयं मानुषेभ्यो यूयं सर्वे यदामराः
मा वो मर्त्यसकाशाद्वै भयं भवतु कर्हिचित् ५
देवा ऊचुः
मर्त्या ह्यमर्त्याः संवृत्ता न विशेषोऽस्ति कश्चन
अविशेषादुद्विजन्तो विशेषार्थमिहागताः ६
ब्रह्मोवाच
वैवस्वतो व्यापृतः सत्रहेतोस्तेन त्विमे न
म्रियन्ते मनुष्याः
तस्मिन्नेकाग्रे कृतसर्वकार्ये तत एषां
भवितैवान्तकालः ७
वैवस्वतस्यापि तनुर्विभूता वीर्येण युष्माकमुत प्रयुक्ता

सैषामन्तो भविता ह्यन्तकाले तनुर्हि वीर्यं भविता नरेषु ८
व्यास उवाच
ततस्तु ते पूर्वजदेववाक्यं श्रुत्वा देवा यत्र देवा
यजन्ते
समासीनास्ते समेता महाबला भागीरथ्यां ददृशुः
पुण्डरीकम् ९
दृष्ट्वा च तद्विस्मितास्ते बभूवुस्तेषामिन्द्र
स्तत्र शूरो जगाम
सोऽपश्यद्योषामथ पावकप्रभां यत्र गङ्गा सततं
संप्रसूता १०
सा तत्र योषा रुदतीजलार्थिनी गङ्गां देवीं
व्यवगाह्यावतिष्ठत्
तस्याश्रुबिन्दुः पतितो जले वै तत्पद्ममासीदथ तत्र
काञ्चनम् ११
तदद्भुतं प्रेक्ष्य वज्री तदानीमपृच्छत्तां
योषितमन्तिकाद्वै
का त्वं कथं रोदिषि कस्य हेतोर्वाक्यं तथ्यं कामयेह
ब्रवीहि १२
स्त्र्युवाच
त्वं वेत्स्यसे मामिह यास्मि शक्र यदर्थं चाहं
रोदिमि मन्दभाग्या
आगच्छ राजन्पुरतोऽह गमिष्ये द्रष्टासि तद्रोदिमि
यत्कृतेऽहम् १३
व्यास उवाच
तां गच्छन्तीमन्वगच्छत्तदानीं सोऽपश्यदारात्तरुणं
दर्शनीयम्
सिंहासनस्थं युवतीसहायं
क्रीडन्तमक्षैर्गिरिराजमूर्ध्नि १४
तमब्रवीद्देवराजो ममेदं त्वं विद्धि विश्वं भुवनं वशे स्थितम्
ईशोऽहमस्मीति समन्युरब्रवीद्दृष्ट्वा तमक्षैः

सुभृशं प्रमत्तम् १५
क्रुद्धं तु शक्रं प्रसमीक्ष्य देवो जहास शक्रं च
शनैरुदैक्षत
संस्तम्भितोऽभूदथ देवराजस्तेनेक्षितः
स्थाणुरिवावतस्थे १६
यदा तु पर्याप्तमिहास्य क्रीडया तदा देवीं रुदतीं
तामुवाच
आनीयतामेष यतोऽहमारान्मैनं दर्पः पुनरप्याविशेत १७
ततः शक्रः स्पृष्टमात्रस्तया तु स्रस्तैरङ्गैः
पतितोऽभूद्धरण्याम्
तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजा मैवं पुनः शक्र कृथाः
कथंचित् १८
विवर्तयैनं च महाद्रिराजं बलं च वीर्यं च
तवाप्रमेयम्
विवृत्य चैवाविश मध्यमस्य यत्रासते त्वद्विधाः
सूर्यभासः १९
स तद्विवृत्य शिखरं
महागिरेस्तुल्यद्युतींश्चतुरोऽन्यान्ददर्श
स तानभिप्रेक्ष्य बभूव दुःखितः कच्चिन्नाहं भविता
वै यथेमे २०
ततो देवो गिरिशो वज्रपाणिं विवृत्य नेत्रे
कुपितोऽभ्युवाच
दरीमेतां प्रविश त्वं शतक्रतो यन्मां
बाल्यादवमंस्थाः पुरस्तात् २१
उक्तस्त्वेवं विभुना देवराजः प्रवेपमानो
भृशमेवाभिषङ्गात्
स्रस्तैरङ्गैरनिलेनेव नुन्नमश्वत्थपत्रं
गिरिराजमूर्ध्नि २२
स प्राञ्जलिर्विनतेनाननेन प्रवेपमानः सहसैवमुक्तः
उवाच चेदं बहुरूपमुग्रं द्रष्टा शेषस्य भगवंस्त्वं
भवाद्य २३
तमब्रवीदुग्रधन्वा प्रहस्य नैवंशीलाः

शेषमिहाप्नुवन्ति
एतेऽप्येनं भवितारः पुरस्तात्तस्मादेतां दरीमाविश्य शेध्वम् २४
शेषोऽप्येवं भविता वो न संशयो योनिं सर्वे
मानुषीमाविशध्वम्
तत्र यूयं कर्म कृत्वाविषह्यं बहूनन्यान्निधनं
प्रापयित्वा २५
आगन्तारः पुनरेवेन्द्रलोकं स्वकर्मणा पूर्वजितं
महार्हम्
सर्वं मया भाषितमेतदेवं
कर्तव्यमन्यद्विविधार्थवच्च २६
पूर्वेन्द्रा ऊचुः
गमिष्यामो मानुषं देवलोकाद्दुराधरो विहितो यत्र
मोक्षः
देवास्त्वस्मानादधीरञ्जनन्यां धर्मो
वायुर्मघवानश्विनौ च २७
व्यास उवाच
एतच्छ्रुत्वा वज्रपाणिर्वचस्तु देवश्रेष्ठं
पुनरेवेदमाह
वीर्येणाहं पुरुषं कार्यहेतोर्दद्यामेषां पञ्चमं
मत्प्रसूतम् २८
तेषां कामं भगवानुग्रधन्वा प्रादादिष्टं
सन्निसर्गाद्यथोक्तम्
तां चाप्येषां योषितं लोककान्तां श्रियं भार्यां
व्यदधान्मानुषेषु २९
तैरेव सार्धं तु ततः स देवो जगाम नारायणमप्रमेयम्
स चापि तद्व्यदधात्सर्वमेव ततः सर्वे
संबभूवुर्धरण्याम् ३०
स चापि केशौ हरिरुद्बबर्ह शुक्लमेकमपरं चापि कृष्णम्
तौ चापि केशौ विशतां यदूनां कुले स्त्रियौ रोहिणीं देवकीं च

तयोरेको बलदेवो बभूव कृष्णो द्वितीयः केशवः संबभूव ३१
ये ते पूर्वं शक्ररूपा निरुद्धास्तस्यां दर्यां पर्वतस्योत्तरस्य
इहैव ते पाण्डवा वीर्यवन्तः शक्रस्यांशः पाण्डवः सव्यसाची ३२
एवमेते पाण्डवाः संबभूवुर्ये ते
राजन्पूर्वमिन्द्रा बभूवुः
लक्ष्मीश्चैषां पूर्वमेवोपदिष्टा भार्या यैषा द्रौपदी दिव्यरूपा ३३
कथं हि स्त्री कर्मणोऽन्ते
महीतलात्समुत्तिष्ठेदन्यतो दैवयोगात्
यस्या रूपं सोमसूर्यप्रकाशं गन्धश्चाग्र्यः
क्रोशमात्रात्प्रवाति ३४
इदं चान्यत्प्रीतिपूर्वं नरेन्द्र ददामि ते
वरमत्यद्भुतं च
दिव्यं चक्षुः पश्य कुन्तीसुतांस्त्वं
पुण्यैर्दिव्यैः पूर्वदेहैरुपेतान् ३५
वैशम्पायन उवाच
ततो व्यासः परमोदारकर्मा शुचिर्विप्रस्तपसा तस्य
राज्ञः
चक्षुर्दिव्यं प्रददौ तान्स
सर्वांन्राजापश्यत्पूर्वदेहैर्यथावत् ३६
ततो दिव्यान्हेमकिरीटमालिनः
शुक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान्
बद्धापीडांश्चारुरूपांश्च यूनो
व्यूढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ३७
दिव्यैर्वस्त्रैररजोभिः सुवर्णैर्माल्यैश्चाग्र्यैः शोभमानानतीव साक्षात्त्र्यक्षान्वसवो वाथ दिव्यानादित्यान्वा सर्वगुणोपपन्नान्
तान्पूर्वेन्द्रानेवमीक्ष्याभिरूपान्प्रीतो राजा

द्रुपदो विस्मितश्च ३८
दिव्यां मायां तामवाप्याप्रमेयां तां चैवाग्र्यां
श्रियमिव रूपिणीं च
योग्यां तेषां रूपतेजोयशोभिः पत्नीमृद्धां
! ३९
स तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यरूपं जग्राह पादौ
सत्यवत्याः सुतस्य
नैतच्चित्रं परमर्षे त्वयीति प्रसन्नचेताः स उवाच
चैनम् ४०
व्यास उवाच
आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः
नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ४१
तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शङ्करम्
तामुवाचेश्वरः प्रीतो वृणु काममिति स्वयम् ४२
सैवमुक्ताब्रवीत्कन्या देवं वरदमीश्वरम्
पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ४३
ददौ तस्यै स देवेशस्तं वरं प्रीतिमांस्तदा
पञ्च ते पतयः भद्रे भविष्यन्तीति शंकरः ४४
सा प्रसादयती देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत
एकं पतिं गुणोपेतं त्वत्तोऽहामीति वै तदा
तां देवदेवः प्रीतात्मा पुनः प्राह शुभं वचः ४५
पञ्चकृत्वस्त्वया उक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः
तत्तथा भविता भद्रे तव तद्भद्रमस्तु ते
देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति ४६
द्रुपदैषा हि सा जज्ञे सुता ते देवरूपिणी
पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ४७
स्वर्गश्री पाण्डवार्थाय समुत्पन्ना महामखे
सेह तप्त्वा तपो घोरं दुहितृत्वं तवागता ४८
सैषा देवी रुचिरा देवजुष्टा पञ्चानामेका स्वकृतेन
कर्मणा
स्रष्टा स्वयं देवपत्नी स्वयंभुवा श्रुत्वा
राजन्द्रुपदेष्टं कुरुष्व ४९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः १८९

नवत्यधिक शततमोऽध्यायः द्रुपद उवाच
अश्रुत्वैवं वचनं ते महर्षे मया पूर्वं यतितं कार्यमेतत्
न वै शक्यं विहितस्यापयातुं तदेवेदमुपपन्नं विधानम् १
दिष्टस्य ग्रन्थिरनिवर्तनीयः स्वकर्मणा विहितं नेह किंचित्
कृतं निमित्तं हि वरैकहेतोस्तदेवेदमुपपन्नं बहूनाम् २
तथैव कृष्णोक्तवती पुरस्तान्नैकान्पतीन्मे
भगवान्ददातु
स चाप्येवं वरमित्यब्रवीत्तां देवो हि वेत्ता परमं
यदत्र ३
यदि वायं विहितः शंकरेण धर्मोऽधर्मो वा नात्र
ममापराधः
गृह्णन्त्विमे विधिवत्पाणिमस्या यथोपजोषं
विहितैषां हि कृष्णा ४
वैशम्पायन उवाच
ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराजमद्य पुण्याहमुत
पाण्डवेय
अद्य पौष्यं योगमुपैति चन्द्रमाः पाणिं
कृष्णायास्त्वं गृहाणाद्य पूर्वम् ५
ततो राजा यज्ञसेनः सपुत्रो जन्यार्थमुक्तं बहु
तत्तदग्र्यम्
समानयामास सुतां च कृष्णामाप्लाव्य
रत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ६
ततः सर्वे सुहृदस्तत्र तस्य समाजग्मुः सचिवा मन्त्रिणश्च

द्रष्टुं विवाहंपरमप्रतीता द्विजाश्च पौराश्च यथाप्रधानाः ७
तत्तस्य वेश्मार्थिजनोपशोभितं
विकीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरम्
महार्हरत्नौघविचित्रमाबभौ दिवं यथा
निर्मलतारकाचितम् ८
ततस्तु ते कौरवराजपुत्रा विभूषिताः कुण्डलिनो
युवानः
महार्हवस्त्रा वरचन्दनोक्षिताः कृताभिषेकाः
कृतमङ्गलक्रियाः ९
पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसा सहैव धौम्येन यथाविधि
प्रभो
क्रमेण सर्वे विविशुश्च तत्सदो महर्षभा
गोष्ठमिवाभिनन्दिनः १०
ततः समाधाय स वेदपारगो जुहाव मन्त्रैर्ज्वलितं
हुताशनम्
युधिष्ठिरं चाप्युपनीय मन्त्रविन्नियोजयामास सहैव
कृष्णया ११
प्रदक्षिणं तौ प्रगृहीतपाणी समानयामास स वेदपारगः
ततोऽभ्यनुज्ञाय तमाजिशोभिनं पुरोहितो
राजगृहाद्विनिर्ययौ १२
क्रमेण चानेन नराधिपात्मजा वरस्त्रियास्ते जगृहुस्तदा करम्
अहन्यहन्युत्तमरूपधारिणो महारथाः कौरववंशवर्धनाः १३
इदं च तत्राद्भुतरूपमुत्तमं जगाद विप्रर्षिरतीतमानुषम्
महानुभावा किल सा सुमध्यमा बभूव कन्यैव गते गतेऽहनि १४
कृते विवाहे द्रुपदो धनं ददौ महारथेभ्यो बहुरूपमुत्तमम्
शतं रथानां वरहेमभूषिणां चतुर्युजां

हेमखलीनमालिनाम् १५
शतं गजानामभिपद्मिनां तथा शतं गिरीणामिव हेमशृङ्गिणाम्
तथैव दासीशतमग्र्ययौवनं महार्हवेषाभरणाम्बरस्रजम् १६
पृथक्पृथक् चैव दशायुतान्वितं धनं ददौ सौमकिरग्निसाक्षिकम्
तथैव वस्त्राणि च भूषणानि प्रभावयुक्तानि महाधनानि १७
कृते विवाहे च ततः स्म पाण्डवाः प्रभूतरत्नामुपलभ्य तां श्रियम्
विजह्रुरिन्द्रप्रतिमा महाबलाः पुरे तु पाञ्चालनृपस्य तस्य ह १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९०

एकनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
पाण्डवैः सह संयोगं गतस्य द्रुपदस्य तु
न बभूव भयं किंचिद्देवेभ्योऽपि कथंचन १
कुन्तीमासाद्य ता नार्यो द्रुपदस्य महात्मनः
नाम संकीर्तयन्त्यस्ताः पादौ जग्मुः स्वमूर्धभिः २
कृष्णा च क्षौमसंवीता कृतकौतुकमङ्गला
कृताभिवादना श्वश्र्वास्तस्थौ प्रह्वा कृताञ्जलि ३
रूपलक्षणसंपन्नां शीलाचारसमन्विताम्
द्रौपदीमवदत्प्रेम्णा पृथाशीर्वचनं स्नुषाम् ४
यथेन्द्राणी हरिहये स्वाहा चैव विभावसौ
रोहिणी च यथा सोमे दमयन्ती यथा नले ५
यथा वैश्रवणे भद्रा वसिष्ठे चाप्यरुन्धती
यथा नारायणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तृषु ६
जीवसूर्वीरसूर्भद्रे बहुसौख्यसमन्विता
सुभगा भोगसंपन्ना यज्ञपत्नी स्वनुव्रता ७

अतिथीनागतान्साधून्बालान्वृद्धान्गुरूंस्तथा
पूजयन्त्या यथान्यायं शश्वद्गच्छन्तु ते समाः ८
कुरुजाङ्गलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च
अनु त्वमभिषिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सलम् ९
पतिभिर्निर्जितामुर्वीं विक्रमेण महाबलैः
कुरु ब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधे महाक्रतौ १०
पृथिव्यां यानि रत्नानि गुणवन्ति गुणान्विते
तान्याप्नुहि त्वं कल्याणि सुखिनी शरदां शतम् ११
यथा च त्वाभिनन्दामि वध्वद्य क्षौमसंवृताम्
तथा भूयोऽभिनन्दिष्ये सूतपुत्रां गुणान्विताम् १२
ततस्तु कृतदारेभ्यः पाण्डुभ्यः प्राहिणोद्धरिः
मुक्तावैडूर्यचित्राणि हैमान्याभरणानि च १३
वासांसि च महार्हाणि नानादेश्यानि माधवः
कम्बलाजिनरत्नानि स्पर्शवन्ति शुभानि च १४
शयनासनयानानि विविधानि महान्ति च
वैडूर्यवज्रचित्राणि शतशो भाजनानि च १५
रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताश्च स्वलंकृताः
प्रेष्याः संप्रददौ कृष्णो नानादेश्याः सहस्रशः १६
गजान्विनीतान्भद्राश्चं! सदश्वांश्च स्वलंकृतान् रथांश्च दान्तान्सौवर्णैः शुभ्रैः पट्टैरलंकृतान्
१७
कोटिशश्च सुवर्णं स तेषामकृतकं तथा
वीतीकृतममेयात्मा प्राहिणोन्मधुसूदनः १८
तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मराजो युधिष्ठिरः
मुदा परमया युक्तो गोविन्दप्रियकाम्यया १९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९१

द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो राज्ञां चरैराप्तैश्चारः समुपनीयत पाण्डवैरुपसंपन्ना द्रौपदी पतिभिः शुभा १

येन तद्धनुरायम्य लक्ष्यं विद्धं महात्मना
सोऽजुनो जयतां श्रेष्ठो महाबाणधनुर्धरः २
यः शल्यं मद्रराजानमुत्क्षिप्याभ्रामयद्बली
त्रासयंश्चापि संक्रुद्धो वृक्षेण पुरुषान्रणे ३
न चापि संभ्रमः कश्चिदासीत्तत्र महात्मनः
स भीमो भीमसंस्पर्शः शत्रुसेनाङ्गपातनः ४
ब्रह्मरूपधराञ्श्रुत्वा पाण्डुराजसुतांस्तदा
कौन्तेयान्मनुजेन्द्राणां विस्मयः समजायत ५
सपुत्रा हि पुरा कुन्ती दग्धा जतुगृहे श्रुता
पुनर्जातानिति स्मैतान्मन्यन्ते सर्वपार्थिवाः ६
धिक्कुर्वन्तस्तदा भीष्मं धृतराष्ट्रं च कौरवम्
कर्मणा सुनृशंसेन पुरोचनकृतेन वै ७
वृत्ते स्वयंवरे चैव राजानः सर्व एव ते
यथागतं विप्रजग्मुर्विदित्वा पाण्डवान्वृतान् ८
अथ दुर्योधनो राजा विमना भ्रातृभिः सह
अश्वत्थाम्ना मातुलेन कर्णेन च कृपेण च ९
विनिवृत्तो वृतं दृष्ट्वा द्रौपद्या श्वेतवाहनम्
तं तु दुःशासनो व्रीडन्मन्दं मन्दमिवाब्रवीत् १०
यद्यसौ ब्राह्मणो न स्याद्विन्देत द्रौपदीं न सः
न हि तं तत्त्वतो राजन्वेद कश्चिद्धनञ्जयम् ११
दैवं तु परमं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम्
धिगस्मत्पौरुषं तात यद्धरन्तीह पाण्डवाः १२
एवं संभाषमाणास्ते निन्दन्तश्च पुरोचनम्
विविशुर्हास्तिनपुरं दीना विगतचेतसः १३
त्रस्ता विगतसंकल्पा दृष्ट्वा पार्थान्महौजसः
मुक्तान्हव्यवहाच्चैनान्संयुक्तान्द्रुपदेन च १४
धृष्टद्युम्नं तु संचिन्त्य तथैव च शिखण्डिनम्
द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् १५
विदुरस्त्वथ ताञ्श्रुत्वा द्रौपद्या पाण्डवान्वृतान्
व्रीडितान्धार्तराष्ट्रांश्च भग्नदर्पानुपागतान् १६

ततः प्रीतमनाः क्षत्ता धृतराष्ट्रं विशां पते
उवाच दिष्ट्या कुरवो वर्धन्त इति विस्मितः १७
वैचित्रवीर्यस्तु नृपो निशम्य विदुरस्य तत्
अब्रवीत्परमप्रीतो दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत १८
मन्यते हि वृतं पुत्रं ज्येष्ठं द्रुपदकन्यया
दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः १९
अथ त्वाज्ञापयामास द्रौपद्या भूषणं बहु
आनीयतां वै कृष्णेति पुत्रं दुर्योधनं तदा २०
अथास्य पश्चाद्विदुर आचख्यौ पाण्डवान्वृतान्
सर्वान्कुशलिनो वीरान्पूजितान्द्रुपदेन च
तेषां संबन्धिनश्चान्यान्बहून्बलसमन्वितान् २१
धृतराष्ट्र उवाच
यथैव पाण्डोः पुत्रास्ते तथैवाभ्यधिका मम
सेयमभ्यधिका प्रीतिर्वृद्धिर्विदुर मे मता
यत्ते कुशलिनो वीरा मित्रवन्तश्च पाण्डवाः २२
को हि द्रुपदमासाद्य मित्रं क्षत्तः सबान्धवम्
न बुभूषेद्भवेनार्थी गतश्रीरपि पार्थिवः २३
वैशम्पायन उवाच
तं तथा भाषमाणं तु विदुरः प्रत्यभाषत
नित्यं भवतु ते बुद्धिरेषा राजञ्शतं समाः २४
ततो दुर्योधनश्चैव राधेयश्च विशां पते
धृतराष्ट्रमुपागम्य वचोऽब्रूतामिदं तदा २५
संनिधौ विदुरस्य त्वां वक्तुं नृप न शक्नुवः
विविक्तमिति वक्ष्यावः किं तवेदं चिकीर्षितम् २६
सपत्नवृद्धिं यत्तात मन्यसे वृद्धिमात्मनः
अभिष्टौषि च यत्क्षत्तुः समीपे द्विपदां वर २७
अन्यस्मिन्नृप कर्तव्ये त्वमन्यत्कुरुषेऽनघ
तेषां बलविघातो हि कर्तव्यस्तात नित्यशः २८
ते वयं प्राप्तकालस्य चिकीर्षां मन्त्रयामहे
यथा नो न ग्रसेयुस्ते सपुत्रबलबान्धवान् २९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९२

त्रिनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
अहमप्येवमेवैतच्चिन्तयामि यथा युवाम्
विवेक्तुं नाहमिच्छामि त्वाकारं विदुरं प्रति १
अतस्तेषां गुणानेव कीर्तयामि विशेषतः
नावबुध्येत विदुरो ममाभिप्रायमिङ्गितैः २
यच्च त्वं मन्यसे प्राप्तं तद्ब्रूहि त्वं सुयोधन
राधेय मन्यसे त्वं च यत्प्राप्तं तद्ब्रवीहि मे ३
दुर्योधन उवाच
अद्य तान्कुशलैर्विप्रैः सुकृतैराप्तकारिभिः
कुन्तीपुत्रान्भेदयामो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ४
अथवा द्रुपदो राजा महद्भिर्वित्तसंचयैः
पुत्राश्चास्य प्रलोभ्यन्ताममात्याश्चैव सर्वशः ५
परित्यजध्वं राजानं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम्
अथ तत्रैव वा तेषां निवासं रोचयन्तु ते ६
इहैषां दोषवद्वासं वर्णयन्तु पृथक्पृथक्
ते भिद्यमानास्तत्रैव मनः कुर्वन्तु पाण्डवाः ७
अथवा कुशलाः केचिदुपायनिपुणा नराः
इतरेतरतः पार्थान्भेदयन्त्वनुरागतः ८
व्युत्थापयन्तु वा कृष्णां बहुत्वात्सुकरं हि तत्
अथवा पाण्डवांस्तस्यां भेदयन्तु ततश्च ताम् ९
भीमसेनस्य वा राजन्नुपायकुशलैर्नरैः
मृत्युर्विधीयतां छन्नैः स हि तेषां बलाधिकः १०
तस्मिंस्तु निहते राजन्हतोत्साहा हतौजसः
यतिष्यन्ते न राज्याय स हि तेषां व्यपाश्रयः ११
अजेयो ह्यर्जुनः सङ्ख्ये पृष्ठगोपे वृकोदरे
तमृते फल्गुनो युद्धे राधेयस्य न पादभाक् १२
ते जानमाना दौर्बल्यं भीमसेनमृते महत्
अस्मान्बलवतो ज्ञात्वा नशिष्यन्त्यबलीयसः १३
इहागतेषु पार्थेषु निदेशवशवर्तिषु
प्रवर्तिष्यामहे राजन्यथाश्रद्धं निबर्हणे १४

अथवा दर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विलोभ्यताम्
एकैकस्तत्र कौन्तेयस्ततः कृष्णा विरज्यताम् १५
प्रेष्यतां वापि राधेयस्तेषामागमनाय वै
ते लोप्त्रहारैः संधाय वध्यन्तामाप्तकारिभिः १६
एतेषामभ्युपायानां यस्ते निर्दोषवान्मतः
तस्य प्रयोगमातिष्ठ पुरा कालोऽतिवर्तते १७
यावच्चाकृतविश्वासा द्रुपदे पार्थिवर्षभे
तावदेवाद्य ते शक्या न शक्यास्तु ततः परम् १८
एषा मम मतिस्तात निग्रहाय प्रवर्तते
साधु वा यदि वासाधु किं वा राधेय मन्यसे १९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९३

चतुर्नवत्यधिक शततमोऽध्यायः
कर्ण उवाच
दुर्योधन तव प्रज्ञा न सम्यगिति मे मतिः
न ह्युपायेन ते शक्याः पाण्डवाः कुरुनन्दन १
पूर्वमेव हि ते सूक्ष्मैरुपायैर्यतितास्त्वया
निग्रहीतुं यदा वीर शकिता न तदा त्वया २
इहैव वर्तमानास्ते समीपे तव पार्थिव
अजातपक्षाः शिशवः शकिता नैव बाधितुम् ३
जातपक्षा विदेशस्था विवृद्धाः सर्वशोऽद्य ते
नोपायसाध्याः कौन्तेया ममैषा मतिरच्युत ४
न च ते व्यसनैर्योक्तुं शक्या दिष्टकृता हि ते
शङ्किताश्चेप्सवश्चैव पितृपैतामहं पदम् ५
परस्परेण भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते
एकस्यां ये रताः पत्न्यां न भिद्यन्ते परस्परम् ६
न चापि कृष्णा शक्येत तेभ्यो भेदयितुं परैः
परिद्यूनान्वृतवती किमुताद्य मृजावतः ७
ईप्सितश्च गुणः स्त्रीणामेकस्या बहुभर्तृता
तं च प्राप्तवती कृष्णा न सा भेदयितुं सुखम् ८
आर्यवृत्तश्च पाञ्चाल्यो न स राजा धनप्रियः

न संत्यक्ष्यति कौन्तेयान्राज्यदानैरपि ध्रुवम् ९
तथास्य पुत्रो गुणवाननुरक्तश्च पाण्डवान्
तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहं मन्ये कथंचन १०
इदं त्वद्य क्षमं कर्तुमस्माकं पुरुषर्षभ
यावन्न कृतमूलास्ते पाण्डवेया विशां पते
तावत्प्रहरणीयास्ते रोचतां तव विक्रमः ११
अस्मत्पक्षो महान्यावद्यावत्पाञ्चालको लघुः
तावत्प्रहरणं तेषां क्रियतां मा विचारय १२
वाहनानि प्रभूतानि मित्राणि बहुलानि च
यावन्न तेषां गान्धारे तावदेवाशु विक्रम १३
यावच्च राजा पाञ्चाल्यो नोद्यमे कुरुते मनः
सह पुत्रैर्महावीर्यैस्तावदेवाशु विक्रम १४
यावन्नायाति वार्ष्णेयः कर्षन्यादववाहिनीम्
राज्यार्थे पाण्डवेयानां तावदेवाशु विक्रम १५
वसूनि विविधान्भोगान्राज्यमेव च केवलम्
नात्याज्यमस्ति कृष्णस्य पाण्डवार्थे महीपते १६
विक्रमेण मही प्राप्ता भरतेन महात्मना
विक्रमेण च लोकांस्त्रीञ्जितवान्पाकशासनः १७
विक्रमं च प्रशंसन्ति क्षत्रियस्य विशां पते
स्वको हि धर्मः शूराणां विक्रमः पार्थिवर्षभ १८
ते बलेन वयं राजन्महता चतुरङ्गिणा
प्रमथ्य द्रुपदं शीघ्रमानयामेह पाण्डवान् १९
न हि साम्ना न दानेन न भेदेन च पाण्डवाः
शक्याः साधयितुं तस्माद्विक्रमेणैव ताञ्जहि २०
तान्विक्रमेण जित्वेमामखिलां भुङ्क्ष्व मेदिनीम्
नान्यमत्र प्रपश्यामि कार्योपायं जनाधिप २१
वैशम्पायन उवाच
श्रुत्वा तु राधेयवचो धृतराष्ट्रः प्रतापवान्
अभिपूज्य ततः पश्चादिदं वचनमब्रवीत् २२
उपपन्नं महाप्राज्ञे कृतास्त्रे सूतनन्दने
त्वयि विक्रमसंपन्नमिदं वचनमीदृशम् २३
भूय एव तु भीष्मश्च द्रोणो विदुर एव च

युवां न कुरुतां बुद्धिं भवेद्या नः सुखोदया २४
तत आनाय्य तान्सर्वान्मन्त्रिणः सुमहायशाः
धृतराष्ट्रो महाराज मन्त्रयामास वै तदा २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९४

पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
भीष्म उवाच
न रोचते विग्रहो मे पाण्डुपुत्रैः कथंचन
यथैव धृतराष्ट्रो मे तथा पाण्डुरसंशयम् १
गान्धार्याश्च यथा पुत्रास्तथा कुन्तीसुता मताः
यथा च मम ते रक्ष्या धृतराष्ट्र तथा तव २
तथा च मम राज्ञश्च तथा दुर्योधनस्य ते
तथा कुरूणां सर्वेषामन्येषामपि भारत ३
एवं गते विग्रहं तैर्न रोचये संधाय वीरैर्दीयतामद्य
भूमिः
तेषामपीदं प्रपितामहानां राज्यं पितुश्चैव
कुरूत्तमानाम् ४
दुर्योधन यथा राज्यं त्वमिदं तात पश्यसि
मम पैतृकमित्यैवं तेऽपि पश्यन्ति पाण्डवाः ५
यदि राज्यं न ते प्राप्ताः पाण्डवेयास्तपस्विनः
कुत एव तवापीदं भारतस्य च कस्यचित् ६
अथ धर्मेण राज्यं त्वं प्राप्तवान्भरतर्षभ
तेऽपि राज्यमनुप्राप्ताः पूर्वमेवेति मे मतिः ७
मधुरेणैव राज्यस्य तेषामर्धं प्रदीयताम्
एतद्धि पुरुषव्याघ्र हितं सर्वजनस्य च ८
अतोऽन्यथा चेत्क्रियते न हितं नो भविष्यति
तवाप्यकीर्तिः सकला भविष्यति न संशयः ९
कीर्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्तिर्हि परमं बलम्
नष्टकीर्तेर्मनुष्यस्य जीवितं ह्यफलं स्मृतम् १०
यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य न प्रणश्यति कौरव
तावज्जीवति गान्धारे नष्टकीर्तिस्तु नश्यति ११

तमिमं समुपातिष्ठ धर्मं कुरुकुलोचितम्
अनुरूपं महाबाहो पूर्वेषामात्मनः कुरु १२
दिष्ट्या धरन्ति ते वीरा दिष्ट्या जीवति सा पृथा
दिष्ट्या पुरोचनः पापो नसकामोऽत्ययं गतः १३
तदा प्रभृति गान्धारे न शक्नोम्यभिवीक्षितुम् लोके प्राणभृतां कंचिच्छ्रुत्वा कुन्तीं तथागताम्
१४
न चापि दोषेण तथा लोको वैति पुरोचनम्
यथा त्वां पुरुषव्याघ्र लोको दोषेण गच्छति १५
तदिदं जीवितं तेषां तव किल्मषनाशनम्
संमन्तव्यं महाराज पाण्डवानां च दर्शनम् १६
न चापि तेषां वीराणां जीवतां कुरुनन्दन
पित्र्यॐऽश शक्य आदातुमपि वज्रभृता स्वयम् १७
ते हि सर्वे स्थिता धर्मे सर्वे चैवैकचेतसः
अधर्मेण निरस्ताश्च तुल्ये राज्ये विशेषतः १८
यदि धर्मस्त्वया कार्यो यदि कार्यं प्रियं च मे
क्षेमं च यदि कर्तव्यं तेषामर्धं प्रदीयताम् १९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९५

षण्णवत्यधिक शततमोऽध्यायः
द्रोण उवाच
मन्त्राय समुपानीतैर्धृतराष्ट्रहितैर्नृप
धर्म्यं पथ्यं यशस्यं च वाच्यमित्यनुशुश्रुमः १
ममाप्येषा मतिस्तात या भीष्मस्य महात्मनः
संविभज्यास्तु कौन्तेया धर्म एष सनातनः २
प्रेष्यतां द्रुपदायाशु नरः कश्चित्प्रियंवदः
बहुलं रत्नमादाय तेषामर्थाय भारत ३
मिथःकृत्यं च तस्मै स आदाय बहु गच्छतु
वृद्धिं च परमां ब्रूयात्तत्संयोगोद्भवां तथा ४
संप्रीयमाणं त्वां ब्रूयाद्राजन्दुर्योधनं तथा
असकृद्द्रुपदे चैव धृष्टद्युम्ने च भारत ५

उचितत्वं प्रियत्वं च योगस्यापि च वर्णयेत्
पुनः पुनश्च कौन्तेयान्माद्रीपुत्रौ च सान्त्वयन् ६
हिरण्मयानि शुभ्राणि बहून्याभरणानि च
वचनात्तव राजेन्द्र द्रौपद्याः संप्रयच्छतु ७
तथा द्रुपदपुत्राणां सर्वेषां भरतर्षभ
पाण्डवानां च सर्वेषां कुन्त्या युक्तानि यानि च ८
एवं सान्त्वसमायुक्तं द्रुपदं पाण्डवैः सह
उक्त्वाथानन्तरं ब्रूयात्तेषामागमनं प्रति ९
अनुज्ञातेषु वीरेषु बलं गच्छतु शोभनम्
दुःशासनो विकर्णश्च पाण्डवानानयन्त्विह १०
ततस्ते पार्थिवश्रेष्ठ पूज्यमानाः सदा त्वया
प्रकृतीनामनुमते पदे स्थास्यन्ति पैतृके ११
एवं तव महाराज तेषु पुत्रेषु चैव ह
वृत्तमौपयिकं मन्ये भीष्मेण सह भारत १२
कर्ण उवाच
योजितावर्थमानाभ्यां सर्वकार्येष्वनन्तरौ
न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः किमद्भुततरं ततः १३
दुष्टेन मनसा यो वै प्रच्छन्नेनान्तरात्मना
ब्रूयान्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सतां मतम् १४
न मित्राण्यर्थकृच्छ्रेषु श्रेयसे वेतराय वा
विधिपूर्वं हि सर्वस्य दुःखं वा यदि वा सुखम् १५
कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञो बालो वृद्धश्च मानवः
ससहायोऽसहायश्च सर्वं सर्वत्र विन्दति १६
श्रूयते हि पुरा कश्चिदम्बुवीच इति श्रुतः
आसीद्राजगृहे राजा मागधानां महीक्षिताम् १७
स हीनः करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमो नृपः
अमात्यसंस्थः कार्येषु सर्वेष्वेवाभवत्तदा १८
तस्यामात्यो महाकर्णिर्बभूवैकेश्वरः पुरा
स लब्धबलमात्मानं मन्यमानोऽवमन्यते १९
स राज्ञ उपभोग्यानि स्त्रियो रत्नधनानि च
आददे सर्वशो मूढ एश्वर्यं च स्वयं तदा २०

तदादाय च लुब्धस्य लोभाल्लोभो व्यवर्धत
तथा हि सर्वमादाय राज्यमस्य जिहीर्षति २१
हीनस्य करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमस्य च
यतमानोऽपि तद्राज्यं न शशाकेति नः श्रुतम् २२
किमन्यद्विहितान्नूनं तस्य सा पुरुषेन्द्रता
यदि ते विहितं राज्यं भविष्यति विशां पते २३
मिषतः सर्वलोकस्य स्थास्यते त्वयि तद्ध्रुवम्
अतोऽन्यथा चेद्विहितं यतमानो न लप्स्यसे २४
एवं विद्वन्नुपादत्स्व मन्त्रिणां साध्वसाधुताम्
दुष्टानां चैव बोद्धव्यमदुष्टानां च भाषितम् २५
द्रोण उवाच
विद्म ते भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते
दुष्टः पाण्डवहेतोस्त्वं दोषं ख्यापयसे हि नः २६
हितं तु परमं कर्ण ब्रवीमि कुलवर्धनम्
अथ त्वं मस्यसे दुष्टं ब्रूहि यत्परमं हितम् २७
अतोऽन्यथा चेत्क्रियते यद्ब्रवीमि परं हितम्
कुरवो विनशिष्यन्ति नचिरेणेति मे मतिः २८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९६

सप्तनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
विदुर उवाच
राजन्निःसंशयं श्रेयो वाच्यस्त्वमसि बान्धवैः
न त्वशुश्रूषमाणेषु वाक्यं संप्रतितिष्ठति १
हितं हि तव तद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः
भीष्मः शान्तनवो राजन्प्रतिगृह्णासि तन्न च २
तथा द्रोणेन बहुधा भाषितं हितमुत्तमम्
तच्च राधासुतः कर्णो मन्यते न हितं तव ३
चिन्तयंश्च न पश्यामि राजंस्तव सुहृत्तमम्
आभ्यां पुरुषसिंहाभ्यां यो वा स्यात्प्रज्ञयाधिकः ४
इमौ हि वृद्धौ वयसा प्रज्ञया च श्रुतेन च
समौ च त्वयि राजेन्द्र तेषु पाण्डुसुतेषु च ५

धर्मे चानवमौ राजन्सत्यतायां च भारत
रामाद्दाशरथेश्चैव गयाच्चैव न संशयः ६
न चोक्तवन्तावश्रेयः पुरस्तादपि किंचन
न चाप्यपकृतं किंचिदनयोर्लक्ष्यते त्वयि ७
ताविमौ पुरुषव्याघ्रावनागसि नृप त्वयि
न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः कथं सत्यपराक्रमौ ८
प्रज्ञावन्तौ नरश्रेष्ठावस्मिँ ल्लोके नराधिप
त्वन्निमित्तमतो नेमौ किंचिज्जिह्मं वदिष्यतः
इति मे नैष्ठिकी बुद्धिर्वर्तते कुरुनन्दन ९
न चार्थहेतोर्धर्मज्ञौ वक्ष्यतः पक्षसंश्रितम्
एतद्धि परमं श्रेयो मेनाते तव भारत १०
दुर्योधनप्रभृतयः पुत्रा राजन्यथा तव
तथैव पाण्डवेयास्ते पुत्रा राजन्न संशयः ११
तेषु चेदहितं किंचिन्मन्त्रयेयुरबुद्धितः
मन्त्रिणस्ते न ते श्रेयः प्रपश्यन्ति विशेषतः १२
अथ ते हृदये राजन्विशेषस्तेषु वर्तते
अन्तरस्थं विवृण्वानाः श्रेयः कुर्युर्न ते ध्रुवम्
१३
एतदर्थमिमौ राजन्महात्मानौ महाद्युती
नोचतुर्विवृतं किंचिन्न ह्येष तव निश्चयः १४
यच्चाप्यशक्यतां तेषामाहतुः पुरुषर्षभौ
तत्तथा पुरुषव्याघ्र तव तद्भद्रमस्तु ते १५
कथं हि पाण्डवः श्रीमान्सव्यसाची परंतपः
शक्यो विजेतुं संग्रामे राजन्मघवता अपि १६
भीमसेनो महाबाहुर्नागायुतबलो महान्
कथं स्म युधि शक्येत विजेतुममरैरपि १७
तथैव कृतिनौ युद्धे यमौ यमसुताविव
कथं विषहितुं शक्यौ रणे जीवितुमिच्छता १८
यस्मिन्धृतिरनुक्रोशः क्षमा सत्यं पराक्रमः
नित्यानि पाण्डवश्रेष्ठे स जीयेत कथं रणे १९
येषां पक्षधरो रामो येषां मन्त्री जनार्दनः
किं नु तैरजितं संख्ये येषां पक्षे च सात्यकिः २०

द्रुपदः श्वशुरो येषां येषां श्यालाश्च पार्षताः
धृष्टद्युम्नमुखा वीरा भ्रातरो द्रुपदात्मजाः २१
सोऽशक्यतां च विज्ञाय तेषामग्रेण भारत
दायाद्यतां च धर्मेण सम्यक्तेषु समाचर २२
इदं निर्दिग्धमयशः पुरोचनकृतं महत्
तेषामनुग्रहेणाद्य राजन्प्रक्षालयात्मनः २३
द्रुपदोऽपि महान्राजा कृतवैरश्च नः पुरा
तस्य संग्रहणं राजन्स्वपक्षस्य विवर्धनम् २४
बलवन्तश्च दाशार्हा बहवश्च विशां पते
यतः कृष्णस्ततस्ते स्युर्यतः कृष्णस्ततो जयः २५
यच्च साम्नैव शक्येत कार्यं साधयितुं नृप
को दैवशप्तस्तत्कर्तुं विग्रहेण समाचरेत् २६
श्रुत्वा च जीवतः पार्थान्पौरजानपदो जनः
बलवद्दर्शने गृध्नुस्तेषां राजन्कुरु प्रियम् २७
दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः
अधर्मयुक्ता दुष्प्रज्ञा बाला मैषां वचः कृथाः २८
उक्तमेतन्मया राजन्पुरा गुणवतस्तव
दुर्योधनापराधेन प्रजेयं विनशिष्यति २९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९७

अष्टनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
भीष्मः शान्तनवो विद्वान्द्रोणश्च भगवानृषिः
हितं परमकं वाक्यं त्वं च सत्यं ब्रवीषि माम् १
यथैव पाण्डोस्ते वीराः कुन्तीपुत्रा महारथाः
तथैव धर्मतः सर्वे मम पुत्रा न संशयः २
यथैव मम पुत्राणामिदं राज्यं विधीयते
तथैव पाण्डुपुत्राणामिदं राज्यं न संशयः ३
क्षत्तरानय गच्छैतान्सह मात्रा सुसत्कृतान्
तया च देवरूपिण्या कृष्णया सह भारत ४
दिष्ट्या जीवन्ति ते पार्था दिष्ट्या जीवति सा पृथा

दिष्ट्या द्रुपदकन्यां च लब्धवन्तो महारथाः ५
दिष्ट्या वर्धामहे सर्वे दिष्ट्या शान्तः पुरोचनः
दिष्ट्या मम परं दुःखमपनीतं महाद्युते ६
वैशम्पायन उवाच
ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रस्य शासनात्
सकाशं यज्ञसेनस्य पाण्डवानां च भारत ७
तत्र गत्वा स धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः
द्रुपदं न्यायतो राजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ८
स चापि प्रतिजग्राह धर्मेण विदुरं ततः
चक्रतुश्च यथान्यायं कुशलप्रश्नसंविदम् ९
ददर्श पाण्डवांस्तत्र वासुदेवं च भारत
स्नेहात्परिष्वज्य स तान्पप्रच्छानामयं ततः १०
तैश्चाप्यमितबुद्धिः स पूजितोऽथ यथाक्रमम्
वचनाद्धृतराष्ट्रस्य स्नेहयुक्तं पुनः पुनः ११
पप्रच्छानामयं राजंस्ततस्तान्पाण्डुनन्दनान्
प्रददौ चापि रत्नानि विविधानि वसूनि च १२
पाण्डवानां च कुन्त्याश्च द्रौपद्याश्च विशां पते
द्रुपदस्य च पुत्राणां यथा दत्तानि कौरवैः १३
प्रोवाच चामितमतिः प्रश्रितं विनयान्वितः
द्रुपदं पाण्डुपुत्राणां संनिधौ केशवस्य च १४
राजञ्शृणु सहामात्यः सपुत्रश्च वचो मम
धृतराष्ट्रः सपुत्रस्त्वां सहामात्यः सबान्धवः १५
अब्रवीत्कुशलं राजन्प्रीयमाणः पुनः पुनः
प्रीतिमांस्ते दृढं चापि संबन्धेन नराधिप १६
तथा भीष्मः शान्तनवः कौरवैः सह सर्वशः
कुशलं त्वां महाप्राज्ञः सर्वतः परिपृच्छति १७
भारद्वाजो महेष्वासो द्रोणः प्रियसखस्तव
समाश्लेषमुपेत्य त्वां कुशलं परिपृच्छति १८
धृतराष्ट्रश्च पाञ्चाल्य त्वया संबन्धमीयिवान्
कृतार्थं मन्यतेऽत्मानं तथा सर्वेऽपि कौरवाः १९
न तथा राज्यसंप्राप्तिस्तेषां प्रीतिकरी मता
यथा संबन्धकं प्राप्य यज्ञसेन त्वया सह २०

एतद्विदित्वा तु भवान्प्रस्थापयतु पाण्डवान्
द्रष्टुं हि पाण्डुदायादांस्त्वरन्ते कुरवो भृशम् २१
विप्रोषिता दीर्घकालमिमे चापि नरर्षभाः
उत्सुका नगरं द्रष्टुं भविष्यन्ति पृथा तथा २२
कृष्णामपि च पाञ्चालद्यं सर्वाः कुरुवरस्त्रियः
द्रष्टुकामाः प्रतीक्षन्ते परं च विषयं च नः २३
स भवान्पाण्डुपुत्राणामाज्ञापयतु माचिरम्
गमनं सहदाराणामेतदागमनं मम २४
विसृष्टेषु त्वया राजन्पाण्डवेषु महात्मसु
ततोऽह प्रेषयिष्यामि धृतराष्ट्रस्य शीघ्रगान्
आगमिष्यन्ति कौन्तेयाः कुन्ती च सह कृष्णया २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९८

एकोनद्विशततमोऽध्यायः
द्रुपद उवाच
एवमेतन्महाप्राज्ञ यथात्थ विदुराद्य माम्
ममापि परमो हर्षः संबन्धेऽस्मिन्कृते विभो १
गमनं चापि युक्तं स्याद्गृहमेषां महात्मनाम्
न तु तावन्मया युक्तमेतद्वक्तुं स्वयं गिरा २
यदा तु मन्यते वीरः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ च पुरुषर्षभौ ३
रामकृष्णौ च धर्मज्ञौ तदा गच्छन्तु पाण्डवाः
एतौ हि पुरुषव्याघ्रावेषां प्रियहिते रतौ ४
युधिष्ठिर उवाच
परवन्तो वयं राजंस्त्वयि सर्वे सहानुगाः
यथा वक्ष्यसि नः प्रीत्या करिष्यामस्तथा वयम् ५
वैशम्पायन उवाच
ततोऽब्रवीद्वासुदेवो गमनं मम रोचते
यथा वा मन्यते राजा द्रुपदः सर्वधर्मवित् ६
द्रुपद उवाच

यथैव मन्यते वीरो दाशार्हः पुरुषोत्तमः
प्राप्तकालं महाबाहुः सा बुद्धिर्निश्चिता मम ७
यथैव हि महाभागाः कौन्तेया मम सांप्रतम्
तथैव वासुदेवस्य पाण्डुपुत्रा न संशयः ८
न तद्द्ध्य्याति कौन्तेयो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
यदेषां पुरुषव्याघ्रः श्रेयो ध्यायति केशवः ९
वैशम्पायन उवाच
ततस्ते समनुज्ञाता द्रुपदेन महात्मना
पाण्डवाश्चैव कृष्णश्च विदुरश्च महामतिः १०
आदाय द्रौपदीं कृष्णां कुन्तीं चैव यशस्विनीम्
सविहारं सुखं जग्मुर्नगरं नागसाह्वयम् ११
श्रुत्वा चोपस्थितान्वीरान्धृतराष्ट्रोऽपि कौरवः
प्रतिग्रहाय पाण्डूनां प्रेषयामास कौरवान् १२
विकर्णं च महेष्वासं चित्रसेनं च भारत
द्रोणं च परमेष्वासं गौतमं कृपमेव च १३
तैस्ते परिवृता वीराः शोभमाना महारथाः
नगरं हास्तिनपुरं शनैः प्रविविशुस्तदा १४
कौतूहलेन नगरं दीर्यमाणमिवाभवत्
यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शोकदुःखविनाशनाः १५
तत उच्चावचा वाचः प्रियाः प्रियचिकीर्षुभिः
उदीरिता अशृण्वंस्ते पाण्डवा हृदयंगमाः १६
अयं स पुरुषव्याघ्रः पुनरायाति धर्मवित्
यो नः स्वानिव दायादान्धर्मेण परिरक्षति १७
अद्य पाण्डुर्महाराजो वनादिव वनप्रियः
आगतः प्रियमस्माकं चिकीर्षुर्नात्र संशयः १८
किं नु नाद्य कृतं तावत्सर्वेषां नः परं प्रियम्
यन्नः कुन्तीसुता वीरा भर्तारः पुनरागताः १९
यदि दत्तं यदि हुतं विद्यते यदि नस्तपः
तेन तिष्ठन्तु नगरे पाण्डवाः शरदां शतम् २०
ततस्ते धृतराष्ट्रस्य भीष्मस्य च महात्मनः
अन्येषां च तदर्हाणां चक्रुः पादाभिवन्दनम् २१
कृत्वा तु कुशलप्रश्नं सर्वेण नगरेण ते

समाविशन्त वेश्मानि धृतराष्ट्रस्य शासनात् २२
विश्रान्तास्ते महात्मानः कंचित्कालं महाबलाः
आहूता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च २३
धृतराष्ट्र उवाच
भ्रातृभिः सह कौन्तेय निबोधेदं वचो मम
पुनर्वो विग्रहो मा भूत्खाण्डवप्रस्थमाविश २४
न च वो वसतस्तत्र कश्चिच्छक्तः प्रवाधितुम्
संरक्ष्यमाणान्पार्थेन त्रिदशानिव वज्रिणा
अर्धं राज्यस्य संप्राप्य खाण्डवप्रस्थमाविश २५
वैशम्पायन उवाच
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं नृपं सर्वे प्रणम्य च
प्रतस्थिरे ततो घोरं वनं तन्मनुजर्षभाः
अर्धं राज्यस्य संप्राप्य खाण्डवप्रस्थमाविशन् २६
ततस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णपुरोगमाः
मण्डयांचक्रिंरे तद्वै पुरं स्वर्गवदच्युताः २७
ततः पुण्ये शिवे देशे शान्तिं कृत्वा महारथाः
नगरं मापयामासुर्द्वैपायनपुरोगमाः २८
सागरप्रतिरूपाभिः परिखाभिरलंकृतम्
प्राकारेण च संपन्नं दिवमावृत्य तिष्ठता २९
पाण्डुराभ्रप्रकाशेन हिमराशिनिभेन च
शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ३०
द्विपक्षगरुडप्रख्यैर्द्वारैर्घोरप्रदर्शनैः
गुप्तमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः ३१
विविधैरतिनिर्विद्धैः शस्त्रोपेतैः सुसंवृतैः
शक्तिभिश्चावृतं तद्धि द्विजिह्वैरिव पन्नगैः
तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् ३२
तीक्ष्णाङ्कुशशतघ्नीभिर्यन्त्रजालैश्च शोभितम्
आयसैश्च महाचक्रैः शुशुभे तत्पुरोत्तमम् ३३
सुविभक्तमहारथ्यं देवताबाधवर्जितम्
विरोचमानं विविधैः पाण्डुरैर्भवनोत्तमैः ३४
तत्त्रिविष्टपसंकाशमिन्द्रप्रस्थं व्यरोचत
मेघवृन्दमिवाकाशे वृद्धं विद्युत्समावृतम् ३५

तत्र रम्ये शुभे देशे कौरव्यस्य निवेशनम्
शुशुभे धनसंपूर्णं धनाध्यक्षक्षयोपमम् ३६
तत्रागच्छन्द्विजा राजन्सर्ववेदविदां वराः
निवासं रोचयन्ति स्म सर्वभाषाविदस्तथा ३७
वणिजश्चाभ्ययुस्तत्र देशे दिग्भ्यो धनार्थिनः
सर्वशिल्पविदश्चैव वासायाभ्यागमंस्तदा ३८
उद्यानानि च रम्याणि नगरस्य समन्ततः
आम्रैराम्रातकैर्नीपैरशोकैश्चम्पकैस्तथा ३९
पुंनागैर्नागपुष्पैश्च लकुचैः पनसैस्तथा
शालतालकदम्बैश्च बकुलैश्च सकेतकैः ४०
मनोहरैः पुष्पितैश्च फलभारावनामितैः
प्राचीनामलकैर्लोध्रैरङ्कोलैश्च सुपुष्पितैः ४१
जम्बूभिः पाटलाभिश्च कुब्जकैरतिमुक्तकैः
करवीरैः पारिजातैरन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ४२
नित्यपुष्पफलोपैतैर्नानाद्विजगणायुतम्
मत्तबर्हिणसंघुष्टं कोकिलैश्च सदामदैः ४३
गृहैरादर्शविमलैर्विविधैश्च लतागृहैः
मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथा जगतिपर्वतैः
वापीभिर्विविधाभिश्च पूर्णाभिः परमाम्भसा ४४
सरोभिरतिरम्यैश्च पद्मोत्पलसुगन्धिभिः
हंसकारण्डवयुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः ४५
रम्याश्च विविधास्तत्र पुष्करिण्यो वनावृताः
तडागानि च रम्याणि बृहन्ति च महान्ति च ४६
तेषां पुण्यजनोपेतं राष्ट्रमावसतां महत्
पाण्डवानां महाराज शश्वत्प्रीतिरवर्धत ४७
तत्र भीष्मेण राज्ञा च धर्मप्रणयने कृते
पाण्डवाः समपद्यन्त खाण्डवप्रस्थवासिनः ४८
पञ्चभिस्तैर्महेष्वासैरिन्द्रकल्पैः समन्वितम्
शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ४९
तान्निवेश्य ततो वीरो रामेण सह केशवः
ययौ द्वारवतीं राजन्पाण्डवानुमते तदा ५०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनद्विशततमोऽध्यायः

१९९

द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
एवं संप्राप्य राज्यं तदिन्द्रप्रस्थे तपोधन
अत ऊर्ध्वं महात्मानः किमकुमर्वन्त पाण्डवाः १
सर्व एव महात्मानः पूर्वे मम पितामहाः
द्रौपदी धर्मपत्नी च कथं तानन्ववर्तत २
कथं वा पञ्च कृष्णायामेकस्यां ते नराधिपाः
वर्तमाना महाभागा नाभिद्यन्त परस्परम् ३
श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं विस्तरेण तपोधन
तेषां चेष्टितमन्योन्यं युक्तानां कृष्णया तया ४
वैशम्पायन उवाच
धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताः कृष्णया सह पाण्डवाः
रेमिरे पुरुषव्याघ्राः प्राप्तराज्याः परंतपाः ५
प्राप्य राज्यं महातेजाः सत्यसन्धो युधिष्ठिरः
पालयामास धर्मेण पृथिवीं भ्रातृभिः सह ६
जितारयो महाप्राज्ञाः सत्यधर्मपरायणाः
मुदं परमिकां प्राप्तास्तत्रोषुः पाण्डुनन्दनाः ७
कुर्वाणाः पौरकार्याणि सर्वाणि पुरुषर्षभाः
आसांचक्रुर्महार्हेषु पार्थिवेष्वासनेषु च ८
अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव महात्मसु
नारदस्त्वथ देवर्षिराजगाम यदृच्छया
आसनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स्वं युधिष्ठिरः ९
देवर्षेरुपविष्टस्य स्वयमर्घ्यं यथाविधि प्रादाद्युधिष्ठिरो धीमान्राज्यं चास्मै न्यवेदयत्
१०
प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिः प्रीतमनाभवत्
आशीर्भिर्वर्धयित्वा च तमुवाचास्यतामिति ११
निषसादाभ्यनुज्ञातस्ततो राजा युधिष्ठिरः
प्रेषयामास कृष्णायै भगवन्तमुपस्थितम् १२
श्रुत्वैव द्रौपदी चापि शुचिर्भूत्वा समाहिता

जगाम तत्र यत्रास्ते नारदः पाण्डवैः सह १३
तस्याभिवाद्य चरणौ देवर्षेर्धर्मचारिणी
कृताञ्जलि सुसंवीता स्थिताथ द्रुपदात्मजा १४
तस्याश्चापि स धर्मात्मा सत्यवागृषिसत्तमः
आशिषो विविधाः प्रोच्य राजपुत्र्यास्तु नारदः
गम्यतामिति होवाच भगवांस्तामनिन्दिताम् १५
गतायामथ कृष्णायां युधिष्ठिरपुरोगमान्
विविक्ते पाण्डवान्सर्वानुवाच भगवानृषिः १६
पाञ्चाली भवतामेका धर्मपत्नी यशस्विनी
यथा वो नात्र भेदः स्यात्तथा नीतिर्विधीयताम् १७
सुन्दोपसुन्दावसुरौ भ्रातरौ सहितावुभौ
आस्तामवध्यावन्येषां त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ १८
एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनाशनौ
तिलोत्तमायास्तौ हेतोरन्योन्यमभिजघ्नतुः १९
रक्ष्यतां सौहृदं तस्मादन्योन्यप्रतिभाविकम्
यथा वो नात्र भेदः स्यात्तत्कुरुष्व युधिष्ठिर २०
युधिष्ठिर उवाच
सुन्दोपसुन्दावसुरौ कस्य पुत्रौ महामुने
उत्पन्नश्च कथं भेदः कथं चान्योन्यमघ्नताम् २१
अप्सरा देवकन्या वा कस्य चैषा तिलोत्तमा
यस्याः कामेन संमत्तौ जघ्नतुस्तौ परस्परम् २२
एतत्सर्वं यथावृत्तं विस्तरेण तपोधन
श्रोतुमिच्छामहे विप्र परं कौतूहलं हि नः २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विशततमोऽध्यायः २००६४४८

एकाधिक द्विशततमोऽध्यायः
नारद उवाच
शृणु मे विस्तरेणेममितिहासं पुरातनम्
भ्रातृभिः सहितः पार्थ यथावृत्तं युधिष्ठिर १
महासुरस्यान्ववाये हिरण्यकशिपोः पुरा
निकुम्भो नाम दैत्येन्द्रस्तेजस्वी बलवानभूत् २

तस्य पुत्रौ महावीर्यौ जातौ भीमपराक्रमौ
सहान्योन्येन भुञ्जाते विनान्योन्यं न गच्छतः ३
अन्योन्यस्य प्रियकरावन्योन्यस्य प्रियंवदौ
एकशीलसमाचारौ द्विधैवैकं यथा कृतौ ४
तौ विवृद्धौ महावीर्यौ कार्येष्वप्येकनिश्चयौ
त्रैलोक्यविजयार्थाय समास्थायैकनिश्चयम् ५
कृत्वा दीक्षां गतौ विन्ध्यं तत्रोग्रं तेपतुस्तपः
तौ तु दीर्घेण कालेन तपोयुक्तौ बभूवतुः ६
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ जटावल्कलधारिणौ
मलोपचितसर्वाङ्गौ वायुभक्षौ बभूवतुः ७
आत्ममांसानि जुह्वन्तौ पादाङ्गुष्ठाग्रधिष्ठितौ
ऊर्ध्वबाहू चानिमिषौ दीर्घकालं धृतव्रतौ ८
तयोस्तपःप्रभावेण दीर्घकालं प्रतापितः
धूमं प्रमुमुचे विन्ध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ९
ततो देवाभवन्भीता उग्रं दृष्ट्वा तयोस्तपः
तपोविघातार्थमथो देवा विघ्नानि चक्रिरे १०
रत्नैः प्रलोभयामासुः स्त्रीभिश्चोभौ पुनः पुनः
न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ११
अथ मायां पुनर्देवास्तयोश्चक्रुर्महात्मनोः
भगिन्यो मातरो भार्यास्तयोः परिजनस्तथा १२
परिपात्यमाना वित्रस्ताः शूलहस्तेन रक्षसा
स्रस्ताभरणकेशान्ता एकान्तभ्रष्टवाससः १३
अभिधाव्य ततः सर्वास्तौ त्राहीति विचुक्रुशुः
न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ १४
यदा क्षोभं नोपयाति नार्तिमन्यतरस्तयोः
ततः स्त्रियस्ता भूतं च सर्वमन्तरधीयत १५
ततः पितामहः साक्षादभिगम्य महासुरौ
वरेण छन्दयामास सर्वलोकपितामहः १६
ततः सुन्दोपसुन्दौ तौ भ्रातरौ दृढविक्रमौ
दृष्ट्वा पितामहं देवं तस्थतुः प्राञ्जली तदा १७
ऊचतुश्च प्रभुं देवं ततस्तौ सहितौ तदा
आवयोस्तपसानेन यदि प्रीतः पितामहः १८

मायाविदावस्त्रविदौ बलिनौ कामरूपिणौ
उभावप्यमरौ स्यावः प्रसन्नो यदि नौ प्रभुः १९
पितामह उवाच
ऋतेऽमरत्वमन्यद्वां सर्वमुक्तं भविष्यति
अन्यद्वृणीतां मृत्योश्च विधानममरैः समम् २०
करिष्यावेदमिति यन्महदभ्युत्थितं तपः
युवयोर्हेतुनानेन नामरत्वं विधीयते २१
त्रैलोक्यविजयार्थाय भवद्भ्यामास्थितं तपः
हेतुनानेन दैत्येन्द्रौ न वां कामं करोम्यहम् २२
सुन्दोपसुन्दावूचतुः
त्रिषु लोकेषु यद्भूतं किंचित्स्थावरजङ्गम्
सर्वस्मान्नौ भयं न स्यादृतेऽन्योन्यं पितामह २३
पितामह उवाच
यत्प्रार्थितं यथोक्तं च काममेतद्ददानि वाम्
मृत्योर्विधानमेत्तच्च यथावद्वां भविष्यति २४
नारद उवाच
ततः पितामहो दत्त्वा वरमेतत्तदा तयोः
निवर्त्य तपसस्तौ च ब्रह्मलोकं जगाम ह २५
लब्ध्वा वराणि सर्वाणि दैत्येन्द्रावपि तावुभौ
अवध्यौ सर्वलोकस्य स्वमेव भवनं गतौ २६
तौ तु लब्धवरौ दृष्ट्वा कृतकामौ महासुरौ
सर्वः सुहृज्जनस्ताभ्यां प्रमोदमुपजग्मिवान् २७
ततस्तौ तु जटां हित्वा मौलिनौ संबभूवतुः
महार्हाभरणोपेतौ विरजोम्बरधारिणौ २८
अकालकौमुदीं चैव चक्रतुः सार्वकामिकीम्
दैत्येन्द्रौ परमप्रीतौ तयोश्चैव सुहृज्जनः २९
भक्ष्यतां भुज्यतां नित्यं रम्यतां गीयतामिति
पीयतां दीयतां चेति वाच आसन्गृहे गृहे ३०
तत्र तत्र महापानैरुत्कृष्टतलनादितैः
हृष्टं प्रमुदितं सर्वं दैत्यानामभवत्पुरम् ३१
तैस्तैर्विहारैर्बहुभिर्दैत्यानां कामरूपिणाम्
समाः संक्रीडतां तेषामहरेकमिवाभवत् ३२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०१

द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
नारद उवाच
उत्सवे वृत्तमात्रे तु त्रैलोक्याकाङ्क्षिणावुभौ
मन्त्रयित्वा ततः सेनां तावाज्ञापयतां तदा १
सुहृद्भिरभ्यनुज्ञातौ दैत्यवृद्धैश्च मन्त्रिभिः
कृत्वा प्रास्थानिकं रात्रौ मघासु ययतुस्तदा २
गदापट्टिशधारिण्या शूलमुद्गरहस्तया
प्रस्थितौ सहधर्मिण्या महत्या दैत्यसेनया ३
मङ्गलैः स्तुतिभिश्चापि विजयप्रतिसंहितैः
चारणैः स्तूयमानौ तु जग्मतुः परया मुदा ४
तावन्तरिक्षमुत्पत्य दैत्यौ कामगमावुभौ
देवानामेव भवनं जग्मतुर्युद्धदुर्मदौ ५
तयोरागमनं ज्ञात्वा वरदानं च तत्प्रभोः
हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्ब्रह्मलोकं ततः सुराः ६
ताविन्द्रलोकं निर्जित्य यक्षरक्षोगणांस्तथा
खेचराण्यपि भूतानि जिग्यतुस्तीव्रविक्रमौ ७
अन्तर्भूमिगतान्नागाञ्जित्वा तौ च महासुरौ
समुद्रवासिनः सर्वान्म्लेच्छजातीन्विजिग्यतुः ८
ततः सर्वां महीं जेतुमारब्धावुग्रशासनौ
सैनिकांश्च समाहूय सुतीक्ष्णां वाचमूचतुः ९
राजर्षयो महायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्विजातयः
तेजो बलं च देवानां वर्धयन्ति श्रियं तथा १०
तेषामेवं प्रवृद्धानां सर्वेषामसुरद्विषाम्
संभूय सर्वैरस्माभिः कार्यः सर्वात्मना वधः ११
एवं सर्वान्समादिश्य पूर्वतीरे महोदधेः
क्रूरां मतिं समास्थाय जग्मतुः सर्वतोमुखम् १२
यज्ञैर्यजन्ते ये केचिद्याजयन्ति च ये द्विजाः
तान्सर्वान्प्रसभं दृष्ट्वा बलिनौ जघ्नतुस्तदा १३
आश्रमेष्वग्निहोत्राणि ऋषीणां भावितात्मनाम्

गृहीत्वा प्रक्षिपन्त्यप्सु विश्रब्धाः
सैनिकास्तयोः १४
तपोधनैश्च ये शापाः क्रुद्धैरुक्ता महात्मभिः
नाक्रामन्ति तयोस्तेऽपि वरदानेन जृम्भतोः १५
नाक्रामन्ति यदा शापा बाणा मुक्ताः शिलास्विव
नियमांस्तदा परित्यज्य व्यद्रवन्त द्विजातयः १६
पृथिव्यां ये तपःसिद्धा दान्ताः शमपरायणाः
तयोर्भयादुद्द्रुवुस्ते वैनतेयादिवोरगाः १७
मथितैराश्रमैर्भग्नैर्विकीर्णकलशस्रुवैः
शून्यमासीज्जगत्सर्वं कालेनेव हतं यथा १८
राजर्षिभिरदृश्यद्भिरृषिभिश्च महासुरौ
उभौ विनिश्चयं कृत्वा विकुर्वाते वधैषिणौ १९
प्रभिन्नकरटौ मत्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ
संलीनानपि दुर्गेषु निन्यतुर्यमसादनम् २०
सिंहौ भूत्वा पुनर्व्याघ्रौ पुनश्चान्तर्हितावुभौ तैस्तैरुपायैस्तौ क्रूरावृषीन्दृष्ट्वा निजघ्नतुः
२१
निवृत्तयज्ञस्वाध्याया प्रणष्टनृपतिद्विजा
उत्सन्नोत्सवयज्ञा च बभूव वसुधा तदा २२
हाहाभूता भयार्ता च निवृत्तविपणापणा
निवृत्तदेवकार्या च पुण्योद्वाहविवर्जिता २३
निवृत्तकृषिगोरक्षा विध्वस्तनगराश्रमा
अस्थिकङ्कालसंकीर्णा भूर्बभूवोग्रदर्शना २४
निवृत्तपितृकार्यं च निर्वषट्कारमङ्गलम्
जगत्प्रतिभयाकारं दुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा २५
चन्द्रादित्यौ ग्रहास्तारा नक्षत्राणि दिवौकसः जग्मुर्विषादं तत्कर्म दृष्ट्वा सुन्दोपसुन्दयोः २६
एवं सर्वा दिशो दैत्यौ जित्वा क्रूरेण कर्मणा निःसपत्नौ कुरुक्षेत्रे निवेशमभिचक्रतुः २७
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २०२

त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
नारद उवाच
ततो देवर्षयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः
जग्मुस्तदा परामार्तिं दृष्ट्वा तत्कदनं महत् १
तेऽभिजग्मुर्जितक्रोधा जितात्मानो जितेन्द्रियाः
पितामहस्य भवनं जगतः कृपया तदा २
ततो ददृशुरासीनं सह देवैः पितामहम्
सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव समन्तात्परिवारितम् ३
तत्र देवो महादेवस्तत्राग्निर्वायुना सह
चन्द्रादित्यौ च धर्मश्च परमेष्ठी तथा बुधः ४
वैखानसा वालखिल्या वानप्रस्था मरीचिपाः
अजाश्चैवाविमूढाश्च तेजोगर्भास्तपस्विनः
ऋषयः सर्व एवैते पितामहमुपासते ५
ततोऽभिगम्य सहिताः सर्व एव महर्षयः
सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वमेव शशंसिरे ६
यथाकृतं यथा चैव कृतं येन क्रमेण च
न्यवेदयंस्ततः सर्वमखिलेन पितामहे ७
ततो देवगणाः सर्वे ते चैव परमर्षयः
तमेवार्थं पुरस्कृत्य पितामहमचोदयन् ८
ततः पितामहः श्रुत्वा सर्वेषां तद्वचस्तदा
मुहूर्तमिव संचिन्त्य कर्तव्यस्य विनिश्चयम् ९
तयोर्वधं समुद्दिश्य विश्वकर्माणमाह्वयत्
दृष्ट्वा च विश्वकर्माणं व्यादिदेश पितामहः
सृज्यतां प्रार्थनीयेह प्रमदेति महातपाः १०
पितामहं नमस्कृत्य तद्वाक्यमभिनन्द्य च
निर्ममे योषितं दिव्यां चिन्तयित्वा प्रयत्नतः ११
त्रिषु लोकेषु यत्किंचिद्भूतं स्थावरजङ्गमम्
समानयद्दर्शनीयं तत्तद्यत्नात्ततस्ततः १२
कोटिशश्चापि रत्नानि तस्या गात्रे न्यवेशयत्
तां रत्नसंघातमयीमसृजद्देवरूपिणीम् १३
सा प्रयत्नेन महता निर्मिता विश्वकर्मणा

त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाप्रतिमाभवत् १४
न तस्याः सूक्ष्ममप्यस्ति यद्गात्रे रूपसंपदा
न युक्तं यत्र वा दृष्टिर्न सज्जति निरीक्षताम् १५
सा विग्रहवतीव श्रीः कान्तरूपा वपुष्मती
जहार सर्वभूतानां चक्षूंषि च मनांसि च १६
तिलं तिलं समानीय रत्नानां यद्विनिर्मिता
तिलोत्तमेत्यतस्तस्या नाम चक्रे पितामहः १७
पितामह उवाच
गच्छ सुन्दोपसुन्दाभ्यामसुराभ्यां तिलोत्तमे
प्रार्थनीयेन रूपेण कुरु भद्रे प्रलोभनम् १८
त्वत्कृते दर्शनादेव रूपसंपत्कृतेन वै
विरोधः स्याद्यथा ताभ्यामन्योन्येन तथा कुरु १९
नारद उवाच
सा तथेति प्रतिज्ञाय नमस्कृत्य पितामहम्
चकार मण्डलं तत्र विबुधानां प्रदक्षिणम् २०
प्राङ्मुखो भगवानास्ते दक्षिणेन महेश्वरः
देवाश्चैवोत्तरेणासन्सर्वतस्त्वृषयोऽभवन् २१
कुर्वन्त्या तु तया तत्र मण्डलं तत्प्रदक्षिणम्
! स्थाणुश्च भगवान्धैर्येण प्रत्यवस्थितौ २२
द्रष्टुकामस्य चात्यर्थं गतायाः पार्श्वतस्तदा
अन्यदञ्चितपक्ष्मान्तं दक्षिणं निःसृतं मुखम् २३
पृष्ठतः परिवर्तन्त्याः पश्चिमं निःसृतं मुखम्
गतायाश्चोत्तरं पार्श्वमुत्तरं निःसृतं मुखम् २४
महेद्रस्यापि नेत्राणां पार्श्वतः पृष्ठतोऽग्रतः
रक्तान्तानां विशालानां सहस्रं सर्वतोऽभवत् २५
एवं चतुर्मुखः स्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुरा
तथा सहस्रनेत्रश्च बभूव बलसूदनः २६
तथा देवनिकायानामृषीणां चैव सर्वशः
मुखान्यभिप्रवर्तन्ते येन याति तिलोत्तमा २७
तस्या गात्रे निपतिता तेषां दृष्टिर्महात्मनाम्
सर्वेषामेव भूयिष्ठमृते देवं पितामहम् २८
गच्छन्त्यास्तु तया देवाः सर्वे च परमर्षयः

कृतमित्येव तत्कार्यं मेनिरे रूपसंपदा २९
तिलोत्तमायां तु तदा गतायां लोकभावनः
सर्वान्विसर्जयामास देवानृषिगणांश्च तान् ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २०३

चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः
नारद उवाच
जित्वा तु पृथिवीं दैत्यौ निःसपत्नौ गतव्यथौ
कृत्वा त्रैलौक्यमव्यग्रं कृतकृत्यौ बभूवतुः १
देवगन्धर्वयक्षाणां नागपार्थिवरक्षसाम्
आदाय सर्वरत्नानि परां तुष्टिमुपागतौ २
यदा न प्रतिषेद्धारस्तयोः सन्तीह केचन
निरुद्योगौ तदा भूत्वा विजह्रातेऽमराविव ३
स्त्रीभिर्माल्यैश्च गन्धैश्च भक्षैर्भोज्यैश्च
पुष्कलैः
पानैश्च विविधैर्हृद्यैः परां प्रीतिमवापतुः ४
अन्तःपुरे वनोद्याने पर्वतोपवनेषु च
यथेप्सितेषु देशेषु विजह्रातेऽमराविव ५
ततः कदाचिद्विन्ध्यस्य पृष्ठे समशिलातले
पुष्पिताग्रेषु शालेषु विहारमभिजग्मतुः ६
दिव्येषु सर्वकामेषु समानीतेषु तत्र तौ
वरासनेषु संहृष्टौ सह स्त्रीभिर्निषेदतुः ७
ततो वादित्रनृत्ताभ्यामुपातिष्ठन्त तौ स्त्रियः
गीतैश्च स्तुतिसंयुक्तैः प्रीत्यर्थमुपजग्मिरे ८
ततस्तिलोत्तमा तत्र वने पुष्पाणि चिन्वती
वेषमाक्षिप्तमाधाय रक्तेनैकेन वाससा ९
नदीतीरेषु जातान्सा कर्णिकारान्विचिन्वती
शनैर्जगाम तं देशं यत्रास्तां तौ महासुरौ १०
तौ तु पीत्वा वरं पानं मदरक्तान्तलोचनौ
दृष्ट्वैव तां वरारोहां व्यथितौ संबभूवतुः ११
तावुत्पत्यासनं हित्वा जग्मुतुर्यत्र सा स्थिता

उभौ च कामसंमत्तावुभौ प्रार्थयतश्च ताम् १२
दक्षिणो तां करे सुभ्रूं सुन्दो जग्राह पाणिना
उपसुन्दोऽपि जग्राह वामे पाणौ तिलोत्तमाम् १३
वरप्रदानमत्तौ तावौरसेन बलेन च
धनरत्नमदाभ्यां च सुरापानमदेन च १४
सर्वैरैतैर्मदैर्मत्तावन्योन्यं भ्रुकुटीकृतौ
मदकामसमाविष्टौ परस्परमथोचतुः १५
मम भार्या तव गुरुरिति सुन्दोऽभ्यभाषत
मम भार्या तव वधूरुपसुन्दोऽभ्यभाषत १६
नैषा तव ममैषेति ततस्तौ मन्युराविशत्
तस्या हेतोर्गदे भीमे तावुभावप्यगृह्णताम् १७
तौ प्रगृह्य गदे भीमे तस्याः कामेन मोहितौ
अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यन्योन्यं निजघ्नतुः १८
तौ गदाभिहतौ भीमौ पेततुर्धरणीतले
रुधिरेणावलिप्ताङ्गौ द्वाविवार्कौ नभश्च्युतौ १९
ततस्ता विद्रुता नार्यः स च दैत्यगणस्तदा
पातालमगमत्सर्वो विषादभयकम्पितः २०
ततः पितामहस्तत्र सह देवैर्महर्षिभिः
आजगाम विशुद्धात्मा पूजयिष्यंस्तिलोत्तमाम् २१
वरेण छन्दिता सा तु ब्रह्मणा प्रीतिमेव ह
वरयामास तत्रैनां प्रीतः प्राह पितामहः २२
आदित्यचरिताँ ल्लोकान्विचरिष्यसि भामिनि
तेजसा च सुदृष्ट्वां त्वां न करिष्यति कश्चन २३
एवं तस्मै वरं दत्त्वा सर्वलोकपितामहः
इन्द्रे त्रैलोक्यमाधाय ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः २४
एवं तौ सहितौ भूत्वा सर्वर्थेष्वेकनिश्चयौ
तिलोत्तमार्थे संक्रुद्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः २५
तस्माद्ब्रवीमि वः स्नेहात्सर्वान्भरतसत्तमान्
यथा वो नात्र भेदः स्यात्सर्वेषां द्रौपदीकृते
तथा कुरुत भद्रं वो मम चेत्प्रियमिच्छथ २६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्ता महात्मानो नारदेन महर्षिणा

समयं चक्रिरे राजंस्तेऽन्योन्येन समागताः
समक्षं तस्य देवर्षेर्नारदस्यामितौजसः २७
द्रौपद्या नः सहासीनमन्योन्यं योऽभिदर्शयेत्
स नो द्वादश वर्षाणि ब्रह्मचारी वने वसेत् २८
कृते तु समये तस्मिन्पाण्डवैर्धर्मचारिभिः
नारदोऽप्यगमत्प्रीत इष्टं देशं महामुनिः २९
एवं तैः समयः पूर्वं कृतो नारदचोदितैः
न चाभिद्यन्त ते सर्वे तदान्योन्येन भारत ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः २०४

पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवं ते समयं कृत्वा न्यवसंस्तत्र पाण्डवाः
वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः १
तेषां मनुजसिंहानां पञ्चानाममितौजसाम्
बभूव कृष्णा सर्वेषां पार्थानां वशवर्तिनी २
ते तया तैश्च सा वीरैः पतिभिः सह पञ्चभिः
बभूव परमप्रीता नागैरिव सरस्वती ३
वर्तमानेषु धर्मेण पाण्डवेषु महात्मसु
व्यवर्धन्कुरवः सर्वे हीनदोषाः सुखान्विताः ४
अथ दीर्घेण कालेन ब्राह्मणस्य विशां पते
कस्यचित्तस्कराः केचिज्जह्रुर्गा नृपसत्तम ५
ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणः क्रोधमूर्च्छितः
आगम्य खाण्डवप्रस्थमुदक्रोशत पाण्डवान् ६
ह्रियते गोधनं क्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः
प्रसह्य वोऽस्माद्विषयादभिधावत पाण्डवाः ७
ब्राह्मणस्य प्रमत्तस्य
हविर्ध्वाङ्क्षैर्विलुप्यते
शार्दूलस्य गुहां शून्यां नीचः क्रोष्टाभिमर्शति ८
ब्राह्मणस्वे हृते चोरैर्धर्मार्थे च विलोपिते
रोरूयमाणे च मयि क्रियतामस्त्रधारणम् ९

रोरूयमाणस्याभ्याशे तस्य विप्रस्य पाण्डवः
तानि वाक्यानि शुश्राव कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः १०
श्रुत्वा चैव महाबाहुर्मा भैरित्याह तं द्विजम्
आयुधानि च यत्रासन्पाण्डवानां महात्मनाम्
कृष्णया सह तत्रासीद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ११
स प्रवेशाय चाशक्तो गमनाय च पाण्डवः
तस्य चार्तस्य तैर्वाक्यैश्चोद्यमानः पुनः पुनः
आक्रन्दे तत्र कौन्तेयश्चिन्तयामास दुःखितः १२
ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणस्य तपस्विनः
अश्रुप्रमार्जनं तस्य कर्तव्यमिति निश्चितः १३
उपप्रेक्षणजोऽधर्मः सुमहान्स्यान्महीपतेः
यद्यस्य रुदतो द्वारि न करोम्यद्य रक्षणम् १४
अनास्तिक्यं च सर्वेषामस्माकमपि रक्षणे
प्रतितिष्ठेत लोकेऽस्मिन्नधर्मश्चैव नो भवेत् १५
अनाप्रच्छ्य च राजानं गते मयि न संशयः
अजातशत्रोर्नृपतेर्मम चैवाप्रियं भवेत् १६
अनुप्रवेशे राज्ञस्तु वनवासो भवेन्मम
अधर्मो वा महानस्तु वने वा मरणं मम
शरीरस्यापि नाशेन धर्म एव विशिष्यते १७
एवं विनिश्चित्य ततः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः
अनुप्रविश्य राजानमापृच्छ्य च विशां पते १८
धनुरादाय संहृष्टो ब्राह्मणं प्रत्यभाषत
ब्राह्मणागम्यतां शीघ्रं यावत्परधनैषिणः १९
न दूरे ते गताः क्षुद्रास्तावद्गच्छामहे सह
यावदावर्तयाम्यद्य चोरहस्ताद्धनं तव २०
सोऽनुसृत्य महाबाहुर्धन्वी वर्मी रथी ध्वजी
शरैर्विध्वंसितांश्चोरानवजित्य च तद्धनम् २१
ब्राह्मणस्य उपाहृत्य यशः पीत्वा च पाण्डवः
आजगाम पुरं वीरः सव्यसाची परंतपः २२
सोऽभिवाद्य गुरून्सर्वांस्तैश्चापि प्रतिनन्दितः
धर्मराजमुवाचेदं व्रतमादिश्यतां मम २३
समयः समतिक्रान्तो भवत्संदर्शनान्मया

वनवासं गमिष्यामि समयो ह्येष नः कृतः २४
इत्युक्तो धर्मराजस्तु सहसा वाक्यमप्रियम्
कथमित्यब्रवीद्वाचा शोकार्तः सज्जमानया
युधिष्ठिरो गुडाकेशं भ्राता भ्रातरमच्युतम् २५
प्रमाणमस्मि यदि ते मत्तः शृणु वचोऽनघ
अनुप्रवेशे यद्वीर कृतवांस्त्वं ममाप्रियम्
सर्वं तदनुजानामि व्यलीकं न च मे हृदि २६
गुरोरनुप्रवेशो हि नोपघातो यवीयसः
यवीयसोऽनुप्रवेशो ज्येष्ठस्य विधिलोपकः २७
निवर्तस्व महावाहो कुरुष्व वचनं मम
न हि ते धर्मलोपोऽस्ति न च मे धर्षणा कृता २८
अर्जुन उवाच
न व्याजेन चरेद्धर्ममिति मे भवतः श्रुतम्
न सत्याद्विचलिष्यामि सत्येनायुधमालभे २९
वैशम्पायन उवाच
सोऽभ्यनुज्ञाप्य राजानं ब्रह्मचर्याय दीक्षितः
वने द्वादश वर्षाणि वासायोपजगाम ह ३०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०५

षडधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तं प्रयान्तं महाबाहुं कौरवाणां यशस्करम्
अनुजग्मुर्महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः १
वेदवेदाङ्गविद्वांसस्तथैवाध्यात्मचिन्तकाः
चौक्षाश्च भगवद्भक्ताः सूताः पौराणिकाश्च ये २
कथकाश्चापरे राजञ्श्रमणाश्च वनौकसः
दिव्याख्यानानि ये चापि पठन्ति मधुरं द्विजाः ३
एतैश्चान्यैश्च बहुभिः सहायैः पाण्डुनन्दनः
वृतः श्लक्ष्णकथैः प्रायान्मरुद्भिरिव वासवः ४
रमणीयानि चित्राणि वनानि च सरांसि च
सरितः सागरांश्चैव देशानपि च भारत ५

पुण्यानि चैव तीर्थानि ददर्श भरतर्षभः
स गङ्गाद्वारमासाद्य निवेशमकरोत्प्रभुः ६
तत्र तस्याद्भुतं कर्म शृणु मे जनमेजय
कृतवान्यद्विशुद्धात्मा पाण्डूनां प्रवरो रथी ७
निविष्टे तत्र कौन्तेये ब्राह्मणेषु च भारत
अग्निहोत्राणि विप्रास्ते प्रादुश्चक्रुरनेकशः ८
तेषु प्रबोध्यमानेषु ज्वलितेषु हुतेषु च
कृतपुष्पोपहारेषु तीरान्तरगतेषु च ९
कृताभिषेकैर्विद्वद्भिर्नियतैः सत्पथि स्थितैः
शुशुभेऽतीव तद्राजन्गङ्गाद्वारं महात्मभिः १०
तथा पर्याकुले तस्मिन्निवेशे पाण्डुनन्दनः
अभिषेकाय कौन्तेयो गङ्गामवततार ह ११
तत्राभिषेकं कृत्वा स तर्पयित्वा पितामहान्
उत्तितीर्षुर्जलाद्राजन्नग्निकार्यचिकीर्षया १२
अपकृष्टो महाबाहुर्नागराजस्य कन्यया
अन्तर्जले महाराज उलूप्या कामयानया १३
ददर्श पाण्डवस्तत्र पावकं सुसमाहितम्
कौरव्यस्याथ नागस्य भवने परमार्चिते १४
तत्राग्निकार्यं कृतवान्कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः
अशङ्कमानेन हुतस्तेनातुष्यद्धुताशनः १५
अग्निकार्यं स कृत्वा तु नागराजसुतां तदा
प्रहसन्निव कौन्तेय इदं वचनमब्रवीत् १६
किमिदं साहसं भीरु कृतवत्यसि भामिनि
कश्चायं सुभगो देशः का च त्वं कस्य चात्मजा १७
उलूप्युवाच
एरावतकुले जातः कौरव्यो नाम पन्नगः
तस्यास्मि दुहिता पार्थ उलूपी नाम पन्नगी १८
साहं त्वामभिषेकार्थमवतीर्णं समुद्रगाम्
दृष्टवत्येव कौन्तेय कन्दर्पेणास्मि मूर्च्छिता १९
तां मामनङ्गमथितां त्वत्कृते कुरुनन्दन
अनन्यां नन्दयस्वाद्य प्रदानेनात्मनो रहः २०
अर्जुन उवाच

ब्रह्मचर्यमिदं भद्रे मम द्वादशवार्षिकम्
धर्मराजेन चादिष्टं नाहमस्मि स्वयंवशः २१
तव चापि प्रियं कर्तुमिच्छामि जलचारिणि
अनृतं नोक्तपूर्वं च मया किंचन कर्हिचित् २२
कथं च नानृतं तत्स्यात्तव चापि प्रियं भवेत्
न च पीड्येत मे धर्मस्तथा कुर्यां भुजङ्गमे २३
उलूप्युवाच
जानाम्यहं पाण्डवेय यथा चरसि मेदिनीम्
यथा च ते ब्रह्मचर्यमिदमादिष्टवान्गुरुः २४
परस्परं वर्तमानान्द्रुपदस्यात्मजां प्रति
यो नोऽनुप्रविशेन्मोहात्स नो द्वादशवार्षिकम्
वने चरेद्ब्रह्मचर्यमिति वः समयः कृतः २५
तदिदं द्रौपदीहेतोरन्योन्यस्य प्रवासनम्
कृतं वस्तत्र धर्मार्थमत्र धर्मो न दुष्यति २६
परित्राणं च कर्तव्यमार्तानां पृथुलोचन
कृत्वा मम परित्राणं तव धर्मो न लुप्यते २७
यदि वाप्यस्य धर्मस्य सूक्ष्मोऽपि
स्याद्व्यतिक्रमः
स च ते धर्म एव स्याद्दत्वा प्राणान्ममार्जुन २८
भक्तां भजस्व मां पार्थ सतामेतन्मतं प्रभो
न करिष्यसि चेदेवं मृतां मामुपधारय २९
प्राणदानान्महाबाहो चर धर्ममनुत्तमम्
शरणं च प्रपन्नास्मि त्वामद्य पुरुषोत्तम ३०
दीनाननाथान्कौन्तेय परिरक्षसि नित्यशः
साहं शरणमभ्येमि रोरवीमि च दुःखिता ३१
याचे त्वामभिकामाहं तस्मात्कुरु मम प्रियम्
स त्वमात्मप्रदानेन सकामां कर्तुमर्हसि ३२
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु कौन्तेयः पन्नगेश्वरकन्यया
कृतवांस्तत्तथा सर्वं धर्ममुद्दिश्य कारणम् ३३
स नागभवने रात्रिं तामुषित्वा प्रतापवान्
उदितेऽभ्युत्थितः सूर्ये कौरव्यस्य निवेशनात् ३४

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षडधिकद्विशततमोऽध्यायः २०६

सप्ताधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
कथयित्वा तु तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यः स भारत
प्रययौ हिमवत्पार्श्वं ततो वज्रधरात्मजः १
अगस्त्यवटमासाद्य वसिष्ठस्य च पर्वतम्
भृगुतुङ्गे च कौन्तेयः कृतवाञ्शौचमात्मनः २
प्रददौ गोसहस्राणि तीर्थेष्वायतनेषु च
निवेशांश्च द्विजातिभ्यः सोऽददत्कुरुसत्तमः ३
हिरण्यबिन्दोस्तीर्थे च स्नात्वा पुरुषसत्तमः दृष्टवान्पर्वतश्रेष्ठं पुण्यान्यायतनानि च ४
अवतीर्य नरश्रेष्ठो ब्राह्मणैः सह भारत
प्राचीं दिशमभिप्रेप्सुर्जगाम भरतर्षभः ५
आनुपूर्व्येण तीर्थानि दृष्टवान्कुरुसत्तमः
नदीं चोत्पलिनीं रम्यामरण्यं नैमिषं प्रति ६
नन्दामपरनन्दां च कौशिकीं च यशस्विनीम्
महानदीं गयां चैव गङ्गामपि च भारत ७
एवं सर्वाणि तीर्थानि पश्यमानस्तथाश्रमान्
आत्मनः पावनं कुर्वन्ब्राह्मणेभ्यो ददौ वसु ८
अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु यानि पुण्यानि कानिचित्
जगाम तानि सर्वाणि तीर्थान्यायतनानि च
दृष्ट्वा च विधिवत्तानि धनं चापि ददौ ततः ९
कलिङ्गराष्ट्रद्वारेषु ब्राह्मणाः पाण्डवानुगाः
अभ्यनुज्ञाय कौन्तेयमुपावर्तन्त भारत १०
स तु तैरभ्यनुज्ञातः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः
सहायैरल्पकैः शूरः प्रययौ येन सागरम् ११
स कलिङ्गानतिक्रम्य देशानायतनानि च
धर्म्याणि रमणीयानि प्रेक्षमाणो ययौ प्रभुः १२
महेन्द्रपर्वतं दृष्ट्वा तापसैरुपशोभितम्
समुद्रतीरेण शनैर्मणलूरं जगाम ह १३

तत्र सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च
अभिगम्य महाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिम्
मणलूरेश्वरं राजन्धर्मज्ञं चित्रवाहनम् १४
तस्य चित्राङ्गदा नाम दुहिता चारुदर्शना
तां ददर्श पुरे तस्मिन्विचरन्तीं यदृच्छया १५
दृष्ट्वा च तां वरारोहां चकमे चैत्रवाहिनीम्
अभिगम्य च राजानं ज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम्
तमुवाचाथ राजा स सान्त्वपूर्वमिदं वचः १६
राजा प्रभंकरो नाम कुले अस्मिन्बभूव ह
अपुत्रः प्रसवेनार्थी तपस्तेपे स उत्तमम् १७
उग्रेण तपसा तेन प्रणिपातेन शंकरः
ईश्वरस्तोषितस्तेन महादेव उमापतिः १८
स तस्मै भगवान्प्रादादेकैकं प्रसवं कुले
एकैकः प्रसवस्तस्माद्भवत्यस्मिन्कुले सदा १९
तेषां कुमाराः सर्वेषां पूर्वेषां मम जज्ञिरे
कन्या तु मम जातेयं कुलस्योत्पादनी ध्रुवम् २०
पुत्रो ममेयमिति मे भावना पुरुषोत्तम
पुत्रिका हेतुविधिना संज्ञिता भरतर्षभ २१
एतच्छुल्कं भवत्वस्याः कुलकृज्जायतामिह
एतेन समयेनेमां प्रतिगृह्णीष्व पाण्डव २२
स तथेति प्रतिज्ञाय कन्यां तां प्रतिगृह्य च
उवास नगरे तस्मिन्कौन्तेयस्त्रिहिमाः समाः २३
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः २०७

अष्टाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः समुद्रे तीर्थानि दक्षिणे भरतर्षभः
अभ्यगच्छत्सुपुण्यानि शोभनानि तपस्विभिः १
वर्जयन्ति स्म तीर्थानि पञ्च तत्र तु तापसाः
आचीर्णानि तु यान्यासन्पुरस्तात्तु तपस्विभिः २
अगस्त्यतीर्थं सौभद्रं पौलोमं च सुपावनम्

कारन्धमं प्रसन्नं च हयमेधफलं च यत्
भारद्वाजस्य तीर्थं च पापप्रशमनं महत् ३
विविक्तान्युपलक्ष्याथ तानि तीर्थानि पाण्डवः
दृष्ट्वा च वर्ज्यमानानि मुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ४
तपस्विनस्ततोऽपृच्छत्प्राञ्जलि कुरुनन्दनः
तीर्थानीमानि वर्ज्यन्ते किमर्थं ब्रह्मवादिभिः ५
तापसा ऊचुः
ग्राहाः पञ्च वसन्त्येषु हरन्ति च तपोधनान्
अत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुरुनन्दन ६
वैशम्पायन उवाच
तेषां श्रुत्वा महाबाहुर्वार्यमाणस्तपोधनैः
जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं पुरुषसत्तमः ७
ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम्
विगाह्य सहसा शूरः स्नानं चक्रे परंतपः ८
अथ तं पुरुषव्याघ्रमन्तर्जलचरो महान्
निजग्राह जले ग्राहः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् ९
स तमादाय कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरम्
उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनां वरः १०
उत्कृष्ट एव तु ग्राहः सोऽजुनेन यशस्विना
बभूव नारी कल्याणी सर्वाभरणभूषिता
दीप्यमाना श्रिया राजन्दिव्यरूपा मनोरमा ११
तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः
तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् १२
का वै त्वमसि कल्याणि कुतो वासि जलेचरी
किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती पुरा १३
नार्युवाच
अप्सरास्मि महाबाहो देवारण्यविचारिणी
इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्गा नाम महाबल १४
मम सख्यश्चतस्रोऽन्या सर्वाः कामगमाः शुभाः
ताभिः सार्धं प्रयातास्मि लोकपालनिवेशनम् १५
ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं संशितव्रतम्
रूपवन्तमधीयानमेकमेकान्तचारिणम् १६

तस्य वै तपसा राजंस्तद्वनं तेजसावृतम्
आदित्य इव तं देशं कृत्स्नं स ब्यवभासयत् १७
तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृग्रूपं चाद्भुतदर्शनम्
अवतीर्णाः स्म तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया १८
अहं च सौरभेयी च समीची बुद्बुदा लता
यौगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत १९
गायन्त्यो वै हसन्त्यश्च लोभयन्त्यश्च तं द्विजम्
स च नास्मासु कृतवान्मनो वीर कथंचन
नाकम्पत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले २०
सोऽशपत्कुपितोऽस्मास्तु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ
ग्राहभूता जले यूयं चरिष्यध्वं शतं समाः २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०८

नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः
वर्गोवाच
ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भरतसत्तम
आयाम शरणं विप्रं तं तपोधनमच्युतम् १
रूपेण वयसा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः
अयुक्तं कृतवत्यः स्म क्षन्तुमर्हसि नो द्विज २
एष एव वधोऽस्माकं सुपर्याप्तस्तपोधन
यद्वयं संशितात्मानं प्रलोब्धुं त्वामिहागताः ३
अवध्यास्तु स्त्रियः सृष्टा मन्यन्ते धर्मचिन्तकाः
तस्माद्धर्मेण धर्मज्ञ नास्मान्हिंसितुमर्हसि ४
सर्वभूतेषु धर्मज्ञ मैत्रो ब्राह्मण उच्यते
सत्यो भवतु कल्याण एष वादो मनीषिणाम् ५
शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम्
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म तस्मात्त्वं
क्षन्तुमर्हसि ६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत्
प्रसादं कृतवान्वीर रविसोमसमप्रभः ७

ब्राह्मण उवाच
शतं सहस्रं विश्वं च सर्वमक्षयवाचकम्
परिणामं शतं त्वेतन्नैतदक्षयवाचकम् ८
यदा च वो ग्राहभूता गृह्णन्तीः पुरुषाञ्जले
उत्कर्षति जलात्कश्चित्स्थलं पुरुषसत्तमः ९
तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वरूपं प्रतिपत्स्यथ
अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसतापि कदाचन १०
तानि सर्वाणि तीर्थानि इतः प्रभृति चैव ह
नारीतीर्थानि नाम्नेह ख्यातिं यास्यन्ति सर्वशः
पुण्यानि च भविष्यन्ति पावनानि मनीषिणाम् ११
वर्गोवाच
ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम्
अचिन्तयामोपसृत्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः १२
क्व नु नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम्
समागच्छेम यो नस्तद्रूपमापादयेत्पुनः १३
ता वयं चिन्तयित्वैवं मुहूर्तादिव भारत
दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमुत नारदम् १४
सर्वा हृष्टाः स्म तं दृष्ट्वा देवर्षिममितद्युतिम्
अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्म व्यथिताननाः १५
स नोऽपृच्छद्दुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तत्
श्रुत्वा तच्च यथावृत्तमिदं वचनमब्रवीत् १६
दक्षिणे सागरानूपे पञ्च तीर्थानि सन्ति वै
पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत माचिरम् १७
तत्राशु पुरुषव्याघ्रः पाण्डवो वो धनञ्जयः
मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः १८
तस्य सर्वा वयं वीर श्रुत्वा वाक्यमिहागताः
तदिदं सत्यमेवाद्य मोक्षिताहं त्वयानघ १९
एतास्तु मम वै सख्यश्चतस्रोऽन्या जले स्थिताः
कुरु कर्म शुभं वीर एताः सर्वा विमोक्षय २०
वैशम्पायन उवाच
ततस्ताः पाण्डवश्रेष्ठः सर्वा एव विशां पते
तस्माच्छापाददीनात्मा मोक्षयामास वीर्यवान् २१

उत्थाय च जलात्तस्मात्प्रतिलभ्य वपुः स्वकम्
तास्तदाप्सरसो राजन्नदृश्यन्त यथा पुरा २२
तीर्थानि शोधयित्वा तु यथानुज्ञाय ताः प्रभुः
चित्राङ्गदां पुनर्द्रष्टुं मणलूरपुरं ययौ २३
तस्यामजनयत्पुत्रं राजानं बभ्रुवाहनम्
तं दृष्ट्वा पाण्डवो राजन्गोकर्णमभितोऽगमत् २४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०९

दशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
सोऽपरान्तेषु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च
सर्वाण्येवानुपूर्व्येण जगामामितविक्रमः १
समुद्रे पश्चिमे यानि तीर्थान्यायतनानि च
तानि सर्वाणि गत्वा स प्रभासमुपजग्मिवान् २
प्रभासदेशं संप्राप्तं बीभत्सुमपराजितम्
तीर्थान्यनुचरन्तं च शुश्राव मधुसूदनः ३
ततोऽभ्यगच्छत्कौन्तेयमज्ञातो नाम माधवः
ददृशाते तदान्योन्यं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ४
तावन्योन्यं समाश्लिष्य पृष्ट्वा च कुशलं वने
आस्तां प्रियसखायौ तौ नरनारायणावृषी ५
ततोऽजुनं वासुदेवस्तां चर्यां पर्यपृच्छत
किमर्थं पाण्डवेमानि तीर्थान्यनुचरस्युत ६
ततोऽजुनो यथावृत्तं सर्वमाख्यातवांस्तदा
श्रुत्वोवाच च वार्ष्णेय एवमेतदिति प्रभुः ७
तौ विहृत्य यथाकामं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ
महीधरं रैवतकं वासायैवाभिजग्मतुः ८
पूर्वमेव तु कृष्णस्य वचनात्तं महीधरम्
पुरुषाः समलंचक्रुरुपजह्रुश्च भोजनम् ९
प्रतिगृह्यार्जुनः सर्वमुपभुज्य च पाण्डवः
सहैव वासुदेवेन दृष्टवान्नटनर्तकान् १०
अभ्यनुज्ञाप्य तान्सर्वानर्चयित्वा च पाण्डवः

सत्कृतं शयनं दिव्यमभ्यगच्छन्महाद्युतिः ११
तीर्थानां दर्शनं चैव पर्वतानां च भारत
आपगानां वनानां च कथयामास सात्वते १२
स कथाः कथयन्नेव निद्रया जनमेजय
कौन्तेयोऽपहृतस्तस्मिञ्शयने स्वर्गसंमिते १३
मधुरेण स गीतेन वीणाशब्देन चानघ
प्रबोध्यमानो बुबुधे स्तुतिभिर्मङ्गलैस्तथा १४
स कृत्वावश्यकार्याणि वार्ष्णेयेनाभिनन्दितः
रथेन काञ्चनाङ्गेन द्वारकामभिजग्मिवान् १५
अलंकृता द्वारका तु बभूव जनमेजय
कुन्तीसुतस्य पूजार्थमपि निष्कुटकेष्वपि १६
दिदृक्षवश्च कौन्तेयं द्वारकावासिनो जनाः
नरेन्द्रमार्गमाजग्मुस्तूर्णं शतसहस्रशः १७
अवलोकेषु नारीणां सहस्राणि शतानि च
भोजवृष्ण्यन्धकानां स समवायो महानभूत् १८
स तथा सत्कृतः सर्वैर्भोजवृष्ण्यन्धकात्मजैः
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वैश्च प्रतिनन्दितः १९
कुमारैः सर्वशो वीरः सत्कारेणाभिवादितः
समानवयसः सर्वानाश्लिष्य स पुनः पुनः २०
कृष्णस्य भवने रम्ये रत्नभोज्यसमावृते
उवास सह कृष्णेन बहुलास्तत्र शर्वरीः २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१०

एकादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः कतिपयाहस्य तस्मिन्रैवतके गिरौ
वृष्ण्यन्धकानामभवत्सुमहानुत्सवो नृप १
तत्र दानं ददुर्वीरा ब्राह्मणानां सहस्रशः
भोजवृष्ण्यन्धकाश्चैव महे तस्य गिरेस्तदा २
प्रासादै रत्नचित्रैश्च गिरेस्तस्य समन्ततः
स देशः शोभितो राजन्दीपवृक्षैश्च सर्वशः ३

वादित्राणि च तत्र स्म वादकाः समवादयन्
ननृतुर्नर्तकाश्चैव जगुर्गानानि गायनाः ४
अलंकृताः कुमाराश्च वृष्णीनां सुमहौजसः
यानैर्हाटकचित्राङ्गैश्चञ्चूर्यन्ते स्म सर्वशः ५
पौराश्च पादचारेण यानैरुच्चावचैस्तथा
सदाराः सानुयात्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ६
ततो हलधरः क्षीबो रेवतीसहितः प्रभुः
अनुगम्यमानो गन्धर्वैरचरत्तत्र भारत ७
तथैव राजा वृष्णीनामुग्रसेनः प्रतापवान्
उपगीयमानो गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसहायवान् ८
रौक्मिणेयश्च साम्बश्च क्षीबौ समरदुर्मदौ
दिव्यमाल्याम्बरधरौ विजह्रातेऽमराविव ९
अक्रूरः सारणश्चैव गदो भानुर्विडूरथः
विशठश्चारुदेष्णश्च पृथुर्विपृथुरेव च १०
सत्यकः सात्यकिश्चैव भङ्गकारसहाचरौ
हार्दिक्यः कृतवर्मा च ये चान्ये नानुकीर्तिताः ११
एते परिवृताः स्त्रीभिर्गन्धर्वैश्च पृथक्पृथक्
तमुत्सवं रैवतके शोभयाञ्चक्रिरे तदा १२
तदा कोलाहले तस्मिन्वर्तमाने महाशुभे
वासुदेवश्च पार्थश्च सहितौ परिजग्मतुः १३
तत्र चङ्क्रम्यमाणौ तौ वसुदेवसुतां शुभाम्
सखीमध्ये सुभद्रां ददृशतुस्तदा १४
दृष्ट्वैव तामर्जुनस्य कन्दर्पः समजायत
तं तदैकाग्रमनसं कृष्णः पार्थमलक्षयत् १५
अथाब्रवीत्पुष्कराक्षः प्रहसन्निव भारत
वनेचरस्य किमिदं कामेनालोड्यते मनः १६
ममैषा भगिनी पार्थ सारणस्य सहोदरा
यदि ते वर्तते बुद्धिर्वक्ष्यामि पितरं स्वयम् १७
अर्जुन उवाच
दुहिता वसुदेवस्य वासुदेवस्य च स्वसा
रूपेण चैव संपन्ना कमिवैषा न मोहयेत् १८
कृतमेव तु कल्याणं सर्वं मम भवेद्ध्रुवम्

यदि स्यान्मम वार्ष्णेयी महिषीयं स्वसा तव १९
प्राप्तौ तु क उपायः स्यात्त्रंबवीहि जनार्दन
आस्थास्यामि तदा सर्वं यदि शक्यं नरेण तत् २०
वासुदेव उवाच
स्वयंवरः क्षत्रियाणां विवाहः पुरुषर्षभ
स च संशयितः पार्थ स्वभावस्यानिमित्ततः २१
प्रसह्य हरणं चापि क्षत्रियाणां प्रशस्यते
विवाहहेतोः शूराणामिति धर्मविदो विदुः २२
स त्वमर्जुन कल्याणीं प्रसह्य भगिनीं मम
हर स्वयंवरे ह्यस्याः को वै वेद चिकीर्षितम् २३
वैशम्पायन उवाच
ततोऽजुनश्च कृष्णश्च विनिश्चित्येतिकृत्यताम्
शीघ्रगान्पुरुषान्राजन्प्रेषयामासतुस्तदा २४
धर्मराजाय तत्सर्वमिन्द्रप्रस्थगताय वै
श्रुत्वैव च महाबाहुरनुजज्ञे स पाण्डवः २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २११

द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः संवादिते तस्मिन्ननुज्ञातो धनंजयः
गतां रैवतके कन्यां विदित्वा जनमेजय १
वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेतिकृत्यताम्
कृष्णस्य मतमाज्ञाय प्रययौ भरतर्षभः २
रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि
सैन्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ३
सर्वशस्त्रोपपन्नेन जीमूतरवनादिना
ज्वलिताग्निप्रकाशेन द्विषतां हर्षघातिना ४
संनद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान्
मृगयाव्यपदेशेन यौगपद्येन भारत ५
सुभद्रा त्वथ शैलेन्द्रमभ्यर्च्य सह रैवतम्
दैवतानि च सर्वाणि ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ६

प्रदक्षिणं गिरिं कृत्वा प्रययौ द्वारकां प्रति
तामभिद्रुत्य कौन्तेयः प्रसह्यारोपयद्रथम् ७
ततः स पुरुषव्याघ्रस्तामादाय शुचिस्मिताम्
रथेनाकाशगेनैव प्रययौ स्वपुरं प्रति ८
तु तां दृष्ट्वा सुभद्रां सैनिको जनः
विक्रोशन्प्राद्रवत्सर्वो द्वारकामभितः पुरीम् ९
ते समासाद्य सहिताः सुधर्मामभितः सभाम्
सभापालस्य तत्सर्वमाचख्युः पार्थविक्रम्रम् १०
तेषां श्रुत्वा सभापालो भेरीं सांनाहिकीं ततः
समाजघ्ने महाघोषां जाम्बूनदपरिष्कृताम् ११
क्षुब्धास्तेनाथ शब्देन भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा
अन्नपानमपास्याथ समापेतुः सभां ततः १२
ततो जाम्बूनदाङ्गानि स्पर्ध्यास्तरणवन्ति च
मणिविद्रुमचित्राणि ज्वलिताग्निप्रभाणि च १३
भेजिरे पुरुषव्याघ्रा वृष्ण्यन्धकमहारथाः
सिंहासनानि शतशो धिष्ण्यानीव हुताशनाः १४
तेषां समुपविष्टानां देवानामिव संनये
आचख्यौ चेष्टितं जिष्णोः सभापालः सहानुगः १५
तच्छ्रुत्वा वृष्णिवीरास्ते मदरक्तान्तलोचनाः
अमृष्यमाणाः पार्थस्य समुत्पेतुरहंकृताः १६
योजयध्वं रथानाशु प्रासानाहरतेति च
धनूंषि च महार्हाणि कवचानि बृहन्ति च १७
सूतानुच्चुक्रुशुः केचिद्रथान्योजयतेति च
स्वयं च तुरगान्केचिन्निन्युर्हेमविभूषितान् १८
रथेष्वानीयमानेषु कवचेषु ध्वजेषु च
अभिक्रन्दे नृवीराणां तदासीत्संकुलं महत् १९
वनमाली ततः क्षीबः कैलासशिखरोपमः
नीलवासा मदोत्सिक्त इदं वचनमब्रवीत् २०
किमिदं कुरुथाप्रज्ञास्तूष्णीं भूते जनार्दने
अस्य भावमविज्ञाय संक्रुद्धा मोघगर्जिताः २१
एष तावदभिप्रायमाख्यातु स्वं महामतिः
यदस्य रुचितं कर्तुं तत्कुरुध्वमतन्द्रिताः २२

ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा ग्राह्यरूपं हलायुधात् तूष्णीं भूतास्ततः सर्वे साधु साध्विति चाब्रुवन् २३
समं वचो निशम्येति बलदेवस्य धीमतः
पुनरेव सभामध्ये सर्वे ते समुपाविशन् २४
ततोऽब्रवीत्कामपालो वासुदेवं परंतपम्
किमवागुपविष्टोऽसि प्रेक्ष्यमाणो जनार्दन २५
सत्कृतस्त्वत्कृते पार्थः सर्वैरस्माभिरच्युत
न च सोऽहति तां पूजां दुर्बुद्धिः कुलपांसनः २६
को हि तत्रैव भुक्त्वान्नं भाजनं भेत्तुमर्हति
मन्यमानः कुले जातमात्मानं पुरुषः क्वचित् २७
ईप्समानश्च सम्बन्धं कृतपूर्वं च मानयन्
को हि नाम भवेनार्थी साहसेन समाचरेत् २८
सोऽवमन्य च नामास्माननादृत्य च केशवम्
हृतवानद्य सुभद्रां मृत्युमात्मनः २९
कथं हि शिरसो मध्ये पदं तेन कृतं मम
मर्षयिष्यामि गोविन्द पादस्पर्शमिवोरगः ३०
अद्य निष्कौरवामेकः करिष्यामि वसुन्धराम्
न हि मे मर्षणीयोऽयमर्जुनस्य व्यतिक्रमः ३१
तं तथा गर्जमानं तु मेघदुन्दुभिनिःस्वनम्
अन्वपद्यन्त ते सर्वे भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा ३२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१२

त्रयोदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
उक्तवन्तो यदा वाक्यमसकृत्सर्ववृष्णयः
ततोऽब्रवीद्वासुदेवो वाक्यं धर्मार्थसंहितम् १
नावमानं कुलस्यास्य गुडाकेशः प्रयुक्तवान्
संमानोऽभ्यधिकस्तेन प्रयुक्तोऽयमसंशयम् २
अर्थलुब्धान्न वः पार्थो मन्यते सात्वतान्सदा
स्वयंवरमनाधृष्यं मन्यते चापि पाण्डवः ३

प्रदानमपि कन्यायाः पशुवत्कोऽनुमंस्यते
विक्रयं चाप्यपत्यस्य कः कुर्यात्पुरुषो भुवि ४
एतान्दोषांश्च कौन्तेयो दृष्टवानिति मे मतिः
अतः प्रसह्य हृतवान्कन्यां धर्मेण पाण्डवः ५
उचितश्चैव संबन्धः सुभद्रा च यशस्विनी
एष चापीदृशः पार्थः प्रसह्य हृतवानिति ६
भरतस्यान्वये जातं शन्तनोश्च महात्मनः
कुन्तिभोजात्मजापुत्रं को बुभूषेत नार्जुनम् ७
न च पश्यामि यः पार्थं विक्रमेण पराजयेत्
अपि सर्वेषु लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ८
स च नाम रथस्तादृङ्मदीयास्ते च वाजिनः
योद्धा पार्थश्च शीघ्रास्त्रः को नु तेन समो भवेत् ९
तमनुद्रुत्य सान्त्वेन परमेण धनंजयम्
निवर्तयध्वं संहृष्टा ममैषा परमा मतिः १०
यदि निर्जित्य वः पार्थो बलाद्गच्छेत्स्वकं पुरम्
प्रणश्येद्वो यशः सद्यो न तु सान्त्वे पराजयः ११
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथा चक्रुर्जनाधिप
निवृत्तश्चार्जुनस्तत्र विवाहं कृतवांस्ततः १२
उषित्वा तत्र कौन्तेयः संवत्सरपराः क्षपाः
पुष्करेषु ततः शिष्टं कालं वर्तितवान्प्रभुः
पूर्णे तु द्वादशे वर्षे खाण्डवप्रस्थमाविशत् १३
अभिगम्य च राजानं नियमेन समाहितः
अभ्यर्च्य ब्राह्मणान्पार्थो द्रौपदीमभिजग्मिवान् १४
तं द्रौपदी प्रत्युवाच प्रणयात्कुरुनन्दनम्
तत्रैव गच्छ कौन्तेय यत्र सा सात्वतात्मजा
सुबद्धस्यापि भारस्य पूर्वबन्धः श्लथायते १५
तथा बहुविधं कृष्णां विलपन्तीं धनंजयः
सान्त्वयामास भूयश्च क्षमयामास चासकृत् १६
! त्वरमाणश्च रक्तकौशेयवाससम्
पार्थः प्रस्थापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः १७
साधिकं तेन रूपेण शोभमाना यशस्विनी

भवनं श्रेष्ठमासाद्य वीरपत्नी वराङ्गना
ववन्दे पृथुताम्राक्षी पृथां भद्रा यशस्विनी १८
ततोऽभिगम्य त्वरिता पूर्णेन्दुसदृशानना
ववन्दे द्रौपदीं भद्रा प्रेष्याहमिति चाब्रवीत् १९
प्रत्युत्थाय च तां कृष्णा स्वसारं माधवस्य ताम्
सस्वजे चावदत्प्रीता निःसपत्नोऽस्तु ते पतिः
तथैव मुदिता भद्रा तामुवाचैवमस्त्विति २०
ततस्ते हृष्टमनसः पाण्डवेया महारथाः
कुन्ती च परमप्रीता बभूव जनमेजय २१
श्रुत्वा च पुण्डरीकाक्षः संप्राप्तं
स्वपुरोत्तमम्
अर्जुनं पाण्डवश्रेष्ठमिन्द्रप्रस्थगतं तदा २२
आजगाम विशुद्धात्मा सह रामेण केशवः
वृष्ण्यन्धकमहामात्रैः सह वीरैर्महारथैः २३
भ्रातृभिश्च कुमारैश्च योधैश्च शतशो वृतः
सैन्येन महता शौरिरभिगुप्तः परंतपः २४
तत्र दानपतिर्धीमानाजगाम महायशाः
अक्रूरो वृष्णिवीराणां सेनापतिररिन्दमः २५
अनाधृष्टिर्महातेजा उद्धवश्च महायशाः
साक्षाद्बृहस्पतेः शिष्यो महाबुद्धिर्महायशाः २६
सत्यकः सात्यकिश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः
प्रद्युम्नश्चैव साम्बश्च निशठः शङ्कुरेव च २७
चारुदेष्णश्च विक्रान्तो झिल्ली विपृथुरेव च
सारणश्च महाबाहुर्गदश्च विदुषां वरः २८
एते चान्ये च बहवो वृष्णिभोजान्धकास्तथा
आजग्मुः खाण्डवप्रस्थमादाय हरणं बहु २९
ततो युधिष्ठिरो राजा श्रुत्वा माधवमागतम्
प्रतिग्रहार्थं कृष्णस्य यमौ प्रास्थापयत्तदा ३०
ताभ्यां प्रतिगृहीतं तद्वृष्णिचक्रं समृद्धिमत्
विवेश खाण्डवप्रस्थं पताकाध्वजशोभितम् ३१
सिक्तसंमृष्टपन्थानं पुष्पप्रकरशोभितम्
चन्दनस्य रसैः शीतैः पुण्यगन्धैर्निषेवितम् ३२

दह्यतागुरुणा चैव देशे देशे सुगन्धिना
सुसंमृष्टजनाकीर्णं वणिग्भिरुपशोभितम् ३३
प्रतिपेदे महाबाहुः सह रामेण केशवः
वृष्ण्यन्धकमहाभोजैः संवृतः पुरुषोत्तमः ३४
संपूज्यमानः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च सहस्रशः
विवेश भवनं राज्ञः पुरन्दरगृहोपमम् ३५
युधिष्ठिरस्तु रामेण समागच्छद्यथाविधि
मूर्ध्नि केशवमाघ्राय पर्यष्वजत बाहुना ३६
तं प्रीयमाणं कृष्णस्तु विनयेनाभ्यपूजयत्
भीमं च पुरुषव्याघ्रं विधिवत्प्रत्यपूजयत् ३७
तांश्च वृष्ण्यन्धकश्रेष्ठान्धर्मराजो युधिष्ठिरः
प्रतिजग्राह सत्कारैर्यथाविधि यथोपगम् ३८
गुरुवत्पूजयामास कांश्चित्कांश्चिद्वयस्यवत्
कांश्चिदभ्यवदत्प्रेम्णा कैश्चिदप्यभिवादितः ३९
ततो ददौ वासुदेवो जन्यार्थे धनमुत्तमम्
हरणं वै सुभद्राया ज्ञातिदेयं महायशाः ४०
रथानां काञ्चनाङ्गानां किङ्किणीजालमालिनाम्
चतुर्युजामुपेतानां सूतैः कुशलसंमतैः
सहस्रं प्रददौ कृष्णो गवामयुतमेव च ४१
श्रीमान्माथुरदेश्यानां दोग्ध्रीणां
पुण्यवर्चसाम्
वडवानां च शुभ्राणां चन्द्राशुं!समवर्चसाम्
ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषणम् ४२
तथैवाश्वतरीणां च दान्तानां वातरंहसाम्
शतान्यञ्जनकेशीनां श्वेतानां पञ्च पञ्च च ४३
स्नापनोत्सादने चैव सुयुक्तं वयसान्वितम्
स्त्रीणां सहस्रं गौरीणां सुवेषाणां सुवर्चसाम् ४४
सुवर्णशतकण्ठीनामरोगाणां सुवाससाम्
परिचर्यासु दक्षाणां प्रददौ पुष्करेक्षणः ४५
कृताकृतस्य मुख्यस्य कनकस्याग्निवर्चसः
मनुष्यभारान्दाशार्हो ददौ दश जनार्दनः ४६
गजानां तु प्रभिन्नानां त्रिधा प्रस्रवतां मदम्

गिरिकूटनिकाशानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ४७
कॢप्तानां पटुघण्टानां वराणां हेममालिनाम्
हस्त्यारोहैरुपेतानां सहस्रं साहसप्रियः ४८
रामः पादग्राहणिकं ददौ पार्थाय लाङ्गली
प्रीयमाणो हलधरः संबन्धप्रीतिमावहन् ४९
स महाधनरत्नौघो वस्त्रकम्बलफेनवान्
महागजमहाग्राहः पताकाशैवलाकुलः ५०
पाण्डुसागरमाविद्धः प्रविवेश महानदः
पूर्णमापूरयंस्तेषां द्विषच्छोकावहोऽभवत् ५१
प्रतिजग्राह तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः
पूजयामास तांश्चैव वृष्ण्यन्धकमहारथान् ५२
ते समेता महात्मानः कुरुवृष्ण्यन्धकोत्तमाः
विजह्रुरमरावासे नराः सुकृतिनो यथा ५३
तत्र तत्र महानानैरुत्कृष्टतलनादितैः
यथायोगं यथाप्रीति विजह्रुः कुरुवृष्णयः ५४
एवमुत्तमवीर्यास्ते विहृत्य दिवसान्बहून्
पूजिताः कुरुभिर्जग्मुः पुनर्द्वारवतीं पुरीम् ५५
रामं पुरस्कृत्य ययुर्वृष्ण्यन्धकमहारथाः
रत्नान्यादाय शुभ्राणि दत्तानि कुरुसत्तमैः ५६
वासुदेवस्तु पार्थेन तत्रैव सह भारत
उवास नगरे रम्ये शक्रप्रस्थे महामनाः
व्यचरद्यमुनाकूले पार्थेन सह भारत ५७
ततः सुभद्रा सौभद्रं केशवस्य प्रिया स्वसा
जयन्तमिव पौलोमी द्युतिमन्तमजीजनत् ५८
दीर्घबाहुं महासत्त्वमृषभाक्षमरिंदमम्
सुभद्रा सुषुवे वीरमभिमन्युं नरर्षभम् ५९
अभीश्च मन्युमांश्चैव ततस्तमरिमर्दनम्
अभिमन्युमिति प्राहुरार्जुनिं पुरुषर्षभम् ६०
स सात्वत्यामतिरथः संबभूव धनंजयात्
मखे निर्मथ्यमानाद्वा शमीगर्भाद्धुताशनः ६१
यस्मिञ्जाते महाबाहुः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
अयुतं गा द्विजातिभ्यः प्रादान्निष्कांश्च तावतः ६२

दयितो वासुदेवस्य बाल्यात्प्रभृति चाभवत्
पितॄणां चैव सर्वेषां प्रजानामिव चन्द्रमाः ६३
जन्मप्रभृति कृष्णश्च चक्रे तस्य क्रियाः शुभाः
स चाऽपि ववृधे बालः शुक्लपक्षे यथा शशी ६४
चतुष्पादं दशविधं धनुर्वेदमरिंदमः
अर्जुनाद्वेद वेदज्ञात्सकलं दिव्यमानुषम् ६५
विज्ञानेष्वपि चास्त्राणां सौष्ठवे च महाबलः
क्रियास्वपि च सर्वासु विशेषानभ्यशिक्षयत् ६६
आगमे च प्रयोगे च चक्रे तुल्यमिवात्मनः
तुतोष पुत्रं सौभद्रं प्रेक्षमाणो धनंजयः ६७
सर्वसंहननोपेतं सर्वलक्षणलक्षितम्
दुर्धर्षमृषभस्कन्धं व्यात्ताननमिवोरगम् ६८
सिंहदर्पं महेष्वासं मत्तमातङ्गविक्रमम्
मेघदुन्दुभिनिर्घोषं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ६९
कृष्णस्य सदृशं शौर्ये वीर्ये रूपे तथाकृतौ
ददर्श पुत्रं बीभत्सुर्मघवानिव तं यथा ७०
पाञ्चाल्यपि च पञ्चभ्यः पतिभ्यः शुभलक्षणा
लेभे पञ्च सुतान्वीराञ्शुभान्पञ्चाचलानिव ७१
युधिष्ठिरात्प्रतिविन्ध्यं सुतसोमं वृकोदरात्
अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणं शतानीकं च नाकुलिम् ७२
सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्पञ्च महारथान्
पाञ्चाली सुषुवे वीरानादित्यानदितिर्यथा ७३
शास्त्रतः प्रतिविन्ध्यं तमूचुर्विप्रा
युधिष्ठिरम्
परप्रहरणज्ञाने प्रतिविन्ध्यो भवत्वयम् ७४
सुते सोमसहस्रे तु सोमार्कसमतेजसम्
सुतसोमं महेष्वासं सुषुवे भीमसेनतः ७५
श्रुतं कर्म महत्कृत्वा निवृत्तेन किरीटिना
जातः पुत्रस्तवेत्येवं श्रुतकर्मा ततोऽभवत् ७६
शतानीकस्य राजर्षेः कौरव्यः कुरुनन्दनः
चक्रे पुत्रं सनामानं नकुलः कीर्तिवर्धनम् ७७
ततस्त्वजीजनत्कृष्णा नक्षत्रे वह्निदैवते

सहदेवात्सुतं तस्माच्छ्रुतसेनेति तं विदुः ७८
एकवर्षान्तरास्त्वेव द्रौपदेया यशस्विनः
अन्वजायन्त राजेन्द्र परस्परहिते रताः ७९
जातकर्माण्यानुपूर्व्याच्चूडोपनयनानि च
चकार विधिवद्धौम्यस्तेषां भरतसत्तम ८०
कृत्वा च वेदाध्ययनं ततः सुचरितव्रताः
जगृहुः सर्वमिष्वस्त्रमर्जुनाद्दिव्यमानुषम् ८१
दिव्यगर्भोपमैः पुत्रैर्व्यूढोरस्कैर्महाबलैः
अन्विता राजशार्दूल पाण्डवा मुदमाप्नुवन् ८२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१३

चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
इन्द्रप्रस्थे वसन्तस्ते जघ्नुरन्यान्नराधिपान्
शासनाद्धृतराष्ट्रस्य राज्ञः शान्तनवस्य च १
आश्रित्य धर्मराजानं सर्वलोकोऽवसत्सुखम्
पुण्यलक्षणकर्माणं स्वदेहमिव देहिनः २
स समं धर्मकामार्थान्सिषेवे भरतर्षभः
त्रीनिवात्मसमान्बन्धून्बन्धुमानिव मानयन् ३
तेषां समविभक्तानां क्षितौ देहवतामिव
बभौ धर्मार्थकामानां चतुर्थ इव पार्थिवः ४
अध्येतारं परं वेदाः प्रयोक्तारं महाध्वराः
रक्षितारं शुभं वर्णा लेभिरे तं जनाधिपम् ५
अधिष्ठानवती लक्ष्मीः परायणवती मतिः
बन्धुमानखिलो धर्मस्तेनासीत्पृथिवीक्षिता ६
भ्रातृभिः सहितो राजा चतुर्भिरधिकं बभौ
प्रयुज्यमानैर्विततो वेदैरिव महाध्वरः ७
तं तु धौम्यादयो विप्राः परिवार्योपतस्थिरे
बृहस्पतिसमा मुख्याः प्रजापतिमिवामराः ८
धर्मराजे अतिप्रीत्या पूर्णचन्द्र इवामले
प्रजानां रेमिरे तुल्यं नेत्राणि हृदयानि च ९

न तु केवलदैवेन प्रजा भावेन रेमिरे
यद्बभूव मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् १०
न ह्ययुक्तं न चासत्यं नानृतं न च विप्रियम्
भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य धीमतः ११
स हि सर्वस्य लोकस्य हितमात्मन एव च
चिकीर्षुः सुमहातेजा रेमे भरतसत्तमः १२
तथा तु मुदिताः सर्वे पाण्डवा विगतज्वराः
अवसन्पृथिवीपालांस्त्रासयन्तः स्वतेजसा १३
ततः कतिपयाहस्य बीभत्सुः कृष्णमब्रवीत्
उष्णानि कृष्ण वर्तन्ते गच्छामो यमुनां प्रति १४
सुहृज्जनवृतास्तत्र विहृत्य मधुसूदन
सायाह्ने पुनरेष्यामो रोचतां ते जनार्दन १५
वासुदेव उवाच
कुन्तीमातर्ममाप्येतद्रोचते यद्वयं जले
सुहृज्जनवृताः पार्थ विहरेम यथासुखम् १६
वैशम्पायन उवाच
आमन्त्र्य धर्मराजानमनुज्ञाप्य च भारत
जग्मतुः पार्थगोविन्दौ सुहृज्जनवृतौ ततः १७
विहारदेशं संप्राप्य नानाद्रुमवदुत्तमम्
गृहैरुच्चावचैर्युक्तं पुरंदरगृहोपमम् १८
भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पेयैश्च रसवद्भिर्महाधनैः
माल्यैश्च विविधैर्युक्तं युक्तं
वार्ष्णेयपार्थयोः १९
आविवेशतुरापूर्णं रत्नैरुच्चावचैः शुभैः
यथोपजोषं सर्वश्च जनश्चिक्रीड भारत २०
वने काश्चिज्जले काश्चित्काश्चिद्वेश्मसु चाङ्गनाः
यथादेशं यथाप्रीति चिक्रीडुः कृष्णपार्थयोः २१
द्रौपदी च सुभद्रा च वासांस्याभरणानि च प्रयच्छेतां महार्हाणि स्त्रीणां ते स्म मदोत्कटे २२
काश्चित्प्रहृष्टा ननृतुश्चुक्रुशुश्च तथापराः जहसुश्चापरा नार्यः पपुश्चान्या वरासवम् २३

रुरुदुश्चापरास्तत्र प्रजघ्नुश्च परस्परम्
मन्त्रयामासुरन्याश्च रहस्यानि परस्परम् २४
वेणुवीणामृदङ्गानां मनोज्ञानां च सर्वशः
शब्देनापूर्यते ह स्म तद्वनं सुसमृद्धिमत् २५
तस्मिंस्तथा वर्तमाने कुरुदाशार्हनन्दनौ
समीपे जग्मतुः कंचिदुद्देशं सुमनोहरम् २६
तत्र गत्वा महात्मानौ कृष्णौ परपुरंजयौ
महार्हासनयो राजंस्ततस्तौ संनिषीदतुः २७
तत्र पूर्वव्यतीतानि विक्रान्तानि रतानि च
बहूनि कथयित्वा तौ रेमाते पार्थमाधवौ २८
तत्रोपविष्टौ मुदितौ नाकपृष्ठेऽश्विनाविव
अभ्यागच्छत्तदा विप्रो वासुदेवधनञ्जयौ २९
बृहच्छालप्रतीकाशः प्रतप्तकनकप्रभः
हरिपिङ्गो हरिश्मश्रुः प्रमाणायामतः समः ३०
तरुणादित्यसंकाशः कृष्णवासा जटाधरः
पद्मपत्राननः पिङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव ३१
उपसृष्टं तु तं कृष्णौ भ्राजमानं द्विजोत्तमम्
अर्जुनो वासुदेवश्च तूर्णमुत्पत्य तस्थतुः ३२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१४

पञ्चदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
सोऽब्रवीदर्जुनं चैव वासुदेवं च सात्वतम्
लोकप्रवीरौ तिष्ठन्तौ खाण्डवस्य समीपतः १
ब्राह्मणो बहुभोक्तास्मि भुञ्जेऽपरिमितं सदा
भिक्षे वार्ष्णेयपार्थौ वामेकां तृप्तिं
प्रयच्छताम् २
एवमुक्तौ तमब्रूतां ततस्तौ कृष्णपाण्डवौ
केनान्नेन भवांस्तृप्येत्तस्यान्नस्य यतावहे ३
एवमुक्तः स भगवानब्रवीत्तावुभौ ततः
भाषमाणौ तदा वीरौ किमन्नं क्रियतामिति ४

नाहमन्नं बुभुक्षे वै पावकं मां निबोधतम्
यदन्नमनुरूपं मे तद्युवां संप्रयच्छतम् ५
! सदा दावं खाण्डवं परिरक्षति
तं न शक्नोम्यहं दग्धुं रक्ष्यमाणं महात्मना ६
वसत्यत्र सखा तस्य तक्षकः पन्नगः सदा
सगणस्तत्कृते दावं परिरक्षति वज्रभृत् ७
तत्र भूतान्यनेकानि रक्ष्यन्ते स्म प्रसङ्गतः
तं दिधक्षुर्न शक्नोमि दग्धुं शक्रस्य तेजसा ८
स मां प्रज्वलितं दृष्ट्वा मेघाम्भोभिः प्रवर्षति
ततो दग्धुं न शक्नोमि दिधक्षुर्दावमीप्सितम् ९
स युवाभ्यां सहायाभ्यामस्त्रविद्भ्यां समागतः
दहेयं खाण्डवं दावमेतदन्नं वृतं मया १०
युवां ह्युदकधारास्ता भूतानि च समन्ततः
उत्तमास्त्रविदौ सम्यक्सर्वतो वारयिष्यथः ११
एवमुक्ते प्रत्युवाच बीभत्सुर्जातवेदसम्
दिधक्षुं खाण्डवं दावमकामस्य शतक्रतोः १२
उत्तमास्त्राणि मे सन्ति दिव्यानि च बहूनि च
यैरहं शक्नुयां योद्धुमपि वज्रधरान्बहून् १३
धनुर्मे नास्ति भगवन्बाहुवीर्येण संमितम्
कुर्वतः समरे यत्नं वेगं यद्विषहेत मे १४
शरैश्च मेऽथो बहुभिरक्षयैः क्षिप्रमस्यतः
न हि वोढुं रथः शक्तः शरान्मम यथेप्सितान् १५
अश्वांश्च दिव्यानिच्छेयं पाण्डुरान्वातरंहसः
रथं च मेघनिर्घोषं सूर्यप्रतिमतेजसम् १६
तथा कृष्णस्य वीर्येण नायुधं विद्यते समम्
येन नागान्पिशाचांश्च निहन्यान्माधवो रणे १७
उपायं कर्मणः सिद्धौ भगवन्वक्तुमर्हसि
निवारयेयं येनेन्द्रं वर्षमाणं महावने १८
पौरुषेण तु यत्कार्यं तत्कर्तारौ स्व पावक
करणानि समर्थानि भगवन्दातुमर्हसि १९
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१५

षोडशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु भगवान्धूमकेतुर्हुताशनः चिन्तयामास वरुणं लोकपालं दिदृक्षया
आदित्यमुदके देवं निवसन्तं जलेश्वरम् १
स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा दर्शयामास पावकम्
तमब्रवीद्धूमकेतुः प्रतिपूज्य जलेश्वरम्
चतुर्थं लोकपालानां रक्षितारं महेश्वरम् २
सोमेन राज्ञा यद्दत्तं धनुश्चैवेषुधी च ते
तत्प्रयच्छोभयं शीघ्रं रथं च कपिलक्षणम् ३
कार्यं हि सुमहत्पार्थो गाण्डीवेन करिष्यति
चक्रेण वासुदेवश्च तन्मदर्थे प्रदीयताम्
ददानीत्येव वरुणः पावकं प्रत्यभाषत ४
ततोऽद्भुतं महावीर्यं यशःकीर्तिविवर्धनम्
सर्वशस्त्रैरनाधृष्यं सर्वशस्त्रप्रमाथि च
सर्वायुधमहामात्रं परसेनाप्रधर्षणम् ५
एकं शतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनम्
चित्रमुच्चावचैर्वर्णैः शोभितं श्लक्ष्णमव्रणम् ६
देवदानवगन्धर्वैः पूजितं शाश्वतीः समाः
प्रादाद्वै धनुरत्नं तदक्षय्यौ च महेषुधी ७
रथं च दिव्याश्वयुजं कपिप्रवरकेतनम्
उपेतं राजतैरश्वैर्गान्धर्वैर्हेममालिभिः
पाण्डुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जवे ८
सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यं देवदानवैः
भानुमन्तं महाघोषं सर्वरत्नमनोहरम् ९
ससर्ज यत्स्वतपसा भौवनो भुवनप्रभुः
प्रजापतिरनिर्देश्यं यस्य रूपं रवेरिव १०
यं स्म सोमः समारुह्य दानवानजयत्प्रभुः
नगमेघप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव च श्रिया ११
आश्रिता तं रथश्रेष्ठं शक्रायुधसमा शुभा
तापनीया सुरुचिरा ध्वजयष्टिरनुत्तमा १२

तस्यां तु वानरो दिव्यः सिंहशार्दूललक्षणः
विनर्दन्निव तत्रस्थः संस्थितो मूÞ र्यशोभत १३
ध्वजे भूतानि तत्रासन्विविधानि महान्ति च
नादेन रिपुसैन्यानां येषां संज्ञा प्रणश्यति १४
स तं नानापताकाभिः शोभितं रथमुत्तमम्
प्रदक्षिणमुपावृत्य दैवतेभ्यः प्रणम्य च १५
संनद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान्
आरुरोह रथं पार्थो विमानं सुकृती यथा १६
तच्च दिव्यं धनुःश्रेष्ठं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा
गाण्डीवमुपसंगृह्य बभूव मुदितोऽजुनः १७
हुताशनं नमस्कृत्य ततस्तदपि वीर्यवान्
जग्राह बलमास्थाय ज्यया च युयुजे धनुः १८
मौर्व्यां तु योज्यमानायां बलिना पाण्डवेन ह
येऽशृण्वन्कूजितं तत्र तेषां वै व्यथितं मनः १९
लब्ध्वा रथं धनुश्चैव तथाक्षय्यौ महेषुधी
बभूव कल्यः कौन्तेयः प्रहृष्टः साह्यकर्मणि २०
वज्रनाभं ततश्चक्रं ददौ कृष्णाय पावकः
आग्नेयमस्त्रं दयितं स च कल्योऽभवत्तदा २१
अब्रवीत्पावकश्चैनमेतेन मधुसूदन
अमानुषानपि रणे विजेष्यसि न संशयः २२
अनेन त्वं मनुष्याणां देवानामपि चाहवे
रक्षःपिशाचदैत्यानां नागानां चाधिकः सदा
भविष्यसि न संदेहः प्रवरारिनिबर्हणे २३
क्षिप्तं क्षिप्तं रणे चैतत्त्वया माधव शत्रुषु
हत्वाप्रतिहतं सङ्ख्ये पाणिमेष्यति ते पुनः २४
वरुणश्च ददौ तस्मै गदामशनिनिःस्वनाम्
दैत्यान्तकरणीं घोरां नाम्ना कौमोदकीं हरेः २५
ततः पावकमब्रूतां प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ
कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ रथिनौ ध्वजिनावपि २६
कल्यौ स्वो भगवन्योद्धुमपि सर्वैः सुरासुरैः
किं पुनर्वज्रिणैकेन पन्नगार्थे युयुत्सुना २७
अर्जुन उवाच

चक्रमस्त्रं च वार्ष्णेयो विसृजन्युधि वीर्यवान्
त्रिषु लोकेषु तन्नास्ति यन्न जीयाज्जनार्दनः २८
गाण्डीवं धनुरादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी
अहमप्त्युत्सहे लोकान्विजेतुं युधि पावक २९
सर्वतः परिवार्यैनं दावेन महता प्रभो
कामं संप्रज्वलाद्यैव कल्यौ स्वः साह्यकर्मणि ३०
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तः स भगवान्दाशार्हेणार्जुनेन च
तैजसं रूपमास्थाय दावं दग्धुं प्रचक्रमे ३१
सर्वतः परिवार्याथ सप्तार्चिर्ज्वलनस्तदा
ददाह खाण्डवं क्रुद्धो युगान्तमिव दर्शयन् ३२
परिगृह्य समाविष्टस्तद्वनं भरतर्षभ
मेघस्तनितनिर्घोषं सर्वभूतानि निर्दहन् ३३
दह्यतस्तस्य विबभौ रूपं दावस्य भारत
मेरोरिव नगेन्द्रस्य काञ्चनस्य महाद्युतेः ३४
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१६

सप्तदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तौ रथाभ्यां नरव्याघ्रौ दावस्योभयतः स्थितौ
दिक्षु सर्वासु भूतानां चक्राते कदनं महत् १
यत्र यत्र हि दृश्यन्ते प्राणिनः खाण्डवालयाः
पलायन्तस्तत्र तत्र तौ वीरौ पर्यधावताम् २
छिद्रं हि न प्रपश्यन्ति रथयोराशुविक्रमात्
आविद्धाविव दृश्येते रथिनौ तौ रथोत्तमौ ३
खाण्डवे दह्यमाने तु भूतान्यथ सहस्रशः
उत्पेतुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो दिशो दश ४
दग्धैकदेशा बहवो निष्टप्ताश्च तथापरे
स्फुटिताक्षा विशीर्णाश्च विप्लुताश्च विचेतसः ५
समालिङ्ग्य सुतानन्ये पितॄन्मातॄंस्तथापरे
त्यक्तुं न शेकुः स्नेहेन तथैव निधनं गताः ६

विकृतैर्दर्शनैरन्ये समुत्पेतुः सहस्रशः
तत्र तत्र विघूर्णन्तः पुनरग्नौ प्रपेदिरे ७
दग्धपक्षाक्षिचरणा विचेष्टन्तो महीतले
तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते विनश्यन्तः शरीरिणः ८
जलस्थानेषु सर्वेषु क्वाथ्यमानेषु भारत
गतसत्त्वाः स्म दृश्यन्ते कूर्ममस्त्याः सहस्रशः ९
शरीरैः संप्रदीप्तैश्च देहवन्त इवाग्नयः
अदृश्यन्त वने तस्मिन्प्राणिनः प्राणसंक्षये १०
तांस्तथोत्पततः पार्थः शरैः संछिद्य खण्डशः
दीप्यमाने ततः प्रास्यत्प्रहसन्कृष्णवर्त्मनि ११
ते शराचितसर्वाङ्गा विनदन्तो महारवान्
ऊर्ध्वमुत्पत्य वेगेन निपेतुः पावके पुनः १२
शरैरभ्याहतानां च दह्यतां च वनौकसाम्
विरावः श्रूयते ह स्म समुद्रस्येव मथ्यतः १३
वह्नेश्चापि प्रहृष्टस्य खमुत्पेतुर्महार्चिषः
जनयामासुरुद्वेगं सुमहान्तं दिवौकसाम् १४
ततो जग्मुर्महात्मानः सर्व एव दिवौकसः
शरणं देवराजानं सहस्राक्षं पुरंदरम् १५
देवा ऊचुः
किं न्विमे मानवाः सर्वे दह्यन्ते कृष्णवर्त्मना
कच्चिन्न संक्षयः प्राप्तो लोकानाममरेश्वर १६
वैशम्पायन उवाच
तच्छ्रुत्वा वृत्रहा तेभ्यः स्वयमेवान्ववेक्ष्य च
खाण्डवस्य विमोक्षार्थं प्रययौ हरिवाहनः १७
महता मेघजालेन नानारूपेण वज्रभृत्
आकाशं समवस्तीर्य प्रववर्ष सुरेश्वरः १८
ततोऽक्षमात्रा विसृजन्धाराः शतसहस्रशः
अभ्यवर्षत्सहस्राक्षः पावकं खाण्डवं प्रति १९
असंप्राप्तास्तु ता धारास्तेजसा जातवेदसः
ख एव समशुष्यन्त न काश्चित्पावकं गताः २०
ततो नमुचिहा क्रुद्धो भृशमर्चिष्मतस्तदा
पुनरेवाभ्यवर्षत्तमम्भः प्रविसृजन्बहु २१

अर्चिर्धाराभिसंबद्धं धूमविद्युत्समाकुलम् बभूव तद्वनं घोरं स्तनयित्नुसघोषवत् २२ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१७

अष्टादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तस्याभिवर्षतो वारि पाण्डवः प्रत्यवारयत्
शरवर्षेण बीभत्सुरुत्तमास्त्राणि दर्शयन् १
शरैः समन्ततः सर्वं खाण्डवं चापि पाण्डवः
छादयामास तद्वर्षमपकृष्य ततो वनात् २
न च स्म किंचिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः
संछाद्यमाने खगमैरस्यता सव्यसाचिना ३
तक्षकस्तु न तत्रासीत्सर्पराजो महाबलः
दह्यमाने वने तस्मिन्कुरुक्षेत्रेऽभवत्तदा ४
अश्वसेनस्तु तत्रासीत्तक्षकस्य सुतो बली
स यत्नमकरोत्तीव्रं मोक्षार्थं हव्यवाहनात् ५
न शशाक विनिर्गन्तुं कौन्तेयशरपीडितः
मोक्षयामास तं माता निगीर्य भुजगात्मजा ६
तस्य पूर्वं शिरो ग्रस्तं पुच्छमस्य निगीर्यते
ऊर्ध्वमाचक्रमे सा तु पन्नगी पुत्रगृद्धिनी ७
तस्यास्तीक्ष्णेन भल्लेन पृथुधारेण पाण्डवः
शिरश्चिच्छेद गच्छन्त्यास्तामपश्यत्सुरेश्वरः ८
तं मुमोचयिषुर्वज्री वातवर्षेण पाण्डवम्
मोहयामास तत्कालमश्वसेनस्त्वमुच्यत ९
तां च मायां तदा दृष्ट्वा घोरां नागेन वञ्चितः
द्विधा त्रिधा च चिच्छेद खगतानेव भारत १०
शशाप तं च संक्रुद्धो बीभत्सुर्जिह्मगामिनम्
पावको वासुदेवश्च अप्रतिष्ठो भवेदिति ११
ततो जिष्णुः सहस्राक्षं खं वितत्येषुभिः शितैः
योधयामास संक्रुद्धो वञ्चनां तामनुस्मरन् १२
देवराडपि तं दृष्ट्वा संरब्धमिव फल्गुनम्

स्वमस्त्रमसृजद्दीप्तं यत्ततानाखिलं नभः १३
ततो वायुर्महाघोषः क्षोभयन्सर्वसागरान्
वियत्स्थोऽजनयन्मेघाञ्जलधारामुचोऽकुलान् १४
तद्विघातार्थमसृजदर्जुनोऽप्यस्त्रमुत्तमम्
वायव्यमेवाभिमन्त्र्य प्रतिपत्तिविशारदः १५
तेनेन्द्राशनिमेघानां वीर्यौजस्तद्विनाशितम्
जलधाराश्च ताः शोषं जग्मुर्नेशुश्च विद्युतः १६
क्षणेन चाभवद्व्योम संप्रशान्तरजस्तमः
सुखशीतानिलगुणं प्रकृतिस्थार्कमण्डलम् १७
निष्प्रतीकारहृष्टश्च हुतभुग्विविधाकृतिः
प्रजज्वालातुलार्चिष्मान्स्वनादैः पूरयञ्जगत् १८
कृष्णाभ्यां रक्षितं दृष्ट्वा तं च दावमहंकृताः
समुत्पेतुरथाकाशं सुपर्णाद्याः पतत्रिणः १९
गरुडा वज्रसदृशैः पक्षतुण्डनखैस्तथा
प्रहर्तुकामाः संपेतुराकाशात्कृष्णपाण्डवौ २०
तथैवोरगसङ्घाताः पाण्डवस्य समीपतः
उत्सृजन्तो विषं घोरं निश्चेरुर्ज्वलिताननाः २१
तांश्चकर्त शरैः पार्थः सरोषान्दृश्य खेचरान्
विवशाश्चापतन्दीप्तं देहाभावाय पावकम् २२
ततः सुराः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः
उत्पेतुर्नादमतुलमुत्सृजन्तो रणार्थिनः २३
अयःकणपचक्राश्मभुशुण्ड्युद्यतबाहवः
कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः क्रोधसंमूर्च्छितौजसः २४
तेषामभिव्याहरतां शस्त्रवर्षं च मुञ्चताम्
प्रममाथोत्तमाङ्गानि बीभत्सुर्निशितैः शरैः २५
कृष्णश्च सुमहातेजाश्चक्रेणारिनिहा तदा
दैत्यदानवसङ्घानां चकार कदनं महत् २६
अथापरे शरैर्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तदा
वेलामिव समासाद्य व्यातिष्ठन्त महौजसः २७
ततः शक्रोऽभिसंक्रुद्धस्त्रिदशानां महेश्वरः
पाण्डुरं गजमास्थाय तावुभौ समभिद्रवत् २८
अशनिं गृह्य तरसा वज्रमस्त्रमवासृजत्

हतावेताविति प्राह सुरानसुरसूदनः २९
ततः समुद्यतां दृष्ट्वा देवेन्द्रेण महाशनिम्
जगृहुः सर्वशस्त्राणि स्वानि स्वानि सुरास्तदा ३०
कालदण्डं यमो राजा शिबिकां च धनेश्वरः
पाशं च वरुणस्तत्र विचक्रं च तथा शिवः ३१
ओषधीर्दीप्यमानाश्च जगृहातेऽश्विनावपि
जगृहे च धनुर्धाता मुसलं च जयस्तथा ३२
पर्वतं चापि जग्राह क्रुद्धस्त्वष्टा महाबलः
अंशस्तु शक्तिं जग्राह मृत्युर्देवः परश्वधम् ३३
प्रगृह्य परिघं घोरं विचचारार्यमा अपि
मित्रश्च क्षुरपर्यन्तं चक्रं गृह्य व्यतिष्ठत ३४
पूषा भगश्च संक्रुद्धः सविता च विशां पते आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशाः कृष्णपार्थावभिद्रुताः
३५
रुद्राश्च वसवश्चैव मरुतश्च महाबलाः
विश्वेदेवास्तथा साध्या दीप्यमाना स्वतेजसा ३६
एते चान्ये च बहवो देवास्तौ पुरुषोत्तमौ
कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः प्रतीयुर्विविधायुधाः ३७
तत्राऽद्भुतान्यदृश्यन्त निमित्तानि महाहवे
युगान्तसमरूपाणि भूतोत्सादाय भारत ३८
तथा तु दृष्ट्वा संरब्धं शक्रं देवैः सहाच्युतौ
अभीतौ युधि दुर्धर्षौ तस्थतुः सज्जकार्मुकौ ३९
आगतांश्चैव तान्दृष्ट्वा देवानेकैकशस्ततः
न्यवारयेतां संक्रुद्धौ बाणैर्वज्रोपमैस्तदा ४०
असकृद्भग्नसंकल्पाः सुराश्च बहुशः कृताः
भयाद्रणं परित्यज्य शक्रमेवाभिशिश्रियुः ४१
दृष्ट्वा निवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेन च
आश्चर्यमगमंस्तत्र मुनयो दिवि विष्ठिताः ४२
शक्रश्चापि तयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे
बभूव परमप्रीतो भूयश्चैतावयोधयत् ४३
ततोऽश्मवर्षं सुमहद्व्यसृजत्पाकशासनः
भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सव्यसाचिनः

तच्छरैरर्जुनो वर्षं प्रतिजघ्नेऽत्यमर्षणः ४४
विफलं क्रियमाणं तत्संप्रेक्ष्य च शतक्रतुः
भूयः संवर्धयामास तद्वर्षं देवराडथ ४५
सोऽश्मवर्षं महावेगैरिषुभिः पाकशासनिः
विलयं गमयामास हर्षयन्पितरं तदा ४६
समुत्पाट्य तु पाणिभ्यां मन्दराच्छिखरं महत्
सद्रुमं व्यसृजच्छक्रो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ४७
ततोऽजुनो वेगवद्भिर्ज्वलिताग्रैरजिह्मगैः
बाणैर्विध्वंसयामास गिरेः शृङ्गं सहस्रधा ४८
गिरेर्विशीर्यमाणस्य तस्य रूपं तदा बभौ
सार्कचन्द्रग्रहस्येव नभसः प्रविशीर्यतः ४९
तेनावाक्पतता दावे शैलेन महता भृशम्
भूय एव हतास्तत्र प्राणिनः खाण्डवालयाः ५०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१८

एकोनविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः वैशम्पायन उवाच
तथा शैलनिपातेन भीषिताः खाण्डवालयाः
दानवाराक्षसा नागास्तरक्ष्वृक्षवनौकसः
द्विपाः प्रभिन्नाः शार्दूलाः सिंहाः केसरिणस्तथा १
मृगाश्च महिषाश्चैव शरभाः पक्षिणस्तथा
समुद्विग्ना विससृपुस्तथान्या भूतजातयः २
तं दावं समुदीक्षन्तः कृष्णौ चाभ्युद्यतायुधौ
उत्पातनादशब्देन संत्रासित इवाभवन् ३
स्वतेजोभास्वरं चक्रमुत्ससर्ज जनार्दनः
ता जातयः क्षुद्राः सदानवनिशाचराः
निकृत्ताः शतशः सर्वा निपेतुरनलं क्षणात् ४
अदृश्यन्राक्षसास्तत्र कृष्णचक्रविदारिताः
वसा रुधिरसंपृक्ताः सन्ध्यायामिव तोयदाः ५
पिशाचान्पक्षिणो नागान्पशूंश्चापि सहस्रशः
निघ्नंश्चरति वार्ष्णेयः कालवत्तत्र भारत ६

क्षिप्तं क्षिप्तं हि तच्चक्रं
कृष्णस्यामित्रघातिनः
हत्वानेकानि सत्त्वानि पाणिमेति पुनः पुनः ७
तथा तु निघ्नतस्तस्य सर्वसत्त्वानि भारत
बभूव रूपमत्युग्रं सर्वभूतात्मनस्तदा ८
समेतानां च देवानां देवतानां च सर्वशः
विजेता नाभवत्कश्चित्कृष्णपाण्डवयोर्मृधे ९
तयोर्बलात्परित्रातुं तं दावं तु यदा सुराः
नाशक्नुवञ्शमयितुं तदाभूवन्पराङ्मुखाः १०
शतक्रतुश्च संप्रेक्ष्य विमुखान्देवतागणान्
बभूवावस्थितः प्रीतः प्रशंसन्कृष्णपाण्डवौ ११
निवृत्तेषु तु देवेषु वागुवाचाशरीरिणी
शतक्रतुमभिप्रेक्ष्य महागम्भीरनिःस्वना १२
न ते सखा संनिहितस्तक्षकः पन्नगोत्तमः
दाहकाले खाण्डवस्य कुरुक्षेत्रं गतो ह्यसौ १३
न च शक्यौ त्वया जेतुं युद्धेऽस्मिन्समवस्थितौ
वासुदेवार्जुनौ शक्र निबोधेदं वचो मम १४
नरनारायणौ देवौ तावेतौ विश्रुतौ दिवि
भवानप्यभिजानाति यद्वीर्यौ यत्पराक्रमौ १५
नैतौ शक्यौ दुराधर्षौ विजेतुमजितौ युधि
अपि सर्वेषु लोकेषु पुराणावृषिसत्तमौ १६
पूजनीयतमावेतावपि सर्वैः सुरासुरैः
सयक्षरक्षोगन्धर्वनरकिंनरपन्नगैः १७
तस्मादितः सुरैः सार्धं गन्तुमर्हसि वासव
दिष्टं चाप्यनुपश्यैतत्खाण्डवस्य विनाशनम् १८
इति वाचमभिश्रुत्य तथ्यमित्यमरेश्वरः
कोपामर्षौ समुत्सृज्य संप्रतस्थे दिवं तदा १९
तं प्रस्थितं महात्मानं समवेक्ष्य दिवौकसः
त्वरिताः सहिता राजन्ननुजग्मुः शतक्रतुम् २०
देवराजं तदा यान्तं सह देवैरुदीक्ष्य तु
वासुदेवार्जुनौ वीरौ सिंहनादं विनेदतुः २१
देवराजे गते राजन्प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ

निर्विशङ्कं पुनर्दावं दाहयामासतुस्तदा २२
स मारुत इवाभ्राणि नाशयित्वार्जुनः सुरान्
व्यधमच्छरसङ्घातैः प्राणिनः खाण्डवालयान् २३
न च स्म किंचिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः
संछिद्यमानमिषुभिरस्यता सव्यसाचिना २४
नाशकंस्तत्र भूतानि महान्त्यपि रणेऽजुनम्
निरीक्षितुममोघेषुं करिष्यन्ति कुतो रणम् २५
शतेनैकं च विव्याध शतं चैकेन पत्त्रिणा
व्यसवस्तेऽपतन्नग्नौ साक्षात्कालहता इव २६
न चालभन्त ते शर्म रोधःसु विषमेषु च
पितृदेवनिवासेषु संतापश्चाप्यजायत २७
भूतसंघसहस्राश्च दीनाश्चक्रुर्महास्वनम्
रुरुवुर्वारणाश्चैव तथैव मृगपक्षिणः
तेन शब्देन वित्रेसुर्गङ्गोदधिचरा झषाः २८
न ह्यर्जुनं महाबाहुं नापि कृष्णं महाबलम् निरीक्षितुं वै शक्नोति कश्चिद्योद्धुं कुतः पुनः
२९
एकायनगता येऽपि निष्पतन्त्यत्र केचन
राक्षसान्दानवान्नागाञ्जघ्ने चक्रेण तान्हरिः ३०
ते विभिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गतासवः
पेतुरास्ये महाकाया दीप्तस्य वसुरेतसः ३१
स मांसरुधिरौघैश्च मेदोघैश्च समीरितः
उपर्याकाशगो वह्निर्विधूमः समदृश्यत ३२
दीप्ताक्षो दीप्तजिह्वश्च दीप्तव्यात्तमहाननः दीप्तोर्ध्वकेशः पिङ्गाक्षः पिबन्प्राणभृतां वसाम्
३३
तां स कृष्णार्जुनकृतां सुधां प्राप्य हुताशनः
बभूव मुदितस्तृप्तः परां निर्वृतिमागतः ३४
अथासुरं मयं नाम तक्षकस्य निवेशनात्
विप्रद्रवन्तं सहसा ददर्श मधुसूदनः ३५
तमग्निः प्रार्थयामास दिधक्षुर्वातसारथिः देहवान्वै जटी भूत्वा नदंश्च जलदो यथा

जिघांसुर्वासुदेवश्च चक्रमुद्यम्य विष्ठितः ३६
स चक्रमुद्यतं दृष्ट्वा दिधक्षुं च हुताशनम्
अभिधावार्जुनेत्येवं मयश्चुक्रोश भारत ३७
तस्य भीतस्वनं श्रुत्वा मा भैरिति धनंजयः
प्रत्युवाच मयं पार्थो जीवयन्निव भारत ३८
तं पार्थेनाभये दत्ते नमुचेर्भ्रातरं मयम्
न हन्तुमैच्छद्दाशार्हः पावको न ददाह च ३९
तस्मिन्वने दह्यमाने षडग्निर्न ददाह च
अश्वसेनं मयं चापि चतुरः शार्ङ्गकानिति ४०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
किमर्थं शार्ङ्गकानग्निर्न ददाह तथागते
तस्मिन्वने दह्यमाने ब्रह्मन्नेतद्वदाशु मे १
अदाहे ह्यश्वसेनस्य दानवस्य मयस्य च
कारण कीर्तितं ब्रह्मञ्शार्ङ्गकानां न कीर्तितम् २
तदेतदद्भुतं ब्रह्मञ्शार्ङ्गनामविनाशनम्
कीर्तयस्वाग्निसंमर्दे कथं ते न विनाशिताः ३
वैशम्पायन उवाच
यदर्थं शार्ङ्गकानग्निर्न ददाह तथागते
तत्ते सर्वं यथावृत्तं कथयिष्यामि भारत ४
धर्मज्ञानां मुख्यतमस्तपस्वी संशितव्रतः
आसीन्महर्षिः श्रुतवान्मन्दपाल इति श्रुतः ५
स मार्गमास्थितो राजन्नृषीणामूर्ध्वरेतसाम्
स्वाध्यायवान्धर्मरतस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ६
स गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भारत
जगाम पितृलोकाय न लेभे तत्र तत्फलम् ७
स लोकानफलान्दृष्ट्वा तपसा निर्जितानपि
पप्रच्छ धर्मराजस्य समीपस्थान्दिवौकसः ८
किमर्थमावृता लोका ममैते तपसार्जिताः

किं मया न कृतं तत्र यस्येदं कर्मणः फलम् ९
तत्राहं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतम्
फलमेतस्य तपसः कथयध्वं दिवौकसः १०
देवा ऊचुः
ऋणिनो मानवा ब्रह्मञ्जायन्ते येन तच्छृणु
क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येण प्रजया च न संशयः ११
तदपाक्रियते सर्वं यज्ञेन तपसा सुतैः
तपस्वी यज्ञकृच्चासि न तु ते विद्यते प्रजा १२
त इमे प्रसवस्यार्थे तव लोकाः समावृताः
प्रजायस्व ततो लोकानुपभोक्तासि शाश्वतान् १३
पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रस्त्रातीति पितरं मुने
तस्मादपत्यसंताने यतस्व द्विजसत्तम १४
वैशम्पायन उवाच
तच्छ्रुत्वा मन्दपालस्तु तेषां वाक्यं दिवौकसाम्
क्व नु शीघ्रमपत्यं स्याद्बहुलं चेत्यचिन्तयत् १५
स चिन्तयन्नभ्यगच्छद्बहुलप्रसवान्खगान् शार्ङ्गिकां शार्ङ्गको भूत्वा जरितां समुपेयिवान् १६
तस्यां पुत्रानजनयच्चतुरो ब्रह्मवादिनः
तानपास्य स तत्रैव जगाम लपितां प्रति
बालान्सुतानण्डगतान्मात्रासह मुनिर्वने १७
तस्मिन्गते महाभागे लपितां प्रति भारत
अपत्यस्नेहसंविग्ना जरिता बह्वचिन्तयत् १८
तेन त्यक्तानसंत्याज्यानृषीनण्डगतान्वने
नाजहत्पुत्रकानार्ता जरिता खाण्डवे नृप
बभार चैतान्संजातान्स्ववृत्त्या स्नेहविक्लवा १९
ततोऽग्नि खाण्डवं दग्धुमायान्तं दृष्टवानृषिः
मन्दपालश्चरंस्तस्मिन्वने लपितया सह २०
तं संकल्पं विदित्वास्य ज्ञात्वा पुत्रांश्च
बालकान्
सोऽभितुष्टाव विप्रर्षिर्ब्राह्मणो जातवेदसम्
पुत्रान्परिददद्भीतो लोकपालं महौजसम् २१

मन्दपाल उवाच
त्वमग्ने सर्वदेवानां मुखं त्वमसि हव्यवाट्
त्वमन्तः सर्वभूतानां गूढश्चरसि पावक २२
त्वामेकमाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः
त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञवाहमकल्पयन् २३
त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्ति परमर्षयः
त्वदृते हि जगत्कृत्स्नं सद्यो न स्याद्धुताशन २४
तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविजितां गतिम्
गच्छन्ति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीम् २५
त्वामग्ने जलदानाहुः खे विषक्तान्सविद्युतः
दहन्ति सर्वभूतानि त्वत्तो निष्क्रम्य हायनाः २६
जातवेदस्तवैवेयं विश्वसृष्टिर्महाद्युते
तवैव कर्म विहितं भूतं सर्वं चराचरम् २७
त्वयापो विहिताः पूर्वं त्वयि सर्वमिदं जगत्
त्वयि हव्यं च कव्यं च यथावत्संप्रतिष्ठितम् २८
अग्ने त्वमेव ज्वलनस्त्वं धाता त्वं बृहस्पतिः
त्वमश्विनौ यमौ मित्रः सोमस्त्वमसि चानिलः २९
वैशम्पायन उवाच
एवं स्तुतस्ततस्तेन मन्दपालेन पावकः
तुतोष तस्य नृपते मुनेरमिततेजसः
उवाच चैनं प्रीतात्मा किमिष्टं करवाणि ते ३०
तमब्रवीन्मन्दपालः प्राञ्जलिर्हव्यवाहनम्
प्रदहन्खाण्डवं दावं मम पुत्रान्विसर्जय ३१
तथेति तत्प्रतिश्रुत्य भगवान्हव्यवाहनः
खाण्डवे तेन कालेन प्रजज्वाल दिधक्षया ३२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२०

एक विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
ततः प्रज्वलिते शुक्रे शार्ङ्गकास्ते सुदुःखिताः व्यथिताः परमोद्विग्ना नाधिजग्मुः परायणम् १ निशाम्य पुत्रकान्बालान्माता तेषां तपस्विनी

जरिता दुःखसंतप्ता विललाप नरेश्वर २
अयमग्निर्दहन्कक्षमित आयाति भीषणः
जगत्सन्दीपयन्भीमो मम दुःखविवर्धनः ३
इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मन्दचेतसः
अबर्हाश्चरणैर्हीनाः पूर्वेषां नः परायणम्
त्रासयंश्चायमायाति लेलिहानो महीरुहान् ४
अशक्तिमत्त्वाच्च सुता न शक्ताः सरणे मम
आदाय च न शक्नोमि पुत्रांस्तरितुमन्यतः ५
न च त्यक्तुमहं शक्ता हृदयं दूयतीव मे
कं नु जह्यामहं पुत्रं कमादाय व्रजाम्यहम् ६
किं नु मे स्यात्कृतं कृत्वा मन्यध्वं पुत्रकाः कथम्
चिन्तयाना विमोक्षं वो नाधिगच्छामि किंचन
छादयित्वा च वो गात्रैः करिष्ये मरणं सह ७
जरितारौ कुलं हीदं ज्येष्ठत्वेन प्रतिष्ठितम्
सारिसृक्वः प्रजायेत पितॄणां कुलवर्धनः ८
स्तम्बमित्रस्तपः कुर्याद्द्रोणो ब्रह्मविदुत्तमः
इत्येवमुक्त्वा प्रययौ पिता वो निर्घृणः पुरा ९
कमुपादाय शक्येत गन्तुं कस्यापदुत्तमा
किं नु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विह्वला १०
नापश्यत्स्वधिया मोक्षं स्वसुतानां तदानलात्
एवं ब्रुवन्ती शार्ङ्गास्ते प्रत्यूचुरथ मातरम् ११
स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वं पत यत्र न हव्यवाट्
अस्मासु हि विनष्टेषु भवितारः सुतास्तव
त्वयि मातर्विनष्टायां न नः स्यात्कुलसन्ततिः १२
अन्ववेक्ष्यैतदुभयं क्षेमं स्याद्यत्कुलस्य नः
तद्वै कर्तुं परः कालो मातरेष भवेत्तव १३
मा वै कुलविनाशाय स्नेहं कार्षीः सुतेषु नः
न हीदं कर्म मोघं स्याल्लोककामस्य नः पितुः १४
जरितोवाच
इदमाखोर्बिलं भूमौ वृक्षस्यास्य समीपतः
तदाविशध्वं त्वरिता वह्नेरत्र न वो भयम् १५
ततोऽह पांसुना छिद्रमपिधास्यामि पुत्रकाः

एवं प्रतिकृतं मन्ये ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः १६
तत एष्याम्यतीतेऽग्नौ विहर्तुं पांसुसंचयम्
रोचतामेष वोपायो विमोक्षाय हुताशनात् १७
शार्ङ्गका ऊचुः
अबर्हान्मांसभूतान्नः क्रव्यादाखुर्विनाशयेत्
पश्यमाना भयमिदं न शक्ष्यामो निषेवितुम् १८
कथमग्निर्न नो दह्यात्कथमाखुर्न भक्षयेत्
कथं न स्यात्पिता मोघः कथं माता ध्रियेत नः १९
बिल आखोर्विनाशः स्यादग्नेराकाशचारिणाम्
अन्ववेक्ष्यैतदुभयं श्रेयान्दाहो न भक्षणम् २०
गर्हितं मरणं न स्यादाखुना खादता बिले
शिष्टादिष्टः परित्यागः शरीरस्य हुताशनात् २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२१

द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
जरितोवाच
अस्माद्बिलान्निष्पतितं श्येन आखुं जहार तम्
क्षुद्रं गृहीत्वा पादाभ्यां भयं न भविता ततः १
शार्ङ्गका ऊचुः
न हृतं तं वयं विद्मः श्येनेनाखुं कथंचन
अन्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः २
संशयो ह्यग्निरागच्छेद्दृष्टं वायोर्निवर्तनम्
मृत्युर्नो बिलवासिभ्यो भवेन्मातरसंशयम् ३
निःसंशयात्संशयितो मृत्युर्मातर्विशिष्यते
चर खे त्वं यथान्यायं पुत्रान्वेत्स्यसि शोभनान् ४
जरितोवाच
अहं वै श्येनमायान्तमद्राक्षं बिलमन्तिकात्
संचरन्तं समादाय जहाराखुं बिलाद्बली ५
तं पतन्तमहं श्येनं त्वरिता पृष्ठतोऽन्वगाम्
आशिषोऽस्य प्रयुञ्जाना हरतो मूषकं बिलात् ६
यो नो द्वेष्टारमादाय श्येनराज प्रधावसि

भव त्वं दिवमास्थाय निरमित्रो हिरण्मयः ७
यदा स भक्षितस्तेन क्षुधितेन पतत्रिणा
तदाहं तमनुज्ञाप्य प्रत्युपायां गृहान्प्रति ८
प्रविशध्वं बिलं पुत्रा विश्रब्धा नास्ति वो भयम्
श्येनेन मम पश्यन्त्या हृत आखुर्न संशयः ९
शार्ङ्गका ऊचुः
न विद्म वै वयं मातर्हृतमाखुमितः पुरा
अविज्ञाय न शक्ष्यामो बिलमाविशतुं वयम् १०
जरितोवाच
अहं हि तं प्रजानामि हृतं श्येनेन मूषकम्
अत एव भयं नास्ति क्रियतां वचनं मम ११
शार्ङ्गका ऊचुः
न त्वं मिथ्योपचारेण मोक्षयेथा भयं महत्
समाकुलेषु ज्ञानेषु न बुद्धिकृतमेव तत् १२
न चोपकृतमस्माभिर्न चास्मान्वेत्थ ये वयम्
पीड्यमाना भरस्यस्मान्का सती के वयं तव १३
तरुणी दर्शनीयासि समर्था भर्तुरेषणे
अनुगच्छ स्वभर्तारं पुत्रानाप्स्यसि शोभनान् १४
वयमप्यग्निमाविश्य लोकानाप्स्यामहे शुभान्
अथास्मान्न दहेदग्निरायास्त्वं पुनरेव नः १५
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्ता ततः शार्ङ्गी पुत्रानुत्सृज्य खाण्डवे
जगाम त्वरिता देशं क्षेममग्नेरनाश्रयम् १६
ततस्तीक्ष्णार्चिरभ्यागाज्ज्वलितो हव्यवाहनः
यत्र शार्ङ्गा बभूवुस्ते मन्दपालस्य पुत्रकाः १७
ते शार्ङ्गा ज्वलितं दृष्ट्वा ज्वलनं स्वेन तेजसा
जरितारिस्ततो वाचं श्रावयामास पावकम् १८
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२२

त्रयोविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः जरितारिरुवाच

पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमाञ्जागर्ति पूरुषः
स कृच्छ्रकालं संप्राप्य व्यथां नैवैति कर्हिचित् १
यस्तु कृच्छ्रमसम्प्राप्तं विचेतानावबुध्यते
स कृच्छ्रकाले व्यथितो न प्रजानाति किञ्चन २
सारिसृक्व उवाच
धीरस्त्वमसि मेधावी प्राणकृच्छ्रमिदं च नः
शूरः प्राज्ञो बहूनां हि भवत्येको न संशयः ३
स्तम्बमित्र उवाच
ज्येष्ठस्त्राता भवति वै ज्येष्ठो मुञ्चति
कृच्छ्रतः
ज्येष्ठश्चेन्न प्रजानाति कनीयान्किं करिष्यति ४
द्रोण उवाच
हिरण्यरेतास्त्वरितो ज्वलन्नायाति नः क्षयम्
सप्तजिह्वोऽनलः क्षामो लेलिहानोपसर्पति ५
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तो भ्रातृभिस्तु जरितारिर्विभावसुम्
तुष्टाव प्राञ्जलिर्भूत्वा यथा तच्छृणु पार्थिव ६
जरितारिरुवाच
आत्मासि वायोः पवनः शरीरमुत वीरुधाम्
योनिरापश्च ते शुक्रं योनिस्त्वमसि चाम्भसः ७
ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति विसर्पन्ति च पार्श्वतः
अर्चिषस्ते महावीर्य रश्मयः सवितुर्यथा ८
सारिसृक्व उवाच
माता प्रपन्ना पितरं न विद्मः पक्षाश्च नो न
प्रजाताब्जकेतो
न नस्त्राता विद्यतेऽग्ने त्वदन्यस्तस्माद्धि नः
परिरक्षैकवीर ९
यदग्ने ते शिवं रूपं ये च ते सप्त हेतयः
तेन नः परिरक्षाद्य ईडितः शरणैषिणः १०
स्वमेवैकस्तपसे जातवेदो नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव
ऋषीनस्मान्बालकान्पालयस्व परेणास्मान्प्रैहि वै

हव्यवाह ११
स्तम्बमित्र उवाच
सर्वमग्ने त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत्
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च १२
त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वं त्वमेव परमं हविः
मनीषिणस्त्वां जानन्ति बहुधा चैकधैव च १३
सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह प्राप्ते काले
पचसि पुनः समिद्धः
सर्वस्यास्य भुवनस्य प्रसूतिस्त्वमेवाग्ने भवसि
पुनः प्रतिष्ठा १४
त्वमन्नं प्राणिनां भुक्तमन्तर्भूतो जगत्पते
नित्यं प्रवृद्धः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् १५
द्रोण उवाच
सूर्यो भूत्वा रश्मिभिर्जातवेदो भूमेरम्भो
भूमिजातान्रसांश्च
विश्वानादाय पुनरुत्सर्गकाले सृष्ट्वा वृष्ट्या
भावयसीह शुक्र १६
त्वत्त एताः पुनः शुक्र वीरुधो हरितच्छदाः
जायन्ते पुष्करिण्यश्च समुद्रश्च महोदधिः १७
इदं वै सद्म तिग्मांशो वरुणस्य परायणम्
शिवस्त्राता भवास्माकं मास्मानद्य विनाशय १८
पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन
परेण प्रैहि मुञ्चास्मान्सागरस्य गृहानिव १९
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तो जातवेदा द्रोणेनाक्लिष्टकर्मणा
द्रोणमाह प्रतीतात्मा मन्दपालप्रतिज्ञया २०
ऋषिद्रोर्ण!स्त्वमसि वै ब्रह्मैतद्व्याहृतं त्वया
ईप्सितं ते करिष्यामि न च ते विद्यते भयम् २१
मन्दपालेन यूयं हि मम पूर्वं निवेदिताः
वर्जयेः पुत्रकान्मह्यं दहन्दावमिति स्म ह २२
यच्च तद्वचनं तस्य त्वया यच्चेह भाषितम्
उभयं मे गरीयस्तद्ब्रूहि किं करवाणि ते

भृशं प्रीतोऽस्मि भद्रं ते ब्रह्मन्स्तोत्रेण ते
विभो २३
द्रोण उवाच
इमे मार्जारकाः शुक्र नित्यमुद्वेजयन्ति नः
एतान्कुरुष्व दंष्ट्रासु हव्यवाह सबान्धवान् २४
वैशम्पायन उवाच
तथा तत्कृतवान्वह्निरभ्यनुज्ञाय शार्ङ्गकान्
ददाह खाण्डवं चैव समिद्धो जनमेजय २५
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२३

चतुर्विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
मन्दपालोऽपि कौरव्य चिन्तयानः सुतांस्तदा
उक्तवानप्यशीतांशुं नैव स स्म न तप्यते १
स तप्यमानः पुत्रार्थे लपितामिदमब्रवीत्
कथं न्वशक्ताः प्लवने लपिते मम पुत्रकाः २
वर्धमाने हुतवहे वाते शीघ्रं प्रवायति
असमर्था विमोक्षाय भविष्यन्ति ममात्मजाः ३
कथं न्वशक्ता त्राणाय माता तेषां तपस्विनी
भविष्यत्यसुखाविष्टा पुत्रत्राणमपश्यती ४
कथं नु सरणेऽशक्तान्पतने च ममात्मजान्
संतप्यमाना अभितो वाशमानाभिधावती ५
जरितारिः कथं पुत्रः सारिसृक्वः कथं च मे
स्तम्बमित्रः कथं द्रोणः कथं सा च तपस्विनी ६
लालप्यमानं तमृषिं मन्दपालं तथा वने
लपिता प्रत्युवाचेदं सासूयमिव भारत ७
न ते सुतेष्ववेक्षास्ति तानृषीनुक्तवानसि
तेजस्विनो वीर्यवन्तो न तेषां ज्वलनाद्भयम् ८
तथाग्नौ ते परीत्ताश्च त्वया हि मम संनिधौ
प्रतिश्रुतं तथा चेति ज्वलनेन महात्मना ९
लोकपालोऽनृतां वाचं न तु वक्ता कथंचन

समर्थास्ते च वक्तारो न ते तेष्वस्ति मानसम् १०
तामेव तु ममामित्रीं चिन्तयन्परितप्यसे
ध्रुवं मयि न ते स्नेहो यथा तस्यां पुराभवत् ११
न हि पक्षवता न्याय्यं निःस्नेहेन सुहृज्जने
पीड्यमान उपद्रष्टुं शक्तेनात्मा कथंचन १२
गच्छ त्वं जरितामेव यदर्थं परितप्यसे
चरिष्याम्यहमप्येका यथा कापुरुषे तथा १३
मन्दपाल उवाच
नाहमेवं चरे लोके यथा त्वमभिमन्यसे
अपत्यहेतोर्विचरे तच्च कृच्छ्रगतं मम १४
भूतं हित्वा भविष्येऽथे योऽवलम्बेत मन्दधीः
अवमन्येत तं लोको यथेच्छसि तथा कुरु १५
एष हि ज्वलमानोऽग्निर्लेलिहानो महीरुहान्
द्वेष्यं हि हृदि संतापं जनयत्यशिवं मम १६
वैशम्पायन उवाच
तस्माद्देशादतिक्रान्ते ज्वलने जरिता ततः
जगाम पुत्रकानेव त्वरिता पुत्रगृद्धिनी १७
सा तान्कुशलिनः सर्वान्निर्मुक्ताञ्जातवेदसः
रोरूयमाणा कृपणा सुतान्दृष्टवती वने १८
अश्रद्धेयतमं तेषां दर्शनं सा पुनः पुनः
एकैकशश्च तान्पुत्रान्क्रोशमानान्वपद्यत १९
ततोऽभ्यगच्छत्सहसा मन्दपालोऽपि भारत
अथ ते सर्व एवैनं नाभ्यनन्दन्त वै सुताः २०
लालप्यमानमेकैकं जरितां च पुनः पुनः
नोचुस्ते वचनं किंचित्तमृषिं साध्वसाधु वा २१
मन्दपाल उवाच
ज्येष्ठः सुतस्ते कतमः कतमस्तदनन्तरः
मध्यमः कतमपुत्रः कनिष्ठः कतमश्च ते २२
एवं ब्रुवन्तं दुःखार्तं किं मां न प्रतिभाषसे
कृतवानस्मि हव्याशे नैव शान्तिमितो लभे २३
जरितोवाच
किं ते ज्येष्ठे सुते कार्यं किमनन्तरजेन वा

किं च ते मध्यमे कार्यं किं कनिष्ठे तपस्विनि २४
यस्त्वं मां सर्वशो हीनामुत्सृज्यासि गतः पुरा
तामेव लपितां गच्छ तरुणीं चारुहासिनीम् २५
मन्दपाल उवाच
न स्त्रीणां विद्यते किंचिदन्यत्र पुरुषान्तरात्
सापत्नकमृते लोके भवितव्यं हि तत्तथा २६
सुव्रतापि हि कल्याणि सर्वलोकपरिश्रुता
अरुन्धती पर्यशङ्कद्वसिष्ठमृषिसत्तमम् २७
विशुद्धभावमत्यन्तं सदा प्रियहिते रतम्
सप्तर्षिमध्यगं वीरमवमेने च तं मुनिम् २८
अपध्यानेन सा तेन धूमारुणसमप्रभा
लक्ष्यालक्ष्या नाभिरूपा निमित्तमिव लक्ष्यते २९
अपत्यहेतोः संप्राप्तं तथा त्वमपि मामिह
इष्टमेवंगते हित्वा सा तथैव च वर्तसे ३०
नैव भार्येति विश्वासः कार्यः पुंसा कथंचन
न हि कार्यमनुध्याति भार्या पुत्रवती सती ३१
वैशम्पायन उवाच
ततस्ते सर्व एवैनं पुत्राः सम्यगुपासिरे
स च तानात्मजान्राजन्नाश्वासयितुमारभत् ३२
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि
चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२४

पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

मन्दपाल उवाच
युष्माकं परिरक्षार्थं विज्ञप्तो ज्वलनो मया
अग्निना च तथेत्येवं पूर्वमेव प्रतिश्रुतम् १
अग्नेर्वचनमाज्ञाय मातुर्धर्मज्ञतां च वः
युष्माकं च परं वीर्यं नाहं पूर्वमिहागतः २
न संतापो हि वः कार्यः पुत्रका मरणं प्रति
ऋषीन्वेद हुताशोऽपि ब्रह्म तद्विदितं च वः ३
वैशम्पायन उवाच
एवमाश्वास्य पुत्रान्स भार्यां चादाय भारत

मन्दपालस्ततो देशादन्यं देशं जगाम ह ४
भगवानपि तिग्मांशुः समिद्धं खाण्डवं वनम्
ददाह सह कृष्णाभ्यां जनयञ्जगतोऽभयम् ५
वसामेदोवहाः कुल्यास्तत्र पीत्वा च पावकः
अगच्छत्परमां तृप्तिं दर्शयामास चार्जुनम् ६
ततोऽन्तरिक्षाद्भगवानवतीर्य सुरेश्वरः
मरुद्गणवृतः पार्थं माधवं चाब्रवीदिदम् ७
कृतं युवाभ्यां कर्मेदममरैरपि दुष्करम्
वरान्वृणीतं तुष्टोऽस्मि दुर्लभानप्यमानुषान् ८
पार्थस्तु वरयामास शक्रादस्त्राणि सर्वशः
ग्रहीतुं तच्च शक्रोऽस्य तदा कालं चकार ह ९
यदा प्रसन्नो भगवान्महादेवो भविष्यति
तुभ्यं तदा प्रदास्यामि पाण्डवास्त्राणि सर्वशः १०
अहमेव च तं कालं वेत्स्यामि कुरुनन्दन
तपसा महता चापि दास्यामि तव तान्यहम् ११
आग्नेयानि च सर्वाणि वायव्यानि तथैव च
मदीयानि च सर्वाणि ग्रहीष्यसि धनंजय १२
वासुदेवोऽपि जग्राह प्रीतिं पार्थेन शाश्वतीम्
ददौ च तस्मै देवेन्द्रस्तं वरं प्रीतिमांस्तदा १३
दत्त्वा ताभ्यां वरं प्रीतः सह देवैर्मरुत्पतिः
हुताशनमनुज्ञाप्य जगाम त्रिदिवं पुनः १४
पावकश्चापि तं दावं दग्ध्वा समृगपक्षिणम्
अहानि पञ्च चैकं च विरराम सुतर्पितः १५
जग्ध्वा मांसानि पीत्वा च मेदांसि रुधिराणि च
युक्तः परमया प्रीत्या तावुवाच विशां पते १६
युवाभ्यां पुरुषाग्र्याभ्यां तर्पितोऽस्मि
यथासुखम्
अनुजानामि वां वीरौ चरतं यत्र वाञ्छितम् १७
एवं तौ समनुज्ञातौ पावकेन महात्मना
अर्जुनो वासुदेवश्च दानवश्च मयस्तथा १८
परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ
रमणीये नदीकूले सहिताः समुपाविशन् १९

[illegible]

[illegible]

[illegible]

MahŒbhŒrata, by Veda VyŒsa, edited by Shri Pad Damodar Satvalekar, 1972 edition.
Adi Parva typed by Naresh Prasad Singh, B.A.
Proofread by Prabhakar Prasad, Vedantacharya (Ph.D.).
Font conversion by Claude Setzer and Ralph Bunker.
Formatted for Maharishi University of Management Vedic Literature Collection.

श्री गणेशाय नमः
ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्

अथ प्रथमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततोऽब्रवीन्मयः पार्थं वासुदेवस्य संनिधौ
प्राञ्जलि श्लक्ष्णया वाचा पूजयित्वा पुनः पुनः १
अस्माच्च कृष्णात्संक्रुद्धात्पावकाच्च दिधक्षतः
त्वया त्रातोऽस्मि कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते २
अर्जुन उवाच
कृतमेव त्वया सर्वं स्वस्ति गच्छ महासुर
प्रीतिमान्भव मे नित्यं प्रीतिमन्तो वयं च ते ३
मय उवाच
युक्तमेतत्त्वयि विभो यथात्थ पुरुषर्षभ
प्रीतिपूर्वमहं किंचित्कर्तुमिच्छामि भारत ४
अहं हि विश्वकर्मा वै दानवानां महाकविः
सोऽह वै त्वत्कृते किंचित्कर्तुमिच्छामि पाण्डव ५
अर्जुन उवाच
प्राणकृच्छ्राद्विमुक्तं त्वमात्मानं मन्यसे मया
एवं गते न शक्ष्यामि किंचित्कारयितुं त्वया ६
न चापि तव संकल्पं मोघमिच्छामि दानव
कृष्णस्य क्रियतां किंचित्तथा प्रतिकृतं मयि ७
वैशम्पायन उवाच
चोदितो वासुदेवस्तु मयेन भरतर्षभ
मुहूर्तमिव संदध्यौ किमयं चोद्यतामिति ८
चोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रियतामिति
धर्मराजस्य दैतेय यादृशीमिह मन्यसे ९
यां कृतां नानुकुर्युस्ते मानवाः प्रेक्ष्य विस्मिताः
मनुष्यलोके कृत्स्नेऽस्मिस्तादृशीं कुरु वै सभाम् १०

यत्र दिव्यानभिप्रायान्पश्येम विहितांस्त्वया
आसुरान्मानुषांश्चैव तां सभां कुरु वै मय ११
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं संप्रहृष्टो मयस्तदा
विमानप्रतिमां चक्रे पाण्डवस्य सभां मुदा १२
ततः कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजे युधिष्ठिरे
सर्वमेतद्यथावेद्य दर्शयामासतुर्मयम् १३
तस्मै युधिष्ठिरः पूजां यथार्हमकरोत्तदा
स तु तां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य सत्कृतः १४
स पूर्वदेवचरितं तत्र तत्र विशां पते
कथयामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेषु भारत १५
स कालं कंचिदाश्वस्य विश्वकर्मा प्रचिन्त्य च
सभां प्रचक्रमे कर्तुं पाण्डवानां महात्मनाम् १६
अभिप्रायेण पार्थानां कृष्णस्य च महात्मनः
पुण्येऽहनि महातेजाः कृतकौतुकमङ्गलः १७
तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठान्पायसेन सहस्रशः
धनं बहुविधंदत्त्वा तेभ्य एव च वीर्यवान् १८
सर्वर्तुगुणसंपन्नां दिव्यरूपां मनोरमाम्
दशकिष्कुसहस्रां तां मापयामास सर्वतः १९
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि प्रथमोऽध्यायः १

अथ द्वितीयोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
उषित्वा खाण्डवप्रस्थे सुखवासं जनार्दनः
पार्थै प्रीतिसमायुक्तैः पूजनार्होऽभिपूजितः १
गमनाय मतिं चक्रे पितुर्दर्शनलालसः
धर्मराजमथामन्त्र्य पृथां च पृथुलोचनः २
ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना जगद्वन्द्यः पितृष्वसुः
स तया मूÞ र्युपाघ्रातः परिष्वक्तश्च केशवः ३
ददर्शानन्तरं कृष्णो भगिनीं स्वां महायशाः
तामुपेत्य हृषीकेशः प्रीत्या वाष्पसमन्वितः ४
अर्थ्यं तथ्यं हितं वाक्यं लघु युक्तमनुत्तमम्
भगवान्भद्रां ! भद्रभाषिणीम् ५

तया स्वजनगामीनि श्रावितो वचनानि सः
संपूजितश्चाप्यसकृच्छिरसा चाभिवादितः ६
तामनुज्ञाप्य वार्ष्णेयः प्रतिनन्द्य च भामिनीम्
ददर्शानन्तरं कृष्णां धौम्यं चापि जनार्दनः ७
ववन्दे च यथान्यायं धौम्यं पुरुषसत्तमः
द्रौपदीं सान्त्वयित्वा च आमन्त्र्य च जनार्दनः ८
भ्रात्नभ्यगमद्धीमान्पार्थेन सहितो बली
भ्रातृभिः पञ्चभिः कृष्णो वृतः शक्र इवामरैः ९
अर्चयामास देवांश्च द्विजांश्च यदुपुंगवः
माल्यजप्य नमस्कारै र्गन्धैरुच्चावचैरपि
स कृत्वा सर्वकार्याणि प्रतस्थे तस्थुषां वरः १०
स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः
वसु प्रदाय च ततः प्रदक्षिणमवर्तत ११
काञ्चनं रथमास्थाय तार्क्ष्यकेतनमाशुगम्
गदाचक्रासिशार्ङ्गाद्यैरायुधैश्च समन्वितम् १२
तिथावथ च नक्षत्रे मुहूर्ते च गुणान्विते
प्रययौ पुण्डरीकाक्षः सैन्यसुग्रीववाहनः १३
अन्वारुरोह चाप्येनं प्रेम्णा राजा युधिष्ठिरः
अपास्य चास्य यन्तारं दारुकं यन्तृसत्तमम्
अभीषून्संप्रजग्राह स्वयं कुरुपतिस्तदा १४
उपारुह्यार्जुनश्चापि चामरव्यजनं सितम्
रुक्मदण्डं बृहन्मूर्ध्नि दुधावाभिप्रदक्षिणम् १५
तथैव भीमसेनोऽपि यमाभ्यां सहितो वशी
पृष्ठतोऽनुययौ कृष्णमृत्विक्पौरजनैर्वृतः १६
स तथा भ्रातृभिः सार्धं केशवः परवीरहा
अनुगम्यमानः शुशुभे शिष्यैरिव गुरुः प्रियैः १७
पार्थमामन्त्र्य गोविन्दः परिष्वज्य च पीडितम्
युधिष्ठिरं पूजयित्वा भीमसेनं यमौ तथा १८
परिष्वक्तो भृशं ताभ्यां यमाभ्यामभिवादितः
ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः १९
निवर्तयित्वा च तदा पाण्डवान्सपदानुगान्
स्वां पुरीं प्रययौ कृष्णः पुरंदर इवापरः २०

लोचनैरनुजग्मुस्ते तमादृष्टिपथात्तदा
मनोभिरनुजग्मुस्ते कृष्णं प्रीतिसमन्वयात् २१
अतृप्तमनसामेव तेषां केशवदर्शने
क्षिप्रमन्तर्दधे शौरिश्चक्षुषां प्रियदर्शनः २२
अकामा इव पार्थास्ते गोविन्दगतमानसाः
निवृत्योपययुः सर्वे स्वपुरं पुरुषर्षभाः
स्यन्दनेनाथ कृष्णोऽपि समये द्वारकामगात् २३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वितीयोऽध्यायः २

अथ तृतीयोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अथाब्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयतां वरम्
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि क्षिप्रमेष्यामि चाप्यहम् १
उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति
यक्ष्यमाणेषु सर्वेषु दानवेषु तदा मया
कृतं मणिमयं भाण्डं रम्यं बिन्दुसरः प्रति २
सभायां सत्यसन्धस्य यदासीद्वृषपर्वणः
आगमिष्यामि तद्गृह्य यदि तिष्ठति भारत ३
ततः सभां करिष्यामि पाण्डवाय यशस्विने
मनःप्रह्लादिनीं चित्रां सर्वरत्नविभूषिताम् ४
अस्ति बिन्दुसरस्येव गदा श्रेष्ठा कुरूद्वह
निहिता यौवनाश्वेन राज्ञा हत्वा रणे रिपून्
सुवर्णबिन्दुभिश्चित्रा गुर्वी भारसहा दृढा ५
सा वै शतसहस्रस्य संमिता सर्वघातिनी
अनुरूपा च भीमस्य गाण्डीवं भवतो यथा ६
वारुणश्च महाशंखो देवदत्तः सुघोषवान् सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवते नात्र संशयः इत्युक्त्वा सोऽसुरः पार्थं प्रागुदीचीमगाद्दिशम् ७
उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति हिरण्यशृङ्गो भगवान्महामणिमयो गिरिः ८

रम्यं बिन्दुसरोनाम यत्र राजा भगीरथः
दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ९
यत्रेष्ट्वा सर्वभूतानामीश्वरेण महात्मना
आहृताः क्रतवो मुख्याः शतं भरतसत्तम १०
यत्र यूपा मणिमयाश्चित्याश्चापि हिरण्मयाः
शोभार्थं विहितास्तत्र न तु दृष्टान्ततः कृताः ११
यत्रेष्ट्वा स गतः सिद्धिं सहस्राक्षः शचीपतिः
यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्वलोकान्सनातनः
उपास्यते तिग्मतेजा वृतो भूतैः सहस्रशः १२
नरनारायणौ ब्रह्मा यमः स्थाणुश्च पञ्चमः
उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्यये १३
यत्रेष्टं वासुदेवेन सत्रैर्वर्षसहस्रकैः
श्रद्दधानेन सततं शिष्टसंप्रतिपत्तये १४
सुवर्णमालिनो यूपाश्चित्याश्चाप्यति भास्वराः
ददौ यत्र सहस्राणि प्रयुतानि च केशवः १५
तत्र गत्वा स जग्राह गदां शङ्खं च भारत
स्फाटिकं च सभाद्रव्यं यदासीद्वृषपर्वणः
किंकरैः सह रक्षोभिरगृह्णात्सर्वमेव तत् १६
तदाहृत्य तु तां चक्रे सोऽसुरोऽप्रतिमां सभाम्
विश्रुतां त्रिषु लोकेषु दिव्यां मणिमयीं शुभाम् १७
गदां च भीमसेनाय प्रवरां प्रददौ तदा
देवदत्तं च पार्थाय ददौ शङ्खमनुत्तमम् १८
सभा तु सा महाराज शातकुम्भमयद्रुमा
दशकिष्कुसहस्राणि समन्तादायताभवत् १९
यथा वह्नेर्यथार्कस्य सोमस्य च यथैव सा
भ्राजमाना तथा दिव्या बभार परमं वपुः २०
प्रतिघ्नतीव प्रभया प्रभामर्कस्य भास्वराम्
प्रबभौ ज्वलमानेव दिव्या दिव्येन वर्चसा २१
नगमेघप्रतीकाशा दिवमावृत्य विष्ठिता
आयता विपुला श्लक्ष्णा विपाप्मा विगतक्लमा २२
उत्तमद्रव्यसंपन्ना मणिप्राकारमालिनी
बहुरत्ना बहुधना सुकृता विश्वकर्मणा २३

न दाशार्ही सुधर्मा वा ब्रह्मणो वापि तादृशी
आसीद्रूपेण संपन्ना यां चक्रेऽप्रतिमां मयः २४
तां स्म तत्र मयेनोक्ता रक्षन्ति च वहन्ति च
सभामष्टौ सहस्राणि किंकरा नाम राक्षसाः २५
अन्तरिक्षचरा घोरा महाकाया महाबलाः
रक्ताक्षाः पिंगलाक्षाश्च शुक्तिकर्णाः प्रहारिणः
२६
तस्यां सभायां नलिनीं चकाराप्रतिमां मयः
वैडूर्यपत्रविततां मणिनालमयाम्बुजाम् २७
पद्मसौगन्धिकवतीं नानाद्विजगणायुताम्
पुष्पितैः पङ्कजैश्चित्रां कूर्ममत्स्यैश्च
शोभिताम् २८
सूपतीर्थामकलुषां सर्वर्तुसलिलां शुभाम्
मारुतेनैव चोद्धूतैर्मुक्ताबिन्दुभिराचिताम् २९
मणिरत्नचितां तां तु केचिदभ्येत्य पार्थिवाः दृष्ट्वापि नाभ्यजानन्त तेऽज्ञानात्प्रपतन्त्युत
३०
तां सभामभितो नित्यं पुष्पवन्तो महाद्रुमाः
आसन्नानाविधा नीलाः शीतच्छाया मनोरमाः ३१
काननानि सुगन्धीनि पुष्करिण्यश्च सर्वशः
हंसकारण्डवयुताश्चक्रवाकोपशोभिताः ३२
जलजानां च माल्यानां स्थलजानां च सर्वशः
मारुतो गन्धमादाय पाण्डवान्स्म निषेवते ३३
ईदृशीं तां सभां कृत्वा मासैः परिचतुर्दशैः
निष्ठितां धर्मराजाय मयो राज्ञे न्यवेदयत् ३४
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रवेशनं चक्रे तस्यां राजा युधिष्ठिरः अयुतं भोजयामास ब्राह्मणानां नराधिपः १ घृतपायसेन मधुना भक्ष्यैर्मूलफलैस्तथा

अहतैश्चैव वासोभिर्माल्यैरुच्चावचैरपि २
ददौ तेभ्यः सहस्राणि गवां प्रत्येकशः प्रभुः
पुण्याहघोषस्तत्रासीद्दिवस्पृगिव भारत ३
वादित्रैर्विविधैर्गीतै र्गन्धैरुच्चावचैरपि
पूजयित्वा कुरुश्रेष्ठो दैवतानि निवेश्य च ४
तत्र मल्ला नटा झल्लाः सूता वैतालिकास्तथा
उपतस्थुर्महात्मानं सप्तरात्रं युधिष्ठिरम् ५
तथा स कृत्वा पूजां तां भ्रातृभिः सह पाण्डवः
तस्यां सभायां रम्यायां रेमे शक्रो यथा दिवि ६
सभायामृषयस्तस्यां पाण्डवैः सह आसते
आसांचक्रुर्नरेन्द्राश्च नानादेशसमागताः ७
असितो देवलः सत्यः सर्पमाली महाशिराः
अर्वावसुः सुमित्रश्च मैत्रेयः शुनको बलि ८
बको दाल्भ्यः स्थूलशिराः कृष्णद्वैपायनः शुकः
सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो व्यासशिष्यास्तथा वयम् ९
तित्तिरिर्याज्ञवल्क्यश्च ससुतो लोमहर्षणः
अप्सुहोम्यश्च धौम्यश्च अणीमाण्डव्यकौशिकौ १०
दामोष्णीषस्त्रैवणिश्च पर्णादो घटजानुकः
मौञ्जायनो वायुभक्षः पाराशर्यश्च सारिकौ ११
बलवाकः शिनीवाकः सुत्यपालः कृतश्रमः
जातूकर्णः शिखावांश्च सुबलः पारिजातकः १२
पर्वतश्च महाभागो मार्कण्डेयस्तथा मुनिः
पवित्रपाणिः सावर्णिर्भालुकिर्गालवस्तथा १३
जङ्घाबन्धुश्च रैभ्यश्च कोपवेगश्रवा भृगुः
हरिबभ्रुश्च कौण्डिन्यो बभ्रुमाली सनातनः १४
कक्षीवानौशिजश्चैव नाचिकेतोऽथ गौतमः
पैङ्गो वराहः शुनकः शाण्डिल्यश्च महातपाः
कर्करो वेणुजङ्घश्च कलापः कठ एव च १५
मुनयो धर्मसहिता धृतात्मानो जितेन्द्रियाः
एते चान्ये च बहवो वेदवेदाङ्गपारगाः १६
उपासते महात्मानं सभायामृषिसत्तमाः
कथयन्तः कथाः पुण्या धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः १७

तथैव क्षत्रियश्रेष्ठा धर्मराजमुपासते
श्रीमान्महात्मा धर्मात्मा मुञ्जकेतुर्विवर्धनः १८
संग्रामजिद्दुर्मुखश्च उग्रसेनश्च वीर्यवान्
कक्षसेनः क्षितिपतिः क्षेमकश्चापराजितः
काम्बोजराजः कमलः कम्पनश्च महाबलः १९
सततं कम्पयामास यवनानेक एव यः
यथासुरान्कालकेयान्देवो वज्रधरस्तथा २०
जटासुरो मद्रकान्तश्च राजा कुन्तिः कुणिन्दश्च
किरातराजः
तथाङ्गवङ्गौ सह पुण्ड्रकेण पाण्ड्योड्रराजौ सह
चान्ध्रकेण २१
किरातराजः सुमना यवनाधिपतिस्तथा
चाणूरो देवरातश्च भोजो भीमरथश्च यः २२
श्रुतायुधश्च कालिगो जयत्सेनश्च मागधः
सुशर्मा चेकितानश्च सुरथोऽमित्रकर्षणः २३
केतुमान्वसुदानश्च वैदेहोऽथ कृतक्षणः
सुधर्मा चानिरुद्धश्च श्रुतायुश्च महाबलः २४
अनूपराजो दुर्धर्षः क्षेमजिच्च सुदक्षिणः
शिशुपालः सहसुतः करूषाधिपतिस्तथा २५
वृष्णीनां चैव दुर्धर्षाः कुमारा देवरूपिणः
आहुको विपृथुश्चैव गदः सारण एव च २६
अक्रूरः कृतवर्मा च सात्यकिश्च शिनेः सुतः
भीष्मकोऽथाहृतिश्चैव द्युमत्सेनश्च वीर्यवान्
केकयाश्च महेष्वासा यज्ञसेनश्च सौमकिः २७
अर्जुनं चापि संश्रित्य राजपुत्रा महाबलाः
अशिक्षन्त धनुर्वेदं रौरवाजिनवाससः २८
तत्रैव शिक्षिता राजन्कुमारा वृष्णिनन्दनाः
रौक्मिणेयश्च साम्बश्च युयुधानश्च सात्यकिः २९
एते चान्ये च बहवो राजानः पृथिवीपते
धनञ्जयसखा चात्र नित्यमास्ते स्म तुम्बुरुः ३०
चित्रसेनः सहामात्यो गन्धर्वाप्सरसस्तथा
गीतवादित्रकुशलाः शम्यातालविशारदाः ३१

प्रमाणेऽथ लयस्थाने किंनराः कृतनिश्रमाः
संचोदितास्तुम्बुरुणा गन्धर्वाः सहिता जगुः ३२
गायन्ति दिव्यतानैस्ते यथान्यायं मनस्विनः
पाण्डुपुत्रानृषींश्चैव रमयन्त उपासते ३३
तस्यां सभायामासीनाः सुव्रताः सत्यसंगराः
दिवीव देवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते ३४
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ४

पञ्चमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तथा तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु
महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च भारत १
लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तां सभामृषिः
नारदः सुमहातेजा ऋषिभिः सहितस्तदा २
पारिजातेन राजेन्द्र रैवतेन च धीमता
सुमुखेन च सौम्येन देवर्षिरमितद्युतिः
सभास्थान्पाण्डवान्द्रष्टुं प्रीयमाणो मनोजवः ३
तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित्
सहसा पाण्डवश्रेष्ठः प्रत्युत्थायानुजैःसह
अभ्यवादयत प्रीत्या विनयावनतस्तदा ४
तदर्हमासनं तस्मै संप्रदाय यथाविधि
अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ५
सोऽचितः पाण्डवैः सर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः
धर्मकामार्थसंयुक्तं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरम् ६
नारद उवाच
कच्चिदर्थाश्च कल्पन्ते धर्मे च रमते मनः
सुखानि चानुभूयन्ते मनश्च न विहन्यते ७
कच्चिदाचरितां पूर्वैर्नरदेवपितामहैः
वर्तसे वृत्तिमक्षीणां धर्मार्थसहितां नृषु ८
कच्चिदर्थेन वा धर्मं धर्मेणार्थमथापि वा
उभौ वा प्रीतिसारेण न कामेन प्रबाधसे ९
कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर

विभज्य काले कालज्ञ सदा वरद सेवसे १०
कच्चिद्राजगुणैः षड्भिः सप्तोपायांस्तथानघ
बलावलं तथा सम्यक्चतुर्दश परीक्षसे ११
कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्य परांश्च जयतां वर
तथा संधाय कर्माणि अष्टौ भारत सेवसे १२
कच्चित्प्रकृतयः षट् ते न लुप्ता भरतर्षभ
आढ्यास्तथाव्यसनिनः स्वनुरक्ताश्च सर्वशः १३
कच्चिन्न तर्कैर्दूतैर्वा ये चाप्यपरिशङ्किताः त्वत्तो वा तव वामात्यैर्भिद्यते जातु मन्त्रितम्
१४
कच्चित्संधिं यथाकालं विग्रहं चोपसेवसे
कच्चिद्वृत्तिमुदासीने मध्यमे चानुवर्त्तसे १५
कच्चिदात्मसमा बुद्ध्या शुचयो जीवितक्षमाः
कुलीनाश्चानुरक्ताश्च कृतास्ते वीर मन्त्रिणः १६
विजयो मन्त्रमूलो हि राज्ञां भवति भारत
सुसंवृतो मन्त्रधनैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः १७
कच्चिन्निद्रावशं नैषि कच्चित्काले विबुध्यसे
कच्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयस्यर्थमर्थवित् १८
कच्चिन्मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह
कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो न राष्ट्रमनुधावति १९
कच्चिदर्थान्विनिश्चित्य लघुमूलान्महोदयान्
क्षिप्रमारभसे कर्तुं न विघ्नयसि तादृशान् २०
कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः परोक्षास्ते विशङ्किताः
सर्वे वा पुनरुत्सृष्टाः संसृष्टं ह्यत्र कारणम् २१
कच्चिद्राजन्कृतान्येव कृतप्रायाणि वा पुनः
विदुस्ते वीर कर्माणि नानवाप्तानि कानिचित् २२
कच्चित्कारणिकाः सर्वे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः
कारयन्ति कुमारांश्च योधमुख्यांश्च सर्वशः २३
कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकं क्रीणासि पण्डितम् पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं परम् २४
कच्चिद्दुर्गाणि सर्वाणि धनधान्यायुधोदकैः

यन्त्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः २५
एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः
राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् २६
कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सि तीर्थानि चारकैः
२७
कच्चिद्द्विषामविदितः प्रतियत्तश्च सर्वदा
नित्ययुक्तो रिपून्सर्वान्वीक्षसे रिपुसूदन २८
कच्चिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः
अनसूयुरनुप्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः २९
कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः
हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ३०
कच्चिदङ्गेषु निष्णातो ज्योतिषां प्रतिपादकः
उत्पातेषु च सर्वेषु दैवज्ञः कुशलस्तव ३१
कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः
जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ३२
अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहाञ्शुचीन् श्रेष्ठाञ्श्रेष्ठेषु कच्चित्त्वं नियोजयसि कर्मसु
३३
कच्चिन्नोग्रेण दण्डेन भृशमुद्वेजितप्रजाः
राष्ट्रं तवानुशासन्ति मन्त्रिणो भरतर्षभ ३४
कच्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा
उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः ३५
कच्चिद्धृष्टश्च शूरश्च मतिमान्धृतिमाञ्शुचिः
कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिस्तव ३६
कच्चिद्बलस्य ते मुख्याः सर्वेयुद्धविशारदाः दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः ३७
कच्चिद्बलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम् संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विकर्षसि ३८ कालातिक्रमणाद्ध्येते भक्तवेतनयोर्भृताः भर्तुः कुप्यन्ति दौर्गत्यात्सोऽनर्थः

सुमहान्स्मृतः ३९
कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः
कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति सदा युधि ४०
कच्चिन्नैको बहूनर्थान्सर्वशः सांपरायिकान्
अनुशास्सि यथाकामं कामात्मा शासनातिगः ४१
कच्चित्पुरुषकारेण पुरुषः कर्म शोभयन्
लभते मानमधिकं भूयो वा भक्तवेतनम् ४२
कच्चिद्विद्याविनीतांश्च नराञ्ज्ञानविशारदान्
यथार्हं गुणतश्चैव दानेनाभ्यवपद्यसे ४३
कच्चिद्दारान्मनुष्याणां तवार्थे मृत्युमेयुषाम्
व्यसनं चाभ्युपेतानां विभर्षि भरतर्षभ ४४
कच्चिद्भयादुपनतं क्लीबं वा रिपुमागतम्
युद्धे वा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिरक्षसि ४५
कच्चित्त्वमेव सर्वस्याः पृथिव्याः पृथिवीपते
समश्च नाभिशङ्क्यश्च यथा माता यथा पिता ४६
कच्चिद्व्यसनिनं शत्रुं निशम्य भरतर्षभ
अभियासि जवेनैव समीक्ष्य त्रिविधं बलम् ४७
पार्ष्णिमूलं च विज्ञाय व्यवसायं पराजयम्
बलस्य च महाराज दत्त्वा वेतनमग्रतः ४८
कच्चिच्च बलमुख्येभ्यः परराष्ट्रे परंतप
उपच्छन्नानि रत्नानि प्रयच्छसि यथार्हतः ४९
कच्चिदात्मानमेवाग्रे विजित्य विजितेन्द्रियः
पराञ्जिगीषसे पार्थ प्रमत्तानजितेन्द्रियान् ५०
कच्चित्ते यास्यतः शत्रून्पूर्वं यान्ति
स्वनुष्ठिताः
साम दानं च भेदश्च दण्डश्च विधिवद्गुणाः ५१
कच्चिन्मूलं दृढं कृत्वा यात्रां यासि विशां पते
तांश्च विक्रमसे जेतुं जित्वा च परिरक्षसि ५२
कच्चिदष्टांगसंयुक्ता चतुर्विधबला चमूः
बलमुख्यैः सुनीता ते द्विषतां प्रतिबाधनी ५३
कच्चिल्लवं च मुष्टिं च परराष्ट्रे परंतप
अविहाय महाराज विहंसि समरे रिपून् ५४

कच्चित्स्वपरराष्ट्रेषु बहवोऽधिकृतास्तव
अर्थान्समनुतिष्ठन्ति रक्षन्ति च परस्परम् ५५
कच्चिदभ्यवहार्याणि गात्रसंस्पर्शकानि च
घ्रेयाणि च महाराज रक्षन्त्यनुमतास्तव ५६
कच्चित्कोशं च कोष्ठं च वाहनं द्वारमायुधम्
आयश्च कृतकल्याणैस्तव भक्तैरनुष्ठितः ५७
कच्चिदाभ्यन्तरेभ्यश्च वाह्येभ्यश्च विशां पते
रक्षस्यात्मानमेवाग्रे तांश्च स्वेभ्यो मिथश्च
तान् ५८
कच्चिन्न पाने द्यूते वा क्रीडासु प्रमदासु च
प्रतिजानन्ति पूर्वाह्णे व्ययं व्यसनजं तव ५९
कच्चिदायस्य चार्धेन चतुर्भागेन वा पुनः
पादभागैस्त्रिभिर्वापि व्ययः संशोध्यते तव ६०
कच्चिज्ज्ञातीन्गुरून्वृद्धान्वणिजः शिल्पिनः
श्रितान्
अभीक्ष्णमनुगृह्णासि धनधान्येन दुर्गतान् ६१
कच्चिदायव्यये युक्ताः सर्वे गणकलेखकाः
अनुतिष्ठन्ति पूर्वाह्णे नित्यमायव्ययं तव ६२
कच्चिदर्थेषु संप्रौढान्हितकामाननुप्रियान्
नापकर्षसि कर्मभ्यः पूर्वमप्राप्य किल्विषम् ६३
कच्चिद्विदित्वा पुरुषानुत्तमाधममध्यमान्
त्वं कर्मस्वनुरूपेषु नियोजयसि भारत ६४
कच्चिन्न लुब्धाश्चौरा वा वैरिणो वा विशां पते
अप्राप्तव्यवहारा वा तव कर्मस्वनुष्ठिताः ६५
कच्चिन्न लुब्धैश्चौरैर्वा कुमारैः स्त्रीबलेन वा त्वया वा पीड्यते राष्ट्रं कच्चित्पुष्टाः कृषीवलाः
६६
कच्चिद्राष्ट्रेतडागानि पूर्णानि च महान्ति च
भागशो विनिविष्टानि न कृषिर्देवमातृका ६७
कच्चिद्बीजं च भक्तं च कर्षकायावसीदते
प्रतिकं च शतं वृद्ध्या ददास्यृणमनुग्रहम् ६८
कच्चित्स्वनुष्ठिता तात वार्त्ता ते साधुभिर्जनैः

वार्त्तायां संश्रितस्तात लोकोऽय सुखमेधते ६९
कच्चिच्छुचिकृतः प्राज्ञाः पञ्च पञ्च स्वनुष्ठिताः
क्षेमं कुर्वन्ति संहत्य राजञ्जनपदे तव ७०
कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थ्रंगामा नगरवत्कृताः
ग्रामवच्च कृता रक्षा ते च सर्वे तदर्पणाः ७१
कच्चिद्बलेनानुगताः समानि विषमाणि च
पुराणचौराः साध्यक्षाश्चरन्ति विषये तव ७२
कच्चित्स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च
सुरक्षिताः
कच्चिन्न श्रद्दधास्यासां कच्चिद्गुह्यं न भाषसे ७३
कच्चिच्चारान्निशि श्रुत्वा तत्कार्यमनुचिन्त्य च
प्रियाण्यनुभवञ्शेषे विदित्वाभ्यन्तरं जनम् ७४
कच्चिद्द्वौ प्रथमौ यामौ रात्र्यांसुप्त्वा विशां
पते
संचिन्तयसि धर्मार्थौ याम उत्थाय पश्चिमे ७५
कच्चिद्दर्शयसे नित्यं मनुष्यान्समलंकृतान्
उत्थाय काले कालज्ञः सह पाण्डव मंत्रिभिः ७६
कच्चिद्रक्ताम्बरधराः खड्गहस्ताः स्वलंकृताः
अभितस्त्वामुपासन्ते रक्षणार्थमरिन्दम ७७
कच्चिद्दण्ड्येषु यमवत्पूज्येषु च विशां पते
परीक्ष्य वर्तसे सम्यगप्रियेषु प्रियेषु च ७८
कच्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेन वा
मानसं वृद्धसेवाभिः सदा पार्थापकर्षसि ७९
कच्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामष्टाङ्गायां विशारदाः
सुहृदश्चानुरक्ताश्च शरीरे ते हिताः सदा ८०
कच्चिन्न मानान्मोहाद्वा कामाद्वापि विशां पते
अर्थिप्रत्यर्थिनः प्राप्तानपास्यसि कथंचन ८१
कच्चिन्न लोभान्मोहाद्वा विश्रम्भात्प्रणयेन वा
आश्रितानां मनुष्याणां वृत्तिं त्वं संरुणत्सि च ८२
कच्चित्पौरा न सहिता ये च ते राष्ट्रवासिनः
त्वया सह विरुध्यन्ते परैः क्रीताः कथंचन ८३
कच्चित्ते दुर्बलः शत्रुर्बलेनोपनिपीडितः

मन्त्रेण बलवान्कश्चिदुभाभ्यां वा युधिष्ठिर ८४
कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां भूमिपालाः प्रधानतः
कच्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषु संत्यजन्ति त्वया
हृताः ८५
कच्चित्ते सर्वविद्यासु गुणतोऽचा प्रवर्तते
ब्राह्मणानां च साधूनां तव निःश्रेयसे शुभा ८६
कच्चिद्धर्मे त्रयीमूले पूर्वैराचरितैः जनैः
वर्तमानस्तथा कर्तुं तस्मिन्कर्मणि वर्तसे ८७
कच्चित्तव गृहेऽन्नानिस्वादून्यश्नन्ति वै द्विजाः
गुणवन्ति गुणोपेतास्तवाध्यक्षं सदक्षिणम् ८८
कच्चित्क्रतूनेकचित्तो वाजपेयांश्च सर्वशः पुण्डरीकांश्च कार्त्स्न्येन यतसे कर्तुमात्मवान् ८९
कच्चिज्ज्ञातीन्गुरून्वृद्धान्दैवतां स्तापसानपि
चैत्यांश्च वृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्च
नमस्यसि ९०
कच्चिदेषा च ते बुद्धिर्वृत्तिरेषा च तेऽनघ
आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थदर्शिनी ९१
एतया वर्तमानस्य बुद्ध्या राष्ट्रं न सीदति
विजित्य च महीं राजा सोऽत्यन्तं सुखमेधते ९२
कच्चिदार्यो विशुद्धात्मा क्षारितश्चौरकर्मणि
अदृष्टशास्त्रकुशलैर्न लोभाद्वध्यते शुचिः ९३
पृष्टो गृहीतस्तत्कारी तज्ज्ञैर्दृष्टः सकारणः
कच्चिन्न मुच्यते स्तेनो द्रव्यलोभान्नरर्षभ ९४
व्युत्पन्ने कच्चिदाढ्यस्य दरिद्रस्य च भारत
अर्थान्न मिथ्या पश्यन्ति तवामात्या हृता धनैः ९५
नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम्
अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं क्षिप्तचित्तताम् ९६
एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च चिन्तनम्
निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ९७
मङ्गलस्याप्रयोगं च प्रसङ्गं विषयेषु च
कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ९८

कच्चित्ते सफला वेदाः कच्चित्ते सफलं धनम्
कच्चित्ते सफला दाराः कच्चित्ते सफलं श्रुतम् ९९
युधिष्ठिर उवाच
कथं वै सफला वेदाः कथं वै सफलं धनम्
कथं वै सफला दाराः कथं वै सफलं श्रुतम् १००
नारद उवाच
अग्निहोत्रफला वेदा दत्तभुक्तफलं धनम्
रतिपुत्रफला दाराः शीलवृत्तफलं श्रुतम् १०१
वैशम्पायन उवाच
एतदाख्याय स मुनिर्नारदः सुमहातपाः
पप्रच्छानन्तरमिदं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् १०२
नारद उवाच
कच्चिदभ्यागता दूराद्वणिजो लाभकारणात्
यथोक्तमवहार्यन्ते शुल्कं शुल्कोपजीविभिः १०३
कच्चित्ते पुरुषा राजन्पुरे राष्ट्रे च मानिताः
उपानयन्ति पण्यानि उपधाभिरवञ्चिताः १०४
कच्चिच्छृणोषि वृद्धानां धर्मार्थसहिता गिरः
नित्यमर्थविदां तात तथा धर्मानुदर्शिनाम् १०५
कच्चित्ते कृषितन्त्रेषु गोषु पुष्पफलेषु च
धर्मार्थं च द्विजातिभ्यो दीयते मधुसर्पिषी १०६
द्रव्योपकरणं कच्चित्सर्वदा सर्वशिल्पिनाम्
चातुर्मास्यावरं सम्यङिनयतं संप्रयच्छसि १०७
कच्चित्कृतं विजानीषे कर्तारं च प्रशंससि
सतां मध्ये महाराज सत्करोषि च पूजयन् १०८
कच्चित्सूत्राणि सर्वाणि गृह्णासि भरतर्षभ
हस्तिसूत्राश्वसूत्राणि रथसूत्राणि चाभिभो १०९
कच्चिदभ्यस्यते शश्वद्गृहे ते भरतर्षभ
धनुर्वेदस्य सूत्रं च यन्त्रसूत्रं च नागरम् ११०
कच्चिदस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मदण्डश्च तेऽनघ
विषयोगाश्च ते सर्वे विदिताः शत्रुनाशनाः १११
कच्चिदग्निभयाच्चैव सर्पव्यालभयात्तथा
रोगरक्षोभयाच्चैव राष्ट्रं स्वं परिरक्षसि ११२

कच्चिदन्धांश्च मूकांश्च पङ्गून्व्यङ्गानबान्धवान्
पितेव पासि धर्मज्ञ तथा प्रव्रजितानपि ११३
वैशम्पायन उवाच
एताः कुरूणामृषभो महात्मा श्रुत्वा गिरो
ब्राह्मणसत्तमस्य
प्रणम्य पादावभिवाद्य हृष्टो राजाब्रवीन्नारदं
देवरूपम् ११४
एवं करिष्यामि यथा त्वयोक्तं प्रज्ञा हि मे भूय एवाभिवृद्धा
उक्त्वा तथा चैव चकार राजा लेभे महीं सागरमेखलां च ११५
नारद उवाच
एवं यो वर्तते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे
स विहृत्येह सुसुखी शक्रस्यैति सलोकताम् ११६ इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ५

अथषष्ठोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
संपूज्याथाभ्यनुज्ञातो महर्षेर्वचनात्परम्
प्रत्युवाचानुपूर्व्येण धर्मराजो युधिष्ठिरः १
भगवन्न्याय्यमाहैतं यथावद्धर्मनिश्चयम्
यथाशक्ति यथान्यायं क्रियतेऽय विधिर्मया २
राजभिर्यद्यथा कार्यं पुरा तत्तन्न संशयः
यथान्यायोपनीतार्थं कृतं हेतुमदर्थवत् ३
वयं तु सत्पथं तेषां यातुमिच्छामहे प्रभो
न तु शक्यं तथा गन्तुं यथा तैर्नियतात्मभिः ४
एवमुक्त्वा स धर्मात्मा वाक्यं तदभिपूज्य च
मुहूर्तात्प्राप्तकालं च दृष्ट्वा लोकचरं मुनिम् ५
नारदं स्वस्थमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः
अपृच्छत्पाण्डवस्तत्र राजमध्ये महामतिः ६
भवान्संचरते लोकान्सदा नानाविधान्बहून्

ब्रह्मणा निर्मितान्पूर्वं प्रेक्षमाणो मनोजवः ७
ईदृशी भवता काचिद्दृष्टपूर्वा सभा क्वचित्
इतो वा श्रेयसी ब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ८
तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य धर्मराजस्य भाषितम्
पाण्डवं प्रत्युवाचेदं स्मयन्मधुरया गिरा ९
मानुषेषु न मे तात दृष्टपूर्वा न च श्रुता
सभा मणिमयी राजन्यथेयं तव भारत १०
सभां तु पितृराजस्य वरुणस्य च धीमतः
कथयिष्ये तथेन्द्रस्य कैलासनिलयस्य च ११
ब्रह्मणश्च सभां दिव्यां कथयिष्ये गतक्लमाम्
यदि ते श्रवणे बुद्धिर्वर्तते भरतर्षभ १२
नारदेनैवमुक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः
प्राञ्जलिर्भ्रातृभिः सार्धं तैश्च
सर्वैर्नृपैर्वृतः १३
नारदं प्रत्युवाचेदं धर्मराजो महामनाः
सभाः कथय ताः सर्वाः श्रोतुमिच्छामहे वयम् १४
किं द्रव्यास्ताः सभा ब्रह्मन्किं विस्ताराः
किमायताः
पितामहं च के तस्यां सभायां पर्युपासते १५
वासवं देवराजं च यमं वैवस्वतं च के
वरुणं च कुबेरं च सभायां पर्युपासते १६
एतत्सर्वं यथातत्त्वं देवर्षे वदतस्तव
श्रोतुमिच्छाम सहिताः परं कौतूहलं हि नः १७
एवमुक्तः पाण्डवेन नारदः प्रत्युवाच तम्
क्रमेण राजन्दिव्यास्ताः श्रूयन्तामिह नः सभाः १८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षष्ठोऽध्यायः ६

सप्तमोऽध्यायः
नारद उवाच
शक्रस्य तु सभा दिव्या भास्वरा कर्मभिर्जिता स्वयं शक्रेण कौरव्य निर्मितार्कसमप्रभा १ विस्तीर्णा योजनशतं शतमध्यर्धमायता

वैहायसी कामगमा पञ्चयोजनमुच्छ्रिता २
जराशोकक्लमापेता निरातङ्का शिवा शुभा
वेश्मासनवती रम्या दिव्यपादपशोभिता ३
तस्यां देवेश्वरः पार्थ सभायां परमासने
आस्ते शच्या महेन्द्राण्या श्रिया लक्ष्म्या च भारत
४
बिभ्रद्वपुरनिर्देश्यं किरीटी लोहिताङ्गदः
विरजोम्बरश्चित्रमाल्यो ह्रीकीर्तिद्युतिभिः सह ५
तस्यामुपासते नित्यं महात्मानं शतक्रतुम्
मरुतः सर्वतो राजन्सर्वे च गृहमेधिनः
सिद्धा देवर्षयश्चैव साध्या देवगणास्तथा ६
एते सानुचराः सर्वे दिव्यरूपाः स्वलंकृताः
उपासते महात्मानं देवराजमरिंदमम् ७
तथा देवर्षयः सर्वे पार्थ शक्रमुपासते
अमला धूतपाप्मानो दीप्यमाना इवाग्नयः
तेजस्विनः सोमयुजो विपापा विगतक्लमाः ८
पराशरः पर्वतश्च तथा सावर्णिगालवौ
शङ्खश्च लिखितश्चैव तथा गौरशिरा मुनिः ९
दुर्वासाश्च दीर्घतपा याज्ञवल्क्योऽथ भालुकिः
उद्दालकः श्वेतकेतुस्तथा शाट्यायनः प्रभुः १०
हविष्मांश्च गविष्ठश्च हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः
हृद्यश्चोदरशाण्डिल्यः पाराशर्यः कृषीह्वलः ११
वातस्कन्धो विशाखश्च विधाता काल एव च
अनन्तदन्तस्त्वष्टा च विश्वकर्मा च तुम्बुरुः १२
अयोनिजा योनिजाश्च वायुभक्षा हुताशिनः
ईशानं सर्वलोकस्य वज्रिणं समुपासते १३
सहदेवः सुनीथश्च वाल्मीकिश्च महातपाः
समीकः सत्यवांश्चैव प्रचेताःसत्यसंगरः १४
मेधातिथिर्वामदेवः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः
मरुत्तश्च मरीचिश्च स्थाणुश्चात्रिर्महातपाः १५
कक्षीवान्गौतमस्तार्क्ष्यस्तथा वैश्वानरो मुनिः मुनिः कालकवृक्षीय आश्राव्योऽथ हिरण्यदः

संवर्तो देवहव्यश्च विष्वक्सेनश्च वीर्यवान् १६
दिव्या आपस्तथौषध्यः श्रद्धा मेधा सरस्वती
अर्थो धर्मश्च कामश्च विद्युतश्चापि पाण्डव १७
जलवाहास्तथा मेघा वायवः स्तनयित्नवः
प्राची विग्यज्ञवाहाश्च पावकाः सप्तविंशतिः १८
अग्नीषोमौ तथेन्द्राग्नी मित्रोऽथ सवितार्यमा
भगो विश्वे च साध्याश्च शुक्रो मन्थी च भारत १९
यज्ञाश्च दक्षिणाश्चैव ग्रहाः स्तोभाश्च सर्वशः
यज्ञवाहाश्च ये मन्त्राः सर्वे तत्र समासते २०
तथैवाप्सरसो राजन्गन्धर्वाश्च मनोरमाः
नृत्यवादित्रगीतैश्च हास्यैश्च विविधैरपि
रमयन्ति स्म नृपते देवराजं शतक्रतुम् २१
स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव स्तुवन्तः कर्मभिस्तथा
विक्रमैश्च महात्मानं बलवृत्रनिषूदनम् २२
ब्रह्मराजर्षयः सर्वे सर्वे देवर्षयस्तथा
विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः २३
स्रग्विणो भूषिताश्चान्ये यान्ति चायान्ति चापरे
बृहस्पतिश्च शुक्रश्च तस्यामाययतुः सह २४
एते चान्ये च बहवो यतात्मानो यतव्रताः
विमानैश्चन्द्रसंकाशैः सोमवत्प्रियदर्शनाः
ब्रह्मणो वचनाद्राजन्भृगुः सप्तर्षयस्तथा २५
एषा सभा मया राजन्दृष्टा पुष्करमालिनी
शतक्रतोर्महाराज याम्यां शृणु ममानघ २६
इति महाभारते सभापर्वणि सप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमोऽध्यायः
नारद उवाच
कथयिष्ये सभां दिव्यां युधिष्ठिर निबोध ताम्
वैवस्वतस्य यामर्थे विश्वकर्मा चकार ह १
तैजसी सा सभा राजन्बभूव शतयोजना
विस्तारायामसंपन्ना भूयसी चापि पाण्डव २
अर्कप्रकाशा भ्राजिष्णुः सर्वतः कामचारिणी
नैवातिशीता नात्युष्णा मनसश्च प्रहर्षिणी ३

न शोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासे न चाप्रियम्
न च दैन्यं क्लमो वापि प्रतिकूलं न चाप्युत ४
सर्वे कामाः स्थितास्तस्यां ये दिव्या ये च मानुषाः
रसवच्च प्रभूतं च भक्ष्यभोज्यमरिन्दम ५
पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः
रसवन्ति च तोयानि शीतान्युष्णानिचैव ह ६
तस्यां राजर्षयः पुण्यास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः
यमं वैवस्वतं तात प्रहृष्टाः पर्युपासते ७
ययातिर्नहुषः पूरुर्मान्धाता सोमको नृगः
त्रसदस्युश्च तुरयः कृतवीर्यः श्रुतश्रवाः ८
अरिप्रणुत्सुसिंहश्च कृतवेगः कृतिर्निमिः
प्रतर्दनः शिबिर्मत्स्यः पृथ्वक्षोऽथ बृहद्रथः ९
एडो मरुत्तः कुशिकः सांकाश्यः सांकृतिर्भवः
चतुरश्वः सदश्वोर्मिः कार्तवीर्यश्च पार्थिवः १०
भरतस्तथा सुरथः सुनीथो नैषधो नलः
दिवोदासोऽथ सुमना अम्बरीषो भगीरथः ११
व्यश्वः सदश्वो बध्र्यश्वः पञ्चहस्तः पृथुश्रवाः
रुषद्गुर्वृषसेनश्च क्षुपश्च सुमहाबलः १२
रुषदश्वो वसुमनाः पुरुकुत्सो ध्वजी रथी
आर्ष्टिषेणो दिलीपश्च महात्मा चाप्युशीनरः १३
औशीनरः पुण्डरीकः शर्यातिः शरभः शुचिः
अङ्गोऽरिष्टश्च वेनश्च दुःषन्तः सञ्जयो जयः १४
भाङ्गास्वरिः सुनीथश्च निषधोऽथ त्विषीरथः
करन्धमो बाह्लिकश्च सुद्युम्नो बलवान्मधुः १५
कपोतरोमा तृणकः सहदेवार्जुनो तथा
रामो दाशरथिश्चैव लक्ष्मणोऽथ प्रतर्दनः १६
अलर्कः कक्षसेनश्च गयो गौराश्व एव च
जामदग्न्योऽथ रामोऽत्र नाभागसगरौ तथा १७
भूरिद्युम्नो महाश्वश्च पृथ्वश्वो जनकस्तथा
वैन्यो राजा वारिषेणः पुरुजो जनमेजयः १८
ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तश्च राजोपरिचरस्तथा
इन्द्रद्युम्नो भीमजानुर्गयः पृष्ठो नयोऽनघः १९

पद्मोऽथ मुचुकुन्दश्च भूरिद्युम्नः प्रसेनजित्
अरिष्टनेमिः प्रद्युम्नः पृथुगश्वोऽजकस्तथा २०
शतं मत्स्या नृपतयः शतं नीपाः शतं हयाः
धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः २१
शतं च ब्रह्मदत्तानामीरिणां वैरिणां शतम्
शन्तनुश्चैव राजर्षिः पाण्डुश्चैव पिता तव २२
उशद्गवः शतरथो देवराजो जयद्रथः
वृषादर्भिश्च राजर्षिर्धाम्ना सह समन्त्रिणा २३
अथापरे सहस्राणि ये गताः शशबिन्दवः
इष्ट्वाश्वमेधैर्बहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः २४
एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमन्तो बहुश्रुताः
तस्यां सभायां राजर्षे वैवस्वतमुपासते २५
अगस्त्योऽथ मतङ्गश्च कालो मृत्युस्तथैव च
यज्वानश्चैव सिद्धाश्च ये च योगशरीरिणः २६
अग्निष्वात्ताश्च पितरः फेनपाश्चोष्मपाश्च ये
स्वधावन्तो बर्हिषदो मूर्तिमन्तस्तथापरे २७
कालचक्रं च साक्षाच्च भगवान्हव्यवाहनः
नरा दुष्कृतकर्माणो दक्षिणायनमृत्यवः २८
कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये
तस्यां शिंशपपालाशास्तथा काशकुशादयः
उपासते धर्मराजं मूर्तिमन्तो निरामयाः २९
एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः
अशक्याः परिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा ३०
असंबाधा हि सा पार्थ रम्या कामगमा सभा
दीर्घकालं तपस्तप्त्वा निर्मिता विश्वकर्मणा ३१
प्रभासन्ती ज्वलन्तीव तेजसा स्वेन भारत
तामुग्रतपसो यान्ति सुव्रताः सत्यवादिनः ३२
शान्ताः संन्यासिनः सिद्धाः पूताः पुण्येन कर्मणा
सर्वे भास्वरदेहाश्च सर्वे च विरजोम्बराः ३३
चित्राङ्गदाश्चित्रमाल्याः सर्वे ज्वलितकुण्डलाः
सुकृतैः कर्मभिः पुण्यैः परिबर्हैर्विभूषिताः ३४
गन्धर्वाश्च महात्मानः शतशश्चाप्सरोगणाः

वादित्रं नृत्तगीतं च हास्यं लास्यं च सर्वशः ३५
पुण्याश्च गन्धाः शब्दाश्च तस्यां पार्थ समन्ततः
दिव्यानि माल्यानि च तामुपतिष्ठन्ति सर्वशः ३६
शतं शतसहस्राणि धर्मिणां तं प्रजेश्वरम्
उपासते महात्मानं रूपयुक्ता मनस्विनः ३७
ईदृशी सा सभा राजन्पितृराज्ञो महात्मनः
वरुणस्यापि वक्ष्यामि सभां पुष्करमालिनीम् ३८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टमोऽध्यायः ८

नवमोऽध्यायः
नारद उवाच
युधिष्ठिर सभा दिव्या वरुणस्य सितप्रभा
प्रमाणेन यथा याम्या शुभ्रप्राकारतोरणा १
अन्तः सलिलमास्थाय विहिता विश्वकर्मणा
दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युता २
नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि
अवतानैस्तथा गुल्मैः पुष्पमञ्जरिधारिभिः ३
तथा शकुनयस्तस्यां नानारूपा मृदुस्वराः
अनिर्देश्या वपुष्मन्तः शतशोऽथ सहस्रशः ४
सा सभा सुखसंस्पर्शा न शीता न च घर्मदा
वेश्मासनवती रम्या सिता वरुणपालिता ५
यस्यामास्ते स वरुणो वारुण्या सह भारत
दिव्यरत्नाम्बरधरो भूषणैरुपशोभितः ६
स्रग्विणो भूषिताश्चापि दिव्यमाल्यानुकर्षिणः
आदित्यास्तत्र वरुणं जलेश्वरमुपासते ७
वासुकिस्तक्षकश्चैव नागश्चैरावतस्तथा
कृष्णश्च लोहितश्चैव पद्मश्चित्रश्च वीर्यवान् ८
कम्बलाश्वतरौ नागौ धृतराष्ट्रबलाहकौ
मणिमान्कुण्डलधरः कर्कोटकधनञ्जयौ ९
प्रह्लादो मूषिकादश्च तथैव जनमेजयः
पताकिनो मण्डलिनः फणवन्तश्च सर्वशः १०
एते चान्ये च बहवः सर्पास्तस्यां युधिष्ठिर

उपासते महात्मानं वरुणं विगतक्लमाः ११
बलिर्वैरोचनो राजा नरकः पृथिवींजयः
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च कालखञ्जाश्च सर्वशः १२
सुहनुर्दुर्मुखः शंखः सुमनाः सुमतिः स्वनः
घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा १३
विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपोऽथ महाशिराः
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा दशावरः १४
कैटभो विटटूतश्च संह्रादश्चेन्द्रतापनः
दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे रुचिरकुण्डलाः १५
स्रग्विणो मौलिनः सर्वे तथा दिव्यपरिच्छदाः
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः १६
ते तस्यां वरुणं देवं धर्मपाशस्थिताः सदा
उपासते महात्मानं सर्वे सुचरितव्रताः १७
तथा समुद्राश्चत्वारो नदी भागीरथी च या
कालिन्दी विदिशा वेण्णा नर्मदा वेगवाहिनी १८
विपाशा च शतद्रुश्च चन्द्रभागा सरस्वती
इरावती वितस्ता च सिन्धुर्देवनदस्तथा १९
गोदावरी कृष्णवेण्णा कावेरी च सरिद्वरा
एताश्चान्याश्च सरितस्तीर्थानि च सरांसि च २०
कूपाश्च सप्रस्रवणा देहवन्तो युधिष्ठिर
पल्वलानि तडागानि देहवन्त्यथ भारत २१
दिशस्तथा मही चैव तथा सर्वे महीधराः
उपासते महात्मानं सर्वे जलचरास्तथा २२
गीतवादित्रवन्तश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः
स्तुवन्तो वरुणं तस्यां सर्व एव समासते २३
महीधरा रत्नवन्तो रसा येषु प्रतिष्ठिताः
सर्वे विग्रहवन्तस्ते तमीश्वरमुपासते २४
एषा मया संपतता वारुणी भरतर्षभ
दृष्टपूर्वा सभा रम्या कुबेरस्य सभां शृणु २५
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि नवमोऽध्यायः ९

दशमोऽध्यायः

नारद उवाच
सभा वैश्रवणी राजञ्शतयोजनमायता
विस्तीर्णा सप्ततिश्चैव योजनानि सितप्रभा १
तपसा निर्मिता राजन्स्वयं वैश्रवणेन सा
शशिप्रभा खेचरीणां कैलासशिखरोपमा २
गुह्यकैरुह्यमाना सा खे विषक्तेव दृश्यते
दिव्या हेममयैरुच्चैः पादपैरुपशोभिता ३
रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धा मनोरमा
सिताभ्रशिखराकारा प्लवमानेव दृश्यते ४
तस्यां वैश्रवणो राजा विचित्राभरणाम्बरः
स्त्रीसहस्रावृतः श्रीमानास्ते ज्वलितकुण्डलः ५
दिवाकरनिभे पुण्ये दिव्यास्तरणसंवृते
दिव्यपादोपधाने च निषण्णः परमासने ६
मन्दराणामुदाराणां वनानि सुरभीणि च
सौगन्धिकानां चादाय गन्धान्गन्धवहः शुचिः ७
नलिन्याश्चालकाख्यायाश्चन्दनानां वनस्य च
मनोहृदयसंह्लादी वायुस्तमुपसेवते ८
तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः
दिव्यतानेन गीतानि गान्ति दिव्यानि भारत ९
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता
चारुनेत्रा घृताची च मेनका पुञ्जिकस्थला १०
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचा उर्वशी इरा
वर्गा च सौरभेयी च समीची बुद्बुदा लता ११
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्तगीतविशारदाः
उपतिष्ठन्ति धनदं पाण्डवाप्सरसां गणाः १२
अनिशं दिव्यवादित्रैर्नृत्तैर्गीतैश्च सा सभा
अशून्या रुचिरा भाति गन्धर्वाप्सरसां गणैः १३
किंनरा नाम गन्धर्वा नरा नाम तथापरे
मणिभद्रोऽथ धनदः श्वेतभद्रश्च गुह्यकः १४
कशेरको गण्डकण्डुः प्रद्योतश्च महाबलः
कुस्तुम्बुरूः पिशाचश्च गजकर्णो विशालकः १५
वराहकर्णः सान्द्रोष्ठः फलभक्षः फलोदकः

अङ्गचूडः शिखावर्तो हेमनेत्रो विभीषणः १६
पुष्पाननः पिङ्गलकः शोणितोदः प्रवालकः
वृक्षवास्यनिकेतश्च चीरवासाश्च भारत १७
एते चान्ये च बहवो यक्षाः शतसहस्रशः
सदा भगवती च श्रीस्तथैव नलकूबरः १८
अहं च बहुशस्तस्यां भवन्त्यन्ये च मद्विधाः
आचार्याश्चाभवंस्तत्र तथा देवर्षयोऽपरे १९
भगवान्भूतसंघैश्च वृतः शतसहस्रशः
उमापतिः पशुपतिः शूलधृग्भगनेत्रहा २०
त्र्यम्बको राजशार्दूल देवी च विगतक्लमा
वामनैर्विकटैः कुब्जैः क्षतजाक्षैर्मनोजवैः २१
मांसमेदोवसाहारैरुग्रश्रवणदर्शनैः
नानाप्रहरणैर्घोरैर्वातैरिव महाजवैः
वृतः सखायमन्वास्ते सदैव धनदं नृप २२
सा सभा तादृशी राजन्मया दृष्टान्तरिक्षगा
पितामहसभां राजन्कथयिष्ये गतक्लमाम् २३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि दशमोऽध्यायः १०

एकादशोऽध्यायः
नारद उवाच
पुरा देवयुगे राजन्नादित्यो भगवान्दिवः
आगच्छन्मानुषं लोकं दिदृक्षुर्विगतक्लमः १
चरन्मानुषरूपेण सभां दृष्ट्वा स्वयंभुवः
सभामकथयन्मह्यं ब्राह्मीं तत्त्वेन पाण्डव २
अप्रमेयप्रभां दिव्यां मानसीं भरतर्षभ
अनिर्देश्यां प्रभावेन सर्वभूतमनोरमाम् ३
श्रुत्वा गुणानहं तस्याः सभायाः पाण्डुनन्दन
दर्शनेप्सुस्तथा राजन्नादित्यमहमब्रुवम् ४
भगवन्द्रष्टुमिच्छामि पितामहसभामहम्
येन सा तपसा शक्या कर्मणा वापि गोपते ५
औषधैर्वा तथा युक्तैरुत वा मायया यया
तन्ममाचक्ष्व भगवन्पश्येयं तां सभां कथम् ६

ततः स भगवान्सूर्यो मामुपादाय वीर्यवान्
अगच्छत्तां सभां ब्राह्मीं विपापां विगतक्लमाम् ७
एवंरूपेति सा शक्या न निर्देष्टुं जनाधिप
क्षणेन हि बिभर्त्यन्यदनिर्देश्यं वपुस्तथा ८
न वेद परिमाणं वा संस्थानं वापि भारत
न च रूपं मया तादृग्दृष्टपूर्वं कदाचन ९
सुसुखा सा सभा राजन्न शीता न च घर्मदा
न क्षुत्पिपासे न ग्लानिं प्राप्य तां
प्राप्नुवन्त्युत १०
नानारूपैरिव कृता सुविचित्रैः सुभास्वरैः
स्तम्भैर्न च धृता सा तु शाश्वती न च सा क्षरा ११
अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिनं च स्वयं प्रभा
दीप्यते नाकपृष्ठस्था भासयन्तीव भास्करम् १२
तस्यां स भगवानास्ते विदधद्देवमायया
स्वयमेकोऽनिशं राजल्लोँ काल्लोँ कपितामहः १३
उपतिष्ठन्ति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुम्
दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिः कश्यपस्तथा १४
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमश्च तथाङ्गिराः
मनोऽन्तरिक्षं विद्याश्च वायुस्तेजो जलं मही १५
शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च भारत
प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं भुवः १६
चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्च गभस्तिमान्
वायवः क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च १७
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः
अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो द्वेषस्तपो दमः १८
आयान्ति तस्यां सहिता गन्धर्वाप्सरसस्तथा
विंशतिः सप्तचैवान्ये लोकपालाश्च सर्वशः १९
शुक्रो बृहस्पतिश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च
शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च २०
मन्त्रो रथन्तरश्चैव हरिमान्वसुमानपि
आदित्याः साधिराजानो नामद्वन्द्वैरुदाहृताः २१
मरुतो विश्वकर्मा च वसवश्चैव भारत

तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ २२
ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पाण्डव
अथर्ववेदश्च तथा पर्वाणि च विशां पते २३
इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः
ग्रहा यज्ञाश्च सोमश्च दैवतानि च सर्वशः २४
सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा
मेधा धृतिः श्रुतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्यशः क्षमा
२५
सामानि स्तुतिशस्त्राणि गाथाश्च विविधास्तथा
भाष्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्ति विशां पते २६
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिस्तथैव च
अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् च भारत २७
संवत्सराः पञ्चयुगमहोरात्राश्चतुर्विधाः
कालचक्रं च यद्दिव्यं नित्यमक्षयमव्ययम् २८
अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सुरसा विनता इरा
कालका सुरभिर्देवी सरमा चाथ गौतमी २९
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विनावपि
विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पितरश्च मनोजवाः ३०
राक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवा गुह्यकास्तथा
सुपर्णनागपशवः पितामहमुपासते ३१
देवो नारायणस्तस्यां तथा देवर्षयश्च ये
ऋषयो वालखिल्याश्च योनिजायोनिजास्तथा ३२
यच्च किंचित्त्रिलोकेऽस्मिन्दृश्यते
स्थाणुजङ्गमम्
सर्वं तस्यां मया दृष्टं तद्विद्धि मनुजाधिप ३३
अष्टाशीतिसहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम्
प्रजावतां च पञ्चाशदृषीणामपि पाण्डव ३४
ते स्म तत्र यथाकामं दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः
प्रणम्य शिरसा तस्मै प्रतियान्ति यथागतम् ३५
अतिथीनागतान्देवान्दैत्यान्नागान्मुनींस्तथा
यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ३६
महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः

दयावान्सर्वभूतेषु यथार्हं प्रतिपद्यते ३७
प्रतिगृह्य तु विश्वात्मा स्वयंभूरमितप्रभः
सान्त्वमानार्थसंभोगैर्युनक्ति मनुजाधिप ३८
तथा तैरुपयातैश्च प्रतियातैश्च भारत
आकुला सा सभा तात भवति स्म सुखप्रदा ३९
सर्वतेजोमयी दिव्या ब्रह्मर्षिगणसेविता
ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमाना शुशुभे विगतक्लमा ४०
सा सभा तादृशी दृष्टा सर्वलोकेषु दुर्लभा
सभेयं राजशार्दूल मनुष्येषु यथा तव ४१
एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवेषु पाण्डव
तवेयं मानुषे लोके सर्वश्रेष्ठतमा सभा ४२
युधिष्ठिर उवाच
प्रायशो राजलोकस्ते कथितो वदतां वर
वैवस्वतसभायां तु यथा वदसि वै प्रभो ४३
वरुणस्य सभायां तु नागास्ते कथिता विभो
दैत्येन्द्राश्चैव भूयिष्ठाः सरितः सागरस्तथा ४४
तथा धनपतेर्यक्षा गुह्यका राक्षसास्तथा
गन्धर्वाप्सरसश्चैव भगवांश्च वृषध्वजः ४५
पितामहसभायां तु कथितास्ते महर्षयः
सर्वदेवनिकायाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ४६
शतक्रतुसभायां तु देवाः संकीर्तिता मुने
उद्देशतश्च गन्धर्वा विविधाश्च महर्षयः ४७
एक एव तु राजर्षिर्हरिश्चन्द्रो महामुने
कथितस्ते सभानित्यो देवेन्द्रस्य महात्मनः ४८
किं कर्म तेनाचरितं तपो वा नियतव्रतम्
येनासौ सह शक्रेण स्पर्धते स्म महायशाः ४९
पितृलोकगतश्चापि त्वया विप्र पिता मम
दृष्टः पाण्डुर्महाभागः कथं चासि समागतः ५०
किमुक्तवांश्च भगवन्नेतदिच्छामि वेदितुम्
त्वत्तः श्रोतुमहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ५१
नारद उवाच
यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र हरिश्चन्द्रं प्रति

प्रभो
तत्तेऽह स्रंपवक्ष्यामि महात्म्यं तस्य धीमतः ५२
स राजा बलवानासीत्सम्राट् सर्वमहीक्षिताम्
तस्य सर्वे महीपालाः शासनावनताः स्थिताः ५३
तेनैकं रथमास्थाय जैत्रं हेमविभूषितम्
शस्त्रप्रतापेन जिता द्वीपाः सप्त नरेश्वर ५४
स विजित्य महीं सर्वां सशैलवनकाननाम्
आजहार महाराज राजसूयं महाक्रतुम् ५५
तस्य सर्वे महीपाला धनान्याजह्रुराज्ञया
द्विजानां परिवेष्टारस्तस्मिन्यज्ञे च तेऽभवन् ५६
प्रादाच्च द्रविणं प्रीत्या याजकानांनरेश्वरः
यथोक्तं तत्र तैस्तस्मिंस्ततः पञ्चगुणाधिकम् ५७
अतर्पयच्च विविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तथा
प्रासर्पकाले संप्राप्ते नानादिग्भ्यः समागतान् ५८
भक्ष्यैर्भोज्यैश्च विविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः
रत्नौघतर्पितैस्तुष्टैर्द्विजैश्च समुदाहृतम्
तेजस्वी च यशस्वी च नृपेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ५९
एतस्मात्कारणात्पार्थ हरिश्चन्द्रो विराजते
तेभ्यो राजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धि भरतर्षभ ६०
समाप्य च हरिश्चन्द्रो महायज्ञं प्रतापवान्
अभिषिक्तः स शुशुभे साम्राज्येन नराधिप ६१
ये चान्येऽपि महीपाला राजसूयं महाक्रतुम्
यजन्ते ते महेन्द्रेण मोदन्ते सह भारत ६२
ये चापि निधनं प्राप्ताः संग्रामेष्वपलायिनः
ते तत्सदः समासाद्य मोदन्ते भरतर्षभ ६३
तपसा ये च तीव्रेण त्यजन्तीह कलेवरम्
तेऽपि तत्स्थानमासाद्य श्रीमन्तो भान्ति नित्यशः ६४
पिता च त्वाह कौन्तेय पाण्डुःकौरवनन्दनः
हरिश्चन्द्रे श्रियं दृष्ट्वा नृपतौ जातविस्मयः ६५
समर्थोऽसि महीं जेतुं भ्रातरस्ते वशे स्थिताः
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेति भारत ६६
तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र संकल्पं कुरु पाण्डव

गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वैः सह सलोकताम् ६७
बहुविघ्नश्च नृपते क्रतुरेष स्मृतो महान्
छिद्राण्यत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञघ्ना
ब्रह्मराक्षसाः ६८
युद्धं च पृष्ठगमनं पृथिवीक्षयकारकम्
किंचिदेव निमित्तं च भवत्यत्र क्षयावहम् ६९
एतत्संचिन्त्य राजेन्द्र यत्क्षमं तत्समाचर
अप्रमत्तोस्थितो नित्यं चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे
भव एधस्व मोदस्व दानैस्तर्पय च द्विजान् ७०
एतत्ते विस्तरेणोक्तं यन्मां त्वं परिपृच्छसि
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि दाशार्हनगरीं प्रति ७१
वैशम्पायन उवाच
एवमाख्याय पार्थेभ्यो नारदो जनमेजय
जगाम तैर्वृतो राजन्नृषिभिर्यैः समागतः ७२
गते तु नारदे पार्थो भ्रातृभिः सह कौरव
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास भारत ७३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकादशोऽध्यायः ११

द्वादशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा निशश्वास युधिष्ठिरः
चिन्तयन्राजसूयाप्तिं न लेभे शर्म भारत १
राजर्षीणां हि तं श्रुत्वा महिमानं महात्मनाम्
यज्वनां कर्मभिः पुण्यैर्लोकप्राप्तिं समीक्ष्य च २
हरिश्चन्द्रं च राजर्षिं रोचमानं विशेषतः
यज्वानं यज्ञमाहर्तुं राजसूयमियेष सः ३
युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा सभासदः
प्रत्यर्चितश्च तैः सर्वैर्यज्ञायैव मनो दधे ४
स राजसूयं राजेन्द्र कुरूणामृषभः क्रतुम्
आहर्तुं प्रवणं चक्रे मनःसंचिन्त्य सोऽसकृत् ५
भूयश्चाद्भुतवीर्यौजा धर्ममेवानुपालयन्
किं हितं सर्वलोकानां भवेदिति मनो दधे ६

अनुगृह्णन्प्रजाः सर्वाः सर्वधर्मविदां वरः
अविशेषेण सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः ७
एवं गते ततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसञ्जनाः
न तस्य विद्यते द्वेष्टा ततोऽस्याजातशत्रुता ८
स मन्त्रिणः समानाय्य भ्रातॄंश्च वदतां वरः
राजसूयं प्रति तदा पुनः पुनरपृच्छत ९
ते पृच्छ्यमानाः सहिता वचोऽथ्य मन्त्रिणस्तदा
युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं यियक्षुमिदमब्रुवन् १०
येनाभिषिक्तो नृपतिर्वारुणं गुणमृच्छति
तेन राजापि सन्कृत्स्नं सम्राड्गुणमभीप्सति ११
तस्य सम्राड्गुणार्हस्य भवतः कुरुनन्दन
राजसूयस्य समयं मन्यन्ते सुहृदस्तव १२
तस्य यज्ञस्य समयः स्वाधीनः क्षत्रसंपदा
साम्ना षडग्नयो यस्मिंश्चीयन्ते संशितव्रतैः १३
दर्वीहोमानुपादाय सर्वान्यः प्राप्नुते क्रतून्
अभिषेकं च यज्ञान्ते सर्वजित्तेन चोच्यते १४
समर्थोऽसि महाबाहो सर्वे ते वशगा वयम्
अविचार्य महाराज राजसूये मनः कुरु १५
इत्येवं सुहृदः सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन्
स धर्म्यं पाण्डवस्तेषां वचः श्रुत्वा विशां पते
धृष्टमिष्टं वरिष्ठं च जग्राह मनसारिहा १६
श्रुत्वा सुहृद्वचस्तच्च जानंश्चाप्यात्मनः क्षमम्
पुनः पुनर्मनो दध्रे राजसूयाय भारत १७
स भ्रातृभिः पुनर्धीमानृत्विग्भिश्च महात्मभिः
धौम्यद्वैपायनाद्यैश्च मन्त्रयामास मन्त्रिभिः १८
युधिष्ठिर उवाच
इयं या राजसूयस्य सम्राडर्हस्य सुक्रतोः
श्रद्दधानस्य वदतः स्पृहा मे सा कथं भवेत् १९
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तास्तु ते तेन राज्ञा राजीवलोचन
इदमूचुर्वचः काले धर्मात्मानं युधिष्ठिरम्
अर्हस्त्वमसि धर्मज्ञ राजसूयं महाक्रतुम् २०

अथैवमुक्ते नृपतावृत्विग्भिरृषिभिस्तथा
मन्त्रिणो भ्रातरश्चास्य तद्वचः प्रत्यपूजयन् २१
स तु राजा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनात्मवान्
भूयो विममृशे पार्थो लोकानां हितकाम्यया २२
सामर्थ्ययोगं संप्रेक्ष्य देशकालौ व्ययागमौ
विमृश्य सम्यक्च धिया कुर्वन्प्राज्ञो न सीदति २३
न हि यज्ञसमारम्भः केवलात्मविपत्तये
भवतीति समाज्ञाय यत्नतः कार्यमुद्वहन् २४
स निश्चयार्थं कार्यस्य कृष्णमेव जनार्दनम्
सर्वलोकात्परं मत्वा जगाम मनसा हरिम् २५
अप्रमेयं महाबाहुं कामाज्जातमजं नृषु
पाण्डवस्तर्कयामास कर्मभिर्देवसंमितैः २६
नास्य किंचिदविज्ञातं नास्य किंचिदकर्मजम्
न स किंचिन्न विषहेदिति कृष्णममन्यत २७
स तु तां नैष्ठिकीं बुद्धिं कृत्वा पार्थो
युधिष्ठिरः
गुरुवद्भूतगुरवे प्राहिणोद्दूतमञ्जसा २८
शीघ्रगेन रथेनाशु स दूतः प्राप्य यादवान्
द्वारकावासिनं कृष्णं द्वारवत्यां समासदत् २९
दर्शनाकाङ्क्षिणं पार्थं दर्शनाकाङ्क्षयाच्युतः
इन्द्रसेनेन सहित इन्द्रप्रस्थं ययौ तदा ३०
व्यतीत्य विविधान्देशांस्त्वरावान्क्षिप्रवाहनः
इन्द्रप्रस्थगतं पार्थमभ्यगच्छज्जनार्दनः ३१
स गृहे भ्रातृवद्भ्रात्रा धर्मराजेन पूजितः
भीमेन च ततोऽपश्यत्स्वसारं प्रीतिमान्पितुः ३२
प्रीतः प्रीयेण सुहृदा रेमे स सहितस्तदा
अर्जुनेन यमाभ्यां च गुरुवत्पर्युपस्थितः ३३
तं विश्रान्तं शुभे देशे क्षणिनं कल्यमच्युतम्
धर्मराजः समागम्य ज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम् ३४
युधिष्ठिर उवाच
प्रार्थितो राजसूयो मे न चासौ केवलेप्सया
प्राप्यते येन तत्तेह विदितं कृष्ण सर्वशः ३५

यस्मिन्सर्वं संभवति यश्च सर्वत्र पूज्यते
यश्च सर्वेश्वरो राजा राजसूयं स विन्दति ३६
तं राजसूयं सुहृदः कार्यमाहुः समेत्य मे
तत्र मे निश्चिततमं तव कृष्ण गिरा भवेत् ३७
केचिद्धि सौहृदादेव न दोषं परिचक्षते
अर्थहेतोस्तथैवान्ये प्रियमेव वदन्त्युत ३८
प्रियमेव परीप्सन्ते केचिदात्मनि यद्धितम्
एवं प्रायाश्च दृश्यन्ते जनवादाः प्रयोजने ३९
त्वं तु हेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौ व्यतीत्य च
परमं नः क्षमं लोके यथावद्वक्तुमर्हसि ४०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वादशोऽध्यायः १२

त्रयोदशोऽध्यायः
श्रीकृष्ण उवाच
सर्वैर्गुणैर्महाराज राजसूयं त्वमर्हसि
जानतस्त्वेव ते सर्वं किंचिद्वक्ष्यामि भारत १
जामदग्न्येन रामेण क्षत्रं यदवशेषितम्
तस्मादवरजं लोके यदिदं क्षत्रसंज्ञितम् २
कृतोऽय कुलसंकल्पः क्षत्रियैर्वसुधाधिप
निदेशवाग्भिस्तत्ते ह विदितं भरतर्षभ ३
एलस्येक्ष्वाकुवंशस्य प्रकृतिं परिचक्षते
राजानः श्रेणिबद्धाश्च ततोऽन्ये क्षत्रिया भुवि ४
एलवंश्यास्तु ये राजंस्तथैवेक्ष्वाकवो नृपाः
तानि चैकशतं विद्धि कुलानि भरतर्षभ ५
ययातेस्त्वेव भोजानां विस्तरोऽतिगुणो महान्
भजते च महाराज विस्तरःस चतुर्दिशम् ६
तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्वक्षत्रमुपासते
सोऽवनीं मध्यमां भुक्त्वा मिथोभेदेष्वमन्यत ७
चतुर्युस्त्वपरो राजा यस्मिन्नेकशतोऽभवत्
स साम्राज्यं जरासंधः प्राप्तो भवति योनितः ८
तं स राजा महाप्राज्ञ संश्रित्य किल सर्वशः
राजन्सेनापतिर्जातः शिशुपालः प्रतापवान् ९

तमेव च महाराज शिष्यवत्समुपस्थितः
वक्रः करूषाधिपतिर्मायायोधी महाबलः १०
अपरौ च महावीर्यौ महात्मानौ समाश्रितौ
जरासन्धं महावीर्यं तौ हंसडिभकावुभौ ११
दन्तवक्रः करूषश्च कलभो मेघवाहनः
मूर्ध्ना दिव्यं मणिं बिभ्रद्यं तं भूतमणिं विदुः १२
मुरं च नरकं चैव शास्ति यो यवनाधिपौ
अपर्यन्तबलो राजा प्रतीच्यां वरुणो यथा १३
भगदत्तो महाराज बृद्धस्तव पितुः सखा
स वाचा प्रणतस्तस्य कर्मणा चैव भारत १४
स्नेहबद्धस्तु पितृवन्मनसा भक्तिमांस्त्वयि प्रतीच्यां दक्षिणं चान्तं पृथिव्याः पाति यो नृपः
१५
मातुलो भवतः शूरः पुरुजित्कुन्तिवर्धनः
स ते संनतिमानेकः स्नेहतः शत्रुतापनः १६
जरासंधं गतस्त्वेवं पुरा यो न मया हतः
पुरुषोत्तमविज्ञातो योऽसौ चेदिषु दुर्मतिः १७
आत्मानं प्रतिजानाति लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम्
आदत्ते सततं मोहाद्यः स चिह्नं च मामकम् १८
वङ्गपुण्ड्रकिरातेषु राजा बलसमन्वितः
पौण्ड्रको वासुदेवेति यौऽसौ लोकेषु विश्रुतः १९
चतुर्युः स महाराज भोज इन्द्रसखो बली
विद्याबलाद्यो व्यजयत्पाण्ड्यक्रथककैशिकान् २०
भ्राता यस्याहृतिः शूरो जामदग्न्यसमो युधि
स भक्तो मागधं राजा भीष्मकः परवीरहा २१
प्रियाण्याचरतः प्रह्वान्सदा संबन्धिनः सतः
भजतो न भजत्यस्मानप्रियेषु व्यवस्थितः २२
न कुलं न बलं राजन्नभिजानंस्तथात्मनः
पश्यमानो यशो दीप्तं जरासंधमुपाश्रितः २३
उदीच्यभोजाश्च तथा कुलान्यष्टादशाभिभो
जरासंधभयादेव प्रतीचीं दिशमाश्रिताः २४
शूरसेना भद्रकारा बोधाः शाल्वाः पटच्चराः

सुस्थराश्च सुकुट्टाश्च कुणिन्दाः कुन्तिभिः सह २५
शाल्वेयानां च राजानः सोदर्यानुचरैः सह
दक्षिणा ये च पाञ्चालाः पूर्वाःकुन्तिषु कोशलाः २६
तथोत्तरां दिशं चापि परित्यज्य भयार्दिताः मत्स्याः संन्यस्तपादाश्च दक्षिणां दिशमाश्रिताः
२७
तथैव सर्वपाञ्चाला जरासंधभयार्दिताः
स्वराष्ट्रं संपरित्यज्य विद्रुताः सर्वतोदिशम् २८
कस्यचित्त्वथ कालस्य कंसो निर्मथ्य बान्धवान्
बार्हद्रथसुते देव्यावुपागच्छद्वृथामतिः २९
अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्ना ते सहदेवानुजेऽबले
बलेन तेन स ज्ञातीनभिभूय वृथामतिः ३०
श्रैष्ठ्यं प्राप्तः स तस्यासीदतीवापनयो महान्
भोजराजन्यवृद्धैस्तु पीड्यमानैर्दुरात्मना ३१
ज्ञातित्राणमभीप्सद्भिरस्मत्संभावना कृता
दत्त्वाक्रूराय सुतनुं तामाहुकसुतां तदा ३२
संकर्षणद्वितीयेन ज्ञातिकार्यं मया कृतम्
हतौ कंससुनामानौ मया रामेण चाप्युत ३३
भये तु समुपक्रान्ते जरासंधे समुद्यते
मन्त्रोऽय मन्त्रितो राजन्कुलैरष्टादशावरैः ३४
अनारमन्तो निघ्नन्तो महास्त्रैः शतघातिभिः
न हन्याम वयं तस्य त्रिभिर्वर्षशतैर्बलम् ३५
तस्य ह्यमरसंकाशौ बलेन बलिनां वरौ
नामभ्यां हंसडिभकावित्यास्तां योधसत्तमौ ३६
तावुभौ सहितौ वीरौ जरासंधश्च वीर्यवान्
त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ३७
न हि केवलमस्माकं यावन्तोऽन्ये च पार्थिवाः
तथैव तेषामासीच्च बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ३८
अथ हंस इति ख्यातः कश्चिदासीन्महान्नृपः
स चान्यैः सहितो राजन्संग्रामेऽष्टादशावरैः ३९
हतो हंस इति प्रोक्तमथ केनापि भारत
तच्छ्रुत्वा डिभको राजन्यमुनाम्भस्यमज्जत ४०

विना हंसेन लोकेऽस्मिन्नाहं जीवितुमुत्सहे
इत्येतां मतिमास्थाय डिभको निधनं गतः ४१
तथा तु डिभकं श्रुत्वा हंसः परपुरंजयः
प्रपेदे यमुनामेव सोऽपि तस्यां न्यमज्जत ४२
तौ स राजा जरासंधः श्रुत्वाप्सु निधनं गतौ
स्वपुरं शूरसेनानां प्रययौ भरतर्षभ ४३
ततो वयममित्रघ्न तस्मिन्प्रतिगते नृपे
पुनरानन्दिताः सर्वे मथुरायां वसामहे ४४
यदा त्वभ्येत्य पितरं सा वै राजीवलोचना
कंसभार्या जरासंधं दुहिता मागधं नृपम् ४५
चोदयत्येव राजेन्द्र पतिव्यसनदुःखिता
पतिघ्नं मे जहीत्येवं पुनः पुनररिंदम ४६
ततो वयं महाराज तं मन्त्रं पूर्वमन्त्रितम्
संस्मरन्तो विमनसो व्यपयाता नराधिप ४७
पृथक्त्वेन द्रुता राजन्संक्षिप्य महतीं श्रियम्
प्रपतामो भयात्तस्य सधनज्ञातिबान्धवाः ४८
इति संचिन्त्य सर्वे स्म प्रतीचीं दिशमाश्रिताः
कुशस्थलद्यं पुरीं रम्यां रैवतेनोपशोभिताम् ४९
पुनर्निवेशनं तस्यां कृतवन्ता वयं नृप
तथैव दुर्गसंस्कारं देवैरपि दुरासदम् ५०
स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येयुः किं
पुनर्वृष्णिपुंगवाः
तस्यां वयममित्रघ्न निवसामोऽकुतोभयाः ५१
आलोक्य गिरिमुख्यं तं माधवीतीर्थमेव च
माधवाः कुरुशार्दूल परां मुदमवाप्नुवन् ५२
एवं वयं जरासन्धादादितःकृतकिल्विषाः
सामर्थ्यवन्तः संबन्धाद्भवन्तं समुपाश्रिताः ५३
त्रियोजनायतं सद्म त्रिस्कन्धं योजनादधि
योजनान्ते शतद्वारं विक्रमक्रमतोरणम्
अष्टादशावरैर्नद्धं क्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः ५४
अष्टादश सहस्राणि व्रातानां सन्ति नः कुले
आहुकस्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिशतावरः ५५

चारुदेष्णः सह भ्राता चक्रदेवोऽथ सात्यकिः
अहं च रौहिणेयश्च साम्बः शौरिसमो युधि ५६
एवमेते रथाः सप्त राजन्नन्यान्निबोध मे
कृतवर्मा अनाधृष्टिः समीकः समितिंजयः ५७
कह्वः शङ्कुर्निदान्तश्च सप्तैवैते महारथाः
पुत्रौ चान्धकभोजस्य वृद्धो राजा च ते दश ५८
लोकसंहनना वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः
स्मरन्तो मध्यमं देशं वृष्णिमध्ये गतव्यथाः ५९
स त्वं सम्राड्गुणैर्युक्तः सदा भरतसत्तम
क्षत्रे सम्राजमात्मानं कर्तुमर्हसि भारत ६०
न तु शक्यं जरासन्धे जीवमाने महाबले
राजसूयस्त्वया प्राप्तुमेषा राजन्मतिर्मम ६१
तेन रुद्धा हि राजानः सर्वे जित्वा गिरिव्रजे
कन्दरायां गिरीन्द्रस्य सिंहेनेव महाद्विपाः ६२
सोऽपि राजा जरासंधो यियक्षुर्वसुधाधिपैः
आराध्य हि महादेवं निर्जितास्तेन पार्थिवाः ६३
स हि निर्जित्य निर्जित्य पार्थिवान्पृतनागतान्
पुरमानीय बद्ध्वा च चकार पुरुषव्रजम् ६४
वयं चैव महाराज जरासन्धभयात्तदा
मथुरां संपरित्यज्य गता द्वारवतीं पुरीम् ६५
यदि त्वेनं महाराज यज्ञं प्राप्तुमिहेच्छसि
यतस्व तेषां मोक्षाय जरासन्धबधाय च ६६
समारम्भो हि शक्योऽय नान्यथा कुरुनन्दन
राजसूयस्य कार्त्स्न्येन कर्तुं मतिमतां वर ६७
इत्येषा मे मती राजन्यथा वा मन्यसेऽनघ
एवं गते ममाचक्ष्व स्वयं निश्चित्य हेतुभिः ६८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
उक्तं त्वया बुद्धिमता यन्नान्यो वक्तुमर्हति संशयानां हि निर्मोक्ता त्वन्नान्यो विद्यते भुवि १ गृहे गृहे हि राजानः स्वस्य स्वस्य प्रियंकराः

न च साम्राज्यमाप्तास्ते सम्राट्शब्दो हि
कृत्स्नभाक् २
कथं परानुभावज्ञः स्वं प्रशंसितुमर्हति
परेण समवेतस्तु यः प्रशस्तः स पूज्यते ३
विशाला बहुला भूमिर्बहुरत्नसमार्चिता
दूरं गत्वा विजानाति श्रेयो वृष्णिकुलोद्वह ४
शममेव परं मन्ये न तु मोक्षाद्भवेच्छमः
आरम्भे पारमेष्ठ्यं तु न प्राप्यमिति मे मतिः ५
एवमेवाभिजानन्ति कुले जाता मनस्विनः
कश्चित्कदाचिदेतेषां भवेच्छ्रेष्ठो जनार्दन ६
भीम उवाच
अनारम्भपरो राजा वल्मीक इव सीदति
दुर्बलश्चानुपायेन बलिनं योऽधितिष्ठति ७
अतन्द्रितस्तु प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुम्
जयेत्सम्यङ्नयो राजन्नीत्यार्थानात्मनो हितान् ८
कृष्णे नयो मयि बलं जयः पार्थे धनञ्जये
मागधं साधयिष्यामो वयं त्रय इवाग्नयः ९
कृष्ण उवाच
आदत्तेऽथपरो बालो नानुबन्धमवेक्षते
तस्मादरिं न मृष्यन्ति बालमर्थपरायणम् १०
हित्वा करान्यौवनाश्वः पालनाच्च भगीरथः
कार्तवीर्यस्तपोयोगाद्बलात्तु भरतो विभुः
ऋद्ध्या मरुत्तस्तान्पञ्च सम्राज इति शुश्रुमः ११
निग्राह्यलक्षणं प्राप्तो धर्मार्थनयलक्षणैः
बार्हद्रथो जरासन्धस्तद्विद्धि भरतर्षभ १२
न चैनमनुरुध्यन्ते कुलान्येकशतं नृपाः
तस्मादेतद्बलादेव साम्राज्यं कुरुतेऽद्य सः १३
रत्नभाजो हि राजानो जरासन्धमुपासते
न च तुष्यति तेनापि बाल्यादनयमास्थितः १४
मूर्धाभिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषं बलात्
आदत्ते न च नो दृष्टोऽभागः पुरुषतः क्वचित् १५
एवं सर्वान्वशे चक्रे जरासन्धः शतावरान्

तं दुर्बलतरो राजा कथं पार्थ उपैष्यति १६
प्रोक्षितानां प्रमृष्टानां राज्ञां पशुपतेर्गृहे
पशूनामिव का प्रीतिर्जीविते भरतर्षभ १७
क्षत्रियः शस्त्रमरणो यदा भवति सत्कृतः
ननु स्म मागधं सर्वे प्रतिबाधेम यद्वयम् १८
षडशीतिः समानीताः शेषा राजंश्चतुर्दश
जरासन्धेन राजानस्ततः क्रूरं प्रपत्स्यते १९
प्राप्नुयात्स यशो दीप्तं तत्र यो विघ्नमाचरेत्
जयेद्यश्च जरासंधं स सम्राण्नियतं भवेत् २०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः १४

पञ्चदशोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
सम्राड्गुणमभीप्सन्वै युष्मान्स्वार्थपरायणः
कथं प्रहिणुयां भीमं बलात्केबलसाहसात् १
भीमार्जुनावुभौ नेत्रे मनो मन्ये जनार्दनम्
मनश्चक्षुर्विहीनस्य कीदृशं जीवितं भवेत् २
जरासंधबलं प्राप्य दुष्पारं भीमविक्रमम्
श्रमो हि वः पराजय्यात्किमु तत्र विचेष्टितम् ३
अस्मिन्नर्थान्तरे युक्तमनर्थः प्रतिपद्यते
यथाहं विमृशाम्येकस्तत्तावच्छ्रूयतां मम ४
संन्यासं रोचये साधु कार्यस्यास्य जनार्दन
प्रतिहन्ति मनो मेऽद्य राजसूयो दुरासदः ५
वैशम्पायन उवाच
पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी
रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभाषत ६
अर्जुन उवाच
धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम्
प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् ७
कुले जन्म प्रशंसन्ति वैद्याः साधु सुनिष्ठिताः
बलेन सदृशं नास्ति वीर्यं तु मम रोचते ८
कृतवीर्यकुले जातो निर्वीर्यः किं करिष्यति

क्षत्रियः सर्वशो राजन्यस्य वृत्तिः पराजये ९
सर्वैरपि गुणैर्हीनो वीर्यवान्हि तरेद्रिपून्
सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति १०
द्रव्यभूता गुणाः सर्वे तिष्ठन्ति हि पराक्रमे
जयस्य हेतुः सिद्धिर्हि कर्म दैवं च संश्रितम् ११
संयुक्तो हि बलैः कश्चित्प्रमादान्नोपयुज्यते
तेन द्वारेण शत्रुभ्यःक्षीयते सबलो रिपुः १२
दैन्यं यथाबलवति तथा मोहो बलान्विते
तावुभौ नाशकौ हेतू राज्ञा त्याज्यौ जयार्थिना १३
जरासन्धविनाशं च राज्ञां च परिमोक्षणम्
यदि कुर्याम यज्ञार्थं किं ततः परमं भवेत् १४
अनारम्भे तु नियतो भवेदगुणनिश्चयः
गुणान्निःसंशयाद्राजन्नैर्गुण्यं मन्यसे कथम् १५
काषायं सुलभं पश्चान्मुनीनां शममिच्छताम्
साम्राज्यं तु तवेच्छन्तो वयं योत्स्यामहे परैः १६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः १५

षोडशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
जातस्य भारते वंशे तथा कुन्त्याः सुतस्य च
या वै युक्ता मतिः सेयमर्जुनेन प्रदर्शिता १
न मृत्योः समयं विद्म रात्रौ वा यदि वा दिवा
न चापि कंचिदमरमयुद्धेनापि शुश्रुमः २
एतावदेव पुरुषैः कार्यं हृदयतोषणम्
नयेन विधिदृष्टेन यदुपक्रमते परान् ३
सुनयस्यानपायस्य संयुगे परमः क्रमः
संशयो जायते साम्ये साम्यं च न भवेद्द्वयोः ४
ते वयं नयमास्थाय शत्रुदेहसमीपगाः
कथमन्तं न गच्छेम वृक्षस्येव नदीरयाः
पररन्ध्रे पराक्रान्ताः स्वरन्ध्रावरणे स्थिताः ५
व्यूढानीकैरनु बलैर्नोपेयाद्बलवत्तरम्
इति बुद्धिमतां नीतिस्तन्ममापीह रोचते ६

अनवद्या ह्यसंबुद्धाः प्रविष्टाः शत्रुसद्म तत्
शत्रुदेहमुपाक्रम्य तं कामं प्राप्नुयामहे ७
एको ह्येव श्रियं नित्यं बिभर्ति पुरुषर्षभ
अन्तरात्मेव भूतानां तत्क्षये वै बलक्षयः ८
अथ चेत्तं निहत्याजौ शेषेणाभिसमागताः
प्राप्नुयाम ततःस्वर्गं ज्ञातित्राणपरायणाः ९
युधिष्ठिर उवाच
कृष्ण कोऽय जरासन्धः किंवीर्यः किंपराक्रमः
यस्त्वां स्पृष्ट्वाग्निसदृशं न दग्धः शलभो यथा १०
कृष्ण उवाच
शृणु राजञ्जरासन्धो यद्वीर्यो यत्पराक्रमः
यथाचोपेक्षितोऽस्माभिर्बहुशः कृतविप्रियः ११
अक्षौहिणीनां तिसृणामासीत्समरदर्पितः
राजा बृहद्रथो नाम मगधाधिपतिः पतिः १२
रूपवान्वीर्यसम्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः
नित्यं दीक्षाकृशतनुः शतक्रतुरिवापरः १३
तेजसा सूर्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः
यमान्तकसमःकोपे श्रिया वैश्रवणोपमः १४
तस्याभिजन संयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम
व्याप्तेयं पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः १५
सकाशिराजस्य सुते यमजे भरतर्षभ
उपयेमे महावीर्यो रूपद्रविणसंमते १६
तयोश्चकार समयं मिथः स पुरुषर्षभः
नातिवर्तिष्य इत्येवं पत्नीभ्यां संनिधौ तदा १७
स ताभ्यां शुशुभे राजा पत्नीभ्यां मनुजाधिप
प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यां करेणुभ्यामिव द्विपः १८
तयोर्मध्यगतश्चापि रराज वसुधाधिपः
गङ्गायमुनयोर्मध्ये मूर्तिमानिव सागरः १९
विषयेषु निमग्नस्य तस्य यौवनमत्यगात्
न च वंशकरः पुत्रस्तस्याजायत कश्चन २०
मङ्गलैर्बहुभिर्होमैः पुत्रकामाभिरिष्टिभिः
नाससाद नृपश्रेष्ठः पुत्रं कुलविवर्धनम् २१

अथ काक्षीवतः पुत्रं गौतमस्य महात्मनः
शुश्राव तपसि श्रान्तमुदारं चण्डकौशिकम् २२
यदृच्छयागतं तं तु वृक्षमूलमुपाश्रितम्
पत्नीभ्यां सहितो राजा सर्वरत्नैरतोषयत् २३
तमब्रवीत्सत्यधृतिः सत्यवागृषिसत्तमः
परितुष्टोऽस्मि ते राजन्वरं वरय सुव्रत २४
ततः सभार्यः प्रणतस्तमुवाच बृहद्रथः
पुत्रदर्शननैराश्याद्व्राष्पगद्गदया गिरा २५
बृहद्रथ उवाच
भगवन्राज्यमुत्सृज्य प्रस्थितस्य तपोवनम्
किं वरेणाल्प भाग्यस्य किं राज्येनाप्रजस्य मे २६
कृष्ण उवाच
एतछ्रुत्वा मुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेन्द्रियः
तस्यैव चाम्रवृक्षस्य छायायां समुपाविशत् २७
तस्योपविष्टस्य मुनेरुत्सङ्गे निपपात ह
अवातमशुकादष्टमेकमाम्रफलं किल २८
तत्प्रगृह्य मुनिश्रेष्ठो हृदयेनाभिमन्त्र्य च
राज्ञे ददावप्रतिमं पुत्रसंप्राप्तिकारकम् २९
उवाच चमहाप्राज्ञस्तं राजानं महामुनिः
गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्त मनुजाधिप ३०
यथासमयमाज्ञाय तदा स नृपसत्तमः
द्वाभ्यामेकं फलं प्रादात्पत्नीभ्यां भरतर्षभ ३१
ते तदाम्रं द्विधा कृत्वा भक्षयामासतुः शुभे
भावित्वादपि चार्थस्य सत्यवाक्यात्तथा मुनेः ३२
तयोः समभवद्गर्भः फलप्राशनसंभवः
ते च दृष्ट्वा नरपतिः परां मुदमवाप ह ३३
अथ काले महाप्राज्ञ यथासमयमागते
प्रजायेतामुभे राजञ्शरीरशकले तदा ३४
एकाक्षिबाहुचरणे अर्धोदरमुखस्फिजे
दृष्ट्वा शरीरशकले प्रवेपाते उभे भृशम् ३५
उद्विग्ने सह संमन्त्र्य ते भगिन्यौ तदाबले
सजीवे प्राणिशकले तत्यजाते सुदुःखिते ३६

तयोर्धात्र्यौ सुसंवीते कृत्वा ते गर्भसंप्लवे निर्गम्यान्तः पुरद्वारात्समुत्सृज्याशु जग्मतुः ३७
ते चतुष्पथनिक्षिप्ते जरा नामाथ राक्षसी
जग्राह मनुजव्याघ्र मांसशोणितभोजना ३८
कर्तुकामा सुखवहे शकले सा तु राक्षसी
संघट्टयामास तदा विधानबलचोदिता ३९
ते समानीतमात्रे तु शकले पुरुषर्षभ
एकमूर्तिकृते वीरः कुमारः समपद्यत ४०
ततः सा राक्षसी राजन्विस्मयोत्फुल्ललोचना
न शशाक समुद्वोढुं वज्रसारमयं शिशुम् ४१
बालस्ताम्रतलं मुष्टिं कृत्वा चास्ये निधाय सः
प्राक्रोशदतिसंरम्भात्सतोय इव तोयदः ४२
तेन शब्देन संभ्रान्तः सहसान्तःपुरे जनः
निर्जगाम नरव्याघ्र राज्ञा सह परंतप ४३
ते चाबले परिग्लाने पयःपूर्ण पयोधरे
निराशे पुत्रलाभाय सहसैवाभ्यगच्छताम् ४४
अथ दृष्ट्वा तथाभूते राजानं चेष्टसंततिम्
तं च बालं सुबलिनं चिन्तयामास राक्षसी ४५
नार्हामि विषये राज्ञो वसन्ती पुत्रगृद्धिनः
बालं पुत्रमुपादातुं मेघलेखेव भास्करम् ४६
सा कृत्वा मानुषं रूपमुवाच मनुजाधिपम्
बृहद्रथ सुतस्ते यं मद्दत्तः प्रतिगृह्यताम् ४७
तव पत्नीद्वये जातो द्विजातिवरशासनात्
धात्रीजनपरित्यक्तो मयायं परिरक्षितः ४८
ततस्ते भरतश्रेष्ठ काशिराजसुते शुभे
तं बालमभिपत्याशु प्रस्नवैरभिषिञ्चताम् ४९
ततः स राजा संहृष्टः सर्वं तदुपलभ्य च
अपृच्छन्नवहेमाभां राक्षसीं तामराक्षसीम् ५०
का त्वं कमलगर्भाभे मम पुत्रप्रदायिनी
कामया ब्रूहि कल्याणि देवता प्रतिभासि मे ५१
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षोडशोऽध्यायः १६

सप्तदशोऽध्यायः
राक्षस्युवाच
जरा नामास्मि भद्रं ते राक्षसी कामरूपिणी
तव वेश्मनि राजेन्द्र पूजिता न्यवसं सुखम् १
साहं प्रत्युपकारार्थं चिन्तयन्त्यनिशं नृप
तवेमे पुत्रशकले दृष्टवत्यस्मि धार्मिक २
संश्लेषिते मया दैवात्कुमारः समपद्यत
तव भाग्यैर्महाराज हेतुमात्रमहं त्विह ३
कृष्ण उवाच
एवमुक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत
स गृह्य च कुमारं तं प्राविशत्स्वगृहं नृपः ४
तस्य बालस्य यत्कृत्यं तच्चकार नृपस्तदा
आज्ञापयच्च राक्षस्या मागधेषु महोत्सवम् ५
तस्य नामाकरोत्तत्र प्रजापतिसमः पिता
जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततोऽभवत् ६
सोऽवर्धत महातेजा मगधाधिपतेः सुतः
प्रमाणबलसंपन्नो हुताहुतिरिवानलः ७
कस्यचित्त्वथ कालस्य पुनरेव महातपाः
मगधानुपचक्राम भगवांश्चण्डकौशिकः ८
तस्यागमनसंहृष्टः सामात्यः सपुरः सरः
सभार्यः सह पुत्रेण निर्जगाम बृहद्रथः ९
पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामास भारत
स नृपो राज्यसहितं पुत्रं चास्मै न्यवेदयत् १०
प्रतिगृह्य तु तां पूजां पार्थिवाद्भगवानृषिः
उवाच मागधं राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ११
सर्वमेतन्मया राजन्विज्ञातं ज्ञानचक्षुषा
पुत्रस्तु शृणु राजेन्द्र यादृशोऽय भविष्यति १२
अस्य वीर्यवतो वीर्यं नानुयास्यन्ति पार्थिवाः
दैवैरपि विसृष्टानि शस्त्राण्यस्य महीपते
न रुजं जनयिष्यन्ति गिरेरिव नदीरयाः १३
सर्वमूर्धाभिषिक्तानामेष मूर्ध्नि ज्वलिष्यति

सर्वेषां निष्प्रभकरो ज्योतिषामिव भास्करः १४
एनमासाद्य राजानः समृद्धबलवाहनाः
विनाशमुपयास्यन्ति शलभा इव पावकम् १५
एष श्रियः समुदितां सर्वराज्ञां ग्रहीष्यति
वर्षास्विवोद्धतजला नदीर्नदनदीपतिः १६
एष धारयिता सम्यक्चातुर्वर्ण्यं महाबलः
शुभाशुभमिव स्फीता सर्वसस्यधरा धरा १७
अस्याज्ञावशगाः सर्वे भविष्यन्ति नराधिपाः
सर्वभूतात्मभूतस्य वायोरिव शरीरिणः १८
एष रुद्रं महादेवं त्रिपुरान्तकरं हरम्
सर्वलोकेष्वतिबलः स्वयं द्रक्ष्यति मागधः १९
एवं ब्रुवन्नेव मुनिः स्वकार्यार्थं विचिन्तयन्
विसर्जयामास नृपं बृहद्रथमथारिहन् २०
प्रविश्य नगरं चैव ज्ञातिसंबन्धिभिर्वृतः
अभिषिच्य जरासन्धं मगधाधिपतिस्तदा
बृहद्रथो नरपतिः परां निर्वृतिमाययौ २१
अभिषिक्ते जरासन्धे तदा राजा बृहद्रथः
पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनरतोऽभवत् २२
तपोवनस्थे पितरि मातृभ्यां सह भारत
जरासन्धः स्ववीर्येण पार्थिवानकरोद्वशे २३
अथ दीर्घस्य कालस्य तपोवनगतो नृपः
सभार्यः स्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वा बृहद्रथः २४
तस्याऽस्ता हंसडिभकावशस्त्रनिधनावुभौ
मन्त्रे मतिमतां श्रेष्ठौ युद्धशास्त्रविशारदौ २५
यौ तौ मया ते कथितौ पूर्वमेव महाबलौ
त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः २६
एवमेष तदा वीर बलिभिः कुकुरान्धकैः
वृष्णिभिश्च महाराज नीतिहेतोरुपेक्षितः २७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः १७

अष्टादशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच

पतितौ हंसडिभकौ कंसामात्यौ निपातितौ
जरासन्धस्य निधने कालोऽय समुपागतः १
न स शक्यो रणे जेतुं सर्वैरपि सुरासुरैः
प्राणयुद्धेन जेतव्यः स इत्युपलभामहे २
मयि नीतिर्बलं भीमे रक्षिता चावयोर्जुनः
साधयिष्यामि तं राजन्वयं त्रय इवाग्नयः ३
त्रिभिरासादितोऽस्माभिर्विजने स नराधिपः
न संदेहो यथा युद्धमेकेनाभ्युपयास्यति ४
अवमानाच्च लोकस्य व्यायतत्वाच्च धर्षितः
भीमसेनेन युद्धाय ध्रुवमभ्युपयास्यति ५
अलं तस्य महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः
लोकस्य समुदीर्णस्य निधनायान्तको यथा ६
यदि ते हृदयं वेत्ति यदि ते प्रत्ययो मयि
भीमसेनार्जुनौ शीघ्रं न्यासभूतौ प्रयच्छ मे ७
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तो भगवता प्रत्युवाच युधिष्ठिरः
भीमपार्थौ समालोक्य संप्रहृष्टमुखौ स्थितौ ८
अच्युताच्युत मा मैवं व्याहरामित्रकर्षण
पाण्डवानां भवान्नाथो भवन्तं चाश्रिता वयम् ९
यथा वदसि गोविन्द सर्वं तदुपपद्यते
न हि त्वमग्रतस्तेषां येषां लक्ष्मीः पराङ्मुखी १०
निहतश्च जरासंधो मोक्षिताश्च महीक्षितः
राजसूयश्च मे लब्धो निदेशे तव तिष्ठतः ११
क्षिप्रकारिन्यथा त्वेतत्कार्यं समुपपद्यते
मम कार्यं जगत्कार्यं तथा कुरु नरोत्तम १२
त्रिभिर्भवद्भिर्हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे
धर्मार्थ कामरहितो रोगार्त इव दुर्गतः १३
न शौरिणा विना पार्थो न शौरिः पाण्डवं विना
नाजेयोऽस्त्यनयोर्लोके कृष्णयोरिति मे मतिः १४
अयं च बलिनां श्रेष्ठः श्रीमानपि वृकोदरः
युवाभ्यां सहितो वीरः किं न कुर्यान्महायशाः १५
सुप्रणीतो बलौघो हि कुरुते कार्यमुत्तमम्

अन्धं बलं जडं प्राहुः प्रणेतव्यं विचक्षणैः १६
यतो हि निम्नं भवति नयन्तीह ततो जलम्
यतच्छिद्रं ततश्चापि नयन्ते धीधना बलम् १७
तस्मान्नयविधानज्ञं पुरुषं लोकविश्रुतम्
वयमाश्रित्य गोविन्दं यतामः कार्यसिद्धये १८
एवं प्रज्ञानयबलं क्रियोपायसमन्वितम्
पुरस्कुर्वीत कार्येषु कृष्ण कार्यार्थसिद्धये १९
एवमेव यदुश्रेष्ठं पार्थः कार्यार्थसिद्धये
अर्जुनः कृष्णमन्वेतु भीमोऽन्वेतु धनंजयम्
नयो जयो बलं चैव विक्रमे सिद्धिमेष्यति २०
एवमुक्तास्ततः सर्वे भ्रातरो विपुलौजसः
वार्ष्णेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं प्रति २१
वर्चस्विनां ब्राह्मणानां स्नातकानां परिच्छदान् आच्छाद्य सुहृदां वाक्यैर्मनोज्ञैरभिनन्दिताः २२
अमर्षादभितप्तानां ज्ञात्यर्थं मुख्यवाससाम्
रविसोमाग्निवपुषां भीममासीत्तदा वपुः २३
हतं मेने जरासंधं दृष्ट्वा भीमपुरोगमौ
एककार्यसमुद्युक्तौ कृष्णौ युद्धेऽपराजितौ २४
ईशौ हि तौ महात्मानौ सर्वकार्यप्रवर्तने
धर्मार्थकामकार्याणां कार्याणामिव निग्रहे २५
कुरुभ्यः प्रस्थितास्ते तु मध्येन कुरुजाङ्गलम्
रम्यं पद्मसरो गत्वा कालकूटमतीत्य च २६
गण्डकीयां तथा शोणं सदानीरां तथैव च
एकपर्वतके नद्यः क्रमेणैत्य व्रजन्ति ते २७
संतीर्य सरयूं रम्यां दृष्ट्वा पूर्व्रांश्च
कोसलान्
अतीत्य जग्मुर्मिथिलां मालां चर्मण्वतीं नदीम् २८
उत्तीर्य गङ्गां शोणं च सर्वे ते प्राङ्मुखाखयः
कुरवोरश्छदं जग्मुर्मागधं क्षेत्रमच्युताः २९
ते शश्वद्गोधनाकीर्णमम्बुमन्तं शुभद्रुमम्
गोरथं गिरिमासाद्य ददृशुर्मागधं पुरम् ३०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः १८

एकोनविंशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
एष पार्थ महान्स्वादुः पशुमान्नित्यमम्बुमान्
निरामयः सुवेश्माढ्यो निवेशो मागधः शुभः १
वैहारो विपुलः शैलो वराहो वृषभस्तथा
तथैवर्षिगिरिस्तात शुभाश्चैत्यकपञ्चमाः २
एते पञ्चमहाशृङ्गाः पर्वताः शीतलद्रुमाः
रक्षन्तीवाऽभिसंहत्य संहताङ्गा गिरिव्रजम् ३
पुष्पवेष्टित शाखाग्रैर्गन्धवद्भिर्मनोरमैः
निगूढा इव लोध्राणां वनैः कामिजनप्रियैः ४
शूद्रायां गौतमो यत्र महात्मा संशितव्रतः
औशीनर्यामजनयत्काक्षीवादीन्सुतानृषिः ५
गौतमः क्षयणादस्मादथासौ तत्र वेश्मनि
भजते मागधं वंशं स नृपाणामनुग्रहात् ६
अङ्गवङ्गादयश्चैव राजानः सुमहाबलाः
गौतमक्षयमभ्येत्य रमन्ते स्म पुरार्जुन ७
वनराजीस्तु पश्येमाः प्रियालानां मनोरमाः
लोध्राणां च शुभाः पार्थ गौतमौकःसमीपजाः ८
अर्बुदः शक्रवापी च पन्नगौ शत्रुतापनौ
स्वस्तिकस्यालयश्चाऽत्र मणिनागस्य चोत्तमः ९
अपरिहार्या मेघानां मागधेयं मणेः कृते
कौशिको मणिमांश्चैव ववृधाते ह्यनुग्रहम् १०
अर्थसिद्धिं त्वनपगां जरासंधोऽभिमन्यते
वयमासादने तस्य दर्पमद्य निहन्म हि ११
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा ततः सर्वे भ्रातरो विपुलौजसः
वार्ष्णेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं पुरम् १२
तुष्टपुष्टजनोपेतं चातुर्वर्ण्यजनाकुलम्
स्फीतोत्सवमनाधृष्यमासेदुश्च गिरिव्रजम् १३
तेऽथ द्वारमनासाद्य पुरस्य गिरिमुच्छ्रितम्
बार्हद्रथैः पूज्यमानं तथा नगरवासिभिः १४

यत्र माषादमृषभमाससाद बृहद्रथः
तं हत्वा माषनालाश्च तिस्रो भेरीरकारयत् १५
आनह्य चर्मणा तेन स्थापयामास स्वे पुरे
यत्र ताः प्राणदन्भेर्यो दिव्यपुष्पावचूर्णितः १६
मागधानां सुरुचिरं चैत्यकान्तं समाद्रवन्
शिरसीव जिघासन्तो जरासन्धजिघांसवः १७
स्थिरं सुविपुलं शृङ्गं सुमहान्तं पुरातनम्
अर्चितं माल्यदामैश्च सततं सुप्रतिष्ठितम् १८
विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेऽभि हत्याभ्यपातयन्
ततस्ते मागधं दृष्ट्वा पुरं प्रविविशुस्तदा १९
एतस्मिन्नैव काले तु जरासंधं समर्चयन्
पर्यग्नि कुर्वंश्च नृपं द्विरदस्थं पुरोहिताः २०
स्नातकव्रतिनस्ते तु बाहुशस्त्रा निरायुधाः
युयुत्सवः प्रविविशुर्जरासन्धेन भारत २१
भक्ष्यमाल्यापणानां च ददृशुः श्रियमुत्तमाम्
स्फीतां सर्वगुणोपेतां सर्वकामसमृद्धिनीम् २२
तां तु दृष्ट्वा समृद्धिं ते वीथ्यां तस्यां
नरोत्तमाः
राजमार्गेण गच्छन्तः कृष्णभीमधनंजयाः २३
बलाद्गृहीत्वा माल्यानि मालाकारान्महाबलाः
विरागवसनाःसर्वे स्रग्विणो मृष्टकुण्डलाः २४
निवेशनमथाजग्मुर्जरासन्धस्य धीमतः
गोवासमिव वीक्षन्तः सिंहा हैमवता यथा २५
शैलस्तम्भनिभास्तेषां चन्दनागुरुभूषिताः
अशोभन्त महाराज बाहवो बाहुशालिनाम् २६
तान्दृष्ट्वा
द्विरदप्रख्याञ्शालस्कन्धानिवोद्गतान्
व्यूढोरस्कान्मागधानां विस्मयः समजायत २७
ते त्वतीत्य जनाकीर्णास्तिस्रः कक्ष्या नरर्षभाः
अहंकारेण राजानमुपतस्थुर्महाबलाः २८
तान्पाद्यमधुपर्कार्हान्मानार्हान्त्सत्कृतिं गतान्

प्रत्युत्थाय जरासंध उपतस्थे यथाविधि २९
उवाच चैतान्राजासौ स्वागतं वोऽस्त्विति प्रभुः
तस्य ह्येतद्व्रतं राजन्बभूव भुवि विश्रुतम् ३०
स्नातकान्ब्राह्मणान्प्राप्ताञ्श्रुत्वा स
समितिंजयः
अप्यर्धरात्रे नृपतिः प्रत्युद्गच्छति भारत ३१
तांस्त्वपूर्वेण वेषेण दृष्ट्वा नृपतिसत्तमः
उपतस्थे जरासन्धो विस्मितश्चाभवत्तदा ३२
ते तु दृष्ट्वैव राजानं जरासन्धं नरर्षभाः
इदमूचुरमित्रघ्नाः सर्वे भरतसत्तम ३३
स्वस्त्यस्तु कुशलं राजन्निति सर्वे व्यवस्थिताः
तं नृपं नृपशार्दूल विप्रैक्षन्त परस्परम् ३४
तानब्रवीज्जरासन्धस्तदा यादवपाण्डवान्
आस्यतामिति राजेन्द्र ब्राह्मणच्छद्मसंवृतान् ३५
अथोपविविशुः सर्वे त्रयस्ते पुरुषर्षभाः
संप्रदीप्तास्त्रयो लक्ष्म्या महाध्वर इवाग्नयः ३६
तानुवाच जरासन्धः सत्यसन्धो नराधिपः
विगर्हमाणः कौरव्य वेषग्रहणकारणात् ३७
न स्नातकव्रता विप्रा बहिर्माल्यानुलेपनाः
भवन्तीति नृलोकेऽस्मिन्विदितं मम सर्वशः ३८
ते यूयं पुष्पवन्तश्च भुजैर्ज्याघातलक्षणैः
बिभ्रतः क्षात्रमोजश्च ब्राह्मण्यं प्रतिजानथ ३९
एवं विरागवसना बहिर्माल्यानुलेपनाः
सत्यं वदत के यूयं सत्यं राजसु शोभते ४०
चैत्यकं च गिरेः शृङ्गं भित्त्वा किमिव सद्म नः
अद्वारेण प्रविष्टाः स्थ निर्भया राजकिल्विषात् ४१
कर्म चैतद्विलिङ्गस्य किं वाद्य प्रसमीक्षितम्
वदध्वं वाचि वीर्यं च ब्राह्मणस्य विशेषतः ४२
एवं च मामुपास्थाय कस्माच्च विधिनार्हणाम्
प्रणीतां नो न गृह्णीत कार्यं किं चास्मदागमे ४३
एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच महामनाः
स्निग्धगम्भीरया वाचा वाक्यं वाक्यविशारदः ४४

स्नातकव्रतिनो राजन्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः
विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्च सन्त्युत ४५
विशेषवांश्च सततं क्षत्रियः श्रियमर्छति
पुष्पवत्सु ध्रुवा श्रीश्च पुष्पवन्तस्ततो वयम् ४६
क्षत्रियो बाहुवीर्यस्तु न तथा वाक्यवीर्यवान्
अप्रगल्भं वचस्तस्य तस्माद्बार्हद्रथे स्मृतम् ४७
स्ववीर्यं क्षत्रियाणां च बाह्वोर्धाता न्यवेशयत्
तद्दिदृक्षसि चेद्राजन्द्रष्टाऽस्यद्य न संशयः ४८
अद्वारेण रिपोर्गेहं द्वारेण सुहृदो गृहम्
प्रविशन्ति सदा सन्तो द्वारं नो वर्जितं ततः ४९
कार्यवन्तो गृहानेत्य शत्रुतो नार्हणां वयम्
प्रतिगृह्णीम तद्विद्धि एतन्नः शाश्वतं व्रतम् ५०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः १९

विंशोऽध्यायः
जरासन्ध उवाच
न स्मरेयं कदा वैरं कृतं युष्माभिरित्युत
चिन्तयंश्च न पश्यामि भवतां प्रति वैकृतम् १
वैकृते चासति कथं मन्यध्वं मामनागसम्
अरिं विब्रूत तद् विप्राः सतां समय एष हि २
अर्थधर्मोपघाताद्धि मनः समुपतप्यते
योऽनागसि प्रसृजति क्षत्रियोऽपि न संशयः ३
अतोऽन्यथाचरँ ल्लोके धर्मज्ञः सन्महाव्रतः
वृजिनां गतिमाप्नोति श्रेयसोऽप्युपहन्ति च ४
त्रैलोक्ये क्षत्रधर्माद्धि श्रेयांसं
साधुचारिणाम्
अनागसं प्रजानानाः प्रमादादिव जल्पथ ५
वासुदेव उवाच
कुलकार्यं महाराज कश्चिदेकः कुलोद्वहः
वहते तन्नियोगाद्वै वयमभ्युत्थितास्त्रयः ६
त्वया चोपहृता राजन्क्षत्रिया लोकवासिनः
तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किं त्वनागमम् ७

राजा राज्ञः कथं साधून्हिंस्यान्नृपतिसत्तम
तद्राज्ञः संनिगृह्य त्वं रुद्रायोपजिहीर्षसि ८
अस्मांस्तदेनो गच्छेत त्वया बार्हद्रथे कृतम्
वयं हि शक्ता धर्मस्य रक्षणे धर्मचारिणः ९
मनुष्याणां समालम्भो न च दृष्टः कदाचन
स कथं मानुषैर्देवं यष्टुमिच्छसि शंकरम् १०
सवर्णो हि सवर्णानां पशुसंज्ञां करिष्यति
कोऽन्य एवं यथा हि त्वं जरासन्ध वृथामतिः ११
ते त्वां ज्ञाति क्षयकरं वयमार्तानुसारिणः
ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थं विनियन्तुमिहागताः १२
नास्ति लोके पुमानन्यः क्षत्रियेष्विति चैव यत्
मन्यसे स च ते राजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः १३
को हि जानन्नभिजनमात्मनः क्षत्रियो नृप
नाविशेत्स्वर्गमतुलं रणानन्तरमव्ययम् १४
स्वर्गं ह्येव समास्थाय रणयज्ञेषु दीक्षिताः
यजन्ते क्षत्रिया लोकांस्तद्विद्धि मगधाधिप १५
स्वर्गयोनिर्जयो राजन् स्वर्गयोनिर्महद्यशः
स्वर्गयोनिस्तपो युद्धे मार्गः सोऽव्यभिचारवान् १६
एष ह्येन्द्रो वैजयन्तो गुणो नित्यं समाहितः
येनासुरान्पराजित्य जगत्पाति शतक्रतुः १७
स्वर्गमास्थाय कस्य स्याद्विग्रहित्वं यथा तव
मागधैर्विपुलैः सैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितैः १८
मावमंस्थाः परान्राजन्नास्ति वीर्यं नरे नरे
समं तेजस्त्वया चैव केवलं मनुजेश्वर १९
यावदेव न संबुद्धं तावदेव भवेत्तव
विषह्यमेतदस्माकमतो राजन्ब्रवीमि ते २०
जहि त्वं सदृशेष्वेव मानं दर्पं च मागध
मा गमः ससुतामात्यः सबलश्च यमक्षयम् २१
दम्भोद्भवः कार्तवीर्य उत्तरश्च बृहद्रथः
श्रेयसो ह्यवमन्येह विनेशुः सबला नृपाः २२
मुमुक्षमाणास्त्वत्तश्च न वयं ब्राह्मणब्रुवाः
शौरिरस्मि हृषीकेशो नृवीरौ पाण्डवाविमौ २३

त्वामाह्वयामहे राजन्स्थिरो युध्यस्व मागध
मुञ्च वा नृपतीन्सर्वान्मागमस्त्वं यमक्षयम् २४
जरासन्ध उवाच
नाजितान्वै नरपतीनहमादद्मि कांश्चन
जितः कः पर्यवस्थाता कोऽत्र यो न मया जितः २५
क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्म्यं कृष्णोपजीवनम्
विक्रम्य वशमानीय कामतो यत्समाचरेत् २६
देवतार्थमुपाकृत्य राज्ञः कृष्ण कथं भयात्
अहमद्य विमुञ्चेयं क्षात्रं व्रतमनुस्मरन् २७
सैन्यं सैन्येन व्यूढेन एक एकेन वा पुनः द्वाभ्यां त्रिभिर्वा योत्स्येऽह युगपत्पृथगेव वा २८
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा जरासन्धः सहदेवाभिषेचनम्
आज्ञापयत्तदा राजा युयत्सुर्भीमकर्मभिः २९
स तु सेनापती राजा सस्मार भरतर्षभ
कौशिकं चित्रसेनं च तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ३०
ययोस्ते नामनी लोके हंसेति डिभकेति च
पूर्वसंकथिते पुम्भिर्नृलोके लोकसत्कृते ३१
तं तु राजन्विभुः शौरी राजानं बलिनां वरम्
स्मृत्वा पुरुषशार्दूलः शार्दूलसमविक्रमम् ३२
सत्यसन्धो जरासन्धं भुवि भीमपराक्रमम्
भागमन्यस्य निर्दिष्टं वध्यं भूमिभृदच्युतः ३३
नात्मनात्मवतां मुख्य इयेष मधुसूदनः
ब्रह्मणोऽज्ञा पुरस्कृत्य हन्तुं हलधरानुजः ३४
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि विंशोऽध्यायः २०

एक विंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्तं निश्चितात्मानं युद्धाय यदुनन्दनः
उवाच वाग्मी राजानं जरासन्धमधोक्षजः १
त्रयाणां केन ते राजन्योद्धुं वितरते मनः

अस्मदन्यतमेनेह सज्जीभवतु को युधि २
एवमुक्तः स कृष्णेन युद्धं वव्रे महाद्युतिः
जरासंधस्ततो राजन्भीमसेनेन मागधः ३
धारयन्नगदान्मुख्यान्निर्वृतीर्वेदनानि च
उपतस्थे जरासन्धं युयुत्सुं वै पुरोहितः ४
कृतस्वस्त्ययनो विद्वान्ब्राह्मणेन यशस्विना
समनह्यज्जरासन्धः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ५
अवमुच्य किरीटं स केशान्समनुमृज्य च
उदतिष्ठज्जरासन्धो वेलातिग इवार्णवः ६
उवाच मतिमान्राजाभीमं भीमपराक्रमम्
भीम योत्स्ये त्वया सार्धं श्रेयसा निर्जितं वरम् ७
एवमुक्त्वा जरासन्धो भीमसेनमरिन्दमः
प्रत्युद्ययौ महातेजाः शक्रं बलिरिवासुरः ८
ततः संमन्त्र्य कृष्णेन कृतस्वस्त्ययनो बली
भीमसेनो जरासन्धमाससाद युयुत्सया ९
ततस्तौ नरशार्दूलौ बाहुशस्त्रौ समीयतुः
वीरौ परमसंहृष्टावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ १०
तयोरथ भुजाघातान्निग्रहप्रग्रहात्तथा
आसीत्सुभीमसंह्रादो वज्रपर्वतयोरिव ११
उभौ परमसंहृष्टौ बलेनातिबलावुभौ
अन्योन्यस्यान्तरं प्रेप्सू परस्परजयैषिणौ १२
तद्भीममुत्सार्यजनं युद्धमासीदुपह्वरे
बलिनोः संयुगे राजन्वृत्रवासवयोरिव १३
प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामभ्याकर्षविकर्षणैः
आकर्षेतां तथान्योन्यं जानुभिश्चाभिजघ्नतुः १४
ततः शब्देन महता भर्त्सयन्तौ परस्परम्
पाषाणसंघातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः १५
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव १६
कार्त्तिकस्य तु मासस्य प्रवृत्तं प्रथमेऽहनि
अनारतं दिवारात्रमविश्रान्तमवर्तत १७
तद्वृत्तं तु त्रयोदश्यां समवेतं महात्मनोः

चतुर्दश्यां निशायां तु निवृत्तो मागधः क्लमात् १८
तं राजानं तथा क्लान्तं दृष्ट्वा राजञ्जनार्दनः
उवाच भीमकर्माणं भीमं संबोधयन्निव १९
क्लान्तः शत्रुर्न कौन्तेय लभ्यः पीडयितुं रणे पीड्य्मानो हि कार्त्स्न्येन जह्याज्जीवितमात्मनः
२०
तस्मात्ते नैव कौन्तेय पीडनीयो नराधिपः
सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ २१
एवमुक्तः स कृष्णेन पाण्डवः परवीरहा
जरासंधस्य तद्रन्ध्रं ज्ञात्वा चक्रे मतिं वधे २२
ततस्तमजितं जेतुं जरासंधं वृकोदरः
संरभ्य बलिनां मुख्यो जग्राह कुरुनन्दनः २३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकविंशोऽध्यायः १९

द्वाविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
भीमसेनस्ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम्
बुद्धिमास्थाय विपुलां जरासंध जिघांसया १
नायं पापो मया कृष्ण युक्तः स्यादनुरोधितुम्
प्राणेन यदुशार्दूल बद्धवङ्क्षणवाससा २
एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच वृकोदरम्
त्वरयन्पुरुषव्याघ्रो जरासंधवधेप्सया ३
यत्ते दैवं परं सत्त्वं यच्च ते मातरिश्वनः
बलं भीम जरासंधे दर्शयाशु तदद्य नः ४
एवमुक्तस्तदा भीमो जरासंधमरिन्दमः
उत्क्षिप्य भ्रामयद्राजन्बलवन्तं महाबलः ५
भ्रामयित्वा शतगुणं भुजाभ्यां भरतर्षभ
बभञ्ज पृष्ठे संक्षिप्य निष्पिष्य विननाद च ६
तस्य निष्पिष्यमाणस्य पाण्डवस्य च गर्जतः
अभवत्तुमुलो नादः सर्वप्राणिभयंकरः ७
वित्रेसुर्मागधाः सर्वे स्त्रीणां गर्भाश्च सुस्रुवुः

भीमसेनस्य नादेन जरासंधस्य चैव ह ८
किं नु स्विद्धिमवान्भिन्नःकिं नु स्विद्दीर्यते
मही
इति स्म मागधा जज्ञुर्भीमसेनस्य निस्वनात् ९
ततो राजकुलद्वारि प्रसुप्तमिव तं नृपम्
रात्रौ परासुमुत्सृज्य निश्चक्रमुररिंदमाः १०
जरासंधरथं कृष्णो योजयित्वा पताकिनम्
आरोप्य भ्रातरौ चैव मोक्षयामास बान्धवान् ११
ते वै रत्नभुजं कृष्णं रत्नार्हं पृथिवीश्वराः
राजानश्चक्रुरासाद्य मोक्षिता महतो भयात् १२
अक्षतः शस्त्रसंपन्नो जितारिः सह राजभिः
रथमास्थाय तं दिव्यं निर्जगाम गिरिव्रजात् १३
यः स सोदर्यवान्नाम द्वियोधः कृष्णसारथिः
अभ्यासघाती संदृश्यो दुर्जयः सर्वराजभिः १४
भीमार्जुनाभ्यां योधाभ्यामास्थितः कृष्णसारथिः
शशुभे रथवर्योऽसौ दुर्जयः सर्वधन्विभिः १५
शक्रविष्णू हि संग्रामे चेरतुस्तारकामये
रथेन तेन तं कृष्ण उपारुह्य ययौ तदा १६
तप्तचामीकराभेण किङ्किणीजालमालिना
मेघनिर्घोषनादेन जैत्रेणामित्रघातिना १७
येन शक्रो दानवानां जघान नवतीर्नव
तं प्राप्य समहृष्यन्त रथं ते पुरुषर्षभाः १८
ततः कृष्णं महाबाहुं भ्रातृभ्यां सहितं तदा
रथस्थं मागधा दृष्ट्वा समपद्यन्त विस्मिताः १९
हयैर्दिव्यैः समायुक्तो रथो वायुसमो जवे
अधिष्ठितः स शुशुभे कृष्णेनातीव भारत २०
असङ्गी देवविहितस्तस्मिन्रथवरे ध्वजः
योजनाद्ददृशे श्रीमानिन्द्रायुधसमप्रभः २१
चिन्तयामास कृष्णोऽथ गरुत्मन्तं स चाभ्ययात्
क्षणे तस्मिन्स तेनासीच्चैत्ययूप इवोच्छ्रितः २२
व्यादितास्यैर्महानादैः सह भूतैर्ध्वजालयैः
तस्थौ रथवरे तस्मिन् गरुत्मान्पन्नगाशनः २३

दुर्निरीक्ष्यो हि भूतानां तेजसाभ्यधिकं बभौ
आदित्य इव मध्याह्ने सहस्रकिरणावृतः २४
न स सज्जति वृक्षेषु शस्त्रैश्चापि न रिष्यते
दिव्यो ध्वजवरो राजन्दृश्यते देवमानुषैः २५
तमास्थाय रथं दिव्यं पर्जन्यसमनिस्वनम्
निर्ययौ पुरुषव्याघ्रः पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः २६
यं लेभे वासवाद्राजा वसुस्तस्माद्बृहद्रथः
बृहद्रथात्क्रमेणैव प्राप्तो बार्हद्रथं नृपम् २७
स निर्ययौ महाबाहुः पुण्डरीकेक्षणस्ततः
गिरिव्रजाद्बहिस्तस्थौ समे देशे महायशाः २८
तत्रैनं नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्ययुस्तदा
ब्राह्मणप्रमुखा राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा २९
बन्धनाद्विप्रमुक्ताश्च राजानो मधुसूदनम्
पूजयामासुरूचुश्च सांत्वपूर्वमिदं वचः ३०
नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन
भीमार्जुनबलोपेते धर्मस्य परिपालनम् २१
जरासंधह्रदे घोरे दुःखपङ्के निमज्जताम्
राज्ञां समभ्युद्धरणं यदिदं कृतमद्य ते ३२
विष्णो समवसन्नानां गिरिदुर्गे सुदारुणे
दिष्ट्या मोक्षाद्यशो दीप्तमाप्तं ते पुरुषोत्तम ३३
किं कुर्म पुरुषव्याघ्र ब्रवीहि पुरुषर्षभ
कृतमित्येव तज्ज्ञेयं नृपैर्यद्यपि दुष्करम् ३४
तानुवाच हृषीकेशः समाश्वास्य महामनाः
युधिष्ठिरो राजसूयं क्रतुमाहर्तुमिच्छति ३५
तस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः
सर्वैर्भवद्भिर्यज्ञार्थे साहाय्यं दीयतामिति ३६
ततः प्रतीतमनसस्ते नृपा भरतर्षभ तथेत्येवाब्न्रुवन्सर्वे प्रतिजज्ञुश्च तां गिरम् ३७
रत्नभाजं च दाशार्हं चक्रुस्ते पृथिवीश्वराः कृच्छ्राज्जग्राह गोविन्दस्तेषां तदनुकम्पया ३८ जरासन्धात्मजश्चैव सहदेवो महारथः

निर्ययौ सजनामात्यः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ३९
स नीचैः प्रश्रितो भूत्वा बहुरत्नपुरोगमः
सहदेवो नृणां देवं वासुदेवमुपस्थितः ४०
भयार्ताय ततस्तस्मै कृष्णो दत्त्वाभयं तदा
अभ्यषिञ्चत तत्रैव जरासन्धात्मजं तदा ४१
गत्वैकत्वं च कृष्णेन पार्थाभ्यां चैव सत्कृतः
विवेश राजा मतिमान्पुनर्बार्हद्रथं पुरम् ४२
कृष्णस्तु सह पार्थाभ्यां श्रिया परमया ज्वलन्
रत्नान्यादाय भूरीणि प्रययौ पुष्करेक्षणः ४३
इन्द्रप्रस्थमुपागम्य पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः
समेत्य धर्मराजानं प्रीयमाणोऽभ्यभाषत ४४
दिष्ट्या भीमेन बलवाञ्जरासन्धो निपातितः
राजानो मोक्षिताश्चेमे बन्धनान्नृपसत्तम ४५
दिष्ट्या कुशलिनौ चेमौ भीमसेनधनंजयौ
पुनः स्वनगरं प्राप्तावक्षताविति भारत ४६
ततो युधिष्ठिरः कृष्णं पूजयित्वा यथार्हतः
भीसेनार्जुनौ चैव प्रहृष्टः परिषस्वजे ४७
ततःक्षीणे जरासन्धे भ्रातृभ्यां विहितं जयम्
अजातशत्रुरासाद्य मुमुदे भ्रातृभिः सह ४८
यथावयः समागम्य राजभिस्तैश्च पाण्डवः
सत्कृत्य पूजयित्वा च विससर्ज नराधिपान् ४९
युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्ते नृपा हृष्टमानसाः
जग्मुः स्वदेशांस्त्वरिता यानैरुच्चावचैस्ततः ५०
एवं पुरुषशार्दूलो महाबुद्धिर्जनार्दनः
पाण्डवैर्घातयामास जरासंधमरिं तदा ५१
घातयित्वा जरासन्धं बुद्धिपूर्वमरिन्दमः
धर्मराजमनुज्ञाप्य पृथां कृष्णां च भारत ५२
! भीमसेनं च फल्गुनं यमजौ तथा
धौम्यमामन्त्रयित्वा च प्रययौ स्वां पुरीं प्रति ५३
तेनैव रथमुख्येन तरुणादित्यवर्चसा
धर्मराजविसृष्टेन दिव्येनानादयन्दिशः ५४
ततो युधिष्ठिरमुखाः पाण्डवा भरतर्षभ

प्रदक्षिणमकुर्वन्त कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ५५
ततो गते भगवति कृष्णे देवकिनन्दने
जयं लब्ध्वा सुविपुलं राज्ञामभयदास्तदा ५६
संवर्धितौजसो भूयः कर्मणा तेन भारत
द्रौपद्याः पाण्डवा राजन्परां प्रीतिमवर्धयन् ५७
तस्मिन्काले तु यद्युक्तं धर्मकामार्थसंहितम्
तद्राजा धर्मतश्चक्रे राज्यपालनकीर्तिमान् ५८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः २२

त्रयोविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
पार्थः प्राप्य धनुः श्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी
रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभाषत १
धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम्
प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् २
तत्र कृत्यमहं मन्ये कोशस्यास्य विवर्धनम्
करमाहारयिष्यामि राज्ञः सर्वान्नृपोत्तम ३
विजयाय प्रयास्यामि दिशं धनदरक्षिताम्
तिथावथ मुहूर्ते च नक्षत्रे च तथा शिवे ४
धनंजयवचः श्रुत्वाधर्मराजो युधिष्ठिरः
स्निग्धगम्भीरनादिन्या तं गिरा प्रत्यभाषत ५
स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्प्रयाहि भरतर्षभ
दुर्हृदामप्रहर्षाय सुहृदां नन्दनाय च
विजयस्ते ध्रुवं पार्थ प्रियं काममवाप्नुहि ६
इत्युक्तः प्रययौ पार्थः सैन्येन महता वृतः
अग्निदत्तेन दिव्येन रथेनाद्भुतकर्मणा ७
तथैव भीमसेनोऽपि यमौ च पुरुषर्षभौ
ससैन्याः प्रययुःसर्वे धर्मराजाभिपूजिताः ८
दिशं धनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः
भीमसेनस्तथा प्राचीं सहदेवस्तु दक्षिणाम् ९
प्रतीचीं नकुलो राजन्दिशं व्यजयदस्त्रवित्
खाण्डवप्रस्थमध्यास्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः १०

जनमेजय उवाच
दिशामभिजयं ब्रह्मन्विस्तरेणानुकीर्तय
न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ११
वैशम्पायन उवाच
धनंजयस्य वक्ष्यामि विजयं पूर्वमेव ते
यौगपद्येन पार्थैर्हि विजितेयं वसुन्धरा १२
पूर्वं कुणिन्दविषये वशे चक्रे महीपतीन्
धनंजयो महाबाहुर्नातितीव्रेण कर्मणा १३
आनर्तान्कालकूटांश्च कुणिन्दांश्च विजित्य सः
सुमण्डलं पापजितं कृतवाननुसैनिकम् १४
स तेन सहितो राजन्सव्यसाची परंतपः
विजिग्ये सकलं द्वीपं प्रतिविन्ध्यं च पार्थिवम् १५
सकलद्वीपवासांश्च सप्तद्वीपे च ये नृपाः
अर्जुनस्य च सैन्यानां विग्रहस्तुमुलोऽभवत् १६
स तानपि महेष्वासो विजित्य भरतर्षभ
तैरेव सहितः सर्वैः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् १७
तत्र राजा महानासीद्भगदत्तो विशां पते
तेनासीत्सुमहद्युद्धं पाण्डवस्य महात्मनः १८
स किरातैश्च चीनैश्च वृतः प्राग्ज्योतिषोऽभवत्
अन्यैश्च बहुभिर्योधैः सागरानूपवासिभिः १९
ततः स दिवसानष्टौ योधयित्वा धनंजयम्
प्रहसन्नब्रवीद्राजा संग्रामे विगतक्लमः २०
उपपन्नं महाबाहो त्वयि पाण्डवनन्दन
पाकशासनदायादे वीर्यमाहवशोभिनि २१
अयं सखा सुरेन्द्रस्य शक्रादनवमो रणे
न च शक्नोमि ते तात स्थातुं प्रमुखतो युधि २२
किमीप्सितं पाण्डवेय ब्रूहि किं करवाणि ते
यद्वक्ष्यसि महाबाहो तत्करिष्यामि पुत्रक २३
अर्जुन उवाच
कुरूणामृषभो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
तस्य पार्थिवतामीप्से करस्तस्मै प्रदीयताम् २४
भवान्पितृसखा चैव प्रीयमाणो मयापि च

ततो नाज्ञापयामि त्वां प्रीतिपूर्वं प्रदीयताम् २५
कुन्तीमातर्यथा मे त्वं तथा राजा युधिष्ठिरः
सर्वमेतत्करिष्यामि किं चान्यत्करवाणि ते २६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः २३

चतुर्विंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तं विजित्य महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः
प्रययावुत्तरां तस्माद्दिशं धनदपालिताम् १
अन्तर्गिरिं च कौन्तेयस्तथैव च बहिर्गिरिम्
तथोपरिगिरिं चैव विजिग्ये पुरुषर्षभः २
विजित्य पर्वतान्सर्वान्ये च तत्र नराधिपाः
तान्वशे स्थापयित्वा स रत्नान्यादाय सर्वशः ३
तैरेव सहितः सर्वैरनुरज्य च तान्नृपान्
कुलूतवासिनं राजन्बृहन्तमुपजग्मिवान् ४
मृदङ्गवरनादेन रथनेमिस्वनेन च
हस्तिनां च निनादेन कम्पयन्वसुधामिमाम् ५
ततो बृहन्तस्तरुणो बलेन चतुरङ्गिणा
निष्क्रम्य नगरात्तस्माद्योधयामास पाण्डवम् ६
सुमहान्संनिपातोऽभूद्धनंजय बृहन्तयोः
न शशाक बृहन्तस्तु सोढुं पाण्डवविक्रमम् ७
सोऽविषह्यतमं ज्ञात्वा कोन्तेयं पर्वतेश्वरः
उपावर्तत दुर्मेधा रत्नान्यादाय सर्वशः ८
स तद्राज्यमवस्थाप्य कुलूतसहितो ययौ
सेनाबिन्दुमथो राजन्राज्यादाशु समाक्षिपत् ९
मोदापुरं वामदेवं सुदामानं सुसंकुलम्
कुलूतानुत्तरांश्चैव तांश्च राज्ञः समानयत् १०
तत्रस्थः पुरुषैरेव धर्मराजस्य शासनात्
व्यजयद्धनंजयो राजन्देशान्पञ्च प्रमाणतः ११
स दिवःप्रस्थमासाद्य सेनाबिन्दोः पुरं महत्
बलेन चतुरङ्गेण निवेशमकरोत्प्रभुः १२
स तैः परिवृतः सर्वैर्विष्वगश्वं नराधिपम्

अभ्यगच्छन्महातेजाः पौरवं पुरुषर्षभः १३
विजित्य चाहवे शूरान्पार्वतीयान्महारथान्
ध्वजिन्या व्यजयद्राजन्पुरं पौरवरक्षितम् १४
पौरवं तु विनिर्जित्य दस्यून्पर्वतवासिनः
गणानुत्सवसङ्केतानजयत्सप्त पाण्डवः १५
ततः काश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः
व्यजयल्लोहितं चैव मण्डलैर्दशभिः सह १६
ततस्त्रिगर्तान्कौन्तेयोदार्वान्कोकनदाश्च ये
क्षत्रिया बहवो राजन्नुपावर्तन्त सर्वशः १७
अभिसारीं ततो रम्यां विजिग्ये कुरुनन्दनः
उरगावासिनं चैव रोचमानं रणेऽजयत् १८
ततं सिंहपुरं रम्यं चित्रायुधसुरक्षितम्
प्रामथद्ब्रलमास्थाय पाकशासनिराहवे १९
ततःसुह्मांश्च चोलांश्च किरीटी पाण्डवर्षभः
सहितः सर्वसैन्येन प्रामथत्कुरुनन्दनः २०
ततः परमविक्रान्तो बाह्लीकान्कुरुनन्दनः
महता परिमर्देन वशे चक्रे दुरासदान् २१
गृहीत्वा तु बलं सारं फल्गु चोत्सृज्य पाण्डवः
दरदान्सह काम्बोजैरजयत्पाकशासनिः २२
प्रागुत्तरां दिशं ये च वसन्त्याश्रित्य दस्यवः
निवसन्ति वने ये च तान्सर्वानजयत्प्रभुः २३
लोहान्परम काम्बोजानृषिकानुत्तरानपि
सहितांस्तान्महाराज व्यजयत्पाकशासनिः २४
ऋषिकेषु तु संग्रामो बभूवातिभयंकरः
तारकामयसंकाशः परमर्षिकपार्थयोः २५
स विजित्य ततो राजन्नृषिकान्रणमूर्धनि
शुकोदरसमप्रख्यान्हयानष्टौ समानयत्
मयूरसदृशानन्यानुभयानेव चापरान् २६
स विनिर्जित्य सङ्ग्रामे हिमवन्तं सनिष्कुटम्
श्वेतपर्वतमासाद्य न्यवसत्पुरुषर्षभः २७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः २४

पञ्चविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स श्वेतपर्वतं वीरः समतिक्रम्य भारत
देशं किंपुरुषावासं द्रुमपुत्रेण रक्षितम् १
महता संनिपातेन क्षत्रियान्तकरेण ह
व्यजयत्पाण्डवश्रेष्ठः करे चैव न्यवेशयत् २
तं जित्वा हाटकं नाम देशं गुह्यकरक्षितम्
पाकशासनिरव्यग्रः सहसैन्यः समासदत् ३
तांस्तु सान्त्वेन निर्जित्य मानसं सर उत्तमम्
ऋषिकुल्याश्च ताः सर्वा ददर्श कुरुनन्दनः ४
सरो मानसमासाद्य हाटकानभितः प्रभुः
गन्धर्वरक्षितं देशं व्यजयत्पाण्डवस्ततः ५
तत्र तित्तिरिकल्माषान्मण्डूकाक्षान्हयोत्तमान्
लेभे स करमत्यन्तं गन्धर्वनगरात्तदा ६
उत्तरं हरिवर्षं तु समासाद्य स पाण्डवः
इयेष जेतुं तं देशं पाकशासननन्दनः ७
तत एनं महाकाया महावीर्या महाबलाः
द्वारपालाः समासाद्य हृष्टा वचनमब्रुवन् ८
पार्थ नेदं त्वया शक्यं पुरं जेतुं कथंचन
उपावर्तस्व कल्याण पर्याप्तमिदमच्युत ९
इदं पुरं यः प्रविशेद्ध्रुवं न स भवेन्नरः
प्रीयामहे त्वया वीर पर्याप्तो विजयस्तव १०
न चापि किंचिज्जेतव्यमर्जुनात्र प्रदृश्यते
उत्तराः कुरवो ह्येते नात्र युद्धं प्रवर्तते ११
प्रविष्टश्चापि कौन्तेय नेह द्रक्ष्यसि किंचन
न हि मानुषदेहेन शक्यमत्राभिवीक्षितुम् १२
अथेह पुरुषव्याघ्र किंचिदन्यच्चिकीर्षसि
तद्ब्रवीहि करिष्यामो वचनात्तव भारत १३
ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जुनः पाकशासनिः
पार्थिवत्वं चिकीर्षामि धर्मराजस्य धीमतः १४
न प्रवेक्ष्यामि वो देशं बाध्यत्वं यदि मानुषैः
युधिष्ठिराय यत्किंचित्करवन्नः प्रदीयताम् १५

ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च मोकाजिनानि दिव्यानि तस्मै ते प्रददुः करम् १६
एवं स पुरुषव्याघ्रो विजिग्ये दिशमुत्तराम् संग्रामान्सुबहून्कृत्वा क्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा १७
स विनिर्जित्य राज्ञस्तान्करे च विनिवेश्य ह
धनान्यादाय सर्वेभ्यो रत्नानि विविधानि च १८
हयांस्तित्तिरिकल्माषाञ्शुक पत्रनिभानपि
मयूरसदृशांश्चान्यान्सर्वाननिलरंहसः १९
वृतः सुमहता राजन्बलेन चतुरङ्गिणा
आजगाम पुनर्वीरः शक्रप्रस्थं पुरोत्तमम् २०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः २५

षड्विंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोऽपि वीर्यवान्
धर्मराजमनुज्ञाप्य ययौ प्राचीं दिशं प्रति १
महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना
वृतो भरतशार्दूलो द्विषच्छोकविवर्धनः २
स गत्वा राजशार्दूलः पाञ्चालानां पुरं महत्
पञ्चालान्विविधोपायैः सान्त्वयामास पाण्डवः ३
ततः स गण्डकीं शूरो विदेहांश्च नरर्षभः
विजित्याल्पेन कालेन दशार्णानगमत्प्रभुः ४
तत्र दाशार्णको राजा सुधर्मा लोमहर्षणम्
कृतवान्कर्म भीमेन महद्युद्धं निरायुधम् ५
भीमसेनस्तु तद्दृष्ट्वा तस्य कर्म परंतपः
अधिसेनापतिं चक्रे सुधर्माणं महाबलम् ६
ततः प्राचीं दिशं भीमो ययौ भीमपराक्रमः
सैन्येन महता राजन्कम्पयन्निव मेदिनीम् ७
सोऽश्वमेधेश्वरं राजन्रोचमानं सहानुजम्
जिगाय समरे वीरो बलेन बलिनां वरः ८
स तं निर्जित्य कौन्तेयो नातितीव्रेण कर्मणा

पूर्वदेशं महावीर्यो विजिग्ये कुरुनन्दनः ९
ततो दक्षिणमागम्य पुलिन्दनगरं महत्
सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् १०
ततस्तु धर्मराजस्य शासनाद्भरतर्षभः
शिशुपालं महावीर्यमभ्यगाज्जनमेजय ११
चेदिराजोऽपि तच्छ्रुत्वा पाण्डवस्य चिकीर्षितम्
उपनिष्क्रम्य नगरात्प्रत्यगृह्णात्परंतपः १२
तौ समेत्य महाराज कुरुचेदिवृषौ तदा
उभयोरात्मकुलयोः कौशल्यं पर्यपृच्छताम् १३
ततो निवेद्य तद्राष्ट्रं चेदिराजो विशां पते
उवाच भीमं प्रहसन्किमिदं कुरुषेऽनघ १४
तस्य भीमस्तदाचख्यौ धर्मराजचिकीर्षितम्
स च तत्प्रतिगृह्यैव तथा चक्रे नराधिपः १५
ततो भीमस्तत्र राजन्नुषित्वा त्रिदशाः क्षपाः
सत्कृतः शिशुपालेन ययौ सबलवाहनः १६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षड्विंशोऽध्यायः २६

सप्तविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः कुमारविषये श्रेणिमन्तमथाजयत्
कोसलाधिपतिं चैव बृहद्बलमरिन्दमः १
अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घप्रज्ञं महाबलम्
अजयत्पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा २
ततो गोपालकच्छं च सोत्तमानपि चोत्तरान्
मल्लानामधिपं चैव पार्थिवं व्यजयत्प्रभुः ३
ततो हिमवतः पार्श्वे समभ्येत्य जरद्गवम्
सर्वमल्पेन कालेन देशं चक्रे वशे बली ४
एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पुरुषर्षभः
उन्नाटमभितो जिग्ये कुक्षिमन्तं च पर्वतम्
पाण्डवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां वरः ५
स काशिराजं समरे सुबन्धुमनिवर्तिनम्
वशे चक्रे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ६

ततः सुपार्श्वमभितस्तथा राजपतिं क्रथम्
युध्यमानं बलात्संख्ये विजिग्ये पाण्डवर्षभः ७
ततो मत्स्यान्महातेजा मलयांश्च महाबलान्
अनवद्यान्गयांश्चैव पशुभूमिं च सर्वशः ८
निवृत्य च महाबाहुर्मदर्वीकं महीधरम्
सोपदेशं विनिर्जित्य प्रययावुत्तरामुखः
वत्सभूमिं च कौन्तेयो विजिग्ये बलवान्बलात् ९
भर्गाणामधिपं चैव निषादाधिपतिं तथा
विजिग्ये भूमिपालांश्च मणिमत्प्रमुखान्बहून् १०
ततो दक्षिणमल्लांश्च भोगवन्तं च पाण्डवः
तरसैवाजयद्भीमो नातितीव्रेण कर्मणा ११
शर्मकान्वर्मकांश्चैव सान्त्वेनैवाजयत्प्रभुः
वैदेहकं च राजानं जनकं जगतीपतिम्
विजिग्ये पुरुषव्याघ्रो नातितीव्रेण कर्मणा १२
वैदेहस्थस्तु कौन्तेय इन्द्रपर्वतमन्तिकात्
किरातानामधिपतीन्व्यजयत्सप्त पाण्डवः १३
ततः सुह्मान्प्राच्यसुह्मान्समक्षांश्चैव
वीर्यवान्
विजित्य युधि कौन्तेयो मागधानुपयाद्ब्रली १४
दण्डं च दण्डधारं च विजित्य पृथिवीपतीन्
तैरेव सहितः सर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् १५
जारासन्धिं सान्त्वयित्वा करे च विनिवेश्य ह
तैरेव सहितो राजन्कर्णमभ्यद्रवद्बली १६
स कम्पयन्निव महीं बलेन चतुरङ्गिणा
युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनामित्रघातिना १७
स कर्णं युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत
ततो विजिग्ये वलवान्राज्ञः पर्वतवासिनः १८
अथ मोदागिरिं चैव राजानं बलवत्तरम्
पाण्डवो बाहुवीर्येण निजघान महामृधे १९
ततः पौण्ड्राधिपं वीरं वासुदेवं महाबलम्
कौशिकीकच्छनिलयं राजानं च महौजसम् २०
उभौ बलवृतौ वीरावुभौ तीव्रपराक्रमौ

निर्जित्याजौ महाराज वङ्गराजमुपाद्रवत् २१
समुद्रसेनं निर्जित्य चन्द्रसेनं च पार्थिवम्
ताम्रलिप्तं च राजानं काचं वङ्गाधिपं तथा २२
सुह्मानामधिपं चैव ये च सागरवासिनः
सर्वान्म्लेच्छगणांश्चैव विजिग्ये भरतर्षभः २३
एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पवनात्मजः
वसु तेभ्य उपादाय लौहित्यमगमद्बली २४
स सर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरद्वीपवासिनः
करमाहारयामास रत्नानि विविधानि च २५
चन्दनागुरुवस्त्राणि मणिमुक्तमनुत्तमम्
काञ्चनं रजतं वज्रं विद्रुमं च महाधनम् २६
स कोटिशतसंख्येन धनेन महता तदा
अभ्यवर्षदमेयात्मा धनवर्षेण पाण्डवम् २७
इन्द्रप्रस्थमथागम्य भीमो भीमपराक्रमः
निवेदयामास तदा धर्मराजाय तद्धनम् २८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः २७

अष्टाविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तथैव सहदेवोऽपि धर्मराजेन पूजितः
महत्या सेनया सार्ध्रंप्रययौ दक्षिणां दिशम् १
स शूरसेनान्कार्त्स्न्येन पूर्वमेवाजयत्प्रभुः
मत्स्यराजं च कौरव्यो वशे चक्रे बलाद्बली २
अधिराजाधिपं चैव दन्तवक्रं महाहवे
जिगाय करदं चैव स्वराज्ये संन्यवेशयत् ३
सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम्
तथैवापरमत्स्यांश्च व्यजयत्स पटच्चरान् ४
निषादभूमिं गोशृङ्गं पर्वतप्रवरं तथा
तरसा व्यजयद्धीमाञ्श्रेणिमन्तं च पार्थिवम् ५
नवराष्ट्रं विनिर्जित्य कुन्तिभोजमुपाद्रवत्
प्रीतिपूर्वं च तस्यासौ प्रतिजग्राह शासनम् ६
ततश्चर्मण्वतीकूले जम्भकस्यात्मजं नृपम्

ददर्श वासुदेवेन शेषितं पूर्ववैरिणा ७
चक्रे तत्र स संग्रामं सह भोजेन भारत
स तमाजौ विनिर्जित्य दक्षिणाभिमुखो ययौ ८
करांस्तेभ्य उपादाय रत्नानि विविधानि च
ततस्तैरेव सहितो नर्मदामभितो ययौ ९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सैन्येन महता वृतौ
जिगाय समरे वीरावाश्विनेयः प्रतापवान् १०
ततो रत्नान्युपादाय पुरीं माहिष्मतीं ययौ
तत्र नीलेन राज्ञा स चक्रे युद्धं नरर्षभः ११
पाण्डवः परवीरघ्नः सहदेवः प्रतापवान्
ततोऽस्य सुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् १२
सैन्यक्षयकरं चैव प्राणानां संशयाय च
चक्रे तस्य हि साहाय्यं भगवान्हव्यवाहनः १३
ततो हया रथा नागाः पुरुषाः कवचानि च
प्रदीप्तानि व्यदृश्यन्त सहदेवबले तदा १४
ततः सुसंभ्रान्तमना बभूव कुरुनन्दनः
नोत्तरं प्रतिवक्तुं च शक्तोऽभूज्जनमेजय १५
जनमेजय उवाच
किमर्थं भगवानग्निः प्रत्यमित्रोऽभवद्युधि सहदेवस्य यज्ञार्थं घटमानस्य वै द्विज १६
वैशम्पायन उवाच
तत्र माहिष्मतीवासी भगवान्हव्यवाहनः
श्रूयते निगृहीतो वै पुरस्तात्पारदारिकः १७
नीलस्य राज्ञः पूर्वेषामुपनीतश्च सोऽभवत्
तदा ब्राह्मणरूपेण चरमाणो यदृच्छया १८
तं तु राजा यथाशास्त्रमन्वशाद्धार्मिकस्तदा
प्रजज्वाल ततः कोपाद्भगवान्हव्यवाहनः १९
तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा जगाम शिरसा कविम्
चक्रे प्रसादं च तदा तस्य राज्ञो विभावसुः २०
वरेण छन्दयामास तं नृपं स्विष्टकृत्तमः
अभयं च स जग्राह स्वसैन्ये वै महीपतिः २१
ततः प्रभृति ये केचिदज्ञानात्तां पुरीं नृपाः

जिगीषन्ति बलाद्राजंस्ते दह्यन्तीह वह्निना २२
तस्यां पुर्यां तदा चैव माहिष्मत्यां कुरूद्वह
बभूवुरनभिग्राह्या योषितश्छन्दतः किल २३
एवमग्निर्वरं प्रादात्स्त्रीणामप्रतिवारणे
स्वैरिण्यस्तत्र नार्यो हि यथेष्टः प्रचरन्त्युत २४
वर्जयन्ति च राजानस्तद्राष्ट्रं पुरुषोत्तम
भयादग्नेर्महाराज तदा प्रभृति सर्वदा २५
सहदेवस्तु धर्मात्मा सैन्यं दृष्ट्वा भयार्दितम्
परीतमग्निना राजन्नाकम्पत यथा गिरिः २६
उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा सोऽब्रवीत्पावकं ततः
त्वदर्थोऽय समारम्भः कृष्णवर्त्मन्नमोऽस्तु ते २७
मुखं त्वमसि देवानां यज्ञस्त्वमसि पावक
पावनात्पावकश्चासि वहनाद्धव्यवाहनः २८
वेदास्त्वदर्थं जाताश्च जातवेदास्ततो ह्यसि
यज्ञविघ्नमिमंकर्तुं नार्हस्त्वं हव्यवाहन २९
एवमुक्त्वा तु माद्रेयः कुशैरास्तीर्य मेदिनीम्
विधिवत्पुरुषव्याघ्रः पावकं प्रत्युपाविशत् ३०
प्रमुखे सर्वसैन्यस्य भीतोद्विग्नस्य भारत
न चैनमत्यगाद्वह्निर्वेलामिव महोदधिः ३१
तमभ्येत्य शनैर्वह्निरुवाच कुरुनन्दनम्
सहदेवं नृणां देवं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ३२
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कौरव्य जिज्ञासेयं कृता मया
वेद्मि सर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य च ३३
मया तु रक्षितव्येयं पुरी भरतसत्तम
यावद्राज्ञोऽस्य नीलस्य कुलवंशधरा इति
ईप्सितं तु करिष्यामि मनसस्तव पाण्डव ३४
तत उत्थाय हृष्टात्मा प्राञ्जलि शिरसानतः
पूजयामास माद्रेयः पावकं पुरुषर्षभः ३५
पावके विनिवृत्ते तु नीलो राजाभ्ययात्तदा
सत्कारेण नरव्याघ्रं सहदेवं युधां पतिम् ३६
प्रतिगृह्य च तां पूजां करे च विनिवेश्य तम्
माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयी दक्षिणां दिशम् ३७

त्रैपुरं स वशे कृत्वा राजानममितौजसम्
निजग्राह महाबाहुस्तरसा पोतनेश्वरम् ३८
आहृतिं कौशिकाचार्यं यत्नेन महता ततः
वशे चक्रे महाबाहुः सुराष्ट्राधिपतिं तथा ३९
सुराष्ट्रविषयस्थश्च प्रेषयामास रुक्मिणे
राज्ञे भोजकटस्थाय महामात्राय धीमते ४०
भीष्मकाय स धर्मात्मा साक्षादिन्द्रसखाय वै
स चास्य ससुतो राजन्प्रतिजग्राह शासनम् ४१
प्रीतिपूर्वं महाबाहुर्वासुदेवमवेक्ष्य च
ततः स रत्नान्यादाय पुनः प्रायाद्युधां पतिः ४२
ततः शूर्पारकं चैव गणं चोपकृताह्वयम्
वशे चक्रे महातेजा दण्डकांश्च महाबलः ४३
सागरद्वीपवासांश्च नृपतीन्म्लेच्छयोनिजान्
निषादान्पुरुषादांश्च कर्णप्रावरणानपि ४४
ये च कालमुखा नाम नरा राक्षसयोनयः
कृत्स्नं कोल्लगिरिं चैव मुरचीपत्तनं तथा ४५
द्वीपं ताम्राह्वयं चैव पर्वतं रामकं तथा
तिमिङ्गिलं च नृपतिं वशे चक्रे महामतिः ४६
एकपादांश्च पुरुषान्केवलान्वनवासिनः
नगरीं संजयन्तीं च पिच्छण्डं करहाटकम्
दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ४७
पाण्ड्यांश्च द्रविडांश्चैव सहितांश्चोड्रकेरलैः अन्ध्रांस्तलवनांश्चैव कलिङ्गानोष्ट्रकर्णिकान्
४८
अन्ताखीं चैव रोमां च यवनानां पुरं तथा
दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ४९
भरुकच्छं गतो धीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः
प्रेषयामास राजेन्द्र पौलस्त्याय महात्मने
विभीषणाय धर्मात्मा प्रीतिपूर्वमरिन्दमः ५०
स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम्
तच्च कालकृतं धीमानन्वमन्यत स प्रभुः ५१
ततः संप्रेषयामास रत्नानि विविधानि च

चन्दनागुरुमुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ५२
वासांसि च महार्हाणि मणींश्चैव महाधनान्
न्यवर्तत ततो धीमान्सहदेवः प्रतापवान् ५३
एवं निर्जित्य तरसा सान्त्वेन विजयेन च
करदान्पार्थिवान्कृत्वा प्रत्यागच्छदरिंदमः ५४
धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भरतर्षभ
कृतकर्मा सुखं राजन्नुवास जनमेजय ५५
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः २८

एकोनत्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
नकुलस्य तु वक्ष्यामि कर्माणि विजयं तथा
वासुदेवजितामाशां यथासौ व्यजयत्प्रभुः १
निर्याय खाण्डवप्रस्थात्प्रतीचीमभितो दिशम्
उद्दिश्य मतिमान्प्रायान्महत्या सेनया सह २
सिंहनादेन महता योधानां गर्जितेन च
रथनेमिनिनादैश्च कल्पयन्वसुधामिमाम् ३
ततो बहुधनं रम्यं गवाश्वधनधान्यवत्
कार्त्तिकेयस्य दयितं रोहीतकमुपाद्रवत् ४
तत्र युद्धं महद्वृत्तं शूरैर्मत्तमयूरकैः
मरुभूमिंच कार्त्स्न्येन तथैव बहुधान्यकम् ५
शैरीषकं महेच्छं च वशे चक्रे महाद्युतिः
शिबींस्त्रिगर्तानम्बष्ठान्मालवान्पञ्चकर्पटान् ६
तथा मध्यमिकायांश्च वाटधानान्द्विजानथ
पुनश्च परिवृत्याथ पुष्करारण्यवासिनः ७
गणानुत्सवसङ्केतान्व्यजयत्पुरुषर्षभः
सिन्धुकूलाश्रिता ये च ग्रामणेया महाबलाः ८
शूद्राभीरगणाश्चैव ये चाश्रित्य सरस्वतीम्
वर्तयन्ति च ये मत्स्यैर्ये च पर्वतवासिनः ९
कृत्स्नं पञ्चनदं चैव तथैवापरपर्यटम्
उत्तरज्योतिकं चैव तथा वृन्दाटकं पुरम्
द्वारपालं च तरसा वशे चक्रे महाद्युतिः १०

रमठान्हारहूणांश्च प्रतीच्याश्चैव ते नृपाः
तान्सर्वान्स वशे चक्रे शासनादेव पाण्डवः ११
तत्रस्थः प्रेषयामास वासुदेवाय चाभिभुः
स चास्य दशभी राज्यैः प्रतिजग्राह शासनम् १२
ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुटभेदनम्
मातुलं प्रीतिपूर्वेण शल्यं चक्रे वशे बली १३
स तस्मिन्सत्कृतो राज्ञा सत्कारार्हो विशांपते
रत्नानि भूरीण्यादाय संप्रतस्थे युधां पतिः १४
ततः सागरकुक्षिस्थान्म्लेच्छान्परमदारुणान्
पह्लवान्बर्बरांश्चैव तान्सर्वाननयद्वशम् १५
ततो रत्नान्युपादाय वशे कृत्वा च पार्थिवान्
न्यवर्तत नरश्रेष्ठो नकुलश्चित्रमार्गवित् १६
करभाणां सहस्राणि कोशं तस्य महात्मनः
ऊहुर्दश महाराज कृच्छ्रादिव महाधनम् १७
इन्द्रप्रस्थगतं वीरमभ्येत्य स युधिष्ठिरम्
ततो माद्रीसुतः श्रीमान्धनं तस्मै न्यवेदयत् १८
एवं प्रतीचींनकुलो दिशं वरुणपालिताम्
विजिग्ये वासुदेवेन निर्जितां भरतर्षभः १९
इति श्रीमहाभारतेसभापर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः २९

त्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
रक्षणाद्धर्मराजस्य सत्यस्य परिपालनात्
शत्रूणां क्षपणाच्चैव स्वकर्मनिरताः प्रजाः १
बलीनां सम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात्
निकामवर्षी पर्जन्यः स्फीतो जनपदोऽभवत् २
सर्वारम्भाः सुप्रवृत्ता गोरक्षं कर्षणं वणिक्
विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञे राजकर्मणः ३
दस्युभ्यो वञ्चकेभ्यो वा राजन्प्रति परस्परम्
राजवल्लभतश्चैव नाश्रूयन्त मृषा गिरः ४
अवर्षं चातिवर्षं च व्याधिपावकमूर्छनम्
सर्वमेतत्तदा नासीद्धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ५

प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वभावजम् अभिहर्तुं नृपा जग्मुर्नान्यैः कार्यैः पृथक्पृथक् ६
धर्म्यैर्धनागमैस्तस्य ववृधे निचयो महान्
कर्तुं यस्य न शक्येत क्षयो वर्षशतैरपि ७
स्वकोशस्य परीमाणं कोष्ठस्य च महीपतिः
विज्ञाय राजा कौन्तेयो यज्ञायैव मनो दधे ८
सुहृदश्चैव तं सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन्
यज्ञकालस्तव विभो क्रियतामत्र सांप्रतम् ९
अथैवं ब्रुवतामेव तेषामभ्याययौ हरिः
ऋषिः पुराणो वेदात्मा दृश्यश्चापि विजानताम् १०
जगतस्तस्थुषां श्रेष्ठः प्रभवश्चाप्ययश्च ह
भूतभव्यभवन्नाथः केशवः केशिसूदनः ११
प्राकारः सर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा
बलाधिकारे निक्षिप्य संहत्यानकदुन्दुभिम् १२
उच्चावचमुपादाय धर्मराजाय माधवः
धनौघं पुरुषव्याघ्रो बलेन महता बृतः १३
तं धनौघमपर्यन्तं रत्नसागरमक्षयम्
नादयन्रथघोषेण प्रविवेश पुरोत्तमम् १४
असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना
कृष्णेन समुपेतेन जहृषे भारतं पुरम् १५
तं मुदाभिसमागम्य सत्कृत्य च यथाविधि
संपृष्ट्वा कुशलं चैव सुखासीनं युधिष्ठिरः १६
धौम्यद्वैपायनमुखैरृत्विग्भिः पुरुषर्षभः
भीमार्जुनयमैश्चापि सहितः कृष्णमब्रवीत् १७
त्वत्कृते पृथिवी सर्वा मद्वशे कृष्ण वर्तते
धनं च बहु वार्ष्णेय त्वत्प्रसादादुपार्जितम् १८
सोऽहमिच्छामि तत्सर्वं विधिवद्देवकीसुत
उपयोक्तुं द्विजाग्र्येषु हव्यवाहे च माधव १९
तदहं यष्टुमिच्छामि दाशार्ह सहितस्त्वया
अनुजैश्च महाबाहो तन्मानुज्ञातुमर्हसि २०
स दीक्षापय गोविन्द त्वमात्मानं महाभुज

त्वयीष्टवति दाशार्ह विपाप्मा भविता ह्यहम् २१ मां वाप्यभ्यनुजानीहि सहैभिरनुजैर्विभो अनुज्ञातस्त्वया कृष्ण प्राप्नुयां क्रतुमुत्तमम् २२
तं कृष्णः प्रत्युवाचेदं बहूक्त्वा गुणविस्तरम् त्वमेव राजशार्दूल सम्राडर्हो महाक्रतुम् संप्राप्नुहि त्वया प्राप्ते कृतकृत्यास्ततो वयम् २३
यजस्वाभीप्सितं यज्ञं मयि श्रेयस्यवस्थिते नियुङ्क्ष्व चापि मां कृत्ये सर्वं कर्तास्मि ते वचः २४
युधिष्ठिर उवाच
सफलः कृष्ण संकल्पः सिद्धिश्च नियता मम
यस्य मे त्वं हृषीकेश यथेप्सितमुपस्थितः २५
वैशम्पायन उवाच
अनुज्ञातस्तु कृष्णेन पाण्डवो भ्रातृभिः सह
ईहितुं राजसूयाय साधनान्युपचक्रमे २६
तत आज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिबर्हणः
सहदेवं युधां श्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वशः २७
अस्मिन्क्रतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः
तथोपकरणं सर्वं मङ्गलानि च सर्वशः २८
अधियज्ञांश्च सम्भारान्धौम्योक्तान्क्षिप्रमेव हि
समानयन्तु पुरुषा यथायोगं यथाक्रमम् २९
इन्द्रसेनो विशोकश्च पूरुश्चार्जुनसारथिः
अन्नाद्याहरणे युक्ताः सन्तु मत्प्रियकाम्यया ३०
सर्वकामाश्च कार्यन्तां रसगन्धसमन्विताः
मनोहराः प्रीतिकरा द्विजानां कुरुसत्तम ३१
तद्वाक्यसमकालं तु कृतं सर्वमवेदयत्
सहदेवो युधां श्रेष्ठो धर्मराजे महात्मनि ३२
ततो द्वैपायनो राजन्नृत्विजः समुपानयत्
वेदानिव महाभागान्साक्षान्मूर्तिमतो द्विजान् ३३
स्वयं ब्रह्मत्वमकरोत्तस्य सत्यवतीसुतः

धनञ्जयानामृषभः सुसामा सामगोऽभवत् ३४
याज्ञवल्क्यो बभूवाथ ब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः
पैलो होता वसोः पुत्रो धौम्येन सहितोऽभवत् ३५
एतेषां शिष्यवर्गाश्च पुत्राश्च भरतर्षभ
बभूवुर्होत्रगाः सर्वे वेदवेदाङ्गपारगाः ३६
ते वाचयित्वा पुण्याहमीहयित्वा च तं विधिम्
शास्त्रोक्तं योजयामासुस्तद्देवयजनं महत् ३७
तत्र चक्रुरनुज्ञाताः शरणान्युत शिल्पिनः
रत्नवन्ति विशालानि वेश्मानीव दिवौकसाम् ३८
तत आज्ञापयामास स राजा राजसत्तमः
सहदेवं तदासद्यो मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ३९
आमन्त्रणार्थं दूतांस्त्वं
प्रेषयस्वाशुगान्द्रुतम्
उपश्रुत्य वचो राज्ञः स दूतान्प्राहिणोत्तदा ४०
आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान्भूमिपानपि
विशश्च मान्याञ्शूद्राश्चं! सर्वानानयतेति च ४१
ते सर्वान्पृथिवीपालान्पाण्डवेयस्य शासनात्
आमन्त्रयांबभूवुश्च प्रेषयामास चापरान् ४२
ततस्ते तु यथाकालं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम्
दीक्षयाञ्चक्रिरे विप्रा राजसूयाय भारत ४३
दीक्षितः स तु धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः
जगाम यज्ञायतनं वृतो विप्रैः सहस्रशः ४४
भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैव सुहृद्भिः सचिवैस्तथा
क्षत्रियैश्च मनुष्येन्द्र नानादेशसमागतैः
अमात्यैश्च नृपश्रेष्ठो धर्मो विग्रहवानिव ४५
आजग्मुर्ब्राह्मणास्तत्र विषयेभ्यस्ततस्ततः
सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदाङ्गपारगाः ४६
तेषामावसथांश्चक्रुर्धर्मराजस्य शासनात्
बह्वन्नाञ्शयनैर्युक्तान्सगणानां पृथक्पृथक्
सर्वर्तुगुणसम्पन्नाञ्शिल्पिनोऽथ सहस्रशः ४७
तेषु ते न्यवसन्राजन्ब्राह्मणा भृशसत्कृताः
कथयन्तः कथा बह्वीःपश्यन्तो नटनर्तकान् ४८

भुञ्जतां चैव विप्राणां वदतां च महास्वनः
अनिशं श्रूयते स्मात्र मुदितानां महात्मनाम् ४९ दीयतां दीयतामेषां भुज्यतां भुज्यतामिति
एवं प्रकाराः संजल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः ५०
गवां शतसहस्राणि शयनानां च भारत
रुक्मस्य योषितां चैव धर्मराजः पृथग्ददौ ५१
प्रावर्ततैवं यज्ञः स पाण्डवस्य महात्मनः
पृथिव्यामेकवीरस्य शक्रस्येव त्रिविष्टपे ५२
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रेषयामास पाण्डवम्
नकुलं हास्तिनपुरं भीष्माय भरतर्षभ ५३
द्रोणाय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च
भ्रातृणां चैव सर्वेषां येऽनुरक्ता युधिष्ठिरे ५४
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ३०

एकत्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स गत्वा हास्तिनपुरं नकुलः समितिंजयः
भीष्ममामन्त्रयामास धृतराष्ट्रं च पाण्डवः १
प्रययुः प्रीतमनसो यज्ञं ब्रह्मपुरः सराः
संश्रुत्य धर्मराजस्य यज्ञं यज्ञविदस्तदा २
अन्ये च शतशस्तुष्टैर्मनोभिर्मनुजर्षभ
द्रष्टुकामाः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ३
दिग्भ्यः सर्वे समापेतुः पार्थिवास्तत्र भारत
समुपादाय रत्नानि विविधानि महान्ति च ४
धृतराष्ट्रश्च भीष्मश्च विदुरश्च महामतिः
दुर्योधनपुरोगाश्च भ्रातरः सर्व एव ते ५
सत्कृत्यामन्त्रिताः सर्वे आचार्यप्रमुखा नृपाः
गान्धारराजः सुबलः शकुनिश्च महाबलः ६
अचलो वृषकश्चैव कर्णश्च रथिनां वरः
ऋतः शल्यो मद्रराजो बाह्लिकश्च महारथः ७
सोमदत्तोऽथ कौरव्यो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः

अश्वत्थामा कृपो द्रोणः सैन्धवश्च जयद्रथः ८
यज्ञसेनः सपुत्रश्च शाल्वश्च वसुधाधिपः
प्राग्ज्योतिषश्च नृपतिर्भगदत्तो महायशाः ९
सह सर्वैस्तथा म्लेच्छैः सागरानूपवासिभिः
पार्वतीयाश्च राजानो राजा चैव बृहद्ब्रलः १०
पौण्ड्रको वासुदेवश्च वङ्गः कालिङ्गकस्तथा
आकर्षः कुन्तलश्चैव वानवास्यान्ध्रकास्तथा ११
द्रविडाः सिंहलाश्चैव राजा काश्मीरकस्तथा
कुन्तिभोजो महातेजाः सुह्मश्च सुमहाबलः १२
बाह्लिकाश्चापरे शूरा राजानः सर्व एव ते
विराटः सह पुत्रैश्च माचेल्लश्च महारथः
राजानो राजपुत्राश्च नानाजनपदेश्वराः १३
शिशुपालो महावीर्यः सह पुत्रेण भारत
आगच्छत्पाण्डवेयस्य यज्ञं संग्रामदुर्मदः १४
रामश्चैवानिरुद्धश्च बभ्रुश्च सहसारणः
गदप्रद्युम्नसाम्बाश्च चारुदेष्णश्च वीर्यवान् १५
उल्मुको निशठश्चैव वीरः प्राद्युम्निरेव च
वृष्णयो निखिलेनान्ये समाजग्मुर्महारथाः १६
एते चान्ये च बहवो राजानो मध्यदेशजाः
आजग्मुः पाण्डुपुत्रस्य राजसूयं महाक्रतुम् १७
ददुस्तेषामावसथान्धर्मराजस्य शासनात्
बहुकक्ष्यान्वितान्राजन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् १८
तथा धर्मात्मजस्तेषां चक्रे पूजामनुत्तमाम्
सत्कृताश्च यथोद्दिष्टाञ्जग्मुरावसथान्नृपाः १९
कैलासशिखरप्रख्यान्मनोज्ञान्द्रव्यभूषितान्
सर्वतः संवृतानुच्चैः प्राकारैः सुकृतैः सितैः २०
सुवर्णजाल संवीतान्मणि कुट्टिमशोभितान्
सुखारोहण सोपानान्महासन परिच्छदान् २१
स्रग्दामसम वच्छन्नानुत्तमागुरुगन्धिनः
हंसांसुवर्ण सदृशानायोजनसुदर्शनान् २२
असंबाधान्समद्वारान्युतानुच्चावचैर्गुणैः
बहुधातुपिनद्धाङ्गान्हिमवच्छिखरानिव २३

विश्रान्तास्ते ततोऽपश्यन्भूमिपा भूरिदक्षिणम्
वृतं सदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् २४
तत्सदः पार्थिवैः कीर्णं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः
भ्राजते स्म तदा राजन्नाकपृष्ठमिवामरैः २५
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ३१

द्वात्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
पितामहं गुरुं चैव प्रत्युद्गम्य युधिष्ठिरः
अभिवाद्य ततो राजन्निदं वचनमब्रवीत्
भीष्मं द्रोणं कृपं द्रौणिं दुर्योधनविविंशती १
अस्मिन्यज्ञे भवन्तो मामनुगृह्णन्तु सर्वशः
इदं वः स्वमहं चैव यदिहास्ति धनं मम
प्रीणयन्तु भवन्तो मां यथेष्टमनियन्त्रिताः २
एवमुक्त्वा स तान्सर्वान्दीक्षितः पाण्डवाग्रजः
युयोज ह यथायोगमधिकारेष्वनन्तरम् ३
भक्ष्यभोज्याधिकारेषु दुःशासनमयोजयत्
परिग्रहे ब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्तवान् ४
राज्ञां तु प्रतिपूजार्थं संजयं सन्ययोजयत्
कृताकृतपरिज्ञाने भीष्मद्रोणौ महामती ५
हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्ववेक्षणे
दक्षिणानां च वै दाने कृपं राजा न्ययोजयत्
तथान्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्न्ययोजयत् ६
बाह्लिको धृतराष्ट्रश्च सोमदत्तो जयद्रथः
नकुलेन समानीताः स्वामिवत्तत्र रेमिरे ७
क्षत्ता व्ययकरस्त्वासीद्विदुरः सर्वधर्मवित्
दुर्योधनस्त्वर्हणानि प्रतिजग्राह सर्वशः ८
सर्वलोकः समावृत्तः पिप्रीषुः फलमुत्तमम्
द्रष्टुकामः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ९
न कश्चिदाहरत्तत्र सहस्रावरमर्हणम्
रत्नैश्च बहुभिस्तत्र धर्मराजमवर्धयन् १०

कथं नु मम कौरव्यो रत्नदानैः समाप्नुयात्
यज्ञमित्येव राजानः स्पर्धमाना ददुर्धनम् ११
भवनैः सविमानाग्रैः सोदर्कैर्बलसंवृतैः
लोकराजविमानैश्च ब्राह्मणावसथैः सह १२
कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा
विचित्रैरत्नवद्भिश्च ऋद्ध्या परमया युतैः १३
राजभिश्च समावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः
अशोभत सदो राजन्कौन्तेयस्य महात्मनः १४
ऋद्ध्या च वरुणं देवं स्पर्धमानो युधिष्ठिरः
षडग्निनाथ यज्ञेन सोऽयजद्दक्षिणावता
सर्वाञ्जनान्सर्वकामैः समृद्धैः समतर्पयत् १५
अन्नवान्बहुभक्ष्यश्च भुक्तवज्जनसंवृतः
रत्नोपहारकर्मण्यो बभूव स समागमः १६
इडाज्यहोमाहुतिभिर्मन्त्र शिक्षासमन्वितैः
तस्मिन्हि ततृपुर्देवास्तते यज्ञे महर्षिभिः १७
यथा देवास्तथा विप्रा दक्षिणान्नमहाधनैः
ततृपुः सर्ववर्णाश्च तस्मिन्यज्ञे मुदान्विताः १८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततोऽभिषेचनीयेऽह्नि ब्राह्मणा राजभिः सह
अन्तर्वेदीं प्रविविशुः सत्कारार्थं महर्षयः १
नारदप्रमुखास्तस्यामन्तर्वेद्यां महात्मनः
समासीनाः शुशुभिरे सह राजर्षिभिस्तदा २
समेता ब्रह्मभवने देवा देवर्षयो यथा
कर्मान्तरमुपासन्तो जजल्पुरमितौजसः ३
इदमेवं न चाप्येवमेवमेतन्न चान्यथा
इत्यूचुर्बहवस्तत्र वितण्डानाः परस्परम् ४
कृशानर्थांस्तथा केचिदकृशांस्तत्र कुर्वते
अकृशांश्च कृशांश्चक्रुर्हेतुभिः
शास्त्रनिश्चितैः ५

तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैः प्रपूरितम्
विचिक्षिपुर्यथा श्येना नभोगतमिवामिषम् ६
केचिद्धर्मार्थसंयुक्ताः कथास्तत्र महाव्रताः
रेमिरे कथयन्तश्च सर्ववेदविदां वराः ७
सा वेदिर्वेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः
आबभासे समाकीर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिवामला ८
तस्यां संनिधौ शूद्रः कश्चिदासीन्न चाव्रतः
अन्तर्वेद्यां तदा राजन्युधिष्ठिरनिवेशने ९
तां तु लक्ष्मीवतो लक्ष्मीं तदा यज्ञविधानजाम्
तुतोष नारदः पश्यन्धर्मराजस्य धीमतः १०
अथ चिन्तां समापेदे स मुनिर्मनुजाधिप
नारदस्तं तदा पश्यन्सर्वक्षत्रसमागमम् ११
सस्मार च पुरावृत्तां कथां तां भरतर्षभ
अंशावतरणे यासौ ब्रह्मणो भवनेऽभवत् १२
देवानां संगमं तं तु विज्ञाय कुरुनन्दन
नारदः पुण्डरीकाक्षं सस्मार मनसा हरिम् १३
साक्षात्स विबुधारिघ्नः क्षत्रे नारायणो विभुः
प्रतिज्ञां पालयन्धीमाञ्जातः परपुरंजयः १४
संदिदेश पुरा योऽसौ विबुधान्भूतकृत्स्वयम्
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तः पुनर्लोकानवाप्स्यथ १५
इति नारायणः शम्भुर्भगवाञ्जगतः प्रभुः
आदिश्य विवुधान्सर्वानजायत यदुक्षये १६
क्षितावन्धकवृष्णीनां वंशे वंशभृतां वरः
परया शुशुभे लक्ष्म्या नक्षत्राणामिवोडुराट् १७
बाहुबलं सेन्द्राः सुराः सर्व उपासते
सोऽय मानुषवन्नाम हरिरास्तेऽरिमर्दनः १८
अहो बत महद्भूतं स्वयंभूर्यदिदं स्वयम्
आदास्यति पुनः क्षत्रमेवं बलसमन्वितम् १९
इत्येतां नारदश्चिन्तां चिन्तयामास धर्मवित्
हरिं नारायणं ज्ञात्वा यज्ञैरीड्यं तमीश्वरम् २०
तस्मिन्धर्मविदां श्रेष्ठो धर्मराजस्य धीमतः
महाध्वरे महाबुद्धिस्तस्थौ स बहुमानतः २१

ततो भीष्मोऽब्रवीद्राजन्धर्मराजं युधिष्ठिरम्
क्रियतामर्हणं राज्ञां यथार्हमिति भारत २२
आचार्यमृत्विजं चैव संयुक्तं च युधिष्ठिर
स्नातकं च प्रियं चाहुः षडर्घ्यार्हान्नृपं तथा २३
एतनर्हानभिगतानाहुः संवत्सरोषितान्
त इमे कालपूगस्य महतोऽस्मानुपागताः २४
एषामेकैकशो राजन्नर्घ्यमानीयतामिति
अथ चैषां वरिष्ठाय समर्थायोपनीयताम् २५
युधिष्ठिर उवाच
कस्मै भवान्मन्यतेऽघमेकस्मै कुरुनन्दन
उपनीयमानं युक्तं च तन्मे ब्रूहि पितामह २६
वैशम्पायन उवाच
ततो भीष्मः शान्तनवो बुद्ध्या निश्चित्य भारत
वार्ष्णेयं मन्यते कृष्णमर्हणीयतमं भुवि २७
एष ह्येषां समेतानां तेजोबलपराक्रमैः
मध्ये तपन्निवाभाति ज्योतिषामिव भास्करः २८
असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना
भासितं ह्लादितं चैव कृष्णेनेदं सदो हि नः २९
तस्मै भीष्माभ्यनुज्ञातः सहदेवः प्रतापवान्
उपजह्रेऽथ विधिवद्वार्ष्णेयायार्घ्यमुत्तमम् ३०
प्रतिजग्राह तत्कृष्णः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा
शिशुपालस्तु तां पूजां वासुदेवे न चक्षमे ३१
स उपालभ्य भीष्मं च धर्मराजं च संसदि
अपाक्षिपद्वासुदेवं चेदिराजो महाबलः ३२
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः
शिशुपाल उवाच
नायमर्हति वार्ष्णेयस्तिष्ठत्स्विह महात्मसु महीपतिषु कौरव्य राजवत्पार्थिवार्हणम् १
नायं युक्तः समाचारः पाण्डवेषु महात्मसु

यत्कामात्पुण्डरीकाक्षं पाण्डवार्चितवानसि २
बाला यूयं न जानीध्वं धर्मः सूक्ष्मो हि पाण्डवाः
अयं तत्राभ्यतिक्रान्त आपगेयोऽल्पदर्शनः ३
त्वादृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणः प्रियकाम्यया
भवत्यभ्यधिकं भीष्मो लोकेष्ववमतः सताम् ४
कथं ह्यराजा दाशार्हो मध्ये सर्वमहीक्षिताम्
अर्हणामर्हति तथा यथा युष्माभिरर्चितः ५
अथ वा मन्यसे कृष्णं स्थविरं भरतर्षभ
वसुदेवे स्थिते वृद्धे कथमर्हति तत्सुतः ६
अथ वा वासुदेवोऽपि प्रियकामोऽनुवृत्तवान्
द्रुपदे तिष्ठति कथं माधवोऽहति पूजनम् ७
आचार्यं मन्यसे कृष्णमथवा कुरुपुंगव
द्रोणे तिष्ठति वार्ष्णेयं कस्मादर्चितवानसि ८
ऋत्विजं मन्यसे कृष्णमथवा कुरुनन्दन
द्वैपायने स्थिते विप्रे कथं कृष्णोऽचितस्त्वया ९
नैव ऋत्विङ्नचाचार्यो न राजा मधुसूदनः
अर्चितश्च कुरुश्रेष्ठ किमन्यत्प्रियकाम्यया १०
अथ वाप्यर्चनीयोऽय युष्माकं मधुसूदनः
किं राजभिरिहानीतैरवमानाय भारत ११
वयं तु न भयादस्य कौन्तेयस्य महात्मनः
प्रयच्छामःकरान्सर्वे न लोभान्न च सान्त्वनात् १२
अस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः
करानस्मै प्रयच्छामः सोऽयमस्मान्न मन्यते १३
किमन्यदवमानाद्धि यदिमं राजसंसदि
अप्राप्तलक्षणं कृष्णमर्घ्येणार्चितवानसि १४
अकस्माद्धर्मपुत्रस्य धर्मात्मेति यशो गतम्
को हि धर्मच्युते पूजामेवं युक्तां प्रयोजयेत्
योऽय वृष्णिकुले जातो राजानं हतवान्पुरा १५
अद्य धर्मात्मता चैव व्यपकृष्टा युधिष्ठिरात्
कृपणत्वं निविष्टं च कृष्णेऽघ्यस्य निवेदनात् १६
यदि भीताश्च कौन्तेयाः कृपणाश्च तपस्विनः
ननु त्वयापि बोद्धव्यं यां पूजां माधवोऽहति १७

अथ वा कृपणैरेतामुपनीतां जनार्दन
पूजामनर्हः कस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानसि १८ अयुक्तामात्मनः पूजां त्वं पुनर्बहु मन्यसे हविषः प्राप्य निष्यन्दं प्राशितुं श्वेव निर्जने १९
न त्वयं पार्थिवेन्द्राणामवमानः प्रयुज्यते
त्वामेव कुरवो व्यक्तं प्रलम्भन्ते जनार्दन २०
क्लीवे दारक्रिया यादृगन्धे वा रूपदर्शनम्
अराज्ञो राजवत्पूजा तथा ते मधुसूदन २१
दृष्टो युधिष्ठिरो राजा दृष्टो भीष्मश्च यादृशः
वासुदेवोऽप्ययं दृष्टः सर्वमेतद्यथातथम् २२
इत्युक्त्वा शिशुपालस्तानुत्थाय परमासनात्
निर्ययौ सदसस्तस्मात्सहितो राजभिस्तदा २३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो युधिष्ठिरो राजा शिशुपालमुपाद्रवत्
उवाच चैनं मधुरं सान्त्वपूर्वमिदं वचः १
नेदं युक्तं महीपाल यादृशं वै त्वमुक्तवान्
अधर्मश्च परो राजन्पारुष्यं च निरर्थकम् २
न हि धर्मं परं जातु नावबुध्येत पार्थिव
भीष्मः शान्तनवस्त्वेनं मावमंस्था अतोऽन्यथा ३
पश्य चैमान्महीपालांस्त्वत्तो वृद्धतमान्बहून्
मृष्यन्ते चार्हणां कृष्णे तद्वत्त्वं
क्षन्तुमर्हसि ४
वेद तत्त्वेन कृष्णं हि भीष्मश्चेदिपते भृशम्
न ह्येनं त्वं तथा वेत्थ यथैनं वेद कौरवः ५
भीष्म उवाच
नास्मा अनुनयो देयो नायमर्हति सान्त्वनम्
लोकवृद्धतमे कृष्णे योऽहणां नानुमन्यते ६

क्षत्रियः क्षत्रियं जित्वा रणे रणकृतां वरः
यो मुच्चति वशे कृत्वा गुरुर्भवति तस्य सः ७
अस्यां च समितौ राज्ञामेकमप्यजितं युधि
न पश्यामि महीपालं सात्वतीपुत्रतेजसा ८
न हि केवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः
त्रयाणामपि लोकानामर्चनीयो जनार्दनः ९
कृष्णेन हि जिता युद्धे बहवः क्षत्रियर्षभाः
जगत्सर्वं च वार्ष्णेये निखिलेन प्रतिष्ठितम् १०
तस्मात्सत्स्वपि वृद्धेषु कृष्णमर्चाम नेतरान्
एवं वक्तुं न चार्हस्त्वं मा भूत्ते बुद्धिरीदृशी ११
ज्ञानबृद्धा मया राजन्बहवः पर्युपासिताः
तेषां कथयतां शौरेरहं गुणवतो गुणान्
समागतानामश्रौषं बहून्बहुमतान्सताम् १२
कर्माण्यपि च यान्यस्य जन्मप्रभृति धीमतः
बहुशः कथ्यमानानि नरैर्भूयः श्रुतानि मे १३
न केवलं वयं कामाच्चेदिराज जनार्दनम्
न संबन्धं पुरस्कृत्य कृतार्थं वा कथंचन १४
अर्चामहेऽचितं सद्भिर्भुवि भौमसुखावहम्
यशः शौर्यं जयं चास्य विज्ञायार्चां प्रयुज्महे १५
न हि कश्चिदिहास्माभिः सुबालोऽप्यपरीक्षितः
गुणैर्बृद्धानतिक्रम्य हरिरर्च्यतमो मतः १६
ज्ञानवृद्धो द्विजातीनां क्ष्रत्रियाणां बलाधिकः
पूज्ये ताविह गोविन्दे हेतू द्वावपि संस्थितौ १७
वेदवेदाङ्गविज्ञानं बलं चाप्यमितं तथा
नृणां हि लोके कस्यास्ति विशिष्टं केशवादृते १८
दानं दाक्ष्यं श्रुतं शौर्यं ह्रीः कीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा
संनतिः श्रीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिश्च नियताच्युते १९
तमिमं सर्वसंपन्नमाचार्यं पितरं गुरुम् अर्च्यमर्चितमर्चार्हं सर्वे संमन्तुमर्हथ २० ऋत्विग्गुरुर्विवाह्यश्च स्नातको नृपतिः प्रियः

सर्वमेतद्धृषीकेशे तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः २१
कृष्ण एव हि लोकानामुत्पत्तिरपि चाप्ययः
कृष्णस्य हि कृते भूतमिदं विश्वं समर्पितम् २२
एष प्रकृतिरव्यक्ता कर्ता चैव सनातनः
परश्च सर्वभूतेभ्यस्तस्माद्वृद्धतमोऽच्युतः २३
बुद्धिर्मनो महान्वायुस्तेजोऽम्भ खं मही च या
चतुर्विधं च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् २४
आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च ये
दिशश्चोपदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् २५
अयं तु पुरुषो बालः शिशुपालो न बुध्यते
सर्वत्र सर्वदा कृष्णं तस्मादेवं प्रभाषते २६
यो हि धर्मं विचिनुयादुत्कृष्टं मतिमान्नरः
स वै पश्येद्यथाधर्मं न तथा चेदिराडयम् २७
सवृद्धबालेष्वथ वा पार्थिवेषु महात्मसु
को नार्हं मन्यते कृष्णं को वाप्येनं न पूजयेत् २८
अथेमां दुष्कृतां पूजां शिशुपालो व्यवस्यति
दुष्कृतायां यथान्यायं तथायं कर्तुमर्हति २९
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ३५

षट्त्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा ततो भीष्मो विरराम महायशाः
व्याजहारोत्तरं तत्र सहदेवोऽथवद्वचः १
केशवं केशिहन्तारमप्रमेयपराक्रमम्
पूज्यमानं मया यो वः कृष्णं न सहते नृपाः २
सर्वेषां बलिनां मूर्ध्नि मयेदं निहितं पदम्
एवमुक्ते मया सम्यगुत्तरं प्रबव्रीतु सः ३
मतिमन्तस्तु ये केचिदाचार्यं पितरं गुरुम्
अर्च्यमर्चितमर्चार्हमनुजानन्तु ते नृपाः ४
ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्बुद्धिमतां सताम्
मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये संदर्शिते पदे ५
ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिः सहदेवस्य मूर्धनि

अदृश्यरूपा वाचश्चाप्यब्रुवन्साधु साध्विति ६
आविध्यदजिनं कृष्णं भविष्यद्भूतजल्पकः
सर्वसंशयनिर्मोक्ता नारदः सर्वलोकवित् ७
तत्राहूतागताः सर्वे सुनीथप्रमुखा गणाः
स्रंपादृश्यन्त संक्रुद्धा विवर्णवदनास्तथा ८
युधिष्ठिराभिषेकं च वासुदेवस्य चार्हणम्
अब्रुवंस्तत्र राजानो निर्वेदादात्मनिश्चयात् ९
सुहृद्भिर्वार्यमाणानां तेषां हि वपुराबभौ
आमिषादपकृष्टानां सिंहानामिव गर्जताम् १०
तं बलौघमपर्यन्तं राजसागरमक्षयम्
कुर्वाणं समयं कृष्णो युद्धाय बुबुधे तदा ११
पूजयित्वा च पूजार्हं ब्रह्मक्षत्रं विशेषतः
सहदेवो नृणां देवः समापयत कर्म तत् १२
तस्मिन्नभ्यर्चिते कृष्णे सुनीथः शत्रुकर्षणः
अतिताम्रेक्षणः कोपादुवाच मनुजाधिपान् १३
स्थितः सेनापतिर्वोऽह मन्यध्वं किं नु सांप्रतम्
युधि तिष्ठाम संनह्य समेतान्वृष्णिपाण्डवान् १४
इति सर्वान्समुत्साह्य राज्ञस्तांश्चेदिपुङ्गवः
यज्ञोपघाताय ततः सोऽमन्त्रयत राजभिः १५
इति श्री महाभारते सभावर्पणि षट्त्रिंशोध्यायः ३६

सप्तत्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः सागरसंकाशं दृष्ट्वा नृपतिसागरम्
रोषात्प्रचलितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः १
भीष्मं मतिमतां श्रेष्ठं वृद्धं कुरुपितामहम्
बृहस्पतिं बृहत्तेजाः पुरुहूत इवारिहा २
असौ रोषात्प्रचलितो महान्नृपतिसागरः
अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ३
यज्ञस्य च न विघ्नः स्यात्प्रजानां च शिवं भवेत्
यथा सर्वत्र तत्सर्वं ब्रूहि मेऽद्य पितामह ४
इत्युक्तवति धर्मज्ञे धर्मराजे युधिष्ठिरे

उवाचेदं वचो भीष्मस्ततः कुरुपितामहः ५
मा भैस्त्वं कुरुशार्दूल श्वा सिंहं हन्तुमर्हति
शिवः पन्थाः सुनीतोऽत्र मया पूर्वतरं वृतः ६
प्रसुप्ते हि यथा सिंहे श्वानस्तत्र समागताः
भषेयुः सहिताः सर्वे तथेमे वसुधाधिपाः ७
वृष्णिसिंहस्य सुप्तस्य तथेमे प्रमुखे स्थिताः
भषन्ते तात संक्रुद्धाः श्वानः सिंहस्य संनिधौ ८
न हि संबुध्यते तावत्सुप्तः सिंह इवाच्युतः
तेन सिंहीकरोत्येतान्नृसिंहश्चेदिपुङ्गवः ९
पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठ शिशुपालोऽल्पचेतनः
सर्वान्सर्वात्मना तात नेतुकामो यमक्षयम् १०
नूनमेतत्समादातुं पुनरिच्छत्यधोक्षजः
यदस्य शिशुपालस्थं तेजस्तिष्ठति भारत ११
विप्लुता चास्य भद्रं ते बुद्धिर्बुद्धिमतां वर
चेदिराजस्य कौन्तेय सर्वेषां च महीक्षिताम् १२
आदातुं हि नरव्याघ्रो यं यमिच्छत्ययं यदा
तस्य विप्लवते बुद्धिरेवं चेदिपतेर्यथा १३
चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः
प्रभवश्चैव सर्वेषां निधनं च युधिष्ठिर १४
इति तस्य वचः श्रुत्वा ततश्चेदिपतिर्नृपः
भीष्मं रूक्षाक्षरा वाचः श्रावयामास भारत १५
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७

अष्टत्रिंशोऽध्यायः
शिशुपाल उवाच
विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान्
न व्यपत्रपसे कस्माद्वृद्धः सन्कुलपांसनः १
युक्तमेतत्तृतीयायां प्रकृतौ वर्तता त्वया
वक्तुं धर्मादपेतार्थं त्वं हि सर्वकुरूत्तमः २
नावि नौरिव संबद्धा यथान्धो वान्धमन्वियात्
तथाभूता हि कौरव्या भीष्म येषां त्वमग्रणीः ३
पूतनाघातपूर्वाणि कर्माण्यस्य विशेषतः

त्वया कीर्तयतास्माकं भूयः प्रच्यावितं मनः ४
अवलिप्तस्य मूर्खस्य केशवं स्तोतुमिच्छतः
कथं भीष्म न ते जिह्वा शतधेयं विदीर्यते ५
यत्र कुत्सा प्रयोक्तव्या भीष्म बालतरैर्नरैः
तमिमं ज्ञानबृद्धः सन्गोपं संस्तोतुमिच्छसि ६
यद्यनेन हता बाल्ये शकुनिश्चित्रमत्र किम्
तौ वाश्ववृषभौ भीष्म यौ न युद्धविशारदौ ७
चेतनारहितं काष्ठं यद्यनेन निपातितम्
पादेन शकटं भीष्म तत्र किं कृतमद्भुतम् ८
वल्मीकमात्रः सप्ताहं यद्यनेन धृतोऽचलः
तदा गोवर्धनो भीष्म न तच्चित्रं मतं मम ९
भुक्तमेतेन बह्वन्नं क्रीडता नगमूर्धनि
इति ते भीष्म शृण्वानाः परं विस्मयमागताः १०
यस्य चानेन धर्मज्ञ भुक्तमन्नं बलीयसः
स चानेन हतः कंस इत्येतन्न महाद्भुतम् ११
न ते श्रुतमिदं भीष्म नूनं कथयतां सताम्
यद्वक्ष्ये त्वामधर्मज्ञ वाक्यं कुरुकुलाधम १२
स्त्रीषु गोषु न शस्त्राणि पातयेद्ब्राह्मणेषु च
यस्य चान्नानि भुञ्जीत यश्च स्याच्छरणागतः १३
इति सन्तोऽनुशासन्ति सज्जना धर्मिणः सदा
भीष्म लोके हि तत्सर्वं वितथं त्वयि दृश्यते १४
ज्ञानवृद्धं च वृद्धं च भूयांसं केशवं मम
अजानत इवाख्यासि संस्तुवन्कुरुसत्तम
गोघ्नः स्त्रीघ्नश्च सन्भीष्म कथं संस्तवमर्हति १५
असौ मतिमतां श्रेष्ठो य एष जगतः प्रभुः
संभावयति यद्येवं त्वद्वाक्याच्च जनार्दनः
एवमेतत्सर्वमिति सर्वं तद्वितथं ध्रुवम् १६
न गाथा गाथिनं शास्ति बहु चेदपि गायति
प्रकृतिं यान्ति भूतानि भूलिङ्गशकुनिर्यथा १७
नूनं प्रकृतिरेषा ते जघन्या नात्र संशयः
अतः पापीयसी चैषां पाण्डवानामपीष्यते १८
येषामर्च्यतमः कृष्णस्त्वं च येषां प्रदर्शकः

धर्मवाक्त्वमधर्मज्ञः सतां मार्गादवप्लुतः १९
को हि धर्मिणमात्मानं जानञ्ज्ञानवतां वरः
कुर्याद्यथा त्वया भीष्म कृतं धर्ममवेक्षता २०
अन्यकामा हि धर्मज्ञ कन्यका प्राज्ञमानिना
अम्बा नामेति भद्रं ते कथं सापहृता त्वया २१
यां त्वयापहृतां भीष्म कन्यां नैषितवान्नृपः
भ्राता विचित्रवीर्यस्ते सतां वृत्तमनुष्ठितः २२
दारयोर्यस्य चान्येन मिषतः प्राज्ञमानिनः
तव जातान्यपत्यानि सज्जनाचरिते पथि २३
न हि धर्मोऽस्ति ते भीष्म ब्रह्मचर्यमिदं वृथा
यद्धारयसि मोहाद्वा क्लीबत्वाद्वा न संशयः २४
न त्वहं तव धर्मज्ञ पश्याम्युपचयं क्वचित्
न हि ते सेविता वृद्धा य एवं धर्ममब्रुवन् २५
इष्टं दत्तमधीतं च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः
सर्वमेतदपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् २६
व्रतोपवासेर्बहुभिः कृतं भवति भीष्म यत्
सर्वंतदनपत्यस्य मोघं भवति निश्चयात् २७
सोऽनपत्यश्च वृद्धश्च मिथ्याधर्मानुशासनात्
हंसवत्त्वमपीदानीं ज्ञातिभ्यः प्राप्नुया वधम् २८
एवं हि कथयन्त्यन्ये नरा ज्ञानविदः पुरा
भीष्म यत्तदहं सम्यग्वक्ष्यामि तव शृण्वतः २९
वृद्धः किल समुद्रान्ते कश्चिद्धंसोऽभवत्पुरा
धर्मवागन्यथावृत्तः पक्षिणःसोऽनुशास्ति ह ३०
धर्मं चरत माधर्ममिति तस्य वचः किल
पक्षिणः शुश्रुवुर्भीष्म सततं धर्मवादिनः ३१
अथास्य भक्षमाजह्रुः समुद्रजलचारिणः
अण्डजा भीष्म तस्यान्ये धर्मार्थमिति शुश्रुम ३२
तस्य चैव समभ्याशे निक्षिप्याण्डानि सर्वशः
समुद्राम्भस्यमोदन्त चरंतो भीष्म पक्षिणः ३३
तेषामण्डानि सर्वेषां भक्षयामास पापकृत्
स हंसः संप्रमत्तानामप्रमत्तः स्वकर्मणि ३४
ततः प्रक्षीयमाणेषु तेष्वण्डेष्वण्डजोऽपरः

अशङ्कत महाप्राज्ञस्तं कदाचिद्ददर्श ह ३५
ततः स कथयामास दृष्ट्वा हंसस्य किल्विषम्
तेषां परमदुःखार्तः स पक्षी सर्वपक्षिणाम् ३६
ततः प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा पक्षिणस्ते समागताः
निजघ्नुस्तं तदा हंसं मिथ्यावृत्तं कुरूद्वह ३७
ते त्वां हंससधर्माणमपीमे वसुधाधिपाः निहन्युर्भीष्म संक्रुद्धाः पक्षिणस्तमिवाण्डजम्
३८
गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः
भीष्म यां तां च ते सम्यक्कथयिष्यामि भारत ३९
अन्तरात्मनि विनिहिते रौषि पत्ररथ वितथम्
अण्डभक्षणमशुचि ते कर्म वाचमतिशयते ४०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ३८

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः
शिशुपाल उवाच
स मे बहुमतो राजा जरासंधो महाबलः
योऽनेन युद्धं नेयेष दासोऽयमिति संयुगे १
केशवेन कृतं यत्तु जरासंधवधे तदा
भीमसेनार्जुनाभ्यां च कस्तत्साध्विति मन्यते २
अद्वारेण प्रविष्टेन छद्मना ब्रह्मवादिना
दृष्टः प्रभावः कृष्णेन जरासंधस्य धीमतः ३
येन धर्मात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमभिजानता
नैषितं पाद्यमस्मै तद्दातुमग्रे दुरात्मने ४
भुज्यतामिति तेनोक्ताः कृष्णभीमधनंजयाः
जरासंधेन कौरव्य कृष्णेन विकृतं कृतम् ५
यद्ययं जगतः कर्ता यथैनं मूर्ख मन्यसे
कस्मान्न ब्राह्मणं सम्यगात्मानमवगच्छति ६
इदं त्वाश्चर्यभूतं मे यदिमे पाण्डवास्त्वया
अपकृष्टाः सतां मार्गान्मन्यन्ते तच्च साध्विति ७
अथ वा नैतदाश्चर्यं येषां त्वमसि भारत
स्त्रीसधर्मा च वृद्धश्च सर्वार्थानां प्रदर्शकः ८

वैशम्पायन उवाच
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रूक्षं रूक्षाक्षरं बहु
चुकोप बलिनां श्रेष्ठो भीमसेनः प्रतापवान् ९
तस्य प्रद्मप्रतीकाशे स्वभावायतविस्तृते
भूयः क्रोधाभिताम्रान्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः १०
त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुः सर्वपार्थिवाः
ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ११
दन्तान्संदशतस्तस्य कोपाद्ददृशुराननम्
युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः १२
उत्पतन्तं तु वेगेन जग्राहैनं मनस्विनम्
भीष्म एव महाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः १३
तस्य भीमस्य भीष्मेण वार्यमाणस्य भारत
गुरुणा विविधैर्वाक्यैः क्रोधः प्रशममागतः १४
नातिचक्राम भीष्मस्य स हि वाक्यमरिंदमः
समुद्धूतो घनापाये वेलामिव महोदधिः १५
शिशुपालस्तु संक्रुद्धे भीमसेने नराधिप
नाकम्पत तदा वीरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः १६
उत्पतन्तं तु वेगेन पुनः पुनररिंदमः
न स तं चिन्तयामास सिंहः क्षुद्रमृगं यथा १७
प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यं चेदिराजः प्रतापवान्
भीमसेनमतिक्रुद्धं दृष्ट्वा भीमपराक्रमम् १८
मुञ्चैनं भीष्म पश्यन्तु यावदेनं नराधिपाः
मत्प्रतापाग्निनिर्दग्धं पतङ्गमिव वह्निना १९
ततश्चेदिपतेर्वाक्यं तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः
भीमसेनमुवाचेदं भीष्मो मतिमतां वरः २०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनचत्त्वारिंशोऽध्यायः ३९

चत्वारिंशोऽध्यायः
भीष्म उवाच
चेदिराजकुले जातस्त्र्यक्ष एष चतुर्भुजः रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च १

तेनास्य मातापितरौ त्रेसतुस्तौ सबान्धवौ
वैकृतं तच्च तौ दृष्ट्वा त्यागाय कुरुतां मतिम् २
ततः सभार्यं नृपतिं सामात्यं सपुरोहितम्
चिन्तासंमूढहृदयं वागुवाचाशरीरिणी ३
एष ते नृपते पुत्रः श्रीमाञ्जातो महाबलः
तस्मादस्मान्न भेतव्यमव्यग्रः पाहि वै शिशुम् ४
न चैवैतस्य मृत्युस्त्वं न कालः प्रत्युपस्थितः
मृत्युर्हन्तास्य शस्त्रेण स चोत्पन्नो नराधिप ५
संश्रुत्योदाहृतं वाक्यं भूतमन्तर्हितं ततः
पुत्रस्नेहाभिसंतप्ता जननी वाक्यमब्रवीत् ६
येनेदमीरितं वाक्यं ममैव तनयं प्रति
प्राञ्जलिस्तं नमस्यामि ब्रवीतु स पुनर्वचः ७
श्रोतुमिच्छामि पुत्रस्य कोऽस्य मृत्युर्भविष्यति
अन्तर्हितं ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः ८
येनोत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ
पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ ९
तृतीयमेतद्बालस्य ललाटस्थं च लोचनम् निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति
१०
त्र्यक्षं चतुर्भुजं श्रुत्वा तथा च समुदाहृतम्
धरण्यां पार्थिवाः सर्वे अभ्यागच्छन्दिदृक्षवः ११
तान्पूजयित्वा संप्राप्तान्यथार्हं स महीपतिः
एकैकस्य नृपस्याङ्के पुत्रमारोपयत्तदा १२
एवं राजसहस्राणां पृथक्त्वेन यथाक्रमम्
शिशुरङ्के समारूढो न तत्प्राप निदर्शनम् १३
ततश्चेदिपुरं प्राप्तौ संकर्षणजनार्दनौ
यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तां पितुस्तदा १४
अभिवाद्य यथान्यायं यथाज्येष्ठं नृपांश्च तान्
कुशलानामयं पृष्ट्वा निषण्णौ रामकेशवौ १५
अभ्यर्चितौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यधिकं ततः
पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात्स्वयम् १६
न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्के भुजावभ्यधिकावुभौ

पेततुस्तच्च नयनं निममज्ज ललाटजम् १७
तद्दृष्ट्वा व्यथितात्रस्ता वरं कृष्णमयाचत
ददस्व मे वरं कृष्ण भयार्ताया महाभुज १८
त्वं ह्यार्तानां समाश्वासो भीतानामभयंकरः
पितृष्वसारं मा भैषीरित्युवाच जनार्दनः १९
ददानि कं वरं किं वा करवाणि पितृष्वसः
शक्यं वा यदि वाशक्यं करिष्यामि वचस्तव २०
एवमुक्ता ततः कृष्णमब्रवीद्यदुनन्दनम्
शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वं महाबल २१
कृष्ण उवाच
अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः
पुत्रस्य ते वधार्हाणां मा त्वं शोके मनः कृथाः २२
भीष्म उवाच
एवमेष नृपः पापः शिशुपालः सुमन्दधीः
त्वां समाह्वयते वीर गोविन्दवरदर्पितः २३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ४०

एक चत्वारिंशोऽध्यायः
भीष्म उवाच
नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया त्वाह्वयतेऽच्युतम्
नूनमेष जगद्भर्तुः कृष्णस्यैव विनिश्चयः १
को हि मां भीमसेनाद्य क्षितावर्हति पार्थिवः
क्षेप्तुं दैवपरीतात्मा यथैष कुलपांसनः २
एष ह्यस्य महाबाहो तेजॐशश्च हरेर्ध्रुवम्
तमेव पुनरादातुमिच्छत्पृथुयशा हरिः ३
येनैष कुरुशार्दूल शार्दूल इव चेदिराट्
गर्जत्यतीव दुर्बुद्धिः सर्वानस्मानचिन्तयन् ४
वैशम्पायन उवाच
ततो न ममृषे चैद्यस्तद्भीष्मवचनं तदा
उवाच चैनं संक्रुद्धः पुनर्भीष्ममथोत्तरम् ५
शिशुपाल उवाच
द्विषतां नोऽस्तु भीष्मैष प्रभावः केशवस्य यः

यस्य संस्तववक्ता त्वं बन्दिवत्सततोत्थितः ६
संस्तवाय मनो भीष्म परेषां रमते सदा
यदि संस्तौषि राज्ञस्त्वमिमं हित्वा जनार्दनम् ७
दरदं स्तुहि बाह्लीकमिमं पार्थिवसत्तमम्
जायमानेन येनेयमभवद्दारिता मही ८
वङ्गाङ्गविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमं बले
स्तुहि कर्णमिमं भीष्म महाचापविकर्षणम् ९
द्रोणं द्रौणिं च साधु त्वं पितापुत्रौ महारथौ
स्तुहि स्तुत्याविमौ भीष्म सततं द्विजसत्तमौ १०
ययोरन्यतरो भीष्म स्रंकुद्धः सचराचरम्
इमां वसुमतीं कुर्यादशेषामिति मे मतिः ११
द्रोणस्य हि समं युद्धे न पश्यामि नराधिपम्
अश्वत्थाम्नस्तथा भीष्म न चैतौ स्तोतुमिच्छसि १२
शल्यादीनपि कस्मात्त्वं न स्तौषि वसुधाधिपान्
स्तवाय यदि ते बुद्धिर्वर्तते भीष्म सर्वदा १३
किं हि शक्यं मया कर्तुं यद्वृद्धानां त्वया नृप
पुरा कथयतां नूनं न श्रुतं धर्मवादिनाम् १४
आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः
अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् १५
यदस्तव्यमिमं शश्वन्मोहात्संस्तौषि भक्तितः
केशवं तच्च ते भीष्म न कश्चिदनुमन्यते १६
कथं भोजस्य पुरुषे वर्गपाले दुरात्मनि
समावेशयसे सर्वं जगत्केवलकाम्यया १७
अथ वैषा न ते भक्तिः प्रकृतिं याति भारत
मयैव कथितं पूर्वं भूलिङ्गशकुनिर्यथा १८
भूलिङ्गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे
भीष्म तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽथविगर्हिताः १९
मा साहसमितीदं सा सततंवाशते किल
साहसं चात्मनातीव चरन्ती नावबुध्यते २०
सा हि मांसार्गलं भीष्म मुखात्सिंहस्य खादतः
दन्तान्तरविलग्नं यत्तदादत्तेऽल्पचेतना २१
इच्छतः सा हि सिंहस्य भीष्म जीवत्यसंशयम्

तद्वत्त्वमप्यधर्मज्ञ सदा वाचः प्रभाषसे २२
इच्छतां पार्थिवेन्द्राणां भीष्म जीवस्यसंशयम्
लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः २३
वैशम्पायन उवाच
ततश्चेदिपतेः श्रुत्वा भीष्मः स कटुकं वचः
उवाचेदं वचो राजंश्चेदिराजस्य शृण्वतः २४
इच्छतां किल नामाहं जीवाम्येषां महीक्षिताम्
योऽह न गणयाम्येतांस्तृणानीव नराधिपान् २५
एवमुक्ते तु भीष्मेण ततः संचुक्रुधुर्नृपाः
केचिज्जहृषिरे तत्र केचिद्भीष्मं जगर्हिरे २६
केचिदूचुर्महेष्वासाः श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वचः
पापोऽवलिप्तो वृद्धश्च नायं भीष्मोऽहति क्षमाम् २७
हन्यतां दुर्मतिर्भीष्मः पशुवत्साध्वयं नृपैः
सर्वैः समेत्य संरब्धैर्दह्यतां वा कटाग्निना २८
इति तेषां वचः श्रुत्वा ततः कुरुपितामहः
उवाच मतिमान्भीष्मस्तानेव वसुधाधिपान् २९
उक्तस्योक्तस्य नेहान्तमहं समुपलक्षये
यत्तु वक्ष्यामि तत्सर्वं शृणुध्वं वसुधाधिपाः ३०
पशुवद्घातनं वा मे दहनं वा कटाग्निना
क्रियतां मूर्ध्नि वो न्यस्तं मयेदं सकलं पदम् ३१
एष तिष्ठति गोविन्दः पूजितोऽस्माभिरच्युतः
यस्य वस्त्वरते बुद्धिर्मरणाय स माधवम् ३२
कृष्णमाह्वयतामद्य युद्धे शार्ङ्गगदाधरम्
यावदस्यैव देवस्य देहं विशतु पातितः ३३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः श्रुत्वैव भीष्मस्य चेदिराडुरुविक्रमः युयुत्सुर्वासुदेवेन वासुदेवमुवाच ह १
आह्वये त्वां रणं गच्छ मया सार्धं जनार्दन

यावदद्य निहन्मि त्वां सहितं सर्वपाण्डवैः २
सह त्वया हि मे वध्याः पाण्डवाः कृष्ण सर्वथा
नृपतीन्समतिक्रम्य यैरराजा त्वमर्चितः ३
ये त्वां दासमराजानं बाल्यादर्चन्ति दुर्मतिम्
अनर्हमर्हवत्कृष्ण वध्यास्त इति मे मतिः
इत्युक्त्वा राजशार्दूलस्तस्थौ गर्जन्नमर्षणः ४
एवमुक्ते ततः कृष्णो मृदुपूर्वमिदं वचः
उवाच पार्थिवान्सर्वांस्तत्समक्षं च पाण्डवान् ५
एष नः शत्रुरत्यन्तं पार्थिवाः सात्वतीसुतः
सात्वतानां नृशंसात्मा न हितोऽनपकारिणाम् ६
प्राग्ज्योतिषपुरं यातानस्माञ्ज्ञात्वा नृशंसकृत्
अदहद्द्वारकामेष स्वस्रीयः सन्नराधिपाः ७
क्रीडतो भोजराजन्यानेष रैवतके गिरौ
हत्वा बद्ध्वा च तान्सर्वानुपायात्स्वपुरं पुरा ८
अश्वमेधे हयं मेध्यमुत्सृष्टं रक्षिभिर्वृतम्
पितुर्मे यज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ९
सौवीरान्प्रतिपत्तौ च वभ्रोरेष यशस्विनः
भार्यामभ्यहरन्मोहादकामां तामितो गताम् १०
एष मायाप्रतिच्छन्नः करूषार्थे तपस्विनीम्
भद्रां वैशालद्यं मातुलस्य नृशंसकृत् ११
पितृष्वसुः कृते दुःखं सुमहन्मर्षयाम्यहम्
दिष्ट्या त्विदं सर्वराज्ञां संनिधावद्य वर्तते १२
पश्यन्ति हि भवन्तोऽद्य मय्यतीव व्यतिक्रमम्
कृतानि तु परोक्षं मे यानि तानि निबोधत १३
इमं त्वस्य न शक्ष्यामि क्षन्तुमद्य व्यतिक्रमम्
अवलेपाद्वधार्हस्य समग्रे राजमण्डले १४
रुक्मिण्यामस्य मूढस्य प्रार्थनासीन्मुमूर्षतः
न च तां प्राप्तवान्मूढः शूद्रो वेदश्रुतिं यथा १५
एवमादि ततः सर्वे सहितास्ते नराधिपाः
वासुदेववचः श्रुत्वा चेदिराजं व्यगर्हयन् १६
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा शिशुपालः प्रतापवान्
जहास स्वनवद्धासं प्रहस्येदमुवाचह १७

मत्पूर्वां रुक्मिणीं कृष्ण संसत्सु परिकीर्तयन्
विशेषतः पार्थिवेषु व्रीडां न कुरुषे कथम् १८
मन्यमानो हि कः सत्सु पुरुषः परिकीर्तयेत्
अन्यपूर्वां स्त्रियं जातु त्वदन्यो मधुसूदन १९
क्षम वा यदि ते श्रद्धा मा वा कृष्ण मम क्षम
क्रुद्धाद्वापि प्रसन्नाद्वा किं मे त्वत्तो
भविष्यति २०
तथा ब्रुवत एवास्य भगवान्मधुसूदनः
व्यपाहरच्छिरः क्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः
स पपात महाबाहुर्वज्राहत इवाचलः २१
ततश्चेदिपतेर्देहात्तेजोऽग्र्य ददृशुर्नृपाः
उत्पतन्तं महाराज गगनादिव भास्करम् २२
ततः कमलपत्राक्षं कृष्णं लोकनमस्कृतम्
ववन्दे तत्तदा तेजो विवेश च नराधिप २३
तदद्भुतममन्यन्त दृष्ट्वा सर्वे महीक्षितः
यद्विवेश महाबाहुं तत्तेजः पुरुषोत्तमम् २४
अनभ्रे प्रववर्ष द्यौः पपात ज्वलिताशनिः
कृष्णेन निहते चैद्ये चचाल च वसुन्धरा २५
ततः केचिन्महीपाला नाब्रुवंस्तत्र किंचन
अतीतवाक्पथे काले प्रेक्षमाणा जनार्दनम् २६
हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यपीषन्नमर्षिताः
अपरे दशनैरोष्ठानदशन्क्रोधमूर्च्छिताः २७
रहस्तु केचिद्वार्ष्णेयं प्रशशंसुर्नराधिपाः
केचिदेव तु संरब्धा मध्यस्थास्त्वपरेऽभवन् २८
प्रहृष्टाः केशवं जग्मुः संस्तुवन्तो महर्षयः
ब्राह्मणाश्च महात्मानः पार्थिवाश्च महाबलाः २९
पाण्डवस्त्वब्रवीद्भ्रातॄन्सत्कारेण महीपतिम्
दमघोषात्मजं वीरं संसाधयत मा चिरम्
तथा च कृतवन्तस्ते भ्रातुर्वै शासनं तदा ३०
चेदीनामाधिपत्ये च पुत्रमस्य महीपतिम्
अभ्यषिञ्चत्तदा पार्थः सह तैर्वसुधाधिपैः ३१
ततः स कुरुराजस्य क्रतुः सर्वसमृद्धिमान्

यूनां प्रीतिकरो राजन्संबभौ विपुलौजसः ३२
शान्तविघ्नः सुखारम्भः प्रभूतधनधान्यवान्
अन्नवान्बहुभक्षश्च केशवेन सुरक्षितः ३३
समापयामास च तं राजसूयं महाक्रतुम्
तं तु यज्ञं महाबाहुरासमाप्तेर्जनार्दनः
ररक्ष भागवाञ्शौरिः शार्ङ्गचक्रगदाधरः ३४
ततस्त्ववभृथस्नातं धर्मराजं युधिष्ठिरम्
समस्तं पार्थिवं क्षत्रमभिगम्येदमब्रवीत् ३५
दिष्ट्या वर्धसि धर्मज्ञ साम्राज्यं
प्राप्तवान्विभो
आजमीढाजमीढानां यशः संवर्धितं त्वया
कर्मणैतेन राजेन्द्र धर्मश्च सुमहान्कृतः ३६
आपृच्छामो नरव्याघ्र सर्वकामैः सुपूजिताः
स्वराष्ट्राणि गमिष्यामस्तवनुज्ञातुमर्हसि ३७
श्रुत्वा तु वचनं राज्ञां धर्मराजो युधिष्ठिरः
यथार्हं पूज्य नृपतीन्भ्रातॄन्सर्वानुवाच ह ३८
राजानः सर्व एवैते प्रीत्यास्मान्समुपागताः
प्रस्थिताः स्वानि राष्ट्राणि मामापृच्छ्य परंतपाः
तेऽनुव्रजत भद्रं वो विषयान्तं नृपोत्तमान् ३९
भ्रातुर्वचनमाज्ञाय पाण्डवा धर्मचारिणः
यथार्हं नृपमुख्यांस्तानेकैकं समन्रुवजन् ४०
विराटमन्वयात्तूर्णं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान्
धनञ्जयो यज्ञसेनं महात्मानं महारथः ४१
भीष्मं च धृतराष्ट्रं च भीमसेनो महाबलः
द्रोणं च ससुतं वीरं सहदेवो महारथः ४२
नकुलः सुबलं राजन्सहपुत्रं समन्वयात्
पदेयाः ससौभद्राः पार्वतीयान्महीपतीन् ४३
अन्वगच्छंस्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः
एवं संपूजितास्ते वै जग्मुर्विप्राश्च सर्वशः ४४
गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ
युधिष्ठिरमुवाचेदं वासुदेवः प्रतापवान् ४५
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि द्वारकां कुरुनन्दन

राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं दिष्ट्या त्वं प्राप्तवानसि ४६
तमुवाचैवमुक्तस्तु धर्मराण्मधुसूदनम्
तव प्रसादाद्गोविन्द प्राप्तवानस्मि वै क्रतुम् ४७
समस्तं पार्थिवं क्षत्रं त्वत्प्रसादाद्वशानुगम्
उपादाय बलि मुख्यं मामेव समुपस्थितम् ४८
न वयं त्वामृते वीर रंस्यामेह कथंचन
अवश्यं चापि गन्तव्या त्वया द्वारवती पुरी ४९
एवमुक्तः स धर्मात्मा युधिष्ठिरसहायवान्
अभिगम्याब्रवीत्प्रीतः पृथां पृथुयशा हरिः ५०
साम्राज्यं समनुप्राप्ताः पुत्रास्तेऽद्य
पितृष्वसः
सिद्धार्था वसुमन्तश्च सा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि ५१
अनुज्ञातस्त्वया चाहं द्वारकां गन्तुमुत्सहे
! द्रौपदीं चैव सभाजयत केशवः ५२
निष्क्रम्यान्तःपुराश्चैव युधिष्ठिरसहायवान्
स्नातश्च कृतजप्यश्च ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ५३
ततो मेघवरप्रख्यं स्यन्दनं वै सुकल्पितम्
योजयित्वा महाराज दारुकः प्रत्युपस्थितः ५४
उपस्थितं रथं दृष्ट्वा तार्क्ष्यप्रवरकेतनम्
प्रदक्षिणमुपावृत्य समारुह्य महामनाः
प्रययौ पुण्डरीकाक्षस्ततो द्वारवतीं पुरीम् ५५
तं पद्भ्यामनुवव्राज धर्मराजो युधिष्ठिरः
भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्वासुदेवं महाबलम् ५६
ततो मुहूर्तं संगृह्य स्यन्दनप्रवरं हरिः अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ५७
अप्रमत्तः स्थितो नित्यं प्रजाः पाहि विशां पते
पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिवाण्डजाः
बान्धवास्त्वोपजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ५८
कृत्वा परस्परेणैवं संविदं कृष्णपाण्डवौ
अन्योन्यं समनुज्ञाप्य जग्मतुः स्वगृहान्प्रति ५९

गते द्वारवतीं कृष्णे सात्वतप्रवरे नृप
एको दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः तस्यां सभायां दिव्यायामूषतुस्तौ नरर्षभौ ६० इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
वसन्दुर्योधनस्तस्यां सभायां भरतर्षभ
शनैर्ददर्श तां सर्वां सभां शकुनिना सह १
तस्यां दिव्यानभिप्रायान्ददर्श कुरुनन्दनः
न दृष्टपूर्वा ये तेन नगरे नागसाह्वये २
स कदाचित्सभामध्ये धार्तराष्ट्रो महीपतिः
स्फाटिकं तलमासाद्य जलमित्यभिशङ्कया ३
स्ववस्त्रोत्कर्षणं राजा कृतवान्बुद्धिमोहितः
दुर्मना विमुखश्चैव परिचक्राम तां सभाम् ४
ततः स्फाटिकतोयां वै स्फाटिकाम्बुजशोभिताम्
वापीं मत्वा स्थलमिति सवासाः प्रापतज्जले ५
जले निपतितं दृष्ट्वा किंकरा जहसुर्भृशम्
वासांसि च शुभान्यस्मै प्रददुः राजशासनात् ६
तथागतं तु तं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः
अर्जुनश्च यमौ चोभौ सर्वे ते प्राहसंस्तदा ७
नामर्षयत्ततस्तेषा मवहासममर्षणः
आकारं रक्षमाणस्तु न स तान्समुदैक्षत ८
पुनर्वसनमुत्क्षिप्य प्रतरिष्यन्निव स्थलम्
आरुरोह ततः सर्वे जहसुस्ते पुनर्जनाः ९
द्वारं च विवृताकारं ललाटेन समाहनत्
संवृतं चेति मन्वानो द्वारदेशादुपारमत् १०
एवं प्रलम्भान्विविधान्प्राप्य तत्र विशां पते
पाण्डवेयाभ्यनुज्ञातस्ततो दुर्योधनो नृपः ११
अप्रहृष्टेन मनसा राजसूये महाक्रतौ
प्रेक्ष्य तामद्भुतामृद्धिं जगाम गजसाह्वयम् १२

पाण्डवश्रीप्रतप्तस्य ध्यानग्लानस्य गच्छतः
दुर्योधनस्य नृपतेः पापा मतिरजायत १३
पार्थान्सुमनसो दृष्ट्वा पार्थिवांश्च वशानुगान्
कृत्स्नं चापि हितं लोकमाकुमारं कुरूद्वह १४
महिमानं परं चापि पाण्डवानां महात्मनाम्
दुर्योधनो धार्तराष्ट्रो विवर्णः समपद्यत १५
स तु गच्छन्ननेकाग्रः सभामेवानुचिन्तयन्
श्रियं च तामनुपमां धर्मराजस्य धीमतः १६
प्रमत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनस्तदा
नाभ्यभाषत्सुबलजं भाषमाणं पुनः पुनः १७
अनेकाग्रं तु तं दृष्ट्वा शकुनिः प्रत्यभाषत
दुर्योधन कुतोमूलं निःश्वसन्निव गच्छसि १८
दुर्योधन उवाच
दृष्ट्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां युधिष्ठिरवशानुगाम्
जितामस्त्रप्रतापेन श्वेताश्वस्य महात्मनः १९
तं च यज्ञं तथाभूतं दृष्ट्वा पार्थस्य मातुल
यथा शक्रस्य देवेषु तथाभूतं महाद्युते २०
अमर्षेण सुसंपूर्णो दह्यमानो दिवानिशम्
शुचिशुक्रागमे काले शुष्ये तोयमिवाल्पकम् २१
पश्य सात्वतमुख्येन शिशुपालं निपातितम्
न च तत्र पुमानात्सीकश्चित्तस्य पदानुगः २२
दह्यमाना हि राजानः पाण्डवोत्थेन वह्निना
क्षान्तवन्तोऽपराधं तं को हि तं क्षन्तुमर्हति २३
वासुदेवेन तत्कर्म तथायुक्तं महत्कृतम्
सिद्धं च पाण्डवेयानां प्रतापेन महात्मनाम् २४
तथा हि रत्नान्यादाय विविधानि नृपा नृपम्
उपतिष्ठन्ति कौन्तेयं वैश्या इव करप्रदाः २५
श्रियं तथाविधां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमिव पाण्डवे
अमर्षवशमापन्नो दह्येऽहमतथोचितः २६
वह्निमेव प्रवेक्ष्यामि भक्षयिष्यामि वा विषम्
अपो वापि प्रवेक्ष्यामि न हि शक्ष्यामि जीवितुम् २७
को हि नाम पुमाँ ल्लोके मर्षयिष्यति सत्त्ववान्

सपत्नानृध्यतो दृष्ट्वा हानिमात्मन एव च २८
सोऽह न स्त्री न चाप्यस्त्री न पुमान्नापुमानपि
योऽह तां मर्षयाम्यद्य तादृशीं श्रियमागताम् २९
ईश्वरत्वं पृथिव्याश्च वसुमत्तां च तादृशीम्
यज्ञं च तादृशं दृष्ट्वा मादृशः को न संज्वरेत् ३०
अशक्तश्चैक एवाहं तामाहर्तुं नृपश्रियम्
सहायांश्च न पश्यामि तेन मृत्युं विचिन्तये ३१
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम्
दृष्ट्वा कुन्तीसुते शुभ्रां श्रियं तामाहृतां तथा ३२
कृतो यत्नो मया पूर्वं विनाशे तस्य सौबल
तच्च सर्वमतिक्रम्य स वृद्धोऽप्स्विव पङ्कजम् ३३ तेन दैवं परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् धार्तराष्ट्रा हि हीयन्ते पार्था वर्धन्ति नित्यशः ३४
सोऽह श्रियं च तां दृष्ट्वा सभां तां च तथाविधाम्
रक्षिभिश्चावहासं तं परितप्ये यथाग्निना ३५
स मामभ्यनुजानीहि मातुलाद्य सुदुःखितम्
अमर्षं च समाविष्टं धृतराष्ट्रे निवेदय ३६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ४३

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः
शकुनिरुवाच
दुर्योधन न तेऽमर्षः कार्यः प्रति युधिष्ठिरम्
भागधेयानि हि स्वानि पाण्डवा भुञ्जते सदा १
अनेकैरभ्युपायैश्च त्वयारब्धाः पुरासकृत्
विमुक्ताश्च नरव्याघ्रा भागधेयपुरस्कृताः २
तैर्लब्धा द्रौपदी भार्या द्रुपदश्च सुतैः सह
सहायः पृथिवीलाभे वासुदेवश्च वीर्यवान् ३
लब्धश्च नाभिभूतोऽथ पित्र्यॐऽश पृथिवीपते
विवृद्धस्तेजसा तेषां तत्र का परिदेवना ४

धनंजयेन गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी
लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तर्पयित्वा हुताशनम् ५
तेन कार्मुकमुख्येन बाहुवीर्येण चात्मनः
कृता वशे महीपालास्तत्र का परिदेवना ६
अग्निदाहान्मयं चापि मोक्षयित्वा स दानवम्
सभां तां कारयामास सव्यसाची परंतपः ७
तेन चैव मयेनोक्ताः किंकरा नाम राक्षसाः
वहन्ति तां सभां भीमास्तत्र का परिदेवना ८
यच्चासहायतां राजन्नुक्तवानसि भारत
तन्मिथ्या भ्रातरो हीमे सहायास्ते महारथाः ९
द्रोणस्तव महेष्वासः सह पुत्रेण धीमता
सूतपुत्रश्च राधेयो गौतमश्च महारथः १०
अहं च सह सोदर्यैः सौमदत्तिश्च वीर्यवान्
एतैस्त्वं सहितः सर्वैर्जय कृत्स्नां वसुन्धराम् ११
दुर्योधन उवाच
त्वया च सहितो राजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः
एतानेव विजेष्यामि यदि त्वमनुमन्यसे १२
एतेषु विजितेष्वद्य भविष्यति मही मम
सर्वे च पृथिवीपालाः सभा सा च महाधना १३
शकुनिरुवाच
धनंजयो वासुदेवो भीमसेनो युधिष्ठिरः
नकुलः सहदेवश्च द्रुपदश्च सहात्मजैः १४
नैते युधि बलाज्जेतुं शक्याः सुरगणैरपि
महारथा महेष्वासाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः १५
अहं तु तद्विजानामि विजेतुं येन शक्यते
युधिष्ठिरं स्वयं राजंस्तन्निबोध जुषस्व च १६
दुर्योधन उवाच
अप्रमादेन सुहृदामन्येषां च महात्मनाम्
यदि शक्या विजेतुं ते तन्ममाचक्ष्व मातुल १७
शकुनिरुवाच
द्यूतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम्
समाहूतश्च राजेन्द्रो न शक्ष्यति निवर्तितुम् १८

देवने कुशलश्चाहं न मेऽस्ति सदृशो भुवि
त्रिषु लोकेषु कौन्तेयं तं त्वं द्यूते समाह्वय १९
तस्याक्षकुशलो राजन्नादास्येऽहमसंशयम्
राज्यं श्रियं च तां दीप्तां त्वदर्थं पुरुषर्षभ २०
इदं तु सर्वं त्वं राज्ञे दुर्योधन निवेदय
अनुज्ञातस्तु ते पित्रा विजेष्ये तं न संशयः २१
दुर्योधन उवाच
त्वमेव कुरुमुख्याय धृतराष्ट्राय सौबल
निवेदय यथान्यायं नाहं शक्ष्ये निशंसितुम् २२
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ४४

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अनुभूय तु राज्ञस्तं राजसूयं महाक्रतुम्
युधिष्ठिरस्य नृपतेर्गान्धारीपुत्रसंयुतः १
प्रियकृन्मतमाज्ञाय पूर्वं दुर्योधनस्य तत् प्रज्ञाचक्षुषमासीनं शकुनिः सौबलस्तदा २
दुर्योधनवचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रं जनाधिपम् उपगम्य महाप्राज्ञं शकुनिर्वाक्यमब्रवीत् ३
दुर्योधनो महाराज विवर्णो हरिणः कृशः
दीनश्चिन्तापरश्चैव तद्विद्धि भरतर्षभ ४
न वै परीक्षसे सम्यगसह्यं शत्रुसंभवम्
ज्येष्ठपुत्रस्य शोकं त्वं किमर्थं नावबुध्यसे ५
धृतराष्ट्र उवाच
दुर्योधन कुतोमूलं भृशमार्तोऽसि पुत्रक
श्रोतव्यश्चेन्मया सोऽथो ब्रूहि मे कुरुनन्दन ६
अयं त्वां शकुनिः प्राह विवर्णं हरिणं कृशम्
चिन्तयंश्च न पश्यामि शोकस्य तव संभवम् ७
एश्वर्यं हि महत्पुत्र त्वयि सर्वं समर्पितम्
भ्रातरः सुहृदश्चैव नाचरन्ति तवाप्रियम् ८
आच्छादयसि प्रावारानश्नासि पिशितौदनम्

आजानेया वहन्ति त्वां केनासि हरिणः कृशः ९
शयनानि महार्हाणि योषितश्च मनोरमाः
गुणवन्ति च वेश्मानि विहाराश्च यथासुखम् १०
देवानामिव ते सर्वं वाचि बद्धं न संशयः
स दीन इव दुर्धर्षः कस्माच्छोचसि पुत्रक ११
दुर्योधन उवाच
अश्नाम्याच्छादये चाहं यथा कुपुरुषस्तथा
अमर्षं धारये चोग्रं तितिक्षन्कालपर्ययम् १२
अमर्षणःस्वाः प्रकृतीरभिभूय परे स्थिताः
क्लेशान्मुमुक्षुः परजान्स वै पुरुष उच्यते १३
संतोषो वै श्रियं हन्ति अभिमानश्च भारत
अनुक्रोशभये चोभे यैर्वृतो नाश्नुते महत् १४
न मामवति तद्भुक्तं श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे
ज्वलन्तीमिव कौन्तेये विवर्णकरणीं मम १५
सपत्नानृध्यतोऽत्मानं हीयमानं निशाम्य च
अदृश्यामपि कौन्तेये स्थितां पश्यन्निवोद्यताम्
तस्मादहं विवर्णश्च दीनश्च हरिणः कृशः १६
अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः
त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः १७
दशान्यानि सहस्राणि नित्यं तत्रान्नमुत्तमम्
भुञ्जते रुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने १८
कदलीमृगमोकानि कृष्णश्यामारुणानि च
काम्बोजः प्राहिणोत्तस्मै परार्घ्यानपिकम्बलान् १९
रथयोषिद्गवाश्वस्य शतशोऽथ सहस्रशः
त्रिंशतं चोष्ट्रवामीनां शतानि विचरन्त्युत २०
पृथग्विधानि रत्नानि पार्थिवाः पृथिवीपते
आहरन्क्रतुमुख्येऽस्मिन्कुन्तीपुत्राय भूरिशः २१
न क्वचिद्धि मया दृष्टस्तादृशो नैव च श्रुतः
यादृग्धनागमो यज्ञे पाण्डुपुत्रस्य धीमतः २२
अपर्यन्तं धनौघं तं दृष्ट्वा शत्रोरहं नृप
शर्म नैवाधिगच्छामि चिन्तयानोऽनिशं विभो २३
ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमन्तः शतसंघशः

त्रैखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः २४
कमण्डलूनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान्
एवं बलि समादाय प्रवेशं लेभिरे ततः २५
यन्नैव मधु शक्राय धारयन्त्यमरस्त्रियः
तदस्मै कांस्यमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः २६
शैक्यं रुक्मसहस्रस्य बहुत्नविभूषितम्
दृष्ट्वा च मम तत्सर्वं ज्वररूपमिवाभवत् २७
गृहीत्वा तत्तु गच्छन्ति समुद्रौ पूर्वदक्षिणौ
तथैव पश्चिमं यान्ति गृहीत्वा भरतर्षभ २८
उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः
इदं चाद्भुतमत्रासीत्तन्मे निगदतः शृणु २९
पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां परिविष्यताम्
स्थापिता तत्र संज्ञाभूच्छङ्खो ध्मायति नित्यशः ३०
मुहुर्मुहुः प्रणदतस्तस्य शङ्खस्य भारत
उत्तमं शब्दमश्रौषं ततो रोमाणि मेऽहृषन् ३१
पार्थिवैर्बहुभिः कीर्णमुपस्थानं दिदृक्षुभिः
सर्वरत्नान्युपादाय पार्थिवा वै जनेश्वर ३२
यज्ञे तस्य महाराज पाण्डुपुत्रस्य धीमतः
वैश्या इव महीपाला द्विजातिपरिवेषकाः ३३
न सा श्रीर्देवराजस्य यमस्य वरुणस्य वा
गुह्यकाधिपतेर्वापि या श्री राजन्युधिष्ठिरे ३४
तां दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रस्य श्रियं परमिकामहम्
शान्तिं न परिगच्छामि दह्यमानेन चेतसा ३५
शकुनिरुवाच
यामेतामुत्तमां लक्ष्मीं दृष्टवानसि पाण्डवे
तस्याः प्राप्ताबुपायं मे शृणु सत्यपराक्रम ३६
अहमक्षेष्वभिज्ञातः पृथिव्यामपि भारत
हृदयज्ञः पणज्ञश्च विशेषज्ञश्च देवने ३७
द्यूतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम्
आहूतश्चैष्यति व्यक्तं दीव्यावेत्याह्वयस्व तम् ३८
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तः शकुनिना राजा दुर्योधनस्तदा

धृतराष्ट्रमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ३९
अयमुत्सहते राजञ्श्रियमाहर्तुमक्षवित्
द्यूतेन पाण्डुपुत्रस्य तदनुज्ञातुमर्हसि ४०
धृतराष्ट्र उवाच
क्षत्ता मन्त्री महाप्राज्ञः स्थितो यस्यास्मि
शासने
तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ४१
स हि धर्मं पुरस्कृत्य दीर्घदर्शी परं हितम्
उभयोः पक्षयोर्युक्तं वक्ष्यत्यर्थविनिश्चयम् ४२
दुर्योधन उवाच
निवर्तयिष्यति त्वासौ यदि क्षत्ता समेष्यति
निवृत्ते त्वयि राजेन्द्र मरिष्येऽहमसंशयम् ४३
स मयि त्वं मृते राजन्विदुरेण सुखी भव
भोक्ष्यसे पृथिवीं कृत्स्नां किं मया त्वं करिष्यसि ४४
वैशम्पायन उवाच
आर्तवाक्यं तु तत्तस्य प्रणयोक्तं निशम्य सः धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमते स्थितः ४५
स्थूणासहस्रैर्बृहतीं शतद्वारां सभां मम
मनोरमां दर्शनीयामाशु कुर्वन्तु शिल्पिनः ४६
ततः संस्तीर्य रत्नैस्तामक्षानावाप्य सर्वशः
सुकृतां सुप्रवेशां च निवेदयत मे शनैः ४७
दुर्योधनस्य शान्त्यर्थमिति निश्चित्य भूमिपः
धृतराष्ट्रो महाराज प्राहिणोद्विदुराय वै ४८
अपृष्ट्वा विदुरं ह्यस्य नाशीत्कश्चिद्विनिश्चयः
द्यूतदोषांश्च जानन्स पुत्रस्नेहादकृष्यत ४९
तच्छ्रुत्वा विदुरो धीमान्कलिद्वारमुपस्थितम्
विनाशमुखमुत्पन्नं धृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ५०
सोऽभिगम्य महात्मानं भ्राता भ्रातरमग्रजम्
मूर्ध्ना प्रणम्य चरणाविदं वचनमब्रवीत् ५१
नाभिनन्दामि ते राजन्व्यवसायमिमं प्रभो

पुत्रैर्भेदो यथा न स्याद्द्यूतहेतोस्तथा कुरु ५२
धृतराष्ट्र उवाच
क्षत्तः पुत्रेषु पुत्रैर्मे कलहो न भविष्यति
दिवि देवाः प्रसादं नः करिष्यन्ति न संशयः ५३
अशुभं वा शुभं वापि हितं वायदि वाहितम्
प्रवर्ततां सुहृद्द्यूतं दिष्टमेतन्न संशयः ५४
मयि संनिहिते चैव भीष्मे च भरतर्षभे
अनयो दैवविहितो न कथंचिद्भविष्यति ५५
गच्छ त्वं रथमास्थाय हयैर्वातसमैर्जवे
खाण्डवप्रस्थमद्यैव समानय युधिष्ठिरम् ५६
न वार्यो ब्यवसायो मे विदुरैतद्ब्रवीमि ते
दैवमेव परंमन्ये येनैतदुपपद्यते ५७
इत्युक्तो विदुरो धीमान्नैदमस्तीति चिन्तयन्
आपगेयं महाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः ५८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ४५

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
कथं समभवद्द्यूतं भ्रातॄणां तन्महात्ययम्
यत्र तद्व्यसनं प्राप्तं पाण्डवैर्मे पितामहैः १
के च तत्र सभास्तारा राजानो ब्रह्मवित्तम
के चैनमन्वमोदन्त के चैनं प्रत्यषेधयन् २
विस्तरेणैतदिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज
मूलं ह्येतद्विनाशस्य पृथिव्या द्विजसत्तम ३
सूत उवाच
एवमुक्तस्तदा राज्ञा व्यासशिष्यः प्रतापवान्
आचचक्षे यथावृत्तं तत्सर्वं सर्ववेदवित् ४
वैशम्पायन उवाच
शृणु मे विस्तरेणेमां कथां भरतसत्तम
भूय एव महाराज यदि ते श्रवणे मतिः ५
विदुरस्य मतं ज्ञात्वा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः

दुर्योधनमिदं वाक्यमुवाच विजने पुनः ६
अलं द्यूतेन गान्धारे विदुरो न प्रशंसति
नह्यसौ सुमहाबुद्धिरहितं नो वदिष्यति ७
हितं हि परमं मन्ये विदुरो यत्प्रभाषते
क्रियतां पुत्र तत्सर्वमेतन्मन्ये हितं तव ८
देवर्षिर्वासवगुरुर्देवराजाय धीमते
यत्प्राह शास्त्रं भगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ९
तद्वेद विदुरः सर्वं सरहस्यं महाकविः
स्थितश्च वचने तस्य सदाहमपि पुत्रक १०
विदुरो वाऽपि मेधावी कुरूणां प्रवरो मतः
उद्धवो वा महाबुद्धिर्वृष्णीनामर्चितो नृप ११
द्यूतेन तदलं पुत्र द्यूते भेदो हि दृश्यते
भेदे विनाशो राज्यस्य तत्पुत्र परिवर्जय १२
पित्रा मात्रा च पुत्रस्य यद्बै कार्यं परं स्मृतम्
प्राप्तस्त्वमसि तत्तात पितृपैतामहं पदम् १३
अधीतवान्कृती शास्त्रे लालितः सततं गृहे भ्रातृज्येष्ठः स्थितो राज्ये विन्दसे किं न शोभनम्
१४
पृथग्जनैरलभ्यं यद्भोजनाच्छादनं परम्
तत्प्राप्तोऽसि महाबाहो कस्माच्छोचसि पुत्रक १५
स्फीतंराष्ट्रं महाबाहो पितृपैतामहं महत्
नित्यमाज्ञापयन्भासि दिवि देवेश्वरो यथा १६
तस्य ते विदितप्रज्ञ शोकमूलमिदं कथम्
समुत्थितं दुःखतरं तन्मे शंसितुमर्हसि १७
दुर्योधन उवाच
आश्नाम्याच्छादयामीति प्रपश्यन्पापपूरुषः
नामर्षं कुरुते यस्तु पुरुषः सोऽधमः स्मृतः १८
न मां प्रीणाति राजेन्द्र लक्ष्मीः साधारणा विभो
ज्वलितामिव कौन्तेये श्रियं दृष्ट्वा च विव्यथे १९
सर्वां हि पृथिवीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरवशानुगाम्
स्थिरोऽस्मि योऽह जीवामि दुःखादेतद्ब्रवीमि ते २०
आवर्जिता इवाभान्ति निघ्नाश्चैत्रकिकौकुराः

कारस्करा लोहजङ्घा युधिष्ठिरनिवेशने २१
हिमवत्सागराऽनूपाः सर्वरत्नाकरास्तथा
अन्त्याः सर्वे पर्युदस्ता युधिष्ठिरनिवेशने २२
ज्येष्ठोऽयमिति मां मत्वा श्रेष्ठश्चेति विशां पते
युधिष्ठिरेण सत्कृत्य युक्तो रत्नपरिग्रहे २३
उपस्थितानां रत्नानां श्रेष्ठानामर्घहारिणाम्
नादृश्यत परः प्रान्तो नापरस्तत्र भारत २४
न मे हस्तः समभवद्वसु तत्प्रतिगृह्णतः
प्रातिष्ठन्त मयि श्रान्ते गृह्य दूराहृतं वसु २५
कृतां बिन्दुसरोरत्नैर्मयेन स्फाटिकच्छदाम्
अपश्यं नलिनीं पूर्णामुदकस्येव भारत २६
वस्त्रमुत्कर्षति मयि प्राहसत्स वृकोदरः
शत्रोरृद्धिविशेषेण विमूढं रत्नवर्जितम् २७
तत्र स्म यदि शक्तः स्यां पातयेऽय वृकोदरम्
सपत्नेनाऽवहासो हि स मां दहति भारत २८
पुनश्च तादृशीमेव वापीं जलजशालिनीम्
मत्वा शिलासमां तोये पतितोऽस्मि नराधिप २९
तत्र मां प्राहसत्कृष्णः पार्थेन सह सस्वनम्
द्रौपदी च सह स्त्रीभिर्व्यथयन्ती मनो मम ३०
क्लिन्नवस्त्रस्य तु जले किंकरा राजचोदिताः
ददुर्वासांसि मेऽन्यानि तच्च दुःखतरं मम ३१
प्रलम्भं च शृणुष्वान्यं गदतो मे नराधिप
अद्वारेण विनिर्गच्छन्द्वारसंस्थानरूपिणा
अभिहत्य शिलां भूयो ललाटेनास्मि विक्षतः ३२
तत्र मां यमजौ दूरादालोक्य ललितौ किल
बाहुभिः परिगृह्णीतां शोचन्तौ सहितावुभौ ३३
उवाच सहदेवस्तु तत्र मां विस्मयन्निव
इदं द्वारमितो गच्छ राजन्निति पुनः पुनः ३४
नामधेयानि रत्नानां पुरस्तान्न श्रुतानि मे
यानि दृष्टानि मे तस्यां मनस्तपति तच्च मे ३५
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ४६

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः
दुर्योधन उवाच
यन्मया पाण्डवानां तु दृष्टं तच्छृणु भारत
आहृतं भूमिपालैर्हि वसु मुख्यं ततस्ततः १
न विन्दे दृढमात्मानं दृष्ट्वाहं तदरेर्धनम्
फलतो भूमितो वापि प्रतिपद्यस्व भारत २
एण्डाश्चैलान्वार्षदंशाञ्जातरूपपरिष्कृतान्
प्रावाराजिनमुख्यांश्च काम्बोजः प्रददौ वसु ३
अश्वांस्तित्तिरिकल्माषांस्त्रिशतं शुकनासिकान्
उष्ट्रवामीस्त्रिशतं च पुष्टाः पीलुशमीङ्गुदैः ४
गोवासना ब्राह्मणाश्च दासमीयाश्च सर्वशः
प्रीत्यर्थं ते महाभागा धर्मराज्ञो महात्मनः
त्रिखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ५
कमण्डलूनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान्
एवं बलि प्रदायाथ प्रवेशं लेभिरे ततः ६
शतं दासीसहस्राणां कार्पासिकनिवासिनाम्
श्यामास्तन्व्यो दीर्घकेश्यो हेमाभरणभूषिताः
शूद्रा विप्रोत्तमार्हाणि राङ्कवान्यजिनानि च ७
बलि च कृत्स्नमादाय भरुकच्छनिवासिनः
उपनिन्युर्महाराज हयान्गान्धारदेशजान् ८
इन्द्रकृष्टैर्वर्तयन्ति धान्यैर्नदीमुखैश्च ये
समुद्रनिष्कुटे जाताः परिसिन्धु च मानवाः ९
ते वैरामाः पारदाश्च वङ्गाश्च कितवैः सह
विविधं बलिमादाय रत्नानि विविधानि च १०
अजाविकं गोहिरण्यं खरोष्ट्रं फलजं मधु
कम्बलान्विविधांश्चैव द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ११
प्राग्ज्योतिषाधिपः शूरो म्लेच्छानामधिपो बली
यवनैः सहितो राजा भगदत्तो महारथः १२
आजानेयान्हयाञ्शीघ्रा नादायानिलरंहसः
बलि च कृत्स्नमादाय द्बारि तिष्ठति वारितः १३
अश्मसारमयं भाण्डं शुद्धदन्तत्सरूनसीन्

प्राग्ज्योतिषाऽथ तद्दत्त्वा भगदत्तोऽव्रजत्तदा १४
द्व्यक्षांस्त्र्यक्षाल्लँ
लाटाक्षान्नानादिग्भ्यः समागतान्
औष्णीषाननिवासांश्च बाहुकान्पुरुषादकान् १५
एकपादांश्च तत्राहमपश्यं द्वारि वारितान्
बल्यर्थं ददतस्तस्मै हिरण्यं रजतं बहु १६
इन्द्रगोपकवर्णाभाञ्शुक वर्णान्मनोजवान्
तथैवेन्द्रायुधनिभान्सन्ध्याभ्र सदृशानपि १७
अनेकवर्णानारण्यान्गृहीत्वाश्वान्मनोजवान्
जातरूपमनर्घ्यं च ददुस्तस्यैकपादकाः १८
चीनान्हूणाञ्शकानोड्रान्पर्वतान्तरवासिनः
वार्ष्णेयान्हारहूणांश्च कृष्णान्हैमवतांस्तथा १९
न पारयाम्यभिगतान्विविधान्द्वारि वारितान्
बल्यर्थं ददतस्तस्य नानारूपाननेकशः २०
कृष्णग्रीवान्महाकायान्रासभाञ्शतपातिनः आहार्षुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान्
२१
प्रमाणरागस्पर्शाढ्यं बाह्लीचीनसमुद्भवम्
और्णं च राङ्कवं चैव कीटजं पट्टजं तथा २२
कुट्टीकृतं तथैवान्यत्कमलाभं सहस्रशः
श्लक्ष्णं वस्त्रमकार्पासमाविकं मृदु चाजिनम् २३
निशितांश्चैव दीर्घासीनृष्टिशक्तिपरश्वधान्
अपरान्तसमुद्भूतांस्तथैव परशूञ्शितान् २४
रसान्गन्धांश्च विविधान्रत्नानि च सहस्रशः
बलि च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः २५
शकास्तुखाराः कङ्काश्च रोमशाः शृङ्गिणो नराः
महागमान्दूरगमान्गणितानर्बुदं हयान् २६
कोटिशश्चैव बहुशः सुवर्णं पद्मसंमितम्
बलिमादाय विविधं द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः २७
आसनानि महार्हाणि यानानि शयनानि च
मणिकाञ्चनचित्राणि गजदन्तमयानि च २८
रथांश्चविविधाकाराञ्जातरूपपरिष्कृतान्

हयैर्विनीतैः संपन्नान्वैयाघ्रपरिवारणान् २९
विचित्रांश्च परिस्तोमान्रत्नानि च सहस्रशः
नाराचानर्धनाराचाञ्शस्त्राणि विविधानि च ३०
एतद्दत्त्वा महद्द्रव्यं पूर्वदेशाधिपा नृपः
प्रविष्टो यज्ञसदनं पाण्डवस्य महात्मनः ३१
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः
दुर्योधन उवाच
दायं तु तस्मै विविधं शृणु मे गदतोऽनघ
यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान्तं धनसंचयम् १
मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलोदामभितो नदीम्
ये ते कीचकवेणूनां छायां रम्यामुपासते २
खशा एकाशनाज्योहाः प्रदरा दीर्घवेणवः
पशुपाश्च कुणिन्दाश्च तङ्गणाः परतङ्गणाः ३
ते वै पिपीलिकं नाम वरदत्तं पिपीलिकैः
जातरूपं द्रोणमेयमहार्षुः पुञ्जशो नृपाः ४
कृष्णाल्लँ
लामांश्चमराञ्शुक्लांश्चान्याञ्शशिप्रभान्
हिमवत्पुष्पजं चैव स्वादु क्षौद्रं तथा बहु ५
उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्चाप्यपोढं माल्यमम्बुभिः
उत्तरादपि कैलासादोषधीः सुमहाबलाः ६
पार्वतीया बलि चान्यमाहृत्य प्रणताः स्थिताः
अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ७
ये परार्धे हिमवतः सूर्योदयगिरौ नृपाः
वारिषेण समुद्रान्ते लोहित्यमभितश्च ये
फलमूलाशना ये च किराताश्चर्मवाससः ८
चन्दनागुरुकाष्ठानां भारान्कालीयकस्य च
चर्मरत्नसुवर्णानां गन्धानां चैव राशयः ९
कैरातिकानामयुतं दासीनां च विशां पते
आहृत्य रमणीयार्थादूरन्जान्मृगपक्षिणः १०

निचितं पर्वतेभ्यश्च हिरण्यं भूरिवर्चसम्
बलि च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ११
कायव्या दरदा दार्वाः शूरा वैयमकास्तथा
औदुम्बराः दुर्विभागाः पारदा बाह्लिकैः सह १२
काश्मीरा कुन्दमानाश्च पौरका हंसकायनाः
शिबित्रिगर्तयौधेया राजन्या मद्रकेकयाः १३
अम्बष्ठाः कौकुरास्तार्क्ष्या वस्त्रपाः पह्लवैः
सह
वसातयः समौलेयाः सह क्षुद्रकमालवैः १४
शौण्डिकाः कुक्कुराश्चैव शकाश्चैव विशां पते
अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च शानवत्या गयास्तथा १५
सुजातयः श्रेणिमन्तः श्रेयांसः शस्त्रपाणयः
आहार्षुः क्षत्रिया वित्तं शतशोऽजातशत्रवे १६
वङ्गा कलिङ्गपतयस्ताम्रलिप्ताः सपुण्ड्रकाः
दुकूलं कौशिकं चैव पत्रोर्णं प्रावरानपि १७
तत्र स्म द्वारपालैस्ते प्रोच्यन्ते राजशासनात्
कृतकाराः सुबलयस्ततो द्वारमवाप्स्यथ १८
ईषादन्तान्हेमकक्षान्पद्म वर्णान्कुथावृतान्
शैलाभान्नित्यमत्तांश्च अभितः काम्यकं सरः १९
दत्त्वैकैको दशशतान्कुञ्जरान्कवचावृतान्
क्षमावतः कुलीनांश्च द्वारेण प्राविशंस्ततः २०
एते चान्ये च बहवो गणा दिग्भ्यः समागताः
अन्यैश्चोपाहृतान्यत्र रत्नानीह महात्मभिः २१
राजा चित्ररथो नाम गन्धर्वो वासवानुगः
शतानि चत्वार्यददद्धयानां वातरंहसाम् २२
तुम्बुरुस्तु प्रमुदितो गन्धर्वो वाजिनां शतम्
आम्रपत्रसवर्णानामददद्धेममालिनाम् २३
कृती तु राजा कौरव्य शूकराणां विशां पते
अददद्गजरत्नानां शतानि सुबहून्यपि २४
विराटेन तु मत्स्येन बल्यर्थं हेममालिनाम्
कुञ्जराणां सहस्रे द्वे मत्तानां समुपाहृते २५
पांशुराष्ट्राद्वसुदानो राजा षड्विंशतिं गजान्

अश्वानां च सहस्रे द्वे राजन्काञ्चनमालिनाम् २६
जवसत्त्वोपपन्नानां वयस्थानां नराधिप
बलि च कृत्स्नमादाय पाण्डवेभ्यो न्यवेदयत् २७
यज्ञसेनेन दासीनां सहस्राणि चतुर्दश
दासानामयुतं चैव सदाराणां विशां पते २८
गजयुक्ता महाराज रथाः षड्विंशतिस्तथा
राज्यं च कृत्स्नं पार्थेभ्यो यज्ञार्थं वै
निवेदितम् २९
समुद्रसारं वैडूर्यं मुक्ताः शङ्खास्तथैव च
शतशश्च कुथांस्तत्र सिंहलाः समुपाहरन् ३०
संवृता मणिचीरैस्तु श्यामास्ताम्रान्तलोचनाः तान्गृहीत्वा नरास्तत्र द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ३१
प्रीत्यर्थं ब्राह्मणाश्चैव क्षत्रियाश्च
विनिर्जिताः
शूद्राः शुश्रूषवोऽपि च
प्रीत्या च बहुमानाच्च अभ्यगच्छन्युधिष्ठिरम् ३२
सर्वे म्लेच्छाः सर्ववर्णा आदिमध्यान्तजास्तथा
नानादेशसमुत्थैश्च नानाजातिभिरागतैः
पर्यस्त इव लोकोऽय युधिष्ठिरनिवेशने ३३
उच्चावचानुपग्राहान्राजभिः प्रहितान्बहून्
शत्रूणां पश्यतो दुःखान्मुमूर्षा मेऽद्य जायते ३४
भृत्यास्तु ये पाण्डवानां तांस्ते वक्ष्यामि भारत
येषामामं च पक्वं च संविधत्ते युधिष्ठिरः ३५
अयुतं त्रीणि पद्मानि गजारोहाः ससादिनः
रथानामर्बुदं चापि पादाता बहवस्तथा ३६
प्रमीयमाणमारब्धं पच्यमानं तथैव च
विसृज्यमानं चान्यत्र पुण्याहस्वन एव च ३७
नाभुक्तवन्तं नाहृष्टं नासुभिक्षं कथंचन
अपश्यं सर्ववर्णानां युधिष्ठिरनिवेशने ३८
अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः

सुप्रीताः परितुष्टाश्च तेऽप्याशंसन्त्यरिक्षयम् ३९
दशान्यानि सहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम्
भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ४०
भुक्ताभुक्तं कृताकृतं सर्वमाकुब्जवामनम्
अभुञ्जाना याज्ञसेनी प्रत्यवैक्षद्विशां पते ४१
द्वौ करं न प्रयच्छेतां कुन्तीपुत्राय भारत
वैवाहिकेन पाञ्चालाः सख्येनान्धकवृष्णयः ४२
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

एकोन पञ्चाशोऽध्यायः
दुर्योधन उवाच
आर्यास्तु ये वै राजानः सत्यसन्धा महाव्रताः
पर्याप्तविद्या वक्तारो वेदान्तावभृथाप्लुताः १
धृतिमन्तो ह्रीनिषेधा धर्मात्मानो यशस्विनः
मूर्धाभिषिक्तास्ते चैनं राजानः पर्युपासते २
दक्षिणार्थं समानीता राजभिः कांस्यदोहनाः
आरण्या बहुसाहस्रा अपश्यंस्तत्र तत्र गाः ३
आजह्रुस्तत्र सत्कृत्य स्वयमुद्यम्य भारत
अभिषेकार्थमव्यग्रा भाण्डमुच्चावचं नृपाः ४
बाह्लीको रथमाहार्षीज्जाम्बूनदपरिष्कृतम्
सुदक्षिणस्तं युयुजे श्वेतैः काम्बोजजैर्हयैः ५
सुनीथोऽप्रतिमं तस्य अनुकर्षं महायशाः
ध्वजं चेदिपतिः क्षिप्रमहार्षीत्स्वयमुद्यतम् ६
दाक्षिणात्यः संनहनं स्रगुष्णीषे च मागधः
वसुदानो महेष्वासो गजेन्द्रं षष्टिहायनम् ७
मत्स्यस्त्वक्षानवाबध्नादेकलव्य उपानहौ
आवन्त्यस्त्वभिषेकार्थमापो बहुविधास्तथा ८
चेकितान उपासङ्गं धनुः काश्य उपाहरत्
असिं रुक्मत्सरुं शल्यः शैक्यं काञ्चनभूषणम् ९
अभ्यषिंचत्ततो धौम्यो व्यासश्च सुमहातपाः

नारदं वै पुरस्कृत्य देवलं चासितं मुनिम् १०
प्रीतिमन्त उपातिष्ठन्नभिषेकं महर्षयः
जामदग्न्येन सहितास्तथान्ये वेदपारगाः ११
अभिजग्मुर्महात्मानं मन्त्रवद्भूरिदक्षिणम्
महेन्द्रमिव देवेन्द्रं दिवि सप्तर्षयो यथा १२
अधारयच्छत्रमस्य सात्यकिः सत्यविक्रमः
धनञ्जयश्च व्यजने भीमसेनश्च पाण्डवः १३
उपागृह्णाद्यमिन्द्राय पुराकल्पे प्रजापतिः
तमस्मै शङ्खमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः १४
सिक्तं निष्कसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्मणा
तेनाभिषिक्तः कृष्णेन तत्र मे कश्मलोऽभवत् १५
गच्छन्ति पूर्वादपरं समुद्रं चापि दक्षिणम्
उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः १६
तत्र स्म दध्मुः शतशः शङ्खान्मङ्गल्यकारणात्
प्राणदंस्ते समाध्मातास्तत्र रोमाणि मेऽहृषन् १७
प्रणताभूमिपाश्चापि पेतुर्हीनाः स्वतेजसा
धृष्टद्युम्नः पाण्डवाश्च सात्यकिः केशवोऽष्टमः १८
सत्त्वस्थाः शौर्यसंपन्ना अन्योन्यप्रियकारिणः विसंज्ञान्भूमिपान्दृष्ट्वा मां च ते प्राहसंस्तदा
१९
ततः प्रहृष्टो बीभत्सुः प्रादाद्धेमविषाणिनाम्
शतान्यनडुहां पञ्च द्विजमुख्येषु भारत २०
नैवं शम्बरहन्ताभूद्यौवनाश्वो मनुर्न च
न च राजा पृथुर्वैन्यो न चाप्यासीद्भगीरथः २१
यथातिमात्रं कौन्तेयः श्रिया परमया युतः
राजसूयमवाप्यैवं हरिश्चन्द्र इव प्रभुः २२
एतां दृष्ट्वा श्रियं पार्थे हरिश्चन्द्रे यथा विभो
कथं नु जीवितं श्रेयो मम पश्यसि भारत २३
अन्धेनेव युगं नद्धं विपर्यस्तं नराधिप
कनीयांसो विवर्धन्ते ज्येष्ठा हीयन्ति भारत २४
एवं दृष्ट्वा नाभिविन्दामि शर्म परीक्षमाणोऽपि कुरुप्रवीर

तेनाहमेवं कृशतां गतश्च विवर्णतां चैव सशोकतां च २५ इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ४९

पञ्चाशोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
त्वं वै ज्येष्ठो ज्यैष्ठिनेयः पुत्र मा
पाण्डवान्द्विषः
द्वेष्टा ह्यसुखमादत्ते यथैव निधनं तथा १
अव्युत्पन्नं समानार्थं तुल्यमित्रं युधिष्ठिरम्
अद्विषन्तं कथं द्विष्यात्त्वादृशो भरतर्षभ २
तुल्याभिजनवीर्यश्च कथं भ्रातुः श्रियं नृप
पुत्र कामयसे मोहान्मैवं भूः शाम्य साध्विह ३
अथ यज्ञविभूतिं तां काङ्क्षसे भरतर्षभ
ऋत्विजस्तव तन्वन्तु सप्ततन्तुं महाध्वरम् ४
आहरिष्यन्ति राजानस्तवापि विपुलं धनम्
प्रीत्या च बहुमानाच्च रत्नान्याभरणानि च ५
अनर्थाचरितं तात परस्वस्पृहणं भृशम्
स्वसंतुष्टः स्वधर्मस्थो यः स वै सुखमेधते ६
अव्यापारः परार्थेषु नित्योद्योगः स्वकर्मसु
उद्यमो रक्षणे स्वेषामेतद्वैभवलक्षणम् ७
विपत्तिष्वव्यथो दक्षो नित्यमुत्थानवान्नरः
अप्रमत्तो विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ८
अन्तर्वेद्यां ददद्वित्तं कामाननुभवान्प्रियान्
क्रीडन्स्त्रीभिर्निरातङ्कः प्रशाम्य भरतर्षभ ९
दुर्योधन उवाच
जानन्वै मोहयसि मां नावि नौरिव संयता
स्वार्थे किं नावधानं ते उताहो द्वेष्टि मां भवान्
१०
न सन्तीमे धार्तराष्ट्रा येषां त्वमनुशासिता
भविष्यमर्थमाख्यासि सदा त्वं कृत्यमात्मनः ११
परप्रणेयोऽग्रणीर्हि यश्च मार्गात्प्रमुह्यति
पन्थानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः १२

राजन्परिगतप्रज्ञो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः
प्रतिपन्नान्स्वकार्येषु संमोहयसि नो भृशम् १३
लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह बृहस्पतिः
तस्माद्राज्ञा प्रयत्नेन स्वार्थश्चिन्त्यः सदैव
हि १४
क्षत्रियस्य महाराज जये वृत्तिः समाहिता
स वै धर्मस्त्वधर्मो वा स्ववृत्तौ भरतर्षभ १५
प्रकालयेद्दिशः सर्वाः प्रतोदेनेव सारथिः
प्रत्यमित्रश्रियं दीप्तां बुभूषुर्भरतर्षभ १६
प्रच्छनो वा प्रकाशो वा यो योगो रिपुबाधनः
तद्वै शस्त्रं शस्त्रविदां न शस्त्रं छेदनं स्मृतम्
१७
असंतोषः श्रियो मूलं तस्मात्तं कामयाम्यहम्
समुच्छ्रये यो यतते स राजन्परमो नयी १८
ममत्वं हि न कर्तव्यमैश्वर्ये वा धनेऽपि वा
पूर्वावाप्तं हरन्त्यन्ये राजधर्मं हि तं विदुः १९
अद्रोहे समयं कृत्वा चिच्छेद नमुचेः शिरः
शक्रः सा हि मता तस्य रिपौ वृत्तिः सनातनी २०
द्वावेतौ ग्रसते भूमिः सर्पो बिलशयानिव
राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् २१
नास्ति वै जातितः शत्रुः पुरुषस्य विशां पते
येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः २२
शत्रुपक्षंसमृध्यन्तं यो मोहात्समुपेक्षते
व्याधिराप्यायित इव तस्य मूलं छिनत्ति सः २३
अल्पोऽपि ह्यरिरत्यन्तं वर्धमानपराक्रमः
वल्मीको मूलजः इव ग्रसते वृक्षमन्तिकात् २४
आजमीढ रिपोर्लक्ष्मीर्मा ते रोचिष्ट भारत
एष भारः सत्त्ववतां नयः शिरसि धिष्ठितः २५
जन्मवृद्धिमिवार्थानां यो वृद्धिमभिकाङ्क्षते
एधते ज्ञातिषु स वै सद्यो वृद्धिर्हि विक्रमः २६
नाप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं संशयो मे भविष्यति
अवाप्स्ये वा श्रियं तां हि शेष्ये वा निहतो युधि २७

अतादृशस्य किं मेऽद्य जीवितेन विशां पते वर्धन्ते पाण्डवा नित्यं वयं तु स्थिरवृद्धयः २८ इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ५०

एक पञ्चाशोऽध्यायः
शकुनिरुवाच
यां त्वमेतां श्रियं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रे
युधिष्ठिरे
तप्यसे तां हरिष्यामि द्यूतेनाहूयतां परः १
अगत्वा संशयमहमयुद्ध्वा च चमूमुखे
अक्षान्क्षिपन्नक्षतः सन्विद्वानविदुषो जये २
ग्लहान्धनूंषि मे विद्धि शरानक्षांश्च भारत
अक्षाणां हृदयं मे ज्यां रथं विद्धि ममास्तरम् ३
दुर्योधन उवाच
अयमुत्सहते राजञ्श्रियमाहर्तुमक्षवित्
द्यूतेन पाण्डुपुत्रेभ्यस्तत्तुभ्यं तात रोचताम् ४
धृतराष्ट्र उवाच
स्थितोऽस्मि शासने भ्रातुर्विदुरस्य महात्मनः
तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ५
दुर्योधन उवाच
विहनिष्यति ते बुद्धिं विदुरो मुक्तसंशयः
पाण्डवानां हिते युक्तो न तथा मम कौरव ६
नारभेत्परसामर्थ्यात्पुरुषः कार्यमात्मनः
मतिसाम्यं द्वयोर्नास्ति कार्येषु कुरुनन्दन ७
भयं परिहरन्मन्द आत्मानं परिपालयन्
वर्षासु क्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवावसीदिति ८
न व्याधयो नापि यमः श्रेयःप्राप्तिं प्रतीक्षते
यावदेव भवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् ९
धृतराष्ट्र उवाच
सर्वथा पुत्र बलिभिर्विग्रहं ते न रोचते
वैरं विकारं सृजति तद्वै शस्त्रमनायसम् १०
अनर्थमर्थं मन्यसे राजपुत्र संग्रन्थनं

कलहस्यातिघोरम्
तद्वै प्रवृत्तं तु यथाकथंचिद्विमोक्षयेच्चाप्यसिसायकांश्च ११
दुर्योधन उवाच
द्यूते पुराणैर्व्यवहारः प्रणीतस्तत्रात्ययो
नास्ति न संप्रहारः
तद्रोचतां शकुनेर्वाक्यमद्य सभां क्षिप्रं
त्वमिहाज्ञापयस्व १२
स्वर्गद्वारं दीव्यतां नो विशिष्टं तद्वर्तिनां
चापि तथैव युक्तम्
भवेदेवं ह्यात्मना तुल्यमेव दुरोदरं पाण्डवैस्त्वं
कुरुष्व १३
धृतराष्ट्र उवाच
वाक्यं न मे रोचते यत्त्वयोक्तं यत्ते प्रियं
तत्क्रियतां नरेन्द्र
पश्चात्तप्स्यसे तदुपाक्रम्य वाक्यं न हीदृशं भावि
वचो हि धर्म्यम् १४
दृष्टं ह्येतद्विदुरेणैवमेव सर्वं पूर्वं
बुद्धिविद्यानुगेन
तदेवैतदवशस्याभ्युपैति महद्भयं क्षत्रियबीजघाति १५
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी दैवं मत्वा परमं
दुस्तरं च
शशासोच्चैः पुरुषान्पुत्रवाक्ये स्थितो राजा
दैवसंमूढचेताः १६
सहस्रस्तम्भां हेमवैडूर्यचित्रां शतद्वारां
तोरणस्फाटिशृङ्गाम्
सभामग्र्यां क्रोशमात्रायतां ते तद्विस्तारमाशु
कुर्वन्तु युक्ताः १७
श्रुत्वा तस्य त्वरिता निर्विशङ्काः प्राज्ञा दक्षास्तां तदा चक्रुराशु
सर्वद्रव्याण्युपजह्रुः सभायां सहस्रशः

शिल्पिनश्चापि युक्ताः १८
कालेनाल्पेनाथ निष्ठां गतां तां सभां रम्यां
बहुरत्नां विचित्राम्
चित्रैर्हैमैरासनैरभ्युपेतामाचख्युस्ते तस्य
राज्ञः प्रतीताः १९
ततो विद्वान्विदुरं मन्त्रिमुख्यमुवाचेदं धृतराष्ट्रो
!
युधिष्ठिरं राजपुत्रं च गत्वा मद्वाक्येन
क्षिप्रमिहानयस्व २०
सभेयं मे बहुरत्ना विचित्रा शय्यासनैरुपपन्ना
महार्हैः
सा दृश्यतां भ्रातृभिः सार्धमेत्य सुहृद्द्यूतं
वर्ततामत्र चेति २१
मतमाज्ञाय पुत्रस्य धृतराष्ट्रो नराधिपः
मत्वा च दुस्तरं दैवमेतद्राजा चकार ह २२
अन्यायेन तथोक्तस्तु विदुरो विदुषां वरः
नाभ्यनन्दद्वचो भ्रातुर्वचनं चेदमब्रवीत् २३
नाभिनन्दामि नृपते प्रैषमेतं मैवं कृथाः
कुलनाशाद्व्रिभेमि
पुत्रैर्भिन्नैः कलहस्ते ध्रुवं स्यादेतच्छङ्के
द्यूतकृते नरेन्द्र २४
धृतराष्ट्र उवाच
नेह क्षत्तः कलहस्तप्स्यते मां न चैद्दैवं
प्रतिलोमं भविष्यत्
धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं सर्वं जगच्चेष्टति न
स्वतन्त्रम् २५
तदद्य विदुर प्राप्य राजानं मम शासनात् क्षिप्रमानय दुर्धर्षं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् २६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ५१

द्विपञ्चाशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
ततः प्रायाद्विदुरोऽश्वैरुदारैर्महाजवैर्बलिभिः साधुदान्तैः
बलान्नियुक्तो धृतराष्ट्रेण राज्ञा मनीषिणां
पाण्डवानां सकाशम् १
सोऽभिपत्य तदध्वानमासाद्य नृपतेः पुरम्
प्रविवेश महाबुद्धिः पूज्यमानो द्विजातिभिः २
स राजगृहमासाद्य कुबेरभवनोपमम्
अभ्यागच्छत धर्मात्मा धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ३
तं वै राजा सत्यधृतिर्महात्मा अजातशत्रुर्विदुरं यथावत्
पूजापूर्वं
प्रतिगृह्याजमीढस्ततोऽपृच्छद्धृतराष्ट्रं
सपुत्रम् ४
युधिष्ठिर उवाच
विज्ञायते ते मनसो न प्रहर्षः कच्चित्क्षत्तः
कुशलेनागतोऽसि
कच्चित्पुत्राः स्थविरस्यानुलोमा वशानुगाश्चापि
विशोऽपि कच्चित् ५
विदुर उवाच
राजा महात्मा कुशली सपुत्र आस्ते वृतो
ज्ञातिभिरिन्द्रकल्पैः
प्रीतो राजन्पुत्रगुणैर्विनीतैर्विशोक
एवात्मरतिर्दृढात्मा ६
इदं तु त्वां कुरुराजोऽभ्युवाच पूर्वं पृष्ट्वा
कुशलं चाव्ययं च
इयं सभा त्वत्सभातुल्यरूपा भ्रातॄणां ते पश्य
तामेत्य पुत्र ७
समागम्य भ्रातृभिः पार्थ तस्यां सुहृद्द्यूतं
क्रियतां रम्यतां च
प्रीयामहे भवतः संगमेन समागताः कुरवश्चैव सर्वे ८
दुरोदरा विहिता ये तु तत्र महात्मना धृतराष्ट्रेण

राज्ञा
तान्द्रक्ष्यसे कितवान्सन्निविष्टानित्यागतोऽह नृपते तज्जुषस्व ९
युधिष्ठिर उवाच
द्यूते क्षत्तः कलहो विद्यते नः को वै द्यूतं
रोचयद्बुध्यमानः
किं वा भवान्मन्यते युक्तरूपं भवद्वाक्ये सर्व एव
स्थिताः स्म १०
विदुर उवाच
जानाम्यहं द्यूतमनर्थमूलं कृतश्च यत्नोऽस्य मया
निवारणे
राजा तु मां प्राहिणोत्त्वत्सकाशं श्रुत्वा
विद्वञ्श्रेय इहाचरस्व ११
युधिष्ठिर उवाच
के तत्रान्ये कितवा दीव्यमाना विना राज्ञो
धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः
पृच्छामि त्वां विदुर ब्रूहि नस्तान्यैर्दीव्यामः
शतशः संनिपत्य १२
विदुर उवाच
गान्धारराजः शकुनिर्विशां पते राजातिदेवी कृतहस्तो
मताक्षः
विविंशतश्चित्रसेनश्च राजा सत्यव्रतः पुरुमित्रो
जयश्च १३
युधिष्ठिर उवाच
महाभयाः कितवाः संनिविष्टा मायोपधा देवितारोऽत्र
सन्ति
धाता तु दिष्टस्य वशे किलेदं नादेवनं कितवैरद्य
तैर्मे १४
नाहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शासनान्न गन्तुमिच्छामि
कवे दुरोदरम्
इष्टो हि पुत्रस्य पिता सदैव तदस्मि कर्ता विदुरात्थ
मां यथा १५

न चाकामः शकुनिना देविताहं न चेन्मां धृष्णुराह्वयिता सभायाम्
आहूतोऽह न निवर्ते कदाचित्तदाहितं शाश्वतं वै व्रतं मे १६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा विदुरं धर्मराजः प्रायात्रिकं
सर्वमाज्ञाप्य तूर्णम्
प्रायाच्छ्वोभूते सगणः सानुयात्रः सह स्त्रीभिद्रौर्प!दीमादिकृत्वा १७
दैवं प्रज्ञां तु मुष्णाति तेजश्चक्षुरिवापतत्
धातुश्च वशमन्वेति पाशैरिव नरः सितः १८
इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सह क्षत्त्रा युधिष्ठिरः
अमृष्यमाणस्तत्पार्थः समाह्वानमरिन्दमः १९
बाह्लिकेन रथं दत्तमास्थाय परवीरहा
परिच्छन्नौ ययौ पार्थो भ्रातृभिः सह पाण्डवः २०
राजश्रिया दीप्यमानो ययौ ब्रह्मपुरःसरः
धृतराष्ट्रेण चाहूतः कालस्य समयेन च २१
स हास्तिनपुरं गत्वा धृतराष्ट्रगृहं ययौ
समियाय च धर्मात्मा धृतराष्ट्रेण पाण्डवः २२
तथा द्रोणेन भीष्मेण कर्णेन च कृपेण च
समियाय यथान्यायं द्रौणिना च विभुः सह २३
समेत्य च महाबाहुः सोमदत्तेन चैव ह
दुर्योधनेन शल्येन सौबलेन च वीर्यवान् २४
ये चान्ये तत्र राजानः पूर्वमेव समागताः
जयद्रथेन च तथा कुरुभिश्चापि सर्वशः २५
ततः सर्वैर्महाबाहुर्भ्रातृभिः परिवारितः
प्रविवेश गृहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः २६
ददर्श तत्र गान्धारीं देवीं पतिमनुव्रताम्
स्नुषाभिः संवृतां शश्वत्ताराभिरिव रोहिणीम् २७
अभिवाद्य स गान्धारीं तया च प्रतिनन्दितः
ददर्श पितरं वृद्धं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् २८
राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातास्ते च कौरवनन्दनाः

चत्वारः पाण्डवा राजन्भीमसेनपुरोगमाः २९
ततो हर्षः समभवत्कौरवाणां विशां पते
तान्दृष्ट्वा
पुरुषव्याघ्रान्पाण्डवान्प्रियदर्शनान् ३०
विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञाता रत्नवन्ति गृहाण्यथ
ददृशुश्चोपयातास्तान्द्रौपदीप्रमुखाः स्त्रियः ३१
याज्ञसेन्याः परामृद्धिं दृष्ट्वा प्रज्वलितामिव
स्नुषास्ता धृतराष्ट्रस्य नातिप्रमनसोऽभवन् ३२
ततस्ते पुरुषव्याघ्रा गत्वा स्त्रीभिस्तु संविदम्
कृत्वा व्यायामपूर्वाणि कृत्यानि प्रतिकर्म च ३३
ततः कृताह्निकाः सर्वे दिव्यचन्दनरूषिताः
कल्याणमनसश्चैव ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ३४
मनोज्ञमशनं भुक्त्वा विविशुः शरणान्यथ
उपगीयमाना नारीभिरस्वपन्कुरुनन्दनाः ३५
जगाम तेषां सा रात्रिः पुण्या रतिविहारिणाम्
स्तूयमानाश्च विश्रान्ताः काले निद्रामथात्यजन् ३६
सुखोषितास्तां रजनीं प्रातः सर्वे कृताह्निकाः
सभां रम्यां प्रविविशुः कितवैरभिसंवृताम् ३७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ५२

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः
शकुनिरुवाच
उपस्तीर्णा सभा राजन्रन्तुं चैते कृतक्षणाः
अक्षानुप्त्वा देवनस्य समयोऽस्तु युधिष्ठिर १
युधिष्ठिर उवाच
निकृतिर्देवनं पापं न क्षात्रोऽत्र पराक्रमः
न च नीतिर्ध्रुवा राजन्किं त्वं द्यूतं प्रशंससि २
न हि मानं प्रशंसन्ति निकृतौ कितवस्य ह
शकुने मैव नो जैषीरमार्गेण नृशंसवत् ३
शकुनिरुवाच
योऽन्वेति संख्यां निकृतौ विधिज्ञश्चेष्टास्वखिन्नः कितवोऽक्षजासु

महामतिर्यश्च जानाति द्यूतं स वै सर्वं सहते
प्रक्रियासु ४
अक्षग्लहः सोऽभिभवेत्परं नस्तेनैव कालो भवतीदमात्थ
दीव्यामहे पार्थिव मा विशङ्कां कुरुष्व पाणं च चिरं
च मा कृथाः ५
युधिष्ठिर उवाच
एवमाहायमसितो देवलो मुनिसत्तमः
इमानि लोकद्वाराणि यो वै संचरते सदा ६
इदं वै देवनं पापं मायया कितवैः सह
धर्मेण तु जयो युद्धे तत्परं साधु देवनम् ७
नार्या म्लेच्छन्ति भाषाभिर्मायया न चरन्त्युत
अजिह्ममशठं युद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतम् ८
शक्तितो ब्राह्मणान्वन्द्याञ्शिक्षितुं प्रयतामहे
तद्वै वित्तं मातिदेवीर्मा जैषीः शकुने परम् ९
नाहं निकृत्या कामये सुखान्युत धनानि वा
कितवस्याप्यनिकृतेर्वृत्तमेतन्न पूज्यते १०
शकुनिरुवाच
श्रोत्रियोऽश्रोत्रियमुत निकृत्यैव युधिष्ठिर
विद्वानविदुषोऽभ्येति नाहुस्तां निकृतिं जनाः ११
एवं त्वं मामिहाभ्येत्य निकृतिं यदि मन्यसे
देवनाद्विनिवर्तस्व यदि ते विद्यते भयम् १२
युधिष्ठिर उवाच
आहूतो न निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम्
विधिश्च बलवान्राजन्दिष्टस्यास्मि वशे स्थितः १३
अस्मिन्समागमे केन देवनं मे भविष्यति प्रतिपाणश्च कोऽन्योऽस्ति ततो द्यूतं प्रवर्तताम् १४
दुर्योधन उवाच
अहं दातास्मि रत्नानां धनानां च विशां पते
मदर्थे देविता चायं शकुनिर्मातुलो मम १५ युधिष्ठिर उवाच
अन्येनान्यस्य विषमं देवनं प्रतिभाति मे

एतद्विद्वन्नुपादत्स्व काममेवं प्रवर्तताम् १६
वैशम्पायन उवाच
उपोह्यमाने द्यूते तु राजानः सर्व एव ते
धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य विविशुस्तां सभां ततः १७
भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव विदुरश्च महामतिः
नातीवप्रीतमनसस्तेऽन्ववर्तन्त भारत १८
ते द्वंद्वशः पृथक्चैव सिंहग्रीवा महौजसः
सिंहासनानि भूरीणि विचित्राणि च भेजिरे १९
शुशुभे सा सभा राजन्राजभिस्तैः समागतैः
देवैरिव महाभागैः समवेतैस्त्रिविष्टपम् २०
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे भास्वरमूर्तयः
प्रावर्तत महाराज सुहृद्द्यूतमनन्तरम् २१
युधिष्ठिर उवाच
अयं बहुधनो राजन्सागरावर्तसंभवः
मणिर्हारोत्तरः श्रीमान्कनकोत्तमभूषणः २२
एतद्राजन्धनं मह्यं प्रतिपाणस्तु कस्तव
भवत्वेष क्रमस्तात जयाम्येनं दुरोदरम् २३
दुर्योधन उवाच
सन्ति मे मणयश्चैव धनानि विविधानि च
मत्सरश्च न मेऽथेषु जयाम्येनं दुरोदरम् २४
वैशम्पायन उवाच
ततो जग्राह शकुनिस्तानक्षानक्षतत्त्ववित्
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २५
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ५३

चतुः पञ्चाशोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
मत्तः कैतवकेनैव यज्जितोऽस्मि दुरोदरम्
शकुने हन्त दीव्यामो ग्लहमानाः सहस्रशः १
इमे निष्कसहस्रस्य कुण्डिनो भरिताः शतम्
कोशो हिरण्यमक्षय्यं जातरूपमनेकशः
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २

वैशम्पायन उवाच
इत्युक्तः शकुनिः प्राह जितमित्येव तं नृपम् ३
युधिष्ठिर उवाच
अयं सहस्रसमितो वैयाघ्रः सुप्रवर्तितः
सुचक्रोपस्करः श्रीमान्किङ्किणीजालमण्डितः ४
संह्रादनो राजरथो य इहास्मानुपावहत्
जैत्रो रथवरः पुण्यो मेघसागरनिःस्वनः ५
अष्टौ यं कुररच्छायाः सदश्वा राष्ट्रसंमताः
वहन्ति नैषामुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन्
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ६
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ७
युधिष्ठिर उवाच
सहस्रसंख्या नागा मे मत्तास्तिष्ठन्ति सौबल
हेमकक्षाः कृतापीडाः पद्मिनो हेममालिनः ८
सुदान्ता राजवहनाः सर्वशब्दक्षमा युधि
ईषादन्ता महाकायाः सर्वे चाष्टकरेणवः ९
सर्वे च पुरभेत्तारो नगमेघनिभा गजाः
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया १०
वैशम्पायन उवाच
तमेवंवादिनं पार्थं प्रहसन्निव सौबलः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ११
युधिष्ठिर उवाच
शतं दासीसहस्राणि तरुण्यो मे प्रभद्रिकाः
कम्बुकेयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः स्वलंकृताः १२
महार्हमाल्याभरणाः सुवस्त्राश्चन्दनोक्षिताः
मणीन्हेम च बिभ्रत्यः सर्वा वै सूक्ष्मवाससः १३
अनुसेवां चरन्तीमाः कुशला नृत्यसामसु
स्नातकानाममात्यानां राज्ञां च मम शासनात्
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया १४
वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १५
युधिष्ठिर उवाच
एतावन्त्येव दासानां सहस्राण्युत सन्ति मे
प्रदक्षिणानुलोमाश्च प्रावारवसनाः सदा १६
प्राज्ञा मेधाविनो दक्षा युवानो मृष्टकुण्डलाः
पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीन्भोजयन्त्युत
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया १७
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १८
युधिष्ठिर उवाच
रथास्तावन्त एवेमे हेमभाण्डाः पताकिनः
हयैर्विनीतैः संपन्ना रथिभिश्चित्रयोधिभिः १९
एकैको यत्र लभते सहस्रपरमां भृतिम्
युध्यतोऽयुध्यतो वापि वेतनं मासकालिकम्
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २०
वैशम्पायन उवाच
इत्येवमुक्ते पार्थेन कृतवैरो दुरात्मवान्
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २१
युधिष्ठिर उवाच
अश्वांस्तित्तिरि कल्माषान्गान्धर्वान्हेममालिनः
ददौ चित्ररथस्तुष्टो यांस्तान्गाण्डीवधन्वने
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २२
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २३
युधिष्ठिर उवाच
रथानां शकटानां च हयानां चायुतानि मे
युक्तानामेव तिष्ठन्ति वाहैरुच्चावचैर्वृताः २४
एवं वर्णस्य वर्णस्य समुच्चीय सहस्रशः
क्षीरं पिबन्तस्तिष्ठन्ति भुञ्जानाः शालितण्डुलान्

२५
षष्टिस्तानि सहस्राणि सर्वे पृथुलवक्षसः
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २६
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २७
युधिष्ठिर उवाच
ताम्रलोहैः परिवृता निधयो ये चतुःशताः
पञ्चद्रौणिक एकैकः सुवर्णस्याहतस्य वै
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २८
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २९
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ५४

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः
विदुर उवाच
महाराज विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु
मुमूर्षोरौषधमिव न रोचेतापि ते श्रुतम् १
यद्वै पुरा जातमात्रो रुराव गोमायुवद्विस्वरं
पापचेताः
दुर्योधनो भारतानां कुलघ्नः सोऽय युक्तो भविता
कालहेतुः २
गृहे वसन्तं गोमायुं त्वं वै मत्वा न बुध्यसे
दुर्योधनस्य रूपेण शृणु काव्यां गिरं मम ३
मधु वै माध्विको लब्ध्वा प्रपातं नावबुध्यते
आरुह्य तं मज्जति वा पतनं वाधिगच्छति ४
सोऽय मत्तोऽक्षदेवेन मधुवन्न परीक्षते
प्रपातं बुध्यते नैव वैरं कृत्वा महारथैः ५
विदितं ते महाराज राजस्वेवासमञ्जसम्
अन्धका यादवा भोजाः समेताः कंसमत्यजन् ६
नियोगाच्च हते तस्मिन्कृष्णेनामित्रघातिना

एवं ते ज्ञातयः सर्वे मोदमानाः शतं समाः ७
त्वन्नियुक्तः सव्यसाची निगृह्णातु सुयोधनम्
निग्रहादस्य पापस्य मोदन्तां कुरवः सुखम् ८
काकेनेमांश्चित्र बर्हाञ्शार्दूलान्क्रोष्टुकेन च
क्रीणीष्व पाण्डवान्राजन्मा मज्जीः शोकसागरे ९
त्यजेत्कुलार्थे पुरुषं ग्रामस्यार्थे कुलं
त्यजेत्
ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् १०
सर्वज्ञः सर्वभावज्ञः सर्वशत्रुभयंकरः
इति स्म भाषते काव्यो जम्भत्यागे महासुरान् ११
हिरण्यष्ठीविनः कश्चित्पक्षिणो वनगोचरान्
गृहे किल कृतावासाँ ल्लोभाद्राजन्नपीडयत् १२
सदोपभोज्याँ ल्लोभान्धो हिरण्यार्थे परन्तप
आयतिं च तदात्वं च उभे सद्यो व्यनाशयत् १३
तदात्वकामः पाण्डूंस्त्वं मा द्रुहो भरतर्षभ
मोहात्मा तप्यसे पश्चात्पक्षिहा पुरुषो यथा १४
जातं जातं पाण्डवेभ्यः पुष्पमादत्स्व भारत
मालाकारइवारामे स्नेहं कुर्वन्पुनः पुनः १५
वृक्षानङ्गारकारीव मैनान्धाक्षीः समूलकान्
मा गमः ससुतामात्यःसबलश्च पराभवम् १६
समवेतान्हि कः पार्थान्प्रतियुध्येत भारत
मरुद्भिः सहितो राजन्नपि साक्षान्मरुत्पतिः १७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ५५

षट् पञ्चाशोऽध्यायः
विदुर उवाच
द्यूतं मूलं कलहस्यानुपाति मिथोभेदाय महते वा रणाय
यदास्थितोऽय धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनः सृजते
वैरमुग्रम् १
प्रातिपीयाः शान्तनवा भैमसेनाः सबाह्लिकाः
दुर्योधनापराधेन कृच्छ्रं प्राप्स्यन्ति सर्वशः २
दुर्योधनो मदेनैव क्षेमं राष्ट्रादपोहति

विषाणं गौरिव मदात्स्वयमारुजते बलात् ३
यश्चित्तमन्वेति परस्य राजन्वीरः कविः स्वामतिपत्य
दृष्टिम्
नावं समुद्र इव बालनेत्रामारुह्य घोरे व्यसने
निमज्जेत् ४
दुर्योधनो ग्लहते पाण्डवेन प्रियायसे त्वं जयतीति
तच्च
अतिनर्माज्जायते संप्रहारो यतो विनाशः समुपैति
पुंसाम् ५
आकर्षस्तेऽवाक्फलः कुप्रणीतो हृदि प्रौढो
मन्त्रपदः समाधिः
युधिष्ठिरेण सफलः संस्तवोऽस्तु साम्नः
सुरिक्तोऽरिमतेः सुधन्वा ६
प्रातिपीयाः शान्तनवाश्च राजन्काव्यां वाचं शृणुत
मात्यगाद्वः
वैश्वानरं प्रज्वलितं सुघोरमयुद्धेन
प्रशमयतोत्पतन्तम् ७
यदा मन्युं पाण्डवोऽजातशत्रुर्न
संयच्छेदक्षमयाभिभूतः
वृकोदरः सव्यसाची यमौ च कोऽत्र द्वीपः स्यात्तुमुले
वस्तदानीम् ८
महाराज प्रभवस्त्वं धनानां पुरा द्यूतान्मनसा
यावदिच्छेः
बहु वित्तं पाण्डवांश्चेज्जयेस्त्वं किं तेन
स्याद्वसु विन्देह पार्थान् ९
जानीमहे देवितं सौबलस्य वेद द्यूते निकृतिं
पार्वतीयः
यतः प्राप्तः शकुनिस्तत्र यातु मायायोधी भारत
पार्वतीयः १०
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्पञ्चाशोऽध्यायः ५६

सप्त पञ्चाशोऽध्यायः

दुर्योधन उवाच
परेषामेव यशसा श्लाघसे त्वं सदा छन्नः कुत्सयन्धार्तराष्ट्रान्
जानीमस्त्वां विदुर यत्प्रियस्त्वं बालानिवास्मानवमन्यसे त्वम् १
सुविज्ञेयः पुरुषोऽन्यत्रकामो निन्दाप्रशंशे हि
तथा युनक्ति
जिह्वा मनस्ते हृदयं निर्व्यनक्ति ज्यायो निराह
मनसः प्रातिकूल्यम् २
उत्सङ्गेन व्याल इवाहृतोऽसि मार्जारवत्पोषकं
चोपहंसि
भर्तृघ्नत्वान्न हि पापीय आहुस्तस्मात्क्षत्तः किं
न विभेषि पापात् ३
जित्वा शत्रून्फलमाप्तं महन्नो मास्मान्क्षत्तः
परुषाणीह वोचः
द्विषद्भिस्त्वं संप्रयोगाभिनन्दी मुहुर्द्बेषं
यासि नः संप्रमोहात् ४
अमित्रतां याति नरोऽक्षमं ब्रुवन्निगूहते
गुह्यममित्रसंस्तवे
तदाश्रितापत्रपा किं न बाधते यदिच्छसि त्वं
तदिहाद्य भाषसे ५
मा नोऽवमंस्था विद्म मनस्तवेदं शिक्षस्व बुद्धिं
स्थविराणां सकाशात्
यशो रक्षस्व विदुर संप्रणीतं मा व्यापृतः
परकार्येषु भूस्त्वम् ६
अहं कर्तेति विदुर मावमंस्था मा नो नित्यं परुषाणीह
वोचः
न त्वां पृच्छामि विदुर यद्धितं मे स्वस्ति
क्षत्तर्मा तितिक्षून्क्षिणु त्वम् ७
एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता
तेनानुशिष्टः प्रवणादिवाम्भो यथा नियुक्तोऽस्मि

तथा वहामि ८
भिनत्ति शिरसा शैलमहिं भोजयते च यः
स एव तस्य कुरुते कार्याणामनुशासनम् ९
यो बलादनुशास्तीह सोऽमित्रं तेन विन्दति
मित्रतामनुवृत्तं तु समुपेक्षेत पण्डितः १०
प्रदीप्य यः प्रदीप्ताग्निं प्राक्त्वरन्नाभिधावति
भस्मापि न स विन्देत शिष्टं क्वचन भारत ११
न वासयेत्पारवर्ग्यं द्विषन्तं विशेषतः
क्षत्तरहितं मनुष्यम्
स यत्रेच्छसि विदुर तत्र गच्छ सुसान्त्वितापि
ह्यसती स्त्री जहाति १२
विदुर उवाच
एतावता ये पुरुषं त्यजन्ति तेषां सख्यमन्तवद्ब्रूहि
राजन्
राज्ञां हि चित्तानि परिप्लुतानि सान्त्वं दत्त्वा
मुसलैर्घातयन्ति १३
अबालस्त्वं मन्यसे राजपुत्र बालोऽहमित्येव
सुमन्दबुद्धे
यः सौहृदे पुरुषं स्थापयित्वा पश्चादेनं दूषयते स
बालः १४
न श्रेयसे नीयते मन्दबुद्धिः स्त्री श्रोत्रियस्येव
गृहे प्रदुष्टा
ध्रुवं न रोचेद्भरतर्षभस्य पतिः कुमार्या इव
षष्टिवर्षः १५
अनुप्रियं चेदनुकाङ्क्षसे त्वं सर्वेषु कार्येसु
हिताहितेषु
स्त्रियश्च राजञ्जडपङ्गुकांश्च पृच्छ त्वं वै
तादृशांश्चैव मूढान् १६
लभ्यः खलु प्रातिपीय नरोऽनुप्रियवागिह
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः १७
यस्तु धर्मे पराश्वस्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये
अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् १८

अव्याधिजं कटुकं तीक्ष्णमुष्णं यशोमुषं परुषं पूतिगन्धि
सतां पेयं यन्नपिबन्त्यसन्तो मन्युं महाराज पिब प्रशाम्य १९
वैचित्रवीर्यस्य यशो धनं च वाञ्छाम्यहं सहपुत्रस्य
शश्वत्
यथा तथा वोऽस्तु नमश्च वोऽस्तु ममापि च स्वस्ति
दिशन्तु विप्राः २०
आशीविषान्नेत्रविषान्कोपयेन्न तु पण्डितः
एवं तेऽह वदामीदं प्रयतः कुरुनन्दन २१
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ५७

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः
शकुनिरुवाच
बहु वित्तं पराजैषीः पाण्डवानां युधिष्ठिर
आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् १
युधिष्ठिर उवाच
मम वित्तमसंख्येयं यदहं वेद सौबल
अथ त्वं शकुने कस्माद्वित्तं समनुपृच्छसि २
अयुतं प्रयुतं चैव खर्वं पद्मं तथार्बुदम्
शंखं चैव निखर्वं च समुद्रं चात्र पण्यताम्
एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ३
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ४
युधिष्ठिर उवाच
गवाश्वं बहुधेनूकमसंख्येयमजाविकम्
यत्किंचिदनुवर्णानां प्राक्सिन्धोरपि सौबल
एतन्मम धनंराजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ५
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ६

युधिष्ठिर उवाच
पुरं जनपदो भूमिरब्राह्मणधनैः सह अब्राह्मणाश्च पुरुषा राजञ्शिष्टं धनं मम
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ७
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ८
युधिष्ठिर उवाच
राजपुत्रा इमे राजञ्शोभन्ते येन भूषिताः
कुण्डलानि च निष्काश्च सर्वं चाङ्गविभूषणम्
एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ९
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १०
युधिष्ठिर उवाच
श्यामो युवा लोहिताक्षः सिंहस्कन्धो महाभुजः
नकुलो ग्लह एको मे यच्चैतत्स्वगतं धनम् ११
शकुनिरुवाच
प्रियस्ते नकुलो राजन्राजपुत्रो युधिष्ठिर
अस्माकं धनतां प्राप्तो भूयस्त्वं केन दीव्यसि १२
वैशम्पायन उवाच
एवमुत्क्त्वा तु शकुनिस्तानक्षान्प्रत्यपद्यत
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १३
युधिष्ठिर उवाच
अयं धर्मान्सहदेवोऽनुशास्ति लोके
ह्यस्मिन्पण्डिताख्यां गतश्च
अनर्हता राजपुत्रेण तेन त्वया
दीव्याम्यप्रियवत्प्रियेण १४
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १५
शकुनिरुवाच

माद्रीपुत्रौ प्रियौ राजंस्तवेमौ विजितौ मया
गरीयांसौ तु ते मन्ये भीमसेनधनञ्जयौ १६
युधिष्ठिर उवाच
अधर्मं चरसे नूनं यो नावेक्षसि वै नयम्
योनः सुमनसां मूढ विभेदं कर्तुमिच्छसि १७
शकुनिरुवाच
गर्ते मत्तः प्रपतति प्रमत्तः स्थाणुमृच्छति
ज्येष्ठो राजन्वरिष्ठोऽसि नमस्ते भरतर्षभ १८
स्वप्ने न तानि पश्यन्ति जाग्रतो वा युधिष्ठिर
कितवा यानि दीव्यन्तः प्रलपन्त्युत्कटा इव १९
युधिष्ठिर उवाच
यो नः संख्ये नौरिव पारनेता जेता रिपूणां राजपुत्रस्तरस्वी
अनर्हता लोकवीरेण तेन दीव्याम्यहं शकुने फल्गुनेन २०
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २१
शकुनिरुवाच
अयं मया पाण्डवानां धनुर्धरः पराजितः पाण्डवः
सव्यसाची
भीमेन राजन्दयितेन दीव्य यत्कैतव्यं पाण्डव
तेऽवशिष्टम् २२
युधिष्ठिर उवाच
यो नो नेता यो युधां नः प्रणेता यथा वज्री
दानवशत्रुरेकः
तिर्यग्प्रेक्षी संहतभ्रूर्महात्मा सिंहस्कन्धो
यश्च सदात्यमर्षी २३
बलेन तुल्यो यस्य पुमान्न विद्यते गदाभृतामग्र्य इहारिमर्दनः
अनर्हता राजपुत्रेण तेन दीव्याम्यहं भीमसेनेन राजन् २४

वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरभाषत २५
शकुनिरुवाच
बहु वित्तं पराजैषीर्भ्रातॄंश्च सहयद्विपान्
आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्वपराजितम् २६
युधिष्ठिर उवाच
अहं विशिष्टः सर्वेषां भ्रातॄणां दयितस्तथा
कुर्यामस्ते जिताः कर्म स्वयमात्मन्युपप्लवे २७
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २८
शकुनिरुवाच
एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानं पराजितः
शिष्टे सति धने राजन्पाप आत्मपराजयः २९
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा मताक्षस्तान्ग्लहे सर्वानवस्थितान्
पराजयल्लोकवीरानाक्षेपेण पृथक्पृथक् ३०
शकुनिरुवाच
अस्ति वै ते प्रिया देवी ग्लह एकोऽपराजितः
पणस्व कृष्णां पञ्चालद्यं तयात्मानं पुनर्जय ३१
युधिष्ठिर उवाच
नैव ह्रस्वा न महती नातिकृष्णा न रोहिणी
सरागरक्तनेत्रा च तया दीव्याम्यहं त्वया ३२
शारदोत्पलपत्राक्ष्या शारदोत्पलगन्धया
शारदोत्पलसेविन्या रूपेण श्रीसमानया ३३
तथैव स्यादानृशंस्यात्तथा स्याद्रूपसंपदा तथा स्याच्छीलसंपत्त्या यामिच्छेत्पुरुषः
स्त्रियम् ३४
चरमं संविशति या प्रथमं प्रतिबुध्यते
आ गोपालाविपालेभ्यः सर्वं वेद कृताकृतम् ३५
आभाति पद्मवद्वक्त्रं सस्वेदं मल्लिकेव च

वेदीमध्या दीर्घकेशी ताम्राक्षी नातिरोमशा ३६
तयैवंविधया राजन्पाञ्चाल्याहं सुमध्यया
ग्लहं दीव्यामि चार्वङ्ग्या द्रौपद्या हन्त सौबल ३७
वैशम्पायन उवाच
एममुक्ते तु वचने धर्मराजेन भारत
धिग्धिगित्येव वृद्धानां सभ्यानां निःसृता गिरः ३८
चुक्षुभे सा सभा राजन्राज्ञां संजज्ञिरे कथाः
भीष्मद्रोणकृपादीनां स्वेदश्च समजायत ३९
शिरो गृहीत्वा विदुरो गतसत्व इवाभवत्
आस्ते ध्यायन्नधोवक्त्रो निःश्वसन्पन्नगो यथा ४०
धृतराष्ट्रस्तु संहृष्टः पर्यपृच्छत्पुनः पुनः
किं जितं किं जितमिति ह्याकारं नाभ्यरक्षत ४१
जहर्ष कर्णोऽतिभृशं सह दुःशासनादिभिः
इतरेषां तु सभ्यानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ४२
सौबलस्त्वविचार्यैव जितकाशी मदोत्कटः
जितमित्येव तानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत ४३
इति महाभारते सभापर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ५८

एकोनषष्ठितमोऽध्यायः
दुर्योधन उवाच
एहि क्षत्तद्रौर्प!दीमानयस्व प्रियां भार्यां
संमतां पाण्डवानाम्
संमार्जतां वेश्म परैतु शीघ्रमानन्दो नः सह दासीभिरस्तु १
विदुर उवाच
दुर्विभाव्यं भवति त्वादृशेन न मन्द संबुध्यसि
पाशबद्धः
प्रपाते त्वं लम्बमानो न वेत्सि व्याघ्रान्मृगः
कोपयसेऽतिबाल्यात् २
आशीविषाः शिरसि ते पूर्णकोशा महाविषाः
मा कोपिष्ठाः सुमन्दात्मन्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ३
न हि दासीत्वमापन्ना कृष्णा भवति भारत

अनीशेन हि राज्ञैषा पणे न्यस्तेऽति मे मतिः ४
अयं धत्ते वेणुरिवात्मघाती फलं राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रः
द्यूतं हि वैराय महाभयाय पक्वो न बुध्यत्ययमन्तकाले ५
नारुंतुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः परमभ्याददीत ययास्य वाचा पर उद्विजेत न तां वदेद्रुशतीं पापलोक्याम् ६
समुच्चरन्त्यतिवादा हि वक्त्राद्यैराहतः शोचति
रात्र्यहानि
परस्य नामर्मसु ते पतन्ति तान्पण्डितो
नावसृजेत्परेषु ७
अजो हि शस्त्रमखनत्किलैकः शस्त्रे विपन्ने
पद्भिरपास्य भूमिम्
निकृन्तनं स्वस्य कण्ठस्य घोरं तद्वद्वैरं मा खनीः
पाण्डुपुत्रैः ८
न किंचिदीड्यं प्रवदन्ति पापं वनेचरं वा गृहमेधिनं
वा
तपस्विनं संपरिपूर्णविद्यं भषन्ति हैवं श्वनराः
सदैव ९
द्वारं सुघोरं नरकस्य जिह्मं न बुध्यसे धृतराष्ट्रस्य पुत्र
त्वामन्वेतारो बहवः कुरूणां द्यूतोदये सह दुःशासनेन १०
मज्जन्त्यलाबूनि शिलाः प्लवन्ते मुह्यन्ति नावोऽम्भसि शश्वदेव
मूढो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो न मे वाचः पथ्यरूपाः शृणोति ११
अन्तो नूनं भवितायं कुरूणां सुदारुणः सर्वहरो
विनाशः
वाचः काव्याः सुहृदां पथ्यरूपा न श्रूयन्ते वर्धते
लोभ एव १२

इति श्रीमहाभारते सभावर्पणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ५९

षष्ठितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धिगस्तु क्षत्तारमिति ब्रुवाणो दर्पेण मत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः
अवैक्षत प्रातिकामीं सभायामुवाच चैनं परमार्यमध्ये १
त्वं प्रातिकामिन्द्रौपदीमानयस्व न ते भयं विद्यते पाण्डवेभ्यः
क्षत्ता ह्ययं विवदत्येव भीरुर्न चास्माकं वृद्धिकामः सदैव २
एवमुक्तः प्रातिकामी स सूतः प्रायाच्छीघ्रं राजवचो
निशम्य
प्रविश्य च श्वेव स सिंहगोष्ठं समासदन्महिषीं
पाण्डवानाम् ३
प्रातिकाम्युवाच
युधिष्ठिरे द्यूतमदेन मत्ते दुर्योधनो द्रौपदि
त्वामजैषीत्
सा प्रपद्य त्वं धृतराष्ट्रस्य वेश्म नयामि त्वां
कर्मणे याज्ञसेनि ४
द्रौपद्युवाच
कथं त्वेवं वदसि प्रातिकामिन्को हि दीव्येद्भार्यया
राजपुत्रः
मूढो राजा द्यूतमदेन मत्त आहो नान्यत्कैतवमस्य
किंचित् ५
प्रातिकाम्युवाच
यदा नाभूत्कैतवमन्यदस्य
तदादेवीत्पाण्डवोऽजातशत्रुः
न्यस्ताः पूर्वं भ्रातरस्तेन राज्ञा स्वयं चात्मा
त्वमथो राजपुत्रि ६

द्रौपद्युवाच
गच्छ त्वं कितवं गत्वा सभायां पृच्छ सूतज किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानं मां नु भारत एतज्ज्ञात्वा त्वमागच्छ ततो मां नय सूतज ७
वैशम्पायन उवाच
सभां गत्वा स चोवाच द्रौपद्यास्तद्वचस्तदा
कस्येशो नः पराजैषीरिति त्वामाह द्रौपदी
किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानमथ वापि माम् ८
युधिष्ठिरस्तु निश्चेष्टो गतसत्त्व इवाभवत्
न तं सूतं प्रत्युवाच वचनं साध्वसाधु वा ९
दुर्योधन उवाच
इहैत्य कृष्णा पाञ्चाली प्रश्नमेतं प्रभाषताम्
इहैव सर्वे शृण्वन्तु तस्या अस्य च यद्वचः १०
वैशम्पायन उवाच
स गत्वा राजभवनं दुर्योधनवशानुगः
उवाच द्रौपदीं सूतः प्रातिकामी व्यथन्निव ११
सभ्यास्त्वमी राजपुत्र्याह्वयन्ति मन्ये प्राप्तः
संक्षयः कौरवाणाम्
न वै समृद्धिं पालयते लघीयान्यत्त्वं सभामेष्यसि
राजपुत्रि १२
द्रौपद्युवाच
एवं नूनं व्यदधात्संविधाता स्पर्शाबुभौ स्पृशतो
धीरबालौ
धर्मं त्वेकं परमं प्राह लोके स नः शमं धास्यति
गोप्यमानः १३
वैशम्पायन उवाच
युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनचिकीर्षितम्
द्रौपद्याः संमतं दूतं प्राहिणोद्भरतर्षभ १४
एकवस्त्रा अधोनीवी रोदमाना रजस्वला
सभामागम्य पाञ्चाली श्वशुरस्याग्रतोऽभवत् १५
ततस्तेषां मुखमालोक्य राजा दुर्योधनः सूतमुवाच हृष्टः

इहैवैतामानय प्रातिकामिन्प्रत्यक्षमस्याः कुरवो ब्रुवन्तु १६
ततः सूतस्तस्य वशानुगामी भीतश्च
कोपाद्द्रुपदात्मजायाः
विहाय मानं पुनरेव सभ्यानुवाच कृष्णां किमहं
ब्रवीमि १७
दुर्योधन उवाच
दुःशासनैष मम सूतपुत्रो वृकोदरादुद्विजतेऽल्पचेताः
स्वयं प्रगृह्यानय याज्ञसेनीं किं ते
करिष्यन्त्यवशाः सपत्नाः १८
ततः समुत्थाय स राजपुत्रः श्रुत्वा भ्रातुः
कोपविरक्तदृष्टिः
प्रविश्य तद्वेश्म महारथानामित्यब्रवीद्द्रौपदीं
राजपुत्रीम् १९
एह्येहि पाञ्चालि जितासि कृष्णे दुर्योधनं पश्य
विमुक्तलज्जा
कुरून्भजस्वायतपद्मनेत्रे धर्मेण लब्धासि सभां
परैहि २०
ततः समुत्थाय सुदुर्मनाः सा विवर्णमामृज्य मुखं
करेण
आर्ता प्रदुद्राव यतः स्त्रियस्ता वृद्धस्य राज्ञः
कुरुपुङ्गवस्य २१
ततो जवेनाभिससार रोषाद्दुःशासनस्तामभिगर्जमानः
दीर्घेषु नीलेष्वथ चोर्मिमत्सु जग्राह केशेषु
नरेन्द्रपत्नीम् २२
ये राजसूयावभृथे जलेन महाक्रतौ मन्त्रपूतेन सिक्ताः
ते पाण्डवानां परिभूय वीर्यं बलात्प्रमृष्टा
धृतराष्ट्रजेन २३
स तां परामृश्य सभासमीपमानीय कृष्णामतिकृष्णकेशीम् दुःशासनो नाथवतीमनाथवच्चकर्ष वायुः कदलीमिवार्ताम् २४
सा कृष्यमाणा नमिताङ्गयष्टिः शनैरुवाचाद्य

रजस्वलास्मि
एकं च वासो मम मन्दबुद्धे सभां नेतुं नार्हसि मामनार्य २५
ततोऽब्रवीत्तां प्रसभं निगृह्य केशेषु कृष्णेषु तदा
स कृष्णाम्
कृष्णं च जिष्णुं च हरिं नरं च त्राणाय विक्रोश नयामि
हि त्वाम् २६
रजस्वला वा भव याज्ञसेनि एकाम्बरा वाप्यथ वा
विवस्त्रा
द्यूते जिता चासि कृतासि दासी दासीषु कामश्च
यथोपजोषम् २७
प्रकीर्णकेशी पतितार्धवस्त्रा दुःशासनेन
व्यवधूयमाना
ह्रीमत्यमर्षेण च दह्यमाना शनैरिदं वाक्यमुवाच
कृष्णा २८
इमे सभायामुपदिष्टशास्त्राः क्रियावन्तः सर्व
एवेन्द्रकल्पाः
गुरुस्थाना गुरवश्चैव सर्वे तेषामग्रे नोत्सहे
स्थातुमेवम् २९
नृशंसकर्मंस्त्वमनार्यवृत्त मा मां विवस्त्रां
कुरु मा विकार्षीः
न मर्षयेयुस्तव राजपुत्राः सेन्द्रापि देवा यदि ते
सहायाः ३०
धर्मे स्थितो धर्मसुतश्च राजा धर्मश्च सूक्ष्मो
निपुणोपलभ्यः
वाचापि भर्तुः परमाणुमात्रं नेच्छामि दोषं
स्वगुणान्विसृज्य ३१
इदं त्वनार्यं कुरुवीरमध्ये रजस्वलां यत्परिकर्षसे
माम्
न चापि कश्चित्कुरुतेऽत्र पूजां ध्रुवं तवेदं
मतमन्वपद्यन् ३२
धिगस्तु नष्टः खलु भारतानां धर्मस्तथा क्षत्रविदां

च वृत्तम्
यत्राभ्यतीतां कुरुधर्मवेलां प्रेक्षन्ति सर्वे कुरवः सभायाम् ३३
द्रोणस्य भीष्मस्य च नास्ति सत्त्वं ध्रुवं
तथैवास्य महात्मनोऽपि
राज्ञस्तथा हीममधर्ममुग्रं न लक्षयन्ते
कुरुवृद्धमुख्याः ३४
तथा बुवन्ती करुणं सुमध्यमा काक्षेण भर्तॄन्कुपितानपश्यत्
सा पाण्डवान्कोपपरीतदेहान्संदीपयामास कटाक्षपातैः ३५
हृतेन राज्येन तथा धनेन रत्नैश्च मुख्यैर्न तथा बभूव यथार्तया कोपसमीरितेन कृष्णाकटाक्षेण बभूव दुःखम् ३६
दुःशासनश्चापि समीक्ष्य कृष्णामवेक्षमाणां कृपणान्पतींस्तान्
आधूय वेगेन विसंज्ञकल्पामुवाच दासीति हसन्निवोग्रः ३७
कर्णस्तु तद्वाक्यमतीव हृष्टः संपूजयामास हसन्सशब्दम्
गान्धारराजः सुबलस्य पुत्रस्तथैव दुःशासन मभ्यनन्दत् ३८
सभ्यास्तु ये तत्र बभूवुरन्ये ताभ्यामृते
धार्तराष्ट्रेणचैव
तेषामभूद्दुःखमतीव कृष्णां दृष्ट्वा सभायां
परिकृष्यमाणाम् ३९
भीष्म उवाच
न धर्मसौक्ष्म्यात्सुभगे विवेक्तुं शक्नोमि ते
प्रश्नमिमं यथावत्
अस्वो ह्यशक्तः पणितुं परस्वं स्त्रियश्च
भर्तुर्वशतां समीक्ष्य ४०
त्यजेत सर्वां पृथिवींसमृद्धां युधिष्ठिरः सत्यमथो

न जह्यात्
उक्तं जितोऽस्मीति च पाण्डवेन तस्मान्न शक्नोमि विवेक्तुमेतत् ४१
द्यूतेऽद्वितीयः शकुनिर्नरेषु कुन्तीसुतस्तेन
निसृष्टकामः
न मन्यते तां निकृतिं महात्मा तस्मान्न ते
प्रश्नमिमं ब्रवीमि ४२
द्रौपद्युवाच
आहूय राजा कुशलैः सभायां
दुष्टात्मभिर्नैकृतिकैरनार्यैः
द्यूतप्रियैर्नातिकृतप्रयत्नः कस्मादयं नाम
निसृष्टकामः ४३
स शुद्धभावो निकृतिप्रवृत्तिमबुध्यमानः
कुरुपाण्डवाग्र्यः
संभूय सर्वैश्च जितोऽपि यस्मात्पश्चाच्च
यत्कैतवमभ्युपेतः ४४
तिष्ठन्ति चेमे कुरवः सभायामीशाः सुतानां च
तथास्नुषाणाम्
समीक्ष्य सर्वे मम चापि वाक्यं विब्रूत मे
प्रश्नमिमं यथावत् ४५
वैशम्पायन उवाच
तथा ब्रुवन्तीं करुणं
रुदन्तीमवेक्षमाणामसकृत्पतींस्तान्
दुःशासनः परुषाण्यप्रियाणि वाक्यान्युवाचामधुराणि
चैव ४६
तां कृष्यमाणां च रजस्वलां च
स्रस्तोत्तरीयामतदर्हमाणाम्
वृकोदरः प्रेक्ष्य युधिष्ठिरं च चकार कोपं
परमार्तरूपः ४७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षष्टितमोऽध्यायः ६० एक षष्ठितमोऽध्यायः
भीम उवाच

भवन्ति देशे बन्धक्यः कितवानां युधिष्ठिर
न ताभिरुत दीव्यन्ति दया चैवास्ति तास्वपि १
काश्यो यद्बलिमाहार्षीद्द्रव्यं यच्चान्यदुत्तमम्
तथान्ये पृथिवीपाला यानि रत्नान्युपाहरन् २
वाहनानि धनं चैव कवचान्यायुधानि च
राज्यमात्मा वयं चैव कैतवेन हृतं परैः ३
न च मे तत्र कोपोऽभूत्सर्वस्येशो हि नो भवान्
इदं त्वतिकृतं मन्ये द्रौपदी यत्र पण्यते ४
एषा ह्यनर्हती बाला पाण्डवान्प्राप्य कौरवैः
त्वत्कृते क्लिश्यते क्षुद्रै
र्नृशंसैर्निकृतिप्रियैः ५
अस्याः कृते मन्युरयं त्वयि राजन्निपात्यते
बाहू ते संप्रधक्ष्यामि सहदेवाग्निमानय ६
अर्जुन उवाच
न पुरा भीमसेन त्वमीदृशीर्वदिता गिरः
परैस्ते नाशितं नूनं नृशंसैर्धर्मगौरवम् ७
न सकामाः परे कार्या धर्ममेवाचरोत्तमम्
भ्रातरं धार्मिकं ज्येष्ठं नातिक्रमितुमर्हति ८
आहूतो हि परै राजा क्षात्रधर्ममनुस्मरन्
दीव्यते परकामेन तन्नः कीर्तिकरंमहत् ९
भीमसेन उवाच
एवमस्मिकृतं विद्यां यदस्याह धनञ्जय
दीप्तेऽग्नौ सहितौबाहू निर्दहेयं बलादिव १०
वैशम्पायन उवाच
तथा तान्दुःखितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्धृतराष्ट्रजः
क्लिश्यमानां च पाञ्चालद्यं विकर्ण इदमब्रवीत् ११
याज्ञसेन्या यदुक्तं तद्वाक्यं विब्रूत पार्थिवाः
अविवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः १२
भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च कुरुवृद्धतमावुभौ
समेत्य नाहतुः किंचिद्विदुरश्च महामतिः १३
भारद्वाजोऽपि सर्वेषामाचार्यः कृप एव च
अत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्द्विजसत्तमौ १४

ये त्वन्ये पृथिवीपालाः समेताः सर्वतो दिशः
कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति १५
यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा
विमृश्य कस्य कः पक्षः पार्थिवा वदतोत्तरम् १६
एवं स बहुशः सर्वानुक्तवांस्तान्सभासदः
न च ते पृथिवीपालास्तमूचुः साध्वसाधु वा १७
उक्त्वा तथासकृत्सर्वान्विकर्णः पृथिवीपतीन्
पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य निःश्वसन्निदमब्रवीत् १८
विब्रूत पृथिवीपाला वाक्यं मा वा कथंचन
मन्ये न्याय्यं यदत्राहं तद्धि वक्ष्यामि कौरवाः १९
चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठा व्यसनानि महीक्षिताम्
मृगया पानमक्षांश्च ग्राम्ये चैवातिसक्तताम् २०
एतेषु हि नरः सक्तो धर्ममुत्सृज्य वर्तते
तथायुक्तेन च कृतां क्रियां लोको न मन्यते २१
तदयं पाण्डुपुत्रेण व्यसने वर्तता भृशम्
समाहूतेन कितवैरास्थितो द्रौपदीपणः २२
साधारणी च सर्वेषां पाण्डवानामनिन्दिता
जितेन पूर्वं चानेन पाण्डवेन कृतः पणः २३
इयं च कीर्तिता कृष्णा सौबलेन पणार्थिना
एतत्सर्वं विचार्याहं मन्ये न विजितामिमाम् २४
एतच्छ्रुत्वा महान्नादः सभ्यानामुदतिष्ठत
विकर्णं शंसमानानां सौबलं च विनिन्दताम् २५
तस्मिन्नुपरते शब्दे राधेयः क्रोधमूर्च्छितः
प्रगृह्य रुचिरं बाहुमिदं वचनमब्रवीत् २६
दृश्यन्ते वै विकर्णे हि वैकृतानि बहून्यपि
तज्जस्तस्य विनाशाय यथाग्निररणिप्रजः २७
एते न किंचिदप्याहुश्चोद्यमानापि कृष्णया
धर्मेण विजितां मन्ये मन्यन्ते द्रुपदात्मजाम् २८
त्वं तु केवलबाल्येन धार्तराष्ट्र विदीर्यसे
यद्ब्रवीषि सभामध्ये बालः स्थविरभाषिंतम् २९
न च धर्मं यथातत्त्वं वेत्सि दुर्योधनावरः
यद्ब्रवीषि जितां कृष्णामजितेति सुमन्दधीः ३०

कथं ह्यविजितां कृष्णां मन्यसे धृतराष्ट्रज
यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान्पाण्डवाग्रजः ३१
अभ्यन्तरा च सर्वस्वे द्रौपदी भरतर्षभ
एवं धर्मजितां कृष्णां मन्यसे न जितां कथम् ३२
कीर्तिता द्रौपदी वाचा अनुज्ञाता च पाण्डवैः
भवत्यविजिता केन हेतुनैषा मया तव ३३
मन्यसे वा सभामेतामानीतामेकवाससम्
अधर्मेणेति तत्रापि शृणु मे वाक्यमुत्तरम् ३४
एको भर्ता स्त्रिया देवैर्विहितः कुरुनन्दन
इयं त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता ३५
अस्याः सभामानयनं न चित्रमिति मे मतिः
एकाम्बरधरत्वं वाप्यथ वापि विवस्त्रता ३६
यच्चैषांद्रविणं किंचिद्या चैषा ये च पाण्डवाः
सौबलेनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं वसु ३७
दुःशासन सुबालोऽय विकर्णः प्राज्ञवादिकः
पाण्डवानां च वासांसि द्रौपद्याश्चाप्युपाहर ३८
तच्छ्रुत्वा पाण्डवाः सर्वे स्वानि वासांसि भारत
अवकीर्योत्तरीयाणि सभायां समुपाविशन् ३९
ततो दुःशासनो राजन्द्रौपद्या वसनं बलात्
सभामध्ये समाक्षिप्य व्यपाक्रष्टुं प्रचक्रमे ४०
आकृष्यमाणे वसने द्रौपद्यास्तु विशां पते
तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः ४१
ततो हलहलाशब्दस्तत्रासीद्घोरनिस्वनः
तदद्भुततमं लोके वीक्ष्य सर्वे महीक्षिताम् ४२
शशाप तत्र भीमस्तु राजमध्ये महास्वनः
क्रोधाद्विस्फुरमाणोष्ठो विनिष्पिष्य करे करम् ४३
इदं मे वाक्यमादद्ध्वं क्षत्रिया लोकवासिनः
नोक्तपूर्वं नरैरन्यैर्न चान्यो यद्वदिष्यति ४४
यद्येतदेवमुक्त्वा तु न कुर्यां पृथिवीश्वराः
पितामहानां सर्वैषां नाहं गतिमवाप्नुयाम् ४५
अस्य पापस्य दुर्जातेर्भारतापसदस्य च
न पिबेयं बलाद्वक्षो भित्त्वा चेद्रुधिरं युधि ४६

तस्य ते वचनं श्रुत्वा सर्वलोकप्रहर्षणम् प्रचक्रुर्बहुलां पूजां कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम् ४७
यदा तु वाससां राशिः सभामध्ये समाचितः
ततो दुःशासनः श्रान्तो व्रीडितः समुपाविशत् ४८
धिक्शब्दस्तु ततस्तत्र समभूल्लोमहर्षणः
सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा कुन्तीसुतांस्तथा ४९
न विब्रुवन्ति कौरव्याः प्रश्नमेतमिति स्म ह
स जनः क्रोशति स्मात्र धृतराष्ट्रं विगर्हयन् ५०
ततो बाहू समुच्छ्रित्य निवार्य च सभासदः
विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ५१
विदुर उवाच
द्रौपदी प्रश्नमुक्त्वैवं रोरवीति ह्यनाथवत्
न च विब्रूत तं प्रश्नं सभ्या धर्मोऽत्र पीड्यते ५२
सभां प्रपद्यते ह्यार्तः प्रज्वलन्निव हव्यवाट्
तं वै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रशमयन्त्युत ५३
धर्मप्रश्नमथो ब्रूयादार्तः सभ्येषु मानवः
विब्रूयुस्तत्र ते प्रश्नंकामक्रोधवशातिगाः ५४
विकर्णेन यथाप्रज्ञमुक्तः प्रश्नो नराधिपाः
भवन्तोऽपि हि तं प्रश्नं विब्रुवन्तु यथामति ५५
यो हि प्रश्नं न विब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः
अनृते या फलावाप्तिस्तस्याः सोऽध समश्नुते ५६
यः पुनर्वितथं ब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः
अनृतस्य फलं कृत्स्नं सम्प्राप्नोतीति निश्चयः ५७
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराङ्गिरसस्य च ५८
प्रह्लादो नाम दैत्येन्द्रस्तस्य पुत्रो विरोचनः
कन्याहेतोराङ्गिरसं सुधन्वानमुपाद्रवत् ५९
अहं ज्यायानहं ज्यायानिति कन्येप्सया तदा
तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरिति नः श्रुतम् ६०
तयोः प्रश्नविवादोऽभूत्प्रह्लादं तावपृच्छताम्
ज्यायान्क आवयोरेकः प्रश्नं प्रब्रूहि मा मृषा ६१

स वै विवदनाद्भीतः सुधन्वानं व्यलोकयत्
तं सुधन्वाब्रवीत्क्रुद्धो ब्रह्मदण्ड इव ज्वलन् ६२
यदि वै वक्ष्यसि मृषा प्रह्लादाथ न वक्ष्यसि
शतधा ते शिरो वज्री वज्रेण प्रहरिष्यति ६३
सुधन्वना तथोक्तः सन्व्यथितोऽश्वत्थपर्णवत्
जगाम कश्यपं दैत्यः परिप्रष्टुं महौजसम् ६४
प्रह्लाद उवाच
त्वं वै धर्मस्य विज्ञाता दैवस्येहासुरस्य च
ब्राह्मणस्य महाप्राज्ञ धर्मकृच्छ्रमिदं शृणु ६५
यो वै प्रश्नं न विब्रूयाद्वितथं वापि निर्दिशेत्
के वै तस्य परे लोकास्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ६६
कश्यप उवाच
जानन्न विब्रुवन्प्रश्नं कामात्क्रोधात्तथा भयात्
सहस्रं वारुणान्पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ६७
तस्य संवत्सरे पूर्णे पाश एकः प्रमुच्यते
तस्मात्सत्यं तु वक्तव्यं जानता सत्यमञ्जसा ६८
विद्धो धर्मो ह्यधर्मेण सभां यत्र प्रपद्यते
न चास्य शल्यं कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः ६९
अर्धं हरति वै श्रेष्ठः पादो भवति कर्तृषु
पादश्चैव सभासत्सु ये न निन्दन्ति निन्दितम् ७०
अनेना भवति श्रेष्ठो मुच्यन्ते च सभासदः
एनो गच्छति कर्तारं निन्दार्हो यत्र निन्द्यते ७१
वितथं तु वदेयुर्ये धर्मं प्रह्लाद पृच्छते
इष्टापूर्तं च ते घ्नन्ति सप्त चैव परावरान् ७२
हृतस्वस्य हि यद्दुःखं हतपुत्रस्य चापि यत्
ऋणिनं प्रति यच्चैव राज्ञा ग्रस्तस्य चापि यत् ७३
स्त्रियाः पत्या विहीनायाः सार्थाद्भ्रष्टस्य चैव
यत्
अध्यूढायाश्च यद्दुःखं साक्षिभिर्विहितस्य च ७४
एतानि वै समान्याहुर्दुःखानि त्रिदशेश्वराः
तानि सर्वाणि दुःखानि प्राप्नोति वितथं ब्रुवन् ७५
समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चेति धारणात्

तस्मात्सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ७६
विदुर उवाच
कश्यपस्य वचः श्रुत्वा प्रह्लादः पुत्रमब्रवीत्
श्रेयान्सुधन्वा त्वत्तो वै मत्तः
श्रेयांस्तथाङ्गिराः ७७
माता सुधन्वनश्चापि श्रेयसी मातृतस्तव
विरोचन सुधन्वायं प्राणानामीश्वरस्तव ७८
सुधन्वोवाच
पुत्रस्नेहं परित्यज्य यस्त्वं धर्मे प्रतिष्ठितः
अनुजानामि ते पुत्रं जीवत्वेष शतं समाः ७९
विदुर उवाच
एवं वै परमं धर्मं श्रुत्वा सर्वे सभासदः
यथाप्रश्नं तु कृष्णायाः मन्यध्वं तत्र किं परम् ८०
वैशम्पायन उवाच
विदुरस्य वचः श्रुत्वा नोचुः किंचन पार्थिवाः
कर्णो दुःशासनं त्वाह कृष्णां दासीं गृहान्नय ८१
तां वेपमानां सव्रीडां प्रलपन्तीं स्म पाण्डवान्
दुःशासनः सभामध्ये विचकर्ष तपस्विनीम् ८२
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकषष्टितमोऽध्यायः ६१

द्विषष्ठितमोऽध्यायः
द्रौपद्युवाच
पुरस्तात्करणीयं मे न कृतं कार्यमुत्तरम्
विह्वलास्मि कृतानेन कर्षता बलिना बलात् १
अभिवादं करोम्येषां गुरूणां कुरुसंसदि
न मेस्यादपराधोऽय यदिदं न कृतं मया २
वैशम्पायन उवाच
सा तेन च समुद्धूता दुःखेन च तपस्विनी
पतिता विललापेदं सभायामतथोचिता ३
द्रौपद्युवाच
स्वयंवरे यास्मि नृपैर्दृष्टा रङ्गे समागतैः

न दृष्टपूर्वा चान्यत्र साहमद्य सभां गता ४
यां न वायुर्नचादित्यो दृष्टवन्तौ पुरा गृहे
साहमद्य सभामध्ये दृश्यामि कुरुसंसदि ५
यां न मृष्यन्ति वातेन स्पृश्यमानां पुरा गृहे
स्पृश्यमानां सहन्तेऽद्य पाण्डवास्तां दुरात्मना ६
मृष्यन्ते कुरवश्चेमे मन्ये कालस्य पर्ययम्
स्नुषां दुहितरं चैव क्लिश्यमानामनर्हतीम् ७
किं त्वतः कृपणं भूयो यदहं स्त्री सती शुभा
सभामध्यं विगाहेऽद्य क्व नु धर्मो महीक्षिताम् ८
धर्म्याः स्त्रियः सभां पूर्वं न नयन्तीति नः
श्रुतम्
स नष्टः कौरवेयेषु पूर्वो धर्मः सनातनः ९
कथं हि भार्या पाण्डूनां पार्षतस्य स्वसा सती
वासुदेवस्य च सखी पार्थिवानां सभामियाम् १०
तामिमां धर्मराजस्य भार्यां सदृशवर्णजाम्
ब्रूत दासीमदासीं वा तत्करिष्यामि कौरवाः ११
हि मां दृढं क्षुद्रः कौरवाणां यशोहरः
क्लिश्नाति नाहं तत्सोढुं चिरं शक्ष्यामि कौरवाः १२
जितां वाप्यजितां वापि मन्यध्वं वा यथा नृपाः
तथा प्रत्युक्तमिच्छामि तत्करिष्यामि कौरवाः १३
भीष्म उवाच
उक्तवानस्मि कल्याणि धर्मस्य तु परां गतिम्
लोके न शक्यते गन्तुमपि विप्रैर्महात्मभिः १४
बलवांस्तु यथा धर्मं लोके पश्यति पूरुषः
स धर्मो धर्मवेलायां भवत्यभिहितःपरैः १५
न विवेक्तुं च ते प्रश्नमेतं शक्नोमि निश्चयात् सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्च कार्यस्यास्य च गौरवात् १६
नूनमन्तः कुलस्यास्य भविता नचिरादिव
तथा हि कुरवः सर्वे लोभमोहपरायणाः १७
कुलेषु जाताः कल्याणि व्यसनाभ्याहता भृशम् धर्म्यान्मार्गान्न च्यवन्ते यथा नस्त्वं वधूः

स्थिता १८
उपपन्नं च पाञ्चालि तवेदं वृत्तमीदृशम्
यत्कृच्छ्रमपि संप्राप्ता धर्ममेवान्ववेक्षसे १९
एते द्रोणादयश्चैव वृद्धा धर्मविदो जनाः
शून्यैः शरीरैस्तिष्ठन्ति गतासव इवानताः २०
युधिष्ठिरस्तु प्रश्नेऽस्मिन्प्रमाणमिति मे मतिः
अजितां वा जितां वापि स्वयं व्याहर्तुमर्हति २१
वैशम्पायन उवाच
तथा तु दृष्ट्वा बहु तत्तदेवं रोरूयमाणां
कुररीमिवार्ताम्
नोचुर्वचः साध्वथ वाप्यसाधु महीक्षितो
धार्तराष्ट्रस्य भीताः २२
दृष्ट्वा तु
पार्थिवपुत्रपौत्रांस्तूष्णींभूतान्धृतराष्ट्रस्यपुत्रः
स्मयन्निवेदं वचनं बभाषे पाञ्चालराजस्य सुतां
तदानीम् २३
तिष्ठत्वयं प्रश्न उदारसत्त्वे भीमेऽजुने सहदेवे
तथैव
पत्यौ च ते नकुले याज्ञसेनि वदन्त्त्वेते वचनं
त्वत्प्रसूतम् २४
अनीश्वरं विब्रुवन्त्वार्यमध्ये युधिष्ठिरं तव
पाञ्चालि हेतोः
कुर्वन्तु सर्वे चानृतं धर्मराजं पञ्चालि त्वं
मोक्ष्यसे दासभावात् २५
धर्मे स्थितो धर्मराजो महात्मा स्वयं चेदं
कथयत्विन्द्रकल्पः
ईशो वा ते यद्यनीशोऽथ वैष वाक्यादस्य क्षिप्रमेकं
भजस्व २६
सर्वे हीमे कौरवेयाः सभायां दुःखान्तरे वर्तमानास्तवैव
न विब्रुवन्त्यार्यसत्त्वा यथावत्पतींश्च ते

समवेक्ष्याल्पभाग्यान् २७
ततः सभ्याः कुरुराजस्य तत्र वाक्यं सर्वे प्रशशंसुस्तदोच्चैः
चेलावेधांश्चापि चक्रुर्नदन्तो हा हेत्यासीदपि
चैवात्र नादः
सर्वे चासन्पार्थिवाः प्रीतिमन्तः कुरुश्रेष्ठं
धार्मिकं पूजयन्तः २८
युधिष्ठिरं च ते सर्वे समुदैक्षन्त पार्थिवाः
किं नु वक्ष्यति धर्मज्ञ इति साचीकृताननाः २९
किं नु वक्ष्यति बीभत्सुरजितो युधि पाण्डवः
भीमसेनो यमौ चेति भृशं कौतूहलान्विताः ३०
तस्मिन्नुपरते शब्दे भीमसेनोऽब्रवीदिदम्
प्रगृह्य विपुलं वृत्तं भुजं चन्दनरूषितम् ३१
यद्येष गुरुरस्माकं धर्मराजो युधिष्ठिरः
च प्रभुः स्यात्कुलस्यास्य न वयं मर्षयेमहि ३२
ईशो नः पुण्यतपसां प्राणानामपि चेश्वरः
मन्यते जितमात्मानं यद्येष विजिता वयम् ३३
न हि मुच्येत जीवन्मे पदा भूमिमुपस्पृशन्
मर्त्यधर्मा परामृश्य पाञ्चाल्या मूर्धजानिमान् ३४
पश्यध्वमायतौ वृत्तौ भुजौ मे परिघाविव
नैतयोरन्तरं प्राप्य मुच्येतापि शतक्रतुः ३५
धर्मपाशसितस्त्वेवं नाधिगच्छामि सङ्कटम्
गौरवेण निरुद्धश्च निग्रहादर्जुनस्य च ३६
धर्मराजनिसृष्टस्तु सिंहः क्षुद्रमृगानिव
धार्तराष्ट्रानिमान्पापान्निष्पिषेयं तलासिभिः ३७
तमुवाच तदा भीष्मो द्रोणो विदुर एव च
क्षम्यतामेवमित्येवं सर्वं संभवति त्वयि ३८
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ६२

त्रिषष्ठितमोऽध्यायः
कर्ण उवाच

त्रयः किलेमे अधना भवन्ति दासः शिष्यश्चास्वतन्त्रा च नारी
दासस्य पत्नी त्वं धनमस्य भद्रे हीनेश्वरा दासधनं च दासी १
प्रविश्य सा नः परिचारैर्भजस्व तत्ते कार्यं
शिष्टमावेश्म वेश्म
ईशाः स्म सर्वे तव राजपुत्रि भवन्ति ते
धार्तराष्ट्रा न पार्थाः २
अन्यं वृणीष्व पतिमाशु भामिनि यस्माद्दास्यं न लभसे
देवनेन
अनवद्या वै पतिषु कामवृत्तिर्नित्यं दास्ये विदितं
वै तवास्तु ३
पराजितो नकुलो भीमसेनो युधिष्ठिरः सहदेवोऽजुनश्च
दासीभूता प्रविश याज्ञसेनि पराजितास्ते पतयो न
सन्ति ४
प्रयोजनं चात्मनि किं नु मन्यते पराक्रमं पौरुषं चेह
पार्थः
पाञ्चालस्य द्रुपदस्यात्मजामिमां सभामध्ये
योऽतिदेवीद्ग्लहेषु ५
वैशम्पायन उवाच
तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी भृशं निशश्वास
तदार्तरूपः
राजानुगो धर्मपाशानुबद्धो दहन्निवैनं
कोपविरक्तदृष्टिः ६
भीम उवाच
नाहं कुप्ये सूतपुत्रस्य राजन्नेष सत्यं दासधर्मः
प्रविष्टः
किं विद्विषो वाद्य मां धारयेयुर्नादेवीस्त्वं
यद्यनया नरेन्द्र ७
वैशम्पायन उवाच
राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा
युधिष्ठिरमुवाचेदं तूष्णींभूतमचेतसम् ८

भीमार्जुनौ यमौ चैव स्थितौ ते नृप शासने
प्रश्नं प्रब्रूहि कृष्णां त्वमजितां यदि मन्यसे ९
एवमुक्त्वा स कौन्तेयमपोह्य वसनं स्वकम्
स्मयन्निवैक्ष्यत्पाञ्चालीमैश्वर्य मदमोहितः १०
कदलीदण्डसदृशं सर्वलक्षणपूजितम्
गजहस्तप्रतीकाशं वज्रप्रतिमगौरवम् ११
अभ्युत्स्मयित्वा राधेयं भीममाधर्षयन्निव
द्रौपद्याः प्रेक्षमाणायाः सव्यमूरुमदर्शयत् १२
वृकोदरस्तदालोक्य नेत्रे उत्फाल्य लोहिते
प्रोवाच राजमध्ये तं सभां विश्रावयन्निव १३
पितृभिः सह सालोक्यं मा स्म गच्छेद्वृकोदरः
यद्येतमूरुं गदया न भिन्द्यां ते महाहवे १४
क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः सर्वेभ्यः पावकार्चिषः
वृक्षस्येव विनिश्चेरुः कोटरेभ्यः प्रदह्यतः १५
विदुर उवाच
परं भयं पश्यत भीमसेनाद्बुध्यध्वं राज्ञो वरुणस्येव
पाशात्
दैवेरितो नूनमयं पुरस्तात्परोऽनयो भरतेषूदपादि १६
अतिद्यूतं कृतमिदं धार्तराष्ट्रा येऽस्या स्त्रियं
विवदध्वं सभायाम्
योगक्षेमा दृश्यते वो महाभयः पापान्मन्त्रान्कुरवो
मन्त्रयन्ति १७
इमं धर्मं कुरवो जानताशु
दुर्दृष्टेऽस्मिन्परिषत्संप्रदुष्येत्
इमां चेत्पूर्वं
कितवोऽग्लहीष्यदीशोऽभविष्यदपराजितात्मा १८
स्वप्ने यथैतद्धि धनं जितं स्यात्तदेवं मन्ये यस्य
दीव्यत्यनीशः
गान्धारिपुत्रस्य वचो निशम्य धर्मादस्मात्कुरवो
मापयात १९
दुर्योधन उवाच
भीमस्य वाक्ये तद्वदेवार्जुनस्य स्थितोऽह वै

यमयोश्चैवमेव
युधिष्ठिरं चेत्प्रवदन्त्वनीशमथो दास्यान्मोक्ष्यसे याज्ञसेनि २०
अर्जुन उवाच
ईशो राजा पूर्वमासीद्ग्लहे नः कुन्ती पुत्रो
धर्मराजो महात्मा
ईशस्त्वयं कस्य पराजितात्मा तज्जानीध्वं कुरवः सर्व
एव २१
वैशम्पायन उवाच
ततो राज्ञो धृतराष्ट्रस्य गेहे
गोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे
तं रासभाःप्रत्यभाषन्त राजन्समन्ततः पक्षिणश्चैव
! २२
तं च शब्दं विदुरस्तत्त्ववेदी शुश्राव घोरं
सुबलात्मजा च
भीष्मद्रोणौ गौतमश्चापि विद्वान्स्वस्ति
स्वस्तीत्यपि चैवाहुरुच्चैः २३
ततो गान्धारी विदुरश्चैव विद्वांस्तमुत्पातं घोरमालक्ष्य राज्ञे
निवेदयामासतुरार्तवत्तदा ततो राजा वाक्यमिदं बभाषे २४
हतोऽसि दुर्योधन मन्दबुद्धे यस्त्वं सभायां कुरुपुंगवानाम्
स्त्रियं समाभाषसि दुर्विनीत विशेषतो द्रौपदीं धर्मपत्नीम् २५
एवमुत्क्ता धृतराष्ट्रो मनीषी हितान्वेषी
बान्धवानामपायात्
कृष्णां पाञ्चालीमब्रवीत्सान्त्वपूर्वं
विमृश्यैतत्प्रज्ञया तत्त्वबुद्धिः २६
धृतराष्ट्र उवाच
वरं वृणीष्व पाञ्चालि मत्तो यदभिकाङ्क्षसि
वधूनां हि विशिष्टा मे त्वं धर्मपरमा सती २७

द्रौपद्युवाच
ददासि चेद्वरं मह्यं वृणोमि भरतर्षभ
सर्वधर्मानुगः श्रीमानदासोऽस्तु युधिष्ठिरः २८
मनस्विनमजानन्तो मा वै ब्रूयुः कुमारकाः
एष वै दासपुत्रेति प्रतिविन्ध्यं तमागतम् २९
राजपुत्रः पुरा भूत्वा यथा नान्यः पुमान्क्वचित्
लालितो दासपुत्रत्वं पश्यन्नश्येद्धि भारत ३०
धृतराष्ट्र उवाच
द्वितीयं ते वरं भद्रे ददानि वरयस्व माम्
मनो हि मे वितरति नैकं त्वं वरमर्हसि ३१
द्रौपद्युवाच
सरथौ सधनुष्कौ च भीमसेनधनञ्जयौ
नकुलं सहदेवं च द्वितीयं वरये वरम् ३२
धृतराष्ट्र उवाच
तृतीयं वरयास्मत्तो नासि द्वाभ्यां सुसत्कृता
त्व हि सर्वस्नुषाणां मे श्रेयसी धर्मचारिणी ३३
द्रौपद्युवाच
लोभो धर्मस्य नाशाय भगवन्नाहमुत्सहे
अनर्हा वरमादातुं तृतीयं राजसत्तम ३४
एकमाहुर्वैश्यवरं द्वौ तु क्षत्रस्त्रिया वरौ
त्रयस्तु राज्ञो राजेन्द्र ब्राह्मणस्य शतं वराः ३५
पापीयांस इमे भूत्वा संतीर्णाः पतयो मम
वेत्स्यन्ति चैव भद्राणि राजन्पुण्येन कर्मणा ३६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३

चतुःषष्ठितमोऽध्यायः
कर्ण उवाच
या नः श्रुता मनुष्येषु स्त्रियो रूपेण संमताः
तासामेतादृशं कर्म न कस्यांचन शुश्रुमः १
क्रोधाविष्टेषु पार्थेषु धार्तराष्ट्रेषु चाप्यति
द्रौपदी पाण्डुपुत्राणां कृष्णा शान्तिरिहाभवत् २

अप्लवेऽम्भसि मग्नानामप्रतिष्ठे निमज्जताम्
पाञ्चाली पाण्डुपुत्राणां नौरेषा पारगाभवत् ३
वैशम्पायन उवाच
तद्वै श्रुत्वा भीमसेनः कुरुमध्येऽत्यमर्षणः
स्त्री गतिः पाण्डुपुत्राणामित्युवाच सुदुर्मनाः ४
भीम उवाच
त्रीणि ज्योतींषि पुरुष इति वै देवलोऽब्रवीत्
अपत्यं कर्म विद्या च यतः सृष्टः प्रजास्ततः ५
अमेध्ये वै गतप्राणे शून्ये ज्ञातिभिरुज्झिते
देहे त्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपजायते ६
तन्नो ज्योतिरभिहतं दाराणामभिमर्शनात्
धनञ्जय कथं स्वित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम् ७
अर्जुन उवाच
न चैवोक्ता न चानुक्ता हीनतः परुषा गिरः
भारताः प्रतिजल्पन्ति सदा तूत्तमपूरुषाः ८
स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतानि च
सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ९
भीम उवाच
इहैवैतांस्तुरा सर्वान्हन्मि शत्रून्समागतान्
अथ निष्क्रम्य राजेन्द्र समूलान्कृन्धि भारत १०
किं नो विवदितेनेह किं नः क्लेशेन भारत
अद्यैवैतान्निहन्मीह प्रशाधि वसुधामिमाम् ११
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वा भीमसेनस्तु कनिष्ठैर्भ्रातृभिर्वृतः
मृगमध्ये यथा सिंहो मुहुः परिघमैक्षत १२
सान्त्व्यमानो वीज्यमानः पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा
स्विद्यते च महाबाहुरन्तर्दाहेन वीर्यवान् १३
क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः कर्णादिभ्यो नराधिप
सधूमः सस्फुलिङ्गार्चिः पावकः समजायत १४
भ्रुकुटीपुटदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्य तन्मुखम्
युगान्तकाले संप्राप्ते कृतान्तस्येव रूपिणः १५
युधिष्ठिरस्तमावार्य बाहुना बाहुशालिनम्

मैवमित्यब्रवीच्चैनं जोषमास्स्वेति भारत १६
निवार्य तं महाबाहुं कोपसंरक्तलोचनम्
पितरं समुपातिष्ठद्धृतराष्ट्रं कृताञ्जलि १७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ६४

पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
राजन्किं करवामस्ते प्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः
नित्यं हि स्थातुमिच्छामस्तव भारत शासने १
धृतराष्ट्र उवाच
अजातशत्रो भद्रं ते अरिष्टं स्वस्ति गच्छत
अनुज्ञाताः सहधनाः स्व राज्यमनुशासत २
इदं त्वेवावबोद्धव्यं वृद्धस्य मम शासनम्
धिया निगदितं कृत्स्नं पथ्यं निःश्रेयेसं परम् ३
वेत्त्थ त्वं तात धर्माणां गतिं सूक्ष्मां
युधिष्ठिर
विनीतोऽसि महाप्राज्ञ वृद्धानां पर्युपासिता ४
यतो बुद्धिस्ततः शान्तिः प्रशमं गच्छ भारत
नादारौ क्रमते शस्त्रं दारौ शस्त्रं निपात्यते ५
न वैराण्यभिजानन्ति गुणान्पश्यन्ति नागुणान्
विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त उत्तमपूरुषाः ६
संवादे परुषाण्याहुर्युधिष्ठिर नराधमाः
प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतानुक्ताः परुषमुत्तरम् ७
नैवोक्ता नैव चानुक्ता अहिताः परुषा गिरः
प्रतिजल्पन्ति वै धीराः सदा उत्तमपूरुषाः ८
स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि
सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ९
तथाचरितमार्येण त्वयास्मिन्सत्समागमे
दुर्योधनस्य पारुष्यं तत्तात हृदि मा कृथाः १०
मातरं चैव गान्धारीं मां च त्वद्गुणकाङ्क्षिणम्
उपस्थितं वृद्धमन्धं पितरं पश्य भारत ११

प्रेक्षापूर्वं मया द्यूतमिदमासीदुपेक्षितम्
मित्राणि द्रष्टुकामेन पुत्राणां च बलाबलम् १२
अशोच्याः कुरवो राजन्येषां त्वमनुशासिता
मन्त्री च विदुरो धीमान्सर्वशास्त्रविशारदः १३
त्वयि धर्मोऽजुने वीर्यं भीमसेने पराक्रमः
श्रद्धा च गुरुशुश्रूषा यमयोः पुरुषाग्र्ययोः १४
अजातशत्रो भद्रं ते खाण्डवप्रस्थमाविश भ्रातृभिस्तेऽस्तु सौभ्रात्रं धर्मे ते धीयतां मनः १५
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्तो भरतश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः
कृत्वार्यसमयं सर्वं प्रतस्थे भ्रातृभिः सह १६
ते रथान्मेघसङ्काशानास्थाय सह कृष्णया
प्रययुर्हृष्टमनस इन्द्रप्रस्थं पुरोत्तमम् १७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ६५

षट् षष्ठितमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा सरत्नधनसंचयान्
पाण्डवान्धार्तराष्ट्राणां कथमासीन्मनस्तदा १
वैशम्पायन उवाच
अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा धृतराष्ट्रेण धीमता
राजन्दुःशासनः क्षिप्रं जगाम भ्रातरं प्रति २
दुर्योधनं समासाद्य सामात्यं भरतर्षभ
दुःखार्तो भरतश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ३
दुःखेनैतत्समानीतं स्थविरो नाशयत्यसौ
शत्रुसाद्गमयद्द्रव्यं तद्बुध्यध्वं महारथाः ४
अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः
मिथः संगम्य सहिताः पाण्डवान्प्रति मानिनः ५
वैचित्रवीर्यं राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम्
अभिगम्य त्वरायुक्ताः श्लक्ष्णं वचनमब्रुवन् ६

दुर्योधन उवाच
न त्वयेदं श्रुतं राजन्यज्जगाद बृहस्पतिः
शक्रस्य नीतिं प्रवदन्विद्वान्देवपुरोहितः ७
सर्वोपावैर्निहन्तव्याः शत्रवः शत्रुकर्षण
पुरा युद्धाद्बलाद्वापि प्रकुर्वन्ति तवाहितम् ८
ते वयं पाण्डवधनैः सर्वान्संपूज्य पार्थिवान्
यदि तान्योधयिष्यामः किं वा नः परिहास्यति ९
अहीनाशीविषान्क्रुद्धान्दंशाय समुपस्थितान्
कृत्वा कण्ठे च पृष्ठे च कः समुत्स्रष्टुमर्हति १०
आत्तशस्त्रा रथगताः कुपितास्तात पाण्डवाः
निःशेषं नः करिष्यन्ति क्रुद्धा ह्याशीविषा यथा ११
संनद्धो ह्यर्जुनो याति विवृत्य परमेषुधी
गाण्डीवं मुहुरादत्ते निःश्वसंश्च निरीक्षते १२
गदां गुर्वीं समुद्यम्य त्वरितश्च वृकोदरः
स्वरथं योजयित्वाशु निर्यात इति नः श्रुतम् १३
नकुलः खड्गमादाय चर्म चाप्यष्टचन्द्रकम्
सहदेवश्च राजा च चक्रुराकारमिङ्गितैः १४
ते त्वास्थाय रथान्सर्वे बहुशस्त्रपरिच्छदान्
अभिघ्नन्तो रथव्रातान्सेनायोगाय निर्ययुः १५
न क्षंस्यन्ते तथास्माभिर्जातु विप्रकृता हि ते
द्रौपद्याश्च परिक्लेशं कस्तेषां क्षन्तुमर्हति १६
पुनर्दीव्याम भद्रं ते वनवासाय पाण्डवैः
एवमेतान्वशे कर्तुं शक्ष्यामो भरतर्षभ १७
ते वा द्वादश वर्षाणि वयं वा द्यूतनिर्जिताः
प्रविशेम महारण्यमजिनैः प्रतिवासिताः १८
त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम्
ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश १९
निवसेम वयं ते वा तथा द्यूतं प्रवर्तताम् अक्षानुप्त्वा पुनर्द्यूतमिदं दीव्यन्तु पाण्डवाः २०
एतत्कृत्यतमं राजन्नस्माकं भरतर्षभ
अयं हि शकुनिर्वेद सविद्यामक्षसंपदम् २१

दृढमूला वयं राज्ये मित्राणि परिगृह्य च
सारवद्विपुलं सैन्यं सत्कृत्य च दुरासदम् २२
ते च त्रयोदशे वर्षे पारयिष्यन्ति चेद्व्रतम्
जेष्यामस्तान्वयं राजन्रोचतां ते परन्तप २३
धृतराष्ट्र उवाच
तूर्णं प्रत्यानयस्वैतान्कामं व्यध्वगतानपि
आगच्छन्तु पुनर्द्यूतमिदं कुर्वन्तु पाण्डवाः २४
वैशम्पायन उवाच
ततो द्रोणः सोमदत्तो बाह्लीकश्च महारथः
विदुरो द्रोणपुत्रश्च वैश्यापुत्रश्च वीर्यवान् २५
भूरिश्रवाः शान्तनवो विकर्णश्च महारथः
मा द्यूतमित्यभाषन्त शमोऽस्त्विति च सर्वशः २६
अकामानां च सर्वेषां सुहृदामर्थदर्शिनाम्
अकरोत्पाण्डवाह्वानं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः २७
अथाब्रवीन्महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरम्
पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तं गान्धारी शोककर्शिता २८
जाते दुर्योधने क्षत्ता महामतिरभाषत
नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः २९
व्यनदज्जातमात्रो हि गोमायुरिव भारत
अन्तो नूनं कुलस्यास्य कुरवस्तन्निबोधत ३०
मा बालानामशिष्टानामभिमंस्था मतिं प्रभो
मा कुलस्य क्षये घोरे कारणं त्वं भविष्यसि ३१
बद्धं सेतुं को नु भिन्द्याद्धमेच्छान्तं च पावकम्
शमे धृतान्पुनः पार्थान्कोपयेत्को नु भारत ३२
स्मरन्तं त्वामाजमीढ स्मारयिष्याम्यहं पुनः
शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे वेतराय वा ३३
न वै वृद्धो बालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन
त्वन्नेत्राः सन्तु ते पुत्रा मा त्वां दीर्णाः
प्रहासिषुः ३४
शमेन धर्मेण परस्य बुद्ध्या जाता बुद्धिः सास्तु ते मा प्रतीपा
प्रध्वंसिनी क्रूरसमाहिता श्रीर्मृदुप्रौढा गच्छति

पुत्रपौत्रान् ३५
अथाब्रवीन्महाराजो गान्धारीं धर्मदर्शिनीम्
अन्तः कामं कुलस्यास्तु न शक्ष्यामि निवारितुम् ३६
यथेच्छन्ति तथैवास्तु प्रत्यागच्छन्तु पाण्डवाः
पुनर्द्यूतं प्रकुर्वन्तु मामकाः पाण्डवैः सह ३७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ६६

सप्तषष्टितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो व्यध्वगतं पार्थं प्रातिकामी युधिष्ठिरम्
उवाचवचनाद्राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः १
उपस्तीर्णा सभा राजन्नक्षानुप्त्वा युधिष्ठिर
एहि पाण्डव दीव्येति पिता त्वामाह भारत २
युधिष्ठिर उवाच
धातुर्नियोगाद्भूतानि प्राप्नुवन्ति शुभाशुभम्
न निवृत्तिस्तयोरस्ति देवितव्यं पुनर्यदि ३
अक्षद्यूते समाह्वानं नियोगात्स्थविरस्य च
जानन्नपि क्षयकरं नातिक्रमितुमुत्सहे ४
वैशम्पायन उवाच
इति ब्रुवन्निववृते भ्रातृभिः सह पाण्डवः
जानंश्च शकुनेर्मायां पार्थो द्यूतमियात्पुनः ५
विविशुस्ते सभां तां तु पुनरेव महारथाः
व्यथयन्ति स्म चेतांसि सुहृदां भरतर्षभाः ६
यथोपजोषमासीनाः पुनर्द्यूतप्रवृत्तये
सर्वलोकविनाशाय दैवेनोपनिपीडिताः ७
शकुनिरुवाच
अमुञ्चत्स्थविरो यद्वो धनं पूजितमेव तत्
महाधनं ग्लहं त्वेकं शृणु मे भरतर्षभ ८
वयं द्वादश वर्षाणि युष्माभिर्द्यूतनिर्जिताः
प्रविशेम महारण्यं रौरवाजिनवाससः ९
त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम्
ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश १०

अस्माभिर्वा जिता यूयं वने वर्षाणि द्वादश
वसध्वं कृष्णया सार्धमजिनैः प्रतिवासिताः ११
त्रयोदशे च निर्वृत्ते पुनरेव यथोचितम्
स्वराज्यं प्रतिपत्तव्यमितरैरथ वेतरैः १२
अनेन व्यवसायेन सहास्माभिर्युधिष्ठिर
अक्षानुप्त्वा पुनर्द्यूतमेहि दीव्यस्व भारत १३
सभासदा ऊचुः
अहो धिग्वान्धवा नैनं बोधयन्ति महद्भयम्
बुद्ध्या बोध्यं न बुध्यन्ते स्वयं च भरतर्षभाः १४
वैशम्पायन उवाच
जनप्रवादान्सुबहूनिति शृण्वन्नराधिपः
ह्रिया च धर्मसङ्गाच्च पार्थो द्यूतमियात्पुनः १५
जानन्नपि महाबुद्धिः पुनर्द्यूतमवर्तयत्
अप्ययं न विनाशः स्यात्कुरूणामिति चिन्तयन् १६
युधिष्ठिर उवाच
कथं वै मद्विधो राजा स्वधर्ममनुपालयन्
आहूतो विनिवर्तेत दीव्यामि शकुने त्वया १७
शकुनिरुवाच
गवाश्चं बहुधेनूकमपर्यन्तमजाविकम्
गजाः कोशो हिरण्यं च दासीदासं च सर्वशः १८
एष नो ग्लह एवैको वनवासाय पाण्डवाः
यूयं वयं वा विजिता वसेम वनमाश्रिताः १९
अनेन व्यवसायेन दीव्याम भरतर्षभ
समुत्क्षेपेण चैकेन वनवासाय भारत २०
वैशम्पायन उवाच
प्रतिजग्राह तं पार्थो ग्लहं जग्राह सौबलः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २१
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तषष्टितमोऽध्यायः ६७
अष्ट षष्ठितमोऽध्यायः
वनवासाय चक्रुस्ते मतिं पार्थाः पराजिताः अजिनान्युत्तरीयाणि जगृहुश्च यथाक्रमम् १

अजिनैः संवृतान्दृष्ट्वा हृतराज्यानरिन्दमान्
प्रस्थितान्वनवासाय ततो दुःशासनोऽब्रवीत् २
प्रवृत्तं धार्तराष्ट्रस्य चक्रं राज्ञो महात्मनः
पराभूताः पाण्डुपुत्रा विपत्तिं परमां गताः ३
अद्य देवाः संप्रयाताः समैर्वर्त्मभिरस्थलैः
गुणज्येष्ठास्तथा ज्येष्ठा भूयांसो यद्वयं परैः ४
नरकं पातिताः पार्था दीर्घकालमनन्तकम्
सुखाच्च हीना राज्याच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः ५
बलेन मत्ता ये ते स्म धार्तराष्ट्रान्प्रहासिषुः
ते निर्जिता हृतधना वनमेष्यन्ति पाण्डवाः ६
चित्रान्संनाहानवमुञ्चन्तु चैषां वासांसि दिव्यानि
च भानुमन्ति
निवास्यन्तां रुरुचर्माणि सर्वे यथा ग्लहं
सौबलस्याभ्युपेताः ७
न सन्ति लोकेषु पुमांस ईदृशा इत्येव ये भावितबुद्धयः
सदा
ज्ञास्यन्ति तेऽत्मानमिमेऽद्य पाण्डवा विपर्यये
षण्ढतिला इवाफलाः ८
अयं हि वासोदय ईदृशानां मनस्विनां कौरव मा भवेद्वः
अदीक्षितानामजिनानि यद्वद्बलीयसां पश्यत
पाण्डवानाम् ९
महाप्राज्ञः सोमको यज्ञसेनः कन्यां पाञ्चालद्यं
पाण्डवेभ्यः प्रदाय
अकार्षीद्बै दुष्कृतं नेह सन्ति क्लीबाः पार्थाः
पतयो याज्ञसेन्याः १०
सूक्ष्मान्प्रावारानजिनानि चोदितान्दृष्ट्वारण्ये
निर्धनानप्रतिष्ठान्
कां त्वं प्रीतिं लप्स्यसे याज्ञसेनि पतिं वृणीष्व
यमिहान्यमिच्छसि ११
एते हि सर्वे कुरवः समेताः क्षान्ता दान्ताः सुद्रविणोपपन्नाः
एषां वृणीष्वैकतमं पतित्वे न त्वां

तपेत्कालविपर्ययोऽयम् १२
यथाफलाः षण्ढतिला यथा चर्ममया मृगाः
तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा अपि १३
किं पाण्डवांस्त्वं पतितानुपास्से मोघः श्रमः
षण्ढतिलानुपास्य
एवं नृशंसः परुषाणि पार्थानश्रावयद्धृतराष्ट्रस्य
पुत्रः १४
तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी
निर्भर्स्त्योच्चैस्तं निगृह्यैव रोषात्
उवाचेदं सहसैवोपगम्य सिंहो यथा हैमवतः शृगालम् १५
भीमसेन उवाच
क्रूर पापजनैर्जुष्टमकृतार्थं प्रभाषसे
गान्धारविद्यया हि त्वं राजमध्ये विकत्थसे १६
यथा तुदसि मर्माणि वाक्शरैरिह नो भृशम्
तथा स्मारयिता तेऽह कृन्तन्मर्माणि संयुगे १७
ये च त्वामनुवर्तन्ते कामलोभवशानुगाः
गोप्तारः सानुबन्धांस्तान्नेष्यामि यमसादनम् १८
वैशम्पायन उवाच
एवं ब्रुवाणमजिनैर्विवासितं दुःखाभिभूतं
परिनृत्यति स्म
मध्ये कुरूणां धर्मनिबद्धमार्गं गौर्गौरिति
स्माह्वयन्मुक्तलज्जः १९
भीमसेन उवाच
नृशंसं परुषं क्रूरं शक्यं दुःशासन त्वया
निकृत्या हि धनं लब्ध्वा को विकत्थितुमर्हति २०
मा ह स्म सुकृताँ ल्लोकान्गच्छेत्पार्थो वृकोदरः
यदि वक्षसि भित्त्वा ते न पिबेच्छोणितं रणे २१
धार्तराष्ट्रान्रणे हत्वा मिषतां सर्वधन्विनाम्
शमं गन्तास्मि न चिरात्सत्यमेतद्ब्रवीमि वः २२
वैशम्पायन उवाच
तस्य राजा सिंहगतेः सखेलं दुर्योधनो भीमसेनस्य हर्षात्

गतिं स्वगत्यानुचकार मन्दो निर्गच्छतां पाण्डवानां सभायाः २३
नैतावता कृतमित्यब्रवीत्तं वृकोदरः
संनिवृत्तार्धकायः
शीघ्रं हि त्वां निहतं सानुबन्धं संस्मार्याहं
प्रतिवक्ष्यामि मूढ २४
एतत्समीक्ष्यात्मनि चावमानं नियम्य मन्युं बलवान्स
मानी
राजानुगः संसदि कौरवाणां विनिष्क्रमन्वाक्यमुवाच
भीमः २५
अहं दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनञ्जयः
शकुनिं चाक्षकितवं सहदेवो हनिष्यति २६
इदं च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये बृहद्वचः
सत्यं देवाः करिष्यन्ति यन्नो युद्धं भविष्यति २७
सुयोधनमिमं पापं हन्तास्मि गदया युधि
शिरः पादेन चास्याहमधिष्ठास्यामि भूतले २८
वाक्यशूरस्य चैवास्य पुरुषस्य दुरात्मनः
दुःशासनस्यरुधिरं पातास्मि मृगराडिव २९
अर्जुन उवाच
नैव वाचा व्यवसितं भीम विज्ञायते सताम्
इतश्चतुर्दशे वर्षे द्रष्टारो यद्भविष्यति ३०
दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः
दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यति शोणितम् ३१
असूयितारं वक्तारं प्रस्तष्टारं दुरात्मनाम्
भीमसेन नियोगात्ते हन्ताहं कर्णमाहवे ३२
अर्जुनः प्रतिजानीते भीमस्य प्रियकाम्यया
कर्णं कर्णानुगांश्चैव रणे हन्तास्मि पत्रिभिः ३३
ये चान्ये प्रतियोत्स्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः
तांश्च सर्वाञ्शितैर्वाणैर्नेतास्मि यमसादनम् ३४
चलेद्धि हिमवान्स्थानान्निष्प्रभः स्याद्दिवाकरः
शैत्यं सोमात्प्रणश्येत मत्सत्यं विचलेद्यदि ३५
न प्रदास्यति चेद्राज्यमितो वर्षे चतुर्दशे

दुर्योधनो हि सकृत्य सत्यमेतद्भविष्यति ३६
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्तवति पार्थे तु श्रीमान्माद्रवतीसुतः
प्रगृह्य विपुलं बाहुं सहदेवः प्रतापवान् ३७
सौबलस्य वधं प्रेप्सुरिदं वचनमब्रवीत्
क्रोधसंरक्तनयनो निःश्वसन्निव पन्नगः ३८
अक्षान्यान्मन्यसे मूढ गान्धाराणां यशोहर
नैतेऽक्षा निशिता बाणास्त्वयैते समरे वृताः ३९
यथा चैवोक्तवान्भीमस्त्वामुद्दिश्य सबान्धवम्
कर्ताहं कर्मणस्तस्य कुरु कार्याणि सर्वशः ४०
हन्तास्मि तरसा युद्धे त्वां विक्रम्य सबान्धवम्
यदि स्थास्यसि संग्रामे क्षत्रधर्मेण सौबल ४१
सहदेववचः श्रुत्वा नकुलोऽपि विशां पते
दर्शनीयतमो नॄणामिदं वचनमब्रवीत् ४२
सुतेयं यज्ञसेनस्य द्यूतेऽस्मिन्धृतराष्ट्रजैः यैर्वाचः श्राविता रूक्षाः स्थितैदुर्योधनप्रिये ४३
तान्धार्तराष्ट्रान्दुर्वृत्तान्मुमूर्षून्काल
चोदितान्
दर्शयिष्यामि भूयिष्ठमहं वैवस्वतक्षयम् ४४
निदेशाद्धर्मराजस्य द्रौपद्याः पदवीं चरन्
निर्धार्तराष्ट्रां पृथिवीं कर्तास्मि नचिरादिव ४५
एवं ते पुरुषव्याघ्राः सर्वे व्यायतबाहवः
प्रतिज्ञा बहुलाः कृत्वा धृतराष्ट्रमुपागमन् ४६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टषष्टितमोऽध्यायः ६८

एकोन सप्ततितमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
आमन्त्रयामि भरतांस्तथा वृद्धं पितामहम्
राजानं सोमदत्तं च महाराजं च बाह्लिकम् १
द्रोणं कृपं नृपांश्चान्यानश्वत्थामानमेव च

विदुरं धृतराष्ट्रं च धार्तराष्ट्रांश्च सर्वशः २ युयुत्सुं संजयं चैव तथैवान्यान्सभासदः सर्वानामन्त्र्य गच्छामि द्रष्टास्मि पुनरेत्य वः ३
वैशम्पायन उवाच
न च किंचित्तदोचुस्ते ह्रिया सन्तो युधिष्ठिरम्
मनोभिरेव कल्याणं दध्युस्ते तस्य धीमतः ४
विदुर उवाच
आर्या पृथा राजपुत्री नारण्यं गन्तुमर्हति
सुकुमारी च वृद्धा च नित्यं चैव सुखोचिता ५
इह वत्स्यति कल्याणी सत्कृता मम वेश्मनि
इति पार्था विजानीध्वमगदं वोऽस्तु सर्वशः ६
युधिष्ठिर विजानीहि ममेदं भरतर्षभ
नाधर्मेण जितः कश्चिद्व्यथते वै पराजयात् ७
त्वं वै धर्मान्विजानीषे युधां वेत्ता धनंजयः
हन्तारीणां भीमसेनो नकुलस्त्वर्थसंग्रही ८
संयन्ता सहदेवस्तु धौम्यो ब्रह्मविदुत्तमः
धर्मार्थकुशला चैव द्रौपदी धर्मचारिणी ९
अन्योन्यस्य प्रियाः सर्वे तथैव प्रियवादिनः
परैरभेद्याः संतुष्टाः को वो न स्पृहयेदिह १०
एष वै सर्वकल्याणः समाधिस्तव भारत
नैनं शत्रुर्विषहते शक्रेणापि समोऽच्युत ११
हिमवत्यनुशिष्टोऽसि मेरुसावर्णिना पुरा
द्वैपायनेन कृष्णेन नगरे वारणावते १२
भृगुतुङ्गे च रामेण दृषद्वत्यां च शंभुना
अश्रौषीरसितस्यापि महर्षेरञ्जनं प्रति १३
द्रष्टा सदा नारदस्ते धौम्यस्तेऽय पुरोहितः
मा हार्षीः साम्पराये त्वं बुद्धिं तामृषिपूजिताम् १४
पुरूरवसमैलं त्वं बुद्ध्या जयसि पाण्डव
शक्त्या जयसि राज्ञोऽन्यानृषीन्धर्मोपसेवया १५ एन्द्रे जये धृतमना याम्ये कोपविधारणे

विसर्गे चैव कौबेरे वारुणे चैव संयमे १६
आत्मप्रदानं सौम्यत्वमद्भ्यश्चैवोपजीवनम्
भूमेः क्षमा च तेजश्च समग्रं सूर्यमण्डलात् १७
वायोर्बलं विद्धि स त्वं भूतेभ्यश्चात्मसंभवम्
अगदं वोऽस्तु भद्रं वो द्रक्ष्यामि पुनरागतान् १८
आपद्धमार्थकृच्छ्रेषु सर्वकार्येषु वा पुनः
यथावत्प्रतिपद्येथाः काले काले युधिष्ठिर १९
आपृष्टोऽसीह कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि भारत
कृतार्थं स्वस्तिमन्तं त्वां द्रक्ष्यामः
पुनरागतम् २०
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा पाण्डवः सत्यविक्रमः
भीष्मद्रोणौ नमस्कृत्य प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः २१
इति श्रीमहाभाते सभापर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६९

सप्ततितमोऽध्यायः वैशम्पायन उवाच
तस्मिन्संप्रस्थिते कृष्णा पृथां प्राप्य
यशस्विनीम्
आपृच्छद्भृशदुःखार्ता याश्चान्यास्तत्र योषितः १
यथार्हं वन्दनाश्लेषान्कृत्वा गन्तुमियेष सा
ततो निनादः सुमहान्पाण्डवान्तःपुरेऽभवत् २
कुन्ती च भृशसंतप्ता द्रौपदीं प्रेक्ष्य गच्छतीम्
शोकविह्वलया वाचा कृच्छ्राद्वचनमब्रवीत् ३
वत्से शोको न ते कार्यः प्राप्येदं व्यसनं महत्
स्त्रीधर्माणामभिज्ञासि शीलाचारवती तथा ४
न त्वां संदेष्टुमर्हामि भर्तॄन्प्रति शुचिस्मिते
साध्वीगुणसमाधानैर्भूषितं ते कुलद्वयम् ५
सभाग्याः कुरवश्चेमे ये न दग्धास्त्वयानघे
अरिष्टं व्रज पन्थानं मदनुध्यानबृंहिता ६
भाविन्यर्थे हि सत्स्त्रीणां वैक्लव्यं नोपजायते

गुरुधर्माभिगुप्ता च श्रेयः क्षिप्रमवाप्स्यसि ७
सहेदवश्च मे पुत्रः सदावेक्ष्यो वने वसन्
यथेदं व्यसनं प्राप्य नास्य सीदेन्महन्मनः ८
तथेत्युक्त्वा तु सा देवी स्रवन्नेत्रजलाविला
शोणिताक्तैकवसना मुक्तकेश्यभिनिर्ययौ ९
तां क्रोशन्तीं पृथा दुःखादनुवव्राज गच्छतीम्
अथापश्यत्सुतान्सर्वान्हृता भरणवाससः १०
रुरुचर्मावृततनून्ह्रिया किंचिदवाङ्मुखान्
परैः परीतान्संहृष्टैः सुहृद्भिश्चानुशोचितान् ११
तदवस्थान्सुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला
सस्वजानावदच्छोकात्तत्तद्विलपती बहु १२
कथं सद्धर्मचारित्रवृत्तस्थितिविभूषितान्
अक्षुद्रा न्दृढभक्तांश्च दैवतेज्यापरान्सदा १३
व्यसनं वः समभ्यागात्कोऽय विधिविपर्ययः
कस्यापध्यानजं चेदमागः पश्यामि वो धिया १४
स्यात्तु मद्भाग्यदोषोऽय याहं युष्मानजीजनम्
दुःखायासभुजोऽत्यर्थं युक्तानप्युत्तमैर्गुणैः १५
कथं वत्स्यथ दुर्गेषु वनेष्वृद्धिविनाकृताः
वीर्यसत्त्वबलोत्साहतेजोभिरकृशाः कृशाः १६
यद्येतदहमज्ञास्यं वनवासो हि वो ध्रुवम्
शतशृङ्गान्मृते पाण्डौ नागमिष्यं गजाह्वयम् १७
धन्यं वः पितरं मन्ये तपोमेधान्वितं तथा
यः पुत्राधिमसंप्राप्य स्वर्गेच्छामकरोत्प्रियाम्
१८
धन्यां चातीन्द्रि यज्ञानामिमां प्राप्तां परां
गतिम्
माद्री ं ! धर्मज्ञां कल्याणीं सर्वथैव हि १९
रत्या मत्या च गत्या च ययाहमभिसन्धिता
जीवितप्रियतां मह्यं धिगिमां क्लेशभागिनीम् २०
एवं विलपतीं कुन्तीमभिसान्त्व्य प्रणम्य च
पाण्डवा विगतानन्दा वनायैव प्रवव्रजुः २१
विदुरादयश्च तामार्तां कुन्तीमाश्वास्य हेतुभिः

प्रावेशयन्गृहं क्षत्तुः स्वयमार्ततराः शनैः २२
राजा च धृतराष्ट्रः स शोकाकुलितचेतनः
क्षत्तुः स्रंप्रेषयामास शीघ्रमागम्यतामिति २३
ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम्
तं पर्यपृच्छत्संविग्नो धृतराष्ट्रो नराधिपः २४
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ७०

एक सप्ततितमोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
कथं गच्छति कौन्तेयो धर्मराजो युधिष्ठिरः
भीमसेनः सव्यसाची माद्रीपुत्रौ च तावुभौ १
धौम्यश्चैव कथं क्षत्तद्रौर्प!दी वा तपस्विनी
श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं तेषामङ्गविचेष्टितम् २
विदुर उवाच
वस्त्रेण संवृत्य मुखं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
बाहू विशालौ कृत्वा तु भीमो गच्छति पाण्डवः ३
सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति
माद्रीपुत्रः सहदेवो मुखमालिप्य गच्छति ४
पांसूपलिप्तसर्वाङ्गो नकुलश्चित्तविह्वलः
दर्शनीयतमो लोके राजानमनुगच्छति ५
कृष्णा केशैः प्रतिच्छाद्य मुखमायतलोचना
दर्शनीया प्ररुदती राजानमनुगच्छति ६
धौम्यो याम्यानि सामानि रौद्राणि च विशां पते
गायन्गच्छति मार्गेषु कुशानादाय पाणिना ७
धृतराष्ट्र उवाच
विविधानीह रूपाणि कृत्वा गच्छन्ति पाण्डवाः
तन्ममाचक्ष्व विदुर कस्मादेवं व्रजन्ति ते ८
विदुर उवाच
निकृतस्यापि ते पुत्रैर्हृते राज्ये धनेषु च
न धर्माच्चलते बुद्धिर्धर्मराजस्य धीमतः ९
योऽसौ राजा घृणी नित्यं धार्तराष्ट्रेषु भारत
निकृत्या क्रोधसंतप्तो नोन्मीलयति लोचने १०

नाहं जनं निर्दहेयं दृष्ट्वा घोरेण चक्षुषा
स पिधाय मुखं राजा तस्माद्गच्छति पाण्डवः ११
यथा च भीमो व्रजति तन्मे निगदतः शृणु
बाह्वोर्बले नास्ति समो ममेति भरतर्षभ १२
बाहू विशालौ कृत्वा तु तेन भीमोऽपि गच्छति
बाहू दर्शयमानो हि बाहुद्रविणदर्पितः
चिकीर्षन्कर्म शत्रुभ्यो बाहुद्रव्यानुरूपतः १३
प्रदिशञ्शर संपातान्कुन्तीपुत्रोऽजुनस्तदा
सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति १४
असक्ताः सिकतास्तस्य यथा संप्रति भारत
अशक्तं शरवर्षाणि तथा मोक्ष्यति शत्रुषु १५
न मे कश्चिद्विजानीयान्मुखमद्येति भारत
मुखमालिप्य तेनासौ सहदेवोऽपि गच्छति १६
नाहं मनांस्याददेयं मार्गे स्त्रीणामिति प्रभो
पांसूपचितसर्वाङ्गो नकुलस्तेन गच्छति १७
एकवस्त्रा तु रुदती मुक्तकेशी रजस्वला
शोणिताक्तार्द्रवसना द्रौपदी वाक्यमब्रवीत् १८
यत्कृतेऽहमिमां प्राप्ता तेषां वर्षे चतुर्दशे
हतपत्यो हतसुता हतबन्धुजनप्रियाः १९
बन्धुशोणितदिग्धाङ्ग्यो मुक्तकेश्यो रजस्वलाः
एवं कृतोदका नार्यः प्रवेक्ष्यन्ति गजाह्वयम् २०
कृत्वा तु नैरृतान्दर्भान्धीरो धौम्यः पुरोहितः
सामानिगायन्याम्यानि पुरतो याति भारत २१
हतेषु भारतेष्वाजौ कुरूणां गुरवस्तदा
एवं सामानि गास्यन्तीत्युक्त्वा धौम्योऽपि गच्छति
२२
हा हा गच्छन्ति नो नाथाः समवेक्षध्वमीदृशम्
इति पौराः सुदुःखार्ताः क्रोशन्ति स्म समन्ततः २३
एवमाकारलिङ्गैस्ते व्यवसायं मनोगतम्
कथयन्तः स्म कौन्तेया वनं जग्मुर्मनस्विनः २४
एवं तेषु नराग्र्येषु निर्यत्सु गजसाह्वयात्
अनभ्रे विद्युतश्चासन्भूमिश्च समकम्पत २५

राहुरग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते
उल्का चाप्यपसव्यं तु परं कृत्वा व्यशीर्यत २६
प्रव्याहरन्ति क्रव्यादा गृध्रगोमायुवायसाः
देवायतनचैत्येषु प्राकाराट्टालकेषु च २७
एवमेते महोत्पाता वनं गच्छति पाण्डवे
भारतानामभावाय राजन्दुर्मन्त्रिते तव २८
नारदश्च सभामध्ये कुरूणामग्रतः स्थितः
महर्षिभिः परिवृतो रौद्रं वाक्यमुवाच ह २९
इतश्चतुर्दशे वर्षे विनङ्क्ष्यन्तीह कौरवाः
दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च ३०
इत्युक्त्वा दिवमाक्रम्य क्षिप्रमन्तरधीयत ब्राह्मीं श्रियं सुविपुलां बिभ्रद्देवर्षिसत्तमः
३१
ततो दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः
द्रोणं द्बीपममन्यन्त राज्यं चास्मै न्यवेदयन् ३२
अथाब्रवीत्ततो द्रोणो दुर्योधनममर्षणम्
दुःशासनं च कर्णं च सर्वानेव च भारतान् ३३
अवध्यान्पाण्डवानाहुर्देवपुत्रान्द्विजातयः
अहं तु शरणं प्राप्तान्वर्तमानो यथाबलम् ३४
गतान्सर्वात्मना भक्त्या धार्तराष्ट्रान्सराजकान्
नोत्सहे समभित्यक्तुं दैवमूलमतः परम् ३५
धर्मतः पाण्डुपुत्रा वै वनं गच्छन्ति निर्जिताः
ते च द्वादश वर्षाणि वने वत्स्यन्ति कौरवाः ३६
चरितब्रह्मचर्याश्च क्रोधामर्षवशानुगाः
वैरं प्रत्यानयिष्यन्ति मम दुःखाय पाण्डवाः ३७
मया तु भ्रंशितो राज्याद्द्रुपदः सखिविग्रहे
पुत्रार्थमयजत्क्रोधाद्वधाय मम भारत ३८
याजोपयाजतपसा पुत्रं लेभे स पावकात् धृष्टद्युम्नं द्रौपदीं च वेदीमध्यात्सुमध्यमाम् ३९
ज्वालावर्णो देवदत्तो धनुष्मान्कवची शरी मर्त्यधर्मतया तस्मादिति मां भयमाविशत् ४०

गतो हि पक्षतां तेषां पार्षतः पुरुषर्षभः
सृष्टप्राणो भृशतरं तस्माद्योत्से तवारिभिः ४१
मद्वधाय श्रुतो ह्येष लोके चाप्यतिविश्रुतः
नूनं सोऽयमनुप्राप्तस्त्वत्कृते कालपर्ययः ४२
त्वरिताः कुरुत श्रेयो नैतदेतावता कृतम्
मुहूर्तं सुखमेवैतत्तालच्छायेव हैमनी ४३
यजध्वं च महायज्ञैर्भोगानाश्नीत दत्त च
इतश्चतुर्दशे वर्षे महत्प्राप्स्यथ वैशसम् ४४
दुर्योधन निशम्यैतत्प्रतिपद्य यथेच्छसि
साम वा पाण्डवेयेषु प्रयुङ्क्ष्व यदि मन्यसे ४५
वैशम्पायन उवाच
द्रोणस्य वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम्
सम्यगाह गुरुः क्षत्तरुपावर्तय पाण्डवान् ४६
यदि वा न निवर्तन्ते सत्कृता यान्तु पाण्डवाः
सशस्त्ररथपादाता भोगवन्तश्च पुत्रकाः ४७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ७१

द्विसप्ततितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
वनं गतेषु पार्थेषु निर्जितेषु दुरोदरे
धृतराष्ट्रं महाराज तदा चिन्ता समाविशत् १
तं चिन्तयानमासीनं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम्
निःश्वसन्तमनेकाग्रमिति होवाच संजयः २
अवाप्य वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिप
प्रव्राज्य पाण्डवान्राज्याद्राजन्किमनुशोचसि ३
धृतराष्ट्र उवाच
अशोच्यं तु कुतस्तेषां येषां वैरं भविष्यति
पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्हि मित्रवद्भिर्महारथैः ४
संजय उवाच
तवेदं सुकृतं राजन्महद्बैरं भविष्यति
विनाशः सर्वलोकस्य सानुबन्धो भविष्यति ५
वार्यमाणोऽपि भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च

पाण्डवानां प्रियां भार्यां द्रौपदीं धर्मचारिणीम् ६
प्राहिणोदानयेहेति पुत्रो दुर्योधनस्तव
सूतपुत्रं सुमन्दात्मा निर्लज्जः प्रातिकामिनम् ७
धृतराष्ट्र उवाच
यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय पराभवम्
बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽपाचीनानि पश्यति ८
बुद्धौ कलुषभूतायां विनाशे प्रत्युपस्थिते
अनयो नयसङ्काशो हृदयान्नापसर्पति ९
अनर्थाश्चार्थरूपेण अर्थाश्चानर्थरूपिणः
उत्तिष्ठन्ति विनाशान्ते नूनं तच्चास्य रोचते १०
न कालो दण्डमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित्
कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ११
आसादितमिदं घोरं तुमुलं लोमहर्षणम्
पाञ्चालीमपकर्षद्भिः सभामध्ये तपस्विनीम् १२
अयोनिजां रूपवतीं कुले जातां विभावरीम्
को नु तां सर्वधर्मज्ञां परिभूय यशस्विनीम् १३
पर्यानयेत्सभामध्यमृते दुर्द्यूतदेविनम्
स्त्रीधर्मिणीं वरारोहां शोणितेन समुक्षिताम् १४
एकवस्त्रां च पाञ्चालद्यं पाण्डवानभ्यवेक्षतीम् हृतस्वान्भ्रष्टचित्तांस्तान्हृतदारान्हृतश्रियः
१५
विहीनान्सर्वकामेभ्यो दासभाववशं गतान्
धर्मपाशपरिक्षिप्तानशक्तानिव विक्रमे १६
क्रुद्धाममर्षितां कृष्णां दुःखितां कुरुसंसदि
दुर्योधनश्च कर्णश्च कटुकान्यभ्यभाषताम् १७
तस्याः कृपणचक्षुर्भ्यां प्रदह्येतापि मेदिनी
अपि शेषं भवेदद्य पुत्राणां मम संजय १८
भारतानां स्त्रियः सर्वा गान्धार्या सह सङ्गताः प्राक्रोशन्भैरवं तत्र दृष्ट्वा कृष्णां सभागताम् १९
अग्निहोत्राणि सायाह्ने न चाहूयन्त सर्वशः

ब्राह्मणाः कुपिताश्चासन्द्रौपद्याः परिकर्षणे २०
आसीन्निष्टानको घोरो निर्घातश्च महानभूत्
दिवोल्काश्चापतन्घोरा राहुश्चार्कमुपाग्रसत्
अपर्वणि महाघोरं प्रजानां जनयन्भयम् २१
तथैव रथशालासु प्रादुरासीद्धुताशनः
ध्वजाश्च व्यवशीर्यन्त भरतानामभूतये २२
दुर्योधनस्याग्निहोत्रे प्राक्रोशन्भैरवं शिवाः
तास्तदा प्रत्यभाषन्त रासभाः सर्वतोदिशम् २३
प्रातिष्ठत ततो भीष्मो द्रोणेन सह संजय
कृपश्च सोमदत्तश्च बाह्लीकश्च महारथः २४
ततोऽहमब्रुवं तत्र विदुरेण प्रचोदितः
वरं ददानि कृष्णायै काङ्क्षितं यद्यदिच्छति २५
अवृणोत्तत्र पाञ्चाली पाण्डवानमितौजसः
सरथान्सधनुष्कांश्चाप्यनुज्ञासिषमप्यहम् २६
अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो विदुरः सर्वधर्मवित्
एतदन्ताः स्थ भरता यद्वः कृष्णा सभां गता २७
एषा पाञ्चालराजस्य सुतैषा श्रीरनुत्तमा
पाञ्चाली पाण्डवानेतान्दैवसृष्टोपसर्पति २८
तस्याः पार्थाः परिक्लेशं न
क्षंस्यन्तेऽत्यमर्षणाः
वृष्णयो वा महेष्वासाः पाञ्चाला वा महौजसः २९
तेन सत्याभिसन्धेन वासुदेवेन रक्षिताः
आगमिष्यति बीभत्सुः पाञ्चालैरभिरक्षितः ३०
तेषां मध्ये महेष्वासो भीमसेनो महाबलः
आगमिष्यति धुन्वानो गदां दण्डमिवान्तकः ३१
ततो गाण्डीवनिर्घोषं श्रुत्वा पार्थस्य धीमतः
गदावेगं च भीमस्य नालं सोढुं नराधिपाः ३२
तत्र मे रोचते नित्यं पार्थैः सार्धं न विग्रहः
कुरुभ्यो हि सदा मन्ये पाण्डवाञ्शक्तिमत्तरान् ३३
तथा हि बलवान्राजा जरासंधो महाद्युतिः
बाहुप्रहरणेनैव भीमेन निहतो युधि ३४
तस्य ते शम एवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षभ

उभयोः पक्षयोर्युक्तं क्रियतामविशङ्कया ३५
एवं गावल्गणे क्षत्ता धर्मार्थसहितं वचः
उक्तवान्न गृहीतं च मया पुत्रहितेप्सया ३६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२
सभापर्व समाप्त

MahŒbhŒrata, by Veda VyŒsa, edited by Shri Pad Damodar Satvalekar, 1972 edition.
Sabha Parva typed by Naresh Prasad Singh, B.A. Proofread by Prabhakar Prasad, Vedantacharya (Ph.D.). Font conversion by Claude Setzer and Ralph Bunker. Formatted for Maharishi University of Management Vedic Literature Collection. श्रीगणेशाय नमः
ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्

प्रथमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
एवं द्यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मभिः
धार्तराष्ट्रैः सहामात्यैर्निकृत्या द्विजसत्तम १
श्राविताः परुषा वाचः सृजद्भिर्वैरमुत्तमम्
किमकुर्वन्त कौरव्या मम पूर्वपितामहाः २
कथं चैश्वर्यविभ्रष्टाः सहसा दुःखमेयुषः
वने विजह्रिरे पार्थाः शक्रप्रतिमतेजसः ३
के चैनानन्ववर्तन्त प्राप्तान्व्यसनमुत्तमम्
किमाहाराः किमाचाराः क्व च वासो महात्मनाम् ४
कथं द्वादश वर्षाणि वने तेषां महात्मनाम्
व्यतीयुर्ब्राह्मणश्रेष्ठ शूराणामरिघातिनाम् ५
कथं च राजपुत्री सा प्रवरा सर्वयोषिताम् पतिव्रता महाभागा सततं सत्यवादिनी

वनवासमदुःखार्हा दारुणं प्रत्यपद्यत ६
एतदाचक्ष्व मे सर्वं विस्तरेण तपोधन
श्रोतुमिच्छामि चरितं भूरिद्रविणतेजसाम्
कथ्यमानं त्वया विप्र परं कौतूहलं हि मे ७
वैशम्पायन उवाच
एवं द्यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मभिः धार्तराष्ट्रैः सहामात्यैर्निर्ययुर्गजसाह्वयात्
८
वर्धमानपुरद्वारेणाभिनिष्क्रम्य ते तदा
उदङ्मुखाः शस्त्रभृतः प्रययुः सह कृष्णया ९
इन्द्रसेनादयश्चैनान्भृत्याः परिचतुर्दश
रथैरनुययुः शीघ्रैः स्त्रिय आदाय सर्वशः १०
व्रजतस्तान्विदित्वा तु पौराः शोकाभिपीडिताः
गर्हयन्तोऽसकृद्भीष्मविदुरद्रोणगौतमान्
ऊचुर्विगतसंत्रासाः समागम्य परस्परम् ११
नेदमस्ति कुलं सर्वं न वयं न च नो गृहाः
यत्र दुर्योधनः पापः सौबलेयेन पालितः
कर्णदुःशासनाभ्यां च राज्यमेतच्चिकीर्षति १२
नो चेत्कुलं न चाचारो न धर्मोऽथ कुतः सुखम्
यत्र पापसहायोऽय पापो राज्यं बुभूषते १३
दुर्योधनो गुरुद्वेषी त्यक्ताचारसुहृज्जनः
अर्थलुब्धोऽभिमानी च नीचः प्रकृतिनिर्घृणः १४
नेयमस्ति मही कृत्स्ना यत्र दुर्योधनो नृपः
साधु गच्छामहे सर्वे यत्र गच्छन्ति पाण्डवाः १५
सानुक्रोशा महात्मानो विजितेन्द्रियशत्रवः
ह्रीमन्तः कीर्तिमन्तश्च धर्माचारपरायणाः १६
एवमुक्त्वानुजग्मुस्तान्पाण्डवांस्ते समेत्य च ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे तान्कुन्तीमाद्रिनन्दनान् १७
क्व गमिष्यथ भद्रं वस्त्यक्त्वास्मान्दुःखभागिनः वयमप्यनुयास्यामो यत्र यूयं गमिष्यथ १८
अधर्मेण जिताञ्श्रुत्वा युष्मांस्त्यक्तघृणैः परैः

उद्विग्नाः स्म भृशं सर्वे नास्मान्हातुमिहार्हथ १९
भक्तानुरक्ताः सुहृदः सदा प्रियहिते रतान्
कुराजाधिष्ठिते राज्ये न विनश्येम सर्वशः २०
श्रूयतां चाभिधास्यामो गुणदोषान्नरर्षभाः
शुभाशुभाधिवासेन संसर्गं कुरुते यथा २१
वस्त्रमापस्तिलान्भूमिं गन्धो वासयते यथा
पुष्पाणामधिवासेन तथा संसर्गजा गुणाः २२
मोहजालस्य योनिर्हि मूढैरेव समागमः
अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः २३
तस्मात्प्राज्ञैश्च वृद्धैश्च
सुस्वभावैस्तपस्विभिः
सद्भिश्च सह संसर्गः कार्यः शमपरायणैः २४
येषां त्रीण्यवदातानि योनिर्विद्या च कर्म च तान्सेवेत्तैः समास्या हि शास्त्रेभ्योऽपि गरीयसी
२५
निरारम्भा ह्यपि वयं पुण्यशीलेषु साधुषु
पुण्यमेवाप्नुयामेह पापं पापोपसेवनात् २६
असतां दर्शनात्स्पर्शात्संजल्पनसहासनात्
धर्माचाराः प्रहीयन्ते न च सिध्यन्ति मानवाः २७
बुद्धिश्च हीयते पुंसां नीचैः सह समागमात्
मध्यमैर्मध्यतां याति श्रेष्ठतां याति चोत्तमैः २८
येगुणाः कीर्तिता लोके धर्मकामार्थसंभवाः
लोकाचारात्मसंभूता वेदोक्ताः शिष्टसंमताः २९
ते युष्मासु समस्ताश्च व्यस्ताश्चैवेह सद्गुणाः इच्छामो गुणवन्मध्ये वस्तुं श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः ३०
युधिष्ठिर उवाच
धन्या वयं यदस्माकं स्नेहकारुण्ययन्त्रिताः
असतोऽपि गुणानाहुर्ब्राह्मणप्रमुखाः प्रजाः ३१
तदहं भ्रातृसहितः सर्वान्विज्ञापयामि वः
नान्यथा तद्धि कर्तव्यमस्मत्स्नेहानुकम्पया ३२
भीष्मः पितामहो राजा विदुरो जननी च मे

सुहृज्जनश्च प्रायो मे नगरे नागसाह्वये ३३
ते त्वस्मद्धितकामार्थं पालनीयाः प्रयत्नतः
युष्माभिः सहितैः सर्वैः शोकसंतापविह्वलाः ३४
निवर्ततागता दूरं समागमनशापिताः
स्वजने न्यासभूते मे कार्या स्नेहान्विता मतिः ३५
एतद्धि मम कार्याणां परमं हृदि संस्थितम्
सुकृतानेन मे तुष्टिः सत्कारश्च भविष्यति ३६
वैशम्पायन उवाच
तथानुमन्त्रितास्तेन धर्मराजेन ताः प्रजाः
चक्रुरार्तस्वरं घोरं हा राजन्निति दुःखिताः ३७
गुणान्पार्थस्य संस्मृत्य दुःखार्ताः परमातुराः
अकामाः संन्यवर्तन्त समागम्याथ पाण्डवान् ३८
निवृत्तेषु तु पौरेषु रथानास्थाय पाण्डवाः
प्रजग्मुर्जाह्नवीतीरे प्रमाणाख्यं महावटम् ३९
तं ते दिवसशेषेण वटं गत्वा तु पाण्डवाः
ऊषुस्तां रजनीं वीराः संस्पृश्य सलिलं शुचिः
उदकेनैव तां रात्रिमूषुस्ते दुःखकर्शिताः ४०
अनुजग्मुश्च तत्रैतान्स्नेहात्केचिद् द्विजातयः
साग्नयोऽनग्नयश्चैव सशिष्यगणबान्धवाः
स तैः परिवृतो राजा शुशुभे ब्रह्मवादिभिः ४१
तेषां प्रादुष्कृताग्नीनां मुहूर्ते रम्यदारुणे
ब्रह्मघोषपुरस्कारः संजल्पः समजायत ४२
राजानं तु कुरुश्रेष्ठं ते हंसमधुरस्वराः
आश्वासयन्तो विप्राग्र्याः क्षपां सर्वां
व्यनोदयन् ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि प्रथमोऽध्यायः १

द्वितीयोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
प्रभातायां तु शर्वर्यां तेषामक्लिष्टकर्मणाम् वनं यियासतां विप्रास्तस्थुर्भिक्षाभुजोऽग्रतः तानुवाच ततो राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः १

वयं हि हृतसर्वस्वा हृतराज्या हृतश्रियः
फलमूलामिषाहारा वनं यास्याम दुःखिताः २
वनं च दोषबहुलं बहुव्यालसरीसृपम्
परिक्लेशश्च वो मन्ये ध्रुवं तत्र भविष्यति ३
ब्राह्मणानां परिक्लेशो दैवतान्यपि सादयेत्
किं पुनर्मामितो विप्रा निवर्तध्वं यथेष्टतः ४
ब्राह्मणा ऊचुः
गतिर्या भवतां राजंस्तां वयं गन्तुमुद्यताः नार्हथास्मान्परित्यक्तुं भक्तान्सद्धर्मदर्शिनः
५
अनुकम्पां हि भक्तेषु दैवतान्यपि कुर्वते
विशेषतो ब्राह्मणेषु सदाचारावलम्बिषु ६
युधिष्ठिर उवाच
ममापि परमा भक्तिर्ब्राह्मणेषु सदा द्विजाः
सहायविपरिभ्रंशस्त्वयं सादयतीव माम् ७
आहरेयुर्हि मे येऽपि फलमूलमृगांस्तथा
त इमे शोकजैर्दुःखैर्भ्रातरो मे विमोहिताः ८
द्रौपद्या विप्रकर्षेण राज्यापहरणेन च
दुःखान्वितानिमान्क्लेशैर्नाहं योक्तुमिहोत्सहे ९
ब्राह्मणा ऊचुः
अस्मत्पोषणजा चिन्ता मा भूत्ते हृदि पार्थिव
स्वयमाहृत्य वन्यानि अनुयास्यामहे वयम् १०
अनुध्यानेन जप्येन विधास्यामः शिवं तव
कथाभिश्चानुकूलाभिः सह रंस्यामहे वने ११
युधिष्ठिर उवाच
एवमेतन्न संदेहो रमेयं ब्राह्मणैः सह
न्यूनभावात्तु पश्यामि प्रत्यादेशमिवात्मनः १२
कथं द्रक्ष्यामि वः सर्वान्स्वयमाहृतभोजनान्
मद्भक्त्या
क्लिश्यतोऽनर्हान्धिक्पापान्धृतराष्ट्रजान् १३
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वा स नृपः शोचन्निषसाद महीतले

तमध्यात्मरतिर्विद्वाञ्शौनको नाम वै द्विजः
योगे सांख्ये च कुशलो राजानमिदमब्रवीत् १४
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् १५
न हि ज्ञानविरुद्धेषु बहुदोषेषु कर्मसु
श्रेयोघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः १६
अष्टाङ्गां बुद्धिमाहुर्यां
सर्वाश्रेयोविघातिनीम्
श्रुतिस्मृतिसमायुक्तां सा राजंस्त्वय्यवस्थिता १७
अर्थकृच्छ्रेषु दुर्गेषु व्यापत्सु स्वजनस्य च
शारीरमानसैर्दुःखैर्न सीदन्ति भवद्विधाः १८
श्रूयतां चाभिधास्यामि जनकेन यथा पुरा
आत्मव्यवस्थानकरा गीताः श्लोका महात्मना १९
मनोदेहसमुत्थाभ्यां दुःखाभ्यामर्दितं जगत्
तयोर्व्याससमासाभ्यां शमोपायमिमं शृणु २०
व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविवर्जनात्
दुःखं चतुर्भिः शारीरं कारणैः संप्रवर्तते २१
तदाशुप्रतिकाराच्च सततं चाविचिन्तनात्
आधिव्याधिप्रशमनं क्रियायोगद्वयेन तु २२
मतिमन्तो ह्यतो वैद्याः शमं प्रागेव कुर्वते
मानसस्य प्रियाख्यानैः संभोगोपनयैर्नृणाम् २३
मानसेन हि दुःखेन शरीरमुपतप्यते
अयःपिण्डेन तप्तेन कुम्भसंस्थमिवोदकम् २४
मानसं शमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाग्निमिवाम्बुना
प्रशान्ते मानसे दुःखे शारीरमुपशाम्यति २५
मनसो दुःखमूलं तु स्नेह इत्युपलभ्यते
स्नेहात्तु सज्जते जन्तुर्दुःखयोगमुपैति च २६
स्नेहमूलानि दुःखानि स्नेहजानि भयानि च
शोकहर्षौ तथायासः सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते २७
स्नेहात्कारणरागश्च प्रजज्ञे वैषयस्तथा
अश्रेयस्कावुभावेतौ पूर्वस्तत्र गुरुः स्मृतः २८
कोटराग्निर्यथाशेषं समूलं पादपं दहेत्

धर्मार्थिनं तथाल्पोऽपि रागदोषो विनाशयेत् २९
विप्रयोगे न तु त्यागी दोषदर्शी समागमात्
विरागं भजते जन्तुनिर्वैरो निष्परिग्रहः ३०
तस्मात्स्नेहं स्वपक्षेभ्यो मित्रेभ्यो धनसंचयात्
स्वशरीरसमुत्थं तु ज्ञानेन विनिवर्तयेत् ३१
ज्ञानान्वितेषु मुख्येषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु
न तेषु सज्जते स्नेहः पद्मपत्रेष्विवोदकम् ३२
रागाभिभूतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते
इच्छा संजायते तस्य ततस्तृष्णा प्रवर्तते ३३
तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी नृणाम्
अधर्मबहुला चैव घोरा पापानुबन्धिनी ३४
या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम्
३५
अनाद्यन्ता तु सा तृष्णा अन्तर्देहगता नृणाम्
विनाशयति संभूता अयोनिज इवानलः ३६
यथैधः स्वसमुत्थेन वह्निना नाशमृच्छति
तथाकृतात्मा लोभेन सहजेन विनश्यति ३७
राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि
भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ३८
यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि
भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वेण वित्तवान् ३९
अर्थ एव हि केषांचिदनर्थो भविता नृणाम्
अर्थश्रेयसि चासक्तो न श्रेयो विन्दते नरः
तस्मादर्थागमाः सर्वे मनोमोहविवर्धनाः ४०
कार्पण्यं दर्पमानौ च भयमुद्वेग एव च
अर्थजानि विदुः प्राज्ञा दुःखान्येतानि देहिनाम् ४१
अर्थस्योपार्जने दुःखं पालने च क्षये तथा
नाशे दुःखं व्यये दुःखं घ्नन्ति चैवार्थकारणात् ४२
अर्था दुःखं परित्यक्तुं पालिताश्चापि तेऽसुखाः
दुःखेन चाधिगम्यन्ते तेषां नाशं न चिन्तयेत् ४३
असन्तोषपरा मूढाः सन्तोषं यान्ति पण्डिताः

अन्तो नास्ति पिपासायाः सन्तोषं परमं सुखम्
तस्मात्संतोषमेवेह धनं पश्यन्ति पण्डिताः ४४
अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः
एश्वर्यं प्रियसंवासो गृध्येदेषु न पण्डितः ४५
त्यजेत संचयांस्तस्मात्तज्जं क्लेशं सहेत कः
न हि संचयवान्कश्चिद् दृश्यते निरुपद्रवः ४६
अतश्च धर्मिभिः पुम्भिरनीहार्थः प्रशस्यते
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ४७
युधिष्ठरैवमर्थेषु न स्पृहां कर्तुमर्हसि
धर्मेण यदि ते कार्यं विमुक्तेच्छो भवार्थतः ४८
युधिष्ठिर उवाच
नार्थोपभोगलिप्सार्थमियमर्थेप्सुता मम
भरणार्थं तु विप्राणां ब्रह्मन्काङ्क्षे न लोभतः ४९
कथं ह्यस्मद्विधो ब्रह्मन्वर्तमानो गृहाश्रमे
भरणं पालनं चापि न कुर्यादनुयायिनाम् ५०
संविभागो हि भूतानां सर्वेषामेव शिष्यते
तथैवापचमानेभ्यः प्रदेयं गृहमेधिना ५१
तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता
सतामेतानि गेहेषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ५२
देयमार्तस्य शयनं स्थितश्रान्तस्य चासनम्
तृषितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम् ५३
चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनृताम्
प्रत्युद्गम्याभिगमनं कुर्यान्न्यायेन चार्चनम् ५४
अग्निहोत्रमनड्वांश्च ज्ञातयोऽतिथिबान्धवाः
पुत्रदारभृताश्चैव निर्दहेयुरपूजिताः ५५
नात्मार्थं पाचयेदन्नं न वृथा घातयेत्पशून्
न च तत्स्वयमश्नीयाद्विधिवद्यन्न निर्वपेत् ५६
श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि
वैश्वदेवं हि नामैतत्सायंप्रातर्विधीयते ५७
विघसाशी भवेत्तस्मान्नित्यं चामृतभोजनः
विघसं भृत्यशेषं तु यज्ञशेषं तथामृतम् ५८
एतां यो वर्तते वृत्तिं वर्तमानो गृहाश्रमे

तस्य धर्मं परं प्राहुः कथं वा विप्र मन्यसे ५९
शौनक उवाच
अहो बत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत्
येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ६०
शिश्नोदरकृतेऽप्राज्ञः करोति विघसं बहु
मोहरागसमाक्रान्त इन्द्रियार्थवशानुगः ६१
ह्रियते बुध्यमानोऽपि नरो हारिभिरिन्द्रियैः
विमूढसंज्ञो दुष्टाश्वैरुद्भ्रान्तैरिव सारथिः ६२
षडिन्द्रियाणि विषयं समागच्छन्ति वै यदा
तदा प्रादुर्भवत्येषां पूर्वसंकल्पजं मनः ६३
मनो यस्येन्द्रियग्रामविषयं प्रति चोदितम्
तस्यौत्सुक्यं संभवति प्रवृत्तिश्चोपजायते ६४
ततः संकल्पवीर्येण कामेन विषयेषुभिः
विद्धः पतति लोभाग्नौ ज्योतिर्लोभात्पतङ्गवत् ६५
ततो विहारैराहारैर्मोहितश्च विशां पते
महामोहमुखे मग्नो नात्मानमवबुध्यते ६६
एवं पतति संसारे तासु तास्विह योनिषु
अविद्याकर्मतृष्णाभिर्भ्राम्यमाणोऽथ चक्रवत् ६७
ब्रह्मादिषु तृणान्तेषु भूतेषु परिवर्तते
जले भुवि तथाकाशे जायमानः पुनः पुनः ६८
अबुधानां गतिस्त्वेषा बुधानामपि मे शृणु
ये धर्मे श्रेयसि रता विमोक्षरतयो जनाः ६९
यदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेति च
तस्माद्धर्मानिमान्सर्वान्नाभिमानात्समाचरेत् ७०
इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं क्षमा दमः
अलोभ इति मार्गोऽय धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ७१
तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गः पितृयानपथे स्थितः
कर्तव्यमिति यत्कार्यं नाभिमानात्समाचरेत् ७२
उत्तरो देवयानस्तु सद्भिराचरितः सदा
अष्टाङ्गेनैव मार्गेण विशुद्धात्मा समाचरेत् ७३
सम्यक्संकल्पसंबन्धात्सम्यक्चेन्द्रियनिग्रहात्
सम्यग्व्रतविशेषाच्च सम्यक्च गुरुसेवनात् ७४

सम्यगाहारयोगाच्च सम्यक्चाध्ययनागमात् सम्यक्कर्मोपसंन्यासात्सम्यक्चित्तनिरोधनात्
एवं कर्माणि कुर्वन्ति संसारविजिगीषवः ७५
रागद्वेषविनिर्मुक्ता एश्वर्यं देवता गताः
! साध्यास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि
योगैश्वर्येण संयुक्ता धारयन्ति प्रजा इमाः ७६
तथा त्वमपि कौन्तेय शममास्थाय पुष्कलम्
तपसा सिद्धिमन्विच्छ योगसिद्धिं च भारत ७७
पितृमातृमयी सिद्धिः प्राप्ता कर्ममयी च ते
तपसा सिद्धिमन्विच्छ द्विजानां भरणाय वै ७८
सिद्धा हि यद्यदिच्छन्ति कुर्वते तदनुग्रहात्
तस्मात्तपः समास्थाय कुरुष्वात्ममनोरथम् ७९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः २

तृतीयोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
शौनकेनैवमुक्तस्तु कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
पुरोहितमुपागम्य भ्रातृमध्येऽब्रवीदिदम् १
प्रस्थितं मानुयान्तीमे ब्राह्मणा वेदपारगाः
न चास्मि पालने शक्तो बहुदुःखसमन्वितः २
परित्यक्तुं न शक्नोमि दानशक्तिश्च नास्ति मे
कथमत्र मया कार्यं भगवांस्तद्ब्रवीतु मे ३
मुहूर्तमिव स ध्यात्वा धर्मेणान्विष्य तां गतिम्
युधिष्ठिरमुवाचेदं धौम्यो धर्मभृतां वरः ४
पुरा सृष्टानि भूतानि पीड्यन्ते क्षुधया भृशम्
ततोऽनुकम्पया तेषां सविता स्वपिता इव ५
गत्वोत्तरायणं तेजोरसानुद्धृत्य रश्मिभिः
दक्षिणायनमावृत्तो महीं निविशते रविः ६
क्षेत्रभूते ततस्तस्मिन्नोषधीरोषधीपतिः
दिवस्तेजः समुद्धृत्य जनयामास वारिणा ७
निषिक्तश्चन्द्रतेजोभिः सूयते भूगतो रविः
ओषध्यः षड्रसा मेध्यास्तदन्नं प्राणिनां भुवि ८

एवं भानुमयं ह्यन्नं भूतानां प्राणधारणम्
पितैष सर्वभूतानां तस्मात्तं शरणं व्रज ९
राजानो हि महात्मानो योनिकर्मविशोधिताः
उद्धरन्ति प्रजाः सर्वास्तप आस्थाय पुष्कलम् १०
भीमेन कार्तवीर्येण वैन्येन नहुषेण च
तपोयोगसमाधिस्थैरुद्धृता ह्यापदः प्रजाः ११
तथा त्वमपि धर्मात्मन्कर्मणा च विशोधितः
तप आस्थाय धर्मेण द्विजातीन्भर भारत १२
एवमुक्तस्तु धौम्येन तत्कालसदृशं वचः
धर्मराजो विशुद्धात्मा तप आतिष्ठदुत्तमम् १३
पुष्पोपहारैर्बलिभिरर्चयित्वा दिवाकरम्
योगमास्थाय धर्मात्मा वायुभक्षो जितेन्द्रियः
गाङ्गेयं वार्युपस्पृश्य प्राणायामेन तस्थिवान् १४
जनमेजय उवाच
कथं कुरूणामृषभः स तु राजा युधिष्ठिरः
विप्रार्थमाराधितवान्सूर्यमद्भुतविक्रमम् १५
वैशम्पायन उवाच
शृणुष्वावहितो राजञ्शुचिर्भूत्वा समाहितः
क्षणं च कुरु राजेन्द्र सर्वं वक्ष्याम्यशेषतः १६
धौम्येन तु यथा प्रोक्तं पार्थाय सुमहात्मने
नाम्नामष्टशतं पुण्यं तच्छृणुष्व महामते १७
सूर्योऽयमा भगस्त्वष्टा पूषार्कः सविता रविः
गभस्तिमानजः कालो मृत्युर्धाता प्रभाकरः १८
पृथिव्यापश्च तेजश्च खं वायुश्च परायणम्
सोमो बृहस्पतिः शुक्रो बुधोऽङ्गारक एव च १९
इन्द्रो विवस्वान्दीप्तांशुः शुचिः गौरिः शनैश्चरः ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्दो वैश्रवणो यमः
२०
वैद्युतो जाठरश्चाग्निरैन्धनस्तेजसां पतिः
धर्मध्वजो वेदकर्ता वेदाङ्गो वेदवाहनः २१
कृतं त्रेता द्वापरश्च कलि सर्वामराश्रयः
कला काष्ठा मुहूर्ताश्च पक्षा मासा ऋतुस्तथा २२

संवत्सरकरोऽश्वत्थः कालचक्रो विभावसुः
पुरुषः शाश्वतो योगी व्यक्ताव्यक्तः सनातनः २३
लोकाध्यक्षः प्रजाध्यक्षो विश्वकर्मा तमोनुदः
वरुणः सागरॐऽशुश्च जीमूतो जीवनोऽरिहा २४
भूताश्रयो भूतपतिः सर्वभूतनिषेवितः
मणिःसुवर्णो भूतादिः कामदः सर्वतोमुखः २५
जयो विशालो वरदः शीघ्रगः प्राणधारणः
धन्वन्तरिर्धूमकेतुरादिदेवोऽदितेः सुतः २६
द्वादशात्मारविन्दाक्षः पिता माता पितामहः
स्वर्गद्वारं प्रजाद्वारं मोक्षद्वारं
त्रिविष्टपम् २७
देहकर्ता प्रशान्तात्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः
चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा मैत्रेण वपुषान्वितः २८
एतद्वै कीर्तनीयस्य सूर्यस्यैव महात्मनः
नाम्नामष्टशतं पुण्यं शक्रेणोक्तं महात्मना २९
शक्राच्च नारदः प्राप्तो धौम्यश्च तदन्तरम्
धौम्याद्युधिष्ठिरः प्राप्य
सर्वान्कामानवाप्तवान् ३०
सुरपितृगणयक्षसेवितं ह्यसुरनिशाचरसिद्धवन्दितम्
वरकनकहुताशनप्रभं तवमपि मनस्यभिधेहि भास्करम् ३१
सूर्योदये यस्तु समाहितः पठेत्स पुत्रलाभं
धनरत्नसंचयान्
लभेत जातिस्मरतां सदा नरः स्मृतिं च मेधां च स
विन्दते पराम् ३२
इमं स्तवं देववरस्य यो नरः प्रकीर्तयेच्छुचिसुमनाः
समाहितः
स मुच्यते शोकदवाग्निसागराल्लभेत कामान्मनसा
यथेप्सितान् ३३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ३

चतुर्थोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच

ततो दिवाकरः प्रीतो दर्शयामास पाण्डवम्
दीप्यमानः स्ववपुषा ज्वलन्निव हुताशनः १
यत्तेऽभिलषितं राजन्सर्वमेतदवाप्स्यसि
अहमन्नं प्रदास्यामि सप्त पञ्च च ते समाः २
फलमूलामिषं शाकं संस्कृतं यन्महानसे
चतुर्विधं तदन्नाद्यमक्षय्यं ते भविष्यति
धनं च विविधं तुभ्यमित्युक्त्वान्तरधीयत ३
लब्ध्वा वरं तु कौन्तेयो जलादुत्तीर्य धर्मवित्
जग्राह पादौ धौम्यस्य भ्रातॄंश्चास्वजताच्युतः ४
द्रौपद्या सह संगम्य पश्यमानोऽभ्ययात्प्रभुः
महानसे तदान्नं तु साधयामास पाण्डवः ५
संस्कृतं प्रसवं याति वन्यमन्नं चतुर्विधम्
अक्षय्यं वर्धते चान्नं तेन भोजयते द्विजान् ६
भुक्तवत्सु च विप्रेषु भोजयित्वानुजानपि
शेषं विघससंज्ञं तु पश्चाद्भुङ्क्ते युधिष्ठिरः
युधिष्ठिरं भोजयित्वा शेषमश्नाति पार्षती ७
एवं दिवाकरात्प्राप्य दिवाकरसमद्युतिः
कामान्मनोभिलषितान्ब्राह्मणेभ्यो ददौ प्रभुः ८
पुरोहितपुरोगाश्च तिथिनक्षत्रपर्वसु
यज्ञियार्थाः प्रवर्तन्ते विधिमन्त्रप्रमाणतः ९
ततः कृतस्वस्त्ययना धौम्येन सह पाण्डवाः
द्विजसङ्घैः परिवृताः प्रययुः काम्यकं वनम् १०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ४

पञ्चमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
वनं प्रविष्टेष्वथ पाण्डवेषु प्रज्ञाचक्षुस्तप्यमानोऽम्बिकेयः
धर्मात्मानं विदुरमगाधबुद्धिं सुखासीनो वाक्यमुवाच राजा १
प्रज्ञा च ते भार्गवस्येव शुद्धा धर्मं च त्वं परमं वेत्थ सूक्ष्मम्

समश्च त्वं संमतः कौरवाणां पथ्यं चैषां मम चैव ब्रवीहि २
एवं गते विदुर यदद्य कार्यं पौराश्चेमे
कथमस्मान्भजेरन्
ते चाप्यस्मान्नोद्धरेयुः समूलान्न कामये तांश्च
विनश्यमानान् ३
विदुर उवाच
त्रिवर्गोऽय धर्ममूलो नरेन्द्र राज्यं चेदं
धर्ममूलं वदन्ति
धर्मे राजन्वर्तमानः स्वशक्त्या
पुत्रान्सर्वान्पाहि कुन्तीसुतांश्च ४
स वै धर्मो विप्रलुप्तः सभायां पापात्मभिः
सौबलेयप्रधानैः
आहूयकुन्तीसुतमक्षवत्यां पराजैषीत्सत्यसन्धं
सुतस्ते ५
एतस्य ते दुष्प्रणीतस्य राजञ्शेषस्याहं
परिपश्याम्युपायम्
यथा पुत्रस्तव कौरव्य पापान्मुक्तो लोको
प्रतितिष्ठेत साधु ६
तद्वै सर्वं पाण्डुपुत्रा लभन्तां यत्तद्राजन्नतिसृष्टं त्वयासीत्
एष धर्मः परमो यत्स्वकेन राजा तुष्येन्न परस्वेषु
गृध्येत् ७
एतत्कार्यं तव सर्वप्रधानं तेषां तुष्टिः
शकुनेश्चावमानः
एवं शेषं यदि पुत्रेषु ते स्यादेतद्राजंस्त्वरमाणः
कुरुष्व ८
अथैतदेवं न करोषि राजन्ध्रुवं कुरूणां भविता विनाशः
न हि क्रुद्धो भीमसेनोऽजुनो वा शेषं
कुर्याच्छात्रवाणामनीके ९
येषां योद्धा सव्यसाची कृतास्त्रो धनुर्येषां गाण्डिवं लोकसारम्

येषां भीमो बाहुशाली च योद्धा तेषां लोके किं नु न प्राप्यमस्ति १०
उक्तं पूर्वं जातमात्रे सुते ते मया यत्ते हितमासीत्तदानीम्
पुत्रं त्यजेममहितं कुलस्येत्येतद्राजन्न च
तत्त्वं चकर्थ
इदानीं ते हितमुक्तं न चेत्त्वं कर्तासि राजन्परितप्तासि पश्चात् ११
यद्येतदेवमनुमन्ता सुतस्ते संप्रीयमाणः पाण्डवैरेकराज्यम्
तापो न ते वै भविता प्रीतियोगात्त्वं चेन्न गृह्णासि
सुतं सहायैः
अथापरो भवति हि तं निगृह्य पाण्डोः पुत्रं प्रकुरुष्वाधिपत्ये १२
अजातशत्रुर्हि विमुक्तरागो धर्मेणेमां पृथ्वद्यं
शास्तु राजन्
ततो राजन्पार्थिवाः सर्व एव वैश्या
इवास्मानुपतिष्ठन्तु सद्यः १३
दुर्योधनः शकुनिः सूतपुत्रः प्रीत्या
राजन्पाण्डुपुत्रान्भजन्ताम्
दुःशासनो याचतु भीमसेनं सभामध्ये द्रुपदस्यात्मजां
च १४
युधिष्ठिरं त्वं परिसान्त्वयस्व राज्ये चैनं
स्थापयस्वाभिपूज्य
त्वया पृष्टः किमहमन्यद्वदेयमेतत्कृत्वा
कृतकृत्योऽसि राजन् १५
धृतराष्ट्र उवाच
एतद्वाक्यं विदुर यत्ते सभायामिह प्रोक्तं पाण्डवान्प्राप्य मां च
हितं तेषामहितं मामकानामेतत्सर्वं मम नोपैति चेतः १६
इदं त्विदानीं कुत एव निश्चितं तेषामर्थे

पाण्डवानां यदात्थ
तेनाद्य मन्ये नासि हितो ममेति कथं हि पुत्रं पाण्डवार्थे त्यजेयम् १७
असंशयं तेऽपि ममैव पुत्रा दुर्योधनस्तु मम
देहात्प्रसूतः
स्वं वै देहं परहेतोस्त्यजेति को नु
ब्रूयात्समतामन्ववेक्षन् १८
स मा जिह्मं विदुर सर्वं ब्रवीषि मानं च तेऽहमधिकं
धारयामि
यथेच्छकं गच्छ वा तिष्ठ वा त्वं
सुसान्त्व्यमानाप्यसती स्त्री जहाति १९
वैशम्पायन उवाच
एतावदुक्त्वा धृतराष्ट्रोऽन्वपद्यदन्तर्वेश्म
सहसोत्थाय राजन्
नेदमस्तीत्यथ विदुरो भाषमाणः संप्राद्रवद्यत्र
पार्था बभूवुः २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ५

षष्ठोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
पाण्डवास्तु वने वासमुद्दिश्य भरतर्षभाः
प्रययुर्जाह्नवीकूलात्कुरुक्षेत्रं सहानुगाः १
सरस्वतीदृषद्वत्यौ यमुनां च निषेव्य ते
ययुर्वनेनैव वनं सततं पश्चिमां दिशम् २
ततः सरस्वतीकूले समेषु मरुधन्वसु
काम्यकं नाम ददृशुर्वनं मुनिजनप्रियम् ३
तत्र ते न्यवसन्वीरा वने बहुमृगद्विजे
अन्वास्यमाना मुनिभिः सान्त्व्यमानाश्च भारत ४
विदुरस्त्वपि पाण्डूनां तदा दर्शनलालसः
जगामैकरथेनैव काम्यकं वनमृद्धिमत् ५
ततो यात्वा विदुरः काननं तच्छीघ्रैरश्वैर्वाहिना स्यन्दनेन

ददर्शासीनं धर्मराजं विविक्ते सार्धं द्रौपद्या भ्रातृभिर्ब्राह्मणैश्च ६
ततोऽपश्यद्विदुरं तूर्णमारादभ्यायान्तं सत्यसन्धः
स राजा
अथाब्रवीद्भ्रातरं भीमसेनं किं नु क्षत्ता वक्ष्यति
नः समेत्य ७
कच्चिन्नायं वचनात्सौबलस्य समाह्वाता देवनायोपयाति ! शकुनिर्नायुधानि
जेष्यत्यस्मान्पुनरेवाक्षवत्याम् ८
समाहूतः केनचिदाद्रवेति नाहं शक्तो भीमसेनापयातुम्
गाण्डीवे वा संशयिते कथंचिद्राज्यप्राप्तिः
संशयिता भवेन्नः ९
तत उत्थाय विदुरं पाण्डवेयाः प्रत्यगृह्णन्नृपते
सर्व एव
तैः सत्कृतः स च तानाजमीढो यथोचितं
पाण्डुपुत्रान्समेयात् १०
समाश्वस्तं विदुरं ते नरर्षभास्ततोऽपृच्छन्नागमनाय
हेतुम्
स चापि तेभ्यो विस्तरतः शशंस यथावृत्तो
धृतराष्ट्रोऽम्बिकेयः ११
विदुर उवाच
अवोचन्मां धृतराष्ट्रोऽनुगुप्तमजातशत्रो परिगृह्याभिपूज्य
एवं गते समतामभ्युपेत्य पथ्यं तेषां मम चैव ब्रवीहि १२
मयाप्युक्तं यत्क्षमं कौरवाणां हितं पथ्यं धृतराष्ट्रस्य चैव
तद्वै पथ्यं तन्मनो नाभ्युपैति ततश्चाहं क्षममन्यन्न मन्ये १३
परं श्रेयः पाण्डवेया मयोक्तं न मे तच्च श्रुतवानाम्बिकेयः
यथातुरस्येव हि पथ्यमन्नं न रोचते स्मास्य

तदुच्यमानम् १४
न श्रेयसे नीयतेऽजातशत्रो स्त्री श्रोत्रियस्येव
गृहे प्रदुष्टा
ब्रुवन्न रुच्यै भरतर्षभस्य पतिः कुमार्या इव
षष्टिवर्षः १५
ध्रुवं विनाशो नृप कौरवाणां न वै श्रेयो धृतराष्ट्रः
परैति
यथा पर्णे पुष्करस्येव सिक्तं जलं न
तिष्ठेत्पथ्यमुक्तं तथास्मिन् १६
ततः क्रुद्धो धृतराष्ट्रोऽब्रवीन्मां यत्र श्रद्धा
भारत तत्र याहि
नाहं भूयः कामये त्वां सहायं महीमिमां पालयितुं पुरं
वा १७
सोऽह त्यक्तो धृतराष्ट्रेण राजंस्त्वां
शासितुमुपयातस्त्वरावान्
तद्वै सर्वं यन्मयोक्तं सभायां तद्धार्यतां
यत्प्रवक्ष्यामि भूयः १८
क्लैशैस्तीव्रैर्युज्यमानः सपत्नैः क्षमां
कुर्वन्कालमुपासते यः
संवर्धयंस्तोकमिवाग्निमात्मवान्स वै भुङ्क्ते
पृथिवीमेक एव १९
यस्याविभक्तं वसु राजन्सहायैस्तस्य दुःखेऽप्यश
भाजः सहायाः
सहायानामेष संग्रहणेऽभ्युपायः सहायाप्तौ
पृथिवीप्राप्तिमाहुः २०
सत्यं श्रेष्ठं पाण्डव निष्प्रलापं तुल्यं चान्नं
सह भोज्यं सहायैः
आत्मा चैषामग्रतो नातिवर्तेदेवंवृत्तिर्वर्धते
भूमिपालः २१
युधिष्ठिर उवाच
एवं करिष्यामि यथा ब्रवीषि परां बुद्धिमुपगम्याप्रमत्तः

यच्चाप्यन्यद्देशकालोपपन्नं तद्वै वाच्यं तत्करिष्यामि कृत्स्नम् २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ६

सप्तमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
गते तु विदुरे राजन्नाश्रमं पाण्डवान्प्रति
धृतराष्ट्रो महाप्राज्ञः पर्यतप्यत भारत १
स सभाद्वारमागम्य विदुरस्मारमोहितः
समक्षं पार्थिवेन्द्राणां पपाताविष्टचेतनः २
स तु लब्ध्वा पुनः संज्ञां समुत्थाय महीतलात्
समीपोपस्थितं राजा सञ्जयं वाक्यमब्रवीत् ३
भ्राता मम सुहृच्चैव साक्षाद्धर्म इवापरः
तस्य स्मृत्वाद्य सुभृशं हृदयं दीर्यतीव मे ४
तमानयस्व धर्मज्ञं मम भ्रातरमाशु वै
इति ब्रुवन्स नृपतिः करुणं पर्यदेवयत् ५
पश्चात्तापाभिसंतप्तो विदुरस्मारकर्शितः
भ्रातृस्नेहादिदं राजन्सञ्जयं वाक्यमब्रवीत् ६
गच्छ सञ्जय जानीहि भ्रातरं विदुरं मम
यदि जीवति रोषेण मया पापेन निर्धुतः ७
न हि तेन मम भ्रात्रा सुसूक्ष्ममपि किंचन
व्यलीकं कृतपूर्वं मे प्राज्ञेनामितबुद्धिना ८
स व्यलीकं कथं प्राप्तो मत्तः परमबुद्धिमान्
न जह्याज्जीवितं प्राज्ञस्तं गच्छानय संजय ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञस्तमनुमान्य च
संजयो बाढमित्युक्त्वा प्राद्रवत्काम्यकं वनम् १०
सोऽचिरेण समासाद्य तद्वनं यत्र पाण्डवाः
रौरवाजिनसंवीतं ददर्शाथ युधिष्ठिरम् ११
विदुरेण सहासीनं ब्राह्मणैश्च सहस्रशः
भ्रातृभिश्चाभिसंगुप्तं देवैरिव शतक्रतुम् १२
युधिष्ठिरमथाभ्येत्य पूजयामास सञ्जयः
भीमार्जुनयमांश्चापि तदर्हं प्रत्यपद्यत १३

राज्ञा पृष्टः स कुशलं सुखासीनश्च सञ्जयः
शशंसागमने हेतुमिदं चैवाब्रवीद्वचः १४
राजा स्मरति ते क्षत्तर्धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः
तं पश्य गत्वा त्वं क्षिप्रं संजीवय च पार्थिवम् १५
सोऽनुमान्य नरश्रेष्ठान्पाण्डवान्कुरुनन्दनान्
नियोगाद्राजसिंहस्य गंतुमर्हसि मानद १६
एवमुक्तस्तु विदुरो धीमान्स्वजनवत्सलः
युधिष्ठिरस्यानुमते पुनरायाद्गजाह्वयम् १७
तमब्रवीन्महाप्राज्ञं धृतराष्ट्रः प्रतापवान्
दिष्ट्या प्राप्तोऽसि धर्मज्ञ दिष्ट्या स्मरसि
मेऽनघ १८
अद्य रात्रौ दिवा चाहं त्वत्कृते भरतर्षभ
प्रजागरे प्रपश्यामि विचित्रं देहमात्मनः १९
सोऽङ्कमादाय विदुरं मूÞ र्युपाघ्राय चैव ह
क्षम्यतामिति चोवाच यदुक्तोऽसि मया रुषा २०
विदुर उवाच
क्षान्तमेव मया राजन्गुरुर्नः परमो भवान्
तथा ह्यस्म्यागतः क्षिप्रं त्वद्दर्शनपरायणः २१
भवन्ति हि नरव्याघ्र पुरुषा धर्मचेतसः
दीनाभिपातिनो राजन्नात्र कार्या विचारणा २२
पाण्डोः सुता यादृशा मे तादृशा मे सुतास्तव
दीना इति हि मे बुद्धिरभिपन्नाद्य तान्प्रति २३
वैशम्पायन उवाच
अन्योन्यमनुनीयैवं भ्रातरौ तौ महाद्युती
विदुरो धृतराष्ट्रश्च लेभाते परमां मुदम् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ७

अष्टमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
श्रुत्वा च विदुरं प्राप्तं राज्ञा च परिसान्त्वितम्
धृतराष्ट्रात्मजो राजा पर्यतप्यत दुर्मतिः १

स सौबलं समानाय्य कर्णदुःशासनावपि
अब्रवीद्वचनं राजा प्रविश्याबुद्धिजं तमः २
एष प्रत्यागतो मन्त्री धृतराष्ट्रस्य संमतः
विदुरः पाण्डुपुत्राणां सुहृद्विद्वान्हिते रतः ३
यावदस्य पुनर्बुद्धिं विदुरो नापकर्षति
पाण्डवानयने तावन्मन्त्रयध्वं हितं मम ४
अथ पश्याम्यहं पार्थान्प्राप्तानिह कथंचन
पुनः शोषं गमिष्यामि निरासुर्निरवग्रह ५
विषमुद्बन्धनं वापि शस्त्रमग्निप्रवेशनम्
करिष्ये न हि तानृद्धान्पुनर्द्रष्टुमिहोत्सहे ६
शकुनिरुवाच
किं बालिशां मतिं राजन्नास्थितोऽसि विशां पते
गतास्ते समयं कृत्वा नैतदेवं भविष्यति ७
सत्यवाक्ये स्थिताः सर्वे पाण्डवा भरतर्षभ
पितुस्ते वचनं तात न ग्रहीष्यन्ति कर्हिचित् ८
अथ वा ते ग्रहीष्यन्ति पुनरेष्यन्ति वा पुरम्
निरस्य समयं भूयः पणोऽस्माकं भविष्यति ९
सर्वे भवामो मध्यस्था राज्ञश्छन्दानुवर्तिनः
छिद्रं बहु प्रपश्यन्तः पाण्डवानां सुसंवृताः १०
दुःशासन उवाच
एवमेतन्महाप्राज्ञ यथा वदसि मातुल
नित्यं हि मे कथयतस्तव बुद्धिर्हि रोचते ११
कर्ण उवाच
काममीक्षामहे सर्वे दुर्योधन तवेप्सितम्
एकमत्यं हि नो राजन्सर्वेषामेव लक्ष्यते १२
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा
नातिहृष्टमनाः क्षिप्रमभवत्स पराङ्मुखः १३
उपलभ्य ततः कर्णो विवृत्य नयने शुभे
रोषाद्दुःशासनं चैव सौबलेयं च तावुभौ १४
उवाच परमक्रुद्ध उद्यम्यात्मानमात्मना
अहो मम मतं यत्तन्निबोधत नराधिपाः १५

प्रियं सर्वे चिकीर्षामो राज्ञः किंकरपाणयः
न चास्य शक्नुमः सर्वे प्रिये स्थातुमतन्द्रिताः १६
वयं तु शस्त्राण्यादाय रथानास्थाय दंशिताः
गच्छामः सहिता हन्तुं पाण्डवान्वनगोचरान् १७
तेषु सर्वेषु शान्तेषु गतेष्वविदितां गतिम्
निर्विवादा भविष्यन्ति धार्तराष्ट्रास्तथा वयम् १८
यावदेव परिद्यूना यावच्छोकपरायणाः
यावन्मित्रविहीनाश्च तावच्छक्या मतं मम १९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पूजयन्तः पुनः पुनः
बाढमित्येव ते सर्वे प्रत्यूचुः सूतजं तदा २०
एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धा रथैः सर्वे पृथक्पृथक्
निर्ययुः पाण्डवान्हन्तुं संघशः कृतनिश्चयाः २१
तान्प्रस्थितान्परिज्ञाय कृष्णद्वैपायनस्तदा
आजगाम विशुद्धात्मा दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा २२
प्रतिषिध्याथ तान्सर्वान्भगवाँ ल्लोकपूजितः
प्रज्ञाचक्षुषमासीनमुवाचाभ्येत्य सत्वरः २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ८

नवमोऽध्यायः
व्यास उवाच
धृतराष्ट्र महाप्राज्ञ निबोध वचनं मम
वक्ष्यामि त्वा कौरवाणां सर्वेषां हितमुत्तमम् १
न मे प्रियं महाबाहो यद्गताः पाण्डवा वनम्
निकृत्या निर्जिताश्चैव दुर्योधनवशानुगैः २
ते स्मरन्तः परिक्लेशान्वर्षे पूर्णे त्रयोदशे
विमोक्ष्यन्ति विषं क्रुद्धाः कौरवेयेषु भारत ३
तदयं किं नु पापात्मा तव पुत्रः सुमन्दधीः
पाण्डवान्नित्यसंक्रुद्धो राज्यहेतोर्जिघांसति ४
वार्यतां साध्वयं मूढः शमं गच्छतु ते सुतः वनस्थांस्तानयं हन्तुमिच्छन्प्राणैर्विमोक्ष्यते ५
यथाह विदुरः प्राज्ञो यथा भीष्मो यथा वयम्

यथा कृपश्च द्रोणश्च तथा साधु विधीयताम् ६
विग्रहो हि महाप्राज्ञ स्वजनेन विगर्हितः
अधर्म्यमयशस्यं च मा राजन्प्रतिपद्यथाः ७
समीक्षा यादृशी ह्यस्य पाण्डवान्प्रति भारत
उपेक्ष्यमाणा सा राजन्महान्तमनयं स्पृशेत् ८
अथ वायं सुमन्दात्मा वनं गच्छतु ते सुतः
पाण्डवैः सहितो राजन्नेक एवासहायवान् ९
ततः संसर्गजः स्नेहः पुत्रस्य तव पाण्डवैः
यदि स्यात्कृतकार्योऽद्य भवेस्त्वं मनुजेश्वर १०
अथ वा जायमानस्य यच्छीलमनुजायते
श्रूयते तन्महाराज नामृतस्यापसर्पति ११
कथं वा मन्यते भीष्मो द्रोणो वा विदुरोऽपि वा
भवान्वात्र क्षमं कार्यं पुरा चार्थोऽतिवर्तते १२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि नवमोऽध्यायः ९

दशमोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
भगवन्नाहमप्येतद्रोचये द्यूतसंस्तवम्
मन्ये तद्विधिनाक्रम्य कारितोऽस्मीति वै मुने १
नैतद्रोचयते भीष्मो न द्रोणो विदुरो न च
गान्धारी नेच्छति द्यूतं तच्च मोहात्प्रवर्तितम् २
परित्यक्तुं न शक्नोमि दुर्योधनमचेतनम्
पुत्रस्नेहेन भगवञ्जानन्नपि यतव्रत ३
व्यास उवाच
वैचित्रवीर्य नृपते सत्यमाह यथा भवान्
दृढं वेद्मि परं पुत्रं परं पुत्रान्न विद्यते ४
इन्द्रोऽप्यश्रुनिपातेन सुरभ्या प्रतिबोधितः
अन्यैः समृद्धैरप्यर्थैर्न सुताद्विद्यते परम् ५
अत्र ते वर्तयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमम्
सुरभ्याश्चैव संवादमिन्द्रस्य च विशां पते ६
त्रिविष्टपगता राजन्सुरभिः प्रारुदत्किल
गवां माता पुरा तात तामिन्द्रोऽन्वकृपायत ७

इन्द्र उवाच
किमिदं रोदिषि शुभे कच्चित्क्षेमं दिवौकसाम्
मानुषेष्वथ वा गोषु नैतदल्पं भविष्यति ८
सुरभिरुवाच
विनिपातो न वः कश्चिद्दृश्यते त्रिदशाधिप
अहं तु पुत्रं शोचामि तेन रोदिमि कौशिक ९
पश्यैनं कर्षकं रौद्रं दुर्बलं मम पुत्रकम्
प्रतोदेनाभिनिघ्नन्तं लाङ्गलेन निपीडितम् १०
एतं दृष्ट्वा भृशं श्रान्तं वध्यमानं सुराधिप
कृपाविष्टास्मि देवेन्द्र मनश्चोद्विजते मम ११
एकस्तत्र बलोपेतो धुरमुद्वहतेऽधिकाम्
अपरोऽल्पबलप्राणः कृशो धमनिसन्ततः
कृच्छ्रादुद्वहते भारं तं वै शोचामि वासव १२
वध्यमानः प्रतोदेन तुद्यमानः पुनः पुनः
नैव शक्नोति तं भारमुद्वोढुं पश्य वासव १३
ततोऽह तस्य दुःखार्ता विरौमि भृशदुःखिता
अश्रूण्यावर्तयन्ती च नेत्राभ्यां करुणायती १४
इन्द्र उवाच
तव पुत्रसहस्रेषु पीड्यमानेषु शोभने
किं कृपायितमस्त्यत्र पुत्र एकोऽत्र पीड्यते १५
सुरभिरुवाच
यदि पुत्रसहस्रं मे सर्वत्र सममेव मे
दीनस्य तु सतः शक्र पुत्रस्याभ्यधिका कृपा १६
व्यास उवाच
! सुरभीवाक्यं निशम्य भृशविस्मितः
जीवितेनापि कौरव्य मेनेऽभ्यधिकमात्मजम् १७
प्रववर्ष च तत्रैव सहसा तोयमुल्बणम्
कर्षकस्याचरन्विघ्नं भगवान्पाकशासनः १८
तद्यथा सुरभिः प्राह सममेवास्तु ते तथा
सुतेषु राजन्सर्वेषु दीनेष्वभ्यधिका कृपा १९
यादृशो मे सुतः पाण्डुस्तादृशो मेऽसि पुत्रक
विदुरश्च महाप्राज्ञः स्नेहादेतद्ब्रवीम्यहम् २०

चिराय तव पुत्राणां शतमेकश्च पार्थिव
पाण्डोः पञ्चैव लक्ष्यन्ते तेऽपि मन्दाः सुदुःखिताः २१
कथं जीवेयुरत्यन्तं कथं वर्धेयुरित्यपि
इति दीनेषु पार्थेषु मनो मे परितप्यते २२
यदि पार्थिव कौरव्याञ्जीवमानानिहेच्छसि
दुर्योधनस्तव सुतः शमं गच्छतु पाण्डवैः २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि दशमोऽध्यायः १०

एकादशोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
एवमेतन्महाप्राज्ञ यथा वदसि नो मुने
अहं चैव विजानामि सर्वे चेमे नराधिपाः १
भवांस्तु मन्यते साधु यत्कुरूणां सुखोदयम्
तदेव विदुरोऽप्याह भीष्मो द्रोणश्च मां मुने २
यदि त्वहमनुग्राह्यः कौरवेषु दया यदि
अनुशाधि दुरात्मानं पुत्रं दुर्योधनं मम ३
व्यास उवाच
अयमायाति वै राजन्मैत्रेयो भगवानृषिः
अन्वीय पाण्डवान्भ्रातॄनिहैवास्मद्दिदृक्षया ४
एष दुर्योधनं पुत्रं तव राजन्महानृषिः
अनुशास्ता यथान्यायं शमायास्य कुलस्य ते ५
ब्रूयाद्यदेष राजेन्द्र तत्कार्यमविशङ्कया
अक्रियायां हि कार्यस्य पुत्रं ते शप्स्यते रुषा ६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा ययौ व्यासो मैत्रेयः प्रत्यदृश्यत
पूजया प्रतिजग्राह सपुत्रस्तं नराधिपः ७
दत्त्वार्घ्याद्याः क्रियाः सर्वा विश्रान्तं
मुनिपुंगवम्
प्रश्रयेणाब्रवीद्राजा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ८
सुखेनागमनं कच्चिद्भगवन्कुरुजाङ्गले
कच्चित्कुशलिनो वीरा भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ९

समये स्थातुमिच्छन्ति कच्चिच्च पुरुषर्षभाः कच्चित्कुरूणां सौभ्रात्रमव्युच्छिन्नं भविष्यति १०
मैत्रेय उवाच
तीर्थयात्रामनुक्रामन्प्राप्तोऽस्मि कुरुजाङ्गलम्
यदृच्छया धर्मराजं दृष्टवान्काम्यके वने ११
तं जटाजिनसंवीतं तपोवननिवासिनम्
समाजग्मुर्महात्मानं द्रष्टुं मुनिगणाः प्रभो १२
तत्राश्रौषं महाराज पुत्राणां तव विभ्रमम्
अनयं द्यूतरूपेण महापायमुपस्थितम् १३
ततोऽह त्वामनुप्राप्तः कौरवाणामवेक्षया
सदा ह्यभ्यधिकः स्नेहः प्रीतिश्च त्वयि मे प्रभो १४
नैतदौपयिकं राजंस्त्वयि भीष्मे च जीवति
यदन्योन्येन ते पुत्रा विरुध्यन्ते नराधिप १५
मेढीभूतः स्वयं राजन्निग्रहे प्रग्रहे भवान्
किमर्थमनयं घोरमुत्पतन्तमुपेक्षसे १६
दस्यूनामिव यद्वृत्तं सभायां कुरुनन्दन
तेन न भ्राजसे राजंस्तापसानां समागमे १७
वैशम्पायन उवाच
ततो व्यावृत्य राजानं दुर्योधनममर्षणम्
उवाच श्लक्ष्णया वाचा मैत्रेयो भगवानृषिः १८
दुर्योधन महाबाहो निबोध वदतां वर
वचनं मे महाप्राज्ञ ब्रुवतो यद्धितं तव १९
मा द्रुहः पाण्डवान्राजन्कुरुष्व हितमात्मनः
पाण्डवानां कुरूणां च लोकस्य च नरर्षभ २०
ते हि सर्वे नरव्याघ्राः शूरा विक्रान्तयोधिनः
सर्वे नागायुतप्राणा वज्रसंहनना दृढाः २१
सत्यव्रतपराः सर्वे सर्वे पुरुषमानिनः
हन्तारो देवशत्रूणां रक्षसां कामरूपिणाम्
हिडिम्बबकमुख्यानां किर्मीरस्य च रक्षसः २२
इतः प्रच्यवतां रात्रौ यः स तेषां महात्मनाम्
आवृत्य मार्गं रौद्रात्मा तस्थौ गिरिरिवाचलः २३

तं भीमः समरश्लाघी बलेन बलिनां वरः
जघान पशुमारेण व्याघ्रः क्षुद्रमृगं यथा २४
पश्य दिग्विजये राजन्यथा भीमेन पातितः
जरासन्धो महेष्वासो नागायुतबलो युधि २५
संबन्धी वासुदेवश्च येषां श्यालश्च पार्षतः
कस्तान्युधि समासीत जरामरणवान्नरः २६
तस्य ते शम एवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षभ
कुरु मे वचनं राजन्मा मृत्युवशमन्वगाः २७
एवं तु ब्रुवतस्तस्य मैत्रेयस्य विशां पते
ऊरुंगजकराकारं करेणाभिजघान सः २८
दुर्योधनः स्मितं कृत्वा चरणेनालिखन्महीम्
न किंचिदुक्त्वा दुर्मेधास्तस्थौ किंचिदवाङ्मुखः
२९
तमशुश्रूषमाणं तु विलिखन्तं वसुन्धराम्
दृष्ट्वा दुर्योधनं राजन्मैत्रेयं कोप आविशत् ३०
स कोपवशमापन्नो मैत्रेयो मुनिसत्तमः
विधिना संप्रयुक्तश्च शापायास्य मनो दधे ३१
ततः स वार्युपस्पृश्य कोपसंरक्तलोचनः
मैत्रेयो धार्तराष्ट्रं तमशपद्दुष्टचेतसम् ३२
यस्मात्त्वं मामनादृत्य नेमां वाचं चिकीर्षसि
तस्मादस्याभिमानस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ३३
त्वदभिद्रोहसंयुक्तं युद्धमुत्पत्स्यते महत्
तत्र भीमो गदापातैस्तवोरुं भेत्स्यते बली ३४
इत्येवमुक्ते वचने धृतराष्ट्रो महीपतिः
प्रसादयामास मुनिं नैतदेवं भवेदिति ३५
मैत्रेय उवाच
शमं यास्यति चेत्पुत्रस्तव राजन्यथा तथा
शापो न भविता तात विपरीते भविष्यति ३६
वैशम्पायन उवाच
स विलक्षस्तु राजेन्द्र दुर्योधनपिता तदा
मैत्रेयं प्राह किर्मीरः कथं भीमेन पातितः ३७
मैत्रेय उवाच

नाहं वक्ष्याम्यसूया ते न ते शुश्रूषते सुतः
एष ते विदुरः सर्वमाख्यास्यति गते मयि ३८
वैशम्पायन उवाच
इत्येवमुक्त्वा मैत्रेयः प्रातिष्ठत यथागतम्
किर्मीरवधसंविग्नो बहिर्दुर्योधनोऽगमत् ३९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकादशोऽध्यायः ११

द्वादशोऽध्यायः
धृतराष्ट्र उवाच
किर्मीरस्य वधं क्षत्तः श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम्
रक्षसा भीमसेनस्य कथमासीत्समागमः १
विदुर उवाच
शृणु भीमस्य कर्मेदमतिमानुषकर्मणः
श्रुतपूर्वं मया तेषां कथान्तेषु पुनः पुनः २
इतः प्रयाता राजेन्द्र पाण्डवा द्यूतनिर्जिताः
जग्मुस्त्रिभिरहोरात्रैः काम्यकं नाम तद्वनम् ३
रात्रौ निशीथे स्वाभीले गतेऽधसमये नृप
प्रचारे पुरुषादानां रक्षसां भीमकर्मणाम् ४
तद्वनं तापसा नित्यं शेषाश्च वनचारिणः
दूरात्परिहरन्ति स्म पुरुषादभयात्किल ५
तेषां प्रविशतां तत्र मार्गमावृत्य भारत
दीप्ताक्षं भीषणं रक्षः सोल्मुकं प्रत्यदृश्यत ६
बाहू महान्तौ कृत्वा तु तथास्यं च भयानकम्
स्थितमावृत्य पन्थानं येन यान्ति कुरूद्वहाः ७
दष्टोष्ठदंष्ट्रं ताम्राक्षं
प्रदीप्तोर्ध्वशिरोरुहम्
सार्करश्मितडिच्चक्रं सबलाकमिवाम्बुदम् ८
सृजन्तं राक्षसीं मायां महारावविराविणम्
मुञ्चन्तं विपुलं नादं सतोयमिव तोयदम् ९
तस्य नादेन संत्रस्ताः पक्षिणः सर्वतोदिशम्
विमुक्तनादाः संपेतुः स्थलजा जलजैः सह १०
संप्रद्रुतमृगद्वीपिमहिषर्क्षसमाकुलम्

तद्वनं तस्य नादेन संप्रस्थितमिवाभवत् ११
तस्योरुवाताभिहता ताम्रपल्लवबाहवः
विदूरजाताश्च लताः समाश्लिष्यन्त पादपान् १२
तस्मिन्क्षणेऽथ प्रववौ मारुतो भृशदारुणः
रजसा संवृतं तेन नष्टर्क्षमभवन्नभः १३
पञ्चानां पाण्डुपुत्राणामविज्ञातो महारिपुः
पञ्चानामिन्द्रियाणां तु शोकवेग इवातुलः १४
स दृष्ट्वा पाण्डवान्दूरात्कृष्णाजिनसमावृतान्
आवृणोत्तद्वनद्वारं मैनाक इव पर्वतः १५
तं समासाद्य वित्रस्ता कृष्णा कमललोचना
अदृष्टपूर्वं संत्रासान्न्यमीलयत लोचने १६
दुःशासनकरोत्सृष्टविप्रकीर्णशिरोरुहा
पञ्चपर्वतमध्यस्था नदीवाकुलतां गता १७
मोमुह्यमानां तां तत्र जगृहुः पञ्च पाण्डवाः
इन्द्रियाणि प्रसक्तानि विषयेषु यथा रतिम् १८
अथ तां राक्षसीं मायामुत्थितां घोरदर्शनाम्
रक्षोघ्नैर्विविधैर्मन्त्रैर्धौम्यः
सम्यक्प्रयोजितैः
पश्यतां पाण्डुपुत्राणां नाशयामास वीर्यवान् १९
स नष्टमायोऽतिबलः क्रोधविस्फारितेक्षणः
क्षुद्रः कालकल्पो व्यदृश्यत २०
तमुवाच ततो राजा दीर्घप्रज्ञो युधिष्ठिरः
को भवान्कस्य वा किं ते क्रियतां कार्यमुच्यताम् २१
प्रत्युवाचाथ तद्रक्षो धर्मराजं युधिष्ठिरम्
अहं बकस्य वै भ्राता किर्मीर इति विश्रुतः २२
वनेऽस्मिन्काम्यके शून्ये निवसामि गतज्वरः
युधि निर्जित्य पुरुषानाहारं नित्यमाचरन् २३
के यूयमिह संप्राप्ता भक्ष्यभूता ममान्तिकम्
युधि निर्जित्य वः सर्वान्भक्षयिष्ये गतज्वरः २४
युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा वचस्तस्य दुरात्मनः
आचचक्षे ततः सर्वं गोत्रनामादि भारत २५
पाण्डवो धर्मराजोऽह यदि ते श्रोत्रमागतः

सहितो भ्रातृभिः सर्वैर्भीमसेनार्जुनादिभिः २६
हृतराज्यो वने वासं वस्तुं कृतमतिस्ततः
वनमभ्यागतो घोरमिदं तव परिग्रहम् २७
किर्मीरस्त्वब्रवीदेनं दिष्ट्या देवैरिदं मम
उपपादितमद्येह चिरकालान्मनोगतम् २८
भीमसेनवधार्थं हि नित्यमभ्युद्यतायुधः
चरामि पृथिवीं कृत्स्नां नैनमासादयाम्यहम् २९
सोऽयमासादितो दिष्ट्या भ्रातृहा कांक्षितश्चिरम्
अनेन हि मम भ्राता बको विनिहतः प्रियः ३०
वेत्रकीयगृहे राजन्ब्राह्मणच्छद्मरूपिणा
विद्याबलमुपाश्रित्य न ह्यस्त्यस्यौरसं बलम् ३१
हिडिम्बश्च सखा मह्यं दयितो वनगोचरः
हतो दुरात्मनानेन स्वसा चास्य हृता पुरा ३२
सोऽयमभ्यागतो मूढो ममेदं गहनं वनम्
प्रचारसमयेऽस्माकमर्धरात्रे समास्थिते ३३
अद्यास्य यातयिष्यामि तद्वैरं चिरसंभृतम्
तर्पयिष्यामि च बकं रुधिरेणास्य भूरिणा ३४
अद्याहमनृणो भूत्वा भ्रातुः सख्युस्तथैव च
शान्तिं लब्धास्मि परमां हत्वा राक्षसकण्टकम् ३५
यदि तेन पुरा मुक्तो भीमसेनो बकेन वै
अद्यैनं भक्षयिष्यामि पश्यतस्ते युधिष्ठिर ३६
एनं हि विपुलप्राणमद्य हत्वा वृकोदरम्
संभक्ष्य जरयिष्यामि यथागस्त्यो महासुरम् ३७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा सत्यसन्धो युधिष्ठिरः
नैतदस्तीति सक्रोधो भर्त्सयामास राक्षसम् ३८
ततो भीमो महाबाहुरारुज्य तरसा द्रुमम्
दशव्याममिवोद्विद्धं निष्पत्रमकरोत्तदा ३९
चकार सज्यं गाण्डीवं वज्रनिष्पेषगौरवम्
निमेषान्तरमात्रेण तथैव विजयोऽजुनः ४०
निवार्य भीमो जिष्णुं तु तद्रक्षो घोरदर्शनम्
अभिद्रुत्याब्रवीद्वाक्यं तिष्ठ तिष्ठेति भारत ४१
इत्युक्त्वैनमभिक्रुद्धः कक्ष्यामुत्पीड्य

पाण्डवः
निष्पिष्य पाणिना पाणिं संदष्टोष्ठपुटो बली
तमभ्यधावद्वेगेन भीमो वृक्षायुधस्तदा ४२
यमदण्डप्रतीकाशं ततस्तं तस्य मूर्धनि
पातयामास वेगेन कुलिशं मघवानिव ४३
असंभ्रान्तं तु तद्रक्षः समरे प्रत्यदृश्यत
चिक्षेप चोल्मुकं दीप्तमशनिं ज्वलितामिव ४४
तदुदस्तमलातं तु भीमः प्रहरतां वरः
पदा सव्येन चिक्षेप तद्रक्षः पुनराव्रजत् ४५
किर्मीरश्चापि सहसा वृक्षमुत्पाट्य पाण्डवम्
दण्डपाणिरिव क्रुद्धः समरे प्रत्ययुध्यत ४६
तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम्
वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोर्यथा श्रीकांक्षिणोः
पुरा ४७
शीर्षयोः पतिता वृक्षा बिभिदुर्नैकधा तयोः
यथैवोत्पलपद्मानि मत्तयोर्द्विपयोस्तथा ४८
मुञ्जवज्जर्जरीभूता बहवस्तत्र पादपाः
चीराणीव व्युदस्तानि रेजुस्तत्र महावने ४९
तद्वृक्षयुद्धमभवत्सुमुहूर्तं विशां पते
राक्षसानां च मुख्यस्य नराणामुत्तमस्य च ५०
ततः शिलां समुत्क्षिप्य भीमस्य युधि तिष्ठतः
प्राहिणोद्राक्षसः क्रुद्धो भीमसेनश्चचाल ह ५१
तं शिलाताडनजडं पर्यधावत्स राक्षसः
बाहुविक्षिप्तकिरणः स्वर्भानुरिव भास्करम् ५२
तावन्योन्यं समाश्लिष्य प्रकर्षन्तौ परस्परम्
उभावपि चकाशेते प्रयुद्धौ वृषभाविव ५३
तयोरासीत्सुतुमुलः संप्रहारः सुदारुणः
नखदंष्ट्रायुधवतोर्व्याघ्रयोरिव दृप्तयोः ५४
दुर्योधननिकाराच्च बाहुवीर्याच्च दर्पितः
कृष्णानयनदृष्टश्च व्यवर्धत वृकोदरः ५५
अभिपत्याथ बाहुभ्यां प्रत्यगृह्णादमर्षितः
मातङ्ग इव मातङ्गं प्रभिन्नकरटामुखः ५६

तं चाप्यथ ततो रक्षः प्रतिजग्राह वीर्यवान्
तमाक्षिपद्भीमसेनो बलेन बलिनां वरः ५७
तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा
शब्दः समभवद्घोरो वेणुस्फोटसमो युधि ५८
अथैनमाक्षिप्य बलाद् गृह्य मध्ये वृकोदरः
धूनयामास वेगेन वायुश्चण्ड इव द्रुमम् ५९
स भीमेन परामृष्टो दुर्बलो बलिना रणे
व्यस्पन्दत यथाप्राणं विचकर्ष च पाण्डवम् ६०
तत एनं परिश्रान्तमुपलभ्य वृकोदरः
योक्त्रयामास बाहुभ्यां पशुं रशनया यथा ६१
विनदन्तं महानादं भिन्नभेरीसमस्वनम्
भ्रामयामास सुचिरं विस्फुरन्तमचेतसम् ६२
तं विषीदन्तमाज्ञाय राक्षसं पाण्डुनन्दनः प्रगृह्यतरसा दोर्भ्यां पशुमारममारयत् ६३
आक्रम्य च कटीदेशे जानुना राक्षसाधमम्
अपीडयत बाहुभ्यां कण्ठं तस्य वृकोदरः ६४
अथ तं जडसर्वाङ्गं व्यावृत्तनयनोल्बणम्
भूतले पातयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ६५
हिडिम्बबकयोः पाप न त्वमश्रुप्रमार्जनम्
करिष्यसि गतश्चासि यमस्य सदनं प्रति ६६
इत्येवमुक्त्वा पुरुषप्रवीरस्तं राक्षसं
क्रोधविवृत्तनेत्रः
प्रस्रस्तवस्त्राभरणं स्फुरन्तमुदभ्रान्तचित्तं
व्यसुमुत्ससर्ज ६७
तस्मिन्हते तोयदतुल्यरूपे कृष्णां पुरस्कृत्य
नरेन्द्रपुत्राः
भीमं प्रशस्याथ गुणैरनेकैर्हृष्टास्ततो द्वैतवनाय
जग्मुः ६८
एवं विनिहतः संख्ये किर्मीरो मनुजाधिप
भीमेन वचनात्तस्य धर्मराजस्य कौरव ६९
ततो निष्कण्टकं कृत्वा वनं तदपराजितः
द्रौपद्या सह धर्मज्ञो वसतिं तामुवास ह ७०

समाश्वास्य च ते सर्वे द्रौपदीं भरतर्षभाः
प्रहृष्टमनसः प्रीत्या प्रशशंसुर्वृकोदरम् ७१
भीमबाहुबलोत्पिष्टे विनष्टे राक्षसे ततः
विविशुस्तद्वनं वीराः क्षेमं निहतकण्टकम् ७२
स मया गच्छता मार्गे विनिकीर्णो भयावहः
वने महति दुष्टात्मा दृष्टो भीमबलाद्धतः ७३
तत्राश्रौषमहं चैतत्कर्म भीमस्य भारत
ब्राह्मणानां कथयतां ये तत्रासन्समागताः ७४
वैशम्पायन उवाच
एवं विनिहतं संख्ये किर्मीरं राक्षसोत्तमम्
श्रुत्वा ध्यानपरो राजा निशश्वासार्तवत्तदा ७५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वादशोऽध्यायः १२

त्रयोदशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
भोजाः प्रव्रजिताञ्श्रुत्वा वृष्णयश्चान्धकैः सह
पाण्डवान्दुःखसंतप्तान्समाजग्मुर्महावने १
पाञ्चालस्य च दायादा धृष्टकेतुश्च चेदिपः
केकयाश्च महावीर्या भ्रातरो लोकविश्रुताः २
वने तेऽभिययुः पार्थान्क्रोधामर्षसमन्विताः गर्हयन्तो धार्तराष्ट्रान्किं कुर्म इति चाब्रुवन्
३
वासुदेवं पुरस्कृत्य सर्वे ते क्षत्रियर्षभाः
परिवार्योपविविशुर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ४
वासुदेव उवाच
दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः
दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यति शोणितम् ५
ततः सर्वेऽभिषिञ्चामो धर्मराजं युधिष्ठिरम्
निकृत्योपचरन्वध्य एष धर्मः सनातनः ६
वैशम्पायन उवाच
पार्थानामभिषङ्गेण तथा क्रुद्धं जनार्दनम्
अर्जुनः शमयामास दिधक्षन्तमिव प्रजाः ७

संक्रुद्धं केशवं दृष्ट्वा पूर्वदेहेषु फल्गुनः
कीर्तयामास कर्माणि सत्यकीर्तेर्महात्मनः ८
पुरुषस्याप्रमेयस्य सत्यस्यामिततेजसः
प्रजापतिपतेर्विष्णोर्लोकनाथस्य धीमतः ९
अर्जुन उवाच
दश वर्षसहस्राणि यत्रसायंगृहो मुनिः
व्यचरस्त्वं पुरा कृष्ण पर्वते गन्धमादने १०
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च
पुष्करेष्ववसः कृष्ण त्वमपो भक्षयन्पुरा ११
ऊर्ध्वबाहुर्विशालायां बदर्यां मधुसूदन
अतिष्ठ एकपादेन वायुभक्षः शतं समाः १२
अपकृष्टोत्तरासङ्गः कृशो धमनिसन्ततः
आसीः कृष्ण सरस्वत्यां सत्रे द्वादशवार्षिके १३
प्रभासं चाप्यथासाद्य तीर्थं पुण्यजनोचितम्
तथा कृष्ण महातेजा दिव्यं वर्षसहस्रकम्
आतिष्ठस्तप एकेन पादेन नियमे स्थितः १४
क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामादिरन्तश्च केशव
निधानं तपसां कृष्ण यज्ञस्त्वं च सनातनः १५
निहत्य नरकं भौममाहृत्य मणिकुण्डले
प्रथमोत्पादितं कृष्ण मेध्यमश्वमवासृजः १६
कृत्वा तत्कर्म लोकानामृषभः सर्वलोकजित्
अवधीस्त्वं रणे सर्वान्समेतान्दैत्यदानवान् १७
ततः सर्वेश्वरत्वं च संप्रदाय शचीपतेः
मानुषेषु महाबाहो प्रादुर्भूतोऽसि केशव १८
स त्वं नारायणो भूत्वा हरिरासीः परन्तप
ब्रह्मा सोमश्च सूर्यश्च धर्मो धाता यमोऽनलः १९
रुद्रः कालः खं पृथिवी दिशः
अजश्चराचरगुरुः स्रष्टा त्वं पुरुषोत्तम २०
तुरायणादिभिर्देव क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः
अयजो भूरितेजा वै कृष्ण चैत्ररथे वने २१
शतं शतसहस्राणि सुवर्णस्य जनार्दन
एकैकस्मिंस्तदा यज्ञे परिपूर्णानि भागशः २२

अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दन
त्वं विष्णुरिति विख्यात इन्द्रादवरजो भुवि २३
शिशुर्भूत्वा दिवं खं च पृथिवीं च परन्तप
त्रिभिर्विक्रमणैः कृष्ण क्रान्तवानसि तेजसा २४
संप्राप्य दिवमाकाशमादित्यसदने स्थितः
अत्यरोचश्च भूतात्मन्भास्करं स्वेन तेजसा २५
सादिता मौरवाः पाशा निसुन्दनरकौहतौ
कृतः क्षेमः पुनः पन्थाः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति २६
जारूथ्यामाहुतिः क्राथः शिशुपालो जनैः सह भीमसेनश्च शैब्यश्च शतधन्वा च निर्जितः २७
तथा पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा अवाक्षीर्महिषीं भोज्यां रणे निर्जित्य रुक्मिणम् २८
इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कशेरुमान्
हतः सौभपतिः शाल्वस्त्वया सौभं च पातितम् २९
इरावत्यां तथा भोजः कार्तवीर्यसमो युधि
गोपतिस्तालकेतुश्च त्वया विनिहतावुभौ ३०
तां च भोगवतीं पुण्यामृषिकान्तां जनार्दन
द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यसि ३१
न क्रोधो न च मात्सर्यं नानृतं मधुसूदन
त्वयि तिष्ठति दाशार्ह न नृशंस्यं कुतोऽनृजु ३२
आसीनं चित्तमध्ये त्वां दीप्यमानं स्वतेजसा
आगम्य ऋषयः सर्वेऽयाचन्ताभयमच्युत ३३
युगान्ते सर्वभूतानि संक्षिप्य मधुसूदन
आत्मन्येवात्मसात्कृत्वा जगदास्से परन्तप ३४
नैवं पूर्वे नापरे वा करिष्यन्ति कृतानि ते
कर्माणि यानि देव त्वं बाल एव महाद्युते ३५
कृतवान्पुण्डरीकाक्ष बलदेवसहायवान्
वैराजभवनेचापि ब्रह्मणा न्यवसः सह ३६
वैशम्यपायन उवाच
एवमुक्त्वातदात्मानमात्मा कृष्णस्य पाण्डवः

तूष्णीमासीत्ततः पार्थमित्युवाच जनार्दनः ३७
ममैव त्वं तवैवाहं ये मदीयास्तवैव ते
यस्त्वां द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्त्वामनु स
मामनु ३८
नरस्त्वमसि दुर्धर्ष हरिर्नारायणो ह्यहम्
लोकाल्लोकमिमं प्राप्तौ नरनारायणावृषी ३९
अनन्यः पार्थ मत्तस्त्वमहं त्वत्तश्चभारत
नावयोरन्तरं शक्यं वेदितुं भरतर्षभ ४०
तस्मिन्वीरसमावाये संरब्धेष्वथ राजसु
धृष्टद्युम्नमुखैर्वीरैर्भ्रातृभिः परिवारिता ४१
पाञ्चाली पुण्डरीकाक्षमासीनं यादवैः सह
अभिगम्याब्रवीत्कृष्णाशरण्यं शरणैषिणी ४२
पूर्वेप्रजानिसर्गे त्वामाहुरेकं प्रजापतिम्
स्रष्टारं सर्वभूतानामसितो देवलोऽब्रवीत् ४३
विष्णुस्त्वमसि दुर्धर्ष त्वं यज्ञो मधुसूदन
यष्टा त्वमसि यष्टव्यो जामदग्न्यो यथाब्रवीत् ४४
ऋषयस्त्वां क्षमामाहुः सत्यं च पुरुषोत्तम
सत्याद्यज्ञोऽसि संभूतः कश्यपस्त्वां यथाब्रवीत्
४५
साध्यानामपि देवानां वसूनामीश्वरेश्वरः
लोकभावन लोकेश यथा त्वां नारदोऽब्रवीत् ४६
दिवं ते शिरसा व्याप्तं पद्भ्यां च पृथिवी विभो
जठरं ते इमे लोकाः पुरुषोऽसि सनातनः ४७
विद्यातपोभितप्तानां तपसा भावितात्मनाम्
आत्मदर्शनसिद्धानामृषीणामृषिसत्तम ४८
राजर्षीणां पुण्यकृतामाहवेष्वनिवर्तिनाम्
सर्वधर्मोपपन्नानां त्वं गतिः पुरुषोत्तम ४९
त्वं प्रभुस्त्वं विभुस्त्वं भूरात्मभूस्त्वं
सनातनः
लोकपालाश्चलोकाश्च नक्षत्राणि दिशो दश
नभश्चन्द्र श्च सूर्यश्च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्
५०

मर्त्यता चैव भूतानाममरत्वं दिवौकसाम्
त्वयि सर्वं महाबाहो लोककार्यं प्रतिष्ठितम् ५१
सा तेऽह दुःखमाख्यास्ये प्रणयान्मधुसूदन
ईशस्त्वं सर्वभूतानां ये दिव्या ये च मानुषाः ५२
कथं नु भार्या पार्थानां तव कृष्ण सखी विभो
धृष्टद्युम्नस्य भगिनी सभां कृष्येत मादृशी ५३
स्त्रीधर्मिणी वेपमाना रुधिरेण समुक्षिता
एकवस्त्रा विकृष्टास्मि दुःखिता कुरुसंसदि ५४
राजमध्ये सभायां तु रजसाभिसमीरिताम्
दृष्ट्वा च मां धार्तराष्ट्राः प्राहसन्पापचेतसः ५५
दासीभावेन भोक्तुं मामीषुस्ते मधुसूदन
जीवत्सु पाण्डुपुत्रेषु पाञ्चालेष्वथ वृष्णिषु ५६
नन्वहं कृष्ण भीष्मस्य धृतराष्ट्रस्य चोभयोः
स्नुषा भवामि धर्मेण साहं दासीकृताबलात् ५७
गर्हये पाण्डवांस्त्वेव युधि श्रेष्ठान्महाबलान्
ये क्लिश्यमानां प्रेक्षन्ते धर्मपत्नीं
यशस्विनीम् ५८
धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम्
यौ मां विप्रकृतां क्षुद्रैर्मर्षयेतां जनार्दन ५९
शाश्वतोऽय धर्मपथः सद्भिराचरितः सदा
यद्भार्यां परिरक्षन्ति भर्तारोऽल्पबला अपि ६०
भार्यायां रक्ष्यमाणायां प्रजा भवति रक्षिता
प्रजायां रक्ष्यमाणायामात्मा भवति रक्षितः ६१
आत्मा हि जायते तस्यां तस्माज्जाया भवत्युत
भर्ता च भार्यया रक्ष्यः कथं जायान्ममोदरे ६२
नन्विमे शरणं प्राप्तान्न त्यजन्ति कदाचन
ते मां शरणमापन्नां नान्वपद्यन्त पाण्डवाः ६३
पञ्चेमे पञ्चभिर्जाताः कुमाराश्चामितौजसः
एतेषामप्यवेक्षार्थं त्रातव्यास्मि जनार्दन ६४
प्रतिविन्ध्योयुधिष्ठिरात्सुतसोमो वृकोदरात्
अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलि ६५
कनिष्ठाच्छ्रुतकर्मा तु सर्वे सत्यपराक्रमाः

प्रद्युम्नो यादृशः कृष्ण तादृशास्ते महारथाः ६६
नन्विमे धनुषि श्रेष्ठा अजेया युधि शात्रवैः
किमर्थं धार्तराष्ट्राणां सहन्ते दुर्बलीयसाम् ६७
अधर्मेण हृतं राज्यं सर्वे दासाः कृतास्तथा
सभायां परिकृष्टाहमेकवस्त्रा रजस्वला ६८
नाधिज्यमपि यच्छक्यं कर्तुमन्येन गाण्डिवम्
अन्यत्रार्जुनभीमाभ्यां त्वया वा मधुसूदन ६९
धिग्भीमसेनस्य बलं धिक्पार्थस्य च गाण्डिवम्
यत्र दुर्योधनः कृष्ण मुहूर्तमपि जीवति ७०
य एतानाक्षिपद्राष्ट्रात्सह मात्राविहिंसकान्
अधीयानान्पुरा बालान्व्रतस्थान्मधुसूदन ७१
भोजने भीमसेनस्य पापः प्राक्षेपयद्विषम्
कालकूटं नवं तीक्ष्णं संभृतं लोमहर्षणम् ७२
तज्जीर्णमविकारेण सहान्नेन जनार्दन
सशेषत्वान्महाबाहो भीमस्य पुरुषोत्तम ७३
प्रमाणकोट्यां विश्वस्तं तथा सुप्तं वृकोदरम् बद्ध्वैनं कृष्ण गङ्गायां प्रक्षिप्य पुनराव्रजत्
७४
यदा विबुद्धः कौन्तेयस्तदा संछिद्य बन्धनम्
उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः ७५
आशीविषैः कृष्णसर्पैः सुप्तं चैनमदंशयत्
सर्वेष्वेवाङ्गदेशेषु न ममार च शत्रुहा ७६
प्रतिबुद्धस्तु कौन्तेयः सर्वान्सर्पानपोथयत्
सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् ७७
पुनः सुप्तानुपाधाक्षीद्बालकान्वारणावते
शयानानार्यया सार्धं को तु तत्कर्तुमर्हति ७८
यत्रार्या रुदती भीता पाण्डवानिदमब्रवीत्
महद्व्यसनमापन्ना शिखिना परिवारिता ७९
हा हतास्मि कुतोन्वद्य भवेच्छान्तिरिहानलात् अनाथा विनशिष्यामि बालकैः पुत्रकैः सह ८०
तत्र भीमो महाबाहुर्वायुवेगपराक्रमः
आर्यामाश्वासयामास भ्रातॄंश्चापि वृकोदरः ८१

वैनतेयो यथा पक्षी गरुडः पततां वरः
तथैवाभिपतिष्यामि भयं वो नेह विद्यते ८२
आर्यामङ्केन वामेन राजानं दक्षिणेन च
अंसयोश्च यमौ कृत्वा पृष्ठे बीभत्सुमेव च ८३
सहसोत्पत्य वेगेन सर्वानादाय वीर्यवान्
भ्रातॄनार्यां च बलवान्मोक्षयामास पावकात् ८४
ते रात्रौ प्रस्थिताः सर्वे मात्रा सह यशस्विनः
अभ्यगच्छन्महारण्यं हिडिम्बवनमन्तिकात् ८५
श्रान्ताः प्रसुप्तास्तत्रेमे मात्रा सह
सुदुःखिताः
सुप्तांश्चैनानभ्यगच्छद्धिडिम्बा नाम राक्षसी ८६
भीमस्य पादौ कृत्वा तु स्व उत्सङ्गे ततो बलात्
पर्यमर्दत संहृष्टा कल्याणी मृदुपाणिना ८७
तामबुध्यदमेयात्मा बलवान्सत्यविक्रमः
पर्यपृच्छच्च तां भीमः किमिहेच्छस्यनिन्दिते ८८
तयोः श्रुत्वा तु कथितमागच्छद्राक्षसाधमः
भीमरूपो महानादान्विसृजन्भीमदर्शनः ८९
केन सार्धं कथयसि आनयैनं ममान्तिकम्
हिडिम्बे भक्षयिष्यावो न चिरं कर्तुहर्महसि ९०
सा कृपासंगृहीतेन हृदयेन मनस्वनी
नैवमैच्छत्तदाख्यातुमनुक्रोशादनिन्दिता ९१
स नादान्विनदन्घोरान्राक्षसः पुरुषादकः
अभ्यद्रवत वेगेन भीमसेनं तदा किल ९२
तमभिद्रुत्य संक्रुद्धो वेगेन महता बली
अगृह्वात्पाणिना पाणिं भीमसेनस्य राक्षसः ९३
इन्द्राशनिसमस्पर्शं वज्रसंहननं दृढम्
संहत्य भीमसेनाय व्याक्षिपत्सहसा करम् ९४
गृहीतं पाणिना पाणिं भीमसेनोऽथ रक्षसा
नामृष्यत महाबाहुस्तत्राक्रुध्यद् वृकोदरः ९५
तत्रासीत्तुमुलं युद्धं भीमसेनहिडिम्बयोः
सर्वास्त्रविदुषोर्घोरं वृत्रवासवयोरिव ९६
हत्वा हिडिम्बं भीमोऽथ प्रस्थितो भ्रातृभिः सह

हिडिम्बामग्रतः कृत्वा यस्यां जातो घटोत्कचः ९७
ततश्च प्राद्रवन्सर्वे सह मात्रा यशस्विनः
एकचक्रामभिमुखाः संवृता ब्राह्मणव्रजैः ९८
प्रस्थाने व्यास एषां च मन्त्री प्रियहितोऽभवत्
ततोऽगच्छन्नेकचक्रां पाण्डवाः संशितव्रताः ९९
तत्राप्यासादयामासुर्बकं नाम महाबलम्
पुरुषादं प्रतिभयं हिडिम्बेनैव संमितम् १००
तं चापि विनिहत्योग्रं भीमः प्रहरतां वरः
सहितो भ्रातृभिः सर्वैर्द्रुपदस्य पुरं ययौ १०१
लब्धाहमपि तत्रैव वसता सव्यसाचिना
यथा त्वया जिता कृष्ण रुक्मिणी भीष्मकात्मजा १०२
एवं सुयुद्धे पार्थेन जिताहं मधुसूदन
स्वयंवरे महत्कर्म कृत्वा न सुकरं परैः १०३
एवं क्लेशैः सुबहुभिः क्लिश्यमानाः सुदुःखिताः
निवसामार्यया हीनाः कृष्ण धौम्यपुरःसराः १०४
त इमे सिंहविक्रान्ता वीर्येणाभ्यधिकाः परैः
विहीनैः परिक्लिश्यन्तीं समुपेक्षन्त मां कथम् १०५
एतादृशानि दुःखानि सहन्ते दुर्बलीयसाम् दीर्घंकालं प्रदीप्तानि पापानां क्षुद्रकर्मणाम् १०६
कुले महति जातास्मि दिव्येन विधिना किल पाण्डवानां प्रिया भार्या स्नुषा पाण्डोर्महात्मनः १०७
कचग्रहमनुप्राप्ता सास्मि कृष्ण वरा सती
पञ्चानामिन्द्रकल्पानां प्रेक्षतां मधुसूदन १०८
इत्युक्त्वा प्रारुदत्कृष्णा मुखं प्रच्छाद्य
पाणिना
पद्मकोशप्रकाशेन मृदुना मृदुभाषिणी १०९
स्तनावपतितौ पीनौ सुजातौ शुभलक्षणौ
अभ्यवर्षत पाञ्चाली दुःखजैरश्रुबिन्दुभिः ११०
चक्षुषी परिमार्जन्ती निःश्वसन्ती पुनः पुनः
बाष्पपूर्णेन कण्ठेन क्रुद्धा वचनमब्रवीत् १११

नैव मे पतयः सन्ति न पुत्रा मधुसूदन
न भ्रातरो न च पिता नैव त्वं न च बान्धवाः ११२
ये मां विप्रकृतां क्षुद्रैरुपेक्षध्वं विशोकवत्
न हि मे शाम्यते दुःखं कर्णो यत्प्राहसत्तदा ११३
अथैनामब्रवीत्कृष्णस्तस्मिन्वीरसमागमे
रोदिष्यन्ति स्त्रियो ह्येवं येषां क्रुद्धासि
भामिनि ११४
बीभत्सुशरसंछन्नाञ्शोणितौघपरिप्लुतान्
निहताञ्जीवितं त्यक्त्वा शयानान्वसुधातले ११५
यत्समर्थं पाण्डवानां तत्करिष्यामि मा शुचः
सत्यं ते प्रतिजानामि राज्ञां राज्ञी भविष्यसि ११६
पतेद् द्यौर्हिमवाञ्शीर्येत्पृथिवी शकलीभवेत्
शुष्येत्तोयनिधिः कृष्णे न मे मोघं वचो भवेत् ११७
धृष्टद्युम्न उवाच
अहं द्रोणं हनिष्यामि शिखण्डी तु पितामहम्
दुर्योधनं भीमसेनः कर्णं हन्ता धनञ्जयः ११८
रामकृष्णौ व्यपाश्रित्य अजेयाः स्म शुचिस्मिते
अपि वृत्रहणा युद्धे किं पुनर्धृतराष्ट्रजैः ११९
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्तेऽभिमुखाः वीरा वासुदेवमुपस्थिताः
तेषां मध्ये महाबाहुः केशवो वाक्यमब्रवीत् १२०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः १३

चतुर्दशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
नेदं कृच्छ्रमनुप्राप्तो भवान्स्याद्वसुधाधिप
यद्यहं द्वारकायां स्यां राजन्संनिहितः पुरा १
आगच्छेयमहं द्यूतमनाहूतोऽपि कौरवैः
आम्बिकेयेन दुर्धर्ष राज्ञा दुर्योधनेन च २
वारयेयमहं द्यूतं बहून्दोषान्प्रदर्शयन्
भीष्मद्रौणौ समानाय्य कृपं बाह्लीकमेव च ३
वैचित्रवीर्यं राजानमलं द्यूतेन कौरव

पुत्राणां तव राजेन्द्र त्वन्निमित्तमिति प्रभो ४
तत्र वक्ष्याम्यहं दोषान्यैर्भवानवरोपितः
वीरसेनसुतो यैश्च राज्यात्प्रभ्रंशितः पुरा ५
अभक्षितविनाशं च देवनेन विशां पते
सातत्यं च प्रसंगस्य वर्णयेयं यथातथम् ६
स्त्रियोऽक्षा मृगया पानमेतत्कामसमुत्थितम् व्यसनं चतुष्टयं प्रोक्तं यै राजन्भ्रश्यते श्रियः
७
तत्र सर्वत्र वक्तव्यं मन्यन्ते शास्त्रकोविदाः
विशेषतश्च वक्तव्यं द्यूते पश्यन्ति तद्विदः ८
एकाह्ना द्रव्यनाशोऽत्र ध्रुवं व्यसनमेव च
अभुक्तनाशश्चार्थानां वाक्पारुष्यं च केवलम् ९
एतच्चान्यच्च कौरव्य प्रसङ्गि कटुकोदयम्
द्यूते ब्रूयां महाबाहो समासाद्याम्बिकासुतम् १०
एवमुक्तो यदि मया गृह्णीयाद्वचनं मम
अनामयं स्याद्धर्मस्य कुरूणां कुरुनन्दन ११
न चेत्स मम राजेन्द्र गृह्णीयान्मधुरं वचः
पथ्यं च भरतश्रेष्ठ निगृह्णीयां बलेन तम् १२
अथैनानभिनीयैवं सुहृदो नाम दुर्हृदः
सभासदश्च तान्सर्वान्भेदयेयं दुरोदरान् १३
असान्निध्यं तु कौरव्य ममानर्तेष्वभूत्तदा
येनेदं व्यसनं प्राप्ता भवन्तो द्यूतकारितम् १४
सोऽहमेत्य कुरुश्रेष्ठ द्वारकां पाण्डुनन्दन
अश्रौषं त्वां व्यसनिनं युयुधानाद्यथातथम् १५
श्रुत्वैव चाहं राजेन्द्र परमोद्विग्नमानसः तूर्णमभ्यागतोऽस्मि त्वां द्रष्टुकामो विशां पते १६
अहो कृच्छ्रमनुप्राप्ताः सर्वे स्म भरतर्षभ
ये वयं त्वां व्यसनिनं पश्यामः सह सोदरैः १७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः १४

पञ्चदशोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच
असान्निध्यं कथं कृष्ण तवासीद् वृष्णिनन्दन
क्व चासीद्विप्रवासस्ते किं वाकार्षीः प्रवासकः १
कृष्ण उवाच
शाल्वस्य नगरं सौभं गतोऽह भरतर्षभ
विनिहन्तुं नरश्रेष्ठ तत्र मे शृणु कारणम् २
महातेजा महाबाहुर्यः स राजा महायशाः
दमघोषात्मजो वीरः शिशुपालो मया हतः ३
यज्ञे ते भरतश्रेष्ठ राजसूयेऽहणां प्रति
स रोषवशसंप्राप्तो नामृष्यत दुरात्मवान् ४
श्रुत्वा तं निहतं शाल्वस्तीव्ररोषसमन्वितः
उपायाद्द्वारकां शून्यामिहस्थे मयि भारत ५
स तत्र योधितो राजन्बालकैर्वृष्णिपुङ्गवैः
आगतः कामगं सौभमारुह्यैव नृशंसकृत् ६
ततो वृष्णिप्रवीरांस्तान्बालान्हत्वा बहूंस्तदा
पुरोद्यानानि सर्वाणि भेदयामास दुर्मतिः ७
उक्तवांश्च महाबाहो क्वासौ वृष्णिकुलाधमः
वासुदेवः सुमन्दात्मा वसुदेवसुतो गतः ८
तस्य युद्धार्थिनो दर्पं युद्धे नाशयितास्म्यहम्
आनर्ताः सत्यमाख्यात तत्र गन्तास्मि यत्र सः ९
तं हत्वा विनिवर्तिष्ये कंसकेशिनिषूदनम्
अहत्वा न निवर्तिष्ये सत्येनायुधमालभे १०
क्वासौ क्वासाविति पुनस्तत्र तत्र विधावति
मया किल रणे युद्धं कांक्षमाणः स सौभराट् ११
अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं विश्वासघातिनम्
शिशुपालवधामर्षाद्गमयिष्ये यमक्षयम् १२
मम पापस्वभावेन भ्राता येन निपातितः
शिशुपालो महीपालस्तं वधिष्ये महीतले १३
भ्राता बालश्च राजा च न च सङ्ग्राममूर्धनि
प्रमत्तश्च हतो वीरस्तं हनिष्ये जनार्दनम् १४
एवमादि महाराज विलप्य दिवमास्थितः
कामगेन स सौभेन क्षिप्त्वा मां कुरुनन्दन १५

तमश्रौषमहं गत्वा यथा वृत्तः सुदुर्मतिः
मयि कौरव्य दुष्टात्मा मार्तिकावतको नृपः १६
ततोऽहमपि कौरव्य रोषव्याकुललोचनः
निश्चित्य मनसा राजन्वधायास्य मनो दधे १७
आनर्तेषु विमर्दं च क्षेपं चात्मनि कौरव
प्रवृद्धमवलेपं च तस्य दुष्कृतकर्मणः १८
ततः सौभवधायाहं प्रतस्थे पृथिवीपते
स मया सागरावर्ते दृष्ट आसीत्परीप्सता १९
ततः प्रध्माप्य जलजं पाञ्चजन्यमहं नृप
आहूय शाल्वं समरे युद्धाय समवस्थितः २०
सुमुहूर्तमभूद्युद्धं तत्र मे दानवैः सह
वशीभूताश्च मे सर्वे भूतले च निपातिताः २१
एतत्कार्यं महाबाहो येनाहं नागमं तदा
श्रुत्वैव हास्तिनपुरं द्यूतं चाविनयोत्थितम् २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः १५

षोडशोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
वासुदेव महाबाहो विस्तरेण महामते
सौभस्य वधमाचक्ष्व न हि तृप्यामि कथ्यतः १
वासुदेव उवाच
हतं श्रुत्वा महाबाहो मया श्रौतश्रवं नृपम्
उपायाद्भरतश्रेष्ठ शाल्वो द्वारवतीं पुरीम् २
अरुन्धत्तां सुदुष्टात्मा सर्वतः पाण्डुनन्दन
शाल्वो वैहायसं चापि तत्पुरं व्यूह्य विष्ठितः ३
तत्रस्थोऽथ महीपालो योधयामास तां पुरीम्
अभिसारेण सर्वेण तत्र युद्धमवर्तत ४
पुरी समन्ताद्विहिता सपताका सतोरणा
सचक्रा सहुडा चैव सयन्त्रखनका तथा ५
सोपतल्पप्रतोलीका साट्टाट्टालकगोपुरा
सकचग्रहणी चैव सोल्कालातावपोथिका ६
सोष्ट्रिका भरतश्रेष्ठ सभेरीपणवानका

समित्तृणकुशा राजन्सशतघ्नीकलाङ्गला ७
सभुशुण्ड्यश्मलगुडा सायुधा सपरश्वधा
लोहचर्मवती चापि साग्निः सहुडशृङ्गिका ८
शास्त्रदृष्टेन विधिना संयुक्ता भरतर्षभ
द्रव्यैरनेकैर्विविधैर्गदसाम्बोद्धवादिभिः ९
पुरुषैः कुरुशार्दूल समर्थैः प्रतिबाधने
अभिख्यातकुलैर्वीरैर्दृष्टवीर्यैश्च संयुगे १०
मध्यमेन च गुल्मेन रक्षिता सारसंज्ञिता
उत्क्षिप्तगुल्मैश्च तथा हयैश्चैव पदातिभिः ११
आघोषितं च नगरे न पातव्या सुरेति ह
प्रमादं परिरक्षद्भिरुग्रसेनोद्धवादिभिः १२
प्रमत्तेष्वभिघातं हि कुर्याच्छाल्वो नराधिपः
इति कृत्वाप्रमत्तास्ते सर्वे वृष्ण्यन्धकाः
स्थिताः १३
आनर्ताश्च तथा सर्वे नटनर्तकगायनाः
बहिर्विवासिताः सर्वे रक्षद्भिर्वित्तसंचयान् १४
संक्रमा भेदिताः सर्वे नावश्च प्रतिषेधिताः
परिखाश्चापि कौरव्य कीलैः सुनिचिताः कृताः १५
उदपानाः कुरुश्रेष्ठ तथैवाप्यम्बरीषकाः
समन्तातत्क्रोशमात्रं च कारिता विषमा च भूः १६
प्रकृत्या विषमं दुर्गं प्रकृत्या च सुरक्षितम्
प्रकृत्या चायुधोपेतं विशेषेण तदानघ १७
सुरक्षितं सुगुप्तं च सर्वायुधसमन्वितम्
तत्पुरं भरतश्रेष्ठ यथेन्द्रभवनं तथा १८
चामुद्रोऽभिनिर्याति न चामुद्रः प्रवेश्यते
वृष्ण्यन्धकपुरे राजंस्तदा सौभसमागमे १९
अनुरथ्यासु सर्वासु चत्वरेषु च कौरव
बलं बभूव राजेन्द्र प्रभूतगजवाजिमत् २०
दत्तवेतनभक्तं च दत्तायुधपरिच्छदम्
कृतापदानं च तदा बलमासीन्महाभुज २१
न कुप्यवेतनी कश्चिन्न चातिक्रान्तवेतनी
नानुग्रहभृतः कश्चिन्न चादृष्टपराक्रमः २२

एवं सुविहिता राजन्द्वारका भूरिदक्षिणैः
आहुकेन सुगुप्ता च राज्ञा राजीवलोचन २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षोडशोऽध्यायः १६

सप्तदशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
तां तूपयात्वा राजेन्द्र शाल्वः सौभपतिस्तदा
प्रभूतनरनागेन बलेनोपविवेश ह १
समे निविष्टा सा सेना प्रभूतसलिलाशये
चतुरङ्गबलोपेता शाल्वराजाभिपालिता २
वर्जयित्वा श्मशानानि देवतायतनानि च
वल्मीकांश्चैव चैत्यांश्च तन्निविष्टमभूद्बलम् ३
अनीकानां विभागेन पन्थानः षट्कृता भवन्
प्रवणा नव चैवासञ्शाल्वस्य शिबिरे नृप ४
सर्वायुधसमोपेतं सर्वशस्त्रविशारदम्
रथनागाश्वकलिलं पदातिध्वजसंकुलम् ५
तुष्टपुष्टजनोपेतं वीरलक्षणलक्षितम्
विचित्रध्वजसंनाहं विचित्ररथकार्मुकम् ६
संनिवेश्य च कौरव्य द्वारकायां नरर्षभ
अभिसारयामास तदा वेगेन पतगेन्द्रवत् ७
तदापतन्तं संदृश्य बलं शाल्वपतेस्तदा
निर्याय योधयामासुः कुमारा वृष्णिनन्दनाः ८
असहन्तोऽभियानं तच्छाल्वराजस्य कौरव
चारुदेष्णश्च साम्बश्च प्रद्युम्नश्च महारथः ९
ते रथैर्दंशिताः सर्वे विचित्राभरणध्वजाः
संसक्ताः शाल्वराजस्य बहुभिर्योधपुङ्गवैः १०
गृहीत्वा तु धनुः साम्बः शाल्वस्य सचिवं रणे
योधयामास संहृष्टः क्षेमवृद्धिं चमूपतिम् ११
तस्य बाणमयं वर्षं जाम्बवत्याः सुतो महत्
मुमोच भरत श्रेष्ठ यथा वर्षं सहस्रदृक् १२
तद्वाणवर्षं तुमुलं विषेहे स चमूपतिः
क्षेमवृद्धिर्महाराज हिमवानिव निश्चलः १३

ततः साम्बाय राजेन्द्र क्षेमवृद्धिरपि स्म ह
मुमोच मायाविहितं शरजालं महत्तरम् १४
ततो मायामयं जालं माययैव विदार्य सः
साम्बः शरसहस्रेण रथमस्याभ्यवर्षत १५
ततः स विद्धः साम्बेन क्षेमवृद्धिश्चमूपतिः
अपायाज्जवनैरश्वैः साम्बबाणप्रपीडितः १६
तस्मिन्विप्रद्रुते क्रूरे शाल्वस्याथ चमूपतौ
वेगवान्नाम दैतेयः सुतं मेऽभ्यद्रवद्बली १७
अभिपन्नस्तु राजेन्द्र साम्बो वृष्णिकुलोद्वहः
वेगं वेगवतो राजंस्तस्थौ वीरो विधारयन् १८
स वेगवति कौन्तेय साम्बो वेगवतीं गदाम्
चिक्षेप तरसा वीरो व्याविध्य सत्यविक्रमः १९
तया त्वभिहतो राजन्वेगवानपतद्भुवि
वातरुग्ण इव क्षुण्णो जीर्णमूलो वनस्पतिः २०
तस्मिन्निपतिते वीरे गदानुन्ने महासुरे
प्रविश्य महतीं सेनां योधयामास मे सुतः २१
चारुदेष्णेन संसक्तो विविन्ध्यो नाम दानवः
महारथः समाज्ञातो महाराज महाधनुः २२
ततः सुतुमुलं युद्धं चारुदेष्णविविन्ध्ययोः
वृत्रवासवयो राजन्यथा पूर्वं तथाभवत् २३
अन्योन्यस्याभिसंक्रुद्धावन्योन्यं जघ्नतुः शरैः
विनदन्तौ महाराज सिंहाविव महाबलौ २४
रौक्मिणेयस्ततो बाणमग्न्यर्कोपमवर्चसम्
अभिमन्त्र्य महास्त्रेण संदधे शत्रुनाशनम् २५
स विविन्ध्याय सक्रोधः समाहूय महारथः
चिक्षेप मे सुतो राजन्स गतासुरथापतत् २६
विविन्ध्यं निहतं दृष्ट्वा तां च विक्षोभितां चमूम्
कामगेन स सौभेन शाल्वः पुनरुपागमत् २७
ततो व्याकुलितं सर्वं द्वारकावासि तद्बलम्
दृष्ट्वा शाल्वं महाबाहो सौभस्थं पृथिवीगतम् २८
ततो निर्याय कौरव्य व्यवस्थाप्य च तद्बलम्
आनर्तानां महाराज प्रद्युम्नो वाक्यमब्रवीत् २९

सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु सर्वे पश्यन्तु मां युधि
निवारयन्तं संग्रामे बलात्सौभं सराजकम् ३०
अहं सौभपतेः सेनामायसैर्भुजगैरिव
धनुर्भुजविनिर्मुक्तैर्नाशयाम्यद्य यादवाः ३१
आश्वसध्वं न भीः कार्या सौभराडद्य नश्यति
मयाभिपन्नो दुष्टात्मा ससौभो विनशिष्यति ३२
एवं ब्रुवति संहृष्टे प्रद्युम्ने पाण्डुनन्दन
विष्ठितं तद्बलं वीर युयुधे च यथासुखम् ३३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः १७

अष्टादशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
एवमुक्त्वा रौक्मिणेयो यादवान्भरतर्षभ
दंशितैर्हरिभिर्युक्तं रथमास्थाय काञ्चनम् १
उच्छ्रित्य मकरं केतुं व्यात्ताननमलंकृतम्
उत्पतद्भिरिवाकाशं तैर्हयैरन्वयात्परान् २
विक्षिपन्नादयंश्चापि धनुःश्रेष्ठं महाबलः
तूणखड्गधरः शूरो बद्धगोधांगुलित्रवान् ३
स विद्युच्चलितं चापं विहरन्वै तलात्तलम्
मोहयामास दैतेयान्सर्वान्सौभनिवासिनः ४
नास्य विक्षिपतश्चापं संदधानस्य चासकृत्
अन्तरं ददृशे कश्चिन्निघ्नतः शात्रवान्रणे ५
मुखस्य वर्णो न विकल्पतेऽस्य चेलुश्च गात्राणि न
चापि तस्य
सिंहोन्नतं चाप्यभिगर्जतोऽस्य शुश्राव
लोकोऽद्भुतरूपमग्र्यम् ६
जलेचरः काञ्चनयष्टिसंस्थो व्यात्ताननः
सर्वतिमिप्रमाथी
वित्रासयन्राजति वाहमुख्ये शाल्वस्य सेनाप्रमुखे
ध्वजाग्र्यः ७
ततः स तूर्णं निष्पत्य प्रद्युम्नः शत्रु कर्शनः
शाल्वमेवाभिदुद्राव विधास्यन्कलहं नृप ८

अभियानं तु वीरेण प्रद्युम्नेन महाहवे
नामर्षयत संक्रुद्धः शाल्वः कुरुकुलोद्वह ९
स रोषमदमत्तो वै कामगादवरुह्य च
प्रद्युम्नं योधयामास शाल्वः परपुरञ्जयः १०
तयोः सुतुमुलं युद्धं शाल्ववृष्णिप्रवीरयोः
समेता ददृशुर्लोका बलिवासयोरिव ११
तस्य मायामयो वीर रथो हेमपरिष्कृतः
सध्वजः सपताकश्च सानुकर्षः सतूणवान् १२
स तं रथवरं श्रीमान्समारुह्य किल प्रभो
मुमोच बाणान्कौरव्य प्रद्युम्नाय महाबलः १३
ततो बाणमयं वर्षं व्यसृजत्तरसा रणे
प्रद्युम्नो भुजवेगेन शाल्वं संमोहयन्निव १४
स तैरभिहतः संख्ये नामर्षयत सौभराट्
शरान्दीप्ताग्निसंकाशान्मुमोच तनये मम १५
स शाल्वबाणै राजेन्द्र विद्धो रुक्मिणिनन्दनः
मुमोच बाणं त्वरितो मर्मभेदिनमाहवे १६
तस्य वर्म विभिद्याशु स बाणो मत्सुतेरितः
विभेद हृदयं पत्री स पपात मुमोह च १७
तस्मिन्निपतिते वीरे शाल्वराजे विचेतसि
संप्राद्रवन्दानवेन्द्रा दारयन्तो वसुन्धराम् १८
हाहाकृतमभूत्सैन्यं शाल्वस्य पृथिवीपते
नष्टसंज्ञे निपतिते तदा सौभपतौ नृपे १९
तत उत्थाय कौरव्य प्रतिलभ्य च चेतनाम्
मुमोच बाणं तरसा प्रद्युम्नाय महाबलः २०
तेन विद्धो महाबाहुः प्रद्युम्नः समरे स्थितः
जत्रुदेशे भृशं वीरो व्यवासीदद्रथे तदा २१
तं स विद्ध्वा महाराज शाल्वो रुक्मिणिनन्दनम्
ननाद सिंहनादं वै नादेनापूरयन्महीम् २२
ततो मोहं समापन्ने तनये मम भारत
मुमोच बाणांस्त्वरितः पुनरन्यान्दुरासदान् २३
स तैरभिहतो बाणैर्बहुभिस्तेन मोहितः
निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठ प्रद्युम्नोऽभूद्रणाजिरे

२४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः १८

एकोनविंशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
शाल्वबाणार्दि ते तस्मिन्प्रद्युम्ने बलिनां वरे
वृष्णयो भग्नसंकल्पा विव्यथुः पृतनागताः १
हाहाकृतमभूत्सर्वं वृष्ण्यन्धकबलं तदा
प्रद्युम्ने पतिते राजन्परे च मुदिताभवन् २
तं तथा मोहितं दृष्ट्वा सारथिर्जवनैर्हयैः
रणादपाहरत्तूर्णं शिक्षितो दारुकिस्ततः ३
नातिदूरापयाते तु रथे रथवरप्रणुत्
धनुर्गृहीत्वा यन्तारं लब्धसंज्ञोऽब्रवीदिदम् ४
सौते किं ते व्यवसितं कस्माद्यासि पराङ्मुखः
नैष वृष्णिप्रवीराणामाहवे धर्म उच्यते ५
कच्चित्सौते न ते मोहः शाल्वं दृष्ट्वा महाहवे
विषादो वा रणं दृष्ट्वा ब्रूहि मे त्वं यथातथम् ६
सूत उवाच
जानार्दने न मे मोहो नापि मे भयमाविशत्
अतिभारं तु ते मन्ये शाल्वं केशवनन्दन ७
सोऽपयामि शनैर्वीर वलवानेष पापकृत्
मोहितश्च रणे शूरो रक्ष्यः सारथिना रथी ८
आयुष्मंस्त्वं मया नित्यं रक्षितव्यस्त्वयाप्यहम्
रक्षितव्यो रथी नित्यमिति कृत्वापयाम्यहम् ९
एकश्चासि महाबाहो बहवश्चापि दानवाः
न समं रौक्मिणेयाहं रणे मत्वापयाम्यहम् १०
वासुदेव उवाच
एवं ब्रुवति सूते तु तदा मकरकेतुमान्
उवाच सूतं कौरव्य निवर्त्तय रथं पुनः ११
दारुकात्मज मैवंत्वं पुनः कार्षीः कथंचन
व्यपयानं रणात्सौते जीवतो मम कर्हिचित् १२
न स वृष्णिकुले जातो यो वै त्यजति संगरम्

यो वा निपतितं हन्ति तवास्मीति च वादिनम् १३
तथा स्त्रियं वै यो हन्ति वृद्धं बालं तथैव च
विरथं विप्रकीर्णं च भग्नशस्त्रायुधं तथा १४
त्वं च सूतकुले जातो विनीतः सूतकर्मणि
धर्मज्ञश्चासि वृष्णीनामाहवेष्वपि दारुके १५
स जानंश्चरितं कृत्स्नं वृष्णीनां पृतनामुखे
अपयानं पुनः सौते मैवं कार्षीः कथंचन १६
अपयातं हतं पृष्ठे भीतं रणपलायिनम्
गदाग्रजो दुराधर्षः किं मां वक्ष्यति माधवः १७
केशवस्याग्रजो वापि नीलवासा मदोत्कटः
किं वक्ष्यति महाबाहुर्बलदेवः समागतः १८
किं वक्ष्यति शिनेर्नप्ता नरसिंहो महाधनुः
अपयातं रणात्सौते साम्बश्च समितिञ्जयः १९
चारुदेष्णश्च दुर्धर्षस्तथैव गदसारणौ
अक्रूरश्च महाबाहुः किं मां वक्ष्यति सारथे २०
शूरं संभावितं सन्तं नित्यं पुरुषमानिनम् स्त्रियश्च वृष्णिवीराणां कि मां वक्ष्यन्ति संगताः
२१
प्रद्युम्नोऽयमुपायाति भीतस्त्यक्त्वा महाहवम्
धिगेनमिति वक्ष्यन्ति न तु वक्ष्यन्ति साध्विति २२
धिग्वाचा परिहासोऽपि मम वा मद्विधस्य वा
मृत्युनाभ्यधिकः सौते स त्वं मा व्यपयाः पुनः २३
भारं हि मयि संन्यस्य यातो मधुनिहा हरिः
यज्ञं भरतसिंहस्य पार्थस्यामिततेजसः २४
कृतवर्मा मया वीरो निर्यास्यन्नेव वारितः
शाल्वं निवारयिष्येऽह तिष्ठ त्वमिति सूतज २५
स च संभावयन्मां वै निवृत्तो हृदिकात्मजः
तं समेत्य रणं त्यक्त्वा किं वक्ष्यामि महारथम् २६
उपयान्तं दुराधर्षं शङ्खचक्रगदाधरम्
पुरुषं पुण्डरीकाक्षं किं वक्ष्यामि महाभुजम् २७
सात्यकिं बलदेवं च ये चान्येऽन्धकवृष्णयः
मया स्पर्धन्ति सततं किं नु वक्ष्यामि तानहम् २८

त्यक्त्वा रणमिमं सौते पृष्ठतोऽभ्याहतः शरैः
त्वयापनीतो विवशो न जीवेयं कथंचन २९
स निवर्त रथेनाशु पुनर्दारुकनन्दन
न चैतदेवं कर्तव्यमथापत्सु कथंचन ३०
न जीवितमहं सौते बहु मन्ये कदाचन
अपयातो रणाद्भीतः पृष्ठतोऽभ्याहतः शरैः ३१
कदा वा सूतपुत्र त्वं जानीषे मां भयार्दितम्
अपयातं रणं हित्वा यथा कापुरुषं तथा ३२
न युक्तं भवता त्यक्तुं सङ्ग्रामं दारुकात्मज
मयि युद्धार्थिनि भृशं स त्वं याहि यतो रणम् ३३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः १९

विंशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
एवमुक्तस्तु कौन्तेय सूतपुत्रस्तदा मृधे प्रद्युम्नमब्रवीच्छ्लक्ष्णं मधुरं वाक्यमञ्जसा १ न मे भयं रौक्मिणेय सङ्ग्रामे यच्छतो हयान् युद्धज्ञश्चास्मि वृष्णीनां नात्र किंचिदतोऽन्यथा २
आयुष्मन्नुपदेशस्तु सारथ्ये वर्ततां स्मृतः
सर्वार्थेषु रथी रक्ष्यस्त्वं चापि भृशपीडितः ३
त्वं हि शाल्वप्रयुक्तेन पत्रिणाऽभिहतो भृशम्
कश्मलाभिहतो वीर ततोऽहमपयातवान् ४
स त्वं सात्वतमुख्याद्य लब्धसंज्ञो यदृच्छया
पश्य मे हयसंयाने शिक्षां केशवनन्दन ५
दारुकेणाहमुत्पन्नो यथावच्चैव शिक्षितः
वीतभीः प्रविशाम्येतां शाल्वस्य महतीं चमूम् ६
एवमुक्त्वा ततो वीर हयान्संचोद्य सङ्गरे
रश्मिभिश्च समुद्यम्य जवेनाभ्यपतत्तदा ७
मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च
सव्यानि च विचित्राणि दक्षिणानि च सर्वशः ८

प्रतोदेनाहता राजन्रश्मिभिश्च समुद्यताः
उत्पतन्त इवाकाशं विबभुस्ते हयोत्तमाः ९
ते हस्तलाघवोपेतं विज्ञाय नृप दारुकिम्
दह्यमाना इव तदा पस्पृशुश्चरणैर्महीम् १०
सोऽपसव्यां चमूं तस्य शाल्वस्य भरतर्षभ
चकार नातियत्नेन तदद्भुतमिवाभवत् ११
अमृष्यमाणोऽपसव्यं प्रद्युम्नेन स सौभराट्
यन्तारमस्य सहसा त्रिभिर्बाणैः समर्पयत् १२
दारुकस्य सुतस्तं तु बाणवेगमचिन्तयन्
भूय एव महाबाहो प्रययौ हयसंमतः १३
ततो बाणान्बहुविधान्पुनरेव स सौभराट्
मुमोच तनये वीरे मम रुक्मिणिनन्दने १४
तानप्राप्ताञ्शितैर्बाणैश्चिच्छेद परवीरहा
रौक्मिणेयः स्मितं कृत्वा दर्शयन्हस्तलाघवम् १५
छिन्नान्दृष्ट्वा तु तान्बाणान्प्रद्युम्नेन स
सौभराट्
आसुरीं दारुणीं मायामास्थाय व्यसृजच्छरान् १६
प्रयुज्यमानमाज्ञाय दैतेयास्त्रं महाबलः
ब्रह्मास्त्रेणान्तरा छित्त्वा
मुमोचान्यान्पतत्रिणः १७
ते तदस्त्रं विधूयाशु विव्यधू रुधिराशनाः
शिरस्युरसि वक्त्रे च स मुमोह पपात च १८
तस्मिन्निपतिते क्षुद्रे शाल्वे बाणप्रपीडिते
रौक्मिणेयोऽपरं बाणं संदधे शत्रुनाशनम् १९
तमर्चितं
सर्वदाशार्हपूगैराशीर्भिरर्कज्वलनप्रकाशम्
दृष्ट्वा शरं ज्यामभिनीयमानं बभूव
हाहाकृतमन्तरिक्षम् २०
देवगणाः सर्वे सेन्द्राः सहधनेश्वराः
नारदं प्रेषयामासुः श्वसनं च महाबलम् २१
तौ रौक्मिणेयमागम्य वचोऽब्रूतां दिवौकसाम्
नैष वध्यस्त्वया वीर शाल्वराजः कथंचन २२

संहरस्व पुनर्बाणमवध्योऽय त्वया रणे
एतस्य च शरस्याजौ नावध्योऽस्ति पुमान्क्वचित् २३
मृत्युरस्य महाबाहो रणे देवकिनन्दनः
कृष्णः संकल्पितो धात्रा तन्न मिथ्या भवेदिति २४
ततः परमसंहृष्टः प्रद्युम्नः शरमुत्तमम्
संजहार धनुःश्रेष्ठात्तूणे चैव न्यवेशयत् २५
तत उत्थाय राजेन्द्र शाल्वः परमदुर्मनाः
व्यपायात्सबलस्तूर्णं प्रद्युम्नशरपीडितः २६
स द्वारकां परित्यज्य क्रूरो वृष्णिभिरर्दितः
सौभमास्थाय राजेन्द्र दिवमाचक्रमे तदा २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि विंशोऽध्यायः २०

एकविंशतितमोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
आनर्तनगरं मुक्तं ततोऽहमगमं तदा
महाक्रतौ राजसूये निवृत्ते नृपते तव १
अपश्यं द्वारकां चाहं महाराज हतत्विषम्
निःस्वाध्यायवषट्कारां निर्भूषणवरस्त्रियम् २
अनभिज्ञेयरूपाणि द्वारकोपवनानि च
दृष्ट्वा शङ्कोपपन्नौऽहमपृच्छं हृदिकात्मजम् ३
अस्वस्थनरनारीकमिदं वृष्णिपुरं भृशम्
किमिदं नरशार्दूल श्रोतुमिच्छामहे वयम् ४
एवमुक्तस्तु स मया विस्तरेणेदमब्रवीत्
रोधं मोक्षं च शाल्वेन हार्दिक्यो राजसत्तम ५
ततोऽह कौरवश्रेष्ठ श्रुत्वा सर्वमशेषतः
विनाशे शाल्वराजस्य तदैवाकरवं मतिम् ६
ततोऽह भरतश्रेष्ठ समाश्वास्य पुरे जनम्
राजानमाहुकं चैव तथैवानकदुन्दुभिम्
सर्ववृष्णिप्रवीरांश्च हर्षयन्नब्रुवं तदा ७
अप्रमादः सदा कार्यो नगरे यादवर्षभाः
शाल्वराजविनाशाय प्रयातं मां निबोधत ८
नाहत्वा तं निवर्तिष्ये पुरीं द्वारवतीं प्रति

सशाल्वं सौभनगरं हत्वा द्रष्टास्मि वः पुनः
त्रिसामा हन्यतामेषा दुन्दुभिः शत्रुभीषणी ९
ते मयाश्वासिता वीरा यथावद्भरतर्षभ
सर्वे मामब्रुवन्हृष्टाः प्रयाहि जहि शात्रवान् १०
तैः प्रहृष्टात्मभिर्वीरैराशीर्भिरभिनन्दितः
वाचयित्वा द्विजश्रेष्ठान्प्रणम्य शिरसाहुकम् ११
सैन्यसुग्रीवयुक्तेन रथेनानादयन्दिशः
प्रध्माप्य शङ्खप्रवरं पाञ्चजन्यमहं नृप १२
प्रयातोऽस्मि नरव्याघ्र बलेन महता वृतः
कॢप्तेन चतुरङ्गेण बलेन जितकाशिना १३
समतीत्य बहून्देशान्गिरींश्च बहुपादपान्
सरांसि सरितश्चैव मार्तिकावतमासदम् १४
तत्राश्रौषं नरव्याघ्र शाल्वं नगरमन्तिकात्
प्रयातं सौभमास्थाय तमहं पृष्ठतोऽन्वयाम् १५
ततः सागरमासाद्य कुक्षौ तस्य महोर्मिणः
समुद्रनाभ्यां शाल्वोऽभूत्सौभमास्थाय शत्रुहन् १६
स समालोक्य दूरान्मां स्मयन्निव युधिष्ठिर
आह्वयामास दुष्टात्मा युद्धायैव मुहुर्मुहुः १७
तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः
पुरं नासाद्यत शरैस्ततो मां रोष आविशत् १८
स चापि पापप्रकृतिर्दैतेयापसदो नृप
मय्यवर्षत दुर्धर्षः शरधाराः सहस्रशः १९
सैनिकान्मम सूतं च हयांश्च समवाकिरत्
अचिन्तयन्तस्तु शरान्वयं युध्याम भारत २०
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम्
चिक्षिपुः समरे वीरा मयि शाल्वपदानुगाः २१
ते हयान्मे रथं चैव तदा दारुकमेव च
छादयामासुरसुरा बाणैर्मर्मविभेदिभिः २२
न हया न रथो वीर न यन्ता मम दारुकः
अदृश्यन्त शरैश्छन्नास्तथाहं सैनिकाश्च मे २३
ततोऽहमपि कौन्तेय शराणामयुतान्बहून्
अभिमन्त्रितानां धनुषा दिव्येन विधिनाक्षिपम् २४

न तत्र विषयस्त्वासीन्मम सैन्यस्य भारत
खे विषक्तं हि तत्सौभं क्रोशमात्र इवाभवत् २५
ततस्ते प्रेक्षकाः सर्वे रङ्गवाट इव स्थिताः
हर्षयामासुरुच्चैर्मां सिंहनादतलस्वनैः २६
मत्कार्मुकविनिर्मुक्ता दानवानां महारणे
अङ्गेषु रुधिराक्तास्ते विविशुः शलभा इव २७
ततो हलहलाशब्दः सौभमध्ये व्यवर्धत
वध्यतां विशिखैस्तीक्ष्णैः पततां च महार्णवे २८
ते निकृत्तभुजस्कन्धाः कबन्धाकृतिदर्शनाः
नदन्तो भैरवान्नादान्निपतन्ति स्म दानवाः २९
ततो गोक्षीरकुन्देन्दुमृणालरजतप्रभम्
जलजं पाञ्चजन्यं वै प्राणेनाहमपूरयम् ३०
तान्दृष्ट्वा पतितांस्तत्र शाल्वः सौभपतिस्तदा
मायायुद्धेन महता योधयामास मां युधि ३१
ततो हुडहुडाः प्रासाः शक्तिशूलपरश्वधाः
पट्टिशाश्च भुशुण्ड्यश्च प्रापतन्ननिशं मयि ३२
तानहं माययैवाशु प्रतिगृह्य व्यनाशयम्
तस्यां हतायां मायायां गिरिशृङ्गैरयोधयत् ३३
ततोऽभवत्तम इव प्रभातमिव चाभवत्
दुर्दिनं सुदिनं चैव शीतमुष्णं च भारत ३४
एवं मायां विकुर्वाणो योधयामास मां रिपुः
विज्ञाय तदहं सर्वं माययैव व्यनाशयम्
यथाकालं तु युद्धेन व्यधमं सर्वतः शरैः ३५
ततो व्योम महाराज शतसूर्यमिवाभवत्
शतचन्द्रं च कौन्तेय सहस्रायुततारकम् ३६
ततो नाज्ञायत तदा दिवारात्रं तथा दिशः
ततोऽह मोहमापन्नः प्रज्ञास्त्रं समयोजयम्
ततस्तदस्त्रमस्त्रेण विधूतं शरतूलवत् ३७
तथा तदभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम्
लब्धालोकश्च राजेन्द्र पुनः शत्रुमयोधयम् ३८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकविंशोऽध्यायः २१

द्वाविंशतितमोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
एवं स पुरुषव्याघ्र शाल्वो राज्ञां महारिपुः युध्यमानो मया संख्ये वियदभ्यागमत्पुनः १
ततः शतघ्नीश्च महागदाश्च दीप्तांश्च
शूलान्मुसलानसींश्च
चिक्षेप रोषान्मयि मन्दबुद्धिः शाल्वो महाराज
जयाभिकाङ्क्षी २
तानाशुगैरापततोऽहमाशु निवार्य तूर्णं खगमान्ख एव
द्विधा त्रिधा चाच्छिनमाशु मुक्तैस्ततोऽन्तरिक्षे
निनदो बभूव ३
ततः शतसहस्रेण शराणां नतपर्वणाम्
दारुकं वाजिनश्चैव रथं च समवाकिरत् ४
ततो मामब्रवीद्वीर दारुको विह्वलन्निव
स्थातव्यमिति तिष्ठामि शाल्वबाणप्रपीडितः ५
इति तस्य निशम्याहं सारथेः करुणं वचः
अवेक्षमाणो यन्तारमपश्यं शरपीडितम् ६
न तस्योरसि नो मूर्ध्नि न काये न भुजद्वये
अन्तरं पाण्डवश्रेष्ठ पश्यामि न हतं शरैः ७
स तु बाणवरोत्पीडाद्विस्रवत्यसृगुल्बणम्
अभिवृष्टो यथा मेघैर्गिरिर्गैरिकधातुमान् ८
अभीषुहस्तं तं दृष्ट्वा सीदन्तं सारथिं रणे
अस्तम्भयं महाबाहो शाल्वबाणप्रपीडितम् ९
अथ मां पुरुषः कश्चिद्द्वारकानिलयोऽब्रवीत् त्वरितो रथमभ्येत्यसौहृदादिव भारत १०
आहुकस्य वचो वीर तस्यैव परिचारकः
विषण्णः सन्नकण्ठो वै तन्निबोध युधिष्ठिर ११
द्वारकाधिपतिर्वीर आह त्वामाहुको वचः
केशवेह विजानीष्व यत्त्वां पितृसखोऽब्रवीत् १२
उपयात्वाद्य शाल्वेन द्वारकां वृष्णिनन्दन
विषक्ते त्वयि दुर्धर्ष हतः शूरसुतो बलात् १३
तदलं साधु युद्धेन निवर्तस्व जनार्दन

द्वारकामेव रक्षस्व कार्यमेतन्महत्तव १४
इत्यहं तस्य वचनं श्रुत्वा परमदुर्मनाः
निश्चयं नाधिगच्छामि कर्तव्यस्येतरस्य वा १५
सात्यकिं बलदेवं च प्रद्युम्नं च महारथम्
जगर्हे मनसा वीर तच्छ्रुत्वा विप्रियं वचः १६
अहं हि द्वारकायाश्च पितुश्च कुरुनन्दन
तेषु रक्षां समाधाय प्रयातः सौभपातने १७
बलदेवो महाबाहुः कच्चिज्जीवति शत्रुहा
सात्यकी रौक्मिणेयश्च चारुदेष्णश्च वीर्यवान्
साम्बप्रभृतयश्चैवेत्यहमासं सुदुर्मनाः १८
एतेषु हि नरव्याघ्र जीवत्सु न कथंचन
शक्यः शूरसुतो हन्तुमपि वज्रभृता स्वयम् १९
हतः शूरसुतो व्यक्तं व्यक्तं ते च परासवः
बलदेवमुखाः सर्वे इति मे निश्चिता मतिः २०
सोऽह सर्वविनाशं तं चिन्तयानो मुहुर्मुहुः
सुविह्वलो महाराज पुनः शाल्वमयोधयम् २१
ततोऽपश्यं महाराज प्रपतन्तमहं तदा
सौभाच्छूरसुतं वीर ततो मां मोह आविशत् २२
तस्य रूपं प्रपततः पितुर्मम नराधिप
ययातेः क्षीणपुण्यस्य स्वर्गादिव महीतलम् २३
विशीर्णगलितोष्णीषः प्रकीर्णाम्बरमूर्धजः
प्रपतन्दृश्यते ह स्म क्षीणपुण्य इव ग्रहः २४
ततः शार्ङ्गं धनुःश्रेष्ठं करात्प्रपतितं मम मोहात्सन्नश्च कौन्तेय रथोपस्थ उपाविशम् २५
ततो हाहाकृतं सर्वं सैन्यं मे गतचेतनम्
मां दृष्ट्वा रथनीडस्थं गतासुमिव भारत २६
प्रसार्य बाहू पततः प्रसार्य चरणावपि
रूपं पितुरपश्यं तच्छकुनेः पततो यथा २७
तं पतन्तं महाबाहो शूलपट्टिशपाणयः
अभिघ्नन्तो भृशं वीर मम चेतो व्यकम्पयन् २८
ततो मुहूर्तात्प्रतिलभ्य संज्ञामहं तदा वीर महाविमर्दे

न तत्र सौभं न रिपुं न शाल्वं पश्यामि वृद्धं पितरं न
चापि २९
ततो ममासीन्मनसि मायेयमिति निश्चितम्
प्रबुद्धोऽस्मि ततो भूयः शतशो विकिरञ्शरान् ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः २२

त्रयोविंशोऽध्यायः
वासुदेव उवाच
ततोऽह भरतश्रेष्ठ प्रगृह्य रुचिरं धनुः
शरैरपातयं सौभाच्छिरांसि विबुधद्विषाम् १
शरांश्चाशीविषाकारानूर्ध्वगांस्तिग्मतेजसः
अप्रैषं शाल्वराजाय शार्ङ्गमुक्तान्सुवाससः २
ततो नादृश्यत तदा सौभं कुरुकुलोद्वह
अन्तर्हितं माययाभूत्ततोऽह विस्मितोऽभवम् ३
अथ दानवसंघास्ते विकृताननमूर्धजाः
उदक्रोशन्महाराज विष्ठिते मयि भारत ४
ततोऽस्त्र शब्दसाहं वै त्वरमाणो महाहवे
अयोजयं तद्वधाय ततः शब्द उपारमत् ५
हतास्ते दानवाः सर्वे यैः स शब्द उदीरितः
शरैरादित्यसङ्काशैर्ज्वलितैः शब्दसाधनैः ६
तस्मिन्नुपरते शब्दे पुनरेवान्यतोऽभवत्
शब्दोऽपरो महाराज तत्रापि प्राहरं शरान् ७
एवं दश दिशः सर्वास्तिर्यगूर्ध्वं च भारत
नादयामासुरसुरास्ते चापि निहता मया ८
ततः प्राग्ज्योतिषं गत्वा पुनरेव व्यदृश्यत
सौभं कामगमं वीर मोहयन्ममचक्षुषी ९
ततो लोकान्तकरणो दानवो वानराकृतिः
शिलावर्षेण सहसा महता मां समावृणोत् १०
सोऽह पर्वतवर्षेण वध्यमानः समन्ततः
वल्मीक इव राजेन्द्र पर्वतोपचितोऽभवम् ११
ततोऽह पर्वतचितः सहयः सहसारथिः

अप्रख्यातिमियां राजन्सध्वजः पर्वतैश्चितः १२
ततो वृष्णिप्रवीरा ये ममासन्सैनिकास्तदा
ते भयार्ता दिशः सर्वाः सहसा विप्रदुद्रुवुः १३
ततो हाहाकृतं सर्वमभूत्किल विशां पते
द्यौश्च भूमिश्च खं चैवादृश्यमाने तथा मयि १४
ततो विषण्णमनसो मम राजन्सुहृज्जनाः
रुरुदुश्चुक्रुशुश्चैव दुःखशोकसमन्विताः १५
द्विषतां च प्रहर्षोऽभूदार्तिश्चाद्विषतामपि
एवं विजितवान्वीर पश्चादश्रौषमच्युत १६
ततोऽहमस्त्रं दयितं सर्वपाषाण भेदनम्
वज्रमुद्यम्य तान्सर्वान्पर्वतान्समशातयम् १७
ततः पर्वतभारार्ता मन्दप्राणविचेष्टिताः
हया मम महाराज वेपमाना इवाभवन् १८
मेघजालमिवाकाशे विदार्याभ्युदितं रविम्
दृष्ट्वा मां बान्धवा सर्वे हर्षमाहारयन्पुनः १९
ततो मामब्रवीत्सूतः प्राञ्जलि प्रणतो नृप
साधु संपश्य वार्ष्णेय शाल्वं सौभपतिं स्थितम् २०
अलं कृष्णावमन्यैनं साधु यत्नं समाचर
मार्दवं सखितां चैव शाल्वादद्य व्यपाहर २१
जहि शाल्वं महाबाहो मैनं जीवय केशव
सर्वैः पराक्रमैर्वीर वध्यः शत्रुरमित्रहन् २२
न शत्रुरवमन्तव्यो दुर्बलोऽपि बलीयसा
योऽपि स्यात्पीठगः कश्चित्किं पुनः समरे स्थितः २३
स त्वं पुरुषशार्दूल सर्वयत्नैरिमं प्रभो
जहि वृष्णिकुलश्रेष्ठ मा त्वां कालोऽत्यगात्पुनः २४
नैष मार्दवसाध्यो वै मतो नापि सखा तव
येन त्वं योधितो वीर द्वारका चावमर्दिता २५
एवमादि तु कौन्तेय श्रुत्वाहं सारथेर्वचः
तत्त्वमेतदिति ज्ञात्वा युद्धे मतिमधारयम् २६
वधाय शाल्वराजस्य सौभस्य च निपातने
दारुकं चाब्रुवं वीर मुहूर्तं स्थीयतामिति २७
ततोऽप्रतिहतं दिव्यमभेद्यमतिवीर्यवत्

आग्नेयमस्त्रं दयितं सर्वसाहं महाप्रभम् २८
यक्षाणां राक्षसानां च दानवानां च संयुगे
राज्ञां च प्रतिलोमानां भस्मान्तकरणं महत् २९
क्षुरान्तममलं चक्रं कालान्तकयमोपमम्
अभिमन्त्र्याहमतुलं द्विषतां च निबर्हणम् ३०
जहि सौभं स्ववीर्येण ये चात्र रिपवो मम
इत्युक्त्वा भुजवीर्येण तस्मै प्राहिणवं रुषा ३१
रूपं सुदर्शनस्यासीदाकाशे पततस्तदा
द्वितीयस्येव सूर्यस्य युगान्ते परिविष्यतः ३२
तत्समासाद्य नगरं सौभं व्यपगतत्विषम्
मध्येन पाटयामास क्रकचो दार्विवोच्छ्रितम् ३३
द्विधा कृतं ततः सौभं सुदर्शनबलाद्धृतम्
महेश्वरशरोद्धूतं पपात त्रिपुरं यथा ३४
तस्मिन्निपतिते सौभै चक्रमागात्करं मम
पुनश्चोद्धूय वेगेन शाल्वायेत्यहमब्रुवम् ३५
ततः शाल्वं गदां गुर्वीमाविध्यन्तं महाहवे
द्विधा चकार सहसा प्रजज्वाल च तेजसा ३६
तस्मिन्निपतिते वीरे दानवास्त्रस्तचेतसः
हाहाभूता दिशो जग्मुरर्दिता मम सायकैः ३७
ततोऽह समवस्थाप्य रथं सौभसमीपतः
शङ्खं प्रध्माप्य हर्षेण सुहृदः पर्यहर्षयम् ३८
तन्मेरुशिखराकारं विध्वस्ताट्टालगोपुरम् दह्यमानमभिप्रेक्ष्य स्त्रियस्ताः संप्रदुद्रुवुः
३९
एवं निहत्य समरे शाल्वं सौभं निपात्य च
आनर्तान्पुनरागम्य सुहृदां प्रीतिमावहम् ४०
एतस्मात्कारणाद्राजन्नागमं नागसाह्वयम्
यद्यगां परवीरघ्न न हि जीवेत्सुयोधनः ४१
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा महाबाहुः कौरवं पुरुषोत्तमः
आमन्त्र्य प्रययौ श्रीमान्पाण्डवान्मधुसूदनः ४२
अभिवाद्य महाबाहुर्धर्मराजं युधिष्ठिरम्

राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातो भीमेन च महाभुजः ४३
सुभद्रामभिमन्युं च रथमारोप्य काञ्चनम्
आरुरोह रथं कृष्णः पाण्डवैरभिपूजितः ४४
सैन्यसुग्रीवयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा
द्वारकां प्रययौ कृष्णः समाश्वास्य युधिष्ठिरम् ४५
ततः प्रयाते दाशार्हे धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः
द्रौपदेयानुपादाय प्रययौ स्वपुरं तदा ४६
धृष्टकेतुः स्वसारं च समादायाथ चेदिराट् जगामपाण्डवान्दृष्ट्वा रम्यां शुक्तिमतीं पुरीम्
४७
कैकेयाश्चाप्यनुज्ञाताः कौन्तेयेनामितौजसा
आमन्त्र्य पाण्डवान्सर्वान्प्रययुस्तेऽपि भारत ४८
ब्राह्मणाश्च विशश्चैव तथा विषयवासिनः
विसृज्यमानाः सुभृशं न त्यजन्ति स्म पाण्डवान् ४९
समवायः स राजेन्द्र सुमहाद्भुतदर्शनः
आसीन्महात्मनां तेषां काम्यके भरतर्षभ ५०
युधिष्ठिरस्तु विप्रांस्ताननुमान्य महामनाः
शशास पुरुषान्काले रथान्योजयतेति ह ५१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः २३

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तस्मिन्दशार्हाधिपतौ प्रयाते युधिष्ठिरो भीमसेनार्जुनौ च
यमौ च कृष्णा च पुरोहितश्च
रथान्महार्हान्परमाश्वयुक्तान् १
आस्थाय वीराः सहिता वनाय प्रतस्थिरे भूतपतिप्रकाशाः
हिरण्यनिष्कान्वसनानि गाश्च प्रदाय
शिक्षाक्षरमन्त्रविद्भ्यः २
प्रेष्याः पुरो विंशतिरात्तशस्त्रा धनूंषि वर्माणि शरांश्च पीतान्

मौर्वीश्च यन्त्राणि च सायकांश्च सर्वे समादाय जघन्यमीयुः ३
ततस्तु वासांसि च राजपुत्र्या धात्र्यश्च
दास्यश्च विभूषणं च
तदिन्द्रसेनस्त्वरितं प्रगृह्य जघन्यमेवोपययौ
रथेन ४
ततः कुरुश्रेष्ठमुपेत्य पौराः प्रदक्षिणं
चक्रुरदीनसत्त्वाः
तं ब्राह्मणाश्चाभ्यवदन्प्रसन्ना मुख्याश्च सर्वे
कुरुजाङ्गलानाम् ५
स चापि तानभ्यवदत्प्रसन्नः सहैव
तैर्भ्रातृभिर्धर्मराजः
तस्थौ च तत्राधिपतिर्महात्मा दृष्ट्वा जनौघं
कुरुजाङ्गलानाम् ६
पितेव पुत्रेषु स तेषु भावं चक्रे कुरूणामृषभो
महात्मा
ते चापि तस्मिन्भरतप्रबर्हे तदा बभूवुः पितरीव
पुत्राः ७
ततः समासाद्य महाजनौघाः कुरुप्रवीरं परिवार्य
तस्थुः
हा नाथ हा धर्म इति ब्रुवन्तो ह्रिया च
सर्वेऽश्रुमुखा बभूवुः ८
वरः कुरूणामधिपः प्रजानां पितेव पुत्रानपहाय
चास्मान्
पौरानिमाञ्जानपदांश्च सर्वान्हित्वा प्रयातः क्व
नु धर्मराजः ९
धिग्धार्तराष्ट्रं सुनृशंसबुद्धिं ससौबलं पापमतिं
च कर्णम्
अनर्थमिच्छन्ति नरेन्द्र पापा ये धर्मनित्यस्य
सतस्तवोग्राः १०
स्वयं निवेश्याप्रतिमं महात्मा पुरं महद्देवपुरप्रकाशम्

शतक्रतुप्रस्थममोघकर्मा हित्वा प्रयातः क्व नु
धर्मराजः ११
चकार यामप्रतिमां महात्मा सभां मयो देवसभाप्रकाशाम्
तां देवगुप्तामिव देवमायां हित्वा प्रयातः क्व नु
धर्मराजः १२
तान्धर्मकामार्थ विदुत्तमौजा बीभत्सुरुच्चैः
सहितानुवाच
आदास्यते वासमिमं निरुष्य वनेषु राजा द्विषतां
यशांसि १३
द्विजातिमुख्याः सहिताः पृथक्च भवद्भिरासाद्य
तपस्विनश्च
प्रसाद्य धर्मार्थविदश्च वाच्या यथार्थसिद्धिः
परमा भवेन्नः १४
इत्येवमुक्ते वचनेऽजुनेन ते ब्राह्मणाः
सर्ववर्णाश्च राजन्
मुदाभ्यनन्दन्सहिताश्च चक्रुः प्रदक्षिणं
धर्मभृतां वरिष्ठम् १५
आमन्त्र्य पार्थं च वृकोदरं च धनञ्जयं याज्ञसेनीं
यमौ च
प्रतस्थिरे राष्ट्रमपेतहर्षा युधिष्ठिरेणानुमता
यथास्वम् १६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः २४

पञ्चविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्तेषु प्रयातेषु कौन्तेयः सत्यसङ्गरः
अभ्यभाषत धर्मात्मा भ्रातॄन्सर्वान्युधिष्ठिरः १
द्वादशेमाः समास्माभिर्वस्तव्यं निर्जने वने
समीक्षध्वं महारण्ये देशं बहुमृगद्विजम् २
बहुपुष्पफलं रम्यं शिवं पुण्यजनोचितम्
यत्रेमाः शरदः सर्वाः सुखं प्रतिवसेमहि ३

एवमुक्ते प्रत्युवाच धर्मराजं धनञ्जयः
गुरुवन्मानवगुरुं मानयित्वा मनस्विनम् ४
अर्जुन उवाच
भवानेव महर्षीणां वृद्धानां पर्युपासिता
अज्ञातं मानुषे लोके भवतो नास्ति किंचन ५
त्वया ह्युपासिता नित्यं ब्राह्मणा भरतर्षभ
द्वैपायनप्रभृतयो नारदश्च महातपाः ६
यः सर्वलोकद्बाराणि नित्यं संचरते वशी
देवलोकाद्ब्रह्मलोकं गन्धर्वाप्सरसामपि ७
सर्वा गतीर्विजानासि ब्राह्मणानां न संशयः
प्रभावांश्चैव वेत्थ त्वं सर्वेषामेव पार्थिव ८
त्वमेव राजञ्जानासि श्रेयःकारणमेव च
यत्रेच्छसि महाराज निवासं तत्र कुर्महे ९
इदं द्वैतवनं नाम सरः पुण्यजनोचितम्
बहुपुष्पफलं रम्यं नानाद्विजनिषेवितम् १०
अत्रेमा द्वादश समा विहरेमेति रोचये
यदि तेऽनुमतं राजन्किं वान्यन्मन्यते भवान् ११
युधिष्ठिर उवाच
ममाप्येतन्मतं पार्थ त्वया यत्समुदाहृतम्
गन्छाम पुण्यं विख्यातं महद्द्वैतवनं सरः १२
वैशम्पायन उवाच
ततस्ते प्रययुः सर्वे पाडवा धर्मचारिणः
ब्राह्मणैर्बहुभिः सार्धं पुण्यं द्वैतवनं सरः १३
ब्राह्मणाः साग्निहोत्राश्च तथैव च निरग्नयः
स्वाध्यायिनो भिक्षवश्च सजपा वनवासिनः १४
बहवो ब्राह्मणास्तत्र परिवब्रुर्युधिष्ठिरम्
तपस्विनः सत्यशीलाः शतशः संशितव्रताः १५
ते यात्वा पाण्डवास्तत्र बहुभिर्ब्राह्मणैः सह
पुण्यं द्वैतवनं रम्यं विविशुर्भरतर्षभाः १६
तच्छालतालाम्रमधूकनीपकदम्बसर्जार्जुनकर्णिकारैः तपात्यये पुष्पधरैरुपेतं महावनं राष्ट्रपतिर्ददर्श १७

महाद्रुमाणां शिखरेषु तस्थुर्मनोरमां वाचमुदीरयन्तः
मयूरदात्यूहचकोरसंघास्तस्मिन्वने काननकोकिलाश्च १८
करेणुयूथैः सह यूथपानां मदोत्कटानामचलप्रभाणाम् महान्ति यूथानि महाद्विपानां तस्मिन्वने
राष्ट्रपतिर्ददर्श १९
मनोरमां भोगवतीमुपेत्य धृतात्मनां चीरजटाधराणाम्
तस्मिन्वने धर्मभृतां निवासे ददर्श
सिद्धर्षिगणाननेकान् २०
ततः स यानादवरुह्य राजा सभ्रातृकः सजनः काननं तत्
विवेश धर्मात्मवतां वरिष्ठस्त्रिविष्टपं शक्र
इवामितौजाः २१
तं सत्यसन्धं
सहिताभिपेतुर्दिदृक्षवश्चारणसिद्धसंघाः
वनौकसश्चापि नरेन्द्रसिहं मनस्विनं संपरिवार्य
तस्थुः २२
स तत्र सिद्धानभिवाद्य सर्वान्प्रत्यर्चितो
राजवद्देववच्च
विवेश सर्वैः सहितो द्विजाग्र्यैः
कृताञ्जलिर्धर्मभृतां वरिष्ठः २३
स पुण्यशीलः पितृवन्महात्मा
तपस्विभिर्धर्मपरैरुपेत्य
प्रत्यर्चितः पुष्पधरस्य मूले महाद्रुमस्योपविवेश
राजा २४
भीमश्च कृष्णा च धनञ्जयश्च यमौ च ते चानुचरा
नरेन्द्रम्
विमुच्य वाहानवरुह्य सर्वे
तत्रोपतस्थुर्भरतप्रबर्हाः २५
लतावतानावनतः स पाण्डवैर्महाद्रुमः पञ्चभिरुग्रधन्विभिः
बभौ निवासोपगतैर्महात्मभिर्महागिरिर्वारणयूथपैरिव

२६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः २५

षड्विंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तत्काननं प्राप्य नरेन्द्रपुत्राः सुखोचिता वासमुपेत्य कृच्छ्रम्
विजह्रुरिन्द्रप्रतिमाः शिवेषु सरस्वतीशालवनेषु तेषु १
यतींश्च सर्वान्स मुनींश्च राजा तस्मिन्वने
मूलफलैरुदग्रैः
द्विजातिमुख्यानृषभः कुरूणां संतर्पयामास
महानुभावः २
इष्टीश्च पित्र्याणि तथाग्रियाणि महावने वसतां
पाण्डवानाम्
पुरोहितः सर्वसमृद्धतेजाश्चकार धौम्यः
पितृवत्कुरूणाम् ३
अपेत्य राष्ट्राद्वसतां तु तेषामृषिः
पुराणोऽतिथिराजगाम
तमाश्रमं तीव्रसमृद्धतेजा मार्कण्डेयः श्रीमतां
पाण्डवानाम् ४
स सर्वविद् द्रौपदीं प्रेक्ष्य कृष्णां युधिष्ठिरं
भीमसेनार्जुनौ च
संस्मृत्य रामं मनसा महात्मा
तपस्विमध्येऽस्मयतामितौजाः ५
तं धर्मराजो विमना इवाब्रवीत्सर्वे ह्रिया सन्ति
तपस्विनोऽमी
भवानिदं किं स्मयतीव हृष्टस्तपस्विनां पश्यतां
मामुदीक्ष्य ६
मार्कण्डेय उवाच
न तात हृष्यामि न च स्मयामि प्रहर्षजो मां भजते न

दर्पः
तवापदं त्वद्य समीक्ष्य रामं सत्यव्रतं दाशरथिं स्मरामि ७
स चापि राजा सह लक्ष्मणेन वने निवासं पितुरेव
शासनात्
धन्वी चरन्पार्थ पुरा मयैव दृष्टो गिरेरृष्यमूकस्य
सानौ ८
सहस्रनेत्रप्रतिमो महात्मा मयस्य जेता नमुचेश्च
हन्ता
पितुर्निदेशादनघः स्वधर्मं वने वासं दाशरथिश्चकार ९
स चापि शक्रस्य समप्रभावो महानुभावः समरेष्वजेयः
विहाय भोगानचरद्वनेषु नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् १०
नृपाश्च नाभाग भगीरथादयो महीमिमां सागरान्तां
विजित्य
सत्येन तेऽप्यजयंस्तात लोकान्नेशे
बलस्येतिचरेदधर्मम् ११
अलर्कमाहुर्नरवर्य सन्तं सत्यव्रतं काशिकरूषराजम्
विहाय राष्ट्राणि वसूनि चैव नेशे बलस्येति
चरेदधर्मम् १२
धात्रा विधिर्यो विहितः पुराणस्तं पूजयन्तो नरवर्य
सन्तः
सप्तर्षयः पार्थ दिवि प्रभान्ति नेशे बलस्येति
चरेदधर्मम् १३
महाबलान्पर्वतकूटमात्रान्विषाणिनः पश्य
गजान्नरेन्द्र
स्थितान्निदेशे नरवर्य धातुर्नेशे बलस्येति
चरेदधर्मम् १४
सर्वाणि भूतानि नरेन्द्र पश्य यथा यथावद्विहितं
विधात्रा
स्वयोनितस्तत्कुरुते प्रभावान्नेशे बलस्येति
चरेदधर्मम् १५
सत्येन धर्मेण यथार्हवृत्त्या ह्रिया तथा

सर्वभूतान्यतीत्य
यशश्च तेजश्च तवापि दीप्तं विभावसोर्भास्करस्येव पार्थ १६
यथाप्रतिज्ञं च महानुभाव कृच्छ्रं वने वासमिमं
निरुष्य
ततः श्रियं तेजसा स्वेन दीप्तामादास्यसे पार्थिव
कौरवेभ्यः १७
वैशम्पायन उवाच
तमेवमुक्त्वा वचनं महर्षिस्तपस्विमध्ये सहितं
सुहृद्भिः
आमन्त्र्य धौम्यं सहितांश्च पार्थांस्ततः
प्रतस्थे दिशमुत्तरां सः १८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः २६

सप्तविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
वसत्स्वथ द्वैतवने पाण्डवेषु महात्मसु
अनुकीर्णं महारण्यं ब्राह्मणैः समपद्यत १
ईर्यमाणेन सततं ब्रह्मघोषेण सर्वतः
ब्रह्मलोकसमं पुण्यमासीद्द्वैतवनं सरः २
यजुषामृचां च साम्नां च गद्यानां चैव सर्वशः
आसीदुच्चार्यमाणानां निस्वनो हृदयङ्गमः ३
ज्याघोषः पाण्डवेयानां ब्रह्मघोषश्च धीमताम्
संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं भूय एव व्यरोचत ४
अथाब्रवीद्ब्रको दाल्भ्यो धर्मराजं युधिष्ठिरम्
सन्ध्यां कौन्तेयमासीनमृषिभिः परिवारितम् ५
पश्य द्वैतवने पार्थ ब्राह्मणानां तपस्विनाम्
होमवेलां कुरुश्रेष्ठ संप्रज्वलितपावकाम् ६
चरन्ति धर्मं पुण्येऽस्मिस्त्वया गुप्ता धृतव्रताः
भृगवोऽङ्गिरसश्चैव वासिष्ठाः काश्यपैः सह ७
आगस्त्याश्च महाभागा आत्रेयाश्चोत्तमव्रताः
सर्वस्य जगतः श्रेष्ठा ब्राह्मणाः संगतास्त्वया ८

इदं तु वचनं पार्थ शृण्वेकाग्रमना मम
भ्रातृभिः सह कौन्तेय यत्त्वा वक्ष्यामि कौरव ९
ब्रह्म क्षत्रेण संसृष्टं क्ष्रत्रं च ब्रह्मणा सह
उदीर्णौ दहतः शत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ १०
नाब्राह्मणस्तात चिरं बुभूषेदिच्छन्निमं लोकममुं च
जेतुम्
विनीतधर्मार्थमपेतमोहं लब्ध्वा द्विजं नुदति नृपः
सपत्नान् ११
चरन्नैःश्रेयसं धर्मं प्रजापालनकारितम्
नाध्यगच्छद्बलिर्लोके तीर्थमन्यत्र वै द्विजात् १२
अनूनमासीदसुरस्य कामैर्वैरोचनेः श्रीरपि चाक्षयासीत्
लब्ध्वा महीं
ब्राह्मणसंप्रयोगात्तेष्वाचरन्दुष्टमतो व्यनश्यत् १३
नाब्राह्मणं भूमिरियं सभूतिर्वर्णं द्वितीयं भजते चिराय
समुद्रनेमिर्नमते तु तस्मै यं ब्राह्मणः शास्ति
नयैर्विनीतः १४
कुञ्जरस्येव संग्रामेऽपरिगृह्यङ्कुशग्रहम्
ब्राह्मणैर्विप्रहीणस्य क्षत्रस्य क्षीयते बलम् १५
ब्रह्मण्यनुपमा दृष्टिः क्षात्रमप्रतिमं बलम्
तौ यदा चरतः सार्धमथ लोकः प्रसीदति १६
यथा हि सुमहानग्निः कक्षं दहति सानिलः
तथा दहति राजन्यो ब्राह्मणेन समं रिपून् १७
ब्राह्मणेभ्योऽथ मेधावी बुद्धिपर्येषणं चरेत्
अलब्धस्य च लाभाय लब्धस्य च विवृद्धये १८
अलब्धलाभाय च लब्धवृद्धये यथार्हतीर्थप्रतिपादनाय
यशस्विनं वेदविदं विपश्चितं बहुश्रुतं ब्राह्मणमेव
वासय १९
ब्राह्मणेषूत्तमा वृत्तिस्तव नित्यं युधिष्ठिर
तेन ते सर्वलोकेषु दीप्यते प्रथितं यशः २०

ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे बकं दाल्भ्यमपूजयन्
युधिष्ठिरे स्तूयमाने भूयः सुमनसोऽभवन् २१
द्वैपायनो नारदश्च जामदग्न्यः पृथुश्रवाः
इन्द्रद्युम्नो भालुकिश्च कृतचेताः सहस्रपात् २२
कर्णश्रवाश्च मुञ्जश्च लवणाश्वश्च काश्यपः
हारीतः स्थूणकर्णश्च अग्निवेश्योऽथ शौनकः २३
ऋतवाक्च सुवाक्चैव बृहदश्व ऋतावसुः
ऊर्ध्वरेता वृषामित्रः सुहोत्रो होत्रवाहनः २४
एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणाः संशितव्रताः
अजातशत्रुमानर्चुः पुरन्दरमिवर्षयः २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः २७

अष्टाविंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो वनगताः पार्थाः सायाह्ने सह कृष्णया
उपविष्टाः कथाश्चक्रुर्दुःखशोकपरायणाः १
प्रिया च दर्शनीया च पण्डिता च पतिव्रता
ततःकृष्णा धर्मराजमिदं वचनमब्रवीत् २
न नूनं तस्य पापस्य दुःखमस्मासु किंचन
विद्यते धार्तराष्ट्रस्य नृशंसस्य दुरात्मनः ३
यस्त्वां राजन्मया सार्धमजिनैः प्रतिवासितम्
भ्रातृभिश्च तथा सर्वैर्नाभ्यभाषत किंचन
वनं प्रस्थाप्य दुष्टात्मा नान्वतप्यत दुर्मतिः ४
आयसं हृदयं नूनं तस्य दुष्कृतकर्मणः
यस्त्वां धर्मपरं श्रेष्ठं रूक्षाण्यश्रावयत्तदा ५
सुखोचितमदुःखार्हं दुरात्मा ससुहृद्गणः
ईदृशं दुःखमानीय मोदते पापपूरुषः ६
चतुर्णामेव पापानामश्रु वै नापतत्तदा
त्वयि भारत निष्क्रान्ते वनायाजिनवाससि ७
दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः
दुर्भ्रांतुस्तस्य चोग्रस्य तथा दुःशासनस्य च ८

इतरेषां तु सर्वेषां कुरूणां कुरुसत्तम
दुःखेनाभिपरीतानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ९
इदं च शयनं दृष्ट्वा यच्चासीत्ते पुरातनम्
शोचामि त्वां महाराज दुःखानर्हं सुखोचितम् १०
दान्तं यच्च सभामध्ये आसनं रत्नभूषितम्
दृष्ट्वा कुशबृसीं चेमां शोको मां रुन्धयत्ययम् ११
यदपश्यं सभायां त्वां राजभिः परिवारितम्
तच्च राजन्नपश्यन्त्याः का शान्तिर्हृदयस्य मे १२
या त्वाहं चन्दनादिग्धमपश्यं सूर्यवर्चसम्
सा त्वा पङ्कमलादिग्धं दृष्ट्वा मुह्यामि भारत १३
या वै त्वा कौशिकैर्वस्त्रैः शुभ्रैर्बहुधनैः पुरा दृष्टवत्यस्मि राजेन्द्र सा त्वा पश्यामि चीरिणम्
१४
यच्च तद्रुक्मपात्रीभिर्ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः
जिह्रते ते गृहादन्नं संस्कृतं सार्वकामिकम् १५
यतीनामगृहाणां ते तथैव गृहमेधिनाम्
दीयते भोजनं राजन्नतीव गुणवत्प्रभो
तच्च राजन्नपश्यन्त्याः का शान्तिर्हृदयस्य मे १६
यांस्ते भ्रातॄन्महाराज युवानो मृष्टकुण्डलाः
अभोजयन्त मृष्टान्नैः सूदाः परमसंस्कृतैः १७
सर्वांस्तानद्य पश्यामि वने वन्येन जीवतः
अदुःखार्हान्मनुष्येन्द्र नोपशाम्यति मे मनः १८
भीमसेनमिमं चापि दुःखितं वनवासिनम्
ध्यायन्तं किं न मन्युस्ते प्राप्ते काले विवर्धते १९
भीमसेनं हि कर्माणि स्वयं कुर्वाणमच्युत
सुखार्हं दुःखितं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते २०
सत्कृतं विविधैर्यानैर्वस्त्रैरुच्चावचैस्तथा
तं ते वनगतं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते २१
कुरूनपि हि यः सर्वान्हन्तुमुत्सहते प्रभुः
त्वत्प्रसादं प्रतीक्षंस्तु सहतेऽय वृकोदरः २२

योऽजुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बहुबाहुना
शरातिसर्गे शीघ्रत्वात्कालान्तकयमोपमः २३
यस्य शस्त्रप्रतापेन प्रणताः सर्वपार्थिवाः
यज्ञे तव महाराज ब्राह्मणानुपतस्थिरे २४
तमिमं पुरुषव्याघ्रं पूजितं देवदानवैः ध्यायन्तमर्जुनं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते
२५
दृष्ट्वा वनगतं पार्थमदुःखार्हं सुखोचितम्
न च ते वर्धते मन्युस्तेन मुह्यामि भारत २६
यो देवांश्च मनुष्यांश्च सर्पांश्चैकरथोऽजयत्
तं ते वनगतं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते २७
यो यानैरद्भुताकारैर्हयैर्नागैश्च संवृतः
प्रसह्य वित्तान्यादत्त पार्थिवेभ्यःपरन्तपः २८
क्षिपत्येकेन वेगेन पञ्च बाणशतानि यः
तं ते वनगतं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते २९
श्यामं बृहन्तं तरुणं चर्मिणामुत्तमं रणे
नकुलं ते वने दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ३०
दर्शनीयं च शूरं च माद्रीपुत्रं युधिष्ठिर
सहदेवं वने दृष्टा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ३१
द्रुपदस्य कुले जातां स्नुषां पाण्डोर्महात्मनः
मां ते वनगतां दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ३२
नूनं च तव नैवास्ति मन्युर्भरतसत्तम
यत्ते भ्रातॄंश्च मां चैव दृष्ट्वा न व्यथते मनः ३३
न निर्मन्युः क्षत्रियोऽस्ति लोके निर्वचनं स्मृतम्
तदद्य त्वयि पश्यामि क्षत्रिये विपरीतवत् ३४
यो न दर्शयते तेजः क्षत्रियः काल आगते
सर्वभूतानि तं पार्थ सदा परिभवन्त्युत ३५
तत्त्वया न क्षमा कार्या शत्रून्प्रति कथंचन
तेजसैव हि ते शक्या निहन्तुं नात्र संशयः ३६
तथैव यः क्षमाकाले क्षत्रियो नोपशाम्यति
अप्रियः सर्वभूतानां सोऽमुत्रेह च नश्यति ३७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः

२८

एकोनत्रिंशोऽध्यायः
द्रौपद्युवाच
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
प्रह्लादस्य च संवादं बलेर्वैरोचनस्य च १
असुरेन्द्रं महाप्राज्ञं धर्माणामागतागमम्
बलि पप्रच्छ दैत्येन्द्रं प्रह्लादं पितरं पितुः २
क्षमा स्विच्छ्रेयसी तात उताहो तेज इत्युत
एतन्मे संशयं तात यथावद्ब्रूहि पृच्छते ३
श्रेयो यदत्र धर्मज्ञ ब्रूहि मे तदसंशयम्
करिष्यामि हि तत्सर्वं यथावदनुशासनम् ४
तस्मै प्रोवाच तत्सर्वमेवं पृष्टः पितामहः
सर्वनिश्चयवित्प्राज्ञः संशयं परिपृच्छते ५
प्रह्लाद उवाच
न श्रेयः सततं तेजो न नित्यं श्रेयसी क्षमा
इति तात विजानीहि द्वयमेतदसंशयम् ६
यो नित्यं क्षमते तात बहून्दोषान्स विन्दति
भृत्याः परिभवन्त्येनमुदासीनास्तथैव च ७
सर्वभूतानि चाप्यस्य न नमन्ते कदाचन
तस्मान्नित्यं क्षमा तात पण्डितैरपवादिता ८
अवज्ञाय हि तं भृत्या भजन्ते बहुदोषताम्
आदातुं चास्य वित्तानि प्रार्थयन्तेऽल्पचेतसः ९
यानं वस्त्राण्यलङ्काराञ्शयनान्यासनानि च
भोजनान्यथ पानानि सर्वोपकरणानि च १०
आददीरन्नधिकृता यथाकाममचेतसः
प्रदिष्टानि च देयानि न दद्युर्भर्तृशासनात् ११
न चैनं भर्तृपूजाभिः पूजयन्ति कदाचन
अवज्ञानं हि लोकेऽस्मिन्मरणादपि गर्हितम् १२
क्षमिणं तादृशं तात ब्रुवन्ति कटुकान्यपि
प्रेष्याः पुत्राश्च भृत्याश्च तथोदासीनवृत्तयः १३
अप्यस्य दारानिच्छन्ति परिभूय क्षमावतः

दाराश्चास्य प्रवर्तन्ते यथाकाममचेतसः १४
तथा च नित्यमुदिता यदि स्वल्पमपीश्वरात्
दण्डमर्हन्ति दुष्यन्ति दुष्टाश्चाप्यपकुर्वते १५
एते चान्ये च बहवो नित्यं दोषाः क्षमावताम्
अथ वैरोचने दोषानिमान्विद्ध्य्क्षमावताम् १६
अस्थाने यदि वा स्थाने सततं रजसावृतः
क्रुद्धो दण्डान्प्रणयति विविधान्स्वेन तेजसा १७
मित्रैः सह विरोधं च प्राप्नुते तेजसावृतः
प्राप्नोति द्वेष्यतां चैव लोकात्स्वजनतस्तथा १८
सोऽवमानादर्थहानिमुपालम्भमनादरम्
संतापद्वेषलोभांश्च शत्रूंश्च लभते नरः १९
क्रोधाद्दण्डान्मनुष्येषु विविधान्पुरुषो नयन्
भ्रश्यते शीघ्रमैश्वर्यात्प्राणेभ्यः स्वजनादपि २०
योऽपकर्तॄंश्च कर्तॄंश्च तेजसैवोपगच्छति
तस्मादुद्विजते लोकः सर्पाद्वेश्मगतादिव २१
यस्मादुद्विजते लोकः कथं तस्य भवो भवेत्
अन्तरं ह्यस्य दृष्ट्वैव लोको विकुरुते ध्रुवम् तस्मान्नात्युत्सृजेत्तेजो न च नित्यं मृदुर्भवेत्
२२
काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः
स वे सुखमवाप्नोति लोकेऽमुष्मिन्निहैव च २३
क्षमाकालांस्तु वक्ष्यामि शृणु मे विस्तरेण तान्
ये ते नित्यमसंत्याज्या यथा प्राहुर्मनीषिणः २४
पूर्वोपकारी यस्तु स्यादपराधेऽगरीयसि
उपकारेण तत्तस्य क्षन्तव्यमपराधिनः २५
अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम्
न हि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषेण वै २६
अथ चेद्बुद्धिजं कृत्वा ब्रूयुस्ते तदबुद्धिजम्
पापान्स्वल्पेऽपि तान्हन्यादपराधे तथानृजून् २७
सर्वस्यैकोऽपराधस्ते क्षन्तव्यः प्राणिनो भवेत्
द्वितीये सति वध्यस्तु स्वल्पेऽप्यपकृते भवेत् २८
अजानता भवेत्कश्चिदपराधः कृतो यदि

क्षन्तव्यमेव तस्याहुः सुपरीक्ष्य परीक्षया २९ मृदुना मार्दवं हन्ति मृदुना हन्ति दारुणम् नासाध्यं मृदुना किंचित्तस्मात्तीक्ष्णतरो मृदुः ३०
देशकालौ तु संप्रेक्ष्य बलाबलमथात्मनः
नादेशकाले किंचित्स्याद्देशः कालः प्रतीक्ष्यते
तथा लोकभयाच्चैव क्षन्तव्यमपराधिनः ३१
एत एवंविधाः कालाः क्षमायाः परिकीर्तिताः
अतोऽन्यथानुवर्तत्सु तेजसः काल उच्यते ३२
द्रौपद्युवाच
तदहं तेजसः कालं तव मन्ये नराधिप
धार्तराष्ट्रेषु लुब्धेषु सततं चापकारिषु ३३
न हि कश्चित्क्षमाकालो विद्यतेऽद्य कुरून्प्रति
तेजसश्चागते काले तेज उत्स्रष्टुमर्हसि ३४
मृदुर्भवत्यवज्ञातस्तीक्ष्णादुद्विजिते जनः
काले प्राप्ते द्वयं ह्येतद्यो वेद स महीपतिः ३५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः २९

त्रिंशोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
क्रोधो हन्ता मनुष्याणां क्रोधो भावयिता पुनः
इति विद्धि महाप्राज्ञे क्रोधमूलौ भवाभवौ १
यो हि संहरते क्रोधं भावस्तस्य सुशोभने
यः पुनः पुरुषः क्रोधं नित्यं न सहते शुभे
तस्याभावाय भवति क्रोधः परमदारुणः २
क्रोधमूलो विनाशो हि प्रजानामिह दृश्यते
तत्कथं मादृशः क्रोधमुत्सृजेल्लोकनाशनम् ३
क्रुद्धः पापं नरः कुर्यात्क्रुद्धो
हन्याद्गुरूनपि
क्रुद्धः परुषया वाचा श्रेयसोऽप्यवमन्यते ४
वाच्यावाच्ये हि कुपितो न प्रजानाति कर्हिचित्

नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नावाच्यं विद्यते तथा ५
हिंस्यात्क्रोधादवध्यांश्च वध्यान्संपूजयेदपि
आत्मानमपि च क्रुद्धः प्रेषयेद्यमसादनम् ६
एतान्दोषान्प्रपश्यद्भिर्जितः क्रोधो मनीषिभिः
इच्छद्भिः परमं श्रेय इह चामुत्र चोत्तमम् ७
तं क्रोधं वर्जितं धीरैः कथमस्मद्विधश्चरेत्
एतद् द्रौपदि संधाय न मे मन्युः प्रवर्धते ८
आत्मानं च परं चैव त्रायते महतो भयात्
क्रुध्यन्तमप्रतिक्रुध्यन्द्वयोरेष चिकित्सकः ९
मूढो यदि क्लिश्यमानः क्रुध्यतेऽशक्तिमान्नरः
बलीयसां मनुष्याणां त्यजत्यात्मानमन्ततः १०
तस्यात्मानं संत्यजतो लोका नश्यन्त्यनात्मनः
तस्माद् द्रौपद्यशक्तस्य मन्योर्नियमनं स्मृतम् ११
विद्वांस्तथैव यः शक्तः क्लिश्यमानो न कुप्यति
स नाशयित्वा क्लेष्टारं परलोके च नन्दति १२
तस्माद्बलवता चैव दुर्बलेन च नित्यदा
क्षन्तव्यं पुरुषेणाहुरापत्स्वपि विजानता १३
मन्योर्हि विजयं कृष्णे प्रशंसन्तीह साधवः
क्षमावतो जयो नित्यं साधोरिह सतां मतम् १४
सत्यं चानृततः श्रेयो नृशंसाच्चानृशंसता
तमेवं बहुदोषं तु क्रोधं साधुविवर्जितम्
मादृशः प्रसृजेत्कस्मात्सुयोधनवधादपि १५
तेजस्वीति यमाहुर्वै पण्डिता दीर्घदर्शिनः
न क्रोधोऽभ्यन्तरस्तस्य भवतीति विनिश्चितम् १६
यस्तु क्रोधं समुत्पन्नं प्रज्ञया प्रतिबाधते
तेजस्विनं तं विद्वांसो मन्यन्ते तत्त्वदर्शिनः १७
क्रुद्धो हि कार्यं सुश्रोणि न यथावत्प्रपश्यति
न कार्यं न च मर्यादां नरः क्रुद्धोऽनुपश्यति १८
हन्त्यवध्यानपि क्रुद्धो गुरून्रूक्षैस्तुदत्यपि तस्मात्तेजसि कर्तव्ये क्रोधो दूरात्प्रतिष्ठितः १९
दाक्ष्यं ह्यमर्षः शौर्यं च शीघ्रत्वमिति तेजसः

गुणाः क्रोधाभिभूतेन न शक्याः प्राप्तुमञ्जसा २० क्रोधं त्यक्त्वा तु पुरुषः सम्यक्तेजोऽभिपद्यते कालयुक्तं महाप्राज्ञे क्रुद्धैस्तेजः सुदुःसहम् २१
क्रोधस्त्वपण्डितैः शश्वत्तेज इत्यभिधीयते
रजस्तल्लोकनाशाय विहितं मानुषान्प्रति २२
तस्माच्छश्वत्त्यजेत्क्रोधं पुरुषः सम्यगाचरन्
श्रेयान्स्वधर्मानपगो न क्रुद्ध इति निश्चितम् २३
यदि सर्वमबुद्धीनामतिक्रान्तममेधसाम्
अतिक्रमो मद्विधस्य कथं स्वित्स्यादनिन्दिते २४
यदि न स्युर्मनुष्येषु क्षमिणः पृथिवीसमाः
न स्यात्संधिर्मनुष्याणां क्रोधमूलो हि विग्रहः २५
अभिषक्तो ह्यभिषजेदाहन्याद्गुरुणा हतः
एवं विनाशो भूतानामधर्मः प्रथितो भवेत् २६
आक्रुष्टः पुरुषः सर्वः प्रत्याक्रोशेदनन्तरम्
प्रतिहन्याद्धतश्चैव तथा हिंस्याच्च हिंसितः २७
हन्युर्हि पितरः पुत्रान्पुत्राश्चापि तथा पितॄन्
हन्युश्च पतयो भार्याः पतीन्भार्यास्तथैव च २८
एवं संकुपिते लोके जन्म कृष्णे न विद्यते
प्रजानां सन्धिमूलं हि जन्म विद्धि शुभानने २९
ताः क्षीयेरन्प्रजाः सर्वाः क्षिप्रं द्रौपदि
तादृशे
तस्मान्मन्युर्विनाशाय प्रजानामभवाय च ३०
यस्मात्तु लोके दृश्यन्ते क्षमिणः पृथिवीसमाः
तस्माज्जन्म च भूतानां भवश्च प्रतिपद्यते ३१
क्षन्तव्यं पुरुषेणेह सर्वास्वापत्सु शोभने
क्षमा भवो हि भूतानां जन्म चैव प्रकीर्तितम् ३२
आक्रुष्टस्ताडितः क्रुद्धः क्षमते यो बलीयसा
यश्च नित्यं जितक्रोधो विद्वानुत्तमपूरुषः ३३
प्रभाववानपि नरस्तस्य लोकाः सनातनाः
क्रोधनस्त्वल्पविज्ञानः प्रेत्य चेह च नश्यति ३४
अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथा नित्यं क्षमावताम्

गीताः क्षमावता कृष्णे काश्यपेन महात्मना ३५
क्षमा धर्मः क्षमा यज्ञः क्षमावेदाः क्षमा श्रुतम्
यस्तामेवं विजानाति स सर्वं क्षन्तुमर्हति ३६
क्षमा ब्रह्म क्षमासत्यं क्षमा भूतं च भावि च
क्षमा तपः क्षमा शौचं क्षमया चोद्धृतं जगत् ३७
अति ब्रह्मविदां लोकानति चापि तपस्विनाम्
अति यज्ञ विदां चैव क्षमिणः प्राप्नुवन्ति तान् ३८
क्षमा तेजस्विनां तेजः क्षमा ब्रह्म तपस्विनाम्
क्षमा सत्यं सत्यवतां क्षमा दानं क्षमा यशः ३९
तां क्षमामीदृशीं कृष्णे कथमस्मद्विधस्त्यजेत्
यस्यां ब्रह्म च सत्यं च यज्ञा लोकाश्च विष्ठिताः
भुज्यन्ते यज्वनां लोकाः क्षमिणामपरे तथा ४०
क्षन्तव्यमेव सततं पुरुषेण विजानता
यदा हि क्षमते सर्वं ब्रह्म संपद्यते तदा ४१
क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम्
इह संमानमृच्छन्ति परत्र च शुभां गतिम् ४२
येषां मन्युर्मनुष्याणां क्षमया निहतः सदा
तेषां परतरे लोकास्तस्मात्क्षान्तिः परा मता ४३
इति गीताः काश्यपेन गाथा नित्यं क्षमावताम्
श्रुत्वा गाथाः क्षमायास्त्वं तुष्य द्रौपदि मा
क्रुधः ४४
पितामहः शांतनवः शमं संपूजयिष्यति
आचार्यो विदुरः क्षत्ता शममेव वदिष्यतः
कृपश्च संजयश्चैव शममेव वदिष्यतः ४५
सोमदत्तो युयुत्सुश्च द्रोणपुत्रस्तथैव च
पितामहश्च नो व्यासः शमं वदति नित्यशः ३६
एतैर्हि राजा नियतं चोद्यमानं शमं प्रति
राज्यं दातेति मे बुद्धिर्न चेल्लोभान्नशिष्यति ४७
कालोऽय दारुणः प्राप्तो भरतानामभूतये
निश्चितं मे सदैवैतत्पुरस्तादपि भामिनि ४८
सुयोधनो नार्हतीति क्षमामेवं न विन्दति
अर्हस्तस्याहमित्येव तस्मान्मां निन्दते क्षमा ४९

एतदात्मवतां वृत्तमेष धर्मः सनातनः
क्षमा चैवानृशंस्यं च तत्कर्तास्म्यहमञ्जसा ५० इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ३०

एकत्रिंशोऽध्यायः
द्रौपद्युवाच
नमो धात्रे विधात्रे च यौ मोहं चक्रतुस्तव
पितृपैतामहे वृत्ते वोढव्ये तेऽन्यथा मतिः १
नेह धर्मानृशंस्याभ्यां न क्षान्त्या नार्जवेन च
पुरुषः श्रियमाप्नोति न घृणित्वेन कर्हिचित् २
त्वां चेद्व्यसनमभ्यागादिदं भारत दुःसहम्
यत्त्वं नार्हसि नापीमे भ्रातरस्ते महौजसः ३
न हि तेऽध्यगमञ्जातु तदानीं नाद्य भारत
धर्मात्प्रियतरं किंचिदपि चेज्जीवितादिह ४
धर्मार्थमेव ते राज्यं धर्मार्थं जीवितं च ते
ब्राह्मणा गुरवश्चैव जानन्त्यपि च देवताः ५
भीमसेनार्जुनौ चैव माद्रेयौ च मया सह
त्यजेस्त्वमिति मे बुद्धिर्न तु धर्मं परित्यजेः ६
राजानं धर्मगोप्तारं धर्मो रक्षति रक्षितः
इति मे श्रुतमार्याणां त्वां तु मन्ये न रक्षति ७
अनन्या हि नरव्याघ्र नित्यदा धर्ममेव ते
बुद्धिःसततमन्वेति छायेव पुरुषं निजा ८
नावमंस्था हि सदृशान्नावराञ्श्रेयसः कुतः
अवाप्य पृथिवीं कृत्स्नां न ते शृङ्गमवर्धत ९
स्वाहाकारैः स्वधाभिश्च पूजाभिरपि च द्विजान्
दैवतानि पितॄंश्चैव सततं पार्थ सेवसे १०
ब्राह्मणाः सर्वकामैस्ते सततं पार्थ तर्पिताः
यतयो मोक्षिणश्चैव गृहस्थाश्चैव भारत ११
आरण्यकेभ्यो लौहानि भाजनानि प्रयच्छसि
नादेयं ब्राह्मणेभ्यस्ते गृहे किंचन विद्यते १२
यदिदं वैश्वदेवान्ते सायं प्रातः प्रदीयते
तद्दत्त्वातिथिभृत्येभ्यो राजञ्शेषेण जीवसि १३

इष्टयः पशुबन्धाश्च काम्यनैमित्तिकाश्च ये
वर्तन्ते पाकयज्ञाश्च यज्ञकर्म च नित्यदा १४
अस्मिन्नपि महारण्ये विजने दस्युसेविते
राष्ट्रादपेत्य वसतो धर्मस्ते नावसीदति १५
अश्वमेधो राजसूयः पुण्डरीकोऽथ गोसवः
एतैरपि महायज्ञैरिष्टं ते भूरिदक्षिणैः १६
राजन्परीतया बुद्ध्या विषमेऽक्षपराजये
राज्यं वसून्यायुधानि भ्रातॄन्मां चासि निर्जितः १७
ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्य ह्रीमतः सत्यवादिनः
कथमक्षव्यसनजा बुद्धिरापतिता तव १८
अतीव मोहमायाति मनश्च परिदूयते
निशाम्य ते दुःखमिदमिमां चापदमीदृशीम् १९
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
ईश्वरस्य वशे लोकस्तिष्ठते नात्मनो यथा २०
धातैव खलु भूतानां सुखदुःखे प्रियाप्रिये
दधाति सर्वमीशानः पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् २१
यथा दारुमयी योषा नरवीर समाहिता
ईरयत्यङ्गमङ्गानि तथा राजन्निमाः प्रजाः २२
आकाश इव भूतानि व्याप्य सर्वाणि भारत
ईश्वरो विदधातीह कल्याणं यच्च पापकम् २३
शकुनिस्तन्तुबद्धो वा नियतोऽयमनीश्वरः
ईश्वरस्य वशे तिष्ठन्नान्येषां नात्मनः प्रभुः २४
मणिः सूत्र इव प्रोतो नस्योत इव गोवृषः
धातुरादेशमन्वेति तन्मयो हि तदर्पणः २५
नात्माधीनो मनुष्योऽय कालं भवति कंचन
स्रोतसो मध्यमापन्नः कूलाद्वृक्ष इव च्युतः २६
अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः
ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं नरकमेव च २७
यथा वायोस्तृणाग्राणि वशं यान्ति बलीयसः
धातुरेवं वशं यान्ति सर्वभूतानि भारत २८
आर्यकर्मणि युञ्जानः पापे वा पुनरीश्वरः
व्याप्य भूतानि चरते न चायमिति लक्ष्यते २९

हेतुमात्रमिदं धातुः शरीरं क्षेत्रसंज्ञितम्
येन कारयते कर्म शुभाशुभफलं विभुः ३०
पश्य मायाप्रभावोऽयमीश्वरेण यथा कृतः
यो हन्ति भूतैर्भूतानि मोहयित्वात्ममायया ३१
अन्यथा परिदृष्टानि मुनिभिर्वेददर्शिभिः
अन्यथा परिवर्तन्ते वेगा इव नभस्वतः ३२
अन्यथैव हि मन्यन्ते पुरुषास्तानि तानि च
अन्यथैव प्रभुस्तानि करोति विकरोति च ३३
यथा काष्ठेन वा काष्ठमश्मानं चाश्मना पुनः
अयसा चाप्ययश्छिन्द्यान्निर्विचेष्टमचेतनम् ३४
एवं स भगवान्देवः स्वयंभूः प्रपितामहः
हिनस्ति भूतैर्भूतानि छद्म कृत्वा युधिष्ठिर ३५
संप्रयोज्य वियोज्यायं कामकारकरः प्रभुः
क्रीडते भगवान्भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ३६
न मातृपितृवद्राजन्धाता भूतेषु वर्तते
रोषादिव प्रवृत्तोऽय यथायमितरो जनः ३७
आर्याञ्शीलवतो दृष्ट्वा ह्रीमतो वृत्तिकर्शितान्
अनार्यान्सुखिनश्चैव विह्वलामीव चिन्तया ३८
तवेमामापदं दृष्ट्वा समृद्धिं च सुयोधने
धातारं गर्हये पार्थ विषमं योऽनुपश्यति ३९
आर्यशास्त्रातिगे क्रूरे लुब्धे धर्मापचायिनि धार्तराष्ट्रे श्रियं दत्त्वा धाता किं फलमश्नुते
४०
कर्म चेत्कृतमन्वेति कर्तारं नान्यमृच्छति
कर्मणा तेन पापेन लिप्यते नूनमीश्वरः ४१
अथ कर्म कृतं पापं न चेत्कर्तारमृच्छति
कारणं बलमेवेह जनाञ्छोचामि दुर्बलान् ४२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ३१

द्वात्रिंशोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच

वल्गु चित्रपदं श्लक्ष्णं याज्ञसेनि त्वया वचः
उक्तं तच्छ्रुतमस्माभिर्नास्तिक्यं तु प्रभाषसे १
नाहं कर्मफलान्वेषी राजपुत्रि चराम्युत
ददामि देयमित्येव यजे यष्टव्यमित्युत २
अस्तु वात्र फलं मा वा कर्तव्यं पुरुषेण यत्
गृहानावसता कृष्णे यथाशक्ति करोमि तत् ३
धर्मं चरामि सुश्रोणि न धर्मफलकारणात्
आगमाननतिक्रम्य सतां वृत्तमवेक्ष्य च
धर्म एव मनः कृष्णे स्वभावाच्चैव मे धृतम् ४
न धर्मफलमाप्नोति यो धर्मं दोग्धुमिच्छति
यश्चैनं शङ्कते कृत्वा नास्तिक्यात्पापचेतनः ५
अतिवादान्मदाच्चैव मा धर्ममतिशङ्किथाः
धर्मातिशंकी पुरुषस्तिर्यग्गतिपरायणः ६
धर्मो यस्यातिशंक्यः स्यादार्षं वा दुर्बलात्मनः
वेदाच्छूद्र इवापेयात्स लोकादजरामरात् ७
वेदाध्यायी धर्मपरः कुले जातो यशस्विनि
स्थविरेषु स योक्तव्यो राजभिर्धर्मचारिभिः ८
पापीयान्हि स शूद्रेभ्यस्तस्करेभ्यो विशेषतः
शास्त्रातिगो मन्दबुद्धिर्यो धर्ममतिशङ्कते ९
प्रत्यक्षं हि त्वया दृष्ट ऋषिर्गच्छन्महातपाः
मार्कण्डेयोऽप्रमेयात्मा धर्मेण चिरजीविताम् १०
व्यासो वसिष्ठो मैत्रेयो नारदो लोमशः शुकः
अन्ये च ऋषयः सिद्धा धर्मेणैव सुचेतसः ११
प्रत्यक्षं पश्यसि ह्येतान्दिव्ययोगसमन्वितान्
शापानुग्रहणे शक्तान्देवैरपि गरीयसः १२
एते हि धर्ममेवादौ वर्णयन्ति सदा मम
कर्तव्यममरप्रख्याः प्रत्यक्षागमबुद्धयः १३
अतो नार्हसि कल्याणि धातारं धर्ममेव च
रजोमूढेन मनसा क्षेप्तुं शङ्कितुमेव च १४
धर्मातिशङ्की नान्यस्मिन्प्रमाणमधिगच्छति
आत्मप्रमाण उन्नद्धः श्रेयसो ह्यवमन्यकः १५
इन्द्रियप्रीतिसंबद्धं यदिदं लोकसाक्षिकम्

एतावन्मन्यते बालो मोहमन्यत्र गच्छति १६
प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति यो धर्ममतिशङ्कते
ध्यायन्स कृपणः पापो न लोकान्प्रतिपद्यते १७
प्रमाणान्यतिवृत्तो हि वेदशास्त्रार्थनिन्दकः
कामलोभानुगो मूढो नरकं प्रतिपद्यते १८
यस्तु नित्यं कृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते
अशङ्कमानः कल्याणि सोऽमुत्रानन्त्यमश्नुते १९
आर्षं प्रमाणमुत्क्रम्य धर्मानपरिपालयन्
सर्वशास्त्रातिगो मूढः शं जन्मसु न विन्दति २०
शिष्टैराचरितं धर्मं कृष्णे मा स्मातिशंकिथाः
पुराणमृषिभिः प्रोक्तं सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः २१
धर्म एव प्लवो नान्यः स्वर्गं द्रौपदि गच्छताम्
सैव नौः सागरस्यैव वणिजः पारमृच्छतः २२
अफलो यदि धर्मः स्याच्चरितो धर्मचारिभिः
रप्रतिष्ठे तमस्येतज्जगन्मज्जेदनिन्दिते २३
निर्वाणं नाधिगच्छेयुर्जीवेयुः पशुजीविकाम्
विधातेनैव युज्येयुर्न चार्थं किंचिदाप्नुयुः २४
तपश्च ब्रह्मचर्यं च यज्ञः स्वाध्याय एव च
दानमार्जवमेतानि यदि स्युरफलानि वै २५
नाचरिष्यन्परे धर्मं परे परतरे च ये
विप्रलम्भो ऽयमत्यन्तं यदि स्युरफलाः क्रियाः २६
ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वासुरराक्षसाः
ईश्वराः कस्य हेतोस्ते चरेयुर्धर्ममादृताः २७
फलदं त्विह विज्ञाय धातारं श्रेयसि ध्रुवे
धर्मं ते ह्याचरन्कृष्णे तद्धि धर्म सनातनम् २८
स चायं सफलो धर्मो न धर्मोऽफल उच्यते
दृश्यन्तेऽपि हि विद्यानां फलानि तपसां तथा २९
त्वय्येतद्वै विजानीहि जन्म कृष्णे यथा श्रुतम्
वेत्थ चापि यथा जातो धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ३०
एतावदेव पर्याप्तमुपमानं शुचिस्मिते
कर्मणां फलमस्तीति धीरोऽल्पेनापि तुष्यति ३१
बहुनापि ह्यविद्वांसो नैव तुष्यन्त्यबुद्धयः

तेषां न धर्मजं किंचित्प्रेत्य शर्मास्ति कर्म वा ३२
कर्मणामुतपुण्यानां पापानां च फलोदयः
प्रभवश्चाप्ययश्चैव देवगुह्यानि भामिनि ३३
नैतानि वेद यः कश्चिन्मुह्यन्त्यत्र प्रजा इमाः
रक्ष्याण्येतानि देवानां गूढमाया हि देवताः ३४
कृशाङ्गाः सुव्रताश्चैव तपसा दग्धकिल्बिषाः
प्रसन्नैर्मानसैर्युक्ताः पश्यन्त्येतानि वै
द्विजाः ३५
न फलादर्शनाद्धर्मः शङ्कितव्यो न देवताः
यष्टव्यं चाप्रमत्तेन दातव्यं चानसूयता ३६
कर्मणां फलमस्तीति तथैतद्धर्म शाश्वतम्
ब्रह्मा प्रोवाच पुत्राणां यदृषिर्वेद कश्यपः ३७
तस्मात्ते संशयः कृष्णे नीहार इव नश्यतु
व्यवस्य सर्वमस्तीति नास्तिक्यं भावमुत्सृज ३८
ईश्वरं चापि भूतानां धातारं मा विचिक्षिपः
शिक्षस्वैनं नमस्वैनं मा ते भूद्बुद्धिरीदृशी ३९
यस्य प्रसादात्तद्भक्तो मर्त्यो गच्छत्यमर्त्यताम्
उत्तमं दैवतं कृष्णे मातिवोचः कथंचन ४०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः
द्रौपद्युवाच
नावमन्ये न गर्हे च धर्मं पार्थ कथंचन
ईश्वरं कुत एवाहमवमंस्ये प्रजापतिम् १
आर्ताहं प्रलपामीदमिति मां विद्धि भारत
भूयश्च विलपिष्यामि सुमनास्तन्निबोध मे २
कर्म खल्विह कर्तव्यं जातेनामित्रकर्शन
अकर्माणो हि जीवन्ति स्थावरा नेतरे जनाः ३
आ मातृस्तनपानाच्च यावच्छय्योपसर्पणम्
जङ्गमाः कर्मणा वृत्तिमाप्नुवन्ति युधिष्ठिर ४
जङ्गमेषु विशेषेण मनुष्या भरतर्षभ

इच्छन्ति कर्मणा वृत्तिमवाप्तुं प्रेत्य चेह च ५
उत्थानमभिजानन्ति सर्वभूतानि भारत
प्रत्यक्षं फलमश्नन्ति कर्मणां लोकसाक्षिकम् ६
पश्यामि स्वं समुत्थानमुपजीवन्ति जन्तवः
अपि धाता विधाता च यथायमुदके बकः ७
स्वकर्म कुरु मा ग्लासीः कर्मणा भव दंशितः
कृत्यं हि योऽभिजानाति सहस्रे नास्ति सोऽस्ति वा ८
तस्य चापि भवेत्कार्यं विवृद्धौ रक्षणे तथा
भक्ष्यमाणो ह्यनावापः क्षीयते हिमवानपि ९
उत्सीदेरन्प्रजाः सर्वा न कुर्युः कर्म चेद्यदि
अपि चाप्यफलं कर्म पश्यामः कुर्वतो जनान्
नान्यथा ह्यभिजानन्ति वृत्तिं लोके कथंचन १०
यश्च दिष्टपरो लोके यश्चायं हठवादकः
उभावपसदावेतौ कर्मबुद्धिः प्रशस्यते ११
यो हि दिष्टमुपासीनो निर्विचेष्टः सुखं स्वपेत्
अवसीदेत्सुदुर्बुद्धिरामो घट इवाम्भसि १२
तथैव हठबुद्धिर्यः शक्तः कर्मण्यकर्मकृत्
आसीत न चिरं जीवेदनाथइव दुर्बलः १३
अकस्मादपि यः कश्चिदर्थं प्राप्नोति पूरुषः
तं हठेनेति मन्यन्ते स हि यत्नो न कस्यचित् १४
यच्चापि किंचित्पुरुषो दिष्टं नाम लभत्युत
दैवेन विधिना पार्थ तद्दैवमिति निश्चितम् १५
यत्स्वयं कर्मणा किंचित्फलमाप्नोति पूरुषः
प्रत्यक्षं चक्षुषा दृष्टं तत्पौरुषमिति स्मृतम् १६
स्वभावतः प्रवृत्तोऽन्य प्राप्नोत्यर्थानकारणात्
तत्स्वभावात्मकं विद्धि फलं पुरुषसत्तम १७
एवं हठाच्च दैवाच्च स्वभावात्कर्मणस्तथा
यानि प्राप्नोति पुरुषस्तत्फलं पूर्वकर्मणः १८
धातापि हि स्वकर्मैव तैस्तैर्हेतुभिरीश्वरः
विदधाति विभज्येह फलं पूर्वकृतं नृणाम् १९
यद्ध्य्यं पुरुषः किंचित्कुरुते वै शुभाशुभम्
तद्धातृविहितं विद्धि पूर्वकर्मफलोदयम् २०

कारणं तस्य देहोऽय धातुः कर्मणि कर्मणि
स यथा प्रेरयत्येनं तथायं कुरुतेऽवशः २१
तेषु तेषु हि कृत्येषु विनियोक्ता महेश्वरः
सर्वभूतानि कौन्तेय कारयत्यवशान्यपि २२
मनसार्थान्विनिश्चित्य पश्चात्प्राप्नोति कर्मणा
बुद्धिपूर्वं स्वयं धीरः पुरुषस्तत्र कारणम् २३
संख्यातुं नैव शक्यानि कर्माणि पुरुषर्षभ
अगारनगराणां हि सिद्धिः पुरुषहैतुकी २४
तिले तैलं गवि क्षीरं काष्ठे पावकमन्ततः
धिया धीरो विजानीयादुपायं चास्य सिद्धये २५
ततःप्रवर्तते पश्चात्कारणेष्वस्य सिद्धये
तां सिद्धिमुपजीवन्ति कर्मणामिह जन्तवः २६
कुशलेन कृतं कर्म कर्त्रा साधुविनिश्चितम्
इदं त्वकुशलेनेति विशेषादुपलभ्यते २७
इष्टापूर्तफलं न स्यान्न शिष्यो न गुरुर्भवेत्
पुरुषः कर्मसाध्येषु स्याच्चेदयमकारणम् २८
कर्तृत्वादेव पुरुषः कर्मसिद्धौ प्रशस्यते
असिद्धौ निन्द्यते चापि कर्मनाशः कथं त्विह २९
सर्वमेव हठेनैके दिष्टेनैके वदन्त्युत
पुरुषप्रयत्नजं केचित्त्रैधमेतन्निरुच्यते ३०
न चैवैतावता कार्यं मन्यन्त इति चापरे
अस्ति सर्वमदृश्यं तु दिष्टं चैव तथा हठः
दृश्यते हि हठाच्चैव दिष्टाच्चार्थस्य संततिः ३१
किंचिद्दैवाद्धठात्किंचित्किंचिदेव स्वकर्मतः
पुरुषः फलमाप्नोति चतुर्थं नात्र कारणम्
कुशलाः प्रतिजानन्ति ये तत्त्वविदुषो जनाः ३२
तथैव धाता भूतानामिष्टानिष्टफलप्रदः
यदि न स्यान्न भूतानां कृपणो नाम कश्चन ३३
यं यमर्थमभिप्रेप्सुः कुरुते कर्म पूरुषः
तत्तत्सफलमेव स्याद्यदि न स्यात्पुराकृतम् ३४
त्रिद्वारामर्थसिद्धिं तु नानुपश्यन्ति ये नराः
तथैवानर्थसिद्धिं च यथा लोकास्तथैव ते ३५

कर्तव्यं त्वेव कर्मेति मनोरेष विनिश्चयः
एकान्तेन ह्यनीहोऽय पराभवति पूरुषः ३६
कुर्वतो हि भवत्येव प्रायेणेह युधिष्ठिर
एकान्तफलसिद्धिं तु न विन्दत्यलसः क्वचित् ३७
असंभवे त्वस्य हेतुः प्रायश्चित्तं तु लक्ष्यते
कृते कर्मणि राजेन्द्र तथानृण्यमवाप्यते ३८
अलक्ष्मीराविशत्येनं शयानमलसं नरम्
निःसंशयं फलं लब्ध्वा दक्षो भूतिमुपाश्नुते ३९
अनर्थं संशयावस्थं वृण्वते मुक्तसंशयाः
धीरा नराः कर्मरता न तु निःसंशयं क्वचित् ४०
एकान्तेन ह्यनर्थोऽय वर्ततेऽस्मासु सांप्रतम्
न तु निःसंशयं न स्यात्त्वयि कर्मण्यवस्थिते ४१
अथ वा सिद्धिरेव स्यान्महिमा तु तथैव ते
वृकोदरस्य बीभत्सोर्भ्रात्रोश्च यमयोरपि ४२
अन्येषां कर्मसफलमस्माकमपि वा पुनः
विप्रकर्षेण बुध्येत कृतकर्मा यथा फलम् ४३
पृथिवीं लाङ्गलेनैव भित्त्वा बीजं वपत्युत
आस्तेऽथ कर्षकस्तूष्णीं पर्जन्यस्तत्र कारणम् ४४
वृष्टिश्चेन्नानुगृह्णीयादनेनास्तत्र कर्षकः
यदन्यः पुरुषः कुर्यात्कृतं तत्सकलं मया ४५
तच्चेदफलमस्माकं नापराधोऽस्ति नः क्वचित्
इति धीरोऽन्ववेक्ष्यैव नात्मानं तत्र गर्हयेत् ४६
कुर्वतो नार्थसिद्धिर्मे भवतीति ह भारत
निर्वेदो नात्र गन्तव्यो द्वावेतौ ह्यस्य कर्मणः
सिद्धिर्वाप्यथ वासिद्धिरप्रवृत्तिरतोऽन्यथा ४७
बहूनां समवाये हि भावानां कर्म सिध्यति
गुणाभावे फलं न्यूनं भवत्यफलमेव वा
अनारम्भे तु न फलं न गुणो दृश्यतेऽच्युत ४८
देशकालावुपायांश्च मङ्गलं स्वस्ति वृद्धये
युनक्ति मेधया धीरो यथाशक्ति यथाबलम् ४९
अप्रमत्तेन तत्कार्यमुपदेष्टा पराक्रमः
भूयिष्ठं कर्मयोगेषु सर्व एव पराक्रमः ५०

यं तु धीरोऽन्ववेक्षेत श्रेयांसं बहुभिर्गुणैः साम्नैवार्थं ततो लिप्सेत्कर्म चास्मै प्रयोजयेत् ५१
व्यसनं वास्य कांक्षेत विनाशं वा युधिष्ठिर
अपि सिन्धोर्गिरेर्वापि किं पुनर्मर्त्यधर्मिणः ५२
उत्थानयुक्तः सततं परेषामन्तरैषणे
आनृण्यमाप्नोति नरः परस्यात्मन एव च ५३
न चैवात्मावमन्तव्यः पुरुषेण कदाचन
न ह्यात्मपरिभूतस्य भूतिर्भवति भारत ५४
एवं संस्थितिका सिद्धिरियं लोकस्य भारत
चित्रा सिद्धिगतिः प्रोक्ता कालावस्थाविभागतः ५५
ब्राह्मणं मे पिता पूर्वं वासयामास पण्डितम्
सोऽस्मा अर्थमिमं प्राह पित्रे मे भरतर्षभ ५६
नीतिं बृहस्पतिप्रोक्तां भ्रातॄन्मेग्राहयत्पुरा
तेषां सांकथ्यमश्रौषमहमेतत्तदा गृहे ५७
स मां राजन्कर्मवतीमागतामाह सान्त्वयन्
शुश्रूषमाणामासीनां पितुरङ्के युधिष्ठिर ५८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उचाच
याज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा भीमेसेनोऽत्यमर्षणः
निःश्वसन्नुपसंगम्य क्रुंद्धो राजानमब्रवीत् १
राज्यस्य पदवीं धर्म्यां व्रज सत्पुरुषोचिताम्
धर्मकामार्थहीनानां किं नो वस्तुं तपोवने २
नैव धर्मेण तद्राज्यं नार्जवेन न चौजसा
अक्षकूटमधिष्ठाय हृतं दुर्योधनेन नः ३
गोमायुनेव सिंहानां दुर्बलेन बलीयसाम्
आमिषं विघसाशेन तद्वद्राज्यं हि नो हृतम् ४
धर्मलेशप्रतिन्च्छन्नः प्रभवं धर्मकामयोः
अर्थमुत्सृज्य किं राजन्दुर्गेषु परितप्यसे ५

भवतोऽनुविधानेन राज्यं नः पश्यतां हृतम्
अहार्यमपि शक्रेण गुप्तं गाण्डीवधन्वना ६
कुणीनामिव बिल्वानि पंगूनामिव धेनवः
हृतमैश्वर्यमस्माकं जीवतां भवतःकृते ७
भवतः प्रियमित्येवं महद्व्यसनमीदृशम्
धर्मकामे प्रतीतस्य प्रतिपन्नाः स्म भारत ८
कर्शयामः स्वमित्राणि नन्दयामश्च शात्रवान्
आत्मानं भवतः शास्त्रे नियम्य भरतर्षभ ९
यद्वयं न तद्वैतान्धार्तराष्ट्रान्निहन्महि
भवतः शास्त्रमादाय तन्नस्तपति दुष्कृतम् १०
अथैनामन्ववेक्षस्व मृगचर्यामिवात्मनः
अवीराचरितां राजन्न बलस्थैर्निषेविताम् ११
यां न कृष्णो न बीभत्सुर्नाभिमन्युर्न सृञ्जयः
न चाहमभिनन्दामि न च माद्रीसुतावुभौ १२
भवान्धर्मो धर्म इति सततं व्रतकर्शितः
कच्चिद्राजन्न निर्वेदादापन्नः क्लीबजीविकाम् १३
दुर्मनुष्या हि निर्वेदमफलं सर्वघातिनम्
अशक्ताः श्रियमाहर्तुमात्मनः कुर्वते प्रियम् १४
स भवान्दृष्टिमाञ्शक्तः पश्यन्नात्मनि पौरुषम्
आनृशंस्यपरो राजन्नानर्थमवबुध्यसे १५
अस्मानमी धार्तराष्ट्राः क्षममाणानलं सतः
अशक्तानेव मन्यन्ते तद्दुःखं नाहवे वधः १६
तत्र चेद्युध्यमानानामजिह्ममनिवर्तिनाम्
सर्वशो हि वधः श्रेयान्प्रेत्य लोकाँ ल्लभेमहि १७
अथ वा वयमेवैतान्निहत्य भरतर्षभ
आददीमहि गां सर्वां तथापि श्रेय एव नः १८
सर्वथा कार्यमेतन्नः स्वधर्ममनुतिष्ठताम् कांक्षतां विपुलां कीर्तिं वैरं प्रतिचिकीर्षताम् १९
आत्मार्थं युध्यमानानां विदिते कृत्यलक्षणे अन्यैरपहृते राज्ये प्रशंसैव न गर्हणा २० कर्शनार्थो हि यो धर्मो मित्राणामात्मनस्तथा

व्यसनं नाम तद्राजन्न स धर्मः कुधर्म तत् २१
सर्वथा धर्मनित्यं तु पुरुषं धर्मदुर्बलम्
जहतस्तात धर्मार्थौ प्रेतं दुःखसुखे यथा २२
यस्य धर्मो हि धर्मार्थं क्लेशभाङ्न स पण्डितः
न स धर्मस्य वेदार्थं सूर्यस्यान्धः प्रभामिव २३
यस्य चार्थार्थमेवार्थः स च नार्थस्य कोविदः
रक्षते भृतकोऽरण्यं यथा स्यात्तादृगेव सः २४
अतिवेलं हि योऽथार्थी नेतरावनुतिष्ठति
स वध्यः सर्वभूतानां ब्रह्महेव जुगुप्सितः २५
सततं यश्च कामार्थी नेतरावनुतिष्ठति
मित्राणि तस्य नश्यन्ति धर्मार्थाभ्यां च हीयते २६
तस्य धर्मार्थहीनस्य कामान्ते निधनं ध्रुवम्
कामतो रममाणस्य मीनस्येवाम्भसः क्षये २७
तस्माद्धमार्थयोर्नित्यं न प्रमाद्यन्ति पण्डिताः
प्रकृतिः सा हि कामस्य पावकस्यारणिर्यथा २८
सर्वथा धर्ममूलोऽथो धर्मश्चार्थपरिग्रहः
इतरेतरयोनी तौ विद्धि मेघोदधी यथा २९
द्रव्यार्थस्पर्शसंयोगे या प्रीतिरुपजायते
स कामश्चित्तसंकल्पः शरीरं नास्य विद्यते ३०
अर्थार्थी पुरुषो राजन्बृहन्तं धर्ममृच्छति अर्थमृच्छति कामार्थी न कामादन्यमृच्छति ३१
न हि कामेन कामोऽन्य साध्यते फलमेव तत्
उपयोगात्फलस्येव काष्ठाद्भस्मेव पण्डितः ३२
इमाञ्शकुनिकान्राजन्हन्ति वैतंसिको यथा
एतद्रूपमधर्मस्य भूतेषु च विहिंसताम् ३३
कामाल्लोभाच्च धर्मस्य प्रवृत्तिं यो न पश्यति
स वध्यः सर्वभूतानां प्रेत्य चेह च दुर्मतिः ३४
व्यक्तं ते विदितो राजन्नर्थो द्रव्यपरिग्रहः
प्रकृतिं चापि वेत्थास्य विकृतिं चापि भूयसीम् ३५
तस्य नाशं विनाशं वा जरया मरणेन वा
अनर्थमिति मन्यन्ते सोऽयमस्मासु वर्तते ३६
इन्द्रियाणां च पञ्चानां मनसो हृदयस्य च

विषये वर्तमानानां या प्रीतिरुपजायते
स काम इति मे बुद्धिः कर्मणां फलमुत्तमम् ३७
एवमेव पृथग्दृष्ट्वा धर्मार्थौ काममेव च
न धर्मपर एव स्यान्न चार्थपरमो नरः
न कामपरमो वा स्यात्सर्वान्सेवेत सर्वदा ३८
धर्मं पूर्वं धनं मध्ये जघन्ये काममाचरेत्
अहन्यनुचरेदेवमेष शास्त्रकृतो विधिः ३९
कामं पूर्वं धनं मध्ये जघन्ये धर्ममाचरेत्
वयस्यनुचरेदेवमेष शास्त्रकृतो विधिः ४०
धर्मं चार्थं च कामं च यथावद्बदतां वर
विभज्य काले कालज्ञः सर्वान्सेवेत पण्डितः ४१
मोक्षो वा परमं श्रेय एष राजन्सुखार्थिनाम्
प्राप्तिर्वा बुद्धिमास्थाय सोपायां कुरुनन्दन ४२
तद्वाशु क्रियतां राजन्प्राप्तिर्वाप्यधिगम्यताम्
जीवितं ह्यातुरस्येव दुःखमन्तरवर्तिनः ४३
विदितश्चैव ते धर्मः सततं चरितश्च ते
जानते त्वयि शंसन्ति सुहृदः कर्मचोदनाम् ४४
दानं यज्ञः सतां पूजा वेदधारणमार्जवम्
एष धर्मः परो राजन्फलवान्प्रेत्य चेह च ४५
एष नार्थविहीनेन शक्यो राजन्निषेवितुम्
अखिलाः पुरुषव्याघ्र गुणाः स्युर्यद्यपीतरे ४६
धर्ममूलं जगद्राजन्नान्यद्धर्माद्विशिष्यते
धर्मश्चार्थेन महता शक्यो राजन्निषेवितुम् ४७
न चार्थो भैक्षचर्येण नापि क्लैब्येन कर्हिचित्
वेत्तुं शक्यः सदा राजन्केवलं धर्मबुद्धिना ४८
प्रतिषिद्धा हि ते याञ्चा यया सिध्यति वै द्विजः
तेजसैवार्थलिप्सायां यतस्व पुरुषर्षभ ४९
भैक्षचर्या न विहिता न च विट्शूद्रजीविका
क्षत्रियस्य विशेषेण धर्मस्तु बलमौरसम् ५०
उदारमेव विद्वांसो धर्मं प्राहुर्मनीषिणः
उदारं प्रतिपद्यस्व नावरे स्थातुमर्हसि ५१
अनुबुद्ध्य्स्व राजेन्द्र वेत्थ धर्मान्सनातनान्

क्रूरकर्माभिजातोऽसि यस्मादुद्विजते जनः ५२
प्रजापालनसंभूतं फलं तव न गर्हितम्
एष ते विहितो राजन्धात्रा धर्मः सनातनः ५३
तस्माद्विचलितः पार्थ लोके हास्यं गमिष्यसि
स्वधर्माद्धि मनुष्याणां चलनं न प्रशस्यते ५४
स क्षात्रं हृदयं कृत्वा त्यक्त्वेदं शिथिलं मनः
वीर्यमास्थाय कौन्तेय धुरमुद्वह धुर्यवत् ५५
न हि केवलधर्मात्मा पृथिवीं जातु कश्चन
पार्थिवो व्यजयद्राजन्न भूतिं न पुनः श्रियम् ५६
जिह्वां दत्त्वा बहूनां हि क्षुद्राणां
लुब्धचेतसाम्
निकृत्या लभते राज्यमाहारमिव शल्यकः ५७
भ्रातरः पूर्वजाताश्च सुसमृद्धाश्च सर्वशः
निकृत्या निर्जिता देव्रसुराः पाण्डवर्षभ ५८
एवं बलवतः सर्वमिति बुद्ध्वा महीपते
जहिशत्रून्महाबाहो परां निकृतिमास्थितः ५९
न ह्यर्जुनसमः कश्चिद्युधि योद्धा धनुर्धरः
भविता वा पुमान्कश्चिन्मत्समो वा गदाधरः ६०
सत्त्वेन कुरुते युद्धं राजन्सुबलवानपि
न प्रमाणेन नोत्साहात्सत्त्वस्थो भव पाण्डव ६१
सत्त्वं हि मूलमर्थस्य वितथं यदतोऽन्यथा
न तु प्रसक्तं भवति वृक्षच्छायेव हैमनी ६२
अर्थत्यागो हि कार्यः स्यादर्थं श्रेयांसमिच्छता
बीजौपम्येन कौन्तेय मा ते भूदत्र संशयः ६३
अर्थेन तु समोऽनर्थो यत्र लभ्येत नोदयः
न तत्र विपणः कार्यः खरकण्डूयितं हि तत् ६४
एवमेव मनुष्येन्द्र धर्मं त्यक्त्वाल्पकं नरः
बृहन्तं धर्ममाप्नोति स बुद्ध इति निश्चितः ६५
अमित्रं मित्रसंपन्नं मित्रैर्भिन्दन्ति पण्डिताः
भिन्नैर्मित्रैः परित्यक्तं दुर्बलं कुरुते वशे ६६
सत्त्वेन कुरुते युद्धं राजन्सुबलवानपि
नोद्यमेन न होत्राभिः सर्वाः स्वीकुरुते प्रजाः ६७

सर्वथा संहतैरेव दुर्बलैर्बलवानपि
अमित्रः शक्यते हन्तुं मधुहा भ्रमरैरिव ६८
यथा राजन्प्रजाः सर्वाः सूर्यः पाति गभस्तिभिः
अत्ति चैव तथैव त्वं सवितुः सदृशो भव ६९
एतद्ध्य्पि तपो राजन्पुराणमिति नः श्रुतम्
विधिना पालनं भूमेर्यत्कृतं नः पितामहैः ७०
अपेयात्किल भाः सूर्याल्लक्ष्मीश्चन्द्रमसस्तथा
इति लोको व्यवसितो दृष्ट्वेमां भवतो व्यथाम् ७१
भवतश्च प्रशंसाभिर्निन्दाभिरितरस्य च
कथायुक्ताः परिषदः पृथग्राजन्समागताः ७२
इदमभ्यधिकं राजन्ब्राह्मणा गुरवश्च ते
समेताः कथयन्तीह मुदिताः सत्यसन्धताम् ७३
यन्न मोहान्न कार्पण्यान्न लोभान्न भयादपि
अनृतं किंचिदुक्तं ते न कामान्नार्थकारणात् ७४
यदेनः कुरुते किंचिद्राजा भूमिमवाप्नुवन्
सर्वं तन्नुदते पश्चाद्यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ७५
ब्राह्मणेभ्यो ददद्ग्रामान्गाश्च राजन्सहस्रशः
मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तमोभ्य इव चन्द्रमाः ७६
पौरजानपदाः सर्वे प्रायशः कुरुनन्दन
सवृद्धबालाः सहिताः शंसन्ति त्वां युधिष्ठिर ७७
श्वदृतौ क्षीरमासक्तं ब्रह्म वा बृषले यथा
सत्यं स्तेने बलं नार्यां राज्यं दुर्योधने तथा ७८
इति निर्वचनं लोके चिरं चरति भारत
अपि चैतत्स्त्रियो बालाः स्वाध्यायमिव कुर्वते ७९
स भवान्रथमास्थाय सर्वोपकरणान्वितम्
त्वरमाणोऽभिनिर्यातु चिरमर्थोपपादकम् ८०
वाचयित्वा द्विजश्रेष्ठानद्यैव गजसाह्वयम्
अस्त्रविद्भिः परिवृतो भ्रातृभिर्दृढधन्विभिः
आशीविषसमैर्वीरैर्मरुद्भिरिव वृत्रहा ८१
अमित्रांस्तेजसा मृद्नन्नसुरेभ्य इवारिहा
श्रियमादत्स्व कौन्तेय धार्तराष्ट्रान्महाबल ८२
न हि गाण्डीवमुक्तानां शराणां गार्ध्रवाससाम्

स्पर्शमाशीविषाभानां मर्त्यः कश्चन संसहेत् ८३
न स वीरो न मातङ्गो न सदश्वोऽस्ति भारत
यः सहेत गदावेगं मम क्रुद्धस्य संयुगे ८४
सृञ्जयैः सह कैकेयैर्वृष्णीनामृषभेण च
कथं स्विद्युधि कौन्तेय राज्यं न प्राप्नुयामहे ८५
इति श्री महाभारते आरण्यकपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
असंशयं भारत सत्यमेतद्यन्मा तुदन्वाक्यशल्यैः क्षिणोषि
न त्वा विगर्हे प्रतिकूलमेतन्ममानयाद्धि व्यसनं व आगात् १
अहं ह्यक्षानन्वपद्यं जिहीर्षन्राज्यं सराष्ट्रं
धृतराष्ट्रस्य पुत्रात्
तन्मा शठः कितवः प्रत्यदेवीत्सुयोधनार्थं
सुबलस्यपुत्रः २
महामायः शकुनिः पार्वतीयः सदा सभायां
प्रवपन्नक्षपूगान्
अमायिनं मायया प्रत्यदेवीत्ततोऽपश्यं वृजिनं
भीमसेन ३
अक्षान्हि दृष्ट्वा शकुनेर्यथावत्कामानुलोमानयुजो
युजश्च
शक्यं नियन्तुमभविष्यदात्मा मन्युस्तु हन्ति
पुरुषस्य धैर्यम् ४
यन्तुं नात्मा शक्यते पौरुषेण मानेन वीर्येण च तात
नद्धः
न ते वाचं भीमसेनाभ्यसूये मन्ये तथा
तद्भवितव्यमासीत् ५
स नो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो न्यपातयद्व्यसने राज्यमिच्छन्

दास्यं च नोऽगमयद्भीमसेन यत्राभवच्छरणं द्रौपदी नः ६
त्वं चापि तद्वेत्थ धनञ्जयश्च पुनर्द्यूतायागतानां सभां नः
यन्माब्रवीद्धृतराष्ट्रस्य पुत्र एकग्लहार्थं भरतानां समक्षम् ७
वने समा द्वादश राजपुत्र यथाकामं विदितमजातशत्रो अथापरं चाविदितं चरेथाः सर्वैः सह भातृभिश्छद्मगूढः ८
त्वां चेच्छ्रुत्वा तात तथा चरन्तमवभोत्स्यन्ते भारतानां चराः स्म अन्यांश्चरेथास्तावतोऽब्दास्ततस्त्वं निश्चित्य तत्प्रतिजानीहि पार्थ ९
चरैश्चन्न्!ऽविदितः कालमेतं युक्तो राजन्मोहयित्वा मदीयान्
ब्रवीमि सत्यं कुरुसंसदीह तवैव ता भारत पञ्च नद्यः १०
वयं चैवं भ्रातरः सर्व एव त्वया जिताः कालमपास्य भोगान्
वसेम इत्याह पुरा स राजा मध्ये कुरूणां स मयोक्तस्तथेति ११
तत्र द्यूतमभवन्नो जघन्यं तस्मिञ्जिताः
प्रव्रजिताश्च सर्वे
इत्थं च देशाननुसंचरामो वनानि कृच्छ्राणि च
कृच्छ्ररूपाः १२
सुयोधनश्चापि न शान्तिमिच्छन्भूयः स
मन्योर्वशमन्वगच्छत्
उद्योजयामास कुरूंश्च सर्वान्ये चास्य
केचिद्वशमन्वगच्छन् १३
तं सन्धिमास्थाय सतां सकाशे को नाम जह्यादिह राज्यहेतोः
आर्यस्य मन्ये मरणाद्गरीयो यद्धर्ममुत्क्रम्य महीं

प्रशिष्यात् १४
तदैव चेद्वीरकर्माकरिष्यो यदा द्यूते परिघं
पर्यमृक्षः
बाहू दिधक्षन्वारितः फल्गुनेन किं दुष्कृतं भीम
तदाभविष्यत् १५
प्रागेव चैवं समयक्रियायाः किं नाब्रवीः
पौरुषमाविदानः
प्राप्तं तु कालं त्वभिपद्य पश्चात्किं
मामिदानीमतिवेलमात्थ १६
भूयोऽपि दुःखं मम भीमसेन दूये विषस्येव रसं विदित्वा
यद्याज्ञसेनीं परिकृष्यमाणां संदृश्य
तत्क्षान्तमिति स्म भीम १७
न त्वद्य शक्यं भरतप्रवीर कृत्वा यदुक्तं
कुरुवीरमध्ये
कालं प्रतीक्षस्व सुखोदयस्य पक्तिं फलानामिव
बीजवापः १८
यदा हि पूर्वं निकृतो निकृत्या वैरं सपुष्पं सफलं
विदित्वा
महागुणं हरति हि पौरुषेण तदा वीरो जीवति जीवलोके १९
श्रियं च लोके लभते समग्रां मन्ये चास्मै शत्रवः
संनमन्ते
मित्राणि चैनमतिरागाद्भजन्ते देवा इवेन्द्र
मनुजीवन्ति चैनम् २०
मम प्रतिज्ञां च निबोध सत्यां वृणे
धर्मममृताज्जीविताच्च
राज्यं च पुत्राश्च यशो धनं च सर्वं न सत्यस्य
कलामुपैति २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ३५

षट्त्रिंशोऽध्यायः
भीमसेन उवाच

संधिं कृत्वैव कालेन अन्तकेन पतत्रिणा
अनन्तेनाप्रमेयेन स्रोतसा सर्वहारिणा १
प्रत्यक्षं मन्यसे कालं मर्त्यः सन्कालबन्धनः
फेनधर्मा महाराज फलधर्मा तथैव च २
निमेषादपि कौन्तेय यस्यायुरपचीयते
सूच्येवाञ्जनचूर्णस्य किमिति प्रतिपालयेत् ३
यो नूनममितायुः स्यादथ वापि प्रमाणवित्
स कालं वै प्रतीक्षेत सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ४
प्रतीक्षमाणान्कालो नः समा राजंस्त्रयोदश
आयुषोऽपचयं कृत्वा मरणायोपनेष्यति ५
शरीरिणां हि मरणं शरीरे नित्यमाश्रितम्
प्रागेव मरणात्तस्माद्राज्यायैव घटामहे ६
यो न याति प्रसंख्यानमस्पष्टो भूमिवर्धनः
अयातयित्वा वैराणि सोऽवसीदति गौरिव ७
यो न यातयते वैरमल्पसत्त्वोद्यमः पुमान्
अफलं तस्य जन्माहं मन्ये दुर्जातजायिनः ८
हैरण्यौ भवतो बाहू श्रुतिर्भवति पार्थिव
हत्वा द्विषन्तं संग्रामे भुक्त्वा बाह्वर्जितं वसु
९
हत्वा चेत्पुरुषो राजन्निकर्तारमरिन्दम
अह्नाय नरकं गच्छेत्स्वर्गेणास्य स संमितः १०
अमर्षजो हि संतापः पावकाद्दीप्तिमत्तरः
येनाहमभिसंतप्तो न नक्तं न दिवा शये ११
अयं च पार्थो बीभत्सुर्वरिष्ठो ज्याविकर्षणे
आस्ते परमसंतप्तो नूनं सिंह इवाशये १२
योऽयमेकोऽभिमनुते सर्वांल्लोके धनुर्भृतः
सोऽयमात्मजमूष्माणं महाहस्तीव यच्छति १३
नकुलः सहदेवश्च वृद्धा माता च वीरसूः
तवैव प्रियमिच्छन्त आसते जडमूकवत् १४
सर्वे ते प्रियमिच्छन्ति बान्धवाः सह सृञ्जयैः
अहमेकोऽभिसंतप्तो माता च प्रतिविन्ध्यतः १५
प्रियमेव तु सर्वेषां यद्ब्रवीम्युत किंचन

सर्वे हि व्यसनं प्राप्ताः सर्वे युद्धाभिनन्दिनः १६
नेतः पापीयसी काचिदापद्राजन्भविष्यति
यन्नो नीचैरल्पबलै राज्यमाच्छिद्य भुज्यते १७ शीलदोषाद्घृणाविष्ट आनृशंस्यात्परन्तप क्लेशांस्तितिक्षसे राजन्नान्यः कश्चित्प्रशंसति १८
घृणी ब्राह्मणरूपोऽसि कथं क्षत्रे अजायथाः
अस्यां हि योनौ जायन्ते प्रायशः क्रूरबुद्धयः १९
अश्रौषीस्त्वं राजधर्मान्यथा वै मनुरब्रवीत्
क्रूरान्निकृतिसंयुक्तान्विहितानशमात्मकान् २०
कर्तव्ये पुरुषव्याघ्र किमास्से पीठसर्पवत्
बुद्ध्या वीर्येण संयुक्तः श्रुतेनाभिजनेन च २१
तृणानां मुष्टिनैकेन हिमवन्तं तु पर्वतम्
छन्नमिच्छसि कौन्तेय योऽस्मान्संवर्तुमिच्छसि २२
अज्ञातचर्या गूढेन पृथिव्यां विश्रुतेन च
दिवीव पार्थ सूर्येण न शक्या चरितुं त्वया २३
बृहच्छाल इवानूपे शाखापुष्पपलाशवान्
हस्ती श्वेत इवाज्ञातः कथं जिष्णुश्चरिष्यति २४
इमौ च सिंहसङ्काशौ भ्रातरौ सहितौ शिशू
नकुलः सहदेवश्च कथं पार्थ चरिष्यतः २५
पुण्यकीर्ती राजपुत्री द्रौपदी वीरसूरियम्
विश्रुता कथमज्ञाता कृष्णा पार्थ चरिष्यति २६
मां चापिराजञ्जानन्ति आकुमारमिमाः प्रजाः
अज्ञातचर्यां पश्यामि मेरोरिव निगूहनम् २७
तथैव बहवोऽस्माभीः राष्ट्रेभ्यो विप्रवासिताः
राजानो राजपुत्राश्च धृतराष्ट्रमनुव्रताः २८
न हि तेऽप्युपशाम्यन्ति निकृतानां निराकृताः
अवश्यं तैर्निकर्तव्यमस्माकं तत्प्रियैषिभिः २९
तेऽप्यस्मासु
प्रयुञ्जीरन्प्रच्छन्नान्सुबहूञ्जनान्
आचक्षीरंश्च नो ज्ञात्वा तन्नः स्यात्सुमहद्भयम् ३०

अस्माभिरुषिताः सम्यग्वने मासास्त्रयोदश
परिमाणेन तान्पश्य तावतः परिवत्सरान् ३१
अस्ति मासः प्रतिनिधिर्यथा प्राहुर्मनीषिणः
पूतीकानिव सोमस्य तथेदं क्रियतामिति ३२
अथ वानडुहे राजन्साधवे साधुवाहिने
सौहित्यदानादेकस्मादेनसः प्रतिमुच्यते ३३
तस्माच्छत्रुवधे राजन्क्रियतां निश्चयस्त्वया क्षत्रियस्य तु सर्वस्य नान्यो धर्मोऽस्ति संयुगात् ३४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ३६

सप्तत्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
भीमसेनवचः श्रुत्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
निःश्वस्य पुरुषव्याघ्रः संप्रदध्यौ परन्तपः १
स मुहूर्तमिव ध्यात्वा विनिश्चित्येतिकृत्यताम्
भीमसेनमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् २
एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत
इदमन्यत्समाधत्स्व वाक्यं मे वाक्यकोविद ३
महापापानि कर्माणि यानि केवलसाहसात्
आरभ्यन्ते भीमसेन व्यथन्ते तानि भारत ४
सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृते सुविचारिते
सिध्यन्त्यर्था महाबाहो द्वं चात्र प्रदक्षिणम् ५
त्वं तु केवलचापल्याद्बलदर्पोच्छ्रितः स्वयम्
आरब्धव्यमिदं कर्म मन्यसे शृणु तत्र मे ६
भूरिश्रवाः शलश्चैव जलसन्धश्च वीर्यवान्
भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् ७
धार्तराष्ट्रा दुराधर्षा दुर्योधनपुरोगमाः
सर्व एव कृतास्त्राश्च सततं चाततायिनः ८
राजानः पार्थिवाश्चैव येऽस्माभिरुपतापिताः

संश्रिताः कौरवं पक्षं जातस्नेहाश्च सांप्रतम् ९
दुर्योधनहिते युक्ता न तथास्मासु भारत
पूर्णकोशा बलोपेताः प्रयतिष्यन्ति रक्षणे १०
सर्वे कौरवसैन्यस्य सपुत्रामात्यसैनिकाः
संविभक्ता हि मात्राभिर्भोगैरपि च सर्वशः ११
दुर्योधनेन ते वीरा मानिताश्च विशेषतः
प्राणांस्त्यक्ष्यन्ति संग्रामे इति मे निश्चिता
मतिः १२
समा यद्यपि भीष्मस्य वृत्तिरस्मासु तेषु च
द्रोणस्य च महाबाहो कृपस्य च महात्मनः १३
अवश्यं राजपिण्डस्तैर्निर्वेश्य इति मे मतिः
तस्मात्त्यक्ष्यन्ति संग्रामे प्राणानपि
सुदुस्त्यजान् १४
सर्वे दिव्यास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः
अजेयाश्चेति मे बुद्धिरपि देवैः सवासवैः १५
अमर्षी नित्यसंहृष्टस्तत्र कर्णो महारथः
सर्वास्त्रविदनाधृष्य अभेद्यकवचावृतः १६
अनिर्जित्य रणे सर्वानेतान्पुरुषसत्तमान्
अशक्यो ह्यसहायेन हन्तुं दुर्योधनस्त्वया १७
न निद्रामधिगच्छामि चिन्तयानो वृकोदर
अति सर्वान्धनुर्ग्राहान्सूतपुत्रस्य लाघवम् १८
एतद्वचनमाज्ञाय भीमसेनोऽत्यमर्षणः
बभूव विमनास्त्रस्तो न चैवोवाच किंचन १९
तयोः संवदतोरेवं तदा पाण्डवयोर्द्वयोः
आजगाम महायोगी व्यासः सत्यवतीसुतः २०
सोऽभिगम्य यथान्यायं पाण्डवैः प्रतिपूजितः
युधिष्ठिरमिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः २१
युधिष्ठिर महाबाहो वेद्मि ते हृदि मानसम्
मनीषया ततः क्ष्रिप्रमागतोऽस्मि नरर्षभ २२
भीष्माद्द्रोणात्कृपात्कर्णाद्द्रोणपुत्राच्च
भारत
यत्ते भयममित्रघ्न हृदि संपरिवर्तते २३

तत्तेऽह नाशयिष्यामि विधिदृष्टेन हेतुना
तच्छ्रुत्वा धृतिमास्थाय कर्मणा प्रतिपादय २४
तत एकान्तमुन्नीय पाराशर्यो युधिष्ठिरम्
अब्रवीदुपपन्नार्थमिदं वाक्यविशारदः २५
श्रेयसस्ते परः कालः प्राप्तो भरतसत्तम
येनाभिभविता शत्रून्रणे पार्थो धनञ्जयः २६
गृहाणेमां मया प्रोक्तां सिद्धिं मूर्तिमतीमिव
विद्यां प्रतिस्मृतिं नाम प्रपन्नाय ब्रवीमि ते यामवाप्य महाबाहुरर्जुनः साधयिष्यति २७
अस्त्रहेतोर्महेन्द्रं च रुद्रं चैवाभिगच्छतु वरुणं च धनेशं च धर्मराजं च पाण्डव
शक्तो ह्येष सुरान्द्रष्टुं तपसा विक्रमेण च २८
ऋषिरेष महातेजा नारायणसहायवान्
पुराणः शाश्वतो देवो विष्णोरंशः सनातनः २९
अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च लोकपालेभ्य एव च
समादाय महाबाहुर्महत्कर्म करिष्यति ३०
वनादस्माच्च कौन्तेय वनमन्यद्विचिन्त्यताम्
निवासार्थाय यद्युक्तं भवेद्वः पृथिवीपते ३१
एकत्र चिरवासो हि न प्रीतिजननो भवेत्
तापसानां च शान्तानां भवेदुद्वेगकारकः ३२
मृगाणामुपयोगश्च वीरुदोषधिसंक्षयः
बिभर्षि हि बहून्विप्रान्वेदवेदाङ्गपारगान् ३३
एवमुक्त्वा प्रपन्नाय शुचये भगवान्प्रभुः
प्रोवाच योगतत्त्वज्ञो योगविद्यामनुत्तमाम् ३४
धर्मराज्ञे तदा धीमान्व्यासः सत्यवतीसुतः
अनुज्ञाय च कौन्तेयं तत्रैवान्तरधीयत ३५
युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा तद्र् ब्रह्म मनसा यतः
धारयामास मेधावी काले काले समभ्यसन् ३६
स व्यासवाक्यमुदितो वनाद्द्वैतवनात्ततः
ययौ सरस्वतीतीरे काम्यकं नाम काननम् ३७
तमन्वयुर्महाराज शिक्षाक्षरविदस्तथा
ब्राह्मणास्तपसा युक्ता देवेन्द्रमृषयो यथा ३८

ततः काम्यकमासाद्य पुनस्ते भरतर्षभाः
न्यविसन्त महात्मानः सामात्याः सपदानुगाः ३९
तत्र ते न्यवसन्राजन्कंचित्कालं मनस्विनः
धनुर्वेदपरा वीराः शृण्वाना वेदमुत्तमम् ४०
चरन्तो मृगयां नित्यं शुद्धैर्बाणैर्मृगार्थिनः
पितृदैवतविप्रेभ्यो निर्वपन्तो यथाविधि ४१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७

अष्टात्रिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
कस्यचित्त्वथ कालस्य धर्मराजो युधिष्ठिरः संस्मृत्य मुनिसंदेशमिदं वचनमब्रवीत् १
विविक्ते विदितप्रज्ञमर्जुनं भरतर्षभम्
सान्त्व पूर्वं स्मितं कृत्वा पाणिना परिसंस्पृशन् २
स मुहूर्तमिव ध्यात्वा वनवासमरिन्दमः
धनञ्जयं धर्मराजो रहसीदमुवाच ह ३
भीष्मे द्रोणे कृपे कर्णे द्रोणपुत्रे च भारत
धनुर्वेदश्चतुष्पाद एतेष्वद्य प्रतिष्ठितः ४
ब्राह्मं दैवमासुरं च स प्रयोगचिकित्सितम्
सर्वास्त्राणां प्रयोगं च तेऽभिजानन्ति कृत्स्नशः ५
ते सर्वे धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण परिसान्त्विताः
संविभक्ताश्च तुष्टाश्च गुरुवत्तेषु वर्तते ६
सर्वयोधेषु चैवास्य सदा वृत्तिरनुत्तमा
शक्तिं न हापयिष्यन्ति ते काले प्रतिपूजिताः ७
अद्य चेयं मही कृत्स्ना दुर्योधनवशानुगा
त्वयि व्यपाश्रयोऽस्माकं त्वयि भारःसमाहितः
तत्र कृत्यं प्रपश्यामि प्राप्तकालमरिन्दम ८
कृष्णद्वैपायनात्तात गृहीतोपनिषन्मया
तया प्रयुक्तया सम्यग्जगत्सर्वं प्रकाशते ९
तेन त्वं ब्रह्मणा तात संयुक्तः सुसमाहितः

देवतानां यथाकालं प्रसादं प्रतिपालय १०
तपसा योजयात्मानमुग्रेण भरतर्षभ
धनुष्मान्कवची खड्गी मुनिः सारसमन्वितः
न कस्यचिद्ददन्मार्गं गच्छ तातोत्तरां दिशम् ११
इन्द्रे ह्यस्त्राणि दिव्यानि समस्तानि धनञ्जय
वृत्राद्भीतैस्तदा देवैर्बलमिन्द्रे समर्पितम्
तान्येकस्थानि सर्वाणि ततस्त्वं प्रतिपत्स्यसे १२
शक्रमेव प्रपद्यस्व स तेऽस्त्राणि प्रदास्यति दीक्षितोऽद्यैव गच्छ त्वं द्रष्टुं देवं पुरन्दरम् १३
एवमुक्त्वा धर्मराजस्तमध्यापयत प्रभुः
दीक्षितं विधिना तेन यतवाक्कायमानसम्
अनुजज्ञे ततो वीरं भ्राता भ्रातरमग्रजः १४
निदेशाद्धर्मराजस्य द्रष्टुं देवं पुरन्दरम्
धनुर्गाण्डीवमादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी १५
कवची सतलत्राणो बद्धगोधांगुलित्रवान्
हुत्वाग्निं ब्राह्मणान्निष्कैः स्वस्ति वाच्य
महाभुजः १६
प्रातिष्ठत महाबाहुः प्रगृहीतशरासनः
वधाय धार्तराष्ट्राणां निःश्वस्योर्ध्वमुदीक्ष्य च १७
तं दृष्ट्वा तत्र कौन्तेयं प्रगृहीतशरासनम्
अब्रुवन्ब्राह्मणाः सिद्धा भूतान्यन्तर्हितानि च
क्षिप्रं प्राप्नुहि कौन्तेय मनसा यद्यदिच्छसि १८
तं सिंहमिव गच्छन्तं शालस्कन्धोरुमर्जुनम्
मनांस्यादाय सर्वेषां कृष्णा वचनमब्रवीत् १९
यत्ते कुन्ती महाबाहो जातस्यैच्छद्धनञ्जय
तत्तेऽस्तु सर्वं कौन्तेय यथा च स्वयमिच्छसि २०
मास्माकं क्षत्रियकुले जन्म कश्चिदवाप्नुयात्
ब्राह्मणेभ्यो नमो नित्यं येषां युद्धे न जीविका २१
नूनं ते भ्रातरः सर्वे त्वत्कथाभिः प्रजागरे
रंस्यन्ते वीरकर्माणि कीर्तयन्तः पुनः पुनः २२

नैव नः पार्थ भोगेषु न धने नोत जीविते तुष्टिर्बुद्धिर्भवित्री वा त्वयि दीर्घप्रवासिनि २३
त्वयि नः पार्थ सर्वेषां सुखदुःखे समाहिते
जीवितं मरणं चैव राज्यमैश्वर्यमेव च
आपृष्टो मेऽसि कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि पाण्डव २४
नमो धात्रे विधात्रे च स्वस्ति गच्छ ह्यनामयम् स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यश्च
भारत
दिव्येभ्यश्चैव भूतेभ्यो ये चान्ये परिपन्थिनः २५
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा भ्रातॄन्धौम्यं च पाण्डवः
प्रातिष्ठत महाबाहुः प्रगृह्य रुचिरं धनुः २६
तस्य मार्गादपाक्रामन्सर्वभूतानि गच्छतः
युक्तस्यैन्द्रेण योगेन पराक्रान्तस्य शुष्मिणः २७
सोऽगच्छत्पर्वतं पुण्यमेकाह्नैव महामनाः
मनोजवगतिर्भूत्वा योगयुक्तो यथानिलः २८
हिमवन्तमतिक्रम्य गन्धमादनमेव च
अत्यक्रामत्स दुर्गाणि दिवारात्रमतन्द्रितः २९
इन्द्रकीलं समासाद्य ततोऽतिष्ठद्धनञ्जयः
अन्तरिक्षे हि शुश्राव तिष्ठेति स वचस्तदा ३०
ततोऽपश्यत्सव्यसाची वृक्षमूले तपस्विनम् ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानं पिङ्गलं जटिलं कृशम् ३१
सोऽब्रवीदर्जुनं तत्र स्थितं दृष्ट्वा महातपाः
कस्त्वं तातेह संप्राप्तो धनुष्मान्कवची शरी
निबद्धासितलत्राणः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ३२
नेह शस्त्रेण कर्तव्यं शान्तानामयमालयः
विनीतक्रोधहर्षाणां ब्राह्मणानां तपस्विनाम् ३३
नेहास्ति धनुषा कार्यं न संग्रामेण कर्हिचित्
निक्षिपैतद्धनुस्तात प्राप्तोऽसि परमां गतिम् ३४
इत्यनन्तौजसं वीरं यथा चान्यं पृथग्जनम्

तथा वाचमथाभीक्ष्णं ब्राह्मणोऽजुनमब्रवीत्
न चैनं चालयामास धैर्यात्सुदृढनिश्चयम् ३५
तमुवाच ततः प्रीतः स द्विजः प्रहसन्निव
वरं वृणीष्व भद्रं ते शक्रोऽहमरिसूदन ३६
एवमुक्तः प्रत्युवाच सहस्राक्षं धनञ्जयः
प्राञ्जलि प्रणतो भूत्वा शूरः कुरुकुलोद्वहः ३७
ईप्सितो ह्येष मे कामो वरं चैनं प्रयच्छ मे
त्वत्तोऽद्य भगवन्नस्त्रं कृत्स्नमिच्छामि
वेदितुम् ३८
प्रत्युवाच महेन्द्रस्तं प्रीतात्मा प्रहसन्निव
इह प्राप्तस्य किं कार्यमस्त्रैस्तव धनञ्जय
कामान्वृणीष्व लोकांश्च प्राप्तोऽसि परमां गतिम् ३९
एवमुक्तः प्रत्युवाच सहस्राक्षं धनञ्जयः
न लोकान्न पुनः कामान्न देवत्वं कुतः सुखम् ४०
न च सर्वामरैश्वर्यं कामये त्रिदशाधिप
भ्रातॄंस्तान्विपिने त्यक्त्वा वैरमप्रतियात्य च
अकीर्तिं सर्वलोकेषु गच्छेयं शाश्वतीः समाः ४१
एवमुक्तः प्रत्युवाच वृत्रहा पाण्डुनन्दनम्
सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा सर्वलोकनमस्कृतः ४२
यदा द्रक्ष्यसि भूतेशं त्र्यक्षं शूलधरं शिवम्
तदा दातास्मि ते तात दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ४३
क्रियतां दर्शने यत्नो देवस्य परमेष्ठिनः
दर्शनात्तस्य कौन्तेय संसिद्धः स्वर्गमेष्यसि ४४
इत्युक्त्वा फल्गुनं शक्रो जगामादर्शनं ततः
अर्जुनोऽप्यथ तत्रैव तस्थौ योगसमन्वितः ४५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टात्रिंशोऽध्यायः ३८

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि पार्थस्याक्लिष्टकर्मणः

विस्तरेण कथामेतां यथास्त्राण्युपलब्धवान् १
कथं स पुरुषव्याघ्रो दीर्घबाहुर्धनञ्जयः
वनं प्रविष्टस्तेजस्वी निर्मनुष्यमभीतवत् २
किं च तेन कृतं तत्र वसता ब्रह्मवित्तम
कथं च भगवान्स्थाणुर्देवराजश्च तोषितः ३
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम
त्वं हि सर्वज्ञ दिव्यं च मानुषं चैव वेत्थ ह ४
अत्यद्भुतं महाप्राज्ञ रोमहर्षणमर्जुनः
भवेन सह संग्रामं चकाराप्रतिमं किल
पुरा प्रहरतां श्रेष्ठः संग्रामेष्वपराजितः ५
यच्छ्रुत्वा नरसिंहानां दैन्यहर्षातिविस्मयात्
शूराणामपि पार्थांनां हृदयानि चकम्पिरे ६
यद्यच्च कृतवानन्यत्पार्थस्तदखिलं वद
न ह्यस्य निन्दितं जिष्णोः सुसूक्ष्ममपि लक्षये
चरितं तस्य शूरस्य तन्मे सर्वं प्रकीर्तय ७
वैशम्पायन उवाच
कथयिष्यामि ते तात कथामेतां महात्मनः
दिव्यां कौरवशार्दूल महतीमद्भुतोपमाम् ८
गात्रसंस्पर्शसंबन्धं त्र्यम्बकेण सहानघ
पार्थस्य देवदेवेन शृणु सम्यक्समागमम् ९
युधिष्ठिरनियोगात्स जगामामितविक्रमः
शक्रं सुरेश्वरं द्रष्टुं देवदेवं च शंकरम् १०
दिव्यं तद्धनुरादाय खङ्गं च पुरुषर्षभः
महाबलो महाबाहुरर्जुनः कार्यसिद्धये
दिशं ह्युदीचीं कौरव्यो हिमवच्छिखरं प्रति ११
! स्थिरमना राजन्सर्वलोकमहारथः
त्वरया परया युक्तस्तपसे धृतनिश्चयः
वनं कण्टकितं घोरमेक एवान्वपद्यत १२
नानापुष्पफलोपेतं नानापक्षिनिषेवितम्
नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् १३
ततः प्रयाते कौन्तेये वनं मानुषवर्जितम्
शङ्खानां पटहानां च शब्दः समभवद्दिवि १४

पुष्पवर्षं च सुमहन्निपपात महीतले
मेघजालं च विततं छादयामास सर्वतः १५
अतीत्य वनदुर्गाणि संनिकर्षे महागिरेः
शुशुभे हिमवत्पृष्ठे वसमानोऽजुनस्तदा १६
तत्रापश्यद् द्रुमान्फुल्लान्विहगैर्वल्गु
नादितान्
नदीश्च विपुलावर्ता नीलवैडूर्यसंनिभाः १७
हंसकारण्डवोद्गीताः सारसाभिरुतास्तथा
पुंस्कोकिलरुताश्चैव क्रौञ्चबर्हिणनादिताः १८
मनोहरवनोपेतास्तस्मिन्नतिरथोऽजुनः
पुण्यशीतामलजलाः पश्यन्प्रीतमनाभवत् १९
रमणीये वनोद्देशे रममाणोऽजुनस्तदा
तपस्युग्रे वर्तमान उग्रतेजा महामनाः २०
दर्भचीरं निवस्याथ दण्डाजिनविभूषितः
पूर्णे पूर्णे त्रिरात्रे तु मासमेकं फलाशनः
द्विगुणेनैव कालेन द्वितीयं मासमत्यगात् २१
तृतीयमपि मासं स पक्षेणाहारमाचरन्
शीर्णं च पतितं भूमौ पर्णं समुपयुक्तवान् २२
चतुर्थे त्वथ स्रंपाप्ते मासि पूर्णे ततः परम् वायुभक्षो महाबाहुरभवत्पाण्डुनन्दनः ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बः पादाङ्गुष्ठाग्रविष्ठितः
२३
सदोपस्पर्शनाच्चास्य बभूवुरमितौजसः
विद्युदम्भोरुहनिभा जटास्तस्य महात्मनः २४
ततो महर्षयः सर्वे जग्मुर्देवं पिनाकिनम्
शितिकण्ठं महाभागं प्रणिपत्य प्रसाद्य च
सर्वे निवेदयामासुः कर्म तत्फल्गुनस्य ह २५
एष पार्थो महातेजा हिमवत्पृष्ठमाश्रितः
उग्रे तपसि दुष्पारे स्थितो धूमाययन्दिशः २६
तस्य देवेश न वयं विद्मः सर्वे चिकीर्षितम्
संतापयति नः सर्वानसौ साधु निवार्यताम् २७
महेश्वर उवाच

शीघ्रं गच्छत संहृष्टा यथागतमतन्द्रिताः
अहमस्य विजानामि संकल्पं मनसि स्थितम् २८
नास्य स्वर्गस्पृहा काचिन्नैश्वर्यस्य न चायुषः
यत्त्वस्य कांक्षितं सर्वं तत्करिष्येऽहमद्य वै २९
वैशम्पायन उवाच
ते श्रुत्वा शर्ववचनमृषयः सत्यवादिनः
प्रहृष्टमनसो जग्मुर्यथास्वं पुनराश्रमान् ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ३९

चत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
गतेषु तेषु सर्वेषु तपस्विषु महात्मसु
पिनाकपाणिर्भगवान्सर्वपापहरो हरः १
कैरातं वेषमास्थाय काञ्चनद्रुमसंनिभम्
विभ्राजमानो वपुषा गिरिर्मेरुरिवापरः २
श्रीमद्धनुरुपादाय शरांश्चाशीविषोपमान्
निष्पपात महार्चिष्मान्दहन्कक्षमिवानलः ३
देव्या सहोमया श्रीमान्समानव्रतवेषया
नानावेषधरैर्हृष्टैर्भूतैरनुगतस्तदा ४
किरातवेषप्रच्छन्नः स्त्रीभिश्चानु सहस्रशः
अशोभत तदा राजन्स देवोऽतीव भारत ५
क्षणेन तद्वनं सर्वं निःशब्दमभवत्तदा
नादः प्रस्रवणानां च पक्षिणां चाप्युपारमत् ६
स संनिकर्षमागम्य पार्थस्याक्लिष्टकर्मणः
मूकं नाम दितेः पुत्रं ददर्शाद्भुतदर्शनम् ७
वाराहं रूपमास्थाय तर्कयन्तमिवार्जुनम्
हन्तुं परमदुष्टात्मा तमुवाचाथ फल्गुनः ८
गाण्डीवं धनुरादाय शरांश्चाशीविषोपमान्
सज्यं धनुर्वरं कृत्वा ज्याघोषेण निनादयन् ९
यन्मां प्रार्थयसे हन्तुमनागसमिहागतम्
तस्मात्त्वां पूर्वमेवाहं नेष्यामि यमसादनम् १०

तं दृष्ट्वा प्रहरिष्यन्तं फल्गुनं दृढधन्विनम्
किरातरूपी सहसा वारयामास शंकरः ११
मयैष प्रार्थितः पूर्वं नीलमेघसमप्रभः
अनादृत्यैव तद्वाक्यं प्रजहाराथ फल्गुनः १२
किरातश्च समं तस्मिन्नेकलक्ष्ये महाद्युतिः
प्रमुमोचाशनिप्रख्यं शरमग्निशिखोपमम् १३
तौ मुक्तौ सायकौ ताभ्यां समं तत्र निपेततुः
मूकस्य गात्रे विस्तीर्णे शैलसंहनने तदा १४
यथाशनिविनिष्पेषो वज्रस्येव च पर्वते
तथा तयोः संनिपातः शरयोरभवत्तदा १५
स विद्धो बहुभिर्बाणैर्दीप्तास्यैः पन्नगैरिव
ममार राक्षसं रूपं भूयः कृत्वा विभीषणम् १६
ददर्शाथ ततो जिष्णुः पुरुषं काञ्चनप्रभम्
किरातवेषप्रच्छन्नं स्त्रीसहायममित्रहा
तमब्रवीत्प्रीतमनाः कौन्तेयः प्रहसन्निव १७
को भवानटते शून्ये वने स्त्रीगणसंवृतः
न त्वमस्मिन्वने घोरे बिभेषि कनकप्रभ १८
किमर्थं च त्वया विद्धो मृगोऽय मत्परिग्रहः
मयाभिपन्नः पूर्वं हि राक्षसोऽयमिहागतः १९
कामात्परिभवाद्वापि न मे जीवन्विमोक्ष्यसे
न ह्येष मृगयाधर्मो यस्त्वयाद्य कृतो मयि
तेन त्वां भ्रंशयिष्यामि जीवितात्पर्वताश्रय २०
इत्युक्तः पाण्डवेयेन किरातः प्रहसन्निव
उवाच श्लक्ष्णया वाचा पाण्डवं सव्यसाचिनम् २१
ममैवायं लक्ष्यभूतः पूर्वमेव परिग्रहः
ममैव च प्रहारेण जीविताद्व्यवरोपितः २२
दोषान्स्वान्नार्हसेऽन्यस्मै वक्तुं स्वबलदर्पितः
अभिषक्तोऽस्मि मन्दात्मन्न मे जीवन्विमोक्ष्यसे २३
स्थिरो भवस्व मोक्ष्यामि सायकानशनीनिव
घटस्व परया शक्त्या मुच्च त्वमपि सायकान् २४
ततस्तौ तत्र संरब्धौ गर्जमानौ मुहुर्मुहुः
शरैराशीविषाकारैस्ततक्षाते परस्परम् २५

ततोऽजुनः शरवर्षं किराते समवासृजत्
तत्प्रसन्नेन मनसा प्रतिजग्राह शंकरः २६
मुहूर्तं शरवर्षं तत्प्रतिगृह्य पिनाकधृक्
अक्षतेन शरीरेण तस्थौ गिरिरिवाचलः २७
स दृष्ट्वा वाणवर्षं तन्मोघीभूतं धनञ्जयः
परमं विस्मयं चक्रे साधु साध्विति चाब्रवीत् २८
अहोऽय सुकुमाराङ्गो हिमवच्छिखरालयः
गाण्डीवमुक्तान्नाराचान्प्रतिगृह्णात्यविह्वलः २९
कोऽय देवो भवेत्साक्षाद्रुद्रो यक्षः सुरेश्वरः
विद्यते हि गिरिश्रेष्ठे त्रिदशानां समागमः ३०
न हि मद्बाणजालानामुत्सृष्टानां सहस्रशः
शक्तोऽन्य सहितुं वेगमृते देवं पिनाकिनम् ३१
देवो वा यदि वा यक्षो रुद्रादन्यो व्यवस्थितः
अहमेनं शरैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् ३२
ततो हृष्टमना जिष्णुर्नाराचान्मर्मभेदिनः
व्यसृजच्छतधा राजन्मयूखानिव भास्करः ३३
तान्प्रसन्नेन मनसा भगवाँ ल्लोकभावनः
शूलपाणिः प्रत्यगृह्णाच्छिलावर्षमिवाचलः ३४
क्षणेन क्षीणबाणोऽथ संवृत्तः फल्गुनस्तदा
वित्रासं च जगामाथ तं दृष्ट्वा शरसंक्षयम् ३५
चिन्तयामास जिष्णुस्तु भगवन्तं हुताशनम्
पुरस्तादक्षयौ दत्तौ तूणौ येनास्य खाण्डवे ३६
किं नु मोक्ष्यामि धनुषा यन्मे वाणाः क्षयं गताः
अयं च पुरुषः कोऽपि बाणान्ग्रसति सर्वशः ३७
अहमेनं धनुष्कोट्या शूलाग्रेणेव कुञ्जरम्
नयामि दण्डधारस्य यमस्य सदनं प्रति ३८
संप्रायुध्यद्धनुष्कोट्या कौन्तेयः परवीरहा
तदप्यस्य धनुर्दिव्यं जग्रास गिरिगोचरः ३९
ततोऽजुनो ग्रस्तधनुः खङ्गपाणिरतिष्ठत
युद्धस्यान्तमभीप्सन्वै वेगेनाभिजगाम तम् ४०
तस्य मूर्ध्नि शितं खड्गमसक्तं पर्वतेष्वपि मुमोच भुजवीर्येण विक्रम्य कुरुनन्दनः

तस्य मूर्धानमासाद्य पफालासिवरो हि सः ४१
ततो वृक्षैः शिलाभिश्च योधयामास फल्गुनः
यथा वृक्षान्महाकायः प्रत्यगृह्णादथो शिलाः ४२
किरातरूपी भगवांस्ततः पार्थो महाबलः
मुष्टिभिर्वज्रसंस्पर्शैर्धूममुत्पादयन्मुखे
प्रजहार दुराधर्षे किरातसमरूपिणि ४३
ततः शक्राशनिसमैर्मुष्टिभिर्भृशदारुणैः
किरातरूपी भगवानर्दयामास फल्गुनम् ४४
ततश्चटचटाशब्दः सुघोरः समजायत
पाण्डवस्य च मुष्टीनां किरातस्य च युध्यतः ४५
सुमुहुर्तं महद्युद्धमासीत्तल्लोमहर्षणम्
भुजप्रहारसंयुक्तं वृत्रवासवयोरिव ४६
जहाराथ ततो जिष्णुः किरातमुरसा बली
पाण्डवं च विचेष्टन्तं किरातोऽप्यहनद्बलात् ४७
तयोर्भुजविनिष्पेषात्संघर्षेणोरसोस्तथा
समजायत गात्रेषु पावकोऽङ्गारधूमवान् ४८
तत एनं महादेवः पीड्य गात्रैः सुपीडितम्
तेजसा व्याक्रमद्रोषाच्चेतस्तस्य विमोहयन् ४९
ततो निपीडतैर्गात्रैः पिण्डीकृत इवाबभौ
फल्गुनो गात्रसंरुद्धो देवदेवेन भारत ५०
निरुच्छ्वासोऽभवच्चैव संनिरुद्धो महात्मना
ततः पपात संमूढस्ततः प्रीतोऽभवद्भवः ५१
भगवानुवाच
भो भो फल्गुन तुष्टोऽस्मि कर्मणाप्रतिमेन ते
शौर्येणानेन धृत्या च क्षत्रियो नास्ति ते समः ५२
समं तेजश्च वीर्यं च ममाद्य तव चानघ
प्रीतस्तेऽह महाबाहो पश्य मां पुरुषर्षभ ५३
ददानि ते विशालाक्ष चक्षुः पूर्वऋषिर्भवान्
विजेष्यसि रणे शत्रूनपि सर्वान्दिवौकसः ५४
वैशम्पायन उवाच
ततो देवं महादेवं गिरिशं शूलपाणिनम्
ददर्श फल्गुनस्तत्र सह देव्या महाद्युतिम् ५५

स जानुभ्यां महीं गत्वा शिरसा प्रणिपत्य च
प्रसादयामास हरं पार्थः परपुरञ्जयः ५६
अर्जुन उवाच
कपर्दिन्सर्वभूतेश भगनेत्रनिपातन
व्यतिक्रमं मे भगवन्क्षन्तुमर्हसि शंकर ५७
भगवद्दर्शनाकांक्षी प्राप्तोऽस्मीमं महागिरिम्
दयितं तव देवेश तापसालयमुत्तमम् ५८
प्रसादये त्वां भगवन्सर्वभूतनमस्कृत
न मे स्यादपराधोऽय महादेवातिसाहसात् ५९
कृतो मया यदज्ञानाद्विमर्दोऽय त्वया सह
शरणं संप्रपन्नाय तत्क्षमस्वाद्य शंकर ६०
वैशम्पायन उवाच
तमुवाच महातेजाः प्रहस्य वृषभध्वजः
प्रगृह्य रुचिरं बाहुं क्षान्तमित्येव फल्गुनम् ६१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ४०

एकचत्वारिंशोऽध्यायः
भगवानुवाच
नरस्त्वं पूर्वदेहे वै नारायणसहायवान्
बदर्यां तप्तवानुग्रं तपो वर्षायुतान्बहून् १
त्वयि वा परमं तेजो विष्णौ वा पुरुषोत्तमे
युवाभ्यां पुरुषाग्र्याभ्यां तेजसा धार्यते जगत् २
शक्राभिषेके सुमहद्धनुर्जलदनिस्वनम्
प्रगृह्य दानवाः शस्तास्त्वया कृष्णेन च प्रभो ३
एतत्तदेव गाण्डीवं तव पार्थ करोचितम्
मायामास्थाय यद्ग्रस्तं मया पुरुषसत्तम
तूणौ चाप्यक्षयौ भूयस्तव पार्थ यथोचितौ ४
प्रीतिमानस्मि वै पार्थ तव सत्यपराक्रम
गृहाण वरमस्मत्तः कांक्षितं यन्नरर्षभ ५
न त्वया पुरुषः कश्चित्पुमान्मर्त्येषु मानद
दिवि वा विद्यते क्षत्रं त्वत्प्रधानमरिन्दम ६

अर्जुन उवाच
भगवन्ददासि चेन्मह्यं कामं प्रीत्या वृषध्वज
कामये दिव्यमस्त्रं तद्घोरं पाशुपतं प्रभो ७
यत्तद्ब्रह्मशिरो नाम रौद्रं भीमपराक्रमम्
युगान्ते दारुणे प्राप्ते कृत्स्नं संहरते जगत् ८
दहेयं येन संग्रामे दानवान्राक्षसांस्तथा
भूतानि च पिशाचांश्च गन्धर्वानथ पन्नगान् ९
यतः शूलसहस्राणि गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः
शराश्चाशीविषाकाराः संभवन्त्यनुमन्त्रिताः १०
युध्येयं येन भीष्मेण द्रोणेन च कृपेण च
सूतपुत्रेण च रणे नित्यं कटुकभाषिणा ११
एष मे प्रथमः कामो भगवन्भगनेत्रहन्
त्वत्प्रसादाद्विनिर्वृत्तः समर्थः स्यामहं यथा १२
भगवानुवाच
ददानि तेऽस्त्र दयितमहं पाशुपतं महत्
समर्थो धारणे मोक्षे संहारे चापि पाण्डव १३
नैतद्वेद महेन्द्रोऽपि न यमो न च यक्षराट्
वरुणो वाथ वा वायुः कुतो वेत्स्यन्ति मानवाः १४
न त्वेतत्सहसा पार्थ मोक्तव्यं पुरुषे क्वचित्
जगद्विनिर्दहेत्सर्वमल्पतेजसि पातितम् १५
अवध्यो नाम नास्त्यस्य त्रैलोक्ये सचराचरे
मनसा चक्षुषा वाचा धनुषा च निपात्यते १६
वैशम्पायन उवाच
तच्छ्रुत्वा त्वरितः पार्थं शुचिर्भूत्वा समाहितः
उपसंगृह्य विश्वेशमधीष्वेति च सोऽब्रवीत् १७
ततस्त्वध्यापयामास सरहस्यनिवर्तनम्
तदस्त्रं पाण्डवश्रेष्ठं मूर्तिमन्तमिवान्तकम् १८
उपतस्थे महात्मानं यथा त्र्यक्षमुमापतिम्
प्रतिजग्राह तच्चापि प्रीतिमानर्जुनस्तदा १९
ततश्चचाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा
ससागरवनोद्देशा सग्रामनगराकरा २०
शङ्खदुन्दुभिघोषाश्च भेरीणां च सहस्रशः

तस्मिन्मुहूर्ते स्रंपाप्ते निर्घाताश्च महानभूत् २१
अथास्त्रं जाज्वलद्घोरं पाण्डवस्यामितौजसः
मूर्तिमद्विष्ठितं पार्श्वे ददृशुर्देवदानवाः २२
स्पृष्टस्य च त्र्यम्बकेन फल्गुनस्यामितौजसः
यत्किंचिदशुभं देहे तत्सर्वं नाशमेयिवत् २३
स्वर्गं गन्छेत्यनुज्ञातस्त्र्यम्बकेन तदार्जुनः
प्रणम्य शिरसा पार्थः प्राञ्जलिर्देवमैक्षत २४
ततः प्रभुस्त्रिदिवनिवासिनां वशी महामतिर्गिरिश
उमापतिः शिवः
धनुर्महद्दितिजपिशाचसूदनं ददौ भवः पुरुषवराय
गाण्डिवम् २५
ततः शुभं गिरिवरमीश्वरस्तदा सहोमया
सिततटसानुकन्दरम्
विहाय तं पतगमहर्षिसेवितं जगाम खं पुरुषवरस्य
पश्यतः २६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तस्य संपश्यतस्त्वेव पिनाकी वृषभध्वजः
जगामादर्शनं भानुर्लोकस्येवास्तमेयिवान् १
ततोऽजुनः परं चक्रे विस्मयं परवीरहा
मया साक्षान्महादेवो दृष्ट इत्येव भारत २
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मया त्र्यम्बको हरः
पिनाकी वरदो रूपी दृष्टः स्पृष्टश्च पाणिना ३
कृतार्थं चावगच्छामि परमात्मानमात्मना
शत्रूंश्च विजितान्सर्वान्निर्वृत्तं च प्रयोजनम् ४
ततो वैडूर्यवर्णाभो भासयन्सर्वतो दिशः यादोगणवृतः श्रीमानाजगाम जलेश्वरः ५

नगैर्नदैर्नदीभिश्च दैत्यैः साध्यैश्च दैवतैः
वरुणो यादसां भर्ता वशी तं देशमागमत् ६
अथ जाम्बूनदवपुर्विमानेन महार्चिषा
कुबेरः समनुप्राप्तो यक्षैरनुगतः प्रभुः ७
विद्योतयन्निवाकाश मद्भुतोपमदर्शनः
धनानामीश्वरः श्रीमानर्जुनं द्रष्टुमागतः ८
तथा लोकान्तकृच्छ्रीमान्यमः साक्षात्प्रतापवान्
मूर्त्यमूर्तिधरैः सार्धं पितृभिर्लोकभावनैः ९
दण्डपाणिरचिन्त्यात्मा सर्वभूतविनाशकृत्
वैवस्वतो धर्मराजो विमानेनावभासयन् १०
त्रील्लोँ कान्गुह्यकांश्चैव गन्धर्वांश्च
सपन्नगान्
द्वितीय इव मार्तण्डो युगान्ते समुपस्थिते ११
भानुमन्ति विचित्राणि शिखराणि महागिरेः
समास्थायार्जुनं तत्र ददृशुस्तपसान्वितम् १२
ततो मुहूर्ताद्भगवानैरावतशिरोगतः
आजगाम सहेन्द्राण्या शक्रः सुरगणैर्वृतः १३
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि
शुशुभे तारकाराजः सितमभ्रमिवास्थितः १४
संस्तूयमानो गन्धर्वैरृषिभिश्च तपोधनैः
शृङ्गं गिरेः समासाद्य तस्थौ सूर्य इवोदितः १५
अथ मेघस्वनो धीमान्व्याजहार शुभां गिरम्
यमः परमधर्मज्ञो दक्षिणां दिशमास्थितः १६
अर्जुनार्जुन पश्यास्माँ ल्लोकपालान्समागतान्
दृष्टिं ते वितरामोऽद्य भवानर्हो हि दर्शनम् १७
पूर्वर्षिरमितात्मा त्वं नरो नाम महाबलः
नियोगाद्ब्रह्मणस्तात मर्त्यतां समुपागतः
त्वं वासवसमुद्भूतो महावीर्यपराक्रमः १८
क्षत्रं चाग्निसमस्पर्शं भारद्वाजेन रक्षितम्
दानवाश्च महावीर्या ये मनुष्यत्वमागताः
निवातकवचाश्चैव संसाध्याः कुरुनन्दन १९
पितुर्ममांशो देवस्य सर्वलोकप्रतापिनः

कर्णः स सुमहावीर्यस्त्वया वध्यो धनञ्जय २०
अंशाश्च क्षितिसंप्राप्ता देवगन्धर्वरक्षसाम्
त्वया निपातिता युद्धे स्वकर्मफलनिर्जिताम्
गतिं प्राप्स्यन्ति कोन्तेय यथास्वमरिकर्शन २१
अक्षया तव कीर्तिश्च लोके स्थास्यति फल्गुन
त्वया साक्षान्महादेवस्तोषितो हि महामृधे
लघ्वी वसुमती चापि कर्तव्या विष्णुना सह २२
गृहाणास्त्रं महाबाहो दण्डमप्रतिवारणम्
अनेनास्त्रेण सुमहत्त्वं हि कर्म करिष्यसि २३
प्रतिजग्राह तत्पार्थो विधिवत्कुरुनन्दनः
समन्त्रं सोपचारं च समोक्षं सनिवर्तनम् २४
ततो जलधरश्यामो वरुणो यादसां पतिः
पश्चिमां दिशमास्थाय गिरमुच्चारयन्प्रभुः २५
पार्थ क्षत्रियमुख्यस्त्वं क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः
पश्य मां पृथुताम्राक्ष वरुणोऽस्मि जलेश्वरः २६
मया समुद्यतान्पाशान्वारुणाननिवारणान्
प्रतिगृह्णीष्व कौन्तेय सरहस्यनिवर्तनान् २७
एभिस्तदा मया वीर संग्रामे तारकामये
दैतेयानां सहस्राणि संयतानि महात्मनाम् २८
तस्मादिमान्महासत्त्व मत्प्रसादात्समुत्थितान्
गृहाण न हि ते मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः २९
अनेन त्वं यदास्त्रेण संग्रामे विचरिष्यसि
तदा निःक्षत्रिया भूमिर्भविष्यति न संशयः ३०
ततः कैलासनिलयो धनाध्यक्षोऽभ्यभाषत
दत्तेष्वस्त्रेषु दिव्येषु वरुणेन यमेन च ३१
सव्यसाचिन्महाबाहो पूर्वदेव सनातन
सहास्माभिर्भवाञ्श्रान्तः पुराकल्पेषु नित्यशः ३२
मत्तोऽपि त्वं गृहाणस्त्रमन्तर्धानं प्रियं मम
ओजस्तेजोद्युतिहरं प्रस्वापनमरातिहन् ३३
ततोऽजुनो महाबाहुर्विधिवत्कुरुनन्दनः
कौबेरमपि जग्राह दिव्यमस्त्रं महाबलः ३४
ततोऽब्रवीद्देवराजः पार्थमक्लिष्टकारिणम्

सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा मेघदुन्दुभिनिस्वनः ३५
कुन्तीमातर्महाबाहो त्वमीशानः पुरातनः
परां सिद्धिमनुप्राप्तः साक्षाद्देवगतिं गतः ३६
देव कार्यं हि सुमहत्त्वया कार्यमरिन्दम
आरोढव्यस्त्वया स्वर्गः सज्जीभव महाद्युते ३७
रथो मातलिसंयुक्त आगन्ता त्वत्कृते महीम्
तत्र तेऽह प्रदास्यामि दिव्यान्यस्त्राणि कौरव ३८
तान्दृष्ट्वा लोकपालांस्तु समेतान्गिरिमूर्धनि
जगाम विस्मयं धीमान्कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ३९
ततोऽजुनो महातेजा लोकपालान्समागतान्
पूजयामास विधिवद्वाग्भिरद्भिः फलैरपि ४०
ततः प्रतिययुर्देवाः प्रतिपूज्य धनञ्जयम्
यथागतेन विबुधाः सर्वे काममनोजवाः ४१
ततोऽज्नो मुदं लेभे लब्धास्त्रः पुरुषर्षभः
कृतार्थमिव चात्मानं स मेने पूर्णमानसः ४२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि
द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
गतेषु लोकपालेषु पार्थः शत्रुनिबर्हणः
चिन्तयामास राजेन्द्र देवराजरथागमम् १
ततश्चिन्तयमानस्य गुडाकेशस्य धीमतः
रथो मातलिसंयुक्त आजगाम महाप्रभः २
नभो वितिमिरं कुर्वञ्जलदान्पाटयन्निव
दिशः संपूरयन्नादैर्महामेघरवोपमैः ३
असयः शक्तयो भीमा गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः
दिव्यप्रभावा प्रासाश्च विद्युतश्च महाप्रभाः ४
तथैवाशनयस्तत्र चक्रयुक्ता हुडागुडाः
वायुस्फोटाः सनिर्घाता बर्हिमेघनिभस्वनाः ५
तत्र नागा महाकाया ज्वलितास्याः सुदारुणाः
सिताभ्रकूटप्रतिमाः संहताश्च यथोपलाः ६

दश वाजिसहस्राणि हरीणां वातरंहसाम्
वहन्ति यं नेत्रमुषं दिव्यं मायामयं रथम् ७
तत्रापश्यन्महानीलं वैजयन्तं महाप्रभम्
ध्वजमिन्दीवरश्यामं वंशं कनकभूषणम् ८
तस्मिन्रथे स्थितं सूतं तप्तहेमविभूषितम्
दृष्ट्वा पार्थो महाबाहुर्देवमेवान्वतर्कयत् ९
तथा तर्कयतस्तस्य फल्गुनस्याथ मातलि
संनतः प्रश्रितो भूत्वा वाक्यमर्जुनमब्रवीत् १०
भो भो शक्रात्मज श्रीमाञ्शक्रस्त्वां द्रष्टुमिच्छति
आरोहतु भवाञ्शीघ्रं रथमिद्रस्य संमतम् ११
आह माममरश्रेष्ठः पिता तव शतक्रतुः
कुन्तीसुतमिह प्राप्तं पश्यन्तु त्रिदशालयाः १२
एष शक्रः परिवृतो देवैरृषिगणैस्तथा गन्धर्वैरप्सरोभिश्च त्वां दिदृक्षुः प्रतीक्षते
१३
अस्माल्लोकाद्देवलोकं पाकशासनशासनात्
आरोह त्वं मया सार्धं लब्धास्त्रः पुनरेष्यसि १४
अर्जुन उवाच
मातले गच्छ शीघ्रं त्वमारोहस्व रथोत्तमम्
राजसूयाश्वमेधानां शतैरपि सुदुर्लभम् १५
पार्थिवैः सुमहाभागैर्यज्वभिर्भूरिदक्षिणैः
दैवतैर्वा समारोढुं दानवैर्वा रथोत्तमम् १६
नातप्ततपसा शक्य एष दिव्यो महारथः
द्रष्टुं वाप्यथ वा स्प्रष्टुमारोढुं कुत एव तु १७
त्वयि प्रतिष्ठिते साधो रथस्थे स्थिरवाजिनि
पश्चादहमथारोक्ष्ये सुकृती सत्पथं यथा १८
वैशम्पायन उवाच
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मातलि शक्रसारथिः
आरुरोह रथं शीघ्रं हयान्येमे च रश्मिभिः १९
ततोऽजुनो हृष्टमना गङ्गायामाप्लुतः शुचिः
जजाप जप्यं कौन्तेयो विधिवत्कुरुनन्दनः २०

ततः पितॄन्यथान्यायं तर्पयित्वा यथाविधि
मन्दरं शैलराजं तमाप्रष्टुमुपचक्रमे २१
साधूनां पुण्यशीलानां मुनीनां पुण्यकर्मणाम्
त्वं सदा संश्रयः शैल स्वर्गमार्गाभिकांक्षिणाम् २२
त्वत्प्रसादात्सदा शैल ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः
स्वर्गं प्राप्ताश्चरन्ति स्म देवैः सह गतव्यथाः २३
अद्रिराज महाशैल मुनिसंश्रय तीर्थवन् गच्छाम्यामन्त्रयामि त्वां सुखमस्म्युषितस्त्वयि
२४
तव सानूनि कुञ्जाश्च नद्यः प्रस्रवणानि च
तीर्थानि च सुपुण्यानि मया दृष्टान्यनेकशः २५
एवमुक्त्वार्जुनः शैलमामन्त्र्य परवीरहा
आरुरोह रथं दिव्यं द्योतयन्निव भास्करः २६
स तेनादित्यरूपेण दिव्येनाद्भुतकर्मणा
ऊर्ध्वमाचक्रमे धीमान्प्रहष्टः कुरुनन्दनः २७
सोऽदर्शनपथं यात्वा मर्त्यानां भूमिचारिणाम्
ददर्शाद्भुतरूपाणि विमानानि सहस्रशः २८
न तत्र सूर्यः सोमो वा द्योतते न च पावकः
स्वयैव प्रभया तत्र द्योतन्ते पुण्यलब्धया २९
तारारूपाणि यानीह दृश्यन्ते द्युतिमन्ति वै
दीपवद्विप्रकृष्टत्वादणूनि सुमहान्त्यपि ३०
तानि तत्र प्रभास्वन्ति रूपवन्ति च पाण्डवः ददर्श स्वेषु धिष्ण्येषु दीप्तिमन्ति स्वयार्चिषा
३१
तत्र राजर्षयः सिद्धा वीराश्च निहता युधि
तपसा च जितस्वर्गाः संपेतुः शतसंघशः ३२
गन्धर्वाणां सहस्राणि सूर्यज्वलनतेजसाम्
गुह्यकानामृषीणां च तथैवाप्सरसां गणाः ३३
लोकानात्मप्रभान्पश्यन्फल्गुनो विस्मयान्वितः
पप्रच्छ मातलि प्रीत्या स चाप्येनमुवाच ह ३४
एते सुकृतिनः पार्थ स्वेषु धिष्ण्येष्ववस्थिताः
यान्दृष्टवानसि विभो तारारूपाणि भूतले ३५

ततोऽपश्यत्स्थितं द्वारि सितं वैजयिनं गजम्
एरावतं चतुर्दन्तं कैलासमिव शृङ्गिणम् ३६
स सिद्धमार्गमाक्रम्य कुरुपाण्डवसत्तमः
व्यरोचत यथा पूर्वं मान्धाता पार्थिवोत्तमः ३७
अतिचक्राम लोकान्स राज्ञां राजीवलोचनः
ततो ददर्श शक्रस्य पुरीं ताममरावतीम् ३८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ४३

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स ददर्श पुरीं रम्यां सिद्धचारणसेविताम्
सर्वर्तुकुसुमैः पुण्यैः पादपैरुपशोभिताम् १
तत्र सौगन्धिकानां स द्रुमाणां पुण्यगन्धिनाम्
उपवीज्यमानो मिश्रेण वायुना पुण्यगन्धिना २
नन्दनं च वनं दिव्यमप्सरोगणसेवितम्
ददर्श दिव्यकुसुमैराह्वयद्भिरिव द्रुमैः ३
नातप्ततपसा शक्यो द्रुष्टुं नानाहिताग्निना
स लोकः पुण्यकर्तॄणां नापि युद्धपराङ्मुखैः ४
नायज्वभिर्नानृतकैर्न वेदश्रुतिवर्जितैः
नानाप्लुताङ्गैस्तीर्थेषु यज्ञदानबहिष्कृतैः ५
नापि यज्ञहनैः क्षुद्रैर्द्रष्टुं शक्यः कथंचन
पानपैर्गुरुतल्पैश्च मांसादैर्वा दुरात्मभिः ६
स तद्दिव्यं वनं पश्यन्दिव्यगीतनिनादितम्
प्रविवेश महाबाहुः शक्रस्य दयितां पुरीम् ७
तत्र देवविमानानि कामगानि सहस्रशः
संस्थितान्यभियातानि ददर्शायुतशस्तदा ८
संस्तूयमानो गन्धर्वैरप्सरोभिश्च पाण्डवः
पुष्पगन्धवहैः पुण्यैर्वायुभिश्चानुवीजितः ९
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
हृष्टाः संपूजयामासुः पार्थमक्लिष्टकारिणम् १०
आशीर्वादैः स्तूयमानो दिव्यवादित्रनिस्वनैः

प्रतिपेदे महाबाहुः शङ्खदुन्दुभिनादितम् ११
नक्षत्रमार्गं विपुलं सुरवीथीति विश्रुतम्
इन्द्राज्ञया ययौ पार्थः स्तूयमानः समन्ततः १२
तत्र साध्यास्तथा विश्वे मरुतोऽथाश्विनावपि
आदित्या वसवो रुद्रास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः १३
राजर्षयश्च बहवो दिलीपप्रमुखा नृपाः
तुम्बुरुर्नारदश्चैव गन्धर्वौ च हहाहुहू १४
तान्सर्वान्स समागम्य विधिवत्कुरुनन्दनः
ततोऽपश्यद्देवराजं शतक्रतुमरिन्दमम् १५
ततः पार्थो महाबाहुरवतीर्य रथोत्तमात्
ददर्श साक्षाद्देवेन्द्रं पितरं पाकशासनम् १६
पाण्डुरेणातपत्रेण हेमदण्डेन चारुणा
दिव्यगन्धाधिवासेन व्यजनेन विधूयता १७
विश्वावसुप्रभृतिभिर्गन्धर्वैः स्तुतिवन्दनैः
स्तूयमानं द्विजाग्र्यैश्च ऋग्यजुःसामसंस्तवैः १८
ततोऽभिगम्य कौन्तेयः शिरसाभ्यनमद्बली
स चैनमनुवृत्ताभ्यां भुजाभ्यां प्रत्यगृह्णत १९
ततः शक्रासने पुण्ये देवराजर्षिपूजिते
शक्रः पाणौ गृहीत्वैनमुपावेशयदन्तिके २०
चैनमुपाघ्राय देवेन्द्रः परवीरहा
अंकमारोपयामास प्रश्रयावनतं तदा २१
सहस्राक्षनियोगात्स पार्थः शक्रासनं तदा
अध्यक्रामदमेयात्मा द्वितीय इव वासवः २२
ततः प्रेम्णा वृत्रशत्रुरर्जुनस्य शुभं मुखम्
पस्पर्श पुण्यगन्धेन करेण परिसान्त्वयन् २३
परिमार्जमानः शनकैर्बाहू चास्यायतौ शुभौ
ज्याशरक्षेपकठिनौ स्तम्भाविव हिरण्मयौ २४
वज्रग्रहणचिह्नेन करेण बलसूदनः
मुहुर्मुहुर्वज्रधरो बाहू संस्फालयञ्शनैः २५
स्मयन्निव गुडाकेशं प्रेक्षमाणः सहस्रदृक्
हर्षेणोत्फुल्लनयनो न चातृप्यत वृत्रहा २६
एकासनोपविष्टौ तौ शोभयाञ्चक्रतुः सभाम्

सूयाचन्द्रमसौ व्योम्नि चतुर्दश्यामिवोदितौ २७
तत्र स्म गाथा गायन्ति साम्ना परमवल्गुना
गन्धर्वास्तुम्बुरुश्रेष्ठाः कुशला गीतसामसु २८
घृताची मेनका रम्भा पूर्वचित्तिः स्वयंप्रभा
उर्वशी मिश्रकेशी च डुण्डुर्गौरी वरूथिनी २९
गोपाली सहजन्या च कुम्भयोनिः प्रजागरा
चित्रसेना चित्रलेखा सहा च मधुरस्वरा ३०
एताश्चान्याश्च ननृतुस्तत्र तत्र वराङ्गनाः
चित्तप्रमथने युक्ताः सिद्धानां पद्मलोचनाः ३१
महाकटितटश्रोण्यः कम्पमानैः पयोधरैः
कटाक्षहावमाधुर्यैश्चेतोबुद्धिमनोहराः ३२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ४४

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो देवाः सगन्धर्वाः समादायार्घ्यमुत्तमम्
शक्रस्य मतमाज्ञाय पार्थमानर्चुरञ्जसा १
पाद्यमाचमनीयं च प्रतिग्राह्य नृपात्मजम्
प्रवेशयामासुरथो पुरन्दरनिवेशनम् २
एवं संपूजितो जिष्णुरुवास भवने पितुः
उपशिक्षन्महास्त्राणि ससंहाराणि पाण्डवः ३
शक्रस्य हस्ताद्दयितं वज्रमस्त्रं दुरुत्सहम्
अशनीश्च महानादा मेघबर्हिणलक्षणाः ४
गृहीतास्त्रस्तु कौन्तेयो भ्रातॄन्सस्मार पाण्डवः
पुरन्दरनियोगाच्च पञ्चाब्दमवसत्सुखी ५
ततः शक्रोऽब्रवीत्पार्थं कृतास्त्रं काल आगते
नृत्तं गीतं च कौन्तेय चित्रसेनादवाप्नुहि ६
वादित्रं देवविहितं नृलोके यन्न विद्यते
तदर्जयस्व कौन्तेय श्रेयो वै ते भविष्यति ७
सखायं प्रददौ चास्य चित्रसेनं पुरन्दरः
स तेन सह संगम्य रेमे पार्थो निरामयः ८

कदाचिदटमानस्तु महर्षिरुत लोमशः
जगाम शक्रभवनं पुरन्दरदिदृक्षया ९
स समेत्य नमस्कृत्य देवराजं महामुनिः
ददर्शार्धासनगतं पाण्डवं वासवस्य ह १०
ततः शक्राभ्यनुज्ञात आसने विष्टरोत्तरे
निषसाद द्विजश्रेष्ठः पूज्यमानो महर्षिभिः ११
तस्य दृष्ट्वाभवद्बुद्धिः पार्थमिन्द्रासने
स्थितम्
कथं नु क्षत्रियः पार्थः शक्रासनमवाप्तवान् १२
किं त्वस्य सुकृतं कर्म लोका वा के विनिर्जिताः य एवमुपसंप्राप्तः स्थानं देवनमस्कृतम् १३
तस्य विज्ञाय संकल्पं शक्रो वृत्रनिषूदनः
लोमशं प्रहसन्वाक्यमिदमाह शचीपतिः १४
ब्रह्मर्षे श्रूयतां यत्ते मनसैतद्विवक्षितम्
नायं केवलमर्त्यो वै क्षत्रियत्वमुपागतः १५
महर्षे मम पुत्रोऽय कुन्त्यां जातो महाभुजः अस्त्रहेतोरिह प्राप्तः कस्माच्चित्कारणान्तरात्
१६
अहो नैनं भवान्वेत्ति पुराणमृषिसत्तमम्
शृणु मे वदतो ब्रह्मन्योऽय यच्चास्य कारणम् १७
नरनारायणौ यौ तौ पुराणावृषिसत्तमौ
ताविमावभिजानीहि हृषीकेशधनञ्जयौ १८
यन्न शक्यं सुरैर्द्रष्टुमृषिभिर्वा महात्मभिः
तदाश्रमपदं पुण्यं बदरी नाम विश्रुतम् १९
स निवासोऽभवद्विप्र विष्णोर्जिष्णोस्तथैव च
यतः प्रववृते गंगा सिद्धचारणसेविता २०
तौ मन्नियोगाद् ब्रह्मर्षे क्षितौ जातौ महाद्युती
भूमेर्भारावतरणं महावीर्यौ करिष्यतः २१
उद्वृत्ता ह्यसुराः केचिन्निवातकवचा इति
विप्रियेषु स्थितास्माकं वरदानेन मोहिताः २२
तर्कयन्ते सुरान्हन्तुं बलदर्पसमन्विताः
देवान्न गणयन्ते च तथा दत्तवरा हि ते २३

पातालवासिनो रौद्रा दनोः पुत्रा महाबलाः
सर्वे देवनिकाया हि नालं योधयितुं स्म तान् २४
योऽसौ भूमिगतः श्रीमान्विष्णुर्मधुनिषूदनः
कपिलो नाम देवोऽसौ भगवानजितो हरिः २५
येन पूर्वं महात्मानः खनमाना रसातलम्
दर्शनादेव निहताः सगरस्यात्मजा विभो २६
तेन कार्यं महत्कार्यमस्माकं द्विजसत्तम
पार्थेन च महायुद्धे समेताभ्यामसंशयम् २७
अयं तेषां समस्तानां शक्तः प्रतिसमासने
तान्निहत्य रणे शूरः पुनर्यास्यति मानुषान् २८
भवांश्चास्मन्नियोगेन यातु तावन्महीतलम्
काम्यके द्रक्ष्यसे वीरं निवसन्तं युधिष्ठिरम् २९
स वाच्यो मम सन्देशाद्धर्मात्मा सत्यसंगरः नोत्कण्ठा फल्गुने कार्या कृतास्त्रः शीघ्रमेष्यति
३०
नाशुद्धबाहुवीर्येण नाकृतास्त्रेण वा रणे
भीष्मद्रोणादयो युद्धे शक्याः प्रतिसमासितुम् ३१
गृहीतास्त्रो गुडाकेशो महाबाहुर्महामनाः
नृत्तवादित्रगीतानां दिव्यानां पारमेयिवान् ३२
भवानपि विविक्तानि तीर्थानि मनुजेश्वर
भ्रातृभिः सहितः सर्वैर्द्रष्टुमर्हत्यरिन्दम ३३
तीर्थेष्वाप्लुत्य पुण्येषु विपाप्मा विगतज्वरः
राज्यं भोक्ष्यसि राजेन्द्र सुखी विगतकल्मषः ३४
भवांश्चैनं द्विजश्रेष्ठं पर्यटन्तं महीतले
त्रातुमर्हति विप्राग्र्य तपोबलसमन्वितः ३५
गिरिदुर्गेषु हि सदा देशेषु विषमेषु च
वसन्ति राक्षसाः रौद्रास्तेभ्यो रक्षेत्सदा भवान्
३६
स तथेति प्रतिज्ञाय लोमशः सुमहातपाः
काम्यकं वनमुद्दिश्य समुपायान्महीतलम् ३७
ददर्श तत्र कौन्तेयं धर्मराजमरिन्दमम्
तापसैर्भ्रातृभिश्चैव सर्वतः परिवारितम् ३८

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ४५

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
अत्यद्भुतमिदं कर्म पार्थस्यामिततेजसः
धृतराष्ट्रो महातेजाः श्रुत्वा विप्र किमब्रवीत् १
वैशम्पायन उवाच
शक्रलोकगतं पार्थं श्रुत्वा राजाम्बिकासुतः
द्वैपायनादृषिश्रेष्ठात्संजयं वाक्यमब्रवीत् २
श्रुतं मे सूत कार्त्स्न्येन कर्म पार्थस्य धीमतः
कच्चित्तवापि विदितं यथातथ्येन सारथे ३
प्रमत्तो ग्राम्यधर्मेषु मन्दात्मा पापनिश्चयः
मम पुत्रः सुदुर्बुद्धिः पृथिवीं घातयिष्यति ४
यस्य नित्यमृता वाचः स्वैरेष्वपि महात्मनः
त्रैलोक्यमपि तस्य स्याद्योद्धा यस्य धनञ्जयः ५
अस्यतः कर्णिनाराचांस्तीक्ष्णाग्रांश्च
शिलाशितान्
कोऽजुनस्याग्रतस्तिष्ठेदपि मृत्युर्जरातिगः ६
मम पुत्रा दुरात्मानः सर्वे मृत्युवशं गताः
येषां युद्धं दुराधर्षैः पाण्डवैः प्रत्युपस्थितम्
७
तस्यैव च न पश्यामि युधि गाण्डीवधन्वनः
अनिशं चिन्तयानोऽपि य एनमुदियाद्रथी ८
द्रोणकर्णौ प्रतीयातां यदि भीष्मोऽपि वा रणे
महान्स्यात्संशयो लोके न तु पश्यामि नो जयम् ९
घृणी कर्णः प्रमादी च आचार्यः स्थविरो गुरुः
अमर्षी वलवान्पार्थः संरम्भी दृढविक्रमः १०
भवेत्सुतुमुलं युद्धं सर्वशोऽप्यपराजितम् सर्वे ह्यस्त्रविदः शूराः सर्वे प्राप्ता महद्यशः ११
अपि सर्वेश्वरत्वं हि न वाञ्छेरन्पराजिताः

वधे नूनं भवेच्छान्तिस्तेषां वा फल्गुनस्य वा १२ न तु हन्तार्जुनस्यास्ति जेता वास्य न विद्यते मन्युस्तस्य कथं शाम्येन्मन्दान्प्रति समुत्थितः १३
त्रिदशेशसमो वीरः खाण्डवेऽग्निमतर्पयत्
जिगाय पार्थिवान्सर्वान्राजसूये महाक्रतौ १४
शेषं कुर्याद्गिरेर्वज्रं निपतन्मूर्ध्नि संजय
न तु कुर्युः शराः शेषमस्तास्तात किरीटिना १५
यथा हि किरणा भानोस्तपन्तीह चराचरम्
तथा पार्थभुजोत्सृष्टाः शरास्तप्स्यन्ति मे सुतान्
१६
अपि वा रथघोषेण भयार्ता सव्यसाचिनः
प्रतिभाति विदीर्णेव सर्वतो भारती चमूः १७
यदुद्वपन्प्रवपंश्चैव बाणान्स्थाताततायी समरे
किरीटी
सृष्टोऽन्तकः सर्वहरो विधात्रा भवेद्यथा
तद्वदपारणीयः १८
सञ्जय उवाच
यदेतत्कथितं राजंस्त्वथा दुर्योधनं प्रति
सर्वमेतद्यथात्थ त्वं नैतन्मिथ्या महीपते १९
मन्युना हि समाविष्टाः पाण्डवास्तेऽमितौजसः दृष्ट्वा कृष्णां सभां नीतां धर्मपत्नीं यशस्विनीम्
२०
दुःशासनस्य ता वाचः श्रुत्वा ते दारुणोदयाः
कर्णस्य च महाराज न स्वप्स्यन्तीति मे मतिः २१
श्रुतं हि ते महाराज यथा पार्थेन संयुगे
एकादशतनुः स्थाणुर्धनुषा परितोषितः २२
कैरातं वेषमास्थाय योधयामास फल्गुनम्
जिज्ञासुः सर्वदेवेशः कपर्दी भगवान्स्वयम् २३
तत्रैनं लोकपालास्ते दर्शयामासुरर्जुनम्
अस्त्रहेतोः पराक्रान्तं तपसा कौरवर्षभम् २४
नैतदुत्सहतेऽन्यो हि लब्धुमन्यत्र फल्गुनात्

साक्षाद्दर्शनमेतेषामीश्वराणां नरो भुवि २५
महेश्वरेण यो राजन्न जीर्णो ग्रस्तमूर्तिमान्
कस्तमुत्सहते वीरं युद्धे जरयितुं पुमान् २६
आसादितमिदं घोरं तुमुलं लोमहर्षणम्
द्रौपदीं परिकर्षद्भिः कोपयद्भिश्च पाण्डवान् २७
यत्र विस्फुरमाणोष्ठो भीमः प्राह वचो महत्
दृष्ट्वा दुर्योधनेनोरू द्रौपद्या दर्शितावुभौ २८
ऊरू भेत्स्यामि ते पाप गदया वज्रकल्पया
त्रयोदशानां वर्षाणामन्ते दुर्द्यूतदेविनः २९
सर्वे प्रहरतां श्रेष्ठाः सर्वे चामिततेजसः
सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसो देवैरपि सुदुर्जयाः ३०
मन्ये मन्युसमुद्धूताः पुत्राणां तव संयुगे
अन्तं पार्थाः करिष्यन्ति वीर्यामर्षसमन्विताः ३१
धृतराष्ट्र उवाच
किं कृतं सूत कर्णेन वदता परुषं वचः
पर्याप्तं वैरमेतावद्यत्कृष्णा सा सभां गता ३२
अपीदानीं मम सुतास्तिष्ठेरन्मन्दचेतसः
येषां भ्राता गुरुर्ज्येष्ठो विनये नावतिष्ठते ३३
ममापि वचनं सूत न शुश्रूषति मन्दभाक्
दृष्ट्वा मां चक्षुषा हीनं निर्विचेष्टमचेतनम् ३४
ये चास्य सचिवा मन्दाः कर्णसौबलकादयः
तेऽप्यस्य भूयसो दोषान्वर्धयन्ति विचेतसः ३५
स्वैरमुक्ता अपि शराः पार्थेनामिततेजसा
निर्दहेयुर्मम सुतान्किं पुनर्मन्युनेरिताः ३६
पार्थबाहुबलोत्सृष्टा महाचापविनिःसृताः
दिव्यास्त्रमन्त्रमुदिताः सादयेयुः सुरानपि ३७
यस्य मन्त्री च गोप्ता च सुहृच्चैव जनार्दनः
हरिस्त्रैलोक्यनाथः स किं नु तस्य न निर्जितम् ३८
इदं च सुमहच्चित्रमर्जुनस्येह सञ्जय
महादेवेन बाहुभ्यां यत्समेत इति श्रुतिः ३९
प्रत्यक्षं सर्वलोकस्य खाण्डवे यत्कृतं पुरा
फल्गुनेन सहायार्थे वह्नेर्दामोदरेण च ४०

सर्वथा नास्ति मे पुत्रः सामात्यः सहबान्धवः क्रुद्धे पार्थे च भीमे च वासुदेवे च सात्वते ४१ इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ४६

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
यदिदं शोचितं राज्ञा धृतराष्ट्रेण वै मुने
प्रव्राज्य पाण्डवान्वीरान्सर्वमेतन्निरर्थकम् १
कथं हि राजा पुत्रं स्वमुपेक्षेताल्पचेतसम्
दुर्योधनं पाण्डुपुत्रान्कोपयानं महारथान् २
किमासीत्पाण्डुपुत्राणां वने भोजनमुच्यताम्
वानेयमथ वा कृष्टमेतदाख्यातु मे भवान् ३
वैशम्पायन उवाच
वानेयं च मृगांश्चैव शुद्धैर्बाणैर्निपातितान्
ब्राह्मणानां निवेद्याग्रमभुञ्जन्पुरुषर्षभाः ४
तांस्तु शूरान्महेष्वासांस्तदा निवसतो वने
अन्वयुर्ब्राह्मणा राजन्साग्नयोऽनग्नयस्तथा ५
ब्राह्मणानां सहस्राणि स्नातकानां महात्मनाम्
दश मोक्षविदां तद्वद्यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः ६
रुरून्कृष्णमृगांश्चैव मेध्यांश्चान्यान्वनेचरान्
वाणैरुन्मथ्य विधिविद्ब्राह्मणेभ्यो न्यवेदयत् ७
न तत्र कश्चिद् दुर्वर्णो व्याधितो वाप्यदृश्यत
कृशो वा दुर्बलो वापि दीनो भीतोऽपि वा नरः ८
पुत्रानिव प्रियाञ्ज्ञातीन्भ्रातॄनिव सहोदरान्
पुपोष कौरवश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ९
पतींश्च द्रौपदी सर्वान्द्विजांश्चैव यशस्विनी
मातेव भोजयित्वाग्रे शिष्टमाहारयत्तदा १०
प्राचीं राजा दक्षिणां भीमसेनो यमौ प्रतीचीमथ
वाप्युदीचीम्
धर्नुधरा मांसहेतोर्मृगाणां क्षयं
चक्रुर्नित्यमेवोपगम्य ११

तथा तेषां वसतां काम्यके वै विहीनानामर्जुनेनोत्सुकानाम्
पञ्चैव वर्षाणि तदा व्यतीयुरधीयतां जपतां जुह्वतां च १२
इति श्रीमहाभारते आरण्यक पर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
सुदीर्घमुष्णं निःश्वस्य धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः
अब्रवीत्सञ्जयं सूतमामन्त्र्य भरतर्षभ १
देवपुत्रौ महाभागौ देवराजसमद्युती
नकुलः सहदेवश्च पाण्डवौ युद्धदुर्मदौ २
दृढायुधौ दूरपातौ युद्धे च कृतनिश्चयौ
शीघ्रहस्तौ दृढक्रोधौ नित्ययुक्तौ तरस्विनौ ३
भीमार्जुनौ पुरोधाय यदा तौ रणमूर्धनि
स्थास्येते सिंहविक्रान्तावश्विनाविव दुःसहौ
न शेषमिह पश्यामि तदा सैन्यस्य सञ्जय ४
तौ ह्यप्रतिरथौ युद्धे देवप्रुत्रौ महारथौ
द्रौपद्यास्तं परिक्लेशं न क्षंस्येते त्वमर्षिणौ ५
वृष्णयो वा महेष्वासा पाञ्चाला वा महौजसः
युधि सत्याभिसन्धेन वासुदेवेन रक्षिताः
प्रधक्ष्यन्ति रणे पार्थाः पुत्राणां मम वाहिनीम् ६
रामकृष्णप्रणीतानां वृष्णीनां सूतनन्दन
न शक्यः सहितुं वेगः पर्वतैरपि संयुगे ७
तेषां मध्ये महेष्वासो भीमो भीमपराक्रमः
शैक्यया वीरघातिन्या गदया विचरिष्यति ८
तथा गाण्डीवनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः
गदावेगं च भीमस्य नालं सोढुं नराधिपाः ९
ततोऽह सुहृदां वाचो दुर्योधनवशानुगः
स्मरणीयाः स्मरिष्यामि मया या न कृताः पुरा १०

सञ्जय उवाच
व्यतिक्रमोऽय सुमहांस्त्वया राजन्नुपेक्षितः
समर्थेनापि यन्मोहात्पुत्रस्ते न निवारितः ११
श्रुत्वा हि निर्जितान्द्यूते पाण्डवान्मधुसूदनः
त्वरितः काम्यके पार्थान्समभावयदच्युतः १२
द्रुपदस्य तथा पुत्रा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः
विराटो धृष्टकेतुश्च केकयाश्च महारथाः १३
तैश्च यत्कथितं तत्र दृष्ट्वा पार्थान्पराजितान्
चारेण विदितं सर्वं तन्मया वेदितं च ते १४
समागम्य वृतस्तत्र पाण्डवैर्मधुसूदनः
सारथ्ये फल्गुनस्याजौ तथेत्याह च तान्हरिः १५
अमर्षितो हि कृष्णोऽपि दृष्ट्वा पार्थांस्तथागतान्
कृष्णाजिनोत्तरासङ्गानब्रवीच्च युधिष्ठिरम् १६
या सा समृद्धिः पार्थानामिन्द्रप्रस्थे बभूव ह
राजसूये मया दृष्टा नृपैरन्यैः सुदुर्लभा १७
यत्र सर्वान्महीपालाञ्शस्त्रतेजोभयार्दितान्
सवङ्गाङ्गान्सपौण्ड्रोड्रान्सचोलद्र
विडान्ध्रकान् १८
सागरानूपगांश्चैव ये च पत्तनवासिनः
सिंहलान्बर्बरान्म्लेच्छान्ये च जाङ्गलवासिनः १९
पश्चिमानि च राज्यानि शतशः सागरान्तिकान्
पह्लवान्दरदान्सर्वान्किरातान्यवनाञ्शकान् २०
हारहूणांश्च चीनांश्च तुखारान्सैन्धवांस्तथा जागुडान्रामठान्मुण्डान्स्त्रीराज्यानथ तङ्गणान्
२१
एते चान्ये च बहवो ये च ते भरतर्षभ
आगतानहमद्राक्षं यज्ञे ते परिवेषकान् २२
सा ते समृद्धिर्यैरात्ता चपला प्रतिसारिणी
आदाय जीवितं तेषामाहरिष्यामि तामहम् २३
रामेण सह कौरव्य भीमार्जुनयमैस्तथा
अक्रूरगदसाम्बैश्च प्रद्युम्नेनाहुकेन च
धृष्टद्युम्नेन वीरेण शिशुपालात्मजेन च २४

दुर्योधनं रणे हत्वा सद्यः कर्णं च भारत
दुःशासनं सौबलेयं यश्चान्यः प्रतियोत्स्यते २५
ततस्त्वं हास्तिनपुरे भ्रातृभिः सहितो वसन्
धार्तराष्ट्रीं श्रियं प्राप्य प्रशाधि
पृथिवीमिमाम् २६
अथैनमब्रवीद्राजा तस्मिन्वीरसमागमे
शृण्वत्सु तेषु सर्वेषु धृष्टद्युम्नमुखेषु च २७
प्रतिगृह्णामि ते वाचं सत्यामेतां जनार्दन
अमित्रान्मे महाबाहो सानुबन्धान्हनिष्यसि २८
वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं सत्यं मां कुरु केशव
प्रतिज्ञातो वने वासो राजमध्ये मया ह्ययम् २९
तद्धर्मराजवचनं प्रतिश्रुत्य सभासदः
धृष्टद्युम्नपुरोगास्ते शमयामासुरञ्जसा
केशवं मधुरैर्वाक्यैः कालयुक्तैरमर्षितम् ३०
पाञ्चालद्यं चाहुरक्लिष्टां वासुदेवस्य शृण्वतः
दुर्योधनस्तव क्रोधाद्देवि त्यक्ष्यति जीवितम्
प्रतिजानीम ते सत्यं मा शुचो वरवर्णिनि ३१
ये स्म ते कुपितां कृष्णे दृष्ट्वा त्वां
प्राहसंस्तदा
मांसानि तेषां खादन्तो हसिष्यन्ति मृगद्विजाः ३२
पास्यन्ति रुधिरं तेषां गृध्रा गोमायवस्तथा
उत्तमाङ्गानि कर्षन्तो यैस्त्वं कृष्टा सभातले ३३
तेषां द्रक्ष्यसि पाञ्चालि गात्राणि पृथिवीतले
क्रव्यादैः कृष्यमाणानि भक्ष्यमाणानि चासकृत् ३४
परिक्लिष्टासि यैस्तत्र यैश्चापि समुपेक्षिता
तेषामुत्कृत्तशिरसां भूमिः पास्यति शोणितम् ३५
एवं बहुविधा वाचस्तदोचुः पुरुषर्षभाः
सर्वे तेजस्विनः शूराः सर्वे चाहतलक्षणाः ३६
ते धर्मराजेन वृता वर्षादूर्ध्वं त्रयोदशात्
पुरस्कृत्योपयास्यन्ति वासुदेवं महारथाः ३७
रामश्च कृष्णश्च धनञ्जयश्च प्रद्युम्नसाम्बौ युयुधानभीमौ

माद्रीसुतौ केकयराजपुत्राः पाञ्चालपुत्राःसह धर्मराज्ञा ३८
एतान्सर्वाल्लोँ कवीरानजेयान्महात्मनः
सानुबन्धान्ससैन्यान्
को जीवितार्थी समरे
प्रत्युदीयात्क्रुद्धान्सिंहान्केसरिणो यथ्व ३९
धृतराष्ट्र उवाच
यन्माब्रवीद्विदुरो द्यूतकाले त्वं
पाण्डवाञ्जेष्यसि चेन्नरेन्द्र
ध्रुवं कुरूणामयमन्तकालो महाभयो भविता शोणितौघः ४०
मन्ये तथा तद्भवितेति सूत यथा क्षत्ता प्राह वचः
पुरा माम्
अंसशयं भविता युद्धमेतद्गते काले पाण्डवानां
यथोक्तम् ४१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
अस्त्रहेतोर्गते पार्थे शक्रलोकं महात्मनि
युधिष्ठिरप्रभृतयः किमकुर्वन्त पाण्डवाः १
वैशम्पायन उवाच
अस्त्रहेतोर्गते पार्थे शक्रलोकं महात्मनि
न्यवसन्कृष्णया सार्धं काम्यके पुरुषर्षभाः २
ततः कदाचिदेकान्ते विविक्त इव शाद्वले
दुःखार्ता भरतश्रेष्ठा निषेदुः सह कृष्णया
धनञ्जयं शोचमानाः साश्रुकण्ठाः सुदुःखिताः ३
तद्वियोगाद्धितान्सर्वाञ्शोकः समभिपुप्लुवे
धनञ्जयवियोगाच्च राज्यनाशाच्च दुःखिताः ४
अथ भीमो महाबाहुर्युधिष्ठिरमभाषत निदेशात्ते महाराज गतोऽसौ पुरुषर्षभः अर्जुनः पाण्डुपुत्राणां यस्मिन्प्राणाः

प्रतिष्ठिताः ५
यस्मिन्विनष्टे पाञ्चालाः सह पुत्रैस्तथा वयम्
सात्यकिर्वासुदेवश्च विनश्येयुरसंशयम् ६
योऽसौ गच्छति तेजस्वी बहून्क्लेशानचिन्तयन्
भवन्नियोगाद्बीभत्सुस्ततो दुःखतरं नु किम् ७
यस्य बाहू समाश्रित्य वयं सर्वे महात्मनः
मन्यामहे जितानाजौ परान्प्राप्तां च मेदिनीम् ८
यस्य प्रभावान्न मया सभामध्ये धनुष्मतः
नीता लोकममुं सर्वे धार्तराष्ट्राः ससौबलाः ९
ते वयं बाहुबलिनः क्रोधमुत्थितमात्मनः
सहामहे भवन्मूलं वासुदेवेन पालिताः १०
वयं हि सह कृष्णेन हत्वा कर्णमुखान्परान्
स्वबाहुविजितां कृत्स्नां प्रशासेम वसुन्धराम् ११
भवतो द्यूतदोषेण सर्वे वयमुपप्लुताः
अहीनपौरुषा राजन्बलिभिर्बलवत्तमाः १२
क्षात्रं धर्मं महाराज समवेक्षितुमर्हसि
न हि धर्मो महाराज क्षत्रियस्य वनाश्रयः
राज्यमेव परं धर्मं क्षत्रियस्य विदुर्बुधाः १३
स क्षत्रधर्मविद्राजन्मा धर्म्यान्नीनशः पथः
प्राग्द्वादश समा राजन्धार्तराष्ट्रान्निहन्महि १४
निवर्त्य च वनात्पार्थमानाय्य च जनार्दनम्
व्यूढानीकान्महाराज जवेनैव महाहवे
धार्तराष्ट्रानमुं लोकं गमयामि विशां पते १५
सर्वानहं हनिष्यामि धार्तराष्ट्रान्ससौबलान्
दुर्योधनं च कर्णं च यो वान्यः प्रतियोत्स्यते १६
मया प्रशमिते पश्चात्त्वमेष्यसि वनात्पुनः
एवं कृते न ते दोषो भविष्यति विशां पते १७
यज्ञैश्च विविधैस्तात कृतं पापमरिन्दम
अवधूय महाराज गच्छेम स्वर्गमुत्तमम् १८
एवमेतद्भवेद्राजन्यदि राजा न बालिशः
अस्माकं दीर्घसूत्रः स्याद्भवान्धर्मपरायणः १९
निकृत्या निकृतिप्रज्ञा हन्तव्या इति निश्चयः

न हि नैकृतिकं हत्वा निकृत्या पापमुच्यते २०
तथा भारत धर्मेषु धर्मज्ञैरिह दृश्यते
अहोरात्रं महाराज तुल्यं संवत्सरेण हि २१
तथैव वेदवचनं श्रूयते नित्यदा विभो
संवत्सरो महाराज पूर्णो भवति कृच्छ्रतः २२
यदि वेदाः प्रमाणं ते दिवसादूर्ध्वमच्युत
त्रयोदश समाः कालो ज्ञायतां परिनिष्ठितः २३
कालो दुर्योधनं हन्तुं सानुबन्धमरिन्दम
एकाग्रां पृथिवीं सर्वां पुरा राजन्करोति सः २४
एवं ब्रुवाणं भीमं तु धर्मराजो युधिष्ठिरः
उवाच सान्त्वयन् राजा मूÞ र्युपाघ्राय पाण्डवम् २५
असंशयं महाबाहो हनिष्यसि सुयोधनम्
वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं सह गाण्डीवधन्वना २६
यच्च मा भाषसे पार्थ प्राप्तः काल इति प्रभो
अनृतं नोत्सहे वक्तुं न ह्येतन्मयि विद्यते २७
अन्तरेणापि कौन्तेय निकृतिं पापनिश्चयम्
हन्ता त्वमसि दुर्धर्ष सानुबन्धं सुयोधनम् २८
एवं ब्रुवति भीमं तु धर्मराजे युधिष्ठिरे
आजगाम महाभागो बृहदश्वो महानृषिः २९
तमभिप्रेक्ष्य धर्मात्मा संप्राप्तं धर्मचारिणम्
शास्त्रवन्मधुपर्केण पूजयामास धर्मराट् ३०
आश्वस्तं चैनमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः
अभिप्रेक्ष्य महाबाहुः कृपणं बह्वभाषत ३१
अक्षद्यूतेन भगवन्धनं राज्यं च मे हृतम्
आहूय निकृतिप्रज्ञैः कितवैरक्षकोविदैः ३२
अनक्षज्ञस्य हि सतो निकृत्या पापनिश्चयैः
भार्या च मे सभां नीता प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ३३
अस्ति राजा मया कश्चिदल्पभाग्यतरो भुवि
भवता दृष्टपूर्वो वा श्रुतपूर्वोऽपि वा भवेत्
न मत्तो दुःखिततरः पुमानस्तीति मे मतिः ३४
बृहदश्व उवाच
यद्ब्रवीषि महाराज न मत्तो विद्यते क्वचित्

अल्पभाग्यतरः कश्चित्पुमानस्तीति पाण्डव ३५
अत्र ते कथयिष्यामि यदि शुश्रूषसेऽनघ
यस्त्वत्तो दुःखिततरो राजासीत्पृथिवीपते ३६
वैशम्पायन उवाच
अथैनमब्रवीद्राजा ब्रवीतु भगवानिति
इमामवस्थां संप्राप्तं श्रोतुमिच्छामि पार्थिवम् ३७
बृहदश्व उवाच
शृणु राजन्नवहितः सह भ्रातृभिरच्युत
यस्त्वत्तो दुःखिततरो राजासीत्पृथिवीपते ३८
निषधेषु महीपालो वीरसेन इति स्म ह
तस्य पुत्रोऽभवन्नाम्ना नलो धर्मार्थदर्शिवान् ३९
स निकृत्या जितो राजा पुष्करेणेति नः श्रुतम्
वनवासमदुःखार्हो भार्यया न्यवसत्सह ४०
न तस्याश्वो न च रथो न भ्राता न च बान्धवाः
वने निवसतो राजञ्शिष्यन्ते स्म कदाचन ४१
भवान्हि संवृतो वीरैर्भातृभिर्देवसंमितैः
ब्रह्मकल्पैर्द्विजाग्र्यैश्च तस्मान्नार्हसि
शोचितुम् ४२
युधिष्ठिर उवाच
विस्तरेणाहमिच्छामि नलस्य सुमहात्मनः
चरितं वदतां श्रेष्ठ तन्ममाख्यातुमर्हसि ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ४९
पञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली
उपपन्नो गुणैरिष्टै रूपवानश्वकोविदः १
अतिष्ठन्मनुजेन्द्राणां मूर्ध्नि देवपतिर्यथा
उपर्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा २
ब्रह्मण्यो वेदविच्छूरो निषधेषु महीपतिः
अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षौहिणीपतिः ३

ईप्सितो वरनारीणामुदारो संयतेन्द्रियः
रक्षिता धन्विनां श्रेष्ठः साक्षादिव मनुः स्वयम् ४
तथैवासीद्विदर्भेषु भीमो भीमपराक्रमः
शूरः सर्वगुणैर्युक्तः प्रजाकामः स चाप्रजः ५
स प्रजार्थे परं यत्नमकरोत्सुसमाहितः
तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनो नाम भारत ६
तं स भीमः प्रजाकामस्तोषयामास धर्मवित्
महिष्या सह राजेन्द्र सत्कारेण सुवर्चसम् ७
तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्याय वरं ददौ
कन्यारत्नं कुमारांश्च त्रीनुदारान्महायशाः ८
दमयन्तीं दमं दान्तं दमनं च सुवर्चसम्
उपपन्नान्गुणैः सर्वैर्भीमान्भीमपराक्रमान् ९
दमयन्ती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया
सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा १०
अथ तां वयसि प्राप्ते दासीनां समलंकृतम्
शतं सखीनां च तथा पर्युपास्ते शचीमिव ११
तत्र स्म भ्राजते भैमी सर्वाभरणभूषिता
सखीमध्येऽनवद्याङ्गी विद्युत्सौदामिनी यथा
अतीव रूपसम्पन्नाश्रीरिवायतलोचना १२
न देवेषु न यक्षेषु तादृग्रूपवती क्वचित्
मानुषेष्वपि चान्येषु दृष्टपूर्वा न च श्रुता
चित्तप्रमाथिनी बाला देवानामपि सुन्दरी १३
नलश्च नरशार्दूलो रूपेणाप्रतिमो भुवि
कन्दर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवत्स्वयम् १४
तस्याः समीपे तु नलं प्रशशंसुः कुतूहलात्
नैषधस्य समीपे तु दमयन्तीं पुनः पुनः १५
तयोरदृष्टकामोऽभूच्छृण्वतोः सततं गुणान्
अन्योन्यं प्रति कौन्तेय स व्यवर्धत हृच्छयः १६
अशक्नुवन्नलः कामं तदा धारयितुं हृदा
अन्तःपुरसमीपस्थे वन आस्ते रहोगतः १७
स ददर्श तदा हंसाञ्जातरूपपरिच्छदान्
वने विचरतां तेषामेकं जग्राह पक्षिणम् १८

ततोऽन्तरिक्षगो वाचं व्याजहार तदा नलं
न हन्तव्योऽस्मि ते राजन्करिष्यामि हि ते प्रियम् १९
दमयन्तीसकाशे त्वां कथयिष्यामि नैषध
यथा त्वदन्यं पुरुषं न सा मंस्यति कर्हिचित् २०
एवमुक्तस्ततो हंसमुत्ससर्ज महीपतिः
ते तु हंसाः समुत्पत्य विदर्भानगमंस्ततः २१
विदर्भनगरीं गत्वा दमयन्त्यास्तदान्तिके
निपेतुस्ते गरुत्मन्तः सा ददर्शाथ तान्खगान् २२
सा तानद्भुतरूपान्वै दृष्ट्वा सखिगणावृता
हृष्टा ग्रहीतुं खगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे २३
अथो हंसा विससृपुः सर्वतः प्रमदावने
एकैकशस्ततः कन्यास्तान्हंसान्समुपाद्रवन् २४
दमयन्ती तु यं हंसं समुपाधावदन्तिके
स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयन्तीमथाब्रवीत् २५
दमयन्ति नलो नाम निषधेषु महीपतिः
अश्विनोः सदृशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः २६
तस्य वै यदि भार्या त्वं भवेथा वरवर्णिनि
सफलं ते भवेज्जन्म रूपं चेदं सुमध्यमे २७
वयं हि देवगन्धर्वमनुष्योरगराक्षसान्
दृष्टवन्तो न चास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः २८
त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो वरः
विशिष्टाया विशिष्टेन संगमो गुणवान्भवेत् २९
एवमुक्ता तु हंसेन दमयन्ती विशां पते
अब्रवीत्तत्र तं हंसं तमप्येवं नलं वद ३०
तथेत्युक्त्वाण्डजः कन्यां वैदर्भस्य विशां पते
पुनरागम्य निषधान्नले सर्वं न्यवेदयत् ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ५०

एकपञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा वचो हंसस्य भारत
तदा प्रभृति न स्वस्था नलं प्रति बभूव सा १

ततश्चिन्तापरा दीना विवर्णवदना कृशा
बभूव दमयन्ती तु निःश्वासपरमा तदा २
ऊर्ध्वदृष्टिर्ध्यानपरा बभूवोन्मत्तदर्शना
न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति कर्हिचित् ३
न नक्तं न दिवा शेते हा हेति वदती मुहुः
तामस्वस्थां तदाकारां सख्यस्ता जज्ञुरिङ्गितैः ४
ततो विदर्भपतये दमयन्त्याः सखीगणः
न्यवेदयत न स्वस्थां दमयन्तीं नरेश्वर ५
तच्छ्रुत्वा नृपतिर्भीमो दमयन्तीसखीगणात्
चिन्तयामास तत्कार्यं सुमहत्स्वां सुतां प्रति ६
स समीक्ष्य महीपालः स्वां सुतां प्राप्तयौवनाम्
अपश्यदात्मनः कार्यं दमयन्त्याः स्वयंवरम् ७
स संनिपातयामास महीपालान्विशां पते
अनुभूयतामयं वीराः स्वयंवर इति प्रभो ८
श्रुत्वा तु पार्थिवाः सर्वे दमयन्त्याः स्वयंवरम्
अभिजग्मुस्तदा भीमं राजानो भीमशासनात् ९
हस्त्यश्वरथघोषेण नादयन्तो वसुन्धराम्
विचित्रमाल्याभरणैर्बलैर्दृश्यैः स्वलंकृतैः १०
एतस्मिन्नेव काले तु पुराणावृषिसत्तमौ
अटमानौ महात्मानाविन्द्रलोकमितो गतौ ११
नारदः पर्वतश्चैव महात्मानौ महाव्रतौ
देवराजस्य भवनं विविशाते सुपूजितौ १२
तावर्चित्वा सहस्राक्षस्ततः कुशलमव्ययम्
पप्रच्छानामयं चापि तयोः सर्वगतं विभुः १३
नारद उवाच
आवयोः कुशलं देव सर्वत्रगतमीश्वर
लोके च मघवन्कृत्स्ने नृपाः कुशलिनो विभो १४
बृहदश्व उवाच
नारदस्य वचः श्रुत्वा पप्रच्छ बलवृत्रहा
धर्मज्ञाः पृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः १५
शस्त्रेण निधनं काले ये गच्छन्त्यपराङ्मुखाः
अयं लोकोऽक्षयस्तेषां यथैव मम कामधुक् १६

क्व नु ते क्षत्रियाः शूरा न हि पश्यामि तानहम्
आगच्छतो महीपालानतिथीन्दयितान्मम १७
एवमुक्तस्तु शक्रेण नारदः प्रत्यभाषत
शृणु मे भगवन्येन न दृश्यन्ते महीक्षितः १८
विदर्भराजदुहिता दमयन्तीति विश्रुता
रूपेण समतिक्रान्ता पृथिव्यां सर्वयोषितः १९
तस्याः स्वयंवरः शक्र भविता नचिरादिव
तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च सर्वशः २०
तां रत्नभूतां लोकस्य प्रार्थयन्तो महीक्षितः
काङ्क्षन्ति स्म विशेषेण बलवृत्रनिषूदन २१
एतस्मिन्कथ्यमाने तु लोकपालाश्च साग्निकाः
आजग्मुर्देवराजस्य समीपममरोत्तमाः २२
ततस्तच्छुश्रुवुः सर्वे नारदस्य वचो महत्
श्रुत्वा चैवाब्रुवन्हृष्टा गच्छामो वयमप्युत २३
ततः सर्वे महाराज सगणाः सहवाहनाः
विदर्भानभितो जग्मुर्यत्र सर्वे महीक्षितः २४
नलोऽपि राजा कौन्तेय श्रुत्वा राज्ञां समागमम्
अभ्यगच्छददीनात्मा दमयन्तीमनुव्रतः २५
अथ देवाः पथि नलं ददृशुर्भूतले स्थितम्
साक्षादिव स्थितं मूर्त्या मन्मथं रूपसंपदा २६
तं दृष्ट्वा लोकपालास्ते भ्राजमानं यथा रविम्
तस्थुर्विगतसंकल्पा विस्मिता रूपसंपदा २७
ततोऽन्तरिक्षे विष्टभ्य विमानानि दिवौकसः
अब्रुवन्नैषधं राजन्नवतीर्य नभस्तलात् २८
भो भो नैषध राजेन्द्र नल सत्यव्रतो भवान्
अस्माकं कुरु साहाय्यं दूतो भव नरोत्तम २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ५१

द्विपञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
तेभ्यः प्रतिज्ञाय नलः करिष्य इति भारत

अथैनान्परिपप्रच्छ कृताञ्जलिरवस्थितः १
के वै भवन्तः कश्चासौ यस्याहं दूत ईप्सितः
किं च तत्र मया कार्यं कथयध्वं यथातथम् २
एवमुक्ते नैषधेन मघवान्प्रत्यभाषत
अमरान्वै निबोधास्मान्दमयन्त्यर्थमागतान् ३
अहमिन्द्रोऽयमग्निश्च तथैवायमपांपतिः
शरीरान्तकरो नॄणां यमोऽयमपि पार्थिव ४
स वै त्वमागतानस्मान्दमयन्त्यै निवेदय
लोकपालाः सहेन्द्रास्त्वां समायान्ति दिदृक्षवः ५
प्राप्तुमिच्छन्ति देवास्त्वां शक्रोऽग्निर्वरुणो
यमः
तेषामन्यतमं देवं पतित्वे वरयस्व ह ६
एवमुक्तः स शक्रेण नलः प्राञ्जलिरब्रवीत्
एकार्थसमवेतं मां न प्रेषयितुमर्हथ ७
देवा ऊचुः
करिष्य इति संश्रुत्य पूर्वमस्मासु नैषध
न करिष्यसि कस्मात्त्वं व्रज नैषध माचिरम् ८
बृहदश्व उवाच
एवमुक्तः स देवैस्तैर्नैषधः पुनरब्रवीत्
सुरक्षितानि वेश्मानि प्रवेष्टुं कथमुत्सहे ९
प्रवेक्ष्यसीति तं शक्रः पुनरेवाभ्यभाषत
जगाम स तथेत्युक्त्वा दमयन्त्या निवेशनम् १०
ददर्श तत्र वैदर्भीं सखीगणसमावृताम्
देदीप्यमानां वपुषा श्रिया च वरवर्णिनीम् ११
अतीव सुकुमाराङ्गीं तनुमध्यां सुलोचनाम्
आक्षिपन्तीमिव च भाः शशिनः स्वेन तेजसा १२
तस्य दृष्ट्वैव ववृधे कामस्तां चारुहासिनीम्
सत्यं चिकीर्षमाणस्तु धारयामास हृच्छयम् १३
ततस्ता नैषधं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः परमाङ्गनाः
आसनेभ्यः समुत्पेतुस्तेजसा तस्य धर्षिताः १४
प्रशशंसुश्च सुप्रीता नलं ता विस्मयान्विताः
न चैनमभ्यभाषन्त मनोभिस्त्वभ्यचिन्तयन् १५

अहो रूपमहो कान्तिरहो धैर्यं महात्मनः
कोऽय देवो नु यक्षो नु गन्धर्वो नु भविष्यति १६
न त्वेनं शक्नुवन्ति स्म व्याहर्तुमपि किंचन
तेजसा धर्षिताः सर्वा लज्जावत्यो वराङ्गनाः १७
अथैनं स्मयमानेव स्मितपूर्वाभिभाषिणी
दमयन्ती नलं वीरमभ्यभाषत विस्मिता १८
कस्त्वं सर्वानवद्याङ्ग मम हृच्छयवर्धन
प्राप्तोऽस्यमरवद्वीर ज्ञातुमिच्छामि तेऽनघ १९
कथमागमनं चेह कथं चासि न लक्षितः
सुरक्षितं हि मे वेश्म राजा चैवोग्रशासनः २०
एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह
नलं मां विद्धि कल्याणि देवदूतमिहागतम् २१
देवास्त्वां प्राप्तुमिच्छन्ति शक्रोऽग्निर्वरुणो
यमः
तेषामन्यतमं देवं पतिं वरय शोभने २२
तेषामेव प्रभावेन प्रविष्टोऽहमलक्षितः
प्रविशन्तं हि मां कश्चिन्नापश्यन्नाप्यवारयत् २३
एतदर्थमहं भद्रे प्रेषितः सुरसत्तमैः
एतच्छ्रुत्वा शुभे बुद्धिं प्रकुरुष्व यथेच्छसि २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ५२

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
सा नमस्कृत्य देवेभ्यः प्रहस्य नलमब्रवीत्
प्रणयस्व यथाश्रद्धं राजन्किं करवाणि ते १
अहं चैव हि यच्चान्यन्ममास्ति वसु किंचन
सर्वं तत्तव विश्रब्धं कुरु प्रणयमीश्वर २
हंसानां वचनं यत्तत्तन्मां दहति पार्थिव त्वत्कृते हि मया वीर राजानः संनिपातिताः३ यदि चेद्भजमानां मां प्रत्याख्यास्यसि मानद विषमग्निं जलं रज्जुमास्थास्ये तव कारणात् ४

एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह
तिष्ठत्सु लोकपालेषु कथं मानुषमिच्छसि ५
येषामहं लोककृतामीश्वराणां महात्मनाम्
न पादरजसा तुल्यो मनस्ते तेषु वर्तताम् ६
विप्रियं ह्याचरन्मर्त्यो देवानां मृत्युमृच्छति
त्राहि मामनवद्याङ्गि वरयस्व सुरोत्तमान् ७
ततो वाष्पकलां वाचं दमयन्ती शुचिस्मिता
प्रव्याहरन्ती शनकैर्नलं राजानमब्रवीत् ८
अस्त्युपायो मया दृष्टो निरपायो नरेश्वर
येन दोषो न भविता तव राजन्कथंचन ९
त्वं चैव हि नरश्रेष्ठ देवाश्चाग्निपुरोगमाः
आयान्तु सहिताः सर्वे मम यत्र स्वयंवरः १०
ततोऽह लोकपालानां संनिंधौ त्वां नरेश्वर
वरयिष्ये नरव्याघ्र नैवं दोषो भविष्यति ११
एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलो राजा विशां पते
आजगाम पुनस्तत्र यत्र देवाः समागताः १२
तमपश्यंस्तथायान्तं लोकपालाः सहेश्वराः दृष्ट्वा चैनं ततोऽपृच्छन्वृत्तान्तं सर्वमेव तत् १३
देवा ऊचुः
कच्चिद् दृष्टा त्वया राजन्दमयन्ती शुचिस्मिता किमब्रवीच्च नः सर्वान्वद भूमिपतेऽनघ १४
नल उवाच
भवद्भिरहमादिष्टो दमयन्त्या निवेशनम्
प्रविष्टः सुमहाकक्ष्यं दण्डिभिः स्थविरैर्वृतम् १५
प्रविशन्तं च मां तत्र न कश्चिद् दृष्टवान्नरः ऋते तां पार्थिवसुतां भवतामेव तेजसा १६ सख्यश्चास्या मया दृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः विस्मिताश्चाभवन्दृष्ट्वा सर्वा मां विबुधेश्वराः १७
वर्ण्यमानेषु च मया भवत्सु रुचिरानना

मामेव गतसंकल्पा वृणीते सुरसत्तमाः १८
अब्रवीच्चैव मां बाला आयान्तु सहिताः सुराः
त्वया सह नरश्रेष्ठ मम यत्र स्वयंवरः १९
तेषामहं संनिधौ त्वां वरयिष्ये नरोत्तम
एवं तव महाबाहो दोषो न भवितेति ह २०
एतावदेव विबुधा यथावृत्तमुदाहृतम्
मयाशेषं प्रमाणं तु भवन्तस्त्रिदशेश्वराः २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ५३

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
अथ काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा
आजुहाव महीपालान्भीमो राजा स्वयंवरे १
तच्छ्रुत्वा पृथिवीपालाः सर्वे हृच्छयपीडिताः
त्वरिताः समुपाजग्मुर्दमयन्तीमभीप्सवः २
कनकस्तम्भरुचिरं तोरणेन विराजितम्
विविशुस्ते महारङ्गं नृपाः सिंहा इवाचलम् ३
तत्रासनेषु विविधेष्वासीनाः पृथिवीक्षितः
सुरभिस्रग्धराः सर्वे सुमृष्टमणिकुण्डलाः ४
तां राजसमितिं पूर्णां नागैर्भोगवतीमिव संपूर्णां पुरुषव्याघ्रैर्व्याघ्रैर्गिरिगुहामिव
५
तत्र स्म पीना दृश्यन्ते बाहवः परिघोपमाः
आकारवन्तः सुश्लक्ष्णाः पञ्चशीर्षा इवोरगाः ६
सुकेशान्तानि चारूणि सुनासानि शुभानि च
मुखानि राज्ञां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि ७
दमयन्ती ततो रङ्गं प्रविवेश शुभानना
मुष्णन्ती प्रभया राज्ञां चक्षूंषि च मनांसि च ८
तस्या गात्रेषु पतिता तेषां दृष्टिर्महात्मनाम्
तत्र तत्रैव सक्ताभून्न चचाल च पश्यताम् ९
ततः संकीर्त्यमानेषु राज्ञां नामसु भारत

ददर्श भैमी पुरुषान्पञ्च तुल्याकृतीनिव १०
तान्समीक्ष्य ततः
सर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान्
संदेहादथ वैदर्भी नाभ्यजानान्नलं नृपम्
यं यं हि ददृशे तेषां तं तं मेने नलं नृपम् ११
सा चिन्तयन्ती बुद्ध्य्था तर्कयामास भामिनी
कथं नु देवाञ्जानीयां कथं विद्यां नलं नृपम् १२
एवं संचिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता
श्रुतानि देवलिङ्गानि तर्कयामास भारत १३
देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे
तानीह तिष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये १४
सा विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः
शरणं प्रति देवानां प्राप्तकालममन्यत १५
वाचा च मनसा चैव नमस्कारं प्रयुज्य सा
देवेभ्यः प्राञ्जलिर्भूत्वा वेपमानेदमब्रवीत् १६
हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषधो वृतः
पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे १७
वाचा च मनसा चैव यथा नाभिचराम्यहम्
तेन सत्येन विबुधास्तमेव प्रदिशन्तु मे १८
यथा देवैः स मे भर्ता विहितो निषधाधिपः
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे १९
स्वं चैव रूपं पुष्यन्तु लोकपालाः सहेश्वराः
यथाहमभिजानीयां पुण्यश्लोकं नराधिपम् २०
निशम्य दमयन्त्यास्तत्करुणं परिदेवितम्
निश्चयं परमं तथ्यमनुरागं च नैषधे २१
मनोविशुद्धिं बुद्धिं च भक्तिं रागं च भारत
यथोक्तं चक्रिरे देवाः सामर्थ्यं लिङ्गधारणे २२
सापश्यद्विबुधान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान्
हृषितस्रग्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतः क्षितिम् २३
छायाद्वितीयो म्लानस्रग्रजः स्वेदसमन्वितः
भूमिष्ठो नैषधश्चैव निमेषेण च सूचितः २४
सा समीक्ष्य ततो देवान्पुण्यश्लोकं च भारत

नैषधं वरयामास भैमी धर्मेण भारत २५
विलज्जमाना वस्त्रान्ते जग्राहायतलोचना
स्कन्धदेशेऽसृजच्चास्य स्रजं परमशोभनाम्
वरयामास चैवैनं पतित्वे वरवर्णिनी २६
ततो हा हेति सहसा शब्दो मुक्तो नराधिपैः
देवैर्महर्षिभिश्चैव साधु साध्विति भारत
विस्मितैरीरितः शब्दः प्रशंसद्भिर्नलं नृपम् २७
वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः
प्रहृष्टमनसः सर्वे नलायाष्टौ वरान्ददुः २८
प्रत्यक्षदर्शनं यज्ञे गतिं चानुत्तमां शुभाम्
नैषधाय ददौ शक्रः प्रीयमाणः शचीपतिः २९
अग्निरात्मभवं प्रादाद्यत्र वाञ्छति नैषधः
लोकानात्मप्रभांश्चैव ददौ तस्मै हुताशनः ३०
यमस्त्वन्नरसं प्रादाद्धर्मे च परमां स्थितिम्
अपांपतिरपां भावं यत्र वाञ्छति नैषधः ३१
स्रजं चोत्तमगन्धाढ्यां सर्वे च मिथुनं ददुः
वरानेवं प्रदायास्य देवास्ते त्रिदिवं गताः ३२
पार्थिवाश्चानुभूयास्या विवाहं विस्मयान्विताः
दमयन्त्याः प्रमुदिताः प्रतिजग्मुर्यथागतम् ३३
अवाप्य नारीरत्नं तत्पुण्यश्लोकोऽपि पार्थिवः
रेमे सह तया राजा शच्येव बलवृत्रहा ३४
अतीव मुदितो राजा भ्राजमानॐऽशुमानिव
अरञ्जयत्प्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन् ३५
ईजे चाप्यश्वमेधेन ययातिरिव नाहुषः
अन्यैश्च क्रतुभिर्धीमान्बहुभिश्चाप्तदक्षिणैः ३६
पुनश्च रमणीयेषु वनेषूपवनेषु च
दमयन्त्या सह नलो विजहारामरोपमः ३७
एवं स यजमानश्च विहरंश्च नराधिपः
ररक्ष वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ३८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ५४

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः
यान्तो ददृशुरायान्तं द्वापरं कलिना सह १
अथाब्रवीत्कलि शक्रः संप्रेक्ष्य बलवृत्रहा
द्वापरेण सहायेन कले ब्रूहि क्व यास्यसि २
ततोऽब्रवीत्कलि शक्रं दमयन्त्याः स्वयंवरम्
गत्वाहं वरयिष्ये तां मनो हि मम तद्गतम् ३
तमब्रवीत्प्रहस्येन्द्रो निर्वृत्तः स स्वयंवरः
वृतस्तया नलो राजा पतिरस्मत्समीपतः ४
एवमुक्तस्तु शक्रेण कलि कोपसमन्वितः
देवानामन्त्र्य तान्सर्वानुवाचेदं वचस्तदा ५
देवानां मानुषं मध्ये यत्सा पतिमविन्दत
ननु तस्या भवेन्न्याय्यं विपुलं दण्डधारणम् ६
एवमुक्ते तु कलिना प्रत्यूचुस्ते दिवौकसः
अस्माभिः समनुज्ञातो दमयन्त्या नलो वृतः ७
कश्च सर्वगुणोपेतं नाश्रयेत नलं नृपम्
यो वेद धर्मानखिलान्यथावच्चरितव्रतः ८
यस्मिन्सत्यं धृतिर्दानं तपः शौचं दमः शमः
ध्रुवाणि पुरुषव्याघ्रे लोकपालसमे नृपे ९
आत्मानं स शपेन्मूढो हन्याच्चात्मानमात्मना
एवंगुणं नलं यो वै कामयेच्छपितुं कले १०
कृच्छ्रे स नरके मज्जेदगाधे विपुलेऽप्लवे
एवमुक्त्वा कलि देवा द्वापरं च दिवं ययुः ११
ततो गतेषु देवेषु कलिर्द्वापरमब्रवीत्
संहर्तुं नोत्सहे कोपं नले वत्स्यामि द्वापर १२
भ्रंशयिष्यामि तं राज्यान्न भैम्या सह रंस्यते
त्वमप्यक्षान्समाविश्य कर्तुं साहाय्यमर्हसि १३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ५५

षट्पञ्चाशोऽध्यायः

बृहदश्व उवाच
एवं स समयं कृत्वा द्वापरेण कलि सह
आजगाम ततस्तत्र यत्र राजा स नैषधः १
स नित्यमन्तरप्रेक्षी निषधेष्ववसच्चिरम्
अथास्य द्वादशे वर्षे ददर्श कलिरन्तरम् २
कृत्वा मूत्रमुपस्पृश्य सन्ध्यामास्ते स्म नैषधः
अकृत्वा पादयोः शौचं तत्रैनं कलिराविशत् ३
स समाविश्य तु नलं समीपं पुष्करस्य ह
गत्वा पुष्करमाहेदमेहि दीव्य नलेन वै ४
अक्षद्यूते नलं जेता भवान्हि सहितो मया
निषधान्प्रतिपद्यस्व जित्वा राजन्नलं नृपम् ५
एवमुक्तस्तु कलिना पुष्करो नलमभ्ययात्
कलिश्चैव वृषो भूत्वा गवां पुष्करमभ्ययात् ६
आसाद्य तु नलं वीरं पुष्करः परवीरहा
दीव्यावेत्यब्रवीद्भ्राता वृषेणेति मुहुर्मुहुः ७
न चक्षमे ततो राजा समाह्वानं महामनाः
वैदर्भ्याः प्रेक्षमाणायाः पणकालममन्यत ८
हिरण्यस्य सुवर्णस्य यानयुग्यस्य वाससाम्
आविष्टः कलिना द्यूते जीयते स्म नलस्तदा ९
तमक्षमदसंमत्तं सुहृदां न तु कश्चन
निवारणेऽभवच्छक्तो दीव्यमानमचेतसम् १०
ततः पौरजनः सर्वो मन्त्रिभिः सह भारत
राजानं द्रष्टुमागच्छन्निवारयितुमातुरम् ११
ततः सूत उपागम्य दमयन्त्यै न्यवेदयत्
एष पौरजनः सर्वो द्वारि तिष्ठति कार्यवान् १२
निवेद्यतां नैषधाय सर्वाः प्रकृतयः स्थिताः
अमृष्यमाणा व्यसनं राज्ञो धर्मार्थदर्शिनः १३
ततः सा बाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्शिता
उवाच नैषधं भैमी शोकोपहतचेतना १४
राजन्पौरजनो द्वारि त्वां दिदृक्षुरवस्थितः
मन्त्रिभिः सहितः सर्वै राजभक्तिपुरस्कृतः
तं द्रष्टुमर्हसीत्येवं पुनः पुनरभाषत १५

तां तथा रुचिरापाङ्गीं विलपन्तीं सुमध्यमाम्
आविष्टः कलिना राजा नाभ्यभाषत किंचन १६
ततस्ते मन्त्रिणः सर्वे ते चैव पुरवासिनः
नायमस्तीति दुःखार्ता व्रीडिता जग्मुरालयान् १७
तथा तदभवद् द्यूतं पुष्करस्य नलस्य च
युधिष्ठिर बहून्मासान्पुण्यश्लोकस्त्वजीयत १८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्पञ्चाशोऽध्यायः ५६

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
दमयन्ती ततो दृष्ट्वा पुण्यश्लोकं नराधिपम्
उन्मत्तवदनुन्मत्ता देवने गतचेतसम् १
भयशोकसमाविष्टा राजन्भीमसुता ततः
चिन्तयामास तत्कार्यं सुमहत्पार्थिवं प्रति २
सा शङ्कमाना तत्पापं चिकीर्षन्ती च तत्प्रियम्
नलं च हृतसर्वस्वमुपलभ्येदमब्रवीत् ३
बृहत्सेने व्रजामात्यानानाय्य नलशासनात्
आचक्ष्व यद्धृतं द्रव्यमवशिष्टं च यद्वसु ४
ततस्ते मन्त्रिणः सर्वे विज्ञाय नलशासनम्
अपि नो भागधेयं स्यादित्युक्त्वा पुनराव्रजन् ५
तास्तु सर्वाः प्रकृतयो द्वितीयं समुपस्थिताः
न्यवेदयद्भीमसुता न च तत्प्रत्यनन्दत ६
वाक्यमप्रतिनन्दन्तं भर्तारमभिवीक्ष्य सा
दमयन्ती पुनर्वेश्म व्रीडिता प्रविवेश ह ७
निशम्य सततं चाक्षान्पुण्यश्लोकपराङ्मुखान्
नलं च हृतसर्वस्वं धात्रीं पुनरुवाच ह ८
बृहत्सेने पुनर्गच्छ वार्ष्णेयं नलशासनात्
सूतमानय कल्याणि महत्कार्यमुपस्थितम् ९
बृहत्सेना तु तच्छ्रुत्वा दमयन्त्याः प्रभाषितम्
वार्ष्णेयमानयामास पुरुषैराप्तकारिभिः १०
वार्ष्णेयं तु ततो भैमी सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया गिरा

उवाच देशकालज्ञा प्राप्तकालमनिन्दिता ११
जानीषे त्वं यथा राजा सम्यग्वृत्तः सदा त्वयि
तस्य त्वं विषमस्थस्य साहाय्यं कर्तुमर्हसि १२
यथा यथा हि नृपतिः पुष्करणेह जीयते
तथा तथास्य द्यूते वै रागो भूयोऽभिवर्धते १३
यथा च पुष्करस्याक्षा वर्तन्ते वशवर्तिनः
तथा विपर्ययश्चापि नलस्याक्षेषु दृश्यते १४
सुहृत्स्वजनवाक्यानि यथावन्न शृणोति च
नूनं मन्ये न शेषोऽस्ति नैषधस्य महात्मनः १५
यत्र मे वचनं राजा नाभिनन्दन्ति मोहितः
शरणं त्वां प्रपन्नास्मि सारथे कुरु मद्वचः
न हि मे शुध्यते भावः कदाचिद्विनशेदिति १६
नलस्य दयितानश्वान्योजयित्वा महाजवान्
इदमारोप्य मिथुनं कुण्डिनं यातुमर्हसि १७
मम ज्ञातिषु निक्षिप्य दारकौ स्यन्दनं तथा
अश्वांश्चैतान्यथाकामं वस वान्यत्र गच्छ वा १८
दमयन्त्यास्तु तद्वाक्यं वार्ष्णेयो नलसारथिः
न्यवेदयदशेषेण नलामात्येषु मुख्यशः १९
तैः समेत्य विनिश्चित्य सोऽनुज्ञातो महीपते
ययौ मिथुनमारोप्य विदर्भांस्तेन वाहिना २०
हयांस्तत्र विनिक्षिप्य सूतो रथवरं च तम्
इन्द्रसेनां च तां कन्यामिन्द्रसेनं च बालकम् २१
आमन्त्र्य भीमं राजानमार्तः शोचन्नलं नृपम्
अटमानस्ततोऽयोध्यां जगाम नगरीं तदा २२
ऋतुपर्णं स राजानमुपतस्थे सुदुःखितः
भृतिं चोपययौ तस्य सारथ्येन महीपतेः २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ५७

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
ततस्तु याते वार्ष्णेये पुण्यश्लोकस्य दीव्यतः

पुष्करेण हृतं राज्यं यच्चान्यद्वसु किंचन १
हृतराज्यं नलं राजन्प्रहसन्पुष्करोऽब्रवीत्
द्यूतं प्रवर्ततां भूयः प्रतिपाणोऽस्ति कस्तव २
शिष्टा ते दमयन्त्येका सर्वमन्यद्धृतं मया
दमयन्त्याः पणः साधु वर्ततां यदि मन्यसे ३
पुष्करेणैवमुक्तस्य पुण्यश्लोकस्य मन्युना
व्यदीर्यतेव हृदयं न चैनं किंचिदब्रवीत् ४
ततः पुष्करमालोक्य नलः परममन्युमान्
उत्सृज्य सर्वगात्रेभ्यो भूषणानि महायशाः ५
एकवासा असंवीतः सुहृच्छोकविवर्धनः
निश्चक्राम तदा राजा त्वक्त्वा सुविपुलां श्रियम् ६
दमयन्त्येकवस्त्रा तं गच्छन्तं पृष्ठतोऽन्वियात्
स तया वाह्यतः सार्धं त्रिरात्रं नैषधोऽवसत् ७
पुष्करस्तु महाराज घोषयामास वै पुरे
नले यः सम्यगातिष्ठेत्स गच्छेद्वध्यतां मम ८
पुष्करस्य तु वाक्येन तस्य विद्वेषणेन च
पौरा न तस्मिन्सत्कारं कृतवन्तो युधिष्ठिर ९
स तथा नगराभ्याशे सत्कारार्हो न सत्कृतः
त्रिरात्रमुषितो राजा जलमात्रेण वर्तयन् १०
क्षुधा संपीड्यमानस्तु नलो बहुतिथेऽहनि
अपश्यच्छकुनान्कांश्चिद्धिरण्यसदृशच्छदान् ११
स चिन्तयामास तदा निषधाधिपतिर्बली
अस्ति भक्षो ममाद्यायं वसुचेदं भविष्यति १२
ततस्तानन्तरीयेण वाससा समवास्तृणोत्
तस्यान्तरीयमादाय जग्मुः सर्वे विहायसा १३
उत्पतन्तः खगास्ते तु वाक्यमाहुस्तदा नलम्
दृष्ट्वा दिग्वाससं भूमौ स्थितं दीनमधोमुखम् १४
वयमक्षाः सुदुर्बुद्धे तव वासो जिहीर्षवः
आगता न हि नः प्रीतिः सवाससि गते त्वयि १५
तान्समीक्ष्यगतानक्षानात्मानं च विवाससम्
पुण्यश्लोकस्ततो राजा दमयन्तीमथाब्रवीत् १६
येषां प्रकोपादैश्वर्यात्प्रच्युतोऽहमनिन्दिते

प्राणयात्रां न विन्दे च दुःखितः क्षुधयार्दितः १७
येषां कृते न सत्कारमकुर्वन्मयि नैषधाः
त इमे शकुना भूत्वा वासोऽप्यपहरन्ति मे १८
वैषम्यं परमं प्राप्तो दुःखितो गतचेतनः
भर्ता तेऽह निबोधेदं वचनं हितमात्मनः १९
एते गच्छन्ति बहवः पन्थानो दक्षिणापथम्
अवन्तीमृक्षवन्तं च समतिक्रम्य पर्वतम् २०
एष विन्ध्यो महाशैलः पयोष्णी च समुद्रगा
आश्रमाश्च महर्षीणाममी पुष्पफलान्विताः २१
एष पन्था विदर्भाणामयं गच्छति कोसलान्
अतः परं च देशोऽय दक्षिणे दक्षिणापथः २२
ततः सा वाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्शिता
उवाच दमयन्ती तं नैषधं करुणं वचः २३
उद्वेपते मे हृदयं सीदन्त्यङ्गानि सर्वशः
तव पार्थिव संकल्पं चिन्तयन्त्याः पुनः पुनः २४
हृतराज्यं हृतधनं विवस्त्रं क्षुच्छ्रमान्वितम्
कथमुत्सृज्य गच्छेयमहं त्वां विजने वने २५
श्रान्तस्य ते क्षुधार्तस्य चिन्तयानस्य तत्सुखम्
वने घोरे महाराज नाशयिष्यामि ते क्लमम् २६
न च भार्यासमं किंचिद्विद्यते भिषजां मतम्
औषधं सर्वदुःखेषु सत्यमेतद्ब्रवीमि ते २७
नल उवाच
एवमेतद्यथात्थ त्वं दमयन्ति सुमध्यमे
नास्ति भार्यासमं मित्रं नरस्यार्तस्य भेषजम् २८
न चाहं त्यक्तुकामस्त्वां किमर्थं भीरु शङ्कसे
त्यजेयमहमात्मानं न त्वेव त्वामनिन्दिते २९
दमयन्त्युवाच
यदि मां त्वं महाराज न विहातुमिहेच्छसि
तत्किमर्थं विदर्भाणां पन्थाः समुपदिश्यते ३०
अवैमि चाहं नृपते न त्वं मां त्यक्तुमर्हसि
चेतसा त्वपकृष्टेन मां त्यजेथा महीपते ३१
पन्थानं हि ममाभीक्ष्णमाख्यासि नरसत्तम

अतोनिमित्तं शोकं मे वर्धयस्यमरप्रभ ३२
यदि चायमभिप्रायस्तव राजन्व्रजेदिति
सहितावेव गच्छावो विदर्भान्यदि मन्यसे ३३
विदर्भराजस्तत्र त्वां पूजयिष्यति मानद
तेन त्वं पूजितो राजन्सुखं वत्स्यसि नो गृहे ३४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ५८

एकोनषष्टितमोऽध्यायः
नल उवाच
यथा राज्यं पितुस्ते तत्तथा मम न संशयः
न तु तत्र गमिष्यामि विषमस्थः कथंचन १
कथं समृद्धो गत्वाहं तव हर्षविवर्धनः
परिद्यूनो गमिष्यामि तव शोकविवर्धनः २
बृहदश्व उवाच
इति ब्रुवन्नलो राजा दमयन्तीं पुनः पुनः
सान्त्वयामास कल्याणीं वाससोऽधेन संवृताम् ३
तावेकवस्त्रसंवीतावटमानावितस्ततः
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ सभां कांचिदुपेयतुः ४
तां सभामुपसंप्राप्य तदा स निषधाधिपः
वैदर्भ्या सहितो राजा निषसाद महीतले ५
स वै विवस्त्रो मलिनो विकचः पांसुगुण्ठितः
दमयन्त्या सह श्रान्तः सुष्वाप धरणीतले ६
दमयन्त्यपि कल्याणी निद्रयापहृता ततः
सहसा दुःखमासाद्य सुकुमारी तपस्विनी ७
सुप्तायां दमयन्त्यां तु नलो राजा विशां पते
शोकोन्मथितचित्तात्मा न स्म शेते यथा पुरा ८
स तद्राज्यापहरणं सुहृत्त्यागं च सर्वशः
वने च तं परिध्वंसं प्रेक्ष्य चिन्तामुपेयिवान् ९
किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः
किं नु मे मरणं श्रेयः परित्यागो जनस्य वा १०
मामियं ह्यनुरक्तेदं दुःखमाप्नोति मत्कृते

मद्विहीना त्वियं गच्छेत्कदाचित्स्वजनं प्रति ११ मया निःसशयं दुःखमियं प्राप्स्यत्यनुत्तमा उत्सर्गे संशयः स्यात्तु विन्देतापि सुखं क्वचित् १२
स विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः उत्सर्गेऽमन्यत श्रेयो दमयन्त्या नराधिपः १३ सोऽवस्त्रतामात्मनश्च तस्याश्चाप्येकवस्त्रताम् चिन्तयित्वाध्यगाद्राजा वस्त्रार्धस्यावकर्तनम् १४
कथं वासो विकर्तेयं न च बुध्येत मे प्रिया
चिन्त्यैवं नैषधो राजा सभां पर्यचरत्तदा १५
परिधावन्नथ नल इतश्चेतश्च भारत
आससाद सभोद्देशे विकोशं खङ्गमुत्तमम् १६
तेनार्धं वाससश्छित्वा निवस्य च परन्तपः
सुप्तामुत्सृज्य वैदर्भीं प्राद्रवद्गतचेतनः १७
ततो निबद्धहृदयः पुनरागम्य तां सभाम्
दमयन्तीं तथा दृष्ट्वा रुरोद निषधाधिपः १८
यां न वायुर्न चादित्यः पुरा पश्यति मे प्रियाम्
सेयमद्य सभामध्ये शेते भूमावनाथवत् १९
इयं वस्त्रावकर्तेन संवीता चारुहासिनी
उन्मत्तेव वरारोहा कथं बुद्ध्वा भविष्यति २०
कथमेका सती भैमी मया विरहिता शुभा
चरिष्यति वने घोरे मृगव्यालनिषेविते २१
गत्वा गत्वा नलो राजा पुनरेति सभां मुहुः
आकृष्यमाणः कलिना सौहृदेनापकृष्यते २२
द्विधेव हृदयं तस्य दुःखितस्याभवत्तदा
दोलेव मुहुरायाति याति चैव सभां मुहुः २३
सोऽपकृष्टस्तु कलिना मोहितःप्राद्रवन्नलः
सुप्तामुत्सृज्य तां भार्यां विलप्य करुणं बहु २४
नष्टात्मा कलिना स्पृष्टस्तत्तद्विगणयन्नृपः
जगामैव वने शून्ये भार्यामुत्सृज्य दुःखितः २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ५९

षष्टितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
अपक्रान्ते नले राजन्दमयन्ती गतक्लमा
अबुध्यत वरारोहा संत्रस्ता विजने वने १
सापश्यमाना भर्तारं दुःखशोकसमन्विता
प्राक्रोशदुच्चैः संत्रस्ता महाराजेति नैषधम् २
हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन्किं जहासि माम्
हा हतास्मि विनष्टास्मि भीतास्मि विजने वने ३
ननु नाम महाराज धर्मज्ञः सत्यवागसि
कथमुक्त्वा तथासत्यं सुप्तामुत्सृज्य मां गतः ४
कथमुत्सृज्य गन्तासि वश्यां भार्यामनुव्रताम्
विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ५
शक्ष्यसे ता गिरः सत्याः कर्तुं मयि नरेश्वर
यास्त्वया लोकपालानां संनिंधौ कथिताः पुरा ६
पर्याप्तः परिहासोऽयमेतावान्पुरुषर्षभ
भीताहमस्मि दुर्धर्ष दर्शयात्मानमीश्वर ७
दृश्यसे दृश्यसे राजन्नेष तिष्ठसि नैषध
आवार्य गुल्मैरात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ८
नृशंसं बत राजेन्द्र यन्मामेवंगतामिह
विलपन्तीं समालिङ्ग्य नाश्वासयसि पार्थिव ९
न शोचाम्यहमात्मानं न चान्यदपि किंचन
कथं नु भवितास्येक इति त्वां नृप शोचिमि १०
कथं नु राजंस्तृषितः क्षुधितः श्रमकर्शितः
सायाह्ने वृक्षमूलेषु मामपश्यन्भविष्यसि ११
ततः सा तीव्रशोकार्ता प्रदीप्तेव च मन्युना
इतश्चेतश्च रुदती पर्यधावत दुःखिता १२
मुहुरुत्पतते बाला मुहुः पतति विह्वला
मुहुरालीयते भीता मुहुः क्रोशति रोदिति १३
सा तीव्रशोकसंतप्ता मुहुर्निःश्वस्य विह्वला
उवाच भैमी निष्क्रम्य रोदमाना पतिव्रता १४

यस्याभिशापाद्दुःखार्तो दुःखं विन्दति नैषधः
तस्य भूतस्य तद्दुःखाद्दुःखमभ्यधिकं भवेत् १५
अपापचेतसं पापो य एवं कृतवान्नलम्
तस्माद्दुःखतरं प्राप्य जीवत्वसुखजीविकाम् १६
एवं तु विलपन्ती सा राज्ञो भार्या महात्मनः
अन्वेषति स्म भर्तारं वने श्वापदसेविते १७
उन्मत्तवद्भीमसुता विलपन्ती ततस्ततः
हा हा राजन्निति मुहुरितश्चेतश्च धावति १८
तां शुष्यमाणामत्यर्थं कुररीमिव वाशतीम्
करुणं बहु शोचन्तीं विलपन्तीं मुहुर्मुहुः १९
सहसाभ्यागतां भैमीमभ्याशपरिवर्तिनीम्
जग्राहाजगरो ग्राहो महाकायः क्षुधान्वितः २०
सा ग्रस्यमाना ग्राहेण शोकेन च पराजिता
नात्मानं शोचति तथा यथा शोचति नैषधम् २१
हा नाथ मामिह वने ग्रस्यमानामनाथवत्
ग्राहेणानेन विपिने किमर्थं नाभिधावसि २२
कथं भविष्यसि पुनर्मामनुस्मृत्य नैषध
पापान्मुक्तः पुनर्लब्ध्वा बुद्धिं चेतो धनानि च २३
श्रान्तस्य ते क्षुधार्तस्य परिग्लानस्य नैषध
कः श्रमं राजशार्दूल नाशयिष्यति मानद २४
तामकस्मान्मृगव्याधो विचरन्गहने वने
आक्रन्दतीमुपाश्रुत्य जवेनाभिससार ह २५
तां स दृष्ट्वा यथा ग्रस्तामुरगेणायतेक्षणाम् त्वरमाणो मृगव्याधः समभिक्रम्य वेगितः २६
मुखतः पाटयामास शस्त्रेण निशितेन ह
निर्विचेष्टं भुजङ्गं तं विशस्य मृगजीवनः २७
मोक्षयित्वा च तां व्याधः प्रक्षाल्य सलिलेन च
समाश्वास्य कृताहारामथ पप्रच्छ भारत २८
कस्य त्वं मृगशावाक्षि कथं चाभ्यागता वनम्
कथं चेदं महत्कृच्छ्रं प्राप्तवत्यसि भामिनि २९
दमयन्ती तथा तेन पृच्छ्यमाना विशां पते
सर्वमेतद्यथावृत्तमाचचक्षेऽस्य भारत ३०

तामर्धवस्त्रसंवीतां पीनश्रोणिपयोधराम्
सुकुमारानवद्याङ्गीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ३१
अरालपक्ष्मनयनां तथा मधुरभाषिणीम्
लक्षयित्वा मृगव्याधः कामस्य वशमेयिवान् ३२
तामथ श्लक्ष्णया वाचा लुब्धको मृदुपूर्वया
सान्त्वयामास कामार्तस्तदबुध्यत भामिनी ३३
दमयन्ती तु तं दुष्टमुपलभ्य पतिव्रता
तीव्ररोषसमाविष्टा प्रजज्वालेव मन्युना ३४
तु पापमतिः क्षुद्रः प्रधर्षयितुमातुरः
दुर्धर्षां तर्कयामास दीप्तामग्निशिखामिव ३५
दमयन्ती तु दुःखार्ता पतिराज्यविनाकृता
अतीतवाक्पथे काले शशापैनं रुषा किल ३६
यथाहं नैषधादन्यं मनसापि न चिन्तये
पततां क्षुद्रः परासुर्मृगजीवनः ३७
उक्तमात्रे तु वचने तया स मृगजीवनः
व्यसुः पपात मेदिन्यामग्निदग्ध इव द्रुमः ३८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षष्टितमोऽध्यायः ६०

एकषष्टितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
सा निहत्य मृगव्याधं प्रतस्थे कमलेक्षणा
वनं प्रतिभयं शून्यं झिल्लिकागणनादितम् १
सिंहव्याघ्रवराहर्क्षरुरुर्द्वीपिनिषेवितम्
नानापक्षिगणाकीर्णं म्लेच्छतस्करसेवितम् २
शालवेणुधवाश्वत्थतिन्दुकेंगुदकिंशुकैः
अर्जुनारिष्टसंछन्नं चन्दनैश्च सशाल्मलैः ३
जम्ब्वाम्रलोध्रखदिरशाकवेत्रसमाकुलम्
काश्मर्यामलकप्लक्षकदम्बोदुम्बरावृतम् ४
बदरीबिल्वसंछन्नं न्यग्रोधैश्च समाकुलम्
प्रियालतालखर्जूरहरीतकबिभीतकैः ५
नानाधातुशतैर्नद्धान्विविधानपि चाचलान् निकुञ्जान्पक्षिसंघुष्टान्दरीश्चाद्भुतदर्शनाः

नदीः सरांसि वापीश्च विविधांश्च मृगद्विजान् ६
सा बहून्भीमरूपांश्च पिशाचोरगराक्षसान्
पल्वलानि तडागानि गिरिकूटानि सर्वशः
सरितः सागरांश्चैव ददर्शाद्भुतदर्शनान् ७
यूथशो ददृशे चात्र विदर्भाधिपनन्दिनी
महिषान्वराहान्गोमायूनृक्षवानरपन्नगान् ८
तेजसा यशसा स्थित्या श्रिया च परया युता
वैदर्भी विचरत्येका नलमन्वेषती तदा ९
नाबिभ्यत्सा नृपसुता भैमी तत्राथ कस्यचित्
दारुणामटवीं प्राप्य भर्तृव्यसनकर्शिता १०
विदर्भतनया राजन्विललाप सुदुःखिता
भर्तृशोकपरीताङ्गी शिलातलसमाश्रिता ११
दमयन्त्युवाच
सिंहोरस्क महाबाहो निषधानां जनाधिप
क्व नु राजन्गतोऽसीह त्यक्त्वा मां निर्जने वने १२
अश्वमेधादिभिर्वीर क्रतुभिः स्वाप्तदक्षिणैः
कथमिष्ट्वा नरव्याघ्र मयि मिथ्या प्रवर्तसे १३
यत्त्वयोक्तं नरव्याघ्र मत्समक्षं महाद्युते
कर्तुमर्हसि कल्याण तदृतं पार्थिवर्षभ १४
यथोक्तं विहगैर्हंसैः समीपे तव भूमिप
मत्सकाशे च तैरुक्तं तदवेक्षितुमर्हसि १५
चत्वार एकतो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः सविस्तराः
स्वधीता मानवश्रेष्ठ सत्यमेकं किलैकतः १६
तस्मादर्हसि शत्रुघ्न सत्यं कर्तुं नरेश्वर
उक्तवानसि यद्वीर मत्सकाशे पुरा वचः १७
हा वीर ननु नामाहमिष्टा किल तवानघ
अस्यामटव्यां घोरायां किं मां न प्रतिभाषसे १८
भर्त्सयत्येष मां रौद्रो व्यात्तास्यो दारुणाकृतिः
अरण्यराट्क्षुधाविष्टः किं मां न त्रातुमर्हसि १९
न मे त्वदन्या सुभगे प्रिया इत्यब्रवीस्तदा
तामृतां कुरु कल्याण पुरोक्तां भारतीं नृप २०
उन्मत्तां विलपन्तीं मां भार्यामिष्टां नराधिप

ईप्सितामीप्सितो नाथ किं मां न प्रतिभाषसे २१
कृशां दीनां विवर्णां च मलिनां वसुधाधिप
वस्त्रार्धप्रावृतामेकां विलपन्तीमनाथवत् २२
यूथभ्रष्टामिवैकां मां हरिणीं पृथुलोचन
न मानयसि मानार्ह रुदतीमरिकर्शन २३
महाराज महारण्ये मामिहैकाकिनीं सतीम्
आभाषमाणां स्वां पत्नीं किं मां न प्रतिभाषसे २४
कुलशीलोपसंपन्नं चारुसर्वाङ्गशोभनम्
नाद्य त्वामनुपश्यामि गिरावस्मिन्नरोत्तम
वने चास्मिन्महाघोरे सिंहव्याघ्रनिषेविते २५
शयानमुपविष्टं वा स्थितं वा निषधाधिप
प्रस्थितं वा नरश्रेष्ठ मम शोकविवर्धन २६
कं नु प्रच्छामि दुःखार्ता त्वदर्थे शोककर्शिता
कच्चिद्दृष्टस्त्वयारण्ये संगत्येह नलो नृपः २७
को नु मे कथयेदद्य वनेऽस्मिन्विष्ठितं नलम्
अभिरूपं महात्मानं परव्यूहविनाशनम् २८
यमन्वेषसि राजानं नलं पद्मनिभेक्षणम्
अयं स इति कस्याद्य श्रोष्यामि मधुरां गिरम् २९
अरण्यराडयं श्रीमांश्चतुर्दंष्ट्रो महाहनुः
शार्दूलोऽभिमुखः प्रैति पृच्छाम्येनमशंकिता ३०
भवान्मृगाणामधिपस्त्वमस्मिन्कानने प्रभुः
विदर्भराजतनयां दमयन्तीति विद्धि माम् ३१
निषधाधिपतेर्भार्यां नलस्यामित्रघातिनः
पतिमन्वेषतीमेकां कृपणां शोककर्शिताम्
आश्वासय मृगेन्द्रेह यदि दृष्टस्त्वया नलः ३२
अथ वारण्यनृपते नलं यदि न शंससि
मामदस्व मृगश्रेष्ठ विशोकां कुरु दुःखिताम् ३३
श्रुत्वारण्ये विलपितं ममैष मृगराट् स्वयम्
यात्येतां मृष्टसलिलामापगां सागरंगमाम् ३४
इमं शिलोच्चयं पुण्यं शृङ्गैर्बहुभिरुच्छ्रितैः
विराजद्भिर्दिवस्पृग्भिर्नैकवर्णैर्मनोरमैः ३५
नानाधातुसमाकीर्णं विविधोपलभूषितम्

अस्यारण्यस्य महतः केतुभूतमिवोच्छ्रितम् ३६
सिंहशार्दूलमातंगवराहर्क्षमृगायुतम्
पतत्रिभिर्बहुविधैः समन्तादनुनादितम् ३७
किंशुकाशोकबकुलपुंनागैरुपशोभितम्
सरिद्भिः सविहङ्गाभिः शिखरैश्चोपशोभितम्
गिरिराजमिमं तावत्पृच्छामि नृपतिं प्रति ३८
भगवन्नचलश्रेष्ठ दिव्यदर्शन विश्रुत
शरण्य बहुकल्याण नमस्तेऽस्तु महीधर ३९
प्रणमे त्वाभिगम्याहं राजपुत्रीं निबोध माम्
राज्ञः स्नुषां राजभार्यां दमयन्तीति विश्रुताम् ४०
राजा विदर्भाधिपतिः पिता मम महारथः
भीमो नाम क्षितिपतिश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ४१
राजसूयाश्वमेधानां क्रतूनां दक्षिणावताम्
आहर्ता पार्थिवश्रेष्ठः पृथुचार्वञ्चितेक्षणः ४२
ब्रह्मण्यः साधुवृत्तश्च सत्यवागनसूयकः
शीलवान्सुसमाचारः पृथुश्रीर्धर्मविच्छुचिः ४३
सम्यग्गोप्ता विदर्भाणां निर्जितारिगणः प्रभुः
तस्य मां विद्धि तनयां भगवंस्त्वामुपस्थिताम् ४४
निषधेषु महाशैल श्वशुरो मे नृपोत्तमः
सुगृहीतनामा विख्यातो वीरसेन इति स्म ह ४५
तस्य राज्ञः सुतो वीरः श्रीमान्सत्यपराक्रमः
क्रमप्राप्तं पितुः स्वं यो राज्यं समनुशास्ति ह ४६
नलो नामारिदमनः पुण्यश्लोक इति श्रुतः
ब्रह्मण्यो वेदविद्वाग्मी
पुण्यकृत्सोमपोऽग्निचित् ४७
यष्टा दाता च योद्धा च सम्यक्चैव प्रशासिता
तस्य मामचलश्रेष्ठ विद्धि भार्यामिहागताम् ४८
त्यक्तश्रियं भर्तृहीनामनाथां व्यसनान्विताम्
अन्वेषमाणां भर्तारं तं वै नरवरोत्तमम् ४९
खमुल्लिखद्भिरेतैर्हि त्वया शृङ्गशतैर्नृपः
कच्चिद् दृष्टोऽचलश्रेष्ठ वनेऽस्मिन्दारुणे नलः ५०
गजेन्द्रविक्रमो धीमान्दीर्घबाहुरमर्षणः

विक्रान्तः सत्यवाग्धीरो भर्ता मम महायशाः
निषधानामधिपतिः कच्चिद् दृष्टस्त्वया नलः ५१
किं मां विलपतीमेकां पर्वतश्रेष्ठ दुःखिताम्
गिरा नाश्वासयस्यद्य स्वां सुतामिव दुःखिताम् ५२
वीर विक्रान्त धर्मज्ञ सत्यसन्ध महीपते
यद्यस्यस्मिन्वने राजन्दर्शयात्मानमात्मना ५३
कदा नु स्निग्धगम्भीरां जीमूतस्वनसंनिभाम्
श्रोष्यामि नैषधस्याहं वाचं ताममृतोपमाम् ५४
वैदर्भीत्येव कथितां शुभां राज्ञो महात्मनः
आम्नायसारिणीमृद्धां मम शोकनिबर्हिणीम् ५५
इति सा तं गिरिश्रेष्ठमुक्त्वा पार्थिवनन्दिनी
दमयन्ती ततो भूयो जगाम दिशमुत्तराम् ५६
सा गत्वा त्रीनहोरात्रान्ददर्श परमाङ्गना
तापसारण्यमतुलं दिव्यकाननदर्शनम् ५७
वसिष्ठभृग्वत्रिसमैस्तापसैरुपशोभितम्
नियतैः संयताहारैर्दमशौचसमन्वितैः ५८
अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च पत्राहारैस्तथैव च जितेन्द्रियैर्महाभागैः स्वर्गमार्गदिदृक्षुभिः
५९
वल्कलाजिनसंवीतैर्मुनिभिः संयतेन्द्रियैः
तापसाध्युषितं रम्यं ददर्शाश्रममण्डलम् ६०
सा दृष्ट्वैवाश्रमपदं नानामृगनिषेवितम्
शाखामृगगणैश्चैव तापसैश्च समन्वितम् ६१
सुभ्रूः सुकेशी सुश्रोणी सुकुचा सुद्विजानना
वर्चस्विनी सुप्रतिष्ठा स्वञ्चितोद्यतगामिनी ६२
सा विवेशाश्रमपदं वीरसेनसुतप्रिया
योषिद्रत्नं महाभागा दमयन्ती मनस्विनी ६३
साभिवाद्य तपोवृद्धान्विनयावनता स्थिता
स्वागतं त इति प्रोक्ता तैः सर्वैस्तापसैश्च सा ६४
पूजां चास्या यथान्यायं कृत्वा तत्र तपोधनाः
आस्यतामित्यथोचुस्ते ब्रूहि किं करवामहे ६५
तानुवाच वरारोहा कच्चिद्भगवतामिह

तपस्यग्निषु धर्मेषु मृगपक्षिषु चानघाः
कुशलं वो महाभागाः स्वधर्माचरणेषु च ६६
तैरुक्ता कुशलं भद्रे सर्वत्रेति यशस्विनी
ब्रूहि सर्वानवद्याङ्गि का त्वं किं च चिकीर्षसि ६७
दृष्ट्वैव ते परं रूपं द्युतिं च परमामिह
विस्मयो नः समुत्पन्नः समाश्वसिहि मा शुचः ६८
अस्यारण्यस्य महती देवता वा महीभृतः
अस्या नु नद्याः कल्याणि वद सत्यमनिन्दिते ६९
साब्रवीत्तानृषीन्नाहमरण्यस्यास्य देवता
न चाप्यस्य गिरेर्विप्रा न नद्या देवताप्यहम् ७०
मानुषीं मां विजानीत यूयं सर्वे तपोधनाः
विस्तरेणाभिधास्यामि तन्मे शृणुत सर्वशः ७१
विदर्भेषु महीपालो भीमो नाम महाद्युतिः
तस्य मां तनयां सर्वे जानीत द्विजसत्तमाः ७२
निषधाधिपतिर्धीमान्नलो नाम महायशाः
वीरः संग्रामजिद्विद्वान्मम भर्ता विशां पतिः ७३
देवताभ्यर्चनपरो द्विजातिजनवत्सलः
गोप्ता निषधवंशस्य महाभागो महाद्युतिः ७४
सत्यवाग्धर्मवित्प्राज्ञः सत्यसंधोऽरिमर्दनः
ब्रह्मण्यो दैवतपरः श्रीमान्परपुरञ्जयः ७५
नलो नाम नृपश्रेष्ठो देवराजसमद्युतिः
मम भर्ता विशालाक्षः पूर्णेन्दुवदनोऽरिहा ७६
आहर्ता क्रतुमुख्यानां वेदवेदाङ्गपारगः
सपत्नानां मृधे हन्ता रविसोमसमप्रभः ७७
स कैश्चिन्निकृतिप्रज्ञैरकल्याणैर्नराधमैः
आहूय पृथिवीपालः सत्यधर्मपरायणः
देवने कुशलैर्जिह्मैर्जितो राज्यं वसूनि च ७८
तस्य मामवगच्छध्वं भार्यां राजर्षभस्य वै
दमयन्तीति विख्यातां भर्तृदर्शनलालसाम् ७९
सा वनानि गिरींश्चैव सरांसि सरितस्तथा
पल्वलानि च रम्याणि तथारण्यानि सर्वशः ८०
अन्वेषमाणा भर्तारं नलं रणविशारदम्

महात्मानं कृतास्त्रं च विचरामीह दुःखिता ८१
कच्चिद्भगवतां पुण्यं तपोवनमिदं नृपः
भवेत्प्राप्तो नलो नाम निषधानां जनाधिपः ८२
यत्कृतेऽहमिदं विप्राः प्रपन्ना भृशदारुणम्
वनं प्रतिभयं घोरं शार्दूलमृगसेवितम् ८३
यदि कैश्चिदहोरात्रैर्न द्रक्ष्यामि नलं नृपम्
आत्मानं श्रेयसा योक्ष्ये देहस्यास्य विमोचनात् ८४
को नु मे जीवितेनार्थस्तमृते पुरुषर्षभम्
कथं भविष्याम्यद्याहं भर्तृशोकाभिपीडिता ८५
एवं विलपतीमेकामरण्ये भीमनन्दिनीम्
दमयन्तीमथोचुस्ते तापसाः सत्यवादिनः ८६
उदर्कस्तत्र कल्याणि कल्याणो भविता शुभे
वयं पश्याम तपसा क्षिप्रं द्रक्ष्यसि नैषधम् ८७
निषधानामधिपतिं नलं रिपुनिघातिनम्
भैमि धर्मभृतां श्रेष्ठं द्रक्ष्यसे विगतज्वरम् ८८
विमुक्तं सर्वपापेभ्यः सर्वरत्नसमन्वितम्
तदेव नगरश्रेष्ठं प्रशासन्तमरिन्दमम् ८९
द्विषतां भयकर्तारं सुहृदां शोकनाशनम्
पतिं द्रक्ष्यसि कल्याणि कल्याणाभिजनं नृपम् ९०
एवमुक्त्वा नलस्येष्टां महिषीं पार्थिवात्मजाम्
अन्तर्हितास्तापसास्ते साग्निहोत्राश्रमास्तदा ९१
सा दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मिता अभवत्तदा
दमयन्त्यनवद्याङ्गी वीरसेननृपस्नुषा ९२
किं नु स्वप्नो मया दृष्टः कोऽय विधिरिहाभवत्
क्व नु ते तापसाः सर्वे क्व तदाश्रममण्डलम् ९३
क्व सा पुण्यजला रम्या नानाद्विजनिषेविता
नदी ते च नगा हृद्याः फलपुष्पोपशोभिताः ९४
ध्यात्वा चिरं भीमसुता दमयन्ती शुचिस्मिता
भर्तृशोकपरा दीना विवर्णवदनाभवत् ९५
सा गत्वाथापरां भूमिं बाष्पसंदिग्धया गिरा
विललापाश्रुपूर्णाक्षी दृष्ट्वाशोकतरुं ततः ९६
उपगम्य तरुश्रेष्ठमशोकं पुष्पितं तदा

पल्लवापीडितं हृद्यं विहंगैरनुनादितम् ९७
अहो बतायमगमः श्रीमानस्मिन्वनान्तरे
आपीडैर्बहुभिर्भाति श्रीमान्द्रमिडराडिव ९८
विशोकां कुरु मां क्षिप्रमशोक प्रियदर्शन
वीतशोकभयाबाधं कच्चित्त्वं दृष्टवान्नृपम् ९९
नलं नामारिदमनं दमयन्त्याः प्रियं पतिम्
निषधानामधिपतिं दृष्टवानसि मे प्रियम् १००
एकवस्त्रार्धसंवीतं सुकुमारतनुत्वचम्
व्यसनेनार्दितं वीरमरण्यमिदमागतम् १०१
यथा विशोका गच्छेयमशोकनग तत्कुरु
सत्यनामा भवाशोक मम शोकविनाशनात् १०२
एवं साशोकवृक्षं तमार्ता त्रिः परिगम्य ह
जगाम दारुणतरं देशं भैमी वराङ्गना १०३
सा ददर्श नगान्नैकान्नैकाश्च सरितस्तथा
नैकांश्च पर्वतान्रम्यान्नैकांश्च मृगपक्षिणः १०४
कन्दरांश्च नितम्बांश्च नदांश्चाद्भुतदर्शनान्
ददर्श सा भीमसुता पतिमन्वेषती तदा १०५
गत्वा प्रकृष्टमध्वानं दमयन्ती शुचिस्मिता
ददर्शाथ महासार्थं हस्त्यश्वरथसंकुलम् १०६
उत्तरन्तं नदीं रम्यां प्रसन्नसलिलां शुभाम् सुशीततोयां विस्तीर्णां ह्रदिनीं वेतसैर्वृताम्
१०७
प्रोद्घुष्टां क्रौञ्चकुररैश्चक्रवाकोपकूजिताम्
कूर्मग्राहझषाकीर्णां पुलिनद्वीपशोभिताम् १०८
सा दृष्ट्वैव महासार्थं नलपत्नी यशस्विनी
उपसर्प्य वरारोहा जनमध्यं विवेश ह १०९
उन्मत्तरूपा शोकार्ता तथा वस्त्रार्धसंवृता
कृशा विवर्णा मलिना पांसुध्वस्तशिरोरुहा ११०
तां दृष्ट्वा तत्र मनुजाः केचिद्भीताः प्रदुद्रुवुः केचिच्चिन्तापरास्तस्थुः केचित्तत्र विचुक्रुशुः १११
प्रहसन्ति स्म तां केचिदभ्यसूयन्त चापरे

चक्रुस्तस्यां दयां केचित्पप्रच्छुश्चापि भारत ११२
कासि कस्यासि कल्याणि किं वा मृगयसे वने
त्वां दृष्ट्वा व्यथिताः स्मेह कच्चित्त्वमसि
मानुषी ११३
वद सत्यं वनस्यास्य पर्वतस्याथ वा दिशः
देवता त्वं हि कल्याणि त्वां वयं शरणं गताः ११४
यक्षी वा राक्षसी वा त्वमुताहोऽसि वराङ्गना
सर्वथा कुरु नः स्वस्ति रक्षस्वास्माननिन्दिते ११५
यथायं सर्वथा सार्थः क्षेमी शीघ्रमितो व्रजेत्
तथा विधत्स्व कल्याणि त्वां वयं शरणं गताः ११६
तथोक्ता तेन सार्थेन दमयन्ती नृपात्मजा
प्रत्युवाच ततः साध्वी भर्तृव्यसनदुःखिता
सार्थवाहं च सार्थं च जना ये चात्र केचन ११७
यूनः स्थविरबालाश्च सार्थस्य च पुरोगमाः
मानुषीं मां विजानीत मनुजाधिपतेः सुताम्
नृपस्नुषां राजभार्यां भर्तृदर्शनलालसाम् ११८
विदर्भराण्मम पिता भर्ता राजा च नैषधः
नलो नाम महाभागस्तं मार्गाम्यपराजितम् ११९
यदि जानीत नृपतिं क्षिप्रं शंसत मे प्रियम्
नलं पार्थिवशार्दूलममित्रगणसूदनम् १२०
तामुवाचानवद्याङ्गीं सार्थस्य महतः प्रभुः
सार्थवाहः शुचिर्नाम शृणु कल्याणि मद्वचः १२१
अहं सार्थस्य नेता वै सार्थवाहः शुचिस्मिते
मनुष्यं नलनामानं न पश्यामि यशस्विनि १२२
कुञ्जरद्वीपिमहिषशार्दूलर्क्षमृगानपि
पश्याम्यस्मिन्वने कष्टे अमनुष्यनिषेविते
नो यक्षराडद्य मणिभद्रः प्रसीदतु १२३
साब्रवीद्वणिजः सर्वान्सार्थवाहं च तं ततः
क्व नु यास्यति सार्थोऽयमेतदाख्यातुमर्हथ १२४
सार्थवाह उवाच
सार्थोऽय चेदिराजस्य सुबाहोः सत्यवादिनः
क्षिप्रं जनपदं गन्ता लाभाय मनुजात्मजे १२५

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकषष्टितमोऽध्यायः ६१

द्विषष्टितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
सा तच्छ्रुत्वानवद्याङ्गी सार्थवाहवचस्तदा
अगच्छत्तेन वै सार्धं भर्तृदर्शनलालसा १
अथ काले बहुतिथे वने महति दारुणे
तडागं सर्वतोभद्रं पद्मसौगन्धिकं महत् २
ददृशुर्वणिजो रम्यं प्रभूतयवसेन्धनम्
बहुमूलफलोपेतं नानापक्षिगणैर्वृतम् ३
तं दृष्ट्वा मृष्टसलिलं मनोहरसुखावहम्
सुपरिश्रान्तवाहास्ते निवेशाय मनो दधुः ४
संमते सार्थवाहस्य विविशुर्वनमुत्तमम्
उवास सार्थः सुमहान्वेलामासाद्य पश्चिमाम् ५
अथार्धरात्रसमये निःशब्दस्तिमिते तदा
सुप्ते सार्थे परिश्रान्ते हस्तियूथमुपागमत्
पानीयार्थं गिरिनदीं मदप्रस्रणाविलाम् ६
मार्गं संरुध्य संसुप्तं पद्मिन्याः सार्थमुत्तमम्
सुप्तं ममर्द सहसा चेष्टमानं महीतले ७
हाहारवं प्रमुञ्चन्तः सार्थिकाः शरणार्थिनः
वनगुल्मांश्च धावन्तो निद्रान्धा महतो भयात्
केचिद्दन्तैः करैः केचित्केचित्पद्भ्यां हता नराः ८
गोखरोष्ट्राश्वबहुलं पदातिजनसंकुलम्
भयार्तं धावमानं तत्परस्परहतं तदा ९
घोरान्नादान्विमुञ्चन्तो निपेतुर्धरणीतले
वृक्षेष्वासज्य संभग्नाः पतिता विषमेषु च
तथा तन्निहतं सर्वं समृद्धं सार्थमण्डलम् १०
अथापरेद्युः संप्राप्ते हतशिष्टा जनास्तदा
वनगुल्माद्विनिष्क्रम्य शोचन्तो वैशसं कृतम्
भ्रातरं पितरं पुत्रं सखायं च जनाधिप ११
अशोचत्तत्र वैदर्भी किं नु मे दुष्कृतं कृतम्

योऽपि मे निर्जनेऽरण्येसम्प्राप्तोऽय जनार्णवः
हतोऽय हस्तियूथेन मन्दभाग्यान्ममैव तु १२
प्राप्तव्यं सुचिरं दुःखं मया नूनमसंशयम्
नाप्राप्तकालो म्रियते श्रुतं वृद्धानुशासनम् १३
यन्नाहमद्य मृदिता हस्तियूथेन दुःखिता
न ह्यदैवकृतं किंचिन्नराणामिह विद्यते १४
न च मे बालभावेऽपि किंचिद्व्यपकृतं कृतम्
कर्मणा मनसा वाचा यदिदं दुःखमागतम् १५
मन्ये स्वयंवरकृते लोकपालाः समागताः
प्रत्याख्याता मया तत्र नलस्यार्थाय देवताः
नूनं तेषां प्रभावेन वियोगं प्राप्तवत्यहम् १६
एवमादीनि दुःखानि सा विलप्य वराङ्गना
हतशिष्टैः सह तदा ब्राह्मणैर्वेदपारगैः
अगच्छद्राजशार्दूल दुःखशोकपरायणा १७
गच्छन्ती सा चिरात्कालात्पुरमासादयन्महत्
सायाह्ने चेदिराजस्य सुबाहोः सत्यवादिनः
वस्त्रार्धकर्तसंवीता प्रविवेश पुरोत्तमम् १८
तां विवर्णां कृशां दीनां मुक्तकेशीममार्जनाम्
उन्मत्तामिव गच्छन्तीं ददृशुः पुरवासिनः १९
प्रविशन्तीं तु तां दृष्ट्वा चेदिराजपुरीं तदा
अनुजग्मुस्ततो बाला ग्रामिपुत्राः कुतूहलात् २०
सा तैः परिवृतागच्छत्समीपं राजवेश्मनः
तां प्रासादगतापश्यद्राजमाता जनैर्वृताम् २१
सा जनं वारयित्वा तं प्रासादतलमुत्तमम्
आरोप्य विस्मिता राजन्दमयन्तीमपृच्छत २२
एवमप्यसुखाविष्टा बिभर्षि परमं वपुः
भासि विद्युदिवाभ्रेषु शंस मे कासि कस्य वा २३
न हि ते मानुषं रूपं भूषणैरपि वर्जितम्
असहाया नरेभ्यश्च नोद्विजस्यमरप्रभे २४
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या भैमी वचनमब्रवीत्
मानुषीं मां विजानीहि भर्तारं समनुव्रताम् २५
सैरन्ध्रीं जातिसंपन्नां भुजिष्यां कामवासिनीम्

फलमूलाशनामेकां यत्रसायंप्रतिश्रयाम् २६
असंख्येयगुणो भर्ता मां च नित्यमनुव्रतः
भर्तारमपि तं वीरं छायेवानपगा सदा २७
तस्य दैवात्प्रसङ्गोऽभूदतिमात्रं स्म देवने
द्यूते स निर्जितश्चैव वनमेकोऽभ्युपेयिवान् २८
तमेकवसनं वीरमुन्मत्तमिव विह्वलम्
आश्वासयन्ती भर्तारमहमन्वगमं वनम् २९
स कदाचिद्वने वीरः कस्मिंश्चित्कारणान्तरे
क्षुत्परीतः सुविमनास्तदप्येकं व्यसर्जयत् ३०
तमेकवसनं नग्नमुन्मत्तं गतचेतसम्
अनुव्रजन्ती बहुला न स्वपामि निशाः सदा ३१
ततो बहुतिथे काले सुप्तामुत्सृज्य मां क्वचित्
वाससोऽध परिच्छिद्य त्यक्तवान्मामनागसम् ३२
तं मार्गमाणा भर्तारं दह्यमाना दिनक्षपाः
न विन्दाम्यमरप्रख्यं प्रियं प्राणधनेश्वरम् ३३
तामश्रुपरिपूर्णाक्षीं विलपन्तीं तथा बहु
राजमाताब्रवीदार्तां भैमीमार्ततरा स्वयम् ३४
वसस्व मयि कल्याणि प्रीतिर्मे त्वयि वर्तते
मृगयिष्यन्ति ते भद्रे भर्तारं पुरुषा मम ३५
अथ वा स्वयमागच्छेत्परिधावन्नितस्ततः
इहैव वसती भद्रे भर्तारमुपलप्स्यसे ३६
राजमातुर्वचः श्रुत्वा दमयन्ती वचोऽब्रवीत्
समयेनोत्सहे वस्तुं त्वयि वीरप्रजायिनि ३७
उच्छिष्टं नैव भुञ्जीयां न कुर्यां पादधावनम्
न चाहं पुरुषानन्यान्संभाषेयं कथंचन ३८
प्रार्थयेद्यदि मां कश्चिद्दण्ड्यस्ते स
पुमान्भवेत्
भर्तुरन्वेषणार्थं तु पश्येयं ब्राह्मणानहम् ३९
यद्येवमिह कर्तव्यं वसाम्यहमसंशयम्
अतोऽन्यथा न मे वासो वर्तते हृदये क्वचित् ४०
तां प्रहृष्टेन मनसा राजमातेदमब्रवीत्
सर्वमेतत्करिष्यामि दिष्ट्या ते व्रतमीदृशम् ४१

एवमुक्त्वा ततो भैमीं राजमाता विशां पते
उवाचेदं दुहितरं सुनन्दां नाम भारत ४२
सैरन्ध्रीमभिजानीष्व सुनन्दे देवरूपिणीम्
एतया सह मोदस्व निरुद्विग्नमनाः स्वयम् ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ६२

त्रिषष्टितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
उत्सृज्य दमयन्तीं तु नलो राजा विशां पते
ददर्श दावं दह्यन्तं महान्तं गहने वने १
तत्र शुश्राव मध्येऽग्नौ शब्दं भूतस्य कस्यचित्
अभिधाव नलेत्युच्चैः पुण्यश्लोकेति चासकृत् २
मा भैरिति नलश्चोक्त्वा मध्यमग्नेः प्रविश्य तम्
ददर्श नागराजानं शयानं कुण्डलीकृतम् ३
स नागः प्राञ्जलिर्भूत्वा वेपमानो नलं तदा
उवाच विद्धि मां राजन्नागं कर्कोटकं नृप ४
मया प्रलब्धो ब्रह्मर्षिरनागाः सुमहातपाः
तेन मन्युपरीतेन शप्तोऽस्मि मनुजाधिप ५
तस्य शापान्न शक्नोमि पदाद्विचलितुं पदम्
उपदेक्ष्यामि ते श्रेयस्त्रातुमर्हति मां भवान् ६
सखा च ते भविष्यामि मत्समो नास्ति पन्नगः
लघुश्च ते भविष्यामि शीघ्रमादाय गच्छ माम् ७
एवमुक्त्वा स नागेन्द्रो बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः
तं गृहीत्वा नलः प्रायादुद्देशं दाववर्जितम् ८
आकाशदेशमासाद्य विमुक्तं कृष्णवर्त्मना
उत्स्रष्टुकामं तं नागः पुनः कर्कोटकोऽब्रवीत् ९
पदानि गणयन्गच्छ स्वानि नैषध कानिचित्
तत्र तेऽह महाराज श्रेयो धास्यामि यत्परम् १०
ततः संख्यातुभारब्धमदशद्दशमे पदे
तस्य दष्टस्य तद्रूपं क्षिप्रमन्तरधीयत ११
स दृष्ट्वा विस्मितस्तस्थावात्मानं विकृतं नलः

स्वरूपधारिणं नागं ददर्श च महीपतिः १२
ततः कर्कोटको नागः सान्त्वयन्नलमब्रवीत्
मया तेऽन्तर्हितं रूपं न त्वा विद्युर्जना इति १३
यत्कृते चासि निकृतो दुःखेन महता नल
विषेण स मदीयेन त्वयि दुःखं निवत्स्यति १४
विषेण संवृतैर्गात्रैर्यावत्त्वां न विमोक्ष्यति
तावत्त्वयि महाराज दुःखं वै स निवत्स्यति १५
अनागा येन निकृतस्त्वमनर्हो जनाधिप
क्रोधादसूययित्वा तं रक्षा मे भवतः कृता १६
न ते भयं नरव्याघ्र दंष्ट्रिभ्यः शत्रुतोऽपि वा
ब्रह्मविद्भ्यश्च भविता मत्प्रसादान्नराधिप १७
राजन्विषनिमित्ता च न ते पीडा भविष्यति
संग्रामेषु च राजेन्द्र शश्वज्जयमवाप्स्यसि १८
गच्छ राजन्नितः सूतो बाहुकोऽहमिति ब्रुवन्
समीपमृतुपर्णस्य स हि वेदाक्षनैपुणम्
अयोध्यां नगरीं रम्यामद्यैव निषधेश्वर १९
स तेऽक्षहृदयं दाता राजाश्वहृदयेन वै
इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमान्मित्रं चैव भविष्यति २०
भविष्यसि यदाक्षज्ञः श्रेयसा योक्ष्यसे तदा
समेष्यसि च दारैस्त्वं मा स्म शोके मनः कृथाः
राज्येन तनयाभ्यां च सत्यमेतद्ब्रवीमि ते २१
स्वरूपं च यदा द्रष्टुमिच्छेथास्त्वं नराधिप
संस्मर्तव्यस्तदा तेऽह वासश्चेदं निवासयेः २२
अनेन वाससाच्छन्नः स्वरूपं प्रतिपत्स्यसे
इत्युक्त्वा प्रददावस्मै दिव्यं वासोयुगं तदा २३
एवं नलं समादिश्य वासो दत्त्वा च कौरव
नागराजस्ततो राजंस्तत्रैवान्तरधीयत २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

बृहदश्व उवाच
तस्मिन्नन्तर्हिते नागे प्रययौ नैषधो नलः
ऋतुपर्णस्य नगरं प्राविशद्दशमेऽहनि १
स राजानमुपातिष्ठद्बाहुकोऽहमिति ब्रुवन्
अश्वानां वाहने युक्तः पृथिव्यां नास्ति मत्समः २
अर्थकृच्छ्रेषु चैवाहं प्रष्टव्यो नैपुणेषु च
अन्नसंस्कारमपि च जानाम्यन्यैर्विशेषतः ३
यानि शिल्पानि
लोकेऽस्मिन्यच्चाप्यन्यत्सुदुष्करम्
सर्वं यतिष्ये तत्कर्तुमृतुपर्ण भरस्व माम् ४
ऋतुपर्ण उवाच
वस बाहुक भद्रं ते सर्वमेतत्करिष्यसि
शीघ्रयाने सदा बुद्धिर्धीयते मे विशेषतः ५
स त्वमातिष्ठ योगं तं येन शीघ्रा हया मम
भवेयुरश्वाध्यक्षोऽसि वेतनं ते शतं शताः ६
त्वामुपस्थास्यतश्चेमौ नित्यं वार्ष्णेयजीवलौ
एताभ्यां रंस्यसे सार्धं वस वै मयि बाहुक ७
बृहदश्व उवाच
एवमुक्तो नलस्तेन न्यवसत्तत्र पूजितः
ऋतुपर्णस्य नगरे सहवार्ष्णेय जीवलः ८
स तत्र निवसन्राजा वैदर्भीमनुचिन्तयन्
सायं सायं सदा चेमं श्लोकमेकं जगाद ह ९
क्व नु सा क्षुत्पिपासार्ता श्रान्ता शेते तपस्विनी
स्मरन्ती तस्य मन्दस्य कं वा साद्योपतिष्ठति १०
एवं ब्रुवन्तं राजानं निशायां जीवलोऽब्रवीत्
कामेनां शोचसे नित्यं श्रोतुमिच्छामि बाहुक ११
तमुवाच नलो राजा मन्दप्रज्ञस्य कस्यचित्
आसीद्ब्रहुमता नारी तस्या दृढतरं च सः १२
स वै केनचिदर्थेन तया मन्दो व्ययुज्यत
विप्रयुक्तश्च मन्दात्मा भ्रमत्यसुखपीडितः १३
दह्यमानः स शोकेन दिवारात्रमतन्द्रितः
निशाकाले स्मरंस्तस्याः श्लोकमेकं स्म गायति १४

स वै भ्रमन्महीं सर्वां क्वचिदासाद्य किंचन
वसत्यनर्हस्तद्दुःखं भूय एवानुसंस्मरन् १५
सा तु तं पुरुषं नारी कृच्छ्रेऽप्यनुगता वने
त्यक्ता तेनाल्पपुण्येन दुष्करं यदि जीवति १६
एका बालानभिज्ञा च मार्गाणामतथोचिता
क्षुत्पिपासापरीता च दुष्करं यदि जीवति १७
श्वापदाचरिते नित्यं वने महति दारुणे
त्यक्ता तेनाल्पपुण्येन मन्दप्रज्ञेन मारिष १८
इत्येवं नैषधो राजा दमयन्तीमनुस्मरन्
अज्ञातवासमवसद्राज्ञस्तस्य निवेशने १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ६४

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
हृतराज्ये नले भीमः सभार्ये प्रेष्यतां गते
द्विजान्प्रस्थापयामास नलदर्शनकांक्षया १
सन्दिदेश च तान्भीमो वसु दत्त्वा च पुष्कलम्
मृगयध्वं नलं चैव दमयन्तीं च मे सुताम् २
अस्मिन्कर्मणि निष्पन्ने विज्ञाते निषधाधिपे
गवां सहस्रं दास्यामि यो वस्तावानयिष्यति
अग्रहारं च दास्यामि ग्रामं नगरसंमितम् ३
न चेच्छक्याविहानेतुं दमयन्ती नलोऽपि वा
ज्ञातमात्रेऽपि दास्यामि गवां दशशतं धनम् ४
इत्युक्तास्ते ययुर्हृष्टा ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम्
पुरराष्ट्राणि चिन्वन्तो नैषधं सह भार्यया ५
ततश्चेदिपुरीं रम्यां सुदेवो नाम वै द्विजः
विचिन्वानोऽथ वैदर्भीमपश्यद्राजवेश्मनि
पुण्याहवाचने राज्ञः सुनन्दासहितां स्थिताम् ६
मन्दप्रख्यायमानेन रूपेणाप्रतिमेन ताम्
पिनद्धां धूमजालेन प्रभामिव विभावसोः ७
तां समीक्ष्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशाम्

तर्कयामास भैमीति कारणैरुपपादयन् ८
सुदेव उवाच
यथेयं मे पुरा दृष्टा तथारूपेयमङ्गना
कृतार्थोऽस्म्यद्य दृष्ट्वेमां लोककान्तामिव
श्रियम् ९
पूर्णचन्द्राननां श्यामां चारुवृत्तपयोधराम्
कुर्वन्तीं प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः १०
चारुपद्मपलाशाक्षीं मन्मथस्य रतीमिव
इष्टां सर्वस्य जगतः पूर्णचन्द्रप्रभामिव ११
विदर्भसरसस्तस्माद्दैव दोषादिवोद्धृताम्
मलपङ्कानुलिप्ताङ्गीं मृणालीमिव तां भृशम् १२
पौर्णमासीमिव निशां राहुग्रस्तनिशाकराम्
पतिशोकाकुलां दीनां शुष्कस्रोतां नदीमिव १३
विध्वस्तपर्णकमलां वित्रासितविहङ्गमाम्
हस्तिहस्तपरिक्लिष्टां व्याकुलामिव पद्मिनीम् १४
सुकुमारीं सुजाताङ्गीं रत्नगर्भगृहोचिताम्
दह्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृताम् १५
रूपौदार्यगुणोपेतां मण्डनार्हाममण्डिताम्
चन्द्रलेखामिव नवां व्योम्नि नीलाभ्रसंवृताम् १६
कामभोगैः प्रियैर्हीनां हीनां बन्धुजनेन च
देहं धारयतीं दीनां भृर्तदर्शनकाङ्क्षया १७
भर्ता नाम परं नार्या भूषणं भूषणैर्विना
एषा विरहिता तेन शोभनापि न शोभते १८
दुष्करं कुरुतेऽत्यर्थं हीनो यदनया नलः
धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनावसीदति १९
इमामसितकेशान्तां शतपत्रायतेक्षणाम्
सुखार्हां दुःखितां दृष्ट्वा ममापि व्यथते मनः २०
कदा नु खलु दुःखस्य पारं यास्यति वै शुभा
भर्तुः समागमात्साध्वी रोहिणी शशिनो यथा २१
अस्या नूनं पुनर्लाभान्नैषधः प्रीतिमेष्यति
राजा राज्यपरिभ्रष्टः पुनर्लब्ध्वेव मेदिनीम् २२
तुल्यशीलवयोयुक्तां तुल्याभिजनसंयुताम्

नैषधोऽहति वैदर्भीं तं चेयमसितेक्षणा २३
युक्तं तस्याप्रमेयस्य वीर्यसत्त्ववतो मया
समाश्वासयितुं भार्यां पतिदर्शनलालसाम् २४
अयमाश्वासयाम्येनां पूर्णचन्द्रानिभाननाम् अदृष्टपूर्वां दुःखस्य दुःखार्तां ध्यानतत्पराम् २५
बृहदश्व उवाच
एवं विमृश्य विविधैः कारणैर्लक्षणैश्च ताम्
उपगम्य ततो भैमीं सुदेवो ब्राह्मणोऽब्रवीत् २६
अहं सुदेवो वैदर्भि भ्रातुस्ते दयितः सखा
भीमस्य वचनाद्राज्ञस्त्वामन्वेष्टुमिहागतः २७
कुशली ते पिता राज्ञि जनित्री भ्रातरश्च ते
आयुष्मन्तौ कुशलिनौ तत्रस्थौ दारकौ च ते
त्वत्कृते बन्धुवर्गाश्च गतसत्त्वा इवासते २८
अभिज्ञाय सुदेवं तु दमयन्ती युधिष्ठिर
पर्यपृच्छत्ततः सर्वान्क्रमेण सुहृदः स्वकान् २९
रुरोद च भृशं राजन्वैदर्भी शोककर्शिता
दृष्ट्वा सुदेवं सहसा भ्रातुरिष्टं द्विजोत्तमम् ३०
ततो रुदन्तीं तां दृष्ट्वा सुनन्दा शोककर्शिताम्
सुदेवेन सहैकान्ते कथयन्तीं च भारत ३१
जनित्र्यै प्रेषयामास सैरन्ध्री रुदते भृशम्
ब्राह्मणेन समागम्य तां वेद यदि मन्यसे ३२
अथ चेदिपतेर्माता राज्ञश्चान्तः पुरात्तदा
जगाम यत्र सा बाला ब्राह्मणेन सहाभवत् ३३
ततः सुदेवमानाय्य राजमाता विशां पते
पप्रच्छ भार्या कस्येयं सुता वा कस्य भामिनी ३४
कथं च नष्टा ज्ञातिभ्यो भर्तुर्वा वामलोचना
त्वया च विदिता विप्र कथमेवंगता सती ३५
एतदिच्छाम्यहं त्वत्तो ज्ञातुं सर्वमशेषतः
तत्त्वेन हि ममाचक्ष्व पृच्छन्त्या देवरूपिणीम् ३६
एवमुक्तस्तया राजन्सुदेवो द्विजसत्तमः
सुखोपविष्ट आचष्ट दमयन्त्या यथातथम् ३७

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ६५

षट्षष्टितमोऽध्यायः
सुदेव उवाच
विदर्भराजो धर्मात्मा भीमो भीमपराक्रमः
सुतेयं तस्य कल्याणी दमयन्तीति विश्रुता १
राजा तु नैषधो नाम वीरसेनसुतो नलः
भार्येयं तस्य कल्याणी पुण्यश्लोकस्य धीमतः २
स वै द्यूते जितो भ्रात्रा हृतराज्यो महीपतिः
दमयन्त्या गतः सार्धं न प्राज्ञायत कर्हिचित् ३
ते वयं दमयन्त्यर्थे चरामः पृथिवीमिमाम्
सेयमासादिता बाला तव पुत्रनिवेशने ४
अस्या रूपेण सदृशी मानुषी नेह विद्यते
अस्याश्चैव भ्रुवोर्मध्ये सहजः पिप्लुरुत्तमः
श्यामायाः पद्मसंकाशो लक्षितोऽन्तर्हितो मया ५
मलेन संवृतो ह्यस्यास्तन्वभ्रेणेव चन्द्रमाः
चिह्नभूतो विभूत्यर्थमयं धात्रा विनिर्मितः ६
प्रतिपत्कलुषेवेन्दोर्लेखा नाति विराजते
न चास्या नश्यते रूपं वपुर्मलसमाचितम्
असंस्कृतमपि व्यक्तं भाति काञ्चनसंनिभम् ७
अनेन वपुषा बाला पिप्लुनानेन चैव ह
लक्षितेयं मया देवी पिहितोऽग्निरिवोष्मणा ८
बृहदश्व उवाच
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सुदेवस्य विशां पते
सुनन्दा शोधयामास पिप्लुप्रच्छादनं मलम् ९
स मलेनापकृष्टेन पिप्लुस्तस्या व्यरोचत
दमयन्त्यास्तदा व्यभ्रे नभसीव निशाकरः १०
पिप्लुं दृष्ट्वा सुनन्दा च राजमाता च भारत
रुदन्त्यौ तां परिष्वज्य मुहूर्तमिव तस्थतुः
उत्सृज्य बाष्पं शनकै राजमातेदमब्रवीत् ११
भगिन्या दुहिता मेऽसि पिप्लुनानेन सूचिता

अहं च तव माता च राजन्यस्य महात्मनः
सुते दशार्णाधिपतेः सुदाम्नश्चारुदर्शने १२
भीमस्य राज्ञः सा दत्ता वीरबाहोरहं पुनः
त्वं तु जाता मया दृष्टा दशार्णेषु पितुर्गृहे १३
यथैव ते पितुर्गेहं तथेदमपि भामिनि
यथैव हि ममैश्वर्यं दमयन्ति तथा तव १४
तां प्रहृष्टेन मनसा दमयन्ती विशां पते
अभिवाद्य मातुर्भगिनीमिदं वचनमब्रवीत् १५
अज्ञायमानापि सती सुखमस्म्युषितेह वै
सर्वकामैः सुविहिता रक्ष्यमाणा सदा त्वया १६
सुखात्सुखतरो वासो भविष्यति न संशयः
चिरविप्रोषितां मातर्मामनुज्ञातुमर्हसि १७
दारकौ च हि मे नीतौ वसतस्तत्र बालकौ
पित्रा विहीनौ शोकार्तौ मया चैव कथं नु तौ १८
यदि चापि प्रियं किंचिन्मयि कर्तुमिहेच्छसि
विदर्भान्यातुमिच्छामि शीघ्रं मे यानमादिश १९
बाढमित्येव तामुक्त्वा हृष्टा मातृष्वसा नृप
गुप्तां बलेन महता पुत्रस्यानुमते ततः २०
प्रस्थापयद्राजमाता श्रीमता नरवाहिना
यानेन भरतश्रेष्ठ स्वन्नपानपरिच्छदाम् २१
ततः सा नचिरादेव विदर्भानगमच्छुभा
तां तु बन्धुजनः सर्वः प्रहृष्टः प्रत्यपूजयत् २२
सर्वान्कुशलिनो दृष्ट्वा बान्धवान्दारकौ च तौ
मातरं पितरं चैव सर्वं चैव सखीजनम् २३
देवताः पूजयामास ब्राह्मणांश्च यशस्विनी
विधिना परेणकल्याणी दमयन्ती विशांपते २४
अतर्पयत्सुदेवं च गोसहस्रेण पार्थिवः
प्रीतो दृष्ट्वैव तनयां ग्रामेण द्रविणेन च २५
सा व्युष्टा रजनीं तत्र पितुर्वेश्मनि भामिनी
विश्रान्ता मातरं राजन्निदं वचनमब्रवीत् २६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ६६

सप्तषष्टितमोऽध्यायः
दमयन्त्युवाच
मां चेदिच्छसि जीवन्तीं मातः सत्यं ब्रवीमि ते
नरवीरस्य वै तस्य नलस्यानयने यत १
बृहदश्व उवाच
दमयन्त्या तथोक्ता तु सा देवी भृशदुःखिता
बाष्पेण पिहिता राजन्नोत्तरं किंचिदब्रवीत् २
तदवस्थां तु तां दृष्ट्वा सर्वमन्तःपुरं तदा
हाहाभूतमतीवासीद् भृशं च प्ररुरोद ह ३
ततोभीमं महाराज भार्या वचनमब्रवीत्
दमयन्ती तव सुता भर्तारमनुशोचति ४
अपकृष्य च लज्जां सा स्वयमुक्तवती नृप
प्रयतन्तु तव प्रेष्याः पुण्यश्लोकस्य दर्शने ५
तया प्रचोदितो राजा ब्राह्मणान्वशवर्तिनः
प्रास्थापयद्दिशः सर्वा यतध्वं नलदर्शने ६
ततो विदर्भाधिपतेर्नियोगाद्ब्राह्मणर्षभाः दमयन्तीमथो दृष्ट्वा प्रस्थिताः स्मेत्यथाब्रुवन्
७
अथ तानब्रवीद्भैमी सर्वराष्ट्रेष्विदं वचः
ब्रुवध्वं जनसंसत्सु तत्र तत्र पुनः पुनः ८
क्व नु त्वं कितव छित्त्वा वस्त्रार्धं प्रस्थितो मम
उत्सृज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय ९
सा वै यथा समादिष्टा तत्रास्ते त्वत्प्रतीक्षिणी
दह्यमाना भृशं बाला वस्त्रार्धेनाभिसंवृता १०
तस्या रुदन्त्याः सततं तेन शोकेन पार्थिव
प्रसादं कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं ददस्व च ११
एतदन्यच्च वक्तव्यं कृपां कुर्याद्यथा मयि
वायुना धूयमानो हि वनं दहति पावकः १२
भर्तव्या रक्षणीया च पत्नी हि पतिना सदा
तन्नष्टमुभयं कस्माद्धर्मज्ञस्य सतस्तव १३
ख्यातः प्राज्ञः कुलीनश्च सानुक्रोशश्च त्वं सदा

संवृत्तो निरनुक्रोशः शंके मद्भाग्यसंक्षयात् १४
स कुरुष्व महेष्वास दयां मयि नरर्षभ
आनृशंस्यं परो धर्मस्त्वत्त एव हि मे श्रुतम् १५
एवं ब्रुवाणान्यदि वः प्रतिब्रूयाद्धि कश्चन
स नरः सर्वथा ज्ञेयः कश्चासौ क्व च वर्तते १६
यच्च वो वचनं श्रुत्वा ब्रूयात्प्रतिवचो नरः
तदादाय वचः क्षिप्रं ममावेद्यं द्विजोत्तमाः १७
यथा च वो न जानीयाच्चरतो भीमशासनात्
पुनरागमनं चैव तथा कार्यमतन्द्रितैः १८
यदि वासौ समृद्धः स्याद्यदि वाप्यधनो भवेत्
यदि वाप्यर्थकामः स्याज्ज्ञेयमस्य चिकीर्षितम् १९
एवमुक्तास्त्वगच्छंस्ते ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम्
नलं मृगयितुं राजंस्तथा व्यसनिनं तदा २०
ते पुराणि सराष्ट्राणि ग्रामान्घोषांस्तथाश्रमान्
अन्वेषन्तो नलं राजन्नाधिजग्मुर्द्विजातयः २१
तच्च वाक्यं तथा सर्वे तत्र तत्र विशां पते
श्रावयांचक्रिरे विप्रा दमयन्त्या यथेरितम् २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तषष्टितमोऽध्यायः ६७

अष्टषष्टितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
अथ दीर्घस्य कालस्य पर्णादो नाम वै द्विजः
प्रत्येत्य नगरं भैमीमिदं वचनमब्रवीत् १
नैषधं मृगयानेन दमयन्ति दिवानिशम्
अयोध्यां नगरीं गत्वा भाङ्गस्वरिरुपस्थितः २
श्रावितश्च मया वाक्यं त्वदीयं स महाजने
ऋतुपर्णो महाभागो यथोक्तं वरवर्णिनि ३
तच्छ्रुत्वा नाब्रवीत्किञ्चिदृतुपर्णो नराधिपः
न च पारिषदः कश्चिद्भाष्यमाणो मयासकृत् ४
अनुज्ञातं तु मां राज्ञा विजने कश्चिदब्रवीत्
ऋतुपर्णस्य पुरुषो बाहुको नाम नामतः ५

सूतस्तस्य नरेन्द्रस्य विरूपो ह्रस्वबाहुकः
शीघ्रयाने सुकुशलो मृष्टकर्ता च भोजने ६
स विनिःश्वस्य बहुशो रुदित्वा च मुहुर्मुहुः
कुशलं चैव मां पृष्ट्वा पश्चादिदमभाषत ७
वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायन्ति कुलस्त्रियः
आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः
रहिता भर्तृभिश्चैव न क्रुध्यन्ति कदाचन ८
विषमस्थेन मूढेन परिभ्रष्टसुखेन च
यत्सा तेन परित्यक्ता तत्र न क्रोद्धुमर्हति ९
प्राणयात्रां परिप्रेप्सोः शकुनैर्हृतवाससः
आधिभिर्दह्यमानस्य श्यामा न क्रोद्धुमर्हति १०
सत्कृतासत्कृता वापि पतिं दृष्ट्वा तथागतम् भ्रष्टराज्यं श्रिया हीनं श्यामा न क्रोद्धुमर्हति
११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा त्वरितोऽहमिहागतः
श्रुत्वा प्रमाणं भवती राज्ञश्चैव निवेदय १२
एतच्छ्रुत्वाश्रुपूर्णाक्षी पर्णादस्य विशां पते
दमयन्ती रहोऽभ्येत्य मातरं प्रत्यभाषत १३
अयमर्थो न संवेद्यो भीमे मातः कथंचन
त्वत्संनिधौ समादेक्ष्ये सुदेवं द्विजसत्तमम् १४
यथा न नृपतिर्भीमः प्रतिपद्येत मे मतम्
तथा त्वया प्रयत्तव्यं मम चेत्प्रियमिच्छसि १५
यथा चाहं समानीता सुदेवेनाशु बान्धवान्
तेनैव मङ्गलेनाशु सुदेवो यातु माचिरम्
समानेतुं नलं मातरयोध्यां नगरीमितः १६
विश्रान्तं च ततः पश्चात्पर्णादं द्विजसत्तमम्
अर्चयामासवैदर्भी धनेनातीव भामिनी १७
नले चेहागते विप्र भूयो दास्यामि ते वसु
त्वया हि मे बहु कृतं यथा नान्यः करिष्यति
यद्भर्त्राहं समेष्यामि शीघ्रमेव द्विजोत्तम १८
एवमुक्तोऽचयित्वा तामाशीर्वादैः समुङ्गलैः
गृहानुपययौ चापि कृतार्थः स महामनाः १९

ततश्चानाय्य तं विप्रं दमयन्ती युधिष्ठिर
अब्रवीत्संनिधौ मातुर्दुःखशोकसमन्विता २०
गत्वा सुदेव नगरीमयोध्यावासिनं नृपम्
ऋतुपर्णं वचो ब्रूहि पतिमन्यं चिकीर्षती
आस्थास्यति पुनर्भैमी दमयन्ती स्वयंवरम् २१
तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च सर्वशः
यथा च गणितः कालः श्वोभूते स भविष्यति २२
यदि संभावनीयं ते गच्छ शीघ्रमरिन्दम
सूर्योदये द्वितीयं सा भर्तारं वरयिष्यति
न हि स ज्ञायते वीरो नलो जीवन्मृतोऽपि वा २३
एवं तया यथोक्तं वै गत्वा राजानमब्रवीत्
ऋतुपर्णं महाराज सुदेवो ब्राह्मणस्तदा २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टषष्टितमोऽध्यायः ६८

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
श्रुत्वा वचः सुदेवस्य ऋतुपर्णो नराधिपः
सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा बाहुकं प्रत्यभाषत १
विदर्भान्यातुमिच्छामि दमयन्त्याः स्वयंवरम्
एकाह्ना हयतत्त्वज्ञ मन्यसे यदि बाहुक २
एवमुक्तस्य कौन्तेय तेन राज्ञा नलस्य ह
व्यदीर्यत मनो दुःखात्प्रदध्यौ च महामनाः ३
दमयन्ती भवेदेतत्कुर्याद्दुःखेन मोहिता
अस्मदर्थे भवेद्वायमुपायश्चिन्तितो महान् ४
नृशंसं बत वैदर्भी कर्तुकामा तपस्विनी
मया क्षुद्रेण निकृता पापेनाकृतबुद्धिना ५
स्त्री स्वभावश्चलो लोके मम दोषश्च दारुणः
स्यादेवमपि कुर्यात्सा विवशा गतसौहृदा
मम शोकेन संविग्ना नैराश्यात्तनुमध्यमा ६
न चैवं कर्हिचित्कुर्यात्सापत्या च विशेषतः यदत्र तथ्यं पथ्यं च गत्वा वेत्स्यामि निश्चयम्

ऋतुपर्णस्य वै काममात्मार्थं च करोम्यहम् ७
इति निश्चित्य मनसा बाहुको दीनमानसः
कृताञ्जलिरुवाचेदमृतुपर्णं नराधिपम् ८
प्रतिजानामि ते सत्यं गमिष्यसि नराधिप
एकाह्ना पुरुषव्याघ्र विदर्भनगरीं नृप ९
ततः परीक्षामश्वानां चक्रे राजन्स बाहुकः
अश्वशालामुपागम्य भाङ्गस्वरिनृपाज्ञया १०
स त्वर्यमाणो बहुश ऋतुपर्णेन बाहुकः
अध्यगच्छत्कृशानश्वान्समर्थानध्वनि क्षमान् ११
तेजोबलसमा युक्तान्कुलशीलसमन्वितान्
वर्जिताँ ल्लक्षणैर्हीनैः पृथुप्रोथान्महाहनून्
शुद्धान्दशभिरावर्तैः सिन्धुजान्वातरंहसः १२
दृष्ट्वा तानब्रवीद्राजा किंचित्कोपसमन्वितः
किमिदं प्रार्थितं कर्तुं प्रलब्धव्या हि ते वयम् १३
कथमल्पबलप्राणा वक्ष्यन्तीमे हया मम
महानध्वा च तुरर्ग्गन्तव्यः कथमीदृशैः १४
बाहुक उवाच
एते हया गमिष्यान्ति विदर्भान्नात्र संशयः
अथान्यान्मन्यसे राजन्ब्रूहि कान्योजयामि ते १५
ऋतुपर्ण उवाच
त्वमेव हयतत्त्वज्ञः कुशलश्चासि बाहुक
यान्मन्यसे समर्थांस्त्वं क्षिप्रं तानेव योजय १६
बृहदश्व उवाच
ततः सदश्वांश्चतुरः कुलशीलसमन्वितान्
योजयामास कुशलो जवयुक्तान्रथे नलः १७
ततो युक्तं रथं राजा समारोहत्त्वरान्वितः
अथ पर्यपतन्भूमौ जानुभिस्ते हयोत्तमाः १८
ततो नरवरः श्रीमान्नलो राजा विशां पते
सान्त्वयामास तानश्वांस्तेजोबलसमन्वितान् १९
रश्मिभिश्च समुद्यम्य नलो यातुमियेष सः
सूतमारोप्य वार्ष्णेयं जवमास्थाय वै परम् २०
ते चोद्यमाना विधिना बाहुकेन हयोत्तमाः

समुत्पेतुरिवाकाशं रथिनं मोहयन्निव २१
तथा तु दृष्ट्वा तानश्वान्वहतो वातरंहसः
अयोध्याधिपतिर्धीमान्विस्मयं परमं ययौ २२
रथघोषं तु तं श्रुत्वा हयसंग्रहणं च तत्
वार्ष्णेयश्चिन्तयामास बाहुकस्य हयज्ञताम् २३
किं नु स्यान्मातलिरयं देवराजस्य सारथिः
तथा हि लक्षणं वीरे बाहुके दृश्यते महत् २४
शालिहोत्रोऽथ किं नु स्याद्धयानां कुलतत्त्ववित्
मानुषं समनुप्राप्तो वपुः परमशोभनम् २५
उताहो स्विद्भवेद्राजा नलः परपुरञ्जयः
सोऽय नृपतिरायात इत्येवं समचिन्तयत् २६
अथ वा यां नलो वेद विद्यां तामेव बाहुकः
तुल्यं हि लक्षये ज्ञानं बाहुकस्य नलस्य च २७
अपि चेदं वयस्तुल्यमस्य मन्ये नलस्य च
नायं नलो महावीर्यस्तद्विद्यस्तु भविष्यति २८
प्रच्छन्ना हि महात्मानश्चरन्ति पृथिवीमिमाम्
दैवेन विधिना युक्ताः शास्त्रोक्तैश्च विरूपणैः २९
भवेत्तु मतिभेदो मे गात्रवैरूप्यतां प्रति
प्रमाणात्परिहीनस्तु भवेदिति हि मे मतिः ३०
वयः प्रमाणं तत्तुल्यं रूपेण तु विपर्ययः
नलं सर्वगुणैर्युक्तं मन्ये बाहुकमन्ततः ३१
एवं विचार्य बहुशो वार्ष्णेयः पर्यचिन्तयत् हृदयेन महाराज पुण्यश्लोकस्य सारथिः ३२
ऋतुपर्णस्तु राजेन्द्र बाहुकस्य हयज्ञताम् चिन्तयन्मुमुदे राजा सहवार्ष्णेयसारथिः ३३
बलं वीर्यं तथोत्साहं हयसंग्रहणं च तत्
परं यत्नं च संप्रेक्ष्य परां मुदमवाप ह ३४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६९

सप्ततितमोऽध्यायः
स नदीःपर्वतांश्चैव वनानि च सरांसि च

अचिरेणातिचक्राम खेचरः खे चरन्निव १
तथा प्रयाते तु रथे तदा भाङ्गस्वरिर्नृपः
उत्तरीयमथापश्यद्भ्रष्टं परपुरञ्जयः २
ततः स त्वरमाणस्तु पटे निपतिते तदा
ग्रहीष्यामीति तं राजा नलमाह महामनाः ३
निगृह्णीष्व महाबुद्धे हयानेतान्महाजवान्
वार्ष्णेयो यावदेतं मे पटमानयतामिति ४
नलस्तं प्रत्युवाचाथ दूरे भ्रष्टः पटस्तव
योजनं समतिक्रान्तो न स शक्यस्त्वया पुनः ५
एवमुक्ते नलेनाथ तदा भाङ्गस्वरिर्नृपः
आससाद वने राजन्फलवन्तं बिभीतकम् ६
तं दृष्ट्वा बाहुकं राजा त्वरमाणोऽभ्यभाषत
ममापि सूत पश्य त्वं संख्याने परमं बलम् ७
सर्वः सर्वं न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कश्चन
नैकत्र परिनिष्ठास्ति ज्ञानस्य पुरुषे क्वचित् ८
वृक्षेऽस्मिन्यानि पर्णानि फलान्यपि च बाहुक
पतितानि च यान्यत्र तत्रैकमधिकं शतम्
एकपत्राधिकं पत्रं फलमेकं च बाहुक ९
पञ्च कोट्योऽथ पत्राणां द्वयोरपि च शाखयोः
प्रचिनुह्यस्य शाखे द्वे याश्चाप्यन्याः
प्रशाखिकाः
आभ्यां फलसहस्रे द्वे पञ्चोनं शतमेव च १०
ततो रथादवप्लुत्य राजानं बाहुकोऽब्रवीत्
परोक्षमिव मे राजन्कत्थसे शत्रुकर्शन ११
अथ ते गणिते राजन्विद्यते न परोक्षता
प्रत्यक्षं ते महाराज गणयिष्ये बिभीतकम् १२
अहं हि नाभिजानामि भवेदेवं न वेति च
संख्यास्यामि फलान्यस्य पश्यतस्ते जनाधिप
मुहूर्तमिव वार्ष्णेयो रश्मीन्यच्छतु वाजिनाम् १३
तमब्रवीन्नृपः सूतं नायं कालो विलम्बितुम्
बाहुकस्त्वब्रवीदेनं परं यत्नं समास्थितः १४
प्रतीक्षस्व मुहूर्तं त्वमथ वा त्वरते भवान्

एष याति शिवःपन्था याहि वार्ष्णेयसारथिः १५
अब्रवीदृतुपर्णस्तं सान्त्वयन्कुरुनन्दन
त्वमेव यन्ता नान्योऽस्ति पृथिव्यामपि बाहुक १६
त्वत्कृते यातुमिच्छामि विदर्भान्हयकोविद
शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि न विघ्नं कर्तुमर्हसि १७
कामं च ते करिष्यामि यन्मां वक्ष्यसि बाहुक
विदर्भान्यदि यात्वाद्य सूर्यं दर्शयितासि मे १८
अथाब्रवीद्ब्राहुकस्तं संख्यायेमं बिभीतकम्
ततो विदर्भान्यास्यामि कुरुष्वेदं वचो मम १९
अकाम इव तं राजा गणयस्वेत्युवाच ह
सोऽवतीर्य रथात्तूर्णं शातयामास तं द्रुमम् २०
ततः स विस्मयाविष्टो राजानमिदमब्रवीत्
गणयित्वा यथोक्तानि तावन्त्येव फलानि च २१
अत्यद्भुतमिदं राजन्दृष्टवानस्मि ते बलम्
श्रोतुमिच्छामि तां विद्यां यथैतज्ज्ञायते नृप २२
तमुवाच ततो राजा त्वरितो गमने तदा
विद्ध्य्क्षहृदयज्ञं मां संख्याने च विशारदम् २३
बाहुकतस्तमुवाचाथ देहि विद्यामिमां मम
मत्तोऽपि चाश्वहृदयं गृहाण पुरुषर्षभ २४
ऋतुपर्णस्ततो राजा बाहुकं कार्यगौरवात्
हयज्ञानस्य लोभाच्च तथेत्येवाब्रवीद्वचः २५
यथेष्टं त्वं गृहाणेदमक्षाणां हृदयं परम्
निक्षेपो मेऽश्वहृदयं त्वयि तिष्ठतु बाहुक
एवमुक्त्वा ददौ विद्यामृतुपर्णो नलाय वै २६
तस्याक्षहृदयज्ञस्य शरीरान्निःसृतः कलि
कर्कोटकविषं तीक्ष्णं मुखात्सततमुद्वमन् २७
कलेस्तस्य तदार्तस्य शापाग्निः स विनिःसृतः
स तेन कर्शितो राजा दीर्घ कालमनात्मवान् २८
ततो विषविमुक्तात्मा स्वरूपमकरोत्कलि
तं शप्तुमैच्छत्कुपितो निषधाधिपतिर्नलः २९
तमुवाच कलिर्भीतो वेपमानः कृताञ्जलि
कोपं संयच्छ नृपते कीर्तिं दास्यामि ते पराम् ३०

इन्द्रसेनस्य जननी कुपिता माशपत्पुरा
यदा त्वया परित्यक्ता ततोऽह भृशपीडतः ३१
अवसं त्वयि राजेन्द्र सुदुःखमपराजित
विषेण नागराजस्य दह्यमानो दिवानिशम् ३२
ये च त्वां मनुजा लोके कीर्तयिष्यन्त्यतन्द्रिताः
मत्प्रसूतं भयं तेषां न कदाचिद्भविष्यति ३३
एवमुक्तो नलो राजा न्ययच्छत्कोपमात्मनः
ततो भीतः कलि क्षिप्रं प्रविवेश बिभीतकम्
कलिस्त्वन्येन नादृश्यत्कथया नैषधेन वै ३४
ततो गतज्वरो राजा नैषधः परवीरहा
स्रंपनष्टे कलौ राजन्संख्यायाथ फलान्युत ३५
मुदा परमया युक्तस्तेजसा च परेण ह
रथमारुह्य तेजस्वी प्रययौ जवनैर्हयैः
बिभीतकश्चाप्रशस्तः संवृत्तः कलिसंश्रयात् ३६
हयोत्तमानुत्पततो द्विजानिव पुनः पुनः
नलः संच्दयामास प्रहृष्टेनान्तरात्मना ३७
विदर्भाभिमुखो राजा प्रययौ स महामनाः
नले तु समतिक्रान्ते कलिरप्यगमद्गृहान् ३८
ततो गतज्वरो राजा नलोऽभूत्पृथिवीपते
विमुक्तः कलिना राजन्रूपमात्रवियोजितः ३९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ७०

एकसप्ततितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
ततो विदर्भान्संप्राप्तं सायाह्ने सत्यविक्रमम्
ऋतुपर्णं जना राज्ञे भीमाय प्रत्यवेदयन् १
स भीमवचनाद्राजा कुण्डिनं प्राविशत्पुरम्
नादयन्रथघोषेण सर्वाः सोपदिशो दश २
ततस्तं रथनिर्घोषं नलाश्वास्तत्र शुश्रुवुः
श्रुत्वा तु समहृष्यन्त पुरेव नलसंनिधौ ३
दमयन्ती तु शुश्राव रथघोषं नलस्य तम्

यथा मेघस्य नदतो गम्भीरं जलदागमे ४
नलेन संगृहीतेषु पुरेव नलवाजिषु
सदृशं रथनिर्घोषं मेने भैमी तथा हयाः ५
प्रासादस्थाश्च शिखिनः शालस्थाश्चैव वारणाः
हयाश्च शुश्रवुस्तत्र रथघोषं महीपतेः ६
ते श्रुत्वा रथ निर्घोषं वारणाः शिखिनस्तथा
प्रणेदुरुन्मुखा राजन्मेघोदयमिवेक्ष्य ह ७
दमयन्त्युवाच
यथासौ रथनिर्घोषः पूरयन्निव मेदिनीम्
मम ह्लादयते चेतो नल एष महीपतिः ८
अथ चन्द्राभवक्त्रं तं न पश्यामि नलं यदि
असंख्येयगुणं वीरं विनशिष्याम्यसंशयम् ९
यदि वै तस्य वीरस्य बाह्वोर्नाद्याहमन्तरम्
प्रविशामि सुखस्पर्शं विनशिष्याम्यसंशयम् १०
यदि मां मेघनिर्घोषो नोपगच्छति नैषधः
अद्य चामीकरप्रख्यो विनशिष्याम्यसंशयम् ११
यदि मां सिंहविक्रान्तो मत्तवारणवारणः
नाभिगच्छति राजेन्द्रो विनशिष्याम्यसंशयम् १२
न स्मराम्यनृतं किंचिन्न स्मराम्यनुपाकृतम्
न च पर्युषितं वाक्यं स्वैरेष्वपि महात्मनः १३
प्रभुः क्षमावान्वीरश्च मृदुर्दान्तो जितेन्द्रि
यः
रहोऽनीचानुवर्ती च क्लीबवन्मम नैषधः १४
गुणांस्तस्य स्मरन्त्या मे तत्पराया दिवानिशम्
हृदयं दीर्यत इदं शोकात्प्रियविनाकृतम् १५
बृहदश्व उवाच
एवं विलपमाना सा नष्टसंज्ञेव भारत
आरुरोह महद्वेश्म पुण्यश्लोकदिदृक्षया १६
ततो मध्यमकक्षायां ददर्श रथमास्थितम्
ऋतुपर्णं महीपालं सहवार्ष्णेयबाहुकम् १७
ततोऽवतीर्य वार्ष्णेयो बाहुकश्च रथोत्तमात्
हयांस्तानवमुच्याथ स्थापयामासतू रथम् १८

सोऽवतीर्य रथोपस्थादृतुपर्णो नराधिपः
उपतस्थे महाराज भीमं भीमपराक्रमम् १९
तं भीमः प्रतिजग्राह पूजया परया ततः
अकस्मात्सहसा प्राप्तं स्त्रीमन्त्रं न स्म विन्दति २०
किं कार्यं स्वागतं तेऽस्तु राज्ञा पृष्टश्च भारत
नाभिजज्ञे स नृपतिर्दुहित्रर्थे समागतम् २१
ऋतुपर्णोऽपि राजा स धीमान्सत्यपराक्रमः
राजानं राजपुत्रं वा न स्म पश्यति कंचन
नैवस्वयंवरकथां न च विप्रसमागमम् २२
ततो विगणयन्राजा मनसा कोसलाधिपः
आगतोऽस्मीत्युवाचैनं भवन्तमभिवादकः २३
राजापि च स्मयन्भीमो मनसाभिविचिन्तयत्
अधिकं योजनशतं तस्यागमनकारणम् २४
ग्रामान्बहूनतिक्रम्य नाध्यगच्छद्यथातथम्
अल्पकार्यं विनिर्दिष्टं तस्यागमनकारणम् २५
नैतदेवं स नृपतिस्तं सत्कृत्य व्यसर्जयत्
विश्राम्यतामिति वदन्क्लान्तोऽसीति पुनः पुनः २६
स सत्कृतः प्रहृष्टात्मा प्रीतः प्रीतेन पार्थिवः
राजप्रेष्यैरनुगतो दिष्टं वेश्म समाविशत् २७
ऋतुपर्णे गते राजन्वार्ष्णेयसहिते नृपे
बाहुको रथमास्थाय रथशालामुपागमत् २८
स मोचयित्वा तानश्वान्परिचार्य च शास्त्रतः
स्वयं चैतान्समाश्वास्य रथोपस्थ उपाविशत् २९
दमयन्ती तु शोकार्ता दृष्ट्वा भाङ्गस्वरिं नृपम्
सूतपुत्रं च वार्ष्णेयं बाहुकं च तथाविधम् ३०
चिन्तयामास वैदर्भी कस्यैष रथनिस्वनः
नलस्येव महानासीन्न च पश्यामि नैषधम् ३१
वार्ष्णेयेन भवेन्नूनं विद्या सैवोपशिक्षिता
तेनास्य रथनिर्घोषो नलस्येव महानभूत् ३२
आहो स्विदृतुपर्णोऽपि यथा राजा नलस्तथा
ततोऽय रथनिर्घोषो नैषधस्येव लक्ष्यते ३३

एवं वितर्कयित्वा तु दमयन्ती विशां पते दूतीं प्रस्थापयामास नैषधान्वेषणे नृप ३४ इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ७१

द्विसप्ततितमोऽध्यायः
दमयन्त्युवाच
गच्छ केशिनि जानीहि क एष रथवाहकः
उपविष्टो रथोपस्थे विकृतो ह्रस्वबाहुकः १
अभ्येत्य कुशलं भद्रे मृदुपूर्वं समाहिता
पृच्छेथाः पुरुषं ह्येनं यथातत्त्वमनिन्दिते २
अत्र मे महती शङ्का भवेदेष नलो नृपः
तथा च मे मनस्तुष्टिर्हृदयस्य च निर्वृतिः ३
ब्रूयाश्चैनं कथान्ते त्वं पर्णादवचनं यथा
प्रतिवाक्यं च सुश्रोणि बुध्येथास्त्वमनिन्दिते ४
बृहदश्व उवाच
एवं समाहिता गत्वा दूती बाहुकमब्रवीत्
दमयन्त्यपि कल्याणी प्रासादस्थान्ववैक्षत ५
केशिन्युवाच
स्वागतं ते मनुष्येन्द्र कुशलं ते ब्रवीम्यहम्
दमयन्त्या वचः साधु निबोध पुरुषर्षभ ६
कदा वै प्रस्थिता यूयं किमर्थमिह चागताः
तत्त्वं ब्रूहि यथान्यायं वैदर्भी श्रोतुमिच्छति ७
बाहुक उवाच
श्रुतः स्वयंवरो राज्ञा कौसल्येन यशस्विना
द्वितीयो दमयन्त्या वै श्वोभूत इति भामिनि ८
श्रुत्वा तं प्रस्थितो राजा शतयोजनयायिभिः
हयैर्वातजवैर्मुख्यैरहमस्य च सारथिः ९
केशिन्युवाच
अथ योऽसौ तृतीयो वः स कुतः कस्य वा पुनः
त्वं च कस्य कथं चेदं त्वयि कर्म समाहितम् १०
बाहुक उवाच

पुण्यश्लोकस्य वै सूतो वार्ष्णेय इति विश्रुतः
स नले विद्रुते भद्रे भाङ्गस्वरिमुपस्थितः ११
अहमप्यश्वकुशलः सूदत्वे च सुनिष्ठितः
ऋतुपर्णेन सारथ्ये भोजने च वृतः स्वयम् १२
केशिन्युवाच
अथ जानाति वार्ष्णेयः क्व नु राजा नलो गतः
कथंचित्त्वयि वैतेन कथितं स्यात्तु बाहुक १३
बाहुक उवाच
इहैव पुत्रो निक्षिप्य नलस्याशुभकर्मणः
गतस्ततो यथाकामं नैष जानाति नैषधम् १४
न चान्यः पुरुषः कश्चिन्नलं वेत्ति यशस्विनि
गूढश्चरति लोकेऽस्मिन्नष्टरूपो महीपतिः १५
आत्मैव हि नलं वेत्ति या चास्य तदनन्तरा
न हि वै स्वानि लिगानि नलः शंसन्ति कर्हिचित् १६
केशिन्युवाच
योऽसावयोध्यां प्रथमं गतवान्ब्राह्मणस्तदा
इमानि नारीवाक्यानि कथयानः पुनः पुनः १७
क्व नु त्वं कितव छित्त्वा वस्त्रार्धं प्रस्थितो मम
उत्सृज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय १८
सा वै यथा समादिष्टा तत्रास्ते त्वत्प्रतीक्षिणी
दह्यमाना दिवारात्रं वस्त्रार्धेनाभिसंवृता १९
तस्या रुदन्त्याः सततं तेन दुःखेन पार्थिव
प्रसादं कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं प्रयच्छ च २०
तस्यास्तत्प्रियमाख्यानं प्रब्रवीहि महामते
तदेव वाक्यं वैदर्भी श्रोतुमिच्छत्यनिन्दिता २१
एतच्छ्रुत्वा प्रतिवचस्तस्य दत्तं त्वया किल
यत्पुरा तत्पुनस्त्वत्तो वैदर्भी श्रोतुमिच्छति २२
बृहदश्व उवाच
एवमुक्तस्य केशिन्या नलस्य कुरुनन्दन
हृदयं व्यथितं चासीदश्रुपूर्णे च लोचने २३
स निगृह्यात्मनो दुःखं दह्यमानो महीपतिः
बाष्पसंदिग्धया वाचा पुनरेवेदमब्रवीत् २४

वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायन्ति कुलस्त्रियः
आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः २५
रहिता भर्तृभिश्चैव न क्रुध्यन्ति कदाचन
प्राणांश्चारित्रकवचा धारयन्तीह सत्स्त्रियः २६
प्राणयात्रां परिप्रेप्सोः शकुनैर्हृतवाससः
आधिभिर्दह्यमानस्य श्यामा न क्रोद्धुमर्हति २७
सत्कृतासत्कृता वापि पतिं दृष्ट्वा तथागतम् भ्रष्टं राज्यं श्रिया हीनं क्षुधितं व्यसनाप्लुतम्
२८
एवं ब्रुवाणस्तद्वाक्यं नलः परमदुःखितः
न बाष्पमशकत्सोढुं प्ररुरोद च भारत २९
ततः सा केशिनी गत्वा दमयन्त्यै न्यवेदयत्
तत्सर्वं कथितं चैव विकारं चैव तस्य तम् ३०
इति श्रीमहाभारतने आरण्यकपर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा भृशं शोकपरायणा
शङ्कमाना नलं तं वै केशिनीमिदमब्रवीत् १
गच्छ केशिनि भूयस्त्वं परीक्षां कुरु बाहुके
अब्रुवाणा समीपस्था चरितान्यस्य लक्षय २
यदा च किंचित्कुर्यात्स कारणं तत्र भामिनि
तत्र संचेष्टमानस्य संलक्ष्यं तं विचेष्टितम् ३
न चास्य प्रतिबन्धेन देयोऽग्निरपि भामिनि
याचते न जलं देयं सम्यगत्वरमाणया ४
एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वं चरितं मे निवेदय
यच्चान्यदपि पश्येथास्तच्चाख्येयं त्वया मम ५
दमयन्त्यैवमुक्ता सा जगामाथाशु केशिनी
निशाम्य च हयज्ञस्य लिङ्गानि पुनरागमत् ६
सा तत्सर्वं यथावृत्तं दमयन्त्यै न्यवेदयत्
निमित्तं यत्तदा दृष्टं बाहुके दिव्यमानुषम् ७

केशिन्युवाच
दृढं शुच्युपचारोऽसौ न मया मानुषः क्वचित्
दृष्टपूर्वः श्रुतो वापि दमयन्ति तथाविधः ८
ह्रस्वमासाद्य संचारं नासौ विनमते क्वचित्
तं तु दृष्ट्वा यथासङ्गमुत्सर्पति यथासुखम्
संकटेऽप्यस्य सुमहद्विवरं जायतेऽधिकम् ९
ऋतुपर्णस्य चार्थाय भोजनीयमनेकशः
प्रेषितं तत्र राज्ञा च मांसं सुबहु पाशवम् १०
तस्य प्रक्षालनार्थाय कुम्भस्तत्रोपकल्पितः
स तेनावेक्षितः कुम्भः पूर्ण एवाभवत्तदा ११
ततः प्रक्षालनं कृत्वा समधिश्रित्य बाहुकः
तृणमुष्टिं समादाय आविध्यैनं समादधत् १२
अथ प्रज्वलितस्तत्र सहसा हव्यवाहनः
तदद्भुततमं दृष्ट्वा विस्मिताहमिहागता १३
अन्यच्च तस्मिन्सुमहदाश्चर्यं लक्षितं मया
यदग्निमपि संस्पृश्य नैव दह्यत्यसौ शुभे १४
छन्देन चोदकं तस्य वहत्यावर्जितं द्रुतम्
अतीव चान्यत्सुमहदाश्चर्यं दृष्टवत्यहम् १५
यत्स पुष्पाण्युपादाय हस्ताभ्यां ममृदे शनैः
मृद्यमानानि पाणिभ्यां तेन पुष्पाणि तान्यथ १६
भूय एव सुगन्धीनि हृषितानि भवन्ति च
एतान्यद्भुत कल्पानि हृषितानि भवन्ति च
एतान्यद्भुतकल्पानि दृष्ट्वाहं द्रुतमागता १७
बृहदश्व उवाच
दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा पुण्यश्लोकस्य चेष्टितम्
अमन्यत नलं प्राप्तं कर्मचेष्टाभिसूचितम् १८
सा शङ्कमाना भर्तारं नलं बाहुकरूपिणम्
केशिनीं श्लक्ष्णया वाचा रुदती पुनरब्रवीत् १९
पुनर्गच्छ प्रमत्तस्य बाहुकस्योपसंस्कृतम्
महानसाच्छृतं मांसं समादायैहि भामिनि २०
सा गत्वा बाहुके व्यग्रे तन्मांसमपकृष्य च अत्युष्णमेव त्वरिता तत्क्षणं प्रियकारिणी

दमयन्त्यै ततः प्रादात्केशिनी कुरुनन्दन २१
सोचिता नलसिद्धस्य मांसस्य बहुशः पुरा
प्राश्य मत्वा नलं सूदं प्राक्रोशद् भृशदुःखिता २२
वैक्लव्यं च परं गत्वा प्रक्षाल्य च मुखं ततः
मिथुनं प्रेषयामास केशिन्या सह भारत २३
इन्द्रसेनां सह भ्रात्रा समभिज्ञाय बाहुकः
अभिद्रुत्य ततो राजा परिष्वज्याङ्कमानयत् २४
बाहुकस्तु समासाद्य सुतौ सुरसुतोपमौ
भृशं दुःखपरीतात्मा सुस्वरं प्ररुरोद ह २५
नैषधो दर्शयित्वा तु विकारमसकृत्तदा
उत्सृज्य सहसा पुत्रौ केशिनीमिदमब्रवीत् २६
इदं सुसदृशं भद्रे मिथुनं मम पुत्रयोः
ततो दृष्ट्वैव सहसा वाष्पमुत्सृष्टवानहम् २७
बहुशः संपतन्तीं त्वां जनः शङ्केत दोषतः
वयं च देशातिथयो गच्छ भद्रे नमोऽस्तु ते २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
सर्वं विकारं दृष्ट्वा तु पुण्यश्लोकस्य धीमतः
आगत्य केशिनी क्षिप्रं दमयन्त्यै न्यवेदयत् १
दमयन्ती ततो भूयः प्रेषयामास केशिनीम्
मातुः सकाशं दुःखार्ता नलशङ्कासमुत्सुका २
परीक्षितो मे बहुशो बाहुको नलशङ्कया
रूपे मे संशयस्त्वेकः स्वयमिच्छामि वेदितुम् ३
स वा प्रवेश्यतां मातर्मां वानुज्ञातुमर्हसि
विदितं वाथ वाज्ञातं पितुर्मे संविधीयताम् ४
एवमुक्ता तु वैदर्भ्या सा देवी भीममब्रवीत्
दुहितुस्तमभिप्रायमन्वजानाच्च पार्थिवः ५
सा वै पित्राभ्यनुज्ञाता मात्रा च भरतर्षभ
नलं प्रवेशयामास यत्र तस्याः प्रतिश्रयः ६

तं तु दृष्ट्वा तथायुक्तं दमयन्ती नलं तदा
तीव्रशोकसमाविष्टा बभूव वरवर्णिनी ७
ततः काषायवसना जटिला मलपंकिनी
दमयन्ती महाराज बाहुकं वाक्यमब्रवीत् ८
दृष्ट पूर्वस्त्वया कश्चिद्धर्मज्ञो नाम बाहुक
सुप्तामुत्सृज्य विपिने गतो यः पुरुषः स्त्रियम् ९
अनागसं प्रियां भार्यां विजने श्रममोहिताम्
अपहाय तु को गच्छेत्पुण्यश्लोकमृते नलम् १०
किं नु तस्य मया कार्यमपराद्धं महीपतेः
यो मामुत्सृज्य विपिने गतवान्निद्रया हृताम् ११
साक्षाद्देवानपाहाय वृतो यः स मया पुरा
अनुव्रतां साभिकामां पुत्रिणीं त्यक्तवान्कथम् १२
अग्नौ पाणिगृहीतां च हंसानां वचने स्थिताम्
भविष्यामीति सत्यं च प्रतिश्रुत्य क्व तद्गतम् १३
दमयन्त्या ब्रुवन्त्यास्तु सर्वमेतदरिन्दम
शोकजं वारि नेत्राभ्यामसुखं प्रास्रवद्बहु १४
अतीव कृष्णताराभ्यां रक्तान्ताभ्यां जलं तु तत्
परिस्रवन्नलो दृष्ट्वा शोकार्त इदमब्रवीत् १५
मम राज्यं प्रनष्टं यन्नाहं तत्कृतवान्स्वयम्
कलिना तत्कृतं भीरु यच्च त्वामहमत्यजम् १६
त्वया तु धर्मभृच्छ्रेष्ठे शापेनाभिहतः पुरा
वनस्थया दुःखितया शोचन्त्या मां विवाससम् १७
स मच्छरीरे त्वच्छापाद्दह्यमानोऽवसत्कलि
त्वच्छापदग्धः सततं सोऽग्नाविव समाहितः १८
मम च व्यवसायेन तपसा चैव निर्जितः
दुःखस्यान्तेन चानेन भवितव्यं हि नौ शुभे १९
विमुच्य मां गतः पापः स ततोऽहमिहागतः
त्वदर्थं विपुलश्रोणि न हि मेऽन्यत्प्रयोजनम् २०
कथं तु नारी भर्तारमनुरक्तमनुव्रतम्
उत्सृज्य वरयेदन्यं यथा त्वं भीरु कर्हिचित् २१
दूताश्चरन्ति पृथिवीं कृत्स्नां नृपतिशासनात्
भैमी किल स्म भर्तारं द्वितीयं वरयिष्यति २२

स्वैरवृत्ता यथाकाममनुरूपमिवात्मनः
श्रुत्वैव चैवं त्वरितो भाङ्गस्वरिरुपस्थितः २३
दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा नलस्य परिदेवितम्
प्राञ्जलिर्वेपमाना च भीता वचनमब्रवीत् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ७४

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः
दमयन्त्युवाच
न मामर्हसि कल्याण पापेन परिशङ्कितुम्
मया हि देवानुत्सृज्य वृतस्त्वं निषधाधिप १
तवाभिगमनार्थं तु सर्वतो ब्राह्मणाः गताः
वाक्यानि मम गाथाभिर्गायमाना दिशो दश २
ततस्त्वां ब्राह्मणो विद्वान्पर्णादो नाम पार्थिव
अभ्यगच्छत्कोसलायामृतुपर्णनिवेशने ३
तेन वाक्ये हृते सम्यक्प्रतिवाक्ये तथाहृते
उपायोऽय मया दृष्टो नैषधानयने तव ४
त्वामृते न हि लोकेऽन्य एकाह्ना पृथिवीपते
समर्थो योजनशतं गन्तुमश्वैर्नराधिप ५
तथा चेमौ महीपाल भजेऽह चरणौ तव
यथा नासत्कृतं किंचिन्मनसापि चराम्यहम् ६
अयं चरति लोकेऽस्मिन्भूतसाक्षी सदागतिः
एष मुञ्चतु मे प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ७
तथा चरति तिग्मांशुः परेण भुवनं सदा
स विमुञ्चतु मे प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ८
चन्द्रमाः सर्वभूतानामन्तश्चरति साक्षिवत्
स विमुञ्चतु मे प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ९
एते देवास्त्रयः कृत्स्नं त्रैलोक्यं धारयन्ति वै
विब्रुवन्तु यथासत्यमेते वाद्य त्यजन्तु माम् १०
एवमुक्ते ततो वायुरन्तरिक्षादभाषत
नैषा कृतवती पापं नल सत्यं ब्रवीमि ते ११
राजञ्शीलनिधिः स्फीतो दमयन्त्या सुरक्षितः

साक्षिणो रक्षिणश्चास्या वयं त्रीन्परिवत्सरान् १२
उपायो विहितश्चायं त्वदर्थमतुलोऽनया
न ह्येकाह्ना शतं गन्ता त्वदृतेऽन्य पुमानिह १३
उपपन्ना त्वया भैमी त्वं च भैम्या महीपते
मात्र शङ्का त्वया कार्या संगच्छ सह भार्यया १४
तथा ब्रुवति वायौ तु पुष्पवृष्टिः पपात ह
देवदुन्दुभयो नेदुर्ववौ च पवनः शिवः १५
तदद्भुततमं दृष्ट्वा नलो राजाथ भारत
दमयन्त्यां विशङ्कां तां व्यपाकर्षदरिन्दमः १६
ततस्तद्वस्त्रमरजः प्रावृणोद्वसुधाधिपः
संस्मृत्य नागराजानं ततो लेभे वपुः स्वकम् १७
स्वरूपिणं तु भर्तारं दृष्ट्वा भीमसुता तदा
प्राक्रोशदुच्चैरालिङ्ग्य पुण्यश्लोकमनिन्दिता १८
भैमीमपि नलो राजा भ्राजमानो यथा पुरा
सस्वजे स्वसुतौ चापि यथावत्प्रत्यनन्दत १९
ततः स्वोरसि विन्यस्य वक्त्रं तस्य शुभानना
परीता तेन दुःखेन निशश्वासायतेक्षणा २०
तथैव मलदिग्धाङ्गी परिष्वज्य शुचिस्मिता
सुचिरं पुरुषव्याघ्रं तस्थौ साश्रुपरिप्लुता २१
ततः सर्वं यथावृत्तं दमयन्त्या नलस्य च
भीमायाकथयत्प्रीत्या वैदर्भ्या जननी नृप २२
ततोऽब्रवीन्महाराजः कृतशौचमहं नलम्
दमयन्त्या सहोपेतं काल्यं द्रष्टा सुखोषितम् २३
ततस्तौ सहितौ रात्रिं कथयन्तौ पुरातनम्
वने विचरितं सर्वमूषतुर्मुदितौ नृप २४
स चतुर्थे ततो वर्षे संगम्य सह भार्यया
सर्वकामैः सुसिद्धार्थो लब्धवान्परमां मुदम् २५
दमयन्त्यपि भर्तारमवाप्याप्यापिता भृशम्
अर्धसंजातसस्येव तोयं प्राप्य वसुन्धरा २६
सैवं समेत्य व्यपनीततन्द्री शान्तज्वरा हर्षविवृद्धसत्त्वा
रराज भैमी समवाप्तकामा शीतांशुना रात्रिरिवोदितेन

२७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ७५

षट्सप्ततितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
अथ तां व्युषितो रात्रिं नलो राजा स्वलंकृतः
वैदर्भ्या सहितः काल्यं ददर्श वसुधाधिपम् १
ततोऽभिवादयामास प्रयतः श्वशुरं नलः
तस्यानु दमयन्ती च ववन्दे पितरं शुभा २
तं भीमः प्रतिजग्राह पुत्रवत्परया मुदा
यथार्हं पूजयित्वा च समाश्वासयत प्रभुः
नलेन सहितां तत्र दमयन्तीं पतिव्रताम् ३
तामर्हणां नलो राजा प्रतिगृह्य यथाविधि
परिचर्यां स्वकां तस्मै यथावत्प्रत्यवेदयत् ४
ततो बभूव नगरे सुमहान्हर्षनिस्वनः
जनस्य संप्रहृष्टस्य नलं दृष्ट्वा तथातगम् ५
अशोभयच्च नगरं पताकाध्वजमालिनम्
सिक्तसंमृष्टपुष्पाढ्या राजमार्गाः कृतास्तदा ६
द्वारि द्वारि च पौराणां पुष्पभङ्गः प्रकल्पितः
अर्चितानि च सर्वाणि देवतायतनानि च ७
ऋतुपर्णोऽपि शुश्राव बाहुकच्छद्मिनं नलम्
दमयन्त्या समायुक्तं जहृषे च नराधिपः ८
तमानाय्य नलो राजा क्षमयामास पार्थिवम्
स च तं क्षमयामास हेतुभिर्बुद्धिसंमतः ९
स सत्कृतो महीपालो नैषधं विस्मयान्वितः
दिष्ट्या समेतो द्वारैः स्वैर्भवानित्यभ्यनन्दत १०
कच्चित्तु नापराधं ते कृतवानस्मि नैषध
अज्ञातवासं वसतो मद्गृहे निषधाधिप ११
यदि वा बुद्धिपूर्वाणि यद्यबुद्धानि कानिचित्
मया कृतान्यकार्याणि तानि मे क्षन्तुमर्हसि १२
नल उवाच

न मेऽपराधं कृतवांस्त्वं स्वल्पमपि पार्थिव
कृतेऽपि च न मे कोपः क्षन्तव्यं हि मया तव १३
पूर्वं ह्यपि सखा मेऽसि संबन्धी च नराधिप
अतः उर्ध्वं तु भूयस्त्वं प्रीतिमाहर्तुमर्हसि १४
सर्वकामैः सुविहितः सुखमस्म्युषितस्त्वयि
न तथा स्वगृहे राजन्यथा तव गृहे सदा १५
इदं चैव हयज्ञानं त्वदीयं मयि तिष्ठति
तदुपाकर्तुमिच्छामि मन्यसे यदि पार्थिव १६
बृहदश्व उवाच
एवमुक्त्वा ददौ विद्यामृतुपर्णाय नैषधः
स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा १७
ततो गृह्याश्वहृदयं तदा भाङ्गस्वरिर्नृपः
सूतमन्यमुपादाय ययौ स्वपुरमेव हि १८
ऋतुपर्णे प्रतिगते नलो राजा विशां पते
नगरे कुण्डिने कालं नातिदीर्घमिवावसत् १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ७६

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
स मासमुष्य कौन्तेय भीममामन्त्र्य नैषधः
पुरादल्पपरीवारो जगाम निषधान्प्रति १
रथेनैकेन शुभ्रेण दन्तिभिः परिषोडशैः
पञ्चाशद्भिर्हयैश्चैव षट्शतैश्च पदातिभिः २
स कम्पयन्निव महीं त्वरमाणो महीपतिः
प्रविवेशातिसंरब्धस्तरसैव महामनाः ३
ततः पुष्करमासाद्य वीरसेनसुतो नलः
उवाच दीव्याव पुनर्बहु वित्तं मयार्जितम् ४
दमयन्ती च यच्चान्यन्मया वसु समर्जितम्
एष वै मम संन्यासस्तव राज्यं तु पुष्कर ५
पुनः प्रवर्ततां द्यूतमिति मे निश्चिता मतिः
एकपाणेन भद्रं ते प्राणयोश्च पणावहे ६

जित्वा परस्वमाहृत्य राज्यं वा यदि वा वसु
प्रतिपाणः प्रदातव्यः परं हि धनमुच्यते ७
न चेद्वाञ्छसि तद्द्यूतं युद्धद्यूतं प्रवर्तताम्
द्वैरथेनास्तु वै शान्तिस्तव वा मम वा नृप ८
वंशभोज्यमिदं राज्यं मार्गितव्यं यथा तथा
येन तेनाप्युपायेन वृद्धानामिति शासनम् ९
द्वयोरेकतरे बुद्धिः क्रियतामद्य पुष्कर
कैतवेनाक्षवत्यां वा युद्धे वा नम्यतां धनुः १०
नैषधेनैवमुक्तस्तु पुष्करः प्रहसन्निव
ध्रुवमात्मजयं मत्वा प्रत्याह पृथिवीपतिम् ११
दिष्ट्या त्वयार्जितं वित्तं प्रतिपाणाय नैषध
दिष्ट्या च दुष्कृतं कर्म दमयन्त्याः क्षयं गतम्
दिष्ट्या च ध्रियसे राजन्सदारोऽरिनिबर्हण १२
धनेनानेन वैदर्भी जितेन समलंकृता
मामुपस्थास्यति व्यक्तं दिवि शक्रमिवाप्सराः १३
नित्यशो हि स्मरामि त्वां प्रतीक्षामि च नैषध
देवने च मम प्रीतिर्न भवत्यसुहृद्गणैः १४
जित्वा त्वद्य वरारोहां दमयन्तीमनिन्दिताम्
कृतकृत्यो भविष्यामि सा हि मे नित्यशो हृदि १५
श्रुत्वा तु तस्य ता वाचो बह्वबद्धप्रलापिनः
इयेष स शिरश्छेत्तुं खड्गेन कुपितो नलः १६
स्मयंस्तु रोषताम्राक्षस्तमुवाच ततो नृपः
पणावः किं व्याहरसे जित्वा वै व्याहरिष्यसि १७
ततः प्रावर्तत द्यूतं पुष्करस्य नलस्य च
एकपाणेन भद्रं ते नलेन स पराजितः
सरत्नकोशनिचयः प्राणेन पणितोऽपि च १८
जित्वा च पुष्करं राजा प्रहसन्निदमब्रवीत्
मम सर्वमिदं राज्यमव्यग्रं हतकण्टकम् १९
वैदर्भी न त्वया शक्या राजापसद वीक्षितुम्
तस्यास्त्वं सपरीवारो मूढ दासत्वमागतः २०
न तत्त्वया कृतं कर्म येनाहं निर्जितः पुरा कलिना तत्कृतं कर्म त्वं तु मूढ न बुध्यसे

नाहं परकृतं दोषं त्वय्याधास्ये कथंचन २१
यथासुखं त्वं जीवस्व प्राणानभ्युत्सृजामि ते
तथैव च मम प्रीतिस्त्वयि वीर न संशयः २२
सौभ्रात्रं चैव मे त्वत्तो न कदाचित्प्रहास्यति
पुष्कर त्वं हि मे भ्राता संजीवस्व शतं समाः २३
एवं नलः सान्त्वयित्वा भ्रातरं सत्यविक्रमः
स्वपुरं प्रेषयामास परिष्वज्य पुनः पुनः २४
सान्त्वितो नैषधेनैवं पुष्करः प्रत्युवाच तम्
पुण्यश्लोकं तदा राजन्नभिवाद्य कृताञ्जलि २५
कीर्तिरस्तु तवाक्षय्या जीव वर्षायुतं सुखी
यो मे वितरसि प्राणानधिष्ठानं च पार्थिव २६
स तथा सत्कृतो राज्ञा मासमुष्य तदा नृपः
प्रययौ पुष्करो हृष्टः स्वपुरं स्वजनावृतः २७
महत्या सेनया राजन्विनीतैः परिचारकैः
भ्राजमान इवादित्यो वपुषा पुरुषर्षभ २८
प्रस्थाप्य पुष्करं राजा वित्तवन्तमनामयम्
प्रविवेश पुरं श्रीमानत्यर्थमुपशोभितम्
प्रविश्य सान्त्वयामास पौरांश्च निषधाधिपः २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ७७

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः
बृहदश्व उवाच
प्रशान्ते तु पुरे हृष्टे संप्रवृत्ते महोत्सवे
महत्या सेनया राजा दमयन्तीमुपानयत् १
दमयन्तीमपि पिता सत्कृत्य परवीरहा
प्रस्थापयदमेयात्मा भीमो भीपराक्रमः २
आगतायां तु वैदर्भ्यां सपुत्रायां नलो नृपः
वर्तयामास मुदितो देवराडिव नन्दने ३
तथा प्रकाशतां यातो जम्बुद्वीपेऽथ राजसु
पुनः स्वे चावसद्राज्ये प्रत्याहृत्य महायशाः ४
ईजे च विविधैर्यज्ञैर्विधिवत्स्वाप्तदक्षिणैः

तथा त्वमपि राजेन्द्र ससुहृद्वक्ष्यसेऽचिरात् ५
दुःखमेतादृशं प्राप्तो नलः परपुरञ्जयः
देवनेन नरश्रेष्ठ सभार्यो भरतर्षभ ६
एकाकिनैव सुमहन्नलेन पृथिवीपते
दुःखमासादितं घोरं प्राप्तश्चाभ्युदयः पुनः ७
त्वं पुनर्भ्रातृसहितः कृष्णया चैव पाण्डव
रमसेऽस्मिन्महारण्ये धर्ममेवानुचिन्तयन् ८
ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः
नित्यमन्वास्यसे राजंस्तत्र का परिदेवना ९
इतिहासमिमं चापि कलिनाशनमुच्यते
शक्यमाश्वासितुं श्रुत्वा त्वद्विधेन विशां पते १०
अस्थिरत्वं च संचिन्त्य पुरुषार्थस्य नित्यदा
तस्याये च व्यये चैव समाश्वसिहि मा शुचः ११
ये चेदं कथयिष्यन्ति नलस्य चरितं महत्
श्रोष्यन्ति चाप्यभीक्ष्णं वै
नालक्ष्मीस्तान्भजिष्यति
अर्थास्तस्योपपत्स्यन्ते धन्यतां च गमिष्यति १२
इतिहासमिमं श्रुत्वा पुराणं शश्वदुत्तमम्
पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चैव वेत्स्यते नृषु
चाग्र्यताम्
अरोगः प्रीतिमांश्चैव भविष्यति न संशयः १३
भयं पश्यसि यच्च त्वमाह्वयिष्यति मां पुनः
अक्षज्ञ इति तत्तेऽह नाशयिष्यामि पार्थिव १४
वेदाक्षहृदयं कृत्स्नमहं सत्यपराक्रम
उपपद्यस्व कौन्तेय प्रसन्नोऽह ब्रवीमि ते १५
वैशम्पायन उवाच
ततो हृष्टमना राजा बृहदश्वमुवाच ह
भगवन्नक्षहृदयं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः १६
ततोऽक्षहृदयं प्रादात्पाण्डवाय महात्मने
दत्त्वा चाश्वशिरोऽगच्छदुपस्प्रष्टुं महातपाः १७
बृहदश्वे गते पार्थमश्रौषीत्सव्यसाचिनम्
वर्तमानं तपस्युग्रे वायुभक्षं मनीषिणम् १८

ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यः संपतद्भ्यस्ततस्ततः
तीर्थशैलवनेभ्यश्च समेतेभ्यो दृढव्रतः १९
इति पार्थो महाबाहुर्दुरापं तप आस्थितः
न तथा दृष्टपूर्वोऽन्य कश्चिदुग्रतपा इति २०
यथा धनञ्जयः पार्थस्तपस्वी नियतव्रतः
मुनिरेकचरः श्रीमान्धर्मो विग्रहवानिव २१
तं श्रुत्वा पाण्डवो राजंस्तप्यमानं महावने
अन्वशोचत कौन्तेयः प्रियं वै भ्रातरं जयम् २२
दह्यमानेन तु तदा शरणार्थी महावने ब्राह्मणान्विविधज्ञानान्पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ७८

एकोनाशीतितमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
भगवन्काम्यकात्पार्थे गते मे प्रपितामहे
पाण्डवाः किमकुर्वन्त तमृते सव्यसाचिनम् १
स हि तेषां महेष्वासो गतिरासीदनीकजित्
आदित्यानां यथा विष्णुस्तथैव प्रतिभाति मे २
तेनेन्द्रसमवीर्येण सङ्ग्रामेष्वनिवर्तिना
विनाभूता वने वीराः कथमासन्पितामहाः ३
वैशम्पायन उवाच
गते तु काम्यकात्तात पाण्डवे सव्यसाचिनि
बभूवुः कौरवेयास्ते दुःखशोकपरायणाः ४
आक्षिप्तसूत्रा मणयश्छिन्नपक्षा इव द्विजाः
अप्रीतमनसः सर्वे बभूवुरथ पाण्डवाः ५
वनं तु तदभूत्तेन हीनमक्लिष्टकर्मणा
कुबेरेण यथा हीनं वनं चैत्ररथं तथा ६
तमृते पुरुषव्याघ्रं पाण्डवा जनमेजय
मुदमप्राप्नुवन्तो वै काम्यके न्यवसंस्तदा ७
ब्राह्मणार्थे पराक्रान्ताः

शुद्धैर्बाणैर्महारथाः
निघ्नन्तो भरतश्रेष्ठ मेध्यान्बहुविधान्मृगान् ८
नित्यं हि पुरुषव्याघ्रा वन्याहारमरिन्दमाः
विप्रसृत्य समाहृत्य ब्राह्मणेभ्यो न्यवेदयन् ९
एवं ते न्यवसंस्तत्र सोत्कण्ठाः पुरुषर्षभाः
अहृष्टमनसः सर्वे गते राजन्धनञ्जये १०
अथ विप्रोषितं वीरं पाञ्चाली मध्यमं पतिम्
स्मरन्ती पाण्डवश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ११
योऽजुनेनाऽजुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बहुबाहुना
तमृते पाण्डवश्रेष्ठं वनं न प्रतिभाति मे
शून्यामिव च पश्यामि तत्र तत्र महीमिमाम् १२
बह्वाश्चर्यमिदं चापि वनं कुसुमितद्रुमम्
न तथा रमणीयं मे तमृते सव्यसाचिनम् १३
नीलाम्बुदसमप्रख्यं मत्तमातङ्गविक्रमम्
तमृते पुण्डरीकाक्षं काम्यकं नातिभाति मे १४
यस्य स्म धनुषो घोषः श्रूयतेऽशनिनिस्वनः
न लभे शर्म तं राजन्स्मरन्ती सव्यसाचिनम् १५
तथा लालप्यमानां तां निशम्य परवीरहा
भीमसेनो महाराज द्रौपदीमिदमब्रवीत् १६
मनःप्रीतिकरं भद्रे यद्ब्रवीषि सुमध्यमे
तन्मे प्रीणाति हृदयममृतप्राशनोपमम् १७
यस्य दीर्घौ समौ पीनौ भुजौ परिघसंनिभौ
मौर्वीकृतकिणौ वृत्तौ खङ्गायुधगदाधरौ १८
निष्काङ्गदकृतापीडौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ
तमृते पुरुषव्याघ्रं नष्टसूर्यमिदं वनम् १९
यमाश्रित्य महाबाहुं पाञ्चालाः कुरवस्तथा
सुराणामपि यत्तानां पृतनासु न बिभ्यति २०
यस्य बाहू समाश्रित्य वयं सर्वे महात्मनः
मन्यामहे जितानाजौ परान्प्राप्तां च मेदिनीम् २१
तमृते फल्गुनं वीरं न लभे काम्यके धृतिम्
शून्यामिव च पश्यामि तत्र तत्र महीमिमाम् २२
नकुल उवाच

य उदीचीं दिशं गत्वा जित्वायुधि महाबलान्
गन्धर्वमुख्याञ्शतशो हयाँ ल्लेभे स वासविः २३
राजंस्तित्तिरिकल्माषाञ्श्रीमाननिलरंहसः
प्रादाद्भ्रात्रे प्रियः प्रेम्णा राजसूये
महाक्रतौ २४
तमृते भीमधन्वानं भीमादवरजं वने
कामये काम्यके वासं नेदानीममरोपमम् २५
सहदेव उवाच
यो धनानि च कन्याश्च युधि जित्वा महारथान्
आजहार पुरा राज्ञे राजसूये महाक्रतौ २६
यः समेतान्मृधे जित्वा यादवानमितद्युतिः
सुभद्रामाजहारैको वासुदेवस्य संमते २७
तस्य जिष्णोर्बृसीं दृष्ट्वा शून्यामुपनिवेशने
हृदयं मे महाराज न शाम्यति कदाचन २८
वनादस्माद्विवासं तु रोचयेऽहमरिन्दम
न हि नस्तमृते वीरं रमणीयमिदं वनम् २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ७९

अशीतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धनञ्जयोत्सुकास्ते तु वने तस्मिन्महारथाः
न्यवसन्त महाभागा द्रौपद्या सह पाणडवाः १
अथापश्यन्महात्मानं देवर्षिं तत्र नारदम्
दीप्यमानं श्रिया ब्राह्म्या दीप्ताग्निसमतेजसम् २
स तैः परिवृतः श्रीमान्भ्रातृभिः कुरुसत्तमः
विबभावतिदीप्तौजा देवैरिव शतक्रतुः ३
यथा च वेदान्सावित्री याज्ञसेनी तथा सती
न जहौ धर्मतः पार्थान्मेरुमर्कप्रभा यथा ४
प्रतिगृह्य तु तां पूजां नारदो भगवानृषिः
आश्वासयद्धर्मसुतं युक्तरूपमिवानघ ५
उवाच च महात्मानं धर्मराजं युधिष्ठिरम्

ब्रूहि धर्मभृतां श्रेष्ठ केनार्थः किं ददामि ते ६
अथ धर्मसुतो राजा प्रणम्य भ्रातृभिः सह
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं नारदं देवसंमितम् ७
त्वयि तुष्टे महाभाग सर्वलोकाभिपूजिते
कृतमित्येव मन्येऽह प्रसादात्तव सुव्रत ८
यदि त्वहमनुग्राह्यो भ्रातृभिः सहितोऽनघ
संदेहं मे मुनिश्रेष्ठ हृदिस्थं छेत्तुमर्हसि ९
प्रदक्षिणं यः कुरुते पृथिवीं तीर्थतत्परः
किं फलं तस्य कार्त्स्न्येन
तद्ब्रह्मन्वक्तुमर्हसि १०
नारद उवाच
शृणु राजन्नवहितो यथा भीष्मेण भारत
पुलस्त्यस्य सकाशाद्वै सर्वमेतदुपश्रुतम् ११
पुरा भागीरथीतीरे भीष्मो धर्मभृतां वरः
पित्र्यं व्रतं समास्थाय न्यवसन्मुनिवत्तदा १२
शुभे देशे महाराज पुण्ये देवर्षिसेविते
गङ्गाद्वारे महातेजा देवगन्धर्वसेविते १३
स पितॄंस्तर्पयामास देवांश्च परमद्युतिः
ऋषींश्च तोषयामास विधिदृष्टेन कर्मणा १४
कस्यचित्त्वथ कालस्य जपन्नेव महातपाः
ददर्शाद्भुतसंकाशं पुलस्त्यमृषिसत्तमम् १५
स तं दृष्ट्वोग्रतपसं दीप्यमानमिव श्रिया
प्रहर्षमतुलं लेभे विस्मयं परमं ययौ १६
उपस्थितं महाराज पूजयामास भारत
भीष्मो धर्मभृतां श्रेष्ठो विधिदृष्टेन कर्मणा १७
शिरसा चार्घ्यमादाय शुचिः प्रयतमानसः
नाम संकीर्तयामास तस्मिन्ब्रह्मर्षिसत्तमे १८
भीष्मोऽहमस्मि भद्रं ते दासोऽस्मि तव सुव्रत
तव संदर्शनादेव मुक्तोऽह सर्वकिल्बिषैः १९
एवमुक्त्वा महाराज भीष्मो धर्मभृतां वरः
वाग्यतः प्राञ्जलिर्भूत्वा तूष्णीमासीद्युधिष्ठिर २०

तं दृष्ट्वा नियमेनाथ स्वाध्यायाम्नायकर्शितम्
भीष्मं कुरुकुलश्रेष्ठं मुनिः प्रीतमनाभवत् २१
पुलस्त्य उवाच
अनेन तव धर्मज्ञ प्रश्रयेण दमेन च
सत्येन च महाभाग तुष्टोऽस्मि तव सर्वशः २२
यस्येदृशस्ते धर्मोऽय पितृभक्त्याश्रितोऽनघ
तेन पश्यसि मां पुत्र प्रीतिश्चापि मम त्वयि २३
अमोघदर्शी भीष्माहं ब्रूहि किं करवाणि ते
यद्वक्ष्यसि कुरुश्रेष्ठ तस्य दातास्मि तेऽनघ २४
भीष्म उवाच
प्रीते त्वयि महाभाग सर्वलोकाभिपूजिते
कृतमित्येव मन्येऽह यदहं दृष्टवान्प्रभुम् २५
यदि त्वहमनुग्राह्यस्तव धर्मभृतां वर
वक्ष्यामि हृत्स्थं संदेहं तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि
२६
अस्ति मे भगवन्कश्चित्तीर्थेभ्यो धर्मसंशयः
तमहं श्रोतुमिच्छामि पृथक्संकीर्तितं त्वया २७
प्रदक्षिणं यः पृथिवीं करोत्यमितविक्रम
किं फलं तस्य विप्रर्षे तन्मे ब्रूहि तपोधन २८
पुलस्त्य उवाच
हन्त तेऽह प्रवक्ष्यामि यदृषीणां परायणम्
तदेकाग्रमनास्तात शृणु तीर्थेषु यत्फलम् २९
यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम्
विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ३०
प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टो नियतः शुचिः
अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ३१
अकल्कको निरारम्भो लघ्वाहारो जितेंद्रियः
विमुक्तः सर्वदोषैर्यः स तीर्थफलमश्नुते ३२
अक्रोधनश्च राजेन्द्र सत्यशीलो दृढव्रतः
आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमश्नुते ३३
ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता वेदेष्विह यथाक्रमम्
फलं चैव यथातत्त्वं प्रेत्य चेह च सर्वशः ३४

न ते शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं महीपते
बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः ३५
प्राप्यन्ते पार्थिवैरेते समृद्धैर्वा नरैः
क्वचित्
नार्थन्यूनोपकरणैरेकात्मभिरसंहितैः ३६
यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं नरेश्वर
तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तं निबोध युधां वर ३७
ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम
तीर्थाभिगमनं पुण्यं यज्ञैरपि विशिष्यिते ३८
अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च
अदत्त्वा काञ्चनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते ३९
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः
न तत्फलमवाप्नोति तीर्थाभिगमनेन यत् ४०
नृलोके देवदेवस्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
पुष्करं नाम विख्यातं महाभागः समाविशेत् ४१
दश कोटिसहस्राणि तीर्थानां वै महीपते
सांनिध्यं पुष्करे येषां त्रिसन्ध्यं कुरुनन्दन ४२
वसवो रुद्राः साध्याश्च समरुद्गणाः
गन्धर्वाप्सरसश्चैव नित्यं संनिहिता विभो ४३
यत्र देवास्तपस्तप्त्वा दैत्या ब्रह्मर्षयस्तथा
दिव्ययोगा महाराज पुण्येन महतान्विताः ४४
मनसाप्यभिकामस्य पुष्कराणि मनस्विनः
पूयन्ते सर्वपापानि नाकपृष्ठे च पूज्यते ४५
तस्मिंस्तीर्थे महाभाग नित्यमेव पितामहः
उवास परमप्रीतो देवदानवसंमतः ४६
पुष्करेषु महाभाग देवाः सर्षिपुरोगमाः
सिद्धिं समभिसंप्राप्ताः पुण्येन महतान्विताः ४७
तत्राभिषेकं यः कुर्यात्पितृदेवार्चने रतः
अश्वमेधं दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ४८
अप्येकं भोजयेद्विप्रं पुष्करारण्यमाश्रितः
तेनासौ कर्मणा भीष्म प्रेत्य चेह च मोदते ४९
शाकमूलफलैर्वापि येन वर्तयते स्वयम्

तद्वै दद्याद्ब्राह्मणाय श्रद्धावाननसूयकः
तेनैव प्राप्नुयात्प्राज्ञो हयमेधफलं नरः ५०
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा राजसत्तम
न वियोनिं व्रजन्त्येते स्नातास्तीर्थे महात्मनः ५१
कार्तिक्यां तु विशेषेण योऽभिगच्छेत पुष्करम्
फलं तत्राक्षयं तस्य वर्धते भरतर्षभ ५२
सायं प्रातः स्मरेद्यस्तु पुष्कराणि कृताञ्जलि
उपस्पृष्टं भवेत्तेन सर्वतीर्थेषु भारत
प्राप्नुयाच्च नरो लोकान्ब्रह्मणः सदनेऽक्षयान् ५३
जन्मप्रभृति यत्पापं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा
पुष्करे स्नातमात्रस्य सर्वमेव प्रणश्यति ५४
यथा सुराणां सर्वेषामादिस्तु मधुसूदनः
तथैव पुष्करं राजंस्तीर्थानामादिरुच्यते ५५
उष्य द्वादश वर्षाणि पुष्करे नियतः शुचिः
क्रतून्सर्वानवाप्नोति ब्रह्मलोकं च गच्छति ५६
यस्तु वर्षशतं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते
कार्तिकीं वा वसेदेकां पुष्करे सममेव तत् ५७
दुष्करं पुष्करं गन्तुं दुष्करं पुष्करे तपः
दुष्करं पुष्करे दानं वस्तुं चैव सुदुष्करम् ५८
उष्य द्वादशरात्रं तु नियतो नियताशनः
प्रदिक्षिणमुपावृत्तो जम्बूमार्गं समाविशेत् ५९
जम्बूमार्गं समाविश्य देवर्षिपितृसेवितम्
अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ६०
तत्रोष्य रजनीः पञ्च षष्ठकालक्षमी नरः
न दुर्गतिमवाप्नोति सिद्धिं प्राप्नोति चोत्तमाम्
६१
जम्बूमार्गादुपावृत्तो गच्छेत्तण्डुलिकाश्रमम्
न दुर्गतिमवाप्नोति स्वर्गलोके च पूज्यते ६२
अगस्त्यसर आसाद्य पितृदेवार्चने रतः
त्रिरात्रोपोषितो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ६३
शाकवृत्तिः फलैर्वापि कौमारं विन्दते पदम्
कण्वाश्रमं समासाद्य श्रीजुष्टं लोकपूजितम् ६४

धर्मारण्यं हि तत्पुण्यमाद्यं च भरतर्षभ
यत्र प्रविष्टमात्रो वै पापेभ्यो विप्रमुच्यते ६५
अर्चयित्वा पितॄन्देवान्नियतो नियताशनः
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ६६
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा ययातिपतनं व्रजेत्
हयमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति तत्र वै ६७
महाकालं ततो गच्छेन्नियतो नियताशनः
कोटितीर्थमुपस्पृश्य हयमेधफलं लभेत् ६८
ततो गच्छेत धर्मज्ञ पुण्यस्थानमुमापतेः
नाम्ना भद्रवटं नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ६९
तत्राभिगम्य चेशानं गोसहस्रफलं लभेत्
महादेवप्रसादाच्च गाणपत्यमवाप्नुयात् ७०
नर्मदामथ चासाद्य नदीं त्रैलोक्यविश्रुताम्
तर्पयित्वा पितॄन्देवानग्निष्टोमफलं लभेत् ७१
दक्षिणं सिन्धुमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः
अग्निष्टोममवाप्नोति विमानं चाधिरोहति ७२
चर्मण्वतीं समासाद्य नियतो नियताशनः
रन्तिदेवाभ्यनुज्ञातो अग्निष्टोमफलं लभेत् ७३
ततो गच्छेत धर्मज्ञ हिमवत्सुतमर्बुदम्
पृथिव्यां यत्र वै छिद्रं पूर्वमासीद्युधिष्ठिर ७४
तत्राश्रमो वसिष्ठस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ७५
पिङ्गातीर्थमुपस्पृश्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः
कपिलानां नरव्याघ्र शतस्य फलमश्नुते ७६
ततो गच्छेत धर्मज्ञ प्रभासं लोकविश्रुतम्
यत्र संनिहितो नित्यं स्वयमेव हुताशनः
देवतानां मुखं वीर अनलोऽनिलसारथिः ७७
तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ७८
ततो गत्वा सरस्वत्याः सागरस्य च संगमे
गोसहस्रफलं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते
दीप्यमानोऽग्निवन्नित्यं प्रभया भरतर्षभ ७९

त्रिरात्रमुषितस्तत्र तर्पयेत्पितृदेवताः
प्रभासते यथा सोमो अश्वमेधं च विन्दति ८०
वरदानं ततो गच्छेत्तीर्थं भरतसत्तम
विष्णोर्दुर्वाससा यत्र वरो दत्तो युधिष्ठिर
वरदाने नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ८१
ततो द्वरावतीं गच्छेन्नियतो नियताशनः
पिण्डारके नरः स्नात्वा लभेद्बहु सुवर्णकम् ८२
तस्मिंस्तीर्थे महाभाग पद्मलक्षणलक्षिताः
अद्यापि मुद्रा दृश्यन्ते तदद्भुतमरिन्दम ८३
त्रिशूलाङ्कानि पद्मानि दृश्यन्ते कुरुनन्दन
महादेवस्य सान्निध्यं तत्रैव भरतर्षभ ८४
सागरस्य च सिन्धोश्च संगमं प्राप्य भारत
तीर्थे सलिलराजस्य स्नात्वा प्रयतमानसः ८५
तर्पयित्वा पितॄन्देवानृषींश्च भरतर्षभ
प्राप्नोति वारुणं लोकं दीप्यमानः स्वतेजसा ८६
शंकुकर्णेश्वरं देवमर्चयित्वा युधिष्ठिर
अश्वमेधं दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ८७
प्रदक्षिणमुपावृत्य गच्छेत भरतर्षभ
तीर्थं कुरुवरश्रेष्ठ त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
दृमीति नाम्ना विख्यातं सर्वपापप्रमोचनम् ८८
तत्र ब्रह्मादयो देवा उपासन्ते महेश्वरम्
तत्र स्नात्वार्चयित्वा च रुद्रं देवगणैर्वृतम्
जन्मप्रभृति पापानि कृतानि नुदते नरः ८९
दृमी चात्र नरश्रेष्ठ सर्वदेवैरभिष्टुता
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र हयमेधमवाप्नुयात् ९०
जित्वा यत्र महाप्राज्ञ विष्णुना प्रभविष्णुना
पुरा शौचं कृतं राजन्हत्वा दैवतकण्टकान् ९१
ततो गच्छेत धर्मज्ञ वसोर्धारामभिष्टुताम्
गमनादेव तस्यां हि हयमेधमवाप्नुयात् ९२
स्नात्वा कुरुवरश्रेष्ठ प्रयतात्मा तु मानवः
तर्प्य देवान्पितॄंश्चैव विष्णुलोके महीयते ९३
तीर्थं चात्र परं पुण्यं वसूनां भरतर्षभ

तत्र स्नात्वा च पीत्वा च वसूनां संमतो भवेत् ९४
सिन्धूत्तममिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम्
तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ लभेद्ब्रहु सुवर्णकम् ९५
ब्रह्मतुङ्गं समासाद्य शुचिः प्रयतमानसः
ब्रह्मलोकमवाप्नोति सुकृती विरजा नरः ९६
कुमारिकाणां शक्रस्य तीर्थं सिद्धनिषेवितम्
तत्र स्नात्वा नरः क्षिप्रं शक्रलोकमवाप्नुयात् ९७
रेणुकायाश्च तत्रैव तीर्थं देवनिषेवितम्
तत्र स्नात्वा भवेद्विप्रो विमलश्चन्द्रमा यथा ९८
अथ पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः
पञ्च यज्ञानवाप्नोति क्रमशो येऽनुकीर्तिताः ९९
ततो गच्छेत धर्मज्ञ भीमायाः स्थानमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा तु योन्यां वै नरो भरतसत्तम १००
देव्याः पुत्रो भवेद्राजंस्तप्तकुण्डलविग्रहः
गवां शतसहस्रस्य फलं चैवाप्नुयान्महत् १०१
गिरिमुञ्जं समासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
पितामहं नमस्कृत्य गोसहस्रफलं लभेत् १०२
ततो गच्छेत धर्मज्ञ विमलं तीर्थमुत्तमम्
अद्यापि यत्र दृश्यन्ते मत्स्याः सौवर्णराजताः १०३
तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ वाजपेयमवाप्नुयात्
सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेच्च परमां गतिम् १०४
ततो गच्छेत मलदां त्रिषु लोकेषु विश्रुताम्
पश्चिमायां तु सन्ध्यायामुपस्पृश्य यथाविधि १०५
चरुं नरेन्द्र सप्तार्चेर्यथाशक्ति निवेदयेत्
पितॄणामक्षयं दानं प्रवदन्ति मनीषिणः १०६
गवां शतसहस्रेण राजसूयशतेन च
अश्वमेधसहस्रेण श्रेयान्सप्तार्चिषश्चरुः १०७
ततो निवृत्तो राजेन्द्र वस्त्रापदमथाविशेत्
अभिगम्य महादेवमश्वमेधफलं लभेत् १०८
मणिमन्तं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः
एकरात्रोषितो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् १०९
अथ गच्छेत राजेन्द्र देविकां लोकविश्रुताम्

प्रसूतिर्यत्र विप्राणां श्रूयते भरतर्षभ ११०
त्रिशूलपाणेः स्थानं च त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
देविकायां नरः स्नात्वा समभ्यर्च्य महेश्वरम् १११
यथाशक्तिचरुं तत्र निवेद्य भरतर्षभ
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य लभते फलम् ११२
कामाख्यं तत्र रुद्रस्य तीर्थं देवर्षिसेवितम् तत्र स्नात्वा नरः क्षिप्रं सिद्धिमाप्नोति भारत
११३
यजनं याजनं गत्वा तथैव ब्रह्मवालुकाम्
पुष्पन्यास उपस्पृश्य न शोचेन्मरणं गतः ११४
अर्धयोजनविस्तारां पञ्चयोजनमायताम्
एतावद्देविकामाहुः पुण्यां देवर्षिसेविताम् ११५
ततो गच्छेत धर्मज्ञ दीर्घसत्रं यथाक्रमम्
तत्र ब्रह्मादयो देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः
दीर्घसत्रमुपासन्ते दक्षिणाभिर्यतव्रताः ११६
गमनादेव राजेन्द्र दीर्घसत्रमरिन्दम
राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ११७
ततो विनशनं गच्छेन्नियतो नियताशनः
गच्छत्यन्तर्हिता यत्र मरुपृष्ठे सरस्वती
चमसे च शिवोद्भेदे नागोद्भेदे च दृश्यते ११८
स्नात्वा च चमसोद्भेदे अग्निष्टोमफलं लभेत्
शिवोद्भेदे नरःस्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्
नागोद्भेदे नरः स्नात्वा नागलोकमवाप्नुयात् ११९
शशयानं च राजेन्द्र तीर्थमासाद्य दुर्लभम्
शशरूपप्रतिच्छन्नाः पुष्करा यत्र भारत १२०
सरस्वत्यां महाराज अनु संवत्सरं हि ते
स्नायन्ते भरतश्रेष्ठ वृत्तां वै कार्तिकीं सदा १२१
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र द्योतते शशिवत्सदा
गोसहस्रफलं चैव प्राप्नुयाद्भरतर्षभ १२२
कुमारकोटिमासाद्य नियतः कुरुनन्दन
तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः
गवामयमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् १२३

ततो गच्छेत धर्मज्ञ रुद्रकोटिं समाहितः
पुरा यत्र महाराज ऋषिकोटिः समाहिताः
प्रहर्षेण च संविष्टा देवदर्शनकाङ्क्षया १२४
अहं पूर्वमहं पूर्वं द्रक्ष्यामि वृषभध्वजम्
एवं संप्रस्थिता राजन्नृषयः किल भारत १२५
ततो योगेश्वरेणापि योगमास्थाय भूपते
तेषां मन्युप्रणाशार्थमृषीणां भावितात्मनाम् १२६
सृष्टा कोटिस्तु रुद्राणामृषीणामग्रतः स्थिता
मया पूर्वतरं दृष्ट इति ते मेनिरे पृथक् १२७
तेषां तुष्टो महादेव ऋषिणामुग्रतेजसाम्
भक्त्या परमया राजन्वरं तेषां प्रदिष्टवान्
अद्य प्रभृति युष्माकं धर्मवृद्धिर्भविष्यति १२८
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्ररुद्रकोट्यां नरः शुचिः
अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् १२९
ततो गच्छेत राजेन्द्र संगमं लोकविश्रुतम्
सरस्वत्या महापुण्यमुपासन्ते जनार्दनम् १३०
यत्र ब्रह्मादयो देवाः ऋषयः सिद्धचारणाः
अभिगच्छन्ति राजेन्द्र चैत्रशुक्लचतुर्दशीम् १३१
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र विन्देद्बहु सुवर्णकम्
सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं च गच्छति १३२
ऋषीणां यत्र सत्राणि समाप्तानि नराधिप
सत्रावसानमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत् १३३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ८०

एकाशीतितमोऽध्यायः
पुलस्त्य उवाच
ततो गच्छेत राजेन्द्र कुरुक्षेत्रमभिष्टुतम्
पापेभ्यो विप्रमुच्यन्ते तद्गताः सर्वजन्तवः १
कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम्
य एवं सततं ब्रूयात्सोऽपि पापैः प्रमुच्यते २
तत्र मासं वसेद्वीर सरस्वत्यां युधिष्ठिर
यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः ३

गन्धवाप्सरसो यक्षाः पन्नगाश्च महीपते
ब्रह्मक्षेत्रं महापुण्यमभिगच्छन्ति भारत ४
मनसाप्यभिकामस्य कुरुक्षेत्रं युधिष्ठिर
पापानि विप्रणश्यन्ति ब्रह्मलोकं च गच्छति ५
गत्वा हि श्रद्धया युक्तः कुरुक्षेत्रं कुरूद्वह
राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ६
ततो मचक्रुकं राजन्द्वारपालं महाबलम्
यक्षं समभिवाद्यैव गोसहस्रफलं लभेत् ७
ततो गच्छेत धर्मज्ञ विष्णोः स्थानमनुत्तमम्
सततं नाम राजेन्द्र यत्र संनिहितो हरिः ८
तत्र स्नात्वार्चयित्वा च त्रिलोकप्रभवं हरिम्
अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ९
ततः पारिप्लवं गच्छेत्तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः १०
पृथिव्यास्तीर्थमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत्
ततः शालूकिनीं गत्वा तीर्थसेवी नराधिप
दशाश्वमेधिके स्नात्वा तदेव लभते फलम् ११
सर्पदर्वीं समासाद्य नागानां तीर्थमुत्तमम्
अग्निष्टोममवाप्नोति नागलोकं च विन्दति १२
ततो गच्छेत धर्मज्ञ द्वारपालं तरन्तुकम्
तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् १३
ततः पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः
कोटितीर्थमुपस्पृश्य हयमेधफलं लभेत्
अश्विनोस्तीर्थमासाद्य रूपवानभिजायते १४
ततो गच्छेत धर्मज्ञ वाराहं तीर्थमुत्तमम्
विष्णुर्वाराहरूपेण पूर्वं यत्र स्थितोऽभवत्
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र अग्निष्टोमफलं लभेत् १५
ततो जयन्त्या राजेन्द्र सोमतीर्थ समाविशेत्
स्नात्वा फलमवाप्नोति राजसूयस्य मानवः
एकहंसे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् १६
कृतशौचं समासाद्य तीर्थसेवी कुरूद्वह
पुण्डरीकमवाप्नोति कृतशौचो भवेन्नरः १७

ततो मुञ्जवटं नाम महादेवस्य धीमतः
तत्रोष्य रजनीमेकां गाणपत्यमवाप्नुयात् १८ तत्रैव च महाराज यक्षी लोकपरिश्रुता
तां चाभिगम्य राजेन्द्र पुण्यांल्लोकानवाप्नुयात् १९
कुरुक्षेत्रस्य तद्द्वारं विश्रुतं भरतर्षभ
प्रदक्षिणमुपावृत्य तीर्थसेवी समाहितः २०
संमिते पुष्कराणां च स्नात्वार्च्य पितृदेवताः
जामदग्न्येन रामेण आहृते वै महात्मना
कृतकृत्यो भवेद्राजन्नश्वमेधं च विन्दति २१
ततो रामह्रदान्गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप
यत्र रामेण राजेन्द्र तरसा दीप्ततेजसा
क्षत्रमुत्साद्य वीरेण ह्रदाः पञ्च निवेशिताः २२
पूरयित्वा नरव्याघ्र रुधिरेणेति नः श्रुतम्
पितरस्तर्पिताः सर्वे तथैव च पितामहाः
ततस्ते पितरः प्रीता राममूचुर्महीपते २३
राम राम महाभाग प्रीताः स्म तव भार्गव
अनया पितृभक्त्या च विक्रमेण च ते विभो
वरं वृणीष्व भद्रं ते किमिच्छसि महाद्युते २४
एवमुक्तः स राजेन्द्र रामः प्रहरतां वरः अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं पितॄन्स गगने स्थितान्
२५
भवन्तो यदि मे प्रीता यद्यनुग्राह्यता मयि
पितृप्रसादादिच्छेयं तपसाप्यायनं पुनः २६
यच्च रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं मया
ततश्च पापान्मुच्येयं युष्माकं तेजसा ह्यहम्
ह्रदाश्च तीर्थभूता मे भवेयुर्भुवि विश्रुताः २७
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं रामस्य पितरस्तदा
प्रत्यूचुः परमप्रीता रामं हर्षसमन्विताः २८
तपस्ते वर्धतां भूयः पितृभक्त्या विशेषतः
यच्चरोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं त्वया २९
ततश्च पापान्मुक्तस्त्वं कर्मभिस्ते च पातिताः

ह्रदाश्च तव तीर्थत्वं गमिष्यन्ति न संशयः ३०
ह्रदेष्वेतेषु यः स्नात्वा पितॄन्संतर्पयिष्यति
पितरस्तस्य वै प्रीता दास्यन्ति भुवि दुर्लभम्
ईप्सितं मनसः कामं स्वर्गलोकं च शाश्वतम् ३१
एवं दत्त्वा वरान्राजन्रामस्य पितरस्तदा
आमन्त्र्य भार्गवं
प्रीत्यास्तत्रैवान्तर्दधुस्तदा ३२
एवं रामह्रदाः पुण्या भार्गवस्य महात्मनः
स्नात्वा ह्रदेषु रामस्य ब्रह्मचारी शुभव्रतः
राममभ्यर्च्य राजेन्द्र लभेद्बहु सुवर्णकम् ३३
वंशमूलकमासाद्य तीर्थसेवी कुरूद्वह
स्ववंशमुद्धरेद्राजन्स्नात्वा वै वंशमूलके ३४
कायशोधनमासाद्य तीर्थं भरतसत्तम
शरीरशुद्धिः स्नातस्य तस्मिंस्तीर्थे न संशयः
शुद्धदेहश्च संयाति शुभाँ ल्लोकाननुत्तमान् ३५
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
लोका यत्रोद्धृताः पूर्वं विष्णुना प्रभविष्णुना ३६
लोकोद्धारं समासाद्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
स्नात्वा तीर्थवरे राजँ ल्लोकानुद्धरते स्वकान्
श्रीतीर्थं च समासाद्य विन्दते श्रियमुत्तमाम् ३७
कपिलातीर्थमासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः
तत्र स्नात्वार्चयित्वा च दैवतानि पितॄंस्तथा
कपिलानां सहस्रस्य फलं विन्दति मानवः ३८
सूर्यतीर्थं समासाद्य स्नात्वा नियतमानसः
अर्चयित्वा पितॄन्देवानुपवासपरायणः
अग्निष्टोममवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ३९
गवांभवनमासाद्य तीर्थसेवी यथाक्रमम्
तत्राभिषेकं कुर्वाणो गोसहस्रफलं लभेत् ४०
शङ्खिनीं तत्र आसाद्य तीर्थसेवी कुरूद्वह
देव्यास्तीर्थे नरः स्नात्वा लभते रूपमुत्तमम् ४१
ततो गच्छेत राजेन्द्र द्वारपालमरन्तुकम्
तस्य तीर्थं सरस्वत्यां यक्षेन्द्रस्य महात्मनः

तत्र स्नात्वा नरो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ४२ ततो गच्छेत धर्मज्ञ ब्रह्मावर्तं नराधिप ब्रह्मावर्ते नरः स्नात्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ४३
ततो गच्छेत धर्मज्ञ सुतीर्थकमनुत्तमम्
तत्र संनिहिता नित्यं पितरो दैवतैः सह ४४
तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः
अश्वमेधमवाप्नोति पितृलोकं च गच्छति ४५
ततोऽम्बुवश्यं धर्मज्ञ समासाद्य यथाक्रमम्
कोशेश्वरस्य तीर्थेषु स्नात्वा भरतसत्तम
सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ४६
मातृतीर्थं च तत्रैव यत्र स्नातस्य भारत
प्रजा विवर्धते राजन्ननन्तां चाश्नुते श्रियम् ४७
ततः शीतवनं गच्छेन्नियतो नियताशनः
तीर्थं तत्र महाराज महदन्यत्र दुर्लभम् ४८
पुनाति दर्शनादेव दण्डेनैकं नराधिप
केशानभ्युक्ष्य वै तस्मिन्पूतो भवति भारत ४९
तीर्थं तत्र महाराज श्वानलोमापहं स्मृतम्
यत्र विप्रा नरव्याघ्र विद्वांसस्तीर्थतत्पराः ५०
श्वानलोमापनयने तीर्थे भरतसत्तम
प्राणायामैर्निर्हरन्ति श्वलोमानि द्विजोत्तमाः
पूतात्मानश्च राजेन्द्र प्रयान्ति परमां गतिम् ५१
दशाश्वमेधिकं चैव तस्मिंस्तीर्थे महीपते
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र गच्छेत परमां गतिम् ५२
ततो गच्छेत राजेन्द्र मानुषं लोकविश्रुतम्
यत्र कृष्णमृगा राजन्व्याधेन परिपीडिताः
अवगाह्य तस्मिन्सरसि मानुषत्वमुपागताः ५३
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी
जितेन्द्रियः
सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोके महीयते ५४
मानुषस्य तु पूर्वेण क्रोशमात्रे महीपते
आपगा नाम विख्याता नदी सिद्धनिषेविता ५५

श्यामाकभोजनं तत्र यः प्रयच्छति मानवः
देवान्पितॄंश्च उद्दिश्य तस्य धर्मफलं महत्
एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ५६
तत्र स्नात्वार्चयित्वा च दैवतानि पितॄंस्तथा
उषित्वा रजनीमेकामग्निष्टोमफलं लभेत् ५७
ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम्
ब्रह्मोदुम्बरमित्येव प्रकाशं भुवि भारत ५८
तत्र सप्तर्षिकुण्डेषु स्नातस्य कुरुपुङ्गव
केदारे चैव राजेन्द्र कपिष्ठलमहात्मनः ५९
ब्रह्माणमभिगम्याथ शुचिः प्रयतमानसः
सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ६०
कपिष्ठलस्य केदारं समासाद्य सुदुर्लभम्
अन्तर्धानमवाप्नोति तपसा दग्धकिल्बिषः ६१
गतो गच्छेत राजेन्द्र सरकं लोकविश्रुतम्
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामभिगम्य वृषध्वजम्
लभते सर्वकामान्हि स्वर्गलोकं च गच्छति ६२
तिस्रः कोट्यस्तु तीर्थानां सरके कुरुनन्दन
रुद्रकोटिस्तथा कूपे ह्रदेषु च महीपते
इलास्पदं च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ६३
तत्र स्नात्वार्चयित्वा च पितॄन्देवांश्च भारत
न दुर्गतिमवाप्नोति वाजपेयं च विन्दति ६४
किंदाने च नरः स्नात्वा किंजप्ये च महीपते
अप्रमेयमवाप्नोति दानं जप्यं च भारत ६५
कलश्यां चाप्युपस्पृश्य श्रद्दधानो जितेन्द्रियः
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ६६
सरकस्य तु पूर्वेण नारदस्य महात्मनः
तीर्थं कुरुवरश्रेष्ठ अनाजन्मेति विश्रुतम् ६७
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा प्राणांश्चोत्सृज्य भारत
नारदेनाभ्यनुज्ञातो लोकान्प्राप्नोति दुर्लभान् ६८
शुक्लपक्षे दशम्यां च पुण्डरीकं समाविशेत्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्पुण्डरीकफलं लभेत् ६९
ततस्त्रिविष्टपं गच्छेत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्

तत्र वैतरणी पुण्या नदी पापप्रमोचनी ७०
तत्र स्नात्वार्चयित्वा च शूलपाणिं वृषध्वजम्
सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेत परमां गतिम् ७१
ततो गच्छेत राजेन्द्र फलकीवनमुत्तमम्
तत्र देवाः सदा राजन्फलकीवनमाश्रिताः
तपश्चरन्ति विपुलं बहुवर्षसहस्रकम् ७२
दृषद्वत्यां नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं विन्दति भारत ७३
तीर्थे च सर्वदेवानां स्नात्वा भरतसत्तम
गोसहस्रस्य राजेन्द्र फलं प्राप्नोति मानवः ७४
पाणिखाते नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः
राजसूयमवाप्नोति ऋषिलोकं च गच्छति ७५
ततो गच्छेत राजेन्द्र मिश्रकं तीर्थमुत्तमम्
तत्र तीर्थानि राजेन्द्र मिश्रितानि महात्मना ७६
व्यासेन नृपशार्दूल द्विजार्थमिति नः श्रुतम्
सर्वतीर्थेषु स स्नाति मिश्रके स्नाति यो नरः ७७
ततो व्यासवनं गच्छेन्नियतो नियताशनः
मनोजवे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ७८
गत्वा मधुवटीं चापि देव्यास्तीर्थं नरः शुचिः
तत्र स्नात्वार्चयेद्देवान्पितॄंश्च प्रयतः शुचिः
स देव्या समनुज्ञातो गोसहस्रफलं लभेत् ७९
कौशिक्याः संगमे यस्तु दृषद्वत्याश्च भारत
स्नाति वै नियताहारः सर्वपापैः प्रमुच्यते ८०
ततो व्यासस्थली नाम यत्र व्यासेन धीमता
पुत्रशोकाभितप्तेन देहत्यागार्थनिश्चयः ८१
कृतो देवैश्च राजेन्द्र पुनरुत्थापितस्तदा
अभिगम्य स्थलद्यं तस्य गोसहस्रफलं लभेत् ८२
किंदत्तं कूपमासाद्य तिलप्रस्थं प्रदाय च
गच्छेत परमां सिद्धिमृणैर्मुक्तः कुरूद्वह ८३
अहश्च सुदिनं चैव द्वे तीर्थे च सुदुर्लभे
तयोः स्नात्वा नरव्याघ्र सूर्यलोकमवाप्नुयात् ८४
मृगधूमं ततो गच्छेत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्

तत्र गङ्गाह्रदे स्नात्वा समभ्यर्च्य च मानवः शूलपाणिं महादेवमश्वमेधफलं लभेत् ८५
देवतीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्
अथ वामनकं गच्छेत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ८६
तत्र विष्णुपदे स्नात्वा अर्चयित्वा च वामनम्
सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकमवाप्नुयात् ८७
कुलंपुने नरः स्नात्वा पुनाति स्वकुलं नरः
पवनस्य ह्र्रदं स्नात्वा मरुतां तीर्थमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र वायुलोके महीयते ८८
अमराणां ह्रदे स्नात्वा अमरेषु नराधिप
अमराणां प्रभावेन स्वर्गलोके महीयते ८९
शालिहोत्रस्य राजेन्द्र शालिशूर्पे यथाविधि
स्नात्वा नरवरश्रेष्ठ गोसहस्रफलं लभेत् ९०
श्रीकुञ्जं च सरस्वत्यां तीर्थं भरतसत्तम
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ९१
ततो नैमिषकुञ्जं च समासाद्य कुरूद्वह
ऋषयः किल राजेन्द्र नैमिषेयास्तपोधनाः
तीर्थयात्रां पुरस्कृत्य कुरुक्षेत्रं गताः पुरा ९२
ततः कुञ्जः सरस्वत्यां कृतो भरतसत्तम
ऋषीणामवकाशः स्याद्यथा तुष्टिकरो महान् ९३
तस्मिन्कुञ्जे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्
कन्यातीर्थे नरः स्नात्वा अग्निष्टोमफलं लभेत् ९४
ततो गच्छेन्नरव्याघ्र ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम्
तत्र वर्णावरः स्नात्वा ब्राह्मण्यं लभते नरः
ब्राह्मणश्च विशुद्धात्मा गच्छेत परमां गतिम् ९५
ततो गच्छेन्नरश्रेष्ठ सोमतीर्थमनुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्सोमलोकमवाप्नुयात् ९६
सप्तसारस्वतं तीर्थं ततो गच्छेन्नराधिप
यत्र मङ्कणकः सिद्धो महर्षिर्लोकविश्रुतः ९७
पुरा मङ्कणको राजन्कुशाग्रेणेति नः श्रुतम्
क्षतः किल करे राजंस्तस्य शाकरसोऽस्रवत् ९८
स वै शाकरसं दृष्ट्वा हर्षाविष्टो महातपाः

प्रनृत्तः किल विप्रर्षिर्विस्मयोत्फुल्ललोचनः ९९
ततस्तस्मिन्प्रनृत्ते वै स्थावरं जङ्गमं च यत्
प्रनृत्तमुभयं वीर तेजसा तस्य मोहितम् १००
ब्रह्मादिभिः सुरै राजन्नृषिभिश्च तपोधनैः
विज्ञप्तो वै महादेव ऋषेरर्थे नराधिप
नायं नृत्येद्यथा देव तथा त्वं कर्तुमर्हसि १०१
ततः प्रनृत्तमासाद्य हर्षाविष्टेन चेतसा
सुराणां हिकामार्थमृषिं देवोऽभ्यभाषत १०२
अहो महर्षे धर्मज्ञ किमर्थं नृत्यते भवान्
हर्षस्थानं किमर्थं वा तवाद्य मुनिपुङ्गव १०३
ऋषिरुवाच
किं न पश्यसि मे देव कराच्छाकरसं स्रुतम्
यं दृष्ट्वाहं प्रनृत्तो वै हर्षेण महतान्वितः १०४
पुलस्त्य उवाच
तं प्रहस्याब्रवीद्देवो मुनिं रागेण मोहितम्
अहं वै विस्मयं विप्र न गच्छामीति पश्य माम् १०५
एवमुक्त्वा नरश्रेष्ठ महादेवेन धीमता अंगुल्यग्रेण राजेन्द्र स्वांगुष्ठस्ताडितोऽनघ
१०६
ततो भस्म क्षताद्राजन्निर्गतं हिमसन्निभम्
तद्दृष्ट्वा व्रीडितो राजन्स मुनिः पादयोर्गतः १०७
नान्यं देवमहं मन्ये रुद्रात्परतरं महत्
सुरासुरस्य जगतो गतिस्त्वमसि शूलधृक् १०८
त्वया सृष्टमिदं विश्वं त्रैलोक्यं सचराचरम्
त्वामेव भगवन्सर्वे प्रविशन्ति युगक्षये १०९
देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्ञातुं कुतो मया
त्वयि सर्वे च दृश्यन्ते सुरा ब्रह्मादयोऽनघ ११०
सर्वस्त्वमसि लोकानां कर्ता कारयिता च ह
त्वत्प्रसादात्सुराः सर्वे मोदन्तीहाकुतोभयाः
एवं स्तुत्वा महादेवं स ऋषिः प्रणतोऽभवत् १११
ऋषिरुवाच
त्वत्प्रसादान्महादेव तपो मे न क्षरेत वै ११२

पुलस्त्य उवाच
ततो देवः प्रहृष्टात्मा ब्रह्मर्षिमिदमब्रवीत् तपस्ते वर्धतां विप्र मत्प्रसादात्सहस्रधा ११३ आश्रमे चेह वत्स्यामि त्वया सार्धं महामुने सप्तसारस्वते स्नात्वा अर्चयिष्यन्ति ये तु माम् ११४
न तेषां दुर्लभं किंचिदिह लोके परत्र च
सारस्वतं च ते लोकं गमिष्यन्ति न संशयः ११५
ततस्त्वौशनसं गच्छेत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ११६
कार्तिकेयश्च भगवांस्त्रिसन्ध्यं किल भारत
सांनिध्यमकरोत्तत्र भार्गवप्रियकाम्यया ११७
कपालमोचनं तीर्थं सर्वपापप्रमोचनम्
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ११८
अग्नितीर्थं ततो गच्छेत्तत्र स्नात्वा नरर्षभ
अग्निलोकमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ११९
विश्वामित्रस्य तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम
तत्र स्नात्वा महाराज ब्राह्मण्यमभिजायते १२०
ब्रह्मयोनिं समासाद्य शुचिः प्रयतमानसः
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र ब्रह्मलोकं प्रपद्यते
पुनात्यासप्तमं चैव कुलं नास्त्यत्र संशयः १२१
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
पृथूदकमिति ख्यातं कार्तिकेयस्य वै नृप
तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः १२२
अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि स्त्रिया वा पुरुषेण वा
यत्किंचिदशुभं कर्म कृतं मानुषबुद्धिना १२३
तत्सर्वं नश्यते तस्य स्नातमात्रस्य भारत
अश्वमेधफलं चापि स्वर्गलोकं च गच्छति १२४
पुण्यमाहुः कुरुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रात्सरस्वतीम्
सरस्वत्याश्च तीर्थानि तीर्थेभ्यश्च पृथूदकम् १२५
उत्तमे सर्वतीर्थानां यस्त्यजेदात्मनस्तनुम्
पृथूदके जप्यपरो नैनं श्वोमरणं तपेत् १२६

गीतं सनत्कुमारेण व्यासेन च महात्मना
वेदे च नियतं राजन्नभिगच्छेत्पृथूदकम् १२७
पृथूदकात्पुण्यतमं नान्यत्तीर्थं नरोत्तम
एतन्मेध्यं पवित्रं च पावनं च न संशयः १२८
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति अपि पापकृतो जनाः
पृथूदके नरश्रेष्ठ प्राहुरेवं मनीषिणः १२९
मधुस्रवं च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम
तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् १३०
ततो गच्छेन्नरश्रेष्ठ तीर्थं देव्या यथाक्रमम्
सरस्वत्यारुणायाश्च संगमं लोकविश्रुतम् १३१
त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं विन्दति मानवः
आसप्तमं कुलं चैव पुनाति भरतर्षभ १३२
अवतीर्णं च तत्रैव तीर्थं कुरुकुलोद्वह
विप्राणामनुकम्पार्थं दर्भिणा निर्मितं पुरा १३३
व्रतोपनयनाभ्यां वा उपवासेन वा द्विजः
क्रियामन्त्रैश्च संयुक्तो ब्राह्मणः स्यान्न
संशयः १३४
क्रियामन्त्रविहीनोऽपि तत्र स्नात्वा नरर्षभ
चीर्णव्रतो भवेद्विप्रो दृष्टमेतत्पुरातने १३५
समुद्राश्चापि चत्वारः समानीताश्च दर्भिणा
येषु स्नातो नरव्याघ्र न दुर्गतिमवाप्नुयात्
फलानि गोसहस्राणां चतुर्णां विन्दते च सः १३६
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं शतसहस्रकम्
साहस्रकं च तत्रैव द्वे तीर्थे लोकविश्रुते १३७
उभयोर्हि नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्
दानं वाप्युपवासो वा सहस्रगुणितं भवेत् १३८
ततो गच्छेत राजेन्द्र रेणुकातीर्थमुत्तमम्
तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः
सर्वपापविशुद्धात्मा अग्निष्टोमफलं लभेत् १३९
विमोचनमुपस्पृश्य जितमन्युर्जितेन्द्रियः
प्रतिग्रहकृतैर्दोषैः सर्वैः स परिमुच्यते १४०

ततः पञ्चवटं गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः
पुण्येन महता युक्तः सतां लोके महीयते १४१
यत्र योगेश्वरः स्थाणुः स्वयमेव वृषध्वजः
तमर्चयित्वा देवेशं गमनादेव सिध्यति १४२
औजसं वारुणं तीर्थं दीप्यते स्वेन तेजसा
यत्र ब्रह्मादिभिर्देवैरृषिभिश्च तपोधनैः
सेनापत्येन देवानामभिषिक्तो गुहस्तदा १४३
औजसस्य तु पूर्वेण कुरुतीर्थं कुरूद्वह
कुरुतीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः
सर्वपापविशुद्धात्मा कुरुलोकं प्रपद्यते १४४
स्वर्गद्वारं ततो गच्छेन्नियतो नियताशनः
स्वर्गलोकमवाप्नोति ब्रह्मलोकं च गच्छति १४५
ततो गच्छेदनरकं तीर्थसेवी नराधिप
तत्र स्नात्वा नरो राजन्न दुर्गतिमवाप्नुयात् १४६
तत्र ब्रह्मा स्वयं नित्यं देवैः सह महीपते
अन्वास्यते नरश्रेष्ठ नारायणपुरोगमैः १४७
सान्निध्यं चैव राजेन्द्र रुद्रपत्न्याः कुरूद्वह
अभिगम्य च तां देवीं न दुर्गतिमवाप्नुयात् १४८
तत्रैव च महाराज विश्वेश्वरमुमापतिम्
अभिगम्य महादेवं मुच्यते सर्वकिल्विषैः १४९
नारायणं चाभिगम्य पद्मनाभमरिन्दमम्
शोभमानो महाराज विष्णुलोकं प्रपद्यते १५०
तीर्थे तु सर्वदेवानां स्नातः स पुरुषर्षभ
सर्वदुःखैः परित्यक्तो द्योतते शशिवत्सदा १५१
ततः स्वस्तिपुरं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप
पावनं तीर्थमासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः १५२
गङ्गाह्रदश्च तत्रैव कूपश्च भरतर्षभ
तिस्रः कोट्यस्तु तीर्थानां तस्मिन्कूपे महीपते
तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्वर्गलोकं प्रपद्यते १५३
आपगायां नरः स्नात्वा अर्चयित्वा महेश्वरम्
गाणपत्यमवाप्नोति कुलं चोद्धरते स्वकम् १५४

ततः स्थाणुवटं गच्छेत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् तत्र स्नात्वा स्थितो रात्रिं रुद्रलोकमवाप्नुयात् १५५
बदरीपाचनं गच्छेद्वसिष्ठस्याश्रमं ततः
बदरं भक्षयेत्तत्र त्रिरात्रोपोषितो नरः १५६
सम्यग्द्वादश वर्षाणि बदरान्भक्षयेत्तु यः
त्रिरात्रोपोषितश्चैव भवेत्तुल्यो नराधिप १५७
इन्द्रमार्गं समासाद्य तीर्थसेवी नराधिप
अहोरात्रोपवासेन शक्रलोके महीयते १५८
एकरात्रं समासाद्य एकरात्रोषितो नरः
नियतः सत्यवादी च ब्रह्मलोके महीयते १५९
ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
आदित्यस्याश्रमो यत्र तेजोराशेर्महात्मनः १६०
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयित्वा विभावसुम्
आदित्यलोकं व्रजति कुलं चैव समुद्धरेत् १६१
सोमतीर्थे नरः स्नात्वा तीर्थसेवी कुरूद्वह
सोमलोकमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः १६२
ततो गच्छेत धर्मज्ञ दधीचस्य महात्मनः
तीर्थं पुण्यतमं राजन्पावनं लोकविश्रुतम् १६३
यत्र सारस्वतो राजन्सोऽङ्गिरास्तपसो निधिः
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत्
सारस्वतीं गतिं चैव लभते नात्र संशयः १६४
ततः कन्याश्रमं गच्छेन्नियतो ब्रह्मचर्यवान्
त्रिरात्रोपोषितो राजन्नुपवासपरायणः
लभेत्कन्याशतं दिव्यं ब्रह्मलोकं च गच्छति १६५
ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थं संनिहितीमपि
यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः
मासि मासि समायान्ति पुण्येन महतान्विताः १६६
संनिहित्यामुपस्पृश्य राहुग्रस्ते दिवाकरे
अश्वमेधशतं तेन इष्टं भवति शाश्वतम् १६७
पृथिव्यां यानि तीर्थानि अन्तरिक्षचराणि च
नद्यो नदास्तडागाश्च सर्वप्रस्रवणानि च १६८

उदपानाश्च वप्राश्च पुण्यान्यायतनानि च
मासि मासि समायान्ति संनिहित्यां न संशयः १६९
यत्किंचिद्दुष्कृतं कर्म स्त्रिया वा पुरुषस्य वा
स्नातमात्रस्य तत्सर्वं नश्यते नात्र संशयः
पद्मवर्णेन यानेन ब्रह्मलोकं स गच्छति १७०
अभिवाद्य ततो यक्षं द्वारपालमरन्तुकम्
कोटिरूपमुपस्पृश्य लभेद्बहु सुवर्णकम् १७१
गङ्गाह्रदश्च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम
तत्र स्नातस्तु धर्मज्ञ ब्रह्मचारी समाहितः
राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं विन्दति शाश्वतम् १७२
पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम्
त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते १७३
पांसवोऽपि कुरुक्षेत्रे वायुना समुदीरिताः
अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् १७४
दक्षिणेन सरस्वत्या उत्तरेण दृषद्वतीम्
ये वसन्ति कुरुक्षेत्रे ते वसन्ति त्रिविष्टपे १७५
कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम्
अप्येकां वाचमुत्सृज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते १७६
ब्रह्मवेदी कुरुक्षेत्रं पुण्यं ब्रह्मर्षिसेवितम्
तदावसन्ति ये राजन्न ते शोच्याः कथंचन १७७
तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रामह्रदानां च
मचक्रुकस्य
एतत्कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं
पितामहस्योत्तरवेदिरुच्यते १७८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ८१

द्व्यशीतितमोऽध्यायः
पुलस्त्य उवाच
ततो गच्छेत धर्मज्ञ धर्मतीर्थं पुरातनम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्धर्मशीलः समाहितः
आसप्तमं कुलं राजन्पुनीते नात्र संशयः १

ततो गच्छेत धर्मज्ञ कारापतनमुत्तमम्
अग्निष्टोममवाप्नोति मुनिलोकं च गच्छति २
सौगन्धिकं वनं राजंस्ततो गच्छेत मानवः
यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ३
सिद्धचारणगन्धर्वाः किन्नराः समहोरगाः
तद्वनं प्रविशन्नेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ४
ततो हि सा सरिच्छ्रेष्ठा नदीनामुत्तमा नदी
प्लक्षाद्देवी स्रुता राजन्महापुण्या सरस्वती ५
तत्राभिषेकं कुर्वीत वल्मीकान्निःसृते जले
अर्चयित्वा पितॄन्देवानश्वमेधफलं लभेत् ६
ईशानाध्युषितं नाम तत्र तीर्थं सुदुर्लभम्
षट्सु शम्यानिपातेषु वल्मीकादिति निश्चयः ७
कपिलानां सहस्रं च वाजिमेधं च विन्दति
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र दृष्टमेतत्पुरातने ८
सुगन्धां शतकुम्भां च पञ्चयज्ञां च भारत
अभिगम्य नरश्रेष्ठ स्वर्गलोके महीयते ९
त्रिशूलखातं तत्रैव तीर्थमासाद्य भारत
तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः
गाणपत्यं स लभते देहं त्यक्त्वा न संशयः १०
ततो गच्छेत राजेन्द्र देव्याः स्थानं सुदुर्लभम्
शाकम्भरीति विख्याता त्रिषु लोकेषु विश्रुता ११
दिव्यं वर्षसहस्रं हि शाकेन किल सुव्रत
आहारं सा कृतवती मासि मासि नराधिप १२
ऋषयोऽभ्यागतास्तत्र देव्या भक्त्या तपोधनाः
आतिथ्यं च कृतं तेषां शाकेन किल भारत
ततः शाकम्भरीत्येव नाम तस्याः प्रतिष्ठितम् १३
शाकम्भरीं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः
त्रिरात्रमुषितः शाकं भक्षयेन्नियतः शुचिः १४
शाकाहारस्य यत्सम्यग्वर्षैर्द्वादशभिः फलम्
तत्फलं तस्य भवति देव्याश्छन्देन भारत १५
ततो गच्छेत्सुवर्णाक्षं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
यत्र विष्णुः प्रसादार्थं रुद्रमाराधयत्पुरा १६

वरांश्च सुबहूँ ल्लेभे दैवतेषु सुदुर्लभान्
उक्तश्च त्रिपुरघ्नेन परितुष्टेन भारत १७
अपि चास्मत्प्रियतरो लोके कृष्ण भविष्यसि
त्वन्मुखं च जगत्कृत्स्नं भविष्यति न संशयः १८
तत्राभिगम्य राजेन्द्र पूजयित्वा वृषध्वजम्
अश्वमेधमवाप्नोति गाणपत्यं च विन्दति १९
धूमावतीं ततो गच्छेत्त्रिरात्रोपोषितो नरः
मनसा प्रार्थितान्कामाँ ल्लभते नात्र संशयः २०
देव्यास्तु दक्षिणार्धेन रथावर्तो नराधिप
तत्रारोहेत धर्मज्ञ श्रद्दधानो जितेन्द्रियः
महादेवप्रसादाद्धि गच्छेत परमां गतिम् २१
प्रदक्षिणमुपावृत्य गच्छेत भरतर्षभ
धारां नाम महाप्राज्ञ सर्वपापप्रणाशिनीम्
तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र न शोचति नराधिप २२
ततो गच्छेत धर्मज्ञ नमस्कृत्य महागिरिम्
स्वर्गद्वारेण यत्तुल्यं गङ्गाद्वारं न संशयः २३
तत्राभिषेकं कुर्वीत कोटितीर्थे समाहितः
पुण्डरीकमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् २४
सप्तगंगे त्रिगंगे च शक्रावर्ते च तर्पयन्
देवान्पितॄंश्च विधिवत्पुण्यलोके महीयते २५
ततः कनखले स्नात्वा त्रिरात्रोपोषितो नरः
अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति २६
कपिलावटं च गच्छेत तीर्थसेवी नराधिप
उष्यैकां रजनीं तत्र गोसहस्रफलं लभेत् २७
नागराजस्य राजेन्द्र कपिलस्य महात्मनः
तीर्थं कुरुवरश्रेष्ठ सर्वलोकेषु विश्रुतम् २८
तत्राभिषेकं कुर्वीत नागतीर्थे नराधिप
कपिलानां सहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः २९
ततो ललितिकां गच्छेच्छन्तनोस्तीर्थमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्न दुर्गतिमवाप्नुयात् ३०
गङ्गासंगमयोश्चैव स्नाति यः संगमे नरः
दशाश्वमेधानाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ३१

ततो गच्छेत राजेन्द्र सुगन्धां लोकविश्रुताम्
सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोके महीयते ३२
रुद्रावर्तं ततोगच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप
तत्र स्नात्वानरो राजन्स्वर्गलोके महीयते ३३
गङ्गायाश्च नरश्रेष्ठ सरस्वत्याश्च संगमे
स्नातोऽश्वमेधमाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ३४
भद्रकर्णेश्वरं गत्वा देवमर्च्य यथाविधि
न दुर्गतिमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ३५
ततः कुब्जाम्रकं गच्छेत्तीर्थसेवी यथाक्रमम्
गोसहस्रमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ३६
अरुन्धतीवटं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप
सामुद्रकमुपस्पृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः
गोसहस्रफलं विन्देत्कुलं चैव समुद्धरेत् ३७
ब्रह्मावर्तं ततो गच्छेद्ब्रह्मचारी समाहितः
अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ३८
यमुनाप्रभवं गत्वा उपस्पृश्य च यामुने
अश्वमेधफलं लब्ध्वा स्वर्गलोके महीयते ३९
दर्वीसंक्रमणं प्राप्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ४०
सिन्धोश्च प्रभवं गत्वा सिद्धगन्धर्वसेवितम्
तत्रोष्य रजनीः पञ्च विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् ४१
अथ वेदीं समासाद्य नरः परमदुर्गमाम्
अश्वमेधमवाप्नोति गच्छेच्चौशनसीं गतिम् ४२
ऋषिकुल्यां समासाद्य वासिष्ठं चैव भारत
वासिष्ठं समतिक्रम्य सर्वे वर्णा द्विजातयः ४३
ऋषिकुल्यां नरः स्नात्वा ऋषिलोकं प्रपद्यते
यदि तत्र वसेन्मासं शाकाहारो नराधिप ४४
भृगुतुङ्गं समासाद्य वाजिमेधफलं लभेत्
गत्वा वीरप्रमोक्षं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ४५
कृत्तिकामघयोश्चैव तीर्थमासाद्य भारत
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति
पुण्यकृत् ४६

ततः सन्ध्यां समासाद्य विद्या तीर्थमनुत्तमम्
उपस्पृश्य च विद्यानां सर्वासां पारगो भवेत् ४७
महाश्रमे वसेद्रात्रिं सर्वपापप्रमोचने
एकाकालं निराहारो लोकानावसते शुभान् ४८
षष्ठकालोपवासेन मासमुष्य महालये
सर्वपापविशुद्धात्मा विन्द्याद्ब्रहु सुवर्णकम् ४९
अथ वेतसिकां गत्वा पितामहनिषेविताम्
अश्वमेधमवाप्नोति गच्छेच्चौशनसीं गतिम् ५०
अथ सुन्दरिकातीर्थं प्राप्य सिद्धनिषेवितम्
रूपस्य भागी भवति दृष्टमेतत्पुरातने ५१
ततो वै ब्राह्मणीं गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः
पद्मवर्णेन यानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ५२
ततश्च नैमिषं गच्छेत्पुण्यं सिद्धनिषेवितम्
तत्र नित्यं निवसति ब्रह्मा देवगणैर्वृतः ५३
नैमिषं प्रार्थयानस्य पापस्यार्धं प्रणश्यति
प्रविष्टमात्रस्तु नरः सर्वपापैः प्रमुच्यते ५४
तत्र मासं वसेद्धीरो नैमिषे तीर्थतत्परः
पृथिव्यां यानि तीर्थानि नैमिषे तानि भारत ५५
अभिषेककृतस्तत्र नियतो नियताशनः
गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति भारत
पुनात्यासप्तमं चैव कुलं भरतसत्तम ५६
यस्त्यजेन्नैमिषे प्राणानुपवासपरायणः
स मोदेत्स्वर्गलोकस्थ एवमाहुर्मनीषिणः
नित्यं पुण्यं च मेध्यं च नैमिषं नृपसत्तम ५७
गङ्गोद्भेदं समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः
वाजपेयमवाप्नोति ब्रह्मभूतश्च जायते ५८
सरस्वतीं समासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः
सारस्वतेषु लोकेषु मोदते नात्र संशयः ५९
ततश्च बाहुदां गच्छेद्ब्रह्मचारी समाहितः
देवसत्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ६०
ततश्चीरवतीं गच्छेत्पुण्यां पुण्यतमैर्वृताम्
पितृदेवार्चनरतो वाजपेयमवाप्नुयात् ६१

विमलाशोकमासाद्य विराजति यथा शशी
तत्रोष्य रजनीमेकां स्वर्गलोके महीयते ६२
गोप्रतारं ततो गच्छेत्सरय्वास्तीर्थमुत्तमम्
यत्र रामो गतः स्वर्गं सभृत्यबलवाहनः ६३
देहं त्यक्त्वा दिवं यातस्तस्य तीर्थस्य तेजसा
रामस्य च प्रसादेन व्यवसायाच्च भारत ६४
तस्मिंस्तीर्थे नरःस्नात्वा गोप्रतारे नराधिप
सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोके महीयते ६५
रामतीर्थे नरः स्नात्वा गोमत्यां कुरुनन्दन
अश्वममेधमवाप्नोति पुनाति च कुलं नरः ६६
शतसाहस्रिकं तत्र तीर्थं भरतसत्तम
तत्रोपस्पर्शनं कृत्वा नियतो नियताशनः
गोसहस्रफलं पुण्यं प्राप्नोति भरतर्षभ ६७
ततो गच्छेत राजेन्द्र भर्तृस्थानमनुत्तमम्
कोटितीर्थे नरः स्नात्वा अर्चयित्वा गुहं नृप
गोसहस्रफलं विन्देत्तेजस्वी च भवेन्नरः ६८
ततो वाराणसीं गत्वा अर्चयित्वा वृषध्वजम्
कपिलाह्रदे नरः स्नात्वा राजसूयफलं लभेत् ६९
मार्कण्डेयस्य राजेन्द्र तीर्थमासाद्य दुर्लभम्
गोमतीगङ्गयोश्चैव संगमे लोकविश्रुते
अग्निष्टोममवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ७०
ततो गयां समासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः
अश्वमेधमवाप्नोति गमनादेव भारत ७१
तत्राक्षयवटो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
पितॄणां तत्र वै दत्तमक्षयं भवति प्रभो ७२
महानद्यामुपस्पृश्य तर्पयेत्पितृदेवताः
अक्षयान्प्राप्नुयाल्लोकान्कुलं चैव समुद्धरेत् ७३
ततो ब्रह्मसरो गच्छेद्धर्मांरण्योपशोभितम्
पौण्डरीकमवाप्नोति प्रभातामेव शर्वरीम् ७४
तस्मिन्सरसि राजेन्द्र ब्रह्मणो यूप उच्छ्रितः
यूपं प्रदक्षिणं कृत्वावाजपेय फलं लभेत् ७५
ततो गच्छेत राजेन्द्र धेनुकां लोकविश्रुताम्

एकरात्रोषितो राजन्प्रयच्छेत्तिलधेनुकाम्
सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ७६
तत्र चिह्नं महाराज अद्यापि हि न संशयः
कपिला सह वत्सेन पर्वते विचरत्युत
सवत्सायाः पदानि स्म दृश्यन्तेऽद्यापि भारत ७७
तेषूपस्पृश्य राजेन्द्र पदेषु नृपसत्तम
यत्किंचिदशुभं कर्म तत्प्रणश्यति भारत ७८
ततो गृध्रवटं गच्छेत्स्थानं देवस्य धीमतः
स्नायीत भस्मना तत्र अभिगम्य वृषध्वजम् ७९
ब्राह्मणेन भवेच्चीर्णं व्रतं द्वादशवार्षिकम्
इतरेषां तु वर्णानां सर्वपापं प्रणश्यति ८०
गच्छेत तत उद्यन्तं पर्वतं गीतनादितम्
सावित्रं तु पदं तत्र दृश्यते भरतर्षभ ८१
तत्र सन्ध्यामुपासीत ब्राह्मणः संशितव्रतः
उपास्ता च भवेत्सन्ध्या तेन द्वादशवार्षिकी ८२
योनिद्वारं च तत्रैव विश्रुतं भरतर्षभ
तत्राभिगम्य मुच्येत पुरुषो योनिसंकरात् ८३
कृष्णशुक्लावुभौ पक्षौ गयायां यो वसेन्नरः
पुनात्यासप्तमं राजन्कुलं नास्त्यत्र संशयः ८४
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ८५
ततः फल्गुं व्रजेद्राजंस्तीर्थसेवी नराधिप
अश्वमेधमवाप्नोति सिद्धिं च महतीं व्रजेत् ८६
ततो गच्छेत राजेन्द्र धर्मपृष्ठं समाहितः
यत्र धर्मो महाराज नित्यमास्ते युधिष्ठिर
अभिगम्य ततस्तत्र वाजिमेधफलं लभेत् ८७
ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमम्
तत्रार्चयित्वा राजेन्द्र ब्रह्माणममितौजसम्
राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ८८
ततो राजगृहं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप
उपस्पृश्य तपोदेषु काक्षीवानिव मोदते ८९
यक्षिण्या नैत्यकं तत्र प्राश्नीत पुरुषः शुचिः

यक्षिण्यास्तु प्रसादेन मुच्यते भ्रूणहत्यया ९०
मणिनागं ततो गत्वा गोसहस्रफलं लभेत्
नैत्यकं भुञ्जते यस्तु मणिनागस्य मानवः ९१
दष्टस्याशीविषेणापि न तस्य क्रमते विषम्
तत्रोष्य रजनीमेकां सर्वपापैः प्रमुच्यते ९२
ततो गच्छेत ब्रह्मर्षेर्गौतमस्य वनं नृप
अहल्यायाः ह्रदे स्नात्वा व्रजेत परमां गतिम्
अभिगम्य श्रियं राजन्विन्दते श्रियमुत्तमाम् ९३
तत्रोदपानो धर्मज्ञ त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
तत्राभिषेकं कृत्वा तु वाजिमेधमवाप्नुयात् ९४
जनकस्य तु राजर्षेः कूपस्त्रिदशपूजितः
तत्राभिषेकं कृत्वा तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ९५
ततो विनशनं गच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम्
वाजपेयमवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति ९६
गण्डकीं तु समासाद्य सर्वतीर्थजलोद्भवाम्
वाजपेयमवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ९७
ततोऽधिवंश्यं धर्मज्ञ समाविश्य तपोवनम्
गुह्यकेषु महाराज मोदते नात्र संशयः ९८
कम्पनां तु समासाद्य नदीं सिद्धनिषेविताम्
पुण्डरीकमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ९९
ततो विशालामासाद्य नदीं त्रैलोक्यविश्रुताम्
अग्निष्टोममवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति १००
अथ माहेश्वरीं धारां समासाद्य नराधिप
अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् १०१
दिवौकसां पुष्करिणीं समासाद्य नरः शुचिः
न दुर्गतिमवाप्नोति वाजपेयं च विन्दति १०२
महेश्वरपदं गच्छेद्ब्रह्मचारी समाहितः
महेश्वरपदे स्नात्वा वाजिमेधफलं लभेत् १०३
तत्र कोटिस्तु तीर्थानां विश्रुता भरतर्षभ
कूर्मरूपेण राजेन्द्र असुरेण दुरात्मना
ह्रियमाणाहृता राजन्विष्णुना प्रभविष्णुना १०४
तत्राभिषेकं कुर्वाणस्तीर्थकोट्यां युधिष्ठिर

पुण्डरीकमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति १०५
ततो गच्छेत राजेन्द्र स्थानं नारायणस्य तु
सदा संनिहितो यत्र हरिर्वसति भारत
शालग्राम इति ख्यातो विष्णोरद्भुतकर्मणः १०६
अभिगम्य त्रिलोकेशं वरदं विष्णुमव्ययम्
अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति १०७
तत्रोदपानो धर्मज्ञ सर्वपापप्रमोचनः
समुद्रास्तत्र चत्वारः कूपे संनिहिताः सदा
तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र न दुर्गतिमवाप्नुयात् १०८
अभिगम्य महादेवं वरदं विष्णुमव्ययम्
विराजति यथा सोम ऋणैर्मुक्तो युधिष्ठिर १०९
जातिस्मर उपस्पृश्य शुचिः प्रयतमानसः
जातिस्मरत्वं प्राप्नोति स्नात्वा तत्र न संशयः ११०
वटेश्वरपुरं गत्वा अर्चयित्वा तु केशवम्
ईप्सिताँ ल्लभते कामानुपवासान्न संशयः १११
ततस्तु वामनं गत्वा सर्वपापप्रमोचनम्
अभिवाद्य हरिं देवं न दुर्गतिमवाप्नुयात् ११२
भरतस्याश्रमं गत्वा सर्वपापप्रमोचनम्
कौशिकीं तत्र सेवेत महापातकनाशिनीम्
राजसूयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ११३
ततो गच्छेत धर्मज्ञ चम्पकारण्यमुत्तमम्
तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ११४
अथ ज्येष्ठिलमासाद्य तीर्थं परमसंमतम्
उपोष्य रजनीमेकामग्निष्टोमफलं लभेत् ११५
तत्र विश्वेश्वरं दृष्ट्वा देव्या सह महाद्युतिम्
मित्रावरुणयोर्लोकानाप्नोति पुरुषर्षभ ११६
कन्यासंवेद्यमासाद्य नियतो नियताशनः
मनोः प्रजायतेर्लोकानाप्नोति भरतर्षभ ११७
कन्यायां ये प्रयच्छन्ति पानमन्नं च भारत
तदक्षयमितिप्राहुरृषयः संशितव्रताः ११८
निश्चीरां च समासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुताम्
अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ११९

ये तु दानं प्रयच्छन्ति निश्चीरासंगमे नराः
ते यान्ति नरशार्दूल ब्रह्मलोकं न संशयः १२०
तत्राश्रमो वसिष्ठस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
तत्राभिषेकं कुर्वाणो वाजपेयमवाप्नुयात् १२१
देवकूटं समासाद्य ब्रह्मर्षिगणसेवितम्
अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् १२२
ततो गच्छेत राजेन्द्र कौशिकस्य मुनेर्ह्रदम् यत्र सिद्धिं परां प्राप्तो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः
१२३
तत्र मासं वसेद्वीर कौशिक्यां भरतर्षभ
अश्वमेधस्य यत्पुण्यं तन्मासेनाधिगच्छति १२४
सर्वतीर्थवरे चैव यो वसेत महाह्रदे
न दुर्गतिमवाप्नोति विन्देद्बहु सुवर्णकम् १२५
कुमारमभिगत्वा च वीराश्रमनिवासिनम्
अश्वमेधमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः १२६
अग्निधारां समासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुताम्
अग्निष्टोममवाप्नोति न च स्वर्गान्निवर्तते १२७
पितामहसरो गत्वा शैलराजप्रतिष्ठितम्
तत्राभिषेकं कुर्वाणो अग्निष्टोमफलं लभेत् १२८
पितामहस्य सरसः प्रस्रुता लोकपावनी
कुमारधारा तत्रैव त्रिषु लोकेषु विश्रुता १२९
यत्र स्नात्वा कृतार्थोऽस्मीत्यात्मानमवगच्छति
षष्ठकालोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्यया १३०
शिखरं वै महादेव्या गौर्यास्त्रैलोक्यविश्रुतम्
समारुह्य नरः श्राद्धः स्तनकुण्डेषु संविशेत् १३१
तत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवार्चने रतः
हयमेधमवाप्नोति शक्रलोकं च गच्छति १३२
ताम्रारुणं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः
अश्वमेधमवाप्नोति शक्रलोकं च गच्छति १३३
नन्दिन्यां च समासाद्य कूपं त्रिदशसेवितम्
नरमेधस्य यत्पुण्यं तत्प्राप्नोति कुरूद्वह १३४
कालिकासंगमे स्नात्वा कौशिक्यारुणयोर्यतः

त्रिरात्रोपोषितो विद्वान्सर्वपापैः प्रमुच्यते १३५
उर्वशीतीर्थमासाद्य ततः सोमाश्रमं बुधः
कुम्भकर्णाश्रमे स्नात्वा पूज्यते भुवि मानवः १३६
स्नात्वा कोकामुखे पुण्ये ब्रह्मचारी यतव्रतः
जातिस्मरत्वं प्राप्नोति दृष्टमेतत्पुरातने १३७
सकृन्नन्दां समासाद्य कृतात्मा भवति द्विजः
सर्वपापविशुद्धात्मा शक्रलोकं च गच्छति १३८
ऋषभद्वीपमासाद्य सेव्यं क्रौञ्चनिषूदनम्
सरस्वत्यामुपस्पृश्य विमानस्थो विराजते १३९
औद्दालकं महाराज तीर्थं मुनिनिषेवितम्
तत्राभिषेकं कुर्वीत सर्वपापैः प्रमुच्यते १४०
धर्मतीर्थं समासाद्य पुण्यं ब्रह्मर्षिसेवितम्
वाजपेयमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः १४१
तथा चम्पां समासाद्य भागीरथ्यां कृतोदकः
दण्डार्कमभिगम्यैव गोसहस्रफलं लभेत् १४२
लवेडिकां ततो गच्छेत्पुण्यां पुण्योपसेविताम्
वाजपेयमवाप्नोति विमानस्थश्च पूज्यते १४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्व्यशीतितमोऽध्यायः ८२

त्र्यशीतितमोऽध्यायः
पुलस्त्य उवाच
अथ सन्ध्यां समासाद्य संवेद्यं तीर्थमुत्तमम्
उपस्पृश्य नरो विद्वान्भवेन्नास्त्यत्र संशयः १
रामस्य च प्रसादेन तीर्थं राजन्कृतं पुरा
तल्लोहित्यं समासाद्य विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् २
करतोयां समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः
अश्वमेधमवाप्नोति कृते पैतामहे विधौ ३
गङ्गायास्त्वथ राजेन्द्र सागरस्य च संगमे
अश्वमेधं दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ४
गङ्गायास्त्वपरं द्वीपं प्राप्य यः स्नाति भारत

त्रिरात्रोपोषितो राजन्सर्वकामानवाप्नुयात् ५
ततो वैतरणीं गत्वा नदीं पापप्रमोचनीम्
विरजं तीर्थमासाद्य विराजति यथा शशी ६
प्रभवेच्च कुले पुण्ये सर्वपापं व्यपोहति
गोसहस्रफलं लब्ध्वा पुनाति च कुलं नरः ७
शोणस्य ज्योतिरथ्याश्च संगमे निवसञ्शुचिः
तर्पयित्वा पितॄन्देवानग्निष्टोमफलं लभेत् ८
शोणस्य नर्मदायाश्च प्रभवे कुरुनन्दन
वंशगुल्म उपस्पृश्य वाजिमेधफलं लभेत् ९
ऋषभं तीर्थमासाद्य कोशलायां नराधिप
वाजपेयमवाप्नोति त्रिरात्रोपोषितो नरः १०
कोशलायां समासाद्य कालतीर्थ उपस्पृशेत्
वृषभैकादशफलं लभते नात्र संशयः ११
पुष्पवत्यामुपस्पृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः
गोसहस्रफलं विन्द्यात्कुलं चैव समुद्धरेत् १२
ततो बदरिकातीर्थे स्नात्वा प्रयतमानसः
दीर्घमायुरवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति १३
ततो महेन्द्रमासाद्य जामदग्न्यनिषेवितम्
रामतीर्थे नरः स्नात्वा वाजिमेधफलं लभेत् १४
मतङ्गस्य तु केदारस्तत्रैव कुरुनन्दन
तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् १५
श्रीपर्वतं समासाद्य नदीतीर उपस्पृशेत्
अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति १६
श्रीपर्वते महादेवो देव्या सह महाद्युतिः
न्यवसत्परमप्रीतो ब्रह्मा च त्रिदशैर्वृतः १७
तत्र देवह्रदे स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः
अश्वमेधमवाप्नोति परां सिद्धिं च गच्छति १८
ऋषभं पर्वतं गत्वा पाण्ड्येषु सुरपूजितम्
वाजपेयमवाप्नोति नाकपृष्ठे च मोदते १९
ततो गच्छेत कावेरीं वृतामप्सरसां गणैः
तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् २०
ततस्तीरे समुद्रस्य कन्यातीर्थ उपस्पृशेत्

तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते २१
अथ गोकर्णमासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
समुद्रमध्ये राजेन्द्र सर्वलोकनमस्कृतम् २२
यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः
भूतयक्षपिशाचाश्च किंनराः समहोरगाः २३
सिद्धचारणगन्धर्वा मानुषाः पन्नगास्तथा
सरितः सागराः शैला उपासन्त उमापतिम् २४
तत्रेशानं समभ्यर्च्य त्रिरात्रोपोषितो नरः
दशाश्वमेधमाप्नोति गाणपत्यं च विन्दति
उष्य द्वादशरात्रं तु कृतात्मा भवते नरः २५
तत एव तु गायत्र्याः स्थानं त्रैलोक्यविश्रुतम्
त्रिरात्रमुषितस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् २६
निदर्शनं च प्रत्यक्षं ब्राह्मणानां नराधिप
गायत्रीं पठते यस्तु योनिसंकरजस्तथा
गाथा वा गीतिका वापि तस्य संपद्यते नृप २७
संवर्तस्य तु विप्रर्षेर्वापीमासाद्य दुर्लभाम्
रूपस्य भागी भवति सुभगश्चैव जायते २८
ततो वेण्णां समासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः
मयूरहंससंयुक्तं विमानं लभते नरः २९
ततो गोदावरीं प्राप्य नित्यं सिद्धनिषेविताम्
गवामयमवाप्नोति वासुकेर्लोकमाप्नुयात् ३०
वेण्णायाः संगमे स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत्
वरदासंगमे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ३१
ब्रह्मस्थानं समासाद्य त्रिरात्रमुषितो नरः
गोसहस्रफलं विन्देत्स्वर्गलोकं च गच्छति ३२
कुशप्लवनमासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः
त्रिरात्रमुषितः स्नात्वा अश्वमेधफलं लभेत् ३३
ततो देवह्रदे रम्ये कृष्णवेण्णाजलोद्भवे
जातिमात्रह्रदे चैव तथा कन्याश्रमे नृप ३४
यत्र क्रतुशतैरिष्ट्वा देवराजो दिवं गतः
अग्निष्टोमशतं विन्देद्गमनादेव भारत ३५
सर्वदेवह्रदे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्

जातिमात्रह्रदे स्नात्वा भवेज्जातिस्मरो नरः ३६
ततोऽवाप्य महापुण्यां पयोष्णीं सरितां वराम्
पितृदेवार्चनरतो गोसहस्रफलं लभेत् ३७
दण्डकारण्यमासाद्य महाराज उपस्पृशेत्
गोसहस्रफलं तत्र स्नातमात्रस्य भारत ३८
शरभङ्गाश्रमं गत्वा शुकस्य च महात्मनः
न दुर्गतिमवाप्नोति पुनाति च कुलं नरः ३९
ततः शूर्पारकं गच्छेज्जामदग्न्यनिषेवितम्
रामतीर्थे नरः स्नात्वा विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् ४०
सप्तगोदावरे स्नात्वा नियतो नियताशनः
महत्पुण्यमवाप्नोति देवलोकं च गच्छति ४१
ततो देवपथं गच्छेन्नियतो नियताशनः
देवसत्रस्य यत्पुण्यं तदवाप्नोति मानवः ४२
तुङ्गकारण्यमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः
वेदानध्यापयत्तत्र ऋषिः सारस्वतः पुरा ४३
तत्र वेदान्प्रनष्टांस्तु मुनेरङ्गिरसः सुतः
उपविष्टो महर्षीणामुत्तरीयेषु भारत ४४
ॐकारेण यथान्यायं सम्यगुच्चारितेन च
येन यत्पूर्वमभ्यस्तं तत्तस्य समुपस्थितम् ४५
ऋषयस्तत्र देवाश्च वरुणोऽग्नि प्रजापतिः
हरिर्नारायणो देवो महादेवस्तथैव च ४६
पितामहश्च भगवान्देवैः सह महाद्युतिः
भृगुं नियोजयामास याजनार्थे महाद्युतिम् ४७
ततः स चक्रे भगवानृषीणां विधिवत्तदा
सर्वेषां पुनराधानं विधिदृष्टेन कर्मणा ४८
आज्यभागेन वै तत्र तर्पितास्तु यथाविधि
देवास्त्रिभुवनं याता ऋषयश्च यथासुखम् ४९
तदरण्यं प्रविष्टस्य तुङ्गकं राजसत्तम
पापं प्रणश्यते सर्वं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ५०
तत्र मासं वसेद्धीरो नियतो नियताशनः
ब्रह्मलोकं व्रजेद्राजन्पुनीते च कुलं नरः ५१
मेधाविकं समासाद्य पितॄन्देवांश्च तर्पयेत्

अग्निष्टोममवाप्नोति स्मृतिं मेधां च विन्दति ५२
ततः कालञ्जरं गत्वा पर्वतं लोकविश्रुतम्
तत्र देवह्रदे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ५३
आत्मानं साधयेत्तत्र गिरौ कालञ्जरे नृप
स्वर्गलोके महीयेत नरो नास्त्यत्र संशयः ५४
ततो गिरिवरश्रेष्ठे चित्रकूटे विशां पते
मन्दाकिनीं समासाद्य नदीं पापप्रमोचनीम् ५५
तत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवार्चने रतः
अश्वमेधमवाप्नोति गतिं च परमां व्रजेत् ५६
ततो गच्छेत राजेन्द्र भर्तृस्थानमनुत्तमम्
यत्र देवो महासेनो नित्यं संनिहितो नृप ५७
पुमांस्तत्र नरश्रेष्ठ गमनादेव सिध्यति
कोटितीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ५८
प्रदक्षिणमुपावृत्य ज्येष्ठस्थानं व्रजेन्नरः
अभिगम्य महादेवं विराजति यथा शशी ५९
तत्र कूपो महाराज विश्रुतो भरतर्षभ
समुद्रास्तत्र चत्वारो निवसन्ति युधिष्ठिर ६०
तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
नियतात्मा नरः पूतो गच्छेत परमां गतिम् ६१
ततो गच्छेत्कुरुश्रेष्ठ शृङ्गवेरपुरं महत्
यत्र तीर्णो महाराज रामो दाशरथिः पुरा ६२
गङ्गायां तु नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी समाहितः
विधूतपाप्मा भवति वाजपेयं च विन्दति ६३
अभिगम्य महादेवमभ्यर्च्य च नराधिप
प्रदक्षिणमुपावृत्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ६४
ततो गच्छेत राजेन्द्र प्रयागमृषिसंस्तुतम्
यत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्च सदिगीश्वराः ६५
लोकपालाश्च साध्याश्च नैरृताः पितरस्तथा
सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव परमर्षयः ६६
अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयोऽपरे
तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धाश्चक्रचरास्तथा ६७
सरितः सागराश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा

हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्कृतः ६८
तत्र त्रीण्यग्निकुण्डानि येषां मध्ये च जाह्नवी
प्रयागादभिनिष्क्रान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता ६९
तपनस्य सुता तत्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता
यमुना गङ्गया सार्धं संगता लोकपावनी ७०
गङ्गायमुनयोर्मध्यं पृथिव्या जघनं स्मृतम्
प्रयागं जघनस्यान्तमुपस्थमृषयो विदुः ७१
प्रयागं सप्रतिष्ठानं कम्बलाश्वतरौ तथा
तीर्थं भोगवती चैव वेदी प्रोक्ता प्रजापतेः ७२
तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिर प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च महाव्रताः
यजन्ते क्रतुभिर्देवास्तथा चक्रचरा नृप ७३
ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत
प्रयागः सर्वतीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं विभो ७४
श्रवणात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि
मृत्तिकालम्भनाद्वापि नरः पापात्प्रमुच्यते ७५
तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संगमे संशितव्रतः
पुण्यं स फलमाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ७६
एषा यजनभूमिर्हि देवानामपि सत्कृता
तत्र दत्तं सूक्ष्ममपि महद्भवति भारत ७७
न वेदवचनात्तात न लोकवचनादपि
मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागमरणं प्रति ७८
दश तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापराः
येषां सांनिध्यमत्रैव कीर्तितं कुरुनन्दन ७९
चातुर्वेदे च यत्पुण्यं सत्यवादिषु चैव यत्
स्नात एव तदाप्नोति गङ्गायमुनसङ्गमे ८०
तत्र भोगवती नाम वासुकेस्तीर्थमुत्तमम्
तत्राभिषेकं यः कुर्यात्सोऽश्वमेधमवाप्नुयात् ८१
तत्र हंसप्रपतनं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्
दशाश्वमेधिकं चैव गङ्गायां कुरुनन्दन ८२
यत्र गङ्गा महाराज स देशस्तत्तपोवनम्
सिद्धक्षेत्रं तु तज्ज्ञेयं गङ्गातीरसमाश्रितम् ८३

इदं सत्यं द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य च
सुहृदां च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ८४
इदं धर्म्यमिदं पुण्यमिदं मेध्यमिदं सुखम्
इदं स्वर्ग्यमिदं रम्यमिदं पावनमुत्तमम् ८५
महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रमोचनम्
अधीत्य द्विजमध्ये च निर्मलत्वमवाप्नुयात् ८६
यश्चेदं शृणुयान्नित्यं तीर्थपुण्यं सदा शुचिः
जातीः स स्मरते वह्वीर्नाकपृष्ठे च मोदते ८७
गम्यान्यपि च तीर्थानि कीर्तितान्यगमानि च
मनसा तानि गच्छेत सर्वतीर्थसमीक्षया ८८
एतानि वसुभिः साध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः
ऋषिभिर्देवकल्पैश्च श्रितानि सुकृतैषिभिः ८९
एवं त्वमपि कौरव्य विधिनानेन सुव्रत
व्रज तीर्थानि नियतः पुण्यं पुण्येन वर्धते ९०
भावितैः करणैः पूर्वमास्तिक्याच्छ्रुतिदर्शनात्
प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः
शिष्टानुदर्शिभिः ९१
नाव्रतो नाकृतात्मा च नाशुचिर्न च तस्करः
स्नाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्नरः ९२
त्वया तु सम्यग्वृत्तेन नित्यं धर्मार्थदर्शिना
पितरस्तारितास्तात सर्वे च प्रपितामहाः ९३
पितामहपुरोगाश्च देवाः सर्षिगणा नृप
तव धर्मेण धर्मज्ञ नित्यमेवाभितोषिताः ९४
अवाप्स्यसि च लोकान्वै वसूनां वासवोपम
कीर्तिं च महतीं भीष्म प्राप्स्यसे भुवि शाश्वतीम् ९५
नारद उवाच
एवमुक्त्वाभ्यनुज्ञाप्य पुलस्त्यो भगवानृषिः
प्रीतः प्रीतेन मनसा तत्रैवान्तरधीयत ९६
भीष्मश्च कुरुशार्दूल शास्त्रतत्त्वार्थदर्शिवान्
पुलस्त्यवचनाच्चैव पृथिवीमनुचक्रमे ९७
अनेन विधिना यस्तु पृथिवीं संचरिष्यति

अश्वमेधशतस्याग्र्यं फलं प्रेत्य स भोक्ष्यते ९८
अतश्चाष्टगुणं पार्थ प्राप्स्यसे धर्ममुत्तमम्
नेता च त्वमृषीन्यस्मात्तेन तेऽष्टगुणं फलम् ९९
रक्षोगणावकीर्णानि तीर्थान्येतानि भारत
न गतिर्विद्यतेऽन्यस्य त्वामृते कुरुनन्दन १००
इदं देवर्षिचरितं सर्वतीर्थार्थसंश्रितम्
यः पठेत्कल्यमुत्थाय सर्वपापैः प्रमुच्यते १०१
ऋषिमुख्याः सदा यत्र वाल्मीकिस्त्वथ काश्यपः
आत्रेयस्त्वथ कौण्डिन्यो विश्वामित्रोऽथ गौतमः १०२
असितो देवलश्चैव मार्कण्डेयोऽथ गालवः
भरद्वाजो वसिष्ठश्च मुनिरुद्दालकस्तथा १०३
शौनकः सह पुत्रेण व्यासश्च जपतां वरः
दुर्वासाश्च मुनिश्रेष्ठो गालवश्च महातपाः १०४
एते ऋषिवराः सर्वे त्वत्प्रतीक्षास्तपोधनाः
एभिः सह महाराज तीर्थान्येतान्यनुव्रज १०५
एष वै लोमशो नाम देवर्षिरमितद्युतिः
समेष्यति त्वया चैव तेन सार्धमनुव्रज १०६
मया च सह धर्मज्ञ तीर्थान्येतान्यनुव्रज
प्राप्स्यसे महतीं कीर्तिं यथा राजा महाभिषः १०७
यथा ययातिर्धर्मात्मा यथा राजा पुरूरवाः
तथा त्वं कुरुशार्दूल स्वेन धर्मेण शोभसे १०८
यथा भगीरथो राजा यथा रामश्च विश्रुतः
तथा त्वं सर्वराजभ्यो भ्राजसे रश्मिवानिव १०९
यथा मनुर्यथेक्ष्वाकुर्यथा पूरुर्महायशाः
यथा वैन्यो महातेजास्तथा त्वमपि विश्रुतः ११०
यथा च वृत्रहा सर्वान्सपत्नान्निर्दहत्पुरा
तथा शत्रुक्षयं कृत्वा प्रजास्त्वं पालयिष्यसि १११
स्वधर्मविजितामुर्वीं प्राप्य राजीवलोचन
ख्यातिं यास्यसि धर्मेण कार्तवीर्यार्जुनो यथा ११२
वैशम्पायन उवाच
एवमाश्वास्य राजानं नारदो भगवानृषिः
अनुज्ञाप्य महात्मानं तत्रैवान्तरधीयत ११३

युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा तमेवार्थं विचिन्तयन् तीर्थयात्राश्रयं पुण्यमृषीणां प्रत्यवेदयत् ११४ इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ८३

चतुरशीतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
भ्रातॄणां मतमाज्ञाय नारदस्य च धीमतः
पितामहसमं धौम्यं प्राह राजा युधिष्ठिरः १
मया स पुरुषव्याघ्रो जिष्णुः सत्यपराक्रमः
अस्त्रहेतोर्महाबाहुरमितात्मा विवासितः २
स हि वीरोऽनुरक्तश्च समर्थश्च तपोधनः
कृती च भृशमप्यस्त्रे वासुदेव इव प्रभुः ३
अहं ह्येतावुभौ ब्रह्मन्कृष्णावरिनिघातिनौ
अभिजानामि विक्रान्तौ तथा व्यासः प्रतापवान्
त्रियुगौ पुण्डरीकाक्षौ वासुदेवधनञ्जयौ ४
नारदोऽपि तथा वेद सोऽप्यशंसत्सदा मम
तथाहमपि जानामि नरनारायणावृषी ५
शक्तोऽयमित्यतो मत्वा मया संप्रेषितोऽजुनः
इंद्रादनवरः शक्तः सुरसूनुः सुराधिपम्
द्रष्टुमस्त्राणि चादातुमिन्द्रादिति विवासितः ६
भीष्मद्रोणावतिरथौ कृपो द्रौणिश्च दुर्जयः
धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण वृता युधि महाबलाः
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वेऽस्त्रकुशलास्तथा ७
योद्धुकामश्च पार्थेन सततं यो महाबलः
स च दिव्यास्त्रवित्कर्णः सूतपुत्रो महारथः ८
सोऽश्ववेगानिलबलः शरार्चिस्तलनिस्वनः
रजोधूमोऽस्त्रसंतापो धार्तराष्ट्रानिलोद्धतः ९
निसृष्ट इव कालेन युगान्तज्वलनो यथा
मम सैन्यमयं कक्षं प्रधक्ष्यति न संशयः १०
तं स कृष्णानिलोद्धूतो दिव्यास्त्रजलदो महान्
श्वेतवाजिबलाकाभृद्गाण्डीवेन्द्रायुधोज्ज्वलः ११

सततं शरधाराभिः प्रदीप्तं कर्णपावकम्
उदीर्णोऽजुनमेघोऽय शमयिष्यति संयुगे १२
स साक्षादेव सर्वाणि शक्रात्परपुरञ्जयः
दिव्यान्यस्त्राणि बीभत्सुस्तत्त्वतः
प्रतिपत्स्यते १३
अलं स तेषां सर्वेषामिति मे धीयते मतिः
नास्ति त्वतिक्रिया तस्य रणेऽरीणां प्रतिक्रिया १४
तं वयं पाण्डवं सर्वे गृहीतास्त्रं धनंजयम्
द्रष्टारो न हि बीभत्सुर्भारमुद्यम्य सीदति १५
वयं तु तमृते वीरं वनेऽस्मिन्द्विपदां वर
अवधानं न गच्छामः काम्यके सह कृष्णया १६
भवानन्यद्वनं साधु बह्वन्नं फलवच्छुचि
आख्यातु रमणीयं च सेवितं पुण्यकर्मभिः १७
यत्र कंचिद्वयं कालं वसन्तः सत्यविक्रमम्
प्रतीक्षामोऽजुनं वीरं वर्षकामा इवाम्बुदम् १८
विविधानाश्रमान्कांश्चिद्द्विजातिभ्यः
परिश्रुतान्
सरांसि सरितश्चैव रमणीयांश्च पर्वतान् १९
आचक्ष्व न हि नो ब्रह्मन्रोचते तमृतेऽजुनम्
वनेऽस्मिन्काम्यके वासो गच्छामोऽन्या दिशं प्रति २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ८४

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तान्सर्वानुत्सुकान्दृष्ट्वा पाण्डवान्दीनचेतसः
आश्वासयंस्तदा धौम्यो बृहस्पतिसमोऽब्रवीत् १
ब्राह्मणानुमतान्पुण्यानाश्रमान्भरतर्षभ
दिशस्तीर्थानि शैलांश्च शृणु मे गदतो नृप २
पूर्वं प्राचीं दिशं राजन्राजर्षिगणसेविताम्
रम्यां ते कीर्तयिष्यामि युधिष्ठिर यथास्मृति ३
तस्यां देवर्षिजुष्टायां नैमिषं नाम भारत

यत्र तीर्थानि देवानां सुपुण्यानि पृथक्पृथक् ४
यत्र सा गोमती पुण्या रम्या देवर्षिसेविता
यज्ञ भूमिश्च देवानां शामित्रं च विवस्वतः ५
तस्यां गिरिवरः पुण्यो गयो राजर्षिसत्कृतः
शिवं ब्रह्मसरो यत्र सेवितं त्रिदशर्षिभिः ६
यदर्थं पुरुषव्याघ्र कीर्तयन्ति पुरातनाः
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ७
महानदी च तत्रैव तथा गयशिरोऽनघ
यत्रासौ कीर्त्यते विप्रैरक्षय्यकरणो वटः
यत्र दत्तं पितृभ्योऽन्नमक्षय्यं भवति प्रभो ८
सा च पुण्यजला यत्र फल्गुनामा महानदी
बहुमूलफला चापि कौशिकी भरतर्षभ
विश्वामित्रोऽभ्यगाद्यत्र ब्राह्म्नणत्वं तपोधनः ९
गङ्गा यत्र नदी पुण्या यस्यास्तीरे भगीरथः
अयजत्तात बहुभिः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः १०
पाञ्चालेषु च कौरव्य कथयन्त्युत्पलावतम्
विश्वामित्रोऽयजद्यत्र शक्रेण सह कौशिकः
यत्रानुवंशं भगवाञ्जामदग्न्यस्तथा जगौ ११
विश्वामित्रस्य तां दृष्ट्वा विभूतिमतिमानुषीम् कान्यकुब्जेऽपिबत्सोममिन्द्रेण सह कौशिकः
ततः क्षत्रादपाक्रामद्ब्राह्मणोऽस्मीति चाब्रवीत्
१२
पवित्रमृषिभिर्जुष्टं पुण्यं पावनमुत्तमम्
गङ्गायमुनयोर्वीर संगमं लोकविश्रुतम् १३
यत्रायजत भूतात्मा पूर्वमेव पितामहः
प्रयागमिति विख्यातं तस्माद्भरतसत्तम १४
अगस्त्यस्य च राजेन्द्र तत्राश्रमवरो महान्
हिरण्यबिन्दुः कथितो गिरौ कालञ्जरे नृप १५
अत्यन्यान्पर्वतान्राजन्पुण्यो गिरिवरःशिवः
महेन्द्रो नाम कौरव्य भार्गवस्य महात्मनः १६
अयजद्यत्र कौन्तेय पूर्वमेव पितामहः
यत्र भागीरथी पुण्या सरस्यासीद्युधिष्ठिर १७

यत्रासौ ब्रह्मशालेति पुण्या ख्याता विशां पते
धूतपाप्मभिराकीर्णा पुण्यं तस्याश्च दर्शनम् १८
पवित्रो मङ्गलीयश्च ख्यातो लोके सनातनः
केदारश्च मतङ्गस्य महानाश्रम उत्तमः १९
कुण्डोदः पर्वतो रम्यो बहुमूलफलोदकः
नैषधस्तृषितो यत्र जलं शर्म च लब्धवान् २०
यत्र देववनं रम्यं तापसैरुपशोभितम्
बाहुदा च नदी यत्र नन्दा च गिरिमूर्धनि २१
तीर्थानि सरितः शैलाः पुण्यान्यायतनानि च
प्राच्यां दिशि महाराज कीर्तितानि मया तव २२
तिसृष्वन्यासु पुण्यानि दिक्षु तीर्थानि मे शृणु
सरितः पर्वतांश्चैव पुण्यान्यायतनानि च २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ८५

षडशीतितमोऽध्यायः
धौम्य उवाच
दक्षिणस्यां तु पुण्यानि शृणु तीर्थानि भारत
विस्तरेण यथाबुद्धि कीर्त्यमानानि भारत १
यस्यामाख्यायते पुण्या दिशि गोदावरी नदी
बह्वारामा बहुजला तापसाचरिता शुभा २
वेण्णा भीमरथी चोभे नद्यौ पापभयापहे
मृगद्विजसमाकीर्णे तापसालयभूषिते ३
राजर्षेस्तत्र च सरिन्नृगस्य भरतर्षभ
रम्यातीर्था बहुजला पयोष्णी द्विजसेविता ४
अपि चात्र महायोगी मार्कण्डेयो महातपाः
अनुवंश्यां जगौ गाथां नृगस्य धरणीपतेः ५
नृगस्य यजमानस्य प्रत्यक्षमिति नः श्रुतम्
! सोमेन दक्षिणाभिर्द्बिजातयः ६
माठरस्य वनं पुण्यं बहुमूलफलं शिवम्
यूपश्च भरतश्रेष्ठ वरुणस्रोतसे गिरौ ७
प्रवेण्युत्तरपार्श्वे तु पुण्ये कण्वाश्रमे तथा

तापसानामरण्यानि कीर्तितानि यथाश्रुति ८
वेदी शूर्पारके तात जमदग्नेर्महात्मनः
रम्या पाषाणतीर्था च पुरश्चन्द्रा च भारत ९
अशोकतीर्थं मर्त्येषु कौन्तेय बहुलाश्रमम्
अगस्त्यतीर्थं पाण्ड्येषु वारुणं च युधिष्ठिर १०
कुमार्यः कथिताः पुण्याः पाण्ड्येष्वेव नरर्षभ
ताम्रपर्णीं तु कौन्तेय कीर्तयिष्यामि तां शृणु ११
यत्र देवैस्तपस्तप्तं महदिच्छद्भिराश्रमे
गोकर्णमिति विख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत १२
शीततोयो बहुजलः पुण्यस्तात शिवश्च सः
ह्रदः परमदुष्प्रापो मानुषैरकृतात्मभिः १३
तत्रैव तृणसोमाग्नेः संपन्नफलमूलवान्
आश्रमोऽगस्त्यशिष्यस्य पुण्यो देवसभे गिरौ १४
वैडूर्यपर्वतस्तत्र श्रीमान्मणिमयः शिवः
अगस्त्यस्याश्रमश्चैव बहुमूलफलोदकः १५
सुराष्ट्रेष्वपि वक्ष्यामि पुण्यान्यायतनानि च
आश्रमान्सरितः शैलान्सरांसि च नराधिप १६
चमसोन्मज्जनं विप्रास्तत्रापि कथयन्त्युत
प्रभासं चोदधौ तीर्थं त्रिदशानां युधिष्ठिर १७
तत्र पिण्डारकं नाम तापसाचरितं शुभम्
उज्जयन्तश्च शिखरी क्षिप्रं सिद्धिकरो महान् १८
तत्र देवर्षिवर्येण नारदेनानुकीर्तितः
पुराणः श्रूयते श्लोकस्तं निबोध युधिष्ठिर १९
पुण्ये गिरौ सुराष्ट्रेषु मृगपक्षिनिषेविते
उज्जयन्ते स्म तप्ताङ्गो नाकपृष्ठे महीयते २०
पुण्या द्वारवती तत्र यत्रास्ते मधुसूदनः
साक्षाद्देवः पुराणोऽसौ स हि धर्मः सनातनः २१
ये च वेदविदो विप्रा ये चाध्यात्मविदो जनाः
ते वदन्ति महात्मानं कृष्णं धर्मं सनातनम् २२
पवित्राणां हि गोविन्दः पवित्रं परमुच्यते
पुण्यानामपि पुण्योऽसौ मङ्गलानां च मङ्गलम् २३
त्रैलोक्यं पुण्डरीकाक्षो देवदेवः सनातनः

आस्ते हरिरचिन्त्यात्मा तत्रैव मधुसूदनः २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ८६

सप्ताशीतितमोऽध्यायः
धौम्य उवाच
अवन्तिषु प्रतीच्यां वै कीर्तयिष्यामि ते दिशि
यानि तत्र पवित्राणि पुण्यान्यायतनानि च १
प्रियङ्ग्वाम्रवनोपेता वानीरवनमालिनी
प्रत्यक्स्रोता नदी पुण्या नर्मदा तत्र भारत २
निकेतः ख्यायते पुण्यो यत्र विश्रवसो मुनेः
जज्ञे धनपतिर्यत्र कुबेरो नरवाहनः ३
वैडूर्यशिखरो नाम पुण्यो गिरिवरः शुभः
दिव्यपुष्पफलास्तत्र पादपा हरितच्छदाः ४
तस्य शैलस्य शिखरे सरस्तत्र च धीमतः
प्रफुल्लनलिनं राजन्देवगन्धर्वसेवितम् ५
बह्वाश्चर्यं महाराज दृश्यते तत्र पर्वते
पुण्ये स्वर्गोपमे दिव्ये नित्यं देवर्षिसेविते ६
ह्रदिनी पुण्यतीर्था च राजर्षेस्तत्र वै सरित्
विश्वामित्रनदी पारा पुण्या परपुरञ्जय ७
यस्यास्तीरे सतां मध्ये ययातिर्नहुषात्मजः
पपात स पुनर्लोकाँ ल्लेभे धर्मान्सनातनान् ८
तत्र पुण्यह्रदस्तात मैनाकश्चैव पर्वतः
बहुमूलफलो वीर असितो नाम पर्वतः ९
आश्रमः कक्षसेनस्य पुण्यस्तत्र युधिष्ठिर
च्यवनस्याश्रमश्चैव ख्यातः सर्वत्र पाण्डव
तत्राल्पेनैव सिध्यन्ति मानवास्तपसा विभो १०
जम्बूमार्गो महाराज ऋषीणां भावितात्मनाम्
आश्रमः शाम्यतां श्रेष्ठ मृगद्विजगणायुतः ११
ततः पुण्यतमा राजन्सततं तापसायुता
केतुमाला च मेध्या च गङ्गारण्यं च भूमिप
ख्यातं च सैन्धवारण्यं पुण्यं द्विजनिषेवितम् १२

पितामहसरः पुण्यं पुष्करं नाम भारत
वैखानसानां सिद्धानामृषीणामाश्रमः प्रियः १३
अप्यत्र संस्तवार्थाय प्रजापतिरथो जगौ
पुष्करेषु कुरुश्रेष्ठ गाथां सुकृतिनां वर १४
मनसाप्यभिकामस्य पुष्कराणि मनस्विनः
पापानि विप्रणश्यन्ति नाकपृष्ठे च मोदते १५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ८७

अष्टाशीतितमोऽध्यायः
धौम्य उवाच
उदीच्यां राजशार्दूल दिशि पुण्यानि यानि वै
तानि ते कीर्तयिष्यामि पुण्यान्यायतनानि च १
सरस्वती पुण्यवहा ह्रदिनी वनमालिनी
समुद्रगा महावेगा यमुना यत्र पाण्डव २
तत्र पुण्यतमं तीर्थं प्लक्षावतरणं शिवम्
यत्र सारस्वतैरिष्ट्वा गच्छन्त्यवभृथं द्विजाः ३
पुण्यं चाख्यायते दिव्यं शिवमग्निशिरोऽनघ
सहदेवोऽयजद्यत्र शम्याक्षेपेण भारत ४
एतस्मिन्नेव चार्थेयमिन्द्रगीता युधिष्ठिर
गाथा चरति लोकेऽस्मिन्गीयमाना द्बिजातिभिः ५
अग्नयः सहदेवेन ये चिता यमुनामनु
शतं शतसहस्राणि सहस्रशतदक्षिणाः ६
तत्रैव भरतो राजा चक्रवर्ती महायशाः
विंशतिं सप्त चाष्टौ च हयमेधानुपाहरत् ७
कामकृद्यो द्विजातीनां श्रुतस्तात मया पुरा
अत्यन्तमाश्रमः पुण्यः सरकस्तस्य विश्रुतः ८
सरस्वती नदी सद्भिः सततं पार्थ पूजिता
वालखिल्यैर्महाराज यत्रेष्टमृषिभिः पुरा ९
दृषद्वती पुण्यतमा तत्र ख्याता युधिष्ठिर
तत्र वैवर्ण्यवर्णौ च सुपुण्यौ मनुजाधिप १०
वेदज्ञौ वेदविदितौ विद्यावेदविदावुभौ

यजन्तौ क्रतुभिर्नित्यं पुण्यैर्भरतसत्तम ११
बहुशो देवाः सेन्द्राः सवरुणाः पुरा
विशाखयूपेऽतप्यन्त तस्मात्पुण्यतमः स वै १२
ऋषिर्महान्महाभागो जमदग्निर्महायशाः
पलाशकेषु पुण्येषु रम्येष्वयजताभिभूः १३
यत्र सर्वाः सरिच्छ्रेष्ठाः साक्षात्तमृषिसत्तमम्
स्वं स्वं तोयमुपादाय परिवार्योपतस्थिरे १४
अपि चात्र महाराज स्वयं विश्वावसुर्जगौ
इमं श्लोकं तदा वीर प्रेक्ष्य वीर्यं महात्मनः १५
यजमानस्य वै देवाञ्जमदग्नेर्महात्मनः
आगम्य सरितः सर्वा मधुना समतर्पयन् १६
गन्धर्वयक्षरक्षोभिरप्सरोभिश्च शोभितम्
किरातकिन्नरावासं शैलं शिखरिणां वरम् १७
बिभेद तरसा गङ्गा गङ्गाद्वारे युधिष्ठिर
पुण्यं तत्ख्यायते राजन्ब्रह्मर्षिगणसेवितम् १८
सनत्कुमारः कौरव्य पुण्यं कनखलं तथा
पर्वतश्च पुरुर्नाम यत्र जातः पुरूरवाः १९
भृगुर्यत्र तपस्तेपे महर्षिगणसेवितः
स राजन्नाश्रमः ख्यातो भृगुतुङ्गो महागिरिः २०
यच्च भूतं भविष्यच्च भवच्च पुरुषर्षभ
नारायणः प्रभुर्विष्णुः शाश्वतः पुरुषोत्तमः २१
तस्यातियशसः पुण्यां विशालां बदरीमनु
आश्रमः ख्यायते पुण्यस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः २२
उष्णतोयवहा गङ्गा शीततोयवहापरा
सुवर्णसिकता राजन्विशालां बदरीमनु २३
ऋषयो यत्र देवाश्च महाभागा महौजसः
प्राप्य नित्यं नमस्यन्ति देवं नारायणं विभुम् २४
यत्र नारायणो देवः परमात्मा सनातनः
तत्र कृत्स्नं जगत्पार्थ तीर्थान्यायतनानि च २५
तत्पुण्यं तत्परं ब्रह्म तत्तीर्थं तत्तपोवनम्
तत्र देवर्षयः सिद्धाः सर्वे चैव तपोधनाः २६
आदिदेवो महायोगी यत्रास्ते मधुसूदनः

पुण्यानामपि तत्पुण्यं तत्र ते संशयोऽस्तु मा २७
एतानि राजन्पुण्यानि पृथिव्यां पृथिवीपते
कीर्तितानि नरश्रेष्ठ तीर्थान्यायतनानि च २८
एतानि वसुभिः साध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः
ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्च सेवितानि महात्मभिः २९
चरन्नेतानि कौन्तेय सहितो ब्राह्मणर्षभैः
भ्रातृभिश्च महाभागैरुत्कण्ठां विजहिष्यसि ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८

एकोननवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवं संभाषमाणे तु धौम्ये कौरवनन्दन
लोमशः सुमहातेजा ऋषिस्तत्राजगाम ह १
तं पाण्डवाग्रजो राजा सगणो ब्राह्मणाश्च ते
उदतिष्ठन्महाभागं दिवि शक्रमिवामराः २
तमभ्यर्च्य यथान्यायं धर्मराजो युधिष्ठिरः
पप्रच्छागमने हेतुमटने च प्रयोजनम् ३
स पृष्टः पाण्डुपुत्रेण प्रीयमाणो महामनाः
उवाच श्लक्ष्णया वाचा हर्षयन्निव पाण्डवान् ४
संचरन्नस्मि कौन्तेय सर्वलोकान्यदृच्छया
गतः शक्रस्य सदनं तत्रापश्यं सुरेश्वरम् ५
तव च भ्रातरं वीरमपश्यं सव्यसाचिनम्
शक्रस्यार्धासनगतं तत्र मे विस्मयो महान्
आसीत्पुरुषशार्दूल दृष्ट्वा पार्थं तथागतम् ६
आह मां तत्र देवेशो गच्छ पाण्डुसुतानिति
सोऽहमभ्यागतः क्षिप्रं दिदृक्षुस्त्वां सहानुजम् ७
वचनात्पुरुहूतस्य पार्थस्य च महात्मनः
आख्यास्ये ते प्रियं तात महत्पाण्डवनन्दन ८
भ्रातृभिः सहितो राजन्कृष्णया चैव तच्छृणु
यत्त्वयोक्तो महाबाहुरस्त्रार्थं पाण्डवर्षभ ९
तदस्त्रमाप्तं पार्थेन रुद्रादप्रतिमं महत्

यत्तद्ब्रह्मशिरो नाम तपसा रुद्रमागतम् १०
अमृतादुत्थितं रौद्रं तल्लब्धं सव्यसाचिना
तत्समन्त्रं ससंहारं सप्रायश्चित्तमङ्गलम् ११
वज्रं चान्यानि चास्त्राणि दण्डादीनि युधिष्ठिर
यमात्कुबेराद्वरुणादिन्द्राच्च कुरुनन्दन
अस्त्राण्यधीतवान्पार्थो दिव्यान्यमितविक्रमः १२
विश्वावसोश्च तनयाद्गीतं नृत्तं च साम च
वादित्रं च यथान्यायं प्रत्यविन्दद्यथाविधि १३
एवं कृतास्त्रः कौन्तेयो गान्धर्वं वेदमाप्तवान्
सुखं वसति बीभत्सुरनुजस्यानुजस्तव १४
यदर्थं मां सुरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत्
तच्च ते कथयिष्यामि युधिष्ठिर निबोध मे १५
भवान्मनुष्यलोकाय गमिष्यति न संशयः
ब्रूयाद्युधिष्ठिरं तत्र वचनान्मे द्विजोत्तम १६
आगमिष्यति ते भ्राता कृतास्त्रः क्षिप्रमर्जुनः
सुरकार्यं महत्कृत्वा यदशक्यं दिवौकसैः १७
तपसा तु त्वमात्मानं भ्रातृभिः सह योजय
तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते महत् १८
अहं च कर्णं जानामि यथावद्भरतर्षभ
न स पार्थस्य संग्रामे कलामर्हति षोडशीम् १९
यच्चापि ते भयं तस्मान्मनसिस्थमरिन्दम
तच्चाप्यपहरिष्यामि सव्यसाचाविहागते २०
यच्च ते मानसं वीर तीर्थयात्रामिमां प्रति
तच्च ते लोमशः सर्वं कथयिष्यत्यसंशयम् २१
यच्च किंचित्तपोयुक्तं फलं तीर्थेषु भारत
महर्षिरेष यद्ब्रूयात्तच्छ्रद्धेयमनन्यथा २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोननवतितमोऽध्यायः ८९

नवतितमोऽध्यायः
लोमश उवाच
धनञ्जयेन चाप्युक्तं यत्तच्छृणु युधिष्ठिर

युधिष्ठिरं भ्रातरं मे योजयेर्धर्म्यया श्रिया १
त्वं हि धर्मान्परान्वेत्थ तपांसि च तपोधन
श्रीमतां चापि जानासि राज्ञां धर्मं सनातनम् २
स भवान्यत्परं वेद पावनं पुरुषान्प्रति
तेन संयोजयेथास्त्वं तीर्थपुण्येन पाण्डवम् ३
यथा तीर्थानि गच्छेत गाश्च दद्यात्स पार्थिवः
तथा सर्वात्मना कार्यमिति मां विजयोऽब्रवीत् ४
भवता चानुगुप्तोऽसौ चरेत्तीर्थानि सर्वशः
रक्षोभ्यो रक्षितव्यश्च दुर्गेषु विषमेषु च ५
दधीच इव देवेन्द्रं यथा चाप्यंगिरा रविम्
तथा रक्षस्व कौन्तेयं राक्षसेभ्यो द्विजोत्तम ६
यातुधाना हि बहवो राक्षसाः पर्वतोपमाः
त्वयाभिगुप्तान्कौन्तेयान्नातिवर्तेयुरन्तिकात् ७
सोऽहमिन्द्रस्य वचनान्नियोगादर्जुनस्य च
रक्षमाणो भयेभ्यस्त्वां चरिष्यामि त्वया सह ८
द्विस्तीर्थानि मया पूर्वं दृष्टानि कुरुनन्दन
इदं तृतीयं द्रक्ष्यामि तान्येव भवता सह ९
इयं राजार्षिभिर्याता पुण्यकृद्भिर्युधिष्ठिर
मन्वादिभिर्महाराज तीर्थयात्रा भयापहा १०
नानृजुर्नाकृतात्मा च नावैद्यो न च पापकृत्
स्नाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्नरः ११
त्वं तु धर्ममतिर्नित्यं धर्मज्ञः सत्यसङ्गरः
विमुक्तः सर्वपापेभ्यो भूय एव भविष्यसि १२
यथा भगीरथो राजा राजानश्च गयादयः
यथा ययातिः कौन्तेय तथा त्वमपि पाण्डव १३
युधिष्ठिर उवाच
न हर्षात्संप्रपश्यामि वाक्यस्यास्योत्तरं क्वचित्
स्मरेद्धि देवराजो यं किं नामाभ्याधिकं ततः १४
भवता संगमो यस्य भ्राता यस्य धनञ्जयः
वासवः स्मरते यस्य को नामाभ्यधिकस्ततः १५
यच्च मां भगवानाह तीर्थानां दर्शनं प्रति
धौम्यस्य वचनादेषा बुद्धिः पूर्वं कृतैव मे १६

तद्यदा मन्यसे ब्रह्मन्गमनं तीर्थदर्शने
तदैव गन्तास्मि दृढमेष मे निश्चयः परः १७
वैशम्पायन उवाच
गमने कृतबुद्धिं तं पाण्डवं लोमशोऽब्रवीत्
लघुर्भव महाराज लघुः स्वैरं गमिष्यसि १८
युधिष्ठिर उवाच
भिक्षाभुजो निवर्तन्तां ब्राह्मणा यतयश्च ये
ये चाप्यनुगताः पौरा राजभक्तिपुरस्कृताः १९
धृतराष्ट्रं महाराजमभिगच्छन्तु चैव ते
स दास्यति यथाकालमुचिता यस्य या भृतिः २०
स चेद्यथोचितां वृत्तिं न दद्यान्मनुजेश्वरः
अस्मत्प्रियहितार्थाय पांचाल्यो वः प्रदास्यति २१
वैशम्पायन उवाच
ततो भूयिष्ठशः पौरा गुरुभारसमाहिताः
विप्राश्च यतयो युक्ता जग्मुर्नागपुरं प्रति २२
तान्सर्वान्धर्मराजस्य प्रेम्णा राजाम्बिकासुतः
प्रतिजग्राह विधिवद्धनैश्च समतर्पयत् २३
ततः कुन्तीसुतो राजा लघुभिर्ब्राह्मणैः सह
लोमशेन च सुप्रीतस्त्रिरात्रं काम्यकेऽवसत् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ९०

एकनवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रयान्तं कौन्तेयं ब्राह्मणा वनवासिनः
अभिगम्य तदा राजन्निदं वचनमब्रुवन् १
राजंस्तीर्थानि गन्तासि पुण्यानि भ्रातृभिः सह
देवर्षिणा च सहितो लोमशेन महात्मना २
अस्मानपि महाराज नेतुमर्हसि पाण्डव
अस्माभिर्हि न शक्यानि त्वदृते तानि कौरव ३
श्वापदैरुपसृष्टानि दुर्गाणि विषमाणि च
अगम्यानि नरैरल्पैस्तीर्थानि मनुजेश्वर ४
भवन्तो भ्रातरः शूरा धनुर्धरवराः सदा

भवद्भिः पालिताःशूरैर्गच्छेम वयमप्युत ५
भवत्प्रसादाद्धि वयं प्राप्नुयाम फलं शुभम्
तीर्थानां पृथिवीपाल व्रतानां च विशां पते ६
तव वीर्यपरित्राताः शुद्धास्तीर्थपरिप्लुताः
भवेम धूतपाप्मानस्तीर्थसंदर्शनान्नृप ७
भवानपि नरेन्द्रस्य कार्तवीर्यस्य भारत
अष्टकस्य च राजर्षेर्लोमपादस्य चैव ह ८
भरतस्य च वीरस्य सार्वभौमस्य पार्थिव
ध्रुवं प्राप्स्यसि दुष्प्रापाँ
ल्लोकांस्तीर्थपरिप्लुतः ९
प्रभासादीनि तीर्थानि महेन्द्रादींश्च पर्वतान्
गङ्गाद्याः सरितश्चैव प्लक्षादींश्च वनस्पतीन्
त्वया सह महीपाल द्रष्टुमिच्छामहे वयम् १०
यदि ते ब्राह्मणेस्ति काचित्प्रीतिर्जनाधिप
कुरु क्षिप्रं वचोऽस्माकं ततः श्रेयोऽभिपत्स्यसे ११
तीर्थानि हि महाबाहो तपोविघ्नकरैः सदा
अनुकीर्णानि रक्षोभिस्तेभ्यो नस्त्रातुमर्हसि १२
तीर्थान्युक्तानि धौम्येन नारदेन च धीमता
यान्युवाच च देवर्षिर्लोमशः सुमहातपाः १३
विधिवत्तानि सर्वाणि पर्यटस्व नराधिप
धूतपाप्मा सहास्माभिर्लोमशेन च पालितः १४
स तथा पूज्यमानस्तैर्हर्षादश्रुपरिप्लुतः
भीमसेनादिभिर्वीरैर्भातृभिः परिवारितः
बाढमित्यब्रवीत्सर्वांस्तानृषीन्पाण्डवर्षभः १५
लोमशं समनुज्ञाप्य धौम्यं चैव पुरोहितम्
ततः स पाण्डवश्रेष्ठो भ्रातृभिः सहितो वशी
द्रौपद्या चानवद्यांग्या गमनाय मनो दधे १६
अथ व्यासो महाभागस्तथा नारदपर्वतौ
काम्यके पाण्डवं द्रष्टुं समाजग्मुर्मनीषिणः १७
तेषां युधिष्ठिरो राजा पूजां चक्रे यथाविधि
सत्कृतास्ते महाभागा युधिष्ठिरमथाब्रुवन् १८
युधिष्ठिर यमौ भीम मनसा कुरुतार्जवम्

मनसा कृतशौचा वै शुद्धास्तीर्थानि गच्छत १९
शरीरनियमं ह्याहुर्ब्राह्मणा मानुषं व्रतम्
मनोविशुद्धां बुद्धिं च दैवमाहुर्व्रतं द्विजाः २०
मनो ह्यदुष्टं शूराणां पर्याप्तं वै नराधिप मैत्रीं बुद्धिं समास्थाय शुद्धास्तीर्थानि गच्छत
२१
ते यूयं मानसैः शुद्धाः शरीरनियमव्रतैः
दैवं व्रतं समास्थाय यथोक्तं फलमाप्स्यथ २२
ते तथेति प्रतिज्ञाय कृष्णया सह पाण्डवाः
कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे मुनिभिर्दिव्यमानुषैः २३
लोमशस्योपसंगृह्य पादौ द्वैपायनस्य च
नारदस्य च राजेन्द्र देवर्षेः पर्वतस्य च २४
धौम्येन सहिता वीरास्तथान्यैर्वनवासिभिः
मार्गशीर्ष्यामतीतायां पुष्येण प्रययुस्ततः २५
कठिनानि समादाय चीराजिनजटाधराः
अभेद्यैः कवचैर्युक्तास्तीर्थान्यन्वचरंस्तदा २६
इन्द्रसेनादिभिर्भृत्यै रथैः परिचतुर्दशैः
महानसव्यापृतैश्च तथान्यैः परिचारकैः २७
सायुधा बद्धनिस्त्रिंशास्तूणवन्तः समार्गणाः
प्राङ्मुखाः प्रययुर्वीराः पाण्डवा जनमेजय २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ९१

द्विनवतितमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
न वै निर्गुणमात्मानं मन्ये देवर्षिसत्तम
तथास्मि दुःखसंतप्तो यथा नान्यो महीपतिः १
परांश्च निर्गुणान्मन्ये न च धर्मरतानपि
ते च लोमश लोकेऽस्मिन्नृध्यन्ते केन हेतुना २
लोमश उवाच
नात्र दुःखं त्वया राजन्कार्यं पार्थ कथंचन
यदधर्मेण वर्धेरन्नधर्मरुचयो जनाः ३

वर्धत्यधर्मेण नरस्ततो भद्राणि पश्यति
ततः सपत्नाञ्जयति समूलस्तु विनश्यति ४
मया हि दृष्टा दैतेया दानवाश्च महीपते
वर्धमाना ह्यधर्मेण क्षयं चोपगताः पुनः ५
पुरा देवयुगे चैव दृष्टं सर्वं मया विभो
अरोचयन्सुरा धर्मं धर्मं तत्यजिरेऽसुराः ६
तीर्थानि देवा विविशुर्नाविशन्भारतासुराः
तानधर्मकृतो दर्पः पूर्वमेव समाविशत् ७
दर्पान्मानः समभवन्मानात्क्रोधो व्यजायत
क्रोधादह्रीस्ततोऽलज्जा वृत्तं तेषां ततोऽनशत् ८
तानलज्जान्गतह्रीकान्हीनवृत्तान्वृथाव्रतान्
क्षमा लक्ष्मीश्च धर्मश्च नचिरात्प्रजहुस्ततः
लक्ष्मीस्तु देवानगमदलक्ष्मीरसुरान्नृप ९
तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दर्पोपहतचेतसः
दैतेयान्दानवांश्चैव कलिरप्याविशत्ततः १०
तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दानवान्कलिना तथा
दर्पाभिभूतान्कौन्तेय क्रियाहीनानचेतसः ११
मानाभिभूतानचिराद्विनाशः प्रत्यपद्यत
निर्यशस्यास्ततो दैत्याः कृत्स्नशो विलयं गताः १२
देवास्तु सागरांश्चैव सरितश्च सरांसि च
अभ्यगच्छन्धर्मशीलाः पुण्यान्यायतनानि च १३
तपोभिः क्रतुभिर्दानैराशीर्वादैश्च पाण्डव
प्रजहुः सर्वपापानि श्रेयश्च प्रतिपेदिरे १४
एवं हि दानवन्तश्च क्रियावन्तश्च सर्वशः
तीर्थान्यगच्छन्विबुधास्तेनापुर्भूतिमुत्तमाम् १५
तथा त्वमपि राजेन्द्र स्नात्वा तीर्थेषु सानुजः
पुनर्वेत्स्यसि तां लक्ष्मीमेष पन्थाः सनातनः १६
यथैव हि नृगो राजा शिबिरौशीनरो यथा
भगीरथो वसुमना गयः पूरुः पुरूरवाः १७
चरमाणास्तपो नित्यं स्पर्शनादम्भसश्च ते
तीर्थाभिगमनात्पूता दर्शनाच्च महात्मनाम् १८
अलभन्त यशः पुण्यं धनानि च विशां पते

तथा त्वमपि राजेन्द्र लब्धासि विपुलां श्रियम् १९
यथा चेक्ष्वाकुरचरत्सपुत्रजनबान्धवः
मुचुकुन्दोऽथ मान्धाता मरुत्तश्च महीपतिः २०
कीर्तिं पुण्यामविन्दन्त यथा देवास्तपोबलात्
देवर्षयश्च कार्त्स्न्येन तथा त्वमपि वेत्स्यसे २१
धार्तराष्ट्रास्तु दर्पेण मोहेन च वशीकृताः
नचिराद्विनशिष्यन्ति दैत्या इव न संशयः २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ९२

त्रिनवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ते तथा सहिता वीरा वसन्तस्तत्र तत्र ह
क्रमेण पृथिवीपाल नैमिषारण्यमागताः १
ततस्तीर्थेषु पुण्येषु गोमत्याः पाण्डवा नृप
कृताभिषेकाः प्रददुर्गाश्च वित्तं च भारत २
तत्र देवान्पितॄन्विप्रांस्तर्पयित्वा पुनः पुनः
कन्यातीर्थेऽश्वतीर्थे च गवां तीर्थे च कौरवाः ३
वालकोट्यां वृषप्रस्थे गिरावुष्य च पाण्डवाः
बाहुदायां महीपाल चक्रुः सर्वेऽभिषेचनम् ४
प्रयागे देवयजने देवानां पृथिवीपते
ऊषुराप्लुत्य गात्राणि तपश्चातस्थुरुत्तमम् ५
गङ्गायमुनयोश्चैव संगमे सत्यसंगराः
विपाप्मानो महात्मानो विप्रेभ्यः प्रददुर्वसु ६
तपस्विजनजुष्टां च ततो वेदीं प्रजापतेः
जग्मुः पाण्डुसुता राजन्ब्राह्मणैः सह भारत ७
तत्र ते न्यवसन्वीरास्तपश्चातस्थुरुत्तमम्
सन्तर्पयन्तः सततं वन्येन हविषा द्विजान् ८
ततो महीधरं जग्मुर्धर्मज्ञेनाभिसत्कृतम्
राजर्षिणा पुण्यकृता गयेनानुपमद्युते ९
सरो गयशिरो यत्र पुण्या चैव महानदी
ऋषिजुष्टं सुपुण्यं तत्तीर्थं ब्रह्मसरोत्तमम् १०

अगस्त्यो भगवान्यत्र गतो वैवस्वतं प्रति
उवास च स्वयं यत्र धर्मो राजन्सनातनः ११
सर्वासां सरितां चैव समुद्भेदो विशां पते
यत्र संनिहितो नित्यं महादेवः पिनाकधृक् १२
तत्र ते पाण्डवा वीराश्चातुर्मास्यैस्तदेजिरे
ऋषियज्ञेन महता यत्राक्षयवटो महान् १३
ब्राह्मणास्तत्र शतशः समाजग्मुस्तपोधनाः
चातुर्मास्येनायजन्त आर्षेण विधिना तदा १४
तत्र विद्यातपोनित्या ब्राह्मणा वेदपारगाः
कथाः प्रचक्रिरे पुण्याः सदसिस्था महात्मनाम् १५
तत्र विद्याव्रतस्नातः कौमारं व्रतमास्थितः
शमठोऽकथयद्राजन्नामूर्तरयसं गयम् १६
अमूर्तरयसः पुत्रो गयो राजर्षिसत्तमः
पुण्यानि यस्य कर्माणि तानि मे शृणु भारत १७
यस्य यज्ञो बभूवेह बह्वन्नो बहुदक्षिणः
यत्रान्नपर्वता राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः १८
घृतकुल्याश्च दध्नश्च नद्यो बहुशतास्तथा
व्यञ्जनानां प्रवाहाश्च महार्हाणां सहस्रशः १९
अहन्यहनि चाप्येतद्याचतां संप्रदीयते
अन्यत्तु ब्राह्मणा राजन्भुञ्जतेऽन्न सुसंस्कृतम्
२०
तत्र वै दक्षिणाकाले ब्रह्मघोषो दिवं गतः
न स्म प्रज्ञायते किंचिद्ब्रह्मशब्देन भारत २१
पुण्येन चरता राजन् भूर्दिशः खं नभस्तथा
आपूर्णमासीच्छब्देन तदप्यासीन्महाद्भुतम् २२
तत्र स्म गाथा गायन्ति मनुष्या भरतर्षभ
अन्नपानैः शुभैस्तृप्ता देशे देशे सुवर्चसः २३
गयस्य यज्ञे के त्वद्य प्राणिनो भोक्तुमीप्सवः
यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः २४
न स्म पूर्वे जनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे
गयो यदकरोद्यज्ञे राजर्षिरमितद्युतिः २५
कथं नु देवा हविषा गयेन परितर्पिताः

पुनः शक्ष्यन्त्युपादातुमन्यैर्दत्तानि कानिचित् २६
एवंविधाः सुबहवस्तस्य यज्ञे महात्मनः
बभूवुरस्य सरसः समीपे कुरुनन्दन २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ९३

चतुर्नवतितमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः संप्रस्थितो राजा कौन्तेयो भूरिदक्षिणः
अगस्त्याश्रममासाद्य दुर्जयायामुवास ह १
तत्र वै लोमशं राजा पप्रच्छ वदतां वरः
अगस्त्येनेह वातापिः किमर्थमुपशामितः २
आसीद्वा किंप्रभावश्च स दैत्यो मानवान्तकः
किमर्थं चोद्गतो मन्युरगस्त्यस्य महात्मनः ३
लोमश उवाच
इल्वलो नाम दैतेय आसीत्कौरवनन्दन
मणिमत्यां पुरि पुरा वातापिस्तस्य चानुजः ४
स ब्राह्मणं तपोयुक्तमुवाच दितिनन्दनः
पुत्रं मे भगवानेकमिन्द्रतुल्यं प्रयच्छतु ५
तस्मै स ब्राह्मणो नादात्पुत्रं वासवसंमितम्
चुक्रोध सोऽसुरस्तस्य ब्राह्मणस्य ततो भृशम् ६
समाह्वयति यं वाचा गतं वैवस्वतक्षयम्
स पुनर्देहमास्थाय जीवन्स्म प्रतिदृश्यते ७
ततो वातापिमसुरं छागं कृत्वा सुसंस्कृतम्
तं ब्राह्मणं भोजयित्वा पुनरेव समाह्वयत् ८
तस्य पार्श्वं विनिर्भिद्य ब्राह्मणस्य महासुरः
वातापि प्रहसन् राजन्निश्चक्राम विशां पते ९
एवं स ब्राह्मणान् राजन्भोजयित्वा पुनः पुनः
हिंसयामास दैतेय इल्वलो दुष्टचेतनः १०
अगस्त्यश्चापि भगवानेतस्मिन्काल एव तु
पितॄन्ददर्श गर्ते वै लम्बमानानधोमुखान् ११

सोऽपृच्छल्लम्बमानांस्तान्भवन्त इह किंपराः
संतानहेतोरिति ते तमूचुर्ब्रह्मवादिनः १२
ते तस्मै कथयामासुर्वयं ते पितरः स्वकाः
गर्तमेतमनुप्राप्ता लम्बामः प्रसवार्थिनः १३
यदि नो जनयेथास्त्वमगस्त्यापत्यमुत्तमम्
स्यान्नोऽस्मान्निरयान्मोक्षस्त्वं च
पुत्राप्नुया गतिम् १४
स तानुवाच तेजस्वी सत्यधर्मपरायणः
करिष्ये पितरः कामं व्येतु वो मानसो ज्वरः १५
ततः प्रसवसंतानं चिन्तयन्भगवानृषिः
आत्मनः प्रसवस्यार्थे नापश्यत्सदृशीं स्त्रियम् १६
स तस्य तस्य सत्त्वस्य तत्तदंगमनुत्तमम्
संभृत्य तत्समैरङ्गैर्निर्ममे स्त्रियमुत्तमाम् १७
स तां विदर्भराजाय पुत्रकामाय ताम्यते
निर्मितामात्मनोऽथाय मुनिः प्रादान्महातपाः १८
सा तत्र जज्ञे सुभगा विद्युत्सौदामिनी यथा
विभ्राजमाना वपुषा व्यवर्धत शुभानना १९
जातमात्रां च तां दृष्ट्वा वैदर्भः पृथिवीपतिः
प्रहर्षेण द्विजातिभ्यो न्यवेदयत भारत २०
अभ्यनन्दन्त तां सर्वे ब्राह्मणा वसुधाधिप
लोपामुद्रेति तस्याश्च चक्रिरे नाम ते द्विजाः २१
ववृधे सा महाराज बिभ्रती रूपमुत्तमम्
अप्स्विवोत्पलिनी शीघ्रमग्नेरिव शिखा शुभा २२
तां यौवनस्थां राजेन्द्र शतं कन्याः स्वलंकृताः
दासीशतं च कल्याणीमुपतस्थुर्वशानुगाः २३
सा स्म दासीशतवृता मध्ये कन्याशतस्य च
आस्ते तेजस्विनी कन्या रोहिणीव दिवि प्रभो २४
यौवनस्थामपि च तां शीलाचारसमन्विताम्
न वव्रे पुरुषः कश्चिद्भयात्तस्य महात्मनः २५
सा तु सत्यवती कन्या रूपेणाप्सरसोऽप्यति
तोषयामास पितरं शीलेन स्वजनं तथा २६
वैदर्भीं तु तथायुक्तां युवतीं प्रेक्ष्य वै पिता

मनसा चिन्तयामास कस्मै दद्यां सुतामिति २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ९४

पञ्चनवतितमोऽध्यायः
लोमश उवाच
यदा त्वमन्यतागस्त्यो गार्हस्थ्ये तां क्षमामिति
तदाभिगम्य प्रोवाच वैदर्भं पृथिवीपतिम् १
राजन्निवेशे बुद्धिर्मे वर्तते पुत्रकारणात्
त्वां महीपाल लोपामुद्रां प्रयच्छ मे २
एवमुक्तः स मुनिना महीपालो विचेतनः
प्रत्याख्यानाय चाशक्तः प्रदातुमपि नैच्छत ३
ततः स भार्यामभ्येत्य प्रोवाच पृथिवीपतिः
महर्षिर्वीर्यवानेष क्रुद्धः शापाग्निना दहेत् ४
तं तथा दुःखितं दृष्ट्वा सभार्यं पृथिवीपतिम्
लोपामुद्राभिगम्येदं काले वचनमब्रवीत् ५
न मत्कृते महीपाल पीडामभ्येतुमर्हसि
प्रयच्छ मामगस्त्याय त्राह्यात्मानं मया पितः ६
दुहितुर्वचनाद्राजा सोऽगस्त्याय महात्मने
! ततः प्रादाद्विधिपूर्वं विशां पते ७
प्राप्य भार्यामगस्त्यस्तु लोपामुद्रामभाषत
महार्हाण्युत्सृजैतानि वासांस्याभरणानि च ८
ततः सा दर्शनीयानि महार्हाणि तनूनि च
समुत्ससर्ज रम्भोरूर्वसनान्यायतेक्षणा ९
ततश्चीराणि जग्राह वल्कलान्यजिनानि च
समानव्रतचर्या च बभूवायतलोचना १०
गङ्गाद्वारमथागम्य भगवानृषिसत्तमः
उग्रमातिष्ठत तपः सह पत्न्यानुकूलया ११
सा प्रीत्या बहुमानाच्च पतिं पर्यचरत्तदा
अगस्त्यश्च परां प्रीतिं भार्यायामकरोत्प्रभुः १२
बहुतिथे काले लोपामुद्रां विशां पते

तपसा द्योतितां स्नातां ददर्श भगवानृषिः १३
स तस्याः परिचारेण शौचेन च दमेन च
श्रिया रूपेण च प्रीतो मैथुनायाजुहाव ताम् १४
ततः सा प्राञ्जलिर्भूत्वा लज्जमानेव भामिनी
तदा सप्रणयं वाक्यं भगवन्तमथाब्रवीत् १५
असंशयं प्रजाहेतोर्भार्यां पतिरविन्दत
या तु त्वयि मम प्रीतिस्तामृषे कर्तुमर्हसि १६
यथा पितुर्गृहे विप्र प्रासादे शयनं मम
तथाविधे त्वं शयने मामुपैतुमिहार्हसि १७
इच्छामि त्वां स्रग्विणं च भूषणैश्च विभूषितम्
उपसर्तुं यथाकामं दिव्याभरणभूषिता १८
अगस्त्य उवाच
न वै धनानि विद्यन्ते लोपामुद्रे तथा मम
यथाविधानि कल्याणि पितुस्तव सुमध्यमे १९
लोपामुद्रोवाच
ईशोऽसि तपसा सर्वं समाहर्तुमिहेश्वर
क्षणेन जीवलोके यद्वसु किंचन विद्यते २०
अगस्त्य उवाच
एवमेतद्यथात्थ त्वं तपोव्ययकरं तु मे
यथा तु मे न नश्येत तपस्तन्मां प्रचोदय २१
लोपामुद्रोवाच
अल्पावशिष्टः कालोऽयमृतौ मम तपोधन
न चान्यथाहमिच्छामि त्वामुपैतुं कथंचन २२
न चापि धर्ममिच्छामि विलोप्तुं ते तपोधन
एतत्तु मे यथाकामं संपादयितुमर्हसि २३
अगस्त्य उवाच
यद्येष कामः सुभगे तव बुद्ध्या विनिश्चितः
हन्त गच्छाम्यहं भद्रे चर काममिह स्थिता २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ९५

षण्णनवतितमोऽध्यायः

लोमश उवाच
ततो जगाम कौरव्य सोऽगस्त्यो भिक्षितुं वसु
श्रुतर्वाणं महीपालं यं वेदाभ्यधिकं नृपैः १
स विदित्वा तु नृपतिः कुम्भयोनिमुपागमत्
विषयान्ते सहामात्यः प्रत्यगृह्णात्सुसत्कृतम् २
तस्मै चार्घ्यं यथान्यायमानीय पृथिवीपतिः
प्राञ्जलि प्रयतो भूत्वा पप्रच्छागमनेऽथिताम् ३
अगस्त्य उवाच
वित्तार्थिनमनुप्राप्तं विद्धि मां पृथिवीपते
यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ मे ४
लोमश उवाच
तत आयव्ययौ पूर्णौ तस्मै राजा न्यवेदयत्
अतो विद्वन्नुपादत्स्व यदत्र वसु मन्यसे ५
तत आयव्ययौ दृष्ट्वा समौ सममतिर्द्विजः
सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानादमन्यत ६
स श्रुतर्वाणमादाय वध्र्यश्वमगमत्ततः
स च तौ विषयस्यान्ते प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ७
तयोरर्घ्यं च पाद्यं च वध्र्यश्वः प्रत्यवेदयत्
अनुज्ञाप्य च पप्रच्छ प्रयोजनमुपक्रमे ८
अगस्त्य उवाच
वित्तकामाविह प्राप्तौ विद्ध्य्वाआं! पृथिवीपते
यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नौ ९
लोमश उवाच
तत आयव्ययौ पूर्णौ ताभ्यां राजा न्यवेदयत्
ततो ज्ञात्वा समादत्तां यदत्र व्यतिरिच्यते १०
तत आयव्ययौ दृष्ट्वा समौ सममतिर्द्विजः
सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानादमन्यत ११
पौरुकुत्सं ततो जग्मुस्त्रसदस्युं महाधनम्
अगस्त्यश्च श्रुतर्वा च वध्र्यश्वश्च महीपतिः १२
त्रसदस्युश्च तान्सर्वान्प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि
अभिगम्य महाराज विषयान्ते सवाहनः १३
अर्चयित्वा यथान्यायमिक्ष्वाकू राजसत्तमः

समाश्वस्तांस्ततोऽपृच्छत्प्रयोजनमुपक्रमे १४
अगस्त्य उवाच
वित्तकामानिह प्राप्तान्विद्धि नः पृथिवीपते
यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नः १५
लोमश उवाच
तत आयव्ययौ पूर्णौ तेषां राजा न्यवेदयत्
अतो ज्ञात्वा समादद्ध्वं यदत्र व्यतिरिच्यते १६
तत आयव्ययौ दृष्ट्वा समौ सममतिर्द्विजः
सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानादमन्यत १७
ततः सर्वे समेत्याथ ते नृपास्तं महामुनिम्
इदमूचुर्महाराज समवेक्ष्य परस्परम् १८
अयं वै दानवो ब्रह्मन्निल्वलो वसुमान्भुवि
तमभिक्रम्य सर्वेऽद्य वयं याचामहे वसु १९
तेषां तदासीद्रुचितमिल्वलस्योपभिक्षणम्
ततस्ते सहिता राजन्निल्वलं समुपाद्रवन् २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षण्णवतितमोऽध्यायः ९६

सप्तनवतितमोऽध्यायः
लोमश उवाच
इल्वलस्तान्विदित्वा तु महर्षिसहितान्नृपान्
उपस्थितान्सहामात्यो विषयान्तेऽभ्यपूजयत् १
तेषां ततोऽसुरश्रेष्ठ आतिथ्यमकरोत्तदा
स संस्कृतेन कौरव्य भ्रात्रा वातापिना किल २
ततो राजर्षयः सर्वे विषण्णा गतचेतसः
वातापिं संस्कृतं दृष्ट्वा मेषभूतं महासुरम् ३
अथाब्रवीदगस्त्यस्तान् राजर्षीनृषिसत्तमः
विषादो वो न कर्तव्यो अहं भोक्ष्ये महासुरम् ४
धुर्यासनमथासाद्य निषसाद महामुनिः
तं पर्यवेषद्दैत्येन्द्र इल्वलः प्रहसन्निव ५
अगस्त्य एव कृत्स्नं तु वातापिं बुभुजे ततः
भुक्तवत्यसुरोऽह्वानमकरोत्तस्य इल्वलः ६

ततो वायुः प्रादुरभूदगस्त्यस्य महात्मनः
इल्वलश्च विषण्णोऽभूद् दृष्ट्वा जीर्णं महासुरम् ७
प्राञ्जलिश्च सहामात्यैरिदं वचनमब्रवीत्
किमर्थमुपयाताः स्थ ब्रूत किं करवाणि वः ८
प्रत्युवाच ततोऽगस्त्यः प्रहसन्निल्वलं तदा
ईशं ह्यसुर विद्मस्त्वां वयं सर्वे धनेश्वरम् ९
इमे च नातिधनिनो धनार्थश्च महान्मम
यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नः १०
ततोऽभिवाद्य तमृषिमिल्वलो वाक्यमब्रवीत्
दित्सितं यदि वेत्सि त्वं ततो दास्यामि ते वसु ११
अगस्त्य उवाच
गवां दश सहस्राणि राज्ञामेकैकशोऽसुर
तावदेव सुवर्णस्य दित्सितं ते महासुर १२
मह्यं ततो वै द्विगुणं रथश्चैव हिरण्मयः
मनोजवौ वाजिनौ च दित्सितं ते महासुर
जिज्ञास्यतां रथः सद्यो व्यक्तमेष हिरण्मयः १३
लोमश उवाच
जिज्ञास्यमानः स रथः कौन्तेयासीद्धिरण्मयः
ततः प्रव्यथितो दैत्यो ददावभ्यधिकं वसु १४
विवाजश्च सुवाजश्च तस्मिन्युक्तौ रथे हयौ
ऊहतुस्तौ वसून्याशु तान्यगस्त्याश्रमं प्रति
सर्वान् राज्ञः सहागस्त्यान्निमेषादिव भारत १५
अगस्त्येनाभ्यनुज्ञाता जग्मू राजर्षयस्तदा
कृतवांश्च मुनिः सर्वं लोपामुद्राचिकीर्षितम् १६
लोपामुद्रोवाच
कृतवानसि तत्सर्वं भगवन्मम कांक्षितम्
उत्पादय सकृन्मह्यमपत्यं वीर्यवत्तरम् १७
अगस्त्य उवाच
तुष्टोऽहमस्मि कल्याणि तव वृत्तेन शोभने
विचारणामपत्ये तु तव वक्ष्यामि तां शृणु १८
सहस्रं तेऽस्तु पुत्राणां शतं वा दशसंमितम्
दश वा शततुल्याः स्युरेको वापि सहस्रवत् १९

लोपामुद्रोवाच
सहस्रसंमितः पुत्रः एको मेऽस्तु तपोधन
एको हि बहुभिः श्रेयान्विद्वान्साधुरसाधुभिः २०
लोमश उवाच
स तथेति प्रतिज्ञाय तया समभवन्मुनिः
समये समशीलिन्या श्रद्धावाञ्श्रद्दधानया २१
तत आधाय गर्भं तमगमद्वनमेव सः
तस्मिन्वनगते गर्भो ववृधे सप्त शारदान् २२
सप्तमेऽब्दे गते चापि प्राच्यवत्स महाकविः
ज्वलन्निव प्रभावेन दृढस्युर्नाम भारत
सांगोपनिषदान्वेदाञ्जपन्नेव महायशाः २३
तस्य पुत्रोऽभवदृषेः स तेजस्वी महानृषिः
स बाल एव तेजस्वी पितुस्तस्य निवेशने
इध्मानां भारमाजह्रे इध्मवाहस्ततोऽभवत् २४
तथायुक्तं च तं दृष्ट्वा मुमुदे स मुनिस्तदा
लेभिरे पितरश्चास्य लोकान् राजन्यथेप्सितान् २५
अगस्त्यस्याश्रमः ख्यातः सर्वर्तुकुसुमान्वितः
प्राह्रादिरेवं वातापिरगस्त्येन विनाशितः २६
तस्यायमाश्रमो राजन् रमणीयो गुणैर्युतः
एषा भागीरथी पुण्या यथेष्टमवगाह्यताम् २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तनवतितमोऽध्यायः ९७

अष्टनवतितमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
भूय एवाहमिच्छामि महर्षेस्तस्य धीमतः
कर्मणां विस्तरं श्रोतुमगस्त्यस्य द्विजोत्तम १
लोमश उवाच
शृणु राजन्कथां दिव्यामद्भुतामतिमानुषीम्
अगस्त्यस्य महाराज प्रभावममितात्मनः २
आसन्कृतयुगे घोरा दानवा युद्धदुर्मदाः
कालेया इति विख्याता गणाः परमदारुणाः ३

ते तु वृत्रं समाश्रित्य नानाप्रहरणोद्यताः
समन्तात्पर्यधावन्त महेन्द्रप्रमुखान्सुरान् ४
ततो वृत्रवधे यत्नमकुर्वंस्त्रिदशाः पुरा
पुरन्दरं पुरस्कृत्य ब्रह्माणमुपतस्थिरे ५
कृताञ्जलद्यंस्तु तान्सर्वान्परमेष्ठी उवाच ह
विदितं मे सुराः सर्वं यद्वः कार्यं चिकीर्षितम् ६
तमुपायं प्रवक्ष्यामि यथा वृत्रं वधिष्यथ
दधीच इति विख्यातो महानृषिरुदारधीः ७
तं गत्वा सहिताः सर्वे वरं वै संप्रयाचत
स वो दास्यति धर्मात्मा सुप्रीतेनान्तरात्मना ८
स वाच्यः सहितैः सर्वैर्भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः
स्वान्यस्थीनि प्रयच्छेति त्रैलोक्यस्य हिताय वै
स शरीरं समुत्सृज्य स्वान्यस्थीनि प्रदास्यति ९
तस्यास्थिभिर्महाघोरं वज्रं संभ्रियतां दृढम्
महच्छत्रुहणं तीक्ष्णं षडश्रं भीमनिस्वनम् १०
तेन वज्रेण वै वृत्रं वधिष्यति शतक्रतुः
एतद्वः सर्वमाख्यातं तस्माच्छीघ्रं विधीयताम् ११
एवमुक्तास्ततो देवा अनुज्ञाप्य पितामहम्
नारायणं पुरस्कृत्य दधीचस्याश्रमं ययुः १२
सरस्वत्याः परे पारे नानाद्रुमलतावृतम्
षट्पदोद्गीतनिनदैर्विघुष्टं सामगैरिव
पुंस्कोकिलरवोन्मिश्रं जीवं जीवकनादितम् १३
महिषैश्च वराहैश्च सृमरैश्चमरैरपि
तत्र तत्रानुचरितं शार्दूलभयवर्जितैः १४
करेणुभिर्वारणैश्च प्रभिन्नकरटामुखैः
सरोवगाढैः क्रीडद्भिः समन्तादनुनादितम् १५
सिंहव्याघ्रैर्महानादान्नदद्भिरनुनादितम्
अपरैश्चापि संलीनैर्गुहाकन्दरवासिभिः १६
तेषु तेष्ववकाशेषु शोभितं सुमनोरमम्
त्रिविष्टपसमप्रख्यं दधीचाश्रममागमन् १७
तत्रापश्यन्दधीचं ते दिवाकरसमद्युतिम्
जाज्वल्यमानं वपुषा यथा लक्ष्म्या पितामहम् १८

तस्य पादौ सुरा राजन्नभिवाद्य प्रणम्य च
अयाचन्त वरं सर्वे यथोक्तं परमेष्ठिना १९
ततो दधीचः परमप्रतीतः सुरोत्तमांस्तानिदमभ्युवाच
करोमि यद्वो हितमद्य देवाः स्वं चापि देहं
त्वहमुत्सृजामि २०
स एवमुक्त्वा द्विपदां वरिष्ठः प्राणान्वशी स्वान्सहसोत्ससर्ज
ततः सुरास्ते जगृहुः परासोरस्थीनि तस्याथ यथोपदेशम् २१
प्रहृष्टरूपाश्च जयाय देवास्त्वष्टारमागम्य तमर्थमूचुः
त्वष्टा तु तेषां वचनं निशम्य प्रहृष्टरूपः प्रयतः प्रयत्नात् २२
चकार वज्रं भृशमुग्ररूपं कृत्वा च शक्रं स उवाच
हृष्टः
अनेन वज्रप्रवरेण देव भस्मीकुरुष्वाद्य
सुरारिमुग्रम् २३
ततो हतारिः सगणः सुखं वै प्रशाधि कृत्स्नं त्रिदिवं
दिविष्ठः
त्वष्ट्रा तथोक्तः स पुरन्दरस्तु वज्रं प्रहृष्टः
प्रयतोऽभ्यगृह्णात् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ९८ नवनवतितमोऽध्यायः
लोमश उवाच
ततः स वज्री बलिभिर्दैवतैरभिरक्षितः
आससाद ततो वृत्रं स्थितमावृत्य रोदसी १
कालकेयैर्महाकायैः समन्तादभिरक्षितम्
समुद्यतप्रहरणैः सशृङ्गैरिव पर्वतैः २
ततो युद्धं समभवद्देवानां सह दानवैः
मुहूर्तं भरतश्रेष्ठ लोकत्रासकरं महत् ३
उद्यतप्रतिपिष्टानां खड्गानां वीरबाहुभिः

आसीत्सुतुमुलः शब्दः शरीरेष्वभिपात्यताम् ४
शिरोभिः प्रपतद्भिश्च अन्तरिक्षान्महीतलम्
तालैरिव महीपाल वृन्ताद्भ्रष्टैरदृश्यत ५
ते हेमकवचा भूत्वा कालेयाः परिघायुधाः
त्रिदशानभ्यवर्तन्त दावदग्धा इवाद्रयः ६
तेषां वेगवतां वेगं सहितानां प्रधावताम्
न शेकुस्त्रिदशाः सोढुं ते भग्नाः प्राद्रवन्भयात्
७
तान्दृष्ट्वा द्रवतो भीतान्सहस्राक्षः पुरन्दरः
वृत्रे विवर्धमाने च कश्मलं महदाविशत् ८
तं शक्रं कश्मलाविष्टं दृष्ट्वा विष्णुः सनातनः
स्वतेजो व्यदधाच्छक्रे बलमस्य विवर्धयन् ९
विष्णुनाप्यायितं शक्रं दृष्ट्वा देवगणास्ततः
स्वं स्वं तेजः समादध्युस्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः १०
स समाप्यायितः शक्रो विष्णुना दैवतैः सह
ऋषिभिश्च महाभागैर्बलवान्समपद्यत ११
ज्ञात्वा बलस्थं त्रिदशाधिपं तु ननाद वृत्रो महतो
निनादान्
तस्य प्रणादेन धरा दिशश्च खं द्यौर्नगाश्चापि चचाल
सर्वम् १२
महेन्द्रः परमाभितप्तः श्रुत्वा रवं घोररूपं
महान्तम्
भये निमग्नस्त्वरितं मुमोच वज्रं महत्तस्य वधाय
राजन् १३
स शक्रवज्राभिहतः पपात महासुरः काञ्चनमाल्यधारी
यथा महाञ्शैलवरः पुरस्तात्स मन्दरो
विष्णुकरात्प्रमुक्तः १४
तस्मिन्हते दैत्यवरे भयार्तः शक्रः प्रदुद्राव सरः
प्रवेष्टुम्
वज्रं न मेने स्वकरात्प्रमुक्तं वृत्रं हतं चापि
भयान्न मेने १५
सर्वे च देवा मुदिताः प्रहृष्टा महर्षयश्चेन्द्र

मभिष्टुवन्तः
सर्वांश्च दैत्यांस्त्वरिताः समेत्य जघ्नुः सुरा
वृत्रवधाभितप्तान् १६
ते वध्यमानास्त्रिदशैस्तदानीं समुद्र
मेवाविविशुर्भयार्ताः
प्रविश्य चैवोदधिमप्रमेयं झषाकुलं रत्नसमाकुलं च १७
तदा स्म मन्त्रं सहिताः प्रचक्रुस्त्रैलोक्यनाशार्थमभिस्मयन्तः
तत्र स्म
केचिन्मतिनिश्चयज्ञास्तांस्तानुपायाननुवर्णयन्ति १८
तेषां तु तत्र क्रमकालयोगाद्घोरा मतिश्चिन्तयतां बभूव
ये सन्ति विद्यातपसोपपन्नास्तेषां विनाशः प्रथमं तु कार्यः १९
लोका हि सर्वे तपसा ध्रियन्ते तस्मात्त्वरध्वं तपसः क्षयाय
ये सन्ति केचिद्धि वसुन्धरायां तपस्विनो धर्मविदश्च
तज्ज्ञाः
तेषां वधः क्रियतां क्षिप्रमेव तेषु प्रनष्टेषु जगत्प्रनष्टम् २०
एवं हि सर्वे गतबुद्धिभावा जगद्विनाशे
परमप्रहृष्टाः
दुर्गं समाश्रित्य महोर्मिमन्तं रत्नाकरं
वरुणस्यालयं स्म २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि नवनवतितमोऽध्यायः ९९

शततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
समुद्रं ते समाश्रित्य वारुणं निधिमम्भसाम् कालेयाः संप्रवर्तन्त त्रैलोक्यस्य विनाशने १

ते रात्रौ समभिक्रुद्धा भक्षयन्ति सदा मुनीन्
आश्रमेषु च ये सन्ति पुण्येष्वायतनेषु च २
वसिष्ठस्याश्रमे विप्रा भक्षितास्तैर्दुरात्मभिः
अशीतिशतमष्टौ च नव चान्ये तपस्विनः ३
च्यवनस्याश्रमं गत्वा पुण्यं द्विजनिषेवितम्
फलमूलाशनानां हि मुनीनां भक्षितं शतम् ४
एवं रात्रौ स्म कुर्वन्ति विविशुश्चार्णवं दिवा
भरद्वाजाश्रमे चैव नियता ब्रह्मचारिणः
वाय्वाहाराम्बुभक्षाश्च विंशतिः संनिपातिताः ५
एवं क्रमेण सर्वांस्तानाश्रमान्दानवास्तदा
निशायां परिधावन्ति मत्ता भुजबलाश्रयात्
कालोपसृष्टाः कालेया घ्नन्तो द्विजगणान्बहून् ६
न चैनानन्वबुध्यन्त मनुजा मनुजोत्तम
एवं प्रवृत्तान्दैत्यांस्तांस्तापसेषु तपस्विषु ७
प्रभाते समदृश्यन्त नियताहारकर्शिताः
महीतलस्था मुनयः शरीरैर्गतजीवितैः ८
क्षीणमांसैर्विरुधिरैर्विमज्जान्त्रैर्विसंधिभिः
आकीर्णैराचिता भूमिः शंखानामिव राशिभिः ९
कलशैर्विप्रविद्धैश्च स्रुवैर्भग्नैस्तथैव च
विकीर्णैरग्निहोत्रैश्च भूर्बभूव समावृता १०
निःस्वाध्यायवषट्कारं नष्टयज्ञोत्सवक्रियम्
जगदासीन्निरुत्साहं कालेयभयपीडितम् ११
एवं प्रक्षीयमाणाश्च मानवा मनुजेश्वर
आत्मत्राणपरा भीताः प्राद्रवन्त दिशो भयात् १२
केचिद्गुहाः प्रविविशुर्निर्झरांश्चापरे श्रिताः
अपरे मरणोद्विग्ना भयात्प्राणान्समुत्सृजन् १३
केचिदत्र महेष्वासाः शूराः परमदर्पिताः
मार्गमाणाः परं यत्नं दानवानां प्रचक्रिरे १४
न चैतानधिजग्मुस्ते समुद्रं समुपाश्रितान्
श्रमं जग्मुश्च परममाजग्मुः क्षयमेव च १५
जगत्युपशमं याते नष्टयज्ञोत्सवक्रिये
आजग्मुः परमामार्तिं त्रिदशा मनुजेश्वर १६

समेत्य समहेन्द्राश्च भयान्मन्त्रं प्रचक्रिरे
नारायणं पुरस्कृत्य वैकुण्ठमपराजितम् १७
ततो देवाः समेतास्ते तदोचुर्मधुसूदनम्
त्वं नः स्रष्टा च पाता च भर्ता च जगतः प्रभो
त्वया सृष्टमिदं सर्वं यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति १८
त्वया भूमिः पुरा नष्टा समुद्रात्पुष्करेक्षण
वाराहं रूपमास्थाय जगदर्थे समुद्धृता १९
आदिदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुस्त्वया
नारसिंहं वपुः कृत्वा सूदितः पुरुषोत्तम २०
अवध्यः सर्वभूतानां बलिश्चापि महासुरः
वामनं वपुराश्रित्य त्रैलोक्याद्भ्रंशितस्त्वया २१
असुरश्च महेष्वासो जम्भ इत्यभिविश्रुतः
यज्ञक्षोभकरः क्रूरस्त्वयैव विनिपातितः २२
एवमादीनि कर्माणि येषां संख्या न विद्यते
अस्माकं भयभीतानां त्वं गतिर्मधुसूदन २३
तस्मात्त्वां देव देवेश लोकार्थं ज्ञापयामहे
रक्ष लोकांश्च देवांश्च शक्रं च महतो भयात् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि शततमोऽध्यायः १००

एकाधिकशततमोऽध्यायः
देवा ऊचुः
इतः प्रदानाद्वर्तन्ते प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ता भाविता भावयन्ति हव्यकव्यैर्दिवौकसः १
लोका ह्येवं वर्तयन्ति अन्योन्यं समुपाश्रिताः त्वत्प्रसादान्निरुद्विग्नास्त्वयैव परिरक्षिताः २
इदं च समनुप्राप्तं लोकानां भयमुत्तमम्
न च जानीम केनेमे रात्रौ वध्यन्ति ब्राह्मणाः ३
क्षीणेषु च ब्राह्मणेषु पृथिवी क्षयमेष्यति
ततः पृथिव्यां क्षीणायां त्रिदिवं क्षयमेष्यति ४
त्वत्प्रसादान्महाबाहो लोकाः सर्वे जगत्पते
विनाशं नाधिगच्छेयुस्त्वया वै परिरक्षिताः ५

विष्णुरुवाच
विदितं मे सुराः सर्वं प्रजानां क्षयकारणम्
भवतां चापि वक्ष्यामि शृणुध्वं विगतज्वराः ६
कालेय इति विख्यातो गणः परमदारुणः
तैश्च वृत्रं समाश्रित्य जगत्सर्वं प्रबाधितम् ७
ते वृत्रं निहतं दृष्ट्वा सहस्राक्षेण धीमता
जीवितं परिरक्षन्तः प्रविष्टा वरुणालयम् ८
ते प्रविश्योदधिं घोरं नक्रग्राहसमाकुलम्
उत्सादनार्थं लोकानां रात्रौ घ्नन्ति मुनीनिह ९
न तु शक्याः क्षयं नेतुं समुद्राश्रयगा हि ते
समुद्रस्य क्षये बुद्धिर्भवद्भिः संप्रधार्यताम्
अगस्त्येन विना को हि शक्तोऽन्योऽणवशोषणे १०
एतच्छ्रुत्वा वचो देवा विष्णुना समुदाहृतम्
परमेष्ठिनमाज्ञाप्य अगस्त्यस्याश्रमं ययुः ११
तत्रापश्यन्महात्मानं वारुणिं दीप्ततेजसम्
उपास्यमानमृषिभिर्देवैरिव पितामहम् १२
तेऽभिगम्य महात्मानं मैत्रावरुणिमच्युतम्
आश्रमस्थं तपोराशिं कर्मभिः स्वैरभिष्टुवन् १३
देवा ऊचुः
नाहुषेणाभितप्तानां त्वं लोकानां गतिः पुरा
भ्रंशितश्च सुरैश्वर्याल्लोकार्थं लोककण्टकः १४
क्रोधात्प्रवृद्धः सहसा भास्करस्य नगोत्तमः
वचस्तवानतिक्रामन्विन्ध्यः शैलो न वर्धते १५
तपसा चावृते लोके मृत्युनाभ्यर्दिताः प्रजाः
त्वामेव नाथमासाद्य निर्वृतिं परमां गताः १६
अस्माकं भयभीतानां नित्यशो भगवान्गतिः
ततस्त्वार्ताः प्रयाचामस्त्वां वरं वरदो ह्यसि १७
इति श्रीमहाभारते आरण्यक पर्वणि एकाधिकशततमोऽध्यायः १०१

द्व्यधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच

किमर्थं सहसा विन्ध्यः प्रवृद्धः क्रोधमूर्छितः
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महामुने १
लोमश उवाच
अद्रिराजं महाशैलं मेरुं कनकपर्वतम्
उदयास्तमये भानुः प्रदक्षिणमवर्तत २
तं तु दृष्ट्वा तथा विन्ध्यः शैलः सूर्यमथाब्रवीत्
यथा हि मेरुर्भवता नित्यशः परिगम्यते
प्रदक्षिणं च क्रियते मामेवं कुरु भास्कर ३
एवमुक्तस्ततः सूर्यः शैलेन्द्रं प्रत्यभाषत
नाहमात्मेच्छया शैल करोम्येनं प्रदक्षिणम्
एष मार्गः प्रदिष्टो मे येनेदं निर्मितं जगत् ४
एवमुक्तस्ततः क्रोधात्प्रवृद्धः सहसाचलः
सूर्याचन्द्रमसोर्मार्गं रोद्धुमिच्छन्परन्तप ५
ततो देवाः सहिताः सर्व एव सेन्द्रा समागम्य महाद्रि
राजम्
निवारयामासुरुपायतस्तं न च स्म तेषां वचनं चकार ६
अथाभिजग्मुर्मुनिमाश्रमस्थं तपस्विनं धर्मभृतां
वरिष्ठम्
अगस्त्यमत्यद्भुतवीर्यदीप्तं तं चार्थमूचुः सहिताः
सुरास्ते ७
सूर्याचन्द्रमसोर्मार्गं नक्षत्राणां गतिं तथा
शैलराजो वृणोत्येष विंध्यः क्रोधवशानुगः ८
तं निवारयितुं शक्तो नान्यः कश्चिद्द्विजोत्तम
ऋते त्वां हि महाभाग तस्मादेनं निवारय ९
तच्छ्रुत्वा वचनं विप्रः सुराणां शैलमभ्यगात्
सोऽभिगम्याब्रवीद्विंध्यं सदारः समुपस्थितः १०
मार्गमिच्छाम्यहं दत्तं भवता पर्वतोत्तम
दक्षिणामभिगन्तास्मि दिशं कार्येण केनचित् ११
यावदागमनं मह्यं तावत्त्वं प्रतिपालय
निवृत्ते मयि शैलेन्द्र ततो वर्धस्व कामतः १२
एवं स समयं कृत्वा विन्ध्येनामित्रकर्शन
अद्यापि दक्षिणाद्देशाद्वारुणिर्न निवर्तते १३

एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा विन्ध्यो न वर्धते
अगस्त्यस्य प्रभावेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि १४
कालेयास्तु यथा राजन्सुरैः सर्वैर्निषूदिताः
अगस्त्याद्वरमासाद्य तन्मे निगदतः शृणु १५
त्रिदशानां वचः श्रुत्वा मैत्रावरुणिरब्रवीत्
किमर्थमभियाताः स्थ वरं मत्तः कमिच्छथ
एवमुक्तास्ततस्तेन देवता मुनिमब्रुवन् १६
एवं त्वयेच्छाम कृतं महर्षे महार्णवं पीयमानं
महात्मन्
ततो वधिष्याम
सहानुबन्धान्कालेयसंज्ञान्सुरविद्विषस्तान् १७
त्रिदशानां वचः श्रुत्वा तथेति मुनिरब्रवीत्
करिष्ये भवतां कामं लोकानां च महत्सुखम् १८
एवमुक्त्वा ततोऽगच्छत्समुद्रं सरितां पतिम्
ऋषिभिश्च तपः सिद्धैः सार्धं देवैश्च सुव्रतः १९
मनुष्योरगगन्धर्वयक्षकिंपुरुषास्तथा
अनुजग्मुर्महात्मानं द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् २०
ततोऽभ्यगच्छन्सहिताः समुद्रं भीमनिस्वनम्
नृत्यन्तमिव चोर्मीभिर्वल्गन्तमिव वायुना २१
हसन्तमिव फेनौघैः स्खलन्तं कन्दरेषु च
नानाग्राहसमाकीर्णं नानाद्विजगणायुतम् २२
अगस्त्यसहिता देवाः सगन्धर्वमहोरगाः
ऋषयश्च महाभागाः समासेदुर्महोदधिम् २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्व्यधिकशततमोऽध्यायः १०२

त्र्यधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
समुद्रं स समासाद्य वारुणिर्भगवानृषिः
उवाच सहितान्देवानृषींश्चैव समागतान् १
एष लोकहितार्थं वै पिबामि वरुणालयम्
भवद्भिर्यदनुष्ठेयं तच्छीघ्रं संविधीयताम् २

एतावदुक्त्वा वचनं मैत्रावरुणिरच्युतः
समुद्रमपिबत्क्रुद्धः सर्वलोकस्य पश्यतः ३
पीयमानं समुद्रं तु दृष्ट्वा देवाः सवासवाः
विस्मयं परमं जग्मुः स्तुतिभिश्चाप्यपूजयन् ४
त्वं नस्त्राता विधाता च लोकानां लोकभावनः
त्वत्प्रसादात्समुच्छेदं न गच्छेत्सामरं जगत् ५
संपूज्यमानस्त्रिदशैर्महात्मा गन्धर्वतूर्येषु नदत्सु सर्वशः
दिव्यैश्च पुष्पैरवकीर्यमाणो महार्णवं निःसलिलं चकार ६
दृष्ट्वा कृतं निःसलिलं महार्णवं सुराः स्मस्ताः परमप्रहृष्टाः
प्रगृह्य दिव्यानि वरायुधानि
तान्दानवाञ्जघ्नुरदीनसत्त्वाः ७
ते
वध्यमानास्त्रिदशैर्महात्मभिर्महाबलैर्वेगिभिरुन्नदद्भिः
न सेहिरे वेगवतां महात्मनां वेगं तदा धारयितुं
दिवौकसाम् ८
ते वध्यमानास्त्रिदशैर्दानवा भीमनिस्वनाः
चक्रुः सुतुमुलं युद्धं मुहूर्तमिव भारत ९
ते पूर्वं तपसा दग्धा मुनिभिर्भावितात्मभिः
यतमानाः परं शक्त्या त्रिदशैर्विनिषूदिताः १०
ते हेमनिष्काभरणाः कुण्डलाङ्गदधारिणः
निहत्य बह्वशोभन्त पुष्पिता इव किंशुकाः ११
हतशेषास्ततः केचित्कालेया मनुजोत्तम
विदार्य वसुधां देवीं पातालतलमाश्रिताः १२
निहतान्दानवान्दृष्ट्वा त्रिदशा मुनिपुङ्गवम्
तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैरिदं चैवाब्रुवन्वचः १३
त्वत्प्रसादान्महाभाग लोकैः प्राप्तं महत्सुखम्
त्वत्तेजसा च निहताः कालेयाः क्रूरविक्रमाः १४
पूरयस्व महाबाहो समुद्रं लोकभावन

यत्त्वया सलिलं पीतं तदस्मिन्पुनरुत्सृज १५
एवमुक्तः प्रत्युवाच भगवान्मुनिपुङ्गवः
जीर्णं तद्धि मया तोयमुपायोऽन्य प्रचिन्त्यताम्
पूरणार्थं समुद्रस्य भवद्भिर्यत्नमास्थितैः १६
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं महर्षेर्भावितात्मनः
विस्मिताश्च विषण्णाश्च बभूवुः सहिताः सुराः १७
परस्परमनुज्ञाप्य प्रणम्य मुनिपुंगवम्
प्रजाः सर्वा महाराज विप्रजग्मुर्यथागतम् १८
त्रिदशा विष्णुना सार्धमुपजग्मुः पितामहम्
पूरणार्थं समुद्रस्य मन्त्रयित्वा पुनः पुनः
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे सागरस्याभिपूरणम् १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः १०३ चतुरधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
तानुवाच समेतांस्तु ब्रह्मा लोकपितामहः
गच्छध्वं विबुधाः सर्वे यथाकामं यथेप्सितम् १
महता कालयोगेन प्रकृतिं यास्यतेऽणवः
ज्ञातीन्वै कारणं कृत्वा महाराज्ञो भगीरथात् २
युधिष्ठिर उवाच
कथं वै ज्ञातयो ब्रह्मन्कारणं चात्र किं मुने
समुद्रः पूर्णश्च भगीरथपरिश्रमात् ३
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन
कथ्यमानं त्वया विप्र राज्ञां चरितमुत्तमम् ४
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु विप्रेन्द्रो धर्मराज्ञा महात्मना
कथयामास माहात्म्यं सगरस्य महात्मनः ५
लोमश उवाच
इक्ष्वाकूणां कुले जातः सगरो नाम पार्थिवः
रूपसत्त्वबलोपेतः स चापुत्रः प्रतापवान् ६
स हैहयान्समुत्साद्य तालजङ्घांश्च भारत
वशे च कृत्वा राज्ञोऽन्यान्स्वराज्यमन्वशासत ७

तस्य भार्ये त्वभवतां रूपयौवनदर्पिते
वैदर्भी भरतश्रेष्ठ शैब्या च भरतर्षभ ८
स पुत्रकामो नृपतिस्तताप सुमहत्तपः
पत्नीभ्यां सह राजेन्द्र कैलासं गिरिमाश्रितः ९
स तप्यमानः सुमहत्तपो योगसमन्वितः
आससाद महात्मानं त्र्यक्षं त्रिपुरमर्दनम् १०
शंकरं भवमीशानं शूलपाणिं पिनाकिनम्
त्र्यम्बकं शिवमुग्रेशं बहुरूपमुमापतिम् ११
स तं दृष्ट्वैव वरदं पत्नीभ्यां सहितो नृपः
प्रणिपत्य महाबाहुः पुत्रार्थं समयाचत १२
तं प्रीतिमान्हरः प्राह सभार्यं नृपसत्तमम्
यस्मिन्वृतो मुहूर्तेऽह त्वयेह नृपते वरम् १३
षष्टिः पुत्रसहस्राणि शूराः समरदर्पिताः
एकस्यां संभविष्यन्ति पत्न्यां तव नरोत्तम १४
ते चैव सर्वे सहिताः क्षयं यास्यन्ति पार्थिव
एको वंशधरः शूर एकस्यां संभविष्यति
एवमुक्त्वा तु तं रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत १५
स चापि सगरो राजा जगाम स्वं निवेशनम्
पत्नीभ्यां सहितस्तात सोऽतिहृष्टमनास्तदा १६
तस्याथ मनुजश्रेष्ठ ते भार्ये कमलेक्षणे
वेदर्भीचैव शैब्या च गर्भिण्यौ संबभूवतुः १७
ततः कालेन वैदर्भी गर्भालाबुं व्यजायत
शैब्या च सुषुवे पुत्रं कुमारं देवरूपिणम् १८
तदालाबुं समुत्स्रष्टुं मनश्चक्रे स पार्थिवः
अथान्तरिक्षाच्छुश्राव वाचं गम्भीरनिस्वनाम् १९
राजन्मा साहसं कार्षीः पुत्रान्न त्यक्तुमर्हसि
अलाबुमध्यान्निष्कृष्य बीजं यत्नेन गोप्यताम् २०
सोपस्वेदेषु पात्रेषु घृतपूर्णेषु भागशः
ततः पुत्रसहस्राणि षष्टिं प्राप्स्यसि पार्थिव २१
महादेवेन दिष्टं ते पुत्रजन्म नराधिप
अनेन क्रमयोगेन मा ते बुद्धिरतोऽन्यथा २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि

चतुरधिकशततमोऽध्यायः १०४

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
एतच्छ्रुत्वाऽन्तरिक्षाच्च स राजा राजसत्तम
यथोक्तं तच्चकाराथ श्रद्दधद्भरतर्षभ १
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तस्याप्रतिमतेजसः
रुद्रप्रसादाद्राजर्षेः समजायन्त पार्थिव २
ते घोराः क्रूरकर्माण आकाशपरिसर्पिणः
बहुत्वाच्चावजानन्तः सँ र्वाल्लोकान्सहामरान् ३
त्रिदशांश्चाप्यबाधन्त तथा गन्धर्वराक्षसान्
सर्वाणि चैव भूतानि शूराः समरशालिनः ४
वध्यमानास्ततो लोकाः सागरैर्मन्दबुद्धिभिः
ब्रह्माणं शरणं जग्मुः सहिताः सर्वदैवतैः ५
तानुवाच महाभागः सर्वलोकपितामहः
गच्छध्वं त्रिदशाः सर्वे लोकैः सार्धं यथागतम् ६
नातिदीर्घेण कालेन सागराणां क्षयो महान्
भविष्यति महाघोरः स्वकृतैः कर्मभिः सुराः ७
एवमुक्तास्ततो देवा लोकाश्च मनुजेश्वर
पितामहमनुज्ञाप्य विप्रजग्मुर्यथागतम् ८
ततः काले बहुतिथे व्यतीते भरतर्षभ
दीक्षितः सगरो राजा हयमेधेन वीर्यवान्
तस्याश्वो व्यचरद्भूमिं पुत्रैः सुपरिरक्षितः ९
समुद्रं स समासाद्य निस्तोयं भीमदर्शनम्
रक्ष्यमाणः प्रयत्नेन तत्रैवान्तरधीयत १०
ततस्ते सागरास्तात हृतं मत्वा हयोत्तमम्
आगम्य पितुराचख्युरदृश्यं तुरगं हृतम्
तेनोक्ता दिक्षु सर्वासु सर्वे मार्गत वाजिनम् ११
ततस्ते पितुराज्ञाय दिक्षु सर्वासु तं हयम्
अमार्गन्त महाराज सर्वं च पृथिवीतलम् १२
ततस्ते सागराः सर्वे समुपेत्य परस्परम्
नाध्यगच्छन्त तुरगमश्वहर्तारमेव च १३

आगम्य पितरं चोचुस्ततः प्राञ्जलयोऽग्रतः
ससमुद्रवनद्वीपा सनदीनदकन्दरा
सपर्वतवनोद्देशा निखिलेन मही नृप १४
अस्माभिर्विचिता राजञ्शासनात्तव पार्थिव
न चाश्वमधिगच्छामो नाश्वहर्तारमेव च १५
श्रुत्वा तु वचनं तेषां स राजा क्रोधमूर्छितः
उवाच वचनं सर्वांस्तदा दैववशान्नृप १६
अनागमाय गच्छध्वं भूयो मार्गत वाजिनम्
यज्ञियं तं विना ह्यश्वं नागन्तव्यं हि पुत्रक १७
प्रतिगृह्य तु संदेशं ततस्ते सगरात्मजाः
भूय एव महीं कृत्स्नां विचेतुमुपचक्रमुः १८
अथापश्यन्त ते वीराः पृथिवीमवदारिताम्
समासाद्य बिलं तच्च खनन्तः सगरात्मजाः
कुद्दालैह्रेषुकैश्चैव समुद्रमखनंस्तदा १९
स खन्यमानः सहितैः सागरैर्वरुणालयः
अगच्छत्परमामार्तिं दार्यमाणः समन्ततः २०
असुरोरगरक्षांसि सत्त्वानि विविधानि च
आर्तनादमकुर्वन्त वध्यमानानि सागरैः २१
छिन्नशीर्षा विदेहाश्च भिन्नजान्वस्थिमस्तकाः
प्राणिनः समदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः २२
एवं हि खनतां तेषां समुद्रं मकरालयम्
व्यतीतः सुमहान्कालो न चाश्वः समदृश्यत २३
ततः पूर्वोत्तरे देशे समुद्रस्य महीपते
विदार्य पातालमथ संक्रुद्धाः सगरात्मजाः
अपश्यन्त हयं तत्र विचरन्तं महीतले २४
कपिलं च महात्मानं तेजोराशिमनुत्तमम्
तपसा दीप्यमानं तं ज्वालाभिरिव पावकम् २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः १०५

षडधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच

ते तं दृष्ट्वा हयं राजन्संप्रहृष्टतनूरुहाः
अनादृत्य महात्मानं कपिलं कालचोदिताः
संक्रुद्धाः समधावन्त अश्वग्रहणकांक्षिणः १
ततः क्रुद्धो महाराज कपिलो मुनिसत्तमः
वासुदेवेति यं प्राहुः कपिलं मुनिसत्तमम् २
स चक्षुर्विवृतं कृत्वा तेजस्तेषु समुत्सृजन्
ददाह सुमहातेजा मन्दबुद्धीन्स सागरान् ३
तान्दृष्ट्वा भस्मसाद्भूतान्नारदः सुमहातपाः
सागरान्तिकमागच्छत्तच्च तस्मै न्यवेदयत् ४
स तच्छ्रुत्वा वचो घोरं राजा मुनिमुखोद्गतम्
मुहूर्तं विमना भूत्वा स्थाणोर्वाक्यमचिन्तयत्
आत्मानमात्मनाश्वास्य हयमेवान्वचिन्तयत् ५
अंशुमन्तं समाहूय असमञ्जःसुतं तदा
पौत्रं भरतशार्दूल इदं वचनमब्रवीत् ६
षष्टिस्तानि सहस्राणि पुत्राणाममितौजसाम्
कापिलं तेज आसाद्य मत्कृते निधनं गताः ७
तव चापि पिता तात परित्यक्तो मयानघ
धर्मं संरक्षमाणेन पौराणां हितमिच्छता ८
युधिष्ठिर उवाच
किमर्थं राजशार्दूलः सगरः पुत्रमात्मजम्
त्यक्तवान्दुस्त्यजं वीरं तन्मे ब्रूहि तपोधन ९
लोमश उवाच
असमञ्जा इति ख्यातः सगरस्य सुतो ह्यभूत्
यं शैब्या जनयामास पौराणां स हि दारकान्
खुरेषु क्रोशतो गृह्य नद्यां चिक्षेप दुर्बलान् १०
ततः पौराः समाजग्मुर्भयशोकपरिप्लुताः
सगरं चाभ्ययाचन्त सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ११
त्वं नस्त्राता महाराज परचक्रादिभिर्भयैः
असमञ्जोभयाद्घोरात्ततो नस्त्रातुमर्हसि १२
पौराणां वचनं श्रुत्वा घोरं नृपतिसत्तमः
मुहूर्तं विमना भूत्वा सचिवानिदमब्रवीत् १३
असमञ्जाः पुरादद्य सुतो मे विप्रवास्यताम्

यदि वो मत्प्रियं कार्यमेतच्छीघ्रं विधीयताम् १४
एवमुक्ता नरेन्द्रेण सचिवास्ते नराधिप
यथोक्तं त्वरिताश्चक्रुर्यथाज्ञापितवान्नृपः १५
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा पुत्रो महात्मना
पौराणां हितकामेन सगरेण विवासितः १६
अंशुमांस्तु महेष्वासो यदुक्तः सगरेण ह
तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि कीर्त्यमानं निबोध मे १७
सगर उवाच
पितुश्च तेऽह त्यागेन पुत्राणां निधनेन च
अलाभेन तथाश्वस्य परितप्यामि पुत्रक १८
तस्माद्दुःखाभिसंतप्तं यज्ञविघ्नाच्च मोहितम्
हयस्यानयनात्पौत्र नरकान्मां समुद्धर १९
लोमश उवाच
अंशुमानेवमुक्तस्तु सगरेण महात्मना
जगाम दुःखात्तं देशं यत्र वै दारिता मही २०
स तु तेनैव मार्गेण समुद्रं प्रविवेश ह
अपश्यच्च महात्मानं कपिलं तुरगं च तम् २१
स दृष्ट्वा तेजसो राशिं पुराणमृषिसत्तमम्
प्रणम्य शिरसा भूमौ कार्यमस्मै न्यवेदयत् २२
ततः प्रीतो महातेजाः कपिलॐऽशुमतेऽभवत्
उवाच चैनं धर्मात्मा वरदोऽस्मीति भारत २३
स वव्रे तुरगं तत्र प्रथमं यज्ञकारणात्
द्वितीयमुदकं वव्रे पितॄणां पावनेप्सया २४
तमुवाच महातेजाः कपिलो मुनिपुङ्गवः
ददानि तव भद्रं ते यद्यत्प्रार्थयसेऽनघ २५
त्वयि क्षमा च धर्मश्च सत्यं चापि प्रतिष्ठितम्
त्वया कृतार्थः सगरः प्रुत्रवांश्च त्वया पिता २६
तव चैव प्रभावेण स्वर्गं यास्यन्ति सागराः
पौत्रश्च ते त्रिपथगां त्रिदिवादानयिष्यति
पावनार्थं सागराणां तोषयित्वा महेश्वरम् २७
हयं नयस्व भद्रं ते यज्ञियं नरपुंगव
यज्ञः समाप्यतां तात सगरस्य महात्मनः २८

अंशुमानेवमुक्तस्तु कपिलेन महात्मना
आजगाम हयं गृह्य यज्ञवाटं महात्मनः २९
सोऽभिवाद्य ततः पादौ सगरस्य महात्मनः
मूर्घ्नि तेनाप्युपाघ्रातस्तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ३०
यथा दृष्टं श्रुतं चापि सागराणां क्षयं तथा
तं चास्मै हयमाचष्ट यज्ञवाटमुपागतम् ३१
तच्छ्रुत्वा सगरो राजा पुत्रजं दुःखमत्यजत्
अंशुमन्तं च सम्पूज्य समापयत तं क्रतुम् ३२
समाप्तयज्ञः सगरो देवैः सर्वैः सभाजितः
पुत्रत्वे कल्पयामास समुद्रं वरुणालयम् ३३
प्रशास्य सुचिरं कालं राज्यं राजीवलोचनः
पौत्रे भारं समावेश्य जगाम त्रिदिवं तदा ३४
अंशुमानपि धर्मात्मा महीं सागरमेखलाम्
प्रशशास महाराज यथैवास्य पितामहः ३५
तस्य पुत्रः समभवद्दिलीपो नाम धर्मवित्
तस्मै राज्यं समाधाय अंशुमानपि संस्थितः ३६
दिलीपस्तु ततः श्रुत्वा पितॄणां निधनं महत्
पर्यतप्यत दुःखेन तेषां गतिमचिन्तयत् ३७
गङ्गावतरणे यत्नं सुमहच्चाकरोन्नृपः
न चावतारयामास चेष्टमानो यथाबलम् ३८
तस्य पुत्रः समभवच्छ्रीमान्धर्मपरायणः
भगीरथ इति ख्यातः सत्यवागनसूयकः ३९
अभिषिच्य तु तं राज्ये दिलीपो वनमाश्रितः
तपः सिद्धिसमायोगात्स राजा भरतर्षभ
वनाज्जगाम त्रिदिवं कालयोगेन भारत ४०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षडधिकशततमोऽध्यायः १०६

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
स तु राजा महेष्वासश्चक्रवर्ती महारथः

बभूव सर्वलोकस्य मनोनयननन्दनः १
स शुश्राव महाबाहुः कपिलेन महात्मना
पितॄणां निधनं घोरमप्राप्तिं त्रिदिवस्य च २
स राज्यं सचिवे न्यस्य हृदयेन विदूयता
जगाम हिमवत्पार्श्वं तपस्तप्तुं नरेश्वरः ३
आरिराधयिषुर्ग्रङ्गां तपसा दग्धकिल्बिषः
सोऽपश्यत नरश्रेष्ठ हिमवन्तं नगोत्तमम् ४
शृङ्गैर्बहुविधाकारैर्धातुमद्भिरलंकृतम्
पवनालम्बिभिर्मेघैः परिष्वक्तं समन्ततः ५
नदीकुञ्जनितम्बैश्च सोदकैरुपशोभितम्
गुहाकन्दरसंलीनैः सिंहव्याघ्रैर्निषेवितम् ६
शकुनैश्च विचित्राङ्गैः कूजद्भिर्विविधा गिरः
भृङ्गराजैस्तथा हंसैर्दात्यूहैर्जलकुक्कुटैः ७
मयूरैः शतपत्रैश्च कोकिलैर्जीवजीवकैः
चकोरैरसितापाङ्गैस्तथा पुत्रप्रियैरपि ८
जलस्थानेषु रम्येषु पद्मिनीभिश्च संकुलम्
सारसानां च मधुरैर्व्याहृतैः समलंकृतम् ९
किंनरैरप्सरोभिश्च निषेवितशिलातलम्
दिशागजविषाणाग्रैः समन्ताद्घृष्टपादपम् १०
विद्याधरानुचरितं नानारत्नसमाकुलम्
विषोल्बणै र्भुजङ्गैश्च दीप्तजिह्वैर्निषेवितम् ११
क्वचित्कनकसंकाशं क्वचिद्रजतसंनिभम्
क्वचिदञ्जनपुञ्जाभं हिमवन्तमुपागमत् १२
स तु तत्र नरश्रेष्ठस्तपो घोरं समाश्रितः
फलमूलाम्बुभक्षोऽभूत्सहस्रं परिवत्सरान् १३
संवत्सरसहस्रे तु गते दिव्ये महानदी
दर्शयामास तं गङ्गा तदा मूर्तिमती स्वयम् १४
गङ्गोवाच
किमिच्छसि महाराज मत्तः किं च ददानि ते
तद्ब्रवीहि नरश्रेष्ठ करिष्यामि वचस्तव १५
लोमश उवाच
एवमुक्तः प्रत्युवाच राजा हैमवतीं तदा

पितामहा मे वरदे कपिलेन महानदि
अन्वेषमाणास्तुरगं नीता वैवस्वतक्षयम् १६
षष्टिस्तानि सहस्राणि सागराणां महात्मनाम्
कापिलं तेज आसाद्य क्षणेन निधनं गताः १७
तेषामेवं विनष्टानां स्वर्गे वासो न विद्यते
यावत्तानि शरीराणि त्वं जलैर्नाभिषिञ्चसि १८
स्वर्गं नय महाभागे मत्पितॄन्सगरात्मजान्
तेषामर्थेऽभियाचामि त्वामहं वै महानदि १९
एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञो गङ्गा लोकनमस्कृता
भगीरथमिदं वाक्यं सुप्रीता समभाषत २०
करिष्यामि महाराज वचस्ते नात्र संशयः
वेगं तु मम दुर्धार्यं पतन्त्या गगनाच्च्युतम् २१
न शक्तस्त्रिषु लोकेषु कश्चिद्धारयितुं नृप
अन्यत्र विबुधश्रेष्ठान्नीलकण्ठान्महेश्वरात् २२
तं तोषय महाबाहो तपसा वरदं हरम्
स तु मां प्रच्युतां देवः शिरसा धारयिष्यति
करिष्यति च ते कामं पितॄणां हितकाम्यया २३
एतच्छ्रुत्वा वचो राजन्महाराजो भगीरथः
कैलासं पर्वतं गत्वा तोषयामास शंकरम् २४
ततस्तेन समागम्य कालयोगेन केनचित्
अगृह्णाच्च वरं तस्माद्गङ्गाया धारणं नृप
स्वर्गवासं समुद्दिश्य पितॄणां स नरोत्तमः २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः १०७

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
भगीरथवचः श्रुत्वा प्रियार्थं च दिवौकसाम्
एवमस्त्विति राजानं भगवान्प्रत्यभाषत १
धारयिष्ये महाबाहो गगनात्प्रच्युतां शिवाम्
दिव्यां देवनदीं पुण्यां त्वत्कृते नृपसत्तम २
एवमुक्त्वा महाबाहो हिमवन्तमुपागमत्

संवृतः पार्षदैर्घोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ३
ततः स्थित्वा नरश्रेष्ठं भगीरथमुवाच ह
प्रयाचस्व महाबाहो शैलराजसुतां नदीम्
पतमानां सरिच्छ्रेष्ठां धारयिष्ये त्रिविष्टपात् ४
एतच्छ्रुत्वा वचो राजा शर्वेण समुदाहृतम्
प्रयतः प्रणतो भूत्वा गङ्गां समनुचिन्तयत् ५
ततः पुण्यजला रम्या राज्ञा समनुचिन्तिता
ईशानं च स्थितं दृष्ट्वा गगनात्सहसा च्युता ६
तां प्रच्युतां ततो दृष्ट्वा देवाः सार्धं
महर्षिभिः
गन्धर्वोरगरक्षांसि समाजग्मुर्दिदृक्षया ७
ततः पपात गगनाद्गङ्गा हिमवतः सुता
समुद्भ्रान्तमहावर्ता मीनग्राहसमाकुला ८
तां दधार हरो राजन्गङ्गां गगनमेखलाम्
ललाटदेशे पतितां मालां मुक्तामयीमिव ९
सा बभूव विसर्पन्ती त्रिधा राजन्समुद्रगा
फेनपुञ्जाकुलजला हंसानामिव पंक्तयः १०
क्वचिदाभोगकुटिला प्रस्खलन्ती क्वचित्क्वचित्
स्वफेनपटसंवीता मत्तेव प्रमदाव्रजत्
क्वचित्सा तोयनिनदैर्नदन्ती नादमुत्तमम् ११
एवं प्रकारान्सुबहून्कुर्वन्ती गगनाच्च्युता
पृथिवीतलमासाद्य भगीरथमथाब्रवीत् १२
दर्शयस्व महाराज मार्गं केन व्रजाम्यहम्
त्वदर्थमवतीर्णास्मि पृथिवीं पृथिवीपते १३
एतच्छ्रुत्वा वचो राजा प्रातिष्ठत भगीरथः
यत्र तानि शरीराणि सागराणां महात्मनाम्
पावनार्थं नरश्रेष्ठ पुण्येन सलिलेन ह १४
गङ्गाया धारणं कृत्वा हरो लोकनमस्कृतः
कैलासं पर्वतश्रेष्ठं जगाम त्रिदशैः सह १५
समुद्रं च समासाद्य गङ्गया सहितो नृपः
पूरयामास वेगेन समुद्रं वरुणालयम् १६
दुहितृत्वे च नृपतिर्गङ्गां समनुकल्पयत्

पितॄणां चोदकं तत्र ददौ पूर्णमनोरथः १७
एतत्ते सर्वमाख्यातं गङ्गा त्रिपथगा यथा
पूरणार्थं समुद्रस्य पृथिवीमवतारिता १८
समुद्रश्च यथा पीतः कारणार्थे महात्मना
वातापिश्च यथा नीतः क्षयं स ब्रह्महा प्रभो
अगस्त्येन महाराज यन्मांत्वं परिपृच्छसि १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः १०८

नवाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रयातः कौन्तेयः क्रमेण भरतर्षभ
नन्दामपरनन्दां च नद्यौ पापभयापहे १
स पर्वतं समासाद्य हेमकूटमनामयम्
अचिन्त्यानद्भुतान्भावान्ददर्श सुबहून्नृपः २
वाचो यत्राभवन्मेघा उपलाश्च सहस्रशः
नाशक्नुवंस्तमारोढुं विषण्णमनसो जनाः ३
वायुर्नित्यं ववौ यत्र नित्यं देवश्च वर्षति
सायं प्रातश्च भगवान्दृश्यते हव्यवाहनः ४
एवं बहुविधान्भावानद्भुतान्वीक्ष्य पाण्डवः
लोमशं पुनरेव स्म पर्यपृच्छत्तदद्भुतम् ५
लोमश उवाच
यथाश्रुतमिदं पूर्वमस्माभिररिकर्शन
तदेकाग्रमना राजन्निबोध गदतो मम ६
अस्मिन्नृषभकूटेऽभूदृषभो नाम तापसः
अनेकशतवर्षायुस्तपस्वी कोपनो भृशम् ७
स वै संभाष्यमाणोऽन्यै कोपाद्गिरिमुवाच ह
य इह व्याहरेत्कश्चिदुपलानुत्सृजेस्तदा ८
वातं चाहूय मा शब्दमित्युवाच स तापसः
व्याहरंश्चैव पुरुषो मेघेन विनिवार्यते ९
एवमेतानि कर्माणि राजंस्तेन महर्षिणा
कृतानि कानिचित्कोपात्प्रतिषिद्धानि कानिचित् १०

नन्दामभिगतान्देवान्पुरा राजन्निति श्रुतिः
अन्वपद्यन्त सहसा पुरुषा देवदर्शिनः ११
ते दर्शनमनिच्छन्तो देवाः शक्रपुरोगमाः
दुर्गं चक्रुरिमं देशं गिरिप्रत्यूहरूपकम् १२
तदा प्रभृति कौन्तेय नरा गिरिमिमं सदा
नाशक्नुवन्नभिद्रष्टुं कुत एवाधिरोहितुम् १३
नातप्ततपसा शक्यो द्रष्टुमेष महागिरिः
आरोढुं वापि कौन्तेय तस्मान्नियतवाग्भव १४
इह देवाः सदा सर्वेयज्ञानाजह्रुरुत्तमान्
तेषामेतानि लिङ्गानि दृश्यन्तेऽद्यापि भारत १५
कुशाकारेव दूर्वेयं संस्तीर्णेव च भूरियम्
यूपप्रकारा बहवो वृक्षाश्चेमे विशां पते १६
देवाश्च ऋषयश्चैव वसन्त्यद्यापि भारत
तेषां सायं तथा प्रातर्दृश्यते हव्यवाहनः १७
इहाप्लुतानां कौन्तेय सद्यः पाप्मा विहन्यते
कुरुश्रेष्ठाभिषेकं वै तस्मात्कुरु सहानुजः १८
ततो नन्दाप्लुताङ्गस्त्वं कौशिकीमभियास्यसि
विश्वामित्रेण यत्रोग्रं तपस्तप्तमनुत्तमम् १९
वैशम्पायन उवाच
ततस्तत्र समाप्लुत्य गात्राणि सगणो नृपः
जगाम कौशिकीं पुण्यां रम्यां शिवजलां नदीम् २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः १०९

दशाधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
एषा देवनदी पुण्या कौशिकी भरतर्षभ
विश्वामित्राश्रमो रम्यो एष चात्र प्रकाशते १
आश्रमश्चैव पुण्याख्यः काश्यपस्य महात्मनः
ऋश्यशृङ्गः सुतो यस्य तपस्वी संयतेन्द्रियः २
तपसो यः प्रभावेन वर्षयामास वासवम्
अनावृष्ट्यां भयाद्यस्य ववर्ष बलवृत्रहा ३

मृग्यां जातः स तेजस्वी काश्यपस्य सुतः प्रभुः
विषये लोमपादस्य यश्चकाराद्भुतं महत् ४
निवर्तितेषु सस्येषु यस्मै शान्तां ददौ नृपः
लोमपादो दुहितरं सावित्रीं सविता यथा ५
युधिष्ठिर उवाच
ऋश्यशृङ्गः कथं मृग्यामुत्पन्नः काश्यपात्मजः
विरुद्धे योनिसंसर्गे कथं च तपसा युतः ६
किमर्थं च भयाच्छक्रस्तस्य बालस्य धीमतः
अनावृष्ट्यां प्रवृत्तायां ववर्ष बलवृत्रहा ७
कथंरूपा च शान्ताभूद्राजपुत्री यतव्रता
लोभयामास या चेतो मृगभूतस्य तस्य वै ८
लोमपादश्च राजर्षिर्यदाश्रूयत धार्मिकः
कथं वै विषये तस्य नावर्षत्पाकशासनः ९
एतन्मे भगवन्सर्वं विस्तरेण यथातथम्
वक्तुमर्हसि शुश्रूषोरृश्यशृंगस्य चेष्टितम् १०
लोमश उवाच
विभाण्डकस्य ब्रह्मर्षेस्तपसा भावितात्मनः
अमोघवीर्यस्य सतः प्रजापतिसमद्युतेः ११
शृणु पुत्रो यथा जात ऋश्यशृङ्गः प्रतापवान्
महाह्रदे महातेजा बालः स्थविरसंमतः १२
महाह्रदं समासाद्य काश्यपस्तपसि स्थितः
दीर्घकालं परिश्रान्त ऋषिर्देवर्षिसंमतः १३
तस्य रेतः प्रचस्कन्द दृष्ट्वाप्सरसमुर्वशीम्
अप्सूपस्पृशतो राजन्मृगी तच्चापिबत्तदा १४
सह तोयेन तृषिता सा गर्भिण्यभवन्नृप
अमोघत्वाद्विधेश्चैव भावित्वाद्दैवनिर्मितात् १५
तस्यां मृग्यां समभवत्तस्य पुत्रो महानृषिः
ऋश्यशृंगस्तपोनित्यो वन एव व्यवर्धत १६
तस्यर्श्यशृङ्गं शिरसि राजन्नासीन्महात्मनः
तेनर्श्यशृङ्ग इत्येवं तदा स प्रथितोऽभवत् १७
न तेन दृष्टपूर्वोऽन्य पितुरन्यत्र मानुषः
तस्मात्तस्य मनो नित्यं ब्रह्मचर्येऽभवन्नृप १८

एतस्मिन्नेव काले तु सखा दशरथस्य वै
लोमपाद इति ख्यातो अङ्गानामीश्वरोऽभवत् १९
तेन कामः कृतो मिथ्या ब्राह्मणेभ्य इति श्रुतिः
स ब्राह्मणैः परित्यक्तस्तदा वै जगतः पतिः २०
पुरोहितापचाराच्च तस्य राज्ञो यदृच्छया
न ववर्ष सहस्राक्षस्ततोऽपीड्यन्त वै प्रजाः २१
स ब्राह्मणान्पर्यपृच्छत्तपोयुक्तान्मनीषिणः
प्रवर्षणे सुरेन्द्रस्य समर्थान्पृथिवीपतिः २२
कथं प्रवर्षेत्पर्जन्य उपायः परिदृश्यताम्
तमूचुश्चोदितास्तेन स्वमतानि मनीषिणः २३
तत्र त्वेको मुनिवरस्तं राजानमुवाच ह
कुपितास्तव राजेन्द्र ब्राह्मणा निष्कृतिं चर २४
ऋश्यशृङ्गं मुनिसुतमानयस्व च पार्थिव
वानेयमनभिज्ञं च नारीणामार्जवे रतम् २५
स चेदवतरेद्राजन्विषयं ते महातपाः
सद्यः प्रवर्षेत्पर्जन्य इति मे नात्र संशयः २६
एतच्छ्रुत्वा वचो राजन्कृत्वा निष्कृतिमात्मनः
स गत्वा पुनरागच्छेत्प्रसन्नेषु द्विजातिषु
राजानमागतं दृष्ट्वा प्रतिसंजगृहुः प्रजाः २७
ततोऽङ्गपतिराहूय सचिवान्मन्त्रकोविदान्
ऋश्यशृङ्गागमे यत्नमकरोन्मन्त्रनिश्चये २८
सोऽध्यगच्छदुपायं तु तैरमात्यैः सहाच्युतः
शास्त्रज्ञैरलमर्थज्ञैर्नीत्यां च परिनिष्ठितैः २९
तत आनाययामास वारमुख्या महीपतिः
वेश्याः सर्वत्र निष्णातास्ता उवाच स पार्थिवः ३०
ऋश्यशृंगमृषेः पुत्रमानयध्वमुपायतः
लोभयित्वाभिविश्वास्य विषयं मम शोभनाः ३१
ता राजभयभीताश्च शापभीताश्च योषितः
अशक्यमूचुस्तत्कार्यं विवर्णा गतचेतसः ३२
तत्र त्वेका जरद्योषा राजानमिदमब्रवीत्
प्रयतिष्ये महाराज तमानेतुं तपोधनम् ३३
अभिप्रेतांस्तु मे कामान्समनुज्ञातुमर्हसि

ततः शक्ष्ये लोभयितुमृश्यशृङ्गमृषेः सुतम् ३४
तस्याः सर्वमभिप्रायमन्वजानात्स पार्थिवः
धनं च प्रददौ भूरि रत्नानि विविधानि च ३५
ततो रूपेण संपन्ना वयसा च महीपते
स्त्रिय आदाय काश्चित्सा जगाम वनमञ्जसा ३६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ११०

एकादशाधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
सा तु नाव्याश्रमं चक्रे राजकार्यार्थसिद्धये
संदेशाच्चैव नृपतेः स्वबुद्ध्या चैव भारत १
नानापुष्पफलैर्वृक्षैः कृत्रिमैरुपशोभितम्
नानागुल्मलतोपेतैः स्वादुकामफलप्रदैः २
अतीव रमणीयं तदतीव च मनोहरम्
चक्रे नाव्याश्रमं रम्यमद्भुतोपमदर्शनम् ३
ततो निबध्य तां नावमदूरे काश्यपाश्रमात्
चारयामास पुरुषैर्विहारं तस्य वै मुनेः ४
ततो दुहितरं वेश्या समाधायेतिकृत्यताम् दृष्ट्वान्तरं काश्यपस्य प्राहिणोद्बुद्धिसंमताम्
५
सा तत्र गत्वा कुशला तपोनित्यस्य संनिधौ
आश्रमं तं समासाद्य ददर्श तमृषेः सुतम् ६
वेश्योवाच
कच्चिन्मुने कुशलं तापसानां कच्चिच्च वो मूलफलं
प्रभूतम्
कच्चिद्भवान्रमते चाश्रमेऽस्मिस्त्वां वै द्रष्टुं सांप्रतमागतोऽस्मि ७
कच्चित्तपो वर्धते तापसानां पिता च ते
कच्चिदहीनतेजाः
कच्चित्त्वया प्रीयते चैव विप्र कच्चित्स्वाध्यायः
क्रियते ऋश्यशृङ्ग ८

ऋश्यशृंग उवाच
ऋद्धो भवाञ्ज्योतिरिव प्रकाशते मन्ये चाहं त्वामभिवादनीयम्
पाद्यं वै ते संप्रदास्यामि कामाद्यथाधर्मं फलमूलानि चैव ९
कौश्यां बृस्यामास्स्व यथोपजोषं
कृष्णाजिनेनावृतायां सुखायाम्
क्व चाश्रमस्तव किं नाम चेदं व्रतं ब्रह्म्रंश्चरसि
हि देववत्त्वम् १०
वेश्योवाच
ममाश्रमः काश्यपपुत्र रम्यस्त्रियोजनं शैलमिमं
परेण
तत्र स्वधर्मोऽनभिवादनं नो न चोदकं
पाद्यमुपस्पृशामः ११
ऋश्यशृंग उवाच
फलानि पक्वानि ददानि तेऽह भल्लातकान्यामलकानि चैव
परूषकानीङ्गुदधन्वनानि प्रियालानां कामकारं
कुरुष्व १२
लोमश उवाच
सा तानि सर्वाणि विसर्जयित्वा
भक्षान्महार्हान्प्रददौ ततोऽस्मै
तान्यृश्यशृङ्गस्य महारसानि भृशं सुरूपाणि रुचिं
ददुर्हि १३
ददौ च माल्यानि सुगन्धवन्ति चित्राणि वासांसि च
भानुमन्ति
पानानि चाग्र्याणि ततो मुमोद चिक्रीड चैव प्रजहास
चैव १४
सा कन्दुकेनारमतास्य मूले विभज्यमाना फलिता लतेव
गात्रैश्च गात्राणि निषेवमाणा
समाश्लिषच्चासकृदृश्यशृङ्गम् १५
सर्जानशोकांस्तिलकांश्च वृक्षान्प्रपुष्पितानवनाम्यावभज्य

विलज्जमानेव मदाभिभूता प्रलोभयामास सुतं महर्षेः १६
अथर्श्यशृङ्गं विकृतं समीक्ष्य पुनः पुनः पीड्य च
कायमस्य
अवेक्षमाणा शनकैर्जगाम कृत्वाग्निहोत्रस्य
तदापदेशम् १७
तस्यां गतायां मदनेन मत्तो विचेतनश्चाभवदृश्यशृङ्गः
तामेव भावेन गतेन शून्यो विनिःश्वसन्नार्तरूपो बभूव १८
ततो मुहूर्ताद्धरिपिङ्गलाक्षः प्रवेष्टितो रोमभिरानखाग्रात्
स्वाध्यायवान्वृत्तसमाधियुक्तो विभाण्डकः काश्यपः प्रादुरासीत् १९
सोऽपश्यदासीनमुपेत्य पुत्रं ध्यायन्तमेकं
विपरीतचित्तम्
विनिःश्वसन्तं मुहुरूर्ध्वदृष्टिं विभाण्डकः
पुत्रमुवाच दीनम् २०
न कल्प्यन्ते समिधः किं नु तात कच्चिद्धुतं
चाग्निहोत्रं त्वयाद्य
सुनिर्णिक्तं स्रुक्स्रुवं होमधेनुः कच्चित्सवत्सा
च कृता त्वयाद्य २१
न वै यथापूर्वमिवासि पुत्र चिन्तापरश्चासि
विचेतनश्च
दीनोऽतिमात्रं त्वमिहाद्य किं नु पृच्छामि त्वां क
इहाद्यागतोऽभूत् २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः १११

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ऋश्यशृंग उवाच
इहागतो जटिलो ब्रह्मचारी न वै ह्रस्वो नातिदीर्घो मनस्वी

सुवर्णवर्णः कमलायताक्षः सुतः सुराणामिव शोभमानः १
समृद्धरूपः सवितेव दीप्तः
सुशुक्लकृष्णाक्षतरश्चकोरैः
नीलाः प्रसन्नाश्च जटाः सुगन्धा
हिरण्यरज्जुग्रथिताः सुदीर्घाः २
आधाररूपा पुनरस्य कण्ठे विभ्राजते
विद्युदिवान्तरिक्षे
द्वौ चास्य पिण्डावधरेण कण्ठमजातरोमौ सुमनोहरौ च ३
विलग्नमध्यश्च स नाभिदेशे कटिश्च
तस्यातिकृतप्रमाणा
तथास्य चीरान्तरिता प्रभाति हिरण्मयी मेखला मे
यथेयम् ४
अन्यच्च तस्याद्भुतदर्शनीयं विकूजितं पादयोः
स्रंपभाति
पाण्योश्च तद्वत्स्वनवन्निबद्धौ कलापकावक्षमाला
यथेयम् ५
विचेष्टमानस्य च तस्य तानि कूजन्ति हंसा सरसीव
मत्ताः
चीराणि तस्याद्भुतदर्शनानि नेमानि तद्वन्मम
रूपवन्ति ६
वक्त्रं च तस्याद्भुतदर्शनीयं प्रव्याहृतं
ह्लादयतीव चेतः
पुंस्कोकिलस्येव च तस्य वाणी तां शृण्वतो मे
व्यथितोऽन्तरात्मा ७
यथा वनं माधवमासि मध्ये समीरितं श्वसनेनाभिवाति तथा स वात्युत्तमपुण्यगन्धी निषेव्यमाणः पवनेन तात ८
सुसंयताश्चापि जटा विभक्ता द्वैधीकृता भान्ति समा ललाटे
कर्णौ च चित्रैरिव चक्रवालैः समावृतौ तस्य सुरूपवद्भिः ९
तथा फलं वृत्तमथो विचित्रं समाहनत्पाणिना दक्षिणेन

तद्भूमिमासाद्य पुनः पुनश्च समुत्पतत्यद्भुतरूपमुच्चैः १०
तच्चापि हत्वा परिवर्ततेऽसौ वातेरितो वृक्ष
इवावघूर्णः
तं प्रेक्ष्य मे पुत्रमिवामराणां प्रीतिः परा तात
रतिश्च जाता ११
स मे समाश्लिष्य पुनः शरीरं जटासु गृह्याभ्यवनाम्य
वक्त्रम्
वक्त्रेण वक्त्रं प्रणिधाय शब्दं चकार
तन्मेऽजनयत्प्रहर्षम् १२
न चापि पाद्यं बहु मन्यतेऽसौ फलानि चेमानि मयाहृतानि
एवंव्रतोऽस्मीति च मामवोचत्फलानि चान्यानि
नवान्यदान्मे १३
मयोपयुक्तानि फलानि तानि नेमानि तुल्यानि रसेन
तेषाम्
न चापि तेषां त्वगियं यथैषां साराणि नैषामिव सन्ति
तेषाम् १४
तोयानि चैवातिरसानि मह्यं प्रादात्स वै
पातुमुदाररूपः
पीत्वैव यान्यभ्यधिकः प्रहर्षो ममाभवद्भूश्चलितेव
चासीत् १५
इमानि चित्राणि च गन्धवन्ति माल्यानि तस्योद्ग्रथितानि पट्टैः
यानि प्रकीर्येह गतः स्वमेव स आश्रमं तपसा द्योतमानः १६
गतेन तेनास्मि कृतो विचेता गात्रं च मे संपरितप्यतीव इच्छामि तस्यान्तिकमाशु गन्तुं तं चेह नित्यं परिवर्तमानम् १७
गच्छामि तस्यान्तिकमेव तात का नाम सा व्रतचर्या च
तस्य
इच्छाम्यहं चरितुं तेन सार्धं यथा तपः स
चरत्युग्रकर्मा १८

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ११२

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः
विभाण्डक उवाच
रक्षांसि चैतानि चरन्ति पुत्र रूपेण तेनाद्भुतदर्शनेन
अतुल्यरूपाण्यतिघोरवन्ति विघ्नं सदा
तपसश्चिन्तयन्ति १
सुरूपरूपाणि च तानि तात प्रलोभयन्ते विविधैरुपायैः
सुखाच्च लोकाच्च निपातयन्ति तान्युग्रकर्माणि
मुनीन्वनेषु २
न तानि सेवेत मुनिर्यतात्मा सतां लोकान्प्रार्थयानः
कथंचित्
कृत्वा विघ्नं तापसानां रमन्ते
पापाचारास्तपसस्तान्यपाप ३
असज्जनेनाचरितानि पुत्र पापान्यपेयानि मधूनि तानि
माल्यानि चैतानि न वै मुनीनां स्मृतानि
चित्रोज्ज्वलगन्धवन्ति ४
लोमश उवाच
रक्षांसि तानीति निवार्य पुत्रं विभाण्डकस्तां मृगयाम्बभूव
नासादयामास यदा त्र्यहेण तदा स पर्याववृतेऽश्रमाय ५
यदा पुनः काश्यपो वै जगाम फलान्याहर्तुं विधिना श्रामणेन
तदा पुनर्लोभयितुं जगाम सा वेशयोषा मुनिमृश्यशृङ्गम् ६
दृष्ट्वैव तामृश्यशृङ्गः प्रहृष्टः
संभ्रान्तरूपोऽभ्यपतत्तदानीम्
प्रोवाच चैनां भवतोऽश्रमाय गच्छाव यावन्न पिता
ममैति ७

ततो राजन्काश्यपस्यैकपुत्रं प्रवेश्य योगेन विमुच्य नावम्
प्रलोभयन्त्यो विविधैरुपायैराजग्मुरङ्गाधिपतेः समीपम् ८
संस्थाप्य तामाश्रमदर्शने तु संतारितां नावमतीव
शुभ्राम्
तीरादुपादाय तथैव चक्रे राजाश्रमं नाम वनं
विचित्रम् ९
अन्तःपुरे तं तु निवेश्य राजा
विभाण्डकस्यात्मजमेकपुत्रम्
ददर्श देवं सहसा प्रवृष्टमापूर्यमाणं च जगज्जलेन १०
स लोमपादः परिपूर्णकामः सुतां ददावृश्यशृङ्गाय
शान्ताम्
क्रोधप्रतीकारकरं च चक्रे गोभिश्च
मार्गेष्वभिकर्षणं च ११
विभाण्डकस्याव्रजतः स राजा
पशून्प्रभूतान्पशुपांश्च वीरान्
समादिशत्पुत्रगृद्धी महर्षिर्विभाण्डकः
परिपृच्छेद्यदा वः १२
स वक्तव्यः प्राञ्जलिभिर्भवद्भिः पुत्रस्य ते पशवः
कर्षणं च
किं ते प्रियं वै क्रियतां महर्षे दासाः स्म सर्वे तव
वाचि बद्धाः १३
अथोपायात्स मुनिश्चण्डकोपः स्वमाश्रमं फलमूलानि
गृह्य
अन्वेषमाणश्च न तत्र पुत्रं ददर्श च्रुक्रोध ततो
भृशं सः १४
ततः स कोपेन विदीर्यमाण आशङ्कमानो नृपतेर्विधानम् जगाम चम्पां प्रदिधक्षमाणस्तमङ्गराजं विषयं च तस्य १५
स वै श्रान्तः क्षुधितः काश्यपस्तान्घोषान्समासादितवान्समृद्धान्

गोपैश्च तैर्विधिवत्पूज्यमानो राजेव तां रात्रिमुवास तत्र १६
संप्राप्य सत्कारमतीव तेभ्यः प्रोवाच कस्य प्रथिताः
स्थ सौम्याः
ऊचुस्ततस्तेऽभ्युपगम्य सर्वे धनं तवेदं विहितं
सुतस्य १७
देशे तु देशे तु स पूज्यमानस्तांश्चैव
शृण्वन्मधुरान्प्रलापान्
प्रशान्तभूयिष्ठरजाः प्रहृष्टः समाससादाङ्गपतिं
पुरस्थम् १८
संपूजितस्तेन नरर्षभेण ददर्श पुत्रं दिवि देवं
यथेन्द्रम्
शान्तां स्नुषां चैव ददर्श तत्र
सौदामिनीमुच्चरन्तीं यथैव १९
ग्रामांश्च घोषांश्च सुतं च दृष्ट्वा शान्तां च
शान्तोऽस्य परः स कोपः
चकार तस्मै परमं प्रसादं विभाण्डको
भूमिपतेर्नरेन्द्र २०
स तत्र निक्षिप्य सुतं महर्षिरुवाच
सूर्याग्निसमप्रभावम्
जाते पुत्रे वनमेवाव्रजेथा राज्ञः प्रियाण्यस्य
सर्वाणि कृत्वा २१
स तद्वचः कृतवानृश्यशृङ्गो ययौ च यत्रास्य पिता बभूव
शान्ता चैनं पर्यचरद्यथावत्खे रोहिणी
सोममिवानुकूला २२
अरुन्धती वा सुभगा वसिष्ठं लोपामुद्रा वापि यथा
ह्यगस्त्यम्
नलस्य वा दमयन्ती यथाभूद्यथा शची वज्रधरस्य चैव २३
नाडायनी चेन्द्रसेना यथैव वश्या नित्यं
मुद्गलस्याजमीढ
तथा शान्ता ऋश्यशृङ्गं वनस्थं प्रीत्या युक्ता
पर्यचरन्नरेन्द्र २४

तस्याश्रमः पुण्य एषो विभाति महाह्रदं शोभयन्पुण्यकीर्तेः
अत्र स्नातः कृतकृत्यो विशुद्धस्तीर्थान्यन्यान्यनुसंयाहि राजन् २५ इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ११३

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रयातः कौशिक्याः पाण्डवो जनमेजय
आनुपूर्व्येण सर्वाणि जगामायतनान्युत १
स सागरं समासाद्य गङ्गायाः संगमे नृप
नदीशतानां पञ्चानां मध्ये चक्रे समाप्लवम् २
ततः समुद्रतीरेण जगाम वसुधाधिपः
भ्रातृभिः सहितो वीरः कलिङ्गान्प्रति भारत ३
लोमश उवाच
एते कलिङ्गाः कौन्तेय यत्र वैतरणी नदी
यत्रायजत धर्मोऽपि देवाञ्शरणमेत्य वै ४
ऋषिभिः समुपायुक्तं यज्ञियं गिरिशोभितम्
उत्तरं तीरमेतद्धि सततं द्विजसेवितम् ५
समेन देवयानेन पथा स्वर्गमुपेयुषः
अत्र वै ऋषयोऽन्येऽपि पुरा क्रतुभिरीजिरे ६
अत्रैव रुद्रो राजेन्द्र पशुमादत्तवान्मखे
! पशुं मानवेन्द्र भागोऽयमिति चाब्रवीत् ७
हृते पशौ तदा देवास्तमूचुर्भरतर्षभ
मा परस्वमभिद्रोग्धा मा धर्मान्सकलान्नशीः ८
ततः कल्याणरूपाभिर्वाग्भिस्ते रुद्रमस्तुवन्
इष्ट्या चैनं तर्पयित्वा मानयाञ्चक्रिरे तदा ९
ततः स पशुमुत्सृज्य देवयानेन जग्मिवान्
अत्रानुवंशो रुद्रस्य तं निबोध युधिष्ठिर १०
अयातयामं सर्वेभ्यो भागेभ्यो भागमुत्तमम्
देवाः संकल्पयामासुर्भयाद्रुद्रस्य शाश्वतम् ११

इमां गाथामत्र गायन्नपः स्पृशति यो नरः
देवयानस्तस्य पन्थाश्चक्षुश्चैव प्रकाशते १२
वैशम्पायन उवाच
ततो वैतरणीं सर्वे पाण्डवा द्रौपदी तथा
अवतीर्य महाभाग तर्पयाञ्चक्रिरे पितॄन् १३
युधिष्ठिर उवाच
उपस्पृश्यैव भगवन्नस्यां नद्यां तपोधन
मानुषादस्मि विषयादपेतः पश्य लोमश १४
सर्वाल्लोँ कान्प्रपश्यामि प्रसादात्तव स्रुवत
वैखानसानां जपतामेष शब्दो महात्मनाम् १५
लोमश उवाच
त्रिशतं वै सहस्राणि योजनानां युधिष्ठिर
यत्र ध्वनिं शृणोष्येनं तूष्णीमास्स्व विशां पते १६
एतत्स्वयंभुवो राजन्वनं रम्यं प्रकाशते
यत्रायजत कौन्तेय विश्वकर्मा प्रतापवान् १७
यस्मिन्यज्ञे हि भूर्दत्ता कश्यपाय महात्मने
सपर्वतवनोद्देशा दक्षिणा वै स्वयंभुवा १८
अवासीदच्च कौन्तेय दत्तमात्रा मही तदा
उवाच चापि कुपिता लोकेश्वरमिदं प्रभुम् १९
न मां मर्त्याय भगवन्कस्मैचिद्दातुमर्हसि
प्रदानं मोघमेतत्ते यास्याम्येषा रसातलम् २०
विषीदन्तीं तु तां दृष्ट्वा कश्यपो भगवानृषिः
प्रसादयाम्बभूवाथ ततो भूमिं विशां पते २१
ततः प्रसन्ना पृथिवी तपसा तस्य पाण्डव
पुनरुन्मज्ज्य सलिलाद्वेदीरूपा स्थिता बभौ २२
सैषा प्रकाशते राजन्वेदी संस्थानलक्षणा
आरुह्यात्र महाराज वीर्यवान्वै भविष्यसि २३
अहं च ते स्वस्त्ययनं प्रयोक्ष्ये यथा
त्वमेनामधिरोक्ष्यसेऽद्य
स्पृष्टा हि मर्त्येन ततः समुद्रमेषा वेदी
प्रविशत्याजमीढ २४
अग्निर्मित्रो योनिरापोऽथ देव्यो विष्णो

रेतस्त्वममृतस्य नाभिः
एवं ब्रुवन्पाण्डव सत्यवाक्यं वेदीमिमां त्वं तरसाधिरोह २५
वैशम्पायन उवाच
ततः कृतस्वस्त्ययनो महात्मा युधिष्ठिरः
सागरगामगच्छत्
कृत्वा च तच्छासनमस्य सर्वं महेन्द्रमासाद्य
निशामुवास २६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ११४

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स तत्र तामुषित्वैकां रजनीं पृथिवीपतिः
तापसानां परं चक्रे सत्कारं भ्रातृभिः सह १
लोमशश्चास्य तान्सर्वानाचख्यौ तत्र तापसान्
भृगूनङ्गिरसश्चैव वासिष्ठानथ काश्यपान् २
तान्समेत्य स राजर्षिरभिवाद्य कृताञ्जलि
रामस्यानुचरं वीरमपृच्छदकृतव्रणम् ३
कदा नु रामो भगवांस्तापसान्दर्शयिष्यति
तेनैवाहं प्रसङ्गेन द्रष्टुमिच्छामि भार्गवम् ४
अकृतव्रण उवाच
आयानेवासि विदितो रामस्य विदितात्मनः प्रीतिस्त्वयि च रामस्य क्षिप्रं त्वां दर्शयिष्यति
५
चतुर्दशीमष्टमीं च रामं पश्यन्ति तापसाः
अस्यां रात्र्यां व्यतीतायां भवित्री च चतुर्दशी ६
युधिष्ठिर उवाच
भवाननुगतो वीरं जामदग्न्यं महाबलम्
प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य पूर्ववृत्तस्य कर्मणः ७
स भवान्कथयत्वेतद्यथा रामेण निर्जिताः
आहवे क्षत्रियाः सर्वे कथं केन च हेतुना ८

अकृतव्रण उवाच
कन्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवः सुमहाबलः
गाधीति विश्रुतो लोके वनवासं जगाम सः ९
वने तु तस्य वसतः कन्या जज्ञेऽप्सरः समा
ऋचीको भार्गवस्तां च वरयामास भारत १०
तमुवाच ततो राजा ब्राह्मणं संशितव्रतम्
उचितं नः कुले किंचित्पूर्वैर्यत्संप्रवर्तितम् ११
एकतः श्यामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम्
सहस्रं वाजिनां शुल्कमिति विद्धि द्विजोत्तम १२
न चापि भगवान्वाच्यो दीयतामिति भार्गव
देया मे दुहिता चेयं त्वद्विधाय महात्मने १३
ऋचीक उवाच
एकतः श्यामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम्
दास्याम्यश्वसहस्रं ते मम भार्या सुतास्तु ते १४
अकृतव्रण उवाच
स तथेति प्रतिज्ञाय राजन्वरुणमब्रवीत्
एकतः श्यामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम्
सहस्रं वाजिनामेकंशुल्कार्थं मे प्रदीयताम् १५
तस्मै प्रादात्सहस्रं वै वाजिनां वरुणस्तदा
तदश्वतीर्थं विख्यातमुत्थिता यत्र ते हयाः १६
गङ्गायां कन्यकुब्जे वै ददौ सत्यवतीं तदा
ततो गाधिः सुतां तस्मै जन्याश्चासन्सुरास्तदा
लब्ध्वा हयसहस्रं तु तांश्च दृष्ट्वा दिवौकसः १७
धर्मेण लब्ध्वा तां भार्यामृचीको द्विजसत्तमः
यथाकामं यथाजोषं तया रेमे सुमध्यया १८
तं विवाहे कृते राजन्सभार्यमवलोककः
आजगाम भृगुश्रेष्ठः पुत्रं दृष्ट्वा ननन्द च १९
भार्यापती तमासीनं गुरुं सुरगणार्चितम्
अर्चित्वा पर्युपासीनौ प्राञ्जली तस्थतुस्तदा २०
ततः स्नुषां स भगवान्प्रहृष्टो भृगुरब्रवीत्
वरं वृणीष्व सुभगे दाता ह्यस्मि तवेप्सितम् २१
सा वै प्रसादयामास तं गुरुं पुत्रकारणात्

आत्मनश्चैव मातुश्च प्रसादं च चकार सः २२ भृगुरुवाच
ऋतौ त्वं चैव माता च स्नाते पुंसवनाय वै आलिङ्गेतां पृथग्वृक्षौ साश्वत्थं त्वमुदुम्बरम् २३
आलिङ्गने तु ते राजंश्चक्रतुः स्म विपर्ययम्
कदाचिद्भृगुरागच्छत्तं च वेद विपर्ययम् २४
अथोवाच महातेजा भृगुः सत्यवतीं स्नुषाम्
ब्राह्मणः क्षत्रवृत्तिर्वै तव पुत्रो भविष्यति २५
क्षत्रियो ब्राह्मणाचारो मातुस्तव सुतो महान्
भविष्यति महावीर्यः साधूनां मार्गमास्थितः २६
ततः प्रसादयामास श्वशुरं सा पुनः पुनः
न मे पुत्रो भवेदीदृक् कामं पौत्रो भवेदिति २७
एवमस्त्विति सा तेन पाण्डव प्रतिनन्दिता
जमदग्निं ततः पुत्रं सा जज्ञे काल आगते
तेजसा वर्चसा चैव युक्तं भार्गवनन्दनम् २८
स वर्धमानस्तेजस्वी वेदस्याध्ययनेन वै
बहूनृषीन्महातेजाः पाण्डवेयात्यवर्तत २९
तं तु कृत्स्नो धनुर्वेदः प्रत्यभाद्भरतर्षभ
चतुर्विधानि चास्त्राणि भास्करोपमवर्चसम् ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ११५

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः
अकृतव्रण उवाच
स वेदाध्ययने युक्तो जमदग्निर्महातपाः
तपस्तेपे ततो देवान्नियमाद्वशमानयत् १
स प्रसेनजितं राजन्नधिगम्य नराधिपम्
रेणुकां वरयामास स च तस्मै ददौ नृपः २
रेणुकां त्वथ संप्राप्य भार्यां भार्गवनन्दनः
आश्रमस्थस्तया सार्धं तपस्तेपेऽनुकूलया ३
तस्याः कुमाराश्चत्वारो जज्ञिरे रामपञ्चमाः

सर्वेषामजघन्यस्तु राम आसीज्जघन्यजः ४
फलाहारेषु सर्वेषु गतेष्वथ सुतेषु वै
रेणुका स्नातुमगमत्कदाचिन्नियतव्रता ५
सा तु चित्ररथं नाम मार्तिकावतकं नृपम्
ददर्श रेणुका राजन्नागच्छन्ती यदृच्छया ६
क्रीडन्तं सलिले दृष्ट्वा सभार्यं पद्ममालिनम्
ऋद्धिमन्तं ततस्तस्य स्पृहयामास रेणुका ७
व्यभिचारात्तु सा तस्मात्क्लिन्नाम्भसि विचेतना
प्रविवेशाश्रमं त्रस्ता तां वै भर्तान्वबुध्यत ८
स तां दृष्ट्वा च्युतां धैर्याद्ब्राह्म्या
लक्ष्म्या विवर्जिताम्
धिक्शब्देन महातेजा गर्हयामास वीर्यवान् ९
ततो ज्येष्ठो जामदग्न्यो रुमण्वान्नाम नामतः
आजगाम सुषेणश्च वसुर्विश्वावसुस्तथा १०
तानानुपूर्व्याद्भगवान्वधे मातुरचोदयत्
न च ते जातसंमोहाः किंचिदूचुर्विचेतसः ११
ततः शशाप तान्कोपात्ते शप्ताश्चेतनां जहुः
मृगपक्षिसधर्माणः क्षिप्रमासञ्जडोपमाः १२
ततो रामोऽभ्यगात्पश्चादाश्रमं परवीरहा
तमुवाच महामन्युर्जमदग्निर्महातपाः १३
जहीमां मातरं पापां मा च पुत्र व्यथां कृथाः
तत आदाय परशुं रामो मातुः शिरोऽहरत् १४
ततस्तस्य महाराज जमदग्नेर्महात्मनः
कोपो अगच्छत्सहसा प्रसन्नश्चाब्रवीदिदम् १५
ममेदं वचनात्तात कृतं ते कर्म दुष्करम्
वृणीष्व कामान्धर्मज्ञ यावतो वाञ्छसे हृदा १६
स वव्रे मातुरुत्थानमस्मृतिं च वधस्य वै
पापेन तेन चास्पर्शं भ्रातॄणां प्रकृतिं तथा १७
अप्रतिद्वन्द्वतां युद्धे दीर्घमायुश्च भारत
ददौ च सर्वान्कामांस्ताञ्जमदग्निर्महातपाः १८
कदाचित्तु तथैवास्य विनिष्क्रान्ताः सुताः प्रभो
अथानूपपतिर्वीरः कार्तवीर्योऽभ्यवर्तत १९

तमाश्रमपदं प्राप्तमृषेर्भार्या समर्चयत्
स युद्धमदसंमत्तो नाभ्यनन्दत्तथार्चनम् २०
प्रमथ्य चाश्रमात्तस्माद्धोमधेन्वास्तदा बलात्
जहार वत्सं क्रोशन्त्या बभञ्ज च महाद्रुमान् २१
आगताय च रामाय तदाचष्ट पिता स्वयम्
गां च रोरूयतीं दृष्ट्वा कोपो रामं समाविशत् २२
स मन्युवशमापन्नः कार्तवीर्यमुपाद्रवत्
तस्याथ युधि विक्रम्य भार्गवः परवीरहा २३
चिच्छेद निशितैर्भल्लैर्बाहून्परिघसंनिभान्
सहस्रसंमितान्राजन्प्रगृह्य रुचिरं धनुः २४
अर्जुनस्याथ दायादा रामेण कृतमन्यवः
आश्रमस्थं विना रामं जमदग्निमुपाद्रवन् २५
ते तं जघ्नुर्महावीर्यमयुध्यन्तं तपस्विनम्
असकृद्राम रामेति विक्रोशन्तमनाथवत् २६
कार्तवीर्यस्य पुत्रास्तु जमदग्निं युधिष्ठिर
घातयित्वा शरैर्जग्मुर्यथागतमरिन्दमाः २७
अपक्रान्तेषु चैतेषु जमदग्नौ तथागते
समित्पाणिरुपागच्छदाश्रमं भृगुनन्दनः २८
स दृष्ट्वा पितरं वीरस्तथा मृत्युवशं गतम्
अनर्हन्तं तथा भूतं विललाप सुदुःखितः २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ११६

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः
राम उवाच
ममापराधात्तैः क्षुद्रैर्हतस्त्वं तात बालिशैः
कार्तवीर्यस्य दायादैर्वने मृग इवेषुभिः १
धर्मज्ञस्य कथं तात वर्तमानस्य सत्पथे
मृत्युरेवंविधो युक्तः सर्वभूतेष्वनागसः २
किं नु तैर्न कृतं पापं यैर्भवांस्तपसि स्थितः
अयुध्यमानो वृद्धः सन्हतः शरशतैः शितैः ३
किं नु ते तत्र वक्ष्यन्ति सचिवेषु सुहृत्सु च

अयुध्यमानं धर्मज्ञमेकं हत्वानपत्रपाः ४
अकृतव्रण उवाच
विलप्यैवं स करुणं बहु नानाविधं नृप
प्रेतकार्याणि सर्वाणि पितुश्चक्रे महातपाः ५
ददाह पितरं चाग्नौ रामः परपुरञ्जयः
प्रतिजज्ञे वधं चापि सर्वक्षत्रस्य भारत ६
संक्रुद्धोऽतिबलः शूरः शस्त्रमादाय वीर्यवान्
जघ्निवान्कार्तवीर्यस्य सुतानेकोऽन्तकोपमः ७
तेषां चानुगता ये च क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ
तांश्च सर्वानवामृद्नाद्रामः प्रहरतां वरः ८
त्रिः सप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां
प्रभुः
समन्तपञ्चके पञ्च चकार रुधिरह्रदान् ९
स तेषु तर्पयामास पितॄन्भृगुकुलोद्वहः
साक्षाद्ददर्श चर्चीकं स च रामं न्यवारयत् १०
ततो यज्ञेन महता जामदग्न्यः प्रतापवान्
तर्पयामास देवेन्द्रमृत्विग्भ्यश्च महीं ददौ ११
वेदीं चाप्यददद्धैमीं कश्यपाय महात्मने
दशव्यामायतां कृत्वा नवोत्सेधां विशां पते १२
तां कश्यपस्यानुमते ब्राह्मणाः खण्डशस्तदा
व्यभजंस्तेन ते राजन्प्रख्याताः खाण्डवायनाः १३
स प्रदाय महीं तस्मै कश्यपाय महात्मने
अस्मिन्महेन्द्रे शैलेन्द्रे वसत्यमितविक्रमः १४
एवं वैरमभूत्तस्य क्षत्रियैर्लोकवासिभिः
पृथिवी चापि विजिता रामेणामिततेजसा १५
वैशम्पायन उवाच
ततश्चतुर्दशीं रामः समयेन महामनाः
दर्शयामास तान्विप्रान्धर्मराजं च सानुजम् १६
स तमानर्च राजेन्द्रो भ्रातृभिः सहितः प्रभुः
द्विजानां च परां पूजां चक्रे नृपतिसत्तमः १७
अर्चयित्वा जामदग्न्यं पूजितस्तेन चाभिभूः
महेन्द्र उष्य तां रात्रिं प्रययौ दक्षिणामुखः १८

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ११७

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
गच्छन्स तीर्थानि महानुभावः पुण्यानि रम्याणि ददर्श राजा
सर्वाणि विप्रैरुपशोभितानि क्वचित्क्वचिद्भारत सागरस्य १
स वृत्तवांस्तेषु कृताभिषेकः सहानुजः
पार्थिवपुत्रपौत्रः
समुद्रगां पुण्यतमां प्रशस्तां जगाम पारिक्षित
पाण्डुपुत्रः २
तत्रापि चाप्लुत्य महानुभावः संतर्पयामास
पितॄन्सुरांश्च
द्विजातिमुख्येषु धनं विसृज्य गोदावरीं
सागरगामगच्छत् ३
ततो विपाप्मा द्रविडेषु राजन्समुद्रमासाद्य च
लोकपुण्यम्
अगस्त्यतीर्थं च पवित्रपुण्यं नारीतीर्थान्यथ वीरो
ददर्श ४
तत्रार्जुनस्याग्र्यधनुर्धरस्य निशम्य तत्कर्म
परैरसह्यम्
संपूज्यमानः परमर्षिसंघैः परां मुदं पाण्डुसुतः स
लेभे ५
स तेषु तीर्थेष्वभिषिक्तगात्रः कृष्णासहायः
सहितोऽनुजैश्च
संपूजयन्विक्रममर्जुनस्य रेमे महीपालपतिः
पृथिव्याम् ६
ततः सहस्राणि गवां प्रदाय तीर्थेषु तेष्वम्बुधरोत्तमस्य
हृष्टः सह भ्रातृभिरर्जुनस्य संकीर्तयामास गवां

प्रदानम् ७
स तानि तीर्थानि च सागरस्य पुण्यानि चान्यानि बहूनि
राजन्
क्रमेण गच्छन्परिपूर्णकामः शूर्पारकं पुण्यतमं
ददर्श ८
तत्रोदधेः कंचिदतीत्य देशं ख्यातं पृथिव्यां
वनमाससाद
तप्तं सुरैर्यत्र तपः पुरस्तादिष्टं तथा
! ९
स तत्र तामग्र्यधनुर्धरस्य वेदीं ददर्शायतपीनबाहुः
ऋचीकपुत्रस्य तपस्विसंघैः समावृतां
पुण्यकृदर्चनीयाम् १०
ततो वसूनां वसुधाधिपः स मरुद्गणानां च तथाश्विनोश्च वैवस्वतादित्यधनेश्वराणामिन्द्रस्य विष्णोः
सवितुर्विभोश्च ११
भगस्य चन्द्रस्य दिवाकरस्य पतेरपां साध्यगणस्य चैव
धातुः पितॄणां च तथा महात्मा रुद्रस्य राजन्सगणस्य
चैव १२
सरस्वत्याः सिद्धगणस्य चैव पूष्णश्च ये चाप्यमरास्तथान्ये
पुण्यानि चाप्यायतनानि तेषां ददर्श राजा सुमनोहराणि १३
तेषूपवासान्विविधानुपोष्य दत्त्वा च रत्नानि महाधनानि
तीर्थेषु सर्वेषु परिप्लुताङ्गः पुनः स
शूर्पारकमाजगाम १४
स तेन तीर्थेन तु सागरस्य पुनः प्रयातः सह सोदरीयैः
द्विजैः पृथिव्यां प्रथितं महद्भिस्तीर्थं प्रभासं
समुपाजगाम १५
तत्राभिषिक्तः पृथुलोहिताक्षः सहानुजैर्देवगणान्पितॄंश्च
संतर्पयामास तथैव कृष्णा ते चापि विप्राः सह लोमशेन

१६
स द्वादशाहं जलवायुभक्षः कुर्वन्क्षपाहःसु तदाभिषेकम्
समन्ततोऽग्नीनुपदीपयित्वा तेपे तपो धर्मभृतां वरिष्ठः १७
तमुग्रमास्थाय तपश्चरन्तं शुश्राव रामश्च
जनार्दनश्च
तौ सर्ववृष्णिप्रवरौ ससैन्यौ युधिष्ठिरं
जग्मतुराजमीढम् १८
ते वृष्णयः पाण्डुसुतान्समीक्ष्य भूमौ
शयानान्मलदिग्धगात्रान्
अनर्हतीं द्रौपदीं चापि दृष्ट्वा
सुदुःखिताश्चुक्रुशुरार्तनादम् १९
ततः स रामं च जनार्दनं च कार्ष्णिं च साम्बं च
शिनेश्च पौत्रम्
अन्यांश्च वृष्णीनुपगम्य पूजां चक्रे
यथाधर्ममदीनसत्त्वः २०
ते चापि सर्वान्प्रतिपूज्य पार्थांस्तैः सत्कृताः
पाण्डुसुतैस्तथैव
युधिष्ठिरं संपरिवार्य राजन्नुपाविशन्देवगणा
यथेन्द्रम् २१
तेषां स सर्वं चरितं परेषां वने च वासं परमप्रतीतः
अस्त्रार्थमिन्द्रस्य गतं च पार्थं कृष्णं
शशंसामरराजपुत्रम् २२
श्रुत्वा तु ते तस्य वचः प्रतीतास्तांश्चापि
दृष्ट्वा सुकृशानतीव
नेत्रोद्भवं संमुमुचुर्दशार्हा दुःखार्तिजं वारि
महानुभावाः २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ११८

एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

जनमेजय उवाच
प्रभासतीर्थं संप्राप्य वृष्णयः पाण्डवास्तथा
किमकुर्वन्कथाश्चैषां कास्तत्रासंस्तपोधन १
ते हि सर्वे महात्मानः सर्वशास्त्रविशारदाः
वृष्णयः पाण्डवाश्चैव सुहृदश्च परस्परम् २
वैशम्पायन उवाच
प्रभासतीर्थं संप्राप्य पुण्यं तीर्थं महोदधेः
वृष्णयः पाण्डवान्वीरान्परिवार्योपतस्थिरे ३
ततो गोक्षीरकुन्देन्दुमृणालरजतप्रभः
वनमाली हली रामो बभाषे पुष्करेक्षणम् ४
न कृष्ण धर्मश्चरितो भवाय जन्तोरधर्मश्च पराभवाय
युधिष्ठिरो यत्र जटी महात्मा वनाश्रयः क्लिश्यति
चीरवासाः ५
दुर्योधनश्चापि महीं प्रशास्ति न चास्य भूमिर्विवरं
ददाति
धर्मादधर्मश्चरितो गरीयानितीव मन्येत
नरोऽल्पबुद्धिः ६
दुर्योधने चापि विवर्धमाने युधिष्ठिरे चासुख
आत्तराज्ये
किं न्वद्य कर्तव्यमिति प्रजाभिः शंका मिथः संजनिता
नराणाम् ७
अयं हि धर्मप्रभवो नरेन्द्रो धर्मे रतः सत्यधृतिः
प्रदाता
चलेद्धि राज्याच्च सुखाच्च पार्थो धर्मादपेतश्च कथं
विवर्धेत् ८
कथं नु भीष्मश्च कृपश्च विप्रो द्रोणश्च राजा च
कुलस्य वृद्धः
प्रव्राज्य पार्थान्सुखमाप्नुवन्ति
धिक्पापबुद्धीन्भरतप्रधानान् ९
किं नाम वक्ष्यत्यवनिप्रधानः पितॄन्समागम्य परत्र पापः
पुत्रेषु सम्यक्चरितं मयेति पुत्रानपापानवरोप्य

राज्यात् १०
नासौ धिया संप्रतिपश्यति स्म किं नाम
कृत्वाहमचक्षुरेवम्
जातः पृथिव्यामिति पार्थिवेषु प्रव्राज्य
कौन्तेयमथापि राज्यात् ११
नूनं समृद्धान्पितृलोकभूमौ
चामीकराभान्क्षितिजान्प्रफुल्लान्
विचित्रवीर्यस्य सुतः सपुत्रः कृत्वा नृशंसं बत
पश्यति स्म १२
व्यूढोत्तरांसान्पृथुलोहिताक्षान्नेमान्स्म
पृच्छन्स शृणोति नूनम्
प्रस्थापयद्यत्स वनं ह्यशंको युधिष्ठिरं
सानुजमात्तशस्त्रम् १३
योऽय परेषां पृतनां समृद्धां निरायुधो दीर्घभुजो
निहन्यात्
श्रुत्वैव शब्दं हि वृकोदरस्य मुञ्चन्ति सैन्यानि
शकृत्समूत्रम् १४
स क्षुत्पिपासाध्वकृशस्तरस्वी समेत्य
नानायुधबाणपाणिः
वने स्मरन्वासमिमं सुघोरं शेषं न कुर्यादिति
निश्चितं मे १५
न ह्यस्य वीर्येण बलेन कश्चित्समः पृथिव्यां भविता
नरेषु
शीतोष्णवातातपकर्शिताङ्गो न शेषमाजावसुहृत्सु
कुर्यात् १६
प्राच्यां नृपानेकरथेन जित्वा वृकोदरः
सानुचरान्रणेषु
स्वस्त्यागमद्योऽतिरथस्तरस्वी सोऽय वने क्लिश्यति
चीरवासाः १७
यो दन्तकूरे
व्यजयन्नृदेवान्समागतान्दाक्षिणात्यान्महीपान्
तं पश्यतेमं सहदेवमद्य तपस्विनं तापसवेषरूपम् १८

यः पार्थिवानेकरथेन वीरो दिशं प्रतीचीं प्रति युद्धशौण्डः
सोऽय वने मूलफलेन जीवञ्जटी चरत्यद्य मलाचिताङ्गः १९ सत्रे समृद्धेऽतिरथस्य राज्ञो वेदीतलादुत्पतिता सुता या
सेयं वने वासमिमं सुदुःखं कथं सहत्यद्य सती सुखार्हा २०
त्रिवर्गमुख्यस्य समीरणस्य देवेश्वरस्याप्यथ वाश्विनोश्च
एषां सुराणां तनयाः कथं नु वने चरन्त्यल्पसुखाः सुखार्हाः २१
जिते हि धर्मस्य सुते सभार्ये सभ्रातृके सानुचरे निरस्ते
दुर्योधने चापि विवर्धमाने कथं न सीदत्यवनिः सशैला २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ११९

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सात्यकिरुवाच
न राम कालः परिदेवनाय यदुत्तरं तत्र तदेव सर्वे समाचरामो ह्यनतीतकालं युधिष्ठिरो यद्यपि नाह किंचित् १
ये नाथवन्तो हि भवन्ति लोके ते नात्मना कर्म
समारभन्ते
तेषां तु कार्येषु भवन्ति नाथाः शैब्यादयो राम यथा
ययातेः २
येषां तथा राम समारभन्ते कार्याणि नाथाः स्वमतेन
लोके
ते नाथवन्तः पुरुषप्रवीरा
नानाथवत्कृच्छ्रमवाप्नुवन्ति ३
कस्मादयं रामजनार्दनौ च प्रद्युम्नसाम्बौ च मया

समेतौ
वसत्यरण्ये सह सोदरीयैस्त्रैलोक्यनाथानधिगम्य नाथान् ४
निर्यातु साध्वद्य दशार्हसेना
प्रभूतनानायुधचित्रवर्मा
यमक्षयं गच्छतु धार्तराष्ट्रः सबान्धवो
वृष्णिबलाभिभूतः ५
त्वं ह्येव कोपात्पृथिवीमपीमां संवेष्टयेस्तिष्ठतु
शार्ङ्गधन्वा
स धार्तराष्ट्रं जहि सानुबन्धं वृत्रं यथा
! ६
भ्राता च मे यश्च सखा गुरुश्च जनार्दनस्यात्मसमश्च
पार्थः
यदर्थमभ्युद्यतमुत्तमं तत्करोति
कर्माग्र्यमपारणीयम् ७
तस्यास्त्रवर्षाण्यहमुत्तमास्त्रैर्विहत्य
सर्वाणि रणेऽभिभूय
कायाच्छिरः सर्पविषाग्निकल्पैः
शरोत्तमैरुन्मथितास्मि राम ८
खड्गेन चाहं निशितेन संख्ये कायाच्छिरस्तस्य
बलात्प्रमथ्य
ततोऽस्य सर्वाननुगान्हनिष्ये दुर्योधनं चापि
कुरूंश्च सर्वान् ९
आत्तायुधं मामिह रौहिणेय पश्यन्तु भौमा युधि
जातहर्षाः
निघ्नन्तमेकं कुरुयोधमुख्यान्काले
महाकक्षमिवान्तकाग्निः १०
प्रद्युम्नमुक्तान्निशितान्न शक्ताः सोढुं कृपद्रोणविकर्णकर्णाः
जानामि वीर्यं च तवात्मजस्य कार्ष्णिर्भवत्येष यथा
रणस्थः ११
साम्बः ससूतं सरथं भुजाभ्यां दुःशासनं शास्तु

बलात्प्रमथ्य
न विद्यते जाम्बवतीसुतस्य रणेऽविषह्यं हि रणोत्कटस्य १२
एतेन बालेन हि शम्बरस्य दैत्यस्य सैन्यं सहसा प्रणुन्नम्
वृत्तोरुरत्यायतपीनबाहुरेतेन संख्ये
निहतोऽश्वचक्रः
को नाम साम्बस्य रणे मनुष्यो गत्वान्तरं वै भुजयोर्धरेत १३
यथा प्रविश्यान्तरमन्तकस्य काले मनुष्यो न
विनिष्क्रमेत
तथा प्रविश्यान्तरमस्य संख्ये को नाम
जीवन्पुनराव्रजेत १४
द्रोणं च भीष्मं च महारथौ तौ सुतैर्वृतं चाप्यथ
सोमदत्तम्
सर्वाणि सैन्यानि च वासुदेवः प्रधक्ष्यते
सायकवह्निजालैः १५
किं नाम लोकेष्वविषह्यमस्ति कृष्णस्य सर्वेषु
सदैवतेषु
आत्तायुधस्योत्तमबाणपाणेश्चक्रायुधस्याप्रतिमस्ययुद्धे १६
ततोऽनिरुद्धोऽप्यसिचर्मपाणिर्महीमिमां
धार्तराष्ट्रैर्विसंज्ञैः
हृतोत्तमाङ्गैर्निहतैः करोतु कीर्णां
कुशैर्वेदिमिवाध्वरेषु १७
गदोल्मुकौ बाहुकभानुनीथाः शूरश्च संख्ये निशठः
कुमारः
रणोत्कटौ सारणचारुदेष्णौ कुलोचितं विप्रथयन्तु
कर्म १८
सवृष्णिभोजान्धकयोधमुख्या समागता क्षत्रियशूरसेना
हत्वा रणे तान्धृतराष्ट्रपुत्राँ ल्लोके यशः
स्फीतमुपाकरोतु १९

ततोऽभिमन्युः पृथिवीं प्रशास्तु यावद्व्रतं धर्मभृतां वरिष्ठः
युधिष्ठिरः पारयते महात्मा द्यूते यथोक्तं कुरुसत्तमेन २०
अस्मत्प्रमुक्तैर्विशिखैर्जितारिस्ततो महीं
भोक्ष्यति धर्मराजः
निर्धार्तराष्ट्रां हतसूतपुत्रामेतद्धि नः
कृत्यतमं यशस्यम् २१
वासुदेव उवाच
असंशयं माधव सत्यमेतद्गृह्णीम ते वाक्यमदीनसत्त्व
स्वाभ्यां भुजाभ्यामजितां तु भूमिं
नेच्छेत्कुरूणामृषभः कथंचित् २२
न ह्येष कामान्न भयान्न लोभाद्युधिष्ठिरो जातु
जह्यात्स्वधर्मम्
भीमार्जुनौ चातिरथौ यमौ वा तथैव कृष्णा
द्रुपदात्मजेयम् २३
उभौ हि युद्धेऽप्रतिमौ पृथिव्यां वृकोदरश्चैव
धनञ्जयश्च
कस्मान्न कृत्स्नां पृथिवीं प्रशासेन्माद्री
सुताभ्यां च पुरस्कृतोऽयम् २४
यदा तु पाञ्चालपतिर्महात्मा सकेकयश्चेदिपतिर्वयं च
योत्स्याम विक्रम्य परांस्तदा वै
सुयोधनस्त्यक्ष्यति जीवलोकम् २५
युधिष्ठिर उवाच
नैतच्चित्रं माधव यद्ब्रवीषि सत्यं तु मे रक्ष्यतमं
न राज्यम्
कृष्णस्तु मां वेद यथावदेकः कृष्णं च वेदाहमथो
यथावत् २६
यदैव कालं पुरुषप्रवीरो वेत्स्यत्ययं माधव विक्रमस्य
तदा रणे त्वं च शिनिप्रवीर सुयोधनं जेष्यसि केशवश्च २७

प्रतिप्रयान्त्वद्य दशार्हवीरा दृढोऽस्मि नाथैर्नरलोकनाथैः
धर्मेऽप्रमादं कुरुताप्रमेया द्रष्टास्मि भूयः सुखिनः समेतान् २८
वैशम्पायन उवाच
तेऽन्योन्यमामन्त्र्य तथाभिवाद्य
वृद्धान्परिष्वज्य शिशूंश्च सर्वान्
यद्रुपवीराः स्वगृहाणि जग्मू राजापि
तीर्थान्यनुसंचचार २९
विसृज्य कृष्णं त्वथ धर्मराजो विदर्भराजोपचितां
सुतीर्थाम्
सुतेन सोमेन विमिश्रितोयां ततः पयोष्णीं प्रति स
ह्युवास ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२०

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
नृगेण यजमानेन सोमेनेह पुरन्दरः
तर्पितः श्रूयते राजन्स तृप्तो मदमभ्यगात् १
इह देवैः सहेन्द्रैर्हि प्रजापतिभिरेव च
इष्टं बहुविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः २
आमूर्तरयसश्चेह राजा वज्रधरं प्रभुम्
तर्पयामास सोमेन हयमेधेषु सप्तसु ३
तस्य सप्तसु यज्ञेषु सर्वमासीद्धिरण्मयम्
वानस्पत्यं च भौमं च यद्द्रव्यं नियतं मखे ४
तेष्वेव चास्य यज्ञेषु प्रयोगाः सप्त विश्रुताः
सप्तैकैकस्य यूपस्य चषालाश्चोपरि स्थिताः ५
तस्य स्म यूपान्यज्ञेषु भ्राजमानान्हिरण्मयान्
स्वयमुत्थापयामासुर्देवाः सेन्द्रा युधिष्ठिर ६
तेषु तस्य मखाग्र्येषु गयस्य पृथिवीपतेः
! सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ७

सिकता वा यथा लोके यथा वा दिवि तारकाः
यथा वा वर्षतो धारा असंख्येयाश्च केनचित् ८
तथैव तदसंख्येयं धनं यत्प्रददौ गयः
सदस्येभ्यो महाराज तेषु यज्ञेषु सप्तसु ९
भवेत्संख्येयमेतद्वै यदेतत्परिकीर्तिकम्
न सा शक्या तु संख्यातुं दक्षिणा दक्षिणावतः १०
हिरण्मयीभिर्गोभिश्च कृताभिर्विश्वकर्मणा
ब्राह्मणांस्तर्पयामास नानादिग्भ्यः समागतान् ११
अल्पावशेषा पृथिवी चैत्यैरासीन्महात्मनः
गयस्य यजमानस्य तत्र तत्र विशां पते १२
स लोकान्प्राप्तवानैन्द्रान्कर्मणा तेन भारत
सलोकतां तस्य गच्छेत्पयोष्ण्यां य उपस्पृशेत् १३
तस्मात्त्वमत्र राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितोऽनघ
उपस्पृश्य महीपाल धूतपाप्मा भविष्यसि १४
वैशम्पायन उवाच
स पयोष्ण्यां नरश्रेष्ठः स्नात्वा वै भ्रातृभिः सह
वैडूर्यपर्वतं चैव नर्मदां च महानदीम्
समाजगाम तेजस्वी भ्रातृभिः सहितोऽनघः १५
ततोऽस्य सर्वाण्याचख्यौ लोमशो भगवानृषिः
तीर्थानि रमणीयानि तत्र तत्र विशां पते १६
यथायोगं यथाप्रीति प्रययौ भ्रातृभिः सह
ददमानोऽसकृद्वित्तं ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः १७
लोमश उवाच
देवानामेति कौन्तेय तथा राज्ञां सलोकताम्
वैडूर्यपर्वतं दृष्ट्वा नर्मदामवतीर्य च १८
संधिरेष नरश्रेष्ठ त्रेताया द्वापरस्य च
एतमासाद्य कौन्तेय सर्वपापैः प्रमुच्यते १९
एष शर्यातियज्ञस्य देशस्तात प्रकाशते
साक्षाद्यत्रापिबत्सोममश्विभ्यां सह कौशिकः २०
चुकोप भार्गवश्चापि महेन्द्रस्य महातपाः
संस्तम्भयामास च तं वासवं च्यवनः प्रभुः
सुकन्यां चापि भार्यां स राजपुत्रीमवाप्तवान् २१

युधिष्ठिर उवाच
कथं विष्टम्भितस्तेन भगवान्पाकशासनः
किमर्थं भार्गवश्चापि कोपं चक्रे महातपाः २२
नासत्यौ च कथं ब्रह्मन्कृतवान्सोमपीथिनौ
एतत्सर्वं यथावृत्तमाख्यातु भगवान्मम २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२१

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
भृगोर्महर्षेः पुत्रोऽभूच्च्यवनो नाम भार्गवः
समीपे सरसः सोऽस्य तपस्तेपे महाद्युतिः १
स्थाणुभूतो महातेजा वीरस्थानेन पाण्डव
अतिष्ठत्सुबहून्कालानेकदेशे विशां पते २
स वल्मीकोऽभवदृषिर्लताभिरभिसंवृत
कालेन महता राजन्समाकीर्णः पिपीलिकैः ३
तथा स संवृतो धीमान्मृत्पिण्ड इव सर्वशः
तप्यति स्म तपो राजन्वल्मीकेन समावृतः ४
अथ दीर्घस्य कालस्य शर्यातिर्नाम पार्थिवः
आजगाम सरो रम्यं विहर्तुमिदमुत्तमम् ५
तस्य स्त्रीणां सहस्राणि चत्वार्यासन्परिग्रहः
एकैव च सुता शुभ्रा सुकन्या नाम भारत ६
सा सखीभिः परिवृता सर्वाभरणभूषिता
चङ्क्रम्यमाणा वल्मीकं भार्गवस्य समासदत् ७
सा चैव सुदती तत्र पश्यमाना मनोरमान्
वनस्पतीन्विचिन्वन्ती विजहार सखीवृता ८
रूपेण वयसा चैव मदनेन मदेन च
बभञ्ज वनवृक्षाणां शाखाः परमपुष्पिताः ९
तां सखीरहितामेकामेकवस्त्रामलंकृताम्
ददर्श भार्गवो धीमांश्चरन्तीमिव विद्युतम् १०
तां पश्यमानो विजने स रेमे परमद्युतिः क्षामकण्ठश्च ब्रह्मर्षिस्तपोबलसमन्वितः

तामाबभाषे कल्याणीं सा चास्य न शृणोति वै ११
ततः सुकन्या वल्मीके दृष्ट्वा भार्गवचक्षुषी
कौतूहलात्कण्टकेन बुद्धिमोहबलात्कृता १२
किं नु खल्विदमित्युक्त्वा निर्बिभेदास्य लोचने
अक्रुध्यत्स तया विद्धे नेत्रे परममन्युमान्
ततः शर्यातिसैन्यस्य शकृन्मूत्रं समावृणोत् १३
ततो रुद्धे शकृन्मूत्रे सैन्यमानाहदुःखितम्
तथागतमभिप्रेक्ष्य पर्यपृच्छत्स पार्थिवः १४
तपोनित्यस्य वृद्धस्य रोषणस्य विशेषतः
केनापकृतमद्येह भार्गवस्य महात्मनः
ज्ञातं वा यदि वाज्ञातं तदृतं ब्रूत माचिरम् १५
तमूचुः सैनिकाः सर्वे न विद्मोऽपकृतं वयम्
सर्वोपायैर्यथाकामं भवांस्तदधिगच्छतु १६
ततः स पृथिवीपालः साम्ना चोग्रेण च स्वयम्
पर्यपृच्छत्सुहृद्वर्गं प्रत्यजानन्न चैव ते १७
आनाहार्तं ततो दृष्ट्वा तत्सैन्यमसुखार्दितम्
पितरं दुःखितं चापि सुकन्येदमथाब्रवीत् १८
मयाटन्त्येह वल्मीके दृष्टं सत्त्वमभिज्वलत्
खद्योतवदभिज्ञातं तन्मया विद्धमन्तिकात् १९
एतच्छ्रुत्वा तु शर्यातिर्वल्मीकं तूर्णमाद्रवत्
तत्रापश्यत्तपोवृद्धं वयोवृद्धं च भार्गवम् २०
अयाचदथ सैन्यार्थं प्राञ्जलि पृथिवीपतिः
अज्ञानाद्बालया यत्ते कृतं तत्क्षन्तुमर्हसि २१
ततोऽब्रवीन्महीपालं च्यवनो भार्गवस्तदा
रूपौदार्यसमायुक्तां लोभमोहबलात्कृताम् २२
तामेव प्रतिगृह्याहं राजन्दुहितरं तव
क्षमिष्यामि महीपाल सत्यमेतद्ब्रवीमि ते २३
ऋषेर्वचनमाज्ञाय शर्यातिरविचारयन्
ददौ दुहितरं तस्मै च्यवनाय महात्मने २४
प्रतिगृह्य च तां कन्यां च्यवनः प्रससाद ह
प्राप्तप्रसादो राजा स ससैन्यः पुनराव्रजत् २५
सुकन्यापि पतिं लब्ध्वा तपस्विनमनिन्दिता

नित्यं पर्यचरत्प्रीत्या तपसा नियमेन च २६
अग्नीनामतिथीनां च शुश्रूषुरनसूयिका
समाराधयत क्षिप्रं च्यवनं सा शुभानना २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२२

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
कस्यचित्त्वथ कालस्य सुराणामश्विनौ नृप
कृताभिषेकां विवृतां सुकन्यां तामपश्यताम् १
तां दृष्ट्वा दर्शनीयाङ्गीं देवराजसुतामिव
ऊचतुः समभिद्रुत्य नासत्यावश्विनाविदम् २
कस्य त्वमसि वामोरु किं वने वै करोषि च
इच्छाव भद्रे ज्ञातुं त्वां तत्त्वमाख्याहि शोभने ३
ततः सुकन्या संवीता तावुवाच सुरोत्तमौ
शर्यातितनयां वित्तं भार्यां च च्यवनस्य मां ४
अथाश्विनौ प्रहस्यैतामब्रूतां पुनरेव तु
कथं त्वमसि कल्याणि पित्रा दत्ता गताध्वने ५
भ्राजसे वनमध्ये त्वं विद्युत्सौदामिनी यथा
न देवेष्वपि तुल्यां हि त्वया पश्याव भामिनि ६
सर्वाभरणसंपन्ना परमाम्बरधारिणी
शोभेथास्त्वनवद्याङ्गि न त्वेवं मलपंकिनी ७
कस्मादेवंविधा भूत्वा जराजर्जरितं पतिम्
त्वमुपास्से ह कल्याणि कामभोगवहिष्कृतम् ८
असमर्थं परित्राणे पोषणे च शुचिस्मिते
साधु च्यवनमुत्सृज्य वरयस्वैकमावयोः
पत्यर्थं देवगर्भाभे मा वृथा यौवनं कृथाः ९
एवमुक्ता सुकन्या तु सुरौ ताविदमब्रवीत्
रताहं च्यवने पत्यौ मैवं मां पर्यशङ्किथाः १०
तावब्रूतां पुनस्त्वेनामावां देवभिषग्वरौ
युवानं रूपसंपन्नं करिष्यावः पतिं तव ११
ततस्तस्यावयोश्चैव पतिमेकतमं वृणु

एतेन समयेनैनमामन्त्रय वरानने १२
स तयोर्वचनाद्राजन्नुपसंगम्य भार्गवम्
उवाच वाक्यं यत्ताभ्यामुक्तं भृगुसुतं प्रति १३
तच्छ्रुत्वा च्यवनो भार्यामुवाच क्रियतामिति
भर्त्रा सा समनुज्ञाता क्रियतामित्यथाब्रवीत् १४
श्रुत्वा तदश्विनौ वाक्यं तत्तस्याः र्कियतामिति
ऊचतू राजपुत्रीं तां पतिस्तव विशत्वपः १५
ततोऽम्भश्च्यवनः शीघ्रं रूपार्थी प्रविवेश ह
अश्विनावपि तद्राजन्सरः प्रविशतां प्रभो १६
ततो मुहूर्तादुत्तीर्णाः सर्वे ते सरसस्ततः
दिव्यरूपधराः सर्वे युवानो मृष्टकुण्डलाः
तुल्यरूपधराश्चैव मनसः प्रीतिवर्धनाः १७
तेऽब्रुवन्सहिताः सर्वे वृणीष्वान्यतमं शुभे
अस्माकमीप्सितं भद्रे पतित्वे वरवर्णिनि
यत्र वाप्यभिकामासि तं वृणीष्व सुशोभने १८
सा समीक्ष्य तु तान्सर्वांस्तुल्यरूपधरान्स्थितान्
निश्चित्य मनसा बुद्ध्या देवी वव्रे स्वकं पतिम् १९
लब्ध्वा तु च्यवनो भार्यां वयोरूपं च वाञ्छितम्
हृष्टोऽब्रवीन्महातेजास्तौ नासत्याविदं वचः २०
यथाहं रूपसंपन्नो वयसा च समन्वितः
कृतो भवद्भ्यां वृद्धः सन्भार्यां च
प्राप्तवानिमाम् २१
तस्माद्युवां करिष्यामि प्रीत्याहं सोमपीथिनौ
मिषतो देवराजस्य सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् २२
तच्छ्रुत्वा हृष्टमनसौ दिवं तौ प्रतिजग्मतुः
च्यवनोऽपि सुकन्या च सुराविव विजह्रतुः २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२३

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
ततः श्रुत्वा तु शर्यातिर्वयः स्थं च्यवनं कृतम्

संहृष्टः सेनया सार्धमुपायाद्भार्गवाश्रमम् १
च्यवनं च सुकन्यां च दृष्ट्वा देवसुताविव
रेमे महीपः शर्यातिः कृत्स्नां प्राप्य महीमिव २
ऋषिणा सत्कृतस्तेन सभार्यः पृथिवीपतिः
उपोपविष्टः कल्याणीः कथाश्चक्रे महामनाः ३
अथैनं भार्गवो राजन्नुवाच परिसान्त्वयन्
याजयिष्यामि राजंस्त्वां संभारानुपकल्पय ४
ततःपरमसंहृष्टः शर्यातिः पृथिवीपतिः
च्यवनस्य महाराज तद्वाक्यं प्रत्यपूजयत् ५
प्रशस्तेऽहनि यज्ञीये सर्वकामसमृद्धिमत्
कारयामास शर्यातिर्यज्ञायतनमुत्तमम् ६
तत्रैनं च्यवनो राजन्याजयामास भार्गवः
अद्भुतानि च तत्रासन्यानि तानि निबोध मे ७
अगृह्णाच्च्यवनः सोममश्विनोर्देवयोस्तदा
तमिन्द्रो वारयामास गृह्यमाणं तयोर्ग्रहम् ८
इन्द्र उवाच
उभावेतौ न सोमार्हौ नासत्याविति मे मतिः
भिषजौ देवपुत्राणां कर्मणा नैवमर्हतः ९
च्यवन उवाच
मावमंस्था महात्मानौ रूपद्रविणवत्तरौ
यौ चक्रतुर्मां मघवन्वृन्दारकमिवाजरम् १०
ऋते त्वां विबुधांश्चान्यान्कथं वै नार्हतः सवम्
अश्विनावपि देवेन्द्र देवौ विद्धि पुरन्दर ११
इन्द्र उवाच
चिकित्सकौ कर्मकरौ कामरूपसमन्वितौ
लोके चरन्तौ मर्त्यानां कथं सोममिहार्हतः १२
लोमश उवाच
एतदेव यदा वाक्यमाम्रेडयति वासवः
अनादृत्य ततः शक्रं ग्रहं जग्राह भार्गवः १३
ग्रहीष्यन्तं तु तं सोममश्विनोरुत्तमं तदा
समीक्ष्य बलभिद्देव इदं वचनमब्रवीत् १४
आभ्यामर्थाय सोमं त्वं ग्रहीष्यसि यदि स्वयम्

वज्रं ते प्रहरिष्यामि घोररूपमनुत्तमम् १५
एवमुक्तः स्मयन्निन्द्रमभिवीक्ष्य स भार्गवः
जग्राह विधिवत्सोममश्विभ्यामुत्तमं ग्रहम् १६
ततोऽस्मै प्राहरद्वज्रं घोररूपं शचीपतिः
तस्य प्रहरतो बाहुं स्तम्भयामास भार्गवः १७
संस्तम्भयित्वा च्यवनो जुहुवे मन्त्रतोऽनलम्
कृत्यार्थी सुमहातेजा देवं हिंसितुमुद्यतः १८
ततः कृत्या समभवदृषेस्तस्य तपोबलात्
मदो नाम महावीर्यो बृहत्कायो महासुरः
शरीरं यस्य निर्देष्टुमशक्यं तु सुरासुरैः १९
तस्यास्यमभवद्घोरं तीक्ष्णाग्रदशनं महत्
हनुरेका स्थिता तस्य भूमावेका दिवं गता २०
चतस्र आयता दंष्ट्रा योजनानां शतं शतम्
इतरे त्वस्य दशना बभूवुर्दशयोजनाः
प्राकारसदृशाकाराः शूलाग्रसमदर्शनाः २१
बाहू पर्वतसंकाशावायतावयुतं समौ
नेत्रे रविशशिप्रख्ये वक्त्रमन्तकसन्निभम् २२
लेलिहञ्जिह्वया वक्त्रं विद्युच्चपललोलया
व्यात्ताननो घोरदृष्टिर्ग्रसन्निव जगद्बलात् २३
स भक्षयिष्यन्संक्रुद्धः शतक्रतुमुपाद्रवत्
महता घोररूपेण लोकाञ्शब्देन नादयन् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२४

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
तं दृष्ट्वा घोरवदनं मदं देवः शतक्रतुः
आयान्तं भक्षयिष्यन्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् १
भयात्संस्तम्भितभुजः सृक्किणी लेलिहन्मुहुः
ततोऽब्रवीद्देवराजश्च्यवनं भयपीडितः २
सोमार्हावश्विनावेतावद्य प्रभृति भार्गव
भविष्यतः सत्यमेतद्वचो ब्रह्मन्ब्रवीमि ते ३

न ते मिथ्या समारम्भो भवत्वेष परो विधिः
जानामि चाहं विप्रर्षे न मिथ्या त्वं करिष्यसि ४
सोमार्हावश्विनावेतौ यथैवाद्य कृतौ त्वया
भूय एव तु ते वीर्यं प्रकाशेदिति भार्गव ५
सुकन्यायाः पितुश्चास्य लोके कीर्तिः प्रथेदिति
अतो मयैतद्विहितं तव वीर्यप्रकाशनम्
तस्मात्प्रसादं कुरु मे भवत्वेतद्यथेच्छसि ६
एवमुक्तस्य शक्रेण च्यवनस्य महात्मनः
स मन्युर्व्यगमच्छीघ्रं मुमोच च पुरन्दरम् ७
मदं च व्यभजद्राजन्पाने स्त्रीषु च वीर्यवान्
अक्षेषु मृगयायां च पूर्वसृष्टं पुनः पुनः ८
तदा मदं विनिक्षिप्य शक्रं संतर्प्य चेन्दुना
अश्विभ्यां सहितान्देवान्याजयित्वा च तं नृपम् ९
विख्याप्य वीर्यं सर्वेषु लोकेषु वदतां वरः
सुकन्यया सहारण्ये विजहारानुरक्तया १०
तस्यैतद्द्विजसंघुष्टं सरो राजन्प्रकाशते
अत्र त्वं सह सोदर्यैः पितॄन्देवांश्च तर्पय ११
एतद्दृष्ट्वा महीपाल सिकताक्षं च भारत
सैन्धवारण्यमासाद्य कुल्यानां कुरु दर्शनम्
पुष्करेषु महाराज सर्वेषु च जलं स्पृश १२
आर्चीकपर्वतश्चैव निवासो वै मनीषिणाम्
सदाफलः सदास्रोतो मरुतां स्थानमुत्तमम्
चैत्याश्चैते बहुशतास्त्रिदशानां युधिष्ठिर १३
एतच्चन्द्रमसस्तीर्थमृषयः पर्युपासते
वैखानसाश्च ऋषयो वालखिल्यास्तथैव च १४
शृङ्गाणि त्रीणि पुण्यानि त्रीणि प्रस्रवणानि च
सर्वाण्यनुपरिक्रम्य यथाकाममुपस्पृश १५
शंतनुश्चात्र कौन्तेय शुनकश्च नराधिप
नरनारायणौ चोभौ स्थानं प्राप्ताः सनातनम् १६
इह नित्यशया देवाः पितरश्च महर्षिभिः
आर्चीकपर्वते तेपुस्तान्यजस्व युधिष्ठिर १७
इह ते वै चरून्प्राश्नन्नृषयश्च विशां पते

यमुना चाक्षयस्रोताः कृष्णश्चेह तपोरतः १८
यमौ च भीमसेनश्च कृष्णा चामित्रकर्शन
सर्वे चात्र गमिष्यामः सुकृशाः सुतपस्विनः १९
एतत्प्रस्रवणं पुण्यमिन्द्रस्य मनुजाधिप
यत्र धाता विधाता च वरुणश्चोर्ध्वमागताः २०
इह ते न्यवसन्राजन्क्षान्ताः परमधर्मिणः
मैत्राणामृजुबुद्धीनामयं गिरिवरः शुभः २१
एषा सा यमुना राजन्राजर्षिगणसेविता
नानायज्ञचिता राजन्पुण्या पापभयापहा २२
अत्र राजा महेष्वासो मान्धातायजत स्वयम्
सहदेवश्च कौन्तेय सोमको वदतां वरः २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यक पर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२५

षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
मान्धाता राजशार्दूलस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
कथं जातो महाब्रह्मन्यौवनाश्वो नृपोत्तमः
कथं चैतां परां काष्ठां प्राप्तवानमितद्युतिः १
यस्य लोकास्त्रयो वश्या विष्णोरिव महात्मनः
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं चरितं तस्य धीमतः २
यथा मान्धातृशब्दश्च तस्य शक्रसमद्युतेः
जन्म चाप्रतिवीर्यस्य कुशलो ह्यसि भाषितुम् ३
लोमश उवाच
शृणुष्वावहितो राजन्राज्ञस्तस्य महात्मनः
यथा मान्धातृशब्दो वै लोकेषु परिगीयते ४
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो युवनाश्वो महीपतिः
सोऽयजत्पृथिवीपालः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ५
अश्वमेधसहस्रं च प्राप्य धर्मभृतां वरः
अन्यैश्च क्रतुभिर्मुख्यैर्विविधैराप्तदक्षिणैः ६
अनपत्यस्तु राजर्षिः स महात्मा दृढव्रतः
मन्त्रिष्वाधाय तद्राज्यं वननित्यो बभूव ह ७

शास्त्रदृष्टेन विधिना संयोज्यात्मानमात्मना
पिपासाशुष्कहृदयः प्रविवेशाश्रमं भृगोः ८
तामेव रात्रिं राजेन्द्र महात्मा भृगुनन्दनः
इष्टिं चकार सौद्युम्नेर्महर्षिः पुत्रकारणात् ९
संभृतो मन्त्रपूतेन वारिणा कलशो महान्
तत्रातिष्ठत राजेन्द्र पूर्वमेव समाहितः
यत्प्राश्य प्रसवेत्तस्य पत्नी शक्रसमं सुतम् १०
तं न्यस्य वेद्यां कलशं सुषुपुस्ते महर्षयः
रात्रिजागरणश्रान्ता सौद्युम्निः समतीत्य तान् ११
शुष्ककण्ठः पिपासार्तःपानीयार्थी भृशं नृपः
तं प्रविश्याश्रमं श्रान्तः पानीयं सोऽभ्ययाचत १२
तस्य श्रान्तस्य शुष्केण कण्ठेन क्रोशतस्तदा
नाश्रौषीत्कश्चन तदा शकुनेरिव वाशितम् १३
ततस्तं कलशं दृष्ट्वा जलपूर्णं स पार्थिवः
अभ्यद्रवत वेगेन पीत्वा चाम्भो व्यवासृजत् १४
स पीत्वा शीतलं तोयं पिपासार्तो महीपतिः
निर्वाणमगमद्धीमान्सुसुखी चाभवत्तदा १५
ततस्ते प्रत्यबुध्यन्त ऋषयः स नराधिपाः
निस्तोयं तं च कलशं ददृशुः सर्व एव ते १६
कस्य कर्मेदमिति च पर्यपृच्छन्समागताः
युवनाश्वो मयेत्येव सत्यं समभिपद्यत १७
न युक्तमिति तं प्राह भगवान्भार्गवस्तदा
सुतार्थं स्थापिता ह्यापस्तपसा चैव संभृताः १८
मया ह्यत्राहितं ब्रह्म तप आस्थाय दारुणम्
पुत्रार्थं तव राजर्षे महाबलपराक्रम १९
महाबलो महावीर्यस्तपोबलसमन्वितः
यः शक्रमपि वीर्येण गमयेद्यमसादनम् २०
अनेन विधिना राजन्मयैतदुपपादितम्
अब्भक्षणं त्वया राजन्नयुक्तं कृतमद्य वै २१
न त्वद्य शक्यमस्माभिरेतत्कर्तुमतोऽन्यथा
नूनं दैवकृतं ह्येतद्यदेवं कृतवानसि २२
पिपासितेन याः पीता विधिमन्त्रपुरस्कृताः

आपस्त्वया महाराज मत्तपोवीर्यसंभृताः
ताभ्यस्त्वमात्मना पुत्रमेवंवीर्यं जनिष्यसि २३
विधास्यामो वयं तत्र तवेष्टिं परमाद्भुताम्
यथा शक्रसमं पुत्रं जनयिष्यसि वीर्यवान् २४
ततो वर्षशते पूर्णे तस्य राज्ञो महात्मनः
वामं पार्श्वं विनिर्भिद्य सुतः सूर्य इवापरः २५
निश्चक्राम महातेजा न च तं मृत्युराविशत्
युवनाश्वं नरपतिं तदद्भुतमिवाभवत् २६
ततः शक्रो महातेजास्तं दिदृक्षुरुपागमत्
प्रदेशिनीं ततोऽस्यास्ये शक्रः समभिसंदधे २७
मामयं धास्यतीत्येवं परिभाष्टः स वज्रिणा
मांधातेति च नामास्य चक्रुः सेन्द्रा दिवौकसः २८
प्रदेशिनीं शक्रदत्तामास्वाद्य स शिशुस्तदा
अवर्धत महीपाल किष्कूणां च त्रयोदश २९
वेदास्तं सधनुर्वेदा दिव्यान्यस्त्राणि चेश्वरम्
उपतस्थुर्महाराज ध्यातमात्राणि सर्वशः ३०
धनुराजगवं नाम शराः शृङ्गोद्भवाश्च ये
अभेद्यं कवचं चैव सद्यस्तमुपसंश्रयन् ३१
सोऽभिषिक्तो मघवता स्वयं शक्रेण भारत
धर्मेण व्यजयल्लोकांस्त्रीन्विष्णुरिव विक्रमैः ३२
तस्याप्रतिहतं चक्रं प्रावर्तत महात्मनः
रत्नानि चैव राजर्षिं स्वयमेवोपतस्थिरे ३३
तस्येयं वसुसंपूर्णा वसुधा वसुधाधिप
तेनेष्टं विविधैर्यज्ञैर्बहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः
३४
चितचैत्यो महातेजा धर्मं प्राप्य च पुष्कलम्
शक्रस्यार्धासनं राजँ ल्लब्धवानमितद्युतिः ३५
एकाह्ना पृथिवी तेन धर्मनित्येन धीमता
निर्जिता शासनादेव सरत्नाकरपत्तना ३६
तस्य चित्यैर्महाराज क्रतूनां दक्षिणावताम्
चतुरन्ता मही व्याप्ता नासीत्किञ्चिदनावृतम् ३७
तेन पद्मसहस्राणि गवां दश महात्मना

ब्राह्मणेभ्यो महाराज दत्तानीति प्रचक्षते ३८
तेन द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महात्मना
वृष्टं सस्यविवृर्द्ध्य्थं मिषतो वज्रपाणिनः ३९
तेन सोमकुलोत्पन्नो गान्धाराधिपतिर्महान्
गर्जन्निव महामेघः प्रमथ्य निहतः शरैः ४०
प्रजाश्चतुर्विधास्तेन जिता राजन्महात्मना
तेनात्मतपसा लोकाः स्थापिताश्चापि तेजसा ४१
तस्यैतद्देवयजनं स्थानमादित्यवर्चसः
पश्य पुण्यतमे देशे कुरुक्षेत्रस्य मध्यतः ४२
एतत्ते सर्वमाख्यातं मांधातुश्चरितं महत्
जन्म चाग्र्यं महीपाल यन्मां त्वं परिपृच्छसि ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२६

सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
कथंवीर्यः स राजाभूत्सोमको वदतां वर
कर्माण्यस्य प्रभावं च श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः १
लोमश उवाच
युधिष्ठिरासीन्नृपतिः सोमको नाम धार्मिकः
तस्य भार्याशतं राजन्सदृशीनामभूत्तदा २
स वै यत्नेन महता तासु पुत्रं महीपतिः
कंचिन्नासादयामास कालेन महता अपि ३
कदाचित्तस्य वृद्धस्य यतमानस्य यत्नतः
जन्तुर्नाम सुतस्तस्मिन्स्त्रीशते समजायत ४
तं जातं मातरः सर्वाः परिवार्य समासते
सततं पृष्ठतः कृत्वा कामभोगान्विशां पते ५
ततः पिपीलिका जन्तुं कदाचिददशत्स्फिजि
स दष्टो व्यनदद्राजंस्तेन दुःखेन बालकः ६
ततस्ता मातरः सर्वाः प्राक्रोशन्भृशदुःखिताः
परिवार्य जन्तुं सहिताः स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ७
तमार्तनादं सहसा शुश्राव स महीपतिः

अमात्यपरिषन्मध्ये उपविष्टः सहर्तिवजैः ८
ततः प्रस्थापयामास किमेतदिति पार्थिवः
तस्मै क्षत्ता यथावृत्तमाचचक्षे सुतं प्रति ९
त्वरमाणः स चोत्थाय सोमकः सह मन्त्रिभिः
प्रविश्यान्तःपुरं पुत्रमाश्वासयदरिन्दमः १०
सान्त्वयित्वा तु तं पुत्रं निष्क्रम्यान्तः
पुरान्नृपः
ऋत्विजैः सहितो राजन्सहामात्य उपाविशत् ११
सोमक उवाच
धिगस्त्विहैकपुत्रत्वमपुत्रत्वं वरं भवेत्
नित्यातुरत्वाद्भूतानां शोक एवैकपुत्रता १२
इदं भार्याशतं ब्रह्मन्परीक्ष्योपचितं प्रभो
पुत्रार्थिना मया वोढं न चासां विद्यते प्रजा १३
एकः कथञ्चिदुत्पन्नः पुत्रो जन्तुरयं मम
यतमानस्य सर्वासु किं नु दुःखमतः परम् १४
वयश्च समतीतं मे सभार्यस्य द्विजोत्तम
आसां प्राणाः समायत्ता मम चात्रैकपुत्रके १५
स्यान्नु कर्म तथा युक्तं येन पुत्रशतं भवेत्
महता लघुना वापि कर्मणा दुष्करेण वा १६
ऋत्विगुवाच
अस्ति वै तादृशं कर्म येन पुत्रशतं भवेत्
यदि शक्नोषि तत्कर्तुमथ वक्ष्यामि सोमक १७
सोमक उवाच
कार्यं वा यदि वाकार्यं येन पुत्रशतं भवेत्
कृतमेव हि तद्विद्धि भगवान्प्रब्रवीतु मे १८
ऋत्विगुवाच
यजस्व जन्तुना राजंस्त्वं मया वितते क्रतौ
ततः पुत्रशतं श्रीमद्भविष्यत्यचिरेण ते १९
वपायां हूयमानायां धूममाघ्राय मातरः
ततस्ताः सुमहावीर्याञ्जनयिष्यन्ति ते सुतान् २०
तस्यामेव तु ते जन्तुर्भविता पुनरात्मजः
उत्तरे चास्य सौवर्णं लक्ष्म पार्श्वे भविष्यति २१

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः १२७

अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सोमक उवाच
ब्रह्मन्यद्यद्यथा कार्यं तत्तत्कुरु तथा तथा पुत्रकामतया सर्वं करिष्यामि वचस्तव १
लोमश उवाच
ततः स याजयामास सोमकं तेन जन्तुना
मातरस्तु बलात्पुत्रमपाकर्षुः कृपान्विताः
हा हताः स्मेति वाशन्त्यस्तीव्रशोकसमन्विताः २
तं मातरः प्रत्यकर्षन्गृहीत्वा दक्षिणे करे
सव्ये पाणौ गृहीत्वा तु याजकोऽपि स्म कर्षति ३
कुररीणामिवार्तानामपाकृष्य तु तं सुतम्
विशस्य चैनं विधिना वपामस्य जुहाव सः ४
वपायां हूयमानायां गन्धमाघ्राय मातरः
आर्ता निपेतुः सहसा पृथिव्यां कुरुनन्दन
सर्वाश्च गर्भानलभंस्ततस्ताः पार्थिवाङ्गनाः ५
ततो दशसु मासेषु सोमकस्य विशां पते
जज्ञे पुत्रशतं पूर्णं तासु सर्वासु भारत ६
जन्तुर्ज्येष्ठः समभवज्जनित्र्यामेव भारत
स तासामिष्ट एवासीन्न तथान्ये निजाः सुताः ७
तच्च लक्षणमस्यासीत्सौवर्णं पार्श्व उत्तरे
तस्मिन्पुत्रशते चाग्र्यः स बभूव गुणैर्युतः ८
ततः स लोकमगमत्सोमकस्य गुरुः परम्
अथ काले व्यतीते तु सोमकोऽप्यगमत्परम् ९
अथ तं नरके घोरे पच्यमानं ददर्श सः
तमपृच्छत्किमर्थं त्वं नरके पच्यसे द्विज १०
तमब्रवीद्गुरुः सोऽथ पच्यमानोऽग्निना भृशम्
त्वं मया याजितो राजंस्तस्येदं कर्मणः फलम् ११
एतच्छ्रुत्वा स राजर्षिर्धर्मराजानमब्रवीत् अहमत्र प्रवेक्ष्यामि मुच्यतां मम याजकः

मत्कृते हि महाभागः पच्यते नरकाग्निना १२
धर्म उवाच
नान्यः कर्तुः फलं राजन्नुपभुंक्ते कदाचन
इमानि तव दृश्यन्ते फलानि वदतां वर १३
सोमक उवाच
पुण्यान्न कामये लोकानृतेऽह ब्रह्मवादिनम्
इच्छाम्यहमनेनैव सह वस्तुं सुरालये १४
नरके वा धर्मराज कर्मणास्य समो ह्यहम्
पुण्यापुण्यफलं देव सममस्त्वावयोरिदम् १५
धर्म उवाच
यद्येवमीप्सितं राजन्भुंक्ष्वास्य सहितः फलम्
तुल्यकालं सहानेन पश्चात्प्राप्स्यसि सद्गतिम् १६
लोमश उवाच
स चकार तथा सर्वं राजा राजीवलोचनः
पुनश्च लेभे लोकान्स्वान्कर्मणा निर्जिताञ्शुभान्
सह तेनैव विप्रेण गुरुणा स गुरुप्रियः १७

एष तस्याश्रमः पुण्यो य एषोऽग्रे विराजते
क्षान्त उष्यात्र षड्रात्रं प्राप्नोति सुगतिं नरः १८
एतस्मिन्नपि राजेन्द्र वत्स्यामो विगतज्वराः षड्रात्रं नियतात्मानः सज्जीभव कुरूद्वह १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२८

एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
अस्मिन्किल स्वयं राजन्निष्टवान्वै प्रजापतिः
सत्रमिष्टीकृतं नाम पुरा वर्षसहस्रिकम् १
अंबरीषश्च नाभाग इष्टवान्यमुनामनु
यज्ञैश्च तपसा चैव परां सिद्धिमवाप सः २
देशो नाहुषयज्ञानामयं पुण्यतमो नृप

यत्रेष्ट्वा दश पद्मानि सदस्येभ्यो निसृष्टवान् ३
सार्वभौमस्य कौन्तेय ययातेरमितौजसः
स्पर्धमानस्य शक्रेण पश्येदं यज्ञवास्त्विह ४
पश्य नानाविधाकारैरग्निभिर्निचितां महीम्
मज्जन्तीमिव चाक्रान्तां ययातेर्यज्ञकर्मभिः ५
एषा शम्येकपत्रा सा शरकं चैतदुत्तमम्
पश्य रामह्रदानेतान्पश्य नारायणाश्रमम् ६
एतदार्चीकपुत्रस्य योगैर्विचरतो महीम्
अपसर्पणं महीपाल रौप्यायाममितौजसः ७
अत्रानुवंशं पठतः शृणु मे कुरुनन्दन
उलूखलैराभरणैः पिशाची यदभाषत ८
युगंधरे दधि प्राश्य उषित्वा चाच्युतस्थले
तद्वद्भूतिलये स्नात्वा सपुत्रा वस्तुमिच्छसि ९
एकारात्रमुषित्वेह द्वितीयं यदि वत्स्यसि
एतद्वै ते दिवा वृत्तं रात्रौ वृत्तमतोऽन्यथा १०
अत्राद्याहो निवत्स्यामः क्षपां भरतसत्तम
द्वारमेतद्धि कौन्तेय कुरुक्षेत्रस्य भारत ११
अत्रैव नाहुषो राजा राजन्क्रतुभिरिष्टवान्
ययातिर्बहुरत्नाढ्यैर्यत्रेन्द्रो मुदमभ्यगात् १२
एतत्प्लक्षावतरणं यमुनातीर्थमुच्यते
एतद्वै नाकपृष्ठस्य द्वारमाहुर्मनीषिणः १३
अत्र सारस्वतैर्यज्ञैरीजानाः परमर्षयः
यूपोलूखलिनस्तात गच्छन्त्यवभृथाप्लवम् १४
अत्रैव भरतो राजा मेध्यमश्वमवासृजत्
असकृत्कृष्णसारंगं धर्मेणावाप्य मेदिनीम् १५
अत्रैव पुरुषव्याघ्र मरुत्तः सत्रमुत्तमम्
आस्ते देवर्षिमुख्येन संवर्तेनाभिपालितः १६
अत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र सर्वाल्लोँ
कान्प्रपश्यति
पूयते दुष्कृताच्चैव समुपस्पृश्य भारत १७
वैशम्पायन उवाच
तत्र सभ्रातृकः स्नात्वा स्तूयमानो महर्षिभिः

लोमशं पाण्डवश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् १८
सर्वाल्लोँ कान्प्रपश्यामि तपसा सत्यविक्रम
इहस्थः पाण्डवश्रेष्ठं पश्यामि श्वेतवाहनम् १९
लोमश उवाच
एवमेतन्महाबाहो पश्यन्ति परमर्षयः
सरस्वतीमिमां पुण्यां पश्यैकशरणावृताम्
यत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ धूतपाप्मा भविष्यसि २०
इह सारस्वतैर्यज्ञैरिष्टवन्तः सुरर्षयः
ऋषयश्चैव कौन्तेय तथा राजर्षयोऽपि च २१
वेदी प्रजापतेरेषा समन्तात्पञ्चयोजना
कुरोर्वै यज्ञशीलस्य क्षेत्रमेतन्महात्मनः २२
इति श्रीमहाभारतेआरण्यकपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १२९

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
इह मर्त्यास्तपस्तप्त्वा स्वर्गं गच्छन्ति भारत
मर्तुकामा नरा राजन्निहायान्ति सहस्रशः १
एवमाशीः प्रयुक्ता हि दक्षेण यजता पुरा
इह ये वै मरिष्यन्ति ते वै स्वर्गजितो नराः २
एषा सरस्वती पुण्या दिव्या चोघवती नदी
एतद्विनशनं नाम सरस्वत्या विशां पते ३
द्वारं निषादराष्ट्रस्य येषां द्वेषात्सरस्वती
प्रविष्टा पृथिवीं वीर मा निषादा हि मां विदुः ४
एष वै चमसोद्भेदो यत्र दृश्या सरस्वती
यत्रैनामभ्यवर्तन्त दिव्याः पुण्याः समुद्रगाः ५
एतत्सिन्धोर्महत्तीर्थं यत्रागस्त्यमरिन्दम
लोपामुद्रा समागम्य भर्तारमवृणीत वै ६
एतत्प्रभासते तीर्थं प्रभासं भास्करद्युते
इन्द्रस्य दयितं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ७
एतद्विष्णुपदं नाम दृश्यते तीर्थमुत्तमम्
एषा रम्या विपाशा च नदी परमपावनी ८

अत्रैव पुत्रशोकेन वशिष्ठो भगवानृषिः
बद्ध्वात्मानं निपतितो विपाशः पुनरुत्थितः ९
काश्मीरमंडलं चैतत्सर्वपुण्यमरिन्दम
महर्षिभिश्चाध्युषितं पश्येदं भ्रातृभिः सह १०
अत्रोत्तराणां सर्वेषामृषीणां नाहुषस्य च
अग्नेश्चात्रैव संवादः काश्यपस्य च भारत ११
एतद्द्वारं महाराज मानसस्य प्रकाशते
वर्षमस्य गिरेर्मध्ये रामेण श्रीमता कृतम् १२
एष वातिकषण्डो वै प्रख्यातः सत्यविक्रमः
नाभ्यवर्तत यद्द्वारं विदेहानुत्तरं च यः १३
एष उज्जानको नाम यवक्रीर्यत्र शान्तवान्
अरुन्धतीसहायश्च वसिष्ठो भगवानृषिः १४
ह्रदश्च कुशवानेष यत्र पद्मं कुशेशयम्
आश्रमश्चैव रुक्मिण्या यत्राशाम्यदकोपना १५
समाधीनां समासस्तु पाण्डवेय श्रुतस्त्वया
तं द्रक्ष्यसि महाराज भृगुतुङ्गं महागिरिम् १६
जलां चोपजलां चैव यमुनामभितो नदीम्
उशीनरो वै यत्रेष्ट्वा वासवादत्यरिच्यत १७
तां देवसमितिं तस्य वासवश्च विशांपते
अभ्यागच्छत राजानं ज्ञातुमग्निश्च भारत १८
जिज्ञासमानौ वरदौ महात्मानमुशीनरम्
! श्येनः कपोतोऽग्निर्भूत्वा यज्ञेऽभिजग्मतुः १९
ऊरुं राज्ञः समासाद्य कपोतः श्येनजाद्भयात्
शरणार्थी तदा राजन्निलिल्ये भयपीडितः २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३०

एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
श्येन उवाच
धर्मात्मानं त्वाहुरेकं सर्वे राजन्महीक्षितः स वै धर्मविरुद्धं त्वं कस्मात्कर्म चिकीर्षसि १

विहितं भक्षणं राजन्पीड्यमानस्य मे क्षुधा
मा भाङ्क्षीर्धर्मलोभेन धर्ममुत्सृष्टवानसि २
राजोवाच
संत्रस्तरूपस्त्राणार्थी त्वत्तो भीतो महाद्विज
मत्सकाशमनुप्राप्तः प्राणगृध्नुरयं द्विजः ३
एवमभ्यागतस्येह कपोतस्याभयार्थिनः
अप्रदाने परोऽधर्मः किं त्वं श्येन प्रपश्यसि ४
प्रस्पन्दमानः सम्भ्रान्तः कपोतः श्येन लक्ष्यते
मत्सकाशं जीवितार्थी तस्य त्यागो विगर्हितः ५
श्येन उवाच
आहारात्सर्वभूतानि संभवन्ति महीपते
आहारेण विवर्धन्ते तेन जीवन्ति जन्तवः ६
शक्यते दुस्त्यजेऽप्यर्थे चिररात्राय जीवितुम्
न तु भोजनमुत्सृज्य शक्यं वर्तयितुं चिरम् ७
भक्ष्याद्वियोजितस्याद्य मम प्राणा विशां पते
विसृज्य कायमेष्यन्ति पन्थानमपुनर्भवम् ८
प्रमृते मयि धर्मात्मन्पुत्रदारं नशिष्यति
रक्षमाणः कपोतं त्वं बहून्प्राणान्नशिष्यसि ९
धर्मं यो बाधते धर्मो न धर्मः कुधर्म तत्
अविरोधी तु यो धर्मः स धर्मः सत्यविक्रम १०
विरोधिषु महीपाल निश्चित्य ग्रुलाघवम्
न बाधा विद्यते यत्र तं धर्मं समुदाचरेत् ११
गुरुलाघवमाज्ञाय धर्माधर्मविनिश्चिये
यतो भूयांस्ततो राजन्कुरु धर्मविनिश्चयम् १२
राजोवाच
बहुकल्याणसंयुक्तं भाषसे विहगोत्तम
सुपर्णः पक्षिराट् किं त्वं धर्मज्ञश्चास्यसंशयम्
तथा हि धर्मसंयुक्तं बहु चित्रं प्रभाषसे १३
न ते ऽस्त्यविदितं किंचिदिति त्वा लक्षयाम्यहम्
शरणैषिणः परित्यागं कथं साध्विति मन्यसे १४
आहारार्थं समारम्भस्तव चायं विहंगम
शक्यश्चाप्यन्यथा कर्तुमाहारोऽप्यधिकस्त्वया १५

गोवृषो वा वराहो वा मृगो वा महिषोऽपि वा
त्वदर्थमद्य क्रियतां यद्वान्यदभिकांक्षसे १६
श्येन उवाच
न वराहं न चोक्षाणं न मृगान्विविधांस्तथा
भक्षयामि महाराज किमन्नाद्येन तेन मे १७
यस्तु मे दैवविहितो भक्षः क्षत्रियपुंगव
तमुत्सृज महीपाल कपोतमिममेव मे १८
श्येनाः कपोतान्खादन्ति स्थितिरेषा सनातनी
मा राजन्मार्गमाज्ञाय कदलीस्कन्धमारुह १९
राजोवाच
राज्यं शिबीनामृद्धं वै शाधि पक्षिगणार्चित
यद्वा कामयसे किंचिच्छ्येन सर्वं ददानि ते
विनेमं पक्षिणं श्येन शरणार्थिनमागतम् २०
येनेमं वर्जयेथास्त्वं कर्मणा पक्षिसत्तम
तदाचक्ष्व करिष्यामि न हि दास्ये कपोतकम् २१
श्येन उवाच
उशीनर कपोते ते यदि स्नेहो नराधिप
आत्मनो मांसमुत्कृत्य कपोततुलया धृतम् २२
यदा समं कपोतेन तव मांसं भवेन्नृप
तदा प्रदेयं तन्मह्यं सा मे तुष्टिर्भविष्यति २३
राजोवाच
अनुग्रहमिमं मन्ये श्येन यन्माभियाचसे
तस्मात्तेऽद्य प्रदास्यामि स्वमांसं तुलया धृतम् २४
लोमश उवाच
अथोत्कृत्य स्वमांसं तु राजा परमधर्मवित्
तुलयामास कौन्तेय कपोतेन सहाभिभो २५
ध्रियमाणस्तु तुलया कपोतो व्यतिरिच्यते
पुनश्चोत्कृत्य मांसानि राजा प्रादादुशीनरः २६
न विद्यते यदा मांसं कपोतेन समं धृतम्
तत उत्कृत्तमांसोऽसावारुरोह स्वयं तुलाम् २७
श्येन उवाच
इन्द्रोऽहमस्मि धर्मज्ञ कपोतो हव्यवाडयम्

जिज्ञासमानौ धर्मे त्वां यज्ञवाटमुपागतौ २८
यत्ते मांसानि गात्रेभ्य उत्कृत्तानि विशां पते
एषा ते भास्वरी कीर्तिर्लोकानभिभविष्यति २९
यावल्ल्के मनुष्यास्त्वां कथयिष्यन्ति पार्थिव
तावत्कीर्तिश्च लोकाश्च स्थास्यन्ति तव शाश्वताः ३०
लोमश उवाच
तत्पाण्डवेय सदनं राज्ञस्तस्य महात्मनः
पश्यस्वैतन्मया सार्धं पुण्यं पापप्रमोचनम् ३१
अत्र वै सततं देवा मुनयश्च सनातनाः
दृश्यन्ते ब्राह्मणै राजन्पुण्यवद्भिर्महात्मभिः ३२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३१

द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
यः कथ्यते मन्त्रविदग्र्यबुद्धिरौद्दालकिः श्वेतकेतुः पृथिव्याम्
तस्याश्रमं पश्य नरेन्द्र पुण्यं सदाफलैरुपपन्नं महीजैः १
साक्षादत्र श्वेतकेतुर्ददर्श सरस्वतीं
मानुषदेहरूपाम्
वेत्स्यामि वाणीमिति संप्रवृत्तां सरस्वतीं
श्वेतकेतुर्बभाषे २
तस्मिन्काले ब्रह्मविदां वरिष्ठावास्तां तदा
मातुलभागिनेयौ
अष्टावक्रश्चैव कहोडसूनुरौद्दालकिः श्वेतकेतुश्च
राजन् ३
विदेहराजस्य महीपतेस्तौ विप्रावुभौ मातुलभागिनेयौ
प्रविश्य यज्ञायतनं विवादे बन्दिं
निजग्राहतुरप्रमेयम् ४
युधिष्ठिर उवाच

कथंप्रभावः स बभूव विप्रस्तथायुक्तं यो निजग्राह बन्दिम्
अष्टावक्रः केन चासौ बभूव तत्सर्वं मे लोमश शंस तत्त्वम् ५
लोमश उवाच
उद्दालकस्य नियतः शिष्य एको नाम्ना कहोडेति बभूव
राजन्
शुश्रुषुराचार्यवशानुवर्ती दीर्घं कालं सोऽध्ययनं
चकार ६
तं वै विप्राः पर्यभवंश्च शिष्यास्तं च ज्ञात्वा
विप्रकारं गुरुः सः
तस्मै प्रादात्सद्य एव श्रुतं च भार्यां च वै
दुहितरं स्वां सुजाताम् ७
तस्या गर्भः समभवदग्निकल्पः सोऽधीयानं
पितरमथाभ्युवाच
सर्वां रात्रिमध्ययनं करोषि नेदं पितः
सम्यगिवोपवर्तते ८
उपालब्धः शिष्यमध्ये महर्षिः स तं कोपादुदरस्थं
शशाप
यस्मात्कुक्षौ वर्तमानो ब्रवीषि तस्माद्वक्रो
भवितास्यष्टकृत्वः ९
स वै तथा वक्र एवाभ्यजायदष्टावक्रः प्रथितो वै
महर्षिः
तस्यासीद्वै मातुलः श्वेतकेतुः स तेन तुल्यो वयसा
बभूव १०
संपीड्यमाना तु तदा सुजाता विवर्धमानेन सुतेन
कुक्षौ
उवाच भर्तारमिदं रहोगता प्रसाद्य हीनं वसुना
धनार्थिनी ११
कथं करिष्याम्यधना महर्षे मासश्चायं दशमो वर्तते मे
न चास्ति ते वसु किंचित्प्रजाता येनाहमेतामापदं
निस्तरेयम् १२

उक्तस्त्वेवं भार्यया वै कहोडो वित्तस्यार्थे जनकमथाभ्यगच्छत्
स वै तदा वादविदा निगृह्य निमज्जितो बंदिनेहाप्सु विप्रः १३
उद्दालकस्तं तु तदा निशम्य सूतेन वादेऽप्सु तथा
निमज्जितम्
उवाच तां तत्र ततः सुजातामष्टावक्रे
गूहितव्योऽयमर्थः १४
ररक्ष सा चाप्यति तं सुमन्त्रं जातोऽप्येवं न स
शुश्राव विप्रः
उद्दालकं पितृवच्चापि मेने अष्टावक्रो
भ्रातृवच्छ्वेतकेतुम् १५
ततो वर्षे द्वादशे श्वेतकेतुरष्टावक्रं पितुरङ्के
निषण्णम्
अपाकर्षद्गृह्य पाणौ रुदन्तं नायं तवाङ्कः
पितुरित्युक्तवांश्च १६
यत्तेनोक्तं दुरुक्तं तत्तदानीं हृदि स्थितं तस्य
सुदुःखमासीत्
गृहं गत्वा मातरं रोदमानः पप्रच्छेदं क्व नु तातो
ममेति १७
ततः सुजाता परमार्तरूपा शापाद्भीता सर्वमेवाचचक्षे
तद्वै तत्त्वं सर्वमाज्ञाय
मातुरित्यब्रवीच्छ्वेतकेतुं स विप्रः १८
गच्छाव यज्ञं जनकस्य राज्ञो बह्वाश्चर्यः श्रूयते तस्य यज्ञः
श्रोष्यावोऽत्र ब्राह्मणानां विवादमन्नं चाग्र्यं
तत्र भोक्ष्यावहे च
विचक्षणत्वं च भविष्यते नौ शिवश्च सौम्यश्च हि ब्रह्मघोषः १९
तौ जग्मतुर्मातुलभागिनेयौ यज्ञं समृद्धं जनकस्य राज्ञः
अष्टावक्रः पथि राज्ञा समेत्य उत्सार्यमाणो

वाक्यमिदं जगाद २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३२

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
अष्टावक्र उवाच
अन्धस्य पंथा बधिरस्य पंथाः स्त्रियः पन्था वैवधिकस्य पंथाः
राज्ञः पंथा ब्राह्मणेनासमेत्य समेत्य तु ब्राह्मणस्यैव पंथाः १
राजोवाच
पंथा अयं तेऽद्य मया निसृष्टो येनेच्छसे तेन कामं
व्रजस्व
न पावको विद्यते वै लघीयानिन्द्रोऽपि नित्यं नमते
ब्राह्मणानाम् २
अष्टावक्र उवाच
यज्ञं दृष्ट्वुं प्रस्वप्तवन्तौ स तात कौतूहलं नौ
बलवद्वै विवृद्धम्
आवां प्राप्तावतिथी संप्रवेशं कांक्षावहे द्वारपते
तवाज्ञाम् ३
एन्द्रद्युम्नेर्यज्ञदृशाविहावां विवक्षू वै
जनकेन्द्रं दिदृक्षू
न वै क्रोधाद्व्याधिनैवोत्तमेन संयोजय द्वारपाल
क्षणेन ४
द्वारपाल उवाच
बन्देः समादेशकरा वयं स्म निबोध वाक्यं च
मयेर्यमाणम्
न वै बालाः प्रविशन्त्यत्र विप्रा वृद्धा विद्वांसः
प्रविशन्ति द्विजाग्र्याः ५
अष्टावक्र उवाच
यद्यत्र वृद्धेषु कृतः प्रवेशो युक्तं मम द्वारपाल प्रवेष्टुम्

वयं हि वृद्धाश्चरितव्रताश्च वेदप्रभावेन प्रवेशनार्हाः ६
शुश्रूषवश्चापि जितेन्द्रियाश्च ज्ञानागमे चापि
गताः स्म निष्ठाम्
न बाल इत्यवमन्तव्यमाहुर्बालोऽप्यग्निर्दहति
स्पृश्यमानः ७
द्बारपाल उवाच
सरस्वतीमीरय वेदजुष्टामेकाक्षरां बहुरूपां विराजम्
अङ्गात्मानं समवेक्षस्व बालं किं श्लाघसे दुर्लभा
वादसिद्धिः ८
अष्टावक्र उवाच
न ज्ञायते कायवृद्ध्या विवृद्धिर्यथाष्ठीला
शाल्मलेः संप्रवृद्धा
ह्रस्वोऽल्पकायः फलितो विवृद्धो यश्चाफलस्तस्य न
वृद्धभावः ९
द्वारपाल उवाच
वृद्धेभ्य एवेह मतिं स्म बाला गृह्णन्ति कालेन
भवन्ति वृद्धाः
न हि ज्ञानमल्पकालेन शक्यं कस्माद्बालो वृद्ध इवा
वभाषसे १०
अष्टावक्र उवाच
न तेन स्थविरो भवति येनास्य पलितं शिरः
बालोऽपि यः प्रजानाति तं देवाः स्थविरं विदुः ११
न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः
ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् १२
दिदृक्षुरस्मि संप्राप्तो बन्दिनं राजसंसदि
निवेदयस्व मां द्वाःस्थ राज्ञे पुष्करमालिने १३
द्रष्टास्यद्य वदतो द्वारपाल मनीषिभिः सह वादे
विवृद्धे
उताहो वाप्युच्चतां नीचतां वा तूष्णीं भूतेष्वथ
सर्वेषु चाद्य १४
द्वारपाल उवाच

कथं यज्ञं दशवर्षो विशेस्त्वं विनीतानां विदुषां संप्रवेश्यम्
उपायतः प्रयतिष्ये तवाहं प्रवेशने कुरु यत्नं यथावत् १५
अष्टावक्र उवाच
भो भो राजञ्जनकानां वरिष्ठ सभाज्यस्त्वं त्वयि
सर्वं समृद्धम्
त्वं वा कर्ता कर्मणां यज्ञियानां ययातिरेको
नृपतिर्वा पुरस्तात् १६
विद्वान्बन्दी वेदविदो निगृह्य वादे
भग्नानप्रतिशङ्कमानः
त्वया निसृष्टैः पुरुषैराप्तकृद्भिर्जले
सर्वान्मज्जयतीति नः श्रुतम् १७
स तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणानां सकाशाद्ब्रह्मोद्यं वै
कथयितुमागतोऽस्मि
क्वासौ बन्दी यावदेनं समेत्य नक्षत्राणीव सविता
नाशयामि १८
राजोवाच
आशंससे बन्दिनं त्वं विजेतुमविज्ञात्वा वाक्यबलं
परस्य
विज्ञातवीर्यैः शक्यमेवं प्रवक्तुं दृष्टश्चासौ
ब्राह्मणैर्वादशीलैः १९
अष्टावक्र उवाच
विवादितोऽसौ नहि मादृशैर्हि सिंहीकृतस्तेन
वदत्यभीतः
समेत्य मां निहतः शेष्यतेऽद्य मार्गे भग्नं
शकटमिवाबलाक्षम् २०
राजोवाच
षण्णाभेर्द्वादशाक्षस्य चतुर्विंशतिपर्वणः यस्त्रिषष्टिशतारस्य वेदार्थं स परः कविः २१
अष्टावक्र उवाच
चतुर्विंशतिपर्व त्वां षण्णाभि द्वादशप्रधि

तत्त्रिषष्टिशतारं चै चक्रं पातु सदागति २२
राजोवाच
वडवे इव संयुक्ते श्येनपाते दिवौकसाम्
कस्तयोर्गर्भमाधत्ते गर्भं सुषुवतुश्च कम् २३
अष्टावक्र उवाच
मा स्म ते ते गृहे राजञ्शात्रवाणामपि ध्रुवम्
वातसारथिराधत्ते गर्भं सुषुवतुश्च तम् २४
राजोवाच
किं स्वित्सुप्तं न निमिषति किं स्विज्जातं न चोपति
कस्य स्विद्हृदयं नास्ति किं स्विद्वेगेन वर्धते २५
अष्टावक्र उवाच
मत्स्यः सुप्तो न निमिषत्यण्डं जातं न चोपति
अश्मनो हृदयं नास्ति नदी वेगेन वर्धते २६
राजोवाच
न त्वा मन्ये मानुषं देवसत्त्वं न त्वं बालः
स्थविरस्त्वं मतो मे
न ते तुल्यो विद्यते वाक्प्रलापे तस्माद्द्वारं
वितराम्येष बंदी २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३३

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
अष्टावक्र उवाच
अत्रोग्रसेनसमितेषु राजन्समागतेष्वप्रतिमेषु राजसु
न वै विवित्सान्तरमस्ति वादिनां महाजले हंसनिनादिनामिव १
न मेऽद्य वक्ष्यस्यति वादिमानिन्ग्लहं प्रपन्नः
सरितामिवागमः
हुताशनस्येव समिद्धतेजसः स्थिरो भवस्वेह मामद्य
बंदिन् २
बन्द्युवाच

व्याघ्रं शयानं प्रति मा प्रबोधय आशीविषं सृक्किणी लेलिहानम्
पदाहतस्येव शिरोऽभिहत्य नादष्टो वै मोक्ष्यसे तन्निबोध ३
यो वै दर्पात्संहननोपपन्नः सुदुर्बलः
पर्वतमाविहन्ति
तस्यैव पाणिः सनखो विशीर्यते न चैव शैलस्य हि
दृश्यते व्रणः ४
सर्वे राज्ञो मैथिलस्य मैनाकस्येव पर्वताः
निकृष्टभूता राजानो वत्सा अनडुहो यथा ५
लोमश उवाच
अष्टावक्रः समितौ गर्जमानो जातक्रोधो बन्दिनमाह
राजन्
उक्ते वाक्ये चोत्तरं मे ब्रवीहि वाक्यस्य
चाप्युत्तरं ते ब्रवीमि ६
बन्द्युवाच
एक एवाग्निर्बहुधा समिध्यते एकः सूर्यः सर्वमिदं प्रभासते
एको वीरो देवराजो निहन्ता यमः पितॄणामीश्वरश्चैक एव ७
अष्टावक्र उवाच
द्वाविन्द्राग्नी चरतो वै सखायौ द्वौ देवर्षी नारदः पर्वतश्च
द्वावश्विनौ द्वे च रथस्य चक्रे भार्यापती द्बौ विहितौ विधात्रा ८
बंद्युवाच
त्रिः सूयते कर्मणा वै प्रजेयं त्रयो युक्ता वाजपेयं
वहन्ति
अध्वर्यवस्त्रिषवणानि तन्वते त्रयो लोकास्त्रीणि
ज्योतींषि चाहुः ९
अष्टावक्र उवाच
चतुष्टयं ब्राह्मणानां निकेतं चत्वारो युक्ता

यज्ञमिमं वहन्ति
दिशश्चतस्रश्चतुरश्च वर्णा चतुष्पदा गौरपि शश्वदुक्ता १०
बंद्युवाच
पञ्चाग्नयः पञ्चपदा च पङ्क्तिर्यज्ञाः पञ्चैवाप्यथ
पञ्चेन्द्रियाणि
दृष्टा वेदे पञ्चचूडाश्च पञ्च लोके ख्यातं पञ्चनदं च
पुण्यम् ११
अष्टावक्र उवाच
षडाधाने दक्षिणामाहुरेके षडवेमे ऋतवः कालचक्रम्
षडिन्द्रियाण्युत षट् कृत्तिकाश्च षट् साद्यस्काः
सर्वदेवेषु दृष्टाः १२
बंद्युवाच
सप्त ग्राम्याः पशवः सप्त वन्याः सप्त छन्दांसि
क्रतुमेकं वहन्ति
सप्तर्षयः सप्त चाप्यर्हणानि सप्ततन्त्री प्रथिता
चैव वीणा १३
अष्टावक्र उवाच
अष्टौ शाणाः शतमानं वहन्ति तथाष्टपादः शरभः
सिंहघाती
अष्टौ वसूञ्शुश्रुम देवतासु
यूपश्चाष्टास्रिर्विहितः सर्वयज्ञः १४
बंद्युवाच
नवैवोक्ताः सामिधेन्यः पितॄणां तथा प्राहुर्नवयोगं विसर्गम्
नवाक्षरा बृहती संप्रदिष्टा नवयोगो गणनामेति शश्वत् १५
अष्टावक्र उवाच
दशा दशोक्ताः पुरुषस्य लोके सहस्रमाहुर्दशपूर्णं शतानि
दशैव मासान्बिभ्रति गर्भवत्यो दशेरका दशदाशा दशार्णाः १६

बंद्युवाच
एकादशैकादशिनः पशूनामेकादशैवात्र भवन्ति यूपाः
एकादश प्राणभृतां विकारा एकादशोक्ता दिवि देवेषु रुद्राः १७
अष्टावक्र उवाच
संवत्सरं द्वादश मास माहुर्जगत्याः पादो
द्वादशैवाक्षराणि
द्वादशाहः प्राकृतो यज्ञ उक्तो
द्वादशादित्यान्कथयन्तीह विप्राः १८
बंद्युवाच
त्रयोदशी तिथिरुक्ता महोग्रा त्रयोदशद्वीपवती मही च १९
लोमश उवाच
एतावदुक्त्वा विरराम बन्दी श्लोकस्यार्धं व्याजहाराष्टवक्रः
त्रयोदशाहानि ससार केशी त्रयोदशादीन्यतिच्छन्दांसि चाहुः २०
ततो महानुदतिष्ठन्निनादस्तूष्णींभूतं सूतपुत्रं
निशम्य
अधोमुखं ध्यानपरं तदानीमष्टावक्रं
चाप्युदीर्यन्तमेव २१
तस्मिंस्तथा संकुले वर्तमाने स्फीते यज्ञे जनकस्याथ
राज्ञः
अष्टावक्रं पूजयन्तोऽभ्युपेयुर्विप्राः सर्वे
प्राञ्जलयः प्रतीताः २२
अष्टावक्र उवाच
अनेन वै ब्राह्मणाः शुश्रुवांसो वादे जित्वा सलिले
मज्जिताः किल
तानेव धर्मानयमद्य बन्दी प्राप्नोतु गृह्याप्सु
निमज्जयैनम् २३
बंद्युवाच
अहं पुत्रो वरुणस्योत राज्ञस्तत्रास सत्रं

द्वादशवार्षिकं वै
सत्रेण ते जनक तुल्यकालं तदर्थं ते प्रहिता मे द्विजाग्र्याः २४
एते सर्वे वरुणस्योत यज्ञं द्रष्टुं गता इह आयान्ति
भूयः
अष्टावक्रं पूजये पूजनीयं यस्य हेतोर्जनितारं
समेष्ये २५
अष्टावक्र उवाच
विप्राः समुद्राम्भसि मज्जितास्ते वाचा जिता मेधया आविदानाः
तां मेधया वाचमथोज्जहार यथा वाचमवचिन्वन्ति सन्तः २६
अग्निर्दहञ्जातवेदाः सतां गृहान्विसर्जयंस्तेजसा न स्म धाक्षीत्
बालेषु पुत्रेषु कृपणं वदत्सु तथा वाचमवचिन्वन्ति सन्तः २७
श्लेष्मातकी क्षीणवर्चाः शृणोषि उताहो त्वां
स्तुतयो मादयन्ति
हस्तीव त्वं जनक वितुद्यमानो न मामिकां वाचमिमां
शृणोषि २८
जनक उवाच
शृणोमि वाचं तव दिव्यरूपाममानुषीं दिव्यरूपोऽसि
साक्षात्
अजैषीर्यद्ब्रन्दिनं त्वं विवादे निसृष्ट एष तव
कामोऽद्य बन्दी २९
अष्टावक्र उवाच
नानेन जीवता कश्चिदर्थो मे बन्दिना नृप
पिता यद्यस्य वरुणो मज्जयैनं जलाशये ३०
बन्द्युवाच
अहं पुत्रो वरुणस्योत राज्ञो न मे भयं सलिले मज्जितस्य
इमं मुहूर्तं पितरं द्र

क्ष्यतेऽयमष्टावक्रश्चिरनष्टं कहोडम् ३१
लोमश उवाच
ततस्ते पूजिता विप्रा वरुणेन महात्मना
उदतिष्ठन्त ते सर्वे जनकस्य समीपतः ३२
कहोड उवाच
इत्यर्थमिच्छन्ति सुताञ्जना जनक कर्मणा
यदहं नाशकं कर्तुं तत्पुत्रः कृतवान्मम ३३
उताबलस्य बलवानुत बालस्य पण्डितः
उत वाविदुषो विद्वान्पुत्रो जनक जायते ३४
बन्द्युवाच
शितेन ते परशुना स्वयमेवान्तको नृप
शिरांस्यपाहरत्वाजौ रिपूणां भद्रमस्तु ते ३५
महदुक्थ्यं गीयते साम चाग्र्यं सम्यक्सोमः पीयते
चात्र सत्रे
शुचीन्भागान्प्रतिजगृहुश्च हृष्टाः साक्षाद्देवा
जनकस्येह यज्ञे ३६
लोमश उवाच
समुत्थितेष्वथ सर्वेषु राजन्विप्रेषु तेष्वधिकं
सुप्रभेषु
अनुज्ञातो जनकेनाथ राज्ञा विवेश तोयं सागरस्योत
बन्दी ३७
अष्टावक्रः पितरं पूजयत्वि संपूजितो
ब्राह्मणैस्तैर्यथावत्
प्रत्याजगामाश्रममेव चाग्र्यं जित्वा बन्दिं सहितो
मातुलेन ३८
अत्र कौन्तेय सहितो भ्रातृभिस्त्वं सुखोषितः सह
विप्रैः प्रतीतः
पुण्यान्यन्यानि शुचिकर्मैकभक्तिर्मया सार्धं
चरितास्याजमीढ ३९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३४

पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
एषा मधुविला राजन्समंगा संप्रकाशते
एतत्कर्दमिलं नाम भरतस्याभिषेचनम् १
अलक्ष्म्या किल संयुक्तो वृत्रं हत्वा शचीपतिः
आप्लुतः सर्वपापेभ्यः समंगायां व्यमुच्यत २
एतद्विनशनं कुक्षौ मैनाकस्य नरर्षभ
अदितिर्यत्र पुत्रार्थं तदन्नमपचत्पुरा ३
एनं पर्वतराजानमारुह्य पुरुषर्षभ
अयशस्यामसंशब्द्यामलक्ष्मीं व्यपनोत्स्यथ ४
एते कनखला राजन्नृषीणां दयिता नगाः
एषा प्रकाशते गङ्गा युधिष्ठिर महानदी ५
सनत्कुमारो भगवानत्र सिद्धिमगात्पराम्
आजमीढावगाह्यैनां सर्वपापैः प्रमोक्ष्यसे ६
अपां ह्रदं च पुण्याख्यं भृगुतुङ्गं च पर्वतम्
तूष्णीं गङ्गां च कौन्तेय सामात्यः समुपस्पृश ७
आश्रमः स्थूलसिरसो रमणीयः प्रकाशते
अत्र मानं च कौन्तेय क्रोधं चैव विवर्जय ८
एष रैभ्याश्रमः श्रीमान्पाण्डवेय प्रकाशते
भारद्वाजो यत्र कविर्यवक्रीतो व्यनश्यत ९
युधिष्ठिर उवाच
कथंयुक्तोऽभवदृषिर्भरद्वाजः प्रतापवान्
किमर्थं च यवक्रीत ऋषिपुत्रो व्यनश्यत १०
एतत्सर्व यथावृत्तं श्रोतुमिच्छामि लोमश
कर्मभिर्देवकल्पानां कीर्त्यमानैर्भृशं रमे ११
लोमश उवाच
भरद्वाजश्च रैभ्यश्च सखायौ संबभूवतुः
तावूषतुरिहात्यन्तं प्रीयमाणौ वनान्तरे १२
रैभ्यस्य तु सुतावास्तामर्वावसुपरावसू
आसीद्यवक्रीः पुत्रस्तु भरद्वाजस्य भारत १३
रैभ्यो विद्वान्सहापत्यस्तपस्वी चेतरोऽभवत्
तयोश्चाप्यतुला प्रीतिर्बाल्यात्प्रभृति भारत १४

यवक्रीः पितरं दृष्ट्वा तपस्विनमसत्कृतम्
दृष्ट्वा च सत्कृतं विप्रै रैभ्यं पुत्रैः सहानघ १५
पर्यतप्यत तेजस्वी मन्युनाभिपरिप्लुतः
तपस्तेपे ततो घोरं वेदज्ञानाय पाण्डव १६
सुसमिद्धे महत्यग्नौ शरीरमुपतापयन्
जनयामास सन्तापमिन्द्रस्य सुमहातपाः १७
तत इन्द्रो यवक्रीतमुपगम्य युधिष्ठिर
अब्रवीत्कस्य हेतोस्त्वमास्थितस्तप उत्तमम् १८
यवक्रीरुवाच
द्विजानामनधीता वै वेदाः सुरगणार्चित
प्रतिभान्त्विति तप्येऽहमिदं परमकं तपः १९
स्वाध्यायार्थे समारम्भो ममायं पाकशासन
तपसा ज्ञातुमिच्छामि सर्वज्ञानानि कौशिक २०
कालेन महता वेदाः शक्या गुरुमुखाद्विभो
प्राप्तुं तस्मादयं यत्नः परमो मे समास्थितः २१
इन्द्र उवाच
अमार्ग एष विप्रर्षे येन त्वं यातुमिच्छसि
किं विघातेन ते विप्र गच्छाधीहि गुरोर्मुखात् २२
लोमश उवाच
एवमुक्त्वा गतः शक्रो यवक्रीरपि भारत
भूय एवाकरोद्यत्नं तपस्यमितविक्रम २३
घोरेण तपसा राजंस्तप्यमानो महातपाः
सन्तापयामास भृशं देवेन्द्रमिति नः श्रुतम् २४
तं तथा तप्यमानं तु तपस्तीव्रं महामुनिम्
उपेत्य बलभिद्देवो वारयामास वै पुनः २५
अशक्योऽथ समारब्धो नैतद्बुद्धिकृतं तव
प्रतिभास्यन्ति वै वेदास्तव चैव पितुश्च ते २६
यवक्रीरुवाच
न चैतदेवं क्रियते देवराज ममेप्सितम्
महता नियमेनाहं तप्स्ये घोरतरं तपः २७
समिद्धेऽग्नावुपकृत्याङ्गमङ्गं होष्यामि वा मघवंस्तन्निबोध

यद्येतदेवं न करोषि कामं ममेप्सितं देवराजेह सर्वम् २८
लोमश उवाच
निश्चयं तमभिज्ञाय मुनेस्तस्य महात्मनः प्रतिवारणहेत्वर्थं बुद्ध्या संचिन्त्य बुद्धिमान् २९
तत इन्द्रोऽकरोद्रूपं ब्राह्मणस्य तपस्विनः
अनेकशतवर्षस्य दुर्बलस्य सयक्ष्मणः ३०
यवक्रीतस्य यत्तीर्थमुचितं शौचकर्मणि
भागीरथ्यां तत्र सेतुं वालुकाभिश्चकार सः ३१
यदास्य वदतो वाक्यं न स चक्रे द्विजोत्तमः
वालुकाभिस्ततः शक्रो गङ्गां समभिपूरयन् ३२
वालुकामुष्टिमनिशं भागीरथ्यां व्यसर्जयत्
सेतुमभ्यारभच्छक्रो यवक्रीतं निदर्शयन् ३३
तं ददर्श यवक्रीस्तु यत्नवन्तं निबन्धने
प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुङ्गवः ३४
किमिदं वर्तते ब्रह्मन्किं च ते ह चिकीर्षितम्
अतीव हि महान्यत्नः क्रियतेऽय निरर्थकः ३५
इन्द्र उवाच
बन्धिष्ये सेतुना गङ्गां सुखः पन्था भविष्यति
क्लिश्यते हि जनस्तात तरमाणः पुनः पुनः ३६
यवक्रीरुवाच
नायं शक्यस्त्वया बद्धुं महानोघः कथंचन
अशक्याद्विनिवर्तस्व शक्यमर्थं समारभ ३७
इन्द्र उवाच
यथैव भवता चेदं तपो वेदार्थमुद्यतम्
अशक्यं तद्वदस्माभिरयं भारः समुद्यतः ३८
यवक्रीरुवाच
यथा तव निरर्थोऽयमारम्भस्त्रिदशेश्वर
तथा यदि ममापीदं मन्यसे पाकशासन ३९
क्रियतां यद्भवेच्छक्यं मया सुरगणेश्वर
वरांश्च मे प्रयच्छान्यान्यैरन्यान्भवितास्म्यति

४०
लोमश उवाच
तस्मै प्रादाद्वरानिन्द्र उक्तवान्यान्महातपाः
प्रतिभास्यन्ति ते वेदाः पित्रा सह यथेप्सिताः ४१
यच्चान्यत्काङ्क्षसे कामं यवक्रीर्गम्यतामिति
स लब्धकामः पितरमुपेत्याथ ततोऽब्रवीत् ४२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३५

षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
यवक्रीरुवाच
प्रतिभास्यन्ति वै वेदा मम तातस्य चोभयोः
अति चान्यान्भविष्यावो वरा लब्धास्तथा मया १
भरद्वाज उवाच
दर्पस्ते भविता तात वराँ ल्लब्ध्वा यथेप्सितान्
स दर्पपूर्णः कृपणः क्षिप्रमेव विनश्यसि २
अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथा देवैरुदाहृताः
ऋषिरासीत्पुरा पुत्र बालधिर्नाम वीर्यवान् ३
स पुत्रशोकादुद्विग्नस्तपस्तेपे सुदुश्चरम्
भवेन्मम सुतोऽमर्त्य इति तं लब्धवांश्च सः ४
तस्य प्रसादो देवैश्च कृतो न त्वमरैः समः
नामर्त्यो विद्यते मर्त्यो निमित्तायुर्भविष्यति ५
बालधिरुवाच
यथेमे पर्वताः शश्वत्तिष्ठन्ति सुरसत्तमाः
अक्षयास्तन्निमित्तं मे सुतस्यायुर्भवेदिति ६
भरद्वाज उवाच
तस्य पुत्रस्तदा जज्ञे मेधावी क्रोधनः सदा
स तच्छ्रुत्वाकरोद्दर्पमृषींश्चैवावमन्यत ७
विकुर्वाणो मुनीनां नु चरमाणो महीमिमाम्
आससाद महावीर्यं धनुषाक्षं मनीषिणम् ८
तस्यापचक्रे मेधावी तं शशाप स वीर्यवान्
भव भस्मेति चोक्तः स न भस्म समपद्यत ९

धनुषाक्षस्तु तं दृष्ट्वा मेधाविनमनामयम्
निमित्तमस्य महिषैर्भेदयामास वीर्यवान् १०
स निमित्ते विनष्टे तु ममार सहसा शिशुः
तं मृतं पुत्रमादाय विललाप ततः पिता ११
लालप्यमानं तं दृष्ट्वा मुनयः पुनरार्तवत्
ऊचुर्वेदोक्तया पूर्वं गाथया तन्निबोध मे १२
न दिष्टमर्थमत्येतुमीशो मर्त्यः कथंचन
महिषैर्भेदयामास धनुषाक्षो महीधरान् १३
एवं लब्ध्वा वरान्बाला दर्पपूर्णास्तरस्विनः
क्षिप्रमेव विनश्यन्ति यथा न स्यात्तथा भवान् १४
एष रैभ्यो महावीर्यः पुत्रौ चाऽस्य तथाविधौ
तं यथा पुत्र नाभ्येषि तथा कुर्यास्त्वतन्द्रितः १५
स हि क्रुद्धः समर्थस्त्वां पुत्र पीडयितुं रुषा
वैद्यश्चापि तपस्वी च कोपनश्च महानृषिः १६
यवक्रीरुवाच
एवं करिष्ये मा तापं तात कार्षीः कथञ्चन
यथा हि मे भवान्मान्यस्तथा रैभ्यः पिता मम १७
लोमश उवाच
उक्त्वा स पितरं श्लक्ष्णं यवक्रीरकुतोभयः
विप्रकुर्वन्नृषीनन्यानतुष्यत्परया मुदा १८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३६

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
चङ्क्रम्यमाणः स तदा यवक्रीरकुतोभयः
जगाम माधवे मासि रैभ्याश्रमपदं प्रति १
स ददर्शाश्रमे पुण्ये पुष्पितद्रुमभूषिते
विचरन्तीं स्नुषां तस्य किंनरीमिव भारत २
यवक्रीस्तामुवाचेदमुपतिष्ठस्व मामिति
निर्लज्जो लज्जया युक्तां कामेन हृतचेतनः ३
सा तस्य शीलमाज्ञाय तस्माच्छापाच्च विभ्यती

तेजस्वितां च रैभ्यस्य तथेत्युक्त्वा जगाम सा ४
तत एकान्तमुन्नीय मज्जयामास भारत
आजगाम तदा रैभ्यः स्वमाश्रममरिन्दम ५
रुदन्तीं च स्नुषां दृष्ट्वा भार्यामार्तां परावसोः
सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा पर्यपृच्छद्युधिष्ठिर ६
सा तस्मै सर्वमाचष्ट यवक्रीभाषितं शुभा
प्रत्युक्तं च यवक्रीतं प्रेक्षापूर्वं तदात्मना ७
शृण्वानस्यैव रैभ्यस्य यवक्रीतविचेष्टितम्
दहन्निव तदा चेतः क्रोधः समभवन्महान् ८
स तदा मन्युनाविष्टस्तपस्वी भृशकोपनः
अवलुप्य जटामेकां जुहावाग्नौ सुसंस्कृते ९
ततः समभवन्नारी तस्या रूपेण संमिता
अवलुप्यापरां चाथ जुहावाग्नौ जटां पुनः १०
ततः समभवद्रक्षो घोराक्षं भीमदर्शनम्
अब्रूतां तौ तदा रैभ्यं किं कार्यं करवामहे ११
तावब्रवीदृषिः क्रुद्धो यवक्रीर्वध्यतामिति
जग्मतुस्तौ तथेत्युक्त्वा यवक्रीतजिघांसया १२
ततस्तं समुपास्थाय कृत्या सृष्टा महात्मना
कमण्डलुं जहारास्य मोहयित्वा तु भारत १३
उच्छिष्टं तु यवक्रीतमपकृष्टकमण्डलुम्
तत उद्यतशूलः स राक्षसः समुपाद्रवत् १४
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य शूलहस्तं जिघांसया
यवक्रीः सहसोत्थाय प्राद्रवद्येन वै सरः १५
जलहीनं सरो दृष्ट्वा यवक्रीस्त्वरितः पुनः
जगाम सरितः सर्वांस्ताश्चाप्यासन्विशोषिताः १६
स काल्यमानो घोरेण शूलहस्तेन रक्षसा
अग्निहोत्रं पितुर्भीतः सहसा समुपाद्रवत् १७
स वै प्रविशमानस्तु शूद्रेणान्धेन रक्षिणा
निगृहीतो बलाद्द्वारि सोऽवातिष्ठत पार्थिव १८
निगृहीतं तु शूद्रेण यवक्रीतं स राक्षसः
ताडयामास शूलेन स भिन्नहृदयोऽपतत् १९
यवक्रीतं स हत्वा तु राक्षसो रैभ्यमागमत्

अनुज्ञातस्तु रैभ्येण तया नार्या सहाचरत् २० इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३७

अष्टात्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
भरद्वाजस्तु कौन्तेय कृत्वा स्वाध्यायमाह्निकम्
समित्कलापमादाय प्रविवेश स्वमाश्रमम् १
तं स्म दृष्ट्वा पुरा सर्वे प्रत्युत्तिष्ठन्ति
पावकाः
न त्वेनमुपतिष्ठन्ति हतपुत्रं तदाग्नयः २
वैकृतं त्वग्निहोत्रे स लक्षयित्वा महातपाः
तमन्धं शूद्रमासीनं गृहपालमथाब्रवीत् ३
किं नु मे नाग्नयः शूद्र प्रतिनन्दन्ति दर्शनम्
त्वं चापि न यथा पूर्वं कच्चित्क्षेममिहाश्रमे ४
कच्चिन्न रैभ्यं पुत्रो मे गतवानल्पचेतनः
एतदाचक्ष्व मे शीघ्रं न हि मे शुध्यते मनः ५
शूद्र उवाच
रैभ्यं गतो नूनमसौ सुतस्ते मन्दचेतनः
तथा हि विहतः शेते राक्षसेन बलीयसा ६
प्रकाल्यमानस्तेनायं शूलहस्तेन रक्षसा
अग्न्यगारं प्रति द्बारि मया दोर्भ्यां निवारितः ७
ततः स निहतो ह्यत्र जलकामोऽशुचिर्ध्रुवम्
संभावितो हि तूर्णेन शूलहस्तेन रक्षसा ८
लोमश उवाच
भरद्वाजस्तु शूद्रस्य तच्छ्रुत्वा विप्रियं वचः
गतासुं पुत्रमादाय विललाप सुदुःखितः ९
ब्राह्मणानां किलार्थाय ननु त्वं तप्तवांस्तपः
द्विजानामनाधीता वै वेदाः संप्रतिभान्त्विति १०
तथा कल्याणशीलस्त्वं ब्राह्मणेषु महात्मसु
अनागाः सर्वभूतेषु कर्कशत्वमुपेयिवान् ११
प्रतिषिद्धो मया तात रैभ्यावसथदर्शनात्

गतवानेव तं क्षुद्रं कालान्तकयमोपमम् १२
यः स जानन्महातेजा वृद्धस्यैकं ममात्मजम्
गतवानेव कोपस्य वशं परमदुर्मतिः १३
पुत्रशोकमनुप्राप्य एष रैभ्यस्य कर्मणा त्यक्ष्यामि त्वामृते पुत्र प्राणानिष्टतमान्भुवि
१४
यथाहं पुत्रशोकेन देहं त्यक्ष्यामि किल्बिषी
तथा ज्येष्ठः सुतो रैभ्यं हिंस्याच्छीघ्रमनागसम् १५
सुखिनो वै नरा येषां जात्या पुत्रो न विद्यते
ये पुत्रशोकमप्राप्य विचरन्ति यथासुखम् १६
ये तु पुत्रकृताच्छोकाद्भृशं व्याकुलचेतसः
शापन्तीष्टान्सखीनार्तास्तेभ्यः पापतरो नु कः १७
परासुश्च सुतोदृष्टः शप्तश्चेष्टः सखा मया
ईदृशीमापदं को नु द्वितीयोऽनुभविष्यति १८
विलप्यैवं बहुविधं भरद्वाजोऽदहत्सुतम्
सुसमिद्धं ततः पश्चात्प्रविवेश हुताशनम् १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टात्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः १३८

एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
एतस्मिन्नेव काले तु बृहद्द्युम्नो महीपतिः
सत्रमास्ते महाभागो रैभ्ययाज्यः प्रतापवान् १
तेन रैभ्यस्य वै पुत्रावर्वावसुपरावसू
वृतौ सहायौ सत्रार्थे बृहद्द्युम्नेन धीमता २
तत्र तौ समनुज्ञातौ पित्रा कौन्तेय जग्मतुः
आश्रमे त्वभवद्रैभ्यो भार्या चैव परावसोः ३
अथावलोककोऽगच्छद्गृहानेकः परावसुः
कृष्णाजिनेन संवीतं ददर्श पितरं वने ४
जघन्यरात्रे निद्रान्धः सावशेषे तमस्यपि
चरन्तं गहनेऽरण्ये मेने स पितरं मृगम् ५
मृगं तु मन्यमानेन पिता वै तेन हिंसितः

अकामयानेन तदा शरीरत्राणमिच्छता ६
स तस्य प्रेतकार्याणि कृत्वा सर्वाणि भारत
पुनरागम्य तत्सत्रमब्रवीद्भ्रातरं वचः ७
इदं कर्म न शक्तस्त्वं वोढुमेकः कथञ्चन
मया तु हिंसितस्तातो मन्यमानेन तं मृगम् ८
सोऽस्मदर्थे व्रतं साधु चर त्वं ब्रह्महिंसनम्
समर्थो ह्यहमेकाकी कर्म कर्तुमिदं मुने ९
अर्वावसुरुवाच
करोतु वै भवान्सत्रं बृहद्द्युम्नस्य धीमतः
ब्रह्महत्यां चरिष्येऽह त्वदर्थं नियतेन्द्रियः १०
लोमश उवाच
स तस्य ब्रह्महत्यायाः पारं गत्वा युधिष्ठिर
अर्वावसुस्तदा सत्रमाजगाम पुनर्मुनिः ११
ततः परावसुर्दृष्ट्वा भ्रातरं समुपस्थितम्
बृहद्द्युम्नमुवाचेदं वचनं परिषद्गतम् १२
एष ते ब्रह्महा यज्ञं मा द्रष्टुं प्रविशेदिति
ब्रह्महा प्रेक्षितेनापि पीडयेत्त्वां न संशयः १३
प्रेष्यैरुत्सार्यमाणस्तु राजन्नर्वावसुस्तदा
न मया ब्रह्महत्येयं कृतेत्याह पुनः पुनः १४
उच्यमानोऽसकृत्प्रेष्यैर्ब्रह्महन्निति भारत
नैव स प्रतिजानाति ब्रह्महत्यां स्वयं कृताम्
मम भ्रात्रा कृतमिदं मया तु परिरक्षितम् १५
प्रीतास्तस्याभवन्देवाः कर्मणार्वावसोर्नृप
तं ते प्रवरयामासुर्निरासुश्च परावसुम् १६
ततो देवा वरं तस्मै ददुरग्निपुरोगमाः
स चापि वरयामास पितुरुत्थानमात्मनः १७
अनागस्त्वं तथा भ्रातुः पितुश्चास्मरणं वधे
भरद्वाजस्य चोत्थानं यवक्रीतस्य चोभयोः १८
ततः प्रादुर्बभूवुस्ते सर्व एव युधिष्ठिर
अथाब्रवीद्यवक्रीतो देवानग्निपुरोगमान् १९
समधीतं मया ब्रह्म व्रतानि चरितानि च
कथं नु रैभ्यः शक्तो मामधीयानं तपस्विनम्

तथायुक्तेन विधिना निहन्तुममरोत्तमाः २०
देवा ऊचुः
मैवं कृथा यवक्रीत यथा वदसि वै मुने
ऋते गुरुमधीता हि सुखं वेदास्त्वया पुरा २१
अनेन तु गूरून्दुःखात्तोषयित्वा स्वकर्मणा
कालेन महता क्लेशाद्ब्रह्माधिगतमुत्तमम् २२
लोमश उवाच
यवक्रीतमथोक्त्वैवं देवाः साग्निपुरोगमाः
सञ्जीवयित्वा
तान्सर्वान्पुनर्जग्मुस्त्रिविष्टपम् २३
आश्रमस्तस्य पुण्योऽय सदापुष्पफलद्रुमः
अत्रोष्य राजशार्दूल सर्वपापैः प्रमोक्ष्यसे २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३९

चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
लोमश उवाच
उशीरबीजं मैनाकं गिरिं श्वेतं च भारत
समतीतोऽसि कौन्तेय कालशैलं च पार्थिव १
एषा गङ्गा सप्तविधा राजते भरतर्षभ
स्थानं विरजसं पुण्यं यत्राग्निर्नित्यमिध्यते २
एतद्वै मानुषेणाद्य न शक्यं द्रष्टुमप्युत समाधिं कुरुताव्यग्रास्तीर्थान्येतानि द्रक्ष्यथ
३
श्वेतं गिरिं प्रवेक्ष्यामो मन्दरं चैव पर्वतम्
यत्र माणिवरो यक्षः कुबेरश्चापि यक्षराट् ४
अष्टाशीतिसहस्राणि गन्धर्वाः शीघ्रचारिणः
तथा किंपुरुषा राजन्यक्षाश्चैव चतुर्गुणाः ५
अनेकरूपसंस्थाना नानाप्रहरणाश्च ते
यक्षेन्द्रं मनुजश्रेष्ठ माणिभद्रमुपासते ६
तेषामृद्धिरतीवाग्र्या गतौ वायुसमाश्च ते
स्थानात्प्रच्यावयेयुर्ये देवराजमपि ध्रुवम् ७

तैस्तात बलिभिर्गुप्ता यातुधानैश्च रक्षिताः
दुर्गमाः पर्वताः पार्थ समाधिं परमं कुरु ८
कुबेरसचिवाश्चान्ये रौद्रा मैत्राश्च राक्षसाः
तैः समेष्याम कौन्तेय यत्तो विक्रमणे भव ९
कैलासः पर्वतो राजन्षड्योजनशतान्युत
यत्र देवाः समायान्ति विशाला यत्र भारत १०
असंख्येयास्तु कौन्तेय यक्षराक्षसकिन्नराः
नागाः सुपर्णा गन्धर्वाः कुबेरसदनं प्रति ११
तान्विगाहस्व पार्थाद्य तपसा च दमेन च
रक्ष्यमाणो मया राजन्भीमसेनबलेन च १२
स्वस्ति ते वरुणो राजा यमश्च समितिञ्जयः
गङ्गा च यमुना चैव पर्वतश्च दधातु ते १३
इन्द्रस्य जाम्बूनदपर्वताग्रे शृणोमि घोषं तव देवि गङ्गे
गोपाययेमं सुभगे गिरिभ्यः सर्वाजमीढापचितं
नरेन्द्रम्
भवस्व शर्म प्रविविक्षतोऽस्य शैलानिमाञ्शैलसुते नृपस्य १४
युधिष्ठिर उवाच
अपूर्वोऽय सम्भ्रमो लोमशस्य कृष्णां सर्वे रक्षत मा
प्रमादम्
देशो ह्ययं दुर्गतमो मतोऽस्य तस्मात्परं
शौचमिहाचरध्वम् १५
वैशम्पायन उवाच
ततोऽब्रवीद्भीममुदारवीर्यं कृष्णां यत्तः पालय
भीमसेन
शून्येऽजुनेऽसन्निहिते च तात त्वमेव कृष्णां
भजसेऽसुखेषु १६
ततो महात्मा यमजौ समेत्य मुर्धन्युपाघ्राय विमृज्य गात्रे
उवाच तौ बाष्पकलं स राजा मा भैष्टमागच्छतमप्रमत्तौ १७

इति महाभारते आरण्यकपर्वणि चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४०

एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
अन्तर्हितानि भूतानि रक्षांसि बलवन्ति च
अग्निना तपसा चैव शक्यं गन्तुं वृकोदर १
सन्निवर्तय कौन्तेय क्षुत्पिपासे बलान्वयात्
ततो बलं च दाक्ष्यं च संश्रयस्व कुरूद्वह २
ऋषेस्त्वया श्रुतं वाक्यं कैलासं पर्वतं प्रति
बुद्ध्या प्रपश्य कौन्तेय कथं कृष्णा गमिष्यति ३
अथ वा सहदेवेन धौम्येन च सहाभिभो
सूदैः पौरोगवैश्चैव सर्वैश्च परिचारकैः ४
रथैरश्वैश्च ये चान्ये विप्राः क्लेशासहाः पथि
सर्वैस्त्वं सहितो भीम निवर्तस्वायतेक्षण ५
त्रयो वयं गमिष्यामो लघ्वाहारा यतव्रताः
अहं च नकुलश्चैव लोमशश्च महातपाः ६
ममागमनमाकाङ्क्षन्गङ्गाद्वारे समाहितः
वसेह दौपदीं रक्षन्यावदागमनं मम ७
भीम उवाच
राजपुत्री श्रमेणार्ता दुःखार्ता चैव भारत
व्रजत्येव हि कल्याणी श्वेतवाहदिदृक्षया ८
तव चाप्यरतिस्तीव्रा वर्धते तमपश्यतः
किं पुनः सहदेवं च मां च कृष्णां च भारत ९
रथाः कामं निवर्तन्तां सर्वे च परिचारकाः
सूदाः पौरोगवाश्चैव मन्यते यत्र नो भवान् १०
न ह्यहं हातुमिच्छामि भवन्तमिह कर्हिचित्
शैलेऽस्मिन्रक्षसाकीर्णे दुर्गेषु विषमेषु च ११
इयं चापि महभागा राजपुत्री यतव्रता
त्वामृते पुरुषव्याघ्र नोत्सहेद्विनिवर्तितुम् १२
तथैव सहदेवोऽय सततं त्वामनुव्रतः
न जातु विनिवर्तेत मतज्ञो ह्यहमस्य वै १३

अपि चात्र महाराज सव्यसाचिदिदृक्षया
सर्वे लालसभूताः स्म तस्माद्यास्यामहे सह १४
यद्यशक्यो रथैर्गन्तुं शैलोऽय बहुकन्दरः
पद्भिरेव गमिष्यामो मा राजन्विमना भव १५
अहं वहिष्ये पाञ्चालद्यं यत्र यत्र न शक्ष्यति
इति मे वर्तते बुद्धिर्मा राजन्विमना भव १६
सुकुमारौ तथा वीरौ माद्रीनन्दिकरावुभौ
दुर्गे सन्तारयिष्यामि यद्यशक्तौ भविष्यतः १७
युधिष्ठिर उवाच
एवं ते भाषमाणस्य बलं भीमाभिवर्धताम्
यस्त्वमुत्सहसे वोढुं द्रौपदीं विपुलेऽध्वनि १८
यमजौ चापि भद्रं ते नैतदन्यत्र विद्यते
बलं च ते यशश्चैव धर्मः कीर्तिश्च वर्धताम् १९
यस्त्वमुत्सहसे नेतुं भ्रातरौ सह कृष्णया
मा ते ग्लानिर्महाबाहो मा च तेऽस्तु पराभवः २०
वैशम्पायन उवाच
ततः कृष्णाब्रवीद्वाक्यं प्रहसन्ती मनोरमा
गमिष्यामि न संतापःकार्यो मां प्रति भारत २१
लोमश उवाच
तपसा शक्यते गन्तुं पर्वतो गन्धमादनः
तपसा चैव कौन्तेय सर्वे योक्ष्यामहे वयम् २२
नकुलः सहदेवश्च भीमसेनश्च पार्थिव
अहं च त्वं च कौन्तेय द्रक्ष्यामः श्वेतवाहनम् २३
वैशम्पायन उवाच
एवं संभाषमाणास्ते सुबाहोर्विषयं महत्
ददृशुर्मुदिता राजन्प्रभूतगजवाजिमत् २४
किराततङ्गणाकीर्णं कुणिन्दशतसंकुलम्
हिमवत्यमरैर्जुष्टं बह्वाश्चर्यसमाकुलम् २५
सुबाहुश्चापि तान्दृष्ट्वा पूजया प्रत्यगृह्णत
विषयान्ते कुणिन्दानामीश्वरः प्रीतिपूर्वंकम् २६
तत्र ते पूजितास्तेन सर्व एव सुखोषिताः
प्रतस्थुर्विमले सूर्ये हिमवन्तं गिरिं प्रति २७

इन्द्रसेनमुखांश्चैव भृत्यान्पौरोगवांस्तथा सूदांश्चपरिबर्हं च द्रौपद्याः सर्वशो नृप २८
राज्ञः कुणिन्दाधिपतेः परिदाय महारथाः
पद्भिरेव महावीर्या ययुः कौरवनन्दनाः २९
ते शनैः प्राद्रवन्सर्वे कृष्णया सह पाण्डवाः
तस्माद्देशात्सुसंहृष्टा द्रष्टुकामा धनञ्जयम् ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यक पर्वणि एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४१

द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
भीमसेन यमौ चोभौ पाञ्चालि च निबोधत
नास्ति भूतस्य नाशो वै पश्यतास्मान्वनेचरान् १
दुर्बलाः क्लेशिता स्मेति यद्ब्रवीथेतरेतरम्
अशक्येऽपि व्रजामेति धनञ्जयदिदृक्षया २
तन्मे दहति गात्राणि तूलराशिमिवानलः
यच्च वीरं न पश्यामि धनञ्जयमुपान्तिके ३
तस्य दर्शनतृष्णं मां सानुजं वनमास्थितम्
याज्ञसेन्याः परामर्शः स च वीर दहत्युत ४
नकुलात्पूर्वजं पार्थं न पश्याम्यमितौजसम्
अजेयमुग्रधन्वानं तेन तप्ये वृकोदर ५
तीर्थानि चैव रम्याणि वनानि च सरांसि च
चरामि सह युष्माभिस्तस्य दर्शनकाङ्क्षया ६
पञ्च वर्षाण्यहं वीरं सत्यसन्धं धनञ्जयम्
यन्न पश्यामि बीभत्सुं तेन तप्ये वृकोदर ७
तं वै श्यामं गुडाकेशं सिंहविक्रान्तगामिनम्
न पश्यामि महाबाहुं तेन तप्ये वृकोदर ८
कृतास्त्रं निपुणं युद्धे प्रतिमानं धनुष्मताम्
न पश्यामि नरश्रेष्ठं तेन तप्ये वृकोदर ९
चरन्तमरिसङ्घेषु काले क्रुद्धमिवान्तकम्
प्रभिन्नमिव मातङ्गं सिंहस्कन्धं धनञ्जयम् १०
यः स शक्रादनवरो वीर्येण द्रविणेन च

यमयोः पूर्वजः पार्थः श्वेताश्वोऽमितविक्रमः ११
दुःखेन महताविष्टः स्वकृतेनानिवर्तिना
अजेयमुग्रधन्वानं तं न पश्यामि फल्गुनम् १२
सततं यः क्षमाशीलः क्षिप्यमाणोऽप्यणीयसा
ऋजुमार्गप्रपन्नस्य शर्मदाताभयस्य च १३
स तु जिह्मप्रवृत्तस्य माययाभिजिघांसतः
अपि वज्रधरस्यापि भवेत्कालविषोपमः १४
शत्रोरपि प्रपन्नस्य सोऽनृशंसः प्रतापवान्
दाताभयस्य बीभत्सुरमितात्मा महाबलः १५
सर्वेषामाश्रयोऽस्माकं रणेऽरीणां प्रमर्दिता
आहर्ता सर्वरत्नानां सर्वेषां नः सुखावहः १६
रत्नानि यस्य वीर्येण दिव्यान्यासन्पुरा मम
बहूनि बहुजातानि यानि प्राप्तः सुयोधनः १७
यस्य बाहुबलाद्वीर सभा चासीत्पुरा मम
सर्वरत्नमयी ख्याता त्रिषु लोकेषु पाण्डव १८
वासुदेवसमं वीर्ये कार्तवीर्यसमं युधि
अजेयमजितं युद्धे तं न पश्यामि फाल्गुनम् १९
संकर्षणं महावीर्यं त्वां च भीमापराजितम्
अनुजातः स्ववीर्येण वासुदेवं च शत्रुहा २०
यस्य बाहुबले तुल्यः प्रभावे च पुरन्दरः
जवे वायुर्मुखे सोमः क्रोधे मृत्युः सनातनः २१
ते वयं तं नरव्याघ्रं सर्वे वीर दिदृक्षवः
प्रवेक्ष्यामो महाबाहो पर्वतं गन्धमादनम् २२
विशाला बदरी यत्र नरनारायणाश्रमः
तं सदाध्युषितं यक्षैर्द्रक्ष्यामो गिरिमुत्तमम्
२३
कुबेरनलिनीं रम्यां राक्षसैरभिरक्षिताम्
पद्भिरेव गमिष्यामस्तप्यमाना महत्तपः २४
नातप्ततपसा शक्यो देशो गन्तुं वृकोदर
न नृशंसेन लुब्धेन नाप्रशान्तेन भारत २५
तत्र सर्वे गमिष्यामो भीमार्जुनपदैषिणः
सायुधा बद्धनिस्त्रिंशाः सह विप्रैर्महाव्रतैः २६

मक्षिकान्मशकान्दंशान्व्याघ्रान्सिंहान्सरीसृपान्प्राप्नोत्यनियतः पार्थ नियतस्तान्न पश्यति २७
ते वयं नियतात्मानः पर्वतं गन्धमादनम्
प्रवेक्ष्यामो मिताहारा धनञ्जयदिदृक्षवः २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४२

त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ते शूरास्ततधन्वानस्तूणवन्तः समार्गणाः
बद्धगोधाङ्गुलित्राणाः खड्गवन्तोऽमितौजसः १
परिगृह्य द्विजश्रेष्ठाञ्श्रेष्ठाः
सर्वधनुष्मताम्
पाञ्चालीसहिता राजन्प्रययुर्गन्धमादनम् २
सरांसि सरितश्चैव पर्वतांश्च वनानि च
वृक्षांश्च बहुलच्छायान्ददृशुर्गिरिमूर्धनि
नित्यपुष्पफलान्देशान्देवर्षिगणसेवितान् ३
आत्मन्यात्मानमाधाय वीरा मूलफलाशना
चेरुरुच्चावचाकारान्देशान्विषमसंकटान्
पश्यन्तो मृगजातानि बहूनि विविधानि च ४
ऋषिसिद्धामरयुतं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम्
विविशुस्ते महात्मानः किन्नराचरितं गिरिम् ५
प्रविशत्स्वथ वीरेषु पर्वतं गन्धमादनम्
चण्डवातं महद्वर्षं प्रादुरासीद्विशां पते ६
ततो रेणुः समुद्भूतः सपत्रबहुलो महान्
पृथिवीं चान्तरिक्षं च द्यां चैव तमसावृणोत् ७
न स्म प्रज्ञायते किञ्चिदावृते व्योम्नि रेणुना
न चापि शेकुस्ते कर्तुमन्योन्यस्याभिभाषणम् ८
न चापश्यन्त तेऽन्योन्यं तमसा हतचक्षुषः
आकृष्यमाणा वातेन साश्मचूर्णेन भारत ९
द्रुमाणां वातभग्नानां पततां भूतले भृशम्
अन्येषां च महीजानां शब्दः समभवन्महान् १०

द्यौः स्वित्पतति किं भूमौ दीर्यन्ते पर्वता नु किम्
इति ते मेनिरे सर्वे पवनेन विमोहिताः ११
ते यथानन्तान्वृक्षान्वल्मीकान्विषमाणि च
पाणिभिः परिमार्गन्तो भीता वायोर्निलिल्यिरे १२
ततः कार्मुकमुद्यम्य भीमसेनो महाबलः
कृष्णामादाय संगत्या तस्थावाश्रित्य पादपम् १३
धर्मराजश्च धौम्यश्च निलिल्याते महावने
अग्निहोत्राण्युपादाय सहदेवस्तु पर्वते १४
नकुलो ब्राह्मणाश्चान्ये लोमशश्च महातपाः
वृक्षानासाद्य संत्रस्तास्तत्र तत्र निलिल्यिरे १५
मन्दीभूते तु पवने तस्मिन् रजसि शाम्यति
महद्भिः पृषतैस्तूर्णं वर्षमभ्याजगाम ह १६
ततोऽश्मसहिता धाराः संवृण्वन्त्यः समन्ततः
प्रपेतुरनिशं तत्र शीघ्रवातसमीरिताः १७
तत्र सागरगा ह्यापः कीर्यमाणाः समन्ततः
प्रादुरासन्सकलुषाः फेनवत्यो विशां पते १८
वहन्त्यो वारि बहुलं फेनोडुपपरिप्लुतम्
परिसस्रुर्महाशब्दाः प्रकर्षन्त्यो महीरुहान् १९
तस्मिन्नुपरते वर्षे वाते च समतां गते
गते ह्यम्भसि निम्नानि प्रादुर्भूते दिवाकरे २०
निर्जग्मुस्ते शनैः सर्वे समाजग्मुश्च भारत
प्रतस्थुश्च पुनर्वीराः पर्वतं गन्धमादनम् २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४३

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः प्रयातमात्रेषु पाण्डवेषु महात्मसु
पद्भ्यामनुचिता गन्तुं द्रौपदी समुपाविशत् १
श्रान्ता दुःखपरीता च वातवर्षेण तेन च
सौकुमार्याच्च पाञ्चाली संमुमोह यशस्विनी २
सा पात्यमाना मोहेन बाहुभ्यामसितेक्षणा

वृत्ताभ्यामनुरूपाभ्यामूरू समवलम्बत ३
आलम्बमाना सहितावूरू गजकरोपमौ
पपात सहसा भूमौ वेपन्ती कदली यथा ४
तां पतन्तीं वरारोहां सज्जमानां लतामिव
नकुलः समभिद्रुत्य परिजग्राह वीर्यवान् ५
नकुल उवाच
राजन्पाञ्चालराजस्य सुतेयमसितेक्षणा
श्रान्ता निपतिता भूमौ तामवेक्षस्व भारत ६
अदुःखार्हा परं दुःखं प्राप्तेयं मृदुगामिनी
आश्वासय महाराज तामिमां श्रमकर्शिताम् ७
वैशम्पायन उवाच
राजा तु वचनात्तस्य भृशं दुःखसमन्वितः
भीमश्च सहदेवश्च सहसा समुपाद्रवन् ८
तामवेक्ष्य तु कौन्तेयो विवर्णवदनां कृशाम्
अङ्कमानीय धर्मात्मा पर्यदेवयदातुरः ९
कथं वेश्मसु गुप्तेषु स्वास्तीर्णशयनोचिता
शेते निपतिता भूमौ सुखार्हा वरवर्णिनी १०
सुकुमारौ कथं पादौ मुखं च कमलप्रभम्
मत्कृतेऽद्य वरार्हायाः श्यामतां समुपागतम् ११
किमिदं द्यूतकामेन मया कृतमबुद्धिना
आदाय कृष्णां चरता वने मृगगणायुते १२
सुखं प्राप्स्यति पाञ्चाली पाण्डवान्प्राप्य वै
पतीन्
इति द्रुपदराजेन पित्रा दत्तायतेक्षणा १३
तत्सर्वमनवाप्यैव श्रमशोकाद्धि कर्शिता
शेते निपतिता भूमौ पापस्य मम कर्मभिः १४
तथा लालप्यमाने तु धर्मराजे युधिष्ठिरे
धौम्यप्रभृतयः सर्वे तत्राजग्मुर्द्विजोत्तमाः १५
ते समाश्वासयामासुराशीर्भिश्चाप्यपूजयन्
रक्षोघ्नांश्च तथा मन्त्राञ्जेपुश्चक्रुश्च ते
क्रियाः १६
पठ्यमानेषु मन्त्रेषु शान्त्यर्थं परमर्षिभिः

स्पृश्यमाना करैः शीतैः पाण्डवैश्च मुहुर्मुहुः १७
सेव्यमाना च शीतेन जलमिश्रेण वायुना
पाञ्चाली सुखमासाद्य लेभे चेतः शनैः शनैः १८
परिगृह्य च तां दीनां कृष्णामजिनसंस्तरे
तदा विश्रामयामासुर्लब्धसंज्ञां तपस्विनीम् १९
तस्या यमौ रक्ततलौ पादौ पूजितलक्षणौ
कराभ्यां किणजाताभ्यां शनकैः संववाहतुः २०
पर्याश्वासयदप्येनां धर्मराजो युधिष्ठिरः
उवाच च कुरुश्रेष्ठो भीमसेनमिदं वचः २१
बहवः पर्वता भीम विषमा हिमदुर्गमाः
तेषु कृष्णा महाबाहो कथं नु विचरिष्यति २२
भीमसेन उवाच
त्वां राजन्राजपुत्रीं च यमौ च पुरुषर्षभौ
स्वयं नेष्यामि राजेन्द्र मा विषादे मनः कृथाः २३
अथ वासौ मया जातो विहगो मद्बलोपमः
वहेदनघ सर्वान्नो वचनात्ते घटोत्कचः २४
वैशम्पायन उवाच
अनुज्ञातो धर्मराज्ञा पुत्रं सस्मार राक्षसम्
घटोत्कचश्च धर्मात्मा स्मृतमात्रः पितुस्तदा
कृताञ्जलिरुपातिष्ठदभिवाद्याथ पाण्डवान् २५
ब्राह्मणांश्च महाबाहुः स च तैरभिनन्दितः
उवाच भीमसेनं स पितरं सत्यविक्रमः २६
स्मृतोऽस्मि भवता शीघ्रं शुश्रूषुरहमागतः
आज्ञापय महाबाहो सर्वं कर्तास्म्यसंशयम्
तच्छ्रुत्वा भीमसेनस्तु राक्षसं परिषस्वजे २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४४

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
धर्मज्ञो बलवाञ्शूरः सद्यो राक्षसपुङ्गवः भक्तोऽस्मानौरसः पुत्रो भीम गृह्णातु मातरम् १

तव भीम बलेनाहमतिभीमपराक्रम
अक्षतः सह पाञ्चाल्या गच्छेयं गन्धमादनम् २
वैशम्पायन उवाच
भ्रातुर्वचनमाज्ञाय भीमसेनो घटोत्कचम्
आदिदेश नरव्याघ्रस्तनयं शत्रुकर्शनम् ३
हैडिम्बेय परिश्रान्ता तव मातापराजिता
त्वं च कामगमस्तात बलवान्वह तां खग ४
स्कन्धमारोप्य भद्रं ते मध्येऽस्माकं विहायसा
गच्छ नीचिकया गत्या यथा चैनां न पीडयेः ५
घटोत्कच उवाच
धर्मराजं च धौम्यं च राजपुत्रीं यमौ तथा
एकोऽप्यहमलं वोढुं किमुताद्य सहायवान् ६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा ततः कृष्णामुवाह स घटोत्कचः
पाण्डूनां मध्यगो वीरः पाण्डवानपि चापरे ७
लोमशः सिद्धमार्गेण जगामानुपमद्युतिः
स्वेनैवात्मप्रभावेन द्वितीय इव भास्करः ८
ब्राह्मणांश्चापि तान्सर्वान्समुपादाय राक्षसाः
नियोगाद्राक्षसेन्द्रस्य जग्मुर्भीमपराक्रमाः ९
एवं सुरमणीयानि वनान्युपवनानि च
आलोकयन्तस्ते जग्मुर्विशालां बदरीं प्रति १०
ते त्वाशुगतिभिर्वीरा राक्षसैस्तैर्महाबलैः
उह्यमाना ययुः शीघ्रं महदध्वानमल्पवत् ११
देशान्म्लेच्छगणाकीर्णान्नानारत्नाकरायुतान्
ददृशुर्गिरिपादांश्च नानाधातुसमाचितान् १२
विद्याधरगणाकीर्णान्युतान्वानरकिन्नरैः
तथा किंपुरुषैश्चैव गन्धर्वैश्च समन्ततः १३
नदीजालसमाकीर्णान्नानापक्षिरुताकुलान्
नानाविधैर्मृगैर्जुष्टान्वानरैश्चोपशोभितान् १४
ते व्यतीत्य बहून्देशानुत्तरांश्च कुरूनपि
ददृशुर्विविधाश्चर्यं कैलासं पर्वतोत्तमम् १५
तस्याभ्याशे तु ददृशुर्नरनारायणाश्रमम्

उपेतं पादपैर्दिब्यैःसदापुष्पफलोपगैः १६
ददृशुस्तां च बदरीं वृत्तस्कन्धां मनोरमाम्
स्निग्धामविरलच्छायां श्रिया परमया युताम् १७
पत्रैः स्निग्धैरविरलैरुपेतां मृदुभिः शुभाम्
विशालशाखां विस्तीर्णामतिद्युतिसमन्विताम् १८
फलैरुपचितैर्दिव्यैराचितां स्वादुभिर्भृशम्
मधुस्रवैः सदा दिव्यां महर्षिगणसेविताम्
मदप्रमुदितैर्नित्यं नानाद्विजगणैर्युताम् १९
अदंशमशके देशे बहुमूलफलोदके
नीलशाद्वलसंछन्ने देवगन्धर्वसेविते २०
सुसमीकृतभूभागे स्वभावविहिते शुभे
जातां हिममृदुस्पर्शे देशेऽपहतकण्टके २१
तामुपेत्य महात्मानः सह तैर्ब्राह्मणर्षभैः
अवतेरुस्ततः सर्वे राक्षसस्कन्धतः शनैः २२
ततस्तमाश्रमं पुण्यं नरनारायणाश्रितम्
ददृशुः पाण्डवा राजन्सहिता द्विजपुङ्गवैः २३
तमसा रहितं पुण्यमनामृष्टं रवेः करैः
क्षुत्तृट्शीतोष्णदोषैश्च वर्जितं शोकनाशनम् २४
महर्षिगणसंबाधं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समन्वितम्
दुष्प्रवेशं महाराज नरैर्धर्मबहिष्कृतैः २५
बलिहोमार्चितं दिव्यं सुसंमृष्टानुलेपनम्
दिव्यपुष्पोपहारैश्च सर्वतोऽभिविराजितम् २६
विशालैरग्निशरणैः स्रुग्भाण्डैराचितं शुभैः
महद्भिस्तोयकलशैः कठिनैश्चोपशोभितम्
शरण्यं सर्वभूतानां ब्रह्मघोषनिनादितम् २७
दिव्यमाश्रयणीयं तमाश्रमं श्रमनाशनम्
श्रिया युतमनिर्देश्यं देवचर्योपशोभितम् २८
फलमूलाशनैर्दान्तैश्चीरकृष्णाजिनाम्बरैः
सूर्यवैश्वानरसमैस्तपसा भावितात्मभिः २९
महर्षिभिर्मोक्षपरैर्यतिभिर्नियतेन्द्रियैः
ब्रह्मभूतैर्महाभागैरुपेतं ब्रह्मवादिभिः ३०
सोऽभ्यगच्छन्महातेजास्तानृषीन्नियतः शुचिः

भ्रातृभिः सहितो धीमान्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ३१
दिव्यज्ञानोपपन्नास्ते दृष्ट्वा प्राप्तं
युधिष्ठिरम्
अभ्यगच्छन्त सुप्रीताः सर्व एव महर्षयः
आशीर्वादान्प्रयुञ्जानाः स्वाध्यायनिरता भृशम् ३२
प्रीतास्ते तस्य सत्कारं विधिना पावकोपमाः
उपाजह्रुश्च सलिलं पुष्पमूलफलं शुचिः ३३
स तैः प्रीत्याथ सत्कारमुपनीतं महर्षिभिः
प्रयतः प्रतिगृह्याथ धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ३४
तं शक्रसदनप्रख्यं दिव्यगन्धं मनोरमम्
प्रीतः स्वर्गोपमं पुण्यं पाण्डवः सह कृष्णया ३५
विवेश शोभया युक्तं भ्रातृभिश्च सहानघ
ब्राह्मणैर्वेदवेदाङ्गपारगैश्च सहाच्युतः ३६
तत्रापश्यत्स धर्मात्मा देवदेवर्षिपूजितम्
नरनारायणस्थानं भागीरथ्योपशोभितम् ३७
मधुस्रवफलां दिव्यां महर्षिगणसेविताम्
तामुपेत्य महात्मानस्तेऽवसन्ब्राह्मणैः सह ३८
आलोकयन्तो मैनाकं नानाद्विजगणायुतम्
हिरण्यशिखरं चैव तच्च बिन्दुसरः शिवम् ३९
भागीरथीं सुतीर्थां च शीतामलजलां शिवाम्
मणिप्रवालप्रस्तारां पादपैरुपशोभिताम् ४०
दिव्यपुष्पसमाकीर्णां मनसः प्रीतिवर्धनीम्
वीक्षमाणा महात्मानो विजह्रुस्तत्र पाण्डवाः ४१
तत्र देवान्पितॄंश्चैव तर्पयन्तः पुनः पुनः
ब्राह्मणैः सहिता वीरा न्यवसन्पुरुषर्षभाः ४२
कृष्णायास्तत्र पश्यन्तः क्रीडितान्यमरप्रभाः
विचित्राणि नरव्याघ्रा रेमिरे तत्र पाण्डवाः ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४५

षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच

तत्र ते पुरुषव्याघ्राः परमं शौचमास्थिताः
षड्रात्रमवसन्वीरा धनञ्जयदिदृक्षया
तस्मिन्विहरमाणाश्च रममाणाश्च पाण्डवाः १
मनोज्ञे काननवरे सर्वभूतमनोरमे
पादपैः पुष्पविकचैः फलभारावनामितैः २
शोभितं सर्वतो रम्यैः पुंस्कोकिलकुलाकुलैः
स्निग्धपत्रैरविरलैः शीतच्छायैर्मनोरमैः ३
सरांसि च विचित्राणि प्रसन्नसलिलानि च
कमलैः सौत्पलैस्तत्र भ्राजमानानि सर्वशः
पश्यन्तश्चारुरूपाणि रेमिरे तत्र पाण्डवाः ४
पुण्यगन्धः सुखस्पर्शो ववौ तत्र समीरणः ह्लादयन्पाण्डवान्सर्वान्सकृष्णान्सद्विजर्षभान्
५
ततः पूर्वोत्तरो वायुः पवमानो यदृच्छया
सहस्रपत्रमर्काभं दिव्यं पद्ममुदावहत् ६
तदपश्यत पाञ्चाली दिव्यगन्धं मनोरमम्
अनिलेनाहृतं भूमौ पतितं जलजं शुचि ७
तच्छुभा शुभमासाद्य सौगन्धिकमनुत्तमम्
अतीव मुदिता राजन्भीमसेनमथाब्रवीत् ८
पश्य दिव्यं सुरुचिरं भीम पुष्पमनुत्तमम्
गन्धसंस्थानसम्पन्नं मनसो मम नन्दनम् ९
एतत्तु धर्मराजाय प्रदास्यामि परन्तप
हरेरिदं मे कामाय काम्यके पुनराश्रमे १०
यदि तेऽह प्रिया पार्थ बहूनीमान्युपाहर
तान्यहं नेतुमिच्छामि काम्यकं पुनराश्रमम् ११
एवमुक्त्वा तु पाञ्चाली भीमसेनमनिन्दिता
जगाम धर्मराजाय पुष्पमादाय तत्तदा १२
अभिप्रायं तु विज्ञाय महिष्याः पुरुषर्षभः
प्रियायाः प्रियकामः स भीमो भीमपराक्रमः १३
वातं तमेवाभिमुखो यतस्तत्पुष्पमागतम्
आजिहीर्षुर्जगामाशु स पुष्पाण्यपराण्यपि १४
रुक्मपृष्ठं धनुर्गृह्य शरांश्चाशीविषोपमान्

मृगराडिव संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः १५
द्रौपद्याः प्रियमन्विच्छन्स्वबाहुबलमाश्रितः
व्यपेतभयसम्मोहः शैलमभ्यपतद्बली १६
स तं द्रुमलतागुल्मच्छन्नं नीलशिलातलम्
गिरिं चचारारिहरः किन्नराचरितं शुभम् १७
नानावर्णधरैश्चित्रं धातुद्रुममृगाण्डजैः
सर्वभूषणसम्पूर्णं भूमेर्भुजमिवोच्छ्रितम् १८
सर्वर्तुरमणीयेषु गन्धमादनसानुषु
सक्तचक्षुरभिप्रायं हृदयेनानुचिन्तयन् १९
पुंस्कोकिलनिनादेषु षट्पदाभिरुतेषु च
बद्धश्रोत्रमनश्चक्षुर्जगामामितविक्रमः २०
जिघ्रमाणो महातेजाः सर्वर्तुकुसुमोद्भवम्
गन्धमुद्दाममुद्दामो वने मत्त इव द्विपः २१
ह्रियमाणश्रमः पित्रा सम्प्रहृष्टतनूरुहः
पितुः संस्पर्शशीतेन गन्धमादनवायुना २२
स यक्षगन्धर्वसुरब्रह्मर्षिगणसेवितम्
विलोडयामास तदा पुष्पहेतोररिन्दमः २३
विषमच्छेदरचितैरनुलिप्तमिवाङ्गुलैः
विमलैर्धातुविच्छेदैः काञ्चनाञ्जनराजतैः २४
सपक्षमिव नृत्यन्तं पार्श्वलग्नैः पयोधरैः
मुक्ताहारैरिव चितं च्युतैः प्रस्रवणोदकैः २५
अभिरामनदीकुञ्जनिर्झरोदरकन्दरम्
अप्सरोनूपुररवैः प्रनृत्तबहुबर्हिणम् २६
दिग्वारणविषाणाग्रैर्घृष्टोपलशिलातलम् स्रस्तांशुकमिवाक्षोभ्यैर्निम्नगानिःसृतैर्जलैः
२७
सशष्पकवलैः स्वस्थैरदूरपरिवर्तिभिः
भयस्याज्ञैश्च हरिणैः कौतूहलनिरीक्षितः २८
चालयन्नूरुवेगेन लताजालान्यनेकशः
आक्रीडमानः कौन्तेयः श्रीमान्वायुसुतो ययौ २९
प्रियामनोरथं कर्तुमुद्यतश्चारुलोचनः
प्रांशुः कनकतालाभः सिंहसंहननो युवा ३०

मत्तवारणविक्रान्तो मत्तवारणवेगवान्
मत्तवारणताम्राक्षो मत्तवारणवारणः ३१
प्रियपार्श्वोपविष्टाभिर्व्यावृत्ताभिर्विचेष्टितैः
यक्षगन्धर्वयोषाभिरदृश्याभिर्निरीक्षितः ३२
नवावतारं रूपस्य विक्रीणन्निव पाण्डवः
चचार रमणीयेषु गन्धमादनसानुषु ३३
संस्मरन्विविधान्क्लेशान्दुर्योधनकृतान्बहून्
द्रौपद्या वनवासिन्याः प्रियं कर्तुं समुद्यतः ३४
सोऽचिन्तयद्गते स्वर्गमर्जुने मयि चागते
पुष्पहेतोः कथं न्वार्यः करिष्यति युधिष्ठिरः ३५
स्नेहान्नरवरो नूनमविश्वासाद्वनस्य च
नकुलं सहदेवं च न मोक्ष्यति युधिष्ठिरः ३६
कथं नु कुसुमावाप्तिः स्याच्छीघ्रमिति चिन्तयन्
प्रतस्थे नरशार्दूलः पक्षिराडिव वेगितः ३७
कम्पयन्मेदिनीं पद्भ्यां निर्घात इव पर्वसु
त्रासयन्गजयूथानि वातरंहा वृकोदरः ३८
सिंहव्याघ्रगणांश्चैव मर्दमानो महाबलः
उन्मूलयन्महावृक्षान्पोथयंश्चोरसा बली ३९
लतावल्लीश्च वेगेन विकर्षन्पाण्डुनन्दनः
उपर्युपरि शैलाग्रमारुरुक्षुरिव द्विपः
विनर्दमानोऽतिभृशं सविद्युदिव तोयदः ४०
तस्य शब्देन घोरेण धनुर्घोषेण चाभिभो
त्रस्तानि मृगयूथानि समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः ४१
अथापश्यन्महाबाहुर्गन्धमादनसानुषु
सुरम्यं कदलीषण्डं बहुयोजनविस्तृतम् ४२
तमभ्यगच्छद्वेगेन क्षोभयिष्यन्महाबलः
महागज इवास्रावी प्रभञ्जन्विविधान्द्रुमान् ४३
उत्पाट्य कदलीस्कन्धान्बहुतालसमुच्छ्रयान्
चिक्षेप तरसा भीमः समन्ताद्बलिनां वरः ४४
ततः सत्त्वान्युपाक्रामन्बहूनि च महान्ति च
रुरुवारणसंघाश्च महिषाश्च जलाश्रयाः ४५

सिंहव्याघ्राश्च संक्रुद्धा भीमसेनमभिद्रवन्
व्यादितास्या महारौद्रा विनदन्तोऽतिभीषणाः ४६
ततो वायुसुतः क्रोधात्स्वबाहुबलमाश्रितः
गजेनाघ्नन्गजं भीमः सिंहं सिंहेन चाभिभूः
तलप्रहारैरन्यांश्च व्यहनत्पाण्डवो बली ४७
ते हन्यमाना भीमेन सिंहव्याघ्रतरक्षवः
भयाद्विससृपुः सर्वे शकृन्मूत्रं च सुस्रुवुः ४८
प्रविवेश ततः क्षिप्रं तानपास्य महाबलः
वनं पाण्डुसुतः श्रीमाञ्शब्देनापूरयन्दिशः ४९
तेन शब्देन चोग्रेण भीमसेनरवेण च
वनान्तरगताः सर्वे वित्रेसुर्मृगपक्षिणः ५०
तं शब्दं सहसा श्रुत्वा मृगपक्षिसमीरितम्
जलार्द्रपक्षा विहगाः समुत्पेतुः सहस्रशः ५१
तानौदकान्पक्षिगणान्निरीक्ष्य भरतर्षभः
तानेवानुसरन् रम्यं ददर्श सुमहत्सरः ५२
काञ्चनैः कदलीषण्डैर्मन्दमारुतकम्पितैः
वीज्यमानमिवाक्षोभ्यं तीरान्तरविसर्पिभिः ५३
तत्सरोऽथावतीर्याशु प्रभूतकमलोत्पलम्
महागज इवोद्दामश्चिक्रीड बलवद्बली
विक्रीड्य तस्मिन्सुचिरमुत्ततारामितद्युतिः ५४
ततोऽवगाह्य वेगेन तद्वनं बहुपादपम्
दध्मौ च शङ्खं स्वनवत्सर्वप्राणेन पाण्डवः ५५
तस्य शङ्खस्य शब्देन भीमसेनरवेण च
बाहुशब्देन चोग्रेण नर्दन्तीव गिरेर्गुहाः ५६
तं वज्रनिष्पेषसममास्फोटितरवं भृशम्
श्रुत्वा शैलगुहासुप्तैः सिंहैर्मुक्तो महास्वनः
५७
सिंहनादभयत्रस्तैः कुंजरैरपि भारत
मुक्तो विरावः सुमहान्पर्वतो येन पूरितः ५८
तं तु नादं ततः श्रुत्वा सुप्तो वानरपुङ्गवः
प्राजृम्भत महाकायो हनुमान्नाम वानरः ५९
कदलीषण्डमध्यस्थो निद्रावशगतस्तदा

जृम्भमाणः सुविपुलं शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम्
आस्फोटयत लाङ्गूलमिन्द्राशनिसमस्वनम् ६०
तस्य लाङ्गूलनिनदं पर्वतः स गुहामुखैः
उद्गारमिव गौर्नर्दमुत्ससर्ज समन्ततः ६१
स लाङ्गूलरवस्तस्य मत्त वारणनिस्वनम्
अन्तर्धाय विचित्रेषु चचार गिरिसानुषु ६२
स भीमसेनस्तं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनूरुहः
शब्दप्रभवमन्विच्छंश्चचार कदलीवनम् ६३
कदलीवनमध्यस्थमथ पीने शिलातले
स ददर्श महाबाहुर्वानराधिपतिं स्थितम् ६४
विद्युत्संघातदुष्प्रेक्ष्यं
विद्युत्संघातपिंगलम्
विद्युत्संघातसदृशं विद्युत्संघातचञ्चलम् ६५
बाहुस्वस्तिकविन्यस्तपीनह्रस्वशिरोधरम्
स्कन्धभूयिष्ठकायत्वात्तनुमध्यकटीतटम् ६६
किञ्चिच्चाभुग्नशीर्षेण दीर्घरोमाञ्चितेन च
लाङ्गूलेनोर्ध्वगतिना ध्वजेनेव विराजितम् ६७
रक्तोष्ठं ताम्रजिह्वास्यं रक्तकर्णं चलद्भ्रुवम्
वदनं वृत्तदंष्ट्राग्रं रश्मिवन्तमिवोडुपम् ६८
वदनाभ्यन्तरगतैः शुक्लभासैरलंकृतम्
केसरोत्करसंमिश्रमशोकानामिवोत्करम् ६९
हिरण्मयीनां मध्यस्थं कदलीनां महाद्युतिम्
दीप्यमानं स्ववपुषा अर्चिष्मन्तमिवानलम् ७०
निरीक्षन्तमवित्रस्तं लोचनैर्मधुपिङ्गलैः
तं वानरवरं वीरमतिकायं महाबलम् ७१
अथोपसृत्य तरसा भीमो भीमपराक्रमः
सिंहनादं समकरोद्बोधयिष्यन्कपिं तदा ७२
तेन शब्देन भीमस्य वित्रेसुर्मृगपक्षिणः
हनूमांश्च महासत्व ईषदुन्मील्य लोचने
अवैक्षदथ सावज्ञं लोचनैर्मधुपिङ्गलैः ७३
स्मितेनाभाष्य कौन्तेयं वानरो नरमब्रवीत्
किमर्थं सरुजस्तेऽह सुखसुप्तः प्रबोधितः ७४

ननु नाम त्वया कार्या दया भूतेषु जानता
वयं धर्मं न जानीमस्तिर्यग्योनिं समाश्रिताः ७५
मनुष्या बुद्धिसम्पन्ना दयां कुर्वन्ति जन्तुषु
क्रूरेषु कर्मसु कथं देहवाक्चित्तदूषिषु
धर्मघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ७६
न त्वं धर्मं विजानासि वृद्धा नोपासितास्त्वया
अल्पबुद्धितया वन्यानुत्सादयसि यन्मृगान् ७७
ब्रूहि कस्त्वं किमर्थं वा वनं त्वमिदमागतः
वर्जितं मानुषैर्भावैस्तथैव पुरुषैरपि ७८
अतः परमगम्योऽय पर्वतः सुदुरारुहः
विना सिद्धगतिं वीर गतिरत्र न विद्यते ७९
कारुण्यात्सौहृदाच्चैव वारये त्वां महाबल
नातः परं त्वया शक्यं गन्तुमाश्वसिहि प्रभो ८०
इमान्यमृतकल्पानि मूलानि च फलानि च
भक्षयित्वा निवर्तस्व ग्राह्यं यदि वचो मम ८१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४६

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य वानरेन्द्रस्य धीमतः
भीमसेनस्तदा वीरः प्रोवाचामित्रकर्शनः १
को भवान्किंनिमित्तं वा वानरं वपुराश्रितः
ब्राह्मणानन्तरो वर्णः क्षत्रियस्त्वानुपृच्छति २
कौरवः सोमवंशीयः कुन्त्या गर्भेण धारितः
पाण्डवो वायुतनयो भीमसेन इति श्रुतः ३
स वाक्यं भीमसेनस्य स्मितेन प्रतिगृह्य तत्
हनूमान्वायुतनयो वायुपुत्रमभाषत ४
वानरोऽह न ते मार्गं प्रदास्यामि यथेप्सितम्
साधु गच्छ निवर्तस्व मा त्वं प्राप्स्यसि वैशसम् ५
भीम उवाच
वैशसं वास्तु यद्वान्यन्न त्वा पृच्छामि वानर

प्रयच्छोत्तिष्ठ मार्गं मे मा त्वं प्राप्स्यसि वैशसम् ६
हनूमानुवाच
नास्ति शक्तिर्ममोत्थातुं व्याधिना क्लेशितो
ह्यहम्
यद्यवश्यं प्रयातव्यं लङ्घयित्वा प्रयाहि माम् ७
भीम उवाच
निर्गुणः परमात्मेति देहं ते व्याप्त तिष्ठति
तमहं ज्ञानविज्ञेयं नावमन्ये न लङ्घये ८
यद्यागमैर्न विन्देयं तमहं भूतभावनम्
क्रमेयं त्वां गिरिं चेमं हनूमानिव सागरम् ९
हनूमानुवाच
क एष हनूमान्नाम सागरो येन लङ्घितः
पृच्छामि त्वां कुरुश्रेष्ठ कथ्यतां यदि शक्यते १०
भीमउवाच
भ्राता मम गुणश्लाघ्यो बुद्धिसत्त्वबलान्वितः
रामायणेऽतिविख्यातः शूरो वानरपुङ्गवः ११
रामपत्नीकृते येन शतयोजनमायतः
सागरः प्लवगेन्द्रेण क्रमेणैकेन लङ्घितः १२
स मे भ्राता महावीर्यस्तुल्योऽह तस्य तेजसा
बले पराक्रमे युद्धे शक्तोऽह तव निग्रहे १३
उत्तिष्ठ देहि मे मार्गं पश्य वा मेऽद्य पौरुषम्
मच्छासनमकुर्वाणं मा त्वा नेष्ये यमक्षयम् १४
वैशम्पायन उवाच
विज्ञाय तं बलोन्मत्तं बाहुवीर्येण गर्वितम्
हृदयेनावहस्यैनं हनूमान्वाक्यमब्रवीत् १५
प्रसीद नास्ति मे शक्तिरुत्थातुं जरयानघ
ममानुकम्पया त्वेतत्पुच्छमुत्सार्य गम्यताम् १६
सावज्ञमथ वामेन स्मयञ्जग्राह पाणिना
न चाशकच्चालयितुं भीमः पुच्छं महाकपेः १७
उच्चिक्षेप पुनर्दोर्भ्यामिन्द्रा युधमिवोच्छ्रितम्

नोद्धर्तुमशकद्भीमो दोर्भ्यामपि महाबलः १८
उत्क्षिप्तभ्रूर्विवृत्ताक्षः संहतभ्रुकुटीमुखः
स्विन्नगात्रोऽभवद्भीमो न चोद्धर्तुं शशाक ह १९
यत्नवानपि तु श्रीमाँ ल्लाङ्गूलोद्धरणोद्धुतः
कपेः पार्श्वगतो भीमस्तस्थौ व्रीडादधोमुखः २०
प्रणिपत्य च कौन्तेयः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत्
प्रसीद कपिशार्दूल दुरुक्तं क्षम्यतां मम २१
सिद्धो वा यदि वा देवो गंधर्वो वाथ गुह्यकः
पृष्टः सन्कामया ब्रूहि कस्त्वं वानररूपधृक् २२
हनूमानुवाच
यत्ते मम परिज्ञाने कौतूहलमरिन्दम
तत्सर्वमखिलेन त्वं शृणु पाण्डवनन्दन २३
अहं केसरिणः क्षेत्रे वायुना जगदायुषा
जातः कमलपत्राक्ष हनूमान्नाम वानरः २४
सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम्
सर्ववानरराजानौ सर्ववानरयूथपाः २५
उपतस्थुर्महावीर्या मम चामित्रकर्शन
सुग्रीवेणाभवत्प्रीतिरनिलस्याग्निना यथा २६
निकृतः स ततो भ्रात्रा कस्मिंश्चित्कारणान्तरे
ऋष्यमूके मया सार्धं सुग्रीवो न्यवसच्चिरम् २७
अथ दाशरथिर्वीरो रामो नाम महाबलः
विष्णुर्मानुषरूपेण चचार वसुधामिमाम् २८
स पितुः प्रियमन्विच्छन्सहभार्यः सहानुजः
सधनुर्धन्विनां श्रेष्ठो दण्डकारण्यमाश्रितः २९
तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात्
वञ्चयित्वा महाबुद्धिं मृगरूपेण राघवम् ३०
हृतदारः सह भ्रात्रा पत्नीं मार्गन्स राघवः
दृष्टवाञ्शैलशिखरे सुग्रीवं वानरर्षभम् ३१
तेन तस्याभवत्सख्यं राघवस्य महात्मनः
स हत्वा बालिनं राज्ये सुग्रीवं प्रत्यपादयत्
स हरीन्प्रेषयामास सीतायाः परिमार्गणे ३२
ततो वानरकोटीभिर्यां वयं प्रस्थिता दिशम्

तत्र प्रवृत्तिः सीताया गृध्रेण प्रतिपादिता ३३
ततोऽह कार्यसिर्द्ध्य्थं रामस्याक्लिष्टकर्मणः
शतयोजनविस्तीर्णमर्णवं सहसाप्लुतः ३४
दृष्टा सा च मया देवी रावणस्य निवेशने
प्रत्यागतश्चापि पुनर्नाम तत्र प्रकाश्य वै ३५
ततो रामेण वीरेण हत्वा तान्सर्वराक्षसान्
पुनः प्रत्याहृता भार्या नष्टा वेद श्रुतिर्यथा ३६
ततः प्रतिष्ठितेरामे वरोऽय याचितो मया
यावद्रामकथा वीर भवेल्लोकेषु शत्रुहन्
तावज्जीवेयमित्येवं तथास्त्विति च सोऽब्रवीत् ३७
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च
राज्यं कारितवान्रामस्ततस्तु त्रिदिवं गतः ३८
तदिहाप्सरसस्तात गन्धर्वाश्च सदानघ
तस्य वीरस्य चरितं गायन्तो रमयन्ति माम् ३९
अयं च मार्गो मर्त्यानामगम्यः कुरुनन्दन
ततोऽह रुद्धवान्मार्गं तवेमं देवसेवितम्
धर्षयेद्वा शपेद्वापि मा कश्चिदिति भारत ४०
दिव्यो देवपथो ह्येष नात्र गच्छन्ति मानुषाः
यदर्थमागतश्चासि तत्सरोऽभ्यर्ण एव हि ४१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४७

अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तो महाबाहुर्भीमसेनः प्रतापवान्
प्रणिपत्य ततः प्रीत्या भ्रातरं हृष्टमानसः
उवाच श्लक्ष्णया वाचा हनूमन्तं कपीश्वरम् १
मया धन्यतरो नास्ति यदार्यं दृष्टवानहम्
अनुग्रहो मे सुमहांस्तृप्तिश्च तव दर्शनात् २
एवं तु कृतमिच्छामि त्वयार्याद्य प्रियं मम
यत्ते तदासीत्प्लवतः सागरं मकरालयम्
रूपमप्रतिमं वीर तदिच्छामि निरीक्षितुम् ३

एवं तुष्टो भविष्यामि श्रद्धास्यामि च ते वचः
एवमुक्तः स तेजस्वी प्रहस्य हरिरब्रवीत् ४
न तच्छक्यं त्वया द्रष्टुं रूपं नान्येन केनचित्
कालावस्था तदा ह्यन्या वर्तते सा न सांप्रतम् ५
अन्यः कृतयुगे कालस्त्रेतायां द्वापरेऽपरः
अयं प्रध्वंसनः कालो नाद्य तद्रूपमस्ति मे ६
भूमिर्नद्यो नगाः शैलाः सिद्धा देवा महर्षयः
कालं समनुवर्तन्ते यथा भावा युगे युगे
बलवर्ष्मप्रभावा हि प्रहीयन्त्युद्भवन्ति च ७
तदलं तव तद्रूपं द्रष्टुं कुरुकुलोद्वह
युगं समनुवर्तामि कालो हि दुरतिक्रमः ८
भीम उवाच
युगसंख्यां समाचक्ष्व आचारं च युगे युगे
धर्मकामार्थभावांश्च वर्ष्म वीर्यं भवाभवौ ९
हनूमानुवाच
कृतं नाम युगं तात यत्र धर्मः सनातनः
कृतमेव न कर्तव्यं तस्मिन्काले युगोत्तमे १०
न तत्र धर्माः सीदन्ति न क्षीयन्ते च वै प्रजाः
ततः कृतयुगं नाम कालेन गुणतां गतम् ११
देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगाः
नासन्कृतयुगे तात तदा न क्रयविक्रयाः १२
न सामयजुऋग्वर्णाः क्रिया नासीच्च मानवी
अभिध्याय फलं तत्र धर्मः संन्यास एव च १३
न तस्मिन्युगसंसर्गे व्याधयो नेन्द्रियक्षयः
नासूया नापि रुदितं न दर्पो नापि पैशुनम् १४
न विग्रहः कुतस्तन्द्री न द्वेषो नापि वैकृतम्
न भयं न च सन्तापो न चेर्ष्या न च मत्सरः १५
ततः परमकं ब्रह्म या गतिर्योगिनां परा
आत्मा च सर्वभूतानां शुक्लो नारायणस्तदा १६
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च
कृतलक्षणाः
कृते युगे समभवन्स्वकर्मनिरताः प्रजाः १७

समाश्रमं समाचारं समज्ञानमतीबलम्
तदा हि समकर्माणो वर्णा धर्मानवाप्नुवन् १८
एकवेदसमायुक्ता एकमन्त्रविधिक्रियाः
पृथग्धर्मास्त्वेकवेदा धर्ममेकमनुव्रताः १९
चतुराश्रम्ययुक्तेन कर्मणा कालयोगिना
अकामफलसंयोगात्प्राप्नुवन्ति परां गतिम् २०
आत्मयोगसमायुक्तौ धर्मोऽय कृतलक्षणः
कृते युगे चतुष्पादश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतः २१
एतत्कृतयुगं नाम त्रैगुण्यपरिवर्जितम्
त्रेतामपि निबोध त्वं यस्मिन्सत्रं प्रवर्तते २२
पादेन ह्रसते धर्मो रक्ततां याति चाच्युतः
सत्यप्रवृत्ताश्च नराः क्रियाधर्मपरायणाः २३
ततो यज्ञाः प्रवर्तन्ते धर्माश्च विविधाः क्रियाः
त्रेतायां भावसङ्कल्पाः क्रियादानफलोदयाः २४
प्रचलन्ति न वै धर्मात्तपोदानपरायणाः
स्वधर्मस्थाः क्रियावन्तो जनास्त्रेतायुगेऽभवन् २५
द्बापरेऽपि युगे धर्मो द्विभागोनः प्रवर्तते
विष्णुर्वै पीततां याति चतुर्धा वेद एव च २६
ततोऽन्ये च चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च तथापरे
द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्च तथापरे २७
एवं शास्त्रेषु भिन्नेषु बहुधा नीयते क्रिया
तपोदानप्रवृत्ता च राजसी भवति प्रजा २८
एकवेदस्य चाज्ञानाद्वेदास्ते बहवः कृताः
सत्यस्य चेह बिभ्रंशात्सत्ये कश्चिदवस्थितः २९
सत्यात्प्रच्यवमानानां व्याधयो बहवोऽभवन्
कामाश्चोपद्रवाश्चैव तदा दैवतकारिताः ३०
यैरर्द्यमानाः सुभृशं तपस्तप्यन्ति मानवाः
कामकामाः स्वर्गकामा यज्ञांस्तन्वन्ति चापरे ३१
एवं द्वापरमासाद्य प्रजाः क्षीयन्त्यधर्मतः
पादेनैकेन कौन्तेय धर्मः कलियुगे स्थितः ३२
तामसं युगमासाद्य कृष्णो भवति केशवः
वेदाचाराः प्रशाम्यन्ति धर्मयज्ञक्रियास्तथा ३३

ईतयो व्याधयस्तन्द्री दोषाः क्रोधादयस्तथा
उपद्रवाश्च वर्तन्ते आधयो व्याधयस्तथा ३४
युगेष्वावर्तमानेषु धर्मो व्यावर्तते पुनः
धर्मे व्यावर्तमाने तु लोको व्यावर्तते पुनः ३५
लोके क्षीणे क्षयं यान्ति भावा लोकप्रवर्तकाः
युगक्षयकृता धर्माः प्रार्थनानि विकुर्वते ३६
एतत्कलियुगं नाम अचिराद्यत्प्रवर्तते
युगानुवर्तनं त्वेतत्कुर्वन्ति चिरजीविनः ३७
यच्च ते मत्परिज्ञाने कौतूहलमरिन्दम
अनर्थकेषु को भावः पुरुषस्य विजानतः ३८
एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि
युगसंख्यां महाबाहो स्वस्ति प्राप्नुहि गम्यताम् ३९
इति श्रीमहाभारते आरण्यक पर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४८

एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
भीम उवाच
पूर्वरूपमदृष्ट्वा ते न यास्यामि कथञ्चन
यदि तेऽहमनुग्राह्यो दर्शयात्मानमात्मना १
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु भीमेन स्मितं कृत्वा प्लवङ्गमः
तद्रूपं दर्शयामास यद्वै सागरलङ्घने २
भ्रातुः प्रियमभीप्सन्वै चकार सुमहद्वपुः
देहस्तस्य ततोऽतीव वर्धत्यायामविस्तरैः ३
तद्रूपं कदलीषण्डं छादयन्नमितद्युतिः
गिरेश्चोच्छ्रयमागम्य तस्थौ तत्र स वानरः ४
समुच्छ्रितमहाकायो द्वितीय इव पर्वतः
ताम्रेक्षणस्तीक्ष्णदंष्ट्रो भृकुटीकृतलोचनः
दीर्घलाङ्गूलमाविध्य दिशो व्याप्य स्थितः कपिः ५
तद्रूपं महदालक्ष्य भ्रातुः कौरवनन्दनः
विसिस्मिये तदा भीमो जहृषे च पुनः पुनः ६
तमर्कमिव तेजोभिः सौवर्णमिव पर्वतम्

प्रदीप्तमिव चाकाशं दृष्ट्वा भीमो न्यमीलयत् ७
आबभाषे च हनुमान्भीमसेनं स्मयन्निव
एतावदिह शक्तस्त्वं द्रष्टुं रूपं ममानघ ८
वर्धेऽह चाप्यतो भूयो यावन्मे मनसेप्सितम्
भीम शत्रुषु चात्यर्थं वर्धते मूर्तिरोजसा ९
तदद्भुतं महारौद्रं विन्ध्यमन्दरसन्निभम्
दृष्ट्वा हनूमतो वर्ष्म सम्भ्रान्तः पवनात्मजः १०
प्रत्युवाच ततो भीमः सम्प्रहृष्टतनूरुहः
कृताञ्जलिरदीनात्मा हनुमन्तमवस्थितम् ११
दृष्टं प्रमाणं विपुलं शरीरस्यास्य ते विभो
संहरस्व महावीर्य स्वयमात्मानमात्मना १२
न हि शक्नोमि त्वां द्रष्टुं दिवाकरमिवोदितम्
अप्रमेयमनाधृष्यं मैनाकमिव पर्वतम् १३
विस्मयश्चैव मे वीर सुमहान्मनसोऽद्य वै
यद्रामस्त्वयि पार्श्वस्थे स्वयं रावणमभ्यगात् १४
त्वमेव शक्तस्तां लङ्कां सयोधां सहवाहनाम्
स्वबाहुबलमाश्रित्य विनाशयितुमोजसा १५
न हि ते किञ्चिदप्राप्यं मारुतात्मज विद्यते
तव नैकस्य पर्याप्तो रावणः सगणो युधि १६
एवमुक्तस्तु भीमेन हनूमान्प्लवगर्षभः
प्रत्युवाच ततो वाक्यं स्निग्धगम्भीरया गिरा १७
एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत
भीमसेन न पर्याप्तो ममासौ राक्षसाधमः १८
मया तु तस्मिन्निहते रावणे लोककण्टके
कीर्तिर्नश्येद्राघवस्य तत एतदुपेक्षितम् १९
तेन वीरेण हत्वा तु सगणं राक्षसाधिपम्
आनीता स्वपुरं सीता लोके कीर्तिश्च स्थापिता २०
तद्गच्छ विपुलप्रज्ञ भ्रातुः प्रियहिते रतः
अरिष्टं क्षेममध्वानं वायुना परिरक्षितः २१
एष पन्थाः कुरुश्रेष्ठ सौगन्धिकवनाय ते
द्रक्ष्यसे धनदोद्यानं रक्षितं यक्षराक्षसैः २२
न च ते तरसा कार्यः कुसुमावचयः स्वयम्

दैवतानि हि मान्यानि पुरुषेण विशेषतः २३
बलिहोमनमस्कारैर्मन्त्रैश्च भरतर्षभ
दैवतानि प्रसादं हि भक्त्या कुर्वन्ति भारत २४
मा तात साहसं कार्षीः स्वधर्ममनुपालय
स्वधर्मस्थः परं धर्मं बुध्यस्वागमयस्व च २५
न हि धर्ममविज्ञाय वृद्धाननुपसेव्य च
धर्मो वै वेदितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि २६
अधर्मो यत्र धर्माख्यो धर्मश्चाधर्मसंज्ञितः
विज्ञातव्यो विभागेन यत्र मुह्यन्त्यबुद्धयः २७
आचारसम्भवो धर्मो धर्माद्वेदाः समुत्थिताः
वेदैर्यज्ञाः समुत्पन्ना यज्ञैर्देवाः
प्रतिष्ठिताः २८
वेदाचारविधानोक्तैर्यज्ञैर्धार्यन्ति देवताः
बृहस्पत्युशनोक्तैश्च नयैर्धार्यन्ति मानवाः २९
पण्याकरवणिज्याभिः कृष्याथो योनिपोषणैः
वार्तया धार्यते सर्वं धर्मैरेतैर्द्विजातिभिः ३०
त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्तिस्रो विद्या विजानताम्
ताभिः सम्यक्प्रयुक्ताभिर्लोकयात्रा विधीयते ३१
सा चेद्धर्मक्रिया न स्यात्त्रयीधर्ममृते भुवि
दण्डनीतिमृते चापि निर्मर्यादमिदं भवेत् ३२
वार्ताधर्मे ह्यवर्तन्त्यो विनश्येयुरिमाः प्रजाः
सुप्रवृत्तैस्त्रिभिर्ह्येतैर्धर्मैः सूयन्ति वै
प्रजाः ३३
द्विजानाममृतं धर्मो ह्येकश्चैवैकवर्णिकः
यज्ञाध्ययनदानानि त्रयः साधारणाः स्मृताः ३४
याजनाध्यापने चोभे ब्राह्मणानां प्रतिग्रहः
पालनं क्षत्रियाणां वै वैश्यधर्मश्च पोषणम् ३५
शुश्रूषा च द्विजातीनां शूद्राणां धर्म उच्यते
भैक्ष्यहोमव्रतैर्हीनास्तथैव गुरुवासिनाम् ३६
क्षत्रधर्मोऽत्र कौन्तेय तव धर्माभिरक्षणम्
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व विनीतो नियतेन्द्रियः ३७
वृद्धैः संमन्त्र्य सद्भिश्च बुद्धिमद्भिः

श्रुतान्वितैः
सुस्थितः शास्ति दण्डेन व्यसनी परिभूयते ३८
निग्रहानुग्रहैः सम्यग्यदा राजा प्रवर्तते
तदा भवति लोकस्य मर्यादा सुव्यवस्थिता ३९
तस्माद्देशे च दुर्गे च शत्रुमित्रबलेषु च नित्यं चारेण बोद्धव्यं स्थानं वृद्धिः क्षयस्तथा
४०
राज्ञामुपायाश्चत्वारो बुद्धिमन्त्रः पराक्रमः
निग्रहानुग्रहौ चैव दाक्ष्यं तत्कार्यसाधनम् ४१
साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनोपेक्षणेन च
साधनीयानि कार्याणि समासव्यासयोगतः ४२
मन्त्रमूला नयाः सर्वे चाराश्च भरतर्षभ सुमन्त्रितैर्नयैः सिद्धिस्तद्विदैः सह मन्त्रयेत्
४३
स्त्रिया मूढेन लुब्धेन बालेन लघुना तथा
न मन्त्रयेत गुह्यानि येषु चोन्मादलक्षणम् ४४
मन्त्रयेत्सह विद्वद्भिःशक्तैः कर्माणि कारयेत्
स्निग्धैश्च नीतिविन्यासान्मूर्खान्सर्वत्र
वर्जयेत् ४५
धार्मिकान्धर्मकार्येषु अर्थकार्येषु पण्डितान्
स्त्रीषु क्लीबान्नियुञ्जीत क्रूरान्क्रूरेषु
कर्मसु ४६
स्वेभ्यश्चैव परेभ्यश्च कार्याकार्यसमुद्भवा
बुद्धिः कर्मसु विज्ञेया रिपूणां च बलाबलम् ४७
बुद्ध्या सुप्रतिपन्नेषु कुर्यात्साधुपरिग्रहम्
निग्रहं चाप्यशिष्टेषु निर्मर्यादेषु कारयेत् ४८
निग्रहे प्रग्रहे सम्यग्यदा राजा प्रवर्तते
तदा भवति लोकस्य मर्यादा सुव्यवस्थिता ४९
एष ते विहितः पार्थ घोरो धर्मो दुरन्वयः
तं स्वधर्मविभागेन विनयस्थोऽनुपालय ५०
तपोधर्मदमेज्याभिर्विप्रा यान्ति यथा दिवम् दानातिथ्यक्रियाधर्मैर्यान्ति वैश्याश्च सद्गतिम्

५१
क्षत्रं याति तथा स्वर्गं भुवि निग्रहपालनैः सम्यक्प्रणीय दण्डं हि कामद्वेषविवर्जिताः अलुब्धा विगतक्रोधाः सतां यान्ति सलोकताम् ५२ इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १४९

पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः संहृत्य विपुलं तद्वपुः कामवर्धितम्
भीमसेनं पुनर्दोर्भ्यां पर्यष्वजत वानरः १
परिष्वक्तस्य तस्याशु भ्रात्रा भीमस्य भारत
श्रमो नाशमुपागच्छत्सर्वं चासीत्प्रदक्षिणम् २
ततः पुनरथोवाच पर्यश्रुनयनो हरिः
भीममाभाष्य सौहार्दाद्बाष्पगद्गदया गिरा ३
गच्छ वीर स्वमावासं स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे
इहस्थश्च कुरुश्रेष्ठ न निवेद्योऽस्मि कस्यचित् ४
धनदस्यालयाच्चापि विसृष्टानां महाबल
देशकाल इहायातुं देवगर्न्धवयोषिताम् ५
ममापि सफलं चक्षुः स्मारितश्चास्मि राघवम्
मानुषं गात्रसंस्पर्शं गत्वा भीम त्वया सह ६
तदस्मद्दर्शनं वीर कौन्तेयामोघमस्तु ते
भ्रातृत्वं त्वं पुरस्कृत्य वरं वरय भारत ७
यदि तावन्मया क्षुद्रा गत्वा वारणसाह्वयम्
धार्तराष्ट्रा निहन्तव्या यावदेतत्करोम्यहम् ८
शिलया नगरं वा तन्मर्दितव्यं मया यदि
यावदद्य करोम्येतत्कामं तव महाबल ९
भीमसेनस्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा तस्य महात्मनः
प्रत्युवाच हनूमन्तं प्रहृष्टेनान्तरात्मना १०
कृतमेव त्वया सर्वं मम वानरपुङ्गव
स्वस्ति तेऽस्तु महाबाहो क्षामये त्वां प्रसीद मे ११
सनाथाः पाण्डवाः सर्वे त्वया नाथेन वीर्यवान्

तवैव तेजसा सर्वान्विजेष्यामो वयं रिपून् १२
एवमुक्तस्तु हनूमान्भीमसेनमभाषत
भ्रातृत्वात्सौहृदाच्चापि करिष्यामि तव प्रियम् १३
चमूं विगाह्य शत्रूणां शरशक्तिसमाकुलाम्
यदा सिंहरवं वीर करिष्यसि महाबल
तदाहं बृंहयिष्यामि स्वरवेण रवं तव १४
विजयस्य ध्वजस्थश्च नादान्मोक्ष्यामि दारुणान्
शत्रूणां ये प्राणहरानित्युक्त्वान्तरधीयत १५
गते तस्मिन्हरिवरे भीमोऽपि बलिनां वरः
तेन मार्गेण विपुलं व्यचरद्गन्धमादनम् १६
अनुस्मरन्वपुस्तस्य श्रियं चाप्रतिमां भुवि
माहात्म्यमनुभावं च स्मरन्दाशरथेर्ययौ १७
स तानि रमणीयानि वनान्युपवनानि च
विलोडयामास तदा सौगन्धिकवनेप्सया १८
फुल्लपद्मविचित्राणि पुष्पितानि वनानि च
मत्तवारणयूथानि पङ्कक्लिन्नानि भारत
वर्षतामिव मेघानां वृन्दानि ददृशे तदा १९
हरिणैश्चञ्चलापाङ्गैर्हरिणीसहितैर्वने
सशष्पकवलैः श्रीमान्पथि दृष्ट्वा द्रुतं ययौ २०
महिषैश्च वराहैश्च शार्दूलैश्च निषेवितम्
व्यपेतभीर्गिरिं शौर्याद्भीमसेनो व्यगाहत २१
कुसुमानतशाखैश्च ताम्रपल्लवकोमलैः
याच्यमान इवारण्ये द्रुमैर्मारुतकम्पितैः २२
कृतपद्म्नाञ्जलिपुटा मत्तषट्पदसेविताः
प्रियतीर्थवना मार्गे पद्मिनीः समतिक्रमन् २३
सज्जमानमनोदृष्टिः फुल्लेषु गिरिसानुषु
द्रौपदीवाक्यपाथेयो भीमः शीघ्रतरं ययौ २४
परिवृत्तेऽहनि ततः प्रकीर्णहरिणे वने
काञ्चनैर्विमलैः पद्मैर्ददर्श विपुलां नदीम् २५
मत्तकारण्डवयुतां चक्रवाकोपशोभिताम्
रचितामिव तस्याद्रेर्मालां विमलपङ्कजाम् २६
तस्यां नद्यां महासत्त्वः सौगन्धिकवनं महत्

अपश्यत्प्रीतिजननं बालार्कसदृशद्युति २७
तद्दृष्ट्वा लब्धकामः सः मनसा पाण्डुनन्दनः
वनवासपरिक्लिष्टां जगाम मनसा प्रियाम् २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५०

एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स गत्वा नलिनीं रम्यां राक्षसैरभिरक्षिताम्
कैलासशिखरे रम्ये ददर्श शुभकानने १
कुबेरभवनाभ्याशे जातां पर्वतनिर्झरे
सुरम्यां विपुलच्छायां नानाद्रुमलतावृताम् २
हरिताम्बुज सञ्छन्नां दिव्यां कनकपुष्कराम्
पवित्रभूतां लोकस्य शुभामद्भुतदर्शनाम् ३
तत्रामृतरसं शीतं लघु कुन्तीसुतः शुभम्
ददर्श विमलं तोयं शिवं बहु च पाण्डवः ४
तां तु पुष्करिणीं रम्यां पद्मसौगन्धिकायुताम्
जातरूपमयैः पद्मैश्छन्नां परमगन्धिभिः ५
वैडूर्यवरनालैश्च बहुचित्रैर्मनोहरैः
हंसकारण्डवोद्धूतैः सृजद्भिरमलं रजः ६
आक्रीडं यक्षराजस्य कुबेरस्य महात्मनः
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च देवैश्च परमार्चिताम् ७
सेवितामृषिभिर्दिव्यां यक्षैः किम्पुरुषैस्तथा
राक्षसैः किन्नरैश्चैव गुप्तां वैश्रवणेन च ८
तां च दृष्ट्वैव कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः
बभूव परमप्रीतो दिव्यं सम्प्रेक्ष्य तत्सरः ९
तच्च क्रोधवशा नाम राक्षसा राजशासनात्
रक्षन्ति शतसाहस्राश्चित्रायुधपरिच्छदाः १०
ते तु दृष्ट्वैव कौन्तेयमजिनैः परिवारितम्
रुक्माङ्गदधरं वीरं भीमं भीमपराक्रमम् ११
सायुधं बद्धनिस्त्रिंशमशङ्कितमरिन्दमम्
पुष्करेप्सुमुपायान्तमन्योन्यमभिचुक्रुशुः १२

अयं पुरुषशार्दूलः सायुधोऽजिनसंवृतः यच्चिकीर्षुरिह प्राप्तस्तत्सम्प्रष्टुमिहार्हथ १३
ततः सर्वे महाबाहुं समासाद्य वृकोदरम्
तेजोयुक्तमपृच्छन्त कस्त्वमाख्यातुमर्हसि १४
मुनिवेषधरश्चासि चीरवासाश्च लक्ष्यसे
यदर्थमसि संप्राप्तस्तदाचक्ष्व महाद्युते १५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५१

द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
भीम उवाच
पाण्डवो भीमसेनोऽह धर्मपुत्रादनन्तरः
विशालां बदरीं प्राप्तो भ्रातृभिः सह राक्षसाः १
अपश्यत्तत्र पाञ्चाली सौगन्धिकमनुत्तमम्
अनिलोढमितो नूनं सा बहूनि परीप्सति २
तस्या मामनवद्यांग्या धर्मपत्न्याः प्रिये स्थितम्
पुष्पाहारमिह प्राप्तं निबोधत निशाचराः ३
राक्षसा ऊचुः
आक्रीडोऽय कुबेरस्य दयितः पुरुषर्षभ
नेह शक्यं मनुष्येण विहर्तुं मर्त्यधर्मिणा ४
देवर्षयस्तथा यक्षा देवाश्चात्र वृकोदर
आमन्त्र्य यक्षप्रवरं पिबन्ति विहरन्ति च
गन्धर्वाप्सरसश्चैव विहरन्त्यत्र पाण्डव ५
अन्यायेनेह यः कश्चिदवमन्य धनेश्वरम्
विहर्तुमिच्छेद्दुर्वृत्तः स विनश्येदसंशयम् ६
तमनादृत्य पद्मानि जिहीर्षसि बलादितः
धर्मराजस्य चात्मानं ब्रवीषि भ्रातरं कथम् ७
भीम उवाच
राक्षसास्तं न पश्यामि धनेश्वरमिहान्तिके
दृष्ट्वापि च महाराजं नाहं याचितुमुत्सहे ८
न हि याचन्ति राजान एष धर्मः सनातनः

न चाहं हातुमिच्छामि क्षात्रधर्मं कथञ्चन ९
इयं च नलिनी रम्या जाता पर्वतनिर्झरे
नेयं भवनमासाद्य कुबेरस्य महात्मनः १०
तुल्या हि सर्वभूतानामियं वैश्रवणस्य च
एवंगतेषु द्रव्येषु कः कं याचितुमर्हति ११
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वा राक्षसान्सर्वान्भीमसेनो व्यगाहत
ततः स राक्षसैर्वाचा प्रतिषिद्धः प्रतापवान्
मा मैवमिति सक्रोधैर्भर्त्सयद्भिः समन्ततः १२
कदर्थीकृत्य तु स तान्राक्षसान्भीमविक्रमः
व्यगाहत महातेजास्ते तं सर्वे न्यवारयन् १३
गृह्णीत बध्नीत निकृन्ततेमं पचाम खादाम च भीमसेनम्
क्रुद्धा ब्रुवन्तोऽनुययुर्द्रुतं ते शस्त्राणि
चोद्यम्य विवृत्तनेत्राः १४
ततः स गुर्वीं यमदण्डकल्पां महागदां
काञ्चनपट्टनद्धाम्
प्रगृह्य तानभ्यपतत्तरस्वी ततोऽब्रवीत्तिष्ठत
तिष्ठतेति १५
ते तं तदा तोमरपट्टिशाद्यैर्व्याविध्य शस्त्रैः
सहसाभिपेतुः
जिघांसवः क्रोधवशाः सुभीमा भीमं
समन्ततात्परिवव्रुरुग्राः १६
वातेन कुन्त्यां बलवान्स जातः शूरस्तरस्वी द्विषतां
निहन्ता
सत्ये च धर्मे च रतः सदैव पराक्रमे
शत्रुभिरप्रधृष्यः १७
तेषां स मार्गान्विविधान्महात्मा निहत्य शस्त्राणि च शात्रवाणाम्
यथाप्रवीरान्निजघान वीरः परःशतान्पुष्करिणीसमीपे १८
ते तस्य वीर्यं च बलं च दृष्ट्वा विद्याबलं बाहुबलं तथैव

अशक्नुवन्तः सहिताः समन्ताद्धतप्रवीराः सहसा
निवृत्ताः १९
विदीर्यमाणस्तत एव तूर्णमाकाशमास्थाय विमूढसंज्ञाः
कैलासशृङ्गाण्यभिदुद्रुवुस्ते भीमार्दिताः
क्रोधवशाः प्रभग्नाः २०
स शक्रवद्दानवदैत्यसङ्घान्विक्रम्य जित्वा च
रणेऽरिसङ्घान्
विगाह्य तां पुष्करिणीं जितारिः कामाय जग्राह
ततोऽम्बुजानि २१
ततः स पीत्वामृतकल्पमम्भो भूयो
बभूवोत्तमवीर्यतेजाः
उत्पाट्य जग्राह ततोऽम्बुजानि
सौगन्धिकान्युत्तमगन्धवन्ति २२
ततस्तु ते क्रोधवशाः समेत्य धनेश्वरं भीमबलप्रणुन्नाः
भीमस्य वीर्यं च बलं च संख्ये यथावदाचख्युरतीव दीनाः २३
तेषांवचस्तत्तु निशम्य देवः प्रहस्य रक्षांसि ततोऽभ्युवाच
गृह्णातु भीमो जलजानि कामं कृष्णानिमित्तं विदितं ममैतत् २४
ततोऽभ्यनुज्ञाय धनेश्वरं ते जग्मुः कुरूणां प्रवरं
विरोषाः
भीमं च तस्यां ददृशुर्नलिन्यां यथोपजोषं
विहरन्तमेकम् २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५२

त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्तानि महार्हाणि दिव्यानि भरतर्षभ बहूनि बहुरूपाणि विरजांसि समाददे १

ततो वायुर्महाञ्शीघ्रो नीचैः शर्करकर्षणः
प्रादुरासीत्खरस्पर्शः स्रंगाममभिचोदयन् २
पपात महती चोल्का सनिर्घाता महाप्रभा
निष्प्रभश्चाभवत्सूर्यश्छन्नरश्मिस्तमोवृतः ३
निर्घातश्चाभवद्भीमो भीमे विक्रममास्थिते
चचाल पृथिवी चापि पांसुवर्षं पपात च ४
सलोहिता दिशश्चासन्खरवाचो मृगद्विजाः
तमोवृतमभूत्सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ५
तदद्भुतमभिप्रेक्ष्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
उवाच वदतां श्रेष्ठः कोऽस्मानभिभविष्यति ६
सज्जीभवत भद्रं वः पाण्डवा युद्धदुर्मदाः
यथारूपाणि पश्यामि स्वभ्यग्रो नः पराक्रमः ७
एवमुक्त्वा ततो राजा वीक्षाञ्चक्रे समन्ततः
अपश्यमानो भीमं च धर्मराजो युधिष्ठिरः ८
ततः कृष्णां यमौ चैव समीपस्थानरिन्दमः
पप्रच्छ भ्रातरं भीमं भीमकर्माणमाहवे ९
कच्चिन्न भीमः पञ्चालि किंचित्कृत्यं चिकीर्षति
कृतवानपि वा वीरः साहसं साहसप्रियः १०
इमे ह्यकस्मादुत्पाता महासमरदर्शिनः
दर्शयन्तो भयं तीव्रं प्रादुर्भूताः समन्ततः ११
तं तथा वादिनं कृष्णा प्रत्युवाच मनस्विनी
प्रिया प्रियं चिकीर्षन्ती महिषी चारुहासिनी १२
यत्तत्सौगन्धिकं राजन्नाहृतं मातरिश्वना
तन्मया भीमसेनस्य प्रीतयाद्योपपादितम् १३
अपि चोक्तो मया वीरो यदि पश्येद्बहून्यपि
तानि सर्वाण्युपादाय शीघ्रमागम्यतामिति १४
स तु नूनं महाबाहुः प्रियार्थं मम पाण्डवः
प्रागुदीचीं दिशं राजंस्तान्याहर्तुमितो गतः १५
उक्तस्त्वेवं तया राजा यमाविदमथाब्रवीत्
गच्छाम सहितास्तूर्णं येन यातो वृकोदरः १६
वहन्तु राक्षसा विप्रान्यथाश्रान्तान्यथाकृशान्
त्वमप्यमरसंकाश वह कृष्णां घटोत्कच १७

व्यक्तं दूरमितो भीमः प्रविष्ट इति मे मतिः
चिरं च तस्य कालोऽय स च वायुसमो जवे १८
तरस्वी वैनतेयस्य सदृशो भुवि लङ्घने
उत्पतेदपि चाकाशं निपतेच्च यथेच्छकम् १९
तमन्वियाम भवतां प्रभावाद्रजनीचराः
पुरा च नापराध्नोति सिद्धानां ब्रह्मवादिनाम् २०
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे हैडिम्बप्रमुखास्तदा
उद्देशज्ञाः कुबेरस्य नलिन्या भरतर्षभ २१
आदाय पाण्डवांश्चैव तांश्च विप्राननेकशः
लोमशेनैव सहिताः प्रययुः प्रीतमानसाः २२
ते गत्वा सहिताः सर्वे ददृशुस्तत्र कानने
प्रफुल्लपङ्कजवतीं नलिनीं सुमनोहराम् २३
तं च भीमं महात्मानं तस्यास्तीरे व्यवस्थितम्
ददृशुर्निहतांश्चैव यक्षान्सुविपुलेक्षणान् २४
उद्यम्य च गदां दोर्भ्यां नदीतीरे व्यवस्थितम्
प्रजासंक्षेपसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् २५
तं दृष्ट्वा धर्मराजस्तु परिष्वज्य पुनः पुनः
उवाचश्लक्ष्णया वाचा कौन्तेय किमिदं कृतम् २६
साहसं बत भद्रं ते देवानामपि चाप्रियम्
पुनरेवं न कर्तव्यं मम चेदिच्छसि प्रियम् २७
अनुशास्य च कौन्तेयं पद्मानि परिगृह्य च
तस्यामेव नलिन्यां तु विजह्रुरमरोपमाः २८
एतस्मिन्नेव काले तु प्रगृहीतशिलायुधाः
प्रादुरासन्महाकायास्तस्योद्यानस्य रक्षिणः २९
ते दृष्ट्वा धर्मराजानं देवर्षिं चापि लोमशम्
नकुलं सहदेवं च तथान्यान्ब्राह्मणर्षभान्
विनयेनानताः सर्वे प्रणिपेतुश्च भारत ३०
सान्त्विता धर्मराजेन प्रसेदुः क्षणदाचराः
विदिताश्च कुबेरस्य ततस्ते नरपुङ्गवाः
ऊषुर्नातिचिरं कालं रममाणाः कुरूद्वहाः ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५३

समाप्तं तीर्थयात्रापर्व
चतुः पञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतस्तत्र पाण्डवान्
गतेषु तेषु रक्षःसु भीमसेनात्मजेऽपि च १
रहितान्भीमसेनेन कदाचित्तान्यदृच्छया
जहार धर्मराजानं यमौ कृष्णां च राक्षसः २
ब्राह्मणो मन्त्रकुशलः
सर्वास्त्रेष्वस्त्रवित्तमः
इति ब्रुवन्पाण्डवेयान्पर्युपास्ते स्म नित्यदा ३
परीक्षमाणः पार्थानां कलापानि धनूंषि च
अन्तरं समभिप्रेप्सुर्नाम्ना ख्यातो जटासुरः ४
स भीमसेने निष्क्रान्ते मृगयार्थमरिंदमे
अन्यद्रूपं समास्थाय विकृतं भैरवं महत् ५
गृहीत्वा सर्वशस्त्राणि द्रौपदीं परिगृह्य च
प्रातिष्ठत स दुष्टात्मा त्रीन्गृहीत्वा च
पाण्डवान् ६
सहदेवस्तु यत्नेन ततोऽप्रक्रम्य पाण्डवः
आक्रन्दद्भीमसेनं वै येन यातो महाबलः ७
तमब्रवीद्धर्मराजो ह्रियमाणो युधिष्ठिरः
धर्मस्ते हीयते मूढ न चैनं समवेक्षसे ८
येऽन्ये केचिन्मनुष्येषु तिर्यग्योनिगता अपि
गन्धर्वयक्षरक्षांसि वयांसि पशवस्तथा
मनुष्यानुपजीवन्ति ततस्त्वमुपजीवसि ९
समृद्ध्या ह्यस्य लोकस्य लोको युष्माकमृध्यते
इमं च लोकं शोचन्तमनुशोचन्ति देवताः
पूज्यमानाश्च वर्धन्ते हव्यकव्यैर्यथाविधि १०
वयं राष्ट्रस्य गोप्तारो रक्षितारश्च राक्षस
राष्ट्रस्यारक्ष्यमाणस्य कुतो भूतिः कुतः सुखम् ११
न च राजावमन्तव्यो रक्षया जात्वनागसि
अणुरप्यपचारश्च नास्त्यस्माकं नराशन १२

द्रोग्धव्यं न च मित्रेषु न विश्वस्तेषु कर्हिचित् येषां चान्नानि भुञ्जीत यत्र च स्यात्प्रतिश्रयः १३ स त्वं प्रतिश्रयेऽस्माकं पूज्यमानः सुखोषितः भुक्त्वा चान्नानि दुष्प्रज्ञ कथमस्माञ्जिहीर्षसि १४
एवमेव वृथाचारो वृथावृद्धो वृथामतिः
वृथामरणमर्हस्त्वं वृथाद्य न भविष्यसि १५
अथ चेद्दुष्टबुद्धिस्त्वं
सर्वैर्धर्मैर्विवर्जितः
प्रदाय शस्त्राण्यस्माकं युद्धेन द्रौपदीं हर १६
अथ चेत्त्वमविज्ञाय इदं कर्म करिष्यसि
अधर्मं चाप्यकीर्तिं च लोके प्राप्स्यसि केवलम् १७
एतामद्य परामृश्य स्त्रियं राक्षस मानुषीम्
विषमेतत्समालोड्य कुम्भेन प्राशितं त्वया १८
ततो युधिष्ठिरस्तस्य भारिकः समपद्यत
स तु भाराभिभूतात्मा न तथा शीघ्रगोऽभवत् १९
अथाब्रवीद् द्रौपदीं च नकुलं च युधिष्ठिरः
मा भैष्ट राक्षसान्मूढाद्गतिरस्य मया हृता २०
नातिदूरे महाबाहुर्भविता पवनात्मजः
अस्मिन्मुहूर्ते संप्राप्ते न भविष्यति राक्षसः २१
सहदेवस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं मूढचेतसम्
उवाच वचनं राजन्कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् २२
राजन्किं नाम तत्कृत्यं क्षत्रियस्यास्त्यतोऽधिकम् यद्युद्धेऽभिमुखः प्राणांस्त्यजेच्छत्रूञ्जयेत वा
२३
एष चास्मान्वयं चैनं युध्यमानाः परंतप
सूदयेम महाबाहो देशकालो ह्ययं नृप २४
क्षत्रधर्मस्य सम्प्राप्तः कालः सत्यपराक्रम
जयन्तः पात्यमाना वा प्राप्तुमर्हाम सद्गतिम् २५
राक्षसे जीवमानेऽद्य रविरस्तमियाद्यदि
नाहं ब्रूयां पुनर्जातु क्षत्रियोऽस्मीति भारत २६
भो भो राक्षस तिष्ठस्व सहदेवोऽस्मि पाण्डवः

हत्वा वा मां नयस्वैनान्हतो वाद्येह स्वप्स्यसि २७
तथैव तस्मिन्ब्रुवति भीमसेनो यदृच्छया
प्रादृश्यत महाबाहुः सवज्र इव वासवः २८
सोऽपश्यद्भ्रातरौ तत्र द्रौपदीं च यशस्विनीम्
क्षितिस्थं सहदेवं तु क्षिपन्तं राक्षसं तदा २९
मार्गाच्च राक्षसं मूढं कालोपहतचेतसम्
भ्रमन्तं तत्र तत्रैव दैवेन विनिवारितम् ३०
भ्रातॄंस्तान्ह्रियतो दृष्ट्वा द्रौपदीं च महाबलः
क्रोधमाहारयद्भीमो राक्षसं चेदमब्रवीत् ३१
विज्ञातोऽसि मया पूर्वं चेष्टञ्शस्त्रपरीक्षणे
आस्था तु त्वयि मे नास्ति यतोऽसि न हतस्तदा
ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नो न नो वदसि चाप्रियम् ३२
प्रियेषु चरमाणं त्वां न चैवाप्रियकारिणम्
अतिथिं ब्रह्मरूपं च कथं हन्यामनागसम्
राक्षसं मन्यमानोऽपि यो हन्यान्नरकं व्रजेत् ३३
अपक्वस्य च कालेन वधस्तव न विद्यते
नूनमद्यासि संपक्वो यथा ते मतिरीदृशी
दत्ता कृष्णापहरणे कालेनाद्भुतकर्मणा ३४
बडिशोऽय त्वया ग्रस्तः कालसूत्रेण लम्बितः
मत्स्योऽम्भसीव स्यूतास्यः कथं मेऽद्य गमिष्यसि ३५
यं चासि प्रस्थितो देशं मनः पूर्वं गतं च ते
न तं गन्तासि गन्तासि मार्गं बकहिडिम्बयोः ३६
एवमुक्तस्तु भीमेन राक्षसः कालचोदितः
भीत उत्सृज्य तान्सर्वान्युद्धाय समुपस्थितः ३७
अब्रवीच्च पुनर्भीमं रोषात्प्रस्फुरिताधरः
न मे मूढा दिशः पाप त्वदर्थं मे विलम्बनम् ३८
श्रुता मे राक्षसा ये ये त्वया विनिहता रणे
तेषामद्य करिष्यामि तवास्रेणोदकक्रियाम् ३९
एवमुक्तस्ततो भीमः सृक्किणी परिसंलिहन्
स्मयमान इव क्रोधात्साक्षात्कालान्तकोपमः
बाहुसंरम्भमेवेच्छन्नभिदुद्राव राक्षसम् ४०
राक्षसोऽपि तदा भीमं युद्धार्थिनमवस्थितम्

अभिदुद्राव संरब्धो बले वज्रधरं यथा ४१
वर्तमाने तदा ताभ्यां बाहुयुद्धे सुदारुणे
माद्रीपुत्रावतिक्रुद्धावुभावप्यभ्यधावताम् ४२
न्यवारयत्तौ प्रहसन्कुन्तीपुत्रो वृकोदरः
शक्तोऽह राक्षसस्येति प्रेक्षध्वमिति चाब्रवीत् ४३
आत्मना भ्रातृभिश्चाहं धर्मेण सुकृतेन च
इष्टेन च शपे राजन्सूदयिष्यामि राक्षसम् ४४
इत्येवमुक्त्वा तौ वीरौ स्पर्धमानौ परस्परम्
बाहुभिः समसज्जेतामुभौ रक्षोवृकोदरौ ४५
तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्भीमरक्षसोः
अमृष्यमाणयोः संख्ये देवदानवयोरिव ४६
अरुज्यारुज्य तौ वृक्षानन्योन्यमभिजघ्नतुः
जीमूताविव घर्मान्ते विनदन्तौ महाबलौ ४७
बभञ्जतुर्महावृक्षानूरुभिर्बलिनां वरौ
अन्योन्येनाभिसंरब्धौ परस्परजयैषिणौ ४८
तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम्
वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोः पुरेव कपिसिंहयोः ४९
आविध्याविध्य तौ वृक्षान्मुहूर्तमितरेतरम्
ताडयामासतुरुभौ विनदन्तौ मुहुर्मुहुः ५०
तस्मिन्देशे यदा वृक्षाः सर्व एव निपातिताः
पुञ्जीकृताश्च शतशः परस्परवधेप्सया ५१
तदा शिलाः समादाय मुहूर्तमिव भारत
महाभ्रैरिव शैलेन्द्रौ युयुधाते महाबलौ ५२
उग्राभिरुग्ररूपाभिर्बृहतीभिः परस्परम्
वज्रैरिव महावेगैराजघ्नतुरमर्षणौ ५३
अभिहत्य च भूयस्तावन्योन्यं बलदर्पितौ
भुजाभ्यां परिगृह्याथ चकर्षाते गजाविव ५४
मुष्टिभिश्च महाघोरैरन्योन्यमभिपेततुः
तयोश्चटचटाशब्दो बभूव सुमहात्मनोः ५५
ततः संहृत्य मुष्टिं तु पञ्चशीर्षमिवोरगम्
वेगेनाभ्यहनद्भीमो राक्षसस्य शिरोधराम् ५६
ततः श्रान्तं तु तद्रक्षो भीमसेनभुजाहतम्

सुपरिश्रान्तमालक्ष्य भीमसेनोऽभ्यवर्तत ५७
तत एनं महाबाहुर्बाहुभ्याममरोपमः
समुत्क्षिप्य बलाद्भीमो निष्पिपेष महीतले ५८
तस्य गात्राणि सर्वाणि चूर्णयामास पाण्डवः
अरत्निना चाभिहत्य शिरः कायादपाहरत् ५९
संदष्टोष्ठं विवृत्ताक्षं फलं वृन्तादिव च्युतम्
जटासुरस्य तु शिरो भीमसेनबलाद्धृतम्
पपात रुधिरादिग्धं सन्दष्टदशनच्छदम् ६०
तं निहत्य महेष्वासो युधिष्ठिरमुपागमत्
स्तूयमानो द्विजाग्र्यैस्तैर्मरुद्भिरिव वासवः ६१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५४
समाप्तं जटासुरवधपर्व

पञ्चपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
निहते राक्षसे तस्मिन्पुनर्नारायणाश्रमम्
अभ्येत्य राजा कौन्तेयो निवासमकरोत्प्रभुः १
स समानीय तान्सर्वान्भ्रातॄनित्यब्रवीद्वचः
द्रौपद्या सहितान्काले संस्मरन्भ्रातरं जयम् २
समाश्चतस्रोऽभिगताः शिवेन चरतां वने
कृतोद्देशश्च बीभत्सुः पञ्चमीमभितः समाम् ३
प्राप्य पर्वतराजानं श्वेतं शिखरिणां वरम्
तत्रापि च कृतोद्देशः समागमदिदृक्षुभिः ४
कृतश्च समयस्तेन पार्थेनामिततेजसा
पञ्च वर्षाणि वत्स्यामि विद्यार्थीति पुरा मयि ५
तत्र गाण्डीवधन्वानमवाप्तास्त्रमरिन्दमम्
देवलोकादिमं लोकं द्रक्ष्यामः पुनरागतम् ६
इत्युक्त्वा ब्राह्मणान्सर्वानामन्त्रयत पाण्डवः
कारणं चैव तत्तेषामाचचक्षे तपस्विनाम् ७
तमुग्रतपसः प्रीताः कृत्वा पार्थं प्रदक्षिणम्
ब्राह्मणास्तेऽन्वमोदन्त शिवेन कुशलेन च ८

सुखोदर्कमिमं क्लेशमचिराद्भरतर्षभ
क्षत्रधर्मेण धर्मज्ञ तीर्त्वा गां पालयिष्यसि ९
तत्तु राजा वचस्तेषां प्रतिगृह्य तपस्विनाम्
प्रतस्थे सह विप्रैस्तैर्भ्रातृभिश्च परन्तपः १०
द्रौपद्या सहितः श्रीमान्हैडिम्बेयादिभिस्तथा
राक्षसैरनुयातश्च लोमशेनाभिरक्षितः ११
क्वचिज्जगाम पद्भ्यां तु राक्षसैरुह्यते क्वचित्
तत्र तत्र महातेजा भ्रातृभिः सह सुव्रतः १२
ततो युधिष्ठिरो राजा बहून्क्लेशान्विचिन्तयन्
सिंहव्याघ्रगजाकीर्णामुदीचीं प्रययौ दिशम् १३
अवेक्षमाणः कैलासं मैनाकं चैव पर्वतम्
गन्धमादनपादांश्च मेरुं चापि शिलोच्चयम् १४
उपर्युपरि शैलस्य बह्वीश्च सरितः शिवाः
प्रस्थं हिमवतः पुण्यं ययौ सप्तदशेऽहनि १५
ददृशुः पाण्डवा राजन्गन्धमादनमन्तिकात्
पृष्ठे हिमवतः पुण्ये नानाद्रुमलतायुते १६
सलिलावर्तसंजातैः पुष्पितैश्च महीरुहैः
समावृतं पुण्यतममाश्रमं वृषपर्वणः १७
तमुपक्रम्य राजर्षिं धर्मात्मानमरिन्दमाः
पाण्डवा वृषपर्वाणमवन्दन्त गतक्लमाः १८
अभ्यनन्दत्स राजर्षिः पुत्रवद्भरतर्षभान्
पूजिताश्चावसंस्तत्र सप्तरात्रमरिन्दमाः १९
अष्टमेऽहनि सम्प्राप्ते तमृषिं लोकविश्रुतम्
आमन्त्र्य वृषपर्वाणं प्रस्थानं समरोचयन् २०
एकैकशश्च तान्विप्रान्निवेद्य वृषपर्वणे
न्यासभूतान्यथाकालं बन्धूनिव सुसत्कृतान् २१
ततस्ते वरवस्त्राणि शुभान्याभरणानि च
न्यदधुः पण्डवास्तस्मिन्नाश्रमे वृषपर्वणः २२
अतीतानागते विद्वान्कुशलः सर्वधर्मवित्
अन्वशासत्स धर्मज्ञः पुत्रवद्भरतर्षभान् २३
तेऽनुज्ञाता महात्मानः प्रययुर्दिशमुत्तराम् कृष्णया सहिता वीरा ब्राह्मणैश्च महात्मभिः

तान्प्रस्थितानन्वगच्छद्वृषपर्वा महीपतिः २४
उपन्यस्य महातेजा विप्रेभ्यः पाण्डवांस्तदा
अनुसंसाध्य कौन्तेयानाशीर्भिरभिनन्द्य च
वृषपर्वा निववृते पन्थानमुपदिश्य च २५
नानामृगगणैर्जुष्टं कौन्तेयः सत्यविक्रमः
पदातिर्भ्रातृभिः सार्धं प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः २६
नानाद्रुमनिरोधेषु वसन्तः शैलसानुषु
पर्वतं विविशुः श्वेतं चतुर्थेऽहनि पाण्डवाः २७
महाभ्रघनसंकाशं सलिलोपहितं शुभम्
मणिकाञ्चनरम्यं च शैलं नानासमुच्छ्रयम् २८
ते समासाद्य पन्थानं यथोक्तं वृषपर्वणा
अनुसस्रुर्यथोद्देशं पश्यन्तो विविधान्नगान् २९
उपर्युपरि शैलस्य गुहाः परमदुर्गमाः
सुदुर्गमांस्ते सुबहून्सुखेनैवाभिचक्रमुः ३०
धौम्यः कृष्णा च पार्थाश्च लोमशश्च महानृषिः
अगमन्सहितास्तत्र न कश्चिदवहीयते ३१
ते मृगद्विजसंघुष्टं नानाद्विजसमाकुलम्
शाखामृगगणैश्चैव सेवितं सुमनोहरम् ३२
पुण्यं पद्मसरोपेतं सपल्वलमहावनम्
उपतस्थुर्महावीर्या माल्यवन्तं महागिरिम् ३३
ततः किंपुरुषावासं सिद्धचारणसेवितम्
ददृशुर्हृष्टरोमाणः पर्वतं गन्धमादनम् ३४
विद्याधरानुचरितं किन्नरीभिस्तथैव च
गजसिंहसमाकीर्णमुदीर्णशरभायुतम् ३५
उपेतमन्यैश्च तदा मृगैर्मृदुनिनादिभिः
ते गन्धमादनवनं तन्नन्दनवनोपमम् ३६
मुदिताः पाण्डुतनया मनोहृदयनन्दनम्
विविशुः क्रमशो वीरा अरण्यं शुभकाननम् ३७
द्रौपदीसहिता वीरास्तैश्च विप्रैर्महात्मभिः
शृण्वन्तः प्रीतिजननान्वल्गून्मदकलाञ्शुभान्
श्रोत्ररम्यान्सुमधुराञ्शब्दान्खगमुखेरितान् ३८
सर्वर्तुफलभाराढ्यान्सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वलान्

पश्यन्तः पादपांश्चापि फलभारावनामितान् ३९
आम्रानाम्रातकान्फुल्लान्नारिकेलान्सतिन्दुकान्
अजातकांस्तथा जीरान्दाडिमान्बीजपूरकान् ४०
पनसाल्लिंकुचान्मोचान्खर्जूरानाम्रवेतसान्
पारावतांस्तथा क्षौद्रान्नीपांश्चापि मनोरमान् ४१
बिल्वान्कपित्थाञ्जम्बूंश्च काश्मरीर्बदरीस्तथा
प्लक्षानुदुम्बरवटानश्वत्थान्क्षीरिणस्तथा
भल्लातकानामलकान्हरीतकबिभीतकान् ४२
इङ्गुदान्करवीरांश्च तिन्दुकांश्च महाफलान्
एतानन्यांश्च विविधान्गन्धमादनसानुषु ४३
फलैरमृतकल्पैस्तानाचितान्स्वादुभिस्तरून्
तथैव चम्पकाशोकान्केतकान्बकुलांस्तथा ४४
पुन्नागान्सप्तपर्णांश्च कर्णिकारान्सकेतकान्
पाटलान्कुटजान्रम्यान्मन्दारेन्दीवरांस्तथा ४५
पारिजातान्कोविदारान्देवदारुतरूंस्तथा
शालांस्तालांस्तमालांश्च प्रियालान्बकुलांस्तथा
शाल्मलद्यः किंशुकाशोकाञ्शिंशपांस्तरलांस्तथा ४६
चकोरैः शतपत्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुकैः
कोलिलैः कलविङ्कैश्च हारितैर्जीवजीवकैः ४७
प्रियव्रतैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः
श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कूजद्भिश्चाप्यधिष्ठितान् ४८
सरांसि च विचित्राणि प्रसन्नसलिलानि च
कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा कोकनदोत्पलैः
कल्हारैः कमलैश्चैव आचितानि समन्ततः ४९
कादम्बैश्चक्रवाकैश्च कुररैर्जलकुक्कुटैः
कारण्डवैः प्लवैर्हंसैर्बकैर्मद्गुभिरेव च
एतैश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताज्जलचारिभिः ५०
हृष्टैस्तथा तामरसरसासवमदालसैः
पद्मोदरच्युतरजःकिञ्जल्कारुणरञ्जितैः ५१
मधुरस्वरैर्मधुकरैर्विरुतान्कमलाकरान्
पश्यन्तस्ते मनोरम्यान्गन्धमादनसानुषु ५२
तथैव पद्मषण्डैश्च मण्डितेषु समन्ततः

शिखण्डिनीभिः सहिताँ ल्लतामण्डपकेषु च
मेघतूर्यरवोद्दाममदनाकुलितान्भृशम् ५३
कृत्वैव केकामधुरं संगीतमधुरस्वरम्
चित्रान्कलापान्विस्तीर्य सविलासान्मदालसान्
मयूरान्ददृशुश्चित्रान्नृत्यतो वनलासकान् ५४
कान्ताभिः सहितानन्यानपश्यन्रमतः सुखम्
वल्लीलतासंकटेषु कुटकेषु स्थितांस्तथा ५५
कांश्चिच्छकुनजातांश्च विटपेषूत्कटानपि
कलापरचिताटोपान्विचित्रमुकुटानिव
विवरेषु तरूणां च मुदितान्ददृशुश्च ते ५६
सिन्धुवारानथोद्दामान्मन्मथस्येव तोमरान्
सुवर्णकुसुमाकीर्णान्गिरीणां शिखरेषु च ५७
कर्णिकारान्विरचितान्कर्णपूरानिवोत्तमान्
अथापश्यन्कुरबकान्वनराजिषु पुष्पितान्
कामवश्योत्सुककरान्कामस्येव शरोत्करान् ५८
तथैव वनराजीनामुदारान्रचितानिव
विराजमानांस्तेऽपश्यंस्तिलकांस्तिलकानिव ५९
तथानङ्गशराकारान्सहकारान्मनोरमान्
अपश्यन्भ्रमरारावान्मञ्जरीभिर्विराजितान् ६०
हिरण्यसदृशैः पुष्पैर्दावाग्निसदृशैरपि
लोहितैरञ्जनाभैश्च वैडूर्यसदृशैरपि ६१
तथा शालांस्तमालांश्च पाटल्यो बकुलानि च
माला इव समासक्ताः शैलानां शिखरेषु च ६२
एवं क्रमेण ते वीरा वीक्षमाणाः समन्ततः
गजसंघसमाबाधं सिंहव्याघ्रसमायुतम् ६३
शरभोन्नादसंघुष्टं नानारावनिनादितम्
सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यं गन्धमादनसानुषु ६४
पीता भास्वरवर्णाभा बभूवुर्वनराजयः
नात्र कण्टकिनः केचिन्नात्र केचिदपुष्पिताः
स्निग्धपत्रफला वृक्षा गन्धमादनसानुषु ६५
विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छदनैर्द्विजैः राजहंसैरुपेतानि सारसाभिरुतानि च

सरांसि सरितः पार्थाः पश्यन्तः शैलसानुषु ६६
पद्मोत्पलविचित्राणि सुखस्पर्शजलानि च
गन्धवन्ति च माल्यानि रसवन्ति फलानि च
अतीव वृक्षा राजन्ते पुष्पिताः शैलसानुषु ६७
एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः
लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोच्चयाः ६८
युधिष्ठिरस्तु तान्वृक्षान्पश्यमानो नगोत्तमे
भीमसेनमिदं वाक्यमब्रवीन्मधुराक्षरम् ६९
पश्य भीम शुभान्देशान्देवाक्रीडान्समन्ततः
अमानुषगतिं प्राप्ताः संसिद्धाः स्म वृकोदर ७०
लताभिश्चैव बह्वीभिः पुष्पिताः पादपोत्तमाः
संश्लिष्टाः पार्थ शोभन्ते गन्धमादनसानुषु ७१
शिखण्डिनीभिश्चरतां सहितानां शिखण्डिनाम्
नर्दतां शृणु निर्घोषं भीम पर्वतसानुषु ७२
चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलशारिकाः
पत्रिणः पुष्पितानेतान्संश्लिष्यन्ति महाद्रुमान्
७३
रक्तपीतारुणाः पार्थ पादपाग्रगता द्विजाः
परस्परमुदीक्षन्ते बहवो जीवजीवकाः ७४
हरितारुणवर्णानां शाद्वलानां समन्ततः
सारसाः प्रतिदृश्यन्ते शैलप्रस्रवणेष्वपि ७५
वदन्ति मधुरा वाचः सर्वभूतमनोनुगाः
भृङ्गराजोपचक्राश्च लोहपृष्ठाश्च पत्रिणः ७६
चतुर्विषाणाः पद्माभाः कुञ्जराः सकरेणवः
एते वैडूर्यवर्णाभं क्षोभयन्ति महत्सरः ७७
बहुतालसमुत्सेधाः शैलशृङ्गात्परिच्युताः
नानाप्रस्रवणेभ्यश्च वारिधाराः पतन्त्यमूः ७८
भास्कराभप्रभा भीम शारदाभ्रघनोपमाः
शोभयन्ति महशैलं नानारजतधातवः ७९
क्वचिदञ्जनवर्णाभाः क्वचित्काञ्चनसन्निभाः
धातवो हरितालस्य क्वचिद्धिङ्गुलकस्य च ८०
मनःशिलागुहाश्चैव सन्ध्याभ्रनिकरोपमाः

शशलोहितवर्णाभाः क्वचिद्गैरिकधातवः ८१
सितासिताभ्रप्रतिमा बालसूर्यसमप्रभाः
एते बहुविधाः शैलं शोभयन्ति महाप्रभाः ८२
गन्धर्वाः सह कान्ताभिर्यथोक्तं वृषपर्वणा
दृश्यन्ते शैलशृङ्गेषु पार्थ किंपुरुषैः सह ८३
गीतानां तलतालानां यथा साम्नां च निस्वनः
श्रूयते बहुधा भीम सर्वभूतमनोहरः ८४
महागङ्गामुदीक्षस्व पुण्यां देवनदीं शुभाम्
कलहंसगणैर्जुष्टामृषिकिन्नरसेविताम् ८५
धातुभिश्च सरिद्भिश्च किन्नरैर्मृगपक्षिभिः
गंधर्वैरप्सरोभिश्च काननैश्च मनोरमैः ८६
व्यालैश्च विविधाकारैः शतशीर्षैः समन्ततः
उपेतं पश्य कौन्तेय शैलराजमरिंदम ८७
ते प्रीतमनसः शूराः प्राप्ता गतिमनुत्तमाम्
नातृप्यन्पर्वतेन्द्रस्य दर्शनेन परंतपाः ८८
उपेतमथ माल्यैश्च फलवद्भिश्च पादपैः
आर्ष्टिषेणस्य राजर्षेराश्रमं ददृशुस्तदा ८९
ततस्तं तीव्रतपसं कृशं धमनिसंततम्
पारगं सर्वधर्माणामार्ष्टिषेणमुपागमन् ९०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५५

षट्पञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
युधिष्ठिरस्तमासाद्य तपसा दग्धकिल्बिषम्
अभ्यवादयत प्रीतः शिरसा नाम कीर्तयन् १
ततः कृष्णा च भीमश्च यमौ चापि यशस्विनौ
शिरोभिः प्राप्य राजर्षिं परिवार्योपतस्थिरे २
तथैव धौम्यो धर्मज्ञः पाण्डवानां पुरोहितः
यथान्यायमुपाक्रान्तस्तमृषिं संशितव्रतम् ३
अन्वजानात्स धर्मज्ञो मुनिर्दिव्येन चक्षुषा पाण्डोः पुत्रान्कुरुश्रेष्ठानास्यतामिति

चाब्रवीत् ४
कुरूणामृषभं प्राज्ञं पूजयित्वा महातपाः
सह भ्रातृभिरासीनं पर्यपृच्छदनामयम् ५
नानृते कुरुषे भावं कच्चिद्धर्मे च वर्तसे
मातापित्रोश्च ते वृत्तिः कच्चित्पार्थ न सीदति ६
कच्चित्ते गुरवः सर्वे वृद्धा वैद्याश्च पूजिताः
कच्चिन्न कुरुषे भावं पार्थ पापेषु कर्मसु ७
सुकृतं प्रतिकर्तुं च कच्चिद्धातुं च दुष्कृतम्
यथान्यायं कुरुश्रेष्ठ जानासि न च कत्थसे ८
यथार्हं मानिताः कच्चित्त्वया नन्दन्ति साधवः
वनेष्वपि वसन्कच्चिद्धर्ममेवानुवर्तसे ९
कच्चिद्धौम्यस्त्वदाचारैर्न पार्थ परितप्यते
दानधर्मतपःशौचैरार्जवेन तितिक्षया १०
पितृपैतामहं वृत्तं कच्चित्पार्थानुवर्तसे
कच्चिद्राजर्षियातेन यथा गच्छसि पाण्डव ११
स्वे स्वे किल कुले जाते पुत्रे नप्तरि वा पुनः
पितरः पितृलोकस्थाः शोचन्ति च हसन्ति च १२
किं न्वस्य दुष्कृतेऽस्माभिः संप्राप्तव्यं
भविष्यति
किं चास्य सुकृतेऽस्माभिः प्राप्तव्यमिति शोभनम् १३
पिता माता तथैवाग्निर्गुरुरात्मा च पञ्चमः
यस्यैते पूजिताः पार्थ तस्य लोकावुभौ जितौ १४
अब्भक्षा वायुभक्षाश्च प्लवमाना विहायसा
जुषन्ते पर्वतश्रेष्ठमृषयः पर्वसंधिषु १५
कामिनः सह कान्ताभिः परस्परमनुव्रताः
दृश्यन्ते शैलशृङ्गस्थास्तथा किम्पुरुषा नृप १६
अरजांसि च वासांसि वसानाः कौशिकानि च
दृश्यन्ते बहवः पार्थ गन्धर्वाप्सरसां गणाः १७
विद्याधरगणाश्चैव स्रग्विणः प्रियदर्शनाः
महोरगगणाश्चैव सुपर्णाश्चोरगादयः १८
अस्य चोपरि शैलस्य श्रूयते पर्वसंधिषु
भेरीपणवशङ्खानां मृदङ्गानां च निस्वनः १९

इहस्थैरेव तत्सर्वं श्रोतव्यं भरतर्षभाः
न कार्या वः कथंचित्स्यात्तत्राभिसरणे मतिः २०
न चाप्यतः परं शक्यं गन्तुं भरतसत्तमाः
विहारो ह्यत्र देवानाममानुषगतिस्तु सा २१
ईषच्चपलकर्माणं मनुष्यमिह भारत
द्विषन्ति सर्वभूतानि ताडयन्ति च राक्षसाः २२
अभ्यतिक्रम्य शिखरं शैलस्यास्य युधिष्ठिर
गतिः परमसिद्धानां देवर्षीणां प्रकाशते २३
चापलादिह गच्छन्तं पार्थ यानमतः परम्
अयःशूलादिभिर्घ्नन्ति राक्षसाः शत्रुसूदन २४
अप्सरोभिः परिवृतः समृद्ध्या नरवाहनः
इह वैश्रवणस्तात पर्वसन्धिषु दृश्यते २५
शिखरे तं समासीनमधिपं सर्वरक्षसाम्
प्रेक्षन्ते सर्वभूतानि भानुमन्तमिवोदितम् २६
देवदानवसिद्धानां तथा वैश्रवणस्य च
गिरेः शिखरमुद्यानमिदं भरतसत्तम २७
उपासीनस्य धनदं तुम्बुरोः पर्वसंधिषु
गीतसामस्वनस्तात श्रूयते गन्धमादने २८
एतदेवंविधं चित्रमिह तात युधिष्ठिर
प्रेक्षन्ते सर्वभूतानि बहुशः पर्वसन्धिषु २९
भुञ्जानाः सर्वभोज्यानि रसवन्ति फलानि च
वसध्वं पाण्डवश्रेष्ठा यावदर्जुनदर्शनम् ३०
न तात चपलैर्भाव्यमिह प्राप्तैः कथञ्चन
उषित्वेह यथाकामं यथाश्रद्धं विहृत्य च
ततः शस्त्रभृतां श्रेष्ठ पृथिवीं पालयिष्यसि ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५६

सप्तपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
पाण्डोः पुत्रा महात्मानः सर्वे दिव्यपराक्रमाः कियन्तं कालमवसन्पर्वते गन्धमादने १

कानि चाभ्यवहार्याणि तत्र तेषां महात्मनाम्
वसतां लोकवीराणामासंस्तद्ब्रूहि सत्तम २
विस्तरेण च मे शंस भीमसेनपराक्रमम्
यद्यच्चक्रे महाबाहुस्तस्मिन्हैमवते गिरौ
न खल्वासीत्पुनर्युद्धं तस्य यक्षैर्द्विजोत्तम ३
कच्चित्समागमस्तेषामासीद्वैश्रवणेन च
तत्र ह्यायाति धनद आर्ष्टिषेणो यथाब्रवीत् ४
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन
न हि मे शृण्वतस्तृप्तिरस्ति तेषां विचेष्टितम् ५
वैशम्पायन उवाच
एतदात्महितं श्रुत्वा तस्याप्रतिमतेजसः
शासनं सततं चक्रुस्तथैव भरतर्षभाः ६
भुञ्जाना मुनिभोज्यानि रसवन्ति फलानि च
शुद्धबाणहतानां च मृगाणां पिशितान्यपि ७
मेध्यानि हिमवत्पृष्ठे मधूनि विविधानि च
एवं ते न्यवसंस्तत्र पाण्डवा भरतर्षभाः ८
तथा निवसतां तेषां पञ्चमं वर्षमभ्यगात्
शृण्वतां लोमशोक्तानि वाक्यानि विविधानि च ९
कृत्यकाल उपस्थास्य इति चोक्त्वा घटोत्कचः
राक्षसैः सहितः सर्वैः पूर्वमेव गतः प्रभो १०
आर्ष्टिषेणाश्रमे तेषां वसतां वै महात्मनाम्
अगच्छन्बहवो मासाः पश्यतां महदद्भुतम् ११
तैस्तत्र रममाणैश्च विहरद्भिश्च पाण्डवैः
प्रीतिमन्तो महाभागा मुनयश्चारणास्तथा १२
आजग्मुः पाण्डवान्द्रष्टुं सिद्धात्मानो यतव्रताः
तैस्तैः सह कथाश्चक्रुर्दिव्या भरतसत्तमाः १३
ततः कतिपयाहस्य महाह्रदनिवासिनम्
ऋद्धिमन्तं महानागं सुपर्णः सहसाहरत् १४
प्राकम्पत महाशैलः प्रामृद्यन्त महाद्रुमाः
ददृशुः सर्वभूतानि पाण्डवाश्च तदद्भुतम् १५
ततः शैलोत्तमस्याग्रात्पाण्डवान्प्रति मारुतः
अवहत्सर्वमाल्यानि गन्धवन्ति शुभानि च १६

तत्र पुष्पाणि दिब्यानि सुहृद्भिः सह पाण्डवाः
ददृशुः पञ्चवर्णानि द्रौपदी च यशस्विनी १७
भीमसेनं ततः कृष्णा काले वचनमब्रवीत्
विविक्ते पर्वतोद्देशे सुखासीनं महाभुजम् १८
सुपर्णानिलवेगेन श्वसनेन महाबलात्
पञ्चवर्णानि पात्यन्ते पुष्पाणि भरतर्षभ
प्रत्यक्षं सर्वभूतानां नदीमश्वरथां प्रति १९
खाण्डवे सत्यसंधेन भ्रात्रा तव नरेश्वर
गन्धर्वोरगरक्षांसि वासवश्च निवारितः
हता मायाविनश्चोग्रा धनुः प्राप्तं च गाण्डिवम् २०
तवापि सुमहत्तेजो महद्बाहुबलं च ते
अविषह्यमनाधृष्यं शतक्रतुबलोपमम् २१
त्वद्बाहुबलवेगेन त्रासिताः सर्वराक्षसाः
हित्वा शैलं प्रपद्यन्तां भीमसेन दिशो दश २२
ततः शैलोत्तमस्याग्रं चित्रमाल्यधरं शिवम्
व्यपेतभयसंमोहाः पश्यन्तु सुहृदस्तव २३
एवं प्रणिहितं भीम चिरात्प्रभृति मे मनः
द्रष्टुमिच्छामि शैलाग्रं त्वद्बाहुबलमाश्रिता २४
ततः क्षिप्तमिवात्मानं द्रौपद्या स परंतपः
नामृष्यत महाबाहुः प्रहारमिव सद्गवः २५
सिंहर्षभगतिः श्रीमानुदारः कनकप्रभः
मनस्वी बलवान्दृप्तो मानी शूरश्च पाण्डवः २६
लोहिताक्षः पृथुव्यंसो मत्तवारणविक्रमः
सिंहदंष्ट्रो बृहत्स्कन्धः शालपोत इवोद्गतः २७
महात्मा चारुसर्वाङ्गः कम्बुग्रीवो महाभुजः
रुक्मपृष्ठं धनुः खड्गं तूणांश्चापि परामृशत् २८
केसरीव यथोत्सिक्तः प्रभिन्न इव वारणः
व्यपेतभयसंमोहः शैलमभ्यपतद्बली २९
तं मृगेन्द्रमिवायान्तं प्रभिन्नमिव वारणम्
ददृशुः सर्वभूतानि बाणखड्गधनुर्धरम् ३०
द्रौपद्या वर्धयन्हर्षं गदामादाय पाण्डवः
व्यपेतभयसंमोहः शैलराजं समाविशत् ३१

न ग्लानिर्न च कातर्यं न वैक्लव्यं न च मत्सरः
कदाचिज्जुषते पार्थमात्मजं मातरिश्वनः ३२
तदेकायनमासाद्य विषमं भीमदर्शनम्
बहुतालोच्छ्रयं शृङ्गमारुरोह महाबलः ३३
स किन्नरमहानागमुनिगन्धर्वराक्षसान्
हर्षयन्पर्वतस्याग्रमाससाद महाबलः ३४
ततो वैश्रवणावासं ददर्श भरतर्षभः
काञ्चनैः स्फाटिकाकारैर्वेश्मभिः समलंकृतम् ३५
मोदयन्सर्वभूतानि गन्धमादनसंभवः
सर्वगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ३६
चित्रा विविधवर्णाभाश्चित्रमञ्जरिधारिणः
अचिन्त्या विविधास्तत्र द्रुमाः परमशोभनाः ३७
रत्नजालपरिक्षिप्तं चित्रमाल्यधरं शिवम्
राक्षसाधिपतेः स्थानं ददर्श भरतर्षभः ३८
गदाखङ्गधनुष्पाणिः समभित्यक्तजीवितः
भीमसेनो महाबाहुस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ३९
ततः शङ्खमुपाध्मासीद्द्विषतां लोमहर्षणम्
ज्याघोषतलघोषं च कृत्वा भूतान्यमोहयत् ४०
ततः संहृष्टरोमाणः शब्दं तमभिदुद्रुवुः
यक्षराक्षसगन्धर्वाः पाण्डवस्य समीपतः ४१
गदापरिघनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः
प्रगृहीता व्यरोचन्त यक्षराक्षसबाहुभिः ४२
ततः प्रववृते युद्धं तेषां तस्य च भारत
तैः प्रयुक्तान्महाकायैः शक्तिशूलपरश्वधान्
भल्लैर्भीमः प्रचिच्छेद भीमवेगतरैस्ततः ४३
अन्तरिक्षचराणां च भूमिष्ठानां च गर्जताम्
शरैर्विव्याध गात्राणि राक्षसानां महाबलः ४४
सा लोहितमहावृष्टिरभ्यवर्षन्महाबलम्
कायेभ्यः प्रच्युता धारा राक्षसानां समन्ततः ४५
भीमबाहुबलोत्सृष्टैर्बहुधा यक्षरक्षसाम्
विनिकृत्तान्यदृश्यन्त शरीराणि शिरांसि च ४६
प्रच्छाद्यमानं रक्षोभिः पाण्डवं प्रियदर्शनम्

ददृशुः सर्वभूतानि सूर्यमभ्रगणैरिव ४७
स रश्मिभिरिवादित्यः शरैररिनिघातिभिः
सर्वानार्छन्महाबाहुर्बलवान्सत्यविक्रमः ४८
अभितर्जयमानाश्च रुवन्तश्च महारवान्
न मोहं भीमसेनस्य ददृशुः सर्वराक्षसाः ४९
ते शरैः क्षतसर्वाङ्गा भीमसेनभयार्दिताः
भीममार्तस्वरं चक्रुर्विप्रकीर्णमहायुधाः ५०
उत्सृज्य ते गदाशूलानसिशक्तिपरश्वधान्
दक्षिणां दिशमाजग्मुस्त्रासिता दृढधन्वना ५१
तत्र शूलगदापाणिर्व्यूढोरस्को महाभुजः
सखा वैश्रवणस्यासीन्मणिमान्नाम राक्षसः ५२
अदर्शयदधीकारं पौरुषं च महाबलः
स तान्दृष्ट्वा परावृत्तान्स्मयमान इवाब्रवीत् ५३
एकेन बहवः संख्ये मानुषेण पराजिताः
प्राप्य वैश्रवणावासं किं वक्ष्यथ धनेश्वरम् ५४
एवमाभाष्य तान्सर्वान्न्यवर्तत स राक्षसः
शक्तिशूलगदापाणिरभ्यधावच्च पाण्डवम् ५५
तमापतन्तं वेगेन प्रभिन्नमिव वारणम्
वत्सदन्तैस्त्रिभिः पार्श्वे भीमसेनः समर्पयत् ५६
मणिमानपि संक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं गदाम्
प्राहिणोद्भीमसेनाय परिक्षिप्य महाबलः ५७
विद्युद्रूपां महाघोरामाकाशे महतीं गदाम्
शरैर्बहुभिरभ्यर्छद्भीमसेनः शिलाशितैः ५८
प्रत्यहन्यन्त ते सर्वे गदामासाद्य सायकाः
न वेगं धरयामासुर्गदावेगस्य वेगिताः ५९
गदायुद्धसमाचारं बुध्यमानः स वीर्यवान्
व्यंसयामास तं तस्य प्रहारं भीमविक्रमः ६०
ततः शक्तिं महाघोरां रुक्मदण्डामयस्मयीम्
तस्मिन्नेवान्तरे धीमान्प्रजहाराथ राक्षसः ६१
सा भुजं भीमनिर्ह्रादा भित्त्वा भीमस्य दक्षिणम्
साग्निज्वाला महारौद्रा पपात सहसा भुवि ६२
सोऽतिविद्धो महेष्वासः शक्त्यामितपराक्रमः

गदां जग्राह कौरव्यो गदायुद्धविशारदः ६३
तां प्रगृह्योन्नदन्भीमः सर्वशैक्यायसीं गदाम्
तरसा सोऽभिदुद्राव मणिमन्तं महाबलम् ६४
दीप्यमानं महाशूलं प्रगृह्य मणिमानपि
प्राहिणोद्भीमसेनाय वेगेन महता नदन् ६५
भङ्क्त्वा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविशारदः
अभिदुद्राव तं तूर्णं गरुत्मानिव पन्नगम् ६६
सोऽन्तरिक्षमभिप्लुत्य विधूय सहसा गदाम्
प्रचिक्षेप महाबाहुर्विनद्य रणमूर्धनि ६७
सेन्द्राशनिरिवेन्द्रेण विसृष्टा वातरंहसा
हत्वा रक्षः क्षितिं प्राप्य कृत्येव निपपात ह ६८
तं राक्षसं भीमबलं भीमसेनेन पातितम्
ददृशुः सर्वभूतानि सिंहेनैव गवां पतिम् ६९
तं प्रेक्ष्य निहतं भूमौ हतशेषा निशाचराः
भीममार्तस्वरं कृत्वा जग्मुः प्राचीं दिशं प्रति ७०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५७

अष्टपञ्चाशदधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
श्रुत्वा बहुविधैः शब्दैर्नाद्यमाना गिरेर्गुहाः
अजातशत्रुः कौन्तेयो माद्रीपुत्रावुभावपि १
धौम्यः कृष्णा च विप्राश्च सर्वे च सुहृदस्तथा
भीमसेनमपश्यन्तः सर्वे विमनसोऽभवन् २
द्रौपदीमार्ष्टिषेणाय प्रदाय तु महारथाः
सहिताः सायुधाः शूराः शैलमारुरुहुस्तदा ३
ततः संप्राप्य शैलाग्रं वीक्षमाणा महारथाः
ददृशुस्ते महेष्वासा भीमसेनमरिंदमम् ४
स्फुरतश्च महाकायान्गतसत्त्वांश्च राक्षसान्
महाबलान्महाघोरान्भीमसेनेन पातितान् ५
शुशुभे स महाबाहुर्गदाखड्गधनुर्धरः
निहत्य समरे सर्वान्दानवान्मघवानिव ६

ततस्ते समतिक्रम्य परिष्वज्य वृकोदरम्
तत्रोपविविशुः पार्थाः प्राप्ता गतिमनुत्तमाम् ७
तैश्चतुर्भिर्महेष्वासैर्गिरिशृङ्गमशोभत
लोकपालैर्महाभागैर्दिवं देववरैरिव ८
कुबेरसदनं दृष्ट्वा राक्षसांश्च निपातितान्
भ्राता भ्रातरमासीनमभ्यभाषत पाण्डवम् ९
साहसाद्यदि वा मोहाद्भीम पापमिदं कृतम्
नैतत्ते सदृशं वीर मुनेरिव मृषावचः १०
राजद्विष्टं न कर्तव्यमिति धर्मविदो विदुः
त्रिदशानामिदं द्विष्टं भीमसेन त्वया कृतम् ११
अर्थधर्मावनादृत्य यः पापे कुरुते मनः
कर्मणां पार्थ पापानां स फलं विन्दते ध्रुवम्
पुनरेवं न कर्तब्यं मम चेदिच्छसि प्रियम् १२
एवमुक्त्वा स धर्मात्मा भ्राता भ्रातरमच्युतम्
अर्थतत्त्वविभागज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
विरराम महातेजास्तमेवार्थं विचिन्तयन् १३
ततस्ते हतशिष्टा ये भीमसेनेन राक्षसाः
सहिताः प्रत्यपद्यन्त कुबेरसदनं प्रति १४
ते जवेन महावेगाः प्राप्य वैश्रवणालयम्
भीममार्तस्वरं चक्रुर्भीमसेनभयार्दिताः १५
न्यस्तशस्त्रायुधाः श्रान्ताः शोणिताक्तपरिच्छदाः
प्रकीर्णमूर्धजा राजन्यक्षाधिपतिमब्रुवन् १६
गदापरिघनिस्त्रिंशतोमरप्रासयोधिनः
राक्षसा निहताः सर्वे तव देव पुरःसराः १७
प्रमृद्य तरसा शैलं मानुषेण धनेश्वर
एकेन सहिताः संख्ये हताः क्रोधवशा गणाः १८
प्रवरा राक्षसेन्द्राणां यक्षाणां च धनाधिप
शेरते निहता देव गतसत्त्वाः परासवः १९
लब्धः शैलो वयं मुक्ता मणिमांस्ते सखा हतः
मानुषेण कृतं कर्म विधत्स्व यदनन्तरम् २०
स तच्छ्रुत्वा तु संक्रुद्धः सर्वयक्षगणाधिपः
कोपसंरक्तनयनः कथमित्यब्रवीद्वचः २१

द्वितीयमपराध्यन्तं भीमं श्रुत्वा धनेश्वरः
च्रुकोध यक्षाधिपतिर्युज्यतामिति चाब्रवीत् २२
अथाभ्रघनसंकाशं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम्
हयैः संयोजयामासुर्गान्धर्वैरुत्तमं रथम् २३
तस्य सर्वगुणोपेता विमलाक्षा हयोत्तमाः
तेजोबलजवोपेता नानारत्नविभूषिताः २४
शोभमाना रथे युक्तास्तरिष्यन्त इवाशुगाः
हर्षयामासुरन्योन्यमिङ्गितैर्विजयावहैः २५
स तमास्थाय भगवान्राजराजो महारथम्
प्रययौ देवगन्धर्वैः स्तूयमानो महाद्युतिः २६
तं प्रयान्तं महात्मानं सर्वयक्षधनाधिपम्
रक्ताक्षा हेमसंकाशा महाकाया महाबलाः २७
सायुधा बद्धनिस्त्रिंशा यक्षा दशशतायुताः
जवेन महता वीराः परिवार्योपतस्थिरे २८
तं महान्तमुपायान्तं धनेश्वरमुपान्तिके
ददृशुर्हृष्टरोमाणः पाण्डवाः प्रियदर्शनम् २९
कुबेरस्तु महासत्त्वान्पाण्डोः पुत्रान्महारथान् आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशान्दृष्ट्वा प्रीतोऽभवत्तदा
३०
ते पक्षिण इवोत्पत्य गिरेः शृङ्गं महाजवाः
तस्थुस्तेषां समभ्याशे धनेश्वरपुरःसराः ३१
ततस्तं हृष्टमनसं पाण्डवान्प्रति भारत
समीक्ष्य यक्षगन्धर्वा निर्विकारा व्यवस्थिताः ३२
पाण्डवाश्च महात्मानः प्रणम्य धनदं प्रभुम्
नकुलः सहदेवश्च धर्मपुत्रश्च धर्मवित् ३३
अपराद्धमिवात्मानं मन्यमाना महारथाः
तस्थुः पाञ्जलयः सर्वे परिवार्य धनेश्वरम् ३४
शय्यासनवरं श्रीमत्पुष्पकं विश्वकर्मणा
विहितं चित्रपर्यन्तमातिष्ठत धनाधिपः ३५
तमासीनं महाकायाः शङ्कुकर्णा महाजवाः
उपोपविविशुर्यक्षा राक्षसाश्च सहस्रशः ३६
शतशश्चापि गन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः

परिवार्योपतिष्ठन्त यथा देवाः शतक्रतुम् ३७
काञ्चनीं शिरसा बिभ्रद्भीमसेनः स्रजं शुभाम्
बाणखङ्गधनुष्पाणिरुदैक्षत धनाधिपम् ३८
न भीर्भीमस्य न ग्लानिर्विक्षतस्यापि राक्षसैः
आसीत्तस्यामवस्थायां कुबेरमपि पश्यतः ३९
आददानं शितान्बाणान्योद्धुकाममवस्थितम्
दृष्ट्वा भीमं धर्मसुतमब्रवीन्नरवाहनः ४०
विदुस्त्वां सर्वभूतानि पार्थ भूतहिते रतम्
निर्भयश्चापि शैलाग्रे वस त्वं सह बन्धुभिः ४१
न च मन्युस्त्वया कार्यो भीमसेनस्य पाण्डव
कालेनैते हताः पूर्वं निमित्तमनुजस्तव ४२
व्रीडा चात्र न कर्तव्या साहसं यदिदं कृतम्
दृष्टश्चापि सुरैः पूर्वं विनाशो यक्षरक्षसाम् ४३
न भीमसेने कोपो मे प्रीतोऽस्मि भरतर्षभ
कर्मणानेन भीमस्य मम तुष्टिरभूत्पुरा ४४
एवमुक्त्वा तु राजानं भीमसेनमभाषत
नैतन्मनसि मे तात वर्तते कुरुसत्तम
यदिदं साहसं भीम कृष्णार्थे कृतवानसि ४५
मामनादृत्य देवांश्च विनाशं यक्षरक्षसाम्
स्वबाहुबलमाश्रित्य तेनाहं प्रीतिमांस्त्वयि
शापादस्मि विनिर्मुक्तो घोरादद्य वृकोदर ४६
अहं पूर्वमगस्त्येन क्रुद्धेन परमर्षिणा शप्तोऽपराधे कस्मिंश्चित्तस्यैषा निष्कृतिः कृता
४७
दृष्टो हि मम संक्लेशः पुरा पाण्डवनन्दन
न तवात्रापराधोऽस्ति कथंचिदपि शत्रुहन् ४८
युधिष्ठिर उवाच
कथं शप्तोऽसि भगवन्नगस्त्येन महात्मना
श्रोतुमिच्छाम्यहं देव तवैतच्छापकारणम् ४९
इदं चाश्चर्यभूतं मे यत्क्रोधात्तस्य धीमतः
तदैव त्वं न निर्दग्धः सबलः सपदानुगः ५०
वैश्रवण उवाच

देवतानामभून्मन्त्रः कुशवत्यां नरेश्वर वृतस्तत्राहमगमं महापद्मशतैस्त्रिभिः
यक्षाणां घोररूपाणां विविधायुधधारिणाम् ५१
अध्वन्यहमथापश्यमगस्त्यमृषिसत्तमम्
उग्रं तपस्तपस्यन्तं यमुनातीरमाश्रितम्
नानापक्षिगणाकीर्णं पुष्पितद्रुमशोभितम् ५२
तमूर्ध्वबाहुं दृष्ट्वा तु सूर्यस्याभिमुखं
स्थितम्
तेजोराशिं दीप्यमानं हुताशनमिवैधितम् ५३
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्मणिमान्नाम मे सखा
मौर्ख्यादज्ञानभावाच्च दर्पान्मोहाच्च भारत
न्यष्ठीवदाकाशगतो महर्षेस्तस्य मूर्धनि ५४
स कोपान्मामुवाचेदं दिशः सर्वा दहन्निव
मामवज्ञाय दुष्टात्मा यस्मादेष सखा तव ५५
धर्षणां कृतवानेतां पश्यतस्ते धनेश्वर
तस्मात्सहैभिः सैन्यैस्ते वधं प्राप्स्यति
मानुषात् ५६
त्वं चाप्येभिर्हतैः सैन्यैः क्लेशं प्राप्येह
दुर्मते
तमेव मानुषं दृष्ट्वा किल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसे ५७
सैन्यानां तु तवैतेषां पुत्रपौत्रबलान्वितम्
न शापं प्राप्स्यते घोरं गच्छ तेऽज्ञा करिष्यति ५८
एष शापो मया प्राप्तः प्राक्तस्मादृषिसत्तमात्
स भीमेन महाराज भ्रात्रा तव विमोक्षितः ५९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५८

एकोनषष्ठ्यधिक शततमोऽध्यायः
वैश्रवण उवाच
युधिष्ठिर धृतिर्दाक्ष्यं देशकालौ पराक्रमः लोकतन्त्रविधानानामेष पञ्चविधो विधिः १ धृतिमन्तश्च दक्षाश्च स्वे स्वे कर्मणि भारत

पराक्रमविधानज्ञा नराः कृतयुगेऽभवन् २
धृतिमान्देशकालज्ञः सर्वधर्मविधानवित्
क्षत्रियः क्षत्रियश्रेष्ठ पृथिवीमनुशास्ति वै ३
यं एवं वर्तते पार्थ पुरुषः सर्वकर्मसु
स लोके लभते वीर यशः प्रेत्य च सद्गतिम् ४
देशकालान्तरप्रेप्सुः कृत्वा शक्रः पराक्रमम्
संप्राप्तस्त्रिदिवे राज्यं वृत्रहा वसुभिः सह ५
पापात्मा पापबुद्धिर्यः पापमेवानुवर्तते
कर्मणामविभागज्ञः प्रेत्य चेह च नश्यति ६
अकालज्ञः सुदुर्मेधाः कार्याणामविशेषवित्
वृथाचारसमारम्भः प्रेत्य चेह च नश्यति ७
साहसे वर्तमानानां निकृतीनां दुरात्मनाम्
सर्वसामर्थ्यलिप्सूनां पापो भवति निश्चयः ८
अधर्मज्ञोऽवलिप्तश्च बालबुद्धिरमर्षणः
निर्भयो भीमसेनोऽय तं शाधि पुरुषर्षभ ९
आर्ष्टिषेणस्य राजर्षेः प्राप्य भूयस्त्वमाश्रमम्
तामिस्रं प्रथमं पक्षं वीतशोकभयो वस १०
अलकाः सह गन्धर्वैर्यक्षैश्च सह राक्षसैः
मन्नियुक्ता मनुष्येन्द्र सर्वे च गिरिवासिनः
रक्षन्तु त्वा महाबाहो सहितं द्विजसत्तमैः ११
साहसेषु च संतिष्ठन्निह शैले वृकोदरः
वार्यतां साध्वयं राजंस्त्वया धर्मभृतां वर १२
इतः परं च राजेन्द्र द्रक्ष्यन्ति वनगोचराः
उपस्थास्यन्ति च सदा रक्षिष्यन्ति च सर्वशः १३
तथैव चान्नपानानि स्वादूनि च बहूनि च
उपस्थास्यन्ति वो गृह्य मत्प्रेष्याः पुरुषर्षभ १४
यथा जिष्णुर्महेन्द्रस्य यथा वायोर्वृकोदरः
धर्मस्य त्वं यथा तात योगोत्पन्नौ निजः सुतः १५
आत्मजावात्मसंपन्नौ यमौ चोभौ यथाश्विनोः
रक्ष्यास्तद्वन्ममापीह यूयं सर्वे युधिष्ठिर १६
अर्थतत्त्वविभागज्ञः सर्वधर्मविशेषवित्
भीमसेनादवरजः फल्गुनः कुशली दिवि १७

याः काश्चन मता लोकेष्वग्र्याः परमसंपदः
जन्मप्रभृति ताः सर्वाः स्थितास्तात धनंजये १८
दमो दानं बलं बुद्धिर्ह्रीर्धृतिस्तेज उत्तमम्
एतान्यपि महासत्त्वे स्थितान्यमिततेजसि १९
न मोहात्कुरुते जिष्णुः कर्म पाण्डव गर्हितम्
न पार्थस्य मृषोक्तानि कथयन्ति नरा नृषु २०
स देवपितृगन्धर्वैः कुरूणां कीर्तिवर्धनः
मानितः कुरुतेऽस्त्राणि शक्रसद्मनि भारत २१
योऽसौ सर्वान्महीपालान्धर्मेण वशमानयत्
स शंतनुर्महातेजाः पितुस्तव पितामहः
प्रीयते पार्थ पार्थेन दिवि गाण्डीवधन्वना २२
सम्यक्चासौ महावीर्यः कुलधुर्य इव स्थितः
पितॄन्देवांस्तथा विप्रान्पूजयित्वा महायशाः
सप्त मुख्यान्महामेधानाहरद्यमुनां प्रति २३
अधिराजः स राजंस्त्वां शंतनुः प्रपितामहः
स्वर्गजिच्छक्रलोकस्थः कुशलं परिपृच्छति २४
वैशम्पायन उवाच
ततः शक्तिं गदां खड्गं धनुश्च भरतर्षभ
प्राध्वं कृत्वा नमश्चक्रे कुबेराय वृकोदरः २५
ततोऽब्रवीद्धनाध्यक्षः शरण्यः शरणागतम्
मानहा भव शत्रूणां सुहृदां नन्दिवर्धनः २६
स्वेषु वेश्मसु रम्येषु वसतामित्रतापनाः
कामानुपहरिष्यन्ति यक्षा वो भरतर्षभाः २७
शीघ्रमेव गुडाकेशः कृतास्त्रः पुरुषर्षभः
साक्षान्मघवता सृष्टः संप्राप्स्यति धनंजयः २८
एवमुत्तमकर्माणमनुशिष्य युधिष्ठिरम्
अस्तं गिरिवरश्रेष्ठं प्रययौ गुह्यकाधिपः २९
तं परिस्तोमसंकीर्णैर्नानारत्नविभूषितैः
यानैरनुययुर्यक्षा राक्षसाश्च सहस्रशः ३०
पक्षिणामिव निर्घोषः कुबेरसदनं प्रति
बभूव परमाश्वानामैरावतपथे यताम् ३१
ते जग्मुस्तूर्णमाकाशं धनाधिपतिवाजिनः

प्रकर्षन्त इवाभ्राणि पिबन्त इव मारुतम् ३२
ततस्तानि शरीराणि गतसत्त्वानि रक्षसाम्
अपाकृष्यन्त शैलाग्राद्धनाधिपतिशासनात् ३३
तेषां हि शापकालोऽसौ कृतोऽगस्त्येन धीमता
समरे निहतास्तस्मात्सर्वे मणिमता सह ३४
पाण्डवास्तु महात्मानस्तेषु वेश्मसु तां क्षपाम्
सुखमूषुर्गतोद्वेगाः पूजिताः सर्वराक्षसैः ३५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १५९

षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः सूर्योदये धौम्यः कृत्वाह्निकमरिन्दम
आर्ष्टिषेणेन सहितः पाण्डवानभ्यवर्तत १
तेऽभिवाद्यार्ष्टिषेणस्य पादौ धौम्यस्य चैव ह
ततः प्राञ्जलयः सर्वे ब्राह्मणांस्तानपूजयन् २
ततो युधिष्ठिरं धौम्यो गृहीत्वा दक्षिणे करे
प्राचीं दिशमभिप्रेक्ष्य महर्षिरिदमब्रवीत् ३
असौ सागरपर्यन्तां भूमिमावृत्य तिष्ठति
शैलराजो महाराज मन्दरोऽभिविराजते ४
इन्द्रवैश्रवणावेतां दिशं पाण्डव रक्षतः
पर्वतैश्च वनान्तैश्च काननैश्चोपशोभिताम् ५
एतदाहुर्महेन्द्रस्य राज्ञो वैश्रवणस्य च
ऋषयः सर्वधर्मज्ञाः सद्म तात मनीषिणः ६
अतश्चोद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठन्ति वै प्रजाः
ऋषयश्चापि धर्मज्ञाः सिद्धाः साध्याश्च देवताः ७
यमस्तु राजा धर्मात्मा सर्वप्राणभृतां प्रभुः
प्रेतसत्त्वगतीमेतां दक्षिणामाश्रितो दिशम् ८
एतत्संयमनं पुण्यमतीवाद्भुतदर्शनम्
प्रेतराजस्य भवनमृद्ध्या परमया युतम् ९
यं प्राप्य सविता राजन्सत्येन प्रतितिष्ठति
अस्तं पर्वतराजानमेतमाहुर्मनीषिणः १०

एतं पर्वतराजानं समुद्रं च महोदधिम्
आवसन्वरुणो राजा भूतानि परिरक्षति ११
उदीचीं दीपयन्नेष दिशं तिष्ठति कीर्तिमान्
महामेरुर्महाभाग शिवो ब्रह्मविदां गतिः १२
यस्मिन्ब्रह्मसदश्चैव तिष्ठते च प्रजापतिः
भूतात्मा विसृजन्सर्वं यत्किञ्चिज्जङ्गमागमम् १३
यानाहुर्ब्रह्मणः पुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान्
तेषामपि महामेरुः स्थानं शिवमनामयम् १४
अत्रैव प्रतितिष्ठन्ति पुनरत्रोदयन्ति च
सप्त देवर्षयस्तात वसिष्ठप्रमुखाः सदा १५
देशं विरजसं पश्य मेरोः शिखरमुत्तमम्
यत्रात्मतृप्तैरध्यास्ते देवैः सह पितामहः १६
यमाहुः सर्वभूतानां प्रकृतेः प्रकृतिं ध्रुवम्
अनादिनिधनं देवं प्रभुं नारायणं परम् १७
ब्रह्मणः सदनात्तस्य परं स्थानं प्रकाशते
देवाश्च यत्नात्पश्यन्ति दिव्यं तेजोमयं शिवम् १८
अत्यर्कानलदीप्तं तत्स्थानं विष्णोर्महात्मनः
स्वयैव प्रभया राजन्दुष्प्रेक्ष्यं देवदानवैः १९
तद्वै ज्योतींषि सर्वाणि प्राप्य भासन्ति नोऽपि च
स्वयं विभुरदीनात्मा तत्र ह्यभिविराजते २०
यतयस्तत्र गच्छन्ति भक्त्या नारायणं हरिम्
परेण तपसा युक्ता भाविताः कर्मभिः शुभैः २१
योगसिद्धा महात्मानस्तमोमोहविवर्जिताः
तत्र गत्वा पुनर्नेमं लोकमायान्ति भारत २२
स्थानमेतन्महाभाग ध्रुवमक्षयमव्ययम्
ईश्वरस्य सदा ह्येतत्प्रणमात्र युधिष्ठिर २३
एतं ज्योतींषि सर्वाणि प्रकर्षन्भगवानपि
कुरुते वितमस्कर्मा आदित्योऽभिप्रदक्षिणम् २४
अस्तं प्राप्य ततः सन्ध्यामतिक्रम्य दिवाकरः
उदीचीं भजते काष्ठां दिशमेष विभावसुः २५
स मेरुमनुवृत्तः सन्पुनर्गच्छति पाण्डव
प्राङ्मुखः सविता देवः सर्वभूतहिते रतः २६

स मासं विभजन्कालं बहुधा पर्वसन्धिषु
तथैव भगवान्सोमो नक्षत्रैः सह गच्छति २७
एवमेष परिक्रम्य महामेरुमतन्द्रितः
भावयन्सर्वभूतानि पुनर्गच्छति मन्दरम् २८
तथा तमिस्रहा देवो मयूखैर्भावयञ्जगत्
मार्गमेतदसंबाधमादित्यः परिवर्तते २९
सिसृक्षुः शिशिराण्येष दक्षिणां भजते दिशम्
ततः सर्वाणि भूतानि कालः शिशिरमृच्छति ३०
स्थावराणां च भूतानां जङ्गमानां च तेजसा
तेजांसि समुपादत्ते निवृत्तः सन्विभावसुः ३१
ततः स्वेदः क्लमस्तन्द्री ग्लानिश्च भजते नरान्
प्राणिभिः सततं स्वप्नो ह्यभीक्ष्णं च निषेव्यते ३२
एवमेतदनिर्देश्यं मार्गमावृत्य भानुमान्
पुनः सृजति वर्षाणि भगवान्भावयन्प्रजाः ३३
वृष्टिमारुतसन्तापैः सुखैः स्थावरजङ्गमान्
वर्धयन्सुमहातेजाः पुनः प्रतिनिवर्तते ३४
एवमेष चरन्पार्थ कालचक्रमतन्द्रितः
प्रकर्षन्सर्वभूतानि सविता परिवर्तते ३५
सन्तता गतिरेतस्य नैष तिष्ठति पाण्डव
आदायैव तु भूतानां तेजो विसृजते पुनः ३६
विभजन्सर्वभूतानामायुः कर्म च भारत
अहोरात्रान्कलाः काष्ठाः सृजत्येष सदा विभुः ३७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६०

एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तस्मिन्नगेन्द्रे वसतां तु तेषां महात्मनां सद्व्रतमास्थितानाम्
रतिः प्रमोदश्च बभूव तेषामाकाङ्क्षतां दर्शनमर्जुनस्य १
तान्वीर्ययुक्तान्सुविशुद्धसत्त्वांस्तेजस्विनः

सत्यधृतिप्रधानान्
संप्रीयमाणा बहवोऽभिजग्मुर्गन्धर्वसंघाश्च महर्षयश्च २
तं पादपैः पुष्पधरैरुपेतं नगोत्तमं प्राप्य
महारथानाम्
मनःप्रसादः परमो बभूव यथा दिवं प्राप्य
मरुद्गणानाम् ३
मयूरहंसस्वननादितानि पुष्पोपकीर्णानि महाचलस्य
शृङ्गाणि सानूनि च पश्यमाना गिरेः परं हर्षमवाप्य
तस्थुः ४
साक्षात्कुबेरेण कृताश्च तस्मिन्नगोत्तमे
संवृतकूलरोधसः
कादम्बकारण्डवहंसजुष्टाः पद्माकुलाः
पुष्करिणीरपश्यन् ५
क्रीडाप्रदेशांश्च
समृद्धरूपान्सुचित्रमाल्यावृतजातशोभान्
मणिप्रवेकान्सुमनोहरांश्च यथा भवेयुर्धनदस्य
राज्ञः ६
अनेकवर्णैश्च सुगन्धिभिश्च महाद्रुमैः
सन्ततमभ्रमालिभिः
तपःप्रधानाः सततं चरन्तः शृङ्गं गिरेश्चिन्तयितुं न
शेकुः ७
स्वतेजसा तस्य नगोत्तमस्य महौषधीनां च तथा
प्रभावात्
विभक्तभावो न बभूव कश्चिदहर्निशानां पुरुषप्रवीर ८
यमास्थितः स्थावरजङ्गमानि
विभावसुर्भावयतेऽमितौजाः
तस्योदयं चास्तमयं च वीरास्तत्र स्थितास्ते
ददृशुर्नृसिंहाः ९
रवेस्तमिस्रागमनिर्गमांस्ते तथोदयं चास्तमयं च वीराः
समावृताः प्रेक्ष्य तमोनुदस्य गभस्तिजालैः प्रदिशो

दिशश्च १०
स्वाध्यायवन्तः सततक्रियाश्च धर्मप्रधानाश्च
शुचिव्रताश्च
सत्ये स्थितास्तस्य महारथस्य
सत्यव्रतस्यागमनप्रतीक्षाः ११
इहैव हर्षोऽस्तु समागतानां क्षिप्रं कृतास्त्रेण
धनञ्जयेन
इति ब्रुवन्तः परमाशिषस्ते पार्थास्तपोयोगपरा
बभूवुः १२
दृष्ट्वा विचित्राणि गिरौ वनानि किरीटिनं चिन्तयतामभीक्ष्णम्
बभूव रात्रिर्दिवसश्च तेषां संवत्सरेणैव समानरूपः १३
यदैव धौम्यानुमते महात्मा कृत्वा जटां प्रव्रजितः स जिष्णुः
तदैव तेषां न बभूव हर्षः कुतो रतिस्तद्गतमानसानाम् १४
भ्रातुर्नियोगात्तु युधिष्ठिरस्य वनादसौ वारणमत्तगामी
यत्काम्यकात्प्रव्रजितः स जिष्णुस्तदैव ते शोकहता बभूवुः १५
तथा तु तं चिन्तयतां सिताश्वमस्त्रार्थिनं
वासवमभ्युपेतम्
मासोऽथ कृच्छ्रेण तदा व्यतीतस्तस्मिन्नगे भारत
भारतानाम् १६
ततः कदाचिद्धरिसंप्रयुक्तं महेन्द्रवाहं
सहसोपयातम्
विद्युत्प्रभं प्रेक्ष्य महारथानां हर्षोऽजुनं
चिन्तयतां बभूव १७
स दीप्यमानः सहसान्तरिक्षं प्रकाशयन्मातलिसंगृहीतः
बभौ महोल्केव घनान्तरस्था शिखेव चाग्नेर्ज्वलिता
विधूमा १८

तमास्थितः सन्ददृशे किरीटी स्रग्वी वराण्याभरणानि बिभ्रत्
धनञ्जयो वज्रधरप्रभावः श्रिया ज्वलन्पर्वतमाजगाम १९
स शैलमासाद्य किरीटमाली महेन्द्रवाहादवरुह्य तस्मात्
धौम्यस्य पादावभिवाद्य पूर्वमजातशत्रोस्तदनन्तरं च २०
वृकोदरस्यापि ववन्द पादौ माद्री सुताभ्यामभिवादितश्च
समेत्य कृष्णां परिसान्त्व्य चैनां
प्रह्वोऽभवद्भ्रातुरुपह्वरे सः २१
बभूव तेषां परमः प्रहर्षस्तेनाप्रमेयेण समागतानाम्
स चापि तान्प्रेक्ष्य किरीटमाली ननन्द
राजानमभिप्रशंसन् २२
यमास्थितः सप्त जघान पूगान्दितेः सुतानां
नमुचेर्निहन्ता
तमिन्द्रवाहं समुपेत्य पार्थाः प्रदक्षिणं
चक्रुरदीनसत्त्वाः २३
ते मातलेश्चक्रुरतीव हृष्टाः सत्कारमग्र्यं
सुरराजतुल्यम्
सर्वं यथावच्च दिवौकसस्तान्पप्रच्छुरेनं
कुरुराजपुत्राः २४
तानप्यसौ मातलिरभ्यनन्दत्पितेव पुत्राननुशिष्य चैनान्
ययौ रथेनाप्रतिमप्रभेण पुनः सकाशं त्रिदिवेश्वरस्य २५
गते तु तस्मिन्वरदेववाहे शक्रात्मजः सर्वरिपुप्रमाथी
शक्रेण दत्तानि ददौ महात्मा महाधनान्युत्तमरूपवन्ति
दिवाकराभाणि विभूषणानि प्रीतः प्रियायै

सुतसोममात्रे २६
ततः स तेषां कुरुपुङ्गवानां तेषां च सूर्याग्निसमप्रभाणाम्
विप्रर्षभाणामुपविश्य मध्ये सर्वं यथावत्कथयांबभूव २७
एवं मयास्त्राण्युपशिक्षितानि शक्राच्च वाताच्च शिवाच्च साक्षात्
तथैव शीलेन समाधिना च प्रीताः सुरा मे सहिताः सहेन्द्राः २८
संक्षेपतो वै स विशुद्धकर्मा तेभ्यः समाख्याय दिवि
प्रवेशम्
माद्रीसुताभ्यां सहितः किरीटी सुष्वाप तामावसतिं
प्रतीतः २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६१

द्विषष्ट्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एतस्मिन्नेव काले तु सर्ववादित्रनिस्वनः
बभूव तुमुलः शब्दस्त्वन्तरिक्षे दिवौकसाम् १
रथनेमिस्वनश्चैव घण्टाशब्दश्च भारत
पृथग्व्यालमृगाणां च पक्षिणां चैव सर्वशः २
तं समन्तादनुययुर्गन्धर्वाप्सरसस्तथा
विमानैः सूर्यसङ्काशैर्देवराजमरिन्दमम् ३
ततः स हरिभिर्युक्तं जाम्बूनदपरिष्कृतम्
मेघनादिनमारुह्य श्रिया परमया ज्वलन् ४
पार्थानभ्याजगामाशु देवराजः पुरन्दरः
आगत्य च सहस्राक्षो रथादवरुरोह वै ५
तं दृष्ट्वैव महात्मानं धर्मराजो युधिष्ठिरः
भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्देवराजमुपागमत् ६
पूजयामास चैवाथ विधिवद्भूरिदक्षिणः
यथार्हममितात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा ७

धनञ्जयश्च तेजस्वी प्रणिपत्य पुरन्दरम्
भृत्यवत्प्रणतस्तस्थौ देवराजसमीपतः ८
आप्यायत महातेजाः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
धनञ्जयमभिप्रेक्ष्य विनीतं स्थितमन्तिके ९
जटिलं देवराजस्य तपोयुक्तमकल्मषम्
हर्षेण महताविष्टः फल्गुनस्याथ दर्शनात् १०
तं तथादीनमनसं राजानं हर्षसंप्लुतम्
उवाच वचनं धीमान्देवराजः पुरन्दरः ११
त्वमिमां पृथिवीं राजन्प्रशासिष्यसि पाण्डव
स्वस्ति प्राप्नुहि कौन्तेय काम्यकं पुनराश्रमम् १२
अस्त्राणि लब्धानि च पाण्डवेन सर्वाणि मत्तः
प्रयतेन राजन्
कृतप्रियश्चास्मि धनंजयेन जेतुं न शक्यस्त्रिभिरेष
लोकैः १३
एवमुक्त्वा सहस्राक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम्
जगाम त्रिदिवं हृष्टः स्तूयमानो महर्षिभिः १४
धनेश्वरगृहस्थानां पाण्डवानां समागमम्
शक्रेण य इदं विद्वानधीयीत समाहितः १५
संवत्सरं ब्रह्मचारी नियतः संशितव्रतः
स जीवेत निराबाधः सुसुखी शरदां शतम् १६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६२

त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
यथागतं गते शक्रे भ्रातृभिः सह सङ्गतः
कृष्णया चैव बीभत्सुर्धर्मपुत्रमपूजयत् १
अभिवादयमानं तु मूÞ र्युपाघ्राय पाण्डवम्
हर्षगद्गदया वाचा प्रहृष्टोऽजुनमब्रवीत् २
कथमर्जुन कालोऽय स्वर्गे व्यतिगतस्तव
कथं चास्त्राण्यवाप्तानि देवराजश्च तोषितः ३
सम्यग्वा ते गृहीतानि कच्चिदस्त्राणि भारत

कच्चित्सुराधिपः प्रीतो रुद्रश्चास्त्राण्यदात्तव ४
यथा दृष्टश्च ते शक्रो भगवान्वा पिनाकधृक्
यथा चास्त्राण्यवाप्तानि यथा चाराधितश्च ते ५
यथोक्तवांस्त्वां भगवाञ्शतक्रतुररिन्दम
कृतप्रियस्त्वयास्मीति तच्च ते किं प्रियं कृतम्
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ६
यथा तुष्टो महादेवो देवराजश्च तेऽनघ
यच्चापि वज्रपाणेस्ते प्रियं कृतमरिन्दम
एतदाख्याहि मे सर्वमखिलेन धनञ्जय ७
अर्जुन उवाच
शृणु हन्त महाराज विधिना येन दृष्टवान्
शतक्रतुमहं देवं भगवन्तं च शङ्करम् ८
विद्यामधीत्य तां राजंस्त्वयोक्तामरिमर्दन
भवता च समादिष्टस्तपसे प्रस्थितो वनम् ९
भृगुतुङ्गमथो गत्वा काम्यकादास्थितस्तपः
एकरात्रोषितः कञ्चिदपश्यं ब्राह्मणं पथि १०
स मामपृच्छत्कौन्तेय क्वासि गन्ता ब्रवीहि मे
तस्मा अवितथं सर्वमब्रुवं कुरुनन्दन ११
स तथ्यं मम तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणो राजसत्तम
अपूजयत मां राजन्प्रीतिमांश्चाभवन्मयि १२
ततो मामब्रवीत्प्रीतस्तप आतिष्ठ भारत
तपस्वी नचिरेण त्वं द्रक्ष्यसे विबुधाधिपम् १३
ततोऽह वचनात्तस्य गिरिमारुह्य शैशिरम्
तपोऽतप्यं महाराज मासं मूलफलाशनः १४
द्वितीयश्चापि मे मासो जलं भक्षयतो गतः
निराहारस्तृतीयेऽथ मासे पाण्डवनन्दन १५
ऊर्ध्वबाहुश्चतुर्थं तु मासमस्मि स्थितस्तदा
न च मे हीयते प्राणस्तदद्भुतमिवाभवत् १६
चतुर्थे समभिक्रान्ते प्रथमे दिवसे गते
वराहसंस्थितं भूतं मत्समीपमुपागमत् १७
निघ्नन्प्रोथेन पृथिवीं विलिखंश्चरणरैपि

संमार्जञ्जठरेणोर्वीं विवर्तंश्च मुहुर्मुहुः १८
अनु तस्यापरं भूतं महत्कैरातसंस्थितम्
धनुर्बाणासिमत्प्राप्तं स्त्रीगणानुगतं तदा १९
ततोऽह धनुरादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी
अताडयं शरेणाथ तद्भूतं लोमहर्षणम् २०
युगपत्तत्किरातश्च विकृष्य बलवद्धनुः
अभ्याजघ्ने दृढतरं कम्पयन्निव मे मनः २१
स तु मामब्रवीद्राजन्मम पूर्वपरिग्रहः
मृगयाधर्ममुत्सृज्य किमर्थं ताडितस्त्वया २२
एष ते निशितैर्बाणैर्दर्पं हन्मि स्थिरो भव
स वर्ष्मवान्महाकायस्ततो मामभ्यधावत २३
ततो गिरिमिवात्यर्थमावृणोन्मां महाशरैः
तं चाहं शरवर्षेण महता समवाकिरम् २४
ततः शरैर्दीप्तमुखैः पत्रितैरनुमन्त्रितैः
प्रत्यविध्यमहं तं तु वज्रैरिव शिलोच्चयम् २५
तस्य तच्छतधा रूपमभवच्च सहस्रधा
तानि चास्य शरीराणि शरैरहमताडयम् २६
पुनस्तानि शरीराणि एकीभूतानि भारत
अदृश्यन्त महाराज तान्यहं व्यधमं पुनः २७
अणुर्बृहच्छिरा भूत्वा बृहच्चाणुशिराः पुनः
एकीभूतस्तदा राजन्सोऽभ्यवर्तत मां युधि २८
यदाभिभवितुं बाणैर्नैव शक्नोमि तं रणे
ततोऽहमस्त्रमातिष्ठं वायव्यं भरतर्षभ २९
न चैनमशकं हन्तुं तदद्भुतमिवाभवत्
तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे विस्मयो मे महानभूत् ३०
भूयश्चैव महाराज सविशेषमहं ततः
अस्त्रपूगेन महता रणे भूतमवाकिरम् ३१
स्थूणाकर्णमयोजालं शरवर्षं शरोल्बणम्
शैलास्त्रमश्मवर्षं च समास्थायाहमभ्ययाम्
जग्रास प्रहसंस्तानि सर्वाण्यस्त्राणि मेऽनघ ३२
तेषु सर्वेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रमहमादिशम् ततः प्रज्वलितैर्बाणैः सर्वतः सोपचीयत

उपचीयमानश्च मया महास्त्रेण व्यवर्धत ३३
ततः संतापितो लोका मत्प्रसूतेन तेजसा
क्षणेन हि दिशः खं च सर्वतोऽभिविदीपितम् ३४
तदप्यस्त्रं महातेजाः क्षणेनैव व्यशातयत्
ब्रह्मास्त्रे तु हते राजन्भयं मां महदाविशत् ३५
ततोऽह धनुरादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी
सहसाभ्यहनं भूतं तान्यप्यस्त्राण्यभक्षयत् ३६
हतेष्वस्त्रेषु सर्वेषु भक्षितेष्वायुधेषु च
मम तस्य च भूतस्य बाहुयुद्धमवर्तत ३७
व्यायामं मुष्टिभिः कृत्वा तलैरपि समाहतौ
अपातयच्च तद्भूतं निश्चेष्टौ ह्यगमं महीम् ३८
ततः प्रहस्य तद्भूतं तत्रैवान्तरधीयत
सह स्त्रीभिर्महाराज पश्यतो मेऽदभुतोपमम् ३९
एवं कृत्वा स भगवांस्ततोऽन्यद्रूपमात्मनः
दिव्यमेव महाराज वसानोऽदभुतमम्बरम् ४०
हित्वा किरातरूपं च भगवांस्त्रिदशेश्वरः
स्वरूपं दिव्यमास्थाय तस्थौ तत्र महेश्वरः ४१
अदृश्यत ततः साक्षाद्भगवान्गोवृषध्वजः
उमासहायो हरिदृग्बहुरूपः पिनाकधृक् ४२
स मामभ्येत्य समरे तथैवाभिमुखं स्थितम्
शूलपाणिरथोवाच तुष्टोऽस्मीति परन्तप ४३
ततस्तद्धनुरादाय तूणौ चाक्षय्यसायकौ
प्रादान्ममैव भगवान्वरयस्वेति चाब्रवीत् ४४
तुष्टोऽस्मि तव कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते
यत्ते मनोगतं वीर तद्ब्रूहि वितराम्यहम्
अमरत्वमपाहाय ब्रूहि यत्ते मनोगतम् ४५
ततः प्राञ्जलिरेवाहमस्त्रेषु गतमानसः
प्रणम्य शिरसा शर्वं ततो वचनमाददे ४६
भगवान्मे प्रसन्नश्चेदीप्सितोऽय वरो मम
अस्त्राणीच्छाम्यहं ज्ञातुं यानि देवेषु कानिचित्
ददानीत्येव भगवानब्रवीत्त्र्यम्बकश्च माम् ४७
रौद्रमस्त्रं मदीयं त्वामुपस्थास्यति पाण्डव

प्रददौ च मम प्रीतः सोऽस्त्र पाशुपतं प्रभुः ४८
उवाच च महादेवो दत्त्वा मेऽस्त्र सनातनम्
न प्रयोज्यं भवेदेतन्मानुषेषु कथञ्चन ४९
पीड्यमानेन बलवत्प्रयोज्यं ते धनञ्जय
अस्त्राणां प्रतिघाते च सर्वथैव प्रयोजयेः ५०
तदप्रतिहतं दिव्यं सर्वास्त्रप्रतिषेधनम् मूर्तिमन्मे स्थितं पार्श्वे प्रसन्ने गोवृषध्वजे
५१
उत्सादनममित्राणां परसेनानिकर्तनम्
दुरासदं दुष्प्रसहं सुरदानवराक्षसैः ५२
अनुज्ञातस्त्वहं तेन तत्रैव समुपाविशम्
प्रेक्षतश्चैव मे देवस्तत्रैवान्तरधीयत ५३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६३ चतुःषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
ततस्तामवसं प्रीतो रजनीं तत्र भारत
प्रसादाद्देवदेवस्य त्र्यम्बकस्य महात्मनः १
व्युषितो रजनीं चाहं कृत्वा पूर्वाह्णिकक्रियाम्
अपश्यं तं द्विजश्रेष्ठं दृष्टवानस्मि यं पुरा २
तस्मै चाहं यथावृत्तं सर्वमेव न्यवेदयम्
भगवन्तं महादेवं समेतोऽस्मीति भारत ३
स मामुवाच राजेन्द्र प्रीयमाणो द्विजोत्तमः
दृष्टस्त्वया महादेवो यथा नान्येन केनचित् ४
समेत्य लोकपालैस्तु सर्वैर्वैवस्वतादिभिः
द्रष्टास्यनघ देवेन्द्रं स च तेऽस्त्राणि दास्यति
५
एवमुक्त्वा स मां राजन्नाश्लिष्य च पुनः पुनः
अगच्छत्स यथाकामं ब्राह्मणः सूर्यसन्निभः ६
अथापराह्णे तस्याह्नः प्रावात्पुण्यः समीरणः
पुनर्नवमिमं लोकं कुर्वन्निव सपत्नहन् ७
दिव्यानि चैव माल्यानि सुगन्धीनि नवानि च

शैशिरस्य गिरेः पादे प्रादुरासन्समीपतः ८
वादित्राणि च दिव्यानि सुघोषाणि समन्ततः
स्तुतयश्चेन्द्रसंयुक्ता अश्रूयन्त मनोहराः ९
गणाश्चाप्सरसां तत्र गन्धर्वाणां तथैव च
पुरस्ताद्देवदेवस्य जगुर्गीतानि सर्वशः १०
मरुतां च गणास्तत्र देवयानैरुपागमन्
महेन्द्रानुचरा ये च देवसद्मनिवासिनः ११
ततो मरुत्वान्हरिभिर्युक्तैर्वाहैः स्वलङ्कृतैः
शचीसहायस्तत्रायात्सह सर्वैस्तदामरैः १२
एतस्मिन्नेव काले तु कुबेरो नरवाहनः
दर्शयामास मां राजल्लँ क्ष्म्या परमया युतः १३
दक्षिणस्यां दिशि यमं प्रत्यपश्यं व्यवस्थितम्
वरुणं देवराजं च यथास्थानमवस्थितम् १४
ते मामूचुर्महाराज सान्त्वयित्वा सुरर्षभाः
सब्यसाचिन्समीक्षस्व लोकपालानवस्थितान् १५
सुरकार्यार्थसिर्द्ध्य्थं दृष्टवानसि शंकरम्
अस्मत्तोऽपि गृहाण त्वमस्त्राणीति समन्ततः १६
ततोऽह प्रयतो भूत्वा प्रणिपत्य सुरर्षभान्
प्रत्यगृह्णं तदास्त्राणि महान्ति विधिवत्प्रभो १७
गृहीतास्त्रस्ततो देवैरनुज्ञातोऽस्मि भारत
अथ देवा ययुः सर्वे यथागतमरिंदम १८
मघवानपि देवेशो रथमारुह्य सुप्रभम्
उवाच भगवान्वाक्यं स्मयन्निव सुरारिहा १९
पुरैवागमनादस्माद्वेदाहं त्वां धनञ्जय
अतः परं त्वहं वै त्वां दर्शये भरतर्षभ २०
त्वया हि तीर्थेषु पुरा समाप्लावः कृतोऽसकृत्
तपश्चेदं पुरा तप्तं स्वर्गं गन्तासि पाण्डव २१
भूयश्चैव च तप्तव्यं तपः परमदारुणम्
उवाच भगवान्सर्वं तपसश्चोपपादनम् २२
मातलिर्मन्नियोगात्त्वां त्रिदिवं प्रापयिष्यति
विदितस्त्वं हि देवानामृषीणां च महात्मनाम् २३
ततोऽहमब्रुवं शक्रं प्रसीद भगवन्मम

आचार्यं वरये त्वाहमस्त्रार्थं त्रिदशेश्वर २४ इन्द्र उवाच
क्रूरं कर्मास्त्रवित्तात करिष्यसि परन्तप यदर्थमस्त्राणीप्सुस्त्वं तं कामं पाण्डवाप्नुहि २५
अर्जुन उवाच
ततोऽहमब्रुवं नाहं दिव्यान्यस्त्राणि शत्रुहन्
मानुषेषु प्रयोक्ष्यामि विनास्त्रप्रतिघातनम् २६
तानि दिव्यानि मेऽस्त्राणि प्रयच्छ विबुधाधिप
लोकांश्चास्त्रजितान्पश्चाल्लभेयं सुरपुङ्गव २७
इन्द्र उवाच
परीक्षार्थं मयैतत्ते वाक्यमुक्तं धनञ्जय
ममात्मजस्य वचनं सूपपन्नमिदं तव २८
शिक्ष मे भवनं गत्वा सर्वाण्यस्त्राणि भारत
वायोरग्नेर्वसुभ्योऽथ वरुणात्समरुद्गणात् २९
साध्यं पैतामहं चैव गन्धर्वोरगरक्षसाम्
वैष्णवानि च सर्वाणि नैरृतानि तथैव च
मद्गतानि च यानीहि सर्वास्त्राणि कुरूद्वह ३०
अर्जुन उवाच
एवमुक्त्वा तु मां शक्रस्तत्रैवान्तरधीयत
अथापश्यं हरियुजं रथमैन्द्रमुपस्थितम्
दिव्यं मायामयं पुण्यं यत्तं मातलिना नृप ३१
लोकपालेषु यातेषु मामुवाचाथ मातलि
द्रष्टुमिच्छति शक्रस्त्वां देवराजो महाद्युते ३२
संसिद्धस्त्वं महाबाहो कुरु कार्यमनुत्तमम्
पश्य पुण्यकृतां लोकान्सशरीरो दिवं व्रज ३३
इत्युक्तोऽह मातलिना गिरिमामन्त्र्य शैशिरम्
प्रदक्षिणमुपावृत्य समारोहं रथोत्तमम् ३४
चोदयामास स हयान्मनोमारुतरंहसः
मातलिर्हयशास्त्रज्ञो यथावद्भूरिदक्षिणः ३५
अवैक्षत च मे वक्त्रं स्थितस्याथ स सारथिः
तथा भ्रान्ते रथे राजन्विस्मितश्चेदमब्रवीत् ३६

अत्यद्भुतमिदं मेऽद्य विचित्रं प्रतिभाति माम्
यदास्थितो रथं दिव्यं पदा न चलितो भवान् ३७
देवराजोऽपि हि मया नित्यमत्रोपलक्षितः
विचलन्प्रथमोत्पाते हयानां भरतर्षभ ३८
त्वं पुनः स्थित एवात्र रथे भ्रान्ते कुरूद्वह
अतिशक्रमिदं सत्त्वं तवेति प्रतिभाति मे ३९
इत्युक्त्वाकाशमाविश्य मातलिर्विबुधालयान्
दर्शयामास मे राजन्विमानानि च भारत ४०
नन्दनादीनि देवानां वनानि बहुलान्युत
दर्शयामास मे प्रीत्या मातलि शक्रसारथिः ४१
ततः शक्रस्य भवनमपश्यममरावतीम्
दिव्यैः कामफलैर्वृक्षै रत्नैश्च समलङ्कृताम् ४२
न तां भासयते सूर्यो न शीतोष्णे न च क्लमः
रजः पङ्को न च तमस्तत्रास्ति न जरा नृप ४३
न तत्र शोको दैन्यं वा वैवर्ण्यं चोपलक्ष्यते
दिवौकसां महाराज न च ग्लानिररिन्दम ४४
न क्रोधलोभौ तत्रास्तामशुभं च विशां पते
नित्यतुष्टाश्च हृष्टाश्च प्राणिनः सुरवेश्मनि ४५
नित्यपुष्पफलास्तत्र पादपा हरितच्छदाः
पुष्करिण्यश्च विविधाः पद्मसौगन्धिकायुताः ४६
शीतस्तत्र ववौ वायुः सुगन्धो जीवनः शुचिः
सर्वरत्नविचित्रा च भूमिः पुष्पविभूषिता ४७
मृगद्विजाश्च बहवो रुचिरा मधुरस्वराः
विमानयायिनश्चात्र दृश्यन्ते बहवोऽमराः ४८
ततोऽपश्यं वसून्रुद्रान्साध्यांश्च समरुद्गणान्
आदित्यानश्विनौ चैव तान्सर्वान्प्रत्यपूजयम् ४९
ते मां वीर्येण यशसा तेजसा च बलेन च
अस्त्रैश्चाप्यन्वजानन्त सङ्ग्रामविजयेन च ५०
प्रविश्य तां पुरीं रम्यां देवगन्धर्वसेविताम्
देवराजं सहस्राक्षमुपातिष्ठं कृताञ्जलि ५१
ददावर्धासनं प्रीतः शक्रो मे ददतां वरः
बहुमानाच्च गात्राणि पस्पर्श मम वासवः ५२

तत्राहं देवगन्धर्वैः सहितो भूरिदक्षिण
अस्त्रार्थमवसं स्वर्गे कुर्वाणोऽस्त्राणि भारत ५३
विश्वावसोश्च मे पुत्रश्चित्रसेनोऽभवत्सखा
स च गान्धर्वमखिलं ग्राहयामास मां नृप ५४
ततोऽहमवसं राजन्गृहीतास्त्रः सुपूजितः
सुखं शक्रस्य भवने सर्वकामसमन्वितः ५५
शृण्वन्वै गीतशब्दं च तूर्यशब्दं च पुष्कलम्
पश्यंश्चाप्सरसः श्रेष्ठा नृत्यमानाः परंतप ५६
तत्सर्वमनवज्ञाय तथ्यं विज्ञाय भारत
अत्यर्थं प्रतिगृह्याहमस्त्रेष्वेव व्यवस्थितः ५७
ततोऽतुष्यत्सहस्राक्षस्तेन कामेन मे विभुः
एवं मे वसतो राजन्नेष कालोऽत्यगाद्दिवि ५८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःषष्ट्यधिक शततमोऽध्यायः १६४

पञ्चषष्ट्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
कृतास्त्रमतिविश्वस्तमथ मां हरिवाहनः
संस्पृश्य मूर्ध्नि पाणिभ्यामिदं वचनमब्रवीत् १
न त्वमद्य युधा जेतुं शक्यः सुरगणैरपि
किं पुनर्मानुषे लोके मानुषैरकृतात्मभिः
अप्रमेयोऽप्रधृष्यश्च युद्धेष्वप्रतिमस्तथा २
अथाब्रवीत्पुनर्देवः संप्रहृष्टतनूरुहः
अस्त्रयुद्धे समो वीर न ते कश्चिद्भविष्यति ३
अप्रमत्तः सदा दक्षः सत्यवादी जितेन्द्रियः
ब्रह्मण्यश्चास्त्रविच्चासि शूरश्चासि कुरूद्वह ४
अस्त्राणि समवाप्तानि त्वया दश च पञ्च च
पञ्चभिर्विधिभिः पार्थ न त्वया विद्यते समः ५
प्रयोगमुपसंहारमावृत्तिं च धनञ्जय
प्रायश्चित्तं च वेत्थ त्वं प्रतिघातं च सर्वशः ६
तव गुर्वर्थकालोऽयमुपपन्नः परन्तप
प्रतिजानीष्व तं कर्तुमतो वेत्स्याम्यहं परम् ७

ततोऽहमब्रुवं राजन्देवराजमिदं वचः
विषह्यं चेन्मया कर्तुं कृतमेव निबोध तत् ८
ततो मामब्रवीद्राजन्प्रहस्य बलवृत्रहा
नाविषह्यं तवाद्यास्ति त्रिषु लोकेषु किञ्चन ९
निवातकवचा नाम दानवा मम शत्रवः
समुद्रकुक्षिमाश्रित्य दुर्गे प्रतिवसन्त्युत १०
तिस्रः कोट्यः समाख्यातास्तुल्यरूपबलप्रभाः
तांस्तत्र जहि कौन्तेय गुर्वर्थस्ते भविष्यति ११
ततो मातलिसंयुक्तं मयूरसमरोमभिः
हयैरुपेतं प्रादान्मे रथं दिव्यं महाप्रभम् १२
बबन्ध चैव मे मूर्ध्नि किरीटमिदमुत्तमम्
स्वरूपसदृशं चैव प्रादादङ्गविभूषणम् १३
अभेद्यं कवचं चेदं स्पर्शरूपवदुत्तमम्
अजरां ज्यामिमां चापि गाण्डीवे समयोजयत् १४
ततः प्रायामहं तेन स्यन्दनेन विराजता
येनाजयद्देवपतिर्बलि वैरोचनिं पुरा १५
ततो देवाः सर्व एव तेन घोषेण बोधिताः
मन्वाना देवराजं मां समाजग्मुर्विशां पते
दृष्ट्वा च मामपृच्छन्त किं करिष्यसि फल्गुन १६
तानब्रुवं यथाभूतमिदं कर्तास्मि संयुगे
निवातकवचानां तु प्रस्थितं मां वधैषिणम्
निबोधत महाभागाः शिवं चाशास्त मेऽनघाः १७
तुष्टुबुर्मां प्रसन्नास्ते यथा देवं पुरन्दरम्
रथेनानेन मघवा जितवाञ्शम्बरं युधि
नमुचिं बलवृत्रौ च प्रह्लादनरकावपि १८
बहूनि च सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च
रथेनानेन दैत्यानां जितवान्मघवान्युधि १९
त्वमप्येतेन कौन्तेय निवातकवचान्रणे
विजेता युधि विक्रम्य पुरेव मघवान्वशी २०
अयं च शङ्खप्रवरो येन जेतासि दानवान्
अनेन विजिता लोकाः शक्रेणापि महात्मना २१
प्रदीयमानं देवैस्तु देवदत्तं जलोद्भवम्

प्रत्यगृह्णं जयायैनं स्तूयमानस्तदामरैः २२
स शङ्खी कवची बाणी प्रगृहीतशरासनः
दानवालयमत्युग्रं प्रयातोऽस्मि युयुत्सया २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६५

षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
ततोऽह स्तूयमानस्तु तत्र तत्र महर्षिभिः
अपश्यमुदधिं भीममपांपतिमथाव्ययम् १
फेनवत्यः प्रकीर्णाश्च संहताश्च समुच्छ्रिताः
ऊर्मयश्चात्र दृश्यन्ते चलन्त इव पर्वताः
नावः सहस्रशस्तत्र रत्नपूर्णाः समन्ततः २
तिमिङ्गिलाः कच्छपाश्च तथा तिमितिमिङ्गिलाः
मकराश्चात्र दृश्यन्ते जले मग्ना इवाद्रयः ३
शङ्खानां च सहस्राणि मग्नान्यप्सु समन्ततः
दृश्यन्ते स्म यथा रात्रौ तारास्तन्वभ्रसंवृताः ४
तथा सहस्रशस्तत्र रत्नसङ्घाः प्लवन्त्युत
वायुश्च घूर्णते भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ५
तमतीत्य महावेगं सर्वाम्भोनिधिमुत्तमम्
अपश्यं दानवाकीर्णं तद्दैत्यपुरमन्तिकात् ६
तत्रैव मातलिस्तूर्णं निपत्य पृथिवीतले
नादयन्रथघोषेण तत्पुरं समुपाद्रवत् ७
रथघोषं तु तं श्रुत्वा स्तनयित्नोरिवाम्बरे
मन्वाना देवराजं मां संविग्ना दानवाभवन् ८
सर्वे संभ्रान्तमनसः शरचापधराः स्थिताः
तथा शूलासिपरशुगदामुसलपाणयः ९
ततो द्वाराणि पिदधुर्दानवास्त्रस्तचेतसः
संविधाय पुरे रक्षां न स्म कश्चन दृश्यते १०
ततः शङ्खमुपादाय देवदत्तं महास्वनम्
पुरमासुरमाश्लिष्य प्राधमं तं शनैरहम् ११
स तु शब्दो दिवं स्तब्ध्वा प्रतिशब्दमजीजनत्

वित्रेसुश्च निलिल्युश्च भूतानि सुमहान्त्यपि १२
ततो निवातकवचाः सर्व एव समन्ततः
दंशिता विविधैस्त्राणैर्विविधायुधपाणयः १३
आयसैश्च महाशूलैर्गदाभिर्मुसलैरपि
पट्टिशैः करवालैश्च रथचक्रैश्च भारत १४
शतघ्नीभिर्भुशुण्डीभिः खड्गैश्चित्रैः
स्वलङ्कृतैः
प्रगृहीतैर्दितेः पुत्राः प्रादुरासन्सहस्रशः १५
ततो विचार्य बहुधा रथमार्गेषु तान्हयान्
प्राचोदयत्समे देशे मातलिर्भरतर्षभ १६
तेन तेषां प्रणुन्नानामाशुत्वाच्छीघ्रगामिनाम्
नान्वपश्यं तदा किंचित्तन्मेऽद्भुतमिवाभवत् १७
ततस्ते दानवास्तत्र योधव्रातान्यनेकशः
विकृतस्वररूपाणि भृशं सर्वाण्यचोदयन् १८
तेन शब्देन महता समुद्रे पर्वतोपमाः
आप्लवन्त गतैः सत्त्वैर्मत्स्याः शतसहस्रशः १९
ततो वेगेन महता दानवा मामुपाद्रवन्
विमुञ्चन्तः शितान्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः २०
स संप्रहारस्तुमुलस्तेषां मम च भारत
अवर्तत महाघोरो निवातकवचान्तकः २१
ततो देवर्षयश्चैव दानवर्षिगणाश्च ये
ब्रह्मर्षयश्च सिद्धाश्च समाजग्मुर्महामृधे २२
ते वै मामनुरूपाभिर्मधुराभिर्जयैषिणः
अस्तुवन्मुनयो वाग्भिर्यथेन्द्रं तारकामये २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६६

सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
ततो निवातकवचाः सर्वे वेगेन भारत
अभ्यद्रवन्मां सहिताः प्रगृहीतायुधा रणे १ आच्छिद्य रथपन्थानमुत्क्रोशन्तो महारथाः

आवृत्य सर्वतस्ते मां शरवर्षैरवाकिरन् २
ततोऽपरे महावीर्याः शूलपट्टिशपाणयः
शूलानि च भुशुण्डीश्च मुमुचुर्दानवा मयि ३
तच्छूलवर्षं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलम्
अनिशं सृज्यमानं तैरपतन्मद्रथोपरि ४
अन्ये मामभ्यधावन्त निवातकवचा युधि
रौद्राः कालरूपाः प्रहारिणः ५
तानहं विविधैर्बाणैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः
गाण्डीवमुक्तैरभ्यघ्नमेकैकं दशभिर्मृधे
ते कृता विमुखाः सर्वे मत्प्रयुक्तैः शिलाशितैः ६
ततो मातलिना तूर्णं हयास्ते संप्रचोदिताः
रथमार्गान्बहूंस्तत्र विचेरुर्वातरंहसः
सुसंयता मातलिना प्रामथ्नन्त दितेः सुतान् ७
शतं शतास्ते हरयस्तस्मिन्युक्ता महारथे
तदा मातलिना यत्ता व्यचरन्नल्पका इव ८
तेषां चरणपातेन रथनेमिस्वनेन च
मम बाणनिपातैश्च हतास्ते शतशोऽसुराः ९
गतासवस्तथा चान्ये प्रगृहीतशरासनाः
हतसारथयस्तत्र व्यकृष्यन्त तुरंगमैः १०
ते दिशो विदिशः सर्वाः प्रतिरुध्य प्रहारिणः
निघ्नन्ति विविधैः शस्त्रैस्ततो मे व्यथितं मनः ११
ततोऽह मातलेर्वीर्यमपश्यं परमाद्भुतम्
अश्वांस्तथा वेगवतो यदयत्नादधारयत् १२
ततोऽह लघुभिश्चित्रैरस्त्रैस्तानसुरान्रणे
सायुधानच्छिनं राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः १३
एवं मे चरतस्तत्र सर्वयत्नेन शत्रुहन्
प्रीतिमानभवद्वीरो मातलि शक्रसारथिः १४
वध्यमानास्ततस्ते तु हयैस्तेन रथेन च
अगमन्प्रक्षयं केचिन्न्यवर्तन्त तथापरे १५
स्पर्धमाना इवास्माभिर्निवातकवचा रणे
शरवर्षैर्महद्भिर्मां समन्तात्प्रत्यवारयन् १६
ततोऽह लघुभिश्चित्रैर्ब्रह्मास्त्रपरिमन्त्रितैः

व्यधमं सायकैराशु शतशोऽथ सहस्रशः १७
ततः संपीड्यमानास्ते क्रोधाविष्टा महासुराः
अपीडयन्मां सहिताः शरशूलासिवृष्टिभिः १८
ततोऽहमस्त्रमातिष्ठं परमं तिग्मतेजसम्
दयितं देवराजस्य माधवं नाम भारत १९
ततः खड्गांस्त्रिशूलांश्च तोमरांश्च सहस्रशः
अस्त्रवीर्येण शतधा तैर्मुक्तानहमच्छिनम् २०
छित्त्वा प्रहरणान्येषां ततस्तानपि सर्वशः
प्रत्यविध्यमहं रोषाद्दशभिर्दशभिः शरैः २१
गाण्डीवाद्धि तदा संख्ये यथा भ्रमरपंक्तयः
निष्पतन्ति तथा बाणास्तन्मातलिरपूजयत् २२
तेषामपि तु बाणास्ते बहुत्वाच्छलभा इव
अवाकिरन्मां बलवत्तानहं व्यधमं शरैः २३
वध्यमानास्ततस्ते तु निवातकवचाः पुनः
शरवर्षैर्महद्भिर्मां समन्तात्पर्यवारयन् २४
शरवेगान्निहत्याहमस्त्रैः शरविघातिभिः
ज्वलद्भिः परमैः शीघ्रैस्तानविध्यं सहस्रशः २५
तेषां छिन्नानि गात्राणि विसृजन्ति स्म शोणितम्
प्रावृषीवातिवृष्टानि शृङ्गाणीव धराभृताम् २६
इन्द्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः
मद्बाणैर्वध्यमानास्ते समुद्विग्नाः स्म दानवाः २७
शतधा भिन्नदेहान्त्राः क्षीणप्रहरणौजसः
ततो निवातकवचा मामयुध्यन्त मायया २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६७

अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
ततोऽश्मवर्षं सुमहत्प्रादुरासीत्समन्ततः
नगमात्रैर्महाघोरैस्तन्मां दृढमपीडयत् १
तदहं वज्रसंकाशैः शरैरिन्द्रास्त्रचोदितैः
अचूर्णयं वेगवद्भिः शतधैकैकमाहवे २

चूर्ण्यमानेऽश्मवर्षे तु पावकः समजायत
तत्राश्मचूर्णमपतत्पावकप्रकरा इव ३
ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षं महत्तरम्
धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीन्ममांतिके ४
नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवीर्याः सहस्त्रशः
आवृण्वन्सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा ५
धाराणां च निपातेन वायोर्विस्फूर्जितेन च
गर्जितेन च दैत्यानां न प्राज्ञायत किंचन ६
धारा दिवि च संबद्धा वसुधायां च सर्वशः
व्यामोहयन्त मां तत्र निपतन्त्योऽनिशं भुवि ७
तत्रोपदिष्टमिन्द्रेण दिव्यमस्त्रं विशोषणम्
दीप्तं प्राहिणवं घोरमशुष्यत्तेन तज्जलम् ८
हतेऽश्मवर्षे तु मया जलवर्षे च शोषिते
मुमुचुर्दानवा मायामग्निं वायुं च मानद ९
ततोऽहमग्निं व्यधमं सलिलास्त्रेण सर्वशः
शैलेन च महास्त्रेण वायोर्वेगमधारयम् १०
तस्यां प्रतिहतायां तु दानवा युद्धदुर्मदाः
प्राकुर्वन्विविधा माया यौगपद्येन भारत ११
ततो वर्षं प्रादुरभूत्सुमहल्लोमहर्षणम्
अस्त्राणां घोररूपाणामग्नेर्वायोस्तथाश्मनाम् १२
सा तु मायामयी वृष्टिः पीडयामास मां युधि
अथ घोरं तमस्तीव्रं प्रादुरासीत्समन्ततः १३
तमसा संवृते लोके घोरेण परुषेण च
तुरगा विमुखाश्चासन्प्रास्खलच्चापि मातलि १४
हस्ताद्धिरण्मयश्चास्य प्रतोदः प्रापतद्भुवि
असकृच्चाह मां भीतः क्वासीति भरतर्षभ १५
मां च भीराविशत्तीव्रा तस्मिन्विगतचेतसि
स च मां विगतज्ञानः संत्रस्त इदमब्रवीत् १६
सुराणामसुराणां च संग्रामः सुमहानभूत्
अमृतार्थे पुरा पार्थ स च दृष्टो मयानघ १७
शम्बरस्य वधे चापि संग्रामः सुमहानभूत्
सारथ्यं देवराजस्य तत्रापि कृतवानहम् १८

तथैव वृत्रस्य वधे संगृहीता हया मया
वैरोचनेर्मया युद्धं दृष्टं चापि सुदारुणम् १९
एते मया महाघोराः संग्रामाः पर्युपासिताः
न चापि विगतज्ञानो भूतपूर्वोऽस्मि पाण्डव २०
पितामहेन संहारः प्रजानां विहितो ध्रुवम्
न हि युद्धमिदं युक्तमन्यत्र जगतः क्षयात् २१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना
मोहयिष्यन्दानवानामहं मायामयं बलम् २२
अब्रुवं मातलि भीतं पश्य मे भुजयोर्बलम्
अस्त्राणां च प्रभावं मे धनुषो गाण्डिवस्य च २३
अद्यास्त्रमाययैतेषां मायामेतां सुदारुणाम्
विनिहन्मि तमश्चोग्रं मा भैः सूत स्थिरो भव २४
एवमुक्त्वाहमसृजमस्त्रमायां नराधिप
मोहनीं सर्वशत्रूणां हिताय त्रिदिवौकसाम् २५
पीड्यमानासु मायासु तासु तास्वसुरेश्वराः
पुनर्बहुविधा मायाः प्राकुर्वन्नमितौजसः २६
पुनः प्रकाशमभवत्तमसा ग्रस्यते पुनः
व्रजत्यदर्शनं लोकः पुनरप्सु निमज्जति २७
सुसंगृहीतैर्हरिभिः प्रकाशे सति मातलि
व्यचरत्स्यन्दनाग्र्येण संग्रामे लोमहर्षणे २८
ततः पर्यपतन्नुग्रा निवातकवचा मयि
तानहं विवरं दृष्ट्वा प्राहिण्वं यमसादनम् २९
वर्तमाने तथा युद्धे निवातकवचान्तके
नापश्यं सहसा सर्वान्दानवान्माययावृतान् ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६८

एकोनसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
अदृश्यमानास्ते दैत्या योधयन्ति स्म मायया अदृश्यानस्त्रवीर्येण तानप्यहमयोधयम् १ गाण्डीवमुक्ता विशिखाः सम्यगस्त्रप्रचोदिताः

अच्छिन्दन्नुत्तमाङ्गानि यत्र यत्र स्म तेऽभवन् २
ततो निवातकवचा वध्यमाना मया युधि
संहृत्य मायां सहसा प्राविशन्पुरमात्मनः ३
व्यपयातेषु दैत्येषु प्रादुर्भूते च दर्शने
अपश्यं दानवांस्तत्र हताञ्शतसहस्रशः ४
विनिष्पिष्टानि तत्रैषां शस्त्राण्याभरणानि च
कूटशः स्म प्रदृश्यन्ते गात्राणि कवचानि च ५
हयानां नान्तरं ह्यासीत्पदाद्विचलितुं पदम्
उत्पत्य सहसा तस्थुरन्तरिक्षगमास्ततः ६
ततो निवातकवचा व्योम संछाद्य केवलम्
अदृश्या ह्यभ्यवर्तन्त विसृजन्तः शिलोच्चयान् ७
अन्तर्भूमिगताश्चान्ये हयानां चरणान्यथ
व्यगृह्णन्दानवा घोरा रथचक्रे च भारत ८
विनिगृह्य हरीनश्वान्रथं च मम युध्यतः
सर्वतो मामचिन्वन्त सरथं धरणीधरैः ९
पर्वतैरुपचीयद्भिः पतमानैस्तथापरैः
स देशो यत्र वर्ताम गुहेव समपद्यत १०
पर्वतैश्छाद्यमानोऽह निगृहीतैश्च वाजिभिः
अगच्छं परमामार्तिं मातलिस्तदलक्षयत् ११
लक्षयित्वा तु मां भीतमिदं वचनमब्रवीत्
अर्जुनार्जुन मा भैस्त्वं वज्रमस्त्रमुदीरय १२
ततोऽह तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा वज्रमुदीरयम्
देवराजस्य दयितं वज्रमस्त्रं नराधिप १३
अचलं स्थानमासाद्य गाण्डीवमनुमन्त्र्य च
अमुञ्चं वज्रसंस्पर्शानायसान्निशिताञ्शरान् १४
ततो मायाश्च ताः सर्वा निवातकवचांश्च तान्
ते वज्रचोदिता बाणा वज्रभूताः समाविशन् १५
ते वज्रवेगाभिहता दानवाः पर्वतोपमाः
इतरेतरमाश्लिष्य न्यपतन्पृथिवीतले १६
अन्तर्भूमौ च येऽगृह्णन्दानवा रथवाजिनः
अनुप्रविश्य तान्बाणाः प्राहिण्वन्यमसादनम् १७
हतैर्निवातकवचैर्निरस्तैः पर्वतोपमैः

समाच्छाद्यत देशः स विकीर्णैरिव पर्वतैः १८
न हयानां क्षतिः काचिन्न रथस्य न मातलेः
मम चादृश्यत तदा तदद्भुतमिवाभवत् १९
ततो मां प्रहसन्राजन्मातलि प्रत्यभाषत
नैतदर्जुन देवेषु त्वयि वीर्यं यदीक्ष्यते २०
हतेष्वसुरसंघेषु दारास्तेषां तु सर्वशः
प्राक्रोशन्नगरे तस्मिन्यथा शरदि लक्ष्मणाः २१
ततो मातलिना सार्धमहं तत्पुरमभ्ययाम्
त्रासयन्रथघोषेण निवातकवचस्त्रियः २२
तान्दृष्ट्वा दशसाहस्रान्मयूरसदृशान्हयान्
रथं च रविसंकाशं प्राद्रवन्गणशः स्त्रियः २३
ताभिराभरणैः शब्दस्त्रासिताभिः समीरितः
शिलानामिव शैलेषु पतन्तीनामभूत्तदा २४
वित्रस्ता दैत्यनार्यस्ताः स्वानि
वेश्मान्यथाविशन्
बहुरत्नविचित्राणि शातकुम्भमयानि च २५
तदद्भुताकारमहं दृष्ट्वा नगरमुत्तमम्
विशिष्टं देवनगरादपृच्छं मातलि ततः २६
इदमेवंविधं कस्माद्देवता नाविशन्त्युत
पुरंदरपुराद्धीदं विशिष्टमिति लक्षये २७
मातलिरुवाच
आसीदिदं पुरा पार्थ देवराजस्य नः पुरम्
ततो निवातकवचैरितः प्रच्याविताः सुराः २८
तपस्तप्त्वा महत्तीव्रं प्रसाद्य च पितामहम्
इदं वृतं निवासाय देवेभ्यश्चाभयं युधि २९
ततः शक्रेण भगवान्स्वयंभूरभिचोदितः
विधत्तां भगवानत्रेत्यात्मनो हितकाम्यया ३०
तत उक्तो भगवता दिष्टमत्रेति वासवः
भवितान्तस्त्वमेवैषां देहेनान्येन वृत्रहन् ३१
तत एषां वधार्थाय शक्रोऽस्त्राणि ददौ तव
न हि शक्याः सुरैर्हन्तुं य एते निहतास्त्वया ३२
कालस्य परिणामेन ततस्त्वमिह भारत

एषामन्तकरः प्राप्तस्तत्त्वया च कृतं तथा ३३ दानवानां विनाशार्थं महास्त्राणां महद्बलम् ग्रहितस्त्वं महेन्द्रेण पुरुषेन्द्र तदुत्तमम् ३४
अर्जुन उवाच
ततः प्रविश्य नगरं दानवांश्च निहत्य तान् पुनर्मातलिना सार्धमगच्छं देवसद्म तत् ३५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १६९

सप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
निवर्तमानेन मया महद्दृष्टं ततोऽपरम्
पुरं कामचरं दिव्यं पावकार्कसमप्रभम् १
द्रुमै रत्न मयेश्चित्रैर्भास्वरैश्च पतत्रिभिः
पौलोमैः कालकेयैश्च नित्यहृष्टैरधिष्ठितम् २
गोपुराट्टालकोपेतं चतुर्द्वारं दुरासदम्
सर्वरत्नमयं दिव्यमद्भुतोपमदर्शनम्
द्रुमैः पुष्पफलोपेतैर्दिव्यरत्नमयैर्वृतम् ३
तथा पतत्रिभिर्दिव्यैरुपेतं सुमनोहरैः
असुरैर्नित्यमुदितैः शूलर्ष्टिमुसलायुधैः
चापमुद्गरहस्तैश्च स्रग्विभिः सर्वतो वृतम् ४
तदहं प्रेक्ष्य दैत्यानां पुरमद्भुतदर्शनम्
अपृच्छं मातलि राजन्किमिदं दृश्यतेति वै ५
मातलिरुवाच
पुलोमा नाम दैतेयी कालका च महासुरी
दिव्यं वर्षसहस्रं ते चेरतुः परमं तपः
तपसोऽन्ते ततस्ताभ्यां स्वयंभूरददाद्वरम् ६
अगृह्णीतां वरं ते तु सुतानामल्पदुःखताम्
अवध्यतां च राजेन्द्र सुरराक्षसपन्नगैः ७
रमणीयं पुरं चेदं खचरं सुकृतप्रभम् सर्वरत्नैः समुदितं दुर्धर्षममरैरपि

सयक्षगन्धर्वगणैः पन्नगासुरराक्षसैः ८
सर्वकामगुणोपेतं वीतशोकमनामयम्
ब्रह्मणा भरतश्रेष्ठ कालकेयकृते कृतम् ९
तदेतत्खचरं दिव्यं चरत्यमरवर्जितम्
पौलोमाध्युषितं वीर कालकेयैश्च दानवैः १०
हिरण्यपुरमित्येतत्ख्यायते नगरं महत्
रक्षितं कालकेयैश्च पौलोमैश्च महासुरैः ११
त एते मुदिता नित्यमवध्याः सर्वदैवतैः
निवसन्त्यत्र राजेन्द्र गतोद्वेगा निरुत्सुकाः
मानुषो मृत्युरेतेषां निर्दिष्टो ब्रह्मणा पुरा १२
अर्जुन उवाच
सुरासुरैरवध्यांस्तानहं ज्ञात्वा ततः प्रभो
अब्रुवं मातलि हृष्टो याह्येतत्पुरमञ्जसा १३
त्रिदशेशद्विषो यावत्क्षयमस्त्रैर्नयाम्यहम्
न कथंचिद्धि मे पापा न वध्या ये सुरद्विषः १४
उवाह मां ततः शीघ्रं हिरण्यपुरमन्तिकात्
रथेन तेन दिव्येन हरियुक्तेन मातलि १५
ते मामालक्ष्य दैतेया विचित्राभरणाम्बराः
समुत्पेतुर्महावेगा रथानास्थाय दंशिताः १६
ततो नालीकनाराचैर्भल्लशक्त्यृष्टितोमरैः
अभ्यघ्नन्दानवेन्द्रा मां
क्रुद्धास्तीव्रपराक्रमाः १७
तदहं चास्त्रवर्षेण महता प्रत्यवारयम्
शस्त्रवर्षं महद्राजन्विद्याबलमुपाश्रितः १८
व्यामोहयं च तान्सर्वान्रथमार्गैश्चरन्रणे
तेऽन्योन्यमभिसंमूढाः पातयन्ति स्म दानवाः १९
तेषामहं विमूढानामन्योन्यमभिधावताम्
शिरांसि विशिखैर्दीप्तैर्व्यहरं शतसंघशः २०
ये वध्यमाना दैतेयाः पुरमास्थाय तत्पुनः
खमुत्पेतुः सनगरा मायामास्थाय दानवीम् २१
ततोऽह शरवर्षेण महता प्रत्यवारयम्
मार्गमावृत्य दैत्यानां गतिं चैषामवारयम् २२

तत्पुरं खचरं दिव्यं कामगं दिव्यवर्चसम्
दैतेयैर्वरदानेन धार्यते स्म यथासुखम् २३
अन्तर्भूमौ निपतितं पुनरूर्ध्वं प्रतिष्ठते
पुनस्तिर्यक्प्रयात्याशु पुनरप्सु निमज्जति २४
अमरावतिसंकाशं पुरं कामगमं तु तत्
अहमस्त्रैर्बहुविधैः प्रत्यगृह्णं नराधिप २५
ततोऽह शरजालेन दिव्यास्त्रमुदितेन च
न्यगृह्णं सह दैतेयैस्तत्पुरं भरतर्षभ २६
विक्षतं चायसैर्बाणैर्मत्प्रयुक्तैरजिह्मगैः
महीमभ्यपतद्राजन्प्रभग्नं पुरमासुरम् २७
ते वध्यमाना मद्बाणैर्वज्रवेगैरयस्मयैः
पर्यभ्रमन्त वै राजन्नसुराः कालचोदिताः २८
ततो मातलिरप्याशु पुरस्तान्निपतन्निव
महीमवातरत्क्षिप्रं रथेनादित्यवर्चसा २९
ततो रथसहस्राणि षष्टिस्तेषाममर्षिणाम्
युयुत्सूनां मया सार्धं पर्यवर्तन्त भारत ३०
तानहं निशितैर्बाणैर्व्यधमं गार्ध्रवाजितैः
ते युद्धे संन्यवर्तन्त समुद्रस्य यथोर्मयः ३१
नेमे शक्या मानुषेण युद्धेनेति प्रचिन्त्य वै
ततोऽहमानुपूर्व्येण सर्वाण्यस्त्राण्ययोजयम् ३२
ततस्तानि सहस्राणि रथानां चित्रयोधिनाम्
अस्त्राणि मम दिव्यानि प्रत्यघ्नञ्शनकैरिव ३३
रथमार्गान्विचित्रांस्ते विचरन्तो महारथाः
प्रत्यदृश्यन्त संग्रामे शतशोऽथ सहस्रशः ३४
विचित्रमुकुटापीडा विचित्रकवचध्वजाः
विचित्राभरणाश्चैव नन्दयन्तीव मे मनः ३५
अहं तु शरवर्षैस्तानस्त्रप्रमुदितै रणे
नाशक्नुवं पीडयितुं ते तु मां पर्यपीडयन् ३६
तैः पीड्यमानो बहुभिः कृतास्त्रैः कुशलैर्युधि
व्यथितोऽस्मि महायुद्धे भयं चागान्महन्मम ३७
ततोऽह देवदेवाय रुद्राय प्रणतो रणे
स्वस्ति भूतेभ्य इत्युक्त्वा महास्त्रं समयोजयम्

यत्तद्रौद्रमिति ख्यातं सर्वामित्रविनाशनम् ३८
ततोऽपश्यं त्रिशिरसं पुरुषं नवलोचनम्
त्रिमुखं षड्भुजं दीप्तमर्कज्वलनमूर्धजम्
लेलिहानैर्महानागैः कृतशीर्षममित्रहन् ३९
विभीस्ततस्तदस्त्रं तु घोरं रौद्रं सनातनम्
दृष्ट्वा गाण्डीवसंयोगमानीय भरतर्षभ ४०
नमस्कृत्वा त्रिनेत्राय शर्वायामिततेजसे
मुक्तवान्दानवेन्द्राणां पराभावाय भारत ४१
मुक्तमात्रे ततस्तस्मिन्रूपाण्यासन्सहस्रशः
मृगाणामथ सिंहानां व्याघ्राणां च विशां पते
ऋक्षाणां महिषाणां च पन्नगानां तथा गवाम् ४२
गजानां सृमराणां च शरभाणां च सर्वशः
ऋषभाणां वराहाणां मार्जाराणां तथैव च
शालावृकाणां प्रेतानां भुरुण्डानां च सर्वशः ४३
गृध्राणां गरुडानां च मकराणां तथैव च
पिशाचानां सयक्षाणां तथैव च सुरद्विषाम् ४४
गुह्यकानां च संग्रामे नैरृतानां तथैव च
झषाणां गजवक्त्राणामुलूकानां तथैव च ४५
मीनकूर्मसमूहानां नानाशस्त्रासिपाणिनाम्
तथैव यातुधानानां गदामुद्गरधारिणाम् ४६
एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्नानारूपधरैस्तथा सर्वमासीज्जगद्व्याप्तं तस्मिन्नस्त्रे विसर्जिते ४७
त्रिशिरोभिश्चतुर्दंष्ट्रैश्चतुरास्यैश्चतुर्भुजैः
अनेकरूपसंयुक्तैर्मांसमेदोवसाशिभिः
अभीक्ष्णं वध्यमानास्ते दानवा ये समागताः ४८
अर्कज्वलनतेजोभिर्वज्राशनिसमप्रभैः
अद्रिसारमयैश्चान्यैर्बाणैररिविदारणैः
न्यहनं दानवान्सर्वान्मुहूर्तेनैव भारत ४९
गाण्डीवास्त्रप्रणुन्नांस्तान्गतासून्नभसश्च्युतान्

दृष्ट्वाहं प्राणमं भूयस्त्रिपुरघ्नाय वेधसे ५०
तथा रौद्रास्त्रनिष्पिष्टान्दिव्याभरणभूषितान्
निशाम्य परमं हर्षमगमद्देवसारथिः ५१
तदसह्यं कृतं कर्म देवैरपि दुरासदम्
दृष्ट्वा मां पूजयामास मातलि शक्रसारथिः ५२
उवाच चेदं वचनं प्रीयमाणः कृताञ्जलि
सुरासुरैरसह्यं हि कर्म यत्साधितं त्वया
न ह्येतत्संयुगे कर्तुमपि शक्तः सुरेश्वरः ५३
सुरासुरैरवध्यं हि पुरमेतत्खगं महत्
त्वया विमथितं वीर स्ववीर्यास्त्रतपोबलात् ५४
विध्वस्तेऽथ पुरे तस्मिन्दानवेषु हतेषु च विनदन्त्यः स्त्रियः सर्वा निष्पेतुर्नगराद्बहिः ५५
प्रकीर्णकेश्यो व्यथिताः कुरर्य इव दुःखिताः पेतुः पुत्रान्पितॄन्भातॄञ्शोचमाना महीतले ५६ रुदन्त्यो दीनकण्ठ्यस्ता विनदन्त्यो हतेश्वराः उरांसि परिभिर्घ्नन्त्यः प्रस्रस्तस्रग्विभूषणाः ५७
तच्छोकयुक्तमश्रीकं दुःखदैन्यसमाहतम्
न बभौ दानवपुरं हतत्विट्कं हतेश्वरम् ५८
गन्धर्वनगराकारं हतनागमिव ह्रदम्
शुष्कवृक्षमिवारण्यमदृश्यमभवत्पुरम् ५९
मां तु संहृष्टमनसं क्षिप्रं मातलिरानयत्
देवराजस्य भवनं कृतकर्माणमाहवात् ६०
हिरण्यपुरमारुज्य निहत्य च महासुरान्
निवातकवचांश्चैव ततोऽह शक्रमागमम् ६१
मम कर्म च देवेन्द्रं मातलिर्विस्तरेण तत्
सर्वं विश्रावयामास यथाभूतं महाद्युते ६२
हिरण्यपुरघातं च मायानां च निवारणम्
निवातकवचानां च वधं संख्ये महौजसाम् ६३
तच्छ्रुत्वा भगवान्प्रीतः सहस्राक्षः पुरंदरः मरुद्भिः सहितः श्रीमान्साधु साध्वित्यथाब्रवीत्

६४
ततो मां देवराजो वै समाश्वास्य पुनः पुनः
अब्रवीद्विबुधैः सार्धमिदं सुमधुरं वचः ६५
अतिदेवासुरं कर्म कृतमेतत्त्वया रणे
गुर्वर्थश्च महान्पार्थ कृतः शत्रून्न्घता मम ६६
एवमेव सदा भाव्यं स्थिरेणाजौ धनंजय
असंमूढेन चास्त्राणां कर्तव्यं प्रतिपादनम् ६७
अविषह्यो रणे हि त्वं देवदानवराक्षसैः
सयक्षासुरगन्धर्वैः सपक्षिगणपन्नगैः ६८
वसुधां चापि कौन्तेय त्वद्बाहुबलनिर्जिताम्
पालयिष्यति धर्मात्मा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ६९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७०

एकसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
अर्जुन उवाच
ततो मामभिविश्वस्तं संरूढशरविक्षतम्
देवराजोऽनुगृह्येदं काले वचनमब्रवीत् १
दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि त्वयि तिष्ठन्ति भारत
न त्वाभिभवितुं शक्तो मानुषो भुवि कश्चन २
भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णः शकुनिः सह राजभिः
संग्रामस्थस्य ते पुत्र कलां नार्हन्ति षोडशीम् ३
इदं च मे तनुत्राणं प्रायच्छन्मघवान्प्रभुः
अभेद्यं कवचं दिव्यं स्रजं चैव हिरण्मयीम् ४
देवदत्तं च मे शङ्खं देवः प्रादान्महारवम्
दिव्यं चेदं किरीटं मे स्वयमिन्द्रो युयोज ह ५
ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च
प्रादाच्छक्रो ममैतानि रुचिराणि बृहन्ति च ६
एवं संपूजितस्तत्र सुखमस्म्युषितो नृप
इन्द्रस्य भवने पुण्ये गंधर्वशिशुभिः सह ७
ततो मामब्रवीच्छक्रः प्रीतिमानमरैः सह
समयोऽजुन गन्तुं ते भ्रातरो हि स्मरन्ति ते ८

एवमिन्द्रस्य भवने पञ्च वर्षाणि भारत
उषितानि मया राजन्स्मरता द्यूतजं कलिम् ९
ततो भवन्तमद्राक्षं भ्रातृभिः परिवारितम्ष्व
गन्धमादनमासाद्य पर्वतस्यास्य मूर्धनि १०
युधिष्ठिर उवाच
दिष्ट्या धनंजयास्त्राणि त्वया प्राप्तानि भारत
दिष्ट्या चाराधितो राजा देवानामीश्वरः प्रभुः ११
दिष्ट्या च भगवान्स्थाणुर्देव्या सह परंतप
साक्षाद्दृष्टः सुयुद्धेन तोषितश्च त्वयानघ १२
दिष्ट्या च लोकपालैस्त्वं समेतो भरतर्षभ
दिष्ट्या वर्धामहे सर्वे दिष्ट्यासि पुनरागतः १३
अद्य कृत्स्नामिमां देवीं विजितां पुरमालिनीम्
मन्ये च धृतराष्ट्रस्य पुत्रानपि वशीकृतान् १४
तानि त्विच्छामि ते द्रष्टुं दिव्यान्यस्त्राणि
भारत
यैस्तथा वीर्यवन्तस्ते निवातकवचा हताः १५
अर्जुन उवाच
श्वः प्रभाते भवान्द्रष्टा दिव्यान्यस्त्राणि
सर्वशः
निवातकवचा घोरा यैर्मया विनिपातिताः १६
वैशम्पायन उवाच
एवमागमनं तत्र कथयित्वा धनंजयः
भ्रातृभिः सहितः सर्वै रजनीं तामुवास ह १७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७१

द्विसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तस्यां रजन्यां व्युष्टायां धर्मराजो युधिष्ठिरः
उत्थायावश्यकार्याणि कृतवान्भ्रातृभिः सह १
ततः संचोदयामास सोऽजुनं भ्रातृनन्दनम्
दर्शयास्त्राणि कौन्तेय यैर्जिता दानवास्त्वया २

ततो धनंजयो राजन्देवैर्दत्तानि पाण्डवः
अस्त्राणि तानि दिब्यानि दर्शयामास भारत ३
यथान्यायं महातेजाः शोचं परममास्थितः
गिरिकूबरं पादपाङ्गं शुभवेणु त्रिवेणुकम्
पार्थिवं रथमास्थाय शोभमानो धनंजयः ४
ततः सुदंशितस्तेन कवचेन सुवर्चसा
धनुरादाय गाण्डीवं देवदत्तं च वारिजम् ५
शोशुभ्यमानः कौन्तेय आनुपूर्व्यान्महाभुजः
अस्त्राणि तानि दिव्यानि दर्शनायोपचक्रमे ६
अथ प्रयोक्ष्यमाणेन दिव्यान्यस्त्राणि तेन वै
समाक्रान्ता मही पद्भ्यां समकम्पत सद्रुमा ७
क्षुभिताः सरितश्चैव तथैव च महोदधिः
शैलाश्चापि व्यशीर्यन्त न ववौ च समीरणः ८
न बभासे सहस्रांशुर्न जज्वाल च पावकः
न वेदाः प्रतिभान्ति स्म द्विजातीनां कथंचन ९
अन्तर्भूमिगता ये च प्राणिनो जनमेजय
पीड्यमानाः समुत्थाय पाण्डवं पर्यवारयन् १०
वेपमानाः प्राञ्जलयस्ते सर्वे पिडिताननाः
दह्यमानास्तदास्त्रैस्तैर्याचन्ति स्म धनंजयम् ११
ततो ब्रह्मर्षयश्चैव सिद्धाश्चैव सुरर्षयः
जङ्गमानि च भूतानि सर्वाण्येवावतस्थिरे १२
राजर्षयश्च प्रवरास्तथैव च दिवौकसः
यक्षराक्षसगन्धर्वास्तथैव च पतत्रिणः १३
ततः पितामहश्चैव लोकपालाश्च सर्वशः
भगवांश्च महादेवः सगणोऽभ्याययौ तदा १४
ततो वायुर्महाराज दिव्यैर्माल्यैः सुगन्धिभिः
अभितः पाण्डवांश्चित्रैरवचक्रे समन्ततः १५
जगुश्च गाथा विविधा गन्धर्वाः सुरचोदिताः
ननृतुः संघशश्चैव राजन्नप्सरसां गणाः १६
तस्मिंस्तु तुमुले काले नारदः सुरचोदितः
आगम्याह वचः पार्थं श्रवणीयमिदं नृप १७
अर्जुनार्जुन मा युङ्क्ष्व दिव्यान्यस्त्राणि भारत

नैतानि निरधिष्ठाने प्रयुज्यन्ते कदाचन १८
अधिष्ठाने न वानार्तः प्रयुञ्जीत कदाचन
प्रयोगे सुमहान्दोषो ह्यस्त्राणां कुरुनन्दन १९
एतानि रक्ष्यमाणानि धनंजय यथागमम्
बलवन्ति सुखार्हाणि भविष्यन्ति न संशयः २०
अरक्ष्यमाणान्येतानि त्रैलोक्यस्यापि पाण्डव
भवन्ति स्म विनाशाय मैवं भूयः कृथाः क्वचित् २१
अजातशत्रो त्वं चैव द्रक्ष्यसे तानि संयुगे
योज्यमानानि पार्थेन द्विषतामवमर्दने २२
निवार्याथ ततः पार्थं सर्वे देवा यथागतम्
जग्मुरन्ये च ये तत्र समाजग्मुर्नरर्षभ २३
तेषु सर्वेषु कौरव्य प्रतियातेषु पाण्डवाः
तस्मिन्नेव वने हृष्टास्त ऊषुः सह कृष्णया २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७२
समाप्तं यक्षयुद्धपर्व

त्रिसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
तस्मिन्कृतास्त्रे रथिनां प्रधाने प्रत्यागते भवनाद्वृत्रहन्तुः
अतः परं किमकुर्वन्त पार्थाः समेत्य शूरेण धनंजयेन १
वैशम्पायन उवाच
तेष्वेव तु ते नरेन्द्राः सहार्जुनेनेन्द्रसमेन
वीराः
तस्मिंश्च शैलप्रवरे सुरम्ये धनेश्वराक्रीडगता
विजह्रुः २
वेश्मानि तान्यप्रतिमानि पश्यन्क्रीडाश्च
नानाद्रुमसंनिकर्षाः
धन्वी बहुधा नरेन्द्रः सोऽस्त्रेषु यत्तः सततं
किरीटी ३
अवाप्य वासं नरदेवपुत्राः प्रसादजं वैश्रवणस्य

राज्ञः
न प्राणिनां ते स्पृहयन्ति राजञ्शिवश्च कालः स बभूव तेषाम् ४
समेत्य पार्थेन यथैकरात्रमूषुः समास्तत्र तदा
चतस्रः
पूर्वाश्च षट् ता दश पाण्डवानां शिवा बभूवुर्वसतां
वनेषु ५
ततोऽब्रवीद्वायुसुतस्तरस्वी जिष्णुश्च
राजानमुपोपविश्य
यमौ च वीरौ सुरराजकल्पावेकान्तमास्थाय हितं प्रियं
च ६
तव प्रतिज्ञां कुरुराज सत्यां चिकीर्षमाणास्त्वदनु
प्रियं च
ततोऽनुगच्छाम वनान्यपास्य सुयोधनं सानुचरं
निहन्तुम् ७
एकादशं वर्षमिदं वसामः सुयोधनेनात्तसुखाः
सुखार्हाः
तं वञ्चयित्वाधमबुद्धिशीलमज्ञातवासं
सुखमाप्नुयामः ८
तवाज्ञया पार्थिव निर्विशङ्का विहाय मानं
विचरन्वनानि
समीपवासेन विलोभितास्ते ज्ञास्यन्ति
नास्मानपकृष्टदेशान् ९
संवत्सरं तं तु विहृत्य गूढं नराधमं तं सुखमुद्धरेम
निर्यात्य वैरं सफलं सुपुष्पं तस्मै नरेन्द्रा
धमपूरुषाय १०
सुयोधनायानुचरैर्वृताय ततो महीमाहर धर्मराज
स्वर्गोपमं शैलमिमं चरद्भिः शक्यो विहन्तुं नरदेव
शोकः ११
कीर्तिश्च ते भारत पुण्यगन्धा नश्येत लोकेषु चराचरेषु
तत्प्राप्य राज्यं कुरुपुंगवानां शक्यं

महत्प्राप्तुमथ क्रियाश्च १२
इदं तु शक्यं सततं नरेन्द्र प्राप्तुं त्वया
यल्लभसे कुबेरात्
कुरुष्व बुद्धिं द्विषतां वधाय कृतागसां भारत
निग्रहे च १३
तेजस्तवोग्रं न सहेत राजन्समेत्य साक्षादपि
वज्रपाणिः
न हि व्यथां जातु करिष्यतस्तौ समेत्य देवैरपि
धर्मराज १४
त्वदर्थसिर्द्ध्य्थमभिप्रवृत्तौ सुपर्णकेतुश्च शिनेश्च नप्ता
यथैव कृष्णोऽप्रतिमो बलेन तथैव राजन्स शिनिप्रवीरः १५
तवार्थसिर्द्ध्य्थमभिप्रवृत्तौ यथैव कृष्णः सह यादवैस्तैः
तथैव चावां नरदेववर्य यमौ च वीरौ कृतिनौ प्रयोगे त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाः समं करिष्याम परान्समेत्य १६
ततस्तदाज्ञाय मतं महात्मा तेषां स धर्मस्य सुतो वरिष्ठः
प्रदक्षिणं वैश्रवणाधिवासं चकार धर्मार्थविदुत्तमौजाः १७
आमन्त्र्य वेश्मानि नदीः सरांसि सर्वाणि रक्षांसि
च धर्मराजः
यथागतं मार्गमवेक्षमाणः पुनर्गिरिं चैव
निरीक्षमाणः १८
समाप्तकर्मा सहितः सुहृद्भिर्जित्वा
सपत्नान्प्रतिलभ्य राज्यम्
शैलेन्द्र भूयस्तपसे धृतात्मा द्रष्टा तवास्मीति
मतिं चकार १९
वृतः स सर्वैरनुजैर्द्विजैश्च तेनैव मार्गेण पतिः कुरूणाम्

उवाह चैनान्सगणांस्तथैव घटोत्कचः पर्वतनिर्झरेषु २०
तान्प्रस्थितान्प्रीतमना महर्षिः पितेव पुत्राननुशिष्य सर्वान्
स लोमशः प्रीतमना जगाम दिवौकसां पुण्यतमं निवासम् २१
तेनानुशिष्टार्ष्टिषेणेन चैव तीर्थानि रम्याणि
तपोवनानि
महान्ति चान्यानि सरांसि पार्थाः संपश्यमानाः
प्रययुर्नराग्र्याः २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७३

चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
नगोत्तमं प्रस्रवणैरुपेतं दिशां गजैः किन्नरपक्षिभिश्च
सुखं निवासं जहतां हि तेषां न
प्रीतिरासीद्भरतर्षभाणाम् १
ततस्तु तेषां पुनरेव हर्षः कैलासमालोक्य महान्बभूव
कुबेरकान्तं भरतर्षभाणां महीधरं वारिधरप्रकाशम् २
समुच्छ्रयान्पर्वतसंनिरोधान्गोष्ठान्गिरीणां
गिरिसेतुमालाः
बहून्प्रपातांश्च समीक्ष्य वीराः स्थलानि निम्नानि
च तत्र तत्र ३
तथैव चान्यानि महावनानि मृगद्विजानेकपसेवितानि
आलोकयन्तोऽभिययुः प्रतीतास्ते धन्विनः खङ्गधरा
नराग्र्याः ४
वनानि रम्याणि सरांसि नद्यो गुहा गिरीणां
गिरिगह्वराणि
एते निवासाः सततं बभूबुर्निशानिशं प्राप्य
नरर्षभाणाम् ५
ते दुर्गवासं बहुधा निरुष्य व्यतीत्य

कैलासमचिन्त्यरूपम्
आसेदुरत्यर्थमनोरमं वै तमाश्रमाग्र्यं वृषपर्वणस्ते ६
समेत्य राज्ञा वृषपर्वणा ते प्रत्यर्चितास्तेन च वीतमोहाः
शशंसिरे विस्तरशः प्रवासं शिवं यथावद्वृषपर्वणस्ते ७
सुखोषितास्तत्र त एकरात्रं पुण्याश्रमे देवमहर्षिजुष्टे
अभ्याययुस्ते बदरीं विशालां सुखेन वीराः पुनरेव वासम् ८
ऊषुस्ततस्तत्र महानुभावा नारायणस्थानगता
नराग्र्याः
कुबेरकान्तां नलिनीं विशोकाः संपश्यमानाः
सुरसिद्धजुष्टाम् ९
तां चाथ दृष्ट्वा नलिनीं विशोकाः पाण्डोः सुताः
सर्वनरप्रवीराः
ते रेमिरे नन्दनवासमेत्य द्विजर्षयो वीतभया यथैव १०
ततः क्रमेणोपययुर्नृवीरा यथागतेनैव पथा समग्राः
विहृत्य मासं सुखिनो बदर्यां किरातराज्ञो विषयं
सुबाहोः ११
चीनांस्तुखारान्दरदान्सदार्वान्देशान्कुणिन्दस्य
च भूरिरत्नान्
अतीत्य दुर्गं हिमवत्प्रदेशं पुरं
सुबाहोर्ददृशुर्नृवीराः १२
श्रुत्वा च
तान्पार्थिवपुत्रपौत्रान्प्राप्तान्सुबाहुर्विषयेसमग्रान्
प्रत्युद्ययौ प्रीतियुतः स राजा तं
चाभ्यनन्दन्वृषभाः कुरूणाम् १३
समेत्य राज्ञा तु सुबाहुना ते सूतैर्विशोकप्रमुखैश्च सर्वैः

सहेन्द्रसेनैः परिचारकैश्च पौरोगवैर्ये च महानसस्थाः १४
सुखोषितास्तत्र त एकरात्रं सूतानुपादाय रथांश्च
सर्वान्
घटोत्कचं सानुचरं विसृज्य ततोऽभ्ययुर्यामुनमद्रि
राजम् १५
तस्मिन्गिरौ प्रस्रवणोपपन्ने
हिमोत्तरीयारुणपाण्डुसानौ
विशाखयूपं समुपेत्य चक्रुस्तदा निवासं
पुरुषप्रवीराः १६
वराहनानामृगपक्षिजुष्टं महद्वनं चैत्ररथप्रकाशम्
शिवेन यात्वा मृगयाप्रधानाः संवत्सरं तत्र वने
विजह्रुः १७
तत्राससादातिबलं भुजंगं क्षुधार्दितं मृत्युमिवोग्ररूपम्
वृकोदरः पर्वतकन्दरायां विषादमोहव्यथितान्तरात्मा १८
द्वीपोऽभवद्यत्र वृकोदरस्य युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः
अमोक्षयद्यस्तमनन्ततेजा ग्राहेण संवेष्टितसर्वगात्रम् १९
ते द्वादशं वर्षमथोपयन्तं वने विहर्तुं कुरवः
प्रतीताः
तस्माद्वनाच्चैत्ररथप्रकाशाच्छ्रिया
ज्वलन्तस्तपसा च युक्ताः २०
ततश्च यात्वा मरुधन्वपार्श्वं सदा
धनुर्वेदरतिप्रधानाः
सरस्वतीमेत्य निवासकामाः सरस्ततो द्वैतवनं
प्रतीयुः २१
समीक्ष्य तान्द्वैतवने निविष्टान्निवासिनस्तत्र ततोऽभिजग्मुः
तपोदमाचारसमाधियुक्तास्तृणोदपात्राहरणाश्मकुट्टाः

२२
प्लक्षाक्षरौहीतकवेतसाश्च स्नुहा बदर्यः खदिराः शिरीषाः
बिल्वेङ्गुदाः पीलुशमीकरीराः सरस्वतीतीररुहा बभूवुः २३
तां यक्षगन्धर्वमहर्षिकान्तामायागभूतामिव
देवतानाम्
सरस्वतीं प्रीतियुताश्चरन्तः सुखं
विजह्रुर्नरदेवपुत्राः २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७४

पञ्चशप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
कथं नागायुतप्राणो भीमसेनो महाबलः
भयमाहारयत्तीव्रं तस्मादजगरान्मुने १
पौलस्त्यं योऽह्वयद्युद्धे धनदं बलदर्पितः
नलिन्यां कदनं कृत्वा वराणां यक्षरक्षसाम् २
तं शंससि भयाविष्टमापन्नमरिकर्षणम्
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ३
वैशम्पायन उवाच
बह्वाश्चर्ये वने तेषां वसतामुग्रधन्विनाम्
प्राप्तानामाश्रमाद्राजन्राजर्षेर्वृषपर्वणः ४
यदृच्छया धनुष्पाणिर्बद्धखङ्गो वृकोदरः
ददर्श तद्वनं रम्यं देवगन्धर्वसेवितम् ५
स ददर्श शुभान्देशान्गिरेर्हिमवतस्तदा
देवर्षिसिद्धचरितानप्सरोगणसेवितान् ६
चकोरैश्चक्रवाकैश्च पक्षिभिर्जीवजीवकैः
कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च तत्र तत्र विनादितान् ७
नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्हिमसंस्पर्शकोमलैः
उपेतान्बहुलच्छायैर्मनोनयननन्दनैः ८
स संपश्यन्गिरिनदीर्वैडूर्यमणिसंनिभैः

सलिलैर्हिमसंस्पर्शैर्हंसकारण्डवायुतैः ९
वनानि देवदारूणां मेघानामिव वागुराः
हरिचन्दनमिश्राणि तुङ्गकालीयकान्यपि १०
मृगयां परिधावन्स समेषु मरुधन्वसु
विध्यन्मृगाञ्शरैः शुद्धैश्चचार सुमहाबलः ११
स ददर्श महाकायं भुजंगं लोमहर्षणम्
गिरिदुर्गे समापन्नं कायेनावृत्य कन्दरम् १२
पर्वताभोगवर्ष्माणं भोगैश्चन्द्रार्कमण्डलैः
चित्राङ्गमजिनैश्चित्रैर्हरिद्रासदृशच्छविम् १३
गुहाकारेण वक्त्रेण चतुर्दंष्ट्रेण राजता
दीप्ताक्षेणातिताम्रेण लिहन्तं सृक्किणी मुहुः १४
त्रासनं सर्वभूतानां कालान्तकयमोपमम्
निःश्वासक्ष्वेडनादेन भर्त्सयन्तमिव स्थितम् १५
स भीमं सहसाभ्येत्य पृदाकुः क्षुधितो भृशम्
जग्राहाजगरो ग्राहो भुजयोरुभयोर्बलात् १६
तेन संस्पृष्टमात्रस्य भीमसेनस्य वै तदा
संज्ञा मुमोह सहसा वरदानेन तस्य ह १७
दश नागसहस्राणि धारयन्ति हि यद्बलम्
तद्बलं भीमसेनस्य भुजयोरसमं परैः १८
स तेजस्वी तथा तेन भुजगेन वशीकृतः
विस्फुरञ्शनकैर्भीमो न शशाक विचेष्टितुम् १९
नागायुतसमप्राणः सिंहस्कन्धो महाभुजः
गृहीतो व्यजहात्सत्त्वं वरदानेन मोहितः २०
स हि प्रयत्नमकरोत्तीव्रमात्मविमोक्षणे
न चैनमशकद्वीरः कथंचित्प्रतिबाधितुम् २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चशप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७५

षट्सप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स भीमसेनस्तेजस्वी तथा सर्पवशं गतः चिन्तयामास सर्पस्य वीर्यमत्यद्भुतं महत् १

उवाच च महासर्पं कामया ब्रूहि पन्नग
कस्त्वं भो भुजगश्रेष्ठ किं मया च करिष्यसि २
पाण्डवो भीमसेनोऽह धर्मराजादनन्तरः
नागायुतसमप्राणस्त्वया नीतः कथं वशम् ३
सिंहाः केसरिणो व्याघ्रा महिषा वारणास्तथा
समागताश्च बहुशो निहताश्च मया मृधे ४
दानवाश्च पिशाचाश्च राक्षसाश्च महाबलाः
भुजवेगमशक्ता मे सोढुं पन्नगसत्तम ५
किं नु विद्याबलं किं वा वरदानमथो तव
उद्योगमपि कुर्वाणो वशगोऽस्मि कृतस्त्वया ६
असत्यो विक्रमो नॄणामिति मे निश्चिता मतिः
यथेदं मे त्वया नाग बलं प्रतिहतं महत् ७
इत्येवंवादिनं वीरं भीममक्लिष्टकारिणम्
भोगेन महता सर्पः समन्तात्पर्यवेष्टयत् ८
निगृह्य तं महाबाहुं ततः स भुजगस्तदा
विमुच्यास्य भुजौ पीनाविदं वचनमब्रवीत् ९
दिष्ट्या त्वं क्षुधितस्याद्य देवैर्भक्षो महाभुज
दिष्ट्या कालस्य महतः प्रियाः प्राणा हि देहिनाम् १०
यथा त्विदं मया प्राप्तं भुजंगत्वमरिंदम
तदवश्यं मया ख्याप्यं तवाद्य शृणु सत्तम ११
इमामवस्थां संप्राप्तो ह्यहं कोपान्मनीषिणाम्
शापस्यान्तं परिप्रेप्सुः सर्पस्य कथयामि तत् १२
नहुषो नाम राजर्षिर्व्यक्तं ते श्रोत्रमागतः
तवैव पूर्वः पूर्वेषामायोर्वंशकरः सुतः १३
सोऽह शापादगस्त्यस्य ब्राह्मणानवमन्य च
इमामवस्थामापन्नः पश्य दैवमिदं मम १४
त्वां चेदवध्यमायान्तमतीव प्रियदर्शनम्
अहमद्योपयोक्ष्यामि विधानं पश्य यादृशम् १५
न हि मे मुच्यते कश्चित्कथंचिद्ग्रहणं गतः
गजो वा महिषो वापि षष्ठे काले नरोत्तम १६
नासि केवलसर्पेण तिर्यग्योनिषु वर्तता
गृहीतः कौरवश्रेष्ठ वरदानमिदं मम १७

पतता हि विमानाग्रान्मया शक्रासनाद् द्रुतम्
कुरु शापान्तमित्युक्तो भगवान्मुनिसत्तमः १८
स मामुवाच तेजस्वी कृपयाभिपरिप्लुतः
मोक्षस्ते भविता राजन्कस्माच्चित्कालपर्ययात् १९
ततोऽस्मि पतितो भूमौ न च मामजहात्स्मृतिः
स्मार्तमस्ति पुराणं मे यथैवाधिगतं तथा २०
यस्तु ते
व्याहृतान्प्रश्नान्प्रतिब्रूयाद्विशेषवित्
स त्वां मोक्षयिता शापादिति मामब्रवीदृषिः २१
गृहीतस्य त्वया राजन्प्राणिनोऽपि बलीयसः
सत्त्वभ्रंशोऽधिकस्यापि सर्वस्याशु भविष्यति २२
इति चाप्यहमश्रौषं वचस्तेषां दयावताम्
मयि संजातहार्दानामथ तेऽन्तर्हिता द्विजाः २३
सोऽह परमदुष्कर्मा वसामि निरयेऽशुचौ
सर्पयोनिमिमां प्राप्य कालाकाङ्क्षी महाद्युते २४
तमुवाच महाबाहुर्भीमसेनो भुजंगमम्
न ते कुप्ये महासर्प न चात्मानं विगर्हये २५
यस्मादभावी भावी वा मनुष्यः सुखदुःखयोः
आगमे यदि वापाये न तत्र ग्लपयेन्मनः २६
दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमर्हति
दैवमेव परं मन्ये पुरुषार्थो निरर्थकः २७
पश्य दैवोपघाताद्धि भुजवीर्यव्यपाश्रयम्
इमामवस्थां संप्राप्तमनिमित्तमिहाद्य माम् २८
किं तु नाद्यानुशोचामि तथात्मानं विनाशितम्
यथा तु विपिने न्यस्तान्भ्रातॄन्राज्यपरिच्युतान्
२९
हिमवांश्च सुदुर्गोऽय यक्षराक्षससंकुलः
मां च ते समुदीक्षन्तः प्रपतिष्यन्ति विह्वलाः ३०
विनष्टमथ वा श्रुत्वा भविष्यन्ति निरुद्यमाः
धर्मशीला मया ते हि बाध्यन्ते राज्यगृद्धिना ३१
अथ वा नार्जुनो धीमान्विषादमुपयास्यति
सर्वास्त्रविदनाधृष्यो देवगन्धर्वराक्षसैः ३२

समर्थः स महाबाहुरेकाह्ना सुमहाबलः
देवराजमपि स्थानात्प्रच्यावयितुमोजसा ३३
किं पुनर्धृतराष्ट्रस्य पुत्रं दुर्द्यूतदेविनम्
विद्विष्टं सर्वलोकस्य दम्भलोभपरायणम् ३४
मातरं चैव शोचामि कृपणां पुत्रगृद्धिनीम्
यास्माकं नित्यमाशास्ते महत्त्वमधिकं परैः ३५
कथं नु तस्यानाथाया मद्विनाशाद्भुजंगम
अफलास्ते भविष्यन्ति मयि सर्वे मनोरथाः ३६
नकुलः सहदेवश्च यमजौ गुरुवर्तिनौ
मद्बाहुबलसंस्तब्धौ नित्यं पुरुषमानिनौ ३७
निरुत्साहौ भविष्येते भ्रष्टवीर्यपराक्रमौ
मद्विनाशात्परिद्यूनाविति मे वर्तते मतिः ३८
एवंविधं बहु तदा विललाप वृकोदरः
भुजंगभोगसंरुद्धो नाशकच्च विचेष्टितुम् ३९
युधिष्ठिरस्तु कौन्तेयो बभूवास्वस्थचेतनः
अनिष्टदर्शनान्घोरानुत्पातान्परिचिन्तयन् ४०
दारुणं ह्यशिवं नादं शिवा दक्षिणतः स्थिता
दीप्तायां दिशि वित्रस्ता रौति तस्याश्रमस्य ह ४१
एकपक्षाक्षिचरणा वर्तिका घोरदर्शना
रुधिरं वमन्ती ददृशे प्रत्यादित्यमपस्वरा ४२
प्रववावनिलो रूक्षश्चण्डः शर्करकर्षणः
अपसव्यावनि सर्वाणि मृगपक्षिरुतानि च ४३
पृष्ठतो वायसः कृष्णो याहि याहीति वाशति
मुहुर्मुहुः प्रस्फुरति दक्षिणोऽस्य भुजस्तथा ४४
हृदयं चरणश्चापि वामोऽस्य परिवर्तते
सव्यस्याक्ष्णो विकारश्चाप्यनिष्टः समपद्यत ४५
स धर्मराजो मेधावी शङ्कमानो महद्भयम्
द्रौपदीं परिपप्रच्छ क्व भीम इति भारत ४६
शशंस तस्मै पाञ्चाली चिरयातं वृकोदरम्
स प्रतस्थे महाबाहुर्धौम्येन सहितो नृपः ४७
द्रौपद्या रक्षणं कार्यमित्युवाच धनञ्जयम्
नकुलं सहदेवं च व्यादिदेश द्विजान्प्रति ४८

स तस्य पदमुन्नीय तस्मादेवाश्रमात्प्रभुः
ददर्श पृथिवीं चिह्नैर्भीमस्य परिचिह्निताम् ४९
धावतस्तस्य वीरस्य मृगार्थे वातरंहसः
ऊरुवातविनिर्भग्नान्द्रुमान्व्यावर्जितान्पथि ५०
स गत्वा तैस्तदा चिह्नैर्ददर्श गिरिगह्वरे
गृहीतं भुजगेन्द्रेण निश्चेष्टमनुजं तथा ५१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७६

सप्तसप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
युधिष्ठिरस्तमासाद्य सर्पभोगाभिवेष्टितम्
दयितं भ्रातरं वीरमिदं वचनमब्रवीत् १
कुन्तीमातः कथमिमामापदं त्वमवाप्तवान्
कश्चायं पर्वताभोगप्रतिमः पन्नगोत्तमः २
स धर्मराजमालक्ष्य भ्राता भ्रातरमग्रजम्
कथयामास तत्सर्वं ग्रहणादि विचेष्टितम् ३
युधिष्ठिर उवाच
देवो वा यदि वा दैत्य उरगो वा भवान्यदि
सत्यं सर्प वचो ब्रूहि पृच्छति त्वां युधिष्ठिरः ४
किमाहृत्य विदित्वा वा प्रीतिस्ते स्याद्भुजंगम
किमाहारं प्रयच्छामि कथं मुञ्चेद्भवानिमम् ५
सर्प उवाच
नहुषो नाम राजाहमासं पूर्वस्तवानघ
प्रथितः पञ्चमः सोमादायोः पुत्रो नराधिप ६
क्रतुभिस्तपसा चैव स्वाध्यायेन दमेन च
त्रैलोक्यैश्वर्यमव्यग्रं प्राप्तो विक्रमणेन च ७
तदैश्वर्यं समासाद्य दर्पो मामगमत्तदा
सहस्रं हि द्विजातीनामुवाह शिबिकां मम ८
एश्वर्यमदमत्तोऽहमवमन्य ततो द्विजान्
इमामगस्त्येन दशामानीतः पृथिवीपते ९
न तु मामजहात्प्रज्ञा यावदद्येति पाण्डव

तस्यैवानुग्रहाद्राजन्नगस्त्यस्य महात्मनः १०
षष्ठे काले ममाहारः प्राप्तोऽयमनुजस्तव
नाहमेनं विमोक्ष्यामि न चान्यमभिकामये ११
प्रश्नानुच्चारितांस्तु त्वं व्याहरिष्यसि चेन्मम
अथ पश्चाद्विमोक्ष्यामि भ्रातरं ते वृकोदरम् १२
युधिष्ठिर उवाच
ब्रूहि सर्प यथाकामं प्रतिवक्ष्यामि ते वचः
अपि चेच्छक्नुयां प्रीतिमाहर्तुं ते भुजंगम १३
वेद्यं यद्ब्राह्मणेनेह तद्भवान्वेत्ति केवलम्
सर्पराज ततः श्रुत्वा प्रतिवक्ष्यामि ते वचः १४
सर्प उवाच
ब्राह्मणः को भवेद्राजन्वेद्यं किं च युधिष्ठिर
ब्रवीह्यतिमतिं त्वां हि वाक्यैरनुमिमीमहे १५
युधिष्ठिर उवाच
सत्यं दानं क्षमा शीलमानृशंस्यं दमो घृणा
दृश्यन्ते यत्र नागेन्द्र स ब्राह्मण इति स्मृतः १६
वेद्यं सर्प परं ब्रह्म निर्दुःखमसुखं च यत्
यत्र गत्वा न शोचन्ति भवतः किं विवक्षितम् १७
सर्प उवाच
चातुर्वर्ण्यं प्रमाणं च सत्यं च ब्रह्म चैव ह
शूद्रेष्वपि च सत्यं च दानमक्रोध एव च
आनृशंस्यमहिंसा च घृणा चैव युधिष्ठिर १८
वेद्यं यच्चात्थ निर्दुःखमसुखं च नराधिप
ताभ्यां हीनं पदं चान्यन्न तदस्तीति लक्षये १९
युधिष्ठिर उवाच
शूद्रे चैतद्भवेल्लक्ष्यं द्विजे तच्च न विद्यते न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो न च ब्राह्मणः
२०
यत्रैतल्लक्ष्यते सर्प वृत्तं स ब्राह्मणः स्मृतः
यत्रैतन्नभवेत्सर्प तं शूद्रमिति निर्दिशेत् २१
यत्पुनर्भवता प्रोक्तं न वेद्यं विद्यतेति ह
ताभ्यां हीनमतीत्यात्र पदं नास्तीति चेदपि २२

एवमेतन्मतं सर्प ताभ्यां हीनं न विद्यते
यथा शीतोष्णयोर्मध्ये भवेन्नोष्णं न शीतता २३
एवं वै सुखदुःखाभ्यां हीनमस्ति पदं क्वचित्
एषा मम मतिः सर्प यथा वा मन्यते भवान् २४
सर्प उवाच
यदि ते वृत्ततो राजन्ब्राह्मणः प्रसमीक्षितः
व्यर्था जातिस्तदायुष्मन्कृतिर्यावन्न दृश्यते २५
युधिष्ठिर उवाच
जातिरत्र महासर्प मनुष्यत्वे महामते
संकरात्सर्ववर्णानां दुष्परीक्ष्येति मे मतिः २६
सर्वे सर्वास्वपत्यानि जनयन्ति यदा नराः
वाङ्मैथुनमथो जन्म मरणं च समं नृणाम् २७
इदमार्षं प्रमाणं च ये यजामह इत्यपि
तस्माच्छीलं प्रधानेष्टं विदुर्ये तत्त्वदर्शिनः
२८
प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसो जातकर्म विधीयते
तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते २९
वृत्त्या शूद्रसमो ह्येष यावद्वेदे न जायते
अस्मिन्नेवं मतिद्वैधे मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ३०
कृतकृत्याः पुनर्वर्णा यदि वृत्तं न विद्यते
संकरस्तत्र नागेन्द्र बलवान्प्रसमीक्षितः ३१
यत्रेदानीं महासर्प संस्कृतं वृत्तमिष्यते
तं ब्राह्मणमहं पूर्वमुक्तवान्भुजगोत्तम ३२
सर्प उवाच
श्रुतं विदितवेद्यस्य तव वाक्यं युधिष्ठिर
भक्षयेयमहं कस्माद्भ्रातरं ते बृकोदरम् ३३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७७

अष्ट सप्तत्यधिक शततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
भवानेतादृशो लोके वेदवेदाङ्गपारगः

ब्रूहि किं कुर्वतः कर्म भवेद्गतिरनुत्तमा १
सर्प उवाच
पात्रे दत्त्वा प्रियाण्युक्त्वा सत्यमुक्त्वा च
भारत
अहिंसानिरतः स्वर्गं गच्छेदिति मतिर्मम २
युधिष्ठिर उवाच
दानाद्वा सर्प सत्याद्वा किमतो गुरु दृश्यते
अहिंसा प्रिययोश्चैव गुरु लाघव मुच्यताम् ३
सर्प उवाच
दाने रतत्वं सत्यं च अहिंसा प्रियमेव च
एषां कार्यगरीयस्त्वाद्दृश्यते गुरुलाघवम् ४
कस्माच्चिद्दानयोगाद्धि सत्यमेव विशिष्यते
सत्यवाक्याच्च राजेन्द्र किंचिद्दानं विशिष्यते ५
एवमेव महेष्वास प्रियवाक्यान्महीपते
अहिंसा दृश्यते गुर्वी ततश्च प्रियमिष्यते ६
एवमेतद्भवेद्राजन्कार्यापेक्षमनन्तरम्
यदभिप्रेतमन्यत्ते ब्रूहि यावद्ब्रवीम्यहम् ७
युधिष्ठिर उवाच
कथं स्वर्गे गतिः सर्प कर्मणां च फलं ध्रुवम्
अशरीरस्य दृश्येत विषयांश्च ब्रवीहि मे ८
सर्प उवाच
तिस्रो वै गतयो राजन्परिदृष्टाः स्वकर्मभिः
मानुष्यं स्वर्गवासश्च तिर्यग्योनिश्च तत्त्रिधा ९
तत्र वै मानुषाल्लोकाद्दानादिभिरतन्द्रितः
अहिंसार्थसमायुक्तैः कारणैः स्वर्गमश्नुते १०
विपरीतैश्च राजेन्द्र कारणैर्मानुषो भवेत्
तिर्यग्योनिस्तथा तात विशेषश्चात्र वक्ष्यते ११
कामक्रोधसमायुक्तो हिंसालोभसमन्वितः
मनुष्यत्वात्परिभ्रष्टस्तिर्यग्योनौ प्रसूयते १२
तिर्यग्योन्यां पृथग्भावो मनुष्यत्वे विधीयते
गवादिभ्यस्तथाश्वेभ्यो देवत्वमपि दृश्यते १३
सोऽयमेता गतीः सर्वा जन्तुश्चरति कार्यवान्

नित्ये महति चात्मानमवस्थापयते नृप १४
जातो जातश्च बलवान्भुङ्क्ते चात्मा स देहवान्
फलार्थस्तात निष्पृक्तः प्रजालक्षणभावनः १५
युधिष्ठिर उवाच
शब्दे स्पर्शे च रूपे च तथैव रसगन्धयोः
तस्याधिष्ठानमव्यग्रं ब्रूहि सर्प यथातथम् १६
किं न गृह्णासि विषयान्युगपत्त्वं महामते
एतावदुच्यतां चोक्तं सर्वं पन्नगसत्तम १७
सर्प उवाच
यदात्मद्रव्यमायुष्मन्देहसंश्रयणान्वितम्
करणाधिष्ठितं भोगानुपभुङ्क्ते यथाविधि १८
ज्ञानं चैवात्र बुद्धिश्च मनश्च भरतर्षभ
तस्य भोगाधिकरणे करणानि निबोध मे १९
मनसा तात पर्येति क्रमशो विषयानिमान्
विषयायतनस्थेन भूतात्मा क्षेत्रनिःसृतः २०
अत्र चापि नरव्याघ्र मनो जन्तोर्विधीयते
तस्माद्युगपदस्यात्र ग्रहणं नोपपद्यते २१
स आत्मा पुरुषव्याघ्र भ्रुवोरन्तरमाश्रितः
द्रव्येषु सृजते बुद्धिं विविधेषु परावराम् २२
बुद्धेरुत्तरकालं च वेदना दृश्यते बुधैः
एष वै राजशार्दूल विधिः क्षेत्रज्ञभावनः २३
युधिष्ठिर उवाच
मनसश्चापि बुद्धेश्च ब्रूहि मे लक्षणं परम्
एतदध्यात्मविदुषां परं कार्यं विधीयते २४
सर्प उवाच
बुद्धिरात्मानुगा तात उत्पातेन विधीयते
तदाश्रिता हि संज्ञैषा विधिस्तस्यैषणे भवेत् २५
बुद्धेर्गुणविधिर्नास्ति मनस्तु गुणवद्भवेत्
बुद्धिरुत्पद्यते कार्ये मनस्तूत्पन्नमेव हि २६
एतद्विशेषणं तात मनोबुर्द्ध्य्मोयेरितम्
त्वमप्यत्राभिसंबुद्धः कथं वा मन्यते भवान् २७
युधिष्ठिर उवाच

अहो बुद्धिमतां श्रेष्ठ शुभा बुद्धिरियं तव
विदितं वेदितव्यं ते कस्मान्मामनुपृच्छसि २८
सर्वज्ञं त्वां कथं मोह आविशत्स्वर्गवासिनम्
एवमद्भुतकर्माणमिति मे संशयो महान् २९
सर्प उवाच
सुप्रज्ञमपि चेच्छूरमृद्धिर्मोहयते नरम्
वर्तमानः सुखे सर्वो नावैतीति मतिर्मम ३०
सोऽहमैश्वर्यमोहेन मदाविष्टो युधिष्ठिर
पतितः प्रतिसंबुद्धस्त्वां तु संबोधयाम्यहम् ३१
कृतं कार्यं महाराज त्वया मम परंतप
क्षीणः शापः सुकृच्छ्रो मे त्वया संभाष्य साधुना ३२
अहं हि दिवि दिव्येन विमानेन चरन्पुरा
अभिमानेन मत्तः सन्कञ्चिन्नान्यमचिन्तयम् ३३
ब्रह्मर्षिदेवगन्धर्वयक्षराक्षसकिंनराः
करान्मम प्रयच्छन्ति सर्वे त्रैलोक्यवासिनः ३४
चक्षुषा यं प्रपश्यामि प्राणिनं पृथिवीपते
तस्य तेजो हराम्याशु तद्धि दृष्टिबलं मम ३५
ब्रह्मर्षीणां सहस्रं हि उवाह शिबिकां मम
स मामपनयो राजन्भ्रंशयामास वै श्रियः ३६
तत्र ह्यगस्त्यः पादेन वहन्स्पृष्टो मया मुनिः
अदृष्टेन ततोऽस्म्युक्तो ध्वंस सर्पेति वै रुषा ३७
ततस्तस्माद्विमानाग्रात्प्रच्युतश्च्युतभूषणः
प्रपतन्बुबुधेऽत्मानं व्यालीभूतमधोमुखम् ३८
अयाचं तमहं विप्रं शापस्यान्तो भवेदिति
अज्ञानात्संप्रवृत्तस्य भगवन्क्षन्तुमर्हसि ३९
ततः स मामुवाचेदं प्रपतन्तं कृपान्वितः
युधिष्ठिरो धर्मराजः शापात्त्वां मोक्षयिष्यति ४०
अभिमानस्य घोरस्य बलस्य च नराधिप
फले क्षीणे महाराज फलं पुण्यमवाप्स्यसि ४१
ततो मे विस्मयो जातस्तद्दृष्ट्वा तपसो बलम्
ब्रह्म च ब्राह्मणत्वं च येन त्वाहमचूचुदम् ४२
सत्यं दमस्तपो योगमहिंसा दाननित्यता

साधकानि सदा पुंसां न जातिर्न कुलं नृप ४३
अरिष्ट एष ते भ्राता भीमो मुक्तो महाभुजः
स्वस्ति तेऽस्तु महाराज गमिष्यामि दिवं पुनः ४४
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वाजगरं देहं त्यक्त्वा स नहुषो नृपः
दिव्यं वपुः समास्थाय गतस्त्रिदिवमेव ह ४५
युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रात्रा भीमेन संगतः
धौम्येन सहितः श्रीमानाश्रमं पुनरभ्यगात् ४६
ततो द्विजेभ्यः सर्वेभ्यः समेतेभ्यो यथातथम्
कथयामास तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः ४७
तच्छ्रुत्वा ते द्विजाः सर्वे भ्रातरश्चास्य ते
त्रयः
आसन्सुव्रीडिता राजन्द्रौपदी च यशस्विनी ४८
ते तु सर्वे द्विजश्रेष्ठाः पाण्डवानां हितेप्सया
मैवमित्यब्रुवन्भीमं गर्हयन्तोऽस्य साहसम् ४९
पाण्डवास्तु भयान्मुक्तं प्रेक्ष्य भीमं महाबलम्
हर्षमाहारयांचक्रुर्विजह्रुश्च मुदा युताः ५०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७८ समाप्तमाजगरपर्व

एकोनाशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
निदाघान्तकरः कालः सर्वभूतसुखावहः
तत्रैव वसतां तेषां प्रावृट् समभिपद्यत १
छादयन्तो महाघोषाः खं दिशश्च बलाहकाः
प्रववर्षुर्दिवारात्रमसिताः सततं तदा २
तपात्ययनिकेताश्च शतशोऽथ सहस्रशः
अपेतार्कप्रभाजालाः सविद्युद्विमलप्रभाः ३
विरूढशष्पा पृथिवी मत्तदंशसरीसृपा
बभूव पयसा सिक्ता शान्तधूमरजोरुणा ४
न स्म प्रज्ञायते किंचिदम्भसा समवस्तृते

समं वा विषमं वापि नद्यो वा स्थावराणि वा ५
क्षुब्धतोया महाघोषाः श्वसमाना इवाशुगाः
सिन्धवः शोभयांचक्रुः काननानि तपात्यये ६
नदतां काननान्तेषु श्रूयन्ते विविधाः स्वनाः
वृष्टिभिस्ताड्यमानानां वराहमृगपक्षिणाम् ७
स्तोककाः शिखिनश्चैव पुंस्कोकिलगणैः सह
मत्ताः परिपतन्ति स्म दर्दुराश्चैव दर्पिताः ८
तथा बहुविधाकारा प्रावृण्मेघानुनादिता
अभ्यतीता शिवा तेषां चरतां मरुधन्वसु ९
क्रौञ्चहंसगणाकीर्णा शरत्प्रणिहिताभवत्
रूढकक्षवनप्रस्था प्रसन्नजलनिम्नगा १०
विमलाकाशनक्षत्रा शरत्तेषां शिवाभवत्
मृगद्विजसमाकीर्णा पाण्डवानां महात्मनाम् ११
पश्यन्तः शान्तरजसः क्षपा जलदशीतलाः
ग्रहनक्षत्रसंघैश्च सोमेन च विराजिताः १२
कुमुदैः पुण्डरीकैश्च शीतवारिधराः शिवाः
नदीः पुष्करिणीश्चैव ददृशुः समलंकृताः १३
आकाशनीकाशतटां नीपनीवारसंकुलाम्
बभूव चरतां हर्षः पुण्यतीर्थां सरस्वतीम् १४
ते वै मुमुदिरे वीराः प्रसन्नसलिलां शिवाम्
पश्यन्तो दृढधन्वानः परिपूर्णां सरस्वतीम् १५
तेषां पुण्यतमा रात्रिः पर्वसंधौ स्म शारदी
तत्रैव वसतामासीत्कार्तिकी जनमेजय १६
पुण्यकृद्भिर्महासत्त्वैस्तापसैः सह पाण्डवाः
तत्सर्वं भरतश्रेष्ठाः समूहुर्योगमुत्तमम् १७
तमिस्राभ्युदये तस्मिन्धौम्येन सह पाण्डवाः
सूतैः पौरोगवैश्चैव काम्यकं प्रययुर्वनम् १८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १७९

अशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच

काम्यकं प्राप्य कौन्तेया युधिष्ठिरपुरोगमाः कृतातिथ्या मुनिगणैर्निषेदुः सह कृष्णया १
ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतः पाण्डुनन्दनान् ब्राह्मणा बहवस्तत्र समन्तात्पर्यवारयन् २
अथाब्रवीद्द्विजः कश्चिदर्जुनस्य प्रियः सखा
एष्यतीह महाबाहुर्वशी शौरिरुदारधीः ३
विदिता हि हरेर्यूयमिहायाताः कुरूद्वहाः
सदा हि दर्शनाकाङ्क्षी श्रेयोन्वेषी च वो हरिः ४
बहुवत्सरजीवी च मार्कण्डेयो महातपाः
स्वाध्यायतपसा युक्तः क्षिप्रं युष्मान्समेष्यति ५
तथैव तस्य ब्रुवतः प्रत्यदृश्यत केशवः
सैन्यसुग्रीवयुक्तेन रथेन रथिनां वरः ६
मघवानिव पौलोम्या सहितः सत्यभामया
उपयाद्देवकीपुत्रो दिदृक्षुः कुरुसत्तमान् ७
अवतीर्य रथात्कृष्णो धर्मराजं यथाविधि
ववन्दे मुदितो धीमान्भीमं च बलिनां वरम् ८
पूजयामास धौम्यं च यमाभ्यामभिवादितः
परिष्वज्य गुडाकेशं द्रौपदीं पर्यसान्त्वयत् ९
स दृष्ट्वा फल्गुनं वीरं चिरस्य प्रियमागतम्
पर्यष्वजत दाशार्हः पुनः पुनररिन्दमम् १०
तथैव सत्यभामापि द्रौपदीं परिषस्वजे
पाण्डवानां प्रियां भार्यां कृष्णस्य महिषी प्रिया
११
ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सभार्याः सपुरोहिताः
आनर्चुः पुण्डरीकाक्षं परिवब्रुश्च सर्वशः १२
कृष्णस्तु पार्थेन समेत्य
विद्वान्धनंजयेनासुरतर्जनेन
बभौ यथा भूतपतिर्महात्मा समेत्य
साक्षाद्भगवान्गुहेन १३
ततः समस्तानि किरीटमाली वनेषु वृत्तानि गदाग्रजाय
उक्त्वा यथावत्पुनरन्वपृच्छत्कथं सुभद्रा च
तथाभिमन्युः १४

स पूजयित्वा मधुहा यथावत्पार्थांश्च कृष्णां च पुरोहितं च
उवाच राजानमभिप्रशंसन्युधिष्ठिरं तत्र सहोपविश्य १५
धर्मः परः पाण्डव राज्यलाभात्तस्यार्थमाहुस्तप एव राजन्
सत्यार्जवाभ्यां चरता स्वधर्मं जितस्तवायं च परश्च लोकः १६
अधीतमग्रे चरता व्रतानि सम्यग्धनुर्वेदमवाप्य
कृत्स्नम्
क्षात्रेण धर्मेण वसूनि लब्ध्वा सर्वे ह्यवाप्ताः
क्रतवः पुराणाः १७
न ग्राम्यधर्मेषु रतिस्तवास्ति कामान्न
किंचित्कुरुषे नरेन्द्र
न चार्थलोभात्प्रजहासि धर्मं तस्मात्स्वभावादसि
धर्मराजः १८
दानं च सत्यं च तपश्च राजञ्श्रद्धा च शान्तिश्च
धृतिः क्षमा च
अवाप्य राष्ट्राणि वसूनि भोगानेषा परा पार्थ सदा
रतिस्ते १९
यदा जनौघः कुरुजाङ्गलानां कृष्णां सभायामवशामपश्यत्
अपेतधर्मव्यवहारवृत्तं सहेत तत्पाण्डव कस्त्वदन्यः २०
असंशयं सर्वसमृद्धकामः क्षिप्रं प्रजाः पालयितासि सम्यक्
इमे वयं निग्रहणे कुरूणां यदि प्रतिज्ञा भवतः समाप्ता २१
धौम्यं च कृष्णां च युधिष्ठिरं च यमौ च भीमं च
दशार्हसिंहः
उवाच दिष्ट्या भवतां शिवेन प्राप्तः किरीटी मुदितः
कृतास्त्रः २२

प्रोवाच कृष्णामपि याज्ञसेनीं दशर्हभर्ता सहितः सुहृद्भिः
कृष्णे धनुर्वेदरतिप्रधानाः सत्यव्रतास्ते शिशवः सुशीलाः
सद्भिः सदैवाचरितं समाधिं चरन्ति पुत्रास्तव याज्ञसेनि २३
राज्येन राष्ट्रैश्च निमन्त्र्यमाणाः पित्रा च
कृष्णे तव सोदरैश्च
न यज्ञसेनस्य न मातुलानां गृहेषु बाला
रतिमाप्नुवन्ति २४
आनर्तमेवाभिमुखाः शिवेन गत्वा धनुर्वेदरतिप्रधानाः
तवात्मजा वृष्णिपुरं प्रविश्य न दैवतेभ्यः
स्पृहयन्ति कृष्णे २५
यथा त्वमेवार्हसि तेषु वृत्तिं प्रयोक्तुमार्या च यथैव कुन्ती
तेष्वप्रमादेन सदा करोति तथा च भूयश्च तथा सुभद्रा २६
यथानिरुद्धस्य यथाभिमन्योर्यथा सुनीथस्य यथैव भानोः
तथा विनेता च गतिश्च कृष्णे तवात्मजानामपि रौक्मिणेयः २७
गदासिचर्मग्रहणेषु शूरानस्त्रेषु शिक्षासु
रथाश्वयाने
सम्यग्विनेता विनयत्यतन्द्रीस्तांश्चाभिमन्युः
सततं कुमारः २८
स चापि सम्यक्प्रणिधाय शिक्षामस्त्राणि चैषां
गुरुवत्प्रदाय
तवात्मजानां च तथाभिमन्योः पराक्रमैस्तुष्यति
रौक्मिणेयः २९
यदा विहारं प्रसमीक्षमाणाः प्रयान्ति पुत्रास्तव याज्ञसेनि
एकैकमेषामनुयान्ति तत्र रथाश्च यानानि च दन्तिनश्च

३०
अथाब्रवीद्धर्मराजं तु कृष्णो दशार्हयोधाः कुकुरान्धकाश्च
एते निदेशं तव पालयन्ति तिष्ठन्ति यत्रेच्छसि तत्र
राजन् ३१
आवर्ततां कार्मुकवेगवाता हलायुधप्रग्रहणा मधूनाम्
सेना तवार्थेषु नरेन्द्र यत्ता ससादिपत्त्यश्वरथा
सनागा ३२
प्रस्थाप्यतां पाण्डव धार्तराष्ट्रः सुयोधनः
पापकृतां वरिष्ठः
स सानुबन्धः ससुहृद्गणश्च सौभस्य सौभाधिपतेश्च
मार्गम् ३३
कामं तथा तिष्ठ नरेन्द्र तस्मिन्यथा कृतस्ते समयः
सभायाम्
दाशार्हयोधैस्तु ससादियोधं प्रतीक्षतां नागपुरं
भवन्तम् ३४
व्यपेतमन्युर्व्यपनीतपाप्मा विहृत्य यत्रेच्छसि
तत्र कामम्
ततः समृद्धं प्रथमं विशोकः प्रपत्स्यसे नागपुरं
सराष्ट्रम् ३५
ततस्तदाज्ञाय मतं महात्मा यथावदुक्तं पुरुषोत्तमेन
प्रशस्य विप्रेक्ष्य च धर्मराजः कृताञ्जलि
केशवमित्युवाच ३६
असंशयं केशव पाण्डवानां भवान्गतिस्त्वच्छरणा हि
पार्थाः
कालोदये तच्च ततश्च भूयः कर्ता भवान्कर्म न
संशयोऽस्ति ३७
यथाप्रतिज्ञं विहृतश्च कालः सर्वाः समा द्वादश
निर्जनेषु
अज्ञातचर्यां विधिवत्समाप्य भवद्गताः केशव
पाण्डवेयाः ३८
वैशम्पायन उवाच

तथा वदति वार्ष्णेये धर्मराजे च भारत
अथ पश्चात्तपोवृद्धो बहुवर्षसहस्रधृक्
प्रत्यदृश्यत धर्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः ३९
तमागतमृषिं वृद्धं बहुवर्षसहस्रिणम्
आनर्चुर्ब्राह्मणाः सर्वे कृष्णश्च सह पाण्डवैः ४०
तमर्चितं सुविश्वस्तमासीनमृषिसत्तमम्
ब्राह्मणानां मतेनाह पाण्डवानां च केशवः ४१
शुश्रूषवः पाण्डवास्ते ब्राह्मणाश्च समागताः
द्रौपदी सत्यभामा च तथाहं परमं वचः ४२
पुरावृत्ताः कथाः पुण्याः सदाचाराः सनातनाः राज्ञां स्त्रीणामृषीणां च मार्कण्डेय विचक्ष्व नः
४३
तेषु तत्रोपविष्टेषु देवर्षिरपि नारदः
आजगाम विशुद्धात्मा पाण्डवानवलोककः ४४
तमप्यथ महात्मानं सर्वे ते पुरुषर्षभाः
पाद्यार्घ्याभ्यां यथान्यायमुपतस्थुर्मनीषिणम् ४५
नारदस्त्वथ देवर्षिर्ज्ञात्वा तांस्तु कृतक्षणान्
मार्कण्डेयस्य वदतस्तां कथामन्वमोदत ४६
उवाच चैनं कालज्ञः स्मयन्निव स नारदः
ब्रह्मर्षे कथ्यतां यत्ते पाण्डवेषु विवक्षितम् ४७
एवमुक्तः प्रत्युवाच मार्कण्डेयो महातपाः
क्षणं कुरुध्वं विपुलमाख्यातव्यं भविष्यति ४८
एवमुक्ताः क्षणं चक्रुः पाण्डवाः सह तैर्द्विजैः
मध्यंदिने यथादित्यं प्रेक्षन्तस्तं महामुनिम् ४९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८०

एकाशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तं विवक्षन्तमालक्ष्य कुरुराजो महामुनिम् कथासंजननार्थाय चोदयामास पाण्डवः १ भवान्दैवतदैत्यानामृषीणां च महात्मनाम्

राजर्षीणां च सर्वेषां चरितज्ञः सनातनः २
सेव्यश्चोपासितव्यश्च मतो नः काङ्क्षितश्चिरम्
अयं च देवकीपुत्रः प्राप्तोऽस्मानवलोककः ३
भवत्येव हि मे बुद्धिर्दृष्ट्वात्मानं
सुखाच्च्युतम्
धार्तराष्ट्रांश्च दुर्वृत्तानृध्यतः प्रेक्ष्य
सर्वशः ४
कर्मणः पुरुषः कर्ता शुभस्याप्यशुभस्य च
स्वफलं तदुपाश्नाति कथं कर्ता स्विदीश्वरः ५
अथ वा सुखदुःखेषु नृणां ब्रह्मविदां वर
इह वा कृतमन्वेति परदेहेऽथ वा पुनः ६
देही च देहं सन्त्यज्य मृग्यमाणः शुभाशुभैः
कथं संयुज्यते प्रेत्य इह वा द्विजसत्तम ७
एहलौकिकमेवैतदुताहो पारलौकिकम्
क्व च कर्माणि तिष्ठन्ति जन्तोः प्रेतस्य भार्गव ८
मार्कण्डेय उवाच
त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो यथावद्वदतां वर
विदितं वेदितव्यं ते स्थित्यर्थमनुपृच्छसि ९
अत्र ते वर्तयिष्यामि तदिहैकमनाः शृणु
यथेहामुत्र च नरः सुखदुःखमुपाश्नुते १०
निर्मलानि शरीराणि विशुद्धानि शरीरिणाम्
ससर्ज धर्मतन्त्राणि पूर्वोत्पन्नः प्रजापतिः ११
अमोघबलसंकल्पाः सुव्रताः सत्यवादिनः
ब्रह्मभूता नराः पुण्याः पुराणाः कुरुनन्दन १२
सर्वे देवैः समायान्ति स्वच्छन्देन नभस्तलम्
ततश्च पुनरायान्ति सर्वे स्वच्छन्दचारिणः १३
स्वच्छन्दमरणाश्चासन्नराः स्वच्छन्दजीविनः
अल्पबाधा निरातङ्का सिद्धार्था निरुपद्रवाः १४
द्रष्टारो देवसंघानामृषीणां च महात्मनाम्
प्रत्यक्षाः सर्वधर्माणां दान्ता विगतमत्सराः १५
आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः
ततः कालान्तरेऽन्यस्मिन्पृथिवीतलचारिणः १६

कामक्रोधाभिभूतास्ते मायाव्याजोपजीविनः
लोभमोहाभिभूताश्च त्यक्ता देवैस्ततो नराः १७
अशुभैः कर्मभिः पापास्तिर्यङ्नरकगामिनः
संसारेषु विचित्रेषु पच्यमानाः पुनः पुनः १८
मोघेष्टा मोघसंकल्पा मोघज्ञाना विचेतसः
सर्वातिशङ्किनश्चैव संवृत्ताः क्लेशभागिनः
अशुभैः कर्मभिश्चापि प्रायशः परिचिह्निताः १९
दौष्कुल्या व्याधिबहुला दुरात्मानोऽप्रतापिनः
भवन्त्यल्पायुषः पापा रौद्रकर्मफलोदयाः
नाथन्तः सर्वकामानां नास्तिका भिन्नसेतवः २०
जन्तोः प्रेतस्य कौन्तेय गतिः स्वैरिह कर्मभिः
प्राज्ञस्य हीनबुद्धेश्च कर्मकोशः क्व तिष्ठति २१
क्वस्थस्तत्समुपाश्नाति सुकृतं यदि वेतरत्
इति ते दर्शनं यच्च तत्राप्यनुनयं शृणु २२
अयमादिशरीरेण देवसृष्टेन मानवः
शुभानामशुभानां च कुरुते संचयं महत् २३
आयुषोऽन्ते प्रहायेदं क्षीणप्रायं कलेवरम्
संभवत्येव युगपद्योनौ नास्त्यन्तराभवः २४
तत्रास्य स्वकृतं कर्म छायेवानुगतं सदा
फलत्यथ सुखार्हो वा दुःखार्हो वापि जायते २५
कृतान्तविधिसंयुक्तः स जन्तुर्लक्षणैः शुभैः
अशुभैर्वा निरादानो लक्ष्यते ज्ञानदृष्टिभिः २६
एषा तावदबुद्धीनां गतिरुक्ता युधिष्ठिर
अतः परं ज्ञानवतां निबोध गतिमुत्तमाम् २७
मनुष्यास्तप्ततपसः सर्वागमपरायणाः
स्थिरव्रताः सत्यपरा गुरुशुश्रूषणे रताः २८
सुशीलाः शुक्लजातीयाः क्षान्ता दान्ताः सुतेजसः
शुभयोन्यन्तरगताः प्रायशः शुभलक्षणाः २९
जितेन्द्रियत्वाद्वशिनः सुक्लत्वान्मन्दरोगिणः
अल्पबाधपरित्रासाद्भवन्ति निरुपद्रवाः ३०
च्यवन्तं जायमानं च गर्भस्थं चैव सर्वशः स्वमात्मानं परं चैव बुध्यन्ते ज्ञानचक्षुषः

कर्मभूमिमिमां प्राप्य पुनर्यान्ति सुरालयम् ३१
किंचिद्दैवाद्धठात्किंचित्किंचिदेव स्वकर्मभिः
प्राप्नुवन्ति नरा राजन्मा तेऽस्त्वन्या विचारणा ३२
इमामत्रोपमां चापि निबोध वदतां वर
मनुष्यलोके यच्छ्रेयः परं मन्ये युधिष्ठिर ३३
इह वैकस्य नामुत्र अमुत्रैकस्य नो इह
इह चामुत्र चैकस्य नामुत्रैकस्य नो इह ३४
धनानि येषां विपुलानि सन्ति नित्यं रमन्ते सुविभूषिताङ्गाः
तेषामयं शत्रुवरघ्न लोको नासौ सदा देहसुखे रतानाम् ३५
ये योगयुक्तास्तपसि प्रसक्ताः स्वाध्यायशीला जरयन्ति देहान्
जितेन्द्रिया भूतहिते निविष्टास्तेषामसौ नायमरिघ्न लोकः ३६
ये धर्ममेव प्रथमं चरन्ति धर्मेण लब्ध्वा च धनानि काले
दारानवाप्य क्रतुभिर्यजन्ते तेषामयं चैव परश्च लोकः ३७
ये नैव विद्यां न तपो न दानं न चापि मूढाः प्रजने यतन्ते
न चाधिगच्छन्ति सुखान्यभाग्यास्तेषामयं चैव परश्च नास्ति ३८
सर्वे भवन्तस्त्वतिवीर्यसत्त्वा दिव्यौजसः
संहननोपपन्नाः
लोकादमुष्मादवनिं प्रपन्नाः स्वधीतविद्याः
सुरकार्यहेतोः ३९
कृत्वैव कर्माणि महान्ति
शूरास्तपोदमाचारविहारशीलाः
देवानृषीन्प्रेतगणांश्च सर्वान्संतर्पयित्वा
विधिना परेण ४०
स्वर्गं परं पुण्यकृतां निवासं क्रमेण संप्राप्स्यथ

कर्मभिः स्वैः
मा भूद्विशङ्का तव कौरवेन्द्रा दृष्ट्वात्मनः क्लेशमिमं सुखार्ह ४१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८१

द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
मार्कण्डेयं महात्मानमूचुः पाण्डुसुतास्तदा माहात्म्यं द्विजमुख्यानां श्रोतुमिच्छाम कथ्यताम् १
एवमुक्तः स भगवान्मार्कण्डेयो महातपाः
उवाच सुमहातेजाः सर्वशास्त्रविशारदः २
हैहयानां कुलकरो राजा परपुरंजयः
कुमारो रूपसंपन्नो मृगयामचरद्बली ३
चरमाणस्तु सोऽरण्ये तृणवीरुत्समावृते
कृष्णाजिनोत्तरासङ्गं ददर्श मुनिमन्तिके
स तेन निहतोऽरण्ये मन्यमानेन वै मृगम् ४
व्यथितः कर्म तत्कृत्वा शोकोपहतचेतनः
जगाम हैहयानां वै सकाशं प्रथितात्मनाम् ५
राज्ञां राजीवनेत्रोऽसौ कुमारः पृथिवीपते
तेषां च तद्यथावृत्तं कथयामास वै तदा ६
तं चापि हिंसितं तात मुनिं मूलफलाशिनम्
श्रुत्वा दृष्ट्वा च ते तत्र बभूवुर्दीनमानसाः ७
कस्यायमिति ते सर्वे मार्गमाणास्ततस्ततः जग्मुश्चारिष्टनेमेस्ते तार्क्ष्यस्याश्रममञ्जसा
८
तेऽभिवाद्य महात्मानं तं मुनिं संशितव्रतम्
तस्थुः सर्वे स तु मुनिस्तेषां पूजामथाहरत् ९
ते तमूचुर्महात्मानं न वयं सत्क्रियां मुने
त्वत्तोऽहा कर्मदोषेण ब्राह्मणो हिंसितो हि नः १०
तानब्रवीत्स विप्रर्षिः कथं वो ब्राह्मणो हतः

क्व चासौ ब्रूत सहिताः पश्यध्वं मे तपोबलम् ११
ते तु तत्सर्वमखिलमाख्यायास्मै यथातथम्
नापश्यंस्तमृषिं तत्र गतासुं ते समागताः
अन्वेषमाणाः सव्रीडाः स्वप्नवद्गतमानसाः १२
तानब्रवीत्तत्र मुनिस्तार्क्ष्यः परपुरंजयः
स्यादयं ब्राह्मणः सोऽथ यो युष्माभिर्विनाशितः
पुत्रो ह्ययं मम नृपास्तपोबलसमन्वितः १३
ते तु दृष्ट्वैव तमृषिं विस्मयं परमं गताः
महदाश्चर्यमिति वै विब्रुवाणा महीपते १४
मृतो ह्ययमतो दृष्टः कथं जीवितमाप्तवान्
किमेतत्तपसो वीर्यं येनायं जीवितः पुनः
श्रोतुमिच्छाम विप्रर्षे यदि श्रोतव्यमित्युत १५
स तानुवाच नास्माकं मृत्युः प्रभवते नृपाः
कारणं वः प्रवक्ष्यामि हेतुयोगं समासतः १६
सत्यमेवाभिजानीमो नानृते कुर्महे मनः
स्वधर्ममनुतिष्ठामस्तस्मान्मृत्युभयं न नः १७
यद्ब्राह्मणानां कुशलं तदेषां कथयामहे
नैषां दुश्चरितं ब्रूमस्तस्मान्मृत्युभयं न नः १८
अतिथीनन्नपानेन भृत्यानत्यशनेन च
तेजस्विदेशवासाच्च तस्मान्मृत्युभयं न नः १९
एतद्वै लेशमात्रं वः समाख्यातं विमत्सराः
गच्छध्वं सहिताः सर्वे न पापाद्भयमस्ति वः २०
एवमस्त्विति ते सर्वे प्रतिपूज्य महामुनिम्
स्वदेशमगमन्हृष्टा राजानो भरतर्षभ २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८२

त्र्यशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
भूय एव तु माहात्म्यं ब्राह्मणानां निबोध मे वैन्यो नामेह राजर्षिरश्वमेधाय दीक्षितः तमत्रिर्गन्तुमारेभे वित्तार्थमिति नः श्रुतम् १

भूयोऽथ नानुरुध्यत्स धर्मव्यक्तिनिदर्शनात्
संचिंत्य स महातेजा वनमेवान्वरोचयत्
धर्मपत्नीं समाहूय पुत्रांश्चेदमुवाच ह २
प्राप्स्यामः फलमत्यन्तं बहुलं निरुपद्रवम्
अरण्यगमनं क्षिप्रं रोचतां वो गुणाधिकम् ३
तं भार्या प्रत्युवाचेदं धर्ममेवानुरुध्यती
वैन्यं गत्वा महात्मानमर्थयस्व धनं बहु
स ते दास्यति राजर्षिर्यजमानोऽथिने धनम् ४
तत आदाय विप्रर्षे प्रतिगृह्यनं बहु
भृत्यान्सुतान्संविभज्य ततो व्रज यथेप्सितम्
एष वै परमो धर्मो धर्मविद्भिरुदाहृतः ५
अत्रिरुवाच
कथितो मे महाभागे गौतमेन महात्मना
वैन्यो धर्मार्थसंयुक्तः सत्यव्रतसमन्वितः ६
किं त्वस्ति तत्र द्वेष्टारो निवसन्ति हि मे द्विजाः
यथा मे गौतमः प्राह ततो न व्यवसाम्यहम् ७
तत्र स्म वाचं कल्याणीं धर्मकामार्थसंहिताम्
मयोक्तामन्यथा ब्रूयुस्ततस्ते वै निरर्थकाम् ८
गमिष्यामि महाप्राज्ञे रोचते मे वचस्तव
गाश्च मे दास्यते वैन्यः प्रभूतं चार्थसंचयम् ९
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्त्वा जगामाशु वैन्ययज्ञं महातपाः
गत्वा च यज्ञायतनमत्रिस्तुष्टाव तं नृपम् १०
राजन्वैन्य त्वमीशश्च भुवि त्वं प्रथमो नृपः
स्तुवन्ति त्वां मुनिगणास्त्वदन्यो नास्ति
धर्मवित् ११
तमब्रवीदृषिस्तत्र वचः क्रुद्धो महातपाः
मैवमत्रे पुनर्ब्रूया न ते प्रज्ञा समाहिता
अत्र नः प्रथमं स्थाता महेन्द्रो वै प्रजापतिः १२
अथात्रिरपि राजेन्द्र गौतमं प्रत्यभाषत
विधाता च यथैवेन्द्रः प्रजापतिः
त्वमेव मुह्यसे मोहान्न प्रज्ञानं तवास्ति ह १३

गौतम उवाच
जानामि नाहं मुह्यामि त्वं विवक्षुर्विमुह्यसे स्तोष्यसेऽभ्युदयप्रेप्सुस्तस्य दर्शनसंश्रयात् १४
न वेत्थ परमं धर्मं न चावैषि प्रयोजनम्
बालस्त्वमसि मूढश्च वृद्धः केनापि हेतुना १५
मार्कण्डेय उवाच
विवदन्तौ तथा तौ तु मुनीनां दर्शने स्थितौ
ये तस्य यज्ञे संवृत्तास्तेऽपृच्छन्त कथं त्विमौ १६
प्रवेशः केन दत्तोऽयमनयोर्वैन्यसंसदि
उच्चैः समभिभाषन्तौ केन कार्येण विष्ठितौ १७
ततः परमधर्मात्मा काश्यपः सर्वधर्मवित्
विवादिनावनुप्राप्तौ तावुभौ प्रत्यवेदयत् १८
अथाब्रवीत्सदस्यांस्तु गौतमो मुनिसत्तमान्
आवयोर्व्याहृतं प्रश्नं शृणुत द्विजपुंगवाः
वैन्यो विधातेत्याहात्रिरत्र नः संशयो महान् १९
श्रुत्वैव तु महात्मानो मुनयोऽभ्यद्रवन्द्रुतम्
सनत्कुमारं धर्मज्ञं संशयच्छेदनाय वै २०
स च तेषां वचः श्रुत्वा यथातत्त्वं महातपाः
प्रत्युवाचाथ तानेवं धर्मार्थसहितं वचः २१
सनत्कुमार उवाच
ब्रह्म क्षत्रेण सहितं क्षत्रं च ब्रह्मणा सह
राजा वै प्रथमो धर्मः प्रजानां पतिरेव च
स एव शक्रः शुक्रश्च स धाता स बृहस्पतिः २२
प्रजापतिर्विराट् सम्राट् क्षत्रियो भूपतिर्नृपः
य एभिः स्तूयते शब्दैः कस्तं नार्चितुमर्हति २३
पुरायोनिर्युधाजिच्च अभिया मुदितो भवः
स्वर्णेता सहजिद्बभ्रुरिति राजाभिधीयते २४
सत्य मन्युर्युधाजीवः सत्यधर्मप्रवर्तकः
अधर्मादृषयो भीता बलं क्षत्रे समादधन् २५
आदित्यो दिवि देवेषु तमो नुदति तेजसा
तथैव नृपतिर्भूमावधर्मं नुदते भृशम् २६

अतो राज्ञः प्रधानत्वं शास्त्रप्रामाण्यदर्शनात्
उत्तरः सिध्यते पक्षो येन राजेति भाषितम् २७
मार्कण्डेय उवाच
ततः स राजा संहृष्टः सिद्धे पक्षे महामनाः
तमत्रिमब्रवीत्प्रीतः पूर्वं येनाभिसंस्तुतः २८
यस्मात्सर्वमनुष्येषु ज्यायांसं मामिहाब्रवीः
सर्वदेवैश्च विप्रर्षे संमितं श्रेष्ठमेव च
तस्मात्तेऽह प्रदास्यामि विविधं वसु भूरि च २९
दासीसहस्रं श्यामानां सुवस्त्राणामलंकृतम्
दश कोट्यो हिरण्यस्य रुक्मभारांस्तथा दश
एतद्ददानि ते विप्र सर्वज्ञस्त्वं हि मे मतः ३०
तदत्रिर्न्यायतः सर्वं प्रतिगृह्य महामनाः
प्रत्याजगाम तेजस्वी गृहानेव महातपाः ३१
प्रदाय च धनं प्रीतः पुत्रेभ्यः प्रयतात्मवान्
तपः समभिसंधाय वनमेवान्वपद्यत ३२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८३

चतुरशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
अत्रैव च सरस्वत्या गीतं परपुरंजय
पृष्टया मुनिना वीर शृणु तार्क्ष्येण धीमता १
तार्क्ष्य उवाच
किं नु श्रेयः पुरुषस्येह भद्रे कथं कुर्वन्न
च्यवते स्वधर्मात्
आचक्ष्व मे चारुसर्वाङ्गि सर्वं त्वयानुशिष्टो न
च्यवेयं स्वधर्मात् २
कथं चाग्निं जुहुयां पूजये वा कस्मिन्काले केन धर्मो
न नश्येत्
एतत्सर्वं सुभगे प्रब्रवीहि यथा लोकान्विरजाः
संचरेयम् ३
मार्कण्डेय उवाच

एवं पृष्टा प्रीतियुक्तेन तेन शुश्रूषुमीक्ष्योत्तमबुद्धियुक्तम् तार्क्ष्यं विप्रं धर्मयुक्तं हितं च सरस्वती वाक्यमिदं बभाषे ४
सरस्वत्युवाच
यो ब्रह्म जानाति यथाप्रदेशं स्वाध्यायनित्यः
शुचिरप्रमत्तः
स वै पुरो देवपुरस्य गन्ता सहामरैः
प्राप्नुयात्प्रीतियोगम् ५
तत्र स्म रम्या विपुला विशोकाः सुपुष्पिताः
पुष्करिण्यः सुपुण्याः
अकर्दमा मीनवत्यः सुतीर्था हिरण्मयैरावृताः
पुण्डरीकैः ६
तासां तीरेष्वासते पुण्यकर्मा महीयमानाः
पृथगप्सरोभिः
सुपुण्यगन्धाभिरलंकृताभिर्हिरण्यवर्णाभिरतीव
हृष्टः ७
परं लोकं गोप्रदास्त्वाप्नुवन्ति दत्त्वानड्वाहं
सूर्यलोकं व्रजन्ति
वासो दत्त्वा चन्द्रमसः स लोकं दत्त्वा
हिरण्यममृतत्वमेति ८
धेनुं दत्त्वा सुव्रतां साधुदोहां
कल्याणवत्सामपलायिनीं च
यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्यास्तावद्वर्षाण्यश्नुते
स्वर्गलोकम् ९
अनड्वाहं सुव्रतं यो ददाति हलस्य वोढारमनन्तवीर्यम्
धुरंधरं बलवन्तं युवानं प्राप्नोति लोकान्दश
धेनुदस्य १०
यः सप्त वर्षाणि जुहोति तार्क्ष्य हव्यं त्वग्नौ
सुव्रतः साधुशीलः
सप्तावरान्सप्त पूर्वान्पुनाति पितामहानात्मनः
कर्मभिः स्वैः ११

तार्क्ष्य उवाच
किमग्निहोत्रस्य व्रतं पुराणमाचक्ष्व मे पृच्छतश्चारुरूपे
त्वयानुशिष्टोऽहमिहाद्य विद्यां यदग्निहोत्रस्य व्रतं पुराणम् १२
सरस्वत्युवाच
न
चाशुचिर्नाप्यनिर्णिक्तपाणिर्नाब्रह्मविज्जुहुयान्नाविपश्चित्
बुभुक्षवः शुचिकामा हि देवा नाश्रद्दधानाद्धि हविर्जुषन्ति १३
नाश्रोत्रियं देवहव्ये नियुञ्ज्यान्मोघं परा
सिञ्चति तादृशो हि
अपूर्णमश्रोत्रियमाह तार्क्ष्य न वै
तादृग्जुहुयादग्निहोत्रम् १४
कृशानुं ये जुह्वति श्रद्दधानाः सत्यव्रता
हुतशिष्टाशिनश्च
गवां लोकं प्राप्य ते पुण्यगन्धं पश्यन्ति देवं परमं
चापि सत्यम् १५
तार्क्ष्य उवाच
क्षेत्रज्ञभूतां परलोकभावे कर्मोदये
बुद्धिमतिप्रविष्टाम्
प्रज्ञां च देवीं सुभगे विमृश्य पृच्छामि त्वां का
ह्यसि चारुरूपे १६
सरस्वत्युवाच
अग्निहोत्रादहमभ्यागतास्मि विप्रर्षभाणां
संशयच्छेदनाय
त्वत्संयोगादहमेतदब्रुवं भावे स्थिता तथ्यमर्थं
यथावत् १७
तार्क्ष्य उवाच
न हि त्वया सदृशी काचिदस्ति विभ्राजसे ह्यतिमात्रं यथा श्रीः

रूपं च ते दिव्यमत्यन्तकान्तं प्रज्ञां च देवीं सुभगे बिभर्षि १८
सरस्वत्युवाच
श्रेष्ठानि यानि द्विपदां वरिष्ठ यज्ञेषु
विद्वन्नुपपादयन्ति
तैरेवाहं संप्रवृद्धा भवामि आप्यायिता रूपवती च
विप्र १९
यच्चापि द्रव्यमुपयुज्यते ह वानस्पत्यमायसं
पार्थिवं वा
दिव्येन रूपेण च प्रज्ञया च तेनैव सिद्धिरिति विद्धि
विद्वन् २०
तार्क्ष्य उवाच
इदं श्रेयः परमं मन्यमाना व्यायच्छन्ते मुनयः
संप्रतीताः
आचक्ष्व मे तं परमं विशोकं मोक्षं परं यं प्रविशन्ति
धीराः २१
सरस्वत्युवाच
तं वै परं वेदविदः प्रपन्नाः परं परेभ्यः प्रथितं
पुराणम्
स्वाध्यायदानव्रतपुण्ययोगैस्तपोधना वीतशोका
विमुक्ताः २२
तस्याथ मध्ये वेतसः पुण्यगन्धः सहस्रशाखो विमलो
विभाति
तस्य मूलात्सरितः प्रस्रवन्ति मधूदकप्रस्रवणा
रमण्यः २३
शाखां शाखां महानद्यः संयान्ति सिकतासमाः
धानापूपा मांसशाकाः सदा पायसकर्दमाः २४
देवाः सेन्द्राः सह मरुद्गणैः
ईजिरे क्रतुभिः श्रेष्ठैस्तत्पदं परमं मुने २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८४

पञ्चाशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः स पाण्डवो भूयो मार्कण्डेयमुवाच ह
कथयस्वेह चरितं मनोर्वैवस्वतस्य मे १
मार्कण्डेय उवाच
विवस्वतः सुतो राजन्परमर्षिः प्रतापवान्
बभूव नरशार्दूल प्रजापतिसमद्युतिः २
ओजसा तेजसा लक्ष्म्या तपसा च विशेषतः
अतिचक्राम पितरं मनुः स्वं च पितामहम् ३
ऊर्ध्वबाहुर्विशालायां बदर्यां स नराधिपः
एकपादस्थितस्तीव्रं चचार सुमहत्तपः ४
अवाक्शिरास्तथा चापि नेत्रैरनिमिषैर्दृढम्
सोऽतप्यत तपो घोरं वर्षाणामयुतं तदा ५
तं कदाचित्तपस्यन्तमार्द्रचीरजटाधरम्
वीरिणीतीरमागम्य मत्स्यो वचनमब्रवीत् ६
भगवन्क्षुद्रमत्स्योऽस्मि बलवद्भ्यो भयं मम
मत्स्येभ्यो हि ततो मां त्वं त्रातुमर्हसि सुव्रत ७
दुर्बलं बलवन्तो हि मत्स्यं मत्स्या विशेषतः
भक्षयन्ति यथा वृत्तिर्विहिता नः सनातनी ८
तस्माद्भयौघान्महतो मज्जन्तं मां विशेषतः
त्रातुमर्हसि कर्तास्मि कृते प्रतिकृतं तव ९
स मत्स्यवचनं श्रुत्वा कृपयाभिपरिप्लुतः मनुर्वैवस्वतोऽगृह्णात्तं मत्स्यं पाणिना स्वयम्
१०
उदकान्तमुपानीय मत्स्यं वैवस्वतो मनुः
अलिञ्जरे प्राक्षिपत्स चन्द्राशुं!सदृशप्रभम् ११
स तत्र ववृधे राजन्मत्स्यः परमसत्कृतः
पुत्रवच्चाकरोत्तस्मिन्मनुर्भावं विशेषतः १२
अथ कालेन महता स मत्स्यः सुमहानभूत्
अलिञ्जरे जले चैव नासौ समभवत्किल १३
अथ मत्स्यो मनुं दृष्ट्वा पुनरेवाभ्यभाषत
भगवन्साधु मेऽद्यान्यत्स्थानं संप्रतिपादय १४

उद्धृत्यालिञ्जरात्तस्मात्ततः स भगवान्मुनिः
तं मत्स्यमनयद्वापीं महतीं स मनुस्तदा १५
तत्र तं प्राक्षिपच्चापि मनुः परपुरंजय
अथावर्धत मत्स्यः स पुनर्वर्षगणान्बहून् १६
द्वियोजनायता वापी विस्तृता चापि योजनम्
तस्यां नासौ समभवन्मत्स्यो राजीवलोचन विचेष्टितुं वा कौन्तेय मत्स्यो वाप्यां विशां पते १७
मनुं मत्स्यस्ततो दृष्ट्वा पुनरेवाभ्यभाषत
नय मां भगवन्साधो समुद्रमहिषीं प्रभो
गङ्गां तत्र निवत्स्यामि यथा वा तात मन्यसे १८
एवमुक्तो मनुर्मत्स्यमनयद्भगवान्वशी
नदीं गङ्गां तत्र चैनं स्वयं प्राक्षिपदच्युतः १९
स तत्र ववृधे मत्स्यः किंचित्कालमरिंदम
ततः पुनर्मनुं दृष्ट्वा मत्स्यो वचनमब्रवीत् २०
गङ्गायां हि न शक्नोमि बृहत्त्वाच्चेष्टितुं प्रभो
समुद्रं नय मामाशु प्रसीद भगवन्निति २१
उद्धृत्य गङ्गासलिलात्ततो मत्स्यं मनुः स्वयम्
समुद्रमनयत्पार्थ तत्र चैनमवासृजत् २२
सुमहानपि मत्स्यः सन्स मनोर्मनसस्तदा
आसीद्यथेष्टहार्यश्च स्पर्शगन्धसुखश्च वै २३
यदा समुद्रे प्रक्षिप्तः स मत्स्यो मनुना तदा
तत एनमिदं वाक्यं स्मयमान इवाब्रवीत् २४
भगवन्कृता हि मे रक्षा त्वया सर्वा विशेषतः
प्राप्तकालं तु यत्कार्यं त्वया तच्छ्रुयतां मम २५
अचिराद्भगवन्भौममिदं स्थावरजङ्गमम्
सर्वमेव महाभाग प्रलयं वै गमिष्यति २६
संप्रक्षालनकालोऽय लोकानां समुपस्थितः
तस्मात्त्वां बोधयाम्यद्य यत्ते हितमनुत्तमम् २७
त्रसानां स्थावराणां च यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति
तस्य सर्वस्य संप्राप्तः कालः परमदारुणः २८
नौश्च कारयितव्या ते दृढा युक्तवटाकरा

तत्र सप्तर्षिभिः सार्धमारुहेथा महामुने २९
बीजानि चैव सर्वाणि यथोक्तानि मया पुरा
तस्यामारोहयेर्नावि सुसंगुप्तानि भागशः ३०
नौस्थश्च मां प्रतीक्षेथास्तदा मुनिजनप्रिय
आगमिष्याम्यहं शृङ्गी विज्ञेयस्तेन तापस ३१
एवमेतत्त्वया कार्यमापृष्टोऽसि व्रजाम्यहम्
नातिशङ्क्यमिदं चापि वचनं ते ममाभिभो ३२
एवं करिष्य इति तं स मत्स्यं प्रत्यभाषत
जग्मतुश्च यथाकाममनुज्ञाप्य परस्परम् ३३
ततो मनुर्महाराज यथोक्तं मत्स्यकेन ह
बीजान्यादाय सर्वाणि सागरं पुप्लुवे तदा
नावा तु शुभया वीर महोर्मिणमरिंदम ३४
चिन्तयामास च मनुस्तं मत्स्यं पृथिवीपते
स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा मत्स्यः परपुरंजय
शृङ्गी तत्राजगामाशु तदा भरतसत्तम ३५
तं दृष्ट्वा मनुजेन्द्रेन्द्र मनुर्मत्स्यं
जलार्णवे
शृङ्गिणं तं यथोक्तेन रूपेणाद्रिमिवोच्छ्रितम् ३६
वटाकरमयं पाशमथ मत्स्यस्य मूर्धनि
मनुर्मनुजशार्दूल तस्मिन्शृङ्गे न्यवेशयत् ३७
संयतस्तेन पाशेन मत्स्यः परपुरंजय
वेगेन महता नावं प्राकर्षल्लवणाम्भसि ३८
स ततार तया नावा समुद्रं मनुजेश्वर
नृत्यमानमिवोर्मीभिर्गर्जमानमिवाम्भसा ३९
क्षोभ्यमाणा महावातैः सा नौस्तस्मिन्महोदधौ
घूर्णते चपलेव स्त्री मत्ता पुरपुरंजय ४०
नैव भूमिर्न च दिशः प्रदिशो वा चकाशिरे
सर्वमाम्भसमेवासीत्खं द्यौश्च नरपुंगव ४१
एवंभूते तदा लोके संकुले भरतर्षभ
अदृश्यन्त सप्तर्षयो मनुर्मत्स्यः सहैव ह ४२
एवं बहून्वर्षगणांस्तां नावं सोऽथ मत्स्यकः
चकर्षातन्द्रितो राजंस्तस्मिन्सलिलसंचये ४३

ततो हिमवतः शृङ्गं यत्परं पुरुषर्षभ
तत्राकर्षत्ततो नावं स मत्स्यः कुरुनन्दन ४४
ततोऽब्रवीत्तदा मत्स्यस्तानृषीन्प्रहसञ्शनैः
अस्मिन्हिमवतः शृङ्गे नावं बध्नीत माचिरम् ४५
सा बद्धा तत्र तैस्तूर्णमृषिभिर्भरतर्षभ
नौर्मत्स्यस्य वचः श्रुत्वा शृङ्गे हिमवतस्तदा ४६
तच्च नौबन्धनं नाम शृङ्गं हिमवतः परम्
ख्यातमद्यापि कौन्तेय तद्विद्धि भरतर्षभ ४७
अथाब्रवीदनिमिषस्तानृषीन्सहितांस्तदा
अहं प्रजापतिर्ब्रह्मा मत्परं नाधिगम्यते
मत्स्यरूपेण यूयं च मयास्मान्मोक्षिता भयात् ४८
मनुना च प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानवाः
स्रष्टव्याः सर्वलोकाश्च यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति ४९
तपसा चातितीव्रेण प्रतिभास्य भविष्यति
मत्प्रसादात्प्रजासर्गे न च मोहं गमिष्यति ५०
इत्युक्त्वा वचनं मत्स्यः क्षणेनादर्शनं गतः
स्रष्टुकामः प्रजाश्चापि मनुर्वैवस्वतः स्वयम्
प्रमूढोऽभूत्प्रजासर्गे तपस्तेपे महत्ततः ५१
तपसा महता युक्तः सोऽथ स्रष्टुं प्रचक्रमे
सर्वाः प्रजा मनुः साक्षाद्यथावद्भरतर्षभ ५२
इत्येतन्मात्स्यकं नाम पुराणं परिकीर्तितम्
आख्यानमिदमाख्यातं सर्वपापहरं मया ५३
य इदं शृणुयान्नित्यं मनोश्चरितमादितः
स सुखी सर्वसिद्धार्थः स्वर्गलोकमियान्नरः ५४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १५८

षडशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततः स पुनरेवाथ मार्कण्डेयं यशस्विनम् पप्रच्छ विनयोपेतो धर्मराजो युधिष्ठिरः १ नैके युगसहस्रान्तास्त्वया दृष्टा महामुने

न चापीह समः कश्चिदायुषा तव विद्यते
वर्जयित्वा महात्मानं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् २
अनन्तरिक्षे लोकेऽस्मिन्देवदानववर्जिते
त्वमेव प्रलये विप्र ब्रह्माणमुपतिष्ठसि ३
प्रलये चापि निर्वृत्ते प्रबुद्धे च पितामहे
त्वमेव सृज्यमानानि भूतानीह प्रपश्यसि ४
चतुर्विधानि विप्रर्षे यथावत्परमेष्ठिना
वायुभूता दिशः कृत्वा विक्षिप्यापस्ततस्ततः ५
त्वया लोकगुरुः साक्षात्सर्वलोकपितामहः
आराधितो द्विजश्रेष्ठ तत्परेण समाधिना ६
तस्मात्सर्वान्तको मृत्युर्जरा वा देहनाशिनी
न त्वा विशति विप्रर्षे प्रसादात्परमेष्ठिनः ७
यदा नैव रविर्नाग्निर्न वायुर्न च चन्द्रमाः
नैवान्तरिक्षं नैवोर्वी शेषं भवति किंचन ८
तस्मिन्नेकार्णवे लोके नष्टे स्थावरजङ्गमे
नष्टे देवासुरगणे समुत्सन्नमहोरगे ९
शयानममितात्मानं पद्मे पद्मनिकेतनम्
त्वमेकः सर्वभूतेशं ब्रह्माणमुपतिष्ठसि १०
एतत्प्रत्यक्षतः सर्वं पूर्ववृत्तं द्विजोत्तम तस्मादिच्छामहे श्रोतुं सर्वहेत्वात्मिकां कथाम्
११
अनुभूतं हि बहुशस्त्वयैकेन द्विजोत्तम
न तेऽस्त्यविदितं किंचित्सर्वलोकेषु नित्यदा १२
मार्कण्डेय उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे
पुरुषाय पुराणाय शाश्वतायाव्ययाय च १३
य एष पृथुदीर्घाक्षः पीतवासा जनार्दनः
एष कर्ता विकर्ता च सर्वभावनभूतकृत् १४
अचिन्त्यं महदाश्चर्यं पवित्रमपि चोत्तमम्
अनादिनिधनं भूतं विश्वमक्षयमव्ययम् १५
एष कर्ता न क्रियते कारणं चापि पौरुषे
यो ह्येनं पुरुषं वेत्ति देवा अपि न तं विदुः १६

सर्वमाश्चर्यमेवैतन्निवृत्तं राजसत्तम
आदितो मनुजव्याघ्रकृत्स्नस्य जगतः क्षये १७
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम्
तस्य तावच्छती संध्या सन्ध्यांशश्च ततः परम् १८
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते
तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च ततः परम् १९
तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिमाणतः
तस्यापि द्विशती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च ततः परम् २०
सहस्रमेकं वर्षाणां ततः कलियुगं स्मृतम्
तस्य वर्षशतं संध्याः सन्ध्यांशश्च ततः परम्
संध्यासन्ध्यांशयोस्तुल्यं प्रमाणमुपधारय २१
क्षीणे कलियुगे चैव प्रवर्तति कृतं युगम्
एषा द्वादशसाहस्री युगाख्या परिकीर्तिता २२
एतत्सहस्रपर्यन्तमहो ब्राह्ममुदाहृतम्
विश्वं हि ब्रह्मभवने सर्वशः परिवर्तते
लोकानां मनुजव्याघ्र प्रलयं तं विदुर्बुधाः २३
अल्पावशिष्टे तु तदा युगान्ते भरतर्षभ
सहस्रान्ते नराः सर्वे प्रायशोऽनृतवादिनः २४
यज्ञप्रतिनिधिः पार्थ दानप्रतिनिधिस्तथा
व्रतप्रतिनिधिश्चैव तस्मिन्काले प्रवर्तते २५
ब्राह्मणाः शूद्रकर्माणस्तथा शूद्रा धनार्जकाः
क्षत्रधर्मेण वाप्यत्र वर्तयन्ति गते युगे २६
निवृत्तयज्ञस्वाध्यायाः पिण्डोदकविवर्जिताः
ब्राह्मणाः सर्वभक्षाश्च भविष्यन्ति कलौ युगे २७
अजपा ब्राह्मणास्तात शूद्रा जपपरायणाः
विपरीते तदा लोके पूर्वरूपं क्षयस्य तत् २८
बहवो म्लेच्छराजानः पृथिव्यां मनुजाधिप
मिथ्यानुशासिनः पापा मृषावादपरायणाः २९
आन्ध्राः शकाः पुलिन्दाश्च यवनाश्च नराधिपाः
काम्बोजा और्णिकाः शूद्रास्तथाभीरा नरोत्तम ३०
न तदा ब्राह्मणः कश्चित्स्वधर्ममुपजीवति
क्षत्रिया अपि वैश्याश्च विकर्मस्था नराधिप ३१

अल्पायुषः स्वल्पबला अल्पतेजःपराक्रमाः
अल्पदेहाल्पसाराश्च तथा सत्याल्पभाषिणः ३२
बहुशून्या जनपदा मृगव्यालावृता दिशः
युगान्ते समनुप्राप्ते वृथा च ब्रह्मचारिणः
भोवादिनस्तथा शूद्रा ब्राह्मणाश्चार्यवादिनः ३३
युगान्ते मनुजव्याघ्र भवन्ति बहुजन्तवः
न तथा घ्राणयुक्ताश्च सर्वगन्धा विशां पते
रसाश्च मनुजव्याघ्र न तथा स्वादुयोगिनः ३४
बहुप्रजा ह्रस्वदेहाः शीलाचारविवर्जिताः
मुखेभगाः स्त्रियो राजन्भविष्यन्ति युगक्षये ३५
अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः
केशशूलाः स्त्रियो राजन्भविष्यन्ति युगक्षये ३६
अल्पक्षीरास्तथा गावो भविष्यन्ति जनाधिप
अल्पपुष्पफलाश्चापि पादपा बहुवायसाः ३७
ब्रह्मवध्यावलिप्तानां तथा मिथ्याभिशंसिनाम्
नृपाणां पृथिवीपाल प्रतिगृह्णन्ति वै द्विजाः ३८
लोभमोहपरीताश्च मिथ्याधर्मध्वजावृताः भिक्षार्थं पृथिवीपाल चञ्चूर्यन्ते द्विजैर्दिशः
३९
करभारभयात्पुंसो गृहस्थाः परिमोषकाः
मुनिच्छद्माकृतिच्छन्ना वाणिज्यमुपजीवते ४०
मिथ्या च नखरोमाणि धारयन्ति नरास्तदा
अर्थलोभान्नरव्याघ्र वृथा च ब्रह्मचारिणः ४१
आश्रमेषु वृथाचाराः पानपा गुरुतल्पगाः
एहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्धनम् ४२
बहुपाषण्डसंकीर्णाः परान्नगुणवादिनः
आश्रमा मनुजव्याघ्र न भवन्ति युगक्षये ४३
यथर्तुवर्षी भगवान्न तथा पाकशासनः
न तदा सर्वबीजानि सम्यग्रोहन्ति भारत
अधर्मफलमत्यर्थं तदा भवति चानघ ४४
तथा च पृथिवीपाल यो भवेद्धर्मसंयुतः
अल्पायुः स हि मन्तव्यो न हि धर्मोऽस्ति कश्चन ४५

भूयिष्ठं कूटमानैश्च पण्यं विक्रीणते जनाः
वणिजश्च नरव्याघ्र बहुमाया भवन्त्युत ४६
धर्मिष्ठाः परिहीयन्ते पापीयान्वर्धते जनः
धर्मस्य बलहानिः स्यादधर्मश्च बली तथा ४७
अल्पायुषो दरिद्राश्च धर्मिष्ठा मानवास्तदा
दीर्घायुषः समृद्धाश्च विधर्माणो युगक्षये ४८
अधर्मिष्ठैरुपायैश्च प्रजा व्यवहरन्त्युत
सञ्चयेनापि चाल्पेन भवन्त्याढ्या मदान्विताः ४९
धनं विश्वासतो न्यस्तं मिथो भूयिष्ठशो नराः
हर्तुं व्यवसिता राजन्मायाचारसमन्विताः ५०
पुरुषादानि सत्त्वानि पक्षिणोऽथ मृगास्तथा
नगराणां विहारेषु चैत्येष्वपि च शेरते ५१
सप्तवर्षाष्टवर्षाश्च स्त्रियो गर्भधरा नृप
दशद्वादशवर्षाणां पुसां पुत्रः प्रजायते ५२
भवन्ति षोडशे वर्षे नराः पलितिनस्तथा
आयुःक्षयो मनुष्याणां क्षिप्रमेव प्रपद्यते ५३
क्षीणे युगे महाराज तरुणा वृद्धशीलिनः
तरुणानां च यच्छीलं तद्वृद्धेषु प्रजायते ५४
विपरीतास्तदा नार्यो वञ्चयित्वा रहः पतीन्
व्युच्चरन्त्यपि दुःशीला दासैः पशुभिरेव च ५५
तस्मिन्युगसहस्रान्ते संप्राप्ते चायुषः क्षये
अनावृष्टिर्महाराज जायते बहुवार्षिकी ५६
ततस्तान्यल्पसाराणि सत्त्वानि क्षुधितानि च
प्रलयं यान्ति भूयिष्ठं पृथिव्यां पृथिवीपते ५७
ततो दिनकरैर्दीप्तैः सप्तभिर्मनुजाधिप
पीयते सलिलं सर्वं समुद्रेषु सरित्सु च ५८
यच्च काष्ठं तृणं चापि शुष्कं चाद्ररं! च भारत
सर्वं तद्भस्मसाद्भूतं दृश्यते भरतर्षभ ५९
ततः संवर्तको वह्निर्वायुना सह भारत
लोकमाविशते पूर्वमादित्यैरुपशोषितम् ६०
ततः स पृथिवीं भित्त्वा समाविश्य रसातलम्
देवदानवयक्षाणां भयं जनयते महत् ६१

निर्दहन्नागलोकं च यच्च किंचित्क्षिताविह
अधस्तात्पृथिवीपाल सर्वं नाशयते क्षणात् ६२
ततो योजनविंशानां सहस्राणि शतानि च
निर्दहत्यशिवो वायुः स च संवर्तकोऽनलः ६३
सदेवासुरगन्धर्वं सयक्षोरगराक्षसम्
ततो दहति दीप्तः स सर्वमेव जगद्विभुः ६४
ततो गजकुलप्रख्यास्तडिन्मालाविभूषिताः
उत्तिष्ठन्ति महामेघा नभस्यद्भुतदर्शनाः ६५
केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित्कुमुदसंनिभाः
केचित्किञ्जल्कसंकाशाः केचित्पीताः पयोधराः ६६
केचिद्धारिद्रसंकाशाः काकाण्डकनिभास्तथा
केचित्कमलपत्राभाः केचिद्धिङ्गुलकप्रभाः ६७
केचित्पुरवराकाराः केचिद्गजकुलोपमाः केचिदञ्जनसंकाशाः केचिन्मकरसंस्थिताः विद्युन्मालापिनद्धाङ्गाः समुत्तिष्ठन्ति वै घनाः
६८
घोररूपा महाराज घोरस्वननिनादिताः
ततो जलधराः सर्वे व्याप्नुवन्ति नभस्तलम् ६९
तैरियं पृथिवी सर्वा सपर्वतवनाकरा
आपूर्यते महाराज सलिलौघपरिप्लुता ७०
ततस्ते जलदा घोरा राविणः पुरुषर्षभ
सर्वतः प्लावयन्त्याशु चोदिताः परमेष्ठिना ७१
वर्षमाणा महत्तोयं पूरयन्तो वसुंधराम्
सुघोरमशिवं रौद्रं नाशयन्ति च पावकम् ७२
ततो द्वादश वर्षाणि पयोदास्त उपप्लवे
धाराभिः पूरयन्तो वै चोद्यमाना महात्मना ७३
समुद्रः स्वां वेलामतिक्रामति भारत
पर्वताश्च विशीर्यन्ते मही चापि विशीर्यते ७४
सर्वतः सहसा भ्रान्तास्ते पयोदा नभस्तलम्
संवेष्टयित्वा नश्यन्ति वायुवेगपराहताः ७५
ततस्तं मारुतं घोरं स्वयंभूर्मनुजाधिप
आदिपद्मालयो देवः पीत्वा स्वपिति भारत ७६

तस्मिन्नेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे
नष्टे देवासुरगणे यक्षराक्षसवर्जिते ७७
निर्मनुष्ये महीपाल निःश्वापदमहीरुहे
अनन्तरिक्षे लोकेऽस्मिन्भ्रमाम्येकोऽहमादृतः ७८
एकार्णवे जले घोरे विचरन्पार्थिवोत्तम
अपश्यन्सर्वभूतानि वैक्लव्यमगमं परम् ७९
ततः सुदीर्घं गत्वा तु प्लवमानो नराधिप
श्रान्तः क्वचिन्न शरणं लभाम्यहमतन्द्रितः ८०
ततः कदाचित्पश्यामि तस्मिन्सलिलसंप्लवे
न्यग्रोधं सुमहान्तं वै विशालं पृथिवीपते ८१
शाखायां तस्य वृक्षस्य विस्तीर्णायां नराधिप
पर्यङ्के पृथिवीपाल दिव्यास्तरणसंस्तृते ८२
उपविष्टं महाराज पूर्णेन्दुसदृशाननम्
फुल्लपद्मविशालाक्षं बालं पश्यामि भारत ८३
ततो मे पृथिवीपाल विस्मयः सुमहानभूत्
कथं त्वयं शिशुः शेते लोके नाशमुपागते ८४
तपसा चिन्तयंश्चापि तं शिशुं नोपलक्षये
भूतं भव्यं भविष्यच्च जानन्नपि नराधिप ८५
अतसीपुष्पवर्णाभः श्रीवत्सकृतलक्षणः
साक्षाल्लक्ष्म्या इवावासः स तदा प्रतिभाति मे ८६
ततो मामब्रवीद्बालः स पद्मनिभलोचनः
श्रीवत्सधारी द्युतिमान्वाक्यं श्रुतिसुखावहम् ८७
जानामि त्वा परिश्रान्तं तात विश्रामकाङ्क्षिणम्
मार्कण्डेय इहास्स्व त्वं यावदिच्छसि भार्गव ८८
अभ्यन्तरं शरीरं मे प्रविश्य मुनिसत्तम
आस्स्व भो विहितो वासः प्रसादस्ते कृतो मया ८९
ततो बालेन तेनैवमुक्तस्यासीत्तदा मम
निर्वेदो जीविते दीर्घे मनुष्यत्वे च भारत ९०
ततो बालेन तेनास्यं सहसा विवृतं कृतम्
तस्याहमवशो वक्त्रं दैवयोगात्प्रवेशितः ९१
ततः प्रविष्टस्तत्कुक्षिं सहसा मनुजाधिप सराष्ट्रनगराकीर्णां कृत्स्नां पश्यामि मेदिनीम्

९२
गङ्गां शतद्रुं सीतां च यमुनामथ कौशिकीम्
चर्मण्वतीं वेत्रवतीं चन्द्रभागां सरस्वतीम् ९३
सिन्धुं चैव विपाशां च नदीं गोदावरीमपि
वस्वोकसारां नलिनीं नर्मदां चैव भारत ९४
नदीं ताम्रां च वेण्णां च पुण्यतोयां शुभावहाम्
सुवेणां कृष्णवेणां च इरामां च महानदीम्
शोणं च पुरुषव्याघ्र विशल्यां कंपुनामपि ९५
एताश्चान्याश्च नद्योऽह पृथिव्यां या नरोत्तम
परिक्रामन्प्रपश्यामि तस्य कुक्षौ महात्मनः ९६
ततः समुद्रं पश्यामि यादोगणनिषेवितम्
रत्नाकरममित्रघ्न निधानं पयसो महत् ९७
ततः पश्यामि गगनं चन्द्रसूर्यविराजितम्
जाज्वल्यमानं तेजोभिः पावकार्कसमप्रभैः
पश्यामि च महीं राजन्काननैरुपशोभिताम् ९८
यजन्ते हि तदा राजन्ब्राह्मणा बहुभिः सवैः
क्षत्रियाश्च प्रवर्तन्ते सर्ववर्णानुरञ्जने ९९
वैश्याः कृषिं यथान्यायं कारयन्ति नराधिप
शुश्रूषायां च निरता द्विजानां वृषलास्तथा १००
ततः परिपतन्राजंस्तस्य कुक्षौ महात्मनः
हिमवन्तं च पश्यामि हेमकूटं च पर्वतम् १०१
निषधं चापि पश्यामि श्वेतं च रजताचितम्
पश्यामि च महीपाल पर्वतं गन्धमादनम् १०२
मन्दरं मनुजव्याघ्र नीलं चापि महागिरिम्
पश्यामि च महाराज मेरुं कनकपर्वतम् १०३
महेन्द्रं चैव पश्यामि विन्ध्यं च गिरिमुत्तमम्
मलयं चापि पश्यामि पारियात्रं च पर्वतम् १०४
एते चान्ये च बहवो यावन्तः पृथिवीधराः
तस्योदरे मया दृष्टाः सर्वरत्नविभूषिताः १०५
सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च नागांश्च मनुजाधिप
पृथिव्यां यानि चान्यानि सत्त्वानि जगतीपते
तानि सर्वाण्यहं तत्र पश्यन्पर्यचरं तदा १०६

कुक्षौ तस्य नरव्याघ्र प्रविष्टः संचरन्दिशः शक्रादींश्चापि पश्यामि कृत्स्नान्देवगणांस्तथा १०७
गन्धर्वाप्सरसो यक्षानृषींश्चैव महीपते दैत्यदानवसंघांश्च कालेयांश्च नराधिप
सिंहिकातनयांश्चापि ये चान्ये सुरशत्रवः १०८
यच्च किंचिन्मया लोके दृष्टं स्थावरजङ्गमम्
तदपश्यमहं सर्वं तस्य कुक्षौ महात्मनः
फलाहारः प्रविचरन्कृत्स्नं जगदिदं तदा १०९
अन्तः शरीरे तस्याहं वर्षाणामधिकं शतम्
न च पश्यामि तस्याहमन्तं देहस्य कुत्रचित् ११०
सततं धावमानश्च चिन्तयानो विशां पते
आसादयामि नैवान्तं तस्य राजन्महात्मनः १११
ततस्तमेव शरणं गतोऽस्मि विधिवत्तदा
वरेण्यं वरदं देवं मनसा कर्मणैव च ११२
ततोऽह सहसा राजन्वायुवेगेन निःसृतः
महात्मनो मुखात्तस्य विवृतात्पुरुषोत्तम ११३
ततस्तस्यैव शाखायां न्यग्रोधस्य विशां पते
आस्ते मनुजशार्दूल कृत्स्नमादाय वै जगत् ११४
तेनैव बालवेषेण श्रीवत्सकृतलक्षणम्
आसीनं तं नरव्याघ्र पश्याम्यमिततेजसम् ११५
ततो मामब्रवीद्वीर स बालः प्रहसन्निव
श्रीवत्सधारी द्युतिमान्पीतवासा महाद्युतिः ११६
अपीदानीं शरीरेऽस्मिन्मामके मुनिसत्तम
उषितस्त्वं सुविश्रान्तो मार्कण्डेय ब्रवीहि मे ११७
मुहूर्तादथ मे दृष्टिः प्रादुर्भूता पुनर्नवा
यया निर्मुक्तमात्मानमपश्यं लब्धचेतसम् ११८
तस्य ताम्रतलौ तात चरणौ सुप्रतिष्ठितौ
सुजातौ मृदुरक्ताभिरङ्गुलीभिरलंकृतौ ११९
प्रयतेन मया मूर्ध्ना गृहीत्वा ह्यभिवन्दितौ
दृष्ट्वापरिमितं तस्य प्रभावममितौजसः १२०
विनयेनाञ्जलि कृत्वा प्रयत्नेनोपगम्य च

दृष्टो मया स भूतात्मा देवः कमललोचनः १२१
तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा नमस्कृत्येदमब्रुवम् ज्ञातुमिच्छामि देव त्वां मायां चेमां तवोत्तमाम् १२२
आस्येनानुप्रविष्टोऽह शरीरं भगवंस्तव
दृष्टवानखिलाँ ल्लोकान्समस्ताञ्जठरे तव १२३
तव देव शरीरस्था देवदानवराक्षसाः
यक्षगन्धर्वनागाश्च जगत्स्थावरजङ्गमम् १२४
त्वत्प्रसादाच्च मे देव स्मृतिर्न परिहीयते
द्रुतमन्तः शरीरे ते सततं परिधावतः १२५
इच्छामि पुण्डरीकाक्ष ज्ञातुं त्वाहमनिन्दित
इह भूत्वा शिशुः साक्षात्किं भवानवतिष्ठते
पीत्वा जगदिदं विश्वमेतदाख्यातुमर्हसि १२६
किमर्थं च जगत्सर्वं शरीरस्थं तवानघ
कियन्तं च त्वया कालमिह स्थेयमरिन्दम १२७
एतदिच्छामि देवेश श्रोतुं ब्राह्मणकाम्यया
त्वत्तः कमलपत्राक्ष विस्तरेण यथातथम्
महद्ध्य्तेदचिन्त्यं च यदहं दृष्टवान्प्रभो १२८
इत्युक्तः स मया श्रीमान्देवदेवो महाद्युतिः
सान्त्वयन्मामिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः १२९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८६

सप्ताशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
देव उवाच
कामं देवापि मां विप्र न विजानन्ति तत्त्वतः त्वत्प्रीत्या तु प्रवक्ष्यामि यथेदं विसृजाम्यहम् १
पितृभक्तोऽसि विप्रर्षे मां चैव शरणं गतः
अतो दृष्टोऽस्मि ते साक्षाद्बह्मचर्यं च ते महत् २
आपो नारा इति प्रोक्ताः संज्ञानामकृतं मया
तेन नारायणोऽस्म्युक्तो मम तद्ध्य्यनं सदा ३

अहं नारायणो नाम प्रभवः शाश्वतोऽव्ययः
विधाता सर्वभूतानां संहर्ता च द्विजोत्तम ४
अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रश्चाहं सुराधिपः
अहं विश्रवणो राजा यमः प्रेताधिपस्तथा ५
अहं शिवश्च सोमश्च कश्यपश्च प्रजापतिः
अहं धाता विधाता च यज्ञश्चाहं द्विजोत्तम ६
अग्निरास्यं क्षितिः पादौ चन्द्रादित्यौ च लोचने
सदिशं च नभः कायो वायुर्मनसि मे स्थितः ७
मया क्रतुशतैरिष्टं बहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः
यजन्ते वेदविदुषो मां देवयजने स्थितम् ८
पृथिव्यां क्षत्रियेन्द्राश्च पार्थिवाः
स्वर्गकाङ्क्षिणः
यजन्ते मां तथा वैश्याः स्वर्गलोकजिगीषवः ९
चतुःसमुद्रपर्यन्तां मेरुमन्दरभूषणाम्
शेषो भूत्वाहमेवैतां धारयामि वसुंधराम् १०
वाराहं रूपमास्थाय मयेयं जगती पुरा
मज्जमाना जले विप्र वीर्येणासीत्समुद्धृता ११
अग्निश्च वडवावक्त्रो भूत्वाहं द्विजसत्तम
पिबाम्यपः समाविद्धास्ताश्चैव विसृजाम्यहम् १२
ब्रह्म वक्त्रं भुजौ क्षत्रमूरू मे संश्रिता विशः
पादौ शूद्रा भजन्ते मे विक्रमेण क्रमेण च १३
ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदोऽप्यथर्वणः
मत्तः प्रादुर्भवन्त्येन्ते मामेव प्रविशन्ति च १४
यतयः शान्तिपरमा यतात्मानो मुमुक्षवः
कामक्रोधद्वेषमुक्ता निःसङ्गा वीतकल्मषाः १५
सत्त्वस्था निरहंकारा नित्यमध्यात्मकोविदाः
मामेव सततं विप्राश्चिन्तयन्त उपासते १६
अहं संवर्तको ज्योतिरहं संवर्तको यमः
अहं संवर्तकः सूर्यो अहं संवर्तकोऽनिलः १७
तारारूपाणि दृश्यन्ते यान्येतानि नभस्तले
मम रूपाण्यथैतानि विद्धि त्वं द्विजसत्तम १८
रत्नाकराः समुद्राश्च सर्व एव चतुर्दिशम्

वसनं शयनं चैव निलयं चैव विद्धि मे १९
कामं क्रोधं च हर्षं च भयं मोहं तथैव च
ममैव विद्धि रूपाणि सर्वाण्येतानि सत्तम २०
प्राप्नुवन्ति नरा विप्र यत्कृत्वा कर्म शोभनम्
सत्यं दानं तपश्चोग्रमहिंसा चैव जन्तुषु २१
मद्विधानेन विहिता मम देहविहारिणः
मयाभिभूतविज्ञाना विचेष्टन्ते न कामतः २२
सम्यग्वेदमधीयाना यजन्तो विविधैर्मखैः शान्तात्मानो जितक्रोधाः प्राप्नुवन्ति द्विजातयः २३
प्राप्तुं न शक्यो यो विद्वन्नरैर्दुष्कृतकर्मभिः लोभाभिभूतैः कृपणैरनार्यैरकृतात्मभिः २४
तं मां महाफलं विद्धि पदं सुकृतकर्मणः
दुष्प्रापं विप्रमूढानां मार्गं योगैर्निषेवितम् २५
यदा यदा च धर्मस्य ग्लानिर्भवति सत्तम
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् २६
दैत्या हिंसानुरक्ताश्च अवध्याः सुरसत्तमैः
राक्षसाश्चापि लोकेऽस्मिन्यदोत्पत्स्यन्ति
दारुणाः २७
तदाहं संप्रसूयामि गृहेषु शुभकर्मणाम्
प्रविष्टो मानुषं देहं सर्वं प्रशमयाम्यहम् २८
सृष्ट्वा देवमनुष्यांश्च गन्धर्वोरगराक्षसान्
स्थावराणि च भूतानि संहाराम्यात्ममायया २९
कर्मकाले पुनर्देहमनुचिन्त्य सृजाम्यहम्
प्रविश्य मानुषं देहं मर्यादाबन्धकारणात् ३०
श्वेतः कृतयुगे वर्णः पीतस्त्रेतायुगे मम
रक्तो द्वापरमासाद्य कृष्णः कलियुगे तथा ३१
त्रयो भागा ह्यधर्मस्य तस्मिन्काले भवन्त्युत
अन्तकाले च संप्राप्ते कालो भूत्वातिदारुणः
त्रैलोक्यं नाशयाम्येकः कृत्स्नं स्थावरजङ्गमम् ३२
अहं त्रिवर्त्मा सर्वात्मा सर्वलोकसुखावहः

अभिभूः सर्वगोऽनन्तो हृषीकेश उरुक्रमः ३३
कालचक्रं नयाम्येको ब्रह्मन्नहमरूपि वै
शमनं सर्वभूतानां सर्वलोककृतोद्यमम् ३४
एवं प्रणिहितः सम्यङ्मयात्मा मुनिसत्तम
सर्वभूतेषु विप्रेन्द्र न च मां वेत्ति कश्चन ३५
यच्च किंचित्त्वया प्राप्तं मयि क्लेशात्मकं द्विज
सुखोदयाय तत्सर्वं श्रेयसे च तवानघ ३६
यच्च किंचित्त्वया लोके दृष्टं स्थावर जङ्गमम्
विहितः सर्वथैवासौ ममात्मा मुनिसत्तम ३७
अर्धं मम शरीरस्य सर्वलोकपितामहः
अहं नारायणो नाम शङ्खचक्रगदाधरः ३८
यावद्युगानां विप्रर्षे सहस्रपरिवर्तनम्
तावत्स्वपिमि विश्वात्मा सर्वलोकपितामहः ३९
एवं सर्वमहं कालमिहासे मुनिसत्तम
अशिशुः शिशुरूपेण यावद्ब्रह्मा न बुध्यते ४०
मया च विप्र दत्तोऽय वरस्ते ब्रह्मरूपिणा
असकृत्परितुष्टेन विप्रर्षिगणपूजित ४१
सर्वमेकार्णवं दृष्ट्वा नष्टं स्थावरजङ्गमम्
विक्लवोऽसि मया ज्ञातस्ततस्ते दर्शितं जगत् ४२
अभ्यन्तरं शरीरस्य प्रविष्टोऽसि यदा मम
दृष्ट्वा लोकं समस्तं च विस्मितो नावबुध्यसे ४३
ततोऽसि वक्त्राद्विप्रर्षे द्रुतं निःसारितो मया
आख्यातस्ते मया चात्मा दुर्ज्ञेयोऽपि सुरासुरैः ४४
यावत्स भगवान्ब्रह्मा न बुध्यति महातपाः
तावत्त्वमिह विप्रर्षे विश्रब्धश्चर वै सुखम् ४५
ततो विबुद्धे तस्मिंस्तु सर्वलोकपितामहे
एकीभूतो हि स्रक्ष्यामि शरीराद्द्विजसत्तम ४६
आकाशं पृथिवीं ज्योतिर्वायुं सलिलमेव च
लोके यच्च भवेच्छेषमिह स्थावरजङ्गमम् ४७
मार्कण्डेय उवाच
इत्युक्त्वान्तर्हितस्तात स देवः परमाद्भुतः
प्रजाश्चेमाः प्रपश्यामि विचित्रा बहुधाकृताः ४८

एतद्दृष्टं मया राजंस्तस्मिन्प्राप्ते युगक्षये
आश्चर्यं भरतश्रेष्ठ सर्वधर्मभृतां वर ४९
यः स देवो मया दृष्टः पुरा पद्मनिभेक्षणः
स एष पुरुषव्याघ्र संबन्धी ते जनार्दनः ५०
अस्यैव वरदानाद्धि स्मृतिर्न प्रजहाति माम्
दीर्घमायुश्च कौन्तेय स्वच्छन्दमरणं तथा ५१
स एष कृष्णो वार्ष्णेयः पुराणपुरुषो विभुः
आस्ते हरिरचिन्त्यात्मा क्रीडन्निव महाभुजः ५२
एष धाता विधाता च संहर्ता चैव सात्वतः
श्रीवत्सवक्षा गोविन्दः प्रजापतिपतिः प्रभुः ५३
दृष्ट्वेमं वृष्णिशार्दूलं स्मृतिर्मामियमागता
आदिदेवमजं विष्णुं पुरुषं पीतवाससम् ५४
सर्वेषामेव भूतानां पिता माता च माधवः
गच्छध्वमेनं शरणं शरण्यं कौरवर्षभाः ५५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्ताशीत्यधिकशततमोऽअध्यायः १८७

अष्टाशीत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तास्तु ते पार्था यमौ च पुरुषर्षभौ
द्रौपद्या कृष्णया सार्धं नमश्चक्रुर्जनार्दनम् १
स चैतान्पुरुषव्याघ्र साम्ना परमवल्गुना
सान्त्वयामास मानार्हान्मन्यमानो यथाविधि २
युधिष्ठिरस्तु कौन्तेयो मार्कण्डेयं महामुनिम्
पुनः पप्रच्छ साम्राज्ये भविष्यां जगतो गतिम् ३
आश्चर्यभूतं भवतः श्रुतं नो वदतां वर
मुने भार्गव यद्वृत्तं युगादौ प्रभवाप्ययौ ४
अस्मिन्कलियुगेऽप्यस्ति पुनः कौतूहलं मम
समाकुलेषु धर्मेषु किं नु शेषं भविष्यति ५
किंवीर्या मानवास्तत्र किमाहारविहारिणः
किमायुषः किंवसना भविष्यन्ति युगक्षये ६
कां च काष्ठां समासाद्य पुनः संपत्स्यते कृतम्

विस्तरेण मुने ब्रूहि विचित्राणीह भाषसे ७
इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठः पुनरेवाभ्यभाषत
रमयन्वृष्णिशार्दूलं पाण्डवांश्च महामुनिः ८
मार्कण्डेय उवाच
भविष्यं सर्वलोकस्य वृत्तान्तं भरतर्षभ
कलुषं कालमासाद्य कथ्यमानं निबोध मे ९
कृते चतुष्पात्सकलो निर्व्याजोपाधिवर्जितः
वृषः प्रतिष्ठितो धर्मो मनुष्येष्वभवत्पुरा १०
अधर्मपादविद्धस्तु त्रिभिरंशैः प्रतिष्ठितः
त्रेतायां द्वापरेऽधेन व्यामिश्रो धर्म उच्यते ११
त्रिभिरंशैरधर्मस्तु लोकानाक्रम्य तिष्ठति
चतुर्थांशेन धर्मस्तु मनुष्यानुपतिष्ठति १२
आयुर्वीर्यमथो बुद्धिर्बलं तेजश्च पाण्डव
मनुष्याणामनुयुगं ह्रसतीति निबोध मे १३
राजानो ब्राह्मणा वैश्याः शूद्राश्चैव युधिष्ठिर
व्याजैर्धर्मं चरिष्यन्ति धर्मवैतंसिका नराः १४
सत्यं संक्षेप्स्यते लोके नरैः पण्डितमानिभिः
सत्यहान्या ततस्तेषामायुरल्पं भविष्यति १५
आयुषः प्रक्षयाद्विद्यां न
शक्ष्यन्त्युपशिक्षितुम्
विद्याहीनानविज्ञानाल्लोभोऽप्यभिभविष्यति १६
लोभक्रोधपरा मूढाः कामासक्ताश्च मानवाः
वैरबद्धा भविष्यन्ति परस्परवधेप्सवः १७
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः संकीर्यन्तः
परस्परम्
शूद्रतुल्या भविष्यन्ति तपःसत्यविवर्जिताः १८
अन्त्या मध्या भविष्यन्ति मध्याश्चान्तावसायिनः
ईदृशो भविता लोको युगान्ते पर्युपस्थिते १९
वस्त्राणां प्रवरा शाणी धान्यानां कोरदूषकाः
भार्यामित्राश्च पुरुषा भविष्यन्ति युगक्षये २०
मत्स्यामिषेण जीवन्तो दुहन्तश्चाप्यजैडकम्
गोषु नष्टासु पुरुषा भविष्यन्ति युगक्षये २१

अन्योन्यं परिमुष्णन्तो हिंसयन्तश्च मानवाः
अजपा नास्तिकाः स्तेना भविष्यन्ति युगक्षये २२
सरित्तीरेषु कुद्दालैर्वापयिष्यन्ति चौषधीः
ताश्चाप्यल्पफलास्तेषां भविष्यन्ति युगक्षये २३
श्राद्धे दैवे च पुरुषा ये च नित्यं धृतव्रताः
तेऽपि लोभसमायुक्ता भोक्ष्यन्तीह परस्परम् २४
पिता पुत्रस्य भोक्ता च पितुः पुत्रस्तथैव च
अतिक्रान्तानि भोज्यानि भविष्यन्ति युगक्षये २५
न व्रतानि चरिष्यन्ति ब्राह्मणा वेदनिन्दकाः
न यक्ष्यन्ति न होष्यन्ति हेतुवादविलोभिताः २६
निम्ने कृषिं करिष्यन्ति योक्ष्यन्ति धुरि धेनुकाः
एकहायनवत्सांश्च वाहयिष्यन्ति मानवाः २७
पुत्रः पितृवधं कृत्वा पिता पुत्रवधं तथा
निरुद्वेगो बृहद्वादी न निन्दामुपलप्स्यते २८
म्लेच्छभूतं जगत्सर्वं निष्क्रियं यज्ञवर्जितम्
भविष्यति निरानन्दमनुत्सवमथो तथा २९
प्रायशः कृपणानां हि तथा बन्धुमतामपि
विधवानां च वित्तानि हरिष्यन्तीह मानवाः ३०
अल्पवीर्यबलाः स्तब्धा लोभमोहपरायणाः
तत्कथादानसंतुष्टा दुष्टानामपि मानवाः
परिग्रहं करिष्यन्ति पापाचारपरिग्रहाः ३१
संघातयन्तः कौन्तेय राजानः पापबुद्धयः
परस्परवधोद्युक्ता मूर्खाः पण्डितमानिनः
भविष्यन्ति युगस्यान्ते क्षत्रिया लोककण्टकाः ३२
अरक्षितारो लुब्धाश्च मानाहंकारदर्पिताः
केवलं दण्डरुचयो भविष्यन्ति युगक्षये ३३
आक्रम्याक्रम्य साधूनां दारांश्चैव धनानि च
भोक्ष्यन्ते निरनुक्रोशा रुदतामपि भारत ३४
न कन्यां याचते कश्चिन्नापि कन्या प्रदीयते
स्वयंग्राहा भविष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ३५
राजानश्चाप्यसंतुष्टाः परार्थान्मूढचेतसः
सर्वोपायैर्हरिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ३६

म्लेच्छीभूतं जगत्सर्वं भविष्यति च भारत
हस्तो हस्तं परिमुषेद्युगान्ते पर्युपस्थिते ३७
सत्यं संक्षिप्यते लोके नरैः पण्डितमानिभिः
स्थविरा बालमतयो बालाः स्थविरबुद्धयः ३८
भीरवः शूरमानीनः शूरा भीरुविषादिनः
न विश्वसन्ति चान्योन्यं युगान्ते पर्युपस्थिते ३९
एकाहार्यं जगत्सर्वं लोभमोहव्यवस्थितम्
अधर्मो वर्धति महान्न च धर्मः प्रवर्तते ४०
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या न शिष्यन्ति जनाधिप
एकवर्णस्तदा लोको भविष्यति युगक्षये ४१
नक्षंस्यति पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा
भार्या च पतिशुश्रूषां न करिष्यति काचन ४२
ये यवान्ना जनपदा गोधूमान्नास्तथैव च तान्देशान्संश्रयिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ४३
स्वैराहाराश्च पुरुषा योषितश्च विशां पते अन्योन्यं न सहिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ४४ म्लेच्छभूतं जगत्सर्वं भविष्यति युधिष्ठिर
न श्राद्धैर्हि पितॄंश्चापि तर्पयिष्यन्ति मानवाः ४५
न कश्चित्कस्यचिच्छ्रोता न कश्चित्कस्यचिद्गुरुः तमोग्रस्तस्तदा लोके भविष्यति नराधिप ४६ परमायुश्च भविता तदा वर्षाणि षोडश
ततः प्राणान्विमोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ४७
पञ्चमे वाथ षष्ठे वा वर्षे कन्या प्रसूयते
सप्तवर्षाष्टवर्षाश्च प्रजास्यन्ति नरास्तदा ४८
पत्यौ स्त्री तु तदा राजन्पुरुषो वा स्त्रियं प्रति
युगान्ते राजशार्दूल न तोषमुपयास्यति ४९
अल्पद्रव्या वृथालिङ्गा हिंसा च प्रभविष्यति
न कश्चित्कस्यचिद्दाता भविष्यति युगक्षये ५०
अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः

केशशूलाः स्त्रियश्चापि भविष्यन्ति युगक्षये ५१
म्लेच्छाः क्रूराः सर्वभक्षा दारुणाः सर्वकर्मसु
भाविनः पश्चिमे काले मनुष्या नात्र संशयः ५२
क्रयविक्रयकाले च सर्वः सर्वस्य वञ्चनम्
युगान्ते भरतश्रेष्ठ वृत्तिलोभात्करिष्यति ५३
ज्ञानानि चाप्यविज्ञाय करिष्यन्ति क्रियास्तथा
आत्मच्छन्देन वर्तन्ते युगान्ते पर्युपस्थिते ५४
स्वभावात्क्रूरकर्माणश्चान्योन्यमभिशङ्किनः
भवितारो जनाः सर्वे संप्राप्ते युगसंक्षये ५५
आरामांश्चैव वृक्षांश्च नाशयिष्यन्ति निर्व्यथाः
भविता संक्षयो लोके जीवितस्य च देहिनाम् ५६
तथा लोभाभिभूताश्च चरिष्यन्ति महीमिमाम्
ब्राह्मणाश्च भविष्यन्ति ब्रह्मस्वानि च भुञ्जते ५७
हाहाकृता द्विजाश्चैव भयार्ता वृषलार्दिताः
त्रातारमलभन्तो वै भ्रमिष्यन्ति महीमिमाम् ५८
रौद्राः क्रूराः प्राणिविहिंसकाः
यदा भविष्यन्ति नरास्तदा संक्षेप्स्यते युगम् ५९
आश्रयिष्यन्ति च नदीः पर्वतान्विषमाणि च
प्रधावमाना वित्रस्ता द्विजाः कुरुकुलोद्वह ६०
दस्युप्रपीडिता राजन्काका इव द्विजोत्तमाः
कुराजभिश्च सततं करभारप्रपीडिताः ६१
धैर्यं त्यक्त्वा महीपाल दारुणे युगसंक्षये
विकर्माणि करिष्यन्ति शूद्राणां परिचारकाः ६२
शूद्रा धर्मं प्रवक्ष्यन्ति ब्राह्मणाः
पर्युपासकाः
श्रोतारश्च भविष्यन्ति प्रामाण्येन व्यवस्थिताः ६३
विपरीतश्च लोकोऽय भविष्यत्यधरोत्तरः
एडूकान्पूजयिष्यन्ति वर्जयिष्यन्ति देवताः
! परिचरिष्यन्ति न द्विजान्युगसंक्षये ६४
आश्रमेषु महर्षीणां ब्राह्मणावसथेषु च
देवस्थानेषु चैत्येषु नागानामालयेषु च ६५
एडूकचिह्ना पृथिवी न देवगृहभूषिता

भविष्यति युगे क्षीणे तद्युगान्तस्य लक्षणम् ६६
यदा रौद्रा धर्महीना मांसादाः पानपास्तथा
भविष्यन्ति नरा नित्यं तदा संक्षेप्स्यते युगम् ६७
पुष्पे पुष्पं यदा राजन्फले फलमुपाश्रितम्
प्रजास्यति महाराज तदा संक्षेप्स्यते युगम् ६८
अकालवर्षी पर्जन्यो भविष्यति गते युगे
अक्रमेण मनुष्याणां भविष्यन्ति तदा क्रिया
विरोधमथ यास्यन्ति वृषला ब्राह्मणैः सह ६९
मही म्लेच्छसमाकीर्णा भविष्यति ततोऽचिरात्
करभारभयाद्विप्रा भजिष्यन्ति दिशो दश ७०
निर्विशेषा जनपदा नरावृष्टिभिरर्दिताः
आश्रमानभिपत्स्यन्ति फलमूलोपजीविनः ७१
एवं पर्याकुले लोके मर्यादा न भविष्यति
न स्थास्यन्त्युपदेशे च शिष्या विप्रियकारिणः ७२
आचार्योपनिधिश्चैव वत्स्यते तदनन्तरम्
अर्थयुक्त्या प्रवत्स्यन्ति मित्रसंबन्धिबान्धवाः
अभावः सर्वभूतानां युगान्ते च भविष्यति ७३
दिशः प्रज्वलिताः सर्वा नक्षत्राणि चलानि च
ज्योतींषि प्रतिकूलानि वाताः पर्याकुलास्तथा
उल्कापाताश्च बहवो महाभयनिदर्शकाः ७४
षड्भिरन्यैश्च सहितो भास्करः प्रतपिष्यति
तुमुलाश्चापि निर्ह्रादा दिग्दाहाश्चापि सर्वशः
कबन्धान्तर्हितो भानुरुदयास्तमये तदा ७५
अकालवर्षी च तदा भविष्यति सहस्रदृक्
सस्यानि च न रोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ७६
अभीक्ष्णं क्रूरवादिन्यः परुषा रुदितप्रियाः
भर्तॄणां वचने चैव न स्थास्यन्ति तदा स्त्रियः ७७
पुत्राश्च मातापितरौ हनिष्यन्ति युगक्षये
सूदयिष्यन्ति च पतीन्स्त्रियः पुत्रानपाश्रिताः ७८
अपर्वणि महाराज सूर्यं राहुरुपैष्यति
युगान्ते हुतभुक्चापि सर्वतः प्रज्वलिष्यति ७९
पानीयं भोजनं चैव याचमानास्तदाध्वगाः

न लप्स्यन्ते निवासं च निरस्ताः पथि शेरते ८० निर्घातवायसा नागाः शकुनाः समृगद्विजाः
रूक्षा वाचो विमोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ८१
मित्रसंबन्धिनश्चापि संत्यक्ष्यन्ति नरास्तदा
जनं परिजनं चापि युगान्ते पर्युपस्थिते ८२
अथ देशान्दिशश्चापि पत्तनानि पुराणि च
क्रमशः संश्रयिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ८३
हा तात हा सुतेत्येवं तदा वाचः सुदारुणाः
विक्रोशमानश्चान्योन्यं जनो गां पर्यटिष्यति ८४
ततस्तुमुलसंघाते वर्तमाने युगक्षये
द्विजातिपूर्वको लोकः क्रमेण प्रभविष्यति ८५
ततः कालान्तरेऽन्यस्मिन्पुनर्लोकविवृद्धये
भविष्यति पुनर्दैवमनुकूलं यदृच्छया ८६
यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यबृहस्पती
एकराशौ समेष्यन्ति प्रपत्स्यति तदा कृतम् ८७
कालवर्षी च पर्जन्यो नक्षत्राणि शुभानि च
प्रदक्षिणा ग्रहाश्चापि भविष्यन्त्यनुलोमगाः
क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं भविष्यति निरामयम् ८८
कल्किर्विष्णुयशा नाम द्विजः कालप्रचोदितः
उत्पत्स्यते महावीर्यो महाबुद्धिपराक्रमः ८९
संभूतः सम्भलग्रामे ब्राह्मणावसथे शुभे
मनसा तस्य सर्वाणि वाहनान्यायुधानि च
उपस्थास्यन्ति योधाश्च शस्त्राणि कवचानि च ९०
स धर्मविजयी राजा चक्रवर्ती भविष्यति
स चेमं संकुलं लोकं प्रसादमुपनेष्यति ९१
उत्थितो ब्राह्मणो दीप्तः क्षयान्तकृदुदारधीः
स संक्षेपो हि सर्वस्य युगस्य परिवर्तकः ९२
स सर्वत्र गतान्क्षुद्रान्ब्राह्मणैः परिवारितः
उत्सादयिष्यति तदा सर्वान्म्लेच्छगणान्द्विजः ९३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८८

एकोन नवत्यधिक शततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततश्चोरक्षयं कृत्वा द्विजेभ्यः पृथिवीमिमाम्
वाजिमेधे महायज्ञे विधिवत्कल्पयिष्यति १
स्थापयित्वा स मर्यादाः स्वयंभुविहिताः शुभाः
वनं पुण्ययशःकर्मा जरावान्संश्रयिष्यति २
तच्छीलमनुवर्त्स्यन्ते मनुष्या लोकवासिनः
विप्रैश्चोरक्षये चैव कृते क्षेमं भविष्यति ३
कृष्णाजिनानि शक्तीश्च त्रिशूलान्यायुधानि च
स्थापयन्विप्रशार्दूलो देशेषु विजितेषु च ४
संस्तूयमानो विप्रेन्द्रैर्मानयानो द्विजोत्तमान्
कल्किश्चरिष्यति महीं सदा दस्युवधे रतः ५
हा तात हा सुतेत्येवं तास्ता वाचः सुदारुणाः
विक्रोशमानान्सुभृशं दस्यून्नेष्यति संक्षयम् ६
ततोऽधर्मविनाशो वै धर्मवृद्धिश्च भारत
भविष्यति कृते प्राप्ते क्रियावांश्च जनस्तथा ७
आरामाश्चैव चैत्याश्च तटाकान्यवटास्तथा
यज्ञक्रियाश्च विविधा भविष्यन्ति कृते युगे ८
ब्राह्मणाः साधवश्चैव मुनयश्च तपस्विनः
आश्रमाः सहपाषण्डाः स्थिताः सत्ये जनाः प्रजाः ९
जास्यन्ति सर्वबीजानि उप्यमानानि चैव ह
सर्वेष्वृतुषु राजेन्द्र सर्वं सस्यं भविष्यति १०
नरा दानेषु निरता व्रतेषु नियमेषु च
जपयज्ञपरा विप्रा धर्मकामा मुदा युताः
पालयिष्यन्ति राजानो धर्मेणेमां वसुंधराम् ११
व्यवहाररता वैश्या भविष्यन्ति कृते युगे
षट्कर्मनिरता विप्राः क्षत्रिया रक्षणे रताः १२
शुश्रूषायां रताः शूद्रास्तथा वर्णत्रयस्य च
एष धर्मः कृतयुगे त्रेतायां द्वापरे तथा
पश्चिमे युगकाले च यः स ते संप्रकीर्तितः १३
सर्वलोकस्य विदिता युगसंख्या च पाण्डव

एतत्ते सर्वमाख्यातमतीतानागतं मया
वायुप्रोक्तमनुस्मृत्य पुराणमृषिसंस्तुतम् १४
एवं संसारमार्गा मे बहुशश्चिरजीविना
दृष्टाश्चैवानुभूताश्च तांस्ते कथितवानहम् १५
इदं चैवापरं भूयः सह भ्रातृभिरच्युत
धर्मसंशयमोक्षार्थं निबोध वचनं मम १६
धर्मे त्वयात्मा संयोज्यो नित्यं धर्मभृतां वर
धर्मात्मा हि सुखं राजा प्रेत्य चेह च नन्दति १७
निबोध च शुभां वाणीं यां प्रवक्ष्यामि तेऽनघ
न ब्राह्मणे परिभवः कर्तव्यस्ते कदाचन
ब्राह्मणो रुषितो हन्यादपि लोकान्प्रतिज्ञया १८
वैशम्पायन उवाच
मार्कण्डेयवचः श्रुत्वा कुरूणां प्रवरो नृपः
उवाच वचनं धीमान्परमं परमद्युतिः १९
कस्मिन्धर्मे मया स्थेयं प्रजाः संरक्षता मुने
कथं च वर्तमानो वै न च्यवेयं स्वधर्मतः २०

मार्कण्डेय उवाच
दयावान्सर्वभूतेषु हितो रक्तोऽनसूयकः
अपत्यानामिव स्वेषां प्रजानां रक्षणे रतः
चर धर्मं त्यजाधर्मं पितॄन्देवांश्च पूजय २१
प्रमादाद्यत्कृतं तेऽभूत्सम्यग्दानेन तज्जय
अलं ते मानमाश्रित्य सततं परवान्भव २२
विजित्य पृथिवीं सर्वां मोदमानः सुखी भव
एष भूतो भविष्यश्च धर्मस्ते समुदीरितः २३
न तेऽस्त्यविदितं किंचिदतीतानागतं भुवि
तस्मादिमं परिक्लेशं त्वं तात हृदि मा कृथाः २४
एष कालो महाबाहो अपि सर्वदिवौकसाम्
मुह्यन्ति हि प्रजास्तात कालेनाभिप्रचोदिताः २५
मा च तेऽत्र विचारो भूद्यन्मयोक्तं तवानघ
अतिशङ्क्य वचो ह्येतद्धर्मलोपो भवेत्तव २६
जातोऽसि प्रथिते वंशे कुरूणां भरतर्षभ

कर्मणा मनसा वाचा सर्वमेतत्समाचर २७
युधिष्ठिर उवाच
यत्त्वयोक्तं द्विजश्रेष्ठ वाक्यं श्रुतिमनोहरम्
तथा करिष्ये यत्नेन भवतः शासनं विभो २८
न मे लोभोऽस्ति विप्रेन्द्र न भयं न च मत्सरः
करिष्यामि हि तत्सर्वमुक्तं यत्ते मयि प्रभो २९
वैशम्पायन उवाच
श्रुत्वा तु वचनं तस्य पाण्डवस्य महात्मनः
प्रहृष्टाः पाण्डवा राजन्सहिताः शार्ङ्गधन्वना ३०
तथा कथां शुभां श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य धीमतः
विस्मिताः समपद्यन्त पुराणस्य निवेदनात् ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः १८९

नवत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
भूय एव ब्राह्मणमहाभाग्यं
वक्तुमर्हसीत्यब्रवीत्पाण्डवेयो मार्कण्डेयम् १
अथाचष्ट मार्कण्डेयः २
अयोध्यायामिक्ष्वाकुकुलोत्पन्नः पार्थिवः
परीक्षिन्नाम मृगयामगमत् ३
तमेकाश्वेन मृगमनुसरन्तं मृगो दूरमपाहरत् ४
अथाध्वनि जातश्रमः क्षुत्तृष्णाभिभूतश्च कस्मिंश्चिदुद्देशे नीलं वनषंडमपश्यत् तच्च विवेश
५
ततस्तस्य वनषंडस्य मध्येऽतीव रमणीयं सरो दृष्ट्वा
साश्व एव व्यगाहत ६
अथाश्वस्तः स बिसमृणालमश्वस्याग्रे च निक्षिप्य
पुष्करिणीतीरे समाविशत् ७
ततः शयानो मधुरं गीतशब्दमशृणोत् ८
स श्रुत्वाचिन्तयत् नेह मनुष्यगतिं पश्यामि कस्य
खल्वयं गीतशब्द इति ९

अथापश्यत्कन्यां परमरूपदर्शनीयां
पुष्पाण्यवचिन्वतीं गायन्तीं च १०
अथ सा राज्ञः समीपे पर्यक्रामत् ११
तामब्रवीद्राजा कस्यासि सुभगे त्वमिति १२
सा प्रत्युवाच कन्यास्मीति १३
तां राजोवाच अर्थी त्वयाहमिति १४
अथोवाच कन्या समयेनाहं शक्या त्वया लब्धुम्
नान्यथेति १५
तां राजा समयमपृच्छत् १६
ततः कन्येदमुवाच उदकं मे न दर्शयितव्यमिति १७
स राजा तां बाढमित्युक्त्वा समागम्य तया सहास्ते १८
तत्रैवासीने राजनि सेनान्वगच्छत्
पदेनानुपदं दृष्ट्वा राजानं परिवार्यातिष्ठत् १९
पर्याश्वस्तश्च राजा तयैव सह शिबिकया
प्रायादविघाटितया
स्वनगरमनुप्राप्य रहसि तया सह रमन्नास्ते
नान्यत्किंचनापश्यत् २०
अथ प्रधानामात्यस्तस्याभ्याशचराः च
स्त्रियोऽपृच्छत्
किमत्र प्रयोजनं वर्तत इति २१
अथाब्रुवंस्ताः स्त्रियः अपूर्वमिव पश्याम उदकं
नात्र नीयत इति २२
अथामात्योऽनुदकं वनं कारयित्वोदारवृक्षं बहुमूलपुष्पफलं रहस्युपगम्य राजान
मब्रवीत् वनमिदमुदारमनुदकम् साध्वत्र रम्यतामिति २३
स तस्य वचनात्तयैव सह देव्या तद्वनं प्राविशत्
स कदाचित्तस्मिन्वने रम्ये तयैवसह व्यवहरत्
अथ क्षुत्तृष्णार्दितः
श्रान्तोऽतिमात्रमतिमुक्तागारमपश्यत् २४
तत्प्रविश्य राजा सह प्रियया सुधातलसुकृतां
विमलसलिलपूर्णां वापीमपश्यत् २५

दृष्ट्वैव च तां तस्या एव तीरे सहैव तया देव्या व्यतिष्ठत् २६
अथ तां देवीं स राजाब्रवीत् साध्ववतर वापीसलिलमिति
२७
सा तद्वचः श्रुत्वावतीर्य वापीं न्यमज्जत् न
पुनरुदमज्जत् २८
तां मृगयमाणो राजा नापश्यत् २९
वापीमपि निःस्राव्य मण्डूकं श्वभ्रमुखे दृष्ट्वा
क्रुद्ध आज्ञापयामास सर्वमण्डूकवधः क्रियतामिति
यो मयार्थी स
मृतकैमण्डूकैरुपायनैर्मामुपतिष्ठेदिति ३०
अथ मण्डूकवधे घोरे क्रियमाणे दिक्षु सर्वासु
मण्डूकान्भयमाविशत् ते भीता मण्डूकराज्ञे
यथावृत्तं न्यवेदयन् ३१
ततो मण्डूकराट् तापसवेषधारी राजानमभ्यगच्छत् ३२
उपेत्य चैनमुवाच मा राजन्क्रोधवशं गमः प्रसादं
कुरु
नार्हसि मण्डूकानामनपराधिनां वधं कर्तुमिति ३३
श्लोकौ चात्र भवतः
मा मण्डूकाञ्जिघांस त्वं कोपं संधारयाच्युत
प्रक्षीयते धनोद्रेको जनानामविजानताम् ३४
प्रतिजानीहि नैतांस्त्वं प्राप्य क्रोधं
विमोक्ष्यसे
अलं कृत्वा तवाधर्मं मण्डूकैः किं हतैर्हि ते ३५
तमेवं वादिनमिष्टजनशोकपरीतात्मा राजा प्रोवाच
न हि क्षम्यते तन्मया हनिष्याम्येतान्
एतैर्दुरात्मभिः प्रिया मे भक्षिता सर्वथैव मे
वध्या मण्डूकाः नार्हसि विद्वन्मामुपरोद्धुमिति ३६
स तद्वाक्यमुपलभ्य व्यथितेन्द्रियमनाः प्रोवाच प्रसीद राजन् अहमायुर्नाम मण्डूकराजः मम सा दुहिता सुशोभना नाम
तस्या दौःशील्यमेतत् बहवो हि राजानस्तया

विप्रलब्धपूर्वा इति ३७
तमब्रवीद्राजा तयास्म्यर्थी सा मे दीयतामिति ३८
अथैनां राज्ञे पितादात् अब्रवीच्चैनाम्
एनं राजानं शुश्रूषस्वेति ३९
स उवाच दुहितरम् यस्मात्त्वया राजानो
विप्रलब्धास्तस्मादब्रह्मण्यानि तवापत्यानि
भविष्यन्त्यनृतकत्वात्तवेति ४०
स च राजा तामुपलभ्य तस्यां सुरतगुणनिबद्धहृदयो
लोकत्रयैश्वर्यमिवोपलभ्य हर्षबाष्पकलया
वाचाप्रणिपत्याभि पूज्य मण्डूकराजानमब्रवीत्
अनुगृहीतोऽस्मीति ४१
स च मण्डूकराजो जामातरमनुज्ञाप्य यथागतमगच्छत् ४२
अथ कस्यचित्कालस्य तस्यां कुमारास्त्रयस्तस्य
राज्ञः संबभूवुः शलो दलो बलश्चेति ततस्तेषां
ज्येष्ठं शलं समये पिता राज्येऽभिषिच्य तपसि
धृतात्मा वनं जगाम ४३
अथ कदाचिच्छलो मृगयामचरत् मृगं चासाद्य
रथेनान्वधावत् ४४
सूतं चोवाच शीघ्रं मां वहस्वेति ४५
स तथोक्तः सूतो राजानमब्रवीत् मा क्रियतामनुबन्धः
नैष शक्यस्त्वया मृगो ग्रहीतुं यद्यपि ते रथे युक्तो
वाम्यौ स्यातामिति ४६
ततोऽब्रवीद्राजा सूतम् आचक्ष्व मे वाम्यौ हन्मि वा
त्वामिति ४७
स एवमुक्तो राजभयभीतो वामदेवशापभीतश्च सन्नाचख्यौ
राज्ञे
वामदेवस्याश्वौ वाम्यौ मनोजवाविति ४८
अथैवमेवं ब्रुवाणमब्रवीद्राजा वामदेवाश्रमं
याहीति ४९
स गत्वा वामदेवाश्रमं तमृषिमब्रवीत्
भगवन्मृगो मे विद्धः पलायते
तं संभावयेयम् अर्हसि मे वाम्यौ दातुमिति ५०

तमब्रवीदृषिः ददानि ते वाम्यौ
कृतकार्येण भवता ममैव निर्यात्यौ क्षिप्रमिति ५१
स च तावश्वौ प्रतिगृह्यानुज्ञाप्य चर्षिं
प्रायाद्वाम्यसंयुक्तेन रथेन मृगं प्रति
गच्छंश्चाब्रवीत्सूतम् अश्वरत्नाविमावयोग्यौ
ब्राह्मणानाम् नैतौ प्रतिदेयौ वामदेवायेति ५२
एवमुक्त्वा मृगमवाप्य
स्वनगरमेत्याश्वावन्तःपुरेऽस्थापयत् ५३
अथर्षिश्चिन्तयामास तरुणो राजपुत्रः कल्याणं
पत्रमासाद्य रमते
न मे प्रतिनिर्यातयति अहो कष्टमिति ५४
मनसा निश्चित्य मासि पूर्णे शिष्यमब्रवीत्
गच्छात्रेय
राजानं ब्रूहि यदि पर्याप्तं
निर्यातयोपाध्यायवाम्याविति ५५
स गत्वैवं तं राजानमब्रवीत् ५६
तं राजा प्रत्युवाच राज्ञामेतद्वाहनम्
अनर्हा ब्राह्मणा रत्नानामेवंविधानाम्
किं च ब्राह्मणानामश्वैः कार्यम्
साधु प्रतिगम्यतामिति ५७
स गत्वैवमुपाध्यायायाचष्ट ५८
तच्छ्रुत्वा वचनमप्रियं वामदेवः क्रोधपरीतात्मा
स्वयमेव राजानमभिगम्याश्वार्थमभ्य चोदयत् न
चादाद्राजा ५९
वामदेव उवाच
प्रयच्छ वाम्यौ मम पार्थिव त्वं कृतं हि ते
कार्यमन्यैरशक्यम्
मा त्वा वधीद्वरुणो
घोरपाशैर्ब्रह्मक्षत्रस्यान्तरे वर्तमानः ६०
राजोवाच
अनड्वाहौ सुव्रतौ साधु दान्तावेतद्विप्राणां वाहनं वामदेव

ताभ्यां याहि त्वं यत्र कामो महर्षे छन्दांसि वै त्वादृशं संवहन्ति ६१
वामदेव उवाच
छन्दांसि वै मादृशं संवहन्ति लोकेऽमुष्मिन्पार्थिव
यानि सन्ति
अस्मिंस्तु लोके मम यानमेतदस्मद्विधानामपरेषां च
राजन् ६२
राजोवाच
चत्वारो वा गर्दभास्त्वां वहन्तु श्रेष्ठाश्वतर्यो
हरयो वा तुरंगाः
तैस्त्वं याहि क्षत्रियस्यैष वाहो मम वाम्यौ न तवैतौ
हि विद्धि ६३
वामदेव उवाच
घोरं व्रतं ब्राह्मणस्यैतदाहुरेतद्रा
जन्यदिहाजीवमानः
अयस्मया घोररूपा महान्तो वहन्तु त्वां
शितशूलाश्चतुर्धा ६४
राजोवाच
ये त्वा विदुर्ब्राह्मणं वामदेव वाचा हन्तुं मनसा
कर्मणा वा
ते त्वां सशिष्यमिह पातयन्तु मद्वाक्यनुन्नाः
शितशूलासिहस्ताः ६५
वामदेव उवाच
नानुयोगा ब्राह्मणानां भवन्ति वाचा राजन्मनसा
कर्मणा वा
यस्त्वेवं ब्रह्म तपसान्वेति विद्वांस्तेन
श्रेष्ठो भवति हि जीवमानः ६६
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्ते वामदेवेन राजन्समुत्तस्थू राक्षसा
घोररूपाः
तैः शूलहस्तैर्वध्यमानः स राजा प्रोवाचेदं
वाक्यमुच्चैस्तदानीम् ६७

इक्ष्वाकवो यदि ब्रह्मन्दलो वा विधेया मे यदि वान्ये विशोऽपि
नोत्स्रक्ष्येऽह वामदेवस्य वाम्यौ नैवंविधा धर्मशीला भवन्ति ६८
एवं ब्रुवन्नेव स यातुधानैर्हतो जगामाशु महीं
क्षितीशः
ततो विदित्वा नृपतिं निपातितमिक्ष्वाकवो वै
दलमभ्यषिञ्चन् ६९
राज्ये तदा तत्र गत्वा स विप्रः प्रोवाचेदं वचनं
वामदेवः
दलं राजानं ब्राह्मणानां हि देयमेवं
राजन्सर्वधर्मेषु दृष्टम् ७०
बिभेषि चेत्त्वमधर्मान्नरेन्द्र प्रयच्छ मे
शीघ्रमेवाद्य वाम्यौ
एतच्छ्रुत्वा वामदेवस्य वाक्यं स पार्थिवः सूतमुवाच
रोषात् ७१
एकं हि मे सायकं चित्ररूपं दिग्धं विषेणाहर संगृहीतम्
येन विद्धो वामदेवः शयीत संदश्यमानः श्वभिरार्तरूपः ७२
वामदेव उवाच
जानामि पुत्रं दशवर्षं तवाहं जातं महिष्यां श्येनजितं नरेन्द्र
तं जहि त्वं मद्वचनात्प्रणुन्नस्तूर्णं प्रियं सायकैर्घोररूपैः ७३
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्तो वामदेवेन राजन्नन्तःपुरे राजपुत्रं जघान
स सायकस्तिग्मतेजा विसृष्टः श्रुत्वा दलस्तच्च
वाक्यं बभाषे ७४
इक्ष्वाकवो हन्त चरामि वः प्रियं निहन्मीमं विप्रमद्य प्रमथ्य
आनीयतामपरस्तिग्मतेजाः पश्यध्वं मे वीर्यमद्य

क्षितीशाः ७५
वामदेव उवाच
यं त्वमेनं सायकं घोररूपं विषेण दिग्धं मम संदधासि
न त्वमेनं शरवर्यं विमोक्तुं संधातुं वा शक्ष्यसि
मानवेन्द्र ७६
राजोवाच
इक्ष्वाकवः पश्यत मां गृहीतं न वै शक्नोम्येष शरं
विमोक्तुम्
न चास्य कर्तुं नाशमभ्युत्सहामि आयुष्मान्वै जीवतु
वामदेवः ७७
वामदेव उवाच
संस्पृशैनां महिषीं सायकेन ततस्तस्मादेनसो
मोक्ष्यसे त्वम् ७८
मार्कण्डेय उवाच
ततस्तथा कृतवान्पार्थिवस्तु ततो मुनिं राजपुत्री बभाषे
यथा युक्तं वामदेवाहमेनं दिने दिने संविशन्ती
व्यशंसम्
ब्राह्मणेभ्यो मृगयन्ती सूनृतानि तथा ब्रह्मन्पुण्यलोकं लभेयम् ७९
वामदेव उवाच
त्वया त्रातं राजकुलं शुभेक्षणे वरं
वृणीष्वाप्रतिमं ददानि ते
प्रशाधीमं स्वजनं राजपुत्रि इक्ष्वाकुराज्यं
सुमहच्चाप्यनिन्द्ये ८०
राजपुत्र्युवाच
वरं वृणे भगवन्नेकमेव विमुच्यतां किल्बिषादद्य
भर्ता
शिवेन चाध्याहि सपुत्रबान्धवं वरो वृतो ह्येष मया
द्विजाग्र्य ८१
मार्कण्डेय उवाच
श्रुत्वा वचः स मुनी राजपुत्र्यास्तथास्त्विति

प्राह कुरुप्रवीर
ततः स राजा मुदितो बभूव वाम्यौ चास्मै संप्रददौ प्रणम्य ८२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि नवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९०

एकनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
मार्कण्डेयमृषयः पाण्डवाश्च पर्यपृच्छन्
अस्ति कश्चिद्भवतश्चिरजाततर इति १
स तानुवाच अस्ति खलु राजर्षिरिन्द्रद्युम्नो नाम
क्षीणपुण्यस्त्रिदिवात्प्रच्युतः
कीर्तिस्ते व्युच्छिन्नेति स मामुपातिष्ठत् अथ
प्रत्यभिजानाति मां भवानिति २
तमहमब्रुवम् न वयं रासायनिकाः शरीरोपतापेनात्मनः
समारभामहेऽथानामनुष्ठानम् ३
अस्ति खलु हिमवति प्राकारकर्णो नामोलूकः
स भवन्तं यदि जानीयात्
प्रकृष्टे चाध्वनि हिमवान् तत्रासौ प्रतिवसतीति ४
स मामश्वो भूत्वा तत्रावहद्यत्र बभूवोलूकः ५
अथैनं स राजर्षिः पर्यपृच्छत् प्रत्यभिजानाति मां
भवानिति ६
स मुहूर्तं ध्यात्वाब्रवीदेनम् नाभिजाने भवन्तमिति ७
स एवमुक्तो राजर्षिरिन्द्रद्युम्नः
पुनस्तमुलूकमब्रवीत्
अस्ति कश्चिद्भवतश्चिरजाततर इति ८
स एवमुक्तोऽब्रवीदेनम् अस्ति खल्विन्द्र
द्युम्नसरो नाम
तस्मिन्नाडीजङ्घो नाम बकः प्रतिवसति
सोऽस्मत्तश्चिरजाततरः तं पृच्छेति ९
तत इन्द्रद्युम्नो मां चोलूकं चादाय

तत्सरोऽगच्छद्यत्रासौ
नाडीजङ्घो नाम बको बभूव १०
सोऽस्माभिः पृष्टः भवानिन्द्रद्युम्नं राजानं
प्रत्यभिजानातीति ११
स एवमुक्तोऽब्रवीन्मुहूर्तं ध्यात्वा
नाभिजानाम्यहमिन्द्रद्युम्नं राजानमिति १२
ततः सोऽस्माभिः पृष्टः अस्ति कश्चिदन्यो
भवतश्चिरजाततर इति १३
स नोऽब्रवीत् अस्ति खल्विहैव सरस्यकूपारो नाम
कच्छपः प्रतिवसति स मत्तश्चिरजाततर इति स यदि
कथंचिदभिजानीयादिमं राजानं तमकूपारं पृच्छाम इति १४
ततः स बकस्तमकूपारं कच्छपं विज्ञापयामास
अस्त्यस्माकमभिप्रेतं भवन्तं
कंचिदर्थमभिप्रष्टुम् साध्वागम्यतां तावदिति १५
एतच्छ्रुत्वा स कच्छपस्तस्मात्सरस उत्थायाभ्यगच्छद्यत्र तिष्ठामो वयं तस्य सरसस्तीरे १६
आगतं चैनं वयमपृच्छामभवानिन्द्रद्युम्नं राजानमभिजानातीति १७
स मुहूर्तं ध्यात्वा बाष्पपूर्णनयन उद्विग्नहृदयो वेपमानो विसंज्ञकल्पः प्राञ्जलिरब्रवीत् किमहमेनं न प्रत्याभिजानामि अहं ह्यनेन सहस्रकृत्वः पूर्वमग्निचितिषूपहित पूर्वः
सरश्चेदमस्य दक्षिणादत्ताभिर्गोभिरतिक्रममाणाभिः
कृतम्
अत्र चाहं प्रतिवसामीति १८
अथैतत्कच्छपेनोदाहृतं श्रुत्वा समनन्तरं
देवलोकाद्देवरथः प्रादुरासीत् १९
वाचश्चाश्रूयन्तेन्द्रद्युम्नं प्रति
प्रस्तुतस्ते स्वर्गः
यथोचितं स्थानमभिपद्यस्व कीर्तिमानसि अव्यग्रो
याहीति २०

दिवं स्पृशति भूमिं च शब्दः पुण्यस्य कर्मणः
यावत्स शब्दो भवति तावत्पुरुष उच्यते २१
अकीर्तिः कीर्त्यते यस्य लोक भूतस्य कस्यचित्
पतत्येवाधमाँ ल्लोकान्यावच्छब्दः स कीर्त्यते २२
तस्मात्कल्याणवृत्तः स्यादत्यन्ताय नरो भुवि
विहाय वृत्तं पापिष्ठं धर्ममेवाभिसंश्रयेत् २३
इत्येतच्छ्रुत्वा स राजाब्रवीत् तिष्ठ
तावद्यावदिदानीमिमौ
वृद्धौ यथा स्थानं प्रतिपादयामीति २४
स मां प्राकारकर्णं चोलूकं यथोचिते स्थाने
प्रतिपाद्य तेनैव यानेन संसिद्धोयथोचितं स्थानं
प्रतिपन्नः २५
एतन्मयानुभूतं चिरजीविना दृष्टमिति पाण्डवानुवाच
मार्कण्डेयः २६
पाण्डवाश्चोचुः प्रीताः साधु शोभनं कृतं भवता
राजानमिन्द्रद्युम्नं स्वर्गलोकाच्च्युतं स्वे
स्थाने स्वर्गे पुनः प्रतिपादयतेति २७
अथैनानब्रवीदसौ ननु देवकीपुत्रेणापि कृष्णेन नरके
मज्जमानो
राजर्षिर्नृगस्तस्मात्कृच्छ्रात्समुद्धृत्य पुनः
स्वर्गं प्रतिपादित इति २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकनवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९१

द्विनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
युधिष्ठिरो धर्मराजः पप्रच्छ भरतर्षभ
मार्कण्डेयं तपोवृद्धं दीर्घायुषमकल्मषम् १
विदितास्तव धर्मज्ञ देवदानवराक्षसाः
राजवंशाश्च विविधा ऋषिवंशाश्च शाश्वताः
न तेऽस्त्यविदितं किंचिदस्मिँ ल्लोके द्विजोत्तम २
कथां वेत्सि मुने दिव्यां मनुष्योरगरक्षसाम्

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वेन कथितं द्विज ३
कुवलाश्व इति ख्यात इक्ष्वाकुरपराजितः
कथं नाम विपर्यासाद्धुन्धुमारत्वमागतः ४
एतदिच्छामि तत्त्वेन ज्ञातुं भार्गवसत्तम
विपर्यस्तं यथा नाम कुवलाश्वस्य धीमतः ५
मार्कण्डेय उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि शृणु राजन्युधिष्ठिर
धर्मिष्ठमिदमाख्यानं धुन्धुमारस्य तच्छृणु ६
यथा स राजा इक्ष्वाकुः कुवलाश्वो महीपतिः
धुंधुमारत्वमगमत्तच्छृणुष्व महीपते ७
महर्षिर्विश्रुतस्तात उत्तङ्क इति भारत
मरुधन्वसु रम्येषु आश्रमस्तस्य कौरव ८
उत्तङ्कस्तु महाराज तपोऽतप्यत्सुदुश्चरम्
आरिराधयिषुर्विष्णुं बहून्वर्षगणान्विभो ९
तस्य प्रीतः स भगवान्साक्षाद्दर्शनमेयिवान्
दृष्ट्वैव चर्षिः प्रह्वस्तं तुष्टाव विविधैः
स्तवैः १०
त्वया देव प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानवाः
स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च
ब्रह्म वेदाश्च वेद्यं च त्वया सृष्टं महाद्युते ११
शिरस्ते गगनं देव नेत्रे शशिदिवाकरौ
निःश्वासः पवनश्चापि तेजोऽग्निश्च तवाच्युत
बाहवस्ते दिशः सर्वाः कुक्षिश्चापि महार्णवः १२
ऊरू ते पर्वता देव खं नाभिर्मधुसूदन
पादौ ते पृथिवी देवी रोमाण्योषधयस्तथा १३
इन्द्रसोमाग्निवरुणा देवासुरमहोरगाः
प्रह्वास्त्वामुपतिष्ठन्ति स्तुवन्तो विविधैः
स्तवैः १४
त्वया व्याप्तानि सर्वाणि भूतानि भुवनेश्वर
योगिनः सुमहावीर्याः स्तुवन्ति त्वां महर्षयः १५
त्वयि तुष्टे जगत्स्वस्थं त्वयि क्रुद्धे महद्भयम्
भयानामपनेतासि त्वमेकः पुरुषोत्तम १६

देवानां मानुषाणां च सर्वभूतसुखावहः त्रिभिर्विक्रमणैर्देव त्रयो लोकास्त्वयाहृताः असुराणां समृद्धानां विनाशश्च त्वया कृतः १७
तव विक्रमणैर्देवा निर्वाणमगमन्परम्
पराभवं च दैत्येन्द्रास्त्वयि क्रुद्धे महाद्युते १८
त्वं हि कर्ता विकर्ता च भूतानामिह सर्वशः
आराधयित्वा त्वां देवाः सुखमेधन्ति सर्वशः १९
एवं स्तुतो हृषीकेश उत्तङ्केन महात्मना
उत्तङ्कमब्रवीद्विष्णुः प्रीतस्तेऽह वरं वृणु २०
उत्तङ्क उवाच
पर्याप्तो मे वरो ह्येष यदहं दृष्टवान्हरिम्
पुरुषं शाश्वतं दिव्यं स्रष्टारं जगतः प्रभुम् २१
विष्णुरुवाच
प्रीतस्तेऽहमलौल्येन भक्त्या च द्विजसत्तम अवश्यं हि त्वया ब्रह्मन्मत्तो ग्राह्यो वरो द्विज
२२
एवं संछन्द्यमानस्तु वरेण हरिणा तदा
उत्तङ्कः प्राञ्जलिर्वव्रे वरं भरतसत्तम २३
यदि मे भगवान्प्रीतः पुण्डरीकनिभेक्षणः
धर्मे सत्ये दमे चैव बुद्धिर्भवतु मे सदा
अभ्यासश्च भवेद्भक्त्या त्वयि नित्यं महेश्वर २४
विष्णुरुवाच
सर्वमेतद्धि भविता मत्प्रसादात्तव द्विज
प्रतिभास्यति योगश्च येन युक्तो दिवौकसाम्
त्रयाणामपि लोकानां महत्कार्यं करिष्यसि २५
उत्सादनार्थं लोकानां धुन्धुर्नाम महासुरः
तपस्यति तपो घोरं श्रृणु यस्तं हनिष्यति २६
बृहदश्व इति ख्यातो भविष्यति महीपतिः
तस्य पुत्रः शुचिर्दान्तः कुवलाश्व इति श्रुतः २७
स योगबलमास्थाय मामकं पार्थिवोत्तमः
शासनात्तव विप्रर्षे धुन्धुमारो भविष्यति २८

मार्कण्डेय उवाच
उत्तङ्कमेवमुक्त्वा तु विष्णुरन्तरधीयत २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विनवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९२

त्रिनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
इक्ष्वाकौ संस्थिते राजञ्शशादः पृथिवीमिमाम्
प्राप्तः परमधर्मात्मा सोऽयोध्यायां नृपोऽभवत् १
शशादस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान्
अनेनाश्चापि काकुत्स्थः पृथुश्चानेनसः सुतः २
विष्वगश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मादार्द्रस्तु
जज्ञिवान्
आर्द्रस्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्तस्य चात्मजः ३
जज्ञे श्रावस्तको राजा श्रावस्ती येन निर्मिता
श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महाबलः
बृहदश्वसुतश्चापि कुवलाश्व इति स्मृतः ४
कुवलाश्वस्य पुत्राणां सहस्राण्येकविंशतिः
सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तो दुरासदाः ५
कुवलाश्वस्तु पितृतो गुणैरभ्यधिकोऽभवत्
समये तं ततो राज्ये बृहदश्वोऽभ्यषेचयत्
कुवलाश्वं महाराज शूरमुत्तमधार्मिकम् ६
पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु बृहदश्वो महीपतिः
जगाम तपसे धीमांस्तपोवनममित्रहा ७
अथ शुश्राव राजर्षिं तमुत्तङ्को युधिष्ठिर
वनं संप्रस्थितं राजन्बृहदश्वं द्विजोत्तमः ८
तमुत्तङ्को महातेजाः सर्वास्त्रविदुषां वरम्
न्यवारयदमेयात्मा समासाद्य नरोत्तमम् ९
उत्तङ्क उवाच
भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत्कर्तुमर्हसि
निरुद्विग्ना वयं राजंस्त्वत्प्रसादाद्वसेमहि १०
त्वया हि पृथिवी राजन्रक्ष्यमाणा महात्मना

भविष्यति निरुद्विग्ना नारण्यं गन्तुमर्हसि ११
पालने हि महान्धर्मः प्रजानामिह दृश्यते
न तथा दृश्यतेऽरण्ये मा ते भूद्बुद्धिरीदृशी १२
ईदृशो न हि राजेन्द्र धर्मः क्वचन दृश्यते प्रजानां पालने यो वै पुरा राजर्षिभिः कृतः रक्षितव्याः प्रजा राज्ञा तास्त्वं रक्षितुमर्हसि
१३
निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुं न हि शक्नोमि पार्थिव
ममाश्रमसमीपे वै समेषु मरुधन्वसु १४
समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः
बहुयोजनविस्तीर्णो बहुयोजनमायतः १५
तत्र रौद्रो दानवेन्द्रो महावीर्यपराक्रमः
मधुकैटभयोः पुत्रो धुन्धुर्नाम सुदारुणः १६
अन्तर्भूमिगतो राजन्वसत्यमितविक्रमः
तं निहत्य महाराज वनं त्वं गन्तुमर्हसि १७
शेते लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणम्
त्रिदशानां विनाशाय लोकानां चापि पार्थिव १८
अवध्यो देवतानां स दैत्यानामथ रक्षसाम्
नागानामथ यक्षाणां गन्धर्वाणां च सर्वशः
अवाप्य स वरं राजन्सर्वलोकपितामहात् १९
तं विनाशय भद्रं ते मा ते बुद्धिरतोऽन्यथा
प्राप्स्यसे महतीं कीर्तिं शाश्वतीमव्ययां
ध्रुवाम् २०
क्रूरस्य स्वपतस्तस्य वालुकान्तर्हितस्य वै
संवत्सरस्य पर्यन्ते निःश्वासः संप्रवर्तते
यदा तदा भूश्चलति सशैलवनकानना २१
तस्य निःश्वासवातेन रज उद्धूयते महत्
आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकम्पनम्
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं सधूमं ह्यतिदारुणम् २२
तेन राजन्न शक्नोमि तस्मिन्स्थातुं स्व आश्रमे
तं विनाशय राजेन्द्र लोकानां हितकाम्यया
लोकाः स्वस्था भवन्त्वद्य तस्मिन्विनिहतेऽसुरे २३

त्वं हि तस्य विनाशाय पर्याप्त इति मे मतिः
तेजसा तव तेजश्च विष्णुराप्याययिष्यति २४
विष्णुना च वरो दत्तो मम पूर्वं ततो वधे
यस्तं महासुरं रौद्रं वधिष्यति महीपतिः
तेजस्तं वैष्णवमिति प्रवेक्ष्यति दुरासदम् २५
तत्तेजस्त्वं समाधाय राजेन्द्र भुवि दुःसहम्
तं निषूदय संदुष्टं दैत्यं रौद्रपराक्रमम् २६
न हि धुन्धुमहातेजास्तेजसाल्पेन शक्यते
निर्दग्धुं पृथिवीपाल स हि वर्षशतैरपि २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिनवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९३

चतुर्नवत्यधिक शततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
स एवमुक्तो राजर्षिरुत्तङ्केनापराजितः
उत्तङ्कं कौरवश्रेष्ठ कृताञ्जलिरथाब्रवीत् १
न तेऽभिगमनं ब्रह्मन्मोघमेतद्भविष्यति
पुत्रो ममायं भगवन्कुवलाश्व इति स्मृतः २
धृतिमान्क्षिप्रकारी च वीर्येणाप्रतिमो भुवि
प्रियं वै सर्वमेतत्ते करिष्यति न संशयः ३
पुत्रैः परिवृतः सर्वैः शूरैः परिघबाहुभिः
विसर्जयस्व मां ब्रह्मन्न्यस्तशस्त्रोऽस्मि
सांप्रतम् ४
तथास्त्विति च तेनोक्तो मुनिनामिततेजसा
स तमादिश्य तनयमुत्तङ्काय महात्मने
क्रियतामिति राजर्षिर्जगाम वनमुत्तमम् ५
युधिष्ठिर उवाच
क एष भगवन्दैत्यो महावीर्यस्तपोधन
कस्य पुत्रोऽथ नप्ता वा एतदिच्छामि वेदितुम् ६
एवं महाबलो दैत्यो न श्रुतो मे तपोधन
एतदिच्छामि भगवन्याथातथ्येन वेदितुम्
सर्वमेव महाप्राज्ञ विस्तरेण तपोधन ७

मार्कण्डेय उवाच
श्रृणु राजन्निदं सर्वं यथावृत्तं नराधिप एकार्णवे तदा घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे
प्रनष्टेषु च भूतेषु सर्वेषु भरतर्षभ ८
प्रभवः सर्वभूतानां शाश्वतः पुरुषोऽव्ययः
सुष्वाप भगवान्विष्णुरप्शय्यामेक एव ह
नागस्य भोगे महति शेषस्यामिततेजसः ९
लोककर्ता महाभाग भगवानच्युतो हरिः
नागभोगेन महता परिरभ्य महीमिमाम् १०
स्वपतस्तस्य देवस्य पद्मं सूर्यसमप्रभम्
नाभ्यां विनिःसृतं तत्र यत्रोत्पन्नः पितामहः साक्षाल्लोकगुरुर्ब्रह्मा पद्मे सूर्येन्दुसप्रभे
११
चतुर्वेदश्चतुमूर्तिस्तथैव च चतुर्मुखः
स्वप्रभावाद्दुराधर्षो महाबलपराक्रमः १२
कस्यचित्त्वथ कालस्य दानवौ वीर्यवत्तरौ
मधुश्च कैटभश्चैव दृष्टवन्तौ हरिं प्रभुम् १३
शयानं शयने दिव्ये नागभोगे महाद्युतिम्
बहुयोजनविस्तीर्णे बहुयोजनमायते १४
किरीटकौस्तुभधरं पीतकौशेयवाससम्
दीप्यमानं श्रिया राजंस्तेजसा वपुषा तथा
सहस्रसूर्यप्रतिममद्भुतोपमदर्शनम् १५
विस्मयः सुमहानासीन्मधुकैटभयोस्तदा
दृष्ट्वा पितामहं चैव पद्मे पद्मनिभेक्षणम् १६
वित्रासयेतामथ तौ ब्रह्माणममितौजसम्
वित्रास्यमानो बहुशो ब्रह्मा ताभ्यां महायशाः
अकम्पयत्पद्मनालं ततोऽबुध्यत केशवः १७
अथापश्यत गोविन्दो दानवौ वीर्यवत्तरौ
दृष्ट्वा तावब्रवीद्देवः स्वागतं वां महाबलौ
ददानि वां वरं श्रेष्ठं प्रीतिर्हि मम जायते १८
तौ प्रहस्य हृषीकेशं महावीर्यौ महासुरौ
प्रत्यब्रूतां महाराज सहितौ मधुसूदनम् १९

आवां वरय देव त्वं वरदौ स्वः सुरोत्तम
दातारौ स्वो वरं तुभ्यं तद्ब्रवीह्यविचारयन् २०
भगवानुवाच
प्रतिगृह्णे वरं वीरावीप्सितश्च वरो मम
युवां हि वीर्यसंपन्नौ न वामस्ति समः पुमान् २१
वध्यत्वमुपगच्छेतां मम सत्यपराक्रमौ
एतदिच्छाम्यहं कामं प्राप्तुं लोकहिताय वै २२
मधुकैटभावूचतुः
अनृतं नोक्तपूर्वं नौ स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा
सत्ये धर्मे च निरतौ विद्ध्य्वाआं! पुरुषोत्तम २३
बले रूपे च वीर्ये च शमे च न समोऽस्ति नौ
धर्मे तपसि दाने च शीलसत्त्वदमेषु च २४
उपप्लवो महानस्मानुपावर्तत केशव
उक्तं प्रतिकुरुष्व त्वं कालो हि दुरतिक्रमः २५
आवामिच्छावहे देव कृतमेकं त्वया विभो
अनावृतेऽस्मिन्नाकाशे वधं सुरवरोत्तम २६
पुत्रत्वमभिगच्छाव तव चैव सुलोचन
वर एष वृतो देव तद्विद्धि सुरसत्तम २७
भगवानुवाच
बाढमेवं करिष्यामि सर्वमेतद्भविष्यति २८
मार्कण्डेय उवाच
विचिन्त्य त्वथ गोविन्दो नापश्यद्यदनावृतम्
अवकाशं पृथिव्यां वा दिवि वा मधुसूदनः २९
स्वकावनावृतावूरू दृष्ट्वा देववरस्तदा
मधुकैटभयो राजञ्शिरसी मधुसूदनः
चक्रेण शितधारेण न्यकृन्तत महायशाः ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्नवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९४

पञ्चनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
धुन्धुर्नाम महातेजास्तयोः पुत्रो महाद्युतिः

स तपोऽतप्यत महन्महावीर्यपराक्रमः १
अतिष्ठदेकपादेन कृशो धमनिसंततः
तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो वरं वव्रे स च प्रभो २
देवदानवयक्षाणां सर्पगन्धर्वरक्षसाम्
अवध्योऽह भवेयं वै वर एष वृतो मया ३
एवं भवतु गच्छेति तमुवाच पितामहः
स एवमुक्तस्तत्पादौ मूर्ध्ना स्पृश्य जगाम ह ४
सतु धन्धुर्वरं लब्ध्वा महावीर्य पराक्रमः
अनुस्मरन्पितृवधं ततोविष्णुमुपाद्रवत् ५
स तु देवान्सगन्धर्वाञ्जित्वा धुन्धुरमर्षणः
बबाध सर्वानसकृद्देवान्विष्णुं च वै भृशम् ६
समुद्रो बालुकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः
आगम्य च स दुष्टात्मा तं देशं भरतर्षभ
बाधते स्म परं शक्त्या तमुत्तङ्काश्रमं प्रभो ७
अन्तर्भूमिगतस्तत्र वालुकान्तर्हितस्तदा
मधुकैटभयोः पुत्रो धुन्धुर्भीमपराक्रमः ८
शेते लोकविनाशाय तपोबलसमाश्रितः
उत्तङ्कस्याश्रमाभ्याशे निःश्वसन्पावकार्चिषः ९
एतस्मिन्नेव काले तु सभृत्यबलवाहनः
कुवलाश्वो नरपतिरन्वितो बलशालिनाम् १०
सहस्रैरेकविंशत्या पुत्राणामरिमर्दनः
प्रायादुत्तङ्कसहितो धुन्धोस्तस्य निवेशनम् ११
तमाविशत्ततो विष्णुर्भगवांस्तेजसा प्रभुः
उत्तङ्कस्य नियोगेन लोकानां हितकाम्यया १२
तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत्
एष श्रीमान्नृपसुतो धुन्धुमारो भविष्यति १३
दिव्यैश्च पुष्पैस्तं देवाः समन्तात्पर्यवाकिरन्
देवदुन्दुभयश्चैव नेदुः स्वयमुदीरिताः १४
शीतश्च वायुः प्रववौ प्रयाणे तस्य धीमतः
विपांसुलां महीं कुर्वन्ववर्ष च सुरेश्वरः १५
अन्तरिक्षे विमानानि देवतानां युधिष्ठिर
तत्रैव समदृश्यन्त धुन्धुर्यत्र महासुरः १६

कुवलाश्वस्य धुन्धोश्च युद्धकौतूहलान्विताः
देवगन्धर्वसहिताः समवैक्षन्महर्षयः १७
नारायणेन कौरव्य तेजसाप्यायितस्तदा
स गतो नृपतिः क्षिप्रं पुत्रैस्तैः सर्वतोदिशम् १८
अर्णवं खानयामास कुवलाश्वो महीपतिः
कुवलाश्वस्य पुत्रैस्तु तस्मिन्वै वालुकार्णवे १९
सप्तभिर्दिवसैः खात्वा दृष्टो धुन्धुर्महाबलः
आसीद्घोरं वपुस्तस्य वालुकान्तर्हितं महत्
दीप्यमानं यथा सूर्यस्तेजसा भरतर्षभ २०
ततो धुन्धुर्महाराज दिशमाश्रित्य पश्चिमाम्
सुप्तोऽभूद्राजशार्दूल कालानलसमद्युतिः २१
कुवलाश्वस्य पुत्रैस्तु सर्वतः परिवारितः
अभिद्रुतः शरैस्तीक्ष्णैर्गदाभिर्मुसलैरपि
पट्टिशैः परिघैः प्रासैः खड्गैश्च विमलैः शितैः २२
स वध्यमानः संक्रुद्धः समुत्तस्थौ महाबलः
क्रुद्धश्चाभक्षयत्तेषां शस्त्राणि विविधानि च २३
आस्याद्वमन्पावकं स संवर्तकसमं तदा
तान्सर्वान्नृपतेः पुत्रानदहत्स्वेन तेजसा २४
मुखजेनाग्निना क्रुद्धो लोकानुद्वर्तयन्निव
क्षणेन राजशार्दूल पुरेव कपिलः प्रभुः
सगरस्यात्मजान्क्रुद्धस्तदद्भुतमिवाभवत् २५
तेषु क्रोधाग्निदग्धेषु तदा भरतसत्तम
तं प्रबुद्धं महात्मानं कुम्भकर्णमिवापरम्
आससाद महातेजाः कुवलाश्वो महीपतिः २६
तस्य वारि महाराज सुस्राव बहु देहतः
तदापीयत तत्तेजो राजा वारिमयं नृप
योगी योगेन वह्निं च शमयामास वारिणा २७
ब्रह्मास्त्रेण तदा राजा दैत्यं क्रूरपराक्रमम्
ददाह भरतश्रेष्ठ सर्वलोकाभयाय वै २८
सोऽस्त्रेण दग्ध्वा राजर्षिःकुवलाश्वो महासुरम्
सुरशत्रुममित्रघ्नस्त्रिलोकेश इवापरः
धुन्धुमार इति ख्यातो नाम्ना समभवत्ततः २९

प्रीतैश्च त्रिदशैः सर्वैर्महर्षिसहितैस्तदा वरं वृणीष्वेत्युक्तः स प्राञ्जलि प्रणतस्तदा अतीव मुदितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ३०
दद्यां वित्तं द्विजाग्र्येभ्यः शत्रूणां चापि
दुर्जयः
सख्यं च विष्णुना मे स्याद्भूतेष्वद्रोह एव च
धर्मे रतिश्च सततं स्वर्गे वासस्तथाक्षयः ३१
तथास्त्विति ततो देवैः प्रीतैरुक्तः स पार्थिवः
ऋषिभिश्च सगन्धर्वैरुत्तङ्केन च धीमता ३२
सभाज्य चैनं विविधैराशीर्वादैस्ततो नृपम्
देवा महर्षयश्चैव स्वानि स्थानानि भेजिरे ३३
तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा युधिष्ठिर तदाभवन्
दृढाश्वः कपिलाश्वश्च चन्द्राश्वश्चैव भारत
तेभ्यः परंपरा राजन्निक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ३४
एवं स निहतस्तेन कुवलाश्वेन सत्तम
धुन्धुर्दैत्यो महावीर्यो मधुकैटभयोः सुतः ३५
कुवलाश्वस्तु नृपतिर्धुन्धुमार इति स्मृतः
नाम्ना च गुणसंयुक्तस्तदा प्रभृति सोऽभवत् ३६
एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि
धौन्धुमारमुपाख्यानं प्रथितं यस्य कर्मणा ३७
इदं तु पुण्यमाख्यानं विष्णोः समनुकीर्तनम्
श्रृणुयाद्यः स धर्मात्मा पुत्रवांश्च भवेन्नरः ३८
आयुष्मान्धृतिमांश्चैव श्रुत्वा भवति पर्वसु
न च व्याधिभयं किंचित्प्राप्नोति विगतज्वरः ३९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चनवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९५

षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो युधिष्ठिरो राजा मार्कण्डेयं महाद्युतिम् पप्रच्छ भरतश्रेष्ठ धर्मप्रश्नं सुदुर्वचम् १ श्रोतुमिच्छामि भगवन्स्त्रीणां माहात्म्यमुत्तमम्

कथ्यमानं त्वया विप्र सूक्ष्मं धर्मं च तत्त्वतः २
प्रत्यक्षेण हि विप्रर्षे देवा दृश्यन्ति सत्तम
सूर्याचन्द्रमसौ वायुः पृथिवी बह्निरेव च ३
पिता माता च भगवन्गाव एव च सत्तम
यच्चान्यदेव विहितं तच्चापि भृगुनन्दन ४
मन्येऽह गुरुवत्सर्वमेकपत्न्यस्तथा स्त्रियः
पतिव्रतानां शुश्रूषा दुष्करा प्रतिभाति मे ५
पतिव्रतानां माहात्म्यं वक्तुमर्हसि नः प्रभो
निरुध्य चेन्द्रियग्रामं मनः संरुध्य चानघ
पतिं दैवतवच्चापि चिन्तयन्त्यः स्थिता हि याः ६
भगवन्दुष्करं ह्येतत्प्रतिभाति मम प्रभो
मातापितृषु शुश्रुषा स्त्रीणां भर्तृषु च द्विज ७
स्त्रीणां धर्मात्सुघोराद्धि नान्यं पश्यामि दुष्करम्
साध्वाचाराः स्त्रियो ब्रह्मन्यत्कुर्वन्ति
सदादृताः
दुष्करं बत कुर्वन्ति पितरो मातरश्च वै ८
एकपत्न्यश्च या नार्यो याश्च सत्यं वदन्त्युत
कुक्षिणा दश मासांश्च गर्भं संधारयन्ति याः
नार्यः कालेन संभूय किमद्भुततरं ततः ९
संशयं परमं प्राप्य वेदनामतुलामपि
प्रजायन्ते सुतान्नार्यो दुःखेन महता विभो
पुष्णन्ति चापि महता स्नेहेन द्विजसत्तम १०
ये च क्रूरेषु सर्वेषु वर्तमाना जुगुप्सिताः
स्वकर्म कुर्वन्ति सदा दुष्करं तच्च मे मतम् ११
क्षत्रधर्मसमाचारं तथ्यं चाख्याहि मे द्विज
धर्मः सुदुर्लभो विप्र नृशंसेन दुरात्मना १२
एतदिच्छामि भगवन्प्रश्नं प्रश्नविदां वर
श्रोतुं भृगुकुलश्रेष्ठ शुश्रूषे तव सुव्रत १३
मार्कण्डेय उवाच
हन्त ते सर्वमाख्यास्ये प्रश्नमेतं सुदुर्वचम्
तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ गदतस्तन्निबोध मे १४

मातरं सदृशीं तात पितॄनन्ये च मन्यते
दुष्करं कुरुते माता विवर्धयति या प्रजाः १५
तपसा देवतेज्याभिर्वन्दनेन तितिक्षया
अभिचारैरुपायैश्च ईहन्ते पितरः सुतान् १६
एवं कृच्छ्रेण महता पुत्रं प्राप्य सुदुर्लभम्
चिन्तयन्ति सदा वीर कीदृशोऽय भविष्यति १७
आशंसते च पुत्रेषु पिता माता च भारत
यशः कीर्तिमथैश्वर्यं प्रजा धर्मं तथैव च १८
तयोराशां तु सफलां यः करोति स धर्मवित्
पिता माता च राजेन्द्र तुष्यतो यस्य नित्यदा
इह प्रेत्य च तस्याथ कीर्तिर्धर्मश्च शाश्वतः १९
नैव यज्ञः स्त्रियः कश्चिन्न श्राद्धं नोपवासकम्
या तु भर्तरि शुश्रुषा तया स्वर्गमुपाश्नुते २०
एतत्प्रकरणं राजन्नधिकृत्य युधिष्ठिर
पतिव्रतानां नियतं धर्मं चावहितः शृणु २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षण्णवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९६

सप्तनवत्यधिक शततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
कश्चिद्द्विजातिप्रवरो वेदाध्यायी तपोधनः
तपस्वी धर्मशीलश्च कौशिको नाम भारत १
साङ्गोपनिषदान्वेदानधीते द्विजसत्तमः
स वृक्षमूले कस्मिंश्चिद्वेदानुच्चारयन्स्थितः २
उपरिष्टाच्च वृक्षस्य बलाका संन्यलीयत
तया पुरीषमुत्सृष्टं ब्राह्मणस्य तदोपरि ३
तामवेक्ष्य ततः क्रुद्धः समपध्यायत द्विजः
भृशं क्रोधाभिभूतेन बलाका सा निरीक्षिता ४
अपध्याता च विप्रेण न्यपतद्वसुधातले
बलाकां पतितां दृष्ट्वा गतसत्त्वामचेतनाम्
कारुण्यादभिसंतप्तः पर्यशोचत तां द्विजः ५
अकार्यं कृतवानस्मि रागद्वेषबलात्कृतः

इत्युक्त्वा बहुशो विद्वान्ग्रामं भैक्षाय
संश्रितः ६
ग्रामे शुचीनि प्रचरन्कुलानि भरतर्षभ
प्रविष्टस्तत्कुलं यत्र पूर्वं चरितवांस्तु सः ७
देहीति याचमानो वै तिष्ठेत्युक्तः स्त्रिया ततः
शौचं तु यावत्कुरुते भाजनस्य कुटुम्बिनी ८
एतस्मिन्नन्तरे राजन्क्षुधासंपीडितो भृशम्
भर्ता प्रविष्टः सहसा तस्या भरतसत्तम ९
सा तु दृष्ट्वा पतिं साध्वी ब्राह्मणं व्यपहाय तम्
पाद्यमाचमनीयं च ददौ भर्त्रे तथासनम् १०
प्रह्वा पर्यचरच्चापि भर्तारमसितेक्षणा
आहारेणाथ भक्ष्यैश्च वाक्यैः सुमधुरैस्तथा ११
उच्छिष्टं भुञ्जते भर्तुः सा तु नित्यं युधिष्ठिर
दैवतं च पतिं मेने भर्तुश्चित्तानुसारिणी १२
न कर्मणा न मनसा नात्यश्नान्नापि चापिबत्
तं सर्वभावोपगत पतिशुश्रूषणे रता १३
साध्वाचारा शुचिर्दक्षा कुटुम्बस्य हितैषिणी
भर्तुश्चापि हितं यत्तत्सततं सानुवर्तते १४
देवतातिथिभृत्यानां श्वश्रूश्वशुरयोस्तथा
शुश्रूषणपरा नित्यं सततं संयतेन्द्रिया १५
सा ब्राह्मणं तदा दृष्ट्वा संस्थितं
भैक्षकाङ्क्षिणम्
कुर्वती पतिशुश्रूषां सस्माराथ शुभेक्षणा १६
व्रीडिता साभवत्साध्वी तदा भरतसत्तम
भिक्षामादाय विप्राय निर्जगाम यशस्विनी १७
ब्राह्मण उवाच
किमिदं भवति त्वं मां तिष्ठेत्युक्त्वा वराङ्गने
उपरोधं कृतवती न विसर्जितवत्यसि १८
मार्कण्डेय उवाच
ब्राह्मणं क्रोधसंतप्तं ज्वलन्तमिव तेजसा
दृष्ट्वा साध्वी मनुष्येन्द्र सान्त्वपूर्वं
वचोऽब्रवीत् १९

क्षन्तुमर्हसि मे विप्र भर्ता मे दैवतं महत्
स चापि क्षुधितः श्रान्तः प्राप्तः शुश्रूषितो मया २०
ब्राह्मण उवाच
ब्राह्मणा न गरीयांसो गरीयांस्ते पतिः कृतः
गृहस्थधर्मे वर्तन्ती ब्राह्मणानवमन्यसे २१
इन्द्रोऽप्येषां प्रणमते किं पुनर्मानुषा भुवि
अवलिप्ते न जानीषे वृद्धानां न श्रुतं त्वया
ब्राह्मणा ह्यग्निसदृशा दहेयुः पृथिवीमपि २२
स्त्र्युवाच
नावजानाम्यहं विप्रान्देवैस्तुल्यान्मनस्विनः
अपराधमिमं विप्र क्षन्तुमर्हसि मेऽनघ २३
जानामि तेजो विप्राणां महाभाग्यं च धीमताम्
अपेयः सागरः क्रोधात्कृतो हि लवणोदकः २४
तथैव दीप्ततपसां मुनीनां भावितात्मनाम्
येषां क्रोधाग्निरद्यापि दण्डके नोपशाम्यति २५
ब्राह्मणानां परिभवाद्वातापिश्च दुरात्मवान्
अगस्त्यमृषिमासाद्य जीर्णः क्रूरो महासुरः २६
प्रभावा बहवश्चापि श्रूयन्ते ब्रह्मवादिनाम्
क्रोधः सुविपुलो ब्रह्मन्प्रसादश्च महात्मनाम् २७
अस्मिंस्त्वतिक्रमे ब्रह्मन्क्षन्तुमर्हसि मेऽनघ
पतिशुश्रूषया धर्मो यः स मे रोचते द्विज २८
दैवतेष्वपि सर्वेषु भर्ता मे दैवतं परम्
अविशेषेण तस्याहं कुर्यां धर्मं द्विजोत्तम २९
शुश्रूषायाः फलं पश्य पत्युर्ब्राह्मण यादृशम्
बलाका हि त्वया दग्धा रोषात्तद्विदितं मम ३०
क्रोधः शत्रुः शरीरस्थो मनुष्याणां द्विजोत्तम
यः क्रोधमोहौ त्यजति तं देवा ब्राह्मणं विदुः ३१
यो वदेदिह सत्यानि गुरुं संतोषयेत च
हिंसितश्च न हिंसेत तं देवा ब्राह्मणं विदुः ३२
जितेन्द्रियो धर्मपरः स्वाध्यायनिरतः शुचिः
कामक्रोधौ वशे यस्य तं देवा ब्राह्मणं विदुः ३३

यस्य चात्मसमो लोको धर्मज्ञस्य मनस्विनः
सर्वधर्मेषु च रतस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ३४
योऽध्यापयेदधीयीत यजेद्वा याजयीत वा
दद्याद्वापि यथाशक्ति तं देवा ब्राह्मणं विदुः ३५
ब्रह्मचारी च वेदान्यो अधीयीत द्विजोत्तमः स्वाध्याये चाप्रमत्तो वै तं देवा ब्राह्मणं विदुः
३६
यद्ब्राह्मणानां कुशलं तदेषां परिकीर्तयेत्
सत्यं तथा व्याहरतां नानृते रमते मनः ३७
धनं तु ब्राह्मणस्याहुः स्वाध्यायं दममार्जवम्
इन्द्रियाणां निग्रहं च शाश्वतं द्विजसत्तम
सत्यार्जवे धर्ममाहुः परं धर्मविदो जनाः ३८
दुर्ज्ञेयः शाश्वतो धर्मः स तु सत्ये प्रतिष्ठितः
श्रुतिप्रमाणो धर्मः स्यादिति वृद्धानुशासनम् ३९
बहुधा दृश्यते धर्मः सूक्ष्म एव द्विजोत्तम
भवानपि च धर्मज्ञः स्वाध्यायनिरतः शुचिः
न तु तत्त्वेन भगवन्धर्मान्वेत्सीति मे मतिः ४०
मातापितृभ्यां शुश्रूषुः सत्यवादी जितेन्द्रियः
मिथिलायां वसन्व्याधः स ते धर्मान्प्रवक्ष्यति
तत्र गच्छस्व भद्रं ते यथाकामं द्विजोत्तम ४१
अत्युक्तमपि मे सर्वं क्षन्तुमर्हस्यनिन्दित
स्त्रियो ह्यवध्याः सर्वेषां ये धर्मविदुषो जनाः ४२
ब्राह्मण उवाच
प्रीतोऽस्मि तव भद्रं ते गतः क्रोधश्च शोभने
उपालम्भस्त्वया ह्युक्तो मम निःश्रेयसं परम्
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि साधयिष्यामि शोभने ४३
मार्कण्डेय उवाच
तया विसृष्टो निर्गम्य स्वमेव भवनं ययौ
विनिन्दन्स द्विजोऽत्मानं कौशिको नरसत्तम ४४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तनवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९७
अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

मार्कण्डेय उवाच
चिन्तयित्वा तदाश्चर्यं स्त्रिया प्रोक्तमशेषतः
विनिन्दन्स द्विजोऽत्मानमागस्कृत इवाबभौ १
चिन्तयानः स धर्मस्य सूक्ष्मां गतिमथाब्रवीत्
श्रद्दधानेन भाव्यं वै गच्छामि मिथिलामहम् २
कृतात्मा धर्मवित्तस्यां व्याधो निवसते किल
तं गच्छाम्यहमद्यैव धर्मं प्रष्टुं तपोधनम् ३
इति संचिन्त्य मनसा श्रद्दधानः स्त्रिया वचः
बलाकाप्रत्ययेनासौ धर्म्यैश्च वचनैः शुभैः
संप्रतस्थे स मिथिलां कौतूहलसमन्वितः ४
अतिक्रामन्नरण्यानि ग्रामांश्च नगराणि च
ततो जगाम मिथिलां जनकेन सुरक्षिताम् ५
धर्मसेतुसमाकीर्णां यज्ञोत्सववतीं शुभाम्
गोपुराट्टालकवतीं गृहप्राकारशोभिताम् ६
प्रविश्य स पुरीं रम्यां विमानैर्बहुभिर्वृताम्
पण्यैश्च बहुभिर्युक्तां सुविभक्तमहापथाम् ७
अश्वै रथैस्तथा नागैर्यानैश्च बहुभिर्वृताम्
हृष्टपुष्टजनाकीर्णां नित्योत्सवसमाकुलाम् ८
सोऽपश्यद्बहुवृत्तान्तां ब्राह्मणः समतिक्रमन्
धर्मव्याधमपृच्छच्च स चास्य कथितो द्विजैः ९
अपश्यत्तत्र गत्वा तं सूनामध्ये व्यवस्थितम्
मार्गमाहिषमांसानि विक्रीणन्तं तपस्विनम्
आकुलत्वात्तु क्रेतॄणामेकान्ते संस्थितो द्विजः १०
स तु ज्ञात्वा द्विजं प्राप्तं सहसा संभ्रमोत्थितः
आजगाम यतो विप्रः स्थित एकान्त आसने ११
व्याध उवाच
अभिवादये त्वा भगवन्स्वागतं ते द्विजोत्तम
अहं व्याधस्तु भद्रं ते किं करोमि प्रशाधि माम् १२
एकपत्न्या यदुक्तोऽसि गच्छ त्वं मिथिलामिति
जानाम्येतदहं सर्वं यदर्थं त्वमिहागतः १३
मार्कण्डेय उवाच
श्रुत्वा तु तस्य तद्वाक्यं स विप्रो भृशहर्षितः

द्वितीयमिदमाश्चर्यमित्यचिन्तयत द्विजः १४
अदेशस्थं हि ते स्थानमिति व्याधोऽब्रवीद्द्विजम्
गृहं गच्छाव भगवन्यदि रोचयसेऽनघ १५
बाढमित्येव संहृष्टो विप्रो वचनमब्रवीत्
अग्रतस्तु द्विजं कृत्वा स जगाम गृहान्प्रति १६
प्रविश्य च गृहं रम्यमासनेनाभिपूजितः
पाद्यमाचमनीयं च प्रतिगृह्य द्विजोत्तमः १७
ततः सुखोपविष्टस्तं व्याधं वचनमब्रवीत्
कर्मैतद्वै न सदृशं भवतः प्रतिभाति मे
अनुतप्ये भृशं तात तव घोरेण कर्मणा १८
व्याध उवाच
कुलोचितमिदं कर्म पितृपैतामहं मम
वर्तमानस्य मे धर्मे स्वे मन्युं मा कृथा द्विज १९
धात्रा तु विहितं पूर्वं कर्म स्वं पालयाम्यहम्
प्रयत्नाच्च गुरू वृद्धौ शुश्रूषेऽह द्विजोत्तम २०
सत्यं वदे नाभ्यसूये यथाशक्ति ददामि च
देवतातिथिभृत्यानामवशिष्टेन वर्तये २१
न कुत्सयाम्यहं किंचिन्न गर्हे बलवत्तरम्
कृतमन्वेति कर्तारं पुरा कर्म द्विजोत्तम २२
कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमिह लोकस्य जीवनम्
दण्डनीतिस्त्रयी विद्या तेन लोका भवन्त्युत २३
कर्म शूद्रे कृषिर्वैश्ये संग्रामः क्षत्रिये
स्मृतः
ब्रह्मचर्यं तपो मन्त्राः सत्यं च ब्राह्मणे सदा २४
राजा प्रशास्ति धर्मेण स्वकर्मनिरताः प्रजाः
विकर्माणश्च ये केचित्तान्युनक्ति स्वकर्मसु २५
भेतव्यं हि सदा राज्ञां प्रजानामधिपा हि ते
मारयन्ति विकर्मस्थं लुब्धा मृगमिवेषुभिः २६
जनकस्येह विप्रर्षे विकर्मस्थो न विद्यते
स्वकर्मनिरता वर्णाश्चत्वारोऽपि द्विजोत्तम २७
स एष जनको राजा दुर्वृत्तमपि चेत्सुतम्
दण्ड्यं दण्डे निक्षिपति तथा न ग्लाति धार्मिकम् २८

सुयुक्तचारो नृपतिः सर्वं धर्मेण पश्यति
श्रीश्च राज्यं च दण्डश्च क्षत्रियाणां द्विजोत्तम २९
राजानो हि स्वधर्मेण श्रियमिच्छन्ति भूयसीम्
सर्वेषामेव वर्णानां त्राता राजा भवत्युत ३०
परेण हि हतान्ब्रह्मन्वराहमहिषानहम्
न स्वयं हन्मि विप्रर्षे विक्रीणामि सदा त्वहम् ३१
न भक्षयामि मांसानि ऋतुगामी तथा ह्यहम्
सदोपवासी च तथा नक्तभोजी तथा द्विज ३२
अशीलश्चापि पुरुषो भूत्वा भवति शीलवान्
प्राणिहिंसारतश्चापि भवते धार्मिकः पुनः ३३
व्यभिचारान्नरेन्द्राणां धर्मः संकीर्यते महान्
अधर्मो वर्धते चापि संकीर्यन्ते तथा प्रजाः ३४
उरुण्डा वामनाः कुब्जाः स्थूलशीर्षास्तथैव च
क्लीबाश्चान्धाश्च जायन्ते बधिरा लम्बचूचुकाः
पार्थिवानामधर्मत्वात्प्रजानामभवः सदा ३५
स एष राजा जनकः सर्वं धर्मेण पश्यति
अनुगृह्णन्प्रजाः सर्वाः स्वधर्मनिरताः सदा ३६
ये चैव मां प्रशंसन्ति ये च निन्दन्ति मानवाः
सर्वान्सुपरिणीतेन कर्मणा तोषयाम्यहम् ३७
ये जीवन्ति स्वधर्मेण संभुञ्जन्ते च पार्थिवाः
न किंचिदुपजीवन्ति दक्षा उत्थानशीलिनः ३८
शक्त्यान्नदानं सततं तितिक्षा धर्मनित्यता
यथार्हं प्रतिपूजा च सर्वभूतेषु वै दया
त्यागान्नान्यत्र मर्त्यानां गुणास्तिष्ठन्ति
पूरुषे ३९
मृषावादं परिहरेत्कुर्यात्प्रियमयाचितः
न च कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ४०
प्रिये नातिभृशं हृष्येदप्रिये न च संज्वरेत्
न मुह्येदर्थकृच्छ्रेषु न च धर्मं परित्यजेत् ४१
कर्म चेत्किंचिदन्यत्स्यादितरन्न समाचरेत्
यत्कल्याणमभिध्यायेत्तत्रात्मानं नियोजयेत् ४२

न पापं प्रति पापः स्यात्साधुरेव सदा भवेत्
आत्मनैव हतः पापो यः पापं कर्तुमिच्छति ४३
कर्म चैतदसाधूनां वृजिनानामसाधुवत्
न धर्मोऽस्तीति मन्वानाः शुचीनवहसन्ति ये
अश्रद्दधाना धर्मस्य ते नश्यन्ति न संशयः ४४
महादृतिरिवाध्मातः पापो भवति नित्यदा
मूढानामवलिप्तानामसारं भाषितं भवेत्
दर्शयत्यन्तरात्मानं दिवा रूपमिवांशुमान् ४५
न लोके राजते मूर्खः केवलात्मप्रशंसया
अपि चेह मृजा हीनः कृतविद्यः प्रकाशते ४६
अब्रुवन्कस्यचिन्निन्दामात्मपूजामवर्णयन्
न कश्चिद्गुणसंपन्नः प्रकाशो भुवि दृश्यते ४७
विकर्मणा तप्यमानः पापाद्विपरिमुच्यते
नैतत्कुर्यां पुनरिति द्वितीयात्परिमुच्यते ४८
कर्मणा येन तेनेह पापाद्द्विजवरोत्तम
एवं श्रुतिरियं ब्रह्मन्धर्मेषु परिदृश्यते ४९
पापान्यबुद्ध्वेह पुरा कृतानि प्राग्धर्मशीलो
विनिहन्ति पश्चात्
धर्मो ब्रह्मन्नुदते पूरुषाणां यत्कुर्वते पापमिह
प्रमादात् ५०
पापं कृत्वा हि मन्येत नाहमस्मीति पूरुषः
चिकीर्षेदेव कल्याणं श्रद्दधानोऽनसूयकः ५१
वसनस्येव छिद्राणि साधूनां विवृणोति यः
पापं चेत्पुरुषः कृत्वा कल्याणमभिपद्यते
मुच्यते सर्वपापेभ्यो महाभ्रैरिव चन्द्रमाः ५२
यथादित्यः समुद्यन्वै तमः सर्वं व्यपोहति
एवं कल्याणमातिष्ठन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ५३
पापानां विद्ध्य्धिष्ठानं लोभमेव द्विजोत्तम
लुब्धाः पापं व्यवस्यन्ति नरा नातिबहुश्रुताः
अधर्मा धर्मरूपेण तृणैः कूपा इवावृताः ५४
तेषां दमः पवित्राणि प्रलापा धर्मसंश्रिताः
सर्वं हि विद्यते तेषु शिष्टाचारः सुदुर्लभः ५५

मार्कण्डेय उवाच
स तु विप्रो महाप्राज्ञो धर्मव्याधमपृच्छत शिष्टाचारं कथमहं विद्यामिति नरोत्तम
एतन्महामते व्याध प्रब्रवीहि यथातथम् ५६
व्याध उवाच
यज्ञो दानं तपो वेदाः सत्यं च द्विजसत्तम
पञ्चैतानि पवित्राणि शिष्टाचारेषु नित्यदा ५७
कामक्रोधौ वशे कृत्वा दम्भं लोभमनार्जवम्
धर्म इत्येव संतुष्टास्ते शिष्टाः शिष्टसंमताः ५८
न तेषां विद्यतेऽवृत्तं यज्ञस्वाध्यायशीलिनाम्
आचारपालनं चैव द्वितीयं शिष्टलक्षणम् ५९
गुरुशुश्रूषणं सत्यमक्रोधो दानमेव च
एतच्चतुष्टयं ब्रह्मञ्शिष्टाचारेषु नित्यदा ६०
शिष्टाचारे मनः कृत्वा प्रतिष्ठाप्य च सर्वशः
यामयं लभते तुष्टिं सा न शक्या ह्यतोऽन्यथा ६१
वेदस्योपनिषत्सत्यं सत्यस्योपनिषद्दमः
दमस्योपनिषत्त्यागः शिष्टाचारेषु नित्यदा ६२
ये तु धर्ममसूयन्ते बुद्धिमोहान्विता नराः
अपथा गच्छतां तेषामनुयातापि पीड्यते ६३
ये तु शिष्टाः सुनियताः श्रुतित्यागपरायणाः
धर्म्यं पन्थानमारूढाः सत्यधर्मपरायणाः ६४
नियच्छन्ति परां बुद्धिं शिष्टाचारान्विता नराः
उपाध्यायमते युक्ताः स्थित्या धर्मार्थदर्शिनः ६५
नास्तिकान्भिन्नमर्यादान्क्रूरान्पापमतौ स्थितान्
त्यज ताञ्ज्ञानमाश्रित्य धार्मिकानुपसेव्य च ६६
कामलोभग्रहाकीर्णां पञ्चेन्द्रियजलां नदीम्
नावं धृतिमयीं कृत्वा जन्मदुर्गाणि संतर ६७
क्रमेण संचितो धर्मो बुद्धियोगमयो महान्
शिष्टाचारे भवेत्साधू रागः शुक्लेव वाससि ६८
अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतहितं परम्
अहिंसा परमो धर्मः स च सत्ये प्रतिष्ठितः
सत्ये कृत्वा प्रतिष्ठां तु प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः

६९
सत्यमेव गरीयस्तु शिष्टाचारनिषेवितम्
आचारश्च सतां धर्मः सन्तश्चाचारलक्षणाः ७०
यो यथाप्रकृतिर्जन्तुः स्वां स्वां प्रकृतिमश्नुते
पापात्मा क्रोधकामादीन्दोषानाप्नोत्यनात्मवान् ७१
आरम्भो न्याययुक्तो यः स हि धर्म इति स्मृतः
अनाचारस्त्वधर्मेति एतच्छिष्टानुशासनम् ७२
अक्रुध्यन्तोऽनसूयन्तो निरहंकारमत्सराः
ऋजवः शमसंपन्नाः शिष्टाचारा भवन्ति ते ७३
त्रैविद्यवृद्धाः शुचयो वृत्तवन्तो मनस्विनः
गुरुशुश्रूषवो दान्ताः शिष्टाचारा भवन्त्युत ७४
तेषामदीनसत्त्वानां दुष्कराचारकर्मणाम्
स्वैः कर्मभिः सत्कृतानां घोरत्वं संप्रणश्यति ७५
तं सदाचारमाश्चर्यं पुराणं शाश्वतं ध्रुवम्
धर्मं धर्मेण पश्यन्तः स्वर्गं यान्ति मनीषिणः ७६
आस्तिका मानहीनाश्च द्विजातिजनपूजकाः
श्रुतवृत्तोपसंपन्नाः ते सन्तः स्वर्गगामिनः ७७
वेदोक्तः परमो धर्मो धर्मशास्त्रेषु चापरः
शिष्टाचीर्णश्च शिष्टानां त्रिविधं धर्मलक्षणम् ७८
पारणं चापि विद्यानां तीर्थानामवगाहनम्
क्षमा सत्यार्जवं शौचं शिष्टाचारनिदर्शनम् ७९
सर्वभूतदयावन्तो अहिंसानिरताः सदा
परुषं न प्रभाषन्ते सदा सन्तो द्विजप्रियाः ८०
शुभानामशुभानां च कर्मणां फलसंचये
विपाकमभिजानन्ति ते शिष्टाः शिष्टसंमताः ८१
न्यायोपेता गुणोपेताः सर्वलोकहितैषिणः
सन्तः स्वर्गजितः शुक्लाः संनिविष्टाश्च सत्पथे ८२
दातारः संविभक्तारो दीनानुग्रहकारिणः
सर्वभूतदयावन्तस्ते शिष्टाः शिष्टसंमताः ८३
सर्वपूज्याः श्रुतधनास्तथैव च तपस्विनः
दाननित्याः सुखाँ ल्लोकानाप्नुवन्तीह च श्रियम् ८४
पीडया च कलत्रस्य भृत्यानां च समाहिताः

अतिशक्त्या प्रयच्छन्ति सन्तः सद्भिः समागताः ८५
लोकयात्रां च पश्यन्तो धर्ममात्महितानि च
एवं सन्तो वर्तमाना एधन्ते शाश्वतीः समाः ८६
अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यमथार्जवम्
अद्रोहो नातिमानश्च ह्रीस्तितिक्षा दमः शमः ८७
धीमन्तो धृतिमन्तश्च भूतानामनुकम्पकाः
अकामद्वेषसंयुक्तास्ते सन्तो लोकसत्कृताः ८८
त्रीण्येव तु पदान्याहुः सतां वृत्तमनुत्तमम्
न द्रुह्येच्चैव दद्याच्च सत्यं चैव सदा वदेत् ८९
सर्वत्र च दयावन्तः सन्तः करुणवेदिनः
गच्छन्तीह सुसंतुष्टा धर्म्यं पन्थानमुत्तमम्
शिष्टाचारा महात्मानो येषां धर्मः सुनिश्चितः ९०
अनसूया क्षमा शान्तिः संतोषः प्रियवादिता
कामक्रोधपरित्यागः शिष्टाचारनिषेवणम् ९१
कर्मणा श्रुतसंपन्नं सतां मार्गमनुत्तमम् शिष्टाचारं निषेवन्ते नित्यं धर्मेष्वतन्द्रिताः ९२
प्रज्ञाप्रासादमारुह्य मुह्यतो महतो जनान्
प्रेक्षन्तो लोकवृत्तानि विविधानि द्विजोत्तम
अतिपुण्यानि पापानि तानि द्विजवरोत्तम ९३
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम्
शिष्टाचारगुणान्ब्रह्मन्पुरस्कृत्य द्विजर्षभ ९४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टनवत्यधिक शततमोऽध्यायः १९८

एकोनद्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
स तु विप्रमथोवाच धर्मव्याधो युधिष्ठिर
यदहं ह्याचरे कर्म घोरमेतदसंशयम् १
विधिस्तु बलवान्ब्रह्मन्दुस्तरं हि पुराकृतम्
पुराकृतस्य पापस्य कर्मदोषो भवत्ययम्
दोषस्यैतस्य वै ब्रह्मन्विघाते यत्नवानहम् २

विधिना विहिते पूर्वं निमित्तं घातको भवेत्
निमित्तभूता हि वयं कर्मणोऽस्य द्विजोत्तम ३
येषां हतानां मांसानि विक्रीणामो वयं द्विज
तेषामपि भवेद्धर्म उपभोगेन भक्षणात्
देवतातिथिभृत्यानां पितॄणां प्रतिपूजनात् ४
ओषध्यो वीरुधश्चापि पशवो मृगपक्षिणः
अन्नाद्यभूता लोकस्य इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ५
आत्ममांसप्रदानेन शिबिरौशीनरो नृपः
स्वर्गं सुदुर्लभं प्राप्तः क्षमावान्द्विजसत्तम ६
राज्ञो महानसे पूर्वं रन्तिदेवस्य वै द्विज
द्वे सहस्रे तु वध्येते पशूनामन्वहं तदा ७
समांसं ददतो ह्यन्नं रन्तिदेवस्य नित्यशः
अतुला कीर्तिरभवन्नृपस्य द्विजसत्तम
चातुर्मास्येषु पशवो वध्यन्त इति नित्यशः ८
अग्नयो मांसकामाश्च इत्यपि श्रूयते श्रुतिः
यज्ञेषु पशवो ब्रह्मन्वध्यन्ते सततं द्विजैः
संस्कृताः किल मन्त्रैश्च तेऽपि स्वर्गमवाप्नुवन् ९
यदि नैवाग्नयो ब्रह्मन्मांसकामाभवन्पुरा
भक्ष्यं नैव भवेन्मांसं कस्यचिद्द्विजसत्तम १०
अत्रापि विधिरुक्तश्च मुनिभिर्मांसभक्षणे
देवतानां पितॄणां च भुङ्क्ते दत्त्वा तु यः सदा
यथाविधि यथाश्रद्धं न स दुष्यति भक्षणात् ११
अमांसाशी भवत्येवमित्यपि श्रूयते श्रुतिः
भार्यां गच्छन्ब्रह्मचारी ऋतौ भवति ब्राह्मणः १२
सत्यानृते विनिश्चित्य अत्रापि विधिरुच्यते
सौदासेन पुरा राज्ञा मानुषा भक्षिता द्विज
शापाभिभूतेन भृशमत्र किं प्रतिभाति ते १३
स्वधर्म इति कृत्वा तु न त्यजामि द्विजोत्तम
पुराकृतमिति ज्ञात्वा जीवाम्येतेन कर्मणा १४
स्वकर्म त्यजतो ब्रह्मन्नधर्म इह दृश्यते
स्वकर्मनिरतो यस्तु स धर्म इति निश्चयः १५
पूर्वं हि विहितं कर्म देहिनं न विमुञ्चति

धात्रा विधिरयं दृष्टो बहुधा कर्मनिर्णये १६
द्रष्टव्यं तु भवेत्प्राज्ञ क्रूरे कर्मणि वर्तता
कथं कर्म शुभं कुर्यां कथं मुच्ये पराभवात्
कर्मणस्तस्य घोरस्य बहुधा निर्णयो भवेत् १७
दाने च सत्यवाक्ये च गुरुशुश्रूषणे तथा
द्विजातिपूजने चाहं धर्मे च निरतः सदा
अतिवादातिमानाभ्यां निवृत्तोऽस्मि द्विजोत्तम १८
कृषिं साध्विति मन्यन्ते तत्र हिंसा परा स्मृता
कर्षन्तो लाङ्गलैः पुंसो घ्नन्ति भूमिशयान्बहून्
जीवानन्यांश्च बहुशस्तत्र किं प्रतिभाति ते १९
धान्यबीजानि यान्याहुर्व्रीह्यादीनि द्विजोत्तम
सर्वाण्येतानि जीवानि तत्र किं प्रतिभाति ते २०
अध्याक्रम्य पशूंश्चापि घ्नन्ति वै भक्षयन्ति च
वृक्षानथौषधीश्चैव छिन्दन्ति पुरुषा द्विज २१
जीवा हि बहवो ब्रह्मन्वृक्षेषु च फलेषु च
उदके बहवश्चापि तत्र किं प्रतिभाति ते २२
सर्वं व्याप्तमिदं ब्रह्मन्प्राणिभिः प्राणिजीवनैः
मत्स्या ग्रसन्ते मत्स्यांश्च तत्र किं प्रतिभाति
ते २३
सत्त्वैः सत्त्वानि जीवन्ति बहुधा द्विजसत्तम
प्राणिनोऽन्योन्यभक्षाश्च तत्र किं प्रतिभाति ते २४
चङ्कम्यमाणा जीवांश्च धरणीसंश्रितान्बहून् पद्भ्यां घ्नन्ति नरा विप्र तत्र किं प्रतिभाति ते
२५
उपविष्टाः शयानाश्च घ्नन्ति जीवाननेकशः
ज्ञानविज्ञानवन्तश्च तत्र किं प्रतिभाति ते २६
जीवैर्ग्रस्तमिदं सर्वमाकाशं पृथिवी तथा
अविज्ञानाच्च हिंसन्ति तत्र किं प्रतिभाति ते २७
अहिंसेति यदुक्तं हि पुरुषैर्विस्मितैः पुरा
के न हिंसन्ति जीवान्वै लोकेऽस्मिन्द्विजसत्तम
बहु संचिन्त्य इह वै नास्ति कश्चिदहिंसकः २८
अहिंसायां तु निरता यतयो द्विजसत्तम

कुर्वन्त्येव हि हिंसां ते यत्नादल्पतरा भवेत् २९
आलक्ष्याश्चैव पुरुषाः कुले जाता महागुणाः
महाघोराणि कर्माणि कृत्वा लज्जन्ति वै न च ३०
सुहृदः सुहृदोऽन्याश्च दुर्हृदश्चापि दुर्हृदः
सम्यक्प्रवृत्तान्पुरुषान्न सम्यगनुपश्यतः ३१
समृद्धैश्च न नन्दन्ति बान्धवा बान्धवैरपि
गुरूंश्चैव विनिन्दन्ति मूढाः पण्डितमानिनः ३२
बहु लोके विपर्यस्तं दृश्यते द्विजसत्तम
धर्मयुक्तमधर्मं च तत्र किं प्रतिभाति ते ३३
वक्तुं बहुविधं शक्यं धर्माधर्मेषु कर्मसु
स्वकर्मनिरतो यो हि स यशः प्राप्नुयान्महत् ३४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनद्विशततमोऽध्यायः १९९

द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
धर्मव्याधस्तु निपुणं पुनरेव युधिष्ठिर
विप्रर्षभमुवाचेदं सर्वधर्मभृतां वरः १
श्रुतिप्रमाणो धर्मो हि वृद्धानामिति भाषितम्
सूक्ष्मा गतिर्हि धर्मस्य बहुशाखा ह्यनन्तिका २
प्राणात्यये विवाहे च वक्तव्यमनृतं भवेत्
अनृतं च भवेत्सत्यं सत्यं चैवानृतं भवेत् ३
यद्भूतहितमत्यन्तं तत्सत्यमिति धारणा
विपर्ययकृतोऽधर्मः पश्य धर्मस्य सूक्ष्मताम् ४
यत्करोत्यशुभं कर्म शुभं वा द्विजसत्तम
अवश्यं तत्समाप्नोति पुरुषो नात्र संशयः ५
विषमां च दशां प्राप्य देवान्गर्हति वै भृशम्
आत्मनः कर्मदोषाणि न विजानात्यपण्डितः ६
मूढो नैकृतिकश्चापि चपलश्च द्विजोत्तम
सुखदुःखविपर्यासो यदा समुपपद्यते
नैनं प्रज्ञा सुनीतं वा त्रायते नैव पौरुषम् ७
यो यमिच्छेद्यथा कामं तं तं कामं समश्नुयात्

यदि स्यादपराधीनं पुरुषस्य क्रियाफलम् ८
संयताश्चापि दक्षाश्च मतिमन्तश्च मानवाः
दृश्यन्ते निष्फलाः सन्तः प्रहीणाः सर्वकर्मभिः ९
भूतानामपरः कश्चिद्धिंसायां सततोत्थितः
वञ्चनायां च लोकस्य स सुखेनेह जीवति १०
अचेष्टमानमासीनं श्रीः कंचिदुपतिष्ठति
कश्चित्कर्माणि कुर्वन्हि न प्राप्यमधिगच्छति ११
देवानिष्ट्वा तपस्तप्त्वा कृपणैः पुत्रगृद्धिभिः
दशमासधृता गर्भे जायन्ते कुलपांसनाः १२
अपरे धनधान्यैश्च भोगैश्च पितृसंचितैः
विपुलैरभिजायन्ते लब्धास्तैरेव मङ्गलैः १३
कर्मजा हि मनुष्याणां रोगा नास्त्यत्र संशयः
आधिभिश्चैव बाध्यन्ते व्याधैः क्षुद्रमृगा इव १४
ते चापि कुशलैर्वैद्यैर्निपुणैः संभृतौषधैः
व्याधयो विनिवार्यन्ते मृगा व्याधैरिव द्विज १५
येषामस्ति च भोक्तव्यं ग्रहणीदोषपीडिताः
न शक्नुवन्ति ते भोक्तुं पश्य धर्मभृतां वर १६
अपरे बाहुबलिनः क्लिश्यन्ते बहवो जनाः
दुःखेन चाधिगच्छन्ति भोजनं द्विजसत्तम १७
इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतम्
स्रोतसासकृदाक्षिप्तं ह्रियमाणं बलीयसा १८
न म्रियेयुर्न जीर्येयुः सर्वे स्युः सार्वकामिकाः
नाप्रियं प्रतिपश्येयुर्वशित्वं यदि वै भवेत् १९
उपर्युपरि लोकस्य सर्वो गन्तुं समीहते
यतते च यथाशक्ति न च तद्वर्तते तथा २०
बहवः संप्रदृश्यन्ते तुल्यनक्षत्रमङ्गलाः
महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसंधिषु २१
न कश्चिदीशते ब्रह्मन्स्वयंग्राहस्य सत्तम
कर्मणां प्राकृतानां वै इह सिद्धिः प्रदृश्यते २२
यथा श्रुतिरियं ब्रह्मञ्जीवः किल सनातनः
शरीरमध्रुवं लोके सर्वेषां प्राणिनामिह २३
वध्यमाने शरीरे तु देहनाशो भवत्युत

जीवः संक्रमतेऽन्यत्र कर्मबन्धनिबन्धनः २४
ब्राह्मण उवाच
कथं धर्मभृतां श्रेष्ठ जीवो भवति शाश्वतः
एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं तत्त्वेन वदतां वर २५
व्याध उवाच
न जीवनाशोऽस्ति हि देहभेदे मिथ्यैतदाहुर्म्रियतेति
मूढाः
जीवस्तु देहान्तरितः प्रयाति दशार्धतैवास्य
शरीरभेदः २६
अन्यो हि नाश्नाति कृतं हि कर्म स एव कर्ता
सुखदुःखभागी
यत्तेन किंचिद्धि कृतं हि कर्म तदश्नुते नास्ति
कृतस्य नाशः २७
अपुण्यशीलाश्च भवन्ति पुण्या नरोत्तमाः पापकृतो
भवन्ति
नरोऽनुयातस्त्विह कर्मभिः स्वैस्ततः समुत्पद्यति
भावितस्तैः २८
ब्राह्मण उवाच
कथं संभवते योनौ कथं वा पुण्यपापयोः
जातीः पुण्या ह्यपुण्याश्च कथं गच्छति सत्तम २९
व्याध उवाच
गर्भाधानसमायुक्तं कर्मेदं संप्रदृश्यते
समासेन तु ते क्षिप्रं प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ३०
यथा संभृतसंभारः पुनरेव प्रजायते
शुभकृच्छुभयोनीषु पापकृत्पापयोनिषु ३१
शुभैः प्रयोगैर्देवत्वं व्यामिश्रैर्मानुषो भवेत्
मोहनीयैर्वियोनीषु त्वधोगामी च किल्बिषैः ३२
जातिमृत्युजरादुःखैः सततं समभिद्रुतः
संसारे पच्यमानश्च दोषैरात्मकृतैर्नरः ३३
तिर्यग्योनिसहस्राणि गत्वा नरकमेव च
जीवाः संपरिवर्तन्ते कर्मबन्धनिबन्धनाः ३४
जन्तुस्तु कर्मभिस्तैस्तैः स्वकृतैः प्रेत्य

दुःखितः
तद्दुःखप्रतिघातार्थमपुण्यां योनिमश्नुते ३५
ततः कर्म समादत्ते पुनरन्यन्नवं बहु
पच्यते तु पुनस्तेन भुक्त्वापथ्यमिवातुरः ३६
अजस्रमेव दुःखार्तोऽदुखितः सुखसंज्ञितः
ततोऽनिवृत्तबन्धत्वात्कर्मणामुदयादपि
परिक्रामति संसारे चक्रवद्बहुवेदनः ३७
स चेन्निवृत्तबन्धस्तु विशुद्धश्चापि कर्मभिः
प्राप्नोति सुकृताँ ल्लोकान्यत्र गत्वा न शोचति ३८
पापं कुर्वन्पापवृत्तः पापस्यान्तं न गच्छति
तस्मात्पुण्यं यतेत्कर्तुं वर्जयेत च पातकम् ३९
अनसूयुः कृतज्ञश्च कल्याणान्येव सेवते
सुखानि धर्ममर्थं च स्वर्गं च लभते नरः ४०
संस्कृतस्य हि दान्तस्य नियतस्य यतात्मनः
प्राज्ञस्यानन्तरा वृत्तिरिह लोके परत्र च ४१
सतां धर्मेण वर्तेत क्रियां शिष्टवदाचरेत्
असंक्लेशेन लोकस्य वृत्तिं लिप्सेत वै द्विज ४२
सन्ति ह्यागतविज्ञानाः शिष्टाः शास्त्रविचक्षणाः
स्वधर्मेण क्रिया लोके कर्मणः सोऽप्यसङ्करः ४३
प्राज्ञो धर्मेण रमते धर्मं चैवोपजीवति
तस्य धर्मादवाप्तेषु धनेषु द्विजसत्तम
तस्यैव सिञ्चते मूलं गुणान्पश्यति यत्र वै ४४
धर्मात्मा भवति ह्येवं चित्तं चास्य प्रसीदति
स मैत्रजनसंतुष्ट इह प्रेत्य च नन्दति ४५
शब्दं स्पर्शं तथा रूपं गन्धानिष्टांश्च सत्तम
प्रभुत्वं लभते चापि धर्मस्यैतत्फलं विदुः ४६
धर्मस्य च फलं लब्ध्वा न तृप्यति महाद्विज
अतृप्यमाणो निर्वेदमादत्ते ज्ञानचक्षुषा ४७
प्रज्ञाचक्षुर्नर इह दोषं नैवानुरुध्यते
विरज्यति यथाकामं न च धर्मं विमुञ्चति ४८
सर्वत्यागे च यतते दृष्ट्वा लोकं क्षयात्मकम्
ततो मोक्षे प्रयतते नानुपायादुपायतः ४९

एवं निर्वेदमादत्ते पापं कर्म जहाति च
धार्मिकश्चापि भवति मोक्षं च लभते परम् ५०
तपो निःश्रेयसं जन्तोस्तस्य मूलं शमो दमः
तेन सर्वानवाप्नोति कामान्यान्मनसेच्छति ५१
इन्द्रियाणां निरोधेन सत्येन च दमेन च
ब्रह्मणः पदमाप्नोति यत्परं द्विजसत्तम ५२
ब्राह्मण उवाच
इन्द्रियाणि तु यान्याहुः कानि तानि यतव्रत
निग्रहश्च कथं कार्यो निग्रहस्य च किं फलम् ५३
कथं च फलमाप्नोति तेषां धर्मभृतां वर
एतदिच्छामि तत्त्वेन धर्मं ज्ञातुं सुधार्मिक ५४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विशततमोऽध्यायः २००

एकाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्तस्तु विप्रेण धर्मव्याधो युधिष्ठिर
प्रत्युवाच यथा विप्रं तच्छृणुष्व नराधिप १
व्याध उवाच
विज्ञानार्थं मनुष्याणां मनः पूर्वं प्रवर्तते
तत्प्राप्य कामं भजते क्रोधं च द्विजसत्तम २
ततस्तदर्थं यतते कर्म चारभते महत्
इष्टानां रूपगन्धानामभ्यासं च निषेवते ३
ततो रागः प्रभवति द्वेषश्च तदनन्तरम्
ततो लोभः प्रभवति मोहश्च तदनन्तरम् ४
तस्य लोभाभिभूतस्य रागद्वेषहतस्य च
न धर्मे जायते बुद्धिर्व्याजाद्धर्मं करोति च ५
व्याजेन चरते धर्ममर्थं व्याजेन रोचते
व्याजेन सिध्यमानेषु धनेषु द्विजसत्तम
तत्रैव रमते बुद्धिस्ततः पापं चिकीर्षति ६
सुहृद्भिर्वार्यमाणश्च पण्डितैश्च द्विजोत्तम उत्तरं श्रुतिसंबद्धं ब्रवीति श्रुतियोजितम् ७

अधर्मस्त्रिविधस्तस्य वर्धते रागदोषतः
पापं चिन्तयते चापि ब्रवीति च करोति च ८
तस्याधर्मप्रवृत्तस्य गुणा नश्यन्ति साधवः
एकशीलाश्च मित्रत्वं भजन्ते पापकर्मिणः ९
स तेनासुखमाप्नोति परत्र च विहन्यते
पापात्मा भवति ह्येवं धर्मलाभं तु मे शृणु १०
यस्त्वेतान्प्रज्ञया दोषान्पूर्वमेवानुपश्यति
कुशलः सुखदुःखेषु साधूंश्चाप्युपसेवते
तस्य साधुसमारम्भाद्बुद्धिर्धर्मेषु जायते ११
ब्राह्मण उवाच
ब्रवीषि सूनृतं धर्मं यस्य वक्ता न विद्यते
दिव्यप्रभावः सुमहानृषिरेव मतोऽसि मे १२
व्याध उवाच
ब्राह्मणा वै महाभागाः पितरोऽग्रभुजः सदा
तेषां सर्वात्मना कार्यं प्रियं लोके मनीषिणा १३
तत्तेषां च प्रियं तत्ते वक्ष्यामि द्विजसत्तम
नमस्कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो ब्राह्मीं विद्यां निबोध
मे १४
इदं विश्वं जगत्सर्वमजय्यं चापि सर्वशः
महाभूतात्मकं ब्रह्मन्नातः परतरं भवेत् १५
महाभूतानि खं बायुरग्निरापस्तथा च भूः
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च तद्गुणाः १६
तेषामपि गुणाः सर्वे गुणवृत्तिः परस्परम्
पूर्वपूर्वगुणाः सर्वे क्रमशो गुणिषु त्रिषु १७
षष्ठस्तु चेतना नाम मन इत्यभिधीयते
सप्तमी तु भवेद्बुद्धिरहङ्कारस्ततः परम् १८
इन्द्रियाणि च पञ्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा
इत्येष सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः १९
सर्वैरिहेन्द्रियार्थैस्तु व्यक्ताव्यक्तैः
सुसंवृत्तः
चतुर्विंशक इत्येष व्यक्ताव्यक्तमयो गुणः
एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि २०

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०१

द्व्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्तः स विप्रस्तु धर्मव्याधेन भारत
कथामकथयद्भूयो मनसः प्रीतिवर्धनीम् १
ब्राह्मण उवाच
महाभूतानि यान्याहुः पञ्च धर्मविदां वर
एकैकस्य गुणान्सम्यक्पञ्चानामपि मे वद २
व्याध उवाच
भूमिरापस्तथा ज्योतिर्वायुराकाशमेव च
गुणोत्तराणि सर्वाणि तेषां वक्ष्यामि ते गुणान् ३
भूमिः पञ्चगुणा ब्रह्मन्नुदकं च चतुर्गुणम्
गुणास्त्रयस्तेजसि च त्रयश्चाकाशवातयोः ४
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः
एते गुणाः पञ्चभूमेः सर्वेभ्यो गुणवत्तराः ५
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसश्चापि द्विजोत्तम अपामेते गुणा ब्रह्मन्कीर्तितास्तव सुव्रत ६
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च तेजसोऽथ गुणास्त्रयः
शब्दः स्पर्शश्च वायौ तु शब्द आकाश एव च ७
एते पञ्चदश ब्रह्मन्गुणा भूतेषु पञ्चसु
वर्तन्ते सर्वभूतेषु येषु लोकाः प्रतिष्ठिताः
अन्योन्यं नातिवर्तन्ते संपच्च भवति द्विज ८
यदा तु विषमीभावमाचरन्ति चराचराः
तदा देही देहमन्यं व्यतिरोहति कालतः ९
आनुपूर्व्या विनश्यन्ति जायन्ते चानुपूर्वशः
तत्र तत्र हि दृश्यन्ते धातवः पाञ्चभौतिकाः
यैरावृतमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् १०
इन्द्रियैः सृज्यते यद्यत्तत्तद्व्यक्तमिति स्मृतम्
अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम्

११
यथास्वं ग्राहकान्येषां शब्दादीनामिमानि तु
इन्द्रियाणि यदा देही धारयन्निह तप्यते १२
लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पश्यति
परावरज्ञः सक्तः सन्सर्वभूतानि पश्यति १३
पश्यतः सर्वभूतानि सर्वावस्थासु सर्वदा
ब्रह्मभूतस्य संयोगो नाशुभेनोपपद्यते १४
ज्ञानमूलात्मकं क्लेशमतिवृत्तस्य मोहजम्
लोको बुद्धिप्रकाशेन ज्ञेयमार्गेण दृश्यते १५
अनादिनिधनं जन्तुमात्मयोनिं सदाव्ययम्
अनौपम्यममूर्तं च भगवानाह बुद्धिमान्
तपोमूलमिदं सर्वं यन्मां विप्रानुपृच्छसि १६
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुभौ
निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च १७
एष योगविधिः कृत्स्नो यावदिन्द्रियधारणम्
एतन्मूलं हि तपसः कृत्स्नस्य नरकस्य च १८
इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम्
संनियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिमवाप्नुते १९
षण्णामात्मनि नित्यानामैश्वर्यं योऽधिगच्छति
न स पापैः कुतोऽनर्थैर्युज्यते विजितेन्द्रियः २०
रथः शरीरं पुरुषस्य दृष्टमात्मा नियन्तेन्द्रियाण्याहुरश्वान्
तैरप्रमत्तः कुशली सदश्वैर्दान्तैः सुखं याति रथीव
धीरः २१
पण्णामात्मनि युक्तानामिन्द्रियाणां प्रमाथिनाम्
यो धीरो धारयेद्रश्मीन्स स्यात्परमसारथिः २२
इन्द्रियाणां प्रसृष्टानां हयानामिव वर्त्मसु
धृतिं कुर्वीत सारथ्ये धृत्या तानि जयेद् ध्रुवम् २३
इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते
तदस्य हरते बुद्धिं नावं वायुरिवाम्भसि २४
येषु विप्रतिपद्यन्ते षट्सु मोहात्फलागमे
तेष्वध्यवसिताध्यायी विन्दते ध्यानजं फलम् २५

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २०२

त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
एवं तु सूक्ष्मे कथिते धर्मव्याधेन भारत
ब्राह्मणः स पुनः सूक्ष्मं पप्रच्छ सुसमाहितः १
ब्राह्मण उवाच
सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्च यथातथम्
गुणांस्तत्त्वेन मे ब्रूहि यथावदिह पृच्छतः २
व्याध उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि
एषां गुणान्पृथक्त्वेन निबोध गदतो मम ३
मोहात्मकं तमस्तेषां रज एषां प्रवर्तकम्
प्रकाशबहुलत्वाच्च सत्त्वं ज्याय इहोच्यते ४
अविद्याबहुलो मूढः स्वप्नशीलो विचेतनः
दुर्दृशीकस्तमोध्वस्तः सक्रोधस्तामसोऽलसः ५
प्रवृत्तवाक्यो मन्त्री च योऽनुराग्यभ्यसूयकः
विवित्समानो विप्रर्षे स्तब्धो मानी स राजसः ६
प्रकाशबहुलो धीरो निर्विवित्सोऽनसूयकः
अक्रोधनो नरो धीमान्दान्तश्चैव स सात्त्विकः ७
सात्त्विकस्त्वथ संबुद्धो लोकवृत्तेन क्लिश्यते
यदा बुध्यति बोद्धव्यं लोकवृत्तं जुगुप्सते ८
वैराग्यस्य हि रूपं तु पूर्वमेव प्रवर्तते
मृदुर्भवत्यहङ्कारः प्रसीदत्यार्जवं च यत् ९
ततोऽस्य सर्वद्वंद्वानि प्रशाम्यन्ति परस्परम्
न चास्य संयमो नाम क्वचिद्भवति कश्चन १०
शूद्रयोनौ हि जातस्य सद्गुणानुपतिष्ठतः
वैश्यत्वं भवति ब्रह्मन्क्षत्रियत्वं तथैव च ११
आर्जवे वर्तमानस्य ब्राह्मण्यमभिजायते गुणास्ते कीर्तिताः सर्वे किं भूयः श्रोतुमिच्छसि

१२
ब्राह्मण उवाच
पार्थिवं धातुमासाद्य शारीरोऽग्नि कथं भवेत्
अवकाशविशेषेण कथं वर्तयतेऽनिलः १३
मार्कण्डेय उवाच
प्रश्नमेतं समुद्दिष्टं ब्राह्मणेन युधिष्ठिर
व्याधः स कथयामास ब्राह्मणाय महात्मने १४
व्याध उवाच
मूर्धानमाश्रितो वह्निः शरीरं परिपालयन्
प्राणो मूर्धनि चाग्नौ च वर्तमानो विचेष्टते
भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं प्राणे प्रतिष्ठितम् १५
श्रेष्ठं तदेव भूतानां ब्रह्मज्योतिरुपास्महे
स जन्तुः सर्वभूतात्मा पुरुषः स सनातनः
मनो बुद्धिरहङ्कारो भूतानां विषयश्च सः १६
एवं त्विह स सर्वत्र प्राणेन परिपाल्यते
पृष्ठतस्तु समानेन स्वां स्वां गतिमुपाश्रितः १७
बस्तिमूले गुदे चैव पावकः समुपाश्रितः
वहन्मूत्रं पुरीषं चाप्यपानः परिवर्तते १८
प्रयत्ने कर्मणि बले य एकस्त्रिषु वर्तते
उदान इति तं प्राहुरध्यात्मविदुषो जनाः १९
सन्धौ सन्धौ संनिविष्टः सर्वेष्वपि तथानिलः
शरीरेषु मनुष्याणां व्यान इत्युपदिश्यते २०
धातुष्वग्निस्तु विततः स तु वायुसमीरितः
रसान्धातूंश्च दोषांश्च वर्तयन्परिधावति २१
प्राणानां संनिपातात्तु संनिपातः प्रजायते
ऊष्मा चाग्निरिति ज्ञेयो योऽन्न पचति देहिनाम् २२
अपानोदानयोर्मध्ये प्राणव्यानौ समाहितौ
समन्वितस्त्वधिष्ठानं सम्यक्पचति पावकः २३
तस्यापि पायुपर्यन्तस्तथा स्याद्गुदसंज्ञितः स्रोतांसि तस्माज्जायन्ते सर्वप्राणेषु देहिनाम् २४
अग्निवेगवहः प्राणो गुदान्ते प्रतिहन्यते

स ऊर्ध्वमागम्य पुनः समुत्क्षिपति पावकम् २५
पक्वाशयस्त्वधो नाभ्या ऊर्ध्वमामाशयः स्थितः
नाभिमध्ये शरीरस्य प्राणाः सर्वे प्रतिष्ठिताः २६
प्रवृत्ता हृदयात्सर्वास्तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा
वहन्त्यन्नरसान्नाड्यो दश प्राणप्रचोदिताः २७
योगिनामेष मार्गस्तु येन गच्छन्ति तत्परम्
जितक्लमासना धीरा मूर्धन्यात्मानमादधुः
एवं सर्वेषु विततौ प्राणापानौ हि देहिषु २८
एकादशविकारात्मा कलासंभारसंभृतः
मूर्तिमन्तं हि तं विद्धि नित्यं कर्मजितात्मकम् २९
तस्मिन्यः संस्थितो ह्यग्निर्नित्यं
स्थाल्यामिवाहितः
आत्मानं तं विजानीहि नित्यं योगजितात्मकम् ३०
देवो यःसंस्थितस्तस्मिन्नब्बिन्दुरिव पुष्करे
क्षेत्रज्ञं तं विजानीहि नित्यं त्यागजितात्मकम् ३१
जीवात्मकानि जानीहि रजः सत्त्वं तमस्तथा
जीवमात्मगुणं विद्धि तथात्मानं परात्मकम् ३२
सचेतनं जीवगुणं वदन्ति स चेष्टते चेष्टयते च सर्वम्
ततः परं क्षेत्रविदो वदन्ति प्राकल्पयद्यो भुवनानि
सप्त ३३
एवं सर्वेषु भूतेषु भूतात्मा न प्रकाशते
दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया
ज्ञानवेदिभिः ३४
चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम्
प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमानन्त्यमश्नुते ३५
लक्षणं तु प्रसादस्य यथा तृप्तः सुखं स्वपेत्
निवाते वा यथा दीपो दीप्येत्कुशलदीपितः ३६
पूर्वरात्रे परे चैव युञ्जानः सततं मनः
लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्यन्नात्मानमात्मनि ३७
प्रदीप्तेनेव दीपेन मनोदीपेन पश्यति
दृष्ट्वात्मानं निरात्मानं तदा स तु विमुच्यते ३८
सर्वोपायैस्तु लोभस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः

एतत्पवित्रं यज्ञानां तपो वै संक्रमो मतः ३९
नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात्
विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ४०
आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलम्
आत्मज्ञानं परं ज्ञानं परं सत्यव्रतं व्रतम् ४१
सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यं ज्ञानं हितं भवेत्
यद्भूतहितमत्यन्तं तद्वै सत्यं परं मतम् ४२
यस्य सर्वे समारम्भाः निराशीर्बन्धनाः सदा
त्यागे यस्य हुतं सर्वं स त्यागी स च बुद्धिमान् ४३
यतो न गुरुरप्येनं च्यावयेदुपपादयन्
तं विद्याद्ब्रह्मणो योगं वियोगं योगसंज्ञितम् ४४
न हिंस्यात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतश्चरेत्
नेदं जीवितमासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित् ४५
आकिंचन्यं सुसंतोषो निराशित्वमचापलम्
एतदेव परं ज्ञानं सदात्मज्ञानमुत्तमम् ४६
परिग्रहं परित्यज्य भव बुद्ध्या यतव्रतः
अशोकं स्थानमातिष्ठेन्निश्चलं प्रेत्य चेह च ४७
तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतात्मना
अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना ४८
गुणागुणमनासङ्गमेककार्यमनन्तरम्
एतद्ब्राह्मण ते वृत्तमाहुरेकपदं सुखम् ४९
परित्यजति यो दुःखं सुखं चाप्युभयं नरः
ब्रह्म प्राप्नोति सोऽत्यन्तमसङ्गेन च गच्छति ५०
यथाश्रुतमिदं सर्वं समासेन द्विजोत्तम
एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ५१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २०३

चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
एवं संकथिते कृत्स्ने मोक्षधर्मे युधिष्ठिर दृढं प्रीतमना विप्रो धर्मव्याधमुवाच ह १

न्याययुक्तमिदं सर्वं भवता परिकीर्तितम्
न तेऽस्त्यविदितं किंचिद्धर्मेष्विह हि दृश्यते २
व्याध उवाच
प्रत्यक्षं मम यो धर्मस्तं पश्य द्विजसत्तम
येन सिद्धिरियं प्राप्ता मया ब्राह्मणपुङ्गव ३
उत्तिष्ठ भगवन्क्षिप्रं प्रविश्याभ्यन्तरं गृहम्
द्रष्टुमर्हसि धर्मज्ञ मातरं पितरं च मे ४
मार्कण्डेय उवाच
इत्युक्तः स प्रविश्याथ ददर्श परमार्चितम्
सौधं हृद्यं चतुःशालमतीव च मनोहरम् ५
देवतागृहसंकाशं दैवतैश्च सुपूजितम्
शयनासनसंबाधं गन्धैश्च परमैर्युतम् ६
तत्र शुक्लाम्बरधरौ पितरावस्य पूजितौ
कृताहारौ सुतुष्टौ तावुपविष्टौ वरासने
धर्मव्याधस्तु तौ दृष्ट्वा पादेषु शिरसापतत् ७
वृद्धावूचतुः
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ धर्मज्ञ धर्मस्त्वामभिरक्षतु
प्रीतौ स्वस्तव शौचेन दीर्घमायुरवाप्नुहि
सत्पुत्रेण त्वया पुत्र नित्यकालं सुपूजितौ ८
न तेऽन्यद्दैवतं किंचिद्दैवतेष्वपि वर्तते
प्रयतत्वाद्द्विजातीनां दमेनासि समन्वितः ९
पितुः पितामहा ये च तथैव प्रपितामहाः
प्रीतास्ते सततं पुत्र दमेनावां च पूजया १०
मनसा कर्मणा वाचा शुश्रूषा नैव हीयते
न चान्या वितथा बुद्धिर्दृश्यते सांप्रतं तव ११
जामदग्न्येन रामेण यथा वृद्धौ सुपूजितौ
तथा त्वया कृतं सर्वं तद्विशिष्टं च पुत्रक १२
मार्कण्डेय उवाच
ततस्तं ब्राह्मणं ताभ्यां धर्मव्याधो न्यवेदयत्
तौ स्वागतेन तं विप्रमर्चयामासतुस्तदा १३
प्रतिगृह्य च तां पूजां द्विजः पप्रच्छ तावुभौ सपुत्राभ्यां सभृत्याभ्यां कच्चिद्वां कुशलं गृहे

अनामयं च वां कच्चित्सदैवेह शरीरयोः १४
वृद्धावूचतुः
कुशलं नो गृहे विप्र भृत्यवर्गे च सर्वशः
कच्चित्त्वमप्यविघ्नेन संप्राप्तो भगवन्निह १५
मार्कडेय उवाच
बाढमित्येव तौ विप्रः प्रत्युवाच मुदान्वितः
धर्मव्याधस्तु तं विप्रमर्थवद्वाक्यमब्रवीत् १६
पिता माता च भगवन्नेतौ मे दैवतं परम्
यद्दैवतेभ्यः कर्तव्यं तदेताभ्यां करोम्यहम् १७
त्रयस्त्रिंशद्यथा देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः
संपूज्याः सर्वलोकस्य तथा वृद्धाविमौ मम १८
उपहारानाहरन्तो देवतानां यथा द्विजाः
कुर्वते तद्वदेताभ्यां करोम्यहमतन्द्रितः १९
एतौ मे परमं ब्रह्मन्पिता माता च दैवतम्
एतौ पुष्पैः फलै रत्नैस्तोषयामि सदा द्विज २०
एतावेवाग्नयो मह्यं यान्वदन्ति मनीषिणः
यज्ञा वेदाश्च चत्वारः सर्वमेतौ मम द्विज २१
एतदर्थं मम प्राणा भार्या पुत्राः सुहृज्जनाः
सपुत्रदारः शुश्रूषां नित्यमेव करोम्यहम् २२
स्वयं च स्नापयाम्येतौ तथा पादौ प्रधावये
आहारं संप्रयच्छामि स्वयं च द्विजसत्तम २३
अनुकूलाः कथा वच्मि विप्रियं परिवर्जयन्
अधर्मेणापि संयुक्तं प्रियमाभ्यां करोम्यहम् २४
धर्ममेव गुरुं ज्ञात्वा करोमि द्विजसत्तम
अतन्द्रितः सदा विप्र शुश्रूषां वै करोम्यहम् २५
पञ्चैव गुरवो ब्रह्मन्पुरुषस्य बुभूषतः
पिता माताग्निरात्मा च गुरुश्च द्विजसत्तम २६
एतेषु यस्तु वर्तेत सम्यगेव द्विजोत्तम
भवेयुरग्नयस्तस्य परिचीर्णास्तु नित्यशः
गार्हस्थ्ये वर्तमानस्य धर्म एष सनातनः २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुरधिक द्विशततमोऽध्यायः २०४

पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
गुरू निवेद्य विप्राय तौ मातापितरावुभौ
पुनरेव स धर्मात्मा व्याधो ब्राह्मणमब्रवीत् १
प्रवृत्तचक्षुर्जातोऽस्मि संपश्य तपसो बलम्
यदर्थमुक्तोऽसि तया गच्छस्व मिथिलामिति २
पतिशुश्रूषपरया दान्तया सत्यशीलया
मिथिलायां वसन्व्याधः स ते धर्मान्प्रवक्ष्यति ३
ब्राह्मण उवाच
पतिव्रतायाः सत्यायाः शीलाढ्याया यतव्रत
संस्मृत्य वाक्यं धर्मज्ञ गुणवानसि मे मतः ४
व्याध उवाच
यत्तदा त्वं द्विजश्रेष्ठ तयोक्तो मां प्रति प्रभो
दृष्टमेतत्तया सम्यगेकपत्न्या न संशयः ५
त्वदनुग्रहबुद्ध्या तु विप्रैतद्दर्शितं मया
वाक्यं च शृणु मे तात यत्ते वक्ष्ये हितं द्विज ६
त्वया विनिकृता माता पिता च द्विजसत्तम
अनिसृष्टोऽसि निष्क्रान्तो गृहात्ताभ्यामनिन्दित
वेदोच्चारणकार्यार्थमयुक्तं तत्त्वया कृतम् ७
तव शोकेन वृद्धौ तावन्धौ जातौ तपस्विनौ
तौ प्रसादयितुं गच्छ मा त्वा धर्मोऽत्यगान्महान् ८
तपस्वी त्वं महात्मा च धर्मे च निरतः सदा
सर्वमेतदपार्थं ते क्षिप्रं तौ संप्रसादय ९
श्रद्दधस्व मम ब्रह्मन्नान्यथा कर्तुमर्हसि
गम्यतामद्य विप्रर्षे श्रेयस्ते कथयाम्यहम् १०
ब्राह्मण उवाच
यदेतदुक्तं भवता सर्वं सत्यमसंशयम्
प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञ साध्वाचारगुणान्वित ११
व्याध उवाच
दैवतप्रतिमो हि त्वं यस्त्वं धर्ममनुव्रतः
पुराणं शाश्वतं दिव्यं दुष्प्रापमकृतात्मभिः १२

अतन्द्रितः कुरु क्षिप्रं मातापित्रोर्हि पूजनम्
अतः परमहं धर्मं नान्यं पश्यामि कंचन १३
ब्राह्मण उवाच
इहाहमागतो दिष्ट्या दिष्ट्या मे सङ्गतं त्वया
ईदृशा दुर्लभा लोके नरा धर्मप्रदर्शकाः १४
एको नरसहस्रेषु धर्मविद्विद्यते न वा
प्रीतोऽस्मि तव सत्येन भद्रं ते पुरुषोत्तम १५
पतमानो हि नरके भवतास्मि समुद्धृतः
भवितव्यमथैवं च यद्दृष्टोऽसि मयानघ १६
राजा ययातिर्दौहित्रैः पतितस्तारितो यथा
सद्भिः पुरुषशार्दूल तथाहं भवता त्विह १७
मातापितृभ्यां शुश्रूषां करिष्ये वचनात्तव
नाकृतात्मा वेदयति धर्माधर्मविनिश्चयम् १८
दुर्ज्ञेयः शाश्वतो धर्मः शूद्रयोनौ हि वर्तता
न त्वां शूद्रमहं मन्ये भवितव्यं हि कारणम्
येन कर्मविपाकेन प्राप्तेयं शूद्रता त्वया १९
एतदिच्छामि विज्ञातुं तत्त्वेन हि महामते
कामया ब्रूहि मे तथ्यं सर्वं त्वं प्रयतात्मवान् २०
व्याध उवाच
अनतिक्रमणीया हि ब्राह्मणा वै द्विजोत्तम
शृणु सर्वमिदं वृत्तं पूर्वदेहे ममानघ २१
अहं हि ब्राह्मणः पूर्वमासं द्विजवरात्मज
वेदाध्यायी सुकुशलो वेदाङ्गानां च पारगः
आत्मदोषकृतैर्ब्रह्मन्नवस्थां प्राप्तवानिमाम् २२
कश्चिद्राजा मम सखा धनुर्वेदपरायणः
संसर्गाद्धनुषि श्रेष्ठस्ततोऽहमभवं द्विज २३
एतस्मिन्नेव काले तु मृगयां निर्गतो नृपः
सहितो योधमुख्यैश्च मन्त्रिभिश्च सुसंवृतः
ततोऽभ्यहन्मृगांस्तत्र सुबहूनाश्रमं प्रति २४
अथ क्षिप्तः शरो घोरो मयापि द्विजसत्तम
ताडितश्च मुनिस्तेन शरेणानतपर्वणा २५
भूमौ निपतितो ब्रह्मन्नुवाच प्रतिनादयन्

नापराध्याम्यहं किंचित्केन पापमिदं कृतम् २६
मन्वानस्तं मृगं चाहं संप्राप्तः सहसा मुनिम्
अपश्यं तमृषिं विद्धं शरेणानतपर्वणा
तमुग्रतपसं विप्रं निष्टनन्तं महीतले २७
अकार्यकरणाच्चापि भृशं मे व्यथितं मनः
अजानता कृतमिदं मयेत्यथ तमब्रुवम्
क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मन्निति चोक्तो मया मुनिः २८
ततः प्रत्यब्रवीद्वाक्यमृषिर्मां क्रोधमूर्छितः
व्याधस्त्वं भविता क्रूर शूद्रयोनाविति द्विज २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाधिक द्विशततमोऽध्यायः २०५

षडधिकद्विशततमोऽध्यायः
व्याध उवाच
एवं शप्तोऽहमृषिणा तदा द्विजवरोत्तम
अभिप्रसादयमृषिं गिरा वाक्यविशारदम् १
अजानता मयाकार्यमिदमद्य कृतं मुने
क्षन्तुमर्हसि तत्सर्वं प्रसीद भगवन्निति २
ऋषिरुवाच
नान्यथा भविता शाप एवमेतदसंशयम्
आनृशंस्यादहं किंचित्कर्तानुग्रहमद्य ते ३
शूद्रयोनौ वर्तमानो धर्मज्ञो भविता ह्यसि
मातापित्रोश्च शुश्रूषां करिष्यसि न संशयः ४
तया शुश्रूषया सिद्धिं महतीं समवाप्स्यसि
जातिस्मरश्च भविता स्वर्गं चैव गमिष्यसि
शापक्षयान्ते निर्वृत्ते भवितासि पुनर्द्विजः ५
व्याध उवाच
एवं शप्तः पुरा तेन ऋषिणास्म्युग्रतेजसा
प्रसादश्च कृतस्तेन ममैवं द्विपदां वर ६
शरं चोद्धृतवानस्मि तस्य वै द्विजसत्तम
आश्रमं च मया नीतो न च प्राणैर्व्ययुज्यत ७
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा मम पुराभवत्

अभितश्चापि गन्तव्यं मया स्वर्गं द्विजोत्तम ८
ब्राह्मण उवाच
एवमेतानि पुरुषा दुःखानि च सुखानि च
प्राप्नुवन्ति महाबुद्धे नोत्कण्ठां कर्तुमर्हसि
दुष्करं हि कृतं तात जानता जातिमात्मनः ९
कर्मदोषश्च वै विद्वान्नात्मजातिकृतेन वै
कंचित्कालं मृष्यतां वै ततोऽसि भविता द्विजः
सांप्रतं च मतो मेऽसि ब्राह्मणो नात्र संशयः १०
ब्राह्मणः पतनीयेषु वर्तमानो विकर्मसु
दाम्भिको दुष्कृतप्रायः शूद्रेण सदृशो भवेत् ११
यस्तु शूद्रो दमे सत्ये धर्मे च सततोत्थितः
तं ब्राह्मणमहं मन्ये वृत्तेन हि भवेद्द्विजः १२
कर्मदोषेण विषमां गतिमाप्नोति दारुणाम्
क्षीणदोषमहं मन्ये चाभितस्त्वां नरोत्तम १३
कर्तुमर्हसि नोत्कण्ठां त्वद्विधा ह्यविषादिनः
लोकवृत्तान्तवृत्तज्ञा नित्यं धर्मपरायणाः १४
व्याध उवाच
प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः
एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतां व्रजेत् १५
अनिष्टसंप्रयोगाच्च विप्रयोगात्प्रियस्य च
मानुषा मानसैर्दुःखैर्युज्यन्ते अल्पबुद्धयः १६
गुणैर्भूतानि युज्यन्ते वियुज्यन्ते तथैव च
सर्वाणि नैतदेकस्य शोकस्थानं हि विद्यते १७
अनिष्टेनान्वितं पश्यंस्तथा क्षिप्रं विरज्यते
ततश्च प्रतिकुर्वन्ति यदि पश्यन्त्युपक्रमम्
शोचतो न भवेत्किंचित्केवलं परितप्यते १८
परित्यजन्ति ये दुःखं सुखं वाप्युभयं नराः
त एव सुखमेधन्ते ज्ञानतृप्ता मनीषिणः १९
असंतोषपरा मूढाः संतोषं यान्ति पण्डिताः
असंतोषस्य नास्त्यन्तस्तुष्टिस्तु परमं सुखम्
न शोचन्ति गताध्वानः पश्यन्तः परमां गतिम् २०
न विषादे मनः कार्यं विषादो विषमुत्तमम्

मारयत्यकृतप्रज्ञं बालं क्रुद्ध इवोरगः २१
यं विषादोऽभिभवति विषमे समुपस्थिते
तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न विद्यते २२
अवश्यं क्रियमाणस्य कर्मणो दृश्यते फलम्
न हि निर्वेदमागम्य किंचित्प्राप्नोति शोभनम् २३
अथाप्युपायं पश्येत दुःखस्य परिमोक्षणे
अशोचन्नारभेतैव युक्तश्चाव्यसनी भवेत् २४
भूतेष्वभावं संचिन्त्य ये तु बुद्धेः परं गताः
न शोचन्ति कृतप्रज्ञाः पश्यन्तः परमां गतिम् २५
न शोचामि च वै विद्वन्कालाकाङ्क्षी स्थितोऽस्म्यहम्
एतैर्निदर्शनैर्ब्रह्मन्नावसीदामि सत्तम २६
ब्राह्मण उवाच
कृतप्रज्ञोऽसि मेधावी बुद्धिश्च विपुला तव
नाहं भवन्तं शोचामि ज्ञानतृप्तोऽसि धर्मवित् २७
आपृच्छे त्वां स्वस्ति तेऽस्तु धर्मस्त्वा
परिरक्षतु
अप्रमादस्तु कर्तव्यो धर्मे धर्मभृतां वर २८
मार्कण्डेय उवाच
बाढमित्येव तं व्याधः कृताञ्जलिरुवाच ह
प्रदक्षिणमथो कृत्वा प्रस्थितो द्विजसत्तमः २९
स तु गत्वा द्विजः सर्वां शुश्रूषां कृतवांस्तदा
मातापितृभ्यां वृद्धाभ्यां यथान्यायं सुसंशितः ३०
एतत्ते सर्वमाख्यातं निखिलेन युधिष्ठिर
पृष्टवानसि यं तात धर्मं धर्मभृतां वर ३१
पतिव्रताया माहात्म्यं ब्राह्मणस्य च सत्तम
मातापित्रोश्च शुश्रूषा व्याधेधर्मश्च कीर्तितः ३२
युधिष्ठिर उवाच
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्धर्माख्यानमनुत्तमम्
सर्वधर्मभृतां श्रेष्ठ कथितं द्विजसत्तम ३३
सुखश्रव्यतया विद्वन्मुहूर्तमिव मे गतम्
न हि तृप्तोऽस्मि भगवञ्शृण्वानो धर्ममुत्तमम् ३४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि

षडधिकद्विशततमोऽध्यायः २०६

सप्ताधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
श्रुत्वेमां धर्मसंयुक्तां धर्मराजः कथां शुभाम्
पुनः पप्रच्छ तमृषिं मार्कण्डेयं तपस्विनम् १
युधिष्ठिर उवाच
कथमग्निर्वनं यातः कथं चाप्यङ्गिराः पुरा
नष्टेऽग्नौ हव्यमवहदग्निर्भूत्वा महानृषिः २
अग्निर्यदा त्वेक एव बहुत्वं चास्य कर्मसु
दृश्यते भगवन्सर्वमेतदिच्छामि वेदितुम् ३
कुमारश्च यथोत्पन्नो यथा चाग्नेः सुतोऽभवत्
यथा रुद्राच्च संभूतो गङ्गायां कृत्तिकासु च ४
एतदिच्छाम्यहं त्वत्तः श्रोतुं भार्गवनन्दन
कौतूहलसमाविष्टो यथातथ्यं महामुने ५
मार्कण्डेय उवाच
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
यथा क्रुद्धो हुतवहस्तपस्तप्तुं वनं गतः ६
यथा च भगवानग्निः स्वयमेवाङ्गिराभवत्
संतापयन्स्वप्रभया नाशयंस्तिमिराणि च ७
आश्रमस्थो महाभागो हव्यवाहं विशेषयन्
तथा स भूत्वा तु तदा जगत्सर्वं प्रकाशयन् ८
तपश्चरंश्च हुतभुक्संतप्तस्तस्य तेजसा
भृशं ग्लानश्च तेजस्वी न स किंचित्प्रजज्ञिवान् ९
अथ संचिन्तयामास भगवान्हव्यवाहनः
अन्योऽग्निरिह लोकानां ब्रह्मणा संप्रवर्तितः
अग्नित्वं विप्रनष्टं हि तप्यमानस्य मे तपः १०
कथमग्निः पुनरहं भवेयमिति चिन्त्य सः
अपश्यदग्निवल्लोकांस्तापयन्तं महामुनिम् ११
सोपासर्पच्छनैर्भीतस्तमुवाच तदाङ्गिराः
शीघ्रमेव भवस्वाग्निस्त्वं पुनर्लोकभावनः
विज्ञातश्चासि लोकेषु त्रिषु संस्थानचारिषु १२

त्वमग्ने प्रथमः सृष्टो ब्रह्मणा तिमिरापहः
स्वस्थानं प्रतिपद्यस्व शीघ्रमेव तमोनुद १३
अग्निरुवाच
नष्टकीर्तिरहं लोके भवाञ्जातो हुताशनः
भवन्तमेव ज्ञास्यन्ति पावकं न तु मां जनाः १४
निक्षिपाम्यहमग्नित्वं त्वमग्निः प्रथमो भव
भविष्यामि द्वितीयोऽह प्राजापत्यक एव च १५
अङ्गिरा उवाच
कुरु पुण्यं प्रजास्वर्ग्यं भवाग्निस्तिमिरापहः
मां च देव कुरुष्वाग्ने प्रथमं पुत्रमञ्जसा १६
मार्कण्डेय उवाच
तच्छ्रुत्वाङ्गिरसो वाक्यं जातवेदास्तथाकरोत्
राजन्बृहस्पतिर्नाम तस्याप्यङ्गिरसः सुतः १७
ज्ञात्वा प्रथमजं तं तु वह्नेराङ्गिरसं सुतम्
उपेत्य देवाः पप्रच्छुः कारणं तत्र भारत १८
स तु पृष्टस्तदा देवैस्ततः कारणमब्रवीत्
प्रत्यगृह्णंस्तु देवाश्च तद्वचोऽङ्गिरसस्तदा १९
अत्र नानाविधानग्नीन्प्रवक्ष्यामि महाप्रभान् कर्मभिर्बहुभिः ख्यातान्नानात्वं ब्राह्मणेष्विह २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्ताधिक द्विशततमोऽध्यायः २०७ अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ब्रह्मणो यस्तृतीयस्तु पुत्रः कुरुकुलोद्वह
तस्यापवसुता भार्या प्रजास्तस्यापि मे शृणु १
बृहज्ज्योतिर्बृहत्कीर्तिर्बृहद्ब्रह्मा
बृहन्मनाः
बृहन्मन्त्रो बृहद्भासस्तथा राजन्बृहस्पतिः २
प्रजासु तासु सर्वासु रूपेणाप्रतिमाभवत्
देवी भानुमती नाम प्रथमाङ्गिरसः सुता ३
भूतानामेव सर्वेषां यस्यां रागस्तदाभवत्

रागाद्रागेति यामाहुर्द्वितीयाङ्गिरसः सुता ४
यां कपर्दिसुतामाहुर्दृश्यार्दृश्येति देहिनः
तनुत्वात्सा सिनीवाली तृतीयाङ्गिरसः सुता ५
पश्यत्यर्चिष्मती भाभिर्हविर्भिश्च हविष्मती
षष्ठीमङ्गिरसः कन्यां पुण्यामाहुर्हविष्मतीम् ६
महामखेष्वाङ्गिरसी दीप्तिमत्सु महामती
महामतीति विख्याता सप्तमी कथ्यते सुता ७
यां तु दृष्ट्वा भगवतीं जनः कुहुकुहायते
एकानंशेति यामाहुः कुहूमङ्गिरसः सुताम् ८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टाधिक द्विशततमोऽध्यायः २०८

नवाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
बृहस्पतेश्चान्द्रमसी भार्याभूद्या यशस्विनी
अग्नीन्साजनयत्पुण्यान्षडेकां चापि पुत्रिकाम् १
आहुतिष्वेव यस्याग्नेर्हविषाज्यं विधीयते
सोऽग्निर्बृहस्पतेः पुत्रः शंयुर्नाम महाप्रभः २
चातुर्मास्येषु यस्येष्ट्यामश्वमेधेऽग्रजः पशुः
दीप्तो ज्वालैरनेकाभैरग्निरेकोऽथ वीर्यवान् ३
शंयोरप्रतिमा भार्या सत्या सत्या च धर्मजा अग्निस्तस्य सुतो दीप्तस्तिस्रः कन्याश्च सुव्रताः
४
प्रथमेनाज्यभागेन पूज्यते योऽग्निरध्वरे
अग्निस्तस्य भरद्वाजः प्रथमः पुत्र उच्यते ५
पौर्णमास्येषु सर्वेषु हविषाज्यं स्रुवोद्यतम्
भरतो नामतः सोऽग्निर्द्वितीयः शंयुतः सुतः ६
तिस्रः कन्या भवन्त्यन्या यासां स भरतः पतिः
भरतस्तु सुतस्तस्य भरत्येका च पुत्रिका ७
भरतो भरतस्याग्नेः पावकस्तु प्रजापतेः
महानत्यर्थमहितस्तथा भरतसत्तम ८
भरद्वाजस्य भार्या तु वीरा वीरश्च पिण्डदः

प्राहुराज्येन तस्येज्यां सोमस्येव द्विजाः शनैः ९
हविषा यो द्वितीयेन सोमेन सह युज्यते
रथप्रभू रथध्वानः कुम्भरेताः स उच्यते १०
सरय्वां जनयत्सिद्धिं भानुं भाभिः समावृणोत्
आग्नेयमानयन्नित्यमाह्वानेष्वेष कथ्यते ११
यस्तु न च्यवते नित्यं यशसा वर्चसा श्रिया
अग्निर्निश्च्यवनो नाम पृथिवीं स्तौति केवलम् १२
विपाप्मा कलुषैर्मुक्तो विशुद्धश्चार्चिषा ज्वलन्
विपापोऽग्नि सुतस्तस्य सत्यः समयकर्मसु १३
आक्रोशतां हि भूतानां यः करोति हि निष्कृतिम्
अग्निः स निष्कृतिर्नाम शोभयत्यभिसेवितः १४
अनुकूजन्ति येनेह वेदनार्ताः स्वयं जनाः
तस्य पुत्रः स्वनो नाम पावकः स रुजस्करः १५
यस्तु विश्वस्य जगतो बुद्धिमाक्रम्य तिष्ठति
तं प्राहुरध्यात्मविदो विश्वजिन्नाम पावकम् १६
अन्तराग्निः श्रितो यो हि भुक्तं पचति देहिनाम्
स यज्ञे विश्वभुङ् नाम सर्वलोकेषु भारत १७
ब्रह्मचारी यतात्मा च सततं विपुलव्रतः
ब्राह्मणाः पूजयन्त्येनं पाकयज्ञेषु पावकम् १८
प्रथितो गोपतिर्नाम नदी यस्याभवत्प्रिया
तस्मिन्सर्वाणि कर्माणि क्रियन्ते कर्मकर्तृभिः १९
वडवामुखः पिबत्यम्भो योऽसौ परमदारुणः ऊर्ध्वभागूर्ध्वभाङ् नाम कविः प्राणाश्रितस्तु सः
२०
उदग्द्वारं हविर्यस्य गृहे नित्यं प्रदीयते
ततः स्विष्टं भवेदाज्यं स्विष्टकृत्परमः स्मृतः २१
यः प्रशान्तेषु भूतेषु मन्युर्भवति पावकः
क्रोधस्य तु रसो जज्ञे मन्यती चाथ पुत्रिका
स्वाहेति दारुणा क्रूरा सर्वभूतेषु तिष्ठति २२
त्रिदिवे यस्य सदृशो नास्ति रूपेण कश्चन
अतुल्यत्वात्कृतो देवैर्नाम्ना कामस्तु पावकः २३
संहर्षाद्धारयन्क्रोधं धन्वी स्रग्वी रथे स्थितः

समरे नाशयेच्छत्रूनमोघो नाम पावकः २४
उक्थो नाम महाभाग त्रिभिरुक्थैरभिष्टुतः
महावाचं त्वजनयत्सकामाश्वं हि यं विदुः २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि नवाधिक द्विशततमोऽध्यायः २०९

दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
काश्यपो ह्यथ वासिष्ठः प्राणश्च प्राणपुत्रकः अग्निराङ्गिरसश्चैव च्यवनस्त्रिषुवर्चकः १
अचरन्त तपस्तीव्रं पुत्रार्थे बहुवार्षिकम्
पुत्रं लभेम धर्मिष्ठं यशसा ब्रह्मणा समम् २
महाव्याहृतिभिर्ध्यातः पञ्चभिस्तैस्तदा त्वथ
जज्ञे तेजोमयोऽचिष्मान्पञ्चवर्णः प्रभावनः ३
समिद्धोऽग्नि शिरस्तस्य बाहू सूर्यनिभौ तथा
त्वङ्नेत्रे च सुवर्णाभे कृष्णे जङ्घे च भारत ४
पञ्चवर्णः च तपसा कृतस्तैः पञ्चभिर्जनैः
पाञ्चजन्यः श्रुतो वेदे पञ्चवंशकरस्तु सः ५
दश वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महातपाः
जनयत्पावकं घोरं पितॄणां स प्रजाः सृजन् ६
बृहद्रथंतरं मूर्ध्नो वक्त्राच्च तरसाहरौ
शिवं नाभ्यां बलादिन्द्रं वाय्वग्नी प्राणतोऽसृजत्
७
बाहुभ्यामनुदात्तौ च विश्वे भूतानि चैव ह
एतान्सृष्ट्वा ततः पञ्च पितॄणामसृजत्सुतान् ८
बृहदूर्जस्य प्रणिधिः काश्यपस्य बृहत्तरः
भानुरङ्गिरसो वीरः पुत्रो वर्चस्य सौभरः ९
प्राणस्य चानुदात्तश्च व्याख्याताः पञ्च वंशजाः
देवान्यज्ञमुषश्चान्यान्सृजन्पञ्चदशोत्तरान् १०
अभीममतिभीमं च भीमं भीमबलाबलम्
एतान्यज्ञमुषः पञ्च देवानभ्यसृजत्तपः ११
सुमित्रं मित्रवन्तं च मित्रज्ञं मित्रवर्धनम्

मित्रधर्माणमित्येतान्देवानभ्यसृजत्तपः १२
सुरप्रवीरं वीरं च सुकेशं च सुवर्चसम्
सुराणामपि हन्तारं पञ्चैतानसृजत्तपः १३
त्रिविधं संस्थिता ह्येते पञ्च पञ्च पृथक्पृथक् मुष्णन्त्यत्र स्थिता ह्येते स्वर्गतो यज्ञयाजिनः
१४
तेषामिष्टं हरन्त्येते निघ्नन्ति च महद्भुवि
स्पर्धया हव्यवाहानां निघ्नन्त्येते हरन्ति च १५
हविर्वेद्यां तदादानं कुशलैः संप्रवर्तितम्
तदेते नोपसर्पन्ति यत्र चाग्निः स्थितो भवेत् १६
चितोऽग्निरुद्वहन्यज्ञं पक्षाभ्यां तान्प्रबाधते
मन्त्रैः प्रशमिता ह्येते नेष्टं मुष्णन्ति
यज्ञियम् १७
बृहदुक्थतपस्यैव पुत्रो भूमिमुपाश्रितः
अग्निहोत्रे हूयमाने पृथिव्यां सद्भिरिज्यते १८
रथंतरश्च तपसः पुत्रोऽग्नि परिपठ्यते
मित्रविन्दाय वै तस्य हविरध्वर्यवो विदुः
मुमुदे परमप्रीतः सह पुत्रैर्महायशाः १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि दशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१०

एकादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
गुरुभिर्नियमैर्युक्तो भरतो नाम पावकः
अग्निः पुष्टिमतिर्नाम तुष्टः पुष्टिं प्रयच्छति
भरत्येष प्रजाः सर्वास्ततो भरत उच्यते १
अग्निर्यस्तु शिवो नाम शक्तिपूजापरश्च सः
दुःखार्तानां स सर्वेषां शिवकृत्सततं शिवः २
तपसस्तु फलं दृष्ट्वा संप्रवृद्धं तपो महत्
उद्धर्तुकामो मतिमान्पुत्रो जज्ञे पुरंदरः ३
ऊष्मा चैवोष्मणो जज्ञे सोऽग्निर्भूतेषु लक्ष्यते
अग्निश्चापि मनुर्नाम प्राजापत्यमकारयत् ४

शंभुमग्निमथ प्राहुर्ब्राह्मणा वेदपारगाः
आवसथ्यं द्विजाः प्राहुर्दीप्तमग्निं महाप्रभम् ५
ऊर्जस्करान्हव्यवाहान्सुवर्णसदृशप्रभान्
अग्निस्तपो ह्यजनयत्पञ्च यज्ञसुतानिह ६
प्रशान्तेऽग्निर्महाभाग परिश्रान्तो गवांपतिः
असुराञ्जनयन्घोरान्मर्त्यांश्चैव पृथग्विधान् ७
तपसश्च मनुं पुत्रं भानुं चाप्यङ्गिरासृजत्
बृहद्भानुं तु तं प्राहुर्बाह्मणा वेदपारगाः ८
भानोर्भार्या सुप्रजा तु बृहद्भासा तु सोमजा
असृजेतां तु षट् पुत्राञ्शृणु तासां प्रजाविधिम् ९
दुर्बलानां तु भूतानां तनुं यः संप्रयच्छति
तमग्निं बलदं प्राहुः प्रथमं भानुतः सुतम् १०
यः प्रशान्तेषु भूतेषु मन्युर्भवति दारुणः
अग्निः स मन्युमान्नाम द्वितीयो भानुतः सुतः ११
दर्शे च पौर्णमासे च यस्येह हविरुच्यते विष्णुर्नामेह योऽग्निस्तु धृतिमान्नाम सोऽङ्गिराः
१२
इन्द्रेण सहितं यस्य हविराग्रयणं स्मृतम्
अग्निराग्रयणो नाम भानोरेवान्वयस्तु सः १३
चातुर्मास्येषु नित्यानां हविषां यो निरग्रहः
चतुर्भिः सहितः पुत्रैर्भानोरेवान्वयस्तु सः १४
निशां त्वजनयत्कन्यामग्नीषोमावुभौ तथा
मनोरेवाभवद्भार्या सुषुवे पञ्च पावकान् १५
पूज्यते हविषाग्र्येण चातुर्मास्येषु पावकः
पर्जन्यसहितः श्रीमानग्निर्वैश्वानरस्तु सः १६
अस्य लोकस्य सर्वस्य यः पतिः परिपठ्यते
सोऽग्निर्विश्वपतिर्नाम द्वितीयो वै मनोः सुतः
ततः स्विष्टं भवेदाज्यं स्विष्टकृत्परमः स्मृतः १७
कन्या सा रोहिणी नाम हिरण्यकशिपोः सुता
कर्मणासौ बभौ भार्या स वह्निः स प्रजापतिः १८
प्राणमाश्रित्य यो देहं प्रवर्तयति देहिनाम्
तस्य संनिहितो नाम शब्दरूपस्य साधनः १९

शुक्लकृष्णगतिर्देवो यो बिभर्ति हुताशनम्
अकल्मषः कल्मषाणां कर्ता क्रोधाश्रितस्तु सः २०
कपिलं परमर्षिं च यं प्राहुर्यतयः सदा
अग्निः स कपिलो नाम सांख्ययोगप्रवर्तकः २१
अग्निर्यच्छति भूतानि येन भूतानि नित्यदा
कर्मस्विह विचित्रेषु सोऽग्रणीर्वह्निरुच्यते २२
इमानन्यान्समसृजत्पावकान्प्रथितान्भुवि
अग्निहोत्रस्य दुष्टस्य
प्रायश्चित्तार्थमुल्बणान् २३
संस्पृशेयुर्यदान्योन्यं कथंचिद्वायुनाग्नयः
इष्टिरष्टाकपालेन कार्या वै शुचयेऽग्नये २४
दक्षिणाग्निर्यदा द्वाभ्यां संसृजेत तदा किल
इष्टिरष्टाकपालेन कार्या वै वीतयेऽग्नये २५
यद्यग्नयो हि स्पृश्येयुर्निवेशस्था दवाग्निना
इष्टिरष्टाकपालेन कार्या तु शुचयेऽग्नये २६
अग्निं रजस्वला चेत्स्त्री संस्पृशेदग्निहोत्रिकम्
इष्टिरष्टाकपालेन कार्या दस्युमतेऽग्नये २७
मृतः श्रूयेत यो जीवन्परेयुः पशवो यथा
इष्टिरष्टाकपालेन कर्तव्याभिमतेऽग्नये २८
आर्तो न जुहुयादग्निं त्रिरात्रं यस्तु ब्राह्मणः
इष्टिरष्टाकपालेन कार्या स्यादुत्तराग्नये २९
दर्शं च पौर्णमासं च यस्य तिष्ठेत्प्रतिष्ठितम्
इष्टिरष्टाकपालेन कार्या पथिकृतेऽग्नये ३०
सूतिकाग्निर्यदा चाग्निं संस्पृशेदग्निहोत्रिकम्
इष्टिरष्टाकपालेन कार्या चाग्निमतेऽग्नये ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २११

द्वादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
आपस्य मुदिता भार्या सहस्य परमा प्रिया भूपतिर्भुवभर्ता च जनयत्पावकं परम् १

भूतानां चापि सर्वेषां यं प्राहुः पावकं पतिम्
आत्मा भुवनभर्तेति सान्वयेषु द्विजातिषु २
महतां चैव भूतानां सर्वेषामिह यः पतिः
भगवान्स महातेजा नित्यं चरति पावकः ३
अग्निर्गृहपतिर्नाम नित्यं यज्ञेषु पूज्यते
हुतं वहति यो हव्यमस्य लोकस्य पावकः ४
अपां गर्भो महाभागः सहपुत्रो महाद्भुतः
भूपतिर्भुवभर्ता च महतः पतिरुच्यते ५
दहन्मृतानि भूतानि तस्याग्निर्भरतोऽभवत्
अग्निष्टोमे च नियतः क्रतुश्रेष्ठो भरस्य तु ६
आयान्तं नियतं दृष्ट्वा प्रविवेशार्णवं भयात् देवास्तं नाधिगच्छन्ति मार्गमाणा यथादिशम् ७
दृष्ट्वा त्वग्निरथर्वाणं ततो वचनमब्रवीत्
देवानां वह हव्यं त्वमहं वीर सुदुर्बलः
अथर्वन्गच्छ मध्वक्षं प्रियमेतत्कुरुष्व मे ८
प्रेष्य चाग्निरथर्वाणमन्यं देशं ततोऽगमत्
मत्स्यास्तस्य समाचख्युः
क्रुद्धस्तानग्निरब्रवीत् ९
भक्ष्या वै विविधैर्भावैर्भविष्यथ शरीरिणाम्
अथर्वाणं तथा चापि हव्यवाहोऽब्रवीद्वचः १०
अनुनीयमानोऽपि भृशं देववाक्याद्धि तेन सः
नैच्छद्वोढुं हविः सर्वं शरीरं च समत्यजत् ११
स तच्छरीरं संत्यज्य प्रविवेश धरां तदा
भूमिं स्पृष्ट्वासृजद्धातून्पृथक्पृथगतीव हि १२
आस्यात्सुगन्धि तेजश्च अस्थिभ्यो देवदारु च
श्लेष्मणः स्फटिकं तस्य पित्तान्मरकतं तथा १३
यकृत्कृष्णायसं तस्य त्रिभिरेव बभुः प्रजाः
नखास्तस्याभ्रपटलं शिराजालानि विद्रुमम्
शरीराद्विविधाश्चान्ये धातवोऽस्याभवन्नृप १४
एवं त्यक्त्वा शरीरं तु परमे तपसि स्थितः
भृग्वङ्गिरादिभिर्भूयस्तपसोत्थापितस्तदा १५
भृशं जज्वाल तेजस्वी तपसाप्यायितः शिखी

दृष्ट्वा ऋषीन्भयाच्चापि प्रविवेश महार्णवम् १६
तस्मिन्नष्टे जगद्भीतमथर्वाणमथाश्रितम्
अर्चयामासुरेवैनमथर्वाणं सुरर्षयः १७
अथर्वा त्वसृजल्लोकानात्मनालोक्य पावकम्
मिषतां सर्वभूतानामुन्ममाथ महार्णवम् १८
एवमग्निर्भगवता नष्टः पूर्वमथर्वणा
आहूतः सर्वभूतानां हव्यं वहति सर्वदा १९
एवं त्वजनयद्धिष्ण्यान्वेदोक्तान्विबुधान्बहून्
विचरन्विविधान्देशान्भ्रममाणस्तु तत्र वै २०
सिन्धुवर्जं पञ्च नद्यो देविकाथ सरस्वती
गङ्गा च शतकुम्भा च शरयूर्गण्डसाह्वया २१
चर्मण्वती मही चैव मेध्या मेधातिथिस्तथा
ताम्रावती वेत्रवती नद्यस्तिस्रोऽथ कौशिकी २२
तमसा नर्मदा चैव नदी गोदावरी तथा
वेण्णा प्रवेणी भीमा च मेद्रथा चैव भारत २३
भारती सुप्रयोगा च कावेरी मुर्मुरा तथा
कृष्णा च कृष्णवेण्णा च कपिला शोण एव च
एता नद्यस्तु धिष्ण्यानां मातरो याः प्रकीर्तिताः
२४
अद्भुतस्य प्रिया भार्या तस्याः पुत्रो विडूरथः
यावन्तः पावकाः प्रोक्ताः सोमास्तावन्त एव च २५
अत्रेश्चाप्यन्वये जाता ब्रह्मणो मानसाः प्रजाः
अत्रिः पुत्रान्स्रष्टुकामस्तानेवात्मन्यधारयत्
तस्य तद्ब्रह्मणः कायान्निर्हरन्ति हुताशनाः २६
एवमेते महात्मानः कीर्तितास्तेऽग्नयो मया
अप्रमेया यथोत्पन्नाः श्रीमन्तस्तिमिरापहाः २७
अद्भुतस्य तु माहात्म्यं यथा वेदेषु कीर्तितम्
तादृशं विद्धि सर्वेषामेको ह्येष हुताशनः २८
एक एवैष भगवान्विज्ञेयः प्रथमोऽङ्गिराः
बहुधा निःसृतः कायाज्ज्योतिष्टोमः क्रतुर्यथा २९
इत्येष वंशः सुमहानग्नीनां कीर्तितो मया
पावितो विविधैर्मन्त्रैर्हव्यं वहति देहिनाम् ३०

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१२

त्रयोदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
अग्नीनां विविधो वंशः कीर्तितस्ते मयानघ
शृणु जन्म तु कौरव्य कार्तिकेयस्य धीमतः १ अद्भुतस्याद्भुतं पुत्रं प्रवक्ष्याम्यमितौजसम् जातं सप्तर्षिभार्याभिर्ब्रह्मण्यं कीर्तिवर्धनम् २
देवासुराः पुरा यत्ता विनिघ्नन्तः परस्परम्
तत्राजयन्सदा देवान्दानवा घोररूपिणः ३
वध्यमानं बलं दृष्ट्वा बहुशस्तैः पुरंदरः
स्वसैन्यनायकार्थाय चिन्तामाप भृशं तदा ४
देवसेनां दानवैर्यो भग्नां दृष्ट्वा महाबलः
पालयेद्वीर्यमाश्रित्य स ज्ञेयः पुरुषो मया ५
स शैलं मानसं गत्वा ध्यायन्नर्थमिमं भृशम्
शुश्रावार्तस्वरं घोरमथ मुक्तं स्त्रिया तदा ६
अभिधावतु मा कश्चित्पुरुषस्त्रातु चैव ह
पतिं च मे प्रदिशतु स्वयं वा पतिरस्तु मे ७
पुरंदरस्तु तामाह मा भैर्नास्ति भयं तव
एवमुक्त्वा ततोऽपश्यत्केशिनं स्थितमग्रतः ८
किरीटिनं गदापाणिं धातुमन्तमिवाचलम्
हस्ते गृहीत्वा तां कन्यामथैनं वासवोऽब्रवीत् ९
अनार्यकर्मन्कस्मात्त्वमिमां कन्यां जिहीर्षसि
वज्रिणं मां विजानीहि विरमास्याः प्रबाधनात् १०
केश्युवाच
विसृजस्व त्वमेवैनां शक्रैषा प्रार्थिता मया
क्षमं ते जीवतो गन्तुं स्वपुरं पाकशासन ११
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्त्वा गदां केशी चिक्षेपेन्द्रवधाय वै
तानापतन्तीं चिच्छेद मध्ये वज्रेण वासवः १२

अथास्य शैलशिखरं केशी क्रुद्धो व्यवासृजत्
तदापतन्तं संप्रेक्ष्य शैलशृङ्गं शतक्रतुः
बिभेद राजन्वज्रेण भुवि तन्निपपात ह १३
पतता तु तदा केशी तेन शृङ्गेण ताडितः
हित्वा कन्यां महाभागां प्राद्रवद्भृशपीडितः १४
अपयातेऽसुरे तस्मिंस्तां कन्यां वासवोऽब्रवीत्
कासि कस्यासि किं चेह कुरुषे त्वं शुभानने १५
कन्योवाच
अहं प्रजापतेः कन्या देवसेनेति विश्रुता
भगिनी दैत्यसेना मे सा पूर्वं केशिना हृता १६
सहैवावां भगिन्यौ तु सखीभिः सह मानसम्
आगच्छावेह रत्यर्थमनुज्ञाप्य प्रजापतिम् १७
नित्यं चावां प्रार्थयते हर्तुं केशी महासुरः
इच्छत्येनं दैत्यसेना न त्वहं पाकशासन १८
सा हृता तेन भगवन्मुक्ताहं त्वद्बलेन तु
त्वया देवेन्द्र निर्दिष्टं पतिमिच्छामि दुर्जयम् १९
इन्द्र उवाच
मम मातृष्वसेया त्वं माता दाक्षायणी मम
आख्यातं त्वहमिच्छामि स्वयमात्मबलं त्वया २०
कन्योवाच
अबलाहं महाबाहो पतिस्तु बलवान्मम
वरदानात्पितुर्भावी सुरासुरनमस्कृतः २१
इन्द्र उवाच
कीदृशं वै बलं देवि पत्युस्तव भविष्यति
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तव वाक्यमनिन्दिते २२
कन्योवाच
देवदानवयक्षाणां किंनरोरगरक्षसाम्
जेता स दृष्टो दुष्टानां महावीर्यो महाबलः २३
यस्तु सर्वाणि भूतानि त्वया सह विजेष्यति
स हि मे भविता भर्ता ब्रह्मण्यः कीर्तिवर्धनः २४
मार्कण्डेय उवाच

इन्द्रस्तस्या वचः श्रुत्वा
दुःखितोऽचिन्तयद्भृशम्
अस्या देव्याः पतिर्नास्ति यादृशं संप्रभाषते २५
अथापश्यत्स उदये भास्करं भास्करद्युतिः
सोमं चैव महाभागं विशमानं दिवाकरम् २६
अमावास्यां संप्रवृत्तं मुहूर्तं रौद्रमेव च
देवासुरं च संग्रामं सोऽपश्यदुदये गिरौ २७
लोहितैश्च घनैर्युक्तां पूर्वां संध्यां शतक्रतुः
अपश्यल्लोहितोदं च भगवान्वरुणालयम् २८
भृगुभिश्चाङ्गिरोभिश्च हुतं मन्त्रैः पृथग्विधैः
हव्यं गृहीत्वा वह्निं च प्रविशन्तं दिवाकरम् २९
पर्व चैव चतुर्विंशं तदा सूर्यमुपस्थितम्
तथा धर्मगतं रौद्रं सोमं सूर्यगतं च तम् ३०
समालोक्यैकतामेव शशिनो भास्करस्य च
समवायं तु तं रौद्रं दृष्ट्वा शक्रो व्यचिन्तयत् ३१
एष रौद्रश्च संघातो महान्युक्तश्च तेजसा
सोमस्य वह्निसूर्याभ्यामद्भुतोऽय समागमः
जनयेद्यं सुतं सोमः सोऽस्या देव्याः पतिर्भवेत् ३२
अग्निश्चैतैर्गुणैर्युक्तः सर्वैरग्निश्च देवता
एष चेज्जनयेद्गर्भं सोऽस्या देव्याः पतिर्भवेत् ३३
एवं संचिन्त्य भगवान्ब्रह्मलोकं तदा गतः
गृहीत्वा देवसेनां तामवन्दत्स पितामहम्
उवाच चास्या देव्यास्त्वं साधु शूरं पतिं दिश ३४
ब्रह्मोवाच
यथैतच्चिन्तितं कार्यं त्वया दानवसूदन
तथा स भविता गर्भो बलवानुरुविक्रमः ३५
स भविष्यति सेनानीस्त्वया सह शतक्रतो
अस्या देव्याः पतिश्चैव स भविष्यति वीर्यवान् ३६
मार्कण्डेय उवाच
एतच्छ्रुत्वा नमस्तस्मै कृत्वासौ सह कन्यया
तत्राभ्यगच्छद्देवेन्द्रो यत्र देवर्षयोऽभवन्
मुख्या विप्रेन्द्राः सुमहाव्रताः ३७

भागार्थं तपसोपात्तं तेषां सोमं तथाध्वरे
पिपासवो ययुर्देवाः शतक्रतुपुरोगमाः ३८
इष्टिं कृत्वा यथान्यायं सुसमिद्धे हुताशने
जुहुवुस्ते महात्मानो हव्यं सर्वदिवौकसाम् ३९
समाहूतो हुतवहः सोऽद्भुतः सूर्यमण्डलात्
विनिःसृत्याययौ वह्निर्वाग्यतो विधिवत्प्रभुः
आगम्याहवनीयं वै तैर्द्विजैर्मन्त्रतो हुतम् ४०
स तत्र विविधं हव्यं प्रतिगृह्य हुताशनः
ऋषिभ्यो भरतश्रेष्ठ प्रायच्छत दिवौकसाम् ४१
निष्क्रामंश्चाप्यपश्यत्स पत्नीस्तेषां
महात्मनाम्
स्वेष्वाश्रमेषूपविष्टाः स्नायन्तीश्च यथासुखम् ४२
रुक्मवेदिनिभास्तास्तु चन्द्रलेखा इवामलाः
हुताशनार्चिप्रतिमाः सर्वास्तारा इवाद्भुताः ४३
स तद्गतेन मनसा बभूव क्षुभितेन्द्रियः
पत्नीर्दृष्ट्वा द्विजेन्द्राणां वह्निः कामवशं
ययौ ४४
स भूयश्चिन्तयामास न न्याय्यं क्षुभितोऽस्मि यत् साध्वीः पत्नीर्द्विजेन्द्राणामकामाः कामयाम्यहम् ४५
नैताः शक्या मया द्रष्टुं स्प्रष्टुं
वाप्यनिमित्ततः
गार्हपत्यं समाविश्य तस्मात्पश्याम्यभीक्ष्णशः ४६
संस्पृशन्निव सर्वास्ताः शिखाभिः काञ्चनप्रभाः
पश्यमानश्च मुमुदे गार्हपत्यं समाश्रितः ४७
निरुष्य तत्र सुचिरमेवं वह्निर्वशं गतः
मनस्तासु विनिक्षिप्य कामयानो वराङ्गनाः ४८
कामसंतप्तहृदयो देहत्यागे सुनिश्चितः
अलाभे ब्राह्मणस्त्रीणामग्निर्वनमुपागतः ४९
स्वाहा तं दक्षदुहिता प्रथमं कामयत्तदा
सा तस्य छिद्रमन्वैच्छच्चिरात्प्रभृति भामिनी
अप्रमत्तस्य देवस्य न चापश्यदनिन्दिता ५०

सा तं ज्ञात्वा यथावत्तु वह्निं वनमुपागतम्
तत्त्वतः कामसंतप्तं चिन्तयामास भामिनी ५१
अहं सप्तर्षिपत्नीनां कृत्वारूपाणि पावकम्
कामयिष्यामि कामार्तं तासां रूपेण मोहितम्
एवं कृते प्रीतिरस्य कामावाप्तिश्च मे भवेत् ५२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयोदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१३

चतुर्दशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
शिवा भार्या त्वङ्गिरसः शीलरूपगुणान्विता
तस्याः सा प्रथमं रूपं कृत्वा देवी जनाधिप १
जगाम पावकाभ्याशं तं चोवाच वराङ्गना
मामग्ने कामसंतप्तां त्वं कामयितुमर्हसि २
करिष्यसि न चेदेवं मृतां मामुपधारय
अहमङ्गिरसो भार्या शिवा नाम हुताशन
सखीभिः सहिता प्राप्ता मन्त्रयित्वा विनिश्चयम् ३
अग्निरुवाच
कथं मां त्वं विजानीषे कामार्तमितराः कथम्
यास्त्वया कीर्तिताः सर्वाः सप्तर्षीणां प्रियाः
स्त्रियः ४
शिवोवाच
अस्माकं त्वं प्रियो नित्यं बिभीमस्तु वयं तव
त्वच्चित्तमिङ्गितैर्ज्ञात्वा प्रेषितास्मि
तवान्तिकम् ५
मैथुनायेह संप्राप्ता कामं प्राप्तं द्रुतं चर
मातरो मां प्रतीक्षन्ते गमिष्यामि हुताशन ६
मार्कण्डेय उवाच
ततोऽग्निरुपयेमे तां शिवां प्रीतिमुदायुतः
प्रीत्या देवी च संयुक्ता शुक्रं जग्राह पाणिना ७
अचिन्तयन्ममेदं ये रूपं द्रक्ष्यन्ति कानने
ते ब्राह्मणीनामनृतं दोषं वक्ष्यन्ति पावके ८

तस्मादेतद्रक्ष्यमाणा गरुडी संभवाम्यहम्
वनान्निर्गमनं चैव सुखं मम भविष्यति ९
सुपर्णी सा तदा भूत्वा निर्जगाम महावनात्
अपश्यत्पर्वतं श्वेतं शरस्तम्बैः सुसंवृतम् १०
दृष्टीविषैः सप्तशीर्षैर्गुप्तं भोगिभिरद्भुतैः
रक्षोभिश्च पिशाचैश्च रौद्रैर्भूतगणैस्तथा
राक्षसीभिश्च संपूर्णमनेकैश्च मृगद्विजैः ११
सा तत्र सहसा गत्वा शैलपृष्ठं सुदुर्गमम् प्राक्षिपत्काञ्चने कुण्डे शुक्रं सा त्वरिता सती
१२
शिष्टानामपि सा देवी सप्तर्षीणां महात्मनाम्
पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकम् १३
दिव्यरूपमरुन्धत्याः कर्तुं न शकितं तया
तस्यास्तपःप्रभावेण भर्तुशुश्रूषणेन च १४
षट्कृत्वस्तत्तु निक्षिप्तमग्ने रेतः कुरूत्तम
तस्मिन्कुण्डे प्रतिपदि कामिन्या स्वाहया तदा १५
तत्स्कन्नं तेजसा तत्र संभृतं जनयत्सुतम्
ऋषिभिः पूजितं स्कन्नमनयत्स्कन्दतां ततः १६
षट्शिरा द्विगुणश्रोत्रो द्वादशाक्षिभुजक्रमः
एकग्रीवस्त्वेककायः कुमारः समपद्यत १७
द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायां शिशुर्बभौ
अङ्गप्रत्यङ्गसंभूतश्चतुर्थ्यामभवद्गुहः १८
लोहिताभ्रेण महता संवृतः सह विद्युता
लोहिताभ्रे सुमहति भाति सूर्य इवोदितः १९
गृहीतं तु धनुस्तेन विपुलं लोमहर्षणम्
न्यस्तं यत्त्रिपुरघ्नेन सुरारिविनिकृन्तनम् २०
तद्गृहीत्वा धनुःश्रेष्ठं ननाद बलवांस्तदा
संमोहयन्निवेमान्स त्रील्लोँ कान्सचराचरान् २१
तस्य तं निनदं श्रुत्वा महामेघौघनिस्वनम्
उत्पेततुर्महानागौ चित्रश्चैरावतश्च ह २२
तावापतन्तौ संप्रेक्ष्य स बालार्कसमद्युतिः द्वाभ्यां गृहीत्वा पाणिभ्यां शक्तिं चान्येन

पाणिना
अपरेणाग्निदायादस्ताम्रचूडं भुजेन सः २३
महाकायमुपश्लिष्टं कुक्कुटं बलिनां वरम्
गृहीत्वा व्यनदद्भीमं चिक्रीड च महाबलः २४
द्वाभ्यां भुजाभ्यां बलवान्गृहीत्वा शङ्खमुत्तमम्
प्राध्मापयत भूतानां त्रासनं बलिनामपि २५
द्वाभ्यां भुजाभ्यामाकाशं बहुशो निजघान सः
क्रीडन्भाति महासेनस्त्रील्लोँ कान्वदनैः पिबन्
पर्वताग्रेऽप्रमेयात्मा रश्मिमानुदये यथा २६
स तस्य पर्वतस्याग्रे निषण्णोऽद्भुतविक्रमः
व्यलोकयदमेयात्मा मुखैर्नानाविधैर्दिशः
स पश्यन्विविधान्भावांश्चकार निनदं पुनः २७
तस्य तं निनदं श्रुत्वा न्यपतन्बहुधा जनाः
भीताश्चोद्विग्नमनसस्तमेव शरणं ययुः २८
ये तु तं संश्रिता देवं नानावर्णास्तदा जनाः
तानप्याहुः पारिषदान्ब्राह्मणाः सुमहाबलान् २९
स तूत्थाय महाबाहुरुपसान्त्व्य च ताञ्जनान्
धनुर्विकृष्य व्यसृजद्बाणाञ्श्वेते महागिरौ ३०
बिभेद स शरैः शैलं क्रौञ्चं हिमवतः सुतम्
तेन हंसाश्च गृध्राश्च मेरुं गच्छन्ति पर्वतम् ३१
स विशीर्णोऽपतच्छैलो भृशमार्तस्वरान्रुवन्
तस्मिन्निपतिते त्वन्ये नेदुः शैला भृशं भयात् ३२
स तं नादं भृशार्तानां श्रुत्वापि बलिनां वरः
न प्राव्यथदमेयात्मा शक्तिमुद्यम्य चानदत् ३३
सा तदा विपुला शक्तिः क्षिप्ता तेन महात्मना
बिभेद शिखरं घोरं श्वेतस्य तरसा गिरेः ३४
स तेनाभिहतो दीनो गिरिः श्वेतोऽचलैः सह
उत्पपात महीं त्यक्त्वा भीतस्तस्मान्महात्मनः ३५
ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समन्ततः
आर्ता स्कन्दं समासाद्य पुनर्बलवती बभौ ३६
पर्वताश्च नमस्कृत्य तमेव पृथिवीं गताः
अथायमभजल्लोकः स्कन्दं शुक्लस्य पञ्चमीम् ३७

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्दशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१४

पञ्चदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ऋषयस्तु महाघोरान्दृष्ट्वोत्पातान्पृथग्विधान्
अकुर्वञ्शान्तिमुद्विग्ना लोकानां लोकभावनाः १
निवसन्ति वने ये तु तस्मिंश्चैत्ररथे जनाः
तेऽब्रुवन्नेष नोऽनर्थः पावकेनाहृतो महान्
संगम्य षड्भिः पत्नीभिः सप्तर्षीणामिति स्म ह २
अपरे गरुडीमाहुस्त्वयानर्थोऽयमाहृतः
यैर्दृष्टा सा तदा देवी तस्या रूपेण गच्छती
न तु तत्स्वाहया कर्म कृतं जानाति वै जनः ३
सुपर्णी तु वचः श्रुत्वा ममायं तनयस्त्विति
उपगम्य शनैः स्कन्दमाहाहं जननी तव ४
अथ सप्तर्षयः श्रुत्वा जातं पुत्रं महौजसम्
तत्यजुः षट् तदा पत्नीर्विना देवीमरुन्धतीम् ५
षड्भिरेव तदा जातमाहुस्तद्वनवासिनः
सप्तर्षीनाह च स्वाहा मम पुत्रोऽयमित्युत
अहं जाने नैतदेवमिति राजन्पुनः पुनः ६
विश्वामित्रस्तु कृत्वेष्टिं सप्तर्षीणां महामुनिः
पावकं कामसंतप्तमदृष्टः पृष्ठतोऽन्वगात्
तत्तेन निखिलं सर्वमवबुद्धं यथातथम् ७
विश्वामित्रस्तु प्रथमं कुमारं शरणं गतः
स्तवं दिव्यं संप्रचक्रे महासेनस्य चापि सः ८
मङ्गलानि च सर्वाणि कौमाराणि त्रयोदश
जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाश्चक्रे महामुनिः ९
षड्वक्त्रस्य तु माहात्म्यं कुक्कुटस्य च साधनम्
शक्त्या देव्याः साधनं च तथा पारिषदामपि १०
विश्वामित्रश्चकारैतत्कर्म लोकहिताय वै
तस्मादृषिः कुमारस्य विश्वामित्रोऽभवत्प्रियः ११
अन्वजानाच्च स्वाहाया रूपान्यत्वं महामुनिः

अब्रवीच्च मुनीन्सर्वान्नापराध्यन्ति वै स्त्रियः
श्रुत्वा तु तत्त्वतस्तस्मात्ते पत्नीः
सर्वतोऽत्यजन् १२
स्कन्दं श्रुत्वा ततो देवा वासवं सहिताब्रुवन्
अविषह्यबलं स्कन्दं जहि शक्राशु माचिरम् १३
यदि वा न निहंस्येनमद्येन्द्रोऽय भविष्यति त्रैलोक्यं संनिगृह्यास्मांस्त्वां च शक्र महाबलः
१४
स तानुवाच व्यथितो बालोऽय सुमहाबलः
स्रष्टारमपि लोकानां युधि विक्रम्य नाशयेत् १५
सर्वास्त्वद्याभिगच्छन्तु स्कन्दं लोकस्य मातरः
कामवीर्या घ्नन्तु चैनं तथेत्युक्त्वा च ता ययुः १६
तमप्रतिबलं दृष्ट्वा विषण्णवदनास्तु ताः
अशक्योऽय विचिन्त्यैवं तमेव शरणं ययुः १७
ऊचुश्चापि त्वमस्माकं पुत्रोऽस्माभिर्धृतं जगत्
अभिनन्दस्व नः सर्वाः प्रस्नुताः स्नेहविक्लवाः १८
ताः संपूज्य महासेनः कामांश्चासां प्रदाय सः
अपश्यदग्निमायान्तं पितरं बलिनां बली १९
स तु संपूजितस्तेन सह मातृगणेन ह
परिवार्य महासेनं रक्षमाणः स्थितः स्थिरम् २०
सर्वासां या तु मातॄणां नारी क्रोधसमुद्भवा
धात्री सा पुत्रवत्स्कन्दं शूलहस्ताभ्यरक्षत २१
लोहितस्योदधेः कन्या क्रूरा लोहित भोजना
परिष्वज्य महासेनं पुत्रवत्पर्यरक्षत २२
अग्निर्भूत्वा नैगमेयश्छागवक्त्रो बहुप्रजः
रमयामास शैलस्थं बालं क्रीडनकैरिव २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१५

षोडशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ग्रहाः सोपग्रहाश्चैव ऋषयो मातरस्तथा

हुताशनमुखाश्चापि दीप्ताः पारिषदां गणाः १
एते चान्ये च बहवो घोरास्त्रिदिववासिनः
परिवार्य महासेनं स्थिता मातृगणैः सह २
संदिग्धं विजयं दृष्ट्वा विजयेप्सुः सुरेश्वरः
आरुह्यैरावतस्कन्धं प्रययौ दैवतैः सह
विजिघांसुर्महासेनमिन्द्रस्तूर्णतरं ययौ ३
उग्रं तच्च महावेगं देवानीकं महाप्रभम्
विचित्रध्वजसं नाहं नानावाहनकार्मुकम्
प्रवराम्बरसंवीतं श्रिया जुष्टमलंकृतम् ४
विजिघांसुं तदायान्तं कुमारः शक्रमभ्ययात्
विनदन्पथि शक्रस्तु द्रुतं याति महाबलः
संहर्षयन्देवसेनां जिघांसुः पावकात्मजम् ५
संपूज्यमानस्त्रिदशैस्तथैव परमर्षिभिः
समीपमुपसंप्राप्तः कार्तिकेयस्य वासवः ६
सिंहनादं ततश्चक्रे देवेशः सहितः सुरैः
गुहोऽपि शब्दं तं श्रुत्वा व्यनदत्सागरो यथा ७
तस्य शब्देन महता समुद्भूतोदधिप्रभम्
बभ्राम तत्र तत्रैव देवसैन्यमचेतनम् ८
जिघांसूनुपसंप्राप्तान्देवान्दृष्ट्वा स पावकिः
विससर्ज मुखात्क्रुद्धः प्रवृद्धाः पावकार्चिषः
ता देवसैन्यान्यदहन्वेष्टमानानि भूतले ९
ते प्रदीप्तशिरोदेहाः प्रदीप्तायुधवाहनाः
प्रच्युताः सहसा भान्ति चित्रास्तारागणा इव १०
दह्यमानाः प्रपन्नास्ते शरणं पावकात्मजम्
देवा वज्रधरं त्यक्त्वा ततः शान्तिमुपागताः ११
त्यक्तो देवैस्ततः स्कन्दे वज्रं शक्रोऽभ्यवासृजत्
तद्विसृष्टं जघानाशु पार्श्वं स्कन्दस्य दक्षिणम्
बिभेद च महाराज पार्श्वं तस्य महात्मनः १२
वज्रप्रहारात्स्कन्दस्य संजातः पुरुषोऽपरः
युवा काञ्चनसंनाहः शक्तिधृग्दिव्यकुण्डलः
यद्वज्रविशनाज्जातो विशाखस्तेन सोऽभवत् १३
तं जातमपरं दृष्ट्वा कालानलसमद्युतिम्

भयादिन्द्रस्ततः स्कन्दं प्राञ्जलि शरणं गतः १४
तस्याभयं ददौ स्कन्दः सहसैन्यस्य सत्तम
ततः प्रहृष्टास्त्रिदशा वादित्राण्यभ्यवादयन् १५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षोडशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१६

सप्तदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
स्कन्दस्य पार्षदान्घोराञ्शृणुष्वाद्भुतदर्शनान्
वज्रप्रहारात्स्कन्दस्य जज्ञुस्तत्र कुमारकाः
ये हरन्ति शिशूञ्जातान्गर्भस्थांश्चैव दारुणाः १
वज्रप्रहारात्कन्याश्च जज्ञिरेऽस्य महाबलाः
कुमाराश्च विशाखं तं पितृत्वे समकल्पयन् २
स भूत्वा भगवान्संख्ये रक्षंश्छागमुखस्तदा
वृतः कन्यागणैः सर्वैरात्मनीनैश्च पुत्रकैः ३
मातॄणां प्रेक्षतीनां च भद्रशाखश्च कौशलः
ततः कुमारपितरं स्कन्दमाहुर्जना भुवि ४
रुद्रमग्निमुमां स्वाहां प्रदेशेषु महाबलाम् यजन्ति पुत्रकामाश्च पुत्रिणश्च सदा जनाः ५
यास्तास्त्वजनयत्कन्यास्तपो नाम हुताशनः
किं करोमीति ताः स्कन्दं संप्राप्ताः समभाषत ६
मातर ऊचुः
भवेम सर्वलोकस्य वयं मातर उत्तमाः
प्रसादात्तव पूज्याश्च प्रियमेतत्कुरुष्व नः ७
मार्कण्डेय उवाच
सोऽब्रवीद्बाढमित्येवं भविष्यध्वं पृथग्विधाः
अशिवाश्च शिवाश्चैव पुनः पुनरुदारधीः ८
ततः संकल्प्य पुत्रत्वे स्कन्दं मातृगणोऽगमत्
काकी च हलिमा चैव रुद्राथ बृहली तथा
आर्या पलाला वै मित्रा सप्तैताः शिशुमातरः ९
एतासां वीर्यसंपन्नः शिशुर्नामातिदारुणः
स्कन्दप्रसादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयंकरः १०

एष वीराष्टकः प्रोक्तः स्कन्दमातृगणोद्भवः
छागवक्त्रेण सहितो नवकः परिकीर्त्यते ११
षष्ठं छागमयं वक्त्रं स्कन्दस्यैवेति विद्धि तत्
षट्शिरोभ्यन्तरं राजन्नित्यं मातृगणार्चितम् १२
षण्णां तु प्रवरं तस्य शीर्षाणामिह शब्द्यते
शक्तिं येनासृजद्दिव्यां भद्रशाख इति स्म ह १३
इत्येतद्विविधाकारं वृत्तं शुक्लस्य पञ्चमीम्
तत्र युद्धं महाघोरं वृत्तं षष्ठ्यां जनाधिप १४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तदशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१७

अष्टादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
उपविष्टं ततः स्कन्दं हिरण्यकवचस्रजम्
हिरण्यचूडमुकुटं हिरण्याक्षं महाप्रभम् १
लोहिताम्बरसंवीतं तीक्ष्णदंष्ट्रं मनोरमम्
सर्वलक्षणसंपन्नं त्रैलोक्यस्यापि सुप्रियम् २
ततस्तं वरदं शूरं युवानं मृष्टकुण्डलम्
अभजत्पद्मरूपा श्रीः स्वयमेव शरीरिणी ३
श्रिया जुष्टः पृथुयशाः स कुमारवरस्तदा
निषण्णो दृश्यते भूतैः पौर्णमास्यां यथा शशी ४
अपूजयन्महात्मानो ब्राह्मणास्तं महाबलम्
इदमाहुस्तदा चैव स्कन्दं तत्र महर्षयः ५
हिरण्यवर्ण भद्रं ते लोकानां शंकरो भव
त्वया षड्रात्रजातेन सर्वे लोका वशीकृताः ६
अभयं च पुनर्दत्तं त्वयैवैषां सुरोत्तम
तस्मादिन्द्रो भवानस्तु त्रैलोक्यस्याभयंकरः ७
स्कन्द उवाच
! सर्वलोकानां करोतीह तपोधनाः
कथं देवगणांश्चैव पाति नित्यं सुरेश्वरः ८
ऋषय ऊचुः
इन्द्रो दिशति भूतानां बलं तेजः प्रजाः सुखम्

तुष्टः प्रयच्छति तथा सर्वान्दायान्सुरेश्वरः ९
दुर्वृत्तानां संहरति वृत्तस्थानां प्रयच्छति
अनुशास्ति च भूतानि कार्येषु बलसूदनः १०
असूर्ये च भवेत्सूर्यस्तथाचन्द्रे च चन्द्रमाः
भवत्यग्निश्च वायुश्च पृथिव्यापश्च कारणैः ११
एतदिन्द्रेण कर्तव्यमिन्द्रे हि विपुलं बलम्
त्वं च वीर बलश्रेष्ठस्तस्मादिन्द्रो भवस्व नः १२
शक्र उवाच
भवस्वेन्द्रो महाबाहो सर्वेषां नः सुखावहः
अभिषिच्यस्व चैवाद्य प्राप्तरूपोऽसि सत्तम १३
स्कन्द उवाच
शाधि त्वमेव त्रैलोक्यमव्यग्रो विजये रतः
अहं ते किंकरः शक्र न ममेन्द्रत्वमीप्सितम् १४
शक्र उवाच
बलं तवाद्भुतं वीर त्वं देवानामरीञ्जहि
अवज्ञास्यन्ति मां लोका वीर्येण तव विस्मिताः १५
इन्द्रत्वेऽपि स्थितं वीर बलहीनं पराजितम्
आवयोश्च मिथो भेदे प्रयतिष्यन्त्यतन्द्रिताः १६
भेदिते च त्वयि विभो लोका द्वैधमुपेष्यति
द्विधाभूतेषु लोकेषु निश्चितेष्वावयोस्तथा
विग्रहः संप्रवर्तेत भूतभेदान्महाबल १७
तत्र त्वं मां रणे तात यथाश्रद्धं विजेष्यसि
तस्मादिन्द्रो भवानद्य भविता मा विचारय १८
स्कन्द उवाच
त्वमेव राजा भद्रं ते त्रैलोक्यस्य ममैव च
करोमि किं च ते शक्र शासनं तद्ब्रवीहि मे १९
शक्र उवाच
यदि सत्यमिदं वाक्यं निश्चयाद्भाषितं त्वया
यदि वा शासनं स्कन्द कर्तुमिच्छसि मे शृणु २०
अभिषिच्यस्व देवानां सेनापत्ये महाबल
अहमिन्द्रो भविष्यामि तव वाक्यान्महाबल २१
स्कन्द उवाच

दानवानां विनाशाय देवानामर्थसिद्धये गोब्राह्मणस्य त्राणार्थं सेनापत्येऽभिषिञ्च माम् २२
मार्कण्डेय उवाच
सोऽभिषिक्तो मघवता सर्वैर्देवगणैः सह
अतीव शुशुभे तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः २३
तस्य तत्काञ्चनं छत्रं ध्रियमाणं व्यरोचत
यथैव सुसमिद्धस्य पावकस्यात्ममण्डलम् २४
विश्वकर्मकृता चास्य दिव्या माला हिरण्मयी
आबद्धा त्रिपुरघ्नेन स्वयमेव यशस्विना २५
आगम्य मनुजव्याघ्र सह देव्या परंतप
अर्चयामास सुप्रीतो भगवान्गोवृषध्वजः २६
रूद्रमग्निं द्विजाः प्राहू रुद्रसूनुस्ततस्तु सः
रुद्रेण शुक्रमुत्सृष्टं तच्छ्वेतः पर्वतोऽभवत्
पावकस्येन्द्रियं श्वेते कृत्तिकाभिः कृतं नगे २७
पूज्यमानं तु रुद्रेण दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः
रुद्रसूनुं ततः प्राहुर्गुहं गुणवतां वरम् २८
अनुप्रविश्य रुद्रेण वह्निं जातो ह्ययं शिशुः
तत्र जातस्ततः स्कन्दो रुद्रसूनुस्ततोऽभवत् २९
रुद्रस्य वह्नेः स्वाहायाः षण्णां स्त्रीणां च
तेजसा
जातः स्कन्दः सुरश्रेष्ठो रुद्रसूनुस्ततोऽभवत् ३०
अरजे वाससी रक्ते वसानः पावकात्मजः
भाति दीप्तवपुः श्रीमान्रक्ताभ्राभ्यामिवांशुमान्
३१
कुक्कुटश्चाग्निना दत्तस्तस्य केतुरलंकृतः
रथे समुच्छ्रितो भाति कालाग्निरिव लोहितः ३२
विवेश कवचं चास्य शरीरं सहजं ततः
युध्यमानस्य देवस्य प्रादुर्भवति तत्सदा ३३
शक्तिर्वर्म बलं तेजः कान्तत्वं सत्यमक्षतिः
ब्रह्मण्यत्वमसंमोहो भक्तानां परिरक्षणम् ३४
निकृन्तनं च शत्रूणां लोकानां चाभिरक्षणम्

स्कन्देन सह जातानि सर्वाण्येव जनाधिप ३५
एवं देवगणैः सर्वैः सोऽभिषिक्तः स्वलंकृतः
बभौ प्रतीतः सुमनाः परिपूर्णेन्दुदर्शनः ३६
इष्टैः स्वाध्यायघोषैश्च देवतूर्यरवैरपि
देवगन्धर्वगीतैश्च सर्वैरप्सरसां गणैः ३७
एतैश्चान्यैश्च विविधैर्हृष्टतुष्टैरलंकृतैः
क्रीडन्निव तदा देवैरभिषिक्तः स पावकिः ३८
अभिषिक्तं महासेनमपश्यन्त दिवौकसः
विनिहत्य तमः सूर्यं यथेहाभ्युदितं तथा ३९
अथैनमभ्ययुः सर्वा देवसेनाः सहस्रशः
अस्माकं त्वं पतिरिति ब्रुवाणाः सर्वतोदिशम् ४०
ताः समासाद्य भगवान्सर्वभूतगणैर्वृतः
अर्चितश्च स्तुतश्चैव सान्त्वयामास ता अपि ४१
शतक्रतुश्चाभिषिच्य स्कन्दं सेनापतिं तदा
सस्मार तां देवसेनां या सा तेन विमोक्षिता ४२
अयं तस्याः पतिर्नूनं विहितो ब्रह्मणा स्वयम्
इति चिन्त्यानयामास देवसेनां स्वलंकृताम् ४३
स्कन्दं चोवाच बलभिदियं कन्या सुरोत्तम
अजाते त्वयि निर्दिष्टा तव पत्नी स्वयंभुवा ४४
तस्मात्त्वमस्या विधिवत्पाणिं मन्त्रपुरस्कृतम्
गृहाण दक्षिणं देव्याः पाणिना पद्मवर्चसम् ४५
एवमुक्तः स जग्राह तस्याः पाणिं यथाविधि
बृहस्पतिर्मन्त्रविधिं जजाप च जुहाव च ४६
एवं स्कन्दस्य महिषीं देवसेनां विदुर्बुधाः
षष्ठीं यां ब्राह्मणाः प्राहुर्लक्ष्मीमाशां
सुखप्रदाम्
सिनीवालद्यं कुहूं चैव सद्वृत्तिमपराजिताम् ४७
यदा स्कन्दः पतिर्लब्धः शाश्वतो देवसेनया
तदा तमाश्रयल्लक्ष्मी स्वयं देवी शरीरिणी ४८
श्रीजुष्टः पञ्चमीं स्कन्दस्तस्माच्छ्रीपञ्चमी स्मृता
षष्ठ्यां कृतार्थोऽभूद्यस्मात्तस्मात्षष्ठी

महातिथिः ४९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टादशाधिक द्विशततमोऽध्यायः २१८

एकोनविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
श्रिया जुष्टं महासेनं देवसेनापतिं कृतम्
सप्तर्षिपत्न्यः षड् देव्यस्तत्सकाशमथागमन् १
ऋषिभिः संपरित्यक्ता धर्मयुक्ता महाव्रताः
द्रुतमागम्य चोचुस्ता देवसेनापतिं प्रभुम् २
वयं पुत्र परित्यक्ता भर्तृभिर्देवसंमितैः
अकारणाद्रुषा तात पुण्यस्थानात्परिच्युताः ३
अस्माभिः किल जातस्त्वमिति केनाप्युदाहृतम्
असत्यमेतत्संश्रुत्य तस्मान्नस्त्रातुमर्हसि ४
अक्षयश्च भवेत्स्वर्गस्त्वत्प्रसादाद्धि नः प्रभो
त्वां पुत्रं चाप्यभीप्सामः कृत्वैतदनृणो भव ५
स्कन्द उवाच
मातरो हि भवत्यो मे सुतो वोऽहमनिन्दिताः
यच्चाभीप्सथ तत्सर्वं संभविष्यति वस्तथा ६
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्ते ततः शक्रं किं कार्यमिति सोऽब्रवीत्
उक्तः स्कन्देन ब्रूहीति सोऽब्रवीद्वासवस्ततः ७
अभिजित्स्पर्धमाना तु रोहिण्या कन्यसी स्वसा
इच्छन्ती ज्येष्ठतां देवी तपस्तप्तुं वनं गता ८
तत्र मूढोऽस्मि भद्रं ते नक्षत्रं गगनाच्च्युतम्
कालं त्विमं परं स्कन्द ब्रह्मणा सह चिन्तय ९
धनिष्ठादिस्तदा कालो ब्रह्मणा परिनिर्मितः
रोहिण्याद्योऽभवत्पूर्वमेवं संख्या समाभवत् १०
एवमुक्ते तु शक्रेण त्रिदिवं कृत्तिका गताः
नक्षत्रं शकटाकारं भाति तद्वह्निदैवतम् ११
विनता चाब्रवीत्स्कन्दं मम त्वं पिण्डदः सुतः
इच्छामि नित्यमेवाहं त्वया पुत्र सहासितुम् १२

स्कन्द उवाच
एवमस्तु नमस्तेऽस्तु पुत्रस्नेहात्प्रशाधि माम् स्नुषया पूज्यमाना वै देवि वत्स्यसि नित्यदा १३
मार्कण्डेय उवाच
अथ मातृगणः सर्वः स्कन्दं वचनमब्रवीत्
वयं सर्वस्य लोकस्य मातरः कविभिः स्तुताः
इच्छामो मातरस्तुभ्यं भवितुं पूजयस्व नः १४
स्कन्द उवाच
मातरस्तु भवत्यो मे भवतीनामहं सुतः
उच्यतां यन्मयाकार्यं भवतीनामथेप्सितम् १५
मातर ऊचुः
यास्तु ता मातरः पूर्वं लोकस्यास्य प्रकल्पिताः
अस्माकं तद्भवेत्स्थानं तासां चैव न तद्भवेत् १६
भवेम पूज्या लोकस्य न ताः पूज्याः सुरर्षभ प्रजास्माकं हृतास्ताभिस्त्वत्कृते ताः प्रयच्छ नः १७
स्कन्द उवाच
दत्ताः प्रजा न ताः शक्या भवतीभिर्निषेवितुम्
अन्यां वः कां प्रयच्छामि प्रजां यां मनसेच्छथ १८
मातर ऊचुः
इच्छाम तासां मातॄणां प्रजा भोक्तुं प्रयच्छ नः
त्वया सह पृथग्भूता ये च तासामथेश्वराः १९
स्कन्द उवाच
प्रजा वो दद्मि कष्टं तु भवतीभिरुदाहृतम्
परिरक्षत भद्रं वः प्रजाः साधु नमस्कृताः २०
मातर ऊचुः
परिरक्षाम भद्रं ते प्रजाः स्कन्द यथेच्छसि
त्वया नो रोचते स्कन्द सहवासश्चिरं प्रभो २१
स्कन्द उवाच
यावत्षोडश वर्षाणि भवन्ति तरुणाः प्रजाः
प्रबाधत मनुष्याणां तावद्रूपैः पृथग्विधैः २२
अहं च वः प्रदास्यामि रौद्रमात्मानमव्ययम्

परमं तेन सहिता सुखं वत्स्यथ पूजिताः २३
मार्कण्डेय उवाच
ततः शरीरात्स्कन्दस्य पुरुषः काञ्चनप्रभः
भोक्तुं प्रजाः स मर्त्यानां निष्पपात महाबलः २४
अपतत्स तदा भूमौ विसंज्ञोऽथ क्षुधान्वितः
स्कन्देन सोऽभ्यनुज्ञातो रौद्ररूपोऽभवद्ग्रहः
स्कन्दापस्मारमित्याहुर्ग्रहं तं द्विजसत्तमाः २५
विनता तु महारौद्रा कथ्यते शकुनिग्रहः
पूतनां राक्षसीं प्राहुस्तं विद्यात्पूतनाग्रहम् २६
कष्टा दारुणरूपेण घोररूपा निशाचरी
पिशाची दारुणाकारा कथ्यते शीतपूतना
गर्भान्सा मानुषीणां तु हरते घोरदर्शना २७
अदितिं रेवतीं प्राहुर्ग्रहस्तस्यास्तु रैवतः
सोऽपि बालाञ्शिशून्घोरो बाधते वै महाग्रहः २८
दैत्यानां या दितिर्माता तामाहुर्मुखमण्डिकाम्
अत्यर्थं शिशुमांसेन संप्रहृष्टा दुरासदा २९
कुमाराश्च कुमार्यश्च ये प्रोक्ताः स्कन्दसंभवाः
तेऽपि गर्भभुजः सर्वे कौरव्य सुमहाग्रहाः ३०
तासामेव कुमारीणां पतयस्ते प्रकीर्तिताः
अज्ञायमाना गृह्णन्ति बालकान्रौद्रकर्मिणः ३१
गवां माता तु या प्राज्ञैः कथ्यते सुरभिर्नृप
शकुनिस्तामथारुह्य सह भुङ्क्ते शिशून्भुवि ३२
सरमा नाम या माता शुनां देवी जनाधिप
सापि गर्भान्समादत्ते मानुषीणां सदैव हि ३३
पादपानां च या माता करञ्जनिलया हि सा
करञ्जे तां नमस्यन्ति तस्मात्पुत्रार्थिनो नराः ३४
इमे त्वष्टादशान्ये वै ग्रहा मांसमधुप्रियाः
द्विपञ्चरात्रं तिष्ठन्ति सततं सूतिकागृहे ३५
! सूक्ष्मवपुर्भूत्वा गर्भिणीं प्रविशेद्यदा
भुङ्क्ते सा तत्र तं गर्भं सा तु नागं प्रसूयते ३६
गन्धर्वाणां तु या माता सा गर्भं गृह्य गच्छति

ततो विलीनगर्भा सा मानुषी भुवि दृश्यते ३७
या जनित्री त्वप्सरसां गर्भमास्ते प्रगृह्य सा
उपविष्टं ततो गर्भं कथयन्ति मनीषिणः ३८
लोहितस्योदधेः कन्या धात्री स्कन्दस्य सा स्मृता
लोहितायनिरित्येवं कदम्बे सा हि पूज्यते ३९
पुरुषेषु यथा रुद्रस्तथार्या प्रमदास्वपि
आर्या माता कुमारस्य पृथक्कामार्थमिज्यते ४०
एवमेते कुमाराणां मया प्रोक्ता महाग्रहाः
यावत्षोडश वर्षाणि अशिवास्ते शिवास्ततः ४१
ये च मातृगणाः प्रोक्ताः पुरुषाश्चैव ये ग्रहाः
सर्वे स्कन्दग्रहा नाम ज्ञेया नित्यं शरीरिभिः ४२
तेषां प्रशमनं कार्यं स्नानं धूपमथाञ्जनम्
बलिकर्मोपहारश्च स्कन्दस्येज्या विशेषतः ४३
एवमेतेऽचिताः सर्वे प्रयच्छन्ति शुभं नृणाम्
आयुर्वीर्यं च राजेन्द्र सम्यक्पूजानमस्कृताः ४४
ऊर्ध्वं तु षोडशाद्वर्षाद्ये भवन्ति ग्रहा नृणाम्
तानहं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य महेश्वरम् ४५
यः पश्यति नरो देवाञ्जाग्रद्वा शयितोऽपि वा
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं तं तु देवग्रहं विदुः ४६
आसीनश्च शयानश्च यः पश्यति नरः पितॄन्
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं स ज्ञेयस्तु पितृग्रहः ४७
अवमन्यति यः सिद्धान्क्रुद्धाश्चापि शपन्ति यम् उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ज्ञेयः सिद्धग्रहस्तु सः
४८
उपाघ्राति च यो गन्धान्रसांश्चापि पृथग्विधान्
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं स ज्ञेयो राक्षसो ग्रहः ४९
गन्धर्वाश्चापि यं दिव्याः संस्पृशन्ति नरं भुवि
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ग्रहो गान्धर्व एव सः ५०
आविशन्ति च यं यक्षाः पुरुषं कालपर्यये
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ज्ञेयो यक्षग्रहस्तु सः ५१
अधिरोहन्ति यं नित्यं पिशाचाः पुरुषं क्वचित्
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं पैशाचं तं ग्रहं विदुः ५२

यस्य दोषैः प्रकुपितं चित्तं मुह्यति देहिनः
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं साधनं तस्य शास्त्रतः ५३
वैक्लव्याच्च भयाच्चैव घोराणां चापि दर्शनात्
उन्माद्यति स तु क्षिप्रं सत्त्वं तस्य तु साधनम् ५४
कश्चित्क्रीडितुकामो वै भोक्तुकामस्तथापरः
अभिकामस्तथैवान्य इत्येष त्रिविधो ग्रहः ५५
यावत्सप्ततिवर्षाणि भवन्त्येते ग्रहा नृणाम्
अतः परं देहिनां तु ग्रहतुल्यो भवेज्ज्वरः ५६
अप्रकीर्णेन्द्रियं दान्तं शुचिं नित्यमतन्द्रि
तम्
आस्तिकं श्रद्दधानं च वर्जयन्ति सदा ग्रहाः ५७
इत्येष ते ग्रहोद्देशो मानुषाणां प्रकीर्तितः
न स्पृशन्ति ग्रहा भक्तान्नरान्देवं महेश्वरम् ५८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २१९

विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
यदा स्कन्देन मातॄणामेवमेतत्प्रियं कृतम्
अथैनमब्रवीत्स्वाहा मम पुत्रस्त्वमौरसः १
इच्छाम्यहं त्वया दत्तां प्रीतिं परमदुर्लभाम्
तामब्रवीत्ततः स्कन्दः प्रीतिमिच्छसि कीदृशीम् २
स्वाहोवाच
दक्षस्याहं प्रिया कन्या स्वाहा नाम महाभुज
बाल्यात्प्रभृति नित्यं च जातकामा हुताशने ३
न च मां कामिनीं पुत्र सम्यग्जानाति पावकः
इच्छामि शाश्वतं वासं वस्तुं पुत्र सहाग्निना ४
स्कन्द उवाच
हव्यं कव्यं च यत्किंचिद्द्विजा मन्त्रपुरस्कृतम्
होष्यन्त्यग्नौ सदा देवि स्वाहेत्युक्त्वा
समुद्यतम् ५
अद्य प्रभृति दास्यन्ति सुवृत्ताः सत्पथे स्थिताः

एवमग्निस्त्वया सार्धं सदा वत्स्यति शोभने ६
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्ता ततः स्वाहा तुष्टा स्कन्देन पूजिता
पावकेन समायुक्ता भर्त्रा स्कन्दमपूजयत् ७
ततो ब्रह्मा महासेनं प्रजापतिरथाब्रवीत्
अभिगच्छ महादेवं पितरं त्रिपुरार्दनम् ८
रुद्रेणाग्निं समाविश्य स्वाहामाविश्य चोमया
हितार्थं सर्वलोकानां जातस्त्वमपराजितः ९
उमायोन्यां च रुद्रेण शुक्रं सिक्तं महात्मना
आस्ते गिरौ निपतितं मिञ्जिकामिञ्जिकं यतः १०
संभूतं लोहितोदे तु शुक्रशेषमवापतत्
सूर्यरश्मिषु चाप्यन्यदन्यच्चैवापतद्भुवि
आसक्तमन्यद्वृक्षेषु तदेवं पञ्चधापतत् ११
त एते विविधाकारा गणा ज्ञेया मनीषिभिः
तव पारिषदा घोरा य एते पिशिताशनाः १२
एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा महासेनो महेश्वरम्
अपूजयदमेयात्मा पितरं पितृवत्सलः १३
अर्कपुष्पैस्तु ते पञ्च गणाः पूज्या धनार्थिभिः
व्याधिप्रशमनार्थं च तेषां पूजां समाचरेत् १४
मिञ्जिकामिञ्जिकं चैव मिथुनं रुद्रसंभवम्
नमस्कार्यं सदैवेह बालानां हितमिच्छता १५
स्त्रियो मानुषमांसादा वृद्धिका नाम नामतः
वृक्षेषु जातास्ता देव्यो नमस्कार्याः
प्रजार्थिभिः १६
एवमेते पिशाचानामसङ्ख्येया गणाः स्मृताः
घण्टायाः सपताकायाः शृणु मे संभवं नृप १७
एरावतस्य घण्टे द्वे वैजयन्त्याविति श्रुते
गुहस्य ते स्वयं दत्ते शक्रेणानाय्य धीमता १८
एका तत्र विशाखस्य घण्टा स्कन्दस्य चापरा
पताका कार्तिकेयस्य विशाखस्य च लोहिता १९
यानि क्रीडनकान्यस्य देवैर्दत्तानि वै तदा
तैरेव रमते देवो महासेनो महाबलः २०

स संवृतः पिशाचानां गणैर्देवगणैस्तथा
शुशुभे काञ्चने शैले दीप्यमानः श्रिया वृतः २१
तेन वीरेण शुशुभे स शैलः शुभकाननः
आदित्येनेवांशुमता मन्दरश्चारुकन्दरः २२
संतानकवनैः फुल्लैः करवीरवनैरपि
पारिजातवनैश्चैव जपाशोकवनैस्तथा २३
कदम्बतरुषण्डैश्च दिव्यैर्मृगगणैरपि
दिव्यैः पक्षिगणैश्चैव शुशुभे श्वेतपर्वतः २४
तत्र देवगणाः सर्वे सर्वे चैव महर्षयः
मेघतूर्यरवाश्चैव क्षुब्धोदधिसमस्वनाः २५
तत्र दिव्याश्च गन्धर्वा नृत्यन्त्यसरसस्तथा
हृष्टानां तत्र भूतानां श्रूयते निनदो महान् २६
एवं सेन्द्रं जगत्सर्वं श्वेतपर्वतसंस्थितम् प्रहृष्टं प्रेक्षते स्कन्दं न च ग्लायति दर्शनात् २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २२०

एकविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
यदाभिषिक्तो भगवान्सेनापत्येन पावकिः
तदा संप्रस्थितः श्रीमान्हृष्टो भद्रवटं हरः
रथेनादित्यवर्णेन पार्वत्या सहितः प्रभुः १
सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन्युक्तं रथोत्तमे
उत्पपात दिवं शुभ्रं कालेनाभिप्रचोदितः २
ते पिबन्त इवाकाशं त्रासयन्तश्चराचरान्
सिंहा नभस्यगच्छन्त नदन्तश्चारुकेसराः ३
तस्मिन्रथे पशुपतिः स्थितो भात्युमया सह
विद्युता सहितः सूर्यः सेन्द्रचापे घने यथा ४
अग्रतस्तस्य भगवान्धनेशो गुह्यकैः सह
आस्थाय रुचिरं याति पुष्पकं नरवाहनः ५
एरावतं समास्थाय शक्रश्चापि सुरैः सह

पृष्ठतोऽनुययौ यान्तं वरदं वृषभध्वजम् ६
जम्भकैर्यक्षरक्षोभिः स्रग्विभिः समलंकृतः
यात्यमोघो महायक्षो दक्षिणं पक्षमास्थितः ७
तस्य दक्षिणतो देवा मरुतश्चित्रयोधिनः
गच्छन्ति वसुभिः सार्धं रुद्रैश्च सह संगताः ८
यमश्च मृत्युना सार्धं सर्वतः परिवारितः
घोरैर्व्याधिशतैर्याति घोररूपवपुस्तथा ९
यमस्य पृष्ठतश्चैव घोरस्त्रिशिखरः शितः
विजयो नाम रुद्रस्य याति शूलः स्वलंकृतः १०
तमुग्रपाशो वरुणो भगवान्सलिलेश्वरः
परिवार्य शनैर्याति यादोभिर्विविधैर्वृतः ११
पृष्ठतो विजयस्यापि याति रुद्रस्य पट्टिशः
गदामुसलशक्त्याद्यैर्वृतः प्रहरणोत्तमैः १२
पट्टिशं त्वन्वगाद्राजंश्छत्रं रौद्रं महाप्रभम्
कमण्डलुश्चाप्यनु तं महर्षिगणसंवृतः १३
तस्य दक्षिणतो भाति दण्डो गच्छञ्श्रिया वृतः
भृग्वङ्गिरोभिः सहितो देवैश्चाप्यभिपूजितः १४
एषां तु पृष्ठतो रुद्रो विमले स्यन्दने स्थितः
याति संहर्षयन्सर्वांस्तेजसा त्रिदिवौकसः १५
ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वा भुजगास्तथा
नद्यो नदा द्रुमाश्चैव तथैवाप्सरसां गणाः १६
नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव देवानां शिशवश्च ये
स्त्रियश्च विविधाकारा यान्ति रुद्रस्य पृष्ठतः
सृजन्त्यः पुष्पवर्षाणि चारुरूपा वराङ्गनाः १७
पर्जन्यश्चाप्यनुययौ नमस्कृत्य पिनाकिनम्
छत्रं तु पाण्डुरं सोमस्तस्य मूर्धन्यधारयत्
चामरे चापि वायुश्च गृहीत्वाग्निश्च विष्ठितौ १८
शक्रश्च पृष्ठतस्तस्य याति राजञ्श्रिया वृतः
सह राजर्षिभिः सर्वैः स्तुवानो वृषकेतनम् १९
गौरी विद्याथ गान्धारी केशिनी मित्रसाह्वया
सावित्र्या सह सर्वास्ताः पार्वत्या यान्ति
पृष्ठतः २०

तत्र विद्यागणाः सर्वे ये केचित्कविभिः कृताः
यस्य कुर्वन्ति वचनं सेन्द्रा देवाश्चमूमुखे २१
स गृहीत्वा पताकां तु यात्यग्रे राक्षसो ग्रहः
व्यापृतस्तु श्मशाने यो नित्यं रुद्रस्य वै सखा
पिङ्गलो नाम यक्षेन्द्रो लोकस्यानन्ददायकः २२
एभिः स सहितस्तत्र ययौ देवा यथासुखम्
अग्रतः पृष्ठतश्चैव न हि तस्य गतिर्ध्रुवा २३
रुद्रं सत्कर्मभिर्मर्त्याः पूजयन्तीह दैवतम्
शिवमित्येव यं प्राहुरीशं रुद्रं पिनाकिनम्
भावैस्तु विविधाकारैः पूजयन्ति महेश्वरम् २४
देवसेनापतिस्त्वेवं देवसेनाभिरावृतः
अनुगच्छति देवेशं ब्रह्मण्यः कृत्तिकासुतः २५
अथाब्रवीन्महासेनं महादेवो बृहद्वचः
सप्तमं मारुतस्कन्धं रक्ष नित्यमतन्द्रितः २६
स्कन्द उवाच
सप्तमं मारुतस्कन्धं पालयिष्याम्यहं प्रभो
यदन्यदपि मे कार्यं देव तद्वद मा चिरम् २७
रुद्र उवाच
कार्येष्वहं त्वया पुत्र संद्रष्टव्यः सदैव हि
दर्शनान्मम भक्त्या च श्रेयः परमवाप्स्यसि २८
मार्कण्डेय उवाच
इत्युक्त्वा विससर्जैनं परिष्वज्य महेश्वरः
विसर्जिते ततः स्कन्दे बभूवौत्पातिकं महत्
सहसैव महाराज देवान्सर्वान्प्रमोहयत् २९
जज्वाल खं सनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशम्
चचाल व्यनदच्चोर्वी तमोभूतं जगत्प्रभो ३०
ततस्तद्दारुणं दृष्ट्वा क्षुभितः शंकरस्तदा
उमा चैव महाभागा देवाश्च समहर्षयः ३१
ततस्तेषु प्रमूढेषु पर्वताम्बुदसंनिभम्
नानाप्रहरणं घोरमदृश्यत महद्बलम् ३२
तद्धि घोरमसंख्येयं गर्जच्च विविधा गिरः
अभ्यद्रवद्रणे देवान्भगवन्तं च शंकरम् ३३

तैर्विसृष्टान्यनीकेषु बाणजालान्यनेकशः
पर्वताश्च शतघ्न्यश्च प्रासाश्च परिघा गदाः ३४
निपतद्भिश्च तैर्घो रैर्देवानीकं महायुधैः
क्षणेन व्यद्रवत्सर्वं विमुखं चाप्यदृश्यत ३५
निकृत्तयोधनागाश्वं कृत्तायुधमहारथम्
दानवैरर्दितं सैन्यं देवानां विमुखं बभौ ३६
असुरैर्वध्यमानं तत्पावकैरिव काननम्
अपतद्दग्धभूयिष्ठं महाद्रुमवनं यथा ३७
ते विभिन्नशिरोदेहाः प्रच्यवन्ते दिवौकसः
न नाथमध्यगच्छन्त वध्यमाना महारणे ३८
अथ तद्विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वा देवः पुरंदरः
आश्वासयन्नुवाचेदं बलवद्दानवार्दितम् ३९
भयं त्यजत भद्रं वः शूराः शस्त्राणि गृह्णत कुरुध्वं विक्रमे बुद्धिं मा वः काचिद्व्यथा भवेत् ४०
जयतैनान्सुदुर्वृत्तान्दानवान्घोरदर्शनान् अभिद्रवत भद्रं वो मया सह महासुरान् ४१
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः दानवान्प्रत्ययुध्यन्त शक्रं कृत्वा व्यपाश्रयम् ४२
ततस्ते त्रिदशाः सर्वे मरुतश्च महाबलाः
प्रत्युद्ययुर्महावेगाः साध्याश्च वसुभिः सह ४३
तैर्विसृष्टान्यनीकेषु क्रुद्धैः शस्त्राणि संयुगे
शराश्च दैत्यकायेषु पिबन्ति स्मासृगुल्बणम् ४४
तेषां देहान्विनिर्भिद्य शरास्ते निशितास्तदा
निष्पतन्तो अदृश्यन्त नगेभ्य इव पन्नगाः ४५
तानि दैत्यशरीराणि निर्भिन्नानि स्म सायकैः
अपतन्भूतले राजंश्छिन्नाभ्राणीव सर्वशः ४६
ततस्तद्दानवं सैन्यं सर्वैर्देवगणैर्युधि
त्रासितं विविधैर्बाणैः कृतं चैव पराङ्मुखम् ४७
अथोत्क्रुष्टं तदा हृष्टैः सर्वैर्देवैरुदायुधैः
संहतानि च तूर्याणि तदा सर्वाण्यनेकशः ४८

एवमन्योन्यसंयुक्तं युद्धमासीत्सुदारुणम्
देवानां दानवानां च मांसशोणितकर्दमम् ४९
अनयो देवलोकस्य सहसैव व्यदृश्यत
तथा हि दानवा घोरा विनिघ्नन्ति दिवौकसः ५०
ततस्तूर्यप्रणादाश्च भेरीणां च महास्वनाः
बभूवुर्दानवेन्द्राणां सिंहनादाश्च दारुणाः ५१
अथ दैत्यबलाद्घोरान्निष्पपात महाबलः
दानवो महिषो नाम प्रगृह्य विपुलं गिरिम् ५२
ते तं घनैरिवादित्यं दृष्ट्वा संपरिवारितम्
समुद्यतगिरिं राजन्व्यद्रवन्त दिवौकसः ५३
अथाभिद्रुत्य महिषो देवांश्चिक्षेप तं गिरिम्
पतता तेन गिरिणा देवसैन्यस्य पार्थिव
भीमरूपेण निहतमयुतं प्रापतद्भुवि ५४
अथ तैर्दानवैः सार्धं महिषस्त्रासयन्सुरान्
अभ्यद्रवद्रणे तूर्णं सिंहः क्षुद्रमृगानिव ५५
तमापतन्तं महिषं दृष्ट्वा सेन्द्रा दिवौकसः
व्यद्रवन्त रणे भीता विशीर्णायुधकेतनाः ५६
ततः स महिषः क्रुद्धस्तूर्णं रुद्ररथं ययौ
अभिद्रुत्य च जग्राह रुद्रस्य रथकूबरम् ५७
यदा रुद्ररथं क्रुद्धो महिषः सहसा गतः
रेसतू रोदसी गाढं मुमुहुश्च महर्षयः ५८
व्यनदंश्च महाकाया दैत्या जलधरोपमाः
आसीच्च निश्चितं तेषां जितमस्माभिरित्युत ५९
तथाभूते तु भगवान्नावधीन्महिषं रणे
सस्मार च तदा स्कन्दं मृत्युं तस्य दुरात्मनः ६०
महिषोऽपि रथं दृष्ट्वा रौद्रं रुद्रस्य नानदत् देवान्संत्रासयंश्चापि दैत्यांश्चापि प्रहर्षयन्
६१
ततस्तस्मिन्भये घोरे देवानां समुपस्थिते
आजगाम महासेनः क्रोधात्सूर्य इव ज्वलन् ६२
लोहिताम्बरसंवीतो लोहितस्रग्विभूषणः
लोहितास्यो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः ६३

रथमादित्यसंकाशमास्थितः कनकप्रभम्
तं दृष्ट्वा दैत्यसेना सा व्यद्रवत्सहसा रणे ६४
स चापि तां प्रज्वलितां महिषस्य विदारिणीम्
मुमोच शक्तिं राजेन्द्र महासेनो महाबलः ६५
सा मुक्ताभ्यहनच्छक्तिर्महिषस्य शिरो महत्
पपात भिन्ने शिरसि महिषस्त्यक्तजीवितः ६६
क्षिप्ताक्षिप्ता तु सा शक्तिर्हत्वा
शत्रून्सहस्रशः
स्कन्दहस्तमनुप्राप्ता दृश्यते देवदानवैः ६७
प्रायः शरैर्विनिहता महासेनेन धीमता
शेषा दैत्यगणा घोरा भीतास्त्रस्ता दुरासदैः
स्कन्दस्य पार्षदैर्हत्वा भक्षिताः शतसंघशः ६८
दानवान्भक्षयन्तस्ते प्रपिबन्तश्च शोणितम्
क्षणान्निर्दानवं सर्वमकार्षुर्भृशहर्षिताः ६९
तमांसीव यथा सूर्यो वृक्षानग्निर्घनान्खगः
तथा स्कन्दोऽजयच्छत्रून्स्वेन वीर्येण कीर्तिमान्
७०
संपूज्यमानस्त्रिदशैरभिवाद्य महेश्वरम्
शुशुभे कृत्तिकापुत्रः प्रकीर्णांशुरिवांशुमान् ७१
नष्टशत्रुर्यदा स्कन्दः प्रयातश्च महेश्वरम्
अथाब्रवीन्महासेनं परिष्वज्य पुरंदरः ७२
ब्रह्मदत्तवरः स्कन्द त्वयायं महिषो हतः
देवास्तृणमया यस्य बभूवुर्जयतां वर
सोऽय त्वया महाबाहो शमितो देवकण्टकः ७३
शतं महिषतुल्यानां दानवानां त्वया रणे
निहतं देवशत्रूणां यैर्वयं पूर्वतापिताः ७४
तावकैर्भक्षिताश्चान्ये दानवाः शतसङ्घशः
अजेयस्त्वं रणेऽरीणामुमापतिरिव प्रभुः ७५
एतत्ते प्रथमं देव ख्यातं कर्म भविष्यति
त्रिषु लोकेषु कीर्तिश्च तवाक्षय्या भविष्यति
वशगाश्च भविष्यन्ति सुरास्तव सुरात्मज ७६
महासेनेत्येवमुक्त्वा निवृत्तः सह दैवतैः

अनुज्ञातो भगवता त्र्यम्बकेन शचीपतिः ७७
गतो भद्रवटं रुद्रो निवृत्ताश्च दिवौकसः
उक्ताश्च देवा रुद्रेण स्कन्दं पश्यत मामिव ७८
स हत्वा दानवगणान्पूज्यमानो महर्षिभिः
एकाह्नैवाजयत्सर्वं त्रैलोक्यं वह्निनन्दनः ७९
स्कन्दस्य य इदं जन्म पठते सुसमाहितः
स पुष्टिमिह संप्राप्य स्कन्दसालोक्यतामियात् ८०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः १२१
समाप्तं मार्कण्डेयसमास्यापर्व

द्वाविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
उपासीनेषु विप्रेषु पाण्डवेषु महात्मसु द्रौपदी सत्यभामा च विविशाते तदा समम्
जाहस्यमाने सुप्रीते सुखं तत्र निषीदतुः १
चिरस्य दृष्ट्वा राजेन्द्र तेऽन्योन्यस्य
प्रियंवदे
कथयामासतुश्चित्राः कथाः कुरुयदुक्षिताम् २
अथाब्रवीत्सत्यभामा कृष्णस्य महिषी प्रिया
सात्राजिती याज्ञसेनीं रहसीदं सुमध्यमा ३
केन द्रौपदि वृत्तेन पाण्डवानुपतिष्ठसि
लोकपालोपमान्वीरान्यूनः परमसंमतान्
कथं च वशगास्तुभ्यं न कुप्यन्ति च ते शुभे ४
तव वश्या हि सततं पाण्डवाः प्रियदर्शने
मुखप्रेक्षाश्च ते सर्वे तत्त्वमेतद्ब्रवीहि मे ५
व्रतचर्या तपो वापि स्नानमन्त्रौषधानि वा
विद्यावीर्यं मूलवीर्यं जपहोमस्तथागदाः ६
मम आचक्ष्व पाञ्चालि यशस्यं भगवेदनम्
येन कृष्णे भवेन्नित्यं मम कृष्णो वशानुगः ७
एवमुक्त्वा सत्यभामा विरराम यशस्विनी
पतिव्रता महाभागा द्रौपदी प्रत्युवाच ताम् ८

असत्स्त्रीणां समाचारं सत्ये मामनुपृच्छसि असदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनम् ९ अनुप्रश्नः संशयो वा नैतत्त्वय्युपपद्यते
तथा ह्युपेता बुद्ध्या त्वं कृष्णस्य महिषी प्रिया १०
यदैव भर्ता जानीयान्मन्त्रमूलपरां स्त्रियम् उद्विजेत तदैवास्याः सर्पाद्वेश्मगतादिव ११ उद्विग्नस्य कुतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम्
न जातु वशगो भर्ता स्त्रियाः स्यान्मन्त्रकारणात् १२
अमित्रप्रहितांश्चापि गदान्परमदारुणान्
मूलप्रवादैर्हि विषं प्रयच्छन्ति जिघांसवः १३
जिह्वया यानि पुरुषस्त्वचा वाप्युपसेवते
तत्र चूर्णानि दत्तानि हन्युः क्षिप्रमसंशयम् १४
जलोदरसमायुक्ताः श्वित्रिणः पलितास्तथा
अपुमांसः कृताः स्त्रीभिर्जडान्धबधिरास्तथा १५
पापानुगास्तु पापास्ताः पतीनुपसृजन्त्युत
न जातु विप्रियं भर्तुः स्त्रिया कार्यं कथंचन १६
वर्ताम्यहं तु यां वृत्तिं पाण्डवेषु महात्मसु
तां सर्वां शृणु मे सत्यां सत्यभामे यशस्विनि १७
अहङ्कारं विहायाहं कामक्रोधौ च सर्वदा
सदारान्पाण्डवान्नित्यं प्रयतोपचराम्यहम् १८
प्रणयं प्रतिसंगृह्य निधायात्मानमात्मनि
शुश्रूषुर्निरभीमाना पतीनां चित्तरक्षिणी १९
दुर्व्याहृताच्छङ्कमाना दुःस्थिताद्दुरवेक्षितात्
दुरासिताद्दुर्व्रजितादिङ्गिताध्यासितादपि २०
सूर्यवैश्वानरनिभान्सोमकल्पान्महारथान्
सेवे चक्षुर्हणः पार्थानुग्रतेजःप्रतापिनः २१
देवो मनुष्यो गन्धर्वो युवा चापि स्वलङ्कृतः
द्रव्यवानभिरूपो वा न मेऽन्य पुरुषो मतः २२
नाभुक्तवति नास्नाते नासंविष्टे च भर्तरि
न संविशामि नाश्नामि सदा कर्मकरेष्वपि २३

क्षेत्राद्वनाद्वा ग्रामाद्वा भर्तारं गृहमागतम्
प्रत्युत्थायाभिनन्दामि आसनेनोदकेन च २४
प्रमृष्टभाण्डा मृष्टान्ना काले भोजनदायिनी
संयता गुप्तधान्या च सुसंमृष्टनिवेशना २५
अतिरस्कृतसंभाषा दुःस्त्रियो नानुसेवती
अनुकूलवती नित्यं भवाम्यनलसा सदा २६
अनर्मे चापि हसनं द्वारि स्थानमभीक्ष्णशः
अवस्करे चिरस्थानं निष्कुटेषु च वर्जये २७
अतिहासातिरोषौ च क्रोधस्थानं च वर्जये
निरताहं सदा सत्ये भर्तॄणामुपसेवने
सर्वथा भर्तृरहितं न ममेष्टं कथंचन २८
यदा प्रवसते भर्ता कुटुम्बार्थेन केनचित्
सुमनोवर्णकापेता भवामि व्रतचारिणी २९
यच्च भर्ता न पिबति यच्च भर्ता न खादति
यच्च नाश्नाति मे भर्ता सर्वं तद्वर्जयाम्यहम् ३०
यथोपदेशं नियता वर्तमाना वराङ्गने
स्वलङ्कृता सुप्रयता भर्तुः प्रियहिते रता ३१
ये च धर्माः कुटुम्बेषु श्वश्र्वा मे कथिताः पुरा
भिक्षाबलिश्राद्धमिति स्थालीपाकाश्च पर्वसु
मान्यानां मानसत्कारा ये चान्ये विदिता मया ३२
तान्सर्वाननुवर्तामि दिवारात्रमतन्द्रिता
विनयान्नियमांश्चापि सदा सर्वात्मना श्रिता ३३
मृदून्सतः सत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालिनः
आशीविषानिव क्रुद्धान्पतीन्परिचराम्यहम् ३४
पत्याश्रयो हि मे धर्मो मतः स्त्रीणां सनातनः
स देवः सा गतिर्नान्या तस्य का विप्रियं चरेत् ३५
अहं पतीन्नातिशये नात्यश्ने नातिभूषये
नापि परिवदे श्वश्रूं सर्वदा परियन्त्रिता ३६
अवधानेन सुभगे नित्योत्थानतयैव च
भर्तारो वशगा मह्यं गुरुशुश्रूषणेन च ३७
नित्यमार्यामहं कुन्तीं वीरसूं सत्यवादिनीम्
स्वयं परिचराम्येका स्नानाच्छादनभोजनैः ३८

नैतामतिशये जातु वस्त्रभूषणभोजनैः
नापि परिवदे चाहं तां पृथां पृथिवीसमाम् ३९
अष्टावग्रे ब्राह्मणानां सहस्राणि स्म नित्यदा
भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ४०
अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः
त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः ४१
दशान्यानि सहस्राणि येषामन्नं सुसंस्कृतम्
ह्रियते रुक्मपात्रीभिर्यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ४२
तान्सर्वानग्रहारेण ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः
यथार्हं पूजयामि स्म पानाच्छादनभोजनैः ४३
शतं दासीसहस्राणि कौन्तेयस्य महात्मनः
कम्बुकेयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः स्वलङ्कृताः ४४
महार्हमाल्याभरणाः सुवर्णाश्चन्दनोक्षिताः
मणीन्हेम च बिभ्रत्यो नृत्यगीतविशारदाः ४५
तासां नाम च रूपं च भोजनाच्छादनानि च
सर्वासामेव वेदाहं कर्म चैव कृताकृतम् ४६
शतं दासीसहस्राणि कुन्तीपुत्रस्य धीमतः
पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीन्भोजयन्त्युत ४७
शतमश्वसहस्राणि दश नागायुतानि च
युधिष्ठिरस्यानुयात्रमिन्द्रप्रस्थनिवासिनः ४८
एतदासीत्तदा राज्ञो यन्महीं पर्यपालयत्
येषां संख्याविधिं चैव प्रदिशामि शृणोमि च ४९
अन्तःपुराणां सर्वेषां भृत्यानां चैव सर्वशः
आ गोपालाविपालेभ्यः सर्वं वेद कृताकृतम् ५०
सर्वं राज्ञः समुदयमायं च व्ययमेव च
एकाहं वेद्मि कल्याणि पाण्डवानां यशस्विनाम् ५१
मयि सर्वं समासज्य कुटुम्बं भरतर्षभाः
उपासनरताः सर्वे घटन्ते स्म शुभानने ५२
तमहं भारमासक्तमनाधृष्यं दुरात्मभिः
सुखं सर्वं परित्यज्य रात्र्यहानि घटामि वै ५३
अधृष्यं वरुणस्येव निधिपूर्णमिवोदधिम्
एकाहं वेद्मि कोशं वै पतीनां धर्मचारिणाम् ५४

अनिशायां निशायां च सहायाः क्षुत्पिपासयोः
आराधयन्त्याः कौरव्यांस्तुल्या रात्रिरहश्च मे ५५
प्रथमं प्रतिबुध्यामि चरमं संविशामि च
नित्यकालमहं सत्ये एतत्संवननं मम ५६
एतज्जानाम्यहं कर्तुं भर्तृसंवननं महत्
असत्स्त्रीणां समाचारं नाहं कुर्यां न कामये ५७
तच्छ्रुत्वा धर्मसहितं व्याहृतं कृष्णया तदा
उवाच सत्या सत्कृत्य पाञ्चालद्यं धर्मचारिणीम् ५८
अभिपन्नास्मि पाञ्चालि याज्ञसेनि क्षमस्व मे
कामकारः सखीनां हि सोपहासं प्रभाषितुम् ५९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वाविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २२२

त्रयोविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
द्रौपद्युवाच
इमं तु ते मार्गमपेतदोषं वक्ष्यामि चित्तग्रहणाय भर्तुः
यस्मिन्यथावत्सखि वर्तमाना भर्तारमाच्छेत्स्यसि
कामिनीभ्यः १
नैतादृशं दैवतमस्ति सत्ये सर्वेषु लोकेषु सदैवतेषु
यथा पतिस्तस्य हि सर्वकामा लभ्याः प्रसादे कुपितश्च
हन्यात् २
तस्मादपत्यं विविधाश्च भोगाः
शय्यासनान्यद्भुतदर्शनानि
वस्त्राणि माल्यानि तथैव गन्धाः स्वर्गश्च लोको
विषमा च कीर्तिः ३
सुखं सुखेनेह न जातु लभ्यं दुःखेन साध्वी लभते
सुखानि
सा कृष्णमाराधय सौहृदेन प्रेम्णा च नित्यं
प्रतिकर्मणा च ४
तथाशनैश्चारुभिरग्र्यमाल्यैर्दाक्षिण्ययोगैर्विविधैश्च गन्धैः

अस्याः प्रियोऽस्मीति यथा विदित्वा त्वामेव संश्लिष्यति सर्वभावैः ५
श्रुत्वा स्वरं द्वारगतस्य भर्तुः प्रत्युत्थिता
तिष्ठ गृहस्य मध्ये
दृष्ट्वा प्रविष्टं त्वरितासनेन पाद्येन चैव
प्रतिपूजय त्वम् ६
संप्रेषितायामथ चैव दास्यामुत्थाय सर्वं स्वयमेव
कुर्याः
जानातु कृष्णस्तव भावमेतं सर्वात्मना मां भजतीति
सत्ये ७
त्वत्संनिधौ यत्कथयेत्पतिस्ते यद्यप्यगुह्यं
परिरक्षितव्यम्
काचित्सपत्नी तव वासुदेवं प्रत्यादिशेत्तेन
भवेद्विरागः ८
प्रियांश्च रक्तांश्च हितांश्च भर्तुस्तान्भोजयेथा
विविधैरुपायैः
द्वेष्यैरपक्षैरहितैश्च तस्य भिद्यस्व नित्यं
कुहकोद्धतैश्च ९
मदं प्रमादं पुरुषेषु हित्वा संयच्छ भावं
प्रतिगृह्य मौनम्
प्रद्युम्नसाम्बावपि ते कुमारौ नोपासितव्यौ रहिते
कदाचित् १०
महाकुलीनाभिरपापिकाभिः स्त्रीभिः सतीभिस्तव
सख्यमस्तु
चण्डाश्च शौण्डाश्च महाशनाश्च चौराश्च
दुष्टाश्चपलाश्च वर्ज्याः ११
एतद्यशस्यं भगवेदनं च स्वर्ग्यं तथा शत्रुनिबर्हणं च
महार्हमाल्याभरणाङ्गरागा भर्तारमाराधय पुण्यगन्धा १२
इति श्रीमहाभारते
आरण्यकपर्वणित्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२३

चतुर्विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
मार्कण्डेयादिभिर्विप्रैः पाण्डवैश्च महात्मभिः
कथाभिरनुकूलाभिः सहासित्वा जनार्दनः १
ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः
आरुरुक्षू रथं सत्यामाह्वयामास केशवः २
सत्यभामा ततस्तत्र स्वजित्वा द्रुपदात्मजाम्
उवाच वचनं हृद्यं यथाभावसमाहितम् ३
कृष्णे मा भूत्तवोत्कण्ठा मा व्यथा मा प्रजागरः
भर्तृभिर्देवसंकाशैर्जितां प्राप्स्यसि मेदिनीम् ४
न ह्येवं शीलसंपन्ना नैवं पूजितलक्षणाः
प्राप्नुवन्ति चिरं क्लेशं यथा त्वमसितेक्षणे ५
अवश्यं च त्वया भूमिरियं निहतकण्टका
भर्तृभिः सह भोक्तव्या निर्द्वंद्वेति श्रुतं मया ६
धार्तराष्ट्रवधं कृत्वा वैराणि प्रतियात्य च
युधिष्ठिरस्थां पृथिवीं द्रष्टासि द्रुपदात्मजे ७
यास्ताः प्रव्राजमानां त्वां प्राहसन्दर्पमोहिताः
ताः क्षिप्रं हतसङ्कल्पा द्रक्ष्यसि त्वं
कुरुस्त्रियः ८
तव दुःखोपपन्नाया यैराचरितमप्रियम्
बिद्धि संप्रस्थितान्सर्वांस्तान्कृष्णे यमसादनम् ९
पुत्रस्ते प्रतिविन्ध्यश्च सुतसोमस्तथा विभुः
श्रुतकर्मार्जुनिश्चैव शतानीकश्च नाकुलि
सहदेवाच्च यो जातः श्रुतसेनस्तवात्मजः १०
सर्वे कुशलिनो वीराः कृतास्त्राश्च सुतास्तव
अभिमन्युरिव प्रीता द्वारवत्यां रता भृशम् ११
त्वमिवैषां सुभद्रा च प्रीत्या सर्वात्मना स्थिता
प्रीयते भावनिर्द्वंद्वा तेभ्यश्च विगतज्वरा १२
भेजे सर्वात्मना चैव प्रद्युम्नजननी तथा
भानुप्रभृतिभिश्चैनान्विशिनष्टि च केशवः १३

भोजनाच्छादने चैषां नित्यं मे श्वशुरः स्थितः
रामप्रभृतयः सर्वे भजन्त्यन्धकवृष्णयः
तुल्यो हि प्रणयस्तेषां प्रद्युम्नस्य च भामिनि १४
एवमादि प्रियं प्रीत्या हृद्यमुक्त्वा मनोनुगम्
गमनाय मनश्चक्रे वासुदेवरथं प्रति १५
तां कृष्णां कृष्णमहिषी चकाराभिप्रदक्षिणम्
आरुरोह रथं शौरेः सत्यभामा च भामिनी १६
स्मयित्वा तु यदुश्रेष्ठे द्रौपदीं परिसान्त्व्य च
उपावर्त्य ततः शीघ्रैर्हयैः प्रायात्परंतपः १७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२४
समाप्तं द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व

पञ्चविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
एवं वने वर्तमाना नराग्र्याः शीतोष्णवातातपकर्शिताङ्गाः
सरस्तदासाद्य वनं च पुण्यं ततः परं किमकुर्वन्त पार्थाः १
वैशम्पायन उवाच
सरस्तदासाद्य तु पाण्डुपुत्रा जनं समुत्सृज्य विधाय
चैषाम्
वनानि रम्याण्यथ पर्वतांश्च नदीप्रदेशांश्च तदा
विचेरुः २
तथा वने तान्वसतः प्रवीरान्स्वाध्यायवन्तश्च
तपोधनाश्च
अभ्याययुर्वेदविदः पुराणास्तान्पूजयामासुरथो
नराग्र्याः ३
ततः कदाचित्कुशलः कथासु विप्रोऽभ्यगच्छद्भुवि
कौरवेयान्
स तैः समेत्याथ यदृच्छयैव वैचित्रवीर्यं
नृपमभ्यगच्छत् ४

अथोपविष्टः प्रतिसत्कृतश्च वृद्धेन राज्ञा कुरुसत्तमेन
प्रचोदितः सन्कथयांबभूव धर्मानिलेन्द्र प्रभवान्यमौ च ५
कृशांश्च वातातपकर्शिताङ्गान्दुःखस्य चोग्रस्य
मुखे प्रपन्नान्
तां चाप्यनाथामिव वीरनाथां कृष्णां परिक्लेशगुणेन
युक्ताम् ६
ततः कथां तस्य निशम्य राजा वैचित्रवीर्यः
कृपयाभितप्तः
वने स्थितान्पार्थिवपुत्रपौत्राञ्श्रुत्वा तदा
दुःखनदीं प्रपन्नान् ७
प्रोवाच दैन्याभिहतान्तरात्मा निःश्वासबाष्पोपहतः
स पार्थान्
वाचं कथंचित्स्थिरतामुपेत्य तत्सर्वमात्मप्रभवं
विचिन्त्य ८
कथं नु सत्यः शुचिरार्यवृत्तो ज्येष्ठः सुतानां मम
धर्मराजः
अजातशत्रुः पृथिवीतलस्थः शेते पुरा राङ्कवकूटशायी ९
प्रबोध्यते मागधसूतपूगैर्नित्यं स्तुवद्भिः
स्वयमिन्द्रकल्पः
पतत्रिसंघैः स जघन्यरात्रे प्रबोध्यते
नूनमिडातलस्थः १०
कथं नु वातातपकर्शिताङ्गो वृकोदरः
कोपपरिप्लुताङ्गः
शेते पृथिव्यामतथोचिताङ्गः कृष्णासमक्षं
वसुधातलस्थः ११
तथार्जुनः सुकुमारो मनस्वी वशे स्थितो धर्मसुतस्य
राज्ञः
विदूयमानैरिव सर्वगात्रैर्ध्रुवं न शेते
वसतीरमर्षात् १२
यमौ च कृष्णां च युधिष्ठिरं च भीमं च दृष्ट्वा

सुखविप्रयुक्तान्
विनिःश्वसन्सर्प इवोग्रतेजा ध्रुवं न शेते
वसतीरमर्षात् १३
तथा यमौ चाप्यसुखौ सुखार्हौ समृद्धरूपावमरौ दिवीव
प्रजागरस्थौ ध्रुवमप्रशान्तौ धर्मेण सत्येन च
वार्यमाणौ १४
समीरणेनापि समो बलेन समीरणस्यैव सुतौ बलीयान्
स धर्मपाशेन सितोग्रतेजा ध्रुवं विनिःश्वस्य
सहत्यमर्षम् १५
स चापि भूमौ परिवर्तमानो वधं सुतानां मम काङ्क्षमाणः
सत्येन धर्मेण च वार्यमाणः कालं प्रतीक्षत्यधिको
रणेऽन्यै १६
अजातशत्रौ तु जिते निकृत्या दुःशासनो
यत्परुषाण्यवोचत्
तानि प्रविष्टानि वृकोदराङ्गं दहन्ति
मर्माग्निरिवेन्धनानि १७
न पापकं ध्यास्यति धर्मपुत्रो धनञ्जयश्चाप्यनुवर्तते तम्
अरण्यवासेन विवर्धते तु भीमस्य कोपोऽग्निरिवानिलेन १८
स तेन कोपेन विदीर्यमाणः करं करेणाभिनिपीड्य वीरः विनिःश्वसत्युष्णमतीव घोरं दहन्निवेमान्मम
पुत्रपौत्रान् १९
गाण्डीवधन्वा च वृकोदरश्च संरम्भिणावन्तककालकल्पौ
न शेषयेतां युधि शत्रुसेनां
शरान्किरन्तावशनिप्रकाशान् २०
दुर्योधनः शकुनिः सूतपुत्रो दुःशासनश्चापि सुमन्दचेताः
मधु प्रपश्यन्ति न तु प्रपातं वृकोदरं चैव धनंजयं च २१
शुभाशुभं पुरुषः कर्म कृत्वा प्रतीक्षते तस्य फलं स्म कर्ता

स तेन युज्यत्यवशः फलेन मोक्षः कथं स्यात्पुरुषस्य तस्मात् २२
क्षेत्रे सुकृष्टे ह्युपिते च बीजे देवे च
वर्षत्यृतुकालयुक्तम्
न स्यात्फलं तस्य कुतः प्रसिद्धिरन्यत्र दैवादिति
चिन्तयामि २३
कृतं मताक्षेण यथा न साधु साधुप्रवृत्तेन च पाण्डवेन
मया च दुष्पुत्रवशानुगेन यथा कुरूणामयमन्तकालः २४
ध्रुवं प्रवास्यत्यसमीरितोऽपि ध्रुवं
प्रजास्यत्युत गर्भिणी या
ध्रुवं दिनादौ रजनीप्रणाशस्तथा क्षपादौ च
दिनप्रणाशः २५
क्रियेत कस्मान्न परे च कुर्युर्वित्तं न दद्युः
पुरुषाः कथंचित्
प्राप्यार्थकालं च भवेदनर्थः कथं नु तत्स्यादिति
तत्कुतः स्यात् २६
कथं न भिद्येत न च स्रवेत न च प्रसिच्येदिति
रक्षितव्यम्
अरक्ष्यमाणः शतधा विशीर्येद् ध्रुवं न नाशोऽस्ति
कृतस्य लोके २७
गतो ह्यरण्यादपि शक्रलोकं धनंजयः पश्यत वीर्यमस्य
अस्त्राणि दिव्यानि चतुर्विधानि ज्ञात्वा
पुनर्लोकमिमं प्रपन्नः २८
स्वर्गं हि गत्वा सशरीर एव को मानुषः
पुनरागन्तुमिच्छेत्
अन्यत्र कालोपहताननेकान्समीक्षमाणस्तु
कुरून्मुमूर्षून् २९
धनुर्ग्राहश्चार्जुनः सव्यसाची धनुश्च तद्गाण्डिवं
लोकसारम्
अस्त्राणि दिव्यानि च तानि तस्य त्रयस्य तेजः
प्रसहेत को नु ३०
निशम्य तद्वचनं पार्थिवस्य दुर्योधनो रहिते सौबलश्च

अबोधयत्कर्णमुपेत्य सर्वं स चाप्यहृष्टोऽभवदल्पचेताः ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २२५

षड्विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धृतराष्ट्रस्य तद्वाक्यं निशम्य सहसौबलः
दुर्योधनमिदं काले कर्णो वचनमब्रवीत् १
प्रव्राज्य पाण्डवान्वीरान्स्वेन वीर्येण भारत
भुङ्क्ष्वेमां पृथिवीमेको दिवं शम्बरहा यथा २
प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च
प्रतीच्योदीच्यवासिनः
कृताः करप्रदाः सर्वे राजानस्ते नराधिप ३
या हि सा दीप्यमानेव पाण्डवान्भजतेपुरा
साद्यलक्ष्मीस्त्वया राजन्नवाप्ता भ्रातृभिः सह ४
इन्द्रप्रस्थगते यां तां दीप्यमानां युधिष्ठिरे
अपश्याम श्रियं राजन्नचिरं शोककर्शिताः ५
सा तु बुद्धिबलेनेयं राज्ञस्तस्माद्युधिष्ठिरात्
त्वयाक्षिप्ता महाबाहो दीप्यमानेव दृश्यते ६
तथैव तव राजेन्द्र राजानः परवीरहन्
शासनेऽधिष्ठिताः सर्वे किं कुर्म इति वादिनः ७
तवाद्य पृथिवी राजन्निखिला सागराम्बरा
सपर्वतवना देवी सग्रामनगराकरा
नानावनोद्देशवती पत्तनैरुपशोभिता ८
वन्द्यमानो द्विजै राजन्पूज्यमानश्च राजभिः
पौरुषाद्दिवि देवेषु भ्राजसे रश्मिवानिव ९
रुद्रैरिव यमो राजा मरुद्भिरिव वासवः
कुरुभिस्त्वं वृतो राजन्भासि नक्षत्रराडिव १०
ये स्म ते नाद्रियन्तेऽज्ञा नोद्विजन्ते कदा च न
पश्यामस्ताञ्श्रिया हीनान्पाण्डवान्वनवासिनः ११
श्रूयन्ते हि महाराज सरो द्वैतवनं प्रति

वसन्तः पाण्डवाः सार्धं ब्राह्मणैर्वनवासिभिः १२
स प्रयाहि महाराज श्रिया परमया युतः
प्रतपन्पाण्डुपुत्रांस्त्वं रश्मिवानिव तेजसा १३
स्थितो राज्ये च्युतान्राज्याच्छ्रिया
हीनाञ्श्रिया वृतः
असमृद्धान्समृद्धार्थः पश्य पाण्डुसुतान्नृप १४
महाभिजनसंपन्नं भद्रे महति संस्थितम्
पाण्डवास्त्वाभिवीक्षन्तां ययातिमिव नाहुषम् १५
यां श्रियं सुहृदश्चैव दुर्हृदश्च विशां पते
पश्यन्ति पुरुषे दीप्तां सा समर्था भवत्युत १६
समस्थो विषमस्थान्हि दुर्हृदो योऽभिवीक्षते
जगतीस्थानिवाद्रिस्थः किं ततः परमं सुखम् १७
न पुत्रधनलाभेन न राज्येनापि विन्दति
प्रीतिं नृपतिशार्दूल याममित्राघदर्शनात् १८
किं नु तस्य सुखं न स्यादाश्रमे यो धनंजयम्
अभिवीक्षेत सिद्धार्थो वल्कलाजिनवाससम् १९
सुवाससो हि ते भार्या वल्कलाजिनवाससम्
पश्यन्त्वसुखितां कृष्णां सा च निर्विद्यतां पुनः
विनिन्दतां तथात्मानं जीवितं च धनच्युता २०
न तथा हि सभामध्ये तस्या भवितुमर्हति
वैमनस्यं यथा दृष्ट्वा तव भार्याः स्वलङ्कृताः २१
एवमुक्त्वा तु राजानं कर्णः शकुनिना सह
तूष्णीं बभूवतुरुभौ वाक्यान्ते जनमेजय २२
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षडविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २२६

सप्तविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा
हृष्टो भूत्वा पुनर्दीन इदं वचनमब्रवीत् १
ब्रवीषि यदिदं कर्ण सर्वं मे मनसि स्थितम्
न त्वभ्यनुज्ञां लप्स्यामि गमने यत्र पाण्डवाः २

परिदेवति तान्वीरान्धृतराष्ट्रो महीपतिः
मन्यतेऽभ्यधिकांश्चापि तपोयोगेन पाण्डवान् ३
अथ वाप्यनुबुध्येत नृपोऽस्माकं चिकीर्षितम्
एवमप्यायतिं रक्षन्नाभ्यनुज्ञातुमर्हति ४
न हि द्वैतवने किंचिद्विद्यतेऽन्यत्प्रयोजनम्
उत्सादनमृते तेषां वनस्थानां मम द्विषाम् ५
जानासि हि यथा क्षत्ता द्यूतकाल उपस्थिते
अब्रवीद्यच्च मां त्वां च सौबलं च वचस्तदा ६
तानि पूर्वाणि वाक्यानि यच्चान्यत्परिदेवितम्
विचिन्त्य नाधिगच्छामि गमनायेतराय वा ७
ममापि हि महान्हर्षो यदहं भीमफल्गुनौ
क्लिष्टावरण्ये पश्येयं कृष्णया सहिताविति ८
न तथा प्राप्नुयां प्रीतिमवाप्य वसुधामपि
दृष्ट्वा यथा पाण्डुसुतान्वल्कलाजिनवाससः ९
किं नु स्यादधिकं तस्माद्यदहं द्रुपदात्मजाम्
द्रोपदीं कर्ण पश्येयं काषायवसनां वने १०
यदि मां धर्मराजश्च भीमसेनश्च पाण्डवः
युक्तं परमया लक्ष्म्या पश्येतां जीवितं भवेत् ११
उपायं न तु पश्यामि येन गच्छेम तद्वनम्
यथा चाभ्यनुजानीयाद्गच्छन्तं मां महीपतिः १२
स सौबलेन सहितस्तथा दुःशासनेन च
उपायं पश्य निपुणं येन गच्छेम तद्वनम् १३
अहमप्यद्य निश्चित्य गमनायेतराय वा
काल्यमेव गमिष्यामि समीपं पार्थिवस्य ह १४
मयि तत्रोपविष्टे तु भीष्मे च कुरुसत्तमे
उपायो यो भवेद्दृष्टस्तं ब्रूयाः सहसौबलः १५
ततो भीष्मस्य राज्ञश्च निशम्य गमनं प्रति
व्यवसायं करिष्येऽहमनुनीय पितामहम् १६
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे जग्मुरावसथान्प्रति
व्युषितायां रजन्यां तु कर्णो राजानमभ्ययात् १७
ततो दुर्योधनं कर्णः प्रहसन्निदमब्रवीत्
उपायः परिदृष्टोऽय तं निबोध जनेश्वर १८

घोषा द्वैतवने सर्वे त्वत्प्रतीक्षा नराधिप
घोषयात्रापदेशेन गमिष्यामो न संशयः १९
उचितं हि सदा गन्तुं घोषयात्रां विशां पते
एवं च त्वां पिता राजन्समनुज्ञातुमर्हति २०
तथा कथयमानौ तौ घोषयात्राविनिश्चयम्
गान्धारराजः शकुनिः प्रत्युवाच हसन्निव २१
उपायोऽय मया दृष्टो गमनाय निरामयः
अनुज्ञास्यति नो राजा चोदयिष्यति चाप्युत २२
घोषा द्वैतवने सर्वे त्वत्प्रतीक्षा नराधिप
घोषयात्रापदेशेन गमिष्यामो न संशयः २३
ततः प्रहसिताः सर्वे तेऽन्योन्यस्य तलान्ददुः
तदेव च विनिश्चित्य ददृशुः कुरुसत्तमम् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २२७

अष्टाविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धृतराष्ट्रं ततः सर्वे ददृशुर्जनमेजय
पृष्ट्वा सुखमथो राज्ञः पृष्टा राज्ञा च भारत १
ततस्तैर्विहितः पूर्वं समङ्गो नाम बल्लवः
समीपस्थास्तदा गावो धृतराष्ट्रे न्यवेदयत् २
अनन्तरं च राधेयः शकुनिश्च विशां पते
आहतुः पार्थिवश्रेष्ठं धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ३
रमणीयेषु देशेषु घोषाः संप्रति कौरव
स्मारणासमयः प्राप्तो वत्सानामपि चाङ्कनम् ४
मृगया चोचिता राजन्नस्मिन्काले सुतस्य ते
दुर्योधनस्य गमनं त्वमनुज्ञातुमर्हसि ५
धृतराष्ट्र उवाच
मृगया शोभना तात गवां च समवेक्षणम्
विश्रम्भस्तु न गन्तव्यो बल्लवानामिति स्मरे ६
ते तु तत्र नरव्याघ्राः समीप इति नः श्रुतम्
अतो नाभ्यनुजानामि गमनं तत्र वः स्वयम् ७

छद्मना निर्जितास्ते हि कर्शिताश्च महावने
तपोनित्याश्च राधेय समर्थाश्च महारथाः ८
धर्मराजो न संक्रुध्येद्भीमसेनस्त्वमर्षणः
यज्ञसेनस्य दुहिता तेज एव तु केवलम् ९
यूयं चाप्यपराध्येयुर्दर्पमोहसमन्विताः
ततो विनिर्दहेयुस्ते तपसा हि समन्विताः १०
अथ वा सायुधा वीरा मन्युनाभिपरिप्लुताः
सहिता बद्धनिस्त्रिंशा दहेयुः शस्त्रतेजसा ११
अथ यूयं बहुत्वात्तानारभध्वं कथंचन
अनार्यं परमं तत्स्यादशक्यं तच्च मे मतम् १२
उषितो हि महाबाहुरिन्द्रलोके धनंजयः
दिव्यान्यस्त्राण्यवाप्याथ ततः प्रत्यागतो वनम् १३
अकृतास्त्रेण पृथिवी जिता बीभत्सुना पुरा
किं पुनः स कृतास्त्रोऽद्य न हन्याद्वो महारथः १४
अथ वा मद्वचः श्रुत्वा तत्र यत्ता भविष्यथ
उद्विग्नवासो विश्रम्भाद्दुःखं तत्र भविष्यति १५
अथ वा सैनिकाः केचिदपकुर्युर्युधिष्ठिरे
तदबुद्धिकृतं कर्म दोषमुत्पादयेच्च वः १६
तस्माद्गच्छन्तु पुरुषाः स्मारणायाप्तकारिणः
न स्वयं तत्र गमनं रोचये तव भारत १७
शकुनिरुवाच
धर्मज्ञः पाण्डवो ज्येष्ठः प्रतिज्ञातं च संसदि
तेन द्वादश वर्षाणि वस्तव्यानीति भारत १८
अनुवृत्ताश्च ते सर्वे पाण्डवा धर्मचारिणः
युधिष्ठिरश्च कौन्तेयो न नः कोपं करिष्यति १९
मृगयां चैव नो गन्तुमिच्छा संवर्धते भृशम्
स्मारणं च चिकीर्षामो न तु पाण्डवदर्शनम् २०
न चानार्यसमाचारः कश्चित्तत्र भविष्यति
न च तत्र गमिष्यामो यत्र तेषां प्रतिश्रयः २१
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तः शकुनिना धृतराष्ट्रो जनेश्वरः
दुर्योधनं सहामात्यमनुजज्ञे न कामतः २२

अनुज्ञातस्तु गान्धारिः कर्णेन सहितस्तदा निर्ययौ भरतश्रेष्ठो बलेन महता वृतः २३
दुःशासनेन च तथा सौबलेन च देविना
संवृतो भ्रातृभिश्चान्यैः स्त्रीभिश्चापि सहस्रशः २४
तं निर्यान्तं महाबाहुं द्रष्टुं द्वैतवनं सरः
पौराश्चानुययुः सर्वे सहदारा वनं च तत् २५
अष्टौ रथसहस्राणि त्रीणि नागायुतानि च
पत्तयो बहुसाहस्रा हयाश्च नवतिः शताः २६
शकटापणवेश्याश्च वणिजो बन्दिनस्तथा
नराश्च मृगयाशीलाः शतशोऽथ सहस्रशः २७
ततः प्रयाणे नृपतेः सुमहानभवत्स्वनः
प्रावृषीव महावायोरुद्धतस्य विशां पते २८
गव्यूतिमात्रे न्यवसद्राजा दुर्योधनस्तदा
प्रयातो वाहनैः सर्वैस्ततो द्वैतवनं सरः २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २२८

एकोनत्रिंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अथ दुर्योधनो राजा तत्र तत्र वने वसन्
जगाम घोषानभितस्तत्र चक्रे निवेशनम् १
रमणीये समाज्ञाते सोदके समहीरुहे
देशे सर्वगुणोपेते चक्रुरावसथं नराः २
तथैव तत्समीपस्थान्पृथगावसथान्बहून्
कर्णस्य शकुनेश्चैव भ्रातॄणां चैव सर्वशः ३
ददर्श स तदा गावः शतशोऽथ सहस्रशः
अङ्कैर्लक्षैश्च ताः सर्वा लक्षयामास पार्थिवः ४
अङ्कयामास वत्सांश्च जज्ञे चोपसृतास्त्वपि
बालवत्साश्च या गावः कालयामास ता अपि ५
अथ स स्मारणं कृत्वा लक्षयित्वा त्रिहायनान्
वृतो गोपालकैः प्रीतो व्यहरत्कुरुनन्दनः ६

स च पौरजनः सर्वः सैनिकाश्च सहस्रशः
यथोपजोषं चिक्रीडुर्वने तस्मिन्यथामराः ७
ततो गोपाः प्रगातारः कुशला नृत्तवादिते
धार्तराष्ट्रमुपातिष्ठन्कन्याश्चैव स्वलङ्कृताः ८
स स्त्रीगणवृतो राजा प्रहृष्टः प्रददौ वसु
तेभ्यो यथार्हमन्नानि पानानि विविधानि च ९
ततस्ते सहिताः सर्वे तरक्षून्महिषान्मृगान्
गवयर्क्षवराहांश्च समन्तात्पर्यकालयन् १०
स ताञ्शरैर्विनिर्भिन्दन्गजान्बध्नन्महावने
रमणीयेषु देशेषु ग्राहयामास वै मृगान् ११
गोरसानुपयुञ्जान उपभोगांश्च भारत
पश्यन्सुरमणीयानि पुष्पितानि वनानि च १२
मत्तभ्रमरजुष्टानि बर्हिणाभिरुतानि च
अगच्छदानुपूर्व्येण पुण्यं द्वैतवनं सरः
ऋद्ध्या परमया युक्तो महेन्द्र इव वज्रभृत् १३
यदृच्छया च तदहो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
ईजे राजर्षियज्ञेन सद्यस्केन विशां पते
दिव्येन विधिना राजा वन्येन कुरुसत्तमः १४
कृत्वा निवेशमभितः सरसस्तस्य कौरवः
द्रौपद्या सहितो धीमान्धर्मपत्न्या नराधिपः १५
ततो दुर्योधनः प्रेष्यानादिदेश सहानुजः
आक्रीडावसथाः क्षिप्रं क्रियन्तामिति भारत १६
ते तथेत्येव कौरव्यमुक्त्वा वचनकारिणः
चिकीर्षन्तस्तदाक्रीडाञ्जग्मुर्द्वैतवनं सरः १७
सेनाग्रं धार्तराष्ट्रस्य प्राप्तं द्वैतवनं सरः
प्रविशन्तं वनद्वारि गान्धर्वाः समवारयन् १८
तत्र गन्धर्वराजो वै पूर्वमेव विशां पते
कुबेरभवनाद्राजन्नाजगाम गणावृतः १९
गणैरप्सरसां चैव त्रिदशानां तथात्मजैः
विहारशीलः क्रीडार्थं तेन तत्संवृतं सरः २०
तेन तत्संवृतं दृष्ट्वा ते राजपरिचारकाः
प्रतिजग्मुस्ततो राजन्यत्र दुर्योधनो नृपः २१

स तु तेषां वचः श्रुत्वा सैनिकान्युद्धदुर्मदान्
प्रेषयामास कौरव्य उत्सारयत तानिति २२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञः सेनाग्रयायिनः
सरो द्वैतवनं गत्वा गन्धर्वानिदमब्रुवन् २३
राजा दुर्योधनो नाम धृतराष्ट्रसुतो बली
विजिहीर्षुरिहायाति तदर्थमपसर्पत २४
एवमुक्तास्तु गन्धर्वाः प्रहसन्तो विशां पते
प्रत्यब्रुवंस्तान्पुरुषानिदं सुपरुषं वचः २५
न चेतयति वो राजा मन्दबुद्धिः सुयोधनः
योऽस्मानाज्ञापयत्येवं वश्यानिव दिवौकसः २६
यूयं मुमूर्षवश्चापि मन्दप्रज्ञा न संशयः
ये तस्य वचनादेवमस्मान्ब्रूत विचेतसः २७
गच्छत त्वरिताः सर्वे यत्र राजा स कौरवः
द्वेष्यं माद्यैव गच्छध्वं धर्मराजनिवेशनम् २८
एवमुक्तास्तु गन्धर्वै राज्ञः सेनाग्रयायिनः
संप्राद्रवन्यतो राजा धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनत्रिंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २२९

त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्ते सहिताः सर्वे दुर्योधनमुपागमन्
अब्रुवंश्च महाराज यदूचुः कौरवं प्रति १
गन्धर्वैर्वारिते सैन्ये धार्तराष्ट्रः प्रतापवान्
अमर्षपूर्णः सैन्यानि प्रत्यभाषत भारत २
शासतैनानधर्मज्ञान्मम विप्रियकारिणः
यदि प्रक्रीडितो देवैः सर्वैः सह शतक्रतुः ३
दुर्योधनवचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रा महाबलाः
सर्व एवाभिसंनद्धा योधाश्चापि सहस्रशः ४
ततः प्रमथ्य गन्धर्वांस्तद्वनं विविशुर्बलात्
सिंहनादेन महता पूरयन्तो दिशो दश ५
ततोऽपरैरवार्यन्त गन्धर्वैः कुरुसैनिकाः

ते वार्यमाणा गन्धर्वैः साम्नैव वसुधाधिप
ताननादृत्य गन्धर्वांस्तद्वनं विविशुर्महत् ६
यदा वाचा न तिष्ठन्ति धार्तराष्ट्राः सराजकाः
ततस्ते खेचराः सर्वे चित्रसेने न्यवेदयन् ७
गन्धर्वराजस्तान्सर्वानब्रवीत्कौरवान्प्रति
अनार्याञ्शासतेत्येवं चित्रसेनोऽत्यमर्षणः ८
अनुज्ञातास्तु गन्धर्वाश्चित्रसेनेन भारत
प्रगृहीतायुधाः सर्वे धार्तराष्ट्रानभिद्रवन् ९
तान्दृष्ट्वा पततः शीघ्रान्गन्धर्वानुद्यतायुधान् सर्वे ते प्राद्रवन्संख्ये धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः १०
तान्दृष्ट्वा द्रवतः
सर्वान्धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान्
वैकर्तनस्तदा वीरो नासीत्तत्र पराङ्मुखः ११
आपतन्तीं तु संप्रेक्ष्य गन्धर्वाणां महाचमूम्
महता शरवर्षेण राधेयः प्रत्यवारयत् १२
क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदन्तैस्तथायसैः
गन्धर्वाञ्शतशोऽभ्यघ्नँ ल्लघुत्वात्सूतनन्दनः १३
पातयन्नुत्तमाङ्गानि गन्धर्वाणां महारथः
क्षणेन व्यधमत्सर्वां चित्रसेनस्य वाहिनीम् १४
ते वध्यमाना गन्धर्वाः सूतपुत्रेण धीमता
भूय एवाभ्यवर्तन्त शतशोऽथ सहस्रशः १५
गन्धर्वभूता पृथिवी क्षणेन समपद्यत
आपतद्भिर्महावेगैश्चित्रसेनस्य सैनिकैः १६
अथ दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः
दुःशासनो विकर्णश्च ये चान्ये धृतराष्ट्रजाः
न्यहनंस्तत्तदा सैन्यं रथैर्गरुडनिस्वनैः १७
भूयश्च योधयामासुः कृत्वा कर्णमथाग्रतः
महता रथघोषेण हयचारेण चाप्युत
वैकर्तनं परीप्सन्तो गन्धर्वान्समवारयन् १८
ततः संन्यपतन्सर्वे गन्धर्वाः कौरवैः सह
तदा सुतुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् १९

ततस्ते मृदवोऽभूवन्गन्धर्वाः शरपीडिताः उच्चुक्रुशुश्च कौरव्या गन्धर्वान्प्रेक्ष्य
पीडितान् २०
गन्धर्वांस्त्रासितान्दृष्ट्वा
चित्रसेनोऽत्यमर्षणः
उत्पपातासनात्क्रुद्धो वधे तेषां समाहितः २१
ततो मायास्त्रमास्थाय युयुधे चित्रमार्गवित्
तयामुह्यन्त कौरव्याश्चित्रसेनस्य मायया २२
एकैको हि तदा योधो धार्तराष्ट्रस्य भारत
पर्यवर्तत गन्धर्वैर्दशभिर्दशभिः सह २३
ततः संपीड्यमानास्ते बलेन महता तदा
प्राद्रवन्त रणे भीता यत्र राजा युधिष्ठिरः २४
भज्यमानेष्वनीकेषु धार्तराष्ट्रेषु सर्वशः
कर्णो वैकर्तनो राजंस्तस्थौ गिरिरिवाचलः २५
दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः
गन्धर्वान्योधयांचक्रुः समरे भृशविक्षताः २६
सर्व एव तु गन्धर्वाः शतशोऽथ सहस्रशः
जिघांसमानाः सहिताः कर्णमभ्यद्रवन्रणे २७
असिभिः पट्टिशैः शूलैर्गदाभिश्च महाबलाः
सूतपुत्रं जिघांसन्तः समन्तात्पर्यवारयन् २८
अन्येऽस्य युगमच्छिन्दन्ध्वजमन्ये न्यपातयन्
ईषामन्ये हयानन्ये सूतमन्ये न्यपातयन् २९
अन्ये छत्रं वरूथं च बन्धुरं च तथापरे
गन्धर्वा बहुसाहस्राः खण्डशोऽभ्यहनन्रथम् ३०
ततो रथादवप्लुत्य सूतपुत्रोऽसिचर्मभृत्
विकर्णरथमास्थाय मोक्षायाश्वानचोदयत् ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३०

एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
गन्धर्वैस्तु महाराज भग्ने कर्णे महारथे

संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः १
तान्दृष्ट्वा द्रवतः
सर्वान्धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान्
दुर्योधनो महाराज नासीत्तत्र पराङ्मुखः २
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य गन्धर्वाणां महाचमूम्
महता शरवर्षेण सोऽभ्यवर्षदरिंदमः ३
अचिन्त्य शरवर्षं तु गन्धर्वास्तस्य तं रथम्
दुर्योधनं जिघांसन्तः समन्तात्पर्यवारयन् ४
युगमीषां वरूथं च तथैव ध्वजसारथी
अश्वांस्त्रिवेणुं तल्पं च तिलशोऽभ्यहनन्रथम् ५
दुर्योधनं चित्रसेनो विरथं पतितं भुवि
अभिद्रुत्य महाबाहुर्जीवग्राहमथाग्रहीत् ६
तस्मिन्गृहीते राजेन्द्र स्थितं दुःशासनं रथे
पर्यगृह्णन्त गन्धर्वाः परिवार्य समन्ततः ७
विविंशतिं चित्रसेनमादायान्ये प्रदुद्रुवुः
विन्दानुविन्दावपरे राजदारांश्च सर्वशः ८
सैन्यास्तु धार्तराष्ट्रस्य गन्धर्वैः समभिद्रुताः
पूर्वं प्रभग्नैः सहिताः पाण्डवानभ्ययुस्तदा ९
शकटापणवेश्याश्च यानयुग्यं च सर्वशः
शरणं पाण्डवाञ्जग्मुह्रियमाणे महीपतौ १०
प्रियदर्शनो महाबाहुर्धार्तराष्ट्रो महाबलः
गन्धर्वैर्ह्रियते राजा पार्थास्तमनुधावत ११
दुःशासनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुर्जयस्तथा
बद्ध्वा ह्रियन्ते गन्धर्वै राजदाराश्च सर्वशः १२
इति दुर्योधनामात्याः क्रोशन्तो राजगृद्धिनः
आर्ता दीनस्वराः सर्वे युधिष्ठिरमुपागमन् १३
तांस्तथा व्यथितान्दीनान्भिक्षमाणान्युधिष्ठिरम्
वृद्धान्दुर्योधनामात्यान्भीमसेनोऽभ्यभाषत १४
अन्यथा वर्तमानानामर्थो जातोऽयमन्यथा
अस्माभिर्यदनुष्ठेयं गन्धर्वैस्तदनुष्ठितम् १५
दुर्मन्त्रितमिदं तात राज्ञो दुर्द्यूतदेविनः
द्वेष्टारमन्ये क्लीबस्य पातयन्तीति नः श्रुतम् १६

तदिदं कृतं नः प्रत्यक्षं गन्धर्वैरतिमानुषम्
दिष्ट्या लोके पुमानस्ति कश्चिदस्मत्प्रिये स्थितः
येनास्माकं हृतो भार आसीनानां सुखावहः १७
शीतवातातपसहांस्तपसा चैव कर्शितान्
समस्थो विषमस्थान्हि द्रष्टुमिच्छति दुर्मतिः १८
अधर्मचारिणस्तस्य कौरव्यस्य दुरात्मनः
ये शीलमनुवर्तन्ते ते पश्यन्ति पराभवम् १९
अधर्मो हि कृतस्तेन येनैतदुपशिक्षितम् अनृशंसास्तु कौन्तेयास्तस्याध्यक्षान्ब्रवीमि वः २०
एवं ब्रुवाणं कौन्तेयं भीमसेनममर्षणम्
न कालः परुषस्यायमिति राजाभ्यभाषत २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकत्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३१

द्वात्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
अस्मानभिगतां स्तात भयार्ताञ्शरणैषिणः
कौरवान्विषमप्राप्तान्कथं ब्रूयास्त्वमीदृशम् १
भवन्ति भेदा ज्ञातीनां कलहाश्च वृकोदर
प्रसक्तानि च वैराणि ज्ञातिधर्मो न नश्यति २
यदा तु कश्चिज्ज्ञातीनां बाह्यः प्रार्थयते कुलम्
न मर्षयन्ति तत्सन्तो बाह्येनाभिप्रमर्षणम् ३
जानाति ह्येष दुर्बुद्धिरस्मानिह चिरोषितान्
स एष परिभूयास्मानकार्षीदिदमप्रियम् ४
दुर्योधनस्य ग्रहणाद्गन्धर्वेण बलाद्रणे
स्त्रीणां बाह्याभिमर्शाच्च हतं भवति नः कुलम् ५
शरणं च प्रपन्नानां त्राणार्थं च कुलस्य नः
उत्तिष्ठध्वं नरव्याघ्राः सज्जीभवत माचिरम् ६
अर्जुनश्च यमौ चैव त्वं च भीमापराजितः
मोक्षयध्वं धार्तराष्ट्रं ह्रियमाणं सुयोधनम् ७
एते रथा नरव्याघ्राः सर्वशस्त्रसमन्विताः

इन्द्रसेनादिभिः सूतैः संयताः कनकध्वजाः ८
एतानास्थाय वै तात गन्धर्वान्योद्धुमाहवे
सुयोधनस्य मोक्षाय प्रयतध्वमतन्द्रिताः ९
य एव कश्चिद्राजन्यः शरणार्थमिहागतम्
परं शक्त्याभिरक्षेत किं पुनस्त्वं वृकोदर १०
क इहान्यो भवेत्त्राणमभिधावेति चोदितः
प्राञ्जलि शरणापन्नं दृष्ट्वा शत्रुमपि ध्रुवम् ११
वरप्रदानं राज्यं च पुत्रजन्म च पाण्डव
शत्रोश्च मोक्षणं क्लेशात्त्रीणि चैकं च तत्समम् १२
किं ह्यभ्यधिकमेतस्माद्यदापन्नः सुयोधनः
त्वद्बाहुबलमाश्रित्य जीवितं परिमार्गति १३
स्वयमेव प्रधावेयं यदि न स्याद्वृकोदर
विततोऽय क्रतुर्वीर न हि मेऽत्र विचारणा १४
साम्नैव तु यथा भीम मोक्षयेथाः सुयोधनम्
तथा सर्वैरुपायैस्त्वं यतेथाः कुरुनन्दन १५
न साम्ना प्रतिपद्येत यदि गन्धर्वराडसौ
पराक्रमेण मृदुना मोक्षयेथाः सुयोधनम् १६
अथासौ मृदुयुद्धेन न मुञ्चेद्भीम कौरवान्
सर्वोपायैर्विमोच्यास्ते निगृह्य परिपन्थिनः १७
एतावद्धि मया शक्यं संदेष्टुं वै वृकोदर
वैताने कर्मणि तते वर्तमाने च भारत १८
वैशम्पायन उवाच
अजातशत्रोर्वचनं तच्छ्रुत्वा तु धनञ्जयः
प्रतिजज्ञे गुरोर्वाक्यं कौरवाणां विमोक्षणम् १९
अर्जुन उवाच
यदि साम्ना न मोक्ष्यन्ति गन्धर्वा धृतराष्ट्रजान्
अद्य गन्धर्वराजस्य भूमिः पास्यति शोणितम् २०
वैशम्पायन उवाच
अर्जुनस्य तु तां श्रुत्वा प्रतिज्ञां सत्यवादिनः
कौरवाणां तदा राजन्पुनः प्रत्यागतं मनः २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्वात्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३२

त्रयस्त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः वैशम्पायन उवाच
युधिष्ठिरवचः श्रुत्वा भीमसेनपुरोगमाः
प्रहृष्टवदनाः सर्वे समुत्तस्थुर्नरर्षभाः १
अभेद्यानि ततः सर्वे समनह्यन्त भारत
जाम्बूनदविचित्राणि कवचानि महारथाः २
ते दंशिता रथैः सर्वे ध्वजिनः सशरासनाः
पाण्डवाः प्रत्यदृश्यन्त ज्वलिता इव पावकाः ३
तान्रथान्साधु संपन्नान्संयुक्ताञ्जवनैर्हयैः
आस्थाय रथशार्दूलाः शीघ्रमेव ययुस्ततः ४
ततः कौरवसैन्यानां प्रादुरासीन्महास्वनः प्रयातान्सहितान्दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रान्महारथान्
५
जितकाशिनश्च खचरास्त्वरिताश्च महारथाः
क्षणेनैव वने तस्मिन्समाजग्मुरभीतवत् ६
न्यवर्तन्त ततः सर्वे गन्धर्वा जितकाशिनः
दृष्ट्वा रथगतान्वीरान्पाण्डवांश्चतुरो रणे ७
तांस्तु विभ्राजतो दृष्ट्वा लोकपालानिवोद्यतान्
व्यूढानीका व्यतिष्ठन्त गन्धमादनवासिनः ८
राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः
क्रमेण मृदुना युद्धमुपक्रामन्त भारत ९
न तु गन्धर्वराजस्य सैनिका मन्दचेतसः
शक्यन्ते मृदुना श्रेयः प्रतिपादयितुं तदा १०
ततस्तान्युधि दुर्धर्षः सव्यसाची परंतपः
सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमुवाच खचरान्रणे ११
नैतद्गन्धर्वराजस्य युक्तं कर्म जुगुप्सितम्
परदाराभिमर्शश्च मानुषैश्च समागमः १२
उत्सृजध्वं महावीर्यान्धृतराष्ट्रसुतानिमान्
दारांश्चैषां विमुञ्चध्वं धर्मराजस्य शासनात् १३
एवमुक्तास्तु गन्धर्वाः पाण्डवेन यशस्विना
उत्स्मयन्तस्तदा पार्थमिदं वचनमब्रुवन् १४

एकस्यैव वयं तात कुर्याम वचनं भुवि
यस्य शासनमाज्ञाय चराम विगतज्वराः १५
तेनैकेन यथादिष्टं तथा वर्ताम भारत
न शास्ता विद्यतेऽस्माकमन्यस्तस्मात्सुरेश्वरात् १६
एवमुक्तस्तु गन्धर्वैः कुन्तीपुत्रो धनंजयः
गन्धर्वान्पुनरेवेदं वचनं प्रत्यभाषत १७
यदि साम्ना न मोक्षध्वं गन्धर्वा धृतराष्ट्रजम्
मोक्षयिष्यामि विक्रम्य स्वयमेव सुयोधनम् १८
एवमुक्त्वा ततः पार्थः सव्यसाची धनंजयः
ससर्ज निशितान्बाणान्खचरान्खचरान्प्रति १९
तथैव शरवर्षेण गन्धर्वास्ते बलोत्कटाः
पाण्डवानभ्यवर्तन्त पाण्डवाश्च दिवौकसः २०
ततः सुतुमुलं युद्धं गन्धर्वाणां तरस्विनाम्
बभूव भीमवेगानां पाण्डवानां च भारत २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३३

चतुस्त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो दिव्यास्त्रसंपन्ना गन्धर्वा हेममालिनः
विसृजन्तः शरान्दीप्तान्समन्तात्पर्यवारयन् १
चत्वारः पाण्डवा वीरा गन्धर्वाश्च सहस्रशः
रणे संन्यपतन्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् २
यथा कर्णस्य च रथो धार्तराष्ट्रस्य चोभयोः
गन्धर्वैः शतशश्छिन्नौ तथा तेषां प्रचक्रिरे ३
तान्समापततो राजन्गन्धर्वाञ्शतशो रणे
प्रत्यगृह्णन्नरव्याघ्राः शरवर्षैरनेकशः ४
अवकीर्यमाणाः खगमाः शरवर्षैः समन्ततः
न शेकुः पाण्डुपुत्राणां समीपे परिवर्तितुम् ५
अभिक्रुद्धानभिप्रेक्ष्य गन्धर्वानर्जुनस्तदा
लक्षयित्वाथ दिव्यानि महास्त्राण्युपचक्रमे ६

सहस्राणां सहस्रं स प्राहिणोद्यमसादनम्
आग्नेयेनार्जुनः संख्ये गन्धर्वाणां बलोत्कटः ७
तथा भीमो महेष्वासः संयुगे बलिनां वरः
गन्धर्वाञ्शतशो राजञ्जघान निशितैः शरैः ८
माद्रीपुत्रावपि तथा युध्यमानौ बलोत्कटौ
परिगृह्याग्रतो राजञ्जघ्नतुः शतशः परान् ९
ते वध्यमाना गन्धर्वा दिव्यैरस्त्रैर्महात्मभिः
उत्पेतुः खमुपादाय धृतराष्ट्रसुतांस्ततः १०
तानुत्पतिष्णून्बुद्ध्वा तु कुन्तीपुत्रो धनंजयः
महता शरजालेन समन्तात्पर्यवारयत् ११
ते बद्धाः शरजालेन शकुन्ता इव पञ्जरे ववर्षुरर्जुनं क्रोधाद्गदाशक्त्यृष्टिवृष्टिभिः
१२
गदाशक्त्यसिवृष्टीस्ता निहत्य स महास्त्रवित्
गात्राणि चाहनद्भल्लैर्गन्धर्वाणां धनंजयः १३
शिरोभिः प्रपतद्भिश्च चरणैर्बाहुभिस्तथा
अश्मवृष्टिरिवाभाति परेषामभवद्भयम् १४
ते वध्यमाना गन्धर्वाः पाण्डवेन महात्मना
भूमिष्ठमन्तरिक्षस्थाः शरवर्षैरवाकिरन् १५
तेषां तु शरवर्षाणि सव्यसाची परंतपः
अस्त्रैः संवार्य तेजस्वी गन्धर्वान्प्रत्यविध्यत
१६
स्थूणाकर्णेन्द्रजालं च सौरं चापि तथार्जुनः
आग्नेयं चापि सौम्यं च ससर्ज कुरुनन्दनः १७
ते दह्यमाना गन्धर्वाः कुन्तीपुत्रस्य सायकैः
दैतेया इव शक्रेण विषादमगमन्परम् १८
ऊर्ध्वमाक्रममाणाश्च शरजालेन वारिताः
विसर्पमाणा भल्लैश्च वार्यन्ते सव्यसाचिना १९
गन्धर्वांस्त्रासितान्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रेण
धीमता
चित्रसेनो गदां गृह्य सव्यसाचिनमाद्रवत् २०
तस्याभिपततस्तूर्णं गदाहस्तस्य संयुगे

गदां सर्वायसीं पार्थः शरैश्चिच्छेद सप्तधा २१
स गदां बहुधा दृष्ट्वा कृत्तां बाणैस्तरस्विना
संवृत्य विद्ययात्मानं योधयामास पाण्डवम्
अस्त्राणि तस्य दिव्यानि योधयामास खे स्थितः २२
गन्धर्वराजो बलवान्माययान्तर्हितस्तदा
अन्तर्हितं समालक्ष्य प्रहरन्तमथार्जुनः
ताडयामास खचरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः २३
अन्तर्धानवधं चास्य चक्रे क्रुद्धोऽजुनस्तदा
शब्दवेध्यमुपाश्रित्य बहुरूपो धनंजयः २४
स वध्यमानस्तैरस्त्रैरर्जुनेन महात्मना
अथास्य दर्शयामास तदात्मानं प्रियः सखा २५
चित्रसेनमथालक्ष्य सखायं युधि दुर्बलम्
संजहारास्त्रमथ तत्प्रसृष्टं पाण्डवर्षभः २६
दृष्ट्वा तु पाण्डवाः सर्वे संहृतास्त्रं धनंजयम्
संजह्रुः प्रद्रुतानश्वाञ्शरवेगान्धनूंषि च २७
चित्रसेनश्च भीमश्च सव्यसाची यमावपि
पृष्ट्वा कौशलमन्योन्यं रथेष्वेवावतस्थिरे २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुस्त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३४

पञ्चत्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततोऽजुनश्चित्रसेनं प्रहसन्निदमब्रवीत्
मध्ये गन्धर्वसैन्यानां महेष्वासो महाद्युतिः १
किं ते व्यवसितं वीर कौरवाणां विनिग्रहे
किमर्थं च सदारोऽय निगृहीतः सुयोधनः २
चित्रसेन उवाच
विदितोऽयमभिप्रायस्तत्रस्थेन महात्मना
दुर्योधनस्य पापस्य कर्णस्य च धनंजय ३
वनस्थान्भवतो ज्ञात्वा क्लिश्यमानाननर्हवत्
इमेऽवहसितुं प्राप्ता द्रौपदीं च यशस्विनीम् ४
ज्ञात्वा चिकीर्षितं चैषां मामुवाच सुरेश्वरः

गच्छ दुर्योधनं बद्ध्वा सामात्यं त्वमिहानय ५
धनंजयश्च ते रक्ष्यः सह भ्रातृभिराहवे
स हि प्रियः सखा तुभ्यं शिष्यश्च तव पाण्डवः ६
वचनाद्देवराजस्य ततोऽस्मीहागतो द्रुतम्
अयं दुरात्मा बद्धश्च गमिष्यामि सुरालयम् ७
अर्जुन उवाच
उत्सृज्यतां चित्रसेन भ्रातास्माकं सुयोधनः
धर्मराजस्य संदेशान्मम चेदिच्छसि प्रियम् ८
चित्रसेन उवाच
पापोऽय नित्यसंदुष्टो न विमोक्षणमर्हति
प्रलब्धा धर्मराजस्य कृष्णायाश्च धनंजय ९
नेदं चिकीर्षितं तस्य कुन्तीपुत्रो महाव्रतः
जानाति धर्मराजो हि श्रुत्वा कुरु यथेच्छसि १०
वैशम्पायन उवाच
ते सर्व एव राजानमभिजग्मुर्युधिष्ठिरम्
अभिगम्य च तत्सर्वं शशंसुस्तस्य दुष्कृतम् ११
अजातशत्रुस्तच्छ्रुत्वा गन्धर्वस्य वचस्तदा
मोक्षयामास तान्सर्वान्गन्धर्वान्प्रशशंस च १२
दिष्ट्या भवद्भिर्बलिभिः शक्तैः सर्वैर्न हिंसितः दुर्वृत्तो धार्तराष्ट्रोऽय सामात्यज्ञातिबान्धवः
१३
उपकारो महांस्तात कृतोऽय मम खेचराः
कुलं न परिभूतं मे मोक्षेणास्य दुरात्मनः १४
आज्ञापयध्वमिष्टानि प्रीयामो दर्शनेन वः
प्राप्य सर्वानभिप्रायांस्ततो व्रजत माचिरम् १५
अनुज्ञातास्तु गन्धर्वाः पाण्डुपुत्रेण धीमता
सहाप्सरोभिः संहृष्टाश्चित्रसेनमुखा ययुः १६
देवराडपि गन्धर्वान्मृतांस्तान्समजीवयत्
दिव्येनामृतवर्षेण ये हताः कौरवैर्युधि १७
ज्ञातींस्तानवमुच्याथ राजदारांश्च सर्वशः
कृत्वा च दुष्करं कर्म प्रीतियुक्ताश्च पाण्डवाः १८
सस्त्रीकुमारैः कुरुभिः पूज्यमाना महारथाः

बभ्राजिरे महात्मानः कुरुमध्ये यथाग्नयः १९
ततो दुर्योधनं मुच्य भ्रातृभिः सहितं तदा
युधिष्ठिरः सप्रणयमिदं वचनमब्रवीत् २०
मा स्म तात पुनः कार्षीरीदृशं साहसं क्वचित्
न हि साहसकर्तारः सुखमेधन्ति भारत २१
स्वस्तिमान्सहितः सर्वैर्भ्रातृभिः कुरुनन्दन
गृहान्व्रज यथाकामं वैमनस्यं च मा कृथाः २२
पाण्डवेनाभ्यनुज्ञातो राजा दुर्योधनस्तदा
विदीर्यमाणो व्रीडेन जगाम नगरं प्रति २३
तस्मिन्गते कौरवेये कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
भ्रातृभिः सहितो वीरः पूज्यमानो द्विजातिभिः २४
तपोधनैश्च तैः सर्वैर्वृतः शक्र इवामरैः
वने द्वैतवने तस्मिन्विजहार मुदा युतः २५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३५

षट्त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
शत्रुभिर्जितबद्धस्य पाण्डवैश्च महात्मभिः
मोक्षितस्य युधा पश्चान्मानस्थस्य दुरात्मनः १
कत्थनस्यावलिप्तस्य गर्वितस्य च नित्यशः
सदा च पौरुषौदार्यैः पाण्डवानवमन्यतः २
दुर्योधनस्य पापस्य नित्याहङ्कारवादिनः
प्रवेशो हास्तिनपुरे दुष्करः प्रतिभाति मे ३
तस्य लज्जान्वितस्यैव शोकव्याकुलचेतसः
प्रवेशं विस्तरेण त्वं वैशम्पायन कीर्तय ४
वैशम्पायन उवाच
धर्मराजनिसृष्टस्तु धार्तराष्ट्रः सुयोधनः
लज्जयाधोमुखः सीदन्नुपासर्पत्सुदुःखितः ५
स्वपुरं प्रययौ राजा चतुरङ्गबलानुगः
शोकोपहतया बुद्ध्या चिन्तयानः पराभवम् ६
विमुच्य पथि यानानि देशे सुयवसोदके

संनिविष्टः शुभे रम्ये भूमिभागे यथेप्सितम्
हस्त्यश्वरथपादातं यथास्थानं न्यवेशयत् ७
अथोपविष्टं राजानं पर्यङ्के ज्वलनप्रभे
उपप्लुतं यथा सोमं राहुणा रात्रिसंक्षये
उपगम्याब्रवीत्कर्णो दुर्योधनमिदं तदा ८
दिष्ट्या जीवसि गान्धारे दिष्ट्या नः सङ्गमः पुनः
दिष्ट्या त्वया जिताश्चैव गन्धर्वाः कामरूपिणः ९
दिष्ट्या समग्रान्पश्यामि भ्रातॄंस्ते कुरुनन्दन
विजिगीषून्रणान्मुक्तान्निर्जितारीन्महारथान् १०
अहं त्वभिद्रुतः सर्वैर्गन्धर्वैः पश्यतस्तव
नाशक्नुवं स्थापयितुं दीर्यमाणां स्ववाहिनीम् ११
शरक्षताङ्गश्च भृशं व्यपयातोऽभिपीडितः
इदं त्वत्यद्भुतं मन्ये यद्युष्मानिह भारत १२
अरिष्टानक्षतांश्चापि सदारधनवाहनान् विमुक्तान्संप्रपश्यामि तस्माद्युद्धादमानुषात्
१३
नैतस्य कर्ता लोकेऽस्मिन्पुमान्विद्येत भारत
यत्कृतं ते महाराज सह भ्रातृभिराहवे १४
एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा
उवाचावाक्शिरा राजन्बाष्पगद्गदया गिरा १५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्त्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३६

सप्तत्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
दुर्योधन उवाच
अजानतस्ते राधेय नाभ्यसूयाम्यहं वचः
जानासि त्वं जिताञ्शत्रून्गन्धर्वांस्तेजसा मया १
आयोधितास्तु गन्धर्वाः सुचिरं सोदरैर्मम
मया सह महाबाहो कृतश्चोभयतः क्षयः २
मायाधिकास्त्वयुध्यन्त यदा शूरा वियद्गताः
तदा नो नसमं युद्धमभवत्सह खेचरैः ३
पराजयं च प्राप्ताः स्म रणे बन्धनमेव च

सभृत्यामात्यपुत्राश्च सदारधनवाहनाः
उच्चैराकाशमार्गेण ह्रियामस्तैः सुदुःखिताः ४
अथ नः सैनिकाः केचिदमात्याश्च महारथान्
उपगम्याब्रुवन्दीनाः पाण्डवाञ्शरणप्रदान् ५
एष दुर्योधनो राजा धार्तराष्ट्रः सहानुजः
सामात्यदारो ह्रियते गन्धर्वैर्दिवमास्थितैः ६
तं मोक्षयत भद्रं वः सहदारं नराधिपम्
परामर्शो मा भविष्यत्कुरुदारेषु सर्वशः ७
एवमुक्ते तु धर्मात्मा ज्येष्ठः पाण्डुसुतस्तदा
प्रसाद्य सोदरान्सर्वानाज्ञापयत मोक्षणे ८
अथागम्य तमुद्देशं पाण्डवाः पुरुषर्षभाः
सान्त्वपूर्वमयाचन्त शक्ताः सन्तो महारथाः ९
यदा चास्मान्न मुमुचुर्गन्धर्वाः सान्त्विता अपि
ततोऽजुनश्च भीमश्च यमजौ च बलोत्कटौ
मुमुचुः शरवर्षाणि गन्धर्वान्प्रत्यनेकशः १०
अथ सर्वे रणं मुक्त्वा प्रयाताः खचरा दिवम्
अस्मानेवाभिकर्षन्तो दीनान्मुदितमानसाः ११
ततः समन्तात्पश्यामि शरजालेन वेष्टितम्
अमानुषाणि चास्त्राणि प्रयुञ्जानं धनंजयम् १२
समावृता दिशो दृष्ट्वा पाण्डवेन शितैः शरैः
धनञ्जयसखात्मानं दर्शयामास वै तदा १३
चित्रसेनः पाण्डवेन समाश्लिष्य परंतपः
कुशलं परिपप्रच्छ तैः पृष्टश्चाप्यनामयम् १४
ते समेत्य तथान्योन्यं संनाहान्विप्रमुच्य च
एकीभूतास्ततो वीरा गन्धर्वाः सह पाण्डवैः
अपूजयेतामन्योन्यं चित्रसेनधनंजयौ १५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तत्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३७

अष्टात्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
दुर्योधन उवाच
चित्रसेनं समागम्य प्रहसन्नर्जुनस्तदा

इदं वचनमक्लीबमब्रवीत्परवीरहा १
भातॄनर्हसि नो वीर मोक्तुं गन्धर्वसत्तम
अनर्हा धर्षणं हीमे जीवमानेषु पाण्डुषु २
एवमुक्तस्तु गन्धर्वः पाण्डवेन महात्मना
उवाच यत्कर्ण वयं मन्त्रयन्तो विनिर्गताः
द्रष्टारः स्म सुखाद्धीनान्सदारान्पाण्डवानिति ३
तस्मिन्नुच्चार्यमाणे तु गन्धर्वेण वचस्यथ
भूमेर्विवरमन्वैच्छं प्रवेष्टुं व्रीडयान्वितः ४
युधिष्ठिरमथागम्य गन्धर्वाः सह पाण्डवैः
अस्मद्दुर्मन्त्रितं तस्मै
बद्धांश्चास्मान्न्यवेदयन् ५
स्त्रीसमक्षमहं दीनो बद्धः शत्रुवशं गतः
युधिष्ठिरस्योपहृतः किं नु दुःखमतः परम् ६
ये मे निराकृता नित्यं रिपुर्येषामहं सदा तैर्मोक्षितोऽह दुर्बुद्धिर्दत्तं तैर्जीवितं च मे
७
प्राप्तः स्यां यद्यहं वीर वधं तस्मिन्महारणे
श्रेयस्तद्भविता मह्यमेवंभूतं न जीवितम् ८
भवेद्यशः पृथिव्यां मे ख्यातं गन्धर्वतो वधात्
प्राप्ताश्च लोकाः पुण्याः स्युर्महेन्द्र
सदनेऽक्षयाः ९
यत्त्वद्य मे व्यवसितं तच्छृणुध्वं नरर्षभाः
इह प्रायमुपासिष्ये यूयं व्रजत वै गृहान्
भ्रातरश्चैव मे सर्वे प्रयान्त्वद्य पुरं प्रति १०
कर्णप्रभृतयश्चैव सुहृदो बान्धवाश्च ये
दुःशासनं पुरस्कृत्य प्रयान्त्वद्य पुरं प्रति ११
न ह्यहं प्रतियास्यामि पुरं शत्रुनिराकृतः
शत्रुमानापहो भूत्वा सुहृदां मानकृत्तथा १२
स सुहृच्छोकदो भूत्वा शत्रूणां हर्षवर्धनः
वारणाह्वयमासाद्य किं वक्ष्यामि जनाधिपम् १३
भीष्मो द्रोणः कृपो द्रौणिर्विदुरः सञ्जयस्तथा
बाह्लीकः सोमदत्तश्च ये चान्ये वृद्धसंमताः १४

ब्राह्मणाः श्रेणिमुख्याश्च तथोदासीनवृत्तयः
किं मां वक्ष्यन्ति किं चापि प्रतिवक्ष्यामि तानहम् १५
रिपूणां शिरसि स्थित्वा तथा विक्रम्य चोरसि
आत्मदोषात्परिभ्रष्टः कथं वक्ष्यामि तानहम् १६
दुर्विनीताः श्रियं प्राप्य विद्यामैश्वर्यमेव च
तिष्ठन्ति न चिरं भद्रे यथाहं मदगर्वितः १७
अहो बत यथेदं मे कष्टं दुश्चरितं कृतम्
स्वयं दुर्बुद्धिना मोहाद्येन प्राप्तोऽस्मि
संशयम् १८
तस्मात्प्रायमुपासिष्ये न हि शक्ष्यामि जीवितुम्
चेतयानो हि को जीवेत्कृच्छ्राच्छत्रुभिरुद्धृतः १९
शत्रुभिश्चावहसितो मानी पौरुषवर्जितः
पाण्डवैर्विक्रमाढ्यैश्च सावमानमवेक्षितः २०
वैशम्पायन उवाच
एवं चिन्तापरिगतो दुःशासनमथाब्रवीत्
दुःशासन निबोधेदं वचनं मम भारत २१
प्रतीच्छ त्वं मया दत्तमभिषेकं नृपो भव
प्रशाधि पृथिवीं स्फीतां कर्णसौबलपालिताम् २२
भ्रातॄन्पालय विस्रब्धं मरुतो वृत्रहा यथा
बान्धवास्त्वोपजीवन्तु देवा इव शतक्रतुम् २३
ब्राह्मणेषु सदा वृत्तिं कुर्वीथाश्चाप्रमादतः
बन्धूनां सुहृदां चैव भवेथास्त्वं गतिः सदा २४
ज्ञातींश्चाप्यनुपश्येथा विष्णुर्देवगणानिव
गुरवः पालनीयास्ते गच्छ पालय मेदिनीम् २५
नन्दयन्सुहृदः सर्वाञ्शात्रवांश्चावभर्त्सयन्
कण्ठे चैनं परिष्वज्य गम्यतामित्युवाच ह २६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दीनो दुःशासनोऽब्रवीत्
अश्रुकण्ठः सुदुःखार्तः प्राञ्जलि प्रणिपत्य च
सगद्गदमिदं वाक्यं भ्रातरं ज्येष्ठमात्मनः २७
प्रसीदेत्यपतद्भूमौ दूयमानेन चेतसा
दुःखितः पादयोस्तस्य नेत्रजं जलमुत्सृजन् २८

उक्तवांश्च नरव्याघ्रो नैतदेवं भविष्यति विदीर्येत्सनगा भूमिर्द्यौश्चापि शकलीभवेत् रविरात्मप्रभां जह्यात्सोमः शीतांशुतां त्यजेत् २९ वायुः शैघ्र्यमथो जह्याद्धिमवांश्च परिव्रजेत् शुष्येत्तोयं समुद्रेषु वह्निरप्युष्णतां त्यजेत् ३०
न चाहं त्वदृते राजन्प्रशासेयं वसुन्धराम्
पुनः पुनः प्रसीदेति वाक्यं चेदमुवाच ह
त्वमेव नः कुले राजा भविष्यसि शतं समाः ३१
एवमुक्त्वा स राजेन्द्र सस्वनं प्ररुरोद ह
पादौ संगृह्य मानार्हौ भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भारत ३२
तथा तौ दुःखितौ दृष्ट्वा दुःशासनसुयोधनौ
अभिगम्य व्यथाविष्टः कर्णस्तौ प्रत्यभाषत ३३
विषीदथः किं कौरव्यौ बालिश्यात्प्राकृताविव
न शोकः शोचमानस्य विनिवर्तेत कस्यचित् ३४
यदा च शोचतः शोको व्यसनं नापकर्षति
सामर्थ्यं किं त्वतः शोके शोचमानौ प्रपश्यथः
धृतिं गृह्णीत मा शत्रूञ्शोचन्तौ नन्दयिष्यथः ३५
कर्तव्यं किं कृतं राजन्पाण्डवैस्तव मोक्षणम्
नित्यमेव प्रियं कार्यं राज्ञो विषयवासिभिः
पाल्यमानास्त्वया ते हि निवसन्ति गतज्वराः ३६
नार्हस्येवंगते मन्युं कर्तुं प्राकृतवद्यथा
विषण्णास्तव सोदर्यास्त्वयि प्रायं समास्थिते
उत्तिष्ठ व्रज भद्रं ते समाश्वासय सोदरान् ३७
राजन्नद्यावगच्छामि तवेह लघुसत्त्वताम्
किमत्र चित्रं यद्वीर मोक्षितः पाण्डवैरसि
सद्यो वशं समापन्नः शत्रूणां शत्रुकर्शन ३८
सेनाजीवैश्च कौरव्य तथा विषयवासिभिः अज्ञातैर्यदि वा ज्ञातैः कर्तव्यं नृपतेः प्रियम् ३९
प्रायः प्रधानाः पुरुषाः क्षोभयन्त्यरिवाहिनीम् निगृह्यन्ते च युद्धेषु मोक्ष्यन्ते वै स्वसैनिकैः

४०
सेनाजीवाश्च ये राज्ञां विषये सन्ति मानवाः
तैः सङ्गम्य नृपार्थाय यतितव्यं यथातथम् ४१
यद्येवं पाण्डवै राजन्भवद्विषयवासिभिः
यदृच्छया मोक्षितोऽद्य तत्र का परिदेवना ४२
न चैतत्साधु यद्राजन्पाण्डवास्त्वां नृपोत्तम
स्वसेनया संप्रयान्तं नानुयान्ति स्म पृष्ठतः ४३
शूराश्च बलवन्तश्च संयुगेष्वपलायिनः
भवतस्ते सभायां वै प्रेष्यतां पूर्वमागताः ४४
पाण्डवेयानि रत्नानि त्वमद्याप्युपभुञ्जसे
सत्त्वस्थान्पाण्डवान्पश्य न ते प्रायमुपाविशन्
उत्तिष्ठ राजन्भद्रं ते न चिन्तां कर्तुमर्हसि ४५
अवश्यमेव नृपते राज्ञो विषयवासिभिः
प्रियाण्याचरितव्यानि तत्र का परिदेवना ४६
मद्वाक्यमेतद्राजेन्द्र यद्येवं न करिष्यसि
स्थास्यामीह भवत्पादौ शुश्रूषन्नरिमर्दन ४७
नोत्सहे जीवितुमहं त्वद्विहीनो नरर्षभ
प्रायोपविष्टस्तु नृप राज्ञां हास्यो भविष्यसि ४८
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा
नैवोत्थातुं मनश्चक्रे स्वर्गाय कृतनिश्चयः ४९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टात्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३८

एकोनचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
प्रायोपविष्टं राजानं दुर्योधनममर्षणम्
उवाच सान्त्वयन्राजञ्शकुनिः सौबलस्तदा १
सम्यगुक्तं हि कर्णेन तच्छ्रुतं कौरव त्वया
मयाहृतां श्रियं स्फीतां मोहात्समपहाय किम्
त्वमबुद्ध्या नृपवर प्राणानुत्स्रष्टुमिच्छसि २
अद्य चाप्यवगच्छामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया

यः समुत्पतितं हर्षं दैन्यं वा न नियच्छति
स नश्यति श्रियं प्राप्य पात्रमाममिवाम्भसि ३
अतिभीरुमतिक्लीबं दीर्घसूत्रं प्रमादिनम्
व्यसनाद्विषयाक्रान्तं न भजन्ति नृपं श्रियः ४
सत्कृतस्य हि ते शोको विपरीते कथं भवेत्
मा कृतं शोभनं पार्थैः शोकमालम्ब्य नाशय ५
यत्र हर्षस्त्वया कार्यः सत्कर्तव्याश्च पाण्डवाः
तत्र शोचसि राजेन्द्र विपरीतमिदं तव ६
प्रसीद मा त्यजात्मानं तुष्टश्च सुकृतं स्मर
प्रयच्छ राज्यं पार्थानां यशो धर्ममवाप्नुहि ७
क्रियामेतां समाज्ञाय कृतघ्नो न भविष्यसि
सौभ्रात्रं पाण्डवैः कृत्वा समवस्थाप्य चैव तान्
पित्र्यं राज्यं प्रयच्छैषां ततः सुखमवाप्नुहि ८
शकुनेस्तु वचः श्रुत्वा दुःशासनमवेक्ष्य च
पादयोः पतितं वीरं विक्लवं भ्रातृसौहृदात् ९
बाहुभ्यां साधुजाताभ्यां दुःशासनमरिंदमम्
उत्थाप्य संपरिष्वज्य प्रीत्याजिघ्रत मूर्धनि १०
कर्णसौबलयोश्चापि संस्मृत्य वचनान्यसौ
निर्वेदं परमं गत्वा राजा दुर्योधनस्तदा
व्रीडयाभिपरीतात्मा नैराश्यमगमत्परम् ११
सुहृदां चैव तच्छ्रुत्वा समन्युरिदमब्रवीत्
न धर्मधनसौख्येन नैश्वर्येण न चाज्ञया
नैव भोगैश्च मे कार्यं मा विहन्यत गच्छत १२
निश्चितेयं मम मतिः स्थिता प्रायोपवेशने
गच्छध्वं नगरं सर्वे पूज्याश्च गुरवो मम १३
त एवमुक्ताः प्रत्यूचू राजानमरिमर्दनम्
या गतिस्तव राजेन्द्र सास्माकमपि भारत
कथं वा संप्रवेक्ष्यामस्त्वद्विहीनाः पुरं वयम् १४
स सुहृद्भिरमात्यैश्च भ्रातृभिः स्वजनेन च
बहुप्रकारमप्युक्तो निश्चयान्न व्यचाल्यत १५
दर्भप्रस्तरमास्तीर्य निश्चयाद्धृतराष्ट्रजः
संस्पृश्यापः शुचिर्भूत्वा भूतलं समुपाश्रितः १६

कुशचीराम्बरधरः परं नियममास्थितः
वाग्यतो राजशार्दूलः स स्वर्गगतिकाङ्क्षया
मनसोपचितिं कृत्वा निरस्य च बहिष्क्रियाः १७
अथ तं निश्चयं तस्य बुद्ध्वा दैतेयदानवाः
रौद्राः पूर्वं देवैर्विनिर्जिताः १८
ते स्वपक्षक्षयं तं तु ज्ञात्वा दुर्योधनस्य वै
आह्वानाय तदा चक्रुः कर्म वैतानसंभवम् १९
बृहस्पत्युशनोक्तैश्च मन्त्रैर्मन्त्रविशारदाः
अथर्ववेदप्रोक्तैश्च याश्चोपनिषदि क्रियाः
मन्त्रजप्यसमायुक्तास्तास्तदा समवर्तयन् २०
जुह्वत्यग्नौ हविः क्षीरं मन्त्रवत्सुसमाहिताः
ब्राह्मणा वेदवेदाङ्गपारगाः सुदृढव्रताः २१
कर्मसिद्धौ तदा तत्र जृम्भमाणा महाद्भुता
कृत्या समुत्थिता राजन्किं करोमीति चाब्रवीत् २२
आहुर्दैत्याश्च तां तत्र सुप्रीतेनान्तरात्मना
प्रायोपविष्टं राजानं धार्तराष्ट्रमिहानय २३
तथेति च प्रतिश्रुत्य सा कृत्या प्रययौ तदा
निमेषादगमच्चापि यत्र राजा सुयोधनः २४
समादाय च राजानं प्रविवेश रसातलम्
दानवानां मुहूर्ताच्च तमानीतं न्यवेदयत् २५
तमानीतं नृपं दृष्ट्वा रात्रौ संहत्य दानवाः
प्रहृष्टमनसः सर्वे किंचिदुत्फुल्ललोचनाः
साभिमानमिदं वाक्यं दुर्योधनमथाब्रुवन् २६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २३९

चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
दानवा ऊचुः
भोः सुयोधन राजेन्द्र भरतानां कुलोद्वह
शूरैः परिवृतो नित्यं तथैव च महात्मभिः १
अकार्षीः साहसमिदं कस्मात्प्रायोपवेशनम्
आत्मत्यागी ह्यवाग्याति वाच्यतां चायशस्करीम् २

न हि कार्यविरुद्धेषु बाह्वपायेषु कर्मसु
मूलघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ३
नियच्छैतां मतिं राजन्धर्मार्थसुखनाशिनीम्
यशःप्रतापधैर्यघ्नीं शत्रूणां हर्षवर्धनीम् ४
श्रूयतां च प्रभो तत्त्वं दिव्यतां चात्मनो नृप
निर्माणं च शरीरस्य ततो धैर्यमवाप्नुहि ५
पुरा त्वं तपसास्माभिर्लब्धो देवान्महेश्वरात्
पूर्वकायश्च सर्वस्ते निर्मितो वज्रसंचयैः ६
अस्त्रैरभेद्यः शस्त्रैश्चाप्यधःकायश्च तेऽनघ
कृतः पुष्पमयो देव्या रूपतः स्त्रीमनोहरः ७
एवमीश्वरसंयुक्तस्तव देहो नृपोत्तम
देव्या च राजशार्दूल दिव्यस्त्वं हि न मानुषः ८
क्षत्रियाश्च महावीर्या भगदत्तपुरोगमाः
दिव्यास्त्रविदुषः शूराः क्षपयिष्यन्ति ते रिपून् ९
तदलं ते विषादेन भयं तव न विद्यते
साह्यार्थं च हि ते वीराः संभूता भुवि दानवाः १०
भीष्मद्रोणकृपादींश्च प्रवेक्ष्यन्त्यपरेऽसुराः यैराविष्टा घृणां त्यक्त्वा योत्स्यन्ते तव वैरिभिः
११
नैव पुत्रान्न च भ्रातॄन्न पितॄन्न च बान्धवान्
नैव शिष्यान्न च ज्ञातीन्न बालान्स्थविरान्न च १२
युधि संप्रहरिष्यन्तो मोक्ष्यन्ति कुरुसत्तम
निःस्नेहा दानवाविष्टाः समाक्रान्तेऽन्तरात्मनि १३
प्रहरिष्यन्ति बन्धुभ्यः स्नेहमुत्सृज्य दूरतः
हृष्टाः पुरुषशार्दूलाः कलुषीकृतमानसाः
अविज्ञानविमूढाश्च दैवाच्च विधिनिर्मितात् १४
व्याभाषमाणाश्चान्योन्यं न मे जीवन्विमोक्ष्यसे
सर्वशस्त्रास्त्रमोक्षेण पौरुषे समवस्थिताः
श्लाघमानाः कुरुश्रेष्ठ करिष्यन्ति जनक्षयम् १५
तेऽपि शक्त्या महात्मानः प्रतियोत्स्यन्ति
पाण्डवाः
वधं चैषां करिष्यन्ति दैवयुक्ता महाबलाः १६

दैत्यरक्षोगणाश्चापि संभूताः क्षत्रयोनिषु
योत्स्यन्ति युधि विक्रम्य शत्रुभिस्तव पार्थिव
गदाभिर्मुसलैः खङ्गैः शस्त्रैरुच्चावचैस्तथा १७
यच्च तेऽन्तर्गतं वीर भयमर्जुनसंभवम्
तत्रापि विहितोऽस्माभिर्वधोपायोऽजुनस्य वै १८
हतस्य नरकस्यात्मा कर्णमूर्तिमुपाश्रितः
तद्वैरं संस्मरन्वीर योत्स्यते केशवार्जुनौ १९
स ते विक्रमशौण्डीरो रणे पार्थं विजेष्यति
कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः सर्वांश्चारीन्महारथः २०
ज्ञात्वैतच्छद्मना वज्री रक्षार्थं सव्यसाचिनः
कुण्डले कवचं चैव कर्णस्यापहरिष्यति २१
तस्मादस्माभिरप्यत्र दैत्याः शतसहस्रशः
नियुक्ता राक्षसाश्चैव ये ते संशप्तका इति
प्रख्यातास्तेऽजुनं वीरं निहनिष्यन्ति मा शुचः २२
असपत्ना त्वया हीयं भोक्तव्या वसुधा नृप
मा विषादं नयस्वास्मान्नैतत्त्वय्युपपद्यते
विनष्टे त्वयि चास्माकं पक्षो हीयेत कौरव २३
गच्छ वीर न ते बुद्धिरन्या कार्या कथंचन
त्वमस्माकं गतिर्नित्यं देवतानां च पाण्डवाः २४
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा परिष्वज्य दैत्यास्तं राजकुञ्जरम्
समाश्वास्य च दुर्धर्षं पुत्रवद्दानवर्षभाः २५
स्थिरां कृत्वा बुद्धिमस्य प्रियाण्युक्त्वा च भारत
गम्यतामित्यनुज्ञाय जयमाप्नुहि चेत्यथ २६
तैर्विसृष्टं महाबाहुं कृत्या सैवानयत्पुनः
तमेव देशं यत्रासौ तदा प्रायमुपाविशत् २७
प्रतिनिक्षिप्य तं वीरं कृत्या समभिपूज्य च
अनुज्ञाता च राज्ञा सा तत्रैवान्तरधीयत २८
गतायामथ तस्यां तु राजा दुर्योधनस्तदा
स्वप्नभूतमिदं सर्वमचिन्तयत भारत
विजेष्यामि रणे पाण्डूनिति तस्याभवन्मतिः २९
कर्णं संशप्तकांश्चैव पार्थस्यामित्रघातिनः

अमन्यत वधे युक्तान्समर्थांश्च सुयोधनः ३०
एवमाशा दृढा तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः
विनिर्जये पाण्डवानामभवद्भरतर्षभ ३१
कर्णोऽप्याविष्टचित्तात्मा नरकस्यान्तरात्मना
अर्जुनस्य वधे क्रूरामकरोत्स मतिं तदा ३२
संशप्तकाश्च ते वीरा राक्षसाविष्टचेतसः
रजस्तमोभ्यामाक्रान्ताः फल्गुनस्य वधैषिणः ३३
भीष्मद्रोणकृपाद्याश्च दानवाक्रान्तचेतसः
न तथा पाण्डुपुत्राणां स्नेहवन्तो विशां पते
न चाचचक्षे कस्मैचिदेतद्राजा सुयोधनः ३४
दुर्योधनं निशान्ते च कर्णो वैकर्तनोऽब्रवीत्
स्मयन्निवाञ्जलि कृत्वा पार्थिवं हेतुमद्वचः ३५
न मृतो जयते शत्रूञ्जीवन्भद्राणि पश्यति
मृतस्य भद्राणि कुतः कौरवेय कुतो जयः
न कालोऽद्य विषादस्य भयस्य मरणस्य वा ३६
परिष्वज्याब्रवीच्चैनं भुजाभ्यां स महाभुजः
उत्तिष्ठ राजन्किं शेषे कस्माच्छोचसि शत्रुहन्
शत्रून्प्रताप्य वीर्येण स कथं मर्तुमिच्छसि ३७
अथ वा ते भयं जातं दृष्ट्वार्जुनपराक्रमम्
सत्यं ते प्रतिजानामि वधिष्यामि रणेऽजुनम् ३८
गते त्रयोदशे वर्षे सत्येनायुधमालभे
आनयिष्याम्यहं पार्थान्वशं तव जनाधिप ३९
एवमुक्तस्तु कर्णेन दैत्यानां वचनात्तथा
प्रणिपातेन चान्येषामुदतिष्ठत्सुयोधनः
दैत्यानां तद्वचः श्रुत्वा हृदि कृत्वा स्थिरां
मतिम् ४०
ततो मनुजशार्दूलो योजयामास वाहिनीम्
रथनागाश्वकलिलां पदातिजनसंकुलाम् ४१
गङ्गौघप्रतिमा राजन्प्रयाता सा महाचमूः
श्वेतच्छत्रैः पताकाभिश्चामरैश्च सुपाण्डुरैः ४२
रथैर्नागैः पदातैश्च शुशुभेऽतीव संकुला
व्यपेताभ्रघने काले द्यौरिवाव्यक्तशारदी ४३

जयाशीर्भिर्द्विजेन्द्रैस्तु स्तूयमानोऽधिराजवत्
गृह्णन्नञ्जलिमालाश्च धार्तराष्ट्रो जनाधिपः ४४
सुयोधनो ययावग्रे श्रिया परमया ज्वलन्
कर्णेन सार्धं राजेन्द्र सौबलेन च देविना ४५
दुःशासनादयश्चास्य भ्रातरः सर्व एव ते
भूरिश्रवाः सोमदत्तो महाराजश्च बाह्लिकः ४६
रथैर्नानाविधाकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा
प्रयान्तं नृपसिंहं तमनुजग्मुः कुरूद्वहाः
कालेनाल्पेन राजंस्ते विविशुः स्वपुरं तदा ४७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४०

एक चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
वसमानेषु पार्थेषु वने तस्मिन्महात्मसु
धार्तराष्ट्रा महेष्वासाः किमकुर्वन्त सत्तम १
कर्णो वैकर्तनश्चापि शकुनिश्च महाबलः
भीष्मद्रोणकृपाश्चैव तन्मे शंसितुमर्हसि २
वैशम्पायन उवाच
एवं गतेषु पार्थेषु विसृष्टे च सुयोधने
आगते हास्तिनपुरं मोक्षिते पाण्डुनन्दनैः
भीष्मोऽब्रवीन्महाराज धार्तराष्ट्रमिदं वचः ३
उक्तं तात मया पूर्वं गच्छतस्ते तपोवनम्
गमनं मे न रुचितं तव तन्न कृतं च ते ४
ततः प्राप्तं त्वया वीर ग्रहणं शत्रुभिर्बलात्
मोक्षितश्चासि धर्मज्ञैः पाण्डवैर्न च लज्जसे ५
प्रत्यक्षं तव गान्धारे ससैन्यस्य विशां पते
सूतपुत्रोऽपयाद्भीतो गन्धर्वाणां तदा रणात्
क्रोशतस्तव राजेन्द्र ससैन्यस्य नृपात्मज ६
दृष्टस्ते विक्रमश्चैव पाण्डवानां महात्मनाम्
कर्णस्य च महाबाहो सूतपुत्रस्य दुर्मतेः ७
न चापि पादभाक्कर्णः पाण्डवानां नृपोत्तम

धनुर्वेदे च शौर्ये च धर्मे वा धर्मवत्सल ८
तस्य तेऽह क्षमं मन्ये पाण्डवैस्तैर्महात्मभिः
संधिं संधिविदां श्रेष्ठ कुलस्यास्य विवृद्धये ९
एवमुक्तस्तु भीष्मेण धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः
प्रहस्य सहसा राजन्विप्रतस्थे ससौबलः १०
तं तु प्रस्थितमाज्ञाय कर्णदुःशासनादयः
अनुजग्मुर्महेष्वासा धार्तराष्ट्रं महाबलम् ११
तांस्तु संप्रस्थितान्दृष्ट्वा भीष्मः कुरुपितामहः
लज्जया व्रीडितो राजञ्जगाम स्वं निवेशनम् १२
गते भीष्मे महाराज धार्तराष्ट्रो जनाधिपः
पुनरागम्य तं देशममन्त्रयत मन्त्रिभिः १३
किमस्माकं भवेच्छ्रेयः किं कार्यमवशिष्यते
कथं नु सुकृतं च स्यान्मन्त्रयामास भारत १४
कर्ण उवाच
दुर्योधन निबोधेदं यत्त्वा वक्ष्यामि कौरव
श्रुत्वा च तत्तथा सर्वं कर्तुमर्हस्यरिंदम १५
तवाद्य पृथिवी वीर निःसपत्ना नृपोत्तम
तां पालय यथा शक्रो हतशत्रुर्महामनाः १६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्तु कर्णेन कर्णं राजाब्रवीत्पुनः
न किंचिद्दुर्लभं तस्य यस्य त्वं पुरुषर्षभ १७
सहायश्चानुरक्तश्च मदर्थं च समुद्यतः
अभिप्रायस्तु मे कश्चित्तं वै शृणु यथातथम् १८
राजसूयं पाण्डवस्य दृष्ट्वा क्रतुवरं तदा
मम स्पृहा समुत्पन्ना तां संपादय सूतज १९
एवमुक्तस्ततः कर्णो राजानमिदमब्रवीत्
तवाद्य पृथिवीपाला वश्याः सर्वे नृपोत्तम २०
आहूयन्तां द्विजवराः संभाराश्च यथाविधि
संभ्रियन्तां कुरुश्रेष्ठ यज्ञोपकरणानि च २१
ऋत्विजश्च समाहूता यथोक्तं वेदपारगाः
क्रियां कुर्वन्तु ते राजन्यथाशास्त्रमरिंदम २२
बह्वन्नपानसंयुक्तः सुसमृद्धगुणान्वितः

प्रवर्ततां महायज्ञस्तवापि भरतर्षभ २३
एवमुक्तस्तु कर्णेन धार्तराष्ट्रो विशां पते
पुरोहितं समानाय्य इदं वचनमब्रवीत् २४
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं समाप्तवरदक्षिणम्
आहर त्वं मम कृते यथान्यायं यथाक्रमम् २५
स एवमुक्तो नृपतिमुवाच द्विजपुङ्गवः
न स शक्यः क्रतुश्रेष्ठो जीवमाने युधिष्ठिरे
आहर्तुं कौरवश्रेष्ठ कुले तव नृपोत्तम २६
दीर्घायुर्जीवति च वै धृतराष्ट्रः पिता तव
अतश्चापि विरुद्धस्ते क्रतुरेष नृपोत्तम २७
अस्ति त्वन्यन्महत्सत्रं राजसूयसमं प्रभो
तेन त्वं यज राजेन्द्र शृणु चेदं वचो मम २८
य इमे पृथिवीपालाः करदास्तव पार्थिव
ते करान्संप्रयच्छन्तु सुवर्णं च कृताकृतम् २९
तेन ते क्रियतामद्य लाङ्गलं नृपसत्तम
यज्ञवाटस्य ते भूमिः कृष्यतां तेन भारत ३०
तत्र यज्ञो नृपश्रेष्ठ प्रभूतान्नः सुसंस्कृतः
प्रवर्ततां यथान्यायं सर्वतो ह्यनिवारितः ३१
एष ते वैष्णवो नाम यज्ञः सत्पुरुषोचितः
एतेन नेष्टवान्कश्चिदृते विष्णुं पुरातनम् ३२
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं स्पर्धत्येष महाक्रतुः
अस्माकं रोचते चैव श्रेयश्च तव भारत
अविघ्नश्च भवेदेष सफला स्यात्स्पृहा तव ३३
एवमुक्तस्तु तैर्विप्रैर्धार्तराष्ट्रो महीपतिः
कर्णं च सौबलं चैव भ्रातॄंश्चैवेदमब्रवीत् ३४
रोचते मे वचः कृत्स्नं ब्राह्मणानां न संशयः
रोचते यदि युष्माकं तन्मा प्रब्रूत माचिरम् ३५
एवमुक्तास्तु ते सर्वे तथेत्यूचुर्नराधिपम्
संदिदेश ततो राजा व्यापारस्थान्यथाक्रमम् ३६
हलस्य करणे चापि व्यादिष्टाः सर्वशिल्पिनः
यथोक्तं च नृपश्रेष्ठ कृतं सर्वं यथाक्रमम् ३७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकचत्वारिंशदधिक

द्विशततमोऽध्यायः २४१

द्विचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्तु शिल्पिनः सर्वे अमात्यप्रवराश्च ह
विदुरश्च महाप्राज्ञो धार्तराष्ट्रे न्यवेदयत् १
सज्जं क्रतुवरं राजन्कालप्राप्तं च भारत
सौवर्णं च कृतं दिव्यं लाङ्गलं सुमहाधनम् २
एतच्छ्रुत्वा नृपश्रेष्ठो धार्तराष्ट्रो विशां पते
आज्ञापयामास नृपः क्रतुराजप्रवर्तनम् ३
ततः प्रववृते यज्ञः प्रभूतान्नः सुसंस्कृतः
दीक्षितश्चापि गान्धारिर्यथाशास्त्रं यथाक्रमम् ४
प्रहृष्टो धृतराष्ट्रोऽभूद्विदुरश्च महायशाः
भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो गान्धारी च यशस्विनी ५
निमन्त्रणार्थं दूतांश्च प्रेषयामास शीघ्रगान्
पार्थिवानां च राजेन्द्र ब्राह्मणानां तथैव च
ते प्रयाता यथोद्दिष्टं दूतास्त्वरितवाहनाः ६
तत्र कंचित्प्रयातं तु दूतं दुःशासनोऽब्रवीत्
गच्छ द्वैतवनं शीघ्रं पाण्डवान्पापपूरुषान्
निमन्त्रय यथान्यायं विप्रांस्तस्मिन्महावने ७
स गत्वा पाण्डवावासमुवाचाभिप्रणम्य तान्
दुर्योधनो महाराज यजते नृपसत्तमः ८
स्ववीर्यार्जितमर्थौघमवाप्य कुरुनन्दनः
तत्र गच्छन्ति राजानो ब्राह्मणाश्च ततस्ततः ९
अहं तु प्रेषितो राजन्कौरवेण महात्मना
आमन्त्रयति वो राजा धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः
मनोभिलषितं राज्ञस्तं क्रतुं द्रष्टुमर्हथ १०
ततो युधिष्ठिरो राजा तच्छ्रुत्वा दूतभाषितम्
अब्रवीन्नृपशार्दूलो दिष्ट्या राजा सुयोधनः
यजते क्रतुमुख्येन पूर्वेषां कीर्तिवर्धनः ११
वयमप्युपयास्यामो न त्विदानीं कथंचन
समयः परिपाल्यो नो यावद्वर्षं त्रयोदशम् १२

श्रुत्वैतद्धर्मराजस्य भीमो वचनमब्रवीत्
तदा तु नृपतिर्गन्ता धर्मराजो युधिष्ठिरः १३
अस्त्रशस्त्रप्रदीप्तेऽग्नौ यदा तं पातयिष्यति
वर्षात् त्रयोदशादूर्ध्वं रणसत्रे नराधिपः १४
यदा क्रोधहविर्मोक्ता धार्तराष्ट्रेषु पाण्डवः
आगन्तारस्तदा स्मेति वाच्यस्ते स सुयोधनः १५
शेषास्तु पाण्डवा राजन्नैवोचुः किंचिदप्रियम्
दूतश्चापि यथावृत्तं धार्तराष्ट्रे न्यवेदयत् १६
अथाजग्मुर्नरश्रेष्ठा नानाजनपदेश्वराः
ब्राह्मणाश्च महाभागा धार्तराष्ट्रपुरं प्रति १७
ते त्वर्चिता यथाशास्त्रं यथावर्णं यथाक्रमम्
मुदा परमया युक्ताः प्रीत्या चापि नरेश्वर १८
धृतराष्ट्रोऽपि राजेन्द्र संवृतः सर्वकौरवैः
हर्षेण महता युक्तो विदुरं प्रत्यभाषत १९
यथा सुखी जनः सर्वः क्षत्तः स्यादन्नसंयुतः
तुष्येच्च यज्ञसदने तथा क्षिप्रं विधीयताम् २०
विदुरस्त्वेवमाज्ञप्तः सर्ववर्णानरिंदम
यथाप्रमाणतो विद्वान्पूजयामास धर्मवित् २१
भक्ष्यभोज्यान्नपानेन माल्यैश्चापि सुगन्धिभिः
वासोभिर्विविधैश्चैव योजयामास हृष्टवत् २२
कृत्वा ह्यवभृथं वीरो यथाशास्त्रं यथाक्रमम्
सान्त्वयित्वा च राजेन्द्रो दत्त्वा च विविधं वसु
विसर्जयामास नृपान्ब्राह्मणांश्च सहस्रशः २३
विसर्जयित्वा स नृपान्भ्रातृभिः परिवारितः
विवेश हास्तिनपुरं सहितः कर्णसौबलैः २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४२

त्रिचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
प्रविशन्तं महाराज सूतास्तुष्टुवुरच्युतम् जनाश्चापि महेष्वासं तुष्टुवू राजसत्तमम् १

लाजैश्चन्दनचूर्णैश्चाप्यवकीर्य जनास्तदा
ऊचुर्दिष्ट्या नृपाविघ्नात्समाप्तोऽय क्रतुस्तव २
अपरे त्वब्रुवंस्तत्र वातिकास्तं महीपतिम्
युधिष्ठिरस्य यज्ञेन न समो ह्येष ते क्रतुः
नैव तस्य क्रतोरेष कलामर्हति षोडशीम् ३
एवं तत्राब्रुवन्केचिद्वातिकास्तं नरेश्वरम्
सुहृदस्त्वब्रुवंस्तत्र अति सर्वानयं क्रतुः ४
ययातिर्नहुषश्चपि मांधाता भरतस्तथा
क्रतुमेनं समाहृत्य पूताः सर्वे दिवं गताः ५
एता वाचः शुभाः शृण्वन्सुहृदां भरतर्षभ
प्रविवेश पुरं हृष्टः स्ववेश्म च नराधिपः ६
अभिवाद्य ततः पादौ मातापित्रोर्विशां पते
भीष्मद्रोणकृपाणां च विदुरस्य च धीमतः ७
अभिवादितः कनीयोभिर्भ्रातृभिर्भ्रातृवत्सलः
निषसादासने मुख्ये भ्रातृभिः परिवारितः ८
तमुत्थाय महाराज सूतपुत्रोऽब्रवीद्वचः
दिष्ट्या ते भरतश्रेष्ठ समाप्तोऽय महाक्रतुः ९
हतेषु युधि पार्थेषु राजसूये तथा त्वया
आहृतेऽह नरश्रेष्ठ त्वां सभाजयिता पुनः १०
तमब्रवीन्महाराजो धार्तराष्ट्रो महायशाः
सत्यमेतत्त्वया वीर पाण्डवेषु दुरात्मसु ११
निहतेषु नरश्रेष्ठ प्राप्ते चापि महाक्रतौ
राजसूये पुनर्वीर त्वं मां संवर्धयिष्यसि १२
एवमुक्त्वा महाप्राज्ञः कर्णमाश्लिष्य भारत
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास कौरवः १३
सोऽब्रवीत्सुहृदश्चापि पार्श्वस्थान्नृपसत्तमः
कदा तु तं क्रतुवरं राजसूयं महाधनम्
निहत्य पाण्डवान्सर्वानाहरिष्यामि कौरवाः १४
तमब्रवीत्तदा कर्णः शृणु मे राजकुञ्जर
पादौ न धावये तावद्यावन्न निहतोऽजुनः १५
अथोत्क्रुष्टं महेष्वासैर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः प्रतिज्ञाते फल्गुनस्य वधे कर्णेन संयुगे

विजितांश्चाप्यमन्यन्त पाण्डवान्धृतराष्ट्रजाः १६
दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र विसृज्य नरपुङ्गवान्
प्रविवेश गृहं श्रीमान्यथा चैत्ररथं प्रभुः
तेऽपि सर्वे महेष्वासा जग्मुर्वेश्मानि भारत १७
पाण्डवाश्च महेष्वासा दूतवाक्यप्रचोदिता
चिन्तयन्तस्तमेवार्थं नालभन्त सुखं क्वचित् १८
भूयश्च चारै राजेन्द्र प्रवृत्तिरुपपादिता
प्रतिज्ञा सूतपुत्रस्य विजयस्य वधं प्रति १९
एतच्छ्रुत्वा धर्मसुतः समुद्विग्नो नराधिप
अभेद्यकवचं मत्वा कर्णमद्भुतविक्रमम्
अनुस्मरंश्च संक्लेशान्न शान्तिमुपयाति सः २०
तस्य चिन्तापरीतस्य बुद्धिर्जज्ञे महात्मनः
बहुव्यालमृगाकीर्णं त्यक्तुं द्वैतवनं वनम् २१
धार्तराष्ट्रोऽपि नृपतिः प्रशशास वसुंधराम्
भ्रातृभिः सहितो वीरैर्भीष्मद्रोणकृपैस्तथा २२
संगम्य सूतपुत्रेण कर्णेनाहवशोभिना
दुर्योधनः प्रिये नित्यं वर्तमानो महीपतिः
पूजयामास विप्रेन्द्रान्क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः २३
भ्रातॄणां च प्रियं राजन्स चकार परंतपः
निश्चित्य मनसा वीरो दत्तभुक्तफलं धनम् २४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४३
समाप्तं घोषयात्रापर्व

चतुश्चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
दुर्योधनं मोचयित्वा पाण्डुपुत्रा महाबलाः
किमकार्षुर्वने तस्मिंस्तन्ममाख्यातुमर्हसि १
वैशम्पायन उवाच
ततः शयानं कौन्तेयं रात्रौ द्वैतवने मृगाः
स्वप्नान्ते दर्शयामासुर्बाष्पकण्ठा युधिष्ठिरम् २
तानब्रवीत्स राजेन्द्रो वेपमानान्कृताञ्जलीन्

ब्रूत यद्वक्तुकामाः स्थ के भवन्तः किमिष्यते ३
एवमुक्ताः पाण्डवेन कौन्तेयेन यशस्विना
प्रत्यब्रुवन्मृगास्तत्र हतशेषा युधिष्ठिरम् ४
वयं मृगा द्वैतवने हतशिष्टाः स्म भारत
नोत्सीदेम महाराज क्रियतां वासपर्ययः ५
भवन्तो भ्रातरः शूराः सर्व एवास्त्रकोविदाः
कुलान्यल्पावशिष्टानि कृतवन्तो वनौकसाम् ६
बीजभूता वयं केचिदवशिष्टा महामते
विवर्धेमहि राजेन्द्र प्रसादात्ते युधिष्ठिर ७
तान्वेपमानान्वित्रस्तान्बीजमात्रावशेषितान्
मृगान्दृष्ट्वा सुदुःखार्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ८
तांस्तथेत्यब्रवीद्राजा सर्वभूतहिते रतः
तथ्यं भवन्तो ब्रुवते करिष्यामि च तत्तथा ९
इत्येवं प्रतिबुद्धः स रात्र्यन्ते राजसत्तमः
अब्रवीत्सहितान्भ्रातॄन्दयापन्नो मृगान्प्रति १०
उक्तो रात्रौ मृगैरस्मि स्वप्नान्ते हतशेषितैः
तनुभूताः स्म भद्रं ते दया नः क्रियतामिति ११
ते सत्यमाहुः कर्तव्या दयास्माभिर्वनौकसाम्
साष्टमासं हि नो वर्षं यदेनानुपयुञ्ज्महे १२
पुनर्बहुमृगं रम्यं काम्यकं काननोत्तमम्
मरुभूमेः शिरः ख्यातं तृणबिंदुसरः प्रति
तत्रेमा वसतीः शिष्टा विहरन्तो रमेमहि १३
ततस्ते पाण्डवा शीघ्रं प्रययुर्धर्मकोविदाः
ब्राह्मणैः सहिता राजन्ये च तत्र सहोषिताः
इन्द्रसेनादिभिश्चैव प्रेष्यैरनुगतास्तदा १४
ते यात्वानुसृतैर्मार्गैः स्वन्नैः शुचिजलान्वितैः
ददृशुः काम्यकं पुण्यमाश्रमं तपसायुतम् १५
विविशुस्ते स्म कौरव्या वृता विप्रर्षभैस्तदा
तद्वनं भरतश्रेष्ठाः स्वर्गं सुकृतिनो यथा १६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४४ समाप्तं मृगस्वप्नभयपर्व

पञ्चचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः वैशम्पायन उवाच
वने निवसतां तेषां पाण्डवानां महात्मनाम्
वर्षाण्येकादशातीयुः कृच्छ्रेण भरतर्षभ १
फलमूलाशनास्ते हि सुखार्हा दुःखमुत्तमम्
प्राप्तकालमनुध्यान्तः सेहुरुत्तमपूरुषाः २
युधिष्ठिरस्तु राजर्षिरात्मकर्मापराधजम्
चिन्तयन्स महाबाहुर्भ्रातॄणां दुःखमुत्तमम् ३
न सुष्वाप सुखं राजा हृदि शल्यैरिवार्पितैः
दौरात्म्यमनुपश्यंस्तत्काले द्यूतोद्भवस्य हि ४
संस्मरन्परुषा वाचः सूतपुत्रस्य पाण्डवः
निःश्वासपरमो दीनो बिभ्रत्कोपविषं महत् ५
अर्जुनो यमजौ चोभौ द्रौपदी च यशस्विनी
स च भीमो महातेजाः सर्वेषामुत्तमो बली
युधिष्ठिरमुदीक्षन्तः सेहुर्दुःखमनुत्तमम् ६
अवशिष्टमल्पकालं मन्वानाः पुरुषर्षभाः
वपुरन्यदिवाकार्षुरुत्साहामर्षचेष्टितैः ७
कस्यचित्त्वथ कालस्य व्यासः सत्यवतीसुतः
आजगाम महायोगी पाण्डवानवलोककः ८
तमागतमभिप्रेक्ष्य कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
प्रत्युद्गम्य महात्मानं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ९
तमासीनमुपासीनः शुश्रूषुर्नियतेन्द्रियः
तोषयन्प्रणिपातेन व्यासं पाण्डवनन्दनः १०
तानवेक्ष्य कृशान्पौत्रान्वने वन्येन जीवतः
महर्षिरनुकंपार्थमब्रवीद्बाष्पगद्गदम् ११
युधिष्ठिर महाबाहो शृणु धर्मभृतां वर
नातप्ततपसः पुत्र प्राप्नुवन्ति महत्सुखम् १२
सुखदुःखे हि पुरुषः पर्यायेणोपसेवते
नात्यन्तमसुखं कश्चित्प्राप्नोति पुरुषर्षभ १३
प्रज्ञावांस्त्वेव पुरुषः संयुक्तः परया धिया
उदयास्तमयज्ञो हि न शोचति न हृष्यति १४

सुखमापतितं सेवेद्दुःखमापतितं सहेत्
कालप्राप्तमुपासीत सस्यानामिव कर्षकः १५
तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते महत्
नासाध्यं तपसः किंचिदिति बुध्यस्व भारत १६
सत्यमार्जवमक्रोधः संविभागो दमः शमः
अनसूयाविहिंसा च शौचमिन्द्रियसंयमः
साधनानि महाराज नराणां पुण्यकर्मणाम् १७
अधर्मरुचयो मूढास्तिर्यग्गतिपरायणाः
कृच्छ्रां योनिमनुप्राप्य न सुखं विन्दते जनाः १८
इह यत्क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते
तस्माच्छरीरं युञ्जीत तपसा नियमेन च १९
यथाशक्ति प्रयच्छेच्च संपूज्याभिप्रणम्य च
काले प्राप्ते च हृष्टात्मा राजन्विगतमत्सरः २०
सत्यवादी लभेतायुरनायासमथार्जवी
अक्रोधनोऽनसूयश्च निर्वृतिं लभते पराम् २१
दांतः शमपरः शश्वत्परिक्लेशं न विन्दति
न च तप्यति दांतात्मा दृष्ट्वा परगतां श्रियम् २२
संविभक्ता च दाता च भोगवान्सुखवान्नरः
भवत्यहिंसकश्चैव परमारोग्यमश्नुते २३
मान्यान्मानयिता जन्म कुले महति विन्दति
व्यसनैर्न तु संयोगं प्राप्नोति विजितेन्द्रियः २४
शुभानुशयबुद्धिर्हि संयुक्तः कालधर्मणा
प्रादुर्भवति तद्योगात्कल्याणमतिरेव सः २५
युधिष्ठिर उवाच
भगवन्दानधर्माणां तपसो वा महामुने
किं स्विद्बहुगुणं प्रेत्य किं वा दुष्करमुच्यते २६
व्यास उवाच
दानान्न दुष्करतरं पृथिव्यामस्ति किंचन
अर्थे हि महती तृष्णा स च दुःखेन लभ्यते २७
परित्यज्य प्रियान्प्राणान्धनार्थं हि महाहवम्
प्रविशन्ति नरा वीराः समुद्रमटवीं तथा २८
कृषिगोरक्ष्यमित्येके प्रतिपद्यन्ति मानवाः

पुरुषाः प्रेष्यतामेके निर्गच्छन्ति धनार्थिनः २९
तस्य दुःखार्जितस्यैवं परित्यागः सुदुष्करः
न दुष्करतरं दानात्तस्माद्दानं मतं मम ३०
विशेषस्त्वत्र विज्ञेयो न्यायेनोपार्जितं धनम्
पात्रे देशे च काले च साधुभ्यः प्रतिपादयेत् ३१
अन्यायसमुपात्तेन दानधर्मो धनेन यः
क्रियते न स कर्तारं त्रायते महतो भयात् ३२
पात्रे दानं स्वल्पमपि काले दत्तं युधिष्ठिर
मनसा सुविशुद्धेन प्रेत्यानन्तफलं स्मृतम् ३३
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
व्रीहिद्रोणपरित्यागाद्यत्फलं प्राप मुद्गलः ३४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४५

षट्चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
व्रीहिद्रोणः परित्यक्तः कथं तेन महात्मना
कस्मै दत्तश्च भगवन्विधिना केन चात्थ मे १
प्रत्यक्षधर्मा भगवान्यस्य तुष्टो हि कर्मभिः
सफलं तस्य जन्माहं मन्ये सद्धर्मचारिणः २
व्यास उवाच
शिलोञ्छवृत्तिर्धर्मात्मा मुद्गलः संशितव्रतः
आसीद्राजन्कुरुक्षेत्रे सत्यवागनसूयकः ३
अतिथिव्रती क्रियावांश्च कापोतीं वृत्तिमास्थितः
सत्रमिष्टीकृतं नाम समुपास्ते महातपाः ४
सपुत्रदारो हि मुनिः पक्षाहारो बभूव सः
कपोतवृत्त्या पक्षेण व्रीहिद्रोणमुपार्जयत् ५
दर्शं च पौर्णमासं च कुर्वन्विगतमत्सरः
देवतातिथिशेषेण कुरुते देहयापनम् ६
! सहितो देवैः साक्षात्त्रिभुवनेश्वरः
प्रत्यगृह्णान्महाराज भागं पर्वणि पर्वणि ७
स पर्वकालं कृत्वा तु मुनिवृत्त्या समन्वितः

अतिथिभ्यो ददावन्नं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ८
व्रीहिद्रोणस्य तदहो ददतोऽन्न महात्मनः
शिष्टं मात्सर्यहीनस्य वर्धत्यतिथिदर्शनात् ९
तच्छतान्यपि भुञ्जन्ति ब्राह्मणानां मनीषिणाम्
मुनेस्त्यागविशुद्ध्या तु तदन्नं वृद्धिमृच्छति १०
तं तु शुश्राव धर्मिष्ठं मुद्गलं संशितव्रतम्
दुर्वासा नृप दिग्वासास्तमथाभ्याजगाम ह ११
बिभ्रच्चानियतं वेषमुन्मत्त इव पाण्डव
विकचः परुषा वाचो व्याहरन्विविधा मुनिः १२
अभिगम्याथ तं विप्रमुवाच मुनिसत्तमः
अन्नार्थिनमनुप्राप्तं विद्धि मां मुनिसत्तम १३
स्वागतं तेऽस्त्विति मुनिं मुद्गलः प्रत्यभाषत
पाद्यमाचमनीयं च प्रतिवेद्यान्नमुत्तमम् १४
प्रादात्स तपसोपात्तं क्षुधितायातिथिव्रती
उन्मत्ताय परां श्रद्धामास्थाय स धृतव्रतः १५
ततस्तदन्नं रसवत्स एव क्षुधयान्वितः
बुभुजे कृत्स्नमुन्मत्तः प्रादात्तस्मै च मुद्गलः
१६
भुक्त्वा चान्नं ततः सर्वमुच्छिष्टेनात्मनस्ततः
अथानुलिलिपेऽङ्गानि जगाम च यथागतम् १७
एवं द्वितीये संप्राप्ते पर्वकाले मनीषिणः
आगम्य बुभुजे सर्वमन्नमुञ्छोपजीविनः १८
निराहारस्तु स मुनिरुञ्छमार्जयते पुनः
न चैनं विक्रियां नेतुमशकन्मुद्गलं क्षुधा १९
न क्रोधो न च मात्सर्यं नावमानो न संभ्रमः
सपुत्रदारमुञ्छन्तमाविवेश द्विजोत्तमम् २०
तथा तमुञ्छधर्माणं दुर्वासा मुनिसत्तमम्
उपतस्थे यथाकालं षट्कृत्वः कृतनिश्चयः २१
न चास्य मानसं किंचिद्विकारं ददृशे मुनिः
शुद्धसत्त्वस्य शुद्धं स ददृशे निर्मलं मनः २२
तमुवाच ततः प्रीतः स मुनिर्मुद्गलं तदा
त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन्दाता मात्सर्यवर्जितः

२३
क्षुद्धर्मसंज्ञां प्रणुदत्यादत्ते धैर्यमेव च विषयानुसारिणी जिह्वा कर्षत्येव रसान्प्रति २४ आहारप्रभवाः प्राणा मनो दुर्निग्रहं चलम् मनसश्चेन्द्रियाणां चाप्यैकाग्र्यं निश्चितं तपः २५
श्रमेणोपार्जितं त्यक्तुं दुःखं शुद्धेन चेतसा
तत्सर्वं भवता साधो यथावदुपपादितम् २६
प्रीताः स्मोऽनुगृहीताश्च समेत्य भवता सह
इन्द्रियाभिजयो धैर्यं संविभागो दमः शमः २७
दया सत्यं च धर्मश्च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्
जितास्ते कर्मभिर्लोकाः प्राप्तोऽसि परमां गतिम् २८
अहो दानं विघुष्टं ते सुमहत्स्वर्गवासिभिः
सशरीरो भवान्गन्ता स्वर्गं सुचरितव्रत २९
इत्येवं वदतस्तस्य तदा दुर्वाससो मुनेः
देवदूतो विमानेन मुद्गलं प्रत्युपस्थितः ३०
हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना
कामगेन विचित्रेण दिव्यगन्धवता तथा ३१
उवाच चैनं विप्रर्षिं विमानं कर्मभिर्जितम्
समुपारोह संसिद्धिं प्राप्तोऽसि परमां मुने ३२
तमेवंवादिनमृषिर्देवदूतमुवाच ह
इच्छामि भवता प्रोक्तान्गुणान्स्वर्गनिवासिनाम् ३३
के गुणास्तत्र वसतां किं तपः कश्च निश्चयः
स्वर्गे स्वर्गसुखं किं च दोषो वा देवदूतक ३४
सतां सप्तपदं मित्रमाहुः सन्तः कुलोचिताः
मित्रतां च पुरस्कृत्य पृच्छामि त्वामहं विभो ३५
यदत्र तथ्यं पथ्यं च तद्ब्रवीह्यविचारयन्
श्रुत्वा तथा करिष्यामि व्यवसायं गिरा तव ३६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४६

सप्तचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः

देवदूत उवाच
महर्षेऽकार्यबुद्धिस्त्वं यः स्वर्गसुखमुत्तमम्
संप्राप्तं बहु मन्तव्यं विमृशस्यबुधो यथा १
उपरिष्टादसौ लोको योऽय स्वरिति संज्ञितः
ऊर्ध्वगः सत्पथः शश्वद्देवयानचरो मुने २
नातप्ततपसः पुंसो नामहायज्ञयाजिनः
नानृता नास्तिकाश्चैव तत्र गच्छन्ति मुद्गल ३
धर्मात्मानो जितात्मानः शान्ता दान्ता विमत्सराः
दानधर्मरताः पुंसः शूराश्चाहतलक्षणाः ४
तत्र गच्छन्ति कर्माग्र्यं कृत्वा शमदमात्मकम्
लोकान्पुण्यकृतां ब्रह्मन्सद्भिरासेवितान्नृभिः ५
देवाः साध्यास्तथा विश्वे मरुतश्च महर्षिभिः
यामा धामाश्च मौद्गल्य गन्धर्वाप्सरसस्तथा ६
एषां देवनिकायानां पृथक्पृथगनेकशः
भास्वन्तः कामसंपन्ना लोकास्तेजोमयाः शुभाः ७
त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि योजनानां हिरण्मयः
मेरुः पर्वतराड्यत्र देवोद्यानानि मुद्गल ८
नन्दनादीनि पुण्यानि विहाराः पुण्यकर्मणाम्
न क्षुत्पिपासे न ग्लानिर्न शीतोष्णभयं तथा ९
बीभत्समशुभं वापि रोगा वा तत्र केचन
मनोज्ञाः सर्वतो गन्धाः सुखस्पर्शाश्च सर्वशः १०
शब्दाः श्रुतिमनोग्राह्याः सर्वतस्तत्र वै मुने
न शोको न जरा तत्र नायासपरिदेवने ११
ईदृशः स मुने लोकः स्वकर्मफलहेतुकः
सुकृतैस्तत्र पुरुषाः संभवन्त्यात्मकर्मभिः १२
तैजसानि शरीराणि भवन्त्यत्रोपपद्यताम्
कर्मजान्येव मौद्गल्य न मातृपितृजान्युत १३
न च स्वेदो न दौर्गन्ध्यं पुरीषं मूत्रमेव च
तेषां न च रजो वस्त्रं बाधते तत्र वै मुने १४
न म्लायन्ति स्रजस्तेषां दिव्यगन्धा मनोरमाः
पर्युह्यन्ते विमानैश्च ब्रह्मन्नेवंविधाश्च ते १५
ईर्ष्याशोकक्लमापेता मोहमात्सर्यवर्जिताः

सुखं स्वर्गजितस्तत्र वर्तयन्ति महामुने १६
तेषां तथाविधानां तु लोकानां मुनिपुङ्गव
उपर्युपरि शक्रस्य लोका दिव्यगुणान्विताः १७
पुरस्ताद्ब्रह्मणस्तत्र लोकास्तेजोमयाः शुभाः
यत्र यान्त्यृषयो ब्रह्मन्पूताः स्वैः कर्मभिः
शुभैः १८
ऋभवो नाम तत्रान्ये देवानामपि देवताः
तेषां लोकाः परतरे तान्यजन्तीह देवताः १९
स्वयंप्रभास्ते भास्वन्तो लोकाः कामदुघाः परे
न तेषां स्त्रीकृतस्तापो न लोकैश्वर्यमत्सरः २०
न वर्तयन्त्याहुतिभिस्ते नाप्यमृतभोजनाः
तथा दिव्यशरीरास्ते न च विग्रहमूर्तयः २१
न सुखे सुखकामाश्च देवदेवाः सनातनाः
न कल्पपरिवर्तेषु परिवर्तन्ति ते तथा २२
जरा मृत्युः कुतस्तेषां हर्षः प्रीतिः सुखं न च
न दुःखं न सुखं चापि रागद्वेषौ कुतो मुने २३
देवानामपि मौद्गल्य काङ्क्षिता सा गतिः परा
दुष्प्रापा परमा सिद्धिरगम्या कामगोचरैः २४
त्रयस्त्रिंशदिमे लोकाः शेषा लोका मनीषिभिः गम्यन्ते नियमैः श्रेष्ठैर्दानैर्वा विधिपूर्वकैः
२५
सेयं दानकृता व्युष्टिरत्र प्राप्ता सुखावहा
तां भुङ्क्ष्व सुकृतैर्लब्धां तपसा द्योतितप्रभः २६
एतत्स्वर्गसुखं विप्र लोका नानाविधास्तथा
गुणाः स्वर्गस्य प्रोक्तास्ते दोषानपि निबोध मे २७
कृतस्य कर्मणस्तत्र भुज्यते यत्फलं दिवि
न चान्यत्क्रियते कर्म मूलच्छेदेन भुज्यते २८
सोऽत्र दोषो मम मतस्तस्यान्ते पतनं च यत्
सुखव्याप्तमनस्कानां पतनं यच्च मुद्गल २९
असंतोषः परीतापो दृष्ट्वा दीप्ततराः श्रियः
यद्भवत्यवरे स्थाने स्थितानां तच्च दुष्करम् ३०
संज्ञामोहश्च पततां रजसा च प्रधर्षणम्

प्रम्लानेषु च माल्येषु ततः पिपतिषोर्भयम् ३१
आ ब्रह्मभवनादेते दोषा मौद्गल्य दारुणाः
नाकलोके सुकृतिनां गुणास्त्वयुतशो नृणाम् ३२
अयं त्वन्यो गुणः श्रेष्ठश्च्युतानां स्वर्गतो मुने
शुभानुशययोगेन मनुष्येषूपजायते ३३
तत्रापि सुमहाभागः सुखभागभिजायते
न चेत्संबुध्यते तत्र गच्छत्यधमतां ततः ३४
इह यत्क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते
कर्मभूमिरियं ब्रह्मन्फलभूमिरसौ मता ३५
एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां पृच्छसि मुद्गल
तवानुकम्पया साधो साधु गच्छाम माचिरम् ३६
व्यास उवाच
एतच्छ्रुत्वा तु मौद्गल्यो वाक्यं विममृशे धिया
विमृश्य च मुनिश्रेष्ठो देवदूतमुवाच ह ३७
देवदूत नमस्तेऽस्तु गच्छ तात यथासुखम्
महादोषेण मे कार्यं न स्वर्गेण सुखेन वा ३८
पतनं तन्महद्दुःखं परितापः सुदारुणः
स्वर्गभाजश्च्यवन्तीह तस्मात्स्वर्गं न कामये ३९
यत्र गत्वा न शोचन्ति न व्यथन्ति चलन्ति वा
तदहं स्थानमत्यन्तं मार्गयिष्यामि केवलम् ४०
इत्युक्त्वा स मुनिर्वाक्यं देवदूतं विसृज्य तम्
शिलोञ्छवृत्तिमुत्सृज्य शममातिष्ठदुत्तमम् ४१
तुल्यनिन्दास्तुतिर्भूत्वा समलोष्टाश्मकाञ्चनः
ज्ञानयोगेन शुद्धेन ध्याननित्यो बभूव ह ४२
ध्यानयोगाद्बलं लब्ध्वा प्राप्य चर्द्धिमनुत्तमाम्
जगाम शाश्वतीं सिद्धिं परां निर्वाणलक्षणाम् ४३
तस्मात्त्वमपि कौन्तेय न शोकं कर्तुमर्हसि
राज्यात्स्फीतात्परिभ्रष्टस्तपसा तदवाप्स्यसि ४४
सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम्
पर्यायेणोपवर्तन्ते नरं नेमिमरा इव ४५
पितृपैतामहं राज्यं प्राप्स्यस्यमितविक्रम
वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं व्येतु ते मानसो ज्वरः ४६

वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा स भगवान्व्यासः पाण्डवनन्दनम्
जगाम तपसे धीमान्पुनरेवाश्रमं प्रति ४७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४७
समाप्तं व्रीहिद्रौणिकपर्व

अष्ट चत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
तस्मिन्बहुमृगेऽरण्ये रममाणा महारथाः
काम्यके भरतश्रेष्ठा विजह्रुस्ते यथामराः १
प्रेक्षमाणा बहुविधान्वनोद्देशान्समन्ततः
यथर्तुकालरम्याश्च वनराजीः सुपुष्पिताः २
पाण्डवा मृगयाशीलाश्चरन्तस्तन्महावनम्
विजह्रुरिन्द्रप्रतिमाः कंचित्कालमरिंदमाः ३
ततस्ते यौगपद्येन ययुः सर्वे चतुर्दिशम्
मृगयां पुरुषव्याघ्रा ब्राह्मणार्थे परंतपाः ४
द्रौपदीमाश्रमे न्यस्य तृणबिन्दोरनुज्ञया
महर्षेर्दीप्ततपसो धौम्यस्य च पुरोधसः ५
ततस्तु राजा सिन्धूनां वार्द्धक्षत्रिर्महायशाः
विवाहकामः शाल्वेयान्प्रयातः सोऽभवत्तदा ६
महता परिबर्हेण राजयोग्येन संवृतः
राजभिर्बहुभिः सार्धमुपायात्काम्यकं च सः ७
तत्रापश्यत्प्रियां भार्यां पाण्डवानां यशस्विनीम्
तिष्ठन्तीमाश्रमद्वारि द्रौपदीं निर्जने वने ८
विभ्राजमानां वपुषा बिभ्रतीं रूपमुत्तमम्
भ्राजयन्तीं वनोद्देशं नीलाभ्रमिव विद्युतम् ९
अप्सरा देवकन्या वा माया वा देवनिर्मिता
इति कृत्वाञ्जलि सर्वे ददृशुस्तामनिन्दिताम् १०
ततः स राजा सिन्धूनां वार्द्धक्षत्रिर्जयद्रथः
विस्मितस्तामनिन्द्याङ्गीं
दृष्ट्वासीद्धृष्टमानसः ११

स कोटिकाश्यं राजानमब्रवीत्काममोहितः
कस्य त्वेषानवद्याङ्गी यदि वापि न मानुषी १२
विवाहार्थो न मे कश्चिदिमां दृष्ट्वातिसुन्दरीम्
एतामेवाहमादाय गमिष्यामि स्वमालयम् १३
गच्छ जानीहि सौम्येनां कस्य का च कुतोऽपि वा
किमर्थमागता सुभ्रूरिदं कण्टकितं वनम् १४
अपि नाम वरारोहा मामेषा लोकसुन्दरी
भजेदद्यायतापाङ्गी सुदती तनुमध्यमा १५
अप्यहं कृतकामः स्यामिमां प्राप्य वरस्त्रियम्
गच्छ जानीहि को न्वस्या नाथ इत्येव कोटिक १६
स कोटिकाश्यस्तच्छ्रुत्वा रथात्प्रस्कन्द्य
कुण्डली
उपेत्य पप्रच्छ तदा क्रोष्टा व्याघ्रवधूमिव १७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४८

एकोनपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
कोटिकाश्य उवाच
का त्वं कदम्बस्य विनम्य शाखामेकाश्रमे तिष्ठसि शोभमाना
देदीप्यमानाग्निशिखेव नक्तं दोधूयमाना पवनेन सुभ्रूः १
अतीव रूपेण समन्विता त्वं न चाप्यरण्येषु बिभेषि किं
नु
देवी नु यक्षी यदि दानवी वा वराप्सरा दैत्यवराङ्गना
वा २
वपुष्मती वोरगराजकन्या वनेचरी वा क्षणदाचरस्त्री
यद्येव राज्ञो वरुणस्य पत्नी यमस्य सोमस्य
धनेश्वरस्य ३
धातुर्विधातुः सवितुर्विभोर्वा शक्रस्य वा त्वं सदनात्प्रपन्ना
न ह्येव नः पृच्छसि ये वयं स्म न चापि जानीम तवेह

नाथम् ४
वयं हि मानं तव वर्धयन्तः पृच्छाम भद्रे प्रभवं
प्रभुं च
आचक्ष्व बन्धूंश्च पतिं कुलं च तत्त्वेन यच्चेह
करोषि कार्यम् ५
अहं तु राज्ञः सुरथस्य पुत्रो यं कोटिकाश्येति विदुर्मनुष्याः
असौ तु यस्तिष्ठति काञ्चनाङ्गे रथे हुतोऽग्निश्चयने यथैव
त्रिगर्तराजः कमलायताक्षि क्षेमङ्करो नाम स एष वीरः ६
अस्मात्परस्त्वेष महाधनुष्मान्पुत्रः कुणिन्दाधिपतेर्वरिष्ठः
निरीक्षते त्वां विपुलायतांसः सुविस्मितः पर्वतवासनित्यः ७
असौ तु यः पुष्करिणीसमीपे श्यामो युवा तिष्ठति
दर्शनीयः
इक्ष्वाकुराज्ञः सुबलस्य पुत्रः स एष हन्ता
द्विषतां सुगात्रि ८
यस्यानुयात्रं ध्वजिनः प्रयान्ति सौवीरका द्वादश
राजपुत्राः
शोणाश्वयुक्तेषु रथेषु सर्वे मखेषु दीप्ता इव
हव्यवाहाः ९
अङ्गारकः कुञ्जरगुप्तकश्च शत्रुञ्जयः
सञ्जयसुप्रवृद्धौ
प्रभङ्करोऽथ भ्रमरो रविश्च शूरः प्रतापः कुहरश्च
नाम १०
यं षट्सहस्रा रथिनोऽनुयान्ति नागा हयाश्चैव
पदातिनश्च
जयद्रथो नाम यदि श्रुतस्ते सौवीरराजः सुभगे स एषः ११
तस्यापरे भ्रातरोऽदीनसत्त्वा बलाहकानीकविदारणाद्याः

सौवीरवीराः प्रवरा युवानो राजानमेते बलिनोऽनुयान्ति १२
एतैः सहायैरुपयाति राजा मरुद्गणैरिन्द्र
इवाभिगुप्तः
अजानतां ख्यापय नः सुकेशि कस्यासि भार्या दुहिता च
कस्य १३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २४९

पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अथाऽब्रवीद् द्रौपदी राजपुत्री पृष्टा शिबीनां प्रवरेण तेन
अवेक्ष्य मन्दं प्रविमुच्य शाखां संगृह्णती कौशिकमुत्तरीयम् १
बुद्ध्याभिजानामि नरेन्द्रपुत्र न मादृशी
त्वामभिभाष्टुमर्हा
न त्वेह वक्तास्ति तवेह वाक्यमन्यो नरो वाप्यथ वापि
नारी २
एका ह्यहं संप्रति तेन वाचं ददानि वै भद्र निबोध चेदम्
अहं ह्यरण्ये कथमेकमेका त्वामालपेयं निरता स्वधर्मे ३
जानामि च त्वां सुरथस्य पुत्रं यं कोटिकाश्येति विदुर्मनुष्याः
तस्मादहं शैब्य तथैव तुभ्यमाख्यामि बन्धून्प्रति तन्निबोध ४
अपत्यमस्मि द्रुपदस्य राज्ञः कृष्णेति मां शैब्य
विदुर्मनुष्याः
साहं वृणे पञ्च जनान्पतित्वे ये खाण्डवप्रस्थगताः
श्रुतास्ते ५
युधिष्ठिरो भीमसेनार्जुनौ च माद्रय्श्चा पुत्रौ

पुरुषप्रवीरौ
ते मां निवेश्येह दिशश्चतस्रो विभज्य पार्था मृगयां प्रयाताः ६
प्राचीं राजा दक्षिणां भीमसेनो जयः प्रतीचीं
यमजावुदीचीम्
मन्ये तु तेषां रथसत्तमानां कालोऽभितः प्राप्त
इहोपयातुम् ७
संमानिता यास्यथ तैर्यथेष्टं विमुच्य
वाहानवगाहयध्वम्
प्रियातिथिर्धर्मसुतो महात्मा प्रीतो
भविष्यत्यभिवीक्ष्य युष्मान् ८
एतावदुक्त्वा द्रुपदात्मजा सा शैब्यात्मजं चन्द्र
मुखी प्रतीता
विवेश तां पर्णकुटीं प्रशस्तां संचिन्त्य
तेषामतिथिस्वधर्मम् ९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५०

एकपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
अथासीनेषु सर्वेषु तेषु राजसु भारत
कोटिकाश्यवचः श्रुत्वा शैब्यं सौवीरकोऽब्रवीत् १
यदा वाचं व्याहरन्त्यामस्यां मे रमते मनः
सीमन्तिनीनां मुख्यायां विनिवृत्तः कथं भवान् २
एतां दृष्ट्वा स्त्रियो मेऽन्या यथा
शाखामृगस्त्रियः
प्रतिभान्ति महाबाहो सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ३
दर्शनादेव हि मनस्तया मेऽपहृतं भृशम्
तां समाचक्ष्व कल्याणीं यदि स्याच्छैब्य मानुषी ४
कोटिकाश्य उवाच
एषा वै द्रौपदी कृष्णा राजपुत्री यशस्विनी

पञ्चानां पाण्डुपुत्राणां महिषी संमता भृशम् ५
सर्वेषां चैव पार्थानां प्रिया बहुमता सती
तया समेत्य सौवीर सुवीरान्सुसुखी व्रज ६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तः प्रत्युवाच पश्यामो द्रौपदीमिति
पतिः सौवीरसिन्धूनां दुष्टभावो जयद्रथः ७
स प्रविश्याश्रमं शून्यं सिंहगोष्ठं वृको यथा
आत्मना सप्तमः कृष्णामिदं वचनमब्रवीत् ८
कुशलं ते वरारोहे भर्तारस्तेऽप्यनामयाः
येषां कुशलकामासि तेऽपि कच्चिदनामयाः ९
द्रौपद्युवाच
कौरव्यः कुशली राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
अहं च भ्रातरश्चास्य यांश्चान्यान्परिपृच्छसि १०
पाद्यं प्रतिगृहाणेदमासनं च नृपात्मज
मृगान्पञ्चाशतं चैव प्रातराशं ददानि ते ११
एणेयान्पृषतान्न्यङ्कून्हरिणाञ्शरभाञ्शशान्
ऋश्यान्रुरूञ्शम्बरांश्च गवयांश्च मृगान्बहून् १२
वराहान्महिषांश्चैव याश्चान्या मृगजातयः प्रदास्यति स्वयं तुभ्यं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः १३
जयद्रथ उवाच
कुशलं प्रातराशस्य सर्वा मेऽपचितिः कृता
एहि मे रथमारोह सुखमाप्नुहि केवलम् १४
गतश्रीकांश्च्युतान्राज्यात्कृपणान्गतचेतसः
अरण्यवासिनः पार्थन्नानुरोद्धुं त्वमर्हसि १५
न वै प्राज्ञा गतश्रीकं भर्तारमुपयुञ्जते
युञ्जानमनुयुञ्जीत न श्रियः संक्षये वसेत् १६
श्रिया विहीना राज्याच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः
अलं ते पाण्डुपुत्राणां भक्त्या क्लेशमुपासितुम् १७
भार्या मे भव सुश्रोणि त्यजैनान्सुखमाप्नुहि
अखिलान्सिन्धुसौवीरानवाप्नुहि मया सह १८
वैशम्पायन उवाच

इत्युक्ता सिन्धुराजेन वाक्यं हृदयकम्पनम्
कृष्णा तस्मादपाक्रामद्देशात्सभ्रुकुटीमुखी १९
अवमत्यास्य तद्वाक्यमाक्षिप्य च सुमध्यमा
मैवमित्यब्रवीत्कृष्णा लज्जस्वेति च सैन्धवम् २०
सा काङ्क्षमाणा भर्तॄणामुपयानमनिन्दिता
विलोभयामास परं वाक्यैर्वाक्यानि युञ्जती २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५१

द्विपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
सरोषरागोपहतेन वल्गुना सरागनेत्रेण नतोन्नतभ्रुवा मुखेन विस्फूर्य सुवीरराष्ट्रपं ततोऽब्रवीत्तं द्रुपदात्मजा पुनः १
यशस्विनस्तीक्ष्णविषान्महारथानधिक्षिपन्मूढ न
लज्जसे कथम्
महेन्द्रकल्पान्निरतान्स्वकर्मसु
स्थितान्समूहेष्वपि यक्षरक्षसाम् २
न किंचिदीड्यं प्रवदन्ति पापं वनेचरं वा गृहमेधिनं
वा
तपस्विनं संपरिपूर्णविद्यं भषन्ति हैवं श्वनराः
सुवीर ३
अहं तु मन्ये तव नास्ति कश्चिदेतादृशे
क्षत्रियसंनिवेशे
यस्त्वाद्य पातालमुखे पतन्तं पाणौ गृहीत्वा
प्रतिसंहरेत ४
नागं प्रभिन्नं गिरिकूटकल्पमुपत्यकां हैमवतीं चरन्तम्
दण्डीव यूथादपसेधसे त्वं यो जेतुमाशंससि धर्मराजम् ५
बाल्यात्प्रसुप्तस्य महाबलस्य सिंहस्य पक्ष्माणि मुखाल्लुनासि

पदा समाहत्य पलायमानः क्रुद्धं यदा द्रक्ष्यसि
भीमसेनम् ६
महाबलं घोरतरं प्रवृद्धं जातं हरिं पर्वतकन्दरेषु
प्रसुप्तमुग्रं प्रपदेन हंसि यः
क्रुद्धमासेत्स्यसि जिष्णुमुग्रम् ७
कृष्णोरगौ तीक्ष्णविषौ द्विजिह्वौ मत्तः
पदाक्रामसि पुच्छदेशे
यः पाण्डवाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्यां जघन्यजाभ्यां
प्रयुयुत्ससे त्वम् ८
यथा च वेणुः कदली नलो वा फलन्त्यभावाय न भूतयेऽत्मनः
तथैव मां तैः परिरक्ष्यमाणामादास्यसे कर्कटकीव
गर्भम् ९
जयद्रथ उवाच
जानामि कृष्णे विदितं ममैतद्यथाविधास्ते
नरदेवपुत्राः
न त्वेवमेतेन बिभीषणेन शक्या वयं त्रासयितुं
त्वयाद्य १०
वयं पुनः सप्तदशेषु कृष्णे कुलेषु सर्वेऽनवमेषु
जाताः
षड्भ्यो गुणेभ्योऽभ्यधिका विहीनान्मन्यामहे द्रौ
पदि पाण्डुपुत्रान् ११
सा क्षिप्रमातिष्ठ गजं रथं वा न वाक्यमात्रेण वयं हि
शक्याः
आशंस वा त्वं कृपणं वदन्ती सौवीरराजस्य पुनः
प्रसादम् १२
द्रौपद्युवाच
महाबला किं त्विह दुर्बलेव सौवीरराजस्य मताहमस्मि याहं प्रमाथादिह संप्रतीता सौवीरराजं कृपणं वदेयम् १३
यस्या हि कृष्णौ पदवीं चरेतां समास्थितावेकरथे सहायौ
इन्द्रोऽपि तां नापहरेत्कथंचिन्मनुष्यमात्रः

कृपणः कुतोऽन्य १४
यदा किरीटी परवीरघाती निघ्नन्रथस्थो द्विषतां
मनांसि
मदन्तरे त्वद्ध्वजिनीं प्रवेष्टा कक्षं
दहन्नग्निरिवोष्णगेषु १५
जनार्दनस्यानुगा वृष्णिवीरा महेष्वासाः
केकयाश्चापि सर्वे
एते हि सर्वे मम राजपुत्राः प्रहृष्टरूपाः पदवीं
चरेयुः १६
मौर्वीविसृष्टाः स्तनयित्नुघोषा गाण्डीवमुक्तास्त्वतिवेगवन्तः
हस्तं समाहत्य धनञ्जयस्य भीमाः शब्दं घोरतरं नदन्ति १७
गाण्डीवमुक्तांश्च महाशरौघान्पतङ्गसङ्घानिव शीघ्रवेगान्
सशङ्खघोषः सतलत्रघोषो गाण्डीवधन्वा मुहुरुद्वमंश्च यदा शरानर्पयिता तवोरसि तदा मनस्ते किमिवाभविष्यत् १८
गदाहस्तं भीममभिद्रवन्तं माद्रीपुत्रौ संपतन्तौ दिशश्च
अमर्षजं क्रोधविषं वमन्तौ दृष्ट्वा चिरं तापमुपैष्यसेऽधम १९
यथा चाहं नातिचरे कथंचित्पतीन्महार्हान्मनसापि
जातु
तेनाद्य सत्येन वशीकृतं त्वां द्रष्टास्मि पार्थैः
परिकृष्यमाणम् २०
न संभ्रमं गन्तुमहं हि शक्ष्ये त्वया नृशंसेन विकृष्यमाणा
समागताहं हि कुरुप्रवीरैः पुनर्वनं काम्यकमागता च २१
वैशम्पायन उवाच
सा ताननुप्रेक्ष्य विशालनेत्रा

जिघृक्षमाणानवभर्त्सयन्ती
प्रोवाच मा मा स्पृशतेति भीता धौम्यं प्रचुक्रोश पुरोहितं सा २२
जग्राह तामुत्तर वस्त्रदेशे जयद्रथस्तं समवाक्षिपत्सा
तया समाक्षिप्ततनुः स पापः पपात शाखीव निकृत्तमूलः २३
प्रगृह्यमाणा तु महाजवेन मुहुर्विनिःश्वस्य च राजपुत्री
सा कृष्यमाणा रथमारुरोह धौम्यस्य पादावभिवाद्य
कृष्णा २४
धौम्य उवाच
नेयं शक्या त्वया नेतुमविजित्य महारथान्
धर्मं क्षत्रस्य पौराणमवेक्षस्व जयद्रथ २५
क्षुद्रं कृत्वा फलं पापं प्राप्स्यसि त्वमसंशयम्
आसाद्य पाण्डवान्वीरान्धर्मराजपुरोगमान् २६
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वा ह्रियमाणां तां राजपुत्रीं यशस्विनीम्
अन्वगच्छत्तदा धौम्यः पदातिगणमध्यगः २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५२

त्रिपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो दिशः संप्रविहृत्य पार्था मृगान्वराहान्महिषांश्चहत्वा
धनुर्धराः श्रेष्ठतमाः पृथिव्यां पृथक्चरन्तः
सहिता बभूवुः १
ततो मृगव्यालगणानुकीर्णं महावनं तद्विहगोपघुष्टम्
भ्रातॄंश्च तानभ्यवदद्युधिष्ठिरः श्रुत्वा गिरो
व्याहरतां मृगाणाम् २
आदित्यदीप्तां दिशमभ्युपेत्य मृगद्विजाः क्रूरमिमे

वदन्ति
आयासमुग्रं प्रतिवेदयन्तो महाहवं शत्रुभिर्वावमानम् ३
क्षिप्रं निवर्तध्वमलं मृगैर्नो मनो हि मे दूयति
दह्यते च
बुद्धिं समाच्छाद्य च मे समन्युरुद्धूयते प्राणपतिः
शरीरे ४
सरः सुपर्णेन हृतोरगं यथा राष्ट्रं
यथाराजकमात्तलक्ष्मि
एवंविधं मे प्रतिभाति काम्यकं शौण्डैर्यथा पीतरसश्च
कुम्भः ५
ते
सेन्धवैरत्यनिलौघवेगैर्महाजवैर्वाजिभिरुह्यमानाःयुक्तैर्बृहद्भिः
सुरथैर्नृवीरास्तदाश्रमायाभिमुखा बभूवुः ६
तेषां तु गोमायुरनल्पघोषो निवर्ततां वाममुपेत्य
पार्श्वम्
प्रव्याहरत्तं प्रविमृश्य राजा प्रोवाच भीमं च
धनंजयं च ७
यथा वदत्येष विहीनयोनिः शालावृको वाममुपेत्य
पार्श्वम्
सुव्यक्तमस्मानवमन्य पापैः कृतोऽभिमर्दः कुरुभिः
प्रसह्य ८
इत्येव ते तद्वनमाविशन्तो महत्यरण्ये मृगयां
चरित्वा
बालामपश्यन्त तदा रुदन्तीं धात्रेयिकां
प्रेष्यवधूं प्रियायाः ९
तामिन्द्रसेनस्त्वरितोऽभिसृत्य रथादवप्लुत्य
ततोऽभ्यधावत्
प्रोवाच चैनां वचनं नरेन्द्र
धात्रेयिकामार्ततरस्तदानीम् १०
किं रोदिषि त्वं पतिता धरण्यां किं ते मुखं शुष्यति

दीनवर्णम्
कच्चिन्न पापैः सुनृशंसकृद्भिः प्रमाथिता द्रौपदी राजपुत्री
अनिन्द्यरूपा सुविशालनेत्रा शरीरतुल्या कुरुपुङ्गवानाम् ११
यद्येव देवी पृथिवीं प्रविष्टा दिवं प्रपन्नाप्यथ
वा समुद्रम्
तस्या गमिष्यन्ति पदं हि पार्थास्तथा हि संतप्यति
धर्मराजः १२
को हीदृशानामरिमर्दनानां क्लेशक्षमाणामपराजितानाम्
प्राणैः समामिष्टतमां जिहीर्षेदनुत्तमं रत्नमिव
प्रमूढः
न बुध्यते नाथवतीमिहाद्य बहिश्चरं हृदयं पाण्डवानाम् १३
कस्याद्य कायं प्रतिभिद्य घोरा महीं प्रवेक्ष्यन्ति शिताः शराग्र्याः
मा त्वं शुचस्तां प्रति भीरु विद्धि यथाद्य कृष्णा
पुनरेष्यतीति
निहत्य सर्वान्द्विषतः समग्रान्पार्थाः समेष्यन्त्यथ याज्ञसेन्या १४
अथाब्रवीच्चारुमुखं प्रमृज्य धात्रेयिका
सारथिमिन्द्रसेनम्
जयद्रथेनापहृता प्रमथ्य पञ्चेन्द्रकल्पान्परिभूय
कृष्णा १५
तिष्ठन्ति वर्त्मानि नवान्यमूनि वृक्षाश्च न म्लान्ति तथैव भग्नाः
आवर्तयध्वं ह्यनुयात शीघ्रं नदूरयातैव हि राजपुत्री १६
संनह्यध्वं सर्व एवेन्द्रकल्पा महान्ति चारूणि च दंशनानि
गृह्णीत चापानि महाधनानि शरांश्च शीघ्रं पदवीं

व्रजध्वम् १७
पुरा हि निर्भर्त्सनदण्डमोहिता प्रमूढचित्ता वदनेन
शुष्यता
ददाति कस्मैचिदनर्हते तनुं वराज्यपूर्णामिव भस्मनि
स्रुचम् १८
पुरा तुषाग्नाविव हूयते हविः पुरा श्मशाने स्रगिवापविध्यते
पुरा च सोमोऽध्वरगोऽवलिह्यते शुना यथा विप्रजने
प्रमोहिते
महत्यरण्ये मृगयां चरित्वा पुरा शृगालो नलिनीं विगाहते १९
मा वः प्रियायाः सुनसं सुलोचनं चन्द्रप्रभाच्छं वदनं प्रसन्नम्
स्पृश्याच्छुभं कश्चिदकृत्यकारी श्वा वै
पुरोडाशमिवोपयुङ्क्षीत्
एतानि वर्त्मान्यनुयात शीघ्रं मा वः कालः क्षिप्रमिहात्यगाद्वै २०
युधिष्ठिर उवाच
भद्रेस्तूष्णीमास्व नियच्छ वाचं मास्मत्सकाशे
परुषाण्यवोचः
राजानो वा यदि वा राजपुत्रा बलेन मत्ता वञ्चनां
प्राप्नुवन्ति २१
वैशम्पायन उवाच
एतावदुक्त्वा प्रययुर्हि शीघ्रं तान्येव
वर्त्मान्यनुवर्तमानाः
मुहुर्मुहुर्व्यालवदुच्छ्वसन्तो ज्यां
विक्षिपन्तश्च महाधनुर्भ्यः २२
ततोऽपश्यंस्तस्य सैन्यस्य रेणुमुद्धूतं वै
वाजिखुरप्रणुन्नम्
पदातीनां मध्यगतं च धौम्यं विक्रोशन्तं भीममभिद्र
वेति २३
ते सान्त्व्य धौम्यं परिदीनसत्त्वाः सुखं

भवानेत्विति राजपुत्राः
श्येना यथैवामिषसंप्रयुक्ता जवेन तत्सैन्यमथाभ्यधावन् २४
तेषां महेन्द्रोपमविक्रमाणां संरब्धानां
धर्षणाद्याज्ञसेन्याः
क्रोधः प्रजज्वाल जयद्रथं च दृष्ट्वा प्रियां तस्य
रथे स्थितां च २५
प्रचुक्रुशुश्चाप्यथ सिन्धुराजं वृकोदरश्चैव
धनञ्जयश्च
यमौ च राजा च महाधनुर्धरास्ततो दिशः संमुमुहुः
परेषाम् २६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५३
चतुःपञ्चाशदधिक द्विशततमोध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततो घोरतरः शब्दो वने समभवत्तदा
भीमसेनार्जुनौ दृष्ट्वा क्षत्रियाणाममर्षिणाम् १
तेषां ध्वजाग्राण्यभिवीक्ष्य राजा स्वयं दुरात्मा
कुरुपुङ्गवानाम्
जयद्रथो याज्ञसेनीमुवाच रथे स्थितां भानुमतीं
हतौजाः २
आयान्तीमे पञ्च रथा महान्तो मन्ये च कृष्णे
पतयस्तवैते
सा जानती ख्यापय नः सुकेशि परं परं पाण्डवानां
रथस्थम् ३
द्रौपद्युवाच
किं ते ज्ञातैर्मूढ महाधनुर्धरैरनायुष्यं कर्म
कृत्वातिघोरम्
एते वीराः पतयो मे समेता न वः शेषः कश्चिदिहास्ति
युद्धे ४
आख्यातव्यं त्वेव सर्वं मुमूर्षोर्मया तुभ्यं पृष्टया धर्म एषः

न मे व्यथा विद्यते त्वद्भयं वा संपश्यन्त्याः सानुजं धर्मराजम् ५
यस्य ध्वजाग्रे नदतो मृदङ्गौ नन्दोपनन्दौ मधुरौ
युक्तरूपौ
एतं स्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञं सदा जनाः
कृत्यवन्तोऽनुयान्ति ६
य एष जाम्बूनदशुद्धगौरः प्रचण्डघोणस्तनुरायताक्षः
एतं कुरुश्रेष्ठतमं वदन्ति युधिष्ठिरं धर्मसुतं
पतिं मे ७
अप्येष शत्रोः शरणागतस्य दद्यात्प्राणान्धर्मचारी
नृवीरः
परैह्येनं मूढ जवेन भूतये त्वमात्मनः
प्राञ्जलिर्न्यस्तशस्त्रः ८
अथाप्येनं पश्यसि यं रथस्थं महाभुजं शालमिव
प्रवृद्धम्
संदष्टोष्ठं भ्रुकुटीसंहतभ्रुवं वृकोदरो नाम
पतिर्ममैषः ९
आजानेया बलिनः साधु दान्ता महाबलाः शूरमुदावहन्ति
एतस्य कर्माण्यतिमानुषाणि भीमेति शब्दोऽस्य गतः
पृथिव्याम् १०
नास्यापराद्धाः शेषमिहाप्नुवन्ति नाप्यस्य वैरं
विस्मरते कदाचित्
वैरस्यान्तं संविधायोपयाति पश्चाच्छान्तिं न च
गच्छत्यतीव ११
मृदुर्वदान्यो धृतिमान्यशस्वी जितेन्द्रियो
वृद्धसेवी नृवीरः
भ्राता च शिष्यश्च युधिष्ठिरस्य धनंजयो नाम
पतिर्ममैषः १२
यो वै न कामान्न भयान्न लोभात्त्यजेद्धर्मं न नृशंसं
च कुर्यात्
स एष वैश्वानरतुल्यतेजाः कुन्तीसुतः शत्रुसहः
प्रमाथी १३

यः सर्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञो भयार्तानां भयहर्ता मनीषी
यस्योत्तमं रूपमाहुः पृथिव्यां यं पाण्डवाः परिरक्षन्ति सर्वे १४
प्राणैर्गरीयांसमनुव्रतं वै स एष वीरो नकुलः
पतिर्मे
यः खड्गयोधी लघुचित्रहस्तो महांश्च
धीमान्सहदेवोऽद्वितीयः १५
यस्याद्य कर्म द्रक्ष्यसे मूढसत्त्व सतक्रतोर्वा
दैत्यसेनासु संख्ये
शूरः कृतास्त्रो मतिमान्मनीष प्रियङ्करो
धर्मसुतस्य राज्ञः १६
य एष चन्द्रार्कसमानतेजा जघन्यजः पाण्डवानां
प्रियश्च
बुद्ध्या समो यस्य नरो न विद्यते वक्ता तथा सत्सु
विनिश्चयज्ञः १७
स एष शूरो नित्यममर्षणश्च धीमान्प्राज्ञः सहदेवः पतिर्मे
त्यजेत्प्राणान्प्रविशेद्धव्यवाहं न त्वेवैष
व्याहरेद्धर्मबाह्यम्
सदा मनस्वी क्षत्रधर्मे निविष्टः कुन्त्याः प्राणैरिष्टतमो नृवीरः १८
विशीर्यन्तीं नावमिवार्णवान्ते रत्नाभिपूर्णां
मकरस्य पृष्ठे
सेनां तवेमां हतसर्वयोधां विक्षोभितां द्रक्ष्यसि
पाण्डुपुत्रैः १९
इत्येते वै कथिताः पाण्डुपुत्रा यांस्त्वं
मोहादवमन्य प्रवृत्तः
यद्येतैस्त्वं मुच्यसेऽरिष्टदेहः पुनर्जन्म
प्राप्स्यसे जीव एव २०
वैशम्पायन उवाच
ततः पार्थाः पञ्च पञ्चेन्द्रकल्पास्त्यक्त्वा

त्रस्तान्प्राञ्जलद्यंस्तान्पदातीन्
रथानीकं शरवर्षान्धकारं चक्रुः क्रुद्धाः सर्वतः संनिगृह्य २१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५४

पञ्चपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
संतिष्ठत प्रहरत तूर्णं विपरिधावत
इति स्म सैन्धवो राजा चोदयामास तान्नॄपान् १
ततो घोरतरः शब्दो रणे समभवत्तदा
भीमार्जुनयमान्दृष्ट्वा सैन्यानां सयुधिष्ठिरान् २
शिबिसिन्धुत्रिगर्तानां विषादश्चाप्यजायत
तान्दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान्व्याघ्रानिव
बलोत्कटान् ३
हेमचित्रसमुत्सेधां सर्वशैक्यायसीं गदाम्
प्रगृह्याभ्यद्रवद्भीमः सैन्धवं कालचोदितम् ४
तदन्तरमथावृत्य कोटिकाश्योऽभ्यहारयत्
महता रथवंशेन परिवार्य वृकोदरम् ५
शक्तितोमरनाराचैर्वीरबाहुप्रचोदितैः
कीर्यमाणोऽपि बहुभिर्न स्म भीमोऽभ्यकम्पत ६
गजं तु सगजारोहं पदातींश्च चतुर्दश
जघान गदया भीमः सैन्धवध्वजिनीमुखे ७
पार्थः पञ्चशताञ्शूरान्पार्वतीयान्महारथान्
परीप्समानः सौवीरं जघान ध्वजिनीमुखे ८
राजा स्वयं सुवीराणां प्रवराणां प्रहारिणाम्
निमेषमात्रेण शतं जघान समरे तदा ९
ददृशे नकुलस्तत्र रथात्प्रस्कन्द्य खड्गधृक्
शिरांसि पादरक्षाणां बीजवत्प्रवपन्मुहुः १०
सहदेवस्तु संयाय रथेन गजयोधिनः
पातयामास नाराचैर्द्रुमेभ्य इव बर्हिणः ११
ततस्त्रिगर्तः सधनुरवतीर्य महारथात्

गदया चतुरो वाहान्राज्ञस्तस्य तदावधीत् १२
तमभ्याशगतं राजा पदातिं कुन्तिनन्दनः
अर्धचन्द्रेण बाणेन विव्याधोरसि धर्मराट् १३
स भिन्नहृदयो वीरो वक्त्राच्छोणितमुद्वमन्
पपाताभिमुखः पार्थं छिन्नमूल इव द्रुमः १४
इन्द्रसेनद्वितीयस्तु रथात्प्रस्कन्द्य धर्मराट्
हताश्वः सहदेवस्य प्रतिपेदे महारथम् १५
नकुलं त्वभिसंधाय क्षेमङ्करमहामुखौ
उभावुभयतस्तीक्ष्णैः शरवर्षैरवर्षताम् १६
तौ शरैरभिवर्षन्तौ जीमूताविव वार्षिकौ
एकैकेन विपाठेन जघ्ने माद्रवतीसुतः १७
त्रिगर्तराजः सुरथस्तस्याथ रथधूर्गतः
रथमाक्षेपयामास गजेन गजयानवित् १८
नकुलस्त्वपभीस्तस्माद्रथाच्चर्मासिपाणिमान्
उद्भ्रान्तं स्थानमास्थाय तस्थौ गिरिरिवाचलः १९
सुरथस्तं गजवरं वधाय नकुलस्य तु
प्रेषयामास सक्रोधमभ्युच्छ्रितकरं ततः २०
नकुलस्तस्य नागस्य समीपपरिवर्तिनः
सविषाणं भुजं मूले खड्गेन निरकृन्तत २१
स विनद्य महानादं गजः कङ्कणभूषणः
पतन्नवाक्शिरा भूमौ हस्त्यारोहानपोथयत् २२
स तत्कर्म महत्कृत्वा शूरो माद्रवतीसुतः
भीमसेनरथं प्राप्य शर्म लेभे महारथः २३
भीमस्त्वापततो राज्ञः कोटिकाश्यस्य सङ्गरे
सूतस्य नुदतो वाहान्क्षुरेणापाहरच्छिरः २४
न बुबोध हतं सूतं स राजा बाहुशालिना
तस्याश्वा व्यद्रवन्सङ्ख्ये हतसूतास्ततस्ततः २५
विमुखं हतसूतं तं भीमः प्रहरतां वरः
जघान तलयुक्तेन प्रासेनाभ्येत्य पाण्डवः २६
द्वादशानां तु सर्वेषां सौवीराणां धनंजयः
चकर्त निशितैर्भल्लैर्धनूंषि च शिरांसि च २७
शिबीनिक्ष्वाकुमुख्यांश्च त्रिगर्तान्सैन्धवानपि

जघानातिरथः संख्ये बाणगोचरमागतान् २८
सादिताः प्रत्यदृश्यन्त बहवः सव्यसाचिना
सपताकाश्च मातङ्गाः सध्वजाश्च महारथाः २९
प्रच्छाद्य पृथिवीं तस्थुः सर्वमायोधनं प्रति
शरीराण्यशिरस्कानि विदेहानि शिरांसि च ३०
श्वगृध्रकङ्ककाकोलभासगोमायुवायसाः
अतृप्यंस्तत्र वीराणां हतानां मांसशोणितैः ३१
हतेषु तेषु वीरेषु सिन्धुराजो जयद्रथः
विमुच्य कृष्णां संत्रस्तः पलायनपरोऽभवत् ३२
स तस्मिन्संकुले सैन्ये द्रौपदीमवतार्य वै
प्राणप्रेप्सुरुपाधावद्वनं येन नराधमः ३३
द्रौपदीं धर्मराजस्तु दृष्ट्वा धौम्यपुरस्कृताम्
माद्रीपुत्रेण वीरेण रथमारोपयत्तदा ३४
ततस्तद्विद्रुतं सैन्यमपयाते जयद्रथे
आदिश्यादिश्य नाराचैराजघान वृकोदरः ३५
सव्यसाची तु तं दृष्ट्वा पलायन्तं जयद्रथम्
वारयामास निघ्नन्तं भीमं सैन्धवसैनिकान् ३६
अर्जुन उवाच
यस्यापचारात्प्राप्तोऽयमस्मान्क्लेशो दुरासदः
तमस्मिन्समरोद्देशे न पश्यामि जयद्रथम् ३७
तमेवान्विष भद्रं ते किं ते योधैर्निपातितैः
अनामिषमिदं कर्म कथं वा मन्यते भवान् ३८
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्तो भीमसेनस्तु गुडाकेशेन धीमता
युधिष्ठिरमभिप्रेक्ष्य वाग्मी वचनमब्रवीत् ३९
हतप्रवीरा रिपवो भूयिष्ठं विद्रुता दिशः
गृहीत्वा द्रौपदीं राजन्निवर्ततु भवानितः ४०
यमाभ्यां सह राजेन्द्र धौम्येन च महात्मना
प्राप्याश्रमपदं राजन्द्रौपदीं परिसान्त्वय ४१
न हि मे मोक्ष्यते जीवन्मूढः सैन्धवको नृपः
पातालतलसंस्थोऽपि यदि शक्रोऽस्य सारथिः ४२
युधिष्ठिर उवाच

न हन्तव्यो महाबाहो दुरात्मापि स सैन्धवः
दुःशलामभिसंस्मृत्य गान्धारीं च यशस्विनीम् ४३
वैशम्पायन उवाच
तच्छ्रुत्वा द्रौपदी भीममुवाच व्याकुलेन्द्रिया
कुपिता ह्रीमती प्राज्ञा पती भीमार्जुनावुभौ ४४
कर्तव्यं चेत्प्रियं मह्यं वध्यः स पुरुषाधमः
सैन्धवापसदः पापो दुर्मतिः कुलपांसनः ४५
भार्याभिहर्ता निर्वैरो यश्च राज्यहरो रिपुः
याचमानोऽपि संग्रामे न स जीवितुमर्हति ४६
इत्युक्तौ तौ नरव्याघ्रौ ययतुर्यत्र सैन्धवः
राजा निववृते कृष्णामादाय सपुरोहितः ४७
स प्रविश्याश्रमपदं व्यपविद्धबृसीघटम्
मार्कण्डेयादिभिर्विप्रैरनुकीर्णं ददर्श ह ४८
द्रौपदीमनुशोचद्भिर्ब्राह्मणैस्तैः समागतैः
समियाय महाप्राज्ञः सभार्यो भ्रातृमध्यगः ४९
ते स्म तं मुदिता दृष्ट्वा पुनरभ्यागतं नृपम् जित्वा तान्सिन्धुसौवीरान्द्रौपदीं चाहृतां पुनः
५०
स तैः परिवृतो राजा तत्रैवोपविवेश ह
प्रविवेशाश्रमं कृष्णा यमाभ्यां सह भामिनी ५१
भीमार्जुनावपि श्रुत्वा क्रोशमात्रगतं रिपुम्
स्वयमश्वांस्तुदन्तौ तौ जवेनैवाभ्यधावताम् ५२
इदमत्यद्भुतं चात्र चकार पुरुषोऽजुनः
क्रोशमात्रगतानश्वान्सैन्धवस्य जघान यत् ५३
स हि दिव्यास्त्रसंपन्नः कृच्छ्रकालेऽप्यसंभ्रमः
अकरोद्दुष्करं कर्म शरैरस्त्रानुमन्त्रितैः ५४
ततोऽभ्यधावतां वीरावुभौ भीमधनंजयौ
हताश्वं सैन्धवं भीतमेकं व्याकुलचेतसम् ५५
सैन्धवस्तु हतान्दृष्ट्वा
तथाश्वान्स्वान्सुदुःखितः
दृष्ट्वा विक्रमकर्माणि कुर्वाणं च धनंजयम्
पलायनकृतोत्साहः प्राद्रवद्येन वै वनम् ५६

सैन्धवं त्वभिसंप्रेक्ष्य पराक्रान्तं पलायने
अनुयाय महाबाहुः फल्गुनो वाक्यमब्रवीत् ५७
अनेन वीर्येण कथं स्त्रियं प्रार्थयसे बलात्
राजपुत्र निवर्तस्व न ते युक्तं पलायनम्
कथं चानुचरान्हित्वा शत्रुमध्ये पलायसे ५८
इत्युच्यमानः पार्थेन सैन्धवो न न्यवर्तत
तिष्ठ तिष्ठेति तं भीमः सहसाभ्यद्रवद्बली
मा वधीरिति पार्थस्तं दयावानभ्यभाषत ५९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५५

षट्पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
जयद्रथस्तु संप्रेक्ष्य भ्रातरावुद्यतायुधौ
प्राद्रवत्तूर्णमव्यग्रो जीवितेप्सुः सुदुःखितः १
तं भीमसेनो धावन्तमवतीर्य रथाद्बली
अभिद्रुत्य निजग्राह केशपक्षेऽत्यमर्षणः २
समुद्यम्य च तं रोषान्निष्पिपेष महीतले
गले गृहीत्वा राजानं ताडयामास चैव ह ३
पुनः संजीवमानस्य तस्योत्पतितुमिच्छतः
पदा मूर्ध्नि महाबाहुः प्राहरद्विलपिष्यतः ४
तस्य जानुं ददौ भीमो जघ्ने चैनमरत्निना
स मोहमगमद्राजा प्रहारवरपीडितः ५
विरोषं भीमसेनं तु वारयामास फल्गुनः
दुःशलायाः कृते राजा यत्तदाहेति कौरव ६
भीमसेन उवाच
नायं पापसमाचारो मत्तो जीवितुमर्हति
द्रौपद्यास्तदनर्हायाः परिक्लेष्टा नराधमः ७
किं नु शक्यं मया कर्तुं यद्राजा सततं घृणी
त्वं च बालिशया बुद्ध्या सदैवास्मान्प्रबाधसे ८
एवमुक्त्वा सटास्तस्य पञ्च चक्रे वृकोदरः
अर्धचन्द्रेण बाणेन किंचिदब्रुवतस्तदा ९

विकल्पयित्वा राजानं ततः प्राह वृकोदरः
जीवितुं चेच्छसे मूढ हेतुं मे गदतः शृणु १०
दासोऽस्मीति त्वया वाच्यं संसत्सु च सभासु च
एवं ते जीवितं दद्यामेष युद्धजितो विधिः ११
एवमस्त्विति तं राजा कृच्छ्रप्राणो जयद्रथः
प्रोवाच पुरुषव्याघ्रं भीममाहवशोभिनम् १२
तत एनं विचेष्टन्तं बद्ध्वा पार्थो वृकोदरः
रथमारोपयामास विसंज्ञं पांसुगुण्ठितम् १३
ततस्तं रथमास्थाय भीमः पार्थानुगस्तदा
अभ्येत्याश्रममध्यस्थमभ्यगच्छद्युधिष्ठिरम् १४
दर्शयामास भीमस्तु तदवस्थं जयद्रथम्
तं राजा प्राहसद्दृष्ट्वा मुच्यतामिति चाब्रवीत् १५
राजानं चाब्रवीद्भीमो द्रौपद्यै कथयेति वै
दासभावं गतो ह्येष पाण्डूनां पापचेतनः १६
तमुवाच ततो ज्येष्ठो भ्राता सप्रणयं वचः
मुञ्चैनमधमाचारं प्रमाणा यदि ते वयम् १७
द्रौपदी चाब्रवीद्भीममभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरम्
दासोऽय मुच्यतां राज्ञस्त्वया पञ्चसटः कृतः १८
स मुक्तोऽभ्येत्य राजानमभिवाद्य युधिष्ठिरम्
ववन्दे विह्वलो राजा तांश्च सर्वान्मुनींस्तदा १९
तमुवाच घृणी राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
तथा जयद्रथं दृष्ट्वा गृहीतं सव्यसाचिना २०
अदासो गच्छ मुक्तोऽसि मैवं कार्षीः पुनः क्वचित्
धिगस्तु त्वां क्षुद्रः क्षुद्रसहायवान्
एवंविधं हि कः कुर्यात्त्वदन्यः पुरुषाधमः २१
गतसत्त्वमिव ज्ञात्वा कर्तारमशुभस्य तम्
संप्रेक्ष्य भरतश्रेष्ठः कृपां चक्रे नराधिपः २२
धर्मे ते वर्धतां बुद्धिर्मा चाधर्मे मनः कृथाः
साश्वः सरथपादातः स्वस्ति गच्छ जयद्रथ २३
एवमुक्तस्तु सव्रीडं तूष्णीं किंचिदवाङ्मुखः
जगाम राजा दुःखार्तो गङ्गाद्वाराय भारत २४
स देवं शरणं गत्वा विरूपाक्षमुमापतिम्

तपश्चचार विपुलं तस्य प्रीतो वृषध्वजः २५
बलि स्वयं प्रत्यगृह्णात्प्रीयमाणस्त्रिलोचनः
वरं चास्मै ददौ देवः स च जग्राह तच्छृणु २६
समस्तान्सरथान्पञ्च जयेयं युधि पाण्डवान्
इति राजाब्रवीद्देवं नेति देवस्तमब्रवीत् २७
अजय्यांश्चाप्यवध्यांश्च वारयिष्यसि तान्युधि
ऋतेऽजुनं महाबाहुं देवैरपि दुरासदम् २८
यमाहुरजितं देवं शङ्खचक्रगदाधरम्
प्रधानः सोऽस्त्रविदुषां तेन कृष्णेन रक्ष्यते २९
एवमुक्तस्तु नृपतिः स्वमेव भवनं ययौ
पाण्डवाश्च वने तस्मिन्न्यवसन्काम्यके तदा ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५६

सप्त पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
एवं हृतायां कृष्णायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम्
अत ऊर्ध्वं नरव्याघ्राः किमकुर्वत पाण्डवाः १
वैशम्पायन उवाच
एवं कृष्णां मोक्षयित्वा विनिर्जित्य जयद्रथम्
आसांचक्रे मुनिगणैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः २
तेषां मध्ये महर्षीणां शृण्वतामनुशोचताम्
मार्कण्डेयमिदं वाक्यमब्रवीत्पाण्डुनन्दनः ३
मन्ये कालश्च बलवान्दैवं च विधिनिर्मितम्
भवितव्यं च भूतानां यस्य नास्ति व्यतिक्रमः ४
कथं हि पत्नीमस्माकं धर्मज्ञां धर्मचारिणीम्
संस्पृशेदीदृशो भावः शुचिं स्तैन्यमिवानृतम् ५
न हि पापं कृतं किंचित्कर्म वा निन्दितं क्वचित्
द्रौपद्या ब्राह्मणेष्वेव धर्मः सुचरितो महान् ६
तां जहार बलाद्राजा मूढबुद्धिर्जयद्रथः
तस्याः संहरणात्प्राप्तः शिरसः केशवापनम्
पराजयं च संग्रामे ससहायः समाप्तवान् ७

प्रत्याहृता तथास्माभिर्हत्वा तत्सैन्धवं बलम्
तद्दारहरणं प्राप्तमस्माभिरवितर्कितम् ८
दुःखश्चायं वने वासो मृगयायां च जीविका
हिंसा च मृगजातीनां वनौकोभिर्वनौकसाम्
ज्ञातिभिर्विप्रवासश्च मिथ्या व्यवसितैरयम् ९
अस्ति नूनं मया कश्चिदल्पभाग्यतरो नरः
भवता दृष्टपूर्वो वा श्रुतपूर्वोऽपि वा भवेत् १०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५७

अष्ट पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
प्राप्तमप्रतिमं दुःखं रामेण भरतर्षभ
रक्षसा जानकी तस्य हृता भार्या बलीयसा १
आश्रमाद्राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा
मायामास्थाय तरसा हत्वा गृध्रं जटायुषम् २
प्रत्याजहार तां रामः सुग्रीवबलमाश्रितः
बद्ध्वा सेतुं समुद्रस्य दग्ध्वा लङ्कां शितैः शरैः ३
युधिष्ठिर उवाच
कस्मिन्रामः कुले जातः किंवीर्यः किंपराक्रमः
रावणः कस्य वा पुत्रः किं वैरं तस्य तेन ह ४
एतन्मे भगवन्सर्वं सम्यगाख्यातुमर्हसि
श्रोतुमिच्छामि चरितं रामस्याक्लिष्टकर्मणः ५
मार्कण्डेय उवाच
अजो नामाभवद्राजा महानिक्ष्वाकुवंशजः
तस्य पुत्रो दशरथः शश्वत्स्वाध्यायवाञ्शुचिः ६
अभवंस्तस्य चत्वारः पुत्रा धर्मार्थकोविदाः
रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्च महाबलः ७
रामस्यमाता कौसल्या कैकेयी भरतस्य तु
सुतौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रायाः परंतपौ ८
विदेहराजो जनकः सीता तस्यात्मजा विभो

यां चकार स्वयं त्वष्टा रामस्य महिषीं प्रियाम् ९
एतद्रामस्य ते जन्म सीतायाश्च प्रकीर्तितम्
रावणस्यापि ते जन्म व्याख्यास्यामि जनेश्वर १०
पितामहो रावणस्य साक्षाद्देवः प्रजापतिः
स्वयंभूः सर्वलोकानां प्रभुः स्रष्टा महातपाः ११
पुलस्त्यो नाम तस्यासीन्मानसो दयितः सुतः
तस्य वैश्रवणो नाम गवि पुत्रोऽभवत्प्रभुः १२
पितरं स समुत्सृज्य पितामहमुपस्थितः
तस्य कोपात्पिता राजन्ससर्जात्मानमात्मना १३
स जज्ञे विश्रवा नाम तस्यात्मार्धेन वै द्विजः
प्रतीकाराय सक्रोधस्ततो वैश्रवणस्य वै १४
पितामहस्तुप्रीतात्मा ददौ वैश्रवणस्य ह
अमरत्वं धनेशत्वं लोकपालत्वमेव च १५
ईशानेन तथा सख्यं पुत्रं च नलकूबरम्
राजधानीनिवेशं च लङ्कां रक्षोगणान्विताम् १६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः २५८

एकोन षष्ठ्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
पुलस्त्यस्य तु यः क्रोधादर्धदेहोऽभवन्मुनिः
विश्रवा नाम सक्रोधः स वैश्रवणमैक्षत १
बुबुधे तं तु सक्रोधं पितरं राक्षसेश्वरः
कुबेरस्तत्प्रसादार्थं यतते स्म सदा नृप २
स राजराजो लङ्कायां निवसन्नरवाहनः
राक्षसीः प्रददौ तिस्रः पितुर्वै परिचारिकाः ३
तास्तदा तं महात्मानं संतोषयितुमुद्यताः
ऋषिं भरतशार्दूल नृत्यगीतविशारदाः ४
पुष्पोत्कटा च राका च मालिनी च विशां पते
अन्योन्यस्पर्धया राजञ्श्रेयस्कामाः सुमध्यमाः ५
तासां स भगवांस्तुष्टो महात्मा प्रददौ वरान्
लोकपालोपमान्पुत्रानेकैकस्या यथेप्सितान् ६

पुष्पोत्कटायां जज्ञाते द्वौ पुत्रौ राक्षसेश्वरौ
कुम्भकर्णदशग्रीवौ बलेनाप्रतिमौ भुवि ७
मालिनी जनयामास पुत्रमेकं विभीषणम्
राकायां मिथुनं जज्ञे खरः शूर्पणखा तथा ८
विभीषणस्तु रूपेण सर्वेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत्
स बभूव महाभागो धर्मगोप्ता क्रियारतिः ९
दशग्रीवस्तु सर्वेषां ज्येष्ठो राक्षसपुंगवः
महोत्साहो महावीर्यो महासत्त्वपराक्रमः १०
कुम्भकर्णो बलेनासीत्सर्वेभ्योऽभ्यधिकस्तदा
मायावी रणशौण्डश्च रौद्रश्च रजनीचरः ११
खरो धनुषि विक्रान्तो ब्रह्मद्विट् पिशिताशनः
सिद्धविघ्नकरी चापि रौद्रा शूर्पणखा तथा १२
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः
ऊषुः पित्रा सह रता गन्धमादनपर्वते १३
ततो वैश्रवणं तत्र ददृशुर्नरवाहनम्
पित्रा सार्धं समासीनमृद्ध्या परमया युतम् १४
जातस्पर्धास्ततस्ते तु तपसे धृतनिश्चयाः
ब्रह्माणं तोषयामासुर्घोरेण तपसा तदा १५
अतिष्ठदेकपादेन सहस्रं परिवत्सरान्
वायुभक्षो दशग्रीवः पञ्चाग्निः सुसमाहितः १६
अधःशायी कुम्भकर्णो यताहारो यतव्रतः
विभीषणः शीर्णपर्णमेकमभ्यवहारयत् १७
उपवासरतिर्धीमान्सदा जप्यपरायणः
तमेव कालमातिष्ठत्तीव्रं तप उदारधीः १८
खरः शूर्पणखा चैव तेषां वै तप्यतां तपः
परिचर्यां च रक्षां च चक्रतुर्हृष्टमानसौ १९
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिरश्छित्त्वा दशाननः
जुहोत्यग्नौ दुराधर्षस्तेनातुष्यज्जगत्प्रभुः २०
ततो ब्रह्मा स्वयं गत्वा तपसस्तान्न्यवारयत्
प्रलोभ्य वरदानेन सर्वानेव पृथक् पृथक् २१
ब्रह्मोवाच
प्रीतोऽस्मि वो निवर्तध्वं वरान्वृणुत पुत्रकाः

यद्यदिष्टमृते त्वेकममरत्वं तथास्तु तत् २२
यद्यदग्नौ हुतं सर्वं शिरस्ते महदीप्सया
तथैव तानि ते देहे भविष्यन्ति यथेप्सितम् २३
वैरूप्यं च न ते देहे कामरूपधरस्तथा
भविष्यसि रणेऽरीणां विजेतासि न संशयः २४
रावण उवाच
गन्धर्वदेवासुरतो यक्षराक्षसतस्तथा
सर्पकिंनरभूतेभ्यो न मे भूयात्पराभवः २५
ब्रह्मोवाच
य एते कीर्तिताः सर्वे न तेभ्योऽस्ति भयं तव
ऋते मनुष्याद्भद्रं ते तथा तद्विहितं मया २६
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्तो दशग्रीवस्तुष्टः समभवत्तदा
अवमेने हि दुर्बुद्धिर्मनुष्यान्पुरुषादकः २७
कुम्भकर्णमथोवाच तथैव प्रपितामहः
वव्रे महतीं निद्रां तमसा ग्रस्तचेतनः २८
तथा भविष्यतीत्युक्त्वा विभीषणमुवाच ह
वरं वृणीष्व पुत्र त्वं प्रीतोऽस्मीति पुनः पुनः २९
विभीषण उवाच
परमापद्गतस्यापि नाधर्मे मे मतिर्भवेत्
अशिक्षितं च भगवन्ब्रह्मास्त्रं प्रतिभातु मे ३०
ब्रह्मोवाच
यस्माद्राक्षसयोनौ ते जातस्यामित्रकर्शन
नाधर्मे रमते बुद्धिरमरत्वं ददानि ते ३१
मार्कण्डेय उवाच
राक्षसस्तु वरं लब्ध्वा दशग्रीवो विशां पते
लङ्कायाश्च्यावयामास युधि जित्वा धनेश्वरम् ३२
हित्वा स भगवाँ ल्लङ्कामाविशद्गन्धमादनम्
गन्धर्वयक्षानुगतो रक्षःकिंपुरुषैः सह ३३
विमानं पुष्पकं तस्य जहाराक्रम्य रावणः
शशाप तं वैश्रवणो न त्वामेतद्वहिष्यति ३४
यस्तु त्वां समरे हन्ता तमेवैतद्वहिष्यति

अवमन्य गुरुं मां च क्षिप्रं त्वं न भविष्यसि ३५
विभीषणस्तु धर्मात्मा सतां धर्ममनुस्मरन्
अन्वगच्छन्महाराज श्रिया परमया युतः ३६
तस्मै स भगवांस्तुष्टो भ्राता भ्रात्रे धनेश्वरः
सैनापत्यं ददौ धीमान्यक्षराक्षससेनयोः ३७
राक्षसाः पुरुषादाश्च पिशाचाश्च महाबलाः
सर्वे समेत्य राजानमभ्यषिञ्चन्दशाननम् ३८
दशग्रीवस्तु दैत्यानां देवानां च बलोत्कटः
आक्रम्य रत्नान्यहरत्कामरूपी विहङ्गमः ३९
रावयामास लोकान्यत्तस्माद्रावण उच्यते
दशग्रीवः कामबलो देवानां भयमादधत् ४०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २५९

षष्ठ्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततो ब्रह्मर्षयः सिद्धा देवराजर्षयस्तथा
हव्यवाहं पुरस्कृत्य ब्रह्माणं शरणं गताः १
अग्निरुवाच
यः स विश्रवसः पुत्रो दशग्रीवो महाबलः
अवध्यो वरदानेन कृतो भगवता पुरा २
स बाधते प्रजाः सर्वा विप्रकारैर्महाबलः
ततो नस्त्रातु भगवन्नान्यस्त्राता हि विद्यते ३
ब्रह्मोवाच
न स देवासुरैः शक्यो युद्धे जेतुं विभावसो
विहितं तत्र यत्कार्यमभितस्तस्य निग्रहे ४
तदर्थमवतीर्णोऽसौ मन्नियोगाच्चतुर्भुजः
विष्णुः प्रहरतां श्रेष्ठः स कर्मैतत्करिष्यति ५
मार्कण्डेय उवाच
पितामहस्ततस्तेषां संनिधौ वाक्यमब्रवीत्
सर्वैर्देवगणैः सार्धं संभवध्वं महीतले ६
विष्णोः सहायानृक्षीषु वानरीषु च सर्वशः

जनयध्वं सुतान्वीरान्कामरूपबलान्वितान् ७
ततो भागानुभागेन देवगन्धर्वदानवाः
अवतर्तुं महीं सर्वे रञ्जयामासुरञ्जसा ८
तेषां समक्षं गन्धर्वीं दुन्दुभीं नाम नामतः
शशास वरदो देवो देवकार्यार्थसिद्धये ९
पितामहवचः श्रुत्वा गन्धर्वी दुन्दुभी ततः
मन्थरा मानुषे लोके कुब्जा समभवत्तदा १०
शक्रप्रभृतयश्चैव सर्वे ते सुरसत्तमाः
वानरर्क्षवरस्त्रीषु जनयामासुरात्मजान्
तेऽन्ववर्तन्पितॄन्सर्वे यशसा च बलेन च ११
भेत्तारो गिरिशृङ्गाणां शालतालशिलायुधाः
वज्रसंहननाः सर्वे सर्वे चौघबलास्तथा १२
कामवीर्यधराश्चैव सर्वे युद्धविशारदाः
नागायुतसमप्राणा वायुवेगसमा जवे
यत्रेच्छकनिवासाश्च केचिदत्र वनौकसः १३
एवं विधाय तत्सर्वं भगवाँ ल्लोकभावनः
मन्थरां बोधयामास यद्यत्कार्यं यथा यथा १४
सा तद्वचनमाज्ञाय तथा चक्रे मनोजवा
इतश्चेतश्च गच्छन्ती वैरसंधुक्षणे रता १५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६०

एकषष्ठ्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
उक्तं भगवता जन्म रामादीनां पृथक् पृथक्
प्रस्थानकारणं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् १
कथं दाशरथी वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
प्रस्थापितौ वनं ब्रह्मन्मैथिली च यशस्विनी २
मार्कण्डेय उवाच
जातपुत्रो दशरथः प्रीतिमानभवन्नृपः
क्रियारतिर्धर्मपरः सततं वृद्धसेविता ३
क्रमेण चास्य ते पुत्रा व्यवर्धन्त महौजसः

वेदेषु सरहस्येषु धनुर्वेदे च पारगाः ४
चरितब्रह्मचर्यास्ते कृतदाराश्च पार्थिव
यदा तदा दशरथः प्रीतिमानभवत्सुखी ५
ज्येष्ठो रामोऽभवत्तेषां रमयामास हि प्रजाः
मनोहरतया धीमान्पितुर्हृदयतोषणः ६
ततः स राजा मतिमान्मत्वात्मानं वयोधिकम्
मन्त्रयामास सचिवैर्धर्मज्ञैश्च पुरोहतैः ७
अभिषेकाय रामस्य यौवराज्येन भारत
प्राप्तकालं च ते सर्वे मेनिरे मन्त्रिसत्तमाः ८
लोहिताक्षं महाबाहुं मत्तमातङ्गगामिनम्
दीर्घबाहुं महोरस्कं नीलकुञ्चितमूर्धजम् ९
दीप्यमानं श्रिया वीरं शक्रादनवमं बले
पारगं सर्वधर्माणां बृहस्पतिसमं मतौ १०
सर्वानुरक्तप्रकृतिं सर्वविद्याविशारदम्
जितेन्द्रियममित्राणामपि दृष्टिमनोहरम् ११
नियन्तारमसाधूनां गोप्तारं धर्मचारिणाम्
धृतिमन्तमनाधृष्यं जेतारमपराजितम् १२
पुत्रं राजा दशरथः कौसल्यानन्दवर्धनम्
संदृश्य परमां प्रीतिमगच्छत्कुरुनन्दन १३
चिन्तयंश्च महातेजा गुणान्रामस्य वीर्यवान्
अभ्यभाषत भद्रं ते प्रीयमाणः पुरोहितम् १४
अद्य पुष्यो निशि ब्रह्मन्पुण्यं योगमुपैष्यति संभाराः संभ्रियन्तां मे रामश्चोपनिमन्त्र्यताम्
१५
इति तद्राजवचनं प्रतिश्रुत्याथ मन्थरा
कैकेयीमभिगम्येदं काले वचनमब्रवीत् १६
अद्य कैकेयि दौर्भाग्यं राज्ञा ते ख्यापितं महत्
आशीविषस्त्वां संक्रुद्धश्चण्डो दशति दुर्भगे १७
सुभगा खलु कौसल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते
कुतो हि तव सौभाग्यं यस्याः पुत्रो न राज्यभाक् १८
सा तद्वचनमाज्ञाय सर्वाभरणभूषिता
वेदीविलग्नमध्येव बिभ्रती रूपमुत्तमम् १९

विविक्ते पतिमासाद्य हसन्तीव शुचिस्मिता
प्रणयं व्यञ्जयन्तीव मधुरं वाक्यमब्रवीत् २०
सत्यप्रतिज्ञ यन्मे त्वं काममेकं निसृष्टवान्
उपाकुरुष्व तद्राजंस्तस्मान्मुच्यस्व संकटात् २१
राजोवाच
वरं ददानि ते हन्त तद्गृहाण यदिच्छसि
अवध्यो वध्यतां कोऽद्य वध्यः कोऽद्य विमुच्यताम् २२
धनं ददानि कस्याद्य ह्रियतां कस्य वा पुनः ब्राह्मणस्वादिहान्यत्र यत्किंचिद्वित्तमस्ति मे २३
मार्कण्डेय उवाच
सा तद्वचनमाज्ञाय परिगृह्य नराधिपम्
आत्मनो बलमाज्ञाय तत एनमुवाच ह २४
आभिषेचनिकं यत्ते रामार्थमुपकल्पितम्
भरतस्तदवाप्नोतु वनं गच्छतु राघवः २५
स तद्राजा वचः श्रुत्वा विप्रियं दारुणोदयम्
दुःखार्तो भरतश्रेष्ठ न किंचिद्व्याजहार ह २६
ततस्तथोक्तं पितरं रामो विज्ञाय वीर्यवान्
वनं प्रतस्थे धर्मात्मा राजा सत्यो भवत्विति २७
तमन्वगच्छल्लक्ष्मीवान्धनुष्माँ ल्लक्ष्मणस्तदा
सीता च भार्या भद्रं ते वैदेही जनकात्मजा २८
ततो वनं गते रामे राजा दशरथस्तदा
समयुज्यत देहस्य कालपर्यायधर्मणा २९
रामं तु गतमाज्ञाय राजानं च तथागतम्
आनाय्य भरतं देवी कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ३०
गतो दशरथः स्वर्गं वनस्थौ रामलक्ष्मणौ
गृहाण राज्यं विपुलं क्षेमं निहतकण्टकम् ३१
तामुवाच स धर्मात्मा नृशंसं बत ते कृतम्
पतिं हत्वा कुलं चेदमुत्साद्य धनलुब्धया ३२
अयशः पातयित्वा मे मूर्ध्नि त्वं कुलपांसने सकामा भव मे मातरित्युक्त्वा प्ररुरोद ह ३३
स चारित्रं विशोध्याथ सर्वप्रकृतिसंनिधौ

अन्वयाद्भ्रातरं रामं विनिवर्तनलालसः ३४
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च सुदुःखितः
अग्रे प्रस्थाप्य यानैः स शत्रुघ्नसहितो ययौ ३५
वसिष्ठवामदेवाभ्यां विप्रैश्चान्यैः सहस्रशः
पौरजानपदैः सार्धं रामानयनकाङ्क्षया ३६
ददर्श चित्रकूटस्थं स रामं सहलक्ष्मणम्
तापसानामलंकारं धारयन्तं धनुर्धरम् ३७
विसर्जितः स रामेण पितुर्वचनकारिणा नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं पुरस्कृत्यास्य पादुके
३८
रामस्तु पुनराशङ्क्य पौरजानपदागमम्
प्रविवेश महारण्यं शरभङ्गाश्रमं प्रति ३९
सत्कृत्य शरभङ्गं स दण्डकारण्यमाश्रितः
नदीं गोदावरीं रम्यामाश्रित्य न्यवसत्तदा ४०
वसतस्तस्य रामस्य ततः शूर्पणखाकृतम्
खरेणासीन्महद्वैरं जनस्थाननिवासिना ४१
रक्षार्थं तापसानां च राघवो धर्मवत्सलः
चतुर्दश सहस्राणि जघान भुवि रक्षसाम् ४२
दूषणं च खरं चैव निहत्य सुमहाबलौ
चक्रे क्षेमं पुनर्धीमान्धर्मारण्यं स राघवः ४३
हतेषु तेषु रक्षःसु ततः शूर्पणखा पुनः
ययौ निकृत्तनासोष्ठी लङ्कां भ्रातुर्निवेशनम् ४४
ततो रावणमभ्येत्य राक्षसी दुःखमूर्छिता
पपात पादयोर्भ्रातुः संशुष्करुधिरानना ४५
तां तथा विकृतां दृष्ट्वा रावणः क्रोधमूर्छितः
उत्पपातासनात्क्रुद्धो दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ४६
स्वानमात्यान्विसृज्याथ विविक्ते तामुवाच सः
केनास्येवं कृता भद्रे मामचिन्त्यावमन्य च ४७
कः शूलं तीक्ष्णमासाद्य सर्वगात्रैर्निषेवते
कः शिरस्यग्निमाधाय विश्वस्तः स्वपते सुखम् ४८
आशीविषं घोरतरं पादेन स्पृशतीह कः
सिंहं केसरिणं कश्च दंष्ट्रासु स्पृश्य तिष्ठति ४९

इत्येवं ब्रुवतस्तस्य स्रोतोभ्यस्तेजसोऽचिषः निश्चेरुर्दह्यतो रात्रौ वृक्षस्येव स्वरन्ध्रतः ५०
तस्य तत्सर्वमाचख्यौ भगिनी रामविक्रमम्
खरदूषणसंयुक्तं राक्षसानां पराभवम् ५१
स निश्चित्य ततः कृत्यं स्वसारमुपसान्त्व्य च
ऊर्ध्वमाचक्रमे राजा विधाय नगरे विधिम् ५२
त्रिकूटं समतिक्रम्य कालपर्वतमेव च
ददर्श मकरावासं गम्भीरोदं महोदधिम् ५३
तमतीत्याथ गोकर्णमभ्यगच्छद्दशाननः
दयितं स्थानमव्यग्रं शूलपाणेर्महात्मनः ५४
तत्राभ्यगच्छन्मारीचं पूर्वामात्यं दशाननः
पुरा रामभयादेव तापस्यं समुपाश्रितम् ५५
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६१

द्विषष्ठ्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
मारीचस्त्वथ संभ्रान्तो दृष्ट्वा रावणमागतम्
पूजयामास सत्कारैः फलमूलादिभिस्तथा १
विश्रान्तं चैनमासीनमन्वासीनः स राक्षसः
उवाच प्रश्रितं वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् २
न ते प्रकृतिमान्वर्णः कच्चित्क्षेमं पुरे तव
कच्चित्प्रकृतयः सर्वा भजन्ते त्वां यथा पुरा ३
किमिहागमने चापि कार्यं ते राक्षसेश्वर
कृतमित्येव तद्विद्धि यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ४
शशंस रावणस्तस्मै तत्सर्वं रामचेष्टितम्
मारीचस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वा समासेनैव रावणम् ५
अलं ते राममासाद्य वीर्यज्ञो ह्यस्मि तस्य वै
बाणवेगं हि कस्तस्य शक्तः सोढुं महात्मनः ६
प्रव्रज्यायां हि मे हेतुः स एव पुरुषर्षभः
विनाशमुखमेतत्ते केनाख्यातं दुरात्मना ७

तमुवाचाथ सक्रोधो रावणः परिभर्त्सयन्
अकुर्वतोऽस्मद्वचनं स्यान्मृत्युरपि ते ध्रुवम् ८
मारीचश्चिन्तयामास विशिष्टान्मरणं वरम्
अवश्यं मरणे प्राप्ते करिष्याम्यस्य यन्मतम् ९
ततस्तं प्रत्युवाचाथ मारीचो राक्षसेश्वरम्
किं ते साह्यं मया कार्यं करिष्याम्यवशोऽपि तत् १०
तमब्रवीद्दशग्रीवो गच्छ सीतां प्रलोभय
रत्नशृङ्गो मृगो भूत्वा रत्नचित्रतनूरुहः ११
ध्रुवं सीता समालक्ष्य त्वां रामं चोदयिष्यति
अपक्रान्ते च काकुत्स्थे सीता वश्या भविष्यति १२
तामादायापनेष्यामि ततः स न भविष्यति भार्यावियोगाद्दुर्बुद्धिरेतत्साह्यं कुरुष्व मे
१३
इत्येवमुक्तो मारीचः कृत्वोदकमथात्मनः
रावणं पुरतो यान्तमन्वगच्छत्सुदुःखितः १४
ततस्तस्याश्रमं गत्वा रामस्याक्लिष्टकर्मणः
चक्रतुस्तत्तथा सर्वमुभौ यत्पूर्वमन्त्रितम् १५
रावणस्तु यतिर्भूत्वा मुण्डः कुण्डी त्रिदण्डधृक्
मृगश्च भूत्वा मारीचस्तं देशमुपजग्मतुः १६
दर्शयामास वैदेहीं मारीचो मृगरूपधृक्
चोदयामास तस्यार्थे सा रामं विधिचोदिता १७
रामस्तस्याः प्रियं कुर्वन्धनुरादाय सत्वरः
रक्षार्थे लक्ष्मणं न्यस्य प्रययौ मृगलिप्सया १८
स धन्वी बद्धतूणीरः खङ्गगोधाङ्गुलित्रवान्
अन्वधावन्मृगं रामो रुद्रस्तारामृगं यथा १९
सोऽन्तर्हितः पुनस्तस्य दर्शनं राक्षसो व्रजन्
चकर्ष महदध्वानं रामस्तं बुबुधे ततः २०
निशाचरं विदित्वा तं राघवः प्रतिभानवान्
अमोघं शरमादाय जघान मृगरूपिणम् २१
स रामबाणाभिहतः कृत्वा रामस्वरं तदा
हा सीते लक्ष्मणेत्येवं चुक्रोशार्तस्वरेण ह २२
शुश्राव तस्य वैदेही ततस्तां करुणां गिरम्

सा प्राद्रवद्यतः शब्दस्तामुवाचाथ लक्ष्मणः २३
अलं ते शङ्कया भीरु को रामं विषहिष्यति
मुहूर्ताद् द्रक्ष्यसे राममागतं तं शुचिस्मिते २४
इत्युक्ता सा प्ररुदती पर्यशङ्कत देवरम्
हता वै स्त्रीस्वभावेन शुद्धचारित्रभूषणम् २५
सा तं परुषमारब्धा वक्तुं साध्वी पतिव्रता
नैष कालो भवेन्मूढ यं त्वं प्रार्थयसे हृदा २६
अप्यहं शस्त्रमादाय हन्यामात्मानमात्मना
पतेयं गिरिशृङ्गाद्वा विशेयं वा हुताशनम् २७
रामं भर्तारमुत्सृज्य न त्वहं त्वां कथंचन
निहीनमुपतिष्ठेयं शार्दूली क्रोष्टुकं यथा २८
एतादृशं वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः प्रियराघवः
पिधाय कर्णौ सद्वृत्तः प्रस्थितो येन राघवः
स रामस्य पदं गृह्य प्रससार धनुर्धरः २९
एतस्मिन्नन्तरे रक्षो रावणः प्रत्यदृश्यत
अभव्यो भव्यरूपेण भस्मच्छन्न इवानलः
यतिवेषप्रतिच्छन्नो जिहीर्षुस्तामनिन्दिताम् ३०
सा तमालक्ष्य संप्राप्तं धर्मज्ञा जनकात्मजा
निमन्त्रयामास तदा फलमूलाशनादिभिः ३१
अवमन्य स तत्सर्वं स्वरूपं प्रतिपद्य च
सान्त्वयामास वैदेहीमिति राक्षसपुङ्गवः ३२
सीते राक्षसराजोऽह रावणो नाम विश्रुतः
मम लङ्का पुरी नाम्ना रम्या पारे महोदधेः ३३
तत्र त्वं वरनारीषु शोभिष्यसि मया सह
भार्या मे भव सुश्रोणि तापसं त्यज राघवम् ३४
एवमादीनि वाक्यानि श्रुत्वा सीताथ जानकी
पिधाय कर्णौ सुश्रोणि मैवमित्यब्रवीद्वचः ३५
प्रपतेद् द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत्
शैत्यमग्निरियान्नाहं त्यजेयं रघुनन्दनम् ३६
कथं हि भिन्नकरटं पद्मिनं वनगोचरम्
उपस्थाय महानागं करेणुः सूकरं स्पृशेत् ३७
कथं हि पीत्वा माध्वीकं पीत्वा च मधुमाधवीम्

लोभं सौवीरके कुर्यान्नारी काचिदिति स्मरे ३८
इति सा तं समाभाष्य प्रविवेशाश्रमं पुनः
तामनुद्रुत्य सुश्रोणीं रावणः प्रत्यषेधयत् ३९
भर्त्सयित्वा तु रूक्षेण स्वरेण गतचेतनाम्
मूर्धजेषु निजग्राह खमुपाचक्रमे ततः ४०
तां ददर्श तदा गृध्रो जटायुर्गिरिगोचरः
रुदतीं राम रामेति ह्रियमाणां तपस्विनीम् ४१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६२

त्रिषष्ठ्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
सखा दशरथस्यासीज्जटायुररुणात्मजः
गृध्रराजो महावीर्यः संपातिर्यस्य सोदरः १
स ददर्श तदा सीतां रावणाङ्कगतां स्नुषाम्
क्रोधादभ्यद्रवत्पक्षी रावणं राक्षसेश्वरम् २
अथैनमब्रवीद्गृध्रो मुञ्च मुञ्चेति मैथिलीम्
ध्रियमाणे मयि कथं हरिष्यसि निशाचर
न हि मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे वधूम् ३
उक्त्वैवं राक्षसेन्द्रं तं चकर्त नखरैर्भृशम्
पक्षतुण्डप्रहारैश्च बहुशो जर्जरीकृतः
चक्षार रुधिरं भूरि गिरिः प्रस्रवणैरिव ४
स वध्यमानो गृध्रेण रामप्रियहितैषिणा
खड्गमादाय चिच्छेद भुजौ तस्य पतत्रिणः ५
निहत्य गृध्रराजं स छिन्नाभ्रशिखरोपमम्
ऊर्ध्वमाचक्रमे सीतां गृहीत्वाङ्केन राक्षसः ६
यत्र यत्र तु वैदेही पश्यत्याश्रममण्डलम्
सरो वा सरितं वापि तत्र मुञ्चति भूषणम् ७
सा ददर्श गिरिप्रस्थे पञ्च वानरपुङ्गवान्
तत्र वासो महद्दिव्यमुत्ससर्ज मनस्विनी ८
तत्तेषां वानरेन्द्राणां पपात पवनोद्धुतम्
मध्ये सुपीतं पञ्चानां विद्युन्मेघान्तरे यथा ९

एवं हृतायां वैदेह्यां रामो हत्वा महामृगम्
निवृत्तो ददृशे धीमान्भ्रातरं लक्ष्मणं तदा १०
कथमुत्सृज्य वैदेहीं वने राक्षससेविते
इत्येवं भ्रातरं दृष्ट्वा प्राप्तोऽसीति
व्यगर्हयत् ११
मृगरूपधरेणाथ रक्षसा सोऽपकर्षणम्
भ्रातुरागमनं चैव चिन्तयन्पर्यतप्यत १२
गर्हयन्नेव रामस्तु त्वरितस्तं समासदत्
अपि जीवति वैदेही नेति पश्यामि लक्ष्मण १३
तस्य तत्सर्वमाचख्यौ सीताया लक्ष्मणो वचः
यदुक्तवत्यसदृशं वैदेही पश्चिमं वचः १४
दह्यमानेन तु हृदा रामोऽभ्यपतदाश्रमम्
स ददर्श तदा गृध्रं निहतं पर्वतोपमम् १५
राक्षसं शङ्कमानस्तु विकृष्य बलवद्धनुः
अभ्यधावत काकुत्स्थस्ततस्तं सहलक्ष्मणः १६
स तावुवाच तेजस्वी सहितौ रामलक्ष्मणौ
गृध्रराजोऽस्मि भद्रं वां सखा दशरथस्य ह १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संगृह्य धनुषी शुभे
कोऽय पितरमस्माकं नाम्नाहेत्यूचतुश्च तौ १८
ततो ददृशतुस्तौ तं छिन्नपक्षद्वयं तथा
तयोः शशंस गृध्रस्तु सीतार्थे रावणाद्वधम् १९
अपृच्छद्राघवो गृध्रं रावणः कां दिशं गतः
तस्य गृध्रः शिरःकम्पैराचचक्षे ममार च २०
दक्षिणामिति काकुत्स्थो विदित्वास्य तदिङ्गितम्
संस्कारं लम्भयामास सखायं पूजयन्पितुः २१
ततो दृष्ट्वाश्रमपदं व्यपविद्धबृसीघटम्
विध्वस्तकलशं शून्यं गोमायुबलसेवितम् २२
दुःखशोकसमाविष्टौ वैदेहीहरणार्दितौ
जग्मतुर्दण्डकारण्यं दक्षिणेन परंतपौ २३
वने महति तस्मिंस्तु रामः सौमित्रिणा सह
ददर्श मृगयूथानि द्रवमाणानि सर्वशः
शब्दं च घोरं सत्त्वानां दावाग्नेरिव वर्धतः २४

अपश्येतां मुहूर्ताच्च कबन्धं घोरदर्शनम्
मेघपर्वतसंकाशं शालस्कन्धं महाभुजम्
उरोगतविशालाक्षं महोदरमहामुखम् २५
यदृच्छयाथ तद्रक्षः करे जग्राह लक्ष्मणम्
विषादमगमत्सद्यः सौमित्रिरथ भारत २६
स राममभिसंप्रेक्ष्य कृष्यते येन तन्मुखम्
विषण्णश्चाब्रवीद्रामं पश्यावस्थामिमां मम २७
हरणं चैव वैदेह्या मम चायमुपप्लवः
राज्यभ्रंशश्च भवतस्तातस्य मरणं तथा २८
नाहं त्वां सह वैदेह्या समेतं कोसलागतम्
द्रक्ष्यामि पृथिवीराज्ये पितृपैतामहे स्थितम् २९
द्रक्ष्यन्त्यार्यस्य धन्या ये कुशलाजशमीलवैः
अभिषिक्तस्य वदनं सोमं साभ्रलवं यथा ३०
एवं बहुविधं धीमान्विललाप स लक्ष्मणः
तमुवाचाथ काकुत्स्थः संभ्रमेष्वप्यसंभ्रमः ३१
मा विषीद नरव्याघ्र नैष कश्चिन्मयि स्थिते
छिन्ध्यस्य दक्षिणं बाहुं छिन्नः सव्यो मया भुजः ३२
इत्येवं वदता तस्य भुजो रामेण पातितः
खड्गेन भृशतीक्ष्णेन निकृत्तस्तिलकाण्डवत् ३३
ततोऽस्य दक्षिणं बाहुं खड्गेनाजघ्निवान्बली
सौमित्रिरपि संप्रेक्ष्य भ्रातरं राघवं स्थितम् ३४
पुनरभ्याहनत्पार्श्वे तद्रक्षो लक्ष्मणो भृशम्
गतासुरपतद्भूमौ कबन्धः सुमहांस्ततः ३५
तस्य देहाद्विनिःसृत्य पुरुषो दिव्यदर्शनः
ददृशे दिवमास्थाय दिवि सूर्य इव ज्वलन् ३६
पप्रच्छ रामस्तं वाग्मी कस्त्वं प्रब्रूहि पृच्छतः
कामया किमिदं चित्रमाश्चर्यं प्रतिभाति मे ३७
तस्याचचक्षे गन्धर्वो विश्वावसुरहं नृप
प्राप्तो ब्रह्मानुशापेन योनिं राक्षससेविताम् ३८
रावणेन हृता सीता राज्ञा लङ्कानिवासिना
सुग्रीवमभिगच्छस्व स ते साह्यं करिष्यति ३९
एषा पम्पा शिवजला हंसकारण्डवायुता

ऋश्यमूकस्य शैलस्य संनिकर्षे तटाकिनी ४०
संवसत्यत्र सुग्रीवश्चतुर्भिः सचिवैः सह
भ्राता वानरराजस्य वालिनो हेममालिनः ४१
एतावच्छक्यमस्माभिर्वक्तुं द्रष्टासि जानकीम्
ध्रुवं वानरराजस्य विदितो रावणालयः ४२
इत्युक्त्वान्तर्हितो दिव्यः पुरुषः स महाप्रभः
विस्मयं जग्मतुश्चोभौ तौ वीरौ रामलक्ष्मणौ ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६३

चतुःषष्ठ्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततोऽविदूरे नलिनीं प्रभूतकमलोत्पलाम्
सीताहरणदुःखार्तः पम्पां रामः समासदत् १
मारुतेन सुशीतेन सुखेनामृतगन्धिना
सेव्यमानो वने तस्मिञ्जगाम मनसा प्रियाम् २
विललाप स राजेन्द्रस्तत्र कान्तामनुस्मरन् कामबाणाभिसंतप्तः सौमित्रिस्तमथाब्रवीत् ३
न त्वामेवंविधो भावः स्प्रष्टुमर्हति मानद
आत्मवन्तमिव व्याधिः पुरुषं वृद्धशीलिनम् ४
प्रवृत्तिरुपलब्धा ते वैदेह्या रावणस्य च
तां त्वं पुरुषकारेण बुद्ध्या चैवोपपादय ५
अभिगच्छाव सुग्रीवं शैलस्थं हरिपुङ्गवम्
मयि शिष्ये च भृत्ये च सहाये च समाश्वस ६
एवं बहुविधैर्वाक्यैर्लक्ष्मणेन स राघवः
उक्तः प्रकृतिमापेदे कार्ये चानन्तरोऽभवत् ७
निषेव्य वारि पम्पायास्तर्पयित्वा पितॄनपि
प्रतस्थतुरुभौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ८
तावृश्यमूकमभ्येत्य बहुमूलफलं गिरिम्
गिर्यग्रे वानरान्पञ्च वीरौ ददृशतुस्तदा ९
सुग्रीवः प्रेषयामास सचिवं वानरं तयोः
बुद्धिमन्तं हनूमन्तं हिमवन्तमिव स्थितम् १०

तेन संभाष्य पूर्वं तौ सुग्रीवमभिजग्मतुः
सख्यं वानरराजेन चक्रे रामस्ततो नृप ११
तद्वासो दर्शयामासुस्तस्य कार्ये निवेदिते
वानराणां तु यत्सीता ह्रियमाणाभ्यवासृजत् १२
तत्प्रत्ययकरं लब्ध्वा सुग्रीवं प्लवगाधिपम्
पृथिव्यां वानरैश्वर्ये स्वयं रामोऽभ्यषेचयत् १३
प्रतिजज्ञे च काकुत्स्थः समरे वालिनो वधम्
सुग्रीवश्चापि वैदेह्याः पुनरानयनं नृप १४
इत्युक्त्वा समयं कृत्वा विश्वास्य च परस्परम्
अभ्येत्य सर्वे किष्किन्धां
तस्थुर्युद्धाभिकाङ्क्षिणः १५
सुग्रीवः प्राप्य किष्किन्धां ननादौघनिभस्वनः
नास्य तन्ममृषे वाली तं तारा प्रत्यषेधयत् १६
यथा नदति सुग्रीवो बलवानेष वानरः
मन्ये चाश्रयवान्प्राप्तो न त्वं निर्गन्तुमर्हसि
१७
हेममाली ततो वाली तारां ताराधिपाननाम्
प्रोवाच वचनं वाग्मी तां वानरपतिः पतिः १८
सर्वभूतरुतज्ञा त्वं पश्य बुद्ध्या समन्विता
केनापाश्रयवान्प्राप्तो ममैष भ्रातृगन्धिकः १९
चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु तारा ताराधिपप्रभा
पतिमित्यब्रवीत्प्राज्ञा शृणु सर्वं कपीश्वर २०
हृतदारो महासत्त्वो रामो दशरथात्मजः
तुल्यारिमित्रतां प्राप्तः सुग्रीवेण धनुर्धरः २१
भ्राता चास्य महाबाहुः सौमित्रिरपराजितः
लक्ष्मणो नाम मेधावी स्थितः कार्यार्थसिद्धये २२
मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमांश्चानिलात्मजः
जाम्बवानृक्षराजश्च सुग्रीवसचिवाः स्थिताः २३
सर्व एते महात्मानो बुद्धिमन्तो महाबलाः
अलं तव विनाशाय रामवीर्यव्यपाश्रयात् २४
तस्यास्तदाक्षिप्य वचो हितमुक्तं कपीश्वरः
पर्यशङ्कत तामीर्षुः सुग्रीवगतमानसाम् २५

तारां परुषमुक्त्वा स निर्जगाम गुहामुखात्
स्थितं माल्यवतोऽभ्याशे सुग्रीवं सोऽभ्यभाषत २६
असकृत्त्वं मया मूढ निर्जितो जीवितप्रियः
मुक्तो ज्ञातिरिति ज्ञात्वा का त्वरा मरणे पुनः २७
इत्युक्तः प्राह सुग्रीवो भ्रातरं हेतुमद्वचः
प्राप्तकालममित्रघ्नो रामं संबोधयन्निव २८
हृतदारस्य मे राजन्हृतराज्यस्य च त्वया
किं नु जीवितसामर्थ्यमिति विद्धि समागतम् २९
एवमुक्त्वा बहुविधं ततस्तौ संनिपेततुः
समरे वालिसुग्रीवौ शालतालशिलायुधौ ३०
उभौ जघ्नतुरन्योन्यमुभौ भूमौ निपेततुः
उभौ ववल्गतुश्चित्रं मुष्टिभिश्च निजघ्नतुः ३१
उभौ रुधिरसंसिक्तौ नखदन्तपरिक्षतौ
शुशुभाते तदा वीरौ पुष्पिताविव किंशुकौ ३२
न विशेषस्तयोर्युद्धे तदा कश्चन दृश्यते
सुग्रीवस्य तदा मालां हनूमान्कण्ठ आसजत् ३३
स मालया तदा वीरः शुशुभे कण्ठसक्तया
श्रीमानिव महाशैलो मलयो मेघमालया ३४
कृतचिह्नं तु सुग्रीवं रामो दृष्ट्वा महाधनुः
विचकर्ष धनुःश्रेष्ठं वालिमुद्दिश्य लक्ष्यवत् ३५
विस्फारस्तस्य धनुषो यन्त्रस्येव तदा बभौ
वितत्रास तदा वाली शरेणाभिहतो हृदि ३६
स भिन्नमर्माभिहतो वक्त्राच्छोणितमुद्वमन्
ददर्शावस्थितं राममारात्सौमित्रिणा सह ३७
गर्हयित्वा स काकुत्स्थं पपात भुवि मूर्छितः
तारा ददर्श तं भूमौ तारापतिमिव च्युतम् ३८
हते वालिनि सुग्रीवः किष्किन्धां प्रत्यपद्यत
तां च तारापतिमुखीं तारां निपतितेश्वराम् ३९
रामस्तु चतुरो मासान्पृष्ठे माल्यवतः शुभे
निवासमकरोद्धीमान्सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः ४०
रावणोऽपि पुरीं गत्वा लङ्कां कामबलात्कृतः सीतां निवेशयामास भवने नन्दनोपमे

अशोकवनिकाभ्याशे तापसाश्रमसंनिभे ४१
भर्तृस्मरणतन्वङ्गी तापसीवेषधारिणी
उपवासतपःशीला तत्र सा पृथुलेक्षणा
उवास दुःखवसतीः फलमूलकृताशना ४२
दिदेश राक्षसीस्तत्र रक्षणे राक्षसाधिपः
प्रासासिशूलपरशुमुद्गरालातधारिणीः ४३
द्व्यक्षीं त्र्यक्षीं ललाटाक्षीं
दीर्घजिह्वामजिह्विकाम्
त्रिस्तनीमेकपादां च त्रिजटामेकलोचनाम् ४४
एताश्चान्याश्च दीप्ताक्ष्यः करभोत्कटमूर्धजाः
परिवार्यासते सीतां दिवारात्रमतन्द्रिताः ४५
तास्तु तामायतापाङ्गीं पिशाच्यो दारुणस्वनाः
सदा रौद्राः परुषव्यञ्जनाक्षराः ४६
खादाम पाटयामैनां तिलशः प्रविभज्य ताम्
येयं भर्तारमस्माकमवमन्येह जीवति ४७
इत्येवं परिभर्त्सन्तीस्त्रास्यमाना पुनः पुनः
भर्तृशोकसमाविष्टा निःश्वस्येदमुवाच ताः ४८
आर्याः खादत मां शीघ्रं न मे लोभोऽस्ति जीविते
विना तं पुण्डरीकाक्षं नीलकुञ्चितमूर्धजम् ४९
अप्येवाहं निराहारा जीवितप्रियवर्जिता
शोषयिष्यामि गात्राणि व्याली तालगता यथा ५०
न त्वन्यमभिगच्छेयं पुमांसं राघवादृते
इति जानीत सत्यं मे क्रियतां यदनन्तरम् ५१
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा राक्षस्यस्ताः खरस्वनाः
आख्यातुं राक्षसेन्द्राय जग्मुस्तत्सर्वमादितः ५२
गतासु तासु सर्वासु त्रिजटा नाम राक्षसी
सान्त्वयामास वैदेहीं धर्मज्ञा प्रियवादिनी ५३
सीते वक्ष्यामि ते किंचिद्विश्वासं कुरु मे सखि
भयं ते व्येतु वामोरु शृणु चेदं वचो मम ५४
अविन्ध्यो नाम मेधावी वृद्धो राक्षसपुङ्गवः
स रामस्य हितान्वेषी त्वदर्थे हि स मावदत् ५५
सीता मद्वचनाद्वाच्या समाश्वास्य प्रसाद्य च

भर्ता ते कुशली रामो लक्ष्मणानुगतो बली ५६
सख्यं वानरराजेन शक्रप्रतिमतेजसा
कृतवान्राघवः श्रीमांस्त्वदर्थे च समुद्यतः ५७
मा च तेऽस्तु भयं भीरु रावणाल्लोकगर्हितात्
नलकूबरशापेन रक्षिता ह्यस्यनिन्दिते ५८
शप्तो ह्येष पुरा पापो वधूं रम्भां परामृशन्
न शक्तो विवशां नारीमुपैतुमजितेन्द्रियः ५९
क्षिप्रमेष्यति ते भर्ता सुग्रीवेणाभिरक्षितः
सौमित्रिसहितो धीमांस्त्वां चेतो मोक्षयिष्यति ६०
स्वप्ना हि सुमहाघोरा दृष्टा मेऽनिष्टदर्शनाः
विनाशायास्य दुर्बुद्धेः पौलस्त्यकुलघातिनः ६१
दारुणो ह्येष दुष्टात्मा क्षुद्रकर्मा निशाचरः
स्वभावाच्छीलदोषेण सर्वेषां भयवर्धनः ६२
स्पर्धते सर्वदेवैर्यः कालोपहतचेतनः
मया विनाशलिङ्गानि स्वप्ने दृष्टानि तस्य वै ६३
तैलाभिषिक्तो विकचो मज्जन्पङ्के दशाननः
असकृत्खरयुक्ते तु रथे नृत्यन्निव स्थितः ६४
कुम्भकर्णादयश्चेमे नग्नाः पतितमूर्धजाः
कृष्यन्ते दक्षिणामाशां रक्तमाल्यानुलेपनाः ६५
श्वेतातपत्रः सोष्णीषः शुक्लमाल्यविभूषणः
श्वेतपर्वतमारूढ एक एव विभीषणः ६६
सचिवाश्चास्य चत्वारः शुक्लमाल्यानुलेपनाः
श्वेतपर्वतमारूढा मोक्ष्यन्तेऽस्मान्महाभयात् ६७
रामस्यास्त्रेण पृथिवी परिक्षिप्ता ससागरा
यशसा पृथिवीं कृत्स्नां पूरयिष्यति ते पतिः ६८
अस्थिसंचयमारूढो भुञ्जानो मधुपायसम्
लक्ष्मणश्च मया दृष्टो निरीक्षन्सर्वतो दिशः ६९
रुदती रुधिराद्रार्ङ्गी! व्याघ्रेण परिरक्षिता
असकृत्त्वं मया दृष्टा गच्छन्ती दिशमुत्तराम् ७०
हर्षमेष्यसि वैदेहि क्षिप्रं भर्तृसमन्विता
राघवेण सह भ्रात्रा सीते त्वमचिरादिव ७१
इति सा मृगशावाक्षी तच्छ्रुत्वा त्रिजटावचः

बभूवाशावती बाला पुनर्भर्तृसमागमे ७२
रौद्राः पिशाच्यस्ताः सुदारुणाः
ददृशुस्तां त्रिजटया सहासीनां यथा पुरा ७३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६४

पञ्चषष्ठ्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततस्तां भर्तृशोकार्तां दीनां मलिनवाससम्
मणिशेषाभ्यलङ्कारां रुदतीं च पतिव्रताम् १
राक्षसीभिरुपास्यन्तीं समासीनां शिलातले
रावणः कामबाणार्तो ददर्शोपससर्प च २
देवदानवगन्धर्वयक्षकिंपुरुषैर्युधि
अजितोऽशोकवनिकां ययौ कन्दर्पमोहितः ३
दिव्याम्बरधरः श्रीमान्सुमृष्टमणिकुण्डलः
विचित्रमाल्यमुकुटो वसन्त इव मूर्तिमान् ४
स कल्पवृक्षसदृशो यत्नादपि विभूषितः
श्मशानचैत्यद्रुमवद्भूषितोऽपि भयङ्करः ५
स तस्यास्तनुमध्यायाः समीपे रजनीचरः
ददृशे रोहिणीमेत्य शनैश्चर इव ग्रहः ६
स तामामन्त्र्य सुश्रोणीं पुष्पकेतुशराहतः
इदमित्यब्रवीद्बालां त्रस्तां रौहीमिवाबलाम् ७
सीते पर्याप्तमेतावत्कृतो भर्तुरनुग्रहः
प्रसादं कुरु तन्वङ्गि क्रियतां परिकर्म ते ८
भजस्व मां वरारोहे महार्हाभरणाम्बरा
भव मे सर्वनारीणामुत्तमा वरवर्णिनि ९
सन्ति मे देवकन्याश्च राजर्षीणां तथाङ्गनाः
सन्ति दानवकन्याश्च दैत्यानां चापि योषितः १०
चतुर्दश पिशाचानां कोट्यो मे वचने स्थिताः
द्विस्तावत्पुरुषादानां रक्षसां भीमकर्मणाम् ११
ततो मे त्रिगुणा यक्षा ये मद्वचनकारिणः
केचिदेव धनाध्यक्षं भ्रातरं मे समाश्रिताः १२

गन्धर्वाप्सरसो भद्रे मामापानगतं सदा
उपतिष्ठन्ति वामोरु यथैव भ्रातरं मम १३
पुत्रोऽहमपि विप्रर्षेः साक्षाद्विश्रवसो मुनेः
पञ्चमो लोकपालानामिति मे प्रथितं यशः १४
दिव्यानि भक्ष्यभोज्यानि पानानि विविधानि च
यथैव त्रिदशेशस्य तथैव मम भामिनि १५
क्षीयतां दुष्कृतं कर्म वनवासकृतं तव
भार्या मे भव सुश्रोणि यथा मन्दोदरी तथा १६
इत्युक्ता तेन वैदेही परिवृत्य शुभानना
तृणमन्तरतः कृत्वा तमुवाच निशाचरम् १७
अशिवेनातिवामोरूरजस्रं नेत्रवारिणा
स्तनावपतितौ बाला सहितावभिवर्षती
उवाच वाक्यं तं क्षुद्रं वैदेही पतिदेवता १८
असकृद्वदतो वाक्यमीदृशं राक्षसेश्वर
विषादयुक्तमेतत्ते मया श्रुतमभाग्यया १९
तद्भद्रसुख भद्रं ते मानसं विनिवर्त्यताम्
परदारास्म्यलभ्या च सततं च पतिव्रता २०
न चैवोपयिकी भार्या मानुषी कृपणा तव
विवशां धर्षयित्वा च कां त्वं प्रीतिमवाप्स्यसि २१
प्रजापतिसमो विप्रो ब्रह्मयोनिः पिता तव
न च पालयसे धर्मं लोकपालसमः कथम् २२
भ्रातरं राजराजानं महेश्वरसखं प्रभुम्
धनेश्वरं व्यपदिशन्कथं त्विह न लज्जसे २३
इत्युक्त्वा प्रारुदत्सीता कम्पयन्ती पयोधरौ
शिरोधरां च तन्वङ्गी मुखं प्रच्छाद्य वाससा २४
तस्या रुदत्या भामिन्या दीर्घा वेणी सुसंयता
ददृशे स्वसिता स्निग्धा काली व्यालीव मूर्धनि २५
तच्छ्रुत्वा रावणो वाक्यं सीतयोक्तं सुनिष्ठुरम्
प्रत्याख्यातोऽपि दुर्मेधाः पुनरेवाब्रवीद्वचः २६
काममङ्गानि मे सीते दुनोतु मकरध्वजः
न त्वामकामां सुश्रोणीं समेष्ये चारुहासिनीम् २७
किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्त्वमद्यापि मानुषम्

आहारभूतमस्माकं राममेवानुरुध्यसे २८
इत्युक्त्वा तामनिन्द्याङ्गीं स राक्षसगणेश्वरः
तत्रैवान्तर्हितो भूत्वा जगामाभिमतां दिशम् २९
राक्षसीभिः परिवृता वैदेही शोककर्शिता
सेव्यमाना त्रिजटया तत्रैव न्यवसत्तदा ३०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६५

षट्षष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
राघवस्तु ससौमित्रिः सुग्रीवेणाभिपालितः
वसन्माल्यवतः पृष्ठे ददर्श विमलं नभः १
स दृष्ट्वा विमले व्योम्नि निर्मलं शशलक्षणम्
ग्रहनक्षत्रताराभिरनुयातममित्रहा २
कुमुदोत्पलपद्मानां गन्धमादाय वायुना
महीधरस्थः शीतेन सहसा प्रतिबोधितः ३
प्रभाते लक्ष्मणं वीरमभ्यभाषत दुर्मनाः
सीतां संस्मृत्य धर्मात्मा रुद्धां राक्षसवेश्मनि ४
गच्छ लक्ष्मण जानीहि किष्किन्धायां कपीश्वरम् प्रमत्तं ग्राम्यधर्मेषु कृतघ्नं स्वार्थपण्डितम्
५
योऽसौ कुलाधमो मूढो मया राज्येऽभिषेचितः
सर्ववानरगोपुच्छा यमृक्षाश्च भजन्ति वै ६
यदर्थं निहतो वाली मया रघुकुलोद्वह
त्वया सह महाबाहो किष्किन्धोपवने तदा ७
कृतघ्नं तमहं मन्ये वानरापसदं भुवि
यो मामेवंगतो मूढो न जानीतेऽद्य लक्ष्मण ८
असौ मन्ये न जानीते समयप्रतिपादनम्
कृतोपकारं मां नूनमवमन्याल्पया धिया ९
यदि तावदनुद्युक्तः शेते कामसुखात्मकः
नेतव्यो वालिमार्गेण सर्वभूतगतिं त्वया १०
अथापि घटतेऽस्माकमर्थे वानरपुङ्गवः

तमादायैहि काकुत्स्थ त्वरावान्भव मा चिरम् ११
इत्युक्तो लक्ष्मणो भ्रात्रा गुरुवाक्यहिते रतः
प्रतस्थे रुचिरं गृह्य समार्गणगुणं धनुः
किष्किन्धाद्वारमासाद्य प्रविवेशानिवारितः १२
सक्रोध इति तं मत्वा राजा प्रत्युद्ययौ हरिः
तं सदारो विनीतात्मा सुग्रीवः प्लवगाधिपः
पूजया प्रतिजग्राह प्रीयमाणस्तदर्हया १३
तमब्रवीद्रामवचः सौमित्रिरकुतोभयः
स तत्सर्वमशेषेण श्रुत्वा प्रह्वः कृताञ्जलि १४
सभृत्यदारो राजेन्द्र सुग्रीवो वानराधिपः
इदमाह वचः प्रीतो लक्ष्मणं नरकुञ्जरम् १५
नास्मि लक्ष्मण दुर्मेधा न कृतघ्नो न निर्घृणः
श्रूयतां यः प्रयत्नो मे सीतापर्येषणे कृतः १६
दिशः प्रस्थापिताः सर्वे विनीता हरयो मया
सर्वेषां च कृतः कालो मासेनागमनं पुनः १७
सवना साद्रिः सपुरा सागराम्बरा
विचेतव्या मही वीर सग्रामनगराकरा १८
स मासः पञ्चरात्रेण पूर्णो भवितुमर्हति
ततः श्रोष्यसि रामेण सहितः सुमहत्प्रियम् १९
इत्युक्तोलक्ष्मणस्तेन वानरेन्द्रेण धीमता
त्यक्त्वा रोषमदीनात्मा सुग्रीवं प्रत्यपूजयत् २०
स रामं सहसुग्रीवो माल्यवत्पृष्ठमास्थितम्
अभिगम्योदयं तस्य कार्यस्य प्रत्यवेदयत् २१
इत्येवं वानरेन्द्रास्ते समाजग्मुः सहस्रशः
दिशस्तिस्रो विचित्याथ न तु ये दक्षिणां गताः २२
आचख्युस्ते तु रामाय महीं सागरमेखलाम्
विचितां न तु वैदेह्या दर्शनं रावणस्य वा २३
गतास्तु दक्षिणामाशां ये वै वानरपुङ्गवाः आशावांस्तेषु काकुत्स्थः प्राणानार्तोऽप्यधारयत् २४
द्विमासोपरमे काले व्यतीते प्लवगास्ततः सुग्रीवमभिगम्येदं त्वरिता वाक्यमब्रुवन् २५

रक्षितं वालिना यत्तत्स्फीतं मधुवनं महत्
त्वया च प्लवगश्रेष्ठ तद्भुङ्क्ते पवनात्मजः २६
वालिपुत्रोऽङ्गदश्चैव ये चान्ये प्लवगर्षभाः
विचेतुं दक्षिणामाशां राजन्प्रस्थापितास्त्वया २७
तेषां तं प्रणयं श्रुत्वा मेने स कृतकृत्यताम्
कृतार्थानां हि भृत्यानामेतद्भवति चेष्टितम् २८
स तद्रामाय मेधावी शशंस प्लवगर्षभः
रामश्चाप्यनुमानेन मेने दृष्टां तु मैथिलीम् २९
हनूमत्प्रमुखाश्चापि विश्रान्तास्ते प्लवंगमाः
अभिजग्मुर्हरीन्द्रं तं रामलक्ष्मणसंनिधौ ३०
गतिं च मुखवर्णं च दृष्ट्वा रामो हनूमतः
अगमत्प्रत्ययं भूयो दृष्टा सीतेति भारत ३१
हनूमत्प्रमुखास्ते तु वानराः पूर्णमानसाः
प्रणेमुर्विधिवद्रामं सुग्रीवं लक्ष्मणं तथा ३२
तानुवाचागतान्रामः प्रगृह्य सशरं धनुः
अपि मां जीवयिष्यध्वमपि वः कृतकृत्यता ३३
अपि राज्यमयोध्यायां कारयिष्याम्यहं पुनः
निहत्य समरे शत्रूनाहृत्य जनकात्मजाम् ३४
अमोक्षयित्वा वैदेहीमहत्वा च रिपून्रणे
हृतदारोऽवधूतश्च नाहं जीवितुमुत्सहे ३५
इत्युक्तवचनं रामं प्रत्युवाचानिलात्मजः
प्रियमाख्यामि ते राम दृष्टा सा जानकी मया ३६
विचित्य दक्षिणामाशां सपर्वतवनाकराम् श्रान्ताः काले व्यतीते स्म दृष्टवन्तो महागुहाम्
३७
प्रविशामो वयं तां तु बहुयोजनमायताम्
अन्धकारां सुविपिनां गहनां कीटसेविताम् ३८
गत्वा सुमहदध्वानमादित्यस्य प्रभां ततः
दृष्टवन्तः स्म तत्रैव भवनं दिव्यमन्तरा ३९
मयस्य किल दैत्यस्य तदासीद्वेश्म राघव
तत्र प्रभावती नाम तपोऽतप्यत तापसी ४०
तया दत्तानि भोज्यानि पानानि विविधानि च

भुक्त्वा लब्धबलाः सन्तस्तयोक्तेन पथा ततः ४१
निर्याय तस्मादुद्देशात्पश्यामो लवणाम्भसः
समीपे सह्यमलयौ दर्दुरं च महागिरिम् ४२
ततो मलयमारुह्य पश्यन्तो वरुणालयम्
विषण्णा व्यथिताः खिन्ना निराशा जीविते भृशम् ४३
अनेकशतविस्तीर्णं योजनानां महोदधिम्
तिमिनक्रझषावासं चिन्तयन्तः सुदुःखिताः ४४
तत्रानशनसङ्कल्पं कृत्वासीना वयं तदा
ततः कथान्ते गृध्रस्य जटायोरभवत्कथा ४५
ततः पर्वतशृङ्गाभं घोररूपं भयावहम्
पक्षिणं दृष्टवन्तः स्म वैनतेयमिवापरम् ४६
सोऽस्मानतर्कयद्भोक्तुमथाभ्येत्य वचोऽब्रवीत्
भोः क एष मम भ्रातुर्जटायोः कुरुते कथाम् ४७
सम्पातिर्नाम तस्याहं ज्येष्ठो भ्राता खगाधिपः
अन्योन्यस्पर्धयारूढावावामादित्यसंसदम् ४८
ततो दग्धाविमौ पक्षौ न दग्धौ तु जटायुषः
तदा मे चिरदृष्टः स भ्राता गृध्रपतिः प्रियः
निर्दग्धपक्षः पतितो ह्यहमस्मिन्महागिरौ ४९
तस्यैवं वदतोऽस्माभिर्हते भ्राता निवेदितः
व्यसनं भवतश्चेदं संक्षेपाद्वै निवेदितम् ५०
स सम्पातिस्तदा राजञ्श्रुत्वा सुमहदप्रियम्
विषण्णचेताः पप्रच्छ पुनरस्मानरिंदम ५१
कः स रामः कथं सीता जटायुश्च कथं हतः
इच्छामि सर्वमेवैतच्छ्रोतुं प्लवगसत्तमाः ५२
तस्याहं सर्वमेवैतं भवतो व्यसनागमम्
प्रायोपवेशने चैव हेतुं विस्तरतोऽब्रुवम् ५३
सोऽस्मानुत्थापयामास वाक्येनानेन पक्षिराट्
रावणो विदितो मह्यं लङ्का चास्य महापुरी ५४
दृष्टा पारे समुद्रस्य त्रिकूटगिरिकन्दरे
भवित्री तत्र वैदेही न मेऽस्त्यत्र विचारणा ५५
इति तस्य वचः श्रुत्वा वयमुत्थाय सत्वराः
सागरप्लवने मन्त्रं मन्त्रयामः परन्तप ५६

नाध्यवस्यद्यदा कश्चित्सागरस्य विलङ्घने ततः पितरमाविश्य पुप्लुवेऽह महार्णवम्
शतयोजनविस्तीर्णं निहत्य जलराक्षसीम् ५७
तत्र सीता मया दृष्टा रावणान्तःपुरे सती
उपवासतपःशीला भर्तृदर्शनलालसा
जटिला मलदिग्धाङ्गी कृशा दीना तपस्विनी ५८
निमित्तैस्तामहं सीतामुपलभ्य पृथग्विधैः
उपसृत्याब्रुवं चार्यामभिगम्य रहोगताम् ५९
सीते रामस्य दूतोऽह वानरो मारुतात्मजः
त्वद्दर्शनमभिप्रेप्सुरिह प्राप्तो विहायसा ६०
राजपुत्रौ कुशलिनौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
सर्वशाखामृगेन्द्रेण सुग्रीवेणाभिपालितौ ६१
कुशलं त्वाब्रवीद्रामः सीते सौमित्रिणा सह
सखिभावाच्च सुग्रीवः कुशलं त्वानुपृच्छति ६२
क्षिप्रमेष्यति ते भर्ता सर्वशाखामृगैः सह
प्रत्ययं कुरु मे देवि वानरोऽस्मि न राक्षसः ६३
मुहूर्तमिव च ध्यात्वा सीता मां प्रत्युवाच ह
अवैमि त्वां हनूमन्तमविन्ध्यवचनादहम् ६४
अविन्ध्यो हि महाबाहो राक्षसो वृद्धसंमतः
कथितस्तेन सुग्रीवस्त्वद्विधैः सचिवैर्वृतः ६५
गम्यतामिति चोक्त्वा मां सीता प्रादादिमं मणिम्
धारिता येन वैदेही कालमेतमनिन्दिता ६६
प्रत्ययार्थं कथां चेमां कथयामास जानकी
क्षिप्तामिषीकां काकस्य चित्रकूटे महागिरौ
भवता पुरुषव्याघ्र प्रत्यभिज्ञानकारणात् ६७
श्रावयित्वा तदात्मानं ततो दग्ध्वा च तां पुरीम्
संप्राप्त इति तं रामः प्रियवादिनमर्चयत् ६८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्षष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६६

सप्तषष्ट्यधिक द्विशततमोध्यायः
मार्कण्डेय उवाच

ततस्तत्रैव रामस्य समासीनस्य तैः सह
समाजग्मुः कपिश्रेष्ठाः सुग्रीववचनात्तदा १
वृतः कोटिसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम्
श्वशुरो वालिनः श्रीमान्सुषेणो राममभ्ययात् २
कोटीशतवृतौ चापि गजो गवय एव च
वानरेन्द्रौ महावीर्यौ पृथक्पृथगदृश्यताम् ३
षष्टिकोटिसहस्राणि प्रकर्षन्प्रत्यदृश्यत
गोलाङ्गूलो महाराज गवाक्षो भीमदर्शनः ४
गन्धमादनवासी तु प्रथितो गन्धमादनः
कोटीसहस्रमुग्राणां हरीणां समकर्षत ५
पनसो नाम मेधावी वानरः सुमहाबलः
कोटीर्दश द्वादश च त्रिंशत्पञ्च प्रकर्षति ६
श्रीमान्दधिमुखो नाम हरिवृद्धोऽपि वीर्यवान्
प्रचकर्ष महत्सैन्यं हरीणां भीमतेजसाम् ७
कृष्णानां मुखपुण्ड्राणामृक्षाणां भीमकर्मणाम्
कोटीशतसहस्रेण जाम्बवान्प्रत्यदृश्यत ८
एते चान्ये च बहवो हरियूथपयूथपाः
असंख्येया महाराज समीयू रामकारणात् ९
शिरीषकुसुमाभानां सिंहानामिव नर्दताम्
श्रूयते तुमुलः शब्दस्तत्र तत्र प्रधावताम् १०
गिरिकूटनिभाः केचित्केचिन्महिषसंनिभाः
शरदभ्रप्रतीकाशाः पिष्टहिङ्गुलकाननाः ११
उत्पतन्तः पतन्तश्च प्लवमानाश्च वानराः
उद्धुन्वन्तोऽपरे रेणून्समाजग्मुः समन्ततः १२
स वानरमहालोकः पूर्णसागरसंनिभः
निवेशमकरोत्तत्र सुग्रीवानुमते तदा १३
ततस्तेषु हरीन्द्रेषु समावृत्तेषु सर्वशः
तिथौ प्रशस्ते नक्षत्रे मुहूर्ते चाभिपूजिते १४
तेन व्यूढेन सैन्येन लोकानुद्वर्तयन्निव
प्रययौ राघवः श्रीमान्सुग्रीवसहितस्तदा १५
मुखमासीत्तु सैन्यस्य हनूमान्मारुतात्मजः
जघनं पालयामास सौमित्रिरकुतोभयः १६

बद्धगोधांङ्गुलित्राणौ राघवौ तत्र रेजतुः
वृतौ हरिमहामात्रैश्चन्द्रसूर्यौ ग्रहैरिव १७
प्रबभौ हरिसैन्यं तत्छालतालशिलायुधम्
सुमहच्छालिभवनं यथा सूर्योदयं प्रति १८
नलनीलाङ्गदक्राथमैन्दद्विविदपालिता
ययौ सुमहती सेना राघवस्यार्थसिद्धये १९
विधिवत्सुप्रशस्तेषु बहुमूलफलेषु च
प्रभूतमधुमांसेषु वारिमत्सु शिवेषु च २०
निवसन्ती निराबाधा तथैव गिरिसानुषु
उपायाद्धरिसेना सा क्षारोदमथ सागरम् २१
द्वितीयसागरनिभं तद्बलं बहुलध्वजम्
वेलावनं समासाद्य निवासमकरोत्तदा २२
ततो दाशरथिः श्रीमान्सुग्रीवं प्रत्यभाषत
मध्ये वानरमुख्यानां प्राप्तकालमिदं वचः २३
उपायः को नु भवतां मतः सागरलङ्घने
इयं च महती सेना सागरश्चापि दुस्तरः २४
तत्रान्ये व्याहरन्ति स्म वानराः पटुमानिनः
समर्था लङ्घने सिन्धोर्न तु कृत्स्नस्य वानराः २५
केचिन्नौभिर्व्यवस्यन्ति केचिच्च विविधैः प्लवैः नेति रामश्च तान्सर्वान्सान्त्वयन्प्रत्यभाषत २६
शतयोजनविस्तारं न शक्ताः सर्ववानराः
क्रान्तुं तोयनिधिं वीरा नैषा वो नैष्ठिकी मतिः २७
नावो न सन्ति सेनाया बह्व्यस्तारयितुं तथा
वणिजामुपघातं च कथमस्मद्विधश्चरेत् २८
विस्तीर्णं चैव नः सैन्यं हन्याच्छिद्रेषु वै परः
प्लवोडुपप्रतारश्च नैवात्र मम रोचते २९
अहं त्विमं जलनिधिं समारप्स्याम्युपायतः
प्रतिशेष्याम्युपवसन्दर्शयिष्यति मां ततः ३०
न चेद्दर्शयिता मार्गं धक्ष्याम्येनमहं ततः
महास्त्रैरप्रतिहतैरत्यग्निपवनोज्ज्वलैः ३१
इत्युक्त्वा सहसौमित्रिरुपस्पृश्याथ राघवः
प्रतिशिश्ये जलनिधिं विधिवत्कुशसंस्तरे ३२

सागरस्तु ततः स्वप्ने दर्शयामास राघवम्
देवो नदनदीभर्ता श्रीमान्यादोगणैर्वृतः ३३
कौसल्यामातरित्येवमाभाष्य मधुरं वचः
इदमित्याह रत्नानामाकरैः शतशो वृतः ३४
ब्रूहि किं ते करोम्यत्र साहाय्यं पुरुषर्षभ
इक्ष्वाकुरस्मि ते ज्ञातिरिति रामस्तमब्रवीत् ३५
मार्गमिच्छामि सैन्यस्य दत्तं नदनदीपते
येन गत्वा दशग्रीवं हन्यां पौलस्त्यपांसनम् ३६
यद्येवं याचतो मार्गं न प्रदास्यति मे भवान्
शरैस्त्वां शोषयिष्यामि
दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ३७
इत्येवं ब्रुवतः श्रुत्वा रामस्य वरुणालयः
उवाच व्यथितो वाक्यमिति बद्धाञ्जलि स्थितः ३८
नेच्छामि प्रतिघातं ते नास्मि विघ्नकरस्तव
शृणु चेदं वचो राम श्रुत्वा कर्तव्यमाचर ३९
यदि दास्यामि ते मार्गं सैन्यस्य व्रजतोऽज्ञया
अन्येऽप्याज्ञापयिष्यन्ति मामेवं धनुषो बलात् ४०
अस्ति त्वत्र नलो नाम वानरः शिल्पिसंमतः
त्वष्टुर्देवस्य तनयो बलवान्विश्वकर्मणः ४१
स यत्काष्ठं तृणं वापि शिलां वा क्षेप्स्यते मयि
सर्वं तद्धारयिष्यामि स ते सेतुर्भविष्यति ४२
इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन्रामो नलमुवाच ह
कुरु सेतुं समुद्रे त्वं शक्तो ह्यसि मतो मम ४३
तेनोपायेन काकुत्स्थः सेतुबन्धमकारयत्
दशयोजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ४४
नलसेतुरिति ख्यातो योऽद्यापि प्रथितो भुवि
रामस्याज्ञां पुरस्कृत्य धार्यते गिरिसंनिभः ४५
तत्रस्थं स तु धर्मात्मा समागच्छद्विभीषणः
भ्राता वै राक्षसेन्द्रस्य चतुर्भिः सचिवैः सह ४६
प्रतिजग्राह रामस्तं स्वागतेन महामनाः
सुग्रीवस्य तु शङ्काभूत्प्रणिधिः स्यादिति स्म ह ४७
राघवस्तस्य चेष्टाभिः सम्यक्च चरितेङ्गितैः

यदा तत्त्वेन तुष्टोऽभूत्तत एनमपूजयत् ४८
सर्वराक्षसराज्ये चाप्यभ्यषिञ्चद्विभीषणम्
चक्रे च मन्त्रानुचरं सुहृदं लक्ष्मणस्य च ४९
विभीषणमते चैव सोऽत्यक्रामन्महार्णवम्
ससैन्यः सेतुना तेन मासेनैव नराधिप ५०
ततो गत्वा समासाद्य लङ्कोद्यानान्यनेकशः
भेदयामास कपिभिर्महान्ति च बहूनि च ५१
तत्रास्तां रावणामात्यौ राक्षसौ शुकसारणौ
चारौ वानररूपेण तौ जग्राह विभीषणः ५२
प्रतिपन्नौ यदा रूपं राक्षसं तौ निशाचरौ
दर्शयित्वा ततः सैन्यं रामः पश्चादवासृजत् ५३
निवेश्योपवने सैन्यं तच्छूरः प्राज्ञवानरम्
प्रेषयामास दौत्येन रावणस्य ततोऽङगदम् ५४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६७

अष्ट षष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
प्रभूतान्नोदके तस्मिन्बहुमूलफले वने
सेनां निवेश्य काकुत्स्थो विधिवत्पर्यरक्षत १
रावणश्च विधिं चक्रे लङ्कायां शास्त्रनिर्मितम्
प्रकृत्यैव दुराधर्षा दृढप्राकारतोरणा २
अगाधतोयाः परिखा मीननक्रसमाकुलाः
बभूवुः सप्त दुर्धर्षाः खादिरैः शङ्कुभिश्चिताः ३
कर्णाट्टयन्त्रदुर्धर्षा बभूवुः सहुडोपलाः
साशीविषघटायोधाः ससर्जरसपांसवः ४
मुसलालातनाराचतोमरासिपरश्वधैः
अन्विताश्च शतघ्नीभिः समधूच्छिष्टमुद्गराः ५
पुरद्वारेषु सर्वेषु गुल्माः स्थावरजङ्गमाः
बभूवुः पत्तिबहुलाः प्रभूतगजवाजिनः ६
अङ्गदस्त्वथ लङ्काया द्वारदेशमुपागतः
विदितो राक्षसेन्द्रस्य प्रविवेश गतव्यथः ७

मध्ये राक्षसकोटीनां बह्वीनां सुमहाबलः
शुशुभे मेघमालाभिरादित्य इव संवृतः ८
स समासाद्य पौलस्त्यममात्यैरभिसंवृतम्
रामसंदेशमामन्त्र्य वाग्मी वक्तुं प्रचक्रमे ९
आह त्वां राघवो राजन्कोसलेन्द्रो महायशाः
प्राप्तकालमिदं वाक्यं तदादत्स्व कुरुष्व च १०
अकृतात्मानमासाद्य राजानमनये रतम्
विनश्यन्त्यनयाविष्टा देशाश्च नगराणि च ११
त्वयैकेनापराद्धं मे सीतामाहरता बलात्
वधायानपराद्धानामन्येषां तद्भविष्यति १२
ये त्वया बलदर्पाभ्यामाविष्टेन वनेचराः
ऋषयो हिंसिताः पूर्वं देवाश्चाप्यवमानिताः १३
राजर्षयश्च निहता रुदन्त्यश्चाहृताः स्त्रियः
तदिदं समनुप्राप्तं फलं तस्यानयस्य ते १४
हन्तास्मि त्वां सहामात्यं युध्यस्व पुरुषो भव
पश्य मे धनुषो वीर्यं मानुषस्य निशाचर १५
मुच्यतां जानकी सीता न मे मोक्ष्यसि कर्हिचित्
अराक्षसमिमं लोकं कर्तास्मि निशितैः शरैः १६
इति तस्य ब्रुवाणस्य दूतस्य परुषं वचः
श्रुत्वा न ममृषे राजा रावणः क्रोधमूर्छितः १७
इङ्गितज्ञास्ततो भर्तुश्चत्वारो रजनीचराः
चतुर्ष्वङ्गेषु जगृहुः शार्दूलमिव पक्षिणः १८
तांस्तथाङ्गेषु संसक्तानङ्गदो रजनीचरान्
आदायैव खमुत्पत्य प्रासादतलमाविशत् १९
वेगेनोत्पततस्तस्य पेतुस्ते रजनीचराः
भुवि संभिन्नहृदयाः प्रहारपरिपीडिताः २०
स मुक्तो हर्म्यशिखरात्तस्मात्पुनरवापतत्
लङ्घयित्वा पुरीं लङ्कां स्वबलस्य समीपतः २१
कोसलेन्द्रमथाभ्येत्य सर्वमावेद्य चाङ्गदः
विशश्राम स तेजस्वी राघवेणाभिनन्दितः २२
ततः सर्वाभिसारेण हरीणां वातरंहसाम्
भेदयामास लङ्कायाः प्राकारं रघुनन्दनः २३

विभीषणर्क्षाधिपती पुरस्कृत्याथ लक्ष्मणः
दक्षिणं नगरद्वारमवामृद्गाद्दुरासदम् २४
करभारुणगात्राणां हरीणां युद्धशालिनाम्
कोटीशतसहस्रेण लङ्कामभ्यपतत्तदा २५
उत्पतद्भिः पतद्भिश्च निपतद्भिश्च वानरैः
नादृश्यत तदा सूर्यो रजसा नाशितप्रभः २६
शालिप्रसूनसदृशैः शिरीषकुसुमप्रभैः
तरुणादित्यसदृशैः शरगौरैश्च वानरैः २७
प्राकारं ददृशुस्ते तु समन्तात्कपिलीकृतम्
राक्षसा विस्मिता राजन्सस्त्रीवृद्धाः समन्ततः २८
बिभिदुस्ते मणिस्तम्भान्कर्णाट्टशिखराणि च
भग्नोन्मथितवेगानि यन्त्राणि च विचिक्षिपुः २९
परिगृह्य शतघ्नीश्च सचक्राः सहुडोपलाः
चिक्षिपुर्भुजवेगेन लङ्कामध्ये महाबलाः ३०
प्राकारस्थाश्च ये केचिन्निशाचरगणास्तदा
प्रदुद्रुवुस्ते शतशः कपिभिः समभिद्रुताः ३१
ततस्तु राजवचनाद्राक्षसाः कामरूपिणः
निर्ययुर्विकृताकाराः सहस्रशतसङ्घशः ३२
शस्त्रवर्षाणि वर्षन्तो द्रावयन्तो वनौकसः
प्राकारं शोधयन्तस्ते परं विक्रममास्थिताः ३३
स माषराशिसदृशैर्बभूव क्षणदाचरैः
कृतो निर्वानरो भूयः प्राकारो भीमदर्शनैः ३४
पेतुः शूलविभिन्नाङ्गा बहवो वानरर्षभाः
स्तम्भतोरणभग्नाश्च पेतुस्तत्र निशाचराः ३५
केशाकेश्यभवद्युद्धं रक्षसां वानरैः सह
नखैर्दन्तैश्च वीराणां खादतां वै परस्परम् ३६
निष्टनन्तो ह्युभयतस्तत्र वानरराक्षसाः
हता निपतिता भूमौ न मुञ्चन्ति परस्परम् ३७
रामस्तु शरजालानि ववर्ष जलदो यथा
तानि लङ्कां समासाद्य जघ्नुस्तान्रजनीचरान् ३८
सौमित्रिरपि नाराचैर्दृढधन्वा जितक्लमः
आदिश्यादिश्य दुर्गस्थान्पातयामास राक्षसान् ३९

ततः प्रत्यवहारोऽभूत्सैन्यानां राघवाज्ञया कृते विमर्दे लङ्कायां लब्धलक्षो जयोत्तरः ४० इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६८

एकोनसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततो निविशमानांस्तान्सैनिकान्रावणानुगाः
अभिजग्मुर्गणानेके पिशाचक्षुद्ररक्षसाम् १
पर्वणः पूतनो जम्भः खरः क्रोधवशो हरिः
प्ररुजश्चारुजश्चैव प्रघसश्चैवमादयः २
ततोऽभिपततां तेषामदृश्यानां दुरात्मनाम्
अन्तर्धानवधं तज्ज्ञश्चकार स विभीषणः ३
ते दृश्यमाना हरिभिर्बलिभिर्दूरपातिभिः
निहताः सर्वशो राजन्महीं जग्मुर्गतासवः ४
अमृष्यमाणः सबलो रावणो निर्ययावथ
व्यूह्य चौशनसं व्यूहं हरीन्सर्वानहारयत् ५
राघवस्त्वभिनिर्याय व्यूढानीकं दशाननम् बार्हस्पत्यं विधिं कृत्वा प्रत्यव्यूहन्निशाचरम्
६
समेत्य युयुधे तत्र ततो रामेण रावणः
युयुधे लक्ष्मणश्चैव तथैवेन्द्रजिता सह ७
विरूपाक्षेण सुग्रीवस्तारेण च निखर्वटः
तुण्डेन च नलस्तत्र पटुशः पनसेन च ८
विषह्यं यं हि यो मेने स स तेन समेयिवान्
युयुधे युद्धवेलायां स्वबाहुबलमाश्रितः ९
स संप्रहारो ववृधे भीरूणां भयवर्धनः
लोमसंहर्षणो घोरः पुरा देवासुरे यथा १०
रावणो राममानर्छच्छक्तिशूलासिवृष्टिभिः
निशितैरायसैस्तीक्ष्णै रावणं चापि राघवः ११
तथैवेन्द्रजितं यत्तं लक्ष्मणो मर्मभेदिभिः
इन्द्रजिच्चापि सौमित्रिं बिभेद बहुभिः शरैः १२

विभीषणः प्रहस्तं च प्रहस्तश्च विभीषणम्
खगपत्रैः शरैस्तीक्ष्णैरभ्यवर्षद्गतव्यथः १३
तेषां बलवतामासीन्महास्त्राणां समागमः
विव्यथुः सकला येन त्रयो लोकाश्चराचराः १४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २६९

सप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततः प्रहस्तः सहसा समभ्येत्य विभीषणम्
गदया ताडयामास विनद्य रणकर्कशः १
स तयाभिहतो धीमान्गदया भीमवेगया
नाकम्पत महाबाहुर्हिमवानिव सुस्थिरः २
ततः प्रगृह्य विपुलां शतघण्टां विभीषणः
अभिमन्त्र्य महाशक्तिं चिक्षेपास्य शिरः प्रति ३
पतन्त्या स तया वेगाद्राक्षसोऽशनिनादया
हृतोत्तमाङ्गो ददृशे वातरुग्ण इव द्रुमः ४
तं दृष्ट्वा निहतं संख्ये प्रहस्तं क्षणदाचरम्
अभिदुद्राव धूम्राक्षो वेगेन महता कपीन् ५
तस्य मेघोपमं सैन्यमापतद्भीमदर्शनम्
दृष्ट्वैव सहसा दीर्णा रणे वानरपुङ्गवाः ६
ततस्तान्सहसा दीर्णान्दृष्ट्वा वानरपुङ्गवान्
निर्याय कपिशार्दूलो हनूमान्पर्यवस्थितः ७
तं दृष्ट्वावस्थितं संख्ये हरयः पवनात्मजम्
वेगेन महता राजन्संन्यवर्तन्त सर्वशः ८
ततः शब्दो महानासीत्तुमुलो लोमहर्षणः
रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम् ९
तस्मिन्प्रवृत्ते सङ्ग्रामे घोरे रुधिरकर्दमे
धूम्राक्षः कपिसैन्यं तद् द्रावयामास पत्रिभिः १०
तं राक्षसमहामात्रमापतन्तं सपत्नजित्
तरसा प्रतिजग्राह हनूमान्पवनात्मजः ११
तयोर्युद्धमभूद्घोरं हरिराक्षसवीरयोः

जिगीषतोर्युधान्योन्यमिन्द्रप्रह्लादयोरिव १२
गदाभिः परिघैश्चैव राक्षसो जघ्निवान्कपिम्
कपिश्च जघ्निवान्रक्षः सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः १३
ततस्तमतिकायेन साश्वं सरथसारथिम्
धूम्राक्षमवधीद्धीमान्हनूमान्मारुतात्मजः १४
ततस्तं निहतं दृष्ट्वा धूम्राक्षं राक्षसोत्तमम्
हरयो जातविस्रम्भा जघ्नुरभ्येत्य सैनिकान् १५
ते वध्यमाना बलिभिर्हरिभिर्जितकाशिभिः
राक्षसा भग्नसंकल्पा लङ्कामभ्यपतन्भयात् १६
तेऽभिपत्य पुरं भग्ना हतशेषा निशाचराः
सर्वं राज्ञे यथावृत्तं रावणाय न्यवेदयन् १७
श्रुत्वा तु रावणस्तेभ्यः प्रहस्तं निहतं युधि
धूम्राक्षं च महेष्वासं ससैन्यं वानरर्षभैः १८
सुदीर्घमिव निःश्वस्य समुत्पत्य वरासनात्
उवाच कुम्भकर्णस्य कर्मकालोऽयमागतः १९
इत्येवमुक्त्वा विविधैर्वादित्रैः सुमहास्वनैः
शयानमतिनिद्रालुं कुम्भकर्णमबोधयत् २०
प्रबोध्य महता चैनं यत्नेनागतसाध्वसः
स्वस्थमासीनमव्यग्रं विनिद्रं राक्षसाधिपः
ततोऽब्रवीद्दशग्रीवः कुम्भकर्णं महाबलम् २१
धन्योऽसि यस्य ते निद्रा कुम्भकर्णेयमीदृशी
य इमं दारुणं कालं न जानीषे महाभयम् २२
एष तीर्त्वार्णवं रामः सेतुना हरिभिः सह
अवमन्येह नः सर्वान्करोति कदनं महत् २३
मया ह्यपहृता भार्या सीता नामास्य जानकी
तां मोक्षयिषुरायातो बद्ध्वा सेतुं महार्णवे २४
तेन चैव प्रहस्तादिर्महान्नः स्वजनो हतः
तस्य नान्यो निहन्तास्ति त्वदृते शत्रुकर्शन २५
स दंशितोऽभिनिर्याय त्वमद्य बलिनां वर
रामादीन्समरे सर्वाञ्जहि शत्रूनरिंदम २६
दूषणावरजौ चैव वज्रवेगप्रमाथिनौ
तौ त्वां बलेन महता सहितावनुयास्यतः २७

इत्युक्त्वा राक्षसपतिः कुम्भकर्णं तरस्विनम्
संदिदेशेतिकर्तव्ये वज्रवेगप्रमाथिनौ २८
तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ रावणं दूषणानुजौ
कुम्भकर्णं पुरस्कृत्य तूर्णं निर्ययतुः पुरात् २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७०

एकसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततो विनिर्याय पुरात्कुम्भकर्णः सहानुगः
अपश्यत्कपिसैन्यं तज्जितकाश्यग्रतः स्थितम् १
तमभ्येत्याशु हरयः परिवार्यः समन्ततः
अभ्यघ्नंश्च महाकायैर्बहुभिर्जगतीरुहैः
करजैरतुदंश्चान्ये विहाय भयमुत्तमम् २
बहुधा युध्यमानास्ते युद्धमार्गैः प्लवङ्गमाः
नानाप्रहरणैर्भीमं राक्षसेन्द्रमताडयन् ३
स ताड्यमानः प्रहसन्भक्षयामास वानरान्
पनसं च गवाक्षं च वज्रबाहुं च वानरम् ४
तद्दृष्ट्वा व्यथनं कर्म कुम्भकर्णस्य रक्षसः
उदक्रोशन्परित्रस्तास्तारप्रभृतयस्तदा ५
तं तारमुच्चैः क्रोशन्तमन्यांश्च हरियूथपान्
अभिदुद्राव सुग्रीवः कुम्भकर्णमपेतभीः ६
ततोऽभिपत्य वेगेन कुम्भकर्णं महामनाः
शालेन जघ्निवान्मूर्ध्निं बलेन कपिकुञ्जरः ७
स महात्मा महावेगः कुम्भकर्णस्य मूर्धनि
बिभेद शालं सुग्रीवो न चैवाव्यथयत्कपिः ८
ततो विनद्य प्रहसञ्शालस्पर्शविबोधितः
दोर्भ्यामादाय सुग्रीवं कुम्भकर्णोऽहरद्बलात् ९
ह्रियमाणं तु सुग्रीवं कुम्भकर्णेन रक्षसा
अवेक्ष्याभ्यद्रवद्वीरः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः १०
सोऽभिपत्य महावेगं रुक्मपुङ्खं महाशरम्
प्राहिणोत्कुम्भकर्णाय लक्ष्मणः परवीरहा ११

स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः
जगाम दारयन्भूमिं रुधिरेण समुक्षितः १२
तथा स भिन्नहृदयः समुत्सृज्य कपीश्वरम्
कुम्भकर्णो महेष्वासः प्रगृहीतशिलायुधः
अभिदुद्राव सौमित्रिमुद्यम्य महतीं शिलाम् १३
तस्याभिद्रवतस्तूर्णं क्षुराभ्यामुच्छ्रितौ करौ
चिच्छेद निशिताग्राभ्यां स बभूव चतुर्भुजः १४
तानप्यस्य भुजान्सर्वान्प्रगृहीतशिलायुधान्
क्षुरैश्चिच्छेद लघ्वस्त्रं सौमित्रिः
प्रतिदर्शयन् १५
स बभूवातिकायश्च बहुपादशिरोभुजः
तं ब्रह्मास्त्रेण सौमित्रिर्ददाहाद्रिचयोपमम् १६
स पपात महावीर्यो दिव्यास्त्राभिहतो रणे
महाशनिविनिर्दग्धः पादपोऽङकुरवानिव १७
तं दृष्ट्वा वृत्रसंकाशं कुम्भकर्णं तरस्विनम्
गतासुं पतितं भूमौ राक्षसाः प्राद्रवन्भयात् १८
तथा तान्द्रवतो योधान्दृष्ट्वा तौ दूषणानुजौ
अवस्थाप्याथ सौमित्रिं संक्रुद्धावभ्यधावताम् १९
तावाद्रवन्तौ संक्रुद्धौ वज्रवेगप्रमाथिनौ
प्रतिजग्राह सौमित्रिर्विनद्योभौ पतत्रिभिः २०
ततः सुतुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम्
दूषणानुजयोः पार्थ लक्ष्मणस्य च धीमतः २१
महता शरवर्षेण राक्षसौ सोऽभ्यवर्षत
तौ चापि वीरौ संक्रुद्धावुभौ तौ समवर्षताम् २२
मुहूर्तमेवमभवद्वज्रवेगप्रमाथिनोः
सौमित्रेश्च महाबाहोः संप्रहारः सुदारुणः २३
अथाद्रिशृङ्गमादाय हनूमान्मारुतात्मजः
अभिद्रुत्याददे प्राणान्वज्रवेगस्य रक्षसः २४
नीलश्च महता ग्राव्णा दूषणावरजं हरिः
प्रमाथिनमभिद्रुत्य प्रममाथ महाबलः २५
ततः प्रावर्तत पुनः संग्रामः कटुकोदयः
रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम् २६

शतशो नैरृतान्वन्या जघ्नुर्वन्यांश्च नैरृताः नैरृतास्तत्र वध्यन्ते प्रायशो न तु वानराः २७ इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७१

द्विसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततः श्रुत्वा हतं संख्ये कुम्भकर्णं सहानुगम्
प्रहस्तं च महेष्वासं धूम्राक्षं चातितेजसम् १
पुत्रमिन्द्रजितं शूरं रावणः प्रत्यभाषत
जहि रामममित्रघ्न सुग्रीवं च सलक्ष्मणम् २
त्वया हि मम सत्पुत्र यशो दीप्तमुपार्जितम्
जित्वा वज्रधरं संख्ये सहस्राक्षं शचीपतिम् ३
अन्तर्हितः प्रकाशो वा दिव्यैर्दत्तवरैः शरैः
जहि शत्रूनमित्रघ्न मम शस्त्रभृतां वर ४
रामलक्ष्मणसुग्रीवाः शरस्पर्शं न तेऽनघ
समर्थाः प्रतिसंसोढुं कुतस्तदनुयायिनः ५
अकृता या प्रहस्तेन कुम्भकर्णेन चानघ
खरस्यापचितिः संख्ये तां गच्छस्व महाभुज ६
त्वमद्य निशितैर्बाणैर्हत्वा शत्रून्ससैनिकान्
प्रतिनन्दय मां पुत्र पुरा बद्ध्वेव वासवम् ७
इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा रथमास्थाय दंशितः
प्रययाविन्द्रजिद्राजंस्तूर्णमायोधनं प्रति ८
तत्र विश्राव्य विस्पष्टं नाम राक्षसपुङ्गवः
आह्वयामास समरे लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ९
तं लक्ष्मणोऽप्यभ्यधावत्प्रगृह्य सशरं धनुः
त्रासयंस्तलघोषेण सिंहः क्षुद्रमृगं यथा १०
तयोः समभवद्युद्धं सुमहज्जयगृद्धिनोः दिव्यास्त्रविदुषोस्तीव्रमन्योन्यस्पर्धिनोस्तदा ११
रावणिस्तु यदा नैनं विशेषयति सायकैः
ततो गुरुतरं यत्नमातिष्ठद्बलिनां वरः १२

तत एनं महावेगैरर्दयामास तोमरैः
तानागतान्स चिच्छेद सौमित्रिर्निशितैः शरैः
ते निकृत्ताः शरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन्वसुधातले १३
तमङ्गदो वालिसुतः श्रीमानुद्यम्य पादपम्
अभिद्रुत्य महावेगस्ताडयामास मूर्धनि १४
तस्येन्द्रजिदसंभ्रान्तः प्रासेनोरसि वीर्यवान् प्रहर्तुमैच्छत्तं चास्य प्रासं चिच्छेद लक्ष्मणः
१५
तमभ्याशगतं वीरमङ्गदं रावणात्मजः
गदयाताडयत्सव्ये पार्श्वे वानरपुङ्गवम् १६
तमचिन्त्य प्रहारं स बलवान्वालिनः सुतः
ससर्जेन्द्रजितः क्रोधाच्छालस्कन्धममित्रजित् १७
सोऽङ्गदेन रुषोत्सृष्टो वधायेन्द्रजितस्तरुः
जघानेन्द्रजितः पार्थ रथं साश्वं ससारथिम् १८
ततो हताश्वात्प्रस्कन्द्य रथात्स हतसारथिः
तत्रैवान्तर्दधे राजन्मायया रावणात्मजः १९
अन्तर्हितं विदित्वा तं बहुमायं च राक्षसम्
रामस्तं देशमागम्य तत्सैन्यं पर्यरक्षत २०
स राममुद्दिश्य शरैस्ततो दत्तवरैस्तदा
विव्याध सर्वगात्रेषु लक्ष्मणं च महारथम् २१
तमदृश्यं शरैः शूरौ माययान्तर्हितं तदा
योधयामासतुरुभौ रावणिं रामलक्ष्मणौ २२
स रुषा सर्वगात्रेषु तयोः पुरुषसिंहयोः
व्यसृजत्सायकान्भूयः शतशोऽथ सहस्रशः २३
तमदृश्यं विचिन्वन्तः सृजन्तमनिशं शरान्
हरयो विविशुर्व्योम प्रगृह्य महतीः शिलाः २४
तांश्च तौ चाप्यदृश्यः स शरैर्विब्याध राक्षसः
स भृशं ताडयन्वीरो रावणिर्मायया वृतः २५
तौ शरैराचितौ वीरो भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
पेततुर्गगनाद्भूमिं सूर्याचन्द्रमसाविव २६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७२

त्रिसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच
तावुभौ पतितौ दृष्ट्वा भ्रातरावमितौजसौ
बबन्ध रावणिर्भूयः शरैर्दत्तवरैस्तदा १
तौ वीरौ शरजालेन बद्धाविन्द्रजिता रणे
रेजतुः पुरुषव्याघ्रौ शकुन्ताविव पञ्जरे २
तौ दृष्ट्वा पतितौ भूमौ शतशः सायकैश्चितौ
सुग्रीवः कपिभिः सार्धं परिवार्य ततः स्थितः ३
सुषेणमैन्दद्विविदैः कुमुदेनाङ्गदेन च
हनूमन्नीलतारैश्च नलेन च कपीश्वरः ४
ततस्तं देशमागम्य कृतकर्मा विभीषणः
बोधयामास तौ वीरौ प्रज्ञास्त्रेण प्रबोधितौ ५
विशल्यौ चापि सुग्रीवः क्षणेनेभौ चकार तौ
विशल्यया महौषध्या दिव्यमन्त्रप्रयुक्तया ६
तौ लब्धसंज्ञौ नृवरौ विशल्यावुदतिष्ठताम्
गततन्द्रीक्लमौ चास्तां क्षणेनोभौ महारथौ ७
ततो विभीषणः पार्थ राममिक्ष्वाकुनन्दनम्
उवाच विज्वरं दृष्ट्वा कृताञ्जलिरिदं वचः ८
अयमम्भो गृहीत्वा तु राजराजस्य शासनात्
गुह्यकोऽभ्यागतः श्वेतात्त्वत्सकाशमरिन्दम ९
इदमम्भः कुबेरस्ते महाराजः प्रयच्छति
अन्तर्हितानां भूतानां दर्शनार्थं परंतप १०
अनेन स्पृष्टनयनो भूतान्यन्तर्हितान्युत
भवान्द्रक्ष्यति यस्मै च भवानेतत्प्रदास्यति ११
तथेति रामस्तद्वारि प्रतिगृह्याथ सत्कृतम्
चकार नेत्रयोः शौचं लक्ष्मणश्च महामनाः १२
सुग्रीवजाम्बवन्तौ च हनूमानङ्गदस्तथा
मैन्दद्विविदनीलाश्च प्रायः प्लवगसत्तमाः १३
तथा समभवच्चापि यदुवाच विभीषणः
क्षणेनातीन्द्रियाण्येषां
चक्षूंष्यासन्युधिष्ठिर १४

इन्द्रजित्कृतकर्मा तु पित्रे कर्म तदात्मनः
निवेद्य पुनरागच्छत्त्वरयाजिशिरः प्रति १५
तमापतन्तं संक्रुद्धं पुनरेव युयुत्सया
अभिदुद्राव सौमित्रिर्विभीषणमते स्थितः १६
अकृताह्निकमेवैनं जिघांसुर्जितकाशिनम्
शरैर्जघान संक्रुद्धः कृतसंज्ञोऽथ लक्ष्मणः १७
तयोः समभवद्युद्धं तदान्योन्यं जिगीषतोः
अतीव चित्रमाश्चर्यं शक्रप्रह्लादयोरिव १८
अविध्यदिन्द्रजित्तीक्ष्णैः सौमित्रिं
मर्मभेदिभिः
सौमित्रिश्चानलस्पर्शैरविध्यद्रावणिं शरैः १९
सौमित्रिशरसंस्पर्शाद्रावणिः क्रोधमूर्छितः
असृजल्लक्ष्मणायाष्टौ शरानाशीविषोपमान् २०
तस्यासून्पावकस्पर्शैः सौमित्रिः
पत्रिभिस्त्रिभिः
यथा निरहरद्वीरस्तन्मे निगदतः शृणु २१
एकेनास्य धनुष्मन्तं बाहुं देहादपातयत्
द्वितीयेन सनाराचं भुजं भूमौ न्यपातयत् २२
तृतीयेन तु बाणेन पृथुधारेण भास्वता
जहार सुनसं चारु शिरो भ्राजिष्णुकुण्डलम् २३
विनिकृत्तभुजस्कन्धं कबन्धं भीमदर्शनम्
तं हत्वा सूतमप्यस्त्रैर्जघान बलिनां वरः २४
लङ्कां प्रवेशयामासुर्वाजिनस्तं रथं तदा
ददर्श रावणस्तं च रथं पुत्रविनाकृतम् २५
स पुत्रं निहतं दृष्ट्वा त्रासात्संभ्रान्तलोचनः
रावणः शोकमोहार्तो वैदेहीं हन्तुमुद्यतः २६
अशोकवनिकास्थां तां रामदर्शनलालसाम्
खड्गमादाय दुष्टात्मा जवेनाभिपपात ह २७
तं दृष्ट्वा तस्य दुर्बुद्धेरविन्ध्यः पापनिश्चयम्
शमयामास संक्रुद्धं श्रूयतां येन हेतुना २८
महाराज्ये स्थितो दीप्ते न स्त्रियं हन्तुमर्हसि
हतैवैषा यदा स्त्री च बन्धनस्था च ते गृहे २९

न चैषा देहभेदेन हता स्यादिति मे मतिः
जहि भर्तारमेवास्या हते तस्मिन्हता भवेत् ३०
न हि ते विक्रमे तुल्यः साक्षादपि शतक्रतुः असकृद्धि त्वया सेन्द्रास्त्रासितास्त्रिदशा युधि ३१
एवं बहुविधैर्वाक्यैरविन्ध्यो रावणं तदा
क्रुद्धं संशमयामास जगृहे च स तद्वचः ३२
निर्याणे स मतिं कृत्वा निधायासिं क्षपाचरः
आज्ञापयामास तदा रथो मे कल्प्यतामिति ३३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७३

चतुःसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः प्रिये पुत्रे निपातिते
निर्ययौ रथमास्थाय हेमरत्नविभूषितम् १
संवृतो राक्षसैर्घोरैर्विविधायुधपाणिभिः
अभिदुद्राव रामं स पोथयन्हरियूथपान् २
तमाद्रवन्तं संक्रुद्धं मैन्दनीलनलाङ्गदाः
हनूमाञ्जाम्बवांश्चैव ससैन्याः पर्यवारयन् ३
ते दशग्रीवसैन्यं तदृक्षवानरयूथपाः
द्रुमैर्विध्वंसयाञ्चक्रुर्दशग्रीवस्य पश्यतः ४
ततः स्वसैन्यमालोक्य वध्यमानमरातिभिः
मायावी व्यदधान्मायां रावणो राक्षसेश्वरः ५
तस्य देहाद्विनिष्क्रान्ताः सतशोऽथ सहस्रशः
राक्षसाः प्रत्यदृश्यन्त शरशक्त्यृष्टिपाणयः ६
तान्रामो जघ्निवान्सर्वान्दिव्येनास्त्रेण
राक्षसान्
अथ भूयोऽपि मायां स व्यदधाद्राक्षसाधिपः ७
कृत्वा रामस्य रूपाणि लक्ष्मणस्य च भारत
अभिदुद्राव रामं च लक्ष्मणं च दशाननः ८
ततस्ते राममर्छन्तो लक्ष्मणं च क्षपाचराः

अभिपेतुस्तदा राजन्प्रगृहीतोच्चकार्मुकाः ९
तां दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य
मायामिक्ष्वाकुनन्दनः
उवाच रामं सौमित्रिरसंभ्रान्तो बृहद्वचः १०
जहीमान्राक्षसान्पापानात्मनः प्रतिरूपकान्
जघान रामस्तांश्चान्यानात्मनः प्रतिरूपकान् ११
ततो हर्यश्वयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा
उपतस्थे रणे रामं मातलि शक्रसारथिः १२
मातलिरुवाच
अयं हर्यश्वयुग्जैत्रो मघोनः स्यन्दनोत्तमः
अनेन शक्रः काकुत्स्थ समरे दैत्यदानवान्
शतशः पुरुषव्याघ्र रथोदारेण जघ्निवान् १३
तदनेन नरव्याघ्र मया यत्तेन संयुगे
स्यन्दनेन जहि क्षिप्रं रावणं मा चिरं कृथाः १४
इत्युक्तो राघवस्तथ्यं वचोऽशङ्कत मातलेः
मायेयं राक्षसस्येति तमुवाच विभीषणः १५
नेयं माया नरव्याघ्र रावणस्य दुरात्मनः
तदातिष्ठ रथं शीघ्रमिममैन्द्रं महाद्युते १६
ततः प्रहृष्टः काकुत्स्थस्तथेत्युक्त्वा विभीषणम्
रथेनाभिपपाताशु दशग्रीवं रुषान्वितः १७
हाहाकृतानि भूतानि रावणे समभिद्रुते
सिंहनादाः सपटहा दिवि दिव्याश्च नानदन् १८
स रामाय महाघोरं विससर्ज निशाचरः
शूलमिन्द्राशनिप्रख्यं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् १९
तच्छूलमन्तरा रामश्चिच्छेद निशितैः शरैः
तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म रावणं भयमाविशत् २०
ततः क्रुद्धः ससर्जाशु दशग्रीवः शिताञ्शरान्
सहस्रायुतशो रामे शस्त्राणि विविधानि च २१
ततो भुशुण्डीः शूलांश्च मुसलानि परश्वधान्
शक्तीश्च विविधाकाराः शतघ्नीश्च शितक्षुराः २२
तां मायां विकृतां दृष्ट्वा दशग्रीवस्य रक्षसः
भयात्प्रदुद्रुवुः सर्वे वानराः सर्वतोदिशम् २३

ततः सुपत्रं सुमुखं हेमपुङ्खं शरोत्तमम्
तूणादादाय काकुत्स्थो ब्रह्मास्त्रेण युयोज ह २४
तं बाणवर्यं रामेण ब्रह्मास्त्रेणाभिमन्त्रितम्
जहृषुर्देवगन्धर्वा दृष्ट्वा शक्रपुरोगमाः २५
अल्पावशेषमायुश्च ततोऽमन्यन्त रक्षसः
ब्रह्मास्त्रोदीरणाच्छत्रोर्देवगन्धर्वकिंनराः २६
ततः ससर्ज तं रामः शरमप्रतिमौजसम्
रावणान्तकरं घोरं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् २७
स तेन राक्षसश्रेष्ठः सरथः साश्वसारथिः
प्रजज्वाल महाज्वालेनाग्निनाभिपरिष्कृतः २८
ततः प्रहृष्टास्त्रिदशाः सगन्धर्वाःसचारणाः
निहतं रावणं दृष्ट्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा २९
तत्यजुस्तं महाभागं पञ्च भूतानि रावणम्
भ्रंशितः सर्वलोकेषु स हि ब्रह्मास्त्रतेजसा ३०
शरीरधातवो ह्यस्य मांसं रुधिरमेव च नेशुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धा न च भस्माप्यदृश्यत ३१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुःसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७४

पञ्चसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
स हत्वा रावणं क्षुद्रं राक्षसेन्द्रं सुरद्विषम्
बभूव हृष्टः ससुहृद्रामः सौमित्रिणा सह १
ततो हते दशग्रीवे देवाः सर्षिपुरोगमाः
आशीर्भिर्जययुक्ताभिरानर्चुस्तं महाभुजम् २
रामं कमलपत्राक्षं तुष्टुवुः सर्वदेवताः
गन्धर्वाः पुष्पवर्षैश्च वाग्भिश्च त्रिदशालयाः ३
पूजयित्वा यथा रामं प्रतिजग्मुर्यथागतम्
तन्महोत्सवसंकाशमासीदाकाशमच्युत ४
ततो हत्वा दशग्रीवं लङ्कां रामो महायशाः
विभीषणाय प्रददौ प्रभुः परपुरंजयः ५

ततः सीतां पुरस्कृत्य विभीषणपुरस्कृताम्
अविन्ध्यो नाम सुप्रज्ञो वृद्धामात्यो विनिर्ययौ ६
उवाच च महात्मानं काकुत्स्थं दैन्यमास्थितम्
प्रतीच्छ देवीं सद्वृत्तां महात्मञ्जानकीमिति ७
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्मादवतीर्य रथोत्तमात्
बाष्पेणापिहितां सीतां ददर्शेक्ष्वाकुनन्दनः ८
तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं यानस्थां
शोककर्शिताम्
मलोपचितसर्वाङ्गीं जटिलां कृष्णवाससम् ९
उवाच रामो वैदेहीं परामर्शविशङ्कितः
गच्छ वैदेहि मुक्ता त्वं यत्कार्यं तन्मया कृतम् १०
मामासाद्य पतिं भद्रे न त्वं राक्षसवेश्मनि
जरां व्रजेथा इति मे निहतोऽसौ निशाचरः ११
कथं ह्यस्मद्विधो जातु जानन्धर्मविनिश्चयम्
परहस्तगतां नारीं मुहूर्तमपि धारयेत् १२
सुवृत्तामसुवृत्तां वाप्यहं त्वामद्य मैथिलि
नोत्सहे परिभोगाय श्वावलीढं हविर्यथा १३
ततः सा सहसा बाला तच्छ्रुत्वा दारुणं वचः
पपात देवी व्यथिता निकृत्ता कदली यथा १४
यो ह्यस्या हर्षसंभूतो मुखरागस्तदाभवत्
क्षणेन स पुनर्भ्रष्टो निःश्वासादिव दर्पणे १५
ततस्ते हरयः सर्वे तच्छ्रुत्वा रामभाषितम्
गतासुकल्पा निश्चेष्टा बभूवुः सहलक्ष्मणाः १६
ततो देवो विशुद्धात्मा विमानेन चतुर्मुखः
पितामहो जगत्स्रष्टा दर्शयामास राघवम् १७
शक्रश्चाग्निश्च वायुश्च यमो वरुण एव च
यक्षाधिपश्च भगवांस्तथा सप्तर्षयोऽमलाः १८
राजा दशरथश्चैव दिव्यभास्वरमूर्तिमान्
विमानेन महार्हेण हंसयुक्तेन भास्वता १९
ततोऽन्तरिक्षं तत्सर्वं देवगन्धर्वसंकुलम्
शुशुभे तारकाचित्रं शरदीव नभस्तलम् २०
तत उत्थाय वैदेही तेषां मध्ये यशस्विनी

उवाच वाक्यं कल्याणी रामं पृथुलवक्षसम् २१
राजपुत्र न ते कोपं करोमि विदिता हि मे
गतिः स्त्रीणां नराणां च शृणु चेदं वचो मम २२
अन्तश्चरति भूतानां मातरिश्वा सदागतिः
स मे विमुञ्चतु प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् २३
अग्निरापस्तथाकाशं पृथिवी वायुरेव च
विमुञ्चन्तु मम प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् २४
ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सर्वा विश्रावयन्दिशः
पुण्या संहर्षणी तेषां वानराणां महात्मनाम् २५
वायुरुवाच
भो भो राघव सत्यं वै वायुरस्मि सदागतिः
अपापा मैथिली राजन्संगच्छ सह भार्यया २६
अग्निरुवाच
अहमन्तःशरीरस्थो भूतानां रघुनन्दन
सुसूक्ष्ममपि काकुत्स्थ मैथिली नापराध्यति २७
वरुण उवाच
रसा वै मत्प्रसूता हि भूतदेहेषु राघव
अहं वै त्वां प्रब्रवीमि मैथिली प्रतिगृह्यताम् २८
ब्रह्मोवाच
पुत्र नैतदिहाश्चर्यं त्वयि राजर्षिधर्मिणि
साधो सद्वृत्तमार्गस्थे शृणु चेदं वचो मम २९
शत्रुरेष त्वया वीर देवगन्धर्वभोगिनाम्
यक्षाणां दानवानां च महर्षीणां च पातितः ३०
अवध्यः सर्वभूतानां मत्प्रसादात्पुराभवत्
कस्माच्चित्कारणात्पापः कंचित्कालमुपेक्षितः ३१
वधार्थमात्मनस्तेन हृता सीता दुरात्मना
नलकूबरशापेन रक्षा चास्याः कृता मया ३२
यदि ह्यकामामासेवेत्स्त्रियमन्यामपि ध्रुवम्
शतधास्य फलेद्देह इत्युक्तः सोऽभवत्पुरा ३३
नात्र शङ्का त्वया कार्या प्रतीच्छेमां महाद्युते
कृतं त्वया महत्कार्यं देवानाममरप्रभ ३४
दशरथ उवाच

प्रीतोऽस्मि वत्स भद्रं ते पिता दशरथोऽस्मि ते
अनुजानामि राज्यं च प्रशाधि पुरुषोत्तम ३५
राम उवाच
अभिवादये त्वां राजेन्द्र यदि त्वं जनको मम
गमिष्यामि पुरीं रम्यामयोध्यां शासनात्तव ३६
मार्कण्डेय उवाच
तमुवाच पिता भूयः प्रहृष्टो मनुजाधिप
गच्छायोध्यां प्रशाधि त्वं राम रक्तान्तलोचन ३७
ततो देवान्नमस्कृत्य सुहृद्भिरभिनन्दितः
महेन्द्र इव पौलोम्या भार्यया स समेयिवान् ३८
ततो वरं ददौ तस्मै अविन्ध्याय परंतपः
त्रिजटां चार्थमानाभ्यां योजयामास राक्षसीम् ३९
तमुवाच ततो ब्रह्मा देवैः शक्रमुखैर्वृतः
कौसल्यामातरिष्टांस्ते वरानद्य ददानि कान् ४०
वव्रे रामः स्थितिं धर्मे शत्रुभिश्चापराजयम्
राक्षसैर्निहतानां च वानराणां समुद्भवम् ४१
ततस्ते ब्रह्मणा प्रोक्ते तथेति वचने तदा
समुत्तस्थुर्महाराज वानरा लब्धचेतसः ४२
सीता चापि महाभागा वरं हनुमते ददौ
रामकीर्त्या समं पुत्र जीवितं ते भविष्यति ४३
दिव्यास्त्वामुपभोगाश्च मत्प्रसादकृताः सदा
उपस्थास्यन्ति हनुमन्निति स्म हरिलोचन ४४
ततस्ते प्रेक्षमाणानां तेषामक्लिष्टकर्मणाम्
अन्तर्धानं ययुर्देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ४५
दृष्ट्वा तु रामं जानक्या समेतं शक्रसारथिः
उवाच परमप्रीतः सुहृन्मध्य इदं वचः ४६
देवगन्धर्वयक्षाणां मानुषासुरभोगिनाम्
अपनीतं त्वया दुःखमिदं सत्यपराक्रम ४७
सदेवासुरगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः
कथयिष्यन्ति लोकास्त्वां यावद्भूमिर्धरिष्यति ४८
इत्येवमुक्त्वानुज्ञाप्य रामं शस्त्रभृतां वरम्
संपूज्यापाक्रमत्तेन रथेनादित्यवर्चसा ४९

ततः सीतां पुरस्कृत्य रामः सौमित्रिणा सह
सुग्रीवप्रमुखैश्चैव सहितः सर्ववानरैः ५०
विधाय रक्षां लङ्कायां विभीषणपुरस्कृतः
संततार पुनस्तेन सेतुना मकरालयम् ५१
पुष्पकेण विमानेन खेचरेण विराजता
कामगेन यथा मुख्यैरमात्यैः संवृतो वशी ५२
ततस्तीरे समुद्रस्य यत्र शिश्ये स पार्थिवः
तत्रैवोवास धर्मात्मा सहितः सर्ववानरैः ५३
अथैनान्राघवः काले समानीयाभिपूज्य च
विसर्जयामास तदा रत्नैः संतोष्य सर्वशः ५४
गतेषु वानरेन्द्रेषु गोपुच्छर्क्षेषु तेषु च
सुग्रीवसहितो रामः किष्किन्धां पुनरागमत् ५५
विभीषणेनानुगतः सुग्रीवसहितस्तदा
पुष्पकेण विमानेन वैदेह्या दर्शयन्वनम् ५६
किष्किन्धां तु समासाद्य रामः प्रहरतां वरः
अङ्गदं कृतकर्माणं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ५७
ततस्तैरेव सहितो रामः सौमित्रिणा सह
यथागतेन मार्गेण प्रययौ स्वपुरं प्रति ५८
अयोध्यां स समासाद्य पुरीं राष्ट्रपतिस्ततः
भरताय हनूमन्तं दूतं प्रस्थापयत्तदा ५९
लक्षयित्वेङ्गितं सर्वं प्रियं तस्मै निवेद्य च
वायुपुत्रे पुनः प्राप्ते नन्दिग्राममुपागमत् ६०
स तत्र मलदिग्धाङ्गं भरतं चीरवाससम्
अग्रतः पादुके कृत्वा ददर्शासीनमासने ६१
समेत्य भरतेनाथ शत्रुघ्नेन च वीर्यवान्
राघवः सहसौमित्रिर्मुमुदे भरतर्षभ ६२
तथा भरतशत्रुघ्नौ समेतौ गुरुणा तदा
वैदेह्या दर्शनेनोभौ प्रहर्षं समवापतुः ६३
तस्मै तद्भरतो राज्यमागतायाभिसत्कृतम्
न्यासं निर्यातयामास युक्तः परमया मुदा ६४
ततस्तं वैष्णवे शूरं नक्षत्रेऽभिमतेऽहनि
वसिष्ठो वामदेवश्च सहितावभ्यषिञ्चताम् ६५

सोऽभिषिक्तः कपिश्रेष्ठं सुग्रीवं ससुहृज्जनम्
विभीषणं च पौलस्त्यमन्वजानाद्गृहान्प्रति ६६
अभ्यर्च्य विविधै रत्नैः प्रीतियुक्तौ मुदा युतौ
समाधायेतिकर्तव्यं दुःखेन विससर्ज ह ६७
पुष्पकं च विमानं तत्पूजयित्वा स राघवः
प्रादाद्वैश्रवणायैव प्रीत्या स रघुनन्दनः ६८
ततो देवर्षिसहितः सरितं गोमतीमनु
दशाश्वमेधानाजह्रे जारूथ्यान्स निरर्गलान् ६९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७५

षट्सप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
एवमेतन्महाबाहो रामेणामिततेजसा
प्राप्तं व्यसनमत्युग्रं वनवासकृतं पुरा १
मा शुचः पुरुषव्याघ्र क्षत्रियोऽसि परंतप
बाहुवीर्याश्रये मार्गे वर्तसे दीप्तनिर्णये २
न हि ते वृजिनं किंचिदृश्यते परमण्वपि
अस्मिन्मार्गे विषीदेयुः सेन्द्रा अपि सुरासुराः ३
संहत्य निहतो वृत्रो मरुद्भिर्वज्रपाणिना
नमुचिश्चैव दुर्धर्षो दीर्घजिह्वा च राक्षसी ४
सहायवति सर्वार्थाः संतिष्ठन्तीह सर्वशः
किं नु तस्याजितं संख्ये भ्राता यस्य धनंजयः ५
अयं च बलिनां श्रेष्ठो भीमो भीमपराक्रमः
युवानौ च महेष्वासौ यमौ माद्रवतीसुतौ
एभिः सहायैः कस्मात्त्वं विषीदसि परंतप ६
य इमे वज्रिणः सेनां जयेयुः समरुद्गणाम्
त्वमप्येभिर्महेष्वासैः सहायैर्देवरूपिभिः
विजेष्यसि रणे सर्वानमित्रान्भरतर्षभ ७
इतश्च त्वमिमां पश्य सैन्धवेन दुरात्मना
बलिना वीर्यमत्तेन हृतामेभिर्महात्मभिः ८
आनीतां द्रौपदीं कृष्णां कृत्वा कर्म सुदुष्करम्

जयद्रथं च राजानं विजितं वशमागतम् ९
असहायेन रामेण वैदेही पुनराहृता
हत्वा संख्ये दशग्रीवं राक्षसं भीमविक्रमम् १०
यस्य शाखामृगा मित्रा ऋक्षाः कालमुखास्तथा
जात्यन्तरगता राजन्नेतद्बुद्ध्य्नाउ!चिन्तय ११
तस्मात्त्वं कुरुशार्दूल मा शुचो भरतर्षभ
त्वद्विधा हि महात्मानो न शोचन्ति परंतप १२
वैशम्पायन उवाच
एवमाश्वासितो राजा मार्कण्डेयेन धीमता
त्यक्त्वा दुःखमदीनात्मा पुनरेवेदमब्रवीत् १३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षट्सप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७६

सप्त सप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
नात्मानमनुशोचामि नेमान्भ्रातॄन्महामुने
हरणं चापि राज्यस्य यथेमां द्रुपदात्मजाम् १
द्यूते दुरात्मभिः क्लिष्टाः कृष्णया तारिता वयम्
जयद्रथेन च पुनर्वनादपहृता बलात् २
अस्ति सीमन्तिनी काचिद्दृष्टपूर्वाथ वा श्रुता
पतिव्रता महाभागा यथेयं द्रुपदात्मजा ३
युधिष्ठिर उवाच
शृणु राजन्कुलस्त्रीणां महाभाग्यं युधिष्ठिर
सर्वमेतद्यथा प्राप्तं सावित्र्या राजकन्यया ४
आसीन्मद्रेषु धर्मात्मा राजा परमधार्मिकः
ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च सत्यसंधो जितेन्द्रयः ५
यज्वा दानपतिर्दक्षः पौरजानपदप्रियः
पार्थिवोऽश्वपतिर्नाम सर्वभूतहिते रतः ६
क्षमावाननपत्यश्च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः
अतिक्रान्तेन वयसा संतापमुपजग्मिवान् ७
अपत्योत्पादनार्थं स तीव्रं नियममास्थितः
काले परिमिताहारो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ८

हुत्वा शतसहस्रं स सावित्र्या राजसत्तम
षष्ठे षष्ठे तदा काले बभूव मितभोजनः ९
एतेन नियमेनासीद्वर्षाण्यष्टादशैव तु
पूर्णे त्वष्टादशे वर्षे सावित्री तुष्टिमभ्यगात्
स्वरूपिणी तदा राजन्दर्शयामास तं नृपम् १०
अग्निहोत्रात्समुत्थाय हर्षेण महतान्विता
उवाच चैनं वरदा वचनं पार्थिवं तदा ११
ब्रह्मचर्येण शुद्धेन दमेन नियमेन च
सर्वात्मना च मद्भक्त्या तुष्टास्मि तव पार्थिव १२
वरं वृणीष्वाश्वपते मद्रराज यथेप्सितम्
न प्रमादश्च धर्मेषु कर्तव्यस्ते कथंचन १३
अश्वपतिरुवाच
अपत्यार्थः समारम्भः कृतो धर्मेप्सया मया
पुत्रा मे बहवो देवि भवेयुः कुलभावनाः १४
तुष्टासि यदि मे देवि काममेतं वृणोम्यहम्
सन्तानं हि परो धर्म इत्याहुर्मां द्विजातयः १५
सावित्र्युवाच
पूर्वमेव मया राजन्नभिप्रायमिमं तव
ज्ञात्वा पुत्रार्थमुक्तो वै तव हेतोः पितामहः १६
प्रसादाच्चैव तस्मात्ते स्वयंभुविहिताद्भुवि
कन्या तेजस्विनी सौम्य क्षिप्रमेव भविष्यति १७
उत्तरं च न ते किंचिद्व्याहर्तव्यं कथंचन
पितामहनिसर्गेण तुष्टा ह्येतद्ब्रवीमि ते १८
मार्कण्डेय उवाच
स तथेति प्रतिज्ञाय सावित्र्या वचनं नृपः
प्रसादयामास पुनः क्षिप्रमेव भवेदिति १९
अन्तर्हितायां सावित्र्यां जगाम स्वगृहं नृपः
स्वराज्ये चावसत्प्रीतः प्रजा धर्मेण पालयन् २०
कस्मिंश्चित्तु गते काले स राजा नियतव्रतः
ज्येष्ठायां धर्मचारिण्यां महिष्यां गर्भमादधे २१
राजपुत्र्यां तु गर्भः स मालव्यां भरतर्षभ
व्यवर्धत यथा शुक्ले तारापतिरिवाम्बरे २२

प्राप्ते काले तु सुषुवे कन्यां राजीवलोचनाम् क्रियाश्च तस्या मुदितश्चक्रे स नृपतिस्तदा २३ सावित्र्या प्रीतया दत्ता सावित्र्या हुतया ह्यपि
सावित्रीत्येव नामास्याश्चक्रुर्विप्रास्तथा पिता २४
सा विग्रहवतीव श्रीर्व्यवर्धत नृपात्मजा
कालेन चापि सा कन्या यौवनस्था बभूव ह २५
तां सुमध्यां पृथुश्रोणीं प्रतिमां काञ्चनीमिव
प्राप्तेयं देवकन्येति दृष्ट्वा संमेनिरे जनाः २६
तां तु पद्मपलाशाक्षीं ज्वलन्तीमिव तेजसा
न कश्चिद्वरयामास तेजसा प्रतिवारितः २७
अथोपोष्य शिरःस्नाता दैवतान्यभिगम्य सा
हुत्वाग्निं विधिवद्विप्रान्वाचयामास पर्वणि २८
ततः सुमनसः शेषाः प्रतिगृह्य महात्मनः
पितुः सकाशमगमद्देवी श्रीरिव रूपिणी २९
साभिवाद्य पितुः पादौ शेषाः पूर्वं निवेद्य च
कृताञ्जलिर्वरारोहा नृपतेः पार्श्वतः स्थिता ३०
यौवनस्थां तु तां दृष्ट्वा स्वां सुतां देवरूपिणीम्
अयाच्यमानां च वरैर्नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ३१
राजोवाच
पुत्रि प्रदानकालस्ते न च कश्चिद्वृणोति माम्
स्वयमन्विच्छ भर्तारं गुणैः सदृशमात्मनः ३२
प्रार्थितः पुरुषो यश्च स निवेद्यस्त्वया मम
विमृश्याहं प्रदास्यामि वरय त्वं यथेप्सितम् ३३
श्रुतं हि धर्मशास्त्रे मेपठ्यमानं द्विजातिभिः
तथा त्वमपि कल्याणि गदतो मे वचः शृणु ३४
अप्रदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन्पतिः
मृते भर्तरि पुत्रश्च वाच्यो मातुररक्षिता ३५
इदं मे वचनं श्रुत्वा भर्तुरन्वेषणे त्वर
देवतानां यथा वाच्यो न भवेयं तथा कुरु ३६
मार्कण्डेय उवाच

एवमुक्त्वा दुहितरं तथा वृद्धांश्च मन्त्रिणः
व्यादिदेशानुयात्रं च गम्यतामित्यचोदयत् ३७
साभिवाद्य पितुः पादौ व्रीडितेव मनस्विनी
पितुर्वचनमाज्ञाय निर्जगामाविचारितम् ३८
सा हैमं रथमास्थाय स्थविरैः सचिवैर्वृता
तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां जगाम ह ३९
मान्यानां तत्र वृद्धानां कृत्वा पादाभिवन्दनम्
वनानि क्रमशस्तात सर्वाण्येवाभ्यगच्छत ४०
एवं सर्वेषु तीर्थेषु धनोत्सर्गं नृपात्मजा
कुर्वती द्विजमुख्यानां तं तं देशं जगाम ह ४१
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७७

अष्ट सप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
अथ मद्राधिपो राजा नारदेन समागतः
उपविष्टः सभामध्ये कथायोगेन भारत १
ततोऽभिगम्य तीर्थानि सर्वाण्येवाश्रमांस्तथा
आजगाम पितुर्वेश्म सावित्री सह मन्त्रिभिः २
नारदेन सहासीनं दृष्ट्वा सा पितरं शुभा
उभयोरेव शिरसा चक्रे पादाभिवन्दनम् ३
नारद उवाच
क्व गताभूत्सुतेयं ते कुतश्चैवागता नृप
किमर्थं युवतीं भर्त्रे न चैनां संप्रयच्छसि ४
अश्वपतिरुवाच
कार्येण खल्वनेनैव प्रेषिताद्यैव चागता
तदस्याः शृणु देवर्षे भर्तारं योऽनया वृतः ५
मार्कण्डेय उवाच
सा ब्रूहि विस्तरेणेति पित्रा संचोदिता शुभा
दैवतस्येव वचनं प्रतिगृह्येदमब्रवीत् ६
आसीच्छाल्वेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपतिः
द्युमत्सेन इति ख्यातः पश्चादन्धो बभूव ह ७

विनष्टचक्षुषस्तस्य बालपुत्रस्य धीमतः
सामीप्येन हृतं राज्यं छिद्रेऽस्मिन्पूर्ववैरिणा ८
स बालवत्सया सार्धं भार्यया प्रस्थितो वनम्
महारण्यगतश्चापि तपस्तेपे महाव्रतः ९
तस्य पुत्रः पुरे जातः संवृद्धश्च तपोवने
सत्यवाननुरूपो मे भर्तेति मनसा वृतः १०
नारद उवाच
अहो बत महत्पापं सावित्र्या नृपते कृतम्
अजानन्त्या यदनया गुणवान्सत्यवान्वृतः ११
सत्यं वदत्यस्य पिता सत्यं माता प्रभाषते
ततोऽस्य ब्राह्मणाश्चक्रुर्नामैतत्सत्यवानिति १२
बालस्याश्वाः प्रियाश्चास्य करोत्यश्वांश्च
मृन्मयान्
चित्रेऽपि च लिखत्यश्वांश्चित्राश्व इति चोच्यते १३
राजोवाच
अपीदानीं स तेजस्वी बुद्धिमान्वा नृपात्मजः
क्षमावानपि वा शूरः सत्यवान्पितृनन्दनः १४
नारद उवाच
विवस्वानिव तेजस्वी बृहस्पतिसमो मतौ
महेन्द्र इव शूरश्च वसुधेव क्षमान्वितः १५
अश्वपतिरुवाच
अपि राजात्मजो दाता ब्रह्मण्यो वापि सत्यवान्
रूपवानप्युदारो वाप्यथ वा प्रियदर्शनः १६
नारद उवाच
साङ्कृते रन्तिदेवस्य स शक्त्या दानतः समः
ब्रह्मण्यः सत्यवादी च शिबिरौशीनरो यथा १७
ययातिरिव चोदारः सोमवत्प्रियदर्शनः
रूपेणान्यतमोऽश्विभ्यां द्युमत्सेनसुतो बली १८
स दान्तः स मृदुः शूरः स सत्यः स जितेन्द्रियः
स मैत्रः सोऽनसूयश्च स ह्रीमान्धृतिमांश्च सः १९
नित्यशश्चार्जवं तस्मिन्स्थितिस्तस्यैव च ध्रुवा
संक्षेपतस्तपोवृद्धैः शीलवृद्धैश्च कथ्यते २०

अश्वपतिरुवाच
गुणैरुपेतं सर्वैस्तं भगवन्प्रब्रवीषि मे
दोषानप्यस्य मे ब्रूहि यदि सन्तीह केचन २१
नारद उवाच
एको दोषोऽस्य नान्योऽस्ति सोऽद्य प्रभृति सत्यवान्
संवत्सरेण क्षीणायुर्देहन्यासं करिष्यति २२
राजोवाच
एहि सावित्रि गच्छ त्वमन्यं वरय शोभने
तस्य दोषो महानेको गुणानाक्रम्य तिष्ठति २३
यथा मे भगवानाह नारदो देवसत्कृतः
संवत्सरेण सोऽल्पायुर्देहन्यासं करिष्यति २४
सावित्र्युवाच
सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते
सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् २५
दीर्घायुरथ वाल्पायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा
सकृद्वृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् २६
मनसा निश्चयं कृत्वा ततो वाचाभिधीयते
क्रियते कर्मणा पश्चात्प्रमाणं मे मनस्ततः २७
नारद उवाच
स्थिरा बुद्धिर्नरश्रेष्ठ सावित्र्या दुहितुस्तव
नैषा चालयितुं शक्या धर्मादस्मात्कथंचन २८
नान्यस्मिन्पुरुषे सन्ति ये सत्यवति वै गुणाः
प्रदानमेव तस्मान्मे रोचते दुहितुस्तव २९
राजोवाच
अविचार्यमेतदुक्तं हि तथ्यं भगवता वचः
करिष्याम्येतदेवं च गुरुर्हि भगवान्मम ३०
नारद उवाच
अविघ्नमस्तु सावित्र्याः प्रदाने दुहितुस्तव
साधयिष्यामहे तावत्सर्वेषां भद्रमस्तु वः ३१
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्त्वा खमुत्पत्य नारदस्त्रिदिवं गतः
राजापि दुहितुः सर्वं वैवाहिकमकारयत् ३२

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टसप्तत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७८

एकोनाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
अथ कन्याप्रदाने स तमेवार्थं विचिन्तयन्
समानिन्ये च तत्सर्वं भाण्डं वैवाहिकं नृपः १
ततो वृद्धान्द्विजान्सर्वानृत्विजः सपुरोहितान्
समाहूय तिथौ पुण्ये प्रययौ सह कन्यया २
मेध्यारण्यं स गत्वा च द्युमत्सेनाश्रमं नृपः
पद्भ्यामेव द्विजैः सार्धं राजर्षिं तमुपागमत् ३
तत्रापश्यन्महाभागं शालवृक्षमुपाश्रितम्
कौश्यां बृस्यां समासीनं चक्षुर्हीनं नृपं तदा ४
स राजा तस्य राजर्षेः कृत्वा पूजां यथार्हतः
वाचा सुनियतो भूत्वा चकारात्मनिवेदनम् ५
तस्यार्घ्यमासनं चैव गां चावेद्य स धर्मवित्
किमागमनमित्येवं राजा राजानमब्रवीत् ६
तस्य सर्वमभिप्रायमितिकर्तव्यतां च ताम्
सत्यवन्तं समुद्दिश्य सर्वमेव न्यवेदयत् ७
अश्वपतिरुवाच
सावित्री नाम राजर्षे कन्येयं मम शोभना
तां स्वधर्मेण धर्मज्ञ स्नुषार्थे त्वं गृहाण मे ८
द्युमत्सेन उवाच
च्युताः स्म राज्याद्वनवासमाश्रिताश्चराम धर्मं
नियतास्तपस्विनः
कथं त्वनर्हा वनवासमाश्रमे सहिष्यते क्लेशमिमं सुता
तव ९
अश्वपतिरुवाच
सुखं च दुःखं च भवाभवात्मकं यदा विजानाति सुताहमेव च
न मद्विधे युज्यति वाक्यमीदृशं
विनिश्चयेनाभिगतोऽस्मि ते नृप १०
आशां नार्हसि मे हन्तुं सौहृदात्प्रणयेन च

अभितश्चागतं प्रेम्णा प्रत्याख्यातुं न मार्हसि ११ अनुरूपो हि संयोगे त्वं ममाहं तवापि च
स्नुषां प्रतीच्छ मे कन्यां भार्यां सत्यवतः सुताम् १२
द्युमत्सेन उवाच
पूर्वमेवाभिलषितः संबन्धो मे त्वया सह भ्रष्टराज्यस्त्वहमिति तत एतद्विचारितम् १३ अभिप्रायस्त्वयं यो मे पूर्वमेवाभिकाङ्क्षितः
स निर्वर्ततु मेऽद्यैव काङ्क्षितो ह्यसि मेऽतिथिः १४
मार्कण्डेय उवाच
ततः सर्वान्समानीय द्विजानाश्रमवासिनः
यथाविधि समुद्वाहं कारयामासतुर्नृपौ १५
दत्त्वा त्वश्वपतिः कन्यां यथार्हं च परिच्छदम्
ययौ स्वमेव भवनं युक्तः परमया मुदा १६
सत्यवानपि भार्यां तां लब्ध्वा सर्वगुणान्विताम्
मुमुदे सा च तं लब्ध्वा भर्तारं मनसेप्सितम् १७
गते पितरि सर्वाणि संन्यस्याभरणानि सा
जगृहे वल्कलान्येव वस्त्रं काषायमेव च १८
परिचारैर्गुणैश्चैव प्रश्रयेण दमेन च
सर्वकामक्रियाभिश्च सर्वेषां तुष्टिमावहत् १९
श्वश्रूं शरीरसत्कारैः सर्वैराच्छादनादिभिः
श्वशुरं देवकार्यैश्च वाचः संयमनेन च २०
तथैव प्रियवादेन नैपुणेन शमेन च
रहश्चैवोपचारेण भर्तारं पर्यतोषयत् २१
एवं तत्राश्रमे तेषां तदा निवसतां सताम्
कालस्तपस्यतां कश्चिदतिचक्राम भारत २२
सावित्र्यास्तु शयानायास्तिष्ठन्त्याश्च
दिवानिशम्
नारदेन यदुक्तं तद्वाक्यं मनसि वर्तते २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोनाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २७९

अशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
ततः काले बहुतिथे व्यतिक्रान्ते कदाचन
प्राप्तः स कालो मर्तव्यं यत्र सत्यवता नृप १
गणयन्त्याश्च सावित्र्या दिवसे दिवसे गते
यद्वाक्यं नारदेनोक्तं वर्तते हृदि नित्यशः २
चतुर्थेऽहनि मर्तव्यमिति संचिन्त्य भामिनी
व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य दिवारात्रं स्थिताभवत् ३
तं श्रुत्वा नियमं दुःखं वध्वा दुःखान्वितो नृपः
उत्थाय वाक्यं सावित्रीमब्रवीत्परिसान्त्वयन् ४
अतितीव्रोऽयमारम्भस्त्वयारब्धो नृपात्मजे
तिसृणां वसतीनां हि स्थानं परमदुष्करम् ५
सावित्र्युवाच
न कार्यस्तात संतापः पारयिष्याम्यहं व्रतम्
व्यवसायकृतं हीदं व्यवसायश्च कारणम् ६
द्युमत्सेन उवाच
व्रतं भिन्धीति वक्तुं त्वां नास्मि शक्तः कथंचन
पारयस्वेति वचनं युक्तमस्मद्विधो वदेत् ७
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्त्वा द्युमत्सेनो विरराम महामनाः
तिष्ठन्ती चापि सावित्री काष्ठभूतेव लक्ष्यते ८
श्वोभूते भर्तृमरणे सावित्र्या भरतर्षभ
दुःखान्वितायास्तिष्ठन्त्याः सा
रात्रिर्व्यत्यवर्तत ९
अद्य तद्दिवसं चेति हुत्वा दीप्तं हुताशनम्
युगमात्रोदिते सूर्ये कृत्वा पौर्वाह्णिकीः
क्रियाः १०
ततः सर्वान्द्विजान्वृद्धाञ्श्वश्रूं श्वशुरमेव च
अभिवाद्यानुपूर्व्येण प्राञ्जलिर्नियता स्थिता ११
अवैधव्याशिषस्ते तु सावित्र्यर्थं हिताः शुभाः
ऊचुस्तपस्विनः सर्वे तपोवननिवासिनः १२

एवमस्त्विति सावित्री ध्यानयोगपरायणा
मनसा ता गिरः सर्वाः प्रत्यगृह्णात्तपस्विनाम् १३
तं कालं च मुहूर्तं च प्रतीक्षन्ती नृपात्मजा
यथोक्तं नारदवचश्चिन्तयन्ती सुदुःखिता १४
ततस्तु श्वश्रूश्वशुरावूचतुस्तां नृपात्मजाम्
एकान्तस्थामिदं वाक्यं प्रीत्या भरतसत्तम १५
श्वशुरावूचतुः
व्रतो यथोपदिष्टोऽय यथावत्पारितस्त्वया
आहारकालः संप्राप्तः क्रियतां यदनन्तरम् १६
सावित्र्युवाच
अस्तं गते मयादित्ये भोक्तव्यं कृतकामया
एष मे हृदि संकल्पः समयश्च कृतो मया १७
मार्कण्डेय उवाच
एवं संभाषमाणायाः सावित्र्या भोजनं प्रति
स्कन्धे परशुमादाय सत्यवान्प्रस्थितो वनम् १८
सावित्री त्वाह भर्तारं नैकस्त्वं गन्तुमर्हसि
सह त्वयागमिष्यामि न हि त्वां हातुमुत्सहे १९
सत्यवानुवाच
वनं न गतपूर्वं ते दुःखः पन्थाश्च भामिनि
व्रतोपवासक्षामा च कथं पद्भ्यां गमिष्यसि २०
सावित्र्युवाच
उपवासान्न मे ग्लानिर्नास्ति चापि परिश्रमः
गमने च कृतोत्साहां प्रतिषेद्धुं न मार्हसि २१
सत्यवानुवाच
यदि ते गमनोत्साहः करिष्यामि तव प्रियम्
मम त्वामन्त्रय गुरून्न मां दोषः स्पृशेदयम् २२
मार्कण्डेय उवाच
साभिगम्याब्रवीच्छ्वश्रूं श्वशुरं च महाव्रता
अयं गच्छति मे भर्ता फलाहारो महावनम् २३
इच्छेयमभ्यनुज्ञातुमार्यया श्वशुरेण च
अनेन सह निर्गन्तुं न हि मे विरहः क्षमः २४
गुर्वग्निहोत्रार्थकृते प्रस्थितश्च सुतस्तव

न निवार्यो निवार्यः स्यादन्यथा प्रस्थितो वनम् २५
संवत्सरः किंचिदूनो न निष्क्रान्ताहमाश्रमात्
वनं कुसुमितं द्रष्टुं परं कौतूहलं हि मे २६
द्युमत्सेन उवाच
यतः प्रभृति सावित्री पित्रा दत्ता स्नुषा मम
नानयाभ्यर्थनायुक्तमुक्तपूर्वं स्मराम्यहम् २७
तदेषा लभतां कामं यथाभिलषितं वधूः
अप्रमादश्च कर्तव्यः पुत्रि सत्यवतः पथि २८
मार्कण्डेय उवाच
उभाभ्यामभ्यनुज्ञाता सा जगाम यशस्विनी
सह भर्त्रा हसन्तीव हृदयेन विदूयता २९
सा वनानि विचित्राणि रमणीयानि सर्वशः
मयूररवघुष्टानि ददर्श विपुलेक्षणा ३०
नदीः पुण्यवहाश्चैव पुष्पितांश्च नगोत्तमान्
सत्यवानाह पश्येति सावित्रीं मधुराक्षरम् ३१
निरीक्षमाणा भर्तारं सर्वावस्थमनिन्दिता
मृतमेव हि तं मेने काले मुनिवचः स्मरन् ३२
अनुवर्तती तु भर्तारं जगाम मृदुगामिनी
द्विधेव हृदयं कृत्वा तं च कालमवेक्षती ३३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८०

एकाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
अथ भार्यासहायः स फलान्यादाय वीर्यवान्
कठिनं पूरयामास ततः काष्ठान्यपाटयत् १
तस्य पाटयतः काष्ठं स्वेदो वै समजायत
व्यायामेन च तेनास्य जज्ञे शिरसि वेदना २
सोऽभिगम्य प्रियां भार्यामुवाच श्रमपीडितः
व्यायामेन ममानेन जाता शिरसि वेदना ३
अङ्गानि चैव सावित्रि हृदयं दूयतीव च
अस्वस्थमिव चात्मानं लक्षये मितभाषिणि ४

शूलैरिव शिरो विद्धमिदं संलक्षयाम्यहम् तत्स्वप्तुमिच्छे कल्याणि न स्थातुं शक्तिरस्ति मे ५
समासाद्याथ सावित्री भर्तारमुपगूह्य च
उत्सङ्गेऽस्य शिरः कृत्वा निषसाद महीतले ६
ततः सा नारदवचो विमृशन्ती तपस्विनी
तं मुहूर्तं क्षणं वेलां दिवसं च युयोज ह ७
मुहूर्तादिव चापश्यत्पुरुषं पीतवाससम्
बद्धमौलि वपुष्मन्तमादित्यसमतेजसम् ८
श्यामावदातं रक्ताक्षं पाशहस्तं भयावहम्
स्थितं सत्यवतः पार्श्वे निरीक्षन्तं तमेव च ९
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय भर्तुर्न्यस्य शनैः शिरः
कृताञ्जलिरुवाचार्ता हृदयेन प्रवेपता १०
दैवतं त्वाभिजानामि वपुरेतद्ध्य्मानुषम्
कामया ब्रूहि मे देव कस्त्वं किं च चिकीर्षसि ११
यम उवाच
पतिव्रतासि सावित्रि तथैव च तपोन्विता
अतस्त्वामभिभाषामि विद्धि मां त्वं शुभे यमम् १२
अयं ते सत्यवान्भर्ता क्षीणायुः पार्थिवात्मजः
नेष्याम्येनमहं बद्ध्वा विद्ध्य्तेन्मे
चिकीर्षितम् १३
मार्कण्डेय उवाच
इत्युक्त्वा पितृराजस्तां भगवान्स्वं चिकीर्षितम्
यथावत्सर्वमाख्यातुं तत्प्रियार्थं प्रचक्रमे १४
अयं हि धर्मसंयुक्तो रूपवान्गुणसागरः
नार्हो मत्पुरुषैर्नेतुमतोऽस्मि स्वयमागतः १५
ततः सत्यवतः कायात्पाशबद्धं वशं गतम्
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चकर्ष यमो बलात् १६
ततः समुद्धृतप्राणं गतश्वासं हतप्रभम्
निर्विचेष्टं शरीरं तद्बभूवाप्रियदर्शनम् १७
यमस्तु तं तथा बद्ध्वा प्रयातो दक्षिणामुखः सावित्री चापि दुःखार्ता यममेवान्वगच्छत

नियमव्रतसंसिद्धा महाभागा पतिव्रता १८
यम उवाच
निवर्त गच्छ सावित्रि कुरुष्वास्यौर्ध्वदेहिकम्
कृतं भर्तुस्त्वयानृण्यं यावद्गम्यं गतं त्वया १९
सावित्र्युवाच
यत्र मे नीयते भर्ता स्वयं वा यत्र गच्छति
मयापि तत्र गन्तव्यमेष धर्मः सनातनः २०
तपसा गुरुवृत्त्या च भर्तुः स्नेहाद्व्रतेन च
तव चैव प्रसादेन न मे प्रतिहता गतिः २१
प्राहुः सप्तपदं मित्रं बुधास्तत्त्वार्थदर्शिनः
मित्रतां च पुरस्कृत्य किंचिद्वक्ष्यामि तच्छृणु २२
नानात्मवन्तस्तु वने चरन्ति धर्मं च वासं च परिश्रमं
च
विज्ञानतो धर्ममुदाहरन्ति तस्मात्सन्तो धर्ममाहुः
प्रधानम् २३
एकस्य धर्मेण सतां मतेन सर्वे स्म तं
मार्गमनुप्रपन्नाः
मा वै द्वितीयं मा तृतीयं च वाञ्छे तस्मात्सन्तो
धर्ममाहुः प्रधानम् २४
यम उवाच
निवर्त तुष्टोऽस्मि तवानया गिरा
स्वराक्षरव्यञ्जनहेतुयुक्तया
वरं वृणीष्वेह विनास्य जीवितं ददानि ते
सर्वमनिन्दिते वरम् २५
सावित्र्युवाच
च्युतः स्वराज्याद्वनवासमाश्रितो विनष्टचक्षुः
श्वशुरो ममाश्रमे
स लब्धचक्षुर्बलवान्भवेन्नृपस्तव
प्रसादाज्ज्वलनार्कसंनिभः २६
यम उवाच
ददानि ते सर्वमनिन्दिते वरं यथा त्वयोक्तं भविता च तत्तथा

तवाध्वना ग्लानिमिवोपलक्षये निवर्त गच्छस्व न ते श्रमो भवेत् २७
सावित्र्युवाच
कुतः श्रमो भर्तृसमीपतो हि मे यतो हि भर्ता मम सा
गतिर्ध्रुवा
यतः पतिं नेष्यसि तत्र मे गतिः सुरेश भूयश्च वचो
निबोध मे २८
सतां सकृत्संगतमीप्सितं परं ततः परं मित्रमिति प्रचक्षते
न चाफलं सत्पुरुषेण संगतं ततः सतां संनिवसेत्समागमे २९
यम उवाच
मनोनुकूलं बुधबुद्धिवर्धनं त्वयाहमुक्तो वचनं हिताश्रयम्
विना पुनः सत्यवतोऽस्य जीवितं वरं द्वितीयं वरयस्व भामिनि ३०
सावित्र्युवाच
हृतं पुरा मे श्वशुरस्य धीमतः स्वमेव राज्यं स लभेत
पार्थिवः
जह्यात्स्वधर्मं न च मे गुरुर्यथा द्वितीयमेतं
वरयामि ते वरम् ३१
यम उवाच
स्वमेव राज्यं प्रतिपत्स्यतेऽचिरान्न च
स्वधर्मात्परिहास्यते नृपः
कृतेन कामेन मया नृपात्मजे निवर्त गच्छस्व न ते
श्रमो भवेत् ३२
सावित्र्युवाच
प्रजास्त्वयेमा नियमेन संयता नियम्य चैता नयसे न
कामया
अतो यमत्वं तव देव विश्रुतं निबोध चेमां गिरमीरितां
मया ३३
अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा

अनुग्रहश्च दानं च सतां धर्मः सनातनः ३४ एवंप्रायश्च लोकोऽय मनुष्याः शक्तिपेशलाः सन्तस्त्वेवाप्यमित्रेषु दयां प्राप्तेषु कुर्वते ३५
यम उवाच
पिपासितस्येव यथा भवेत्पयस्तथा त्वया वाक्यमिदं समीरितम्
विना पुनः सत्यवतोऽस्य जीवितं वरं वृष्णीष्वेह शुभे यदिच्छसि ३६
सावित्र्युवाच
ममानपत्यः पृथिवीपतिः पिता भवेत्पितुः पुत्रशतं
ममौरसम्
कुलस्य संतानकरं च यद्भवेत्तृतीयमेतं वरयामि ते
वरम् ३७
यम उवाच
कुलस्य संतानकरं सुवर्चसं शतं सुतानां पितुरस्तु ते
शुभे
कृतेन कामेन नराधिपात्मजे निवर्त दूरं हि
पथस्त्वमागता ३८
सावित्र्युवाच
न दूरमेतन्मम भर्तृसंनिधौ मनो हि मे दूरतरं प्रधावति
तथा व्रजन्नेव गिरं समुद्यतां मयोच्यमानां शृणु भूय
एव च ३९
विवस्वतस्त्वं तनयः प्रतापवांस्ततो हि वैवस्वत
उच्यसे बुधैः
शमेन धर्मेण च रञ्जिताः प्रजास्ततस्तवेहेश्वर
धर्मराजता ४०
आत्मन्यपि न विश्वासस्तावान्भवति सत्सु यः
तस्मात्सत्सु विशेषेण सर्वः प्रणयमिच्छति ४१
सौहृदात्सर्वभूतानां विश्वासो नाम जायते
तस्मात्सत्सु विशेषेण विश्वासं कुरुते जनः ४२
यम उवाच

उदाहृतं ते वचनं यदङ्गने शुभे न तादृक्त्वदृते मया श्रुतम्
अनेन तुष्टोऽस्मि विनास्य जीवितं वरं चतुर्थं वरयस्व गच्छ च ४३
सावित्र्युवाच
ममात्मजं सत्यवतस्तथौरसं भवेदुभाभ्यामिह
यत्कुलोद्वहम्
शतं सुतानां बलवीर्यशालिनामिदं चतुर्थं वरयामि ते
वरम् ४४
यम उवाच
शतं सुतानां बलवीर्यशालिनां भविष्यति प्रीतिकरं
तवाबले
परिश्रमस्ते न भवेन्नृपात्मजे निवर्त दूरं हि
पथस्त्वमागता ४५
सावित्र्युवाच
सतां सदा शाश्वती धर्मवृत्तिः सन्तो न सीदन्ति न च
व्यथन्ति
सतां सद्भिर्नाफलः सङ्गमोऽस्ति सद्भ्यो भयं
नानुवर्तन्ति सन्तः ४६
सन्तो हि सत्येन नयन्ति सूर्यं सन्तो भूमिं तपसा
धारयन्ति
सन्तो गतिर्भूतभव्यस्य राजन्सतां मध्ये नावसीदन्ति
सन्तः ४७
आर्यजुष्टमिदं वृत्तमिति विज्ञाय शाश्वतम्
सन्तः परार्थं कुर्वाणा नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ४८
न च प्रसादः सत्पुरुषेषु मोघो न चाप्यर्थो नश्यति नापि मानः
यस्मादेतन्नियतं सत्सु नित्यं तस्मात्सन्तो रक्षितारो भवन्ति ४९
यम उवाच
यथा यथा भाषसि धर्मसंहितं मनोनुकूलं सुपदं

महार्थवत्
तथा तथा मे त्वयि भक्तिरुत्तमा वरं वृणीष्वाप्रतिमं यतव्रते ५०
सावित्र्युवाच
न तेऽपवर्गः सुकृताद्विनाकृतस्तथा यथान्येषु वरेषु
मानद
वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं यथा मृता ह्येवमहं विना
पतिम् ५१
न कामये भर्तृविनाकृता सुखं न कामये भर्तृविनाकृता
दिवम्
न कामये भर्तृविनाकृता श्रियं न भर्तृहीना व्यवसामि
जीवितुम् ५२
वरातिसर्गः शतपुत्रता मम त्वयैव दत्तो ह्रियते च मे पतिः
वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं तवैव सत्यं वचनं भविष्यति ५३
मार्कण्डेय उवाच
तथेत्युक्त्वा तु तान्पाशान्मुक्त्वा वैवस्वतो यमः
धर्मराजः प्रहृष्टात्मा सावित्रीमिदमब्रवीत् ५४
एष भद्रे मया मुक्तो भर्ता ते कुलनन्दिनि
अरोगस्तव नेयश्च सिद्धार्थश्च भविष्यति ५५
चतुर्वर्षशतं चायुस्त्वया सार्धमवाप्स्यति
इष्ट्वा यज्ञैश्च धर्मेण ख्यातिं लोके गमिष्यति ५६
त्वयि पुत्रशतं चैव सत्यवाञ्जनयिष्यति
ते चापि सर्वे राजानः क्षत्रियाः पुत्रपौत्रिणः
ख्यातास्त्वन्नामधेयाश्च भविष्यन्तीह शाश्वताः ५७
पितुश्च ते पुत्रशतं भविता तव मातरि
मालव्यां मालवा नाम शाश्वताः पुत्रपौत्रिणः
भ्रातरस्ते भविष्यन्ति क्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ५८
एवं तस्यै वरं दत्त्वा धर्मराजः प्रतापवान्
निवर्तयित्वा सावित्रीं स्वमेव भवनं ययौ ५९
सावित्र्यपि यमे याते भर्तारं प्रतिलभ्य च

जगाम तत्र तत्रास्या भर्तुः शावं कलेवरम् ६०
सा भूमौ प्रेक्ष्य भर्तारमुपसृत्योपगूह्य च
उत्सङ्गे शिर आरोप्य भूमावुपविवेश ह ६१
संज्ञां च सत्यवाँ ल्लब्ध्वा सावित्रीमभ्यभाषत
प्रोष्यागत इव प्रेम्णा पुनः पुनरुदीक्ष्य वै ६२
सत्यवानुवाच
सुचिरं बत सुप्तोऽस्मि किमर्थं नावबोधितः
क्व चासौ पुरुषः श्यामो योऽसौ मां संचकर्ष ह ६३
सावित्र्युवाच
सुचिरं बत सुप्तोऽसि ममाङ्के पुरुषर्षभ
गतः स भगवान्देवः प्रजासंयमनो यमः ६४
विश्रान्तोऽसि महाभाग विनिद्रश्च नृपात्मज
यदि शक्यं समुत्तिष्ठ विगाढां पश्य शर्वरीम् ६५
मार्कण्डेय उवाच
उपलभ्य ततः संज्ञां सुखसुप्त इवोत्थितः
दिशः सर्वा वनान्तांश्च निरीक्ष्योवाच सत्यवान् ६६
फलाहारोऽस्मि निष्क्रान्तस्त्वया सह सुमध्यमे
ततः पाटयतः काष्ठं शिरसो मे रुजाभवत् ६७
शिरोभितापसंतप्तः स्थातुं चिरमशक्नुवन्
तवोत्सङ्गे प्रसुप्तोऽहमिति सर्वं स्मरे शुभे ६८
त्वयोपगूढस्य च मे निद्रयापहृतं मनः
ततोऽपश्यं तमो घोरं पुरुषं च महौजसम् ६९
तद्यदि त्वं विजानासि किं तद्ब्रूहि सुमध्यमे
स्वप्नो मे यदि वा दृष्टो यदि वा सत्यमेव तत् ७०
तमुवाचाथ सावित्री रजनी व्यवगाहते
श्वस्ते सर्वं यथावृत्तमाख्यास्यामि नृपात्मज ७१
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते पितरौ पश्य सुव्रत
विगाढा रजनी चेयं निवृत्तश्च दिवाकरः ७२
नक्तंचराश्चरन्त्येते हृष्टाः क्रूराभिभाषिणः
श्रूयन्ते पर्णशब्दाश्च मृगाणां चरतां वने ७३
एताः शिवा घोरनादा दिशं दक्षिणपश्चिमाम्
आस्थाय विरुवन्त्युग्राः कम्पयन्त्यो मनो मम ७४

सत्यवानुवाच
वनं प्रतिभयाकारं घनेन तमसा वृतम्
न विज्ञास्यसि पन्थानं गन्तुं चैव न शक्ष्यसि ७५
सावित्र्युवाच
अस्मिन्नद्य वने दग्धे शुष्कवृक्षः स्थितो ज्वलन्
वायुना धम्यमानोऽग्निर्दृश्यतेऽत्र
क्वचित्क्वचित् ७६
ततोऽग्निमानयित्वेह ज्वालयिष्यामि सर्वतः
काष्ठानीमानि सन्तीह जहि सन्तापमात्मनः ७७
यदि नोत्सहसे गन्तुं सरुजं त्वाभिलक्षये
न च ज्ञास्यसि पन्थानं तमसा संवृते वने ७८
श्वः प्रभाते वने दृश्ये यास्यावोऽनुमते तव
वसावेह क्षपामेतां रुचितं यदि तेऽनघ ७९
सत्यवानुवाच
शिरोरुजा निवृत्ता मे स्वस्थान्यङ्गानि लक्षये
मातापितृभ्यामिच्छामि संगमं त्वत्प्रसादजम् ८०
न कदाचिद्विकाले हि गतपूर्वो मयाश्रमः
अनागतायां सन्ध्यायां माता मे प्ररुणद्धि माम् ८१
दिवापि मयि निष्क्रान्ते संतप्येते गुरू मम
विचिनोति च मां तातः सहैवाश्रमवासिभिः ८२
मात्रा पित्रा च सुभृशं दुःखिताभ्यामहं पुरा
उपालब्धः सुबहुशश्चिरेणागच्छसीति हि ८३
का त्ववस्था तयोरद्य मदर्थमिति चिन्तये
तयोरदृश्ये मयि च महद्दुःखं भविष्यति ८४
पुरा मामूचतुश्चैव रात्रावस्रायमाणकौ
भृशं सुदुःखितौ वृद्धौ बहुशः प्रीतिसंयुतौ ८५
त्वया हीनौ न जीवाव मुहूर्तमपि पुत्रक
यावद्धरिष्यसे पुत्र तावन्नौ जीवितं ध्रुवम् ८६
वृद्धयोरन्धयोर्दृष्टिस्त्वयि वंशः प्रतिष्ठितः
त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च सन्तानं चावयोरिति ८७
माता वृद्धा पिता वृद्धस्तयोर्यष्टिरहं किल
तौ रात्रौ मामपश्यन्तौ कामवस्थां गमिष्यतः ८८

निद्रायाश्चाभ्यसूयामि यस्या हेतोः पिता मम
माता च संशयं प्राप्ताः मत्कृतेऽनपकारिणी ८९
अहं च संशयं प्राप्तः कृच्छ्रामापदमास्थितः
मातापितृभ्यां हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ९०
व्यक्तमाकुलया बुद्ध्या प्रज्ञाचक्षुः पिता मम
एकैकमस्यां वेलायां पृच्छत्याश्रमवासिनम् ९१
नात्मानमनुशोचामि यथाहं पितरं शुभे
भर्तारं चाप्यनुगतां मातरं परिदुर्बलाम् ९२
मत्कृतेन हि तावद्य संतापं परमेष्यतः
जीवन्तावनुजीवामि भर्तव्यौ तौ मयेति ह
तयोः प्रियं मे कर्तव्यमिति जीवामि चाप्यहम् ९३
मार्कण्डेय उवाच
एवमुक्त्वा स धर्मात्मा गुरुवर्ती गुरुप्रियः
उच्छ्रित्य बाहू दुःखार्तः सस्वरं प्ररुरोद ह ९४
ततोऽब्रवीत्तथा दृष्ट्वा भर्तारं शोककर्शितम् प्रमृज्याश्रूणि नेत्राभ्यां सावित्री धर्मचारिणी
९५
यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं यदि दत्तं हुतं यदि
श्वश्रूश्वशुरभर्तॄणां मम पुण्यास्तु शर्वरी ९६
न स्मराम्युक्तपूर्वां वै स्वैरेष्वप्यनृतां गिरम्
तेन सत्येन तावद्य ध्रियेतां श्वशुरो मम ९७
सत्यवानुवाच
कामये दर्शनं पित्रोर्याहि सावित्रि माचिरम्
पुरा मातुः पितुर्वापि यदि पश्यामि विप्रियम्
न जीविष्ये वरारोहे सत्येनात्मानमालभे ९८
यदि धर्मे च ते बुद्धिर्मां चेज्जीवन्तमिच्छसि
मम प्रियं वा कर्तव्यं गच्छस्वाश्रममन्तिकात् ९९
मार्कण्डेय उवाच
सावित्री तत उत्थाय केशान्संयम्य भामिनी
पतिमुत्थापयामास बाहुभ्यां परिगृह्य वै १००
उत्थाय सत्यवांश्चापि प्रमृज्याङ्गानि पाणिना
दिशः सर्वाः समालोक्य कठिने दृष्टिमादधे १०१

तमुवाचाथ सावित्री श्वः फलानीह नेष्यसि
योगक्षमार्थमेतत्ते नेष्यामि परशुं त्वहम् १०२
कृत्वा कठिनभारं सा वृक्षशाखावलम्बिनम्
गृहीत्वा परशुं भर्तुः सकाशं पुनरागमत् १०३
वामे स्कन्धे तु वामोरूर्भर्तुर्बाहुं निवेश्य सा
दक्षिणेन परिष्वज्य जगाम मृदुगामिनी १०४
सत्यवानुवाच
अभ्यासगमनाद्भीरु पन्थानो विदिता मम
वृक्षान्तरालोकितया ज्योत्स्नया चापि लक्षये १०५
आगतौ स्वः पथा येन फलान्यवचितानि च
यथागतं शुभे गच्छ पन्थानं मा विचारय १०६
पलाशषण्डे चैतस्मिन्पन्था व्यावर्तते द्विधा
तस्योत्तरेण यः पन्थास्तेन गच्छ त्वरस्व च
स्वस्थोऽस्मि बलवानस्मि दिदृक्षुः पितरावुभौ १०७
मार्कण्डेय उवाच
ब्रुवन्नेवं त्वरायुक्तः स प्रायादाश्रमं प्रति १०८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८१

द्व्यशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
एतस्मिन्नेव काले तु द्युमत्सेनो महावने
लब्धचक्षुः प्रसन्नात्मा दृष्ट्या सर्वं ददर्श ह १
स सर्वानाश्रमान्गत्वा शैब्यया सह भार्यया
पुत्रहेतोः परामार्तिं जगाम मनुजर्षभ २
तावाश्रमान्नदीश्चैव वनानि च सरांसि च
तांस्तान्देशान्विचिन्वन्तौ दम्पती परिजग्मतुः ३
श्रुत्वा शब्दं तु यत्किंचिदुन्मुखौ सुतशङ्कया
सावित्रीसहितोऽभ्येति सत्यवानित्यधावताम् ४
भिन्नैश्च परुषैः पादैः सव्रणैः शोणितोक्षितैः
कुशकण्टकविद्धाङ्गावुन्मत्ताविव धावतः ५
ततोऽभिसृत्य तैर्विप्रैः सर्वैराश्रमवासिभिः

परिवार्य समाश्वास्य समानीतौ स्वमाश्रमम् ६
तत्र भार्यासहायः स वृतो वृद्धैस्तपोधनैः
आश्वासितो विचित्रार्थैः पूर्वराज्ञां कथाश्रयैः ७
ततस्तौ पुनराश्वस्तौ वृद्धौ पुत्रदिदृक्षया
बाल्ये वृत्तानि पुत्रस्य स्मरन्तौ भृशदुःखितौ ८
पुनरुक्त्वा च करुणां वाचं तौ शोककर्शितौ
हा पुत्र हा साध्वि वधूः क्वासि क्वासीत्यरोदताम् ९
सुवर्चा उवाच
यथास्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च
आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् १०
गौतम उवाच
वेदाः साङ्गा मयाधीतास्तपो मे संचितं महत्
कौमारं ब्रह्मचर्यं मे गुरवोऽग्निश्च तोषिताः ११
समाहितेन चीर्णानि सर्वाण्येव व्रतानि मे
वायुभक्षोपवासश्च कुशलानि च यानि मे १२
अनेन तपसा वेद्मि सर्वं परिचिकीर्षितम्
सत्यमेतन्निबोध त्वं ध्रियते सत्यवानिति १३
शिष्य उवाच
उपाध्यायस्य मे वक्त्राद्यथा वाक्यं विनिःसृतम्
नैतज्जातु भवेन्मिथ्या तथा जीवति सत्यवान् १४
ऋषय ऊचुः
यथास्य भार्या सावित्री सर्वैरेव सुलक्षणैः
अवैधव्यकरैर्युक्ता तथा जीवति सत्यवान् १५
भारद्वाज उवाच
यथास्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च
आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् १६
दाल्भ्य उवाच
यथा दृष्टिः प्रवृत्ता ते सावित्र्याश्च यथा
व्रतम्
गताहारमकृत्वा च तथा जीवति सत्यवान् १७
माण्डव्य उवाच
यथा वदन्ति शान्तायां दिशि वै मृगपक्षिणः

पार्थिवी च प्रवृत्तिस्ते तथा जीवति सत्यवान् १८
धौम्य उवाच
सर्वैर्गुणैरुपेतस्ते यथा पुत्रो जनप्रियः
दीर्घायुर्लक्षणोपेतस्तथा जीवति सत्यवान् १९
मार्कण्डेय उवाच
एवमाश्वासितस्तैस्तु सत्यवाग्भिस्तपस्विभिः
तांस्तान्विगणयन्नर्थानवस्थित इवाभवत् २०
ततो मुहूर्तात्सावित्री भर्त्रा सत्यवता सह
आजगामाश्रमं रात्रौ प्रहृष्टा प्रविवेश ह २१
ब्राह्मणा ऊचुः
पुत्रेण संगतं त्वाद्य चक्षुष्मन्तं निरीक्ष्य च
सर्वे वयं वै पृच्छामो वृद्धिं ते पृथिवीपते २२
समागमेन पुत्रस्य सावित्र्या दर्शनेन च चक्षुषश्चात्मनो लाभात्त्रिभिर्दिष्ट्या विवर्धसे
२३
सर्वैरस्माभिरुक्तं यत्तथा तन्नात्र संशयः
भूयो भूयश्च वृद्धिस्ते क्षिप्रमेव भविष्यति २४
मार्कण्डेय उवाच
ततोऽग्नि तत्र संज्वाल्य द्विजास्ते सर्व एव हि
उपासाञ्चक्रिरे पार्थ द्युमत्सेनं महीपतिम् २५
शैब्या च सत्यवांश्चैव सावित्री चैकतः स्थिताः
सर्वैस्तैरभ्यनुज्ञाता विशोकाः समुपाविशन् २६
ततो राज्ञा सहासीनाः सर्वे ते वनवासिनः
जातकौतूहलाः पार्थ पप्रच्छुर्नृपतेः सुतम् २७
प्रागेव नागतं कस्मात्सभार्येण त्वया विभो
विरात्रे चागतं कस्मात्कोऽनुबन्धश्च तेऽभवत् २८
संतापितः पिता माता वयं चैव नृपात्मज
नाकस्मादिति जानीमस्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि २९
सत्यवानुवाच
पित्राहमभ्यनुज्ञातः सावित्रीसहितो गतः
अथ मेऽभूच्छिरोदुःखं वने काष्ठानि भिन्दतः ३०
सुप्तश्चाहं वेदनया चिरमित्युपलक्षये

तावत्कालं च न मया सुप्तपूर्वं कदाचन ३१
सर्वेषामेव भवतां संतापो मा भवेदिति
अतो विरात्रागमनं नान्यदस्तीह कारणम् ३२
गौतम उवाच
अकस्माच्चक्षुषः प्राप्तिर्द्युमत्सेनस्य ते पितुः
नास्य त्वं कारणं वेत्थ सावित्री वक्तुमर्हति ३३
श्रोतुमिच्छामि सावित्रि त्वं हि वेत्थ परावरम्
त्वां हि जानामि सावित्रि सावित्रीमिव तेजसा ३४
त्वमत्र हेतुं जानीषे तस्मात्सत्यं निरुच्यताम्
रहस्यं यदि ते नास्ति किंचिदत्र वदस्व नः ३५
सावित्र्युवाच
एवमेतद्यथा वेत्थ संकल्पो नान्यथा हि वः
न च किंचिद्रहस्यं मे श्रूयतां तथ्यमत्र यत् ३६
मृत्युर्मे भर्तुराख्यातो नारदेन महात्मना
स चाद्य दिवसः प्राप्तस्ततो नैनं जहाम्यहम् ३७
सुप्तं चैनं यमः साक्षादुपागच्छत्सकिङ्करः
स एनमनयद्बद्ध्वा दिशं पितृनिषेविताम् ३८
अस्तौषं तमहं देवं सत्येन वचसा विभुम्
पञ्च वै तेन मे दत्ता वराः शृणुत तान्मम ३९
चक्षुषी च स्वराज्यं च द्वौ वरौ श्वशुरस्य मे
लब्धं पितुः पुत्रशतं पुत्राणामात्मनः शतम् ४०
चतुर्वर्षशतायुर्मे भर्ता लब्धश्च सत्यवान् भर्तुर्हि जीवितार्थं तु मया चीर्णं स्थिरं व्रतम्
४१
एतत्सत्यं मयाख्यातं कारणं विस्तरेण वः
यथा वृत्तं सुखोदर्कमिदं दुःखं महन्मम ४२
ऋषय ऊचुः
निमज्जमानं व्यसनैरभिद्रुतं कुलं नरेन्द्रस्य
तमोमये ह्रदे
त्वया सुशीले धृतधर्मपुण्यया समुद्धृतं साध्वि पुनः
कुलीनया ४३
मार्कण्डेय उवाच

तथा प्रशस्य ह्यभिपूज्य चैव ते वरस्त्रियं तामृषयः समागताः
नरेन्द्रमामन्त्र्य सपुत्रमञ्जसा शिवेन जग्मुर्मुदिताः स्वमालयम् ४४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्व्यशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८२

त्र्यशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामुदिते सूर्यमण्डले
कृतपूर्वाह्णिकाः सर्वे समेयुस्ते तपोधना १
तदेव सर्वं सावित्र्या महाभाग्यं महर्षयः
द्युमत्सेनाय नातृप्यन्कथयन्तः पुनः पुनः २
ततः प्रकृतयः सर्वाः शाल्वेभ्योऽभ्यागता नृप
आचख्युर्निहतं चैव स्वेनामात्येन तं नृपम् ३
तं मन्त्रिणा हतं श्रुत्वा ससहायं सबान्धवम्
न्यवेदयन्यथातत्त्वं विद्रुतं च द्विषद्बलम् ४
एकमत्यं च सर्वस्य जनस्याथ नृपं प्रति
सचक्षुर्वाप्यचक्षुर्वा स नो राजा भवत्विति ५
अनेन निश्चयेनेह वयं प्रस्थापिता नृप
प्राप्तानीमानि यानानि चतुरङ्गं च ते बलम् ६
प्रयाहि राजन्भद्रं ते घुष्टस्ते नगरे जयः
अध्यास्स्व चिररात्राय पितृपैतामहं पदम् ७
चक्षुष्मन्तं च तं दृष्ट्वा राजानं वपुषान्वितम्
मूर्धाभिः पतिताः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ८
ततोऽभिवाद्य तान्वृद्धान्द्विजानाश्रमवासिनः
तैश्चाभिपूजितः सर्वैः प्रययौ नगरं प्रति ९
शैब्या च सह सावित्र्या स्वास्तीर्णेन सुवर्चसा
नरयुक्तेन यानेन प्रययौ सेनया वृता १०
ततोऽभिषिषिचुः प्रीत्या द्युमत्सेनं पुरोहिताः
पुत्रं चास्य महात्मानं यौवराज्येऽभ्यषेचयन् ११
ततः कालेन महता सावित्र्याः कीर्तिवर्धनम्

तद्वै पुत्रशतं जज्ञे शूराणामनिवर्तिनाम् १२
भ्रातॄणां सोदराणां च तथैवास्याभवच्छतम्
मद्राधिपस्याश्वपतेर्मालव्यां सुमहाबलम् १३
एवमात्मा पिता माता श्वश्रूः श्वशुर एव च
भर्तुः कुलं च सावित्र्या सर्वं
कृच्छ्रात्समुद्धृतम् १४
तथैवैषापि कल्याणी द्रौपदी शीलसंमता
तारयिष्यति वः सर्वान्सावित्रीव कुलाङ्गना १५
वैशम्पायन उवाच
एवं स पाण्डवस्तेन अनुनीतो महात्मना
विशोको विज्वरो राजन्काम्यके न्यवसत्तदा १६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८३
समाप्तं द्रौपदीहरणपर्व

चतुरशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
यत्तत्तदा महाब्रह्मँ ल्लोमशो वाक्यमब्रवीत्
इन्द्रस्य वचनादेत्य पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरम् १
यच्चापि ते भयं तीव्रं न च कीर्तयसे क्वचित्
तच्चाप्यपहरिष्यामि सव्यसाचाविहागते २
किं नु तद्विदुषां श्रेष्ठ कर्णं प्रति महद्भयम्
आसीन्न च स धर्मात्मा कथयामास कस्यचित् ३
वैशम्पायन उवाच
अहं ते राजशार्दूल कथयामि कथामिमाम्
पृच्छते भरतश्रेष्ठ शुश्रूषस्व गिरं मम ४
द्वादशे समतिक्रान्ते वर्षे प्राप्ते त्रयोदशे
पाण्डूनां हितकृच्छक्रः कर्णं भिक्षितुमुद्यतः ५
अभिप्रायमथो ज्ञात्वा महेन्द्रस्य विभावसुः
कुण्डलार्थे महाराज सूर्यः कर्णमुपागमत् ६
महार्हे शयने वीरं स्पर्ध्यास्तरणसंवृते
शयानमभिविश्वस्तं ब्रह्मण्यं सत्यवादिनम् ७

स्वप्नान्ते निशि राजेन्द्र दर्शयामास रश्मिवान्
कृपया परयाविष्टः पुत्रस्नेहाच्च भारत ८
ब्राह्मणो वेदविद्भूत्वा सूर्यो योगाद्धि रूपवान्
हितार्थमब्रवीत्कर्णं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ९
कर्ण मद्वचनं तात शृणु सत्यभृतां वर
ब्रुवतोऽद्य महाबाहो सौहृदात्परमं हितम् १०
उपायास्यति शक्रस्त्वां पाण्डवानां हितेप्सया
ब्राह्मणच्छद्मना कर्ण कुण्डलापजिहीर्षया ११
विदितं तेन शीलं ते सर्वस्य जगतस्तथा
यथा त्वं भिक्षितः सद्भिर्ददास्येव न याचसे १२
त्वं हि तात ददास्येव ब्राह्मणेभ्यः प्रयाचितः
वित्तं यच्चान्यदप्याहुर्न प्रत्याख्यासि
कर्हिचित् १३
तं त्वामेवंविधं ज्ञात्वा स्वयं वै पाकशासनः
आगन्ता कुण्डलार्थाय कवचं चैव भिक्षितुम् १४
तस्मै प्रयाचमानाय न देये कुण्डले त्वया
अनुनेयः परं शक्त्या श्रेय एतद्धि ते परम् १५
कुण्डलार्थे ब्रुवंस्तात कारणैर्बहुभिस्त्वया
अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैः स निवार्यः पुनः पुनः १६
रत्नैः स्त्रीभिस्तथा भोगैर्धनैर्बहुविधैरपि
निदर्शनैश्च बहुभिः कुण्डलेप्सुः पुरन्दरः १७
यदि दास्यसि कर्ण त्वं सहजे कुण्डले शुभे
आयुषः प्रक्षयं गत्वा मृत्योर्वशमुपेष्यसि १८
कवचेन च संयुक्तः कुण्डलाभ्यां च मानद
अवध्यस्त्वं रणेऽरीणामिति विद्धि वचो मम १९
अमृतादुत्थितं ह्येतदुभयं रत्नसंभवम्
तस्माद्रक्ष्यं त्वया कर्ण जीवितं चेत्प्रियं तव २०
कर्ण उवाच
को मामेवं भवान्प्राह दर्शयन्सौहृदं परम्
कामया भगवन्ब्रूहि को भवान्द्विजवेषधृक् २१
ब्राह्मण उवाच
अहं तात सहस्रांसुः सौहृदात्त्वां निदर्शये

कुरुष्वैतद्वचो मे त्वमेतच्छ्रेयः परं हि ते २२
कर्ण उवाच
श्रेय एव ममात्यन्तं यस्य मे गोपतिः प्रभुः
प्रवक्ताद्य हितान्वेषी शृणु चेदं वचो मम २३
प्रसादये त्वां वरदं प्रणयाच्च ब्रवीम्यहम्
न निवार्यो व्रतादस्मादहं यद्यस्मि ते प्रियः २४
व्रतं वै मम लोकोऽय वेत्ति कृत्स्नो विभावसो
यथाहं द्विजमुख्येभ्यो दद्यां प्राणानपि ध्रुवम् २५
यद्यागच्छति शक्रो मां ब्राह्मणच्छद्मनावृतः
हितार्थं पाण्डुपुत्राणां खेचरोत्तम भिक्षितुम् २६
दास्यामि विबुधश्रेष्ठ कुण्डले वर्म चोत्तमम्
न मे कीर्तिः प्रणश्येत त्रिषु लोकेषु विश्रुता २७
मद्विधस्यायशस्यं हि न युक्तं प्राणरक्षणम्
युक्तं हि यशसा युक्तं मरणं लोकसंमतम् २८
सोऽहमिन्द्राय दास्यामि कुण्डले सह वर्मणा
यदि मां बलवृत्रघ्नो भिक्षार्थमुपयास्यति २९
हितार्थं पाण्डुपुत्राणां कुण्डले मे प्रयाचितुम्
तन्मे कीर्तिकरं लोके तस्याकीर्तिर्भविष्यति ३०
वृणोमि कीर्तिं लोके हि जीवितेनापि भानुमन्
कीर्तिमानश्नुते स्वर्गं हीनकीर्तिस्तु नश्यति ३१
कीर्तिर्हि पुरुषं लोके संजीवयति मातृवत्
अकीर्तिर्जीवितं हन्ति जीवतोऽपि शरीरिणः ३२
अयं पुराणः श्लोको हि स्वयं गीतो विभावसो
धात्रा लोकेश्वर यथा कीर्तिरायुर्नरस्य वै ३३
पुरुषस्य परे लोके कीर्तिरेव परायणम्
इह लोके विशुद्धा च कीर्तिरायुर्विवर्धनी ३४
सोऽह शरीरजे दत्त्वा कीर्तिं प्राप्स्यामि
शाश्वतीम्
दत्त्वा च विधिवद्दानं ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ३५
हुत्वा शरीरं संग्रामे कृत्वा कर्म सुदुष्करम्
विजित्य वा परानाजौ यशः प्राप्स्यामि केवलम् ३६
भीतानामभयं दत्त्वा संग्रामे जीवितार्थिनाम्

वृद्धान्बालान्द्विजातींश्च मोक्षयित्वा महाभयात् ३७
प्राप्स्यामि परमं लोके यशः स्वर्भानुसूदन जीवितेनापि मे रक्ष्या कीर्तिस्तद्विद्धि मे व्रतम् ३८
सोऽह दत्त्वा मघवते भिक्षामेतामनुत्तमाम् ब्राह्मणच्छद्मिने देव लोके गन्ता परां गतिम् ३९ इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुरशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८४

पञ्चाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
सूर्य उवाच
माहितं कर्ण कार्षीस्त्वमात्मनः सुहृदां तथा
पुत्राणामथ भार्याणामथो मातुरथो पितुः १
शरीरस्याविरोधेन प्राणिनां प्राणभृद्वर
इष्यते यशसः प्राप्तिः कीर्तिश्च त्रिदिवे स्थिरा २
यस्त्वं प्राणविरोधेन कीर्तिमिच्छसि शाश्वतीम्
सा ते प्राणान्समादाय गमिष्यति न संशयः ३
जीवतां कुरुते कार्यं पिता माता सुतास्तथा
ये चान्ये बान्धवाः केचिल्लोकेऽस्मिन्पुरुषर्षभ
राजानश्च नरव्याघ्र पौरुषेण निबोध तत् ४
कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्य महाद्युते
मृतस्य कीर्त्या किं कार्यं भस्मीभूतस्य देहिनः
मृतः कीर्तिं न जानाति जीवन्कीर्तिं समश्नुते ५
मृतस्य कीर्तिर्मर्त्यस्य यथा माला गतायुषः
अहं तु त्वां ब्रवीम्येतद्भक्तोऽसीति हितेप्सया ६
भक्तिमन्तो हि मे रक्ष्या इत्येतेनापि हेतुना
भक्तोऽय परया भक्त्या मामित्येव महाभुज
ममापि भक्तिरुत्पन्ना स त्वं कुरु वचो मम ७
अस्ति चात्र परं किंचिदध्यात्मं देवनिर्मितम्
अतश्च त्वां ब्रवीम्येतत्क्रियतामविशङ्कया ८
देवगुह्यं त्वया ज्ञातुं न शक्यं पुरुषर्षभ

तस्मान्नाख्यामि ते गुह्यं काले वेत्स्यति तद्भवान् ९
पुनरुक्तं च वक्ष्यामि त्वं राधेय निबोध तत्
मास्मै ते कुण्डले दद्या भिक्षवे वज्रपाणये १०
शोभसे कुण्डलाभ्यां हि रुचिराभ्यां महाद्युते
विशाखयोर्मध्यगतः शशीव विमलो दिवि ११
कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्येति विद्धि तत्
प्रत्याख्येयस्त्वया तात कुण्डलार्थे पुरंदरः १२
शक्या बहुविधैर्वाक्यैः कुण्डलेप्सा त्वयानघ
विहन्तुं देवराजस्य हेतुयुक्तैः पुनः पुनः १३
उपपत्त्युपपन्नार्थैर्माधुर्यकृतभूषणैः
पुरन्दरस्य कर्ण त्वं बुद्धिमेतामपानुद १४
त्वं हि नित्यं नरव्याघ्र स्पर्धसे सव्यसाचिना
सव्यसाची त्वया चैव युधि शूरः समेष्यति १५
न तु त्वामर्जुनः शक्तः कुण्डलाभ्यां समन्वितम्
युधि यद्यस्य स्वयमिन्द्रः शरो भवेत् १६
तस्मान्न देये शक्राय त्वयैते कुण्डले शुभे
संग्रामे यदि निर्जेतुं कर्ण कामयसेऽजुनम् १७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८५

षडशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
कर्ण उवाच
भगवन्तमहं भक्तो यथा मां वेत्थ गोपते
तथा परमतिग्मांशो नान्यं देवं कथंचन १
न मे दारा न मे पुत्रा न चात्मा सुहृदो न च
तथेष्टा वै सदा भक्त्या यथा त्वं गोपते मम २
इष्टानां च महात्मानो भक्तानां च न संशयः
कुर्वन्ति भक्तिमिष्टां च जानीषे त्वं च भास्कर ३
इष्टो भक्तश्च मे कर्णो न चान्यद्दैवतं दिवि
जानीत इति वै कृत्वा भगवानाह मद्धितम् ४
भूयश्च शिरसा याचे प्रसाद्य च पुनः पुनः

इति ब्रवीमि तिग्मांशो त्वं तु मे क्षन्तुमर्हसि ५
बिभेमि न तथा मृत्योर्यथा बिभ्येऽनृतादहम्
विशेषेण द्विजातीनां सर्वेषां सर्वदा सताम्
प्रदाने जीवितस्यापि न मेऽत्रास्ति विचारणा ६
यच्च मामात्थ देव त्वं पाण्डवं फल्गुनं प्रति
व्येतु संतापजं दुःखं तव भास्कर मानसम्
अर्जुनं प्रति मां चैव विजेष्यामि रणेऽजुनम् ७
तवापि विदितं देव ममाप्यस्त्रबलं महत्
जामदग्न्यादुपात्तं यत्तथा द्रोणान्महात्मनः ८
इदं त्वमनुजानीहि सुरश्रेष्ठ व्रतं मम
भिक्षते वज्रिणे दद्यामपि जीवितमात्मनः ९
सूर्य उवाच
यदि तात ददास्येते वज्रिणे कुण्डले शुभे
त्वमप्येनमथो ब्रूया विजयार्थं महाबल १०
नियमेन प्रदद्यास्त्वं कुण्डले वै शतक्रतोः
अवध्यो ह्यसि भूतानां कुण्डलाभ्यां समन्वितः ११
अर्जुनेन विनाशं हि तव दानवसूदनः
प्रार्थयानो रणे वत्स कुण्डले ते जिहीर्षति १२
स त्वमप्येनमाराध्य सूनृताभिः पुनः पुनः
अभ्यर्थयेथा देवेशममोघार्थं पुरन्दरम् १३
अमोघां देहि मे शक्तिममित्रविनिबर्हिणीम्
दास्यामि ते सहस्राक्ष कुण्डले वर्म चोत्तमम् १४
इत्येवं नियमेन त्वं दद्याः शक्राय कुण्डले
तया त्वं कर्ण संग्रामे हनिष्यसि रणे रिपून् १५
नाहत्वा हि महाबाहो शत्रूनेति करं पुनः
सा शक्तिर्देवराजस्य शतशोऽथ सहस्रशः १६
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा सहस्रांशुः सहसान्तरधीयत
ततः सूर्याय जप्यान्ते कर्णः स्वप्नं न्यवेदयत् १७
यथादृष्टं यथातत्त्वं यथोक्तमुभयोर्निशि
तत्सर्वमानुपूर्व्येण शशंसास्मै वृषस्तदा १८
तच्छ्रुत्वा भगवान्देवो भानुः स्वर्भानुसूदनः

उवाच तं तथेत्येव कर्णं सूर्यः स्मयन्निव १९
ततस्तत्त्वमिति ज्ञात्वा राधेयः परवीरहा
शक्तिमेवाभिकाङ्क्षन्वै वासवं प्रत्यपालयत् २०
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षडशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८६

सप्ताशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
किं तद्गुह्यं न चाख्यातं कर्णायेहोष्णरश्मिना
कीदृशे कुण्डले ते च कवचं चैव कीदृशम् १
कुतश्च कवचं तस्य कुण्डले चैव सत्तम
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे ब्रूहि तपोधन २
वैशम्पायन उवाच
अयं राजन्ब्रवीम्येतद्यत्तद्गुह्यं विभावसोः
यादृशे कुण्डले चैव कवचं चैव यादृशम् ३
कुन्तिभोजं पुरा राजन्ब्राह्मणः समुपस्थितः
तिग्मतेजा महाप्रांशुः श्मश्रुदण्डजटाधरः ४
दर्शनीयोऽनवद्याङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव
मधुपिङ्गो मधुरवाक्तपःस्वाध्यायभूषणः ५
स राजानं कुन्तिभोजमब्रवीत्सुमहातपाः
भिक्षामिच्छाम्यहं भोक्तुं तव गेहे विमत्सर ६
न मे व्यलीकं कर्तव्यं त्वया वा तव चानुगैः
एवं वत्स्यामि ते गेहे यदि ते रोचतेऽनघ ७
यथाकामं च गच्छेयमागच्छेयं तथैव च
शय्यासने च मे राजन्नापराध्येत कश्चन ८
तमब्रवीत्कुन्तिभोजः प्रीतियुक्तमिदं वचः
एवमस्तु परं चेति पुनश्चैनमथाब्रवीत् ९
मम कन्या महाब्रह्मन्पृथा नाम यशस्विनी
शीलवृत्तान्विता साध्वी नियता न च मानिनी १०
उपस्थास्यति सा त्वां वै पूजयानवमन्य च
तस्याश्च शीलवृत्तेन तुष्टिं समुपयास्यसि ११
एवमुक्त्वा तु तं विप्रमभिपूज्य यथाविधि

उवाच कन्यामभ्येत्य पृथां पृथुललोचनाम् १२
अयं वत्से महाभागो ब्राह्मणो वस्तुमिच्छति
मम गेहे मया चास्य तथेत्येवं प्रतिश्रुतम् १३
त्वयि वत्से पराश्वस्य ब्राह्मणस्याभिराधनम् तन्मे वाक्यं न मिथ्या त्वं कर्तुमर्हसि कर्हिचित्
१४
अयं तपस्वी भगवान्स्वाध्यायनियतो द्विजः
यद्यद्ब्रूयान्महातेजास्तत्तद्देयममत्सरात् १५
ब्राह्मणा हि परं तेजो ब्राह्मणा हि परं तपः
ब्राह्मणानां नमस्कारैः सूर्यो दिवि विराजते १६
अमानयन्हि मानार्हान्वातापिश्च महासुरः
निहतो ब्रह्मदण्डेन तालजङ्घस्तथैव च १७
सोऽय वत्से महाभार आहितस्त्वयि सांप्रतम्
त्वं सदा नियता कुर्या ब्राह्मणस्याभिराधनम् १८
जानामि प्रणिधानं ते बाल्यात्प्रभृति नन्दिनी
ब्राह्मणेष्विह सर्वेषु गुरुबन्धुषु चैव ह १९
तथा प्रेष्येषु सर्वेषु मित्रसंबन्धिमातृषु
मयि चैव यथावत्त्वं सर्वमादृत्य वर्तसे २०
न ह्यतुष्टो जनोऽस्तीह पुरे चान्तःपुरे च ते
सम्यग्वृत्त्यानवद्याङ्गि तव भृत्यजनेष्वपि २१
संदेष्टव्यां तु मन्ये त्वां द्विजातिं कोपनं प्रति
पृथे बालेति कृत्वा वै सुता चासि ममेति च २२
वृष्णीनां त्वं कुले जाता शूरस्य दयिता सुता
दत्ता प्रीतिमता मह्यं पित्रा बाला पुरा स्वयम् २३
वसुदेवस्य भगिनी सुतानां प्रवरा मम
अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय तेनासि दुहिता मम २४
तादृशे हि कुले जाता कुले चैव विवर्धिता
सुखात्सुखमनुप्राप्ता ह्रदाद्ध्रदमिवागता २५
दौष्कुलेया विशेषेण कथंचित्प्रग्रहं गताः
बालभावाद्विकुर्वन्ति प्रायशः प्रमदाः शुभे २६
पृथे राजकुले जन्म रूपं चाद्भुतदर्शनम्
तेन तेनासि संपन्ना समुपेता च भामिनी २७

सा त्वं दर्पं परित्यज्य दम्भं मानं च भामिनि आराध्य वरदं विप्रं श्रेयसा योक्ष्यसे पृथे २८ एवं प्राप्स्यसि कल्याणि कल्याणमनघे ध्रुवम् कोपिते तु द्विजश्रेष्ठे कृत्स्नं दह्येत मे कुलम् २९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्ताशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८७

अष्टाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
कुन्त्युवाच
ब्राह्मणं यन्त्रिता राजन्नुपस्थास्यामि पूजया
यथाप्रतिज्ञं राजेन्द्र न च मिथ्या ब्रवीम्यहम् १
एष चैव स्वभावो मे पूजयेयं द्विजानिति
तव चैव प्रियं कार्यं श्रेयश्चैतत्परं मम २
यद्येवैष्यति सायाह्ने यदि प्रातरथो निशि
यद्यर्धरात्रे भगवान्न मे कोपं करिष्यति ३
लाभो ममैष राजेन्द्र यद्वै पूजयती द्विजान्
आदेशे तव तिष्ठन्ती हितं कुर्यां नरोत्तम ४
विस्रब्धो भव राजेन्द्र न व्यलीकं द्विजोत्तमः
वसन्प्राप्स्यति ते गेहे सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ५
यत्प्रियं च द्विजस्यास्य हितं चैव तवानघ
यतिष्यामि तथा राजन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ६
ब्राह्मणा हि महाभागाः पूजिताः पृथिवीपते
तारणाय समर्थाः स्युर्विपरीते वधाय च ७
साहमेतद्विजानन्ती तोषयिष्ये द्विजोत्तमम्
न मत्कृते व्यथां राजन्प्राप्स्यसि द्विजसत्तमात् ८
अपराधे हि राजेन्द्र राज्ञामश्रेयसे द्विजाः
भवन्ति च्यवनो यद्वत्सुकन्यायाः कृते पुरा ९
नियमेन परेणाहमुपस्थास्ये द्विजोत्तमम्
यथा त्वया नरेन्द्रेदं भाषितं ब्राह्मणं प्रति १०
राजोवाच
एवमेतत्त्वया भद्रे कर्तव्यमविशङ्कया

मद्धितार्थं कुलार्थं च तथात्मार्थं च नन्दिनि ११
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्त्वा तु तां कन्यां कुन्तिभोजो महायशाः
पृथां परिददौ तस्मै द्विजाय सुतवत्सलः १२
इयं ब्रह्मन्मम सुता बाला सुखविवर्धिता
अपराध्येत यत्किंचिन्न तत्कार्यं हृदि त्वया १३
द्विजातयो महाभागा वृद्धबालतपस्विषु
भवन्त्यक्रोधनाः प्रायो विरुद्धेष्वपि नित्यदा १४
सुमहत्यपराधेऽपि क्षान्तिः कार्या द्विजातिभिः
यथाशक्ति यथोत्साहं पूजा ग्राह्या द्विजोत्तम १५
तथेति ब्राह्मणेनोक्ते स राजा प्रीतमानसः
हंसचन्द्राशुं!संकाशं गृहमस्य न्यवेदयत् १६
तत्राग्निशरणे कॢप्तमासनं तस्य भानुमत्
आहारादि च सर्वं तत्तथैव प्रत्यवेदयत् १७
राजपुत्री तु तन्द्रीं मानं तथैव च
आतस्थे परमं यत्नं ब्राह्मणस्याभिराधने १८
तत्र सा ब्राह्मणं गत्वा पृथा शौचपरा सती
विधिवत्परिचारार्हं देववत्पर्यतोषयत् १९
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८८

एकोननवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
सा तु कन्या महाराज ब्राह्मणं संशितव्रतम्
तोषयामास शुद्धेन मनसा संशितव्रता १
प्रातरायास्य इत्युक्त्वा कदाचिद्द्विजसत्तमः
तत आयाति राजेन्द्र साये रात्रावथो पुनः २
तं च सर्वासु वेलासु भक्ष्यभोज्यप्रतिश्रयैः
पूजयामास सा कन्या वर्धमानैस्तु सर्वदा ३
अन्नादिसमुदाचारः शय्यासनकृतस्तथा
दिवसे दिवसे तस्य वर्धते न तु हीयते ४
निर्भर्त्सनापवादैश्च तथैवाप्रियया गिरा

ब्राह्मणस्य पृथा राजन्न चकाराप्रियं तदा ५
व्यस्ते काले पुनश्चैति न चैति बहुशो द्विजः
दुर्लभ्यमपि चैवान्नं दीयतामिति सोऽब्रवीत् ६
कृतमेव च तत्सर्वं पृथा तस्मै न्यवेदयत्
शिष्यवत्पुत्रवच्चैव स्वसृवच्च सुसंयता ७
यथोपजोषं राजेन्द्र द्विजातिप्रवरस्य सा
प्रीतिमुत्पादयामास कन्या यत्नैरनिन्दिता ८
तस्यास्तु शीलवृत्तेन तुतोष द्विजसत्तमः
अवधानेन भूयोऽस्य परं यत्नमथाकरोत् ९
तां प्रभाते च साये च पिता पप्रच्छ भारत
अपि तुष्यति ते पुत्रि ब्राह्मणः परिचर्यया १०
तं सा परममित्येव प्रत्युवाच यशस्विनी
ततः प्रीतिमवापाग्र्यां कुन्तीभोजो महामनाः ११
ततः संवत्सरे पूर्णे यदासौ जपतां वरः
नापश्यद्दुष्कृतं किंचित्पृथायाः सौहृदे रतः १२
ततः प्रीतमना भूत्वा स एनां ब्राह्मणोऽब्रवीत्
प्रीतोऽस्मि परमं भद्रे परिचारेण ते शुभे १३
वरान्वृणीष्व कल्याणि दुरापान्मानुषैरिह
यैस्त्वं सीमन्तिनीः सर्वा यशसाभिभविष्यसि १४
कुन्त्युवाच
कृतानि मम सर्वाणि यस्या मे वेदवित्तम
त्वं प्रसन्नः पिता चैव कृतं विप्र वरैर्मम १५
ब्राह्मण उवाच
यदि नेच्छसि भद्रे त्वं वरं मत्तः शुचिस्मिते इमं मन्त्रं गृहाण त्वमाह्वानाय दिवौकसाम् १६
यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि
तेन तेन वशे भद्रे स्थातव्यं ते भविष्यति १७
अकामो वा सकामो वा न स नैष्यति ते वशम्
विबुधो मन्त्रसंशान्तो वाक्ये भृत्य इवानतः १८
वैशम्पायन उवाच
न शशाक द्वितीयं सा प्रत्याख्यातुमनिन्दिता
तं वै द्विजातिप्रवरं तदा शापभयान्नृप १९

ततस्तामनवद्याङ्गीं ग्राहयामास वै द्विजः
मन्त्रग्रामं तदा राजन्नथर्वशिरसि श्रुतम् २०
तं प्रदाय तु राजेन्द्र कुन्तिभोजमुवाच ह
उषितोऽस्मि सुखं राजन्कन्यया परितोषितः २१
तव गेहे सुविहितः सदा सुप्रतिपूजितः
साधयिष्यामहे तावदित्युक्त्वान्तरधीयत २२
स तु राजा द्विजं दृष्ट्वा तत्रैवान्तर्हितं तदा
बभूव विस्मयाविष्टः पृथां च समपूजयत् २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकोननवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २८९

नवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
गते तस्मिन्द्विजश्रेष्ठे कस्मिंश्चित्कालपर्यये
चिन्तयामास सा कन्या मन्त्रग्रामबलाबलम् १
अयं वै कीदृशस्तेन मम दत्तो महात्मना
मन्त्रग्रामो बलं तस्य ज्ञास्ये नातिचिरादिव २
एवं संचिन्तयन्ती सा ददर्शर्तुं यदृच्छया
व्रीडिता साभवद्बाला कन्याभावे रजस्वला ३
अथोद्यन्तं सहस्राशुं पृथा दीप्तं ददर्श ह
न ततर्प च रूपेण भानोः संध्यागतस्य सा ४
तस्या दृष्टिरभूद्दिव्या सापश्यद्दिव्यदर्शनम्
आमुक्तकवचं देवं कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ५
तस्याः कौतूहलं त्वासीन्मन्त्रं प्रति नराधिप
आह्वानमकरोत्साथ तस्य देवस्य भामिनी ६
प्राणानुपस्पृश्य तदा आजुहाव दिवाकरम्
आजगाम ततो राजंस्त्वरमाणो दिवाकरः ७
मधुपिङ्गो महाबाहुः कम्बुग्रीवो हसन्निव
अङ्गदी बद्धमुकुटो दिशः प्रज्वालयन्निव ८
योगात्कृत्वा द्विधात्मानमाजगाम तताप च
आबभाषे ततः कुन्तीं साम्ना परमवल्गुना ९
आगतोऽस्मि वशं भद्रे तव मन्त्रबलात्कृतः

किं करोम्यवशो राज्ञि ब्रूहि कर्ता तदस्मि ते १०
कुन्त्युवाच
गम्यतां भगवंस्तत्र यतोऽसि समुपागतः
कौतूहलात्समाहूतः प्रसीद भगवन्निति ११
सूर्य उवाच
गमिष्येऽह यथा मां त्वं ब्रवीषि तनुमध्यमे
न तु देवं समाहूय न्याय्यं प्रेषयितुं वृथा १२
तवाभिसन्धिः सुभगे सूर्यात्पुत्रो भवेदिति
वीर्येणाप्रतिमो लोके कवची कुण्डलीति च १३
सा त्वमात्मप्रदानं वै कुरुष्व गजगामिनि
उत्पत्स्यति हि पुत्रस्ते यथासंकल्पमङ्गने १४
अथ गच्छाम्यहं भद्रे त्वयासंगम्य सुस्मिते
शप्स्यामि त्वामहं क्रुद्धो ब्राह्मणं पितरं च ते १५
त्वत्कृते तान्प्रधक्ष्यामि सर्वानपि न संशयः
पितरं चैव ते मूढं यो न वेत्ति तवानयम् १६
तस्य च ब्राह्मणस्याद्य योऽसौ मन्त्रमदात्तव
शीलवृत्तमविज्ञाय धास्यामि विनयं परम् १७
एते हि विबुधाः सर्वे पुरन्दरमुखा दिवि
त्वया प्रलब्धं पश्यन्ति स्मयन्त इव भामिनि १८
पश्य चैनान्सुरगणान्दिव्यं चक्षुरिदं हि ते
पूर्वमेव मया दत्तं दृष्टवत्यसि येन माम् १९
वैशम्पायन उवाच
ततोऽपश्यत्त्रिदशान्राजपुत्री सर्वानेव स्वेषु
धिष्ण्येषु खस्थान्
प्रभासन्तं भानुमन्तं महान्तं यथादित्यं रोचमानं
तथैव २०
सा तान्दृष्ट्वा व्रीडमानेव बाला सूर्यं देवी वचनं
प्राह भीता
गच्छ त्वं वै गोपते स्वं विमानं कन्याभावाद्दुःख
एषोपचारः २१
पिता माता गुरवश्चैव येऽन्ये देहस्यास्य प्रभवन्ति प्रदाने

नाहं धर्मं लोपयिष्यामि लोके स्त्रीणां वृत्तं
पूज्यते देहरक्षा २२
मया मन्त्रबलं ज्ञातुमाहूतस्त्वं विभावसो
बाल्याद्बालेति कृत्वा तत्क्षन्तुमर्हसि मे विभो २३
सूर्य उवाच
बालेति कृत्वानुनयं तवाहं ददानि नान्यानुनयं लभेत
आत्मप्रदानं कुरु कुन्तिकन्ये शान्तिस्तवैवं हि
भवेच्च भीरु २४
न नचापि युक्तं गन्तुं हि मया मिथ्याकृतेन वै
गमिष्याम्यनवद्याङ्गि लोके समवहास्यताम्
सर्वेषां विबुधानां च वक्तव्यः स्यामहं शुभे २५
सा त्वं मया समागच्छ पुत्रं लप्स्यसि मादृशम्
विशिष्टा सर्वलोकेषु भविष्यसि च भामिनी २६
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि नवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९०

एकनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
सा तु कन्या बहुविधं ब्रुवन्ती मधुरं वचः
अनुनेतुं सहस्रांशुं न शशाक मनस्विनी १
न शशाक यदा बाला प्रत्याख्यातुं तमोनुदम्
भीता शापात्ततो राजन्दध्यौ दीर्घमथान्तरम् २
अनागसः पितुः शापो ब्राह्मणस्य तथैव च मन्निमित्तः कथं न स्यात्क्रुद्धादस्माद्विभावसोः ३
बालेनापि सता मोहाद् भृशं सापह्नवान्यपि नात्यासादयितव्यानि तेजांसि च तपांसि च ४
साहमद्य भृशं भीता गृहीता च करे भृशम्
कथं त्वकार्यं कुर्यां वै प्रदानं ह्यात्मनः स्वयम् ५
सैवं शापपरित्रस्ता बहु चिन्तयती तदा मोहेनाभिपरीताङ्गी स्मयमाना पुनः पुनः ६

तं देवमब्रवीद्भीता बन्धूनां राजसत्तम
व्रीडाविह्वलया वाचा शापत्रस्ता विशां पते ७
कुन्त्युवाच
पिता मे ध्रियते देव माता चान्ये च बान्धवाः
न तेषु ध्रियमाणेषु विधिलोपो भवेदयम् ८
त्वया मे संगमो देव यदि स्याद्विधिवर्जितः
मन्निमित्तं कुलस्यास्य लोके कीर्तिर्नशेत्ततः ९
अथ वा धर्ममेतं त्वं मन्यसे तपतां वर
ऋते प्रदानाद्बन्धुभ्यस्तव कामं करोम्यहम् १०
आत्मप्रदानं दुर्धर्ष तव कृत्वा सती त्वहम्
त्वयि धर्मो यशश्चैव कीर्तिरायुश्च देहिनाम् ११
सूर्य उवाच
न ते पिता न ते माता गुरवो वा शुचिस्मिते
प्रभवन्ति वरारोहे भद्रं ते शृणु मे वचः १२
सर्वान्कामयते यस्मात्कनेर्धातोश्च भामिनि
तस्मात्कन्येह सुश्रोणि स्वतन्त्रा वरवर्णिनि १३
नाधर्मश्चरितः कश्चित्त्वया भवति भामिनि
अधर्मं कुत एवाहं चरेयं लोककाम्यया १४
अनावृताः स्त्रियः सर्वा नराश्च वरवर्णिनि
स्वभाव एष लोकानां विकारोऽन्य इति स्मृतः १५
सा मया सह संगम्य पुनः कन्या भविष्यसि
पुत्रश्च ते महाबाहुर्भविष्यति महायशाः १६
कुन्त्युवाच
यदि पुत्रो मम भवेत्त्वत्तः सर्वतमोपह
कुण्डली कवची शूरो महाबाहुर्महाबालः १७
सूर्य उवाच
भविष्यति महाबाहुः कुण्डली दिव्यवर्मभृत्
उभयं चामृतमयं तस्य भद्रे भविष्यति १८
कुन्त्युवाच
यद्येतदमृतादस्ति कुण्डले वर्म चोत्तमम्
मम पुत्रस्य यं वै त्वं मत्त उत्पादयिष्यसि १९
अस्तु मे संगमो देव यथोक्तं भगवंस्त्वया

त्वद्वीर्यरूपसत्त्वौजा धर्मयुक्तो भवेत्स च २०
सूर्य उवाच
अदित्या कुण्डले राज्ञि दत्ते मे मत्तकाशिनि
तेऽस्य दास्यामि वै भीरु वर्म चैवेदमुत्तमम् २१
पृथोवाच
परमं भगवन्देव संगमिष्ये त्वया सह
यदि पुत्रो भवेदेवं यथा वदसि गोपते २२
वैशम्पायन उवाच
तथेत्युक्त्वा तु तां कुन्तीमाविवेश विहङ्गमः
स्वर्भानुशत्रुर्योगात्मा नाभ्यां पस्पर्श चैव
ताम् २३
ततः सा विह्वलेवासीत्कन्या सूर्यस्य तेजसा
पपाताथ च सा देवी शयने मूढचेतना २४
सूर्य उवाच
साधयिष्यामि सुश्रोणि पुत्रं वै जनयिष्यसि
सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं कन्या चैव भविष्यसि २५
वैशम्पायन उवाच
ततः सा व्रीडिता बाला तदा सूर्यमथाब्रवीत्
एवमस्त्विति राजेन्द्र प्रस्थितं भूरिवर्चसम् २६
इति स्मोक्तां कुन्तिराजात्मजा सा विवस्वन्तं
याचमाना सलज्जा
तस्मिन्पुण्ये शयनीये पपात मोहाविष्टा भज्यमाना
लतेव २७
तां तिग्मांशुस्तेजसा मोहयित्वा
योगेनाविश्यात्मसंस्थां चकार
न चैवैनां दूषयामास भानुः संज्ञां लेभे भूय एवाथ
बाला २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि एकनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९१

द्विनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच

ततो गर्भः समभवत्पृथायाः पृथिवीपते
शुक्ले दशोत्तरे पक्षे तारापतिरिवाम्बरे १
सा बान्धवभयाद्बाला तं गर्भं विनिगूहती
धारयामास सुश्रोणी न चैनां बुबुधे जनः २
न हि तां वेद नार्यन्या काचिद्धात्रेयिकामृते
कन्यापुरगतां बालां निपुणां परिरक्षणे ३
ततः कालेन सा गर्भं सुषुवे वरवर्णिनी
कन्यैव तस्य देवस्य प्रसादादमरप्रभम् ४
तथैव बद्धकवचं कनकोज्ज्वलकुण्डलम्
हर्यक्षं वृषभस्कन्धं यथास्य पितरं तथा ५
जातमात्रं च तं गर्भं धात्र्या संमन्त्र्य भामिनी
मंजूषायामवदधे स्वास्तीर्णायां समन्ततः ६
मधूच्छिष्टस्थितायां सा सुखायां रुदती तथा
श्लक्ष्णायां सुपिधानायामश्वनद्यामवासृजत् ७
जानती चाप्यकर्तव्यं कन्याया गर्भधारणम्
पुत्रस्नेहेन राजेन्द्र करुणं पर्यदेवयत् ८
समुत्सृजन्ती मंजूषामश्वनद्यास्तदा जले
उवाच रुदती कुन्ती यानि वाक्यानि तच्छृणु ९
स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यश्च
पुत्रक
दिव्येभ्यश्चैव भूतेभ्यस्तथा तोयचराश्च ये १०
शिवास्ते सन्तु पन्थानो मा च ते परिपन्थिनः
आगमाश्च तथा पुत्र भवन्त्वद्रोहचेतसः ११
पातु त्वां वरुणो राजा सलिले सलिलेश्वरः
अन्तरिक्षेऽन्तरिक्षस्थः पवनः सर्वगस्तथा १२
पिता त्वां पातु सर्वत्र तपनस्तपतां वरः
येन दत्तोऽसि मे पुत्र दिव्येन विधिना किल १३
वसवो रुद्राः साध्या विश्वे च देवताः
मरुतश्च सहेन्द्रेण दिशश्च सदिगीश्वराः १४
रक्षन्तु त्वां सुराः सर्वे समेषु विषमेषु च
वेत्स्यामि त्वां विदेशेऽपि कवचेनोपसूचितम् १५
धन्यस्ते पुत्र जनको देवो भानुर्विभावसुः

यस्त्वां द्रक्ष्यति दिव्येन चक्षुषा वाहिनीगतम् १६
धन्या सा प्रमदा या त्वां पुत्रत्वे कल्पयिष्यति
यस्यास्त्वं तृषितः पुत्र स्तनं पास्यसि देवज १७
को नु स्वप्नस्तया दृष्टो या त्वामादित्यवर्चसम्
दिव्यवर्मसमायुक्तं दिव्यकुण्डलभूषितम् १८
पद्मायतविशालाक्षं पद्मताम्रतलोज्ज्वलम्
सुललाटं सुकेशान्तं पुत्रत्वे कल्पयिष्यति १९
धन्या द्रक्ष्यन्ति पुत्र त्वां भूमौ संसर्पमाणकम्
अव्यक्तकलवाक्यानि वदन्तं रेणुगुण्ठितम् २०
धन्या द्रक्ष्यन्ति पुत्र त्वां पुनर्यौवनगे मुखे
हिमवद्वनसंभूतं सिंहं केसरिणं यथा २१
एवं बहुविधं राजन्विलप्य करुणं पृथा
अवासृजत मञ्जूषामश्वनद्यास्तदा जले २२
रुदती पुत्रशोकार्ता निशीथे कमलेक्षणा
धात्र्या सह पृथा राजन्पुत्रदर्शनलालसा २३
विसर्जयित्वा मञ्जूषां संबोधनभयात्पितुः
विवेश राजभवनं पुनः शोकातुरा ततः २४
मञ्जूषा त्वश्वनद्याः सा ययौ चर्मण्वतीं नदीम्
चर्मण्वत्याश्च यमुनां ततो गङ्गां जगाम ह २५
गङ्गायाः सूतविषयं चम्पामभ्याययौ पुरीम्
स मञ्जूषागतो गर्भस्तरङ्गैरुह्यमानकः २६
अमृतादुत्थितं दिव्यं तत्तु वर्म सकुण्डलम्
धारयामास तं गर्भं दैवं च विधिनिर्मितम् २७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि द्विनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९२

त्रिनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
एतस्मिन्नेव काले तु धृतराष्ट्रस्य वै सखा सूतोऽधिरथ इत्येव सदारो जाह्नवीं ययौ १
तस्य भार्याभवद्राजन्रूपेणासदृशी भुवि

राधा नाम महाभागा न सा पुत्रमविन्दत
अपत्यार्थे परं यत्नमकरोच्च विशेषतः २
सा ददर्शाथ मञ्जूषामुह्यमानां यदृच्छया
दत्तरक्षाप्रतिसरामन्वालभनशोभिताम्
उर्मीतरङ्गैर्जाह्नव्याः समानीतामुपह्वरम् ३
सा तां कौतूहलात्प्राप्तां ग्राहयामास भामिनी
ततो निवेदयामास सूतस्याधिरथस्य वै ४
स तामुद्धृत्य मञ्जूषामुत्सार्य जलमन्तिकात्
यन्त्रैरुद्घाटयामास सोऽपश्यत्तत्र बालकम् ५
तरुणादित्यसंकाशं हेमवर्मधरं तथा
मृष्टकुण्डलयुक्तेन वदनेन विराजता ६
स सूतो भार्यया सार्धं विस्मयोत्फुल्ललोचनः
अङ्कमारोप्य तं बालं भार्यां वचनमब्रवीत् ७
इदमत्यद्भुतं भीरु यतो जातोऽस्मि भामिनि
दृष्टवान्देवगर्भोऽय मन्येऽस्मान्समुपागतः ८
अनपत्यस्य पुत्रोऽय देवैर्दत्तो ध्रुवं मम
इत्युक्त्वा तं ददौ पुत्रं राधायै स महीपते ९
प्रतिजग्राह तं राधा विधिवद्दिव्यरूपिणम्
पुत्रं कमलगर्भाभं देवगर्भं श्रिया वृतम् १०
पुपोष चैनं विधिवद्ववृधे स च वीर्यवान्
ततः प्रभृति चाप्यन्ये प्राभवन्नौरसाः सुताः ११
वसुवर्मधरं दृष्ट्वा तं बालं हेमकुण्डलम्
नामास्य वसुषेणेति ततश्चक्रुर्द्विजातयः १२
एवं स सूतपुत्रत्वं जगामामितविक्रमः
वसुषेण इति ख्यातो वृष इत्येव च प्रभुः १३
स ज्येष्ठपुत्रः सूतस्य ववृधेऽङ्गेषु वीर्यवान्
चारेण विदितश्चासीत्पृथाया दिव्यवर्मभृत् १४
सूतस्त्वधिरथः पुत्रं विवृद्धं समये ततः
दृष्ट्वा प्रस्थापयामास पुरं वारणसाह्वयम् १५
तत्रोपसदनं चक्रे द्रोणस्येष्वस्त्रकर्मणि
सख्यं दुर्योधनेनैवमगच्छत्स च वीर्यवान् १६
द्रोणात्कृपाच्च रामाच्च सोऽस्त्रग्रामं

चतुर्विधम्
लब्ध्वा लोकेऽभवत्ख्यातः परमेष्वासतां गतः १७
संधाय धार्तराष्ट्रेण पार्थानां विप्रिये स्थितः
योद्धुमाशंसते नित्यं फल्गुनेन महात्मना १८
सदा हि तस्य स्पर्धासीदर्जुनेन विशां पते
अर्जुनस्य च कर्णेन यतो दृष्टो बभूव सः १९
तं तु कुण्डलिनं दृष्ट्वा वर्मणा च समन्वितम्
अवध्यं समरे मत्वा पर्यतप्यद्युधिष्ठिरः २०
यदा तु कर्णो राजेन्द्र भानुमन्तं दिवाकरम् स्तौति मध्यन्दिने प्राप्ते प्राञ्जलि सलिले स्थितः
२१
तत्रैनमुपतिष्ठन्ति ब्राह्मणा धनहेतवः
नादेयं तस्य तत्काले किंचिदस्ति द्विजातिषु २२
तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा भिक्षां
देहीत्युपस्थितः
स्वागतं चेति राधेयस्तमथ प्रत्यभाषत २३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि त्रिनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९३

चतुर्नवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
देवराजमनुप्राप्तं ब्राह्मणच्छद्मना वृषः
दृष्ट्वा स्वागतमित्याह न बुबोधास्य मानसम् १
हिरण्यकण्ठीः प्रमदा ग्रामान्वा बहुगोकुलान्
किं ददानीति तं विप्रमुवाचाधिरथिस्ततः २
ब्राह्मण उवाच
हिरण्यकण्ठ्यः प्रमदा यच्चान्यत्प्रीतिवर्धनम्
नाहं दत्तमिहेच्छामि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ३
यदेतत्सहजं वर्म कुण्डले च तवानघ
एतदुत्कृत्य मे देहि यदि सत्यव्रतो भवान् ४
एतदिच्छाम्यहं क्षिप्रं त्वया दत्तं परन्तप
एष मे सर्वलाभानां लाभः परमको मतः ५

कर्ण उवाच
अवनिं प्रमदा गाश्च निर्वापं बहुवार्षिकम्
तत्ते विप्र प्रदास्यामि न तु वर्म न कुण्डले ६
वैशम्पायन उवाच
एवं बहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानः स तु द्विजः
कर्णेन भरतश्रेष्ठ नान्यं वरमयाचत ७
सान्त्वितश्च यथाशक्ति पूजितश्च यथाविधि
नैवान्यं स द्विजश्रेष्ठः कामयामास वै वरम् ८
यदा नान्यं प्रवृणुते वरं वै द्विजसत्तमः
तदैनमब्रवीद्भूयो राधेयः प्रहसन्निव ९
सहजं वर्म मे विप्र कुण्डले चामृतोद्भवे
तेनावध्योऽस्मि लोकेषु ततो नैतद्ददाम्यहम् १०
विशालं पृथिवीराज्यं क्षेमं निहतकण्टकम्
प्रतिगृह्णीष्व मत्तस्त्वं साधु ब्राह्मणपुङ्गव ११
कुण्डलाभ्यां विमुक्तोऽह वर्मणा सहजेन च
गमनीयो भविष्यामि शत्रूणां द्विजसत्तम १२
वैशम्पायन उवाच
यदा नान्यं वरं वव्रे भगवान्पाकशासनः
ततः प्रहस्य कर्णस्तं पुनरित्यब्रवीद्वचः १३
विदितो देवदेवेश प्रागेवासि मम प्रभो
न तु न्याय्यं मया दातुं तव शक्र वृथा वरम् १४
त्वं हि देवेश्वरः साक्षात्त्वया देयो वरो मम
अन्येषां चैव भूतानामीश्वरो ह्यसि भूतकृत् १५
यदि दास्यामि ते देव कुण्डले कवचं तथा
वध्यतामुपयास्यामि त्वं च शक्रावहास्यताम् १६
तस्माद्विनिमयं कृत्वा कुण्डले वर्म चोत्तमम्
हरस्व शक्र कामं मे न दद्यामहमन्यथा १७
शक्र उवाच
विदितोऽह रवेः पूर्वमायन्नेव तवान्तिकम्
तेन ते सर्वमाख्यातमेवमेतन्न संशयः १८
काममस्तु तथा तात तव कर्ण यथेच्छसि
वर्जयित्वा तु मे वज्रं प्रवृणीष्व यदिच्छसि १९

वैशम्पायन उवाच
ततः कर्णः प्रहृष्टस्तु उपसंगम्य वासवम्
अमोघां शक्तिमभ्येत्य वव्रे संपूर्णमानसः २०
कर्ण उवाच
वर्मणा कुण्डलाभ्यां च शक्तिं मे देहि वासव
अमोघां शत्रुसंघानां घातनीं पृतनामुखे २१
ततः संचिन्त्य मनसा महूर्तमिव वासवः
शक्त्यर्थं पृथिवीपाल कर्णं वाक्यमथाब्रवीत् २२
कुण्डले मे प्रयच्छस्व वर्म चैव शरीरजम्
गृहाण कण शक्तिं त्वमनेन समयेन मे २३
अमोघा हन्ति शतशः शत्रून्मम करच्युता
पुनश्च पाणिमभ्येति मम दैत्यान्विनिघ्नतः २४
सेयं तव करं प्राप्य हत्वैकं रिपुमूर्जितम्
गर्जन्तं प्रतपन्तं च मामेवैष्यति सूतज २५
कर्ण उवाच
एकमेवाहमिच्छामि रिपुं हन्तुं महाहवे
गर्जन्तं प्रतपन्तं च यतो मम भयं भवेत् २६
इन्द्र उवाच
एकं हनिष्यसि रिपुं गर्जन्तं बलिनं रणे
त्वं तु यं प्रार्थयस्येकं रक्ष्यते स महात्मना २७
यमाहुर्वेदविद्वांसो वराहमजितं हरिम्
नारायणमचिन्त्यं च तेन कृष्णेन रक्ष्यते २८
कर्ण उवाच
एवमप्यस्तु भगवन्नेकवीरवधे मम
अमोघा प्रवरा शक्तिर्येन हन्यां प्रतापिनम् २९
उत्कृत्य तु प्रदास्यामि कुण्डले कवचं च ते
निकृत्तेषु तु गात्रेषु न मे बीभत्सता भवेत् ३०
इन्द्र उवाच
न ते बीभत्सता कर्ण भविष्यति कथंचन
व्रणश्चापि न गात्रेषु यस्त्वं नानृतमिच्छसि ३१
यादृशस्ते पितुर्वर्णस्तेजश्च वदतां वर
तादृशेनैव वर्णेन त्वं कर्ण भविता पुनः ३२

विद्यमानेषु शस्त्रेषु यद्यमोघामसंशये
प्रमत्तो मोक्ष्यसे चापि त्वय्येवैषा पतिष्यति ३३
कर्ण उवाच
संशयं परमं प्राप्य विमोक्ष्ये वासवीमिमाम्
यथा मामात्थ शक्र त्वं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ३४
वैशम्पायन उवाच
ततः शक्तिं प्रज्वलितां प्रतिगृह्य विशां पते
शस्त्रं गृहीत्वा निशितं सर्वगात्राण्यकृन्तत ३५
ततो देवा मानवा दानवाश्च निकृन्तन्तं
कर्णमात्मानमेवम्
दृष्ट्वा सर्वे सिद्धसंघाश्च नेदुर्न
ह्यस्यासीदुःखजो वै विकारः ३६
ततो दिव्या दुन्दुभयः प्रणेदुः पपातोच्चैः
पुष्पवर्षं च दिव्यम्
दृष्ट्वा कर्णं शस्त्रसंकृत्तगात्रं मुहुश्चापि
स्मयमानं नृवीरम् ३७
ततश्छित्वा कवचं दिव्यमङ्गात्तथैवाद्ररं! प्रददौ
वासवाय
तथोत्कृत्य प्रददौ कुण्डले ते वैकर्तनः कर्मणा तेन
कर्णः ३८
ततः शक्रः प्रहसन्वञ्चयित्वा कर्णं लोके यशसा
योजयित्वा
कृतं कार्यं पाण्डवानां हि मेने ततः
पश्चाद्दिवमेवोत्पपात ३९
श्रुत्वा कर्णं मुषितं धार्तराष्ट्रा दीनाः सर्वे
भग्नदर्पा इवासन्
तां चावस्थां गमितं सूतपुत्रं श्रुत्वा पार्था
जहृषुः काननस्थाः ४०
जनमेजय उवाच
क्वस्था वीराः पाण्डवास्ते बभूवुः कुतश्चैतच्छ्रुतवन्तः प्रियं ते
किं वाकार्षुर्द्वादशेऽब्दे व्यतीते तन्मे सर्वं

भगवान्व्याकरोतु ४१
वैशम्पायन उवाच
लब्ध्वा कृष्णां सैन्धवं द्रावयित्वा विप्रैः
सार्धं काम्यकादाश्रमात्ते
मार्कण्डेयाच्छ्रुतवन्तः पुराणं देवर्षीणां चरितं
विस्तरेण ४२
प्रत्याजग्मुः सरथाः सानुयात्राः सर्वैः सार्धं
सूदपौरोगवैश्च
ततः पुण्यं द्वैतवनं नृवीरा निस्तीर्योग्रं वनवासं
समग्रम् ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि चतुर्नवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९४
समाप्तं कुण्डलाहरणपर्व

पञ्चनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
जनमेजय उवाच
एवं हृतायां कृष्णायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम्
प्रतिलभ्य ततः कृष्णां किमकुर्वत पाण्डवाः १
वैशम्पायन उवाच
एवं हृतायां कृष्णायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम्
विहाय काम्यकं राजा सह भ्रातृभिरच्युतः २
पुनर्द्वैतवनं रम्यमाजगाम युधिष्ठिरः
स्वादुमूलफलं रम्यं मार्कण्डेयाश्रमं प्रति ३
अनुगुप्तफलाहाराः सर्व एव मिताशनाः
न्यवसन्पाण्डवास्तत्र कृष्णया सह भारत ४
वसन्द्वैतवने राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
भीमसेनोऽजुनश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ५
ब्राह्मणार्थे पराक्रान्ता धर्मात्मानो यतव्रताः
क्लेशमार्छन्त विपुलं सुखोदर्कं परंतपाः ६
अजातशत्रुमासीनं भ्रातृभिः सहितं वने
आगम्य ब्राह्मणस्तूर्णं संतप्त इदमब्रवीत् ७
अरणीसहितं मह्यं समासक्तं वनस्पतौ

मृगस्य घर्षमाणस्य विषाणे समसज्जत ८
तदादाय गतो राजंस्त्वरमाणो महामृगः
आश्रमात्त्वरितः शीघ्रं प्लवमानो महाजवः ९
तस्य गत्वा पदं शीघ्रमासाद्य च महामृगम्
अग्निहोत्रं न लुप्येत तदानयत पाण्डवाः १०
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा संतप्तोऽथ युधिष्ठिरः
धनुरादाय कौन्तेयः प्राद्रवद्भ्रातृभिः सह ११
सन्नद्धा धन्विनः सर्वे प्राद्रवन्नरपुङ्गवाः
ब्राह्मणार्थे यतन्तस्ते शीघ्रमन्वगमन्मृगम् १२
कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्तो महारथाः
नाविध्यन्पाण्डवास्तत्र पश्यन्तो मृगमन्तिकात् १३
तेषां प्रयतमानानां नादृश्यत महामृगः
अपश्यन्तो मृगं श्रान्ता दुःखं प्राप्ता मनस्विनः
१४
शीतलच्छायमासाद्य न्यग्रोधं गहने वने
क्षुत्पिपासापरीताङ्गाः पाण्डवाः समुपाविशन् १५
तेषां समुपविष्टानां नकुलो दुःखितस्तदा
अब्रवीद्भ्रातरं ज्येष्ठममर्षात्कुरुसत्तम १६
नास्मिन्कुले जातु ममज्ज धर्मो न चालस्यादर्थलोपो
बभूव
अनुत्तराः सर्वभूतेषु भूयः संप्राप्ताः स्मः संसयं
केन राजन् १७
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि पञ्चनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९५

षण्णवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
नापदामस्ति मर्यादा न निमित्तं न कारणम्
धर्मस्तु विभजत्यत्र उभयोः पुण्यपापयोः १
भीम उवाच
प्रातिकाम्यनयत्कृष्णां सभायां प्रेष्यवत्तदा
न मया निहतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् २

अर्जुन उवाच
वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यः सूतपुत्रेण भाषिताः अतितीक्ष्णा मया क्षान्तास्तेन प्राप्ताः स्म
संशयम् ३
सहदेव उवाच
शकुनिस्त्वां यदाजैषीदक्षद्यूतेन भारत
स मया न हतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ४
वैशम्पायन उवाच
ततो युधिष्ठिरो राजा नकुलं वाक्यमब्रवीत्
आरुह्य वृक्षं माद्रेय निरीक्षस्व दिशो दश ५
पानीयमन्तिके पश्य वृक्षान्वाप्युदकाश्रयान्
इमे हि भ्रातरः श्रान्तास्तव तात पिपासिताः ६
नकुलस्तु तथेत्युक्त्वा शीघ्रमारुह्य पादपम्
अब्रवीद्भ्रातरं ज्येष्ठमभिवीक्ष्य समन्ततः ७
पश्यामि बहुलान्राजन्वृक्षानुदकसंश्रयान्
सारसानां च निर्ह्रादमत्रोदकमसंशयम् ८
ततोऽब्रवीत्सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
गच्छ सौम्य ततः शीघ्रं तूर्णं पानीयमानय ९
नकुलस्तु तथेत्युक्त्वा भ्रातुर्ज्येष्ठस्य
शासनात्
प्राद्रवद्यत्र पानीयं शीघ्रं चैवान्वपद्यत १०
स दृष्ट्वा विमलं तोयं सारसैः परिवारितम्
पातुकामस्ततो वाचमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे ११
मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः
प्रश्नानुक्त्वा तु माद्रेय ततः पिब हरस्व च १२
अनादृत्य तु तद्वाक्यं नकुलः सुपिपासितः
अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह १३
चिरायमाणे नकुले कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
अब्रवीद्भ्रातरं वीरं सहदेवमरिन्दमम् १४
भ्राता चिरायते तात सहदेव तवाग्रजः
तं चैवानय सोदर्यं पानीयं च त्वमानय १५
सहदेवस्तथेत्युक्त्वा तां दिशं प्रत्यपद्यत

ददर्श च हतं भूमौ भ्रातरं नकुलं तदा १६
भ्रातृशोकाभिसंतप्तस्तृषया च प्रपीडितः
अभिदुद्राव पानीयं ततो वागभ्यभाषत १७
मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः
प्रश्नानुक्त्वा यथाकामं ततः पिब हरस्व च १८
अनादृत्य तु तद्वाक्यं सहदेवः पिपासितः
अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह १९
अथाब्रवीत्स विजयं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
भ्रातरौ ते परिगतौ बीभत्सो शत्रुकर्शन
तौ चैवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय २०
एवमुक्तो गुडाकेशः प्रगृह्य सशरं धनुः
आमुक्तखङ्गो मेधावी तत्सरः प्रत्यपद्यत २१
यतः पुरुषशार्दूलौ पानीयहरणे गतौ
तौ ददर्श हतौ तत्र भ्रातरौ श्वेतवाहनः २२
प्रसुप्ताविव तौ दृष्ट्वा नरसिंहः सुदुःखितः
धनुरुद्यम्य कौन्तेयो व्यलोकयत तद्वनम् २३
नापश्यत्तत्र किंचित्स भूतं तस्मिन्महावने
सव्यसाची ततः श्रान्तः पानीयं सोऽभ्यधावत २४
अभिधावंस्ततो वाचमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे
किमासीदसि पानीयं नैतच्छक्यं बलात्त्वया २५
कौन्तेय यदि वै प्रश्नान्मयोक्तान्प्रतिपत्स्यसे
ततः पास्यसि पानीयं हरिष्यसि च भारत २६
वारितस्त्वब्रवीत्पार्थो दृश्यमानो निवारय
यावद्र् बाणैर्विनिर्भिन्नः पुनर्नैवं वदिष्यसि २७
एवमुक्त्वा ततः पार्थः शरैरस्त्रानुमन्त्रितैः
ववर्ष तां दिशं कृत्स्नां शब्दवेधं च दर्शयन् २८
कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्भरतर्षभ
अनेकैरिषुसंघातैरन्तरिक्षे ववर्ष ह २९
यक्ष उवाच
किं विघातेन ते पार्थ प्रश्नानुक्त्वा ततः पिब
अनुक्त्वा तु ततः प्रश्नान्पीत्वैव न भविष्यसि ३०
वैशम्पायन उवाच

स त्वमोघानिषून्मुक्त्वा तृष्णयाभिप्रपीडितः
अविज्ञायैव तान्प्रश्नान्पीत्वैव निपपात ह ३१
अथाब्रवीद्भीमसेनं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
नकुलः सहदेवश्च बीभत्सुश्चापराजितः ३२
चिरं गतास्तोयहेतोर्न चागच्छन्ति भारत
तांश्चैवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय ३३
भीमसेनस्तथेत्युक्त्वा तां दिशं प्रत्यपद्यत
यत्र ते पुरुषव्याघ्रा भ्रातरोऽस्य निपातिताः ३४
तान्दृष्ट्वा दुःखितो भीमस्तृषया च प्रपीडितः
अमन्यत महाबाहुः कर्म तद्यक्षरक्षसाम्
स चिन्तयामास तदा योद्धब्यं ध्रुवमद्य मे ३५
पास्यामि तावत्पानीयमिति पार्थो वृकोदरः
ततोऽभ्यधावत्पानीयं पिपासुः पुरुषर्षभः ३६
यक्ष उवाच
मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः
प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च ३७
वैशम्पायन उवाच
एवमुक्तस्ततो भीमो यक्षेणामिततेजसा
अविज्ञायैव तान्प्रश्नान्पीत्वैव निपपात ह ३८
ततः कुन्तीसुतो राजा विचिन्त्य पुरुषर्षभः
समुत्थाय महाबाहुर्दह्यमानेन चेतसा ३९
अपेतजननिर्घोषं प्रविवेश महावनम्
रुरुभिश्च वराहैश्च पक्षिभिश्च निषेवितम् ४०
नीलभास्वरवर्णैश्च पादपैरुपशोभितम्
भ्रमरैरुपगीतं च पक्षिभिश्च महायशाः ४१
स गच्छन्कानने तस्मिन्हेमजालपरिष्कृतम्
ददर्श तत्सरः श्रीमान्विश्वकर्मकृतं यथा ४२
उपेतं नलिनीजालैः सिन्धुवारैश्च वेतसैः
केतकैः करवीरैश्च पिप्पलैश्चैव संवृतम्
श्रमार्तस्तदुपागम्य सरो दृष्ट्वाथ विस्मितः ४३
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि षण्णवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९६

सप्तनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
स ददर्श हतान्भ्रातॄँ ल्लोकपालानिव च्युतान्
युगान्ते समनुप्राप्ते शक्रप्रतिमगौरवान् १
विप्रकीर्णधनुर्बाणं दृष्ट्वा निहतमर्जुनम्
भीमसेनं यमौ चोभौ निर्विचेष्टान्गतायुषः २
स दीर्घमुष्णं निःश्वस्य शोकबाष्पपरिप्लुतः
बुद्ध्या विचिन्तयामास वीराः केन निपातिताः ३
नैषां शस्त्रप्रहारोऽस्ति पदं नेहास्ति कस्यचित्
भूतं महदिदं मन्ये भ्रातरो येन मे हताः
एकाग्रं चिन्तयिष्यामि पीत्वा वेत्स्यामि वा जलम् ४
स्यात्तु दुर्योधनेनेदमुपांशुविहितं कृतम्
गांधारराजरचितं सततं जिह्मबुद्धिना ५
यस्य कार्यमकार्यं वा सममेव भवत्युत
कस्तस्य विश्वसेद्वीरो दुर्मतेरकृतात्मनः ६
अथ वा पुरुषैर्गूढैः प्रयोगोऽय दुरात्मनः
भवेदिति महाबाहुर्बहुधा समचिन्तयत् ७
तस्यासीन्न विषेणेदमुदकं दूषितं यथा
मुखवर्णाः प्रसन्ना मे भ्रातॄणामित्यचिन्तयत् ८
एकैकशश्चौघबलानिमान्पुरुषसत्तमान्
कोऽन्य प्रतिसमासेत कालान्तकयमादृते ९
एतेनाध्यवसायेन तत्तोयमवगाढवान्
गाहमानश्चतत्तोयमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे १०
यक्ष उवाच
अहं बकः शैवलमत्स्यभक्षो मया नीताः प्रेतवशं
तवानुजाः
त्वं पंचमो भविता राजपुत्र न चेत्प्रश्नान्पृच्छतो
व्याकरोषि ११
मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः
प्रश्नानुक्त्वा तु कौं तेय ततः पिब हरस्व च १२
युधिष्ठिर उवाच

रुद्राणां वा वसूनां वा मरुतां वा प्रधानभाक्
पृच्छामि को भवान्देवो नैतच्छकुनिना कृतम् १३
हिमवान्पारियात्रश्च विंध्यो मलय एव च
चत्वारः पर्वताः केन पातिता भुवि तेजसा १४
अतीव ते महत्कर्म कृतं बलवतां वर
यन्न देवा न गंधर्वा नासुरा न च राक्षसाः
विषहेरन्महायुद्धे कृतं ते तन्महाद्भुतम् १५
न ते जानामि यत्कार्यं नाभिजानामि काङ्क्षितम्
कौतूहलं महज्जातं साध्वसं चागतं मम १६
येनास्म्युद्विग्नहृदयः समुत्पन्नशिरोज्वरः
पृच्छामि भगवंस्तस्मात्को भवानिह तिष्ठति १७
यक्ष उवाच
यक्षोऽहमस्मि भद्रं ते नास्मि पक्षी जलेचरः
मयैते निहताः सर्वे भ्रातरस्ते महौजसः १८
वैशम्पायन उवाच
ततस्तामशिवां श्रुत्वा वाचं स परुषाक्षराम्
यक्षस्य ब्रुवतो राजन्नुपक्रम्य तदा स्थितः १९
विरूपाक्षं महाकायं यक्षं तालसमुच्छ्रयम्
ज्वलनार्कप्रतीकाशमधृष्यं पर्वतोपमम् २०
सेतुमाश्रित्य तिष्ठन्तं ददर्श भरतर्षभः
मेघगंभीरया वाचा तर्जयन्तं महाबलम् २१
यक्ष उवाच
इमे ते भ्रातरो राजन्वार्यमाणा मयासकृत्
बलात्तोयं जिहीर्षन्तस्ततो वै सूदिता मया २२
न पेयमुदकं राजन्प्राणानिह परीप्सता
पार्थ मा साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः
प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च २३
युधिष्ठिर उवाच
नैवाहं कामये यक्ष तव पूर्वपरिग्रहम्
कामं नैतत्प्रशंसन्ति सन्तो हि पुरुषाः सदा २४
यदात्मना स्वमात्मानं प्रशंसेत्पुरुषः प्रभोः यथाप्रज्ञं तु ते प्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामि पृच्छ

माम् २५
यक्ष उवाच
किं स्विदादित्यमुन्नयति के च तस्याभितश्चराः
कश्चैनमस्तं नयति कस्मिंश्च प्रतितिष्ठति २६
युधिष्ठिर उवाच
ब्रह्मादित्यमुन्नयति देवास्तस्याभितश्चराः
धर्मश्चास्तं नयति च सत्ये च प्रतितिष्ठति २७
यक्ष उवाच
केन स्विच्छ्रोत्रियो भवति केन स्विद्विन्दते महत्
केन द्वितीयवान्भवति राजन्केन च बुद्धिमान् २८
युधिष्ठिर उवाच
श्रुतेन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत्
धृत्या द्वितीयवान्भवति बुद्धिमान्वृद्धसेवया २९
यक्ष उवाच
किं ब्राह्मणानां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव
कश्चैषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव ३०
युधिष्ठिर उवाच
स्वाध्याय एषां देवत्वं तप एषां सतामिव
मरणं मानुषो भावः परिवादोऽसतामिव ३१
यक्ष उवाच
किं क्षत्रियाणां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव
कश्चैषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव ३२
युधिष्ठिर उवाच
इष्वस्त्रमेषां देवत्वं यज्ञ एषां सतामिव
भयं वै मानुषो भावः परित्यागोऽसतामिव ३३
यक्ष उवाच
किमेकं यज्ञियं साम किमेकं यज्ञियं यजुः
का चैका वृश्चते यज्ञं कां यज्ञो नातिवर्तते ३४
युधिष्ठिर उवाच
प्राणो वै यज्ञियं साम मनो वै यज्ञियं यजुः
वागेका वृश्चते यज्ञं तां यज्ञो नातिवर्तते ३५
यक्ष उवाच

किं स्विदापततां श्रेष्ठं किं स्विन्निपततां वरम् किं स्वित्प्रतिष्ठमानानां किं स्वित्प्रवदतां
वरम् ३६
युधिष्ठिर उवाच
वर्षमापततां श्रेष्ठं बीजं निपततां वरम्
गावः प्रतिष्ठमानानां पुत्रः प्रवदतां वरः ३७
यक्ष उवाच
इन्द्रियार्थाननुभवन्बुद्धिमाँ ल्लोकपूजितः
संमतः सर्वभूतानामुछ्वसन्को न जीवति ३८
युधिष्ठिर उवाच
देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनश्च यः
न निर्वपति पञ्चानामुछ्वसन्न स जीवति ३९
यक्ष उवाच
किं स्विद्गुरुतरं भूमेः किं स्विदुच्चतरं च खात् किं स्विच्छीघ्रतरं वायोः किं स्विद्बहुतरं नृणाम् ४०
युधिष्ठिर उवाच
माता गुरुतरा भूमेः पिता उच्चतरश्च खात्
मनः शीघ्रतरं वायोश्चिंता बहुतरी नृणाम् ४१
यक्ष उवाच
किं स्वित्सुप्तं न निमिषति किं स्विज्जातं न चोपति
कस्य स्विद्धृदयं नास्ति किं स्विद्वेगेन वर्धते ४२
युधिष्ठिर उवाच
मत्स्यः सुप्तो न निमिषत्यण्डं जातं न चोपति
अश्मनो हृदयं नास्ति नदी वेगेन वर्धते ४३
यक्ष उवाच
किं स्वित्प्रवसतो मित्रं किं स्विन्मित्रं गृहे
सतः
आतुरस्य च किं मित्रं किं स्विन्मित्रं मरिष्यतः ४४
युधिष्ठिर उवाच
सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः
आतुरस्य भिषङ्मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ४५

यक्ष उवाच
किं स्विदेको विचरति जातः को जायते पुनः
किं स्विद्धिमस्य भैषज्यं किं स्विदावपनं महत् ४६
युधिष्ठिर उवाच
सूर्य एको विचरति चन्द्रमा जायते पुनः
अग्निर्हिमस्य भैषज्यं भूमिरावपनं महत् ४७
यक्ष उवाच
किं स्विदेकपदं धर्म्यं किं स्विदेकपदं यशः
किं स्विदेकपदं स्वर्ग्यं किं स्विदेकपदं सुखम् ४८
युधिष्ठिर उवाच
दाक्ष्यमेकपदं धर्म्यं दानमेकपदं यशः
सत्यमेकपदं स्वर्ग्यं शीलमेकपदं सुखम् ४९
यक्ष उवाच
किं स्विदात्मा मनुष्यस्य किं स्विद्दैवकृतः सखा
उपजीवनं किं स्विदस्य किं स्विदस्य परायणम् ५०
युधिष्ठिर उवाच
पुत्र आत्मा मनुष्यस्य भार्या दैवकृतः सखा
उपजीवनं च पर्जन्यो दानमस्य परायणम् ५१
यक्ष उवाच
धन्यानामुत्तमं किं स्विद्धनानां किं स्विदुत्तमम्
लाभानामुत्तमं किं स्वित्किं सुखानां तथोत्तमम् ५२
युधिष्ठिर उवाच
धन्यानामुत्तमं दाक्ष्यं धनानामुत्तमं श्रुतम्
लाभानां श्रेयमारोग्यं सुखानां तुष्टिरुत्तमा ५३
यक्ष उवाच
कश्च धर्मः परो लोके कश्च धर्मः सदाफलः
किं नियम्य न शोचन्ति कैश्च सन्धिर्न जीर्यते ५४
युधिष्ठिर उवाच
आनृशंस्यं परो धर्मस्त्रयीधर्मः सदाफलः
मनो यम्य न शोचन्ति सद्भिः सन्धिर्न जीर्यते ५५
यक्ष उवाच
किं नु हित्वा प्रियो भवति किं नु हित्वा न शोचति

किं नु हित्वार्थवान्भवति किं नु हित्वा सुखी भवेत् ५६
युधिष्ठिर उवाच
मानं हित्वा प्रियो भवति क्रोधं हित्वा न शोचति
कामं हित्वाऽथवान्भवति लोभं हित्वा सुखी भवेत् ५७
यक्ष उवाच
मृतः कथं स्यात्पुरुषः कथं राष्ट्रं मृतं भवेत्
श्राद्धं मृतं कथं च स्यात्कथं यज्ञो मृतो भवेत् ५८
युधिष्ठिर उवाच
दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रमराजकम्
मृतमश्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ५९
यक्ष उवाच
का दिक्किमुदकं प्रोक्तं किमन्नं पार्थ किं विषम्
श्राद्धस्य कालमाख्याहि ततः पिब हरस्व च ६०
युधिष्ठिर उवाच
सन्तो दिग्जलमाकाशं गौरन्नं प्रार्थना विषम्
श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः कथं वा यक्ष मन्यसे ६१
यक्ष उवाच
व्याख्याता मे त्वया प्रश्ना यथातथ्यं परंतप
पुरुषं त्विदानीमाख्याहि यश्च सर्वधनी नरः ६२
युधिष्ठिर उवाच
दिवं स्पृशति भूमिं च शब्दः पुण्यस्य कर्मणः
यावत्स शब्दो भवति तावत्पुरुष उच्यते ६३
तुल्ये प्रियाप्रिये यस्य सुखदुःखे तथैव च
अतीतानागते चोभे स वै सर्वधनी नरः ६४
यक्ष उवाच
व्याख्यातः पुरुषो राजन्यश्च सर्वधनी नरः
तस्मात्तवैको भ्रातॄणां यमिच्छसि स जीवतु ६५
युधिष्ठिर उवाच
श्यामो य एष रक्ताक्षो बृहच्छाल इवोद्गतः
व्यूढोरस्को महाबाहुर्नकुलो यक्ष जीवतु ६६
यक्ष उवाच

प्रियस्ते भीमसेनोऽयमर्जुनो वः परायणम्
स कस्मान्नकुलो राजन्सापत्नं जीवमिच्छसि ६७
यस्य नागसहस्रेण दशसंख्येन वै बलम्
तुल्यं तं भीममुत्सृज्य नकुलं जीवमिच्छसि ६८
तथैनं मनुजाः प्राहुर्भीमसेनं प्रियं तव
अथ केनानुभावेन सापत्नं जीवमिच्छसि ६९
यस्य बाहुबलं सर्वे पाण्डवाः समुपाश्रिताः
अर्जुनं तमपाहाय नकुलं जीवमिच्छसि ७०
युधिष्ठिर उवाच
आनृशंस्यं परो धर्मः परमार्थाच्च मे मतम्
आनृँ शंस्यं चिकीर्षामि नकुलो यक्ष जीवतु ७१
धर्मशीलः सदा राजा इति मां मानवा विदुः
स्वधर्मान्न चलिष्यामि नकुलो यक्ष जीवतु ७२
यथा कुन्ती तथा माद्री विशेषो नास्ति मे तयोः
मातृभ्यां सममिच्छामि नकुलो यक्ष जीवतु ७३
यक्ष उवाच
यस्य तेऽथाच्च कामाच्च आनृशंस्यं परं मतम्
तस्मात्ते भ्रातरः सर्वे जीवन्तु भरतर्षभ ७४
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि सप्तनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९७

अष्टनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
ततस्ते यक्षवचनादुदतिष्ठन्त पाण्डवाः क्षुत्पिपासे च सर्वेषां क्षणे तस्मिन्व्यगच्छताम् १
युधिष्ठिर उवाच
सरस्येकेन पादेन तिष्ठन्तमपराजितम्
पृच्छामि को भवान्देवो न मे यक्षो मतो भवान् २
वसूनां वा भवानेको रुद्राणामथ वा भवान्
अथवा मरुतां श्रेष्ठो वज्री वा त्रिदशेश्वरः ३
मम हि भ्रातर इमे सहस्रशतयोधिनः

न तं योगं प्रपश्यामि येन स्युर्विनिपातिताः ४
सुखं प्रतिविबुद्धानामिन्द्रियाण्युपलक्षये
स भवान्सुहृदस्माकमथ वा नः पिता भवान् ५
यक्ष उवाच
अहं ते जनकस्तात धर्मो मृदुपराक्रम
त्वां दिदृक्षुरनुप्राप्तो विद्धि मां भरतर्षभ ६
यशः सत्यं दमः शौचमार्जवं ह्रीरचापलम्
दानं तपो ब्रह्मचर्यमित्येतास्तनवो मम ७
अहिंसा समता शान्तिस्तपः शौचममत्सरः
द्वाराण्येतानि मे विद्धि प्रियो ह्यसि सदा मम ८
दिष्ट्या पंचसु रक्तोऽसि दिष्ट्या ते षट्पदी जिता
द्वे पूर्वे मध्यमे द्वे च द्वेचान्ते सांपरायिके ९
धर्मोऽहमस्मि भद्रं ते जिज्ञासुस्त्वामिहागतः
आनृशंस्येन तुष्टोऽस्मि वरं दास्यामि तेऽनघ १०
वरं वृणीष्व राजेन्द्र दाता ह्यस्मि तवानघ
ये हि मे पुरुषा भक्ता न तेषामस्ति दुर्गतिः ११
युधिष्ठिर उवाच
अरणीसहितं यस्य मृगो ह्यादाय गच्छति
तस्याग्नयो न लुप्येरन्प्रथमोऽस्तु वरो मम १२
धर्म उवाच
अरणीसहितं तस्य ब्राह्मणस्य हृतं मया
मृगवेषेण कौन्तेय जिज्ञासार्थं तव प्रभो १३
वैशम्पायन उवाच
ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत
अन्यं वरय भद्रं ते वरं त्वममरोपम १४
युधिष्ठिर उवाच
वर्षाणि द्वादशारण्ये त्रयोदशमुपस्थितम्
तत्र नो नाभिजानीयुर्वसतो मनुजाः क्वचित् १५
वैशम्पायन उवाच
ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत
भूयश्चाश्वासयामास कौन्तेयं सत्यविक्रमम् १६
यद्यपि स्वेन रूपेण चरिष्यथ महीमिमाम्

न वो विज्ञास्यते कश्चित् त्रिषु लोकेषु भारत १७
वर्षं त्रयोदशं चेदं मत्प्रसादात्कुरूद्वहाः
विराटनगरे गूढा अविज्ञाताश्चरिष्यथ १८
यद्वः संकल्पितं रूपं मनसा यस्य यादृशम्
तादृशं तादृशं सर्वे छन्दतो धारयिष्यथ १९
अरणीसहितं चेदं ब्राह्मणाय प्रयच्छत
जिज्ञासार्थं मया ह्येतदाहृतं मृगरूपिणा २०
तृतीयं गृह्यतां पुत्र वरमप्रतिमं महत्
त्वं हि मत्प्रभवो राजन्विदुरश्च ममांशभाक् २१
युधिष्ठिर उवाच
देवदेवो मया दृष्टो भवान्साक्षात्सनातनः
यं ददासि वरं तुष्टस्तं ग्रहीष्याम्यहं पितः २२
जयेयं लोभमोहौ च क्रोधं चाहं सदा विभो
दाने तपसि सत्ये च मनो मे सततं भवेत् २३
धर्म उवाच
उपपन्नो गुणैः सर्वैः स्वभावेनासि पाण्डव
भवान्धर्मः पुनश्चैव यथोक्तं ते भविष्यति २४
वैशम्पायन उवाच
इत्युक्त्वान्तर्दधे धर्मो भगवाँ ल्लोकभावनः
समेताः पाण्डवाश्चैव सुखसुप्ता मनस्विनः २५
अभ्येत्य चाश्रमं वीराः सर्व एव गतक्लमाः
आरणेयं ददुस्तस्मै ब्राह्मणाय तपस्विने २६
इदं समुत्थानसमागमं महत्पितुश्च पुत्रस्य च
कीर्तिवर्धनम्
पठन्नरः स्याद्विजितेन्द्रियो वशी सपुत्रपौत्रः
शतवर्षभाग्भवेत् २७
न चाप्यधर्मे न सुहृद्विभेदने परस्वहारे
परदारमर्शने
कदर्यभावे न रमेन्मनः सदा नृणां सदाख्यानमिदं
विजानताम् २८
इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि अष्टनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः २९८

एकोन त्रिशततमोऽध्यायः
वैशम्पायन उवाच
धर्मेण तेऽभ्यनुज्ञाताः पाण्डवाः सत्यविक्रमाः अज्ञातवासं वत्स्यन्तश्छन्ना वर्षं त्रयोदशम्
उपोपविश्य विद्वांसः सहिताः संशितव्रताः १
ये तद्भक्ता वसन्ति स्म वनवासे तपस्विनः
तानब्रुवन्महात्मानः शिष्टाः प्राञ्जलयस्तदा
अभ्यनुज्ञापयिष्यन्तस्तं निवासं धृतव्रताः २
विदितं भवतां सर्वं धार्तराष्ट्रैर्यथा वयम्
छद्मना हृतराज्याश्च निःस्वाश्च बहुशः कृताः ३
उषिताश्च वने कृच्छ्रं यत्र द्वादश वत्सरान्
अज्ञातवाससमयं शेषं वर्षं त्रयोदशम्
तद्वत्स्यामो वयं छन्नास्तदनुज्ञातुमर्हथ ४
सुयोधनश्च दुष्टात्मा कर्णश्च सहसौबलः
जानन्तो विषमं कुर्युरस्मास्वत्यन्तवैरिणः
युक्ताचाराश्च युक्ताश्च पौरस्य स्वजनस्य च ५
अपि नस्तद्भवेद्भूयो यद्वयं ब्राह्मणैः सह
समस्ताः स्वेषु राष्ट्रेषु स्वराज्यस्था भवेमहि ६
इत्युक्त्वा दुःखशोकार्तः शुचिर्धर्मसुतस्तदा
संमूर्छितोऽभवद्राजा साश्रुकण्ठो युधिष्ठिरः ७
तमथाश्वासयन्सर्वे ब्राह्मणा भ्रातृभिः सह
अथ धौम्योऽब्रवीद्वाक्यं महार्थं नृपतिं तदा ८
राजन्विद्वान्भवान्दान्तः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः
नैवंविधाः प्रमुह्यन्ति नराः कस्यांचिदापदि ९
देवैरप्यापदाः प्राप्ताश्छन्नैश्च बहुशस्तथा
तत्र तत्र सपत्नानां निग्रहार्थं महात्मभिः १०
इन्द्रेण निषधान्प्राप्य गिरिप्रस्थाश्रमे तदा
छन्नेनोष्य कृतं कर्म द्विषतां बलनिग्रहे ११
विष्णुनाश्वशिरः प्राप्य तथादित्यां निवत्स्यता
गर्भे वधार्थं दैत्यानामज्ञातेनोषितं चिरम् १२
प्राप्य वामनरूपेण प्रच्छन्नं ब्रह्मरूपिणा

बलेर्यथा हृतं राज्यं विक्रमैस्तच्च ते श्रुतम् १३
और्वेण वसता च्छन्नमूरौ ब्रह्मर्षिणा तदा
यत्कृतं तात लोकेषु तच्च सर्वं श्रुतं त्वया १४
प्रच्छन्नं चापि धर्मज्ञ हरिणा वृत्रनिग्रहे
वज्रं प्रविश्य शक्रस्य यत्कृतं तच्च ते श्रुतम् १५
हुताशनेन यच्चापः प्रविश्य च्छन्नमासता
विबुधानां कृतं कर्म तच्च सर्वं श्रुतं त्वया १६
एवं विवस्वता तात छन्नेनोत्तमतेजसा
निर्दग्धाः शत्रवः सर्वे वसता भुवि सर्वशः १७
विष्णुना वसता चापि गृहे दशरथस्य वै
दशग्रीवो हतश्छन्नं संयुगे भीमकर्मणा १८
एवमेते महात्मानः प्रच्छन्नास्तत्र तत्र ह
अजयञ्शात्रवान्युद्धे तथा त्वमपि जेष्यसि १९
तथा धौम्येन धर्मज्ञो वाक्यैः संपरितोषितः शास्त्रबुद्ध्या स्वबुद्ध्या च न चचाल युधिष्ठिरः
२०
अथाब्रवीन्महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः
राजानं बलिनां श्रेष्ठो गिरा संपरिहर्षयन् २१
अवेक्षया महाराज तव गाण्डीवधन्वना
धर्मानुगतया बुद्ध्या न किंचित्साहसं कृतम् २२
सहदेवो मया नित्यं नकुलश्च निवारितौ
शक्तौ विध्वंसने तेषां शत्रुघ्नौ भीमविक्रमौ २३
न वयं तत्प्रहास्यामो यस्मिन्योक्ष्यति नो भवान् भवान्विधत्तां तत्सर्वं क्षिप्रं जेष्यामहे परान् २४
इत्युक्ते भीमसेनेन ब्राह्मणाः परमाशिषः
प्रयुज्यापृच्छ्य
भरतान्यथान्स्वान्स्वान्ययुर्गृहान् २५
सर्वे वेदविदो मुख्या यतयो मुनयस्तथा
आशीरुक्त्वा यथान्यायं पुनर्दर्शनकांक्षिणः २६
सह धौम्येन विद्वांसस्तथा ते पंच पाण्डवाः
उत्थाय प्रययुर्वीराः कृष्णामादाय भारत २७

क्रोशमात्रमुपागम्य तस्माद्देशान्निमित्ततः
श्वोभूते मनुजव्याघ्राश्छन्नवासार्थमुद्यताः २८
पृथक्शास्त्रविदः सर्वे सर्वे मन्त्रविशारदाः
सन्धिविग्रहकालज्ञा मन्त्राय समुपाविशन् २९

इति श्रीमहाभारते आरण्यकपर्वणि
एकोनत्रिशततमोऽध्यायः २९९ समाप्तमारणेयपर्व

आरण्यकपर्व समाप्त

MahŒbhŒrata, by Veda VyŒsa, edited by Shri Pad Damodar Satvalekar, 1972 edition.
Ìranyaka Parva typed by Avadhesh Kumar, B.A.
Proofread by Maya Nand Sastri, Ved Vyakaranacharya.
Font conversion by Claude Setzer and Ralph Bunker.
Formatted for Maharishi University of Management Vedic Literature Collection.